UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 15 12 03 015 6

DR 440 G8 1920

Günaltay, Şemsettin
Mufaṣṣal Türk tārīḫī

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

2582

10/163

Günaltay, Şemsettin, 1882-

م . شمس الدين

دارالفنون مدرسلرندن

مفصل

تورك تاريخى

Mufaṣṣal Türk tārīhī

برنجى كتاب

ايكنجى طبع

استانبول : مطبعۀ عامره

١٣٤١ — ١٣٤٣

DR
440
G8
1920

LIBRARY
SEP 1 9 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

باشلانغیچ

تاریخ ، سرکذشت بشریتی مصور اولمق اعتباریله ؛ شبهه‌سز ؛ انسانیت قدر قدیم‌در . فقط ، تاریخك برعلم شکلنی آلمسی ، آنجق اون‌طقوزنجی عصر میلادینك نصف اخیرندن اعتباراً باشلایه‌بیلمش ؛ واقعه‌لرك اسبابنی تدقیق و قانونلرینی تعیینه چالیشان فلسفهٔ تاریخ اصوللری تأسس ایتدکدن صوکره استقرائی علملر صره‌سنه کیرمشدر . بوتکامله رغماً ، تاریخ کرچه صناعت اولمقدن ینه بوس بوتون قورتوله‌مامشدر . فقط ماضیده اولدیغی کبی بر سلسلهٔ مناقب ویا بر داستاننامه اولمقدن پك چوق اوزاقلاشمش ، تحلیل و ترکیب کبی اصوللره کنیش برساحهٔ تطبیق اولمشدر .

منابع و حادثات تاریخیه‌نك انتقادی اصوللری قورولدقدن صوکره داستان ماهیتندن قورتولان تاریخ داها زیاده علمی‌لشمش ، اجتماعی انقلابلره ، ملی تکامللره داها چوق اهمیت ویرمکه باشلامش ؛ داها چوق تشعب ایتمشدر .

بر قومی علمی صورتده تدقیق ایتمك ، او قومك ماضیده و حال حاضرده ناصیل اولدیغنی آراشدیرمغه متوقف بولندیغی کبی استحصال ایدیله‌جك نتیجه‌لرك واقعه مطابق اوللری ایچونده ، اثنای تحریده ، حسیاتدن تجرد ایتمك اقتضا ایدر . چونکه اوقومك سلسلهٔ ادوار ایچنده کومولمش اولان سرکذشتنی احیا ایتمك ، تعبیر دیکرله اونی معناً یاشاتمق باشقه صورتله ممکن اوله‌مز .

مسرودات سابقه نظر اعتباره آلینورسه ، مختلف زمانلرده جهانك اوچ بویوك قطعه‌سنده مختلف نامل آلتنده برچوق حکومتلر تأسیس ومقدرات بشریه‌اوزرنده پك‌مهم تأثیرلر ایقاع ایتمش اولان برملتك تاریخنی یازمق ، نه‌قدر مشکل ، نه‌درجه متعب بر ایش اولدیغی کندیلکندن تظاهر ایدر . هله بو موضوع شمدی‌یه قدر اساسلی و شموللی بر تتبعه زمین اوله‌مامش ایسه ! .. مع‌مافیه بز برتجربهٔ قلمیه ماهیتنده اولمق اوزره شواثری انظار عامه‌یه عرض ایدییورز . فقط اثریمزله ، تورکلرك سلسلهٔ اعصار آرقه‌سنده قالان

حیات ماضیه‌سنی ، بو قدر یوقسوللق و مشکلات ایچنده ؛ تمامیله احیا ایتمش اولدیغمزی ادعا ایده‌جك دکلز . بویله بر ادعا آنجق جرأتکار برغفلته دلالت ایدر .

فقط ، ایشك آغیرلغندن ، مکملیت تأمیننك امکانسزلغندن بیله‌رق ملی تاریخمزی بوس بوتون اهمال ایتمك‌ده شایان تجویز اولورمی ؟ ! .. مجادلات حیات صحنه‌سنده همان هر قومدن زیاده رول اوینامش اولان برملت تاریخنك منسی قالمسی عمومی تاریخ ایچونده بر بوشلق دکلیدر ؟ . بو بوشلغی طولدیرمق وظیفه‌سی برنجی درجه‌ده تورکلره توجه ایتمزمی ؟

سلسلهٔ اقوام آره‌سنده بزدن باشقه هیچ برملت کوستریله‌مزکه کندی تاریخنه قارشی بو قدر لاقید قالمش اولسون ! .. مفاخر شان و شوکتله مالی‌ماضیلری اولمیان قوملر بیله ملی تاریخلرینه تعلق اولان اهمیتسز شیلری جمع و تلفیق ایده‌رك ملی بر وارلق ابداعنه چالیشدقلری حالده اوزون عصرلردنبری هیچ بر زمان باشندن اکلیل ظفر و استقلالی د.شورمه‌مش اولان تورکك تاریخی مجهول ومنسی قالمق روامیدر ؟

تورکلر ، تاریخك نفوذ ایده‌بیلدیکی الك اوزاق زمانلرده ، دنیانك الك اسکی ملتلری اولان چینلیلرله ایرانلیلرك کندیسیله مناسبتده بولندقلری معظم وقدیم برملتدر . بوملت مختلف عصرلرده ، مختلف محیطلرده قویونلولر، توکیولر، اوغورلر ، قارلوقلر ، تقلیلر ، سیرتاردوشلر ، تورکشلر ، خزرلر ، قپچاقلر ، تورکمنلر .... کبی سیاسی ویا اتنولوژیك اسملرله تاریخ صحنه‌سنه چیقمش ، برسلسلهٔ مفاخر یاشاتمشدر. تورکلرك تکامل تاریخیسنی اونوته‌رق ملی تاریخمزه آنجق (ماهان) هجرتنه قدر بر قدم ویرمك ، قایی اوغللرینی تورك کتله عظیمه‌سندن آیری کوسترمك ، شایان حیرت برغفلتدر. مع التأسف بوغفلت، یالکز عثمانلی تورکلرینه‌ده منحصر قالمه‌مشدر . سلجوقیلر ، غزنویلر، خوارزمیلر ، طولونیلر ، آخشیدیلر .... ده کندیلرینی آنا کتله‌دن آیری طانیمش ، تاریخلرینی سلجوقدن ، سووك تیکیندن ، طولوندن ، طغجدن باشلاتمشلردر .

عینی برقومك مختلف بویلری آره‌سنده درین بربوشلق آچان بوحال ، ملیت‌فکرینك انکشافنه قوتلی بر حائل اولمشدر . بوکون بیله شمال و آذربایجان تورکلری آره‌سنده کندیلرینی عثمانلی و کاشغر تورکلرندن آیری عد ایدنلر کورولمکده‌در . ناصیلکه بزده‌ده اورته آسیا ویا وولغا بویلرنده‌کی قارداشلرندن خبردار اولمیانلر پك چوقدر . بو غریب ذهنیت، هیچ شبهه‌یوقکه، ملیته لازمکلدیکی نسبتده‌اهمیت ویرمه‌مکدن، داها طوغریسی ،

ملی تاریخی بر کل طانیمامقدن متولددر . ملی تاریخك اهالی ، تورکلردن بعضی بویلرك موغولی معناده (تاتار) اسمنی آلملرنی، بعضی بویلرکده مذهبی برتعصبله کندیلرینی ایرانلی صایمه‌لرینی انتاج ایلمشدر . داهاغریبی ، قایی وسلچوق اوغوللری آره‌سنده صوك زمانلرده جنکیزی ملی قهرمان عد ایده‌جك تاریخ ناشناسلر توره‌مشدر . ایکی اولکی جریان ، روسلرك، ایران آخوندلرینك سیاسی غایه‌لره معطوف تلقیناتلری محصولی اولدیغی کبی بزم آره‌مزده اویانان صوك فکرده ملی تاریخه وقوفسزلغك برنتیجه‌سیدر .

کمال حجابله اعترافه مجبورزکه ، بز ، تاریخ ملیمز حقنده بو قدر درین بر لاقیدی بسلرکن، غربلیلر بووادیده پك‌چوق چالیشمشلر، تورك تاریخنك قارا کلق جهتلرینی‌تنویر ایچون حیرت بخش مساعیده بولنمشلردر .

فرانسزلرك، داها قراللق دورنده ، تورك تاریخنك اهمیتنی‌تقدیره باشلامش اولدقلرینی کوریورز : (ده‌گینی) ، (دولاقروا) کبی عالملر داها او زمانلرده بو ساحه‌ده واسع واساسلی تتبعاته کیریشمشلردی . مملکتمزك منورصنفلری آره‌سنده (تورك) لفظی بر کلمهٔ تحقیر کبی قوللانیلدیغی تاریخلرده، غربده بو بویوك اسمك عظمت وشمولی بوتون اهمیتیله تقدیر ایدیلیور، تورك تاریخنی تنویرایچون چین، یونان، ایران، ، بیزانس، ارمنی، کورجی عرب ... منابعی بربربرکوزدن کچیریلیور، اورته‌آسیایه علمی‌هیئتلر کوندریلیوردی.بوتون بو مساعینك ثمره‌سی اولاره‌ق کتبخانهٔ بشریته اهدا ایدیلن مؤلفات بزی درین برحجاب، فقط آتشین برشوقله تتبعه سوق ایده‌جك قدر چوق وقیمتداردر . فقط ، اونوتمیه‌لم‌که غربلیلر بومتعب مساعی‌یه آنجق کندی تاریخلرینی اورتایه قویدقدن صوکره باشلامشلردر. آوروپا ، بو مساعیسی سایه‌سنده‌درکه ، تورکلرك ، تاریخك الك اوزاق دورلرنده آسیانك کنیش ساحه‌سنده معظم رومادن داها بویوك ایمپراطورلقلر تأسیس ایتدکلرینی تاریخ عالمده بویوك انقلابلر یارادان فاتحلر یتشدیردکلرینی ، قانونلر ،یاسالر وضع ایدن خاقانلر چیقاردقلرینی اوکرنمشلردر .

تاریخ کوستریورکه تورکلر، مختلف عصرلرده ، بحر محیط شرقیدن اورال طاغلری ماوراسنه قدر امتداد ایدن او کنیش ساحه‌نك حاکم مطلق اولمشلر ، سنه‌لرجه چین وهندی اداره‌لری آلتنده بولندیرمشلر، روسیه ،جرمانیا ، ایتالیا ، رومانیا وفرانسه کبی مملکتلری استیلا ایتمشلر ، آفریقایه ، عراقه ، آناطولی یه اینمشلر ، فرعونلر ، نمرودلر یتشدیرن اولکه‌لری دائما ظفر طاشیان شانلی بایراقلرینه سجده ایتدیرمشلردر .

شرق وغرب تورکلری ماضینك اوزون عصرلری آره‌سنده چینده : تسیلر، هانلر (تسه‌ن چاثولر) ، هه‌ئوچاثولر ، غوئه‌ی‌لر ، هیالر ، پەلو آنغلر ، تاتارستان‌وتورکستانده : سیه‌ن‌پیلر، ووهو آنلر ، هیونغ نولر ، جوجنلر ، توکیولر ، آوروپاده : آوارلر ، هونلر ، ماوراءالنهر، طخارستان، خراسان وخوارزم‌ده : یوشیلر ، افتالیتلر (هیاطله) ، ایلکیه‌لر ، خوارزمیلر، هندستان وافغانستانده : سووك تکین‌لر، غوریلر ، ایران ، آناطولی ، عراق وسوریه‌ده : سلجوقیلر، اتابکیلر،مصرده : طولونیلر، آخشیدیلر، تورك کوله‌منلر، قافقاسیه‌ده: خزلر، قومانلر ایتل‌نهری‌بویلرنده: قپچاقلر، بلغارلر، باشقردلر، میشارلر جنوبی‌روسیه‌ده بجنکلر... ناملری آلتنده حکومتلر قورمشلردر .

بو حیرت بخش استیلا نتیجه‌سی اولارق تورك تاریخی همان بوتون اقوامك تاریخیله قاریشمش، آسیاده: چینلیلر، هندلیلر، ایرانلیلر، عربلر، آوروپاده : یونانیلر، روماليلر ، فرانسزلر ، لهلر ، روسلر، مجارلر ؛ تورکلرله برابر بر چوق محاربه‌لرده بولنمش ، اختلاط وتصالب ایتمشلردر .

بو قدر واسع وعالمشمول بر ماهیت آلان تورك قومنك آنتروپولوژیسی الك زیاده مرکزی آسیا ایله علاقه‌دار اولدیغی کبی بحر خزردن ژاپون دکزینه قدر امتداد ایدن شمالی آسیا ایچونده پك بویوك بر اهمیتی حائزدر.

فقط، تأسفله اعترافه‌مجبورزکه تورك آنتروپولوژیسی هنوز لایقیله انکشاف ایتدیریله‌مه‌مش مهم وباکر برموضوعدر. شیمدی‌یه قدر بووادیده چالیشان علما تورك سجیه ومنشألرینی قاراکلقلر ایچنده براقان تناقضلری، وثوقسزلقلری حالابرطرف ایده‌مه‌مشلردر .

بوموضوع حقنده هنوز تدقیقات کافیه اجرا ایدیله‌مه‌مش اولمسی بو قاراکلغك سببلرندن بری اولدیغی کبی تدقیقاته کیریشنلرك ساحهٔ تتبعلرینی آثار تاریخیه ایله لسانلرك مقایسه‌سنه انحصار ایتدیرمش اولملری‌ده داها قوتلی ایکنجی بر سبب تشکیل ایتمکده‌در . چونکه منابع تاریخیه پك قاریشیق ، نقصان و اکثریا خطاآلود اولدیغندن منحصراً بونلره استناد ایتمك صورتیله مثبت بر حقیقته وصول ممکن دکلدر .

تورك آنتروپولوژیسنی تعیین ایچون بوقومك(سجیهٔ جسمانیه‌سنی Caractère physique)، اختلاط ایتدیکی قانلرله اولان مناسباتی‌ده نظر اعتباره آلمق ضرورتی واردر .

یالکز منابع تاریخیه‌یه استناداً بر تورك تاریخی یازمش اولان موسیو (ده‌گینی Deguignes) موغوللری تورکلردن بر قسم اوله‌رق کوسترمك کبی برخطایه دوشمش ، آوروپایی استیلا

ایدن هونلرك منحصراً تورکلردن متشکل اولدقلری یولنده واهی بر ادعاده بولنمشدر . ده‌گینی‌نك اثری ، غرب عالمنـده تورك تاریخی ایچون یگانه مرجع اولدیغندن ، کندیسندن صوکره بو موضوعه دائر اثر یازانلر ؛ صوك زمانلره قدر ؛ عینی یولی تعقیب ایتمشلر ، عینی خطایه دوشمشلردر . ده‌گینی‌نك اثرنده بو کبی خطـالر اولدیغی سـویتکله برابر اعتراف ایده‌رزکه ؛ تورکلرك الك اسـکی جدلرینی تشـکیل ایدن (هیونغ ـ نو Hioung-nou) لرك منشأ وتاریخلری حقنـده بو ذاتك ویرمش اولدیغی معلوماته صوك عصرده‌کی تدقیقات ، تاریخ نقطهٔ نظرندن ، نه‌فضله برشی علاوه ایتمش ، نه‌ده اوندن بر شی اکسیلته بیلمشدر .

تاریخ اعتباریله تورکلرك منشأی حقنـده‌کی معلومات (ده‌گینی) نك چیزمش اولدیغی سـاحه داخلنـده بولنمقـده ایکن غربده اقوام ایچون یکی بر اصول تدقیق چیقمش ، (لسانیات La philologie) علمی یکی یکی تتبع موضوعلری احضار ایتمشدر . فیلولوژی علماسی آره‌سـنده منابع تاریخیه‌نك قاریشدیرمش اولدیغی تورکلرله موغوللرك آیری بر قوم اولدقلرینی ادعا ایدنلر چیقمشدر .

فیلولوژی ، بر طرفدن تاریخك قاریشـدیرمش اولدیغی بو ایکی ملتی آییرمقله برابر دیکر طرفدن‌ده السنهٔ ترکیبیه (Les langues aglutinantes) ایله قونوشان قوملری بویوك برغروب ایچنه طوپلامش ، بوقوملر آره‌سنده پك صیقی روابط مقارنت بولندیغنی ایلری سورمش ، هیئت مجموعه‌سنه اولا (اقوام تورانیه) داها صوکره‌لری‌ده (اورال ـ آلتای) قوملری نامنی ویرمشدر .

فیلولوژینك اورتایه آتدیغی بوتصنیف (بشریات Anthropologie) علماسی طرفندن‌ده قبول ایدلمش ، بالآخره پك‌چوق‌حرارتلی طرفدار قازانمشدر . حتی‌بوجریانه طرفداراولانلر میاننده پك ایلری کیدنلر بولندیغنی کوریبورز : (لئون قهون) کبی بعض افراطجیلر ، موغول ، مانچو ، فینوا وتورکلرك یعنی فیلولوژینك اقوام تورانیه غروبنی آلتنده طوپلادیغی قوملرك کافه‌سنك منشأنی (هیونغ ـ نو) لره چیقاره‌جق قدر ایلری کیتمشلردر [١] .

حال‌بوکه منحصراً فیلولوژی‌یه اسـتناداً بو قدر ایلری کیتمك و بوتون تورانیلرك منشألرینی هیونغ ـ نولره چیقارمق ، قولایجه اثبات ایدیلیر علمی برادعا اوله‌میه‌جغی ایضاحدن مستغنی‌در . ایلریده کوریله‌جکی اوزره تحریات علمیه قدیمه هیونغ ـ نو لرك منحصراً

[١] Léon kahun, introduction ä lhist, n, 50

(تورك) دینیلن قومك اجدادی اولدقلرینی وبونلرك حاكم بولدقلری منطقه‌ده یاشایان خلق آره‌سنده موغول عرقنه منسوب بعض قبیله‌لرك موجودیتی‌ده آنجق بر احتمال داخلنده بولندیغی یولنده برقناعت تولیداتمكده‌در. مع‌مافیه تورك آنتروپولوژیسی حقنده‌كی اختلاف بوقدرله قالمامش ، برقسم عالملرك بو غروبدن عد ایتدكلری بعض اسكی قوملر ، دیكر بر قسم عالملر طرفندن ، تورك تاتار هیئتندن خارج طوتیلمشلردر .

تورك لسانلری حقنده‌كی وقوف و تدقیقاتیله آوروپاده مهم بر موقع علمی قازانمش اولان متوفی (وامبه‌ری Vambéry) ؛ قدیم (سیت Scythe) لرك و بالخاصه (ساقا Saces) لرك كوچبه توركلردن باشقه بر قوم اولمدقلرینی ادعا ایتدیكی حالده [١] اقوام تورانیه‌یه دائر تتبعات واسعه‌لریله اشتهار ایدن دیكر ایكی مؤلف: (اویفاولوی Uyfalvuy) ایله (قوسقینان Koskinan) بالعكس هه‌رودوتك بحث ایتدیكی سیتلری توركلردن صایمق شویله طورسون اقوام تورانیه‌دن بیله عد ایتمه‌مشلردر. بو ایكی ذات سیتلرك (سوروماث) لرله (اسلاو) لردن مركب برقوم اولدقلری ادعاسنی ایلری سورمشلردر [٢].

ینه (وامبه‌ری) ، « وقتیله ایرنده حاكم اولان (پارت Parthes) لرك تورك ملیتنه منسوب اولدقلری حقیقته پك یاقین‌در.» [٣] دیدیكی حالده (زابوروه‌سكی Zaborowesky) بالعكس پارتلری سیتلر كبی قدیم (ساقالر Saces) دن یعنی تورك اولمیان تورانیلردن بر قسم كبی كوسترمكده‌در [٤].

(هونفالوی Hunfaluy) ، (قلاپروت Kalaproth) ، (ریتیخ Rittich) كبی مؤلفلر (آتیلا) اداره‌سنده آوروپایی استیلا ایدن هونلری منحصراً (اوغر Ougres) لردن یعنی اقوام تورانیه‌نك (فینوا)زمره‌سندن صایدقلری حالده (وامبه‌ری Vambéry)، (اویفالوی Uyfalvuy) ، (زابوروه‌سكی Zaborowesky) كبی دیكر برچوق عالملر بومطالعه‌یه تماميله اشتراك ایتمه‌مشلردر .

وامبه‌ری ، هونلرك تورك ملیتنه منسوب اولدقلرینی بر حقیقت تلقی ایتمكده فقط

---

[١] Vambéry, Das Turkenvok, 1885, p. 65

[٢] Uyfalvuy, Migrations des peuples Touraniens.

[٣] Vambéry, Das Turkenvok, p. 65

[٤] Zaborowesky, La grande encyclopédie, t. 31 le mot Turc.

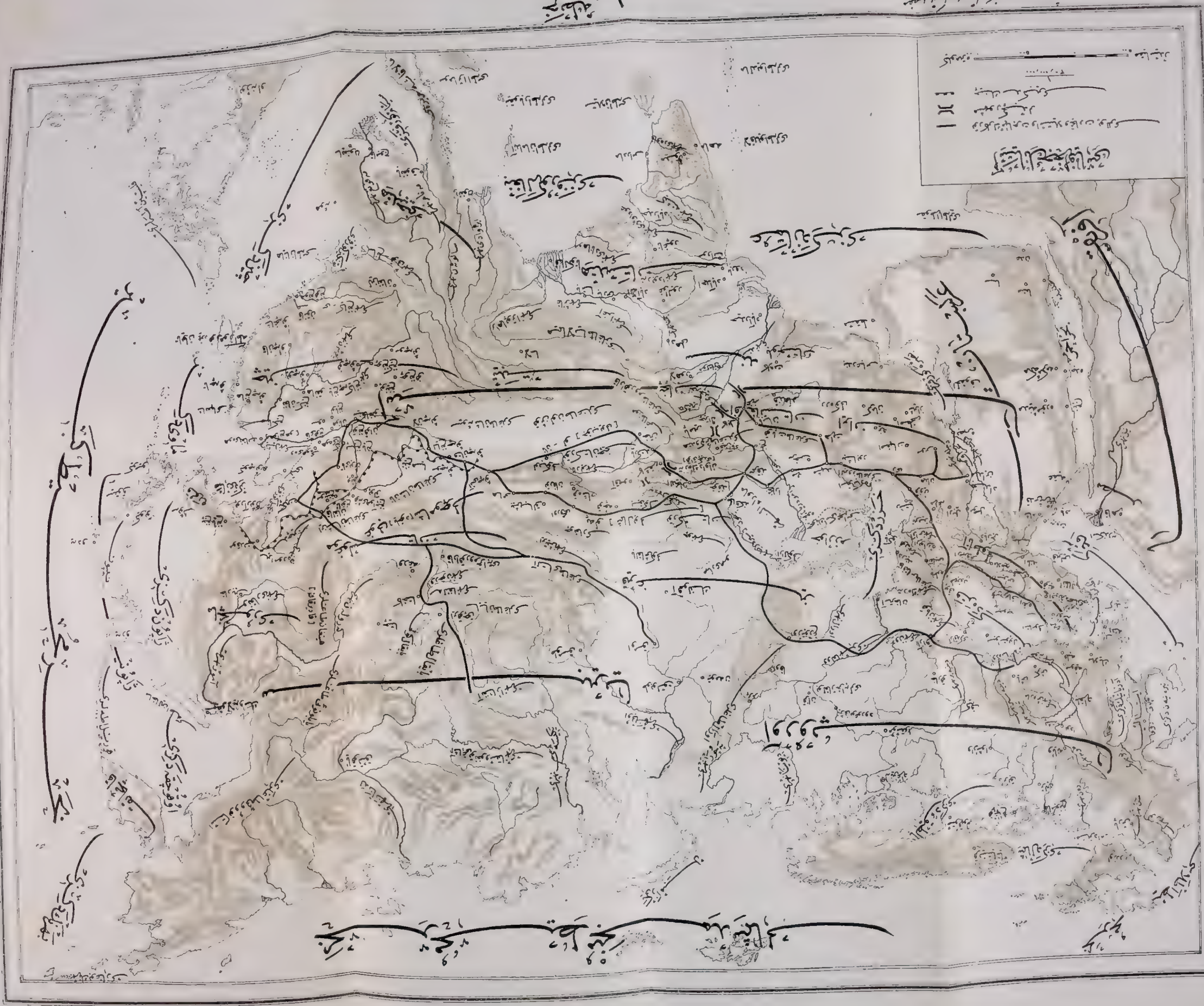

ایچلرنده تورکلردن باشقه (زیریان Zyrianes) لر ، (موردوین Mordvine) لر کبی (اوغر Ougre) لرده بولندیغی ایلری سورمکده‌در [۱]. (قوسقینان Koskincn) ایسه هونلرله مجارلری عینی بر قومك ایکی شعبه‌سی کبی کوسترمکده در [۲] .

اصل تورکلرله دیکر اقوام تورانیه‌یی بربرلرینه قاریشدیران بو اختلاطلرك ایچندن چیقه‌رق تورك آنتروپولوژیسنی تعیین ایتمك خصوصنك نه قدر مشکل بر مسئله اولدیغی شو بر قاچ مثالدن پك کوزل آکلاشیلیر .

صوك زمانلرده‌کی تحریات و کشفیاته وبالخاصه چین ، ایران ، عرب ، یونان ، روما ، ارمنی وکورجی مورخلری طرفندن ویریلن معلوماتك مقایسه‌سنه رغماً بو اختلافلر هنوز قطعی وتام بر صورتده حل ایدیله‌مه‌مشدر .

بوتون بوتحریات و مقایسات یالکز ، (تورك) و (تاتار)ناملریله یاد اولنان قوملرك کرك تاریخ و کرك آنتروپولوژی و فیلولوژی نقطهٔ نظرندن عینی بر ملتك ایکی شعبه‌سی اولدقلرینی وبونلرك مشألرینی آلتایلرده آرامق ایجاب ایتدیکنی اعتراض قبول ایتمز برحقیقت شکلنده میدانه قویمشدر.

(تورك) و (تاتار) دینیلن ایکی زمره‌نك ایلك جدلرینی، پك اسکی زمانلرده (ایرتیش) نهری منبعلرندن باشلایه‌رق برطرفدن قوره‌یه و دیکرطرفدن چین ایچریلرینه قدرامتداد ایدن ساحه‌لرده ساکن اولان (تونغ ـ هو) لرله (هیونغ ـ نو) و (یوئه ـ چیلر)ده آرامق ایجاب ایتدیکی بو کون صورت قطعیه‌ده تحقق ایتمش‌در .

تاتارلر ، (هیونغ ـ نو Hiong-nou) لرله (تونغوز) لرك اختلاطندن طوغمش ، (وو-هوان Wou-Houan) ویا (وو-هانغ Wou-Hangs)، (تو ـ پا To-pa) ، (سیه‌ن-پی Sien-pi) ، (جوجن) و (آوار) ناملریله آسیا تاریخنده مهم انقلابلر یاپمشلردر .

تورکلر ایسه منحصراً، قون (هیونغ ـ نو) ویوشی (یوئه ـ چی) لردن اورەمش ، بالاخره (تو ـ کیوئه Tou-kiue) ، (تیه ـ له Ti-le) یعنی (تولس Tolös) (هوئه‌ی ـ هو Hoei-Ho) ، (سیه ـ ین ـ تو Sie- Yen-To) یعنی (سیرتار دوش) ، (هوآ Hoa) یعنی (اقتالیت) .... کبی نامرله اولجه‌بحر خزر بویلرندن ژاپونیادکزینه

[۱] Vambéry, Das Turkenvok' p. 63

[۲] Uyfalvuy, les Migrat. des peup- Touran. p. 85

قدر اوزانان كنيش ساحەيى اشغال ايتمشلر ، بالآخره بورادن شماله ، غربه وجنوبه طوغرى طاشمشلردر .

اونطقوزنجى عصرك ايللك نصفندناعتباراً السنةتورانيه حقنده اجرا ايديلن تدقيقات، بعضى نظريەلره يول آچمش ايسەده صوك زمانلرده بوتون بو نظريەلرك علمى بر قيمتى اولمديغى تحقق ايتمشدر . بو نظريەلره استناداً اقوام تورانيه ويا اورال ـ آلتاى دينيلن قوملره دائر يايلان تصنيفلردن ايلريده بحث ايتمك اوزره ملى تاريخنى تثبيت ايتمك ايستديكمز اصل توركلرك بو كونكى توزعلرينه دائر، باشلانغيجده عمومى بر فكر ويرمك لزومنى حس ايدييورز .

صوك زمانلرده قبول ايديلن نظريەيه كوره هر هانكى بر وحدت لسانيه، ماضىيه عائد بروحدت سياسيەواجتماعيه محصولىدر. وقتيله آسياى مركزيده طوپلو بركتلهٔ سياسيه حالنده ياشايان توركلر مؤخراً سوق حادثات ايله آيريلمش، آيرى آيرى محيطلره طاغيلمش، بورالرده اجتماعى، طبيعى، مختلف تأثيراته معروض قالمش،نتيجەده لهجەلرى فرقلى برچوق شعبەلر ظهورايتمشدر .

آسياده توركلر حقنده اوزون مدت تتبعاتده بولنان (وامبەرى) اليوم توركجه قونوشان قوملرى لهجەلرندەكى فرقلره نظراً بروجه آتى اش شعبەيه آييرمقدەدر[١] :

١ . — سيبيريا توركلرى :

(ا) تومسق طرفلرنده ساكن اولان (تلەووت Teleutes) لر ويا (قره قالموق) لر.

(ب) آلتاى توركلرى (آلتاى قالموقلرى).

(ج) (شورچ Schortzes) لر ويا (قوندومچ Kondomtzes) لر.

(د) (اوريانخ Ouriankhs) لر [بونلره، مجاورلرى اولانقيرغيزلر وموغوللرطرفندن (اويغور) نامى ويريلمكدەدر].

(ه) (قوماندیكیشى Koumandikischi) لر .

(و) قيرغيزلر (تلوتلر ، توبولتاتارلرى ، اوستياقلر).

(ز) (چوليم Tcholym) تاتارلرى .

(ح) (ساغايەن Sagaïens) لر.

(ط) (قاتشينچ Katschintzes) لر.

---

[١] وامبەرينك مجارله تورك ملتى آدلى كتابنه استناداً زابرووەسكى : بويوك آنسيقلوپەدى .

(ى) (قايبال Kaibales) لر .

(ك) (قاراغان Karaganes) لر.

(ل) (سويوت Soïotes) لر.

(م) (قاماسينچ Kamassintzes) لر .

(ن) (بارابا Baraba) تاتارلرى .

(س) ياقوتلر [تونغوزلرله قديم (كيا ـ كيا ـ سه Kia-Kia-sse) لرك اختلاطلرندن طوغمشلر ، اسكى توركجه‌يى محافظه ايتمشلردر].

(ع) (يه‌غور Yegours) لر. بونلر (قان‌صو) ده ساكندر .

(وامبه‌رى) يه كوره اليوم توركجه قونوشان بوتون بويلردن بر قسمى ايلريده بحث ايده‌جكمز (كيه‌ن ـ كون Kiens - Kuns) و (كيا ـ كيا ـ سه Kia-Kia-sse) لرك نسلندن اونوب (اوستياقلر) له اختلاط ايتمشلردر. ديكر قسمى‌ده (تو ـ كيوئه) و (اويغور) بقاياسندندر. بونلرك آراسنده توركستان (سارت Sartes) لرى و (وولغا تاتارلرى) ايله قاريشانلرده واردر .

٢ — آسياى مركزى توركلرى :

(ا) قيرغيز ـ قازاقلر .

(ب) قره قيرغيزلر.

(ج) اويغورلر، توركستان شرقى ويا كاشغر توركلرى.

(د) اوزبكلر.

(ه) قره قالپاقلر.

(و) توركمنلر.

٣ - وولغا توركلرى :

(ا) قازان تاتارلرى [بونلر اسكى توركلردن قپچاقلرك احفاديدر].

(ب) باشقيرلر ـ مجچه‌رياقلر (ميشارلر).

(ج) چوواشلر ياخود توركلشمش فينوالر.

٤ — پونت اوكسين توركلرى :

(ا) قريم تاتارلرى .

(ب) نوغایلر [بونلر وولغا نهرینك صول ساحلندهکی اسـتپلرده اوطورویرلر . قافقاسیانك شمالنده (قوما) حوضه‌سنده ده نوغایلره تصادف اولنور] .

(ج) قوموقلر ، قره چایلر ، [بونلرقافقاسیایه هجرت ایتمشلردر .].

وامبه‌ری یه کوره ، قوموقلر ، لسـان اعتباریله هم قازان تاتارلرینه هم‌ده نوغایلره یاقلاشدقلری جهتله هر اوچی‌ده تورك ـ موغول محصول تصالبی‌عد اولنه بیلیر. قره چایلره کلنجـه ، بونلرك‌ده ایلریده بحث ایده‌جکمز (آوار) لرك بقایاسندن اولان(بجنـك) لردن ویا (خزر) لردن ویاخود (قومان) لردن ایمش‌اولمالری محتملدر. قافقاسیه‌نك شمال غربیسنده یرلشن قره چایلر ، منشألری نسبتاً یکی اولان نوغایلرله قوموقلره نظراً داها زیاده مرکزده قالمشلردر [١] .

٥ — غرب تورکلری :

(ا) آزربایجان تورکلری.

(ب) آناطولی وروم ایلی تورکلری.

(وامبه‌ری) نك شـو توزیع لیستـه‌سنه مقابل مشهور (رادلوف) ده ؛ صـوتیات (فونه‌تیك) قانونلرینه توفیقاً ، تورکلری لهجه‌لرینه کوره دورت بویوك زمره‌یه‌آییران بر تصنیف ترتیب ایتمشدر [٢]. فقط (وامبه‌ری) نك توزیعی کبی (رادلوف) ك تصنیفی ده تمامیله شایان اعتماد کوریله‌مز .

پروفسور (ژان ده‌نی) ؛ اخیراً نشر ایتدیکی (تورك لسانك غرامه‌ری) عنوانلی قیمتدار اثرینك مقدمه‌سنده (تروتیسکی) نك روس حکومتنك (١٨٩٧) تحریر نفوس جدوللرینه کوره (١٩٠٥) ده نشر ایتدیکی اثریله (آریسـتوف) ك تدقیقاتنه اسـتناداً بو کونکی تورك زمره‌لرینك جغرافی توزعلرینی وعدد نفوسلرینی‌مبین اوله‌رق درج ایتدیکی جدول اك مؤخر تدقیقاته مستنـد اولمق اعتباریله داها قیمتلی کوروله‌بیلیر. تورکلری ؛ توزع جغرافیلرینه کوره ، دورت بویوك قسمه آییران بو جدولی مقدار نفوسی کوسترن رقملره اعتماد ایتمه‌مکله برابر عیناً نقل‌ایدییورز :

سیبیریا و موغولستان تورکلری :	عدد نفوس
(ا) یاقوتلر ، دولغانلر.	٢٢٧,٣٨٤

[١] Contribution à l'ethnologie ancienne du Caucase. Bullet. 1899 p. 622

[٢] Radolf, Phonetik der nördichen Türksprachen 1883

(ب) آلتای تورك ـ تاتارلری	
(ج) باراباوغربی‌سیبیریاتورك‌ـ تاتارلری	٢١٠,١٥٤
(د) چین و روسیا اورانخالری	٤٥,٠٠٠
اورتا آسیا تورکلری	
١ . — قیرغیز ـ قازاقلر :	
(ا) روسیه‌ده‌کی قیرغیز ـ قازاقلر	٣,٧٨٧,٢٢٢
(ب) خیوه وبخاراده‌کی قیرغیز ـ قازاقلر	٤٤,٠٠٠
(ج) چین قیرغیز ـ قازاقلری	١٠١,٠٠٠
(د) قیپچاقلر	٧,٦٠٧
(ه) قره قالپاقلر	١٠٤,٢٧٤
٢ . — قره قیرغیز ویا بوروتلر :	
(ا) روسیاده	٢٠١,٦٨٢
(ب) بخاراده	٤,٠٠٠
(ج) چین‌ده	١٠,٠٠٠
٣ . — تورکمنلر :	
(ا) آسیای روسی‌ده	٢٤٨,٧٦٧
(ب) خیوه و بخارا امارتلرنده	٢٠٣,٧٥٠
(ج) افغانستان وایران‌ده	٨٠,٠٠٠
(د) قافقاسیاده	٢٤,٥٢٣
(ه) آوروپای روسی‌ده	٢٨١,٣٥٧
٤ . — اوزبکلر :	
(ا) آسیای روسی‌ده	٧٢٦,٥٣٤
(ب) خیوه وبخاراده	١,٢٥٧,٥٠٠
(ج) افغانستان‌ده	٢٠٠,٠٠٠
٥ . — سارتلر :	
(ا) آسیای روسی‌ده	٩٦٨,٦٥٥
(ب) بخاراده	٧٠٠,٠٠٠

(ج) افغانستانده	١٠٠,٠٠٠
٦ . — توركستان شرقى توركلرى :	
(ا) قولجه حواليسى توركلرى	١,٠٥٠,٠٠٠
(ب) توركستان روسى‌ده‌كى تارانجيلر	٥٦,٤٦٩
(ج) توركستان روسى‌ده‌كى كاشغريلر	١٤,٩٣٨
٧ . — قانصو توركلرى (سالارلر وصارى اويغورلر)	٢,٠٠٠
٨ . — سيبيريا وآوروپاى روسى‌دن هجرت ايدن تاتارلر	٦٠,١٩٧
٩ . — اورته آسيا توركلرى (روس تحرير نفوسنده ماهيت قوميه‌لرى تعيين ايديله‌مين توركلر)	٤٣٩,٩٣٠

جنوب غربى وماوراى قافقاس توركلرى

١ . — آناطولى وروم ايلى توركلرى	١٠,٠٠٠,٠٠٠
٢ . — ماوراى قافقاسده‌كى توركلر	١٥٣,٠٣٢
٣ . — قافقاس آزربايجانده‌كى توركلر	١,٤٧٥,٥٥٣
٤ . — ايران « »	٢,٠٠٠,٠٠٠
٥ . — قره‌پاپاقلر	٢٩,٩٠٢

آوروپاى روسى و رومانيا توركلرى

١ . — شمالى قافقاس توركلرى :	
(ا) قره‌چايليلر	٢٧,٢٢٣
(ب) قوموقلر	٨٣,٤٠٨
(ح) قره‌نوغايلر	٦٤,٣٣٢
٢ . — اورال توركلرى :	
(ا) باشقيرلر	١,٣٢١,٣٦٣
(ب) ميشارلر	٥٣,٨٤٧
(ح) تاتارلر	١١٧,٧٣٤

٣ . — وولغا وقريم توركلری :

(آ) قازان، سيمبرسك ، ساراتوف ، اژدرهان ، په‌نزا ، تامبوف ،	
نيژنی نووغورود توركلری	١,٧٥٥,٦٣٧
(ب) قريم توركلری (٥٦٠٠ ی قارايت)	١٩٦,٨٥٤
(ج) چوواشلر	٨٤٣,٧٥٥
٤ . — بسارابيا (غاغاووز) لری [بونلر خرستيانلاشمشلردر]	٥٥,٧٩٠
٥ . — دوبريجه نوغای ويا چيتاقلری	٤٠,٠٠٠

بوجدوله نظراً اليوم مختلف مملكتلرده ساكن اولان توركلرك مجموعی اوتوزميليون قدر اوليورسه‌ده بومقدارك حقيقتك پك زياده دوننده اولديغنده شبهه يوقدر . چونكه ايران، افغانستان وچينده ساكن اولان توركلرك حقيقی برتحرير نفوسه تابع اولمدقلری معلومدر . آناطولی وروم ايلی ايله عراق حواليسنده ساكن اولان توركلرك مقدارينی تعيين ايدن رقم ايسه تخمينی برشی‌در. روس استاتيستيقلرينه كلنجه، بونلر لكربع عصر اول ترتيب ايديلمش اولديغی و او زماندنبری كچن مدت ظرفنده نفوسك آرتمش اوله‌جغی ، چار حكومتنك تورك ومسلمانلرك مقدارينی آز كوسترمك خصوصنده‌كی قصدی غيرتی ، وبالخاصه سيبيريانك كوجبه توركلرينه عائد نفوس ايستاتيستيقلرينك نه درجه شايان اعتماد اوله‌جغی دوشونولورسه بونك ده مقدار حقيقينك دوننده اولديغنه حكم ايتمه‌مز ضروری اولور .

يالكز چين‌ده‌كی مسلمانلرك مقداری يكرمی بر ميليونه بالغ اولديغی خبرويريليور [١]. چين مسلمانلرينك قسم اعظمنك تورك اولديغنه نظراً مختلف اولكه‌لرده ياشايان بوكونكی توركلرك عددی اللی‌ميليونه ياقين عد ايديله‌بيلير .

روسيادن ماعدا مملكتلرده ساكن اولان توركلر عموميتله مسلماندر . روسياده‌كی توركلره كلنجه چارلق دوری ايستاتيستيقلرينه نظراً يوزده (٨٩,٥٢) سی مسلمان ، يوزده (١٠,٠٥) ی خرستيان اورتودوقس، يوزده (٢,٩) ی ايسه شامانی‌در .

اورتودوقس عد ايديلن توركلر چارلق دورنده پاپاسلرك وحكومتك اجباريله تنصر ايتديريلن بيچاره‌لردر . بوزواللیلردن برقسمنك چارلغك سقوطنی متعاقب اسلاميتلرينی اعلان ايتدكلری خبر ويريلمكده‌در . كورولويوركه ملی تاريخنی يازمق ايسته‌ديكمز توركلر

[١] Dadry de Thiersant, Le Mahométisme en chine T. I, P, 46

اليوم دینی، دیلی وبناءً علیه پك آز فرقله حرثی وسجیه‌سی متحد اللی ـ آلتمش میلیونه یاقین معظم برکتله تشکیل ایتمکده‌در .

مختلف نامله یاد ایدیلن بوتون بو تورکلر ، چینلیلرك (هیونغ ـ نو) ، (تونغ ـ هو) و (یوئه ـ چی) دیدکلری اسکی بویوك شعبه‌لردن ایمش ، تصالبلره ، اختلاطلره رغماً هویتلرینی محافظه ایتمشلردر .

(هیونغ ـ نو) لرله (تونغ ـ هو) لرك (تورك) لرله (تاتار) لرك الك اسکی جدلری اولدیغی چین وقایعنامه‌لرینك بو ایکی قوم حقنده ویردکلری معلوماتك ملی منقبه‌نك تورك وتاتارلرك منشألرینه دائر اولان داستانه پك زیاده توافق ایتمسیله ثابتدر [١] . تورکلرك منشأنه دائر چین وقایعنامه‌لرنده مندرج معلوماتله ملی منقبه‌نك مقایسه‌سی بزده (هیونغ ـ نو)لرك منقبهٔ ملیه‌ده اوغوزلر اداره‌سنده کوستریلن تورك متحده‌سی اولدیغی قناعتنی حاصل ایتمشدر. متوخراً (هیونغ ـ نو) شکلنی آلان بواسم چینك الك اسکی تاریخلرنده (هیون ـ یو) Hium ـ yu) صورتنده مضبوطدر [٢] . بوصوك شکلك تورکجه (قویونلو) لفظندن محرف اولدیغی پك آشکاردر . (تونغ ـ هو) اسمنك‌ده (شرقی) دیه ترجمه ایدیلمش اولمسنه نظراً بونك‌ده (طوغولو) لفظندن محرف اولدیغی آکلاشیلیور . منقبهٔ ملیه‌ده‌ده تاتار متحده‌سی اوغوز متحده‌سنك شرقنده کوستریلیور . بوده تمامیله چین مؤرخلرینك تعیین ایتدیکی وضعیته مطابقدر .

چینلیلرك ایلك (هیونغ ـ نو) تانژوسی اوله‌رق ذکرایتدکلری (ته‌ئومان) ایله اوغلی (مه‌ته) حقنده ویردکلری معلومات ملی داستانده (قره‌خان) ایله اوغلی (اوغوز خان) ه دائر نقل اولنان منقبه‌یه پك زیاده مشابه ، داها طوغریسی بربرلرینك عینی‌در . چینلیلرك (تو ـ کیوئه) دولتنك صورت ظهورینی تصویر ایدن (آ ـ شه ـ نا) منقبه‌سیله داستان ملی‌نك (برته‌جنه) اسطوره‌سی ایسه تمامیله بربرلرینه مطابقدر .

چینلیلر ، (هیونغ ـ نو) حکومتنك شرق تاتارلرندن (وو ـ هوان) و (سیه‌ن ـ پی) طرفندن ییقیلدیغنی قید ایتدکلری کبی منقبهٔ ملیه‌ده اوغوزلر حکمداری (ایل خان) لك

---

[١] ابوالغازی بهادر خان : اوشال شجرهٔ ترکیه . ابوالفضل رشیدالدین : جامع التواریخ . دگینی : هونلر و تورکلر تاریخی . علاءالدین جوینی : تاریخ جهان کشا . استنیلاس ژولیه‌ن : توکیولره دائر وثائق .

[٢] هانری قوردیه : عمومی چین تاریخی . ج ١ ، ص ٢٠٤ ،

تاتارلر حکمداری (سونج خان) طرفندن امحا ایدلدیکنی نقل ایتمکده‌در .

چین وقایعنامه‌لرنده (هیونغ ـ نو)لر نسلندن اولارق کوستریلن (توکیو ـ ئه) لرك صورت ظهوری حقنده نقل ایدیلن روایت ایله منقبهٔ ملیه‌نك (ارکنه‌قون) منقبه‌سی ده بربرلرینه واضح بر تطابق عرض ایتمکده‌در.

چینلیلر ، (تو ـ کیو) لرك (هیونغ ـ نو) لر نسلندن (آ ـ شـه ـ نا A-che-na) یعنی (قورت) اسمنـده‌کی رئیسدن اوره‌دکلرینی ، اولجه التجا ایتمش اولدقلری طاغدن چیقـار چیقمز ایلك اول شرق تاتارلرندن جوجنلر اوزرینه هجوم ایده‌رك بونلری مغلوب ایلدکلرینی خبر ویریورلر. منقبهٔ ملیه‌ده ایسـه تورکلری صاقلاندقلری (ارکنه قون) دن (برته‌جنه) یعنی(بوزقورت) نامنده‌کی رئیسك چیقارمش اولدیغی تورکلرك ایلك حمله‌ده تاتارلر اوزرینه آتیله‌رق جدلرینك ملکنی و انتقامنی آلدقلری روایت ایدیلیور.

ایشته بووبوکا مماثل بر چوق توافقلر ، (هیونغ ـ نو) لرك منقبهٔ ملیه‌نك تصور ایتدیکی اسکی تورکلر، (توکیو ـ ئه)لرك‌ده بونلرك‌ا نقاضیندن اولان ارکنه قون تورکلری اولدقلرنده شبهه براقامقده‌درلر .

(تورك ـ تاتار) اقوامنك ایلك جـدلری آلتـایلردن ، چـینك شمالیله شمال غربی و شرقیسنه‌قدر امتداد ایدن ساحه‌ده ساکن اولان (هیونغ ـ نو)لرله (تونغ ـ هو - Toung Hou)لر یعنی شرق تاتارلری و (یو ئه ـ جی Yue-tchi) لر یعنی (یوثی) لر اولدیغنـه نظراً تورکلرك الیوم تورکستـان وماوراءالنهر دینیلن حوالی‌یی اشغـاللری مؤخر اولمق ایجاب ایتمکده‌در. بو اشغال، ایلك دفعه یوئه‌جیلر طرفندن واقع اولمشدر. فقط، یوئه‌جیلردن اول بعض متفرق قبائلك تورکستـانه،حتی ماوراءالنهره قدر صوقولمش اولملری احتمالدن بعید دکلدر. (وامبه‌ری) سغد خطه‌سنك پك اسکی زمانلردنبری مرکزی اولان (سمرقند) شهرینك اسمی اویغورجه مستحکم معناسنه کلن (سمر) ایله قلعه معناسنی افاده ایدن(قند) لفظلرندن مرکب اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در [١].

چین وقایعنامه‌لری میلاد عیسادن عصرلرجه اول بوحوالی‌ده (تاهیا Ta-hia) دینیلن برقومك ساکن اولدیغنی خبر ویریورلر . (تاهیا) لرك غرب تاریخلرنده بو منطقه‌نك اسکی سکانی اوله‌رق کوستریلن (ساقا) لردن اولدقلرینی ادعا ایدنلر واردر.

آلتایلردن ، چینك شنسی وشانسی ایالتلرینه قدر امتداد ایدن ساحه (هیونغ ـ نو)لرك

[١] Vambéry, Uigurische Sprachmonumente, intrd

تحت حاکمیتنده بولوندیغی زمانلرده، (بالقاش) کولنك شرق سواحلی استقامتنده و (ایلی) نهری بویلرنده کوریلن (وو - سون Vou-soun) ویا (ووسیون Vou-sioun) اسمنده‌کی قوم؛ احتمال که؛ شمالدن اینن ماوی کوزلی قومرال بکزلی قوم ایله ساقالرك بو اختلاطی نتیجه‌سنده طوغمشدر.

تورکلرك منشائی ایله طرز انتشار و اختلاطلرینك تعیینی ایچون اوته‌دنبری مراجعت ایدلمکده اولان منابع تاریخیه بالآخره فیلولوژی تدقیقاتنك نتایجیله‌ده تقویه ایدلمشدر. صوك عصرلرده وقوعبولان (آرکه‌ئولوژی) کشفیاتی ایسه بو موضوعه داها اساسلی بر زمین استناد حاضرلامشدر.

تورك تاریخنك، اك زیاده تنویرینی بو یکی کشفیاته مدیونز. آرکه‌ئولوغلرك سیبیریا (قورغان Kourgane) لرنده بولدقلری مواد ایله تورکلرك ساحهٔ اشغالنه کیرمش اولان منطقه‌لرده‌ألده‌ایدیلن طاش استاتولر، مختلف کتابه‌لر، برچوق قیمتدار معلومات ایدینلمه‌سنه یاردیم ایتدکلری کبی اوته ده بری‌ده بولنان محکوکات (Gravures) و(اشکال Signes) ده تورکلرك طرز انتشارلرینی تعیینه خادم اولمشدر [١].

فی‌الحقیقه، اورخون و ینیسه‌ئی ویلرنده کشف ایدیلن کتابه‌لر، (رادلوف) و(تومسن) کبی ایکی مشهور فیلولوغ طرفندن قرائت ایدلدکدن صوکره تورك تاریخی ایچون بوس بوتون یکی برساحهٔ تتبع آچیلمشدر. بونکله برابر؛ اخطاره مجبورزکه؛ تورك تاریخنك قبل‌الاسلام دورلره عائد منابعی ایسته‌نیلدیکی قدر مبذول و متنوع دکلدر. تورك تاریخیله اشتغال ایدنلری اقتحامی غیر ممکن موانع قارشوسنده بولوندورلن وپك چوق اوغراشدیران عامل‌ده بوندن عبارتدر.

معلومدرکه بوتون استقرائی علملرده اولدیغی کبی تاریخك‌ده وثوق واعتمده شایان برشکل آله‌بیلمه‌سی ایچون وثائقك، واقعه‌لرك اساسلی بر انتقاده تابع طوتیلمالری اقتضا ایدر. بوکونکی تاریخ، ماضینك قاراکلقلری ایچنه کومولمش اولان ادواراولیه وقوعاتی وثائق قدیمه‌لردن، شائبه‌لردن چیقارمغه ساعی اولدیغندن وثائق ومنابع تاریخیه نه قدر مبذول و متنوع اولورسه یازیله‌جق تاریخ‌ده او قدر زنکینلشمش و حقیقته او قدر یاقلاشمش اولور.

حالبوکه اسکی تورکلر منشألرینه و ادوار اولیه‌لرینه دائر وثیقه اوله‌جق بالنسبه

---

[١] قورغان برطاقیم صنعی تپه‌لردر. بونلره جزیره، آناطولی وسیبیریده پك چوق تصادف ایدلمکده‌در.

پك آز ومبهم شیلر براقشلردر. روایات‌ملیه حالنده بزه قدر انتقال ایدن داستانك قطعی بر وثیقهٔ تاریخیه اوله‌میه‌جغنی اخطاره بیله حاجت یوقدر .

تورك تاریخنك بالخاصه آلتنجی عصر میلادیدن اوله‌عائد اولان‌قسمی حقنده یگانه‌منبع چین وقایعنامه‌لریدر.هیچ شبهه‌یوق‌که‌چینلیلر الڭچوق‌وثائق تاریخیه‌براقمش اولان برملت‌در. رسمی‌چین وقعه‌نویسلری پك‌اسکی زمانلردن‌اعتباراً مملکتلرینه تماس ایدن بوتون وقوعاتی کونی‌کونه ضبط ایتمش اولدقلری کبی بونلرك یاننده حقیقتاً مورخ دینیله بیله‌جك بر چوق مؤلفلرده یکدیکرلرینی تعقیباً هر عصرده کرك مملکتلرینك وکرك کندیلریله مناسبتده بولنان اقوام مجاوره‌نك وقوعات تاریخیه‌لرینی غیر رسمی بر صورتده جمع ایتمشلردر .

چینلیلرك (شه Che) دیدکلری تاریخ کتابلری‌یالکز چینده‌حکمران اولان ایمپراطور سلاله‌لرینه حصر ایدیلمه‌مش ، اك اوفاق پرنسلکلرك ، الڭ کوچوك شهرلرك بیله تاریخلرینی جامع اثرلر یازیلمشدر . عدد وتنوع اعتباریله حیرتبخش اولان چین وقایعنامه‌لری آره‌سنده (سه‌ـ‌ما‌ـ‌قوانغ Sse-ma-Koang) ك (تونغ‌ـ‌کیه‌ن Tong-Kien)، فیلسوف شهیر (چوهی Tchou-Hi)نك (تونغ‌ـ‌کیه‌ن‌ـ‌قانغ‌ـ‌مو Toung-Kien-Kang-mou)[١]، (ما‌ـ‌توان‌ـ‌لین Ma-touan-Iin) ك (وه‌ن‌ـ‌هیه‌ن‌ـ‌تونغ‌ـ‌قائو Ven-Hien-toung-Kao) کتابیله (چو‌ـ‌شو ‌ـ‌کی‌ـ‌مه‌ن‌ـ Tchou - chou-Ki - men) و (شو ـ کینغ Chou-King) کبی معظم اثرلر موجوددر .

چین مورخلری ، یوز اوتوز کتابدن مرکب اولان (شه‌ـ‌کی Che-Ki) نك مؤلف شهیری (سه‌ـ‌ما‌ـ‌تسیه‌ن Sse-ma-ts,ien) دن اعتباراً اقوام مجاوره ایله اولان مناسبتلرینه داها بویوك براهمیت ویرمش ، چین تاریخی ایله برابرمجاور قوملرك وبالخاصه تورك ـ تاتار متحده‌لرینك حیات تاریخیه‌لرینی‌ده یاشاتمشلردر [٢] .

بوندن باشقه ، مجاور مملکتلردن چینه کلن و چیندن اورالره کیدن سفرا وسیاحلرك

[١] فیلسوف چوهی‌نك ، (سه‌ـ‌ما‌ـ‌قوانغ) طرفندن یازیلان (قانغ ـ مو) یی اختصار واصلاح و اکمال ایده‌رك وجوده کتیردیکی بومهم اثر، (مایللا mailla) طرفندن فرانسزجه‌یه ترجمه‌ایدیله‌رك (١٧٧٧ـ١٧٨٠) تاریخلرنده اون برجلد اوله‌رق طبع ونشر ایدلمشدر .

[٢] (سه ـ ما ـ تسیه‌ن Sse-ma-tsien) ، قبل‌المیلاد ١٤٥ تاریخنده تولد ایتمشدر . موسیو (ادوار شاوان Ed.Chavanne) بومشهور مورخك اثرینی ترجمه ونشر ایتمشدر .

حاطره‌لرینی بویوك بر دقت واهتمامله طوپلایه‌رق درج ایتمك صورتیله اثرلرینك قیمتلرینی یوس بوتون آرتیرمشلردر .

چین مورخلری افاده‌لرنده‌کی قطعیت ، ضبطلرنده‌کی وثوق ایله قدیم تاریخ نویسلر آره‌سنده حقیقی برامتیاز قازانمشلردر . بونلر ، اوکرندکلری ، کوردکلری ، ایشیتدکلری واقعه‌لری بویوك بر دقتله تدقیق ایده‌رك موثوق اولدقلرینه قناعت کتیردکدن صوکره ضبط ایتمشلر ، کندیلرندن فضله شیلر علاوه ایتمه‌مشلر ، اسکی یونان مورخلری کبی خیالاته طالمه‌مشلردر . یکانه قصورلری فضله ملیت پرورلکلری ، وقایع تاریخیه‌یی کندی لهلرینه اوله‌جق برشکلده تصویر ایتمش اولملریدر .

اعصار اخیره‌ده هندستانده وقوعبولان آرکه‌ئولوژی کشفیاتی ، چینلی سیاحلردن مشهور (هیوئن ـ تسانغ Hiouen-thsang) ك بوحوالی حقنده ویرمش اولدیغی معلوماتك صحت وموثوقیتنی هرکون داها فضله بر قوتله تأیید وتصدیق ایتمکده‌در . وسطی آسیاده کشف ایدیلن مسکوکاتده عینی ماهیتده‌در. بونلرده الك زیاده چین مورخلرینك قیوداتنی تأییده خادم اولمشلردر . غربده (اشکانیان Arsacides) و (ساسانیان Sassanides) ایمپراطورلقلری ، شرقده بحرمحیط وقوره ایله هم حدود اولان واسع منطقه‌نك تاریخی ، ساحهٔ علمه آنجق چین وقایع نویسلری سایه‌سنده کیره‌بیلمشدر .

شرقی تاتارستانك وقوعات تاریخیه‌سنی ایسه منحصراً چین منابعنه مدیونز . بوسایه‌ده‌درکه تورك ـ تاتارلرك اجدادی اولان قدیم شانتونغلر ، هیونغ ـ نولر ، تونغ ـ هولر ، یوئه‌چیلر ، وو ـ هوانلر ، سیه‌ن ـ پیلر ، شه ـ غوئه‌یلر ، جوجنلر ، توکیولر ، هوئه‌ی ـ هولر ، تورکشلر ، .... حقنده معلومات تاریخیه‌یه مالك بولونیورز .

کرچه ، غربه هجرت ایدن یوئه‌چیلره ، آق هونلره ، افتالیت وتوکیولره .. الخ دائر هند ، بیزانس ، عرب ، ایران ، ارمنی وکورجی منابعنده‌ده آز چوق فقط هر حالده پك مبهم وقاریشیق معلومات ویریلمش ایسه‌ده شرق تاتارلریله هیونغ نولر وشرقی توکیولر حقنده‌کی وقوفمزی منحصراً چین مورخلرینه مدیونز ۰

تورکستان وماوراء النهر حقنده‌ده چینلیلرك ویردکلری معلومات اولمسه ایدی منابع سائره‌یه استناداً بوحوالینك تاریخی میدانه قویمق هیچ بر صورتله ممکن اوله‌میه‌جقدی . چین وقایعنامه‌لری اساس اولمق اوزره منابع سائره‌ده کورولن وثیقه‌لرك قارشولاشدیرلمسی سایه‌سنده‌درکه غربی تورکستانك‌ده تاریخی میدانه چیقاریله بیلمشدر .

فقط اونوتماملیدرکه ، چینلیلرك تورك ـ تاتار اقوامی حقنده ویردکلری معلومات ؛ کندی تاریخلریله علاقه‌دار اولان شئونه انحصار ایتمشدر. یعنی چین مورخلری طوغریدن طوغری‌یه تورك ـ تاتار اقوامنك تاریخیله اشتغال ایتمه‌مشلردر . اساساً ، اونلردن بویله برخدمتی بکله‌مك ایچون هیچ برحقمز یوقدر .

چین وقایع نویسلری معتادلری وجهله کندیلریله تماس ایدن قوملردن ناصل بحث ایتمشلرسه عصرلرجه مدت ظرفنده اکثریا محارب وبعضاً دوست اولدقلری تورك ـ وتاتارلرك‌ده کندیلریله علاقه‌دار اولان شئون تاریخیه‌لرینی ضبط و سفرا راپورلرنده بوقوملرك حیات سیاسیه واجتماعیه‌لری حقنده ویریلن معلوماتی قید ایلمشلردر .

چین منابعندن استحصال ایدیلن معلومات اوقدر شموللی اولمامقله برابر فاصله‌لی‌ده دکلدر. چونکه چینلیلر کندی تاریخلرینی منتظماً قیده باشلادقلری آندن اعتباراً محاربه ویا مصالحه‌صورتیله دائما مناسباتده بولندقلری اقوام شمالیه‌نك‌ده وقوعات تاریخیه‌لرینی صره‌سیله ضبطه قویولمشلردر .

اقوام شمالیه ، سیاست اعتباریله کندیلرینه فائق اولان چینلیلرك انتریقه‌لرندن هیچ بروقت قورتیله‌مامش اولدقلرندن کندی آره‌لرنده‌کی منازعات ومناسبات‌کی‌وقوعات‌ده چین تاریخلرینه کیرمشدر .

اقوام شمالیه‌دن چینی استیلا ایدرك اوراده سلطنت قورانلرك وقایع تاریخیه‌لری داها مضبوط ، وداها مسلسلدر . فقط منحصراً چین منابعندن آلنان معلوماتك موثوقیتنی قونترول ایده‌بیلمك ایچون ألمزده باشقه هیچ بر وثیقه بولنمدیغندن بونلری عیناً قبوله مجبورز . بوسببدندرکه ، تورك ـ تاتار حکمدارلریله پرنسلرینك ، قوماندانلرینك اسم وعنوانلری بالمجبوریه چینلیلرك یازدقلری شکلده قید ایدیله‌جکدر .

بونلردن ملی اسم وعنوانلردن محرف اولانلرینك بر قسمنك اصللرینی تعیین ممکن اوله‌بیلمش ایسه‌ده، قسم اعظمی ینه‌چینجه اوله‌رق قالمشدر. چینلیلرك اوته‌دنبری مناسباتده بولندقلری مملکتلرله قوملری اکثریا کندیلری طرفندن ویریلن اسملرله یاد ایده‌رك اوقوملرك ملی اسملرینی کلیاً ترك‌ویا تحریف ایتمك‌اعتیادنده بولنملری تاریخ ملیمزك چینجه اسملرله‌مالامال اولمسنی انتاج ایلمشدر .

معروضات سابقه‌دن آکلاشیله‌جغی اوزره بواثرك تحریرنده دور اسلامی‌یه قدر اولان

قسم ایچون غرب لسانلرینه ترجمه ایدیلن چین وقایعنامه‌لرینه مراجعت ایدلمش ، بالخاصه (هیونغ ـ نو)لرله ، (تونغ ـ هو)لر ، (غوزه‌ی)لر ، (توبا) لر ، (جوجن)لر ..... حقنده ویریلن معلومات ، منحصراً بووقایعنامه‌لردن آلنمشدر .

تورك تاریخ قدیمی همان همان بوتون تفصیلاتیله بزه نقل ایدن چینلیلرك یازیلرنده‌کی خصوصیت اولماسیدی ؛ هیچ شبهه یوقکه : تاریخ ملیمز بوکون داها وضوحلی بر شکل آلمش اوله‌جقدی .

چین یازیسنك معین صدالی صائت وصامت حرفلردن تشکل ایتمه‌یرك عادتا بر شکل ورسم یازیسی اولمسی اجنبیلری هر اشارتك معین صداسنی ویرمك خصوصنده بویوك مشکلاته ، پك فرقلی اختلافه دوشورمش اولدیغی آکلاشیلیور . بوحال ، چین منابعنده کورولن تورك اسم وعنوانلرینك اصللرینی تعیین ایده‌بیلمك مسئله‌سنی بوس بوتون مشکلاشدیرمکده‌در . چونکه چینلیلر اصل تورك اسملرینی ضبط ایتدکلری زمن بونلری کندی تلفظلرینه کوره ، تحریف ایتمش اولدقلری کبی بومحرف اسم وعنوانلری قید ایتمك ایچون استعمال ایتدکلری شکللرده غربلی چین شناسلر طرفدن مختلف طرزلرده تلفظ ایدلمشلردر :

تورکلرجه عرب پرنسلرینه ویریلن (یابغو) عنوانی ، چین وقایعنامه‌لرینی ترجمه ایدنلردن بعضیلری (شه ـ هو Che-Hou) وبعضیلری‌ده (یه ـ پو Ye-Pou) شکلنده نقل ایتمشلردر . بویولده‌کی تلفظ فرقی ، همان هر سینولوغك اثرنده کوزه چارپمقده‌در . حتی اسکی سینولوغلرله یکی سینولوغلرك اثرلرنده (K) ایله (H) حرفلرینك قاریشدیرلمش اولدقلری بیله کوریلیور . ازجمله اسکی چین شناسلردن (ده‌کینی)نك (کیه ـ لی) صورتنده قید ایتدیکی اسمی (ادوار شاوان) ، (هیه ـ لی) شکلنده ضبط ایتمکده‌در .

بوتون بواختلافات ومشکلاته رغماً بزم ایچون چین منابعندن استغنا ممکن دکلدر . چونکه چین وقایعنامه‌لرینه مراجعت ایتمکسزین ، برتورك تاریخی یازمق امکانسزدر . بواعتبارله تاریخ ملیمزك ادوار اولیه‌سنه عائد شؤناتی ضبط ایدن چینلیلره قارشی منتدارلغمزی اعترافه مجبورز .

مع مافیه‌صوك زمانلرده موغولستان وتورکستانده وقوع بولان کشفیات ایله تاریخ ملیمزك بر چوق جهتلری داها زیاده تنور ایده‌بیلمش اولدیغی کبی چین وقایعنامه‌لرینك

مبهم کوریلن قسملری‌ده آزچوق توضح ایتمش، چینلی مورخلرك تماميله تحریف ایتدکلری اسم وعنوانلردن بعضیلرینك‌ده اصللری آکلاشیلمشدر .

بوتنوری آوروپالیلرك صوك اوتوز سنه ظرفنده اسکی تورکلرك ساکن اولدقلری حوالیده اجرا ایتدکلری حفریات وتحریاته مدیونز . میلادی (١٨٨٩) سنه‌سنده روسلردن (یادرینچه‌ف Iadrinzef) طرفندن موغولستانده (اورخون) نهری جوارنده (قوشو ـ چایدام)ده کشف اولنان ایکی کتابه (رادلوف Radloff) و (تومسن Thomsen) کبی ایکی لسان عالمنك همتلریله قرائت ایدلدکدن صوکره چینلیلرك (تو ـ کیوئه) دیدکلری تورك خاقانلغنك تاریخی خیلیدن خیلی‌یه توضح ایتمش اولدیغی کبی (مارق اوره‌ل شتاین Marc Aurel Stein) ، (فون لوقوق Von Le Coq) و (غرون ووده‌ل grün Wed l)ك تورکستان چینیده‌کی تحریات وکشفیاتلریله‌ده (اویغور) تورکلرینك تاریخ ومدنیتلری میدانه چیقه‌بیلمشدر .

بر ملتك تاریخی یازمق اوملتك نه‌ولده تشکل ایتدیکنی ، ناصیل بویودیکنی ، طریق تکاملده نه‌کبی صفحه‌لر گچیردیکنی کوسترمك دیمك اولدیغنه نظراً اشخاصدن زیاده جمعیتی، حادثات حربیه‌دن زیاده تحولات اجتماعیه‌یی تثبیت ایده‌رك اونلردن برطاقم نتایج چیقارمغه چالیشمق اقتضا ایدر .

اساساً بوکونکی تاریخ نویسلرك قبول ایتدکلری اصول‌ده بودر . فقط بو اصوله توفیق حرکت ایده‌بیلمك ایچون الده متنوع ومتعدد وثیقه‌لر بولنمه‌سی، تحولات اجتماعیه‌یی کوستریر برچوق وقایعنامه‌لر موجود اولمسی ایجاب ایده‌ر. محاکمه و استنتاجه اساس اولان بوکبی وثیقه‌لره استناد ایتمکسزین (جمعیتك تاریخ طبیعیسی Histoire naturelle de la société) یازمق ممکن دکلدر .

حال‌بوکه ، ملی تاریخمزك ادوار اولیه‌سنه عائد منابع چین وقایعنامه‌لرندن عبارت کبی‌در . چینلیلر ایسه یکنسق محاربه‌لری ضبط وتصویره پك زیاده اهمیت ویردکلری حالده اجتماعی تحولات حقنده بالعکس امساك کوسترمشلردر .

وقوعات تاریخیه‌نك ضبط وتثبیتنده موجود وثائقه استناد ایتمك ، وثائق و قیودات خارجنه چیقمامق ضروری اولدیغندن بالمجبوریه چین وقایعنامه‌لرینك قید ایلدکلری یکنسق محاربه‌لرده تصویر ایدلمشدر .

مع مافیه شو اثر ، یالکز بر وقایعنامه ماهیتنی حائز دکلدر . کتابده تورکلرك اجتماعی

دینی ، سیاسی، عسکری مؤسسه‌لرینك‌ده وثائقك مساعد اولدیغی درجه‌ده تنویرینه غیرت اولنمشدر . سیاسی و اجتماعی انقلابلری واضح خطوط فاصله ایله کوسترەبیلمك ایچون عالمشمول بر ماهیت آلمش اولان تورك تاریخنك باشلیجه اوچ بویوك چاغده تتبعی مناسب کورولمشدر .

شو اثری برچوق مشکلات ویوقسوللق ایچنده انظار مطالعه‌یه عرض ایدن مؤلف، نقایصنی شدیدن اعتراف ایدر . ملی تاریخمز ، بر دکل یوزلرجه مؤلفلرك ، متتبعلرك مدید مساعیلرینه مفتقر بر موضوعدر . اثرمز بالخاصه کنجلرده ملی تاریخی تدقیق وتتبعه بر شوق اویاندیرمق کبی بر غایه کوزه‌دیله‌رك نشر اولونمشدر. اثر، بو غایه‌یی تأمین ایدرسه مؤلف سعینك مکافاتنی کورمش اولاجقدر .

تورك ملتنك عمومی برتاریخنی احتوا ایدن اثرمزك مملکتمزده ایلك‌دفعه نشر ایدیلن برتجربهٔ قلمیه اولدیغی وبوتون دنیایی بی‌حضور ایدن برملحمهٔ عظمی هنکامه‌سنده تألیف ایدیلدیکی نظر اعتباره آلینیرسه ؛ امید ایدییورم‌که ؛ نقایصی پك طبیعی کوروله‌جك ، داها کنیش تتبعات محصوللرینه پیشدار اولمسی امنیه‌سیله‌خطالره‌نظرمسامحه‌ایله باقیله‌جقدر .

ملی تاریخمزك قبل‌الاسلام ادواره عائد اقسامی آلتی کتاب اوله‌رق بربرلرینی متعاقب نشر اولنه‌جقدر . بو قسمك اکمالندن صوکره‌ده دور اسلامی‌یه عائد اقسامك نشرینه دوام ایدیله‌جکدر . توفیق اللهدندر .

م . شمس‌الدین

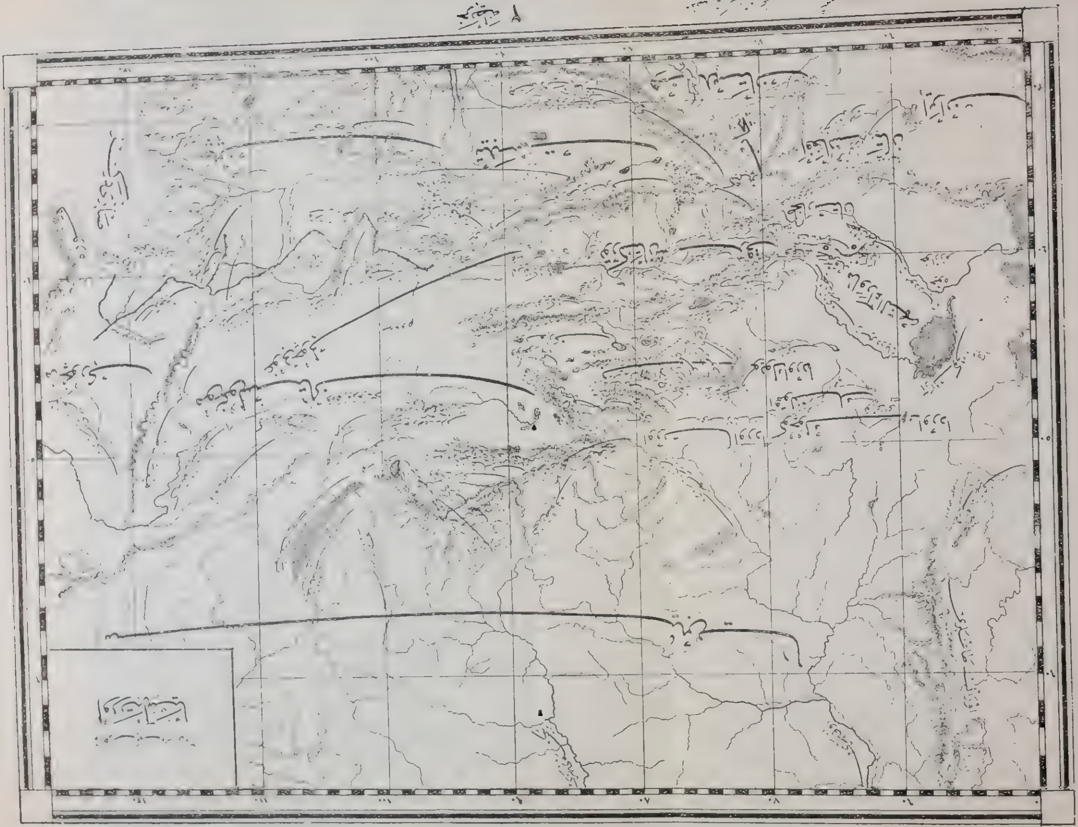

مدخل

تورك تاريخنك چاغلره تقسيمى

ازمنهٔ تاريخيه ، اوتهدنبرى باشليجه اوچ بويوك دور داخلنده تتبع ايديلمكدهدر .

قرون اولى دينيلن برنجى دور تاريخ بشريتده نفوذ ايديله بيلن الك اسكى زمانلردن باشلايهرق روما ايمپراطورلغنك انقراضى هنگامنه قدر امتداد ايدر. قرون وسطى يعنى ايكنجى دورده غربى رومانك سقوطندن استانبولك تورك رايت شهامتى آلتنه گيرديكى تاريخه قدر گچن زمانى محتويدر . قرون اخيره ايسه شرقى روما دولتنك سقوطندن فرانسه اختلال كبيرينه قدر اوزانير. اختلال كبيردن زمانمزه قدر گچن وقوعاتده عصر حاضر تاريخى نامى آلتنده جمع ايديلمكدهدر .

تاريخ بشريتك شو صورتله دورلره تقسيمى صوك عصرده بر چوق مورخلرك اعتراضلرينه اوغرامقله برابر : اوتهدنبرى قبول ايدلمش اولمق اعتباريله : هنوز تاريخ كتابلرندن قالديريلهمامشدر . فقط تاريخى حكومتلرك انقراضنه گوره دگل ، بشريتك تكامل اجتماعيسنده بويوك انقلابلر توليد ايدن وقوعاته نظراً تقسيم ايتمك الك طوغرى بر اصولدر .

تورك تاريخى قيمتنى غائب ايتمش اولان اسكى تقسيم داخلنده مطالعه ايتمكدن ايسه ملتمزك دينى واجتماعى حياتنده ظهوره گلن انقلابات مهمهيه نظراً تقسيم وتعقيب ايتمك ، اصول تاريخك بوگونكى طرز تلقيسنه داها موافق گورولمشدر.: تورك تاريخى، اجتماعى حياتده وقوعه گلن انقلابلره نظراً ، باش چاغ ، اورته چاغ ، صوك چاغ ويكى چاغناملريله دورت دوره آيريلهبيليرز :

اسكى چاغ ، توركلرك، ماضينك اوزاق وقارانلق دورلرينه صوقولان،منشألرندن باشلايهرق اسلام عالمنه قاريشدقلرى زمانه قدر امتداد ايدر . بو اوزون دورده توركلرك ملى ، اجتماعى ودينى حياتلرنده پك بويوك واساسى تحولات وقوعبولمهمشدر . گرچه بو مدت ظرفنده توركلردن بر قسمى بوديزم ، مازدهئيزم ، عيسويت ومانيشهئيزم دينلرينى

قبول ایتمشلرسه‌ده بوحال هیچ بر زمان بوتون ملته شامل اوله‌مدیغندن تورکلرك اجتماعی حیاتلرنده حس اولنور درجه‌ده برتحول ظهور ایتمه‌مشدر. حالبوکه اسلامیت تورکلر آره‌سنده عمومی بردین اولمش، روحلرده پك بویوك تبدلات حصوله کتیرمش، حیات اجتماعیده اساسلی انقلابلر یاپمشدر.

اورته چاغ، تورکلرك اسلامیتی قبول ایتدکلری زماندن باشلایه‌رق آوروپا مدنیتیله یاقیندن تماسه کلدکلری دوره قدر اوزانیر. بواوزون دورده تورکلر منحصراً اسلام‌مدنیتی تأثیراتنه تابع اولمش، اومدنیتك اعلا ونشرینه، دین احمدینك تعمیم ومدافعه‌سنه حصر نفس ایتمشلردر.

صوك چاغ‌ده، کرك غرب، کرك‌شمال وکرك آذربایجان تورکارینك آوروپا مدنیتیله یاقیندن تماسلری زماننده ابتدا ایده‌رك حرب عمومی‌یه قدر امتداد ایدر.

ایچنده بولندیغمز حرب عظیم، بوتون بشریت تاریخنده مهم ویکی بر صفحهٔ انقلاب آچه‌جغی کبی تورك تاریخی ایچون‌ده یکی بر دورهٔ اعتلایه باشلانغیچ اوله‌جغی محققدر. باشلایان بودوره، تورك تاریخی ایچون (یکی چاغ) اوله‌جقدر. صوك چاغده چارپیشان غربجیلق، اسلامجیلق وتورکجیلك جریانلری، یکی چاغده تکاثف وتصالب ایده‌رك شعورلی برمفکوره طوغوره‌جقدر. یکی چاغك شعار ممیزی‌ده حرثی اتحاده دوغرو انکشاف ایده‌جك اولان بوشعورلی مفکوره اوله‌جقدر روح ملینك، تورکك محصول اعصاراولان یوکسك سجیه‌لرینك، بویکی‌چاغی‌قوره‌جق مفکوره‌لی قهرمانلر، ایمانلی داهیلریتشدیرمه‌سنی تمنی ایده‌لم.

تورك تاریخنك منبعلری

تورك تاریخنك ایلك چاغنه عائد وثائق ومنابعی باشلیجه دورت قسمه آیره‌بیلیرز:

۱. — روایات ملیه

۲. — چین وقایعنامه‌لرنده‌کی قیودات وتفصیلات

۳. — ابوالمورخ (هه‌رودوت) دن اعتباراً قدیم یونان وروما مورخلریله ایران، عرب، أرمنی وکورجی ملتلرینه منسوب مؤلفلرك اثرلرنده مندرج اولان پارچه‌لر.

٤ . — اورته آسياده وبالخاصه اورخون وينيسه‌ئى بويلرنده بولنان كتابه‌لرله اوانى ، اسلحه ، مسكوكات ومواد سائره .

توركلرك منشأ و اوائل تاريخچه‌لرى حقنده اوته‌دنبرى آغيزدن آغيزه نقل ايديلن روايات مليه ، آنجق موغوللر دورنده كتابلره گچيريلمش اولديغندن تعصبكار مورخلر طرفندن تحريفاته اوغراتيله‌رق قسماً موغوللره مال ايديلمشدر. غازان خان دورنده يازيلمش اولان (جامع‌التواريخ) ايله احفاد چنكيزدن (ابوالغازى بهادرخان) لك تأليف ايتديكى (شجرهٔ تركيه) ده‌كى (اوغوز) منقبه‌سى بوقبيلدندر .

بومنقبه‌نك بالخاصه (اوغوزنامه) دينيلن كتابده مندرج بولنديغى بعض آثاره استناداً ادعا ايديليورسه‌ده ؛ مع‌التأسف بوكتاب شيمدى‌يه قدر هيچ بريرده ألده ايديله‌مه‌مشدر. مصرده برنسخه‌سى بولنديغى يولنده برادعا واردر . فقط بوادعانك درجهٔ صحتى الآن تبين ايتمه‌مشدر .

شرق مورخلرندن (بخارى) نام ذاتك (خلاصة‌التواريخ) عنوانلى كتابيله حافظ (ابرو) نك (زبدة‌البايسنقرى) اسمنده‌كى تاريخنده ، (ابن بيبى) نك اثرنده توركلره دائر ويريلن معلوماتك اوغوز نامه‌دن آلنمش اولديغنى تخمين ايده‌بيليرز [١]. چونكه‌جامع التواريخ وشجرهٔ تركيه‌نك روايتلريله بونلرك محتوياتلرى آره‌سنده برفرق كوروله‌مكده‌در.

اويغورلرك منشأى حقنده‌كى روايات مليه ايسه موغوللر دورنده (اتابك علاءالدين جوينى) طرفندن يازيلان (تاريخ جهانكشا) يه درج ايدلمشدر .

اوغوزنامه‌نك اصلى موجود اولمديغندن منقبهٔ مليه‌نك اك اسكى منبعى وزير شهير (ابوالفضل رشيدالدين) لك جامع‌التواريخى ايله (اتابك علاءالدين جوينى) نك تاريخ جهانكشاسى اوليور ديمكدر. ابوالغازى بهادرخان (شجرهٔ تركيه) سنده ، (ميرخواند) (روضة‌الصفا) سنده ، (خواندمير) (حبيب‌السير) نده، (مونس‌خوارزمى) (فردوس اقبال) نده هپ بوايكى اثرى مأخذ اتخاذ ايتمش اولدقلرى كبى (ظفرنامه) و (تاريخ كزيده) وسائر مؤلفاتده‌كى اوغوز منقبه‌سى‌ده بوايكى منبعه استناداً يازيلمشلردر . خلاصه

[١] حسن بن محمودالبياتى ، (جام جم آيين) ويا (سلسله‌نامهٔ عثمانى) اسمنده‌كى رساله‌سنده عثمانليلرك اجدادينه دائر نقل ايتديكى روايتى اوغوزنامه‌دن آلمش اولديغنى تصريح ايتمكده‌دور .

اسلام عالمنده جهان کشا وجامع التواریخدن صوکره یازیلان مؤلفاتك تورك داستاننه عائد منبعلری منحصراً بو ایکی اثر اولمشدر .

ابوالغازی بهادر خان ، بو ایکی منبعله برابر ، آثار سائره‌یی‌ده تدقیق ایتمش ، ایلك دفعه جغتای لسانیله بر شجرهٔ ترکیه قلمه آلمشدر . فقط بوتون اثرلرده ؛ ایلریده توضیح ایدیله‌جکی وجهله ؛ موغوللرله تورکلر بربرلرینه قاریشدیرلمش وتورك داستانی قسماً موغوللره مال ایدیلمشدر .

تورك تاریخنك برنجی چاغنه عائد وقوعاتی اولدقجه مفصل بر صورتده قید ایدن؛چین مورخلریدر . ازمنهٔ اولیه‌ده تورکلرك یاقین قومشـولری اولان واونلرله پك صیقی تماس ومناسباتده بولنان چینلیلر شرق‌وغرب تورکلرینك وقوعات تاریخیه‌لرینی عصراً بعد عصر قید وضبط ایتمشلردر. تورك تاریخنك ایکنجی واوچنجی چاغلرینه عائد منابع پك مبذول و متنوعدر . عربجه ، فارسیجه و تورکجه یازیلمش اولان اسکی مؤلفات تاریخیه ، بوراده تعداد ایدیله‌میه‌جك قدر چوقدر [١] .

تورك تاریخنك الك اساسلی منابعنی تشـکیل ایدن اسلام وچین آثارندن باشقه اجنبی ملتلره منسـوب بر چوق ذواتك نتیجهٔ مساعیلری اولان پك چوق آثار داها واردر . بواثرلردن برقسمی چین‌وقایعنامه‌لریله منابع سائره‌نك مقایسه وخلاصه‌سنی جامع‌کتابلردر. دیکر قسمی‌ده تورك تاریخنه دائر علمی تدقیقلری محتویدر .

چین منابعنی تدقیق ایده‌رك بزه طانتـدیران ویا دوغرودن دوغرویه تورك تاریخی حقنده تتبعاتده بولنان آوروپالی عالملر میاننده بالخاصه، (دومایللا De mailla)، (ویسده‌لو Yisdelou)، (غوبیل Goubil)، (دربلو D,Herbelot) [٢]، (دوکینی De guignes) (پوتیه‌ر Pauthier) [٣] ، (دولامار De la mar) [٤] ، (آمیو Amiot) ، (هیاسینت

---

[١] (اسلامده تاریخ ومورخلر) عنوانلی اثرمزده بونلرك‌اك‌مهملری حقنده تفصیلات‌ویرلمشدر.

[٢] دربلو ، مشهور (بیبلیوته‌ك‌اوریانتال) ك مؤلفی‌در .

[٣] پوتیه‌ر ، بالخاصه موغوللره عائد تدقیقاتده بولنمش، بو مناسبتله اسکی تورکلره دائرده خیلی معلومات ویرمشدر . کییوم پوتیه‌ر، مشهور (ایستانیسلای ژولیه‌ن) ك معاصر ورقیبی ایدی . متمادیاً بربرلریله معارضه ایدن بو ایکی عالم برچوق حقیقتك انکشافنه خدمت ایتمشلردر .

[٣] دولامار ، چین وقایعنامه‌لرندن اولوب ایمپراطور (کیه‌ن لونغ) طرفندن یازیلان (مینغ سلاله‌سی تاریخی) عنوانلی اثری فرانسزجه‌یه ترجمه ایتمشدر .

(Hiacinthe) ، (تیمقوویسکی Timkowiski) [١] ، (شوت Schott) [٢] ، (مارقوپولو Marcopolo) [٣] ، (برغمان Bergmann) ، [٤] ، (قارپینی Carpini) [٥] ، (روپروکیس Ruprukuis) [٦] ، (دولاقرووا De la croix) [٧] ، (فون هامەر Yon Hammer) [٨] ، (دوهسون D'ohsson) [٩] ، (اردمان Erdmann) [١٠] ، (وولف Yolff) [١١] ، (موللر Muller) [١٢] ، (فیشر Fscher) [١٣] ، (پاللاس Pallas) [١٤] ، (قلاپروت

[١] تیمقوویسکی ، بر روس میسیونر هیئتی ایله چین وموغولستانده سیاحت ایدەرك هیونغ نولرك ایلك یوردلرینك طوپوغرافیسنه دائر قیمتدار بر اثر یازمشدر .

[٢] پروفسور شوت ، برلین آقادەمیسنك امریله آلتای اقوامنه دئر پك مهم اثرلر نشرایتمشدر. موغوللرك منشأی حقنده الك دوغرو معلومات ورن بو ذاتدر .

[٣] مارقو پولو . وندیکلی مشهور بر سیاحدر. موغوللر زماننده اورته آسیایه قدر کیتمش ، عودتنده خاطراتنی قید ایتمشدر . بو خاطرات میاننده تورکاره دائرده خیلی معلومات واردر .

[٤] برغمان ، قالموقلره دائر قیمتدار بر اثر یازمشدر .

[٥] جیوانی قارپینی ، میلادی ١٢٤٥ سنەسندە پاپا طرفندن سفارتله موغول خانلری نزدینه کوندەرلمش ، عودتنده خاطراتنی یازەرق اورته آسیا حقنده اساسلی معلومات ورمشدر .

[٦] روپروکیس (سن لوئی) طرفندن سفارتله (منکو قاآن) نزدینه اعزام ایدلمش ، عودتنده یازدیغی قیمتدار سیاحتنامەسندە اورته آسیا اقوامنه دائر اولان مشاهداتنی تصویر ایلمشدر .

[٧] دولاقرووا ، (جنکیز خان) و (تاریخ تیمور) عنوانلی ایکی اثرك مؤلفیدر. برنجی اثرندە شرق منابعنه استناداً . موغوللرك هنکام استیلاسنده اورته آسیادەکی تورك قبیلەلرینه دائر خیلی معلومات ورمشدر .

[٨] هامەر ، مشهور عثمانلی تاریخی ایله (ایلخانیلر تاریخی) عنوانلی اثرك مؤلفیدر .

[٩] دوهسون ، موغوللر تاریخنه دائر دورت جلددن مرکب قیمتدار براثر یازمشدر. بوکتابده تورکلر حقندەده پك مهم تدقیقات یوروتیلمشدر .

[١٠] اردمان ، (تیمو چین) عنوانلی اثرنده موغوللر دورنده آسیا تورکلری حقنده خیلی تفصیلات ورمشدر .

[١١] ویانه دارالفنونی پروفسورلرندن اولان (وولف) ، موجود وثائق ومعلوماته استناداً ، موغوللرك منشأدن (اوقتای قاآن) دوری نهایتنه قدر اولان تاریخلرینی یازمشدر. وولف ، بواثرنده درین بر وقوف ایله اورته آسیا اقوامی حقندەده پك واسع معلومات درج ایلمشدر .

[١٢] موللر ، روس چارلنی آقادەمیسنك تحت حمایەسندە روس تاریخنه دائر یازمش اولدیغی سکز جلددن مرکب بویوك وقیمتدار کتابنده سیبیریاقیرغیز قازاقلرینه عائد برچوق منقبه وروایتلریده جمع ایلمشدر .

[١٣] فیشر ، (سیبیریا تاریخی) عنوانی آلتنده ایکی جلددن عبارت مهم بر اثرك مؤلفیدر . بو اثرده سیبیریا تورکلرینه دائر پك چوق معلومات ورلمشدر :

[١٤] پاللاس ، سیبیریا وجنوبی روسیه اقوامی حقندەکی تدقیقات عالمانەسیله مشهوردر .

قلاپروت (Klaproth) [١] ، (رەموزا Remusat) ، رادلوف [٢] ، تومسن [٣] ، بارتولد [٤] ، ایستانیسلاس ژولیەن ، هارلەچ ، ادوار شاوان ، مارقوارت [٥] ، (غابریەل دەوەریا Jabriel Déveria) ، قامیل ایمبولت هوارت ، هانری قوردیە ، (جیمس لغ James Legge) ، سیرطوماس ، (دوغلا Douglas) ، دولاقوپەری ، (شلەگل Schlegel) ، (فون درغابەلنج Von der Jabelentz) (آرند Arend) ، (هیرت Hirth) ، دونەر [٦] ، خانیقوف [٧] ، اویفالوی [٨] ، هاوارت [٩] ..... کبی ذواتك اسملری شایان تذکاردر .

تورك تاریخنی تنویره چالیشان عالملر میانندە غریغوریف ، شیپلافسکی ، واسیلیف ، شیستاکوف ، بریزین ، فیرصوف ، ویلیامینوف ، صوبلوکف ، قاتانف ، فوکس ، قارامزین ، ریبوسکین ، ریجکوف ، میلیورانسکی ، پاغورین صالاویوف ، لەئونقاهون ، وامبەری ، غرونوەدل ، ، فونلوقوق ... کبی معروف سیمالری دە تعداد ایدەبیلیرز . بومؤلفلرك اثرلرندن باشقا ژورنال آزیاتیكدە نشر ایدیلن تتبعنامەلردە تورك تاریخی نقطۀ نظرندن پك زیادە حائز اهمیتدر . بالخاصە ارمنی مورخی سەبەئوس (Sébéos) لك (پاتقانیان Patkanian) طرفندن ترجمە ونشر ایدیلن پارچەلری منابع سائرە ایلە مقایسەیە شایاندر .

[١] قلاپروت ، شرق اقوامنە دائر تدقیقاتدە بولنان مستشرقلرك اك عالمیدر. ژورنال آزیاتیکدە نشر اولنان تتبعاتی جداً شایان استفادەدر .

[٢] رادلوف ، اورخون کتابەلریلە قوداتقو بیلیك ونوزکیتە عائد برچوق اثر یازمشدر .

[٣] تومسن ، اورخون کتابەلرینی قرائت ایدن مشهور عالمدر . بوخصوصە دائر یازدیغی اثری توکیولر حقندە پك مهم تدقیقاتی محتویدر .

[٤] بارتولد ، موغوللر دورندە اورتە آسیاعنوانلی کتابەدیکر برچوق مؤلفات وجودە کتیرمشدر .

[٥] مارقوارت (Eransahr) و (Die chronologie der altturkischen inschriften) عنوانلی ایکی مهم اثرك مؤلفیدر .

[٦] دونەر (Donner) ، اسکی تورك یازیسنك منشائی حقندەکی تدقیقاتیلە اشتهار ایتمشدر .

[٧] خانیقوف ، اورتە آسیا حقندەکی تدقیقاتیلە معروفدر . بوذاتك عرات خاطراتیلە قفقاس کتابەلرینە دائر اولان اثری پك مهمدر .

[٨] اویفالوی (Uyfalvy) ، اقوام تورانیە وتورکلر حقندە برچوق اثرلر یازمشدر . قهستان ، فرغانە ، قولجە ، سیحون ، باقشیر عنوانلی اثرلری پك مهم تدقیقاتی محتویدر .

[٩] هاوارت ، درین بروقوف ، مدید برسعی ایلە موغوللر تاریخنی دورت بویوك جلدە طوپلامشدر ؛ بواثردە تورکلرە دائر پك واقفانە تدقیقات واردر .

محیط ارضی

تورکلرك اك اسکی جدلری اورته آسیاده چینلیلرك (تاتان Ta_Tan) دیدکلری حوالیده یاشیورلردی . بومنطقه ، شرقاً مانچوریا ، شمالاً بایقال کولی و آلتـای طاغلری ، شمال غربی‌ده (هامی) و (اویغور) اولکه‌سیله (ایرتیش) بویلری ، غربده (ووسون) لر مملکتی ، جنوبده ایسه چینك (پەکینغ) ، (شانسی) و (شنسی) ایالتلریله محدود ایدی . مشهور (غوبی) ویا (شامو) چولی‌ده تاتان داخلنده بولنیوردی .

تورکلرله بر اصلدن اینه‌رك تونغوزلرله تصالب ایدن شرق تاتارلرندن (سیه‌ن ـ پی) لرله (وو ـ هوان) لر ایسه‌تاتانك‌شرقنده‌اوزمانلر (ئوعو ـ له آنغ ـ هو Ouo-Leang-Ho) دینیلن شمدیکی مانچوریاده اقامت ایدییورلردی .

تورکلر ، تکامل تاریخیلرینی تعقیب ایدرکن ، متعاقب عصرلرده؛ بو ساحه‌دن دورت طرفه طاشمش حدودلر ؛ (اورال) نهرندن (بایقـال) کولنـه ، خزر دکزندن چین حدودلرینه ، سیبیریا اتکلرندن همالایه طاغلرینه قدر توسع ایتمشدر . فقط ، حدودلر داها صوکره‌لری بورالرده‌ده قالەمامش ، وقت وقت آنا یوردن چیقـان تورك کتله‌لری ؛ آسـیانك وقسماً آوروپانك مختلف منطقه‌لرنده قولونیلر تأسیس ایتمش ، یکی یکی دولتلر قورمشلردر .

فقط تورکلرك منشألریله تکامل تاریخیلرینك ایلك مرحله‌سی اورته آسـیا اولدیغندن عرقی سجیه‌لرینك تقررنده عامل بالخاصه بومنطقه اولمشدر . بواعتبارله ، اورته آسـیانك طبیعی محیطی ، شـایان تدقیق‌در . چونکه اقوامك تکامل شهراهنده بو ویا شـو طریق تمدنی تعقیب ایتمش اولملری ، تصادفی دکل، یاشادقلری حوالیده‌کی ارضی وضعیت وطبیعی محیط ایله صیقی بر صورتده علاقه‌داردر . حال‌بوکه ، مختلف انموذج اجتماعیلری وجوده کتیرن عواملدن اك قوتلیسی محیط طبیعی‌در .

طبیعی محیط ، داخلنده یاشایان قوملری ؛ ایجاباتنه کوره ؛ معین برشکل حیات تعقیب

ایتمکه اجبار ایدر . هرقوم ، ایستر ایستەمز بو ، ویا شو حیاتی تعقیبده مضطر واير . طبیعی محیطك ایجابات و تأثیراتی توالیٔ انسال ایله ، ارثی سجیەلر حالنده اخلافه انتقال واقوامك جبلت ممیزەلرینی تکوین ایدر .

توركلرك ایلك بشیکی اولان اورته آسیا ، واسع استپلری ، قوملی چوللری ، منبت واحەلری محتوی کنیش بر منطقەدر . بو منطقه صره طاغلردن متشکل چاتیلره معلق کی‌در . بو حتیلر جنوبده (کاشغر) دن (هامی) یه قدر امتداد ایدن (تاڭری طاغلری) ایله ده جنوبده (ختن) دن چینه قدر اوزایان ساحه اطرافنده بر چنبر تشکیل ایدن (قرەقوروم) سلسلەسی شعباتندن متشکلدر .

(پامیر) دن تشعبله شرقه ، شرق شمالی‌یه ، غربه دوغری اوزانان بوطاغلر محیطه بر خصوصیت ویرمشدر . شرقه کیدن (قرەقوروم) سلسلەسندن (کوئن ـ لون Kuen-lun)، (سیوئه ـ شان Sioue-chan)، (نان‌ـشان Nan-chan)[١]، (آق‌طاغ)، (بورخان قلدون) و (هینغان) طاغلری تشعب ایتدیکی کبی شمال شرقی‌یه طوغری امتداد ایدن تاڭری طاغ (تیەن ـ شان) دن‌ده (آلا طاغ) ، (آلتای) ، (سایان) و (بایقال) طاغلری آیریلمشدر [٢] .

پامیردن غرب جهتنه اوزانان طاغلرده کجدکاری یرلرده (هندوکوش) ، (قوپات) ، (آلبرز) وَ (آرارات) طاغلری نامنی آلەرق (قافقاسیه) و (طوروس) سلسلەلرینه منتهی اولمشلردر . طاغلرك بووضعیتی اورته آسیانی شرق، غرب، شمال و جنوب کبی طبیعی دورت و رسانه آییرمشدر: بوورسانلره آقان نهرلر، برطرفدن (کاشغر) و (چین)، دیکر طرفدن (تیبت) و (توركستان) ایله محاط اولان اراضینك باندن نبعان ایدرلر . شرق ورسانده ، اوزون مجرالر تعقیب ایتدکدن صوکره بحرمحیط شرقی‌یه دوکولن (آموز) ، (هوانغ ـ هو) و (کیانغ) نهرلری واردر . غربه جریان ایدن الك مهم نهرلر ایسه (سیحون) ایله (جیحون) در . بر چوق قوللر آلەرق سغدیانەیی اسقا ایدن بو ایکی تاریخی نهر ، خزر دکزینه آقارلر . (اوبی) ، (ینیسەئی) ، (لنا) نهرلری‌ده شمال

---

[١] (نان ـ شان Nan-chan) ، چینجه (جنوب طاغی) و (سیوئەن ـ شان) ده (قارلی طاغ) دیمکدر .

[٢] اکثر مؤلفلر (آلتای) ك (آلتون طاغ) محرفی اولدیغنی یازییورلر. فقط (رادلوف) آلتای اسمنك یرلیلرك لهجەسنه کوره (یوکسك اورمان) معناسنی افاده ایدن (آلتایغا Altaiga)دن آلنمش اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در .

ورساننه آقارق بحر منجمد شمالی‌یه ، بونلره مقابل استقامتده جریان ایدن (سند Indus) و (غانژ) نهرلری ایسه بحر محیط هندی‌یه دکولیرلر .

اورته آسیانك کنیش ساحه‌سی‌ده طبیعت ارضیه اعتباریله بر باشقه‌لق عرض ایدر . بو ساحه‌ده زمینك آلتی و اوستی بردر . طوپراق ژه‌ئولوغلرك (لوس Loess) دیدکلری بر نوع ترابك دیکر جنس طوپراقلرله قاریشمه‌سندن تکون ایتمش وبر نوع کیل حالنی آلمشدر . سیلابه‌لرله صاری چای (هوانغ ـ هو) ، (ایلی) ، (تاریم) ، (سیحون) و (جیحون) نهرلرینه قاریشان بو طوپراقلر اثنای فیضانده اطرافده‌کی اراضی‌یه یاییلیر . صولر چکلدکدن صوکره اووه‌لر ، صاری بر طبقه ایله مستور قالیر . قوراق وروزکارلی موسملرده ایسه ، هوای نسیمی بو اینجه طوپراقلرله مشبوع اوله‌رق تحمل فرسا بر حال آلیر . هر طرف قالین بر توز طبقه‌سیله اورتیلیر . حتی سیر وسیاحت بیله مشکلله‌شیر [١] .

اورته آسیانك نهر حوزه‌لری خارجنده‌کی اقسامنه کلنجه ، طوپراق بو منطقه‌لرده داها باشقه بر خصوصیته مالکدر . بایقال کولی ایله صاری چای (هوانغ ـ هو) آره‌سنده‌کی کنیش یایلا ، ازمنهٔ اولیه‌ده دکز حالنده بولندیغندن ، صولرك براقدیغی مواد ملحیه دیکر طوپراقلرله قاریشه‌رق بورا‌ده‌ده اوچ نوع تراب حصوله کتیرمشدر : اراضی بعضی یرلرده ، صویك نفوذینه مانع اولان کثیف بر کیل طبقه‌سی ، بعضی محللرده قوملی ، سیلیسلی سیال بر تراب ، بعضی یرلرده ایسه طوزله اشباعه کلمش چوراق بر طوپراق ایله مستوردر . بو هر اوچ نوع طوپراقده سرت اولدقلرندن هیچ بر صورتله ایشلنمکه بناءً علیه زراعته مساعد دکلدر . ایشته بو نوع طوپراقلرك تشکیل ایتدکلری بی پایان ساحه‌لره (بوزقیر) و (استپ Steppe) نامی ویریلیر . بونك ایچوندرکه (ریختهوفن Richthofen) ، بوزقیرلری شکل ترابیلرینه کوره ، لوس ویا صاری طوپراقلی بوزقیرلر ، قوملی سیلیسلی بوزقیرلر ، چقیللی بوزقیرلر ناملریله اوچ نوعه آییرمقده‌در [٢] . بوزقیرلرك ملحه ایله قاریشیق بالخیقدن عبارت اقسامی قوهٔ انباتیه‌دن بالکلیه محروم اولدیغندن بورالره یرلیلر طرفندن (تاقیر) دینیلیر . تاقیرلر ، یا طوزلرله اشباعه کلمش اولدقلرندن ویاخود کیللی اولمق اعتباریله ، اوزرلرینه دوشن یاغمورلری مص ایده‌مدکلرندن ، قابلیت انباتیه‌لری یوقدر . تاقیر اراضیده ، قیشین یاغان یاغمورلر ، آلت طبقه‌لره ایندیه‌رك سطحده

[١] له‌ئون قاهون ، آسیا تاریخنه مدخل . ص ١٠ ، ١٢

[٢] Henri Moser, p. 20

دلیرلر . صیجاقلر باشلار باشلامز درحال تبخیر ایدرلر . کونش طوپراغی یاقغه باشلار . زمین پیشه‌رك عادتا مجلا وقایغان طوغله حالنی آلیر . بو صورتله قابلیت زرعیه‌سنی غائب ایدن اراضیده سیاحت‌ده مشکلله‌شیر . چونکه دوه‌لرك، آتلرك آیاقلری قایار . بوزقیرلرك سیار قوم ییغینلرندن عبارت اولان ویا چاقللرله مستور بولنان قسملری‌ده ؛ تاقیرلر کبی : نه‌زراعته ، نه‌ده سهولتله سیاحته مساعد دکلدر [١] . بوزقیرلرده یالکز (ساقسا ئول ـ Saksaoul) دینیلن بر نبات مبذولاً یتیشیر . قومسال وچوراق یرلره مخصوص اولان ساقسائوللرك دورت متره قدر بویلاندیغی محللر پك چوقدر [٢] .

استپلرك تاقیرلر خارجنده‌کی اقسامی ایله نهرلرله صولانان حوالی ایسه، بالعکس واسع زر چایرلقدر . بورالرده یرلیلر (اوتلاق) نامنی ویریرلر [٣]: شمالده آلتای سلسله‌سیله (لنا) ، (ایرتیش) ، (ییکی چای) و (اوبی) نهرلرینك نبعان ایتدکاری طاغلرك جنوب اتکلرندن ، شرقده مانچوری قطعه سنك غربنده‌کی طاغلردن باشلایه‌رق جنوبده همالایه اتکلرینه ، غربده آرال کولنه آقان نهرلرك نبعان ایتدیکی سلاسل جبال ایله (پامیر) اووه‌سنه قدر امتداد ایدن کنیش ساحه ، آسیانك الك بویوك یایلاسیدر . اورته بوزقیری تشکیل ایدن بو یایلایه شمالده وشرقده داها کوچوك استپلر ملاصقدر . غرب طرفنده ایسه ، تورکستان ، سیبیریا وجنوبی روسیه‌دن کچه‌رك طونه نهری آغزلرینه قدر اوزایان کنیش بر استپ داها موجوددر .

تورکلرك الك اسکی جدلرینك ایلك بشیکی ایشته بو اورته یایلادر . چین منابعی ایلك تورك بشیکنی بو منطقه‌ده (تاغنو ـ اولا Tagnu-ola) طاغلری حوالیسنده کوسترمکده‌در . (تاغنو اولا) ، (ایردین اولا) ، (بوغدو اولا) و (تارباغه‌تای) طاغلری، بو منطقه‌یه طبیعت ارضیه‌جه سیبیریانك قسم جنوبیسنه مشابه بر وضعیت ویرمشلردر . بو طاغلردن نبعان ایدن نهرلردن بر قسمی داخلی کوللره آقدقلری کبی (اولوکم) (بك کم) (کمجیك) ایرماقلری‌ده (ییکی چای) ه دوکولمك اوزره غربه دوغری آقارلر . آلتای طاغی جنوبنده‌کی حوزه‌ده (قاره ایرتیش) ایله بونك بر قولی اولان (اولو اونغوز) نهرلری شمال غربی‌یه طوغری جریانله (اوبی) نهرینك آیاقلرندن برینی تشکیل ایدرلر . (کن ـ تی) ویا (خان طاغی)

[١] Léon cahun , p.13

[٢] Henri Moser ,p.17

[٣] Léon cahun ,p.15 .

حوزه‌سنده بایقال کولندن کچه‌رك (یکی چای) ه دوکولن (سلنغا) نهری واردر. سلنغا ، بومنطقه‌نك تاریخی نهرلرندن اولان (اورخون) ایله‌ده برلشیر . یکی چایك دیکر بر قولی‌ده ، بایقال کولندن چیقان (آنقره) نهریدر .

آلتایدن نبعان ایدن و تورکستانك الك مهم نهرلرندن اولان (ایرتیش) ك منبعندن (جایسان Djaïssan) کولنه قدر امتداد ایدن قسمنه (قاره ایرتیش) نامی ویریلیر . بوکولدن چیقدقدن صوکره‌ده (آق ایرتیش) اسمنی آلیر . اورته استپده ، کوچوك آلتای‌دن آیریله‌رق شمال غربی‌یه دوغرو اوزنان قوله روسلر (تارباغاتای Tarbagataï) نامنی ویرمشلردر . (اولوطاغ) بو سلسله اوزرنده‌در . (تارباغاتای) سلسله‌سنك شمال شرقیسنده (جایسان) ویا (جایسانغ Djaïssang) کولی، جنوب غربیسنده‌ده (آلا کول)، (سامی کول) و (بالقاش کولی) واردر. (ئه‌میل) نهرینك دوکولدیکی (آلا کول)ك جنوب غربیسنده (سایرام) وجنوب شرقیسنده‌ده (ئه‌بی نور) کوللری بولونور . ئه‌بی‌نور کولنه غربدن (بوروتالا) جنوبدن‌ده (تسینغ) ایرماقلری دوکولور [١] . (ئه‌بی نور)ك شرقنده‌کی (آیارنور) کولنه ایسه ایکی کوچوك ایرماق آقمقده‌در . (آیارنور) ك جنوب غربیسنده‌کی (باغراش) کولنه‌ده (خایدو کول) دینیلن اولدقجه مهم بر نهر آقار . بونهرمنبعندن اعتباراً، اولا غربه دوغرو جریان‌ایدر وصوکره بر دیرسه‌ك تشکیل ایده‌رك جنوب شرقی‌یه دونر وباغداش کولنه آقار . مشهور (نارات Narat) چیدی بو دیرسه‌ك جوارنده‌در. دیرسکك اوست قول منطقه‌سی ، (کوچوك یولدوز) و آلت قول منطقه‌سی‌ده (بویوك یولدوز)نامیله آنیلمقده‌در .

اورته یایلانك الڭ بویوك کولی ، (بالقاش) ایله (ایسیغ کول) در . یکرمی بر بیك کیلو مترو مربعی وسعتنده اولان بالقاش کولنه ، (ایلی) نهریله (آقصو) ، (کوك‌صو) و (لیسه) اسملرنده‌کی چایلر آقار .

غربی تورکستانك الك مهم نهرلرندن اولان (ایلی) ایرماغی ، (کش) ، (قونژه‌س Konges) و (تکه‌ش) اسملرنده باشلیجه اوچ قولدن تشکل ایتمشدر . تورك میتولوژیسنده پك مشهور اولان (ایسیغ کول) ؛ (ته‌که‌ش) قولی منبعنك غرب منطقه‌سنه تصادف ایدر .

تورکستانی (کشمیر) و (تبت) دن آییران (قره‌قوروم) طاغلرینك شمال شرقی اتکلرندن اینن (تاریم) نهری ، تورکستان چینی‌نی ارواء ایتدکدن صوکره (لوپ‌نور)

[١] (تسینغ Tsing) ایرماغنه چین مؤلفلرنده (شه‌تی Che-Tsi) اسمی ویرلمکده‌در .

یعنی (قره‌بوران) کولنه دوکولور [۱]. تاریم باشلیجه دورت قولدن متشکلدر. (قره‌قاش) و(ختن‌دریا) آیاقلرینك برلشمه‌سندن حصوله کلن برنجی قول، آلتون ، کومور و دمیر معدنلری مبذول اولان بر ساحه‌ده جنوبدن شماله طوغری جریانله (تاریم) ه قاریشیر. مسك آهولری یتشدیرمکله مشهور اولان (ختن) شهری‌ده بو قول اوزرنده‌در [۲]. ایکنجی قولی تشکیل ایدن (یارکند) صوی‌ده جنوب غربیدن نبعان ایدن بر قول ایله غربدن کلن (چیتا Cita) [۳] آیاغندن تشکل ایدرك واسع (یارکند) اووه‌سی اروا استدکدن صوکره ، (کاشغر) [٤] دن کلن (قیزیل صو) ی‌ده آله‌رق (تاریم) ایله برلشیر. (ختن) و (یارکند) قوللری آره‌سنده‌کی ساحه‌ده ایسه (ایس) ویا (یشیل کول) واردر. تاریمك اوچونجی قولی غربدن کلیر. بو قول، بری قدیم (عوئی - تال Oui-tal) و (اوس Ouche) بلده‌لرنده دیکری‌ده (آق صو) [٥] دن کجن ایکی آیاقدن تشکل ایدر. مشهور (بدل Bedel) کچیدی. (عوئی - تال) آیاغیله، سیحون نهرینك (نارین Naryn) آیاغی آره‌سنده‌در. بو کچید، چین مؤلفاتنده (پاتالینغ Patalıng) اسمیله معروفدر. تاریمك (آق‌طاغ) اتکلرندن نبعان ایدن دردنجی قولی‌ده غربدن بر آیاق آلدقدن صوکره، بو نهره آقر.

اورته یایلانك غربده منتهی اولدیغی جبالدن نبعان ایدن صولرده ، (صوبال) کولنه آقن (چو) نهریله ، آرال کولنه دوکولن (سیحون) و (جیحون) نهرلرینی تشکیل ایدرلر [٦]. صوك ایکی نهر آره‌سنده‌کی ساحه‌دده (قره‌دریا) و (آق دریا) قوللرندن

[۱] اسکی چینلیلر ، لوب کولنه دوکولن (تاریم) نهرینك کولك ایچنه طاله‌رق تحت‌الزمین جریانله (هوانغ - هو) نهرینك منبعندن چیقدیغنی وبو نهری طوغوردیغنی ادعا ایدییورلردی .

[۲] ختن (خوتن) شهری چین وقایعنامه‌لرنده (یوت‌قان Yot-Kan) ، (یوتیه‌ن Yu-Tien) و (قوستانا Koustana) اسملریله یاد ایدیلشدر .

[۳] چیتا چین مؤلفاتنده (سی - تو Si-to) شکلنده مقیددر .

[٤] کاشغره اسکی چینلیلر (سوله Sou-le) ویا (کیاشه Kia-che) دییورلردی .

[٥] چینلیلر ، (آق صو) یه (وه‌ن‌سو Wen-Sou) و (تاشه‌چینغ Ta-che-Tching) دییورلردی .

[٦] (چو Tchou) ، ایی‌صو معناسنه‌در. (سیحون) نهری قدیم یونان مؤلفاتنده (یاقسارت Yaxarte)، چین جغرافیالرنده‌ده (یوشا Yo-cha) اسمیله یاد ایدیلشدر. تورکلرده (خجندصوی) دییورلردی . الیوم (سیر دریا) اسمیله آکیلمقده‌در. (جیحون) اسمی‌ده مؤلفات یونانیه‌ده (اوکسوس Oxus) شکلنده مقیددر. بونك اسکی تورکلر طرفندن جیحون نهرینه ویریلان (اوغوز) ویا (اوکوز) اسمندن محرف اولدیغی شبهه‌سزدر. قدیم چین مؤلفاتنده ایسه جیحون ، (عو - هو Ou-Hou) اسمیله یاد ایدیلشدر . بو نهره الیوم (آمودریا) دینلمکده‌در .

تشکل ایدن واسکی تورکلر طرفندن (یانچو) یعنی (اینجو) نامی ویریلن (زرافشان) نهری واردر .

اورته یایلانك ارتفاعی فوق‌العاده‌در : « ده‌کیزلر، بوتون قطعات ارضیه‌یی کاملاً استیلا ایتمش اولسیدی ، یریوزی تمامیله صو ایله اورتیله‌رك کوزدن غائب اولور، فقط ، آسیانك اورته‌سنده‌کی او یوکسك پارچه‌لر ، کندیلرینی احاطه ایدن سلاسل جبال ایله برابر ، ینه طاغلر اوزرنده بولنوردی . آسیا یایلالری وتحدید ایتدکاری ساحه بوقطعه‌نك اوزرنده بوس بوتون باشقه برعالم تشکیل ایدر. بوراده اقلیم ، حیوانات ، ازهار ، اقوام ، خلاصه هرشی ، جوار حوالیدن تخالف ایدر ...... [١] »

اورته یایلایه برخصوصیت بخش ایدن بواقلیم، سکنه‌سنك اجتماعی حیاتلری وبنیه‌لری اوزرنده‌ده پك‌درین تأثیرلر براقمش، اونلره مستثنا برتمایز ویرمشدر. دنیانك الڭ کوربوز. الڭ مرد ، الڭ شجیع جنکاورلری ، الڭ کوزل آتلری ، الڭ صوکلی دوه‌لری ، الڭ سوتلی سوریری بو یایلاده یتشمش ، تاریخ بشریتده عظیم انقلابلر ابداع ایدن مستثنا شخصیتلر بورالردن ظهور ایتمشدر .

الڭ اسکی چین منابعنده اورته یایلانك شمال حوالیسنه یعنی (انا) نهری آیاقلرینك بولندیغی منطقه‌یه (شه ـ غوئه‌ی Che-goei) نر مملکتی ، بونك جنوبنده‌کی اراضی‌یه‌ده (موـقو Mo-ko) اولکه‌سی دینیلمشدر. (سونغاریا) نهریله (هینغان) طاغلری آره‌سنده‌کی ساحه ایله (سیرا Sira) ایرماغی بویرینی احتوا ایدن حوالی‌یه‌ده (ختان Khitan) نامی ویریلمشدر [٢] .

اورته یایلانك الڭ بویوك اقسامنی احتوا ایدن (تاتان) خطه‌سی ایسه، جنوبده مشهور (غوبی) چولی ایله بوکونکی موغولستانی‌ده احتوا ایدییور ، شمالده (بایقال) کولینه آلتای طاغلرینه طیانیوردی .

تاتان خطه‌سنك شمال حوالیسی قیشین پك صوغوق ، یازین‌ده پك صیجاقدر. فقط، بوعظیم تبدلاره رغماً هواسی پك صاغلامدر. ورم وامثالی خسته‌لقلر ؛ بوحوالی سکنه‌سی ایچون ؛ بوکون بیله مجهولدر .

---

[١] ئه‌لیزه ره‌قلو ، جغرافیای عمومی

[٢] اسکی مؤلفات اسلامیه‌ده (قطای) . (ختای) و (ختا) شکلنده یازیلان مملکتده . خطائلر اولکه‌سی قصد ایدیلیوردی .

غوبی ویاشامو چولنك غرب حوالیسی متحرك قوملردن متشكل اولدیغی حالده موغولستان غوبیسنك قوملق یرلری نسبتاً آزدر. بالعكس . بو قسمك اكثری محللری صومون كبی ایریلی اوفاقلی طاشلرله مستوردر. شمال وجنوب جهتلرندهكی طاغلردن اینن ایرماقلر ، بوچولده بر طاقم موقت كوللر تشكیل ایدرلر .

چین منابعنده ، اورته استپك تاكری طاغلری منطقهسنه یعنی تاتان اولكهسنك شمال غربی حوالیسنه ، (ئی ـ غو ـ لو I-ou-lou) مملكتی دینلمشدر. چینلیلر بو اسمله (هامی) خطهسنی قصد ایدییورلردی . اسكی چین منابعنده بو حوالیده (هو Hou) ویا (قو Kou) دینیلن بر قوم ساكن اولدیغی خبر ویریلمشدر .

اورته یایلاده ، ارتفاع ارضیدن متولد غایت صوغوق وقوهٔ انباتیهدن محروم بر قیش ایله قوراقلق هر درلو نباتی محو ایدن بر یاز حكمفرمادر . قیشین كثیف بر مقدارده دوشن قار طبقهلری ، سنهنك قسم اعظمنده زمینی قپالی براقیر . وایكی شدتلی موسمی ، بر برندن آز یاغمورلی اوچونجی بر موسم آییرر . شدتلی قیش دورهسنی تعقیب ایدن بو موسمده قارلر اریبهرك طوپراق رطوبتی لایقیله امر . حرارت ، تدریجاً اوتلرك نشو ونماسنه مساعد بر درجهیی بولور . اوزمان ، كنیش استپلك (اوتلاق) اقسامی ، زمردین بر قالیچه ایله اورتولور . فقط چوق كچمهدن ، حرارت یوكسلك بر درجهیه واصل اولور . اوتلر ، خارق العاده بر سرعتله بویومكه باشلار ؛ بعضاً ، بر قاچ هفته ظرفنده ایكی مترهقدر بر ارتفاعه واصل اولور . نسبتاً آز دوام ایدن بو موسمده ، اوتلرله برابر آغاج فیلیزلریده ظهور ایدرسهده بونلر ، تبدلات هوائیهنك شدتی اوكنده پایدار اولهمزلر . شدتلی صیجاقلر ، اوتلر كبی ، بونلریده قورووتور .

استپلرده چایردن باشقه برشی یتشمدیكی ایچون ، اوزرندهكی طرز حیات طبیعتیله راعیلكدر . فقط ، استپ راعیلكی دیكر نوع اراضیدهكی راعیلك كبی دكلدر . بی پایان یایلالرده راعیلك حیاتنك ممكن اوله بیلمهسی ایچون ، سوریلردن باشقه بیلخیلرهده احتیاج واردر . استپ ، محصول اولهرق یالكز چایر یتشدیردیكی ایچون . یكنسق بر حیات تعقیبنه مجبور اولان سكنه ، اوچی بوجاغی كورینمهین اووهلرده آنجق بیلخیلر واسطهسیله نقل مكان ایده بیلیرلر . استپ ایسه ، آت یتشدیرمك ایچون اقتضا ایدن بالجمله شرائطی جامع ، طبیعی بر حارادر . آتلرك بوتون دنیایه اورته آسیادن یاییلمش اولمسیده بونی مؤیددر .

محیط ارضینك حیوانات اوزرینه تأثیری داها قوتلی اولدیغندن ، استپ بیلخیلری

داها قوتلی ، داها چویك ، داها آتیك داها سیكیرلی ، داها قناعتكار وداها زیاده قوشیجیدر. قورو اقلیملر ، آتلرك یتشمه‌سی ایچون پك مساعد اولدقلرندن مرتفع وروزكار اوغراغی اولان یایلالرك قورو وسرت اقلیمی ، الك اییی یلقیلری یتشدیرمكده‌در . استپ ، آتلرك یتشمه‌سنه نه‌قدر مساعد ایسه، آتده انسانلرك بوزقیرلرده یاشایه بیلمه‌سی ایچون او قدر لازمدر. چونكه سوریلری بسله‌یه بیلمك ایچون متمادیاً بریردن باشقه‌بریره قونوب كوچمه‌یی ایجاب ایدن راعیلك؛ استپلر كبی بی‌پایان اووه‌لرده آنجق یلقیلرك یاردیمیله قابل اوله‌بیلیر. آت، قوت وسرعتی ، قیصراقده سودی ایله بوزقیر راعیلرینك اك بیوك معینیدر. بوزقیر خلقی، قیصراقلرك سودیله تغدی ایدر، قیمیزیله نشئه‌لنیر، سوروسیله‌ده حیاتی و وطن احتیاجینی تأمین ایدر .

استپلر ، راعیلك حیاتی ، راعیلكده (پدرشاهی عائله la famille patriarcale)تشكل اجتماعیسنی انتاج ایتمش اولدیغندن ، بوزقیر سكنه‌سی بالضروره اداره‌ده جماعت، اراضیده اشتراك یوللرینی تعقیب ایتمشلردر . استپ عائله‌سنك بوشكلی ، افرادده انقیادی ، جماعتده عسكری برانضباطی انتاج ایتمشدر. فی الحقیقه، استپده بر پدر شاه ، اویماغی تشكیل ایدن جماعتك پدری، حاكمی ، حكمداری، مربیسی حتی دین اولوسیدر. جماعتك اعاشه‌سندن. سوریلرك اداره‌سندن مسئول ، یالكز اودر . ینه بوشكل حیات ، استپ سكنه‌سنك پك ایركندن بر (ایل) قورمه‌لرینی ، منتظم اوردولر تشكیل ایتملرینی ، ومنی استقلالی مفكوره ایدینملرینی انتاج ایلمشدر .

استپلرده عائله تشكیلاتنك فوقنده برده (بوی) تشكیلاتی واردر . بویلر، منشألری متحد اولان اویماقلرك تجمعندن تكون ایتمشدر . بوتجمع ینه محیطك وحیاتك مقتضاسی اوله‌رق وقوعبولمشدر . ناصلكه ، بویلرك‌ده برلشه‌رك پك ایركندن بر (ایل) حالنی آلملری ینه بوایجابك برنتیجه‌سیدر .

فی الحقیقه، ایلریده برچوق مثاللری كوریله‌جكی كبی ، استپده فوق العاده عزم واراده صاحبی بر باشبوغ چیقه‌رق بوتون بویلری اداره‌سی آلتنده طوپلادیغی زمن ، اطاعت وانتظامیله مونس اولان خلقدن، حیرتبخش اوردولر طوغمشدر . چونكه استپك استلزام ایتدیكی حیات ، احوال عادیه‌ده بیله ، عسكری برشكلده اولدیغی ایچون، جماعتی تنظیم، بویلری توحید قدرت وعزمنی تجلی ایتدیرن اراده‌لی باشبوغ همان معظم بر اوردو باشنده بولنیوردی . چالاك وسرعتلی آتلریله كوپروسز نهرلر كچن بویله بر اوردونك ، اقلیمر

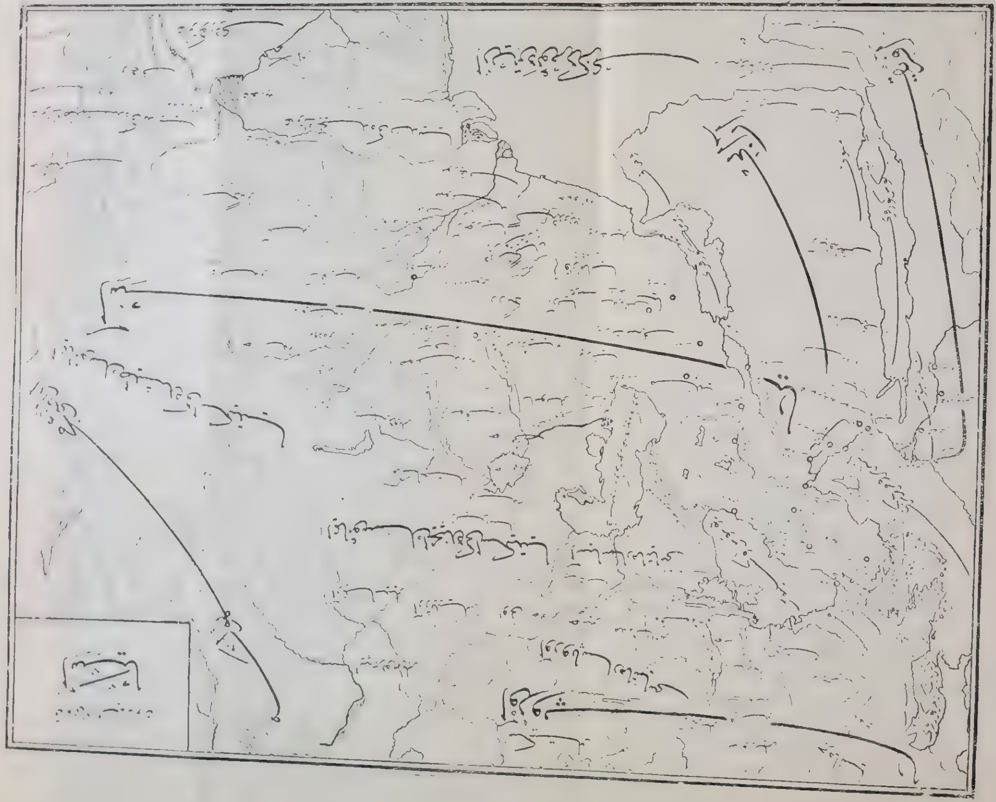

فتح ایتمسی ، ظفردن ظفره قوشەرق معظم ایمپراطورلقلر قورمسی ، دائماً وهر یردە حاکم ومستقل یاشامسی پك طبیعی دکلیدر !..

فقط ، اخطار ایدەلمکه ، بو محیط منحصراً راعی وکوچبه یتشدیرمەمشدر . بناءً علیه (ادمون دەمولەن)ك ادعاسی کبی [١] اوتەدنبری بوتون تورکلر کوچبه حیاتی یاشامامشلردر . بالعکس بر قسمیدە ، ازمنهٔ اولیەدە چینك شمالی ، شرقی ، قانصو وحتی پەکینغ ایالتلری داخلندە وبوکون تورکستان چینی دینیلان حوالیدە ، اویغورلر اولکەسندە . داهاصوکرەلریدە غربی تورکستان وماوراءالنهر طرفلرندە شهرلر تأسیس ایتمش ، قلعەلر قورمش ، مدنی بر حیات کچیرمشلردر [٢].

آلتای طاغلری آرەسندەکی وادیلر ، (یدی صو) نهرینك آیاقلریلە اروا ایدیلن ساحەلر ، تاریم ، چو ، نارین ، زرافشان نهرلری بویلری ، اورتوس خطەسی ، اوتەدنبری ، فعالیت زراعیە تخنەسی اولمشلردر . آلتای منطقەسندە معدنجیلك وصنایع بیلە پك ایلری کوتورلمشدر . فی الحقیقه آلتای طاغلری آرەسندەکی وادیلر : رنکارنك چیچکلریلە ، زمردین چایرلریلە حیوانات اهلیە یتیشدیرمك ایچون اك مکمل والك مساعد مناطق تشکیل ایتدکلری کبی آلتای اتکلریدە حبوبات زرعیاتنە مساعد براقلیمدر . آلتای طاغلرندە ایسە بقیر ، کوموش ، دمیر ، آلتون ، سیمابی قورشون معدنلری پك مبذول اولدیغی کبی ألماس ، زمرد ، فیروزە وامثالی قیمتدار طاشلرده موجوددر . تورکستان چینی داخلندەکی طاغلردە دە آلتون ، کهربا ، کوکورت وسائر معدنلر مبذولدر . ذی قیمت طاشلرك انواعنەدە تصادف ایدیلمکدەدر .

یوقاری آسیانك اسکی سکنەسی

اسکی جغرافیە عالملری ، بر زمانلر تاتارستان کبیر نامیلەدە آڭیلان یوقاری آسیایە (اسکیتیا Scythie) نامنی ویریورلردی . (بطلمیوس Ptolémée) . اسکیتیایی ، (ایمائوس Imaüs) طاغلری حد فاصل اولمق اوزرە شرقی وغربی دیە ایکییە آییرمشدی . شرقی اسکیتیایی ، غرباً ، ایمائوس طاغی ، (ساقلر Saces) مملکتی ، شرقاً (سەریك La Serique)

[١] ادمون دەمولەن ، یول اجتماعی انموذجی باصل یاراتیر ج ، ١ (Comment la route crée le type social)

[٢] اثرمزك قبل الاسلام تورك حیات ومدنیتنە تخصیص ایدیلن جلدینە مراجعت .

يعنى شمالى چين ، جنوباً (غانژ Gange) نهرى ماوراسى ايله محاط كوسترمش ، شمال حدودينىده اووقتلر تماميله مجهول اولان منطقه‌يه چيقارمشدى . غربى اسكيتيايىده ، شرقاً ايمائوس طاغى ، غرباً (آسياسارماتياسى La Sarmatie Asiatique)[١]جنوبا(مارژيانه La margiane) و (سغديانه La Sogdiane) شمالاً ده ينه مناطق مجهوله ايله تحديد ايتمشدى .

(بطلميوس) ك (ايمائوس) نامنى ورديكى طاغك ، كاشغرك شمالنده بوتنان وچينليلرك (تيەن ـ شان Tien-chan) يعنى تاكرى طاغلرى ديدكلرى سلسله اقسامندن اولان (كاشغر طاغ) اولمسى محتملدر [٢].

قرون وسطى اسلام جغرافيونىده اسكيتيانك اك زياده شرقده بولنان قسمنه (ممالك خطاى)، بونك شرقنه (تاتارستان كبير)، ماوراءالنهر ايله تاتارستان كبير آره‌سنده‌كى ساحه‌يه‌ده (توركستان كبير) ديبورلردى. توركستان كبير دينيلن منطقه‌يه برزمانلر (مملكت قره خطاى) اسمى‌ده ويريلمشدر . (بطلميوس) ك غربى اسكيتيا ديديكى حوالى‌يه‌ده (دشت قپچاق) دنيلمشدر . دشت قپچاق ، وولغا نهريله تيەن ـ شان طاغلرى آره‌سنده وسيحون نهرى شمالنده‌كى كنيش ساحه‌نى احتوا ايديوردى. جيحون نهرى مجراسنك شمالندن ، سيحون نهرى مجراسنه قدر امتداد ايدن خطه‌يه‌ده (ماوراءالنهر) دنيلمشدر . ماوراءالنهرك ، زرافشان ساحه‌سى اسكيدنبرى (سغديانه) اسمنى طاشيمقده ايدى . اسلاملر بو اسمى (سغد) ويا (صغد) شكلنده محافظه ايتمشلردر .

سيحون نهرينك (سرخ آب) اسمنده‌كى قوللك شمال حوزه‌سى ايسه (قره‌تكين) ناميله ياد ايديليوردى . جيحونك (مرغاب) و(سرخ آب) قوللرينك منصبلرى آره‌سنده‌كى اراضى‌ده (ختل) نامينه آنيليوردى . جيحونك تشكيل ايتديكى ديرسه‌كك جنوب

[١] جغرافيون قديمه‌نك (آسيا سارماتياسى) ديدكلرى منطقه ، غربده (تانائيس Tanais) يعنى (دون) نهرى . جنوبده (ايبه‌ريا Yberie) و (قولكيد Colchide) يعنى قافقاسيانك جنوب غربيسنده‌كى (مينغرەليا Mingrelie) دينيلن خطه ، شرقاً (قاسپى دكزى) يعنى بحر خزر ايله (را Rha) نهرى يعنى (وولغا) ايله محدود حواليدن عبارتدر .

[٢] دەگينى ، (ايمائوس) اسمنك يرلى خلق طرفندن كاشغردن شمالى هنده قدر امتداد ايدن سلسله‌يه ويريلن (موز Mus) اسمندن چيقارلمش اولديغنى وياهيچ اولمزسه بونك‌كى اسم آره‌سنده برمشابهت بولنديغنى ادعا ايديور . معمافيه ، ايمائوس اسمنك هندليلر طرفندن (غانژ) نهرينك شمالنده بولنان وموز طاغ اقسامندن اولان سلسله‌يه ويريلن (ايمەيا ....) اسمندن آلنمش اولمسى ده محتملدر .

حواليسی‌ده طخرستان (طوارستان) اسميله ياد ايديليوردی .(آرال كولی) و(جيحون) نهريله بحر خزر آره‌سنده‌كی ساحه‌يه‌ده (خوارزم) اسمی ويريليوردی .

كوريليور كه ادوار تاريخيه ابتداسنده يوقاری آسيا (تيه‌ن- شان Tien-chan)طاغلريله ايكی‌يه آيريليوردی. شرقده قالان اراضيده، مبدئی تعيين ايديله‌مه‌ين زمانلردنبری، چينليلرك عمومی بر اطلاق ايله (شانغ - يونغ) ديدكلری قومدن اينن ، (تونغ- هولر)و(هيونغ-نولر) ايله تشعب ايدن(شه‌غوئه‌ی Che-goei)لر ، (اوريانغوتلر) ، (كرموچينلر)،(بولغاچينلر)، (تلنغوتلر) ،(كيستميلر) ، (قاران - قوينلر) ، (كم - كمجوتلر) (هو Hou) لر ، (كيوشه) ويا (قو - شه Kou-che) لر ، (جو -يو ئه Tchou-yue) لر... الخ دينيلن قبيله‌لر اقامت ايدييورلردی . بوتون بونلر، (تاتار - تورك) انموذجنه منسوب بولنيورلردی.

يوقاری آسيانك ، اليوم توركستان دينيلن اقسامی ايله ماوراءالنهر ، باقتريان و دشت قپچاق حواليسی ايسه كوچبه‌لر كذرگاهی اولان بوتون اولكه‌لر كبی ، بر چوق قوملرك منشأی عد ايديلمشدر . توركستانی ، داستانی تاريخك (توران) ديديكی خطه عد ايدنلر بو قطعه‌يه پك بويوك اهميت عطف ايتمشلر، بشريتك قارا كلقده قاريشان ماضيسنی بورالرده آرامشلردر. حتی ايلك آريلرك ايزلرينی بو خطه‌نك يوكسك اووه‌لرنده ، (پامير) منطقه‌سنده تحری ايدنلر اولمشدر . بوكون بيله آری قوملره منشأ اوله‌رق (بالقاش) حواليسنی كوسترنلر واردر . لسانيات عالملری ، هندليلرله ايرانيلرك پك اسكی زمانلرده (سيحون) و (جيحون)لك يوكسك واديلرنده برلكده ياشامش اولدقلرينی ادعا ايدييورلر. ايران قديم لسانی ، سانسقريت لهجه‌سيله برلشديره‌ن صيقی مناسبتلر (ويدا) معتقدلرندن بعضيلرينك (سند Indus) طريقيله هندستانه ايتمش اولملری ، بو ادعايی مؤيد كورولمكده‌در. فقط ، هندليلرله اسكی ايرانيلرك آری‌لری زمانی پك قديم دورلره آتانلرك يانيلدقلرنده شبهه يوقدر . چونكه توركستان اراضيسنك قسم اعظمی چول حالنده قوملی بوز قيرلردن متشكلدر. جغرافيا عالملرينك اثبات ايتدكلری وجهله بوز قيرلرك برچوق قسملری پك چوق صو ايله مستور بولنيوردی. (بحر خزر) دن (ايرتيش)نهری بويلرينه و (بالقاش) كولی حواليسنه قدر امتداد ايدن ساحه‌ده‌كی ايريلی اوفاقلی كوللرك بو ادعايی مؤيد نشانه‌لر اولدقلرنده شبهه يوقدر . ديمك كه پك اسكی زمانلرده توركستانك اكثر اقسامی ، اسكانه قابل بر حالده دكلدی . بو حوالينك انسانلرك ياريمه‌سنه مساعد بر حال آلمسی ، صولرك

قورومه‌سی ایچون کچن اوزون ژه‌ئولوژی دورلرندن صوکره اولمشدر. بو زمان ایسه نسبتاً پك مؤخردر.

دیمك که تورکستانك بو حوالیسنی بشریت ایچون بر مرکز انتشار کبی کوستره‌ن نظریه چورومکده‌در. بالعکس جغرافیا تدقیقاتی، بو منطقه‌نك پك اسکی عصرلرده شرقله غرب وجنوبله شمال آره‌سنده غیر قابل مرور بر مانعه حالنده اولدیغی نتیجه‌سنی ویرمکده‌در. شو حالده تاریخ پك مهم ومشکل بر مسئله قرشوسنده بولنیور: عجبا بو حوالینك ایلك سکنه‌سی نره‌دن کلمشدر. وبونلر کیملردر؟...

تاریخك سچه‌بیلدیکی الك اسکی زمانلرده اورته آسیاده عینی عرقه منسوب بر طاقم کوچبه قوملرك ساکن اولدیغی محققدر. ایلك سکنه‌یی تشکیل ایده‌ن بو قوملر، (ایلی) نهری بویلرنده (وو ـ سون Wou-soun) لر، بونلرك شرقنده (ساقا Sakas) لر، دشت قپچاق حوالیسنده (ماساژه‌ت Massagetes)لر و (سقولوت) لر... کبی ناملرله تاریخده یر ایر راقشلردر. حتی بونلر کبی لسانلری (التصاقی) نوعدن اولان وشمالی ایرانده یاشایان (مد) ,له الجزیره‌ده بر حکومت قوران (سومیر) و (آلام) لرك بیله بو قوملردن اولملری احتمالی مدافعه ایدیلمکده‌در. لسانیاته فضله اعتماد ایدنلر، لسانلرینك التصاقی نوعدن اولمسنه باقه‌رق هندستانده‌کی (دراویدیه‌ن) لرك بیله بو قوملرله عینی عرقدن اولدقلرینی ادعا ایتمشلردر.

تاریخك بوقدر کنیش بر ساحه‌ده و پك قاراکاق بر ستره آلتنده سچه‌بیلدیکی بوتون بو قوملرك منشأی مسئله‌سی، حالا بر معما اولمقدن قورتیله‌مامشدر. مسئله‌یی حل ایچون باشلیجه ایکی نظریه مدافعه ایدیلمکده‌در. اوته‌دنبری اکثری مورخلر طرفندن التزام ایدیلن برنجی نظریه‌یه کوره لسانلری التصاقی اولان بوتون بو قوملرك منشأی آلتای منطقه‌سیدر. اورته آسیانك ایلك سکنه‌سی کبی مدلرله سومیرلرده تاریخی مجهول بر زمانده آلتایلردن غربه دوغری هجرت ایده‌رك اورته آسیا، ماوراءالنهر، قپچاق وشمالی ایرانه یاییلمشلردر. صوکنجیلردن بعضی قبیله‌لرده (مدیه)دن الجزیره‌یه اینه‌رك آلاملرله سومیرلری طوغورمشلردر.

ایکنجی نظریه‌یه کوره، تورکستان بالعکس ایلك دفعه غرب وشمالدن کلن مهاجرلرله طولمشدر. مشهور (زابرووه‌سکی)، شدتله التزام ایتدیکی بو نظریه‌یی شو صورتله ایضاح ایدییور: «میلاد عیسی‌دن دورت بیك سنه اول، مه‌زوپوتامیاده زراعته مألوف و اولدقجه

كثافتلی بر خلق بولنیوردی . بونلر ، داهـا او زمانلرده اوته‌ده بریده بر طاقم مراكز مدنیه‌تشكیل ایتمشلر وپك ایركندن آسیای مركزی‌یه طوغری یاییلمشلردر : ماوراءالنهر وتوركستانه كیدنلردن بر قسمی بورالرده كویلر وقصبه‌لر تأسیس ایده‌رك چیفتچی حیاتی یاشامشلردر. حتی اسكی چینلیلر بیله بغدای زراعتنی بونلردن اوكرنمشلردر. دیكر قسم ایسه كوچبه حالنده قالمشلردر .

دیمك‌كه بو خلق ، میلاد عیسی‌دن پك‌چوق‌زمان اول ایران ، افغانستان وتوركستانك بعض منطقه‌لرنده قولونیلر تأسیس ایتمشلردی. احتمال‌كه، جیحون وسیحون نهرلری آره‌سنده‌كی ساحه‌ده سكنی اولان خلق ایله عینی منشأ وعینی عرقدن اولان بعضی قبیله‌لرده بو منطقه‌لرده، كوچبه حالنده طولاشیورلردی. تاریخ قدیمك ایلك ایشیقلری آره‌سنده سچیلن (ماساژه‌تلر Massagètes) ایشته بو كوچبه تورانیلردن تشعب ایتمشلردر .

ایلك مدنیتی قوران بو قوم ، بالآخره غربدن وشمالدن آقینلره معروض قاله‌رق دیكر قوملرله قاریشمشدر : ساميلر : (سومير) لرك اوزرینه چوكه‌رك كلدانیه‌یی سامیلشدیر . مشلردر . توركستان حوالیسی‌ده شمالدن اینن (آری) عرقنه منسوب قوملرك استیلاسنه اوغرامشدر. فی‌الحقیقه ، آسیانك جنوب غربیسندن زراعی بر استعمار حركاتی انكشاف ایتدیكی هنكامده آوروپادن كلن برطاقم كوچبه‌قوملرده شمال‌غربیدن توركستانه صوقولیورلر ایدی . اولجه بحرسیاهك چایرلی استپلرنده طولاشان قومرال بكزلی ، ماوی كوزلی آری بر قوم ؛ خزر دكزینك شمالندن‌كچن طریقله آوروپادن آسیایه كچمشلردر. (اورال) نهری بویلرنده‌كی قورغانلرده ؛ او وقتلر هنوز دمیر و سائر معدنلری بیلمه‌ین بو خلقه عائد بعضی آثار بولنمشدر .

آوروپادن كلن بومهاجرلر (آرال) كولنك غیرمسكون حوالیسندن كچه‌رك (ایلی) نهری بویلرینه ، (بالقاش) كولنك شرق طرفلریله (سیحون) نهرینك‌یوقاری قسملرینه ییغیلمشلر ، بورالردن‌ده (كاشغر) حوالیسیله (جیحون) نهری آیاقلرینك اروا ایتدیكی اراضی‌یه یاییلمشلردر. بونلردن (ایلی) نهری‌بویلرنده قالانلره‌چینلیلرطرفندن (وو ـ سون Wou-Soun) لر نامی ویریلمشدر . (جیحون) بویلرینه ایننلر ؛ باقتریا حوالیسنده اوفاق بر مركز تأسیس ایتمشلردر. بونلرك یرلی اسمرلرله اختلاطلرندن ایرانلیلرله هندلیلر طوغمشدر . بویكی خلیطه‌نك بر قسمی زراعته مألوف اولان یرلیلرله هم آهنك اولمش ، بر قسمی‌ده راعیلك حیاتنی محافظه‌ایتمشدر. توركستانه صوقولانلر ایسه ، (ماساژه‌ت) لری

طوغوران ایلك کوجبه‌لرله قاریشه‌رق یکی بر خلق تولید ایتمشلردر. بو صوکنجیلر، اورته آسیاده (ساقا Saka) نامیله اون ایکی عصر قدر بر موجودیت کوسترمشلردر.

چینك (قان ـ صو) حوالیسندن کلن (یوئه ـ چی) لر، غربه طوغری ایلریله‌دکلری زمان، اولا ووسونلره غلبه چالمشلر، صوکره‌ده ساقلر اولکه‌سنی آلمشلردر. یوئه‌چیلرك ورودیله برابر اورته آسیانك تورکلشمه‌سی عملیه‌سی‌ده باشلامشدر.»

آنترو پولوژی‌یه استناد ایدن (زابرووسکی) نك التزام ایتدیکی شو نظریه صوك زمانلرده خیلی طرفدار قازانمشدر. نظریه‌یه کوره تورکستان، ماوراءالنهر وقپچاق حوالیسنك اشغالی اولا غربدن و صوکره شمالدن وقوعبولان مهاجرتلرله اولمشدر. منشالری آوروپائی اولان آریلر؛ (ایلی) نهری بویلرینه ایندکدن صوکره تورکستانده یکی اختلاطلر، یکی مهاجرتلر وقوعه کلمش، بونلردن بر قسم خلق هندستانه ایتمش، بر قسم خلق‌ده ایرانه کچمشدر. ایران خطه‌سنك آریلشمه‌سی، بو تاریخدن اعتباراً باشلامشدر [١].

---

[١] ایران قطعه‌سی، آنتروپولوژی اعتباریله پك مهم مناقشه‌لره زمین اولمشدر. ایران اسمنك آوستاده‌کی (آریانا Airjana) نك بر شکل محرفی اولدیغی شبهه‌سزدر. وقتیله مدیه‌نك جنوبنه وسوزیانه‌نك شمال غربینه تصادف ایدن ومرکزی (اصطخر) شهری اولان منطقه‌یه (پارس Pars) ویا (فارس Fars) دینیلیوردی. آنتروپولوژی وتاریخ علماسی، ایرانك سکنهٔ قدیمه‌سی حقنده مختلف نظریه‌لر سرد ایتمشلردر. (خانیقوف Khanikov) ایران تبوغرافیسنه دائر یازدیغی اثرده؛ بوتون آری قوملرك منشأنی ایرانله آسیای مرکزی‌یه اسناد ایتمکده‌در. بو مؤلفه کوره هندستان آریلریله آوروپا آریلری کاملاً بو منطقه‌دن اوره‌مشلردر. فقط خانیقوف نظریه‌سی، آنتروپولوژی عالملری طرفندن قبول ایدلمه‌مشدر. زابرووه‌سکی، آریلرك ایرانه خارجدن بالنسبه مؤخر برزمانده کلمش اولدقلری فکرنده‌در. آریلردن اول، (مدیه) و (سوزیانه) حوالیسنده باشقه بر قوم واریدی. بوقوم، (زابرووه‌سکی) نك مه‌زوبوتامیادن، (اوبه‌رت) وديكر مؤلفلرك آتيلردن نشأت ايتديكلری تورانيلردن ایدی. آریلر، بونلردن صوکرا اورالك جنوبی وقافقاسیه دربندی طریقیله کوچبه حالنده آوروپادن تورکستان وایرانه صوقولمشلردر. قافقاسیا حوالیسنده آریلردن (اوسه‌ت Ossètes) لرك موجودیتی، بونلرك مهاجرت استقامتلرینی کوسترمکده‌در. ایرانه کیرن آریلر، سکنهٔ اصلیه‌ایله اختلاط ایدرك اولره کندی السنه‌لرینی ویرمش، بوصورتله آسیانك بوقسمنده (زند) لهجه‌سی و (فارس) دلیلی تأسس ایتمشدر. آریلرك ایرانده ظهوری، ساقلرله مدلردن صوکره ومقابله برابر، ینه اوقدر یکی دکلدر. قبل‌المیلاد (٨٣٥) تاریخنده آثوریه حکمدارلرندن برنجی (سالماناسار) دورنده (فرسوآ Farsoua) اسمنده بر خلق یاشادیغی کورلیور. آثوریه کتابه‌لرندن فرسلرك اوزمانلرده (زاب سفلی) و (دییالا) یله (مدیه) آره‌سنده‌کی حوالیده متفرق قبائل حالنده یشادقلری آکلاشیلیور. بوقبیله‌لرك الـ مهملری (پسارغاد) ، (مراقین) و (ماسپی) نامرینی طاشیورلردی. فرسلر، (پسارغاد) قبیله‌سنه منسوب اولان (آخمه‌نی) لره بر ملت حالنده صحنهٔ تاریخه چیقمشلردر. آخمنیدلر، ایران اساطیرنده‌کی (کیانیان) طبقه‌سنه معادلدر.

فقط ، (زابرووه‌سكی) نك غربدن شرقه طوغری وقوعبولان بر مهاجرت محصولی عدابتدیكی توركستانك بو اسكی وایلك سكنه‌سی كیملردی ؛ هر حالده بونلرك (سامی) و (آری) اولمدقلری محققدر . بو خصوصی (زابرووه‌سكی) وطرفدارلری ده معترفدر. آسیا قورغانلرنده كشف ایدیلن بر چوق قحفلرله بالذات (زابرووه‌سكی) طرفندن قافقاسیه‌ده الده ایدیلن و بو حوالی سكنه‌سنك استحاله‌سنی كوسترن قحفلر ، بو ایلك سكنه‌نك سامی و آری اولمدیغی قناعتنی حاصل ایتمشدر . لسانیات عالملرینك تدقیقاتی ایله تاریخ قدیمك بو قوملر حقنده ویره‌بیلدیكی معلومات‌ده بو قناعتی تأیید ایتمكده‌در. (سومیر)لرله (مد)لره عائد كشف اولنان استاتولر ، بو ایكی قومك‌ده سامی و آری اولمدقلرینی بالعكس ، ساقلره پك زیاده بكزه‌دكلرینی كوسترمكده‌در . دیمك‌كه ، اورته آسیاده‌كی ساقلر ، سیحون ماوراسنده‌كی ماساژتلر وبونلردن تشعب ایدن قوملرله ، اقباتان حوالیسنك (مد)لری ، سوزیانه‌نك (الام) لری ، الجزیره‌نك (سومیر) لری ، نه آری ، نه‌ده سامی دكلردی.

(زابرووه‌سكی) وطرفدارلری ده داخل اولمق اوزره ، تاریخ ، لسانیات و آنتروپولوژی عالملری بو قوملره ؛ اونلری ملل سائره‌دن آییرمق ایچون : عمومی بر اطلاق ایله (اقوام تورانیه) نامنی ویرمشلردر. فقط ، (اقوام تورانیه) تعبیرینك معناسی ، هر ایكی نظریه طرفدارلرینه كوره بر دكلدر . تاریخ و لسانیاته استناد ایدن برنجی نظریه عالملرینه كوره (اقوام تورانیه) دیمك منشألری آلتای‌منطقه‌سنه طایانان قوملر دیمكدر. آنتروپولوژی‌یه استناد ایدن ایكنجی نظریه طرفدارلرینه كوره‌ده (تورانی) تعبیری ، سامی و آری مقابلیدر.

بناءً علیه ، اقوام تورانیه ، نه‌سامی نه‌ده آری اولمیان قوملر دیمكدر؛ یوقسه منشألری آلتایلره طایانان قوملر دیمك دكلدر .

فقط ، اورته آسیانك قابلیت اسكانیه‌سنی پك مؤخر بر زمانه ایندیره‌ن و آلتای سكنه‌سنك بو حوالی‌یه آنجق ، میلاد عیسی‌دن یوز سنه قدر اول كلمش اولدقلرینی ادعا ایدن (زابرووه‌سكی) نظریه‌سی عكسنی كوسترن بر چوق قرائن ووثائق قارشوسنده ؛ داها تمدیدن ؛ كتدكجه قیمتدن دوشه‌جك بر ماهیت عرض ایتمكده‌در. بالعكس تاریخ ، جغرافیا وفیلولوژی‌یه استناد ایدن (قاستره‌ن Castrène) ، (هونفالوی Hunfalvı)، (اویفالوی Uyfalvuy) (وامبه‌ری Vambéry) و(ژیرار دوریال Girard de Rialle) ، (رادلوف Radlov) .... كبی عالملرك تورانی دینیلن قوملردن كافه‌سنك آلتایلردن نشأت ایده‌رك مختلف زمانلرنده‌واوزون فاصله‌لرله شرقه ، جنوبه ، شماله وغربه طوغری هجرت ایتمش اولدقلری

يولنده‌كى نظريه‌لرى [١] يكى تدقيقلرله داها زياده بر قيمت واهميت كسب ايتمكده‌در . (اويفالوى) مدنرله سومرلرى آلتايلردن ايلك دفعه هجرت ايتمش اولان تورانيلر عد ايتديكى كبى [٢](وامبه‌رى) ده سيتلرك و بالخاصه (ساقا) لرك كوچبه توركلر اولدقلرينى ادعا ايله‌مكده‌در. وامبه‌رى ، بوندن باشقه ، بر وقتلر ايرانده.بر دولت تشكيل ايدن پارتلرك بيله تورك عرقنه منسوب اولملرى احتمالى حقيقته داها يقين كورمكده‌در [٣].

(ژيرار ـ دوريال) ده ، هم (وو ـ سون)لرى ، هم ده ، پارتلرى آلتاى اقوامندن صايمشدر [٤]. عينى مؤلف ، بويوك (دارا)نك ظفرلرينى تأييد ايچون حك ايتديرمش اولديغى (بهستون) و (اصطخر) كتابه‌لرنده بحث ايديلن اقوام اراسنده كوچبه توركلرنده بولنديغنى خطرلاتدقدن صوكره ، قبل الميلاد يدنجى عصر اورته‌لرينه طوغرى مركزى آسيادن قوپان استيلا سيلابه‌سنك مديه‌ايله انحطاطه‌يوز طوتان (نينوا) يى تهديدايتديكى حقنده‌كى روايتده نظر دقتى جلب ايتمكده‌در [٥] .

(اوپه‌رت Oppert) ده مديه‌لى اسمنك تورانلى معادلى اولديغنى وحقيقى مديه‌لير ـ توران يعنى آلتاى عرقنه منسوب بولندقلرينى ادعا ايديور [٦]. (زاروومسكى) نظريه‌سنى قوتدن دوشوره‌جك ديكر بر وثيقه‌ده (خوردا ـ اوستا Khorda-Avesta) ده كوروليور. بورادە ، مازده‌ئيزم قهرمانلرينك دشمنلرى مياننده (ماساژه‌ت) وديكر سيتلرله عينى عرقدن اولمق اوزره بر ده (هونو Hunus) نامنده بر قومدن بحث ايدلمش [٧] . بونلرك (توسا Tuça) يعنى شهنامه‌نك (طوس) ى ايله مجادله‌لرى خبر ويرلمشدر . (آوه‌ستا) دن (هونو) دينيلن بو قومك (قنها Kanha) يعنى شمديكى (طاشكند) حواليسنده ساكن اولدقلرى. آكلاشيليور [٨] (آوه‌ستا) ده‌كى (هونو Hunu) اسميه

[١] Nyelvtudomanyi Kozlémények Hunfalvi pal, Pesten, 1865

[٢] Ujfalvy, Migrations des peuples Touraniens, p. 91

[٣] Vambéry, Das Turkenvolk. 1885, p. 65

[٤] Girard De Rialle, Memoire sur l,Asie Centrale, p. 16et30

[٥] » » » » » » » , p. 17

[٦] Oppert, Le Peuple des Mèdes, p. 10 - 16

[٧] Spiegel, Commentar über das Avesta, t. II, p. 510

[٨] Girard de Rialle, p. 16

چین وقایعنامه‌لرنده‌کی (هیون ـ یو Hiun-yu) اسملری آره‌سنده‌کی مقارنته باقیلیرسه، (زابرووه‌سکی) نك تعیین ایتدیکی تاریخدن پك چوق زمان اول، ترکستان حوالیسنه تورك قبیله‌لرینك یاییلمش اولدقلرینی قبول ایتمه‌مز ایجاب ایدر.

آخمنیدلرك ایران ایمپراطورلغی‌تأسیسلرندن وحتی‌اقباتانده‌کی (مد) حکومتنك تشکلندن اول، (باقتریان Bactriane) یعنی (بلخ) حوالیسنده (قایانیلر Kaïaniens) نامنده بر سلاله طرفندن بویوك وقوتلی بر حکومت تأسیس ایدیلمش اولدیغی معلومدر. پك اسکی زمانلرده باقتریان حوالیسنده آلتای عرقنه منسوب قبیله‌لر بولندیغی و (قایان) لفظلنك‌ده برتورك اسمی اولدیغی دوشونیلورسه تورکلرك بومنطقه‌لری استیلاسی تاریخنك پك اسکی دورلره چیقدیغنی قبول ایتمه‌مز ایجاب ایتمکده‌در. (ژیراردو ریال) ه کوره، تورکلر وهیچ اولمازسه آلتاییلر، قبل‌المیلاد سکزنجی عصردن اعتباراً، ماوراءالنهر وباقتریان حوالیسنه قدر صوقولمش وبورالرده ایرانیلر آره‌سنده قولونیلر تشکیل ایتمشلردر. (پارت Parthe) ایمپراطورلغی تشکیل‌ایدن (ارشك Archace)، بوقسم آلتاییلردن‌اولوب باقتریان ومارژیانه حدودلرنده طولاشان (داییلرDaïens) دن برقبیله‌نك رئیسی‌اولدیغی محققدر [١].

(استرابون)، سیحون نهری وادیسی ماوراسنده (آسیلر Asiens)، (پاسیانیلر Pasianiens)، (توخارلر Tochares) و (ساقاروللر Sakaraules) نامله‌یله باشلیجه دورت قومدن بحث ایتمشدر [٢]. (ژیرار دوریال) بونلرك تورك ـ تاتار عرقنه منسوب اولدقلرینی شبهه‌سز کوریبور.

(لاسه‌ن Lassen)، (استرابون) ودیکر قلاسیك مورخلر طرفندن خبر ویریلن بوقبیله‌لرله چین وقایعنامه‌لرنده بو حوالیده ساکن اوله‌رق کوستریلن قوملر آره‌سنده بر توافق کورمکده‌در. (لاسه‌ن) ه کوره استرابونك (ساس Saces) یعنی ساقلری چین مورخلرینك (سه Sse) ویا (سزو Szu) لری، استرابونك (آسیانیلری Asianiens) چینلیلرك (وو ـ سون) ویا (اوسون Usun) لری، استرابونك (داییلر Daïens) ی‌ده چین مورخلرینك (تا ـ هیا Ta-Hia) لری، استرابونك (توخار Tochares) لری ایسه چینلیلرك (تو ـ هو ـ لو Thu-Ho-lo) لری‌در [٣].

[١] ژیرار دوریال، اورتا آسیا حقنده خاطره، ص، ١٩ و ٢٤.

[٢] Strabon, XI. 8, 9

[٣] ژیرار دوریال، اورته آسیا حقنده خاطره. ص، ٣٠. (تا ـ هیا) لر، یونه‌چیلرك ماوراءالنهره صوقولدقلری تاریخده (فرغانه) نك جنوب غربیسنی اشغال ایدییورلردی.

بوتون بونلر ، (زابرووه‌سكی) نك ادعاسی خلافنه اوله‌رق ، متفرق تورك قبیله‌لرینك یوه‌چیلردن چوق زمان اول ، توركستان وماوراء سیحون حوالیسنه یاییلمش اولدقلرینی ، بعضی بویلرك‌ده ماوراءالنهر وحتی باقتریان حوالیسنه قدر صوقولدقلرینی كوسترمكده‌در . فقط بو خصوصده مبالغه‌یه دوشمك ، (واسبه‌ری) نك یاپدیغی كبی (تورانی) تعبیرینی (تورك) اسمیله مترادف عد ایتمك‌ده طوغری دكلدر. تاریخده استعمال ایدیلن (تورانی) تعبیری ، بعضی مؤلفلر طرفندن (اورال ـ آلتای) اقوامی ، (زابرووه‌سكی) طرفدارلرنجه‌ده (سامی) و (آری) مقابلی اوله‌رق قوللانیلمقده‌در . (تورانی) لفظنك برنجی معناده استعمالی پك عمومی‌در. ایكنجی معناده استعمالی ایسه ، فیلولوژی علماسنك (اورال ـ آلتای) تعبیرندن‌ده فرقلی‌در. بوایكنجی طرزاستعماله كوره ، (تورانی) تعبیریله (تورك) اسمی آره‌سنده‌كی مناسبت آنجق (سامی) و (آری) اولمامق كبی منفی بر مناسبتدن باشقه برشی دكلدر .

اقوام تورانیه تعبیرینی آلتایلردن نشأت ایدن قوملر معناسنده قوللانان تاریخ وفیلولوژی علماسنك بوقوملرك انتشار ومهاجرتلری حقنده‌كی نظریه‌لری ، اصل توركلرك‌ده انتشار ومهاجرتلری طریقلرینی كوسترمك اعتباریله شایان تدقیق اولدیغندن ، بحث آتی بوخصوصه حصر ایدیلمشدر .

توران واسكی تورانیلر

بوقاری آسیا سكنهٔ اصلیه‌سنه اوته‌دنبری اقوام تورانیه نامی ویریلمكده ایدی . بواسم بالآخره آلتایلردن نشأت ایتدكلری ادعا ایدیلن بالجمله اقوامه تشمیل ایدیلمشدر. (توران) لفظنك منشئی تاریخاً ایرانك پك اسكی براسطوره‌سیله علاقه‌داردر . اسطوره ، (توران) اسمنی ، پیشدادیان طبقه‌سنك بشنجی حكمداری (فریدون) ك ایكنجی اوغلی (تور) ه قدر چیقارمقده‌در [١] . آوه‌ستاده (توران) تعبیرندن آسیاده‌كی سامیلرله آریلرك غیری اولان قوملرك اشغال ایتدكاری ساحه‌لر قصد ایدیلمش اولدیغی آكلاشیلیور .

[١] توران سمنك قدیم ایرانك دینی كتابی اولان (زند Zend) ده دشمن ومخاصم معناسنده قوللانیلان (توروآ Tourona) ویا (تورا Tûra) لفظندن آلنمش ولدیغی محققدر . (زند) ك تفسیری اولان (آوه‌ستا) ده (تورانیلر) تعبیری ، ایرانیلرك ازلی دشمنلری دیه ایضاح ایدیلمش وبونلرك ساكن اولدقلری منطقه‌یه‌ده (توران) دینلمشدر . شهنامه‌نك مشهور افسانه‌سی (زند) ك

فقط، توران دینیلن خطه‌نك موقع و حدودی حقنده (آوه‌ستا) ده معلومات

(تورا Tura) سندن چیقاریلمشدر. افسانه، آریالرك ایران وماوراءالنهرده تأسسلرینی پك اسكی زمانلره قدر چیقارمقده‌در. شهنامه‌ده رنكین برلسانله‌تصویرایدیلن بوافسانه‌ده، (پیشدادیان) طبقه‌سنك ایلك حكمداری (كیومرث) ، ابوالبشره ، بشنجی حكمداری (فریدون) ده نوح (ع . م) ه مقابلدر. فریدون، جمشیدك حفیدی‌در. كویا جمشید زماننده (بیوراسب) نامنده توره‌دیلردن بری عصیان ایده‌رك پیشدادیان تختنی غصب ایدییور. بو اثناده هنوز چوجق اولان (فریدون) طاغلره قاچیریله‌رق ئولومدن قورتاریلیور. افسانه‌ده (بیوراسب) ، ظلم وغدارلغك قورقونچ بر تمثالی‌در. بو سببدن ایرانلی دستانجیلر، بو ظالمكار آدمی كندی ملتلرندن خارج عد ایتمش، كندیسنك عرقاً عرب و اسمنكده (ضحاك) اولدیغنی ادعا ایتمشلردر. افسانه‌یه كوره، (بیوراسب) ك اوموزلری اوزرنده اژدرها شكلنده ایكی أت پارچه‌سی بولنیور. تخت سلطنتی أله ایتدكدن صوكره بو أت پارچه‌لری اوزرنده چیبانلر پیدا اوله‌رق كندیسنی صوك درجه راحتسز ایدییورلر. اطبا تداویدن، بیوراسبده تحملدن عاجز قالیور. بركیجه، بو أت پارچه‌لری وزرینه انسان بینی قونیله‌جق اولورسه اضطرابك خفیفله‌شه‌جكنه دائر بر رؤیا كوریور. ایرتسی كون بر تجربه یاپیور. حقیقةً چیبانلرك اضطرابی سكونت بولیور. بونك اوزرینه هركون ایكی آدم أولدیرته‌رك بینلرینی چیبانلر اوزرینه قویمغی عادت ایدینیور. بركون أولوم صره‌سی اصفهانلی (كاوه) اسمنده بردمیرجی‌نك ایكی اوغلنه كلیور. هرایكی‌قارده‌ش بوغازلانه‌رق بینلری چیقاریلیور. كاوه، جكرپاره‌لرینك عاقبت‌جیمه‌سنه تحمل ایده‌میه‌رك عصیان ایدییور. مشئوم اوكلكنی بایراق یاپه‌رق خلقی اختلاله سوق ایدییور. ظلم وشدتدن بی‌زار اولان خلق، كاوه‌نك دعوتنه اجابته مهم برقوت تشكیل ایدییور. كاوه، بو قوتله بیوراسبی پریشان ایده‌رك ایران تختنی قورتاریور. طاغلرده جوبانلق ایدن جمشیدك حفیدی (فریدون) ی كتیره‌رك اجدادینك تختنه اجلاس ایدییور. فریدون، اواخر حیاتنده تحت حاكمیتنده بولنان ممالكك غرب طرفلرینی بویوك اوغلی (سلم) ه، شرق طرفلرینی اورتانجه اوغلی (تور) ه، ایرانی‌ده كوچوك اوغلی (ایرج) ه ویرییور. فقط (سلم) ایله (تور) تخت پدره (ایرج) ك وارث اولمسنی چكه‌میورلر. سوز برلكی ایده‌رك (ایرج) ی أولدیرییورلر. فریدون، اك چوق سودیكی اوغلنك بوفجیع‌عاقبتندن پك زیاده متأثر اولیور. بو دفعه (ایرج) ك اوغلی (منوجهر) ی ولی عهد تعیین ایدییور. كنج پرنس پدرینك انتقامنی آلمق اوزره عموجه‌لریله حربه طوتوشیور. هم (تور) ی همده (سلم) ی قتل ایدییور. فقط، مسئله ینه قاپانمیور. بالعكس صوك قتللرله آلەولەنیور . (ایرج) ك أولاد واحفادی ایله (تور) ك أولاد واحفادی آره‌سنده هیچ سونمیه‌جك اولان بر نائرهٔ حرب آچیلیور. (تور) ك خاقی (پشنك) ، انتقام حرصیله ایرانی قانلره بویایور. خاقی (فراسیب) ایسه ایرانیچون داها مدهش بردشمن اولیور.. بوافسانه، آوستاده‌كی اشخاص اساطیریه‌نك ایرانك ایلك حكمدارلری ظن ایدیلمش اولمسندن طوغمشدر . آوستانك ابوالبشر اوله‌رق طانیتدیغی (كایو مارەتا) افسانه‌ده‌كی (كیومرث) ه ، (یماخشانه‌تا) جمشیده، (ترائه تائونا) فریدونه، (آزی داهاقا) ده ضحاكه تقابل ایتمكده‌در . (ایرج) ایرانك ؛ (ایرج) ك دشمن ومخاصمی اولان (تور) ده (توران) ك تمثالی‌در .

ويريلەمشدر. اسكى ايرانيلرك (توران) ايله بحر خزرك جنوبندن باشلامق اوزره بو كونكى توركستان حواليسنىمى ويا طوغريدن طوغرىيه ايران اووەسنى يعنى (مديه) ني مى قصد ايتمش اولدقلرينى واضحاً تعيين ايتمك ممكن دكلدر. بو سببدن، قديم يونانيلرك (اسكيتيا) سى كبى اسكى ايرانيلرك (توران) دائرەسىدە بو كونه قدر صورت قطعيەدە تعيين ايديلەمەمشدر [١] .

فقط، بالآخره بو اسم تاريخدە؛ خوارزم واورال منطقەسىدە داخل اولمق اوزره؛ ايراندن قورەيە قدر امتداد ايدن ساحەيه اطلاق اولنمش، بو ساحەدە ساكن اولان خلقەدە (اقوام تورانيه) دينلمشدر. ازمنهٔ تاريخيه اوائلنه طوغرى، بو كنيش ساحەدە شرقدن غربه طوغولولر (ترنغ ـ هو) لر، قويونلولر (هيونغ ـ نو) لر، وو ـ سونلر، ساقالر، مساژەتلر، تا ـ هيالر . . . . الخ كبى برچوق قوملرك ساكن اولدقلرى آكلاشيليور. بالآخره بونلردن برچوق شعبەلر آيريلمش وبو شعبەلردن بعضيلرى غربه طوغرى هجرتله صحنهٔ تاريخدە مهم روللر اوينامشلردر.

اسكى تورانيلردن تورك وتاتارلرك اجدادى اصل موضوعمزى تشكيل ايتديكندن مدخلدە، آلتايلرك غربندن، آناطولى، عربستان واورال حدودلرينه قدر امتداد ايدن ساحەدە ساكن اولان اسكى تورانيلردن بحث ايدەجكز :

---

[١] اسكندر كبير اخلافندن سفديانەدە برحكومت قوران(ئوتيدەم Eutydème) ك ادارەسندەكى ايالتلر صرەسندە برده (توروآ Touroua) اسمى كوريليور. (لاسەن Lassen) بو اسمى، توران اسميله مناسبتدار كورمكدەدر. بوكا كوره، اسكى ايرانيلرك (توران) اسمنى، مملكتلرينك شرقندەكى منطقەيه ويردكلرينى قبول ايتمك ايجاب ايدر. فقط، زنداوستا وشهنامەدە توران حكمدارى (افراسياب) ايله ايران شاهى (كيخسرو) آرەسندە وقوعى خبر ويريلن محاربەلرك، (هەرودوت) ك (مديه) حكمدارى (آستياغ) ايله (آخمنيد) شاهى (كيروس) آرەسندە وقوعنى نقل ايتديكى ماجرايه پك زيادە مشابه اولديغنه باقيليرسه (مديه) حواليسنكدە (توران) ده داخل اولديغى قبول ايديلمك لازم كلير. اساساً يونان قديم مورخلرينك ايران حكمدارلرندن (داريوس بن هستاسب) ك اسكيتيا، روم ايلى ويونانستاندە وقوعنى خبر ويردكلرى فتوحاتى ايله شهنامەنك (اسفنديار بن كشتاسب) ك (توران) دەكى ظفرلرينه دائر اولان منقبەسىدە، توران اسمنك پك شمولّلى اولديغنه دلالت ايتمكدەدر. چەنكه (اسفنديار) ك (داريوس) اولديغى حقندەكى قوتلى احتماله كورە، روم ايلى بيله توران منطقەسنه كيرمكدەدر. بوتون بونلر، اسكى ايرانيلرك (توران) ايله (فارس) خطەسنك خارجندەكى اولكەلرى قصد ايتدكلرينى كوسترمكدەدر .

وو ـ سونلر

توركستان خطه‌سنك شرقده (تاتان) يعنى (هيونغ ـ نو) لر مملكتى ، شمال وغرب شماليده (دشت قپچاق) ، غربده (تا ـ بوآن Ta - yuan) يعنى (ساقلر) اولكه‌سى ايله محدود اولان ساحه‌سنده اوطوران خلقه چينليلر (وو ـ سون Wou - S un) لر نامنى ويريورلردى . چين جغرافيونك ويردكلرى تفصيلاته كوره ، وو ـ سونلر مملكتى دينيلن ساحه ، (ايرتيش) نهرندن (سايرام Saïram) و (قوچا Kautcha) طرفلرينه قدر امتداد و (ايلى) نهرى حوزه‌سنى احتوا ايدن اراضيدن عبارت بولنيوردى . بو تفصيلاته نظراً ، چينليلرك (او ـ لو Ou - Lou) ، (هيه ـ شان Hie-chan) ، (كيه عو ـ چه Kieou - Tse) ديدكلرى اراضى ، وو ـ سونلر اولكه‌سنه داخل اولمقده‌در [١] .

چين مورخلرينه كوره ، وو ـ سونلرك شمال غربيسنده (يوئه ـ پان Yue-Pan) قراللغى ، جنوب غربيسنده و (قانغ ـ كيو Kang - Kiu) يعنى (سغد) خطه‌سنه قدر امتداد ايدن اراضيده (هو ـ ته Hou-Te)، جنوبنده‌ده (پ‍ه‌ى ـ تينغ Pei - Ting) ويا (كين ـ مان Kin - Man) يعنى (بيش باليق) و (غوچن) مملكتى واردى . بو صوك مملكت بالآخره اويغورلر اولكه‌سى نامى آلمشدر .

چينليلر ، وو ـ سونلر مملكتنه ، (قون ـ مى ـ قوئه Koun - mi - Koue) ويا (هون ـ مى ـ قوئه) يعنى (قون ـ مى) ويا (هون ـ مى) قراللغى نامنى ويريورلردى . بونلر ، چين منابعنه كوره ماوى كوزلى ، آچيق قومرال بكزلى ، جسور ، مرحمتسز ، عقيده‌سز برقوم ايدى . معظم برحكومت حالنده ياشيور و حكمدارلرينه (قوئن ـ مى Kuen - mi) ويا (هوئن ـ مى Huen-mi) عنوانى ويريورلردى .

چينك (هان) سلاله‌سى ايمپراطورلرندن (وو ـ تى) دورى مورخلرينه كوره ، وو ـ سونلر او زمانلر ، ايكى يوز بيك سوارى چيقاره‌جق قدر بر سطوتى حائز

[١] چينليلر (او ـ لو) اسميله (ايلى) واديسنى قصد ايديورلردى . بو اسمك (ايلى) دن محرف اولديغى آكلاشيليور . آلتنجى عصر ميلاديده بو حوالى (توركش) توركلرندن (سوعو ـ قو ـ موهو ـ Souo Ko-mo-Ho) قبيله‌لرى طرفندن اشغال ايديليوردى . چينليلرك (هيه ـ شان) ديدكلرى مملكتده (سميرجى Semiretchie) حواليسى‌در . آلتنجى عصر ميلاديده بو منطقه‌ده ينه توركشلردن (آليشه A-Li-Che) [آليشان اوملى ؟] قبيله‌سنك يوردى ايدى . (كيه ـ عو ـ چه) ، (سايرام) ك غربنده اليوم (قوچا Coutcha) شهرينك بولنديغى حواليه اطلاق اولنيوردى .

بولنیور و بی‌الاعاده کوچبه‌ر حیات یاشیورلردی . باشلیجه ثروتلرینی‌ده سوریلری و آتلری تشکیل ایدییوردی .

ووسونلرك كيملردن اولدیغی مسئله‌سی ، حالا صورت قطعیه‌ده حل ایدیله‌مه‌مشدر . (زابرووه‌سکی) یه کوره ووسونلر ، اوروپادن اورال طریقیله آسیایه کچن و ایرانیلرك اجدادینی تشکیل ایدن آریلردن بر قومدر . زارووه‌سکی ، بوادعاسنی ووسونلرك ماوی کوزلی اولدقلری حقنده‌کی روایتله تأیید ایتمکده‌در .

فقط اکثری مؤلفلر ، ووسونلرك آلتای اقوامندن یعنی اسکی تورانیلردن اولدقلرینه قائلدر [١] . بو ایکنجی ادعا طرفدارلرینه کوره وو ـ سونلر ، اورال ـ آلتای اقوامندن فینوالرك اجدادیدر. مشهور (قاستره‌ن) ، بوادعایی تأیید ایچون، فینوالرك کندیلرینی حالا (ایرتیش) نهری جوارنده برمملکت اسمی اولان (سومی Sumi) دن آلمش (سوعومی Suomi) نامیله یاد ایتدکلرینی خاطرلاتمقده وداها برچوق دلیللر ایراد ایتمکده‌در .

چینلیلرك ووسونلر مملکتنه ویردکلری (قون ـ می) ویا (هون ـ می) اسمی‌ده بوایکنجی نظریه‌یی تأیید ایتمکده‌در . چونکه (قون) لفظی اسکی تورکلردن (آرغو) لرك لهجه‌سنه کوره (قویون) دیمکدر . بواعتبارله ووسونلرله (هیون ـ یو) دینیلن قویونلولر آره‌سنده برمقارنت بولندیغی قوتلی براحتمال داخلنده کوریله‌بیلیر .

(لاسه‌ن Lassen) ، چینلیلرك (ووسونلر Vou-souns) ویا (اوزونلر Usuns) دیدکلری بوقومك (استرابون) و دیکر قلاسیك مؤلفلرك بو حوالیده یاشادقلرندن بحث ایتدکلری اسکی تورانیلردن (آسیانیلر Acianiens) اولدقلرینی ادعا ایتمکده‌در [٢] .

ووسونلر، میلاد عیسادن برعصر اوله قدر بوحوالیده مستقل برحیات یاشامشلردر . فقط بو تاریخلرده ایلریده بحث ایده‌جکمز یوئه‌چیلر (یوشیلر) ساکن اولدقلری (شنسی) و (قان ـ صو Kan - Tcheou) حوالیسندن طرد ایدیلدکلرندن وو ـ سونلر اوزرینه آتیلرق ، حکمدارلرینی قتل ومملکتلرینی قسماً ضبط ایتمشلردر . بالآخره تورکستانك دیکر اقسامی کبی بو حوالی‌ده قویونلو (هیونغ ـ نو) لرك تحت استیلاسنه کیرمشدر . بو وقعه‌لر اثناسنده ، ووسونلردن بر قسمی شمال غربی‌یه واورال بویلرینه دوغری هجرت ایتمش ، قالانلرده یوشیلر وقویونلولرله قاریشه‌رق تورکلشمشلردر.

[١] Girard De Rialle, Mémoire sur l'Asie centrale, p. 30

[٢] Lassen, Geschichte der griech. und indo-Skyth. Kœnige in Bactrien.

بونلره يرليلر طرفندن (آق قازاق) اسمی ويريلمشدر . احتمالكه چينليلرك (كم Kem)
نهرينه نسبتله (كيەن ـ قوئن Kien - Kouen) ديدكلری قيرغيزلر بوتصالبك محصولیدر .
ووسونلرك كرك يونەجيلر و كرك هيونغ نولرله اولان ماجرالری بو ايكی قومدن
بحث ايديليركن كوريلەجكی جهتله بوراده فضله تفصيلات اعطاسندن صرف نظر ايديلمشدر.

ساقالر

ازمنهٔ تاريخيه ابتدالرنده غربده (وولغا) ، جنوبده (سيحون) نهرلری بويلرندن
شرقده (تيەن ـ شان) طاغلری منطقەلرينه قدر امتداد ايدن كنيش ساحەده طولاشان
كوچبەلره ، ايرانيلر طرفندن عمومی بر اطلاق ايله (ساقا Saka) نامی ويريلمش اولديغنی
كوريورز .

اسكی يونان مورخلرينكده آسيا واوروپا استپلرنده كوچبه بر حالده ياشايان قوملری
(سيت Scythe) نام عموميسيله ياد ايتدكلری معلومدر . فقط ايرانيلرك (ساقا) اسميله
يونانيلرك (اسكيت) اسمنی مترادف عد ايتمك طوغری دكلدر . يونانيلرك اسكيتلری
ايرانيلرك ساقالرندن دها چوق اقوامه شامالدی . (هەرودوت) و (پلين) كبی اسكی
مورخلر ، ايرانيلرك (ساقا) اسمی آسيا اسكيتلرينه مخصوص اولديغنی تصريح ايتمشلردر.
(دروين Drouin) ك ايضاحنه كوره هنديلرده (ساق) اسمنی شمالدن ايتن ويدی سكز
عصر قدر (غانژ) نهری حوضەسنده ياشايان بتون تورانيلره تشميل ايديورلردی [١] .

ساقالر ، اوتەدن بری ايرانی و بالخاصه ماوراء النهر حواليسنی تهديد ايديورلردی .
ايكنجی (كيروس Cyrus) يعنی بويوك (كيخسرو) ك ايمپراطورلق حدودلريی و بالخاصه
سوغديانه ، مارژيانه حواليسيله (زردشت) ك نشرياتنه صحنه اولان باقتريان منطقەسنی
ساقالرك استيلاسندن قورتارمق ايچون ، حركات عسكريەده بولنمش اولديغی معلومدر[٢] .
(دارا Darius) ، ساقالردن اولمق اوزره (ساقا تيغراخودا Saka Tigrakhauda)

---

[١] هند آثارندن شمالدن ايتن قوملره (وريجی Vridji) اسمیده ويريلمش اولديغی آكلاشيليور.
فقط بو اسم ، بالخاصه (بودا) نك معاصری اولان (قبل الميلاد بشنجی ويا آلتنجی عصر) سيتلره
اطلاق ايديلمشدر .

[٢] (كيخسرو) بوظفرك احراز ايديلديكی كونی، بريوم عيد كبی، هرسنه تسعيد ايتديرمشدی.
. (Dictionn. d'hist et Géogra. p. 1658)

(ساقا هوماوارقا Saka Haumavarka) و(ساقا تیایی تارادارایا - Saka Tyaiy Tarada-raya) نامریله اوچ قومدن بحث ایلمشدر [١] .

فقط ساقالرك حقیقی یوردلری ، صورت قطعیه‌ده تعیین ایدیله‌مشدر . (هه‌رودوت) ساقالرك ایرانیلره کوره سیتلر اولدیغنی تصریح ایتمش و بونلری باقتریایلر آره‌سنده صایمشدر [٢] . بوکا کوره ساقالرك ایران ایمپراطورلغنك شرق و شمالنه تصادف ایدن حوالیده ساکن اولدقلری قبول اولنه‌بیلیر .

(آریه‌ن Arrien) ده ساقالری سیحون نهرینك شمالنده کوسترمشدر [٣] . (اراتوسته‌ن Eratosthène) سیحون نهرینی ساقالرله سوغدیانه‌نك حدودی کبی عد ایلمشدر . (استرابون) ایسه ، ساقالری باقتریان قراللغنی ده‌ویرمك اوزره ، سیحونك بو طرفنه کچیرمشدر . فقط (هه‌رودوت) ك سیحونك شمالنده‌کی منطقه‌یی ماساژه‌تلرله مسکون کوسترمش اولدیغی اونوتمامق ایجاب ایدر .

(دارا) نك ساقالره تخصیص ایتدیکی محل ، (بطلمیوس) ك بونلرك ساکن اولدقلری خبر ویردیکی منطقه‌یه توافق ایتمکده‌در . بطلمیوس ، ساقالرك (سغد) خطه‌سنك شرقنده و (ایماٶس) طاغنك شمالنده‌کی منطقه‌ده اقامت ایتدکلرینی تصریح ایتمکده‌در . برنجی (کسرکس Xerxes) ك اوردوسنده ساقالرك قطعهٔ عسکریه‌سی باقتریان قطعهٔ عسکریه‌سیله برلکده بولنمشلردی . باشلرینه اوزون وقاتی سیوری کلاه ، آیاقلرینه‌ده بر نوع شالوار کیمشلردی . ملی سلاحلری اولان یایلر ، بالطه‌لر و یاتاغانلرله مجهز بولنیورلردی . تیراندازلقده‌کی مهارتلری کندیلرینه اردوده بویوك بر موقع تامین ایدییوردی [٥] .

[١] موسیو (اوپه‌ر Oppert) ، ساقا هوماوارقالرك ، تورکستان شرقینك توران - آلتای سکنه‌سی ، (ساقاتیغرخودا) لرکده (بهستان) کتابه‌لرنده کورولدیکی کبی سیوری کلاهلی سیتلر اولدیغنی ادعا ایتمشدر . (ساقاتیایی تاردارایا) لره کلنجه ، بو اسمك (ماوراءدریا) ساقالری معناسنی افاده ایتدیکنه ناقل بعض مؤلفلر ، بونلرك آوروپا اسکیتلری یعنی ایرانه نسبتله بحر سیاه ماوراسنده اوطوران خلق اولدقلرینی ادعا ایتمشلردر . فقط ، بزجه بو ادعا مقرون حقیقت اولمه‌ز . چونکه ایرانیلرك اوتدنبری بویوك نهرلرده دریا اسمنی ویردکاری معلومدر . الیوم سیحون وجیحون سیله (دریا) نامیله یاد ایدیلیر . شوحالده ماوراءدریا ، ماوراء نهر دیمك اولمش اولور .

[٢] Hérodote, VII. 84

[٣] Arrien, III, 8 et IV, I, 4

[٤] Hérodote, VII, 64

[٥] Girad de Rialle, Mémoire sur l'Asie centrale, p. 18

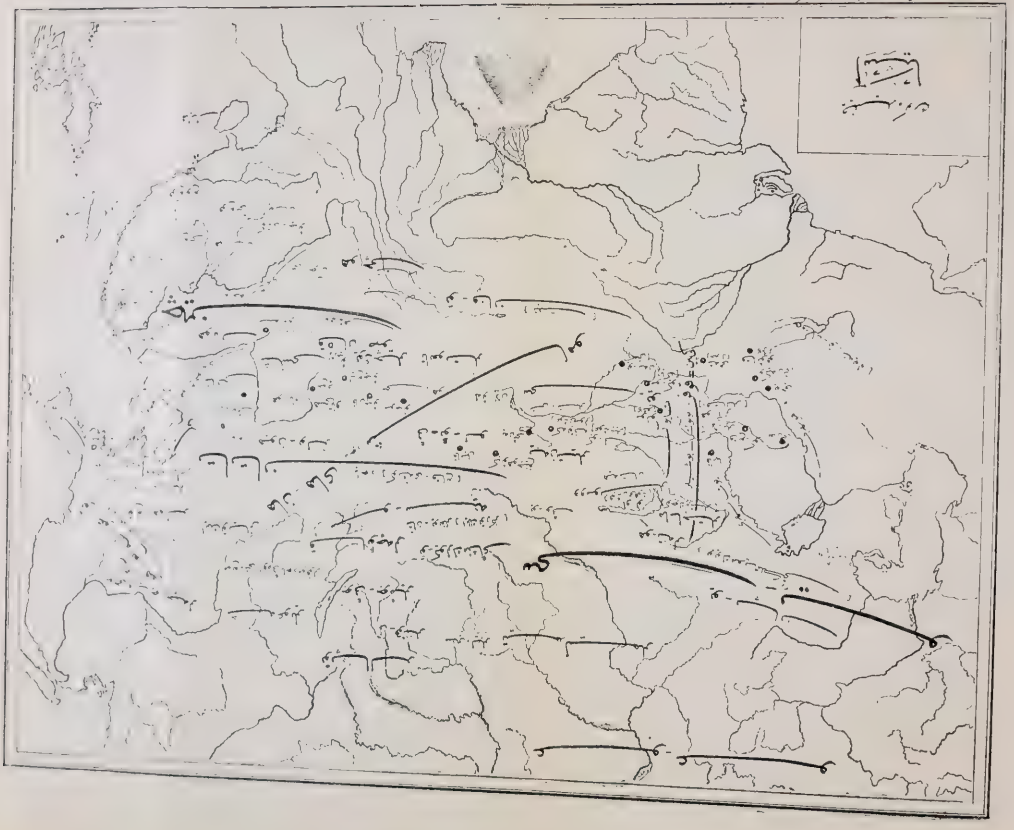

سغد خطه‌سی حدودلرندن تیه‌ن ـ شان طاغلرینه قدر امتداد ایدن ساحه‌ده اولجه سر آزاد و مستقل بر حیات سورن ساقالر ، آخمنید حکمدارلرندن (کیروس Cyrus) یعنی کیخسرو دورندن اعتباراً ایران ایمپراطورلغنك نفوذی آلتنه دوشمش وبرنجی دارا طرفندن قطعیاً تحت‌انقیاده آلنمشلردر [١]. فقط آخمنیدلرك صوك زمانلرنده ایمپراطورلغك انحطاط وضعفندن بالاستفاده، اسکندر کبیرك استیلاسندن برآزاول، تکرار استقلاللرینی قازانمشلردر . مع‌مافیه ساقالری (اردبیل) ده و دها صوکره‌لری ، (دارا قوده‌مان Darius Codoman) ك جسور وصادق برمتفقی اوله‌رق کوربیورز [٢] .

ساقالرك اصلی مسئله‌سی، هنوز صورت قطعیه‌ده تعیین ایدیله‌مشدر . اولجه کورلدیکی کبی (زابرووه‌سکی) بونلری اوروپادن کلن آریلرله ماوراءالنهر و تورکستانك ایلك سکنه‌سنك محصول تصالبی عدایتمکده‌در. (زابرووه‌سکی) نك بونظریه‌سنه کوره، تورکلرك اجدادیله ساقالر آره‌سنده منشأی هیچ برمناسبت یوق دیمکدر .

فقط ، مورخلرك اکثریسی بو قناعتده دکلدر . اکثریته کوره ، ساقالرده اورال ـ آلتای اقوامندن اولوب منشأ اعتباریله آلتایلردن تشعب ایتمشلردر [٣] . ازمنهٔ تاریخیه ابتداسنده برچوق قبیله‌لره منقسم اولدقلری آکلاشیلان (ساقالر) ، آرالرنده دائمی مجادله ایله وقت کچیرییورلردی . بونلردن بر قسمنك‌ده تاریخی تعیین ایدیله‌مه‌ین بر زمانده (سیحون)ك جنوبنه کچه‌رك مدیه طریقیله آسیای صغرایه قدر کیتمش اولدقلرینه احتمال ویریلیور [٤] . بواحتماله کوره، مدیه‌یی اشغال‌ایدن الداسکی قوم‌ده ساقالردن عدایدلمشدر. حتی یونان مورخلرینك (ماساجت) و (سوقولوت) دیدکلری قوملرله چین منابعنده کوریلن (سه Se) ویا (سجو Sju) قومنك‌ده ساقالردن اولدقلری ادعا ایدلمکده‌در . (دارا Darius) کتابه‌سنده (ساقا Saka) اسمنك (هوماوارقا Haumavarka) اسمی یانده محکوك اولمسی ، بونلرك بربرینه مجاور اولدقلرینی کوسترمکده‌در . حالبوکه ، (هوماوارقا) لرك (هرودوت) طرفندن (آمیرکو Sc. Amirgü) نامی ویریلن سیتلر اولدیغی

---

[١] Bouillet, Dictionnaire universel d'histoi. et de géogra. p. 1658

[٢] Arrienn, III, 8, IV, 4

[٣] ژیرار دوریال ، اورته آسیا حقنده خاطره . ص ، ١٤

[٤] ازمنهٔ قدیمه‌ده آناطولیده‌کی ولایتلردن برینه ویریلمش اولان (ساقاسه‌ن Saccasene) ایله ایرانده برایالتك آدی اولان (ساقستان) یعنی سجستان اسملری آره‌سنده‌کی مقارنت لفظیه تدقیقه شایاندر .

وبونلرك (بلخ) ك شرقنده، يوقارى جيحون بويلريله (بدخشان) حواليسنده اوطوردقلرى معلومدر . بناءً عليه (هوماوارقا) لرك قومشولرى اولمسى ايجاب ايدن (ساقالر) لركده، چين مورخلرى طرفندن عينى محلده كوستريلن (سه Se) لر اوله‌جغى طبيعى‌در [١].

اسكى چين ، يونان وايران منابعنك احتو ايتديكى وثائق قارشولاشديرلديغى تقديرده (ساقا) لرك منشـأ اعتباريله آلتاى اقوامندن اولدقلرى وبونلرك ازمنهٔ تاريخيه اوائلنده سيحون ماوراسـندن تيه‌ن ـ شان طاغلرينه قدر اوزانان كنيش ساحه‌ده طولاشدقلرى نتيجه‌سى چيقمقده‌در .

ميلاد عيسادن ٢٥٠ ـ ٢٢٥ سـنه اولنه طوغرى سـاقالردن ؛ يونان مورخلرينك (آسپاسياكه Aspasiakai) نامنى ويردكلرى برقوم [٢] (خوارزم) ى استيلا ايتدكدن صوكره جيحون بويلرينه قدر ايتمش، حيرتبخش برصورتده بونهرى‌ده كچه‌رك (هيرقانيا)يه كيرمشـلردر [٣] . بو حركت دوام ايدركن سيحون ماوراسـندن يعنى حقيقى سـاقالر يوردندن دها برچوق قوملر چيقيور ، اسـكندر كبير اخلافنك (بافتريان) ده تأسيس ايتدكلرى دولتى ، پارتلر حسابنه آلمغه قوشـيورلردى . منشأ اعتباريله آلتايلى اولدقلرينه شبهه اولميان بوقوملر ، (استرابون) ك تصريحنه كوره ، (آسيلر Asiens) ، (پاسيانيلر Pasianiens) ، (توخارلر Tochares) و (ساقارولر Sakaraules)ناملريله باشليجه دورت قبيله‌دن عبارتدى [٤] . بونلردن ايكى اولكيلرك يكديكرينه يقين ايكى اسـكى قبيله اولملرى تخمين ايديله‌بيلور . چونكه (پاسيانى) اسمى ، (آسى) اسـمنك مركب برشكلى كبى‌در . ناصلكه (تروغ پومپه) بو صوكنجيلرى (آسيانى Asianiens) لر صورتنده قيد ايتمشدر [٥] . (توخار) اسمنده ايسـه تورك لهجه‌سنه مخصوص بر سيما

[١] مورخين قديمه‌نك كنيش برساحه‌ده طولاشمقده اولدقلرينى قيد ايتدكلرى ساقلره خصوصى براطلاق ايله (سو Sou) قومنى‌ده قاتمق ايجاب ايدر .

[٢] اسپاسياكه اسمنك معناسى (سوارى) ديمك اولديغنه كوره بونك (زند) لهجه‌سنده عينى معنايه كلن (آسـپا Açpa) دن آلنمش اولمسى محتملدر. (ژرار دورپال) ، بواحتماله رغماً آسپاسياكه‌لرك آرى اولمدقلرينى ادعا ايتمكده‌در . بو مؤلفه كوره ، آسـپاسياكه‌لر ، بالآخره آسـياى مركزى اوزرينـه چوكن تاتارلرك (توركارك) پيشدارى ايديلر [اورته آسـيا حقنده خاطره . ص ، ٢٥ و ٢٦] .

[٣] هيرقانيا ، ايرانك جرجان ومازندران حواليسنك اسم قديمى‌در .

[٤] Strabon. (XI, 8, 2

[٥] Trogue Pompée, (Prolg, XLI et XLII)

کورولمکده‌در . (ساقارول) اسمنه کلنجه بونده‌ده (آخمنید) لر زماننده ایرانیلرك شمال قبیله‌لرینه ویردیکی (ساق) اسمنی کوریبورز .

(استرابون) ك افاده‌سنه نظراً بوقبیله‌لر کوچبه بر حیات یاشیورلردی . عینی مؤلف (آهاسیلر Ahasiens) ك و (خوارزمیلر Chorasmiens) ك ماساجتلر وساقالر عرقندن اولدقلرینی آچیقجه بیان ایتمشدر [۱] . بو قبیله‌لره اوته‌دنبری عینی حوالیده طولاشان (داییلر Daïens) ی‌ده علاوه ایتمك ایجاب ایدر . اولجه سویلدیکمز وجهله (پارت Parthe) ایمپراطورلغنی تأسیس ایدن (ارشك Arsace) بو قبیله‌نك رئیسلرندن ایدی . استرابون (داییلر) لك‌ده (پارنلر Parnes) ویا (آپارنلر Aparnes) ، (پیسورلر Pissures) و (کسانتیلر Xanthiens) ناملریله اوچبوی‌دن مرکب اولدقلرینی خبر ویریبور. (پهلین) طرفندن بونلرك طبایع واعتیادلرینه دائر ویریلن معلومات (هرودوت) لك ماساجتلر حقنده ویرمش اولدیغی معلوماته توفق ایتمکده‌در [۲] .

هرحالده بوتون بو قبیله‌لرك چینلیلر طرفندن (سه) نامی ویریلن ساقالردن اولدقلری وبونلرك مساجتلرك اخلافی طرفندن تضییق ایدیله‌رك جنوبه آتیلدقلری شبهه‌سز کبی‌در . (اسکندرکبیر) دن صوکره، (باقتریان) ده برحکومت تأسیس ایدن (اوتیدم Euthydème ق . م ۲۲۰ ـ ق . م ۱۹٦)، سلفقوسلردن اوچونجی (آنتیوخوس Antiochus)ه مغلوب اولدیغی زمان (ق.م ۲۰۵)، سغد خطه‌سی (سه) لرله مسکون بولنیوردی. (آنتیوخوس)، مغلوب (ئوتیدم) ی شمالدن اینن بوکوچبه قبیله‌لری سغدخطه‌سندن چیقارمغه مأمورایتمش ایسه‌ده ، باقتریان حکمداری بومشکل وظیفه‌ده موفق اوله‌مامشدر. بالعکس ، بونلرماوراء النهرده‌مستقل برحیات کچیرمش، وقت‌وقت باقتریان حدودلرینی تهدیدن وازکچمه‌مشلردر. اساساً ، اسکندرك استیلاسندن اول آریلرله مسکون اولان باقتریانده ، آلتایلی تورانیلره منسوب متفرق بعضی قبیله‌لرك بولندیغی‌ده قوتله ظن ایلمکده‌در .

پارت حکمدارلرندن ایکنجی (فراعات Phraate ق. م ۱۳۹ ـ ق م ۱۲۷) سوریه سلفقوسلرندن یدنجی (آنتیوخوس) ایله حربه باشلادیغی زمان ، حدودلرده طولاشان بو کوچبه قبیله‌لردن استمداد ایتمشدی . فقط ، بونلرك ورودی تأخر ایتدیکندن کندی

---

[۱] استرابونك (آهاسیلر) اسمی (آسیلر) اسمنك باشقه بر شکلی اولدیغی شبهه‌سزدر . استرابونك خوارزمیلری‌ده (پولیپ Polype) ك (آسپاسیاکه) لری‌در .

[۲] Pline (loc, cit. XI, 53.)

قوتیله‌خصمنه قارشی کیتمکه مجبوراولمش واحراز ظفرایتمشدی[١]. فقط، آلنایلیلرك حربه اشتراك ایتمه‌مکله برابر (فراعات) دن ینه‌علوفه طلب ایتملری آره‌لرینك آجیلمه‌سنی‌انتاج ایتدی . آلتایلیلر پارت وایرانی یغما ایتدیلر . مستولی ساقالر ، (فراعات) لك خلفلری زماننده‌ده تخریباتلرینه دوام ایلدیلر . پارت حکمدارلرندن (آرتابان Artaban) میلاد عیسادن (١٤٤) سنه اول ، زهرلی براوقله قولندن جریحه‌دار اوله‌رق فوت اولدی . فقط اوغلی ایکنجی (میتریدات Mithridates) پدرینك دشمنلرینی مغلوب ایدرك انتقامنی آلمقله برابر ، ینه مرکزی آسیایی ساقالره ترك ایتمك اضطرارنده قالدی [٢] . (تروغ پومپه) نك برفقره‌سی تاریخك بوصفحه‌سنی پك‌کوزل تنویر ایتمکده‌در. (پومپه) دییورکه « اسکیتیا اقواممندن (ساروکار Sarauques) ، و (آسیانیلر Asianiens) ، باقتریان وسوعذیانه‌یی ضبط ایتدیلر . » [٣] .

(تروغ پومپه)نك، (ساروکار) ایله ساقالردن (ساقاروقر)لك عینی اولان بر قوم قصد ایتمش اولدیغی شبهه‌سزدر . چین تاریخلرنده (سه) نامی ویریلن بو ساقالرك ماوراءالنهره ایتمه‌لری ، ینه آلتای اقواممندن اولان ، بویوك (یوئه ـ چی) لرك تضییقیله اولمشدی . بو صورتله جنوبه طوغری سوریلن (سه) لرك برقسمی (کابل)، (قندهار) حوالیسیله (درانژیان Drangiane) وادیسنه چکیله‌رك اوراده بر حکومت تأسیس ایلدیلر . دیکر قسمی ایسه هندستانك (کشمیر) و (نوپال) جهتلرینه ، (غانژ) نهری بویلرینه طاغیلدیلر . بو حوالی یعنی غانژ نهری بویلری بر قاچ عصردنبری تورانیلرله مسکون بولنیوردی [٢] . (سه) لر ، بواسکی تورانیلرك اوزرینه کلمش اولیورلردی .

چین مورخلرینك (سه) لرك اشغال ایتدکلرینی خبر ویردکلری (کی ـ پین Ki-pin) حوالیسی ، یونان مورخلرینك (قوفه‌ن Kophène) دیدکلری منطقه‌نك عینی‌در . آکلاشیلدیغنه کوره ، چینلیلر قبل‌المیلاد (١٣٠) تاریخنده یوئه‌چیلر طرفندن آسیای علیادن طرد اولنان (سه) لرك باقتریانده‌کی یونان قرالیتندن آلدقلری اراضینك هیئت عمومیه‌سنه بواسمی ویرمشلردر. شوحالده (کی ـ پین) ، یالکز (قندهار) طرفلرینی‌دکل، (درانژیان) حوالیسنی و بونلرك آراسنده‌کی ممالکی یعنی (ایزودور Isodore) طرفندن

---

[١] ژرار دوریال ، اورته آسیا حقنده خاطره . ص ، ٢٣

[٢] ژرار دوریال ، اورته آسیا حقنده خاطره . ص ، ٢٨

[٣] Trogue Pompée, (Prologe...,) XLI

(ساقاستەن Sacastene) دینیلن (سیستان) ویا (سجستان) حوالیسنیدەاحتوا اندیوردی[١].

(قوفن) ساقالرینك معلوم اولان برنجی حکمداری (موآسا Moasa) ویا (موئەس Maues) در. آکلاشیلدیغنه کوره (موآسا) ، حکومتنك حدودلرینی (سند) نهری آغزینه قدر توسیع ایتمشدر . (موآسا) ، یونانی (مەناندر) ایله معاصردر [٢] . او تاریخده سند نهرینك شرق حوالیسی (مەناندر) ده بولنیوردی. (موآسا) ، کندی ادارەسنده اولان سند نهرینك غرب حوالیسنی دکزه قدر استیلا ایتمشدر .

کشف ایدیلن بعض آثارعتیقەدن (موآسا) دورنده (ساقا) لرك مدنیتده خیلی ایلری کیتمش اولدقلری آکلاشیلیور. کشف اولنان کوزل برمدالیه بونلرك نشانۀ ترقیاتی اولدیغی کبی (موآسا) نك دکزه قدراولان اراضی‌یی استیلاایتمش اولدیغی‌ده کوسترمکدەدر. ساقالرك (سجستان) ده کائن (مین Min) اسمندەکی بلدەلرینك برخاطرەسی‌اولەرق سند نهری دلتاسنده انشا ایدلمش اولان (مین ناغارا Minnagara) شهرینك [٣] زمان تأسیسی احتمالکه (موآسا) دورینه مصادفدر .

ساقالر دورنده (مین ناغارا) تجارت نقطۀ نظرندن الیوم عینی محلدەکی (تاتا Tatah) و (حیدرآباد) شهرلری قدر بر اهمیتی حائز بولنیوردی . (موآسا) قبل‌المیلاد (١٣٠) ویا (١٢٥) تاریخندن (١١٠) تاریخنه قدر حکمران اولمشدر .

(موآسانك) خلفی (آزەس Azès) ویا باقتریان یازیسنه کوره (آیا Aya) در . بوحکمدار اوزون مدت سلطنت سورمشدر (ق . م ، ١١٠ ـ ق . م ، ٨٠) .

(آزەس) نامنه کشف‌ایدیلن مسکوکاتده فیل، دەوە، ماندا ، آرسلان‌وآت تصویرلری محکوکدر. بونلرك اوزرندەده تحت‌ادارەسنده بولنان ایالتلرك‌وسعت وتحولاتی کوسترلمشدر. بوایکی حکمدار حقندەکی یکانه وثیقه ، کشف اولنان سکەلردر. تاریخ جلوس و وفاتلری‌ده

[١] ساقالر(درانژیان Drangiane)حوالیسنەایندکدن صوکره بورالره کندی‌ناملرینی ویرمشلردر. فی‌الحقیقه بو تاریخدن صوکره (درانژیان) منطقەسی (ساقاستەن) ویا (ساقستان) نامی آلمشدر . الیوم بوحوالی‌یه ویریلن (سجستان) ویا (سیستان) اسمی ، (ساقستان) اسمنك بر شکل محرفیدر .
[Isidore de Charax,P.9]

[٢] مەناندر باقتریاندەکی یونان قرالیتنك انقراضندن صوکره (کابل) حوالیسنده تأسس ایدن (یونان ـ هند Greco-indien) دینیلن قراللغك الك مشهور حکمدارلرندندر. (مەناندر)ك قبل‌المیلاد (١٢٠ ـ ٧٥) تاریخنه قدر حکمران اولدیغی آکلاشیلیور .

[٣] (مین Min) سانسقریت لهجەسنده (شهر) دیمکدر .

بوسکه‌لردن چیقارلمشدر. ینه کشف اولنان مسکوکاته نظراً (آزه‌س) لك خلفلری شونلردر:

(١) آسپاوارما (Aspavarma)

(٢) آزیلیسه‌س (Azilises)

(٣) وونونه‌س (Vonones)

(٤) سپالاهوره‌س (Spala hores)

(٥) سپالاغادامه‌س (Spalagadamès)

(٦) سپالیریس (Spalyris)

(٧) سپالیریسه‌س (Sapalyrisès)

بوحکمدارلرك هپسی عینی عائله‌دندر. هر حکمدار کندی سکه‌سنده سلفنك اسمنی‌ده حرمتکارانه ذکر ایتمشدر. بویدی حکمدارك دورحکومتلری ، قبل‌المیلاد (٨٠) تاریخندن (٣٠) تاریخنه یعنی (کی ـ پین) قرالاغنك یوئه‌چیلر طرفندن تخریبی زماننه قدر امتداد ایتمشدر .

چین‌وقایعنامه‌لرندن ، (هان) سلاله‌سی زماننده (کی‌ـ‌پین) قراللرینك چین‌ایمپراطورلریله مناسبتده بولندقلرینه دائر بعض‌قیدلر واردر. ازجمله (ما‌ـتوـ‌آن‌لین) ، هان ایمپراطورلرندن (ووـتی Vou-ti) زماننده (ق.م ١٣٠ـ‌ق.م ٩٠) ، (کی‌ـ‌پین) قرالاغنك جینلیلرله مناسبتده بولندیغنی و هرسنه ایمپراطوره تابعیت ویرکیسی کوندردیکنی ذکر ایدییور .

ینه عینی چین مورخنه کوره بو قراللردن (عو ـ ته‌عو ـ لاعو ، Ou-Teau-la) اسمنده بری ـ که آرژیلیسه‌س Argilises اوله‌جق ـ قبل‌المیلاد (٨٠) تاریخنده چین تابعیتندن صیریلمق ایسته‌مشدر. (ساقا)ویا(سه) حکومتی یوئه‌ـچی‌نرك هجومیله قبل‌المیلاد (٣٠) ویا (٢٥) تاریخنده منقرض اولمش ، مملکتلری کاملاً (یوئه‌ـچی) لره انتقال ایتمشدر .

ماساجتلر ، لنلر

آسیانك اقوام قدیمه‌سندن اولان (ماساجتلر Massagètes) ، بحر خزرك شمال شرقیسنده وسیحون نهرینك‌شمالنده (ایسیغ) کولنه‌قدر امتداد ایدن واسع منطقه‌ده کوچبه حالنده یاشیورلردی . بونلرك (ساقا) لردن برقسم اولدقلری ادعا ایدیلمکده‌در. ماساجتلرك

طولاشدیغی منطقه‌نك شمالنده‌ده (ایسه‌دون Issedones) لر بولنیوردی. بو صوکنجیلرك (ئه‌لوت Eleutes) لر ویا (قالموقلر) اولملری محتملدر [۱] .

(هه‌رودوت) مساجتلرك اسکیت عرقندن اولدقلرینی تصریح ایدیور . فقط ، (هه‌رودوت) ك بوراده‌کی (اسکیت) اسمندن ساقالری قصدایتمك ایجاب ایدر . چونکه اسکیتلری اسلاو عرقندن عد ایدن مؤلفلر بیله، ماساجتلری ساقالره یعنی تورانیلره الحاق ایتمشلردر . ماساجتلرك اخلاق و عاداتنه دائر ویریلن معلوماتك ساقالردن (توخار) لر حقنده‌کی معلوماته توافق ایتمسی‌ده مساجتلرك تورانیلردن اولدیغنی تأیید ایتمکده‌در :

« ماساجتلر، قیافت ، لباس، اخلاق‌وطبیعت اعتباریله سیتلره بکزییورلردی. محاربه‌یه پیاده ویا سواری اوله‌رق گیدر ، اوق و میزراق استعمال ایدرلردی . فقط ، الك چوق قوللاندقلری سلاح ، بالطه‌لری ایدی . میزراقلرینك اوجی ، اوقلرینك تمرنی طوبخدن ، کمرلرینك ، مغفرلرینك زینتی آلتوندن ایدی . آت طاقملرینی‌ده آلتون ویا طوبخدن اعمال ایدرلردی . آتلرینك کوکسلکلری طوبخدن ، کملری ، باشلقلری آلتوندن ایدی . مملکتلرنده آلتون و طوبخ مبذول اولدیغندن ، کرك سلاحلرنده و کرك آت طاقملرنده بونلری قوللانیرلر ، موجودیتلرینه رغماً دمیر وکوموش استعمالنه محتاج اولمزلردی [۲]».

(هه‌رودوت) ك ماساجتلرك سلاحلری حقنده ویردیکی شومعلومات ، صوك‌زمانلرده بو حوالیده وقوعبولان آرکه‌ئولوژی کشفیاتیله‌ده تأیید ایتمشدر . سلاح مقامنده بالطه استعمالی‌ده آز چوق انموذجی برشیدر. چونکه بو کونده ، بالطه (قیرغیز) لرك برنوع ملی سلاحلریدر .

ینه‌(هه‌رودوت) ك افاده‌سنه کوره ، ماساجتلر ، سوریلرینك سودیله‌آمیش ایدییورلردی. زرعیاتله‌مشغول‌اولمیورلر ، فقطپك‌چوق‌بالیق‌صیدایدییورلردی. کونشه طاپیور واونی‌تقدیس ایچون آتلری قربان ایدییورلردی . ماساجتلرده عائله‌نك (مادر ـ شاهی) اولدیغی ظننی ویره‌جك بعضی و ثائق موجوددر . هر حالده بونلرده قادینلرك امور اداره‌ده بویوك بر نفوذ وروللری اولدیغی آکلاشیلمقده‌در. حتی ، ابوالمورخین (هه‌رودوت) ، ماساجتلرك (تومیریس Thomyris) اسمنده برقرالیچه‌لرندن بحث وحقنده برده منقبه نقل ایتمکده‌در. بو منقبه‌یه کوره آخمنیدلر حکمداری کیخسرو (Cyrus) ، سیحون نهری ماوراسنده

[۱] اورته آسیا حقنده خاطره . ص ، ۱۰

[۲] Hérodote, I, 215

ساکن اولان جنکاور ماساجتلرك ملکه‌سی (تومیریس) ە ازدواج تکلیف ایدییور . فقط تکلیفی رد اولونیور . (کیخسرو) بوندن متأثر اوله‌رق ماساجتلر علیهنه بر حرب آچیور (ق . م ٥٣١) : انواع حیل ودسایسله (تومیریس) ك اردولرینی بوزییور . ماساجتلرك بر قسمی مقتول وبر قسمی‌ده اسیر دوشیور . بو میانده (تومیریس) ك اوغلی (سپارغابیس) ده ایرانیلره اسیر اولیور . فقط کنج ومغرور پرنس اسارت ذلتنه تحمل ایده‌میه‌رك انتحار ایدیور. اوغلنك فاجعهٔ وفاتی خبرندن صوك‌درجه متأثر اولان (تومیریس) کیخسرودن انتقام آلمغه یمین ایدییور . ایران حکمدارینی قانه طویورمق اوزره معظم براردو ایله (کیخسرو) علیهنه قیام ایدییور. وقوعبولان خونین‌محاربه‌ده ایرانیلر مغلوب، (کیخسرو) ده مقتول‌دوشیور. تومیریس، کیخسروك‌جسدینی مقتوللر آره‌سنده بولدیره‌رق باشنی کسدیرییور (ق . م ٥٢٩) . عهدینی یرینه کتیرمش اولمق ایچون سر مقطوعنی، انسان قانی‌ایله مملو برطولوم ایچنه آتیور. « هایدی ؛ شمدی قانه طوی ! » دییور [١].

بوتاریخدن ایکی عصر صوکره‌ده (اسکندرکبیر) ماساجتلرله سغدیانه‌ده چارپشمش‌در. (ق . م ٣٢٨) . (هه‌رودوت) دن باشقه (پومپه‌نیوس مه‌لا Ppmpénius Méla) ، (پلین Pline) و (بطلمیوس Ftéolemée) کبی مؤلفلرده ماساجتلردن بحث ایتمشلردر . داها صوکره‌لری ماساجتلرك (آلنلر) ایله قاریشدیرلمش اولدیغنی کورییورز . رومالیلر؛

[١] (هه‌رودوت)دن باشقه (آمیه‌ن ـ مارسللین Ammien - Marcellin) ده (تومیریس)دن وبو منقبه‌دن بحث ایتمشدر . (آمیه‌ن ـ مارسللین) ە کوره (تومیریس) ، ماساجتلرك دکل آوروپا اسکیتلرینك قرالیچه‌سی ایدی . فقط ، (کیخسرو) ك وفاتنه دائر اولان بومنقبه مشکوکدر. چونکه یونان قدیم مورخلرندن (قسه‌نوفون) ، هه‌رودوتك روایتنه مخالف اوله‌رق (کیخسرو) ك ایرانده موت طبیعی ایله اولدیکنی تصریح ایتمشدر . ایران میتولوژیسند وازجمله شهنامه‌ده کیخسروك نابدید اولدیغی ادعا ایدلمشدر . مورخ (قته‌سیاس Ctésias) ایسه ، کیخسروك بدخشان حوالیسنده ساکن (دربیس Derbices) اسمنده برقوم علیهنه وقوعبولان محاربه‌ده یارالانه‌رق برمدت صوکره وفات ایتدیکنی قید ایتمکده‌در . اسکندر کبیر ایرانی استیلا ایتدیکی زمان یونانیلر (پاسارغاد) ده کیخسروك قبرینی بولمشلردر. روایته کوره کیخسروك آلتون قپاقلی تابوتی ، آیاقلری آلتوندن واوزری خالیلرله مفروش بر یتاق اوزرنده بولنیوردی . لحدك یاننده آلتون آیاقلی بر اسکمله ایله قیلیچ کوپه و ذی‌قیمت البسه‌لر بولنیوردی . الیوم ایرانك (مرغاب) شهرنده اولان بو لحدك دیوارلرندن بری اوزرنده دورت قنادلی بر انسان تصویری و بو تصورك باشی اوزرنده‌ده مصر حکمدارلرینه مخصوص علامت واردر . الك یوقارووده‌ده « آدم ، کوروش خسایاتیا ، هاخامانیشیا » دن عبارت دورت کلمه محکوکدر. زند لهجه‌سیله یازیلان بوکتابه « بن آخمنیلر حکمداری قروش یعنی کیخسروم» معناسنی افاده ایتمکده‌در .

برنجی عصر میلادیدن اعتباراً؛ بونلری (آلن) اسمیله یاد ایتمکه باشلامشلردر . آکلاشیلدیغنه کوره (آلن Alain) اسمی بر قومك ملی آدی ایدی[۱]. (مساژەت) ویا (ماساجت) اسمیده بونلره اسکی یونانلیلر طرفندن ویریلمشدر. چین تاریخلرندەده بوقومدن (آ-لا-نی A-la-ni) اسمیله بحث ایدیلمشدر .

آلنلر ، وولغا بویلرینه طوغری یاییلدقلری زمان ، (سقولوت) لرله (سارمات) لری بربری آرقەسندن غربه طوغری سورمشلردر . بالآخره بونلرده (یوئه-چی) لر طرفندن تضییق و (وولغا) نهرینك شرق ساحللرنده طوپلانمغه اجبار ایدیلمشلردر . آلنلر ، بوتاریخدن اعتباراً سارماتلری داها زیاده صیقیشدیرەرق اونلری (دون) نهرینی کچمکه واسکیتلرك بقیهٔ ممالکنی ضبط ایتمکه سوق ایتمشلردر . آلنلرك (وولغا) و (دون) نهرلریله قافقاس طاغلری آرەسنده تأسیس ایتدکلری حکومت اوچونجی عصر میلادی‌یه قدر دوام ایتمشدر .

آلنلر (یاصه) ، (آورصی) ، (صیراق) و (قاصوغ) نامرلنده متعدد قبیله‌لردن مرکب بولنیورلردی . فقط حکمدارلری برایدی . آلنلر ، پارتلر زماننده قافقاسیه‌یی کچەرك مدیه‌یی‌ده استیلا ایتمشلردر (ق . م ۷۳) . فقط، روما ایمپراطورلرندن (آدریەن Adrien) دورنده (آریەن Arien) بونلری مدیه‌دن چیقارمغه موفق اولمشدر . آلنلر ، میلادك (۱۸۰) تاریخنده وفات ایدن (مارق اورەل Marc Aurèle) ایله‌ده اوزون مدت چارپیشەرق بویوك بر شهرت قازانمشلردر .

آلنلردن غربه کیدن برقسمده طونه بویلرنده یرلشمشلردی . فقط بونلر بوحوالیده چوق طورمه‌مش، (واندال) لرله برلشەرك جرمانیایی کچمش ، پیره‌نه طاغلرینه قدر طایانمشلردر .

روما ایمپراطورلرندن اوچونجی (غوردیەن Gordien) زماننده (م ۲۳۸ ـ ۲۴۴) آلنلرك بوحرکتی شدتلنمش ، ماکدونیایی بیله تهدید ایده‌جك برشکل آلمشدر . فقط بوصورتله یاییلمق وپارچالانمق ، آلنلرك سبب فلاکتی اولمشدر . نهایت (هونلر) ك قطعی

[۱] الیوم شرق آناطولیده طاغ تپه‌سنده‌کی دوز وکنیش اووه‌لره (آلان) دینلمکده‌در. جغتایجه‌ده‌ده (آلان) اورمان آره‌سنده‌کی آغاجسز بر دیمکدر . بعضی مؤلفلر ، بوقومك طاغلرده ساکن اولدقلری ایچون بو نامی آلدقلری ادعا ایتدکلری کبی بعضیلری‌ده بو اسمی تورکستانده‌کی (آلان) چاینك آدیله مناسبتدار کورمکده‌در .

برضربه‌سی بونلری ییقمش، بقیهٔ سیوف‌ده غالبلره التحاقه مجبوراولمشدر. آلنلردن یالکز (یاصه) لر قافقاس طاغلرینک شمال اتکلرینه وطاغستان حوالیسنه‌چکیله‌رك اورادهکوچوك برحکومت قورمشلردر . بوحکومت موغوللرك استیلاسنه قدر پایدار اولمشدر . اسلام تاریخلرنده (آلان) و (آس) دینیلن قوم ، ایشته بو (یاصه) لردر. الیوم طاغستانده موجود اولان (اوستین) لر (یاصه) لرك بقیه‌سی‌در .

(آلنلر Alains) لكده (وو ــ سون) لر کبی ماوی کوزلی‌اولدقلری یولنده‌کی روایت، بوایکی‌قوم آره‌سنده‌عرقی برمناسبت‌بولندیغنی کوسترمکده‌در. ماساجتلرك اولجه (سیحون) ماوراسنده وحتی (ایلی) نهری بویلرنده ساکن اولدقلری دوشونیلیرسه ، بومناسبت‌پك طبیعی کوروله‌بیلیر .

اسکیتلر ویا سقولوتلر

ازمنهٔ قدیمه مؤلفلری (اسکیت Scythes) نامی آلتنده برچوق قوملری طوپلایور وبونلرك اشغال ایتدکلری کنیش ساحه‌یه (اسکیتیا) نامنی ویریپورلردی . اسکی ایرانیلرك (توران) ی کبی اسکی یونانیلرك (اسکیتیا Scythie) سی‌ده غیر معین بر ساحه‌یه اطلاق اولنمشدر . بوساحه ، بوکونکی (رومانیا) حدودلرندن (وبلکه بوسنه و آلپ طاغلری اتکلرندن) پامیره قدر امتداد ایدیپوردی بناءً علیه، بوکنیش منطقه‌ده طولاشان قوملرك کافه‌سنه عمومی براطلاق ایله (اسکیت) نامی ویریلیوردی .

فقط ، (هه‌رودوت) و (هیپوقرات Hippocrate) کبی اسکیتلر حقنده اولدقجه طوغری معلومات ویرن مورخلر اصل اسکیتلرله داها زیاده شرقده یاشایان (سارمات Sarmates) ویا (سوروممات Souromates) لری و بوکونکی تورکستانده اوطوران (ساقا) لری بربرندن تفریق ایدیپورلردی .

(استرابون) ك جغرافیاسنه نظراً ؛ ازمنهٔ قدیمه مؤلفلری اسکیتیایی بری بویوك ودیکری کوچوك اسکیتیا اولمق‌اوزره ایکی‌یه آییرییورلردی. بویوك اسکیتیا ، بحر خزرك شرقندن باشلایان (آسیا اسکیتیاسی) ایدی. بوقسم، ایرانیلرك (توران) دیدکلری‌منطقه‌یه تقابل‌ایدییور، آسیااسکیتلری‌ده (ساقا)لر اولیوردی. (کوچوك اسکیتیا)ده (آزاقدکزی) منطقه‌سی و(قریم) شبه جزیره‌سی ایله اطراف وحوالیسنه اطلاق اولینیوردی . بالآخره

(آوروپا اسکیتیاسی) دە دینیلن کوچوك اسکیتیا اسمی، (وولغا) دن (تیراس Tyras) یعنی (دنیه سـتر) و (ایستر Ister) یعنی (طونه) نهرلری بویلرینه قدر امتداد ایدن اراضی‌یه تشمیل ایدیلمشدر .

اسکی مؤلفلرك (اسکیتیا) دیدکلری کنیش ساحەدە ، پك اسکی زمانلردنبری، اورته آسیادن آوروپانك، شمالنه طوغری بر طریق موجود اولدیغی وبو طریقك (هەرودوت) زماننده یونانیلرجه معلوم بولندیغی محققدر . کرك (هەرودوت) دن و کرك (اورفیکلر Les orphiques) دن، (وولغا) مجراسنجه‌امتداد ایدن بوطریق اوزرندە برچوق‌قوملرك ساکن اولدقلری آکلاشیلیور . تاریخ ، بالآخره بوقوملرك اسملرینی ضبط ایتمشدر .

اورفیکلردەو اوزون‌طریق‌اوزرنده (مەعوتلر Les Méotes) ، (کەلونلر Les Gélons) (سوروماتلر Les Souromates)، (جتلر Les Gètes) ، (ژیمنەلر Les Gymnées) ، (آرسوپلر Les Arsopes) ، (آریماسپلر Les Arimaspes) ، (پتلر Les Pêtes) ، (سەلیلر Les Séliens) ، (اسکیتلر Les Scytes) ، (توریلر Les Tauris) ، (هیپەر بورەلر Les Hyperboréens) نامنرنده برچوق‌قوملردن بحث ایدیلمش اولدیغنی کوریورز [١]. اورفیکلردە بو قوملرك موقع جغرافیلری و هویتلری معین دکلدر . بلکەدە پك چوق قاریشیق وحتی خطالی‌در. بواسکی افسانەلر، عینی طریق اوزرنده وبحر بالطق منطقەسنده (کیمەریلر Cimmériens) ، (هرمیونلر Hermions) ، (ژەرنیلر Jerniens) دیه بعضی قوملردن داها بحث ایتمکدەدر. (هومەر Homère) ده اقوام شمالیەدن اولمق‌اوزره (هیپەمولژلر Hippémolges)لر، (آبیلر Les Abiens)، (میزیلر Les Mysiens)، (غالاقتوفاژلر Les Galactophages) دیه دورت قوم ذکر ایتمشدر [٢] .

برقسمی اسکی مؤلفلرك اسکیتیا دیدکلری منطقەدە ساکن اولان بو قوملرك کافەسنی توارنیلردن عدایتمك طبیعی طوغری اولەمز. (هەرودوت) و (هیپوقرات) کبی مورخلرك بو قوملرك احوال وعاداتنه ، اشکال وشمائلنه دائر ویردکاری معلومات ، قسم کلیسنك آریلردن اولدقلرینی اثبات ایتمکدەدر. ناصیلکه (قروز Kruse)، بونلردن (کیمەریلر) ی اسقاندیناویالیلره، (هرمیون) لری جرمنلره، (ژەرنیلر)ی‌ده ایرلاندا (ایبەریلر Ibériens) ینه بکزتمکدەدر . اکثری مؤلفلر ، (هومەر)ك بحث ایتدیکی (هیپەمولژ) لری اسکیتلره

[١] اویفالوی ، مهاجرت اقوام . استرابون ، [XV , p. 711]

[٢] هومەر . [XIII, 5 et 6]

قاراشدیرییورلر . (قروز) ایسه بونلری (باشقیر) لرك اجدادی عد ایتمك ایستەمشدر . فقط، بوادعا پك ضعیفدر. (هەرودوت) لك بحث ایتدیکی (بودین Boudins) لری فینوالرك اجدادی صایان مؤلفلر (سورومات‌لر) لرده اسلاولردن اولدقلرنده اتفاق ایتمشلردر [١].

(هەرودوت)لك ایران‌حکمداری (دارا)نك اسکیتیا سفری حقنده ویردیکی معلوماتده او عصرلرده بوحوالیده ساکن اولان اقوام اعتباریله پك مهمدر . (هەرودوت) ە کوره (دارا) اسکیتیادە، (بودینلر Boudins)، (ملانشلانلر Méanchlaenes) ، (آندروفاژلر Androphages)، (نورلر Neures)، (آغاتیوسلر Aghathyoses)، (تیساجتلر Thyssagètes) (آرژیپەلر Argippéens) ، (ئەژیپودلر Egypodes) ... الخ نامارنده براطاقم اقوامه تصادف ایتمشدی. (ویویەن دوسن‌مارتن Vivien de Saint Martin)ە کوره بوقوملردن (بودینلر) فینوالردن برقسمدر. اقوام‌تورانیه حقنده‌کی تدقیقاتیله اشتهارایدن (قوسقینان Koskinen) ده (مەلانشلانلر) ایله (آندروفاژلر) ی فینوالرك، (آغاتییوس)ویا(آغاتیرسلر Agathyrse)لری ده (خزر) لرك اجدادی عد ایتمکدەدر . بوادعا حقیقته مقارن کبی کورینیور . چونکه (هەرودوت)، مەلانشلانلرك اسکیتلردن‌اوتەدقلرینی تصریح وساکن اولدقلری منطقەنك شمالنده کوللرله مالی غیر مسکون بر خطه اولدیغنی خبر ویرمکدەدر . (هەرودوت) لك بحث‌ایتدیکی بوخطەنك‌بوکونکی فنلاندیا اولدیغی شبهەسزدر. (قروز Kruse) دەهەرودوتك (مەلانشلان) دیدیکی قومك بوکونکی (استونیلر Esthoniens) لك اجدادی اولدقلرینی سویلیور . (لونروت Lönnroth) ایسه بوکونکی استونیلرك فینوالرك اقرباسی اولدقلرینی بیان ایتمك صورتیله بومطالعەیی تأیید ایتمکدەدر [٢] .

(قوسقینان) ، هەرودوتك بحث ایتدیکی اقوامدن (تیساجتلر Thyssagètes) ، (آریماسپلر Arimaspe) ، (ژورکلر Jurques) ، (ایسەدونلر Issédons) ، (ماساجتلر) و(آریماسپلر Arimaspes) لك هویتلری حقنده قطعی برحکم‌ویرەمەمکدەدر. یالکز اسکی ایرانیلرك سیحون‌ماوراسنده ساکن اولان اقوامه‌عمومیتله (ساقا) نامنی ویردکلرینی اخطارایله اکتفا ایتمکدەدر . (هەرودوت) ە کوره : « (تیساجتلر) ، مەلانشلانلرك شمالندەکی خطەنك

---

[١] اویفالوی . اقوامك وبالخاصه تورانیلرك مهاجرتی

[٢] استونیلر کندی کندیلرینی (مملکت آدمی) معناسنه اولەرق (ماعامەس Maa-Mees) نامیله یاد ایدییورلر. بونلره (استوسیلر) اسمنی ویرن جرمنلردر. حالبوکه روسلر (چودلر Tchoudes) نامنی ویرییورلر . استونیلر ، کندیلرینه (مەلانشلان) نامنك ویریلمسنه سبب اولان سیاه البسه وسیاه مانتولری الآن محافظه ایتمکدەدرلر .

شرقنده اوطوریبور و آوجیلقله کچینیورلردی . (ژورکلر) ویا (ژیرکلر Jyrques) لرده بونلرله همحدود بولنیورلردی . ژیرکلردن صوکره ، شرقه طوغری اسکیتلردن آیریلمش برخلق اوطوریبوردی. بونلرك اوته‌سنده‌ده (آرژیپه) لر داها اوزاقده ایسه (ئه‌ژیپودلر Egyp des) اقامت ایدییورلردی. (ئه‌ژیپود) لردن صوکره قارکته‌لریله مستور وکیجه‌لری اوزون برمملکت بولنیوردی. (قروز Kruse)، آرژیپه‌لری (باشقیر) ویا (قالموق) لرك، (ئه‌ژیپود) لری‌ده (اوستیاق Ostieks) لرك اجدادی عد ایتمکده‌در.

اسکیتلرك کندیلرینه کلنجه ، بونلرك عرقی هویتلری‌ده معالتأسف صورت قطعیه‌ده تعین ایدمه‌مشدر. مه‌لانشلانلرله اسکیتلر آره‌سنده مهم آیریلیق کوره‌ن (هه‌رودوت) ك « سورومانلرك تلفظ ایتدکلری لهجه‌نك اساسی ، اسکیت لسانی‌در. فقط بو لهجه، اسکی سکیتجه‌در . » بولنده افاده‌سنه کوره اسکیتلرله سورومانلرك عینی منشأدن کلدکلرینه حکم ایتمك ایجاب ایدر. دیمك‌که (قروز) ك درین بر وقوف، کنیش بر صلاحیتله ادعا ایتدیکی کبی، شاید مه‌لانشلانلر بوکونکی (استونیلرك) لك اجدادی ایسه، اسکیتلرك اقوام تورانیه‌دن اولمالری ضروریدر . (قوسقینان) ، اسکیتلرله سورومانلرك اسلاو عرقندن اولدقلرینه قائلدر. قوسقینانه کوره ، سارماتلر (سورومانلر) اقربا اولدقلری اسکیتلرله اوزون مدت مجادله‌ده بولندقدن صوکره نهایت مغلوب اولمش و غالبلره کندی نامل‌رنی ویرمشلردر . (هه‌رودوت) دن آز بر مدت صوکره کلن (هیپوقراط Hippocrate) لك اسکیتلرله سارماتلری ا نثریا بربرلرینه قاریشدیرمش اولمسی‌ده بو ایکی قومك منشأ اعتباریله متحد اولدقلرینه دلیل عد ایدلمکده‌در [١]. حالبوکه روما ایمپراطورلرندن (آوغستوس Auguste) ك معاصرلرندن (دیونیسیوس Dionysius Périegète) ده اثرنده ، اسکیتلرله سارماتلری قاریشدیرمشدر. عینی مؤلف (نور Neures) لرله (کلون Gélons) لری‌ده (هه‌رودوت)ده اولدیغی کبی مه‌لانشلانلره مجاور کوسترمشدر[٢] .

فقط (وامبه‌ری) کبی مستشرقلر، اسکیتلری بالعکس تورانیلردن عد ایتمشلردر. حتی بونلری تورکلرله مناسبتدار کوسترنلر واردر . دیمك‌که تاریخ قدیمك ویره‌بیلدیکی وثائقه

---

[١] Hippocrate ; De Aere, aquis et toci, edi . Kühn . vol . XXI , 1555

[٢] Dion . Périegète . 302 - 320

کوره اسکیتلرك عرقی هویتلرینی صورت قطعیه‌ده تعیین ایتمك ممکن دکلدر . هر حالده (هه‌رودوت) زماننده اسکیتیا دینیلن کنیش ساحه‌ده‌کی اقوامك کافه‌سنی تورانیلردن عد ایتمك حقیقت تاریخیه ایله قابل تألیف اوله‌میه‌جغی کبی اسکیتیا سکنه‌سنی کاملاً اقوام تورانیه‌نك غیری کوسترمك‌ده طوغری بر حکم صاییله‌مز. فقط، اکثری مؤلفلر، اسکیتلری تورانیلردن عد ایتدکلری ایچون- حقیقی هویتلرینك صورت قطعیه‌ده تعین ایده‌مه‌مش اولمسنه رغماً - تاریخ قدیمك بونلر حقنده ویردیکی معلوماتی اجمال ایتمك مناسب کورولمشدر .

سقولوتلر

(هه‌رودوت) و اخلافنك (اسکیت Scythe) نامنی ویردکلری قوم [١] ، اساس اعتباریله (سقولوت Scolote) و (پار آلات) اسملرنده ایکی فرقه‌دن مرکب ایدی .

---

[١] (اسکیت) ویا (سکیت) اسمنك منشأی حقنده برچوق مطالعه‌لر یوروتیلمشدر. بعضلری بو قومه ویریلن (سکیت) اسمنی ، اوقلرینك حین انداختنده حاصل ایتدیکی سس ایله علاقه‌دار کورمشلردر . اسکیتلری تورانیلردن حتی تورکلردن عد ایدنلرده بو اسمی ، تورکجه حدود معناسنه اولان (چیت) ویا بهادر معناسنه کلن (یکیت) لفظ ندن محرف عد ایلمشلردر . بونلره کوره اسکیتلر دائما حرب ایله مشغول اولدقلرندن (یکیت) نامنی آلمش ویاخود غرب حدودلرنده بر (چیت) تشکیل ایتدکلرندن بو اسمله یاد ایدیلمشلردر. یونانلیلر، بالآخره بو اسمی تحریف ایده‌رك (سکیت) شکلنه سوقمشلردر . (تاریخ قوم تورکی) مؤلفی‌ده (اسکیت) ك (اسکی تورك) دن مرخم اولمسی احتمالنی سرد ایتمشدر . اعلالجیلقده فضله مهارتلی اولانلره نظراًده کویا (سکیت) اسمنك اصلی (چیغیت) ویا (چیکیت) ایمش. بو ایکی لفظك اصللری‌ده (طاغ آدامی) معناسنه کلن (چیغیل) ویا (چیکیل) اولیورمش . تورك اسملرنده (ت) لاحقه‌سی مرکب بر کلمه تشکیل ایدن (ایل) لفظنك یرینه قائم اوله‌بیلدیکندن بو اسملرده (چیغیت) ویا (چیکیت) شکللرینی آلمشلر ایمش . اعلالجیلر ، (تورك) ك طاغ آدامی و (توران) كده (طاغلق یر) معنالرینه کلدکلرینی ایلری سوره‌رك لفظی تصرفاته ابتناءً اسکیتلرك تورك اولدقلرینی دعا ایده‌جك قدر ایلری کیتمشلردر. بو ادعایه عامی بر قیمت ویرمك ممکن اولسیدی، چینلیلر طرفندن (هیونغ - نو) لرك اجدادینه ویریلن (شان - یونغ) اسمنك‌ده (طاغ آدمی) ویا (طاغلی) معناسنه کلدیکنی علاوه ایده‌بیلیردك. فقط، منحصراً لفظی تصرفاته و اعلال و ادعامه استناداً تاریخی بر حقیقت آرامق بیلمم نه قدر طوغری اولابیلیر . اعلالجیلرك (سقولوت) اسمنك اصلنی‌ده ینه بر اعلال ایله (چغول) ویا (چغیل) ه ارجاع ایتدکلرینی کوریبورز. اسکیتلرك حقیقتاً تورك اولدقلری تحقق ایتمش اولسیدی لفظی تصرفلره بالکه بر قیمت ویریله‌بیلیردی . فقط ، لفظی تصرفلره استناداً هیچ بر صورتله تاریخ یاپیله‌مز . اسکیتلرك تورك اولدیغی تحقق یتسه ایدی (سقولوت) لفظنك آخرندکی (وت ot) ادات نسبت یونانیسندن صرف نظرله قالان (سقول) لفظنك اسکی تورکلرجه (صول قول) معناسنه کلن (صولك قول) دن محرف اولمسی احتمالی‌ده وارد خاطر اوله‌بیلیردی. نه چاره‌که شو احتمال، بو کونکی مبهمیت قارشوسنده هیچ بر قیمتی حائز کوریله‌مز .

اسقولوتلر تبعه، پار آلاتلرده افندی موقعنده بولنیورلردی. حکمدارلر، عموعمیتله (پار آلات) لردن اولیوردی. سقولوتلرك منشالری حقنده بر منقبه روایت ایدلمکده‌در .

هه‌رودوت، بومنقبه‌یی شوصورتله قید ایدییور: « اسکیتلره کوره، وقتیله غیر مسکون اولان مملکتلرینك ایلك آدمی (تارکیتائوس) در . (تارکیتائوس) ك پدری ، معبود (ژوبیتر)، والده‌سی‌ده (بوریسته‌ن) یعنی (دینیه‌پر) نهرینك قیزیدر . (تارکیتائوس) ك (لایپوقسای) ، (آرپوقسای) و (قولوقسای) ناملرنده اوچ اوغلی واردی . بونلرك زماننده سمادن کوندریلن آلتون اشیا اسکیتیایه دوشدی . بو اشیا آلتوندن معمول بر صابان، بر بویندوروق ، بر بالطه و بر قوپه ایدی . بونلری ایلك اول اوچ قارداشدن الك بویوکی کوردی. آلمغه کیتدی. فقط، اونلردن آله‌ولر صاچیلمغه باشلادیغندن کیری دونمکه مجبور اولدی. اورتانجه برادری‌ده عینی حاله معروض قالدی. صره الك کوچوکلری اولان (قولوقسای) ه کلنجه، بو اشیا صوغودی. اوده بونلری آله‌رق اقامتکاهنه کوتوردی [١]. ایکی بویوك قارداش بو خارقه‌نك نه‌یه اشارت اولدیغنی آکلایه‌رق بلامقاسمه مملکتی کوچك برادرلرینه ترك ایلدیلر .

(لایپوقسای) دن (آوخات) لر دینیلن اسکیت قومی، (آرپوقسای) دن (تراسپی) لر و(قاتیار) لر، (قولوقسای) دنده (پار آلات) دینیلن اسکیت ملت حاکمه‌سی تشعب ایلدی. (تارکتائوس) دن (دارا) نك آقیننه قدر تام بیك سنه کچمشدر . اسکیتیا پك کنیش اولدیغندن (قولوقسای) ، مملکتی اوچ حکومته بوله‌رك هر برینی براوغلنه ویردی . فقط بونلردن برینی دیکرلرندن بویوك طوتدی ... »

ایشته اسقولوتلرك منشألری و ایلك حکمدارلری حقنده‌کی منقبه‌لری بوندن عبارتدر . مختلف منابع تاریخیه‌نك مقایسه‌سندن بونلر حقنده استحصال ایدیله‌بیلن معلومات ایسه بروجه آتیدر : سقولوتلر ، وقتیله (ساقا) لرك غربنده یعنی بحر خزرك شرق و شمال حوالیسنده اوطوریورلردی . بونلر ، ینه ساقلردن اولان وشرق طرفلرنده اوطوران (ماساجتلر) ایله دائما حرب و مجادله ایدییورلردی . نهایت بونلرك تضییقاتنه تحمل ایده‌میه‌رك یوردلرینی ترکله آراکس (وولغا) نهرینی کچمکه مجبور اولدیلر .

---

[١] بواوچ اشیادن برنجیسیك زراعت ، ایکنجیسنك حرب اوچونجیسنكده باغچیاق واکلنجه‌یه دلالت ایتدیکی تخمین اولنه‌بیلور . بو منقبه ایله اوغوز خانك اوغللرینه بولدیردیغی آلتون‌یای و اوق منقبه‌سی آره‌سنده بر مناسبت کورنلر واردر .

بحرسیاهك شمالنده (دون) نهرندن (بوریستەن) یعنی (دینیەپر) نهرینه قدر ممتد اولان روسیەنك جنوب حوالیسنه کلدیلر (ق . م ٦٣٩) . (کیممەر Kimmériens) دینیلن آری قومی طرد ایدەرك بورالرده یرلشدیلر و برحکومت تشکیل ایلدیلر[۱] . هەرودوت ودیکر مورخلرك افادانندن، سقولوتلرك وولغانی مرورلری قبل‌المیلاد (٦٣٢) تاریخلرینه مصادف اولدیغی آکلاشیلیور .

هەرودوت ، سقولوتلری ، یدی قسمه آییرییور. بونلر آراسنده زراعتجی‌سقولوتلر، کوچبه سقولوتلر ، خاقانی سقولوتلر اسملری کوریلیور . سقولوتلر ، بر مدت صوکره ، طردایتدکلری (کیممەر) لری تعقیباً قافقاسیەیی آشەرق آسیای غربی‌یه کیرمش (ق . م ٦٣٧) خزر دکزینك غرب ساحلنی تعقیب ایدەرك ایران ایچنده دجله‌وادیسنه قدر ایتمشلردر. بوحوالیده کندیلرینی مدیه حکمداری مشهور (کی آقسار) قارشولامشدر . کی آقسار، بو اثناده آثوریلرله حرب ایدییوردی . آثور حکمدارینی مغلوب و (نینوا) دەکی سراینه قپانغه مجبور ایتمشدی (ق . م ٦٣٥) . سقولوتلرك بر سیلابه کبی ایندکارینی کورنجه محاصرەیی براقەرق بونلرك قارشوسنه کیتمشدی . مدیه اردوسنك تجهیزات وانتظامی ، سقولوتلره فائق ایدی. فقط ، بومنتظم اردو ، قاریجه کبی قیناپان اسقولوتلره مقاومت ایدەمدی . اسکیتلرك رئیسی (مادیەس Madyès) غلبه ایتدی . کی آقسار، هر سنه معین بر ویرکی ویرمکی تعهد ایدەرك مملکتنی استیلادن قورتاردی [۲] .

---

[۱] کیممەرلر ، پك محارب بر قوم ایدی . بونلر ، پك اسکی زمانلردنبری قافقاسیا دربندلرینی کچەرك ایران وآناطولی‌یه هجوم ایدرلردی. بووقعەدن بحث ایدن تاریخلرده دینیلیورکه: کیممەرلر اسکیتلرك هجومنه اوغرانجه نه یاپەجقلرینی شاشیرەرق بر مجلس مشاوره عقد ایتدیلر . بومجلسده رؤسا ایکی‌یه آیریلدی . قرالده داخل ولدیغی حالده بر فرقه حربی التزام ایتدی . دیکر فرقەده هجرته طرفدار اولدی . مناقشه پك زیاده شدت کسب ایدەرك نهایت بوایکی فرقه آرەلرنده حربه طوتشدیلر . قرال طرفدارلری مغلوب وکاملاً مقتول ولدیلر . دیکرلری‌ده مملکتی بر قەرق بر قسمی قفقاسیا طریقیله آناطولی‌یه دیکر قسمی‌ده (ژوتلاند Jutland) طرفلرینه قچدیلر (ق . م ٦٣٩) . بوصوکنجیلر ژوتلانده (ایبەری Ibériens) لرله قاریشەرق (کیم ـ ایبەر Kim-Ibériens) لری یعنی (کیمبر) ویا (سیمبر) لری تشکیل ایلدیلر . آناطولی‌یه کیدنلرده بحرسیاه وبحرسفید بویلرینه قدر کیتمشلردر. (سینوب) شهرینك بونلر طرفندن بنا ایدیلدیکی مرویدر .

[۲] اسکیتەرك بو تاریخدن چوق زمان اول یعنی قبل‌المیلاد (۷۰۸) تاریخنده (لیدیه Lydie)ده (مرمناد Mermnade) سلالەسنی تأسیس ایدن برنجی (کیغس Gygès) دوزنده قافقاسیه طاغلرینی آشەرق آناطولی‌یی استیلا ایتدکارینه دائرده بر روایت واردر . بو روایت حقیقته مقارن اولدیغی تقدیرده آناطولی‌یی استیلا ایدن بوقومك اسکیتلردن بر قسم اولمسی ایجاب ایدر .

مدیه، بو مغلوبیتدن اوقدر متأثر اولمدی. چونکه هنوز اسقولوتلرك حرص وطمعنی جلب ایده‌جك قدر زنكین دكلدی. مغلوبیت یالكز (كی آقسار) لك بر مدت ایچون نفوذینی قیرمش اولدی. اسكیتلرده آقینلرینی باشقه طرفه چویردیلر. اولا (كی آقسار) لك هجومندن قورتاردقلری آثوریه‌یه كیره‌رك بو معمور مملكتی باشدن باشه استیلا ایتدیلر. (قلاخ Klakh) و (الآثور El-Assour) كبی معظم شهرلر یاغما ایدیلدی. استیلادن یالكز (نینوا) قورتیله‌بیلدی. بو هرج ومرج نتیجه‌سنده مەزوپوتامیه وكلدانیه، نفوس موجوده‌لرینك یاریسندن زیاده‌سنی غائب ایتمش اولدیلر.

سقولوتلر، هر طرفه دهشت صالمق و بو صورتله اوكلرینه چیقه‌جق قوملرك قوهٔ معنویه‌لرینی قیرمق مقصدینی تعقیب ایدییورلردی. استیلا سفرلرنده بو مقصدلرنده تماميله موفق اولیورلردی.

اسكیتلر، مستحكم مواقعی محاصره ایتمكی بیلمدكلرندن بو كبی بلده‌لری ویركی‌یه باغلایه‌رق چكیلور، فقط زنكین عد ایتدكلری شهرلری، آچ براقق صورتیله تسلیمه مجبور ایدییورلردی. بو صورتله ایالتدن ایالته كیره‌رك شمالی سوریه‌یه و اورادن دمشق و فلسطینه اینديلر (ق.م ۶۳۱). بورالری‌ده كچه‌رك مصر حدودینه طیانديلر. فقط مصر حكمدارلرندن برنجی (پسامتیك Psametik. ق.م ۶۷۱ — ق.م ۶۷۲) تهلكه‌نك وخامتنی كوره‌رك بر چوق هدیه‌لرله بونلری كیری دوندردی. عودت ایدن اسقولوتلر (عسقلان) جوارنده‌كی مشهور (دركه‌تو Derkéto) معبدینی یاغما ایتدیلر.

فقط، متمادی حرب وجدال، قوتلرینی متصل كمیرییور، عددلرینی آزالتیوردی. قازاندقلری هرظفر، صفلرنده بر چوق بوشلق براقیوردی. حركت مفرطانه‌لری نهایت سبب مغلوبیتلری اولدی. اولجه مغلوب ایتمش اولدقلری قوملر ضعفیتلرندن استفاده‌یه قالقیشدیلر. ایلك ضربه‌یی ایندیرنلر مدیه‌لیلر اولدی. مدیه حكمداری (كی آقسار) سقولوتلرك رؤساسنی بر ضیافته دعوت ایده‌رك هپسنی سرخوش ایتدكدن صوكره اولدیرتدی. اسكیتلر رئیسلرینی غیب ایتمكله برابر سرفرو ایتمدیلر. مدیه‌لیلرله برچوق قانلی محاربه‌لرده بولوندیلر. فقط نهایت، مدیه‌دن چیقمغه مجبور اولدیلر. قافقاسیه‌دن آوروپایه كچدیلر (ق.م ۶۱۰). اسكیتلرك آسیاده بوجولانلری (۲۷) سنه سورمشدر.

سقولوتلر مملكتلرینه عودتلرنده ایندیلرینی حدود اوزرنده مقاومته مهیاقوتلی براردو قارشولادی. بونلر اسكیتلرك مملكتلرنده براقدقلری اسیرلر و كوله‌لر ایدی. حربا،

کچه‌میه‌جکلرینی کوره‌رك قامچیلرینی چیقاردیلر . اسیرلر ، اسکی حاللرینی درخاطر ایده‌رك طاغلدیلر . اسکیتلرده آنجق بو سایه‌ده مملکتلرینه کیره‌بیلدیلر . (هه‌رودوت) ك روایتنه نظراً اسقولوتلرك وطنلرینه عودتلرندن برمدت صوکره یعنی قبل‌المیلاد (٥١٦) تاریخلرینه طوغری بونلردن کوچیه اولانلرك رئیسی (سولیوس Saulius) ك اوغلی (ایداتیرسوس Idanthyrsus)، دیکر اسکیتلرك حکمدارلری‌ده (سقوپاسیس Scopasis) اسمنده ایدی . بوتاریخدن بر سنه صوکره‌درکه ایران حکمداری (دارا) آناطولیده‌کی یونانیلرك معاونتلریله اسکیتلر اوزرینه یوریدی (ق . م ٥١٥) . دارا ، اسکیتلرك اولجه ایرانده یاپدقلری تخریباتك انتقامنی آلمق ایستیوردی . معظم بر اوردو ایله آناطولی‌یی کچه‌رك بوسفوره کلدی . بوراده اوردوسنی تعداد ایتدیردی . بواوردو سواری وپیاده یدی یوزبیك نفردن و (دارا) نك اداره‌سنده‌کی اقوامدن مرکب ایدی . دونتمایی تشکیل ایدن افراد ، بو مقداردن خارجدی .

دارا روم ایلی‌یه کچه‌رك یولی اوزرنده‌کی (تراکیا) اقوامنی تحت اطاعته آلدقدن صوکره (طونه) نهرینی کچدی . اسکیتلر اولکه‌سنه کیردی . اسکیتلر یالکز باشلرینه مقاومت ایده‌میه‌جکلرینی آکلایه‌رق مجاور قرالیتلردن استمداد ایلدیلر . بونلردن بعضیلری معاونت وعد ایتدیلر . بعضیلری‌ده معاونتدن استنکاف ایلدیلر [١] . اسکیتلر بووضعیت داخلنده دارایه قارشو قویه‌میه‌جقلرینی آکلایه‌رق عائله وسوریلرینی شمال‌طرفنه‌کوندردیلر . کندیلری‌ده ایکی قوله آیریله‌رق کیری چکلمکه باشلادیلر . اثنای رجعتده قویو وپیکارلری تخریب وچایرلری محواتمکی قرارلاشدیردیلر . ایکی قولدن بری (سقوپاسیس) ك قوماندایسی آلتنده بولنیوردی . بوپرنس ، حرکات رجعیه‌سنده سارماتلره یاقلاشمق وایرانیلر تعقیبلرینه کیدرسه آزاق دکزی بویجه قاچمق ، معاقبلر دوندکلری زمانده آرقه‌لرندن تضییق ایتمك پیلانی تعقیب ایده‌جکدی .

ایکنجی قوله کلنجه ، اوده ایکی فرقه‌دن مرکبدی . بونلردن بری (ایداتیرسوس)

[١] اسکیتلرك ایلچیسی کلدیکی زمان ، دارانك هجومندن قورتیلماق قومشو حکمدارلر متحداً بر قرار اتخاذ ایتمك اوزره طوپلانمشلردی . اسکیتلرك ایلچیسی بو مذاکره اوزرینه و زمشدی . نتیجهٔ مذاکره‌ده (کهلون gelon) ، (بودین Budin) (سارمات) حکمدارلری بالاتفاق اسکیتلره معاونت ایتمکی تعهد ایتدیلر . (آغاتیوس agathyoses) ، (آندروفژ androphage) ، (مه‌لانشلان melanchlan) ، (نور) و (تاز) قراللری‌ده امداددن امتناع ایلدیلر . اسکیتلرك ترتیباتی ، بو حکمدارلرك متفق ویا بیطرف اولملری اساسنه کوره قورولمشدی .

دیکری‌ده (تاخاسیس) ك قوماندانسنده ایدی . بوصوك ایکی فرقه ، اسکیتلره معاونتدن چکینن قومشولرك اولکه‌لرینه دوغرو رجعت ایده‌رك ایران اردولرینی اوطرفلره چکمك وبوصورتله اوقوملری‌ده حربه بولاشدیرمق مقصدینی تعقیب ایده‌جکلردی .

بو پیلان تقرر ایتدکدن صوکره ، عائله‌لرینی ، سوریلرینی ، اشیالرینی شماله طوغری قاچیردیلر . کندیلری‌ده دارایه قارشی کیتدیلر . اسکیت پیشدارلری ایرانیلره (ایستر) دن یعنی طونه نهرندن اوچ کونلك مسافه‌ده تصادف ایلدیلر . لازم کان ترتیبات آلندی . دارا هجوم امرینی ویردی ، فقط اسکیتلر بلا مقاومت ؛ پلانلری وجهله ؛ ایکی قول اوله‌رق رجعته باشلادیلر . برنجی قول ، اوکارنده‌کی چایر ومزروعاتی تخریب ایده‌رك (تانایس) یعنی (دون) نهرینه طوغری چکلدیلر ، ایرانیلر بو قولی تعقیبه قویولدیلر . اسکیتلره اصلا یتیشه‌مه‌مك اوزره ، دون نهرینی ، سارمات اراضیسنی کچه‌رك (بودین Budins) لر اولکه‌سنه کیردیلر . اورادن‌ده ایلری‌ده بولنان چولك حدودینه واصل اولدیلر . ایرانیلر ، کچدکاری اسکیت وسارمات مملکتلرنده تخریب ایده‌جك هیچ بر شی بوله‌مامشلردی . یالکز (بودین) ایلنده تخلیه ایدلمش اولان (کلونوس gélonos) شهرینی یاقمشلردی . بو شهرك بوکونکی (Jelenskaja) اولمسی محتملدر .

دارا بیهوده یره یورولان اردوسنی چول حدودنده توقیف ایتدی . اورالرده کویا اسکیتلرك عودتنه مانع اولمق اوزره آلتمش قدر قله انشاسنه باشلادی . حالبوکه اسکیتلر ، آرقه‌دن بر چویرمه حرکتی یاپه‌رق کندی یوردلرینه کیرمشلردی . (دارا) اسکیتلرك کورونمه‌مسندن قوشقولاندی . یاپدیردیغی قوله‌لری براقه‌رق رجعته باشلادی . (بودین) و (اسکیت) مملکتلرینه کیردیکی زمان بیهوده تعقیب ایتمش اولدیغی اسکیتلری اورالرده‌بولدی . تکرار تعقیباته‌قویولدی . فقط ، اسکیتلرداعما برکونلك ایلریده بولندقلرندن بردرلو یتیشه‌میوردی . اسکیتلر بودفعه (مه‌لانشلان) اراضیسنه کیردیلر . بعده صره‌سیله (آندروفاژ) لر و (نور neures) لر اولکه‌سنه صوقولدیلر . آرقه‌لرندن ایرانیلرده بو یرلره کیردیلر . اورالری کاملاً خراب ایلدیلر . اسکیتلر بوصورتله اولجه کندیلرینه امداد ایتمکی رد ایدن قومشولرندن انتقاملرینی آلمش اولدیلر .

اسکیتلربوندن صوکره (آغاتیوس) ویا (آغاتیرس) اولکه‌سنه‌کیرمك ایستدیلر . فقط بونلر قومشو حکومتلر اراضیسنك ویران ایدیلدیکنی کوردکارندن اسکیتلری حدودلرندن ایچری صوقمدیلر . بونك اوزرینه اسکیتلر ، ینه کندی اولکه‌لرینه چکلدیلر . اوراده‌ده

عینی پیلانی تطبیق ایتدیلر . نهایت (دارا) بوبیهوده حرکاتدن اوصاندی . اسکیتلرك حکمداری اولان (ایداتیرسوس) ی یا حربی ویا تابعیتی قبوله دعوت ایلدی . اسکیتلر بوکا جواب اولمق اوزره ، ایران اوردوسی استراحته قیام ایدر ایتمز ، باصقینلر اجراسنه باشلادیلر . بوصورتله ایرانیلری جانلرندن اوصاندیردیلر [١] .

دارا عاقبتك فنالاشدیغنی کورەرك ، خسته و ضعیف افرادی قرارکاهنده براقەرق اسکیتلرە هجوم ایدەجکی وسیلەسیله اوردوسنك ایشه یارار قسمیله بر کیجه فرار ایلدی . اسکیتلر ؛ سارماتلر ، بودینلر ، کلونلرله برابر تعقیبه قویولدیلرسەدە ایزینی بولەمدیلر . دارا ، یاقالانمقسزین (ایستر) یعنی (طونه) نهرینی کچەرك اسکیتلرك تعقیبندن قورتیلەبیلدی (ق . م ٥٠٨) .

قبل المیلاد (٥١٣) تاریخلرنده کوچبه اسکیتلرك حکمداری (آریانت Arianthes) ، (٤٧٦) تاریخنده (آریپیت Aripithe) ، (٤٥٥) تاریخنده ایسەبونك اوغلی (سکیلاس Scylas) ایدی. فقط ، بوتاریخدن بش سنه صوکره کوچبه اسکیتلرك ریاستنده (آریپیت) ك دیکر اوغلی (اوقتامازات Octamasade) ی کوریپورز .

اسکیتلرك سطوتی ، میلاددن (٣٣٦) سنه اول وفات ایدن ماکدونیا قرالی (فلیپ) زماندن اعتباراً انحطاطه باشلامشدر . فلیپ ، اسکیتلرك پك چوق ثروت ادخار ایتمش اولدقلرینی تخمین ایتدیکندن قوتلی براوردو تجهیز ایدەرك اوزرلرینه یورومش ، اونلری بغتتاً باصدیرەرق مدهش بر انهزامه اوغراتمشدر . (فلیپ) ك بوپارلاق ظفرینه اوغلی (اسکندر) ده اشتراك ایتمشدی . فقط ، اسکیتلرك قرارکاهی أله کچدیکی زمان چوجوقلرله قادینلر و اختیارلردن باشقه بر شی بولنەمامش ، اغتنام امیدلری بوشه چیقمشدر . فقط ، (فلیپ) ك بو ظفری ، اسکیتلرك باش کوسترمش اولان انحطاطلرینی تسریع ایتمشدر .

(اسکندر کبیر) ایرانی استیلا ایدەرك ماوراءالنهرە قدر صوقولدیغی زمان ، آسیانك برچوق کوچوك رئیسلری کبی اسکیتلر حکمداری‌ده کندیسنه برسفیر کوندرەرك اتفاق

---

[١] (هەرودوت)ك روایتنەکورە (دارا) اسکیتلری تحت اطاعته آلەمیەجغنه قناعت حاصل ایدنجه کندیلرینه بر ایلچی کوندرەرك تسلیم اولملرینی تکلیف ایتمشدی. اسکیت قرالی‌ده بوتکلیفه قرشی دارایه بر قوش ، بر فاره ، برقوربغه وبش اوق کوندرمکله مقابله ایتمش وباشقه برشی بیلدیرمەمشدی. اوزمان دارانك کاهنلری ، بوغریب هدیەنك معناسنی شوصورتله ایضاح ایتمشلردی : « سز ایرانیلر ، قوش اولوبده اوچمازسەکز ، فاره اولوبده دلیکلره کیرمزسەکز ، قوربغه اولوبده باطاقلقلرده صاقلانمزسەکز ، سزی بو اوقلرله تلف ایدەرز . . . »

تکلیفنده بولنمشدر . ایلچی (اسکندر) ی (سغد) خطه‌سنده بولمش ایسه‌ده پارلاق وشانلی ظفرلرك نشئه‌سیله مست اولان ماکدونیا قرالی ، بو تکلیفه اهمیت ویرمه‌مشدر. بوتاریخدن صوکره اسکیتلرك اسکی نفوذ وقوتلرینی بوس‌بوتون غائب‌ایتدکارینی کورییورز. پونت قرالی (میتریدات اوپاتور) ، سارماتلردن (یازیغ) لرله آلنلردن (روقوسلان) لرك معاونتلریله اسکیتلره ایندیردیکی صوك ضربه بونلری بوس بوتون صارصمش ، مملکتلرینك برقسمنك ضیاعنی انتاج ایلمشدر. بوحادثه‌یی متعاقب شمال‌غربیدن مهاجرته‌کلان (غوت) لر ، (طونه) و (دینیه‌پر) نهرلری آراسنده‌کی اراضی‌یی اسکیتلردن آله‌رق بورالره یرلشدیرمشلردر. بومحاربه‌لرده ذاتاً صارصیلمش اولان قوتلرینی تلف ایدن اسکیتلر ، مملکتلرینك‌ده قسم کلیسنی غائب ایتمشلردر .

اسکیتلره ، صوك و قطعی ضربه‌یی اوران سارماتلر اولدی . سارماتلر ، اراضیلرینك بویوك برقسمنی ألدن چیقارمش اولان سقولوتلری قطعی برهزیمته اوغراته‌رق حکومتلرینی اورتادن قالدیردیلر . کرچه سقولوتلر ، حکومتلرینك انقراضندن صوکره بر مدت داها مملکتلرنده وارلقلرینی محافظه ایده‌بیلمشلرسه‌ده بوحال، دوام ایده‌مه‌مشدر . چوق کچمه‌دن غالب سارماتلره قاریشه‌رق صحنهٔ تاریخدن قالقمش، مملکتلری‌ده (سارمتیا) نامنی آلمشدر. سقولوتلرك (وولغا) نهرندن غربه مرورلری ایله حکومتلرینك انقراضی آراسنده کچن مدت یدی عصر قدردر .

(هه‌رودوت)دن صوکره کان‌مورخلردن اکثریسی؛ باشده (هیپوقرات Hippocrate) اولمق اوزره ؛ اسکیتلرله (سارمات) لری بربرینه قاریشدیرمشلردر [۱] . بوحال ، اکثری مؤلفلر طرفدن بوایکی قومك منشأی اتحادلرینی ادعا ایتمکه بروسیله اولمشدر. (قوسقینان Koskinan) ایله (اویفالوی) بوادعایه طرفدار اولانلرك باشنده‌در . (قوسقینان) ه کوره، (هه‌رودوت)ك بحث ایتدیکی اسکیتلر اقوام تورانیه‌دن اولمیوب سورماتلرله برابر (اسلاو) عرقندندرلر. فقط، اسکیتلرك عرقی هویتلرینی تعیین خصوصنده پك‌چوق تدقیقاتده بولنان روس مورخلرندن (صالاویوف) ایله مجار عالمی (وامبه‌ری) ویه‌رولری ، بالعکس بونلرك تورانیلردن اولدقلری ادعاسنده اصرار ایتمشلردر .

اسکیتلرك طرز معیشت و طبایع و عادتلری حقنده ویریلن معلومات ، ساقالرله ماساجتلره پك مشابهدر . کوچبه بر حیات کچیره‌ن سقولوتلرده ، معیشتلرینی سوریلرینك

[۱] Hippocrates De aere, Aquis et Tocis-éd.Kuho , vol XXI, P. 555

أت و سودیله تأمین ایدییور ، قیصراقلرینك سودندن اعمال ایتدکاری قومیز ایله نشئه‌له‌نیورلردی .

اورتا آسیا سکنه‌سی کبی بونلرده حر یاشییور ، عسکری حیاتدن درین بر ذوق آلیورلردی . بینیجیلکده چالاك ، تیراندازلقده پك ماهر ایدیلر . حرب میدانلرنده سرعت و چالاکی ایله دشمنی شاشیرتیر ، اوق یاغموریله پریشان ایدرلردی . مع‌مافیه ، « اسکیتلر » ك زراعت و تجارتلەده مونس اولدقلری آکلاشیلیور . حاکمیتلری زماننده قره دکزدن اورال طاغلرینه قدرکان تجارلر بولنیوردی .

اسکیتلر ، کندی مسکنلرندن زیاده أولولرینك مقبرلرینه اهمیت ویریر ، اونلرك احتشامنه چالیشیرلردی . شمدیکی (کیف) جوارنده حکمدارلرینه مخصوص مستحکم قلعه‌لرله محاط محتشم برمزارلقلری واردی . تشکیلات تماميله عسکری بر ماهیتده ایدی . مملکت ولایتلره آیریلیر ، هر ولایت عسکری بر قوماندانك اداره‌سنه ویریلیردی . قوماندانلر ، معین زمانلرده حکمدارك معیتنده اجتماع ایله ، عسکری و ملکی خصوصات حقنده مذاکره‌ده بولنمق اوزره بر (قورولتای) عقد ایدرلردی . اسکیتلردن، یونانیلرك اسمنی (آناخارسیس) شکلنده قید ایتدکاری، برذاتك، آتنه‌یه قدر کیده‌رك (صولون)ه شاکردلك ایتدیکی‌وعودتنده ملتداشلری آره‌سنده‌نشریاته‌کیریشدیکی روایت‌ایدلمکده‌در[١] .

اسکیتلر ، یونان عالمی ایله تماسه باشلادقدن صوکره ، اخلاق و عادات اعتباریله پك چوق متأثر اولمشلردر . اولجه خشین فقط صاف و قناعتکار اولان اسکیتلر بو تماس نتیجه‌سنده ، سفاهته آلیشمش و بو حال انحطاط و انقراضلرینه یول آچمشدر .

سارماتلر

هه‌رودوت ، (سارمات) ویا (سارومات) نامیله یاد ایتدیکی قومی ، (دون) نهرینك شرقنده شمدیکی (استرخان) صحرالرنده کوسترمشدر . بونلرك ماساجتلرك تضییقیله وولغایی کچه‌رك استرخان حوالیسنه ایندکاری آکلاشیلیور . سیجیلیالی مورخ (دیودور Diodore) ، سارماتلرك اسکیت حکمدارلری طرفندن (دون) نهری حوضه‌سنده اسکان ایدیلدیکلرینی قید ایتمکده‌در. سارماتلر ، بوحوالیده برچوق مدت اسکیتلره تابع اولمش آنجق بونلرك ضعفندن صوکرا حاکمیتی آله‌بیلمشلردر .

[١] حسن عطا . تاریخ قوم ترکی . ص ، ٦٦

سارماتلر،(روقصولان) ويا(روقوصلان) و(يازيغى)نامنده ايكى بويوك فرقه‌دن مركبدى. فقط بونلر عينى بر حكمداره تابع بولنيورلردى . اسقولوتلرك صوك زمانه طوغرى بو اتحاد دوام ايده‌مدى . حكمدارلرى آيرلدى . روقوصلانلر ــ كه سارمات اسمنى محافظه ايدييورلردى ــ شمالده وولغانك منبعى بويلرنده، (يازيغى)لرده جنوبده بولنيورلردى. بو وضعيت ، (آلنلرك)ك يوئه‌چيلر طرفندن بحر خزرك شرق ساحللرندن طرد اولندقلرى زمانه‌قدر دوام ايتدى . فقط شرقدن كلن آلنلر بونلرك اوزرينه دوشنجه سارماتلرده اسقولوتلرك ضعفندن استفاده ايدرك مملكتلرينى استيلا ايتديلر . (يازيغى) لر (دون Tanaïs) نهرينك غربنده (آزاق دكزى) ساحلنده يرلشديلر . سارماتلرده يازيغى لرك شمالنده يورد طوتديلر . بوتاريخدن اعتباراً (اسكيتيا) اسمى يرينه (سارماتيا) اسمى قائم اولمغه باشلادى [١] .

سارماتلرده عينيله اسقولوتلر كبى دائمى حرب و جدال ايله اوغراشيورلردى . اولجه مجاورلرنده‌كى آرى قوملرله چارپيشدقلرى كبى بالآخره روماليلرله‌ده مجادله‌يه آتيلديلر . بوصورتله كوندن كونه انحطاطه دوشديلر . نهايت اوچونجى و دردنجى عصر ميلاديده غوتلرك ضربه‌سيله حكومت و نفوذلرينى غائب ايده‌رك اطرافه داغلديلر بر قسمى غوتلره تابع اولدى . برقسمى‌ده اسلاولره وديكر قوملره قاريشدى. فقط هونلر غربه طوغرى استيلا حركتنه باشلاديغى زمان، غوتلر، تابع اولان سارماتلر، حاكملرى عليهنه هونلرله برلشمش ، (م ٣٧٦)، غوت ايمپراطورلغنك يقيلمسنه ياردیم ايتمشلردر. فقط هونلرله‌واقع اولان بواختلاط نتيجه‌سنده كنديلرى‌ده هويتلرينى غائب ايتمش اولديلر . ايشته بوصورتله محاربه‌لردن قالان انقاض‌ده اسلاو ، هون كتله‌لرى آره‌سنده بوغوله‌رق ، سارمات اسمى اورته‌دن قالقمش اولدى . بشنجى عصرميلادى اواخرينه طوغرى تاريخ ، سارماتلرى آرتق اقوام منقرضه آره‌سنده كوستره‌بيليوردى .

سارماتلرك اخلاق و عاداتى ، طبايع و شكل حكومتلرى حقنده ويريلن معلومات تماميله اسكيتلره توافق ايتمكده‌در . فقط كوچبه حياتنك بساطتى دوشونيلورسه ، بوتوافق اودرجه حائز اهميت كوريله‌مز .

سارماتلرك عرقى هويتلرى‌ده ؛ اسكيتلر كبى ، صورت قطعيه‌ده تعين ايده‌مه‌مشدر . اكثرى مؤلفلر، بونلرك‌ده توركستاندن چيقدقلرينى و بناءً عليه اقوام تورانيه‌دن اولدقلرينى

[١] Bouillet , Dictionnaire universel d'Histoire et de Géographie.

ادعا ایتمکده‌در . فقط (قوسقینان) کبی عالملره کوره ، سیتلر کبی سارماتلرده اسلاوان اقوامندندر . حتی ، بونلرك اسلاوانلغی داها قطعی کورولمکده‌در . (اویفالوی) بوخصوصده شو سطرلری یازییور : « سورومانلر ویا سارماتلره کلنجه ، بونلرك اسلاو اولدقلری محققدر. بوکونکی عالملر بو حقیقتی عمومیتله قبول ایتمشلرایسه‌ده اسکیتلر حقنده اختلافه دوشمشلردر [١] . »

مدیه تورانیلری

ایرانك بوکونکی آذربایجان و عراق عجم دینیلن حوالیسنده ، تاریخك قاراکلقلری ایچنه کومولن دورلردنبری (مد Les Mèdes) نامی ویریلن بر قوم اوطوریبوردی . ایران قطعه‌سنده تاریخك طانیدیغی ایلك حکومتی قوران مدلر ، میلاد عیسادن سکز طقوز عصر اول ، متفرق و کوچبه برحیات یاشیورلردی . شمالی ایرانك ایلك سکنه‌سی کبی کوریلن بوقومك آریلردن اولمدقلری محققدر . کرچه (خانیقوف) بوتون آریلرك منشأنی ایران ایله آسیای مرکزی‌یه ربط ایدن برنظریه سرد ایتمش ایسه‌ده [٢] صوك زمانلرده‌کی تدقیقات و کشفیات بو نظریه‌یی چوروتمش ، آریلرك ایران خطه‌سنه بالنسبه مؤخر برزمانده کلمش اولدقلرینی اثبات ایلمشدر [٣] . ایرانه خارجدن کلن آریلر ، بو خطه‌نك سکنۀ اصلیه‌سیله اختلاط ایتمش ، (آخمنید) لرك ادوار حاکمیتنده اونلره کندی لسانلرینی‌ده ویره‌رك آریلشدیرمشلردر .

ایرانك ایلك حاکمی اوله‌رق طانیدیغمز (مد) لرك منشأی مسئله‌سی پك چوق مناقشه‌لری انتاج ایلمشدر . فقط شمدی‌یه قدر وقوعبولان تدقیقات و کشفیات ، بوقومك تورانیلردن اولدقلری قناعتنی ویرمکده‌در . هرحالده (مد) لرك آسیا اسکیتلریله یعنی ساقالرله عرقی برقرابتلری اولدیغی شبهه‌سزدر [٤] .

اسکیتلر ، ماساجتلر ، ساقالر .... کبی قوملری آلتای حوالیسندن اوره‌تنلر ، (مد)لرکده آلتایلردن هجرت ایتدکلرینی ادعا ایدییورلر . اقوام تورانیه حقنده‌کی تدقیقاتیله

[١] Uyfalvuy. Migrations des peuples et particuliérement celle des Touraniens.

[٢] Khanikov, Mémoire sur l'ethnograhie de la perse.

[٣] Zabroweski, la grande encyc.

[٤] Edy-Lehmann, Les Perses [Manuel d'histoire des religions] p. 437.

اشتهار ایدن (اویفالوی) مشهورعالمردن (هوسلاب) طرفندن تورانیلرك زمان مهاجرتلرینه دائر سرد ایدیلن نظریه‌یی اساس اتخاذ ایده‌رك ، (آلتای ــ سایان) منطقه‌سندن غربه طوغری ایلك دفعه هجرت ایدن قومك (مد) لر اولدیغنی ادعا ایتمكده‌در . (اویفالوی) یه كوره، (مد) لر تاریخك قاراكاق دورلرنده ایلك‌دفعه اوله‌رق آنا یوردن جنوب غربی‌یه طوغری هجرت ایتمش ، باقترزمین یایلاسنی ، هندوكوش سلسله‌سنی كچه‌رك ایران اووه‌سنك شمالنده‌كی وادی‌یه كیرمشلردر [١] .

كوچبه بر حالده یاشایان بو تورانیلر اولا بو وادینك غرب طرفنه و بالاخره (مدیه) حوالیسنه كچمشلردر [٢] . بونلردن بر قسمی مدیه‌ده قاله‌رق تاریخ قدیمده مهم برموقع اشغال ایدن آثوریه دولتنی صارصه‌جق قدر سطوتلی بر حكومت قورمشلردر . دیكر بر قسمی‌ده قولكید و قافقاسیه‌دن كچه‌رك آوروپای وسطی‌یه كیرمشلردر . بونلر (هه‌رودوت) طرفندن (مه‌لانشلان) نامی ویریلن تورانیلردركه تدریجاً شماله طوغری ایلریله‌یه‌رك فنلاندیا كورفزینه قدر كیتمشلردر . الیوم (استونیلر) دینیلن تورانیلرك بونلرك اخلافی اولدیغی ظن ایدلمكده‌در .

مدیه‌یه كیرن تورانیلردن اوچونجی برغروپده غربه طوغرو مهاجرتده دوام ایدرك آذربایجاندن شرقی آناطولی‌یه كیرمش و بالآخره قره دكز ورسانك مركز یایلاسنه طاغیله‌رق رومالیلر زمانه قدر بورالرده قالمشلردر . قدیم (قولكید Colchid) ، (ساپیر Sapir) و (خالیب Chalib) قوملریله (یشیل ایرماق Iris) حوضه‌سنده‌كی (توبلای Toublai) لرك ، فرات ساحللرندن (قیزیل ایرماق Halys) بویلرینه قدر اوزانان ساحه‌یی اشغال‌ایدن (موسقای Mouskai) لرك وحتی آناطولیده قوتلی‌برحكومت قوران (هیتیت) لرك بوقسم تورانیلردن اولملری محتملدر .

---

[١] Uyfalvuy, Migrations des peuples.

[٢] قدمانك (مدیه Médie) دیدكلری منطقه بوكونكی ایرانده شمالاً بحر خزری محیط طاغلر ، شرقاً (هیرقانیا Hyrcania) ، جنوباً (سوزیان Susiane) و (پرسیا Persie) غرباده (آثوریه)ایله محاط خطه‌دن عبارتدی. بوخطه شمالده (مدیه آتروپاتن Media Atropatene) یعنی شمدیكی آذربایجان و جنوبده « مدیا ماغنا Media Magna » یعنی عراق عجم اولمق اوزره ایكی قسمدن مركبدی . برنجی قسمك مركزی « غازا Gaza » ایكنجی قسمك مركزی‌ده « اقباتان Ecbatane » یعنی شمدیكی همدان بلده‌سی ایدی . دارانك بهستون كتابه‌سنده مادا اسمی بالخاصه عراق عجم حوالیسنه ویرلمش وآذربایجانه‌ده « اید Id » دینیلمشدر .

مدیه تورانیلرینك دردنجی بر قسمی‌ده جنوبه اینه‌رك ایران اووه‌سنك اتکنده (سوس Sus) خطه‌سیله دجله و فرات ساحللرینه طاغیلمش ، بورالرده (ألام Elam) و (سومیر Sumir) ناملریله قوتلی حکومتلر قورمشلر .

جنوبه اینن تورانیلردن بر غروبك بحر سفید ساحللرینه قدر کیده‌رك اورالرده اقوام سامیه‌ایله قاریشدقلری و(هیکسوس) نامیله مصره‌قدر کیتدکلری‌بیله ادعا ایدیلمکده‌در[١]. (پیه‌ته‌رمان Pieterment) [٢] اورتا آسیایه مخصوص‌اولان آتلرك الجزیره و آناطولی‌یه ایلك دفعه بوتورانیلر واسطه‌سیله کیرمش اولدیغنی فکرندهدر[٣].

---

[١] Zabroweski, La grande Encyclopédie, t. 31

[٢] Pieterment, Les chevaux dans le temps préhistorique. 1885

[٣] هیکسوسلرك حقیقی هویتلری بوکونه قدر تعیین ایدیله‌مه‌مشدر . هیکسوسلرك تورانی اولدقلرینی ادعا ایدنلر بولندیغی کبی (عمالقه) ویا سامیلرك دیکر بر شعبندن اولدقلرینی مدافعه ایدنلرده واردر. هیکسوسلر، مصرده‌اون‌ایکنجی سلاله‌نك اواخر سلطنتنده ودردنجی(اوسرتسن)دن صوکره ، ارض مدیندن کچه‌رك مصر سفلی‌یی استیلا ایتمش ، (شالاتی Shalati) ویا (سالاتیس Salatis) اسمنده‌کی رئیسلرینی مصر حکمداری اعلان و (منفیس) شهرینی پایتخت اتخاذ ایلمشلردر . (شالاتی) مصری مدافعه ایچون (هائوآرو Haouarou) ویا (آواریس Avaris) شهرینی تأسیس ایده‌رك عسکری قرارکاه حالنه قویمشدر. قبل‌المیلاد اوچونجی عصر اواسطنه طوغری برحیات اولان اسکندریه مورخلرندن (مانیثون) ، هیکسوسلرك مصری استیلاسنه دائر شو فقره‌یی یازمشدر : « مصر حکمدارلرندن (تیماوس) دورنده مملکت معبودك غضبنه اوغرادی . اصللری معلوم اولمیان برقوم شرقدن کله‌رك مصری استیلا ، حکمدارلری تذلیل ، شهرلری تخریب ، هیکل و آلهه‌لری هدم ، ارککلری قتل ، قادین و چوجوقلری‌ده اسیر ایتدیلر . کندیلر (سالاتیس) اسمنده برینی حکمدار نصب و (منفیس) ی پایتخت اتخاذ ایده‌رك مصر علیا وسفلی اوزرینه جزیه طرح ایلدیلر . اون اوچ سنه حکومت ایدن (سالاتیس) ه (بیون) خلف اوله‌رق (٤٤) سنه حکم ایتدی . بونی تعقیب ایدن (اباخناس) ، ٣٦ سنه ٧ آی ، خلفی (ابوفیس) ، (٦١) سنه بونك خلفی (بانیاس) ایسه (٥٠) سنه برآی حکمران اولدی . آلتنجی حکمدار اولان (اسلیس) ایسه (٤٩) سنه (٢) آی سلطنت سوردی . برنجی وایکنجی (ابابی) لرده هیکسوس حکمدارلرندن ایدیلر . بونلره (هیکسوس) یعنی چوبان حکمدارلر دینیلوره بواسم لغت مقدسه‌ده یعنی (هیه‌روغلیف) ده (حکمدار) معناسنه کان (هیك Hik) ایله (چوبان) معناسنی افاده ایدن (سوس Sos) لفظلرندن مرکبدر [Josephus, Antiquties of the jews, I,19] . (بروکش Brugsch)ه کوره اسکی مصریلر هیکسوسلره (مین) ویا (مناتیو Menatiou) اسمنی ویردکلری کبی لغت مقدسه‌ده (روتنو) ویا (لوتنو) ده دینیلیوردی . حضرت (یوسف) ، هیکسوس حکمدارلرندن (نوب) زماننده یعنی قبل‌المیلاد (١٧٥٠) تاریخنده مصره کلش و بویوك قحطده بو حکمدار زماننده ظهور ایتمشدر . Brugsch, History of Egypt under the Pharaons, t. I, 274 . هیکسوسلری مصردن

(اوپەر Oppert) ایسە (مدیە) اسمنك (سومیر) دیلندە (مملكت) و (وطن) معناسنە كان (مادا Mada) لفظندن مشتق اولدیغنی اثبات و (مدلری) اقوام تورانیەدن عد ایدییور [۱] . بویوك (دارا) نك (بهستون) كتابەسندە (مدیە) نك (مادا Mada) شكلندە محكوك اولمسیدە (اوپەر) ی تأیید ایتمكدەدر . آسیا قورغانلرندە كشف ایدیلن بر چوق تحفلرلە (مد) و (سومیر) لرە عائد استاتولری تدقیق ومقایسە ایدن عالملردە بو نتیجەیە واصل اولمشلردر . (بهستون) كتابەلرندە (دارا) طرفندن تحت انقیادە آلنان حكمدارلری مصور لوحەدەكی (مدیە) قرالی، تماميلە برتورانلی سیماسی عرض ایتمكدەدر . (مدیە) قرالنك بو تصویری ایلە سیتلرە عائد تصویرلر آرەسندە كرك سیما وكرك لباس اعتباریلە همان هیچ بر فرق یوقدر . وندن باشقە مدیەدە كشف اولنان آثار میاندە بریسی ایران قدیم، دیكری آثوری واوچونجیسیدە تورانی لسانلریلە یازیلمش اوچ ستونلی بعضی كتابەلردە بولنمشدر .

(اویفالوی) دییوركە : « فرانسە علماسندن (لەنورمان) ایلە رفیقنك كشفیات وتدقیقاتنە استناداً مدیەنك اسكی سكنەسنك اقوام تورانیە لهجەسیلە قونوشدقلرینی ادعا ایدەبیلیرز . بو تورانیلر بسیط (خط میخی) نك ایلك موجدی اولدقلری كبی خط میخینك شكل وتصویر ایلە ارائەسی اصولنیدە ینە بونلر بولمشلردر . بو كشف مهمك تورانیلرە اسنادی اسكی مكتبە منسوب عالملردن بر چوغنك خوشنە كیتمەدیكی شبهەسزدر . بر قسم عالملرك بو مهم كشفك شرفنی شامیتیك برعرقە اسناد ایتمك خصوصندەكی غیرتلری غریب

طرد ایدن فرعونلر، بونلرك قورمش اولدیغی آثار عمران ومدنیەیی كاملاً محو ایتمش، خاطرەلرینی یاشاتەجق هیچ بر شی براقمامشلردر . بو سببدن مصردە كشف ایدیلن آبدە وكتابەلردە هیكسوس حكمدارلرندن آنجق ایكیسنك اسمنە تصادف اولنەبیلمشدر . بونلردن بری (ابوبی) سلالەسندن (رعاكنن) دیكریدە (نوبتی) ویا (نوب) در . (منفیس) لهجەسنە كورە (ابوبی) لفظی (افوفی) صورتندە تلفظ ایدیلەجكنە نظراً ، بونك (مانیثون) ك خبر ویردیكی (ابوفیس) اولمسی محتملدر .

عراقە این تورانیلردن برقسمنك بادیةالشامدن سینا صحراسنە كیتدكلری روایتی ایلە هیكسوسلرە ویریلن اسمك تورانیلرك اجتماعی حیاتلرینە توافق ایتمسی ، منشأی اورتە آسیا اولدیغی تحقق ایدن (آت) ی مصریلرك آنجق هیكسوسلرك استیلاسیلە طانیمش اولملری نظراعتبارە آلینیرسە هیكسوسلرك عراقدن كچن تورانیلرلە بادیةالشام وعراق سامیلرینك بر خلیطەسی اولدقلری قبول اولنەبیلیر .

[Maspero, Histoire Ancienne des peuples de l'Orient II. 51, King, Egypt and Western Asia in the light of recenf discoveries, 140.

(۱) Oppert le peuple des Mèdes, p. 10, 11, 16.

بر ذهنیتك مولودیدر . استناد ایتدکلری یکانه دلیل ایسه نیل بویلرنده ساکن اولان شامیلرك بو ساحه‌ده‌کی موفقیتلریدر . حالبوکه نیل بویلرنده اوطوران شامیلرك موفقیتی دجله بویلرنده تورانیلره مجاور اولان سامیلره‌ده بویله برکشفده بولنمق حق واستعدادینی ویرمش اولمسی، عجبا نه‌دن لازم کلیورمش !.. [١] »

تورانیلرك (مدیه) یه نه وقت کلمش اولدقلرینی تعیین ممکن دکلدر. هرحالده بوتاریخك پك اسکی اولدیغنده شبهه یوقدر. الك اسکی منابع تاریخیه‌ده مدیه، الام و سومیر حوالیسنك تورانی قوملرله مسکون اوله‌رق کوستریلمه‌سی‌ده بوتاریخك پك اسکی اولدیغنی تأییدایتمکده‌در. بونك ایچوندرکه (اویفالوی) کبی ارباب تتبع، داها بعضی دلائله‌ده استناد ایده‌رك مدیه تورانیلرینك اورته آسیادن ایلك اول هجرت ایدن تورانیلر اولدقلری نتیجه‌سنه واصل اولمشلردر .

تورانیلر؛ مدیه و الجزیره ده سامی عرقلردن کلدانیلر، آثوریلر ایله (نمرود) لر اداره‌سی آلتنده‌کی شامیلره و آریلردن فارسلره ملاقی اولمشلردی [٢] . شهرتشعار بر عالم (بابل قوله‌سی) و (تبلبل السنه) منقبه‌سنی بو اختلاطله شایان دقت برصورتده بروجه آتی ایضاح ایدیور : « بابلده ایلك دفعه اوله‌رق، مختلف لسانلرله قونوشان قوملر تلاقی ایتمشلردی . بوحال، عمومی بر اختلاطه سبب اولدی . بو اختلاطله بابل قوله‌سی افسانه‌سی پك کوزل ایضاح اولنه‌بیلیر. فی‌الحقیقه بو تلاقی واختلاط نتیجه‌سنده بو انسانلر؛ ایلك دفعه اوله‌رق؛ همجنسلری آره‌سنده بر چوق لسانلر بولندیغنه واقف اولمشلردر. فقط بو وقوف، افسانه‌نك تصویر ایتدیکی کبی عرقلرك افتراقلریله دکل بالعکس اختلاطلریله تحقق ایتمشدر. ایشته بو اختلاطدرکه بالآخره افسانه‌یه انقلاب ایتمش وبابل قوله‌سنی انشا ایدن انسانلرك دیللری بردنبره دکیشه‌رك بربرلرینك سوزینی آکلایامادقلری ونتیجه‌ده طاغیلمغه مجبور اولدقلری یولنده‌کی مشهور منقبه‌نك ظهورینه سبب اولمشدر . . . [٣] »

کرك (هه‌رودوت) و (قته‌سیاس) دن وکرك آثوریلره عائد کشف اولنان کتابه‌لردن

---

[١] Uyfalvuy. Migrations des peuples.

[٢] موسیو (له‌نورمان) طرفندن (کتابه‌لر وخطوط نفیسه آقاده‌میسنه) تقدیم ایدیلان موسیو (شابا Chabas) راپورنده میلادعیسادن اون‌ایکی عصراول واوچونجی (توتمس Thouthmes) زماننده (نینوا) حوالیسنده فیل آولاندیغنه دائر شایان دقت برکشفدن بحث ایدیلمشدر.

[٣] Bor-Sippa-Tour des langues (Oppert).

آ کلاشیلدیغنه کوره مدیه تورانیلری ازمنهٔ مجهولهدنبری بوحوالیده کوچبه قبائل حالنده یاشیورلردی. بوقبیلهلر ، بربرلرندن مستقل برحیات کچیرییور ، آسیا استپلرندهکی تورانیلر کبی منتخب و مستقل برباشبوغ ادارهسنده بولنیورلردی . صوك زمانلرده کشف اولنان (آثوریا) کتابهلرنده بومتفرق قبائل رئیسلرندن برچوقلرینك اسملری مقیددر .

قبیلهلرك کوچبه حیاتی کچیرملری وهربرینك آیری بررئیس ادارهسنده بولنمسی یوزندن، (مدیه) برمعرکه منظرهسی عرض ایدییوردی . قبیلهلر ، متمادیاً بربرلریله چارپشیور، غالب کلن رئیس ، دیکرلرینیده کندی ادارهسنه آلهرق ؛ موقت بر زمان ایچون ، قوتلی بر متحده تشکیل ایدییوردی. فقط ، غالب رئیسك حیاتی وقوتیله علاقهدار بولنان ومتحده بو عاملك اورتهدن قالقمهسیله ، ینه طاغیلیور ، هر قبیله باشلی باشنه یاشامغه باشلیوردی .

او زمانلر ، مدیهنك غرب حدودلری اوزرنده معظم بردولت تشکیل ایتمش اولان آثوریلرك خیلی مدت ، تورانیلرك بو اغتشاشلرندن استفادهیه شتاب ایتمهمش اولملری ، آرهده (زاغروس) طاغلری کبی طبیعی برمانعه بولنمهسندن ایلری کلدیکی شبههسزدر .

فقط ، آثوریه تختنه ، سوقالجیش اعتباریله ازمنهٔ ماضیهنك اك ماهر قوماندانلرندن اولان برنجی (تیغلات فالاسار Tiglatephalasar) کچهرك هرطرفدن مملکتك حدودلرینی توسیعه باشلایجه ، مدیهده ، آثوریلرك احتراص سیلابهسندن قورتیلهمامشدر [١] .

کرچه مدیهلیلر ، جسور ومحارب برقوم ایدیلر . مملکتلریده طاغلق اولمق اعتباریله غربدن کلهجك برهجومه پك آز مساعد بولنیوردی. فقط ، برطرفدن کندی آرهلرندهکی نفاق و محاربات ، دیکر طرفدن معلم و جسور آثوریا اردولرینك باشنده بولنان (تیغلات فالاسار) ك مهارت عسکریهسی ، نهایت مدیهنیده برقاچ دفعه استیلایه معروض براقدی.

فقط ، بوتون مهارت وخونریزلکنه رغماً (تیغلات فالاسار) مدیهلیلری تحت انقیاده آلهمدی . عصرلردنبری حر و آزاده یاشایان تورانیلر ، اللرینه کچنلری دیری دیری یوزملك کبی وحشتلر کوسترن آثوریلره ، بویون اکمهدیلر . تیغلات فالاسار چکلدکدن صوکره ینه استقلاللرینی قازاندیلر .

داها صوکره ، آثور حکمدارلرندن ایکنجی (سالماناسار Salmanasar)ك مدیه

---

[١] برنجی (تیغلات فالاسار) قبل المیلاد (١١٢٥ـ١١٠٠) تاریخنه قدر حکمران اولمشدر . اخیراً کشف ایدیلن کتابهلردن آثوریه لهجهسنه کوره بو حکمدارك اسمی (توغولتی پالهشار Tougoultipaléchar) اولدیغی آ کلاشیلمشدر.

اوزرینه دیکر برسفر اجرا ایتدیکی کوریلیور [١] . فقط ، بوسفرده ایلك حرکت کبی ، هیچ برنتیجه ویرمه‌مش ، آثوریه‌اردولری برشیئه موفق‌اوله‌مقسزین عودته‌مجبور اولمشلردر.

آثوریلر آنجق ایکنجی(سالماناسار)ك اوغلی وخلفی (شامشیاداد Shamshiadad) [٢] زماننده ، مدیه‌نك برقسمنی تحت استیلایه آلمغه موفق اولمشلردر . بونك اوغلی دردنجی (آداد نیراری Adadnirari) پدرینك موفقیتنی‌ایلری کوتورمك‌ایسته‌مش ، مدیه اوزرینه تمام یدی دفعه عسکر سوق ایلمشدر [٣] .

آثوریلرك مدیه اوزرینه هجوملری بو صورتله و همان جزئی موفقیتله دوام ایدوب کیتمشدر [٤] . اوچونجی (تیغلات فالاسار) ده سلفلرینك اثرینه تبعاً مدیه‌یی تحت

---

[١] ایکنجی (سالماسار) مشهور (آثور ناصر بابل) ك اوغلیدر . قبل‌المیلاد ٨٥٩ ـ ـ ٨٢٥ سنه‌سنه قدر زمام اداره‌یی ألنده طوتمشدر .

[٢] دردنجی (شمس رمان) نامیله معروف اولان بو حکمدار (٨٢٤ ـ ٨١٢) تاریخنه قدر حکمران اولمشدر .

[٣] آدادنیراری ، قبل‌المیلاد (٨١١ ـ ٧٨٣) تاریخنه قدر حکومت سورمشدر .

[٤] آثوریا تاریخنه نظراً . (آدادنیراری) نك خلفی اوچونجی (سالماناسار) زماننده بو محارب قومك قوتی سقوطه باشلامش ، انقراض علامتلری بەلیرمش (اوچونجی سالماناسار) سوریه‌یی تخلیه‌یه مجبور اولمشدر . اوچونجی (سالماناسار) ك خلفی (آسوردار Assourdan) دورنده داخلی عصیانلر چیقمش ، آثوریه‌نك سطوتی بوس‌بوتون قیریلمشدر (ق . م ٧٧٢ـ٧٥٤) . بو حکمداردن صوکره آثوریه تختنه کچن (آسورنیراری) دورنده ایسه (ق.م ٧٥٤ ـ ٧٤٥) وضعیت پك الیم بر شکل آلمشدر .

یونان‌قدیم مورخلری، آثوریه پایتختی اولان (نینوا) نك برنجی تخریبنی بودورده کوسترمشلردر. یونان‌مورخلرینك‌روایتلرینه برقیمت ویرمك‌ایجاب ایدرسه ، آثوریا کتابه‌لرنده کوریلان(آسورنیراری)نك (ساردانا پال Sardanapale) اولمسی ایجاب ایدییور . (قته‌سیاس) ، ساردانا پالك عاقبتنه دائر ، اوزون بر افسانه نقل ایتمکده‌در . بو افسانه‌یه کوره ، آثور حکمداری ساردانا پال ، حیاتنی ذوق وصفا ایله کچیرییور ، اجدادینك رزملرینی براقه‌رق قادین البسه‌سی اکتسا ایدییور ، دائما قادینلرله هم بزم الفت اولیور . آثوریا دولتنك ضعفنی کورن ، مدیه برنسلرندن (آرباکس Arbakés) ایله (بابل) برنسی (بەلەزیس Belesys) بوحالدن بالاستفاده اعلان عصیان ایدییورلر: (ساردانا پال)ی نینوا‌ده تحت محاصره‌یه آلیورلر. (ساردانا پال)، حکومتنك انقراضه طوغری سور کلدیکنی کوره‌رك عقلی باشنه کلیور. عسکرینك باشنه کچه‌رك ایکی سنه شدید مهاجمه‌لره کوکس کرییور. فقط ، اوچنجی سنه دجله نهرینك طغیانی ، شهرك اطرافنده‌کی سورك بر قسمنی ییقیور . (ساردانا پال) ، وقتیله بر کاهنك ، نهر کندی مضرتنه جریان ایتمکه باشلادیغی زمانه قدر مظفر اوله‌جغی یولنده‌کی اخبارینی درخاطر ایدییور . سورك ییقیلمه‌سنی نهرك علیهنه جریانه باشلادیغنه بر علامت کبی کورییور . قوهٔ

انقیاده آلمق ایچون ، پك چوق اوغراشمش ، فقط بوتون مساعیسی عقامته محکوم اولمشدر [١] .

مدیه‌لیلر ، داخلی مجادله‌لرینه رغماً ، حریتلرینی قورتارمق ایچون اوعصرك اك دهاش واك خونریز اردولرینی تشکیل ایدن آثوریلره قارشی سنه‌لرجه چارپیشمشلردر. اوچونجی (تیغلات فالاسار) ك خلفی دوردنجی (سالماناسار) ، مدت سلطنتنده (ق.م ٧٢٧-٧٢٢) سوریه و فلسطین طرفلرنده‌کی عصیانلرله اوغراشمش اولدیغندن ، مدیه‌لیلر ، بو مدت ظرفنده آثوریا تجاوزندن آزاده قالمشلردر .

فقط ، دوردنجی (سالماناسار) دن صوکره آثوریا تختی ، جنراللردن (شاروکین Charoukin) ویا (صارغون Sargon) ه (ق م ٧٢٢ ـ ٧٠٥) انتقال ایدنجه (مدیه) ینه بر سلسلهٔ مهاجماته هدف اولمشدر. اووقته قدر ، آثور اردولرینه شدتله مقابله ایدن مدیه‌لیلر ، (صارغون) ك هجوملری قارشوسنده بی‌تاب قالمش ، مملکتلرینك بر قسمنی و شانلی حکمداره ترك ایتمکه مجبور اولمشلردر .

فی‌الحقیقه میلاد عیسادن ٧١٣ سنه اوله عائد برکتابه‌دن (مدیه) پرنسلرینك بوتاریخدن صوکره آثوریلرك خراجکذاری اولدقلری آکلاشیلمقده‌در .

(صارغون) ك اوغلی و خلفی (سناخریب Sennachérib) [٢] ایله مخدومی (آسار هادون Assar Haddon) [٣] دورلرنده ، مدیه‌ده‌کی مظفریتلر تمادی ایتدیرلمش ،

معنویه‌سی پك زیاده صارصیلیور . عاصی جنراللرینك الینه دوشمه‌مك ایچون ، خزینه‌لری و زوجه‌لریله برلکده ، کندیسنی دیری دیری یاقیور . نینواده عاصیلر النه دوشیور .

فقط ، آثوریاده اعصار اخیره‌ده کشف ایدیلن کتابه‌لر ، بو روایتك ماصال قبیلندن بر شی اولدیغنی میدانه چیقارمشدر . آثوریا کتابه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره اوچونجی (سالماناسار) دورنده برعصردن بری دورهٔ اقبالده بولنان آثوریه دولتی سقوطه باشلامش، بوحال ، (آثورنیراری) دورینه قدر دوام ایلمشدر. آثورنیراری زماننده قبل‌المیلاد (٧٤٥) تاریخنده (قالاق) ده برعصیان چیقه‌رق ، آثورنیراری قتل ایدیلمش، آثوریا تختی اختلال قهرمانلرندن اوچونجی (تیغلات‌فالاسار)ه کچمشدر (ق م ٧٤٥) .

[١] آثوریا حکمدارلری آره‌سنده پارلاق ظفرلریله اشتهار ایدن اوچونجی (تیغلات فالاسار) قبل‌المیلاد (٧٤٥ ـ ٧٢٧) تاریخنه قدر حکمران اولمشدر .

[٢] آثوریلرجه (زین ـ آحی ـ اریبا Sin-akké-rib = معبود زین قارداشلری چوغالتسون) اسمنی طاشیان (سناخریب) قبل‌المیلاد (٧٠٥ ـ ٦٨١) تاریخنه قدر حکمدار اولمشدر .

[٣] آثوریه‌نك اك بیوك حکمدارلرندن اولان (آسارهادون) ك مدت سلطنتی قبل‌المیلاد (٦٨١ ـ ٦٦٨) ه قدر امتداد ایتمشدر .

فقط، بوتون بومساعی‌یه رغماً مدیه‌نك آنجق برقسمی آثوریلره انتقال ایلشدر (قم ۶۸۱).

کوریلیورکه، مدیه‌لیلر قسماً آثوریلرك نفوذی آلتنه دوشمکله برابر، استقلاللرینی بوس بوتون غائب ایتمه‌مشلردی. اساساً بونلری ضعیف دوشورن، آثوری نفوذی آلتنه سوروکله‌ین سبب، مختلف بکلرك اداره‌سی آلتنده متشتت قبیله‌لر حالنده بولنملری، متمادیاً بربرلریله حرب ایتملری ایدی.

فقط، اجنبی حاکمیتی آلتنده أزیلدکدن صوکره، مدیه‌لیلر، آره‌لرنده بر وحدت تأمینی لزومنی حس ایتمشلردی. (آثوربانیپال Assurbanipale)ك کلدانیه‌ده عصیان ایدن قارداشیله اوغراشمه‌سندن بالاستفاده، استقلال حاضرلقلرینه کیریشمشلردر. آکلاشیلدیغنه کوره، داخلی مجادلات و آنارشیدن اوصانان، اجنبی بویوندیریغنك آغیرلغندن أزیلن مدیه‌لیلر، نهایت اتحاد ایده‌رك عدالت وشفقتیله ممتاز (ده‌یوکه‌س Deïocès) اسمنده برینی کندیلرینه پرنس نصب ایلشلردر. (هه‌رودوت)ك افاده‌سنه کورده (دیوکه‌س)، مدیه حکمدارلغنی بر حیله ایله ألده ایتمشدر [۱].

(ده‌یوکه‌س) اقتداری النه آلیر آلماز، پایتخت اوله‌رق بر شهر تأسیس وبوکا (اتحاد ملی) معناسنه (هانغماتانا Hangmatana) نامنی ویرمشدر [۲]. (هه‌رودوت)ك روایتنه کوره، ده‌یوکه‌س، مدت سلطنتنده بوشهرده اوطورمش، مدیه‌ده‌کی دیکر پرنسلری کاملاً تحت اطاعته آلمش، هرکسی نظامات وقوانینه‌رعایته مجبورایلشدر. حتی آثوریه حکمدارلرینی تقلیداً، همدانده برخاصه اردوسی تشکیل ایتمش، سرای تشکیلاتی یاپمشدر. (هه‌رودوت)ه کوره (ده‌یوکه‌س) قبل‌المیلاد (۷۰۹) تاریخندن (۶۵۶) تاریخنه‌قدر حکمران اولمشدر.

ابوالمورخلك (ده‌یوکه‌س) ی ایله آثوریه آبده‌لرنده کورلن (دایاقو) نك عینی بر ذات اولدیغی ظن ایدیلیور [۳]. ده‌یوکه‌س، مدیه‌لیلرك و حدتنی تأمین ایتمکله برابر، ینه آثوریه حکمدارلرینی متبوع طانیوردی. بونك اوغلی وخلفی (فراعورت Thraortès)

[۱] نولده‌ك، ایران قدیم، ص، ۷.

[۲] مؤلفات غربیه‌ده (اقباتان Ecbatane) دینیلن بو شهر، بوکونکی (همدان) بلده‌سنك یرنده ایدی.

[۳] ایران میتولوژیسی ایله هه‌رودوتك روایتنی توحیده چالیشان بعضی مورخلرك (ده‌یوکه‌س)ك کیانیان طبقه‌سنك مؤسسی اولان (کیقباد) اولمسی احتمالی ایلری سورمش اولدقلری کوریلیور. فقط ایران منقبه‌سنك پیشدادیان وکیانیان طبقه‌لرینه عائداولان قسمی، افسانوی بر ماهیتده اولدیغندن بو احتماله قوت ویرمك موافق دکلدر.

آثورحکمدارلرینك الـٔخونریزلرندن بری اولان (آثوربانیپال) ایله معاصر بولنیوردی[١].

فراعورت ، آثوریلرك (ألام)لرله حال حربده بولنمه‌سندن بالاستفاده ، مجاور کوچوك حکومتلری بربربر مدیه‌یه الحاق ایتمش، بومیانده اصل فارسلری‌ده حاکمیتی آلتنه آلمشدر.

آری عرقندن‌اولان فارسلر یعنی اصل‌ایرانیلر، (پاسارغاد Pasargade) قبیله‌سندن، یونان مورخلرینك (آخه‌مه‌نس Achemènes) دیدکلری پرنسـك اوغلی (ته‌ئیسپه‌س Teispès) ك تحت اداره‌سنده بولینیورلردی .

(آثور بانیپال) ك ألام اولکه‌سنی تخریب ایتمه‌سندن استفاده ایدن (ته‌ئیسپه‌س) ، (سوزیان) حوالیسنك شرق‌قسملرینی الده‌ایتمش، کندیسنه (آنشان Anchans) حکمداری عنوانی ویرمشدی .

فراعورت ، (ته‌ئیسپه‌س) ی تحت اداره‌سنه آلمقدن متولد برغرور ایله ، اوعصرك الك قوتلی و الك خونریز بر حکمدار سفیهی اولان (آثور بانیپال) [٢] اوزرینه آتیلمش ، فقط ، (راغو Ragau) ده وقوعبولان محاربه نتیجه‌سـنده عسکری مغلوب وکندیسی مقتول دوشمشدر [٣] .

[١] فراعورت اسمنك (فرهـد) محرفی اولدیغنی ادعا ایدنلر واردر. فقط آثوریا کتابه‌لرنده بو پرنسك اسمی (فراوارتی Fravarti) شکلنده مقیددر .

[٢] آثور بانیپال Assurbanipale ، آثوریه‌نك شوکتلی حکمدارلرینك هم صوکنجیسی ، هم‌ده الك ظالمیدر. سلطنتنك ایلك دورلری پك پارلاق کچمشدر. فقط بالآخره ذوق وصفایه طالمش (نینوا) نك محتشم سرایلرنده مغلوب قراللرك دلبر قیزلریله نوشانوش بر حیاته آتیلمش اولدیغندن آثوریه‌نك شوکت وقوتی‌ده کندیسیله برابر اوول ایتمشدر. میلادك ١٨٥٠ تاریخنده موسیو (لایار) طرفندن (قویونجق) ده وقوعبولان کشفیات، آثور بانیپال اسمنی هرکسه طانیتدیرمشدر. فی‌الحقیقه قویونجق حفریاتی نتیجه‌سنده آثور بانیپالك عائتله مکمل بر کتبخانه‌سی میدانه چیقمش ، بو سایه‌ده عصرلرك ستره‌ٔ مجهولیتی آلتنده کیزلنمش اولان (آثوریه) تاریخی تماميله میدانه چیقمشـدر . بو کتبخانه آثور حکمدارلرندن (سناحریب) طرفندن انشا و (آثور بانیپال ، طرفندن تعمیر اولنان سرای خرابه‌سنده بولنمشدر .

[٣] (فراعورت) ك قبل‌المیلاد (٦٥٦ ـ ٦٣٤) ویا (٦٤٧ ـ ٦٢٥) تاریخنه قدر مدیه حکمدارلغنده بولندیغی آکلاشیلیور . توراتده مذکور اولان (آرفاکساد Arphaxade) ك (فراعورت) اولمسی محتملدر . (مدیه) لیلر حقنده احلافه آز چوق معلومات ویرن مؤرخلر (هه‌رودوت) ایله (قته‌سیاس Ktesias) در . فقط بو ایکی مؤرخك اعددلری آراسنده پك چوق تناقض واردر. حتی بونلر بربرلریله قارشولاشدیریلدقلری زمان، مدیه تاریخنك بویوك بر قسمنك حذفی ایجاب ایتمکده‌در. اساساً بو ایکی منبع أیجه مقایسه ایدیله‌جك اولورسه هرایکیسنك‌ده تاریخ اعتباریله

فراعورتك قتلی اوزرینه مدیه تختنه اوغلی (کی آقسار Cyaxare) کچمشدر (ق . م ٦٣٤) . کی آقسار ، مدیه حکمدارلرینك اك بویوکیدر . یونان قدیم مؤرخلرینك بیاننه کوره ، کی آقسار ، مدیه تختنه کچر کچمز ، تشکیلات عسکریه‌یی تنظیم و اردوسنی ، میزراقلی ، تیرانداز و سواری قسملرینه آییرمش ، باباسنك قتلیله نتیجه‌لنن مغلوبیتك براقدیغی فلاکت ایزلرینی بر طرف ایتمش ، آثوریلردن انتقام آلمق ایچون ، یورولمق بیلمز بر عزم ایله حاضرلانمغه باشلامشدر . مدیه حکمداری ترتیباتنی اکمال ایدر ایتمز ، آثوریه اوزرینه یوریمش ، پایتخت اولان (نینوا) یی تحت محاصره‌یه آلمشدر (ق . م ٦٢٥). فقط کی آقسار بومحاصره ایله مشغول ایکن ، آرقه‌دن مدهش برطوفان استیلا باش کوسترمش ، (اسکیتلر Scythes) ، (پروتاتیه‌س Protathyès) ك اوغلی (مادیه‌س Madyès)ك قومانداسی آلتنده قافقاسلری آشه‌رق ، شمالی مدیه وشرقی آناطولی‌یی استیلا ایتمش ، اورتالغی دهشت ایچنده براقمشلردر [١] .

اسکیتلر ، (کی آقسار) ی مغلوب و مدیه‌یی تخریب ایتدکدن صوکره آثوریلر اولکه‌سنه کیرمش ، الجزیره ، سوریه ، فنیکه ، قدس حوالیسنی باشدن باشدن استیلا ایتمشلردر . کی آقسار ، یکرمی کسور سنه قدر ، اسکیتلرك تحکمی آلتنده قالمشدر . فقط ، دائمی محاربه‌لر

مصنع بر اساسه مستند اولدیغی کوریلیور . فی‌الحقیقه ، مدیه‌ده دورت حکمدار یوسترن بو ایکی مؤرخ (دیوکه‌س) ك (٥٣) ، (فراعورت) ك‌ده (٢٢) سنه حکمدارلق ایتدکلرینی و هر ایکیسنك مدت حاکمیتلری مجموعی (٧٥) سنه اولدیغنی تصریح ایتدکلری کبی (کی آقسار Cyaxarès) ایله (آستیاغ Astiagès) ك‌ده اولکیسی (٤٠) ایکنجیسی‌ده (٣٥) سنه سلطنت سورمك اوزره ینه (٧٥) سنه حکمران اولدقلرینی خبر ویرمشلردر . بو تصریحه کوره ، مدیه حکمدارانی ، بهری یتمش بشر سنه اولمق اوزره (١٥٠) سنه دوام ایتمش اولیور . حالبوکه بو توقیتده‌کی اثر تصنع پك بارزدر .

[١] اکثری مؤرخلرك ، اسکیتلرك مدیه و آسیای صغرا حوالیسنه ماساجتلرك تضییق اوزرینه کلش اولدقلری مطالعه‌سنده بولندقلرینی کورمشدك . فقط ، اسکیت استیلاسنك ، کی آقسار طرفندن (نینوا) نك تحت محاصره‌یه آلندیغی هنکامه تصادف ایتمه‌سی ، بوس بوتون سببسز عد ایدیله‌مز . بو حادثه‌دن اول ، اسکیتلرله آثوریلر بربرلریله مناسبتده بولنییورلردی . حتی آثوریه حکمدارلرندن (آسار هادون) قیزلرندن برینی (اسکیت) قرالنه ویرمشدی . احتمال‌که ، (نینوا) نك محاصره‌سی اوزرینه آثوریلر ، کی آقساره قارشی ، اسکیتلردن استمداد ایتمش ، اونلرده اولا مدیه‌یی وصوکره آسیای صغرایی استیلا ایتمشلردر . اسکیتلر هر نه صورتله کلش اولورلرسه اولسونلر ، آسیای صغرایی استیلا ایتمکله آثوریه‌نك ضعفنی وبالآخره سقوطنی احضار ایتمشلردر .

یکی حیات ویکی اقلیمك ایجاباتی ، تدریجاً اسکیتلرك مقدارینی آزالتمش اولدیغندن نهایت (کی آقسار) بونلرك ضعفندن استفاده ایده‌رك وطنی قورتاره‌بیلمشدر .

فی‌الحقیقه ، (هه‌رودوت) ك روایتنه کوره ، (کی آقسار) ، قبل‌الملاد ۶۱۰ تاریخنده اسکیتلر حکمداری (مادیه‌س Madiès) ایله باش قوماندانلری برضیافته دعوت و جمله‌سنی قتل ایتدیرمکله ایشه باشلامش ، متعاقباً قانلی محاربه‌لرله بوقومی مدیه حوالیسندن‌سوروب چیقارمشدر .

اسکیتلر، مدیه‌یی تخریب ایتدکدن صوکره، آثوریلر اولکه‌سنی‌ده استیلا ایتمشلردی. آثوریلری قوتدن دوشورن بواستیلا ، (کی آقسار) ك ایشنه یارامشدر .

(کی آقسار) [۱] اسکیتلری مدیه‌دن چیقاردیغی هنکامده ، (آثور بانیپال) ده وفات ایتمش ، یرینه اوغلی (آثوره‌تی‌لیلانی Assourétililani) کچمشدی . فقط ، نه بو حکمدارده ونه‌ده خلفی اولان قارداشی (سینشاریشقون Sincharishkoun) ده عصرلردن بری آثوریه مظالمی آلتنده ایکله‌ین قوملرك، وضعیتدن استفاده ایتملرینه مانع اوله‌بیله‌جك قدرت وعزم بولنمیوردی .

بونك ایچوندرکه (کی آقسار) قیزینی‌بابل‌حکمداری (نابوپولاسار Nabopolassar)ك اوغلی (بخت نصر) ه تزویج ایده‌رك [۲] آثوریه‌یه قارشی قوتلی براتفاق تأسیس‌ایتدیکی زمان، آثوریه حکمداری ، هیچ برشی یاپه‌مامش ، عاقبته منتظر بر سیرجی وضعیتندن چیقه‌مامشدر .

(نابوپولاسار) بصره کورفزی سواحلنده‌کی اقوامك معاونتیله، یونانیلرك (ساراقوس Saracos) دیدکلری آثوریه حکمداری (سینشاریشقون) علیهنه اختلال بایراغی آچدیغی هنکامده (کی آقسار) ده قضای آسمانی کبی (ساراقوس) ك اوزرینه دوشمش، معظم آثوریه دولتنك بوصوك وطالعسز حکمدارینی (نینوا) یه قپانمغه مجبور ایلمشدر .

[۱] ازمنهٔ اخیره‌ده کشف اولنان آثوریه کتابه‌لرنده (کی‌آقسار) ك اسمی (هوواك ـ شاتارا Huwach-Schatara) شکلنده مقیددر. کی‌آقسارك قبل‌المیلاد (۶۳۴ ـ ۵۹۴) ویا (۶۲۵ـ۵۸۵) تاریخلرنده حکمران اولدیغی تخمین اولنیور .

[۲] بالآخره (بابل) حکمدارلغنه ارتقایدن (بخت نصر) ك ، بابل‌سرایی جوارنده یاپدیردیغی آصمه‌باغچه‌لری (کی‌آقسار) ك بوکریمه‌سی ایچون انشاایتدیرمش اولدیغنه‌دائر برافسانه‌نقل ایدیلمکده‌در. روایته کوره مدیه‌ده بویوین کی آقسارك قیزی ، کلدانستانك آغاجسز اووه‌لرینه آلیشه‌مدیغندن ، بخت نصر ، زوجه‌سنه ، وطننك طاغ واورمانلرینی تخطر ایتدیرمك ایچول عجائب سبعهٔ عالمدن معدود اولان آصمه باغچه‌لری یاپدیرمش‌در .

نینوایی قهرمانانه مدافعه ایدن (ساراقوس) بالاخره فضله مقاومته مقتدر اوله‌میه‌جغنی کوره‌رك ، سرایني آتشله‌مش ، بوتون عائله‌سیله برابر، آلولر ، ایچنده ترك حیات ایتمش، (نینوا) ده (کی آقسار) ك ألینه دوشمشدر . آثوریه دولتنك میراثی ، بابل ایله مدیه آره‌سنده تقسیم ایدلمش ، دجله‌نك، شمالنده‌کی اراضی کاملاً کی آقسارك حصه‌سنه اصابت ایتمشدر .

کی آقسار، نینوایی تخریب ایتدکدن صوکره غربه طوغری یورومش، قیزیل ایرماغه قدر امتداد ایدن حوالی‌یی استیلا ایتمشدر . بو صورتله (کی آقسار) ك تحت حاکمیتنه کیرن ممالکك غرب حدودلری ، اواثناده (آسیای صغری) نك الك قوتلی بر حکومتی اولان (لیدیه Lydis) دولتی حدودلرینه طیانمش اولدی .

یونان‌قدیم مورخلرینك بیاناتنه نظراً، (کی آقسار) دن قاچان اسکیتلر بوحکمدارله (لیدیه) قرالی (آلیات Alyatte) آره‌سنك آچیلمه‌سنه سبب اولمشلردر. بوصورتله‌آسیانك بو ایکی بویوك ومشهور حکمداری آره‌سنده مدهش بر محاربه باشلامش ، بلانتیجه آلتی سنه دوام ایتمشدر . او اثناده (کسوف کلی) حادثه‌سی وقوعه کلمه‌مش اولسه‌یدی، احتمالکه محاربه تمادی ایدوب کیده‌جکدی . فقط ، طرفین (کسوف کلی) حادثه‌سنی حربك دوامنك رضای الٰهی‌یه موافق اولمدیغنه بر اخطار عد ایده‌رك (هالیس) یعنی (قزیل ایرماق) نهری حدود اولمق اوزره عقد صلحه قرار ویرمشلردر .

مصالحه‌یی تأییدایچون، (کی آقسار) ایله (آلیات) قان یالاشه‌رق قارداش‌اولدقلری کبی ، آلیاتك قیزنی‌ده (کی آقسار) ك اوغلی (آستیاغ) ه تزویج ایتمشلردر .

کی آقسارك عزم و شهامتی سایه‌سنده ، مدیه حکومتی اوچ کماله ایرمش، آثور،فارس ومدیه‌دن ماعدا ، اناطولینك قیزیل ایرماغه قدر اولان اقسامی‌ده بو قهرمان حکمدارك اداره‌سی آلتنه کیرمش اولدی .

کی آقسارك فتوحاتی وبالخاصه آثوریه‌نك ضبطی ، مدیه‌لیلرك اخلاق وعاداتی ، حتی دینلری اوزرنده مهم تحولات حصوله کتیردی . (نینوا) دن اغتنام اولنان مزینات همدانك اعمار و تزیيننه صرف اولندی . (اقباتان) ، (نینوا) کبی یدی قاتلی بر سور ایله احاطه ایدلدی . آثوریه طرز معماریسنده بر طاقم سرایلرله تزیین اولندی . متمادی فتوحات و بالخاصه (نینوا) نك ضبطی ، مدیه‌لیلره بر چوق غنائم تأمین ایتمشدی . (کی آقسار) ك یاپدیردیغی سرایك طیش دیوارلرینه کوموش ، ایچ دیوارلرینه آلتون

لوحه‌لر قاپلاتمش اولدیغی حقنـده‌کی روایت ، اوانـاده میدیه‌لیلرك نه درجه‌ده زنکین اولدقلرینی کوسترمکده‌در .

نینوانك استیلاسـندن صوکره ، (مدیه) ده‌ده (آثوریه) کاهنلرینه معادل ، سحربازلر صنفی تشکل ایلدی . آثوریه دیننده‌ن بعضی مراسم مدیه‌لیلر آراسنده‌ده کیرمش اولدی . نینواده اولدیغی کبی معبودلره قربان کسـمك اوزون و بیـاض اثوابلی راهبلره مخصوص برامتیاز شکلنی آلدی .

کی‌آقسـار ، آلیات ایله مصالحه ایتدکدن صوکره ، چوق یاشـامامش ، قبل‌المیلاد (٥٩٤) تاریخنده وفات ایلمشـدر . بو ذات میدیه‌نك الك بیوك حکمداری‌در . اوزون مدت اسـکیتلرك پای تخریبی آلتنده قالان مملکتنی قورتاردقدن صـوکره ، عصرلرجه آسیانی تیتره‌تن جنکاور آثوریلره غلبه ایتمه‌سی ، لیدیه ایله شانلی برمصالحه عقدینه موفق اولمسی، مهارت سیاسیه وعسکریه‌سنك پارلاق اثرلرندن معدوددر .

کی آقسـاره اوغلی (آستیاغ) خلف اولمشـدر [ق . م ٥٩٤] [١] . (نابونید Na bonid) کتابه‌سنده آستیاغ ، (متحده قرالی) یعنی مدیه‌لیلرله اسکیتلرك حکمدار مشترکی اوله‌رق کوسترلمشدر . آستیاغ ، مدیه‌نك الك شـانلی بر دورنده تخته کچمشدی . فقط ، افعال و حرکاتیله ؛ پدرینك اکلیل ظفرینی طاشیمق لیاقتدن محروم اولدیغنی پك چابوق اثبات ایلمشـدر . آستیاغك مه‌زوپوتامیانك قسم علیاسـنده‌کی (حران Harân) شهریله اوراده‌کی (قمر) معبودینك تخریبندن باشـقه برحرکت عسکریه‌سی کوریله‌میور .

یونان قدیم مورخلرینك روایتنه کوره ، (آسـتیاغ) هم سفیه همده موسـوس بر حکمداردی . کوردیکی بر رؤیا اوزرینه قیزی (مندانه) یی فارس پرنسـنه تزویج ایده‌رك مدیه‌دن اخراج ایتمش ؛ فقط قورقدیغی شی ؛ بالآخره باشنه کلمشدر .

آثوریه‌نك صـوك زمانلرنده‌کی حیات سفیهانه‌سـنك (اقباتان) سراینه کیرمسی ، آسـتیاغك حیاتی تمامیله صارصمش ؛ کندیسنی عیش وعشرته ، سـفاهت واسرافه آلیشدیرمشدی . کی‌آقسار، ثروت وسامانی حرب میدانلرنده‌کی ظفرلریله تأمین ایتدیکی حالده ، عشوه‌باز دلبرلر آره‌سـنده طاتلی برحات نوشانوش کچیره‌ن (استیاغ) ، سفاهتی ایچون اقتضا ایدن پاره‌یی ، تبعه‌سنی صویمقله جمع ایتمك یولنی تعقیبه باشلامشدی .

---

[١] آثوریا کتابه‌لرنده (آستیاغ) ك اسمی (ایشتوویك Ischtuvigu) ، مورخ قته‌سیاس ده ایسه (Astyïgas) شکلنده مقیددر .

یونان مورخلرینه کوره ، آستیاغ دائما سفاهت عالملرنده ، آو پشنده طولاشیور ، خلقه قارشی پك ظالمانه معامله ایدییور ، تبعه‌سنی هرحرکتیله کندیسندن صوغوتیوردی .

حالبوکه بو اثناده مدیه‌نك جنوبنده (سوسیان) حوالیسنده یرلشه‌ن فارسیلر ، (کیخسرو Cyrus) کبی کنج و عزمکار بر پرنسك اداره‌سی آلتنده یوکسلیور . طاشیدقلری مدیه بویوندیریغنی قیرمق ایچون حاضرلانیورلردی .

(هه‌رودوت) ه کوره ، آستیاغك قیزی (مندانه) ایله فارس پرنسنك محصول ازدواجی اولان (کیخسرو) بویوك‌پدرینك کندی حقنده روا کوردیکی معامله‌نك انتقامنی آلمق ایچون فرصت کوزه‌تیوردی .

آستیاغك هدف مظالمی‌اولان وزیری (هارپاغ) ك براشارتی، (کیخسرو) ی متبوعنه قارشی اعلان عصیان ایتدیردی . (کی آقسار) ك وفاتندن صوکره ، حیات عسکری‌یی اونودان مدیه اردولری ، حرب تعلیملری ایچنده بویوین فارسلره مقابله ایده‌مدیلر . آستیاغ مغلوب اوله‌رق حفیدینك الینه اسیر دوشدی .

فارسلر ، (اقباتان) ی اسقیلا و آستیاغك ثروتی ، خزینه‌لرینی کاملاً ضبط ایلدیلر. بوصورتله (مدیه) ده ایران حاکمیتی آلتنه کیرمش اولدی [١]. بوتاریخدن صوکره (مدیه تدریجاً ایرانیلشمش ، (مدیه) مدنیت و لسانی یرینه فارس مدنیت و لسانی قائم اولمش ، (مدیه) لی نامنی آلان خلق ، فارسلر طرفندن تمثیل ایدیله‌رك اورتادن قالقمشدر. فقط غالب ایرانده مغلوب مدیه‌نك معناً وتمدناً محکومی اولمشدر .

ایران مدنیتنك مدیه مدنیتی اوزرنده قورولمش اولدیغی شبهه‌سزدر. حتی ایراندیننك

[١] یونان قدیم مورخلرندن (قسه‌نوفون Xénophon) آستیاغدن صوکره‌مدیه تختنه اوغلی ایکنجی (کی آقسار)ك چکمش‌اولدیغنی وبونك قبل‌المیلاد (٥٦٠) دن (٥٣٦) تاریخنه‌قدرمدیه‌ده‌حکم سوردیکنی خبر ویرمکده‌در . قسه‌نوفونه کوره ، ایکنجی کی‌آقسار ، ٥٣٦ تاریخنده اردوسنی همشیره زاده‌سی کیروس (کیخسرو) ه تسلیم ایتمش، وفاتنده مدیه حکومتی ایرانیلره انتقال ایلمشدر.

قسه‌نوفونك روایتنك صحتنه‌اعتماد ایدن بعضی مورخلر، بوایکنجی (کی‌آقسار) ه (مدیه‌داراسی) نامنی ویرمش ، بونك (تورات) ده (آسه‌ئه‌روس Assuérus) نامیله مذکور اولان‌حکمداراولدیغنی ادعا ایلمشلردر . هرحالده (قسه‌نوفون) ك بوروایتی ایله (هه‌رودوت) ك کیخسروك آستیاغی‌اسیر ومدیه‌یی ضبط ایلمش اولدیغی یولنده‌کی روایتی آره‌سنده بویوك بر تخالف موجوددر . بوایکی مورخ آره‌سنده عینی تخالف ، (کیخسرو) حقنده‌ده کورولمکده‌در. فی‌الحقیقه ، (هه‌رودوت) کیخسروك صباوتی حقنده‌اوزون برافسانه نقل‌ایتدیکی‌حالده (قسه‌نوفون)مشهور (La Cyropédie خسرونامه)سنده بوروایتدن اصلا بحث ایتمه‌مشدر .

بیله مدیه‌دن انتقـال ایتمش اولدیغی ظن ایدیلمکده‌در [١] . (هه‌رودوت) ك (موبد Mages) لرك مدیه‌لیلردن اولدیغی حقنده‌کی روایتی ، بوظنی تأیید ایتمکده‌در .

کیخسرو زماننده، فارسلر، نیم بدوی و عسکری برحیات کچیردکاری حالده، مدیه‌لیلر، حیـات مدنیه‌ده خیلی ترقی ایتمش حتی نینوانك عیش ونوش عالملریله بیله‌ایجه الفت ایلمشدی . عادات ومراسم دینیه اعتباریله‌ده بوایکی مملکت آره‌سنده مهم آیریلقلر واردی . فارسلر ، اولولرینی قایا قووقلرینه کومدکاری حالده مدیه‌لیلر ؛ دیکر بعضی تورانیلر کبی ؛ قورت وقوشلره غدا اولمق اوزره طاغ باشلرینه براقیرلردی .

فقط کیخسرودن صوکره ، بو ایکی مملکت آره‌سنده‌کی فرقلر تدریجاً زائل اولمش ، فارسلر ، مدیه‌لیلری کاملاً بلع وتمثیل ایلمشلردر . فقط ، بوتمثیله رغماً فارسلرده پك درین برصورتده مدیه مدنیتنك تحت تأثیرنده قالمشلردر. آکلاشیلدیغنه کوره (آستیاغ) زماننده (مدیه) ایمپراطورلغی حرث وتمدن اعتباریله اولدقجه یوکسك برموقعده بولنیوردی. ایرانیلرك سیاسی وعسکری مؤسسه‌لری ، اساس اعتباریله مدلره عائددر . ایرانیلر مدلردن یالکز ملکی وعسکری تشکیلات آلمقله اکتفا ایتمه‌مش ، اونلردن عسکری اونیفورمه‌یه وارنجه‌یه قدر داها بر چوق شیلر آلمشلردر . فقط ، بواسکی مدنیتك آثار وانشـا آتندن اخلافه مع‌التأسف چوق برشی انتقال ایتمه‌مشـدر . الیوم (همدان) جوارنده بولنان و بر چوق یرلری پارچالانان معظم آرسـلان هیکلنك مدلردن قالمش اولمسی محتملدر [٢] . اقبـاتان قلعه‌لرینك پك مستحکم اولدقلری آکلاشیلمقده‌در . (هه‌رودوت) اسـتحکاملرك نجوم پرستلك آیینلرینی ارائه ایتدیکنی قید ایتمکده‌در .

(هه‌رودوت) ك اکثریا متناقض ومتخالف اوله‌رق قید ایتدیکی تاریخلره کوره مدیه تورانیلرینك مدت حکومتلری ، اسکیتلرك (٢٧) ویا (٢٨) سنه دوام ایدن استیلالری مدتی‌ده داخل اولمق اوزره (١٥٠) ویا (١٥٦) سنه‌در وبومدت ظرفنده دورت حکمدار کلمشدر . حالبوکه (قته‌سیاس) حکمدارلرك عددینی طقوز ویا اونه چیقاردیغی کبی مدت سلطنتلری مجموعنی‌ده (٣٥٠) سنه‌یه ابلاغ ایتمکده‌در[٣] . حتی بوایکنجی مورخك قیدایتدیکی

[١] هارتمان ، دولا سوسـه‌ی طرفندن ترتیب ایدیلن تاریخ ادیانك ایران فصلی .

[٢] Flandin et Coste Tab : 25 . بوهیکلك میلادك (٦٣١) تاریخنه قدر تخریباتدن مصون قالمش اولدیغی آکلاشیلیور . او زمانلرده همدان حوالیسی سکنه‌سی بو هیکلی شهرك محافظه طلسمی کبی طانییورلردی . مؤلفین اسلامیه‌ده بو هیکلدن بحث ایتمشلردر .

[٣] Th .Noeldeke, Etudes Historiques sur La Perse Ancinne, p. 7-23

حكمدارلرك اسملريله (هەرودوت)ك خبر ويرديكي اسملر آرەسنده بر توافق بيله يوقدر . بوتون بونلر كوسترييوركه مديەليلرك آثوريا بويوندیريغندن تخلص ايدەرك بر حكومت تأسيس ايتملری تدريجی برصورتده اولەبيلمشدر . (هەرودوت) ك ايلك حكمدار اولەرق كوستردیكی (دەيوكەس) ، نسبتاً مؤخر بر زمانده كلمشدر . (دەيوكەس) ك دورينه پك ياقين بر زمانه عائد آثوريا كتابەلرنده بر چوق رؤسا اسملری كورولمكدەدر . بونلردن بری اولان (آرباكو Arbaku) يونان مورخلرينك (آرباكەس Arbacès) نی آكديرمقدەدر [١] .

تورانيلر سوزيانه والجزيرەده
ألاملر ـ سوميرلر

دجله نهرينك شرقنده و (شط) ك تشكيل ايتديكی اراضیٔ لحقيەدن (مديه) حدودلرينەدر امتداد ايدن خطه ايله الجزيرەنك جنوب طرفلرنده يعنی كلدانيه ساحەسنده پك اسكی زمانلرده (ألام Elam) و (سومير Sumir) نامارنده ايكی قوم بولنيوردی . ألاملر دجلەنك شرقنه تصادف ايدن طاغلق منطقەده ، (سومير) لر ايسه عربلرك الجزيره ديدكلری مەزوپوتاميادە اوطوريورلردی [٢] .

مەزوپوتاميا ، قوۀ انباتيەسندەكی فيض سببيله ، ازمنۀ قبل التاريخيەدنبری ، خارجی قوملرك حرصنی الك چوق جلب ايتمش بر خطەدر . احتمالكه الام وسوميرلرده بو حوالی يه عينی سائقله كلمشلردر . ازمنۀ اخيرەيه قدر الام وسوميرلرك اقوام ساميەدن اولدقلری ظن اولنيوردی . فقط صوك زمانلرده بو حواليده وقوعبولان كشفيات بو قوملرله مديه تورانيلری آراسنده صيقی برقرابت و مناسبت بولنديغنی اثبات ايتمشدر . كرچه حالا بونلری ساميلردن عد ايدنلر بولنيورسەده استناد ايتدكلری دلائل ، (لەنورمان) و (اوپەر) كبی مەزوپوتاميادە تدقيقات و كشفياتده بولنان عالملرك اورتەيه قويدقلری وثائق قارشوسنده شايان اعتماد كوريلەمكدەدر . هرحالده مديەليلر كبی ألام و سوميرلرك‌ده نه آری نەده سامی اولمدقلری محققدر . (لەنورمان) ك اثرينی تدقيق ايدن (اويفالوی) سومير ديلينك ؛ كرك كلمەلرك مادۀ اصليەلری وكرك صرف اداتلری اعتباريله ؛ (فينو-اوغر) وحتی

[١] Delitzsch, Kosséens, 48

[٢] king, 135-143

(تورك) لهجه‌لریله پك چوق مناسبتدار اولدیغنی ادعا ایتمكده‌در [٣]. موسیو اوپه‌ر (سومیر Sumir) اسمیله فینوالرك كندی كندیلرینه ویردكاری (سوعومی Suomi) آدی و آلتای منطقه‌سنده (ایرتیش) نهرینك منبعی جوارنده برمحلك اسمی اولان (سومی Sumi) لفظلری آره‌سنده اساسلی برمناسبت كورمكده‌در. اوپه‌ره كوره بوكون فینوالرك كندی كندیلرینه ویردكاری (سوعومی) والجزیره‌نك اسكی سكنه‌سنك طاشیدیغی (سومیر) اسملری، آلتای ساحه‌سنده برمملكت اسمی اولان (سومی) دن آلنمشلردر. هر حالده بو اسمك وقتیله عرقك هپسنه عائد عمومی بر آد اولمسی محتملدر. بو احتمال اقوام تورانیه حقنده‌كی واسع تدقیقیله اشتهار ایدن (قاستره‌ن) طرفندنده تأیید اولنمشدر.

آكلاشیلدیغنه كوره آقینجی بر اردو حالنده مدیه والجزیره‌یه طوغری یوروین تورانیلر، اثنای هجرتده (كوش Kouches) دینیلن بر قوم ایله قاریشمش و بونلرله برابر اولدقلری حالده ایران اووه‌سیله عربستان چولی آره‌سنده‌كی ساحه‌ده یرلشه‌رك (ألام) و (سومیر) دینیلن قوملری میدانه كتیرمشلردر [١]. بو تاریخلرده سامیلر، سومیرلرك غربنده عراق وشام بادیه‌لرنده كوچبه بر حالده یاشیور، غزوه و آقینلرله تأمین معیشت ایدییورلردی [٢]. ألاملره سومیرلر، سامی اولمدقلری كبی ایرانی‌ده

[٣] Lenerment, Etudes Académinnes

[٤] Ch. E. De. Ujfalvuy, Migratïons des peuples Touraniens

[١] كوشلر، وقتیله باقتریان حوالیسنده اقامت ایدییورلردی. نسابین قدیمه، بونلری حضرت (نوح) ك طورونی (كوش بن سام) ه نسبتله (كوش) اسمیله یاد ایتمشلردر. كوشلرك تورانیلردن داها اول اطرافه طاغیلمش اولدقلری آكلاشیلیور: آریالرك هندستانه مهاجرتلرندن اول، هندك برچوق یرلری كوشلرله مسكون بولنیوردی. زنجیلر كبی كوشلركده دوداقلری قالین وانلی ایدی. رنكلری‌ده اسمردن آچیق سیاهه قدر متلون بولنیوردی. كوشلرك لسان اعتباریله اقوام سامیه‌یه یاقین اولدقلری شبهه‌سزدر.

كوشلردن غرب وجنوب غربی‌یه هجرت ایدنلر، ایران اووه‌سی طریقیله بصره كورفزی وعمان دكزی ساحللرینه، عراق وسوریه جهتلرینه قدر ایتمشلردی. حتی بونلردن بر قسمنك عربستاندن كچه‌رك (باب المندب) طریقیله آفریقایه چیقدقلری ادعا ایدیلمكده‌در. بو ادعایه كوره، آفریقایه چیقان كوشلر، (نیل ازرق) بویلرینه یایلمشلردر. كوشلر، تورانیلرك مهاجرتنی متعاقب بونلرله اختلاط ایتمكله برابرینه خیلی مدت موجودیت ملیه‌لرینی محافظه ایتمشلر. (نینوا) ده كشف اولنان قبارتمه محكوكاتده زنجی عرقنی آكدیران انموذجلر كورولمكده‌در. بونلرك كوشلره عائد اولمسی قوتلی براحتمال داخلنده‌در.

[٢] Crimme, 10-14

دكللردی . كرچه ، حال حاضرده اتنولوژی نقطهٔ نظرندن بوایكی قومی صورت قطعیه‌ده تمیز ممكن دكلدر . فقط ، اسانلرینك نه‌آری نه‌ده سامی غروبلرینه داخل اولمدیغی صورت قطعیه‌ده تعین ایتمشدر . كرك ألاملرك وكرك سومیرلرك دینی تشكیلاتلرینه دائر ألده ایدیلن معلومات ، تماميله (مد) لره مشابهدر . مدیه‌ده (موبد Les Mages) لرك سیاسته پك صریح نفوذلری اولدیغی كبی (سوس) و (نیپور) ده‌ده عینی حال واقعدی. ایشته بو كبی آثار ووثائقه استناد ایدنلر ، مدلر كبی ألاملرله سومیرلری‌ده تورانیلردن عد ایتمشلردر.

ألام حكومتی

ألام مملكتی ، بصره كورفزینك شمالنده ، فرات ودجله نهرلرینك تشكیل ایتدیكی اراضیٔ لحقیه‌دن مدیه طاغلرینه قدر امتداد ایدییوردی . بو اراضی طاغلق اولدیغندن سامیلرك بومعنایی افاده ایتمك اوزره ، (ألام Elam) نامنی‌ویرمش‌اولدقلری ادعا ایدیلیور. (اوپه‌ر) ایسه (ألام) ك شرق مملكتی ویا اوكده‌كی مملكت معناسنه كلدیكی فكرنده‌در. یونانیلر (ألام) اسمنی ، (ألیمائیس Elymaïs) شكلنه صوقمشلردر.

ألام مملكتنك برنجی (دارا) یه عائد باغستان (بهستون) كتابه‌سنده (ئوواجا Uvadja) نامیله یاد ایدیلمش اولدیغنی كوریيورز . تورانیلرده عینی منطقه‌یه (سوسیناك Susinak) دییورلردی . صوك اسمی ، یونانیلر بالآخره (سوزیانه Susiane) شكلنه قویمشلردر. آثوریلرده (ألام) مملكتنه (آنشان Anchan) ، ویا (آنزان Anzan) نامنی‌ویریيور[١]، ألام اسمنی‌ده تورانلی رؤسا طرفندن‌اداره ایدیلن مملكتلرك كافه‌سنه تشمیل‌ایدییورلردی. فقط ألام مملكتنك اصل سومیرجه اسمی، (نیما Nimma) ایدی [٢] . صوك زمانلرده (سوس) ده كشف ایدیلن كتابه‌لرده (نیما Nima) شكلنده كوریلن بو اسم ، احتمالكه سامیلرك عنعنه‌سنده‌كی (نیمرود) اسمیله علاقه‌داردر. كتب مقدسه‌ده (نیمرود) اسمیله ألام مملكتنك قصد ایدیلمش اولمسی‌ده بو احتمالی مؤیددر . بو منطقه‌نك ارمنهٔ متقدمه‌ده

---

[١] بواسم ، صوكره‌لری ألام خطه‌سی داخلنده معین برمنطقه‌یه تخصیص ایدیلمشدر. آخمنیدلرك ایلك حكمدارلری بوحوالیده‌كی (پاسارغاد) شهرینی پایتخت اتخاذ ایتمش اولدقلرندن (آنشان) قرالی نامنی طاشیورلردی. قدیم ألام قطعه‌سی بوكونكی خوزستانك برقسمی ایله بختیاریلرك اشغال ایتدكاری (لورستان) ك برقسمنی احتوا ایدییوردی .

[٢] (نیما Nimma) ده سومیر لهجه‌سنده (شرق مملكتی) دیمكدی .

کوشلر، تورانیلر، سامیلر و آریلر کبی متنوع عرقلرك ساحهٔ تلاقیسی اولدیغی دوشونیلورسه عینی محله عائد اسملرك شو تخالف وتعددینی پك طبیعی کورمك ایجاب ایدر .

ألام مملکتنك شرق حوالیسی صوغوق وغیر منبت ، غرب طرفلری ایسه بالعکس محصولدار ایدی . تورانیلر بو حوالی‌یه یرلشدکدن صوکره غرب منطقه‌سنده (سوس Sus) شهرینی تأسیس وتحکیم ایده‌رك پایتخت اتخاذ ایتمشلردی [۱] . ألاملرده تورانی عنصر غالب اولدیغندن، دیللری رسمی وعمومی لسانی اولمشدی. بناءً علیه ألام دیلی ایله (الام-مد) لرك (سوتو - مه‌دیك Suo-Médique) دینیلن تورانی لهجه‌لری قصد ایدیلمکده‌در [۲] .

تورانیلرك ألامده تشکیل ایتدکاری حکومت (فه‌ده‌رال) ماهیتنده یعنی آیری آیری اوفاق حکومتلردن متشکل ایدی . بو کوچوك حکومتلر ، (سوس) شهرنده اقامت ایدن باش حکمداره تابع بولینیورلردی. بو تشکیلاتده‌ده تورانیلره عائد خصوصیت کورولمکده‌در.

ألام قراللغی ، دجله‌نك غربنده‌کی (کلدانیه) دن داها قوتلی اولدیغی کبی سوس مدنیتی‌ده کلدانیه مدنیتندن داها اسکی ایدی. ألاملرك تاریخاً معلوم اولان الك اسکی حکمداری (سوتروق - ناخونتا Sutruk-Nakhunta) در . فقط ، بو حکمدارك حیات تاریخیه‌سنه عائد معلومات مفقوددر . اخلافندن (قودور - ناخونتا Kudur - Nakhunta) میلاد عیسادن یکرمی دورت عصر اول کلدانیه‌یی استیلا ایتمشدر. خلفلری ایسه کلدانیه‌ده یکی برسلاله تأسیسنه موفق اولمشلردر. (قودور-ناخونتا) نك اخلافندن (قودور-نان-شوندی (Ku-Nan-Schundi ، (قودور-لاغامار Ku. Lagamar) ، (قودور-مابوق Ku.Mabouk) (سیلهاق Silhak) ، (ئومنام - مه‌نان Umnam-Menan) ، (هاللودوس Halludus) ، (ئومبادارا Umbadara) اسملری، مختلف منابع واسطه‌سیله تاریخه معلوم اوله بیلمشلردر. بوتون بو حکمدارلرك سامی اولمدقلری معلومدر [۳] .

کشف اولنان آثار و کتابه‌لردن ألام حکمدارلرندن بعضیلرینك غربه طوغری فتوحاتده بولنمش اولدقلری آکلاشیلیور: (قودور-نان-شوندی)، (اوروق) حوالیسنی ضبط و آقادطرفلرینی استیلا ایده‌رك اورالرده‌کی معبدلری یغما ایتمشدر. (قودور-لاغامار) ایسه ، غرب جهتلرینه طوغری ایکی دفعه حرکات عسکریه اجرا ایتمشدر . برنجیسنده

[۱] ألاملره پایتختلرینه نسبتله (سوس قومی) ده دینلیر .

[۲] اوپه‌ر . بویوك آنسیقلوپدی . ج ، ۱۳

[۳] اوپه‌ر ، بویوك آنسیقلوپدی . ج ، ۱۳

سوریه طرفلرینی ضبط ایتمش ، ایکنجیسنده ایسه ضبط ایتدیکی حوالیده ظهور ایدن عصیانی باصدیرمش ، عاصی پرنسلری تحت انقیاده آلمشدر .

(تورات) ده ألام قرالی (قودور ـ لاغامار) ایله برنجی دولت بابلیه حکمداری (زین موبالیت) ویا (سینموبلیت) یعنی (آماربال) آره سنده شدتلی محاربه‌لردن بحث ایدیلمشدر . (زین موبالیت) ك اوغلی وخلفی (حمورابی) زماننده ایسه ألاملرك غرب طرفلرنده‌کی نفوذی کوندرکونه آزالمغه باشلامشدر [١] .

فقط ، بر مدت صوکره ألاملرك ینه اسکی قوتلرینی اکتساب ایتمش اولدقلری آکلاشیلیور. آثوریلر قوتله‌نه‌رك اطرافنده‌کی دولتلری تهدیده باشلادقلری زمان، ألاملر بابل حکمدارلریله اتفاق ایتمش وایجابنده بونلرك معاونتلرینه قوشمشلردر: آثورقراللرندن اوچونجی (سامس ـ بین) ، کلدانیه حکمداری (ماردوخ ـ بالات ـ ایریب) اوزرینه هجوم ایتدیکی زمان ، الاملر همان کلدانیلرك معاونتنه قوشمش فقط بوصوکنجیلرك (دابان) حربنده فاحش برهزیمته اوغرامالرینه مانع اوله‌مامشلردر . بوکا رغماً ، الاملرك معاونتی ، صوکره‌لری‌ده ینه دوام ایتمشدر :

الاملر ، آثور حکمدارلرندن ایکنجی (سا ـ یوکین) وخلفی (سین ـ آخه ـ ایریب) ایله‌ده حرب ایتمشلردر [٢]. فقط، قبل‌المیلاد (٦٦٨-٦٢٦) تاریخلری آره‌سنده حکمران اولان آثوریه قرالی (آثور ـ بانیپال) مدهش بر ضربه ایله (بابل) ی ضبط ایتدکدن صوکره الاملر اوزرینه‌ده یورویه‌رك بونلری‌ده الیم بر انهزامه اوغراتمش ، کمال دبدبه ایله

---

[٢] قبل‌المیلاد (٢٠٥٠) تاریخنده (ساموابی) طرفندن تأسیس ایدیلن برنجی دولت بابلیه قبل‌المیلاد (١٧٥٠) تاریخنه قدر یعنی اوچیوز سنه دوام ایتمشدر . بو دولتك اوزبره بالغ اولان حکمدرلرندن اڭ مشهوری (حمورابی) در . تاریخ بشریتك اڭ اسکی شارع اوله‌رق طانیدیغی (حمور بی) ، قبل‌المیلاد (١٩٤٨) دن (١٩٠٦) تاریخنه قدر حکمران اولمشدر . (حمورابی) نك ترتیب ایتمش اولدیغی (٢٨٢) ماده‌لك مجلهٔ شرعیه، یکرمی برسنه‌اول (م ١٩٠١) ، (سوس) ده کشف اولنمشدر. قسماً یکپاره برطاش، قسماً ده کیل لوحه‌لر اوزرینه منقوش اولان بومجله‌ده ازدواج، طلاق، ارث، تبنی ، نظام اجتماعی ، تجارت ونظام حکومته دائر احکام مخصوصه مندرجدر. بونلردن بر قسمی (سومیرلر) ڭ زمانندنبری کلدانیه‌ده دوام ایدن احکام اولدیغی کبی بر قسمی‌ده بالذات (حمورابی) طرفندن وضع اولنمشدر .

[٢] (سایوکین) قبل‌المیلاد (٧٢١) تاریخندن (٧٠٤) تاریخنه‌قدر حکمران اولمشدر. خلفی (سین ـ آخه ـ ایریب) ایسه (ق . م ٧٠٤ ـ ق . م ٦٨١) تاریخنه قدر حکومت ایتمشدر .

پایتختلری اولان (سوس) شهرینه کیره‌رك حکومتلرینه نهایت ویرمشدر . بو تاریخدن صوکره ، ألام مملکتی آثوریه‌نك بر ولایتی حالنه کیرمش ، آثوریه نفوذ و مدنیتی بلع ایتمشدر . (آثور ـ بانیپال) ألام پایتختنی ضبط ایتدیکی زمان ، بونلرك وقتیله بابیلیلردن آلمش اولدقلری اموال و خزائنی کاملاً اغتنام ایده‌رك آثوریه‌یه کوتورمشدر .

قبل‌المیلاد (٥٢٩) تاریخنده وفات ایدن (کیخسرو Kuruch) ایرانده آخمنید ایمپراطورلغنی تأسیس ایتدیکی زمان ، ألام مملکتنی‌ده ایرانه الحاق ایلمشدر. ألامیلر، برنجی (دارا) زماننده حریت‌واستقلاللرینی‌قورتارمق ایچون برقاچ دفعه اختلال چیقارمشلر سه‌ده هیچ بر شیئه موفق اوله‌مامشلردر . (آخمنید) شهنشاهلری (سوس Sus) ده تأسیس حکومت ایتدکدن صوکره، ألامیلرك استقلال‌امیدلری بوس‌بوتون سونمش، ألام خطه‌سی‌ده ایرانك بر قسمی اولمشدر [١] .

سومیرلر

الجزیره‌نك تاریخاً معلوم اولان اك اسکی حکومتی، (سومیرSumir) لرطرفندن تشکیل اولنمشدر [٢] . سامیلرك ورودندن اول کلدانیه‌یی اشغال ایدن سومیرلر ، شمالدن اینه‌رك بو منطقه‌ده یرلشمش و چوق کچمه‌دن بر حکومت قورمغه موفق اولمشلردر . اك اسکی آقینجیلری تمثیل ایدن (سومیرلر) لر سامی و آری اولمدقلری کبی لسانلری‌ده بوایکی عرقه مخصوص السنه‌دن کلیاً فرقلی ایدی [٣] .

(سومیر) لرك الجزیره‌ده تشکیل ایتمش‌اولدقلری دولت، کلدانیه‌لی‌مورخ (بروسوس)ك بوحوالیده تأسس ایتمش اولان حکومتلر حقنده ترتیب ایتمش اولدیغی جدولده‌کی (مادی) ویا (مادا) دولتی اولدیغی شبهه‌سزدر [٤] . سومیر لساننده (مملکت) معناسنه کلان (مادا Mâda) لفظی ، برنجی (دارا) کتابه‌سنده‌ده بو کونکی (عراق عجم) حوالیسنه

[١] اوپه‌ر ، بویوك آنسیقلوپدی . ح ، ١٣

[٢] king, 135-143

[٣] Crimme, 10-14

[٤] بروسوس، کلدانیه کاهنلردن و(اسکندر کبیر) ك معاصرلرندن‌برمورخدر . بروسوس ، اسکندرك آسیایی استیلاسندن صوکره ، یونان لسانیله کلدانستانك بر تاریخنی یازه‌رق ما کدونیالی حکمدارلك اخلافندن سوریه قرالی (آنطیوخوس) ه تقدیم ایتمشدی . بوقیمتدار اثرك اصلی بالآخره ضایع اولمش ایسه‌ده قبل‌المیلاد برنجی عصرده برحیات اولان (ابولودوس) و (بولیسور) اسملرنده ایکی مورخ ، برچوق جهتلرینی اقتباس ایده‌رك اخلافه نقل ایتمشلردر .

اطلاق ایدیلمشدر . (بروسوس) ك سومیر حکومتنی (مادی) ویا مادا) دولتی نامیله قید ایتمسی مدیه‌لیلرله سومیرلر آراسنده‌کی عرقی قرابتك بر نشانه‌سیدر .

(بروسوس) جدولندن کلدانیه‌نك سومیرلردن اول بر قوم طرفندن مشغول اولدیغی آکلاشیلیور . بو ایلك سکنه‌نك کوشلردن اولدیغی ظن ایدیلمکده‌در . کوشلریکدیکریله محارب رؤسا اداره‌سنده بر حیات بدویانه کچیرییورلردی . بالآخره شمالدن اینن تورانیلر بورالری استیلا ایده‌رك سکنهٔ اصلیه‌یی قسماً طرد و قسماً بلع ایتمش ، (سومیر) دولتی نامیله بر حکومت قورمشلردر . (سومیر) لرك جنوبنده آیری بر حکومت تشکیل ایدن (آقاد) لرك کوشلردن ویا کوشلرله سامیلردن مرکب اوللری محتملدر [١] .

تورانیلر کلدانیه‌یه کلدکاری زمان ، بورالرده طاش اوجاغی و معدن بوله‌مدقلرندن مسکنلرینی ساز وقامشلردن (هوغ) شکلنده انشا ایتمکه مجبوراولمشلردی. فقط صوکره‌لری ساز و قامیش یرینه خورما آغاجی و طوغله قوللانیلمش اولدیغی آکلاشیلیور . هرحالده (سومیر) لر الجزیره‌ده آز زمان ظرفنده تمدن ایده‌رك بویوك شهرلر قورمش ، معظم معبدلر یاپمشلردر .

سومیرلر سایه‌سنده الجزیره خطه‌سی میلادعیسادن اوچ دورت بیك سنه اول بویوك بر مدنیتك بشیکی اولمشدی [٢] . بو مدنیتك مرکزینی، قاعده‌سی (فرات) ، ضلعلرندن بری (شط‌الحی) و دیکری (دجله) نهرلرندن عبارت اولان مثلث شکلنده‌کی ساحه تشکیل ایدییوردی . بو ساحه‌ده (نیپور Nipure) [٣] ، (زیرکیلا Zirgilla) [٤] ، شهرلریله مرکز دینی اولان (اریدو Eridou) بلده‌لری بولنیوردی . بونلردن باشقه (اور Our) [٥] ، (اوروق Ourouc) ، (لاسام La-Same) ، (سیپارا

[١] (له‌نورمان) ، آقادلری تورانیلردن و سومیرلری‌ده کوشلردن عد ایتمش ایسه‌ده، صوك زمانلرده‌کی تدقیقات و کشفیات ، له‌نورمانك بو خصوصده یا کیلمش اولدیغنی میدانه چیقارمشدر . (اوپه‌ر Oppert) ك یك دوغری اوله‌رق ادعا ایتدیکی کبی ، (سومیر) لر شمالدن اینن تورانیلر، آقادلر ایسه کلدانیه‌نك ایلك سکنه‌سنی تشکیل ایدن کوشلردر .

[٢] Clay, Light on the The Testament from Babel, p. 74

[٣] نیپور بلده‌سی الیوم (نیفر) دینیلن محلده ایدی . معبود (بعل) بوراده بولنیوردی .

[٤] زیرکیللا ویا سیرتللا بلده‌سی شیمدیکی (زیرقول) موقعنده ایدی .

[٥] (اور) شهرینك اسمی ، تورکجه‌ده (قلعه) معناسنه کلن (اور) لفظیله مناسبتدار کورنمیور . الیوم سهو اوله‌رق قوللانیلان (اورخان) ، اصلاً (قلعه بکی) دیمکدر. (اور) بلده‌سی شیمدیکی (المجیر) موقعنده ایدی .

sippara) ، (بورسيپ Borsipe) و (قوتى Kouti) شهرلرىده كلدانيه‌نك تاريخجه اهميتى حائز بلادينى تشكيل ايديورلردى [۱] . بوشهرلر ، تورانيلرك ايلك زمانلرينه عائد اولمامقله برابر ، قدم اعتباريله ينه پك اسكى ايديلر . اليوم بوتون بو شهرلرك خرابه‌لرى كشف اولنمشدر [۲] . آكلاشلديغنه كوره ، بوشهرلردن هر برى ايلك زمانلرده مستقل بر حكومت حالنده بولنيورلردى . اكثريا بر شهر ايله جوارنده‌كى اراضيدن عبارت اولان بوكوچوك حكومتلر آره‌سنده محاربه اكسيك اولميوردى . غالب كان حكومت ، مجاور شهرلرى نفوذى آلتنه آليوردى . فقط ، بوحال اوزون مدت‌دوام ايده‌ميوردى .

بوشهرلرده ، مختلف عرقلر آره‌سنده بويوك مقياسده برتصالب وقوعه كه‌رك كلدانى دينيلن ملت تشكل ايتمشدر . بوتصالب بدايتده كوشلرله تورانيلر آره‌سنده وقوعبولمش صوكره‌لرى‌ده سامیلر قاريشمشدر . كوشلرله تورانيلرك امتزاج و تصالبلرى محاربات مديده نتيجه‌سنده وقوعبولديغى محققدر . فقط بردفعه امتزاج وقوعبولدقدن صوكره ، محصول تصالب اولان يكى نسل ، منشألرى حقنده بر افسانه ابداع ايتمشلردر . بوافسانه‌يه

---

[۱] (اوروق) ، بوكون (ورقا) دينيلن محلده ايدى . لاسام بلده‌سى (زنكره) دينيلن موقعده بولنيوردى . قوتى ، زمانمزده (تل ابراهيم) دينيلن يرده ايدى .

[۲] آثوريه وكلدانيه‌ده‌كى ايلك كشفيات شرقى فرانسه‌نك موصل قونسلوسى (بوتا Botta) يه عائددر . ۱۸٤۲ سنه‌سنده محل‌مأموريتنه مواصلت ايدن (بوتا) ، موصلك قارشوسنده‌كى (قيونجق) تپه‌سنده حفرياته باشلامش ، بالآخره (خسرو آباد) دينيلن محلده فعاليتنه دوام ايده‌رك (صارغون) شهرينك خرابه‌سنى بولمشدر . (بوتا) نك خلفى (پلاس Place) ده بوتحريات وحفرياتى ادامه ايتمشدر . (۱۸٤٦) تاريخنده‌ده انكليز علماسندن (لايارد Layard) ، نمرودتپه‌سى دينيلن محلده حفريات اجرا ايده‌رك اولا قديم (قالاق) شهرينك ، متعاقباً‌ده (نينوا) بلده‌سنك خرابه‌لرينى بولمشدر .

بوتاريخدن برمدت صوكره يعنى (۱۸۵۱) سنه‌سنده فرانسه حكومتى (فره‌نل Fresnel) ك تحت رياستنده بر هيئت علميه كوندرمشدر . آثار عتيقه علماسندن مشهور (اوپه‌ر Oppert) ده بوهيئتده داخل بولنيوردى . هيئت ، قديم (بابل) شهرينك يرينى بوله‌رق برچوق كشفياتده بولنمش و پك چوق آثار عتيقه الده ايتمش ايسه‌ده اثناى نقلده بونلر كاملاً نهره دوكوله‌رك محو اولمشلردر . فرانسز هيئتندن صوكره انكليزلردن (تايلور Taylor) ، و (اسميت) آثوريه خرابه‌لرنده ، (لوفتوس Loftus) ايسه كلدانيه‌ده پك مهم كشفياتده بولنمشلردر . فرانسه‌نك (بصره) ويس‌قونسولى (سارزق Sarzec) ده (۱۸۷۸) تاريخنده (تللو) دينيلن محلده حفريات‌ياپدره‌رق كلدانستان حكمدارلرندن (غوده‌آ) نك هيكللرينى كشف ايلمشدر . (بوتا) نك باشلاديغى حفريات وكشفيات ، بونلردن صوكره‌ده دوام ايتمشدر .

کوره ، مبدأده وحشت حالنده یاشایان کلدانیلری تمدین ایدن (عوآننه‌س Oannès) دینیلن انسان باشلی بالیق وجودلی برمخلوقدر . (عوآننه‌س) ، کلدانیلره علم و کتابت اوکرتمش ، اونلری شهراه مدنیته سوق ایتمشدر .

کلدانیه‌نك ایلك حکمداری (آلورروس Aloros) اولدیغنی کوسترن بوافسانه ، طوفان حادثه‌سنی و بابل تفرقه‌سی ایله نهایتلنمکده‌در [١] .

[١] بوافسانه‌یی مصور اولان لوحه‌لر (قویونجق) ده وقوعبولان حفریات اثناسنده کشف ایدیله‌رك (بریتیش موزه‌ئوم) ه نقل اولونمشدر . افسانه‌یه کوره الجزیره سکنه‌سی بدایتده پك سفیل برحالده بولنیورلرمش . بابلستانده (عوآننه‌س Oannès) ، اسمنده بالیق وجودلی ، انسان باشلی و انسان سسلی بر مخلوق ظهور ایدره‌ك خلقه ادبیات ، علم ومعرفت ، صنعت اوکرتمش . شهرلر تأسیسنی ، معبدلر انشاسنی ونهایت هندسه‌یی اوکرتمش . قانونلر وضع ایتمش ، (عوآننه‌س) ، هرکون طلوع شمس ایله برابر دکزدن چیقار ، هیچ برشی ییمکسزین آقشامه قدر انسانلرله برابر بولنورمش . کونش غروب ایدرکن ینه دکزه دالارمش . نهایت بابلده طوغان (آلورروس) ، معبود(بعل) طرفندن انسانلره چوبانلق (حکمدارلق) ایتمکه انتخاب اولنمش . (آلورروس) ، اون سار یعنی اوتوز آلتی بیك ییل [کلدانی خرافاتنه کوره بر (سار Sare) اوچ بیك آلتی یوز (په‌ر Pére)، بر (په‌ر) ده آلتی یوز (سوس Sosse) ، بر (سوس) ایسه آلتمش ییلدر .] حکمدارلق ایتمش . وفاتنده اوغلی (آلاپاروس Alaparos) برینه کچمش . بوده اوچ سار حکمران اولمش . بوندن صوکره (پانتی‌بیبلیا Pantibiblia) شهری [(له‌نورمان) ، بوشهرك قدیم «اورووق = اوروخ» بلده‌سی اولدیغنی ادعا ایدییور .] اهالیسندن (آمیللا روس Amillaros) ، حکومتی أله ایده‌رك اون اوچ سار سلطنت سورمش . بونك زماننده‌ده دکزدن (عوآننه‌س) ه مشابه برمخلوق عجیب چیقمش . بوندن صوکره عینی شهر خلقندن (آمه‌نون Ammènon) ظهور ایده‌رك اون ایکی سار حکمران اولمش . متعاقباً صره‌سیله (آمه‌لغاروس Amelgaros) ، داووس (Davos) (ئه‌وه‌دورانوخوس Evédoranochos) ، (آمه‌مپسینوس Amempsinos)، (اوبارته‌س Obartès) و (کیسوتروس Kissouthros) اسملرنده‌کی برنسلر اجرای حکومت ایتمشلر . (کیسوتروس) زماننده انسانلرآره‌سنده فنالق چیقمش . معبود (بعل) ، نانکور انسانلره مجازات ایتمك ایسته‌مش (کیسوتروس) ه بر کمی یاپه‌رق ایچنه بوتون مخلوقاتدن برر چیفت قویمه‌سنی و بوتون کتابلری‌ده (زیبار) ه کومه‌رك وقوعاته انتظار ایتمسنی امر ایتمش . برمدت صوکره مدهش یاغمورلر یاغمش ، سیلابه‌لر قوپمش . اورته‌لق زندان کبی اولمش . یدی کون یدی کیجه دوام ایدن بوحادثه نتیجه‌سنده هرطرف صو ایله اورتوله‌رك انسانلر کاملاً بوغولمش . یالکز کمیده‌کیلر قورتیلمش . یدنجی کون یاغمور دینمش . صولر تدریجاً چکلمش . کمی‌ده (غوردیه‌ن Gordyaen) طاغنه اینمش . فقط ، بواثناده (کیسوتروس) غائب اولمش . آرامشلر ، چاغیرمشلرسه‌ده کندیسنی بوله‌مامشلر . نهایت مأیوس اولمشلر . فقط کوکدن کلن برسس (کیسوتروس) ك معبودلره قاریشدیغنی وکمیده‌کیلرك کلدانیه‌یه اینه‌رك کومولن کتابلری چیقاروب اونلرك حکمنه اتباع ایتملرینی اخطارایتمش . کمی خلقی‌ده ، بونك اوزرینه یایا اوله‌رق (بابل) ه کیتمشلر وشهری یکیدن تأسیس ایتمشلر . بونلرك خلفلری دیووجودلی

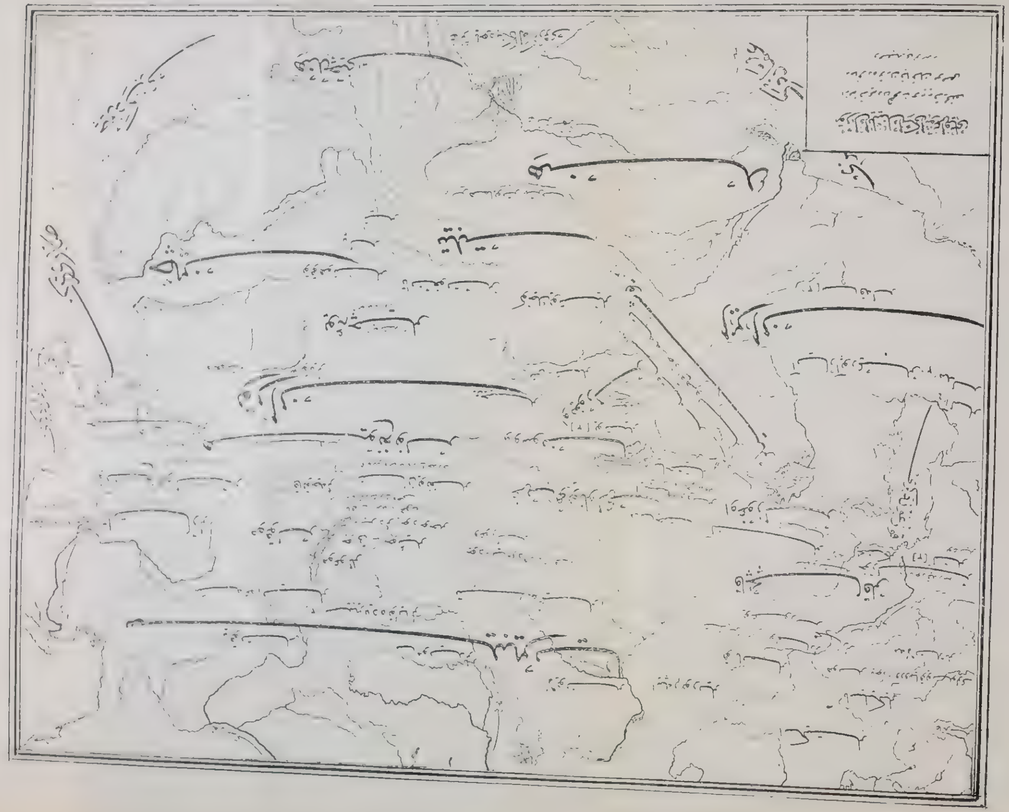

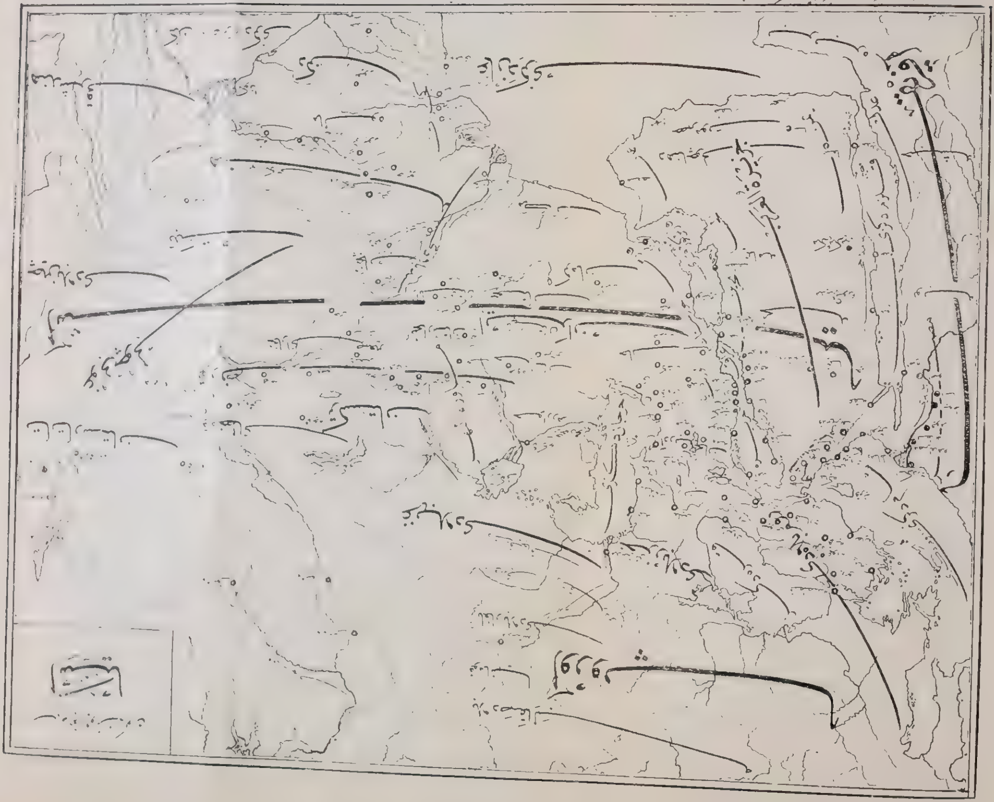

تاریخ نظر اطلاعنی یتشدیره‌بیلدیکی الك اسکی دورلرده (سومیر) لری اوفاق اوفاق حکومتلر حالنده کوریبور. بوحکومتلردن الك اسکیسی (نیپور Nipure) شهرنده تأسس ایدن حکومتدر . بالآخره بوکوچوك حکومتلر برلشه‌رك عادتا برجماهیر متحده تشکیل ایتمشلردر. سومیرلر، قوتلی دشمنلرك مهاجماتنه اوغرادقلری زمان، غرب حدودلرنده‌کی بدوی سامیلردن استمداد ایدییور، اونلرك یاردیمیله دشمنلرینی طرده موفق اولیورلردی . او عصرلرده سامیلردن (فرات) بویلرنده طولاشان عشیرتلر ، مجاورلرنده بولنان سومیر مراکز مدنیه‌سیله مناسبتده بولنییور ، بعضیلری شهرلره کیره‌رك یرلشیور ، سومیرلرك خدمت عسکریه‌سنه کیرییورلردی [١] . سومیرلر مملکتلرینك مدافعه‌سی ایچون جری وجسور محاربلره محتاج اولدقلرندن شهرلرینه التجا ایدن سامی بدویلری حسن صورتله قبول ایدییور ، اونلره (آرامیلر) یعنی (طاغیلر) اسمنی ویرییورلردی [٢] . (سوس) حکمدارلرندن (قودور ـ ناخونتا) ، کلدانیه وبابلی ضبط و بابلده‌کی معبود هیکللرینی (ألام) ه نقل ایتدیکی زمانه قدر سومیرلر بو حالده قالمشلردر . ألاملرك استیلاسندن صوکره کلدانیه خیلی مدت بونلره خرجکذار اولمغی قبول ایتمشدر . بو مدت ظرفنده شهرلری (پاده‌شی) دینیلن راهب حکمدارلر طرفندن اداره ایدیلمشدر. (پاده‌شی) لردن الك اسکیسی میلاد عیسادن دورت بیك بش یوز سنه اول حکمران اولدیغی تخمین‌ایدیلن (اورخانتا) در.

سومیرلر ، تمدن ایتدکدن صوکره اسکی جسارت وچالاکیلرینی غائب ایتمشلردی . شهر حیاتی اونلری عطالت ورفاهه آلیشدیرمشدی . حالبوکه عراق ایله شام آره‌سنده‌کی بادیه‌ده کوچبه برحالده یاشایان (سامی ـ کوش) عنصرلر ، بالعکس بداوتك تأمین‌ایتدیکی جسارت وزندکی ایله متحلی بولنیورلردی . نهایت بونلردن فرات نهری قربنده طولاشانلردن برقسم، آقاد حوالیسی پرنسی (شارغانی‌ـشاری Sargani.Sari) یعنی (شارغون) اداره‌سنده سومیرلر اولکه‌سنی ضبط وآقاده الحاق ایلمشلردر [٣] . بوحادثه‌دن صوکره

وقوتلی انسانلر اولمش . فقط قوتلرینه مغرور اوله‌رق کوکلره ، معبودلرك یاننه چیقمق ایسته‌مشلر. بابل قوله‌سنی یاپمغه قالقمشلر . فقط قوله کوکه دوغرو چیقنجه معبودلر قیزمش ، عمله‌نك دیلینی ده‌کیشدیرمشلر. آرتق کیمسه کیمسه‌نك دیدیکنی آکلامیه‌رق طاغیلمغه مجبور اولمشلر !...

[١] Bawlinson, Five great Monarchies, II 419-483

[٢] جرجی زیدان ، العرب قبل‌الاسلام . ج ، ١ . ص ، ٣٤ ، ٣٥

[٣] آقادجه الك اسکی کتابه‌لر (آغاده Agade) حکمداری (شارغون Sargon) طرفندن

کلدانیه‌ده‌کی تورانیلرك نفوذ وقدرتی منخسف اوله‌رق یرینه (سامی ـ کوش) عنصرینك سلطه‌سی قائم اولمشدر. بونلره عائد کتابه‌لر ، سامی لهجه‌سیله یازیلمشدر [۱] .

(شارغون) ك اوغلی وخلفی (نارام زین) دورنده (سومیر) لر آره‌سنده ینه برحرکت استقلالیه باشلامش اولدیغی آکلاشیلیور : (تللو) حفریاتیله ألده ایدیلن آثار عتیقه‌دن (پاده‌شی) لردن (اورباثو) نك وبوندن صوکره‌ده (غودی‌یا) نك کلدانیه‌ده حکومت ایتدکلری آکلاشیلمشدر. (غودی‌یا) دن صوکره (اور) شهرنده (اورباثو) نك اوغلی (دونغی) اجرای حکومت ایتمشدر . (تللو) کشفیاتی ، بونلر زماننده ، کلدانیه‌ده ، بر چوق معبدلر انشا وسومیر لساننك استعمال ایدیلمش اولدیغی ناطقدر . فقط بالآخره حکم ونفوذ (لاسام) ده‌کی پرنسلره کچمشدر . بوتون بونلر ، (شارغون) ك خلفلری زماننده حکومتك سومیرلرله مشترك اولدیغنی کوسترمکده‌در.

فقط تورانیلرك بونفوذی تمادی ایده‌مه‌مش ، میلاد عیسادن (۲۰۵۰) سنه اول سامیلردن (سامو ـ ابی) طرفندن تأسیس ایدیلن برنجی دولت بابلیه ایله سومیرلرمملکتی کاملاً سامیلرك تحت حکمنه کچمشدر . (بروسوس) جدولنده‌کی (دولت عربیه) اولدیغی قوتله تخمین ایدیلن برنجی دولت بابلیه زماننده الجزیره‌نك سیاسی تمامیله سامیلشمشدر[۲] .

کلدانستانده ایلك مدنیتی قورمش اولان تورانیلرك ، فرات ساحللرینه کلدکلری زمان اولدقجه متمدن بر حالده بولندقلری آکلاشیلیور. فقط ، مستعد اولدقلری قابلیت تمدنی ، بالخاصه الجزیره‌ده یرلشدکدن صوکره اظهار ایده‌بیلمشلردر. (خط میخی) ویا (خط مسماری) دینیلن یازینك ایجادی بو قابلیتك بر اثری اولدیغی کبی حیات ایچون ضروری اولان صنایعده کوستردکلری موفقیتده لایزال برشاهدیدر. سومیرلرك بو یازیسی ، برطاقم خطوط واشکالدن عبارت ایدی [۳] . فقط بالآخره بو بسیط خط

یازدیرمشدر. آقادجه کتابه‌ده سومیر لسان وادبیاتنك درین تأثیراتی محسوسدر . آقادجه کتابه‌لری یازدیران حکمدارلردن صوکره، بابلستانده تکرار سومیرلرك نفوذی باشلامشدر. شارغون میلاددن (۲۵۰۰) سنه اول کلمشدر .

King, 158 et 225 [۱]

[۲] حضرت براهیمك کلدانیه‌دن ارض کنعانه هجرتی (حمورابی) دولتی نامیده ویریلن بو حکومت زماننه مصادف اولدیغی ادعا ایدیلیور.

Clay, 75 [۳]

میخی‌نی ترقی ایتدیرمش، افکارك اشکال وتصاویر ایله ارائه‌سی اصولنی‌ده بولمشلردر [١] . تورانیلردن صوکره کلدانیه و آثوریه‌ده یرلشن قوملر ، بویازی‌یی قوللانمقده دوام‌ایده‌رك یکی کلدانیه و آثوریه خطنی وجوده کتیرمشلردر .

خط مسماریلری محتوی اوله‌رق کشف اولنان طوغله‌لرك بعضیلری لوحه، بعضیلری‌ده منشور ، اسطوانه و اهرام شکلنده‌در . بو طوغله‌لر اوزرینه یازی یازمق ایچون اوچ کوشه‌لی معدنی بر بچاق استعمال اولندیغی ظن اولنیور . کشف ایدیلن لوحه‌لردن ، ایلك یازیلرك أو ، طاغ کبی مواده عائد شکللردن عبارت اوله‌جنی آکلاشیلیور. بالآخره شکلی یازی تکامل ایده‌رك هجائی یازی‌یه انقلاب‌ایتمش ، هرهجایی کوسترمك اوزره برطاقم اشارتلر قوللانیلمشدر . خط مسماری لوحه‌لرنده سطرلر عمودی یازلمشدر . قرائتلری‌ده صاغدن صوله دوغریدر [٢] .

سومیرلرك دینی‌ده، اساس اعتباریله اقوام تورانیه‌نك دینلریله مناسبتداردر. تورانیلرك (یر) ، (کوك) و (صو) کبی عناصر طبیعیه‌یه اسناد ایتدکلری قدسیت ، اسکی کلدانیه

[١] خط مسمارینك اشکال و تصاویر ایله ارائه‌سی اصولنه L'écriture cunéitorme idéographique) دینیلیرکه بونك‌ده شرف اختراعی سومیرلره عائددر. خط میخی‌نك منشأی، رسم یازیسی‌در . بویازی بالآخره آقادلرله بابلیلرك وحتی آثوریلرك خطوطنه اساس اولمشدر . سومیرلردن (لاغاش Lagach) یعنی شمدیکی (تللو) حوالیسنده حکمران اولان (غوده‌آ Cudea) دورینه عائد خط مسماری ایله یازلمش برچوق کتابه‌لرکشف اولنمشدر. بوکتابه‌لر قبل‌المیلاد (٢٣) نجی عصره عائددر . ساملیردن (سومیر) لره خلف اولان ایلك قوم (آقاد)لردر. آقادلردن‌صوکره برآرالق بابلستان‌تکرارسومیرلره کچمشدر. بودفعه‌ده (اور Ur) یعنی بوکونکی (المخیر) بلده‌سی پایتخت‌اولمشدر . صوك زمانلرده بوخاندانه عائد دها برچوق کتابه‌لر کشف اولنمشدر .

[٢] خط مسماری قرون‌وسطاده اونوتیلمش کبی ایدی . فقط ، اون سکزنجی عصر میلادینك نصف اخیرنده اوروپاده بو اسکی خطلری اوقومق مراق باشلامش ، برچوق عالملر حیاتلرینی بو یازینك حله حصر ایتمشلردر . بوخصوصده ایلك اوغراشان ذوات میاننده (نیبور) ، (مونته‌ر) و (غروته‌فه‌ند) اسملری شایان ذکردر . فقط ، یازینك حلی آنجق ایرانده کشف ایدیلن لوحه‌لر سایه‌سنده ممکن اوله‌بیلمشدر . انکلیز علماسندن مشهور (هانری راولینسون H Rawlinson) بو کتابه‌لری تدقیق ایده‌رك نهایت اسکی زند لسانیله یازیلان قسملرینی حل وقرائت ایده‌بیلمش و بو سایه‌ده آثور ، بابل و مدیه یازیلرینك‌ده حل وقرائتی تحت‌امکانه کیرمشدر . مستر (لایارد) ك (قویونجق)ده‌کی حفریاتی (١٨٤٩-١٨٥١) نتیجه‌سنده کشف‌اولنان بك‌مهم کتابه‌لر، بویولده‌کی فعالیتی آرتیرمش، انکلتره‌ده (اسمیت Smit) ، و (هینقس Hincks) ، فرانسه‌ده (دوسولسی De Sauley) ، و(له‌نورمان) کبی عالملر ، تاریخ بشریتك اوتوز عصر اوله عائد برچوق جهتلرینی احیایه موفق اولمشلردر .

سکنه‌سنك دینلرنده‌ده کوریلور [۱] . کلدانیلرك معبود اتخاذ ایتدکلری (سیاره) لردن هر برینه بر رنك اسناد ایتملری‌ده تورانیلرك شمال ، جنوب ، شرق و غربدن هر برینه تخصیص ایتدکلری رنکلرله مناسبتدارودر . کلدانیلرك کوك معبودی (آنو) ، ارض معبودی (بعل) ویا (بەل) و صو معبودی (ئەآ) ده تورانیلرك (کوك تاکری) ایله (یر صو) لرینك عینی‌در . کلدانیه‌ده کونشه، آیه وسیاره‌لره معبودلق صفتی ویریلمسی، نجوم پرستلك آیینلرینی طوغورمش ونتیجه‌ده‌سحربازلق راوج بولمشدر . کلدانی کاهنلری تورانی شامانلره نسبتله دها مترقی و دها منور اولمقله برابر ، اساس روللری اعتباریله ، متحد ایدیلر . اونلرده دنیایی غیر مرئی ارواح ایله مالی طانیور ، هواده ، صولرده ، یر آلتنده خلاصه هر طرفده ارواح کوریبورلردی . ارواحك الك چوق چوللرده بولندیغنه اعتقاد ایدیلیوردی . بو عقیده همان عیناً بوتون اسکی تورانیلرده موجود ایدی. اسکی تورانیلر کبی اسکی کلدانیلرجه‌ده بوتون خسته‌لقلرك، بالجمله فنالقلرك مصدری بو غیر مرئی جنلر ایدی . جنلری قاچیرمق ایچون ، شامانلرك یاپدیغی کبی ، افسونلر اوقونور ، طلسملر یاپیلیر ، بوکولر ترتیب اولونوردی .

اورال ـ آلتای اقوامی

یوقاری آسیانك سامی و آری اولمیان اقوامنه ؛ اوته‌دنبری ؛ عمومی بر اطلاق ایله (تورانی) نامی ویریلدیکی کورولمشدی. منشأی (آوەستا) یه طایانان بواسم ، پك عمومی و شموللی ایدی. عربلر ، کندیلرندن ماعدا اقوامه (عجم) دیدکلری کبی اسکی ایرانیلرده کندیلریله همعرق اولمیان قوملره (تورانی) دییورلردی . کرچه بو اسم تاریخه مال ایدیلدکدن صوکره آزچوق برخصوصیت کسب ایتمشدی . فقط ینه‌مبهمیتدن قورتیله‌مامش اولدیغندن ، اون طقوزنجی عصردن اعتباراً (اقوام تورانیه) یه مقابل (اورال ـ آلتای اقوامی) تعبیری اقامه ایدیلمشدر . بو تعبیرك ، پك مبهم اولان (اقوام تورانیه) تعبیرینه نسبتله علمی بر قیمتی اولدیغی شبهه‌سزدر . چونکه اورال ـ آلتای تعبیری ، بشیکلری و تکامل تاریخلرینك صحنهٔ انکشافی .و ایکی سلسله آره‌سنده‌کی ساحه‌یه طایانان قوملری کوسترمك کبی بر معنایی مفیددر . دیمك‌که لسانیات نقطهٔ نظرندن (اورال ـ آلتای)

---

[۱] تورانیلرك وبالخاصه تورکلرك اسکی دینلری‌حقنده (تاریخ ادیان) عنوانلی اثرمزده مفصل معلومات ویریلمشدر .

اقوامی نامی آلتنده جمع ایدیله‌بیله‌جك بر غروب واردر . اون طقوزنجی عصرك نصف اولندنبری لسانیات عالملرینك اجرا ایتدكلری تدقیقات ، بویله بر غروبك موجودیتنی قبول ایتدیرمشدر . چونكه مختلف منطقه‌لرده ساكن و بوغروبه داخل اولان برچوق قوملره عائد لسانلر مشترك قواعد صرفیه ایله برلشه‌بیلدكلری وبناءً علیه آرالرنده‌بروحدت بولندیغی آكلاشیلمشدر . بولسانی عائله، بنیه اعتباریله (كثیرالهجاء) ویا (السنهٔ التصاقیه) دینیلن غروبی تشكیل ایتمكده‌در .

لسانیات عالملرندن بعضیلری ، (باسق le Basque) لسانی ، آمریقا لسانلرینی ، (دراویدیلر Dravidiennes) لسانلرینی .... الخ‌ده (اورال ـ آلتای) غروبنه الحاق ایتمك ایسته‌مشلردر[١] . فقط بو نظریه صمیمی اولمقدن زیاده پارلاق ، بناءً علیه (السنهٔ تصریفیه) نوعندن اولملرینه باقه‌رق سامی و آری لسانلرینی توحیده معطوف نظریه قدر جدیتدن محرومدر .

(اورال ـ آلتای) غروبی آلتنده طوپلانان قوملر، لسانلری اعتباریله باشلیجه ایكی زمره‌یه آیریلمشلردر . اورال زمره‌سی ، (فینو ـ اوغریه‌ن) دینیلن مجارجه ایله فینجه‌دن مركبدر. (ساموئید) لرك لهجه‌سی‌ده بوزمره‌یه الحاق ایدیلمشدر . آلتای زمره‌سی ایسه (تورك ـ تاتار) لهجه‌لرینی احتوا ایتمكده‌در .

اورال ـ آلتای غروبنه داخل اولان قوملرك لسانلری آره‌سنده‌كی بومناسبته استناد ایدن عالملر ؛ تاریخدن واعصار متعاقبه‌ده وقوعبولان كشفلردن‌ده استفاده ایده‌رك ؛ بوغروبه داخل اولان قوملرك منشأی و حدتلرینه دائر بر نظریه فورمشلردر .

اولجه‌ده بحث ایتدیكمز بو نظریه‌یه كوره لسانلری التصاقی نوعدن اولان قوملرك منشأی (مركزی بویوك آلتای) ایله (سایان طاغلری) و (اوبی) ، (ایرتیش) نهرلری آره‌سنده‌كی واسع منطقه‌در . ازمنهٔ اولیه‌ده، بوكون فینوا ـ اوغر، ساموئید، تورك ـ تاتار دینیلن زمره‌لری تشكیل ایدن قوملرك جدلری ، بو منطقه‌ده بربرلرینه مجاور اوله‌رق یاشامشلردر .

لسانیات عالملری اولجه اورال ـ آلتای غروبنه داخل اولان قوملری، فینوا ، ساموئید ، تونغوز ، موغول و تورك ـ تاتارناملریله بش زمره‌یه آییرمشلردی . فقط ، بالآخره وقوعبولان كشفیات و تدقیقات نتیجه‌سنده بوایلك تصنیف بر چوق تحولاته اوغرامش ،

[١] ژیرار دوریال ، اورته آسیایه دائر خاطره . ص ، ٧٩

(هوسلاب Houslab)، (هونفالوی Hunfalvy) ، (قاسترەن Castren) و (ماکس موللر Max Muller) کبی متخصصلر طرفندن یکی یکی تصنیفلر یاپیلمشدر .

اورال ـ آلتای اقوامی حقنده علمی تدقیقاتیله اشتهار ایدن (هوسـلاب) ، اسکی تصـنیفده اولدیغی کبی موغوللرله تونغوزلرك اورال ـ آلتای غروبنه ادخال ایدیلدیلرینه معارضدر . بوخصوصده (هوسلاب) ایله همفکر اولان (اونفالوی) شوسطرلری یازییور: «اکثری مؤلفلرك اقوام تورانیه میانه ادخال ایتدکلری مانچولرله موغوللری ، بز بومیانده تعداد ایده‌میه‌جکز . (هوسلاب) ك ادعا ایتدیکی کبی، فیزیولوژی و آنتروپولوژی‌یه عائد وصوك درجه حائز اهمیت اولان بر طاقم سـببلر ، بو ایکی قومك اورال ـ آلتای غروبنه ادخال ایدیلملرینه مانعدر . موغول و مانچو لسـانلرنده بولنان تورانی بعضی کلمه‌لره کلنجه ، بونلرك، آورال ـ آلتای اقوامندن بعضیلریله مدت‌مدیده وقوعبولان تماس ومجاورت نتیجه‌سنده انتقال ایتمش اولدقلری شبهه‌سزدر . موغول ومانچولرله اورال ـ آلتای اقوامنك فیزیولوژی و آنتروپولوژی نقطهٔ نظرندن اولان فرقلری و لسـانلرینك صرفلری آره‌سنده کوریلن آیریلیق، بوایکی قومی منشأ اعتباریله ـ اورال آلتای غروبنه ادخال ایتمکه مساعد دکلدر...[١]»

(هوسلاب) طرفندن ترتیب ایدیلن تصنیفه کوره (اورال ـ آلتای) غروبنه داخل اولان قوملر ، بروجه آتی ، اون آلتی زمره‌دن عبارتدر :

١ . — ساموئیدلر	٩ . — چوواشلر
٢ . — اوستیاقلر	١٠ . — باشقردلر
٣ . — استونیلر	١١ . — تاتارلر
٤ . — لیوونیلر	١٢ . — تورکلر
٥ . — فینوالر	١٣ . — مجارلر
٦ . — لاپونلر	١٤ . — تورکمنلر
٧ . — پرمیلر	١٥ . — یاقوتلر
٨ . — اوغورلر	١٦ . — قیرغیزلر [٢]

[١] اونفالوی ، تورانی قوملرك مهاجرتلری . س ، ٨٩

[٢] Unterschugen zur vergleichenden gramatik des finichen Sprachstammes, Von Weske - Leipzig , 1873.

مجار عالملرندن (هونفالوی) اون آلنی شعبه‌یه آیریلان اورال ـ آلتای اقوامنی؛ فیلولوژی‌یه استناداً ؛ دورت بویوك زمره‌یه آییرمشدر [١] :

١ . — فینوا زمره‌سی		لاپونلر فینوالر استونیلر لیوونیلر
٢ . — اوغور زمره‌سی		سورزانلر ووتزاقلر موردوینلر مجارلر ووغوللر اوستیاقلر
٣ . — تورك زمره‌سی		تورکلر تورکمنلر چوواشلر یاقوتلر
٤ . — ساموئد زمره‌سی		ساموئیدلر

(هونفالوی) نك شو تصنیفی ، مشهور (ماکس موللر) ك تصنیفندن پك آز فرقلی اولدیغندن بوصو کنجینك ذکرینه لزوم کورمیورز . فقط ، (قاستره‌ن) طرفندن ترتیب ایدیلن تصنیف ، هم (هونفالوی) ، هم‌ده (ماکس‌موللر) ك تصنیفلرندن آز چوق فرقلرله آیریلقده‌در :

قاستره‌نك تصنیفی

١ .— اوغربیه‌ن ویا اوغور زمره‌سی		ا — اوستیاقلر ب — ووغوللر ج — مجارلر

[١] Nyelvtudomanyi közlémények Hunfalvi Pal-Pesten, 1865 .

۲ . — بولغار زمره‌سی
- ا — موردوآنلر
- ب — چه‌ره‌میسلر
- ج — چوواشلر

۳ . — پرمی زمره‌سی
- ا — پرمیلر
- ب — سورزانلر
- ج — ووتزاقلر

٤ . فینوا زمره‌سی
- ا — فینوالر
- ب — استونیلر
- ج — لاپونلر

٥ . — ساموئد زمره‌سی
- ا — زوراق ـ ساموئیدلر
- ب — تاوژی ـ ساموئیدلر
- ج — اوسحاق ـ ساموئیدلر
- د — قاماسسینلر

نقل ایتدیکمز تصنیفلر آراسنده اهمیتلی فرقلر ، اورال ـ آلتای غروبنه ادخال ایدیلمش اولان قوملرك لسانلری حقنده‌کی تدقیقاتك ، هنوز اکمال ایدیله‌مه‌مش اولدیغنی کوسترمکده‌در . بوندن باشقه غروبه داخل اولان قوملرك لسانلری آراسنده کوریلن منشأی وحدتك ، آنتروپولوژی ساحه‌سنده‌ده موجود اولوب اولمدیغی صورت قطعیه‌ده تعین ایتمه‌مشدر . هرحالده ، بوکونکی معلوماتمزه کوره ، بومسئله‌نك صورت قطعیه‌ده کسدیریله‌سی امکانی یوقدر .

اورال ـ آلتای اقوامنك منشأی برلکارینی مدافعه ایدن عالملرك اك آتشلیلری (قاستره‌ن) ، (هونفالوی) ، (اویفالوی) ، (وامبه‌ری) ، (ژیرار دوریال) کی معروف سیمالردر . (قاستره‌ن) ساموئدلرك ملی دستان وعنعنه‌لری حقنده‌کی تدقیقاتك کندیسنده بونلرك طوفان هنکامه‌سنده (سایان) طاغلرینه چکلمش اولدقلری یولنده برقناعت حاصل ایتدیکنی بیان ایتمکده‌در . عینی مؤلفه کوره ، ساموئدلرك کندیلری‌ده آلتایلردن هجرت ایتمش اولدقلرینی ادعا ایدییورلرمش [۱] .

[۱] اویفالوی . مهاجرت اقوام . ص ، ۸۹

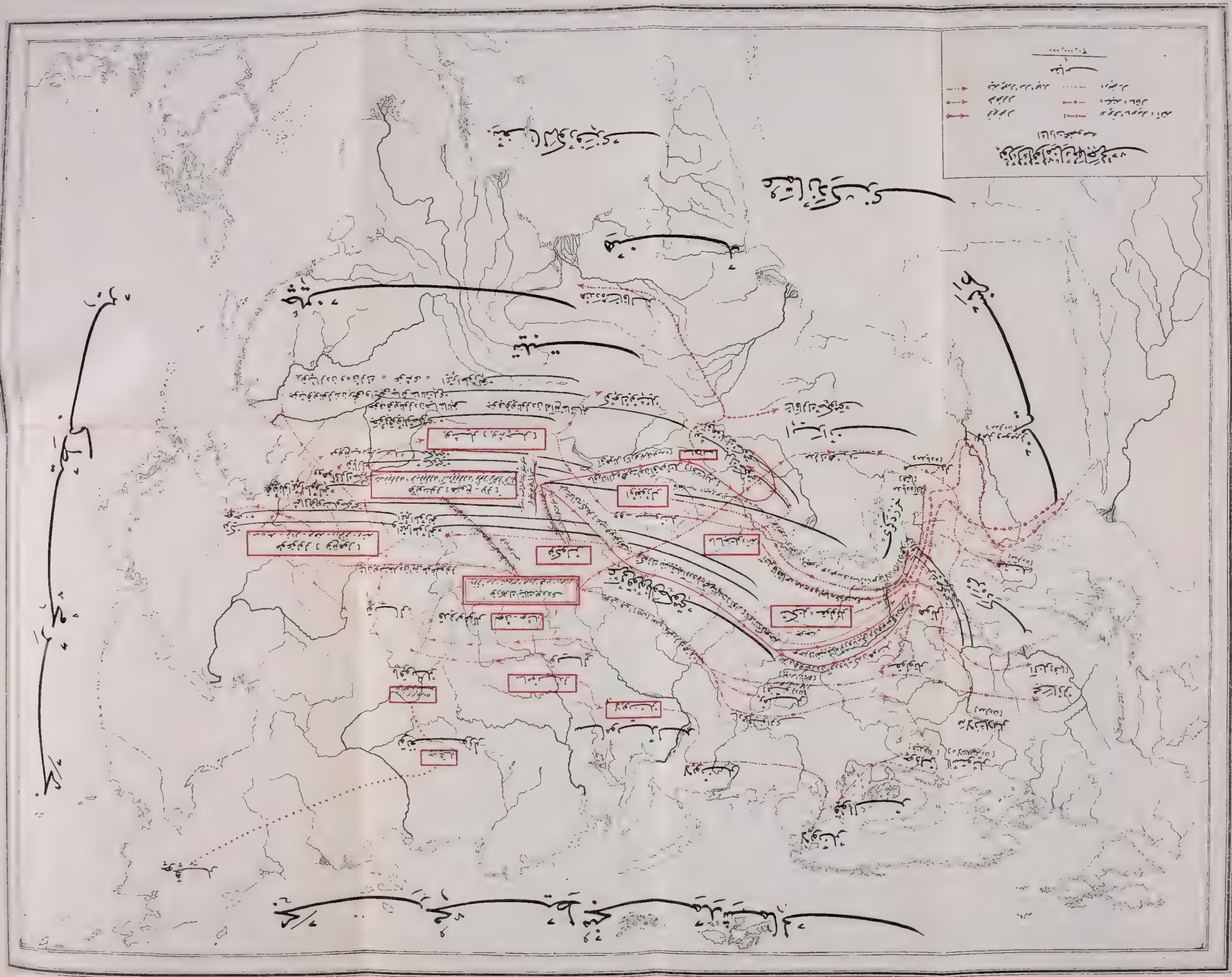

(قاسترەن)، ساموئدلر وتورکلر کبی فینوالرکده ایلك بشیکی آلتای منطقەسی اولدیغی قناعتندەدر . مجـار عالملردن (چوما Xoma) بر آرالق فینوالرك منشـأنی (تیبت) حوالیسنده آرامغه قالقمش ایسەده مساعیسی مثبت بر نتیجه ویرەمەمشدر [١] . بالعکس (قلاپروت Klaproth) و (ریتر Ritter) کبی عالملرك (قاسترەن) تدقیقاتنه انضمام ایدن تتبعلری ، (چوما) طرفندن اورتەیه آتیلان فکرك هیچ بر اسـاسه مستند اولمدیغنی اثبات ایتمشدر . (قاسترەن) ، فینوالرك وقتیله آلتای ساحه‌سنده بولندقلرندن بحث ایدرکن دییورکه: «سیبریا تاتارلری وقتیله آلتای ساحەسنده (آق-قاراق) نامنی ویردیکلری پارلاق کوزلی برقوم ساکن اولدیغنه دائر بر افسانه نقل ایدییورلر . بوافسانەیه کوره آق-قاراقلر برزمانلر آلتای منطقه‌سـندن سیبریایه قدر امتداد ایدن سـاحەیی اشغال ایدییورلرمش . الیوم بوساحەلرده تصادف ایدیلن قدیم‌مزارلق تپەلری بو آق-قاراقلره اسناد ایدیلمکدەدر. اسکی چین مورخلری‌ده (تاغنو - اولا) سلسله‌سنك شمال‌ورسانده صاری یاغیز وآچیق قومرال بر قومك ، جنوب و رسـاندەده تورکلرك اقامت ایتدکلرینی خبر ویرمشلردر . چین منابعنك بحث ایتدیکی آچیق قومرال قوم ، شبهەسز ، فینوالرك اجدادی ایدی . فینوالرك کندیلرینه ویردکلری (سوعومی Suomi) اسمی ایله (ایرتیش) نهرینك منبعی جوارنده کائن برمحلك آدی اولان (سومی Sumi) لفظی آراسـندەکی مقارنت، فینوالرك وقتیله ایرتیش منبعی جوارندەکی بو محلده اقامت ایتمش واوراده ایکن طاشـیدقلری اسمی ، مهاجرتلرندن صوکرەده محافظه ایلمش اولملریله ایضاح اولنه‌بیلیر .

بوندن باشقه ، آلتای منطقه‌سـندەکی نهر وایرماق اسملرندن بر چوغنك یا عیناً ویا جزئی برتغیرایله الیوم فینوالسانلرنده مستعمل اولدقلری کوریلیور: اورته آسیا سکنه‌سنك (ینیسەئی) نهرینه ویردکلری (کم Kem) اسمنی، فینوا لهجەلرنده ینه (نهر) معناسـنه اولەرق بولیورز . بولفظ ، فینلرك مختلف لهجەلرنده (نهر) معناسنده اولمق اوزره (کم Kem) و (کمی Kemi) کبی ایکی‌شکلده مستعملدر. عینی ماده اصلیەنك (کیمی Kymi) شکلی ایسه (آنانهر) معناسنی افاده ایتمکدەدر .

[١] چوما ، چین وقایع‌نامەلرنده وقتیله تیبت حوالیسـنده سـ کن اولدقلری خبر ویریلن (اوغور ougour) لری مجارلرك اجدادی ظن ایتمشدی . حالبوکه بورادەکی (اوغور) لرك تورك عرقندن اولان اویغورلر اولدیغی شبهەسزدر . فقط ، (چوما) بردفعه بو ظنه دوشمش اولدیغندن وثائق لازمه بوله‌بیلمك امیدیله (تیبت) ه قدر کیدەرك مناسترلردن برنده اون برسنه قالمش وبوتون بومدتی بیهوده تحریات ایله کچیرمشدر .

بو مناسبت (ينيسه‌ئى) نهرينك (سيمى Symi) ، (ايژا Ija) و (ايژوس Ijus) قوللرينك اسملريله فينوالرك (سيمو Simo) و (ايژوقى Ijoki) چايلرينك اسملرى آره‌سنده‌ده موجوددر . ينيسه‌ئى‌نك ديكر بر قولنك آدى اولان (اوژا oja) لفظى‌ده فينوا لهجه‌سنده (چاى) معناسنه‌در. ينه بونهرك بشنجى قولنك آدى‌اولان (ژوغا Joga) لفظنك‌ده فينوا لساننده‌كى (ژوكى Joki) ولاپون ديلنده‌كى (ژوغا Joga) لفظلريله اولان قرابتى پك واضحدر. ينيسه‌ئى‌يه آقان قوللردن برينك‌ده (قولوا Kolva) اسمنده‌اولديغنى بيليورز. حالبوكه فنلانديا‌ده (په‌رم Perme) ايله (آرقانژل) جوارنده ، (باليغى چوق صو) معناسنه اوله‌رق بواسمده بر چاى موجوددر .

ينيسه‌ئى نهرينك منبعى ياقيننده‌كى ايكى طاغدن يوكسكى ، يرليلر طرفندن (قرقى طاشكيل) وآلچاغى‌ده (آلا طاشكيل) اسملريله ياد ايديلمكده‌در . بوايكى اسمك ايلك لفظلرى فينوا لساننده يوكسك معناسنه كلن (قورقيا Korkia) لفظيله آلچاق معناسنى‌افاده ايدن (آلا Ala) كلمه‌سنى خاطرلاتمقده‌در .

(قاستره‌ن) برطرفدن بوكبى لسانى‌مناسبتلره ديكر طرفدن‌ده، اليوم آلتاى حواليسنده (اوبى) و(ايرتيش) نهرلرى بويلرنده اقامت ايدن و (يوغريلر Yougriens) ، (اوغريلر Ougriens) ناملريله يادايديلن (اوستياقلر) له (ووغوللر) ك فينوالره اولان قرابتنى نظر اعتباره آله‌رق ، نظريه‌سنى پك قوتلى كورمكده‌در [۱] .

لسانيات عالملرينه كوره ، اورال ـ آلتاى اقوامنك آنا ديللرى بر مجهالى ايدى . (هونفالوى) ، مشهور عالملردن (اوپه‌ر Oppert) و (له‌نورمان Lenormant) ك شايان تقديرمساعيلريله معلوم اولان (سومير Sumir) لهجه‌سنى بيله بو آنا ديلنه پك‌ياقين بوليور . سومير ديلنى ، توران لهجه‌سنك بويوك همشيره‌سى تلقى ايدن (اونفالوى) يه كوره سانسقريت ، السنۀ آريه‌يه نسبتله نه‌موقع اشغال ايديورسه سومير ديلى‌ده السنۀ تورانيه‌يه نظراً عينى‌موقعى اشغال ايتمكده‌در [۲]. بو اسكى لهجه‌يى السنۀ‌تورانيه‌نك بويوك همشيره‌سى تلقى ايتمك حقيقته داها موافق كوريله‌بيلير . لسانيات عالملرندن (قاستره‌ن) ،

[۱] Migrations des peuples Touraniens, p. 98

[۲] Ujfal. Migra. des peup. Touraniens

(قروز Kruse) ، (مولر) ، (سژوغرن Sjogrèn) ، (قوسقينان Koskinan) ، و (هونغالوی) كبی ذاتلر ، لسانی قرابت ومناسبتلره استناداً ، اورای ـ آلتای اقوامنك بربرلرينه نسبتله زمان مهاجرتلرينی بيله تعيينه قالقشمشلردر . بالخاصه مجار فيلولوغی (هونغالوی) ، (تورك) ، (فينوا) و (اوغور) لسانلرنده اولا عددلره ويريلن اسملرك مقايسه‌سنه ، ثانياً فعللرك آلدقلری شكللره استناداً فينوالرله اوغورلرك آلتايلری برابرجه ترك ايتمش وبالآخره آيريلمش اولدقلری ادعاسنده بولنمشدر .

فقط يوقاريده ذكر ايتديكمز جدوللرده‌كی مخالفندن‌ده آكلاشيله‌جغی اوزره، اورال ـ آلتای لسانلری حقنده‌كی تدقيقات، عائد اولدقلری قوملر آراسنده‌كی مناسبتی تعيين ايتديرمكه هيچ‌ده كافی دكلدر . اساساً صوك زمانلرده ، (اورال ـ آلتای) عنوانی‌ده علمی موقعنی غائب ايتمشدر . مجاروفين لسانيات عالملرينك همت وغيرتيله بو ايكی لسانك مبدأده مشترك بر (فينو ـ اوغريه‌ن) زمره‌سی تشكيل ايتمكده اولدقلری تحقق ايتمشدر . فقط تورك لهجه‌سنك بو ايكی لسانله اولان قرابتی و بو قرابتك شمول و اهميتی ظن اولنديغی قدر دكلدر. صوك زمانلرده (فينو ـ اوغريه‌ن) زمره‌سنه عائد لهجه‌لرله مختلف تورك لهجه‌لری آره‌سنده اساسی برعلاقه بولنديغی ادعا ايدنلر چوغالمقده‌در. تورك زمره‌سنه عائد لهجه‌لرك فينو ـ اوغريه‌ن زمره‌سنه منسوب لهجه‌لره درجهٔ قرابت ومناسبتی هنوز نه قدر مبهم ايسه، موغول ومانچو لهجه‌لرينه اولان مناسبت وقرابتی‌ده او درجه مشكوك و مظلمدر . بو قدر مبهم ومشكوك مناسباته استناداً بونلر آره‌سنده منشأی وعرقی بر رابطه قبول ايديله‌ميه‌جكی پك طبيعی‌در . موغول و مانچو لهجه‌لرنده بعضی تورکجه كلمه‌لرك موجوديتی‌ده ، عرقی مناسبتدن زياده محيطی بر مقارنت و اختلاطله داها اييی ايضاح اولنه‌بيلير . تورك و موغول انموذجلری آره‌سنده عرقی برمناسبت وارسه بونك هر حالده ايرانيلرله جرمانلر آره‌سنده‌كی مناسبتدن داها ياقين اولمديغی شبهه‌سزدر . بوكا رغماً ، اوته‌دنبری غرب عالملری طرفندن توركلرله موغوللر، همعرق كبی كوستريلمكده‌در. بونك باشليجه سببی بوايكی قوم آره‌سنده‌كی محيطی مجاورت ، دائمی مناسبت ايله (تيموچين) خاندانك ادوار حاكميتنده وقوعبولان تصالب‌در. فقط، بو تصالب نتيجه‌سنده بالخاصه اورته وغربی آسياده تمثيل كيفيتی توركلرك لهنه اولمشدر .

اورال ـ آلتای اقوامنك مهاجرتلری

و

استیلا یوللری

تاریخك اك اوزاق و بزجه تمامیله مجهول اولان زمانلرنده آسیای مرکزینك بویوك استپنده ساكن اولان قوملر ، وقت وقت ، بو ساحه‌دن چیقه‌رق شماله ، غربه ، جنوبه طوغری بر طاقم آقینلر یاپمش، باشقه محیطلره کوچمشلردر .

تورانیلری بو آقینلری یاپمغه ، یعنی هجرت ایتمکه سوروکله‌ین سبب عجبا نه ایدی . . بونی ، صورت قطعیه‌ده تعیین ایتمك بزم ایچون ممکن دکلدر . چونکه تاریخك قرا کلقلرینه کومولمش اولان زمانلرده وقوعه کلن بو مهاجرتلرك یالکز سببلری دکل زمان وقوعلری بیله بزجه تمامیله مجهولدر . احتمالکه بو قوملردن بر قسمنك دیکرلری اوزرینه اجرا ایلدکلری تضییقلر ویا وقت وقت آره‌لرنده باش کوسترن سورکلی قحطلر ، اونلری ایلك یوردلرینی ترك ایده‌رك باشقه طرفلره کوچمکه اجبار ایلمشدر . تورانیلری هجرته سوق ایدن سبب هر نه اولورسه اولسون ، محقق اولان بر شی وارسه اوده بو قوملرك اثنای هجرتده کلیشی کوزل بر استقامت تعقیب ایتمه‌یه‌رك معین یوللردن و منتظم . بر طرزده کوچمش اولملریدر .

تورانیلره اثنای هجرتده تعقیب ایده‌جکلری یوللری ، بویوك استپك امتدادلری تعیین ایلمشدر. یوقاریده استپلردن بحث ایدرکن بویوك استپك برطاقم استطاله‌لرله داها کوچوك استپلرله برلشدیکنی سویلمشدك: بونلردن بری شمالده (سایان) اتکلرندن سبیریا ایچلرینه طوغری امتداد ایده‌ر . ایشته بو قپو واسطه‌سیله‌درکه آلتایلیلر معیشتلرینی تحویل ایتمکه مجبور اولمه‌دن سبیریا طوپراغنه کچمشلردر .

ایکنجی استطاله ، شرقده مائله‌لی بر صیوان حالنده‌در . تورانیلر ، بو طریقه‌ده چین اوزرینه اولان دوامی آقینلرینی یاپمشلردر .

مرکزی استپك اك بویوك استطاله‌سی غرب جهتنده‌در. فی‌الحقیقه، بو جهتده بویوك استپه ، همان کندینه مساوی دیکر بر استپ ملاصقدر . آلتای اقوامنك اك بویوك و اك دوامی مهاجرتلری بو جهته اولمش، وباشلیجه ایکی طریقله وقوعه کلمشدر :

بو یوللردن بریسی چینلیلرك (په ـ لو Pé-lou) دیدکلری شمال یولی‌درکه، (تیه‌ن ـ

شال) طاغلرينك شمالندن وبوكونكى (چونغاريه) دن كچەرك (ايلى) نهرى واديسنه داخل اولور . اورادن (سيحون) نهرينك صاغ ساحلنى تعقيباً آرال كولنك شمالندن كچر ، جنوبى روسيەدن طونه نهرى آغزلرينه قدر امتداد ايدر.

ديكرى (نان ـ لو Nan-lou) يعنى جنوب يوليدركه ، تيەن شان طاغلرينك جنوبندن، (كاشغر) حواليسندن كچەرك سغد وفرغانەدن ايران ومديەيه، اورادن قفقاسيه، بوسفور والجزيرەيه طوغرى اوزانير كيدر.

ايشته بوايكى يولده استپ حياتنك تماديسنه مساعداولديغى ايچوندركه مركزى يايلانك دەمير وجودلى ، سر آزاد اردولرى آتلرينك صيرتنه بينەرك ، سورولرينى اوكلرينه قاتەرق غربه طوغرى يورۆمش ، يكى اقليملره دوشمش ، كذركاهلرينه تصادف ايدن قوملره حاكم اولمش ؛ يكى هيئتلر ، يكى حكومتلر ، يكى ملتلر طوغورمشلردر.

تورانيلرك شمالى طريقى تعقيباً (اورال) نهرينى آشەرق جنوبى روسيەيه كچيشلرى اكثريا محيطى عامللرك تحت تأثيرنده واقع اولديغى تخمين ايديلەبيلير. فى الحقيقه ، (تيەن ـ شان) طاغلرندن (اورال) نهرينه قدر امتداد ايدن ايكنجى استپ بالنسبه دقيراولديغندن تورانيلر بورايه كچدكدن صوكره ؛ كنديلرنده قدرت كوردكچه ؛ (اورال) ى تجاوز ايتمش ، جنوبى روسيەنك منبت وزنكين يايلالرينه ايتمشلردر. (ئەليزەرەقلو) ، بوايكنجى استپ حقنده شو معلوماتى ويرييور : « آشاغى استپلر منطقهٔ وسيعەسى (تيەن ـ شان) طاغلرينك اورمانلرله مستور ياماجلرندن باشلايەرق بوتون توركستانى حوزەسى داخلنه آلدقدن صوكره اورال نهرينى مرور وروسيه داخلنه طوغرى امتداد ايدر. بو استپ همان همان هرطرفده چيپلاق برمنظره عرض ايدر. اوزرنده امتداد ايدن نظر ، اوزاقلرده افقلر آلتنده كوزدن نهان اولان طوپراقلر اوزرندن قايەرق نامتناهيلكلر ايچنه كومولور.

ايلك بهارك ايلك كونلرنده فيضان ايدن ايرماقلرله را كد صولرك يكيدن ياتاقلرينه كيرملرينى وقيرغيزلرك چارلر اوزرندەكى قورى چاليلرى ياقمالرينى متعاقب، استپك مختلف منطقەلرنده منظرەلرده تنوع ايتمكه باشلار : تازه فدانلر فيليز ويرر ، برقاچ كون ايچنده دال بوداق صالارلر. استپك چيپلاقلغنى يشيل چمنلر ، رنكارنك چيچكلر تعقيب ايدر. بو اثنادەدركه ، قوم ، بالچيق ، قايا وطاتلى ، طوزلى صولردن حاصل اولان باطاقلقلر سببيله اراضيده مشهود اولان متنوع لوحەلرده زمردين چمنلر منظرەسنه، رنكارنك چيچكلر انضمام ايدەرك ، برشكل دلفريب وجوده كتيررلر.

اراضیدن هر نوعی ؛ جنس وطبیعتنه کوره ؛ کندی حیواناتی ، کندی چیچکلری ایله انکشاف ایدر. هرقسمده بولنان حیوانات ونباتات ؛ باشقه هیچ بریرده ؛ بورادهکی قدر ، منسوب اولدیغی طوپراقله بودرجه مناسبتدار دکلدر.

فقط، ایلك بهاره مخصوص اولان شوثروت واحتشام مناظر، چوق امتداد ایتمز، موسم صیفده غایت صیجاق وموسم شتاده غایت صوغوق بولنمق کبی قطعهنك شدائد اقلیمیهسی، حرارت وبرودتك شدتنه مقاومت ایدهبیلن غایت آز مقدارده‌کی نباتاتدن باشقهسنك نشوونماسنی عقیم براقیر. یشیل یشیل فیلیزلر ویرن شجیرهلر یازك شدت حرارتیله یانار ، قاورولورلر. چیچکلر صولار. استپك بعضی اقسامی، تکرار قیش موسمنده کوستردیکی سنجابی وتوز رنککی یکنسق منظرهسنی اکتساب ایدر. صوك بهارك محدود کونلرنده یاغان یاغمورلر ، نباتاته یکی برحیات ویریر ، ایکنجی بر ایلك بهار خاطرهسی اویاندیریرسهده بو حال چوق سورمز. نباتات یکیدن صولار ، محو اولور. قیشك حزین ومغموم منظرهسی ظلمتلر اوزرنده اوزانوب کیدر... » [۱] . عمومیتله فقیر اولان تورکستان استپی ، آلتای طاغلرندن اینن اقوامی اوزون مدت بسلیهجك بر طبیعت وثروتده اولندیغندن ، بوقوملر کندیلرنده ، داها اول کلمش اولان اقوامی ایلری سورمکه کافی بر قوت حس ایتدکلری آنده ، اورال نهرینی تجاوز ایدییور ، جنوبی روسیهنك داها منبت ، داها فیاض وداها برکتلی استپلرینه اینیورلردی .

جنوبی روسیهنك بوزنکین استپی تورانیلری اوزرینه چکهجك قدرجاذبهدار بولنیوردی: « آمریقا فاروهستلرنده اولدیغی کبی بورادهده اوقدر یوکسك اوتلر آرهسنده یوررنیرکه چیچکلر، صاپلر، پوسکوللر هپ سیاحك باشی اوزرنده صاللانیرلر. بیحد وپایان اووهلرك اورتهسنده روزکارك طالغهلر کبی تموج ایتدیردیکی یشیللکلر آرهسنده انسان کندینی غائب اولمش ظن ایدر » [۲] . ایشته بوسبیدندرکه الك بویوك مهاجرتلر بوطریقدن اولمش، آوروپایی صارصان هونلر ، بو یولی تعقیب ایتمشلردر.

غربه طوغرو جنوب یولنی تعیین ایدن و (تیهن ـ شان) طاغلرینك جنوبندن و (پامیر) دن باشلایهرق استانبول بوغازینه قدر امتداد ایدن آشاغی استپ منطقهسیده ، غرب آقینلری ایچون بویوك سهولت تأمین ایدهجك برطبیعتدهدر. بو استپ استقامتنده

---

[۱] ئهلیزه رهقلو ، جغرافیای عمومی .

[۲] » » » »

بولنان (ایران یایلاسی) جنوب طریقیله وقوعبولان آقینلر ایچون عصرلردنبری بر معبر عمومی ودائمی وظیفه‌سنی کورمشدر .

آلتای اقوامنك دورت طرفه وقوعبولان مهاجرتلرندن الك‌ظالعسزی شماله طوغری اولان آقینلر اولمشدر. فی‌الحقیقه ، بواستقامتده‌کی مهاجرتلر، شمالك (توندرا Toundra) لرینه منتهی‌اولمش [۱] ، بو یولی تعقیب ایدن تورانیلر، بالمجبوریه حیات ومعیشتلرینی تبدیل ایده‌رك مناطق قطبیه‌یه مخصوص یکی بر حیاته محکوم قالمشلردر . مع مافیه ، شماله هجرت ایدنلر ، اولکی حیات ومعیشتلرینی بردنبره ده‌کیشدیرمکه مجبور اولمه‌مشلردر . چونکه شمالك (توندرا) لریله آسیای‌مرکزینك بویوك‌استپلری آره‌سنده واسع براورمان منطقه‌سی موجوددر . سبیریایه مهاجرت ایدن تورانیلر، اولا بواورمانلق منطقه‌یه کیرمش وکیم بیلیر نه‌قدر زمان صوکره ، (توندرا) لر ایچنه دوشمشلردر .

«سبیریانك، شمال توندرالریله جنوب‌استپلری آره‌سنده‌کی اورمانلق منطقه‌سی،اراضینك الك کنیش بر ساحه‌سنی اشغال ایلمشدر . بر سیاح ، اورالدن قامچاتقایه قدر کیده‌جك اولورسه ، (تایغه) نامی ویریلن کثیف بر قطعهٔ اراضی داخلنده ، متمادی بر اورمان کولکه‌سی آلتنده یوریمکه مجبور اولور . بو منطقه‌ده‌کی یکنسقی ، آنجق نهرلر وپك نادر اولان چالیلقلر ومزروع طوپراقلر ایله پك مستثنا اوله‌رق اخلال ایدیلمشدر [۲] » .

تورانیلر، مرکزی استپدن (۵۵) نجی عرض درجه‌سنه‌قدر امتداد ایدن بواورمانلق داخلنده ، سبیریانك بویوك نهرلری استقامتنی تعقیب ایده‌رك یوریمش ، بو ساحه داخلنده معیشتلرینی ، (پدر ـ شاهی) تشکیلاتلرینی ده‌کیشدیرمکه مجبور اولمه‌مشلردر .

فقط،اورمانلق منطقه‌دن‌چیقه‌رق (توندرا)لره دوشدکدن‌صوکره، حیات‌ومعیشتلری‌ده بوس بوتون ده‌کیشمشدر . چونکه شمال (توندرا) لرنده (ذات‌الالقاح الخفیه) شعبه‌سنه منسوب (شیبیه) دن باشقه برنبات یتیشه‌مدیکندن استپ حیاتنك مولودی اولان سوریلر، طبیعی بورالرده بسلنه‌مه‌مشدر . منحصراً شیبیه‌لرله تعیش ایده‌بیلن یکانه حیوان (رەن) کیبکی‌درکه اوده ، (توندرا) لرك بللی باشلی مواشیسنی تشکیل ایتمکده‌در .

دیمك‌که (توندرا) لرده استپك آتیله‌سوریلری مقامنه قائم‌اوله‌جق حیوان (رەن) در.

---

[۱] سبیریانك اورمانلق منطقه‌سی شمالندن قطبه طوغری امتداد ایدن و (شیبیه) نباتاتندن باشقه بللی باشلی محصول ویرمه‌ین منطقهٔ قطبیه‌یه (توندرا Toundra) نامی ویریلمکده‌در .

[۲] ئه‌لیزه ره‌قلو ، جغرافیای عمومی .

بو سببدندرکه بو منطقه‌ده یاشایان (اسکیمو) و (لاپون) لرك سوریلرله رەن کییکلری واردر . فقط ، رەن سوریلری استپ سوریلری کبی ، هر احتیاجی بول بول تأمین ایده‌مدکلرندن ، بورالره کیرن انسانلر ، آوجیلق ، بالیقجیلق کبی صنعتلره‌ده سلوك ایتمك مجبوریتنده قالمشلردر . ایشته بومجبوریت سائقه‌سیله‌درکه استپلرده ایکن برحیات راعیانه کچیرن تورانیلر ، توندرالره کیردکدن صوکره (بالیقجیلق) ایتمکه مجبور اولمش، بوصورتله حیات ومعیشتلری اساسندن ده‌کیشمشدر .

شماله هجرت‌ایدن تورانیلری ، (توندرا) لره کیرمکه و اورالرده یاشامغه مجبور ایدن قوت ؛ هیچ شبهه یوقکه ؛ آرقه‌لرندن کلن بر تضییق اولمشدر . فی‌الحقیقه کوریبورزکه (یاقوت) لرك آرقه‌دن تضییقنه معروض قالان (طونغوز) لر ، سبیریاده داها زیاده شماله چکلمکه مجبور اولمشلردر. طونغوزلرده (چوقچیلر) اوزرینه یوکلنه‌رك اونلری داهاایلری‌یه طوغری سورمشلردر .

تورانیلرك مختلف استقامتلرده‌کی مهاجرتلری اراده‌لی وعزمکار باشبوغلره تابع‌معظم اردولر حالنده وقوعبولمشدر. برنظام وانتظام سایه‌سنده ، یابانجی اقلیملره دوشه‌رك دشمن قوملرله قارشولاشمش اولملرینه رغماً ، مشکلاتدن ییلمامش ، وحدتلرینی بوزمامش ، مستولی بر اردو حالنده یوللرینه دوام ایده‌بیلمشلردر . اساساً باشقه شرائط داخلنده ، یعنی‌هردرلو حاکمیت وصلاحیتی حائز برباشبوغ اداره‌سنده‌اولمقسزین بومهاجرتلر، بوآقینلر اجرا ایدیله‌مزدی. چونکه هجرت ایدنلر ، عائله‌لریله ، سوریلریله برابر حرکت ایتدکلرندن اثنای راهده آسایشی محافظه ایتمك ، یوللری کوسترمك ، سوریلرك بسلنمه‌سنه مساعد یرلری بولمق، اراضیلری داخلندن کچیله‌جك قوملرله ممکنسه حسن‌مناسبتی تأسیس، دکلسه محاربه‌طریقنی تأمین‌ایتمك ایچون عزمکار وده‌میرپنچه‌لی بر(باشبوغ) ه احتیاج ضروریدر. آلتای‌اقوامنك تاریخده معلوم‌اولان مهاجرت‌وآقینلرنده دائماارادەلی‌وعزمکار برباشبوغك یوکسلمش اولمه‌سی ، بو احتیاجك مولودیدر .

شیمدی اوائلده آلتای وسایان سلسله‌لری منطقه‌لرنده اقامت‌ایدن قوملرك مهاجرت زمانلریله ، هانکیلرینك هانکی طریقی تعقیب ایتمش اولدقلرینی آراشدیرالم : (قاستره‌ن) (موللر) ، (قوسقینان) ، (هونفالوی) و (اویفالوی) کی متبحر ذاتلرك تحری وتدقیقلری سایه‌سنده بوکون بومشکل مسئله‌نك برچوق جهتلری تنور ایده‌بیلمشدر. بوتدقیقلره‌نظراً

اليوم بحرمنجمد شمالی قيیلرنده اقامت ایدن (ساموئید) لر، برزمانلر (ینیسه‌ئی) نهری بویلرنده تورك قبیله‌لریله محاط اراضیده اوطوریيورلری [۱] .

ساموئیدلر عدداً آز اولدقلری ایچون مهاجرتلری اقوام مجاوره اوزرنده اوقدر مهم تأثیرات براقامش ، بناءً علیه تاریخده کچمه‌مشدر . فینووا [۲] لرله اوغور وتورکلره

[۱] ساموئیدلر ، اليوم اورال سلسله‌سنك قسم شمالیسنده یعنی اوروپای روسینك شمال شرقی و سبیریانك شمال غربی قسملرنده اولمق اوزره بحرمنجمد شمالی ساحللرنده اقامت ایدرلر . اشغال ایتدکلری ساحه ، اوروپاده (٤٢) و سبیریاده (۹۸) نجی طول درجه‌لری آره‌سنده و (٥٦) نجی عرض درجه‌سنك شمالنه مصادفدر . اوته‌دنبری آز اولان عددلری ، بوکون یکرمی ایکی بیك قدر تخمین ایدیلیور . ساموئیدلر ، جسمانی بنیه اعتباریله طیقناز وجودلی ، وسطدن دها آز بویلی ، سرت صاچلی ، سیره‌ك صقاللی ، سیاه و کوچوك کوزلی ، طونوق صاری رنکلی‌در . باجاقلری ، اکثری آلتایلیلر کبی ، قیصه‌در .

ساموئیدلرك باشلیجه احتیاجلرینی تأمین ایدن یکانه ثروتلری (ره‌ن) سوریلری‌در : بونلرك سوت و أتیله تغذی ایدر ، دریلرندن اثواب یاپار ، بریردن دیکر یره کیتمك ایچون ، قیزاقلرینی بو حیوانره چکدیریرلر . لباسلری (ره‌ن) دریسندن معمول و موسمه کوره بر ویا ایکی اورون کوملکدن عبارتدر. باشلرینه کیدکلری بویوجك قالپاقلرده بو حیوانك دریسندن یاپیلمشدر. قادینلرینك لباسلری‌ده بویله‌در . یالکز قادینلر ، فضله اوله‌رق ، بونجوقلرله تزین ایدرلر . دریدن ویا (توندرا)لرك قابوقلرندن یاپیلمش چادرلرده اقامت ایدرلر . میسیونرلر ، بوزواللیلری اسماً خریستیان کوستریيورلرسه‌ده ، حقیقت حالده اساس دینلرینی تماميله محافظه ایتمش اولدقلری آکلاشیلیور . فی‌الحقیقه ساموئیدلرك بوکون حیوانات مختلفه‌یی مصور پوتلره طاپدقری ، جن و پریلردن باشقه ئولولرك روحلریله‌ده مناسباتده بولیندیغنه ایناندقلری، آرالرنده سیاحت ایدن ذوات طرفندن خبر ویریلکده‌در . ساموئیدلرك رئیس روحانیلری عینی زمانده طبیبلك ، سحربازلق ، اوفوروکجیلك وظیفه‌لرینی‌ده ایفا ایدرلر . بونلرك آره‌سنده سیاحت ایدن موسیو (قاستره‌ن) ساموئیدلرك کوچوك کوچوك کومه‌لر حالنده یاشادقلرینی ، آلتایلردن هجرت ایتمش اولدقلرینه دائر برطاقم افسانه‌لر نقل ایتدکلرینی خبر ویرمکده‌در . (قاستره‌ن) ك (تورك ـ ساموئید) غروبندن عد ایتدیکی (سایان Sayanes) ویا (سایوت Sayotes) لری (رادلوف) (قاره سایانلر) و (صاری سایانلر) نامليله ایکی زمره‌یه آییرمقده‌در . سایانلر ، دیکر آلتای اقوامندن داها بویلی‌در .

[۲] فینوالر ، عمومیت اعتباریله آچیق قومرال رنکلی‌در . وقتیله (آلتای) ساحه‌سنده‌ده بونلر کبی آچیق قومرال بر قومك بولندیغی تاریخاً مثبت‌در . حتی بو حوالیده‌کی مزار تپه‌لری فینوالرك جدلرینه اسناد ایدیلکده‌در . فینولره دائر علمی تدقیقاتده بولنان (قاستره‌ن) ، بونلرك آلتای اقوامندن اولدقلری قناعتنی حاصل ایتمش و حقلرنده پك مهم معلومات ویرمشدر : فینوالرك اعضای بدنیه‌لری منتظم و قوتلی ، چهره‌لری مدور ، کوزلری کوچوك ، بورونلری اوفاق ،

کلنجه ، بونلرك آیریلدقلری زمانی صورت قطعیه‌ده تعیین ایتمك ممکن دکلدر [۱] . مجار فیلولوغی (هونفالوی) بواوچ قومك لسانلرنده عددلره وبریلن اسملرله فعللرك شکللرینی مقایسه ایده‌رك بواوچ قومدن فینوالرله اوغورلرك آلتایلردن برلکده حرکت ایتمش وبرمدت برابر قالدقدن صوکره نهایت بونلرك‌ده آیریلمش اولدقلری نتیجه‌سنی چیقارمشدر[۲].

(هونفالوی) نك عدد اسملرینك مقایسه‌سنه مستنداادعاسنی تدقیق ایدن (اویفالوی)ده دییورکه : « بزجه ، بونظریه کوره (سایان) طاغلری منطقه‌سندن ایلك اول هجرت

آغیزلری بویوك وآچیقجه‌در. حال وطورلری جدی ومردانه‌در. خانه‌لری اخشاب وهانغار شکلنده‌در. علی‌العاده صید بری وبحری ایله ، قسماً‌ده زراعت و حیوان بسله‌مك صورتیله تأمین معیشت ایدرلر. فینوالرك ملی‌داستانلری پك مشهوردر. (قاله‌والا) ، بونوع داستانلردندر. بوکون‌بیله فینوا کویلرنده حتی اسوچلرله قاریشیق شهرلرده بویولده داستانلر ترنم ایدن شاعرلر پك چوقدر .

[۱] فینوا عرقنك (اوغور Ougour) ویا (یویغور Youigour) دینیلن شعبه‌سی ، اکثریا اسمی مشابهتدن طولایی تورك عرقندن اولان (اویغورلر) له قاریشدیریلمقده‌در .

[۲] هونفالوی ادعاسنی بو اوچ قومك لسانلرنده بردن یدی‌یه قدر اولان عددلرك اسملری آراسنده بر توافق بولنمسنه استناد ایتدیرمشدر . هونفالوی‌یه کوره بو توافق ، فینوا ، اوغور و تورکلرك هنوز حال ابتدائیده ایکن یعنی حبنی احتیاجلرینی آنجق یدی‌یه‌قدر اولان عددلرله استیفا ایده‌بیلدکاری زمانلرده آلتای طاغلرنده مجاور اوله‌رق بولنمش اولملرینك خاطره‌سی‌در . عینی مؤلف (۸) و (۹) عددلرینك اسملری یالکز (فینوا) و (اوغور) لسانلرنده متقارب اولدیغنه، (۹) دن صوکره اعداد اسملرینك هراوچ قومك لسانده‌ده بوس بوتون آیریلدقلرینه باقارق شو نتیجه‌یی چیقاریبور: « بو اوچ قومدن فینوالرله اوغورلر عینی زمانده آلتایلردن آیریلمش و برمدت داها برابر یاشادقدن صوکره بربرلرندن اوزاقلاشمشلردر . »

هونفالوی ، ادعاسنی تأیید ایچون شومطالعه‌یی‌ده علاوه ایدییور : « بو اوچ قومك لسانلرنده فعلك مختلف صیغه‌لریله زمانلرینی تشکیل ایچون مادهٔ اصلیه‌لرك آخرلرینه علاوه‌اولنان اداتلر بربرلرینك عینی کبی‌در . بوندن باشقه فینوا و اوغور لهجه‌لرنده فعلك ایکی شکلی واردر. حالبوکه تورك دیلنده بوایکی شکلدن بری یوقدر . اوغور لهجه‌سنده ایسه ، براوچونجی شکل داها واردر . فقط بوصوك شکل نه تورك نه‌ده فینوا دیللرنده موجود دکلدر. هراوچ لسانده متحد اولان شکل بونلرك منشأی قرابتلرینك ایزی اولدیغی کبی فینوا واوغور لهجه‌لرنده متحد اولان شکل‌ده، هرایکیسنك آلتایلردن مفارقت ایتدکدن‌صوکره‌ده برمدت برابر یاشامش اولدقلرینك برنشانه‌سی‌در . »

الیوم آلتای ساحه‌سنه قریب منطقه‌لرده و بالخاصه (اوبی) و (ایرتیش) بویلرنده ساکن اولان و اکثریا (اوغریلر Ougriens) ویا (یوغریلریلر Yougriens) نامیله یاد اولنان (اوستیانلر)له (ووغول Vogoules) لرده فینوالره پك یاقیندرلر . مجارلرده (ووغول) لرله (اوستیاق) لری جدلری میاننده صاییورلر . هونفالوی ، (اوغور Ougour) ، (اویغور Ouigour) لفظلرینك متحد ومتفق‌المعنا اولدیغنی و (مجار Magyar) اسمنك‌ده عینی‌منشأدن کلدیکنی ادعا ایتمکده‌درکه

ایدن قوم، (مدیه) تورانیلری اولمق ایجاب ایدر. چونکه بونلرك لسانلرنده یالکز (۱) ایله (۲) عددلرینك اسملری دیکر تورانیلرك لسانلرنده عینی عددلرك اسملریله توافق ایتمکده‌در. »

اولجه‌ده سویلدیکمز وجهله بو ادعایه کوره، آلتای ساحه‌سندن الك اول هجرت ایدن تورانیلر، جنوب یولنی تعقیب ایده‌رك شمالی ایراندن (مدیه) یه کچمش واورادن برقسمی جنوبه طوغری اینه‌رك (الام Elame) و (سومیر Sumir) حکومتلرینی تأسیس ایتمش، بر قسمی آناطولی‌یه کیره‌رك (هیتیت Hitite) قراللغنی قورمش، اوچونجی بر قسم‌ده قافقاسیه‌دن جنوبی‌روسیه‌یه‌واورادن (فنلاندیا) کورفزی بویلرینه وبالطیق دکزی‌ساحللرینه قدر ایلریله‌مشلردر. (هه‌رودوت) لـ (ملانشلان Mélanchlaenes) ویا (ملانکلان) نامنی ویردیکی قوم، تورانیلرك بواوچونجی قسمی اولدیغی آکلاشیلیور [۱].

موسیو (قروز Cruse)، هه‌رودوت وسائر مورخین قدیمه طرفندن (ملانشلان) نامی ویریلن و اقوام تورانیه‌دن اولدقلری شبهه‌سز کوریلن قومك [۲] فینوالردن بر قسم

[۱] « (هه‌رودرت)، عجم شاهی (دارا)نك (اسکیتلر) علیهنه اجرا ایتمش اولدیغی حرکت عسکریه‌دن بحث ایدرکن دییورکه: «دارا» (طونه Ister)یی کچدکدن صوکره (قره‌دکز Pont-Euxin) سواحلنی تعقیب و (دون Tanaïs) نهرینی مرور ایده‌رك (بودینلر Budins) مملکتنه [بودینلرك الیوم فینلاندیاده بولنان فینلرك اجدادی اولملری محتملدر.] واصل اولدی. اوراده مشهور (که‌لونوس Gélonos) شهرینی [بوکونکی ژه‌لانسقاژا Jelenskaja بلده‌سنك یرنده اولمسی محتملدر] یاقدی. متعاقباً ینه اسکیتلرك تعقیبنه دوام ایلدی. شمال غربی‌یه طوغری ایلریله‌یه‌رك اوراده (مه‌لانشلان Melanchlaenes) خلقنه تصادف ایتدی. مه‌لانشلانلردن صوکره‌ده (آندرووژ Androphages)لره، (نور Neures) لره و (آغاتیوس Agathyoses) لره راست کلدی. اسکیتلره ایریشه‌مدیکندن نهایت طونه‌یه طوغری دونمکه مجبور اولدی. » هه‌رودوت و اوندن صوکره کلن مورخلر طرفندن مه‌لانشلانلر حقنده ویریلن معلومات، قافقاسیه‌دن فینلاندیایه‌طوغری برمهاجرت‌جریانی کوسترمکده‌در. فی‌الحقیقه، مورخین قدیمه‌دن (پلین Pelin) ملانشلانلری قره‌دکز قیبلرنده و (دیوسکوریوس Dioscurius) (باطوم) و(پوتی) جوارنده‌کی (ایسکوریه) حوالیسنده، (پومپونیوس‌مه‌لا Pomponios Méla) دخی (قولکید Colchide) یعنی پوتی طرفلرنده کوسترمشلردر. (بطلمیوس Ptolémée) ایسه، مه‌لانشلانلری وولغا نهری منصبنك جنوب غربیسنده (هیپیك Hippique) طاغلری یاقیننده، (هه‌راقته Heractée) ایسه (تورید Toride)لـ شمالنده، (ده‌نیس‌به‌رژه‌ت Denys Périegete) ده آلتلرك قربنده و (هیپ‌مولژ Hippmolge) لرك یاننده، (استرابون) ایسه داهاشمالده وبحر بالطقه یاقین‌یرلرده ساکن کوسترمشلردر. بونلردن آکلاشیلیورکه مه‌لانشلانلر، قافقاسیادن باشلایه‌رق متمادیاً شماله طوغری هجرت ایتمش و نهایت فینلاندیایه قدر کیتمشلردر.

[۲] (پلین)، (پومپونیوس مه‌لا)، (بتوله‌مه)، (هرقاته) و (ده‌نیس) کبی اسکی

اولان (استونيلر Esthoniens) لر اولديغنى ادعا ايتمكده‌در [١] .

(قروز)ك ادعاسى بوخصوصده تدقيقاتده بولنان ذوات طرفندنده قبول و تصديق ايدلمشدر . (فينوا) و نام ديكرله (چود) لرك ديكر ايكى قسمى يعنى (لاپون) لرله اصل (فن) لر ايسه بحر خزرله آرال كولنك شمالندن و اورالك بويوك قاپوسندن آوروپايه كيرمشلردر . بونلردن ايلك اول آوروپايه كچنلر (لاپون) لر اولمش ، بالآخره‌ده فنلر كلمشدر .

لاپونلر، ايلك اول بحر منجمد شمالى سواحلندن (يكى زامبل La nouvelle zembel) قارشوسنده يرلشمشلردر. بومنطقه‌ده بولنان نهر، كول وحتى قصبه اسملرينك بوكون بيله لاپون لسانه منسوب اولملرى بو ادعانك صحتنى تأييد ايتمكده‌در . فقط چوق كچمه‌دن ساموئيدلر، لاپونلرى بو منطقه‌دن طرد ايلدكلرندن اونلرده جنوب غربى‌يه طوغرى هجرته مجبور اولمش ، يرلرينى ساموئيدلره براقشلردر . اليوم يكى زامبل قارشوسنده‌كى بو ساحه ساموئيدلر طرفندن اشغال ايديلمكده‌در .

لاپونلر ، جنوب غربى‌يه طوغرى هجرت ايتدكلرى حالده ، بو يكى محيطلرنده‌ده اوزون مدت طوره‌مه‌مشلر، (بيارمى‌لر Biarmiens) طرفندن بورالردن‌ده سورولمشلردر [٢]. بونك اوزرينه لاپونلر ، بو كونكى (فنلانديا) يه چكلمش ، پيشدارلرى ايسه تدريجاً اسوه‌ج ، نورو‌ه‌ج وحتى دانيمارقه جهتلرينى استيلا ايتمشلردر .

لاپونلرك برزمانلر ، اليوم (ساموئيد) لر طرفندن اشغال ايديلن بحر منجمد شمالى

مورخلرك اثرلرنده ياپيلان تدقيقات تاريخيه ، (هه‌ردوت) طرفندن (مه‌لانشلان) نامى ويريلن قومك ، قافقاسيه‌دن فينلانديا كورفزينه قدر بر استقامت تعقيب ايتمش اولدقلرينى كوستريور. (تومان Thumann)، (آرند Arndt)، (قلاپروت Klaproth) و(باسق Rask) كبي ذواتك قافقاسيه‌ده فينوالرك ايزلرينى بولمش أوملرى، (مه‌لانشلان)لرك تورانيلردن يعنى فينو لردن (استونيه‌ن)لر اولدقلرينى و قافقاسيه‌دن كچه‌رك آوروپايه كيردكلرينى اثبات ايتمكده‌در .

[١] فينوالردن (استونيه‌ن) اسمى ويريلن قوم كندى كنديلرينه (مملكت آدمى) معناسنه اوله‌رق (Maa-Mees) تسميه ايتمكده‌درلر . بونلره (استونيه‌ن) نامى جرمانلر طرفندن ويرلمشدر . روسلر ايسه (استونيه‌ن) لرى (چود Tchoudes) اسميله ياد ايديورلر . بو قومك ، وقتيله كنديلرينه (مه‌لانشلان) نامنك ويريلمه‌سنه سبب اولان سياه البيسه و سياه مانتولرينى الآن محافظه محافظه ايتدكلرى خبر ويريليور .

[٢] بيارمى‌لر ، (ديوينا Dwina) نهرينك منصبى جوارنده ساكن بر قومدر . بونلرك (چود)لردن يعنى فنلردن برشعبه اولدقلرى محققدر .

ساحللرنده بولنمش اولدقلری نه قدر قطعی ایسه بومنطقه‌دن هجرتله (فن) لردن داها اول (فنلاندیا) یه کیرمش اولدقلری‌ده او درجه شبهه‌سزدر [۱]. (سجوغره‌ن Sjogrèn) و (قاستره‌ن Castrèn) کبی عالملرك تحریات وتدقیقاتی بوخصوصی صورت قطعیه‌ده اثبات ایتمشدر [۲].

آکلاشلدیغنه کوره، مورخین قدیمه‌دن (تاسیت Tacite) ك [۱] (سیتون Sitones) لر نامی ویردیکی وبرقادین طرفندن اداره ایدلدکارینی سویله‌دیکی قوم، لاپونلر اولدیغی کبی، سیاح وهیئت شناس شهیر (پیته‌آس Pythéas) ك [۲]، (توله Thulé) جزیره‌سنده

[۱] مورخلردن بر چوغی (فینوا) لر کبی (لاپون) لری‌ده قافقاس اقوامندن عد ایدرلر. فقط، اورال ـ آلتای اقوامی حقنده‌کی تتبعلریله تمایز ایدن عالملر، لاپونلری‌ده آلتای‌غروبنه ادخال ایتمشلردر. لاپونلر، الیوم روس ـ اسوه‌ج حدودنده (لاپونیا) دینیلان منطقه‌ده حال ابتدائیده یاشامقده‌درلر. برقسمی بالیقجیلق، برقسمی آوجیلق. برقسمی‌ده (ره‌ن) کییکی چوبانلغی واورمانلق منطقه‌لرده اوطورانلر ایسه کراسته‌جیلك ایله تأمین‌معیشت ایدرلر. آره‌لرنده‌محاربات اکسیك دکلدر. اکثر وقتلرینی غاید الرله‌وا کلنجه‌لرله کچیریرلر. بویلری قیصه، رنکاری زیتونی اسمر، کوزلری اکریجه، بورونلری باصیق، صاچلری سیاه، چکه‌لری اوفاقدر. بر قسمی چادیرلرده بر قسمی‌ده اخشاب أولرده اقامت ایدرلر. قیشین، ره‌ن دریسندن یازین‌ده یوکدن معمول برلباس اکتسا ایدرلر. بونلر مسافرپرور، ناموسلی وأیی انسانلردر. فقط، توتونه وعشرته پك زیاده مبتلادرلر.

لاپونلرله فینوالر آره‌سنده لسان، سیما و اخلاق و عادات اعتباریله پك‌چوق مشابهت بولندیغی خبرویریلیور. لاپونلرك لسانی پك زیاده تشعب ایتمشدر. مسافه‌لك اوزاقلغی واختلاطك فقدانی یوزندن لاپون قبیله‌لری، بربرلریله عادتا کوجلکله آکلاشه‌بیله‌جك برحاله کلمشلردر.

[۱] تاسیت، اسکی رومانك اك‌مشهور مورخلرندندر. میلادك ۵۰ تاریخنده (اومبریا Ombeeri) نك (اینته‌رامن Intèramne) قصبه‌سنده دوغمش و ۱۳۰ تاریخنده وفات ایتمشدر. تاسیت وقایع تاریخیه‌یی بیطرفانه و غایت کوزل تصویر ایتدیکندن مورخین قدیمه‌نك اك مشهورلری صره‌سنه کیرمشدر. (تاسیت) ك آثاری ایلك دفعه ۱٤٦۹ تاریخنده (وندیك)ده، مؤخراً یعنی ۱۷۷۲ تاریخنده‌ده (لایپسیغ) ده طبع ایدلمشدر. (تاسیت) ك مؤلفاتی (Perrot d. Ablancourt) و (A melot de la Houssaye) طرفلرندن تاریخی وسیاسی برچوق نوطلر علاوه‌سیله فرانسزجه‌یه ترجمه ایدیلمشلردر.

[۲] پیته‌آس، میلادعیسادن دورت‌یوزسنه اول، مارسیلیاده طوغمشدر. مشهور هیئت‌شناسلردن ایدی. وطنداشلری طرفندن شمال طرفلرنده سیاحت و کشفیاته کوندرلمش اولدیغندن، (شتلاند) ویا (ژوتلاند) آطه‌لرندن بری اولدیغی ظن ایدیلان (توله Thulé) یه قدر کیتمشدر. (پیته‌آس) ك بوسیاحته دائر یازدیغی نوطلری آنجق بر قسمی مورخین قدیمه‌دن (تاسیت) و (پلین) طرفلرندن ضبط ایدیلمش وبوسایه‌ده زمانمزه قدر انتقال ایده‌بیلمشدر.

کنديلريله مناسبتده بولنديغنی و (آمازون Amazones) لر يعنی قادينلر [۱] طرفندن اداره ايدلدكلرينی خبر ورديكی قومده بينه لاپونلر ايدی [۲] .

اساساً نوروه‌چليلرك ايللك ملی دستانلرنده‌ده قراليچه‌لر طرفندن اداره ايديلمش برقومدن بحث اولونمقده وبو دستانلرك مآلی (تاسيت) ايله (پيته‌آس) ك روايتلرينه توافق ايتمكده‌در .

حتی شمالك ملی داستان مجموعه‌سی اولان (قاله‌والا Calevala) لرده بيله، (تاسيت) له (پيته‌آس) ك روايتلرينی مصدق پارچه‌لر كورولمكده‌در .

(قاله‌والا) ده ديتيليورکه : « (پوژولا Pojola) نك فقير و چوراق مملكتی، (لوهی Louhi) نامنده قدرتلی، متين وفتان برقادين طرفندن اداره ايديليوردی » .

خلاصه كرك تاريخ قديمده كوريلن بوكبی قيدلر وكرك (شوبه‌ر Schubert) ك درين تدقيقاتی ، لاپونلرك بر زمانلر (دانيمارقه) طرفلرنده بولندقلرينی صورت قطعيه‌ده اثبات ايتمكده‌در. بورالرده ساكن اولان لاپونلر، بالآخره اقوام جرمانيه‌دن اولان (اسقانديناو) لر طرفندن شماله پوسكورتيلمش، شبه جزيره اللرندن آلنمشدر.

لاپونلری تعقيباً واونلردن صوكره‌درکه (فينوا) لر ياخود (چود) لر اورال طاغلرينی ترك ايتمش ، روسيه اورته‌لرينه كيرمشلردر . (هه‌رودوت) ك ليسته‌سنده (فينوا) لر ، روسيه‌نك اورته‌لرنده كوستريلمشدر. فينوالر، خيلی زمان صوكره‌درکه، فنلانديا واسوچده‌کی بوكونكی يرلرينی اشغال ايتمشلردر .

[۱] اساطير يونانيه‌يه نظراً ، اصل آمازونلر (پونت-اوكسين Pent-Euxin) ك يعنی قره‌دكيزك شرق جنوبی طرفلرنده (ترمودون Termodon) يعنی (ترمه Thermeh) چايی بويلرنده وبوكونكی لازستان جوارنده ساكن و صرف قادينلردن مركب جنكاور بر قوم ايديلر . پايتختلری . بر چای كنارنده (تهميسير Themiscyre) بلده‌سی ايدی . كويا بو قادينلر ، بر آرالق ، حاكميتلرينی شرقاً (آتوريه) يه ، غرباً آطه‌لر دكيزينه قدر توسيع ايده‌رك ازمير ، مغنيسا ، افس (آيا صولوغ) شهرلرينی بنا ايتمشلر ايمش . اساطير يونانيه‌ده ، بو قادينلرك حاكمه‌لرندن بعضيلرينك اسملری ذكر ايديلمشدر. بونلردن بری (ته‌زه Thésée)يه هجوم ايدن (آنتييوب Antiop) ايكنجيسی يونانيلره قارشی (تروا) ليلره ياردیمه كلن و (آشيل Achille) طرفندن قتل ايديلن (پنته‌سيله Penthésilée) اوچنجيسی‌ده (اسكندر)ی زيارت ايدن (تالستريس Thalestris) در .

[۲] (تاسيت) ده سيتونلردن بحث ايديليرکن بونلرده‌ده (فن Fennes) اسمی ويريلمش اولمسنه باقه‌رق ، سيتونلرك (فينوا) لر اولديغی ظننه دوشمكه محل يوقدر . چونكه بوكون بيله نوروه‌چليلر، لاپونلره (فن Fennes) لر نامنی ويرمكده‌درلر . احتمالكه (فن) اسمی لاپونلرك كلديكی مملكتك طبيعت ارضيه‌سنه نظراً ويريلمش براسمدر. چونكه (فنلاند Fennen-land) كوللر مملكتی ديمكدر.

قرون وسطاده ، فینوالرك اوچ ایمپراطورلغه بولونمش اولدقلری کوریلیور :

بونلردن برنجیسی آوروپای روسینك جنوب شرقیسنده ، ازمنهٔ قدیمه جغرافیونك (بیارمی Biarmie) نامنی ویردکلری منطقه‌ده بولنیوردی . بومنطقه‌نك الیوم روسلرك (وولغا) و (آرقانژل) ایالتلرینی احتوا ایتدیکی ظن اولنیور .

ایکنجی حکومت ینه آوروپای روسینك (قاما Kama) نهری بویلرنده وبوکونکی (پرم Perm) ایالتنده بولنیوردی .

سوعومی Suomis نامی ویریلن اوچنجی حکومت ایسه بحربالطیق سواحلنده تأسس ایتمشدی . بیارمی فینوالری اورال طاغلرینك معدنلرینی ایشلتمشلر ، شمالی آوروپا ایله آسیا آره‌سنده‌کی طریق تجارتی تأسیس ایلمشلردر .

هه‌رودوت، استرابون ، په‌توله‌مه کبی قدیم مورخلرك خبر ویردکلری بوتجارت یولی‌ـکه باقتریان طریق عامنك امتدادندن عبارت ایدی ـ بیارمی فینوالری طرفندن تأسیس ایدیلمشدر .

روس مورخ شهیری (قارامزین Karamsin) بیارمی فنلرندن بحث ایدرکن دیورکه:

« بیارمی فنلری ، شمالده بحر منجمد شمالی حوضه‌سی ، جنوب شرقیده واسع اورمانلر منطقه‌سیله محفوظ اولدقلرندن مدت مدیده استقلاللرینی محافظه ایتدکلری کبی تجارت ساحه‌سنده‌ده پك ایلری کیتمشلردی . بیارمی فنلری باشلیجه (نورمان Normands) لرله تجارتده بولنمشلر ، (نووغورودیلر Novgorodiens) لك کندیلرینی تحت انقیاده آلدقلری زمانه قدر بوتجارتلرینه دوام ایتمشلردر [۱] » .

بیارمی فنلرینك قارداشی اولان (چود) لرك ، زنکین ، صنعتکار . و اولدقجه متمدن بر قوم اولدقلری استدلال ایدیلیور : فی‌الحقیقه ، چینك غرب حدودلرندن وولغا نهری حوضه‌سنه قدر امتداد ایدن کنیش ساحه‌ده ، پك اسکی زمانلرده ، برطاقم مزارلر اوزرینه یاپیلمش لایعد تپه‌لر کورولمکده‌درکه اکثری مستشرقلر ، بونلرك تاریخ انشاسنی ، فینوا ویا چودلرك حاکم اولدقلری زمانلره قدر چیقارمقده‌درلر .

موسیو (موللر) بومزارلردن برقسمنك قرون وسطایه وقسم دیکرینك‌ده پك اسکی

[۱] (لونروت Lonnrot) ه کوره ، (قله‌والا Kalevala) نك حیرت انکیز شرقیلری (بیارمی) لر اولکه‌سنده طوغمشدر . فقط موسیو (قاستره‌ن) بومطالعه‌یی تصویب ایتمه‌مکده ، (قاله‌والا) داستانلرنده آسیائی برمنشأ کورمکده‌در .

زمانلره یعنی فینوا ویا چودلرك هنكامهٔ هجرتلرینه عائد اولدقلرینی اثبات ایتمشدر . چودلره عائد اولان مزارلردن چیقاریلان مواد میاننده باقیردن معمول اوق تمرلری وسائر آلات حربیه ایله او اشیالری كورولمكده‌در . بونلری ، تورانیلرك پك اسكی زمانلرده مدنیتجه نه‌قدر ایلری كیتمش اولدقلرینك پایدار نشانه‌لری عد ایده بیلیرز [۱] . بونلردن باشقه (وولغا) و (قاما) نهرلری حوضه‌سنده (فینوا) ویا (چود) لر طرفندن قازیلمش برچوق معدن قویولرینه‌ده تصادف ایدیلمكده‌در . بوقویولر ، تورانیلرك پك اسكی دورلرده ، قیمتدار معادنی مبذول اولان اورال طاغلری معدنلرینی كشف ایده‌رك ایشلتمش اولدقلرینی پك كوزل كوسترمكده‌در .

فینوا ویا چودلردن صوكره اورال ساحه‌سنی ترك ایده‌رك آوروپایه كیرن تورانیلر (اوغریلر Ougriens) ویا (اوغورلر Ougours) اولمشدر .

اوغریلر ، فنلره برابر اورال طاغلری ساحه‌سنه كلمش ؛ فقط بوطاغلرك اورمانلی تپه‌لرینی اك صوكره ترك ایلمشلردر . اوغریلر ، اورال طاغلرنده قالدقلری اوزون عصرلر ظرفنده ، بلكه‌ده مدت مدیده آوروپا ایله آسیا تجارتی النده طوتان (بیارمی Biarmie) ایمپراطورلغه تابع اولمشلردر . اوغریلرك نهایت بورالری ترك ایده‌رك غربه طوغری چكلمه‌لرینه سبب ، آرقه‌لرندن هونلرك ظهوری اولمشدر .

مجارلرك بو (اوغور) لردن برشعبه اولدقلرنده شبهه یوقدر . (قوسقینان Koskinan) و (هونفالوی) كبی عالملرك مجارلری وقتیله اورال طاغلرینك غرب ورسانی سكنه‌سندن عد ایتمك یولنده‌كی مطالعه‌لری‌ده بوادعایی تأیید ایتمكده‌در .

آكلاشیلدیغنه كوره ، (موردوآن Mordouans) لر ، (اوستیاق Ostiaks) لر

---

[۱] نوغای خانلرینك اسكی‌پایتختلری اولان (اوفا Ufa)ـكه الیوم باشقردلرك اك‌مشهور شهرلرندن بریدر ـ جوارنده بونوع تپه‌جكلر پك چوقدر . بو تپه‌جكلرده طوغله‌دن معمول لحدلر داخلنده انقاض بشریه بولنمقده‌در . بواسكی لحدلرك اورال ساحه‌سنده اك اول یرلشمش واولدقجه تمدن ایتمش اولان فنلره عائد اولدقلرنده شبهه یوقدر . سیاحلر ، لحدلر درونده آلتون مجوهرات بولندیغنی‌ده ادعا ایدییورلر . ینه بو منطقه داخلنده بعضیلری انسان باشی ، بعضیلری‌ده انسان بدنی شكلنده یونتولمش برچوق قیالرده كورولمكده‌در. اسلاولر بونوع قیالره (بالوانی Balvani) تسمیه ایدییورلر. روس سیاح شهیری (پاللاس) ، بالوانیلرك انشاسنی نوغای وقیرغیز خانلرینه اسناد ایتمكده‌در . بورالرده موجود اولان وبالنسبه داها مؤخر بولنان استحكاملره كلنجه ، بونلرك ، مملكتلرینی ناكهانی هجوملردن قورتارمق ایچون نوغای خانلری طرفندن انشا ایدلمش اولدقلری ظن اولنیور .

(ووغول Vogoles) لر طقوزنجی عصر میلادیده‌ده حالا اقامت ایتمکده اولدقلری محللرده ساکن بولنیورلردی. شو حالده مجارلرکده بونلرله برابر کلمش اولملری پك محتملدر .

معمافیه (پانونیا Pannonie) یی یمنی بوکونکی مجارستانی استیلا ایتمش اولان مجارلرله وقتیله اورال طاغلرنده ساکن اولان (دونتو ـ مجار Donto - magyares) لری تمامیله بربرلرینك عینی عد ایتمه‌ملیدر. چونکه آره‌لرنده مهم فرقلر موجوددر. نصلکه عینی فرقلر لاپونلر ایله فینوالر آراسنده‌ده کورولمکده‌در .

فی‌الحقیقه بوکونکی مجارلرك جدلری یدنجی عصر میلادیده (خزر) و (بجنك) لرك تضییقیله اورال طاغلرینی ترك ایده‌رك ، غربه طوغری هجرتله (دون Don) و (دینیه‌پر Dniepr) نهرلری آراسنده یرلشمشلردی بونلر میلادك ٨٨٩ تاریخنده (آلموس Almus) نامنده‌کی رئیسلرینك قیادتیله قارپاتلری کچمش، اوزمانلرده غرب طرفی (پانونیا Pannonie) و شرقی طرفی (داچیا Dacie) نامنی طاشیان بوکونکی مجارستانه کیرمشلردر . بونلر مجارستانه کلدکاری زمان اورالرده (کوآد Quade) ، (غوت Goths) ، (هون Huns) (آوار Avars) و (داج) کبی قوملرك بقیه‌سی بولنیوردی [١] .

مجارلر ، (آلموس) ك اوغلی و خلفی اولان (آرپاد Arpad) . زماننده بو قوملرله اختلاط ایلدکارندن ، طبیعی بوکونکی مجارلرك ، اورالك (دونتو ـ مجار) لرینك عینی اولدقلری هیچ بر صورتله ادعا ایدیله‌مز .

(دونتو مجارلر) لر تورانلیلق اوصافنی تمامیله محافظه ایتمش اولدقلری حالده، آوروپای

[١] ایوم (مجارستان Hongrie) نامی ویریلن قطعه، وقتیله یعنی روماليلر زماننده (غربی‌داچیا) ایله (شمالی پانونیا) یی تشکیل ایدییوردی . اوچونجی عصر میلادیده (غوتلر) مجارستانی استیلا ایتمش و میلادك ٣٧٦ تاریخنده هونلر طرفندن طرد ایدیلنجه‌یه قدر بورالرده قالمشلردر . هونلر ، مجارستانده یرلشمشلرسه‌ده رئیسلری (آتیلا) نك وفاتندن یعنی ٤٥٣ تاریخندن صوکره (اوستروغوتلر) (کپیدلر Gépides) ، (لومباردلر Lombards) مملکته کیره‌رك بویوك و قانلی عربده‌لره سببیت ویرمشلردر. یدنجی عصر میلادیده (آوار) لر مجارستانی استیلا ایده‌رك بومجادلاتی طوردیرمشلر ایسه‌ده اونلرده (اسلاو) و (بلغار) هجوملرینه قارشی مملکتی مدافعه ایتمك مجبوریتنده قالمشلردر. نهایت میلادك ٧٩٩ تاریخنده مشهور ایمپراطور (شارلمان) آوار دولتنی تخریب ایتدیکی زمان، (دون) و (دینیه‌پر) نهرلری آراسنده‌کی ساحه‌ده یرلشمش اولان مجارلر، فرصتدن بالاستفاده مملکتی استیلا ایده‌رك اوراده یرلشمشلردر. بو اثناده رئیسلری مشهور (آرپاد) ك پدری (آلموس) ایدی .

مركزيده‌كی مجارلر بالعكس اقوام مختلفه ايله تصالب و اختلاط نتيجه‌سی اوله‌رق، پك چوق تحولاته معروض قالمشلردر [١] .

روس مورخی (نستور Nestor) ك (آق مجارلر) ديديكی قومك (خزرلر) لر اولديغی (قوسقينان) طرفندن تأييد ايديلمكده‌در [٢] . بونلر ، بيزانس ايمپراطورلرندن

---

[١] (آلموس) ك قيادتی آلتنده پانونيايه يرلشن مجارلر، بونك اوغلی وخلفی (آرپاد) دورنده آلمانيا ايمپراطورلريله اتفاق ايده‌رك مجارستانده قالمش اولان اقوام مختلفه‌يی تحت انقياده آلمشلردر . مجارلرك بوراده ايلك حكمداری صاييلان (آرپاد) مجارستان دوقه‌سی عنوانيله ياد ايديليوردی . خرستيانلق مجارلر آراسنه اونجی عصر ميلاديده (كيسا Geiysa) نك دوقه‌لغی زماننده كيرمشدر . ٩٧٢ ـ ٩٩٧ تاريخنه قدر حكمران اولان (كيسا) نك اوغلی و خلفی برنجی (أتيه‌ن Etienne) زماننده‌ده ، هر طرفه انتشار ايتمشدر . پاپا ايكنجی (سيلوه‌ستر Silvestre) ، (أتيه‌ن) ك بو خدمتنه مكافاتاً ، ميلادك ١٠٠٠ تاريخنده عهده‌سنه مجارستان قراللغی توجيه و مجارستان تاريخنده مشهور اولان تاجی هديه ايلدی . (أتيه‌ن) ، اسلاو و بلغارلری تحت انقياده آله‌رق مجار حاكميتی ايچه تأييد ايتدی . مجارلر ، مملكتلرنده‌كی ايلك تشكيلات و تأسيسانی (أتيه‌ن) ه مديوندرلر . أتيه‌ن (استفان) ك ميلادك ١٠٣٨ تاريخنده وفاتندن صوكرا مجارستان پك چوق قاريشدی . ظهور ايدن اختلافات برنجی (لاديسلاس Ladislas) ك زماننه يعنی ١٠٧٧ تاريخنه قدر دوام ايلدی . برنجی لاديسلاس آسايشی اعاده ايتدكدن باشقه (اسلاوونيا La Slavonie) و (خرواتستان La Croatie) ی‌ده ضبطه موفق اولدی . خلفی (قولومان Coloman) زماننده ايسه (دلماچيا) مجارستانه الحاق اولندی . مجارلرك ساحهٔ تمدنه آتيلمه‌لری اوچونجی (به‌لا Béla) زماننده باشلامشدر . (به‌لا) استانبولده تحصيل و تربيه كورمش اولديغندن مجار قرالی اولور اولمز، بيزانس مدنيتنی مملكتنه ادخال ايتديكی كبی بر طرفدن‌ده فرانسه ايله تأسيس مناسباته كيريشمش، فرانسه قرالی (فيليپ اوكوست) ك همشيره‌سی (مارغريت) ايله ازدواج ايتمشدر . مجارستانده ايلك دفعه تشكيلات ملكيه ياپان و مملكتی بر طاقم (قوميتانه Comitats) لره تقسيم ايدن‌ده ينه (به‌لا) اولمشدر .

قرال ايكنجی (آندريا André) زماننده‌دركه مجارلر اهل صليب سفرلرينه اشتراك ايتمشلردر . آندريا ، بشنجی اهل صليب ايله (قدس) ه قدر كيتمشدر . (آندريا) ، متعصب اولديغی قدرده ضعف قلب اربابندن اولديغندن ، زماننده زادكانك امتيازاتی آرتمش ، ميلادك ١٢٢٢ سنه‌لرنده مجار تاريخنده پك مشهور اولان (بويوك فرمان) ايله بو امتيازاتی تأييده مجبور اولمشدر .

بونك اوغلی دردنجی (به‌لا Béla) دورنده و (١٢٤١) تاريخنده موغوللر مجارستانی پايمال ايتدكلرندن ، بو تاريخدن صوكرا مجارستان داخلی اختلاللر، خارجی هجوملر آلتنده ازيلمكه باشلامش، قراللر ، حكم و نفوذلرينی بالكليه غائب ايتمشلردر . بو حال اوچونجی (آندريا André) زماننه قدر دوام ايتمش و بو قرال ايله مجارستانك (آرپاد Arpade) سلاله‌سی منقرض اولمشدر [م ١٣٠١] .

[٢] (نستور) روسلرك الك اسكی بر مورخی‌در . ميلادك (١٠٥٦) تاريخنده طوغمش ، و (١١٠٦) سنه‌سنده (كيف) دسپوتلغنه ارتقا ايتمشدر . الك مهم اثری (٨٦٥ ـ ١١١٦) تاريخنه قدر وقوعاتی محتوی اولان (شئونات) عنوانلی مجموعه‌سی‌در . بو اثر ميلادك (١٨٣٤) تاريخنده فرانسزجه‌يه ترجمه اولنمشدر .

(ژوستینیه‌ن Justinien) زماننده [م ۵۲۷ ـ م ۵۶۵] وولغا کنارنده‌کی (وولوش Voloch) شهرنی ضبط ایتمش اولدقلری کبی داها صوکره‌لری‌ده یعنی ایمپراطور (هراقلیوس) دورنده‌ده [م ۶۱۰ ـ م ۶۴۱] اکتساب قوت و سطوت ایده‌رك طونه بویلرینه قدر اوزانمش ، اورالرده‌کی اسلاو شهرلرینی ضبط ایتمشلردر .

(قاره مجارلر) ایسه ؛ ینه (نستور) ك ویردیکی معلوماته کوره ؛ اووقتلر (اوله‌ییس Oleys) ك تحت اداره‌سنده (کیف) طرفلرنده کورونمشلردی. قاره‌مجارلر، داها اوللری (دون) نهری جوارنده‌کی (له‌بدیان Lébedian) خطه‌سنده اوطوریورلردی. (بجنك)لر طرفندن طرد ایدیلدکدن صوکره‌درکه (کیف) طرفلرینه چکلمکه مجبور اولمشلردی .

اورال ـ آلتای غروبنه منسوب داهابرچوق قوملر، مختلف نامارله عینی طریقدن غربه طوغری هجرت ایتمش، تاریخده هونلر، آوارلر، بجنکلر، خزرلر، بلغارلر .... نامارله مهم ایزلر براقشلردر . بونلردن اصل تورك تاریخیله علاقه‌دار اولانلرك وقوعات تاریخیه‌لری متعاقب جلدلرده صره‌سیله کوریله‌جکدر .

موغوللر ـ تونغوزلر

اوته‌دنبری اقوام تورانیه عدادنده صاییلان قوملر آره‌سنده برده موغوللر ایله‌تونغوزلر واردر . (هوسلاب) ، برچوق شعبه‌لره آیریلان موغول ـ تونغوز غروبلرینی موغول نام عمومیسی آلتنده جمع و بروجه آتی تصنیف ایتمکده‌در .

۱ . — اصل موغوللر	۷ . — چوقچیلر
۲ . — بوریاتلر	۸ . — قوریاقلر
۳ . — قالموقلر	۹ . — قامچادالار
٤ . — تونغوزلر	۱۰ . — آینوسلر
۵ . — مانچولر	۱۱ . — آلوتلر
٦ . — یوقاژیرلر	۱۲ . — اسکیمولر

فقط دیکر مؤلفلر، موغوللرله تونغوزلری آیری آیری بر شعبه عد ایتمش وهربرینی ایکنجی درجه‌ده غروبلره آییرمشلردر. بونلره کوره موغول شعبه‌سی باشلیجه موغوللر، بوریاتلر وقالموقلردن مرکبدر. تونغوز شعبه‌سی ایسه تونغوزلر و مانچولرله دیکر غروبلری محتویدر .

اسكيدنبرى قبول ايديلن نظريه‌يه كوره بوايكى شعبه‌ده تورانى وياتعبيرديكرله اورال ـ آلتاى تقسيمنه ادخال ايديلمكده ايسه‌ده ، (هوسلاب) و (اويفالوى) كبى عالملر ، بو نظريه‌يى قبول ايتمه‌مش ، بوقوملرى ، اورال ـ آلتاى غروبندن چيقارمشلردر . بوايكى عالمه كوره ، برطرفدن موغول وتونغوز لسانلريله ديكر اقوام تورانيه لسانلرينك غرامه‌رلرى آره‌سنده‌كى فرقلر ، ديكر طرفدن فيزييولوژى و آنتروپولوژى نقطهٔ نظرندن بوايكى قومده ديكرلرينه نسبتله كوريلن اهميتلى آيريلقلر ، بونلرك اورال ـ آلتاى زمره‌سنه ادخال ايديلملرينه مساعد دكلدر .

مع مافيه ، اوته‌دنبرى ادعا ايديلديكى كبى بونلر اقوام تورانيه‌دن اولسه‌لر بيله ، هرحالده توركلرله آره‌لرنده‌كى قرابت ، ايرانيلرله جرمنلر آراسنده‌كى قرابتدن داها فضله دكلدر . تونغوزلر عرق اصفرك اك اصيل بر انموذجى اولديغى كبى موغوللركده قطايلرله مانچولرك محصول تصالبى اولملرى احتمالى پك قوتلى در .

هر حالده تونغوزلرله موغوللر ، توركلرله مجارلردن زياده چينليلرله ژاپونلره داها ياقيندرلر [۱] . اصل موغوللر ، اورته بويلى ، طيقناز وجودلى ، طونوق وصارى رنكلى ، طوپ چهره‌لى ، قيصه و اتلى آنلى بر قومدر . صاچلرى سياه ، صقاللرى سيره‌كدر . اصل تونغوزلر ايسه جسماً موغوللردن داها نحيف ، يوزلرى داها آز أتلى در . رنكلرى و اوزون صاچلريله عرق اصفرك بر انموذجنى تشكيل ايدن مانچولرله آره‌لرنده پك آز فرق واردر .

[۱] موغوللر ، اورته بويلى ، كوت بدنلى ، مقوسجه باجاقلى ، ياصى و باصيق بورونلى ، سيره‌ك صقاللى ، اينجه دوداقلى بر قوم اولدقلرينه كوره سيما و خطوط وجهيه‌جه توركلردن زياده مانچولرله چينليلره بكزه‌رلر . موغول لسانك مانچو و تونغوز لسانلريله اولان مناسبتى‌ده پك فضله اولديغى بو خصوصده تتبعاتده بولنانلر طرفندن تصريح ايديلمكده‌در . حالبوكه عينى ارباب تتبع ، تورك و موغول لهجه‌لرى آره‌سنده منشأى برقرابت بولامامشلردر . شوقدروار كه جنكيزخان و اخلافى زماننده موغوللر مدنيتجه كنديلرندن پك زياده ايلريده بولنان توركلرك لساندن بر چوق كلمه‌لر آلمشلردر . داها صوكره‌ده توركستان وقپچاقده يرلشن موغوللر ، اورالرده اكثريت تشكيل ايدن توركلره قاريشمش ، تورك لسانى و تورك مدنيتنى قبول ايتمشلردر . مع مافيه ، (جنكيز خان) ك موغولجه‌دن باشقه بر لسان بيلمه‌ديكى احفادندن (ابوالغازى بهادر خان) ك قيد ايتديكى توحاف بر فقره‌دن آكلاشيليور . ابوالغازى بو فقره‌يى شويله نقل ايديور : « بروقت جنكيز خانك اوغلى (اوكتاى قاآن) ه مسلمان توركلره دشمن اولان بر آدم مراجعت ايدرك ، « رؤيامده بدريكز جنكيزى كوردم : سكا ، مملكتكده‌كى بوتون مسلمانلرى اولديره‌رك كوكلرينى كسمه‌كى امر ايتدى » ديدى . (اوكتاى قاآن) بو آدمه سن موغولجه بيليورميسك ؟ ديه صوردى . او آدم‌ده (يوق !) جوابنى ورنجه قاآن ، « بو آدمى اولديريكز ، يالان سويليور . چونكه پدرم جنكيز موغول ديلندن باشقه ديل بيلمزدى » ديدى .

جنکیزخانك ظهورندن صوکره ، بو خاندانه یارانمق غیرتیله وقوعبولان بر تحریف تاریخی، موغوللرك نسلنی تورکلرله قاریشدیرمش اولدیغندن ، بو قومك منشأی حقنده بر آز تفصیلات ویرمك ایجاب ایتمکده‌در .

موغول عنصرینی تشکیل ایدن قبیله‌لر ، اعصار ماضیه‌ده بو کونکی موغولستانك قسم شمالیسی ایله بایقال کولنك جنوب غربیسنده‌کی اراضی داخلنده اقامت ایدییورلردی . او عصرلرده (تاتان) دینیلن خطه‌یه داخل اولان بوکونکی موغولستان، هیونغ ـ نو تورکلرینك تحت حاکمیتنده بولنیوردی . هیونغ ـ نو خاقانلغنك سقوطندن صوکرا ، بوحوالیده متفرق و اهمیتسز برر قبیله حالنده یاشایان موغوللر، (اوبراد) لرك اجدادی اولملری محتمل اولان (یوان ـ یوان) لرك یعنی جوجنلرك اداره‌سنه کچمشلردی . فقط آلتنجی عصر میلادیده (تو ـ کیو) دینیلن تورکلر اورته آسیاده تکرار بر حکومت تأسیس ایتدکاری زمان ، موغول قبیله‌لرینی‌ده تابعیتلری آلتنه آلمشلردر .

اسکی چین وقایعنامه‌لری او عصرده مانچولرله موغوللری (شی ـ وه‌ی Schi - Wei) اسم عمومیسی آلتنده یاد ایتمشلردر . موغول اسمنك ظهوری نسبتاً مؤخر بر زمانه عائددر [۱] . او زمانلرده موغوللر ، (شمالی شی وه‌ی) دینیلن طقوز اردویی تشکیل ایدییورلردی .

---

[۱] آلمان مستشرقلرندن (شمیت Schmidt) و (شوتSchott) ، مونغول اسمنك شجیع وجسارتلی معناسنه اولان (مونغ Mong) کلمه‌سندن مشتق اولدیغنی ادعا ایتمشلردر . حالبوکه (فضل‌الله رشیدالدین) جامع‌التواریخده بو اسمك (فرومانده) و (ساده‌دل) معناسنه کلن (مونك اول) لفظندن محرف اولدیغنی قید ایدیلمکده‌در .

موغول مورخی (سانانغ ـ سه‌چه‌ن Sanang-Setzen) ایسه بو اسمك موغول عرقنه ایلك دفعه جنکیز خان طرفندن ویریلمش ولدیغنی ادعا ایلمشدر. کویا جنکیز خا. پارلاق ظفرلرینی متعاقب اجتماع ایدن بر قوروانتایده کندی قوم و قبیله‌سنه (کوك موغول) عنوانني ویرمش ایمش !... فقط ، (سانانغ سه‌چه‌ن) لك شو ادعاسی حقیقته موافق دکلدر . چونکه میلادك (۶۱۸ـ۹۰۷) تاریخنه قدر چینده حکمران اولان (تانغ) سلاله‌سنك (تانغ ـ شو) عنوانلی رسمی وقایعنامه‌سنده (مونك Mongu) اسمنه تصادف ایدیلدیکی (شوت) طرفندن خبر ویریلمکده‌در . (شوت) ك تدقیقنه کوره میلادك (۹۷۹ ـ ۹۸۴) تاریخنده یازیلمش اولان چینجه (هوآن‌ـیو ـ کیHoan yu-Ki) عنوانلی بر طوپوغرافیا کتابنده موغوللر (شی ـ وه‌ی) اسم عمومیسی آلتنده جمع ایدیلن قبیله‌لر آره‌سنده کوستریلمشلردر . یدنجی عصر میلادیده موغوللرده دیکر (شی ـ وه‌ی) قبیله‌لری کبی (توکیو) خاقانلغنه تابع بولنیورلردی .

شمالی چینده (تانغ) سلاله‌سنه خلف اولان (خطان) سلاله‌سنك مورخی چینلی (یه ـ لونغ ـ لی

(مونغ- شی-وەی) دینیلن بوطقوزاویماق، (اونون) نهرینك جنوبنده توطن ایتمشلردی. باشلرنده (بورجیك) سـلالەسی بولنان بو اویماقلر ، اورته آسیا ایله برابر موغولستانەده حاكم اولان توركلره تابع بولنیورلردی [١] . میلادك (١٢٠٠) تاریخنه قدر ، هیچ بر اهمیت سیاسیەیی حائز اولمیان، بالعكس تورك بكلرینه چوبانلقله تأمین معیشت ایدن موغوللر، (تیموچین) یعنی (جنكیز خان) ایله صحنهٔ تاریخه چیقمش و بو زماندن صـوكره متبصبص مورخلر ، بورجیك سلالەسنه بر سلسلهٔ شاهانه اویدورمق غیرتنه دوشمش ، بو مقصدك تأمینی ایچون ، تاریخی تحریفدن بیله چكینمەمشلردر . ایشته غالبلره یارانمق خصوصندەكی بو غیرت نتیجەسندەدركه موغول مورخی (سانانغ سەچەن)، جنكیزك اجدادینی، (تیبت)

(ye-lung-li) میلادك (١١٨٠) تاریخنده قلمه آلدیغی اثرنده مانچوریانك شمال غربیسنده متوطن قبائلدن بحث ایدركن (مونغ قولی Mongkuli) اسمنی ذكر ایتمش اولدیغی (شـوت) طرفندن خبر ویریلمكدەدر . (شوت) ، خطائلره خلف اولان (نیوچی) لرك (تا ـ كین ـ قوعو ـ شی Ta-Kin-Kuo-chi) یعنی (بویوك كین سلالەسی تاریخی) عنوانلی و قایعنامەلرنده موغوللرك چینله اولان مناسـبتلرندن بحث ایدیلمش اولدیغنیده بیان ایلمكدەدر . بوتون بو تاریخی قیدلر ، موغول عنصرینك (جنكیز) ك ظهورندن اول (موغول) نامنی طاشـیدقلرینی واورته آسـیانك عناصر سائرەسنه نسبتله اوقدر اهمیتلی برقوم اولمدقلرینی كوسترمكدەدر .

[١] قلاپروت ، (آسیانك تاریخی تابلولری) عنوانلی اثرنده بو (اوردوHorde) لرك اسملرینی قید ایتمكدەدر. (جامع التواریخ) ده اسكی موغوللری (موغول درلكین) ، ـ ابوالغازی بهادرخانه كوره (موغول دورلكان) ویا (موغول طورولغان) ـ و (موغول نیرون)ناملریله ایكی شعبه اولەرق كوستریلمش وجنكیز خان دورنده بروجهآتی یكرمی سكز اویماقدن مركب اولدقلری تصریح اولنمشدر : (١) اورویا نكقت ، (٢) قنقرات ، (٣) اوریاوت ، (٤) هوشین ، (٥) سلدوس ، (٦) ایلدوركین ، (٧) بایاوت ، (٨) كینكیت ، (٩) قنقین ، (١٠) سالجیوت ، (١١) تایجیوت، (١٢) هریكان ، (١٣) سنجیوت ، (١٤) جینس ، (١٥) نوتاقین ، (١٦) اوروت ، (١٧) منكقوت ، (١٨) دوربان ، (١٩) بارین، (٢٠) سوقیوت ، (٢١) برولاس، (٢٢) هیدركین ، (٢٣) جوریات، (٢٤) بودات، (٢٥) دوقلان، (٢٦) یسوت ، (٢٧) سوكان، (٢٨) قنكقیات.

فقط تدقیقات تاریخیه ، (رشیدالدین) ك موغوللر میاننده صایدیغی بو اویماقلردن بعضیلرینك تورك اولدقلرینی اثبات ایتمشدر . هرحالده جنكیز زماننده موغوللرك طقوز اویماقدن مركب اولدقلری ادعاسی ، حقیقته داها یاقین كورولمكدەدر . (شمیت) ، موغول مورخی (سانانغ سەچەن) ك اثرینه علاوه ایتدیكی نوطلرده بورجیكلرك تحت حاكمیتنده بولنان اویماقلرك تیموچین زماننده طقوز عسكری بویه آیریلمش اولدقلرینی ، هربویك طقوز (اورلوق) دن مركب بولندقلرینی قید ایتدكدن صكره ، موغوللرك بایراغی اولان و(یاق) دینیلن آق اینك قویروغندن معمول طقوز اوركولی (توغ) ك بو طقوز بویله علاقەدار اولەجغنه اشارت ایتمكدەدر .

طريقيله هندستان سلالهٔ حكمدارينه يعنى (ساقيامونى بودا) يه قدر چيقارديغى كبى [١] دولت ايلخانيه وزراسندن (فضل‌الله رشيدالدين) ايله (زبدة‌التواريخ) مؤلفى (حافظ ابرونورالدين)، (مطلع‌السعدين) صاحبى (كمال‌الدين عبدالرزاق)، (روضة‌الصفا) مؤلفى (مير خواند)، (تاريخ كزيده) صاحبى (حمدالله‌المستوفى) و نهايت (اوشال شجرهٔ تركيه) مؤلفى (ابوالغازى بهادر خان) كبى مورخلرده جنكيزك نسبنى، اسكى تورك خاقانلرينه ربط ايتمك غيرتكارلغنده بولنمشلردر [٢].

[١] موسيو اشميت، (سانانغ‌سه‌چه‌ن) ك روايتنى بروجه‌آتى قيد ايديور: تيبت حكمدارلرندن (دالاى ـ سوبين ـ آرو ـ آلتان ـ شيره‌غتو Dalai - Subin - aru - altan - Shireghetu) وزيرى (لونغنام Loungnam) طرفندن قتل ايديله‌رك تختى غصب اولنديغندن حكمدارك اوچ اوغلى تيبتدن فرار ايتمكه مجبور اولديلر. بويوك اوغلى (شيواغوجى Shiwaghochi)، (نغانغبو Ngangbo) اراضيسنه، اورتانجه اوغلى (بوراچى Borachi)، (بوبو Bubo) مملكتنه، كوچوك اوغلى (برتچينو Bertechino) ده (غونغبو Gongbo) يه التجا ايلدى. برتچينو، بوراده چوق طورميه‌رق، سياحتنه دوامله (بايقال) كولى جوارينه چكيلدى. اوراده (بده Bede) قومنه رئيس اولدى». سانانغ‌سه‌چه‌ن، موغول خاندان حكمداريسنى، بوصورتله تيبت پادشاهنك اك كوچوك اوغلى اولان (برتچينو) دن نزول ايتديرييور. سانانغ‌سه‌چه‌نك بوروايتنى انتقاد ايدن قلاپروت، (Tableaux histoiques de l'Asie) ده، تيبت حكمدارينك قتلى واوچ اوغلنك فرارى حقنده تيبت تاريخلرينك ويردكلرى معلوماتى تدقيق ايتدكدن صوكره، (سانانغ‌سه‌چه‌ن) ك شو روايتنك اويدورمه برشى اولديغنى بيان ايدييور. فى‌الحقيقه، تيبت تاريخلرنده مقتول حكمدارك (چاتى Ja-thi)، (نيا ـ تى Nia-thi)، (شا ـ زا ـ تى Sha - zha - thi) اسملرنده اوچ اوغلنك وقعه‌دن صوكره فرار ايتمش اولدقلرى مقيد ايسه‌ده، بونلردن (شازاتى) نك موغولستانه چكلديكى روايتى موثوق دكلدر. (سانانغ سه‌چه‌ن كوره، (برتچينو) تيبت تاريخلرنده‌كى، (شازاتى) اولمق لازم كليور. حالبوكه، اسملر آره‌سنده‌كى فرقدن صرف نظر ايدلسه بيله، شازاتى‌نك (غونغبو) دن ايلرى كيتديكنه دائر تيبت تاريخلرنده هيچ برقيد يوقدر.

(قلاپروت) ه توفيقاً، (اشميت) ده، سانانغ‌سه‌چه‌نك بوروايتنك، جنكيز عائله‌سنك شوكتى هنكامنده، موغوللره يارانمق ايسته‌ين لامالر طرفندن تيبت تاريخنك تحريفيله وجوده كتيرلمش اولديغنى بيان ايتمكده‌دز.

[٢] موغول سلالهٔ حكمداريسنك نسبنى، شانلى برسلسله‌يه ربط ايتمك غيرتى، دولت ايلخانيه زماننده و (هلاكو) احفادندن (محمود غازان) دورنده باشلامشدر. شهنامه‌يى برغرور ملى ايله ترنم ايدن ايرانك بو مستولى حكمدارى، منسوب اولديغى عائله‌نك ماضيسنى پك سونوك بوليور، تبعه‌سى قارشوسنده عادتا صيقيليوردى. سلاله‌نك مؤسسى اولان (تيموچين) ك منسوب اولديغى (بورجيك) عائله‌سنك توكيو اوغوزلرينه چوبانلق ايتمكدن باشقه ماضى‌يه عائد برشرفى يوقدى. بو قدر برشرف، شهنامه‌يى طوغوران براولكه‌ده حكمران اولمق ايچون كافى كليوردى. بورجيك عائله‌سنى شانلى برنسبه ربط ايتمك ايجاب ايدييوردى. بو خصوصده مشكلات چكلمدى. چونكه

موسیو (وولف) ك پك دوغرو اولەرق بیان ایتدیکی وجهله ، (سانانغ سەچەن) ك روایتی ، موغوللر بودا مذهبنی قبول ایتدکدن صوکره ، مداهنەکار (لاما) لر طرفندن اویدورلمشدر .

بونك کبی ، فردوسیٔ طوسینك آچدیغی شهنامه نویسلك جریانـنه قاپیلان وموغوللره خوش کورونمك ایستەین اسلام مورخلرینك روایتیدە هیچ بر اسـاس تاریخی‌یه مستند دکلدر .

فی‌الحقیقه ، (تاتار) و (موغول) لری (آلنجه خان) ك (تاتار) و (موغول) اسملرندەکی اوغوللرندن تشعب ایتدیرن (ابوالغازی) و (میر خواند) ، شهنامه‌یه توفیقاً بر چوق حکمدار اسملری ذکر ایدییورلر .

(فردوسی) ایران اساطیرنی موهوم برچوق شخصیتلرده تمثیل ایدەرك ایران تاریخنی بر (شهنامه) شکلنه صوقمش ، ابوالبشر عد ایتدیکی (کیومرث) دن باشـلامق صورتیله بر سلسلهٔ حکمداران چیقارمشدی . توران تاریخنی یازان شرق مورخلری‌ده ؛ شهنامه‌یی

(تیموچین) ، داستان شهامتلری عصرلردنبری بوتون آسیایی دولدیران تورك خاقانلرینك حاکم اولدقلری اولکەلرده ظهور ایتمش ، اونلرك انقاض سـلطنتنه وارث اولمشـدی . بو خاقانلرك آغزدن آغزه انتقال ایدەن داستانلرینی طوپلامق ، صوکرەده (تیموچین) ك نسبنی بوداستانه ربط ایتمك برمهارت قلمیەدن باشقا برشی دکلدی . (غازان خان) ك وزیری (ابوالفضل رشیدالدین) ایرانك اك نامدار منشیلرندن بری ایدی . ایلخانیلر اردوسنده اسـکی تورك داستانی بیان (اوزان) لرده آز دکلدی . محمود غازان ، هجرتك ٧٠٠ تاریخنده وزیرینی بو داستانلری جمع وضبطه مأموری ایتدی . ایلخانیلر خزینەسـنده (آلتون کتاب) ایله اوغوز داسـتانی ترنم ایدن تورك اوزانلرینك قوتلی حافظەلری ، اویغور کاتبلرینك دفترلری ، (قوبلای قاآن) ك ایلخانیه سراینده‌کی سرداری (پولاد چکسان) ك واسع معلوماتی رشیدالدینه بوآغیر وظیفه‌یی موفقیتله اکمال ایچون ایجاب ایدن اسـاسلری تأمین ایتمشلردی. ایشته بوصورتلەدرکه رشیدالدین موغوللری تورکارك ملی داستاننه ربط ایدن اثرینی تنظیم وبوکا (تاریخ مبارك غازانی) نامنی ویرمشدر . بوکتابده اوغوز داستانی رنکین بر صورتده تصویر ایدیلمش ، فقط ، غازان خانك آرزوسـنی یرینه کتیرمك وبو سایەده داها فضله مظهر توجه اولمق غیرتی ، تاریخی تحریف ایتمك جرئتکارلغنه جواز ویردیرمش ، بورجیکلری اوغوز خاقانلرینه ربط ایتدیرمشدر. سلطان (اولجایتو خربندا) ، بالآخره (شمس‌الدین قاشانی) یی بواثره استناداً (شهنامه) طرزنده بر (خاقاننامه) نظمنه مأمور ایتمش اولدیغندن بوصورتله اوغوز داستانی ، ایران لسانیله ایلك دفعه اولەرق کسوهٔ نظمه کیرمش اولدی .

ابوالفضل رشیدالدین ، غازان خانك وفاتندن صوکره اثرنی اکمال ایدەرك (جامع‌التواریخ) نامنی ویرمشدر.

تقليداً ؛ تورك اساطيرينه كوره نوح (ع . م) زاده (يافث) دن اعتباراً برسلسلهٔ خانان اويدورمشلردر .

جنكيز خاندانانك شانلى دورلرنده ياشايان مورخلر ؛ شرقك دال قاووقلق تمايلاتنه تبعاً ؛ بوخانلرى ـ جنكيزك ظهورينه قدر هيچ بر اهميتى حائز اولميان ـ موغوللره نسبت ايتمشلردر . حالبوكه ، ازمنهٔ ماضيه‌ده موغوللرك ، شمديكى موغولستانك يالكز شرق جهتنده ومانچوريا حدودنده ساكن اهميتسز بر قوم اولدقلرى چين تاريخلرنده صراحةً مذ كوردر . اك اسكى دورلردن برى توركلر ، كثرت نفوس اعتباريله اورته آسيانك اك مهم بر عنصرى اولدقلرى و اورته آسيانك جنكيز خانك ظهورينه قدر تورك حاكميتى آلتنده بولندينى جهتله ، داستان حماسترى آغزدن آغزه تاريخك قيد اولنديغى زمانلره قدر انتقال ايدن خاقانلرك‌ده تورك اوله‌جقلرنده شبهه يوقدر .

جامع‌التواريخ مؤلفى جنكيزك ظهورندن صوكره ، بوتون توركلره موغول نامى ويريلمش اولديغنى تصريح ايتمه‌سنه [١] رغماً كنديسى‌ده ، قنقراتلر ، دوربانلر ، بارينلر ، سوكانلر كبى تورك قبيله‌لرينى موغوللر ميانده صايمشدر . بوده كوستريبوركه توركلره عائد اوله‌رق روايت ايديلن اساطير اوليه ؛ جنكيز خاندانانه انتساب ايدن مورخلر طرفندن ؛ باالآخره موغوللره مال ايدلمشدر . توركلرك اركنه قونه التجاسيله اورادن خلاص اولدقلرينى ترنم ايدن اسطوره‌نك‌ده موغوللره اسنادى بوقبيلدندر [٢] .

---

[١] اقوام ختاى وجورجه ونتكياس (نيكياس) و اويغور و قپچاق و توركان و قارلوق وقلج وجماعت اسيران و اقوام تاجيك‌كه درميان مغول پرورده‌شده اند ايشانرا نيز مغول كفته اند وآن‌جماعت نيزجاه ومنصب خودرا مصلحت درآن دانندكه خودرا مغول كويند . [جامع‌التواريخ ـ جلد : ١ . صحيفه : ٦٤]

[٢] موسيو قلاپروت (journal asiatique) ده چين وقايعنامه‌لرينه استناداً ، اركنه قونه التجا ايدنلرك (تو ـ كيو) توركلرينك اجدادى اولدقلرينى بيان ايديور . بوافسانه‌يى قيد ايدن چين مورخلرى (اركنه‌قون) ى (قائو ـ چانغ Kao - chang) ك يعنى اويغورلر اولكه‌سنك شمال غربيسنده كوستريبورلر .

موغوللر تاريخى مؤلفى (هاوارات) ، تيبتليلر طرفندن اويغورلره (بده Beds) نامى ويريلديكنى بيان ايديور . اولجه ذكر ايتديكمز وجهله (سانانغ سه‌چه‌ن) ده تيبت حكمدارينك اوچونجى اوغلى (برتچينو) نك (بده) لره حاكم اولديغى قيد ايتمكده‌در . اويغورلره ويريلن بو (بده) نامى‌ده كوستريبوركه ، سانانغ سه‌چه‌نك موغوللره اسناد ايتديكى وقعه ، تماميله توركلره عائددر . تيبت حكمدارينك اوچنجى اوغلى (شازانى) نك (بده) لره ويا موغوللره حاكم اولمسى روايتى لامالر طرفندن اويدورلمش‌در .

مستشرقلر ، صوك زمانلرده اجرا ایتدکلری تدقیقات علمیه‌یه استناداً ، موغوللرك چینك شمالنده (شامو) ویا (غوبی) دینیلن بو کونکی (چونغار) و (مونغولیه) ده تلاقی ایدن قطایلر یعنی چینلیلرله مانچو (تونغوز) لرك اختلاطندن دوغمش اولدقلرینی ادعا ایدییورلر . مستشرقلرك بو ادعاسی ، موغوللرك تورکلردن آیری بر قوم اولدقلرینی کوستردیکی کبی ، تورکلر قدر قدیم بر ماضیلری اولمدیغنی‌ده اثبات ایدییور . فی‌الحقیقه ، چین وقایعنامه‌لری ، پك اسکی عصرلره عائد وقوعات میاننده تورکلردن بحث ایتدکلری حالده موغوللردن آنجق یدنجی عصر میلادیده بحث ایلمشلردر .

جامع‌التواریخ ، شجرهٔ تورکیه ، روضة‌الصفا وبونلردن اخذ معلومات‌ایدن مورخلرك، موغول‌سلالهٔ حکمداریسنه اسناد ایتدکلری‌نسبنامه‌ده تورکلرله موغوللر ، تماميله بربرلرینه قاریشدیرلمشلردر . اساساً ، برماصالدن باشقه برشی‌اولمیان بونسبنامه‌ده ، (قارا خان) ، (اوغوزخان) ، (ایلخان) کبی تورك دور اساطیرینك یادکاری اولان بعضی اسملره تصادف ایدلدیکی کبی بونلرك ، اسکی تورك ایلی اولان (ایسیغ کول) ، (قره‌قوروم) و (سیحون) حوالیسنده یاشامش اولدقلری‌ده کوستریلیور .

بوندن‌ده آکلاشیلیورکه ، موغوللر، سطوت و شوکت اکتساب ایتدکدن صوکره ، مورخلر ، جنکیز خاندانی‌محتشم وعنعنه‌دار برنسبه ربط ایتمك لزومنی‌حس ایتمش، بونلری شانلی افسانه‌لری عصرلردنبری اورته‌آسیاده چالقانان تورك خاقانلری سلاله‌سندن‌ایندیرمك غیرتکارلغنده بولنمشلردر .

حتی، ابوالغازینك‌موغوللری ارکنه‌قوندن‌ناصیل‌چیقاردیغنی،اوزون‌اوزادی‌یه آکلاتدیغی (برته‌چنه) نك بیله ؛ کندی افاده‌سنه کوره ؛ (تورك) اولمسی ایجاب ایتمکده‌در [١] .
موسیو (شمیت)، (سانانغ سه‌چه‌ن) تاریخنه یازدیغی نوطلرده مؤلفك موغول‌خندان

موغوللر ، شوکت وشان صاحبی اولدقدن صوکره ؛ دینلرینی قبول ایتدکلری (لاما) لردن تبت سلالهٔ حکمداریسنه منسوب اولدقلرینه دائر برفکر آلمشلردی . شرق موغوللری نزدنده بولنان (سانانغ سه‌چه‌ن) ك روایتی، سیاسی برمنفعت تعقیب ایدن (لاما) لرك بوبولده‌کی تلقیناتنه مستنددر.

[١] ابوالغازی ، ارکنه قون قهرمانی (برته‌چنه)نك یعنی (بوزقورت) ك ، (قنقرات) قبیله‌سنك براوبماغی اولان (قوررولاس) صویندن اولدیغنی بیان ایدییور . جامع‌التواریخ ، قنقراتلری موغول قبیله‌لری میاننده کوستریورسه‌ده ، موغوللر تاریخی مؤلفی (هاوارت) ك تدقیقاتی ، قنقراتلرك تورك اولدقلرینی اثبات ایتمکده‌در . شوحالده، ارکنه قونه کیرنلرك (توکیو) تورکلرینك اجدادی، چیقانلرك‌ده (توکیو) لر اولدیغی حقیقتی تماميله میدانه چیقبور دیمکدر .

حكمرانیسنی کوسترن نسبنامه‌سنده‌کی[١] (دوبو مرغن) ك ـ كه جامع التواریخ وشجرهٔ ترکیه‌ده بواسم (دوبون بایان) شـکلنده مقیددر ـ (توکیو) حکمدارلرندن اولوب ٥٨١ تاریخنده وفات ایدن بویوك تورك خاقانی (توپوخان Topo) دن باشقه بریسی اولمدیغنی ادعا ایدییور. مستشرق (وولف) ده (شمیت) ك بوادعاسنه اشتراك ایتمکده‌در.

اساساً (ساناتغ سـه‌چه‌ن)، (ابوالفضل رشید) و (ابوالغازی) طرفلرندن یازیلان نسبنامه‌لرده برتطابق کوریلمه‌مسی‌ده بونلرك‌ده صاغلام براساس تاریخی‌یه مستنداولمدقلرینی اثبات ایدن قوتلی برسببدر [٢]. بو نسبنامه‌لرك، اسکیدنبری اورته‌آسیاده مشهور اولان

[١] (شمیت)، مورخ (ساناتغ سه‌چه‌ن) طرفندن جنکیزخانك نسبی بروجه آتی قیدایدیلمش اولدیغنی خبر وریبور:

(٠) بورتچینو	Burtechino	(١٢) دوبو مرغن	Dobo mergen
(٢) بدتس	Bedetse	(١٣) آلونك غوا	Along goa
(٣) تاماتساق	Tamatsak	(١٤) بودانتسار	Budantsar
(٤) خوریتسار مرکن	Khoritsar mergen	(١٥) باغاریتای	Bagaritai
(٥) آغوجیم بوغوروول	Aghojim bughurul	(١٦) ماخاتودان	Makhatudan
(٦) سالی خالجیغو	Sali Khaldshigo	(١٧) شنقور دوقشین	Shingkor dokshin
(٧) نیکه نیدون	Nige nîdun	(١٨) تومباغای	Tumbaghai
(٨) سامسوچی	Samsuji	(١٩) قابول	Kabul
(٩) خالی خارتشو	Khali khartshu	(٢٠) بارتام باغاتور	Bartam baghatur
(١٠) بورجیکتی مرکن	Bordsigetie mergen	(٢١) یسوکی باغاتور	Yissugei bagbatur
(١١) تورغالچین بایان	Torghaleshin bayan	(٢٢) تیموچین (جنکیز)	

[٢] ابوالفضل رشید طرفندن موغول عائله‌ٔ حکمداریسنه عائد یازیلان نسبنامه‌یی‌ده بروجه آتی قید ایدیبورز:

١ برته‌جنه	٨ قالماچو	١٥ بای سنقر
٢ بچین قیان	٩ دبون بایان	١٦ تومنه
٣ تماج	١٠ آلانقوا	١٧ قبل
٤ قچی مرکان	١١ بودنجیر	١٨ قوبله
٥ قوجام بوره	١٢ بوقا	١٩ برنان
٦ یوکه بندون	١٣ دوتومین	٢٠ یسوکی
٧ سام ساوجی	١٤ قایدو	٢١ تیموچین (جنکیز)

ابوالفضل رشیدك بو نسبنامه‌سیله ابوالغازینك روایتی آره‌سنده‌ده توافق کوریلمیور. ابوالفضل رشید، (دبون بایان) ك (قالماچو) نك اوغلی وخلفی اولدیغنی بیان ایتدیکی حالده ابوالغازی (قالماچو) ایله (دوبون بایان) آره‌سنه (تیمورطاش)، (منکلی خواجه) و (ییلدیز) اسملرنده اوچ حکمدار

بعضی تورك خاقانلرینك اسملرینك تحریفی و بعضی یکی اسامینك علاوه‌سیله ترتیب ایدلمش اولملری احتمالی پك قوتلی کوریله‌بیلیر .

(ابوالفضل رشیدالدین) ایله (ابوالغازی بهادرخان) طرفندن (دوبون بایان) ك زوجه‌سی (آلانقوا) حقنده نقل‌ایدیلن افسانه‌ده [١] ، (بودیزم) تأثیری کوریله‌سی‌ده ، بونك بر آرالق بودا دیننه کیرمش اولان توکیولره عائدیتی احتمالنی تقویه ایتمکده‌در . فی‌الحقیقه بوافسانه‌نك (ساقیامونی بودا) نك (تجسد Incarnation) ی عقیده‌سنه توفیقاً (لاما) لر طرفندن اویدورلمش اولمسی قوتلی بر احتمال داخلنده‌در [٢] .

داها علاوه ایدییور . ابوالغازینك بونلری نره‌دن چیقاردیغنی آکلامق مشکلدر . مع‌مافیه ، بونلرك اویدورمه اولدقلرینی قبول ایتمه‌مز ایچون ، اسملرك کندیلری و بالخاصه (خواجه) لفظی قوتلی بر شاهددر .

[١] ابوالغازی بهادرخان ، (دوبون بایان) ك وفاتندن صوکره زوجه‌سی (آلانقوا) نك هنوز کوچوك اولان اوغلی نامنه ، ادارهٔ حکومته باشلادیغنی ذکر ایتدکدن صوکره ، آلانقوا افسانه‌سنی بروجه آتی قید ایدییور : « آلانقوا ، برکیجه سراینده یاتیرکن ، سحر وقتی اویانوب باجادن اودایه نورانی برسایه ایندیکنی وبوسایه‌دن بیاض یوزلی ، شهلا کوزلی بو آدم ظهور ایتدیکنی کوردی . یاننده یاتان خاتونلری اویاندیرمق ایچون هایقیرمق ایسته‌دی . فقط دیلی طوتلدیغندن بر نورلو آوازی چیقمدی . قالقمغه چالیشدی . ألینك آیاغنك قوتی کسیلمش اولدیغندن قیمیلدانه‌مدی . فقط عقل و حواسی یرنده اولدیغندن اولانی بیتنی کوروب بیلیوردی . اوآدم یاواش یاواش یاتاغه کلوب أش اولدی . صوکره ینه‌باجادن چیقوب کیتدی . بوحالی سویلرسه‌م کیمسه ایناتماز دیه ، وقعه‌یی کیزلی طوتدی . فقط ، بو آدم بش آلتی کونده برکلمکه‌باشلادی . ایلك کیجه‌دن ، آلانقوا حامله‌قلمشدی . دورت‌بش‌آی اوانجه‌ایش آکلاشیلدی . قارداشلری کبه‌لکنك‌اسبابنی صوردیلر آلانقواوقعه‌یی‌اولدیغی کبی آکلاتدی . (بکا أش لازم اولسه برقوجایه واریردم . هرنه قدر قادین ایسه‌م‌ده برچوق قوم بنی پادشاه ایدینمشدر . کندیمی وبونجه ایلمی وایکی اوغلمی خلق ایچنده رسو ایده‌جك برایشی اصلاجائز کورمم . برقاچ کیجه خانه‌مك أطرافنده صاقلانیرسه‌کز ، تنکری بن شرمنده بویورمز) دیدی . هرکس آلانقوانك‌سوزلرینه ایناندی . برقاچ‌کشی خانه‌سی‌أطرافنده نوبتله‌بکله‌دیلر . برقاچ‌کون صوکره ، سحروقتنده سمادن‌نورانی برشیئك‌ایندیکنی وآلانقوانك خانه‌سنك باجاسندن ایچری کیردیکنی وبرمدت صوکره تکرار چیقدیغنی کوردیلر . بوصورتله آلانقوانك سوزینك صحتی جمله‌یه معلوم اولدی .

[٢] بودیزمك انتشارندن صوکره ، اورته آسیاده (تجسد) ماصالی اولدقجه رغبت بولمشدی . ختانلردن (لیائو) سلاله‌سنك مؤسسی اولان (آبائوکی) نك ولادتی حقنده‌ده (آلانقوا) ماصالنه مشابه برافسانه نقل ایدلمکده‌در . مانچو سلاله‌سنك مؤسسی (آیشین کییورو Aishin giyoro) نك تولدینه دائره‌ده تمامیله بوکا بکزه‌ین برروایت نقل ایدیلیور .

ابوالفضل رشید ، (آلانقوا) نك (قورولاس) دینیلن برتورك قبیله‌سندن اولدیغنی خبرویرمکله برابر ، بوقادینی ، ینه موغول خاندان‌حکمداریسی لیسته‌سنه علاوه‌ایتمکدن کندینی آله‌مامشدر . مع‌مافیه ،

آلانقوا ، ماصالنه پك زياده اهميت ويرن ابوالفضل رشيد و ابوالغازى ، آلانقوانك (دوبون بايان) دن اولان (بيلكداى) ويا (بيلكيوت) ايله (بكجداى) اسملرندهكى ايكى اوغلنلك سلالهسنه يعنى اركنه قوندن چيقان (قيان) و (نكوز) اولادينه (درلكين) ويا (درلكان) نامنى ويردكارى كبى ، ماصالده ذكر ايديلن روح متجسددن اولان (بوغن قتغن) ، (بورسقى جالجى) و (بوزنجير) ويا (بودنجير) اسملرندهكى اوچ اوغلنك ذريتلرينىده (نيرون) اسميله ياد ايتمشلردر [١] .

غريبدركه ، جامع التواريخ مؤلفى ، صرف موغوللره حصر ايتديكى (درلكين) و (نيرون) سلسلهلرينه؛ فرقنده اولمقسزين ؛ برچوق تورك اويماقلرينىده ادخال ايدييور . مثلا : آلتى اويماقدن مركب اولان (قنقرات) قبيلهسيله (باياوت) قبيلهسى تورك اولدقلرى حالده ابوالفضل رشيد ، بونلرى (درلكين) موغوللرى ميانده ذكر ايدييور [٢] . بو صورتله فرقنده اولمقسزين ، بو افسانهنك توركلره عائديتنى تصديق ايتمش اوليور . (نيرون) لره نسبت ايديلن (دوربان) ، (بارين) ، (سوكان) اويماقلرينكده ينه تورك اولدقلرى تحقق ايتمشدر [٣] .

موغول تاريخى ، دريندن درينه تدقيق ايديلنجه ، موغول اويماقلرينى برلشديرهرك طوپلو برحالهقويان ايلك شخصك شجرهٔ تركيهده (قايدو) دينيلن ذات اولديغى آكلاشيلمقدهدر . موغول سلالهٔ حكمداريسنك ايلك مؤسسى (قايدو) اولديغنه كوره ، نسبنامهلرده (قايدو)دن اول ذكر ايديلن حكمدار اسملرينك يا اويدورمه و ياخود اسكى تورك خانلرينه عائد اولدقلرى محققدر . اسكى تاريخلردن آكلاشيلديغنه كوره ، (نيوجى) لرك هجومنه اوغرايان (جلاير)لر ، موغول قبيلهلرينك اراضيسنه التجا ايتمش ، بالآخره موغوللره تجاوزه باشلامشلردى . جلايرلرك تسلطندن بيزار قالان موغوللر ، (منولان) ويا (مونالون) وياخود (مولون) اسمندهكى

آ ، نقوانك مخيل برشخص اولمسى احتمالى قطعيته پك زياده ياقيندر . ابوالفضل رشيدالدين (آلانقوا)نك قورولاس قبيلهسندن وپدرى ارواح سماويهدن بر روح اولديغنى ذكر ايتدكدن صوكره ، خلفاى عباسيه زماننده كى آل سامانك ايلك دورلريله معاصر بولنديغنىده علاوه ايتمكدهدر .

[١] ابوالغازى (اريوز نيرون) اسمنك (نور اوغوللرى) معناسنده اولديغنى سويليور .

[٢] موسيو دوهسون ، قنقراتلرك تورك اولدقلرينى و (شامو) صحراسنك غرب طرفندهكى (اونغن) نهرينك جنوبنده اقامت ايتدكلرينى تصريح ايتمكدهدر .

[٣] هاوارت ، موغوللر تاريخى ، جلد : ١

قادینك جلایرلر طرفندن قتل ایدیلن بویوك اوغلنك مخدومی (قایدو) نك [۱] اداره‌سی آلتنده برلشه‌رك جلایرلر اوزرینه هجوم ایتمش، یوردلرینی قورتارمشلردر.

(دوهسون) ك تدقیقنه کوره، موغوللردن، (بارغو Bargu) و (چیقو Tsieku) قبیله‌لرینك ریاستنه کچن (قایدو)، جلایرلری انهزامه اوغراتدقدن صوکره، (قارا کول) نهری بویلرنده یرلشمشدر.

قایدودن صوکره، موغول تاریخی آز چوق تنوره باشلایور. فی الحقیقه، مورخلر (قایدو) نك (اونون) نهری ساحللرنده، بر چوق قبیله‌لره حاکم و قویون، صیغیر بر چوق سورولره مالك اولدیغنی خبر ویرییور.

ابوالغازی بهادرخان، قایدونك (بای‌سنقر)، (جرقه‌لنقوم) و (چاوچین) اسملرنده اوچ اوغلی اولدیغنی قید ایدییور [۲]. روضة‌الصفایه کوره (قایدو) نك وفاتنده (بای سنقر) کندیسنه خلف اولیور. (جرقه لنقوم)، تایجوت قبیله‌سنك ریاستنی، (چاوچین) ده (سجیوت) لرك اداره‌سنی أله آلیورلر [۳].

جامع‌التواریخ، (بای‌سنقر) ه اوغلی (تومنه‌خان) خلف اولدیغنی خبرویرییور. ابوالغازی ایسه، (تومنه) نك موغوللرك (نیرون) شعبه‌لرینه ریاست ایتدیکنی و دوقوز اوغلندن هر برینك بر قبیله مؤسسی اولدیغنی سویلیور [٤].

---

[۱] (دومایللا De mailla) یه استناد ایدن (هاوارت)، (مونالون) ك موغوللرك رئیسی (ماهاتودان Mahatudan) ك زوجه‌سی، (قایدو) نك‌ده بدی اوغلندن اك بویوکنك مخدومی اولدیغنی سویلیور. مستر هاوورات، جلایرلر طرفندن یاپیلان قتل‌عامده (منولان) ایله برابر، آلتی‌اوغلنك مقتول دوشدیکنی بیان‌ایتدکدن صوکره یالکز منولانك (بارغو Bargu) اولکه‌سنده‌کی قائن بدزینك یاننده بولنان کوچوك اوغلی (ناچین Nachin) ایله بویوك اوغلنك مخدومی اولوب دایه‌سی طرفندن چالی دمتلری آره‌سنده صاقلانیلان (قایدو) نك قورتیله‌بیلمش اولدقلرینی ادعا ایدییور. حالبوکه ابوالغازی، (منولون) ی (دوتومین) ك دوقوزاوغنك اك بیوکی و(قایدو)یی‌ده بونك برادری اوله‌رق کوستریور. ابوالغازی‌یه کوره جلایرلرك قتل‌عامندن یالکز اواثناده دوکونده بولنان (قایدو) قورتیله‌بیلمشدر. روضة‌الصفا ایسه، (منولان) نك (دوتومین) ك زوجه‌سی اولوب عقل واداره‌سیله شهرت بولمش اولدیغنی سویلدیکی کبی، قتل‌عام اثناسنده ءوجه‌سی (ماچین) نزدنده بولنان (قایدو) مستثنا اولمق‌اوزره دیکراوغوللرینك جلایرلرك قربانی اولدقلرینی خبر ویرییور.

[۲] سانانغ‌سه‌چه‌نه کوره قایدونك یالکز (شنقور دوقشین) نامنده براولادی واردی.

[۳] روضة‌الصفا جلد : ٥. میرخواند، (چاوچین) ی (خارچین) شکلنده قید ایدیور.

[٤] ابوالغازی، (تومنه) نك دوقوز اوغلیله حفیدلرینك اسملرینی شو صورتله ضبط‌ایدییور: (۱) جاقسو ویاجاخسو. (۲) باریم شیرتو مانجو. (میستر هاوارت بونی (باریم شیراتو خایجو)

موسیو دوهسون ، تومنه‌نك دوقوز اوغلندن اولان اویماقلرك اون اوچونجی عصر میلادیده یعنی ایکی یوز اللی سنه‌لك بر مدت ظرفنده اوتوز بیك خانه‌یه بالغ اولدقلرینی حساب ایدییور .

جنکیز خان و اولادلری زماننده ، موغول خاندان سلطنتنی ، اسکی تورك خاقانلرینه ربط ایدرك جلب توجهه چالیشان ریاکار مورخلر ، (تیمورلنك) و اولادی دورلرنده‌ده (کورکان) عائله‌سنی (جنکیز خان) خاندانه نسبت ایتمکه چالیشمشلردر .

روضة‌الصفا مؤلفی میرخواند ، (تومنه) نك بر حرمندن اول (قبل) و (قاچولی) اسملرنده‌کی اوغوللرندن اولکیسنی جنکیزك ، ایکنجیسنی‌ده (تیمورلنك) ك جدی اوله‌رق کوستردیکی کبی برده اوزون بر رؤیا افسانه‌سی اویدورییور [١] .

شکلنده یازییور . — (٣) قاچولی . (٤) سمقاچون . (٥) بات کلکه — هاوارته کوره (بایت کولکی) (٦) قبل (٧) اودر بایان (٨) بولجاردوغلان — هاوارته نظراً (بودانجار دوغلان) — (٩) جمتای — هاوارته نظراً — (چنتای) — .

ابوالغازی‌یه کوره ، جافسونك (بوقاقین) — بو اسمی هاوارت (نویا کین) شکلنده یازییور — (اوروت) و (منقوت) اسملرنده‌کی اوچ اوغلی ، کندی نامرلنده اوچ اویماغك رئیسی اولمشلردر . (قاچولی) نك (ایکنجی بارلاس) — هاوارته نظراً (اردمجی برولاس) — اسمنده‌کی اوغلی‌ده (بارلاس) قبیله‌سنك جدی‌در . سمقاچون ، (بدورکین) — هاوارته کوره (هدرکین) — اویماغنك ، بات کلکه ، (بودات) لرك ، (قبل) ، جنکیزك منسوب اولدیغی (بورجیك) لرك ، اودر بایان حاجراتلرك (چورتیر) ، بولجار دوغلان ، (دوغلانلر) ك جمتای ، یسوتلرك — موسیو اردمان بونی (بایسوت) شکلنده یازییور — اجدادینی تشکیل ایدرلر .

[١] بو افسانه‌یه کوره ، (قاچولی) برکیجه شویله بر رؤیا کورییور : برادری (قبل) ك بوکرندن بربرینی متعاقب اوچ ییلدیز چیقه‌رق بر مدت صوکره غروب ایدییورلر . بعده بر دردنجی ییلدیز چیقیور وضیاسی بوتون آفاق قاپلایور . بونکله برابر ظهور ایدن ییلدیزلرده اوندن استناره ایدییورلر ؛ بو اثناده قاچولی اویانیور . هنوز کیجه‌نك اوچده ایکیسی کچمش اولدیغنی آکلایه‌رق تکرار اویقویه دالیور وینه بر رؤیا کورییور . بو دفعه ، کندی بوکرندن بربرینی متعاقب یدی ییلدیز ظهور ایده‌رك غائب اولیورلر . بونلرك آرقه‌سندن صوك درجه رونقدار سکزنجی بر ییلدیز دوغه‌رق بوتون آفاق قاپلایور . کندیسندن تشعب ایدن ییلدیزلرده بولندقلری منطقه‌لری نوره غرق ایدییورلر . قاچولی صباح اولور اولماز ، رؤیاسنی پدری (تومنه) یه نقل ایدییور . تومنه ، بو رؤیالری شو صورتله تعبیر ایدییور : (قبل) ك نسلندن اوچ حکمدار کله‌جك . بونلردن صوکره کلن دردنجی حکمدار ، بوتون دنیایی ضبط ایده‌جك . قاچولی‌نك نسلندنده یدی رئیس ظهور ایده‌جك . فقط بونلرك سکزنجیسی دنیا پادشاهی اوله‌جق . بونك اولاد واحفادی اوزون مدت حکمران اوله‌جقلر . تومنه رؤیایی بو صورتله تعبیر ایتدکدن صوکره ، اوغلی (قبل) ی کندیسنه ولی عهد و (قاچولی) یی عموم عسکره قوماندان تعیین ایدییور . اویغور یازیسیله بر وصیتنامه تنظیم وبوتون اوغللرینه امضا

میرخواند، (تومنه‌نك) نك اوغلی و خلفی (قبل خان) ه موغوللر طرفندن (رعیت پرور) معناسنه اولان (الینجیك خان) نامی ویریلدیكنی سویله‌یور . قبل خان ، چینده‌كی (كین) ایمپراطورلریله مناسبتده بولنان ایلك موغول پرنسیدر .

موغوللرك (نیرون) شعبه‌سنه حاكم اولان (قبل خان) ، كین ایمپراطورینك سراینه دعوت ایدیله‌رك مظهر التفات اولمش ایسه‌ده یوردینه عودتندن صوكرا ، آرالری آچیلمشدر [١] .

ایتدیردكدن صوكره كندی تمغاسی‌ده باصیور . حفظ ایدلمك اوزره خازنه تسلیم ایدییور . (میر خواند) ، اجمالاً ترجمه ایتدیكمز بو افسانه‌یی فردوسیانه برادا ایله تصویر ایتمكده‌در : [روضة الصفاء ج، ه] . فقط (ارسكین Erskine) بحق بوحكایه‌نك صحتنده شبهه ایتمكده‌در. (ارسكین) ه كوره بورؤیاده ، برچوق امثالی كبی مورخین اخیره طرفندن (تیمورلنك) خاندانته یارانمق مقصدیله ترتیب ایدلمشدر . [هاوارت ، موغوللر تاریخی . ج ، ١]

[١] میرخواند ، بو وقعه‌نك قبل خانله ختای خانی (التان خان) آره‌سنده وقوعه كلدیكنی بیان ایتدكدن صوكره وقعه‌یی شو صورتله آكلاتیور : التان خان ، موغول خاننك كسب قدرت وقوت ایتدیكنی ایشیده‌رك تأسیس موالات ایچون كندیسنی پایتخته دعوت ایتدی . قبل خان ، برادری قاچولی‌یی نائب براقه‌رق دعوته اجابت ایلدی . التان خان طرفندن پارلاق براستقباله مظهر اولدی . شرفنه ضیافتلر ویرلدی . اثنای ضیافتده قبل خان سرخوش اوله‌رق التان خانك صقالنی چكه‌جك قدر ایلری كیتدی . آییلدیغی زمان ، مباسبتسزلكنی آكلایه‌رق عذر دیله‌دی . التان خان وقعه‌دن حدتله‌نه‌جكنه بالعكس قبل خانه مرصع تاج و كمر ویره‌رك التفاتلره بوغدی و مملكتنه دونمكه مساعده ایلدی . . فقط امراسی ، أله كچمش اولا بردشمنك سالماً كوندرلمسنی معقول كورمدیلر . . التان خان ، بونلرك تلقیناتنه قاپیله‌رق (قبل) خانی كیری‌یه چویرمك ایچون برقاچ مأمور اعزام ایتدی . فقط ، قبل خان دونمه‌دكدن باشقه التانك اعزام ایتدیكی بو آدملری‌ده اولدیردی . بوصورتله ختایلرله موغوللرك آره‌سی آچیله‌رق شدتلی محاربه‌لر اولدی .

موغوللر تاریخی مؤلفی (هاوارت) ده بو حكایه‌یی عیناً نقل ایدییور . فقط ، ختای خانی التان خان یرینه چینده حكمران اولان (كین) ایمپراطورینی كوستریور . (نیوچی) ویا (چورشه) دینیلن مانچولرك میلادك ١١٢٥ نجی سنه‌سنده ختایلره غلبه ایده‌رك ، مانچوری و شمالی چینده (كین) ایمپراطورلغنی تأسیس ایتدكاری دوشونیلیرسه (هاوارت) ك روایتنی ترجیح ایتمك ایجاب ایدر. چونكه چینجه (كین سلاله‌سی تاریخی Ta - kin kuvo chi) عنوانلی اثری تدقیق ایدن موسیو (شوت) ، میلادك ١١٢٣ تاریخندن ١١٣٧ تاریخنه قدر كین ایمپراطورلغنی اشغال ایدن (تای تسونغ Tai tsung) زماننده موغوللردن بر قسمنك كینلره عرض تابعیت ایلمش اولدقلرینی ، فقط ١١٣٨ ـ ١١٤٠ تاریخلرینه دوغرو بونلرك حال عصیانده بولندقلرینی خبر ویریور . بوروایت ، قبل خنك اولكی اطاعتیله صوكره‌كی عصیانته تماميله مطابقدر . (دومایللا Demailla) ده بواحتمالی تأیید ایتمك اوزره دییوركه : موغوللر میلادك ١١٣٥ سنه‌سنده كین ایمپراطورلغنی تهدید ایده‌جك

كرك چين وقايعنامه‌لرينك قيوداتندن وكرك مسلمان مورخلر طرفندن ويريلن معلوماتدن، قبل خان دورينك موغوللرك اولدقچه نفوذلی و متحد بولوندقلری بر زمان اولديغی آكلاشيليور .

موغوللر، بو دورده نيوچيلرله اوزون مدت حرب ايتدكلری كبی، (قبل خان) ك (قنقرات) قبيله‌سندن اولان زوجه‌سنك برادری (ساين تكين) ك بر تاتار شامانی طرفندن تداوی ايديليركن وفات ايتمسی‌ده، موغوللرله تاتارلر آره‌سنده ابدی بر منافرت و نزاعك باشلانغيجی اولمشدر .

موغول خاندان حكمداريسی افرادندن تايجوتلرك رئيسی، (هميقا) ايله قبل خانك بويوك اوغلی (اوكين برقاق) ك تاتارلر طرفندن اسير ايديلرك كين ايمپراطورينه تسليم ايدلملری و نيوچيلرك بونلری پك فجيع بر صورتده اولديرملری موغوللری، تاتارلرله نيوچيلرك ابدی بر دشمنی ياپمشدر [١] . بالآخره جنكيز خانك تاتارلری قتل عام ايتمسی، نيوچيلری صحنهٔ عالمدن قالديرمغه او قدر غيرت كوسترمسی، بو اسكی انتقامك مدهش بر نتيجه‌سی‌در . ميرخواند قبل خانك (قيات قنقرات) قبيله‌سندن اولان زوجه‌سندن آلتی اوغلی اولديغنی خبر ويرييور [٢] .

درجه‌ده قوت بولمشلردی . كين ايمپراطوری عينی سنه‌ده موغوللری تأديب ايتمك اوزره (خوشاقو khoshaku) اسمنده‌كی جنرالی كوندردی . فقط جنرال برشيئه موفق اوله‌مدقدن باشقه ، ١١٣٩ سنه‌سنده موغوللره مغلوب اولدی .

[١] تاتارلر ، بومنافرت اثناسنده (تايجوت) قبيله‌سنك رئيسی و موغول اتحادينك بانيسی (قايدو) خانك اوغلی (جرته‌لنكوم) ك مخدومی (هميقا) يی ـ هاوارت بواسمی (هموقای Hemukai) شكلنده قيد ايدييور ـ زوجه‌سنی قبيله‌سنه كوتوربركن ياقالايه‌رق (كين ايمپراطورينه ـ روضة‌الصفا ختای حكمداری آلتان خانه دييور ـ تسليم ايتمشلردی . نيوچيلرده، قبل خاندن انتقام آلمق اوزره، (هميقا) يی آخشابدن ياپيلمش براشك اوزرينه چيويله‌دكدن صوكره ديری ديری دريسنی يوزمك، اعضاسنی دليم دليم دوغرامق صورتيله وحشيانه حياتنه ختام ويرديلر . بوفجيع وقعه ، موغوللرله تاتارلر و (كين) ايمپراطورلری آره‌سنده‌كی منافرتی بوسبتون آرتيردی . بو وبوكا مشابه اولان ايكنجی بروقعه موغوللرده ، جنكيزك تاتار قبيله‌لرنی بركيشی قالميه‌جق صورتده قتل عام ايتديرمسنی انتاج ايدن، درين برحس انتقام براقمشدر. بوايكنجی وقعه، قبل خانك بويوك اوغلی (اوكين برقاق) ك تاتارلر ألينه اسير دوشه‌رك اونلر طرفندن (كين) ايمپراطورلرينه تسليم ايدلمسيله حادث اولمشدر . كين ايمپراطوری ـ ميرخواند بر معتاد ختای خانی آلتان دييور ـ (اوكين برقاق) ی‌ده (هميقا) يه تطبيق ايتديكی طرز فجيعده اولديرمشدر .

[٢] روضة‌الصفا : جلد ٥ . ابوالغازی قبل خانك اوغوللرينك اسملرنی بروجه‌آتی قيدايدييور: (اوكين برقاق) ، (قوبله) ، (بردام بهادر) ، ـ روضة‌الصفايه كوره (بزنان بهادر) ـ

قبل‌خانه خلف اولان (قوبله خان) زماننده، موغوللر (كين) ايمپراطورلغندن اسكی انتقامی آلمق فكريله، نيوچيلر اوزرينه يورويور. و بويوك بر غلبه‌يه مظهر اوله‌رق برچوق غنائمله عودت ايديورلر [١] .

موسيو اردمان (تموچين Temujin) عنوانلی اثرنده ، (قوتله Kutlah) خانی يعنی ـ قوبله خانی ـ موغول تاريخنك مشهور قهرمانلرندن عد ايتمكده‌در [٢] .

روضة‌الصفا ، قوبله خاندن صوكره موغول رياستنك قارداشی (بزنان بهادر) ه ـ

(قتوقتومنكو) ، (قادان بهادر) ، (بودان قيات) · مير خواند ، بونلرك عقل و شجاعتلرينك ستايشنده پك زياده اطرا ايتمشدر .

[١] روضة‌الصفا ، بوحربك (ختای خانی) ، آلتان خان ايله وقوعه كلديكنی سويليور .

[٢] روضة‌الصفا ، قبل خانه خلف اوله‌رق (قوبله خان) ی كوستردیكی حالده (شجرهٔ تركيه) ده (قوبله خان) دن بحث ايدلميور . ابوالغازی ، قبل خاندن صوكره ، موغوللرك رياستی (بزنان) ويا (بارتام بهادر) ه انتقال ايتديكنی سويليور . موسيو اردمان ايسه ، قوبله خانك ، صداسی رعدی آكديرديغی قوللرينك غايت قوتلی ، بدننك صوك درجه مقاومتلی اولديغنی ذكر ايديور. كويا قوبله خان ، قيشين چيريل چپلاق طونجدن ياپيلمش جسيم برمانغالك يانده ياتارمش. مانغالدن صيچرايان قيوياجيملر ، اوزرينه دوشديكی زمان بر پره ايصيرمه‌سی قدر تأثير براقمزمش .

موسيو دوهسون ، قوبله خانك جسارت وقوتی كوسترن بر حكايه روايت ايديور. كويا ، قوبله‌خان، كين‌ايمپراطورينه غلبه ايده‌رك برچوق غنائمله‌عودت‌ايتدكدن صوكره آولانمق‌اوزره اردودن آيرلمش . بو اثناده آكسزين (دوربان Durbans) لرك هجومنه معروض قالمش . آتی قوشديرر ايكن بر باتاقلغك ايچنه دوشمش . آتی باتاغه باتمش . فقط كنديسی آتدن صيچرايه‌رق سورينه سورينه قارشی طرفه چكمش . دوربانلر ، بونی كورنجه ، (آتسز برموغول نه ياپه‌بيلير !) ديه‌رك صاووشوب كيتمشلر. بونلر كيتدكدن صوكره (قوبله) آتی باتاقلقدن چيقارمش . بورادن عودت ايدركن يولده دوربانلرك بر اوكوز سوروسنی ضبط ايده‌رك ، أوينه عودت ايتمش . حالبوكه ، موغوللر اولجه، قوبله خانك دوربانلرك هجومنه اوغراديغنی ايشتدكلرندن اولديرلمش اولديغی ظنيله ماتمنی طوتمغه باشلامشلرمش . حتی اوغلی (يسوكی) ، روحی ايچون قربانلر بيله كسمش . موغوللرك هپسی قوبله‌نك اولديكنه قانع اولدقلری حالده يالكز زوجه‌سی بوكا احتمال ويرمز و (صداسی كوك كورولتيسنه ، أللری آيی پنچه‌لرينه بكزه‌ين برآدم ، نصل اولورده دوربانلر طرفندن اولديريله‌بيلير) ديرمش · قادين ، زوجنك مطلقا عودت ايده‌جكنی ادعا ايدرمش . فی‌الحقيقه بر مدت صوكره قوبله ، اوكنده دوربانلره عائد براوكوز سوريسی ، وبرچوق ياباني قاز يمورطه‌لريله عودت ايتمش . مستر هاوارت ، نه (سانانغ سه‌چه‌ن) ده ، نه (دومايالا) ده بو حكايه‌يه دائر برشی اولماديغنی يازيبور. ابوالغازی‌ده بويله بوافسانه‌دن بحث ايتمه‌مشدر .

ابوالغازی بو اسمی (برنان) شکلنده قید ایدییور ـ انتقال ایتدیکنی خبر ویرییور .

عینی مورخه کوره ، برنان بهادر ، قوت وشهامتده عصرینك فریدی ایمش. موغول سر عسکری بولنان (قاچولی) بو اثناده وفات ایتدیکندن (برنان بهادر) ، بو وظیفه‌یی (قاچولی) نك اوغلی (اردمجی) یه توجیه ایلمشدر .

(سانانغ سه‌چه‌ن) ڭ (باردام ـ باغاتور) دیدیکی [۱] (برنان بهادر) ه اوغلی (یسوکی باغاتور) خلف اولمشدر .

موغوللر ، (لیاٶ) و (کین) سلاله‌لرینك قوتلی زمانلرنده ، بونلرك حاکمیتلری آلتنده بولنیورلردی . موغوللرك بو اطاعتی ، (یسوکی) زماننه قدر دوام ایتمشدر . (دومایللا) نك بیانه کوره ، یسوکی ، (درلکین) و (نیرون) موغوللرینك کافه‌سنی برلشدیره‌رك اورته آسیاده اولدقجه اهمیتلی برموغول موجودیتی وجوده کتیرمشدر. یسوکی اوردوکاهنی ، (اونون) نهری بویلرنده (ده‌لیغون بولداغا Deligun buldagha) نام محلده تأسیس ایتمش اولدیغنی (سانانغ سه‌چه‌ن) خبر ویرییور [۲] .

یسوکی زماننده موغول سرعسکری (اردمجی) وفات ایدرك مقامی، عقل ودرایتی ، شهامت وحسن اداره‌سیله ممتاز اولان بویوك اوغلی (سوغیچن) ه توجیه ایدلمشدر .

---

[۱] سانانغ سه‌چه‌ن قبل خانه اوغلی (باردام باغاتور Bardım baghatur) ڭ خلف اولدیغنی سویلدیکی کبی، بونك زماننده تایجوتلرك ، قبل‌خان زاده‌لری قبل وممالکتلرنی ضبط ویغما ایتدکلرینه دائر برروایت نقل‌ایدییور. کویا ؛ قبل‌خانك یدی اوغلی ایله، تایجونلرك رئیسی (امبای Ambai) ڭ اون اوغلی آره‌سنده مدهش بر حرب اولمش . نتیجه‌ده قبل خانك اوغوللرندن (باردام باغاتور Bardam baghatur) دن ماعداسی مقتول دوشمش ، تایجونلر بونلرك یوردلرنی ضبط ویغما ایتمشلر. اوچ یرندن آغیر صورتده یارالانان باردام باتاغور ؛ اوچ آرقداشنك معاونتیله قاچوب قورتوله‌بیلمش . باردام باتاغورك اون اوچ یاشنده بولنان بویوك اوغلی (یسوکی باغاتور ـ یسوکی بهادر) ده زرهلی بر عسکری سوکوله‌رك آنی ضبط وپدرنی تعقیب ایتمش ، باردام باغاتورك زوجه‌سی (ساین مارال خایاق Sain maral khayak) ده ، اوچ کوچوك چوجغیله برابر ، قاچوب قورتولمش. سانانغ‌سه‌چه‌ن بوکوچوك چوجقلرك اسمنی نکون (Negun) ، (منکتو Meng-tu) ، و(اوچوکن Utchugen) صورتنده قیدایدییورز. [مستر هاوارت : موغوللر تاریخی.] ابوالغازی ایسه یسوکی بهادرك برادرلرینك (مونکدای) ، (بوکان تایش) ، (دارسکی بولای) اسملرنده اولدقلرنی خبر ویرییور.

[۲] موسیو دوهسون، بوموقعك اسمی (هیاسنت) طرفندن (تی ـ لی ـ وون Tie-li-vun) شکلنده یازلمش اولدیغنی سویله‌یور . میرخوندده بو اسمی (دیلون بلدق) طرزنده قید ایدییور .

يسوكی‌نك پارلاق موفقیاتنده (سوغیچن) ك بویوك بر حصه‌سی واردر . میر خواند ، تاتارلرله موغوللر آره‌سنده‌كی عصردیده منافرتك ، یسوكی زماننده بویوك بر حربی انتاج ایتدیكنی خبر ویرییور [١] . (سوغیچن) ك حسن تدبیری ، یسوكی‌نك فرط شهامتی سایه‌سنده ، تاتارلر بو محاربه‌ده فاحش بر انهزامه اوغرایه‌رق (تیموچین) و (قرابوقا) اسملرنده‌كی ایكی رئیسلری موغوللرك الینه اسیر دوشمشدر . چین وقایعنامه‌لرندن یسوكی‌نك ، داها اول (كین) ایمپراطوریله‌ده محاربه ایدرك ، ایمپراطورك (اوچو Uchu) اسمنده‌كی قوماندانی مغلوب وكینلردن برچوق قلعه وغنائم ضبط ایتمش اولدیغی آكلاشیلیور. حتی ، بوظفر اوزرینه موغول خانی ، (كین) قوماندانی طرفندن ویریلان چینجه (مونغ - فو - قوئه - وونغ Mong-fu-Kue-Wong) یعنی پرنسلك عنواننه تنزل ایتمه‌یه‌رك (تسو - یوئن - وانغ - تی) یعنی (بویوك موغول ایمپراطوری) عنوانی آلمشدر [٢] . چینجه (كین سلاله‌سی تاریخی) عنوانلی اثری تدقیق ایدن موسیو (شوت Schott)، میلادك ١١٤٠ تاریخندن صوكره موغوللر ، اسارت ویا رهینه صورتیله (ختان) لر ایله چینلیلردن برچوق چوجق آله‌رق اونلری موغوللشدیرمش و(تا - مونغ - قوئو Ta-mongu Kuo) یعنی (بویوك موغول خانلغی) نامنی آلمش اولدقلرینی خبر ویرییور .

بوتون بو روایتلر ، بزه موغوللرك یسوكی زماننده اولدقجه اهمیتلی بر موقع قازانمش اولدقلرینی آكلاتیور . ابوالغازی ، یسوكی بهادره تابع اولان خلقك مقدارینی اوتوز قرق بیك خانه خانی اوله‌رق كوستریبور . یسوكی بهادر ، تاتارلره غلبه و رئیسلری (تیموچین) و (قارابوقا) یی اسیر ایده‌رك اردوكاهی اولان (دیلون بلدق) ه دوندیكی زمان ، زوجه‌سی (اولون ایكه) بر اركك چوجق دوغورمشدی [٣] . یسوكی ، اوغلنه

---

[١] بوحرب میلادك ١١٥٤ - ١١٥٥ سنه‌سنده وقوعه كلشدر.

[٢] چین تاریخلرینی تدقیق ایدن (De Mailla) دییوركه: میلادك ١١٤٧ تاریخنده موغوللر ایله (كین) ایمپراطورلری آره‌سنده‌كی محاربه هنوز دوام ایدركن ، موغولستان حدودنده‌كی اولوسلرك رئیسی (تالان Talan) وفات ایلدی . بونك اوغلی وخانی (شینغوآ تولانغ Chinghoa tulang) ، كین ایمپراطورینه عصیان ایده‌رك موغوللرله برلشدی . كین ایمپراطوری قوماندانلرندن (ئوشو Uchu) یی موغوللر اوزرینه كوندردی . فقط وقوعه كلن جدالده (ئوشو) مغلوب اوله‌رق (سی‌پینغ Si ping) نهرینك كنارندكی یكرمی یدی قلعه‌یی موغوللره تركه مجبور اولدی . (ئوشو) موغوللرله عقد صلح ایده‌بیلمك ایچون ، كین ایمپراطورلرینك موغوللره سنوی برمقدار قویون ، صیغیر وبغدای ویرمسنی تعهد ایتمكه مجبور اولدی .

[٣] سانانغ سه‌چه‌ن ، یسوكی بهادر ایله (اوغلن اكه Oglen eke) یعنی (اولون ایكه) نك

اسیر ایتدیکی تاتار خانی (تیموجین)ك نامنی ویردی [١]. استقبالده برداهیهٔ حرب وظفر اولمغه نامزد بولنان بوچوجق ، (تنکوزییل) نده یعنی هجرتك ٥٤٩ نجی سنه‌سی ذی‌القعده‌سنك یکرمنجی کوننده ، یسوکی بهادرك اردوکاهی اولان (دیلون بلدق) نام محلده دنیایه کلمشدر [٢].

(جامع التواریخ)ك (درلکین) و (نیرون) نامرله ایکی‌یه آییردیغی موغول عنصرینه منسوب بوتون قبیله‌لری تحت اداره‌سنه آلمغه موفق اولان (یسوکی بهادر)ك ، (کرایت) حکمداری (اونك خان) ایله [٣] غایت صمیمی دوست اولدیغنی خبر ویرییور . اونك خان ، اولا برادری (ایرکه‌قرا) سوکرده عموجه‌سی (کورخان) ك هجوملرینه معروض قالنجه هرایکیسنده‌ده موغول پرنسنه التجا ایتمش ، یسوکی‌نك معاونتیله موقعنی استردادده موفق اولمشدی . اونك خان ، بوصورتله لطفنی کوردیکی یسوکی بهادرله (آندا) قارداشی اولمش ، یسوکی‌نك وفاتنه قدر صداقتدن انحراف ایتمه‌مشدر .

یسوکی بهادر ؛ بویوك اوغلی (تیموجین) هنوز اون اوچ یاشنده ایکن ؛ هجرتك (٥٦٢) و میلادك ١١٧٥ تاریخنده وفات ایلدی [٤] . امور اداره‌یه نظارت ایدن (سوچین) ده

ازدواجلری حقنده شویله بر حکایه نقل ایدییور : یسوکی بهادر بر کون ایکی کوچوك قارداشیله برابر آوه چیقمشلردی . آوده بر طاوشان تعقیب ایدرکن ، بر آرابه ازینه تصادف ایتدیلر . آرابه‌نك کیتدکی استقامتده ایلریله‌دیلر . قارشولرینه بر (یورت) چیقدی . بوراسی ، تاتار قبیله‌سنك رئیسی (یکه ییلاتو Yeke yilatu) نك یوردی ایدی. یکه ییلاتو ، یابانجی اوچ شخصك یورد اوزرینه یوریدیکنی کورنجه ـ یالکز اولدیغندن ـ قاچمقدن باشقه چاره بوله‌مدی . یسوکی بهادر وبرادرلری یورده کیره‌رك یکه ییلاتونك زوجه‌سنی قاچیردیلر . (اولون ایکه) یعنی (ملت آناسی) نامنده اولان بوقادین ، یولده خیلی فریاد وفغان ایتدیسه‌ده برفائده‌سی اولمدی . یسوکی‌نك قارداشی (اوچوکن) ، قادینه (شمدی‌یه قدر اوچ نهر کچدك . آرقه‌مزده‌ده اوچ طاغ قالدی . بزی تعقیب ایده‌جکلرینه آرتق احتمال یوقدر ، بیهوده یره فغان ایتمه) دینجه قادین صوصدی . یسوکی ، بوقادینله ازدواج ایلدی . جنکیز خان ، بوقادیندن تولد ایتمشدر.

[١] یسوکی‌نك اولون ایکه‌دن ـ تیموجین‌دن باشقه ـ جوجی قسار ، خجیکن ، تیموکو اوچوکن نامرنده اوچ اوغلی اولدیغی کبی (غوا آباغای) و(دوغاسحنی) نامرنده‌کی دیکر ایکی زوجه‌سندن‌ده (بقتر) و (بغوتی) اسملرنده ایکی اوغلی داها اولمشدر.

[٢] روضة‌الصفا . جلد : ٥

[٣] بواسم ، جامع‌التواریخك روسیه‌ده طبع ایدیلن نسخهٔ اصلیه‌سنده (اونك) صورتنده مقیددر. روضة‌الصفاده ایسه (آونك خان) شکلنده یازیلمشدر . آوروپا مورخلرندن بعضیلری‌ده (وانك خان Vang khan) طرزنده قید ایدییورلر.

[٤] سانانغ سه‌چه‌ن ، یسوکی بهادرك تاتارلر طرفندن بر ضیافته دعوت ایدیله‌رك طعامنه زهر قاتدقلرینی واولومی بویوزدن اولدیغنی سویلیور.

كنديسنى تعقيب ايتدى. موغول وحدت وشوكتى بوايكى آدمك وفاتيله انهزامه اوغرامشدر.

يسوكى‌نك مقامنه بويوك اوغلى (تيموچين) كچمش والده‌سى (اولون ايكه) نيابةً موغول قبيله‌لرينى اداره ايتمكه باشلامشدر. ايشته برداهيهٔ تاريخ اولان تيموچين (جنكيز) ايله‌دركه موغول سلطنتى ابتدار ايتمشـدر . موغوللر توركاردن آيرى بر عرق اولدقلرى جهتله ، جنكيز خانك ظهورينه قدر اولان تاريخلرى بزى او درجه علاقه‌دار ايتمز . فقط جنكيز خان واخلافى زمانلرينه عائد اولان وقوعات ، تورك تاريخيله پك‌زياده قاريشمشدر. بونك اېچوندركه ، موغوللرك منشأى بحثى مدخله درج ايديلمش وجنكيز خان ايله اخلافنه عائد اولوب تورك تاريخنى علاقه‌دار ايدن وقوعاتدن متعاقب جلدلرده بحث ايديلمك مناسب كورولمشدر .

*
* *

تاتارلر

تاريخى بعض قبائله عائد اولان (تاتار) اسمى، عرب وايران لسانلريله يازيلمش اولان اسكى تاريخلرده عموميلشديريله‌رك اكثريا (تورك) اسمنك مرادفى كبى استعمال ايدلمشدر. اورته آسيانك بوكتابلرده بعضاً (تاتارستان كبير) بعضاًده (توركستان كبير) اسملريله ياد ايديله‌سنك سببى بودر . بو ياكلش اطلاق بالآخره تشميل ايديله‌رك روسيه‌نك جنوب شرقيسنده‌كى (قپچاق) اولكه‌سنه‌ده (تاتارستان صغير) دينلمشدر . شرق مورخلرندن (ابوالفضل رشيدالدين)ه كوره بوياكلش اطلاق ، اورته آسيانك بر آرالق (جوجنر) طرفندن اسـتيلا ايدلمش اولمـندن نشـأت ايتمشدر [١] . فقط ، (رشـيدالدن) لك بو اخطارينه رغماً ، صوكره كان مورخلرينه (تورك) و (تاتار) اسملرينى الفـاظ مترافه‌دن عد ايتمكده دوام ايلشـلردر . مسـتشرقلرده اولجه تورك و تاتار لفظلرينى مترادف كبى اسـتعمال ايده‌رك بو خطايه دوشمشلرسـه‌ده بالآخره (قلاپروت) و (ره‌موزا) كبى عالملرك تدقيقاتى نتيجه‌سنده بو استعمالك تاريخاً طوغرى اولمديغى آكلاشيلمشدر .

مستشرقلرك تاتار اسمنك منشـأنده پك چوق مناقشـه ايتمش اولدقلرى كوريليور : (ماتور پاريس Matheur Paris بو اسـمك موغولستانده (تاتار) ويا (تارتار) نامنده

---

[١] پيش‌ازين چوق تاتارغالب بود . جمله‌را تاتارميكفتند وهنوز درعرب وهند وختاى تاتار شهرت وارد ... [ابوالفضل رشيدالدين ، جامع‌التواريخ .]

بر نهره عائد اولدیغنی ادعا ایلمشدر. حالبوکه موغولستانده بو اسمده بر نهر بولندیغی معلوم دکلدر . . (برژه‌رون Bergeron) ایسه (تاتار) لفظنك سریانیجه بر اصلدن مشتق اولدیغی یولنده غریب بر ادعاده بولنمشدر. فقط سریانی لسانه واقف اولان عالملر بو ادعانی اصلندن چوروتمشلردر .

چین وقایعنامه‌لریله کتابه‌لری غرب لسانلرینه نقل ایدیلدکدن صوکره؛ برچوق تاریخی حقیقتلر کبی ؛ تاتار لفظنك منشأی و هانکی قومه عائد اولدیغی خصوصی‌ده تعین ایتمش ، بو یولده‌کی مناقشه‌لره نهایت ویریلمشدر . سینولوغلره نظراً (تاتار) لفظی ، ایلك دفعه چینك (تانغ Thang) سلاله‌سی زماننه (م ٦١٨ ـ ٩٠٧) عائد وقایعنامه‌لرده بر قاچ قبیله‌نك اسمی اوله‌رق ذکر ایدیلمشدر. متعاقب دورلره عائد تاریخ کتابلرندەده بو اسم؛ شکلاً آز چوق فرقلی اولمق اوزره؛ صیق صیق کورولمکه باشلامشدر .

چین وقایعنامه‌لرنده آسیا اقوامنه دائر موجود اولان وثیقه‌لری بویوك بر وقوف ، واهتمامله تدقیق ایدن (ویسده‌لو Visdelou) نك افاده‌سنه کوره چینلیلر، بدایتده (تا ـ چه) نامنی ویردکاری بو قبیله‌لری صوکره‌لری (تاتا) و (تا ـ ته) ، بعضاً‌ده تحقیر مقصدیله (ساعو ـ تا ـ تسه Sao-Tha-Tse) یعنی (قوقمش تاتارلر) اسملریله یاد ایلمشلردر .

تاتارلر حقنده اك ایی معلومات ویرن چین مؤرخی (که‌ئو ـ یانغ سیه‌ئو Gheou-yang-Sieou) در . میلادك (١٠٠٧ ـ ١٠٧١) تاریخلری آراسنده یاشامش اولان بو مورخ دیبورکه : « تاتارلر » ، اسکی (موهو) لردن ایمشلردر . نیوچیلرك ، کینلرك ، جوجنلرك و مانچولرك یعنی مانچوریا تونغوزلرینك اجدادی اولان (موهو) لر ، بر آرالق (ختان) لر طرفندن آنی بر هجومه اوغرامش ، وقوعه کلن قانلی عربده نتیجه‌سنده پریشان اولمشلردی . بو هزیمت اوزرینه (موهو) لردن بر قسمی غالبلرینه تابع اولدی . بر قسمی‌ده شرقه چکیله‌رك (پو ـ هه Po - Hai) لره التجا ایلدیلر . اوچنجی بر قسم ایسه (ایه ـ شان) طاغلرینه هجرت ایده‌رك ، اورا‌ده (تا ـ تا) یعنی (تاتار) اسمنی آلدیلر . . . » . شو روایت ، دیکر چین وقایعنامه‌لریله (جامع التواریخ) و اورخون کتابه‌لرنده تاتارلره دائر ویریلن معلوماته توافق ایتمکده‌در . سینولوغ (ادوار شاوان) ك افاده‌سنه کوره میلادك (٩٢٧ ـ ٩٤٧) . تاریخلری آراسنده سلطنت سوره‌ن (ختان) ایمپراطوری (ته ـ قوآنغ Te - Kouang) ك وفاتی متعاقب بو اولکه داخلنده سیاحت ایدن چینلی (هو ـ کیاعو Hou - Kiao) اسمنده‌کی سیاح، (وا ـ کیه ـ تسه Wa - Kie - Tse) و(شی ـ

وەی Chi-Wei) قبیلەلری جوارندە (هەیی ـ شە ـ تسە Hei-che-Tse) اسمندە بر طاقم قبیلەلرك اقامت ایتدکلرینی یازمش و بونلر حقندە شو معلوماتی ویرمشدر : (وا ـ کیە ـ تسە) لر قیلدن البیسە کیر ، صاچلرینی اوزاتیر و چیپلاق آتلرە بینرلر . یایلری بیوك و اوقلری اوزوندر . تیر اندازلقدەکی مهارتلری هرکسی حیرتدە براقمقدەدر . بونلر ، باشقە قبیلەلردن بر آدمە تصادف ایدنجە بردنبرە اوزرینە آتیلەرق درحال ئولدیریر وجیك جیك أتنی ییرلر . ختانلر و دیکر قوملر بونلردن پك چوق قورقارلر . حتی ختانلی بش سواری بونلردن تك بر نفرە تصادف ایدرلرسە سلامتی آنجق قاچمقدە بولورلر . بونلرك اوچ طرفندە (شی ـ وەی) لر ساکندر . بو صوکنجیلر بری (شی ـ وەی) لر ، ایکنجیسی (هوآنغ ـ شی ـ وەی Hoang chi-Wei) یعنی (صاری باشلی شی ـ وەی) لر اوچنجیسیدە (شەعو ـ شی ـ وەی) لر یعنی (وحشی ـ شی ـ وەی) لرناملرندە ، اوچ بیوك اولوسدن مرکبدر . (شی ـ وەی) لر جوارندەدە (هەیی ـ چە ـ تسە Hei-tche-tse) یعنی (سیاە آرابەلیلر) اقامت ایتمکدەدر . انکلترە انجمن علمیەسی اعضاسندن (هاوارت) ، (هەیی ـ چە ـ تسە) لرك (تاتارلر) ، (شی ـ وەی) لركدە موغوللر اولدقلرینی قطعی وثیقەلرلە اثبات ایتمکدەدر . دیمككە طقوزنجی و اوننجی عصر میلادیدە تاتارلرلە موغوللر بربرلرینە مجاور بولنیورلردی . (شوت Schott) ك تدقیقنە کورە میلادك (۹۰۹ ـ ۹۸٤) تاریخندە یازیلمش اولان (هوان ـ یو ـ کی Houan-yu-Ki) عنوانلی أثردە بوتون بو قبیلەلرك موغولستانلە سونغاریەدە ساکن اولدقلری تصریح ایدیلمشدر . بونلردن موغوللرك اجدادی اولان (شی ـ وەی) لر طقوز یورتدن مرکب اولوب (اونون) نهرینك جنوب حوالیسندە اقامت ایدییورلردی . (تا ـ چە شی ـ وەی) اسمیلە یاد ایدیلن تاتارلر ایسە (بویورناور کولی) جوارندە ساکن بولنیورلردی . (هوآن ـ یو ـ کی) دن آکلاشیلدیغنە کورە جنکیز خانك ولادتندن بر بچق عصر اول ، تاتارلرلە موغوللر عینی منطقەدە اوطوریورلردی . (ابوالفضل رشیدالدین) ك شو افادەسیدە بو حقیقتی تأیید ایتمکدەدر : « جنکیز خان دورندە تاتارلر موغولستانك شمال شرقی جهتلرندە اقامت ایدییورلردی . باشلیجە مرکزلری ختای (ختان) حوارندە (بویورناور) کولی حوالیسی ایدی . او زمانلر (توتوقلیوت تاتار) ، (أنجی تاتار) ، (جغان تاتار) ، (کویین تاتار) ، (ترائت تاتار) و (برقوی تاتار) ناملریلە بش اولوسە آیریلان تاتارلر یتمش بیك چادیر خلقندن عبارت بولنیورلردی . . . . » .

۷ نجی خریطه

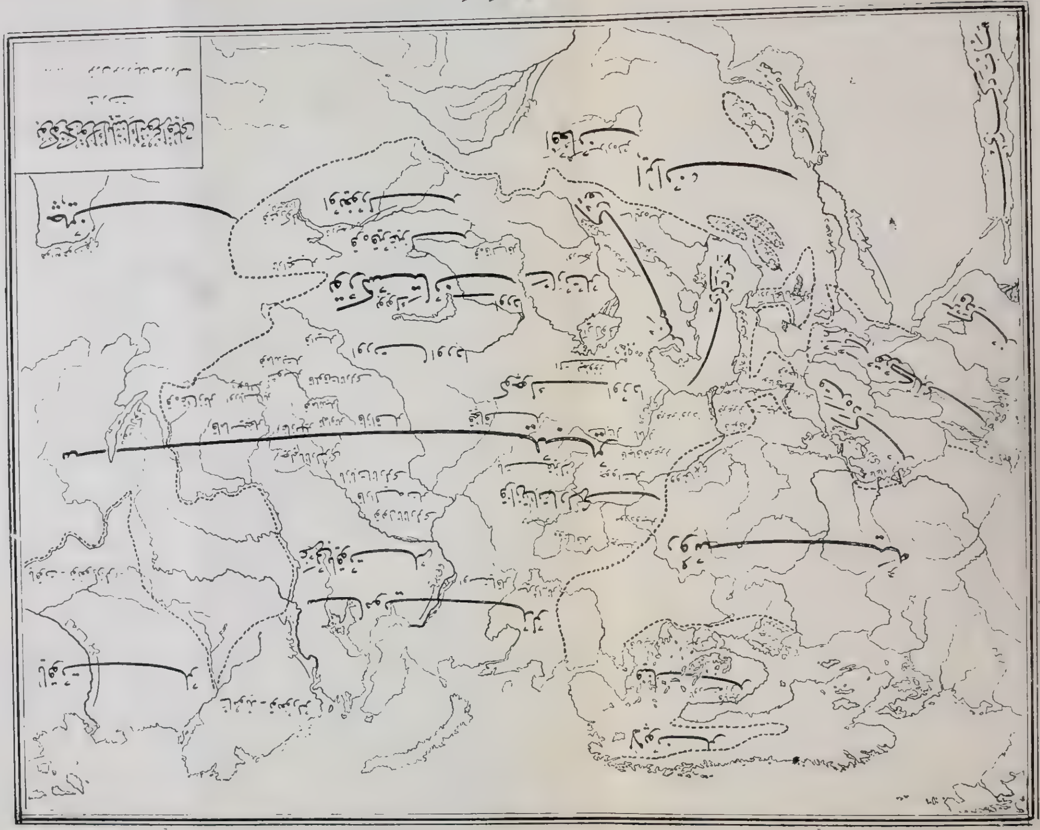

اورخون کیتابه‌لرنده اوتوز تاتارلر نامیله یاد ایدیلن بوقبیله‌لر، (قوتلوغ خان) دورنده (م ٦٨١–٦٩١) قتای (ختان) لرله هم حدود بولنیور یعنی (یابلونوئی) طاغنك جنوب وجنوب شرقی ورسانده (کرولون) نهری منطقه‌سنده اوطوریورلردی. بربرلرینی تأیید ایدن بوتون بو تاریخی وثیقه‌لر، وقتیله ختانلر طرفندن پریشان ایدیلن (موهو) لردن اینن بوقبیله‌لرك، هزیمتی متعاقب (این شان) طاغی حوالیسنه چکیله‌رك اوراده (تاتار) نامنی آلمش، بالآخره (بویورناور) کولی منطقه‌سنده یرلشمش اولدقلرینی کوسترمکده‌در.

خلاصه‌موغول‌اسمی کبی تاتار اسمی‌ده ایلك دفعه (تانغ) سلاله‌سی وقایعنامه‌لرنده ذکر ایدیلمش وبونلرك (موهو)لردن ایندکلری‌خبرویریلمشدر. (موهو)لر ایسه قدیم(وو–هواتلر)، (سیانپیلر)، (توپالر)، (قوموکی) لر یعنی (غوئه‌ی) لر، (چورچه‌لر)، (هی) لر، (جوجن) لر، (کین) لر یعنی(نیوجی) لر، (کرموچین) لر، (اویانغوت) لرو (ختان) لر کبی اسکی (تونغ – هو) لردن اوره‌مشلردر . بناءً علیه، موغوللر کبی بو اسکی تاتارلرده (تونغوز) لردندر.

آلتنجی عصر میلادی‌یه عائد چین تاریخلرنده (موهو) لر، توکیو خاقانلغنك تابعلری آره‌سنده کوستریلمشدر ... مورخ (لیه – تای – کی – سو Lie-Tai-Ki-Su) نك افاده‌سنه کوره توکیو خاقانلرندن (هیه‌لی) خانك میلادك (٦٣٠) تاریخنده چینلیلر طرفندن اسیر ایدیلمسی اوزرینه (موهو) لر (سیه – ین – تو) لرك یعنی (سیرتاردوش) لرك نفوذلری آلتنه کیرمشلردر . بو اثناده (موهو) لر (آمور) نهری بویلرنده اقامت ایدییورلردی.

(قانغ – مو Kang - mo) نك تصریح ایتدیکی اوزره سیه‌ین‌تولر حکمداری (اینان خان) میلادك (٦٣٧) تاریخنده ختانلر وهی‌لرله برابر موهولر طرفندن کونده‌ریلن هیئتلری حضورینه قبول ایتمش وبونلری حمایه‌سی آلتنه آلمشدی. (تانغ) سلاله‌سی ایمپراطورلرندن (تای – تسونغ) ایله خلفی (قاعو – تسونغ) دورلرنده ایسه مانچوریا و موغولستان حوالیسنده‌کی قوملر چین ایمپراطورلغنه عرض انقیاد ایتدکاری حالده موهولر بالعکس (قوره‌لیلر) ایله برلشمشلردر . ایمپراطور (تای – تسونغ) دورندن صوکره موهولر ختانلر و هی‌لرله برابر (پو – هه Po-Hai) قراللغنك نفوذی آلتنه کیرمشلردر [١] .

[١] پو – هه قراللغی یدنجی عصر میلادی اواسطنه طوغری یعنی قوره قراللغنك سقوطنی متعاقب (سونغاریه) نهری قوللرندن (هو – هان) و بوکونکی اسمیله (هورقا Hourka) نهری بویلرنده تأسس ایتمش برحکومت ایدی . باشلیجه مرکزی (نیغوتا Nigouta) شهرینك جنوبنده بولینیوردی. پو–هه قراللغی میلادك ٩٢٦ تاریخنده ختانلر حکمداری (آپاعوکی) طرفندن ییقیلمشدر.

ایشته بو زمانلرده‌درکه ختانلر موهولر اوزرینه باصقین یاپه‌رق پریشان ایتمش نتیجه‌ده برقسمی ختانلره ، برقسمی پوهه‌لره التحاق ایلمش ، اوچونجی برقسم‌ده غربده (این‌شان) طاغلرینه طوغری چکیله‌رك بویورناورکولی جوارنده یوردطوتمش وتاتار نامنی آلمشلردر .

(قوتلوغ خان) میلادك (٨٦١) تاریخنده تورك خاقانلغنی احیا ایتدیکی زمان تاتارلر اولدقچه قوتلنمش و تورکلره قارشی خاطری صاییلیر بر قوت اولمشلردی . اورخون کتابه‌لرنده بو (اوتوز تاتارلر) ده قوتلوغ خانك دشمنلری صره‌سنده تعداد ایدیلمشدر .

شو تفصیلاتدن‌ده آکلاشیلدیغی اوزره (تورك) و (تاتار) اسملرینك مترادف اوله‌رق استعمال ایدیلملری تاریخاً طوغری دکلدر . تاتارلر ، (تونغوز) عرقندن اولان (تونغ ـ هو) لرك نسلندن یعنی (موهو) لردن ایمش ، تورکلر ایسه (هیونغ ـ نو) لردن اوره‌مشلردر .

(وولف) ك تدقیقاتنه نظراً (تاتار) لفظی الیوم تونغوز لهجه‌سنده مستعملدر : تونغوزلر نجه‌دن معمول چادیرلره (تاتارابو Tatara bou) یعنی (تاتار یوردی) اسمنی ویرمکده‌در .

تاتار اسمی تاریخاً موهولردن آیری بعض قبیله‌لره عائد ایکن اوتنجی عصر میلادینك ایلك سنه‌لرنده ختانلر باشبوغی (آپاعوکی Apaoki) طرفندن (هی) لرك وتاتارلرك یاردیمیله برحکومت تشکیل ایدیلنجه ، چینلیلر وتورکلر طرفندن ، لسان وعرق اعتباریله تاتارلرله متحد اولان ختانلره‌ده تاتار اسمی ویریلمشدر . موغوللرده تاتارلرله مجاور اولدقلرندن بواسم اونلره‌ده تشمیل ایدیلمشدر . اسکی (جوجنلر) دن آیری و (آقوتا Akouta) اسمنده‌کی باشبوغلرینك مهارتیله اون ایکنجی عصر میلادی اوائلنده ختانلری مغلوب ایده‌رك (آسین‌غورون Asin Curun) یعنی (آلتون اوردو) حکومتنی قوران (کین) لرده نسلاً تونغوزلردن اولدقلری جهتله ختانلر کبی بونلره‌ده تاتار اسمی اطلاق اولنمشدر .

(ویسده‌لو) نك تدقیقاتنه کوره چین وقایعنامه‌لرنده تاتار رؤساسندن (مه‌ی ـ سیانغ ـ وه‌ن Mei - Siang - Wen) و (یو ـ یوئه ـ سیانغ ـ وه‌ن Yu - Yue - Siang - Wen) ناملرنده ایکی باشبوغدن بحث ایدیلمشدر . حالبوکه بو اسملر ، تاتارلرك ختانلر وکینلرله همعرق اولدقلرینه یعنی تونغوزلردن ایدکلرینه شهادت ایتمکده‌در . چونکه بینه (ویسده‌لو) نك تحقیقنه کوره (سیانغ ـ وه‌ن) و (یو ـ یوئه) لفظلری (کین) لرله (ختان) لرده رؤسایه ویریلن بر عنواندر . اورخون کتابه‌لرنده‌ده تاتارلرك (قیتای) و (تاتابی) لرله برابر ذکر ایدیلمش اولمسی ، تاتارلرك ختانلر و هی‌لرله برعرقدن اولدقلرینی کوسترمکده‌در . چونکه اورخون کتابه‌لرنده‌کی (قتای) لرك (ختان) لر ، (تاتابی) لرك‌ده (هی) لر

اولدقلری (تومسن) ك تدقیقات عمیقه‌سیله صورت قطعیه‌ده ثابت اولمشدر . (هاوارت) ، مانچوریاده‌کی تونغوزلردن بعض قبیله‌لرك الیوم (تا ـ چه Tha - Tche) یعنی (تاتار) اسمیله یاد ایدیلمرینی‌ده تاتارلرك تونغوزلردن اولدقلرینه دیکر بر دلیل عد ایتمکده‌در .

(قلاپروت) ، (شوت) ، (تومسن) و (هاوارت) کبی مدقق عالملرك افاده‌لرینه کوره چینلیلر ، هیونغ ـ نولردن اینن و مختلف زمان و مکانلرده مختلف اسملر آلان تورکلری هیچ بر وقت تاتار اسمیله یاد ایتمه‌مش ، بو اسمی اصل تاتارلره و تاتارلرله همعرق اولان و (تونغ ـ هو) لردن اینن قوملره حصر ایلمشلردر .

تاریخ نظرنده تونغوزلردن اولدقلری قطعی صورتده محقق اولان بو اسکی تاتارلر ، جنکیز خانك ظهورینه قدر (بویور ناوور) کولی حوالیسنده یاشامشلردر . جنکیز خان مجاور قبیله‌لری تحت انقیاده آلدقدن صوکره تاتارلر اوزرینه یوریمش ، قادینلر وچوجقلرده استثنا ایدیله‌مك اوزره ، بونلری کاملاً قیلجدن کچیره‌رك مقدرات تاریخیه‌لرینه نهایت ویرمشدر .

(ابوالفضل الرشید) ك افاده‌سنه کوره بوفاجعه نتیجه‌سنده تاتارلردن یالکز جنکیزك کوچوك ایکن اولادلغه آلدیغی (کوتونویان) ایله ینه جنکیزك تحت ازدواجنده بولنان (یسولون) و (یسوغای) اسملرنده‌کی ایکی همشیره و اوته‌یه بری‌یه قاچه بیلن بش اون شخصدن باشقه هیچ بر فرد قالمامشدر . موغوللر دورنده یاشایان بو مورخك شو قطعی افاده‌سی‌ده کوستریبورکه تاریخ ، تاتار نامیله بعض قبیله‌لر طانیمقده ایسه‌ده بونلر جنکیز خان دورنده کاملاً قیلجدن کچیریلمش ، قتل عامدن قورتیله بیلن بش اون شخص ایسه موغوللره قاریشه‌رق بونامی آلمشلردر. دیمك اولیورکه جنکیز دورندن صوکره قوللانیلان تاتار اسمی ، اصل تاتارلره دکل ، تاتارلرله همعرق اولان دیکر تونغوزلرله موغوللره عائددر . بناءً علیه ، ختانلر ، کینلر ، جوجنلر ، غوئه‌یلر و موغوللر کبی تونغوزلردن اینن قوملره تاتار دینلمه‌سی تاریخه اویه‌بیلورسه‌ده (هیونغ ـ نو) لرك اخلافنه بو اسمك تشمیلی طوغری بر اطلاق اوله‌مز . شوحالده تونغوزلرله مناسبت عرقیه‌لری اولمیان قازان وحوالیسی یعنی شمال تورکلریله قریم تورکلرینه تاتار اسمی ویریلمسی بر خطای تاریخیدر .

قافقاسیه‌ده‌کی (آوار) ، (لزکی) و (چه چه‌ن) لرك اسکی (آوار) لرله (جوجن) لردن اینمش اوله‌بیلملری محتملدر . اکر بواحتمال تاریخی وثائقله صورت قطعیه‌ده تحقق ایدرسه بونلره تاتار اسمی ویریله‌بیلیر . فقط قریملیلرله (ایدل) ، (قاما) و (ایریتیش) بویلرنده

ساكن اولان توركلرك تاتارلقله هيچ بر مناسبتلری يوقدر . بونلرده تورك ملتنك برر شعبی‌در . لسانجه كوريلن جزئی فرقلر ، محلی لهجه فرقندن باشقه برشی دكلدر .

فی‌الحقيقه شرق وغرب منابع تاريخيه سنه‌كوره جنكيز خانك ظهورندن اول ، آزاق دكزی بويلرندن (يايیق) نهری ساحللرينه قدر امتداد ايدن ساحه، (قاپچاقلر) ، يايیق نهرندن (بالقاش) كولی جوارينه قدر اولان حوالی (قانقليلر) ، (يايیق) و (توبول) نهرلری بويلری (باشقيرد) لر و بونلرك شمال غربيسی (بلغـار) لر ، بحرخزرك شمال حواليسی‌ايسه (غز)لر طرفندن اشغال ايديليوردی. شمالی‌قافقاسيه‌ايسه اوته‌دنبری(خزر)لرله مسكون بولنيوردی . ديمك اوليوركه شمال توركلريله پونت اوكسـين و قريم توركلری بو قوملرله (بجنك) لر و (قومان) لردن ايتمشلردر . حالبوكه بوتون بو قوملرك تورك اولدقلری تاريخاً مثبت برحقيقت‌در. قاپچاقلرك لسانلرينه دائر تدقيقاتده بولنان (قلاپروت) بونلرك تورك صويندن اولدقلرينی قطعی دليللرله اثبات ايتمكده‌در .

هجرتك (٤٦٦) تاريخنده (محمودكاشغری) طرفندن قلمه آلنان (ديوان لغات‌الترك)ده‌ده قاپچاق (قفجاق) لرك توركلردن برجيل اولدقلری تصريح ايديلمشدر . آوروپا مؤلفلرينك قاپچاقلره ويردكلری (قومان) اسـمنك (قاما) نهريله علاقه‌دار اولديغی شـبهه‌سزدر . اون برنجی عصر ميلاديده دشت قاپچاغه سـياحت ايدن (ادريسی) ، قامانهری حوزه‌سنی (القومانية) اسميله ياد ايتمكده‌در . فارسی لسانيله يازيلان مؤلفاتده ايسـه بو سـاحه‌يه (قومستان) دينلمكده‌در . (ابوالفدا) ، (تقويم‌البلدان) ده (قامانيه) نك توركلردن وبجوم پرست برقوم اولدقلرينی تصريح ايتدكدن صوكره تورك اولان بجناق (بجنك)لرك‌ده بونلرله مجاور بولونديغنی قيد ايدييور . (ابوالفدا) نك شو تصريحی بيزانس مورخلرينك ميلادك (٨٣٤) سنه‌سی وقوعاتی ميانده بحث ايتدكلری (بجنك) لرك‌ده تورك اولدقلرينی تأييد ايتمكده‌در . اساساً (محمود كاشغری) ده « بجنكلر توركلردن برقسم‌در. يوردلری‌ده روم قربنده‌در. » افاده‌سيله بوحقيقتی تأييد ايتمشدر. احتمالكه اسلام اردولرينك (خوارزم) خطه‌سنده تصادف ايتدكلری (غزلر) ، مجاهدينك تضييقيله بحر خزرك شمالنه طوغری چيقه‌رق اورال و وولغا نهرلرينك آشـاغی قسملری آره‌سـنده بجنكلرله اختلاط ايتمش و بواختلاطدن قومانلر طوغمشدر . بيزانس مورخلرندن (قونستانتين پورفيروغنيتوس) ، پشـنك (بجنك) لرك (قانقلی) توركلرندن اولدقلرينه دائر بر ادعاده بولنمشـدر . فقط بو ادعا عرب تاريخلرينه توافق ايتمه‌مكده‌در . (محمود كاشغری) نك بجنكلرك غزلردن بر

قبیله اولدقلری یولنده‌کی تصریحی ، (قونستانتین)ك ادعاسنی جرح وبحنكارله غزلرك اختلاطلری احتمالنی تقویه ایتمکده‌در.

(قومان) و (قاپچاق) ناملریله یاد اولنان خلقه دائر اسکی تاریخلرده کوریلن معلوماتك مقایسه‌سی‌ده ، هر ایکی اسمك عینی بر قومه عائدیتی قناعتنی مؤیددر. قاپچاقلر حقنده پك بویوك تدقیقاتده بولنان (هاوارت) دییورکه : « اسکی‌عرب‌مورخلری‌قاپچاقلره (غز) نامنی ویرمشلردی . بیزانس تاریخلرنده‌ده (غز) اسمنه تصادف ایدییورز . بو ، کوستریورکه غزلر ، اوغوز اسمیله یاد اولنان تورکلردن باشقه برقوم دکلدیلر . غزلر ، طقوزنجی عصر میلادیده اولا وولغا (ایدل) نهرینك حوالیٔ غربیه‌سنی اشغال ایتمش وموغوللر کانجه‌یه قدر اورالرده قالمشلردر . کرك سلجوق تورکلری وکرك عثمانلیلر ، عربلرك خوارزمده تصادف ایتدکلری غزلردن اینمش‌اولدقلری، جهتله بونلرك اسکی غزلرله یعنی قاپچاقلرله یاقین برقرابتلری بولندیغی‌شبهه‌سزدر. قاپچاقلر، تورکمنلرك بویوك برقسمنی‌ده احتوا ایدییورلردی . قازان قبیله‌لری‌ده غز عنصرینك عینی .. [۱] » .

(هاوارت) ، نوغایلر طرفندن جنوبه سورولمش اولان (قوموق) لرکده اسکی قومانلر احفادندن اولدقلرینی ادعا ایتمکده‌در . قوموق لهجه‌سی حقنده تدقیقاتده بولنان (وامبه‌ری) نك بولهجه ایله قازان ونوغای‌لهجه‌لری آره‌سنده‌پك‌صیقی برمناسبت بولندیغی یولنده‌کی افاده‌سی‌ده بوادعایی مؤیددر. ینه (هاوارت)ك نتیجهٔ تدقیقاتنه کوره قریملیلرده قومانلرك انسال اصلیه‌سندن‌در . نوغایلر ایسه اسکی قانقلیلرك تمثالیدر . عینی مؤلف ، نوغایلردن باشقه بر قسم تورکمنلرکده قانیقلیلردن اینمش اولدقلرینی ادعا ایتمکده‌در . (هاوارت)ك شو ادعاسی ، تاریخی معلوماته موافق‌کوریلیور: فی‌الحقیقه‌تاریخده موغوللرك هنکام ظهورنده قانقلیلری (یاییق) نهرینك شرقنه تصادف ایدن حوالیده بولیورز . بونلرك غربنده ایسه قاپچاقلری کورییورز . میلادك (۱۲۵۳) تاریخنده قرال (سن‌لوئی) طرفندن سفارتله اورته آسیایه کونده‌ریلن (روبروکیس) ، یاییق نهرینی مرور ایتدکدن صوکره قانقلی ایلنه واصل اولدیغنی خبر ویرمکده‌در. (ابوالغازی) دن‌ده خوارزم مشاهلر دورنده قانقلیلرك شرق حدودی (چو) و (طراز) وادیلرینه قدر امتداد ایتدیکی ، غرب

---

[۱] هاوارت ، موغوللر تاریخی ج ، ۱ . یاقوت حموینك غزلرك بحرخزرك شمالیله خوارزم دکزنی (آرال کولی) نك شمال غربسنده ساکن اولدقلری یولنده‌کی افاده‌سی (هاوارت) ك ادعاسنی تأیید ایتمکده‌در.

حدودلرینك ده یاییق نهرینه طیاندیغی آکلاشیلمقده در. شو حالده موغوللرك هنکام استیلاسنده قانقلیلردن برقسمنك یاییق نهرینك غربنه کچه رك نوغایلرك اجدادینی تشکیل ایتمش اولملری قوتلی بر احتمال داخلنده در. بوکون پك یاکلش اوله رق تاتار نامی ویریلن وولغا بویی تورکلری آره سنده اسکی (یماك) تورکلرندن ایتمش اولانلرك بولندیغی ده شبهه سزدر. (اصطخری)نك صریح افاده سی بونی مؤیددر. (دوهسون) ، یماکلری قانقلیلردن عد ایتمش ایسه ده (محمود کاشغری) نك « یماکلر ، تورکلردن بر قسمدر. بزجه بونلر قپچاقلردندر. فقط قپچاق تورکلری کندیلرینی باشقه بر صویدن صایارلر » یولنده کی افاده کی مسئله یی توضیح ایتمکده در.

اسکی بلغارلره کلنجه کرك (ابن فضلان) ك ویردیکی معلوماتدن وکرك او حوالی یی طولاشان (ابوحامدالاندلسی) نك افاده سندن ، بونلرك ده تورك اولدقلری واضحاً آکلاشلمقده در. (ابن حوقل) ده بلغار لسانی خزر لسانك عینی ، (مراصدالاطلاع علی اسماءالامکنة والبقاع) ده ایسه (خزر) لرك تورکلردن برصنف اولدیغی تصریح ایدیلمه سنه کوره قازان حوالیسی بلغارلرینك ده تورك اولدقلرینه حکم ایده بیلیرز. توکیولرك تشکیلات وعادتلرینه دائر چین وقایعنامه لرنده ویریلن معلوماتك عینیله عرب مورخلرینك خزرلر حقنده ویردکلری معلوماته توافق ایتمسی ده خزرلرك تورك اولدقلرینی مؤیددر. الیوم قافقاسیاده ساکن اولان (قارا چایلر) ك بو اسکی خزرلردن ایتمش اولملری محتملدر. (وامبه ری) دییورکه : « لسان مسئله سی بر طرف ایدلمك اوزره الیوم (قارابارادا) یی اشغال ایدن قارابارادالیلری ده روسلر طرفندن تشکیل ایدیلن (خزر) لرك احفادندن عد ایده بیلیرز . »

شمالده کی باشقیردلره کلنجه : بونلرك ده تورك اولدقلری محققدر. احتمالکه بونلر بجنك ویماکلرله غزلرك اختلاطندن طوغمشلردر . بوتون تاریخی وثیقه لر ، قریم ، پونت اوکسین وشمال تورکلری آره سنده الیوم تاتار نامی ویریله جك بر قوم اولمدیغنی قطعی صورتده اثبات ایتمکده در . بونلر بجنك قومان ، یماك ، غز ، قپچاق، خزر، قانقلی ... کبی مختلف نامرله یاد اولنان اوروغلردن ایتمشلردر . احتمالکه آره لرنده اسکی (یغما) و(چکل) نامرنده کی تورك بویلرندن ایتنلرده واردر . یالکز (چوواشلرك) فینلرله قپچاقلرك محصول تصالبی اولملری محتملدر .

شمال تورکلرینك موغوللقله درجهٔ علاقه لرینه کلنجه : بونی ده (هاوارت) ك نتیجهٔ

تدقیقاتی پك كوزل كوسترمكده‌در . هاوارت دیبوركه : « موغوللر ، آوروپالیلرله وقوعبولان ایلك تماسلرنده یعنی باتو (بایدو) خانك او وسعتلی حركات عسكریه‌سی هنگامنده غرب محررلرنجه تاتار اسمیله طانیلمشلردی . حالبوكه (آلتون اردو) نك قسم اصلیسی اسكی دشت قپچاق توركلرندن ایدی . بونلرك اخلافی الیوم (قازان) ایله (قریم) ده اقامت ایدییورلر . (قلاپروت) و (ره‌مورا) نك‌ده اثبات ایتدكلری كبی (بایدو) نك اصل اردوسنی تشكیل ایدن كتله‌یه تاتار اسمنك قطعیاً هیچ بر تعلق ومناسبتی یوقدر . چونكه بونلر ، قاپچاق توركلرندن ایدیلر . تاتار اسمی یالكز باتو اردوسنك رؤسا وقومندانلرینه یعنی موغوللره شمولی اوله‌بیلن بر كلمه‌در » .

(هاوارت) ك شو افاده‌سنك كوستردیكی اوزره بوكون شمال توركلری آره‌سنده كندیلرینی تاتار عد ایده‌بیله‌جك دكل برقوم فردلر بیله یوقدر . مختلفناملر طاشیان بوشعبلرك هپسی تورك نام عمومیسی آلتنده داخلدر. بونلره (جوجی) زماننده (موغول) اسمی ویریلمش اولمسی نه قدر یاكلش ایسه موغولك مرادفی اوله‌رق استعمال ایدیلن (تاتار) اسمنك اطلاقی‌ده حقیقت تاریخیه‌یه اوقدرمخالفدر. چونكه موغوللق كبی تاتارلغك‌ده شماللی وقریملی توركارله برمناسبت وعلاقه‌سی یوقدر.

بروقتلر باشلرنده بایدوخان واخلافنك یعنی موغوللرك بولنمش اولمسنه باقه‌رق شماللی قارداشلرك كندیلرینی تاتار عد ایتملری ، بوكونكی افغانلیلرك بر زمانلر (سووكتكین) لرك كندیلرینه حاكم اولمسنه استناداً تورك اولدقلرینی ادعا ایتملری ویاسلجوقی سلطانلرینك اداره‌لری آلتنده یاشایان ایرانیلرك توركلك دعواسنه قالقشملری قدر غریب وشایان حیرت برغیرتدر.

فهرست

باشلانغیج	٣	مدیه تورانیلری	٨٠
تورك تاریخنك چاغلره تقسیمی	٢٦	ألاملر - سومیرلر	٩٦
تورك تاریخنك منبعلری	٢٧	ألام حكومتی	٩٨
محیط ارضی	٣٢	سومیرلر	١٠١
یوقاری آسیانك اسكی سكنه‌سی	٤١	اورال - آلتای اقوامی	١٠٨
توران واسكی تورانیلر	٥٠	اورال - آلتای اقوامنك مهاجرتلری واستیلا یوللری	١١٦
وو - سونلر	٥٣	ساموئدلر ، فینوالر	١٢١
ساقلر	٥٥	لاپونلر	١٢٤
ماساجتلر ،	٦٢	اوغورلر	١٢٨
آلنلر	٦٥	مجارلر	١٢٩
اسكیتلر	٦٦	موغوللر - تونغوزلر	١٣١
سقولوتلر	٧٠	تاتارلر ، قاپچاقلر ، غزلر ، بجنكلر ،	
سارماتلر	٧٨	باشقیردلر ، بلغارلر ...	١٥٠

اخطار

تورك تاریخنك تنوری ایچون تدقیقی ایجاب ایدن موضوعلر (مدخل) نامی آلتنده نشر ایدیلن شو برنجی كتابده تشریح ایدیلمش اولدیغندن طبعنه باشلانیلان ایكنجی كتابله متعاقب جلدلر، منشأدن اعتباراً طوغریدن طوغری‌یه تورك تاریخنه حصر ایدیله‌جكدر.

تصحیح

مشهور مستشرقلردن Ujfalvy نك اسمی مختلف املالرله یازلدیغی آكلاشلدیغندن بوصورتله تصحیحی لازمكلیر.

توركیا
بیوك ملت مجلسی حكومتی
معارف وكالتی نشریاتندن

عدد : ٥

مفصل
تورك تاریخی

م. شمس الدین
دار الفنون مدرسلرندن

ایكنجی كتاب

تألیف وترجمه هیئتنجه تدقیق وقبول ایدلمشدر

استانبول ـ مطبعهٔ عامره

ملی دستانه

تورك تاریخی ، اقوام قدیمه وسائره تاریخی کبی ملی بر دستانله باشلار . بو دستانه کوره تورکلرك ایلك پدر ـ شاهی (ایلجه‌خان)، ایلك یوردی‌ده آسیاده اطرافنده برچوق طاغلر وایرماقلر بولنان برکول کناریدر[۱]. بوکولك شمدیکی موغولستانده واقع (سلنغا) نهریله بیرلشن (قوسسوکول) اولدیغنی ادعا ایدنلر بولندیغی کبی تورکستانده (سیحون) نهرینك (نارین) اسمنده‌کی آیاغیله (اینی) نهری آره‌سنده‌کی ساحه‌ده کائن (ایسیغ کول) اولدیغنی ترویج ایدنلرده واردر. فقط وثائق تاریخیه اعتباریله برنجی احتمال حقیقته داها یاقیندر[۲].

دستانه نظراً ، (ایلجه خان) ه اوغلی (دیب باقوی) خلف اولمشدر [۳] . دیب باقوی ، شانلی ومسعود بر دور یاشاتمش و (قره‌خان) ، (کورخان) ، (کوزخان) ،

---

[۱] اوغوزلر دستاننده تورکلرك ایلك جدی اوله‌رق کوستریلن (ایلجه خان) ك اسمی ، منقبه‌یی قیدایدن تاریخلردن بعضیلرنده (ابولجه‌خان) ، بعضیلرنده‌ده (اولجای‌خان) شکلنده مضبوطدر. (شمس‌الدین قاشانی) نك (شمس شهنامه) سنده‌کی شو :

چویافث بتوران زمین رونهاد	همه رسم و آیین نیکو نهاد
بتورانش می خواندند ایلجه‌خان	توکر یافتش خوان وکرایلجه‌خان

قطعه‌سندن آکلاشیلدیغی اوزره منقبۀ ملیه‌یی (تورات) عنعنه‌سیله توفیق هوسنه دوشن شرق مورخلرینه کوره ایلجه‌خان ، حضرت (نوح) ك اوغلی (یافث) در . (ابوالفضل رشیدالدین) ك (جامع‌التواریخ) ده‌کی : « یافث که پدر اتراك بود . اورا بجانب شرق فرستاد . ایکن ترکان یافث را ابولجه (ایلجه) خان خوانده‌اند » فقره‌سنده‌ده بوخصوص مصرحدر .

[۲] (ظفرنامه)، (روضة‌الصفا) و(حبیب‌السیر) ه کوره بوایلك یوردموغولستانده‌کی (سلنکای) ویا (سولوك) یعنی (سلنغا) نهری جوارنده‌کی (قوسسوکول) ، (فردوس‌اقبال) ایله (اوشال شجرۀ ترکیه) به نظراًده تورکستانده‌کی (ایسیغ‌کول) منطقه‌سیدر . ابوالغازی‌یی اساس اتخاذایدن معاصر مؤلفلریمز ؛ همان عمومیتله ؛ تورکلرك (ایسیغ کول) حوالیسندن نشأت ایتدکلرینی قبول ایتمشلردر . فقط بوادعا حقیقت تاریخیه‌یه موافق دکلدر .

[۳] (جامع‌التواریخ) و (شجرۀ ترکیه) یه کوره (دیب) ، تخت وجاه ، (باقوی) ده بزرك جمهور یعنی (ایل اولوسی) معناسنه ایمش . (دیب باقوی) اسمی ظفرنامه‌ده (دیبای‌قود) بعضی تاریخلرده‌ده (ذیب‌باوقور) شکللرنده مضبوطدر .

و(اورخان) اسملرنده دورت اولاد براقمشدر [١] . (قره خان) باباسندن صوکره تورکلرك باشبوغی اولمش ، (آرطاغ) و(کرطاغ) منطقه‌لرینی یایلاق ، (قره‌قوروم) و (سر صوبی) حوالیسی‌ده قیشلاق ایدینمشدر .

ملی دستانك جاذب قسمی قره‌خان ایله باشلار . چونکه تورك برلکنك ممثلی اولان (اوغوز) ، قره‌خانك اوغلی ، دستانك قهرمانیدر : دستان بو ملی قهرمانك حیاتنی شویله ترنم ایدییور [٢] :

اوغوز دوغدیغی زمان ، چهره‌سی آیدن پارلاق، کونشدن نورلی ایدی . دوغدقدن صوکره اوچ کون اوچ کیجه آنه‌سنك مه‌سنی آلمدی . هر کیجه آنه‌سنك رؤیاسنه کیره‌رك تا کریه ایمان ایتمه‌سنی ، کفردن قورتیلماسنی ، عکسی تقدیرده مه‌سنی امه‌یه‌جکنی اخطار ایتدی . آنه نهایت اوغلنه قیامادی . کیمسه‌یه سویلمکسزین کیزلیجه تا کرینك برلکنه ایمان کتیردی .

[١] ایلخانیلر دورنده اوغوزلر دستانی ایلك دفعه ضبط ایدن (رشیدالدین)، منقبه‌یی بو صورتله قید ایلمشدر . فقط ، بالآخره دستان داها زیاده توسیع ایدلمش ، پدر ـ شاهر میانه (تورك) اسمی‌ده داخل اولمق اوزره برچوق اسامی علاوه اولنمشدر . (اوشال شجرهٔ ترکیه) ده مضبوط اولان بوصوك شکله کوره : « تورکلرك ایلك پدرشاهی ، (یافث) ك اوغلی (تورك) در . اسمنی ملته ویرمش اولان (تورك)ك (توتوك) ، (چکل) ، (برسجر) و (املاق) نامارنده درت اوغلی واردر . باباسنه خلف اولان (توتوك) ، ایرانیلرك پدرشاهی اولان (کیومرث) ایله معاصر ، عقللی ، دولتلی ، ایی برباشبوغدر . برچوق ملی عادتلر ، توره‌لر قورمشدر . حتی ، یمکاره طوز قاتیلماسنی اوکره‌تن‌ده بودر . (توتوك) ، پك اوزون برحیاتدن صوکره اوغلی (ایلجه‌خان)ی کندیسنه خلف براقه‌رق آخرته کوچمشدر . (ایلجه) دز صوکره‌ده (دیب‌باقوی) ، پدرشاه اولمشدر. شانلی بردور یاشاتان (دیب‌باقوی) ی (کیوك) و (ألنجه) خانلر ولی تعقیب ایتمشدر . ألنجه خانك پدرشاهانی زماننده یورد معمور ، ایل مرفه ومسعود اولمش، تورکلر آره‌سنده ذوق وسفاهت باش کوسترمش، تصویرلره پرستش عادتی چیقمشدر . ألنجه‌خان ، وفاتنه یاقین ، سیحون بویلرندن چین حدودلرینه قدر امتداد ایدن کنیش اولکه‌یی ایکی آییره‌رق غرب وشمال طرفلرینی بویوك اوغلی (موغول) ه شرق وجنوب طرفلرینی‌ده کوچوك اوغلی (تاتار) ه ویرمشدر . فقط ، برمدت صوکره بو ایکی قارداش حکومتلر آره‌سنده قانلی ماجرالر باشلامش ، نهایت (موغول) صویندن اولان (اوغوزخان) تاتارلری مغلوب ایده‌رك مملکتلرینی آلمش ، حکومتلرینه نهایت ویرمشدر . » شرق تاریخلرنده بر چوق اسم اختلافلریله نقل ایدیلن بوشکلك ، بالآخره تصنیع و (موغول) اسمنك، دستانه بالخاصه موغوللرك حکام سلطنتلرنده علاوه ایدیلمش اولدیغی آکلاشیلمقده‌در .

[٢] بودستان، ابوالغازی بهادر خانك ضبط ایتدیکی شکل ایله (رادلوف) ك اویغورجه بر متندن نقل ایتدیکی شکل ممزوج واجمال ایدیله‌رك نقل ایدیلمشدر . بونلردن اولکیسی دور اسلامی‌ده ضبط اولنمش وآز چوق بوندن متأثر اولمشدر . برنجی شکلك اصلی ایچون (اوشال شجرهٔ ترکیه) یه ایکنجی شکلك اصلی ایچون‌ده فؤاد بکك (تورك ادبیاتی تاریخی) نك برنجی کتابنه مراجعت !

اوغوزده مەسنی أممکه باشلادی . بریاشنه کلدیکی زمان قرەخان تورك تورەسنه کوره چوجوغنه بر آد قویمق ایچون بیوك برطوی ترتیب ایتدی . هرطرفه دعوتجیلر کوندردی . ایل طوپلاندی. دوکون درنك یاپیلدی . قرەخان اوغلنی قوجاقلایەرق ایل آرەسنه کتوردی . ایلك اولولرینه ؛ اوغلمز بریاشنه کیردی ، کندیسنه بر آد قویکز ؛ دیدی . بوی بکلری داها جواب ویرمەدن اول ، چوجوق دیله کلدی . آدینك (اوغوز) اولدیغنی سویلدی . دوکونه کلمش اولان بیوك کوچوك دعوتلیلر ، هوز بر یاشندەکی چوجوغك سوز سویلدیکنی کورەرك حیرته دوشدیلر . آدینك اوغوز اولمسنه قرار ویردیلر !... کونلر کچدی . تام بر یکیت اولدی . او صیرادە بو مملکتده بیوك براورمان واردی ، ایچنده درەلر ، برماقلر آقاردی . حیوانلر، قوشلر چوقدی. براورمانده بیوك بر جنوار واردی . بیکمرلری پارچالایوب بر ، انسانلری یوتاردی . قهرمان اوغوز بونی ئولدورمکه قرار ویردی . برکون برمزراق ، اوق ، یای ، قلیچ ، قالقان ایله آتنه بینەرك آوه کیتدی. برکییك یاقالادی . بوکییکی برآو قیرباجیله آغاجه باغلایەرق چکیلدی، کیتدی. صباح اولدی : کون طوغارکن اورایه کلدی . لکن جنوار کییکی آلمشدی . بونك اوزرینه برآیی یاقالادی ، آلتون ایشلمەلی کمربله بر آغاجه باغلایەرق چکیلدی کیتدی . صباح اولدی : کون طوغارکن اورایه کلدی ، لکن جنوار اونیده آلمشدی . آرتق اوغوز آغاجك آلتنه یرلشدی . جنوار تکرار کلنجه ، باشیله اوغوزك قالقانه چارپدی . اوغوز مزراغیله قفاسنه وورەرق ئولدوردی. قلیچله قفاسنی کسدی . چکیلدی ، کیتدی . تکرار کلدیکی زمان برآق بابانك اونك باغیرصاقلرینی یمك ایچون کلدیکنی کوردی . اونیده ئولدیردی . اوغوز برکون تاکری‌یه عبادت ایدییوردی . بردنبره ورتەاق قارادی : کوکدن ماوی براشیق دوشدی ، کونشدن و آیدن دها پارلاقدی . اوغوز اوکاقارشی کیتدی : بواشیغك اورتەسنده تك باشنه برقیز اوطوریوردی . چوق کوزەلدی. باشنده قطب ییلدیزی کبی یانان پارلاق بر شارت واردی . اوقدر کوزەلدی‌که کولنجه ماوی کوکده کولیور ، آغلاینجه ماوی کوکده آغلایوردی . اوغوز اونی کورونجه عقلی باشندن کیتدی. سودی ، آلدی . کونلر ، کیجەلر کچدی . اوغوزك بوقیزدن اوچ اوغلی اولدی . (کون)،(آی) (ییلدیز) اسملرینی ویردیلر . اوغوز برکون آوه کیتمشدی . اوزاقدن برکولك اورتەسنده برآغاج وآغاجك دیبنده یالکز برقیز کوردی . اوقدر کوزەلدی‌که کورنلر باییلیر ، سود ویا قیمیز اولوب آقاردی . اوغوز اونی کورنجه عقلی باشندن کیتدی . سودی ، آلدی . کونلر ، کیجەلر کچدی . اوغوزك بوقیزدن اوچ اوغلی اولدی . (کوك) ، (طاغ) ، (دکیز) آدینی‌ویردیلر . اوغوز برکون آوده ایکن باباسی قرەخانه اوغلك باشقه بردین طوتدیغنی خبر ویردیلر. قرەخان بکلری‌طوپلادی. اوغلك حالنی آکلاتدی . اوغوزی تأدیب ایتمك اوزره اطرافه خبرلر صالدی . زوجەسی کیزلیجه اوغوزه خبر یوللایەرق باباسنك قرارینی بیلدیردی . اوغوزده اطراف بویلره ؛ آتام عسکر طوپلایەرق بنی ئولدیرمکه کلیورمش ، بنی ایستەینلر بکا ، بابامی ایستەینلرده اوکا کیتسون ؛ یولده خبرلر کوندردی . قرەخانك قارداشلرینك اوغوللاری ، بویلریله برابر اوغوز طرفنه کچدیلر . اوغوز بونلره (اویغور) آدینی ویردی . بابا ایله اولاد عسکرلری حربه طوتوشدی . اوغوز طرفی غالب کلدی . بو آرالق قرەخانەده براوق اصابت‌ایدرك ئولدیردی . بوغلبه اوزرینه اوغوز بوتون تکینلری ، بویلری دعوت‌ایدەرك شولن (عمومی‌ضیافت) یاپدی . شواندن‌صوکره تکینلره وخلقه امرایتدی ،

دیدی‌که ؛ بن آرتق سزك باشبوغکزم ! صوکرا درت طرفه امرلر ویره‌رك خانلردن اطاعت دیلدی ؛ بکا تابع اولانلره هدیه‌لر ویروب دوست بیله‌جکم ، اولمیانلری دشمن بیله‌جکم ؛ دیدی. بر قسم خلق اوغوزك دینی قبول ایتمه‌یه‌رك یوردلرینی ترکله شرقه ، تاتارلر اولکه‌سنه کیتدیلر. اوغوز بونلری تعقیب ایده‌رك تاتارلر یوردینه کیردی . تاتارلری مغلوب ، ماللرینی اغتنام ایتدی. اووقتلر ، صاغ طرفده (آلتون قاآن) واردی . اوغوزه هدیه‌لر ، آلتونلر ، کوموشلر ، عقیق وزمردلر کوندردی . صولده (اوروم قاآن) واردی . بوقاآن برچوق‌اردولره ، شهرلره مالکدی. بوقاآن‌اوغوزك فرمانی‌دیکله‌مدی. اووقت اوغوز ، اوردوسنی حاضرلادی ، سنجاغنی‌چکدی ، آتنه بیندی . قرق کون صوکره (بوزطاغ) اتکلرینه کلدی . بر صباح اوغوزك یوردینه کون ایشیغنه بکزر بر ایشیق کیردی : ایچنده بوز تویلی ، بوز یله‌لی ارکك بر قورت کوروندی و اوغوزه یول کوسترمك ایسته‌دیکنی سویلدی . اوندن صوکره قوردك آرقه‌سی صره کیتدیلر . نهایت قورت (ایدیل‌موران) کنارنده دوردی . اوغوزك عسکری‌ده طوردی . اوراده سیاه بر آطه‌ده جنکه کیریشدیلر . نهرك صوبی قان طماری کبی قیپ قیرمزی اولدی . نهایت (اوروم قاآن) قاچدی . مملکتی ، خزینه‌سی ، خلقی‌اوغوزه قالدی . (اوروم قاآن)ك (اوروس‌بك) آدلی برقارداشی‌واردی. (اوروس‌بك) اوغلنه طاغ تپه‌سنده (تارانغ‌موران) آره‌سنده مستحکم برشهر اصمارلامشدی . اوغوز اوشهره طوغرو یورودی . (اوروس‌بك) اوغلی خبر کوندردی: بزم‌سعادتمز سنك ده سعادتکدر. تاکری یوطوبراغی سکا باغیشلامش ، بن سکا باشیمی ویریر ، سعادتمی فدا ایده‌رم ؛ دیدی . بوندن اونك آدی (صقلاب) اولدی . تکرار اوردوسیله (ایدیل)ی کچدی . اوراده بویوك برخاقان باشیوردی . اوغوز اونکده آردینه دوشدی : ، ایدیل صوبندن آقه‌جنم ؛ دیدی . اوردوده (اولوغ‌اوردواوشپوتەنغ) اسمنده برتکین واردی. بوراسی‌چوق‌آغاجلق برمملکت‌اولدیغندن‌اونلردن کسی ، آغاجلرك اوزرینه بینه‌رك نهری کچدی . اوغوز کوله‌رك دیدی‌که : ؛ سنده بنم کبی بر خاقان اول ، سکا (قبچاق) دینسون ؛ تکرار یولنه دوام ایتدی . بو آرالق بوز تویلی ، بوز یله‌لی‌قورت تکرار کوروندی : « اوردو ایله یورویه‌رك، تکینلری ، خلقی بورایه کتیر . بن اوکدن سزه یول‌کوستره‌جکم » دیدی. یورودیلر . (ایت براق)ك اوردوسیله قارشولاشدیلر. (ایت‌براق) محاربه‌ده مقتول دوشدی . اوردوسی‌ده بوزولدی . یوردی ، مالی ، خلقی اوغوزه کچدی . اوغوز خان وادیده برآیغیره بیندی . اونی پك سوییوردی . فقط آت چولده کوزدن غائب اولیویردی. بوراده یوکسك برطاغ واردی . تپه‌سی دائما قارلی اولدیغندن (بوزطاغ) دیرلردی . اوغوز آتنك قاچه‌سنه چوق کدرلندی . اوردوده بویوك ؛ قهرمان برتکین واردی . یوکسك طاغه طیرماندی. دوقوز کون صوکرا اوغوزه آتنی کتیروب ویردی . هرطرفی قرله بم بیاض اولدیغندن اوغوز اوکا بر چوق هدیه‌لرله برابر (قارلوق) آدینی ویردی و برچوق تکینلرك اوزرینه خان یاپدی . تکرار یوله دوزولدیلر . یولده بویوك برأو کوردی . طامی آلتوندن ، پنجره‌لری خالص کوموش وده‌میردندی . قاپیسنك آناختاری یوقدی . اوردوده (طوموردوقاغول) آدلی‌عقللی برآدم‌واردی. اوغوز اوکا : « بوراده قال ، آچ ، صوکرا اوردویه کل ! » دیدی و (قالاچ) آدینی ویردی . تکرار یوله دوزولدیلر . ینه برکون بوز تویلی ، بوز یله‌لی قورت بردن بره طوردی . اوردوده اوکا اویدی . بوراسی‌اکیلیر براووا ایدی . (چورچیت) دیرلردی. بوراده بویوك برقوم‌یاشاردی.

برچوق آتلری ، صیغیرلری ، اینکلری ، آلتونلری ، کوموشلری . الماسلری واردی . بونلراوغوزه قارشی چیقدیلر . اوق وقلیجله شدتلی برجنك اولدی . اوغوز غالب کلدی . جورچیت خانك باشنی کسدی ، اهالیسنی اطاعته آلدی . بوراده بر چوقماللر أله کچدی . لکن یوك حیوانلری ، پك آزدی . اوغوزك اوردوسنده (بارماقلاق چوزوم بیلیك) آدلی عقللی بر آدام واردی . همان بر قاغنی یاپدی . ماللری اورایه طولدوردی ، حیوانلری ده قوشدی . هرکس اونك کبی آرابالر یاپوب اشیاسنی یوکلتمکه باشلادی . اوغوز خان بونی کوروب کولدی و اوکا (قانقلی) آدینی ویردی . تکرار یورودیلر . بوز توبلی ، بوز بلەلی قورت اوکده ایدی . (تانکقوت) و (شاقیم) مملکتنه کیتدیلر . برچوق جنکلردن صوکره اوغوز اوراییده آلدی . غایت کیزلی برکوشەده چوق زنکین وچوق صیجاق برمملکت واردی . آدینه (باچاق) دیرلردی . بوراده برچوق وحشی حیوانلر، آو قوشلری یاشاردی . اهالینك یوزی سیاهدی . خاقانی (مازار) آدلی بریسیدی . اوغوز اونی ده یکدی ، قاچیردی ، مملکتنی ضبط ایتدی . اورادن آتنه بینەرك یوردینه دوندی .

اوغوز خانك یاننده آق صقاللی ، قویو صاچلی ، پك عقللی اختیار بر (ایرقیل آتا) واردی . اولوغ تورکده دینیلن ایرقیل آتا برکون رؤیاسنده آلتون بریای واوچ کوموش اوق کوردی . بو آلتون یای طوغودن باطی‌یه قدر اوزانیور و بو اوچ اوق کیجه طرفنه اوچیوردی . اویانجه بونلری اوغوزه بیلدیردی و بر نصیحت ایتدی . اوغوز اونك نصیحتنی دیکلەدی . ایرتسی صباح اوغوللرینی چاغیردی . دیدی‌که : (اختیارلادم ، بنم ایچون آرتق خاقانق قالمدی . کون ، آی ، ییلدیز سز کونشك طوغدیغی طرفه ، کوك ، طاغ ، دکیز سزده کیجه طرفنه کیدیکز !) اوغللری بوامری یاپدیلر . کون ، آی ، ییلدیز برچوق حیوانلر وقوشلر ووردقدن صوکره بر آلتون یای بولدیلر وبابالرینه کتیردیلر . اوغوز یایی اوچه آییردی . پارچەلری ینه اونلره ویرەرك (یای سزك اولسون ، یای کبی اوقی کوکه فیرلاتیکز ، آدیکزبوز اوق اولسون !) دیدی . کوچوك قارداشلرده برچوق حیوانلر ، قوشلر ووردقدن صوکره ، چولده برکوموش اوق بولدیلر وبابالرینه کتیردیلر . اوغوز اوقی اوچه بولدی . ینه اونلره ویرەرك : (اوق سزك اولسون ، یای اوقی آتار ، سزده اوق کبی‌سکز ، آدیکز اوچ اوق اولسون !) دیدی . بونك اوزرینه بویوك بر قورولتای طوپلادی . هرکسی چاغیردی . دوقوز یوز آت ، دوقوز بیك قویون کسدیردی . دوقسان حوض قیمیز حاضرلاندی . شولن ویردی . کندیسی ایچون دیرکلری آلتون قابلی ، اوزرلری زمرد ، یاقوت ، فیروزه وانجو ایله مرصع براوطاغ قوردوردی . خلقی یدیروب ایچیردی . اوتاغنك صاغنه قرق قولاج اوزونلغنده برصیریق دیکدیردی . تپەسنه برآلتون طاووق و طاووغك آیاغنه بیاض برقویون باغلاندی . صول طرفنه قرق قولاج او زونلغنده برصیریق دیکدیردی . تپەسنه برکوموش طاووق ، طاووغك آیاغنه سیاه برقویون باغلاندی . صاغ طرفده بوز اوقلر اوطوریوردی . صول طرفده اوچ اوقلر اوطوریوردی . بویلەجه قرق کون ، قرق کیجه کچیردرك اکلندیلر . بوندن صوکرا اوغوز یوردینی اوغللرینه ویردی : (اولادلرم ، چوق یاشادم ، چوق جنك ایتدم ، چوق اوق آتدم ، چوق آیغیرلره بیندم . دشمنلری آغلاتدم . دوستلری کولدوردم . کوك تاکری‌یه هر شیئی فدا ایتدم . سزەده یوردمی ویریورم !..) دیدی .

دستانه کوره (اوغوز) ك یرینه کچن کون خان (ایرقیل آتا) نك تدبیریله (ایل)ی

یکرمی دورت بویه آیریلیور. کون خاندن صوکره (آی خان) ، (ییلدیزخان) (منکلی خان) ، (دکز خان) ، (ایل خان) حکمدار اولیور. اوزمانه قدر صلح وسعادت ایچنده یاشایان تورکلره (ایل خان) دورنده تاتارخانی (سونج خان) هجوم ایدەرك حیله ایله (ایل خان) ی مغلوب وقتل ایدییور . تاتارلر، بومظفریت اوزرینه تورکلری قتل عام ایدییور . ماللرینی یغما ، قادینلرینی ، چوجوقلرینی اسیر ایدییور. بوقانلی فاجعەدن (ایل خان) ك کوچوك اوغلی (قیان) ایله برادرینك اوغلی (نکوز) زوجەلریله برابر میدان حربدن قاچەرق قورتیلیورلر . یوردلرندن بر مقدار آت ، دەوە وطوار آلەرق آدم یولی اوغراماز برطاغه چیقیورلر. اوراده اطرافی یالچین قیالرله محاط صنعی بر حصار حالنده صویی وآغاجلری بول کنیش بریر بولیورلر. بوایصسز یرده قیشین سوریلرینك أتی ، یازین‌ده سودینی‌یەرك کچینیورلر. دریلرندن‌ده الیسه یاپیورلر. اومحله طاغ بوغازی معناسنه اولەرق (ارکنەقون) نامنی ویرییورلر . ملی دستاندن، (اوغوزخان) ایله تمثیل ایدیلن اسکی تورکلرك (قویونلو) نامنی طاشیدقلری واضحاً آکلاشیلمقدەدر . اوغوزك (بودون) ه ویردیکی (شولن) ده اوتاغنك صاغ طرفنه رکز ایتدیردیکی آلتون صیریغه بیاض قویون ، صول طرفنه رکز ایتدیردیکی کوموش صیریغەده قرەقویون تعلیق ایتدیرمش اولدیغی یولندەکی روایت ، حاکم اوروغك آق‌قویونلو (قرەخلق) کده قرەقویونلو نامنی طاشیمقده اولدقلرینك رمزیدر . دستاندن آکلاشیلان بو حقیقت ، چینك قدیم وقایعنامەلرنده تورکلرك اسکی جدلرینه ویریلن (هیون ـ یو) ویا (قیون ـ یو) اسمیلەده تأیید ایتمکدەدر . چونکه (قیون ـ یو) اسمنك (قویونلو) محرفی اولدیغی آشکاردر .

شمدی ملی دستانك سلنغا بویلرندن اورتدیکی تورکلرك حقیقی منشأ وتاریخلرینی آراشدیرالم .

توركلرك منشأى

طاغليلر

قويونلولر - طوغولولر

آسيا تاريخنك ادوار ماضيه‌سى حقنده الڭ طوغرى معلومات ويرن چين وقايعنامه‌لرينك ميلاد عيسى‌دن عصرلرجه اول، ابن‌سما ايمپراطورلغنك شمالنده‌كى (شنسى)، (شانسى)، (پكينغ) ايالتلرندن (ايرتيش) نهرى بويلرينه قدر امتداد ايدن كنيش خطه‌نك طاغلق منطقه‌سنده (شان - يونغ Chan.yong) يعنى (طاغليلر) ناميله بر قومدن بحث ايتمش اولدقلرى كوريليور [١].

بالآخره چينلى مورخلر طرفندن بر چوق اسملرله ياد ايديلن وبك چوق اقسامه آيريلدقلرى خبر ويريلن بو قوم، دستان‌ملينك (الاجه) ويا (ابوجه) خاندن اورتمش اولديغى تورك اقوامنك ايلك جدلرينى تشكيل ايديوردى. دنيانك ك اسكى قومى اولدقلرينى ادعا ايدن چينليلر (شان - يونغ) لره‌ده كنديلرى قدر برقدم اسناد ايتمش، چين‌ده ايلك ايمپراطور اوله‌رق طانيلان (ياعو Yao) زماننده [٢] (تا - تان Ta-tan) ديدكلرى اولكه‌نك (شان - يونغ) لر طرفندن اشغال ايدلديكنى قيد ايتمشلردر [٣].

چين وقعه‌نويسلرى، ميلاد عيسى‌دن (٢٢٠٥) سنه اول، چين‌ده ايلك سلاله‌نى يعنى

---

[١] شان - يونغ Chan-yong، چينجه (طاغلى) ديمكدر. بونلر باغنواولا - آلتاى منطقهٔ جباليه‌سنده ساكن اولدقلرندن چينليلر طرفندن بو نامله ياد ايدلمشلردر.

[٢] چين وقايعنامه‌لرى، (ياعو Yao) نك ميلاد عيسى‌دن ايكى بيك اوچيوز اللى آلتى سنه اول كلمش اولديغنى خبر ويريورلر. چين تاريخلرندن آكلاشيلديغنه كوره، بو دور، چينك طوفان دوره‌سى‌در.

[٣] اسكى چين جغرافيونى، جنوبده سدچين، شرقده (اوئو - له‌آنغ - هو Ouo-Leang-Ho) يعنى مانچوريا شمالده، بايقال كولى وآلتاى طاغلرى ماوراسى، شمال غربى‌ده (ايرتيش) بويلرى، (هامى) مملكتى، غربده قديم (وو - سونلر Wou-soun) لر اولكه‌سى ايله محدود اولان ساحه‌يه (تا - تان Ta-tan) نامى ويريورلردى. بويوك غوبى چوليله بوكونكى موغولستانى احتوا ايدن بوساحه، قديم چين مؤلفنده (هيونغ - نو) لر مملكتى اسميله‌ده ياد ايدلمكده‌در.

(هیا Hia) خاندانی تأسیس ایدن بویوك (یو Yu) نك خلفلری زماننده شمالده‌کی اقوامدن (چونغ ـ یو Tchong-yu) نامی آلتنده بحث ایتمشلردر [١] .

چین‌ده هیالره خلف اولان (شانغ Chang) سلاله‌سی [٢] دورنده ایسه ، (شان ـ یونغ) لرله مسکون اولان حوالی‌یه (کوئه‌ی ـ فانغ Kuei-fang) یعنی (منطقهٔ ارواح) اسمی ویریلمش اولدیغی کوریلیور .

ابن سما ایمپراطورلغی وقایعنامه‌لرینه نظراً (شـان ـ یونغ) لر اوزمانلر بر چوق رئیسلرك اداره‌لری آلتنده منشتت بر حالده یاشیور ، سوریلریله گزینیور ، سیاه چادرلر آلتنده اوطوریپورلردی . معیشتلرینك منبعی تشکیل ایدن سوریلرینی بسله‌یه‌بیلمك ایچون متمادیاً حرکت حالنده بولنیور ، نهر بویلرینه ، منبت واوتلی وادیلره کوچ ایتمکه مجبور اولیورلردی .

مدار معیشتلری سوریلرینك آتی وسودی ایدی . دری ویونلرندن ایسه لباسلرینی یاپیورلردی . باشلیجه مشروباتلری اولان (قیمیز) ی بیله قیصراقلرینك سودندن استحصال ایدییورلردی . چوجوقلرینی ، داها کوچوك سندن اعتباراً عسکری حیاتك بوتون مشاق وتعلیملریله الفت ایتدیرییور ، هرفردی ، حرب وضربه قادر برمحارب اوله‌رق یتشدیرییورلردی . چوجوقلر ، هنوز سوریلری کوده‌جك برباشـده ایکن ، قویونلره بینمك صورتیله سواریلك تعلیملری یاپیور ، قوشلره اوق آته‌رق تیراندازلق اوکره‌نیورلردی [٣] .

منقبهٔ ملیه‌نك اسکی اوغوزلره اسناد ایتدیکی بوشکل حیات داخلنده یاشایان (شان ـ یونغ) لره چین وقعه‌نویسلرینك قیدینه نظراً داها (هیا) سلاله‌سی زماننده چینه آقینلر اجراسنه باشلامشلردر . ابن سما مورخلرینك بو آقینلردن بحث ایتمکله برابر ، بونلرك زمان وقوعلریله کیملرك قوماندانلری آلتنده اجرا ایدلمش اولدیغی سکوتله گچیشدیردکلری کورولیور .

(شان ـ یونغ) لری ایلك دفعه ادارهٔ واحده آلتنه جمع ایده‌رك ایلك حکومت اساسنی قوران ذاتك (شون ـ غوئه‌ی Chun-goei) اسمنده [٤] بررئیس اولدیغی چین

[١] هیالر چین‌ده قبل المیلاد ٢٢٠٥-١٧٦٦ سنه‌سنه قدر حکمران اولمشلردر .

[٢] ین Yin نامیله‌ده یاد اولنان شانغ سلاله‌سی ، قبل المیلاد ١٧٦٦-١١٢٢ تاریخنه‌قدر پایدار اولمشدر .

[٣] (Yen-hien-tu g-kao) و (Kang-mo) دن نقلاً ده‌کینی ، هونلر تاریخی ، ج : ١ ، ق : ٢ ، ص : ١٢-١٤

[٤] کندی ملتلرینی بوتون اقوامك فوقنده کورمك خسته‌لغنه مبتلا اولان چینلیلر ، مملکتلرینی

وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلمقده‌در . تاریخاً (تورك ـ تاتار) لرك الك اسکی جدلری اولان (شان ـ یونغ) لری سنجاغی آلتنده طوپلایه‌رق قوتلی برحکومت تأسیسنه موفق اولان ایلك باشبوغ ، ایشته بو (شون ـ غونه‌ی) در .

(شون ـ غونه‌ی) ، (شان ـ یونغ) لری تنسیق ایتدکدن صوکره چینه آقینلر اجراسنه باشلامش ، چینك شمال حوالیسنی دائمی برتهدید آلتنده براقمشدر .

چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره ، (شانغ) سلاله‌سی ایمپراطورلرندن (وو ـ تینغ Vou-Ting) (شان ـ یونغ) لره قارشی برقاچ دفعه اردولر سوقنه مجبور اولمش ، فقط قطعی بر نتیجه اَلده ایده‌مه‌مشدر [١] . فی‌الحقیقه (وو ـ تینغ) لك خلفلرندن

تهدید ایده‌بیله‌جك برقدرت کوسترن (شان ـ یونغ) لری ، ایلك دفعه برسانجاق آلتنه طوپلایان (شون ـ غونه‌ی) لك نسلنی ، چینك برنجی سلاله‌سی اولان (هیا) لره ربط ایتمك غیرتکارلغی اهمال ایتمه‌مشلردر . کویا ، چینك (هیا) سلاله‌سی پرنسلرندن اولان (شون ـ غونه‌ی) ، منسوب اولدیغی خاندانك سقوطی اوزرینه چین ایمپراطورلرغی الده ایدن (شانغ) لر زماننده چیندن فرار ایله (شان ـ یونغ) لره التجا وا اووقته قدر متشتت برحالده یاشایان اولوسلری برادار، آلتنه جمع ایده‌رك قوتلی برحکومت تشکیل ایتمش ایمش !. .

حالبوکه منقبهٔ ملیه ایله چین وقایعنامه‌لرینی قارشولاشدیران موسیو ده‌کینی ، بالعکس ، (هیا) خاندانك مؤسسی اولان (یو Yu) نك تورکلرك ایلك خانلرندن بولنان (دیب باقوی) خان اولمسی نتیجه‌سنی چیقارمقدر. بوکا کوره ، چینده ایلك سلالهٔ ایمپراطوری‌یی تأسیس ایدن (هیا) لرك اصلا چینلی دکل ، بالعکس تورك اولمسی اقتضا ایتمکده‌در. ده‌کینی ، بوادعاسنی شو صورتله تأیید ایدییور:

هیا خاندانك مؤسسی اولان (یو Yu) ، چین وقایعنامه‌لرنده (تا ـ یو ـ هه‌ئو Ta-yu-Heou) اسمیله قید ایلمشدر. حالبوکه (تا ـ یو ـ هه‌ئو) لفظی ، (دیب باقوی) اسمك برشکل محرفندن باشقه برشی دکلدر . فی‌الحقیقه ، چینلیلر ، دائما (د) حرفنه مقابل (ت) قوللاندقلری کبی تورك لهجه‌لرنده‌ده (ی) ایله (ب) دائما قاریشدیریلمقده‌در. تورکلر آره‌سنده جنکیز خانك پدرینه (یسوکه) و (بیسوکه) دینلمش اولدیغنی کوریورز . کذلك چینلیلر ، اکثریا (H) ایله (K)‌یی بربرلرینك مقامنده استعمال ایلمشلردر . توکیو خاقانلرندن (Mo-Han) و (Hie-li) خانلر ، بعضی وقایعنامه‌لرده (Mo-Kan) و (Kie-li) شکللرنده یازیلمشلردر . بو مطالعه نظر اعتباره آلینیرسه ، (تا ـ یو ـ هه‌ئو Ta-yu-Heou) نك (دا ـ بو ـ قه‌ئو Da-bu-Keou) شکلندن محرف اولدیغی کندیلکندن تظاهر ایدر. (دا ـ بو ـ قه‌ئو Da-bu-Keou) شکلیله (دیباقوی) شکلی آره‌سنده‌کی فرق ایسه پك جزئیدر. اسکی یازمه کتابلرده حروف املا استعمال ایدیلمدیکندن (دابوقو Dabou-Kou) و (دیباقوی Dibbacoui) شکللرینك عینی طرزده یازیلدیغی‌ده دوشونیلیرسه بو استدلالك صحتنه حکم ایتمك ایجاب ایدر. [ده‌کینی ، هونلر تاریخی ج : ١ ، ق : ٢ ، ص : ٢١ ، نوط) ده‌کین بو استدلالیله منقبهٔ ملیه‌نك نقل ایتدیکی اسکی اوغوزلرله چین وقایعنامه‌لرینك هیونغ ـ نولرینی توحید ایتمکده‌دیر .

[١] ایمپراطور وو ـ تینغ Vou-ting میلاد عیسی‌دن ١٢٦٦ سنه اول وفات ایلمشدر .

(وو ـ يه Vou-ye) دورنده، شان ـ يونغلرك تكرار چينه آقينلر اجراسنه باشلادقلرى بوايمپراطورىده برطاقم تدابير عسكريه اتخاذينه مجبور براقدقلرى كوروليور [١].

(شانغ) سلالهسى موقع اقتداردن قالديغى (٦٤٤) سنهلك مديد بر مدت ظرفنده شان يونغلر وقت وقت آقينلرينه دوام ايتمش، چينى دائمى بر خوف وتلاش ايچنده براقمشلردر. آقينلرى قيد ايدن چين وقايعنامهلرى بو مديد زمان ظرفنده شان يونغلرك رئيسلرينك اسملرندن هيچ بحث ايتمهمشلردر.

ميلاد عيسىدن (١١٢٢) سنه اول، (چ ئو Tcheou) پرنسى (فا Fa)، شانغ سلالهسنى بر طرف ايدهرك كنديسنى (وو ـ وانغ Vou-Vang) ناميله ايمپراطور اعلان و (چهئو Tcheou) سلالهسنى تأسيس ايتدكدن صوكرهدركه، چينليلر، (شان ـ يونغ)لره غلبه ايدهبيلمشلردر [٢].

(چهئو) لرزماننده (شان ـ يونغ) لره (هيهن ـ يون Hien-yun)[٣]ويا (خيوئن ـ يونغ Khiuen - Jong) [٤] وياخود (هونى ـ يو Huni-yo) اسمى ويريلمش اولديغى آكلاشيليور. چهئو سلالهسنك مؤسسى (وو ـ وانغ)، متين وعزمكار بر حكمدار اولديغندن آز زمانده چينك ادارهٔ داخليهسنى تنظيم وشوكت عسكريهسنى اعادهيه موفق اولمش، شمال (هيهن ـ يون) لرينىده تحت انقياده آلمشدر. بونلرك انقيادلرى (تا ـ پى Ta-pi) و(په ـ شى Pe-chi) اسمندهكى رئيسلرينك وفاتندن صوكره اولمشدى.

چين وقعهنويسلرينك اعترافى وجهله اوزمانلر (خيوئن ـ يونغ) لر، عفت واستقامتلريله اشتهار ايتمشلردى. آتالرينك اسكى فضيلتكار يوللرينى تعقيب ايديور، عادات مليهلرينى لايتغير بر قانون حالنده محافظهيه چاليشيورلردى. حتى (وو ـ وانغ) ك بشنجى خلفى (مو ـ وانغ Mou-Vang) بونلر اوزرينه حركات عسكريه اجراسنه قالقشديغى زمان

[١] ايمپراطور (وو ـ يه Vou-ye)، قبل الميلاد ١١٩٦ تاريخنده وفات ايتمشدر.

[٢] ميلاد عيسىدن ١١٢٢ سنه اول (چهئو) سلالهسنى تأسيس ايدن (وو ـ وانغ Vou - Vang) آلتى سنه ايمپراطورلق ايتمش وقبل الميلاد ١١١٦ تاريخنده فوت اولمشدر.

[٣] موسيو Harlez، (Kiue-yu) ترجمهسندهاقوام شماليهيه ويريلن (چنوئه ـ يونغ Khiuen-Jong) اسمنك (ايت ـ باربار) معناسنه اولديغنى قيد ايديور. [Horlez, Jour.As. 1893 p. 385, n.1] بو اسملهء منقبهٔ مليهده كورولن (ايت براق) اسمى آرهسنده برمناسبت اولسه كرك!

[٤] Koue-yü نك (Tcheou-Kaue چهئو نطقلرى) عنوانلى فصلى، Harlez ترجمهسى ژورنال آزياتيك، ١٨٩٣، ص: ٣٧٩

وزیری (ماعو-فو) نك مخالفتنه قارشی بونلرك بو کبی فضیلتلرینی اعتراف مجبوریتنده قالمش، فقط کندیسنه عرض انقیاد ایتمدكلرینی ایلری سوره‌رك حرکتنی مشروع کوسترمکه چالیشمشدی. ایمپراطور (مو - وانغ) دورنده (خیوڭ - یونغ) لرك اك مهم قبیله‌لری (بوزقورتلر) و (بوز کیکار) نامڵرینی طاشیورلردی. بونلرك هر بری در در قبیله‌دن متشکل بولنیورلردی[١].

چه‌نو ایمپراطورلرندن (سیوڭ - وانغ Siuen-Vang ق. م ٨٢٧ - ق. م ٧٨١) توسیع فتوحات آرقه‌سنده قوشماغه باشلامش، وزیری (وه‌ن - قونغ Ven-Kong) لك زراعتله اوغراشمق حقنده‌کی اخطاراتنه اهمیت ویرمیه‌رك (خیوڭ - یونغ) لره قارشی بر حرب آچمشدر. یونغلر، چین جنرالارینی مغلوب ایده‌رك، چینه کیرمش، [ق. م ٧٩٩] اطرافی یغما ایده‌رك چکلمشلردر [٢].

فقط، هیه‌ن - یو. (شان - یونغ) لرك چین ایمپراطورلغنه اولان انقیادلری اوزون مدت پایدار اوله‌مامش، (وو - وانغ) لك خلفلرندن (ئی - وانغ Y-Vang) [٣] دورنده بونلر تکرار چینه آقینلر یاپمغه باشلامشلردر. چین وقایعنامه‌لری بو آقینلرك (شنسی Chensi) ایالتی داخلنده واقع (کینغ King) ایرماغنك شمالنده‌کی (کینغ - یانغ King-yang) شهرینه قدر ایلریله‌مش اولدیغنی قیدایتمش، بونی احداثك تعقیب ایتدیکی فضیلت طریقندن انحراف ایدیلمسنك بر مجازاتی کبی کوسترمشلردر [٤].

شمال قوملرینك، چینه قارشی ایمپراطور (ئی-وانغ) زماننده باشلامش اولان استیلا آقینلری، ایکنجی (ئی - وانغ Y-Vang) [٥] دورینه‌قدر بوتون شدتیله دوام ایتمشدر.

[١] [Kiue. yu, tradu. Harlez. Jour. as. 1893, p. 383]

[٢] Harlez. Jour. as. 1893, p. 383 et n. 3

[٣] ایمپراطور (ئی - وانغ Y-Vang)، قبل المیلاد ٩١٠ تاریخنده ئولمشدر.

[٤] چینلیلر، مملکتلرینك سعادت وفلاکتنی ایمپراطورلرینك طرز حرکتیله پك زیاده علاقه‌دار عد ایدرلردی. سماوی ویا ارضی بر آفت ظهور ایتدیکی ویا مملکت خارجدن بر تجاوزه معروض قالدیغی زمان، بو احوالی ایمپراطورله اهالینك فضیلت یولندن انحراف ایتملرینك برجزاسی صایارلردی. بو ذهنیت ایجاباتی اوله‌رق چین وقعه‌نویسلری، ایمپراطور (ئی-وانغ) زماننده هیه‌ن - یون (شان-یونغ) لر طرفندن اجرا ایدیلن موفقیتلی آقینلری؛ ایمپراطور چینغ - وانغ Tching-Vang قبل المیلاد ١٠٧٩ تاریخنده ئولمشدر) و (قانغ - وانغ Kang-Vang ق. م ١٠٥٣ ده وفات ایتمشدر) زمانلرندن اعتباراً باشلایان سفاهت ومظالمك مجازاتی تلقی ایتمشلردر.

[٥] ایکنجی (ئی-وانغ)، قبل المیلاد (٨٧٩) تاریخنده ئولمشدر.

ایکنجی (ئی ـ وانغ) ، هیەن ـ یون (شان ـ یونغ) لر اوزرینه عسکر سوق ایدەرك بونلری قرارکاهلری اولان (تا ـ یوئن ـ فو Ta-yuen-fou) یه چکیلمکه مجبور وبرچوق حیوان سوریلرینی اغتنام ایتمش ایسەده بوموفقیتده تأثیرلی برنتیجه براقمامشدر .

چینلیلر ، آنجق ایمپراطور (سیوئن ـ وانغ Siuen - Vang) زماننده درکه مملکتلرینی شمال هجوملرندن قورتاره بیلمشلردر . چین مورخلری طرفندن (شانغ) سلالەسی ایمپراطورلرینك الك بویوکلرندن بری اولەرق کوسترلن (سیوئن ـ وانغ) ، آسایشی اعاده ایتدکدن صوکره چین ایچریلرینه قدر صوقولمش اولان (هیەن ـ یون) لری مملکتدن طرده موفق اولمش ، حتی بونلری تعقیب ایچون چول ایچریلرینه قدر کوندردیکی اردولر پارلاق ظفرلرله عودت ایلمشلردر .

فقط ، چینك (سیوئن ـ وانغ) زماننده احراز ایتدیکی بو موفقیتلرده دواملی بر شی دکللردی . چونکه خیلی زماندنبری چینده کوکلشمش اولان دره بکلك اصولی ، وحدت ادارەنك تأسسنه وچینك خارجه قارشی قوتلی بر حکومت شکلنده کورونمەسنه بویوك بر مانعه تشکیل ایدییوردی . حالبوکه چینك شمالندەکی (هیەن ـ یون) لر ، ابن سما اولکەسندەکی بو آنارشیدن بحق استفاده ایتمش ، (سیوئن ـ وانغ) دن صوکره وضعیت داها مساعد بر شکل آلدیغندن متمادیاً جنوب ایمپراطورلغنه هجوملر کوسترمشلردر[١].

[١] (چەئو) سلالەسنك ایلك مؤسسلری (وەن ـ وانغ Ven - Vang) ایله اوغلی (وو ـ وانغ Vou - Vang) ، شانغ سلالەسنی موقع اقتداردن اسقاط وچین تختنی أله ایدەبیلمك ایچون ، مهارت عسکریه وجنکاورلکلریله اشتهار ایدن بر چوق امرا وضابطانك معاونتلرینه مفتقر بولنمش ، بونلری قازانمق ایچون ایالتلری پدردن اولاده انتقال ایتمك اوزره مقاطعه وزعامت صورتیله بینلرنده تقسیم ایتمش ، هربرینی عادتا مستقل بر قرال مرتبەسنه چیقارمشلردی . حالبوکه ایلك زمانلرده ایمپراطورلغك تأسسنه خادم اولان بکلر ، بالآخره تدریجاً استقلاله طوغری یورومکه باشلامشلر ، ایمپراطورلری کولکه مثابەسنه ایندیرمشلردر . بو دورده چەئو ایمپراطورلری ، عادتا میرالامرالر زماننده‌کی بغداد خلیفەلری موقعنده بولنیورلردی . کندیلری متبوع اولدقلری حالده هردرلو قوت ونفوذدن محروم بولنیور ، ظلم واعتسافلریله ایمپراطورلری قاووران امرانك احتراصلری آرەسنده قیوراتوب طوریورلردی .

ایشته بوعصرلرده چینك معروض قالدیغی آنارشی اسبابندن بری امرانك بو وضعیتی اولدیغی کبی دیکری وبلکه الك مهمیده بالذات ایمپراطورلرك سوء حرکتلری ایدی . فی الحقیقه چینلی مورخلرك بیانه باقیله اکلاندقلرینه کوره بو عصرلرده چین سرایلرنده سفاهت ومساوی ، فضیلت وعفتك موقعنی غصب ایتمش ، ایمپراطورلر اجدادك چیزمش اولدیغی حکمت دستورلرینی اونوتمش ، آلایبلدکارینه ذوق وصفایه طالمشلردی . ایمپراطورلرك بو حالندن کندی منفعتلرینه استفاده ایدن

حتی ایمپراطور (اوئون ـ وانغ Ouon - Vang) [١] زماننده چینك (شانتونغ Chantong) ایالتی داخلنده‌کی (تسی Tcy) قرالیتی اراضیسنه قدر صوقولمشلر، اورتالغی دهشت ایچنده براقمشلردر . ایمپراطور (هوئه‌ی‌ـوانغ Hoei - Vang) [٢] دورنده ایسه (پچیلی Petcheli) ایالتنده‌کی(یه‌ن Yen) قراللغنه کیرمش، فغفورلر ایمپراطورلغنی تیتره‌تمشلردر.

چه‌ئو سلاله‌سنك پایدار اولدیغی اوزون عصرلر ظرفنده[٣] وهمان هرایمپراطور زماننده هیه‌ن‌ـیونلرك چین اوزرینه آقینلر اجرا ایتمش اولدقلری کورولیور. فقط، اوزمانلردن قالان چین آثارنده بو آقینلرك یالکز وقوعندن بحث ایدیلمش، فضله تفصیلات ویریلمه‌مشدر.

اقوام شمالیه‌نك بلا پروا وصورت دائمه‌ده چینه آقینلر یاپمه‌لرندن بیزار قالان شمال ایالتلری پرنسلری بونلره قارشی بر مانعه اولمق اوزره مملکتلرینك شمال حدودلرینه بر طاقم واسع دیوارلر یاپدیرمغه مجبور اولمشلردر [٤] .

امرا ایسه ، نفوذ ومرتعلرینی تحکیمه باشلامشلر ، سائقهٔ احترصله بربرلری علیهنه قیام ایتمشلر ، چینی قانلی برمعرکه‌یه چویرمك صورتیله ایمپراطورلق تملرینی اساسندن صارصمغه کیریشمشلردی .

چه‌ئو سلاله‌سی زماننده هیه‌ن‌ـیون (شان‌ـیونغ) لرك متمادیاً چینه آقینلر اجرا ایده‌رك برچوق اموال واشیا اغتنام ایتملری ، چینك بوعجز وپریشانیسندن ایلری کلمشدی .

[١] ایمپراطور اوئون‌ـوانغ Ouon - Vang) قبل‌المیلاد ٦٩٧ تاریخنده وفات ایلمشدر .

[٢] ایمپراطور (هوئه‌ی‌ـوانغ Hoei - Vang) ك تاریخ وفاتی میلاد عیسی‌دن ٦٢٥ سنه اولنه مصادفدر .

[٣] چه‌ئو سلاله‌سی ، قبل‌المیلاد ١١١٢‌ـ٢٤٩ تاریخنه قدر یعنی ٨٧٣ سنه پایدار اولمشدر .

[٤] عجائب سبعهٔ عالمدن معدود اولان (سدچین) ك انشاسی اکثر مورخلر طرفندن (هه‌ئو‌ـتسین) ایمپراطورلرندن (تسین‌ـشه‌ـهوانغ‌ـتی Tsin - che - Hoang - ti) یه اسناد ایدیلمکده ایسه‌ده، بواسناد حقیقته موافق دکلدر. چونکه سد چینك اکثراقسامی داها (چه‌ئو) سلاله‌سی زماننده (شانسی Chansi) ایالتنده تأسس ایتمش اولان (چاعو Tchao) قرالیله (پکینغ Peking)ایالتنده‌کی (یه‌ن Yen) قرالی طرفلرندن انشا ایدیلمش اولدیغی ابن سما ایمپراطورلغی وقایعنامه‌لرنده مصرحدر .

بونلردن چاعو قرالنك (شانسی) ایالتنك شمالنه چکدیردیکی دیوار ، الیوم تا ـ تونغ ـ فو Ta - tong - fou) دینیلن شهردن باشلایور ، (این ـ شان In - chan) طاغی استقامتنجه غربه طوغری ایلریلیه‌رك (تا ـ تونغ ـ فو)دن دورت یوز یکرمی (لی li) یعنی شمال غربیده بولنان (قاعو ـ قوعون Kao - Kouon) ه قدر امتداد ایدیوردی .

یه‌ن Yenقرالی طرفندن یاپیلان سد ایسه، (پاعو‌ـغان‌ـچه‌ئو Pao - gan - tcheou) خطه‌سنده‌کی (تساعو‌ـیانغ Tçao - yang) شهرندن ابتدار ایدرك (لیاعو ـ تونغ Liao - tong) حوالیسنده‌کی (سیانغ‌ـپینغ Siang - ping) بلده‌سنه قدر اوزانیوردی. آشاغیده ایضاح ایدیله‌جکی وجهله ایمپراطور (تسین‌ـ شه‌ـهوانغ‌ـتی) بودیوارلری بربرینه ربط وبعض علاوه‌لرله سد چینی بوکونکی حالنه کتیرمکدن باشقه برشی یاپمه‌مشدر .

فقط، ینه چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره، بودیوارلرده (هی‌ین ـ یون) لرك تعرضلرینه مانع اوله‌مامش، چین خطه‌سی (تسین) سلاله‌سنك ظهورینه قدر شمال آقینلرینه آچیق قالمشدر .

چین مورخلرینك افاده‌لرینه نظراً ، (چه‌ئو) سلاله‌سی زماننده چین قطعه‌سنده بر چوق طوائف ملوك ظهور ایده‌رك ایمپراطورلری برقورقواق حالنه ایندیرمش اولدقلری کبی شمال اقوامنی برباراق آلتنه جمع ایدن (شون ـ غوئه‌ی) دن صوکره ، شان ـ یونغ (هی‌ین ـ یون) لرده هر بری برچوق اولوسلردن مرکب اولمق اوزره باشلیجه اوچ قسمه آیریلمشلردر .

بونلردن شرقده بولنانلره هان سلاله‌سی وقایعنامه‌لرنده (تونغ ـ هو Tong - Hou) یعنی طوغولو [١] ، وسطده ساکن اولانلره (هیون ـ یو Hiun - yu) یعنی قویونلو، وبونلرك غربنده (شنسی Chesin) و (قان ـ سو Kan - sou) طرفلرنده اقامت ایدنلره‌ده (یوئه ـ چی Yue - tchi) یعنی یوشی نامی ویریلمش اولدیغی کورولیور .

بونلرك اك قوتلی واك غلبه‌لك اولانلری وسطده بولنان وبالآخره (هیونغ ـ نو) نامی ویریلان (هیون ـ نو) لر ایدیلر . قویونلولر چه‌ئو سلاله‌سنك صوك زمانلرنده (هوانغ ـ هو) نك یعنی نهر اصفرك جنوب طرفلرینه قدر ایتمش، (اورتوس) حوالیسنی اللرینه کچیرمشلردی [٢].

قویونلولر ، بر چوق اولوسلردن متشکل بولنیورلردی . اك مهملری (هون Houn) [٣] ، (هون‌یه Houn - ye) و (هوـیه‌ن Hou - yen) اسملرینی طاشیورلردی. فقط ، (قویونلر) ماتی آره‌سنده بش بوی ، دیکرلرندن ممتاز بولنیوردی [٤] . بونلردن برنجیسی (لی‌ین ـ تی ـ شی Lien - ti - chi) [٥] ، ایکنجیسی (هو ـ هی‌ین ـ شی Hou - hien - chi) ، اوچنجیسی (لان ـ شی Lan - chi) ، دوردنجیسی (سوـبوـشی

[١] چینجه (تونغ ـ هو) شرق اولری دیمکدر .

[٢] اورتوس خطه‌سنه ، (هوانغ ـ هو) نك یعنی نهر اصفرك جنوبنده‌کی مملکت معناسنی افاده ایتمك اوزره ، (هو ـ نان Ho - nan) اسمی‌ده ویریلمکده ایدی . بونکله چینك نجیلی ایالتنك جنوبنده‌کی (هونان Honnan) شهرینی بربرینه قاریشدیرماملیدر .

[٣] هون Houn ویا (قون) (ورخون) نهرینك قوللرندن برینك آدیدر . واسکی تورك لهجه‌لرندن برینه کوره (نوبون) دیمکدر (هیونغ ـ نو Hiong - nou) و (هون Hun) اسمنك بونکله مناسبتدار اولدیغی معتقدر.

[٤] بویوك آنسیقلوبیدی . : هون کله‌سی .

[٥] هیونغ ـ نو حکمدارلرینك (تانژولرینك) منسوب اولدیغی بو بویه (هیوـلی‌ین ـ تی ـ شی Hiu - lien - ti - chi) و (لان‌ـتی‌ـ شی Lan - ti - chi) ده دنیلیوردی .

(Su-po-chi)، بشنجیسی ایسه (هیه‌ئو ـ لین ـ شی Hieou - lin - chi) اسمنی طاشیوردی. قویونلو حکمدارلری برنجی بویه منسوب بولنیورلردی. (لیه‌ن ـ تی ـ شی) بویندن صوکره، الڭ معتبر بوی (هو ـ هیه‌ن ـ شی) بویی ایدی. بو بوی، صول قولی تشکیل ایدییوردی [١].

قویونلولر، (چه‌ئو) سلاله‌سنڭ صوڭ زمانلرنده شمالی چینده تشکل ایتمش اولان (یه‌ن)، (چائو) و (تسین) قراللقلریله همحدود بولنیورلردی [٢].

چینڭ شمالنده‌کی بو اوچ قراللقدن الڭ قوتلیسی اولان (تسین Tsin) قرالی (چینغ ـ وانغ Tching-Vang) دیگر آلتی قراللغی اورتادن قالدیررق چینڭ وحدتنی تأمین ایتدکدن صوکره اقوام شمالیه ایله چارپیشمغه باشلامش، اونلری صیندیرمغه موفق اولمش، (تسین ـ شه ـ هوانغ ـ تی Tsin-che-Hoang-ti) عنوانیله ایکنجی (تسین ـ Heou-tsin) سلاله‌سنی تأسیس ایلمشدر [ق. م ٢٤٩] [٣].

---

[١] ده‌گینی، هونلر تاریخی. ج: ١، ق: ٢، ص: ٢٥ ـ نوط، B.

[٢] چه‌ئو سلاله‌سنڭ صوڭ زمانلرینه طوغری، اوته‌دنبری چینده بر منبع شورش اولان طوائف ملوکدن؛ یالگز یدی قراللق قالمشدی. بونلردن اوچی یعنی (یه‌ن Yen)، (چاعو Tchao) و (تسین Tsin) قراللقلری چینڭ شمالنده، (شان ـ یونغ) لرله همحدود بولنیورلردی. (یه‌ن) قرالی (پکینغ Peking) ایالتنده، (چاعو) قرالی (شانسی) ایالتنده، (تسین Tsin) قراللغی ایسه (شنسی Chensi) ایالتنده تأسس ایتمشدی.

[٣] ظاهراً (چائو) سلاله‌سی ایمپراطورلرینی متبوع طانیان فقط، حقیقت حالده مستقلاً اجرای حکومت ایدن طوائف ملوکدن (شنسی chensi) ایالتنده‌کی (تسین) قراللری، چه‌ئو ایمپراطورلرینی ایله دیگر کوچوك قراللقلری اورتادن قالدیررق سگز یوز سنه‌دن زیاده بر مدت ظرفنده اغتشاشلر ایچنده بوغولان چینی قورتارمش، (تسین) ایمپراطورلق سلاله‌سنی تأسیس ایلمشلردی. ایمپراطورانی الده ایدن تسین قرالی (چینغ Tching) اوته‌دنبری طاشیمقده اولدیغی (Vang = قرال) عنوانی قالدیررق، (Hoang - ti = محتشم ایمپراطور) عنوانی آلمش، چینڭ وحدت وشوکتنی اعاده‌یه موفق اولمشدی.

برچوق خصوصده روملرڭ (دولی پتره) سنه بگزه‌ین (شه ـ هوانغ ـ تی)، عزمنده مصر، قناعتنده ثباتکار بر حکمدار اولدیغندن آز زمان ظرفنده چینه‌ بیوکسك بر موقع سیاسی تأمین ایده‌بیلمش، مملکتی آنارشیدن، خارجی تجاوزلردن قورتارمشدی. فقط، بو حکمدار اخلاف نظرنده چینڭ تمدن واعماری کندی زماننده باشلامش اولدیغی قناعتنی تولید ایتمك فکریله اسکی سلاله‌لره عائد وقایعنامه‌لری امحا، معاصری بولنان ارباب علمی افنا، مورخلری اعدام، کتابلری احراق کبی جنونلقلره صاپمش، مع مافیه، بوتون شدت وظلمه رغماً، بومقصدینی تماماً تأمین ایده‌مه‌مشدر. شبهه یوق که، (شه ـ هوانغ ـ تی) نڭ امحا ایتدیگی وقایعنامه‌لرله تاریخ کتابلری باقی قالمش اولسه‌لردی، طبیعی چین تاریخی قدر اسکی تورك تاریخنك ده تنویرینه پك چوق خدمت ایتمش اوله‌جقلردی.

چینلیلر ، ایشـته بو (شه ـ هوانغ ـ تی) دورندن یعنی قبل المیلاد ٢١٠ تاریخندن اعتباراً دركه اسكی (شان ـ یونغ) لرك اخلافی اولان (هیونغ ـ نو) ، (تونغ ـ هو) و (یوئه ـ چی) لر حقنده واضح و مفصل معلومات ویرمكه باشلامشلردر .

چین تاریخلرندن آكلاشیلدیغنه كوره ، هیونغ ـ نو لر ، داها اوزمانلرده منتظم بر تشكیلاته مالك بولنیورلردی . اسكی تشتلر اورتادن قالقمش ، بوتون اولوسلر ، برحكمدارك سـنجاغی آلتنده طوپلانمش ایدی . بو حكمداره (تا كری قوتو شن ـ یو) عنوانی ویریلیوردی [١] . حكومت ، باشده (تا كری قوتی شن ـ یو) اولمق اوزره مختلف اولوسلرك اجتماعندن طوغمش برمتحده حالنده بولنیوردی . صوكره‌لری مختلف نامارله ساحهٔ تاریخه چیقان (هیونغ ـ نو)اولوسلرینك كافه‌سی (تا كری قوتی شن ـ یو) نی متبوع وخاقان طانیورلردی . ایلك زمانلرده (هیونغ ـ نو) حكمدارلرینه ویریلن (تا كری قوتی شن ـ یو) عنوانك صوكره‌لری اختصار ایدیله‌رك (شن ـ یو Chen-yu) و(تان ـ ژو Tan-jou) شكلنه صوقولمش اولدیغی كورولیور . چین وقایعنامه‌لرندن آكلاشیلدیغنه كوره تانژولرك زوجه‌لرینه (یه‌ن ـ شی yen-chi) خاتون عنوانی ویریلیوردی .

تانژولر وفات ایدنجه یرلرینه (هیه‌ن ـ وانغ Hien-Vang) یعنی (صولك عقللی قرالی) عنوانی طاشیان صول قول پرنسی كچیوردی . بو عنوان ولی عهدلره مخصوص ایدی [٢] .

---

[١] چین مورخلری ، (هیولغ ـ نو) لرك حكمدارلرینه ویرمش اولدقلری بو عنوانی (چنغ ـ لی ـ قو ـ تو شن ـ یو Teheng - li . ko - to-chen - yu) شكلنده ضبط ایتمش وغریب معنالر ویرمشلردر . (ما ـ توآن ـ لین Ma - tuan - lin) ، (وه‌ن ـ هیه‌ن ـ تونغ ـ قائو Ven - Hien - tung - Kao) سنده (Tcheng - li) یی (سما) و (Ko - to - chen - yu) یی ده (اوغول) معناسنه اوله‌رق كوسترمش ، بو عنوانك (ابن سما) دیمك اولدیغی قبول ایلمشدر . (هان) سلاله‌سی مورخلری ایسه (چینغ ـ لی) یه (سما) ، (قو ـ تو) یه (اوغول) و (شن ـ یو) یه‌ده معظم وبویوك معناسنی ویرمشلردر . فقط ، پك واضح اوله‌رق آكلاشیلدیغی وجهله چینلیلرك (Tcheng - li) شكلنه صوقدقلری كلمه توركجه (سما) و(الله) معناسنه كان (تكری Tangri) لفظندن محرفدر . (قو ـ تو) ایسه ، ینه توركجه‌ده (قوتلو) معناسنه اولان (قوتغ)ك محرفیدر . بوكا كوره (تكری قوتوشن یو) ؛ (تكرینك قوتلو باشبوغی) دیمك اوله‌جق !

[٢] بویوك آنسیقلوپدی .

هیونغ ـ نولرجه صول طرف مقدس عد ایدیلدیكی آكلاشیلیور . محاربه‌لرده تانژونك منسوب اولدیغی (بوی)ك دائما اوردونك صول قولنده موقع طوتمه‌سی بونی مؤیددر . چینلیلر ؛ البسه‌لرینك صول طرفنی صاغ طرف اوزرینه ایلیكاركن ؛ هیونغ ـ نولر ؛ بالعكس صاغی صول طرف اوزرینه دوكمه‌لیور ، البسه‌نك صاغ اتكنی صول اوموزه آتیورلردی .

تانژونك قرارکاهی (آلتای) طاغلرینك (ایرتیش) نهری منبعنه طوغری اولان شعباتندن برینی تشکیل ایدن (این-شان In-chan) طاغنده وبوکونکی (قوئه‌ی-وهوا-چنغ Koei-Hoa-Tcheng) شهرینك شمال شرقیسنده بولونیوردی .

قویونلولرك حکومت تشکیلاتلری بالخاصه عسکری اساسلره مستند یدی . الی سلاح طوته‌بیلان هرفرد عسکردی . محاربه‌لره قادینلرده اشتراك ایدییور ، اونلرکده حرب ساحه‌لرنده خارق‌العاده قهرمانلقلر کوستردکلری اولیوردی . ضابطان وامرا ، غایتله صیقی ومنتظم برسلسلهٔ مراتبه تابع بولینیورلردی .

تانژولر ، کندیلرینی چین ایمپراطورلریله مساوی طونیور ، بربرلرینه نامه کوندردکلری زمان ، معین وسعتده بر لوحه اوزرینه یازییورلردی . تانژو ، نامه‌لرینه « کوك ویرك طوغوردیغی ، کون وآیك تختنه تحکیردیکی قویونلولرك حشمتپناه بویوك حکمداری (تانژو) چین ففغورندن [۱] احترامله رجا ایدرکه ..... » عبارهسیله باشلایور ، ایمپراطور طرفندن کندیسنه کلن نامه‌لردده عینی لسان قوللانیلیوردی .

چین وقایعنامه‌لرندن قبل‌المیلاد (۲۱۰) تاریخنه طوغری ، قویولرك تانژولغنده (ته‌ئو-مان Teou-man) اسمنده بر پرنس بولندیغی آکلاشلیور . آدی بزه‌قدر واصل اولان قویونلو ایمپراطورلرینك الك اسکیسی بو ذاتدر . چینیلر ، (ته‌ئو-مان)ك ، (سان-یونغ) لر رئیسی (شون-غوئه‌ی) نسلندن اولدیغنی ادعا ایتمشلرسه‌ده بوایکی پرنس آره‌سنده کچن اون عصرلق بر مدت ظرفنده‌کی رئیسلردن هیچ بحث ایتمه‌مشلردر . بوسببدن ته‌ئو-مان ، قویونلو ایمپراطورلغنك ایلك حکمداری اولەرق طانیمشدر .

قبل‌المیلاد ۲۱۰ تاریخنده (ته‌ئو-مان) خانله باشلایان (قوینلو) ایمپراطورلغی یوز التمش یدی سنه آسیانك الك قوتلی برحکومتی حالنده یاشامش ، وقبل‌المیلاد ۴۳ تاریخنده جنوبی وشمالی ناملریله ایکیه آیرلمشدر . شمال تانژولغی بووقعه‌دن ۱۳۶ سنه صوکره یعنی میلادك ۹۳ تاریخنده منقرض اولمش ، جنوب تانژولغی ایسه میلادك ۲۰۱ تاریخنه قدر دوام ایتمش ، چینیلرك صوك وقطعی بر ضربه‌سیله بوتانژولقده تاریخ مذکورده منقرض اولمشدر .

قویونلولرك ، تورکلرك اجدادی اولدیغی صورت قطعیه‌ده تحقق ایتمشدر . فقط

[۱] ففغور ، ابن سما معناسنه اولەرق چین ایمپراطورلرینه ویریلن عنواندر . اصلی باغ-پوردر . باغ ، تکری وسما ، پور ده اوغول دیمکدر .

توركلرك ، نه بو اسکی جدلرینك نەده بونلره حکمدار اولان تانژولرك اسملرینه دائر هیچ بر خاطره حفظ ایتمەمش اولملرندن بو اسملرك چینلیلر طرفندن ویرلمش اولدیغی و توركلر آرەسندەده بونلرك آیری اسملری بولندیغی آكلاشیلمقدەدر . داستان ملی ایله چین وقایعنامەلری مقایسه ایدیلنجه ، (شان ـ یونغ) لرك منقبهٔ ملیەدەکی ایلك تورکلر اولمسی محتمل کورونیور بو احتماله کوره ، (ألنجه خان) دن صوکره ایکی‌یه آیریلان بودوندن شرقدەکی طوغولولر چینلیلرك (تونغ ـ هو) لری غربدەکی قویونلولرده (هیونغ ـ نو) لری اولمق ایجاب ایدییور .

قویونلو تانژو وامراسنك اسم وعنوانلری ایله بو قومی تشکیل ایدن اولوسلرك اسامیسنی منابع ملیەده کوریلن اسملرله توفیق ایده‌بیلمك ممکن اولسیدی، تاریخملیمزك داها زیاده تنور ایدەجکی شبهەسزدی . فقط چینلیلر، کرك اولوسلری وکرك تانژولری تمامیله چینجه اسم وعنوانلرله یاد ایتمشلر، یاخود، اونلرك ملی اسملرینی بو کونطانیلمەسی پك مشکل اولەبیلەجك صورتدە تحریفاته اوغراتمشلردر .

اساساً منقبهٔ ملیەدەکی اسملرده، آنجق کرداد اعصاره رغماً حافظهٔ ملتده پایدار قالابیلنلره منحصر وبلکه بعضیده علاوەلری محتوی بولندیغندن بونلرك صحتنه، بالخاصه لسانك تعاقبنه اعتماد ایتمك ممکن دکلدر . بو حال چین وقایعنامەلریله منابع ملیه‌یی توفیق ایده‌بیلمکی جداً مشکل برشکله صوقمشدر .

قویونلو دولتی

تەئومان تانژو

ویا

قره خان

ماضینك قاراکاق دورلرندنبری بویوك آلتای ـ تاغنو اولا منطقەسندە متفرق بویلر حالندە سر آزاد بر حیات گچیرن تورکلرك تشکیل ایتمش اولدقلری تاریخی الك اسکی حکومت، قویونلو دولتیدر . مستقل باشبوغلر ادارەسندە وقت وقت چینە اجرا ایتدکلری آقینلرلە تاریخە قاریشان بویلردن بعضیلری میلادعیسی دن ایکی بچق عصر اولنە طوغرو برلشەرك (قویونلو) نامی آلتندە بر حکومت قورمشلردر . بالآخرە معظم بر دولت حالنی آلان بو ایلك متحدە باشلیجە (قویونلولر) ؛ (بوز قورتلر) ، و (بوز کییکلر) نامندەکی بویلر طرفندن تشکیل ایدلمشدی . او دورلردە متحدەنك باشندەکی حاکم اورووغ قویونلولردن اولدیغی ایچون تشکل ایدن حکومت قویونلو نامنی آلمشدی . چینلیلر ، بو اسمی تحریف ایدەرك اولا (هیون ـ یو) ویا (قیون ـ یو) ، صوکرەلریدە (هیونغ ـ نو) شکلنە صوقمشلردر. قویونلو متحدەسی حقندە واضح معلومات میلادعیسدن (۲۱۰) سنە اولنە طوغری متحدەنك باشندە بولنان (تەئومان) ایلە باشلار :

قویونلولر، باشلرندە بر حکمدار اولەرق حضور تاریخە آنجق (تسین) سلالەسنك مؤسسی (شەـهوانغ ـتی) دورندە چیقمشلردر. بو اثنادە قویونلولرك باشبوغی چین وقایعنامەلرینك الك اسکی قویونلو (هیونغ ـ نو) تانژوسی اولمق اوزرە کوستردکلری (تەئومان) ایدی . ملی دستانك (قره خان) ی اولان تەئومانك نە وقت تانژو لغە ارتقا و کندیسندن اول اومقامی کیمك اشغال ایتدیکی مجهولدر . مع مافیە بو پرنسك (چەئو) سلالەسنك صوك زمانلرندە چینی هرج و مرج ایچندە براقان طوائف ملوکك ضعفندن بالاستفادە شمالی چینە برچوق آقینلر اجرا ایتمش اولدیغی و کندیسنك (لیەن ـتی ـ شی Lien-ti-chi) بویینە منسوب بولندیغی معلومدر .

(تهئو ـ مان) لـ بو آقينلرى ، (شه ـ هوانغ ـ تى) نك چين ايمپراطورلغنى الده ايتديكى زمانه قدر دوام ايلمشدر . ايمپراطور (هوانغ ـ تى) چينك وحدتى تأمين ايتدكدن صوكره ، (مونغ ـ تيهن Mung - Tien) اسمنده بر جنرال ادارەسنده سوق ايتديكى اردولرله [١] قويونلولرى (اورتوس) خطه‌سندن چيقارمش ، (هوانغ ـ هو) نهرينك جنوبنده‌كى ساحه‌يى بونلرك الندن قورتارمشدر .

(تهئو ـ مان) خان ، چينك بو قوتلى اردولرينه قارشى قويه‌ميه‌جغنى آكلايه‌رق شماله چكلمش ، وقوعاتك انكشافنه قدر اون سنه هيچ بر تجاوزده بولنمه‌مشدر (شه ـ هوانغ ـ تى) ، (تهئو ـ مان) لـ آتيا چينه آقينلر ياپمسنه ميدان ويرمه‌مك مقصديله شمال حدودلرينى تحكيم و سد چينى اكمال ايلمش ايسه‌ده ، بوتون بوتدابيرك ، شمالدن ايلين آقينلره قارشى هيچ بر فائده تأمين ايده‌مديكى بالآخره تحقق ايتمشدر [٢] .

فى الحقيقه قبل الميلاد (٢١٠) تاريخنده ايمپراطور (شه ـ هوانغ ـ تى) و متعاقباً جنرال (مونغ ـ تيهن) وفات ايدنجه ، چينده تكرار آنارشى واغتشاش باش كوسترمش (تهئو ـ مان) تازوده بووضعيتدن بالاستفاده تكرار چين اوزرينه آتيلمشدر .

---

[١] جنرال (مونغ ـ تيهن) قوماندسيله سوق ايديلن چين اردوسنك مقدارى (سفوكى Sfuki) ده يوز بيك (قام ـ مو Kam-mo) ده ايسه اوچ يوز بيك كيشى اولەرق كوسترلمشدر. قويونلولرك ، تهئو ـ مانك خلفلرى زماننده حائز اولدقلرى قوت نظر اعتباره آلينيرسه ، بونلرى شماله چكلمكه اجبار ايدن اوردونك هرحالده يوز بيكدن پك زياده اولمسى لازم كلديكى و (قام ـ مو) نك روايتنك حقيقته داها مقارن اولديغى كنديلكندن تعين ايدر .

[٢] شه ـ هوانغ ـ تى ، قويونلولرى (اورتوس) خطه‌سندن چيقاردقدن صوكره ، آتيا وقوعبوله‌جق آقينلره حائل اولمق اوزره (هوانغ ـ هو) نهرى بوينده قرق دورت استحكام انشا وبونلرك ايچنه قراى محافظه قامه ايتمش ، كچيد يرلرينى تحت محافظه‌يه آلديرمشدى . بالآخره بو تدابيرى ده كافى كورمييه‌رك ، (مين ـ چه‌ئو Min-tcheau) دن باشلامق اوزره (شنسى) ايالتنك شمالنه بويدن بويه جسيم وكنيش بر ديوار ياپديرمش ، بونى ، اولجه (يه‌ن) و (چائو) قراللرينك انشا ايتديرمش اولدقلرى ديوارلرله برلشديرمش ، بوصورتله (٣٦٠٠ ـ ٤٠٠٠) كيلومترو طولنده بويدن بويه برسد وجوده كتيرمشدر . عجائب سبعهٔ عالمدن معدود اولان (سدچين) ايشته بوديواردر .

شه ـ هوانغ ـ تى ، قويونلولرك منتظر هجوملرينه قارشى برتدبير عاجل اولمق اوزره ، جنرال (مونغ ـ تيهن) ى اردولريله (شنسى) ايالتنده (يه‌ن ـ غان ـ فو yen-gan-fou) ده اسكان ويكى آقينلره قارشى قويمغه مأمور ايتمشدر . فقط ، (تهئو ـ مان) ، (شه ـ هوانغ ـ تى) و (مونغ ـ تيهن) لـ حياتنده چينه قارشى هيچ بر حركتده بولنمامش ، چينك ضعيف و عاجز زمانى بكلەمشدر .

چینلیلرك نه (هوانغ ـ هو) [۱] نهری بویلرنده یاپدیردقلری استحکاملر ، نه ده معظم سدچین ، قوبونلولرك بوهجوملرینه قارشی بر مانعه تشکیل ایده‌مه‌مشدر . ته‌ئومان تانژو ، شه‌ـهوانغ‌ـنی‌دن اول قوبونلولرك استیلاسی آلتنده بولنان (اورتوس) خطه‌سنی تکرار اشغال ایلمشدر .

چین وقایعنامه‌لرینه نظراً ، ته‌ئومان تانژونك آیری آیری آنالردن تولد ایتمش ایکی اوغلی واردی . اوته‌دنبری تعقیب ایدیله کلن عنعنه‌یه کوره ، وفاتنده بویوك اوغلی (مه‌ـته Me-te) پدرینه خلف اوله‌جقدی . فقط ، کوچوك اوغلنك آناسی و (ته‌ئومان)ك سوکیلیسی اولان (yen - chi یه‌ن ـ شی) ، قوبونلولر تاجنی کندی اوغلنه کیدیرمك ایسته‌دیکندن ولی عهد (مه‌ته) ایله پدرینك آراسنه فتنه القا ایتمکه باشلادی .

(مه‌ته) یی باباسنك حیاتنده تانژوانی اله کچیرمکله اتهام ایلدی . ته‌ئومان تانژو نهایت زوجه‌سنك اغفالاتنه قاپیله‌رق (مه‌ته) یی ولی عهدلکدن اسقاط ایتدی . اوزمانه قدر سبب اتهامی اولان مسئله‌یی خاطرینه بیله کتیرمه‌ین (مه‌ـته) پدرینك بو معامله‌سندن متأثر اولدیسه‌ده ینه سسنی چیقارمدی . تانژونك قرارینه بویون اکدی .

حالبوکه تانژونك زوجه‌سی ، اوکدی اوغلی بر حیات اولدقچه ، قوبونلولرك عنعنه‌دار عرفی ییقه‌رق کندی اوغلنی حکمدار طانیمیه‌جقلرینی بیلدیکندن (مه‌ـته)نك اتلافی ایچون ینه انتریقه‌لر چویرمکه کیریشدی . (ته‌ئومان) ی اوغلنی تأمینات مقامنده مجاورلرنده بولنان (یوئه ـ چی) لر نزدینه کوندرمکه اقناع ایلدی . فتان (یه‌ن ـ شی) قوبونلو امراسنك قهرمانلغی ایله کندیسنی هرکسه سودیرمش اولان (مه‌ته) نك بلا سبب اعدامنه راضی اولمیه‌جقلرینی تقدیر ایتدیکندن زوجنه بو صورتله طولامباجلی بر پلان تعقیب ایتدیرمشدی . بو پلانه کوره ، (ته‌ئومان) ؛ اوزرلرینه هجوم ایتمیه‌جکنه دائر تأمینات مقامنده ؛ اوغلی (مه‌ته) یی (یوئه ـ چی) لر نزدینه کونده‌ره‌جك ، صوکره بر سبب

[۱] موسیو ده‌کینی نك نقلنه کوره [هونلر تاریخی ، ج : ۱ ، ق : ۲ ، ص : ۲۱ . نوط a] ، اسکی چینلیلر ، بزم نهر اصفر دیدیکمز (هوانغ ـ هو) نهرینك (خوتن) ك غربنده بخارای صغیر دنیلن حوالیده‌کی طاغلردن نبعان ایتدیکنی ظن ایدییورلردی . کویا نهر ، منبعندن (لوپ) کولنه قدر جریانله اوراده کوله باتییور ، بر مدتده یرك آلتنده آقه‌رق صوکره سطح زمینه چیقییور ، واووقت (هوانغ ـ هو) اسمنی آلیورمش . حالبوکه ، حقیقت حالده نهرك منبعی (شانسی) ایالتنك غربنده‌در . تاتارلر بونهره (قره‌موران) یعنی (قره‌چای) اسمنی ویرییورلردی .

بوله‌رق اونلره حرب آچه‌جقدی . طبیعی بو اثناده (یونه - چی)لرده کندی الّرنده تأمینات مقامنده بولنان (مه‌ته)یی اعدام ایده‌جکلردی [۱] .

پیلان عیناً تطبیق ایدیلدی . فقط نتیجه (ته‌ئومان) ل فتّان زوجه‌سنك امید ایتدیکی کبی چیقمدی . یونه - چیلر نزدینه کوندریلن (مه‌ته) ، پدرینك بو قومه قارشی حرکات حربیه تدارکنه باشلادیغی وقتدن اول خبر آله‌رق اورادن فرار ایله کیزلیجه قویونلولر اولکه‌سنه کیردی .

ته‌ئومانه قارشی مغلوب اولان یونه - چیلر؛ (یه‌ن - شی خاتون) ك دوشوندیکی کبی؛ انتقام آلمق مقصدیله (مه‌ته) یی آرادیلرسه‌ده ، طبیعی الده ایده‌مدیلر . چونکه مه‌ته بو اثناده پدرینك اولکه‌سنه قاچمش ، جسارت و قهرمانلغنك مقتونی اولانلری باشنه طوپلامش ، اون بیك کشیلك براردو ترتیب ایتمکه موفق اولمشدی .

بو تاریخدن اعتباراً ، (مه‌ته) حیاتنه قصد ایدن پدرینك الك مدهش بر خصمی اولدی . حتی لذات آلمق ایچون میدانه آتیلدی . کندیسنی تختك وارث مغدوری و ملی بر قهرمان کبی طانیان قویونلو امراسندن برچوغی ، (مه‌ته) یه التحاق ایلدیلر . پرنسك قوت وشوکتی ، کوندن کونه آرتمغه باشلادی . مه‌ته ، تشبث ایتدیکی مشکل قصدی تأمین ایده‌بیلمك ایچون ، معیتنده‌کی سواریلرك تعلیم وتربیه‌سنه بویوك بر اهمیت ویردی . عسکرلرینه ایلك اول قوشلره ، صوکره راست کلن حیوانلره اوق آتدیرمق صورتیله متمادیاً تعلیملر یاپدیردی . هدفی اورامیانلری اعدامله جزالاندیردی .

پدرینه قارشی حربه آتیلمه‌دن اول ، عسکرینك جرأت وصداقتنی تجربه ایتمك ایچون اونلری سودکلری قادینلره قارشی نشان آتمغه اجبار ایده‌جك قدر آغیر امتحانلره تابع طوتدی . امرینی اصغا ایدنلری تلطیف ایده‌رك یاننده براقدی . مخالفت کوسترنلری محو ایتدی . بوقدر تدارکدن صوکره نهایت معیتنده‌کی صادق و مهارتکار عسکرله باباسنك اوزرینه یورویه‌رك مدهش بر هزیمته اوغراتدی . پدرینی ، سوکلی زوجه‌سنی ، کندی برینه کچیریلمك ایسته‌نیلن قارداشنی ، و علمداری اولان امرانك کافه‌سنی محو ایتدکدن صوکره قویونلو (هیونغ - نو) تختنه اعتلا ایلدی [ق . م ۲۰۹] [۲] .

---

[۱] ملی دستانده (قره‌خان) ایله (اوغوزخان) آره‌سنده ظهور ایتدیکی خبر ویریلن حربك حقیقی سببنی ، چین مورخلرینك شو ایضاحی تنویر ایتمکده‌در .

[۲] Han-chu.-fukl ، Lie- ai-Ki-Su، Kam-mo و Ven-Hien-tung-kao دن نقلاً ده کینی ح : ۱ ، ن : ۲ ، ص : ۲۵-۲۲ .

مه‌ته‌نك تانژولغی زمانندن اعتباراً‌درکه ، قویونلولر ، ابن سما ایمپراطورلغنی تهدید ایده‌جك بویوك بر حکومت حالنده آسیاده عصرلرجه حکمران اولمشلردر .

ته‌ئومان تانژو حقنده چین وقایعنامه‌لرنده کوریلان معلومات ایله داستان ملی‌نك (قره‌خان)، دائر اولان روایتی آره‌سنده شایان دقت بر توافق کورولمکده‌در. هیونغ‌نولرك دها صوکره اوغوز نام عمومیسنی آلان قویونلولر اولدقلرینه کوره، (ته‌ئومان) تانژونك (قره‌خان)، اوغلی (مه‌ته) نك ایسه (اوغوز خان) اولمسی اقتضا ایتمکده‌در.

فی‌الحقیقه داستان ملی‌نك اوغوزك پدری قره‌خانی قتل ایده‌رك یرینه کچدیکی یولنده‌کی روایتی ، (مه‌ته) ایله پدری (ته‌ئومان) حقنده چین وقایعنامه‌لرینك قید ایتدیکی روایته تماميله تطابق ایتدیکی کبی ، بر چوق قرائنده بو تطابقی تأیید ایلمکده‌در .

قویونلو دولتنك دور شوکت واستیلاسی

مه‌ته تانژو

ویا

اوغوز خان

ق.م ۲۰۹ – ق.م ۱۷۴

تاریخك طانیدیغی الك اسکی تورك دولتی اولان قویونلو (هیونغ ـ نو) ایمپراطورلغنك حقیقی مؤسسی (مه ـ ته) تانژودر . مه‌ته ، پدر و قارداشنك قانلی جسدلری اوزرندن تخته چیقدیغی اثناده ، داخلی اختلال ایله صارصیلمش اولان قویونلولر ، جنوبده چین ایمپراطورلغی، شرقده طوغولو (تونغ هو) لر ، جنوب غربی‌ده‌ایسه یوئی (یوئه‌چی)لرله هم حدود بولنیورلردی . قویونلولره قارشی درین برخصومت بسله‌ین بو اوچ حکومتدن جنوب ایمپراطورلغی ، (شه ـ هوانغ ـ تی) نك وفاتی متعاقب ظهور ایدن قارغشه‌لقلر ایچنده یوزییوردی .

بو بویوك حکمدارك اوغلی وخلفی اولان (ئول ـ شه ـ هوآنغ ـ تی ulh-che-Hoang-ti) اغتشاشلرك اوکنی آله‌مامش، وفاتی متعاقب (ق . م ۲۰۷) یرینه کچن اوغلی (سان ـ شی San-chi)ایسه چین تختنی آنجق ٤٦ کون محافظه‌ایده‌بیلمش ، نتیجه‌ده ابن سما ایمپراطورلغی متمادیاً چارپیشان بر چوق کوچوك قراللقلره بولونمشدی .

داخلی حرب و جدال ایچنده یوزن کوچوك قراللر ، شمالده‌وقوعه‌کلن مهم حادثه‌لرله اوغراشه‌جق برحالده دکللردی . بناءً علیه مه‌ته ، پدری زماننده اولدیغی کبی جنوبدن بر تهدیده معروض بولنمیوردی . بالعکس وضعیت ، کندیسنك بو هرج ومرجدن استفاده ایتمه‌سنه پك مساعد کورونیوردی .

قویونلولرك جنوب قومشولری اولان (یوئه ـ چی) لر ، ته‌ئومان زماننده‌کی مغلوبیتك انتقامنی آلمق حرصنی بسلیورلردی . فقط ، (مه‌ته) یه هجوم ایچون قوتلرینی کافی کورمیور ، سکونتلرینی محافظه‌ایدییورلردی. بو اثناده مه ـ ته‌نك ، الك مدهش دشمنی

(لەآئو ـ تونغ Leao-tong) ك شمالندەسا كن اولان (طوغولولر) يعنى (تونغ ـ هو) لر ايدى . بونلر صوك زمانلردە پك زيادە قوتلنمش، قوبونلولر آراسندە ظهور ايدن اختلالدن استفادە ايتمك حرصنە قاپيلمشلردى .

مەتە تانژونك ، پدرينك طرفدارلرينە قارشى كوستردىكى شدت ، طوغولولرك جرأتنى آرتيرييور، اونلرە تانژويە مخالف اولان قوبونلولرك كندى طرفلرينە التحاق ايدەجكلرى اميدينى ويرييوردى . ايشتە بو حرص و اميدە قاپيلان طوغولولر ، مەتەنك جلوسنى متعاقب عادى بر سببلە ايكى ملت اراسندە قانلى بر حرب آچمش اولديلر [١] .

مەتە تانژو ، طوغولولرك اميد ايتمديكى بر زماندە ، سريع بر حركتلە بونلرە هجوم ايدەرك حكمدارلرينى قتل و كنديلرينى پريشان ايلدى . برچوق اسير آلدى . سوريلرلە مواشى اغتنام ايلدى [ق . م ٢٠٩] . بو پارلاق ظفر مەتەنك شهرتنى عيوقە چيقارديغى كبى ، طوغولولرى دە سنەلرجە كنديلرينى طوپلايەميەجق قدر صارصمش اولدى [٢] .

[١] طوغولولر، حربە قرار ويرمش اولدقلرندن، نائرۀ جدالى اشعال ايچون بر وسيلە آرييورلر ايدى . (قانغ ـ مو) و (سفو ـ كى fu-ki) نك روايتنە كورە ، بو وسيلەيى بولقدە مشكلات چكمديلر . مەتەنك حارامندە كوندە بيك (لى Li) يول آلير غايتلە مشهور بر آتى واردى . طوغولولر ، تانژونك جلوسى سنەسى ايلچيلر كوندەرەرك بو آتى ايستەديلر مەتە ، بو تكليفى قوروولتايە عرض ايتدى . امرا ، آتك ويريلمەسنە موافقت كوسترمەديلر . فقط مەتە ، بر آت ايچون قومشولريلە قطع مناسبتى تجويز ايتمديكندن ، ايستەنيلن آتى طوغولولرك ايلچيلرينە تسليم ايتدى . حالبوكە مەتەنك ، شو صورتلە طلبلرينە موافقت ايتمەسى ، طوغولولرك كبر و عنادينى آرتيردى . ايلك موفقيتدن جرأت آلەرق بو كرەدە (مەتە) نك دائرەسندەكى قادينلردن برينى طلب ايتديلر . امرا بو تكليفكدە رد ايدلمسى رأيندە بولنديلر . فقط طوغولولرلە بر حرب چيقارمغە طرفدار اولمايان مەتە ملتنە اولان محبتى بر قادينە ميلندن زيادە اولديغى ، بر قادين ايچون قونشى بر دشمنلە حربە كيريشەرك ملتك باشنە بلا كنلر كتيرمك معقول اولەميەجغنى ايلرى سورەرك بو طلبەدە موافقت ايلدى . حالبوكە ، طوغولولر ، مطلقا حرب ايچون بر بهانە آرييورلردى . تانژو ايكنجى طلبلرينەدە موافقت كوسترنجە ، بو دفعەدە يكى حكومت حدودندە بولنان وقوبونلولرە عائد اولان بر اراضينك كندلرينە تركنى ايستەديلر . امرا ، اساساً خالى اولان بو آراضينك تركندە بر بأس كورمەديلر . فقط بو دفعە مەتە ممانعت ايتدى . ايستەنيلن اراضينك كندى ملك خاصى اولمديغى، اجدادندن توارث ايتديكى طوپراغك ملتنە عائد بولنديغى ، بناءً عليه ملتك مالندە كندى مالندە يابدىنى كبى تصرفە حق اولەميەجغنى ايلرى سورەرك اعلان حربە قرار ويردى . همان آتلانەرق عسكرلرينە كنديسنى تعقيب ايتمەلرينى امر ايتدى . كيريدە قالانلرى اولديرتدى . بغتةً بويلە بر هجومە احتمال ويرمەيين؛ طوغولولراوزرينە آتيلدى . ايلك حملەدە حكمدارلرينى قتل و اردولرينى پريشان ايلدى .

[٢] چين وقايعنامەلرينك (مەتە) تانژونك بوشكاربەسنە دائر ويردكارى معلوماتلە اوغوز خان مقبەسى آراسندە پك زيادە بر قرابت كورولمكدەدر . فى الحقيقە چينلى مورخلر ، (مەتە) نك

طوغولو (تونغ ـ هو) لرك بقية السيوفى (پەكينغ Peking) ايالتنك شمالندەكى طاغلرە چكلديلر و اورالردە ايكى قسمە آيرلديلر [۱] .

چينك داخلى اغتشاشلر ايچندە يوزمەسندن استفادە ايدن (مەتە) ، شرق ظفرينى متعاقب غرب وجنوب جهتلرينە يورودى . (كوئا ـ چەئو Kua-tcheou) ، (شاچەئو Cha-Tcheou) و (سو ـ چەئو Sau-Tcheau) طرفلرندە اوطوران يوشى (يوئە ـ چى) لرى پريشان ايتدى . (اورتوس Ortus) خطەسندە ساكن اولان تاتارلرى تحت انقيادە آلدى.

توالى ايدن بو پارلاق ظفرلرلە (مەتە) ، اواثنادە آسيانك اك قوتلى بر حكمدارى اولمشدى. بو دفعەدە سلاح ظفرينى (تيم ـ ليم Tim-lim) لر ، (لى قوئن Li-Kuen) لر ، (سين ـ لى Sin-li) لر اوزرينە توجيە ايلدى. بونلرى دە كاملاً تحت اطاعتە آلدى. قويونلو ايمپراطورلغنك شمال حدودلرينى سيبيريا ايچلرينە ، (سەلينغا Selinga) ، (اوبى obi) و (آنغارا Angara) نهرلرى بويلرينە قدر توسيعە موفق اولدى . مەتە ، متفرق تورك بويلرينى برلشديرەرك قويونلو متحدەسنى توسيع و تورك وحدتنى تأمين غايەسنى تعقيب ايديوردى ايلك ظفرلر بونى قسماً تأمين ايتمش اولدى .

مەتە ، ايلك موفقيتلر اوزرينە آرتق كنديسندە (ابن سما ايمپراطورلغى) اوزرينە يورويەبيلەجك بر قدرت كورمكە باشلامشدى . (شە ـ هوانغ ـ تى) نك وفاتندنبرى داخلى اختلالار ايچندە يوزن وخارجدن وقوعبولەجق بر تجاوزە قارشى قويەميەجق قدر پريشان بر حالە كلن ايمپراطورلق ، بو اثنادە (هان) سلالەسنك مؤسسى بولنان (قاعو ـ تى Kao-Ti) نك ألينە كچمشدى . قاعو ـ تى ، داخلى اختلالردن متولد انتظامسزلقلرى قالديرمقلە مشغول اولديغى هنكامدە ايدى كە مەتە تانژو ، كزيدە اوچ ييك سوارى ايلە حدودلرى تجاوز ايلدى .

پدرينى مغلوب و قتل ايتدكدن صوكرە طوغولولرلە حربە كيريشديكنى ، اونلرى نهزامە اوغرادرق برچوق طوار ومواشى اغتنام ايلدكنى قيد ايتدكلرى كبى داستان مليدە اوغوز خانك پدرينى مغلوب و قتل ايتمەسنى متعاقب شرق تاتارلرى اوزرينە يوروديكنى ، بونلرى پريشان ايدەرك برچوق اشيا ومواشى آلديغنى ترنم ايتمكدەدر .

[۱] ايلريدە كوريلەجكى وجهلە (پەكينغ) اك شمالندەكى طاغلرە چكيلن طوغولولر (تونغ ـ هولر) اورالردە ايكيە آيرلمش ، التجا ايتدكلرى طاغلرك اسملرينى آلمشلردر . بونلردن (وو ـ هوآن You-Houan) طاغنە چكيلنلر بو نامى آلمشلر . (سيەن ـ پى Sien-pi) طاغلرينە التجا ايدنلردە (سيەن ـ پى) ناميلە شرق تاريخندە مهم رولار اوينامشلردر . (وو ـ هوئان) لە (سيەن ـ پى) لر عينى بر قومك ايكى شعبەسى اولدقلرندن ، لسان و عادتلرى بربرلرينك عينى ايدى .

ایمپراطور (قاعو ـ تی) ، (شـانسی) خطه‌سـنده‌کی (تای Tai) ویا (تا ـ تونغ ـ فو Ta-Tung-fou) ایالتنك محافظه‌سنی (سین Sin) نامنده بر جنراله تودیع ایلمش ، اوده (ما ـ یه ma-ye) یعنی (سـو ـ پینغ ـ فو So-ping-Fou) شهرینی قرارگاه اتخـاذ ایلمشدی .

مه‌ته تانژو ، جنرالی بو شهرده تحت محاصره‌یه آلدی . جنرال (سـین) بو قدر کلیتلی قوته قارشی قویه‌میه‌جغی کوره‌رك ایمپراطوردن استمدادایلدی. فقط چین سراینده جنرالك استمدادینه اهمیت ویریلمدکدن باشقه ، مخالفلری طرفندن (مه‌ته) ایله‌اویوشمش اولمقله اتهام ایدلمدی. ایمپراطورده بوکا قاندی. جنرال (سین) ه بر توبیخنامه کوندردی. بو معامله‌دن صوك درجه متأثر اولان جنرال، ایمپراطورك توبیخنامه‌سنی کتیرنلری اعدام ایتدکدن صوكرا ؛ مه‌ته تانژویه تسـلیم اولدی . (ما ـ یه) شهری‌ده قویونلولرك الینه کچدی .

(مایه) نك ضبطی سوق‌الجیش نقطهٔ نظرندن بویوك بر اهمیتی حائز بولونیوردی . (مه‌ته) بو شهری اس‌الحرکه اتخاذ ایده‌رك دائرهٔ استیلاسنی توسیعه باشلادی . (شانسی) خطه‌سـنده‌کی (چین ـ یانغ Tchin-yang) ه قدر ایلریله‌دی [١] . مه‌ته تانژو ایلری‌یه کوندردیکی پیشـدار اردونك قوماندانسنی، کندیسنه التحاق ایدن چینلی جنرال (سین)ه تودیع ایلمشدی .

ایمپراطور (قاعوتی) ، وضعیتك وخامتنی کوره‌رك بالذات اردولرینك باشنه کچدی. چینلیلر ، جنرال (سین) اداره‌سنده‌کی قویونلولره بویوك بر شدتله هجوم ایتدیلرسـه‌ده بر طرفدن قویونلولرك صولتی ، دیکر طرفدن قارك کثرتی ، صووغك شدتی قارشوسنده هیچ بر شیئه موفق اوله‌مدیلر .

مع مافیـه ، ایمپراطور (قاعوتی) ، (شانسی) خطه‌سـنده (تا ـ تونغ ـ فو) ده بر وادیده اوردو قورمش اولان (مه‌ته) تانژویه هجوم ایتمـك ایچون ایلریلمکده دوام ایلدی . قویونلولرك وضعیتی ، عسـکرلرینك مـقدارینی آکلامق اوزره (مه‌ته) نك قرارگاهنه خفی جاسوسـلر کوندردی . فقط ، (مه ـ ته) ، دها اول لازم کلن تدابیر

---

[١] او وقتلر (چین ـ یانغ) نامی ویریلن بو شهر ، صوکره‌لری (تای ـ یوئن ـ هیه‌ن Tai-yuen Hien) اسمنی آلمشدر . (چین ـ یانغ) ، او زمان (تای ـ یوئن Tai-yuen) ه ملحق بولنیور ایدی. (تای ـ یوئن ـ هیه‌ن) نامنی آلدقدن‌صکره (تا ـ یوئن ـ فو Ta-yuen-fou) یه الحاق ایدیلمشدر.

احتیاطینی یاپمش ، اردوسنك كزیده اقسامنی كیریلره چكه‌رك قرارگاهنده جایلز وخسته عسكرلرله لاغر آتلر ، كوچوك سوریلر براقشدی .

چینلی جاسوسلر ، قرارگاهه كیره‌رك بو حالی كوردیلر . (مه‌ته) نك اردوسنك بوندن عبارت اولدیغنی قناعتیله عودت ایده‌رك كیفیتی كوردكلری كبی ایمپراطوره عرض ، وجزئی بر قوتله تاتژونك مغلوب ایدیله‌بیله‌جكنده اصرار ایلدیلر . ایمپراطور بونلرك افاده‌سنه اینانمقله برابر ینه احتیاطكارانه حركتی‌الدن براقمدی . جنراللرندن (لیه‌ئو-كینغ Leiou-King) ی استكشافات اجراسنه مأمور ایلدی .

تجربه‌لی بر جنرال اولان (لیه‌ئو - كینغ) ، نتیجهٔ استكشافاتده (مه‌ته) نك پیلاننی كشفه موفق اولدی . ایمپراطوره ویردیكی راپورده (مه‌ته) نك ایكی یوز بیك كزیده عسكرینی پوصویه یاتیره‌رق، چینلیلری اغفال وآز برقوتله كلدكلرینی تأمین ایچون قرارگاهده آنجق جایلز و خسته عسكرلری براقمش اولدیغندن موجود قوتله ایلریله‌مك احتیاطسزلق اوله‌جغنی عرض ایلدی .

ایمپراطور (قاعو-تی) تجربه‌دیده جنرالك مطالعه‌سی دائره‌سنده حركت ایده‌جكنه قوجه جنرالی عسكرك جسارتنی قیرمقله اتهام ایلدی. زنجیربند اوله‌رق محبسه آتدیردی. متعاقباً (تا-تونغ - فو) نك بش (لی) غربنده بولنان اسكی (پینغ-چینغ Ping - Tching) شهری اوسته یورودی [۱]

چین‌اردوسنك مقداری اوچ یوز بیكرمی بیكی تجاوز ایدییوردی. فقط، بواردونك برقسمی ایمپراطورله برابر ؛ ایلریله‌مشدی . قسم دیكری‌ده ارقه‌دن كلیوردی .

قرق‌بیك قدر كزیده‌سواری ایله[۲]، پوصوده ایمپراطورك ورودینی بكله‌ین(مه‌ته)، سریع‌بر حركتله بردنبره‌چینلیلرك آرقه‌سنی كسدی. ایمپراطوراوردوسیله برابر، جوارده‌كی (په-تنغ Pe-teng) طاغنه چكلدی اوراده‌كی قلعه‌ده تحصن ایتمكه مجبوراولدی [۳] .

---

[۱] (لی) چینلیلرجه یوللرك بر بی تقدیر ایچون قوللانیلان بر مقیاسدر . (لی) نك دلالت ایتدیكی بعدك ، ازمنهٔ مختلفه‌ده پك زیاده تحول ایتمش اولدیغی آكلاشیلیور . الیوم بر (لی) تقریباً (۵۷۶) متره‌لك بربعده دلالت ایتمكده‌در .

[۲] Sfu-ki تاتژونك عسكرینك مقدارینی قرق بیك كشی كوسترمكده‌در . هان سلاله‌سی مورخلری ایسه اوتوز بیك نفر اوله‌رق قید ایتمشلردر . حالبوكه (Lie-tai-ki-su) ده بو عسكرك دورت یوز بیك نفر اولدیغی قید ایدلمشدر . بوصوك روایتك مبالغه‌لی اولدیغی شبهه‌سزدر .

[۳] په - تنغ Pe-teng طاغی ، (شانسی) ایالتك شرقنده (تا-تونغ-فو) دن یدی (لی) بر مسافه‌ده‌در . بوطاغ اوزرنده برقلعه بولنیوردی .

(مه‌ته) ، اردوسنی دورت قوله آییره‌رق بوطاغی صیقی بر محاصره آلتنه آلدی [١].
بوصورتله چین اردوسی ایکی‌یه بولونمش، ایمپراطورده برقسمیله محاصره آلتنه‌دوشمشدی.
قویونلولر ، قلعه‌یه قوش اوچورمیورلردی . ایمپراطورك اردوسی ، ارزاقسزلقدن ،
مهمات فقدانندن قیورانمغه باشلادی .

ایمپراطور (قائو-تی) بومشکل موقعدن قورتیلمق ایچون (مه‌ته) تانژونك‌زوجه‌سی
(یه‌ن-شی) خاتونه مراجعتدن باشقه چاره بوله‌مادی. خفی مأمورلر اعزامیله ، خاتونی ،
محاصره‌یی رفع ایتدیرمکه اقناع ایلدی . یه‌ن - شی خاتون ، چین ایمپراطورلغنك بی‌پایان
منابع قواسی اولدیغندن قویونلولر چینی ضبط ایتسه‌لر بیله اُللرنده طوته‌میه‌جقلرینی ،
بناءً علیه ، بو حربدن هیچ برفائده بکلنه‌میه‌جکنی ایلری سوره‌رك ، (مه‌ته) تانژویی
محاصره‌نك رفعنه اقناع ایلدی .

تانژو ، جنرال (سین) قوماندانلرندن (وانغ - هوانغ Vang - Hoang) ایله
(چاعو-لی Tchao - li) نك ؛ ویریلن قراره رغماً ؛ معیتلرنده‌کی قوتلرله هنوزکندیسنه
التحاق ایتمه‌ملرندن اساساً شبهه‌یه دوشمش ، بونلرك ینه کندی ملتداشلرینه التحاق‌ایلمش
اولدقلرینه ذاهب اولمشدی . حالبوکه بوشبهه حقسز ایدی . مع مافیه کرك زوجه‌سنك
تلقیناتی و کرك بوشبهه ، (مه‌ته)یه محاصره‌یی کوشتدیردی . چین جنراللرندن (چینغ-پینغ
Tching - ping) ، سیس‌دن بالاستفاده اك منتخب آتلیلرله ایمپراطور (قاعو - تی) یی
قلعه‌دن قاچیرمغه موفق اولدی [٢] . چین ایمپراطورلغنك انقراضیله نتیجه‌لنمه‌سی پك
محتمل اولان بو حرب ، تانژونك زوجه‌سنك مداخله‌سیله (هان) سلاله‌سی مؤسسنك
مدهش برفلاکتدن قورتیلمه‌سیله نهایتلندی [ق . م ١٩٩] .

طرفین هنوز مصالحه ایتمه‌مش اولدقلرندن قویونلولر ، ینه شمالی چینی یغما ایتمکده
دوام ایلدیلر . (تای Tai) قرالی (هی Hi) مملکتنی قویونلولره براقه‌رق چینه‌چکلمکه
مجبور اولدی . آقینلرك متمادیاً کسب شدت ایتمه‌سی ایمپراطور (قاعو-تی) یی پك زیاده

[١] چین مورخلری ، (په-تنغ) طاغنده ایمپراطوری اوردوسیله بر ابر محاصره ایدن‌دورت
قول اوردودن غربده‌کیلرك آتلری بیاض شرقده‌کیلرك قیر ، شمالده‌کیلرك سیاه، جنوبده‌کیلرك ایسه
قوله رنکده‌اولدیغنی بالخاصه قید ایلشلردر .

[٢] ایمپراطور (قاعوتی) بومدهش وضعیتدن قورتیله‌رق اوردوسنك بقیه‌سنه واصل اولور
اولماز ، آلداتان وکندیسنی‌ده آلداتان جاسوسلری اعدام ایتمش، تجربه‌دیده جنرال (لیه‌ئو-کینغ)ی‌ده
محبسدن تخلیص واعزاز وا کراملره غرق ایلمشدر .

زعاج ايديوردى . حتى اولكى آجى تجربه‌يه رغماً ، ايكنجى بر حربه آتيلمق ايسته‌دى . فقط ، (ليه‌ئو - كينغ) ك توصيه‌سيله ، ايمپراطورك قيزى (مه‌ته) تانژويه ويريله‌رك نهايت صلح عقد ايديلدى [١]. چين‌ده سنه‌لردنبرى چكديكى فلاكتلرى تعمير ايچون بر آز نفس آله‌بيلدى. مصالحه نتيجه‌سنده هوانغ - هو نهرينك جنوب طرفلرى و (سندى)، (شانسى) و (پچيلى) ايالتلرينك اقسام شماليه‌سى كاملاً قويونلولرك ألنده قاليوردى . بناءً عليه ، قويونلولر بورادن آنجق يدى يوز لى بعد‌نده بولنان چينك او وقتكى پايتختى يعنى (سى-غان-فو Si-gan-fou) شهرينى دائما تهديد ايده‌بيله‌جكلردى ! ..

بو حال ، چين ايچون دائمى بر تهلكه تشكيل ايتديكندن، (ليه‌ئو-كينغ) ك توصيه‌سيله

[١] ايمپراطور (قاعوتى) ، هيونغ-نولرك متوالى آقينلرى يوزندن تبعه‌سنك معروض قالديغى سفالت وتجاوزلردن پك زياده متأثر اوليور ، بو آقينلره نهايت ويرمك ايچون هر فدا كارلغى حتى بويوك بر حربى بيله كوزه آليوردى . فقط جنرال (ليه‌ئو-كينغ) حكومتك آسايشه ، مملكتك سكونته ، هنوز ترخيص ايديلن عسكرلرك استراحته محتاج اولدقلرينى عرض ايده‌رك ايمپراطورى حربدن واز كچيردى. قويونلولرك آقينلرينى طورديره‌جق بر مصالحه‌نك عقدى ايچون، ايمپراطورى قيزينى (مه‌ته) تانژويه تزويجه ارضا ايلدى .

چين وقايعنامه‌لرى (Ven-hien-tung-kao)، جنرال (ليه‌ئو-كينغ) ك ايمپراطورى اقناع ايچون شو يولده بر نطق ايراد ايتمش اولديغنى قيد ايديورلر : « مه‌ته تانژو كبى باباسنه اعلان حرب ايتمش ، قهار بر حكمداره قارشى حيله و خدعه‌يه مراجعت ايتمك الك طوغرى بر حركتدر . چينليلرك قانى دكمكسزين تانژويى ألده ايده‌بيلمك ايچون كنديسنه قيزيكزى تزويج ايتمليسكز ، چونكه پرنسسك زوجك شدت وخشونتنى تعديل ايده‌جكنده شبهه يوقدر. شايد كنديسندن بر اولاد دنيايه كليرسه، بر كون قويونلولرك چين ايمپراطورى قانندن كلمه بر تانژو واسطه‌سيله اداره ايديلدكلرينى كورمكده اميد ايده‌بيليرز . طوغه‌جق بو چوجغى چينه كتيره‌رك كنديسنه چين تربيه‌سى ويرمك ده ممكندر. بناءً عليه پرنسسك (مه‌ته)يه تزويجه موافقت كوستريليرسه قويونلولرله مصالحه عقد، بوكنيش وقدرتلى حكومتك شمديلك بر داماد وداها صوكره‌ده بر حفيد أليله اداره‌سى تأمين ايدلمش اوله‌جقدر . بو موفقيت تأمين ايديلدكدن صوكره شمال حدودلرينى محافظه ايچون يوز بيكلرجه عسكر بسلمكه‌ده لزوم قالميه‌جقدر ! . . . »

بو نطق اوزرينه ايمپراطور (قاعوتى) پرنسسك ويريلمه‌سنه موافقت ايتدى . (ليه‌ئو-كينغ) ده پرنسسى (مه‌ته) تانژويه كوتوره‌رك مصالحه‌يى عقد ايلدى. بعض چين مورخلرى، كنديلرينه خاص اولان بر غرور ايجاباتى اوله‌رق (ليه‌ئو-كينغ) ك افكارينى تنقيد ايتمش، ابن سما عائله‌سى قانينك اجنبى قويونلولر قانيله قاريشديريلمه‌سنى بر اهانت عد ايلمشلردر . بو سببه مبنيدر كه بعض چين مورخلرى (مه‌ته) يه ويريلن قيزك بر جاريه اولديغنى وايمپراطورك قيزى صفتيله قويونلولره كوندريله‌رك تانژونك اغفال ايديلديكنى يازمشلردر . كويا ايمپراطوريچه (ليو - هه‌ئو Liu-heou) ، قيزينك تاتارستانه كوندريلمه‌سنه شدتله اعتراض ايتديكندن بويله بر حيله‌يه تشبث ايديلمش ايمش ! ...

چینك الك بهادر خلقندن برمیلیون کشی ، پایتخت ایله قویونلولر حدودی آره‌سنده‌کی ساحه‌یه یرلشدیریلدی .

مه‌ته نانژو ، حال صاحدن بالاستفاده (هامی) دن (قوره) یه ، سیبریادن شمالی چینك ایچریلرینه قدر امتداد ایدن تنیش ایمپراطورلغك اداره‌سی ایچون اساسلی تشکیلات یاپمغه قرار ویردی . قویونلو تانژولرینك پایتختلری اوته‌دنبری (این ـ شان) طاغنده بوکونکی (قوئه‌ی ـ هوا ـ چنغ Kuei-Hoa-tcheng) شهرینك شمال شرقیسنده بولنیوردی . (مه‌ته) تانژو شمالی چینی آلده ایدنجه ، (سانسی) ایالتنده بالآخره (تا ـ تونغ ـ فو) اسمنی آلان (یون ـ چونغ Yun-Tchog) شهرینی‌ده جنوب پایتختی اتخاذ ایتدی . کندیسی بعضاً شمالی پایتختده بعضاً جنوبی پایتختده اوطوریوردی .

مه‌ته ، واسع ایمپراطورلغنی بری شرق (صول) ودیکری غرب (صاغ) خدیوتی اولمق اوزره ایکی‌یه آییردی . هربرینه (هیه‌ن ـ وانغ Hien-Vang) رتبه‌سنده بر خدیو تعیین ایلدی . شرق خدیوی (پائو ـ غان ـ چه‌ئو Pao-gan-tcheou) اراضیسنده (شانغ ـ قو Chang-Kou) شهرنده اوطوریور ، تحت اداره‌سنده‌کی اولکه ، شرقه طوغری (قوره) یه قدر امتداد ایدیوردی .

غرب (هیه‌ن ـ وانغ) ی ایسه ، (شنسی) ایالتنده ، بالآخره (ین ـ غان ـ فو Yen-gan-fou) نامنی آلان (شانغ Chang) سنجاغنده اقامت ایدیور ، غربه طوغری (شا ـ چه‌ئو Cha-tcheou) و (تو ـ فان Tou-fan) نه یعنی (تیبت) ه قدر اوزایان ممالکده‌کی قوملره حکمران اولیوردی .

شرق (صول) خدیوتی دائما ولی‌عهدلره توجیه اولنوردی . ولی عهدلره چینلیلر (هیه‌ن ـ وانغ Hien-Vang) یعنی شرق قرالی قویونلولر ایسه (تو ـ شی Tou-chi) ویا (توکی) یعنی (تکین) دییورلردی .

قویونلو دولتنك تشکیلاتی تمامیله عسکری برماهیتی حائز بولنیوردی . تانژو ، واسع اولکه‌سنده‌کی خلقی اداره ایتمك اوزره (هیه‌ن ـ وانغ) لردن باشقه یکرمی ایکی مأمور تعیین ایتمشدی . چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره (مه‌ته) ، قویونلو ایمپراطورلغنك اداره‌سنی تودیع ایتدیکی بوبیوك مأمورلر ایچون باشلیجه آلتی بیوك رتبه احداث ایلمشدی [١] :

[١] Sfu-ki ، Han-chu ، Ven-hien-tung-kao دن نقلاً ده‌کینی ، هونلر تاریخی ، ح : ١ ، ق : ٢ ص : ٢٥-٢٦ .

١ — هیەن ـ وانغ Hien-Vang .

٢ — قو ـ لی ـ وانغ Ko-li-Vang .

٣ — تاتسیانغ Ta-Tciang .

٤ — تا ـ تو ـ غوئەی Ta-Tou-gœi

٥ — تاتانغ هو Ta-Tang-Hou

٦ — قوتوهەئو Ko-Tou-Heou

بو منصبلردن هر بری ، شرق (صول) وغرب (صاغ) اولمق اوزره ایکی درجەیە حائزدی . (قوتوهەئو) مستثنا اولمق اوزره بو رتبەلری حائز اولانلرك معیتلرندە اون بیك سـوایدن مركب بر قوت بولنیوردی . مأموریتلر ارثی اولدیغندن پدردن اولادە انتقال ایدییوردی .

بو آلتی بویوك رتبەدن صوكره (بیكباشی) ، (یوزباشی) . و (اونباشی) عنوانلرینی حائز بر طاقم ضابطلكلر داها احداث ایدیلمشدی . بو ضابطلر ، بویوك رتبەدەكی قوماندانلرك معیتندە بولنیور ؛ هر بری اسمنك دلالت ایتدیكی قدر افرادە قوماندا ایدییوردی .

بویوك رتبەلر آرەسندە الڭ بویوكی (هیەن ـ وانغ) دینیلان (توشی) یعنی تكین منصبی ایدی . تشكیلاتە كورە الڭ باشـدە تانژو بولنیور ، اوندن صوكره صول قول (شرق) تكینی ، بعدە صاغ قول (غرب) تكینی كلیوردی . هیەن وانغلر ، تانژو عائلەسی پرنسلرندن انتخاب اولنییورلردی .

مەتە تانژو ، حال صلحدن بالاستفادە واسع اولكەسنك ادارەسی ایچون بوكبی تشكیلات ایلە مشغول اولدیغی هنگامدە ، چیندە ینە اختلاللر باش كوسترمشدی (ق . م ١٩٧) . سنەلردنبری اغتشاش ایچندە یوبان اولان بوممكتدە ، (هان) سلالەسی مؤسسی (قاعوتی) ؛ حیرتبخش عزم ورویتە رغماً ؛ هنوز تماميلە سكوتی اعادەیە موفق اولەمامشدی .

ارباب اختلال تانژویە مراجعت ایدەرك معاونتنی ایستدیلرسەدە معاهدۀ صلحیەیە صادق قالان قویونلو حكمداری مصالحەیی اخلال ایتمدی (ق . م ١٩٥) . فقط ، برمدت صوكره ارباب اختلالدن (یەن Yen) قرالی (لیون ـ وانغ Liun-vang) اون بیك كشی ایلە قویونلولرە التجا ایدنجە وضعیت دكیشـدی . قویونلولر ، ملتجیلری چینلیلرە تسلیم ایتمكی موافق مروت كورمدیلر . بو حال طبیعتیلە ، ایمپراطورلقلە تانژولق آرەسندەكی مصالحەیی اخلال ایتمش اولدی .

بو اثناده ایمپراطور (قاعوتی) ده وفات ایلدی. یرینه اوغلی (هیاعو ـ هوئه‌ی ـ تی Hiao-Hoei-Ti) گچدیسه ده، حقیقت حالده ادارهٔ حکومت ایمپراطوریچه (تای ـ هه‌ئو Tai-Heou) نك ألینه دوشمشدی. حالبوکه، مه‌ته تانژو، بوقادینی هیچ سومیوردی. حتی کندیسنه یازدیغی نامه‌لرده محقرانه برلسان قوللانمغه باشلامشدی.

ایمپراطوریچه، تانژونك محقرانه معامله‌سندن صوك درجه متأثر اولمش، تانژونك سفیرلرینی ئولدیره‌رك ایشی اعلان حربه قدر واردیرمق ایسته‌مشدی. فقط، اعلان حربی چینك منفعتنه موافق گورمیان وکلاسی، ایمپراطوریچه‌یی تسکین ایده‌رك، معاهدهٔ صلحیه‌یی تجدید ایلدیلر (ق. م ١٨١). چین سراینده وقوعبولان اوزون مناقشه‌لردن صوکره تقرر ایدن بو ایکنجی مصالحه، اوزون مدت دوام ایلدی [١].

[١] چین وقایعنامه‌لری، بو مسئله حقنده معلومات آتیه‌یی وریورلر: مه‌ته تانژو، ایمپراطوریچه‌یی سومدیکندن، کندیسنه گوندردیکی نامه‌ده محقرانه برلسان قوللانمشدی. ایمپراطوریچه (تای ـ هه‌ئو) بك زیاده منفعل اوله‌رق، نامه‌ده قوللانیلان لسانك ایلچینك اعدام و تانژویه اعلان حرب ایدلمسنه سبب اولوب اولمیه‌جغنك تعیینی هیئت وکلایه حواله ایلدی. وکلادن (فان ـ هوئه‌ی Fan-Hoei) ایمپراطوریچه‌نك ارزوسنه موافق رأیده بولندی. معیتنه یوز بیك عسکر ویریله‌جك اولورسه، توغیر مالکنی برباشدن دیگر باشه چیکنه‌یه‌رك تانژویی تحت اطاعته آله‌بیله‌جکنی عرض ایلدی. فقط، وکلادن (لی ـ پو Li-Po)، بو مطالعه‌یه قارشی، شدتله اعتراض و (فان ـ هوئه‌ی) ی وطنی ولاکنه سوروکلمکله اتهام ایتدی. متوفی ایمپراطور (قاعو ـ تی) نك اوچ یوز بیك کیشی ایله تانژویه اسیر اولمق تهلکه‌سندن نه‌قدر مشکلات و خدعه ایله قورتیلابیلمش اولدیغنی خطرلاتمه‌لی لزومنی ایلری سوردی. (فان ـ هوئه‌ی) لك چینی قوی بردشمنه قارشی سوروکلمك ایسته‌مسنی برجنایت کبی تصویر و بویله برجنایتك اعداملە جزالنمسی ایجاب ایده‌جکنی بیان ایلدی. متعاقباً، شو یولده برنطق ایراد ایتدی: «ایمپراطور (قاعوتی) نك قویونلور طرفندن محاصره ایدیلدیکی زمان بك اوزاق دکلدر. اوزمان، تانژونك حرمنك معاوت خفیه‌سی اولمسه ایدی، ایمپراطور معتبله برابر اسیر اوله‌جقدی. بو کونده اوقلا کتلی کونلر حالا گوز اوکنده‌در. هپسی یدی کون محاصره اولندق دینیور. فقط او مصیبتلی کونلرك براقدیغی آوازهٔ اشتکا حالا منقطع اولمه‌مشدر. سینهٔ ملتده آچیلان یاره‌لر هنوز ایی اولمدی. (فان ـ هوئه‌ی) اغفالکار برلسانله ایمپراطورنی تکرار برحربه سوروکلمك ایستیور. یوز بیك نفرله قویونلو دولتنی ییقه‌جغندن بحث ایدییور. خیر: بو سوزلر بوش یره آتوب طوتمقدر. دشمنمز ایی‌ی سچمز حیوانی صانیلیور. انسانلری بوقدر حقیر گورمه‌ملیدر. نه‌وت، کمال جسارتله عرض ایده‌رم که شو ضعیف حالزده بزم ایچون صلح شایان ترجیحدر!»
(لی ـ پو) نك بو نطقی هیئت وکلا اوزرنده تأثیرنی گوستردی. ایمپراطوریچه، اولمکی ادعاسندن صرف نظرله یالکز تانژونك، حقنده حرمتکارانه برلسان قوللانماسنی ایسته‌مکله اکتفا ایلدی. تانژوده، چین مراسمنی أیجه بیله‌مدیکنی ایلری سوره‌رك اعتذار ایتدی. بونك اوزرینه مصالحه‌ده تجدید اولندی. [Ven-hien-tung-kao ، Kang-mo ، Sfu-ki]

اساساً چینلیلر تجاوزی بر وضعیت آله‌جق حالده دکلردی . مه ته تانژو ایسه ، داخلده تشکیلاتنی اکمال ایتمك ، ملتك اجزای متشتته‌سنی طوپلامق ایچون صلح ومسالمته محتاج بولنیوردی . بو سببدن ، قوپونلولر اوته‌دنبری اجرا ایتدکاری بویوك آقینلری طوردرمشلردی .

بو مدت ظرفنده ، قوپونلولردن بعضی چته‌لر ، مه ـ ته‌نك ظاهری رضاسنه مخالف اوله‌رق چینه ایکی دفعه آقینلر اجرا ایتمشلرسه‌ده ، بو آقینلر مهم نتیجه‌لر ویرمه‌مش ، ایکی ملت آره‌سنده‌کی صاحت اخلالنه سبب اولمه‌مشدر [١].

قوپونلولر متحده‌سنه کیرن مختلف بویلر؛ عصرلردنبری، چینه آقینلر یاپمغه، شهرلری یغما و غارت ایتمکه آلیشمشلردی . چین ، اونلر ایچون اشیا وارزاق مدخری ایدی . ارزاقلری قالمدیغی ، اشیایه احتیاجلری اولدیغی زمانلرده ، همان برقاچ آقین یاپار، محتاج اولدقلری شیلری آله‌رق اسکی یوردلرینه چکیلیرلردی .

مه‌ته تانژو، بوتون قبیله‌لری سنجاغی آلتنه طوپلادیغندن، آرتق قبیله‌لرك چته‌واری آقینلرینه نهایت ویرمك ایسته‌مشدی . فقط ، اولوسلر ، اوته‌دنبری آقینجیلغه آلیشمش اولدقلرندن بوندن بردرلو واز کچه‌میورلردی .

بو آرالق چین تختنده وقوعبولان تبدلدن [٢] استفاده‌ایدن غرب خدیوی (اورتوس) خطه‌سندن چینك اوزمان پایتختی اولان (سی ـ غان ـ فو) قاپیلرینه قدر آقینجیلر کوندرمکه باشلادی . غرب خدیوینك بوحرکتی، یکی ایمپراطوری قوپونلولره قارشی سکسان بش بیك کیشیلك برقوت سوقنه مجبور ایتدی . خدیوده آقینجیلرینی کیری چکدی (ق.م ١٧٧).

غرب خدیوینك بو حرکتی ، تانژو ولقله چین ایمپراطورلغی آره‌سنده‌کی معاهده‌یه بر ضربه ایدی . حالبوکه نه (مه‌ته) ونه‌ده چینك یکی ایمپراطوری (هیاعو ـ وه‌ن ـ تی Hiao-Ven-Ti) معاهدهٔ صلحیه‌نك پارچالانماسنی آرزو ایتمیورلردی . تانژو، عینی زمانده قوپونلولرك آقینجیلق میلانلرینه قارشی طورمق‌ده ایسته‌میوردی . آکلاشیلدیغنه کوره،

[١] فی‌الحقیقه چین تاریخلرندن ، آکلاشیلدیغنه کوره، بوایکنجی مصالحه‌دن صوکره قوپونلولر آنجق ایکی دفعه (شنسی)یه آقین ایتمش ، (لین ـ توآ ـ فو Lin-toa-fou)یه قدر ایلریله‌مشلردر. فقط ، مه‌ته تانژو بو کوچوك آقینلرك کندی خبری اولمقسزین ، بر طاقم عاصی چته‌لر طرفندن یاپیلمش اولدیغنی ایلری سوره‌رك بیان اعتذار ایلمشدر .

[٢] ایمپراطوریچه (تای ـ هه‌ئو Tai-Heou) وفات ایده‌رك چین امپراطورلغی (هیاعو ـ وه‌ن ـ تی Hiao-Ven-Ti)یه انتقال ایلمشدی .

تانژو ایکی سیاست تعقیب ایدییوردی. داخلده موقعنی تحکیم ایتمك وتشکیلات اساسیه‌سنی قوره‌بیلمك ایچون چینله اولان معاهده‌نك پارچالانمامسنی ایسته‌میور، چینه قارشی دائما صلح طرفداری کورینیوردی. دیکر طرفدن تبعه‌سنك آمالنه‌ده مماشات مجبوریتنده بولنیوردی. عصرلردنبری چینی کندیلرینك یغما مخزنی عد ایدن اولوسلر بر درلو آقینلردن واز کچه‌میورلردی. مع‌ته برطرفدن تبعه‌سنك بوکبی آقینلر اجرا ایتملرینه کوز یومیور، دیکر طرفدن‌ده، بو آقینلرك کندی رضاسیله اولمدیغنه دائر چین سراینه تأمینات ویرییوردی. چین ایمپراطورلری، مع‌ته‌نك قوت و سطوتندن چکیندکلری ایچون بو تأمیناته ایناتیور کبی کورینیور، پروتستولرینی اعلان حربه‌واره‌جق قدر ایلری کوتورمکه جسارت ایده‌میورلردی. هر ایکی طرف، ظواهری قورتارمقله اکتفا ایدییورلردی. بو دفعه‌ده اویله اولدی. چین ایمپراطورینك پروتستولرینه قارشی، تانژو، غرب خدیوینك حرکتی کندی امریله اولمدیغنی بیان و ظواهری قورتارمق ایچون خدیوی چین حدودندن چکلمکه اجبار ومأموریتنی تحویل ایلدی. مسئله‌ده بوصورتله قپانمش اولدی.

مع‌ته تانژو، چینله اولان حال صلحدن بالاستفاده هنوز متحده‌یه داخل اولمیان بویلری طوپلامق ایستیوردی. غایه‌سنی تأمین ایتمك اوزره چین حدودلرندن کیری چکدیکی غرب خدیوینی (شان ـ یونغ) لرك اقسامندن اولان (یوئه ـ چی Yue-Tchi) یعنی (یوشیلر) اوزرینه کوندردی.

یوئه ـ چیلر اواثناده قوی بونلولرك غربنده (سو ـ چه‌ئو)، (قان ـ چه‌ئو)، (شا ـ چه‌ئو) طرفلرنده اوطورییورلردی [١]. مع‌ته تانژو، اوائل حکومتنده یوئه ـ چیلره شدتلی برضربه ایندیرمش، فقط، اونلری تحت انقیاده آله‌مامشدی. یوئه‌چیلر، ینه استقلاللرینی محافظه ایدییورلردی [٢].

مع‌ته منسوب اولدیغی ملتك برشعبه‌سی اولان یوئه‌چیلری‌ده بایراغی آلتنه آلمق مقصدیله غرب خدیوینی قوتلی براوردوایله بونلرك اوزرینه کوندردی. یوئه‌چیلری تحت انقیاده آلدی. غرب خدیوی، یوئه‌چیلری متحده‌یه ادخال ایتدکدن صوکره، جنوب غربی‌یه طوغری ایلریله‌یه‌رك (لوپ) کولی جوارنده اوطوران (شان ـ شان Chan-Chan) لری‌ده

---

[١] الیوم چینه عائد اولان بو ایالتلر اوزمان، خیلی وقتدنبری (یوئه ـ چی) لرك ملکی بولنیوردی.

[٢] Sfuki دن نقلاً ده کیینی هونلر تاریخی ح : ١، ق : ٢، ص : ٣٣

تحت اطاعته آلدی [١] . متعاقباً ، شمال غربی‌یه‌طوغری ایلریله‌یه‌رك (ایرتیش) و (ایلی) نهرلری بویلرنده اوطوران (ووسون) لر اوزرینه آتیلدی . اونلری‌ده انقیاد ایتدیردی . غرب خدیوی پارلاق ظفرلرینی ووسونلر اولکه‌سنك ماورانه‌سنه ، قبچاق طرفلرینه قدر توسیع ایلدی . اورالرده ساکن اولان (هو ـ ته Hou-Te) لرك مملکتلرینی‌ده ضبط ایتدی [٢] . اوجهتلرده بولنان دیگر قوملری‌ده تحت انقیاده آلدی .

غرب خدیوی ، بوواسع اولکه‌لری تانژولق باپراغی آلتنه صوقارکن (مه‌ته) ده ، چینلیلرله بر غائله چیقارمامغه غیرت ایدییور ، معاهدهٔ صلحیه‌نك بوزولمامسنه چالیشیوردی . چینلیلر ، قویونلولرك آره‌صره وقوعبولان آقین وچاپولرندن شکایت ایتدکجه ، چین مأمورلرینك‌ده ایکی ملت آره‌سنده‌کی معاهده‌یه رعایتسزلك کوستردکلرینی ایلری سوریپور ، قباحتی چینلیلره یوکله‌دییوردی .

کندیسی معاهده‌یه مخالف حرکته مجاسرت ایدنلری تأدیب ایلدیکی حالده ، چین امراسنك سفیرلرینی توقیف ایلدکلرینی ، وایمپراطور طرفندن مجازات کورمدکلرینی مقام شکایتده ایلری سوریپوردی .

تانژو ، غربده‌کی حرکات عسکریه‌نك دوچار تأخر اولمسنه‌میدان ویرمه‌مك مقصدیله چینه قارشی ماهرانه بر سیاست قوللانیور ، غرب خدیوی ایسه بواثناده ظفردن ظفره قوشیور ، تانژولق باپراغنی بخارای کبیر حوالیسنه قدر کوتوریپوردی .

بر مدت صوکره (مه‌ته) تانژو ، چین ایمپراطورینه کوندردیکی نامه‌ده ، غربده وسیع‌بادیه‌ده اجرا ایدیلن فتوحات نتیجه‌سنده یکرمی آلتی حکومت اولکه‌سنك حاکمیتی آلتنه کیردیکنی وبورالرده‌کی خلقك کاملاً اطاعته آلندیغنی بیلدیریردی . وبو مدید وسوزکلی محاربه‌لرله یوریلان اوردولرینی استراحت ایتدیرمك فکریله ، معاهدهٔ صلحیه‌نك تجدیدینی

[١] (Sfu-Ki) و (Ven-Hien-Tung-Kao) نك نقلنه کوره (شان ـ شان) لر ، اوزمان (تیبت) لك شمالنده (لوب Lop) کولی جوارنده اوطوریپورلردی . بونلرده ، یوئه ـ چیلر کبی (شان ـ یونغ) لردن آیریلمش بر شعبه ایدیلر . معیشت وطرز حیاتلری تماماً (هیونغ ـ نو) لرله (تونغ ـ هو) لرك و (یوئه ـ چی) لرك عینی ایدی .

[٢] (هوته Hou-Te) لر ، ووسونلرك شمال غربیسنده ، قبچاق حدودلرنده اوطوریپورلردی . بونلرك ووسونلر وماساژتلر کبی اقوام تورانیه‌دن اولملری محتملدر . چین وقعه نویسلری ، (هوته) لرك مملکتنده غیت ابی آتلر یتیشمکده اولدیغنی قید ایلمشلردر . (ده‌کینی ، هونلر تاریخی ح : ١ ، ق : م ، ص : ٢٤)

ایسته‌مکه باشلادی . فقط ، چین ایمپراطوری ، (مه‌ته) نك سطوت وشوکتندن جداً قورقمغه باشلامشدی . قویونلولرك (اورتوس) ك جنوبنه قدر امتداد ایدن حدودلری، چین پایتختنه پك یاقین بولنیوردی . تانژو ، ایسته‌دیکی زمانده سریع بر حرکتله پایتخت اوزرینه یورویه‌رك [١] ، چین اوردولری اجتماع ایدنجه‌یه قدر مرکز حکومتی ضبط ایده‌بیلیردی .

ایمپراطور ، (مه‌ته) نك اوردولری دیکلندیردکدن صوکره چین علیهنه یوروه‌جکنی شبهه‌سز کوردیکندن معاهده‌نك تجدیدینه یناشمیور ، قویونلولرك یورغونلغندن بالاستفاده بونلری (هوانغ ـ هو) نهرینك شمالنه آتمغی دوشونیوردی . فقط ، چین هیئت وکلاسی، ایمپراطورك فکرینه اشتراك ایتمدی . وکلا، قویونلولرك غرب وشمالده‌کی فتوحاتی، شوکت وقدرتلرینی آرتیرمش اولدیغندن بونلره آرتق انحالری قولای کوچوك بر حکومت نظریله باقیلاماملق لازم کلدیکنی عرض ایده‌رك ایمپراطوری فکرندن واز کچیردیلر .

چین وکلاسی ، قویونلولره قارشی غلبه ایدیلسه‌یله بو مظفریتدن هیچ بر شی قازانیله‌میه‌جغی اعتقادنده بولنیورلردی . چونکه قویونلولرك غیر منبت اولکه‌سنده یرلشمك چینلیلر ایچون ممکن دکلدی . شوحالده ، اعلان حرب ایدیله‌جك اولورسه، دوکوله‌جك قان ، صرف ایدیله‌جك پاره بوشه کیده‌جك ، امید ایدیلن موفقیتلردن هیچ بر نتیجه چیقمیه‌جق ایدی .

ایمپراطور ، وکلاسنك بومعقول مطالعاتی اوزرینه قویونلولره قارشی تصمیم ایتدیکی فتوحات فکرندن واز کچه‌رك (مه‌ته) نك تکلیفنه موافقت وعقد صلح ایلدی . حتی ، فضیلتلریله اشتهار ایدن بویوك حکمدارلرك اثرینه تبعیتله نفوس بشریه‌یی صیانته چالیشدیغندن طولایی (مه‌ته) یی تبریك ایتمك کبی بر مرایلکده بولندی .

هرایکی طرف، حقیقی مقصدلرینی صاقلایور ، بربرلرینه قارشی بولتقه یاپیورلردی . مع مافیه مصالحه‌نك تجدیدینی هرایکی طرفده آلقیشلامشدی . چینلیلر ، وته‌دنبری ، قویونلولرك آقینلرندن مال وحانجه پك چوق فلاکتلره اوغرامقده اولدقلرندن مصالحه‌یی جاندن آرزو ایدیورلردی . قویونلولر ایسه ، اوزون سفرلری هنوز اکمال ایتمش ، پك چوق مال له کچیرمش اولدقلرندن استراحته محتاج بولنیورلردی . اونلرده مصالحه‌یی آلقیشله استقبال ایتدیلر . تانژو ، مصالحه‌نامه‌یی بوتون ممالکنه اعلان واحکامنه رعایت

[١] هانز زماننده چین پایتختی شنسی ایالتنده‌کی (سی ـ نغان ـ فو Si-ngan-fou) شهری ایدی .

ایدیلرینی تعمیم ایتدی . ایمپراطور ده ، بر بیاننامه نشریله ملته عقد صلحی تبشیر ، واوزمانه قدر وقوعبولان آقینلرك تكرر ایتمیه‌جكنی تأمین ایتدی [١] .

مه‌ته تانژو ، عقد صلح ایچون اوقدر چالیشدیغی حالده ، بوندن كندیسی استفاده ایده‌مدی . عقد صلحدن پك آز زمان صوكره وفات ایلدی (ق . م ١٧٤) .

قوبونلولرك ازلی دشمنی اولان چینلیلرك تصویرلرینه نظراً (مه‌ته) آسیاده ظهور ایدن بویوك فاتحلردن بریدر . ماضینك قاراكاق زمانلرندنبری متفرق بر حالده یاشایان قبیله‌لری حیرت بخش بر عزم ایله آز زمان ظرفنده سنجاغی آلتنده طوپلامش ، چین كبی آسیانك الك قوتلی بر حكومتنی تیتره‌ته‌بیله‌جك بر دولت قورمشدر .

پدرندن آلدیغی اولكه ، قدیم (هیونغ - نو) لر اراضیسندن عبارت اولدیغی حالده ، خلفنه ترك ایتدیكی قطعه ، قوره و ژاپون دكزندن وولغا بویلرینه ، چینك اورتوس خطه‌سی جنوبندن سبیریانك (طوبولسق Tobolsk) حوالیسنه قدر امتداد ایدییوردی .

اوتوزبش سنه قدر امتداد ایدن مدت حكومتنی داخلده تشكیلات ، خارجده فتوحاتله كچیرمش ، اوردولری شانلی بایراغنی غربه طوغری كوتوررکن ، اوده ، معظم چین ایمپراطورلغنی ماهرانه بر سیاستله اداره ایتمش ، جنوبدن فتوحاتنی اخلال ایده‌جك بر حركته میدان براقمامشدر .

شرقده تونغ - هو (طوغولو) لری ، غربده (یوئه - چی) لری ، (شان - تان)لری

---

[١] چین وقعه‌نویسلری ، ایمپراطور طرفندن نشر ایدیلن بیاننامه‌نك صورتنی بروجه آتی ضبط ایتمشلردر : « اگر داها عاقل وداها فضیلتلی اولسه ایدم ، شیمدی یه قدر وغرادیغمز فلاكتلر وقوعبولمش اولمیه‌جقلردی . مع مافیه متمادیاً ملتی بیزار ایدن شو آجی حاللره قارشی ، داخلاً ، خارجاً مسعود بر صلح تأمیننه چالیشمقدن بركون بیله كیری قالمدم . قوبونلولرده صیق صیق ایلچیلر كوندررك تانژویه ایكی ملتك سعادتنه معطوف اولان آمالی بیلدیرمكه غیرت ایتدم . تانژو ، مقصدینی آكلادی . طوغریلغنه قناعت ایتدی . اوده ایكی ملتك سعادتی تأمینه معطوف اولان بو آمال‌ه اشتراك ایلدی . هرایكیمز ، كچمشلری اونوتیورز ، تبعه‌لریمزك رفاه وسعادتی ایچون اتحاد ایدیورز . كندی عائله‌سنده وحدت تأسیسی بر حكمدارك الك وظیفه‌سیدر . ایشته بوسنه بو خصوصی تأمینه موفق اولدیغمی سویلیه‌بیلیرم » .

(ده‌گینی) چین وقایعنامه‌لرندن بالاده‌كی بیاننامه‌یی نقل ایتدكدن صوكره دییوركه : اوزمانكی وضعیته نظراً ، شو بیاننامه ، چین ایمپراطورندن زیاده تانژونك سننه یاراشیوردی . چونكه ، ایمپراطور ، حرب طرفداری اولدیغی حالده صلحی تانژونك مكرر تكلیفی ووكلاسنك ابراملیه قبول ایلمشدی . (ده‌گینی ، هونلر تاریخی . ج : ١ ، ق : ٢ ، ص : ٣٦)

تحت اطاعته آلەرق ایلك اول وحدت ملیەنی تأمین ایتمش ، بعده سلاح ظفرینی دیکر قوملر اوزرینه چویرمشدر . قویونلولر تاریخنك یکانه ناقلی اولان چین وقایع نویسلرندن آکلاشیلدیغنه کوره — که بونلرك ویردکلری معلوماتك پك محدود اولدیغی شبهەسزدر — (مەته) ، آسیاده ظهور ایدن علی العاده فاتحلردن دکلدی . مەته ماضینك اك اوزاق بر زماننده اودوره کوره مکمل بر تشکیلاتله معظم بر دولت قورمش جهانکیر وعینی زمانده رویتلی ومدبر بر حکمدار ایدی .

آسیا استپلرینك ، غوبی چوللرینك یتیشدیردیکی (مەته) ، ینه چینلیلرك شهادتنه نظراً ، (قونفو چیوس) لرك (لائو — چەئو) لرك وطننده ، سیاست انتریقەلری ایچنده بویوین (ففغور) لری ، ایستدیکی زمان صلحه ، دیلدیکی وقت حربه سوروکلەیەجك قدر بر مهارت سیاسیه صاحبی ایدی . ایمپراطور (قاعوتی) یی اوردوسیله برابر محاصره آلتنه دوشورمسی‌ده سوق‌الجیش وتعبیه خصوصنده نەقدر مهارتکار بر قوماندان اولدیغنی پك کوزل کوسترمکدەدر .

مەته تانژونك خلفنه ترك ایتدیکی اولکه همان کندیسندن ۱۳ عصر صوکره کلمش اولان (جنکیز) ك استیلا ایتدیکی ممالکه معادلدی . مەته تانژو حقنده ، جنکیز قدر معلومات موجود اولمدیغندن بوایکی آسیا جهانکیری آرەسنده اساسلی بر مقایسه یاپمق مشکلجەدر . مع مافیه ، بویله بر مقایسه یاپیلەجق اولورسه بعض خصوصده تفوقك مەته تانژویه عائد اولەجغی شبهەسزدر .

بوتون آسیا جهانکیرلری کبی مەته تانژوده بر چوق قان دوکمش اولملیدر . فقط سفك دماء خصوصنده کندیسنی جنکیزه بکزەتمك ایچون حقیقی بر وجه مشابهت یوقدر . جنکیز ، معمورەلر ییقمش ، مدنیتلر محو ایتمش ، قادین ، چوجوق دیمەیەرك اوکنه کلنی کسمش اولدیغی حالده مەته تانژو ، (قونفو چیوس) و (لائو — چەئو) نك فضیلت ، عدالت ومرحمت تلقین ایدن فلسفەلرینه شدتله مربوط بولنان چین ایمپراطورینی ، فضائل وشفقتنك ستایشخوانی ایدەجك قدر بویوكلكلر کوسترمشدر .

جنکیز ، بر قاصیرغه کبی کذرکاهی اولان یرلری خرابەزاره چویرمش ، تخریبدن باشقه بر غایه تعقیب ایتمەمشدر . (مەته) ایسه ، تخریب دکل تأسیس بیشنده قوشمش جنکیزدن بیك اوچیوز سنه اول ، غوبی چوللری اوزرنده منتظم تشکیلاتلی معظم بر دولت قورمشدر . حتی جنکیزه وموغوللره اسناد ایدیلن تشکیلات ونظاماتك ، یاسالرك ایلك

اول (مه‌ته) طرفندن وضع ایدیلمش اولدیغی محققدر . جنكيز، تملی (هیونغ ـ نو) لر زماننده آتیلان و (توكيو)لر دورنده تكمل ایتدیریلن تشكيلات ویاسالری عیناً آلمقدن باشقه برشی یاپمه‌مشدر . (اسكندر) و (آتیلا) كبی تاریخده جهانگیر لقبنی قازانان بویوك فاتحلرك دنیانك اك كوزل واك منبت ساحه‌لری اوزرنده قوردقلری حكومتلر، كنديلريله برابر مزار عدمه كومولمش اولدقلری حالده ، مه‌ته تانژونك غوبی چوللری اوزرنده تأسیس ایتدیکی دولت عصرلرجه پایدار اولمشدر .

جنكيز خانك قوردیغی بنای سلطنت ، بو جهانگیرك وفاتی متعاقب دورت اوغلی آره‌سنده انقسامه اوغرادیغی و آنجق ایكی عصر قدر پایدار اوله‌بیلدیکی حالده مه‌ته‌نك تأسیس ایلدیکی (قویونلو) تانژولی برچوق صدمه‌لره رغماً (١٦١) سنه وحدتنی محافظه ایتمش وبعدالمیلاد ٢١٦ تاریخنه قدر یعنی (٤٢٥) سنه یاشایه‌بیلمشدر .

چین تاریخلرنده (مه‌ته) تانژویه دائر ویریلن معلوماتله داستان ملی‌نك اوغورخانه اسناد ایتدیکی منقبه آره‌سنده پك بویوك برمشابهت كورولمكده‌در. اسطوروی داستانلرك اكثریا برحقیقت تاریخیه‌دن طوغمش اولدقلرینی نظراعتباره آلیرسه‌ق عصرلردنبری خاطرهٔ احتشامی السنهٔ خلقده حفظ ونقل ایدیله‌كلمكده اولان اوغوز خانك جنیلرك (مه‌ته) تانژو دیدكاری باشبوغ اولدیغنی قبول ایده‌بیلیرز .

کی یو تانژو

ق . م ۱۷۴ – ق . م ۱۵۸

قویونلولر تختنه، پدرینك نعش خونینی چیكنه یه رك چیقمق طالعسزلكنه اوغرامش اولان (مه ته) تانژو ، اوتوز بش سنه متمادیاً چاریشمق سایه سنده ؛ خاقنه واسع بر اولكه ، تشكیلاتی قورولمش بر حكومت ، اتحادی تأمین ایدیلمش بر ملت براقمشدی .

این شان طاغنك آسیایه حاكم یوكسك بر نقطه سنده ، عینی زمانده حزن ونشئه صاچان طاوولّرك ، بوریلرك غمغهٔ اصواتی آره سنده قاپیسی جنوبه متوجه مكلف بر اوتاغ ایچنده مه ته نك تختنه اصعاد ایدیلن اوغلی (كی یو Ki-yo) ، طالعك الك مساعد شرائطی داخلنده قویونلو خاقانلغنه اعتلا ایدییوردی .

قویونلو دولتی حدودلری دورت جهتده توسع ایتمش ، چینله شانلی بر مصالحه عقد اولنمش، تانژولق آسیانك الك سطوتلی بر حكومتی اولمشدی. فقط، بسیط وعسكری بر حیات سایه سنده بو قدر موفقیتلر قازانان قویونلولر ، چینك شمالنده یرلشدكدن صوكره ؛ این شان ایمپراطورلغنك دبدبهٔ سفاهتكاریسنی تقلیده باشلامشلردی. (ته تومان) و (مه ته) ، تانژولغه اعتلا ایتدكلری زمان آیری عنوانلر آلمق احتیاجنی حس ایتمه مش اولدقلری حالده (كی یو) چین ایمپراطورلرینی تقلیداً ، (لاعو شانغ) عنوانیله تخته چیقمشدی .

اواخر حیاتنده صاحبه اوقدر طرفدار كورینن اختیار (مه ته) نك وفاتیله قویونلو تختنك كنج اوغلنه انتقالی، چین سراینی اندیشه یه دوشورمشدی: چینلیلر، قویونلولردن پك زیاده قورقمغه ، مدهش آقینلرك تكرار باشلامه سندن تلاش ایتمكه باشلامشلردی .

كنج تانژونك ، سودای فتوحاتله پدرینك عقد ایتدیكی مصالحه نامه یی یرتمه سی پك محتمل كوریلیوردی. ایمپراطورك اوقدر طنطنه لرله ماتمه قارشی اعلان ایتدیكی بیاننامه نك طنینی هنوز قولاقلردن زائل اولمه دن ، هجوم بوریلرینك سامعه خراش سسلرینی طویمق احتمالی ، چین سراینی تدابیر سریعه اتخاذینه مجبور ایتدی .

ایمپراطور (مه ته) نك وفاتندن طولانی بیان تعزیت ویكی تانژویی تبریك ایتمك اوزره (این شان) ه كوندردیكی وكلاسندن (چونغ ـ هانغ ـ یوئه Tchong-Hang-yue) ایله

(لاغوشانغ) تانژویه برده چینلی بر پرنسس تقدیمی قرارلاشدیردی. ایمپراطور، چینلی پرنسسك (یه‌ن ـ شی yen-chi) یعنی (خاتون) اعلان ایدیلمسنی ایستیور، رابطه صهریتی صلحك محافظه‌سی ایچون الك قوتلی بر چاره تلقی ایدیوردی. نتیجه، بلکه‌ده ایمپراطورك امید ایتدیکی کبی چیقه‌جقدی. فقط، ایمپراطورك پرنسسك رفاقتنده قوی‌یونلولر نزدینه کوندردیکی (چونغ‌ـهانغ‌ـیوئه) کندیسنك بو وسیله ایله چین سرایندن اوزاقلاشدیریلمش اولمسندن متولد تأثرندمی، نه‌دن ایسه، تانژونك یاننه کیتدکدن صوکره ایمپراطورك بوتون پلانلرینی هرج ومرج ایلدی [١] .

چینلی ناظر، تانژونك قرارکاهنده ایمپراطورینك الك مدهش بر خصمی اولدی. قوی‌یونلولرله چینلیلر آره‌سنده‌کی مناسبات دوستانه‌یی قطع ایتدیرمك ایچون بوتون غیرتیله اوغراشمغه باشلادی. چین سراینك قوی‌یونلولر حقنده‌کی کیزلی مقصدلرینی، ایمپراطورك پلانلرینی کاملاً تانژویه افشا ایلدی.

ایمپراطورلرینه فرط صداقت ووطنلرینه درین بر محبت بسله‌مکله معروف اولان چین وکلاسندن برینك، وطن و ایمپراطورینك الك عقور بر دشمنی کسیلمه‌سی شایان حیرت بر حالدر. چین مورخلری بو آدمك وطننه اهانتندن بحث ایتدکلری حالده بونك اسبابنی ذکر ایتمه‌مشلردر [٢] .

چونغ ـ هانغ ـ یوئه، تاتارستانده تانژونك الك صادق بر مشاوری، قوی‌یونلولرك ملی عرق وعادتلرینك آتشین بر مدافعی کسیلدی. چینلیلرك، حرباً مظفر اوله‌مدقلری قوی‌یونلولری، ملی عادات و عنعنه‌لرینی صارصمق، آره‌لرینه چین کوره‌نکلری صوقمق صورتیله مغلوب ایتمك سیاستنی تعقیب ایتدکلرینی بیلدیکندن بوتون عزمیله بوکا مانع اولمغه چالیشدی.

چین زینتولوکسی داها (مه‌ته) زماننده تدریجاً قوی‌یونلولر آره‌سنه کیرمکه باشلامشدی.

---

[١] Sfu-Ki ، Kang-mo و Lie-tai-Ki-su

[٢] (چونغ ـ هانغ ـ یوئه) نك قوی‌یونلولره بوقدر بر بوطیت وصداقت کوسترمه‌سنه باقیلیرسه بوذاتك اصلا، قوی‌یونلولردن اولمسنه حکم ویریله‌بیلیر. اوزمانلرده، قوی‌یونلولر چینك شمالنده چینلیلرله مختلط بر حالده یاشیور، اکثریسی چین خدمتنه کیرمك مهم موقعلره ارتقا ایدییورلردی. احتمالکه، چونغ ـ هانغ ـ یوئه‌ده بوصورتله چین خدمتنه کیرمش، وکلایه قدر چیقمشدی. چونکه، ایمپراطور ووطنلرینه درین بر محبت وصداقت کوسترمکله معروف اولان چین وکلاسندن برینك، قوی‌یونلولرك صادق بر مشاوری، چینلیلرك‌ده الك عقور بر دشمنی کسیلمه‌سی سببی باشقه صورتله ایضاح ایدیله‌مز.

چینلیلر ، تانژونك حرم دائره‌سنه صوقدقلری پرنسسلرله کندی دبدبه‌لرینی تانژولرك اوتاغلرنده‌ده تأسیسه چابالیورلردی . تانژونك اوتاغندن باشلایان میل تجمل ، امرا اوتاغلرنده‌ده اویانمغه باشلامشدی . قویونلو امراسی ، چین وکلاسی کبی مزین البسه‌لر کیمکه ، مکلف یمکلر یمکه آلیشیورلردی .

قویونلولرك میلیونلرجه نفوسدن متشکل معظم چین ایمپراطورلغنه تحکم ایده‌بیلمه‌لری حیات و معیشتلرینك ساده‌لکندن ، حرب و جدالی ، بر اکلنجه اتخاذ ایتملرندن ، چوجوقلرینی کوچوك یاشندن اعتباراً عسکری حیاته آلیشدیرمه‌لرندن ایلری کلیوردی . حالبوکه ، طرز معیشتلرینی تبدیل ایده‌رك چین حیاتیله الفت ایتمکه باشلادقلری تقدیرده تفوق اورته‌دن قالقه‌جق ، عدد وثروت اعتباریله کندیلرینه فائق اولان چینلیلر طبیعتیله حاکم بر وضعیت آله‌جقلردی .

ایشته ، بو تهلکه‌یی قویونلولردن داها ای تقدیر ایدن (چونغ ـ هانغ ـ یونه) ، چین کورنکارینه ، چینلیلشمك جریانینه قارشی شدتلی بر مجادله آچدی . قویونلولرك ملی عادات وعنعنه‌لری ترك ایتدکلری تقدیرده معروض قاله‌جقلری مهالکی بوتون چپلاقلغیله تانژویه آکلاتدی . حیاتلری ، آو آرقه‌سنده ، محاربه میدانلرنده آت اوستنده کچن ملتلر ایچون دریدن معمول البسه‌لرك ، چینك اك پارلاق و اك آغیر ایپك قوماشلرندن معمول لباسلره مرجح اولدیغنی ، تاتارستانده مبذول اولان أت وسودك چینك طارچینلی یمکلرندن داها فائده‌لی بولندیغنی اوزون اوزادی‌یه آکلاتمغه قویولدی .

پك صمیمی اولان بو توصیه‌لرینه رغماً ، چین عاداتنه انهماك کوستریلدیکی تقدیرده ، قویونلولرك چین بویوندریغی آلتنه دوشمه‌لرینه انتظار ایتملرینی ، بوقورقونج عاقبته معروض قالمامق ایچون نه حیاته یاپشمق ایجاب ایتدیکنی آکلاتدی .

چونغ ـ هانغ ـ یونه ، قویونلولرك مغلوب اولمالری عادتلرینك محافظه‌سنه قارشی کوستردکلری انهماکدن ایلری کلدیکنی اخطار و هرکسی وبالخاصه لائو ـ سانغ تانژویی ، اجدادینك کیتدیکی طریقدن انحراف ایتمه‌مکه تشویق ایدییوردی .

چونغ ـ هانغ ـ یونه ، نهایت مسعیسنده موفق اولدی . باسده تانژو اولمق اوزره قویونلولری چیندن کله‌جك کورونکلرك مدهش بر دشمنی یاپدی . چین ناظرینك یکانه مقصدی ، تانژویی چینه قارشی اعلان حربه سوروکله‌مك ، ایمپراطورلغك قویونلو سواریلرینك آیاقلری آلتنده قالدیغنی کورمکدی .

بو فكرله ، تانژويه متمادياً قوت و سطوتنى آرتيره‌حق تدبيرلر توصيه ايدييور ، تبعه‌سنك درجهٔ ثروتنى يوقلامه ايتديرييور ، چين اوزرينه يورومك ايستديكى زمان ترتيباتنى بو معلوماته استناد ايتديرمسى لزومنى تلقين ايديبيوردى . بو صورتله تانژونك ملت اوزرنده‌كى حاكميت مطلقه‌سى قوتلشيور ، برحكومت متحده حالنده بولنان قويونلو دولتى ، بر حكومت مطلقه شكلنى آليوردى .

چونغ ـ هانغ ـ يوئه ، هر وسيله ايله تانژويه چينليلرى تحقير ايتديرمكدن درين بر ذوق طوييوردى . چين سفيرلرينه عنف وشدتله معامله ايدلمسنى توصيه ايدييور ، بو تحقيرك ايمپراطوره قدر تشميلنه چاليشيوردى . او زمانه قدر چين ايمپراطورى طرفندن تانژويه كونده‌ريلن نامه‌لر برلوحه اوزرينه يازيليور و (ايمپراطور كمال احترامله قويونلولر تانژوسندن استرحام ايدركه . . .) صورتنده باشلايوردى .

چونغ ـ هانغ ـ يوئه ، تانژوىي ، كندى نامه‌لرينى داها بيوك برلوحه‌يه يازديرمغه و نامه‌لرينه ، (كوك و يرك طوغورديغى ، كون و آيك تخته چيقارديغى قويونلولرك حشمتپناه بيوك تانژوسى ، ايمپراطوردن كمال احترامله استرحام ايدركه . . .) عباره‌سيله باشلامغه تشويق ايدييوردى .

خلاصه بو آدم مأموراً قويونلولر نزدينه كلن چينليلرى و بونلردن بالخاصه ايمپراطورك نامه‌لرينى كتيرن ديوان مأمورلرينى تحقير ايتديرييور ، تانژويه بونلرى قويونلو نفرلرندن داها آشاغى طوتديرييوردى [١] .

[١] ايمپراطور طرفندن سفارتله چينه كلن بعضى بيوك مأمورلر ، چونغ ـ هانغ ـ يوئه‌يى ، وطننه و وطنداشلرينه اهانت ايتمكله اتهام و چينليلره ترجيح ايتديكى قويونلولرك برچوق قصورلرينى يوزينه چاربدجه اوده بونلرك آتشين بر مدافعى كسيليوردى . قويونلولرك اختيارلره حرمت ايتمديكنى سويلينلره چونغ ـ هانغ يوئه : چينده بر چوق خدمت ايتدكدن صوكره آچ قالمش نه‌قدر آدم واردر ؛ بولنده مقابله ايدييور ، قويونلولرك منحصراً حربله اوغراشمه‌لرى منافع ملية‌لرى ايجابى اولدرق كوستريور ، بونلر آره‌سنده اختيارلرله محاربه‌لره اشتراك ايده‌مه‌ين ضعفانك ييوب ايچوب حمايه اولندقلرينى ايلرى سوريور ، بو صورتله قويونلولرك اختيارلرى حقير كوردكلرى ادعاسنك اساسسز اولديغنى اثباته چاليشيوردى .

قويونلولرك بابا ايله اولادك بريرده ياتوب قالقدقلرى ، بابانك وفاتنده اوكى اوغلك آناسنى ، قارداشنك وفاتنده زوجهٔ متروكه‌سنى تزوج ايتمك كبى فنا عادتلر بولندينى ادعا ايدنلره قارشوده : « هيونغ ـ نولر ، قويون اتى ير ، سوت ايچر ، دەرى كيير ، سوريلرينى اوتلاق نهر كنارلرنده كزديرر ، موسمه كوره يرلرينى متصل دكيشديررلر . بيه‌جكلرى اولديغى زمانلرده ايسه آته بينر ،

بو اثناده چین تختنی اشغال ایدن ایمپراطور (ومن ـ تی Ven-ti) ، تانژویه مقابله ایده‌مه‌جکنی بیلدیکندن بوتون بو حقارتلری هضم ایدییور ، سسنی چیقارمق جرأتی کوستره‌میوردی. قویونلولر ایسه، چینك بو عجز و ضعفندن پك کوزل استفاده ایدییورلردی.

ظاهراً (مه‌ته) زماننده عقد ایدیلن معاهده هنوز یرنیامه‌مشدی. فقط، بو معاهده‌یه رغماً قویونلولر، متصل آقینلرنده دوام ایدییور، بالخاصه (شنسی) ایالتنك شمال منطقه‌لرینی صارصیورلردی . حتی آقینجی پیشدارلری شنسی ایالتنده‌کی (لین ـ تائو ـ Lin-tao-fou) شهرینه قدر اینیورلردی .

چین اوردوسی بو آقینلره قارشی قویه‌جق برحالده دکلدی . چونکه بر مدتدنبری اوردوده تعلیم و تربیه اونوتیلمش ، اطاعت وانتظام قالمه‌مشدی . بویله اوردو ایله متحد بر کتله‌یه مقابله ایتمك ممکن دکلدی [ق . م ١٦٩] [١] .

چین سرایی متوکلانه وقوعاتی تعقیبدن باشقه برشی یاپه‌میوردی . لائو ـ سانغ تانژو

آوه کیدرر . بولاق اولورسه یوردلرنده قالیرلر . آنورشیدن حظ اتمزلر . بولرده اوکی والده‌لرینی وقارداش زوجه‌لرینی آلمق عاتی وارسه بومجرد عائله اوجاغنی یینه‌مه‌مق مقصدینه مبتنی‌در .

قویونلو مملکتنده بوقدر اختلال وقارغشه‌لقلر اولدیغی حالده باشقه عائله‌دن برینی کتیروب تخته اوطورتدقلری ایشیدیلمش برشی دکلدر. حالبوکه چینده هرکس بربرله اوغراشمقده، غالب اولانه آلقیشه‌سنه بوینن اکیلمکده‌در . بو سببدن چینده نظاملر بوزلمش ، اسکی توره‌لر قالقمشدر . شمدی چینده خلق مدافعه‌ایچون اطرافی یوکسك دیوارلرله‌چوریلی شهرلرپاپیلیور و بوشهرلره صیغنان اهالی ، بر تعرضه معروض قالدقلری زمان کندی کندیلرینی مدافعه‌یه مقتدر اوله‌مورلر . » بوڭاده مقابله‌ده بولنیوردی . خلاصه، جونغ ـ هانغ ـ بوئه قویونلولك هرعادتنی تحسین ایدییور ، اونلری هرخصوصده چینلیلرك فوقنده کوریوردی .

[١] او زمان، بعض چین ضابطلری طرفندن، چین اوردوسنك احوالنه، قویونلولرله حربه کیرمکدن توقایده‌جك وخاتمه در بر ایمپراطور (ومن ـ تی Ven-ti) به ویریلمش اولان برلایحه‌یی ، او زمانك وقایع نویسلری قیدایلمشلردر. بو لایحه‌ده برزماندنبری عسکری تعلیملر جرا ایدیلمدیکندن واوردوده نظام واطاعت قالمدیغندن شکایت ایدییور، بو اوردو ایله قویونلولره مقابله ایدیله‌میه‌جکی اعتراف اولونیوردی .

قویونلولره قارشی سوق ایدیله‌جك براوردو، طاغ وکوللرله طولو عارضه‌لی براراضی‌ده حرکات عسکریه‌ده بولنمق مجبوریتنده‌قاله‌جغندن بحثله بو قومی تحت انقیاده آله‌بیلمك ایچون، اولا، اوردوده تعلیم وانضباطك تأمینی؛ ثانیاً، آرابه وسواریلرك مرورینه مساعد یوللر انشاسی لازم اولدیغی عرض ایدیلیوردی .

حالبوکه، او اثناده چین سرایی، بویله مهم تشبثاته کیریشه‌بیله‌جك برحالده اولمدیغندن بو لایحه‌ده امثالی مثللی برطرفه آتیلمشدی (Lie-tai-ki-su و Kang-mo) .

ایسه ، اووقته قدر پدرینك عقد ایتمش اولدیغی معاهده‌یه کوستردیکی ظاهری رعایته‌ده لزوم کورمیور ، چینه قوتلی آقین آلایلری کوندرییوردی .

حتی بر دفعه‌سنده بالذات کندیسی یوز قرق بیك سواری ایله حدودلری کچه‌رك (شنسی Chensi) ایالتنده (پینغ ـ لیانغ ـ فو Ping-Liang-fou) سنجاغنه عائد بر چوق مواقع مستحکمه‌یی ضبط ایلدی . ایمپراطورك بر سراینی یاقدی . چین عسکرندن بر چوق اسیر وکلیتلی غنائم آلدی [ق . م ١٦٦] .

قویونلولرك بو تجاوزی وایمپراطورك لاقیدیسی چینده بویوك هیجانلر حصوله کتیردی بو حادثه‌لر اوته‌دنبری قویونلولری سومه‌ین چینلیلرك بوس بوتون حرص وانتقاملرینی تحریك ایتدیکی کبی ایمپراطورك لاقیدیسی‌ده برچوق قیل وقالی موجب اولمغه باشلادی . حتی وکلادن (کیا ـ یی Kia-y) ضعف اداره‌سندن طولایی ایمپراطوری آغیر سوزلرله اتهام ایده‌جك قدر جرأتکارلق کوستردی [١] .

[١] چینك اك حمیتلی وفداکار وزراسندن اولدیغی آکلاشیلان (کیا ـ یی Kia-y) نك ایمپراطوره قارشی ایراد ایتمش اولدیغی نطقك صورتنی چین وقایع‌نویسلری عیناً ضبط ایلمشلردر . او اثناده قویونلولرك چینه قارشی نه‌درجه حاکم بر وضعیتده بولندقلرینی وچینلیلرك‌ده بونلر حقنده نه‌قدر درین برکین ونفرت بسله‌دکلرینی، اوته‌دنبری حکومت مطلقه ایله اداده اولنان وایمپراطورلرینی (ابن سما) طانیان برمملکتده حمیتلی وزرانك قناعتلرینی نه‌قدر بویوك برسربستی ایله سویله‌یه‌بیلدکلرینی کوسترن بووثیقهٔ تاریخیه‌یی عیناً نقل ایدییورز :

«حکومتلر بروجوده تشبیه‌ایدیلیرلرسه، هیچ‌شبهه‌یوق‌که، بوتون‌ملتك فوقنده اولان‌ایمپراطورده وجود حکومتك باشی اولور. حدودلرده بولنان یابانجیلر ایسه، اووجودك اك آشاغی اقسامی ، یعنی آیاقلری مثابه‌سنده بولنور بوکون هیونغ ـ نولر بزه بی‌پایان حقارت ایدییورلر . بزده بوحقارتلری داها صیق یاپماسونلر مقصدیله هرسنه اونلره برچوق پاره وارزاق کوندرییورز . اونلری، بزه بویله شیلر کوندرمکه مجبور ایتمك حاکمیت، بزم اونلره ویرکی ویرمز ایسه محکومیت نشانه‌سیدر . کوریلیورکه شمدی آیاقلر باش، باش ایسه آیاق اولمشدر. نه‌مدهش انقلاب! بوحاله تحمل‌اولنه‌جق مملکتده حقیقی حمیت وغیرت صاحبی آدملر بولنه‌بیلیرمی : بوکون جداً فجیع‌ودلیل برموقعده بولنیورز. بزی بوموقعدن قورتارمغه چالیشان برفردده کوریلمه‌یور. وطنك برطرفی ألیم فلاکتلره معروض بولنیور. بوسوزمله ایمپراطورلغك شمال‌غربی حوالیسنی قصد ایدییورم. اورالرده برچوق عسکر ایچون پك چوق مصرفلر یاپیلدیغی، یوکسك معاشلی برآلای ضابطلر بسلندیکی حالده اهالی دائمی بردهشت ایچنده یشیور. راحت وحضور یوزی کورمیور. خلق عجز وضعفیله برابر، قره‌غول بکلیور ، کیجه وکوندوز آتش یقیو ویا اشارت ویرمکله اوغراشیورلر . عسکرلر ایسه . زرهلری آرقه‌لرنده، طولغه‌لری باشلرنده اولدیغی‌حالده راحت‌راحت اویییور. ایشته ایمپراطورلغکزی مضطرب ایدن اصل فنالقلر بونلردر : طبیب خسته‌یی ایی ایتمك ایچون بر علاج ویریر . سوزی

ایمپراطورلرینه قارشی صوك درجه حرمت وانقیاد پرورده ایدن چین ناظرلرندن برینك بو درجه ایلری کیتمه‌سی ، او اثناده چینده قویونلولره قارشی کوستریلان کین ونفرتك درجه‌سنی کوسترمکده‌در . بو کبی اتهاملر آلتنده أزیلان ایمپراطور (وەن – تی) بر خیلی تردددن صوکره نهایت عسکرینك باشنه کچه‌رك قویونلولر اوزرینه یورومکه قرار ویردی.

فقط ، ایمپراطوریچه زوجنك بالذات حربه کیتمه‌سنه مانع اولدی. (وەن – تی) ده سوکیلی زوجه‌سنك ابرامنه طیانه‌میه‌رق بالذات کیتمکدن صرف نظر ایتدی . اوردوینی بر جنرالك قومانداسنه تودیع ایده‌رك (لاعوسانغ) تانژویه قارشی کوندردی .

چینلیلر قوماندان ده کیشدیرمك کبی شیلرله وقت کچیریرکن تانژوده یاپه‌جغنی یاپه‌رق هیچ بر تضییق کورمکسزین راحت راحت مملکتنه چکلدی . چین ایمپراطورینك لاقیدیسی، قرارسزلغی، هر کون برصورتله تجلی ایتدکجه ، قویونلولر داها زیاده جرأت کوستریيور ، آقینلرینه داها بویوك بر وسعت وسدت ویریيورلردی [١] . بو حادثه‌لر نتیجه‌سنده (مه‌ته) تانژو زماننده عقد ایدیلمش اولان معاهدهٔ صلحیه آرتق کاملاً یرتیلمش، چین ایمپراطورلغی ایله قویونلولر آره‌سنده حال حرب فعلاً اعلان اولنمشدی.

طوتولمازسه انسانك بو حاله آغلایه‌جغی کلمزمی ؟ ذات حشمتپناهیلرینی حزینه کدار موقعنده برآقق کفران نعمت دکلیدر ؟ اکر بو حقارتتره صوکنه قدر تحمل ایدر ، حال حاضرده‌کی فنالغك بویومسنه میدان ویریرسه‌کز بونك صوکی نه‌یه وارر ؟ رأیلرینی آلدیغکز ذوات ایچنده عرض ایتدیکم فنالقلری بیلمه‌ین یوقدر. فقط، بوکا برچاره آرامق صره‌سی کلنجه بونلر نه‌یاپه‌جقلرینی شاشیردقری جوابی ویرمکله اکتفا ایدییورلر . حالبوکه بن بوس بوتون باشقه بر مطالعه‌ده‌یم . بوتون قویونلو ملتنك مقداری انجق سزك بویوك شهرلریکزدن برینك نفوسنه معادلدر. شو بویوك حکومتك بوقدر قوت وحشمتیله برابر بر آووج قویونلولره مقاومت ایده‌مسی، زمامداران حکومت ایچون آغیر برشین دکلیدر؟ معروضاتم نظر دقته آلنمق شرطیله سزی تأمین ایده‌رم که قویونلولردن کوردیککز فنالقلری تابعیتکز آلتنده بولنان بوقدر برنسلردن یالکز بریسی برطرف ایده‌بیلیر . برکره تجربه ایدیکز. شبهه ایتمه‌ییکزکه آز زمانده تانژویه سطوتکز اوکنده باش اکدیرمکه موفق اوله‌جغسکز. آرزو بویوریلورسه بنده تانژونك باش مشاوری اولان خائن (چونغ – یانغ – هوئه) ی تأدیب ایده‌رم . قویونلولرك باشمزه چیقمه‌لرینه سبب ، سزك طور وحرکتکز اولدیغنی سویلرسه‌م غضب ایتمه‌ییکز؟ سزی راحتسزایدن بودشمن اوزرینه کیده‌جککزه حیوان آوینه چیقییور، اوفاق برآ کلنجه ایچون بو قدر فنالقلری دوشونمیورسکز . ملکك امنیت وآسایشی بوصورتله تأمین ایدیلمز . حکمکزك هر یرده نافذ، فضائلکزك الك اوزاق محللره قدر شایع اولدیغنی کورمك ایستیورسه‌کز، بوسزك الکزده‌در. حالبوکه، بوکون، نفوذیکز حکومتکزك اوتوز قرق فرسخلق مسافه‌سنی بیله کچه‌مه‌مکده‌در . [Duhalde,T. 2]

[١] Sfu.Ki و Kang-mo .

:

فقط ، بو حربدن قویونلولر هیچ بر ضرر کورمیورلردی . چونکه مهاجم موقعنده بولنیورلردی . چینلیلر ایسه مدافعه‌ده بیله اظهار عجز ایدییورلردی .

لاعو شانغ تانژو ، چینك تجاوزی بر حرکتدن عاجز بولندیغنی کورنجه ، کوندن کونه قوتلنمکده اولان وقویونلولره قارشی درین برخصومت بسله‌ین (یوئه ـ چی) لری تأدیبه قرار ویردی . یوئه ـ چیلر، قویونلولرك غربنده (قان ـ چه‌ئو) ، (سو ـ چه‌ئو) و (شا ـ چه‌ئو) ایالتلرنده اوطورییورلردی. (مه‌ته) زماننده یوئه ـ چیلر قویونلولردن قوتلی بر ضربه یمیش ، ویرکی ویرمکی تعهد ایتمشلردی . فقط ، بو وقعه‌دن صوکره کندیلرینی طوپلادقلرندن قویونلولردن انتقام آلمق حاضرلغنه باشلامشلردی .

بونلر لاعوشانغ تانژونك چینه اجرا ایتدیکی صوك حرکات عسکریه‌یه اشتراك ایتمه‌مش ، حتی تانژو بو محاربه‌لرله مشغول ایکن قویونلولرك علیهنده بعضی تدابیره بیله تشبث ایتمشلردی . تانژو ، قویونلولرك مشکل زمانلرنده آرقه‌دن یوئه‌چیلرك هجوملرینه اوغرایه‌جقلرینی محقق کوردیکندن چینك تاتارستانه قارشی عسکر سوق ایده‌جك برحالده بولنمه‌سندن بالاستفاده یوئه‌چیلری تنکیله قرار ویردی . قوتلی بر اوردو ایله اوزرلرینه یورویه‌رك اونلری مدهش بر انهزامه اوغراتدی [ق . م ۱۶۲] .

قویونلولر ، قان قارداشلری یوئه‌جیلره قارشی بو دفعه پك انصافسزجه حرکت ایتدیلر . تانژو ، محاربه‌ده مقتول دوشن یوئه‌چی قرالنك قفا طاسندن قدح یاپه‌رق ظفر شنلکلری مراسمنده اونکله قیمیز ایچه‌جك قدر حرص انتقام کوستردی . یوئه ـ چیلری یرلرندن یوردلرندن سوروب چیقاردی . بونلر ، ایکی قوله آیریله‌رق بر قسمی (تیبت) قطعه‌سنك شمالنده‌کی طاغلره چکلدیلر . داها قوتلی ویا داها کثرتلی اولان ایکنجی قسمی‌ده تیه‌ن ـ شان طاغلری طریقیله شمال غربی‌یه ، ایلی نهری بویلرینه هجرت ایتدیلر [۱] .

لاعو شانغ تانژونك یوئه ـ چیلری غربه سورمسی ، غربی تورکستان وماوراءالنهر تاریخنده پك مهم انقلابات انتاج ایلمشدر. فی‌الحقیقه؛ بحث مخصوصنده کوروله‌جکی اوزره؛ بو کون تورکستان و ماوراءالنهر دینیلن خطه‌لرك تورکلشمه‌سی یوئه‌چیلرك بورالره مواصلتیله باشلامش‌در .

قویونلولر، یوئه‌چیلری‌ده طرد ایتدکدن صوکره اواثناده آسیا قطعه‌سنك الك شوکتلی

Specht, Etudes sur l'Asie centrale, jour. As. 1883, t. 2, p. 324 [۱]

حکومتی، شرقی آسیانك حاکم مطلق اولمشلردی . نه جنوب ایمپراطورلغنده ، نه ده غربی تورکستان وسیبیریاده بونلرك سیلابهٔ مهاجماتنه قارشی قویه بیله جك بر قوت قالمه مشدی . لاعو شانغ ، (مه ته) نك قوردیغی دولتی ، اوج اقباله اصعاد ایتمش ، قویونلولرك سطوتی هر طرفه طانتدیرمشدی .

قویونلولر هرسنه چینك (شنسی) ، (شانسی) ، (په ـ چه ـ لی Pè.tche-li) و (لیاعو تونغ Liao-Toung) ایالتلرینه آقینلر اجرا ایدییور ، جنوب ایمپراطورلغنك شمال منطقه لرینی سطوت عسکریه لری قارشوسنده تیتره تیورلردی . فغفور ، بو آقینلره قارشی متألمانه سیرجی اولمقدن باشقه برشی یاپامیوردی .

حالبوکه ، شمالی چینك هر سنه بو آقینلر یوزندن اوغرادیغی مصیبتلر تحملفرسا برحال آلمشدی . اهالینك فریاد و انینی ایمپراطور (ون ـ تی Ven-ti) یی پك زیاده متأثر ایدییوردی . ایمپراطور بوفلاکتلره بر نتیجه ویرمك ، شمال ایالتلرنده کی تبعه سنه راحت یوزی کوسترمك اوزره (لاعو شانغ) ه بر چوق هدیه لر کوندره رك ، اسکی معاهده نك تجدیدینی استرحام ایلدی .

لاعو شانغ تانژوده ، اون آلتی سنه دنبری متمادی حربلرله یپرانمش اولان تبعه سنی دیکلندیرمك اوزره ایمپراطورك بوتکلیفنه موافقت ایتدی . معاهدهٔ صلحیه تجدید اولنه رق بویوك طنطنه لرله هر ایکی مملکتده اعلان اولندی . شرائط صلحیه موجبنجه ، هر ایکی طرف ، بربرلرینك مملکتنه ضرر قصدیله کیرنلری اعدام ومعاهده احکامنه صوك درجه رعایت ایتمکی تعهد ایدییورلردی [۱] .

فقط ، لاغو شانغ تانژو ، صلحك اعاده سندن اوزون مدت استفاده ایده مدی . معاهده نك عقدندن پك آز زمان صوکره وفات ایتدی [ق . م ۱۵۸] [۲] .

لاعو شانغ ، قویونلو حکمدارلری آره سنده ممتاز بر سیما ایدی . دولتك تأسیسی خصوصنده پدری قدر دکلسه ده ، هر حالده پك بویوك مساعی صرف ایتمش ، باباسی زماننده تحت انقیاده آلنان قوملرك تانژولغه اولان مربوطیتلرینی تأمینه چالیشمش ، یونه ـ چیلر کبی وحدت ملیه یی صارصمق تمایلنده بولنانلرك امحاسنده اصلا مرحمت کوسترمه مشدر . زمانی ، قویونلولرك منتهای اقبالی عد اولنه بیلیر . پدرینك اواخر

---

[۱] Sse-Ki, Memoire Historique

[۲] Lie-tai-ki-su

ایامنده قویونلولر آره‌سنه صوقولان وکوندن کونه بوملتك زوالنی انتاج ایده‌جك اولان چین کوره‌نكارینه قارشی ، (چونغ ـ هانغ ـ یونُه) نك اخطاراتنه اهمیت ویرمه‌سی ، بو ملتك آتیاً باش کوسترن انقراض دوره‌سنك زمان ظهورینی تأخیره خادم اولمشدر.

چین سراینك اغفالكار سیاستنه قارشی کوستردیکی درایت ، زماننده قویونلولرك حائز اولدقلری شوکت وسطوتك یکانه عاملیدر. کندیسنه اوغلی (کیون ـ چین Kiun-Tchin) خلف اولمشدر .

كيون تانژو

ويا

. كون خان

ق . ۰ ۱۵۸ — ق . م ۱۲٦

كيون تانژو ، قويونلولرك اك شوكتلى زماننده باشبوغلغه كچمشدى . جنوبده معظم (ابن سما) ايمپراطورانى قويونلو آقينلرينك تكررى احتماليله تيتره‌يور ، مغرورچينليلر ، بروقتلر نظر حقارتله باقدقلرى بوقومك سطوت عسكريه‌سى قارشوسنده هردرلو ذاتلره تحمل ايدييورلردى [۱] .

[۱] چين تاريخلرنده‌كى (كيوز Kiun) اسميله منقبهٔ مليه‌ده اوغوزخانه خلف اولدينى روايت ايديلن (كون) خان اسمى آره‌سنده بويوك برمشابهت لفظيه كورولمكده‌در. داستان ملى ايله چين وقايعنامه‌لرينى مقايسه ايدەرك (مه‌ته) تانژونك (اوغوز خان) اولمسى احتمالنى قبول ايتمشدك . (كيون) و (كون) اسملرى آره‌سنده‌كى مشابهت، بو احتمالى داها زياده تقويه ايتمكده‌در. كرچه منقبهٔ مليه (كون) خانى (اوغوز) ك ، چين وقايعنامه‌لرى ايسه (كيون) تانژويى (مه‌ته) نك دكل (لاءو ـ شانغ) ك اوغلى وخانى اوله‌رق كوستەرييورلرسه‌ده بو فرق، بحث ايديلن احتمالى قوتدن دوشورەمز. چونكه داستان ملىٔنك نقل ايتديكى سلسلهٔ انسابك صحتى قبول ايتمك ممكن دكلدر . داستان ملى‌نك تصوير ايتديكى سلسله ، خاطرهٔ ملتده بيدار قله بيلمش اولان اسملردن بلا آخره ترتيب ايديلمش اولديغندن سلسله‌ده كوريلن صراحه برقطعيت ويرەرك فلان خانڭ صوكره فلان خان يرينه كچمشدر ديەك دوغرى بر ادعا اولەماز. اوله‌بيليركه (مه‌ته) دن باشقه برى ولميون (اوغوز) دن صوكره كلان خانك اسمى اونوتولمش، اوغوزك ايكنجى خفى اولان (كون‌خان)، برنجى خانى اوله‌رق كوسترلمشدر

منقبهٔ مليه‌ده كون خان زماننده كوردىكمز (ايكيت ايرقيل) ك روايله ، (لاءو ـ شانغ) زماننده چين وقايعنامه‌لرينك قيد ايتديكى (جونغ ـ هانغ ـ يوئه) نك رولى آره‌سنده‌ده بويوك بر مشابهت كورولور. داستان ملى، اوبغورلردن اولان (ايكيت ايرقيل) ك كون خانك پدرى زماننده مشاور موقعنده بولنديغنى، كرك كون خان زماننده وكرك پدرى دورنده مهم خدمتلر كوردىكنى، توركلر آره‌سنده اساسلى تشكيلات قورديغنى نقل ايتمكده‌در .

چين وقايعنامه‌لرينك تصويرنه كوره (جونغ ـ هانغ ـ يوئه) ده (لاءو ـ شانغ) و (كيون) تانژولر زمانلرنده عينى وظيفه‌يى ايفا ايلمشدر. چينليلر ، وكلادن اولان (جونغ ـ هانغ ـ يوئه) نك قويونلولر نزدينه كيتدكدن صوكره چينك الكندهش بردشمنى كسيلديكنى، قويونلولرى هرخصوصده

ایمپراطور (ون ـ تی Ven-ti) قوبونلولرله عقد مصالحه‌یی الک‌بویوک برموفقیت‌سیاسیه عد ایدییور، تانژونك چینه آقینلر اجراسنه ممانعت ایده‌جکی یولنده‌کی وعدینی مطنطن مراسمله ایمپراطورلغی داخلنده اعلان‌ایتمکی کندیسی ایچون بویوك برشرف‌کوریوردی.

شرقده، قهروتشکیل ایدیلن‌طوغولر (تونغ ـ هو) لرك بقیه‌سی‌اولان (وو ـ هوان) و (سیه‌ن ـ پی) لر منتظماً ویرکیلرینی کونده‌رییور، هروسیله‌ایله تانژولغه فرط انقیادلرینه دائر تأمینات ویرییورلردی . شمال شرقیده (لنا) بویلرنده بولنان وطوغولولردن برقسم اولان (تو ـ پا) لرده تانژولرك سطوتی اوکنده بویون أکییورلردی .

غربده، وو ـ سونلر اولکه‌سنی‌اشغال‌ایدن یوئه ـ چیلره‌کنجه، (مه‌نه) و (لاعوشانغ) زمانلرنده اوغرادقلری ضربه‌نك صدمه‌سیله شرق حدودلرنده‌کی ایمپراطورلغه قارشی درین بر حس خشیت وحرمت کوسترمك مجبوریتنده بولنیورلردی . شمالده، سیبیریا ایچلرنده‌کی قبیله‌لر ایسه چوقدنبری تانژولرك حمایه‌سنی قبول ایتمشلردی . ایشته بویله برزمانده قوبونلولر تانژولغنه ارتقا ایدن کیون ـ چین، آسیانك‌الك‌معظم برتختنه اوطورمش اولیوردی .

ایمپراطور (ون ـ تی) قوبونلولر تختنده وقوعبولان تبدلی خبر آلیر آلماز، برچوق هدیه‌لر تقدیمیله یکی تانژویی تبریك ومعاهدهٔ صلحیه‌نك تجدیدینی رجا ایلدی . (کیون) پدری زماننده عقد ایدیلن معاهده‌نك تجدیدینه موافقت کوستردی .

فقط، تانژونك بو موافقتی ظاهری وموقت ایدی . چونکه یکی تانژو جلوسنی پارلاق ظفرله تتویج ایتمك و کندیسنی بو صورتله ملتنه سودیرمك فکرنده بولنیوردی . وقوعات (کیون) ك بوفکرینك اظهارینه خادم‌اولدی. تانژو (چونغ ـ هانغ ـ یوئه)نك

چینلیلره تقدیم وترجیح ایده‌رك بوتون حیاتی قوبونلولرك اعلاسنه حصر ایلدیکنی یانه یاقیله آکلا. تدقلری حالده، بر چینلینك کندی وطننه وملتنه قارشی بو قدر اهانت کوسترمه‌سنك سببنی ذکر ایتمه‌مشلردر. فقط او زمانده قوبونلولرله چینلیلر آره‌سنده‌کی مناسبت نظر اعتباره آلنیرسه، (چونغ هانغ ـ یوئه) نك (تانژو) نك الك صادق بر مشاوری اولمسنك سببی تعیین ایدیله بیلیر. فی‌الحقیقه، او زمانده چینك شمالنده قوبونلولرله چینلیلر بربرلریله قاریشمشلردی. قوبونلولردن برچوقلری چین اوردوسنده‌بولنیورلردی. احتمالکه، قوبونلولردن برقبیله‌اولان (هونه‌ی ـ هه) لره یعنی(اویغور)لره منسوب بولنان (چونغ ـ هانغ ـ یوئه) ده بوصورتله چین اوردوسنه کیرمش، اوراده الك یوکسك موقعلره اعتلا ایتمش، وطننه دونددیکی‌زمان، (یکیت ایرقیل) نامنی آله‌رق، وطننه وکندی‌حکومتنه خدمت ایتمکه باشلامش، چینده کوردیکی تشکیلاتدن بالاستفاده . قوبونلولر آره‌سنده‌ده عینی اساسلری قورمشدر .

توصیه‌سی وجهله تبعه‌سنك مقدارینی ، درجهٔ ثروتنی ، چینك وضعیتنی تدقیق ایتدکدن صوکره، شانسی ایالتنی استیلا ایتمك اوزره، اوتوز بیك سواریدن مرکب برقوت کوندر. دی . معاهده‌یه رغماً بو اوردو، (تا ـ تونغ ـ فو Ta-toung-fou) یه قدر ایلریله‌دی . کرك (تا ـ تونغ ـ فو) یی وکرك جوارنده بولنان قصبه‌لری یغما ایتدی . کلیتلی غنائم آله‌رق (هوانغ ـ هو) نهرینك شماله چکلدی .

ایمپراطور (وه‌ن ـ تی Ven-ti) قویونلوله قارشی کیتمك اوزره متعدد جنراللر تعیین ایتدیسه‌ده بونلر، عسکرلرینی طوپلایه‌رق حدودلره کیدنجه‌یه قدر قویونلولر ایشلرینی بیتیرمش، مملکتلرینه چکلمشلردی . چین جنراللری حدودلری کچمکه جسارت ایده‌مدیلر. جمع وسوقلری بر چوق مصارفی انتاج ایدن وبویوك امیدلرله کونده‌ریلمن بو اوردولر هیچ بر شیئه موفق اوله‌مقسزین عودته مجبور اولدیلر [ق . م ١٥٧] . بو صوك موفقیتسزلکدن صوکره ایمپراطور(وه‌ن ـ تی) ده چوق یاشامادی . ایرته‌سی سنه وفات ایلدی .

چین‌ده وقوعه کلن، تبدل سلطنت، قویونلوله پك مساعد بروضعیت احداث ایتمش اولدی . چونکه یکی ایمپراطور (هیاعو ـ کینغ ـ تی Hiao-king-ti) موقع اقتداره کچر کچمز برچوق مخالفلر قارشوسنده بولندی . سابق ایمپراطورك اداره‌سندن ممنون اولمیان برچوق امرا تبدل‌سلطنتدن بالاستفاده، برعصیان چیقاردیلر. چین قارمه قاریش اولدی. ارباب عصیاندن (چائو Tchao) قرالی (سوئی Soui) ، کیون تانژویه مراجعت ایده‌رك ایمپراطور علیهنه خفی بر اتفاق بیله تکلیف ایلدی [ق . م ١٥٤] .

فقط، قویونلولر ، قوتلی زمانلرنده چینك داخلی اغتشاشلرندن استفاده ایتمکی زبون کشلك عد ایتدکلرندن چائو قرالنك تکلیفنی رد ایتدیلر. ایمپراطورده ، قویونلولرك بیطرفلغندن بالاستفاده داخلی عصیانلری تسکین ایده‌بیلدی [ق . م ١٥٤] .

تانژونك بو حرکتی، چین سراینی پك زیاده ممنون براقشدی . ایمپراطور (هیاعو ـ کینغ ـ تی) ، شکرانهٔ امتنان اوله‌رق تانژویه برچوق قیمتدار هدیه‌لر کوندردی. معاهده‌نك تجدیدینی استرحام ایلدی . (کیون) تانژویه چینلی بر پرنسس ویرلمك شرطیله معاهدهٔ صلحیه تجدید اولندی .

کیون تانژو ایله ایمپراطور (هیاعو ـ کینغ ـ تی) آره‌سنده تقرر ایدن بو صلح، ایمپراطورك وفاتنه قدر دوام ایلدی. چین وقعه‌نویسلری، ایمپراطور (هیاعو ـ کینغ ـ تی)

دورنده، قویونلولرك اهمیتسز بر آقینلردن باشقه برشی قیداتمه مشلردر. بو آقین، شنسی ده، (یه‌ن ـ غان ـ فو Yen-gan-fou) اوزرینه اجرا ایدیلمشدی. فقط بو موقعك محافظه‌سنه مأمور اولان جنرال (لی ـ کوآنغ Li-Kouang) برحیله ایله قویونلولری کیری چکلمکه مجبور ایتدیکندن بو حادثه‌ده صلحك اخلالنی انتاج ایتمش اولمدی [۱] [ق . م ١٤٤].

فقط، برمدت صوکره ایمپراطور (هیاعو ـ کینغ ـ تی) وفات ایده‌رك یرینه (وو ـ تی Ou-ti) کچنجه، چین سیاستنده مهم بر تبدل وقوعه کلدی. (وو ـ تی) مترددبر حکمدار اولدیغندن باتسلی اثنه بر شیئه قرار ویره‌میوردی. معضلات امور ایمپراطوردن زیاده نفوذلی وکلانك آمالنه کوره حل ایدیلیوردی. او اثناده هیئت وکلا آراسنده نفوذلی ایکی ناظر بولنیوردی. بونلردن (وانغ ـ کوئه‌ی Vang-kuei) اسمنده‌کی ناظر، قویونلولرك عدو کبیری ایدی. اوتدنبری شمالی چینی آقینلریله خراب ایدن قویونلولره اعلان حرب ایدیله‌رك شدتله تنکیل ایدیلملرینه طرفدار بولنیوردی.

حالبوکه (هان ـ غان ـ قوئه Han-gan-koué) اسمنده‌کی دیکر ناظر، چینك قویونلولره حرباً غلبه ایده‌میه‌جکی قناعتنی بسلیور، شمال ایالتلرینی تجاوزدن قورتارمق ایچون تانژو ایله اولان معاهدهٔ صلحیه‌نك تجدیدینی التزام ایدیبوردی.

چین سرایینده بو ایکی مخالف فکر چارپشدیغی اثناده (کیون) تانژو طرفندن یکی ایمپراطوری تبریك ایچون کوندریلن ایلچی پایتخته واصل اولدی. تانژونك ایلچیسی عین زمانده سابق ایمپراطور زماننده عقد ایدیلمش اولان معاهدهٔ صلحیه‌نك تجدیدینه‌ده مأمور ایدیلمشدی. سفیر، بو مأموریتنی‌ده ایمپراطوره عرض ایلدی. مترددد (وو ـ تی)، مسئله‌یی هیئت وکلایه حواله ایتدی. (وانغ ـ کوئه‌ی) تجدید صلحك شدتله علیهنده بولندی. فقط (هان ـ غان قوئه) نك مقنع بیاناتی اوزرینه دیکر وکلا (وانغ ـ کوئه‌ی) لك فکرینه اشتراك ایتمدیلر. مصالحه‌نك تجدیدینه قرار ویردیلر. بونك اوزرینه مصالحه تجدید اولندی [۲]. قویونلو تجارلری چینه کلوب کیتمکه باشلادیلر.

---

[۱] Han-chou و Kang-mo و Lie-tai-ki-sa ده‌کینی، ح: ۱، ق: ۲، ص: ٤٣، ٤٤

[۲] چین وقایعنامه‌لری، بو مجلسده وقوعبولان مذاکراته دائر شو تفصیلاتی ویرمشلردر: اثنای مذاکره‌ده (وانغ ـ کوئه‌ی) حصار ماضیده قویونلولرك بر تسلملری و حقنده دائر برچوق مثاللر بولندیغنی ایراد سوزلرینه معاهده‌نك تجدید ایدیلمه‌مسنی توصیه ایلدی. بو آدم، قویونلولری پك ای طانیق و بونلره دائر وسیع معلومات صاحبی اولدیغنی اشتهار ایتمش و بعضدن بو مطالعه‌سی هیئت وکلا ورنده بویوك برتأثیر براقدی. فقط کندیسنی متعاقب سوز آلان (هان ـ غان ـ قوئه)

فقط بو، پك موقت بر شيدى . چونكه قوين‌لولر حقنده واسع معلومات صاحبى اولمقله اشتهار ايدن (وانغ ـ كونه‌ى) صلحك اخلاليله قوين‌لولره اعلان حرب ايديلمه‌سى فكرينى نشره چاليشيور، ايمپراطور ووكلانى كنندى فكرينه چويرمكه غيرت ايديوردى. وانغ ـ كيونه قوين‌لولره قارشى ياپيلان تعهده رعايت ايديلمه‌مسنى وبو قومك حيله وخدعه‌ايله اضمحلاله سوروكلنمه‌سنى چينك منافع حياتيه‌سى ايجاباتندن اوله‌رق كوستريور، كوندن كونه فضله طرفدار قازانيوردى .

(وانغ ـ كونه‌ى) لك تلقيناتى متردد ايمپراطورى‌ده تدريجاً اعلان مخاصمه فكرينه آليشديرمش اولدى. فقط ايمپراطور(وو ـ تى Vou-ti)، كرك وكلاسندن (هان ـ غان ـ قونه) نك تلقيناتى تأثيريله وكرك سلفلرى زماننده قوين‌لولرك چينه قارشى قازانمش اولدقلرى ظفرلرك خاطره‌سيله بوكا بردورلو قرار ويره‌ميوردى .

اواثناده چينه كيدوب كلن قوين‌لولردن وقتيله (لاءو ـ سانغ) تانژو طرفندن طرد ايدلمش اولان (يوئه ـ چى) لرك غربه چكيله‌رك، ماوراءالنهر، باقتريان وقپچاق طرفلرنده قوتلى برحكومت قورمش، حتى خراسان جهتلرينى بيله (پارتلر Parthes) لك الندن آلمش اولدقلرينى اوكرندى .

(وو ـ تى Vou-ti) قوين‌لولرك دشمنى اولان (يوئه ـ چى) لرله بر اتفاق عقدينى دوشوندى، مشهور چين سياحى(چانغ ـ كيان Tchang-kian) ى، سفارتله(يوئه ـ چى) لر نزدينه كوندرمكه قرار ويردى . چانغ كيان، قبل الميلاد ١٣٨ ويا ١٣٧ تاريخنده معيتنده يوز كشى اولديغى حالده چيندن حركت ايلدى . (كيون) تانژو ، چينليلرك نه مقصد تعقيبنه بالادقلرينى حس ايتمش اولديغندن بصيرتكارانه حركت ايديوردى. (چانغ ـ كيان)

اعلان حربك چين ايچون بر فلاكت اوله‌جغى درخاطر ايديره‌رك، معاهده‌نك عاجل تجديدى موافق اوله‌جغى مطالعه‌سنى درميان ايلديكندن بونك سوزلريله (وانغ ـ كونه‌ى) لك نطقنك تأثيرى زائل اولدى. هان غان ـ قونه شو نطقى ايراد ايتمشدى : « قوين‌لولر آله آووجه صيغماز ، تعقيب اولنه‌رق طوتيله‌ميلير برقوم دكلدر. بو سببله بونلرله حربه قالقيشمق، چين ايچون هيچ برفائده تأمين ايده‌مز. تانژويه اعلان حرب ايدر وايدرينه عسكر كوندريرسه‌ك، عسكرله حيوانلرينك سفالات ومشقت يوزندن تلف اولملرندن باشقه برشى قازانمش اوله‌ميه‌جغز. بناءعليه چينك منفعتى مصالحه‌نك تجديدينى ايجاب ايدر . »

(هان ـ غان ـ قونه) نك تكليفى ديكر وكلا طرفندن قبول ايدلديكندن تانژونك عالى وجهله معاهدهٔ صلحيه‌نك تجديدينه قرار ويرلدى [Lie-tai-ki-su و Kang-mo] .

کندی اولکه‌سندن کچرکن یاقالاندی وتوقیف ایلدی. چینك، کندی مملکتنك غربنده بولونان وحکومتنك دشمنی اولان برملتله مناسبات سیاسیه تأسیسنه چالشمه‌سنی آجی برلسانله پروتستو ایتدی. بوصورتله (وو - تی) نك بوتشبثی ده عقیم قالدی [۱]. مع مافیه قوبونلولرك بویوك دشمنی اولان (وانغ - کونه‌ی) ك تلقیناتی نهایت چین سراینده بویوك بر تحول حصوله کتیردی. چین وکلاسی، احکام معاهده‌یه صوك درجه رعایتکارانه حرکت ایدن قوبونلولری برغائله‌یه دوشوره‌رك غافل آولامق ایچون اجتماعلر عقدینه باشلادیلر.

وانغ - کونه‌ی، بو مجلسلرده قوبونلولری خدعه‌لرله محو ایتمك سیاستنك ترویجنه

[۱] چانغ - کیان Tchang - kian ، میلاددن ۱۲۵ سنه اول تورکستان و ماوراء النهر حوالیسنك وضعیتی وبورالرده ساکن اولان اقوام حقنده اساسلی معلومات ویرمکله تاریخده ابقای نام ایتمشدر. هان ایمپراطوری (وو-تی)، یوئه - چیلری قوبونلولر علیهنه تحریکه مأموراً، چانغ - کیانی، قبل المیلاد ۱۳۸ ویا ۱۳۷ تاریخنده غربی تورکستانه کوندرمشدی. فقط، قوبونلو تانژوسی (کیون - چین)، ایمپراطورك آمالندن خبردار اولدیغندن، (چانغ - کیان) ی بوزقدر معیتیله، برابر باقتریانه کیدرکن یاقالاته‌رق توقیف ایلدی. چانغ - کیان، اون سنه موقوفاً قوبونلولرك یانده قالدی. بالآخره بر یولنی بوله‌رق خفیاً فرار ایده‌بیلدی. قوبونلولر اولکه‌سندن تا - عوآن Ta-ouan (Ta-Wan) اولکه‌سنه کچدی. بو مملکتدن آلدیغی قلاووزلرله باقتریانه، یوئه - چیلر نزدینه کیتدی. یوئه - چیلری، چینله عقد اتفاقه وقوبونلولرعلیهنه تحریکه چالیشدیسه‌ده موفق اوله‌مدی. چانغ - کیان، ماوراءالنهر حوالیسنه قبل المیلاد ۱۲۵ تاریخلرینه طوغری واصل اولمشدی. اورالرده قالدیغی مدت ظرفنده برچوق تدقیقات ومشاهداتده بولوندی. بعده مملکتنه دوندی، بو دفعه ده قوبونلولرك ألینه دوشمه‌مك ایچون (تبت) طریقنی تعقیب ایلدیسه‌ده طالع ینه کندیسنی، اونلره اسیر ایتدیردی. ینه توقیف اولوندی. (کیون - چین) تانژونك وفاتنه قدر موقوف قالدی (ق. م ۱۲٦).

کیون - چین تانژونك وفاتی متعاقب اوغلیله قارداشی آره‌سنده ظهور ایدن سلطنت مجادله‌سندن متولد اغتشاشلردن بالاستفاده صیویشه‌رق وطننه کیده‌بیلدی. چانغ - کیان، سیاحتی اثناسنده یوئه - چیلر مملکتندن باشقه قوبونلولر اولکه‌سنك جنوب غربیسنده‌کی (تا - عوان Ta-ouan) مملکتی، (وو - سون) قراللغی و (خوتن Iu - tien) حکومتی زیارتله بورالرك وضعیت سیاسیه وجغرافیلرینی، محصوللرینی ایبدن ای‌یه تدقیق ایتمشدی. عودتنده ایمپراطوره تقدیم ایتدیکی لایحه‌ده بوتون بوجهتلری عرض ایلدی. چانغ - کیان، (تا - عوان) مملکتنده اوزمانه‌قدر چینلیلره مجهول اولان اوزوم شرابی ایله بر نوع آت کورمشدی. چین وقعه نویسلرینه کوره بو آتلر قان ترلیورلرمش. (چانغ - کیان) ك لایحه‌سی، ایمپراطورك احتراساتی اویاندیرمش اولدیغندن چینلیلر بوندن صوکره غربده برسلسلهٔ محاربات آچمشلردر. Tsien-Han-chou. Livre61, traduction de Wylie, p. 66 du Vol - X, de The journal of the anthropological institute of great Britain and Ireland. (1880)

چالیشیوردی. هان ـ غان ـ قونه ایسه ، ایمپراطور (قاعوـتی Kao-ti) نك (مه‌ته) تانژو زمانده معروض قالدیغی مشکلاتی هیئتك نظر عبرتنه عرض ایده‌رك اعلان حرب علیهنده بولنیوردی . فقط ، هان ـ غان ـ قونه‌نك منطقی ومدلل نطقلری حرص انتقام ایله اوغولدایان سامعه‌لره هیچ تأثیر ایتمیوردی . نهایت بر چوق مناقشه‌لردن صوكره (وانغ ـ كونه‌ی) ك فكری غلبه ایتدی معاهدهٔ صلحیه‌نك فسخیله قویونلولره اعلان حربه قرار ویریلدی [ق . م ۱۳۳] [۱] .

[۱] چین وقایعنامه‌لرندن آكلاشیلدیغنه كوره، قویونلولره قارشی اعلان حرب ایدیلمه‌سنك وطنی فلاكته سوروكله‌مكدن باشقه برنتیجه ویره‌میه‌جكی قناعتنده بولنان (هان ـ غان ـ قونه) ، اعلان مخاصمه جریانی طوردیرمق ایچون پك چوق چیرپینمش ، فقط سوزینی اسماعه موفق اوله‌مامشدر . چین مورخلری، بومجلسده (هان ـ غان ـ قونه) ایله (وانغ ـ كونه‌ی) آره‌سنده‌كی مناقشه‌یی عیناً ضبط ایلمشلردر. چینك، اووقتكی حالت روحیه‌سنی وبو حیله‌كار قومك قویونلولره قارشی تعقیب ایتدكلری سیاستی پك كوزل تشریح ایدن بو مناقشه‌لر وقایعنامه‌لرده شو صورتله نقل ایدیلیور : (وانغ ـ كونه‌ی) ك اعلان حرب تكلیفی اوزرینه (هان ـ غان ـ قونه) ، وقتیله بو فكره طرفدار اولان ایمپراطور (قاعوتی) نك یدی كون تحت محاصره‌ده قالدیغی وبومدهش وضعیتدن مشكلاتله قورتولدیغنی تخطر ایتدیره‌رك دیدی كه : « ایمپراطور قاعوتی محاصره‌دن قورتولدقدن صوكره حرص انتقام وحدتله تكرار قویونلولر اوزرینه آتیلمدی. چونكه بویوك بر حكمدارك وظیفه‌سی، تبعه‌سنك منافعنی كوزتمكدر. یوقسه اونلری كندی احتراصاتنه فدا ایتمك دكلدر. ایشته بونك ایچوندر كه (قاعوتی) ، محاصره‌دن قورتولور قورتولماز همان عقد مصالحه تشبثاتنه كیریشدی. بزده اوزماندنبری ، بو مصالحه‌دن مستفید اولیورز. بوكون بزم‌ده تعقیب ایده‌جكمز اك سالم طریق، بویوك ایمپراطورك كیتدیكی یول اولملیدر! »

وانغ ـ كونه‌ی، بوكا قارشی شوصورتله مقابله ایلدی : « ایمپراطور (قاعوتی) نك انتقام آلمه قالقیشمامه‌سی، چینك اوزمان قویونلولره غلبه ایده‌جك برحالده بولنمامسندن ایلری كلشدی . چونكه، او اثناده تانژو بویوك بر قوتله حدودلری تهدید ایدیبوردی . فقط بو كون وضعیت اویله دكلدر . حمیتلی وكلا، قویونلولرك او وقتلر یاپدقلری فنالقلرك انتقامنی آله‌بیلمك ایچون سلامت عمومیه نامنه اتحاد ایتملی ، وطننه بو قدر خسارات یاپان بر ملتك امحاسی ایچون مشتركاً چالیشملیدر !.. »

هان ـ غان ـ قونه، اسكی فكرنده اصرار ایلدی. (وانغ ـ كونه‌ی) ك صوك بیاناتی اوزرینه دیدی كه : « بر حكمدار معظم بر مسئله‌یه قرار ویرمزدن اول او خصوصده آتالرینك نه یولده حركت ایتمش اولدقلرینی تدقیق ایتملی، اونلرك افعال واقوالنی دائما نظر اعتباره آلملیدر. حربجو اولانلر مجادله‌دن باشقه برشی دوشونمز ،زمان صلحده قارشیقلقدن باشقه برشی آراماز، ایالتلری خراب ایتمكدن، سدلری دوه‌ویرمكدن باشقه برمقصد تعقیب ایتمزلر . حالبوكه، بویوك بر حكمدارك دستور حركتی دائما وكلاسی آره‌سنده بولنمق ، دشمنلرینی رام ایتمكه چالیشمق اولملیدر. شمدی هر كس بردنبره زرهلرینی كییور، دشمنه قارشی قوشیور. بو كیدیشله بیلمم‌كه ایی بر ایش یاپیله‌بیلیرمی ؟ ثروت ، اگر طالع مساعد اولورسه، استفاده اولنور. فقط، ایكی طرفكده طالعی براولورسه، طرفیندن بر

حرب قرارینك اك آتشین طرفداری اولان (وانغ ـ کوئهی)، باش قوماندانلغه تعیین ایدیلهرك قویونلولر اوزرینه کوندهریلدی . قویونلولره قهرمانجه حرب ایتمکه دکل فقط خدعه ودنائته غلبه ایتمك طرفداری اولان (وانغ ـ کوئهی)، حدودلری تجاوز ایتمك جرأتنی کوسترهمدی. تانژونی، اوردوسیله برابر اسیر ایتمك ایچون کندنجه مهم بر پیلان ترتیب ایتدی .

چین اوردوسی، (وانغ ـ کوئهی Vang-Kuei)، (لی ـ قوانغ Li-Kouang) و (هان ـ غان ـ قوئه Han-Gan-Koue) اداره‌لرنده اوله‌رق (مایه Ma-ye) شهری جوارنده پوصولره یاتیریلدی.[١] اوردن (کیون) تانژویه کیزلیجه بر ضابط کوندهریلدی. بو ضابط کویا (مایه) شهری محافظی طرفندن اعزام اولنمشدی .

ضابط، محافظ، ایمپراطورله آره‌سی آچیلدیغنی و (مایه) شهرینه حاوی اولدیغی ثروتی تانژویه تسلیمه حاضر اولدیغنی اخبار ایده‌رك شهرك تسلیمی ایچون سرعتله حرکت اولنمسنی رجایه مأمور ایدیلمشدی .

ملك اول، چین ضابطی تانژونی قاندیرمغه موفق اولدی. تانژو، یوز بیك سواری ایله چین حدودلرینی آشدی. سرعتله، (تا ـ تونغ ـ فو) جوارنده‌کی (وو ـ چه‌ئو Vou-Tcheou) یه اینڈی. اورادن (مایه) اوزرینه یورومکه باشلادی .

(وانغ ـ کوئهی) پلاننده موفق اوله‌جق کبی کورنیوردی . چونکه پوصویه یاتیریلان چین عسکرینك مقداری اوچ یوز بیك کشی اولدیغی حالده (کیون ـ چین)، تسلیمه مهیا بر شهری آلمق ایچون آنجق یوز بیك کشیلك بر قوتله کلمش و احتیاطسزجه ایلرییه یوردی. فقط، تانژو، (مایه) شهرینه قدر یاقلاشدیغی حالده اطرفده بوتون چین قره‌غوللرینك خلاف معتاد هیچ بر تلاش و حرکت کوسترمدکلرینی کوره‌رك قوشقولانمغه باشلادی. شهر خارجنده کندی حالنه براقیلمش بر سوری طاواره راست کله‌رك بونلری

.چوق آدمك تلف اولمسندن باشقه بر نتیجه استحصال ایده‌مز. اوردولر سفالتله محو اولورلر. شو حالده بو محاربه آدم قیردیرمقدن باشقه برنتیجه ویره‌مز !.. »

فقط، هان ـ غان ـ قوئه‌نك، سوزلرینی کیمسه دیکله‌مدی. (وانغ ـ کوئهی) لك اخذ انتقام پولتیقه‌سی غالبه چالدی . ودرحال ، اعلان حربه قرار ویریلدی . [Li-tai-li-s[illegible]han-mo]

[١] تونبو اولر تاریخنده اسمی پك چوق کچن (مایه Ma-ye) شهری بیوم (سو ـ پینغ ـ فو Sou-ping-fou) نامیله یاد ایدیلمکده‌در.

اغتنام ایتدی . فقط ، طـاوارلرك باشی بوش براقیلمه‌سی وچینالیلرك هیچ بر حرکتده بولو نمامه‌سی ، شبهه‌سنی بوس بوتون آرتیردیغندن (مایه) اوزرینه کیده‌جکنه جواردەکی برحصار اوسته یورودی. بورانی محاصره ایلدیکی اثناده قویونلولر، کشفه چیقان برچین ضابطی یاقه‌لایه‌رق تانژویه کوتوردیلر. تانژو، ضابطی صیقیشدیردی. اوده چین اوردو-لرینك پوصوده بولندیغنی وکندیسنی اسیر ایتمك عزمنده اولدیغنی افشا ایلدی .

کیون ـ چین، بوصورتله (وانغ ـ کوئه‌ی) لك بلاسنی تمامیله اوکرنمش اولدی. اسیر ضـابطه بر چوق احسـانلرده بولونه‌رق سرعتله رجعت ایلدی . چینالیلر ، تعقیب ایتمك ایستدیلرسه‌ده موفق اوله‌مادیلر. (وانغ ـ کوئه‌ی) لك پیلانی آلت اوست اولدی .

تانژو، بودفعه آرقه‌دن چین‌اوردولرینی ازعاجه باشلادی. بوعظیم حرکات عسکریه‌نك یکانه مسئولی اولان (وانغ ـ کوئه‌ی) شمالی چینك قویونلولرك سیلابهٔ استیلاسی آلتنده خراب اولمسنه یول آچمش اولمقدن باشـقه بر ســیئه موفق اوله‌میه‌رق هزیمته یاقین بر پریشانلقله پایتخته عودت ایلدی. اوراده تحت محاکمه‌یه آلندی. پك حقلی اوله‌رق اعدامه محکوم‌ایدیلدی . فقط ، کندیسی داها اول طاورانه‌رق انتحار ایلدی [ق .م۱۲۹۰] [۱] .

ایمپراطور، (هان ـ غان ـ قوئه) نك وطنی‌اندیشه‌لرینه‌اهمیت‌ویرمیه‌رك (وانغ ـ کوئه‌ی)لك غرورکار احتراصاتنك بازیچه‌سی اولمه‌نك جزاسنی چکمکه باشلادی. چونکه، شو مخاصمات معاهدهٔ صلحیه‌یی اخلال ایتمش اولدیغندن قویونلولر بویوك برشدتله شمالی چینك تخریبنه باشلامشلردی .

تانژونك بر آقینجی آلایی (په ـ چه ـ لی Pe-tché-li) ایالتنه کیره‌رك (پاءو ـ غان ـ چه‌ئو) Pao-gan-tcheau) طرفلرینی استیلا ایلدی . دیکر قوللر (شانسی) و (سنسی) طرفلرنده ایلریلیورلردی . چین، صرف کندی خطاسی اوله‌رق پك وخیم بر موقعه دوشمشدی . ایمپراطور (وو ـ تی) نه یاپه‌جغنی شـاشیرمشدی . نهایت بر چوق ترددن صوکره ، جنرال (غوئه‌ی ـ تسینغ Goei-Tcing) وجنرال (لی ـ قوانغ Li-kouang) ی ایکی قولدن قویونلولرك ایلریلمه‌لرینه مقابله ایتمکه مأمور ایلدی .

قویونلولر (لی ـ قوانغ) اوردوسنی مغلوب‌ایلدیلر. (لی ـ قوانغ) برحیله ایله کندیسنی کوچ بلا قورتاره‌بیلدی [۲] . (غوئه‌ی ـ تسینغ) ایسه، قویونلولردن برقاچ اسیر آلمقدن

[۱] Kang-Mo و Sfu-Ki .

[۲] Sse-ki نك نقلنه کوره، (لی ـ قوانغ) لك اوردوسی مغلوب وپشان اولنجه ، کندیسی

باشقه بر شیئه موفق اولهمدی . قویونلولر ینه آقینلرنده دوام ایدوب طوردیلر . حتی برقول اوردو (به کینغ) ایالتنی استیلایه باشلادی . ایمپراطور (وو ـ تی) ، جنرال (هان ـ غان ـ قونه) یی بو ایالتك محافظهسنه مأمور ایلدی . فقط ، هان ـ غان ـ قونه اوردوسی، قویونلولرك دائرۀ استیلالرینی توسیع ایتملرینه و (یونغ ـ پینغ Young-ping) حوالیسنی ضبط ایتملرینه بیله مانع اولهمادی [ق . م ١٢٨] .

چین، جداً بویوك برتهلکه قارشوسنده بولنیوردی. مملکتده هرکس درین بریأسه دوشمش ، شمال ایالتلری خلقنك فریادی پایتختی صارصمغه باشلامشدی . ایمپراطور (وو ـ تی) ، اولجه رتبه ومأموریتلرینك نزعنه قرارویریلن (لی ـ قوانغ Li-kouang)ی عفو ایدهرك، (به کینغ) خطهسنك محافظهسنه مأمور ایتمکه مجبور اولدی .

لی ـ قوانغ، صوك محاربهسنده قویونلولر آراسنده پك زیاده شهرت قازانمش، (اوچار باشبوغ) نامنی آلمشدی. بودفعه قویونلولر اوزرینه یورومکه جسارت ایدهمدیلر. هجوملرینی (لیاعوـتونغ) و (شانسی) طرفلرینه توجیه ایلدیلر. (لیائوـتونغ) طرفلرینه کیدن یکرمی بیك کشیلك قویونلوفرقهسی، ایکی بیك قدر اسیر آلدی. شانسی جهتلرندهایسه (نای ـ یوئهن)ه قدر ایلرولهدیلر. برچوق اسیر آلدیلر .

فقط ، بو طرفلرده جنرال (غوئهی ـ تسینغ) طرفندن آز چوق ضایعاته اوغرا- تیلدقلرندن چکلمکه مجبور اولدیلر [ق . م ١٢٨] .

فقط، برکوچوك موفقیت ، او زمانه قدر قویونلولرك لهنه جریان ایدن طالع حربی چینلیلر لهنه دوندوردی . ایرتسی سنه (غوئهی ـ تسینغ) ، (آلا ـ شان Ala-chan) طاغلری جوارنده (نینغ ـ هیا Ning-hia) شهرنده و بوتون (اورتوس) خطهسنده بولنان قویونلولری مغلوب ایدهرك (هوانغ ـ هو) نهرینه چکلمکه مجبور ایتدی. چینلیلر، بو بویوك مظفریت نتیجهسنده قویونلولردن پك چوق غنائم آلدیلر. برچوق زماندنبری،

میدان حربده یالکز قالمشدی. قویونلولرك آلله دوشهجکنی کورنجه، صحنۀ معرکهدهکی مقتولرمیانه یاتهرق کندیسنی ئولوکبی کوسترمش، صوکره برآت یاقالایهرق فرارهموفق اولمشدی. (لی ـ قونغ) ك بوجسارتنی تقدیر ایدن قویونلولر کندیسنه (اوچار باشبوغ) نامنی ویرمشلردی .

لی ـ قوانغ پایتخته کلنجه ، چین قانونلری موجبنجه، بالمحاکه اعدامه محکوم ایدیلدی . فقط ، بوجسور عسکر ، بر چوق پاره مقابلنده اعدام جزاسندن کندیسنی قورتارهبیلدی . چینلیلر، رتبه ومأموریتلرینی نزع ایتمکله اکتفا ایلدیلر . فقط بالآخره ایمپراطور بو جنرالی عفو ایدهرك تکرار ایش باشنه کچیرمکه مجبور اولمش اوده وطننه پك مهم خدمتلرده بولنمشدر .

تانژولرك بايراغی آلتنده بولنان (اورتوس) خطه‌سنی چینه الحاق ایده‌رك بر ایالت تشکیل ایلدیلر .

هوانغ هو نهری بویلرینی مدافعه ایتمك اوزره بو خطه‌ده بر چوق شهر انشا وجنوب طرفلرندن بورالره یوز بیك‌دن زیاده اهالی نقل واسکان ایلدیلر [ق . م ١٢٦] . چینك بو تدبیری، قویونلولرك نا کهانی آقینلرینه قارشی حدودلرده طبیعی بر سد تشکیل ایتمك غایه‌سنه معطوف بولونویوردی .

(اورتوس) ك ضیاعی (کیون ـ چین) تانژویه بك زیاده تأثیر ایتمشدی . اوتوزایکی سنه‌دنبری، شان وظفرله یوکسه‌لن بایراغنك، هوانغ هو نهرینك شمالنه آتیلمه‌سی اساساً ضعف پیری ایله صارصیلمش اولان بنیه‌سی اوزرینه بویوك بر ضربه اولدی . عینی سنه ظرفنده وفات ایلدی [ق . م ١٢٦] .

کیون ـ چین، قویونلولرك ذروهٔ اقبالده بولندقلری زمان، موقع اقتداره کچمشدی. کندیسی ده اوتوز ایکی سنه امتداد ایدن مدت حکومتنده ملتنك بو شانلی موقعنی محافظه ایچون بك‌چوق چالیشمشدی. فقط ، صوك زمانلرنده (هان) سلاله‌سی چینده‌کی داخلی اغتشاشلری کاملاً بر طرف ایده‌رك چینك وحدتنی تأمین ایتمش ، قویونلولرك ضعیف نقطه‌لرینی آکلامش اولدقلرندن، بونلری صارصه‌جق تدبیرلری موفقیتله تطبیقه باشلامشلردی.

قویونلولر، چینلیلره نسبتله عدداً بك آز ایدیلر. اووقته‌قدر تانژولری مظفرموقعنده بولوندوران عامل، قویونلولرك وحدتی، عادات ملیه‌یه فرط رعایتی، چینك‌دائمی اغتشاشلر ایچنده یوزمه‌سی اولمشدی. فقط ، صوك زمانلرده قویونلولر آره‌سنده اسکی وحدت قالمامشدی . چینلی پرنسسلرله ثملکتلرینه کیرن کوره‌نکلر ایسه ، عادات ملیه‌لرینه بر ضربه اولمش ، اونلری ذوق وسفاهته سوروکله‌مکه باشلامشدی .

(غوئه‌ی ـ تسینغ) ك (نینغ ـ هیا) و (اورتوس) مظفریتلری، هان سلاله‌سنك آرتق چینك وحدت وشوکتنی تأمینه موفق اولدیغنه ، او زمانه قدر متمادیاً یوکسه‌لن قویونلولرده ایسه علائم انحطاط باشلادیغنه علامت ایدی . فی‌الحقیقه، (اورتوس) ك ضیاعی و (کیون ـ چین) ك وفاتی متعاقب ، قویونلو پرنسلری آره‌سنده ظهور ایدن پوست غوغاسی، انحطاط باشلانغجنك نشانه‌لرندن باشقه بر شی دکلدی .

ییشی تانژو

ق . م ١٣٦ — ق . م ١١٤

(اورتوس) خطه‌سنی ، متعاقباً ده تانژولرینی غائب ایتمك كبی ایكی بویوك ضیاعه اوغرایان قویونلولر (مه‌ته) دورندنبری ایلك دفعه اوله‌رق تانژولغك بنیادینی صارصمق استعدادینی كوسترن سلطنت نزاعی قارشوسنده بولنمشلردی . (كیون ـ چین) وفات ایتدیكی زمان (یو ـ تان Yu-tan) اسمنده بر اوغلیله (ییشی‌سیه Y-chi-sie) نامنده بر قارداشی قالمشدی . اوته‌دنبری تعقیب ایدیله كلن اصوله كوره (یو ـ تان) ك تانژو اولمسی ایجاب ایدییوردی . یو ـ تان ، بومشروع ومؤسس حقه استناداً پدرینك مقامنه كچمك ایستدیسه‌ده عموجه‌سنك شدتلی مخالفتنه معروض قالدی . بر چوق طرفدار قازانمش اولان (ییشی) كندیسنی تانژو اعلان ایتدی (یو ـ تان) ده حیاتی تهلكه‌ده كوردوكندن چینه قاچمغه مجبور اولدی [ق.م١٢٦].

خاندان پرنسلری آره‌سنده‌كی بو نزاع ، وحدت ملیه ایچون بر ضربه ماهیتنی حائز اولدیغی كبی قویونلولری پارچالامق سیاستنی تعقیب ایدن چینلیلرده‌ده غیر مترقب بر وسیلهٔ مداخله احضار ایتمش اولیوردی . چینلیلر ، اللرینه دوشن قویونلو پرنسنی آلت ایده‌رك تانژولغه مهلك ضربه‌لر ایندیرمك فرصتنی بولمشلردی . (یوتان) چین سراینده پارلاق بر حسن قبوله مظهر اولدی . بویوك رتبه وعنوانلرله تلطیف ایدیلدی .

(ییشی) ، چینلیلرك مقصدینی ، (یوتان) ك وضعیتنی دوشونه‌رك بحق تلاش ایتمكه باشلامشدی . فقط ، هنوز هیچ بر حركته كیریشه‌مدن اول (یوتان) ك چین‌ده وفات ایتمسی ، قویونلو تانژولغنی تهدید ایدن تهلكه‌یی برطرف ایتمشدی . رقیبسز قالان (ییشی) كنیش بر نفس آلدی . چونكه ، (یوتان) ك وفاتی ، اوكا طرفدار اولان قویونلولرك‌ده بالضروره كندیسنه عرض انقیاد ایتملرینی انتاج ایتمش اولدیغی كبی چینك مداخله قاپولرینی‌ده سد ایلمشدی .

قویونلولر (اورتوس) ك ضیاعنی بردرلو اونوته‌میورلردی . (ییشی) تانژوده چین ایمپراطورینك رقیبی (یوتان) ه كوسترمش اولدیغی حسن قبول سببیله درین بر اغبرار

بسله‌یوردی. بو ایکی حس آلتنده بولنان تانژو، برقاچ پارلاق موفقیتله جلوسنی تتویج ایتمك وکندیسنی ملته سودیرمك املی ده تعقیب ایتدیکندن (تا ـ تونغ ـ فو Ta-toung-fou) طریقیله چینه کیردی . شهرك مدافعه‌سنه مأمور اولان چین ضابطنی اتلاف ایله بر چوق اسیر واموال آله‌رق کیری چکلدی . عینی سنه‌نك کوز موسمنده (تا ـ یوئن Ta-youen) طرفلرینه آقین ایتدی .

تانژو ، چینك بو آقینلره قارشی مقابله ایتمه‌مسندن جسارتله ایرته‌سی سنه اوتوز بیك سواری ایله (تا ـ تونغ ـ فو) یی کچه‌رك (یه‌ن ـ غان ـ فو Yen-gan-fou) اوزرینه کیتدیکی کبی غرب خدیوینی ده (اورتوس) ك استیلاسنه مأمور ایلدی . غرب خدیوی ، چینلیلری هیچ سومیوردی . (اورتوس) ه کیرر کیرمز، بورانك استردادینی متعاقب چینلیلر طرفندن انشا ایدلمش اولان مستحکم شهرلری کاملاً تخریب ایتدی . قویونلو اقینلرینه قارشی قویمق اوزره بورالره اسکان ایدیلمش اولان خلقی قلیجدن کچیردی [ق . م ١٢٥] .

غرب خدیوینك کوستردیکی شدت، چین سراینده بیوك برتأثیر حصول ایتدیکی کبی کرك تانژونك وکرك غرب خدیوینك ایکی قولدن متصل ایلریلمه‌لری ده اورته‌لغی بحق تلاشه دوشوردی . ایمپراطور مختلف جنراللر قوماندهسی آلتنده بونلره قارشی یوز بیك کشیلك بر اوردو کوندرمکه مجبور اولدی . اوردو باش قوماندانلغی (کیون ـ چین) تانژو زمانندهکی موفقیتلریله اشتهار ایدن جنرال (غوئه‌ی ـ تسینغ Goei-tcing) ه تودیع ایدیلمشدی .

غوئه‌ی ـ تسینغ ، چین سراینی اك زیاده تلاشه دوشورمش اولان غرب خدیوی اوزرینه یورودی . (اورتوس) خطه‌سندن حدودلری کچه‌رك قویونلو اولکه‌سنده آلتی یدی یوز (لی Li) قدر ایچریلره صوقولدی. عسکرینی غرب خدیوینی خبری اولقسزین اوردوکاهنده احاطه ایده‌بیله‌جك صورتده سوق و مختلف قوللره آییردی . کیجه‌نك اثناسنده آنسزین قرارکاهی باصدی . غرب خدیوی ، اك کزیده سواریلریله قاچه‌رق کندیسنی قورتاره‌بیلدیسه‌ده بوتون اوردوکاهی چینلیلرك أله دوشدی [ق . م ١٢٤] . چینلیلر خدیوك افراد عائله‌سی وبر چوق ارکان وامراده داخل اولمق اوزره اون بش بیك کشی‌یی اسیر ایتدیلر [١] .

Sse-ki [١]

قویونلولر ، چین اوردولرینك کندی اولکه‌لرینه کیرمك جسارتنده بولنه‌جقلرینه احتمال ویرمیورلردی . بو سببدن چینه کیردکلری زمان پك زیاده احتیاطکارانه حرکت ایتدکلری حالده کندی مملکتلرنده هر درلو احتیاطی الدن براقیور ، چین طرفندن بر برهجومه معروض قاله‌جقلرینی خاطرلرینه بیله کتیرمیورلردی .

فی‌الحقیقه (مه‌ته) و (لاءوشانغ) زماننده چینلیلر بو جرئتکارلغی کوسترمه‌مشلردی. فقط ، (کیون ـ چین) تانژونك اواخر حکومتنده داخلی اغتشاشلرینی تسکین ایتمش اولان چینلیلر، داها زیاده قوتلنمش، (غوئه‌ی ـ تسینغ) و (چانغ ـ کیان) کبی جنراللر قویونلولرك داخلی وضعیتنی داها أیی تدقیق ایتمش اولدقلرندن آرتق اودرجه قورقمیور- لردی . بونك ایچون اوزمانه قدر تدافعی بر وضعیتده بولونان چینلیلر شمدی تجاوزی بر وضعیت آلمشلردی . غرب خدیوینك اوغرادیغی هزیمت ، قویونلولر طرفندن ایکی سنه‌دنبری قازانیلمش اولان موفقیتلرك تأثیرینی هیچه‌ایندیردی. تانژو، کرچه بوانهزامك آجیسنی چیقارمق اوزره (تا ـ تونغ ـ فو) طرفلرینه اون بیك کشیلك بر آقینجی آلایی کوندردیسه‌ده بونلر برمقدار اسیر آلمقدن باشقه مهم برایش کوره‌مدیلر . بالعکس یوز بیك کشی ایله بونلره قارشی چیقان چین جنرالی (غوئه‌ی ـ تسینغ) ، (تا ـ یوئن ـ فو) اوزرندن حدودلری آشه‌رق تصادف ایتدیکی قویونلو قوتلرینی تارومار ایتدی . اون بیك اسیر آلدی [ق . م ۱۲۳] .

چینلیلر ، غرب خدیوینك هزیمتی اوزرینه قوتی خیلی صارصیلمش اولان تانژویه ، بودفعه قطعی برضربه‌ایندیرمك، قویونلولرك متوالی آقینلرینك اوکنی آلمق ایستیورلردی. بو مقصدله جنرال (سین Sin) وجنرال (کین Kin) اداره‌سنده ایکی اوردو داها کوندریلدی . بواوردولر موفقیتله ایلریله‌ین (غوئه‌ی ـ تسینغ) ك قوتنه التحاق ایده‌جك وبرلکده تانژویه صوك وقطعی برضربه ایندیره‌جکلردی. فقط (ییشی) تانژونك بصیرتی سایه‌سنده چین سراینك بوپیلانی موفقیته اقتران ایده‌مدی. تانژو، بو ایکی جنرالك یولنی کسه‌رك (غوئه‌ی ـ تسینغ) له برلشمه‌دن اول اونلری محاربه‌یه اجبار ایتدی . آقشامه قدر دوام ایدن قانلی جدال ، چین عسکرینی بیتاب براقدیغندن ، جنرال (سین Sin) اوردوسیله برابر تانژویه تسلیم اولدی . جنرال (کین Kin) ایسه عسکرینی قویونلولرك قارشوسنده براقه‌رق فرار ایلدی [۱] .

---

[۱] Kang-mo

بومظفریت وبالخاصه جنرال (سین)ك التجاسی ، قویونلولر ایچون ، پارلاق بر موفقیت ایدی. تانژو، بوظفرك نشئه‌سیله ایرتسی سنه‌ده (پاعو ـ غان ـ چه‌ئو Pao-gan-tcheau) یه بر قاچ آقین اجرا ایلدی [ق . م ۱۲۲] . فقط بو موفقیتلر ، ظاهری و دوامسز شیلردی. حقیقت حالده، هان ایمپراطورلری قویونلولرك ضررینه اوله‌رق متمادیاً اکتساب قوت ایدییورلردی .

اولجه غربه، (یوئه ـ جی)لر نزدینه کونده‌ریلمش اولان (چانغ ـ کیاعو Tchang-kiao)، یینی تانژونك اوائل جلوسنده‌کی قارغاشه‌لقلردن استفاده چینه صیویشه‌ه بیلمش ، غربده‌کی اقوام حقنده ایمپراطوره مفصل بر لایحه تقدیم ایتمشدی .

چانغ ـ کیاعو ، ممالك غربیه‌نك وضعیت سیاسیه و جغرافیه‌سنی ، اوراده ساکن اقوامك عاداتی ، ییتیشن محصولاتك نوعی ایدن انی‌یه تدقیق ایتمش ، لایحه‌سنه بوخصوصلرده‌کی تتبعات ومشاهداتی تمامیله درج ایتمشدی .

چینلیلر او زمانه قدر ، کندی حدودلری خارجنده‌کی ممالکده یاشایامیه‌جقلری قناعتنده بولنیور، خارجده توسیع نفوذ وفتوحات پیشنده قوشمیورلردی . ایمپراطورلر، بوتون مساعئ عسکریه‌لرینی داخلده آسایشی محافظه وشمالدن وقوعبولان آقینلره قارشی مقابله ایتمکه حصر ایدییورلردی .

حالبوکه ، (چانغ ـ کیاعو)نك لایحه‌سی چین سراینك بو عنعنه‌دار سیاستنی تبدیل ایته‌یرمشدی . او زمانه‌قدر تدافعی برغایه تعقیب ایدن ابن سما ایمپراطورلغی بو لایحه‌دن صوکره تجاوزی برسیاست تعقیبنه، قویونلولره عائد ممالکه برابر، غربده‌کی اولکه‌لری‌ده چینه الحاق ایتمکه قرار ویرمشدی .

چین سراینك بوقراری وقوعات آتیه‌نك انکشافنه سبب مستقل اولدی . او زمانه قدر کندی حدودلرینی محافظه‌دن باشقه بر مقصد تعقیب ایتمه‌ین چینلیلر ، تجاوزی بر وضعیت آلدیلر .

ایمپراطور (وو ـ تی Vou-ti) ، مشهور جنراللرندن (کیو ـ پینغ Kiu-ping) ی ، قویونلو اولکه‌سنده حرکات عسکریه اجراسنه مأمور ایتدی . کیو ـ پینغ ، اون بیك عسکرله (شنسی) دن چیقه‌رق شمال غربی استقامتنده ایلرلیه‌مکه باشلادی . قویونلولرك تصادف ایتدیکی بر فرقه‌سیله اون کون چارپیشدقدن صوکره بونلری پریشان ایده‌رك (قان ـ چه‌ئو Kan-tcheou) نك جنوبنده‌کی (یه‌ن ـ شی Yen-chi) طاغنی آشمغه

موفق اولدی . اوراده کوچوك برقرال یاقالهدی [١] . چین جنرالی، کرك قویونلولری وکرك غربده‌کی دیکر قوملری تدهیش ایتمك فکریله ، پك وحشیانه حرکت ایدییوردی . (یه‌ن ـ شی) طاغی اوکنده‌کی محاربه‌ده ألده ایدیلن اسیرلری باربارجه‌سنه بوغازلاتدی [ق . م ١٢١] .

(کیو ـ پینغ) ، عینی سنه‌نك یاز موسمنده بر چوق قوای معاونه آله‌رق قویونلو اولکه‌سنك ایچریلرینه قدر صوقولمغه باشلادی . (کیو ـ یه‌ن Kiu-yen) شهرینی کچه‌رك (سو بونور Sobo-nor) کولنه یاقلاشدی . کوچوك (یوـئه‌چی)لر مملکتنی و (کی‌ـلیه‌ن Ki-lien) طاغلرینی طولاشدی [٢]. بورالرده اوتوز بیك قدر اسیر آلدی . تانژو طرفندن بو حوالینك مدافعه‌سنه مأمور ایدیلمش اولان (هوئن ـ سیه Hoen-sie) و (هیه‌ئو ـ تو Hieou-tou) اسمنده‌کی قوماندانلرك لاقیدیسی (کیو ـ پینغ)ه بو موفقیتلری تأمین ایتمشدی .

چین جنرالی (کیو پینغ) قویونلولر اولکه‌سنه صوقولورکن تانژوده بالمقابله (شانسی) ایالتنده‌کی (تای ـ یوئن) دن چین ایچریلرینه براوردو کوندردی . بونلر بر چوق اسیر آلدیلر . تانژونك شرق خدیوی ایسه ، (په‌چیلی) ایالتنه کیره‌رك (یونغ ـ پینغ ـ فو Yung-ping-fou) بلده‌سنه قدر ایلریلدی .

ایمپراطور (وو ـ تی) مملکتنك اڭ معمور اقسامنك استیلا تهلکه‌سنه معروض قالدیغنی کورنجه، چینك اڭ مشهور جنراللرندن اولان (لی ـ قوانغ Li-kouang) ایله (چانغ ـ کیاعو Tchang-kiao) یی شرق خدیوینه قارشی کوندردی [٣] . بو ایکی جنرال ، په‌چیلیده

[١] چین وقعه نویسلری بوکوچوك قرالك بر آلتون هیکله طاپدیغنی تصریح ایتمش وبونك، هندستاندن انتشار ایدن بودا مذهبنك مؤسسی اولان (فو) نك هیکلی اولمسی ظننده بولنمشلردر. بودا مذهبنك قویونلولر آره‌سنه پك ایرکن صوقولمش اولدیغنی کوسترن بو قید حائز اهمیتدر .

[٢] اولجه کورولدیکی اوزره (لاءو شانغ) تانژو طرفندن یوردلرندن طرد ایدلمش اولان (یوئه ـ چی) لرك قسم کلیسی ماوراءالنهر طرفلرینه کیتمش ، کوچوك بر قسمی‌ده (تبت)ك شمالنده‌کی جبالدن (کی ـ لیه‌ن Ki-lien) طاغلری طرفنه چکلمشلر ، کوچوك (یوئه ـ چی) لر نامنی آلمشلردی . کوچوك (یوئه ـ چی) لر قویونلولره تابع بولونیورلردی . چینلیلر (Ki-lien) نامنی ایکی طاغه ویرمشلردر . بونلردن بریسی، (شنسی) ایالتنك منتهای غربنده و (قان ـ چه‌ئو) جوارنده‌کی طاغدر . بوراده ذکر ایدیلن دیکری، (هامی) نك شمالنده اولوب کاشغره قدر بر سلسله تشکیل ایدر .

[٣] بوایکی جنرالدن (لی ـ قوانغ) ، هیونغ ـ نولرك (اوچارباشبوغ) دیدکلری قوماندان، (چانغ ـ کیاعو)ده یوئه‌چیلر نزدینه سفیر کیدن واون سنه قدر قویونلولرك تحت توقیفنده قلان جنرالدر.

(يونغ ـ پينغ ـ فو) يولني طوته‌رق شرق خديوني انهزامه اوغرتديلر . فقط بو موفقيت توالی ايده‌مدی. قويونلو قوماندانلرندن بری فرصت دوسوره‌رك (لی ـ قوانغ) اوردوسنی باصدی . دورت بيك نفردن عبارت اولان بو قوتك نصفنی قتل ونصف ديكرينی ده اسير ايتدی . متعاقباً (چانغ ـ كياعو) اوردوسی ده عينی طالعه اوغرادی [١] .

اوته‌دنبری چينده پك زياده شهرت قازانمش اولان بو ايكی جنرالك هزيمتلری چين سرايني دهشت ايچنده براقشدی . درحال ، جنراللرك اعدامنه حكم اولندی . فقط ، بونكله تهلكه‌نك اوكی آلنمش اولميوردی . چونكه پەچيلی وشانسی ايالتلری قويونلو سواريلرينك آقينلرينه آچيق قالمشدی .

(ييشی) تانژونك بر تدبيرسزلكی وضعيتی آلت اوست ايتمه‌مش اولسيدی ، چين ايمپراطوری يا صلح طلبنه مجبور قاله‌جق وياخود پەچيلی ، شانسی وشنسی ايالتلرندن واز كچه‌جكدی. حالبوكه، تانژونك رويتسزلكی چينی بو ورطه‌دن قورتارديغی كبی قويونلولری ده پك بويوك ضايعاته اوغراتدی .

شويله‌كه : (ييشی) تانژو ممالكنك غرب طرفلرينك اداره‌سنی توديع ايتديكی (هوئن ـ سيه Hoen-sie) و (هيه‌تو ـ تو Hieou-tou) اسمنده‌كی قوماندانلرك (كيو ـ پينغ) ه قارشی لايقيله مدافعه ده بولنمدقلری المری سوره‌رك بونلرك اعدامنه تشبث ايلدی .

[١] مغلوب اولان (لی ـ قوانغ) ايله (چانغ ـ كياعو) ، محاكمه اولوندقلرنده وطنه اهانتلری ثابت اوله‌مدی. معمافيه، چين قانونی موجبنجه ينه رتبه‌لری رفع اولنه‌رق اعدامه محكوم ايديلديلر . بونكله (لی ـ قوانغ) ايكنجی دفعه اعدامه محكوم اوليوردی . (لی ـ قوانغ) چينی پك چوق تهلكه‌لردن قورتارمش اولديغی كبی (چانغ ـ كياعو) ده مشهور لايحه‌سيله هان ايمپراطورينك حرصنی تهييج ايتمش ، بو حربك آچيلمه‌سنه سبب اولمشدی . ايلريده كوروله‌جكی اوزره هان سلاله‌سنك نفوذينك ماوراءالنهر طرفلرينه‌قدر انتشارينه باخاصه بو لايحه سبب اولمشدر . بو جنراللردن هر ايكيسی ده وطنلرينه پك مهم خدمتلر ايفا ايتمش اولدقلری حالده ينه اعدامه محكوم اولملری چين قانونلرينك مغلوب جنراللر حقنده نه‌قدر مرحمتسز اولديغنی كوسترر . قانونك مغلوب اولان جنراللر حقنده بلا قيد وشرط بو قطعيتی چينی بر چوق دفعه مدهش ولاكتلردن قورتارمشدر . معمافيه ، بونلرك غيرتلرنی صرف ايتدكاری حالده ينه مغلوب اولان جنراللردن بعضيلرينك قانونك بو شدتندن ناشی يا انتحار ويا قويونلولره التحاق ايتمش اولدقلری كوروليور . اعدامه محكوم اولان ورتبه‌لری رفع ايديلن (لی ـ قوانغ) ايله (چانغ ـ كياعو) برچوق پاره ويره‌رك عمر اعدامدن قورتولمش ، همده رتبه‌لرينی تكرار كيری آله‌بيلمشلردر . قانونك شدتنه قارشی بو حل، شبهه‌يوق‌كه چين اداره‌سی ايچون بويوك بر رزالتدی .

حربی نتیجه‌لندیردکدن صوکره یاپیلمه‌سی اقتضا ایدن بوحرکتك حرب اثناسنده اجراسی معقول برشی دکلدی . تانژو بونی دوشونه‌مدی . حالبوکه بونلر ، تانژونك تصمیمندن خبردار اولدقلرندن چین ایمپراطورینه التجایه قرار ویردیلر. کرچه قرارلرینی اجرا ایتمه‌دن اول آره‌لرینه نفاق دوشه‌رك (هوئن - سیه) رفیقنی اعدام ایتدیسه‌ده بوحال، قرارك موقع اجرایه قونولماسنه مانع اوله‌مدی . (هوئن - سیه) اعدام ایتدیکی (هیه‌ئو - تو) نك اداره‌سنده‌کی عسکری‌ده کندی حمایه‌سنه آله‌رق قرق بیك کشیلك برقوتله چینه طوغری چکلدی .

چین وکلاسندن بعضیلری، مملکتلرنده‌قحط بولوندوغی برزمانده، اساساً چینه‌دشمن اولان قرق بیك کشینك اعاشه وحمایه‌سنی درعهده ایتمکه موافقت کوسترمدیلرسه‌ده ، ایمپراطور بونلرك حمایه‌سی سایه‌سنده قازانیله‌جق منافعی ایلری سوره‌رك ملتجیلری حسن صورتله استقبال ایلدی. اشیالرینی نقل ایتمك اوزره برچوق آرابه‌لر کوندردی. (هوئن - سیه) یی (کوآ - چه‌ئو Kua-tcheou) طرفلرنده اسکان ایلدی [ق . م ۱۲۱] .

(هوئن - سیه) نك چینه التجا ایده‌رك (کوآ - چه‌ئو) حوالیسنده اسکان ایدیلمه‌سی قویونلولر ایچون ایکی جهتله مضر اولدی . تانژو ، بو یوزدن (شنسی) یه طوغری بعضی حوالی‌یی غائب ایتدی . (هوانغ - هو) نهرینك غربندن (لوپ) کولنه قدر امتداد ایدن اراضی ، کاملاً چینلیلرك تحت حاکمیتنه کیردی .

(ییشی) تانژو ، بو آغیر ضررك آجیسنی قورتارمق ایچون (یونغ - پینغ - فو Yung-ping-fou) طرفلرینه اون بیك کشیلك بر آقینجی قوتی کوندردیسه‌ده بونلر بعضی تخریبات یاپمقدن باشقه برشیئه موفق اوله‌مدیلر [ق . م ۱۲۰].

قویونلو تانژولغنده آرتق اثر انحلال کورولمکه باشلامشدی . (هوئن - سیه) نك چینه التجاسی بو علائمدن ایدی . چین سرایی ایسه ، هرحالده تانژولغی دەویرمك قویونلو اولکه‌سی‌ده داخل اولدیغی حالده (جیحون) و (سیحون) بویلرینه قدر امتداد ایدن قطعهٔ وسیعه‌یی ایمپراطورلغه ربط ایتمك عزمنده بولونیوردی .

ایمپراطورك بو مقصدینی و (هوئن - سیه) نك چینه التحاقندن صوکره تانژونك نه‌قدر ضعیف دوشدیکنی تقدیر ایدن ملتجی جنرال (سین Sin) ، (ییشی) تانژویه غوبی چولنك شمالنه چکلمه‌یی توصیه ایلدی . جنرال سین ، چین اردولرینك ، بویوك چولی کچمك زحمتنه قاتلانمیه‌جقلری ظننده بولونیوردی. حالبوکه ، بو جنرال آیریلدقدن

صوكره چین سیاستنده پك بویوك تحولات وقوعه كلمش ، هان امپراطوری ، هرچه باد آباد ، قویونلولرك احتاسنی غایه ایدینمشدی .

تانژونك چولك شماله چكلمش اولمسنه رغماً امپراطور الك مشهور جنراللرندن (غوئه ی- تسینغ Goei-tcing) و(كیو - پینغ Kiu-ping) ی تاتارستانده حركات عسكریه یه مأمور ایتدی . هر برینك معیتنده اللی بیك كشی بولونیوردی .

غوئه ی - تسینغ ، جنرال (سین) له (تانژو) نك تخمینلری خلافنه اوله رق غوبی چولنی كچدی [۱] . تانژو ، چین اردوسنك مواصلتندن خبردار اولنجه ، كندی اوردوسنك آغیرلقلرینی آرقه ده براقه رق گزیده عسكرلریله جنراله قارشو كیتدی . طرفین ، بر كون صباحدن آقشامه قدر شدتله حرب ایتدیلر . آقشامه طوغری بر روزكار چیقه رق ، قوملری قویونلولرك اوزرینه آتدی . چینلیلر بوندن بالاستفاده قویونلولری احاطه ایلدیلر . تانژو ، وضعیتك وخامتنی واوردوسیله برابر اسیر اولمق تهلكه سنی كوره رك شایان حیرت برجرأتله چین اوردوسنك اورته سندن فرار ایتمكه موفق اولدی . آرقه سندن یتیشن برقاچ آتلی ایله شمال غربی یه طوغری قاچدی قورتولدی . چینلیلر ، صباحه قدر تعقیبه دوام ایتدیلرسه ده یاقالامغه موفق اوله مدیلر .

(یبشی) شخصاً بومدهش ورطه دن كندیسنی قورتاره بیلدیسه ده اطرافی چوریلمش اولان قویونلو اوردوسی پك بویوك ضایعاته اوغرادی . یالكز تلف اولان عسكرك مقداری اون طقوز بیك نفره بالغ اولویوردی .

معه ته تانژو زماننده‌نبری قویونلولر ایلك دفعه اوله رق بوقدر الیم ضایعاته اوغرامشلر ، بو درجه تهلكه لی بر موقعه دوشمشلردی . بو فلاكت ، تانژونك چینده وقوعبولان تبدلی نظر اعتباره آلمامسنك جزاسی ایدی . قویونولر ، حالا چینلیلرك حدودلردن

[۱] چینلیلر ، بی پایان برقوم صحراسی اولان غوبی چولنه (هان-های Han-Hai) ویا (شامو Cha-mo) نامنی ویریرلر . غربدن ویا شمالدن چینه كیده جك سیاحلرك غوبی چولنی كچه بیلمه لری ایچون اوچ یول واردر . بونلردن برنجی یول ، (په - كینغ) لك شمال عرضنده اوتوز ایكنجی عرض درجه سنده در . ایكنجیسی (هامی) نك شرقنده نیبت حدودنی اوزرنده اوتوز ایكنجی عرض درجه سنه طوغریدر . اوچونجی طریق ایسه (شنسی) و (سو - جه ئو So-tcheou) ایالتلرینك غربنده در . بو اوچ طریق ، تاتارستاندن اینه رك چینك شمالی تحدید ایدن طاغلرله برلشن سلسله لری تعقیب ایتدیكندن كاروانلر حیوانلری ایچون ایجاب ایدن اوت وصویی مبذولاً بوله بیلیرلر . جنرال غوئه ی - تسینغ ، تانژو اوزرینه اجرا ایتدیكی حركات عسكریه ایچون برنجی یولی تعقیب ایلمشدی .

خارجه چیقمق جرأتی کوسترەمیەجکارینی ظن ایدیورلر ، غونی کندیلرندن باشقه هیچ برملتك کچەمیەجکی قناعتنده بولونیورلردی .

جنرال (غونەی ـ تسینغ) ه قارشی لزومی قدر حاضرلقده بولونمامسی بو قناعتك برنتیجەسی ایدی . حالبوکه ، ایمپراطور (وو ـ تی) ، چین سیاستنه بر وضعیت تجاوزکاری ویرمش ، چینلیلر چولدن کچن یوللری آچه اوکرنمشلردی . غونەی ـ تسینغ بیله موجود اوچ یولدن برنجیسنی تعقیب ایدەرك تانژو اوزرینه آتیلمشدی .

(ییشی) تانژونك جنرال (غونەی ـ تسینغ) ك اوکندن فراری ، قویونلو توکتنك مقدمهٔ انحلالی اولمش ، اوزمانه قدر مدافع موقعنده قالان چین تجاوزه کچمشدی . بو وقعەدن صوکره بعض اهمیتسز موفقیتلر برطرف ایدیلیرسه ، دائما چینلیلر موفقیتدن موفقیته قوشمش ؛ قویونولر ایسه ، خارجدن کلن صدمەلر ، داخلده چیقان اغتشاشلرله اولا انقسامه ، ونهایت بوس بوتون انقراضه سوروکلنمشلردر .

بوپارلاق موفقیتك ویردیکی نشئەایله داها زیاده جرأت قازانان جنرال(غونەی ـ تسینغ) ، شماله طوغری ایلریلەمکده دوام ایلدی . ملتجی جنرال (سین) ك توصیەسیله تانژو طرفندن (تیەن ـ یەن) طاغی جوارنده تأسیس ایدلمش اولان شهره قدر کیتدی .

(غونەی ـ تسینغ) بوصورتله شانلی ظفرلر پیشنده قوشارکن جنرال (کیو ـ پینغ Kiu-ping) ادارەسندەکی ایکنجی اوردوده (تا ـ تونغ ـ فو) طریقیله تاتارستانه کیرمش ، (اورتوس) ك شمال غربیسندەکی (لانغ ـ کیو ـ سیو ـ شان ـ آلین Lang-kiu-siu-chan-alin) طاغنه قدر ایلریلەمشدی . شرق خدیوی ، بواوردونی توقیف ایتمك ایستدیسەده وقوعه کلان حربده قویونلولر اولکندن داها الیم و عاقبت اعتباریله داها زیاده تهلکەلی بر هزیمته اوغرادیلر . مقتول واسیر اولەرق یتمش بیك نفوس ضایعات ویردیلر . بومحاربەده چینلیلرده برچوق آت غائب ایتمش اولدیلر [۱] .

تانژو فرار ایتدکدن صوکره ، بر چوق زمان میدانه چیقمغه جسارت ایدەمدی . صاقلاندی . بر طرفدن متوالی موفقیتلرله ایلریین دشمنك تهدیدی ، دیکر طرفدن تانژونك اورتادن غائب اولمسی قویونلولری بوس بوتون شاشیرتدی .

داخلدەکی آنارشی‌یه نهایت ویرمکه ، متعرض دشمنه قارشی قوای ملیەیی بر سنجاق

[۱] Kang-mo ، Sse-ki و Lie-tai-ki-su

آلتنه طوپلامغه قطعی براحتیاج واردی. ایلری گلن امرا عقد ایتدکلری برقورولتای ده، (یه‌ئو ـ قو ـ لی ـ وانغ Yeou-ko-li-vang) ی تانژو لغه انتخاب ایلدیلر [١] .

فقط، برمدت صوکره تانژو میدانه چیقدی. خلق ینه کندیسنه عرض انقیاد ایلدی. (یه‌ئو ـ قو ـ لی ـ وانغ) ده اسکی مأموریتنه دوندی .

متوالی هزیمتلر، قوبونلولری پك زیاده صارصمش، فجیع فلاکتلره چارپمشدی . . (یشی) تکرار موقع اقتداره گچنجه، موجود قوتله چینلیلره مقاومت ایتمك ممكن اوله‌میه‌جغنی آکلایه‌رق، بوتون تبعه‌سیله برابر، تماماً غوبی چوللك شمالنه چکلدی . چولك جنوبنده، سنه‌لردنبری قوبونلو حاکمیتی آلتنده بولنمش اولان حوالی، بو صورتله چینلیلره ترك ایدیلمش اولدی .

بو اثناده چین ایمپراطوری فتوحاته دوام ایتمك اوزره معظم براوردو حضار ایتدیکی کبی، هر احتماله قارشی حدودلری مدافعه ایتمك اوزرده آیریجه اللی آلتمش بیك کشیلك برقوت طوپلایه‌رق شماله گوندردی . تانژو ایچون صلح ایسته‌مکدن باشقه چاره خلاص یوقدی . هرایکی طرفك وضعیت وقوتنی داها ای تقدیر ایدن ملنجی جنرال (سین) ده متصل تانژویه عقد صلحه تشبث ایتمکی توصیه ایدییوردی . تانژو، جنرال (سین) ك تنسیبی وجهله چینه، مصالحه تکلیف ایتمك اوزره برهیئت گوندردی .

فقط ، اولجه، تانژونك گوندردیکی سفیرلره قارشی نه یولده احترام ایده‌جکلرینی شاشیران چینلیلر ، غلبه‌نك ویردیکی نشئهٔ غرور ایله بو دفعه گیدن ایلچیلری پك بارد نه قبول ایتدیلر . چینلیلر، قوبونلولری آرتق مستقل بر دولت طانیمق ایسته‌میور، معظم ایمپراطورك بو اساس دائره‌سنده قوبونلولرله صلح مذاکره‌سنه گیریشه‌میه‌جکنی بیلری سوییورلردی . چین وکلاسی، برچوق استغنادن صوکره قوبونلو ایلچیلرینه، تانژو ایمپراطوره عرض تابعیت ایدرسه، قصورلرینك عفو ایدیله‌جکی وحرکات عسکریه‌یه ختام ویریله‌جکی یولنده برجواب ویردیلر. ایلچیلری گری گوندردیلر. ایمپراطور نامنه تانژویه عینی تکلیفده بولنمق اوزره کندیلری ده تانژو نزدینه برضابط اعزام ایلدیلر .

قوبونلولر، گرچه متوالی برقاچ هزیمته اوغرامش، پك چوق ضایعات ویرمش، عددتا

[١] (یه‌ئو ـ قو ـ لی ـ وانغ Yeou-ko-li-vang) ، هیونغ ـ نو صرایلرنده برنجی درجه‌ده بولنان قوماندانلردن برینه مخصوص برعنوان ایدی. بودفعه تانژولغه انتخاب اولنان ذاتك بو عنوانی حائز اولان قوماندان اولدیغی آکلاشیلیور .

پریشان اولمشلردی. بونکله برابر هنوز سنه‌لردنبری تهدیدلری آلتنده بولوندوردقلری چین ایمپراطورلغنک تابعیت تکلیفنه بویون اکه‌جك بر حاله کلمه‌مشلردی .

بو تکلیف، قویونلولرك غرور مللیرینی پك زیاده تهییج ایتدی. تانژو، ایمپراطورك کوندردیکی ضابطی حبس ایتدیردی . ایمپراطور طرفندن عینی تکلیف ایله کونده‌ریلن ایکنجی بر ضابطك‌ده بوینی کسدیردی .

تانژونك کان آدمی اعدام ایتمسی صلح امیدلرینی کوکندن سوکمش اولدی . چین ایمپراطوری قویونلولره قارشی کوندردیکی اوزره بویوك بر اوردو حاضرلامغه باشلادی. اوردونك قوماندانلغنی‌ده قویونلولرله برچوق محاربه‌لرده بولنه‌رق اورته آسیانك وضعیت ارضیه‌سنی ، تانژونك قوتنی ، قویونلولرك طرز محاربه‌لرینی پك ایی اوکرەنن جنرال (کیو ـ پینغ Kiu-Ping) ه تودیع ایلدی [ق . م ۱۱۷] .

چینلیلر ، بوسفردن پك بویوك نتیجه‌لر امید ایدییورلردی . فقط ، او اثناده جنرال (کیو ـ پینغ) بردنبره وفات ایتدیکندن اوقدر امیدلر بسله‌نیلن بو سفر عقیم قالدی . ایمپراطور، تانژویه قطعی برضربه ایندیرمك عزمنده اولدیغندن بودفعه، تدابیر سیاسیه ایله قویونلولری بوس‌بوتون ضعیف دوشورمك ، اونلره یکی دشمنلر چیقارمق چاره‌لرینی آرامغه ، قویونلولرك غربنده‌کی قوملرله اتفاقلر عقد ایتمکه چالیشدی .

او اثناده قویونلو اولکه‌سنك غربنده بولنان قوملر تانژودن ممنون دکللردی . قویونلولرك بویوندوروغندن چیقمق ایچون برفرصت بکلیورلردی. حتی برقسمی (هوئن ـ سیه) نك چینه التجاسندن جرأت آله‌رق ، تانژونك حکمیتنی سیلکوب آتمشلردی . بونلرك اك قوتلیلری او اثناده (ایلی) بویلرینه حاکم اولان (ووسونلر) ایدی [۱] .

چین ایمپراطوری ، غربده‌کی قوملرك بوحالت روحیه‌سندن استفاده ایتمك ، بونلری تانژویه قارشی عصیان ایتدیرمك ایستیوردی . بوقوملرك اك قوتلیسی اولان ووسونلر (ییثی) تانژونك هجومنه اوغرامش اولدقلرندن حکمدارلری (کوئن ـ می Kuen-mi) قویونلولره قارشی دزین بر کین بسلیوردی . غرب طرفلرینی طولاشه‌رق اورالرده‌کی قوملرك وضعیت وتمایللرینی اوزون اوزادی‌یه تدقیق ایتمش اولان جنرال (چانغ ـ کیاعو) ایمپراطوری، قویونلولری صارصمق ایچون؛ غرب سیاستنه بویوك براهمیت ویرمکه تشویق ایدوب طوریوردی .

---

[۱] برنجی کتابك (ووسونلر) بحثنه مراجعت .

چانغ ـ کیاعو ووسونلری چینه التجاایدن (هون ـ سیه) نك مملکتنه یعنی (قان ـ چه‌ئو Kan-tcheou) و (سو ـ چه‌ئو Ssu-tcheou) طرفلرینه جلب ایده‌رك اورالرده یرلشدیرمکی بو صورتله چینله تماسده بولنه‌جق اولان بوقومی تجهیز ایده‌رك قویونلولر اوزرینه سوق ایتمکی توصیه ایدییوردی .

چانغ ـ کیاعو ، متمادیاً غرب وجنوبدن یوئه‌چیلرك هجوملرینه اوغرایان ووسونلرك ایمپراطورطرفندن وقوعبوله‌جق بویله‌برتکلیفی همان‌قبول ایده‌جکلرینی‌شبهه‌سز کوریوردی. ووسونلر، بردفعه چینك غرب حدودلرنده یرلشدکدن صوکره قویونلولرك قورقوسندن بالمجبوریه چینه مربوط قاله‌جقلر، چینلیلرده اونلری کندی منفعتلری حسابنه قیردیروب شانلر، ظفرلر قازانه‌جقلر، تانژولرك مملکتلرینه‌اولان آقینلرینی طوردورمش‌اوله‌جقلردی.

قویونلولر،شمال‌غربی‌طرفندن آقین‌یاپمق ایستدکلری زمان ووسونلرك اراضیسندن کچمك مجبوریتنده قاله‌جقلرندن، اولا بوقوتلی قوم‌ایله چارپیشه‌جقلر وطبیعی چینه‌کچه‌میه‌جکلردی.

(چانغ ـ کیاعو) نك بوپارلاق پروژه‌سی ، ایمپراطور طرفندن کمال اهمیتله نظراعتباره آلنه‌رق تطبیقی کندیسنه حواله اولوندی . اولجه رتبه‌لری رفع اولنه‌رق اعدامه محکوم ایدیلمش اولان (چانغ ـ کیاعو) ، بوصورتله تکرار صحنهٔ سیاسته چیقدی . ایمپراطورك سفیری صفتیله برچوق هدایا حاملاً ووسونلر نزدینه کیتدی [ق . م ١١٥] .

ووسون حکمداری چینك‌مقصدینی‌پك‌کوزل کشف ایتدیکندن کندیسنی‌چینلیلره‌آغیر صاتمق ایسته‌دی. چین سفیری طرفندن قویونلو تانژولرینه قارشی ایفاسی معتاد اولان مراسم احترامیه‌نك کندی حقنده‌ده ایفاسنی ایسته‌دی . چانغ ـ کیاعو ایسه ، ووسونلری شیمارتمامق ایچون عادی برسلام ایله اکتفا ایتمك ایستیوردی . ایمپراطورك ایلچیسی داها ایلك مرحله‌ده بویوك برمشکل قارشوسنده قالمشدی . فقط، هر ایکی طرفده حادثه‌یی طاتلیلقله قپاتمغه طرفدار بولونیورلردی .

ووسون قرالی، چیندن کلن آغیرهدیه‌لری قاچیرمامق ایستیور، چانغ ـ کیاعو ایسه، ووسونلری چین طوزاغنه دوشورمکه چالیشیوردی. چانغ ـ کیاعونك ، هدیه‌لری کیری کوتوره‌جکی تهدیدی اوزرینه ووسونلر یومو‌شادیلر . نهایت اویوشولدی .

چانغ ـ کیاعو ، هدیه اوله‌رق کتیردیکی اوکوزلری ، قویونلری، قیمتدار وسوسلی البیسه‌لری، ووسون قرالنه وایلریکلن امرایه توزیع‌ایتدی . مقصد سفارتی اکلاتدی . قویونلولره قارشی چینله عقد اتفاق ایدیلمسنی تکلیف ایتدی .

فقط، بو اثناده (ووسون) قراللغی قازغانمق ایچنده بولونیوردی . قرالك اوچ اوغلی بربرلری علیهنه مخاصماته کیریشمشلردی . (کوئن ـ می) ، مملکتی هرج ومرج ایچنده بولندیغی هنکامده ، چینله عقد اتفاق ایدهرك قوتلی قومشولری اولان قویونلولری علیهنه چویرمکی کندی منفعتنه موافق کورمدی . چین سفیرینك تکلیفنی رد ایتدی .

چین سرایی بویوك امیدلره دوشورمش اولان (چانغ ـ کیاءو) ، بهمه حال وو ـ سونلری قاندیرمق مجبوریتنده ایدی . (کوئن ـ می) یی قاندیرمق ایچون بك چوق وعدلرده بولندی . حتی ایمپراطورك کریمهسنی وعد ایدهجك قدر ایلری کیتدی . فقط ، چینلیلرك او زمانه قدر واوندن صوکره اقوام شمالیه رؤساسنی قاندیرمق ایچون مراجعت ایتدکلری بو چاره ، یعنی پرنسسلری پیشکش چکمهرك تأمین موفقیت سیاستی بو دفعه عقیم قالدی . وو ـ سونلر بردرلو قویونلولر علیهنه بر اتفاق عقدینه یناشمادیلر .

(کوئن ـ می) ، ایمپراطور ایچون احضار ایتدیکی بعض هدایایی ویرهرك (چانغ ـ کیاءو) یی چینه اعاده ایتدی . کندیسی ظاهرده ایمپراطوره عرض تشکر ، حقیقتده ایسه ، کیزلیجه چینك وضعیتنی ، قوتنی ، ثروتنی تدقیق ایتمك اوزره آیریجه ایلچیلر کوندردی .

چین سراینده و قدر بویوك امیدلر بسلهنیلان (چانغ ـ کیان) ك سفارتی ، هدایا تعاطیسی کبی چین ایچون هیچده کارلی اولمایان بر نتیجهدن باشقه برشی تأمین ایتمش اولمادی .

وو ـ سونلرك ، خان ایمپراطوری طرفندن وقوعبولان اتفاق تکلیفنی رد ایتملری باشلیجه اوچ سببدن ایلری کلمشدی :

١ — کوئن ـ مینك اختیارلغی ، وسرکذشت پیشنده قوشهجق بر حالده اولمامسی وبوندن باشقه اوغوللری آرهسنده مخاصمات بولونمهسی ،

٢ — وو ـ سونلرك حالا قویونلولرك قوت وسطوتلرینی پایدار عدایتمهلری وبونلردن بك زیاده قورقملری ،

٣ — چین ایمپراطورلغنك قوت وشوکتی حقنده وو ـ سونلرك واضح واساسلی معلوماتی اولمامهسی .

وو ـ سونلر ، برقاچ دفعه ضربهلرینه اوغرادقلری قویونلولردن بك زیاده قورقیورلردی . چانغ ـ کیاءونك چینك قوتی ، وتانژونك زوال سطوتی حقنده ویردیکی تأمینات بیله بو قناعتلرینی صارصهمامشدی . برقاچ مغلوبیته اوغرامقله برابر تانژونك ینه کندیلرینی ازهبیلهجکی قناعتنی بسلیورلردی [١] .

Kang-mo و Han-cgau [١]

وقوعات ، ووسونلرك تخمينى كبى چيقدى . (ييشى) تانژو ، (كوئن ـ مى) يله ايمپراطوز آره‌سنده سفرا تعاطيسندن خبردار اولور اولمز ، همان ووسونلر عليهنه حربه حاضرلانمغه باشلادى . او اثناده هنوز چين‌ده بولونان (كوئن ـ مى) نك ايلچيلرى ، قويونلولرك‌ألنه دوشمه‌مك ايچون ، عادى يولى براقه‌رق ، (تيبت) و(باقتريان) اوزرندن عودته مجبور اولديلر .

تانژونك عليهلرنده تداركاتده بولنديغى حس ايدن ووسونلر ، بويوك بر تلاشه دوشديلر . بودفعه اونلر چينه بر چوق هديه‌لرله ايلچيلر كوندره‌رك معاهده‌نك عقدينى وحكمدارلرينه برچينلى پرنسس ويرلمسنى استرحام ايلديلر .

حالبوكه ، تانژونك تداركى جدى دكلدى . ووسونلرله ديكر اقوام غربيه‌نك بر عصيان چيقارملرينه مانع اولمق مقصديله ترتيب ايديلمش بر نمايشدن عبارتدى . چونكه ، او اثناده قويونلولر حرب ايده‌ميه‌جك برحالده دكلدى . نيته‌كيم ، (ييشى) تانژو وفاتنه قدر ، هيچ برحركت عسكريه‌ده بولونمادى . ووسون قرالنه ايسته‌نيلن چينلى پرنسست كلمه‌سنده‌ده لزوم قالمدى .

(ييشى) تانژو ، اوچ سنه‌يه قريب بر مدت حكمران اولدقدن صوكره ، ملتنى پريشان وقدرتسز برحالده براقه‌رق وفات ايلدى [ق . م ١١٤]. كنديسنه اوغلى اوغو (او ـ غوئه‌ى Ou-goei) خلف اولدى .

(ييشى ـ سيه) تانژونك زمانى قويونلو سطوتنك مبدأ سقوطى عد اولنه‌بيلير . كرچه ، بو تانژودن صوكره داها بر مدت ، قويونلولرك سطوتى مجاور اقوام اوزرنده‌كى تهديدكار نفوذينى محافظه ايتمش ايسه‌ده هيچ بروقت آثار اعتلا كوسترمه‌مشدر .

(كيون ـ چين) تانژونك اواخر حياتنده غربده‌كى اقوام ايله تأسيس مناسباته چاليشان چين ايمپراطورلغى ، (ييشى ـ سيه) تانژو دورنده بو فعاليته كرمى ويرمش ، اووقته قدر قارشولرنده تيتره‌دكلرى قويونلولرك ضعيف طرفلرينى بوله‌بيلمك مقصديله پك چوق چاليشمش وموفق اولمشدر .

(ييشى ـ سيه) تانژونك شخصيتى قويونلولر تاريخنده بويوك بر اهميتى حائزدر . بو ذات ، تانژولغك تقررى زماندنبرو تأسس ايدن اصول وراثتى ييقه‌رق تخته چيقمش داها ايلك خطوه‌ده عنعنهٔ مليه‌يى ضربه‌لمشدى . بو اعتبارله ملتك بر قسمى كنديسنى غاصب تلقى ايتمشدى . غرب خديويتنده بولونان (هوئن ـ سيه) ايله رفيقنك چين

اوردولرینك ایلریلهمسنه قارشی لاقید قالملری وصوکره (هونْ ـ سیه) نك ایمپراطوره التجاسی ، بوتلقینك نتیجهسی ایدی .

(ییشی)، اکثری تانژولر کبی جسور، غیور برباشبوغدی. فقط بوتون مزیتیده آنجق بوندن عبارتدی . حالبوکه ، قویونلولرك قارشوسندهکی هان ایمپراطورلری ، چیندهکی اغتشاشلری برطرف ایتمش، برطرفدن قویونلولرك ایچریسنه دیکر طرفدن بونلرك غرب قومشولری اولان اقوام آرهسنه سفیر صفتیله مقتدر جنراللر کوندرهرك وضعیتلرینی ایجه تدقیق ایلمش، تانژولغی صارصهجق ضعیف نقطهلری کورمش، چین سیاستنه بوس بوتون باشقه براستقامت ویرمشلردی .

تجاوزی بر وضعیت آلان چین، برطرفدن تانژویه، تخمینی خلافنده اولهرق، تاتارستان ایچریلرنده قطعی ضربهلر ایندیرمکده دوام ایدرکن دیکر طرفدن ، تابع وقومشولرینیده کندی طرفنه جابه چالیشیور، قویونلولر آرهسنه تفرقه صوقمق یوللرینی آریبوردی .

حالبوکه ییشی تانژو، بوکیزلی أنتریقهلرك اوکنه کچهجکی یرده، درایتسزجه حرکاتیله چینلیلرك آماله خدمت ایتدی . (هونْ ـ سیه) و (هیهثو ـ تو) اسمندهکی غرب قوماندانلرینی، حرب اثناسنده تأدیبه قالقشدی .

قویونلو سطوتنك صارصیلمهسنده ، تانژونك جنرال (غوثهی ـ تسینغ) ه قارشی مغلوبیتندن زیاده، بوکبی درایتسزلکلرینك داها بویوك دخلی اولمشدر .

Hang-mo و Sse-ki [١]

اوغو، تانژو

ق.م ١١٤ — ق.م ١٠٥

اوغو (او ـ غونەی)، قویونلو سلطونتنك انحلالە باشلامش اولدیغی بر زمانده موقع اقتداره کچمشدی. یکی تانژو، الك بویوك تهلکەنی، بر مدتدنبری چینلیلرله غربده‌کی اقوام آره‌سنده تأسس ایدن مناسباتك، قویونلولر علیهنه اولەرق؛ ویدن کونه توسع ایتمسنده کورویوردی.

چونکه، چینلیلر غربده‌کی قوملری کندی طرفلرینه جلب ایتدکلری تقدیرده قویونلو سلطنتی پك مشکل بر موقعده قالەجقدی. بو اثناده، غربدەده مهم حادثەلر وقوعه کلیوردی. جیحون بویلرینه قدر اینن یوشیلر (یوئه ـ چیلر) سند وباقتریان جهتلرینی استیلا ایتمش، سافیکیان دولتنك صوك برنسلریله ساقالری، جنوبه طوغری (سند Indus) نهری بویلرینه سورمشلردی [١].

چینلیلر بر طرفدن (ایلی) نهری بویلرنده‌کی وو ـ سونلر، ماوراءالنهر وباقتریانده یرلشن بویوك (یوئه ـ چی)لرله دیکر طرفدنده سند نهرینك غربنده‌کی ساقالر وشرقنده‌کی (غرەقو ـ هندولر Greco-indiens) یعنی شمالی هندستانله تأسیس مناسباته چالیشدقلری کبی قویونلو اولکەسنك جنوب غربیسنده (سو ـ چەئو Sou-tcheou) و (شا ـ چەئو Cha-tcheou) طریقیلەده (لوپ) کولی حوالیسی، بخارای صغیر دینیلان بوکونکی (کاشغر)، (خوتن)، (یارکند) منطقەلریلەده مناسباته کیریشمشلردی.

(لوپ) کولی حوالیسی ایله بخارای صغیر منطقه‌سی، چینلیلرك غربله تأسیس ایتمك ایستدکلری مناسبات ایچون طبیعی بر معبر ایدی. باقتریان وسند بویلرینه کیدن چین تجارلری بورالردن کچیورلردی. بو حوالیده‌کی بش آلتی قدر کوچوك قراللقلر ایسه اوتەدنبری قویونلولرك تحت نفوذنده بولونیورلردی.

بوکوچوك قراللقلر، قویونلولره مقاومت ایده‌جك قدر قوتلی اولمدقلرندن، اونلره قارشی بویون اکمکله برابر، صوك زمانلرده عینی سببدن طولایی چینك ده نفوذی آلتنه دوشدکلرندن جنوب ایمپراطورلغنك غربله تأسیس مناسباته چالیشمه‌سنه ممانعت کوسترەمیورلردی.

---

[١] ساقالر حقنده برنجی کتابه مراجعت.

(اوغو) تانژو، ایلك اول، چینله غرب اقوامی آره‌سنده باشلایان مناسباتی سکته‌دار ایتمکه چالیشمشدی. بو اثناده چین ایمپراطورلغی جنوبده (قوشین‌شین Cochinchine) طرفلرنده برحربله مشغول ایدی. تانژو، بوفرصتدن بالاستفاده، برطرفدن انحلال ایدن قویونلو قوتی طوپلامغه، دیکر طرفدن‌ده غربده‌کی اقوامه چین تهلکه‌سنی اکلاتمغه چالیشدی. چینلیلر، جنوبده مشغول اولدقلری برقاچ سنه ظرفنده بو مساعیسنده آز چوقده موفق اولدی.

فقط، هان ایمپراطوری، اوردولرینی اشغال ایدن جنوب محاربه‌لرینه نهایت ویردکدن صوکره، ینه قویونلولری ازعاجه باشلادی. (کونغ ـ سون ـ هو Kung-sun-ho) ، (چائو ـ پو ـ نو Tchao-pou-nou) اسملرنده ایکی جنرالی تانژو اوزرینه کوندردی [ق. م ۱۱۱].

قویونلولر، اولکی تانژو زماننده غوبی چولنك شمالنه چکلمش اولدقلرندن، چین جنراللری طبیعی کیمسه‌یه تصادف ایده‌مدیلر. بیهوده یره ایصسز چولری طولاشوب طوردیلر. بو سفر، چین اوردولرینك چوللرده طولاشه بیتاب دوشمه‌سندن باشقه برنتیجه ویرمش اولمادی.

فقط، چین ایمپراطوری (مه‌ته) تانژوزماننده‌بری قویونلولرك چینلیلره ایندیرمش اولدقلری ضربه‌لرك بهمه حال انتقامنی آلمق عزمنده اولدیغندن بو دفعه بالذات ۱۸۰ بیك کشیلك براوردونك باشنه کچه‌رك تانژو اوزرینه یورودی [ق. م ۱۱۰]. (شنسی) ایالتنده‌کی (سی ـ نغان) و (یان ـ نغان) طریقیله سدچینی کچه‌رك (اورتوس) خطه‌سنه کیردی. متعاقباً (هوانغ ـ هو) نهری بویلرینه قدر ایلریله‌دی. فقط بوراده قارشوسنه قویونلولر دکل بویوك غوبی چولی چیقدی. ایمپراطور چوله کیرمکه جسارت ایده‌میه‌رك اورادن تانژویه؛ بویوك براوردو ایله تاتارستانه کیرمش اولدیغنی و کندیسنك همان عرض انقیاد ایتمسنی تکلیف ایتمك اوزره سفارتله برضابط کوندردی.

ایلچی، غوبی چولنك شمالنده تانژو ایله ملاقات ایتدی. ایمپراطورك قوتنك چوقلغندن، تانژونك بو صوغوق اقلیملرده یاشایه‌مایه‌جغندن اوزون اوزادی‌یه بحث ایده‌رك سطوت وشوکتلری آفاقی طوتان هانلره، کندیسینك‌ده عرض تابعیت ایلمسی تکلیفنده بولوندی.

(اوغو) تانژو، جلوسنده‌بری کیجه کوندوز چالیشه‌رق قویونلولرك طاغنیق قوتلرینی طوپلامش، بوکبی تکلیفلره اویله قولایجه بویون أکمیه‌جك قدر برقوت اکتساب ایتمش

اولدیغندن چینلی ضابطك بوتكلیفنه بك زیاده قیزدی . ضابطی ، داها صوغوق براقلیمه یعنی ایقال کولی طرفلرینه نفی ایده‌رك ایمپراطوره میدان اوقودی .

هوانغ ـ هو بویلرینه قدر کیدن ایمپراطور ، عسکرینك چوقلغیله تانژوبی قورقوتمق وحدن زیاده سیاستله تحت اطاعته آلمق ایستیوردی . چونکه ، بویوك بر اوردو ایله باشدن باشه بر قوم دریاسی اولان غوبی چولنی کچمك ، پك مشکل بر حرکتدی . تانژونك، تکلیفنی رد وضابطنی نفی ایتمه‌سنه قارشی هیچ برشی یاپه‌مدی. ینه چینه دونمکه مجبور اولدی . قوجه ایمپراطورك بویوك کوروالتولرله باشلایان بوسفری‌ده ، اولکی ایکی جنراللك سفری کبی ، هیچ برنتیجه ویرمش اولمدی .

(اوغو) تانژو ، ال آلتندن چینلیلرك غربه طوغری تأسیس نفوذ ایتملرینه مانع اولمغه چالیشمقده دوام ایتمکله برابر ، اسلافی زماننده قویونلولرك چینه اجرا ایتدکلری آقینلری‌ده طوردیرمشدی تانژو، خاپدن خیلی‌یه صارصیلمش اولان قوتی اعاده‌ایچون چینله صلح عقدینه لزوم کوردیکندن ، صوك موفقیتسزلکلره رغماً ینه ایمپراطوری قیزدیرمق ایستهمیوردی .

تانژو ، هم مصالحه تکلیفنده بولونمق ، هم‌ده چینك وضعیت داخلیه‌سنی آکلامق اوزره برچوق ایلچیلر کوندرمکه باشلادی . ایمپراطورده ، ظاهراً صلح اساسلرینی قرارلاشدیرمق، حقیقت‌حالده‌ایسه‌تانژونك‌قوتی،قویونلولرك وضعیتنی تدقیق‌ایتمك‌مقصدیله، (وانغ‌ـعو Vang-ou) ودیکر برطاقم ضابطلری تاتارستانه کوندرمکه دوام‌ایتدی [١]. طرفین ، بربرلرینه قارشی تام بر سیاست قوللانیورلردی . تانژو بر طرفدن صلح تکلیف ایدییور ، دیکر طرفدن صلح تکلیفیله کوندردیکی ایلچیلره چینك احوال داخلیه‌سنی ، ایمپراطورك قوتی تدقیق ایتدیرییور ، دیکر طرفدن‌ده توب کولی وبخارای صغیر حوالیسنده‌کی کوچوك قراللقلری کیزلیدن کیزلی‌یه چینك غربه تأسیسه چالیشدیغی مناسباته مانع اولمغه تشویق ایدییوردی .

چین ایمپراطوری ایسه ، قویونلولری قوتلندیره‌جك برمصالحه‌یی امضالامغه طرفدار اولمدیغی حالده ، کویا صلح اساسلرینی قرارلاشدیرمق اوزره ، تاتارستانه برطاقم ضابطلر کونده‌رییور، تانژونك قوتی ، وضعیتی تدقیق ایتدیرییور، دیکر جهتندن‌ده، قویونلولره قارشی (ووسونلر) و (یوئه ـ چی) لرله براتفاق یاپمغه چالیشیوردی .

[١] Sse-ki

(اوغو) تانژونك ، چینك غربله اولان مناسباتی قطعه معطوف اولان مساعیسی نهایت مثمر بر نتیجه ویردی. (لوپ) کولی حوضه‌سنده‌کی کوچوك (له‌ئو ـ لان Leou-lan)، حکومتی ، چین ایمپراطورینك غربه کوندردیکی آدملری توقیف واز اله ایتمکه باشلادی. [ق . م ۱۰۸] .

چینلیلرده غرب سیاستنه پك بویوك براهمیت عطف ایدییورلردی . او جهتلرده‌کی کوچوك حکومتلری تدهیش و(له‌ئو-لان) قرالنی تأدیب ایتمك اوزره جنرال (چاءو-پو-نو Tchao-pou-nou) اداره‌سنده یدی یوز سواری کوندردیلر .

چین جنرالی ، (له‌ئو ـ لان) حکومتنك (لوپ) کولی ساحلنده‌کی پایتختنی ضبط وقراللرینی قتل ایلدی. اورایه ، ایمپراطوره تابع اولمق اوزره یکی بر قرال تعیین ایده‌رك شماله ، عامی جهتلرینه طوغری یوریدی. بورالرده اهمیتسز بر قاچ مظفریت قازاندقدن صوکره عودت ایلدی .

(پو ـ نو) نك بو موفقیتلری ، تانژونك پیلانلرینی آلت اوست ایتمش ، غرب جهتلرنده‌کی کوچوك قراللقلری چینه دها زیاده یاقلاشدیرمشدی . تانژو ، بو ظفرك تأثیرینی ازاله ایتمك اوزره ، چین تابعیتنه کیرن یکی (له‌ئو-لان) قرالی اوزرینه یوریدی. مملکتی استیلا وقرالی قویونلو تابعیتنه کیرمکه اجبار ایتدی . قرال رهینه اوله‌رق اوغلنی قویونلولر نزدینه کوندردی [۱] .

چینلیلرله قویونلولر بوصورتله نفوذ مجادله‌لرینه دوام ایتمکله برابر، صلح مذاکره‌سنی ده طوردیرمامشلردی. فقط، طرفینك متضاد طلبلری بردرلو عقد صلحه امکان ویرمیوردی. چینلیلر ، عقد صلح ایچون رهینه اوله‌رق تانژونك بویوك اوغلنك چینه کوندرلمسنی ایستیورلر ، قویونلولر ایسه شیمدی‌یه قدر امثالی کورولمه‌ین بویله بر طلبی شدتله رد ایدییور، بالعکس اوته‌دنبری عادت اولدیغی اوزره؛ ایمپراطورك تانژویه برچوق هدیه‌لرله بر پرنسس ویرمسی ایجاب ایتدیکنی ایلری سوریورلردی . مذاکره بر نتیجه‌یه اقتران ایتمه‌دن اوزایوب کیدییوردی . نهایت (اوغو) تانژو ، هم چینی کورمك ، هم برچوق قیمتدار هدیه‌لر قوپارمق فکریله ، معاهدهٔ صلحیه‌یی ایمپراطورله قرارلاشدیرمق اوزره بالذات چین پایتختنه کیتمك آرزوسنی اظهار ایلدی. نزدنده بولنان چین ایلچیسی (وانغ-عو Vang-ou) تانژونك بوآرزوسنی ایمپراطوره بیلدیردی .

---

[۱] له‌ئو ـ لان قرالنك دیکر براوغلی‌ده رهینه اوله‌رق چین پایتختنده بولنیوردی .

ایمپراطور قویونلولر تانژو-نی پارلاق بر صورتده قبول ایچون (سی ـ نغان ـ فو Si-ngan-fou) ده کوزل بر سرای حاضرلاتدی .

سنه‌لردنبری بر برلریله چارپیشان قویونلولرله چینلیلرك حکمدارلری آره‌سنده‌وقوعبوله‌جق بو ملاقات فوق‌العاده مهم نتیجه‌لر ویره‌بیله‌جکدی . فقط ، تانژونك چین‌ده بولنان ایلچیسنك بغتةً وفاتی، قویونلو حکمدارینی قوشقولاندیردی . تانژو ، ایلچیسنك وفاتی بو حیله‌کار قومك اهانتنه حمل ایدەرك چین پایتختنه کیتمکدن صرف نظر ایتدی . حتی برچوق هدیه‌لرله برابر سفیرك جنازه‌سنی کتیرن چین ایلچیلرینی توقیف ایتدکدن باشقه اووقته قدر طوردیرینی آقینلرەده مساعده ایلدی [١] .

چینلیلر ، قویونلولرك آقینلرینه قارشی قویمق اوزره (اورتوس) خطه‌سنده بویوك براردو بولندیرمغه مجبور اولدیلر [ق . م ١٠٧] .

تانژو، آرتق قویونلولرك قوتی آز چوق اعاده‌یه موفق اولمش، تجاوزی بروضعیت آلمشدی. برطرفدن چینه آقینلر یاپمقله برابر، دیکر طرفدن‌ده، چینلیلرله تأسیس مناسباته کیریشمش اولان ووسونلری تأدیبه قرار ویردی. ووسونلر، قورقولرندن چین حمایه‌سنه آتیلدیلر. چین پایتختنه کوندرەکلری ایلچیلر واسطه‌سیله، حکمدارلرینه بر چینلی پرنسس ویرلمك اوزره؛ ایمپراطورك حمایه‌سنه کیرمکه آماده بولوندقلرینی عرض ایلدیلر. بوتکلیف درحال چین سراینده قبول اولندی فقط، چینله ووسون قراللغی آره‌سنده‌کی معاهده‌نك عقدی متعاقب تانژو (ووسون) حکمدارینی کندی قیزلرندن برینی آلمغه مجبور ایتدی [ق . م ١٠٥] .

(اوغو) تانژونك دوقوز سنه‌لك مساعیسی قویونلو سطوت ونفوذینك اقوام مجاوره اوزرنده تکرار تأسسنی تأمین ایتمش اولدیغندن بونفوذ چینلیلرله (ووسونلر) آره‌سنده عقد ایدیلن معاهده‌نك حکمنی بو صورتله هیچه ایندیرمشدی . فقط بو وقعه‌دن صوکره چوق یاشامدی . عینی سنه ظرفنده مبتلا اولدیغی بر خسته‌لقدن وفات ایلدی [ق . م ١٠٥] .

[١] چین وقعه‌نویسلری، تانژونك سفیرینك چینلیلرك اهتماملرینه، علاجلرینه رغماً اجل موعودیله ئولمش اولدیغنی قید ایتمشلردر . فقط ، چینلیلرك ، تانژونك چینه کیتمسنی بکده آرزو ایتمدکلری وقویونلولره قارشی اهانتی بر وظیفه بیلدکلری نظر اعتباره آلینورسه، (اوغو) تانژونك قوشقولانمه‌سنه حق ویرمك ایجاب ایدر .

(اوغو) پدری زمانـده انحلال ایدن قویونلو قوتنی طوپلامق ایچون پك چوق چالیشمشدی . کرچه قویونلولر، بومساعی ایله (کیو ـ چین) تانژو زمانندهکی سطوتی احراز ایدهمدیلر. فقط، قوت وسطوتلری (یشی‌سیه) تانژونك اواخر سلطنته نسبتاً پك چوق یوکسلمش اولدی. (اوغو) نك بیهوده تلفاتی انتاج ایدن آقینلری برمدت توقیف ایتمسی، چینله برحربه کیریشمکدن اجتناب کوسترمسی، قویونلوقوتنك طوپلانمهسنه یاردیم ایتمش اولدیغی کبی، چینك غربه طوغری توسیع نفوذ سیاستنهقارشی ابراز ایتدیکی رویتده، تانژولغك ازیاد سطوتنی تأمین ایلمشدی .

(اوغو) نك بوتون افعال وحرکاتی ، اواثناده چین سراینك بوتون کیزلی املارینی آکلامش اولدیغنی کوسترمکدهدر .

اوصلو تانژو

ق . م ۱۰۵ — ق . م ۱۰۲

(اوغو) اون سنه‌لك متمادی بر سعی نتیجه‌سنده اوغلی اوصلی (او ـ صو ـ ليو Ou-su-liu)یه قوتلی برحکومت براقمشدی[۱]. پدرینك وفاتی اثناسنده (اوصلو) هنوز پك کنج اولدیغندن کندیسنه (ئول Ulh) تانژو یعنی (چوجق تانژو) عنوانی ویریلدی.

کنج تانژو ، موقع اقتداره کچر کچمز چینلیلره قارشی برجبهه کوسترمك ایستدی . پدری زماننده توقیف ایدلمش اولان چین ایلچیلرینی ترخیص وممکلتلرینه اعاده ایلدی. قویونلولر اسکی شوکتلرینی قسماً اعاده، ضایعاتلرینی تلافی ایتمش اولدقلرندن (اوغو)نك اوائل سلطنتنده اولدیغی کبی چینلیلردن آرتق اوقدر قورقیورلردی .

تانژو ، غوبی چولنك جنوب طرفلرینی تکرار اشغال ایتمکله ، چینلیلرله غرب اقوامنك آره‌سنی کسمکه قرار ویردی . شرق خدیویتی ، الیوم چینك مرکز اداره‌سی اولان (په‌ـ کینغ Pe-king) شهرینك غربنده ومشهور سد چینك جنوبنده‌کی (تاـ تونغ ـفو Ta-tong-fou)مملکتنده‌کی (یون ـ چونغ Yun-tchung) بلده‌سنه کوندردی . بوراسی شرق خدیویتنك مرکزی اولدی .

قویونلولر الك زیاده غرب طرفنه اهمیت ویریبور، چینلیلرك غربله اولان مناسبتلرینی قطع ایتمك ایستیورلردی. تانژو، بومقصدله غرب خدیویده (شنسی) ایالتنك غربنده‌کی (قان ـ چه‌ئو) و (سو ـ چه‌ئو) طرفلرینه یعنی (یوئه ـ چی) لرك اسکی مملکتلرینه اعزام ایلدی . بورالرده یرلشن غرب خدیوی ، (لوپ) کولی و (بخارای صغیر) حوالیسندن کچن یوللره حاکم اولیوردی .

تانژو ، کندی قرارکاهی‌ده مملکتنك شمال غربیسنده تأسیس ایلدی . بوتشکیلات، قویونلولرك آز زمان ظرفنده نه‌قدر قوتلنمش اولدقلرینی پك کوزل کوسترمکده‌در .

چین ایمپراطوری (ووـتی Vou-ti) ، قویونلو تختنده وقوعبولان تبدلی خبرآلنجه،

---

[۱] اوصلو ، عقللی معناسنه‌در . تورکارده عینی معناده اوله‌رق بالاخره (بیلکه) اسمنك تعمم ایتدیکنی کوره‌جکز .

تعزیت ایقاسی ایچون بری تانژویه ، دیگری‌ده متوفی (اوغو) نك برادری اولان غرب خدیوینه ایلچیلر کوندردی .

چین سراینك هم تانژویه ، هم‌ده غرب خدیوینه بیسان تعزیت ایچون ایکی ایلچی کوندرمسی ، حسن نیته مقرون دکلدی . اساساً ایمپراطورلرك غرب خدیولرینه مراسم تعزیت ایچون سفیر کوندرملرینك امثالی یوقدی . ایمپراطورك بو عادتی احداث ایتمسی تانژونی قوشقولاندیرمق ، غرب خدیوی حقنده شبهه دوشوره‌رك قویونلولر آره‌سنه تفرقه صوقمق کبی پك عادی بر مقصده مبنی ایدی . نتیجه ایمپراطورك بکله‌دیکی کبی اولدی . تانژو ، چین سراینك بو حرکتندن پك زیاده حدتلندی . تعزیت ایچون کلن ایلچیلری توقیف ایتدیردی . تشبثنك امید ایتدیکی نتیجه‌یی ویرمش اولمسندن پك زیاده ممنون قالان ایمپراطورده بالمقابله چین‌ده‌کی قویونلو ایلچیلرینی توقیف ایلدی .

ازصلو تانژونك قویونلولرك ایکی شوکتنی خاطرلاتدیره‌جق تشبثلری ، شرق وغرب خدیولرینی جنوبه کوندرمسی وبالخاصه تالالات حربیه‌ده بولنمسی ، کندیسنی تبعه‌سنه پك زیاده سودیرمشدی . قویونلولر شانلی دورلرینی ؛ کنج تانژو سایه‌سنده ؛ تکرار اعاده ایتمك امیدینه دوشمشلردی .

قویونلولرده اویانان بو شوق حربجویانه چین سراینی تدهیش ایتمکه باشلادی . ایمپراطور ، کنج تانژونك ازاله‌سی ایچون سفیلانه انتریقه‌لر چویرمکه کیریشدی تانژونك قرارکاهنده بر هیئت فسادیه ترتیب ایتدیردی . بو یوزدن تانژونك سراینده بیله اغتشاشلر باش کوستردی . هیئت فسادیه‌نك پروپاغاندا وتحریکیله پایتختده تانژونك حرکاتندن ممنون اولمیان بر فرقه توره‌دی .

ارباب فساد ، چین سراینك ترتیبی وجهله تانژونك ازاله‌سندن باشقه برشی دوشونمیورلردی . فقط ، قوتلرینی کافی کورمدکلرندن جنایتی متعاقب یاقالریی آله ویره‌جکلرندن قورقیور ، مقرر جنایتلرینی اجرایه جرأت ایده‌میورلردی .

ایمپراطور کندیلرینی متصل بو جنایتك اجراسنه تشویق وحمایه‌سنی وعد ایدییور ایدیسه‌ده تانژونك قرارکاهیله چین حدودلری آره‌سنده‌کی مسافه‌نك بعدیتی جانیلرك جسارتنی قیرییوردی .

هیئت فسادیه وضعیت وقورقولرینی ، جنایتك اجراسنده‌کی ترددلرینك سببنی ایمپراطوره عرض ایتدیلر . جانیلرله اك سفیل مناسباتده بولنه‌جق درکه‌لره سقوط ایدن

معظم (ابن‌سما) درحال، (اورتوس) خطه‌سنده و (هوانغ ـ هو) نهرینك شمالنده، تانژوی قتل وفرار ایده‌جك جانیلرك التجاسنه مخصوص بر مرکز تأسیس ایتدیردی. بورایه (شه‌ئو ـ کیانغ ـ چینغ Cheou-kiang-tching) یعنی (اطاعت ایدنلرك قبول اولندیغی شهر) اسمنی ویردی [ق . م ١٠٤] .

مع‌مافیه، بو مرکزك تأسیسی‌ده مقصدی تأمین ایده‌مه‌مشدی. چونکه انشا اولنان بوبلده تانژونك پایتختندن اوزاق بولونیوردی. جانیلرك تانژوبی قتل ایتدکدن صوکره قاچه‌رق بورایه قدر کله‌بیلمك ایچون بویوك برمسافه قطع ایتملری لازم ایدی. حالبوکه، بو اثناده تانژوبی پك چوق سون خلق طرفندن یاقالانه‌رق پارچه‌لانمه‌لری احتمالی پك قوتلی کورونیوردی .

کنج تانژونك بهمه‌حال افناسنه عزم ایدن ایمپراطور، ارباب فسادك ترددلرینی ازاله ایچون جنرال (چاعو ـ پو ـ نو Tchao-pou-nou) قومانداسنده اورته آسیایه یکرمی‌بیك کشیلك برفرقهٔ عسکریه کوندردی. بوفرقه، تاتارستان ایچریلرینه صوقیله‌جق، تانژوبی ازاله ایده‌جك جانیلرده بونلرك یانته چکیله‌جکلردی .

جنرال (چاعو ـ پو ـ نو)، اورتوس خطه‌سندن کچه‌رك تاتارستانه کیردی. شمال غربی استقامتنی تعقیباً (سون ـ کی ـ شان Sun-ki-chan) طاغنه قدر صوقولدی [١] اوراده جریان وقوعاته منتظر قالدی .

صفوت ابتدائیه‌سنی محافظه ایدن وسیاسی أنتریقه‌لره بیکانه‌بولنان برملت ایچون محترص ودساس ملتلرله تماس مجبوریتنده بولنمق ویا اونلرله قومشو اولمق قدر بویوك بر فلاکت تصور ایدیله‌مز. استیلا وتحکم احتراصاتیله چیرپینان بو ملتلر، أملرینی تأمین ایچون، او ملتك صفوتندن جانیانه استفاده ایتمکده الذ اوفاق برمسامحه‌بیله کوسترمکی تجویز ایتمزلر. هله او صاف ملت، قومشولرینك دبدبه وآلایشلرینه‌ده مفتون اولورسه آرتق فلاکتدن فلاکته سوروکلنمه‌سی قدر طبیعی برشی اوله‌ماز .

تویونلولر (اوصلو تانژو) زماننده، چین أنتریقه‌لری قارشوسنده ایشته بو حالده

---

[١] Kang-mo و Sse-ki ده (سون ـ کی ـ شان) طاغنك اورتوس خطه‌سندن اعتباراً شمال غربی استقامتنده وچین حدودندن ایکی بیك (لی Li) اوزاقده اولدیغی تصریح ایدیلمسنه نظراً بوطاغك غوبی‌چولنی قطع ایده‌رك ایرتیش نهری منبعنك حوضنده و (قامول Kamoul) لك شمالنده نهایت بولان سلسله اقسامندن اولدیغی آکلاشیلیور .

بولونیورلردی . داها (مه‌ته) دوزنده قویونلو سراینه کیرن پرنسسلر، چین أنتریقه‌لرینه مساعد بر زمین احضارینه باشلامشلردی . چینلیلر مرور زمانله ، قویونلولرله تماس ومناسبتلرینی ارتیردقجه ، جارلری حضورنده تیتره‌دکلری بو ملته آنجق خدعه وأنتریقه ایله غلبه چاله‌جقلرینی پك أیی تقدیر ایتمشلردی .

قویونلولر ، جسور فقط سیاسی أنتریقه‌لره بیکانه ایدیلر. دشمنلرینه قارشی دائما آچیق حرکت ایتمکی، مردلك ایجاباتندن عد ایدییور؛ قحبه‌لکه تنزل ایتمیورلردی. اـتپ حیاتی، اونلرك صفوت اخلاقیه‌لرینی محافظه ایتدیرمشدی . (هیائو ـ کینغ ـ تی) نك چین تختنه جلوسنی متعاقب ظهور ایدن اغتشاشلردن وخصوصیله (چائه) قرالنك عصیانندن استفاده ایتمکه تنزل ایتمه‌مه‌لری بو ذهنیتدن ایلری کلشدی .

حالبوکه، جنوب ایمپر طورلغنده احوال هیچ‌ده بویله دکلدی . چینلیلر، قوتله باشه چیقه‌میه‌جقلری قویونلولری صارصمق ایچون هردرلو أنتریقه‌لری تجویز ایدییور، هرجنایتی مشروع کوریورلردی . ایمپراطور (وو ـ تی) نك جلوسندن اعتباراً مشهور (وانغ ـ کونه‌ی) لك توصیه‌سیله، چینلیلر، شمال قومشولرینه قارشی خدعه‌کار بر سیاست تعقیبنه باشلامشلردی. بوسیاستك غایه‌سی، قویونلولرك ملی عادات وطرز معیشتلرینی ده‌کیشدیرمك، اونلری ذوق وسفاهته، دبدبه وزینته آلیشدیرمق، نتیجه‌ده آره‌لرنده سفیل احتراصلر اویاندیره‌رق هم ملی سجیه واخلاقلرینی بوزمق، هم ده تفرقه‌لر، استرقابلر، نفاقلر چیقارمق نقطه‌سنه متوجه بولنیوردی .

کرك تانژولرك سرایلرینه وکرك امرانك خیمه‌لرینه صوقولان چین قیزلری، منحصراً بو مقصدی تعقیب ایدییورلردی . (لاءو ـ شانغ) تانژو زماننده (چونغ ـ هانغ ـ یونه) نك اخطاریله قویونلولر آره‌سنده اویانان کوره‌نك جریانی آز چوق توقیف ایدیله‌بیلمش ایسه‌ده صوکره‌لری بونك اوکنه کچیله‌مه‌مش، دبدبه وسفاهت میلانی اسکیك بو صاف قومی آره‌سنده آلابیلدیکنه انکشاف ایتمشدی .

صحرائی قوملر ، قلیچ قوتیله غلبه ایتدکلری سفاهتکار ملتلره ناصل معناً مغلوب اولورلرسه، قویونلولرده، عینی صورتله قوتلری اوکنده زبون راقدقلری چینك، دبدبه وتجمله، أنتریقه‌لی سیاستلرینه اسیراولمشلردی . (اوصلو) نك قرارکاهنده، چینك ترتیبیله بر هیئت فسادیه تشکلی ، خارجی تلقینلرله قویونلولرك اخلاقنده وقوعه کلن بو تبدلك محصولی ایدی . ایلك اجراآتیله ملتنك توجهنی قازانان کنج تانژونك ، قویونلولری

ظفردن ظفره قوشدوره‌جغنه قانع اولان چین ایمپراطورینك، بول‌بول وعد واحسانلرله تانژونك قرارکاهنده علیهنه بر هیئت فسادیه تشـکیل ایده بیلمـسی، قوبونلولر آره‌سنده اخلالجه وقوعه کلن تحولك درجه‌سنی پك کوزل کوسترمکده‌در .

مع‌مافیه چین ایمپراطورینك بو قدر فداکارلقله ترتیب ایتدیکی فساد، امید ایدیلن نتیجه‌یی ویره‌مدی. داها باشلانغجده عقیم قالدی. (اوصلو)، چینك ترتیباتندن قوشقو- لانه‌رق تحقیقاته کیریشدی. نتیجهٔ تحقیقاتده علیهنه برهیئت فسادیه تشکل ایتمش اولدیغنی کشف ایده‌رك فساده اوك آیاق اولانلرك باشلرینی کسدیردی، مسئله‌ده بو صورتله قپانمش اولدی.

فقط، فسادك حقیقی مرتبی چینلیلر ایدی. جنرال (چائو ـ پو ـ نو) ده ارباب‌فسادی عندالحاجه محافظه وحمایه ایتمك اوزره تاتارستانده بولونیوردی. جنابت مشوقلرینده‌ده بر درس ویرمك ایجاب ایدییوردی. تانژو، بو مقصدله سکسان بیك کشیلك عرب اوردوسیله چینلیلره قارشی یوروری. (هوانغ ـ هو) نهرینك شمالنده و (سه‌ئو ـ کیانغ ـ چینغ Cheou-kiang-tching) جوارنده تصادف ایتدیکی چین اوردوسنی تمامیله چویردی. بوصورتله چین اوردوسی جداً پك مشکل برموقعده قالمش اولدی. جنرال، برابرماقدن کچه‌رك بوورطه‌دن قورتولمق ایستدیسه‌ده موفق اوله‌مدی. باقانی أله ویردی. اوردوسی‌ده تارومار اولدی [ق . م ۱۰۳] .

قارشوسنده هیچ برمانعه قالمیان تانژو، طوغریجه (سه‌ئو ـ کیانغ ـ چینغ) شهری اوزرینه یوریدیسه‌ده، قلعه‌یی ضبط ایده‌مدی. چین حدودلرنده برچوق یرلری یغما ایده‌رك تاتارستانه چکلدی [ق.م ۱۰۳]. تانژو ایرته‌سی سنه، تکرار (سه‌ئو ـ کیانغ ـ چینغ) اوزرینه یوریدی. شهری محاصره‌یه آلدی. فقط، او اثناده یاقالاندیغی بر خسته‌لك وفاتی انتاج ایلدیکندن بو مهم موقعده بوصورتله قورتولمش اولدی. [ق.م ۱۲]. [۱]

کنج یاشنده موقع اقتداره کچن وبوسببدن (ئول تانژو) عنوانی آلان بو پرنس، شرق و غرب خدیولرینی جنوب حوالیسنه کوندرمك، چینك عرب اقوامیله اولان مناسباتنی کسمکه چالیشمق کبی دها ایلك اجراآتیله کندیسنی ملته سودیرمشدی. جنوب ایمپراطورلغندن، قوبونلولرك انتقامنی آلمق عزمیله تدابیر حربیه‌یه کرمی ویرمسی ایسه

---

[۱] Lie-tai-ki-su ، Sse-ki و Kang-mo

اوتەدنبری ظفر آقینلرینە آلیشمش اولان خلقك یوزینی کولدیرمشدی. نەچارەکە عمری، مقصدینی ایفا ایدەبیلمەسنە مساعد اولمدی .

چین ایمپراطوری طرفندن ازالەسی ایچون صرف ایدیلن مساعی ، نەقدر مهم بر شخصیت اولدیغنی پك کوزل آکلاتمقدەدر. عمری مساعد اولسیدی؛ شبهە یوق‌کە ؛ چینك قورقدیغی باشنە کلەجکدی . فقط ، نابهنگام وفاتی (شەئو ـ کیانغ ـ چینغ) شهرینه برابر چینیدە تخلیص ایلدی . مدت سلطنتی اوچ سنەیی تجاوز ایدەمەمشدی .

كيولى تانژو

ق . م ١٠٢ – ق . م ١٠١

ئول تانژو وفات ايتديكى زمان، قويونلولر، بويوك بر حرب غائله‌سى ايچنده بولونيورلردى. چينه قارشى آچيلان جدالك موفقيتله نتيجه‌لنه‌بيلمسى ايچون باشده بوتون مشكلاتى اقتحام ايده‌بيله‌جك عزمكار بر حكمداره احتياج واردى. حالبوكه ئول تانژونك اوغلى، هنوز پك كوچوك اولديغندن چينه قارشى حربى موفقيتله ادامه ايده‌بيلمه‌سى شبهه‌لى كوروليوردى. اعيان ملت، بو مسئله‌يى درپيش ايده‌رك؛ (اوغو) تانژونك قارداشى و (ئول تانژو) نك عموجه‌سى اولان عرب خديوينى (كيو – لى – هو Kiu-li-hou) عنوانيله تانژو اعلان ايلديلر.

يكى تانژو بالضروره سلفى زماننده چينله باشلايان حربك ادامه‌سنه قرار ويردى. ايمپراطورده مملكتنى قويونلولرك آقينلرينه قارشى مدافعه ايتمك اوزره (شنسى) ايالتنده‌كى (يان–نغان–فو Yan-ngan-fou)نك شمالدن تاتارستانده واقع (سو–بو–نور So-pou.nor) كولنه قدر برسلسله تشكيل ايتمك اوزره بر طاقم قلعه‌لر انشا وايچلرينه عسكرلر اقامه ايلدى.

فقط، ايمپراطورك بو تشبثى هيچ بر فائده ويرمدى. چونكه، چينه قارشى يورومكه قرار ويرن (كيولى) آقينلرى بو قلعه‌لر خارجنده‌كى ساحه‌دن، يعنى شرقده (تا – تونغ – فو) وغربده (قان – چه‌ئو) جهتلرندن اجرا ايتديردى. شرقدن كيرن قويونلو سواريلرى بر چوق يرلرى استيلا و پك چوق اسرا آلدقدن باشقه، ايمپراطورك ياپديرديغى قلعه‌لركده بر چوغنى ييقدى.

فقط، غربدن ايلريله‌ين اوردو، بونك قدر موفقيت تأمين ايده‌مدى. چين اوردولريله طوتشديغى محاربه‌نك برنده مغلوب اولدى. اغتنام ايديلان شيلر، تكرار چينليلرك الينه كچدى [ق . م ١٠٢] . قويونلولر، ايمپراطور (وو – تى) طرفندن (تا – عوآن Ta-ouan) مملكتنه كوندريلمش اولان (لى – كوآنغ – لى Li-kuang-li) قوماندا سنده‌كى يوز بيك كشيلك بر اوردويى، (لوپ) كولى جوارنده صيقيشديره‌رق [١] قان – چه‌ئو

---

[١] چينليلرك كاشغر ايله باقرپان آره‌سنده‌كى حواليه يعنى (سايرام Sairam) جوارينه

مغلوبيتنك انتقامنى آلديلرسەده نتيجه اعتباريله بونكلەده بويوك بر موفقيت تأمين ايتمش اولمديلر. بالعكس، لوپ كولى جوارندەكى (لەئو ـ لان Leou-lan) پرنسنك چين حمايەسنه كيرمسنه سببيت ويرمش اولديلر [ق . م ۱۰۱].

(لاعو ـ لان) قرالنك التجاسى، اقوام غربيه ايچون سوء مثال اولەجق ماهيتده كورولديكندن (كيولى) تانژو بوتأثيرى ازاله ايتمك واقوام مجاورەيه قويونلولرك شوكتنى طاتمق مقصديله بالذات (شەئو ـ كيانغ ـ چينغ Cheou-kiang-tching) شهرى اوزرينه يوريدى ومحاصره آلتنه آلدى . فقط، بو اثناده ياقالانديغى مدهش بر خستەلق، بوايشى باشارماسنه مانع اولدى . تانژو، سلطنتك داها برنجى سنەسى اثناسنده بوخستەلقدن وفات ايلدى [ق . م ۱۰۱] . كنديسنه برادرى (تسيه ـ تى ـ هەئو Tcie-ti-heou) خلف اولدى [۱]

تا ـ عوآن Ta-ouan) مملكتى نامنى ويريورلردى. چينليلر بوحوالىدەجيقان وكندى روايتلرنجه قات قات آتلره سماوى نظريله باقدقلرندن ايمپراطور (وو ـ تى) جوجه پاره ويرەرك بوآتلردن صاتون آلمق ايچون اورايه برايلچى كوندرمشدى . فقط (تا ـ عوآن) مملكتى حكمدارى، چينك كندى مملكتنه اولان بعدينى نظر اعتباره آلەرق، ايلچى‌يى اولديرمش، پارەلرى آلمشدى. ايمپراطور (وو ـ تى)، بو حكمدارى تأديب ايتمك وسفيرينك انتقامنى آلمق اوزره جنرال (لى ـ قوانغ ـ لى Li-kuang-li) قوماندەسى آلتنده يوزبيك كشيلك براوردو كوندردى. چين جنرالى، (تا ـ عوآن) مملكتنده تمام دورت سنه حرب ايتديكى حالده هيچ برشيئه موفق اولەمدى. نهايت اهالى قراللرينك نتيجه‌سز خطاسى اولەرق چكدكلرى سفالتدن ومصائبدن . حكمدارلرينه قارشى عصيان چيقارديلر . حكمدارى قتل ايتديلر. (لى ـ قوانغ ـ لى) يەده اوچ بيك جنس آت ويرەرك عقد مصالحه ايلديلر. چين جنرالى بوموفقيتى متعاقب چينه دوندى. يولده (لوپ) كولى جوارنده (لەعو ـ لان) مملكتندن كچركن قويونلولرك آنى برهجوملرينه اوغرادى. خيليجه خيرپالاندقدن صوكره مشكلاتله چينه كيره‌بيلدى. قويونلولر، متعاقباً (لاعو ـ لان) قرالنى تضييق ايتمكه باشلاديلر. لاعو ـ لان قرالى اجنبى اوردولرينك مملكتنه كيرمەسنه مانع اولەمدينى كبى بيطرفلغنى‌ده محافظه ايدەمدى . چين ايمپراطوريه مراجعت ايدەرك تبعه‌سيله برابر چكلمك ايچون مساعد بر راضى ايستمكه مجبور اولدى . [ده‌كينى . ج، ۱ ق، ۲ . ص، ٦:]

[۱] Han-chou ، Sse-ki و Kang-mo

تسیه‌تی تانژو

ق . م ۱۰۱ — ق . م ۹۶

قویونلو تانژولری ، باشبوغلغه انتخاب ایدیلیر ایدیلمز ، ملتك جلب توجهی ایچون، چینه قارشی حاضرلق کورمکه باشلارلردی . حتی حربه طرفدار اولمیان تانژولر بیله، ظاهراً اوبله بر مسلك تعقیب ایدییور کبی کورونمك مجبوریتنی حس ایدرلردی . چونکه قویونلولر چینی موجودیتلرینك ازلی دشمنی عد ایدییورلردی . محتاج بولوندقلری هرشیئی جنوب ایمپراطورلغی اوزرینه اجرا ایتدکلری آقینلرله تدارك ایدییور، او سایه‌ده ثروت قازانیورلردی .

هر یکی تانژو تخته اعتلا ایدنجه ، ازلی دشمنله چارپیشه‌جغنی وملی استقلال وسعادتی محافظه واعلایه چالیشه‌جغنی اعلان ایدردی . حالبوکه (تسیه ـ تی ـ هه‌ئو Tcie-ti-heou) بویله بر اعلانه لزوم کورمدی . بالعکس تمامیله بو عنعنه‌نك ضدینی التزام ایلدی . « چین ایمپراطوری کبی شوکتلی بر حکمدارله بوی اولچمکه قالقشمق نم حدممی ؟ » دیه‌رك ، موقوف بولنان چینلیلری کاملاً مملکتلرینه اعاده ایتدی . ایمپراطوره بر چوق هدیه‌لر کوندردی . عقد صلحه طرفدار اولدیغنی بیلدیردی .

تانژونك بو حرکتی چین سراینده حیرت ومسرتله قارشولاندی. ایمپراطور، تانژونك ستایشی کوکلره چیقاردی. بالمقابله چینده موقوف بولنان قویونلو ایلچیلرینی اعاده‌ایتدی. کندیسیده بر چوق هدیه‌لرله (سو ـ وو Sou-vou) نامنده برینك تحت ریاستنده تانژویه بر هیئت سفارت اعزام ایلدی [ق . م ۱۰۰] . بو هیئت تانژو ایله معاهدهٔ صلحیه اساسلرینی قرارلاشدیرمغه مأمور ایدیلمشدی .

فقط، چین سفیرلری قویونلولر اولکه‌سنه کلدکدن صوکره ، تانژونك مسلکنده بویوك بر تبدل وقوعه کلدیکی کورولیور. چین وقعه‌نویسلری، تانژونك، تخته چیقار چیقماز چینله باریشمق ایسته‌مسنی ، (لی ـ کوانغ ـ لی) طرفندن اوجه غربه (سیرام) حوالیسنه اجرا ایدیلمش اولان حرکات عسکریه‌نك تأثیرینه حمل ایدییورلر . کویا تانژو، چینلیلرك غربده‌کی اقوام اوزرنده قازاندقلری نفوذدن بیله‌رق کندی مملکتنه‌ده تعرض ایده بیله‌جکلرندن قورقمش وهمان عقد صلح تشبثاتنه کیریشمش ایمش .

فقط، چین سفیرلرینك مناسبتسز حركاتی، قویونلولرك امور داخلیه‌لرینه مداخله‌یه وبرطاقم أنتریقه‌لر چویرمكه قالقشمالری، تانژونك نظر انتباهنی آچمش اولملیدركه، بالآخره بو مسلكدن كلیاً انحراف ایتمش، ایكی ملت آره‌سنده عقد صالحه بدل قانلی بر حرب آچیلمشدر .

چین وقایع نویسلرینك ده اعترافی وجهله بو دفعه‌كی حربه سبب چین سفیرلری اولمشدر. شویله كه : چین یاچیلری وقتیله قویونلولره التجا ایتمش اولان چین جنراللرندن (غوئه‌ی ـ لیو Gœi-liu) یی اولدیرتمك وتانژونك والده‌سنی چینه قاچیرتمق اوزره كیزلی بر هیئت فسادیه تشكیل ایتدیلر. فقط، ارباب فساد تصورلرینی موقع اجرایه وضع ایده‌مه‌دن اول سوء قصد ترتیباتی كشف اولندی. نتیجهٔ تحقیقاتده، جنایتك مرتبلری چین سفیری اولدیغی آكلاشیلدی. باش ایلچی (سو ـ وو) ، سوء قصدك اجرا ایدیله‌مه‌مسندن متأثر اوله‌رق انتحار ایتمك ایستدی . تانژونك حضورنده (غوئه‌ی ـ لیو) یی وطننه اهانتله اتهام وتانژوبی تحقیر ایده‌جك سوزلر صرف ایتدی .

سفیرك بو حركتی ، حقنده آغیر معامله یاپیلمه‌سنی وصوكره موقوفاً بایقال كولی حوالیسنه نفی ایدلمسنی انتاج ایلدی [١] . چین سفیرینك معروض قالدیغی معامله پك

[١] غوئه‌ی ـ لیو Gœi-liu وقتیله چین جنراللرندن ایكن قویونلولره التجا ایتمش ، سبیریاده (ابریتش) بویلرنده اوطوران (تینغ ـ لینغ Ting-Ling) قبیله‌لری اوزرینه قرال تعیین اولنمشدی . بوقبیله‌لر ، بو‌نلولر آره‌سنده پك معتبر اولان (زردوا) كی سبیریانك كوركلی حیوانلرینی آولامقله وقت كچیریورلردی . غوئه‌ی ـ لیو درایت وصداقتیله كندینی قویونلولره سودیرمش ، تانژونك یاننده بیوك برموقع قازانمشدی .

چین سفیرلری ، خائن وطن عد ایتدكلری بو جنرالی ئولدورتمك و تانژونك والده‌سنی چینه قاچیره‌رق بر رهینه كبی صاقلامق ایچون برجمعیت فسادیه ترتیب ایتمشلردی . فقط ، جمعیت هنوز ایشه كیریشه‌مدن اول میدانه چیقاریلدی . مرتبلرك چین سفیرلرندن بری اولدیغی تبین ایتدی . تانژو ، ارباب فساده برابر بو ایلچی‌یی ده اعدام ایتمك ایستدی . فقط ، امراسندن بری تانژوبی تسكین ایده‌رك اعدامدن صرف نظر ایتدیردی . رزالت میدانه چیقنجه باش ایلچی (سو ـ وو) ، كندی قلجیله قارنی یاره‌رق انتحار ایتمكه قالقشدی . تانژونك حضورنده (غوئه‌ی ـ لیو) یی باریزلره عرض انقیاد ایده‌رك وطننه وایمپراطورینه اهانت ایتمكله اتهام ایلدی . حكمدار مشروعنه عرض اطاعت ایلمه‌سی تكلیفنده بولندی . شاید تانژوبی طانیمه‌یه‌رق ایمپراطور طرفنی التزام ایده‌جك اولورسه ، چینك درحال امدادینه قوشه‌جغنی وبوتون قویونلولرك محونی انتاج ایده‌جك بر حرب آچیله‌جغنی سویلدی .

عقد صلح مأموریتیله كلن بر هیئتك تشبثاتی و هیئت رئیسنك حضورنده بوقدر جرأتكارانه تفوهاتده بولنمسی تانژویی پك زیاده اغضاب ایلدیكندن (سو ـ وو) یی بر چوقوره آتدیره‌رق

آغیردی . فقط ، بویله بر جزایه کسب استحقاق ایلمشدی . عقد صلحه مأمور اولان بر ایلچینك کیتدیکی مملکتده بر جمعیت فسادیه تشکیل ایتمه‌سی، حکمدارك آناسنی قاچیرمغه قالقشماسی و الك صوکرده‌ده حکمداری وملتنی تحقیره جرأت کوسترمسی عفوی ناقابل بر جنایتدی . فقط ، کندیلرینی مدنی عد ایدن چینلیلر ، اقوام مجاوره‌یه قارشی بوکبی دنائتلری ارتکاب ایتمه‌یی پك مشروع کوریبورلردی .

قویونلو تانژولری ، چینده ظهور ایدن اغتشاشلردن استفاده ایتمکی مردلکه موافق کورمدکاری حالده، مغرور وعظمتلی فغفورلرباده اولدیغی حالده، (کینغ) برنشکارلری الك عادی جنایتلره اشتراکی مهم برمهارت سیاسیه عد ایدییورلردی .

کندی مورخلرینك بیاناتندن آکلاشیلدیغنه کوره، چینلیلرك او زمانلرده تعقیب ایتدکلری سیاست تماميله بوکونکی انکلیز سیاست خدعه‌کارینك عینی ایدی. قوتله غلبه ایده‌مدکلری قویونلولری دسیسه‌ له، انتریقه‌لرله، جنایتلرله ضعیف دوشورمك ایستیور، بو مقصده واصل ایده‌جك هر طریقی مشروع کوریبورلردی .

چینلیلرك صوك زمانلرده تانژونك قرارکاهنده قویونلولردن مرکب جمعیت خفیه‌لر تشکیل ایده‌بیلمه‌لری بو سیاستده امیدلرینك فوقنده موفقیت تأمین ایده‌جکلرینك بر نشانه‌سی ایدی. ایلریده کوروله‌جکی اوزره چین سراینك اولا قویونلوله وصوکره‌ده تو - کیوئه‌لره قارشی تعقیب ایتدیکی بو سیاست ، هر ایکی دولتك تشتتنی وصوکره‌ده انقراضنی انتاج ایلمشدر .

چینده بو سیاستك تملی ایمپراطور (وو - تی) زماننده آتیلمشدی . فی‌الحقیقه، بو ایمپراطور زماننده اعتباراً ، چینلیلرله قویونلولر آره‌سنده‌کی مناسباتك صفوت و دسیسه مجادلاتندن باشقه برشی اولمدقلری کورولمکده‌در :

قویونلولر قوتلی فقط صاف ایدیلر. هیچ برزمان مردلکدن آیرلمیورلردی. حالبوکه چینلیلر خصملرینه قوتله غلبه ایده‌میه‌جکلرینی آکلادقلری کوندن اعتباراً انتریقه‌چویرمك یولنی طوتمش، شوکتلی دشمنلرینك قوتنی صارصمق ایچون ، آره‌لرینه نفاق صوقمق چاره‌لرینی تحری‌یه قویولمشلردی. چین‌سفیری (سو - وو) نك تشبثی بومقصد اوغرنده آتیلمش بر خطوه ایدی .

منخرفات ایله قار یمکه مجبور ایتدی . سه‌یرك برقاچ کونلر بوحالده یاشامه‌سی تانژوده بو آدمك لاهوتی بر خاصه‌یه مالك اولدیغی ذهابنی تولید ایتدیکندن ئولدوروله‌رك بایقال کولنك شمالنه نفی وئولنجه‌یه قدر اوراده قالمسنه حکم ایله اکتفا اولندی .

چین ایمپراطوری، سفیرینڭ معروض قالدیغی اغیر معاملەدن خبردار اولنجه، همان اعلان حرب ایلدی . جنرال (لی ـ کوانغ ـ لی Li-kuang-li) اوتوز بیڭ سواری ایله قویونلو اولکەسنه کیردی (هامی) نڭ جنوبنده (تیەن ـ شان Tien-chan) طاغی جوارنده عرب خدیوینی بویوك برهزیمته اوغراتدی . قویونلولردن اون بیڭ کشی قدر اتلاف ایلدی [ق . م ٩٩] .

فقط، جنرال بو ظفرڭ نشئهٔ غروریله عودت ایدرکن، قویونلولرڭ آنی بر هجومنه معروض قالدی . بونلر چین اوردوسنڭ اطرافنی چویردیلر؛ هرطرفدن خط مواصلەسنی کسدیلر . چین اوردوسنده آز زمان صوکره ارزاقسزلق باش کوستردی اوردو ایچون یا تسلیم اولمق ویاخود آجلقدن ئولمك شقلرندن برینی قبولدن باشقه بر چاره قالمادی .

جنرال (لی ـ کوانغ ـ لی) وخیم بر موقعده بولونیوردی . چین ضابطلرندن بری، یأسڭ ویردیکی بر جرئتله رفاقتنه یوز قدر فدائی آلەرق قویونلو اوردوسنی یارمغه تشبث ایتدی . یکرمی برندن یارالاندیغی حالده تشبثنی باشه چیقارمقدن واز کچمدی . ضابطڭ جسارتنه حیران قالان قویونلولر، چین اوردوسنڭ آچیلان کدیکدن صیریلوب چیقمەسنه مانع اولمدیلر . بو سایەده (لی ـ کوانغ ـ لی) بومدهش وضعیتدن قورتولمش اولدی [١] .

ایمپراطور تانژوبه پایتختنده قطعی بر ضربه اورمق ایستیوردی . صوڭ محاربەلرده پارلاق برموفقیت احراز ایدن جنرال (لی ـ کوانغ ـ لی) نڭ حفیدی (لینغ Ling) ، تانژوبه مهلك بر ضربه ایندیریلدکجه چین ایچون حضور و سکون ممکن اولەمیەجغنه ایمپراطوری اقناع ایتمش، اوده بوفکره دوشمشدی .

ایمپراطور، بری جنرال (لینغ) ڭ دیکری‌ده (لو ـ پو ـ ته Lo-po-te) اسمنده دیکر بر جنرالڭ ادارەسنده اولمق ارزره، تانژوبی پایتختنده اورمق اوزره ایکی اوردو سوق ایلدی . بونلردن (لو ـ پو ـ ته) ، (هوانغ ـ هو) نهرینڭ عرشندن [١] ، (لینغ) ده (سو ـ چەئو Sou-tcheau) نڭ شمالندەکی (سو ـ پو ـ نور) کولی استقامتندن ایلرولمکه مأمور ایدیلدیلر . فقط، حرکات عسکریەنڭ زمان اجراسی حقنده داها باشلانغجده بو ایکی قوماندان آرەسنده بر اختلاف چیقدی . بوندن‌ده قویونلولر استفاده ایتدیلر .

---

[١] Lie-Tai-Ki-su و Kang-mu

[١] چینلیلر، او تاریخده (هوانغ ـ هو) نهرینڭ غربنده‌کی حوالی‌یه (سی ـ هو Si-Ho) اسمنی ویریورلردی .

موجودی اوتوز بیکه بالغ اولان (لینغ) اوردوسی، شمالده (سون ـ کی ـ شان Sun-qui-chan) سلسله‌سنه قدر کیتدی . قویونلولرله یاپدیغی بر ایکی محاربه‌ده اونلری پریشان ایتدی . (تسیه ـ تی ـ هه‌ئو) تانژو ، چینلیلرك نه‌مقصدله متمادیاً ایلریله‌دکلرینی آکلایوردی . برفلاکته محل قالمامق اوزره سکسان بیك کشیلك برقوتله (لینغ) اوردوسنی قارشولادی. (لینغ) ایلریله‌مکدن صرف نظرله محاربه ایده ایده رجعته باشلادی .

فقط، (تسیه‌تی) تانژو کندیسنی (تی ـ هان ـ شان Ti-han-chan) طاغی جوارنده محاربه‌یه مجبور ایتدی . چینلیلر پك چوق تلفات ویردیلر[۱]. جنرال (لینغ)، متباقی عسکرینی فرارده براقه‌رق کندیسی تانژویه تسلیم اولمغه مجبور اولدی .

بو دفعه‌کی حرکت عسکریه‌نك یگانه مشوقی اولان و تانژونی سراینده باصدیره‌جغنه ایمپراطوری اقناع ایدن جنرال (لینغ)، تانژونك پایتختنه ادعاسی کبی حرباً دکل فقط، اسیر اوله‌رق کیرمش اولدی[۲].

غربدن (لوب) کولی حوالیسندن حرکته مأمور اولان جنرال (لو ـ پو ته) ایسه، اوحوالیده‌کی (له‌عو ـ لان Leou-lan) لری دائرهٔ اتفاقه آله‌رق شماله طوغری صوقولمغه باشلامشدی. تانژو طرفندن بو حوالیده‌کی قبیله‌لرك امدادینه کوندریلن اوردو بونلری ده تارومار ایده‌رك رجعته مجبور ایتدی .

قویونلولرك بو متوالی موفقیتلری چین سراینی ینه بویوك بر تلاشه دوشوردی . چونکه تانژونك یکی ظفرلردن جرأت آله‌رق تجاوزی وضعیت آلمسی، شمالی چینی تکرار الیم برفلاکته معروض براقمش اوله‌جق، اوزمانه قدر قازانیلان موفقیتلرك تأثیرینی هیچه ایندیره‌جکدی.

ایمپراطور، بویله برعاقبتك اوکنی آلمق اوزره تاتارستانه ایکنجی برسفر اجراسنه قرار ویردی. چینك مقصدی قویونلولری تجاوزی وضعیته کچیرتمه‌مك، صحنهٔ حربی دائما تانژونك اولکه‌سی داخلنده بولوندورمقدی. چین اوردولری مشهور جنرال (لی ـ کوانغ ـ لی Li-kuang-li) نك قوماندانسی آلتنده اوله‌رق برقاچ قولدن تاتارستانه کیردیلر [۳] .

---

[۱] چین وقعه نویسلری، قویونلولرك بو غلبه‌سنی، چین عسکرلرینك اوقلرینك بیتمه‌سنه وبونی خائن برضابطك تانژویه اخبار ایتمه‌سنه حمل ایدییورلر .

[۲] تانژو، جنرال (لینغ) ی حسن صورتله قبول ایتمش، قیزلرندن برینی کندیسنه تزویج ایلمشدر

[۳] چین وقایع نویسلری (لی ـ کوانغ ـ لی) نك باش قوماندانلغی تحتنده اجرا ایدیلن بو مهم

چینلیلرك مجموع قوتلری (۳۵۰) بیك کشی‌یه بالغ اولیوردی . قویونلولر ، چینلیلرك مختلف قولدن عظیم قوتلرله حدودلری گچدکلرینی خبر آلنجه، قادین وچوجوقلرله بوتون اموال واشیالرینی (اورتوس) و (هوانغ ـ هو) نهرینك شمالنده‌کی (سیه ـ عو ـ شوئی Sie-ou-choui) ایرماغنك آرقه‌سـنه نقل ایتدیلر . تانژو ، یوز بیك کشیلك بر قوتله بو ایرماغك جنوبنه اینه‌رك چینلیلره منتظر اولدی .

قویونلولرك بوتدبیری ، چینك پلاننی آلت اوست ایتمش اولدی . فی‌الحقیقه (سیه ـ عو ـ شوئی) ایرماغنك جنوبنده اون‌کون دوام‌ایدن قانلی برحرب (لی ـ کوانغ ـ لی) نك عظیم ضایعات ویره‌رك رجعت ایتمه‌سـیله نهایت بولدی . چین جنراللرندن (هان ـ یوئه Han-yué) ده شرق خدیوی طرفندن پریشان ایدلدی [ق . م ۹۷] .

(آسیه‌تی)تانژونك‌یوزبیك کشیلك براوردوایله‌چینك‌اوچیوزاللی‌بیك نفردن‌عبارت‌اولان منتظم‌اوردولرینه غلبه‌سی،قویونلولرك‌اوزمانه‌قدراحراز ایتدکلری ظفرك‌اك شانلیسی‌ایدی.

قویونلولرك عادتی ، کیریشدکلری برمحاربه‌ده بروبا ایکی‌کون ظرفنده تأمین مظفریت ایده‌مدکلری تقدیرده رجعت ایتمك اولدیغی حالده، بوحربده کندیلرندن پك فضله قوت قارشوسنده تمام اون‌کون قانلی برحربه دوام ایتمش ونهایت دشمنلرینی مغلوب ایلمشلردی.

بوظفری‌تأمین‌ایدن، تانژونك‌مهارت‌وثباتی‌اولمشدی. تانژو، قادینلری، چوجوقلری وبوتون مالّلری کیریلره چکدیرمش اولدیغندن عسکری بوخصوصده هردرلو اندیشه‌دن وارسته بولونیوردی چینلیلر ایسه، مملکتلرندن اوزاق دوشمش، یولده امید ایتدکلری وجهله قویونلولره عائد سـوریلری بوله‌مامش ، معیشت خصوصنده مشـکلاته معروض قالمشلردی . نضنه اوله‌رق‌ده اوزون برمسافه قطع ایده‌رك بیتاب دوشمشلردی

حرکت عسکریه حقنده خیلی تفصیلات ویرمشلردر . بونلردن آکلاشیلدیغنه کوره چینلیلر ، باشلیجه اوچ قولدن هیونغ ـ نو اولکه‌سنه کیرمشلردی. جنرال (لی ـ کوانغ ـ لی) وجنرال (لو ـ پو ـ ته Lo-pou-te) اداره‌سنده برنجی واك مهم قول یوز بیك پیاده وطقسان بیك سواریدن عبارتدی . بونلر (اورتوس) طریقیله حرکت ایتمشلردی .

جنرال (غناعو Gnao) اداره‌سنده‌کی اوتوز بیك پیاده وسواریدن عبارت اولان ایکنجی قول اوردوایسه (شنسی Chensi) ایالتنده‌کی (یان ـ نغان ـ فو Yan-ngan-fou) اوزرندن یورومشلردی. اوچونجی قول‌اوردوده جنرال (هان ـ یوئه Han-yue) اداره‌سنده‌اوله‌رق، (شان ـ سی Chan-si) ده‌کی (تای ـ یوئه‌ن ـ فو Tai-youen-fou) دن ایلریله‌مشدی. بواوردنك مقداری‌ده یاریسی پیاده ویاریسی سواری اولق اوزره اوتوز بیك نفره بالغ اولیوردی .

[Ven-Hien-Tung-Kao و Kang-mo ، Ssc-Ki]

حالبوكه، چينليلر، تانژونك بو پارلاق ظفرينى قويونلولره التجا ايتمش اولان چين جنرالى (لينغ Ling) لك نصيحتلرينه حمل ايدييورلردى . ايمپراطور، جنرال (لينغ) لك چينده بولنان عائله‌سى افرادينى اعدام ايتمك كبى بر وحشتله گويا بو آغير هزيمتك انتقامنى آلمش اولدى [١] .

(تسيه‌تى) تانژونك؛ چين وقعه نويسلرينه گوره؛ موقع اقتداره گچديكى زمان جنوب ايمپراطورلغيله باش اولچوشه‌ميه‌جكى قناعتنى بسله‌ديكى حالده ددورت سنه متمادى بر عزم وورزش نتيجه‌سنده نهايت چين اوردولرينه قارشى پك شانلى ظفرلر قازانمش اولمسى ايلك تشبثنك قوت و نفوذينى تأييد ايچون وقت قازانمق مقصدينه معطوف اولديغنى گوسترمكده‌در .

فقط تانژو، صوك قازانديغى بويوك مظفريتدن استفاده ايده‌مدى. بو حادثه‌دن بر مدت صوكره وفات ايلدى (ق . م ٩٦) . بش سنه امتدادايدن مدت سلطنتى چين ايمپراطورلغيله دائما محاربه‌لرله گچمش وبونلرك اكثريسنده ظفر قويونلولرده قالمشدر .

چينليلرك قويونلو قرارگاهنده؛ صوك زمانلرده چويرمكه باشلامش اولدقلرى أنتريقه‌لرك سفير (سو ـ وو) نك ماجراسندن صوكره افلاس ايتمش اولديغى آكلاشيليور . بو حال، (تسيه‌تى) تانژونك حرب ساحه‌لرنده اولديغى قدر اداره ايشلرنده بويوك بر مهارت سياسيه صاحبى اولديغنى گوسترمكده‌در .

---

[١] تسيه ـ تى ـ هه‌ئو تانژو، بدبخت جنرالك عائله‌سنك اوغراديغى فلاكتدن خبردار اولور اولماز، (كينغ) ى كندى اوردولرينك باش قوماندانلغنه تعيين ايتمك صورتيله تسليه‌سنه چاليشمق كبى بر بويوكلك گوسترمش اولديغنى ينه چين وقعه‌نويسلرى قيد ايديورلر. [Kang-mo و Sse-ki]

هولو تانژو

ق ٠ م ٩٦ - ق ٠ م ٨٥

چینلیلرك احتراصات ومنویات سیاسیه‌لرینی تجلی ایتدیرن صوك حادثه‌لر، قویونلولرده وبالخاصه (تسیه‌تی) تانژونك اوغوللرنده اساسلی بر انتباه اویاندیرمشدی . بو احتراصاته قارشی‌قویمق، اومنویاتك اجراسنه‌میدان براقمه‌مق، قویونلولرك اعتلا وانقراضیله علاقه‌دار اولدیغنی هیچ اولمزسه پرنسلر آکلامشلردی .

تانژو (تسیه‌تی) نك ایکی‌اوغلی قالمشدی. بویوکی شرق خدیویتنده کوچوکی‌ده صول قول اوردولری (یعنی شرق اوردولری) سردارلغنده بولنیوردی . تانژونك وفاتنده ولی‌عهد اولان شرق خدیوی پایتخت‌ده‌دکلدی. اصولاً بونك تانژو اعلان ایدیلمسی اقتضا ایدییوردی. فقط اواثناده کندیسی پك آغیر خسته‌ایدی. حالبوکه چینلیلر، متوفی تانژو زماننده قازانیلان ظفرك انتقامنی آلمق حرصیله متمادیاً تدارکات حربیه‌ده بولندقلرندن قویونلو تختنه حرب وضربه قادر، مهارت‌عسکریه‌سیله طانمش بر پرنس کچیریلمه‌سی ایجاب ایدییوردی .

ملتك‌وحدتی محافظه، چین‌هجوملرینه مقاومت انجق بوصورتله ممکن‌اوله‌بیله‌جکدی. بوملاحظه‌یه مبنی انعقاد ایدن (قورولتای) ده مطلوب اوصافی حائز اولان واواثناده پایتخت‌ده بولنان صول قول سرداری یعنی (تسیه‌تی) نك ایکنجی اوغلی حکمدار اعلان ایدیلدی .

اتحادك لزومنی، قوی دشمنك مهاجمه‌لرینه قارشی مهارت عسکریه‌سیله ممتاز کوچوك قارداشنك موقع اقتداره کچمه‌سنك منافع ملیه ایجاباتندن اولدیغنی بحق تقدیر ایدن شرق خدیوی، یعنی ولی‌عهد سابق (قورولتای) ك بو قرارینه هیچ بر اعتراض سرد ایتمدی . حتی پایتخته کلمکه بیله لزوم کورمدی .

فقط ، تانژولغه انتخاب اولنان کوچوك قارداشی ، اکابر ملت کندیسنی حکمدارلغه انتخاب ایتمشلرسه‌ده، بدرینك آرزوسنه وعنعنهٔ قدیمه‌یه اتباعاً تاج وتختی کندیسنه تسلیمه حاضر اولدیغنی بیلدیرمك کبی شایان حیرت بر بویوکلکده بولندی. ولی‌عهد سابق، قوی

وشوكتلی بر دشمنك انتقام آلمق حرصیله قیوراندیغی برزمانده ملتك باشنده دینچ ومهارت عسكریه‌سیله ممتاز بر حكمدارك بولنمسی ایجاب ایتدیكنی واعیان ملتك تنسیبی پك موافق اولدیغنی ایلری سوره‌رك بوتكلیفی قبول ایتمدی. خیلی مدت ایكی قارداش تختی بربرینه تكلیف ایتدی طوردیلر. بویوكی وجودینك نحافتندن، حرب وجداله عدم قدرتندن بحث ایدییور، بویله مشكل برزمانده مسئولیتی اوزرینه آلمق ایسته‌میوردی. كوچوكی بویوك قارداشی حیاتده ایكن كندیسنك تانژولغه كچمه‌سی موافق اوله‌میه‌جغنی ایلری سوریپوردی.

یالكز قویونلولرك تاریخنده دكل، دیكر بوتون ملتلرك تاریخلرنده‌ده امثالی پك نادر كورولن، بومناقشه اوزایوب كیدیپوردی. نهایت كوچوك قارداش، سردارلغی ایفا ایده‌جكی وعدیله بویوكنی تانژولغی قبوله اقناعه موفق اولدی. (قوزولتای) ك موافقتیله بویوك برادر (هو ـ لو ـ قو Hou-lo-kou) عنوانیله تانژو اعلان ایدیلدی. كوچوك برادری‌ده قارداشی طرفندن شرق خدیوی تعیین اولندی (ق. م ۹٦) [۱].

بو ایكی پرنسك كوستردیكی علو جناب، مات كاملق متعاقب دورلرده دیكر پرنسلر طرفندن‌ده كوستریلمش اولسیدی، قویونلو دولتی پك آز زمان صوكره یووارلاندیغی كرداب انقراضه دوشمش اولمازدی. نه چاره كه؛ ایلری‌ده كوریله‌جكی اوزره؛ صوكره كانلر، منافع ملیه‌یی اونوتمش، شخصی احتراصلر پشنه دوشمش، شخصلری ایچون دولتی انقراضه سوروكله‌مشلردر.

چینلیلر، (تسیه‌تی ـ هه‌نو) نك وفاتی، صوك هزیمتلرینك انتقامنی آلمق ایچون مناسب برفرصت عد ایتمشلردی. چین سرایی، قویونلو پرنسلری آره‌سنده اختلاف ومجادله‌لر ظهورینی امید ایدییور، بو قارغشه‌لقدن بالاستفاده انتقام آلمغه حاضرلانیورلردی.

فقط، پرنسلرك اتحادینی، ومنافع ملیه قارشوسنده شخصی احتراصلرینی ناصل آیاقلری آلتنه آلدقلرینی كورنجه، بوتون امیدلرینك بوشه چیقدیغنی آكلادیلر. (هولو) تانژونك اوائل سلطنتنده هیچ بر حركتده بولنه‌مدیلر. تانژو، حكومتنك ایلك آلتی سنه‌سنده حضور وسكون دائره‌سنده ملتنك اعلاسنه چالیشدی. بخارای صغیر، هاراشار ولوپ كولی حوالیسنده؛ چینك مضرتنه اوله‌رق؛ تأسیس نفوذه غیرت ایتدی [۲].

---

[۱] Lie-tai-ki-su و Kang-mo

[۲] اصل قویونلولر اولكه‌سی، چینك شمالنده‌كی طاغلردن، ایرتیش نهری بوبلرینه قدر امتداد ایدییوردی. غربده بخارای صغیر دینلن خطه ایله هاراشار طرفلری ایسه (مه‌ته) و (لاعوشانغ).

چین سرایی، تانژونك بو حركتنه قارشی خلاف معتاد هیچ بر تشبثده بولنمدی. مدید بر مدتدنبری حكمران اولان (غربی هان Si-han) ایمپراطوری (وو ـ تی Wou-ti) آرتق یورولمش، اسكی آتشین فعالیتنی غائب ایتمشدی. اواخر سلطنتنی، حرب وجدال ایچنده دكل، صلح وسكون دائره‌سنده كچیرمك ایستیوردی [۲].

(هولو) تانژو ایسه، ایمپراطورك بو تمایلندن بالاستفاده داخلده موقعنی تحكیمه، غربده انحلاله یوغرامش اولان قویونلو نفوذینی تأییده چالیشمغه قویولدی. بونی تأمین ایتدكدن صوكره (ق.م ۹۰) چینه قارشی حركات عسكریه‌یه كیریشدی. قویونلو اوردولری ایكی قولدن چینه داخل اولدیلر. (شنسی) ایالتنه كیرن برنجی قول اوردو، (یان ـ نغان ـ فو) حوالیسنه قدر اینه‌رك اطرافی یغما ایتدی. (قان ـ سو) ایالتنه كیرن ایكنجی قول اوردو ایسه (سو ـ چه‌ئو) ده‌كی قوهٔ محافظه‌یی كاملاً اسیر ایلدی [ق.م ۹۰]. شمالی چینی دهشت ایچنده براقان بو آقینلر، اختیار ایمپراطوری اعلان حربه مجبور ایتدی.

ایمپراطور (وو ـ تی) تانژویه بودفعه قطعی بر ضربه ایندیره‌رك اواخر حیاتی راحت كچیرمك ایستیوردی. الك مشهور جنراللرك اداره‌سنده اوله‌رق، قویونلولر اوزرینه اوچ اوردو كوندردی. جنرال (لی ـ كوانغ ـ لی Li-kuang-li) اداره‌سنده‌كی یتمش بیك

زمانلرندنبری، تانژولرك نفوذی آلتنه دوشمشدی. فقط، جنرال (چانغ ـ كیان Tchang-kian)ك غرب سیاحتی، بو حوالی حقنده چینلیلركده نظر احتراصنی اویاندیرمش اولدیغندن بالآخره اونلرده بو منطقه‌لرده توسیع نفوذه باشلامشلردی.

بوصورتله، لوپ كولنك شمال وغربنده‌كی حوالیده چین ایمپراطورلریله قویونلو تانژولرینك نفوذلری تصادم ایدوب طوریبوردی. چینلیلر قوتلندكلری زمان بوحوالینی كندی نفوذلری آلتنه آلیور، ورالرده‌كی كوچوك پرنسلری ایمپراطورلغك واسسالی موقعنه صوقیورلردی. قویونلولر چینی صیندیردقلری زمانلرده ایسه بوكوچوك حكمدارلری ایستدكلری كبی عزل ونصب ایلیورلردی.

(هولو) تانژونك دور حكومتنك دوردنجی سنه‌سنده بو كوچوك حكومتلردن لوپ كولی جوارنده‌كی (له‌ئولان) پرنسلكنك حكمداری وفات ایلمشدی. تبعه‌سی، ایمپراطوره مراجعت ایده‌رك، چین سراینده رهینه اولان متوفی حكمدارلرینك اوغلنی یرینه نصب ایتمسنی استرحام ایلدیلر. فقط، ایمپراطورك بو كنج پرنسی بلك زیاده سودیكی بهانه یدیله‌رك پرنس مملكتنه كوندریلمدی. تانژو، بونی استخبار ایدنجه، كندی نزدنده رهینه اولان متوفی حكمدارك دیكر اوغلنی مملكتنه كوندردی. (له‌ئولان) تختنه كچیردی [ق.م ۹۲]. بوصورتله، اوكوچوك حكومتی كندی نفوذی آلتنه صوقمش اولدی. بو حادثه‌ده قویونلولر سیاستاً چینه غلبه ایتمشلردی. [Tcien-han-chou]

[۲] ایمپراطور (وو ـ تی Chi-tcong-hiao-vou-houng-ti) قبل المیلاد ۱٤۱ تاریخندن ۸۷ تاریخنه قدر یعنی اللی دورت سنه حكمران اولمشدر.

کشیلك اوردو ، (یان ـ نغان ـ فو) استقامتنده ایلریله‌ین تانژویه قارشی حرکاته مأمور ایدیلدی .

(ماـتونغ Ma-tung) [۱] اسمنده‌کی جنرال‌ده قرق بیك کشی ایله (سوـچه‌ئو) دن ایلریله‌ین قویونلوله قارشی کونده‌ریلدی. اوتوز بیك کشیلك اوچونجی برقول اوردوده جنرال (شانغ ـ کیه‌ئو Chang-kieou) قومانداسنده اوله‌رق (هوانغ ـ هو) نهرینك غربندن اجرای حرکاته مأمور ایدیلدی .

تانژو، چین اوردولرینی ایچری چکه‌رك اس‌الحرکه‌لرندن اوزاق دوشورمك مقصدیله شماله طوغری چکلدی . دیکر طرفدن غرب خدیوینه‌ده عینی امری ویردی . چین جنراللری بو اوردولره یتشمك ایچون قویونلو اولکه‌سنه کیردیلر. فقط، تانژو هرطرفی تخلیه ایتمش ، هیچ برشی براقمه‌مشدی .

تانژو ، متصل شماله چکیلیرکن ، اوردوسنك آرقه‌سنی محافظه ایتمك اوزره ، چین جنراللرندن ایکن قویونلوله التجا ایتمش اولان جنرال (لینغ Ling) ی اوتوز بیك کشی ایله دمدارلغه‌تعیین‌ایتمشدی. بواوردو، (سون ـ کی ـ سان Sun-ki-chan) طاغنده چینلیلرله قانلی برحربه کیریشدی . طقوز کون دوام ایدن بومدهش عربده ، عددلرینك چوقلغی سببیله ، چینلیلرك غلبه‌سیله نتیجه‌لندی . (لینغ) ، برچوق ضایعات ویره‌رك چکلمکه مجبور اولدی .

(لینغ) ك هزیمتی اوزرینه تانژو ، شماله طوغری دوام ایدن حرکت رجعیه‌سنی بوس بوتون تعجیل ایتدی . بو اثناده ، قویونلولری یاندن و آرقه‌دن اورمق اوزره (هوانغ ـ هو) نهرینك غربندن اجرای حرکاته مأمور ایدیلمش اولان چین جنرالی ، (مان ـ تونغ Man-tung)،(هامی) و (تورفان) ك شماله قدر ایلریله‌مش(تیه‌ن ـ شان Tien-chan) طاغلرینه واصل اولمشدی [۲].

بو اوردونك حرکاتنه قارشی قویمغه مأمور اولان یکرمی بیك کشیلك قویونلو قوتی‌ده تانژونك امری اوزرینه شماله چکلدی . چینلیلر ، متصل هرطرفدن ایلریله‌یور، فقط بردرلو قویونلولره یتیشه‌میورلردی . تانژو ، حرکت رجعیه‌یی ، استیپ قهرمانلرینه

[۱] چین وقایع نویسلری بوجنرالك اسمنی (ماـتونغ Ma-tung) و (مانـتونغ Man-tung) کبی ایکی شکلده ضبط ایتمشلردر .

[۲] Ssc-ki

مخصوص بر مهارت و موفقیتله اجرا ایدییور، چینلیلری متصل ایچری چکیور، اس الحرکه‌لرندن اوزاقلاشدیرییوردی .

جنرال (ماتونغ Ma-tung) ك اجرای حرکاته مأمور اولدیغی ساحه (ایغور Ygours) لر طرفندن اشغال ایدیلیوردی. ایغورلر اوته‌دنبری قویونلولرك متفق بولنیورلردی. بو دفعه‌ده چین اوردولرینك حرکاتنه قارشی بر طاقم یوصولر ترتیب ایتمشلردی .

جنرال (ماتونغ) ، تانژونك اوردولرینه تصادف ایده‌مه‌مکدن متولد بر حدتله، (لوپ) کولی جوارنده‌کی (له‌عو ـ لان) وسائر قوملردن تدارك ایتدیکی قوتیده آله‌رق ایغورلر اوزرینه دوندی . مملکتلرینی تخریب ایده‌رك اونلری چین امپراطورلغنه عرض انقیاده مجبور ایتدی [١] .

جنرال (ماتونغ) بو کوچوك موفقیتلری قازانیرکن، تانژویه قارشی بورون (لی ـ کوانغ ـ لی) اداره‌سنده‌کی اصل بویوك اوردوده اهمیتسز موفقیتلرله ایلریله‌یوردی . چینلیلر منحصراً کندی قوتلریله قویونلولره غلبه ایده‌میه‌جکارینی بیلدکلرندن جنرال (ماتونغ) غربده لوپ کولی حوالیسنده‌کی اقوامدن آیریجه براوردو ترتیب ایتمش اولدیغی کبی (لی ـ کوانغ ـ لی) ده شرق (تونغ ـ هو) لرندن خیلی سواری طوپلامش، بونلری اوردونك اوکنده حرکات استکشافیه‌یه مأمور ایتمشدی . بو بیابانجیلردن مرکب ایکی بیك سواری، (فو ـ یانغ ـ کیو ـ شان Fou-yang-kiu-chan) طاغنده، تانژونك قویونلولردن بر جنراله (غوئه‌ی ـ لیو) اداره‌سنه تودیع ایلدیکی بر کشف قولنه تصادف ایده‌رك مغلوب ایلدی [٢] .

چینلیلر ، بو کوچوك ظفرلردن جرأت آله‌رق ایلریله‌مکده دوام ایتدیلر . قویونلو اولکه‌سنده‌کی (فان ـ فو ـ ژین ـ چینغ Fan-iou-gin-tching) شهرینی‌ کچدیلر [٣] . فقط، قویونلواوردولری بوموقعده‌ده قالمیه‌رق داهانماله چکلمش اولدقلرندن یتیشه‌مدیلر.

بو صورتله متمادیاً ایلرییدین چینلیلر، (چی ـ کیو ـ شوئی Tchi-kiu-choui) ایرماغنك اوته طرفنه قدر ایچریلره صوقولدیلر. جنرال (لی ـ کوانغ ـ لی) نك بوموقعدن ایلری

---

[١] Ven-hien-tung-kao ، Han-chu ، Lie-tai-ki-su .

[٢] اوجه کوردلدیکی اوزره(غوئه‌ی ـ لیو) چین جنراللرندن ایکن اوجه قویونلولره التجا ایتمش، تانژو طرفندن سبیریاده‌کی (تینغ ـ لینغ Ting-ling) لر اوزرینه خدیو تعیین اولنمشدی ،

[٣] بو شهری وقتیله قویونلولر طرفندن مغلوب ایدلمش اولان برچین جنرالنك زوجه‌سی انشا ایتدیرمش، بوزولان اوردونك بقیه‌سیله بورایه‌یرلشمشدی [ده‌کینی ج : ٥، ق : ٢، ص : ٧١] .

کوندردیکی یکرمی بیك کشیلك بر قوت ، قویونلولرك شرق بویوك قوماندانلنك اداره‌سنده‌کی عینی مقدارده برقوته تصادف ایده‌رك چارپیشدیلر. قویونلولر بویوك قوماندانلرندن بریله بر چوق ضایعات ویردیلر ، چکلدیلر .

فقط ، بو دفعه چینلیلر داها ایلری‌یه طوغرو تعقیبه جسارت ایده‌مدیلر . جنرال (لی ـ کوانغ ـ لی) بوتون اوردوسیله (یه‌ن ـ ژه‌ن ـ شان Yen-jen-chan) دینیلن طاغه عودت ایلدی [١] .

او زمانه قدر بویوك بر میدان محاربه‌سنه یاناشمیه‌رق متمادیاً کریلره چکیلن ، اوفاق قوتلرله چینلیلری اشغال، اونلره قازاندیردیغی اهمیتسز موفقیتلرله اغفال ایدن (هولو) تانژونك پیلانی موفقیتله تتوج ایتمش، دشمنه قطعی ضربه‌نك ایندیریله‌جکی زمان کلمشدی.

چین اوردولری غوبی چوانی کچمش، اوزون واوزیجی بر حرکت متمادیه ایله بوزقیرلری طولاشمش، متصل اورادن اورایه قوشه‌رق، بیتاب دوشمش، نهایت (اورخون) و (سه‌لنغا) بویلرینه قدر چیقمشدی . بو منزعج و متعب حرکات عسکریه چین اوردوسنی بیتاب براقشدی . اساساً تانژونك‌ده پیلانی بو غایه‌یی الده ایتمکدی .

هجوم قطعی زمانك کلدیکنه حکم ایدن تانژو، اللی بیك کزیده سواری ایله بغتةً چینلیلری (یه‌ن ـ ژه‌ن ـ شان) طاغنده‌کی قرارکاهلرنده احاطه ایلدی . بر کیجه ایچنده چین اوردوسنك اطرافنه دائراً مادار برخندق قازدیردی . قویونلولر، ایرتسی کون شدید وآنی برصولتله چینلیلر اوزرینه آتیلدیلر [٢] .

چین اوردوسی بیتاب دوشمش ، جنرال (لی ـ کوانغ ـ لی) متمادیاً اوردوسی اوکندن فرارایدن تانژونك آرقه‌سندن کله‌جکنه احتمال ویرمدیکندن امنیت ترتیباتنه لزوم کورمه‌مشدی . حتی چینلیلر ، قویونلولرك یاقلاشدقلرندن واطرافلرینه خندق قازدقلرندن بیله خبردار اوله‌مامشلردی .

ایرتسی کون ناکهانی وقوعبولان هجوم، چینلیلری شاشیرتدی . کندی قوتلرینه نسبتله عدداً پك آز اولان قویونلولره قارشی پریشان اولدیلر. قسم کلیسی تلف اولدی .

---

(١) (یه‌ن ـ ژه‌ن ـ شان) طاغی، چین حدودلرندن اوچ بیك (لی) اوزاقده (تا ـ تا Ta-tai-ta) دینیلن مملکتده ایدی . طاغك بولندیغی حوالی‌یه (سو ـ سیه ـ عو Sou-sie-ou) اولکه‌سی دینیلیوردی . بو معلوماته کوره طاغك (غوبی) چولنك شمالندن ایرتیش نهرینك منبعی جوارینه قدر امتداد وآلتایلرله برلشن سلسله شعباتندن بری اولدیغی اکلاشیلمقده‌در.

[٢] Han-chou.

بقیةالسیوفده، اطرافه، چوللره طاغیلدیلر. (لی ـ کوانغ ـ لی) تسلیم اولمقدن باشقه‌چاره بوله‌مادی. چینك بو مشهور ومغرور قوماندانی بوتون مهمات و قرارکاهیله قویونلولرك آلینه اسیر دوشدی [ق . م ٩٠] .

اختیار ایمپراطور (وو ـ تی) نك او قدر بویوك امیدلرله احضار ایلدیکی بو معظم سفر چینه پك بهالی‌یه مال اولمش ، بیکلرجه نفوسك تلفنی انتاج ایتمش و اك مشهور برجنراللك بوتون قرارکاهیله اسیر دوشمه‌سیله‌نهایتلنمشدی . (وو ـ تی) ، آرتق ایکنجی برقوۀ سفریه ترتیب ایتمك، بو هزیمتك انتقامنی آلمق ایسته‌میوردی .

(نیه‌ن ـ هاعو Nien-hao) یعنی (نور اعظم) و (غالب معظم) عنوانی ایجادایدن اختیار ایمپراطور ، ولی عهد اولان اوغلنك عصیانتی کورمش ، اونی ئولدیرمك آجیسنی طویمش، بوفلاکت حیاتی بوس بوتون صارصمشدی . بودفعه (لی ـ کوانغ ـ لی) کبی اك بویوك برجنراللك اسیر، پارلاق امیدلرله کوندردیکی معظم اوردوسنك پریشان اولمسی بو صارصینتی‌یی آرتیرمش اولدی. اختیار ایمپراطور آرتق‌صلح‌دن باشقه برشی‌دوشونمیور، صوك کونلرینی، صلح وسکون ایچنده کچیرمك آرزو ایدییوردی .

(هولو) تانژوده، صلحه متمایلدی . اوده، تاتارستانده‌کی نفوذ وسطوتنی تأیید ایدن بو پارلاق غلبه‌دن صوکره ، یورغون دوشن تبعه‌سنی دیکلندیرمك ، مظفریت ثمراتندن استفاده ایتمك ایستیوردی .

تانژو ، بومقصدله چینه ایلچیلر کوندره‌رك مصالحه تکلیفنده بولندی . ایمپراطور وو ـ تی، شرائط صلحیه‌یی قارارلاشدیرمق‌اوزره؛ تانژونك ایلچیلرینه ترفیقاً؛ قویونلولر پایتخته بویوك برضابط معیتنده برهیئت مخصوصه اعزام ایلدی .

هرایکی طرف، پك زیاده آرزو ایدیلن صلحك تقررینه انتظار ایدییوردی . فقط ، صلحی تقرر ایتمك اوزره کوندریلن چین سفیرینك اثنای مذاکره‌ده تانژونك عزت نفسنی جریحه‌دارایده‌جك مناسبتسز سوزلر صرف‌ایتمه‌سی، عقدصلحی عقیم‌براقدی [١] .

[١] چین ایلچیلری ، تانژونك حضورنده شرائط صلحیه‌یی مذاکره ایدرکن (هولو) بالنسبه چین ولی‌عهدینك عصیانندن بحث ایتمش ، فضیلت ، عدالت ونزاکت حکم سوردیکی دعا ایدیلن چین‌ده باباسی طرفندن ولی‌عهد اولان اوغلنك اعدامنی غریب بولدیغنی سویله‌مشدی. چین ایلچیسی اختلاله جرات ایدن ولی‌عهدك اعدامه استحقاق کسب ایتدیکندن ایمپراطور بابا صفتیله کندیسنی تجزیه‌ایتمك مجبوریتنده قالمش‌اولدیغنی وبوحرکت‌ده‌فضیلت وعدالته مغایر برشی بولنمدیغنی‌اثبات‌ایتمشدی. ایلچینك بیاناتی بوقدرله قالمش اولسیدی ، هیچ بر حادثه چیقمش اولیه‌جقدی . فقط، مغرور

تانژو، چین ایلچیلرینی توقیف ایلدی. کرچه حرب تکرار باشلامدی. فقط صلح ده عقد ایدیلمش اولمدی. هر ایکی طرفک یورغونلغی، ضروری بر متارکه تأسیس ایتمش اولدی.

بو اثناده قویونلولر پایتختنده آلتدن آلته احتراصلر، نفاقلر باش کوسترمشدی. محاربه‌لرده اسیر دوشن چینلیلر، قویونلولرک صفوت اخلاقیه‌لرینی صارصیور، چین سراینک منفور احتراصلرینی، أنتریقه‌لرینی تانژونک سراینه‌ده صوقمغه چالیشیورلردی.

اولجه قویونلره التجا ایتمش اولان چین جنراللرندن (غوئه‌ی ـ لیو Goeï-liu)، صوک محاربه‌ده اسیر دوشن (لی ـ کوانغ ـ لی) نک تانژو نزدنده پك زیاده حرمت کورمسنی چکه‌میور، بونی وسیله ایده‌رك قویونلو امراسی آره‌سنه رقابت صوقمغه چالیشیوردی. غوئه‌ی ـ لیو، وطنداش اولان رقیبنی ازاله ایتمك ایچون قویونلولری عنعنه‌لرینه مخالف منفور جنایتلره سوروکلیوردی.

قویونلولر، اوته‌دنبری کندیلرینه تسلیم اولان ویا التجا ایدن دشمن امراسنی پك محترم طوتیور، اونلری یوکسك موقعلره کچیریور، بر اهانتلری کورولمدکجه حیاتلرینه طوقونمیورلردی. فقط، أنتریقه‌لره آلیشمش اولان چینلیلر، موقعلرینی تحکیم، احتراصلرینی تأمین ایچون هرشیئی تجویز ایدییور، هر فنالغی مشروع کوریورلردی.

غوئه‌ی ـ لیو، قویونلولرك کندی حیات و موقعنك‌ده کافل اولان بو عنعنه‌لرینی ییقمغه چالیشمقده هیچ بر بأس کورمدی. او اثناده آغیرجه خسته اولان تانژونك والده‌سنك تداویسی ایچون شامان (آرباغجی) لره مراجعت ایدیله‌جکنی بیلدیکندن اونلری ألده ایتدی.

شامانلر، تانژونك والده‌سنك شفایاب اولمسی ایچون، اسکی تانژولرك (مان Mâne) لری بویوك بر اسیرك قربان ایدلمسنی ایستدکلرینی، بو قربان کسیلمدیکی تقدیرده قادینك قورتیله‌میه‌جغنی سویلدیلر. داها طوغریسی (غوئه‌ی ـ لیو) طرفندن اویله سویلتدیریلدیلر.

چینلی، بونکله اکتفا ایتدی. ولیعهدك اختلالنی و باباسنك کندیسنی اعدامنی شایان حیرت کورن تانژوبی تحقیر ایچون، (مه‌ته) نانژو ایله پدری (ته‌ئومان) ماجراسنی درخاطر ایتدیردی. مه‌ته‌نك باباسنی اولدیره‌رك اوکی آناسنی آلمسیله ایمپراطورك اوغلنی تأدیب ایتمسی حادثه‌لرندن اولکیسنك داها زیاده حیرته شایان اولدیغنی سویلدی. ایمپراطورك حرکتنی، مملکتی اختلالدن قورتارمق ایچون ایفا ایدلمش بر وظیفهٔ عدالت (مه‌ته) نك حرکتنی ایسه، انساندن زیاده حیوانه لایق بر وحشت صورتنده تصویر ایلدی.

ایاچینك بوسوك سوزی، تانژوبی حدتلندیردی. مذاکره انقطاعه اوغرادی. ایلچیلر توقیف یدیلدی. بونلر، تانژونك وفاتنه قدر موقوف قالدیلر. [Han-chou]

جنرال (لی ـ کوانغ ـ لی) توقیف ایدیله‌رك قربان ایدیلدی. غوئه‌ی ـ ییو، بوصورتله رقیبنی ازاله ایتمش، فقط قویونلولرك شرف وعنعنه‌لرینی‌ده بالطه‌لامشدی.

بو یابانجی آدم (لی ـ کوانغ ـ لی) نك اسارتندن صوکره تانژونك یاننده تزلزله باشلایان موقعنی قازانمق ایچون (هولو) یی سیاسهٔ مضر برجنایته، عنعنهٔ ملیه‌یه مخالف برحرکته سوروکله‌مشدی.

تانژو، والده‌سنی قورتارمق ایچون (لی ـ کوانغ ـ لی) نك اعدامنه موافقت ایتمش ایسه‌ده، بویوزدن برچوق فلاکتلر، آفتلر ظهوره کله‌جکندن‌ده قورقمغه باشلامشدی.

بوحادثه‌دن برمدت صوکره، او وقته قدر امثالی کورولمه‌مش بر صورتده برقاچ آی متمادیاً قاریاغدی. سوریلرك برچوغی آجلقدن تلف اولدی. قویونلولر اولکه‌سنده مدهش برقحط چیقدی. بویوزدن برچوق آدملر ئولدی. تانژو، بوحالی حقسزیره (لی ـ کوانغ ـ لی) نك اعدامنه حمل وبونی قویونلولرك اوغرایه‌جقلری مصیبتلرك مقدمه‌سی عد ایتدی. همان چینله عقد صلح تشبثاتنه کیریشدی. فقط، اواثناده وفات ایتدیکندن تشبثی موقع فعله چیقارامدی [ق . م ٨٥] [١].

(هولو) دشمنلرینك‌ده اعترافلرینه کوره قویونلو تانژولرینك اك ممتاز سیمالرندن بری ایدی. ایمپراطور (وو ـ تی) کبی هان سلاله‌سنك اك بویوك بر حکمدارینك مهارت سیاستکارانه‌سی قارشوسنده قویونلولرك شوکت وسطوتنك ادامه‌سنه موفق اولمش، غرب اقوامی آره‌سنده دوچار ضعف اولان نفوذ دولتی ینه اعاده ایلمشدر.

(هولو) تانژو، کوچوك قارداشی طرفندن موقع اقتداره دعوت ایدیلدیکی زمان، ملتك منافعنی نظر اعتباره آله‌رق باشبوغلغك بدنیه وعسکرلك اعتباریله داها قوی وداها مستعد اولان قارداشنده قالمه‌سنده اصرار ایتمش، امثالی نادر کورولن بر فداکارلقده بولنمشدی. بوحرکتیله، داها ولیعهدلکنده نجابتنی، ملتنه صمیمی محبتنی کوسترمشدی.

موقع اقتداره کچدکدن صوکره بوتون افعال وحرکاتنده بو اندیشه‌نك درین ایزلری کورولمکده‌در. کندیسی وجودینك نحافتندن، عسکرلکده‌کی مهارتسزلکندن بحث ایده‌رك قارداشنی حکمدارلغه داها لایق کوردیکی حالده، بارسلطنتی یوکلندکدن صوکره؛ بونك بوس بوتون عکسنی تجلی ایتدیرمش، (لی ـ کوانغ لی) کبی چینك اك مقتدر بر جنرالنی اسیر ایتمك کبی بویوك برمهارت وقدرت عسکریه کوسترمشدر.

Han-chon Lie-tai-ki-su [١]

(هولو) كنديسى ولى‌عهد اولديغى حالده پدرينك وفاتى متعاقب، وضعيتك وخامتنى نظر اعتباره آلان اعيان ملتك، تخت‌سلطنتى داها جسور، داها قوتلى وداها انى برعسكر اولان كوچوك قارداشنه ويردكلرينى خبر آلديغى زمان، منافع مليه نامنه بوقراره ناصيل صميميتله راضى اولمش ايسه، وفاتى اثناسنده‌ده اوغلى حقنده عينى فداكارلقده بولنمشدر.

هنوز كوچوك برياشده بولنان اوغلنك بويله مشكل بر زمانده مقدرات مليه‌يى تدوير ايده‌ميه‌جكنى درپيش ايده‌رك وفاتنه ياقين تخت سلطنتى؛ اواثناده غرب (قو ـ لى ـ وانغ Ko-li-vang) لغنده بولنان قارداشنه وصيت ايلدى. تانژو، بودفعه‌ده ملتك‌سعادت‌ومنفعتى اوغورنده؛ كندى اوز اولادينى فدا ايتمكى تجويز ايتمش؛ تختى قارداشنه براقشدى.

حالبوكه، تانژودن باشقه‌لرى بويله دوشونميورلردى. بالخاصه اوغلنك والده‌سى بوفكرده دكلدى. سلطنت‌سورمك حرصنى‌بسله‌ين بوقادين؛ هرنه‌يه‌مال اولورسه‌اولسون؛ بهمه‌حال كندى اوغلنى تانژولغه چيقارمق ايستيوردى. قادين، بوامانه، (غونه‌ى ـ ليو) كبى يابانجى فقط دسساس ونفوذلى برده طرفدار بولمشدى.

(هولو) وفات ايدر ايتمز خاتون (يه‌ن ـ شى)، اوغلنك رقيبى يعنى متوفى زوجنك قارداشى اولان غرب (قو ـ لى ـ وانغ) يى ئولديرمك‌اوزره كيزليجه آدملر كوندردى. غونه‌ى ـ ليونك توصيه‌سيله امرا آره‌سنده كنج پرنسك حكمدارلغنه طرفدار قازانمغه وقت بوله‌بيلمك ايچون تانژونك وفاتى بر قاچ كون كيزلى طوتولدى. غونه‌ى ـ ليو، انواع حيل ودسايسله امرادن بر قسمنى‌ده بومقصده اشتراك ايتديردى. متوفى تانژونك صوك وصيتنه مخالف اوله‌رق كنج پرنسى تانژولغه اعلان ايچون خاتونله غونه‌ى ـ ليو، عسكر آره‌سنده خيلى طرفدار قازانه‌بيلديلر.

(غونه‌ى ـ ليو) نك توصيه‌سيله طرفدار امرايه ويريلن بر ضيافتده، بونلر كنج پرنسى تانژولغه چيقارمغه يمين ايتديلر. بونك اوزرينه (هولو) نك وفات ايتديكى ويريلن اوغلنك (هو ـ يه‌ن ـ تى Hou-yen-ti) عنوانيله تانژولغه چيقديغى اعلان اولندى (١).

---

(١) Kang-mo و Han-chou

قویونلو دولتنك انحطاطی

هویه‌ن تانژو

ق . م ٨٥ - ق . م ٦٨

هویه‌ن، تانژو اعلان ایدیلدیکی زمانه هنوز پك کوچوکدی. باباسی (هولو) نك‌ده پك کوزل تقدیر ایتدیکی کبی؛ بویله بحرانلی بر زمانده ادارهٔ حکومت ایده‌بیله‌جك برسن‌ده دکلدی.

فقط، اوغلنه نیابتاً اجرای سلطنت غایه‌سنی کودن وچینلی اولمسی محتمل اولان آناسی (یه‌ن‌شی) ایله چینلی (غوئه‌ی - لیو) تانژونك اندیشه‌لرینه تمامیله بیکانه ایدیلر. والده خاتون، اجرای سلطنتدن باشقه برشی دوشونمیوردی. چینلی (غوئه‌ی - لیو) ایسه، تانژونك چوجوقلغندن، والده‌سنك ضعفندن بالاستفاده حکم ونفوذینی توسیع ایتمك ایستیور، قویونلودولتنك عاقبت ومقدراتنی هیچ دوشونمیوردی. بوایکی یابانجی‌یی مقدراتلرینه حاکم ایدن قویونلولر، لاقیدیلرینك جزاسنی چکه‌جکلردی.

غوئه‌ی - لیو، داها متوفی تانژونك نعشی یرده ایکن قویونلو امراسی آراسنه نفاق صوقمشدی. بونلردن برقسمی برچوجغك موقع اقتداره کلمه‌سی شخصی نفوذ واحتراصلرینك توسیع وتطمیننه داها مساعد اوله‌جغی تلقیناتیله اغفال ایدیلمش، منافع ملیه‌یی شخصی منفعتلرینك قات قات فوقنده کورن وطن پرورلر ایسه (هولو) تانژونك وصیتنك اجراسنه طرفدار قالمشلردی.

متوفی تانژونك جنازه‌سی قالدیریله‌دن اول، بریابانجی‌نك چویردیکی رولرله قویونلولر ایکی‌یه بولونمش اولدی. (هولو) نك اواخر سلطنتنده ظهور ایدن قحطی توالی ایده‌جك فلاکتلرك بر مقدمه‌سی کبی کوسترمه‌سنك وبوندن پك زیاده تلاشه دوشمه‌سنك اساسسز اولمدیغی میدانه چیقمشدی. قویونلولرك ایکی‌یه بولونمه‌سی بر مقدمهٔ اضمحلال ایدی. فقط، بونك سببی (هولو) نك ظن ایتدیکی کبی (لی - کوانغ - لی) نك اعدامنه تاکرینك رضاسی

اولماسی دکل ، بلکه یابانجی غوئه‌ی ـ لیونك قویونلولرك امور داخلیه‌سنه قاریشماسی ، قادین احتراصاتنك کنیش برساحهٔ انکشاف بولمش اولماسی ایدی .

(هولو) نك وفات ایده‌رك حکومتك ولیعهد تعیین ایتدیکی قارداشنه دکل کوچوك اوغلنه انتقال ایتدیکی اعلان ایدیلمنجه ملت آره‌سنده بویوك براختلاف باش کوستردی . برقسم امراء متوفی تانژونك وصیتنك ایفاسنه صادق قالدیلر. (هویه‌ن) ی برطرف ایده‌رك عموجه‌سنی تخته چیقارمق ایچون تشبثاتنه بیله کیریشدیلر .

بونلر ، قبیله‌لریله برابر چینه چکیله‌رك اورادن آله‌جقلری قوتله مناسب بر زمانده تانژونی دهویرمك ایستیورلردی . فقط ، مسافه‌نك بعدیتی حسبیله سریعاً وامنیتله چینه چکیله‌میه‌جکلرینی ، یکی تانژونك طرفدارلرینك هجومنه معروض قاله‌جقلرینی دوشونه‌رك بوفکردن واز کچدیلر .

قویونلو اولکه‌سنك غربنده، و (ایلی) بویلرنده ساکن اولان (ووسون) لره التجا ایتمك فکری داها قولای قابل اجرا کورولدی . رؤسای مخالفه، بوتون قبیله‌لریله برابر ووسونلر اولکه‌سنه کچه‌رك اوراده ایجاب ایدن ترتیباتی آلدقدن وقوتلرینی تنسیق ایتدکدن صوکره یکی تانژو اوزرینه هجوم ایتمکی تحت قراره آلدیلر .

بوقرار ، روح ملی‌نك اجنبی تحکمنه قارشی برعصیانی دیمکدی . فقط ، مرتبلرده اساساً چین تأثیرات اخلاقیه‌سی آلتنده بوزیلمش، صارصیلماشدی. اونلرده‌ده بوکبی بویوك تشبثلری باشه چیقاره‌جق مزیت اخلاقیه کوشه‌مشدی . بوتجیع حال، وقوعات ایله تأیید ایتدی . حرکت اختلالیه‌یه اشتراك ایدن رؤسادن بری کیفیتی اولدیغی کبی تانژویه اخبار ایلدی .

والده‌سنك نفوذی آلتنده اولان (هویه‌ن) ، حسن تدبیر ایله بو جریانك اوکنی آله‌جغنه ، مناسبتسز حرکاتیله حرکت اختلالیه‌یی بوس‌بوتون تشدید ایتدی . ووسونلر اولکه‌سنه وقوعبوله‌جق مهاجرتك توقیفنی ، وقعه‌یی اخبار ایدن آدمه حواله ایتمك کبی غریب برتدبیرده بولندی. حتی، بونلر کیده‌جك اولورلرسه، کندیسنی مسئول طوته‌جغنی ایلری سوره‌رك مخبری تهدید بیله ایتدی .

مخالفلرك، کندیلرینه اهانت ایدن بوآدمك سوزنی طوتمیه‌جقلری پك طبیعی ایدی. فقط، والده خاتون بویله تنسیب ایتمشدی . (هویه‌ن) ایسه بورالرینی محاکمه ایده‌بیله‌جك برسن‌ده دکلدی . حرکات عصیانیه‌یی تسکین ایده‌یم دیرکن ، خوشنودسزلرك عددینی

آرتیردی. حتی، حرکات اختلالیه‌یی خبردار ایدن رئیس‌یله تانژونك بومعامله‌سنه قارشی تبدیل فکر ایتدی . اوده کندی قبیله‌سیله برابر عصیان ایلدی .

او وقته قدر، تانژولغك اعتلاسنه چالیشان رؤسا، شمدی انقسامیله اوغراشمغه باشلامشلردی. بو تاریخدن اعتبارأ درکه قویونلولرك شوکت اولیه‌لرینك انحلاله اوغرادیغنی کوربیورز : داخلی اختلاللر، عصیانلر، توالی ایده‌ایده نهایت بومعظم دولتك انقراضنی انتاج ایدیبور[۱].

بوتون بو فلاکتلرك ایلك عاملی ، چینلی (غونه‌ی ـ لیو) ایله تانژونك والده‌سی ایدی . قویونلولر، یابانجیلری الك یوکسك موقعلره اصعاد ایدرك مقدرات ملته مداخله ایتدیرملرینك جزاسنی پك آغیر برصورتده چکمکه محکوم بولونیورلردی .

(هویه‌ن) تانژونك ، امور دولتی تجربه‌سز والده‌سیله یابانجی (غومه‌ی لیو) یه براقه‌سی ایسه حرکت انقراضیه‌یی تسریع ایتمکدن باشقه بر نتیجه ویرمدی . کنج تانژو ، فکرنده اصلا ثبات کوسترمیور ، هر أسن روزکاره بویون أکیور ، دائما غونه‌ی ـ لیودن ملهم اولان والده‌سنك آمالنه توفیق حرکته مجبور اولیوردی .

تانژو ، یکی جلوس ایتدیکی زمان چینلیلرله عقد صلح ایده‌جکنی سویلدیکی حالده ، برمدت صوکره بلااسباب بونلره قارشی برحرب آچدی[ق.م۸۳]. چینك (تای-تونغ-فو Tai-toung-fou) سنجاغنه بر آقینجی آلایی کوندردی . بونلر ، او حوالیده اهمیتسز برایکی کوچوك مظفریت قازانه‌رق عودت ایلدیلر [۱].

فقط ، حقیقت حالده بوظفرلر ، بر مقدمهٔ اضمحلال ایدی . چینده (سی ـ هان Si-han) یعنی غربی هان ایمپراطوری اختیار (وو ـ تی) وفات ایتمش [۲] کندیسنه اوغلی (چاعو ـ تی Tchao - ti) خلف اولمشدی . کنج ایمپراطور اوان سلطنتی پارلاق ظفرله تتویج حرصنی بسلیوردی. جنوب سراینده (وو-تی)نك اواخر حکومتنده‌کی صلح وسکون هواسی یرینه شمدی حرص وفتوحات روزکارلری اسیوردی .

قویونلو سراینده ایسه وضعیت بوس بوتون معکوس بر شکل آلمشدی . مدبر (هولو) یه خلف اولان کنج (هویه‌ن) تجربه‌سزلکی ، فکرنده‌کی قرارسزلغی ایله تبعه‌سنك حرمت وتوجهنی غائب ایتمش، اغتشاش وعصیانلر حکومتی ضعیف دوشورمشدی.

[۱] Han - chou، Kang-mo

[۲] ٥٤ سنه سلطنت سورن (وو-تی) ۷۱ یاشنده اولدیغی حالده قبل‌المیلاد ۸۷ تاریخنده وفات ایلمشدی .

قویونلو امراسنك (تانژو) یه حس حرمت پرورده ایتملری شویله طورسون بالعکس اونی یابانجی (غونهٔی ـ لیو) نك بازیچه‌سی عد ایدییور ، ثباتسزلغیله آکله‌نیورلردی .

اساساً حکومت (هوین) ده دکل ، غونهٔی ـ لیونك تیسیبیله حرکت ایدن والده‌سنك النده ایدی. تخت سلطنتك اطرافنه یابانجیلر طوپلانمش، ملتك اوز اولادلرینی اورادن اوزاقلاشدیرمشلردی . بو صورتله کوجندیریلن قویونلو امراسی ایسه وادیٔ عصیانه صاپمش ، تانژویی دوشوره‌جکز دییه حکومتك تملنی صارصمغه کیریشمشلردی .

قویونلولر آره‌سنده حکم‌سورن بواغتشاش وبحران، چینك کنج ومحترص ایمپراطورینه پارلاق امیدلر ویرییوردی . چینك حرب تدارکاتی ، تانژونك والده‌سی جدی بر تلاشه دوشورمشدی . (غونهٔی ـ لیو) ، بو هجوم منتظره قارشی مستحکم بر شهر یاپیله‌رق ایچنه قویولر قازدیریلوب ذخیره ادخار ایدیلمسنی وبر هجوم وقوعنده بورایه چکلمسنی توصیه ایلدی .

ینه (غونهٔی ـ لیو)نك تنسیبیله بوشهرك محافظه‌سی وقتیله چیندن قویونلولراولکه‌سنه کچه‌رك اوراده یرلشمش اولان و(تسین Tsin) دینیلن چینلیلره تودیع ایدیله‌جکدی .

قویونلو تاج وتختنك محافظه‌سی ، اونی یوکسلتنلره دکل ، یابانجیلره حواله ایدیلیور ، فقط نه تانژو ونه‌ده والده‌سی بونك عاقبتنی ادراك ایده‌میورلردی . براجنبینك بازیچه‌سی اولان (هه‌ین) ملتك اوز اولادلرینه امنیت کوستره‌میور ، چینلیلره قارشی کندیسنی ینه چینلیلره محافظه ایتدیرمك تکلیفنه موافقت ایدییوردی .

غونهٔی ـ لیونك تانژو ووالده‌سی طرفندن آلقیشلرله قبول ایدیلن توصیه‌سنك همان اجراسنه باشلانیلدی . بر قاچ یوز قویو قازدیریلدی . شهرك مبانیسی ایچون اقتضا ایدن کراسته کسدیریلدی (ق . م ۷۸) . فقط تختدن اوزاقلاشدیریلمش اولدقلری ایچون بو قومدیایی یالکز سیر ایتمکله اکتفا ایدن قویونلو امراسی ، ایشك جدیت کسب ایتدیکنی کورنجه عروق حمیتلری غلیانه کله‌رك ، بو عجیب توصیه‌نك عدم اجراسنه چالیشمغه باشلادیلر . بو وضعیتك محاذیرینی تانژویه آکلاتدیلر . متردد تانژو بو دفعه‌ده اولکی قرارندن واز کچدی. یاپیلان بنالری ییقدیردی . قازیلان قویولری طولدیرتدی.

قویونلو امراسنك مطالعه‌سی پك مصیب ایدی . چونکه تانژو بر شهره قاپاندیغی تقدیرده، عدداً کندی‌اوردوسنك برقاچ مثلی‌اولان چینلیلره بهمه‌حال مغلوب‌اوله‌جقدی.

قویونلولرك چینلیاره تفوقی ، بونلرك کمیت اعتباریله دکل، بلکه کیفیت ومعیشت اعتباریله چینلیلردن بوس بوتون فرقلی بولنملرندن نشأت ایدییوردی .

قویونلولر، دشمنه مقاومت ایده‌میه‌جکلرینی آکلادقلری آنده عائله‌لرینی، خیمه‌لرینی ایچریلره کوندەریر ، کندیلری‌ده بی پایان استپلر ایچنده اطرافه طاغیلیر ، کوزدن نهان اولورلردی . چینلیلر، ارزاق فقدانی وسائر مشکلاتی نظراعتباره آله‌رق اس‌الحرکه‌لرندن اوزاقلاشمغه، چوللر ایچنده اونلری تعقیب ایتمکه جرأت ایده‌مزلردی .

(غوئه‌ی ـ ایو) نك توصیه‌سی وجهله تانژونك یاپیله‌جق مستحکم شهره قاپانمه‌سی، قویونلولر ایچون پك ألیم فلاکتلر انتاج ایده‌بیلیردی. بو شهر نه قدر مستحکم اولورسه اولسون، عدداً داها چوق، قلعه محاربه‌لریله داها زیاده مونس ومهمات حربیه اعتباریله داها زنکین‌اولان چینلیلر، بهمه‌حال قلعه‌نی‌دوشوره‌جك،تانژونی اسیر ایده‌بیله‌جکلردی.

قلعه‌نك یالکز ارزاق ادخارینه تخصیص ایدیلەرك محافظه‌سنك اصلاً چینلی اولان (تسین) لره تودیعی ایسه، مضرت اعتباریله عینی نتیجه‌یی ویره‌جکدی. چینلیلر، ناصل اولسه بورانی وطنداشلرندن آله‌جق، کندیلرینه اس‌الحرکه اتخاذ ایده‌بیله‌جکلردی . چینلیلر، قویونلو اولکه‌سنده ارزاقله مالی اولان بر شهری اله کچیردکدن صوکره بورانی اس‌الحرکه اتخاذ ایده‌رك تانژونی ؛ هیچ بر مشکلاته معروض قالمقسزین ؛ متمادیاً تعقیب ایده‌بیله‌جك، قویونلولری مغلوب وتانژونی اسیر ایدنجه‌یه قدر اوغراشه‌جقلردی.

قویونلوامراسنك اندیشهٔ وطن ومادله‌؛ چینله حرب دکل صلح تشبثاتنه کیریشیلمه‌سی یولنده‌کی مطالعه‌لری ناصلسه مترددانژو طرفندن‌ده قبول ایدیلدی . مصالحه‌نك عقدینی تسهیل امیدیله، اولجه وقوعبولان آقینلرده اسیر ایدیلمش اولان چینلی امراده مملکتلرینه کونده‌رلدی. تانژو (تسیه‌تی) دورنده توقیف وسیبریایه نفی ایدیلمش اولان چین سفیری مشهور (سو ـ وو) ده بونلر میانده بولنیوردی [١] .

---

[١] چین وقایعنامه‌لرندن (Kang-mo) یه کوره (سو ـ وو So-vou) ، منفاسی اولان سبیریا حدودلرنده بر چوق سفالتلره تحمل ایتمش، اوصوغوق وعقیم اقلیملرده حیاتی قورتارمق ایچون اوره‌بیلدیکی فاره‌لر؛ تصادف ایتدیکی میوه‌لرله کچنمش، متانت ووطن پرورلکنی هیچ برزمان غائب ایتمه‌مشدی . حتی قویونلولرك خدمتنه کیرمش اولان بعض چینلی امرا کندیسنی تسلیه ایتمك ایستدکاری زمانلرده، (وکلادن‌اولان برآدم حکومتنه، أولادك باباسنه ایتدیکی حرمت‌قدر احترامکار بولنملی!) یولنده جواب ویریر، وطنی وایمپراطورانی دوشونمکدن باشقه بر اندیشه‌سی اولمدیغنی سویلر ، وطنلرینی ترك ایده‌رك قویونلولر خدمتنه کیرن بو آدملری تقبیح ایدردی . ایمپراطور

بوتون حركاتی ؛ قرارسزلق تعبیریله پك گوزل تعریف ایدیله بیلن (هویه‌ن)، امرانك تنسیبیله صلح تشبثاتنه گیریشمش، چینلی اسرایی ترخیص ایتمشکن بردنبره بو فکرندن واز گچدی. یکرمی بیك سواریدن مرکب بر آقینجی آلایی ترتیب ایده‌رك چین حدودلرینه گوندردی . بو اوردو ، دورت قوله آیریله‌رق چین حدودلرینك یغماسنه مأمور ایدیلمشلردی [ق . م ٨٠]

فقط بو اوردو هیچ بر موفقیت تأمین ایده‌مدی . بالعکس ، اثنـای مهاجمه‌ده قویونلو ضابطلرندن بری چینلیلرك النه اسیر دوشدی . اوردو امراسی ، بو ضـابطك چینلیلره قلاغوزلق ایتمه‌سندن قورقه‌رق سرعتله شمال غربی‌یه طوغری چکلدیلر . حتی، اووقته قدر دائما ایندکلری جنوب وادیلرنده بیله طورمغه جسارت ایده‌مدیلر.

تانژونك امر اداره‌یی یابانجیلره تودیع ایتمه‌سی ، قویونلو امراسنك حمیت مایه‌لرینی صارصمش ، وطن وملت قایغولرینی که‌وشتمشدی . اسیر دوشن ضابطك کندی وطن و ملتی علیهنه قلاغوزلق ایتمسی احتمالیله رجعت ایدن قویونلو اوردوسنه حاکم اولان فکر ، بونی تأیید ایدییوردی.

قویونلولرك احوالنه کرکی کبی اطلاع حاصل ایدن چینلیلر ، (هوانغ ـ هو) نهرینك شمالنده (شه‌عو ـ کیانغ ـ چینغ Cheou-kiang-Tching) ده برموقع عسکری تأسیس ایده‌رك بورایه طقوز بیك کشی اقامه ایلدیلر. بو قوت قویونلو اولکه‌سنده جریان ایده‌جك حادثه‌لری یاقیندن ترصد ایده‌جك ، حال انحلالده بولنان قویونلو حکومتنده تانژویه معارض اولان قبیله‌لری چینلیلر طرفنه جلبه چالیشه‌جقدی .

ایمپراطور (چاعوـتی Tchao-ti)، چین اوردولرینی تاتارستان چوللرنده طولاشدیرـ مقدن ایسه تانژولرندن متنفر اولان قویونلولری اغفال ایده‌رك وحدت ملیه‌یی پارچه‌لامغی داها فائده‌لی گورییوردی. بومقصدله قویونلولردن قاچوب کله‌جکلرك مروری ایچون ، (شه‌عو ـ کیانغ ـ چینغ) جوارنده‌کی (سیه‌ـ عو ـ شوئی Sie-ou-choui) نهری اوزرینه بیوك بر کوپری انشا ایتدیردی (ق.م ٧٩) [١]

چین سرایینك بو تصوری اساسسز دکلدی. اواثناده (هویه‌ن) ك عقل خواجه‌سی

(وو ـ تی) نك خبر وفاتنی ایشیتدیکی وقت جنوبه طوغری دونه‌رك قانلی یاشلر دوکش ، اوزون مدت آغلامشدی. مدت اسارتی اون طقوز سنه‌در .

[١] Lie-tai-ki-su، Kang-mo ، Han-chou ، Ven-Hien-tung-kao.

(غوئەی ـ ليو) وفات ايتمش، والده خاتونك مناسبتسز اجراآتی آز چوق تعديل ايدن بو آدمك ضياعی اوزرينه امور اداره بوس بوتون قاريشمشدی. اورتالغی مدهش بر قحط قاصـوب قاووريور، قويونلو متحدەسی أليم بر قارغشەلق ايچنده بولونيوردی. خلق، بوتون بو حاللری تانژونك ادارەسزلكنه حمل ايدييور، كنديسـنه عليهدار اولانلرك مقداری كوندن كونه آرتيوردی.

وضعيتك وخامتنی تانژودن زياده تقدير ايدن قارداشی، حال طبيعينك اعادەسی و وضعيتك اصلاحی ايچون هرشيدن اول عقد صلحه احتياج اولديغنی كورييوردی. فقط قويونلولر طرفندن وقوعبولەجق صلح تكليفنك چين سرايـنجه علائم عجز وضعف كبی تلقی ايديلەرك رد اولنەجغندن قورقيوردی. پرنس، صلح تكليفنك چينليلر طرفندن وقوعنی ايستيوردی. بومقصدله، چين سـفيرلری نزدينه گيزلی برقاچ آدم كوندردی. بونلر، قويونلولرك چين حدودلرينه تكرار آقينلر اجراسنه حاضرلاندقلرندن بحثله، ايمپراطورلغك شمال ايالتلرينك خرابيسنی انتاج ايدەجك اولان بو آقينلره ميدان ويرمەمك ايچون همان تانژويه عقد صلح تكليفنده بولنيلماسنی توصيه يه مأمور ايديلمشلردی.

پرنس، چينله مصالحه ياپيلدقدن صوكره بوزولمش اولان شيرازۀ دولتی تنظيم ايدە-بيلەجكنی اميد ايدييوردی. فقط او آرەلق، پرنسـك وفاتی، بوتون بو اميدلریده محو ايتمش اولدی.

چينليلر (هويەن) ك عجزندن بالاستفاده قويونلو پايتختنده بر جاسوس هيئتی وجوده كتيرمشلر، تانژونك اولكەسنده، حتی سرايـنده وقوعبولان هرشيدن منتظماً خبر آلمغه باشلامشلردی. بو هيئت عينی زمانده، تانژو ايله امرا آرەسنه نفاق صـوقمقلەده موظف بولونيوردی.

سياسی أنتريقەلرده تماميله بيگانه اولان تانژو ايسه، قارداشی ده وفات ايتدكدن صوكره؛ بوس بوتون تجربەسز آدملرك ألنده قالمش، نه ياپەجغنی بوس بوتون شاشيرمشدی. وضعيتی اصلاح ايدەيم ديركن دها وخيم برشكله صوقيوردی.

تانژو، بو آرالق، چين حدودلرينی تفتيش ايتمك اوزره (لی ـ هان ـ وانغ Li-Han-Vang) اسمنده برضابط كوندرمشدی. ضابط عودتنده، (سو ـ چەنو) و (قان ـ چەنو) ايالتلرنده پك آز قوۀ محـافظه بولنديغنی، معيتنه بر اوردو ويريلديكی تقديرده بورالری قولايجه ضبط ايدەبيلەجكنی بيلديردی.

تانژو، (لی ـ هان ـ وانغ) ی غرب قول‌اوردو قوماندانلغنه تعیین ومعیته دورت بیك‌نفر ویره‌رك بوایکی ایالتك ضبطنه مأمور ایلدی. فقط، قویونلو پایتختنده‌کی جاسوسلر، کیفیتی داها اول چین سراینه اخبار ایتمش، ایمپراطورده بورالره کافی مقدارده قوای محافظه کوندرمشدی.

هیچ بر مقاومت کورمکسزین، بو ایالتلری اشغال ایده‌جکی قناعتیله ایلریله‌ین قویونلولر چین‌اوردولرینك ناکهانی صولتلری قارشیسنده پریشان اولدیلر. قوماندانلری (لی ـ هان وانغ) مقتول دوشدی. بقیةالسیوف‌ده مشکلاتله رجعت ایده‌بیلدی [ق. م ۷۸] .

تانژو، بو انهزامك آجیسنی چیقارمق ایچون بو دفعه‌ده (شن‌ـ‌سی) ایالتنه بر آقینجی قوتی کوندردی . بونلر، (یان ـ نغان ـ فو) طرفلرینی چیکنه‌یه‌رك برچوق آدم اتلاف ایلدیلر. فقط، بوکوچوك موفقیتده هیچ بر نتیجه ویرمدی. چونکه چینلیلر، تانژو علیهنه مدهش بر اختلال حاضرلامش، اسکی (تونغ‌ـ هو) لرك احفادندن اولان (وو‌ـ‌هووان)لری عصیان ایتدیرمشلردی . تانژو، بو عصیانی باصدیرمق اوزره (شن‌ـ‌سی) ده ایلریله‌مکده اولان اوردوبی کیری چکمکه مجبور اولدی [ق. م ۷۷] [۱] .

وقتیله (مه‌ته) تانژو طرفندن مغلوب ایدیلن (طوغولو) لرك بقایاسندن اولان وو‌ـ هوانلر، او وقت (به‌کینغ) ك شمالنده عینی اسمده‌کی طاغلره چکلمشلر ، قویونلولره عرض انقیاد ایلمشلردی .

فقط، ایمپراطور (وو ـ تی) زماننده بورالرده اجرای حرکاته مأمور اولان جنرال (کیو‌ـ‌پینغ Kiu-ping) بونلری چینك تحت حمایه‌سنه آلمش، (لیائو‌ـ‌تونغ Liao-tong)ك شمالنه یرلشدیرمش، قویونلولرك حرکاتنی ترصده مأمور ایتمشدی.

وو ـ هوانلر ، او زماندنبری تکثر ایتمش ، ایجابنده هم قویونلولره هم‌ده چینلیلره قارشی عصیان ایده‌بیله‌جك برقوت قازانمشلردی. بونلر، مه‌ته‌تانژودن بیدکاری ضربه‌نك آجیسنی بر درلو اونوته‌میور ، قویونلولردن بو آجینك انتقامنی آلمق ایچون فرصت بکلیوردی.

ایمپراطور (چاعو‌ـ‌تی)، آتیاً چینك باشنه آیری آیری بربلا اوله‌جقلری آکلاشیلان (وو ـ هوان) لرك قویونلولره قارشی بسله‌دکاری حسیات انتقامجویانه‌دن بالاستفاده، بوایکی قومی بربرینه طوتیشدیره‌رق هرایکی طرفی‌ده ازدیرمکی چینك منافعنه پك موافق

[۱] Han-chou, Ven-Hien_toung-kao

کورمش اولدیغندن، قویونلولرك (قان-چه‌نو) و (یان ـ نغان ـ فو) طرفلرینه هجوملری هنکامنده، وو ـ هوانلری سلاحلاندیردمش، تانژونك اولکه‌سنه سوق ایتمشدی.

وو ـ هوانلر ، سنه‌لردنبری بسله‌دکلری حرص انتقامی تسکین ایچون تانژولرك مزارلرینی تخریب ایتدیلر. بالخاصه، مه‌ته‌نك مزارینه پك زیاده حقارتده بولندیلر. تانژو بونلره قارشی یکرمی بیك سواری کوندردیسه‌ده برنتیجه الده ایده‌مدی. بالعکس بومحاربه قویونلولرك آرتق شرق طرفلرنده بارینه‌میه‌جقلرینی کوسترمش اولدی. تانژو ، تبعه‌سنی آله‌رق یوز میل غربه چکلدی. قرارکاهنی (لوپ) کولیله (هامی) آره‌سنده‌کی (اویغور) ایلنه نقل ایلدی [ق.م٧٤]. مقصدی، بورادن وو ـ سونلر اولکه‌سنی استیلا ایتمك ، شرقده غائب ایتدیکنی، غربده قازانمق ایدی.

فقط، تانژونك بوحرکتی، ووـسونلرکده دشمنلرینه التحاقنی انتاج ایلدیکی کبی ، سبیریاده‌کی اقوامه وبالخاصه (تینغ ـ لینغ) لره‌ده قویونلولر سطوت وشوکتنك سقوطنی کوسترمکدن باشقه برنتیجه ویرمش اولمدی. فی‌الحقیقه، بواثناده (فی ـ وانغ Fi-vang) عنوانیله ووسـونلرك باشنده بولنان (اونك ـ کوئه‌ی ـ می Ung-kuei-mi)، زوجه‌سی چینلی پرنسس واسطه‌سیله ایمپراطور (شاعوـتی) نك تحت حمایه‌سنه کیرمکی قبول ایتدی. خطادن خطایه سوروکله‌نن (هویه‌ن) تانژو، بوحرکتیله‌ده غربده‌کی اقوامی چینك آغوشنه آتیلمغه مجبور ایتمش ، قویونلولرله هم حدود اولان بوتون اقوامك چینلیلرله اتحادینه سببیت ویرمشدی. تانژونك ماتنی انقراضه سوروکله‌ین بو حرکتلرینی درین برمسرتله تماشا ایدن (شاعوـتی)، (ووـسونلر)ه معاونت ایچون براوردو احضارایدرکن وفات ایلدیسه‌ده خلفی (سیوئه ـ تی) ده بوفرصتی قاچیرمق ایسته‌مدی [١].

یوز آلتمش بیك کشیلك بر اوردو احضار ایده‌رك بش قولدن قویونلولر اوزرینه سوق ایلدی. ووـسونلر حکمداری (اونك ـ کوئه‌ی ـ می) ده ایکی بیك نفرله غربدن قویونلو حدودلرینی کچدی [٢]. چینلیلر، بودفعه عصرلردنبری سیلابهٔ استیلالری اوکنده

[١] ایمپراطور (چاعوـتی) ١٣ سنه اجرای سلطنت ایتمش و ٢١ یاشنده اولدیغی حالده قبل المیلاد ٧٤ تاریخنده فوت اولمشدر.

[٢] هان سلاله‌سی وقایعنامه‌سنده (Han-chou)؛ بومحاربانه‌دائر تفصیلات آتیه ویریلمکده‌در: ایمپراطور (سیوئه ـ تی) ، چین اوردولرینی بش جنرالك قوماندالری آلتنده بش قولدن قویونلو اولکه‌سنه تجاوزه مأمور ایتمشدی بونلردن اوردو قوماندانی عنوانی حائز اولان جنرال (تیه‌ن ـ کوانغ ـ مینغ Tien-kuang-ming) قرق بیك نفرله (هوانغ ـ هو) نهرینك غربندن حدودی کچدی.

أزيلدكارى قويونلولرده قطعى برضربه ايندير مك حرصيله اقوام مجاوره‌يى كاملاً دائرهٔ اتفاقلرينه آلديلر. كنديلر جنوبدن، وو-سونلر غربدن قويونلولر اولـكه‌سنه صوقولوركن (وو-هوان)لرده شرقدن حدودلرى آشديلر. سيبريادهاوطوران (تينغ-لينغ Ting-ling)لرده بو فرصتى غنيمت بيله‌رك شمالدن تجاوز ايلديلر [ق.م ۷۲].

درت طرفدن هجوم ايدن بو دشمنلر قارشوسنده تانژو نه ياپه‌جغنى بوس بوتون شاشيردى. هيچ بر تدبير اتخاذ ايده‌مدى. ايلك هجوملر نتيجه‌سنده تبعه‌سندن مقتول ويا اسير اوله‌رق (۰۰۰ ۱۰۰) قدر آدم ضايع اولدى. بر ميليونه ياقين حيوانات‌ده دشمنلرك النه كچدى. بو قدر ضـايعات وتلفات آزمش كبى برده مدهش قحط وغلا چيقه‌رق قويونلولرى بوس بوتون پريشان ايتدى [ق. م ۷۱].

قويونلولرك الك اساسلى ثروتى تشكيل ايدن سوريلر محو اولمش، اهالينك برچوغى يارالانمش، برقسمى‌ده آچلقدن خسته‌لانمش، پريشـانلق هرطرفدن باش كوسترمشـدى. چين‌اوردولرى، داهازياده ايلريله‌مش‌اولسه‌لردى قويونلو اوردوسنك بقيه‌سيله تانژويى‌ده أله كچيره‌جكلردى .

فقط، احتمالكه اوردونك اعاشه‌سنده‌كى مشكلات سببيله، داها زياده ايچريلره كيرمك ايسته‌مديلر. ألده ايتدكلرى اسرا وسوريلرى آله‌رق عودت ايلديلر.

تانژو، متمادياً ايلريله‌مكده اولان وو - سونلرى توقيف ايتمك ايچون صوك برغيرتله اون‌بيك كشى طوپلايه‌رق باشقه برطريقدن مملكتلرينه كيردى . اختيار، سقط برچوق

(۱۳۰۰) لى قدرايلريله‌يه‌رك كى-چى-شان Ki-tchi-chan (كوچوك؟) طاغنه قدرايچرى صوقولدى. اوراده برمقدار اسير ايله برچوقده صغير، قويون و آت سوريلرى اغتنام ايلدى .

اوتوزبيك نفرله (قان-چه‌ئو) ايالتندن حركت‌ايدن جنرال (فان-مينغ-يه‌ئو Fan-ming-yeou) ايسه حدوددن (۱۲۰۰) لى قدرداخله صوقوله‌رق، (پو-لى-هه‌ئو Pou-li-heou) نهرينه قدر ايلريله‌دى. اوراده برچوق غنائم الده ايتدى .

جنرال (هان-تسنغ Han-tseng) ده‌ينه اوتوزبيك كشيلك برقوتله (شنسى) ده‌كى (يان-نغان-فو) دن حركت ايده‌رك قويونلو اولكه‌سنده (سيه-عو-شوئى Sie-ou-choui) ايرماغنه قدركيتدى. قويونلولره اسير ومقتول اوله‌رق اون طقوز بيك قدر ضايعات ويرديردى. آت، صغير وقويون اوله‌رق يتمش بيك حيوان اغتنام ايلدى.

چين‌جنراللرندن (چانغ-هوئه‌ى Tchan-Hoei) معيتنده (اوپ) كولى حواليسندن قويونلواولكه‌سنه كيرن (وو-سون) لر ايسه، (۳۹۰۰۰) اسير و (۷۰۰۰۰۰) طاوار آلديلر .

آدملری اسیر دیه طوپلایه‌رق کیری دوندی. فقط، اثنای راهده مدهش بر قارفورتنه‌سنه طوتیلدی. عسکر وسوریلر، صوغوق وآچلقدن کاملاً تلف اولدیلر [ق. م ۷۰] .

مهاجملرك، اختیار کنج ، قادین چوجوق دیمه‌یه‌رك أله کچیردکاری قویونلولری محو ایتملری، نفوس عمومیه‌یی پك زیاده تنقیص ایتمشدی. قحط وغلاء، خسته‌لق، وو ـ سونلر اولکه‌سندن عودت‌ایدرکن‌وقوعبولان فلاکت، آرتق بوملت‌ده تاب‌وتوان براقمه‌مشدی.

اوته‌دنبری قویونلولره تابع اولان قوملر، بومتوالی فلاکتلر اوزرینه تحت‌اطاعتدن چیقدیلر. اکثریسی چینن حمایه‌سنه کیردیلر. اوزمانه‌قدر تانژولری متبوع طانیان (ایغور Igours) لر بیله، قویونلولری ترك ایده‌رك چینلیلر طرفنه کچدیلر.

قویونلولر اوقدر ضعیف دوشمشدی‌که ، تانژو، عصیان ایدن کوچوك قوملری تأدیب ایده‌جك بر قوت تدارك ایده‌میوردی. آرتق چینك مرحمتنه التجا ایتمکدن باشقه چاره یوقدی . تانژو، عقد صلح ایچون چینه مراجعت ایلدیسه‌ده عمری معاهده‌یی امضا ایتمه‌سنه مساعده ایتمدی . بو بدبخت پرنس، اغتشاش وانحطاطك الکخیع صفحاتی ایچنده اون یدی سنه قدر یووارلاندقدن صوکره قبل‌المیلاد ۶۸ تاریخنده وفات ایلدی [۱] .

قویونلو دولتنك مبدأ انحطاطی ظاهراً وو ـ هوانلرك عصیانی تاریخندن [ق م ۷٤] اعتبار ایدلمکده ایسه‌ده حقیقت انحطاطك باشلانغجنی داها اسکی زمانلره، چین عادات وعنعناتنك قویونلولر آره‌سنه صوقولمغه باشلادیغی زمانلره قدر چیقارمق ایجاب ایدر .

انحطاطك بارز ایزلری ایسه ۷٤ تاریخنده دکل ، (هو ـ یه‌ن) تانژونك جلوسی هنکامنده [ق.م۸۵] ده کورولمکه باشلامشدر. (هولو) نك اواخر سلطنتنده قویونلو سراینده چوریلمکه باشلایان أنتریقه‌لر ، رقابتلر ، بو مدبر حکمداری بیله شاشیرتمش ، (لی ـ کوانغ ـ لی) یی اعدام ایتدیرمشدی. فقط، (هولو) بوخطاسنه رغماً، زمام‌اداره‌یی ألندن براقمه‌مش، أنتریقه واحتراصلره میدان ویرمه‌مشدی.

حتی ، هر شیدن اول ملتنك سعادتنی دوشونن بو حکمدار ، سناً کوچوك اولان اوغلنك بوتون بو احتراصلره قارشی قویه‌میه‌جغنی تقدیر ایده‌رك سلطنتی قارداشنه وصیت ایتمشدی.

فقط، (هولو) نك نعشی هنوز میدانده ایکن بو منفور احتراصلر بردنبره بوتون شدتیله باش کوسترمشدی. تانژونك فتان‌زوجه‌سی هنوز کوچك اولان اوغلی (هویه‌ن)ی

[۱] Han-chou ، Ven-Hien-Tung-Kao و Kang-mo

تخته کچیره‌رك امور حکومتی الٔنه آلمق ایچون عمیق بر حرص بسلیوردی . قادین، چینلی (غونٔه‌ی - لیو) کبی برده محترص وحینه‌کار بر طرفدار بولمشدی. (غونٔه‌ی-لیو)، موقع اقتداره، امور دولتی تماميله النه آله‌بیله‌جك بر پرنس کچمه‌سنی، کندی سودای تحکمی نقطهٔ نظرندن موافق کورمیوردی.

کوچوك برچوجوق، عاجز برقادین الندە قاله‌جق اولان بر حکومتده، کندیسی داها زیاده نفوذ قازانه‌جق، احتراصاتنی داها امین بر صورتده تأمین ایده بیله‌جکدی. کنج پرنسك تخته چیقمه‌سنه معاونت ایتدیکی تقدیرده وصایت رسماً (هویه‌ن) ك والده‌سنده، حقیقت حالده ایسه کندیسنده اوله‌جقدی.

بودوشونجه‌لرله قویونلولرسراینده أنتریقه‌لر چویرمکه‌باشلایان والده‌خاتونله (غونٔه‌ی - لیو) امرادن بر قسمنی کندی طرفلرینه جلبه موفق اولمشلرسه‌ده هرشیدن زیاده تانژولغك سطوتنی دوشونن دیکر برقسم، بوکا معارض چیقمش، بویوزدن ملته سرای آره‌سنده درین براوچوروم حاصل اولمشدی.

باشلرنده دائما ملی بر قهرمان کورمکه الیشان قویونلولر، بر چوجوقله بر قادینك آرقه‌سنه صاقلانمش یابانجی برآدمك تحکمنی چکه‌میورلردی. (هویه‌ن) لڭ جلوسنی متعاقب حادث اولان وقوعاتك سبب حقیقیسی بوایدی. ایشته بو وقعه‌لردرکه قویونلولر دولتنی انقراضه طوغری سوروکلمکه باشلامشدی.

اجنبی قادینلر، یابانجی سیاسیلر تسلطنی (مه‌ته) و(لاعوشانغ) لرك حیرت‌بخش برغیرتله قورمش اولدقلری بنای دولتك تملنی صارصمقله باشلامش اولدی. (هویه‌ن) والده‌سنك وصایتندن قورتیلدقدن و(غونٔه‌ی-لیو) نك وفاتندن صوکره‌ده امور دولتی مهارتکارانه تدویر ایده‌مدی. والده‌سنك مقامنه، سودیکی زوجه‌سی، (غونٔه‌ی-لیو) نك یرینه‌ده قاین پدری قائم اولدی.

وصایت آلتنده یتیشن (هویه‌ن) ئوانجه‌یه قدر وصایتدن قورتیله‌مدی. هیچ‌برزمان اجراآتنده اراده‌لی برعزم کوستره‌مدی. دائما ترددلر ایچنده یووارلاندی. تجربه دیده حمیتلی امرانی اطرافندن اوزاقلاشدیردی. بعضاً وخامت احوالی آکلاتان حمیتلی ذواتك نصیحتلرینه قولاق ویردیکی اولیوردی. فقط، ثباتسز و شعورسز اولدیغندن بر مدت صوکره ینه‌اسکی قرارسزلق عودت ایدر، باشلانان ایشلری یوزاوستی براقیردی.

احوالك اصلاحی یولنده کیریشدیکی تشبثلر بیله؛ اکثریا، معکوس برصورتده نتیجه‌لنیردی. ایشلری یولنه صوقه‌جغنه بوتشبثلر ملته یکیدن یکی یه غائله‌لر چیقاریردی.

ناصیل که ووهوان و چینلیلرك مهاجماتندن صاقنه‌رق قوبونلولرله خوشجه کچینن ووسونلر اوزرینه آتیلمش، اونلری ده کندیسنه دشمن ایتمشدی. (هوبه‌ن) قوبونلولر شوکتنك انحطاطنده عامل مستقل دکلسه‌ده ، ادارەسزلکی ، قرارسزلغی ایله بوانحطاطی تسریع ایتمش، لزومسز یره آچدیغی محاربه‌لرله ملتی فلاکتدن فلاکته سوروکله‌مش ، یوز بیکلرجه انسان ، ملیونلرجه حیوان ضیاعنه میدان ویرمش ، کندی زماننه قدر مسعودانه ومتحد برحیات کچیرن ملتی کندی دورنده الیم برسفالته آتمشدی.

(هویه‌ن تی) نك یتشمش اوغلی اولمدیغندن وفاتنده تخت سلطنت قارداشنه انتقال ایتمش اوده (هیو-لیو-کیوئن-کیو Hiu-liu-Kiuen-Kiu) عنوانیله تانژو اعلان اولنمشدر.

هیولی تانژو

ق. م ٦٨ — ق. م ٦٠

هیولی، قویونلولرك پك آجیقلی و پریشان بر حالده بولندقلری هنکامده تخته کچمشدی. دورت طرفدن وقوعبولان هجوملر، ملتك زنده عنصرلرینی محو ایتمش، سوریلرك ضیاعی مدهش بر قحطی موجب اولمش، مملکت مجروح، علیل و آج انسانلرله طولمشدی. خسته‌لق هر طرفی قاصوب قاووریپوردی.

بوتون بو فلاکتلری ازاله، سرنکون اولان سطوت دولتی اعاده ایده‌بیلمك ایچون عزمکار بر باشبوغك درین بر عشق، وقوفلی بر درایت، صارصیلماز بر متانتله ایشه باشلاماسی لازمدی. حالبوکه، یکی تانژو، بو اوصافدن محروم بولنیوردی.

حکومته کچر کچمز ایلك ایشی، بو غایه‌یی تأمینه چالیشمق اوله‌جغی یرده، بالعکس قادینلرله اوغراشمغه باشلادی. متوفی قارداشنك نفوذلی زوجه‌سنی سرایدن چیقاره‌رق، ایمپراطوریچه عنوانی کندی کوزده‌لرندن اولان دیکر بر قادینه توجیه ایلدی.

قویونلولرك اوته‌دنبری تأسس ایدن عادتلرینه کوره، (هیولی) ده متوفی قارداشنك متروکه‌سی اولان بو ایمپراطوریچه‌یی تحت نکاحنه آلماسی ومقامنده ابقا ایلمسی ایجاب ایدییوردی. بویله یاپمدی. سرایدن چیقارمق، وتبه‌لرینی رفع ایتمك صورتیله بو قادینی ترذیل ایتدی.

تانژونك صرف سودیکی قادینی (هیه‌ن ـ شی) موقعنه اصعاد ایچون وقوعبولان بو معامله سابق (هیه‌ن ـ شی) نك بویوك بر موقع صاحبی اولان پدرنده درین بر حرص انتقام اویاندیردی [۱]. بو آدم، تانژودن انتقامنی آلمق ایچون مناسب بر فرصته مترقب اولدی. بکله‌دیکی بو فرصتی‌ده پك چوق بکله‌مدن بولدی:

(هیولی) جلوسندن بر مدت صوکره اجتماعه دعوت ایتدیکی قورولتای‌ده، چینلیلرله عقد صلح عزم قطعیسنده اولدیغنی سویله‌مش، بو فکر امرا طرفندن‌ده تصویب ایدیلمشدی.

[۱] بو آدم دامادی سابق تانژو (هو ـ یه‌ن ـ تی) دورنده شرق اوردوسنده (تا ـ تسیه کیو Ta-tçie-kin) منصبنه اعتلا ایتمش، اوردوده پك چوق طرفدار قزانمشدی.

(هوین) تانژو زماننده وقوعبولان صوك محاربه‌دن صوکره چینلیلر، قویونلولره‌قارشی تکرار برحرب آچمغه لزوم کورمه‌مش، بیتاب دوشن قویونلولرده ایسه آنین یاپیق قدرتی قالمامشدی. ایکی طرفك بو حالی ضروری برمتارکه کبی اولمشدی. حتی چینلیلر، سوریلرینی باشی بوش حدودلرده طولاشدیریورلر، اولکی کبی تقیداته لزوم کورمیورلردی.

تانژو، بو ضروری متارکه‌یی برمصالحه‌نامه ایله تأیید ایتمك ایستیوردی. اغلب احتمال چین سرایی‌ده وقوعبوله‌جق صلح تکلیفنی رد ایتمیه‌جکدی. فقط تانژودن انتقام آلمق حرصنی بردرلو تسکین ایده‌مه‌ین، حتی بواوغورده ملتی مدهش فلاکتلره سوروکلمکی تجویز ایدن سابق ایمپراطوربچه‌نك پدری، بر تقریب چینه قاچه‌رق انعقاد ایدن بر بویوك قورولتای‌ده چینه هجومه قرار ویریلمش اولدیغی یولنده اخبارات کاذبه‌ده بولندی.

تانژولره تقدیم ایتدکلری دلبر قیزلری واسطه‌سیله یوکسك یوکسك موقعلره ارتقا ایدن‌امراده، وطن وملت حسیاتی، موقعلرینی‌احتراصاته براقشلردی. بوکیلر، حرصلرینی تسکین، کینلرینی اطفا ایچون، ایجابنده ملتی‌ده، دولتی‌ده فدا ایتمکدن‌چکینمیورلردی.

بویوك موقعلر یابانجیلر، توریدیلر طرفندن اشغال ایدیلمکه باشلانه‌لیدنبری اخلاقجه وقوعبولان بو عظیم تبدلات تظاهر ایتمکه باشلامش و تدریجاً ملتك اوز اولادلرینه‌ده سرایت ایتمشدی. قویونلولرده‌کی ملی ونجیب حسلر سونمکه یوز طوتمش، رقابتلر، کینلر، احتراصلر بوتون شدتیله فیشقیرمشدی.

سابق (هیه‌ن ـ شی) نك پدری طرفندن وقوعبولان اهانت، بو سقوطك بر مثالی ایدی. چین ایمپراطوری (سیوئن‌ـتی Siuen-ti)، بو یالان حوادثدن تلاشه دوشه‌رك قویونلولری تخویف ایچون، مملکتلرینه بش بیك سواریدن مرکب بر آقینجی آلایی کوندردی. بونلر برچوق تخریبات ایقاع، برچوق سوریلر اغتنام ایلدیلر. هنوز اولکی محاربه‌لرك تأثیرات تخریبه‌سی آلتنده ازیلمکده اولان قویونلولر، بو یکی هجومله بر داها صارصیلدیلر. متعاقباً، مملکتده برده مدهش قحط ظهور ایتدی وبوس بوتون خرابی‌یی انتاج ایلدی.

تانژو، باشقه طرفلره آقینلر اجراسندن صرف نظر ایده‌رك چینلیلرك چاپوللرینه ممانعت ایتمك ایستدیسه‌ده قویونلولرده مملکتلرینی مدافعه ایده‌بیله‌جك قدرده قوت وقدرت قالمه‌مشدی. تانژونك، مشکلاتله تدارك ایده‌بیلدیکی اون بیك سواریدن مرکب ایکی قول اردو، چینلیلرله وقوعبولان محاربه‌ده مغلوب اولدیلر. بوهزیمتلر، قویونلولرك

نفوذی بوس بوتون قیرمش اولدی. وقعه‌نویسلرك (سی‌ـیو Si-yu) دیدكلری (بخارای صغیر) خلقی، قویونلولرك متفق اولمق جرمیله چین جنراللرینك هجومنه اوغرادی. اویغور حكمدار (عوـكوئه‌ی Ou-kuei) تانژودن استمداد ایتدی [۱] فقط، قویونلولرده محتاج معاونت بر حالده بولندقلرندن (هیولی)، التجا ایدن اویغور پرنسنه مظاهرت ایده‌مدی.

(عو ـ كوئه‌ی) تاج وتختنی غائب ایتمه‌مك ایچون چینلیلره مراجعتدن باشقه چاره كوره‌مدی. اولا چین جنراللرینك توجهلرینی قازانمق، بعده التجا ایتمك اوزره، امراسندن (سوـ یه‌ئو So-yeou) نك تنسیبیله، تانژویه قارشی عصیان ایتدی. قویونلولره تابع اولان (پوـ لوی Pou-loui) مملكتنی تخریب وبرچوق آدملری اسیر ایتدكدن صوكره چینلیلره تسلیم اولدی [۲].

[۱] اویغورلر، بر قاچ سنه اول، چینلیلرله اتفاق ایتمشلردی. فقط، مملكتلرینك جنوب جهتندن مدافعه‌سی نقطهٔ نظرندن اویغور ایلنك اهمیتنی تقدیر ایدن قویونلولر، یورالرینی چینلیلره قاپدیرمق ایسته‌میورلردی. سابق تانژو بومقصدله، اویغور ولیعهدی (كیون‌ـسو Kiun-so) نك رهینه اوله‌رق قرارگاهنه گلمه‌سنی ایسته‌مش، فقط، بو پرنس تانژونك امرینه اطاعت ایتمه‌یه‌رك كندیسنك (ایلی) نهری و (هاراشا) جوارنده‌كی مملكتنه یعنی (یه‌ن‌ـشی Yen-chi) طرفلرینه چكلمشدی. بونك اوزرینه اویغور حكمداری ولیعهدلكی (عوـكوئه‌ی Au-kuei) ه توجیه ایلمشدی. حكمدارك وفاتندن صوكره عوـ كوئه‌ی موقع اقتداره كچدی. تانژونك قیزلرندن بریله ازدواج وچینلیلر علیهنه قوتلی براتفاق عقد ایلدی. بو اتفاق، چینلیلرك وو ـ سونلرله برلشه‌رك قویونلولر اوزرینه یوریدكلری زمانه مصادف اولدیغندن، بوندن چین سرایی اوركمش، ایمپراطور (سیوئن‌ـتی) برطاقم جانیلری عفو ایده‌رك حبسخانه‌دن چیقارتمش، (كیه Kiea) و (هی Hi) اسملرنده ایكی جنرالك معیتنه ویره‌رك اویغورلر اوزرینه كوندرمشدی. بو ایكی جنرال اوردولریله (هاراشار) ك غربنده و (آق‌صو) جوارنده‌كی (كیو ـ لی Kiu-li) صحراسنه كیده‌رك اوراده نقصانلرینی اكمال ایتدكدن صوكره بیك بشیوز چینلی واون بیك یابانجی عسكرله اویغور ایلنه كیرمش، (كیاعو ـ هو ـ چینغ Kiao-ho-tching) یعنی (تورفان) شهرینی ضبط ایلمشلردی. بونك اوزرینه اویغور حكمداری شماله (شه ـ چینغ Che-tching) شهرینه چكلمكه مجبور اولمش، بالآخره اورادنده قاچه‌رق قویونلو اولكه‌سنه كیرمش، تانژودن استمداد ایلمشدی. تانژو، بو استمداده قولاق ویرمدیكندن اویغور قرالی‌ده عودتله، قویونلولره عصیان وچین حمایه‌سنه دخالت ایتمكه مجبور اولمشدی؛ Lie-tai-ki-su، Kang-mo، Ven-Hien-Tung-Kao، Han-chou

[۲] (پو ـ لوئی Pou-loui) دینیلن بو مملكت، اویغورلر اولكه‌سنك شمالنده‌كی طاغلق حوالیدن عبارتدی. اهالیسی چادیرلرده اقامت ایدییور، مرعادن مرعایه كوچ ایدییور، معمافیه اكین اككلده مشغول اولیورلردی. بونلر، اوته‌دنبری اوق، یای اعمالیله بیوك بر شهرت

تانژو، اویغور قرالنك بو اهانتنه قارشی اویغور ایلنه براستیلا اوردوسی کوندردی. بواوردو، اویغورلردن انتقام آلدی. فقط، چین جنراللرینك مداخله‌سی اوزرینه‌چکلمکه مجبور اولدی. چین قوماندانی، آرتق ایمپراطورك بر بنده‌سی اولان اویغور قرالنی؛ تانژونك هجوملرینه قارشی مدافعه ایتمك اوزره؛ بر مقدار عسکر براقه‌رق مملکتی تخلیه ایتدی. چین عسکری، ظاهراً قویونلوره قارشی براقیلمشدی. فقط، حقیقت حالده داخلی براختلالدن قورقولیوردی. چونکه اویغورلر،قراللرینك چین‌حمایه‌سنه کیرمه‌سندن پك متأثر بولنیور، اجنبی عسکرلرینك باشلرنده بولنماسنه تحمل ایده‌میورلردی.

اویغور قرالی، تبعه‌سنك هیجانی وتانژونك تکرار برهجومی قورقوسیله بی حضور بولنیوردی. داخلی براختلال ویا تانژونك ناکهانی بر هجومی نتیجه‌سنده قتل ایدیله‌جکی احتمالی، متانتنی صارصمشدی. نهایت کیزلیجه فرارایده‌رك (وو ـ سون) لر نزدینه‌التجا ایلدی. زوجه‌سی‌ده چین جنراللری نزدینه چکلدی. جنراللرك قرارکاهی اولان (کیو ـ لی Kiu-li) ده برمدت قالدقدن صوکره، چین پایتختی‌اولان (سیغانفو) یه کونده‌ریلدی. ایمپراطور، اویغور قرالیچه‌سنك اقامتنه بر دائره تخصیص وحقنده پك زیاده حرمت کوستردی. چینلیلر بو حرکتلریله، ملتجیلر حقنده نه‌قدرلطفکاراولدقلرینی‌کوسترمك وبو صورتله، تانژولرك تحت تابعیتنده بولنان رؤسای کندیلرینه عرض انقیاده تشویق ایتمك سیاستنی کودییورلردی.

اویغور قرالی فرار ایتدکدن صوکره (تانژو) ، قرالك برادری (ته‌مو) یی مقامنه کچیردی : فقط اویغور مملکتی چینلیلرله قویونلولر آره‌سنده بر ساحهٔ تصادم اولمشدی. چینلیلر، بو حوالی‌یی مستعمره ایدینمك ایستیور، تانژوده الندن چیقارمامغه چالیشیوردی. یکی قرال، بو تصادم آره‌سنده أزیلمه‌مك ایچون تبعه‌سنی آله‌رق شرقه

قازانمشلردی. (پو ـ لوئی) ده، وقتیله اولدقجه قوتلی برحکمدار واردی. فقط، قویونلولر (سی ـ یو Si-yu) یعنی بخارای صغیر اوزرینه حرب آچدقلری زمان، (پو ـ لوئی) حکمداری تانژویه قارشی برقصور یاپمش، قورقوسندن تبعه‌سنك بر قسمنی آله‌رق شماله چکلمش (عو ـ غو O-go) مملکتنه (چین وقعه نویسلری بومملکتك پو ـ لوئی‌دن آت آیاغیله طقسان کونلك شمالنده بولندیغنی خبر ویرییورلر) کیتمشدی. فقط، تبعه‌سنك قسم مهمی وطنلرنده قالمش، تانژویه عرض انقیاد ایلمشدی. (هیو ـ لیو) تانژو دورنده بونلر، قویونلولره تابع بولنیورلردی.

اویغور قرالی، (پو ـ لوئی) یی استیلا وبرچوق خلقی اسیر ایده‌رك چینلیلره تسلیم اولدقدن صوکره بو بدبخت مملکت قومشولری بولنان (کین ـ فو Kin-fou) لرك هجومنه اوغرادی.

طوغری چكلدی. اویغورایلی ده بوشالمش اولدی. حالبوكه بوحوالی، پك منبت ومحصولدار ایدی. بوندن باشقه، اورته آسیایه نفوذ حرصنی بسله ین چینلیلر ایچون برمدخل مقامنده بولنیوردی. ایمپراطور بوفرصتدن استفاده ایده رك اویغور ایلنی مستعمره حالنه قویمق ایستدی. بورالرده اسكان ایدیلمك اوزره چیندن مهاجر كوندرمكه قالقشدی.

فقط وكلاسندن (غوئه ی ـ سیانغ Goei-siang) استیلا سیاستنه معارض بولنیور، داخلی اصلاحاته واهالینك تأمین رفاهنه چالیشمغی، داها لزوملی وداها نافع كوریوردی. چینك (قونغ ـ تسه) و (لاعو ـ تسه) كبی بویوك حكیملرینك یوكسك افكارندن ملهم اولان (غوئه ی ـ سیاغ)، ایمپراطوری بو سیاستدن واز گچیرمك ایچون پك چوق اوغراشدیسه ده رفقاسنی كندیسیله هم فكر كوره مدی [۱]. اكثریتك قراریله اویغور ایلنك استیلاسی واورالرده چینلی مهاجر اسكانی تقرر ایتدی.

---

[۱] (غوئه ی ـ سیانغ) ایمپراطوری فكرندن واز گچیرمك ایچون، مجلس وكلاده پك مهم بر نطق ایراد ایتمشدی. بو نطقی اهمیتنه بناءً عیناً نقل ایدییورز: «ایمپراطورلق داخلنده ظهور ایدن عصیانی سلاح قوتیله تسكین ایتمك ایستمك، بر عدالت محاربه سیدر. نتیجه سی ده ظفردر. ایمپراطورلق داخلنده كی حكومتلری استیلایه قالقیشان بردشمنه قارشی قویمق، برلزوم محاربه سیدر. بوحربده موفقیتله مترافقدر. اهمیتسز بر شی ایچون ویا سائقهٔ كین وحرصله، سلاحه صاریلمق، بر غضب وحدت محاربه سیدر. حقسز اولان بو كبی حربلرا كثریا مغلوبیتله نتیجه لنیر. غنائم الده ایتمك ایچون باشقه لرینه عائد اوالكه لری استیلا ایتمك، آچ كوزلیلك وبخل جنكیدر. بونوع حربلرده ده موفقیت قازانیله منز.

منحصراً احراز شرف ایتمك، خاندانه شهرت قازاندیرمق، قومشولری تدهیش ایلك ایچون آچیلان بر حرب ایسه، حرص وتجبر جنكیدر. بوكبی محاربه لرك صوكی اكثریا ای كلمز، عاقبتی أليم اولور. بوبش اساس، (سما)نك قوانین دائمه سندن مستخرجدر. بوكون قوبونلولر صلح ایستیور، صمیمی برآرزو ایله حصولنه چالیشیورلر. بزدن نه آلمشلرسه اعاده ایدییورلر. حدودلریمزه تجاوزلری یوقدر. بزمله اولان محاربه لری، اونلره عائد بولنان اویغور ایلنه یرلشمك ایستمه مزدن نشأت ایدییور. ذات حشمتانه لرینك بوممكتی آلمق ایچون بوتون قوماندانلری كوندرمك أملنده اولدیغنی كورییورم. عجبا بومحاربه تعداد ایتدیكم اشكالدن هانكیسنه توافق ایدر. عجبا بو محاربه یه نه نام وریله جك؟ ممالككمزك حدودلرنده بولنان تبعه كز، بورغون وقحط وسفالله زبوندر. بورالردن عسكر گچیریله جك اولورسه قحط و سفالت داها زیاده آرتار. موفقیت قازانیلسه بیله بونی تعقیب ایده جك ماتم و ألمدر. مملكت قارغشه لق ایچنده یوزییور. اولادك باباسنی، كوچوك قارداشك آغا بكنی، زوجه نك قوجه سنی ئولدیردیكی نادر كورولمیور. سنهٔ حالیه ظرفنده بو قبیل جنایتلردن یكرمی ایكی وقعه اولدی. بو، ایمپراطورلغكمز ایچون پك چوقدر. شوحالده مملكت خارجنه وردولر كوندرمكدن اول بونلره چاره بولمق، داخلی صلاح ورفاهه چالیشمق ایجاب ایدر!»

اویغور ایلینك محصولدار واوتلاق اولمسی ، قویونلولر اولکه‌سنه مجاور بولنمسی ، استیلاسنه برسبب اولیوردی. چونکه چینلیلر، بورالری اکدیروب بچدیره‌رك، تانژولره قارشی سوق ایده‌جکلری اوردولر ایچون ارزاق انباری یاپمق ایستیورلردی . بو قرار اوزرینه چین اوردوسی اویغور ایلینی استیلا ایلدی . فقط تانژوده، بو حوالینك اهمیتنی تقدیر ایدییور ، چین ایمپراطورینك مقصدینی آکلایوردی . اویغور ایلینك چینلیلره کچمه‌سی، اورته‌آسیا قاپوسنك دشمنه انتقالی‌دیمکدی. تانژو، چینلیلری‌طرد، وبوحوالی‌یی استرداد ایچون براوردو کوندردی. قویونلولر موفقیتله مملکتی استیلا وچین عسکرلرینی شهرلرده تحصن ایتمکه مجبور ایتدیلر [ق . م ٦٥] .

چین جنرالی (کیه Kie) ، ایمپراطوره یازدیغی عریضه‌لرده وضعیتی تصویر ایده‌رك، (کیو ـ لی Kiu-li) دن پك اوزاق اولان وبربرلرندن طاغلر ونهرلرله آیریلان اویغور ایالتنی محافظه ایچون امداد کوندرمك پك مشکل اولدیغنی وتخلیه‌سی مجبوریتده بولندیغنی بیلدیردی . بو مملکتك محافظه‌سی ایچون، یکیدن اوردولر تشکیلی وپك چوق مصرف اختیاری ایجاب ایده‌جکنی بوکا ایسه ایمپراطورلغك قدرتی اولمدیغنی علاوه ایلدی. فقط، ایمپراطور فکرنده مصر ایدی . جنراللردن (چانغ ـ هوئه‌ی Tchang-hoei) ی (قان چه‌ئو) و (سوچه‌ئو) حوالیسندن طوپلانان بر اوردو ایله اویغور ایلینك استیلاسنه مأمور ایتدی . جنرال، اویغور ایلینی استیلا ایده‌رك شمال حدودلرینه قدر طیاندی [ق . م ٦٤] .

فقط، جنرال (کیه) نك یازدیغی وجهله بورالرك محافظه‌سی چین ایچون غیر قابل ایدی . (وو ـ سون) اولکه‌سنه التجا ایده‌رك مملکتنده صلح وسکونك عودتنه منتظر اولان سابق اویغورقرالی‌ده اورادن ایمپراطوره عریضه‌لر کوندره‌رك قویونلولری‌غربدن اورمق لزومنی تکلیف ایدوب طورییورلردی. مشکلاتدن بیزار قالان ایمپراطور مسئله‌یی قپاتمق اوزره اویغور قرالنك اوغلی وولی عهدی اولوب اولجه (یه‌ن ـ شی Yen-chi) حوالیسنه التجا ایتمش اولان (کیون ـ سو Kiun-so) یی اویغور قرالی نصب ایتدی . یکی قرالك تبعه‌سیله (کیو ـ لی) یه نقلنی و اویغور ایلینك‌ده قویونلولره ترکنی امر ایلدی [ق . م ٦٤] .

قویونلولر شو اهمیتسز کارلری، چینلیلرك، برسنه اول کندی متفقلرینه ویردکاری ضایعاته بیله تقابل ایده‌میوردی . مع مافیه ، چین ایمپراطورینك بویکی توجهاتی سایه‌سنده

قویونلولرله چینلیلرك عقد صلح ایتمه‌لرینه مانع اوله‌جق سبب اورته‌دن قالقمش اولیوردی؛ حالبوکه (یارکند) قرالیتنده ظهور ایدن بر اختلال نتیجه‌سنده حکومتی النه آلان (هو ـ تو ـ چینغ Hou-tou-tching) ك تانژویه عرض انقیاد و کندیسیله اتفاق عقد ایتمه‌سی، چینلیلر ایله قویونلولر آره‌سنی تکرار آچمش اولدی [۱].

چین ایمپراطوری، کندی سفیرلرینی واسکی قرالی قتل ایدن (هو ـ تو ـ چینغ) ك ازاله‌سی ایچون (فونغ ـ شی Fung-chi) اسمنده‌کی جنرال معیتنده یارکنده بر اوردو کوندردی. (فونغ ـ شی)، تانژونك قوهٔ معاونه کوندرمه‌سنه وقت براقمه‌دن سرعتله یارکندی استیلا و (هو ـ تو ـ چنغ) ی اتلاف ایلدی. قویونلولر بو اثناده سیبیریاده و (وو ـ سون) لرك شمالنده ساکن اولان (تیم ـ لیم Tim-lim) لرله محاربه ایتدکلرندن یارکندك استردادینه تشبث ایده‌مدیلر. بو حوالی‌یی چینلیلره ترکه مجبور اولدیلر [ق. م ۶۲].

(تیم ـ لیم) لره آچیلان محاربه اوچ سنه سوردی. بو اثناده قویونلولر پك بیوك ضایعاته اوغرادیلر. حتی بر دفعه‌سنده اون بیك قویونلو سواریسنك کوزلری اوکنده تانژونك تبعه‌سندن برچوق اسرا وغنائم آلدیلر.

تانژو، (تیم ـ لیم) لری یاتشدیردقدن صوکره بیوك مقیاسده آولانمق بهانه‌سیله یوزبیك آتلی ایله چین حدودلرینه طوغری ایلریله‌دی [ق. م ۶۱]. مقصدی چینلیلری غافل آولامق، یارکندك آجیسنی چیقارمقدی. فقط، ایمپراطور (سیوئن ـ تی) جاسوسلری واسطه‌سیله، تانژونك مقصدندن خبردار اولمش، جنرال (چاعو ـ چونغ ـ قوئه Tchao-

[۱] الیوم (یارکند) شهرینك بولندیغی حوالیده، بو تاریخده (شاعو ـ چه Schao-Tche) اسمنده بر قرالیت بولنیوردی. (کاشغر) ك جنوب شرقیسنی احتوا ایدن بو قراللغك اولدقجه اهمیتی حائز بولندیغی چین تاریخلرندن آکلاشیلیور. میلاد عیسادن آلتمش بش سنه اول، طوغرو (شاعو ـ چه) قرالیتنی اشغال ایدن ذاتك وارثی اولمدیغندن (ووسون) لر حکمدارینك بر چینلی پرنسسدن طوغان اوغلی (وان ـ نیه‌ن Van-nien) ی کندینه ولیعهد نصب ایتمشدی. فقط قرال اولدیکی زمان (وان ـ نیه‌ن) چینده بولنیوردی. یارکند اهالیسی هم چینلیلرك، هم ده (ووسون) لرك حمایه‌لرینی تأمین ایچون پرنسك کوندریلمه‌سنی هم ایمپراطوردن هم ده ووسونلر قرالندن استرحام ایلدیلر. ایمپراطور (سیوئن ـ تی Siuen-ti) پرنسی کوندردی. فقط بو آدم ظلم وجوریله یارکندلیلرك باشنه بلا اولدی. بونك اوزرینه مملکتده بر اختلال چیقدی. اسکی حکمدارك قارداشی (هو ـ تو ـ چینغ) اختلالجیلرك باشنه کچه‌رك هم (وان ـ نیه‌ن) ی هم ده بونکله برابر کلمش اولان چین سفیرلرینی قتل ایده‌رك حکومتی النه آلدی. تانژویه مراجعتله حمایه‌سنه کیردی. چینلیلره قارشی قویونلولرله اتفاق ایلدی.

Tchong-Koue) معيننده حدودلره قرق بيك عسكر كوندرمشدى. معمافيه بواوردونك سوقى فائده‌سز اولدى . چونكه تانژو (هيولى) چين حدودلرينه واصل اولمه‌دن يولده خسته‌لندى . اوردوسيله برابر كيرى دوندى . ايمپراطوره كوندرديكى ايابچيلرله قطعى مصالحه تكليفنده بولندى . فقط (سيوئن ـ تى) آرتق بو كبى تكليفلرى ديكله‌ميوردى . تانژونك تكليفنى شدتله رد ايتدى . خسته‌لنى كوندن كونه آرتمقده اولان (هيولى) ده بوآرالق وفات ايلدى [ق٠ م ٦٠] .

(هيو ـ لى) تانژو ، قوبونلولرتختنه اعتلا ايتديكى زمان سابق (يه‌ن ـ شى) خاتونى يعنى ايمپراطوريچه‌يى طرد ايلمشدى. فقط (يه‌ن ـ شى)، درايتلى وفتان بر خاتون اولديغندن تانژونك ايلرى كلن امراسيله كيزلى مناسباتده بولنيوردى . بالخاصه غرب خديوى (تو ـ شى ـ تانغ Tou-chi-Tang) ايله عادتا اتفاق ايتمشدى. هيولى تانژو وفات ايدرايتمز خاتون، طرفداراولديغى امرانك غيرتيله (تو ـ شى ـ تانغ) ى تانژولق مقامنه اعلا ايلدى.

نوشی تانژو

[ق . م ٦٠ — ق . م ٥٨]

قویونلو خاقانلغنك مشرع ولیعهدی طورورکن مطرود (هیەن شی) نك حمایەسیله موقع اقتداره فیرلایان (تو ـ شی ـ تانغ) ، (وو ـ یەن ـ کیو ـ تی Vo-yen-Kiu-ti) تانژو عنوانی آلدی . حالبوکه، قویونلولر عنعنەیه بك زیاده رعایتکار اولدقلرندن، یکی تانژوبی عادتا غاصب تلقی ایدییورلردی . (توشی) ، حسن اداردسیله کندیسنی خاقه سودیرمسی وبو صورتله افکاری تسکین ایتمسی ایجاب ایدرکن بوس بوتون بونك عکسنه حرکتله ظالمانه بر اداره تأسیس ایلدی . حالبوکه داخلده خوشنودسزلق اساساً موجود اولدیغی کبی چینلەده حال حرب دوام ایدییوردی . بویله بر وضعیتده عاقل بر حکمدار ایچون شخصی کینی اونوتەرق ملی وحدتی تأمین ایتمك وبو سایەده خارجی دشمنه قارشی قوتلی بولنمق اك سالم برسیاست ایدی. فقط، (توشی) تانژو، بو درایتدن محرومدی .

کرچه موقع اقتداره کچرکچمز برادری (ئی ـ یەئو ـ جو ـ وانغ Y-yeou-jo-Vang)ی عقدصلح ایچون چینه کوندردی. فقط، چینلیلر بومراجعته جواب بیله ویرمدیلر. تانژو چیندن کوردیکی حقارتك انتقامنی تبعەسندن آلمق ایستیورمش کبی داخلده وحشیانه برتدهیش دوره‌ءی آچدی . سلفی زماننده موقع اقبالده بولنان امرایی برر برر اعدام ایلدی . ملتك ایلری کلنلرینی تحقیر وترزیل ایتمکه باشلادی. مظالمنی کندینك یاقین اقرباسنه قدر تشمیل ایلدی. بونلرکده اموالنی مصادره ایتدی .

بوظالمانه اجراآت طبیعی خوشنودسزلغی واسع نسبتده آرتیردی. غیرممنونلرك باشنده سابق تانژونك اوغلی (کی ـ هەئو ـ شان Ki-heou-chan) بولنیوردی. (توشی) نك سلطنتی ألده ایتمسیله حق موروثندن محروم قالان بوپرنس، تختی کی حیاتنك ده آلنه‌جغنی

آکلایەرق اصلاً (وو ـ سـون) لر مملکتندن اولان قاڭ پدری (ئو ـ شـن ـ مو Ou-chen-mo) نزدینه التجا ایلمشدی [۱] .

بو پرنس ، اورادن غیر ممنون امرا ایله مناسبتده بولنیور ، اختلال ترتیباتی احضار ایدییوردی . بوکا مقابل تانژوده ، خوشنودسزلغی آرتیرەجق اجرآتە دوامدە قصور ایتمیوردی . قویونلولردە بویوك موقع و مأموریتلرك چوغی ارتی ایدی . تانژو (توشی)، بو تورەیی بوزەرق، بوموقع و مأموریتلری کندی اوغوللرینه و آدملرینه ویرییوردی . ازجمله، (هولو) تانژونك یکنلرندن (سیەن ـ هیەن ـ تان Sien-hien-tan) لك حائز اولدیغی (کەـسوئی ـ وانغ) رتبەسنی کندی قارداشلرندن (پو ـ سیو ـ تانغ Po-Siu-Tang)ە توجیه ایلدی . بونکلەده اکتفا ایتمەیەرك ؛ بر چوق رجا و استرحاملرە رغماً؛ بو پرنسك ایکی برادرینیده ئولدیرتدی . (تقو ـ یوئه ـ تی ـ وانغ Tco-yue-ti-vang) منصبنیده کندی اوغلنه توجیه ایلدی . حالبوکه تورەیه کورە، بومنصب اوڭجه کیمه عائد ایسه اونك اوغلنه انتقال ایدەجکدی . بوکبی حرکتلر، ذاتاً مظالمدن بیزار قالان خلقی بوس بوتون کندیسندن صوغوتدی . چونکه تورەیی ییقمق ، اڭ بویوك جنایتلردن معدود ایدی . برقسم خلق؛ تانژونك ظالمانه اجرآات و قانونسز توجیهاتنه قارشی اختلاله قالقشدیلر . بالخاصه سابق (تقو ـ یوئه ـ تی ـ وانغ) لك طرفدارلری بو اختلاله اوك آیاق اولەرق ارثی حقوقندن محروم براقیلان اوغلنك اطرافنه طوپلاندیلر و کندیسنی (تقو ـ یوئه ـ تی ـ وانغ) اعلان ایلدیلر . تقو ـ یوئه ـ تی ـ وانغ طرفدارلرینی آلەرق قویونلو اولکەسنك شرق حوالیسنه چکلدی .

تانژو، عمومی بر عصیانك باشلانغجی اولان بو حرکتی باصدیرمق ایچون تعقیبلرینه اون بیك قدر سواری کوندردی . فقط ، بوقوت بویوك ضایعاتله رجعته مجبور اولدی . تانژونك برقسم تبعەسنه قارشی بوصورتله مغلوبیتی، کندیسندن بیزار قالان خلقك جرأتی آرتیرەرق مقدمهٔ اضمحلال اولدی . تبعەسنك تانژویه قارشی بسلدکلری کین و نفرت ، کوندن کونه آرتیوردی . ولیعهد اعلان ایتدیکی شرق خدیوی‌ده اطرافندەکی امرا و اعیانه قارشی ایراد ایلدیکی نطقلرله آتش اختلالی کوروکلیوردی . نهایت بو خدیوك

---

[۱] اصلاً (وو ـ سون) لر اولکەسنده بر پرنس اولان (ئو ـ شن ـ مو) ، قپچاقلرك سیق صیق وقوعه کلن آقینلرندن بیزار قالەرق مملکتنی ترك ایتمش، معیتندەکی بیك کشی ایله تانژو (هو ـ لو ـ قو Hou-l-Kou) یه التجا وعرض تابعیت ایتمشدی . هولوتو تانژو، کندیسنه یکنی (کی ـ سوئی ـ وانغ Ge-Soui-Vang) لك همشیرەسنی تزویج ایدەرك ، خاقانلغك غرب جهتلرنده اسکان ایلمشدی .

حکمران اولدیغی شرق حوالیسنده ساکن اولان (ووهوآن) لر، رئیسلری (قوـسیهـوانغ Kou-Sie-Vang) اداره‌سنده اعلان عصیان ایلدیلر. غیر ممنونلرك بر چوغی بو حوالی‌یه چکلمش اولدیغندن، اختلال بردنبره قورقونج برشکل آلدی. ووهوآنلر، قویونلولر اولکه‌سنه کیره‌رك برچوق تخریباتده بولندیلر. چوق کچمه‌دن بواختلال، داخلی برحرب عمومی شکلنی آلدی. (ئوـشنـمو Ou-chen-mo) و شرقده بولنان قویونلولر امراسنك کافه‌سی ووهوآنلره التجا ایلدیلر. سابق تانژو (هیولی) نك اوغلی و تخت سلطنتك مشروع وارثی اولان (کیـهوشانKi-hou-chan)ی(هو ـ هان ـ سیه Hou-Han-Sie) ویا (قوخان) عنوانیله تانژو اعلان ایلدیلر. قوخان، شرقده باشنه طوپلانان قرق اللی سواری ایله غربه طوغری حرکتله تانژو (توشی) نك اوزرینه یوریدی [ق.م ٥٨].

تانژو توشی‌ده مقابله‌یه شتاب ایلدی. ایکی اوردو قویونلولر اولکه‌سنده (قوـتسیهـچوئی Kou-tcie-tchoui) نهرینك شمالنده قارشولاشدی. خونین بر حرب باشلادی. نتیجه‌ده (تانژو توشی) نك اوردوسی بوزوله‌رق طاغیلدی. تانژو ایچون، غربده‌کی اوردودن باشقه کووه‌نه‌جك بر قوت قالمه‌مشدی. همان غرب خدیوی اولان برادرندن استمداد ایلدی. بوتون قویونلولر عصیان ایتدکلرندن قوهٔ معاونه کوندرمه‌یکی تقدیرده محو اوله‌جغنی بیلدیردی. فقط غرب خدیوی، احتمالکه اوردوسنك اوزون مدت طیانه‌میه‌جغنی دوشونه‌رك، تك برعسکر بیله کوندرمدی.

هرکس طرفندن ترك ایدیلن تانژو، یأسك صوك حدینه کلمشدی. نهایت انتحاردن باشقه بر چاره قالمدیغنی کوره‌رك حیاتنه قصد ایلدی. (توشی) نك اوچ سنه امتداد ایدن مدت سلطنتی، قویونلولر ایچون بر دور فلاکت و تشتت اولمشدر.

قویونلو دولتنده داخلی اختلالر

و

سلطنت مجادلەلری

هوهان تانژو

ق.م ٥٨ — ق.م ٣١

برقومك مقدرات تاریخیه‌سی برنجی درجه‌ده، متصف اولدیغی سجیه‌لرك شكل انكشافی ایله مناسبتداردر. برقومك، بر عرقك ممتازیتنی تعیین ایدن سجیه‌لرك الك مهمی ایسه عزم واراده‌در. بوسجیه‌لرله متصف اولان قوملرده، طبیعتیله حاكمیت وحكومت سجیه‌لری‌ده پك زیاده منكشف اولور. حاكمیت سجیه‌سی، ادوار شوكتده استیلا شكلنده تجلی ایتدیكندن بو سجیه ایله متصف اولان قوملرك ظفردن ظفره قوشمه‌لری ضروریدر. فقط، خارجی ظفر و استیلا طوردیغی زمانلرده، عینی سجیه باشقه ساحه‌ده انكشاف ایتدیریلمزسه داخلی محارباتی انتاج ایدر. بو لایتغیر قانونی، قویونلولرده‌ده كوریيورز: دور استیلاده چارپیشان قوتلر، بروقتدنبری، داخلی مجادلاتك الك مدهش عاملی اولیورلردی. عزمكار تانژولرك مقاملرینی متانتمز شخصیتلر اشغال ایتمكه باشلایه‌لیدنبری مختلف بویلرك پك بویوك مربوطیت وانقیاد كوستردكلری تانژولغك نفوذی صارصیلمشدی. (توشی)نك، عرف وعادت خلافنه تانژو اعلان ایدیلمسی، اجنبیلرك امور دولته مداخله‌لری، متحده‌ده‌كی رابطه‌لری كەوشه‌تمشدی. بونك آثاری بالخاصه (هوهان) دورنده تظاهر ایلدی.

(هوهان)، خصمنك انتحارندن صوكره حق موروثی اولان تانژولغه ارتقا ایدرایتمز، یولسزاجراآتیله بردور شورش آچمش اولدی. كندیسنی یكرمی یدی سنه امتداد ایدن مدت سلطنتی دائما آت صرتنده، حرب میدانلرنده كچیرمكه مجبور ایدن بو داخلی شورشلر، هنكامه وفتنه قدر دوام ایدوب كیتدی. (توشی) انتحار ایدر ایتمز، مملكتده سكون عودت ایتمش، هرطرفده قیاملر طورمش، ملت، تانژولغك حقیقی وارثی اولان(هوهان)ك

اطرافه طوپلانمشدی . فقط (هوهان)، بوسکونت و اتحاددن استفاده ایده‌مدی . ایلك اجراآت اولمق اوزره قارداشی (توغو Tou-gou)نی شرق (قو-لی-وانغ Ko-li-Vang)لغنه یعنی صول قول خدیویتنه تعیین ایلدی . غرب یعنی صاغ قول خدیوی اولان سابق تانژونك برادرینی‌ده، بلارحم اعدام ایده‌جکنی علناً قوروولتای‌ده اعلان ایلدی . بوتدبیرسزلکله صلح و آسایش ایچنده بولنان اولکه‌نده ، بوتون حیاتجه امتداد ایدن ، قانلی برشورش چیقارمش اولدی. غرب خدیوینك ؛ حیاتی قورتارمق ایچون ؛ سلاح‌عصیانه صاریله‌جغنی هیچ دوشونمدی. حالبوکه بویله اولمسی غایت طبیعی ایدی. فی‌الحقیقه، غرب خدیوی، امرادن (طولون Tou-lung) ایله بالاتفاق براغتشاش چیقاردی . سابق تانژو ایله کندینك قارداشی اولان (پو - سیو - تانغ Pou-siu-tang) ی (تویه‌ن Tou-yen) عنوانیله تانژو اعلان ایلدی.

غرب خدیوینك مقصدی ، اختلال ایله مملکتده بر شورش چیقارمق وبو سایه‌ده حیاتی قورتارمق ایدی . اختلالجیلر ، قوتلی بر اوردو ایله شرقدن (هوهان) اوزرینه یوریدیلر. تانژومغلوب‌اولدی.اوردوسی‌طاغیلدی. کندیسی‌ده‌قرارکاهنی ترکه‌مجبوراولدی. (ووهان)‌ك پایتختی براقه‌رق فرار ایتمسی اوزرینه (تویه‌ن) همان پایتخته کیره‌رك‌تانژولر تختنه اوطوردی. دولتك الك بویوك مقاملرینی ایکی اوغلنه ویره‌رك موقعنی تحکیم ایتدی. متعاقباً (هوهان) ك حرکاتی تحت ترصدده بولندیرمق اوزره ایکی قوماندان اداره‌سنده شرقه قرق بیك سواریدن مرکب برقوت کوندردی.

ایلك خطاسی نتیجه‌سی اوله‌رق پایتختی غائب ایدن (هوهان) ، بو اثناده ایکنجی بر خطایه سوروکله‌نیوردی . برادری واك قوتلی مظاهری اولان غرب خدیوی حقنده کیزلی برخصومت بسله‌ین ضابطاندن(هوکی Hau-Ki-Vang)ایله(غویلی Goei-li-tang-hou)نك خدیوك کندی علیهنه قیام ایله تانژولنی اعلان ایتمك نیتنده اولدیغنه دائر ویردکلری خبره ایناندی . تحقیقه لزوم کوره‌مکسزین قارداشنی همان اعدام ایتدیردی . فقط ، بالآخره ایشك مصنع‌وغرضکارانه برافترا اولدیغی تحقق‌ایتدی. بودفعه مفتریلری اعدامه‌قالقشدی. فقط ، احتیاطکارانه حرکت ایده‌مدیکندن بونلردن یالکز (غویلی) یاقالانه‌رق اعدام ایدیله‌بیلدی. (هوکی) فرار ایتدی . باشنه طوپلایه‌بیلدیکی طرفدارلریله کندیسنی تانژو اعلان ایده‌رك (هوکی تانژو) نامنی آلدی. بوآراالق ارکان حکومتدن دیکر ایکی ذات‌ده (هوکی) یه امتثالاً کندیلرینی تانژو اعلان ایلدیلر. بونلردن برنجیسی (چه‌لی Tche-li)

تانژو ایکنجیسی‌ده (اوچی Ou.tsie) تانژو عنوانی آلدیلر . ادعای سلطنتله اورته‌یه آتیلان بو بش تانژو، قویونلر اولکه‌سنی بر معرکهٔ کیروداره چویرمکه قویولدیلر.

شرقده بویوك سلطنتلرك هنکام انقراضنده کوروان تشتت و سلطنت داعیه‌لری ، قویونلولر اولکه‌سنده‌ده خشیت انکیز نتایجی ایله باش کوسترمشدی. عصرلرجه دوکرده آسیایه حاکم اولان سلجوق، جنکیز وتیمور دولتلری بو تشتت وداعیهٔ سلطنت اوغورنده ناصل محو ومنقرض اوله‌جقلر دیسه، قویونلولر دولتی‌ده اوصورتله انقراضه یوریوردی. امرانك کندیلرینی تانژو اعلان ایتمك جرأتی کوسترملری ، بر قسم خلقك‌ده بونلره انقیادی، سیاسی واجتماعی سقوطك نه‌قدر مدهش اولدیغنی کوستریوردی.

اصل تانژو اولان (هوهان) بوعصیانکار سلطنت مدعیلرینك حرکاتنه قارشی اولجه لاقید قالدی. فقط، تانژولغه داها حریص اولان (تویه‌ن) بویکی رقیبلری، غایه‌سنه‌وصول ایچون، اك بویوك مانع کورییوردی . کندیسی قرق بیك سواری ایله شرقه ، (چه‌لی) اوزرینه یوریدی . جنراللرندن (طولون Tou-lung) ی ده (اوچی) تانژویه قارشی کوندردی . بو ایکی ساحته تانژو مغلوب اوله‌رق شمال غربی‌یه طوغری فرار ایله (هوکی) تانژویه التجا ایتمکه مجبور اولدیلر. دیکر ایکی تانژویه قارشی، بو اوچ تانژو برلشدیلر. بونلردن ایکیسی (چه‌لی) لهنه تانژولقدن فراغت و (چه‌لی) یه عرض بیعت ایلدیلر. بوسایه‌ده (چه‌لی) نك قوتی قرق بیك سواری‌یه بالغ اولدی.

(تویه‌ن) ، رقیبلرینك بو حرکتندن خبردار اولنجه، اولجه، (هوهان) ك حرکاتی ترصد ایتمك اوزره شرقه کوندردیکی اوردوینی کری آلمغه مجبور اولدی . (هوهان) ده بو فرصتدن بالاستفاده قرق‌بیك سواری‌ایله غربه، (چه‌لی) اوزرینه یوریدی. (چه‌لی)نی مغلوب ایده‌رك شمال غربی‌یه طوغری چکلمکه مجبور ایتدی .

(هوهان) نك غیر منتظر اولان بو غلبه‌سی (تویه‌ن) ی‌ده قورقوتمغه باشلادی . اولجه ضبط ایتدیکی تانژولر پایتختنده قالامیه‌رق جنوب غربی‌یه طوغری چکلدی (کیتون Ki-tun) حوالیسنی تخلیه‌یه مجبور اولدی .

قویونلولر اولکه‌سنده داخلی محاربه‌لر دوام ایدرکن، چین سرایده‌ده بونلرك مقدراتی حقنده هیجانلی مناقشه‌لر جریان ایدییوردی. چین وکلاسندن بعضیلری، داخلی محاربه‌لردن استفاده ایده‌رك قویونلر اولکه‌سنك استیلاسنی تکلیف ایدییورلردی . حالبوکه ، داها معتدل دوشونن، وسرکذشتجویانه حرکاتدن اجتناب ایدن دیکر وکلا، ملتلری، نکبتلرندن

بالاستفاده‌أزمكه تشبث ایتمكدن ایسه، اونلری لطف وملایمتله تحت‌انقیاده آلمق داهابویوك وداها عالیجنابانه بر حركت اوله‌جغنی ایلری سوریبورلردی . بونلر، قوبونلولره قارشی آچیله‌جق بر حربك عدل وحقه مقارن اوله‌میه‌جغنی ، اجنبیلرك حرمت ومحبتلرینی جلب ایچون یكانه واسطه ، چینلیلرك عدالت و انسانیت اساسلرندن آیریلدقلرینی كوسترمكدن عبارت‌اولدیغنی، ادعای فضیلتك ایجابات عالیه‌سندن اوله‌رق ایلچیلر اعزامیله معروض قالقدقلری فلاكتلردن ناشی كندیلرینه تسلیت‌ویرلسنی، معانتلرینه‌شتاب واضطرابلرینك ازاله‌سنه غیرت ایدیلسنی تكلیف ایدییورلری . ایمپراطور، بو حكیمانه مطالعاتی تصویب ایتدیكندن رؤسانك احتراصلری اوغورینه بربرلرینی بوغمقله‌اوغراشان بدبخت‌قوبونلولر خارجی بر تجاوزدن قورتولمش اولدیلر .

عددلری اوچه ایتن تانژولردن الك قوتلیلری، (تویه‌ن) ایله (هوهان) ایدی . (هوهان) قارداشنی، غربده یرلشن (تویه‌ن) ك اوزرینه‌كوندردی (ق . م ٥٦) . ایكی اوردو آره‌سنده وقوعه كلن قانلی مجادله‌ده (تویه‌ن) اوردوسی اون بیكدن زیاده تلفات ویردی . تویه‌ن، بو ضایعاتی تلافی ایتمك و (هوهان)ك داها زیاده ایلریله‌سنه مانع‌اولمق اوزره آلتمش بیك كشیلك دیكر بر اوردو حاضرلایه‌رق خصمی علیهنه یوریدی . بوكا مقابل، (هوهان) ك اداره‌سنده قرق بیك نفردن عبارت بر قوت بولینیوردی . فقط هوهان، مشروع تانژو ایدی . (تویه‌ن) ایسه، بر مدعیدن باشقه بر شی دكلدی . هر ایكی طرفده‌كی اوردو بونی بیلدكاری ایچون ، (نوقو No-kou) مملكتنده وقوعه كلن حرب نتیجه‌سنده (هوهان) غالب كلدی. مخاصم‌اوردوده تارومار‌اولدی. بونك‌اوزرینه (تویه‌ن) ، انتحار ایتدی (ق . م ، ٥٦) .(تویه‌ن) ك الك كوچوك اوغلی(قومو) [١] جنراللردن (طولون) [٢] ایله برلكده میدان حربدن فراره موفق اوله‌رق چینه التجا ایلدیلر .

(تویه‌ن) ك انتحارندن صوكره تانژونك یكانه رقیبی اوله‌رق ، (چه‌لی) قالمشدی . بو مظفریت اوزرینه اوده دعواسندن واز كچه‌رك (هوهان) ه عرض انقیاد ایتمكه‌مجبور اولدی . بو صورتله (هوهان) بوتون مملكتده حاكم مستقل قالمش اولدی .

معمافیه، مملكتده اغتشاش هنوز منطفی اوله‌مشدی . هوهاندن خوشنود اولمیان

---

[١] Kou-Meou

[٢] Tou-lung-ki

برچوق غیرممنونلر بولنیوردی. حتی (هوهان) امراسندن برقسمی، اون بیك نفردن زیاده برقوتله کندیسندن آیریله‌رق چینه چکلدکاری کبی بعضیلری‌ده کندیلرینی یکیدن تانژو اعلان ایلدیلر . احتراصات اوقدر قابارمشدی‌که، سلطنت مدعیلرندن بری ازاله ایدیلیر ایدیلمز یرینه بردگل برقاچ کشی ظهور ایدییوردی . اوته‌دنبری ، تانژولق مقامنه قارشی پرورده ایدیلن دینی حرمتك نه‌قدر صارصیلمش اولدیغنی کوسترن بوحادثه‌لر، عینی‌زمانده (هوهان) ك بومقامه اهل اولمدیغنی‌ده کوستریبوردی . تانژوده ، تصور ایتدکلری عدالتپرورلکی ، درایت ویوکسك سجیه‌لری کوره‌مه‌ین خلق، عزم وجسارت کوسترن هرهانکی سرکذشتجونك آرقه‌سندن کیدیورلردی . بودفعه ظهور ایدن تانژولق مدعیلرندن الك زورلیسی انتحار ایتمش اولان (نوبه‌ن) ك قارداشی (سیون) [۱] ایدی . بوآدم، تانژوعلیهنه برایچی موفقیت قازاندقدن صوکره ، ایمپراطورلغك غرب حدودلرینه چکیله‌رك اوراده کندیسنی (یونچین Iun-tchin) عنوانیله تانژو اعلان ایلدی . مع‌مافیه، خاقانلغی صارصان یالکز بودکلدی . (هوهان) ك اوز قارداشی وشرق خدیوی اولان (توغو) ده الك مدهش بردشمن کسیلمشدی . توغو[۲] اوزمانه قدر (هوهان) علیهنه قیام ایتمش اولانلرك الك قوتلیسی ایدی . تحت اداره‌سنده بولنان اهالینك کافه‌سنی قارداشی علیهنده سلاحلاندیرمشدی. بودفعه (چیچی Tchi-tchi) عنوانیله تانژولغنی اعلان ایده‌رك ایمپراطورلغك شرق حوالیسنده یرلشدی [ق . م ٥٤] .

(هوهان) ایچون وضعیت جداً پك وخیم برشکل آلمشدی . تانژولق تختنك کندیسی کبی بروارثی اولان قارداشی ، علی‌العاده بر توره‌دی ، بر سرکذشتجو دکلدی . تانژولر خاندانمه منسوب برپرنس ایدی. فضله‌اوله‌رق، کندینك درایتسزجه حرکاتندن خوشنود اولمیان برقسم امراء قارداشنه داها متمایل بولنیورلردی . هوهان، بووضعیت قارشوسنده چین حمایه‌سنه کیرمکدن باشقه چاره کوره‌مدی . (مه‌ته) نك بوسفیل وبدبخت حفیدی ، کندی شخصنی قورتارمق ایچون، وطنی اجنبی حمایه‌سنه تودیعده بر بأس کورمیوردی. ایمپراطوردن، حمایه‌سنه قبول‌ایدیلمسنی رجا ایتمك اوزره کوچوك قارداشنی چینه کوندردی. جواب ورودینه بیله انتظار ایتمکسزین چین ماندا‌سی آلتنه کیردیکنی اعلان ایلدی .

هوهان ، بو مهینانه حرکتیله کندیسنی قورتارمق یوللرینی آرارکن ، یکی تانژولرده

[۱] Hieau-Siun-Vang

[۲] Heau-Tou-Gou-Seu

بربرلریله بوغوشمغه حاضرلانیورلردی. تانژو (یونچین) عونه سیله شرقده کی (چیچی)تانژونك اوزرینه یوریدی. فقط وقوعه کلن حربده مغلوب ومقتول دوشدی. اوردوسی کاملا (چیچی) یه عرض انقیاد ایلدیلر. هم خصمندن قورتیلان هم‌ده خصمنك اوردوسیله قوتله‌نن (چیچی) بو موفقیتك بخش ایتدیکی سرمستی ایله (هوهان) ی‌ده اورتادن قالدیره‌رق بوتون قویونلولرك حکمدار مستقلی قالمق حرصیله تانژو اوزرینه یوریدی. پارلاق بر مظفریت قازاندی. هوهان، قرارکاهنی دشمنه ترك ایده‌رك منهزماً فراره مجبور اولدی [ق . م ۵۳] . هوهان، مظفر قارداشنك بوصوك موفقیتله احراز ایتدیکی نفوذ قارشوسنده موقعنی اوزون مدت محافظه ایده‌میه‌جکنی کوربیور، جداً مأیوس اولیوردی. تانژونك بو یأس ونومیدیسنی کورن وکلاسندن (تسو) [۱] کندیسنه بوس بوتون چین ایمپراطورینه عرض تابعیت ایتمسنی توصیه ایلدی. تسو، قویونلو آره‌سنده نفوذ وسطوتی قالیان متبوعنی قورتارمق فکریله، وطن وملتنی اجنبی بویوندیریغی آلتنه سوروکله‌مك ایستیور، چینلیلرك، (هوهان) ی بو مدهش ورطه‌دن تخلیصه شتاب ایده‌رك آسایشی اعاده‌یه موفق اوله‌جقلرینی امید ایدییوردی.

فقط، هوهان، خود بخود بو تکلیفك اجراسنه جسارت ایده‌مدی. استقلاللرینی هرشیئك فوقنده طوتان قویونلولرك بویله برتشبثده بولندیغی تقدیرده کندیسنی بوس بوتون ترك ایده‌جکلرندن قورقیوردی. ملتك ایلری کلنلرینی طوپلایه‌رق بویوك بر قورولتای تشکیل و (تسو) نك تکلیفنك مذاکره‌سنی بونلره حواله ایلدی. قورولتای، آسیانك اك جسور واك قدرتلی برقومی اولان قویونلولرك چینلیلرك منداسی آلتنه کیرملری موجب حجاب برذلت اوله‌جغنی ایلری سوره‌رك بوتکلیفی متفقاً رد ایلدی. تانژوخاندانی پرنسلری آره‌سنده‌کی تخت غوغاسنك دوامی، ملت ایچون برفلا کتدی. فقط بوفلا کتدن قورتولمق ایچون اجنبی بردولتك اسارتی آلتنه التجا داها مدهش برفلا کت اوله‌جقدی. قورولتای، داخلی مجادلات، مملکتی صارصمقله برابر حاکمیت ینه تانژو خاندانده قالدیغنی، ئولان پرنسلرك یرینه اوغوللری قائم اولدیغندن یالکز شخصلرك تبدل ایتدیکنی، چینلیلر بوتون غیرتلرینه رغماً شمدی یه قدر قویونلولری تحت انقیاده آله‌مدقلرینی، چینه تابعیت، دولتك قوانین اساسیه‌سنه مخالف وملی حیثیت وشرفی مخل اوله‌جغنی، بوندن باشقه چین حمایه‌سی قبول ایدیلدیکی تقدیرده تانژولغه تابع اولان مجاور قوملر آره‌سنده نفوذلری قیریله‌جغنی،

---

[۱] Tçou-Y-Che-Tseau-Vang

بناءً علیه بونلرك‌ده تحت اطاعتلرندن چیقه‌جغنی عرض ایده‌رك (هوهان) ی بو فكردن واز كچیرمكه چالیشدی .

ملی روح، بو فلاكتلی كونلرده بیله بوتون غروریله فوران ایتمشـدی . دائما حاكم یاشایان ملت، ئولمكی، اجنبی بردولت اداره‌سنده یاشامغه ترجیح ایدییوردی. فقط، تسو تكلیفنده مصر ایدی. قورولتایی اقناع ایچون شـویله بر نطق ایراد ایلدی : « حكومتلر، هر زمان عینی قوت ونفوذه مالك اوله‌مازلر. اكثریا داخلی اختلاللرله صـارصیلیرلر. بر زمانلر الك قوتلی والك نفوذلی اولان برحكومتك بر مدت صوكره مغلوب ودیكر بر دولته تابع اولدیغنی دائما كورولمكده‌در. حال‌حاضرده چینلیلرك شوكتلری پك زیاده آرتدیغندن الك اوزاق مملكتلرده‌كی اقوام بیله كندیلرینه عرض انقیاد ایدییورلر. الیوم چین نفوذی (ووسون) لر اولكه‌سنه قدر توسع ایتمشدر. حالبوكه بوكا مقابل (تسیه‌تی هه‌ئو تانژو) دوروندن بری بزم‌نفوذوقوتمز قیریلیور، كوندن كونه آزالیور. اكتساب سطوت‌اوغورنده‌كی بوتون مساعی؛ داخلی اختلاللر یوزندن؛ هدراولوب كیدییور. هركون كندیسنه كووه‌نن برجرئتكار موقع اقتداره كچیور. فقط، ایرتسی كون موقعنی كندیسندن داها زورلیسنه تركه مجبور اولیور. بوتون بوتبدل واحتراصلر یوزندن ملت ازیلیور، محواولیور. چینك حمایه‌سی قبول ایدیلدیكی تقـدیرده، مملكت‌ده صلح وسـكون تأسس ایده‌جكدر. عكس تقدیرده داخلی اختلاللرله مملكت بوس بوتون محو ونابود اوله‌جقدر ! ... »

تانژو (هوهان) ، احتمالكه ملتدن زیاده كندی شخصنی دوشونه‌رك ، (تسو) نك فكرینه متمایل ایدی. فقط آچیقدن آچیغه‌قورولتایده مخالفت ایده‌مدی. قارداشی (چیچی‌نك ناكهانی بر هجومنه اوغرامامغی وسـیله ایدینه‌رك ، جنوبه ، چین حدودلرینه چكلدی . ظاهراً، چین حدودلرینه یاقلاشمه‌سی خصمانه برمقصدله اولمدیغنی عرض ایتمك ، حقیقت حالده ایسه حمایه ومعاونت طلبنده بولنمق‌اوزره اوغلنی ایمپراطور (سیوئن‌ـ‌تی)نك سراینه كوندردی. كندیسی‌ده آرقه‌دن (شانسی) ایالتنده‌كی (تاـ تونغ ـ فو) نك شمالنه‌چكلدی [ق.م٥٢]. بوراده اوله‌جه كوندردیكی اوغلنك عودتنه انتظارایتدی. پرنسك امیدبخش برجوابله كلمه‌سی اوزرینه، (سیغانفو) جوارنده‌كی سراینده اقامت ایدن ایمپراطوره ملاقی اولمق اوزره چین داخلنه كیردی (ق . م، ٥١) . ایمپراطور، استقباله بر قوهٔ محافظه ایله مهماندار بر ضابط كوندرمشـدی . هوهان، ایمپراطور طرفندن فوق‌العاده بر اعزاز واكرام ایله

قبول ايديلدی . كنديسنه قوماش ، اليسه ، سلاح و آت كبی بر چوق هديه‌لر ويريلدی .

هوهان، تبعه‌سيله (شنسی) نك شمالنده اقامته مساعده ايديلمسنی استرحام ايتدی . رجاسی قبول اولندی . تانژو، يكی يوردينه عودت ايدركن كنديسنی مدافعه وعاصيلری تسكين ايتمك اوزره رفاقتنه اون آلتی بيك چينلی عسكر ترفيق ايديلدی . بو عسكرله تانژو، (اورتوس) ك شماله كيده‌رك اورالرده يرلشدی .

تانژونك چين حمايه‌سنه كيرمه‌سی ومحافظه‌سنه چينلی عسكر ويريلمسی اورته آسياده چين نفوذ وسطوتنك توسعنی انتاج ايلدی . حتی چينليلرك (غان‌سيه Gan.sie) ديدكلری (پارتلر Parthes) بيله چين شوكتندن قورقمغه باشلاديلر . اساساً چينليلرك‌ده‌ايسته‌دكلری بوندن باشقه بر شی دكلدی . چينلی قانی دوكمكسزين آسيا هكه‌مونيالغنی ألده ايتمك ، اوته‌دنبری ودائماً تعقيب ايتدكلری بر سياست ايدی. قويونلو پرنسلری آره‌سنده‌كی سلطنت غوغالری ، (هوهان) ك عجز وضعفی ، بكله‌دكلری بو نتيجه‌يی تأمين ايتمشدی . حتی ، بر قاچ سنه اول اوغلنی چينه كونده‌ره‌رك ايمپراطورك حمايه‌سنی استرحام ايدن تانژو (چيچی) بيله، بو آرالق چينه ينه خصوصی ايلچيلر كوندرمشدی .

هر ايكی تانژوده ، ايمپراطوره يارانمق ايچون نه ياپه‌جقلری بيلميورلردی . عرض تعظيمات وسيله‌سيله صيق صيق ايلچيلر كونده‌ريپور، اجنبی تابعيتنی تأييد خصوصنده رقابت ايدييورلردی . حتی، ايرتسی سنه، هوهان بالذات چينه كيره‌رك اولكی كبی حسن قبول كوردی [ق . م ٤٩] .

هوهان ، چين تابعتنه كيردكدن صوكره، عسكری فعاليتدن واز كچمش، ايمپراطورك محافظلری سايه‌سنده تجاوزاتدن‌ده آزاده‌قالمشدی. فقط (چيچی)، سلاحنی ترك‌ايتمه‌مشدی. قويونلو اولكه‌سنی كاملاً كندی آداره‌سنه آلمق، معناً تولمش صايديغی بويوك قارداشی هوهانك‌يرينه كنديسنی آسيانك بويوك تانژوسی طانتمق أمانی‌تعقيب ايدييوردی.بومقصدله، تانژولر اولكه‌سنك غرب حواليسنی ألنده طوتان متوفی (تويه‌ن) ك كوچوك برادری اوزرينه يوريدی . بو پرنس ، قارداشنك انتحارندن صوكره (هوهان) ه طرافدار اولمشدی .

فقط، بالآخره قارداشنك طرافدارلرينی باشنه طوپلايه‌رق خيليجه قوت قازانمش ، كنديسنی (ايلی‌مو I.li.mo) عنوانيله تانژو اعلان ايلمشدی .

چیچی، ایلی‌مونك اوردوسنی بوزدی . کندیسنی‌ده اتلاف ایلدی . اللی بیکه چیقان تبعه‌سنی تحت اطاعته آلدی . فقط ، بو اثناده چینلیلرك (هوهان) ه عسکر وارزاق کوندردکلرینی خبر آلدی . بو وضعیت قارشوسنده قوتنك بوتون ملتی طوپلامغه کفایت ایده‌میه‌جکنی نظر اعتباره آله‌رق غربده قالمغه قرار ویردی .

چیچی ، چینلیلرك دائما معاونتلرینی کورن (هوهان) ی ازاله و بوتون ملتی کندیسنه رام ایتمك ایچون (ووسون) لرله برلشمکه قرار ویردی. تدریجاً غربه یاقلاشمغه باشلادی. ووسونلرك برقسمنه حکمران اولان (کوچوك کوئن‌می)به ایلچیلر کوندردی[١].

فقط کوچوك کوئن‌می بوتکلیفك قبولنی، کندیسی ایچون تهلکه‌لی کوردی.(هوهان)ك چین تابعیتنه کیردیکنی و (چیچی) نك یابانجی عسکر طوپلامق اوزره هر یره باش‌اوران بر سرسریدن باشقه بر شی اولمدیغنی، یاقین‌ده چینلیلرك تهاجمیله محو اوله‌جغنی واو زمان متفقلرینك‌ده محوینه سبب ویره‌جکنی نظراعتباره آله‌رق، تکلیفه جواب بیله ویرمدی، حتی، چینلیلره خلوصکارلق کوسترمك اوزره (چیچی) نك کوندردیکی ایلچینك بوینی اوردوردی . سر مقطوعنی ، بخارای صغیرده (آق صو) نك شرقنده اقامت ایدن چین قوماندانته کوندردی . متعاقباً سکز بیك سواری ایله (چیچی) اوزرینه یوریدی . فقط، مغلوب اولدی. تبعه‌سی‌ده کاملاً (چیچی) طرفنه کچدی. بوغیر منتظر غلبه، چیچی‌یه شمال غربی یوللرینی آچمش اولدی . (ووسون) لر ایلنی کاملاً استیلا ایتدکدن صوکره (ایرتیش) نهرینك غربنه تصادف ایدن حوالینك شمال طرفلرینه طوغری ایلریله‌دی[٢]. بوراده‌کی اقوامی تحت اطاعته آلدی . یکی تابعلرندن‌ده آلدیغی عسکرله بوس بوتون قوت کسب ایده‌رك غربده‌کی (کیه‌ن کوئن Kien-Kuen) لر یعنی (قیرغیز) لرله، شمالده‌کی (تیم‌لیم Tim-lim) لری کندیسنه عرض انقیاد ایتدیردی. بواثناده ایکی قومدن اولکیلرك

[١] بو تاریخده ووسونلر اولکه‌سی بر مدتدنبری دوام ایدن اغتشاشدن یکی قورتولمشدی . ووسونلر قرالی (اونك کوئن‌می Ung-kuen-mi) نك اوغلی (ثو - تسیه‌ثو - تو Ou-tcieou-tou) بوقارغشه‌لق اثناسنده (قه‌جو چینغ Tche-ko-tching) دینلن وبو کونکی (هارقاس Harcas) طرفلرنده بولنان پایتختی ترك ایتمکه مجبور اولمش، شمالده‌کی طاغلق حوالی‌یه چکلمشدی . بورادن ده قویونلولرك کندیسنه یاردیمه کله‌جکلرینی اشاعه ایده‌رك ، ووسونلرك بر قسمنی باشنه طوپلامش ، قراللغنی اعلان ایلمشدی. بوصورتله ووسون قراللغی ایکی پرنس آره‌سنده تقسیمه اوغرامشدی. مرکز حکومتی اولکی پایتختده اولان پرنس (بویوك کوئن‌می) عنوانتی طاشیور ، (ثو تسیه‌ثو تو) یه‌ده (کوچوك کوئن‌می) دینلیوردی. (چچی)نك مراجعت ایتدیکی ووسون‌قرالی بوکوچوك کوئن‌می ایدی.

[٢] چینلیلر بوحوالی‌یه (او-کیه Ou-kie) نامی ویریورلردی.

(قازان) شهرینك شرقنده (اوفا) طرفلرنده و (یاییق) نهرینك منبع حوالیسنده ایکنجیلرکده سیبریاده (توبولسق Tobolsk) ایالتلرنده ساکن اولدقلری آکلاشیلیور. آوروپا مورخلری بو حوالی‌یه (باشقورد) ویا؛ آوروپایه کچمه‌دن اول هونلرك مسکنی اولمق اعتباریله؛ بویوك (هونغاریا Hongrie) نامنی ویریورلر[١].

قویونلولر بوتاریخه‌قدرغربده بودرجه ایلریله‌مه‌مشلردی. تانژو (چیچی)، یکی ضبط ایتدیکی بو اولکه‌لردن خوشلاندیغندن (کیه‌ن کوئن) اولکه‌سنده یعنی (یاییق) نهری منبعی طرفلرنده برپایتخت تأسیس ایلدی.

بواثنالرده‌چین‌ایمپراطوری،(سیوئن‌-تی)وفات‌ایدرك‌یرینه(یوئن-تی Yuen-ti)کچمشدی. هوهان،یکی ایمپراطوره عرض‌تعزیه وتبریکله تأییدعبودیت ایتمك‌اوزره کوندردیکی ایلچیلر واسطه‌سیله تبعه‌سنك چکدیکی فلاکتلری عرض‌ومحتاج اولدقلری ذخیره‌نك کوندریلمسنی استدعا ایلشدی. ایمپراطور، بورجایی قبول ایده‌رك لزومی قدر ذخیره کوندردی.

تانژو (چیچی)، چینلیلرك بومعامله‌سنه فناحالده قیزدی. چوق کچمه‌دن، قیزغینلغنك اثرینی‌ده کوستردی: نزدنده بولنان چین سفیری (کیه Kie) یی اعدام ایتدیردی (ق. م ٤٢). ایمپراطور؛ سفیرینك اعدامندن آنجق (هوهان) ك چین‌ده بولنان اوغلنی پدری‌نزدینه ایصاله مأمور ایتدیکی (هان - چانغ Han-Tchang) و (چانغ - من Tchang-Men) اسمنده‌کی ایکی ضابطی واسطه‌سیله خبردار اوله‌بیلدی. بوایکی ضابط، سیاحتلری اثناسنده حمایه‌لرینه التجا ایتمش اولان قویونلولرك احوالنی تدقیق ایتمش، پك أیی بولمشلردی. نفوس آرتمش، آتلر، سوریلر چوغالمش، (هوهان) ك آرتق قارداشی (چیچی) دن قورقوسی قالمامش ایدی. تبعه‌سی کندیسنی تکرار اسکی یورده چکلمکه تشویق ایدییورلردی. بوضابطلرك تقدیم‌ایتدکاری راپورایمپراطوری دوشوندیره‌جك بر شکلده ایدی. چونکه قوتلنمش اولان (هوهان) معیتنده‌کی قویونلولرله اسکی یوردلرینه چکیله‌جك اولورسه معاهده‌یی بوزمسی احتمالی واردی. ایمپراطورك امریله چین ایلچیلری یکیدن تدافعی و تجاوزی بر اتفاق عقد ایتدیلر. ایکی طرف، بو اتفاقه رعایتکار اوله‌جقلرینه یمین ایلدیلر. هوهان تانژو، بو مناسبتله تورکستانده (نوشوئی No-Choui) نهرینك شرقنده بولنان برطاغده چین ایلچیلرینه مکلف برضیافت‌ویردی. وقتیله (لاعو - شانغ) تانژونك اتلاف ایتدیکی (یوئه‌چی) قرالنك قفا طاسندن یاپیلان

Bergeron, Histoire des Tartares [١]

قدحله قان ایچه‌رك ، معاهدیه صادق قاله‌جغنی تأیید ایتدی . متعاقباً تبعه‌سنی آله‌رق شمالده‌کی اسکی یوردینه چکلدی . اطرافده بولنان متفرق قبیله‌لرده باشنه طوپلاندیغندن یکیدن بویوك بر نفوذ قازاندی .

هوهان تانژونك وطننه عودتی وچینلیلرك اعدام ایتدیکی سفیرك انتقامنی آلمق ایسته‌ملری قورقوسی (چیچی) یی قوشـقولاندیرمغه باشلادی . (قام ـ کیو Kam-Kiu) قرالنك تکلیفنی قبول ایده‌رك داها زیاده غربه چکلدی [١] . چونکه ، هوهان نسیه‌نك عودتندن صوکره ، بوتون قویونلولر کبی (ووسون) لرده کندیسنه عرض انقیاد ایتمش اولدقلرندن (چیچی) نك (یاییق) نهری منبعی حوالیسنده‌کی قرارکاهی تهلکه‌یه دوشمشدی . ووسونلر کندیسندن آیرلمش ، خصم مدهشی اولان قارداشی (هوهان) ه عرض انقیاد ایتمش اولدقلرندن ووسونلر اولکه‌سنه کوز دیکن (قام کیو) قرالیله عقد اتفاق ایده‌رك غربه چکلمکی ، بو قرال ایله برلشه‌رك ووسونلردن وهوهاندن انتقام آلمغی قرارلاشدیردی . قام کیو اولکه‌سنه طوغرو چکلدی . فقط اثنای راهده صوغوغك شدتندن اردوسنك قسم اعظمی تلف اولدی . (وولغا) نهرینك شرقنده‌کی اووه‌لره کیردیکی زمان یاننده آنجق اوچ بیك قدر سواری قاله‌بیلمشدی .

بخارای صغیرده (آق صو) نك شرقنده اقامت ایدن چین قوماندانی بو ایکی اردونك برلشدیکنی استخبار ایدر ایتمز حاضرلغه باشلادی . قرق بیك کشیلك بر قوتله (قپچاق) حوالیسنه کیردی . (چیچی) نك چکلدیکی شهره یاقین بر یره قوندی . چیچی چینلیلردن بورالره قدر نه مقصدله کلمش اولدقلرینی صوردیردی . چین قوماندانی ده کندیسنی آله‌رق چینه کوتورمکه مأمور اولدیغنی ، عرض اطاعتله چینه کیدرسه عفو ایدیله‌جکنی بیلدیردی . طبیعی (چیچی) بو خام تکلیفی قبول ایتمدی . محاربه باشلادی .

---

[١] چینلیلر ، بوتاریخده (ووسون) لر اولکه‌سنك غربنده وخزر دکزینك شمالنده ساکن اولان اقوامه (قام ـ کیو Kam-Kiu) وبو قوملرك اشغال ایتدکلری حوالی‌یه‌ده (قام ـ کیو) قرالیتی نامنی ویریورلردی . بو حوالی‌یه بالآخره (قپچاق) (وآستراخان) قرالیتی نامی ویریلمشدر . بوتاریخده قام ـ کیو اولکه‌سی ، بش کوچوك حکومته آیرلمشدی . بونلردن اك بویوکنه (پی ـ تیه‌ن ـ چینغ Pi-Tien-Tching) دینیلیوردی . نفوسلری آلتی یوز بیك مقدارنده ایدی . یوز یکرمی بیك قدرده عسکر چیقاره بیلیورلردی .

قام کیو قراللرندن بری ، ووسونلرله دائما حال حربده بولنیور ، مملکتلرینی ضبط ایتمك ایستیوردی . فقط ، کندی قوتیله بوکا موفق اوله‌میوردی . ایشته (چیچی) یه ایلچی کونده‌ره‌رك اتفاق تکلیف وغربه چکلمه‌سنی توصیه ایدن قام کیو قرالی بو پرنس ایدی .

چینلیلر شهری قوشاتەرق هرطرفدن آتش ویردیلر . قانلی بر محاربەیی متعاقب (چیچی) پارەلانەرق اسیردوشدی. چین قوماندانی همان باشنی کسدیردی وعودت ایلدی [ق.م ٣٦].

تانژو (هوهان) ، رقیبی چیچی غربەچکلدکدن صوکره پك زیاده تلاشەدوشمش ، دوسونلرله برلشەرك اوزرینه یورویەجکندن قورقغەباشلامش، حتی بو سببدن ایمپراطوره عرض تعظیمات ایچون چینه کیدەمەمشدی . چیچی‌نڭ اعدامی اوزرینه بویوك بر نفس آلدی . آرتق مملکتده هیچ بر رقیب ومعارضی قالمامشدی . سکون و آسایشك تأسسنی کورنجه عرض تعظیمات ایچون چینه کیتدی . ایمپراطوردن پك زیاده حرمت و اکرام کوردیکی کبی برچوق دەهدیەلر آلدی. ایمپراطور کندیسنه برده (چانو ـ کیون Tchao-Kiun) أسمنده بر پرنسس تزویج ایلدی [ق . م ٣٢] . تانژو ایله ازدواجی متعاقب پرنسسه (نینغ ـ هو ـ یو ـ شی Ning-Hau-Yu-Chi) عنوانی توجیه اولندی .

تانژو ، مظهر اولدیغی صهریته قارشی بر خدمت شکر گذاری اولەرق ، (پکین) ایالتندن (شنسی) ایالتنك منتهای غربنه قدر بوتون شمالی چین حدودلرینك محافظەسنی تعهد ایتمکه آماده اولدیغنی وچینلی محافظلرك عائلەلری نزدینه کوندرلمسنی ایمپراطوره عرض ایلدی . ایمپراطور (یوئن ـ تی) ، وکلاسنك رأینی آلمدن بو تکلیفه جواب ویرمدی . کیفیتی هیئت وکلایه حواله ایتدی. برچوغی مناسب کوردیلر . فقط وکلادن بعضیلری قویونلولرله چین وقایع تاریخیەیی ایلری سورەرك موافقت کوسترمدیلر: قویونلولرك (چەئو) و (تسین) سلالەلری زماننده اولدیغی کبی سطوتلی (هان) لر دورندەده چینه آقینلر یاپدقلرینی درخاطر ایتدیردیلر. شمال حدودلرنده صلح وآسایشك آنجق ایمپراطور (هیاعو ـ وو ـ تی Hiao-Vou-Ti) نك (لەآعوتونغ Leao-Tong) ك شمالندەکی (این شان) طاغنی ضبط و قویونلولری غوبی چولنك شمالنه طرد ایتمسی سایەسندە تأسس ایتمش اولدیغنی، بو تاریخدن صوکره قویونلولرك آقینلرینك طورمەسی، اورالردەکی محافظ قوتلردن نشأت ایلدیکنی‌ده خاطرلاتدیلر . بونك اوزرینه ایمپراطور (یوئن ـ تی) چینلی عسکرلرك کاکان حدودلرده قالملرینی امر ایلدی . تانژویی طاریلتمامق ایچونده عرض ایتدیکی خدمته تشکر و کندیسنی بر طاقم هدیەلرله تلطیف ایلدی .

تانژو ، مملکتنه دونمزدن اول ، وکلاسندن ایکن بالآخره طاریلەرق چینه چکلمش اولان (تسو) یی [١] برلکده کوتورمك ایچون پك چوق چالیشدی . تسو ، بحرانلی

[١] Tço-y-che-tcheau

زمانلرده کندیسنه ظهیر اولمش ، تعقیب ایتدیکی سیاستك خطوط اساسیه‌سنی چیزمش ایدی . فقط ، تانژونك حضورنده سربستانه ادارهٔ لسان ایتدیکی و لیاقت و خدماتی دیللرده طولاشمغه باشلادیغی ایچون ، بالآخره کوزدن دوشمش ، باشنه بر فلاکت کلمسندن قورقه‌رق بیك قدر ممیّی ایله چینه کچمش ، ایمپراطوردن حیثیتیله متناسب حرمت و اکرام کورمشدی .

(تسو) ، تانژونك ابرامنه رغماً ، تورکستانه دونمدی . چینلیلردن مظهر اولدیغی حرمت و اکرامی آیاق آلتنه آله‌رق کیری دونمك نانکورلك اوله‌جغنی و ایمپراطوره عرض تابعیت ایتدیکندن دونه‌میه‌جکنی بیان ایده‌رك اعتذار ایلدی .

یکرمی سکز سنه اجرای سلطنت ایدن (هوهان‌سیه) تانژولر تاریخنده بویوکسك برموقع اشغال ایده‌مه‌مشدر . درایتسزلکی یوزندن متوالی عصیانلر چیقمش ، مملکت خراب ، ملت پریشان اولمش ، تانژولغك خلق نظرنده‌کی قدسیتی صارصیلمش ، نهایت کندیسی‌ده چین تابعیتنه کیرمك مجبوریت ذلیلانه‌سنده قالمشدر . تانژولغك اضمحلالنی انتاج ایدن امراض ، بالخاصه بونك زماننده انکشاف ایتمش ، تدریجاً بومعظم دولت ییقیلمشدر .

(هوهان‌سیه) وفات ایتدیکی زمان ، اون یدی چوجوغی قالمشدی . بونلردن بری چینلی پرنسسدن طوغان (ایتوچی) ایدی [١] . ایتوچی‌یه پدرینك صاغلغنده (سوئی ـ وانغ Ge-Soui-vang) عنوانی ویریلمشدی . هوهان‌سیه ، چینلی پرنسسدن ماعدا وکلای سابقه‌سندن (تسو) نك برادری (هوین وانغ Hou-yen-Vang) ك ایکی کریمه‌سنی‌ده آلمشدی . بونلردن (چوئن کیو Tchuen-kiu) اسمنده‌کی خاتونك ایکی اوغلی اولمشدی . بویوکنك آدی (موچه) [٢] ، کوچوکنك اسمی‌ده (نانغچی) [٣] ایدی .

(تایوشی Ta-yu-chi) اسمنده‌کی خاتونك ایسه دورت چوجوغی واردی . بونلردن (تاءومو) [٤] ایله (تسیه‌می) [٥] اسمنده‌کیلر (موچه) دن بویوك ، دیکر ایکیسی‌ده (نانغچی) دن کوچوك ایدیلر .

تانژونك (تویوشی To-yu-chi) اسمنده‌کی دردنجی زوجه‌سندن‌ده اون چوجوغی

---

[١] Y-T‹ u-Tchi-ya-Su

[٢] Tçie-Mo-Tche

[٣] Nang-Tchi-ya-su

[٤] Tiao-Tao-mo-Kao

[٥] Tcie-mi-Siu

اولمشدی . هوهان‌سیه‌نك دوورت زوجه‌سندن الك اصیل وبرنجیسی (چوڭ کیو) اولدیغی کبی اوغلی (موچه) یه‌ده خلق پك‌زیاده حرمت ایدییوردی. تانژووده وفاتندن اول بونی ولی عهد اعلان ایتمك ایسته‌مشدی. فقط، خلقك کوستردیکی فرط حرمتدن متأثر اولان والده‌سی، دوام ایدن اختلاللردن پریشان اولان حکومتك الآن جریحه‌لرینك آجیسنی چکدیکنی، اوغلنك کنجلکی سببیله، ملت ومملکتك تکرار فلاکتلره دوشمه‌سی محتمل اولدیغنی ایلری سوره‌رك، آسایشی محافظه ایده‌بیله‌جك بر پرنسك انتخابنی رجا ایلدی . (چوڭ کیو)، بو شرائطی آنجق همشیره‌سندن اولان (تاعومو) نك حائز اولدیغنی سویله‌یه‌رك بونك ولی‌عهد تعیینی رجا ایلدی . فقط، بو دفعه‌ده (تاعومو) نك والده‌سی مخالفت ایتدی تختك کندی‌اوغلنه ویرلمسی حقسزلق اوله‌جغنی، اکر (موچه) کوچوك ایسه ماتك ایلری کلن امراسی حکومتی ادا ه ایده‌بیله‌جکلرینی درمیان ایده‌رك اعتذار ایلدی . اساساً اوغلنك تخته کچیرلمسی داها اصیل اولان پرنسه ترجیحی دیمك اوله‌جغنی، بوندن‌ده یکیدن اغتشاشلر چیقه‌جغنی علاوه ایتدی .

ولی‌عهدك تعیینی خصوصنده (هوهان) تانژوایله زوجه‌لری آره‌سنده باشلایان بومناقشه خیلی اوزادی. نهایت منافع‌دولت درپیش ایدیله‌رك حکومتك کندیسندن‌صوکره قارداشنه کچمه‌سی شرطیله (تاعومو) نك ولی‌عهدلکی اعلان اولندی [١] .

(هوهان) تانژو، مدید بر کشمکش ایچنده کچن مدت حکومتك صوك دوره‌سنده برآز حضور وسکون کوره‌بیلمشدی. فقط بو حال چوق دوام ایتمدی. بودفعه‌ده‌ئولومك پنچه‌سی یتیشدی. ایمپراطوره عرض خلوص ایچون کیتمش اولدیغی چیندن عودتی‌متعاقب خسته‌لانه‌رق وفات ایلدی [ق . م ٣١] . مقامنه، حیاتنده ولی‌عهد تعیین ایتمش اولدیغی اوغلی (تاعومو) کچدی .

---

[١] کندی اوغوللرینی هرنه بهاسنه اولورسه اولسون تخته چیقارمغه چالیشان وبوغایه‌یی تأمین ایچون الك منفور جنایتلره قدر کیدن بعضی والده سلطانلر یاننده بو ایکی (خانون) نه قدر یوکسلمکده‌در . فقط، اونوتمامالیدرکه أنتریقه وجنایتلریله عثمانلی تاریخنی لکه‌لین قادینلر، نسلاً یا اسلاو، یا جرمن ویا روم ایدیلر . هوهان تانژونك منافع ملیه‌یی بو قدر صمیمی برصورتده درپیش ایدن وهر شیئك فوقنده کورن خاتونلری ایسه قوبونلو اکابرندن (هوین تکین) ك کریمه‌لری ایدیلر ! . .

چولو تانژو

ق . م ۳۱ - ق . م ۲۰

تاعومو، قورولتایك‌ده تنسیبیله تانژولغه کچنجه (چولو) عنوانی آلدی [۱]. پدرینك وفاتی و کندینك جلوسی چین ایمپراطورینه بیلدیرمك وپدری زماننده تأسس ایدن روابطه رعایتکار اوله‌جغنی عرض ایتمك اوزره اوغلنی چینه کوندردی. قارداشنی صول‌قول یعنی‌شرق‌خدیولکنه تعیین‌ایلدی. (موچه) یه (تسوقولی‌وانغ Tço-ko-li-Vang) منصبنی توجیه ایلدی. (نانغچي) یی‌ده غرب خدیولکنه تعیین ایلدی. پدرندن طول‌قالان چینلی پرنسس (چائو کیون) ی کندیسی آلدی.

چین وقایعنامه‌لرنده، (چولو) نك دور سلطنتنه عائد تفصیلات ویریلمه‌مشدر. یالکز چین مجلس وکلاسنده اولدقجه مهم مناقشاتی انتاج ایدن وچینلیلرله قوپونلولری بربرلرینه دوشوره‌جك برشکل آلان شویله بر وقعه‌دن بحث ایدیلمشدر:

چولو تانژو، بش اون ضابطله ایمپراطوره بعضی هدایا کوندرمشدی [ق . م ۲۸]. هدیه‌لری کتیرن ضابطلر وظیفه‌لرینی ایفا ایده‌رك مملکتلرینه دونه‌جکلری‌اثناده ایچلرندن بری چین تابعیتنه کیره‌رك اوراده قالمق ایسته‌مش، عودتی ایچون اجبار ایدلدیکی تقدیرده انتحار ایده‌جکنی سویلمشدی. ایمپراطور، تانژو ایله دوام‌ایدن مناسبات صمیمیه‌یی خللدار ایتمه‌مك ایچون بوضابطك چینده قالمه‌سنی ایسته‌میوردی. کیفیتی هیئت‌وکلایه حواله‌ایتدی. فقط اونلرده متفقاً برقرار ویره‌مدیلر. بر قسمی، اووقته قدر قوپونلولردن التجا ایدنلر قبول ایدیلدیکی کبی بونك‌ده قبول ایدیلمه‌سی مطالعه‌سنده بولندیلر. دیکر قسمی‌ده قبول ایدیلان قوپونلو ملتجیلرینك حرب اثناسنده کلمش اولدقلرینی، حالبوکه شمدی تانژو کندیسنی ایمپراطورك محمیسی عد ایتدیکندن وضعیت بویله اولمدیغنی ایلری سوردیلر. تانژونك، چین تابعیتنه کیرمك ایسته‌ین برضابطی قبول ایدیله‌رك کندیسنه چین‌ده برملجأ ویریلیرسه، بوحرکت باشقه‌سنك مالنه تعرض، جنایتی حمایه، ظلمه‌یی تقلید وعدالتدن انحراف ایتمك دیمك اوله‌جغنی سویلدیلر. مسئله بردرلو حل ایدیله‌مدی. برکت ویرسون که ضابط

---

[۱] Feou-Tchu-Loui-Jo-Ti

برحیله دوشونه‌رك چیندلری قورتاردی . یعنی رفقاسی عودت ایدرکن خسته‌اق بهانه‌سیله کیری قالدی . تانژوده سسنی چیقارمدی . بوصورتله مسئله‌ده قاپاندی کیتدی .

تانژو، ایرتسی‌سنه اوائناده چین‌ده‌حکمران‌اولان‌ایمپراطور (چینغ ـ تی Tching-ti) یه زیارت آرزوسنده بولندیغنی وبو آرزوسنك تحققنه مساعده ایدلمسنی‌بیلدیردی [ق. م ۲۷]. بر قاچ سنه صوکره‌ده زیارت ایتدی [ق . م ۲۵] . حیاتی صلح وسکون ایچنده کچیرن (چولو) اون سنه قدر اجرای حکومت ایتدکدن صوکره وفات‌ایلدیکندن یرینه قارداشی (تسیه‌مو) انتخاب وتعیین اولندی .

تسیه‌مو [ق . م ۲۰ ـ ق . م ۱٦] ده سلفلری کبی جلوسنی متعاقب چین‌ایمپراطورینه عرض تعظیمات ایتمش، سکز سنه سورن دور حکومتی سکون ایچنده کچمشدر [۱] . جلوسنك سکزنجی سنه‌سنده ایمپراطوری زیارت ایتمك اوزره چینه کیدرکن اثنای‌راهده خسته دوشه‌رك وفات ایلمش، کندیسنه قارداشی (موچه) خلف اولمشدر [ق . م ۱۲ ـ ق . م ۸] [۲] . موچه‌نك آنجق دورت‌سنه سورن دورحکومتی سکون ایچنده کذران ایتمشدر. وفاتنده صول قول خدیویتنده بولنان برادری نانغچی تانژو اعلان ایدیلمشدر .

---

[۱] تسیه‌مو ، تانژولق مقامنه کچدیکی زمان (سه‌ئو ـ هیای ـ جو ـ تی Seou-hiai-jo-ti) عنوانی آلمشدی .

[۲] موچه (چه ـ یا ـ جو ـ تی Tche-ya-jo-ti) عنوانیله تانژو اعلان اولنمشدی .

اورته آسیانك چینلیلر طرفندن استیلاسی

و

قویونلو دولتنك انحلالی

اوچولی تانژو

ق.م ۸ — ب.م ۱۳

هوهان تانژو زمانندنبری انحطاطك بارز علائمنی اظهار ایدن قویونلولر دولتی ، سطوت آفلەسنك خاطرەسیله بر دورهٔ سکون کچیرییور ، تانژولق مقامنی اشغال ایدنلرك فعالیتی ، چین ایمپراطورینه عرض تعظیماته انحصار ایدییوردی . عزمسز تانژولر ، غائب ایتدکاری نفوذ وشوکتلرینی پارلاق عنوانلرله تلافی ایتمك ایستیورلردی . (نانغجی) ده بوعنعنەیه توفیقاً (اوچولی) [۱] عنوانتی آلدی .

دور انحطاطه باشلایەلیدنبری تانژولق مقامنه کچنلرك ، تأمینات اولەرق اوغوللرینی چین سراینه کوندرملری عادت اولمشدی . یکی تانژووده بو عادته توفیقاً ، هم جلوسنی تبلیغ ایتمك ، هم ده رهینه مقامنده ایمپراطور نزدنده قالمق اوزره ؛ همان اوغلنی چینه اعزام ایلدی . فقط چینلیلر ، تانژولرك ضعفیتندن بالاستفاده الیوم (قانچەئو) دینیلن حوالی‌یی ألده ایتمك ایستیورلردی. قویونلو پرنسنك اعزامنی متعاقب ، بومقصدله چیندن ایکی ایلچی کلدی. تانژو ، اوردوسی ایچون لازم اولان الکاپی اوتلاقلرك اعمالنه صالح اورمانلری احتوا ایدن بوحوالی‌یی‌ألدن چیقارمق ایستەمیوردی. چین سفیرلرینی ؛ طلبلرینی اسعاف ایتمکسزین ؛ حسن معامله ایله اعاده ایلدی . اولجه چینه کوندردیکی اوغلی اوراده وفات ایتدیکندن مناسبات دوستانەنك خللدار اولمسنه وسیله ویرمەمك مقصدیله دیکر اوغلنی همان ایمپراطور نزدینه کوندردی [ق.م ۷] .

تانژو چینلیلرله بوزوشمامغه چالیشیرکن ، (ووسون) لر طرفندن بر تجاوزه اوغرادی

---

[۱] Ou-tchou-li-ieou-jo-Ti

ووسون رئيسلرندن (پي يوئن چي Pi-yuen-tchi) اسمنده بری ، قويونلولرك غرب حدودلرينه تجاوز ايده‌رك برچوق بر آدم اتلاف وبرخيلی مواشی اغتنام ايلشدی[ق.م ٥]. تانژو ، اوغوللرندن برينی بش بيك سواری ايله مقابله‌يه كوندردی. ووسونلر بر خيلی تلفات ويره‌رك چكلديلر . حتی (پي يوئن چي) ، اوغلنی رهينه مقامنده تانژويه كوندرمكه مجبور اولدی . فقط ، بر مدت صوكره ، اوغلنك اعاده‌سی ايچون چين ايمپراطورينك وساطتنه مراجعت ايلدی. تانژووده، ايمپراطورك توصيه‌سيله چوجوغی پدرينه اعاده ايتدی.

بو حادثه‌دن‌ده آكلاشيلديغی وجهله ، چين بو تاريخلرده همان بوتون آسياده حكمنی يورونه‌بيليور ، بو حواليده ساكن اولان اقوام رهينه اوله‌رق حكمدار زاده‌لرينی چينه كوندرمك مجبوريتنده بولنيورلردی. حكمدارلرده چينه كيده‌رك ايمپراطوره بالذات عرض تعظيمات ايچون عادتا مسابقه ايديبورلردی [ق.م ٣] .

برچوق زماندنبری، تانژووده ايمپراطوری زيارت ايچون مراجعت ايدوب طوريوردی. فقط چين ايمپراطوری (غنای - تی Gnai-ti) خسته اولديغندن، بردرلو جواب موافقت ويريله‌ميوردی. اساساً (غنای - تی) ، قويونلولره ايی برنظرله باقميوردی.

تانژولرك چينه كله‌ری برچوق مصارفانه سبب ويرديكی كبی اهالی ايچونده اوغورلی اولمديغی ومطلقا بوزيارتلری فلاكتلر تعقيب ايلديكی قناعتنده بولنيوردی. بوسببله تانژونك چينه كيتمه‌سی يولنده‌كی طلبنه بردرلو موافقت جوابی ويره‌ميوردی. ايمپراطورك بوقناعتی منافع مليه‌يه موافق كورميان وكلادن (يانغ - يونغ Yang-yong) ، نهايت بو حاله تحمل ايده‌مدی. متين بر سجيه‌نك مولودی اولان شو خطابه‌سيله ايمپراطوری بو فكرندن واز كچيرمكه چاليشدی :

« حكومتمزك قوانين اساسيه‌سنی محتوی اولان كتابلرده اغتشاشلردن صاقنمق، دستور حكمت اوله‌رق كوستريلمش، الك بويوك ظفرلرك بلاحرب قازانيلان موفقيتلر اولديغی تصريح ايدلمشدر. بوايكی شی، ايی برحكومتك تملی‌در. بونده تردده محل يوقدر. تانژو، بوكون پايتختكزی زيارت ايتمك طلبنده بولنيور. فقط بوآرزوسی اسعاف ايدلميور. بوامتناعك ايكی ملت آره‌سنده اختلافی انتاج ايده‌جكنده شبهه يوقدر. عجبا قويونلولرك دشمن ايكن چينه ويرمش اولدقلری ضررلر اونوتيليورمی؟ پك اسكی زمانلرده، ايمپراطور (شه - هوانغ - تی Che-Hoang-ti) نك بوتون اقتدار وسطوتی چين ايالتلرينی بونلرك آقينلرندن قورتاره‌مديغی، ايمپراطور (قائو - تسو Kao-tsu) نك بوتون شجاعتی، (تينغ - چينغ) ده هيچ

بر ایشه یارامدیغی معلومدر . متعاقب زمانلرده ایسه ، قویونلولر تا چینك کوبکنه قدر آقینلر یابه‌رق ، ایناسیلمیه‌جك قدر چوق مصرف و بینالیه سبیت ویرمشلردر . بو دورلرده حدود تحکیم اولندی . قویونلولر قورقمغه باشلایه‌رق صلح ایستدیلر . فقط تابعیتمزی قبول ایتمدیلر . ایلك دفعه اوله‌رق چینه عرض انقیاد ایدن (هوهان) اولدی . بوکون تانژونك استرحامنی رد ایتمك ، برعصرلق موفقیتی برکونده ییقمق دیمکدر . ! »

(یانغ ـ یونغ) ك بوخطابه‌سی ایمپراطور (غنای ـ تی) اوزرنده لازم کلن تأثیراتی یاپمش اولدیغندن تانژویه چینه کله بیله‌جکی بیلدیریلدی . فقط بو اثناده تانژو خسته اولدیغندن ایمپراطوری آنجق ایرتسی سنه زیارت ایده‌بیلدی [ق . م ٢] . تانژو متعاقب سنه‌نك بهارنده زیارتنی تکرار ایتدیکی زمان ، اورته آسیا و بخارای صغیردن بر چوق پرنسلرك کندیسی کبی عرض تعظیمات ایچون چینه کلمش اولدقلرینی کوردی [ق.م ١] .

ایمپراطور بو زیارت مناسبتیله ، تانژونك شرفنه سرایده پارلاق بر ضیافت ویرمش ، چینك بوتون امراسیله زیارتنه کلمش اولان دیکر پرنسلری‌ده دعوت ایتمشدی . اثنای ضیافتده ، کنج برضابطك داهیاشلی امرادن زیاده مظهر احترام اولدیغی واونلرك اوزرینه کچیریلدیکی تانژونك نظر دقتنی جلب ایتمش اولدیغندن ایمپراطوردن سببنی صورمش ، اوده بوکنجك فوق‌العاده بر اقتدار ودرایتی حائز اولدیغنی سویلمشدی . بونك اوزرینه تانژو آیاغه قالقه‌رق ، بویله بر ضابطه نائلیتندن طولایی هم ایمپراطوری ، هم چینلیلری تبریك ایلمش ، عودتندن صوکره کندی‌ده اهالینك کنجلری مهم موقعلره کچیرمکه باشلامشدر .

بو وقعه ، آلتی‌عصر صوکره ، تورکستانه کیدن بیزانس ایلچیلرینك توکیولر آره‌سنده ، اختیارلرله کنجلرك وضعیتلری حقنده‌جاری اولان آداب وعاداته دائر ویردکاری معلوماتی تنویر ایده‌جك برماهیتده‌در .

چین مورخلری اوچولی تانژونك مملکتنه عودتنده ، قیزلرندن برینی ایمپراطوریچه‌یه عرض تعظیمات ایچون چین سراینه کوندرمش اولدیغنی قید ایتمشلردر [ب . م ٢] . قویونلولر تاریخنده ، بر پرنسسك اجنبی سراینه کوندریلدیکی ایلك دفعه اوله‌رق بو حادثه ایله کورولمکده‌در . فقط قویونلولرك چینلیلر آره‌سنده‌کی بو دوستانه مناسبت چوق دوام ایده‌مه‌مشدر . تانژو ، چینك معروض قالدیغی اغتشاشلردن جسارتیاب اوله‌رق چینی هیچه صایمغه باشلامش ، اون اویغورلر حکمداری (قوقو Kou-Kou) ده بو آرالق چینلیلرله بوزوشه‌رق دیکر کوچوك بر حکمدارله برابر ، تانژویه التجا ایلمشدی . تانژو ، چین

ایمپراطورینك ، عاصی سرکردهلردن (مام Mam) ك نفوذی آلتنده آرتق اورته آسیا ایله مشغول اولهمیهجق بر حالده بولندیغنی نظر اعتباره آلهرق ملتجیلری قبول ایلدی . فقط (مام) ، استقلاله نائل و چینی کاملاً اداره‌سی آلتنه آلهرق ایمپراطورلغك خارجی سیاستنی عیناً تعقیبه باشلادیغندن وضعیت دکیشدی . (مام) ، بوحرکتندن طولایی تانژویی تکدیر وملتجیلرك تسلیمنی طلب ایلدی .

تانژو، اسکی ایمپراطورلرله عقدایدیلن معاهدهلرموجبنجه سد چینك جنوبی چینلیلره، شمالی‌ده قویونلولره عائد اولدیغنی، حدودلرده فنالق یاپان چینلیلرده یاقالانهرق مملکتلرینه اعاده ایدیلدیکنی ایلری سورهرك بو تکلیفی قبول ایتمه‌مك ایستدی. معمافیه، او وقتکی ایمپراطوردن کوردیکی نهایتسز انعام و اکرامك اثر شکرانی اولمق اوزره ، (هوهان) ، وقتیله قویونلولره التجا ایدن چینلیلری ناصیل اعاده ایتمش ایسه، کندیسنك‌ده بوقاعده‌دن عدول ایتمیه‌جکنی ،فقط، اجنبیلری قبول ایتمك معاهده‌یه مخالف اولمدیغی فکرنده بولندیغنی، بناءً علیه اویغور حکمداری ایله رفیقنی چینلیلره تسلیم ایده‌میه‌جکنی بیلدیردی .

فقط (مام) بو اعتذاری قبول ایتمدی. تهدیدله قاریشیق اصرارنده دوام ایتدی . تانژو، برحرب آچمش اولمامق اوزره، نهایت بونلری چینلیلره تسلیمه موافقته مجبوراولدی. فقط، عفو اولنملرینی‌ده شرط قویدی. حالبوکه (مام)، بوایکی حکمداری الده ایدنجه، امثالنه عبرت مؤثره اولمق اوزره، بخارای صغیر پرنسلرینك حضورنده باشلرینی کسدیردی . چینلیلردن، ووسونلردن، بخارای صغیر اهالیسندن، ووهوانلردن التجا ایده‌جکلرك قویونلولر طرفندن قبول ایدیلمه‌ملرینی آمر تهدیدآمیز برفرمان اصدار ایتدی .

بو امرینی برطرفدن تانژویه تبلیغ ایتدیکی کبی، دیکر طرفدن‌ده چین‌ده بولنان (ووهوان) ایلچیلرینه‌ده اووقته‌قدر قویونلولره ویرمکده اولدقلری دری و بزدن عبارت ویرکیلرك آرتق کونده‌ریلمه‌سنی امر ایلدی. بو مسئله ووهوانلرله قویونلولر آره‌سنده قانلی بر محاربه‌یه وسیله اولدی . ووهوانلردن علی‌الاصول ویرکی آلمق ایچون تانژو طرفندن اعزام اولنان ضابطلره ووهوان رئیسلری ، چین ایمپراطورندن آلدقلری امر موجبنجه آرتق ویرکی ویرمیه‌جکلرینی سویلدیلر. تانژونك ضابطلری ، بو مقابله‌دن متأثر اوله‌رق رؤسایی توقیف وهمان اعدام ایلدیلر. فقط، مسئله بوصورتله تمامنش اولمدی. اعدام ایدیلن رؤسانك اقرباوطرفدارلری طویلانه‌رق تانژونك ضابطلری ومعیتلری اوزرینه صالدیردیلر. طوپلادقلری ویرکیلری استرداد وکافه‌سنی اتلاف ایتدیلر. وقعه، براختلال شکلنی آلدی.

تانژو، شرق خدیوینی عصیانی باصدیرمق واختلالجیلری تأدیب ایتمك اوزره مهمجه بر قوۀ عسکریه ایله ووهوانلراوزرینه کوندردی. عاصیلر تادیب وپریشان ایدیلدیلر. برقسمی طاغلره، برقسمی‌ده قوبونلو اولکه‌سنك شرق ایالتلرینه طاغیلدیلر. متباقی قسم‌ده یا اتلاف ویا اسیر ایدیلدیلر.

شرق خدیوی، اسرانك دری، بزوطاوار مقابلنده اعاده‌ایدیله‌بیله‌جکنی اعلان ایلدی. اقربالری ایسته‌نیلن شیلری کتیردیلر. فقط، شرق خدیوی اعلانی خلافنه بونلری‌ده اسیر ایتدی.

بو اثناده (مام Mam) چین‌ده هان سلاله‌سنی اسقاط ایده‌رك حکومتی ألینه آلمش، کندیسنی ایمپراطور اعلان ایلمشدی [م ۹] . ایمپراطورلغنی تانژویه‌ده تصدیق ایتدیرمك ایستیوردی. بونك ایچون شرق خدیوینك ووهوانلر حقنده‌کی حرکاتنه قارشی سکوت ایتدی. تانژویه ایمپراطورلغنی قبول وتصدیق ایتدیرمك ایچون، اولا هان ایمپراطورلری طرفندن ویریلمش اولان مهری آلمق، یرینه کندی نامنی حاوی بر مهر ویرمك ایجاب ایدییوردی. بومهر مسئله‌سی، او زمانلر پك زیاده حائز اهمیت ایدی. چونکه اجنبی حکمدارلر، کندیلرینه چینك متفق ویا تابعی صفتنی ویرن بو مهر ایله افتخار ایدرلوردی.

(مام)، بو مقصدینی تأمین ایچون برچوق هدیه‌لرله تانژویه برایلچی کوندردی. تانژو، غربده ووسونلر، شرقده ووهوانلرله بوزیشدیغی بر زمانده، معظم هان خانداننی ییقان جسور برصاحب خروج ایله بوزوشمغی منافعنه موافق بولمدیغندن، اهمیتسز بومراسمدن عد ایتدیکی بو تکلیفی قبول ایلدی. (هان) لردن آلدیغی مهری اعاده ویرینه (مام) ك اسمی یازیلی اولان مهری قبول ایلدی. فقط بالآخره یکی مهرك تابعیت معناسنی متضمن اولدیغنك فرقنه وارەرق اسکی مهرك اعاده‌سنی طلب ایتدی. کندیسنه چین‌ده خاندانك ده‌کیشدیکی ویکی برمهر آلمق لازم کلدیکی یولنده جواب ویریلدی.

تانژو، اغفال ایدلدیکندن متأثرایدی. چین ایلچیلرینك اثنای عودتده‌کی حرکتلری بو تأثیرینه انضمام ایتدیکندن، ایکی مملکت آره‌سی، حربله نتیجه‌لنه‌جك قدر آچیلمغه باشلادی: چین ایلچیلری، مملکتلرینه دونرکن، ووهوانلرك موقوف بولندقلری یردن کچدیلر. محافظ قوماندانندن ووهوانلرك تخلیه‌سنی ایستدیلر. فقط، ضابط موافقت ایتمدی. ویریلن مهرك عباره‌سندن منفعل بولنان تانژو، بوصوك حرکت اوزرینه، چینه قارشی بر نمایش اوله‌رق (له‌آعو ـ تونغ Leao-Tong) ك شمالنده بولنان (ووهوان) اولکه‌سنه عسکر کوندردی. بو عسکرلر (اورتوس) خطه‌سنده طوپلانه‌جقلردی.

(مام) ، كيفيتدن خبردار اولەرق، چين حدودلرينی محافظه ايتمك اوزره، درحال براوردو سوق ايلدی. بو اوردونك، بخارای صغير دينيلن حواليدەكی كوچوك حكومتلرك ياردملريله، تانژونك عسكرلرينی رجعت ايتديرەجكنی اميد ايديوردی. فقط وقوعات امیای كبی چیقمدی. بخارای صغير حكمدارلری، كنديسنه طرفدار چیقمدیلر. بالعكس ارن اويغورلر حكمداری (چەلی) [١] تانژو طرفنه گچمك تشبثنده بولندی. فقط بخارای صغيردەكی چين واليسی (تانكين Tan-Kin) ، پرنسك بو مقصدينی آكلايەرق درحال توقيف واعدام ايتديردی. بونك اوزرينه (چەلی) نك قارداشی (هولان) [٢] ايكی بيك قدر اويغورله تانژو طرفنه گچدی. حسن قبول كوردی .

تانژونك اون اويغورلر يوردينه صوقولان چينليلر عليهندەكی حركتنده معيتنده بولندی. قويونلولر بو دفعەده پارلاق برموفقيت قازانديلر. بو حواليدەكی چين قوماندانی مقتول دوشدی وبخارای صغيرك بويوك برقسمی تانژويه عرض انقياد ايلدی. يالكز بو اولكەدەكی حكمدارلرك الك قوتليسی اولان (ياركند) قرالی (يەن Yen) چينليلره صادق قالدی. چينك بخارای صغير والیٔ عموميسی (تانكين) كيفيتی برتفصيل ايمپراطوره عرض ايدەرك وضعيتك كيتدكجه چين عليهنه دونديكنی، وقت وزمانيله تدابيرلازمه اتخاذايديلمەجك اولورسه، چينك مشكل موقعده قالەجغنی بيلديردی .

(مام) ، تانژونك نفوذينی قيرمق ، قويونلولری پريشان ايتمك اوزره؛ چينك افساد پوليتيقەسنی موفقيتله تطبيقدن باشقه چاره اولمديغنه قانع بولنيوردی . بو قناعتله ، بر طاقم ضابطلره بر خيلی هديەلر ويرەرك تاتارستانه كوندردی . بو ضابطلر ، هديه و رتبەلرله متوفی (هوهان) تانژونك اوغوللرينی قانديرەرق تانژو عليهنه عصيان ايتديرمكه مأمور ايديلمشلردی. ضابطلر وظيفەلرندە موفق اولديلر. (هوهان)ك ايكی اوغلندن(هيەن Hien)ه (هياعو Hiao) تانژو، (تسو Tçu)يەده (شون Chun) تانژو عنوانی ويريلەرك قانديريلديلر.

بونلردن باشقه داها پرنسلردن اون بش كشی يه تانژولق ويريلديكی كبی معيتلرنده كيلرەده برچوق هديەلر و قوری عنوانلر توجيه ايديلدی . ايمپراطور بو صورتله مقصدينه نائل اولمش ، شخصی منفعت ، قوری عنوان مقابلنده دولتلرينك انقراضنه ، مملكتلرينك استيلاسنه خدمت ايدەجك برچوق سفيللر بولەبيلمشدی .

---

[١] Siu-Tche-li

[٢] Hou-lan tchi

چینلیلرك چویردكلری انتریقه‌لردن خبردار اولان (اوچولی) تانژو درحال (مام)ه قارشی اعلان حرب ایلدی. تانژو ، (هان) خاندانندن اولمیان (مام) ه غاصب سلطنت نظریله باقیور ، چین تختنی اشغالی غیر مشروع بولیوردی . كوندردیكی بویوك اردو ، چین حدودلرینی كچه‌رك بر چوق اسیر و غنائم آلدی . آرقه‌دن تانژونك كندیسی‌ده چینه كیده‌رك برچوق یرلری استیلا ایلدی (م ١١) .

قویونلولرك بوآقینلریله چین ایمپراطورلغنك حدودلری خراب اولمش ، عسكرلری، قویونلولره قارشی چیقمق جسارتنی غائب ایتمشلردی. ایمپراطور (مام)، ایالتلرینی قورتارمق اوزره بر چوق ارزاق آنبارلری تأسیس وعسكرك لوازم سائره‌سنی اكمال ایتدكدنصكره اوچ یوز بیك كشیلك بر اردویی اون مختلف جهه‌دن قویونلولر اوزرینه سوق ایلدی . بو اردو تاتارستانك كوبكنه قدر صوقولدی. بورالری‌ده كچه‌رك (ووسون) اولكه‌سنك شمالنده و (یاییق) نهری منبعنك شرقنده‌كی (تیم لیم) مملكتنه قدر ایلریله‌دی . بوتون قویونلو ممالكنك چین اداره‌سنه كچه‌سنی انتاج ایدن بو بیوك سفرك تفصیلاتی مع التأسف مجهولدر . چینلیلرك اوچیوزبیك نفرله ، بوتون اورته آسیایی قولایجه استیلا ایده‌بیلمه‌لرینی قویونلو خاندانندن اولجه ألده ایتمش اولدقلری خائن وطن پرنسلره مدیون بولندقلرنده شبهه یوقدر. اساساً وقوعات‌ده بو تخمینی تأیید ایتمكده‌در . چونكه ایمپراطور (مام) ك قویونلو دولتنی متوفی (هوهان) نك اولجه برطاقم عنوانلر توجیه ایده‌رك كندیسنه جلب ایتمش اولدیغی اوغوللری، طورونلری آره‌سنده تقسیم ایتمش اولدیغنی كوریورز . هربری مستقل بر تانژو عنوانی طاشیان بو پرنسلرك عددی اون بشه بالغ اولیوردی . بونلردن (هیاءو) تانژو عنوانی طاشیان (هیه‌ن) فرار ایدن (اوچولی) تانژونك پایتختنه كوندرلدی . (تسو) و (تم Tem) له (هوهان) ك تانژو اعلان ایدیلن دیكر چوجوقلری‌ده چین پایتختی اولان (سیغانفو) یه كوتورولدی .

بر وقتلر چینی‌تیتره‌تن آسیانك بو معظم ایمپراطورلغنی پرنسلرك سفیل احتراصلرندن ، امرانك منافسه‌لرندن بالاستفاده سهولتله ضبط ایدن (مام) ، (قویونلو تانژو ‌ه‌ی) عنوانی لغو ایلدی. نصب ایتدیكی تانژولره، چینلیلره اطاعت معناسنی مشتمل اولان (كیانغ ـ نو ـ فو ـ یو Kiang-nou-fou-yu) عنوانی ویردی. مع‌مافیه (مام) ك چیقاردیغی بو بر آلای تانژولردن بعضیلری ، فراری (اوچولی) تانژونك غیرتنی كوده‌رك چینه آقینلر یاپمقدن كری قالمدیلر . بو آقینلرك (هیائو تانژو) عنوانی طاشیان (هیه‌ن) ك اوغلی (كیو Kio)

طرفندن ترتیب و تشویق ایدلدیکندن شبهه‌یه دوشولدیکندن ، بر عبرت مؤثره اولمق اوزره (هیه‌ن) ك چین‌ده بولنان قارداشی (ته‌م) ، سیغانفو میداننده بر آلای اجنبیلر حضورنده اعدام ایدیلدی (م ١٢) . ایرتسی سنه‌ده ، تانژو (اوچولی) وفات ایلدی (م ١٣) . مدت سلطنتی یکرمی بر سنه سورمشدی .

اولو تانژو

م ۱۳ – م ۱۸

قویونلولر ، موجودیت ملیه‌یی کمیرن داخلی اختلال وخارجی محاربه‌لردن بیقمش ، اوصانمش اولدقلرندن (اوچولی) تانژونك وفاتندن صوکره ، چینلیلرله یکیدن قانلی محاربه‌لر آچه‌جق بر حکمدار دکل ، چینله ابی کچینه‌جك وکندیلرینی ده صلح و آسایشه مظهر ایده‌جك بر تانژو نصب ایتمك ایستیورلردی چین سلطنتنی غصب و ایمپراطورلغنی اعلان ایده‌رك پك بویوك بر نفوذ قازانمش اولان (مام) ك محبتنی جلب ایتدیکنی ظن ایلدکاری (هیه‌ن) ی تانژو نصب ایتمکه قرار ویردیلر . هیه‌ن صداقت و مربوطیتله (مام) ك توجهنی قازانمش و ایمپراطوردن (هیاعو تانژو) عنوانی آلمشدی .

قورولتای ، (هیه‌ن) ی (اولو) تانژو [۱] عنوانیله حکمدار اعلان ایلدی . یکی تانژونك ایلك ایشی یوکسك مناصب دولتی ، اوغوللریله قارداشلرینه تودیع ایتمك اولدی . صول قول یعنی شرق خدیوتی مناصب دولتك اك مهمی ایدی. بو سببدن دائما بو مأموریت ولی عهدلره توجیه اولنیوردی . فقط سابق تانژو دورنده شرق خدیویتنه تعیین اولنان پرنسلر بربرلرینی متعاقب آز زمان ایچنده وفات ایتدکلرندن ، بو مأموریته مخصوص اولان (هیه‌ن‌وانغ Hien-Vang) عنوانی اوغورسز عدایدلمش بونك یرینه شرق خدیولرینه (پك محترم و پك بویوك) معناسنی افاده ایدن (هو ـ یو Hou-yu) عنوانی قبول اولنمشدی .

فقط یکی تانژو بو عنوانی‌ده بکنمدی . شرق خدیویتنه مخصوص اوله‌رق (تسو ـ تو ـ یه‌ن ـ وانغ Tço-tou-yen-Vang) عنوانی احداث ایلدی . تعیین ایتدیکی شرق خدیوینه‌ده بو عنوانی ویردی .

اولو تانژو ، ملتك کندیسنی نه‌کبی برمقصدله موقع اقتداره کتیردیکنی نظر اعتباره آله‌رق چین ایله برمعاهدهٔ صلحیه عقدینه تشبث ایلدی (م ۱٤). بو آره‌لق ، ایمپراطور (مام) ده ، کندیسنه ایلچیلر کوندردی . چین سفیرلری ظاهراً جلوس مناسبتیله بیان

[۱] Ou-loui-jo-ti

تبریکاتده بولنمق ، حقیقت حالده ایسه تانژوبی اغفال ایتمك مقصدیله اعزام ایدیلمشلردی . چین سفیرلری ، تانژویه وقتیله (سیغانفو) ده اعدام ایدیلدیکی اعلان اولنان اوغلی (تهم Tem)ك برحیات اولدیغنی ، اکر کندیسی اولجه قویونلولره التجا ایتمش اولان ایکی چینلینك اعادهسنه موافقت ایدرسه ، اوغلنكده کندیسنه ویریلهجکنی سویلدیلر . حالبوکه ، بوسوزلر اغفالدن باشقه برشی دکلدی . چونکه (تهم) اووقت حقیقتاً اعدام ایدیلمشدی . فقط تانژو ، بوسوزلره قاندی . اوغلنی قورتارمق سوداسیله چینلیلرك تکلیفنی قبول ایتدی . حتی اواثناده چینك بولندیغی وضعیت مؤلمهدن استفاده ممکن ایکن ، بونیده اهمال ایتدی . فیالحقیقه بوتاریخده چینده مدهش برقحط وغلا یوز کوسترمش ، خلق عادتا بربرینی ییمکه باشلامشدی . تانژو ، وضعیتدن استفاده هوسنه دوشمش اولسیدی ، ایمپراطورلغی تمامیله استیلا ایتمك ایشدن بیلهدکلدی . فقط ، اوغلنی قورتارمق ، برآزده هدیه آلمق ایچون هیچ برتشبثده بولنمدی . فقط، برمدت صوکره ، ایلچیلرك کندیسنی اغفال ایتدکلرینی واوغلینك اعدام ایدیلمش اولدیغنی اوکرندی. بوآندن اعتباراً صلحدن زیاده انتقام آلمغی دوشونمکه باشلادی . چین حدودلرینه قوتلی مفرزهلر کوندرهرك ، اورالری یغما وتخریب ایتدیردی .

چین ایلچیلری ، بوآقینلردن شکایت ایتدیلر . فقط تانژو تخریباتی یاپانلر کندیسنه اطاعت ایتمهین بعضی قبیلهلر اولدیغنی سویلهدی . سرد ایدیلن معذرتی یكده شایان قبول کورمهین (مام) ؛ قحط وسفالت سببیله کیری آلدیرمش اولدیغی قوای محافظهیی تکرار حدود بویلرینه کوندردی . تانژویهده ایمپراطور حقنده برحرمت مخصوصهیی افاده ایدن (کوم نو Kum-nou) تانژو عنوانی توجیه ایلدی (م ۱۵) .

فقط بوکبی قوری عنوانلردن خوشلانمیان تانژو ، آقینلرینی طوردیرمدی . بواثناده (کینغ King) نهرینك سدلرندن بریده ییقیلدی . چینلیلر بونی قویونلولرك آقینلرینه آرتق برسد چکمك زماننك کلمش اولدیغنه سماوی براشارت عد ایتدیلر (م ۱٦) .

چین وقایعنامهلرنده ، بوتلقی‌نك نتیجهسی نهاولدیغنه وتانژونك وفاتنه قدر ایکی ملت آرهسندهکی مناسباته دائر هیچ برقید یوقدر . اك کوچوك و اهمیتسز حادثهلری بیله ضبط ایدن چین مورخلرینك سکوتندن تانژو ایله ایمپراطورك آرهسنك دوزلمش اولدیغنی استدلال ایده بیلیرز .

اولو تانژو بش سنه اجرای حکومت ایتدکدن صوکره ، تختنی برادری (یو Yu) یه براقهرق وفات ایلدی (م ۱۸) .

اولشی تانژو

م ۱۸ – م ٤٦

معظم قویونلو دولتی ، خانداندە باشلایان تفسخلە انحطاطە سوروکلندیکی تاریخدن اعتباراً ، چین سیاسیوننك أنتریقە وافسادلرینە واسع بر ساحۀ تطبیق اولمشدی . وطن پرورلك وحمیت ملیە کبی یوکسك حسلردن کیتدکجە بر آز داها صویولان افراد خاندان، احتراصلرینی تطمین ایچین چینلیلرك اهانتکار انتریقەلرینە آلت اولیور ، ملی وحدتی صارصمقدە ، ملتی قیرمقدە بربرلریلە عادتا رقابت ایدییورلردی . بوحرکتلر ، بر آرالق قویونلو اولکەسنك باشدن باشە چین اوردولری طرفندن استیلاسنی انتاج ایتمش ، فقط بوفلاکتدە موجب انتباە اولمامشدی . بالعکس اجنبی استیلاسی آلتندە سفیل پرنسلرك احتراصلری داها زیادە قابارمش ، چین جنراللرینك توجیە ایتدکلری عنوانلرە قانەرق تانژولق دعواسی قالقشمشلردی. بوحال نهایت انقسام واضمحلالی انتاج ایلدی. قویونلو سرایندە چینلیلری تقلیدهوسی بر زماندنبری مودە حالنی آلمش اولدیغندن هرتانژو، چین ایمپراطورلری کبی موقع اقتدارە یکی بر عنوانلە چیقیوردی . یکی تانژودە بو عادتە امتثالاً (هوتو اولشی) عنوانی آلدی [۱] .

اولشی‌نك ایلك‌ایشی چینلە موجود معاهدەلری تجدید ایتمك‌اوزرە ایمپراطورەایلچیلر کوندرمك اولدی . فقط ایمپراطور (مام) قویونلولرك باشندە بالذات کندی طرفندن منصوب وکندیسنە منقادبرتانژو کورمك ایستیوردی. بونك‌ایچون، اولشی‌نك ایلچیلرینە یوز ویرمدی . بالعکس کندیسنی خلع ایدەرك یرینە (تانغ Tang) نامندە برینی تانژو یاپمق‌تشبثنە کیریشدی . بومقصدلە تاتارستانە برضابط کوندردی . بو ضابط ، (تانغ) ی کندیسنە (سیو – پو Siu-pou) تانژو عنوانی توجیە ایدیلمك‌اوزرە (سیغانفو) یە دعوت ایتمکە مأمور ایدیلمشدی .

[۱] Hau-Tau-Ulh-Chi-Tao-Kao-Jo-Ti . دور انحطاط تانژولرینك عنوانلرندە کوریلن (Jo-ti) باباسنە اطاعتکار ومنقاد معناسنی‌افادە ایدییوردی . بابادن مقصوددە چین ایمپراطورلری ایدی .

چین وکلاسندن بری ، چینلیلرك دوستی وطرفداری اولان (تانغ) لك تاتارستانده قالمهسی داها فائدهلی اولهجغی وبوسایهده تانژونك حرکاتندن طوغروخبرلر آلنهبیلهجکی مطالعهسنده بولندیسهده (مام)ه قبول ایتدیرهمدی. ضابط،قویونلولر اولکهسنه کوندهریلدی. مسئلهدن خبردار اولان (هوتو اولشی) تانژوده مقابلةً چین حدودلرینه آقینجیلر کوندردی .

ایمپراطور (مام) آقینلری طوردیرمق و (تانغ) ی قونلر تختنه چیقارمق اوزره تبعهسنك اوتوزده برینی عسکر آلنغه قالقشدیغی کبی بوتون حبسخانهلریده تخلیه ایدهرك محکومینی اوردویه آلدی فقط ، بوحرکت چینلیلر آرهسنده خوشنودسزلغی انتاج ایلدی. اسکی (هان) سلالهسنه طرفدار اولان و(مام) ی غاصب سلطنت عد ایدنلر بوندن بالاستفاده ؛ خلقی تحریکه باشلادیلر . (مام) ، سمدی‌یه قدر چینده امثالی کورلمهمش عظیم براوردو چیقارمقله برابر، قویونلولرك آقینلرینه ینهمانع اولهمدی . بالعکس تخریبات داها زیاده بر شدتله دوام ایتدی . غیر ممنونلر براختلال چیقاردیلر. نتیجهده (مام) ایمپراطورلقدن سقوط ایتدی . چین سلطنتی تکرار (هان) سلالهسنه کچدی (م ٢٠) .

یکی ایمپراطور (هیوئن Hiuen) ، حکومتك تکرار هانلره انتقال ایتدیکنی بیلدیرمك و وقتیله (مام) لك استرداد ایتمش اولدیغی (هان) مهرینی اعاده ایلمك اوزره (تانژو) یه ایلچیلر کوندردی (م ٢١) . ایمپراطورك مقصدی ، تانژو ایله عقد صلح ایدهرك چینی آقینلردن قورتارمقدی . فقط ، تانژو چین سفیرلرینه قارشی ایراد ایتدیکی بر نطقده ، چینلیلرك آرتق قویونلولره تابع اولمسی لزومنی اشراب ایتدیکندن سفیرلر شاشالادیلر .

تانژو بومشهور نطقنده عیناً شوسوزلری سویلهمشدی : « ایمپراطور (سیوئن‌تی) ، داخلی مجادلهلری اثناسنده قویونلولره یاردیم ایتدی . (هوهان) لك تختنده استقرارینه معاونت ایلدی . اوده ، نشانهٔ منتداری اولهرق چیندن مهر آلدی وکندیسنی چینك تابعی اعلان ایلدی . حالبوکه (مام) چین تختنی غصب ایتدیکی کوندن اعتباراً قویونلولر بوآدم علیهنه قیام ایتدیلر . کندیسیله دائما حرب ایدهرك اوردولرینی پریشان ایلدیلر . بو صورتله چین تختنی او غاصبك أندن قورتارهرق (هان) لره کچیرمکه یاردیم ایتمش اولدیلر . قویونلولرك همتیله تخت وتاجلرینی استرداد ایدن هانلر ، آرتق بوندن صوکره ، قویونلولره تابع کوزیله باقمالی ، بالعکس اونلری تبجیل ایدهرك ، نشانهٔ انقیاد اولان مهر وسائره کوندرمك سوداسندن وازکچملیدرلر !. » .

ایمپراطور، داخلی محاربه‌لرله اوغراشدیغندن ، قویونلولرله یکی بروسیله نزاع چیقارمق ایسته‌میوردی ، تانژونك بوتحقیرینی هضم ایتمکه مجبور اولدی . بالآخره تخته چیقان ایمپراطور (قوانغ ـ ووـتی Kouang.vou.ti) هانلرك پك مقتدر حکمدارلرندن ایدی. فقط اوده، حکومت دعواسنده بولنان برطاقم غاصب سرکرده‌لرله اوغراشدیغندن خارجی ایشلره باقمغه وقت بوله‌میوردی . قویونلولرله خوش کچینمك ایستیوردی (م ۲۵) .

فقط تانژو ، چینده‌کی احواله قارشی لاقید قالمادی . ارباب قیمدن (لیو ـ فانغ Liu.fang) اسمنده بر سرکرده‌نك طرفنی التزام ایلدی . ایمپراطورلغنی اعلان ایدن بو آدم ، کندیسنی خلقه قبول ایتدیرمك ایچون (هان) سلاله‌سی ایمپراطورلرندن (ووـ تی Vou.ti) نك احفادندن اولدیغنی ادعا ایدییوردی .

(لیو فانغ) قویونلولرله بر اتفاق عقدی تشبثنده بولندی . (لیو فانغ) ك حقیقةً ایمپراطور (ووـتی) احفـادندن اولدیغنه اینانان تانژو ، وقتیله (هان) ایمپراطورینك پدری (هوهان‌سیه) تانژویه ایتدیکی خدماتك اثر شکرانی اولمق اوزره ، (لیوفانغ) ك استقبالنه عسکر چیقاردی وکندیسنی حقیقی برایمپراطور صفتیله قبول ایلدی .

ایمپراطوره عصیان ایدن دیکر سرکرده‌لرده (اورتوس) ، (شنسی) و (شانسی) ایالتلرینك شمالنده برلشه‌رك استقلاللرینی اعلان ایتمشلردی . تانژو بونلره، (لیوفانغ) ی ایمپراطور طانیمق اوزره براتفاق عقدی تکلیفنده بولندی . ایمپراطورك اوردولرینه قارشی یالکز باشلرینه مقاومت ایده‌میه‌جکلرینی آکلایان بو سرکرده‌لر ، تکلیفی قبول ایده‌رك تانژونك یانینه کیتدیلر. تانژو، بونلرله برلشدکدن صوکره (ووهوان) و(سین‌پی)لری ده کندی طرفلرینه آله‌رق ، چینك شمال طرفلرینی ضبط واستیلا ایلدی .

قویونلولر بوصورتله چین حدودلرنده اوغراشیرکن (یارکند) حکمداری کندیلرینی مملکتلرینك غرب حوالیسنی مدافعه‌یه قوشمغه اجبار ایده‌جك حرکتده بولنمغه باشلادی [۱].

[۱] بخارای صغیرك بوحوالیسنده و (یارکند) ده اجرای حکومت ایدن (ین Yen) ، تاریخ وفاتنه یعنی میلادك اون آلتنجی سنه‌سنه قدر چینلیلره اولان رابطه‌سنی محافظه ایتمش ، چین طرفدارانی کورمشدی . کندیسنه خلف اولان اوغلی (قام Kam) ده پدرینك مسلکنی طوتمشدی. تانژو ، قوای متفقه ایله چین حدودلرینه آقینلر اجراسنه باشلادیغی زمان ، (قام) ده بخارای صغیرده‌کی کوچوك حکومتلرك برقسم عسکرینی طوپلایه‌رق قویونلیلر اولکه‌سنك غرب حوالیسنه تجاوز ایتدی قویونلولری هرطرفده مغلوب ایده‌رك بخارای صغیره صوقدی. جوار مملکتلرده بولنان چین ضابطلرینك عائله‌لرینی تجاوزاتدن صیانت ایلدی بوصورتله بخارای صغیرده الی بش شهری تحت حاکمیتنه آلدی (م ۳۰) .

تانژو ، قوتنی آییرمغه مجبور اولدی. بوسایه‌ده چینلیلر (لیوفانغ) ایله تانژونك اوردولرینی بوزدیلر . قویونلولر طرفندن اولجه استیلا ایدیلمش اولان ممالك کاملاً چینلیلره انتقال ایلدی (م ١٣) .

بونك اوزرینه بعض جنراللر ، معیتلریله (لیو فانغ) دن آیریله‌رق چین امپراطورینه دوندیلر . برمدت صکره‌ده (لیوفانغ) ك اوردولری (پچیلی) ایالتی داخلنده بوزولدی (م ٣٣) . تانژو درحال ، (لیوفانغ) ك امدادینه برقوۀ عسکریه اعزام ایلدی . بوقوت چینلیلرك ایلری حرکتلرینی طوردیردی . چینلیلر ، متفرق صورتده اوته‌ده بری‌ده قرارکاه اتخاذینه مجبور اولدیلر .

معمافیه قویونلولر متفقلری ووهوانلرله برابر ، دیگر طرفلردن چینه آقینلراجرا سنده دوام ایدییورلردی . بوصورتله حرب اوزاییوب گیدییوردی . (لیوفانغ) ك ضابطلرندن بر چوغی آرتق حربدن بیقمش ، امپراطور (قوانغ — وو — تی Kouang - Vou-ti) یه عرض اطاعتی قورمشلردی (م ٣٥) . لیوفانغ بونلرك مقصدینی آکلایه‌رق اوز سواری ایله تانژونك اولکه‌سنه التجا ایلدی . اوردوسنك بقیه‌سی‌ده چین امپراطورینه عرض تابعیت ایلدی (م ٣٦) .

قویونلولر (شانسی) ایالتنه برقاچ آقین داها یاپدیلر. فقط بوآقینلرده هیچ برنتیجهٔ عسکریه تأمین ایده‌مدی . نهایت (لیوفانغ) ، کندیسنك وتانژونك عسکریه بر ایش گوره‌میه‌جکنی آکلایه‌رق معیتنده‌کی ضابطلرله برابر امپراطوره التجا ایتمکه قرار ویردی (م ٤٠) . قویونلولر اتفاقه اهانت ایدن (لیوفانغ) دن انتقام آلمق اوزره تکرار چینه گیره‌رك برچوق یرلری استیلا ایلدیلر . (لیوفانغ) چینه التجا ایتدیکنه چوق کچمه‌دن نادم اولمشدی. بووقعه اوزرینه ، امپراطورك کندیسنی تجزیه ایده‌جکندن قورقه‌رق بودفعه تکرار تاتارستانه دوندی. وآزبرمدت صوکره اوراده وفات ایلدی (م٤٢).

(لیوفانغ) ك وفاتندن صکره تانژو ، کندی عسکریله برابر (ووهوان) و(سیه‌ن‌پی)لرك چینه قارشی اجرا ایتمکده اولدقلری آقینلری طوردیردی (م ٤٤) . قویونلولرچکیلنجه (لهآئوتونغ) والیسی (ووهوان) لرله (سیه‌ن‌پی) لر اوزرینه یورویه‌رك هرایکیسنی‌ده پریشان ایتدی . بونلرك برچوغی اسیر ومقتول دوشدیلر (م ٤٥) .

ایرتسی سنه‌ده تانژو (اولشی) وفات ایلدی (م ٤٦) . اوغلی (پونو Pou-nou) کندیسنه خلف اولدی . اوانی تانژو ، داخلی وخارجی محاربه‌لرله پك چوق ازیلمش ،

الك زنده عناصرینی غائب ایتمش اولان قویونلولری صلح ومسالمت دائره‌سنده قوتلندیره‌جك یرده ، چینك داخلی عصیانلرینه قاریشمش ، عناصر سرکرده‌لرله بیرلشمش ، دولتی برطاقم سرسریلرك آمالی اوغورنده خرابی‌یه سوروكله‌مشدی .

تانژونك ، فكرندن زیاده حسیاتنك سوقیله حركت ایتمش اولمسنك جزاسنی اخلافی چكمش ، نهایت معظم قویونلو دولتی ، آجیقلی بر صورتده خریطهٔ عالمدن سیلنمشدر . یكرمی سكز سنه قدر بر مدت ظرفنده ، سائقهٔ حسیاتله دكل ، عقل و درایتیله حركت ایتمش اولسیدی ، عاقبتك بوس بوتون باشقه شكلده اوله‌جغی طبیعی ایدی .

قویونلو دولتنك انقسام وانقراضی

یونو تانژو

م ٤٦٠ - ٤٨٠

انقراضه محکوم سلطنتلرده کوروان آثار وعلائم قویونلو سلطنتنده ده واضحاً بلیرمکه باشلامشدی. ملی سجیه صارصیلمش، سفیل احتراصلر انکشاف ایتمش، شخصی دوشونجه‌لر، ملی قایغولری اونوتدیرمشدی. ملتك تمثال وحدتی اولان خاندان سلطنت پرنسلری آره‌سنده پك مدهش حرص ونفاق اویانمش، چیندن قوری برعنوان آله‌بیلمك ایچون، کندی ملتی علیهنه یورویین پرنسلر کورولمکه باشلامشدی. اوته‌دنبری، خاندان سلطنته منسوب پرنسلر، ترتیقه‌لرله دکل، لیاقت واهلیتلرینه کوره (قوروتتای) قراریله تانژولغه اعتلا ایدرکن بالآخره ولی عهدلك تانژولرك کیف و آرزولرینه کوره توجیه ایدیلیر اولمشدی. متوفی تانژو (هوتو اولئی) ده بوخطالی یولی طوتمشدی. بوخطانك نتیجه‌سی اوغلی زماننده دولتك قطعی، انقسام واضمحلالنی انتاج ایتمش اولدی.

تانژو (اولئی) نك (چیاسو Tchy-ya-su) اسمنده برقارداشی واردی. بو پرنس قارداشنك زمان حکومتنده شرق خدیوینه کچمك صوکره‌ده کندیسنه خلف اولمق حقنی حائزدی. فقط (اولئی)، تختنی اوغلنه انتقال ایتدیرمك ایچون قارداشنی ئولدیرتمشدی. حالبوکه کندیسی ئولور ئولمز اسبق تانژولردن (اوچولی) نك اوغلی (په Pe) یعنی (بك)، (یونو) نك مقام سلطنته کچمه‌سنه اعتراض ایتدی. برچوق ییللردنبری دولتك بویوك منصبلرینی اشغال ایدن (په) بو اثناده سکز قول اوردویه قوماندا ایدییور، چین حدودلرنده، قویونلو ایمپراطورلغنك جنوبی ایالتلرنده اقامت ایدییوردی. (په) اکر سلطنت قارداشدن قارداشه کچه‌جکسه (چی یاسو) نك حقی اولدیغنی، بابادن اوغله انتقال ایده‌جکسه کندیسی‌ده تانژوزاده اولمق اعتباریله کندیسنه انتقال ایتمك ایجاب ایده‌جکنی ادعایه باشلادی. (په) نك شو دعوسی، قویونلو دولتنك انقراضی اسبابندن بری اولدی. معمافیه، دیکر سببلرده انضمام ایتمشدی.

برچوق سنه‌لردنبری ظهور ایدن برنوع حشرات، بوتون اکین و آغاجلری محو ایتمش، دوام ایدن قورااقلق ایسه، کیری قالمش اولانلری قوروتمشدی. بو یوزدن ظهور ایدن معیشت طارلغی، برچوق انسان و حیوانك آجلقدن اولمسنی انتاج ایلمشدی.

بونو تانژو، مملکتك بویله فلاکتلی برزمانده چینلیلرك استفاده‌یه قالقیشمه‌لرندن قورقه‌رق، درحال صلحه طالب اولدی. بو طلبی ایمپراطورجه قبول ایدیلدی. فقط، (ووهوان) لر قویونلولرك ضعف و عجزندن استفاده ایتمکی اونوتمدیلر. منتظم آلایلرله هجوم ایده‌رك قویونلولری بوزدیلر. بونك اوزرینه قویونلولر بوزقیرك جنوبنده مالك اولدقلری اراضیی ترك ایده‌رك برقاچ بیك (لی) شماله چکلمکه مجبور اولدیلر.

فقط بو هنگامده بخارای صغیرده ظهور ایدن قارغشه‌لق قویونلولرك شوزیانلرینی آز چوق تلافی ایتدیرمش اولدی: (یارکند) حکمداری (قام) بو اثناده وفات ایتدیکندن یرینه برادری (هیه‌ن) کچمشدی. (هیه‌ن)، مجاور مملکتلری ضبط و استیلایه قالقدیغندن بونك نتیجه‌سی اوله‌رق هاراشارلیلر، اویغورلر، شنشنلر قویونلولره تابع اولمغه قرار ویردیلر [١].

[١] یارکند حکمداری (قام) میلادك ٣٣ تاریخنده وفات ایدرك یرینه قارداشی (هیه‌ن Hien) کچمشدی. هیه‌ن، ختن شهری جوارنده (یومی Yu-mi) و (سی‌یه Si-ye) دینیلن ایکی کوچوك مملکتی ضبط ایتمش (قام) ك ایکی اوغلنه ویرمشدی. متعاقباً، چین ایمپراطورندن کندیسنه بخارای صغیر والیلکی عنوانك ویریلمسنی استرحام ایلمشدی. فقط ایمپراطور، بو عنوانی توجیه ایتمك ایستمدی. بونك اوزرینه (هیه‌ن) کندیسنه توجیه ایدیلك ایسته‌نیلمه‌ین بو عنوانی آلدیغی کبی بوکا برده (تانژو) لقبنی علاوه ایلدی. (آق صو) یك اوته‌سنه قدر مجاور بلده‌لری کاملاً تحت اطاعتنه آلدی. فقط بو حال، (آق صو) دن اویغورلره، (لوب) کولی جوارنده اقامت ایدن و اون سکز اولوسدن مرکب اولان (شن‌شن Chen-chen) لره وارنجه‌یه قدر بخارای صغیرده‌کی بوتون حکمدارلرك خصومتنی استلزام ایلدی. بونلرك هپسی، (هیه‌ن) دن شکایت ایتمك و بر والیٔ عمومی ایله قوهٔ محافظه کوندریلمسنی استرحام ایلمك اوزره، ولی عهدلرینی چین ایمپراطورینه کوندردیلر. فقط چینلیلر والی و عسکر کوندرمك ایشنی اوزاتدیلر. بوندن جرأت آلان (هیه‌ن)، (شن شن) حکمداری (غان Gan) ه بوتون کچیدلری سد و چینلیلرله مناسبات تجاریه‌یی قطع ایتمکی امر ایلدی. (غان)، بو امری کندیسنه تبلیغه کانلری اعدام ایتدی. هیه‌ن، بو جرأتکار حکمداری تأدیب ایتمك مقصدیله اوزرینه کیتدی و (غان) ی طاغلره قاچمغه مجبور ایلدی. متعاقباً چینلیلرك (کیو ـ تسو Kiu-tçu) دیدکلری (آق صو) خلقی اوزرینه یورویه‌رك حکمدارلرینی ئولدیردی. مملکتلرینی آلدی. بونك اوزرینه (یه‌ن ـ شی Yen _ chi) لر یعنی (هاراشار) لیلر، اویغورلر، جنوبده ساکن اولان (شن شن) لر کاملاً قویونلولره عرض تابعیت ایلدیلر.

قویونلولر اویغورلرله مجاورلرندەکی قوملری قازانمش اولمقله برابر، اسکی سطوت ونفوذلرینی احراز ایدەمەمشلردی . برطرفدن (یارکند) حکمدارینك پك زیادە قدرت وشوکت قازانمەسی، دیکر طرفدن، شرق‌تاتارلرندن (ووهوان) و (سیەن‌پی) لری کندی طرفلرینە آلان‌چینلیلرك نفوذی‌قویونلولرك موقعنی‌صارصمغەباشلامشدی. (ووهوان) لرله (سیەن‌پی) لر، قویونلولری‌غوبی صحراسنك اوتەسنە آتمشلردی. بووضعیت داخلندە ظهور ایدن اغتشاشلر، نهایت قویونلودولتنك اضمحلالنە سبب اولدی .

شویلەکە، تانژو (پونو Pou-nou)، قویونلو پرنسلرندن (پە) نك وقتیلە حکومت دعواسندە بولنمش اولدیغنی بردرلواونوتەمەمشدی. او وقتدنبری بوایکی پرنس آرەسندە امنیت و اعتماد منسلب اولمشدی . (پە) کیزلیجە قویونلو ممالکنك برخریطەسنی چین ایمپراطورینە کوندرمش، تابعیتنە قبولنی استرحام ایلمشدی [م. ٤٨] .

(پە) نك افکار وحسیاتنە واقف اولان برچوق ضابطلر، تانژویە بوآدمدن قورتولمق چارەسنە باقیلمەسنی توصیە ایلدیلر. بو مسئلە مذاکرە ایدیلەرك (پە) نك اعدام قراری ویریلدیکی اثنادە، تصادفاً تانژونك اوتاغی یاننده بولونان (پە) نك قارداشی ایشە واقف اولدی. اورادن کیزلیجە فرار ایدەلك کیفیتی (پە) یە بیلدیردی .

بونك اوزرینە (پە) کندیسنە صادق اولان سکز اولوسی یعنی‌قرق‌اللی بیك‌کشی‌یی باشنە طوپلایەرق ظهوراتە منتظر اولدی. تانژو طرفندن اعدامنە مأموراً کلنلر (پە) نك

هیەن ، بخارای صغیری تیترتدکدن صوکرە، مملکتنی (بخارای کبیر) دینیلن منطقەدن‌آیران سلسلۀ جبالی کچەرك (ساقا) لردن (سە Se) ویا (سو Su) دینیلن تورنیلر اوزرینە یورودی . (سو) لر ، اولجە (ووسون) لر اولکەسندە اقامت ایتمکدە ایکن بالآخرە اسکندر کبیرك اخلافنك حکمران اولدقلری یرلرە یعنی (جیحون) نهری بویلرینە ایتمش ، اورالردە یرلشمشلردی. هیەن ، سولرك حکمدارینی اتلاف و کندیلرینی تحت اطاعتە آلدی . اوزرلرینە بر حکمدار نصب ایلدی . اورادن (آق صو) یە دوندی . بورادەدە عینی معاملەیی یاپدی . (تسەلو Tee-lo) اسمندە بر حکمدار تعیین ایلدی . فقط آق صو اهالیسی ، بونی ئولدورەرك قویونلولرك حمایەسنە کیردیلر . تانژو آق صویە کندی طرفندن برحکمدار کوندردی . بو صورتلە آق صو وحوالیسی قویونلولرە کچمش اولدی .

هیەن، بالآخرە (سیرام Seiram) و (فرغانە) جوارندەکی (تاعوآن Ta-ouan) اقوامنە هجوم ایلدی . حکمدارلری اولان (یەن لیەئو Yen-lieou) یی خلع ایدەرك یرینە سابق (یومی Yu-mi) قرالی (کیاعو سوتی Kiao-su-ti) یی کچیردی فقط ، کیاعو سوتی ، قیچاق ایلندە ساکن اولان خلقك مهاجماتنە قارشو قویەمدیغندن (هیان) ، تکرار (یەن لیەئو) یی یرینە کتیرمکە مجبور اولدی .

باشنده بوقوتی کورنجه قاچدیلر. تاثیرنده بولندقلری التون ییغنه برلیکده هجومه جسارت ایده میه رك چکلمکه مجبور اولدیلر. بونده اوزبك مغولاری بوتون رؤساسی بویوك بر (قوریلتای) ده ، (یه) یی متفقاً ایلخانی (جوهنسن تاتزو) عنوانیه حکمدار اعلان ایلدیلر [م ٤٨] .

بوصورتله ، پك چوق صدمات وداخلی نفاقلره رغماً وکونه قدر پایدار قالمش اولان قویونلو سلطنتی تملندن صارصیلمش ، بری شمالی و دیکری جنوبی اولمق اوزره یکی یه آیریلمش اولدی بوانقسام ، کوکلری اولدقجه اسکی زمانلره قدر چیقان اسباب و عواملك نتیجه‌سی ایدی. وحدت ملیه؛ برکره صارصیلدقدن صوکره؛ داخلی مجادلاتك آلابیلدیکنه انکشاف ایده‌جکی ومجاور قوملرك بووضعیتدن استفاده ایده‌رك هرایکی قسمده ده امحاسنه چالیشه‌جقلری پك طبیعی ایدی واویله اولدی .

صحایف آتیه‌ده کوروله‌جکی اوزره ، جنوبی قویونلولرده یاردیمیله اولا شمالی قویونلو حکومتی امحا ایدیلمش، بالاخره جنوب دولتی ده منقرض اولمشدر .

شمالی قوبونلولر دولتی وعاقبتی

۴۸۰ م — ۹۳۰ م

قوبونلو متحده‌سندن سلالز اولمسلك رؤساسندن متشكل قور لتای (پە) ی تانژو اعلان ايدنجه ، (چوبو) نك ساحه‌ٔ نفوذی قوبونلولر اولمكه‌سنك يالكز شمال ساحه‌سنه انحصار ايتمش اولدی . حكومتی‌ده (شمالی قوبونلو دولتی) نامنی آلدی .

چينليلره استناد ايدن و ايمپراطور طرفندن تانژولغی تصديق اولنان (پە) نك حكومتی‌ده (جنوبی قوبونلو دولتی) اسميله ياد ايديلدی . ايمپراطور ، شمالی قوبونلولرله (سيه‌ن‌پی) لرك مهاجرلرينه قارشی (پە) ی تبعه‌سيله برابر ، چينك شمالی حدودلرنده براندير دی .

معظم قوبونلو متحده‌سنك انقسامی ، چينليلرك اوته‌دنبری آرزو ايتدكلری وحصولنه چاليشدقلری برغايه ايدی . انقسام تحقق ايتدكدن صوكره ، اوندن حقيله استفاده ايتمكی دوشوندیلر . (له‌آ توتونغ) ده بولنان چين امراسی بر چوق هدايا ومواعيد ايله (سيه‌ن‌پی) لری كندی طرفلرينه جلب ايتديلر (م ۴۹۰) . سيه‌ن‌پيلر ، ايمپراطوره صداقتلرينی كوسترمك اوزره شمالی قوبونلولر عليهنه قيام ايده‌رك ايكی بيت كشلك ضايعات ويرديلر . سيه‌ن‌پيلرك او اثناده رياستنده بولنان (پيه‌ن‌هو Pien-ho) ، قوبونلولره قارشی اجرا ايتديكی آقينلره دوام ايده‌رك بونلری خيلی ضعيف دوشوردی .

ينه چينليلرك تشويقيله جنوبی قوبونلولرده شمال قارداشلرينه تعرضه باشلاديلر . شمال تانژوسی ، بوتون شرقك كندی عليهنده سلاحلانمه‌سندن تدهش ايده‌رك اولكه‌سندن بر چوق قسمنی تركه مجبور اولدی . شمالی قوبونلولرك نفوذ و سطوتلری تناقص ايتدكجه چينليلرك نفوذلری آرتيوردی . اوكجه قوبونلولره تابع اولان قوملر ، چين تابعيتنه كيرييورلردی . ازجمله ، اورالق شرقی تاتارستانده‌كی قوتلی اقوامندن صايیلان (ووهوان) لرده چين تابعيتنی قبوللرينی استرحام ايلديلر . ايمپراطور ، بونلری‌ده چينك شمال حدودلرنده برلشديردی .

بو اثناده شمالی قوبونلولرك باشنده‌كی تانژونك كيم اولديغی چين وقايعنامه‌لرنده

مذکور دکلدر . (یونو تانژو) نك تاریخ وفاتی معلوم اولمدیغندن ، انقسام حادثه‌سندن صوکره نه‌قدر مدت تانژولقده قالدیغی مجهولدر. اساساً (یونو) تانژو ، برقسم اولکه‌سنی ترك ایده‌رك شمال غربی‌یه طوغری چکلدکدن صوکره چیندن اوزاقلاشمش اولدیغندن چین‌مورخلرینك بونلره دائراوقدر معلومات آله‌مامش اولدقلری آ کلاشیلیور. بوتاریخدن صوکره تانژولرك وفات وجلوسلری سنه‌لرینك کوستریله‌مش اولمسی ده بونی مؤیددر.

شمالی قویونلولر اختلاللردن و چینلیلرك علیهلرینه تدارکاتده بولنملرندن ، بوتون دشمنلرینك‌ده بونلرله توحید مساعی ایده‌جکلرندن خوف وتلاشه دوشه‌رك ، مختلف زمانلرده چینلیلردن نه آلمشلرسه هپسنی اعاده‌ایلدیلر. متعاقباً‌ده صلح طلبنده بولنمق اوزره چینه ایلچیلر کوندردیلر . ایلچیلر (شنسی) ایالتنده‌کی (له‌آنغ ـ چه‌ئو Leang-tcheou) شهرینه قدر کله‌رك اوراده ایمپراطوردن مأذونیته انتظارایلدیلر. ایمپراطور ، مجلس وکلاینی طوپلایه‌رق بوطلبه قارشی نه یولده جواب ویریلمك ایجاب ایتدیکنك تذکرینه مأمور ایلدی . مجلس ، شمالی قویونلولرك بو مراجعتی جنوبی قویونلولردن قورقولرندن ایلری کلدیکنی ، شاید بونلرك استرحاملری قبول ایدیلورسه بو دفعه‌ده جنوبی قویونلولرك کوجه‌رك چکیله‌جکلری مطالعه‌سنده بولندی. بونك اوزرینه ایمپراطور (قوآنغ ـ وو ـ تی) Kouang-vou-ti ، له‌آنغ چه‌ئو والیسنه بو ایلچیلرك مملکتلرینه اعاده ایدلمسنی امر ایلدی (۵۱۰) .

فقط ، شمال تانژوسی ایرتسی سنه ینه سفیرلر کونده‌ره‌رك بوطلبنی تکرار ایتدی. ایمپراطور اوزون مذاکراتدن صوکره نهایت شمال تانژوسنك بوطلبنه موافقت کوستردی. شرائط مصالحه‌یه کوره شمال تانژوسی چین تابعیتنی قبول وهرسنه چینه بر ویرکی کوندرمکی تعهدایدییوردی. شمالی قویونلولر ، برچوق ییللر هدیه‌نامیله بو ویرکی‌یی کوندردیلر (م ۵۵).

بوتاریخدن اعتباراً شمالی قویونلولرك چین ایله برماجرالری قالمش اولمدی. چین ایله حال صلحده بولنملرندن بالاستفاده قوتلرینی بخارای صغیری کاملاً تحت استیلاسنه آلمش اولان (یارکند) حکمداری (هیه‌ن) علیهنده استعمال ایتمکه باشلادیلر (م ٦١) . هیه‌ن ، اکرداماد ینك اهانتیله قتل ایدیله‌مش اولسیدی قویونلولری پك چوق اوغراشدیره‌جغی شبهه‌سز ایدی [۱] . فقط ، ختن حکمداری اولان دامادی (قوانغ ته) ، کندیسنی

[۱] هیه‌ن ، (ختن) حکمداری (یو ـ لین Yu-lin) ی خلع ایده‌رك یرینه حکمدار مخلوعك برادری (غوئه‌ی‌شی Goei-chi) یی کچیرمشدی . فقط بالآخره یکی ضبط ایتدیکی اولکه‌لرده

اغفال ایده‌رك قتل ایلدی . بونك اوزرینه شمالی تانژو ، بش جنرال قوماندا‌سیله (ختن) ی محاصره ایتمك اوزره اوتوز بیك کشیلك براوردو کوندردی. قرال(قوانغ‌ته) قویونلو جنراللرینه اطاعت ایتدی . اوغلنی‌ده رهن ویردی . بونك اوزرینه جنراللر (یارکند)ه (هیه‌ن) ك اوغلی (پوکیو چنغ Po-kiu-tching) ی حکمدار نصب ایده‌رك یوردلرینه دوندیلر .

شمالی قویونلولر، بخارای صغیرده قازاندقلری صوك ظفرله اولدقچه برنفوذ وسطوت قازانمشلردی. بوکا مغروراوله‌رق التی یدی بیك سواریدن مرکب برآقینجی آلایی ترتیب ایده‌رك (شنسی) نك شمالندن چینه کیردیلر [م. ٦٢] . بو حرکتله، اولجه پك چوق نیاز واسترحام مقابلنده عقد ایتمش اولدقلری معاهدهٔ صلحیه‌یی بوزمش اولیورلردی .

علیهنه عمومی براختلال چیقمه‌سندن قورقه‌رق ، نصب ایتدیکی حکمدارلرك کاوه‌سنك اتلافنی امر ایتمش ، (ختن) ی‌ده امراسندن (کیون‌ته Kiun-te) یه ویرمشدی. فقط بوآدم اجرای مظالمده پك ایلری کیده‌رك عموم خلقك نفرتنی قازاندی . نهایت مملکت اعیانندن (تومو Tou-mo) ، کندیسنی قتل ایده‌رك انتقام عمومی‌یی آلدی وکندینی (ختن) حکمداری اعلان ایلدی. بودفعه‌ده (ختن) لیلردن (هیه‌ئو موپا Hieeu-mo-pa) اسمنده بریسی ، چینلیلرك معاونتیله ، (تومو) یی اتلاف ایده‌رك یرینه کچدی . (هیه‌ئوموپا) ، ختن شهرینك غربنده‌کی (یومی Yu-mi) اهالیسیله اتفاق ایده‌رك بونلرله برابر(یارکند) عسکرلری اوزرینه یورودی ومغلوب ایتدی . هیه‌ن، درحال یکرمی بیك عسکرله اوغلی (قوئه‌سیانغ Koué-siang) ی بونلره قارشی کوندردی . آرقه‌سندن کندیسی‌ده کیتدی. فقط، عرابکیسی‌ده مغلوباً چکلدیلر. هیه‌ئوموپا ، محاصره ایتمك اوزره یارکنده قوشدی . فقط بر اوق اصابتیله وفات ایتدی . عسکری (ختن) ه چکیله‌رك یکنی (قوانغ - ته Kuang-te) یی حکمدار اعلان ایتدیلر .

شمالی قویونولر یارکندحکمداری (هیه‌ن) ك شو مشکل موقعندن ستفاده ویارکندحوالیسنی ضبط ایتمك اوزره (آق صو) خلقیله برابر تعرضه قالقشدیلر . فقط ، هیچ بر شیئه موفق اوله‌مقسزین رجعته مجبور اولدیلر . دیکر طرفدن (ختن) ك یکی حکمداری‌ده قارداشی‌قوماندا‌سیله (هیه‌ن) اوزرینه براوردوکوندردی. خصمنی صلح طلبنه اجبارایلدی. هیه‌ن ، برچوق سنه‌لردنبری (یارکند) ده اسیر بولنان (قوانغ‌ته) نك پدرینی اعاده ایلدیکی کبی قیزینی‌ده (قوانغ ته) یه تزوج ایتدی . ایرتسی‌سنه ، (هیه‌ن)ك ظلمندن بیزار قالان برطاقم امرا آیاقلانه‌رق (قوانغ‌ته) یه التحاق ایلدیلر . (قوانغ ته) ده ، اوتوزبیك موجودلی بر اردو ایله یارکند اوزرینه یورودی ، هیه‌ن داماد‌ینی عقد ایتدیکی معاهده‌یی بلا سبب بوزمقله اتهام ایتدی . فقط قوانغ‌ته ، محارب دکل دوست ومتفق صفتیله کلدیکنه و مقصدی زیارتدن عبارت اولدیغنه دائر تأمینات ویردی . بونك اوزرینه هیه‌ن ، قارشولامق اوزره دامادینك یانینه کیتدی . فقط دامادی (قوانغ‌ته) کندیسنی همان طوته‌رق اعدام ایلدی .

(شنسی) حوالیسنده ساكن اولان جنوبی قویونلولر چینی قورتارمق ایچون قرداشلریله حربه طوتوشدیلر . شمال قوتی کری دوندیلر . فقط بونلر ، مهاجمه‌لرینی برقاچ کره دها تجربه ایتدیلر . تانژو ، بو آقینلرده برطاقم موفقیتلر قازاندیسه‌ده ، عاقبتی تهلکه‌لی کورمکه باشلادیغندن عقد صلح تشبثاتندن‌ده کیری قالمدی (م ٦٤) . تبعه‌سنك چین تجارتنه اولان احتیاجی ، کندیسنی بو طلبنی تأکیده اجبار ایدییوردی .

چین امپراطوری ، حدودلرینك آقینلرله خراب اولمسنه میدان براقمه‌مق ایچون تانژونك تکلیفنه ممانعت کوستردی . فقط ، چینله شمالی قویونلولر آره‌سنده تقرر ایدن معاهده ؛ چین وکلاسندن بعضیلرینك تخمینی کبی ؛ جنوبی قویونلولرك خوشنودسزلغی انتاج ایلدی . چینه قارشی عصیان ایتدیلر . شمالی قویونلولرده جنوبی قویونلولرك آلدقلری غنائمه ایمره‌نه‌رك معاهده‌یی بوزدیلر . جنوبی قویونلولره التحاق ایتدیلر .

شمالی وجنوبی قویونلولر ، متفقاً (اورتوس) خطه‌سنه کیره‌رك هر طرفی یاقوب یقدیلر . برچوقده چاپول ایتدیلر . چین ایچون ، قطعی تدبیرلر اتخاذی زمانی کلمشدی . امپراطور (مینغ ـ تی Ming-ti) بر چوق تردددن صوکره قویونلو اولکه‌سنه قوتلی بر استیلا اوردوسی کوندرمکه قرار ویردی (م ٧٢) . بونك ایچون اولا جنوبی قویونلولری الده ایتمك لازم ایدی . بوکا موفق اولدی . ترتیبات حربیه‌یه کوره ، شمالی قویونلولر اوزرینه سوق ایدیلان بو اوردو ، دورت قولدن یوروییه‌جکدی . جنرال (یونغ Yong) ك اداره‌سنده‌کی برنجی قول اوردو ، (شنسی) و (شانسی) ایالتلری عساکریله (کیانغلر Kiangs) لردن واون بر بیك قدرده جنوبی قویونلولردن مرکبدی . بو اوردو (قاعو ـ کوآن Kao-Kuan) استقامتنجه قویونلولر اولکه‌سنه کیردی .

قوماندان (ته‌ئو ـ تو Teou-to) اداره‌سنده‌کی ایکنجی قول اوردوده (سو ـ چه‌ئو) طرفندن حرکت ایلدی .

اوچونجی قول اوردو (سوپونور Sopou-nor) کولی جهتندن یورودی . ووهوانلرله (سیه‌ن پی) لردن متشکل اولان دوردنجی قول اوردو ایسه ، (شنسی) ایالتنك شمالندن ایلریلمکه باشلادی .

بونلردن جنرال (ته‌ئوتو) ، چینلیلرك (تیه‌ن ـ سان) دیدکلری طاغه قدر صوقوله‌بیلدی . اوراده شمالی قویونلو جنراللرندن (هو ـ ین ـ وانغ Hou-yen-vang) ی مغلوب ایده‌رك (لوپ) کولنه قدر تعقیب ایلدی . بو صورتله بوتون (هامی) حوالیسی چینلیلرك ألینه کچدی . جنرال ، هر طرفه قوای محافظه اقامه ایلدی .

(تەئوتو) نك بو ظفری قویونلولرك جنوبده ایدیندکلری یرلری کاملاً ترك وتخلیه ایدەرك شماله چکلمەلرینی انتاج ایلدی. دیگر جنراللر او قدر مهم برایش کورەمدیلر-ده (تەئوتو) نك موفقیاتی، بخارای صغیرك تجارت یوللرینی چینلیلرە آچمش اولدی. کرك چین وکرك غربی آسیا ایچون پك زیادە حائز اهمیت اولان بوطریق، قویونلولرك آقینلری وبخارای صغیر حکمدارلرینك پك زیادە قوتلی بولنملری یوزندن بر مدتدنبری چینلیلرە قپالی ایدی.

(تەئوتو) ظفرینك چینلیلر ایچون دیگر بر فائدەسی‌دە، (لوپ) کولی جوارندەکی (شن ـ شن Chen-chen) لرله، (ختن) حوالیسنك قویونلولرك نفوذندن قورتولەرق چینلیلرە عرض انقیاد ایتملری اولدی. خلاصە، (تەئوتو) نك بو سفری، تانژو ایمپراطورلغنی تملندن صارصدی. جنوبی قویونلولرك آیریلدقلری کوندنبری، قویونلو دولتنك ضایعاتی توالی ایدییوردی.

اولجه (ختن) حوالیسنی استیلا ایدن چین جنراللرندن (پان ـ چائو Pan-tchao)، متصل غربه طوغری ایلریلەیور، قویونلولرك تحت اطاعتندە بولنان بخارای صغیر خاقنی چینلیلرك حکم ونفوذلری آلتنه آلیوردی (م ۷٤). تانژونك (آق صو) یه حکمدار نصب ایتدیکی (کیەن Kien)، شمال جهتندن غربه طوغری کیدن بویولك یولی طوتمش، (کاشغر) حکمدارینی قتل ایدەرك یرینه کندی امراسندن (توتی Teou-ti) یی تعیین ایلشدی.

(پان چەئو)، قوم چولنك اورتەسندن کچەرك کاشغری ضبط وحکمدارلغنه مقتول قرالك یکنلرندن (چونغ Tchung) ی حکمدار نصب ایلدی. دیگرطرفدن (تەئوتو) دە حرکاتنه دوام ایدییوردی: چینك بو مشهورجنرالی تقریباً اون دورت بیك قدرعسکرله (لوپ) کولی طرفلرندە ساکن اولان قبیلەلری اوزەرق (اویغور) لر اوزرینه یورودی.

(تورفان) یعنی ایچ طرف اویغورلرینك حکمداری، ماورای جبال یعنی طیش طرف اویغورلری حکمدارینك اوغلی ایدی. چین وقایعنامەلرینه نظراً ایچ وطیش اویغورلرینك مرکز حکومتلری آرەسندە بشیوز (لی) قدر برمسافه بولنیوردی. ماورای جبال اویغورلری اوزرینه کیتمك ایچون برچوق درین وادیلر آشمق ایجاب ایدییوردی. حال بوکه صوغوغك شدتندن بو وادیلردە چین عسکرندن برچوغنك تلف اولەجغی محققدی. بو ملاحظەیه مبنی جنرال (تەئوتو) ، اولا (تورفان) اویغورلرینه تعرضی داها متناسب

کوریه‌وردی. فقط دیکر بر جنرال، طوغرودن طوغرویه ماورای جبال اویغورلرینه هجوم ایدلمسی رأینده بولندی. جنرال، بوصورتله حرکت ایدلدیکی تقدیرده، (تورفان) اویغورلرینك کندی کندیلرینه تسلیم اولمق مجبوریتنده قاله‌جقلرینی ادعا ایدییوردی. (ته‌ئوتو) احتیاطله حرکت ایتمك ایسته‌دیکندن جرئتکارانه اولان بو فکره تمایل ایتمدی. بونك اوزرینه بو جنرال، کندی فرقه‌سیله شماله طوغری یورویه‌رك برمقدار اسیر آلدی.

ماورای جبال اویغورلرینك حکمداری اولان (غانته Gan-te) خوف وتلاشه دوشه‌رك تسلیم اولدی. بو صورتله چینلیلر، هان هیچ ضایعات ویرمکسزین بویوك بر موفقیت تأمین ایتمش اولدیلر.

چین جنرالی، (کین‌پوچینغ Kin-pou-tching) شهرنده بر غارنیزون تأسیس ایلدی. بر چین قوماندانی ده (تورفان) جوارنده (لیه‌ئوچونغ‌چینغ Lieou-tchong-tching) ی قرارکاه اتخاذ ایتدی. بوقوماندان، بخارای صغیردن چینه انتقال ایدن حوالینك برنوع والئ عمومیسی ماهیتنده ایدی.

چین جنرالی (ته‌ئوتو)، ضبط اولنان بو حوالیدن کیدر کیتمز، شمالی قویونلوتاتزوسی جنراللرندن برینك اداره‌سی آلتنده یکرمی بیك قدر عسکر سوق ایده‌رك ماورای جبال اویغورلرینه مسلط ایلدی (م ۷۵). چینلیلر قوای معاونه اوله‌رق برمقدار عسکر کوندردی. فقط بو عسکر هیچ بر ایشه یارامدی. تاتزونك جنرالی، بو اویغورلرك حکمداری اولان (غانته) یی مغلوب وقتل ایده‌رك پایتختی اولان (کین‌پوچینغ)ی تحت محاصره‌یه آلدی. چینلیلر، قویونلولره قارشی طورمغه امکان بوله‌میه‌رق ناشکارانه بر تشبثده بولندیلر. اوقلری زهرله‌دیلر. هراوق اصابت ایدن همان ئولمکه باشلادی. بوندن تدهش ایدن قویونلولر، سرعتله شماله چکلدیلر. بو آرالق چین ایمپراطوری (مینغ‌تی) ده وفات ایلدی. قویونلولر، چینك قوای مستحفظه کونده‌ره‌جك برحالده اولمامسندن بالاستفاده (لیه‌ئو چونغ چینغ) شهرینی محاصره ایلدیلر. بو اثناده (هاراشار) و (آق صو) خلقی ده چینه عصیان ایده‌رك (چین‌مو Tchin-mou) اسمنده‌کی چین جنرالیله حربه باشلادیلر.

ایمپراطور (چینغ ـ تی) نك وفاتی، اورته آسیایه طوغری انتشار ایدن چین نفوذینی بردنبره صارصمشدی. برطرفدن شمالی قویونلولرك موفقیاتی دیکر طرفدن (هاراشار) و (آق‌صو) خلقنك عصیانی، اویغورلره‌ده بر جرأت وجسارت ویردیکندن هپسی بردن آیاقلاندیلر. شمالی قویونلولره تابع اولدیلر. اویغورلر، مستقل قاله‌میه‌جقلرینی آکلادقلرندن،

اجنبی چینلیلره تابع اولمقدن ایسه، کندی عرقداشلری اولان قویونلولره عرض انقیادی داها مناسب کورمشلردی . چینله قویونلولر آره‌سنده دوام ایدن نائرهٔ حرب اویغورلرك عصیانیله بوس بوتون شدت کسب ایتدی . چین اوردولری فنا حالده صیقیشدیلر . مجاور مواقعدن طوپلایه‌بیلدکلری عسکرله اویغورلری تأدیبه قالقشدیلر . (کیاپه‌نغ Kia-peng) اسمنده برچین جنرالی، بویوك برموفقیت قازانه‌رق اویغورلری تحت اطاعته آلدی . شمالی قویونلولر اویغورلرك اوغرادقلری مدهش هزیمت و ویردکلری عظیم تلفاتدن اورکه‌رك شماله چکلدیلر (م ٧٦) .

بو آره‌لق کاشغره قدر صوقولمش اولان چین جنراللرندن (پان چائو) ده، بو حوالی خاقندن بر چوغنی شمالی قویونلولردن جویره‌رك چینه اتباع ایتدیرییوردی . قویونلولر، بوکا قارشی بر ضربه اولمق اوزره چین قوای محافظه‌سنك چکلدیکی (قامول Kamoul) شهرینی آلدیلر (م ٧٧) . فقط، بو موفقیت‌ده شمالی قویونلولر دولتنك زوالنه مانع اوله‌مدی (م ٨٣). برچوق قبیله‌لر قویونلولردن یاواش یاواش آیریلیورلردی . بو حال اوزدویه‌ده سرایت ایتمشدی . اوتوز بیك عسکر، قرق بیك قدر توانا آت ایله یوز بیك اوکوز وقویون آله‌رق چین تابعیتنه کیردیلر (م ٨٤) .

تانژو عاقبتك وخامتنی کوره‌رك چین امپراطوریله مصالحه عقد ایده‌رك مناسبات دوستانه تأسیسنه قرار ویردی . بو خصوصه مأمور ایتدیکی ایلچیلر، (قان ـ چه‌ئو) والیسنك توسطیله چینله عقد صلحه موفق اولدیلر (م ٨٤) . فقط بو دفعه‌ده دیکر بر غائله چیقدی . جنوبی قویونلو، رقیب کوردکلری شمال قارداشلرینك چینله عقد صلح ایتدکلرینی چکه‌میه‌رك، اولانجه قوتلریله اوزرلرینه آتیلدیلر . برچوق غنائم آلدیلر (م ٨٥) .

شمال تانژوسنك تبعه‌سی، آرتق وخیم عاقبتی کورمکه باشلامشلردی . آقین آقین جنوبه اینه‌رك حدود بویلرنده‌کی چین ضابطلرینه تسلیم اولیورلردی . شمالی قویونلو دولتنك انحلالنی کورن مجاور قوملر، منفور بر حرصله بو دولتك انقاض تاروماری اوزرینه صالدیرمغه قویولدیلر . جنوبی قویونلولر هجوملرینه دوام ایدرکن، سیبریاده ساکن اولان (تیم ـ لیم Tim.lim) لر شمالدن، (له‌آئوتونغ) ك شمالنده‌کی (سیه‌ن ـ پی) لر شرقدن، بخارای صغیر خلقی بری طرفدن هجومه باشلادیلر . بو صورتله هر طرفدن تعرضه اوغرایان شمالی قویونلولر، یاواش یاواش چیندن اوزاقلاشه‌رق غربه چکیلیورلردی .

چین، عقد صلح ایتدیکی شمالی قویونلولره حمایه‌لرنده‌کی جنوبی قویونلولرك تجاوزنی

خوش کورمیورلردی. چونکه شمال تانژولری منقرض اولدیغی تقدیرده بوتون قویونلولرك جنوب تانژوسی اطرافنه طوپلانه‌رق چینه قارشی یکی وقورقونج بر قوت تشکیل ایتملرندن تلاش ایدییورلردی. شمالده ضعیف بر قویونلو حکومتنك بقاسی، چینك منفعتنه داها اویغون کلیوردی. اورته آسیاده چینك سطوت ونفوذینك دوامی، آنجق یکدیکرینه رقیب کوچوك کوچوك دولتلرك موجودیتیله قابل اولیوردی.

(قان ـ چه‌ئو) والیسی (یون un ۱)، جنوبی قویونلولره چینه حل صالحه بولنان شمالی قویونلولره تجاوزمعاهده احکامنه مخالف اولدیغنی تبلیغ وشمالی قویونلولردن اغتنام ایتدکاری شیلرك اعاده‌سنی اخطار ایتمکه مجبور اولدی. جنوبی قویونلولر بواخطاره اهمیت ویرمدکدن باشقه اسیر ایتمش اولدقلری شمالی قارداشلرینی برر برر اعدام ایلدیلر.

فقط، شمالی قویونلو دولتنه الک مدهش وقاهر ضربه، جنوبی قویونلولرك بوتجاوزلری دکل، (سیه‌ن ـ پی) تاتارلرینك تهاجملری اولدی. (سیه‌ن ـ پی) لر، شمالی قویونلولراوزرینه آقین ایده‌رك اونلری پك مدهش بر هزیمته اوغراتدیلر. تانژو (یولی) پی [۱] ئولدیره‌رك مه‌ته تانژونك اخلافندن اسکی کینلرینك انتقامنی آلمش اولدیلر (م ۸۷). شمالی قویونلولر ایچون بو ضربه پك مهلك اولمشدی. نفوس عمومیه‌لری ایکی یوز بیکی تجاوز ایدن اللی سکز اولوس، یوردلرینی براقه‌رق چینك (اورتوس)، (شنسی) و(شانسی) حدودلرینه چکلدیلر. اورالرده چین تابعیتنه کیردیلر.

شمالی قویونلولرك بو هزیمت و انحلاللرینی کورن مجاور قوملرده آقینلرینه تکرار باشلادیلر. هرطرفدن هجومه معروض قالان شمالی قویونلولر آره‌سنده؛ صوك بر فلاکت اولمق اوزره؛ برده مدهش قحط و غلا باش کوستردی [م ۸۸]. آرتق بو دولتك اضمحلالی قطعی ایدی. هیچ بر تشبث انقراضه مانع اوله‌میوردی. شمالی قویونلولردن بر چوغی، تانژولرینك پایتختنی ضبط ایتمك اوزره بولنان جنوبی قویونلولره التحاقه مجبور اولدیلر. بو آرالق چین ایمپراطوری‌ده وفات ایلدی. چین‌ده حکم وسلطنت ایمپراطوریچه‌نك ألینه کچدی.

(هان) سلطنتنك تجربه‌سز و محترص بر قادینك حکم و نفوذی آلتنه دوشمه‌سی، شمالی قویونلو دولتنك قطعی انقراضنی تعجیل ایلدی. جنوبی قویونلولر تانژوسی، ایمپراطوریچه‌یه مراجعت ایده‌رك، (هان) خاندانك شمالی قویونلولردن قورتولماسی زمانی

Yeou-Lieou [۱]

کلمش اولدیغنی وبونلری اورتەدن قالدیرمق ایچون چینك کندیسنه معاونت ایتمەسی لزومنی عرض ایتدی . متوفی ایمپراطورك‌ده بو سیاستی تعقیب ایتدیکنی و (سیەن ‌پی) لرله (ووهوان) لری شمالی قویونلولر علیهنه قیامه تشویقی‌ده بو مقصده مستند بولندیغنی علاوه ایدەرك، بوفرصتدن استفاده ایدیلمەسنده اصرار کوستردی .

جنوب تانژوسی، بوکون شمالی قارداشلرینی بیقەجق اجنبی سلاحنك یارین‌ده کندی باغرینه صاپلانەجغنی دوشـونەمیوردی . ایمپراطور جنرال (تەئو هیەن Teou-Hien) ك قوماندالسی آلتنده براوردو کوندردی. بواوردو جنوبی قویونلولرله برابر، شمال تانژوسی اوزرینه یوریدی [م ۸۹]. اورتوس استقامتندن شمال قویونلولری اراضیسنه کیرەرك ، (کیلو شان Ki-lou-chan) طاغیده ، تانژونك عسکریله بویوك بر محاربەیه طوتوشدی . تانژونك‌اوردوسی منهزم اولدی. کندیسی فرار ایتدیسەده، عسکرندن برچوغی قیریلدی. ایکی یوز بیك کشی‌ده اسیر دوشدی .

بوغلبه اوزرینه جنرال (تەئو هیەن) چین حدودلرندن ایکی بیك (لی) قدر ایچریلره صوقولدی. کال سـطوتله (یەن ـ زەن) طاغنه واصل اولدیغی زمان پارلاق ظفرلرینك خاطرەسی اولمق اوزره بو طاغده‌کی قیالردن برینك اوزرینه بر کتابه حك ایتدیردی . بو کتابه او اثناده (تەئو هیەن) ك اوردوسنده بولنان چین مورخلرندن مشهور (پان‌قو Pan-Kou) طرفندن ترتیب ایدیلمشدی .

ایرتسی ییل ، جنرال (تەئو هیەن) بر قوهٔ عسکریه کوندرەرك تکرار (قامول) شهرینی استرداد ایلدی. قامولك استردادی و (تەئوهیەن)ك پارلاق ظفرلری اویغورلری یك زیاده قورقوتدیغندن (قامول) ی استرداد ایدن چین جنرالی ، مملکتلرینه کیرمزدن اول، ولی‌عهدلرینی چین پایتختنه کوندرەرك عرض تابعیت ایلدیلر. [م ۹۰]

وضعیتك وخامتنی کورن تانژو، چینله عقد مصالحەدن باشقه چاره قالمدیغنی‌اکلایەرق (تەئو هیەن) نزدینه ایلچیلر کوندردی. چین جنرالی شمالی قویونلولرك بوس بوتون محو اوللرینی چین منافعنه مضر کوردیکندن بوتکلیفه موافقت ایتمکه متمایل بولنیوردی.فقط، جنوبی قویونلولر متمادیاً چین سراینه مراجعتله شمالی قویونلولر علیهنده‌کی حربه دوام ایدیلەرك کلیاً اورتەدن قالدیریلمەلرینی مصراً طلب ایدییورلردی. بواصرار اوزرینه (تەئو هیەن)، شمال تانژوسی علیهنه تکرار حرکات عسکریه اجراسنه مجبور اولدی .

چین اوردوسی، تانژو ایله برداها چارپیشدی. تانژو یارالاندی. تبعەسندن برچوغی

جنوبی قویونلولر طرفنه چکدیلر. بو صورتله جنوب تانژوسنك قوت وسطوتی آرتمغه باشلادی.

چین اوردوسنك ظفرلری ، تانژونك ضعفی ، (ته‌ئوهیه‌ن) ه حرکات عسکریه‌سنده دوام قرارینی ویردیردی. جنرالرندن برینی تانژونك تعقیبنه مأمور ایتدی. بو اوردو ، اورته آسیانك ایچریلرینه قدر صوقوله‌رق تانژویی (ایرتیش) نهری جوارنده (کین-وی Kin - Vi) طاغنده باصدیردی [م ٩١] . چین اوردولری او وقته قدر اورته آسیاده بو قدر ایلریله‌مه‌مشدی. فقط، بودفعه‌ده تانژویی یاقالایه‌مدیلر . تانژو ، حیرت انگیز بر سرعت ومهارتله بو ورطه‌یی‌ده آتلاته‌رق اوزاقلره قاچمغه موفق اولدی . چین جنرالی ، تانژونك والده‌سنی اسیر ایتمکدن باشقه برموفقیت الده ایده‌مدی.

تانژو ، فرار ایدیجه قویونلولر قارداشی (یوشو) یی [١] تانژو اعلان ایلدیلر . یکی تانژو چینه ایلچیلر کوندره‌رك صلح تکلیفنده بولندی [م ٩٢]. ته‌ئوهیه‌ن ، بو یرنسك تانژو طانیامه‌سنی ایستیوردی . فقط ، چین وکلاسندن بر قسمی (یوشو) نك تانژو طانمه‌سی قویونلولرله اولان معاهده‌یه مخالف اولدیغی بهانه‌سیله (ته‌ئوهیه‌ن) ك طلبنی رد ایتدیلر. بو آرالق (ته‌ئوهیه‌ن) ده قتل ایدیلدیکندن شمال تانژوسی بوس بوتون حمیسز قالدی [م ٩٣] . (ته‌ئو هیه‌ن) ك قتلی احتمالکه بومسئله ایله علاقه‌دار ایدی .

تانژو (یوشو) ؛ طلبنك ردی اوزرینه سلاحه صاریلمقدن باشقه چاره کوره‌مدی . فقط، جنوبی قویونلولرله تقویه ایدیلن چین اوردولرینه مقاومت ایده‌جك برحالده کلدی. بالمجبوریه شماله طوغری چکلدی. مع‌مافیه، ینه قورتیله‌مدی . تعقیبنه مأمور اولان اوردو، کندیسنی حربه کیریشمکه مجبور ایتدی . نتیجه‌ده اوردوسی پریشان اولدی ؛ کندیسی‌ده اسیردوشدی. درحال بوینی اورولدی.[م ٩٣]. بونك اوزرینه شمالی قویونلولر اطرافه طاغیلدیلر. (سیه‌ن‌پی) تاتارلری یوردلرنی استیلا ایده‌رك اورالرده یرلشدیلر. قویونلولرك برچوغی (سیه‌ن‌پی) لرله برلشه‌رك بویکی اسمی آلدیلر. کیری قالان قویونلولرده انتخاب ایتدکاری رئیسلرك تحت قیادتنده غربه طوغری چکلدیلر. ایلریده کوریله‌جکی اوزره، (باشقرد) لر دیارینه کیده‌رك اورالرده یرلشدیلر . غربی قویونلولر نامیله یکی بر دولت تشکیل ایتدیلر. بالآخره بونلردن برقسمی آوروپا قطعه‌سنه کیره‌رك روما ایمپراطورلغنی صارصان ومهاجرت عمومیه‌یی آچان هونلری تولید ایلدیلر . قویونلولردن برقسمی‌ده (جیحون) نهری بویلرنده یرلشه‌رك (افتالیت) ویا (هیاطله) دینیلن دولتی وجوده کتیردیلر.

Yu-Chu-Kien [١]

چین تاریخلرینك شهادت ایتدیکی وجهله قوین‌لو دولتنی تشکیل ایدن تورکارك اورته آسیاده‌کی سطوتی میلاد عیسادن (۱۲۳۰) سنه اولندن بعدالمیلاد (۹۳) سنه‌سنه قدر (۱۳۲۳) سنه دوام ایتمشدر [۱]. فقط بونلرك (تانژو) دینیلان حکمدارلرینك اسملرینی چین تاریخلری آنجق قبل‌المیلاد (۲۱۰) تاریخندن اعتباراً ضبط ایتمشلردر. (تسین) ایمپراطوری (چین شی هوانغ تی)، چینك کتب قدیمه‌سنی امحا ایتمه‌مش اولسیدی، اسکی تانژولرك احوال تاریخیه‌لری‌ده سترهٔ مجهولیت آلتنده قالمیه‌جغی محققدی. چین تاریخلری، غربه چکیلن قوین‌لولردن‌ده بحث ایتمشلردر. بو تاریخلردن آکلاشیلدیغنه کوره، غربه کیدن قوین‌لولر یرلشدکلری حوالیده تکرار بویوك بر قوت ونفوذ قازانمش، سطوتلی بر دولت قورمشلردر. فقط غربه کیتدکلری تاریخدن اوروپایه کچدکلری زمانه قدر کچن مدت ظرفنده، باشلرنده‌کی تانژولردن برایکیسندن ماعداسنك اسملری تاریخ ایچون مجهول قالمشدر.

---

[۱] چینلیلرك (هیونغ نو) دیدکلری بو دولتك ملی افسانه‌نك خاطره‌سنی حفظ ایتمش اولدیغی (اوغوز) دولتی اولدیغنی مؤید برچوق دلائل موجوددر. مورخ بیضاوینك اوغوز دولتنك (خطای) ویا (چین) ایمپراطوری طرفندن محو ایدیلمش اولدیغی حقنده‌کی روایتی‌ده بو ادعایه پك ملایم کلمکده‌در کرچه دیکر ایران واسلام تاریخلری اوغوز دولتنك امحاسنی ایران کسرایی (فریدون) ه اسناد ایدییورلرسه‌ده بو اسناده ماهیت تاریخیه عطف ایدیله‌میه‌جکی شبهه‌سزدر. یالکز چین جغرالی (نه‌نو) ایله (تور) آره‌سنده‌کی مشابهت لفظیه شایان دقتدر. مقایسهٔ تاریخیه‌یه نظراً چینلیلر ایله برلشه‌رك شمالی قوین‌لی دولتنی محو ایدن (سیه‌ن‌پی) لرك، ایران مورخلرینك موغول دولتنی بیقدقلرینی ادعا ایلدکلری تاتارلر اولملری لازم کلیور. چونکه موغول اسمی، تاریخده انجق آلتنجی عصر میلادیدن اعتباراً کورولمکه باشلامشدر. اوندن اول، موغول اسمی موجود دکلدی.

جنوبی قویونلو دولتی

و

عاقبتی

م ٤٨ — م ٢١٦

متوالی داخلی اختلاللرله کوندن کونه ضعیف دوشن بویوك قویونلو دولتی، خاندان سلطنته منسوب پرنسلرك تخت دعوالری یوزندن بسبتون پیرانمش ونهایت (پونو تانژو) زماننده ایکی‌یه انقسام ایتمشدی (م ٤٨) . پونو تانژو ، خاندان سلطنت پرنسلرندن(په)یی اعدام ایتمکی قورمش ، فقط بوتصوردن خبردار اولان (په) فرار ایده‌رك جنوبه کلمش قویونلولردن سکز اولوسك موافقتیله کندیسنی تانژو اعلان ایلمشدی ایشته (پونو) تانژونك احتراص ودرایتسزلکی نتیجه‌سی اوله‌رق وقوعه کلن بوحادثه ، قویونلولردولتنك شمالی وجنوبیناملریله ایکی‌یه انقسامنه، متعاقباً هر برینك انقراضنه سبب اولمشدر .

(په) جنوب اولوسلرینك اتباع وموافقتیله (تانژو) یه اعلان عصیان ایتدیکی زمان تبعه‌سنك مقداری قرق اللی بیك راده‌سنده بولونیوردی . (په) بو قوتله ، تانژو (پونو) طرفندن اوزرینه کوندریلن اون بیك کشیلك بر اردویی دفع ایتدکدن صوکره قویونلولر آره‌سنده نفوذ و سطوتی پك زیاده آرتدی . انعقاد ایدن قورولتای کندیسی ایکنجی (هوهان سیه Hou-Han-sie) عنوانیله جنوب تانژوسی اعلان ایلدی (م ٤٨) .

قویونلو دولتنك انقسامی ، اوته‌دنبری چین سراینك احضارینه چالیشدیغی برمقصد ایدی . بو مقصدك تحققی چینده پك بویوك بر مسرتله قارشولاندی . حتی، تکرار بر اتحاد حصولنه میدان براقیلمامق ایچون ایجاب ایدن تدابیرك تطبیقنده استعجال بیله کوسترلدی : جنوب تانژوسی ایمپراطورلغنك شمال حدودنده و (شانسی) ایالتنده ، (موئه‌ی ـ تسی Moei.tsi) حوالیسنه یرلشدیریلدی . ایمپراطورك بوندن مقصدی ، هم یکی تانژویی تحت نفوذینه آلمق، هم‌ده (سیه‌ن پی) تاتارلریله شمالی قویونلولرك چینه تجاوزلرینه قارشی شمال حدودلرنده طبیعی برقوهٔ محافظه تأمین ایتمکدی. ایمپراطورك هرایکی مقصدی‌ده

حصول بولدی. (هوهان‌سیه) ایمپراطور (قوآنغ-وو-تی) یه ایلچیلر کوندره‌رك کندیسنی (تابغاچ) یعنی متبوع طانیدیغنی رسماً بیلدیردیکی کبی شمالی چین حدودلرینك محافظه‌سنی ده درعهده ایلدی.

چین وکلاسی آره‌سنده، (هوهان‌سیه) نك عرض تابعیتك صمیمیتنده شبهه ایدنلر بولندیسه ده ایمپراطور بوکبیلرك مطالعه‌سنه اهمیت ویرمدی. بونلر؛ قویونلولرك انقسامندن، قحط و غلا آلتنده بیتاب قالمش اولملرندن بالاستفاده هم جنوبی وهم شمالی تانژولغی بسبتون محو ایتمکی تکلیف ایدییورلردی. فقط ایمپراطور، شبهه‌لی بر موفقیت امیدیله حرکات عسکریه اجرا ایتمکدن ایسه، انقسام و رقابتله کندی کندیلرینی محو ایده‌جکلرینه قانع اولدیغی قویونلولری حاللرینه براقمق ویالکز ایکی تانژو آره‌سنده‌کی رقابتی دائما حال فورانده بولندیرمق سیاستنك تطبیقنی دها فائده‌لی کورییوردی.

بو فکرله، هوهان سیه‌یی، تحت حمایه‌سنه آلدی. اوده بو حمایه‌یه استناداً وار قوتیله شمال قارداشلری اوزرینه صالدیرمغه باشلادی. بو تاریخدن اعتباراً قویونلولرك اك مدهش دشمنلری ینه کندیلری اولدی. مجادله‌اغتنام فکریله دکل، امحا حرصیله اجرا ایدیلیوردی نتیجه‌ده شمالی قویونلولر محو ومنقرض اولدی. بونلرك آرقه‌سندن، امحالرینی احضار ایدن جنوبی قویونلولرده عینی عاقبته اوغرادیلر. چین‌ده، برمدت ایچون عصرلردنبری کندنرینی تیتره‌تن مدهش بر دشمندن قورتیلمش اولدی. شویله‌که: هوهان‌سیه چین حمایه‌سنی تأمین ایتدکدن صوکره، شمالی قویونلولر اوزرینه اون بیك کشیلك برقوت کوندردی (م۴۹). بوقوت شمال تانژوسنك اوردولرینه قارشی پارلاق بر موفقیت قازاندی. بونك اوزرینه شمالی قویونلولردن برچوق خلق، آتلری، طاوارلری و سوریلریله جنوب طرفنه کچدیلر. تانژوده، داها زیاده شماله چکلمکه مجبور اولدی.

هوهان‌سیه، هیچ‌ده امید ایتمدیکی بو پارلاق مظفریت اوزرینه، قوتنك آرتمه‌سندن چینلیلرك قوشقولانه‌جقلرینی حساب ایده‌رك همان ویرکیسنی کوندردی. صداقت رهینه‌سی اوله‌رق‌ده اوغلی چین سراینه اعزام ایلدی. هوهان‌سیه‌نك شو تدبیری، چین ایمپراطوری اوزرنده لازم کلن تأثیری حاصل ایتمشدی. ایمپراطور، ظاهراً تانژویه برجمیله کوسترمك حقیقت حالده ایسه، صوك موفقیتله نفوذی آرتان بو برنسك چین تابعی اولدیغنی یکی تبعه‌سنه‌ده آکلاتمق مقصدیله برسورو ضابط کوندردی. بوضابطلر، (هوهان‌سیه) یی (اویوئن Ou-yuen) ده تانژو صفتیله تخته چیقارمغه مأمور ایدلمشلردی [۱].

---

[۱] اویوئن، (شنسی) ایالتنده (یه‌ن‌غانفو Yen-gan-fou) یه ملحق برناحیه مرکزی ایدی.

تانژو ، قوروولتاینك قراری وکندی عزمیله احراز ایتمش اولدیغی تانژو عنوانی ، چین ایمپراطورینك لطفنه مدیون کبی کوسترن بو تشبثدن پك ممنون اولمدی . بوندن باشقه تانژو عنوانك ایمپراطور طرفندن توجیه ایدیلمسی ، چین وکلاسنك پك زیاده آرزو ایتدکلری، افراطکار برحرمت ومطاوعتی ایجاب ایتدیریبوردی. حالبوکه تانژونك ایمپراطوری تابغاج طائفه‌سی ، شمالی قویونلولرله مشغول ایکن چین طرفندن هجومه اوغرامامق کبی برمقصده مبتنی ایدی . سمدیکی وضعیت ایسه ، کندیسنی علی العاده بر تابع منزله‌سنه ایندیریبوردی . بو وضعیتی قبول ایتدیکی تقدیرده چینه قارشی اطاعت مطلقه‌ده بولنمق ، بالذات ایلچیلرك استقباله چیقمق ، ایمپراطورك فرمانی ، بر حکمدار ایچون پك آغیر اولان بر طاقم مراسم مطاوعتکاری ایله آلمق ایجاب ایدیبوردی . چین تشریفاتنه کوره، بوکبی مراسم مطاوعت معین ایدی. قویونلو پرنسلرینی بو مراسمه حرفیاً رعایت ایتدیرمك چینلیلرجه پك ملتزم ایدی . حتی چین ایلچیلری ، بومراسمك اجراسنی کورمکله درین برحس غرور طویبورلردی .

(هوهان‌سیه) ، زمان وحالك ایجابی اوله‌رق بو تکلیفه اعتراض ایده‌مدی . یالکز، ایلچیلرك رعایته اجبار ایتدکلری تشریفات مقرره‌دن ، برینی طی ایتدیره‌بیلدی . طی ایدیلن ماده ، چین سفیرلری اوراده بولندقجه تانژونك کندیلرینی سلاملامه‌سی کیفیتی ایدی . تانژو هوهان‌سیه، تبعه‌سنك کندیسنی بوس بوتون چینلیلره اسیر اولمش عد ایده‌رك بر اختلال چیقاره‌جقلرندن قورقیوردی . ملی سطوتلرینی حکمدارلرنده کورن برقومك بو حاله تحمل ایده‌میه‌جکلری محقق اولدیغندن تانژونك خوف وتلاشی اساسسز دکلدی . بر چوق مناقشه‌دن صوکره نهایت چین ایلچیلری بوکا موافقت ایتدیلر. (هوهان‌سیه) ، مراسم معینه ایله تانژولق تختنه اجلاس ایدیلدی .

بومراسمدن صکره (هوهان‌سیه)، (شانسی) ایالتنده‌کی (یون‌چونغ Yun-Tchong) شهرینه کیدوب اورادن ایمپراطوره هدیه اوله‌رق برچوق آت وده‌وه‌لر کوندردی [۱]. تانژونك تبعه‌سی آره‌سنده علیهنده برقیام ظهورندن قورقمسی بیهوده دکلدی. صوك محاربه‌ده اسیر ایدیلن شمال تانژوسنك برادری (یوئه‌کیه‌ن Yue-kien) ، خلقی اختلاله سوروکله‌مك ایچون وسیله وفرصت آرایوردی . بو پرنس ، جنوبی قویونلولر آره‌سنده خیلی طرفدار

[۱] (یونغ - چونغ) ، هان سلاله‌سی زماننده برناحیه‌یه ویریلن اسمدر. بوناحیه، شانسی ایالتنده‌کی (تا - یونغ - فو Ta-tong-fou) سنجاغی داخلنده ایدی .

قازانمش، حتی جنوب اولوسلرندن بشنك رئیسلریله اتفاق ایده‌رك اوتوز بیك كشیلك برقوتله سلاحه صاریلمشدی.

عاصیلر، اوچ یوز (لی) شماله چكیله‌رك پرنس (یونه‌كیه‌ن) ی تانژو اعلان ایلدیلر. فقط، وخیم برنتیجه‌یه منجر اولمسی محتمل بولنان بو اختلال، داها باشلانغجده باصدیریله‌بیلدی. داها طوغریسی، رؤسا آره‌سنده نفاق واختلاف دوشه‌رك، بربرلرینی محو ایتدیلر. تانژو (یونه‌كیه‌ن) ده انتحار ایلدی. طرفدارلرندن برحیات قالانلر، شمالی تاتارستانه قاچدیلر. تانژو (هوهان سیه)، چینلیلرك شو قارغشه‌لغی وسیله ایده‌رك اوزرینه یورویه‌جكلرندن پك زیاده قورقیوردی. چونكه برچوق زماندنبری قویونلولرك متمادی آقینلرینه معروض قالان چینلیلر، كندیسنی‌ده، مناسب برزمانده ایمپراطورلق اولكه‌سنه هجوم ایتمكه مهیا بردشمن كبی تلقی ایتدكلرینی آكلایوردی. (یونه‌كیه‌ن) انتحار وطرفدارلری فرار ایتدكدن صوكره، تانژو كنیش برنفس آله‌بیلدی.

مع‌مافیه، چینله جنوبی قویونلولر آره‌سنده‌كی امنیتسزلك ینه دوام ایدییوردی. بو امنیتسزلك تانژونك جنوبده چین اراضیسنده یرلشمه‌سنه مانع اولدیغی كبی شمالی قویونلولرك‌ده امید وجسارتلرینی آرتیرییوردی. تانژو، بوتهلكه‌لی و مبهم وضعیتی اصلاح وایمپراطورك امنیتنی جلب ایتمك ایچون، اوغللرندن برینی چین سراینه كوندردی. ظاهراً عرض تعظیمات ایچون كیدن بو پرنس، حقیقت حالده بر رهینهٔ صداقت اوله‌رق اعزام اولنمشدی. تانژونك بو حركتی چین سراینده پك زیاده حسن تأثیر ایتدی. ایمپراطور كندیسنه آرابه، البسه، آت وسلاح كوندردی. ایمپراطورك، تانژویه ارسال ایتدیكی هدیه‌لر آره‌سنده برده (مهر) بولونیوردی. تانژو، نشانهٔ مطاوعت اوله‌رق بومهری اوزرنده طاشیه‌جقدی!...

ایمپراطور (قوآنغ ـ وو ـ تی)، حبسخانه‌لردن اللی قدر محكومده چیقارتدیره‌رق برضابط معیتنده بو هدیه‌لرك ایصالنه مأمور ایلدی. بو جانیلر، تانژویه محافظ صفتیله كونده‌ریلمشدی. فقط بونلرك اعزامندن اصل مقصد، تانژویی ترصد آلتنده بولندیره‌رق صورت دائمه‌ده احوالندن خبردار اولمقدی.

ایمپراطور، شمال حدودلرینك امنیتنی تأمین ایچون تانژویی تمامیله الده ایتمك ایسته‌دیكندن آز زمان صوكره تكرار بر چوق هدیه‌لر كوندردی. هدیه‌لرك تانژو اوزرنده بكله‌نیلن تأثیری یاپمش اولدیغی چین وقایعنامه‌لرینك اهمیتله قید ایتمش اولدقلری شو حادثه‌دن آكلاشیلیور: قویونلولرده اوته‌دنبری هرسنه برنجی، بشنجی وسكزنجی آیلرك بشنجی

کونلرنده ارواح سماویه‌یه قربان کسمك عادت ایدیلمشدی. بودفعه مراسم اجرا ایدیلیرکن، تانژو هوهان سیه، ایمپراطور نامنه‌ده قربانلر تقدیم ایتدی. تانژو بوحرکتیله ایمپراطوری قویونلولرك حامیسی اولان معبودلر صره‌سنه چیقارمش، حقنده‌کی حسیات شکرگذاریسنی بوصورتله اظهار ایتمش اولیوردی. تانژو، بومراسمه پك زیاده اهمیت ویردیکندن ملتك ایلری گلنلری کاملاً مراسمده اثبات وجود ایتمش، قربانلرك تقدیمندن صوکره آت یاریشلری اجرا ایدیلمشدی.

مراسم اثناسنده ایدی که، اوچ بیك قدر خلق ایله شماله چکلمش اولان بش اولوس رؤساسنك اوغللری نادماً عودت ایلدیلر. اولجه بونلرك عودت ایده‌جکلرینی استخبار ایتمش اولان شمال تانژوسی، فرارلرینی منع ایچون آرقه‌لرندن برچوق سواری سوق ایتمش ایسه‌ده بونلر (هوهان سیه) نك قارشی کوندردیکی اوردو سایه‌سنده سالماً کله‌بیلمشلردی.

ایمپراطور، هوهان سیه تانژوی کندیسنه منتدار براقدیغی کبی اداره‌سنده‌کی اولوسلرك رئیسلرینی‌ده آیری آیری کندیسنه بند ایتمك ایستیوردی. چونکه، جنوب تانژوسنی آنجق بوصورتله دائما تحت انقیادده بولندیره‌بیله‌جکنی دوشونیوردی. بونك ایچوندر که، هوهان سیه تانژویه بر قوۂ محافظه اعزام و (موئه‌ی تسی Moei-tsi) [١] یی کندیسنه ویردیکی کبی تانژویه تابع اولان اولوسلرك رؤساسنی‌ده بر بره تعیین ایلدی:

برنجی اولوس رئیسنه (پەتی Pe-ti) یی (٢)، ایکنجیسنه اورتوس خطه‌سنی، اوچونجیسنه (ئو یوئن Ou-yuen) ی (٣)، دردنجیسنه (یون چونغ) ی (٤)، بشنجیسنه (تیم سیام Tim-siam) ی (٥)، آلتنجیسنه (ین موئن Yen-muen) ی (٦)، یدنجیسنه‌ده (تای Tai) ی (٧) حوالیسنی ویره‌رك بونلری اوراره یرلشدیردی.

بو رئیسلر، اولوسلریله برابر چادرلرده اوطوریيور؛ شمالی قویونلولرك چینه آقینلر

---

(١) موئه‌ی تسی، شانسی ایالتنده (سیهو Si-ho) دینلن واو تاریخده اون ایکی شهری حاوی اولان بر ناحیه ایدی.

(٢) پەتی، شنسی ایالتنده هانلرك برناحیه‌سی ایدی.

(٣) شنسی ایالتنده (ین غانفو) سنجاغی‌در.

(٤) یون چونغ، شانسی ایالتنده‌کی (تا تونغ فو) سنجاغی‌در.

(٥) تیم سیام، اوتاریخده اون ایکی شهردن مرکب اولوب شانسی ناحیه‌سنی تشکیل ایدیيوردی.

(٦) شانسی‌ده (تایوئن فو) ملحقاتندن ایدی.

(٧) شانسی‌ده (تاتونغ فو) سنجاغی داخلنده بولونیوردی.

یاپمه‌لرینه مانع اولیورلردی. بوندن طولاییدرکه، شمالی قویونلولر چینله عقد صلحه طالب اولمشلردی (م ٥١). بو تاریخدن صوکره جنوبی قویونلولر اولکه‌سنده سکون تأسس ایده‌بیلدی. چوق‌کچمه‌دن (هوهان سیه) تانژوده وفات ایده‌رك موقعنی برادری وشرق خدیوی (مو Mo) یه براقدی (م ٥٥) (١).

(مو) تانژولغه کچنجه (٢) چین ایمپراطوری (قوآنغ ـ وو ـ تی) کندیسنه نشانهٔ تابعیت اوله‌رق بر (مهر) کوندردیکی کبی ایلری کلن رئیسلره‌ده برچوق هدیه‌لر ارسال ایلدی. (مو) آنجق برسنه قدر حکمران اولمش، وفاتنده یرینه قارداشی (هان Han) کچمشدر. (ییسا)(٢)عنوانیله تانژو اعلان ایدیلان (هان)ده آنجق ایکی‌سنه قدر حکومت ایتمش، زماننده، شمالی قویونلو رؤساسندن برینك بیك قدر توابعیله کندیسنه التحاقندن باشقه مهم وقوعات ظهور ایتمه‌مشدر.

(هان) ه خلف اولان (تیـه تانژو)، (هوهان سیه) نك اوغلی ایدی. شمالی قویونلولردن التی بدی بیك سـواریدن مرکب بر آقینجی آلاییله، چینك شانسی وشنسی ایالتلرینی استیلا ایتملری بو پرنسك زمانه مصادفدر (م ٦٠).

تیه تانژو، چینلیلرك یاردیمیله مستولیلری چیندن طرد ایتدکدن صوکره وفات ایلدی [م ٦٢]. دورت سنه قدر دوام ایدن دور حکومتنده وقایع مهمه ظهورایتمه‌مش اولدیغی چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلیور [٣]. هوهان یه‌دن صوکره، تانژولق مقامنه کچن پرنسلر، بك آز فاصله‌لرله تعاقب ایتمشلردر. (تیه) نك خلفی اولان (سو) ایسه آنجق بر قاچ آی حکومت ایده بیلمش [٤] وفاتنده یرینه (چانغ Tchang) کچمشدر. (م ٦٣) [٥]

جنوبی قویونلولر، چینك تحت نظارت وتابعیتنده بولندقلرندن، اسکی هیونغلر کبی

---

(١) مو، قارداشنك تختنه جلوس اتدیکی زمان (کیه‌ئو فه‌ئو یه‌ئو تی Kieou-feou-yeou-ti) تانژو عنوانی آلمشدر.

(٢) Y-sa-liu-ti

[٣] (تیه)، مقام‌حکومتی کچدیکی‌زمان(هیتو لغ‌شی فوئی هه‌ئوتی Hi-toug-chi-foui-Heou-ti) عنوانی آلمشدی.

[٤] (سوSo)، سابق تانژو (کیه‌ئو فه‌ئو یه‌ئوتی) نك اوغلی ایدی. تانژو اعلان ایدلدیکی‌زمان (کیه‌ئو چوچه‌لین‌تی Kieou tchou tche lin ti) عنوانی آلمشدر.

[٥] (تسیهTsie) نك‌برادری‌اولان‌چانغ، (هوسیه شی سوئی هه‌ئوتی Hou-sie-chi-soui-heou-tI) عنوانیله تانژو اعلان اولنمشدر.

کندیلرینی تدهیش ایده‌جك بر حالده دکلدیلر . بونلر ، (شنسی) و (شانسی) ایالتلرنده طاغنیق بر صورتده یرلشمش اولوب آنجق چینلیلرله ، هنوز اورته آسیاده حاکم بولنان شمالی قویونلولر آره‌سنده بر حائل وظیفه‌سنی کوریورلردی .

فقط ، (چانغ) تخته چیقدیغی اثناده ، شمالی قویونلولرله چینلیلر آره‌سنده بر معاهدهٔ صلحیه عقد ایدیلمشدی . بو معاهده جنوبی قویونلولری قوشقولاندیردی . یکی تانژو ، بر حرکت عصیانیه تدارك ایدرکن بولنمغه بیله باشلادی . فقط ، حرکتلرینی صورت دائمه‌ده تحت ترصدده بولندیران ایمپراطور (مینغ ـ تی Ming-ti) ، اختلالجیلرینه میدان براقماق ایچون حدوده بر مقدار عسکر کوندردی (م ٦٤) . چین عسکرینك ورودی ، سکوتی اعاده ایلدی (م ٦٦) .

(چانغ)ك دور سلطنتی ، قویونلولر آره‌سنده علم و معرفتك انکشافیله ممتاز بر دوردر . بو دورده ، چینده علمده پك زیاده ترقی ایتمکده ایدی . بوتون خاندان سلطنت پرنسلریله ناظرلر تحصیل ایله اوغراشیورلردی . ارباب علمه مستثنا بر حرمت پرورده ایدن ایمپراطور ، سراینده بیله مدرسه‌لر احداث ایتدیرمشدی . چینده اویانان شو میل معرفت ، جنوبی قویونلولره‌ده سرایت ایتدی (م ٧٣) . قویونلولر ، چوجوقلرینی تحصیل و تربیه کورمك اوزره چینه کوندرمکه باشلادیلر . بو سایه‌ده اووقته قدر یوکسك سجیه‌لرینی ساحهٔ حماسده کوسترن قویونلولر ، علم و معرفت ساحه‌سنده‌ده حیرت بخش موفقیت کوستردیلر . بو موفقیتك آثاری ، بالآخره قویونلولر طرفندن چینده تأسیس اولنان (هان) ، (چاءو) ، (هیا) و شمالی (له‌آنغ) دولتلرینك تشکیلاتنده پك بارز بر شکلده کوریله‌بیلور .

جنوبی قویونلولر بر طرفدن علم و عرفان اکتسابنه چالیشدقلری کبی دیکر طرفدن استرقاب ایتدکلری شمالی قویونلولری متمادیاً ازعاج ایدیورلردی . بو مقصدله چین ایله بر اتفاق بیله عقد ایلدیلر (م ٧٦) . چیندن آلدقلری قوهٔ معاونه ایله شمالی قویونلولره هجومه باشلادیلر . متعاقباً (ووهوان) تاتارلریله‌ده برلشدیلر . شمالی قویونلولر اولکه‌سنده خیلی ایلریله‌دیلر . فقط ، بو اثناده ، مملکتلرنده بویوك بر قحط باش کوستردی . حرکاتی طوردیرمغه مجبور اولدیلر . قحط ، پك وخیم ایدی . برکت ویرسونکه چین ایمپراطوری (هیاءو ـ چینغ ـ تی Hiao-tching-ti) ، وقت و زمانیله کافی مقدارده ذخیره کوندره‌رك فلاکتك اوکنی آله‌بیلدی . تانژو (چانغ) ، شمالی قارداشلرینی اخلال ایچون بوتون دشمنلریله برلشه‌رك متمادی آقین و چاپولدن کیری قالمدیغی حالده ، بوس بوتون محو ایتمکه معطوف اولان املنك تحققنی کوره‌مه‌دن وفات ایلدی (م ٨٦) . مدت سلطنتی یکرمی اوچ سنه‌در .

کندیسنه متوفی تانژولردن (هان) ك اوغلی (سیوئن Sioen) ، ایتو تانژو عنوانیله خلف اولدی [۱]. شمالی قویونلولرله دوام ایدن مجادلات ، (ایتو) زماننده داها زیاده برشدت آلدی. حتی او آرالق شمالی قویونلولرله مصالحه اوزره بولنان چینلیلر، حرکات حربیه‌نك طوردیریلمه‌سنی ایستدکلری حالده ، (ایتو) بوکاده قولاق آصمدی . فقط چوق کچمه‌دن کندیسیده وفات ایلدی (م ۸۸) .

یرینه کچن اسبق تانژو (چانغ) ك قارداشی (توهو) [۲] چینلیلرله برلشه‌رك شمالی قارداشلرینك امحاسی حرکاتنه کرمی ویردی . اوتوز بیك سواری ایله ، چین اوردوسیله متفقاً شمالی قویونلولر اولکه‌سنه کیردی . وقوعه کلن مصادمه‌لر نتیجه‌سنده شمال تانژوسی مغلوب اولدی(م ۹۰). تبعه‌سندن برقسمنی آله‌رق غربه طوغری قاچدی (م ۹۱) . قویونلولر اولکه‌سی شرق ملتلری آره‌سنده تقسیم ایدیلدی . جنوب تانژوسی بو تقسیم نتیجه‌سنده تبعه‌سنه اوتوز بیك چادیر خلقی یعنی ایکی یوز اوتوز بیك نفوس علاوه ایتمش اولیوردی .

(توهو) میلادك (۹۳) تاریخنده وفات ایتدیکندن کندیسنه تانژو (سیوئن) ك قارداشی (غانقو Gan-Koue) خلف اولدی. بو پرنس داها شرق خدیوی ایکن، خلقك نفرت وعداوتنی جلب ایتمشدی . حالبوکه شرق خدیولکنده کندیسنی استخلاف ایدن یعنی ولی‌عهداولان پرنس(سوتسه Su-tse)، بالعکس عمومك حرمت ومحبتنی قازانمشدی. بالخاصه ، شمالی قویونلولره قارشی اجرا اولنان حرکات حربیه‌ده کوستردیکی اصابتکار تدابیر ، حیرت بخش شجاعت دیللرده داستان اولمشدی .

تانژو غانقو ، کندی حقنده‌کی نفرت عمومیه‌نك کوندن کونه آرتدیغنی و بالعکس خدیو ایچون‌ده عمومی بر حرمت ومحبتك زیاده‌لشمکده اولدیغنی کوره‌رك تلاش ایتمکه باشلامشدی. نهایت رقیبندن قورتیلمق ایچون اونی اتلاف ایتمکه قرار ویردی. شومنفور جنایتی ایقاع مقصدیله هنوز اطاعت آلتنه آلنان شمالی قویونلولرله خفی بر اتفاق عقد ایلدی . شمالی قویونلرله (سوتسه) یی حکومتلرینك محونده الك مهم بر عامل کبی کوریبور و کندیسنه پك درین بر بغض وخصومت بسلیورلردی .

فقط ، (سوتسه) ، تانژونك تشبثندن وقت وزمانیله خبردار اوله‌رق (شنسی) ده

[۱] سیوئن ، (ییتو یولیوتی Y.tou.yu.liu.ti) عنوانیله تانژو اعلان ایدلمشدر .
[۲] تون توهو Tun-Tou-H تانژولق مقامنه کچدیکی زمان (هیه ئولانشی سوئی هه‌ئوتی Hieou.lan.chi.soui.heou.ti) عنوانی آلمشدر .

(ئویوئن Ou-yuen) ایلنه چکلدی . بو اثناده تانژو (غانقو) ده مناسبتسز حرکات واجرا آتیله ایشلری کیتدکجه بوزییور، حقنده‌کی نفرت عامه‌یی آرتیرییوردی. بر آرالق، چین امراسندن (تسونغ Tçong) ی‌ده کندیسنه دشمن ایتمك کبی بویوك بر خطا ارتکاب ایلدی. حقنده ایمپراطور (هیاعوتی Hiao-ti) یه شکایتنامه‌لر کوندردی. فقط، بو مکتوبلر، (تسونغ) طرفندن یولده آلده ایتدیریلدیلر. تانژونك اشتکاجرئتی تسونغك عداوتی تزییدایتدیکندن امحاسنی دوشونمکه باشلادی . ایمپراطوره کوندردیکی بر لایحه‌ده ، تانژونك تابعیته کیرن شمالی قویونلولرله برلشه‌رك (سوتسه) یی ئولدیرملك ومتعاقباً عصیان ایتمك ایچون بویوك براوردو طوپلادیغندن چینك نفوذینی محافظه ایتمك وبراختلاله میدان براقمامق اوزره ، همان براوردو اعزامی لزومنی عرض ایلدی . بونك اوزرینه ایمپراطور تانژونك مرکز حکومتنی ضبط ایتمك اوزره براوردو کوندردی. بو اوردو، (تسونغ) ایله دیکر بر جنرالك اداره‌سنه ویریلمشدی تانژو ، همان قاچدی . باشنه بر مقدار عسکر طوپلایه‌رق ، (سوتسه) اوزرینه یوریدی . کندیسنی تاسدچینه قدر قاچیردی . چین جنرالی ، تانژویه بعض ائتلاف اساسلری تکلیف ایلدیسه‌ده قبول ایتمدی . (یه‌ن غانفو) حوالیسنده‌کی (ئوین Ou-Yen)ه چکلدی . چین اوردوسی‌ده کندیسنی تعقیب ایتدی . حرب باشلایه‌جغی صره‌ده تبعه‌سی کندیسنی اتلاف ایلدیلر .

بونك اوزرینه تانژولق تختی ولیعهد (سوتسه) یه انتقال ایلدی [۱] . فقط شمالی قویونلولردن جنوبیلره التحاق ایتمش اولانلر (سوتسه) یی دولتلرینك هادم مستقلی عد ایدییورلردی . بونلردن آلتی یوز کشی ، (سوتسه) یه بیعت اولنمه‌سنی متعاقب ، کیجه بغتاً اوزرینه هجوم ایتدیلر . بو تجاوز دفع ایدیلدیسه‌ده ، وقوعبولان هرج و مرجدن بالاستفاده اسبق تانژو (توهو) نك اوغلی (فونغ‌هه‌ئو Fong-Heou) کندیسنی تانژو اعلان ایلدی . باشنه ایکی یوزبیك کشیلك براوردو طوپلادی . اورته‌لغی تالان ایتدکدن صوکره ، شمال چوللرینه چکلمك اوزره ؛ اورتوس حوالیسنه کیتدی .

وضعیت بردنبره وخیم برشکل آلمش ، شمالی چینك امنیتی‌ده تهلکه‌یه دوشمشدی . ایمپراطور (ووهوان) و (سیه‌ن‌بی) تاتارلرندن براوردو ترتیب ایده‌رك (سوتسه) تانژو ایله جنرال (چونغ) اداره‌سنده عاصی پرنس اوزرینه کوندردی . بر چوق مجادلاتدن

[۱] سوتسه ، (تینغ - تو - شی - سوئی - هه‌ئو - تی Ting-To-Chi-Soui-Heou-Ti) عنوانیله تانژو اعلان ایدیلمشدی .

صوكره ؛ (آمور) نهری جوارنده‌كی (موقو Mo-Ko) لرك‌ده یاردیمیله ؛ (فونغ ـ هه‌نو) قطعی بر هزیمته اوغرادی. مختلف مصادمه‌لرده ویردیكی تلفات اون یدی بیك نفره بالغ اولمشدی . آرتق مهاجملره مقاومت ایده‌میه‌جكنی كوردیكندن شمال بوزقیرلرینه چكلمكه مجبور اولدی (م ۹۵) . ایمپراطور ، بومحاربه‌لرده بویوك خدمتی كورولن(سیه‌ن‌پی) لرك رئیسنه (قرال) عنوانی ویردی .

اسكی قویونلونر اولكه‌سی حدودلرینه چكیلن (فونغ‌هه‌نو) ، تبعه‌سنی شرق وغرب نامیله ایكی قسمه آییردی . بالذات كندی اداره‌سنه آلدیغی غربی قبیله‌لر ، چوله‌كی (سوپونور Sopounor) كولنك غربنده بولنان (چو ـ سیه ـ شان Tcho-Sie-Chan) طاغلرینك اتكارنده یورد طوتدیلر . شرق قبیله‌لری ایسه ، برقاچ یوزلی اوزاقده و (اورتوس) خطه‌سنك شمال غربیسنده یراشدیلر فقط ، شرقی‌قبیله‌لر، برمدت صوكره ، كندیسنه عصیان ایده‌رك‌چین ایمپراطورینه دخالت ایلدیلر. ایمپراطور مقدارلری اون‌بیكه بالغ اولان ملتجیلری ، شمالی چینك مختلف محللرینه طاغیته‌رق اورالرده اسكان ایلدی . بوالتجا كیفیتی ، (فونغ هه‌نو) نك ضعفنی ونهایت زوالنی انتاج ایتدی (م ۹٦) .

(سوتسه) تانژو ، بوبادره‌دن صوكره‌ده راحت ایده‌مدی . بربرینی متعاقب داخلی قارغشه‌لقلر توالی ایدییوردی. تانژو بردرلو، حضور وسكونی تأمین ایده‌میوردی . امرا آره‌سنده‌كی احتراص واطاعتسزلك ، تانژونك نفوذینی هیچه ایندیرمشدی . سابق‌تانژو (غانقو) نك آدملرندن واركان حكومتدن اولان (نو ـ كیو ـ چین On-KiuTchin) اعلان عصیانله‌طاغه‌چیقه‌رق فرصت‌بولدقجه، اطرافه‌صالدیریپور، خلقی اضرارایدوب‌طورییوردی.

نهایت چینلیلر برآدم اوزرینه‌عسكرسوقنه‌مجبوراولدیلر. كندیسنی‌مغلوب ایده‌رك‌یكرمی بیكه واران تبعه‌سنی (شنسی) ایالتنده (كینغ ـ چه‌نو King-Tcheou) حوالیسنده‌اسكان ایلدیلر . بو آرالق (فونغ هه‌نو) ایله (چو ـ سیه ـ شان) طـاغلرینه چكلمش اولان قبیله‌لرده ، اوزون مدت دوام ایدن بر قحط یوزندن (سیه‌ن ـ پی) تاتارلرینه مغلوب اولدیلر . تانژو (سوتسه) ، آرتق برآز نفس آله‌بیله‌جكدی . فقط بودفعه‌ده پنجۀ اجل یتشدی . دورت ییل حكومت ایتدكدن صوكره وفات ایلدی (م ۹۸) .

تانژولق تختنه چكن(طاك Tan) [۱] فرصتدن بالاستفاده یكی برقارغشه‌لق چیقارمغه

[۱] طاك، سوتی تانژو (چانغ) ك اوغلی ایدی . موقع حكومته كچدیكی‌زمان (وان ـ شی ـ شی ـ سوئی ـ تی Van-Chi-Chi-Soui-ti) عنوانی آلمشدر .

چالیشان (فونغ هه‌ئو) بی تأدیب ایتدکدن صوکره (م ۱۰۰) ، عرض تعظیمات ایتمك اوزره چینه کیتدی . بوسیاحت اثناسنده رفاقتنده بولنان (هان ـ تسونغ Han-Tçung) نامنده برچینلی ، کندیسنی ایمپراطوره عصیان ایتمکه تشویق ایتمشدی . بوآدم ، بر قاچ سنه‌دنبری صولرك طاشوب واهـالینك پك‌زیاده فقرو سفالته دوشمش بولنمه‌سندن چینك چوق قوتسز قالدیغنی ایلری سـوره‌رك تانژوبی ، بو فرصـتدن استفاده ایتمکه تحریص ایتمشدی .

تانژو ، (ووهوان) و (سیه‌ن‌بی) رئیسلریله بالاتفاق چینه‌هجومه قالقشدی (م۱۰۹) . متفقلر برقاچ قولدن چینه آقینلر اجراسنه باشلادیلر . برچوق ضایعاته سببیت ویردیلر . فقط بالآخره (ووهوان) لرك رئیسی اتفاقی بوزه‌رق چین طرفنه کچدی (م ۱۱۰) . (هان ـ تسونغ) ك حربه دوام حقنده‌کی تشویقنه رغماً تانژوده ایرتسی‌سنه صلحه‌طالب اولدی . چینلیلردن اغتنام ایتدکلری شیلرك کافه‌سنی اعاده ایتمك شرطیله مصالحه عقد اولندی (۱۱۷). بوأثناده چین ایمپراطورلغنده (غان ـ تی Gan-ti) بولونیوردی.

حالا تاتارستانده مقاومت کوسترمکده اولان (فونغ هه‌ئو)،(سیه‌ن ـ بی) تاتارلری طرفندن‌مغلوب وپریشان ایدیلدی. تبعه‌سندن برچوغی سیه‌ن‌بیلره التجا ویا دیکر طرفلره فرار ایلدیلر . فونغ هه‌ئوده ، باشنده قالان یوز قدر سواری ایله (اورتوس) خطه‌سنه چکیله‌رك چینلیلره دخالت ایتمکه مجبور اولدی .

بوأثناده (سیه‌ن ـ بی) لر چینه عصیان ایتدیلر . ایمپراطور ، متفقی‌اولان تانژونك معاونتیله عاصیلر اوزرینه قوتلی براوردو کوندردی (م ۱۱۹) . فقط ، بواوردو هیچ برشیئه موفق اوله‌مدی . سیه‌ن ـ بی‌لر ، تانژو اوزرینه‌ده هجوم ایده‌رك برچوق ضایعاته سببیت ویردیلر (م ۱۲۳) . تاتارستانده بو قارغشـه‌لق دوام ایتدیکی هنکامده تانژوده یکرمی یدی ییل حکومتدن صـکره وفات ایلدی (م۱۲٤) . کندیسنه قارداشی (چی Tchi) خلف اولدی [۱] .

اساساً استقلالنی غائب ایتمش وچینك واسالی منزله‌سنه ایتمش اولان جنوب قویونلو دولتی ، توالی ایدن داخلی اختلاللرله ، شمال قارداشنك عاقبتنه سوروکله‌نیوردی . یکی تانژوده ، بوجریانی طوردیره‌بیله‌جك برقدرت ودها یوقدی. بناءً علیه ، نفاق و انقسام

[۱] چی تانژولق مقامنه (ئو ـ کی ـ هه‌ئو ـ سی ـ سوئی ـ تی Ou-Ki-Heou-chi-soui-ti) عنوانیله چیقمشدر .

بونك زماننده‌ده بوتون شدتیله دوام ایلدی . شمالی قویونلو قبیله‌لرندن برینك رئیسی اولان (عوـتسو O-tço) دیگر قبیله‌لرله برلکده بر اختلال چیقاردی . وسعتلی بر شکل آلان بو اختلال ، آنجق چیناك مداخلهٔ عسکریه‌سیله تسکین ایدیله‌بیلدی .

بو اثناده (سیه‌ن‌پی) لر پك بویوك برنفوذ قازانمشلردی. شمالی قویونلولرك اولکه‌لرینه برلشدكدن صوکره ، بورالرده‌کی قویونلولردن برچوغی‌ده کندیلرینه التحاق ایده‌رك قوتلرینی آرتیرمشلردی . بوسببدن دائما (اورتوس) خطه‌سیله جوارینه تجاوزاتدن کیری طورمیورلردی. جنوبی قویونلولرده بونلرك تجاوزاتندن بیزار قالمشلردی. حتی رئیسلرندن بریسی (سیه‌ن‌پی) لر طرفندن قتل ایدیلمشدی (م ۱۲۹) .

تانژو ، ایمپراطور (هیاءوـشون‌ـتی Hiao-chun-ti) یه مراجعتله اورتوس بویلرنده‌کی قلعه واستحکاملرك تعمیرینی استرحام ایلدی. فقط ، چینلیلر بو مراجعته اهمیت ویرمدیلر . (یجیلی) حوالیسنه بر مقدار عسکر کوندرمکله اکتفا ایلدیلر . بو حادثه‌دن بر مدت صوکره‌ده تانژو (چی) وفات ایلدی . مدت حکومتی دورت ییل سورمشدی .

تخت سلطنته چیقن (چی) نك قارداشی (هیولی Hieou-li) [۱] ، سیه‌ن‌پی تاتارلرینه قارشی بعض موفقیتلر قازاندیسه‌ده آرقه‌سندن قوپان داخلی اختلاللری باصدیرەمدی(م ۱۳۰). شویله‌که شرق اولوسلری رؤساسندن (اوسو Ou-seu) ایله (چنیو Tche-nieou) ایلری کلن امرادن برچوقلری ایله برلشه‌رك براختلال چیقاردیلر . قوتلی بر اوردو ایله چینه آقین ایتمکه باشلادیلر (م ۱۴۰) . (موئه‌ی ـ تسی Moei-tsi) یی محاصره ، (اورتوس) و (تای Tai) والیلرینی تلف ایلدیلر. بوطرفلرده بولنان چین قوماندانلری، (ووهوان) و(سیه‌ن‌پی) تاتارلریله (تبت) اقوامندن (کیانغ Kiang) لردن یکرمی بیك موجودلی براردو طوپلایه‌رق بونلری حدودلردن چکلمکه مجبور ایتدیلر .

ایمپراطور (هیائو ـ شون ـ تی) بو قارغشه‌لقلری تانژویه اسناد ایدییوردی . حالبوکه تانژونك اختلالده هیچ برمدخلی یوقدی . بالعکس داخلی مجادله‌لرك مملکتده ایقاع ایلدیکی تخریبات وسفالتدن صوك درجه متأثر بولنیور، ملتك سوروکلندیکی عاقبت فجیعه‌دن تدهش ایدییوردی . نهایت بو تأثرله ، هم کندیسی هم‌ده ولی عهدی بولنان شرق خدیوی انتحار ایتدیلر . بوبدبخت تانژو اون اوچ سنه حکومت ایتمشدی .

---

[۱] هیه‌ئولی ، (ته ـ ژو ـ شی ـ سوئی ـ تسیه‌ئو Te - Jo - Chi - Soui - Tcicou) تانژو عنوانی آلمشدر .

تانژو ایله ولی‌عهدینك اتحاری اوزرینه غرب خدیوی (پو ـ ی ـ تی Pou-y-ti) ایلری کلن برچوق امرا و اون اوچ بیك قدر اهالی ایله چینه التجا ایلدی . (اوسو) ودیکر عاصیلر ؛ اورته‌لغك بوش قالدیغندن بالاستفاده (چنیو) بی تانژو اعلان ایده‌رك چین حدودنده تخریباته باشلادیلر . شنسی ، شانسی و پچیلی ایالتلرینك بر چوق یرلرینی استیلا ایتدکلری کبی (پکین) حوالیسی‌ده تالان ایلدیلر . ایمپراطور طرفندن بونلره قارشی کونده‌ریلن جنرال(چانغ ـ تان)، (مایه Ma-ye) جوارنده بونلری بوزدی. (چنیو)، اوروسیله الك کزیده و الك بهادر قسمیله چینلیلره تسلیم اولدی . فقط (اوسو) کندیسنه پیرو اولمدی . متفق اولان (ووهوان) لرله برلکده تاتارستانه چکلدی . اوندن صوکره‌ده ییللرجه چینه آقیندن واز کچمدی .

ایمپراطور ، حدودلرده آسایشنی تأمین ایچون سراینده بولنان (تولو) یه تانژولق عنوانی ویره‌رك قویونلولر اوزرینه کوندردی [١] . ایمپراطور طرفندن هدیه ایدیلن آت ، سلاح ، قوماش ومهری آله‌رق قویونلولر آره‌سنه کیدن (تولو) بو اثناده (اوسو) نك چین عسکرلری طرفندن اتلاف ایدلدیکی خبرینی آله‌رق ممنون اولدی .

تانژو بش سنه حکومتدن صوکره وفات ایده‌رك مقامنی (کیو ـ چه ـ ئول Kiu-tche-ulh) ه براقدی (م ١٤٧) . بوتاریخدن اعتباراً ، چین تاریخلرنده قویونلولره دائر مسلسل معلومات کوریله‌میور . آکلاشیلدیغنه کوره ، چینی تهدید ایده‌میه‌جك قدر ضعیف دوشن قویونلولره چینلیلر آرتق اوقدر اهمیت ویرمه‌مش ، اونلری داخلی اختلاللرله بربرلرینی محو ایتمکه ترك ایلمشلردر .

فقط میلادك (١٥٨) تاریخنه طوغری برقسم قویونلولر (ووهوان) ، (سیه‌نپی) وتبیت اقوامندن (کیانغ) لرله برابر ، چین حدودلرینك یغماسنه باشلادیلر . چینلیلر عاصیلری شدتله تأدیب ایتدیلر. چین جنرالی ، تبعه‌سنی اداره ایده‌مدیکی بهانه‌سیله تانژوینی خلع و توقیف ایلدی (م ١٦٦) . بونك اوزرینه ایمپراطور (هیاعو ـ هوعون ـ تی Hiao-huon-ti) ، (قولی) [٣] نامنده برینی قویونلولر اوزرینه تانژو نصب ایلدی (١٦٦م).

---

[١] ایمپراطور (تولو ـ چو Teou-leou-tchu) یی (هو ـ لان ـ جو ـ شی ـ سوئی ـ تسیه‌ئو Hou-lan-jo-chi-soui-tcieou) عنوانیله تانژو یاپشدی .

[٢] بو پرنس تخته چیقنجه (ئی ـ لینغ ـ شی ـ سوئی ـ تسیه‌ئو Y-ling-chi-soui-tcieou) عنوانی آلمشدر .

[٣] Tço-ko-li-vang

فقط ، قوبونلولر بونی طانیمادیلر. یکیدن اختلال باش کوستردی. ایمپراطور ، حرکتندن ندامت ایدەرك سابق تانژو (تولو) یی ینه مقامنه کچیردی . مع مافیه ، شیرازهٔ انتظام آرتق بوزولمشدی . امرا واولوس رؤساسی ، تانژولری هیچ دیکلەمیورلردی . انقراضی انتاج ایدەجك اولان آنارشی ، ملتی کوکندن کمیریوردی. آرەیرده بر فاصله ایله یکرمی بش سنه حکومت ایدن تانژو وفات ایدەرك مقامنی اوغلی (مەئو Meou) یه براقدی [۱] (م ۱۷۲) .

بو اثناده سیەنپی تاتارلری ، بوتون تاتارستانی تیترەتیورلردی . یکی تانژو ، چین اردولرینك یاردیمیله سیەنپیلر اوزرینه یورویەرك رئیسلری (تان ـ شه ـ هوای Tan-che-hoai) ی مغلوب ایتدی . بوسایەده قوبونلولرده بر آز راحت ایدەبیلدیلر .

مەئویه خلف اولان اوغلی (هو ـ چینغ Hou-tching) (م۱۷۷)، پك آز برمدت حکومت ایدەبیلدی .

چین جنراللرندن (چانغ ـ تسیەئو Tchang-tcieou) ایله آرەلرندەظهورایدن براختلاف سبب فلاکتی اولدی . جنرال ، ایمپراطوردن مساعده استحصالنەبیله لزوم کورمکسزین تانژونك باشنی کسدیردی . یرینه شرق خدیوی، (کیانغ ـ کیو Kiang-kiu) یی اجلاس ایلدی (م ۱۷۹) .

بو فاجعه، قوبونلولردەکی سقوطك نەقدر مدهش اولدیغنی پك کوزل کوستریوردی. نەچارەکه احتراص، نفاق وشقاق یوزندن فلاکت اوچورومنه سوروکلەنن بومعظم قوم، برسلسلهٔ شان وشوکت اولان ماضیلرینی بوس بوتون اونوتمش، بربرلرینی قیره قیره بوحال مذلته دوشمشلردی . کندیلرینی بکلەین عاقبتدن قورتولمق احتمالی قالمامشدی . برمدت داها بربرلرینی کمیرەجکلر ، پوست غوغاسیله بر آز داها قارداش قانی دوکەجکلر و نهایت محو اولوب کیدەجکلردی .

قوبونلولر، بوتون معناسیله، چینلیلرك اسیری اولمشلردی. تانژولرك برچین والیسی قدر اولسون نفوذوموقعی قالمامشدی . ایمپراطور ، تانژویه علی العاده برمأموری کبی امرلرتبلیغ ایدییوردی. بر آرالق چین جنراللرندن (چانغ ـ لون Tchang-lun) نامندی بری، (پکین) طرفلرنده اعلان عصیان ایلمشدی . ایمپراطور تانژو (کیانغ ـ کیوئه) یه ، کندیسنك چین

[۱] مەئو (تو ـ ته ـ ژو ـ شی ـ سوئی ـ تسیەئو Tou-te-jo-chi-soui-'cieou) عنوانیله تانژو اولمشدر .

اوردوسنه التحاق ایتمسنی وشرق خدیوینك‌ده عاصی جنرال اوزرینه کوندەریلمسنی امر ایلدی (م ١٨٨) . تانژو، حاضرلغه باشلادی. فقط، قویونلولر چینك علی العاده برمأموری منزله‌سنه اینن بوتانژودن نفرت ایدییورلردی . یوز بیك قدر قویونلو چین اوردوسنه التحاق امرینه مخالت ایده‌رك سلاحه صاریلدیلر . تانژویی اتلاف ایلدیلر .(کیانغ - کیوئه) اون سنه تانژولقده قالمشدی .

تانژونك غرب خدیوی اولان اوغلی (فولو Yu-fou-lo) بو اثناده چینده بولنیوردی . اوراده تانژو اعلان ایدیله‌رك قویونلولر اوزرینه کوندەریلدی [١]. فقط، عاصیلر کندیسنه اطاعت ایتمدیلر. بونی خلع ایده‌رك (قوتو) یی [٢] تانژو اعلان ایلدیلر. (فولو) چین حدودلرینه چکیله‌رك چینلیلردن استمداد ایتدی. فقط بو آرالق ایمپراطور (لینغ - تی Ling ti) وفات ایتمش وچینده داخلی قارغشه‌لقلر باشلامش اولدیغندن کندیسنی دوشونن اولمدی . حایدودلغه باشلادیسه‌ده بونده‌ده موفق اوله‌مدی . اصل تانژوده، بر سنه قدر حکومتدن صوکره وفات ایلدی .

قویونلولر، تانژولغه هیچ کیمسه‌یی انتخاب ایتمدیلر . مملکتی آق صقاللر اداره ایتمکه باشلادی. فقط، بوحال آنارشی‌یی آرتیرمقدن باشقه برنتیجه ویرمدی. (سیه‌ن‌پی) تاتارلری وضعیتدن استفاده ایده‌رك قویونلولکه‌سنی تخریبه باشلادیلر. برچوق زماندنبری ، چینده حکم سورن، (هان) سلاله‌سنك وضعیتی‌ده قویونلو تانژولرینك وضعیتنه دوشمشدی . یعنی بو سلاله‌ده زوال و انقراضه سوروکلنمکه باشلامشدی . هانلرك انقاضی اوزرنده (عو Ou) و (غوئه‌ی Goei) نامیله ایکی سلاله، برر حکومت تأسیسنه چالیشیورلردی . آز زمان صوکره جنوبده (عو) لر وشمالده (غوئه‌ی) لر ، برر حکومت قوره‌بیلدیلر . چینك غرب حوالیسی‌ده پك ضعیف برحاله دوشمش اولان (هان) لرده قالدی .

بونلردن (غوئه‌ی) لر ایچون توسع وانکشاف وضعیتی پك مساعد ایدی . چونکه شمال حوالیسی (ووهوان) ، (سیه‌ن‌پی) و قویونلولر کبی بربرلرینه رقیب و قوتسز اوچ قوم آراسنده منقسم بولنیوردی . بونلردن بالخاصه چین حدودلرینه مجاور اولان (ووهوان) لرله قویونلولر انقراضه سوروکله‌نیورلردی. ووهوان رؤساسندن بر آرالق

[١] یو - فو - لو، (ته - چی - شی - سوئی - هه‌ئو Te-tchi-chi-soui-heou) عنوانیله تانژو اعلان ایدلمشدی .

[٢] Siu-Pou-Ko-Tou-Heou

بویوك برنفوذ قازنان (تاتون Ta-tun) لك اتلافی اوزرینه بوقوم ، یشان اولمش ، چینك مختلف مواقعنه طاغیدیلمشدر (م ۲۰۸) .

چوق کچمەدن جنوبی قویونلولرده (ووهوان) لرك عاقبتنه اوغرادیلر. بونلر، صوك زمانلرده شمالی چینك مواقع مختلفەسنه طاغیلمش، چینلیلرله اختلاط ایتمشلردی (م ۲۱٦). فقط بونلر چینلیلره ویرکی ویرمیورلردی. بو حال، چین ضابطلرینك شکایتلرینی موجب اولیوردی. تانژو، (اوچو Ou-Tchou) بو حالك تهدیدکار برعربدەیی انتاج ایدەجکنی دوشونەرك بوفورصتەدن قورتولمق اوزره (غونەی) پایتختنه گیتدی. غونەی حکمداری، تانژویی پایتختده توقیف ایتدیردی . قویونلولرك ادارەسیده غرب خدیوی (کیو - پی Kiu-pi) یه حواله ایلدی. تانژو عنوانی لغو اولندی . بوصورتله، معظم قویونلو دولتنك صوك بر خاطرەسی اولەرق یاشایان تانژولق برداها تأسس ایتمەمك اوزره صحنهٔ تاریخدن چکلمش اولدی (م ۲۱٦) .

قویونلولر ، او اثناده شمالی چینده قوتلی بر حکومت تأسیس ایتمش اولان شرق تاتارلرندن(غونەی) لرك نفوذی آلتنه کیردیلر. چینده قالمش اولان بوقویونلولرك قارغشەلق چیقارمالرینه میدان ویرمەمك اوزره غونەی ایمپراطوری بونلری بش قوله آییردی . هرقوله بر باشبوغ تعیین ایلدی . برنجی قول باشبوغری (پاعو Pao) عنوانی طاشیورلردی.

برمدت صوکره، تاتارستانده‌کی قویونلولردن یکرمی بیك اوبه خلقی‌ده چین حدودلرینه ایندەرك (غونەی) ایمپراطورینه تابع اولدیلر. بونلرده (تنسی) نك منتهای غربنده (قان-چەئو) و(سو-چەئو) طرفلرینه یرلشدیریلدیلر. بوتون بو قویونلولر (غونەی) لرك زمان سلطنتنده چینلیلرله پك کوزل کچیندیلر. برعصیان واختلال چیقارمادیلر. (غونەی) لرك حائز اولدقلری شوکت وسطوتك‌ده بوخصوصده پك بیوك تأثیری اولدیغی شبهەسزدر. فی الحقیقه (غونەی) لر بواثناده (لوپ) کولی جوارنده‌کی آق صو (شن - شن) لرندن و (ختن) قراللرندن ویرکی آلەجق قدر برنفوذ وشوکت قازانمشلردی (م ۲۲۲) .

غونەی ایمپراطوری میلادك (۲۵۱) تاریخنه طوغری، قویونلولری (شانسی) ایالتنده ایکی قسمه آییردی . بر قسمنی (پینغ - یانغ - فو Ping-yang-fou) ده دیکر قسمنی‌ده (تا - یوئن - فو Ta-yuen-fou) ده یرلشدیردی . قویونلولر، غونەی‌لرك مدت حکمرانی ظرفنده طاغینیق واسیر برحالده یاشادیلر. (تسین) لرزماننده (لیەئو-مونغ Lieou-mung) اسمنده برقویونلو رئیسی کندیسنی تانژو اعلان وتسین‌لره عصیان ایلدیسەده ایرتسی سنه

ينه قويونلولر طرفندن اعدام ايديلدى . قويونلولر ، جنوبى تانژولغك منقرض اولديغى تاريخدن يعنى ميلادك (٢١٦) سنه‌سندن (٢٧٧) سنه‌سنه قدر كچن مدت ظرفنده ، هيچ بر موجوديت كوستره‌مديلر. فقط ايلرى‌ده كوروله‌جكى اوزره، بو تاريخدن صوكره، يكيدن بر دولت قورمش، وچين ايمپراطورلغنى تهديدايده‌بيله‌جك بر سطوت وشوكت قازانمشلردر.

ايكنجى كتابك صوكى

ایکنجی کتابك فهرستی

	صحیفه
ملی دستان	۳
تورکلرك منشائی	۹

قوبونلو دولتی

نه ئومان تانژو	۲۱
مه ته تانژو	۲٦
کی پو تانژ	٤۳
کیون تانژو	۵۳
ییشی تانژو	٦٤
اوغو تانژ	۷۹
اوصلو تانژو	۸۵
کیولی تانژو	۹۰
تسیه تی تانژو	۹۳
هولو تانژو	۱۰۰

قوبونلو دولتنك انحطاطی

هویه ن تانژو	۱۱۰
هیولی تانژو	۱۲۳
توشی تانژو	۱۳۰

قویونلو دولتنده داخلی اغتشاشلر

	صحیفه
هوهان تانژو	١٣٤
چولو تانژو	١٤٨

اورته آسیانك چینلیلر طرفندن استیلاسی

اوچولی تانژو	١٥٠
اولو تانژو	١٥٨
اولشی تانژو	١٦٠

قویونلو دولتنك انقسام وانقراضی

یونو تانژو	١٦٥
شمالی قویونلو دولتی وعاقبتی	١٦٦
جنوبی قویونلو دولتی وعاقبتی	١٨٠
ایکنجی هوهان	١٨٠
مو تانژو	١٨٥
هان تانژ	١٨٥
تیه تانژو	١٨٥
سو تانژو	١٨٥
چانغ تانژو	١٨٥
ایتو تانژو	١٨٧
توهو تانژو	١٨٧
غانقو تانژو	١٨٧
سوتسه تانژو	١٨٨

	صحیفه
طاك تانژو	١٨٩
چی تانژو	١٩٠
هیولی تانژو	١٩١
تولو تانژو	١٩٢
قولی تانژو	١٩٢
مه‌ئو تانژو	١٩٣
هوچینغ تانژو	١٩٣
کیانغ کیو تانژو	١٩٣
فولو تانژو	١٩٤
جنوبی قویونلو دولتنك انقراضی	١٩٥

توركيا
بيوك ملت مجلسى حكومتى
معارف وكالتى نشرياتيدر
عدد : ٥

مفصل
تورك تاريخى

م . شمس الدين
دارالفنون مدرسلرندن

....

اوچنجى كتاب

تأليف وترجمه هيئتنجه تدقيق وقبول ايدلمشدر

استانبول ـ مطبعهٔ عامره
١٣٣٩

چینده قویونلولر

هان، چاءو، هیا، شمالی لهآنغ خانلقلری.

اولو هانه خانلغی

جنوبی قویونلو حکومتی منقرض اولدقدن صوکره متحده‌یی تشکیل ایدن اولوسلردن برقسمی چین ایمپراطورلغی تابعیتنه کیرمش، شمالی چینده یرلشمشلردی [م ۲۲۵] . بونلر چوق کچمه‌دن چین حیات ومدنیتیله الفت ایتمش ، رؤسا ؛ چوجوقلرینی چین اکابرینك أولادلری کبی تعلیم وتربیه ایتمکه باشلامشلردی. قویونلولرك علم ومعرفته اولان بو صمیمی رغبتلری سایه‌سنده یکرمی ، اوتوز سنه کچمه‌دن ایچلرنده چین عالملری درجه‌سنده متبحر شخصیتلر یتشمشدی. حتی هیئت عمومیه‌لری اعتباریله مدنیت خصوصنده چینلیلرله رقابت ایده‌جك قدر یوکسلمشلردی .

فقط ، عصرلردنبری دائما مستقل وحاکم یاشامش اولان بو اولوسلر ملی استقلال دورلرینك طاتلی خاطره‌لرینی بر درلو اونوته‌میور ، بویوك تانژولرك ادوار شوکتنه دائر چین منابعندن کلن منقبه‌لری حرز جان ایدییور ، ربقهٔ اسارتدن قورتولمق ایچون ایچین ایچین یانوب طوتوشیورلردی .

قویونلولر اوته‌دن بری عسکرلکجه تمایز ایتدکلری ایچون ایمپراطورلر ، بونلردن آلایلر ترتیب وتکینلر آره‌سنده قهرمانلق و عرفان وفضیلتلریله تمایز ایدنلری بو آلایلرك قوماندانلقلرینه تعیین ایدییورلر ، تکینلردن فوق‌العاده لیاقت کوسترنلری کندی معیتلرینه آلیورلردی . فقط ، بوتون بو توجهلره رغماً قویونلولر استقلال امانی بر کون بیله اونوتمیور، اجنبی اسارتندن قورتوله‌رق یکیدن مستقل برحکومت ملیه تشکیلی ایچون مساعد کونلرك ورودینی بکلیورلردی. بو انتظار سکسان سنه قدر دوام ایتدی. نهایت ایمپراطور (هوئه‌ی ــ تی) نك سوء اداره‌سی یوزندن چینده حاصل اولان قارغشه‌لقدن بالاستفاده بو امللرینه نائل اولدیلر [م ۳۰۴] .

قویونلولری چین اسارتندن قورتاره‌رق ملی استقلاللرینه قاووشدوران ذات، (لیه‌نو ــ

یوئن ـ های) در [١] . یوئن‌های، چین‌تابعیتنه کیره‌رك شمالی چین‌ده یرلشن قویونلولرك شرقده اوطوران اونوسلرندن برینك رئیسی‌اولان (پاءو) نك اوغلی ایدی. والده‌سی‌ده اسکی قویونلو متحده‌سی آره‌سنده الك ممتاز صاییلان اوچ بویدن (هو ـ یه‌ن) لره منسوب بولونیوردی . چینده شانسی ایالتنده، اوزمانلر (سین ـ هینغ Sin-Hing) دینیلن (سیه‌ئو ـ یونغ Sieou-Hung) شهرنده طوغمشدی. قویونلولر، دولتلرینی احیا واستقلاللرینی استرداد ایدن (یوئن های) ك ولادتی حقنده برچوق خارقه‌لر ابداع ایتمشلردر :

(پاءو) بر کون تا کرینك کندیسنه بر ارکك أولاد نصیب ایتمسنه دعا ایدییور . بو اثناده کوزینه تپه‌سنده ایکی بوینوزی بولنان عظیم بر بالق کورونیور. بر اعجوبهٔ خلقت اولان بو مخلوق قربان کسیلن یره یاقلاشه‌رق بر مدت صوکره غائب اولیور . پاءو ، کوردوکنی آرباغجیلره نقل ایدییور. اونلرده بونی پك اوغورلی صاییورلر . ایرتسی اقشام زوجه‌سی‌ده رؤیاسنده عینی غریب مخلوقی ، آدم شکلنده و ألنده فوق‌العاده برشی طوتمش بروضعیتده کورویور . بومخلوق، ألنده‌کی بارلاق شیئی قادینه ویرییور وبر اوغلی اوله‌جغنی تبشیر ایدییور. قادین‌ده اویقودن اویانیر اویانماز کوردیکی رؤیایی زوجنه نقل ایدییور. پاءو، وقتیله کندیسنه‌آناسنك اوچ کوبك سوره‌جك احفاد ویره‌جکنی سویلدیکنی درخاطرایده‌رك بوتون بوعلامتلرك اوغورلو براوغلی‌اوله‌جغنه نشانه‌ولدقلرینه حکم ایدییور. لیه‌ئو یوئن، اوچ آیده طوغیور. طوغدیغی‌زمان، صول ألنده (یوئن ـ های) یازیلی اولدیغی کورولیور. کندیسنه بو آد ویریلیور .

(یوئن های) یدی یاشنده ایکن آناسی وفات ایتمش ، کندیسنی اوکسوز براقمشدی. والده‌سنه پك دوشکون اولان یوئن های، تحصیل علمه آتیلمش، اوغلنك هوسنی کورن پدری خصوصی معلملر تعیین‌ایده‌رك چین اکابرینك‌أولادلرینه مخصوص برتربیه‌وتحصیل ویرمشدی . یوئن‌های، کنجلکنی چینلیلرجه سیاست، اخلاق ودین خصوصنده امهاتدن صاییلان (کینغ King) لرك تتبعیله کچیرمش، (یی ـ کینغ) ، (شو ـ کینغ) و (چون ـ تسیه‌ئو) کبی چینك کتب مقدسه‌سنی تماماً اوقومش ، اوکرنمشدی .

یوئن های، برطرفدن تحصیل علم ایدرکن دیکر طرفدن‌ده قویونلو کنجلری کبی، سواریلك وتیراندازلق اوکرنمش، تتبعات علمیه‌دن بوش قالان وقتلرینی عسکری‌تعلیملر وادمانلرله کچیرمشدی .

اخلاقی یوکسك ، اطواری نجیب ، سیماسی جاذب اولدیغی ایچون، چین اکابرینك

---

[١] قویونلو متحده‌سنك مؤسسی اولان (مه‌ته) ، چینك (هان) سلاله‌سی ایمپراطورینك کریمه‌سیله ازدواج ایتمش اولدیغندن بو منسبتله (لیه‌ئو ـ یوئن ـ های Lieou-yuen-hai)، هان سلاله‌سندن عد ایدیلمش وکندیسنه (هان) خاندانك اسمی‌اولان (لیه‌ئو Lieou) نامی‌ویریلمشدر.

توجهنی قازانمش ، صیتی سرایه قدر سرایت ایتمشدی . چین ایمپراطوری (وو ـ تی) کندیسنی حضورینه دعوت ایتمش ، ملاقاتندن محظوظ اولمش ، عرفان وفضیلتنی تقدیر ایلمشدی.

شرق اولوسلری باشبوغلغنده بولنان (پاعو) وفات ایدنجه ، ایمپراطور (یوئن های) ه بویوك بر رتبه توجیه واونی پدرینك یرینه تعیین ایتمك صورتیله توجهنی اظهار ایلدی [م ٢٧٩] . قویونلولر ، سنه‌لردن بری بکله‌دکلری خلاصکاری بولمشلردی : یوئن های اولوسلری توحید واساسلی قوانین ونظامات وضع ایده‌رك کوچوك بر متحده وجوده کتیردی . جنایتلر ایچون مجازات ، فضیلتلر ایچون مکافات ویرمك صورتیله باشلرنده بولندیغی اولوسلرك ، توجه وصمیمی محبت ومربوطیتلرینی تأمینه موفق اولدی واورته آسیاده بویوك بر شهرت قازاندی . قویونلولردن شمالی چینده یرلشمش اولان بش بوی رئیسلری ده کندیسنه عرض اطاعت ایلدیلر . بوصورتله نفوذی آرتان (یوئن های) ه (هه‌ئو Heou) عنوان اصالتی توجیه ایدیلدی [م ٢٩٠] .

چینك اوزمانکی تشکیلاتنه کوره ایمپراطورلق ، متحد کوچوك قرالقلردن مرکبدی. (یوئن های) ده بو قرالقلردن (چینغ ـ تو Tching-To) پرنسی (اینغ Ing) ك تحت اداره‌سنده بولونیوردی . صول زمانلرده طوغولولردن (توپا) لر شمالی چینه اینه‌رك (په‌چه‌لی) و (شانسی) طرفلرنده یرلشمش اولدقلرندن (یوئن های) اوزتوس حوالیسی باش قوماندانلغی عنوانیله بو قبیله‌لرك حرکاتنه نظارت ایتمکه مأمور ایدیلدی [م ٢٩٦] .

(یوئن های) ك نفوذ وشهرتی بووجهله هرکون تزاید ایدرکن ایمپراطور (هوئه ـ تی) نك سوء اداره‌سی یوزندن چین وخیم قارغشه‌لقلره صحنه اولمغه باشلامشدی [م ٣٠٤]. کوچوك قراللردن برقسمی ایمپراطورلغه اعلان عصیان ایتمش ، استقلال دعواسنه قالقشمشلردی . (یوئن ـ های) ك متبوعی اولان قرال (اینغ) ده بونلر میاننده بولونیوردی .

قویونلولرك سنه‌لردن بری بکله‌دکلری استخلاص کونلری کلمشدی . چینده‌کی آنارشیدن استفاده ایده‌رك قویونلو دولتنی احیا ایده بیله‌جکلردی . قویونلولرك ایلری کلنلری ، بو مقصدله کیزلی بر قورولتای عقد ایتدیلر . بو قورولتایده رؤسادن (لیوئو ـ سیوئن Lieou-siuen) شویله بر خطابه ایله مقصد اجتماعی تشریح ایلدی : « آتالرمز (هان) سلاله‌سی ایمپراطورلریله معاهده عقد ایتمشلردی . بودورلرده مستقل ومعظم ملی بر دولتلری اولان قویونلولرله چینلیلر بربرلرینه قارداش کبی باقارلردی . بالآخره قویونلو دولتی منقرض اولدی . بو دولته اولا (غوئه‌ی) لر ، صوکره‌ده (تسین Tsin) خلف اولدی . بوکون تاتژولرمزك مستقلاً حاکم اولدقلری بر قاریش یوردلری یوق . یالکز برتورلو عنوانلری وار . رؤسامز کاملاً بوکون چینده موقع

اقتداری اشغال ایدن خاندانك كوله‌سی وضعیتنده بولونیور . دوچار اولدیغمز پریشانلقلره رغماً بوكون یكرمی بیك كشیلك برقوت تأمین ایده‌بیلیرز. شو حالده نیچون اسارت ذلتنه تحمل ایدوب طوربیورز؟ تسین خاندانی مشغول ایدن قارغشه‌لقلردن نیچون استفاده ایتمیورز ؟ بو كونكی وضعیت وقتیله اسكی تانژولرمزدن (هوهان سیه) نك آلنه كچن فرصته بكزر . بزده بو فرصتی قاچیرمامالی‌یز . (یوئن های) ده بویوك بر حكمدار اوله‌بیلمك ایچون اقتضا ایدن جسارت وكمالاته مالكدر. تا كری، قویونلو دولتنك احیاسنی تقدیر ایتمه‌مش اولسه‌یدی، بوزمانده آرامزده بویله بر آدم یاراتمازدی. وقت كلمش، هرشی حاضردر . ملی استقلالی قوزانالم ! ... » .

(لیه‌ئو ـ سیوئن) ك ایراد ایتدیكی بو نطق ، قورولتایده بكله‌نیلن تأثیری حاصل ایتمشدی. قویونلو رؤساسی، (یوئن های) ی خلاصكار تانژو اعلان ایده‌رك كندیسنه عرض انقیاد ایتمكه قرار ویردیلر . (یه‌ئو Yéou) اسمنده برینی قورولتاینك قرارینی عرض ایده‌رك برلكده آلوب كتیرمك اوزره اوأثناده (چینغ ـ تو) قرالی (اینغ) ك نزدنده بولنان (یوئن‌های)ه كوندردیلر. یوئن‌های قرالدن دینی بر نذر ایفا ایتمك ایچون اولوسلرك یاننه كیتمسنه مساعده ایستدی. فقط، قرال قوشقولانمش اولملی كه، بو مساعده‌یی ویرمدی . بو اثناده ایمپراطورك اوردولری بو عاصی قرالی صیقیشدیریورلردی . قرال بووضعیتده (یوئن‌های) ی ده طاریلتمامق ایچون كندیسنه (په Pe)، یعنی (بك) عنوانی توجیه ایلدی[١]. فقط ، یوئن‌های، قورولتاینك قرارینی تحقق ایتدیرمكدن باشقه برشی دوشونمیوردی. وقوعات، كندیسنه یاردیم ایتدی. ایمپراطور طرفندن عاصی قرالی تأدیبه مأمور ایدیلن جنراللر، قرالیتی هرطرفدن تضییقه باشلامشلردی . یوئن‌های ، قرالك بو وضعیتندن استفاده ایتدی. قویونلولردن برقوهٔ معاونه طوپلایوب كتیرمك اوزره تكرار مساعده ایستدی . پك زیاده صیقیشان قرال (اینغ) ، تانژولق عنوانی توجیه ایده‌رك حركتنه مساعده ایتمكه مجبور اولدی .

یوئن‌های، قویونلولرك نزدینه كیتدیكی زمان، اولوسلر برلشمش ، بویوك بر قوت تشكیل ایتمشلردی. درحال اجتماع ایدن اللی بیك كشیلك معظم برقورولتایده آرای عامه ایله قویونلولرك مستخاص (اولو تانژو) سی اعلان اولوندی. اولو تانژو، شانسی‌ده‌واقع (شه‌چه‌ئو) شهرینی مركز حكومت اتخاذ ایتدی . شمالی چینده سكسان سنه‌یی متجاوز بر مدتدن بری محكوم یاشایان قویونلولر ، استقلاللرینی قزانمش، تانژولغی احیا ایتمشلردی [م ٣٠٥] .

---

[١] (په Pe) عنوانی (هه‌ئو) عنواننك فوقنده فرانسزلرك (قونت) عنواننه معادل برعنوان اصالتدی. بونك توركلرك (بك) و (بای) عنواننده محرف اولمسی محتملدر .

بو اثناده ایمپراطور (هونغ‌ی-تی) نك جنراللری طرفندن تضییق ایدیلن قرال (اینغ) پایتختنی براقه‌رق فرار ایتمشدی. بوقراللغك قویونلولر طرفندن استیلاسنه برمانع قالمامشدی. اولو تانژو یوئن‌های، بر طرفدن طوغولردن ووهوانلرله سیه‌ن پیلری متحدیه الحاق ایتمکه چالیشدیغی کبی دیکر طرفدن‌ده بوتون چینی استیلا ایده‌رك اوراده قویونلو ایمپراطورلغی تأسیس ایتمك کبی معظم بر پیلانك احضارینه باشلادی. اجتماع ایدن بر قورولتایده باشده (لیه‌نو - سیوئن) اولمق اوزره قویونلو امراسی، مسلك عدالتدن انحراف ایدن (تسین) لر کبی قول جنسندن برخاندانه انقیاد قویونلولر ایچون بر ذل اوله‌جغنی، تسین‌لر آره‌سنده ظهور ایدن تفرقه‌یه تا کرینك بونلری ترك ده قویونلو تانژولغنك احیاسنه برفرصت احضار ایتمش اولدیغی ایلری سوره‌رك، چین ایمپراطورلغنه قارشی تام براستقلال اعلان ایدیلمه‌سنی وطوغولولردن ووهوانلرله‌سیه‌ن‌پیلرك‌ده حسن تدبیر ایله متحدیه الحاقه چالیشیلمه‌سنی تکلیف ایتدیلر.

اولو تانژو یوئن‌های، بو تکلیف اوزرینه بر نطق ایراد ایده‌رك یکی حکومتك مقصدینی ایضاح ایتدی: «بکا، مشکلاتله مالامال بر تشبث تکلیفنده بولونیورسکز. فقط، موفقیتدن امیدمزی کسمه‌یه‌لم، متحداً چالیشه‌لم. چینك اسکی ایمپراطورلرندن (یو Yu) عربدن، (وه‌ن - واغ) ده شرقدن کله‌رك چینده برر ایمپراطورلق قورمش دکللرمیدی؟.. بوکون هر ایکیسنك‌ده فضیلتلری، خاطره‌لرده یاشیور. اونلره چینده حاکمیتی تأمین ایدن فضیلتدن باشقه برشی دکلدی. بن‌ده فضیلت صاحبی اولمغه چالیشیورم. چینی صارصان قارغشه‌لقلری باصدیره‌جق قدر عسکرم وار. (تسین) لرده غصب ایتدکلری مونعی محافظه ایده‌جك نه قوت، نه‌ده فضیلت وار. کووه‌نه‌جك برییلری‌ده یوق. بناءً علیه، کندیلرینی بوموقعدن دفع ایتمك پك قولایدر. (هان)لر وقتیله بر چوق زمانلر چین‌ده حکمران اولمشلردی. اونلرك فضیلت وحسن حرکتلری هر چینلینك خاطره‌سنی تعزیز ایتمکده‌در. آتالرمز، بومشهور خاندانله اتفاق ایتمش، بربرلرینه قارداش نظریله باقشلردی. هانلر، بویوك قویونلولرله متفق وقارداشدی. بوکون اونلر منقرض اولدقلرندن یرلرینه کچمك بزم حقمز دکلیدر؟..» [١]

یوئن‌های، بو نطقله چین ایمپراطورلغنی اله ایتمك غایه‌سنی تعقیب ایتدیکنی اعلان

[١] چینك هان سلاله‌سیله قویونلولر آره‌سنده‌کی باسکی رابطه‌یه مبنی (یوئن‌هی) طرفندن تأسیس ایدیلن بوحکومته چینلیلر (هان Han) لر ویا برنجی (چاعو Tchao)لر نامنی ویرمشدر.

ایتمش اولیوردی . پایتختی (تسو ـ فوثه ـ چینغ) شهرینه نقل ایتدی . بوراده ، خلق فوج فوج کلەرك کندیسنه بیعت ایلدیلر . یوثن های ، یکی پایتختنده قویونلو دولتنك تشکیلاتنی تنظیم وچین ایمپراطورلغنده اولدیغی کبی بر طاقم مأموریتلر احداث ایلدی . ایمپراطورلرکبی سنهٔجلوس تاریخی وضع وقربان ایچون برمعبد انشا ایتدیردی . زوجه‌سی (هو ـ ین ـ شی Hou-yen-chi) یه (وانغ ـ هەئو Vang-Heou) عنوانی ویردی [١]. (لیەئو ـ سیوئن) یده باش وکیل تعیین ایلدی .

اولو تانژو ، اسکی قویونلولرك غوبی چولی شمالنده‌کی یوردلرینی دکل ، زنکین چینی بمسه‌یوردی . چینلیلریله ، عرفان وفضیلت اعتباریله کندیسنی (تسین) ایمپراطورینك فوقنده کوریورلردی . قویونلولرك عسکری سجیه‌لری ایسه ، منقرض تسین اوردولرینك قات قات فوقنده ایدی . بوسببدن تانژو ، چین ایمپراطورلغنی الده ایده‌بیله‌جکنی قوتله امید ایدییوردی .

تانژونك بومقصدی چین سراینده آکلاشیلنجه ، تسین اوردولری قویونلولر علیهنه سوق اولندیلر . (تاینغ) ده بر محاربه اولدی . فقط ، بوحرب قانلی اولمقله برابر برنتیجه ویرمدی . ایکی طرف بربری اولدکه‌سنه وقت وقت متمادی آقینلر یاپمغه باشلادیلر . تانژونك معیتنده کزیده قوماندانلر واردی . بونلر دواملی آقینلرله تسین اوردوسنی ییرندیرمق ، چینلیلری بیزار ایتمك وبو صورتله اوردو و اهالینك تسین خاندانه قارشی چوزونمکده اولان رابطه‌لرینی بوس بوتون ضعیفلتمك پیلانی تعقیبه قویولدیلر : قویونلو جنراللرندن (یائو Yaou) شانسی ایالتنك (تایوئن) حوالیسنی استیلا و (هیوئن شی) شهرینی ضبط ایتدی . (کیاءوهی Kiao-Hi) اسمنده دیکر برقویونلو جنرالی ده ینه‌شانسیده (کیای‌هیەئو Kiai-Hieou) شهرینی آلدی . شهرك تسلیم اولمیان قوماندانی اعدام ایتدی . تانژو ، چینلیلری شدت وتدهیش ایله دکل ، لطف وملایمتله قازانمق ایستیوردی . طبعاً فضیلتکار وشفیق برذات اولدیغندن ، ضرورت حربیه خارجنده حرکات شدیده‌یه علیهدار بولونیوردی . جنرالك بوحرکتنی سدتله تقبیح وکندیسنی تکدیر ایتدی . اعدام ایدیلن قوماندانك زوجه‌سی طرفندن وقوع بولان مراجعت اوزرینه مقتولك جنازه‌سنه صوك وظیفهٔ احترامك ایفا ایدیلمه‌سنه مساعده ایلدی . تانژونك بوکبی عادلانه جراآتی ، مظالمدن بیقوب اوصانمش اولان چینلیلری کندیسنه تقریب ایدییوردی .

[١] (هەئو Heou) فرانسزلرك (مارکی) عنوانه معادل برعنوان اصالت ، (وانغ Vang) ده قرال دیمکدی .

تهلكه‌نك كيتدكجه بويومكده اولديغنی كورن (تسين) ايمپراطوری، بر چوق جنراللر قومانداسيله قويونلولره قارشی معظم بر اوردو سوقنه مجبور اولدی . بو اوردو شانسی‌ده (ليشه) جوارنده تحشد ايتدی [٣٠٥]. تانژونك سوق ايتديكی عسكرله بو اوردو آره‌سنده درت بويوك محاربه وقوعه كلدی. نهايت ايمپراطورك اوردوسی بوزوله‌رق رجعته مجبور اولدی. بو اثناده (ليشه)ده برده مدهش قحط ظهور ايتدی. شهرك بو وضعيت داخلنده اوزون مدت محاصره‌يه طيانه‌ميه‌جغی محققدی. بر آز انتظارله شهری تسليم آلمق ممكندی. فقط، تانژو، اهالينك وبالخاصه چوجوقلرله قادينلرك آجلقدن پريشان اولدقلرينی خبر آلنجه، اهالينك احتياجی نسبتنده توزيع ايدلمك اوزره شهره كليتلی ارزاق كوندردی. اولو تانژونك، اوزمانه قدر هيچ بر حكمدارك ياپامش اولديغی بو عاليجنابانه و انسانی حركتی حقنده ذاتاً موجود اولان حرمت عموميه‌نك برقات داها آرتمه‌سنه سبب اولدی [٣٠٨٠]. تسين ايمپراطورلغنه عائد بر چوق شهرلر قولايلقله ضبط ايدلدی . حتی طوغولولردن (سيه‌ن پی) لر بيله رئيسلريله برلكده اولو تانژويه عرض اطاعت ايلديلر.

باشده تانژونك اوغلی (ليه‌ئو - تسويغ) اولمق اوزره، قيمتدار قوماندانلر، هركون ايمپراطورلغه عائد بر قطعه‌يی، تانژونك تحت حاكميتنه ادخال ايديورلردی . تانژونك قهرمان وعزمكار جنراللرندن (شه - له)، پچيلی‌ده (چاءو) و (غوئه‌ی) قراللقلرينی ضبط ايتديكی كبی تانژونك اطاعت تكليفنی رد ايدن (لو - پينغ) واليسنی ده ياقالامغه موفق اولدی. قويونلو جنراللرندن (وانغ - می Vang-Mi) ، ايمپراطورك بويوك بر اوردوسنی بوزه‌رق ايمپراطورلغك پايتختی اولان (لوءيانغ Lo-Yang) اوزرينه يورودی .

تانژونك عدالت و حسن اداره‌سی، قوماندانلرينك پارلاق ظفرلری، قويونلولری چين ايمپراطورلغنه چيقاره‌جق يوللر آچمشدی. اولو تانژو، قرارگاهنی (شی چوئن هيه‌ن)ه نقل ايتدی . بوراده معظم بر قورولتای حضورنده مطنطن مراسمله (هوانغ - تی)، يعنی ايمپراطور عنوانينی آلدی. بو صورتله تانژو، رسماً چين ايمپراطوری اعلان ايدلمش اولويوردی.

چين‌ده تأسيس سلطنت ايدن بو قويونلولر وخلفلری، بر چوق نقاط نظردن دور اسلامی‌ده ايران‌ده، افغانستان‌ده، مصرده، سوريه‌ده تأسيس حاكميت ايدن تورك‌لره بكزرلر. صوكنجيلر ناصيل بولندقلری اولكه‌لرك تشكيلات اداريه وسياسيه‌سنی، حتی عنوانلرينی آلمشلرسه، بونلرده چين ايمپراطورلغنه عائد تشكيلات و عنوانلری آلمشلردر . فقط ، تشكيلات وعنوانلرله برابر، مغلوب خلقك اجتماعی واخلاقی سيئه‌لری‌ده طبيعتيله غالبلره

حاكم اولمغه باشلامش و بو حال، چینده، ایرانده سبب انقراض اولمشدر.

اولو تانژو، ایمپراطور اعلان ایدیلدکدن صوکره، چین ایمپراطورلغنك تشکیلاتی عیناً تطبیقه باشلادی. یکی برچوق مأموریتلر، عنوانلر، پایه‌لر احداث ایتدی. اقربا و تعلقاتنه چین ایمپراطورلغنده اولدیغی کبی اصالت عنوانلری توجیه ایلدی!...

چین ایمپراطورلغی اللرنده طوتان تسین خاندانی مغلوب اولمش، فقط اوردولره مالك بر دولت حالنی غائب ایتمه‌مشدی. یکی ایمپراطورلغك تأییدی ایچون بو اوردولری بوزمق، بو خاندانی اورتەدن قالدیرمق ایجاب ایدییوردی.

تانژو بویوك قوماندانلرندن (شه - له) ابله (لیه‌ئو - لینغ) ی اوتوز بیك نفرلك بر قوتله، تسین اوردولری اوزرینه کوندردی. کندیسی ده چین پایتختنی یاقیندن تهدید ایده بیلمك مقصدیله قرارکاهنی (پینغ یانغ) ه نقل ایلدی. جنرال (لیه‌ئو لینغ) یجیلی‌ده (لی یانغ) شهرینی محاصره و چین اوردولرینی تارمار ایده‌رك اوتوز بیك کشی‌یی (هوانغ هو) نهرینه دوکدی [م ۲۰۹]. تانژو، جنرالك بو وحشتکار حرکتنی علناً تقبیح و کندیسنی شدتله تکدیر ایلدی. غالب اوردولرك بوکبی شدت و ظلمی، تاکرینك غضب و انتقامنی جلب ایده‌جکندن هر نوع حرکات وحشتکارانه‌دن توقی ایدیلمك لزومنی جنراللرینه تعمیم ایتدی.

داخلی اختلاللر، خارجی استیلالر آراسنده ازیلن چینده بو آرالق برده مدهش بر قوراقلق باش کوستردی. قوراقلغك شدت و دوامندن بویوك نهرلر بیله قورودی. بو حالدن قویونلولرده مضطرب اولیورلردی. فقط، هیچ بر شی اولو تانژویی تسین ایمپراطورلغنه وارث اولمق عزمندن چویره‌میوردی. چین پایتختنی اله کچیرمك مقصدیله جنرال (وانغ - می) ایله تانژونك اوغلی (لیه‌ئو - تسونغ)، شانسی‌ده (هوقووآن) شهرینی محاصره ایلدیلر. بو اوردونك پیشدار قوماندانلرندن (شه‌له) شهری قورتارمغه مأمور اولان (تسین) اوردوسنی تارمار ایتدی. شهر دوشدی. مظفر قوماندانلر چین پایتختی اوزرینه یورودیلر. چینلیلر، ایکنجی دفعه تهلکه‌یه دوشن پایتختی قورتارمق ایچون صوك بر غیرت کوستردیلر. فقط بو اوردو ده منهزم اولدی. تانژونك اوغلی و قویونلو اوردولرینك باش قوماندانی (لیه‌ئو - تسونغ) ك برتدبیرسزلکی اولماسه‌یدی، چین پایتختی سقوط ایده‌جکدی. موفقیتلرینه مغرور اولان تانژو زاده هر درلو احتیاطی الدن براقمشدی.

معیتیله برابر تسلیم اولمق تکلیفنده بولنان برچین ضابطنی احتیاطسزجه قبول ایتدی.

بو ضابط کیجه‌نك معیتیله برابر قوماندانك چادرینی باصدی . قویونلولر کیجه بیوك بر باصقینه اوغرادقلری ظنیله قارمه قاریشیق بر حالده فرار ایتدیلر . بوصورتله ثمرۀ ظفرك اقتطافی تأخر ایتمش اولدی .

تانژو (یوئن‌های) شو ضایعاتی تلافی ایچون (لیه‌ئو ـ تسونغ) ك معیتنه اللی بیك سواری‌ویره‌رك تکرار چین اوزرینه سوق ایتدی . (وانغ‌می) ، (لیه‌ئویاعو) و (لیه‌ئولینغ) کبی تجربه‌لی قوماندانلری‌ده معیتنه ویردی . جنرال (هوین‌هی) ده پیاده عسکریله بونلری تعقیبه مأمور ایدیلدی . (لیه‌ئو تسونغ) ، تسین اوردولرینی بوزه‌رق پایتخت اوزرینه یوریدی . شهری صیقی بر محاصره آلتنه آلدی . قوماندانلردن هر بری چین پایتختنك باشلیجه قاپولرندن برینك اوکنده اخذ موقع ایلدی . مهاجمات باشلادی . تسین‌لر ، کیجه‌لری کزیده عسکرلردن مرکب قوللرله خروج حرکتی یاپیور ، مهاجملرك ترتیباتنی بوزییور ، ینه شهره کیرییورلردی . محاصره نتیجه‌سز بر حالده اوزون مدت دوام ایتدی . شهرك ضبط ایدیله‌میه‌جکنی کورن (لیه‌ئوتسونغ) پدرینه ، تسین‌لرك هنوز قوتلری یرنده اولدیغندن پایتختك ضبطی زمانی کلمه‌مش اولدیغنی ، بیهوده هجوملرك عسکری پك چوق ضایعاته اوغراتدیغنی وبناءً علیه محاصره‌نی رفعه قرار ویردیکنی بیلدیره‌رك رجعت امرینی ویردی . بواثناده ، قویونلو قوماندانلرندن بریسی ، بیوك بر حمیت نمونه‌سی کوستردی . محاصره‌نك رفعنی بر جنایت تلقی ایدن ، فقط باش قوماندانك امرینه اطاعت مجبوریتنده اولان بوقوماندان ، محاصره‌نك رفعنی کورمه‌مك ایچون کندیسنی دکزه آتمرق انتحار ایتدی .

چینلیلر ، رجعت ایدن قویونلولری تعقیب ایده‌رك جنرال (وانغ‌می) قولنه خیلی تلفات ویردیردیلر . تانژو ، ایرتسی سنه قطعی بر حرکت عسکریه اجراسنی تأمین ایچون تکرار آقینلره باشلادی [م . ٣١٠] . مقصد ، (تسین) اوردولرینی یورمق وصوکره قطعی بر حرکتله ایمپراطورلغی استیلا وپایتختی ضبط ایتمکدی . فقط ، منقرض قویونلو ایمپراطورلغی انقاضندن بش بویه استناداً خارقه نوعندن بر عزم ودرایتله قوجه بر دولت وجوده کتیرن (یوئن‌های) ك ناکهانی وفاتی بو پلانك تطبیقنه مانع اولدی [م . ٣١٠] . حرکات عسکریه تعطیل اولندی . تسین خاندانی‌ده محقق اولان تهلکه‌یی موقتاً آتلاتمش اولدی .

چینك بیوك فیلسوفلرینك اثرلرینی مدت مدیده تتبع ایده‌رك پك یوکسك بر عرفان ، پك نجیب بر فضیلت قازانمش اولان (یوئن‌های) ك وفاتی ، تملی هنوز آتیلمش اولان یکی

حکومت ایچون برفلاکت اولدی [١]. آلتی سنه اجرای حکومت ایتمش اولان (یوئن های)، حین وفاتنده دولتك اساسلی مأمور وقوماندانلرینی تعیین ایتمش، کندیسنه خلف اوله رق ده اوغلی (لیه ئو ـ هو Lieou-Ho) یی کوسترمشدی.

یکی تانژوده پدری کبی علم ومعرفت محبی ایدی. فقط، اکتساب ایتدیکی معرفت متردد ووسوسه لی طبیعتنی تبدیل ایده مه مشدی. بوندن باشقه (یوئن های) لك یوکسك مزیتلری، عزمکار فطرتی، حق وعدل شیمه سی اوغلنده یوقدی. (لیه ئوهو) بردولت مؤسسندن زیاده بر میراث ییدی ماهیت اخلاقیه سنده ایدی. موقع اقتداره کچر کچمز، آسایشی تأمین، مختلف بویلرك متحدیه اولان مربوطیتلرینی تشدید، تحت انقیاده آلنمش اولان چینلیلری عدل وشفقتله تاطیف وتأنیس ایتمك لزومنی توصیه ایدن اصدقای دولتی تحقیر ایتدی. زمام اداره یی بر سوری دالقاووقلرك ألینه براقدی. بونلرك تلقیناتیله، دولتك تأسیسنده بویوك روللر اوینامش اولان قارداشی (لیه ئو تسونغ) ی اعدام ایتمکه قالقشدی. فقط، بوحرکتی بالعکس کندینك سبب فلاکتی اولدی. داها آتیك داورانان (لیه ئو تسونغ)، نعمت ناشناس قارداشنك قفاسنی کسدی و کندیسنی حکمدار اعلان ایلدی [م. ٣١٠].

لیه ئو تسونغ، محاربه میدانلرنده یتشمش، برچوق تجربه لر کچیرمشدی. فقط، فضیلت اخلاقیه اعتباریله بوده قارداشنه فائق دکلدی. قادینلره قارشی فضله مجلوب، ملی عنعنه لره داها آز رعایتکار، سفاهته داها چوق دوشکون ایدی. حیاتنی متمادیاً حرب ساحه لرنده کچیردیکی ایچون، فضله اوله رق علم وعرفاندنده بی نصیب بولونیوردی. چینده حکمران اولان (تسین) خاندانی، آز چوق طاورانه بیله جك برحالده اولسه یدی، بو آلتی سنه لك حکومتی صارصمق ایشدن بیله دکلدی. فقط، چین داخلی اختلاللرله داها برباد برحالده بولونیوردی. کرچه صوك حادثه لر اوزرینه ایمپراطور طوغولولردن توبالری ألده ایتمك ایچون رئیسلرینه (اولو تانژو) عنوانینی ویرمش، اونلرله عقد اتفاق ایتمشدی. فقط، چین داخلی اختلاللرله چالقانیوردی. اختلالجیلردن اللی بیك کشی تسین اوردولریله بایدقلری برمحاربه یی متعاقب قویونلولر طرفنه کچدیلر. یکی تانژو، بونلری تنسیق وکندی

[١] چینده ئولن ایمپراطوره، مطنطن برعنوان ویرمك عادتدی. قویونلولرده چینلیلری تقلیداً وفات ایدن تانژو (لیه ئویوئن های) ه، قاعو ـ تسو ـ قوآنغ ـ ودن ـ هوانغ ـ تی (Kao-tçu-kuang-Ven-Hoang-Ti) عنوانتی ویرمشلردی.

عسکریله برلشدیره‌رك ایمپراطورلق اراضیسنه آقینلر یاپمغه مأمورایتدی. هرشی، (تسین) ایمپراطورلغنك اوزون مدت پایدار اوله‌میه‌جغنی کوستریبوردی . ایالتلردن بر قسمی قویونلولره، برقسمی‌ده توپالره کچمشدی. داخلی اختلاللردن، شمالدن ایندن آقینلردن بیزار قالان اهالی؛ فوج فوج جنوبه طوغری هجرت ایدییورلردی. هرطرفده عمومی بر پریشانلق باشلامش، هرکس حیاتندن بیقوب اوصانمشدی. پایتخت ارزاقدن محرومدی. هرکون بر آز داها آرتمقده اولان سفالت، هرطرفی قاپلامغه باشلامشدی. ایمپراطور وضعیتی تأمل ایتمك اوزره سرایده انعقاد ایدن مجلسده وضعی بوتون فجاعتیله تشریح ایتدی. قویونلولرك آقینلری توقیف ایدیله‌میه‌جك اولورسه ایمپراطورلغك منقرض اوله‌جغی آچیقجه سویلدی. پایتختی تخلیه ایده‌رك ایچریلره چکیلمکی تکلیف ایدنلر اولدی. فقط، بو تکلیف رد اولنه‌رق صوك بر غیرتده بولونولمسی قرارلاشدیرلدی. بر چوق مشکلات ایچنده جمع ایدیلن براوردو، قویونلولره قارشی سوق ایدیلدی. فقط، بونلر یولده اختلالجیلر طرفندن طوغراندیلر. آرتق پایتختك مدافعه‌سی امیدی قالمامشدی. ایمپراطور (هیائو ـ هوانغ‌تی) بر حکمدار ایچون پك ألیم وفلاکتلی اولان صوك کونلری یاشیوردی.

چین بو حالده‌ایکن قویونلو سراینده‌ده قادین احتراص ورقابتلری باش کوسترمشدی: متوفی تانژو (یوئن های) ك دلبر زوجه‌سی ایله یکی تانژو (لیه‌ئو ـ تسونغ) ك حرمی (هویه‌ن هه‌ئو) آره‌سنده ظهور ایدن رقابت ومنافرت نتیجه‌سنده تانژو، اوکی والده‌سنك اوغلی وولی عهدی اولان (نی) اسمنده‌کی قارداشنی ولی عهدلکدن اسقاط ایتدی. (هویه‌ن هه‌ئو) ولی عهدلك مقامی بابادن اوغله کچمك عادت اولدیغی حالده کندی اوغلنك بو حقدن محروم ایدیله‌رك قارداشنك ولی عهد اعلان ایدیله‌سنك حکمتنی آکلایه‌مدیغنی ایلری سوره‌رك تانژویی قاندیردی، کندی اوغلی (لیه‌ئو ـ تسان Lieou-Tçan) ی ولی عهد اعلان ایتدیردی، (نی) یی عصیانه تشویق ایدنلر بولوندیسه‌ده، بو پرنس تشویقاته قاپیلمادی، دولتی صارصه‌جق بر حرکته قیام ایتمدی. بوسایه‌ده، سرایده وقوع بولان بر (لك) وردو اوزرنده تأثیری اولمادی. اوردو ینه آقینلره دوام ایدییور، چینی دهشت ایچنده براقیوردی [م ٣١١].

قویونلو آقینجیلری چین پایتختنی تهدید ایدرکن بوراده‌کی عسکرده بربرلرینه مخاصم ایکی فرقه‌یه آیریلمش، بربرلریله چارپشمغه باشلامشلردی. بو حرکتلریله ایمپراطورلغك

زوالی کونلرینك کلمش اولدیغنی اعلان ایدییورلردی . سرای ارکانندن (یونه) قازاندیغی نفوذ سببیله ایمپراطورك شبهه‌سنی جلب ایده‌رك اتلاف اولندی . فقط ، بو آدمك اتلافی ، اوردونك وخلقك فوراتنی موجب اولدی . تمایشلر باپیلدی . جنازه‌سی یوز بیك کشیلك برازدحامله نقل ایدیلدی . پایتخت جوارنده‌کی قرارکاهندن بوتون بوماجرالری تماشا ایدن قویونلو قوماندانی (شه‌له) ، اکثریی عسکرلردن متشکل اولان بر آلایه هجوم ایده‌رك تارمار ایتدی . یوز بیك کشیدن پك آزی قورتوله‌بیلمشدی . بو فلاکت اوزرینه ، ایمپراطور آچلقدن قیوراناں پایتختده طوراماینه‌جغنی آکلادی . هر درلو معاونتدن محروم قالان چینك بو معظم ایمپراطوری ، آج ، صوسز ، یایا اوله‌رق پایتختدن فراره مجبور اولدی . فقط ، یولده چینلیلر طرفندن یاقالانه‌رق تکرار پایتخته کوتورلدی .

تانژونك (هویه‌ن غان) قوماندانسنده سوق ایتدیکی یکرمی یدی بیك کشیلك برقوهٔ معاونه پایتخته کله‌بیلمسی محتمل امداد قوتلرینی توقیفه مأمور ایدیلدی . تانژونك درایتلی قوماندانلرندن (وانغ می) ، (لیه‌ئو یاعو) و (شه‌له) پایتختی شدتله تضییق ونهایت ضبط ایلدیلر . ایمپراطور فرارایتمك ایستدیسه‌ده یاقالانه‌رق ایمپراطوریچه ایله برابر اسیرایدیلدی . اسیر ایمپراطور ، ایمپراطورلق مهریله برابر قویونلولرك پایتختی اولان (پینغ یانغ) شهرینه کونده‌ریلدی . بوراده کندیسندن ایمپراطورلق عنوانی نزع ایدیله‌رك یرینه (کوم Kum) لقبی توجیه اولندی [١] .

پایتختك ضبطی غالب قوماندانلردن (لیه‌ئو یاعو) ایله (وانغ می) آره‌سنده برمنازعه ورقابت ظهورینه سبب اولدی . اولکیسی (وانغ می) نی بکله‌مکسزین شهره کیرمشدی . وانغ می بوکا قیزمش‌سه‌ده حسیاتی اظهار ایتمه‌مشدی . شهر ضبط اولندقدن صوکره ، چینك مرکزنده وطبیعةً مستحکم بر موقعده اولان بو شهرك قویونلو ایمپراطورلغنك پایتختی اولمسی مناسب اوله‌جغنی سویلدی . (لیه‌ئو یاعو) ، بو مطالعه اوزرینه ، رقیبنه رغماً بو شیرین بلده‌یی یاشدن باشه یاقدیردی ! . . .

تسین پایتختی دوشمش ، فقط بوتون ایمپراطورلق استیلا ایدیلمه‌مشدی . فرار ایدن چین وکلاسی ایمپراطور هنوز برحیات اولدیغندن خانداندن (توعون Tuon) اسمنده برینی وارث حکومت عنوانیله موقت ایمپراطور اعلان وبوتون شمالی چینی قویونلولره ترك ایده‌رك (مونغ چینغ) شهرینه چکلدیلر . بوراده یکیدن برقوت احضارینه باشلادیلر .

[١] (کوم Kum) ویا (کونغ Kung) قرون وسطی اوروپاسنك (دوق) لغنه معادل برعنواندی .

تانژو، بو شانی مظفریت اوزرینه قوماندان وضابطلرینه رتبه ومأموریتلر ویردی: (لیه‌ئویاءو)، (چونغ-شان) قرالی عنوانیله (سیغانفو) حدیودینه تعیین اولوندی. (وانغ-می) یه (تسی کوم)، یعنی (تسی دوقه‌سی) عنوانی ویریله‌رك پچیلی والیلکنه تعیین ایدیلدی.

فقط صوك توجیه (وانغ می) ایله (شه‌له) نك آره‌لرینك آچیلماسنه سبب اولدی. صوك درجه عزمکار ومحترص اولان (شه‌له) پچیلی حوالیسنی بتمه‌یور، بورالرده مستقل برحکومت قورمق املنی بسلیوردی. (شه‌له) مقصد وحسیاتنی گیزله‌یه‌رك رقیبی اغفال ودعوت ایتدیکی برضیافتده بالذات اتلاف ایلدی. تانژو، شه‌له‌نك بو جنایتندن فوق‌العاده متأثر اوله‌رق کندیسنی توبیخ ایتدیسه‌ده مجازات ایده‌مدی. حتی بر مدت صوکره یکی مأموریتلر توجیهی ایله تلطیفه مجبور اولدی.

(شه‌له) مهم بر قوتله هنوز (تسین) طرفدارلرندن (لیه‌ئو - کوئن) اسمنده بر قوماندانك تحت ادارەسنده بولنان (هونان) ایالتنه گیردی. برچوق یرلری استیلا ایلدی. (شه‌له) وقتیله، داها چوجوق ایکن آناسندن آلنه‌رق صاتیلمش، والده‌سی ایله برقارداشی (هونان) ده تسینلر ادارەسنده قالمشدی. (لیه‌ئو کوئن)، (شه‌له) یه برمکتوب یازه‌رق طالعك دائما عینی صورتله تجلی ایتمه‌یه‌جکندن بحثله مصالحه عقدینی رجا ایتدی. شه‌له‌نك هونانده‌کی والده‌سیله قارداشنی‌ده معززاً گوندردی. (شه‌له)، (لیه‌ئو - کوئن) ك بو لطفکارلغنه قارشی بر چوق هدیه‌لرله مقابله ونصایحنه عرض تشکرله برابر، حرکات عسکریه‌یی طوردورمدی. بو اثناده، تسین ایمپراطورلغنی احیا ایچون چین جنراللرندن برچوغی سلاحه صاریلمش، قویونلونری تضییقه باشلامشلردی. بونلرله مدهش محاربه‌لر دوام ایدرکن تانژونك زوجه‌سی (هویه‌ن هه‌ئو) وفات ایلدی [م ۳۱۲]. ذوق وصفایه فضله دوشکونلك گوسترن تانژو (لیه‌ئوتسونغ)، سیوریلتدیکی امرادن برینك ایکی قیزینی بردن آلمق ایستدی. فقط قارداشی (یی) بو قیزلرك اصالتسز اولدقلرندن وکفو اولمدقلرندن بحثله بو ازدواجه اعتراض ایتدی.

فقط تانژو، بهمه‌حال بوقیزلری آلمق ایستیوردی. درحال مداهنلر، آردیه گیردیلر. بوقیزلره عصرلرجه براصالت تأمین ایدن برنسب اویدوردیلر. تانژوده بوقیزلرله ازدواج ایتدی. تانژو، چفته زوجه آلمقله مشغول ایکن تسین خاندانننك احیاسی ایچون چیرپینان چین جنراللری‌ده شه‌له طرفندن اتلاف ایدیلن وارث سلطنت (توءون) نك یرینه ینه خاندانندن (نیه Nie) اسمنده برینی ایمپراطور وکیلی اعلان ایتمشلر، اطرافه طوپلانمشلردی.

(نیه) کیتدکجه قوتلەنیور، قویونلولری تهدید ایدەجك بر وضعیت آلیوردی . حتی تسین جنراللری (سیغانفو) نی محاصره ایدەجك قدر جرأت کوسترمشلردی .

تانژو (لیەئو تسونغ) ، بو وضعیتە قارشی ترتیبات آلەجغنە سرایده ذوق وصفا ایله دمکذار اولیور ، خوشنه کیتمەین امرا وضابطانی اعدام ایتدیریوردی . امور دولته مشغول اولمسی ایجاب ایدن زمانلری ، ابتلا درجەسنده دوشکونلك کوستردیکی بالیق آولامق کبی هوائی شیلرله کچیریوردی . حمیتلی رؤسادن (وانغ چانغ) اسمنده بری ، هر تهلکەیی کوزه آلەرق تانژونك بو کبی مناسبتسز حرکاتنی یوزینه اوردی : هنوز أیچه تأسس ایدەمەمش اولان بر دولتك حکمداری کندی ایشیله مشغول اولمق ، بوتون چین طرفندن احترام اولنان (تسین) لرك وضعیت حاضرەسنه آلدانمایەرق بونلرك اسکی شوکتلرینی اعاده ایده بیلەجکلرینی حسابه قاتمق لازم کلەجکنی آکلاتدی . لیەئو تسونغ ، آجی ، فقط ، خیرخواهانه اولان بو اخطاردن متنبه اولەجغنه ، هر مستبد متکبر کبی بو آدمك جسارتندن حدتلندی ، اعدامنی امر ایتدی . شو امر اجرا ایدیلەجکی اثناده بدبخت (وانغ چانغ) ك زوجەسی کلەرك تانژونك آیاقلرینه قاپاندی . زوجنك عفونی رجا ایتدی . تانژو ، حقیقی سویلمك جسارتنی کوسترن بو حمیتلی آدمك حبس ایدیلمك شرطیله جاننی باغشلادی ! . . . تانژونك توالی ایدن مناسبتسز حرکاتی ، بوتون افراد خاندانی متأثر ایدیوردی . والده خاتون ، اوغلنك (وانغ چانغ) کبی بر آدمه قارشی اولان معاملەسندن متأثر اولەرق اوچ کون آغزینه برشی قویمدی . تانژونك قارداشلری ده بو حرکتنی ، یوزینه قارشی تقبیح ایتدیلر . تانژویی دائرۀ صلاحه ارجاع ایچون پك چوق اوغراشدیلر . فقط بو خصوصده کی رجالری ، نصیحتلری تانژونك حدت وشدتنی آرتیرمقدن باشقه برنتیجه ویرمدی . تانژو ، آرتق تانژولقدن چیقمش ، چینك فرمانفرما مستبد حکمدارلرندن بری اولمشدی . عددلری یوزه بالغ اولان بوتون وکلا وامرا ، باشلری آچیق ، کوزلری یاشلی اولەرق حضورینه کیردیلر . پك عادی بر قباحتله بر چوق ضابطانی اعدام ایتدیرمەسنی ، دولتك سلامتنه منافی کوردیکی بر حرکتی اخطار ایدن (وانغ چانغ) ی زنجیر بند حبسه آتدیرمەسنی متصف اولدیغی فضائل عالیه ایله متناسب بولمادقلرینی عرض ایتدیلر . لیەئو تسونغ ، بو رجاو نیازلرله برآز یومشادی . حتی قباحتنی اعتراف ایتدی . بو کبی شدتلی حرکاتی ، عشرتك تأثیریله یاپدیغنی وبناءً علیه معذور کورولمسنی سویلدی . وانغ چانغی عفو واطلاق ایدەرك (شانسی) ده (تینغ یانغ) دوقەلغنه تعیین ایلدی .

نه‌چاره‌که (وانغ چانغ) ك قورقدیغی اولمش، تسین جنراللری (سیغانفو) یی استرداد ایتمشلردی . فقط وكلادن (لیه‌ئو این Lieou-In) ك بو اثناده اتلاف ایدیلمسی قویونلو ایمپراطورلغی ایچون بوندن داها بویوك بر ضیاع اولمشدی . (لیه ئو این) غیرتی، حکیمانه نصایحی ، استقامتی ، منفعت پرستلكدن آزاده‌لکی ، اعتدال وبصیرتی، عدالت وشفقتی ، حمیت وصداقتی ایله‌قویونلو دولتنك تشكل و اعتلاسنده ، بویوك اوردولردن چوق عامل اولمشدی [۱] .

تانژونك مناسبتسز حركاتی یوزندن تسین جنراللری ایله توبا تاتارلری برلشمش ، متحداً قویونلو اوردولرینی صیقیشدیرمغه باشلامشلردی . بونلر (لیه‌ئوپاعو) اوردوسنی شدتله تضییق ومغلوب ایتدیلر. (لیه‌ئو پاعو) یدی یردن مجروح اوله‌رق میدان معركه‌ده آتندن دوشدی. قویونلولردن برنفر، سنه‌لردن بری كندیلرینی ظفردن ظفره قوشدوران شانلی جنرالك دوشدیكنی كورونجه دشمن سونكولری آره‌سنده قهرمان قوماندانی قورتارمغه، آتنه بیندیرمكه قوشدی. لیه‌ئو پاعو، بونفره « بویله بویوك مهلكه‌ده هركس كندیسنی دوشونملیدر. سز، كندیكزی قورتاریكز! بنم یاره‌لرم، اولومدن صاقیندیرمیه‌جق قدر آغیردر !... » دیدی! صحنه پك هیجانلی ایدی: مجروح قوماندان، یاغمور كبی یاغان اوقلر وكثیف توز، دومان آره‌سنده پاریلدایان دشمن مزراقلری آره‌سنده حیاتنی قورتارمغه قوشان نفره ، كندیسنی دكل، شخصنی دوشونمكی توصیه ایتدیكی زمان، نفر كوزیاشلری آره‌سنده : « كندیمی دوشونه‌یم ، فقط بن هیچدن بر آدمم . برایشه یارامام. فقط سز، دولتك محتاج اولدیغی بویوك بر قوماندانسكز ! دولتك بقاسی ایچون سزك وجودیكزه احتیاج وار ! » مقابله‌سنده بولوندی و قوماندانی آتنه اركاب ایده‌رك میدان معركه‌دن قاچیردی وقورتاردی. قویونلولرك بوهزیمتی مدهشدی. فقط، توپالر تعقیبه دوام ایتمدكلرندن عاقبت اوقدر وخیم اولمدی . بالعكس توپالر یوردلرینه چكلدكدن صوكره قویونلولر ینه كندیلرینی طوپلادیلر. حتی (شه‌له)، تسین طرفدارلرینی (سیانغ‌قوئه) شهری اوكنده پریشان ایده‌رك تسلیمه مجبور ایتدی. تسین ایمپراطوری، اسارتندن بری تانژونك پایتختنده سكون

[۱] تانژو ، نصیحتلرینی طوتمامش اولمسنه رغماً بو حیثیتلی وزیر، كوزلرینی ابدیته قاپارکن باش اوجنده‌كی چوجوقلرینه شو نصیحتده بولونمشدی : « حكمداره أیچه خدمت ایده‌بیلمك ایچون ، دائما اونك اوكنی آلمغه ، افراطلرینی تعدیل ایتمكه حصر نفس ایتملیدر . بر قصورمزی بیلمزسه‌ك حكمدار كندی قصورینی ناصل بیله بیلیر . بناءً علیه ؛ قصورلرینی حكمداره بیلدیرمك مقدس بر وظیفه‌در . بووظیفه‌یی ایفا ایدن بروكیل دولت، الك ممدوح بر حركتده بولونمش اولور .

ایچنده یاشیوردی. فقط، طرفدارلرینک تکرار بوخاندنی احیا ایچون بر بر قوتلر جمعنه باشلامالری و(نیه) نی ایمپراطور وکیلی اعلان ایدن جنراللرک تانژونک اولکه‌سنه کیرملری ایمپراطورک بقاسنی قویونلو حکومتی ایچون بر تهلکه حالنه صوقمشدی . تانژو ، ارکان حکومته ویردیکی برضیافتده ایمپراطورک ساقیلک ایتمسنی امر ایلدی . ایمپراطورک یانندن آیریلمیان صادق ضابطان ، بو تکلیفه قارشی حدتدن کوز یاشلرینی ضبط ایده‌مدیلر . بو ضابطلرک ، ایمپراطورلرینی قورتارمق ایچون تشبثات فسادیه‌ده بولندقلرندن خبردار ایدلمش اولان تانژو ، تکلیفنه قارشی بونلرک اظهار ایتدکلری حدت و تأثری خبرک صحتنه بردلیل عد ایتدی. هم ایمپراطوری، هم‌ده بوضابطلری اعدام ایتدیردی [م . ٣١٣]. ایمپراطورک خبروفاتی اوزرینه چینلیلر وارث سلطنت تعیین ایتمش اولدقلری (نیه Nie) نی (سیغانفو) ده ایمپراطور اعلان ایلدیلر .

چین ایمپراطوری عنوانی آلمش اولان (لیه‌ئوتسونغ) ، اطرافنده‌کی فداکار ودرایتلی وکلا وامرایه لایق بر حکمدار اولسه‌یدی ، بوتون چین قطعه‌سنه فعلاً ده ایمپراطور اولوردی . فقط ، ذوق وصفایه پک منهمک اولان بو آدم ، واردات دولتی اوردونک تجهیزینه واضطرابات خلقک تهوینه صرف ایده‌جکنه قادینلر ایچون سرایلر انشاسنه ، کوزده‌لر ایچون سوس وزینت احضارینه صرف ایدییوردی . حکومتک بقاسنی وملتک سعادتنی دوشونن حمیتلی وکلادن (چین ـ یوئن ـ تا Tchin-Yuen-Ta) ، برکون تانژونک بوکبی حرکاتنی حضورنده شدتله تنقید ایده‌رک پک آغیر سوزلر سویلدی : « فضیلتلریله نمونهٔ امتثال اولان اسکی حکمدارلر، دولتی‌ده کندی خاندانلری قدر سورلردی. بوسببدن دائما تاکرینک حمایه ومحبتنه مظهر اولورلردی . حشمتپناه! حالبوکه‌سز، تبعه‌کز اوزرینه باباکبی حکومت ایتمک ، ظلم واستبداد کوسترمه‌مک اوزره حاکمیت بخش ایدن کوک تاکری‌یی اونوتدیکز . شبهه یوق که تاکری، ملتک ایلکنه چالیشانی اسیرکه‌دیکی کبی ، حکمدارلغک اساسی اولان بووظیفه‌یی ترک ایده‌نی‌ده اهمال ایدر . اسکی تانژولر وبالخاصه شانلی پدریکز، البسه وسرایجه سزک قدر دبدبه ودارات صاحبی دکلدیلر. اونلرک بویله قیمتلی دوشه‌مه‌لری یوقدی . قادینلر بوقدر سوسلی دکلدی . بوکون تبعه‌کزک باشندن فلاکت اکسیک اولمیور . سز بونک چاره‌سنی اصلا دوشونمیورسکز ؟ ملته بابالق بویله اولورمی ؟ . . . »

تانژو (لیه‌ئو تسونغ) بوحمیتلی دولت آدامنک باشنی کسدیرمک ایسته‌دی . فقط ،

(چین ـ یوئن ـ تا)؛ حقنده ویریلن حکم اعدامدن اصلا متأثر اولمدی. زنجیرلرینی سوزوکلیه‌رك حکمدارك ذوق و صفا ایتمکده اولدیغی صالونه کیردی. بوینده‌کی زنجیری بر ستونه صارارق داها آغیر وداها دیك سوزلر سویلدی . مجلسده بولنانلردن هیچ کیمسه سوزینی کسمکه جسارت ایده‌مدی. (چین ـ یوئن ـ تا) نك حمیت وجرأتندن غیرتکار دیگر وکلا ده تانژونك آیاقلرینه قپانه‌رق عفوینی استرحام ایلدیلر. جرأتنك فرط حمیت وصداقتدن نشأت ایتدیکنی سویلدیلر. تانژو، بهت وحیرت ایچنده قالدی . خاتون (یه‌ن ـ تسی) ده (چین یوئن تا) نك حرکتنی تحسین وتقدیر ایتدی . حمیت وصداقتی حقنده پك چوق ستایشده بولوندی . بویله بر ذاتك اعدامه دکل ، تلطیفه مستحق اولدیغنی سویلدی . بونك اوزرینه تانژو ده یومشادی ؛ وکلا حکمداره حرمته بورجلی اولدیغی قدر حکمدارده وکلاسنه حرمته مجبوردر؛ دیمکده مضطر قالدی .

(تسین) لرك ایمپراطور اعلان ایتدکلری (نیه)، سیغانفونی مرکز حکومت اتخاذ ایتمش اولدیغندن قویونلولر یوردلرینك سلامتی ایچون بورایی استرداد ایتمك ایستدیلر . سوق ایدیلن قویونلو اوردوسی ، برچوق قانلی محاربه ویردی. فقط، سیغانفونی استردادده موفق اوله‌مادی .

تانژو باش وکالتی اوغلی (لیه‌ئو ـ تسان) ه توجیه ایتدی . یکی باش وکیل لیاقتلی بر گنج اولمقله برابر فوق‌العاده متکبر ورأینده مصر اولدیغندن فکرلرندن استفاده اولنه‌بیله‌جك آدملری هپ بر طرفه چکلمکه مجبور ایتدی . بالطبع خالقده اداره‌سنه قارشی خوشنودسزلق گوسترمکه مجبور اولدی . غیرممنونلردن بعضیلری تانژونك قارداشی (یی) یه فکر عصیان تلقین ایتدیلرسه‌ده قبول ایتمدی . حتی کندیسی وارث حکومت اولدیغی حالده تانژودن یرینه (لیه‌ئوتسان) ك انتخابنی رجا ایتدی .

تانژو (لیه‌ئو ـ سونغ)، بو آرالق ، ایمپراطوریچه عنوانیله ایکی قدین داها آلدی . زوجه‌لرندن (یوئه ـ قوآنغ) (Yue - Kuang) اسمنده‌کی خاتون (شانغ ـ هوآنغ ـ هه‌ئو)، یعنی برنجی خاتون عنوانی آلدیغی کبی (یوئه ـ هوآ) و(کوئه‌ی ـ یوئه‌ی ـ هوآنغ ـ شی) اسمنده‌کی خاتونلردن بری ده صاغ ودیگری صول طرف خاتونی عنوانلرینی آلدیلر . تانژونك مناسبتسز حرکاتنه قارشی اعتراضدن چکینمه‌ین (چین یوئن تا) ، اوچ خاتونلق احداثی آثار عنعنه‌سنه مخالف اولدیغنی سویله‌یه‌رك بو حرکتی تقبیح ایتدی . بو خاتونلردن (یوئه قوآنغ) ك مساویسنی سویله‌یه‌رك خاتونلقدن اسقاط ایتدیردی . خالقك دیلنه

دوشدیکنی کورن (یونه قوانغ) یأسندن انتحار ایتدی. تانژو، افعال وحرکاتی شدتله تنقید ایتمکده اولان (چین یو ئن تا) یه قارشی کین باغلادیسه ده برشی یاپه مدی .

لیه ئوتسونغ ، هوا وهوسیله مشغول ایکن حمیتلی قوماندانلر ، دولتك نفوذ وسطوتنی مدافعه ایچون ینه چارپیشیورلردی . (لیه ئویاعو) ، تسین جنراللرینه قارشی ، بر چوق مهم موفقیتلر قازاندی . فقط ، (لیه ئوتسونغ)ك سوء حرکاتی بوموفقیتلرك ثمراتنی اقتطافه مانع اولیوردی . تانژو ، امور دولتی اوغلی (لیه ئوتسان)ه براقه رق ذوق وصفاعالملرینه طالمشدی . کوزده لری وندیملریله تورهجنی بزم عیش ونوش ایچون سرایی طـار کلمکه باشـلامشدی . یکیدن یکی یه کوشـکلر ، سرایلر یاپدیریور ، هرکون بونلردن برنده ، آیری آیری مغنیه لر آره سنده ذوق وصفا ایله مشغول اولیوردی. بوحاللردن متأثر اولان قیمتدار مأمورلر ، فداکار ضابطلر ایش باشندن چکیلیور ، یرلرینه اهلیتسز ، سجیه سز دالقاووقلر ، قویونلو دولت واستقلالیله اصلا علاقه دار اولمیان یابانجیلر قائم اولیوردی . عسـکر آیلق آلامازکن عددلری بللی اولمیان سرای مستخدملری ، دلبر اوطه لقلر ، سرای مصاحبلری چیلغینجه اسرافلرله وقت کچیریورلردی. ندیملر ، کوزده لر، وکلادن، خاندان حکومت افرادندن زیاده حکم سوریورلردی . بو کروه ، (لیه ئوتسـان) ایله برلشه رك ولی عهد (لیه ئو ـ ئی) بی اسقاط ایچون انواع تزویرات اویدوریورلردی [م٣١٦] . ولیعهدك بو آدملره قارشی اظهار ایتدیکی نفرت اونلری ، مشربلرینه دها اویغون کوردکلری (لیه ئوتسان) ه طرفدار یاپمشدی . بونلردن (کی Ki) اسمنده بر مصاحب ، باش وکالتده بولنان(لیه ئوتسان)،مراجعتله، تانژویی، کندیسنی وطرفدارلرینی نظر حقارتله کورن ولیعهدك اوردو باش قوماندانیله خفی بر اتفاق عقد ایده رك قانلی بر اختلال چیقاره ق تشبثنده بولندیغنی اخبار ایتدی . ویردیکی خبرك طوغری اولدیغنی تأیید ایچون ده باش قوماندان معیتنه مأمور ایکی ضابطی شاهد کوستردی . (لیه ئوتسان) بو ضابطلرك برای شهادت کتیریلمه سنی امر ایتدی . (کی) بو ضابطلری ایسته دیکی کبی شهادت ایتمکه ارضا ایده رك باش وکیله کوتوردی . ضابطلر ، (لیه ئوتسان) ك حضورنده (کی) نك خبر ویردیکی شکلده شهادتده بولوندیلر . بویله بر یالان اوزرینه بر چوق ضابطلر اعدام ایدیلدی .

قویونلو امراسندن (یه Ye) ایله (چین یو ئن تا) ، هیچ بوقدن دولتی صارصه جق ایشلر چیقارانلر علیهنه سسلرینی یوکسلتمکه باشلادیلر . تانژو (لیه ئوتسونغ) ه دولتك

وضعیتنی آچیقجه تشریح ایتدیلر . تسینلرك هنوز اورتادن قالقمامش اولدیغنی، ایالتلرده آسایش تقرر ایتمدیکنی ، (شەله) نك (چاءو) و (پچیلی) طرفلرنده اعلان استقلاله حاضرلاندیغنی وبویله بر زمانده هیچ یوقدن داخلده اختلافلر چیقارمق دولته مدهش یاره‌لر آچه‌جغنی، بناءً علیه شوافترا وفسادی ترتیب ایدنلرك تأدیبی لازم اولدیغنی سویلدیلر.

مصاحبلر ، مسئولیتك کندی اوزرلرینه چوکه‌جکنی کوره‌رك صداقتلرندن شبهه ایدیلمه‌سی ایچون تانژویی اغفال ایده‌جك برچوق تشبثلرده بولوندیلر ونهایت بوکا موفق اولدیلر . حتی ، بو مصنع فساد ترتیبنی خبر ویرمك صورتیله صداقتلرینی اظهار ایتمش اولدقلری ایچون مکافاتلر ، لیاقتلرینك قات قات فوقنده رتبه‌لر آلدیلر .

تانژونك بو کبی حمیتسز، سجیه‌سز خفیه‌لرك انتریقه‌لرینه قاپیله‌قاپیله حریص دشمنلرله محاط اولان قویونلو دولتنی ناطیره‌جغنی کورن (یه) بو آدملرك ماهیتلرینی میدانه قویمق وتانژویه ایشلرك ایچ یوزینی کوسترمك اوزره اوزون بر لایحه تقدیم ایتدی . فقط تانژو بو حمیتلی وصادق ذاتك لایحه‌سندن ممنون اوله‌جغنه بالعکس غضبه کلدی . لایحه‌یی پارچه پارچه ایده‌رك آتدی . بیچاره آدمجغز یأسندن یوره‌کنه اینمدی ، اولدی . (چین‌یوئن‌تا) ده تانژویه وظیفه‌سی ، بوتون بو اهانت وانتریقه‌لره قارشی سکوت ایتمك دکل ، حقیقتی سویلمك اولدیغنی ودولتك اضمحلالنی انتاج ایده‌جك حرکاته کوز یومقدن ایسه اولمکی ترجیح ایتدیکنی سویله‌یه‌رك چکلدی وانتحار ایتدی . وکلاسندن بو ایکی قیمتلی وحمیتلی ذاتك وفاتی، تانژویی آز، چوق ایقاظ ایتدی . قارداشی (لیه‌ئوئی) ایله باریشدی . فقط ایش ایشدن کچمش ، استقلال ایچون فرصت بکله‌ین (شەله) بو حاللردن لازم اولدیغی قدر استفاده ایتمشدی .

تانژو (لیه‌ئوتسونغ) ك قویونلو تورەسنه مخالف حرکاتی ارباب حمیتی داغدار ایتمکده دوام ایدییوردی ؛ سابق خاتونلردن برینك معیت جاریه‌لرندن بری خوشنه کیتمش اولدیغندن بوکا (اولوخاتون) عنوانی ویره‌رك تعاقب ایدن مساویٔ احواله بر نمونه دها کوسترمشدی . تانژونك ، ملی تورەیه قارشی بر ضربه اولان بو حالی بر درلو تجویز ایده‌مه‌ین وکلاسندن بری سرای قاپوسنده اکابه‌ایکلەیه اولدی . دولتك صادق آدملرینك بو صورتله برر برر صحنه‌دن چکیلمه‌لری ، دالقاووقلره انتریقه ساحه‌سنی بوس بوتون سربست براقیوردی . تانژونك بو حاللرندن و مملکتده ظهور ایدن قحطدن ناشی ایکی یوز بیك قدر عائله ، (شەله) نك ساحهٔ حاکمیتنده‌کی (پچیلی) طرفلرینه چکیله‌رك بو عزمکار قوماندانه عرض انقیاد ایلدیلر .

تانژو ، ملتجیلرك قبولنی تانژولغك حقوقنه تجاوز عد ایده‌رك (شه‌له) یه اخطاراتده بولوندی . فقط ، شه‌له آلدیرمادی . بونك اوزرینه تابعله متبوع آره‌سنده‌کی کیزلی خصومت میدانه چیقمش اولدی . شه‌له ، آچیقدن آچیغه موقعنك تحکیمنه باشلادی .

تانژو (لیه‌ئو تسونغ) ایله باش وکیل یایدینی اوغلی (لیه‌ئوتسای) سفاهتلری وسوء اداره‌لریله بنیاد دولتی صارصارکن حمیتلی قوماندانلر بویوك بر عزم و فداکاری ایله قویونلولرك سطوت خارجیه‌لرینی محافظه‌یه چالیشیورلردی . بونلردن قهرمانلغی نسبتنده بویوك بر د.ایتله‌ده تمیزایدن‌شانلی قوماندان(لیه‌ئو یاعو)، سیغانفو شهری؛ پایتخت اوله‌رق (تسین) لرك آلنده قالدیغی؛ قویونلودولتی‌ایچون دائماوخیم تهلکه‌لر ملحوظ اولدیغنی‌درپیش ایده‌رك چین اوردولرینی مغلوب وبوشهری ضبط ایتمکی دوشونیوردی . مهم برقوتله یکی تسین ایمپراطورینك پایتختی اولان بوشهر اوزرینه یورودی . خارجی استحکاملری ضبط وشهری‌محاصره ایتدی. محصور عسکرك چوغی آچاقدن فرار ایتدی. گری‌قالان اون بش بیك کشی پایتختی وایمپراطوری مدافعه ایچون پك چوق چالیشدیلرسه‌ده عاقبت تعین ایتمشدی : ایمپراطور ؛ جنراللرینی طوپلایه‌رق : « هیچ بر طرفدن امداد امید ایتمدیکمز شوزمانده ؛ شهرده‌کی خالقك حیاتنی قورتارمق ایچون کندیمی دشمنه تسلیمدن باشقه چاره کورمیورم ! » دیه‌رك تسلیمه حاضرلاندی . جنراللرندن (سولین So.Lin) ، ایمپراطورك تسلیم اوله‌جغنی آکلادیغی کبی‌پایتختك قویونلولره تسلیمدن کندیسنه بر منفعت تأمین ایتمك حرصیله اوغلنی خفیاً (لیه‌ئویاعو)یه کونده‌ره‌رك شهرك قاپولرینی آچدیره‌جغنی اخبار ایتدی . کندی نفعلرینه بیله اولسه اهانتدن متنفر اولان قویونلولرك جنتملن قوماندانی خائن جنرالك اوغلنك باشنی کسدیردی . (سولین) ده اوغلنك باشیله برابر شوجوابی کوندردی : « برجنرال آنجق‌عدالته وکندی جسارتنه استناد ایتملیدر. اوردو قوماندانلغنده بولندیغم کوندن بری ، دشمنلریمی تنکیل ایچون هیچ بر وقت حیله وخدعه‌یه مراجعت ایتمدم ! ... »

قویونلولر محاصره‌یی تشدید ایتدکلرندن ایمپراطور تسلیم قرارینی‌اجرادن باشقه چارهٔ نجات بوله‌مدی : آرابه‌سنه بیندی . بوتون ارکان حکومتی آتلرك دیز کیننه صاریله‌رق آغلامغه باشلادیلر. ایمپراطورده کندیسنی طوته‌مدی. برواویلادر قوپدی. حکمدارینك فلاکتنی ، حکومتنك زوالنی کورمکه تحمل ایده‌مه‌ین امرادن بری‌درحال انتحارایتدی. ایمپراطورده ، خلقك وعسکرینك کوز یاشلری آره‌سنده قلعه‌دن چیقه‌رق تسلیم اولدی.

(ليه‌ئو‌ياعو) كنديسنى بويوك بر احتراماله استقبال ايتدى . قوبونلولر شهره كيره‌رك هر طرفى اشغال ايلديلر. دولته اهانت ايتمك ايسته‌ين جنرال (سولين) ، قوبونلو باشبوغنك امريله اعدام اولوندى. ايمپراطور، تانژونك پايتختى اولان (پينغ يانغ) ه كونده‌ريلدى . تانژو ، كنديسنه بر سراى ويردى . ايمپراطور عنوانى رفع ايديله‌رك يرينه (هه‌ئو) پايه‌سى توجيه اولوندى . تانژو ، مظفر قوماندانى‌ده (تسين) قراللغى پايه‌سنه اصعاد ايلدى !..

تسين ايمپراطورى اسير ايدلمش اولمقله برابر ، ايمپراطورلق استيلا ايديله‌مه‌مشدى . بو وظيفه ايله سوق اولنان اوتوز بيك عسكر ، قوماندانك خطاسى نتيجه‌سى اوله‌رق هيچ بر ايش كوره‌مدى . جينليلر بو حالدن استفاده ايده‌رك سابق تسين خاندانى پرنسلرندن (جوئى Goui) يى ايمپراطور اعلان و (شرقى تسين) ناميله منقرض تسين خاندانى احيا ايلديلر [م ٣١٧] .

(جوئى) ، قوبونلولر سرايند‌ه‌كى نفاقدن استفاده ايتمك يولنى بولدى : قوبونلولر سرايند‌ه‌كى تانژونك اوغلى و باش وكيل (ليه‌ئو ـ تسان Lieou-Tçan) ، عموجه‌سى و قوبونلو تختنك ولى عهدى اولان (ليه‌ئو ـ ئى Lieou-y) عليهنه قوتلى بر فرقه تشكيل ايتمش ، فقط ولى عهدك ازاله‌سى ايچون تشبث ايديلان پروژه‌لردن هيچ برى او وقته قدر بر نتيجه‌يه اقتران ايده‌مه‌مشدى . (ليه‌ئو تسان) ؛ بر كون عموجه‌سنه پايتختده بر فتنه چيقمق احتمالى اولديغندن بونك اوكنى الماق ايچون عسكرينى تحت سلاحه آلمسى لزومنى تبليغ ايتدى . (ليه‌ئو ـ ئى) ده باش وكيلك بو اخطارينه توفيقاً عسكر جمعنه باشلادى. حالبوكه ينه باش وكيلك امريله حركت ايدن ارباب نفاق تانژويه ولى عهدك اختلاله حاضرلانديغى و بو مقصدله عسكر جمعنه باشلاديغى يولنده ژورناللر ويرديلر . ظاهر حال تماميله ولى عهدك عليهنده ايدى . تانژو (ليه‌ئو ـ تسونغ) ، درحال قارداشنى ولى عهدلك و باش قوماندانلقدن عزل ايتدى (ليه‌ئو ـ تسان) ، موفقيتله نتيجه‌له‌نن ترتيباتك ماهيتى ميدانه چيقماسى ايچون معزول عموجه‌سنى اتلاف ايتديردى .

فقط ، (ليه‌ئو ـ ئى) حليم و حسن اخلاقله متصف بر ذات اولديغندن وفاتى خلق اوزرنده پك عميق بر اثير راقدى. هر كس جنايتك (ليه‌ئو تسان) طرفندن ارتكاب ايدلمش اولديغنه قانع اولدى . تانژوده قارداشنك عاقبت فجيعه‌سندن پك متأسف اولدى . سرى و خلق بو تأثر آلتنده ايكن اكينلره مسلط اولان حشرات نتيجه‌سنده مملكتده بردن شدتلى قحط و غلا ظهور ايتدى . ياغان ياغمورلردن نهرلر طاشدى ، بر چوق يرلرى

صولرباصدی . انواع تزویراتله عموجه‌سنی امحا ایده‌رك ولی‌عهدلکی یاقالایان (لیه‌ئوتسان)، صوك برجنایت اولمق اوزره ؛ پدرینی اقناع ایده‌رك پایتختده اسیر اولان سابق تسین ایمپراطوری (مین‌ـتی Min-Ti) نی‌ده اعدام ایتدیردی . بونك اوزرینه چینلیلر ، شرقی تسین قرالی اعلان ایتمش اولدقلری (جوئی) نك چین ایمپراطورلغنی اعلان ایلدیلر [٣١٨ م] .

بوحادثه اوزرینه چینلیلرله قویونلولر آره‌سنده ینه مصادمات باش گوستردی . قویونلولر پارلاق برموفقیت قازاندیلر . فقط بو اثناده (لیه‌ئوتسونغ) تانژونك سرایی یانه‌رق یکرمی برچوجغی طعمهٔ لهیب اولدیغندن ظفرك سروری کدره منقلب اولدی . احتراصاتنه اسیر اولان (لیه‌ئو تسونغ) بوعائله فلاکتندن متأثر اوله‌جغنه کوکل ویردیکی عادی برقادینی صول قول خاتونی (ایمپراطوریچه‌سی) یاپدی . بومناسبتسز حرکاتندن طولایی کندیسنی توبیخ ایدن حمیتلی وکلاسنی سیاستگاهه گوندردی . بو بدبختلر ، اعدام سهپاسنه کیدرکن بوقادینك پدری طرفندن تحقیر ایدیلدیلر . اونلرده بوآدمه « دولتك باعث زوالی اولیورسك ! » دیه‌رك کمال متانتله سهپایه چیقدیلر . حقیقت حال ، بو بدبخت آدملرك دیدیکی کیبی . قویونلو دولتی ، تانژونك و أوغللرك سوء اداره‌سندن هرکون برآز دها کوچولیور ، انقراضه برآز دها یاقلاشیور ایدی . برکت ویرسونکه عزمکار بر قوماندان اولان (شه‌له) قویونلولری طوپلایه‌رق بو انقاض اوزرنده یکی بر تویونو متحده‌سی وجوده کتیرمك اسبابنی احضار ایدیور ایدی . برچوق بوی بکاری ، کندی بویلریله (شه‌له) یه التحاق ایتدیلر . دیکرطرفدن (توپا)لر تانژوناق علیهنه متصل توسیع اراضی ایدیورلردی .

سفاهتله قوهٔ حیاتیه‌سنی قوروتمش اولان تانژو (لیه‌ئوتسونغ) ، بو اثناده بك‌چوق سودیکی اوغلنك وقوع وفاتی اوزرینه بردن بره صارصیلدی . ولی‌عهدینی دعوت ایده‌رك حیاتندن آرتق امیدینی کسدیکنی و دولتك تملنی صاغلامشدیرمادیغنه متأسف اولدیغنی سویله‌یه‌رك بو غایه‌یی تأمین ایچون بعض توجیهاتده بولنمق ایسته‌دیکنی سویله‌دی . مشهور قوماندانلرندن (لیه‌ئویاءو) یی وکلالغه ، (شه‌له) یی‌ده باش قوماندانلغه تعیین و امور دولتی بونلره توديع ایتمك آرزوسنی اظهار ایتدی . فقط هرایکیسی‌ده تانژونك بو توجیهنی رد ایتدیلر . بوحال ، بنیه‌سی صارصیلمش اولان تانژویی بوس بوتون مأیوس براقدی . بر مدت صوکره یأس ایچنده وفات ایتدی (م ٣١٨) [١] .

[١] لیه‌ئوتسونغ أولدکدن صوکره چین‌عادتنه توفیقاً کندیسنه (لیه‌ئو ـ تونغ ـ چاءو ـ وو ـ هوانغ) عنوانی ویریلمشدر .

لیه‌ئوتسونغ ، دوقوز سنه حکمدارلق ایتمش ، پدرینك پك متین اساسلر اوزرینه قوردیغی قویونلو متحده‌سنی ؛ سفاهتی ، تورە‌لره عدم رعایتی ، حمیتلی وکلا و امراسنی امحاسی ایله چوروتمش ، برانقاض حالنه کتیردیکی حکومتی کندیسی کبی لیاقتسز واخلاقسز اولان اوغلی (لیه‌ئوتسان)ه براقمشدی .

دولتك سقوطنده بویوك برعامل اولان یکی تانژو ، موقع اقتداره چیقمز باباسنك براقدیغی یکرمیشر یاشلرندن کوچوك دورت قادینی پارلاق عنوانلرله تلطیف ایتدی . باباسنك اثرینه تبعیتله ذوق و سفاهت عالمنه طالدی . زوجه‌سی خاتون ، اوغلی (یوئن ـ کونغ Yuen-Kung) ی‌ده ولی عهد اعلان ایلدی . کندیسی‌ده چین ایمپراطورلری کبی مطنطن برعنوان آلدی .

(لیه‌ئوتسان) دوری ، وقوعات مشؤمه ایله مالیدر . بو وقعه‌لرك نتیجه اعتباریله الك فناسی ؛ ذوق و صفاسنه قاریشان و اسکی بویوك حکمدارلردن مثال کتیره‌رك نصیحت ویرمکه قالقیشان وکلانك امحاسی یولنده ندیملرندن (کین ـ چون Kin-Tchun) طرفندن وقوع بولان تلقینات اولمشدر . (کین چون) بونکله‌ده اکتفا ایتمدی . لیه‌ئوتسانك زوجه‌لرینه مراجعت ایده‌رك تانژویی تختندن ایندیرمك اوزره خفی بر فرقه تشکل ایتمش اولدیغی یولنده یالان اخباراتده بولندی . و قادینلر بونی تانژویه خبر ویردیلر . تانژو (کین چون) طرفندن بو فسادك مرتبی اوله‌رق کوستریلن دولتك اك حمیتلی و اك تمیز ارکان و ضابطانندن بر چوقلرینی درحال اعدام ایتدیردی . بو حال پایتخته دهشت ویردیکندن ناموسلی امرا وضابطاندن برچوغی جانلرینی قورتارمق ایچون فرار ایتمکه مجبور اولدیلر . دولتك اموراداره‌سی (کین چون) ك آلینه کچدی . احمق (لیه‌ئوتسان) استقلال هوسنی تعقیب ایدن (شه‌له) علیهنه سوق ایدیله‌جك اوردولرك قوماندانلغی‌ده (کین چون) ه تودیع ایتدی . کین چون ، دولته صادق اولان ذواتی امحا ایتدکدن وبو صورتله اوردویی‌ده اله کچیردکدن صوکره برکون بغتةً سرایه هجوم ایده‌رك (یه‌ئوتسان) ی کندی آلیله ئولدوردی . افراد خانداندن بویوك کوچوك کیم وارسه هپسنی اعدام ایتدیردی . حتی (لیه‌ئوتسونغ) ی‌ده مزارندن چیقارتدیره‌رق باشنی کسدیردیکی کبی تربه‌سنی‌ده احراق ایتدیردی !....

آکلاشیلدیغنه کوره (کین چون) اصلاً برچینلی ایدی . قویونلولردن انتقام آلمق وبو دولتی امحا ایتمك فکر مضمریله سرایه صوقولمش ، سفیه تانژونك دلبر قادینلرینه انتسابله

قوردوغی تزویر دولابلرینی ایستدیکی کبی چویرمش ، مشؤم غایه‌سنی الده ایتمشدی .
(کین چون) کندیسی کبی یابانجیلردن بر هیئت حکومت تشکیل ایتدکدن صوکره
چینك (تسین) ایمپراطورینه مراجعتله وقعه‌یی اعلام وتابعیتنه کیره‌جکنی اشعار ایلدی .
کین چون یابانجیلرك ، (قویونلولر)ك چینده حکمران اولمغه لیاقتلری اولمدیغنی بیان ایده‌رك
الده ایتدیکی حکومتی (تسین)لره ویرمکه چالیشیور ، بوکا مخالفت ایدن قویونلو امراسنی بر بر
اولدورییوردی . قویونلو امراسندن (هوقاعو) بو مقصدله اعدام ایدیلدی . دیکر بر بوی
بکی ده (کین چون)ك تکلیف ایتدیکی مأموریتی قبول ایتمه‌مك ایچون اولومه راضی اولدی ....
بو اثناده حدود بویلرنده بولنان قوماندانی (لیه‌ئویاعو) فاجعه‌دن خبردار اوله‌رق
اللی بیك کزیده قویونلو افرادیله سیغانفودن حرکتله پایتخت اوزرینه یورودی . فلاکت
ملی بر شکل آلدیغی ایچون بریرلرینه معارض اولان قویونلو امراسی کاملاً (لیه‌ئویاعو)نك
سنجاغی آلتنه طوپلاندیلر . حتی استقلال پیشنده اولان (شه‌له) بیله ، (لیه‌ئویاعو)نك
امدادینه قوشدی و (کوم) عنوانیله سواری باش قوماندانلغنه نصب اولندی .
لیه‌ئویاعو ، قویونلولرك پایتختی اولان (پینغ یانغ) اوزرینه یورودی . خائن (کین چون) ی
بوراده محاصره ایتدی . (کین چون) نائژولق علامتلرینی (شه‌له) یه کوندره‌رك
کندیسنه تسلیم اوله‌جغنی بیلدیردی . دساس ؛ (شه‌له) نك استقلال حرصنی بیلدیکندن
بوصورتله (لیه‌ئویاعو) ایله آره‌سنی آچمق وقویونلو آره‌سنده بویوزدن ظهور ایده‌جك
نفاقدن استفاده ایتمك غایه‌سنی تعقیب ایدییوردی . (کین چون) شه‌له‌یه بوتکلیفی بیلدیرمکله
برابر ، صوك بر شناعت اولمق اوزره (لیه‌ئویاعو) نك پایتختده بولنان آناسنی واقرباسنی
کاملاً امحا ایتدی . بوشناعت اوزرینه پایتختده قالمش اولان قویونلو ضابطانی بو خائن اوزرینه هجوم
ایده‌رك قفاسنی کسدیلر . باشنی (لیه‌ئویاعو)یه کوندردیلر . پایتختی لیه‌ئویاعو نامنه اداره‌یه باشلادیلر .
نائژو (لیه‌ئوسان) ك عاقبت فجیعه‌سی اوزرینه هر طرفدن فرار ایدن قویونلو امراسی
(چه‌پی) نهری کنارنده اجتماع ایدن قورولتایده (لیه‌ئویاعو) یی اولو نائژو انتخاب
وکندیسنه بیعت ایتمشلردی . (لیه‌ئویاعو) ، قویونلولرك ممتاز بویلرندن برینه منسوبدی .
چوجوق ایکن اوکسوز قالمش ، فقر ایچنده بویومش ، لیاقت واهلیتی تقدیر ایدن
(لیه‌ئو یوئن) کندیسنی معیتنه آلمش ، استعدادینك انکشافنه مساعد بر موقع ویرمشدی .
لیه‌ئویاعو مطالعه‌یه دوشکون اولدیغندن چینك بویوك فیلسوفلرینك اثرلرینی تتبع ایتمش ،
عسکرلکده کوستردیکی شجاعت ولیاقتله آز زمانده قوماندانلغه ترقی ایتمش ، کندیسنی

هر کسه سود بزمشدی . (کین‌چون) فاجعه‌سی اوزرینه پایتختدن قاچان قویونلو امراسی، لیاقت واقتداری ، فضائل ومزایاسی ایله تمیز ایدن (لیه‌ئویاعو) یی اولو تانژو اعلان ایده‌رك قویونلو دولتنی قورتارمق ایسته‌مشلردی.

حالبوکه (کین‌چون) اورتادن قالقدقدن صوکره (شه‌له) مضمر مقصدینی افشا ایتدی . پایتختده بولنان ضابطلرك کندی رضاسی اولمقسزین شهری (لیه‌ئویاعو) نامنه اداره‌یه قیام ایتملرینی بهانه ایده‌رك (پینغ‌یانغ) اوزرینه یورودی . شهرینی ضبط ایتدی . بو ضابطلرده معیتلریله برابر (لیه‌ئویاعو) نزدینه فرار ایتدیلر .

پایتختی ضبط ایدن (شه‌له)،(لیه‌ئوتسان) خاندانی افرادینه مدبدب برجنازه مراسمی اجرا ایتدیردی . فقط ، (لیه‌ئویاعو) ایله باشـه چیقه‌میه‌جغنی وقویونلو مراسـنك بوکا طرفدار اولدقلرینی بیلدیکندن وقت کلدیکی زمان تکرار سلاحه صاریلق اوزره (لیه‌ئویاعو) به مصالحه تکلیفنده بولوندی (م ۳۱۹). لیه‌ئویاعو، بوتکلیفی قبول و(شه‌له)یه (چاعوهان) عنوانی توجیه ایتدی . فقط ، بوائتلاف چوق‌دوام ایتمدی. (شه‌له) نك کوندردیکی بر ایلچی ، جاسوسلقله اتهام ایدیله‌رك اعدام اولوندی. (شه‌له) ده بوحرکتی معاهده‌نك نقضی عد ایده‌رك اخذثار مقصدیله سلاحه صاریلدی، استقلالنی اعلان ایتدی.

قویونلولرك پایتختی اولان (پینغ‌یانغ) شه‌له‌نك ألنده اولدیغندن (لیه‌ئویاعو)، سیغانفو شهرینی پایتخت اتخاذ ایتدی . زوجه‌سی ، (یانغ ـ شی) نی خاتون ، اوغلی (هی) یی‌ده ولی‌عهد اعلان ایلدی . (یانغ ـ شی) اوچنجی‌سین ایمپراطورلرندن(هوئه‌ی‌ـتی Hoei-Ti)نك زوجه‌سی ایدی . درایتلی بر قادین اولدیغندن (لیه‌ئویاعو) نك افکاری اوزرنده بویوك بر تأثیر ، حکومتده قوتلی بر نفوذ کوسترمکه باشلادی . لیه‌ئویاعو ، زوجه‌سـنك تلقینی ایله قویونلو دولتنه ویریلن (هان) عنوانی (چاعو) عنوانه تحویل ایتدیردی. بواثناده (تی Ti) دینیلن بویوك بر اولوسـك باشبوغی (فو هوم Fou-Houm) لیه‌ئویاعویه عرض بیعت ایده‌رك قوتنی آرتدیرمش اولدی [۱]. فقط، چوق کچمه‌دن امرا وقوماندانلردن

[۱] چینلیلرك (تی) دیدکاری بو اولوس ، (سه‌چوئن) ایالتنك غربنده اوطوریورلردی . بونلر برچوق اویماقلره منقسم بولونیور ، هراویماق بر رنك ایله آ کیلیوردی . (هوجی) دینیلن مملکتلری ، عارضه‌لی اولدیغندن خارجی تجاوزدن آزاده برحالده یاشیور ، فرصت بولدقچه چین حدودلرینه آقینلر یاپیورلردی . بز طوقومق ، اکین اکمك ، اوکوز ، آت ، قویون وسائر اهلی حیوانات یتشدیرمکی بیلیور ، برچوق عادتلریله‌قومشولری اولان تیبتلیلره بکزییورلردی . نکاحلرنده بعض مراسم اجرا ایدییور ، اوقویوب یازمه بیلیورلردی . ایچلرنده چینجه بیلنلرده بولونیوردی.

بعضیلری عصیان ایتمکه باشـلادیلر . لیه‌ئوپاعو ، عصیانلری باصدیرمق ایچون پك‌چوق اوغراشدی . عصیانلرك توالیسی ، لیه‌ئوپاعونك اخلاقی اوزرنده پك‌فنا بر تأثیر یاپدی . حلمی ایله معروف اولان بو آدم ، ظلمه‌نی تقلید ایدرجه‌سنه شـدید اجرا آتده بولونمغه باشلادی . قوماندانلرندن (یچه)ده بو آرالق عصیان ایدرك (پا)دینیلان باربارلرك رئیسی (قوپانغ) ه التحاق ایتمکه چالیشـیوردی [١] . (لیه‌ئوپاعو) ، کیفیتدن وقتیله خبردار اوله‌رق (یچه) یی اعدام ایتدی . (قوپانغ)یی‌ده اللی قدر عونه‌سیله حبس ایتدیردی . بونلری‌ده اعدام ایتمك ایستیوردی . فقط ، امراسندن (تسویؤن) : « بویوك حکمدارلر مجازاتی فنالقلری کوکندن کسمك ایچون برعبرت اوله‌رق اجرا ایدرلر ، یوقسه تبعه‌لرندن برچوغنی امحا ایچون اعدامه مراجعت ایتمزلر » دیه‌رك بونلرك عفونی استرحام ایلدی . لیه‌ئوپاعو ، بو معقول نصیحتی دیکله‌مدی . (تسویؤن) ، آیاقلرینه قپانه‌رق نیازنده‌اصرار کوستردی . بو اصراردن جانی صیقیلان تانژو ، بو حمیتلی آدمی زنجیره اوردوردی . محبوسینی‌ده اعدام ایتدیردی . بونکله‌ده اکتفا ایتمیه‌رك جنازه‌لرینی اون کون میدانده براقدقدن صوکره نهره آتدیردی . بو شدتلی جزا (پا) و (تی) اولوسلرینی مأیوسانه بر عصیانه سوق ایتدی . مقدارلری اوچ یوز بیکه بالغ اولان ارباب قیام ، رؤسـا ایله برلکده تیبت طاغلرینه چکیله‌رك اطرافی تدهیش ایتمکه باشلادیلر .

(تسویؤن) ، حبسخانه‌ده بیله خیرخواهانه‌اخطاراته ولایحه‌لرله تانژویی‌ارشاده دوام ایدییوردی . فقط ، لیه‌ئوپاعو ، بوحرکتدن بوس‌بوتون حدتلندی. اعدامنی امر ایتدی. وکلاسندن (هو ـ ین ـ غان)، تانژونك‌حدتنی تسکین‌ایتمك ، وبوفداکار آدمی‌قورتارمق ایچون چوق چالیشدی . « تسویؤن ، زنجیره اورولدیغی حالده بیله حرکتکزك حقلی اولمدیغنی اخطار ایتمکدن چکینمدی . بو ذاتك وظیفه‌شناسـلغنه ، دولته اولان صداقتنه بوندن بویوك برهان اولورمی ؟ ذات حشمتانه‌لری بویله برآدمه قیمقله ، کندی فلاکتنی احضار ایتمش اوله‌جقدر . اکر ، تسـویؤن بو صباح اعدام ایدیلیرسه ، آقشـامه‌ده صره سزه کله‌جکدر . چونکه قصورلریکز خلق آره‌سنده شـایع اوله‌جق ، ملتکز آیاقلانه‌جق وسزی ترك ایده‌جکلر ، او زمان کیمه حکمدارلق ایده‌جکسکز ؟...» . بو آغیر سوزلر ، لیه‌ئوپاعویی انتباهه کتیردی . تسویؤنی عفو واطلاق ایتدی . بوقیمتدار

[١] (پ Pa) دینیلن بو خلق ، چینك غربنده تیبت ایله (سه‌چؤن) آره‌سنده اقامت ایدییورلردی .

آدمك حسن تدبیری سایه‌سنده ، عاصیلردن برچوغی عرض دخالت ایتدیلر . تسویو‌ن؛ بالذات اوردونك باشنه کچه‌رك حالاعصیانده تمرد ایدنلری تأدیب و آسایشی تأمین ایتدی .

لیه‌ئویاعو، آسایشك اعاده‌سی اوزرینه ، بوتون وقتنی قویونلولر آره‌سنده علوم وفنونك نشر وتعمیمنه حصر ایتدی . سرایلرنده برطاقم مدرسه‌لر ، مطالعه صالونلری تأسیس ایتدی . اون اوچ ایله یکرمی بش یاشلری آراسنده بش یوزقدر گزیده گنج انتخاب ایده‌رك بو مدرسه‌لره آلدی . چینده علم وعرفانلریله تمیز ایتمش برچوق عالملری دعوت ایده‌رك بو گنجلرك تعلیم وتدریسنه مأمور ایتدی . بر طرفدن‌ده مملکتنك اعمارینه چالیشدی . برچوق مبانیٔ عالیه انشا ایتدیردی . واردات دولتك فضله قالان اقسامنی، خلقك رفاهنه، احتیاجات عمومیه‌نك تسویه‌سنه حصر ایتدی. مملکتده عمومی بررفاه وسعادت باشلامشدی. تأسس ایدن سکون وآسایشدن هرکس مستفید اولیوردی [م ۳۲۱] .

بو اثناده ایدی که قویونلولرك پایتختی اولان (سیغانفو) جوارنده بر طاغ چوکدی. حادثات طبیعیه‌دن احکام چیقارمغه دوشکون اولان چینلیلر ، بونی بویوك بر انقلاب اوله‌جغنه علامت عد ایتدیلر . حتی بر آدم ، طاغك انقاضی آره‌سنده بولدیغی بر طاش اوزرنده بر حکمدارك ئوله‌جکی یازیلی اولدیغنی سویلدی . کاهنلر بونی (شه‌له)نك زوالیله تفسیر ایتدیلر . هرکس (لیه‌ئویاعو)یی تبریك ایتدی .

تانژو ایرته‌سی‌سنه تبت اوزرینه بر حرکت عسکریه اجراسنه قرار ویردی و پارلاق بر مظفریت قازاندی [م ۳۲۲] . فقط ، بو اثناده خسته‌لاندیغندن ، تبتیلرله عقد مصالحه‌یه مجبور اولدی. تانژونك خسته‌لغندن استفاده هوسنه‌دوشن (تسین‌چه‌ئو)والیسی (چینغان) برکلاه قاپمق امیدیله سلاحه صاریلدی. بوصورتله برقاچ سنه‌دن بری‌دوام ایدن آسایش داخلیه ینه بوزولمش اولدی . لیه‌ئویاعو ، عاصی (چینغان) ی تأدیب ایچون خیلی اوغراشدی . برچوق عسکر سوق ایتدی.نهایت باشنده‌کی قوت طاغیدیله بیلدی. کندیسی‌ده اختفا ایتدیکی طاغده یاقالانه‌رق باشی کسیلدی [م ۳۲۳] .

تانژونك زوجه‌سی (یانغ ـ شی) خاتون‌ده بو آرالق وفات ایتدی . لیه‌ئویاعو ، پدرینه وزوجه‌سنه معظم بر تربه یاپدیردی . مطنطن بر آلایله جنازه‌لری بورالره نقل ایتدیردی . لیه‌ئویاعونك بویوك اوغلی (یین) ، کین‌چون اختلالی اثناسنده قورقه‌رق

مملکتدن قاچمش ، توپالر اره‌سنه کیره‌رك کندیسنی طانیتدیرمقسزین طوغولولردن برینه اولاد اولمشدی . قویونلو سراینده ، اووقت بو چوجوغك قارغشه‌لقلر اثناسنده اولدوکنه حکم ایدیلمش ، هرکس کندیسنی اونوتمشدی . فقط ، یین ؛ پدرینك حکومتی تقرر و مملکتنده آسایش تأسس ایتدیکنی خبر آله‌رق ، کندیسنی حمایه ایدن تاتاره کیم اولدیغنی سویلدی . بو آدمده (یین) ی معززاً (لیه‌ئویاعو) نك پایتختنه کوتوره‌رك پدرینه تسلیم ایتدی . (یین) ك بو صورتله میدانه چیقمه‌سی سرایده عظیم بر سرور ویاپدیردی . حکمدار اوغلنی صیانت ایدن تاتاری عاطفتلره ، احسانلره غرق ایتدی . (یین) کندیسنك غیبوبتی اوزرینه ولیعهد اعلان ایدیلان کوچوك قارداشی (هی) نك ابقاسنی رجا ایتدیکندن کندیسنه (یونغان) خانی عنوانك توجهیله اکتفا اولوندی .

(شه‌له) نك قویونلو حکومتنك غرب طرفلرنده تأسیس ایتمش اولدیغی کوچوك حکومت کیتدکجه قوت کسب ایدییور ، (ایه‌ئویاعو) نك حکومتنه رقیب اوله‌بیله‌جك بر استعداد کوستریبوردی [م ٣٢٤] .

ایکی حکومت آره‌سنده‌کی حوالی ، وقت وقت طرفیندن بربرینك هجومنه معروض قالیور ، بو حال خلقك حضور وسکوننی اخلال ایدییوردی . (شه‌له) نك قوماندانلرندن (شه‌تا) طرفندن وقوع بولان بر آقین ، لیه‌ئویاعونك تبعه‌سنه عائد بر چوق سوریلرك اغتنامیله نتیجه‌لندی . بو یوزدن قویونلولرك بو ایکی شعبه‌سی آره‌سنده قانلی بر جدال باشلادی . (شه‌تا) مغلوب ایدیله‌رك باشی کسیلدی ، اغتنام ایتدیکی سورولر استرداد اولوندی . فقط ، (شه‌له) نك قهرمان قوماندانلرندن (شه‌هو) پارلاق برظفرله بومغلوبیتك آجیسنی چیقاردیغی کبی (لیه‌ئویاعو) نك باش قوماندانی (لیه‌ئر ـ یو) ایله ایلری کلن امراسندن بر چوقلرینی‌ده میدان معرکه‌ده قتل ایده‌رك (شه‌تا) نك انتقامنی آلمغه موفق اولدی [م ٣٢٥] . بو مغلوبیت (لیه‌ئویاعو) یی پك زیاده صارصدی و پك چوق متأثر ایتدی . نفوذینی خیلی قیردی . کندیسنه اولجه عرض انقیاد ایدن بر چوق یرلر ، فك رابطه ایتدیلر . یا (تسین) لره ویا (شه‌له) یه توجه ایتمکه باشلادیلر [م ٣٢٧] .

(شه‌له) نك ایرته‌سی سنه (شه‌لی‌ئونغ) اداره‌سنده سوق ایتدیکی قرق بیك کشیلك بر اوردو ، لیه‌ئویاعویه عائد اللی قدر شهر ضبط ایتدی [م ٣٢٨] . نهایت ، بالذات (شه‌له) ایله (لیه‌ئویاعو) هونان ایالتنده قارشیلاشدیلر . (شه‌له) ، خصمنی غافل آولادی . لیه‌ئویاعو اوطه‌لقلریله ذوق وصفاده ایکن قرارکاهی اوزرینه بغتةً هجوم ایتدی . کیفیتی

کندیسنه خبر ویرن ضابطلری، کیفی بوزدقلری ایچون اعدام ایتدیردی. فقط آرقه‌دن‌ده شه‌له‌نك عسکرلری ظهور ایدنجه بویوك بر خوف وتلاشه دوشدی. (لیه‌ئویاعو) نك یوز بیك، (شه‌له) نك‌ده قرق، اللی بیك عسکری واردی. فقط نتیجه‌ده (شه‌له) نك قهرمانلغی سایه‌سنده هان قویونلولری مغلوب اولدی. اوردولری طاغیلدی. (لیه‌ئویاعو) سرخوش اولدیغی ایچون قاچه‌مادی. آتندن دوشدی، اسیر ایدیلدی. (شه‌له) کندیسنی خانلغی داخلنده (یون‌تساعو) شهرینه سوق ایتدی. یاره‌لری صاریله‌رق خسته‌خانه‌یه یاتیریلدی. (شه‌له) تحت اسارته دوشن بدبخت تانژودن، بوتون ارکان حکومتله برابر تسلیم اولماسی خصوصنده‌نك اوغلی وولی عهدی (هی) یه اشعارینی طلب ایتدی. لیه‌ئویاعو، بو تکلیفی قبول ایتمه‌کدن باشقه اوغلنه بالعکس مقاومت ایدیلمه‌سنی بیلدیردی. تانژونك بو حرکتنه حدتله‌نن (شه‌له) دوندیکی بویوك وشانلی قوماندانی اعدام ایتدیردی [٣٢٨٠].

(لیه‌ئویاعو) نك اعدامیله چین مورخلری طرفندن (هان) ویا برنجی (چاعو) نامی ویریلن قویونلو حکومتی، داها طوغریسی (لیه‌ئو) خاندانی انقراض بولمش اولیوردی. هان دولتی، یکرمی یدی سنه دوام ایتمشدی.

(لیه‌ئویاعو) نك ولی‌عهدی (هی) ایله دیکر اوغلی (یین)، مغلوب اوردویی طوپلایه‌رق بر قوهٔ مقاومه تأمینی ایچون پك‌چوق چالیشدیلرسه‌ده مساعیلری بر نتیجه ویرمه‌دی. قارغشه‌لق تصورك فوقنده ایدی. مقاومت توصیه ایدن امرایی، کندی عسکرلری اتلاف ایدییورلردی. هانلر بو پریشانی ایچنده یوزرکن (شه‌له) نك جنراللرندن بری بویوك بر قوتله پایتختلری اولان (سیغانفو) یی ضبط ایتدی. لیه‌ئویاعونك طالعسز اوغوللری طوپلایه‌بیلدکلری قوتله پایتختلرینی استرداد تشبثنده بولوندیلر. فقط بش بیك قدر تلفات ویره‌رك منهزم اولدیلر. (شانغ کوئه‌ی) شهرینه التجا ایتدیلر. بوراده اوغرادقلری ایکنجی بر هزیمت نتیجه‌سنده باشلرنده‌کی عسکرلر طاغیلدی. کندیلری‌ده اوچ بیك قدر نفرله اسیر دوشدیلر وشه‌له‌نك امریله اعدام اولوندیلر [م ٣٢٩]. بوایکی پرنسك اعدامی اوزرینه هان سلاله‌سی بوس بوتون تاریخه‌قاریشدی، کیتدی [١].

---

[١] هان سلاله‌سنه منسوب اولدیغی قویونلو اولولرندن برقاچ بویی، صوکره‌لری (شانسی)‌ده (لیشه) ایله (غانتینغ) آره‌سنده‌کی طاغلره چکیله‌رك (کی) ویا (پولوکی) نامنی آلمشلردر. بونلرك طوغولولردن (توبا) ایمپراطوری (هیاعوویم‌تی) زماننده قریشیقلقلر چیقارمش اولدقلری کوریلیور [م ٢٢٠]. اوزمن بونلرك بشبوغی اولان (لیه‌تولیشینغ) ده ایمپراطور عنوانی آلمشدر. بونلرده چینده حکمران اولان شمالی (تسی) خاندانی طرفندن امحا ایدیلمشلردر.

چاعوخانلغی

توركلرك ازمنهٔ مختلفه‌ده تشكيل ايتدكاری حكومتلر ، يا باشلرنده بولنان خاندانه ويا تأسيس حكومت ايتدكاری محلاره كوره اسم آلمشلردر . قويونلولر طرفندن چينده تشكيل ايديلن (چاعو) حكومتی‌ده اسمنی تأسس ايتديكی اراضيدن المشدر [١] .

چاعو دولتی ، هانلری تشكيل ايدن بر قسم قويونلو بويلری طرفندن تشكيل ايديلمش و (ليه‌ئوياعو) ايله اوغوللرينك وفاتندن صوكره بوتون قويونلو بويلری بو متحده‌يه التحاق ايتديكندن بويوك بر دولت حالنی آلمشدر . ليه‌ئوياعونك عاقبت فجيعه‌سيله يالكز چينليلرك هان سلاله‌سی نامنی ويردكاری ليه‌ئو خاندانی منقرض اولمش ، قويونلولر ايسه چاعو حكومتی نامی آلتنده يكی بر حكومت قوره‌رق ملی استقلاللرينی محافظه ايتمشلردر . بو يكی حكومتك مؤسسی ، هانلر دورنده بر چوق شانلی حركات عسكريه‌سيله اشتهار ايدن (شه‌له) در .

مختلف تورك حكومتلرينی تأسيس ايدن شخصيتلر دائما فوق‌العاده احوال ايچنده فوق‌العاده‌لكلر كوسترمش اولدقلری ايچون ، توركلر ملی بر قهرمان طانيدقلری بو ذاتلرك خاطره‌لرينی افسانوی بر هاله‌يه بوروندورمشلردر . آز چوق يكنسق اولان بو افسانه‌لرده بعضاً سمادن بر نورك ايندیكی ، بعضاً ده مدهش بر رعدك سامعه خراش صداسی طويولديغی اثناده ملی قهرمانك آناسی خارق‌العاده بر صورتده حامله قالمقده وينه خارقه‌لر ايچنده بر چوجق طوغورمقده‌در . قويونلو حكومتلرينك اكثريسی ايشته بو صورتله طوغان ، بويوين قهرمانلر طرفندن تأسيس ايدلمشدر . چينليلرك ايكنجی چاعو نامنی ويردكلری دولتك مؤسسی اولان (شه‌له) نك ولادتی حقنده‌ده خاطرهٔ خلق بر افسانه

[١] چينليلر (پنحلی) ده (چيغ تينغ فو) حوالیسنه قديماً (چاعو Tchao) ديورلردی . (شه‌له) طرفندن قورولان قويونلو حكومتك تلی بو راضيده آنيلمش اولديغندن بودولته‌چينليلر (چاعو) نامنی ويرمشلردر . چين مورخلری (ليه‌ئويوئ‌های) طرفندن تأسيس اولنوب (هان) نامی ويريلان حكومته برنجی چاعو ، (شه‌له) طرفندن تأسيس اولنان حكومته‌ده ايكنجی (چاعو) نامنی ويرمشلردر .

یاشانمشدر . بو افسانه‌یه کوره شه‌له طوغدیغی زمان آناسنك اوطوردیغی دائره نور ایله طولمش ، استقبالك قهرمانی نورلر ایچنده طوغمشدر .

افسانه‌دن تاریخه کچرسه‌ك ، چاعو قویونلو حکومتنك مؤسسنی اجراآت وموفقیات اعتباریله ینه خارق‌العاده برشخصیت کوریيورز. اساساً افسانه‌ده بوشانی فوق‌العاده‌لکك مخیلهٔ عوامده اکتساب ایتدیکی برشکلدن باشقه برشی دکلدر .

(شه‌له) ، چینك (سه‌نسی) ایالتنده‌کی (وو ـ هیانغ Vou-Hiang) شهرنده طوغمشدی . قویونلولردن اولان اجدادی اوته‌دنبری کوچوك بر اوتباق بکلکنده بولونیورلردی. پدری (هوچه‌ئو Ho-Tcheou) قویونلولر آره‌سنده بیله خشونت وسدتیله شهرت بولمش ، قورقونج برآدم اوله‌رق طانمشدی . شدت ومظالمیله هرکسی کندیسندن صوغوتمش ، کندی اوتباغی بیله اطاعتندن یوز چویرمشدی . بویله برپدرك خانی اولان (شه‌له) ، چوجقلغنده (شیلونغ) و (سیه Sie) اسملریله یاد اولنیوردی . داها اون دورت یاشنده‌ایکن کوستردیکی خارقوی جسارت وعزمکارلقله شخصیتنی طانتمش ، کندیسنی شانلی براستقبال بکله‌دیکنی هرکسه تصدیق ایتدیرمشدی : شیلونغ ، هنوز بویاشده ایکن قویونلو بویلری طرفندن هونانده (تویانغ) شهری وزرینه اجرا ایدیلن برآقینه اشتراك ایتمش ، کوستردیکی یارارلقلرله چین قوتلرینی تاروماز ایده‌رك هرکسی عزم وشهامتنه حیران براقمشدی . داها اووقت کندیسنده انقلابات جسیمه ایقاعنه مستعد بر اقتدار کورولمشدی . سنی برآز داها ایلریله‌دکدن صکره ، قوت و جسارتی ، عزم وجرأتی سلاح استعمالنده‌کی مهارتی، عسکری سوق‌واداره خصوصنده‌کی لیاقتی‌ایله تفرد ایتمشدی. قهرمان (شیلونغ) ، بومزیتلریله قویونلولرك عمومی حرمت ومحبتنی قازانمشدی. حینت قیسار اداره‌سی آلتنده أزیلن ، ملی دولت واستقلاللرینی اوزله‌ین قویونلولر کندیسنه فوق‌العاده براعتماد بسلیور ، آنی ایچون مستثنا شخصیتندن بویوك امیدلر بکلیور، برکون کندیلرینی ملی برحکومته مظهر یده‌بیله‌جکی قناعتنده بولونیورلردی . حتی (سیلونغ) لك بوقدر یوکسك مزیتلرله متصف اولمسی، کندیلرینی قورتارمق ایچون تاکرینك منتخبی اولدیغنه دلیل عد ایدییور، بوصمیمی اعتقادله یوم مقدری بکله‌یورلردی .

قویونلولر آره‌سنده تعمم ایدن بواعتقاد سببیه (شیلونغ) لك هر حرکتی فوق‌العاده کورولیور ، حیرتله آلقیشلانیوردی . خانه‌سنده ، قویونلولرجه مقدس و اوغورلو صاییلان (چینزانغ Ginseng) نباتنك ظهوری خلقجه بر اوغور صاییلمش، کندیلرینك

(شیلونغ) واسطه‌سیله اسارتدن قورتوله‌جقلرینه بر اشارت عد اولونمشدی .

شیلونغ ، خلقتاً قهرمان ، جنکاور ، سرکذشتجو بر فطرته مبت اولدیغندن او عصرلرده قهرمانلق سوداسنده بولونان بوتون کنجلر کبی چته‌جیلکه باشلامش، آز زمانده پك بویوك شهرت قازانمشدی . (شانسی)ـ ظهور ایدن بر قحط نتیجه‌سنده هر طرفده چته‌جیلر ظهور ایتدیکی زمان (سیلونغ)ده بونلره قاریشمش ، بر عربده اثناسنده چینلیلرك الینه اسیر دوشمش، فقط بر مدت صوکره سربست براقیلمشدی . روحاً حر وسر آزاد یاشایان (شیلونغ) ، هنکام اسارتده چینلیلردن کوردیکی معامله‌دن بیزار قالمش ، قلبنده چینلیلره قارشی دزین بر حس خصومت و انتقام حاصل اولمشدی . (شیلونغ) بو انتقام حرصیله قیوراندیغی زمانلرده ایدی که مشهور چته‌باشبوغلرندن (کیه‌سانغ Kie-Sang) کندیسنی معیتنه آلدی و اکا (شه‌له) اسمنی ویردی [١] .

بو تاریخدن (م ٣٠٧) اعتباراً (شه‌له) اسمیله تاریخه‌تاریشان شیلونغ، (کیه‌سانغ)له برابر چینه اجرا ایتدیکی آقینلرده دفعاتله ایمپراطورلغك منتظم قوتلرینی تار ومار، بر چوق شهرلرینی یغما ایتدیلر . چینیلر ، مملکتلرینی قورتارمق ایچون نهایت بویوك بر اوردو سوقنه مجبور اولدیلر . بو اوردو ایله وقوعبولان قانلی بر مجادله‌ده (کیه‌سانغ) مقتول دوشدی . (شه‌له) ده اواثناده قویونلولردن بر متحده تشکیل ایتمش اولان هانلرك اولو تانژوسی (لیه‌ئویوئن) نزدینه التجا ایتدی . اولو تانژو ، شجاعت وغیرتی ، عسکرك سوق و اداره‌سنده کوستردیکی لیاقت و مهارتی ایله‌تمایز ایتمش اولان (شه‌له) نی قوماندانلقلردن برینه تعیین ایتدی .

شه‌له‌نك منسوب اولدیغی قومك اولو تانژوسنه انسانی هم معناً هم مادتاً مبدأ فیض واقبالیدر. چینك الك بویوکسك عالملرینی عرفان و فضیلتنك ستایشخوانی ایدن (لیه‌ئویوئن)ك سرایی ، شه‌له ایچون بر مکتب فیض اولدی . سرایده‌کی مدرسه‌ده زمانمزده بیله حیرت وتقدیرایله کورولن (کینغ) لری تتبع ایتدی . (لیه‌ئویوئن)ك چینك مختلف بلادندن جلب ایتدیکی عالملرك مجلسلرینه دوام ایده‌رك پك چوق استفاده ایلدی . بو صورتله معناً مظهر تکامل اولدی . اوردو باشنده کوستردیکی اهلیت واستعداد ایسه ، کندیسنی الك بویوك قوماندانلقلره قدر چیقاردی .

---

[١] شه‌له چینجه مرکب بر لفظدر . (شه) عائله اسمی (له) ده (شیلونغ) ك شخصی آدی ایدی .

جینلیلرك (خان) نامنی ویردكلری قویونلو دولتنك أسسنده اك بیوك عامللردن بری‌ده (شه‌له) در . خدمت ومزیتلرینی تقدیر ایدن اولو تانژو (لیه‌ئویوئن) كندیسنی اوز قارداشی كبی سویبور، اك مهم وظیفه‌لرده استخدام ایدییوردی. (شه‌له) اولو تانژو (لیه‌ئویوئن) ك حیاتنده خاندانك تعالیسی ایچون جانسپارانه چالیشمشدی . فقط ، اولو تانژونك وفاتندن صوكره خلفلرینك دولتی وقویونلو متحده‌سنك رفاه وسعادتنی اونوته‌رق ذوق وسفاهته آتیلدقلرینی كوردیكی زمان ، آرتق عالملر حسابنه چالیشمقدن وازكچدی . لیاقت ودرایتنه ، عرقداشلری اولان قویونلو بویلرینك شخصنه قارشی پروورده ایتدكلری محبته استناداً، بر دولت قورمغی دوشونمكه باشلادی . بونلر نخدن اعتبارآده خان سلاله‌سنك انقراضنه چالیشدی . بو دولتك تأسس وتعالیسی ایچون نه‌قدر خدمت ایتمش ونه‌درجه مؤثر اولمش ایسه ، بالآخره انقراضنده‌ده اونسبتده مؤثر بر عامل اولدی .

(شه‌له) ، هانلر زماننده سبق ایدن خدماتنه مكافات اوله‌رق یچیلی حوالیسنده (چاعو) قرالغنه مظهر اولمشدی . تانژولرك سفاهتی یوزندن قویونلو متحده‌سنك چوزولمكه وبو دولتك انقراضه طوغری یوروُمكه باشلادیغنی كورنجه ، كندی حسابنه بووضعیتدن استفاده ایتمك ایستدی . اراضیسنی توسیعا ، تبعه‌سی مقامنده بولنان خالقك مقدارینی تزییده چالیشدی . برچوق بویلری دعوت ایدرك كندی اداره‌سنده‌كی اراضی‌یه یرلشدیردی .

وضعیت (شه‌له) نك تصورینی تحقق ایتدیرمه‌سنه پك مساعدایدی . چین ایمپراطورلغی أللرنده طوتان (تسین) لر ، قویونلو هانلرینك متمادی وقهار ضربه‌لریله صارصیلمش ، ایمپراطورلری قویونلولرك تحت اسارتنه دوشمشدی . مجاور ولایتلرده‌كی چین والیلری ، ایمپراطورلغه آنجق صوری بر مربوطیت بسلیور، استقلال پیشنده قوشیور ، بربرلرینه چارپیشوب طوریبورلردی . طوغولولردن (توبا) لرده عینی وضعیتده بولونیورلردی . (لیه‌ئو) سلاله‌سی اطرافنده طوبلانان قویونلولرده ایسه اسكی رابطه كوشه‌مشدی . ملی استقلالدن باشقه برشی دوشونمه‌ین قویونلولر ، یپقیله‌جغی تحقق ایدن بر خاندانه‌یاپیشمقدن ایسه كندی آره‌لرنده داها قوتلی وداها متین اساسلره مستند بر دولت قوره‌جق اولان باشقه برذاته مظاهر اولمقده بر بأس كورمیورلردی . داها طوغروسی هان سلاله‌سی حكمدارلرنده صلاح قابلیتی كورمدكلرندن ایكنجی شكلی ترجیح ایدییورلردی .

عزمنه‌قارشی لایزال براعتماد پرورده ایدن (شه‌له)، بووضعیتدن پك كوزل استفاده

ایده‌بیله‌جکنی کوردیکندن، حدودلرینی توسیعه‌باشلایه‌رق ، مجاور چین اراضیسنی تدریجاً استیلایه قیام ایتدی . مع مافیه ، ظاهراً ینه قویونلو هانلرینه اولان تابعیتنی محافظه ایدییوردی . میلادك (۳۱۹) تاریخنده ایدی‌که هانلرك پایتختی اولان (پینغ یانغ) شه‌له طرفندن ضبط اولوندی. هان دولتنی الده‌ایدن جنرال (لیه‌ئویاعو) ، پایتختی (سیغانفو)یه نقل وشه‌له ایله مصالحه عقد ایتمکه مجبور اولدی . (شه‌له) یه ، نیم بر استقلال ویرمك دیمك اولان چاعو خانلغنی توجیه ایلدی . فقط ، شه‌له طرفندن سیغانفویه کوندریلن ایلچی ، ارباب تزویر طرفندن حکومتك حوالنی تجسسه مأمور بر جاسوس اولمق اوزره اتهام ایدیله‌رك تانژو (لیه‌ئویاعو) وسوسه‌یه دوشورولدی . اوده ایلچی‌یی سیاست میداننده اعدام ایتدیردی . بوخبر ، قویونلولرك ایکی‌شعبی آره‌سنده تأسس ایدن‌مصالحه‌یه برضربه اوردی . شه‌له ، سفیرینك قتلی ایله معاهده‌نك نقض ایدیلمش اولدیغنی اعلان واخذثار ایچون محاربه‌یه قیام ایتدی .

(تسین) لردن (چین ـ چوئن) و (سیو ـ قان) کبی قوماندانلرك کندیسنه دخالتی قوتنی تزیید ایتدی . مستقل بردولت قورمق خصوصنده‌کی عزمنی اورتایه آتمغه وسیله اولدی . (لیه‌ئویاعو) ، تسین قوماندانلرینك (شه‌له) ایله اتحادی ، کندی دولتنك سبب زوالی اوله‌جغنی تقدیر ایتدیکندن شوالتحاقه منع اولمق ایچون (چین ـ چوئن) وزرینه برقوهٔ عسکریه کوندردی . « شه‌له » ده مشهور قوماندانلرندن (سه‌هو) یی (چین ـ چوئن)ك امدادینه قوشدوردی . (سه‌هو) تانژولیه‌ئو یاعونك عسکرینی مغلوب و (پونغ ـ قوآن) شهرینی ضبط واهالیسنی (سیانغ ـ قوئه) یه نقل ایتدی .

هانلره قارشی قازانیلان بوپارلاق ظفر ، (شه‌له) نك موقعنی پك‌زیاده یوکسلتمش اولدیغندن امراسی ، بر قاچ سنه اول هان تانژوسنك توجیه ایتمش اولدیغی (کوم) عنوانی یرینه داها بویوك برعنوان آلمسنی عرض ایتدیلر. فقط (شه‌له) ظاهری بر تواضع کوستردی . داها بویوك عنوانه هنوز کسب استحقاق ایتمدیکی بولنده مقابله‌ده بولوندی . فقط ، چینك (یه‌ئو ـ چه‌ئو) ایالتنه اجرا ایتدیکی حرکت عسکریه‌نك موفقیتله نتیجه‌لنمسی اوزرینه کندیسنی (هه‌ئوچاعو) یعنی ایکنجی چاعو تانژوسی اعلان ایتدی . چینده تأسیس حکومت ایدن قویونلو تانژولرینك یاپدیغی کبی حکمدارلق امتیازی اوله‌رق اجدادینه برقربان محلی یعنی برمعبدمخصوص انشاوتخصیص ایتدی . اوزمانه قدر، نیم مستقل بولنمغله برابر رسماً کندیسنی قویونلو هانلرینك تابعی طانیوردی . کندیسنی چاعو حکمداری اعلان ایتمکله بورابطهٔ رسمیه‌ده قالقمش اولیوردی .

تانژو ، یکی حکومت ایچون منتظم بر اصول اداره قوردی. ایالتلره والیلر ، قوماندانلر تعیین ایتدی . خلقك رفاهی ویکی حکومتك سعادتی زراعت وصنایعك ترقیسیله ممکن اوله بیله جکنی تقدیر ایتدیکندن خلقی زراعته ، ایپك بوجکی یتشدیرمکه تشویق وبو خصوصده اهالی یه رهبرلك ایتمك اوزره هر طرفه مأمور مخصوصلر اعزام ایلدی . مملکتنده ، عدالت وانتظام تأسس ایتدی. خلی زمانلردنبری متمادی ومتخالف مهاجمات آلتنده أزیلان ، ثروت ورفاهلرینی غائب ایدن خلق ، یکی ادارهنك تأمین ایتدیکی حیاتدن صوڭ درجه ممنون قالدی. حتی چینلیلر بیله ، قویونلولرك بو حکومتنی کندی ملی حکومتلرینه ترجیح ایتمکه باشلادیلر .

شهله ، چینلی اهالینك بو تمایلندن استفاده ایتمك یولنی بیلدی . ظاهراً (تسین) ایمپراطورلغنه تابع اولمقله برابر بر نوع استقلال صاحبی اولان (یه‌نو ـ چه‌نو) والیسی (کیاپی تان) اوزرینه یورودی ؛ والی مملکتنی براقه‌رق (توپا)لره التجایه مجبور اولدی. فقط ، توپالر (شه‌له) ایله بوزوشمق ایسته‌مدکلرندن چینلی والی‌یی قبول ایتمدیلر . اوده (کی ـ چه‌نو) والیسی (ساعوفو) نزدینه کیتدی. هر ایکی والی متحداً (کیا) شهرینی استرداد ایتدیلر. (کیاپی تان) استرداد ایدیلن بو شهره چکلدی .

(شه‌له) ، (ساعوفو) نك یالکز قالمسنی فرصت عد ایده‌رك اوزرینه (شه‌هو) قوماندasنده بر اوردو سوق ایتدی . (شاعوفو) بو صویه دوشوروله‌رك اسیر ومقاومت ایتمکده اولان مرکز حکومتك تسلیمنه اجبار ایدیلدی. بو مقصدله شهرك حصاری اوکنه کوتورولدی . فقط (شاعوفو) شهر سکنه‌سنه تسلیم اولملرینی سویله‌یه‌جکی یرده اونلری مقاومته دوامه تشویق ایتدی : « بو ولایتی محافظه‌یه چالیشدم ، موفق اوله‌مدم. شمدی محافظه وظیفه‌سی سزه دوشدی . (کیاپی تان) ك ریاستی آلتنه کیریکز ! امرینه اطاعتله قویونلولره قارشو محاربه‌یه دوام وبو صورتله ایمپراطوره صداقتکزی اثبات ایدیکز ! » دیدی . شه‌هو ، والینك بو حرکتندن متأثر اوله‌رق کندیسنی تکسنی سویلتمك ایچون بك چوق اجبار ایتدیسه‌ده بر شی سویلته‌مدیکندن (شه‌له) نزدینه کوندرمکه مجبور اولدی . قهرمانلق مفتونی اولان (شه‌له) ، خصمنك کوستردیکی متانت وصداقتی تقدیر ایله کندیسنه فوق العاده حرمت کوستردی .

(ساعوفو) نك قویونلولر طرفندن تضییق ایدیلدیکی خبری (تسین) سراینه واصل اولدیغی زمان ، ایمپراطوره معاونت لزومی اخطار اولونمشدی. فقط ایمپراطور ، بو اخطاره

اهمیت ویرمدی . والینك اسارتی اوزرینه یرینه کندی اوغلی (تسی) نی تعیین ایتمکله اکتفا ایتدی . (کیایی تان) ، ایمپراطورك اوغلی ایله برلشه‌رك (شه‌له) یه قارشو مدافعه‌یه باشلادیلر .

بو اثناده (شه‌له) نك جنراللرندن (تاعو پاعو) ، دیکر طرفده چین جنراللرندن (هان تسیه‌ن) ایله مجادله ایدییوردی . هرایکی اوردو ارزاقسز قالمشدی . چین جنرالی بووضعیتدن استفاده ایله‌برحیله‌قوردی . اوردوسنه ارزاق کوندریبورمش کبی چووالری طوپراق طولو بر قافله سوق ایتدی . برقاچ آدمك صیرتنه‌ده پرنج یوکله‌ته‌رك قافله‌نك آرقه‌سندن کوندردی . بونلره ، قویونلولرك کندیلرینی تعقیب ایتمه‌لرینه‌و آرقه‌لرنده‌کی یوکلری آلملرینه مساعد کورونملری یولنده تعلیمات ویردی . قویونلولر ، یولده بو آدملری طوتدیلر ، استجواب ایتدیلر . اونلرده چین اوردوسنه ارزاق کوتورن قافله‌یه منسوب اولدقلرینی وقافله‌نك اوردویه واصل اولدیغنی سویلدیلر . قویونلولر ، کندیلرینك آجلغی ، دشمنلرینك ارزاق آلدیغنی دوشونه‌رك جسارتلری قیریلدی ، رجعت ایتدیلر . (تاعوپاعو) نك رجعتی دیکر طرفلرده‌ده سرایت ایتدیکندن قویونلولر (هوانغ‌هو) نهری جنوبنده‌کی اراضی‌یی کاملاً تخلیه ایتمکه مجبور اولدیلر .

وضعیت بردنبره (شه‌له) نك علیهنه‌دونمشدی . چین‌ایمپراطورلغنك الك مهم‌ارکاننندن اولان (تسوتی) ، بویوك برقوتله هوانغ‌هو نهرینی کچه‌رك (شه‌له) نك اوزرینه آتیلمق ایستدی . (شه‌له) بووضعیت قارشوسنده مصالحه طلبندن باشقه‌چاره بوله‌مدی . (تسین) ایمپراطورلغنه عائد اراضی‌یی اشغال ایتدیکی زمان (تسوتی) نك اجدادینه عائد مزارلره حرمتکارانه حرکتنی ایلری سوره‌رك ، بوکا مقابله اولمق اوزره جنرالك مخاصمه‌یه‌نهایت ویرمسنی وعقد صلحه موافقت ایلمسنی رجا ایتدی . چین جنرالی ، اوزون ونتیجه‌سی مجهول برحربه آتیلمغه طرفدار اولمدیغندن بو تکلیفی قبول ایتدی . حرکات عسکریه تعطیل وهدیه‌لر تعاطی ایدیلدی [م ۳۲۰] .

شه‌له ، بویوك برعزم ایله‌داخلی اصلاحاته باشلادی . مملکتنده أیی ومتین برحکومت قوردی . قانونلره ، یاسا وتوره‌لره هرکسك اطاعتنی تأمین ایده‌جك تدابیر اتخاذایتدی . ارباب درایت وفضیلتدن بر طاقم ذواتی وکلالق مقامنه اصعاد ایتدی . قوماندانلری ، ضابطلری هپ بوکبی‌انسانلردن انتخاب ایلدی . ایالتلرده‌کی خلق آره‌سنده علوم وفنونده ، سلاح اعمال واستعمالنده اقتدار و مهارتلریله تمیز ایدنلری کاملاً پایتخته جلب ایتدی .

حكومتك اصلاح واعلاسی خصوصنده بوتون بونلردن استفاده ایتمکه چالیشدی .

چين ايمپراطورلغی، قويونلولری خصم تلقی ايتديكندن (شه‌له) نك بو فعاليتنی طبيعتيله خوش كورميور، قويونلولرك قوتلانمه‌سندن قورقولانيوردی. بونك ايچون (تسين) سراينده قويونلولره قارشی (توپا) لرله توحيد مساعی ايدلمسی تحت قراره آلنمشدی. (شه‌له) كيفيتدن خبردار اولور اولمز، برطرفدن (تسين) ايمپراطورلغنه، ديكر طرفدن ده توپالر اوزرينه عسكر سوق ايتدی . جنراللرندن (شه‌ليلونغ)، توپالردن جنرال (كياپيدان) ی منهزم ايتدی . ديكر جنراللرده تسينلری يرير مغلوب ايتمكه موفق اولديلر [م ٣٢١]. بو اثناده (شه‌له) نك اوغلی و ولیعهدی اولان (هينغ Hing) وفات ايتديكندن يرينه ديكر اوغلی (هونغ Hung) ولیعهد انتخاب اولوندی [م ٣٢٢] .

شه‌له ، مختلف قوللردن سوق ايتديكی اوردولرله (تسين) لره عائد برچوق شهرلری استيلا ايتدی . بو صورتله (يچيلی) كورفزی و (يه‌كينغ) شهری شمالندن (هونان) ايالتنك جنوبنه قدر امتداد ايدن واسع اراضی (شه‌له) نك تحت حاكميتنه كيردی . تسين ايمپراطوری (يوئن ـ تی) قويونلولرك چينده صورت قطعيه‌ده يرلشديكلرينی كوره‌رك كدرندن وفات ايتدی [م ٣٢٢] . كنديسنه اوغلی (مينغ ـ تی Ming-Ti) خلف اولدی . بو اثناده (شه‌له) ده كنديسنه فوق العاده صداقت ومظاهرتی اولان قيمتدار وكلاسندن (چامپين) ك ضياع ايديسيله متأثر اولدی .

(شه‌له) ، يكی تسين ايمپراطورينك ايلك سنه‌لرنده (سو ـ چه‌ئو) اوزرندن (كيانغ ـ سو) خطه‌سنه كيره‌رك يكيدن برچوق موقعلر ضبط ايتدی. قويونلو آقينجيلری، بورادن ده بحر محيط ساحلنه قدر طيانديلر. بونلر جنوبده ايلريلركن (شه‌له) نك قهرمان جنرالی (شه‌هو) ده (سانتونغ) خطه‌سنی باشدن باشه استيلا وچين جنرالی (تساعو) يی تسليمه مجبور ايتدی [م ٣٢٤] .

قويونلولرك بوشانلی ظفرلری دوام ايدركن (شه‌له) ده تبعه‌سی آره‌سنده ترقيات علميه‌يه جدی برصورتله همت ايديور، قويونلولرك عرفان ومدنيت اعتباريله‌ده يوكسلمه‌لرينه چاليشيوردی . يرير آچديغی مكتبلرده تدريساتی بالذات تفتيش ايديور، آثار ترقی كورديكی مكتبلرك معلم وطلبه‌سنه قيمتدار مكافاتلر ويريوردی . كنديسی ده بوش وقتلرينی دائما مطالعه ايله كچيريوردی . حتی سفرده بولونديغی زمانلرده بيله دائما معيتنده برچوق عالم كوتورور، بونلره چين تاريخلرينی اوقوتدوره‌رق ديكلردی . بو اثناده كچمش حكمدارلرك

محاسن ومساویٔ اخلاقیه‌سنه دائر مطالعه‌لر درمیان ویانند‌ه‌کی عالملرله مناقشه‌ایدر، وقوف واحاطه‌سیله چین ادباسنی حیرتده براقیردی .

شه‌اه ، حدودلری واسع نسبتده کنیشله‌مش اولان مملکتنده‌کی خلقك نفوسنی تحریر ایتدیردی . اهالی‌یی زراعته تشویق ایچون بر چوق تدابیر مهمه اتخاذ ایتدی . مملکتك عمرانی ، خلقك رفاهی ایچون برچوق تشبثات نافعه‌یه کیریشدی . فقط، بومساعی کندیسنی برطرفدن کیتدکجه سقوط ایتمکده اولان (هان) دولتنی تشکیل ایدن قویونلولری یکی متحده‌یه الحاق دیگر طرفدن‌ده پك زیاده صارصیلمش اولان تسین ایمپراطورلغنك وضعیت حاضره‌سندن استفاده ایتمك خصوصلرنده‌کی عزمندن آلی قویمیوردی .

هانلرك اولو تانژوسی (لیه‌ئو یاعو) ، قویونلو چاعو حکومتنك کیتدکجه تزیید قوت وشوکت ایتمسندن قوشقولانمقده اولدیغی جهتله (شه‌اه‌نك) نك تسین ایمپراطورلغیله مشغول اولمسندن بالاستفاده ، چاعولره قطعی برضربه اورمق ایستدی . فقط ، نتیجه‌ده هانلر مدهش برانهزامه اوغرادیلر [م ۳۲۵] . هانلرك پایتختی اولان (لویانغ)ده داخل اولمق اوزره برچوق شهرلر ، چاعولرك الینه کچدی. شه‌اه (لویانغ)ده بولدیغی قیمتدار اشیایی کندی پایتختی اولان (پچیلی) ده‌کی (سیانغ‌قوئه) شهرینه نقل ایتدی . بوقیمتدار اشیا ایچنده کونشك کولکه‌سیله اوقاتی کوستریر برده ساعت بولونیوردی .

شه‌اه‌نك بوپارلاق ظفرندن بر سنه صوکره تسین ایمپراطوری (مینغ ـ تی) وفات ایده‌رك یرینه (چینغ ـ تی) کچدی[م ۳۲٦]. یکی حکمدار هنوز سلفنك جنازه آلاینی اجرا ایتمه‌دن شه‌اه اوردولرینك ایمپراطورلق اراضیسنه کیردکلرینی و (یونان Yu-nan) خلقنك باشلرنده‌کی قوماندانی یاقالایه‌رق قویونلولره تسلیم ایتدکلرینی خبر آلدی. برمدت صوکره‌ده ایمپراطورلغك پایتختی اولان (نان ـ کینغ) تحت تهلکه‌یه کیردی . وضعیت ، چین سراینی مدهش برتلاشه دوشوردی . بوتهلکه قارشوسنده نه یاپیله‌جغنه دائر بیهوده مذاکره‌لر باشلادی. بواثناده شه‌اه اوردولرینك حرکاتی اوزرینه اجرای تأثیر ایدن ایکی حادثه ظهور ایتمه‌مش اولسیدی ، تسین ایمپراطورلغنك بقاسی بیله تهلکه‌یه دوشه‌جکدی . فقط بوحادثه‌لر ، شه‌اه‌یی اوردولرینی چکمکه مجبور ایتدی. بو حادثه‌لردن بری ، شه‌اه‌نك الك بیوك قوماندانلرندن اولان ودولتك تأسیسنده پك مهم روللر ایفا ایدن (شه‌هو) نك مغبر اوله‌رق چکلمه‌سی ، دیگری‌ده (توپا) لرله (هانلر) ك حرکته کلمه‌سی ایدی.

هونان خطه‌سنك ضبطنده پك مهم برعامل اولان (شه‌هو) بوایالتی استیلا ایتدکدن

صوكره ، ايالتك مركزى اولان (پو) شهرينى عادتا بر مالكانه ايديندى . شه‌له‌نك وكلاسندن (چينغ هيا) ، هونان خطه‌سنه حاكم اولان بو مهم بلده‌نك (سه‌هو)نك مالكانه‌سى ماهيتنده قالماسى آتياً بر تهلكه اوله‌جغندن بحثله بعض تلقيناتده بولونديغندن (شه‌له) ده بو شهرك محافظلغنه كندى اوغلى (هونغ) ى مأمور ايتدى .

بورادن آيريلمق ايسته‌مه‌ين (شه‌هو) ، حكمدارزاده‌نك مواصلاتندن متأثر اولدى . بوتون عائله‌سنى آله‌رق جو رده بولنان (سان تاى) شهرينه چكالديكى كبى (تسين)لر عليهنه اجرا ايديلن حركت عسكريه‌يه‌ده اشتراك ايتمدى . بالعكس كندى قوتنى كيرى چكدى . بواثناده (توپا) لرله (هان)لرده (چاعو)لر عليهنه حركاته باشلاديلر . بونك اوزرينه (شه‌له)، چين پايتختنى تهديد ايدن اوردولرينى كيرى چكه‌رك توپالرله هانلر اوزرينه سوق ايتمكه مجبور اولدى [م ٣٦٧] . (شه‌له) اوردولرى (توپا) لرك حكمدارى (كيه - نا) يى مغلوب ايتديلرسه‌ده هانلره قارشى مدهش بر انهزامه اوغراديلر . مملكتك بويوك بر قسمى هان قويونلولرينه كچدى . هيجان شه‌له‌نك پايتختى اولان (سانغ - قوئه) شهرينه قدر سرايت ايتدى . تهلكه پك بويوكدى . (شه‌له) نك او قدر غيرتله تأسيس ايتديكى دولت ، جداً تهلكه‌يه دوشمشدى . هانلرك اداره‌سنده‌كى قويونلولر، چاعو قويونلولرينه عائد بر چوق مهم موقعلرى اشغال ايتمش ، (لويانغ) موقع مستحكمنى تحت محاصره‌يه آلمشلردى . بوموقع دوشديكى تقديرده (هوانغ هو) نهرينك شمالنده‌كى مملكتلرك كافه‌سى الدن چيقه‌جقدى .

شه‌له ، بالذات اوردولرينك باشنه كچدى . هانلره قارشى (لويانغ) ى مدافعه‌يه شتاب ايتدى . شه‌له‌نك اوردوسى هان تانژوسى (ليه‌ئوياعو) نك معيتنده‌كى اوردويه نسبتله عدداً پك ضعيف ايدى فقط، ليه‌ئوياعونك اهمالى، شه‌له‌نك سوقالجيشده‌كى مهارتى بونى تلافى ايتدى . ذوق وصفاسنه طالمش اولان هان تانژوسى ، صوك هزيمتدن صوكره چاعو قويونلولرينك كنديلرينى قولاى قولاى طوپلايه‌ميه‌جقلرينى ظن ايديوردى . فقط ، عسكرينك (لو) نهرى غربنده (شه‌له) نك پيشدارلرينك هجومنه معروض قالديغنى خبر آلديغى زمان آيلدى . شه‌له‌نك قهرمان قومندانلرندن (شه‌هو) ، پياده عسكريله هانلرك مركزينه تعرض ايتدى . ديكر جنرال (قان) ده سوارى‌لره جناحلرى احاطه ايلدى (شه‌له) ده زرهلى عسكريله بردنبره هان اوردوسى اوزرينه بر باصقين ويردى . هان اوردوسنده مدهش بر هرج ومرج باشلادى . هان تانژوسى (ليه‌ئوياعو)

سرخوشلغی سببیله بوقارغشه‌لق اثناسنده آتدن دوشدی . شه‌له‌نك عسکرلری طرفندن اسیر ایدیلدی . اوردوسی طاغیلدی . کندیسی‌ده (سیانغ ـ قونه) شهرینه کوتوریله‌رك اوراده اعدام ایدیلدی [م ۳۲۸] . بو فلاکت ، هانلرك پایتختنده طویولنجه ولی‌عهد (هی Hi) ، (شانغ ـ کونه‌ی) ه قاچدی. امراسندن برقسمی (سیغانفو) یی شه‌له‌یه تسلیم وکندیلری‌ده عرض انقیاد ایلدیلر [م ۳۲۹] .

(شه‌هو)، هان اولکه‌سنك استیلاسنه وولی‌عهدك تعقیبنه‌مأمور اولدی. ولی‌عهد(هی) اسیر ایدیلدی. بالاخره‌ده کندی تبعه‌سی طرفندن قتل اولوندی. بونك اوزرینه‌هان متحده‌سنی تشکیل ایدن قویونلولرك کافه‌سی، شه‌له‌نك تحت حاکمیتنده‌کی قویونلو متحده‌سنه التحاق ایتدیلر. بوصورتله (یه‌چیلی)، (شانتونغ)، (کیانغ ـ سو)،(هونان)،(شنسی) و(شانسی)ایالتلرندن متشکل وچینك بوتون شمالی حتوا ایدن معظم برقویونلو دولتی تشکل ایتمش اولدی[م ۳۳۰].

هانلر کبی قوتلی بر رقیبدن قورتولان وبوتون قویونلولری سنجاغی آلتنه آلمغه موفق اولان (شه‌له) ، چین ایمپراطورلغنه‌ده حاکم اولمشدی. قوره، نیوجه، اویغور ایلی، بش بالیق، خوتن وحتی (اوکسوس) نهری جواری یعنی ماوراء النهر طرفلری سکنه‌سی کندیسنه ایلچیلر کوندره‌رك مظفریتنی تبریك ایتدیلر. وکلاسی‌ده کندیسنه (هوانغ ـ تی) یعنی ایمپراطور عنوانی آلماسنی تکلیف ایتدیلر . (شه‌له) حکومتنك تشکیلاتنی ، ایمپراطورلق تشکیلاتی اساسنه کوره تنظیم ایتمکله برابر ایمپراطور عنوانی آلمقدن استنکاف ایتدی. (بویوك چاغونك کوك خانی) عنوانی آلدی. فقط اجدادینك ایمپراطور عنوانیله یاد ایدیلمسنی امر ایتدی. (هونغ) اسمنده‌کی اوغلنه‌ده (بویوك تانژو) عنوانی ویردی. بومناسبتله بویوك بر قوماندان اولان دیکر اوغلی (شه‌هو) یه‌ده خان (قرال) عنوانی ویریلدی . فقط شه‌هو ، تانژو عنوانی ایستیوردی . بوندن طولایی بویوك تانژو (هونغ) ایله آره‌لری آچیلدی . بویوك تانژولق توجیه ایدیلن (هونغ) ك آناسی بر جاریه اولدیغندن (شه‌هو) کندیسنی بوعنوانه داها لایق کوریوردی .

بو مظفریت اوزرینه (له‌آنغ Leang) قرالی (شه‌له) نك تحت حمایه‌سنه کیردی (شه‌له) ده کندیسنی چین ایمپراطوری اعلان ایده‌رك (هوانغ ـ تی) عنوانی آلدی . پایتختی ، هونان خطه‌سنده‌کی (لین ـ چانغ) شهرینه نقل ایتدی . فقط ، اسکی پایتختی بوس‌بوتون ترك ایتمدی . بوراده مراسم مخصوصه وعمومی اجتماعلر ایچون معظم دائره‌لر یاپدیردی . اسکی پایتخت بوصورتله مقدس بربلده ماهیتنی آلمش اولیوردی.

(شه‌له)، حکومتنك بقا واعتلاسی، متین وعدالتکار برادارە ایله ممکن اوله‌جغنی پك کوزل تقدیر ایتمش اولدیغندن دولت ما کنه‌سنی تدویر ایده‌جك اهلیتلی ارباب اقتداری یاقیندن طانیمغه پك بویوك براهمیت ویریبوردی . بومقصدله ایالتلرده بولنان ارباب درایتی مرکزه جلب ایدییور، کندیلریله بالذات کوروشیور، هر برینی‌اقتدارینه کوره بروظیفه‌یه تعیین ایدییوردی . بوطرز حرکت ثمره‌دار نتایج ویرمکده کیج قالمدی : حاکمیتی آلتنه آلدیغی چینلیلر یکی ادارەیه پك قولای ایصیندیلر . حتی ، مایت‌پرورلکلریله معروف اولان بوخلق، تسین‌ایمپراطورلرینی‌اونوتمش، اسکی‌ادارەلری ایسته‌مز اولمشلردی[م ۳۳۱].

ایرتسی سنه قوبونلولرله تسینلر آرەسنده یکیدن بر حرب ظهورایتدی [م ۳۳۲].

فقط بومحاربه قوبونلولرك علیهنه انکشافه باشلادی . شه‌له ، بویوك بر فلاکته میدان براقامق ایچون ایمپراطورله مصالحه ایتمك ایسته‌دی حتی بو مقصدله اعزام ایتدیکی ایلچیلرله بر چوق هدیەلر بیله کوندردی . فقط او اثناده کورولن بعض علائم جویه چین کاهنلرنجه قوبونلولرك کوکب اقبالنك نحسه‌دوندوکنه و(شه‌له) نك وفات ایده‌جکنه اشارت بولنده تأویل ایدیلدیکندن‌ایمپراطور صاحبه یاناشمادیغی کبی (شه‌له)نك کوندردیکی هدیەلری‌ده یاقدیردی . غریب برتصادف اوله‌رق (شه‌له) ده بو آرالق خسته‌لاندی .

خسته‌لق کیتدکجه وخامت کسب ایتدیکندن (شه‌هو) سرایه کیده‌رك بوتون وکلایی ، حتی افراد خاندانی خسته‌نك یاننه کیرمکدن منع ایتدی . جنرال (هونغ) ایله (قان) ، چین ایمپراطورلغی حدودلرنده اوردولرینك باشنده اولدقلرندن‌پایتخت تمامیله (شه‌هو)نك حکم ونفوذی آلتنده بولونیوردی . شه‌له ، خسته‌لغنه رغماً طور وحرکتندن بحق قوشقولاندیغی (شه‌هو) یه ده اوردوسنك باشنه کیتمك امرینی ویردی . فقط شه‌هو ، آیاق سورچمکه باشلادی . بواثناده (شه‌له) نك خسته‌لغی بردنبره شدتلندیکندن امرینی اجرا ایتدیرمه‌دن اول وفات ایلدی [م ۳۳۳] .

(شه‌هو)، سرایی کندی‌حسابنه ضبط ایتدی . ولی‌عهد قورقوسندن هرشیئه راضی اولدی . بوتون حکم وحکومتی سه‌هویه براقمغه مجبور اولدی. شه‌هو ، حکمدارلغی آلده ایتمك مقصد خفیسنی تعقیب ایتدیکندن ایلری‌کلن وکلادن بومقصدینه ممانعت‌ایده‌بیله‌جك اولانلری برر برر اعدام ایتدی . شه‌له‌یی‌ده کیجه (تسیه‌ن ـ ئی ـ شان) طاغنه دفن ایلدی . صوکره‌ده صانکه حقیقتاً شه‌له‌نك جسدی وارمش کبی مطنطن بر جنازه آلایی ترتیب ایتدیردی .

شەله ، وفات ایتدیکی زمان آلتمش یاشـنده بولونیوردی . اون بش سنه مستقلاً حکمران اولمشدی . هیچ یوقدن معظم بر دولت قوران بو عزمکار آدم ، یالکز قویونلولر تاریخنده دکل، چین تاریخندەده بویوك سیمالردن بری ایدی. قویونلولر آره‌سنده معارفك تعمیمنه چالیشدیغی قدر یرلی چینلیلرك‌ده رفاه وتنویرینه چالیشمش، اورته آسیانك یتشدیردیکی قهرمان باشبوغلر آره‌سنده مهم برموقع قازانمشدی. (شەله) نك دورینی پارلاتان عامللردن بری‌ده زوجه‌سی اولمشـدی . درایت و حسن تدبیر ایله تمایز ایدن بو قادین ، زوجی اوزرنده‌کی نفوذینی دائما خیره صرف ایتمشدی .

فقط کندیسی هانلره قارشی بالآخره نه وضعیت آلمش ایسه ، شەدی (شەهو) ده اونك خلفلرینه قارشی عینی وضعیتی آلمش، قویونلولرك اولوتانژوسی اولمغی قورمشدی. بوکا رغماً بدایتده ظواهری محافظه ایتدی . شەله‌نك اوغلی وولی عهدی (شەهوم) ی حکمدار اعلان ایلدی [م ۳۳۳] .

فقط حقیقتده بوتون حکم ونفوذی الینه آلمش اولدیغندن بو ، بر کوسـتریشدن عبارتدی. ناصیل که، بر قاچ کون صکره بو جهت تحقق ایتدی . چونکه کندیسنی (بیوك تانژو) اعلان ایدرك باش وکالته کچدی. یوکسك مأموریتلری،بویوك قوماندانلقلری کندی آدملرینه توزیع ایتدی . بو انقلابك نتیجه‌سی اوله‌رق، شەله دورنده ایش باشنده اولانلر هپ کتدیلر . (شـەله) نك زوجه‌سی ، اولکی دورده اولدیغی کبی حکومته مداخله ایتمك یستدیکندن اعدام اولوندی .

(شەهو) نك تغلبی ، وکلادن بعضیسنك اعدامی خبر آلان قوماندانلردن برقسمی تسین ایمپراطورلغنه التجا ایتمکی قرارلاشـدیردیلر . بعضیلری‌ده (له آنغ) ەرالنه تسـلیم اولدیلر . شەهو ، اولکیلری یاقالاته‌رق برر برر اعدام ایتدیردی . ایلنجیلری‌ده تحت اطاعته آلدی .

(شەهو) ، حکم ونفوذی تاملیه شخصنده جمع ایتمش اولدیغی ایچون اصل حکمدار اولان (شەهوم)ك اسمندن باشقه بروارلغی یوقدی. (شەهوم) بو وضعیتده قالمقدن ایسه استعفا ایده‌رك بو اسمدن‌ده قورتولمق وهر شیئی (شـەهو) یه بر قمق آرزوسنی ظهار ایتدی . (شەهو) بدایتده استغنا کوستردی . فقط صـوکره استعفاسنی قبول ایتدی . زواللی (شـەهوم) ایله والده‌سنی‌ده اورتادن قالدیرتدی . بدبخت (شـەهوم) ، حین ازاله‌سنده هنوز یکرمی‌یدی یاشنده ایدی [م۳۳٤] . برسنه اوچ آی قدر اسماً حکمدارلق

ایتمشدی . رقیبسز قالان (سه‌هو) ، کندیسنی (چاغولرك کوك خانی) اعلان ایتدی .

شه‌هونك قولایجه الده ایتدیکی بو حکومت ، شمالده (سیراموران) نهرینه، جنوبده (کیانغ) نهری جنوبنه، شرقده بحر اصفره وغربده تیبت خطه‌سنه قدر امتداد ایدیوردی. (تـه‌هو) جنوبنده تسـین ایمپراطورلغیله هم حدود اولان ممالکی دوز ایتمك اوزره (کیانغ) نهری جنوبنه طوغرو سیاحته چیقدی. سه‌هونك بوسیاحتی تسین سرایتی تلاشه دوشوردی . حتی ایمپراطور (شینغ - تی) همان بوتون اوردوسنی تحت سلاحه آلدی . بو حال ؛ چین ایمپراطورلغنك قویونلولردن نه‌قدر تدهش ایتمکده اولدیغنی کوستریبوردی. حالبوکه (تـه‌هو) حرب ایچون دکل ممالکتنی کورمك ایچون پك آز برقوتله سیاحته چیقمشدی . بو خصوص آکلاشیلنجه ایمپراطور ، کنیش بر نفس آلدی ، عسکری ترخیص ایتدی .

شه‌هو ، ممالکنی دوز ایتدن صوکره مرکز حکومتنی (هونان) ده (پو) شهرینه نقل ایتدی . هندستاندن تیبت طریقیله چینه صوقولمغه باشلامش اولان بودیزمی قبول ایده‌رك تعمیمه چالیشدی. بودیزمك (سمنیه Samanéens) دینیلن داعیلری بو مذهبی کشمیر ، سجستان ، زابلستان وتیبت حوالیسنده نشر ایتدکاری کبی چینه قدرده صوقولمشلردی [۱] . اجداد پرستلکله مونس اولان بوحوالی سکنه‌سنه سمنیه داعیلرینك تناسخی افسانه‌لری غایتله جاذب کورونیور ، قلبلرینی تسخیر ایدیوردی .

[۱] آکلاشیلدیغنه کوره بودیزم چینه ایلك دفعه هان سلاله‌سی ایمپراطورلرندن (مینغ-تی) زماننده ومیلادك (٦٥) تاریخنه طوغری کیرمشدر. مینغ - تی ، چینك غربنده‌کی ممالکده یکی بر دینك انتشارندن خبردار اولمش، بو خصوصده تدقیقاتده بولنمق اوزره مأمور مخصوصلر کوندرمشدی. بو آدملر ، (مو - تن Mo-Ten) و (تسو - سا - لان Tço-Sa-Lan) نامارنده ایکی (بونز Bonze) یعنی ایکی بودیست عالم ایله عودت ایتمش وبونلر (بو) نك یعنی (بودا) نك آتی دینی کتیردکاری براثری چینجه‌یه ترجمه ایتمشلردر . بوکونه قدر محافظه ایدیلمش اولان بوکتابده بودیزم حقنده خیلی مهم معلومات ویرلمشدر . بوکتابه کوره ، کندی کندینی طانیق وفانی‌لذلدن اولاق ایچون آناسنی باباسنی ، اقرباسنی ترك ایدن؛ (سامانی Samanéen) در. بواسمی چینلیلر (سام - ن Sam men) ویا (شا - من Cha-men) شکلنده ، مؤلفین اسلامیه ایسه (سمنی) طرزنده آلمشلردر . بو مناسبتله‌درکه آثار اسلامیه‌ده بودیزم مذهبنه (سمنیه) نامی ویرلمشدر. کورولیورکه اسکی تورکلرك آفسونجیلرینه ویرلن (شامان) اسمی‌ده بونك چینجه‌سندن آلنمشدر. چینجه شامان، (احتراصاتی ینه‌بیلن کیمسه) دیمکدر. تیموریلر دورنده (رکن الدین محمد سمرقندی) ، (بهرکیر Behergher) اسمنده بربرهمندن آلدیغی بودیزمه عائد برکتابی (عبر کند) نامیله عربی‌یه ترجمه ایتمشدر . (محی الدین ابن عربی) ده (آبا هوتاه Mahoutatum) اسمنده دیکر برهمنك معاونیله بوکتابی عربجه‌یه

میلادك (٣١٠) تاریخلرینه طوغرو ده قویونلو خانلرینك اداره سنده بولنان (لو-یانغ) شهرینه هندن (فو - تو - چینغ Fo-Tou-Tching) نامنده بویوك بر (بونز) یعنی (سنی) کلمشدی . بو آدم ، اوزمان (لویانغ) ده پك بویوك بر شهرت قازانمش ، روحلرله مناسبتده بولوندیغی ، کرامتلر ، معجزه لر کوستردیکی و کندیسنك یوزلرجه سنه دنبری یاشامقده اولدیغی بولنده خلق آره سنده عجیب وغریب اعتقادلر اویاندیرمشدی . اوزمان (شه‌له) به ده چاتمش ، اونك طرفندن ده مظهر حرمت واعتماد اولمشدی . تاعوئیزم بونزلری بو آدمه قارشی شدتلی بر مجادله آچمشلر سه ده کندیسنی (شه‌له) نك نظر توجهندن دوشوره‌مه‌مشلردی[١] خلق ، روزکارلرك ، یاغمورلرك ، بورالرك (فو - تو - چینغ) لك امرینه تابع اولدقلری قناعتنده بولونیورلردی . فقط بو حیله‌کار آدمه اسناد ایدیلن الك بیوك خارقه ، ئولولری احیا ایتمسی ایدی : بر کون (شه‌له) نك پك چوق سودیکی بر اوغلی ئولمشدی . چوجوق دفن ایدیلمك اوزره تابوته قونولدیغی زمان ، (فوتوچینغ) کله‌رك اوزرینه بر آز صو سرپمش ، بر شیلر اوقومش ، صوکره الندن طوته‌رق « قالقکز ! » دیمش ، چوجوق ده درحال دیریله‌رك قالقمشدی . اولجه چوجوغی بر صورتله بایلاته‌رق هر کسه ئولدوکی قناعتنی ویردکدن صوکره بو صورتله ایلتمش اولمسی هیچ بر فوق العاده‌لکی حائز دکل ایکن جاهل خلق بونی بر کرامت کبی کورمش ، شهرت واعتبارینی عیوقه چیقارمشلردی . بو حادثه‌دن صوکره ، تاعوئیست بونزلرینك قویونلولر آره‌سنده آرتق بر موقعی قالمامش ، (فو - تو - چینغ) لك نشر ایتدیکی بودیزم رواج بولمغه باشلامشدی »

ترجمه ایتمشدر . بو صوك ترجمه پاریس کتبخانه‌سنده محفوظدر . بر آدمك سنی اوله‌بیلمه‌سی ایکی یوز اللی فرضه رعایتله مشروطدر . بو ایکی یوز اللی فرض شو درت فرضك اقسامیدر . (١) قتل ایتمه‌مك (٢) سرقت ایتمه‌مك ، (٣) فاسق وفاجر اولمامق (٤) یالان سویله‌مه‌مك ایکی یوز اللی فرضه رعایت ایدن بر سمنی مظهر تکامل اوله‌رق (اولوخان) مرتبه‌سنه واصل اولور . بو مرتبه‌یه واصل اولان سمنی ، هواده اوچه‌بیلیر ، کرامتلر کوستره‌بیلیر ، انسانلرك عمرینی آزالتوب قیصالته‌بیلیر . حتی ارض وسمایی تحریك ایده‌بیلیر . سمنیلکده دورت مرتبه واردر . (١) سیو-تا-تان Siu-Ta-Tan (٢) سو-تا-شه Su-Ta-che (٣) او-نا-شه O-na-che (٤) او - لو - خان O-Lo-Han کبی یوکسك مرتبه‌لردر .

[١] چین وقایعنامه‌لرینك شو قیدلرندن بو تاریخلرده قویونلولر آره‌سنده چینك (لاعو - تسه) طرفندن تأسیس ایدیلمش اولان تاعوئیزم مذهبی منتشر بولونیوردی . (شه‌له) نك جمع ایتمش اولدیغی عالملردن بر قسمنك قونوچیوس مسلکی فیلسوفلری ، بر قسمنكده (لاعو - تسه) مسلکی عالملری اولدقلری شبهه‌سزدر .

(شه‌هو) موقع اقتداری آله ایتدیکی زمان (بودا Fo) دینه و بودینك اوامر و آیینلرینه (شه‌هو)دن داها چوق حرمت و مربوطیت کوسترمکه باشلادی. زماننده بوتون خلق بودیزم معبدلرینه قوشیور، صاچلرینی کسیور، صقاللرینی تراش ایدییور، عائله‌لرینی براقه‌رق سمی اولمق ایچون معبدلره طولیورلردی. ایشلرینی کوجلرینی، عائله‌لرینه و دولته عائد وظیفه‌لرینی ترك ایده‌رك آچ صوسز معبدلره طولان بودیستلر اوراده صدقه و نذرلرله کچنیور، (فانی فی الدین) اولیورلردی. اولوخان درجه‌سنه واصل اولمق ایچون حیاتلرینی عطالت مطلقه ایچنه کومیورلردی.

خلقك بو عمومی تمایلی دولت ایچون بر فلاکتدی. فقط (شه‌هو) بو آدمه رابطه قلب ایتمش اولدیغندن بو اجتماعی انحطاط و مذلتك نتایج وخیمه‌سنی تقدیر ایده‌میوردی. وکلادن بری فلاکتی اخطار ایتدی و (بونز)لره انتسابله بر معبده قاپانه‌رق حکمدارینی و ابوینی اونوتمق، زوجه‌سنی، چوجقلرینی ترك ایتمك قانونلره قارشی ملجأ آرایان بر طاقم سرسریلرك كاریدر. آتالریمز، اکین اکمه‌ین بر ارکك، اوینه باقمایان بر قادینی حکومت قرارله آچ، آچیق براقیر، بویله سرسریانه عاطل حیاتدن وازکچیریرلردی. حالبوکه بوکون، بوکبی انسانلر حکمدارك مظهر تشویقی اولیورلر... » بولنده تعریضده بولوندی. وکلادن دیکر بریده « قادینلی ارککلی برطاقم آدملرك باشقه‌لرینك آلین ترلریله قازاندقلری سیملرله کچینمه‌لری، برچوق ایشچیلرك، برچوق پاره‌لرك معبدلرك انشا و ترتیبنه حصر ایدیلمسی مملکت ایچون بر فلاکت اوله‌جغنی » سویلدی. فقط بوتون بو سوزلرك (شه هو) اوزرنده هیچ بر تأثیری اولمدی.

(شه‌هو) یکی پایتخت اولان (پو) شهریله چاعولرك اسکی مرکزی اولان (سیا-نغ-قونه) ده واسع سرایلر یاپدیرییور؛ بونلری قیمتدار و نادر اشیا ایله تزیین ایدییور؛ ستونلری، دیوارلری آلتون، کموش و قیمتدار احجار ایله قاپلاتییوردی. تسین ایمپراطورلغنك اسکی پایتختی اولان (لویانغ) شهرنده‌کی هیکللری، ستانولری، حکلری کاملاً (پو)یه نقل ایتدیرمش، سرایلرینی بر مشهور سفاهت حالنه صوقمشدی. هر سرایده بیکلرجه دلبر قادینلر بولونیور و (شه‌هو) بونلرك آره‌سنده بر حیات سفیهانه کچیرییوردی. کندیسی ذوق و صفا ایچنده بیهوش ایکن خلق ده معبدلرده بودیزمك اویوشدوریجی آیینلریله صیزییورلردی [م ٣٣٦].

(شه‌هو) ده قوتلی بر میل اعمار واردی. فقط اکثریا باشلامیه‌جغی معظم

ایشلره کیریشییور ، یاری براقمغه مجبور قالیوردی . پایتخت جوارنده و(هوانغ هو) نهری اوزرنده بر آصمه کوپری یاپدیرمق تشبثنده بولوندی . دهشتلی مصرف اختاریله تمللرینی آتدیردی . فقط ایشی یارده براقهرق بو دفعه یوکسك بر فنار یاپدیرمغه قیام ایتدی [م ٣٣٧] . بوفنار یوکسك بر ستون اوزرینه اوچ قاتدن متشکلدی . برنجی قاتده مواد مشتعله ، ایکنجی قاتدهده فناری یاقهجق آدم بولونیوردی . فقط رسم کشاد کونی فنار قولهسی بردنبره دوریلدی . ایچندهکی یاغلر دوکولهرك برچوق انسانلری یاقدی . بوقدر مصرف هبایه کیتدی . فضله اولهرق فنارك موجدینكده قفاسی کسیلدی . شههو ، بوکبی ایشلرله اوغراشیرکن ولی عهد تعیین ایتدیکی اوغلی (سوئی Soui)ده عقل و حیاله کلمز فسق وفجور ایله مشغول اولیور ، انواع مظالمله خلقی قاصوب قاوورییوردی . باشنه طوپلادیغی برسورو سفیهلرله کیجهلری شونك بونك أوینه کیرییور ، قادینلره ، قیزلره تعرض ایدییوردی . خونخوارلقده بر اعجوبهٔ خلقت اولان (سوئی) بونکلهده اکتفا ایتمیور ، اك کوزل ، اك دلبر کوردیکی قادینلرك ، قیزلرك عرضلرینی پایمال ایتدکدن صوکره قفالرینی کسدیرییور ، قانلرینی قدحلره طولدورتهرق یانندهکیلره ایچیرییوردی . (بودا) دینه کیرن و(پهـ کیهئو ـ نی Pe-Kieou-Ni) دینیلن قادینلرهده عینی معاملهده بولونیور ، بعضاً بونلری طوغراندیرهرق قویون ویاصیغیر أتیله پیشیرتدیروب آرقداشلرینه اکرام ایدییوردی [١] .

ولیعهدك بو مجنونانه وحشتلرندن (شههو) یه شکایت ایدیلدی . فقط ، هوا و هوسنه طالمش اولان مستبد بوتون بو شکایتلره قولاقلرینی طیقادی . اوغلی اجرای مظالمده سربست براقدی . ولیعهد بوتون شناعتلرینك هیچ بر ممانعته معروض قالمدیغنی کورونجه ایشی آزیتدی . باباسنی تختدن ایندیرهرك یرینه کچمك اوزره بر فرقه تشکیلنه قالقشدی . بوتشبث (شههو) نی آییلتدی . والدهسنك وکندیسنك نصایحنی اصغا ایتمین اوغلنی ولیعهدلکدن عزل وایرتسی آقشامده یکرمی آلتی جوجغی ایله برابر اعدام ایتدی . دیکر اوغلی (سیوئن Siuen)ی ولیعهد تعیین ایلدی .

(شههو)نك ذوق وصفایه آتیلمش اولمسنه رغماً چاغو دولتنك خارجه قارشی

---

[١] چینلیلر سمنیلره یعنی شامانلره بونلرك هندجه اسمی اولان « پیئو Pieou » نك عرفی اولهرق « پهـ کیهئو Pe-Kieou » دییورلردی . شامان قدینلرهده « پهـ کیهئو ـ نی Pe-Kieou-Ni » اسمنی ویرییورلردی .

ولان نفوذ وسطوتی صارصیلمامشدی . شه‌هو ، حکمدارلغه چیقمه‌دن اول فاز ندیغی ظفرلرله بیوك برشهرت احراز ایتمش ولدیغندن مجاور بر اسلر حالا کندیلرندن قورقیور ، حمایه‌سنه کیرمکه جان آتیورلردی . بوصورتله درکه (ین Yen) قرالی شه‌هوبی متبوع طانیدیغنی وحمایه‌سنه کیردیکنی اعلان ایلدی [م ٣٣٧] . حتی بو ایکی حکمدار متفقاً (له آعو Leao) قرالنی اراضیسنه حرکات عسکریه‌ده بولوندیلر و مظفر اولدیلر . فقط مشترك دشمنی ازدکدن صکره کندیلرنی‌ده بوزوشدیلر . بونلرك بوزوشمه‌سندن استفاده ایدن (له‌آعو) قرالی شه‌هوبك اوزردسنه قوتلی برضربه ایندیردی . بواوردی‌بی رجعته مجبور ایتدی . (ین) ، قرالیتی ایله (چاعو) لر آره‌سنده باشلایان حرب بوحادثه‌دن صوکره بیوك برشدت کسب ایتدی . محاربه قره‌دن ودکزدن بتون شدتیله دوام ایدرکن (شه‌هو) ده ولیعهدی (سوئن) ه (تا ـ تانزو) یعنی (بیوك تانزو) عنوانی ویرمك ، بری (لو ـ یانغ) ده و دیکری (سیغانفو) ده اولمق اوزره ایکی معظم سرای انشا ایتدیرمك کبی ایشلرله اوغراشیوردی . اولجه خلق قحط و سفالت آلتنده ایکلرکن بر چوق پاره‌لر اسراف ایده‌رك (بو) ده سرایلر یاپدیردیغی کبی شمدی‌ده محاربه‌نك الك قیزغین کونلرنده دورت یوز بیکدن زیاده آدمی سرایلر انشاسنده استخدام ایتدیریوردی [م ٣٤٢] . پك طبیعی اوله‌رق خلق آره‌سنده صیزیلتی باشلادی . بعض فرصتجوار خلقك خوشنودسزلغندن استفاده ایده‌رك بر اغتشاش چیقارمق ایستدیلر . فقط بوحرکت سرعتله باصدیریلدی .

خلقك اشتکا وتظلماتك طوردوره‌مدیغی بو معظم انشئاتی اهمیتسز بر حادثه اوزرینه بردنبره توقیف ایدیله‌رك تسین ایمپراطورلغنه اعلان حرب ایدیلدی . ـ حادثه شو ایدی : (ساننونیغ) ده (تی ـ نان ـ فو) نهری جوارنده بعض وحشی حیوانلر ظهور ایتدی . بوحیوانلر کیجه‌لری میدانه چیقیور ، کوندوزلری چکلیورلردی . بوروپشلرندن شمالدن جنوب شرقیه طوغری عادتا بر یول حاصل اولمشدی . شه‌هو ، بویولی (تسین) ممالکنه حرکات عسکریه اجراسی ایچون تا کرینك بر اشارتی عد ایتدی . درحال سرایلرك انشاسندن واز کچه‌رك حیوانلرك ایزنی تعقیباً « تسین » ایمپراطورلغنه عائد « کیانغنان » شهری اوزرینه یورومك اوزره عسکر جمعنه باشلادی [م ٣٤٣] .

فقط جریان وقوعاته باقیلیرسه « شه‌هو » بی هر شیئی براقه‌رق سرعتله عسکر جمعنه سوق ایتمش اولان عامل چین مورخلرینك کمال اهمیتله قید ایتمش اولدقلری بو کولنج

سبب دكل تسين اوردولرينك چاعولره عائد اراضی‌یه كیرملری و بعض شهرلری تخریب ایتملری ایدی . قویونلو آقینجیلری تسین ایمپراطورلغنه عائد بعض شهرلری ضبط و یغما ایدرك انتقام آلمش اولدیلر . قویونلو امراسنك توصیه‌سیله (شه‌هو) بو قدرله اكتفا ایتدی . تحت سلاحه آلنمش اولدیغی بر میلیون عسكره مانوره‌لر یاپدیردقدن صوكره ترخیص ایتدی . یالكز كوچوك بر قوتی (ین) لر اوزرینه كوندردی . بونلرده بر ایش كوره‌مه‌دن عودته مجبور اولدیلر . بو عسكری فعالیتدن صوكره (شه‌هو) ینه حیات معتاده‌سنه باشلادی . كندیسی ظالم وقانونه رعایتسز اولمقله برابر علم و معارفه محبتی واردی . (لویانغ) ده بویوك بر مكتب انشا ایتدیردی . كندیسنك ویالری كبی امرانك چوجوقلرینی تحصیل ایچون بورایه كوندردی . عینی زمانده صوك عسكری استحضارات اوزرینه انشا آتی تأخر ایتمش اولان (لویانغ) سراینك اكمالیله و (هوانغ ـ هو) نهری اوزرنده معظم بر كوپری انشاسنه باشلادی [م ٣٤٤] . بوتون بو تشبثات اعماریه‌یی وجوده كتیرمك ایچون استخدام ایدیلن انسانلرك عددی درت بش یوز بیكه بالغ اولیوردی .

شه‌هو ، صوك زمانلرده موازنه‌سنی بوس بوتون غائب ایتمش ، تماملیله سفاهت حیاتنه آتیلمشدی . كندیسنه مخصوص قورولرده آولانانلری اعدام ایتدیریور ، سرایلرینی دلبر قیزلر ، زوجلرینی ئولدورتدیكی كنج قادینلر ایله طولدورییوردی . بو حركتی تنقید جرأتنی كوسترن وكلاسیده درحال اعدام ایتدیرییوردی . چاعولرك واسع اولكه‌سنده بوتون معناسیله بر دهشت حكمران اولیوردی . خلق شویله طورسون ، وكلا بیله ؛ اخبار ایدیلمك قورقوسندن ؛ آره‌لرنده برشی سویله‌یه‌مز اولمشلردی . بو حالدن استفاده ایتمك ایسته‌ین (له آنغ) قرالی چاعولره قارشی بر محاربه چیقاردی . بر قاچ دفعه وقوعبولان چارپشمه‌ده غلبه (له آنغ) لرده قالدی . بو حال ، (شه‌هو) نك انتباهنی موجب اوله‌جغنه وحشت و مظالمنك بوس بوتون آرتمه‌سنه سبب اولدی . تحت حاكمیتنده بولنان اون ایالتده ، او وقته قدر امثالی كورولمه‌مش بر دوزهٔ مظالم آچدی . خلقی صویوب صوغانه چویردی . بونكله‌ده اكتفا ایتمیه‌رك ایمپراطورلرك تربه‌لرنده‌كی قیمتدار اشیانی كاملاً مصادره ایتدی . ملكتنك هر طرفندن قیز ، ركك یوز آلتمش بیك كنج طوپلایه‌رق بونلردن بر موكب معیت تشكیل ایتدی . آرابه سوار اوله‌رق بو موكبله پارقلرده ، قورولرده طولاشمغه باشلادی . اوزون و مشقتلی حولانلره تحمل ایده‌مه‌ین بو كنجلردن بر قسمی تلف اولدی . اوغوللرینی ایمپراطورلره

مخصوص آرابه‌لرده بیندیره‌رك یوزفرق بیك نفر معیتله و محتشم بر آلایله ولایتلره کوندردی. اوغوللرینك دبدبه و داراتنی کورمك ایچون بنی بندیردیکی بو کلنجه اثناسنده مشاق سفریه‌دن برچوق کنجلر تلف اولدی.

قانلی بر استبداد بو آدمی انسانلق خارجنده بر اعجوبهٔ ظلم و شناعت یاپمشدی. انظارنده حیات انسانیه‌نك هیچ بر قیمتی قالمامشدی. عقلنه کلنی یاپیور، مجنونانه بر هوس و غرورنده بیکلرجه انسانی عدم آباده کوندرییوردی. دنیاده هیچ برشیدن قورقمیور، کندیسنی هیچ بر قیدله مقید کورمیوردی. یالکز یرك یارلماسندن ویا کوکك قپانماسندن اورکدیکی مرویدر. مجنونانه مظالمه تحمل ایده‌مه‌ین یوز بیك کشی، ینه قویونلولر طرفندن اشغال ایدلمش اولان کوچوك (لیه‌آنغ) خاقانلغنه التجا ایتدیلر [م ۳۴۸].

شه‌هو، اواخر حیاتنده طوغرودن طوغری‌یه اوغلی (سیوڭ) ی ولیعهدلکدن چیقاره‌رق بك زیاده سودیکی کوچوك اوغلی (تاغو Tao) نی کندیسنه خلف یاپمق هوسنه دوشمشدی. (سیوڭ)، پدرینك بو تصورینی حس ایدر ایتمز قارداشی (تاغو) نی اولدوردی. قاتللر، ولیعهد (سیوڭ) ك امریله حرکت ایتدکلرینی اعتراف ایتدیلر. بونك اوزرینه ولیعهد توقیف، قاتل ارکك، بوبونك کوچوك بوتون اولاد و اتباعیله برابر اتلاف ایدیلدی. شه‌هو، کیری قالان اوغوللردن برینی ولیعهد انتخاب ایتمه‌سی مجلس وکلایه حواله ایتدی. وکلادن بر قسمی جسارت فوق‌العاده‌سنه مبنی (شه‌بین) سننده‌کی اوغلنی، بر قسمی‌ده فضل و کمالیله ممتاز ایدن دیکر اوغلی (تسون) ی ترجیح ایلدیلر [۱]. وکلادن بعضیلری‌ده هر درلو اغتشاشلره محل براقامق ایچون اصیل بر آنادن طوغان بر پرنسك انتخابنی موافق کوردیلر. نهایت قویونلو خانلرینك صهری حکمداری ولان (ایه‌ئو-یاعو) نك کریمه‌سندن اولان (شی) نك ولیعهدلکنده اتفاق ایدیلدی. والده‌سی‌ده (هه‌ئو Héou) یعنی خاتون اعلان اولوندی.

شه‌هو، بو مراسم مناسبتیله کندیسنی‌ده (هوانغ - تی) یعنی چین ایمپراطوری اعلان و بر عفو عمومی اصدار ایلدی [م ۳۴۹]. اوتجه (لیه‌آنغ) خانلغنه التجا ایتمش اولان قویونلولردن اون بیك کشی بو عفو عمومی اوزرینه مملکتلرینه عودت ایتدیلر. فقط

[۱] تورکجه (شاد) ك چینجه شکلی اولان (شه che) بو خاندانك عائله اسمی اولدیغندن بوتون پرنسلرك اسملری اولنده بو لفظ واردر. بناءً علیه «تسون» اسمی «شه - تسون»، «شی» اسمی‌ده «شه - شی» در. بو اسملردن «تسون» ك تورکجه «طوسون» محرفی اولمسی محتملدر.

بونلره عفو عمومینك کندیلرینه شامل اولمادیغی بیلدیریلدی بونك اوزرینه اونلرده عصیان ایدهرك (هیاء پهن) شهرینی یغما ایتدیلر . بو عصیان ، مظاف آلتنده قیوراتمقده اولان خلقه بر صور اختلال تأثیرینی یاپدی . هر طرفده عصیان و اختلال باش کوستردی . اختلالجیلرك عددی یوز بیکه بالغ اولدی . عصیانی باصدیرمق خصوصنده‌کی تشبثه ، اینی آزیتمقدن باشقه بر نتیجه ویرمدی . اختلالجیلر هر طرفی یغما ایده ایده (سیغانفو) یه قدر طاندیلر .

سه‌هو آرتق اختیارلامش ، سفاهتله بنیه‌سی ییراتمش ، اسکی عزمی کلیاً غائب ایتمشدی . صوك حادثه‌لر اوزرینه اوغوللرینك ، طورونلرینك اتلافی ایسه معنویاته بر ضربه اومشدی . اختلال هرطرفی صارمش اولدیغی حالده هیچ بر حرکتده بولونمیور ، هیچ کیمسه ایله کوروشه‌لك ایسته‌میوردی . سکز بیك عسکرله امدادینه کلمش اولان قوبونلو امراسندن بری ، وضعیت عاطلانه‌سنك عواقب وخیمه‌سنی تشریح ایدهرك نهایت (سه‌هو)ی حرکته کتیردی . اختلالجیلر اوزرینه قوتلی بر اوردو کوندریلدی بونلر (هونان) ایالتنده صیقیشدیریلهرق جمعیتلری پریشان ایدیلدی [م ٣٤٩] .

فقط ، شه‌هو معناً مادةً دوشمشدی . خسته‌لغی کوندن کونه آرتیور ، یکیدن یکی یه ظهور ایدن موءذی حادثه‌لر کندیسنی مزاره سوروکلیوردی . بو ثناده اوغوللرندن (شه‌یین) اتلاف ایدیلدی . بو حادثه (شه‌هو) ایچون صوك وقطعی بر ضربه اولدی . سوء اداره و سفاهتله برچینه اغتشاش و سفالت حالنه کتیردیکی مملکتنك فاجعهٔ ضمحلالی آره‌سنده ابدیاً کوزینی یومدی م ٣٤٩ . حیاتنده ولیعهد اعلان ایدیلمش اولان (شی) یرینه کچدی . قوبونلو خانلرینك صوك اولوتانژه‌سی (اله‌ئویاعو) نك درایتلی بر قیزی اولان والده‌سی‌ده امور حکومتی الینه آلدی . فقط ، قارداشی (تسون) ادعای سلطنت دعواسیله بر عصیان چیقاردی . باباسنك اواخر سلطنتنده اختلالجیلری تنکیل ایچون معیتنه ویریلمش اولان امرا وعساکر کاملاً کندیسنه عرض انقیاد ایلدیلر . (تسون) پایتخت اولان (یو) شهرینی محاصره و ضبط ایتدی . قارداشی (شی) ایله والده‌سی توقیف وصوکره اعدام ایتدی [م ٣٤٩] .

بوصوك حادثه ، تملری ییراتمش اولان بنیان دولتی بوس بوتون صارصدی . یکی حکمدار (تسون) وضعیته حاکم اوله‌بیلمك امیدیله عموم اردو قوماندانلغنی باباسنك اولادلی اولان (شه‌مین) ه توجیه ایتدی . بو صورتله‌ده فرقنده اولمقسزین منسوب

اولادیغی خاندانك قطعی اضمحلالنی حضرلامش اولدی . بو اثناده پایتختده ظهور ایدن شدتلی قاصیرغه‌لر ، بورانلر ، ییلدیرملر جاهل خلقك معنویاتنی بوس بوتون صارصدی . مدهش بر یانغین ، شه‌هونك یاپدیرمش اولدیغی معظم (یو) سراینی یاقدی . چینلیلر بوتون بو حادثه‌لری جاعودولتك انقراضنه علامت عدایده‌رك تشأم ایتمکه باشلادیلر . قویونلولر ایسه دولتك عاقبتندن امیدلرینی کسه‌رك نومیدانه مقدراتك ظهورینی بکلیور ، یأسك سوقیله بودیزم معبدلرینه طوله‌رق توبه‌دن اوزن تولبولردی دولتك ضعفندن استفاده ایتمك ایستهین اربابِ احتراص اوته‌ده بریده اختلال چیقاریور ، بعضی والیلر بولوندقلری یرلرده استقلاللرینی اعلان ایدیورلردی . تسین ایمپراطوری قویونلولرك تجزیینی کوره‌رك برچوق یرلری استیلا ایتدی . فقط (شه‌مین) اختلاللری باصدیردیغی کبی (تسین) اوردولرینی‌ده چکلمکه مجبور ایلدی . بوموفقیتلری هم اوردوده هم ده مملکتده کندیسنه صارصیلماز بر نفوذ تأمین ایتدی وکلادن بعضیلری دولتك شوضعیف زماننده (شه‌مین) ك بوقدر بویوك بر نفوذ قازانماسنی تهلکه‌لی کوره‌رك (تسون) ه ازاله‌سی لزومنی تلقین ایتدیلر . بوتصور اجرا اولونه‌جغی زمان بر نسلردن (شه‌کیه‌ن che-kien) سوء قصدی (شه‌مین) ه اخبار ایتدی . شه‌مین‌ده معیتنده‌کی اوردو ایله سرای محاصره ایده‌رك کرك حکمداری وکرك ولیعهدی توقیف وشرکاسی‌ده اعدام ایلدی . سوء قصدی اخبار ایدن (شه‌کیه‌ن) ی حکمدار تعیین ایتدی . کندی نفوذی‌ده قات قات آرتدی . شوقارغشه‌لقدن بالاستفاده (سین‌جه‌ئو) (یونغ‌جه‌ئو) اهالیسی استقلاللرینی اعلان و (فوهونغ Fou-Hong) اسمنده بری کندیلرینه حکمدار انتخاب ایتدیلر .

(شه‌کیه‌ن) ، یالکز اسماً حکمداردی . امور دولت کاملاً (شه‌مین) ایله اونك کبی تفرد ایتمش اولان قوماندانلردن (لی‌نونغ Li-Nong) ك النده بازیچه ایدی (شه‌کیه‌ن) ده لی قورتارمه‌یامه‌ق ایچون ، ولا بوایکی آدمك وجودینی ازاله ایتمك وصد ... ایشه باشلامق قرارینی ویردی . برضابطی خفیاً بوآدملرك ازاله‌سنه مأمور ایتدی . فقط بوآدم تشبثنده موفق اولامه‌دی (شه‌کیه‌ن) ، تشبثك قوماندانلر طرفندن خبر آلنماسندن قورقه‌رق بوضابطی اولدوردی . بودفعه ده اساسلی بر تدبیر اتخاذ ایتدی . بوایکی جنرال علیهدار اولانلری برشدیره‌رك برفرقه تشکیل وبوصورتله اونلری ازاله ایتمکی دوشوندی . فقط بوتشبثده عقیم قالدی . تشبثدن خبردار اولان جنراللر ، تهلکه قارشوسنده برلشدیلر .

قسمنلرینی تشکیل و (سه‌-کیه‌ن)ی محاصره وتوقیف ایتدیلر [م ۳۵۰] . بو مجرانک اثناسنده اکثریسی طواشی اولمق اوزره ایکی یوز بیك قدر آدم تلف اولدی .

حکمدارلك توقیفی و جنراللرك تحکمی وزینه ارکان عسکریه‌دن هر بری بولوندقلری یرلرده دعیهٔ استقلاله قیام ایتدیلر . خلق ، اغتشاش مرکزلرندن اوزاق یرلره هجرت ایتمکه باشلادیلر . (شه‌-مین) کندیسنی قرال اعلان ایلدی . فقط ، دیگر جنراللردن بر قسمی طانیمدیلر . حتی کندیسنی توقیف ایتمك مقصدیله (بو) شهرینی اوزرینه یوروديلر . (شه‌-مین) طرفندن توقیف ایدیلمش اولان (سه‌-کیه‌ن) کیزلیجه بونلره تعلیمات گوندرمکه باشلادی فقط بوتشبثی طویولدی . بونك اوزرینه (شه‌-مین) یله (لی‌نونغ)، کندیسنی ومتوفی (سه‌هو) نك اولاد و حفادندن اوتوز سکز کشی‌یی اعدام ایتدیردیلر . بوصورتله چاعو خاندانی تمامیله محا ایدیلمش اولیوردی . رقیبسز قالان (شه‌-مین) کندیسنی ایمپراطور اعلان ایتدی . (غوئه‌ی) ایالتنده طوغمش اولدیغی ایچون حکومتنه‌ده (بویوك غوئه‌ی) دولتی عنوانی ویردی . (لی-نونغ) ی باش وکالته گتیردی . خلقه برعفو عمومی اعلان ایتدی . فقط ، قویونلولر وقتیله (نسین) برنك تحت تابعیتنده بولونان وفعلاً چینلی اولمسی محتمل اولان (شه‌-مین) ك نه حکمدارلغنی نه‌ده عفو عمومیسی قبول ایتمدیلر . چاعولرك اسکی پایتختی اولان (سیانغ-قوئه) ده چاعو خاندانندن برحیات قالان (کی ki) اسمنده بر پرنسی ایمپراطور اعلان و کندیسنه عرض انقیاد ایلدیلر . (کی)، جمع ایده‌بیلدیگی قوتله (شه‌-مین)له برقاچ دفعه چارپیشدی . صوك بر محاربه‌ده اردوسندن اوتوز بیك قدر آدم تلف اولدی . اوردوسنك باش قوماندانلغنده بولنان (لیه‌ئو-هیه‌ن) کندیسنه اهانت و (شه‌-مین) له مذاکره‌یه گیریشه‌رك ونتده تسلیمی ایله (کی) یی توقیف و اعدام ایلدی . بوصورتله چاعو خاندانینك صوك پرنسی‌ده اورتادن قالقمش وبو عائله حکومتلریله برابر تاریخه انتقال ایتمش اولدی . متمادی حربلر ، اختلاللر ، قویونلولرك اك زنده عناصرینی محو ایتمش ، اونلری سفالتك عقوزدیشلری آره‌سنه سوروکله‌مشدی . چینلیلر قویونلولرك الینه گچمش اولان مملکتلرینی تکرار آلمق ایچون بكله‌دکلری بوفرصتی قاچیرمادیلر . (Yen)قرالی (مو-یونغ-تسون)، قوتلی براوردو ایله حرکت و (شه‌-مین)ی مغلوب و اتلاف ایده‌رك چاعو قویونلولرینك پایتختی اولان (یو) شهرینی ضبط ایلدی . قویونلو دولتنه عائد اولان اراضینك برقسمی (ین) ره بعضی پارچه‌لری (تسین) لره ومتباقی اقسامی‌ده شو سنه‌ده ظهور ایدن کوچوك حکومتلره گچدی .

دوبونلولرك هان ویا برنجی (چاءو) دولتنه خلف اولان ایکنجی چاءو حکومتی ، (شه‌هو) نك سوءاداره‌سی، سفاهتی وجنونانه حرکتی ایله بو فجیع عاقبته اوغرادیغی کبی چینی تهدید ایده‌بیله‌جك بر قدرت کوسترمش اولان قویونولرده باشلرنده‌کی سفیه وسفل حکمدارلرك احتراصلری اوغورنده قیریله قیریله نهایت ینه چینلیلرك تحت حاکمیت واسارتنه دوشمش اولدیلر . برقسمی مؤخرا ینه قویونلولر طرفندن تشکیل ایدیلان (هیا) خانلغنه برقسمی‌ده (له آنغ) خانلغنه قاریشدیلر . متباقی قسمنده چینك نفوذ و حاکمیتی آلتنده تدریجاً چینلاشه‌رك وسط ایمپراطورلغی سکنه‌سنه قاریشدیلر وملی هویتلریله صحیفهٔ تاریخدن ابدیاً چقمش اولدیلر !...

هیا خانلغی

قویونلو تورکلرینك چین‌ده قورمش اولدقلری هیا خانلغك ایلك ساحهٔ تشکلی (هوانغ‌هو) نهرینك جنوبنده (اوردوس) دینیلن خطه‌در . پك آز دوام ایدن فقط چین تاریخی اوزرینه پك درین تأثیر براقان بو خاندانك جدی جنوب قویونلولری تانژولری احفادندن (قاعو-سینغ-یوئن) در . جنوبی قویونلو دولتی (لیه‌ئو-مونغ Lieou-Mung) تانژونك وفاتندن صکره منقرض اولمش ایسه‌ده بو وقت چین‌ده حکمران اولان (غوئه‌ی) خاندانی امپراطوری میلادی (۲۱۶) تاریخنده جنوب تانژولری سلاله‌سندن (قاعو-سینغ یوئن) اسمنده بر پرنسی متفرق قویونلو بویلرینك اداره‌سنه مأمور ایتمشدی . بو پرنس قویونلولر زماننده غرب خدیوی اولان (کیوپی Kiu-pi) نك اوغلی ایدی. (قاعوشینغ یوئن)ك قویونلو اولوسلری ریاستنده نه قدر مدت قالمش اولدیغی معلوم دکلدر . فقط وفاتی متعاقب کندیسنه اوغلی (لیه‌ئو-هو Hou) نك خلف اولدیغی محققدر . (لیه‌ئوهو) چینك سالنامه‌سی خطه‌سنده (تای-یوئن-فو) جوارنده واقع (سین - هینغ Sin-Hing) شهرنده اقامت وقویونلولردن بعضی بویلره ریاست ایدییوردی. دیکر قویونلولر رؤساسی کبی بوده چین امپراطورینه تابع بولونیوردی . فقط اولوغ هون خاقانی (لیه‌ئو-یوئن-هی) چین‌ده‌کی قویونلولرك استقلاللرینی استرداد ایچون قیام ایتدیکی زمان (لیه‌ئوهو) ده دیکر قویونلو بویلری رئیسلریله برابر بو متحده‌یه کیرمشدی . (سیه‌ن‌پی)لرده بونلره پیرو اولمشلردی.(لیه‌ئوهو) نك تحت اداره‌سنده بولنان اولوس (آناولوس)نامنی طاشییوردی [۱] آنا اولوس هون متحده‌سنه کیرمکله برابر کندی رئیسلری اداره‌سنده ینه مستقل برحیات یاشیورلردی . هون خاقانی اولوسه حرمت ایدییور ، اسکی تانژولردن اولان رئیسلری دیکر رؤسا فوقنده طوتیوردی .

هونلرك چین‌ده حکمران اولان تسین سلاله‌سینه دوام ایدن مجادله‌لری اثناسنده چین جنراللرندن بری (لیه‌ئوهو) یی مغلوب ایتدیکندن نتیجه‌سی آنه‌رق (هوانغ‌هو) نهری

[۱] چینلیلر بو اسمی (تیه-فو (Tie-fou) شکلنده قید ایتمشلردر. (تیه‌فو)ده (آنا)دیمکدر.

کچمش ، اورتوس خطه‌سنده‌کی (سه‌ئو ـ لیو ـ چوئن Seou-liu-Tehuen) دینیلن منطقه‌ده یرلشمشدی . م ۳۰۹ ـ ۳۱۰ . بو اثناده هان حکومتی خاقانلغنده بولنان (لیه‌ئو ـ تسونغ) بو عائله‌یه اولان حرمت مخصوصه‌سنه مبنی (ایه‌ئوهو) یه (لیه‌ئوفان ئومی) یعنی (لیه‌ئوفان خان) عنوانی ویرمشدی .

طوغولولردن (توپا) لر برمدتدنبری (ـ انسی) خطه‌سنده (تاتونغ‌فو) حوالیسنده یرلشمش ، بوراده (پو ـ لیو pou-liu) اسمنده بر رئیس اداره‌سنده قوتلیجه بر حکومت قورمشلردی . لیه‌ئوهو ، بو حوالیده توپالردن آلمق تشبثنده بولوندی . (اورتوس) دن حرکتله توپالرك غربده‌کی قبیله‌لری اوزرینه آتیلدی . فقط بو تشبث موفقیتله نتیجه‌لنمدی . بالعکس کندیسی توپالره مغلوب اوله‌رق شماله چکلمکه مجبور اولدی [م ۳۱۸] . بو وقعه اوزرینه اقربا‌سندن بری برچوق قوبونلو قبیله‌لریله برلکده (توپا) لره عرض تابعیت ایتدی .

ایه‌ئوهو حدودلرینی (الی) نهری بویلرینه قدر توسیع ایتمش اولان (توپا) لره قارشی ایکنجی بر تشبثده دها بولونديسه‌ده بوده عینی عاقبته معروض قالدی . کندیسی‌ده بو حادثه‌دن بر مدت صکره‌ده وفات ایلدی م ۳٤۱] . (ایه‌ئوهو) یه خلف اولان اوغلی (وو ـ هو ـ غون Vou-Huon) توپا پرنسسلرندن بریله ازدواج ایدرك بونلرله اویوشدی بو اثناده چاعو حکمداری (شه‌هو) یه‌ده انتسابله اوندنده صول قول خدیوی عنوانی آلدی . اون آلتی سنه قدر قبیله‌لرینك باشنده بولوندقدن صکره وفات ایدرك کندیسنه قارداشی (یو ـ ته‌ئو Yu - Teou) خلف اولدی [م ۳۵٦] . (یو ـ ته‌ئو) اداره‌سزلکی نتیجه‌سی اولارق تحت تابعیتنده‌کی اولوسلردن برقسمنك توپالره عرض تابعیت ایتدکلری برقسمنك‌ده قاردشی (وو ـ هو ـ غون) ـ اوغلی (سه‌ـ وو کی Sie Vouki) نی باشبوغ طانیه‌رق‌لرینی کورمکدنبه‌ختلکنه وغرادی . هرکس طرفندن ترك ایدلمکدن متولد بریأس ایله توپالره التجا‌یه مجبور اولدی [م ۳۵۹] . قوبونلولرك یکی باشبوغلری ایسه عینی سنه ایچنده وفات ایتدی . اوغلی‌ده (سه‌ـ وو ـ کی) نك بر دیگری اولان (غوئه‌ی ـ شین) تلاف ایدرك قوبونلولر باشبوغلغنی آلدی م ۳٦۰ .

(غوئه‌ی ـ سین) دیوننده چین‌ده‌کی (تسین) حکومتی خیلی قدرت ونفوذ کسب ایتمش (توپا) لرده اقوام شمالیه اوزرنده بویوك بر نفوذ قازانمشلردی . غوئه‌ی ـ شین اولا (تسین) لرله اویوشمق تشبثنده بولوندی . فقط بو حکومتك والیلرندن بریله آره‌سنده چیقان بر عربده بو تشبثی عقیم براقدی . بو دفعه (تسین) لرك رقیبی اولان (توپا) لریله

اویوشمق ایسته‌دی . فقط بونده‌ده موفق اوله‌مدی . (توبا) لر کندیسی (تسین) لره مراجعتندن طولایی متهم طوتیور ، (تسین) لر ایسه (توبا) لرله اویوشمق ایسته‌مسنی بر قباحت عد ایدییورلردی . (غونه‌ی ـ شین) اداره‌سزلکی ایله هر ایکی طرفی‌ده علیهنه چویرمشدی . توبالر اوزرینه آتیله‌رق کندیسنی مغلوب ایتدیلر [م ٣٦٥] . غونه‌ی ـ شین ، تسینلردن استمداد ایتدی . تسین قرالی معاونت ایده‌جکنه اوردوسیله (اورتوس) خطه‌سنه کیردی . (غونه‌ی ـ شین) ی مغلوب واسیر ایتدی . فقط بالآخره (غونه‌ی ـ شین) ی عفو و کندیسنه هیا قراللغی (کومی) یعنی خانی عنوانی توجیه ایدرك ینه قویونلولرك ریاستنه اعاده ایلدی . تسین قرالی قویونلولرك قوتلانمه‌سنی تهلکه‌لی کوردیکندن بونلری تشتته دوشورمك و وحدتلرینی بوزمق مقصدیله قویونلو رؤساسندن (تساعوقو Tsao-Kou) اسمنده برینه‌ده (ین ـ موئن Yen-Muen) کومی عنوانی ویردی .

تسینلرله قویونلولر آره‌سنده شو صورتله بر مقارنت حصولی (توبا) لری بحق قورقولاندیرمشدی . توبالر ضعیف زمانلرنده تسینلرك قویونلولری علیهلرینه سوق ایده‌جکلرندن قورقیورلردی . توبا حکمداری بوز طوتمغه باشلایان (هوانغ هو) نهرینه برچوق اوتلر آتدیرردی بو اوتلر بوزلره قاریشه‌رق نهر اوزرنده قوتلی بر کوپری تشکیل ایتدیلر . توبالر بو سایه‌ده بغتةً نهری کچه‌رك (اورتوس) خطه‌سنه کیردیلر . تدارکسز اولان (غونه‌ی ـ شین) تسینلره التجادن باشقه چاره بوله‌مدی . تسینلردن آلدیغی قوة معاونه ایله مملکتنه دونه‌رك اوغلی (چه ـ لیه ـ تی Tehe-lie-ti) ی طقسان بیك کیشیلك بر اوردو ایله جنوبدن توبالری اورمغه مأمور ایتدی [م ٣٩١] . فقط توبالر پك از بر قوتله ، کثریسی چینلیلردن متشکل اولان بو بویوك اوردویی تارومار ایتدیلر . توبا ایمپراطوری (کوئه‌ی Kuei) بو امثالسز ظفردن استفاده ایده‌رك قویونلولری مرکز حکومتلرینه قدر تعقیب ایلدی . (غونه‌ی ـ شین) ك بوتون افراد عائله‌سی پریشان برحالده قاچمغه مجبور اولدیلر . اوغلی اسیر دوشدی . کندیسی‌ده بو قارغشه‌لق اثناسنده تبعه‌سی طرفندن قتل ایدیلدی [م ٣٩١] . توبالر اورتوس خطه‌سنه حاکم اولدیلر . آلتی بیك آت ، درت میلیون قویون وصیغیر اغتنام ایتدیلر .

(غونه‌ی ـ شین) ك (پوپو) اسمنده بر اوغلی بو قارغشه‌لق اثناسنده (سیه‌ن ـ پی) لردن (سیه ـ قان) اولوسنه التجا ایتمشدی . فقط بوراده توبالردن یقه‌سی قورتاره‌میه‌جغنی کوردیکندن تسینلره تابع اولان (سیه‌ن ـ پی) لردن دیکر بر اولوسك رئیسی اولان (موی

قان Mo-y-Kan) نزدينه چكيلدى . مونى‌قان كنديسنى حسن صورتله قبول ايدرك داماد يلندى . (غونه‌ى ـ سين)ك (ون ـ چين Ven-tchin) اسمنده ديكر براوغلى ده (توبا)يه التجا ايتمش وتوبا حكمدارينه داماد اولمشدى [م ٣٩٩].

(فاعو ـ شينغ ـ يون) دورندن (غونه‌ى ـ سين) ك وفاتنه قدر كچن يوز يتمش كسور سنه ظرفنده (آتا) اولوسلرى بر حكومت حالنده يشيورلر ديسه‌ده بشبوغلرى بر زمانلر (غونه‌ى) صكره (هان) دها صكره (چاعو) وصوك زمانلرده ده بعضاً (توبا) وبعضاً (تسين) حكمدارلرينى متبوع طانيدقلرندن حكومتلرى نيم مستقل بر حديويت ماهيتى كچه‌مه‌مشدى

آتا اولوسلرينك قطعى استقلاللرينى احراز ايده‌رك چين تاريخنده پك شمولى تأثير براقان مستقل بر دولت تشكيل ايتملرى ، (غونه‌ى ـ سين) ك قتلى و (اورتوس) خطه‌سنك توبالر طرفندن استيلاسى كبى بويوك فلاكتلردن صوكره اولمشدر . صوك مدهش فلاكتلر آتا قويونلولرنده درين بر انتباهه سبب اولمش ، ملى انتباهدن استفاده ايتمكى بيلن (پوپو) بيلمز بر عزم ، يورولمز بر غيرتله اسكى انقاض اوزرينه مستقل بر حكومت قورمشدر بونك ايچوندركه چين مورخلرى (هيا) حكومتنك تأسسى بو تاريخدن اعتبار ايدرلر .

صوك فلاكت اوزرينه (غونه‌ى ـ سين) ك (پوپو) اسمنده‌كى اوغلنك (تسين)لره تابع اولان (سيه‌ن ـ پى) لره التجا ايتمش اولديغى سويله‌مشدك . صارصيلمز بر عزم وجسارتله متصف اولان (پوپو) ، كنديسنى تسين قرالى (ياعو ـ هينغ Yao-Hing) ه طانتمقده وبو حكمدارك نظر توجهنى قازانمقده كچ قالمادى . قهرمانانى روحنك يوكسكلكى ، ذكاسنك كسيلكى ايله مظهر تقدير اولان (پوپو) تسين قرالى طرفندن يوكسك بر مأموريته تعيين اولوندى . ياعو ـ هينغ ، چين ايمپراطورلغى اداره‌سى آلتنه آلمق ايچون (پوپو) نك درايت وشجاعتندن پك چوق استفاده ايده‌بيله‌جكى امديله ؛ قارداشنك شدتلى مخالفتنه رغماً ؛ كنديسنى (سيه‌ن ـ پى) لر اوزرينه كونده‌ره‌جكى اردونك قوماندانلغنه تعيين ايتدى . فقط قرالك قارداشى ، (پوپو) نى تسين حكومتى ايچون بر تهلكه كوريوره ، اوردو قوماندانلغنه تعيينى ، دشمنى كندى اليله قدار عد ايديوردى . قرال قارداشنك اصراريله نهايت (پوپو) نى اردوقوماندانلغندن چكه‌رك (اورتوس)ه كوندردى . حالبوكه بو صوك توجيه (پوپو) ايچون داها اى اولدى . اورتوس‌ده متفرق بر حالده ياشايامقده اولان قويونلولرى باشنه طوپلايه‌رق كوچوك بر حكومت (نوه) يى قوردى . استقبال حقنده اميدلرله مالامال بر پيلان ترتيب ايتدى : (پوپو) قويونلولرك استقلالنى استرداد ايتمكدن

باشقه بر شی دوشونمیور ، (توبا) لرله (تسین) لر آره‌سنده‌کی دوستلغی مقصدینك تحققنه بر مانع کوریبور، قویونلولرك آنجق بو ایکی قوتلی حکومت آره‌سنده ظهور ایده‌جك حرب سایه‌سنده قورتوله‌بیله‌جکلرینه قانع بولونیوردی. بونك ایچون (توبا) لرله (تسین) لرك آره‌سنی آچمق کندیسی ایچون بر غایه ایدینمشدی . بو مقصدله (جوجن) لر طرفندن (تسین) لره کوندریلن آتلری ضبط ایتدی . ایلك تشبثك موفقیتله نتیجه‌لنمه‌سی جرئتنی آرتیردی. (سیه‌ن-بی)لرك رئیسنی ئولدوره‌رك تبعه‌سنی تحت ادارسنه آلدی. (سیه‌ن-بی)لردن بر قسمنك تبعه‌سی میانه التحاقی (بوبو) نك نفوذنی آرتیردیغی کبی استقبال حقنده‌کی تصورلرینك تحققنه دائرده کندیسنده قوتلی بر امید اویاندیردی . تحت اداره‌سنده‌کی قویونلولرك او وقته قدر طاشیدقلری (تیه‌فو Tie-fo) یعنی (آتا) اسمنی (هیا Hia) نامنه تحویل ایتدی .

(بوبو) نك ملتنه‌ویردیکی (هیا) اسمی هم تاریخ هم ده استقبال حقنده‌کی تصوراتی اعتباریله معنادار ایدی . چونکه بو اسمله کندیسنك اسکی قویونلو تاتژولری نسلندن اولدیغنی وبو تاتژولرك‌ده چین‌ده ایلك ایمپراطورلغی تشکیل ایتمش اولان قدیم (هیا)لردن ایتمش اولدقلرینی آکلاتمق ایسته‌مشدی. (بوبو) چین‌ده حکمران اولان ایلك ایمپراطورلر نسلندن اولمق اعتباریله بو کنیش قطعه‌یی کندیسی ایچون بر ملك موروث عد ایدییور ، بوصورتله تصورات مستقبله‌سنی کوستریوردی . بو مقصده دوغرو آتیلمش ایلك خطوه اولمق اوزره منتظم بر حکومت تشکیلاتی قوردی. بویوك برحکومتك ریاستنده بولونیور ایمش کبی بر طاقم وکلا و امرا تعیین ایتدی . خاندانه (هو - لیه‌ن Ho-Lien) نامنی ویردی . کندیسی‌ده (بویوك هیانك کوك خانی) عنوانی آلدی [م ٤٠٧] .

(بوبو) تشکیلاتنی اکمال ایدر ایتمز (سیه‌ن-بی) لرك دیکر قبیله‌لری اوزرینه یورویه‌رك اونلری‌ده تحت انقیاده آلدی . (تسین) قرالیتنه عائد اولان (سان - چینغ) شهرینی محافظه وبر چوق جنراللری مغلوب ایتدی. سوق ایتدیکی آقینجیلرله (تسین) ممالکنك شمالنده بولنان برچوق یرلری ضبط ایلدی . جنوبی (له‌آنغ) قرالی ، ازدواجنه طالب اولدیغی قیزینی ویرمکدن امتناع ایتدیکندن یکرمی بیك کشیلك بر اوردو ایله اوزرینه یورودی . (یانغ - سی) دن (جی-بانغ) ه قدر امتداد ایدن و (له‌آنغ)لره عائد اولان مملکتلری استیلا ایلدی . متعاقباً ، (تسین) لر علیهنه پرشان وظفر بر حربه آتیلدی. بربرینی متعاقب بك مهم ظفرلر قازاندی. برچوق اسرا آلدی [م ٤٠٨] .

(پوپو) مجاور حکومتلره قارشی احراز ایتدیکی بارلاق ظفرلر ایله یکی حکومتنك موقعنی تحکیم، نفوذینی توسیع ایتدکدنصکره (اورتوس) ده معظم بر پایتخت انشاسنه باشلادی. (هوانغ-هو) نهری قوللرندن (هه-سوئی He choui) ایرماغنك جنوبنده انشا ایدیلن بو شهره (تونغ-وان-چینغ Tong-van-Tching) یعنی (اون بیکه حاکم بلده) نامنی ویردی. (پوپو)، پایتخته ویردیکی بو اسمله برکون اون بیك حکومته حکم ایتمك مقصدینی تعقیب ایتدیکنی آکلاتمق ایستهمشدی. شهرك مبانیسی فوق العاده اعتنا ایله انشا ایدیلمش، زره، مزراق، اوق و سائر اسلحهٔ حربیه اعمالنه مخصوص بر چوق فابریقهلرله ده توسیع اولونمشدی [١].

(پوپو) مراسم مخصوصه ایله پایتخته یرلشدیکی کون عائله اسمی اولهرق (دهمیر Ti-ia) عنوانی آلدی. بونکله کندیسنك دهمیر قدر سرت و کسکین اولدیغنی اثبات ایتمك ایستهمشدی. بویوك هیانك کوك خانی ایچون یکانه قوتلی خصم اولهرق بونلر قالمشدی. (سانسی) ده بونلرله اجرا ایتدیکی بر ایکی حرب موفقیتله نتیجهلنمهمدی [م ٤١٤]. فقط، بو موفقیتسزلکلرله موقع و نفوذنی صارصلمش دکلدی. (ین Yen) قرالی (ہینغ-پو) ایله شرفلی بر صلح عقد ایتدکدن صوکره وعلی (کوئهی Kuei) نی ولیعهد تعیین و والدهسنهده (هوانغ-هه‌ئو Hoang Heou) یعنی ایمپراطوریچه خاتون عنوانی توجیه ایتدی [م ٤١٥].

(پوپو) توپالرله اولان محاربهلرده کی موفقیتسزلکك تأثیرینی دیکر بر ظفرله ازاله ایچون (هه‌ئو-تسین) لره اعلان حرب ایدهرك (ین-غان-فو) شمالنده کی (هینغ-چینغ) قلعهسنی تخریب ایدهرك یکرمی بیك قدر اسیر آلدی. ایرتهسی سنهده بو حربه دوام ایلدی [م ٤١٦]. قرق بیك کزیده عسکرله تسین اولکهسنه کیرهرك (شنسی) ده کی (شانغ-کوئهی) شهرینی استیلا ایلدی. متعاقباً ساحهٔ ظفرینی توسیع ایتدیکندن (تسین) جنرالی (شنسی) ایالتنی (پوپو) یه براقهرق (سی-غان-فو) یه چکلمکه مجبور اولدی. هانلر دورنده (شنسی) ده یرلشمش اولان قوبونلولردن نای بیك عائله عرقداشلرینك ورودی اوزرینه (پوپو) یه دخالت ایدیلر. بو صورتله قویونلو متحدهسی ینه تشکل ایتمکه

[١] بو شهرده انشا ایدیلن سلاحلر، وزمانك اك قیمتدار اسلحهسی تشکیل ایدیبوردی. (پوپو) سلاح فابریقهلرینك اعمالاتنه نظارت ایتمك اوزره مفتشلر تعیین ایتمشدی. بونلر، اعمال ایدیلن سلاحلری معاینه و مطلوبه موافق کورمزلرسه اعمال ایدنلری شدتله جزیه ایدرلردی. معاینهده زرهلرك مزراقلره مقاومتی، مزراقلرکده زرهلره چارپنجه أکیلوب کوتلنمهمسی کبی خصوصات تحقیق ایدیلیردی.

باشلادی . (پوپو) نك صوك ظفرلری مهم اولمقله برابر (تسین) لری بوس بوتون ییلدیرمامشدی . چینلیلر ، (شنسی) وحوالیسنی قورتارمق اوزره (پوپو)یه قارشی اللی بیك کشیلك براوردو کوندردیلر . وضعیت بردنبره تهلکه‌لی برشکل آلدی . (پوپو) معیتنده‌کی قوتله (تسین)لرك اعزام ایتدیکی بومهم قوته قارشی قوه‌میه‌جغنی تقدیر ایده‌رك (غان – تینغ) شهرینه چکیلمك ایسته‌دی . فقط بوشهر خلقی مملکتلرینك بر تخته جدال اوله‌رق خراب اولماسی ایچون قاپولری قپانه‌رق (پوپو)ئی ایچری صوقمدیلر . حتی (پوپو) نك اوغلی محافظ اوله‌رق شهرده بولوندردیغی (سیه‌ن – پی)لری کاملاً قلیجدن کچیرمك کبی برده وحشت کوستردیلر . (تسین)لرده (غان – تینغ)ی استرداد و (پوپو)یی (شنسی)ده (جعونا) موقعنه قدر تعقیب ایتدیلر . (پوپو) آنجق (هینغ – جینغ)ه چکیله‌رك کندیسنی قورتاره بیلدی [م ٤١٦]. فقط بورایه کیرر کیرمز صوك مغلوبیتنك اوزرنده هیچ برتأثیر براقامش اولدیغنی کوسترمك اوزره بکلرندن برینی قوتلی برآقینجی آلاییله «شنسی» ده « جی – یانغ » شهرینی تهدیده مأمور ایتدی.

بواثناده ظهور ایدن برحادثه « پوپو »نك نجم اقبال و ظفرینك تکرار پارلاماسنه وسیله اولدی: (پوپو) یه قارشی غلبه چالان «هه‌ئو – تسین» قرالی ایله چین ایمپراطوری « غان – تی « ian – Ti) »نك آره‌سی آچیلدی . هه‌ئوتسین قرالی مغلوب اولدی . « سیغانفو »ده ایمپراطورك الینه کچدی . « پوپو » ایمپراطور اوردولری چکیلیر چکیلمز بومهم شهری الده ایتمك ایچون حاضرلانمغه باشلادی. ایلك حمله‌ده «غان – تینغ» شهرینی ضبط ایتدی . بونك اوزرینه مجاور شهرلرك کافه‌سی کندیسنه عرض انقیاد ایلدیلر . بوآرالق، ایمپراطور اوردوسنك شرق یولنی طوتدقلری خبرینی آلدی. اوغلی «کوئه‌ی»ی یکرمی بیك عسکرله «سیغانفو» اوزرینه کوندردی . چین اوردوسنك کیری دونمه‌سنه مانع اولمق اوزره یوللرده ایجاب ایدن محللره عسکر تعبیه ایده‌رك کندیسی‌ده قالان قوتله « سیغانفو » اوزرینه یورودی . « کوئه‌ی » کچدکلری محللر اهالیسنی تحت انقیاده آله آله «هوئه‌ی Hoei» ایرمغی کنارینه قدر ایلرله‌دی. برچوق اقوام کندیسنه عرض انقیاد ایتدیلر [م ٤١٨]

ایمپراطور طرفندن «سیغانفو» نك محافظه‌سنه مأمور اولان چین جنراللری آره‌سنده ظهور ایدن قانلی اختلاف « پوپو »نك موفقیتنی تسریع ایدییوردی. « پوپو »، « شنسی » خطه‌سنك «سیغانفو»یه جوار حوالیسنی اشغال ایدرکن جنراللری ده کیجه‌لین طوغریدن طوغری‌یه

«سیغانفو» یه باصقین ویردیلر . شهره کیرن وچیقان یوللری محاصره ایتدیلر . ارزاقسز قالان چین عسکرلرندن برقسمی بومهم بلده‌یی قسماً یغما ایدرك چکلدیلر . فقط ، یغما ایتدکلری اشیا ایله یوکلری آرتدیغندن یولده قوبونلولرك مهاجماتنه اوغرایه‌رق پك چوق تلفات ویردیلر . چین عسکرینك دیکر قسمی ده شهری آتشه ویره‌رك طاغ کچیدلرینه چکلدیلر . فقط بونلر ده هیالر طرفندن تعقیب ایدیله‌رك برچوغی قلیجدن کچیریلدی . «یوبو» چینده‌کی قوبونلولر تاریخنده اولدیغی قدر چین تاریخنده ده پك مهم ماجرالره صحنه اولان بومشهور شهره مظفراً کیردی وبوراده کندیسنی ایمپراطور اعلان ایتدی [م ٤١٨] . جنراللرندن بری ده یکرمی بیك عسکرله «شانسی» ایالتی اوزرینه یوروییه‌رك بو خطه‌نك الك معروف مراکزندن اولان «یوفان» شهرینی ضبط ایلدی .

بوپارلاق موفقیتلر اوزرینه بوتون امرا ووکلا «سیغانفو» نك پایتخت اتخاذ ایدلمسنی تکلیف ایتدیلرسه‌ده «یوبو» کندیسنك «اورتوس» ده انشا ایتدیرمش اولدیغی شهرك «توپا» لره قارشی برسپر تشکیل ایتدیکی وحکومتك مدافعه‌سی ایچون کندیسنك اوراده بولونماسی مناسب اوله‌جغی ملاحظه‌سیله بوتکلیفی قبول ایتمه‌دی . پك معقول اولان بو قرار اوزرینه «سیغانفو» یه محافظلر تعیین ایده‌رك پایتخته عودت ایلدی .

صوك موفقیتلر «یوبو» نك احتیاطکار اخلاقی اوزرنده بیوك برتأثیر براقمشدی . ایمپراطور (یوبو) باشبوغ «یوبو» یه نسبتله پك چوق دکیشمش ، اصرارکارانه حرکاتی براقمشدی . بونك نتیجه‌سی اوله‌رق پایتخته عودتدن صکره هیچ برلزوم اولمادیغی حالده حکومتك تأسس وتقررنده مهم برعامل اولان بیوك اوغلی «کوئه‌ی» ی ولیعهدلکدن عزل ایده‌رك یرینه کوچوك اوغلی «لون Lun» ی کچیرمك ایستدی [م ٤٢٤] . بو مناسبتسز تصور ، برنسلر آره‌سنده قانلی برمجادله آچیلماسنه سبب اولدی . اوردوقوماندانلغنده بولنسان «کوئه‌ی» آلتمش بیك نفرله شمالده اقامت ایدن «لون» اوزرینه یوروییه‌رك قوتی پریشان وکندیسی تلف ایتدی . فقط «لون» ك آنا بابا برقرداشی اولان «چام» بیك قدر سواری ایله آنسزین «کوئه‌ی» نك قرارکاهنی باصدیره‌رق عسکرینی قاچیرتدی . قارغه‌شه‌لق اثناسنده کندیسی ده قتل ایتدی . «یوبو» کوچوك برتدبیرسزلك یوزندن قیمتدار ایکی اوغلنی غائب ایتمش ، قوبونلولری بیهوده یره بربرلرینه قیردیرمشدی . «چام» بیوك قارداشی (کوئه‌ی) ی بوصورتله اتلاف ایتدکدن صکره مظفراً پایتخته کیردی . پدری طرفندن ولیعهد اعلان اولوندی . برسنه صوکره ده (یوبو) وفات ایتدیکندن هیا خانلغنه کچدی [م ٤٢٥]

(بوبو) اورته آسیانك مبذولاً یتیشدیردیکی عزمكار وقهرمان دولت مؤسسلرندن بری ایدی. فقط کندیسنی قوونلولردن چینده بر حکومت قورمش اولان دیکر مؤسسلرله مقایسه ایدوسه‌ك طبعاً دها شدید ودها مستبد بولورز. وکلاسنك کندیسنه قارشی بیان رأی ایتملرینه وحتی اویله بروضعیت آلمالرینه بیله تحمل ایده‌مزدی. صوك درجه متکبر ومغرور اولدیغندن بارلاق عنوانلردن، غروری اوقشایان مدایحدن پك زیاده حوشلانیردی [۱]. غضبنی جلب ایدنلره قارشی بی امان طاورانیر، بوکبیلری همان عدم آباده کوندرمك ایچون یاننده برکمند ویا بریای بولوندورردی (بوبو) غدارانه وحتی خونخورانه اولان حرکات مفرطانه‌سیله برابر عزم وقهرمانلغی سایه‌سنده کوچوك «آتا»اولوسنه استناداً و منحصراً کندی عزم وغیرتیله قوتلی برحکومت قورمق موفقیتنی کوسترمشدر. اواخر حیاتنده ولیعهدی تبدیل کبی مناسبتسز بر حرکتده بولونمامش اولسه‌یدی قوردیغی حکومتك اوزون مدت پایدار قالماسی محتملدی. فقط بوصوك حرکتیله قوردیغی بنانك تمامی کندی الیله سوکمش وحکومتك سرعتله انقراضنه وسیله احضار ایتمشدر.

(چام) موقع اقتداره کچدیکی زمان غربی (تسین) قرالی شمالی (له آنغ) قرالیله حال حربده بولونیوردی. چام، تسینلره عائد بعض مواقعی اشغال ایچون بو وضعیتدن استفاده ایتمك ایستدی. جنراللرندن برینی (شانسی)یه دیکرینیده (شنسی)یه کوندردی. بونلر برچوق یرلری استیلا ایده‌رك (تسین) لرك حاکمیتلری آلتنده قالمش اولان قوبونلولردن یکرمی بیك قدر عائله‌یی تخلیص ایده‌رك کتیردیلر. چام بو موفقیتك نشئه‌سیله سرمست ایکن طوغولولردن اولوب اوزمانلر (غوه‌ی) نامیله یاد ایدیلن توبا ایمپراطوریده وکلاسیله اولا (جوجن) لرمی یوقسه (هیا) لرمی هجوم ایتمك مناسب اوله‌جغنی مذاکره ایدییوردی. وکلادن بر قسمی اولا (جوجن) لره هجوم ایده‌رك بو قارداش قومی ایمپراطورلغه الحاق ایتمك وبو صورتله تزیید قوت ایتدکدن صوکره هیالره حرب آچمق مناسب اوله‌جغی مطالعه‌سنی درمیان ایدییورلردی. وکلانك بر قسمی‌ده (هیا) حکومتنك کوچوکلکندن وحکومتلرندن ممنون اولمیانلرك چوقلغندن بحث ایده‌رك اولا بونلر اوزرینه یورومکی مناسب کورییورلردی. بو مذاکرات هنوز برقراره اقتران ایتمه‌مشکن (بوبو) نك وفاتی واوغللرینك بربرلرینه دوشدکلری خبری کلمش اولدیغندن

[۱] چین ایمپراطورلرینی تقلیداً وفاتنده کندیسنه (شی - تسو - وو - لیه - هوانغ-تی Chi-Tçu-Vau-lie-Hoang-Ti) عنوانی ویریلمشدر.

ایکنجی فکر غلبه چالدی . و اثناده ظهور ایدن برچوق ییلدیزلرك مشاهده‌سی ده موفقیته بر علامت تلقی ایدیلدیکندن (توبا) ایمپراطوری اردولرینی برچوق قوللردن هیالره عائد اولان شانسی قطعه‌سنده‌کی (یوفان) ایله (هونان) قطعه‌سنده‌کی (سن ـ چینغ) شهرلری اوزرینه سوق ایتدی . کندیسی ده بویوك بر قوتله (هوانغ ـ هو) نهری بویلرینه کلدی . او اثناده حکمران اولان صوغوغك شدتندن نهر طوکمش اولدیغی جهتله بو اردو قولایجه نهری کچه‌رك اورتوس خطه‌سنه کیردی . (هیا) لرك پایتختی اولان (تونغ ـ وانغ ـ چینغ) قاپولرینه طایاندی . پایتخت خلقی بویوك بر خوف و تلاشه دوشدی . مدافعه ایچون چیقان (چام) فنا حالده بوزوله‌رق پریشان بر صورتده شهره التجایه مجبور اولدی [٤٢٦ م] . تعقیب ایدن توبالر شهرك ایچنه قدر کیردیلر . سرایك قاپولرندن برینی یاقدیلر . شهری یغما و بر چوق خلقی اسیر ایده‌رك چکلدیلر . پایتخت بو حاله کلدیکی اثناده (شانسی)ده‌کی (توفان) شهرینك والیسی ده توبا جنرالنك قارشیسنده بوزانی تخلیه ایده‌رك (سیغانفو) یه چکلدی . سیغانفونك اداره و محافظه‌سی (چام)ك برادرلرندن برینه مودوع ایدی . بو پرنس ده ، شدتلی بر تضییق ایله کورمه‌دن بو مهم موقعی تخلیه ایده‌رك (نن ـ تینغ)ه قاچدی . توبالرده بر زمانلر چین ایمپراطورلغنه ، هان دولتنه پایتخت اولان (سیغانفو) یه کیردیلر [٤٢٦ م] . بوتون (شنسی) خطه‌سنده‌کی شهرلر توبا ایمپراطورینه عرض انقیاد ایلدیلر . توبا ایمپراطوری قولایجه احراز ایدیلن بو پارلاق و غیر مأمول ظفرلری متعاقب مطنطن بر آلایله پایتختی اولان (پینغ ـ چینغ) شهرینه عودت ایلدی .

توبا ایمپراطوری ، صوك ضربه‌لرله پك زیاده صارصیلان (هیا) خانلغنی بوس بوتون ییقمق مقصدیله یکی بر اوردو احضار ایتدی . پیاده عسکریله اوردونك آغیرلقلرینی بر طاغ اتکنده احتیاطه براقه‌رق اوتوز بیك سواری ایله (هیا) لره تعرض ایتدی . (چام)ك قوتلرندن بر قسمی باشقه یرلرده داخلی اغتشاشلرله مشغول اولدیغندن هیچ بر ممانعته اوغرامقسزین هیا پایتختی اوکلرینه قدر کلدی . (چام) تدارك ایتده‌بیلدیکی پیاده و سواری اوتوز بیك عسکرله بر خروج حرکتی یاپدی . بدایتده توبالر تلاشه دوشه‌رك علائم رجعت کوستردیلر . فقط ایمپراطورك عزم و متانتی بو ایلك قارغشه‌لغك هزیمته انقلاب ایتمسنه مانع اولدی . ایمپراطور هیالری یورمق ایچون ماهرانه بر چوق حرکات عسکریه

(١) توبالرك پایتختی اولان (پینغ ـ چینغ) شهری (تاتونغ فو) بلده‌سنك بش (لی) غربنده ایدی .

اجرا ایتدیردی . بو اثناده شدتلی بر جنوب شرقی روزکاری چیقه‌رق هیالری توز دومانی ایچنده براقدی . ایمپراطور ، بو فرصتدن استفاده‌یه قالقیشدی . فقط هرج و مرج آره‌سنده آتی ییقلدی. بو اثناده بر اوق‌ده اصابت ایتدیکندن یارالاندی. اسیر دوشمك اوزره ایکن صوك بر غیرتله آتینه بینه‌رك سلامته چیقابیلدی . عسکرینه عمومی بر هجوم امری ویره‌رك هیالری طاغیتمغه موفق اولدی . بوبونك بر چوق جان و مال بهاسنه انشا وتحکیم ایتمش اولدیغی هیا پایتختی توبالر الینه دوشدی [م ٤٢٧] . توبالر شهری انصافسزجه یغما و تخریب ایتدیلر . برچوق اسیر آلدیلر . الدیغه کچن غنائم آره‌سنده اوچیوز بیك آت بولونماسی ، غنائمك مقدار و کثرتی حقنده بزه بر فکر ویره‌بیلیر .

قهرمان (بوبو) نك اوغلی بدبخت (چام) فرار ایده‌رك (شانغ - کوئه‌ی) ه چکلمشدی . سیغانفو طرفلرنده بر قول اوردویه قوماندا ایدن قارداشی (تیم Tim) بوراده کندیسنه التحاق ایتدی . فقط بو اثناده توبالر (تونغ - وان - چینغ) ده بر مقدار محافظ براقه‌رق هیا اولکه‌سنك استیلاسنه باشلامش اولدقلرندن (غان - تینغ)ی آله‌رق (شانغ - کوئه‌ی) وزرینه یورودیلر. (چام) بوراده‌ده طوتونه‌میه‌جغنی آکلایه‌رق (سنه‌ی) ده (یینغ - له‌آنغ) شهرینه چکلمکه مجبور اولدی [م ٤٢٨] . بوراده طوبلانه‌بیلدیکی قوتله صوك دفعه بر تجربهٔ طالع تشبثنده بولوندی . فقط بو تشبث قطعی بر فلاکتله نتیجه‌لندی : عسکری منهزم وکندیسی اسیر اولدی. توبا ایمپراطوری مغلوب حکمداری حسن صورتله قبول ایتدی. کندیسنه (کوئه‌ی - کی) کومی عنوانی توجیه وهمشیرلرندن برینی تزویج ایلدی.

هیا خانلغنك بدبخت حکمداری (چام) اسیر دوشنجه قارداشی (تیم) بقیهٔ سیوفی طوبلایه‌رق (یینغ - له‌آنغ) ه چکلدی . اوته‌یه بری‌یه طاغیلمش اولان قویونلولردن بعضیلری‌ده بوراده کندیسنه التحاق ایلدیلر . بونك اوزرینه (تیم) کندیسنی هیا خانی اعلان ایلدی [م ٤٢٧] . فقط ، توبالر هیالرك بر داها طوبلانمالرینه میدان براقمامق عزمیله کندیسنی بوراده‌ده تضییقه باشلادیلر . (تیم) ، (یینغ - له‌آنغ دن) ده قاچمغه مجبور اولدی. اوآره‌ق توبا اوردوسنده آغیر بر قباحت ایشله‌مش اولان بر ضابط مجازات قورقوسیله اوردوسندن فرارایده‌رك (تیم) ه التجا ایلدی. توبالرك وضعیت عسکریه‌لرینی وکندیسی تعقیب ایدن قطعه‌نك ارزاقسز قالدیغنی اخبار ایتدی . (تیم) بو معلومات اوزرینه کیری دوندی . کندیسنی تعقیب ایدن قطعات اوزرینه آتیلدی . بونلره یدی

بيك ضايعات ويره‌ديره‌رك فاحش بر هزيمته اوغرادى. توپالرك ايلرى كلن اركان عسكريه‌لرينى
اسير ايلدى . بو قطعه‌لرك انهزامى ديكر توپا جنراللرينى‌ده تدهيش ايتدى . آغيرلقلرينى
تماميله (تيم) ه براقه‌رق (سيغانفو) يه بوزادن‌ده (پو ـ فان Pou-fan) ه قاچديلر .
(تيم) لك اوردوسى (سيغانفو) يى تكرار ضبط ايتديلر . (تيم) لك بو موفقيتى تحت
اسارتده بولنان بدبخت (چام) ك فلاكتنى انتاج ايتدى . بر اختلال چيقارمق تشبثيله
اتهام ايديله‌رك اعدام اولوندى .

(تيم) ، داخلى وحدت و تساندى تأمين ايتمك ايچون ايجاب ايدن زمانى قازانمق
مقصديله مصالحه‌يه طالب اولدى . فقط بو طلبى رد ايدلدى . توپالر ، (تيم) ى مستقل
بر حكمدار طانيمقلرندن كنديسيله بر مصالحه عقد ايده‌ميه‌جكلرينى ايلرى سوره‌رك طوغرودن
طوغرويه توپا ايمپراطورينه اطاعت ايدلمه‌سنى طلب ايتديلر . تيم ، مصالحه‌دن قطع اميد
ايدنجه هيالرك اسكى پايتختنى استرداد ايتمك تشبثنده بولوندى . بو مقصدله (اوردوس)
خطه‌سنه قدر ايلريلدى . فقط بر تپه‌دن پدرينك اوقدر اعتناايله بنا ايتدكى پايتختى درين بر
تحسر ونوميديله تماشا و خاندانك عاقبت فجيعه‌سنه قانلى ياشلر دوكه‌رك عودت ايتمكدن باشقه
بر ايش كوره‌مدى [م ٤٢٩] .

ايرتسى‌سنه (سونغ Sung) ايمپراطورى (وه‌ن ـ تى) ايله توپالرى محو ايتمك اوزره
بر معاهده عقد ايلدى . بومعاهده‌يه كوره سونغلرله هيالر متحداً توپالر اوزرينه يوروييه‌جك
و بونلرى كلياً محو ايتدكدن صوكره اولكه‌لرينى بولوشه‌جكلردى . (هنغ ـ شان
Heng-chan) لك شرقنده‌كى يرلر سونغلره ، غربنده‌كى اراضى‌ده هيالره عائد اوله‌جقدى.
فقط ، توپا ايمپراطورى بومعاهده‌نك تطبيقنه باشلانمغه وقت براقمادى . قحط وغلا آلتنده
قيورانان (تيم) ى محاصره و مغلوب ايتدى . توپالر (غان ـ تينغ) و (لونغ ـ سى) يى
ضبط و ساحۀ استيلالرينى (يينغ ـ له آنغ) ه قدر توسيع ايتدكلرى اثناده (تيم) ده
(شانغ ـ كوئه‌ى) بلده‌سنه قاچدى . ديكر مواقعده بولنان قوماندانلرى بربر (توپا)
ايمپراطورينه عرض انقياد ايلديلر [م ٤٣٠] .

(تيم) ، توپالرك شدتلى تضييقى آلتنده ازيليركن ، بيلنمز نه‌كبى برسببله غربى تسينلره
قارشى بر حرب آچدى . جنراللرندن برينى تسين قرالنك اقامت ايتديكى (نان ـ غان)
شهرينى محاصره‌يه مأمور ايلدى . جنرال نتيجه‌سز برقاچ مظفريت قازاندى . بو اثناده
(تسين) پايتختنده مدهش بر قحط حكمران اولويوردى . خلق عادتا بربرلرينى ييورلردى .

قحط وسفالت ، تسين جنراللرندن بويوك بر قسمنی هيالره عرض انقياده مجبور ايتدی. تسين قرالی (مومو Moumo)ده بو جنراللری تعقيبه اجبار ايديلدی. تسليم اولان قرال، (شانغ ـ كونه‌ی) ه نقل ايديله‌رك بر مدت صوكرا اعدام اولوندی . أبو مظفريت اوزرينه (تيم) ساحهٔ استيلاسنی شمالی (له‌آنغ) ه قدر توسيعه قالقشدی . مقصدی (هوانغ ـ هو) نهرينی كچمك وله‌آنغلرك اشغال ايلدكلری ممالكی ضبط ايتمكدی . بومقصدله برچوق خلق ده سوزوكله‌يه‌رك هوانغ هو قيلرينه واصل اولدی . فقط عسكرينك برقسمی نهری كچمش برقسمی هنوز كچمه‌مش اولديغی برزمانده (سنسی)نك غربنده ساكن اولان طوغولولردن (تو ـ قو ـ هون Tou-ko-Huen) لرك حكمداری اوتوزبيك قدر سواری ايله بردنبره اوزرلرينه آتيلدی . بوعسكری پريشان و (تيم) ی اسير ايده‌رك (تويا) لره كوندردی . توپالر هيا خانلغنك بوصوك بدبخت حكمدارينی اعدام ومملكتنی كاملاً ضبط ايلديلر [م ٤٣١] .

بوخاندان (هيا) نامنی آلدقدن صوكره يكرمی اوچ سنه دوام ايتمش وبومدت ظرفنده اوچ حكمدار كلمشدر . بونلردن (پوپو) هم هيا خانلغنی تأسيس ايتمش ، هم ده بوخانلغك اسباب انقراضنی حاضرلامشدر . هيا خاندانئك انقراضندن صوكره چينده بش مستقل دولت قالمش اوليوردی . جنوبده سونغلر، هوانغ هو نهرينك شمالنده توپالر بولونيوردی. بوايكی دولتك حكمدارلری ايمپراطور نامنی طاشيورلردی . بونلردن صوكره‌ده غربی تسينلر ، شمالی ينلر وشمالی له‌آنغلر كليورلردی . بونلردن باشقه سنسی‌نك حدودلری اوزرنده برده (تو ـ قو ـ هون) لر واردی. هيادولتی منقرض اولدقدن صوكره قوينلولرك بويوك برقسمی عرقداشلری اولان (له‌آنغ) لره التجا ايتمش، برقسمی ده توپالره ويا چينليلره قاريشه‌رق هويت مخصوصه‌لريله محوهٔ شئوندن چكلمشلردر .

شمالی له‌آنغ خانلغی

قویونلولرك چینده تشکیل ایتدکلری بو حکومت (سنسی) خطه‌سنك غربنده‌کی (هه‌ئو ـ له‌آنغ) قراللیتی داخلنده ظهور ایتمش اولدیغی ایچون تاریخده (له‌آنغ) خانلغی نامنی آلمشدر . سنسی خطه‌سی قویونلو ناژولرینك حکمران اولدقلری زمانلردنبری برچوق اولوسلرك کذرکاهی اولمشدی. جنوبی قویونلودولتی منقرض اولدقدن صوکره بوحوالیده‌کی قویونلو اولوسلری ده چین ایمپراطورلغنك تحت حاکمیتنه کیرمشلردی.

میلادی ۳۹۵ تاریخنه طوغرو یعنی (تسین) ایمپراطوری (غان ـ تی) چینك اقسام جنوبیه‌سنده ، (تویا) ایمپراطوری (کوئه‌ی) ده (هوانغ‌هو) نهرینك شمالنده‌کی ایالتلرده حکمران اولدقلری زمان چین خطه‌سنده بش کوچوك برسلك واردی بونلردن سنسی خطه‌سنك غربنده‌کی اراضی‌ده تشکل ایتمش اولان برسلك (هه‌ئو ـ له‌آنغ Heou- Léang) قراللغی نامنی طاشیور و (لیو ـ کوآنغ Liu-kuang) اسمنده بر قرال طرفندن اداره ایدیلیوردی . (لیوکوآنغ) ك تبعه‌سی آره‌سنده اصلاً قدیم قویونلولردن اینن متعدد اولوسلر بولونیوردی . بو اولوسلر کندی رئیسلری اداره‌سنده یاشیور و (هه‌ئو ـ له‌آنغ قراللرینی متبوع طانیورلردی .

(لیو ـ کوآنغ) ك قراللغی زماننده بوقویونلو رئیسلرندن الکایلری کلنی (تسیه ـ کیو ـ موم ـ سون Tcie-kiu-mum-sun) اسمنده‌کی باسوغ ایدی. بو رئیسك طاشیدیغی (تسیه ـ کیو) عنوانی، کندیسنه قویونلو ناژولغی زماننده بو مأموریتده بولونمش اولان آتالرندن انتقال ایتمش، وعائله عنوانی اوله‌رق قالمشدی . (موم ـ سون) ك (لو ـ کیه‌ئو Lo-kieou) اسمنده‌کی عموجه‌سی‌ده ینه (هه‌ئو ـ له‌آنغ) قراللغنه تابع اولان دیکر بر قویونلو اولوسی ریاستنده بولونیوردی . بونك (کول‌چوز Kio Tchou) اسمنده‌کی قارداشی له‌آنغ قرالنك اختیارلغندن واوردوسنك فنا برحالده بولونماسندن استفاده ایدیه‌رك قویونلو اولوسلرینك استقلالی استرداد ایتمك فکرینی اورتایه آتدی . بر چوق مناقشه‌لردن صوکره قارداشنی بو خصوصده اقناعه موفق اولدی . (لو ـ کیه‌ئو) قویونلولردن تشکیل

ایتدیکی مهمجه بر قوتله شدسی‌دهکی (سی - پینغ Si-Ping) شهرینی ضبط ایلدی . فقط بو تشبث موفقیتله نتیجه‌لنه‌مدی . (له‌آنغ) قرالنك سوق ایتدیکی قوت بونلری طاغیتدی . هرایکی برادرده بوآثناده تلف اولدی . (موم‌سون) عموجه‌لرینه مطنطن بر جنازه آلایی ترتیب ایتمك اوزره قویونلولری طوپلادی . اثنای مراسمده اون یکه بالغ اولان قویونلولره خطاباً برنطق ایراد ایده‌رك (له‌آنغ) قراللرینك قویونلولره روا کوردکلری مظالمی تشریح ایتدی. بونلردن هم عموجه‌لرینك انتقامنی هم ده قویونلولرك استقلالنی آله‌جغنی وبوخصوصده دیکر قویونلو اولوسلرندن یاردیم کورمه‌سه‌ده بوفکرندن وازکچمیه‌جکنی وکندی اولوسیله بوغایه ایچون اوله‌جکنی سویلدی . خلق بویوك بر مسرتله کندیسنی آلقیشلادی . موفقیاتی تمنیاتی اعلا ایدیله‌رك کندیسنه قطعی صورتده مظاهرت ایدیله‌سی تحت‌قراره آلندی .

برنوع قورولتای دیمك اولان بوخلق اجتماعنده وریلن قرار اوزرینه قویونلو کنجلری عمومیتله سلاحه صاریله‌رق (موم سون) ك باشبوغلغی آلتنه طوپلاندیلر . (اوده) بو قوتله شدسی‌ده (قان - چئو) و(له‌آنغ - جه‌ئو) آره‌سنده‌کی حوالی‌یی یاغما ایدرك بویوك چولك جنوبنی تحدید ایدن (کین‌شان)ه یعنی آلتون طاغه‌چکلدی . له‌آنغ قرالی اوزرینه مهم برقوت سوق ایتمکه مجبور اولدی . فقط (موم‌سون) کیه‌ن - قانغ مملکتنی استیلا ایده‌رك والیسی اولان (توعون - نیه Tuon-Nie) نی کندی طرفنه جلبه موفق اولدی. بونکله برابر اوزرینه سوق ایدیلن (له‌آنغ) اوردوسنی تارومار ایتدی [م ٣٩٧]. ایشته بومظفریت اوزرینه‌درکه قویونلولرك چین‌ده تشکیل ایتدکلری حکومتلرك صوکنجیسی اولان (شمالی له‌آنغ) خانلغی تشکل ایتمش اولدی [م ٣٩٧].

(موم‌سون) قوتلی براوردو ایله له‌آنغ مملکتنه هجومه باشلادی . (تسین - چانغ) و (تون - هوآنغ) حوالیسنی ضبط ایلدی [م ٣٩٨] . (توعون‌نیه) کندیسنه (هه‌ئو) عنوانی ویردی . دیکر براوردوده (شانغ - یه) شهرینی ضبط ایتدی . بونك اوزرینه (سیغان) شهری انشا وپایتخت اتخاذ ایدیلدی . (موم‌سون) توعون نیه‌یی شمالی له‌آنغ قرالی اعلان ایتدی [م ٣٩٩] .

بوآثناده (تسین چانغ) والیسی‌ده عصیان ایده‌رك (غربی له‌آنغ) دینیلن کوچوك بر قرالیت تشکیل ایده‌رك (توعون‌نیه) ایله چارپیشمغه باشلادی . موم سون بو قارغشه‌لغه برنهایت ویرمك اوزره (توعون‌نیه) یی ازاله ایتدی . وردوقوماندانلریله قویونلو رؤساسندن

متشکل بر قورولتای کندیسنی باش قوماندان وله‌آنغ خانی اعلان ایتدیلر م ٤٠١ [.
موم‌سون ، (چانغ‌ـیه) کومی یعنی خانی عنوانی آله‌رق (هه‌ئو‌ـله‌آنغ) ترك دشمنی اولان
(هه‌ئو‌ـتسین)لرله عقد اتفاق ایتـدی . غربی وجنوبی له‌آنغلره قارشی احراز ایتدیکی
پارلاق ظفرلر کندیسـنه برچوق شهرلر قازاندیردیغی کبی بو کوچوك قرالیتلر داخلنده‌کی
قویونلولرك التحاقنیده تأمین ایتدی . جنوبی له‌آنغ قرالنك اللی بیك کشیلك براردوسنه
قارشی قازاندیغی مظفریت نتیجه‌سنده بو مملکتده‌کی اون بیك قدر قویونلو تورکی کندیسنه عرض
تابعیت ایلدیلر . جنوبی له‌آنغ قرالیده آغلایه‌رق استدعای صلحه مجبور اولدی [م ٤١٠] .
شرائط مصالحه‌یه توفیقاً پایتختی اولان (قوـتسانغ Kou-tsang) ی موم‌سونه ترك ایدرك
کندیسی (لوـتو) بلده‌سنه چکلدی .

موم‌سون جنوبی له‌آنغلری پریشان ایتدکدن صکره مظفر اوردولری غربی له‌آنغلر
اوزرینه‌سوق ایتدی . جنراللرینی تدمیر وولیعهدلرینی اسیر ایتدی . غربی له‌آنغ قرالی صلحی
عقد واوغلنی اسارتدن قورتارمق ایچون عظیم برمبلغ تأدیه‌ایتمکه مجبور اولدی . موم‌سون
ایرته‌سی‌سنه جنوبی له‌آنغلرك یکی پایتختلرینی محاصره ایتدی . فقط تسخیره موفق اوله‌مدی .
برطاقم رهنلر آله‌رق عودت ایتدی . مقر حکومتی (قوـتسانغ) ه نقل ایدرك (هوـسی
Ho-Si) خانی عنوانی آلدی . بعض منصبلر احداث واوغلی (چیم‌ـته Tchim-te)ی ولیعهد
تعیین ایتدی [م ٤١٢] .

(موم‌سون) جنوبی وغربی له‌آنغلری فالدیرمق غایه‌سنی تعقیب ایتدیکندن اولکیلرك
پایتختی اولان (لوتو)شهرینی ایکنجی دفعه تحت محاصره‌یه آلدی . بودفعه‌ده شهرك ضبطنه
موفق اوله‌مدی . یالکزله‌آنغلره تابع اولان (هونغ‌هو) والیسی کندیسنه عرض اطاعتله
ولایتنی تسلیم ایتدی . جنوبی له‌آنغلرله حرب دوام ایدرکن جنراللرندن بعضـیلرینیده
غرب طرفلرینه کوندردی . بونلرده بعض یرلری ضبط ایتدیلر [م ٤١٣] . بو اثناده
(موم‌سون) بویوك برتهلکه آتلاتدی . خادم آغالرندن بری کندیسنی اویقوده قتل ایتمك تشبثنده
بولوندی . فقط موم‌سونك زوجه‌سی خاتون جانی‌نك اوطه‌یه کیردیکنی طویه‌رق کندیسنی
یاقالادی . درحال اعدام ایدیلدی [م ٤١٣]

توسیع اراضیدن باشقه برشی دوشونمه‌ین (موم‌سون) ایکی سنه صکره غربی تسین‌لره
قارشی برحرب آچدی . آزچوق مهم موفقیتلر قازاندی [م ٤١٥] . موقعنی تأمین ایچون
برطرفدن چین ایمپراطوری (غان‌ـتی)یه عرض تعظیمات ایتمك اوزره سفیرلر اعزام ایتدیکی

كبي ديكر طرفدنده هيا خاني (پوپو) ايله بر محادنت اتفاق عقد ايلدي . ميلادي ٤١٧ تاريخنده اوتوزبيك عسكرله غربي له‌آنغلر اوزرينه آتيلدي . فقط يدي‌بيك تلفات ويره‌رك‌مغلوباً رجعته‌مجبور اولدي . بونك اوزرينه (تسين)ايمپراطوري (غان-تي) نك تحت حمايه‌سنه كيرديكني اعلان ايتـدي . ايمپراطورده بواعلاني قبول وعهده‌سنه (له‌آنغ-چه‌ئو) واليلكني توجيه ايلدي [م ٤١٨] . اوزمانلرده چينده‌تغلب ايدن كوچوك حكومتلر بوصورتله ايمپراطورلرك حمايه‌سنه‌كيره‌رك ايسته‌دكلري كبي‌حركت ايدرلردي . ايمپراطورلرده شوظاهري مطاوعتله اكتفا مجبوريتنده بولونورلردي.

موم‌سون، شنسي‌ده (هاعو-وي) نهري ساحه‌سنه احرا ايتديكي حركت عسكريه‌ايله مشغول ايكن (غربي له‌آنغ) قرالي كنديسنه عائد بعض محللري استيلا ايتمك هوسنه دوشمشدي . وكلاسي وبالخاصه والده‌سي بو تصورك عليهنده بولونديلرسه‌ده قراله‌سوز كچيرمك ممكن اوله‌مدي . قرال يكرمي بيك كشي ايله شرقه دوغرو يورودي . فقط (موم‌سون) ك سدتلي مقابله‌سنه معروض قاله‌رق بربري آرقه‌سندن ايكي دفعه مغلوب اولدي . قارداشي‌ده بومحاربه‌لرده مقتول دوشدي . غربي له‌آنغلره عائد اولان (تسيه‌ئو تسون) شهري موم‌سونه عرض تابعيت ايتدي . اوده بومهم موقعك اداره‌سني اوغلي (موكين Mo-Kien) ه توديع ايده‌رك (قو-تسانغ)ه عودت ايلدي. بورادن ولي‌عهدي اولان اوغلي له‌آنغ قرالي اوزرينه كوندردي [م ٤٢١] .

ولي‌عهد، غربي‌له‌آنغ قرالنيك تحصن‌ايتديكي (تونغ-هوآنغ Tung-Hoang)ده محاصره ايتدي. له‌آنغ قرالي، هيچ برچاره‌ٔ خلاص كوره‌مديكندن انتحار ايتدي. بوصورتله غربي له‌آنغ خانداني سونمش‌اولدي [م ٤٢١] . بونك اوزرينه بخاراي صغير دينيلن حواليده‌كي كوچوك حكومتلر ، غربي له‌آنغلره خلف اولمق صورتيله كنديلرينه هم جوار اولان موم سونه عرض مطاوعت ايلديلر . بو موفقيتلرله سرمست‌اولان (موم سون)، بوتون جنراللريني غربي تسينلر اوزرينه كوندردي . فقط ، بو دفعه طالع مساعد اولمدي . جنراللري برچوق ضايعات ويره‌رك عودته مجبور اولديلر .

چين‌ده تسين خاندانه خلف اولان (سونغ) خانداني‌ايمپراطوري موم سونه برطاقم عنوانلر توجيهله طرفدار ايديمكه چاليشديغي اثناده تسين طرفدارلرندن (تانغ - كي) اسمنده بر قوماندان اختلال چيقه‌رق بر ايكي ايالتي ضبط ايتمشـدي . (موم سون) ولي‌عهدي (چيم - ته) يي بواختلالي باصديرمغه مأمور ايتدي. چيم ته ، عاصي (تانغ -

کی) ایله قارداشی (لی - پاعو) یی مغلوب ایده‌رك جوجن ایمپراطورینه التجا ایتمکه مجبور ایتدی . جوجن ایمپراطوری‌ده (تانغ - کی) یی (هامی) یعنی (قامول) حکمداری نصب ایلدی. تانغ - کی ، جوجنلردن آلدیغی قوتله شمالی له‌آنغ حکومتی اوزرینه آتیلدی. موم - سون ، اوغلی وولی عهدی اولان (چیم - ته) یی بونلری توقیفه مأمور ایتدی . فقط وقوعه‌گلن محاربه‌ده (چیم - ته) مغلوب اوله‌رق مقتول دوشدی. موم‌سون بوانهزامك نفوذی اوزرینه اولان تأثیراتنی ازاله ایچون سونغ ایمپراطورینه برچوق هدیه‌لر ارسال ایده‌رك اوندن بر طاقم عنوانلر آلدی . اوغلی (هیمقو Him-Koue) یی‌ده ولی عهد اعلان ایتدی [م ٤٢١] .

موم‌سون ، توبا ایمپراطورلغیله تأسیس مناسبته بویوك اهمیت ویریوردی نهایت بوکا موفق اولدی. توبا ایمپراطوری (تای - وو - تی) دن (هو-سی Ho-Si) خانی عنوانی آلدی [م ٤٢٤] . شمالده (توبا) و جنوبده (سونغ) ایمپراطورلقلرینك دوستلقلرینی تأمین ایتدیکندن غربی تسینلر علیهنه دواملی بر محاربه آچدی . بدایتده بعض موفقیتلر قازاندی . (سی-پینغ) شهرینی ضبط و والیسنی اسیر ایتدی [م ٤٢٩] . فقط صوکره « تو-قو-هون » لردن آلدیغی قوهٔ امدادیه ترفیقاً غربی تسینلر اولکه‌سنه سوق ایتدیکی ولی عهدی (هیمقو) ، تسین قرالی طرفندن اسیر ایدیلدی . قرال ، ولی عهدی هیچ بر شی مقابلنده اطلاق ایتمدیکندن « موم‌سون » ولی عهدلکه « هیمقو » نك دایسی (پوتی Pou-Ti) یی تعیین ایتمکه مجبور اولدی. بوصورتله صارصیلان نفوذینی اعاده ایتمك مقصدیله سونغ ایمپراطوری (وه‌ن-تی Ven-Ti) یه ایلچیلرله بر طاقم هدیه‌لر کوندردیکی کبی اوغلی (غانچو Gan-Tchou) یی‌ده توبا « غوئه‌ی » ایمپراطوری « تای-وو-تی » یه‌ده عرض تعظیماته مأمور ایلدی توبا ایمپراطوری بو صورتله اظهار ایتدیکی مطاوعته مکافاةً عهده‌سنه (له‌آنغ خانی) عنوانی توجیه ایلدی [م ٤٣١] .

موم‌سونك اداره‌سنده‌کی له‌آنغ خانلغی سنسی قطعه‌سی همان کاملاً احتوا ایدییوردی. بوحوالی منبت ومحصولدار اولدیغندن بو خانلق چین‌ده‌کی دیکر کوچوك حکومتلره نسبتله نفوذلی بر حکومت ایدی . موم‌سونك عزم وجسارتی ایسه بو نفوذی آرتیرییوردی . فقط ، توبالرله ظهور ایدن ایکی حادثه موم‌سونك تبعه‌سی نظرنده‌کی موقعنی اسقاطه سبب اولدی : توبا ایمپراطوری طرفندن کونده‌ریلن برایلچی تشریفاته رعایت کوسترمدیکندن موم‌سون طرفندن توقیف ایدیلدی . ایلچی (موم‌سون) حقنده مستقل بر حکمداره

قارنو کوسترلمك ایجاب ایدن احترامك اجراسنی قبول ایدنجه‌یه قدر محبسده قالدی بالآخره بو وظیفه‌یی ایفا ایتدیکیدن تخلیه اولوندی . مملکتنه عودتنده کیفیتی ایمپراطوره اخبار ایده‌رك انلر علیهنده حدت وغضبنی تحریك ایلدی. ایکنجی بر حادثه ایمپراطورله موم‌سونك آره‌سنك بوس‌بوتون آچیلماسنه سبب اولدی : موم‌سونك یاننده (سمرقند)دن کلمش (تان‌ـ‌وو‌ـ تسان Tan-vou-Tsan) اسمنده بر بودی کاهنی (بونز Bonze) بولونیوردی . بو آدم ، ارواحك کندیسنه مسخر اولدقلرینی ودعا ایله هر درده دوا بولدیغنی ادعا ایدییوردی . بوصورتله (موم‌سون)ك نزدنده بویوك بر نفوذ و حرمت قازانمشدی . خلقده کندیسنه بر ولی نظریله باقیورلردی . توبا ایمپراطوری بو آدمی موم‌سوندن ایستدی .

موم‌سون، ظفر وموفقیتلرینی دعاسی برکاتنه عطف ایتدیکی بو آدمی توپالره کوندرمه‌مك ایچون اعدام ایتدیردی . ایشته بو حادثه‌ده ایلچی‌یه یاپیلان معامله‌یه انضمام ایتدیکندن توبا ایمپراطوری موم‌سوندن انتقام آلمغه قرار ویردی . موم‌سون ، صوك زمانلرده تبعه‌سنكده توجه وحرمتنی غائب ایتمشدی. خلق، اجراآت مظالمکارانه‌سندن اوصانمشدی. توبا ایمپراطورینك کین وغضبنی تحریك ایتمسی ایسه هرکسی تلاشه دوشورمشدی. بوکبی تأثیرات آلتنده بولنان امرا (موم‌سون)ك خسته‌لکی اثناده ولیعهد (پوتی) نك کوچوکلکنی وبویوك قارداشی (موکیه‌ن Mo-Kien)ك احتیاطکارلغنی وبصیرتی ، علوم وادبیاته محبتنی نظر اعتباره آله‌رق بونی ولیعهد انتخاب ایلدیلر. عقبنده (موم‌سون) ده وفات ایتدیکندن (موکیه‌ن) حکمدار اعلان اولوندی [م ٤٣٣] .

(موکیه‌ن) موقع اقتداره کچر کچمز اوغلی (فونغ‌ـ‌تان Fong-Tan) ی ولیعهد اعلان وحکومتنك تصدیقی ایچون (توبا) ایمپراطورینه ایلچیلر اعزام ایلدی، توبا ایمپراطوری « موکیه‌ن » ك حکومتنی تصدیق وکندیسنه خانلق عنوانی توجیه ایتدیکی کبی « توبا » لر سراینده پك یوکسك صاییلان بعض رتبه‌لرده توجیه ایلدی . « موکیه‌ن» چینده حکمران اولان « سونغ » ایمپراطورندنده عینی صورتله عنوانلر ، رتبه‌لر آلدی [م ٤٣٤] .

« موکیه‌ن » ، او اثناده پك قوتلی اولان « توبا » ایمپراطورلغی ایله صمیمی مناسبات تأسیسنه بویوك بر اهمیت ویرییوردی . بو مقصدله « توبا » ایمپراطورینك همشیره‌لرندن بریله ازدواج ایتدی [م ٤٣٧]. ایمپراطور ، دوکون مناسبتیله « موکیه‌ن » ك والده‌سنه بر طاقم عنوانلر توجیه ایتدیکی کبی ولیعهد « فونغ‌ـ‌تان » كده توبا پایتختنه کوندرلمسنی

التزام ایلدی . فقط ، بو ازدواج « موکیه‌ن » ك سبب فلاکتی اولدیغی کبی شمالی له‌آنغ
خانلغنك‌ده انقراضی انتاج ایتدی . شویله‌که: موکیه‌ن، توبا پرنسسی ایله ازدواج ایتمه‌دن
اول غربی له‌آنغ قرالی « لی‌ـقاعو Li-Kao » نك کریمه‌سی « لی‌ـشی Li-chi » ایله
ایله اولنمشدی . « موکیه‌ن » بوایلك زوجه‌سنه قارشی فضله بر مربوطیت بسلیوردی .
توبا پرنسسی آلدقدن صوکره‌ده بو مربوطیت دوام ایتدیکندن ایکی اورتاق آره‌سنده
بر قیصقانجلق باشلادی . « لی‌ـشی » یکی خاتونی زهرلتدی . « توبا » ایمپراطوری ،
همشیره‌سنی قورتارمق ایچون حکومتنك اك حاذق اطباسنی له‌آنغ سراینه کوندردیسه‌ده
هیچ بر فائده حاصل اوله‌مدی . یکی خاتون مسموماً وفات ایتدی . توبا ایمپراطوری ،
همشیره‌سنك قاتلی اولان « لی‌ـشی » نك کندیسنه تسلیمنی ایسته‌دی . فقط ، « موکیه‌ن »
بو امری اصغا ایتمدی . توبا ایمپراطوری « تای‌ـووـتی » ، بویوك بر قوتله « هوانغ‌هو »
نهرینی کچه‌رك « له‌آنغ » خانلغنه کیردی . « موکیه‌ن » بو تهلکه‌لی وضعیته قارشی «جوجن»لردن
استمداد ایتمش اولدیغندن بونلر طرفندن آرقه‌دن بر هجومه معروض قالمامق ایچون لازم
کلن تدابیر احتیاطیه‌یی اتخاذ ایتدکدن صوکره « موکیه‌ن » ك کوندرمش اولدیغی اوردویی
طاغتدی . « قوـتسانغ Ko-Tçang» شهری اوکلرینه کلدی . « موکیه‌ن » ه تسلیم اولمق
ایچون خبر کوندردی . « موکیه‌ن » ، « جوجن » لرك توبا ایمپراطورلغنه کیرمش اولدقلری
خبرینی آلدیغندن نتیجه‌یه انتظار امیدیله حربده ایتمدی، تسلیمده اولمدی . « قوـتسانغ » ده
تحصن ایتمکه قرار ویردی . فقط توبا ایمپراطورینك شدتلی هجوملری نهایت کندیسنی
تسلیمه مجبور ایتدی . وکلا وامراء ضابطان ومأمورینندن مرکب بش بیك کشی ایله
شهردن چیقارق ایمپراطورك قرارکاهنه عزیمت وعرض تسلیمیت ایلدی. توبا ایمپراطوری
مظفراً « قوـتسانغ » ه کیررکن جنراللری‌ده له‌آنغلره عائد دیکر شهرلری استیلا ایلدیلر
[٤٣٨] .

توبا ایمپراطوری ضبط اولنان مملکتلره محافظلر اقامه ایتدکدن صوکره « موکیه‌ن »ی‌ده
آلدرق پایتختی اولان « پینغ‌ـچینغ Ping-Tching » ه عودت ایتدی. « موکیه‌ن »ه قوزی
عنوانلر توجیه و « له‌آنغ » خانلغی اراضیسنی کندی اولکه‌سنه الحاق ایلدی . بو صورتله
« له‌آنغ » خانلغی‌ده تاریخه انتقال ایتمش اولدی .

« موکیه‌ن » ك عاقبت ألیمه‌سی اوزرینه مختلف محللر وایالتلرنده بولنان قارداشلرندن
« ووـغوئه You-Guei » ، « یی‌ـته Y-Te » و « غان‌ـچه‌ئو Gan-Tcheou » ایله یکنی

« تام ـ ئول Tam-Ulh » ، توپالرڭ الینه‌دوشمه‌مك ایچون اوته‌یه‌بری‌یه صاووشمشلردی. بونلردن « وو ـ غونه‌ی » بالآخره توپا ایمپراطورینه عرض دخالت ایده‌رك اردوقوماندانلغی و « تسیه‌ئو ـ تسوئن » خانی عنوانلرینه مظهر اولدی . فقط ، یکنی « تام ـ ئول » ایله قارداشی « نی ـ ته » اهانتکار عد ایتدکاری بو پرنس اوزرینه یورودیلر . وقوعبولان محاربه‌ده « تام ـ ئول » تلف اولدی [م ٤٤١] .

توپا ایمپراطوری ، له‌آنغ پرنسلری آره‌سنده باشلایان بو محاربه‌یه مداخله‌یه مجبور اولدی . اوزرلرینه عسکر سوق ایتدی . « موکیه‌ن » لڭ « وان ـ نیه‌ن Van-Nien) اسمنده‌کی قارداشندن ماعداسی « توپا » ایمپراطوری علیهنه سلاحه صاریلدیلر . فقط توپا اردولرینه مقاومت ایده‌مدکلرندن اوزاقلره چکلمکه مجبور اولدیلر . « وو ـ غونه‌ی »، برادری « غان ـ چه‌ئو » ایله برابر « شن ـ شن chen-chen » لر اولکه‌سنه کیتدیلر . شن‌شن پرنسی تبعه‌سندن برقسمیله « خوتن » طرفلرینه کیتمکه اجبار ایلدیلر . فقط « وو ـ غونه‌ی » بوراده طوره‌مدی . غوبی چولنی کچه‌رك اویغور ایلنه چکلمکه مجبور اولدی . فقط چولی کچرکن باشنده‌کی خلقك نصفی‌ده قیریلدی بو اثناده اویغور خاناقنده بولنان « هان ـ شوآم Han - choam » اولجه دعوت ایتمش اولمسنه رغماً « وو ـ غونه‌ی » ی قبول ایتمدی . « وو ـ غونه‌ی » شهری محاصره و ضبط ایتدی . توپا ایمپراطورینه قارشی قوتلی بر حامی قازانمق مقصدیله چینده حکمران اولان « سونغ » خاندانی ایمپراطورینه مراجعتله تحت حمایه‌سنه کیردی . سونغ ایمپراطوری « ون ـ تی Ven-Ti » کندیسنه « له‌آنغ ـ چه‌ئو » والیسی و « هو ـ سی Ho-Si » خانی عنوانی ویردی . اویغورلرڭ اسکی حکمداری اولان « هان ـ شوآم » ده طوغولولردن جوجنلره التجایه مجبور اولدی [م ٤٤٤] . بر مدت صوکره‌ده « وو ـ غونه‌ی » وفات ایتدیکندن برادری « غان ـ چه‌ئو » عینی عنوانلرله کندیسنه خلف اولدی . بو عنوانلر « سونغ » ایمپراطوری طرفندن‌ده تصویب وتأیید ایدیلدی .

فقط ، له‌آنغ پرنسنڭ اویغور ایلنده‌کی حکومتی اوزون مدت دوام ایتمدی . جوجنلر خاقانی « چولو » قوتلی بر اوردو ایله اویغورایلنه هجوم ایده‌رك « غان ـ چه‌ئو » یی اتلاف وممکتی استیلا ایلدی [م ٤٦٠] . غان ـ چه‌ئو عائله‌سی افرادینی تماماً امحا ایده‌رك اویغورایلی « هان ـ په ـ چه‌ئو Han-pe-tcheau » اسمنده برینه ویردی . بوآده‌ده اویغور خانی عنوانی

آلدی . بونك اوزرینه « وو-غونه‌ئی » و « غان-چه‌ئو » یله چیندن اویغور ایلنه کلمش اولان قویونلولر اوچ قوله آیریلدیلر . بونلردن بری « بیش بالیق » حوالیسنه چکیلدی وایلری‌ده کوروله‌جکی اوزره ؛ بالآخره‌ده آوروپایه کچدی . دیکر قوللر ایسه بورالرده قاله‌رق تو-کیو خاقانلغنك ظهورنده اویغورلرله برابر بوملی متحده‌یه التحاق ایلدیلر .

طوغولولر

ۋوهوانلر ، سیەنپیلر ، توپالر ، وەبیلر ، یوئەچیلر ، جوجنلر

طوغولولر

تاریخك دائرهٔ اطلاعندن پك اوزاق زمانلردنبری آسیاده بوكونكی چین خطه‌سی شمالنده‌كی طاغلق منطقه‌لرنده سرآزاد برحالده یاشایان قوملره چینلیلر طرفندن (طاغلیلر) معناسنه اوله‌رق «شان‌ـیونغ»لر نامی ویریلمش اولدیغنی كورمشدك [۱]. بوكون تورك وتاتار دینیلن قوملرك ایلك جدلرینی تشكیل ایدن شان‌یونغلر میلاد عیسی‌دن تقریباً بش عصر قدر اول شرقی و غربی اولمق اوزره ایكی متحده‌یه آیریلمش، شرقده‌كیلر «طوغولولر» وغربده‌كیلرده «قویونلولر» نامنی آلمشلاردر. چینلیلر بونلرك اسملرینی تحریف ایده‌رك اولكیلری «تونغ‌ـهو»لر، ایكنجیلری‌ده «هیون‌ـیو»لر ویاهیونغ‌ـنو»لر نامیله یاد ایتمشلردر. قویونلولر، تورك دینیلن ومختلفناملرله تاریخه قاریشان قوملرك اسكی جدلری اولدقلری كبی شرق تاتارلری دینیلن قوملرده طوغولولردن اینمشلردر.

طوغولولردن الك زیاده شمالده بولونانلر پك اسكی زمانلرده غربه و داها زیاده شماله طوغرو ایلریله‌یه‌رك جنوبده قالانلردن آیریلمش، سیبریاده (اوبی) نهری بویلرینه قدر یاییله‌رق «توبا» نامنی آلمشلردر. جنوبده قالانلر ایسه قوره شبه جزیره‌سنك و چینك «پچیلی» و «له‌آـاوتونغ» حوالیسنك یوقاری طرفلرینه قدر انتشار ایتمشلردر. بونلردن برقسم قبیله‌لر تاریخاً مجهول بعضی اسباب سائقه‌سیله بالآخره قسم كلیدن آیریله‌رق جنوب غربی‌یه طوغرو كیتمش، چینك «شنسی» و «قان سو» ایالتلرینه یاییله‌رق «یوئه‌ـچیلر» ویا «یوشیلر» اسمنی آلمشلردر.

طوغولو متحده‌سندن آیریلان توپالر شمال غربی‌یه، یوئه‌چیلر جنوب غربی‌یه چكلدكدن صوكره كیری قالان قسم بر باشبوغ اداره‌سنده یاشامش، برطرفدن جنوبی قومشولری اولان چینلیلر، دیكر طرفدن غربده همحدود اولدقلری قویونلولرله مناسباتده بولونمشلردر. بودورلرده طوغولولرك ریاستنده بولونان باشبوغلردن یالكز (ین‌ـیوئه yen-

[۱] مفصل تورك تاریخی، ایكنجی كتاب. ص، ۹

yue) نك اسمی تاریخاً معلومدر . عنعنه‌یه کوره (ین-یوئه) طوغولولرك ایلك باشبوغی یعنی متحده‌نك مؤسسی‌در [۲] .

طوغولولر میلاد عیسی‌دن ۲۵۰ سنه اوله‌طوغری پك زیاده قوت قازانمش ، غربده هم حدود اولدقلری قویونلولره قارشی تحکم ایتمکه باشلامشلردر . طوغولولرك بو تحکمی قویونلو متحده‌سنك شانلی مؤسسی (مه‌ته) تانژو زماننه قدر دوام ایتمشدر .

(مه‌ته) قویونلو تانژولغنی الده ایتدیکی زمان قارشوسنده الك قوتلی دشمن اوله‌رق طوغولولری بولمشدی . طوغولولر اوته‌دنبری فرصت بولدقجه قویونلولری أزییور ، باش قالدیرمالرینه میدان ویرمه‌مك ایچون هروسیله‌دن استفاده ایدییورلردی . بو اعتیادله (مه‌ته) نك تانژولغه بدایت جلوسنده‌ده قویونلولرك داخلی ضعفندن استفاده‌یه قیام ایتدیلر . فقط ، مه‌ته تانژو امید ایتمه‌دکلری بر زمانده سریع بر حرکتله اوزرلرینه آتیلدی . اوردولرینی پریشان وخانلرینی اتلاف ایتدی [ق . م ۲۰۹] . بر چوق اسیردن باشقه بوتون سورولرینی‌ده قویونلولره قاپدیران طوغولولر یوردلرنده آرتق اوطوره‌مز برحاله کلدیلر . برقسمی الیوم چینك پایتختی اولان (په‌کینغ Pe-king) ك شمالنده‌کی (وو - هوآن Wou-Houan) طاغلرینه چکیله‌رك بونامی آلدیلر . قسم متباقی‌ده قوره‌نك شمال غربیسنده و (وو هوآن) طاغلرینك غربنده بولنان (سیه‌ن - پی) طاغلرینه التجا ایلدیلر . یکی یوردلرینه نسبتله (سیه‌ن - پی) نامنی آلدیلر . بونلردن برقسمی شماله طوغری کیده‌رك سیبیریایه کیردیلر اولجه بورالره چکیلمش اولان قارداشلریله براشه‌رك بونلره‌ده (سیه‌ن - پی) نامنی ویردیردیلر . قالان قسملر ایسه بالآخره (مویونغلر Mouyong) و(جوجنلر) ناملریله اقصای شرق تاریخنده مهم بر موقع اشغال ایلدیلر .

طوغولولر بوصورتله ایکی‌یه آیریلمش ایسه‌لرده عادات والسنه آره‌لرنده بر فرق یوقدی . یکی یوردلرنده هرایکیسی‌ده قویونلو تانژوسنك حاکمیتنی قبوله مجبور اولمشلردی . فقط قویونلولر بونلری طیش ایلدن صایدقلری ایچون متحده‌دن خارج طوتیور ، عسکره

---

[۱] چینلیلر ، (ین-یوئه) نك چین ایمپراطورلرندن (قاعوسین Kao-Sin) ك اوغلی اولدیغنی ادعا ایدرلر . کویا قاعوسین دکردن کیدرکن بچه‌لی ایالتنده‌کی (کوچینغ Ku-Tching) شهرندن کچمش ، موقعك کوزللکنه فریفته اوله‌رق اوغلی (یه‌ن - یوئه) یی اوراده و جوارینه حکمدار نصب ایتمش ایمش ! ...

آلیور ، یالکز کلیتلی مقدارده خراج آلمغله اکتفا ایدییورلردی . بومعامله طوغونوزی
دلگیر ایتدیکندن قویونلولره قارشی ناقابل تسکین برغیظ بسلیورلردی . دیکر طرفدن
قویونلولر حرب وجدال ایله متصل قیریلیرکن بونلر عسکره آلینماق سایه‌سنده بالعکس
کیتدکجه چوغالیور ، متبوعلرینک ضررینه قوتلنیورلردی .

فقط بونلر آیری آیری محللره چکیله‌رك مختلفناملر آلدقدن صوکره کندی
آره‌لرنده‌ده وحدتلرینی غائب ایتمش اولدقلرندن خیلی زمان خصملرینه قارشی منفرداً
حرکت قدرتنی کوسترمه‌مش ، انتقاملرینی آله‌بیلمك ایچون قویونلولرك پارچالانه‌رق بك
زیاده ضعیف دوشمه‌لرینی بکلمکه مجبور اولمشلردر .

ووهوآنلر

وو هوآنلر ، (پەکینغ) ك شمالنده‌کی طاغلره التجا ایتدکدن صوکره برچوق
زمانلر منسی برحالده یاشامش ، دواملی واساسلی بر حکومت بیله تشکیل ایده‌مه‌مشلردی .
فقط ، قویونلو متحده‌سی انقراضه سوروکلنمکه باشلاینجه وو هوآنلرده حرص انتقامه
صحنهٔ جداله چیقدیلر . تانژولر دولتنك انقراضنده مهم برعامل اولدیلر . شویله‌که : قویونلو
تانژولرندن (ییشی) زماننده [ق . م ۱۳٦ – ق . م ۱۱٤] چین جنراللرندن (کیو-
پینغ kiu Ping) قویونلولره قارشی احراز ایتدیکی متوالی ظفرلرله بونلرك اقوام سائره
اوزرنده‌کی نفوذلرینی هیچه ایندیردیکی زمان وو هوآنلری‌ده صیغینمش اولدقلری
طاغلردن قالدیره‌رق (لیائو – تونغ) ك شمالنده (پاءو – غان – چه‌ئو Pao Gan Tcheou)
طرفلرینه یرلشدیرمش ، بونلری قویونلولرك وقوعبوله‌جق تجاوزلرینه قارشی چین حدودینی
مدافعه‌یه مأمور ایتمشدی .

وو هوآنلر بوبکی یوردلرنده کیتدکجه چوغالدیلر . ایچلرنده هم قویونلولره همده
چینلیلره قارشی قویه‌بیله‌جك برقوت پیدا ایتدیلر . ماهر باشبوغلر اداره‌سنده مجاور
مملکتلره وقت وقت آقینجیلر کوندرمکه باشلادیلر . بوحرکتلری کیتدکجه نفوذلرینك
آرتمه‌سنی انتاج ایتدی . چین ایمپراطورلرندن (حاءوتی) کوندن کونه آرتان وقوتله‌نن
ووهوآنلرك یلری‌ده چینك باشنه بربلا اوله‌بیله‌جکلرینی آکلایه‌رق بونلری اوته‌دنبری

درین برحرص انتقام بسله‌دکلری قوبونلولر اوزرینه صالدیرمق وهرایکی قومی بربرلرینه قیردیرمق اوزره (هوبه‌ن) تانژو دورنده [ق م ٨٥ – ق . م ٦٨] و وهوانلری تسلیح ایده‌رك قوبونلو اولکه‌سنه سوق ایتدی . ووهوآنلر ، سنه‌لردنبری بسلدکلری انتقام حرصیله اوکارینه کلن یرلری یغما وتخریب ایتدیلر. حتی اسکی تانژولرك مزارلرینی ییقدیلر ، بالخاصه (مه‌ته) نك مزارینه قارشی پك‌زیاده حقارتده بولوندیلر .

(هوبه‌ن) تانژو، اجدادینك مقابرینه وقوعبولان بوحرکتدن پك‌زیاده متأثراولدی. ووهوانلری تأدیب ایچون یکرمی بیك سواری کوندردی . فقط بو قوت هیچ برایش کوره‌مدی . بالعکس ، بومناسبتله قوبونلولرك آرتق شرق طرفلرنده بارینه‌مه‌جقلری آکلاشیلدی . تانژو ، تبعه‌سنی آله‌رق (لوپ) کولی ایله (هامی) آره‌سنده‌کی ساحه‌یه چکیلمکه مجبور اولدی [ق . م ٧٤] .

ووهوانلر ، قوبونلولره قارشی بوموفقیتی احراز ایدنجه آرتق چینلیلره‌ده اهمیت ویرمز اولدیلر . اساساً چینلیلرده بونلرك وضعیتلرندن قوشقولانمغه باشلامشلردی. فقط ، ووهوانلری صارصمق حقنده‌کی نیتلرینی موقع فعله قویمق ایچون بونلرك قوبونلولری ضعیف دوشورمه‌سنه انتظار ایدییورلردی . ووهوانلر، چینك دشمنی اولان قوبونلولری ازه‌جك ، فقط وقوعبوله‌جق محاربه‌لرده کندیلری‌ده بیتاب دوشه‌جکلردی . چینلیلرده بوصورتله ایکی خصمندن برینی دیکرینه مغلوب ایتدیردکدن صوکره طبیعتیله ضعیف دوشه‌جك اولان غالبی‌ده زحمتسزجه پریشان ایده‌بیله‌جکلردی .

ووهوانلر ، صوك زمانلرده چین سراینك بومقصدینی آکلامشلردی . اونلره میدان ویرمه‌مك ایچون قوبونلولره قارشی احراز ایتدکلری ظفری متعاقب سلاحلرینی چینلیلر علیهنه چویردیلر . فقط قوبونلولرله اولان مجادله‌لرنده خیلی تلفات ویرمش اولدقلرندن چین اوردوسنه مغلوب اولدیلر . بوکا رغماً قبل‌المیلاد (٧٢) تاریخنده چین امپراطوری (سیوئه ـ تی)، ووسونلر قرالی (اونك ـ کوئه‌ی ـ می) ایله اتفاق ایده‌رك قوبونلو ؛ وتنی امحا اتمك اوزره بش قولدن اولکه‌لرینه کیردکلری زمان ، وهوانلرده چینلیلر ایله اوزلاشه‌رق بو محاربه‌یه اشتراك ایتدیلر . شرقدن قوبونلولر اوزرینه آتیله‌رق اونلری یوز فرسخ قدر غربه سوردیلر وترك ایلدکلری مملکتلرینی استیلا ایلدیلر [ق . م ٧١] . بوصورتله قوبونلو تانژولغنك انحطاط وانقراضنده باشلیجه عامل اولدیلر .

قبل‌الميلاد ٧٤ تاريخندن اعتباراً قويونلولرك سلطه‌سندن قورتولمش اولان ووهوانلر صوك موفقيتلر اوزرينه استقلاللريني تحكيم وخيلي نفوذ احراز ايتديلر. فقط آيري آيري رؤسا اداره‌سنده متفرق برحالده ياشادقلرندن قوتلي برحكومت تأسيس ايده‌مديلر . ميلاددن ياريم عصر اوله دوغرو ووهوانلرك رئيسلرندن بري باشنه طوپلاديغي طقوز بيك عسكرله ديكر رئيسلري تحت انقياده آلدي . موقعني تحكيم ايچون چين ايمپراطورني ايله تأسيس مناسبته كيريشدي . حتي ايمپراطورك برنوع حمايه‌سنه كيردي . (ابن سما) بوآدمك رفاقتنده بولونان امرا وضابطاندن يكرمي دوردي متجاوز آدمه (قرال) و(ماركي) كبي عنوانلر توجيه ايده‌رك بونلري چين ايمپراطورلغنه بند ايتدي . شمالدن وقوعبوله‌جق آقينلره قارشي ايمپراطورلغي مدافعه ايتمك اوزره بويدن بويه چينك شماله يرلشديردي [ق.م ٥١] . بوزالرده اسكان ايديلان ووهوانلر قويونلولرك تاكهاني آقينلرينه قارشي سد چين خارجنده بر ايكنجي سد مدافعه تشكيل ايده‌جكلردي .

فقط ووهوانلرك چين ايمپراطورلغنه بومربوطيت وانقيادلري اوزون مدت دوام ايده‌مدي . (كين ـ چي ـ فن kin Tchi Fen) اسمنده بررئيس بونلري چين ايمپراطورلغي عليهنه قيام ايتديردي . (سيه‌ن ـ بي) لرده قورقولرندن ووهوانلرله برلشديلر . فقط ووهوانلر ، سيه‌ن بيلرك عدداً كنديلرندن فضله اولدقلريني كوره‌رك قورقمغه باشلاديلر . سيه‌ن بيلري آره‌لرندن چيقارديلر . (كين ـ چي ـ فن) ك بوحركتي هيچ ده معقول دكلدي . چونكه چينليلرده سيه‌ن بيلرك ووهوانلرله آكلاشمالريني خوش كورميور ، بونلري كندي طرفلرينه آلمق ايستيورلردي . ووهوانلرك صوك طرز حركتي سيه‌ن بيلري اجنبيلرك قوجاغنه آتدي . چين جنراللريله برلشن سيه‌ن بيلر ، ووهوانلر اوزرينه هجوم ايده‌رك رئيسلري (كين ـ چي ـ فن) ي اتلاف و اوردوسني تارومار ايتديلر [م ٦٥] .

ووهوانلر ، بوتاريخدن صوكره تكرار چينليلره تابع اولديلر . بدايتده آره صره عصيان ايده‌رك استقلاللريني استرداد هوسي كوستردیلرسه‌ده بالآخره برشيئه موفق اوله‌ميه‌جقلريني آكلاديلر . خيلي زمان صلح وسكون ايچنده چينك بر تابعي اوله‌رق ياشاديلر . ميلادي (١٦٨) تاريخنده دوغرو ووهوانلرك خيلي قوتلنمش اولدقلريني كوريورز . باشبوغلرندن (نان ـ له‌ئو Nan leau) اسمنده بري (بجيلي) حواليسنده طقوز بيك اويماغه حكمران اوليوردي . (كيه‌ئو ـ ليه ـ كيو kieou lie kiu) اسمنده‌كي

دیکر بر باشبوغده (له‌آعو Leao) نهرینك غربنده‌کی ساحه‌ده اوطوریبور ، بش بیك اویماغه حکم ایدییوردی (سو ــ پو ــ ین So po yen) آدلی‌اوچونجی برباشبوغ ایسه بیك اویماقله (له‌آعو ــ تونغ Leao Tong) ده اقامت ایدییوردی . سکز یوز اویماغه حکم ایدن (ئو ــ ین Ou yen) نامنده دردنجی بر باشبوغده (یچیلی) جوارنده (یه‌ئو ــ په ــ پینغ yeau pe ping) حوالیسنده ساکن اولیوردی . هپسی‌ده جسور وجرئتکار اولان بوباشبوغلر (خان) عنوانی طاشیورلردی .

ووهوانلرك بو باشبوغلرندن الك نفوذلی واك سطوتلی اولان (کیه‌ئو ــ لیه ــ کیو) میلادی (۱۹۲) سنه‌سنده وفات ایلدی. اوغلی (له‌ئو ــ پان Leou pan) هنوزچوجوق اولدیغندن محاربه‌لرده برچوق تجربه کورمش اولان (تودون Ta Tun) متوفی باشبوغك یرینه کچدی . چینلیلره استناد ایده‌رك کندیسنی (تانژو) اعلان ایلدی [م ۲۰٦] . بالآخره چین‌ده ظهورایدن قارغشه‌لقلردن استفاده ایده‌رك (غوئه‌ی Geei)لره یعنی‌وه‌ییلره عائداراضی‌یه کیردی . برچوق تخریبات ایقاع ایتدی . فقط ایرتسی‌سنه اوردوسی پریشان ایدیلدی . کندیسی‌ده یاقالانه‌رق باشی کسیلدی [م ۲۰۷] . بونك اوزرینه ووهوانلرك بوتون قوت وسطوتلری منهدم اولدی . بقیهٔ انقاض چینلیلرك مرحمتنه التجا ایتمکه مجبور قالدیلر . چینلیلرده بونلری ایمپراطورلغك مواقع مختلفه‌سنه طاغیتدیلر . حرب وجدال ایله کندی کندیلرینی بیترن ووهوانلرك بوصورتله‌چینك مواقع مختلفه‌سنه طاغدیلان صوك انقاضی‌ده یرلیلره قاریشه‌رق نام ونشانلری غائب اولدی‌کیتدی ' ..

سیه‌ن‌پیلردن

موبونغلر

میلاددن ۲۰۹ سنه اول قوبونلولر تانژه‌سی (مه‌ته) نك ایندیردیکی ضربه نتیجه‌سنده ایکی‌یه آیریلان طوغولولردن چینك (یه‌کینغ) ایالتنك شمالنده‌کی (سیه‌ن‌ـ‌پی) طاغلرینه چکیلان قسمك بوراده (سیه‌ن‌ـ‌پی) نامنی آلمش اولدقلرینی کورمشدك . قوبونلولرك سطوتلری دوام ایتدیکی مدتجه سیه‌ن‌پیلر متبوعلرینه قارشی صداقتدن انحراف ایتمدیلر .

فقط قویونلولرك عسکری شوکتلری سقوطه باشلادقدن صوکره ووهوانلره توفیق حرکت ایدن سیەن پیلرده سلاح عصیانه صاریلدیلر. شمالی قویونلو دولتنك اضمحلالندن صوکره اولکەلرینی استیلا ایتدیلر [م ٩٣]. شمالی قویونلولردن برقسمی رئیسلریله برابر غربه چکیلەرك غرب قویونلولرینی تشکیل ایلدیلر. بر قسمیده اطرافه طاغیلدیلر. یوردلرندن آیریلمیانلر ایسه سیەن پیلره قاریشەرق بونلرك اسمنی آلدیلر.

شمالی قویونلولر اولکەسنی استیلا ایدن سیەن پیلر چوق زمان بورالرده آیری آیری رئیسلره تابع قبیلەلر حالنده یاشادیلر. بر متحده تشکیلنه موفق اولەمدیلر. بوکا رغما وقت وقت چینك (لیائوتونغ) و (اورتوس) خطەلرینه آقینلر اجراسندن کیری قالمادیلر.

سیەن پیلری برلشدیرەرك ایلك دفعه بر متحده تشکیلی ایدن (تان‌شه‌هوآی Tan-che Hoai) اسمنده برباشبوغدر. بوذات سیەن پیلردن (مولوهەئو Mo-lo-Heou) اسمنده برعسکرك اوغلی ایدی. یوقاری آسیاده یتیشەن دیکر قهرمانلر کبی (تان‌شه‌هوآی)ك ولادتی حقندەده خارقوی برمنقبه روایت ایدیلمکدەدر: کویا برکون تاتارستانده مدهش برکوك کورولتوسی ایشیدیلمش، (تان‌شه‌هوآی)ك والدەسی پك زیاده قورقەرق کوزلرینی سمایه دیکمش. بواثناده کوکدن آغزینه برطولو دانەسی دوشمش. قادین بوندن حامله قالەرق اون آی صوکره (تان‌شه‌هوآی)ی طوغورمش!..

عنعنه‌نك بو منقبه‌ایله منشأنی دوغرودن دوغرویه سما (تاڭری) یه نسبت ایتدیکی (تان‌شه‌هوآی) اون درت اون بش یاشنده ایکن کوستردیکی شهامت ودرایتله حقیقةً مستثنا بر انسان اولدیغنی کوستردی: برکون عائلەسی قوتلی بر حیدود چتەسنك هجومنه اوغرادی. هنوز اون درت یاشنده برچوجوق اولان (تان‌شه‌هوآی) یالکز باشنه بوحیدودلری تارومار ایتدی. بووقعه ایله کندیسنی طانتدی. نام وشان قازاندی. باشنه برچوق سرکذشتجو آدملر طوپلاندی. بوسایەده سیەن پیلرك نفوذلی رئیسلرندن بری اولدی. قوت وسطوتی کیتدکجه آرتدی. نهایت بوتون سیەن پیلری سنجاغی آلتنه طوپلامغه موفق اولدی. شمالی قویونلولر یوردنده شوکتلی بر حکومت قوردی. (تان‌هان) طاغنی مرکزی قرارکاه اتخاذ وسیەن پیلردن شرق وغرب منطقەلرندەکی قبیلەلریده تشکیل ایتدیکی متحدیه کیرمکه مجبور ایتدی. کندیسنیده سیەن پیلر حکمداری اعلان ایلدی.

(تان‌شه‌هوآی)، بوپارلاق موفقیتلردن صوکره ارضیسنی توسیعه باشلادی. شمالده سیبریاده اوطوران (تیم‌لیم Tim-Lim) قبیله‌سنی مغلوب، شرقده طولاشان (فویو Fou-Yu) لرله

غربده‌ساكن اولان (ووسون) لرك مملكتلرینی ضبط ایلدی . بو سایه حكمران اولدیغی خطه‌نك حدودلری چیندن سیبریانك بر آز بریسنه ، قوره دكزندن (ایلی) نهری بویلرینه قدر توسع ایتدی . عادتا اسكی‌قویونلولرك چینك شمالنده بولونان اراضیلرینه‌وارث اولدی . اورته آسیاده قالمش اولان قویونلو قبیله‌لری‌ایسه (ایلی) نهرینك غربنه‌چكیله‌رك اورالرده‌كی قبیله‌لری دها زیاده صیقیشمغه مجبور ایتدیلر [م ١٥١] .

(تان‌شه‌هو آی) چینك شمالنه حاكم اولدقدن صوكره نظرینی جنوبه توجه ایتدی . قوتلی آقینلرله چینی تهدیده باشلادی [م ١٥٦] . دیكر طرفدن‌ده تشكیل ایتدیكی یكی حكومتك اداره‌سنی تنظیم ایچون برچوق توره‌لر ، نظاملر تأسیسنه چالیشدی . هیچ یوقدن بویوك بر دولت چیقاران (تان‌شه هو آی) بو متعب مساعی ایله یپرانمش ، خسته دوشمشدی . هنوز قرق بش یاشنده ایكن وفات ایلدی [م ١٨١] .

بو عزمكار قهرمانه ذوق وصفادن باشقه برشی دوشونمه‌ین اوغلی (هولیه‌ن Ho-lien) خلف اولدی . فقط ، چوق یاشایه‌مدی . شماله اجرا ایتدیكی بر سفر اثناسنده ویا تبعه‌سنك بر عصیانی نتیجه‌سنده تلف اولدی . اوغلی (كیاعومان Kiao-Man) سیه‌ن پیلری اداره ایده‌بیله‌جك بر یاشده اولمدیغندن موقع اقتداره عموجه‌زاده‌سی (كوئه‌ی‌ـ‌ته‌ئو Kouei-Teou) گچیریلدی [م ١٨٢] . فقط ، (كیاعومان) ه طرفدار اولانلر یكی پرنسه قارشی علیهدار بر وضعیت آلدیلر . بو یوزدن برچوق قارغشه‌لقلر باش كوستردی . (تاشه‌هو آی) لك عزم و درایتیله تأسیس ایتمش اولان سیه‌ن‌پی متحده‌سنك رابطه‌لری كوشه‌مكه باشلادی .

كندیسنه خلف اولان قارداشی (پوتوكن Pou-Tou-Ken) دورنده بو كوشه‌مه بوس بوتون آرتدی . سیه‌ن پیلرك یوقاری اسیاده‌كی قدرت و سطوتلری سقوط ایتدی . وضعیتدن استفاده ایدن چینلیلر تهدیده باشلادیلر . (پوتوكن) ، سیه‌ن پیلرك موجودیتلرینی قورتارمق ایچون چینلیلره ویركی ویرمكه مجبور اولدی [م ٢٢٤] .

(پوتوكن) لك داخلی اغتشاشلرله دوام ایدن مدت حكومتی قانلی بر فاجعه ایله نهایتلندی : عصیان ایدن بعض قبیله‌لر طرفدارلرینی مغلوب و (پوتوكن) ی اتلاف ایلدیلر [٢٣٣٠] . بوننك اتلافیله برابر (تان‌شه‌هو آی) خاندانی‌ده منقرض اولدی ، سیه‌ن‌پی متحده‌سی طاغیلدی ، رؤسا و قبائل ، (تان‌سه‌هو آی) دن اول اولدیغی كبی مستقلا حركته باشلادیلر . فقط ، بو وضعیت اقوام مجاوره‌نك انتقام واستیلا حرصلری قارشوسنده بولونان سیه‌ن پیلر ایچون فجیع بر عاقبت دیمكدی . كوچوك بر قبیله‌نك رئیسی اولوب عزم و شجاعتیله طانمش اولان

(هوپه‌نم Ho-Pe-Nem) ، رابطهٔ ملیه‌نك ادامه‌سی ومتحده‌نك یکیدن تشکیلی ایچون اورته‌یه آتیلدی . کوستردیکی درایت وشجاعتله نهایت موفق اولدی. بویوك برقورولتایده باشبوغ اعلان اولوندی . فقط ، جسور وعزمکار (هوپه‌نم) متحده‌یی تشکیلندن آز برمدت صکره چینلی برعسکرك سوء قصدی نتیجه‌سنده تلف اولدی [م ۲۳۵] . کندیسنه خلف اولان قرداشی باشبوغلغی محافظه ایده‌مدی . متحده تکرار طاغیلدی . رؤسای قبائل ینه باشلی باشلرینه حرکته قویولدیلر. اسکی قویونلولرك اولکه‌سنه طاغیلمش اولان (موبونغ Mouyong) سیه‌ن پیلری بوتاریخدن صوکرا بر داها برلشه‌رك بویوك برمتحده تشکیلی ایده‌مدیلرسه‌ده چینك شمالنده وقوعه کلن تبدلاته قاریشمقدن‌ده کیری قالمدیلر. میلادی (۳۵۲) تاریخنده قویونلولرك شمالی چین‌ده تأسیس ایتمش اولدقلری (چاعو) حکومتنك امحاسنده مهم برعامل اولدیلر. ربع عصر قدر برمدت چاعولره عائداراضیده حاکم کسیلدیلر . فقط (۳۷۵) تاریخنده چاعولرك اسکی برقوماندانی اولان (فو-کیه‌ن Fou-kien) بونلری مغلوب ایتدی. شنسی‌ده؛ پایتختی (سی‌نغان) اولمق اوزره؛ (تسین Tsin) نامیله یکی برحکومت قوردی . بونك اوزرینه موبونغ سیه‌ن پیلری پچیلی وشانتونغ حوالیسنه صیقشمغه مجبور اولدیلر . بوراده رئیسلری (یه‌ن Yen) قرالی نامنی آلدی . بشنجی عصر میلادی اوائلنه قدر موجودیتلرینی محافظه ایتدیلر . کرك چینك شمالنده‌کی مناطقده وکرك یکی قویونلولر اولکه‌سنده قالمش اولان موبونغ سیه‌ن پیلری ایله مانچوریا وقوره خطه‌لری آره‌سنده (لیائو) نهرینك غربنده ساکن اولان لیائو-تونغ سیه‌ن پیلری وبوتون بونلردن مستقل یاشایان (کیاشی Kia-chi) و (یو-وه‌ن Yu-Yen) قبیله‌لری بالآخره همعرقلری اولان توپالره وجوجنلره قاریشمش و بونامری آلمشلردر .

توپالر

طوغولولرك قسم کلیه‌سنی تشکیل ایدن (توپا) لر پك اسکی زمانلرده شماله چکلمش، سیبیریاده برحکومت قورمشلردی . فقط، توپالرك قوردیغی بوحکومت چین‌ده حکمران اولان (هیا)، (چانغ) و(چه‌ئو) سلاله‌لریله مناسبتده بولونمامش اولدیغندن احوال تاریخیه‌سی

حقنده واضح معلومات يوقدر. قديم توبا حكومتنك تاريخاً معلوم اولان الك اسكى حكمدارى (ماعو Mao) در. (ماعو) دن اول وصوكره (توبا) لرك برچوق حكمدارلرى اولديغى محقق ايسه‌ده چين منابعنده بونلردن آنجق بر قاچنك اسملرينه تصادف ايديله‌بيلمكده‌در.

اسكى چين وقايعنامه‌لرينه كوره (ماعو)، توبا حكمدارلرى آره‌سنده ممتاز برشخصيتدر. موقع اقتداره كچر كچمز اردوبى تنسيق ايده‌رك (آنقارا) و (اونى) نهرلرى بويلرنده ساكن اولان اوتوز آلتى قدر قبيله‌يى تحت اطاعته آلمش، سطوتلى بر متحده تشكيل ايلمشدر. (ماعو) نك اخلافندن (تو ـ ين Tu - yn) زماننده ايسه توبالر جنوبه دوغرو اينه‌رك بويوك بركول كنارينى مركز اتخاذ ايتمشلردر. (تويين) ك يدنجى بطنده خلفى اولان (لين هان Lin.han) ، توبا متحده‌سنى منتظم بر تشكيلاته ربط ايده‌رك تبعه‌سنى اون بويه آييرمش، هر بويه؛ بر باشبوغ اداره‌سنده اولمق اوزره؛ داخلى بر مختاريت ويرمشدر.

توبالر، (لين هان) دن صوكره‌دركه چين تاريخنه قاريشمش، بو زماندن اعتباراً اورته آسيانك مقدراتى اوزرنده مهم برعامل اولمشلردر. فى الحقيقه (لين هان) ك اوغلى وخلفى اولان (كيه‌فوئن Kie.fuen) زماننده توبالر داها جنوبه اينه‌رك قويونلولرك اسكى يوردلرينه يرلشمش، اورته آسيا مقدراتنده‌ده قاريشمق صورتيله چين مورخلرينك ساحهٔ ضبطنه كيرمشلردر.

(كيه ـ فوئن) ك اوغلى (ليه ـ وى Lie - vi) پدرينه خلف اولنجه داها زياده جنوبه اينه‌رك (تا ـ تونغ ـ فو) ياقينلرينه قونمش، جوارده‌كى اقوامى تحت اطاعته آله‌رق چينى تهديد ايده‌بيله‌جك بر قوت احراز ايلمشدر. (ليه‌وى) ميلادى ٢٧٠ تاريخنه دوغرو، شمالى چينك بويوك بر قسمنى استيلا ايتدى. اوغلى (شامو هان Chamo han) ى سفارتله (تسين) سراينه كوندردى. تأسيس مناسباته چاليشدى .

توبالرله چين‌ده‌كى تسينلر آره‌سنده صميمى بر مناسبت تأسيسنه موفق اولان (شامو هان) ، عودتنده تاريخاً مجهول اسبابدن ناشى ملتك ايلرى كلنلرى طرفندن اتلاف ايديلدى. اوغلنك عاقبت فجيعه‌سندن متأثر اولان اختيار (ليه‌وى) ده كدرندن يوزدوزت ياشنده اولديغى حالده وفات ايلدى. يرينه ديكر اوغلى (ليه هو Lie hou) كچدى .

(ليه هو) ايله توبالرك دورهٔ انحطاطى باشلادى. كنديسندن صوكره موقع اقتداره كچن (چو Tcho) و (فو Fo) اسمنده‌كى حكمدارلر زماننده بو انحطاط داها زياده آرتدى . متحده‌يى باغلايان صيقى رابطه‌لر كوشه‌دى . نهايت متحده عائلهٔ حكمدارندن

اوچ قارداش ادارەسندە اولمق اوزرە بریرلرندن مستقل اوچ حکومتە آیریلدی. بو اوچ حکومتدن برنجیسی شمالدە (شانغ فو) حوالیسنە صاحب اولدی . حکمدارلری‌دە (لو-کوعون Lou Kuon) ایدی. ایکنجیسی (تای چەئو) خطەسندە تشکل ایتدی. بونلرک حکمداری‌دە (عوتا O ta) ایدی. اوچونجی حکومت ایسە (عولیو O liu) ادارەسندە اولەرق (شنسی) دە (تینغ سیانغ) حوالیسندە یرلشدی .

اوچ قارداشک اک کوچوکی اولان (لوکوعون) ک اوزدوسی داها قوتلی، اولکەسی داها واسع اولدیغندن اوچ حکومتک هکەمونیالغنی حائز بولونیوردی . بوندن طولایی اوچ قارداشە بر طاقم عنوانلر توجیە ایدن چین ایمپراطوری کندیسنی (بویوک تانژو) عنوانیلە تبجیل ایلدی. اک بویوکلری اولان (عوتا) ویا (ییتو) غوبی چوالنک شمالنەکچەرک غربە دوغرو فتوحاتە آتیلدی . بر چوق یرلری ضبط ایتدی. یکرمی‌دن زیادە قبیلەیی تحت ادارەسنە آلدی [م ۲۹۷] . فقط بوایکی برادر اوزون مدت یاشایامادیلر. وفاتلرندن صوکرە اورتانجەقارداشلری (اولیو) ویا (ییلو) چین حدودلرینە تقرب‌ایدن‌قویونولری، ووهوانلری تاتارستانک ایچریلرینە دوغرو سوردکدن صوکرە توپالرک اوچ حکومتی تکرار بیرلشدیرمکە موفق اولدی . دائما قوتک زبونی اولان چینلیلر کندیسنە (کوم) عنوانی توجیە ایدەرک دوستلغنی قازانمغە چالشدیلر . (اولیو) بالآخرە کندیسنی بویوک تانژو اعلان ایلدی [م ۳۱۰] . چینک (تا یوئن فو) حوالیسندن برچوق یرلری ضبط ایتدکدن صوکرەدە ایمپراطور نامنی آلدی [م ۳۱۵] .

(اولیو) تکرار برلشدیرمکە موفق‌اولدیغی توپلری بر ادارۂ منتظمەیە صوقمق ایچون پک چوق چالشدی. برچوق قانونلر وضع ایتدی. فقط، حریص ودنی بر طبعە مالک اولان اوغلی طرفندن قتل ایدلدیکندن [م ۳۱٦] بو خصوصدەکی تشبثنی اکمالە موفق اولەمدی . (اولیو) نک بو فجیع عاقبتی اوزرینە اجتماع ایدن قورولتای (یو لیو Yu-liu) اسمندەکی اوغلنی حکمدار اعلان ایتدی [م ۳۱٦] .

(یولیو) توپالرک اک بویوک حکمدارلرندن بریدر . برچوق پارلاق ظفرلرلە توپالرک شان وشوکتنی آرتیرمش، (ایلی) ایلە (آمور) نهرلری آرەسندەکی ساحەیی تحت حاکمیتە آلمشدر. فقط (یولیو) یە خلف اولان [م ۳۲۵] اوغلی (هو نو Ho-nou) دن صوکرە توپالرک نجم اقبالی ینە سونمکە یوز طوتدی. میلادی ۳۳۰ تاریخندە (هونو) نک برینجی قارداشی (کیە نا Kie-na) زمانندە داخلی اختلاللر قوپدی. نتیجەدە (کیەنا) فرار

وحكومتى برادرى (يى ـ هو آى Y-hoaï) ه ترك ايتمكه مجبور اولدى [م ٣٣٥] . فقط ، بو پرنس ده حكمدارلقده طوتونامادى. (چاعو) لر نزدينه قاچمغه مجبور قالدى [م ٣٣٧] . حكمدار سابق (كيه‌نا) تكرار موقع اقتداره كتيريلدى. فقط بوده آنجق برسنه طوره‌بيلدى. (ين Yen) لر نزدينه فرار ايده‌رك حكومتى ينه (يى هوآى) ه براقمغه مجبور اولدى. (پوليو) نك اعلا ايتديكى توپا حكومتنده؛ اوغوللرى آره‌سنده ظهور ايدن احتراص مجادله‌لرى يوزندن قوپان اغتشاش طوفانى؛ (يى هو آى) ك وفاتنه قدر دوام ايتدى [م ٣٧٦] . بو پرنسه خلف اولان قارداشى (قاعو ـ تسو ـ شه ـ يى ـ كيه‌ن kao-tço-Che y-kien) قارغشه‌لقلرى تسكين وامور اداره‌يى تنظيم واصلاح ايتدى. تاتارستانك شمال وشرق طرفلرنده بر چوق فتوحاته موفق اولدى . بو فتوحاتله سرمست اولان توپا حكمدارى بودفعه چين قطعه‌سنى استيلا هوسنه دوشدى . تسين ايمپراطورى (كيه‌ن) اوزرينه ايكى يوز بيك كشيلك برقوت سوق ايتدى. فقط ، چينليلرله وقوعه كلن قانلى بر محاربه‌ده بو اوردو مدهش صورتده منهزم اولدى . (قاعو تسو) ده بو فلاكت اوزرينه اتلاف ايديلديكندن توپا حكومتى تاريخه قاريشدى.

حكومتلرى منقرض اولان توپالر چينك مظفر ايمپراطورينه عرض انقياد ايتديلر . ايمپراطور (كيه‌ن) ، بو محارب قومك بالآخره چينك باشنه بربلا اولمامسى ايچون بعض تدابير اتخاذ ايتدى : توپالرى ضعيف دوشورمك وبربرلريله اوغراشديرمق اوزره ايكى‌يه آييردى . بر قسمنى (فوكين Fou-gin) ديكر قسمنى‌ده (ليه‌ئو غوئه‌ى Lieou-goei) اسمنده‌كى باشبوغلرك اداره‌سنه ويردى [م ٣٨١] . تسين ايمپراطورى بونلرك بربرلريله دائمى حال حربده بولونه‌رق متصل ضعيف دوشه‌جكلرندن چين ايچون بر تهلكه اولمق قدرتنى غائب ايده‌جكلرينى اميد ايدييوردى . فقط ، بو اميدى بوشه چيقدى . بش سنه صوكره بو ايكى قسم بويوك بر قورولتاى عقد ايده‌رك صوك توپا حكمدارينك حفيدى (كوئه‌ى kuei) ى حكمدار انتخاب وبونك باشبوغلغى آلتنده ملى اتحادى اعلان ايلديلر [م ٣٨٦] . بو تاريخدن صوكره توپالر ، (غوئه‌ى Goei) ويا (ئوئه‌ى Oueï) وياخود (وه‌ى Weï) ناميله يكى بر حيات سياسيه‌يه كيرمش اولديلر.

چينده طوغوللر

دهڭلر

قوبونلولردن چين فاتحی (ايه‌ئوتسونغ) لڭ وسط چينچكی ايمپراطورلغنڭ ايكی پایتختی اولان (لويانغ Lo-yang) و (سی‌انغان si ngan) شهرلرينی ضبط وايكی ايمپراطوری اسير ايده‌رك (٥٠ ٣١١ و٣١٧) چينده قوبونلو حكومتنی تأسيس ايتمه‌سی طوغوللرده اسكی دنيانڭ بوواسع خطه‌سنی استيلا ايچون اميد وجسارت ويرمشدی. طوغوللردن توپالرڭ چينڭ شمال حدودلرينه ايملری بواميدله اولمشدی. فقط (قاعوتسو) نڭ چينی استيلا ايتمك اوزره سوق ايتديكی ايكی يوز بيك كشيلك برادرونڭ انهزامی ايلك تشبثڭ عقامتنی انتاج ايتمش اولمسنه رغماً توپالر كنديلری ايچون ارض موعود عد ايتدكلری چينڭ استيلاسی املندن واز كچمه‌مشلردی.

ميلادی (٣٨١) تاريخنده توپالر عقد ايتدكاری بويوك قورولتایده صوك حكمدارلرينڭ حفيدی اولان (قوئه‌ی Koueï) اداره‌سنده ملی وحدتی اعلان ايتدكلری زمان بواميد يكيدن اويانمش اولدی. «قوئه‌ی» توپالرڭ اداره‌سنی الينه آلديغی زمان هنوز اون‌يدی ياشنده ايدی. فقط پرنس طبعاً عدالت پرور صوك درجه ذكی وعزم وبصيرتله متصف اولديغی كبی تفرقه‌نڭ انتاج ايتديكی صوك فلاكتلردن متنبه اولان توپالرده كنج حكمدارلرينڭ اطرافنده صيقی بر وحدت تشكيل ايتدكلرندن بواميدڭ تحقيقی قولايلاشمشدی. «قوئه‌ی» بدايت جلوسنده بصيرتله حركت ايله چينليلری قوشقولانديرمقدن احتراز ايتديكندن اسكی توپا حكومتنی محو ايدن چين ايمپراطورينڭ تعرضنه دوچار اولمادی. بوسايه‌ده داخلی تشكيلاتی تأسيس ايتمكه موفق اولدی. حكومتنڭ اونجی سنه‌سنده بوتون ملتی طرفندن «تای حكمداری» عنوانيله تجليل ايديلدی. پایتختی (تاتونغ Ta Tong) حواليسنده تأسيس ايدن «قوئه‌ی»، چينليلری قوشقولانديرمامق اوزره نظرينی شماله توجيه ايتدی. تاتارستان ايچنه دوغرو توسيع فتوحاته باشلادی. بوحواليده‌كی قبيله‌لری بر بر تحت انقياده آلدی. تاتارستانڭ اڭ قوتلی قبائلندن اولان «قاوچه» لرله برقاچ سنه محاربه ايده‌رك نهايت اونلری‌ده عرض انقياده مجبور ايتدی. بوسفرده «قوئه‌ی» ڭ استيلاسنه قارشی اڭ چوق مقاومت كوسترن طوغوللردن «جوجنلر» اولمشدی. «قوئه‌ی» بونلری‌ده دفعاتله

قاچیرمشدی. مغلوبلرك انضمامیله چوغالان مظفر اوردوسیله چینك شمالنه عودت ایلدی. بو اثنـاده چینك بعضی اقسـامنده حکمران اولان « ین Yen » قرالی « پاعو Pao » دشمنلرینه قارشی کندیسندن استمداد ایتدیکندن چینده نفوذ وشهرتنی آرتیره‌جق اولان بوفرصتی قاچیرمدی. (پاعو) یه یاردیم ایده‌رك دشمنلرینی مغلوب ایتدی. بوناك اوزرینه (پاعو) طرفندن کندیسنه «غرب تاتروسی» عنوانی ویریلدی، فقط بالاخره «ین» لرله آره‌لری آچیلدی. غالبیت بعضاً برطرفده بعضاً دیکر طرفده قالمق اوزره برچوق محاربه‌لر وقوعه کلدی. نهایت « قونه‌ی » قطعی برغلبه قازاندی. مقر حکومتنی « شـانسی » ایالتنده « پینغ چینغ Ping-Tching » شهرینه نقل ایده‌رك قوتلی واسـاسلی برحکومت قوردی. کندیسی‌ده چین حکمدارلرینی تقلیداً «وه‌ئی Weï» ایمپراطوری کبی چینجه برعائله عنوانی آلدی (٣٩٨). شمالی چینك بویوك بر قسمی اوزرنده قوتلی برحکومت تأسیس ایدن (قونه‌ی) پایتخت اتخاذ ایتدیکی (پینغ چینغ) شهرینی محتشم سرایلر، معظم معبدلرله تزیین ایتدیکی کبی چینلیلرك اصول اداره وقانونلرینی عیناً تطبیقه باشلادی.

چینده بر حکومت قوران قویونلولردن، طوغولولردن هیچ بری توپالر قدر چیق ایزلرینی محافظه ایتمه‌مش اولدقلرینی کوریپورز. « قونه‌ی » ك تأسیس ایتدیکی « وه‌ئی » خاندانی زماننده توپالر چینك مدنیت قدیمه‌سنی تماميله آلمش وبومدنیتك مدافعی اولمشلردر توپالر؛ چینلیلرله اوقدر صمیمی برلشدیلر وقایناشدیلرکه، احراز ایتدکلری هرظفرچینك وحدتنی تأمین ایچون برآدیم اولدی. « نانکین » ده چین ایمپراطورینك سرایی سـفیلانه احتراص مجـادله‌لری ایچنده چیرپینیورکن شمالده‌کی توپالر چینك مدنیت قدیمه‌سـنی تمثیله چالیشیورلردی.

چین مورخلرینك « وه‌ئی » خاندانك تاریخی بویوك حکمدارلرینك برنجیسی اولان « قونه‌ی » دن صمیمی برلسـان احترامله بحث ایتمش اولدقلرینی کوریپورز. برمورخ دییورکه : « قونه‌ی » واسع بردهایه، نادربر احتیاط وبصیرته مالکدی. چینده‌کی فتوحاتدن صوکره اوردولرینی مجاور اقوام اوزرینه سوق ایتدی. بوتون بوقوملری‌ده دولته مضر اوله‌جق برحاله کتیردی. جوجنلر اوزرینه یورویه‌رك بونلری موغولستان استپلرینك اعماقندن سوروب چیقاردی. شرقده (یچیلی) حوالیسنده‌کی (مویونغلر) ك حکومتلرینه نهایت ویردی. بورالرده‌کی سیه‌ن بیلری ایمپراطورلغنه الحاق ایلدی.

مستثنا بر عزم واراده، قدر بردها ایله چینده بویوك بر دولت قوران (قوته‌ی) وفات ایتدیکی زمان (م ۴۰۹) خاقنه مدنیت وفتوحات اعتباریله هر درلو انکشافه مساعد بر ایمپراطورلق براقشدی. خاقی «سه Ssé» [م ۴۰۹–۴۲۳] عینی سیاستی تعقیب ایتدی. موغولستانده جوجنلری مغلوب و خانلرینی اتلاف ایلدی. چینده ده (نانکین) ایمپراطورلرندن (لویانغ) ایله و (هونان) ایالتنی آلدی. یرینه گچن (تاعو Tao) [م ۴۲۳ – ۴۵۲]، چینك شنسی خطه‌سنی (تنکوت Tangoutes) لردن قورتاره‌رق ایمپراطورلغنه الحاق ایلدی. بو فتوحات اوزرینه بوتون شمالی چین توپالرك حاکمیتلری آلتنه دوشمش اولدی. (نانکین) ده حکمران اولان چین ایمپراطوری شمالی چینده ده بیلرك حاکمیتنی قبوله مجبور قالدی.

قویونلولر شمالی چینی استیلا ایده‌رك «هان» و «چاعو» حکومتلرینی تشکیل ایتملری طوغولولرن جوجنلرك‌ده موغولستانده یرلشمه‌لری نتیجه‌سنده اقصای شرق ایله (پامیر) آراسنده‌کی قدیم طریق قپانمشدی. توپالر، شمالی چینده یرلشدکدن صوکره بو طریقی آچدیلر. هندستان وغربله اقصای شرق وچین آراسنده تکرار مناسبت باشلادی. تاعو میلادی [۴۴۸] تاریخنده جوجنلره قارشی احراز ایتدیکی پارلاق بر مظفریتدن صوکره کاشغر «قوچا»، «قارشار» و «تورفان» ده‌کی کوچوك خانلقلره حاکمیتنی قبول ایتدیردی. بو سایه‌ده (سریند Serinde) طریقیله شمالی هند و «قندهار» له مناسبات تکرار باشلایه‌بیلدی. بونك الك مهم نتیجه‌سی بودیزم ایله یونان – بودی صناعتك اقصای شرقده انتشاری اولدی. «تاعو» یه خلف اولان «طوسون Tsoun» زماننده [م ۴۵۲–۴۶۵] بودیزم توپالر آراسنده واسع نسبتده انتشار ایتدی. وه‌بی ایمپراطورلرندن (هونغ Hong) میلادك [۴۹۵] تاریخنده توپالر پایتختی «شانسی» ده‌کی «پینغ – چینغ» دن «هونان» ایالتنده‌کی چین ایمپراطورلرینك پایتختی اولان «لویانغ» شهرینه نقل ایلدی. بو حادثه، توپالرك ده‌ها واسع بر نسبتده چین مدنیتی تحت تأثیرینه گیرملرینی انتاج ایتدی. توپالر بر طرفدن چین مدنیتنه تمثل دیکر طرفدن‌ده بودیزمی تعمیم ایدییورلاردی. «هونغ» ك خلفلرندن «قو Ko» دورنده [م ۵۰۰–۵۱۵] بر چوق معبدلر انشا ایدیلدیکی کبی یرینه گچن ایمپراطوریچه «هوشی Hou.chi» زماننده [م ۵۱٦–۵۲۸] بوکبی انشاآته ده‌ها زیاده بر گرمی ویریلدی.

توپالر، اورته آسیایی الده ایتمك ایچون؛ کوك تورك خاقانلغنك ظهورینه قدر؛ جوجنلرله قانلی مجادله‌لرده بولونمشلردر. تاتارستانی کاملاً جوجنلردن آلمغه موفق

اولەمدیلرسەدە خصملرینیدە هیچ بر وقت راحت براقادیلر . کوك تورك خاقانلغی تشکل و جوجن دولتنی محو ایتدیکی زمان ، (وەئی) لرینە شمالی چیندە الك قدرتلی بر دولت حالندە ادامهٔ موجودیت ایدییور ، هند و ایران حکومتلری ایلە مناسبات سیاسیەدە بولونیورلردی .

فقط ، (وەئی) ایمپراطورلغنك ادارهٔ واحدە تحتندە دوامی و سطوت و شوکتنك اعتلاسی بو خاندانك اون‌دردنجی ایمپراطوری اولان (هیاعو ــ وەن ــ تی Hiao-Ven-Ti) زماننە قدر سوره‌بیلمشدر . وزیرینك تغلبندن بیزار قالان بو حکمدار (شنسی) دە (سیغانغو) شهرینە چکلدکدن صوکرە توپا ایمپراطورلغی شرقی وغربی (وەئی) لر ناملریلە ایکی‌یە‌بولوندی [م ٥٣٤] . شویلەکە (شنسی) یە چکیلن (هیاعووەن‌تی) ، (سیغانغو) نی پایتخت اتخاذ ایدەرك اورادە یرلشنجە (قاعو هوعون Kao Huon) اسمندەکی متغلب وزیردە خاندان افرادندن (شین) نامندە بر پرنسی اسکی پایتخت اولان (لویانغ) شهرندە (هوآعو ــ تسین ــ هوانغ ــ تی Huao-Tcin-Hoang-Ti) کبی احتشاملی بر عنوانلە ایمپراطور اعلان ایتدی. بویلە اوزرینە (شنسی) خطەسندەکی (سیغانغو) شهرینی مرکز اتخاذ ایدن (هیاعووەن‌تی) نك حکومتی (غربی وەئی) نامنی آلدیغی کبی (هونان) خطەسندە وەئیلرك اسکی پایتختی اولان (لویانغ) دە تختە چیقان (هوآعوتسین)ك حکومتیدە (شرقی وەئی) اسمنی آلدی .

غربی وەئی حکومتی (سیغانغو) دە آنجق یکرمی ایکی سنە قدر دوام ایدەبیلدی . (هیاعووەن‌تی) نك اوچونجی خلفی اولان (کونغ ــ تی Kung-Ti) متغلب جنراللردن (یو ــ وەن ــ تای) ك اوغلی (یو ــ وەن ــ هیو) طرفندن خلع ایدیلەرك غربی وەئی حکومتنە نهایت ویریلدی [م ٥٥٦] .

شرقی وەئی حکومتنە تغلب ایدن وزیردە پایتخت اولان(لویانغ) ك غربی وەئیلرە قریبتنی کورەرك مرکز حکومتی او وقت (یو) دینیلان (چانغ ــ تە) شهرینە نقل ایتدی . کندیسندن صوکرە مقام وزراتە کچن اوغلی (قاعو ــ یانغ Kao-Yang) ایسە داها زیادە تغلب کوسترەرك حکمداری خلع و کندیسی ایمپراطور اعلان ایلدی . ساقط حکمدارەدە اولا (قرال) عنوانی ویردیسەدە بر مدت صوکرە بو بدبخت پرنسی اعدام ایتدیردیکندن [م ٥٥٠] شرقی وەئی خاندانیدە سونمش اولدی . شرقی و غربی (وەئی) لرە یعنی (سی ــ نغان) ایلە (چانغ ــ تە) حکومتلرینە عائد اولەرق

میلادی (٥١٧) تاریخنه دوغرو یرلشدیلر . (سوئه‌ی Soueï) نامنده چینلی بر خاندان بو اولکه‌لر اوزرنده معظم بر ایمپراطورلق قوردی [م ٥٨١] .

تویالر دورنده چینده بودیزم حرکاتی

تویالر دورنده اقصای شرقده پك قوتلی بر حرکت دینیه باشلامش اولدیغنی کوربیورز. بو زمانلرده چین خطه‌سنده‌کی مستولی ملت حاکمه قدر یرلی سکنه‌ده‌ده مسائل دینیه حقنده درین بر انجذاب ومیلان اویانمشدی. (نانکین) ك چلبی چینلیلری کبی (پینغ-چینغ) ك محارب تویالری‌ده (قونفوچیوس) ك، (لاءو تسو) نك، (بودا) نك مزیتلری، دینلری و هانکیسنك افضل اولدیغی حقنده مناقشه ایدیورلردی. بر آرالق بودیزم غلبه ایدرکبی اولدی . میلادی (٣٣٥) تاریخنده جنوبی چین سرایی هندك بویوك دینی لهنده بر فرمان اصدار ایتدی. (٣٨١) تاریخنده‌ده (تسین هیاءو Tcin-Hiao) ایمپراطوری (وو-تی Wou-Ti) نانکینده‌کی سراینده (بودا) یه مخصوص بر پاغودا یاپدیردی. خلفی (نغان-تی Ngan-Ti) زماننده بودیزم راهبلرندن مشهور (فا - هیه‌ن Fa-Hien) مقامات مقدسه‌یی زیارت ایتمك اوزره هندستانه کیتدی [م ٣٩٩] . بو زمانلرده‌درکه بودیزم پاطریقی (هوئه‌ی - یوئن Houeï-Yuen) ده (لوشان Lou-Chan) مناسترینی تأسیس ایلدی [١].

بو فعالیتلر نتیجه‌سنده بشنجی عصر میلادی‌ده عموم چین خطه‌سنده مناستر حیاتنه او قدر قوتلی بر انجذاب اویاندی که شمالی چینده حکمران اولان تویالرك بویوك حکمدارلرندن (تاءو) بو عمومی میلاندن بحق قورقمغه باشلادی . حیاتی غوبی چوللرنده چالاك آتلر اوزرنده ویا حرب وجدال صحنه‌لرنده کچیره‌ن بو حکمداره مسکنت ، توکل وانقیاد ایله بکارلق توصیه ایدن بر دین پك تهلکه‌لی کورونیوردی .

قونفوسیانیزم عنعناتنه صادق قالمش اولان ادبا و علما (تاءو) یی بودیزم علیهنه تحریك ایچون او قدر مشکلات کورمدیلر : بودی راهبلرینك خانه‌لرنده تحریات یاپیلدی.

---

[١] بو مناستر بالآخره (آوآ لوکیته‌سوارا Avaloqiteçvara) و (آمیتابا Amitaba) مذهبنك باشلیجه مرکزلرندن بری اولمشدر .

بودیزمه معارض اولان مورخلرك افادەلرینه كوره راهبلرك خانەلرنده شراب ، سلاح ویر چوق قادینلر بولوندی . (وەیی) ایمپراطوری (تاعو) بودیزم علیهنه حركت خصوصنده آرتق تردد ایتمدی . میلادی (٤٤٤) تاریخنده بودا معبدلری حقنده تعقیبات امرینی ویرمكه مجبوراولدی . یاغودالر ، مناسترلر تخریب ایدیلدی . صنملر ، مقدس كتابلر یاقیلدی ، بونزلر قتل عام ایدیلدی .

فقط ، قونفوجیوس مذهبنه پیرو اولان ادبا و علمانك غلبەسی چوق سورمەدی . توپالر تختنه (طوسـون Tsoun) جلوس ایدنجه (م ٤٥٢ ـ ٤٦٥) وضعیت بالكلیه دەكیشدی . بو دفعه ، بودیزم غلبه ایتدی . بو حكمدارك (٤٥٢) تاریخنده انتشارایدن بر فرمانی ، تعقیباته نهایت ویردی . بر مدت صوكرەده بودیزم (وەیی) حكومتنك یعنی توپالرله بوتون شمالی چین سكنەسنك رسمی دینی اولدی . (طوسون) بودیزمك الك متقی ، الك مؤمن برسالكی اولدی : حتی باشنی تراش ایتدیرەرك برای اعتكاف بر پاغودایه چكلدی . (تا ـ تونغ ـ فو) جوارندەكی (یون ـ قان Yun-Kan) معبدینی تزیین ایدن بودیزمه عائد كوزل استاتولر توپالرك بو دیندار حكمداری زماننه عائددر .

بودیزم ، توپالر سرایندەحائز اولدیغی رغبت وحاكمیتی متعاقب حكمدارلر دورندەده محافظه ایدەبیلدی . (طوسون) لك خلفلرندن و توپالرك بیوك حكمدارلرندن (هونغ Hong) ، بر مناستره كیردیكی كبی (م ٤٧٠) ، خلفی (قو Ko) ده (لونغ من Long-Men) ده بودیزمه مخصوص اولەرق قیا ایچندەكی مشهور اوچ معبدی اویدوردی . بودیزمك توپا سرایندەكی حاكمیتی ، الك زیاده قرالیچه (هوشی Hou-Chi) زماننده انكشاف ایتدی . بودیزمك الك آتشلی بر سالكی اولان قرالیچەنك زمان سلطنتی ، هرسنه دینی بر تأسیس ویا بر وقف ایله متمایزدر : میلادی (٥١٦) تاریخنده پایتختی اولان (لویانغ Lo-Yang) ده مشهور (یونغ ـ نینغ Yong-Ning) معبدینی انشا ایتدیرمشدر .

اواخر حیاتنه طوغرو (لویانغ) ده انشا ایدیلن (پاغودا) لرك عددی بش یوزه بالغ اولیوردی . قرالیچه (هوشی) میلادی (٥١٧) تاریخنده بوتون سرای خلقی ایله (لونغ من) قایا قوملرینك زیارتنه كیتمش اولدیغی كبی بر سنه صوكرەده (سونغ ـ یون Song-Yun) ی بودیزمك مقامات مقدسەسنه یوز سورمك اوزره هندستانه كوندردی . (سونغ ـ یون) ، (قندهار) ی زیارت و بودیزمه عائد یوز یتمش قدر یازمه كتب دینیه ایله عودت ایتدی .

قونفوچيانيزم مذهبى عالملرى توپالر سراينده بوديزمه قارشى كوستريلن رغبت و توجهه بيهوده يره پروتستو ايديورلردى . قراليچه بودينه او درجه مغلوب اولمشدى كه هيچ بر تلقين ، هيچ بر فكر قولاغنه كيرميوردى . (هوشى) نك بو حالندن نوميد اولان قونفوچيانيزم طرفدارى ادبا ، نهايت دشمنلريله برلشه‌رك خلقه ياردیم ايتديلر . فقط ، خلفلرى‌ده بوديزم حقنده داها آز توجهكار كورونمديلر .

چين‌ده باشلايان دينى حركت ، سياسى اختلافلرى بيله طورديردى . (لويانغ) توپالريله (نانكين) چينليلرى آراسنده‌كى اختلافات سياسيه تدريجاً زائل اولدى . توپالرك (يانغ - تسه Yang-Tse) ايالتنى ضبط ايتمك ايچون اولان تشبثلرى ، چينليلرك‌ده (هونان) ى آلمغه مصروف غيرتلرى دينى حركات قارشوسنده صوغودى ، سوندى . ايكى حكومت آره‌سنده بر استاتوقو تأسس ايتدى . هر ايكى حكومت‌ده عينى دينى تلقينلره ، عينى فكرى جريانلره معروض بولونيورلردى . ميلادى (٥٠٢) تاريخندن (٥٤٩) تاريخنه قدر (نانكين) تختنى اشغال ايدن ايمپراطور (وو - تى Wou-Ti) معاصرى اولان توپا حكمدارلرى نسبتنده بوديست ايدى . توپا پرنسسى (هوشى) - كه شايان تدقيق بر شخصيتدر - تخيلات تصوفكارانه‌يه مجلوبيتله ممتاز ايدى . بر جنايتله موقع اقتداره كلن بو پرنسس ، (ساقياموني) نك تعليمات و اساساتنه فرط صداقتندن اعدام جزاسنى قالديرمش ، حياتنك صوك دورلرينى صميمى بر زهد و اتقا ايله كچيرمشدى . توپا قراليچه‌سى ، ساقيامونى‌نك تلقيناتنه توفيقاً أت ييمبور ، اوروج طوتيور ، قبا صبا لباسلر كييوردى . حتى اواخر حكومتنده صوك نذر دعاسنى ياپمق اوزره كيزليجه بر مناستره چكلمشدى . وكلاسى بر چوق تحرياتدن صوكره قراليچه‌نك ايزينى بولمش ، كنديسنى انزوا كاهندن سراينه كتيرمك ايچون بودى راهبلرينه بر چوق پاره ويره‌رك اونلر واسطه‌سيله اقناعه مجبور اولمشلردى .

توپا حكمدارلرينك بوزهدى حياتلرى ، صناعت اعتباريله پك مهم نتايج ويرمش ، رسم و هيكلتراشلغى ترقى ايتديرمش ، شمالى چينك معظم مبانئ دينيه ايله اعمارينه سبب اولمشدر . غريبدر كه بوديزم چينده بويوك بر انكشافه مظهر اولديغى بو دورده مركز ظهورى اولان هندستان‌ده بالعكس رغبتدن دوشمش ، تعقيباته اوغرامشدى . بشنجى عصر ميلاديدن سكزنجى عصره قدر بوديزمك مقامات مقدسه‌سنى زيارت ايتمك اوزره چيندن غانژ اراضئ مقدسه‌سنه دوغرو زيارتجيلر كيدوب كليركن براهمنيزمك ارتجاعى نتيجه‌سى اوله‌رق وطنلرندن طرد ايديلن بويوك بودى راهبلرى‌ده هندستاندن قالقه‌رق

(هوانغ-هو) و (يانغ-تسه) نهرلری بويلرنده بر ملجأ بولمق اوزره چينه كيديورلردی. ميلادی (٥٢٥) تاريخنده دوغرو ، بوديزم پاطريقلرندن (بودی دارما Bodhidharma) هندستانده معروض قالديغی تضييقدن قاچهرق (قانتون) حواليسنه كلمش و صوكره توپالرك پايتختی اولان (لويانغ) ه چكيلهرك اوراده يرلشمشدی .

آلتنجی عصر ميلادی نهايتنده توپالر اولكهسنده حاكم اولان دين ، بوديزم ايدی . بو تاريخلرده توپالر ممالكنده قونفوچيوس يالكز كزيده علمانك طانيديغی بر مؤلفدی . خلق آنجق (بودا) ايله (لاعوتسه) دن بحث ايديورلردی . بو خصوصده خلق ايكی فرقهيه آيريلمشدی . برقسمی (لاعوتسه) ، (بودا) نك مريدی اولديغنی ادعا ايديور ، ديكر قسمی ايسه بالعكس (بودا) لاعوتسهنك مريدی اولديغی دعواسنده بولونيوردی . بو مناقشهلره حكمدارلر بيله اشتراك ايديوردی . ميلادی (٥٣٤) تاريخنده توپالر (غربی وهيی) لر و (شرقی وهيی) لر ناملريله ايكی يه آيريلدقلری زمان تاعوئيزم ايله بوديزم آرهسندهكی بو مجادله دوام ايديوردی .

ماوراءالنهر و شمالی هندستانده طوغولولر

یوئه چیلر

چینلیلرك (یوئه ـ حی Yue tchi) نامنی ویردكلری (یوئه‌چیلر) اسكی طوغولولردن ایدیلر [۱] . بونلر پك اسكی بر زمانده ماقات كتلهٔ عظیمه‌سندن آیریله‌رق قویونتونك ساكن اولدقلری (تاتان) خطه‌سنك جنوب غربی طرفلرنه چكیله‌رك (سو ـ چه‌ئو) ، (شا ـ چه‌ئو) و (قان ـ صو) حوالیسنده یرلشمش و بورالرده بر حكومت قورمشلردی . یوئه‌چیلرك تشكیل ایتدكلری بو حكومت ، قبل المیلاد دردنجی و اوچونجی عصرلر زمننده

[۱] (رەنه غروسسه René Grousset) ، یوئه‌چیلرك اصلاً اوروپا آریلرندن اولدیغی ادعا ایتمكده ، و بونلرك شمالی چینده (قان صو) حوالیسیله (كاشغر) بویلرنده بولوندقلرینی ایضاح ایچون آوروپادن آسیایه محیل شو یله بر مهاجرت تصور ایلمكده‌در : « هندو ـ اوروپائیلرك مهاجرتلری دورنده آوروپا ـ یتلرنه منسوب آریلردن و هندو ـ ایرانیلرك اقرباسندن بعض قبیله‌لر جنوبی روسیه اووه‌لرینی ترك ایده‌رك اورالی كچدیلر . قیرغیز استپلرینی قطع ایده‌رك (سیحون) و (جو) نهرلری بویلرینه چیقدیلر . مهاجرتلرینه دوام ایده‌رك بورادن‌ده (تیان شان) طاغلرینه دوغرو حركتله نهایت (كاشغر) حوالیسنه واصل اولدیلر و بورالری اشغال ایلدیلر . یوئه‌چیلرك جدلری اولان بو قبیله‌لر مرور زمانله (قوچا) ، (قاراشار) ، (قان ـ سو) و (توئن ـ هوانغ) واحه‌لرینه و بوتون توركستان شرقی‌یه انتشارله چین حدودلرینه طیاندیلر . خیلی زمانلر بوتون (تاریم) ، « یولدوز » ، « باركول » وه بولونكیر » حوالیسنده حكمران اولدیلر . میلاددن ایكی عصر اول قویونلولر بونلری مغلوب و بو حوالیدن طرد ایتدكلرندن ، غربه طوغرو چكیلرك ماوراءالنهر و سند نهری حوزه‌سنه كلدیلر »

« غروسسه » و طرفدارلری یوئه‌چیلرك آری لاصل اولدقلری یولده‌كی ادعالرینی بونلردن قالان بعض مسكوكات و آثار اوزرنده‌كی یازیلرك آری لهجه‌سنده ونسنه استناد ایتدیرمكده‌در . حالبوكه یوئه‌چیلر دورندن قالان یازیلرك آری لهجه‌سنده اولمسی ، بونلركده آری الاصل اولدقلرینی ادعا ایچون كافی بر سبب دكلدر . افغانستانده یرلشن غزنویلردن ، ایرانده سلطنت قوران سلچوقلردن ، ایلخانیلردن بزه انتقال ایدن بوتون آثار فارسی لسانیله یعنی آری بر لهجه ایله یازیلمشلردر . عجبا بوناره استنادا غزنویلرك ، سلجوقیلرك ، ایلخانیلرك آری الاصل اولدقلری ادعا ایدیله‌بیلیرمی ؟

الك شوكتلى دورينى ياشامشدر . بو تاريخلرده يوشيلر ، (قوچا) ، (تورفان) و(تونز - هوآنغ Touen houag) ه قدر حكمرين بولونيورلردى . ميلاددن اولكى اوچونجى عصر نهايتنده آلتايك جنوب - غربى ايله شمديكى موغولستانده قوتلنمكه باشلايان قويونلولره آسين خاندانك بويوك ايمپراطورى (چين - شه - هوانغ - تى) نهر اصفرك محصولدار واديلرينك يوللرينى قپامش اولديغندن بونلر بالضروره مركزى آسيايه دوغرو توسع اضطرارنده قالمشلردى . ايشته بو سائقه غربه آتيلان قويونلولر ايلك حملهده (يوئه چيلر) ه چاپديلر . قبل الميلاد (٢٠٠) تاريخنه دوغرو يوئه چيلرى مغلوب و حكمدارلرينى قتل ايتديلر . حتى مقتول حكمدارك قفا طاسندن قدح ياپهرق شنلك مراسمنده بونمكله قيمز ايچديلر . بو فلاكت اوزرينه يوئه چيلرك كوچك بر قسمى (قان - سو) و(تون - هوآنغ) خطه‌سنده قالهرق قويونلولره تابع اولديلر . قسم كليسى ايسه يوردلرينى ترك ايدهرك غربه طوغرو چكلديلر [ق . م ١٧٥] غربه دوغرو هجرت ايدن قسم ده بالآخره ايكيه بولوندى . قوتسز و ضعيف اولان برنجى قول ، (تيبت) قطعه‌سنك شمالنده‌كى طاغلره چكله‌رك بورالرده (كوچوك يوئه چيلر) نامنى آلديلر . بويوك و قوتلى اولان ايكنجى قول ايسه اولا غرب شمالى يولنى طوتدى . (ايلى) و(نارين) نهرلرى واديلرينه كلديلر . بورالرده (ووسونلر) اوزرينه يوكله‌رك مملكتلرينى ضبط و حكمدارلرى اولان (نان - تئو - مى Nan-teou-mi) يى قتل ايلديلر [ق . م ١٦٥] . فقط مقتولك قريب و غلى (قوئن - موعو Koen-mouo) بويه‌يجه عنى بدرينك قتلندن يكرمى سنه قدر صوكره قويونلولرك معاونتلريله خلاص چيقاره‌رق يوئه چيلرى مغلوب و مملكتلرندن طرد ايلدى [ق . م ١٤٠] . يوئه چيلر متعاقباً (قوچا) ، (كاشغر) و(ايلى) حوضه‌لرينى ترك ايده‌رك سيحون نهرينك صاغ ساحلنده خوارزم خطه‌سنه كيرديلر . بورادن ده مزروع لبره اينديلر . كاشغر حواليسى ايله فرغانه و سيحون

جنوبى روسيه‌نك منبت ساحه‌لرنده ساكن اولان برقاچ قبيله‌نك اورللرى آشه‌رق ، استپلرى كچه‌رك تيان شان طاغلرينى قطع ايده‌رك چين حدودلرينه قدر كيده‌بيلمه‌سى امكانى قبول ايديلسه بيله بونك ايچون پك مهم و منتظم اسباب تاريخيه اولمق ايجاب ايدر . تاريخده ايسه بويله مهم بر مهاجرت احتمالى تأييد ايده‌جك بر قيد يوقدر . حالبوكه اك اسكى و اك موثوق منابع تاريخيه‌يى تشكيل ايدن چين وقايعنامه‌لرى ، يوئه چيلرك وقتيله چينك شمال غربيسنده ساكن اولان طوغولولردن بر قسمى اولوب غربه هجرتله « سوجدئو » ، « شاچئو » و « قان سو » حواليسنده يرلشدكلرينى تصريح ايتمكده در.

نهرینك آرال كولنه قدر صاغ ساحلی بو تاریخلرده قدر (ساقا) لرله مسكون بولونیوردی [۱].

یوئه‌چیلر، ساقالر اوزرینه یوكلنه‌رك یوردلرینی ترك ایتمكه مجبور ایتدیلر. یوئه‌چیلرده بونلرك كیدیشكاهنی تعقیب ایده‌رك ایرانه دوغرو مهاجرتلرنده دوام ایلدیلر. میلاد عیسی‌دن ۱٤۰ سنه قدر اول، ساقالرك آرقه‌سندن فرغانه‌یه كیردیلر. سغد خطه‌سنی استیلا ایتدیلر [۲]. برمدت صوكره (جیحون) ی‌ده كچه‌رك (باقتریان) خطه‌سنی تهدید ایتمكه باشلادیلر. بو حوالی‌یه حاكم اولان یونانی ـ باقتریان حكمداری (ئوقراتیداس)، پارتلردن استمداده مجبور اولدی. پارت قرالی برنجی (میتریدات Mithridate)، باقتریانی یوئه‌چیلرك استیلاسندن قورتاردی. فقط، بو خدمته مقابل (ئوقراتیداس) دن ایكی ایالت آلدی. ظن اولوندیغنه كوره (مرو) ده بو میانده بولونیوردی [۱].

یوئه‌چیلر، باقتریانه تملك ایچون (ئوقراتیداس) ك وفاتنی بكله‌مكه مجبور اولدیلر. بوده بو مدت ظرفنده قوت و سطوتلری‌ده آرتمقده دوام ایتدی. نهایت میلاددن ۱۲۹ سنه اول، (ئوقراتیداس) ك خلفی (هه‌لیوقله‌س Hélioclès) ی اسقاط ایده‌رك بوتون باقتریان

[۱] چینلیلر یوئه‌چیلرك (قان صو) حوالیسندن هجرتله جیحون نهرینك جنوبنه كلنجه‌یه قدر تعقیب ایتدكلری طریق حقنده واضح معلومات ویرمشلردر. «هان» سلاله‌سنه عائد وقایعنامه‌ده شو سطرلر مندرجدر: «یوئه‌چیلر، قوبونلولر (هیونغ ـ نولر) طرفندن مغلوب اولدقدن صوكره غربه دوغرو چكلدیلر. «تا ـ وان Ta-van» ك اوته طرفنه كچه‌رك [چینلیلر، ایلی نهری حوزه‌سنی احتوا ایدن و «وسونلر» اولكه‌سندن غربده طاشكند و سغد خطه‌سنه، جنوبده كاشغر منطقه‌سنه قدر اولان ساقالر اولكه‌سنه «تا ـ وان» ویا «تا ـ یوآن» دیورلردی] غربده‌كی «تا ـ هیا» مملكتنه یعنی باقتریانه‌یه كیردیلر. بو حوالی‌یی تحت اطاعته آلدیلر. جیحون نهرینك شمالنی مركز اتخاذ ایتدیلر. تا ـ هیا مملكتنده بللی باشلی بر حكمدار یوقدی. هر شهر، هر قصبه آیری بر رئیس طرفندن اداره ایدیلیوردی. تا هیالر، تجارتله مشغول، حربدن مجتنب و قوتسز اولدقلرندن یوئه‌چیلر كلیر كلمز اونلره عرض انقیاد ایلدیلر.» [Specht, Etudes sur l'Asie central. 322]

[۲] ساقالر، یوئه‌چیلردن كوردكلری تضییق اوزرینه سغدیان و باقتریان ده‌كی یونانی قولونیلر آره‌سندن كچه‌رك (هندوكوش) و (پامیر) لرك غرب و رسانی استقامتنجه چكلمش، (كابل) و (قندهار) طرفلرینه اینه‌رك او زمانلر (درانكیان Drangiane) دینیلن اولكه‌یی ضبط ایتمشلردر [ق. م ۱۲۰ـ۱۳۸]. بو تاریخدن صوكره (درنكین) حوالیسنه (ساقستان) دنیلمشدر. الیوم بو حوالی‌یه ویریلن (سیستان) ویا (سجستان) اسمی، (ساقستان) دن آلنمشدر. بو تاریخلرده ماوراءالنهر اسكندر كبیر انقاضندن (ئوقراتیدس Eucratidas) ك اجزای مملكتندن معدود ایدی. یوئه‌چیلر ماوراءالنهری ضبط ایتدكلری اثناده (ئوقراتیدس) پنجابده مشغول بولونیوردی.

[۱] چونكه ایكنجی (فراعات Phraate) زمانه عائد [ق. م ۱۳۸ـ۱۲٦] آلده ایدیلن بر آلتون سكه‌دن (مارژیانه) نك پارتلره كچمش اولدیغی آكلاشیلمقده‌دركه.

حوالیسنی ده ضبط ایتمکه موفق اولدیلر. یوئه‌چیلر بو صورتله (بلخ) و (هرات) ه حاکم اولنجه بوتون شرقی ایران نفوذلری آلتنه دوشمس اولدی . بو سایه‌ده پارتلره قارشی حاکم برموقع احراز ایتدکلری کبی بر طرفدن‌ده چینلیلرله تأسیس مناسبته باشلادیلر.

بو تاریخلرده چین‌ده حکمران اولان هان‌سلاله‌سی ماوراءالنهر ایله پارتلری وباقتریان حوالیسنی چین دائرهٔ‌مدنیه‌سنه صوقان غرب انقلابنی اهمیتله تعقیب‌ایدییوردی. ایمپراطور (وو-تی Vou-ti) [١٤٠–٨٧] شرقی تورکستانی قویونلولردن آلمق سیاستنی تعقیب ایتدیکندن چینلیلرله یوئه‌چیلرك دشمن مشترکی اولان بو قوم علیهنه بر اتفاق عقدینی التزام ایدییوردی [١] .

بو مقصدله‌درکه جنراللرندن مشهور (چانغ-کیه‌ن Tchang-kien) ی سفارتله‌یوئه‌چیلر نزدینه اعزام ایلدی [ق . م ١٣٩] . یولده قویونلولر طرفندن توقیف و اون سنه حبس‌ایدیلدی [ق م١٣٩–١٢٩] . فقط بوعزمکار آدم نهایت محبسدن فرار ایده‌بیلدی. (چانغ کیه‌ن) ، یوئه‌چیلری قویونلولر علیهنه حربه سوروکلمکه وبومقصدی تأمین ایچون اونلرله تجاوزی بر اتفاق عقد ایتمکه مأمور ایدلمشدی. فقط (کیون تانژو) ایمپراطورك تشبثندن وقت وزمانیله خبردار اولدیغندن (چانغ کیه‌ن) یوز قدر معیتیله ماوراءالنهره کیدرکن بریولنی بوله‌رق « تا-وان » حطه‌سنه‌چه‌بیلدی. بورادن آلدیغی رهبرلرله ماوراءالنهرده یوئه‌چیلر قرارکاهنه کیتدی. وظیفهٔ مأموره‌سنی موفقیتله اکمال ایده‌رك قویونلولرعلیهنه بونلرله براتفاق‌عقد ایتدی . بواثناده یوئه‌چیلر تا - هیالر اولکسنه‌یعنی باقتریان‌اوزرینه یورومکه حاضرلانیوردی . « چانغ - کیه‌ن » ، باقتریانك صورت قطعیه‌ده ضبطی ایله نتیجه‌له‌نن بوسفره اشتراك ایده‌رك یوئه‌چیلرله برابر باقتریان حوالیسنه قدر کیتدی [ق . م ١٢٩] . مملکتنه عودت ایتمك ایستدیکی زمان تکرار قویونلولرك ألینه دوشمه‌مك ایچون (تبت) طریقنی طوتدی . فقط، بو احتیاطی فائده‌سز اولدی . بو دفعه‌ده قویونلولره اسیر اولمق فلاکتنه اوغرادی. بو دفعه‌کی اسارتندن‌ده آنجق (کیون تانژو) نك وفاتندن صوکره قویونلولر آره‌سنده ظهور ایدن سلطنت مجادله‌لرینك سبب اولدیغی اغتشاش سایه‌سنده

[١] او وقته قدر باقتریان وماوراءالنهر طرفلری کرك چینلیلره وکرك یونانلولره مجهول ایدی. ایمپراطور (وو-تی) چینه کاوب کیدن قویونلولردن (لاءو شانغ تانژو) طرفندن غربه سوروله‌ش اولان یوئه‌چیلرك او حوالیده قوتلی بر حکومت تأسیس ایتمش اولدقلرینی اوکرندیکندن قویونلو حکمداری « کیون تانژو » علیهنه بونلرله براتفاق عقدی هوسنه دوشمشدی .

قورتوله‌بیلدی. واون اوچ سنه دوام ایدن بر افتراقدن صوکره وطننه دونه‌بیلدی [ق. م ١٣٦]. (چانغ - کیه‌ن) ك او زمان ایمپراطوره تقدیم ایده‌رك هان سلاله‌سی وقیعنامه‌سنه درج ایدیلمش اولان راپوری یوئه‌چیلر حقنده تاریخی تنویر ایده‌جك مهم معلوماتی محتویدر: بو راپورده دینیلیورکه: «قویونلولر، یوئه‌چیلری مغلوب و حکمدارلرینی قتل ایدنجه بونلر مقتول حکمدارك زوجه‌سنك تحت اداره‌سنده غربه طوغرو چکیله‌رك (تا - هیا) لر اولکه‌سنی ضبط و بورالرده بر حکومت تأسیس ایتمشلردر» [١]. ایشته قبل المیلاد ١٢٩ تاریخلرینه دوغرودرکه یوئه‌چیلر، پارتلرله اسکندر کبیر انقاضندن اولان یونانیلری باقتریادن طرد ایتمشلردر [٢].

چین وقعه‌نویسی و (چانغ - کین) ك معاصری اولان (سه‌ما - سیه‌ن Sse-ma-tsien) ك یوئه‌چیلرك بو موفقیتنه دائر ویردیکی معلومات (ژوستین) ایله سجیلیلی (دیودور) ك قیدلرینه توافق ایتمکده‌در. فی الحقیقه بو ایکی مورخ، یوئه‌چیلرك پارتلره تحکملرینی بو ... ده کوسترمشلردر. پارت قرالی برنجی (میتریدات) ك اوغلی (فراعات) یدنجی (آنتیوخوس) ك مدعیاتندن آنجق یوئه‌چیلردن استمداد سایه‌سنده قورتوله‌بیلمشدر [ق. م ١٢٨]. فقط، بو وقعه‌دن صوکره یوئه‌چیلرله پارتلرك آره‌سی آچیلمش، (فراعات) بونلرله حربه مجبور اوله‌رق بو محاربه‌ده تلف اولمشدر [ق. م ١٢٧]. یوئه‌چیلر بو مظفریت اوزرینه پارتلرك مملکتنی یغما ایدرك (فراعات) ك خلفی (آرتابان Artaban) زماننده مملکتلرینه دونمشلردر.

یوئه‌چیلر باقتریانی ضبط ایتدکدن صوکره شو صوته بش پرنسلکه آییرمشلردر:

١ . — هیه‌ئو - می Hieou-mi

٢ . — شوآنغ - مو Chouang-mo

٣ . — هی - تون Hi-thun

٤ . — تو - می Tou-mi

٥ . — قوئه‌ی - شوآنغ Koueï-chouang

---

[١] Tsien-Han-chou, Livre 61: Trad. Wylie,

[٢] (استرابون Strabon)، باقتریانی یونانیلردن آلان (یوئه‌چیلر) دن دورت ... اسمنی بروجه‌آتی قید ایلمشدر: (آزیی Asii) لر، (پاسیانی Passiani) لر، (ساقارول Sakaraules) لر، (توخاری Tochari) لر. غرب مورخلری طرفندن بونلره ویریلن ... اسمی، بو صوکنجی قبیله‌نك اسمندن آلنمشدر.

بو بش پرنسلکدن هر برینك آیری بر مرکزی بولونیوردی . فقط بونلردن یالکز برینك پایتختی هندوکوش اتکنده‌کی (بامیان) شهریله توفیق ایدیله بیلمشدر . یوئه‌چیلر باقتریانه یرلشدکدن صوکره بر عصر [ق ۱۲۶۰ ب م ۲۵] قدر بو صورتله بش پرنسلك حالنده یاشامشلردر . بو مدت ظرفنده وایکنجی (میتریدات) زماننده پارتلرله مناسبات وتماسده بولونمشلردر . ایکنجی (میتریدات) قبل المیلاد ۱۲۰ و ۹۰ تاریخلرنده یوئه‌چیلری انهزامه اوغراتمش ، خیلی خیرپالامشدر . یوئه‌چیلر قبل المیلاد ۷٦ تاریخنه دوغرو ده پارت قرالنده تقرر ایدن (سیناتروکس Sinatrocès) ایله مناسبت وتماسده بولونمشلردر .

قبل المیلاد (۳۰) ویا (۲۵) تاریخلرینه دوغرودرکه یوئه‌چیلرك آیریلدیغی بش پرنسلکدن چینلیلرك (کوئه‌ی‌ــ‌ــوآنغ Kuei choang) ، عرب وارمنی مورخلرینك ده (قوشان Kouchan) دیدکلری پرنسلکك باشبوغلغنی اشغال ایدن (کیه‌ئوـ تسیه‌ئوـقیو Kieau-Tsieau-Kio) [۱] یعنی (قوچوقو Koutchouho) دیکر دورت پرنسلکی تحت انقیاده آلدرق قوشان قرالی نامیله برمتحده تشکیل ایتمکه موفق اولمشدر . بو تاریخدن صوکره یوئه‌چیلر سکه و آبده‌لری اوزرنده کندیلرینی (قوشان) نامیله یاد ایتمشلردر .

قوشانلرك مرکز حکومتی چینلیلرك (لوـ کیه‌ن ـ شی Lo-Kien-chi ویا (لان ـ شی Lan-chi) دیدکلری شهر ایدی [۲] . الك معروف شهرلری ده (پوـ چی Po-Tchi) بلده‌سی ایدی . بو شهرلرك (بلخ) اولمسی محتملدر . (قوچوقو) بونون یوئه‌چیلری سنجاغی آلتنده طوپلادقدن صوکره (آـ سی A-si) لره یعنی (آرساسید) لره (پارتلره) اعلان حرب ایتدی . بونلردن

[۱] بو پرنسك اسمی « کیه‌ئوـتسیه‌ئوـخیو » Kieou_Tsieau-Khio « شکلنده‌ده ضبوطدر .
[۲] چینك (هان) سلاله‌سی وقیعه‌نامه‌سنده شو سطرلر مندرجدر : « یوئه‌ـچی) بیوك (یوئه‌چی) قراللرینك مرکزی (کیه‌ن ـ شی) شهری ایدی . بو شهرده یوز بیك عائله ویدی یوز بیك اهالی ، یوز بیك عسکرده برابر دو واردی . یوئه‌چی ؛ اللی غربده (آن ـ سی A-si) یعنی (اشکانیان ArsacideS) لر جنوبده ایسه (کی ـ پین ki-pin) یعنی (قاپیسا) ایله هم حدود بولونیورلردی » . بو خصوصده تدقیقاتده بولونان (لهوی Levi) ، لان ـ شی سمتك (جیوید یزاری شهری) معناسنده اولدیغه باقه‌رق بو بلده‌نك هندلیلرك (پوشقار واتی PuchKaravati) یعنی ماوی لوتو ـ لی شهر « دیدکاری بلده اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در . فقط « ادوارسپقت Spiecht » بو ادعایی شایان قبول کورمیور . بوذات « لان ـ شی » شهرینك شمالده وباقتریانده بولوندیغنه قانعدر . ارمنی و سریانی مورخلرینك قوشانلر پایتختنك « بلخ Bactere » شهری اولدیغی حقنده‌کی روایتلری نظر اعتباره آلیرسه ، بو ایکنجی رأیك صحتنه حکم ایتمك ایجاب ایدر . شو حالده « لان کیه‌ن ـ شی » ویا « لان ـ سی » دنیلن بلده اکر « بلخ » شهری دکلسه بونك جوارنده دیکر بر بلده اولمسی لازمدر .

(قاءو ـ فو Kao-Fou) یعنی (کابل) ایالتنك برقسمنی آلدی [۱] کندی محمیسی اولان دردنجی (فراعات Phraate) ی پارت تختنه کچیردی .

بو وقعه‌لردن صوکره‌درکه یوئه‌چیلر چینلیلرك (کی ـ پین) دیدکاری (قاپیسا) حوالیسنی‌ده ضبط ایدرك ساقالری بورالردن‌ده طرد ایلمشلردر . چین وقعه نویسلری بو حادثه‌لرك وقوعبولدقلری تاریخلری تصریح ایتمه‌مشلرسه‌ده قوشان دولتنك مؤسسی اولان (کیه‌ئو ـ تسیه‌ئو ـ قیپو) نك سکسان سنه یاشامش اولدیغنی بالخاصه قید ایلمشلردر . فقط ، برنجی (هان) لرك صوك زمانلرنده یعنی میلادی ۲٤ نجی سنه‌سی اواخرنده (کی ـ پین) لك هنوز استقلالنی محافظه ایلدیکی چین وقایعنامه‌لرنده تصریح ایدلمش اولمسنه نظراً (کی ـ پین) لك ضبطی میلادك (۲۵) تاریخندن (۲۰۰) تاریخنه قادار پایدار اولان ایکنجی هانلر دورنده وقوعه کلمش اولمسی ایجاب ایتمکده‌در [۲] . اغلب احتمال قوشان

[۱] « قوجوقو » نك چین مورخلری طرفندن خبر ویریلن بوظفری ، مورخ « زوستین Justin » ك پارتلرله سیتلر آره‌سنده وقوعنی خبر ویردیکی حربه توافق ایتمکده‌در . « زوستین » دیورکه : ظلم و وحشتندن طولایی حکومتدن طرد ایدیلن دردنجی (فراعات Phraate) سیتلرك معاونتیله ایکنجی « تیریدات Tiridate » ی مغلوب ایتدی » . دمککه فراعات ، « پارتلره » Arsacides « عائد اولان کابل ایالتنك برقسمنی بو معاونته مکافات اولەرق یوئه‌جیلره ویرمشدر . [کابل ایالتنك دیکر قسمی ، « کی ـ پین » ساقالرینه وغره‌قو ـ ایندیه‌ن قراللرینه عائد ایدی .

[۲] « کیه‌ئو ـ تسیه‌ئو ـ قیپو » نك زماننده چینده حکمران اولان برنجی « هان » سلاله‌سی داخلی اختلالار یوزیدن پریشان برحاله کلمش ، غربده‌کی نفوذلرینی غائب ایتمشلردر . قوشان حکومتی تأسس ایتدکدن صوکره غرب ممکه‌موسیالی بونلره انتقال ایلمشدر . هان ایمپراطورلری نفوذلرینی غائب ایدنجه اوته‌ده‌بری بونلری متبوع طانیان « کی ـ پین » قرالی آرتق چینلیلره اهمیت ویرمز اولمش ، حتی ایمپراطور « یوئه‌ن ـ تی Yuen-Ti » زماننده [ق م ٤٨ ـ ق م ۳۳] چین سفیرینی اعدام ایتدیرمشدی . چین مورخلرندن « پیه‌ن ـ ئی ـ تیه‌ن Pién-I-Ten » بو وقعه‌یی قدشو ـ طرزده یازیور : « ایمپراطور « یوئه‌ن ـ تی » دورنده « چاءو ـ ته Tchao-Te » سفارتله « کی ـ پین » ه کوندرلمشدی . سفیر « چاءو ـ ته » ایله « کی ـ پین » قرالی « این ـ مو ـ فو In-Mo-Fou » آره‌سی آچیلدیغندن قرال معیتنده‌کی یتمش آدمله برابر سفیری اعدام ایتدیردی . متعاقباً‌ده ایمپراطوره بر معذرتنامه کوندردی . فقط ، « یوئه‌ن ـ تی » کی پین حکومتیله قطع علاقه ایتدی . ایمپراطور « چینغ ـ تی Tchang-Ti » زماننده [ق . م ۳۲ ـ ق . م ۷] کی پینك برچوق هدیه‌لرله چینه ینه بر هیئت سفارت کندی بونلر قباحتلرینی اعتراف ایدەرك ایمپراطوردن قراللرینك عفوینی استرحام ایلدیلر (ق . م ۲۵) . بو قیددن آکلاشیلدیغنه کوره « کی ـ پین » قرالی ، یوئه‌جیلر طرفندن تضییق کورمکه باشلانجه ، چیندن استمداد ایتمك وقباحتنی ایمپراطوره عفو ایتدیرمك اوزره بو ایکنجی هیئت سفارتی اعزامه مجبور اولمشدی . فقط ، ایمپراطور « چینغ ـ تی » کی پین قرالنك استرحامنه جواب بیله ویرمه‌مش ،

ایمپراطورلغنی تأسیس ایدن برنجی قادفیزەس (قوجوقو) میلادك (۱۰) نجی سنەسندە وفات ایتمش و کندیسنە اوغلی خلف اولمشدر . قوجوقو ، موقع اقتدارە کچدیکی زمن یونەجیلر آنجق ماوراءالنهر ایلە باقتریانە حاکم بولونیورلردی. برنجی (قادفیزەس)، هیندو غرقلرك صوك حکمداری (هرمایوس Hermaios) زماننده پنجاب قطعەسنك بر قسمی تحت نفوذینە آلمش وبوصورتلە هندستانە آیاق آتمشدر [۱] .

قوشان دولتی ، باقتریان یونانیلرینە وارث اولدقدن صوکرە آسیانك اك قوتلی و اك نفوذلی بر حکومتی اولمش ، اونلر کی هندستانك شمال غربیسندە فتوحاتە باشلامشلردر . قوشانلرك پارلاق موفقیتلری اوزرینە چینلیلر کبی روماليلرکدە بونلرلە تأسیس مناسباتە چالیشدقلرینی کوریيورز . ایراندەکی پارتلرك یونەجیلرلە روماليلرك مشترك دشمنلری اولمسی ، بو مناسبتك باشلامەسندە مهم بر عامل اولدیغی شبهەسزدر . روما مورخلری « هندو - سیت » دیدکلری یونەجیلرلە تأسیس مناسبات ایتمك اوزرە (مارق آنتوان Marc Antoine) طرفندن باقتریانە بر سفیر اعزام ایتمش اولدیغنی قید ایتمشلردر . برنجی (قادفیزەس) دە مقابلتاً (آغوستوس Auguste) زماننده رومایە برسفیر کوندرمشدر. یونەجیلر داها صوکرەلریدە یعنی (ترایان Trajan) و (آدریەن Adrien) زمانلرندەدە رومایە ایلجیلر کوندرمش ، پارتلرە قارشی بر اتفاق تشکیلندە بولونمشلردر .

مقدرانلرینی یونەجیلرك آلینە براقمش ، اونلردە « کی‌پین » ی استیلا ایدەرك بو قراللغە نهایت ویرمشلردر . هان ایمپراطورلرینك غربە قارشی تاکلەیلا ایدقالرندە او اثنادە چیندە اشتداد ایدن اغتشاشلرك مهم بر عامل اولدیغی شبهەسزدر . برنجی هانلر، صوك زمانلرندە کندی دردلرینە دوشەرك عیلە اولان مناسبتلرینی کسمش ، بونلرك قرالی یونەجیلرە برقمە مجبور اولمشلردی . حالبوکە هانلر اونجی (کی‌پین) قرالیی وعرب طرفلری ایلە پك صیقی علاقەدار اولیو لردی . حتی ایمپراطور (سیوئن‌تی Siuen-Ti) زماننده [ق . م ۷۳-ق . م ٤۹] ، چین ضابطلرندن (ودن‌جونغ Wen-Tchong)، کی‌پین قرالیی داخلندەاوقدرمتحکم بروضعیت آلمشدی کە حوشە کیتمەین کی‌پین قرالی(یونغ‌کیو Young-Kiu) یی قتل ایدەرك یرینە مقتول قرالك اوغلی(اینمو-فو)یی کچیرمشدی . بلاآخرە چین سفیرینی معیتیلە برابر اعدام ایتدیرن کی‌پین قرالی، چین ضابطی طرفندن قراللغە چیقاریلمش اولان بو یرندەدر . برنجی (هان) لرك انقراضی تاریخندە [م ۲٤] « کی‌پین قراللغنك پایدار اولدیغی چین وقایعنامەلرندن آکلەشیلمقدەدر . بوکا کورە (کی‌پین) ك یونەجیلر طرفندن بتحت ایکینجی هانلر زماننده اولمسی ایجاب ایتمکدەدر .

[۱] آکلاشیلدیغنە کورە برنجی (قادفیزەس)، پنجاب قرالی (هرمایوس) ی مغلوب ایتدکدن صوکرە ینە موقع حکومتدە ابقا ایتمش، کندیسنی متبوع طانیمق شرطیلە وفاتنە قدر حکومتندە برقمشدر . چونکە(قادفیزەس) ایلە(هرمایوس)ك اسملرینی مشترکاً احتوا ایدن بعض سکەلر بولونمشدر.

يونه‌جيلرى تك بر بايراق آلتنده برلشديرورك (قوشـان) ناميله بر دولت قورمغه موفق اولان (قوجوقو) سكسان ياشنده وفات ايدنجه، كنديسنه اوغلى (ين ـ قاءو ـ چينغ Yen-Kao.Tching) خلف اولمشدر . صوك زمانلرده كشف ايديلن قوشانلره عائد مسكوكات ميانـنده (هرمايوس Hermaios) ه غالب كلن برنجى (قادفيزه‌س Kadphlzes) نامنده‌كى قوشان حكمدارينك بعضى سكه‌لرى بولونمشدر . برنجى (قادفيزه‌س) ك چين وقايعنامه‌لرنده (كيه‌ئو ـ تسيه‌ئو ـ قييو) ديـيلن (قوجوقو) اولديغى ظن ايديلمكده‌در [١].

(قوجوقو) نك اوغلى و خلفى (يه‌ن ـ قاءو ـ چينغ ـ تاى) [م ١٠ ـ ٤٠] هندستان فاتحيدر. بوحكمدار چينليلرك (تيه‌ن ـ چو Tien-Tchou) ديدكلرى هندستانك شمال طرفلرينى فتح ايتدكدن صوكره يونه‌جيلر نامنه بورالرده اجراى حكومت ايتمك اوزره برطاقم جنراللر تعيين ايتمشـدر . فقط ، نه بو وقايعى قيد ايدن چين مورخلرينك اثرلرنده نه‌ده هندستانه عائد آثارده بو مظفريتلرك زمان وقوعى تصريح ايديلمه‌مشـدر .

[١] هندو ـ سيت مسكوكاتنده اسمى كورولن (قادفيزه‌س Kadphis s) ك يونه‌جيلرى برسنجاق آلتنده طوپلايه‌رق قوشان قراللغى قوران (كيه‌ئو ـ تسيه‌ئو ـ قيو) اولديغى ايلك دفعه ايلرى سورن (كونينغام Cunningam) اولمشدر . (كونينغم) ه كوره (قادفيزه‌س) قبل الميلاد (١٠) تاريخندن بعدالميلاد (٢٥) تاريخنه قدر حكمران اولمشدر . بوكا عائد اولان سكه‌لر اوزرنده (كوجولا قار كوشـان يوا Ku'ula-Kasa kuchan Yava) اسمى يونانجه اوله‌رق (Korona Kozoulo Kadphizès Zae) يعنى (قوشان ويونه صويـندن قوجولو قادفيز س) صورتنده يازيلمشدر . (كونينغام) قوجوقونك اوغلى و خلفى (يه‌ن ـ قاءو ـ چينغ ـ تاو) يكده مسكوكاتده‌كى (وه‌ما قادفيزه‌س Wema kdphises) اولديغى انكرنده‌در . (كونينغام) ه كوره (وه‌ما قادفيزه‌س) ، قوشـانلرك بيوك حكمدارى (قانيشقا) دن اولكى قرالدر . فقط (كونينغام) ك بو ترتيبى برچوق اعتراضلره اوغرامشدر . اما آ چين وقايعنامه‌لرنده ضبط ايديلن يونه‌جى حكمدارلرينك اسملريله مسكوكاتده كورولن اسملرى توفيق ايتمك پك مشكل اولديغى آكلاشيلمقده‌در. مسكوكاتده كورولن اسملره نظراً (قانيشقا) يه قدر اولان قوشان حكمدارلرينك سلسله و ترتيبى حقنده (كونينغام) و (پرسى غادنه‌ر Percy Gadner) طرفلرندن ترتيب ايديلن جدوللر بروجه آتى در :

(كونينغام) ه كوره قوشان حكمدارلرينك سلسله‌سى
١ — كوجولا قادفيزه‌س
٢ — وه‌ما قادفيزه‌س
٣ — قانيشقا

(پرسى غادنه‌ر) ه كوره قوشان حكمدارلرينك ترتيبى
١ — برنجى قادفيزه‌س (كوجولا قادفيزه‌س)
٢ — قادفه‌س
٣ — ايكنجى قادفيزه‌س (وه‌ما قادفيزه‌س)
٤ — قانيشقا .

نکی باقتریانده وقوعه کلن حادثات تاریخیه‌نك مقایسه‌سندن (پنجاب) و حوالیسنك (یه‌ن ـ قاعو ـ چینغ ـ تای) طرفندن استیلاسنك میلادك برنجی عصرینك ربع اولنده یعنی (۲۵) تاریخنه طوغرو وقوعه کلمش اولدیغی تخمین ایدیله‌بیلیر .

(یه‌ن ـ قاعو ـ چینغ ـ تای)ه عائد مسکوکاتده بو پرنسك اسمی (قوزولا قادافه‌س Kozolakadaphes) شکلنده یازیلمشدر [۱] . بو سکه‌لرده (قوزولا قادافه‌س) سیت الپسه‌سی کیمش وباشنده بر تاتار تاکیه‌سی اوله‌رق تصویر ایدیلمشدر. تصویرده (قادافه‌س)ك اوزون صقالی نظر دقتی جلب ایتمکده‌در . (قادافه‌س)ك تصویری سکه‌لرك بعضیلرنده تخت اوزرنده اوطورمش و بعضیلرنده‌ده آیاقده اوله‌رق حك ایدیلمشدر[۲]. (قادافه‌س) سکه‌لرینك روما ایمپراطوری (آغوستوس)ك مسکوکاتنه بکزه‌مسی یونه‌جیلرك روما مدنیتی تحت تأثیرنده قالمش اولدقلرینی کوسترمکده‌در .

چین مورخلری هندستانك فتحنی یعنی (پنجاب) ایالتی ایله (جمنا Djemna)یه قدر اولان ممالکك استیلاسنی (یه‌ن ـ قاعو ـ چینغ ـ تای)ه اسناد ایتمشدرسه‌ده بو فتوحاتك یالکز (قادافه‌س)ه عائد اولمدیغی آکلاشیلمقده‌در. بو حکمدارك خلفی اولان (وه‌ما قادفیزه‌س Wema Kadphizés) [۳] زماننده‌ده [م ٤٠ ـ ٧٠] هندستان فتوحاتنه دوام ایدیلمش، (بنارس)ه قدر اولان حوالی استیلا اولونمشدر. ایکنجی (قادفیزه‌س) دینیلان (وه‌ما قادفیزه‌س)ك خلفی اولان (قانیشقا Kanichka) زماننده یعنی میلادی (۷۸) تاریخنه دوغرو بوتون شمالی هندستان یونه‌جیلرك تحت حاکمیتلرینه کیرمشدر .

(قانیشقا)، یونه‌جی حکمدارلرینك اك بویوکی واك مشهوریدر. (راجاتارانجینی Rajataranjini)نك (توروشقا Tourouchka) حکمدارلری دیدیکی اوچ برادردن برنجیسی قانیشقادر. اصل اسمی (قانه‌رکی Kanerki) ویا (قانه‌رقو Kanerkou) اولان (قانیشقا) نك دور

[۱] بو پرنسك اصلی اسمی (قوجولا قافسا یاوا قوشان Kuyula Kapisa Yava Kuchana) یعنی (یونه وقوشان صوبندن قوجولا قافسا) اولوب (قوزولا قادافه‌س) بونك یونانجه شکلیدر.

[۲] کشف اولونان قوشان مسکوکاتنده حکمدارلر یا (بودا)یی تقدیس ویا آتش محرابنه قربان تقدیم ایدر بر وضعیتده ترسیم ایدیلمشلردر. بوندن آکلاشیلیورکه یونه‌جی حکمدارلری بعضیلری (سیوا)یی تقدیس ایدر بعضیلری‌ده (زردشت)ه مربوط اولان تبعه‌لرینك حسیاتنه رعایةً هر ایکی دینه قارشوده حرمتکارانه حرکت ایدیورلردی .

[۳] بو حکمدارك اصل اسمی (هیما قاپیسا Hima Kapisa) اولوب یونانجه (وه‌ما قادفیزه‌س) ویا (هه‌ما قادفیزه‌س) شکلنه صوقولمشدر .

حکومتی هندستان تاریخنك الڭ مهم بر فصلیدر. فقط بوتون بو اهمیته رغماً بو بویوك حکمدارك زمان حکومتی قطعیاً تعیین ایدیله‌مه‌مشدر [١].

(قانیشقا) بحر سفید مدنیتیله هند مدنیتنك مزجنده مهم بر عامل اولمشدر. یوئه‌چیلرك بو خصوصده‌کی رولاری، موقع جغرافیلرینك تأمین ایتدیکی درجه‌ده مهمدر. اسکندر کبیرك اخلافنك حکمران اولدقلری باقتریانه وارث اولان یوئه‌چیلر ایران، هند و چین کبی مدنیت قدیمه‌نك اوچ اولکه‌سی آراسنده بولونیوردی. موقع جغرافینك تأمین ایتدیکی بو وضعیت یوئه‌چیلرك پك آز بر زمانده بویوك بر اثر ترقی کوسترملرینی انتاج ایتمش اولدیغندن بو اوچ مدنیتك مزجنده باشلیجه عامل اولمشلردر. یوئه‌چیلرك شوکت و سطوت اعتباریله

[١] «لاسن Lassen»، قانیشقانك میلادی [١٠-٤٠] تاریخلری آره‌سنده یاشامش اولدیغنی ادعا ایلمکده‌در. فقط بو ادعا وثائقه نظراً شایان قبول دکلدر. یکر طرفدن چین وقایعنامه‌لرینك میلادك [١٠٧-١١٣] سنه‌لری وقوعاتی میاننده ذکر ایتدکلری یوئه‌چی قرالك «قانیشقا» اولدیغنه دائر برچوق امارەلر بولوندیغنی ادعا ایدنلر واردر. قانیشقایه عائد اوله‌رق کشف اولونان مسکوکاتی تدقیق ایدن (ادوار ـ پقت) ده بونلرك میلادی «٨٧-١٠٦» تاریخلری آراسنده ضرب ایدلمش اولدقلرینی ادعا ایتمکده‌در. (فرغوسون Fergusson) برچوق تدقیقاته استناداً قوشانلرك بو بویوك حکمدارینك میلادك (٧٨) تاریخنده تخته چیقمش اولدیغنی ایلری سورمکده‌در. هندستان تاریخی حقنده تتبعاتده بولونان مؤلفلردن اکثریسی بو تاریخی شایان قبول کورمشلردر. حالبوکه (سیلوه‌ن له‌وی)، (سن توماس) ك بعض قیودانه استناداً بو احتمالی جو وعکه چالیشمش، قانیشقانك میلادك (٦٨) نجی سنه‌سی ایلولنك یکرمی برنده قتل ایدیلن (سن توماس) ایله معاصر اولدیغنی ادعا ایلمشدر. بو ادعایه کوره (قانیشقا) نك میلادی (٧٨) تاریخندن اول حکمران اولمسی اقتضا ایتمکده‌در. فقط، (سیلوه‌ن له‌وی) نك بو ادعاسی برچوق انتقاده اوغرامش و مظهر قبول اوله‌مامشدر. چونکه بو ماده انعقاد ایدن (٢٩٤) نجی قونسیل، (سن توماس) ك اثرینك احتجاجه صالح بر موثوق اولمدیغنی اعلان ایتمشدر. بوندن باشقه قاتولیك کلیساسی مورخلرندن اکثریسی (سن توماس) ك او وقت قتل ایدلمش اولدیغنك مجهول قالدیغنی تصریح ایلمشلردر.

موسیو (شمیت Vincent Smith) ده قوشان حکمدارلرینك زمان حکومتلری حقنده آیری بر جدول ترتیب ایتمشدر. بو جدوله کوره برنجی (قادفیزه‌س) میلادی (٤٥-٨٥) ایکنجی (قادفیزه‌س) ده (٨٥-١٢٥)، (قانیشقا) ایسه (١٢٥-١٥٣) تاریخلرنده حکمدار اولمشلردر. کورولدیکی اوزره بو جدولده (قانیشقا) یه قدر. فقط بو جدولده برچوق تعدادات اوغرامش و شایان قبول کورولمه‌مشدر. هند تاریخی و بوقتریان تاریخی حقنده تتبعاتده بولونان مؤلفلرك اکثریسی طرفندن قبول ایدیلن تاریخلر، متنده کوستریلمشلردر. بو تاریخلره کوره (قانیشقا) نك دور حکومتی ده میلادی (٧٠) تاریخندن (١٠٢) تاریخنه قدر و یاخود (٧٥) تاریخندن (١٢٠) تاریخنه قدر دوام ایتمشدر.

اولدیغی قدر مدنیت اعتباریله‌ده الك پارلاق دورلری (قانیشقا) زمانیدر قانیشقا، ماوراءالنهر وبه‌قتریاندن باشقه (قندهار)، (کشمیر)، (پنجاب)، (دوآب) و(ئود) حوالیسنه حاکم بولونیوردی . هندستان داخلنده حرکت ایدن اردولری (پاتالیپوترا Patalipouthra)یه قدر کیتمشلردی. پایتختی (پوروشاپورا Porushapoura) یعنی پشاوەرPeshawer شهری ایدی. بوئه‌چیلرك بویکی پایتختلری یونان وهند صناعتنك ممزوج آبده‌لریله تزیین ایدیلمشدی.

قانیشقانك سطوت عسکریه‌سی کبی نفوذ سیاسیسی‌ده دینی پولتیقه‌یه مستند ایدی . هندستانده اوته‌دنبری سیاست تملی دین اولدیغندن یوئه‌چی حکمدارلری‌ده هندستانده الك قوتلی کوردکلری بر دینه استناد ایتمك احتیاجنی طویمشلردی . برنجی (قادفیزه‌س) ایله (قدافه‌س)ك بر اهمانیزمه تقرب ایتمش اولدقلری آکلاشیلمقده‌در. فی‌الحقیقه بونلر نامنه ضرب ایدلمش اولان سکه‌لرده بوتمایلی کوسترن اشارت وامارەلر پك چوقدر . (قانیشقا)یه کلنجه بو حکمدار بالعکس (بودیزم)ه طرفدار اولمش بو دینك نشر واعلانی ایچون هر فداکارلغی اختیار ایلمشدر. تاجدار برولی، لائق برنوع رئیس روحانی عد ایده‌بیله‌جکمز قانیشقا، حکومتك بوتون مؤسسه‌لرینی دینی‌پروپاغانداوظائفنه آییرمش، دینی قونسیللرده ریاست ایتمش، اجنبی مملکتلرده نشر دین ایچون هیئتلر کوندرمش، سکه‌لری اوزرینه «بودا» نك اسمنی یازدیرمشدی. حکمران اولدیغی مملکتلرك کافه‌سنده‌ـ«بلخ»ده، «کابل»ده، «کشمیر»ده «پنجاب»ده ـ برچوق ستوپالر [١] . کتابه‌لی ستونلر ، معبدلر مناسترلر انشا ایتدیرمشدر .

«قانیشقا» میلادك [٨٧] تاریخنه دوغرو بودا کلیساسی طرفندن شمالی هندستان ایمپراطوری صفتیله تقدیس ایدیلدی. برقاچ سنه صوکرەده (پشاوەر)ده عمومی برقونسول طوپلاندی. بوقونسیل‌ده بودا مذهبنك اختلافلی نقطه‌لری تألیف وتوحید ایدیلدی. بوتون بودیزم مسئلەلرینك اشتراکیله عقد ایدیلمش الك صوك قونسیل اولان بو اجتماعده شمالی هندستان بودیستلرینك عقیده‌سنی تثبیت اولوندی [٢]. برنجی «قسطنطین» خرستیانلغك نشر

[١] « ستوپا Stoupa » بودانك رمادینی ویا مقدس اشیاسنی حفظه مخصوص دینی آبده‌لردر .

[٢] شمالی و جنوبی هندستان بودیستلری قانیشقا دورینه قدر مذهب اختلافلریله چارپیشیورلردی شمالی بودیستلرك وخصوصیله کشمیر حوالیسنك مذهبنه (مهایانا Mahayana) یعنی (بیوك منهاج سلامت) جنوبی بودیستلرك مذهبنه‌ده (هینایانا Hynayana) یعنی (کوچوك منهاج سلامت) دینیلیوردی . قبل المیلاد (٢٩٢ـ١٣١) تاریخنده حکمران اولان هندستان ایمپراطوری (آسوقه Asoka)دورنده (پاتالیپوترا Pataliputhra)ده انعقاد ایتمش اولان برقونسیل او وقت جنوبی بودیستلرك عقدلرینی تثبیت ایتمشدی . مرور زمانله شمال بودیستلرله جنوبك تثبیت ایدیلن بوعقیده‌سی آراسنده بر مذهب

وتعميمنده و(اورتودوقس) مذهبنك تقريرنده نه رول اوينامش ايسه (قانيشقاده) بوديلرك نشرنده و(ماهايانا) مذهبنك تقررنده عيني رولى ايفا ايتمشدر .

برنجى عصر ميلاديده شمالى هندستانى زيارت ايدن چين سياحى (هيوئن ـ تسنغ Hiouen - Tsang) قانيشقا اسمنك بوديستلر آراسنده اووقتلر الك بويوك بر عزيز ، انك مبجل بروليكبى تقديس ايديلمكده اولديغنى خبر ويرمكده‌در. چين سياحى يوئه‌چيلرك بويوك حكمدارندن بحث ايدركن شو سطرلرى يازييور : « اردولرينك قوت و سطوتى اجنبى ملتلره قدر انتشار ايتمشدى. اردوسنى تنسيق ايتدى. دائرۀ نفوذينى (تسونغ لينغ Ts ng-Ling) يعنى « بولور Bolor » طاغلرينك شرقنه قدر توسيع ايلدى نهر اصفرك غربنده‌كى جزيره كذار پرنسلر بيله قانيشقانك سطوتندن قورقيور كنديسنه رهينه‌لر كوندريورلردى » .

(هيوئن ـ تسانغ)ك شو افاده‌سندن آكلاشيلديغنه كوره يوئه‌چيلر فاتحى ، هان ايمپراطورلرينك تابعلريله برابر متبوعلق صفتلرينى‌ده أللرندن آلمشدى. اولجه «چانغ ـ نغن» ده « ابن‌سما Tien-Tzen »يه كوندريلن رهينه‌لر بودفعه‌ده « پوسقالاواتى Puskalavâti » ويا « پشاور »ده‌كى « ابن‌سما Devaputra »يه تقديم ايديليوردى . هرحالده چين‌ده‌كى ايكنجى هان سلاله‌سى ايمپراطورلرينك غرب اقوامنه قارشى يوئه‌چيلردن استمداد ايتدكلرى محققدر ، ايكنجى هان سلاله‌سى وقايعنامه‌سندن نقل ايتديكمز فقرات آتيه « قانيشقا »نك نفوذ وسطوتنك چنليدرجه تقدير ايديلمكده اولديغنى كوسترن بر وثيقۀ تاريخيه در : « ايت (يوئه ـ هو Yue-Ho) سنه‌سنده يعنى ميلادى (٨٤) تاريخنده جنرال (پان ـ جعو Pan-Tchao) ، (سو ـ لو Sou-Lo) يعنى (كاشغر) و (يو ـ تيه‌ن you-Tien) يعنى (ختن) قراللقلرى عسكرلريله برابر (سو ـ كيو So-Kiu) يعنى (ياركند) اوزرينه هجوم ايتمك ايسته‌دى . فقط (ياركند) خانى كيزليجه (كاشغر) حكمدارى (چونغ Tchong)ه

اختلافى باشلامشدى. بطريق « واسوميترا Vasumitra »نك تحت رياستنده انعقاد ايدن « پشاور » قونسيلى « ماهايانا » مذهبنى (اهل سنت مذهبى) اولدرق اعلان ايتدى . فقط جنوبى بودى عالملرى بوقرارى قبول ايتمديلر . « واسوميترا »يى آفوروز ايده‌رك باطريقلر ليسته‌سندن اخراج ايتديلر . بوكوندن اعتباراً بوديزم يكديكرينه رقيب و مجادل ايكى مذهبه آيريلمش اولدى . قانيشقا « ماهايانا» مذهبنى التزام وبومذهبك تعميمنه پك چوق غيرت ايتمش اولديغندن تاريخده كنديسنه «شرق قسطنطينى» نظريله باقيلمقده در .

برایلچی کوندەرەرك چین جنرالی علیهنه براتفاق عقدینی تکلیف ایتدی. کاشغر قرالیده بو تکلیفه موافقت کوستردی. (پان ـ چاعو) ایله برلشەجکینه (یارکند) قرالنه التحاق ایلدی. (قانغ ـ کیو Kang-Kiu) یعنی (سغد) خطەسی خانیده بونلره یاردیمه کلدی. (پان ـ چاعو) بو اوچ خانك اتفاقی قارشیسنده مشکل بر وضعیتده قالدی [١]. او سنه ظرفنده (یوئەچیلر) حکمداری ایله سغد خانی آراسنده رابطهٔ مصاهرت تأسیس ایتمش اولدیغندن (پان ـ چاعو)، یوئەچیلر حکمدارینه برایلچی اعزام ایدەرك بر چوق هدیەلر تقدیم وسغد خانی بواتفاقدن آییرماسنی رجا ایتدی. یوئەچیلر حکمدارینك مداخلەسیله سغد خانی متفقلردن آیریلەرق مملکتنه چکلدی. کاشغر خانی (جونغ)یده برلکده کوتوردی. بونك اوزرینه (پان ـ چاعو) یالکز قالان (یارکند) خانی مغلوب وممالکتنی استیلا ایلدی [٢].

بوتاریخدن صوکراده چینلیلرله یوئەچیلر آرەسنده مناسبات سیاسیه دوام ایتمشدر. ایکنجی هان سلالەسی وقایعنامەسنده دینیلورکه: «بوحادثەدن برقاچ سنه صوکرا یوئەچیلر چین ایمپراطورینه قیمتدار هدیەلرله وجودی کچی‌یه بکزەین و آلننك اورتەسنده تك بوینوزی اولان بر حیوان (Fou-Pa) و برآرسلان کوندردیلر. سفیرلر، حکمدارلرینك هانلردن بر پرنسسله ازدواج آرزوسنده بولوندیغنی عرضه مأمور ایدیلمشلردی. فقط، (پان ـ چاعو) بو هیئتی توقیف ایدەرك مملکتلرینه اعاده ایلدی. یوئەچیلر بو معاملەدن متأثر اولەرق میلادك (٩٠) تاریخنده خدیو (سیه Si) معیتنده (پان ـ چاعو) اوزرینه یتمش بیك کیشیلك براردو کوندردیلر. (پان ـ چاعو)نك قوتی پك آزدی. عسکرلری

[١] میلادی (٨٣) تاریخنده عرب قوماندانلغنه تعیین ایدیلمك صورتیله تورك تاریخنه قریشمش اولان (پان ـ چاعو) چینك بیوك جنراللرندن بری ومشهور چین مورخی (پان ـ قو Pan-Kou) نك برادریدر. برنجی هان سلالەسنك وقعهٔ نویسی اولان (پان ـ قو)، میلادك (٩٢) تاریخنده منفاسنده وفات ایتمش، مشهور تاریخی شهرتلی ادیبەلردن اولان همشیرەسی اکمال ایتمشدر. (پان ـ قو) تاریخنده غربه وتورك عالمنهٔ دائر اولان صحیفەلر، اصل مؤلفه عائددر. (پان ـ قو)، تورکستان و عربده حیلی طولاشمش؛ تورك ایلنده مهم حرکات عسکریەده بولونان جنرال (تەئو ـ هیەن Teou-Hien) رفقتنده چینلیلرك (ین ـ جن Yen-Jen) دیدکلری (خنغای Khanggai) طاغنه قدر کیتمشدر. حتی (تەئو ـ هیەن) قوبونلولرەقارشی احرازایتدیکی ظفرلرك خاطرەسی اولەرق بورادەبرآیده رکز ایتدیرمش، آبدەنك کتابەسنی بالذات (پان ـ قو) یازمشدر. (پان ـ قو) تورك ایلنده طولاشمش اولدیغی کی حائز اولدیغی یوکسك موقع اعتباریله چین سرایندەکی بوتون وثیقەلریده کورمش اولدیغندن اثری بویوك برقیمتی حائزدر.

[٢] Specht, Jour. Asiat. 1897, P. 182-185

قورقدیلر. جنرال ضابطلری طوپلایه‌رق اونلره شونطق ایراد ایتدی: «یوئه‌چیلرك اردوسی عدداً بزه فائق ایسه‌لرده اوزون مسافه قطع ایتمش اولدقلرندن یورولمشلر، محاربه ایده‌میه‌جك قدر بیتاب دوشمشلردر. شوحالده بونلردن قورقمق ایچون هیچ برسبب یوقدر. بزم یاپه‌جغمز شی، بوتون محصولاتی طوپلایه‌رق یوئه‌چیلرك استفاده‌لرینه مانع اولمقدر. بوصورتده بورالره کلنجه برشی بولامیه‌رق قحطه دوچاراوله‌جقلردر». جنرالك تعلیماتی ایفا ایدیلدی. خدیو (سیه) که‌رك هجوم ایلدیسه‌ده هیچ شیئه موفق اوله‌مدی. اطرافی یغما ایتمك ایسته‌دی. فقط برشی بولامدی. بونك اوزرینه (کیه‌ئو ـ تسه Kieou-Tse یعنی (قوچا) خندن امداد طلب ایتمك اوزره آلتون، کوموش، اینجی، یاقوت کبی بر چوق قیمتلی هدیه‌لر کوندردی. (پان ـ چاعو) بوصوده آدملر بکله‌ته‌رك هدیه‌لری کوتورنلری یاقالاتدی کافه‌سنی قلنجدن کچیرتدی. کیفیتی (سیه) یه بیلدیرمك اوزره یالکز رئیسلرینی صاغ براقدی. بو وضعیت قارشوسنده شاشیران یوئه‌چیلر قوماندانی موفقیت امیدینی کسه‌رك (پان ـ چاعو)دن مصالحه طلبنده بولوندی. مملکتنه عودت ایچون کافی درجه‌ده ارزاق ایسته‌دی. (پان ـ چاعو) ایسته‌نیلن ارزاقی کوندردیکندن یوئه‌چیلر متندارانه مملکتلرینه دوندیلر.» [۱]

چین وقایعنامه‌لری بو وقعه‌دن صوکرا یوئه‌چیلردن برده ایمپراطور (نغان ـ تی Ngan-Ti) دورنده [م ۱۰۷ ـ ۱۱۳] بحث ایتمشلردر: «میلادی ۱۰۷ ـ ۱۱۳ سنه‌لری آراسنده (کاشغر ou-Le) قرالی، (نغان ـ قوئه Ngan-Koue) عمجه‌سی (چینغ ـ پان Tching-Pan)ده طاریله‌رق کندیسنی یوئه‌چیلر نزدینه طرد ایلدی. یوئه‌چی حکمداری مطرود پرنسی حسن صورتله قبول ایتدی. حقنده پك زیاده عاطفت کوستردی. برمدت صوکرا کاشغر قرالی (نغان ـ قوئه) اولاد براقمقسزین وفات ایلدی. والده‌سی اهالی ایله اویوشه‌رق (نغان ـ قوئه)نك یکنی (ئی ـ فو I-Fou)یی کاشغر حکمداری اعلان ایتدی. فقط، یوئه‌چیلرك نزدنده بولونان (چینغ ـ پان) کیفیتدن خبردار اولنجه یوئه‌چی حکمدارینه مراجعتله حق مشروعی اولان کاشغر حکمدارلغی استرداد ایچون معاونت ایتمسنی استرحام ایلدی. یوئه‌چیلردن آلدیغی اردو ایله کاشغره کلدی. اهالی کندیسنی سودیکندن استقبال ایده‌رك تخته چیقاردیلر.» [۲].

---

[۱] Specht, Journa Asiat. 1897, P. 186-187

[۲] » » » » P. 188

هان وقایعنامه‌سنده مندرج اولان بوفقره‌لر (هیوئن ـ تسانغ)ك (کیا ـ نی ـ شه ـ کیا Kia-ni-Se-Kia) یعنی (قانیشقا) حقنده ویردیکی معلومات آتیه ایله پك زیاده مناسبتدار کورونمکده‌در : « اولجه (کیه‌ن ـ تو ـ لو Kien-To-Lo) یعنی (قندهار) حکمداری اولان (کیا ـ نی ـ شه ـ کیا) یعنی (قانیشقا) مجاور حکومتلره کندی قوت وسطوتی طاتمشدی. قانونلرینك حکمی اوزاق مملکتلره قدر یاییلمشدی. اردولرینی تنسق ایدرك (تسونغ ـ لینغ) طاغنك شرقنه قدر اولان حوالیده حکمنی انفاذ ایتدی . نهر اصفرك غربنده‌مستقلاً یاشایان حکومتلر کندیسنه ویرکی کوندرمکه مجبور اولدیلر. (کیا ـ نی ـ شه ـ کیا)ده بونلر حقنده جمیله‌کارانه مقابله‌ده بولونیور، صوغوقلر باشلادیغی زمان کوزل قیشلاقلره چکلمه‌لرینه مساعده ایدیوردی. هند پرنسلری‌ده یاز موسملرنده (کیا ـ پی ـ شه Kia-pi-Che)یه یعنی (قاپیسا)یه کلیور ، ایلك وصوك بهارلرده ایسه (قندهار)ه چکیلیورلردی. بواوچ موسمده رهینه‌لرك بولوندقلری یرلرده بر مناستر انشا ایدیلمشدی. مناسترلرك دیوارلرینه‌ده رهینه‌لرك تصویرلری ترسیم اولونمشدی. رهینه‌لر وطنلرینه عودت ایدنجه، بویرلرك خاطره‌لرینی اونوته‌میور، طاغلر ونهرلرله آییریلمش اولملرینه رغماً، بورالری تخطر وتبجیلدن کری قالمیورلردی. » [۱]

هندستان ، قوشان حکمدارلرینك اك بویوك سیماسی اولان قانیشقانك خاطره‌سنی عصرلرجه اونوته‌مامشدر. میلادی (۴۰۲) تاریخنده باقتریانی زیارت ایدن چین سیاحی (فا ـ هیا Fa-Hia) ایله یدنجی عصر میلادی‌ده (پنجاب)ه قدر کیدن (هیوئن ـ تسانغ) قانیشقا دوری خاطره‌سنك اونودولمامش اولدیغنی قید ایتمشلردر . حتی (ف ـ هیا) باقتریانده قانیشقا طرفندن انشا ایدیله‌ن بر بودا قله‌سنی زیارت ایلدیکنی خبر ویرمشدر . موغول مورخی (سانانغ ـ سه‌چین) بیله قوشان حکمدارندن (قانیشقا) اسمیله بحث، کندیسنی (شفقت وعاطفت پرنسی) عنوانیله یاد ایتمشدر.

شمالی هندستانله باقتریان حوالیسنده (قانیشقا)یه عائد برطاقم سکه‌لر بولونمشدر. سکه‌لرك یازیلری یونان حرفلریله (قوشان حکمدارلرینك حکمداری قانه‌رکی) عباره‌سنی محتویدر. بوندن باشقه سکه‌لرده معنالری هنوز آکلاشیله‌میان بعض کلمه‌لر داها واردر . بونلرك یونه‌چیلره عائد معبود اسملری اولملری ظن ایدیلمکده‌در [۲] .

---

[۱] Mémoires de Hiouen-Thsang, Trad. de Stanislas Julien. t. 1, .p. 42

[۲] یونه‌چیلر باقتریان و شمالی هندستانده اسکندر کبیر اخلافنك تشکیل ایتدکاری حکومتلره

(قانيشا)يه خلف اولان (هوويشقا Houvichka)ده [م ۱۰۲ ـ ۱۳۲] سلفنك سياست دينه‌سنى صادقانه تعقيب ايتمشدر. بو پرنس نامنده برچوق آلتون سكه‌لر بولونمشدر. (مانيكيالا Manikyâla) كتابه‌سنده قانيشقا قوشان دولتنك بانيسى كوستريلديكى كبى [۱] هم كنديسى هم ده خلفى (هوويشقا) ، (ابن سمالرك فوقنده شهنشاه اعظم) عنوانلريله ياد ايديلمشلردر[۲] .

(قانيشقا)نك ايكنجى خلفى (واسوده‌وا Vasoudêva) دورنده [م ۱۳۲ ـ ۱۷۲] (ماتورا Mathoura) ده (ماهايانا) مذهبنك اك مشهور مناسترلرندن برى انشا ايديلمشدر[۳]. يوئه‌چيلرك بوديزمى قبول ايتملرى، بودينك هندستانده تقررنى انتاج ايتمش اولديغى كبى چينه واورته آسيايه دوغرو انتشارى‌نى‌ده تأمين ايلمشدر .

يوئه‌چيلر دورنده شرقى توركستان بونلرله چنليلر آراسنده بروسيلهٔ منازعه اولمش ، بو حوالى‌يه تملك حرصى بونلرى آرا صره چارپشديرمشـدر . قويونلو ايمپراطورلغنك سقوطندن صكره چين جنرالى (پان-چاعو) بورالرده حكمران اولديغى زمان، قارشوسنده رقيب اوله‌رق آنجق يوئه‌چيلرى بولمشدى . فقط ، (پان ـ چاعو)نك درايت ومهارتى ، يوئه‌چيلرك تشبثلرنى عقيم براقشدى . (پان ـ چاعو)نك عودتندن صوكره يوئه‌چيلر خلفنك ضعفندن استفاده ايده‌رك ميلادى (۱۱۵) تاريخنه دوغرو بو حوالى‌يه صوقوله‌بيلمشلردر .

وارث اولدقلرندن بونلرك تحرير لسانلرنى آلمشلردر. سكه‌لرك يونانجه اولمسى سببى‌ده بودر. (قانيشقا) سكه‌لرنده بولونوبده معنالرى آكلاشيلاميان لفظلر شونلردر : (آردوحرو Ardochro) ، (اوقرو Okro) ، (قومارو Komaro) ، (ماعو Mao) ، (آترو Athro) و(ماناراعو Manarao) الخ. بو لفظلرك يوئه‌چيلره عائد معبود اسملرى اولدقلرى ظن ايديلمكدر.

[۱] قانيشقا ، بوكتابه‌ده شو (Guchana Vasa Samvardhak) عنوانيله ياد ايديلمشدركه (قوشان دولتنى احيا وتأسيس ايدن) ديمكدر .

[۲] كتابه‌ده بو عنوان شو صورتله محكوكدر: (Maharaja rajadiara a devaputra)

[۳] بعض مؤلفلر (هوويشقا)دن صوكرا (يوشقا Juchka) اسمنده برپرنسدن داها بحث ايدرلر . بونلره كوره (واسوده‌وا) ، (يوشقا) يه خلف اولمش و ميلادى (۱۳۲ ـ ۱۷۶) سنه‌لرى آره‌سنده موقع اقتدارده بولونمشدر . (قانيشقا) ، (هوويشقا) و (يوشق) يه (توروشقا Tourouchka) قرالرى ديليير . موسيو (سيمپسون Simpson) ، (جلال آباد) جوارنده (آهين ـ پوش Ahin-Posh)ده بر (ستوپا Stupa) داخلنده (واسوده‌وا) ايله سلفلرينك سكه‌لرنى بولمشدر .

(واسودەوا)دن صوكرا وبالخاصه اوچونجی عصر میلادیده یوئەچیلر کیتدکجه ضعیف دوشمکه باشلامش، (کشمیر)ی وهندستانده فتح ایتمش اولدقلری دیکر مملکتلری تدریجاً غائب ایدەرك (باقتریان)ە صیقیشمغه مجبور اولمشلردر. یوئەچیلر دردنجی عصر میلادی اوئلنه قدر باقتریاندە قالمشلر، فقط (٤٣٠) تاریخنده جوجنلر طرفندن بورالردن چیقاریلمشلردر. متعاقباً یوئەچیلر عائد اولان حوالی کاملاً (هیاطله) دینیلن (افتالیت) تورکلرینه کچمش، یوئەچیلرك انقاضیدە بونلره قاریشمشلردر.

یوئەچیلر ومدنیت قدیمه

یوئەچیلرك میلاد عیسیدن ایکی عصر اول غربه طوغری وقوعبولان مهاجرتلری نتائجی اعتباریله اك مهم وقایع تاریخیەدندر. فی‌الحقیقه (زابرووەسکی) نك دیدیکی کبی بوکونکی تورکستانك ماوراءالنهر حوالیسنك تورکلشمەسی عملیەسی یوئەچیلرله باشلامش، بونلرك باقتریان وشمالی هندستاندە تأسیس ایتدکلری حکومت سایەسنده بحرسفید و چین مدنیتلری بربرلریله تماس ایتمشلردر. یوئەچیلر، سغد و باقتریان حوالیسنه کلدکلری زمان بورالرینی ماکدونیالی (اسکندرکبیر)ك اخلافی ألنده بولمشلردی[١].

---

[١] (اسکندر) وفات ایتدیکی زمان سغد و باقتریان ساترابالقلرنده (آمینتاس Amyntas) بولونیوردی. بالآخره یعنی قبل‌المیلاد (٣١٢) تاریخنده بوحوالی (سلفقوس Seleucus) ادارەسنه کچدی. فقط سلفکیلردن ایکنجی (آنتیوخوس تەئوس Antiochus Theos) دورنده باقتریان ساتراپی (دیودوت Dodote) استقلالنی اعلان ایدەرك بو حوالیدە مستقل بر حکومت قوردی. میلاددن (٢٢٠) سنه اول سغدیانەدە استقلالنی اعلان ایدن (ئوتیدەم Euthydème)، قبل‌المیلاد (٢١٠) تاریخنده باقتریان قرالنی خلع ایدەرك باقتریان، سغدیان و مارژیانەیی احتوا ایدن بویوجك بر حکومت تشکیل ایلدی. اوغلی وخلفی (دەمەتریوس Demetrius) جنوبه دوغرو حکومتنی توسیع ایدەرك هندستانك بر چوق یرلرینی استیلا ایتدی. فقط صوکنده حکومتنی (ئوقرائیدەس Eucratides) اسمنده بر عاصی‌یه قایدیردی. (ئوقرائیدەس) قبل‌المیلاد (١٧٥) تاریخلرینه دوغرو سند خطەسنی ساقالره ترك ایتمکه مجبور اولدی. باقتریانیدە آنجق پارت قرالی برنجی (میتریدات)ك معاونتیله قورتاره بیلدی. (ئوقرائیدەس) اوغلی (هەلیوقلەس Heliocles) طرفندن قتل ایدیلدیکی تاریخلرده [ق.م ١٥٥] یوئەچیلرده ماوراءالنهر حدودلرینه یاقلاشمشلردی. بونلر، سند خطەسنی آلدقدن صوکره باقتریانه

ماكدونيالى جنراللرك بو حوالى‌ده اوزون مدت دوام و شمالى هندستانه قدر توسيع ايدن حكومتلرى بحرسفيد مدنيتنى بوتون بومنطقه‌لره يايمشدى. يوئه‌چيلر اولا (باقتريان) ده وبالآخره شمالى هندستانده بونلره وارث اولنجه مدنيتلرينه‌ده توارث ايتمشلردر.

قوشـان حكمدارلرى بوديلكى قبول ايدنجه، بالضروره هند مدنيتنى‌ده آلمشلردر. قانيشقا وخلفلرى بوديزمى چين‌ده نشره چاليشيركن ديكر طرفدن‌ده روماليلرله مناسبات دوستانه‌يى تحكيم، بحرسـفيد مدنيتيله بوديزم كليساسنى تأليف ايتمـكه غيرت ايتمشـلردر. يوئه‌چى حكمدارلرى كنديلرينى عينى زمانده هم يونانيلكك هم‌ده بوديلكك حاميسى اعلان ايتدكلرندن هرايكى قومه منسوب تبعه‌لرى‌ده كنديلرينى سـوييورلردى. يونانلى تبعه‌لرى كنديلرينى (باسيلوس باسيله‌ئون Basileus Basileon)، هندلى تبعه‌لرى ايسـه (مهراجه Maharadjah) عنوانيله ياد ايديورلردى. مداليه‌لرنده (هه‌راقله‌س) ايله (سيوا)نك، (هه‌ليوس) ايله (ميترا)نك، (سه‌له‌نه) ايله (ماعو)نك، (سراپيس) ايله (بودا - ساكيامونى)نك متبادلاً بولونملرى سبب‌سز دكلدى. حتى بودوره عائد مداليه‌لردن بعضيلرنده يونانى حرفلر يانده چينجه حرفلرده بولونديغى كورولمـكده‌در. تاريخ صـناعتده يكانه حادثه اوله‌رق بودورده مختلف تأثيرلرك تصالبنى وچين ـ يونان حرثنك غريب بر زشيمنى كوريورز.

يوئه‌چيلر، باقتريان وشمالى هندستان‌ده توارث ايتدكلرى قلاسيك مدنيت خزينه‌سنك قيمتنى پك كوزل تقدير ايتمش و حقيله اسـتفاده ايتمـكه موفق اولمشـلردر. اوجه چين مدنيتيله مألوف اولان بو قوم، باقتريانه حاكم اولدقدن صوكرا يكى تبعه‌لرينك مدنيتنى آلمش وبومدنيتك انكشافنده مهم برعامل اولمشلردر. بوسايه يونانليلر، هندليلرويوئه‌چيلر بربرليله قايناشمش، يكى برخليطه وجوده كلمشدر. بو خليطه‌ده هندليلر (هه‌للاد Hellade)دن

اوزرينه يوكلنديلر. قبل الميلاد (١٢٠) تاريخنده (هه‌ليوقله‌س)ك سقوطى اوزرينه باقتريان‌ده‌كى يونان قراللغى تاريخه انتقال ايتمشدى. (هه‌ليوقله‌س)ك خلفلرى (كابل) حواليسنده بو حكومتى ياشاتمغه چاليشديلر. اولجه يوئه‌جيلر طرفندن طرد ايدلمش اولان (ساق)لرده (قندهار) ايله (كابل) آراسنده، (قاپيسا)ده بر حكومت قورمشلردى. بو ايكى رقيب حكومت سند حواليسنه تملك ايچون چارپيشوب طوريورلردى. هندى يونان قراللرى آره‌سنده الك مشهور حكمدار (مه‌نادر)در. صوك حكمدارلرى ايسه (سوهرمانوس Su Hermanus)در. قبل الميلاد (٣٠) ويا (٢٥) تاريخنده قوشان حكمدارى (قدفيزه‌س) هم هرمانوسى مغلوب ايده‌رك شمالى هندستانده‌كى يونان قراللغنه خاتمه ويرمش، هم‌ده (قاپيسا)ده‌كى ساقالر حكومتنى تاريخه انتقال ايتديرمشدر.

كلنلرله (قان‌سود)دن كلنلردن فرق ايديله‌مز اولمشلردر. چوق كچمه‌دن يوئه‌چيلر مركزى آسيا ايله پنجاب‌ده بحرسفيد مدنيتنك شدتلى مدافعى اولمشلردر. اسكندر كبيردن (٤٢٠) سنه صوكرا، اقصاى شرقدن كلن تورانى بر قوم؛ اسكندرك كتيرديكى بحر سفيد مدنيتنى احيا ايتمش و آسيا ايچلرينه ياييمغه موفق اولمشدر. بوقوم سايه‌سنده هندستانله روما آراسنده تجارى وصناعى بر مناسبت باشلامش وكيدكچه انكشـاف ايتمشدر. يوئه‌چيلر دورينه عائد بودى خرابه‌لرنده روما ايمپراطورى (" آوغوستوس) سكه‌لرينك بولونماسى بو مناسـباتك پايدار نشانه‌لريدر . بوسكه‌لر ، اردوده روماليلرله يوئه‌چيلر آراسـنده صيقى بر مناسبت بولونديغنى كوسترمكده‌در . يوئه‌چيلر ، يالكز مدنيت ودينلرك انتشـارنده دكل ، تجارت وصنايعك انكشافنده‌ده مستثنا بر خدمت ايفا ايتمش ؛ چين ايپكلرينك ، هند قماشلرينك روماليلر اولكه‌سنه نقلنده يك مهم عامل اولمشلردر .

غربی قویونلولر

بویوك قویونلو دولتنك انقسامندن طوغان شمالی قویونلو حکومتی تانژوسی میلادی (۹۱) تاریخنده چین جنراللرندن (تەئو ـ هیەن Teou-Hien) طرفندن (کیلوشان Kilouchan)طاغنده قطعی صورتده مغلوب ایدیلینجه شمالی قویونلو متحدەسی طاغیلمشدی. متحدەیی تشکیل ایدن اولوسلردن ایکی یوز بیك کیشی جنوبی قویونلولره التحاق ایتمش، قسم کلی ایسه غربه دوغرو الیوم تورکستان دینیلن ساحەیه یاییلمشلر ، (تورفان) طاغلری شمالنی ، (بایقال) ایله (تولا) نهری جوارلرینی ، (ایرتیش) نهری بویلرینی ، آلتای طاغلری منطقەسنی اشغال ایلمشلردی [م ۹۳] . بونلر بالآخره (اتل) یعنی (وولغا) نهری بویلرینه دوغرو یاییلمش غربی قویونلولر نامنی آلمشلردر .

(تەئو-هیەن)ك غلبەسی اوزرینه ، شمال غربی‌یه چکیلەن قسم کلی‌یی تعقیب ایدەمەین قویونلولردن بعض اولوسلرده (آق‌صو)و(کاشغر) طرفلرنده قالمشلردی. بونلرده بالآخره غربه چکیلمش، ماوراءالنهر حوالیسنده (جیحون) نهری بویلرنده یرلشمشلردر . عرب مؤرخلرینك (هیاطله) ، ایران مؤرخلرینك (آب ـ تله) ، شرقی روما مؤرخلرینك‌ده (افتالیت) دیدکلری قوم ایشته بوآق صو وکاشغردن کلمش اولان قویونلولردر .

شمالی قویونلو متحدەسنك طاغیلماسی اوزرینه شمال غربی‌یه چکیلن قسم کلی چوق کچمەدن کندیلرینی طوپلامش ، اسکی تانژولر احفادندن عزمکار باشبوغلر ادارەسنده (تورفان) له (بحر خزر) آراسندەکی واسع ساحەده (غربی قویونلولر) نامیله یکی بر دولت قورمشلردر [م ۱۰۰] . فقط چینلیلر کندیلرینی بو یکی یوردلرندەده راحت براقمامشلردر . چین جنراللرندن مشهور (پان ـ چاعو Pan-Tchao) ، او وقتلر قدرت و سطوتی چینلیلرجه معلوم اولمایان روما ایمپراطورلغنه کیرمك اوزره بویوك بر اردو ایله بحر خزر ساحللرینه قدر کلمش، بخارای صغیرده‌کی کوچوك قوملردن (تورفان)غربنده و(هاراشا) جوارنده ساکن اولان (ین ـ چی Yen-Tchi)لرله بونلرك جنوب قومشولری

اولان (غوئه‌ی‌لی) [۱] و (غوئه‌ی‌سیو)لری[۲] و بوصوکنجیلرك قومشوسی اولان (شان Chan)لری تحت اطاعته آلمشدی . بوصورتله بخارای صغیرك بویوك بر قسمی چینلیلرك تحت حاکمیتنه کیرمشدی . بوحوالینك چین حاکمیتنه کیرمسی غربی قویونلولری تلاشه دوشورمش اولدیغندن برمصالحه عقدینی تکلیف ایتمك اوزره چینه ایلچیلراعزامنه مجبور اولمشلردی [م. ۱۰٤] .

فقط بواثناده چین تختنی اشغال ایدن (هوـتی Ho-Ti)قویونلولرك مدهش برخصمی اولدیغندن ایلچیلره یوزویرمیه‌رك اعاده ایلمشدی. حالبوکه قویونلولر مغلوبا چیندناوزاقلاشمش اولمغله برابر آز زمانده کندیلرینی طوپلامش ، ایجابنده بی‌امان آقینلرله وسط ایمپراطورلغنی‌تدهیش ایده‌بیله‌جك براردو تشکیلنه موفق اولمشلردی.بناءً علیه، قویونلرلرله اویوشمق چینك منفعتی مقتضاسندن ایدی. باخصوص چینلیلرك اسکی قویونلو اولکه‌سنده (تورفان) حوالیسنه قدر استیلا ایتمش اولدقلری ساحه‌نك محافظه‌سی غربی قویونلولرله اویوشمغی مستلزمدی. فقط ، ایمپراطورك غرور وعظمتی بوجهتلری محاکمه ایتمه‌سنه مانع اولمش ، قویونلو ایلچیلرینی کری کوندرتمشدی .

حالبوکه جنرال (پان‌ـچاعو) بخارای صغیردن عودت ایدنجه اورالرده‌کی خلق عصیان ایده‌رك اداره‌لرینه مأمور اولان چین ضابطنی اتلاف ایتدیلر [م ۱۰۷] . قویرنلولرله تأسیس مناسباته باشلادیلر. چین وکلاسی اورته آسیاده‌کی مستملکه‌لرك محافظه‌سی برچوق پاره صرفنی وبورالرده کلیتلی عسکر اقامه‌سنی ایجاب ایتدیردیکنی، بوکا مقابل ایمپراطورلغه قورو برعنواندن باشقه بر فائده تأمین ایتمدیکنی ایلری سوره‌رك ایمپراطوره بو حوالینك تخلیه‌سنی تکلیفه مجبور اولدیلر . بونك اوزرینه ایمپراطور، بخارای صغیر حوالیسنی تخلیه ایتدی. (هامی)، (تورفان) طرفلرنده اقامه ایدیلن چین اردولرینی کری چکدی [م۱۰۹].

چین اردولرینك چکلمه‌سی اوزرینه ، اولجه وقوعبولان صلح تکلیفلرینك ردندن متأثر اولان وحکومتلرینی ییقان چینلیلره قارشی درین بر حس انتقام بسله‌ین قویونلولر جسارتلندیلر . قویونلو آقینجیلری ایمپراطورلغك (شنسی) حدودلرینه قدر ایلریلیه‌یه‌رك برچوق یرلری یغما ایتدیلر . چین اردولری سرعتله (هامی) و (تورفان) حوالیسنه یتیشمه‌مش اولسه‌لردی ، آقینجیلرك چین ایچریلرینه قدر اینه‌جکلری محققدی .

Goe-Li [۱]

Goei-Siu [۲]

چین اردولری کلنجه، آقینجیلر چکلدیلر . چنلیلرده اویغور ایلنك جنوب اقسامیه (لوپ کولی) جوارنده ساکن اولان (شن ـ شن) لری تحت اطاعته آلدیلر . فقط ، چینك بوموفقیتی موقتدی . چونکه شمالی (هوئەی‌هو)لرك باشبوغی (کون‌خان) [١] چینه قارشی غربی قویونلولردن استمداد ایتدی. غرب تانژوسنك کوندردیکی قوهٔ معاونه کون خانله برابر چین اردوسنی منهزم و قوماندانلرینی اتلاف ایدەرك جنوبی (هوئەی‌هو) ایلنی قورتاردیلر [م ١٢٠] . بوحادثه چین سراینی تدهیش ایتدی. وکلادن بری، بویولده برقوتله قویونلولر اوزرینه کیدەرك بونلری صورت قطعیەده تنکیل و بخارای صغیری استرداد ایتمکی تکلیف ایتدی. فقط دیکرلری بوتکلیفی موافق کورمدیلر. بونلر (هامی)نك جنوبندەکی (یو-موئن Yo-Muen) دربندینی طوتەرق قویونلو آقینجیلرینك جنوبه ایتملرینی منع ایتمك داها مناسب اولەجغنی سویلدیلر. بواثناده چین ایمپراطورلغنك مقدراتنه حاکم اولان ایمپراطوریچه اورته آسیا فاتحی (پان ـ چاعو)نك اوغلی (پان ـ یوم Pan.Yum)ك مطالعەسنی اوکرنمەدن اول قطعی برقرار ویرمك ایستەمیوردی. (پان ـ یوم)ی جلب ایدەرك فکرینی سؤال ایتدی. اوده بری (لوپ کولی) جوارندەکی (لەئولان) شهرنده دیکری‌ده (کو آ ـ چەئو) شهرنده اولمق اوزره ایکی موقع مستحکم یاپیلەرق بورالرده عسکر اقامەسیله اکتفا اولونماسنی توصیه ایتدی [٢] . ایمپراطوریچەده بو صورتله حرکت ایدلمسنی امر ایلدی . فقط یکی مواقع مستحکمەیه اقامه ایدیلن عسکرلرده قویونلولرله (هوئەی‌هو)لرك چینك (شنسی) ایالتنی یغما ایتملرینه مانع اولەمدیلر . بونك اوزرینه اولجه مجلس وکلاده درمیان ایدیلن (یو ـ موئن) دربندینی طوتەرق یوقاری طرفلری تخلیه ایتمك یولندەکی تکلیفك تطبیق

---

[١] Kiun-Tcieou

[٢] ایمپراطوریچه، وکلا طرفندن توصیه ایدیلن تکلیفلر حقنده قطعی برقرار ویرمەدن اول (پان ـ یوم)ی دعوتله مطالعەسنی صورمش، اوده شو جوابی ویرمشدی. «وقتیله ایمپراطور (هیعو ـ وو ـ تی Hiao-Vou-Ti) ، قویونلولرك تأسیس ایتدکلری مواقع مستحکمەیی ضبط ایدەرك قوتلرینی قیرەرق اوزره بخارای صغیره کیرمشدی . حالبوکه ایمپراطور (کوآنغ ـ وو ـ تی Kuang-Vou-T) دورنده‌ده قویونلولر مجاور قوملرله برلشەرك چین حدودلرینه آقینلر اجراسنه باشلادیلر. بو آقینلره قارشی شهرك قاپولرینی قپاتمق مجبوریتی حاصل اولدی . احداثنك مبدلرینه قارشی بیق بر اعتماد بروزده ایدن ایمپراطور (هیاعو ـ مینغ ـ تی Hiao-Ming-Ti) اردولرینی قویونلولر والکەسنه سوق ایتدی. بونلری مغلوب ایتدی . ایمپراطورلق حدودلرنده صلح تقرر ایتدی. فقط صوکره نه اولدی . . . تیبتلر عصیان ایتدیلر. غرب مملکتلریله اولان تجارت تکرار کسیلدی. غرب تجارتی قویونلولرك الینه کچدی. چین خلقی، محتاج اولدقلری شیلری فاحش فیئاتلرله اویغورلردن آلمغه مجبور اولدیلر. وکلاکزدن

تنسیب ایدیلدی. فقط (کوآ-چەئو) والیسی، بوشهر تخلیه ایدیلدیکی تقدیرده قویونلولرك چین اوزرینه آقینلرینه ممانعت ایدیلەمیەجکنی بیلدیردیکندن بوتدبیرده اجرا ایدیلەمدی. بو اثنـاده غرب تانژ ولغنده بولنان (هو ـ هیەن Hou-Hjen) بحر حزرله لوپ کولی آراسندەکی ساحەیه حاکم بولونیور وچینی تهدید ایدییوردی. نهایت (هو-هیەن) اعلان حرب ایتدی [م ۱۲۳] . قویونلولرك تکرار چین حدودلرنده کورونمسی ایمپراطورلغی آلت اوسـت ایتمشدی. ایمپراطور درحال (پان ـ یوم Pan-Yum)ی تورفان طرفلرینه کوندردی. (پان ـ یوم)، آق صو و سائرشهرلرله (شن ـ شن)لردن آلدیغی قوۀ معاونه ایله(هوئەیهو)لرك پایتختی‌اوزرینەیورودی. وقویونلولری (یی-هوY-Ho) وادیسنده مغلوب ایتدی [م۱۲٤] . بوصورتله (هوئەیهو)لرله چین‌ایمپراطورلغی‌آراسندەتکرار مناسبات تجاریه باشلامش اولدی. (پان ـ یوم) بوحوالیده قالدیغی‌مدتجه صلح وسکون دوام ایتدی. فقط میلادی (۱۳۱) تاریخنده (پان ـ یوم) چینه دونجه قویونلو آقینجیلری (هامی) جوارنده کورونمکه باشلادیلر. چینلیلر، بورالره تکرار قوای محافظـه کوندرمکه مجبور اولدیلر.

غرب‌تانژولغی تأسیس‌ایدەلیدنبری غرب‌قویونولرله شمالی (هوئەیهو)لر چینەقارشی متحداً حرکت ایدییورلردی. فقط میلادی (۱۳٤) تاریخنه طوغری آرالری آچیلدی. وقوعه کلن فانلی محاربەده قویونلولر مغلوب اولەرق تانژونك والدەسیده داخل اولمق اوزره برچوق اسیرویردیلر. آکلاشیلدیغنه‌کوره بوانهزامدن صوکره قویونلولر داها زیاده غربه چکلمش، خیلی مدت چین حدودلرندەکورونمەمشلردر. چونکه بووقعەدن صوکرا، اون یدی سـنه قدر چینلیلر غرب قویونلولرندن بحث ایتمەمشلردر. فقط بومدت ظرفنده قویونولرك ینه تانژولر ادارەسـنده قوتلی بر متحده حالنده یاشـادقلری محققدر. یالکز بوزمانلرده باشلرنده بولونان تانژولرك اسملری تاریخه مجهول قالمشدر.

(تسـ عو ـ تسونغ Tcac-Tcong)ك قویونلولرله قوتله تشکیل ایدیلەسی یولندەکی تکلیفی هیچ بر فائده تأمین ایدەمز. ایمپراطورلغك بوکه یکی وضعیی بویله واسع نسبتده بر حرکت عسکریه اجراسنه مساعد دکلدر. بویله برحرکت‌عسکریەیه آتیلمق بوبوك برتدبیرسزلك اولور. شوحالده بوکون بزم‌ایچون یاپەجق شی، بزی (کوآ ـ چەئو Kua-Tcheou) شهرنده دیکری لوپ کولی جوارندەکی (لەئو-لان Leou-lan) شهرنده اولمق اوزره ایکی موقع مستحکم تأسیس ایدەرك بورالره محافظ عسکر اقامه ایتمك صورتیله (هاراشار)، (آق صو)، (ختن) سکنەسنی چینه تابع طوتمقدر. بو سایەده قویونلولرك بو طریقلردن چینه آقین ایتملری امکانی قالمامش اولور.

غربی قویونلولرك آسیا ایله آوروپا حدودی اوزرنده قوردقلری بویکی دولتك مرکزی (یاییق) یعنی (اورال) نهری منبعی حوالیسنده چنلیلرك (یوـپان Yu-Pan) دیدکلری منطقه‌ده بولونیوردی[١]. چین مؤرخلری غربی قویونلولرك تشکیل ایتدکلری بودولته‌ده (تانژولر حکومتی) نامنی ویرمشلردر . چین‌ده ایمپراطور (هیاعو ـ هوعون ـ تی Hiao-Huon-Ti) حکمران اولدیغی دورده غربی قویونلولر(هامی)اوزرینه مدهش بر آقین اجرا ایتمشلردر [م ١٥١]. فقط بوتاریخدن صوکرا اسکی طوغولردن اولان (سیه‌ن ـ پی)لر بونلرك وقتیله چینك شمالنده‌کی اولکه‌لرینی ضبط ایده‌رك غربه دوغرو ایلریله‌مکه باشلادقلرندن قویونلولر بو تضییق ایله تدریجاً داها زیاده غربه چکلمش و بو صورتله چین مؤرخلرینك ساحهٔ ضبطلرندن اوزاقلاشمشلردر .

شویله‌که : (سیه‌ن ـ پی) لردن (مولو هه‌ئو Mo-Lo-Héou) اسمنده بر عسکرك اوغلی اولان (تان ـ شه هو آی Tan-Che-Hoaï) خارقه نما برشهامت و درایتله منسوب اولدیغی قومی اطرافنه طوپلامش ، بحرمحیط غربیدن (ایلی) نهری بویلرینه ، چیندن سیبیریا حدودلرینه قدر امتداد ایدن ساحه‌یی یعنی اسکی قویونلو تانژولغی اولکه‌سنی تحت اداره‌سنه آلمش اولدیغندن چنلیلرله غربی قویونلولرك هر درلو مناسبتلری منقطع اولمش و چین مؤرخلری آرتق بونلردن بحث ایتمه‌مشلردر. (سیه‌ن ـ پی)لرك غربه دوغرو توسعی قویونلولری (ایلی) نهری ماوراسنه چکیله‌رك آوروپا حدودلرینه یاقلاشمغه مجبور ایتمشدر. فقط (تان ـ شه ـ هو آی) میلادی (١٨٠) تاریخنده وفات ایدنجه قویونلولر چکلدکلری منطقه‌ده تضییق ایدیلمکدن قورتولمشلردر . چونکه (تان ـ شه ـ هو آی)ه خلق اولان اوغلی (هو لیه‌ن Ho-Lien) مزیتسز وسفیه بر آدم اولدیغندن ذوق‌وصفایه طالمش و نهایت شماله اجرا ایتدیکی برسفرده قتل اولونمشدر. کندیسنه خلف اولان یکنی (قوئه‌ی‌ـته‌ئو Kouei-Teou) دورنده ایسه داخلی اختلاللر باشلامش اولدیغندن غربی قویونلولر بونك تضییقندن آزاده قالمشلردر. بونك اوغلی اولوب میلادی (٢٢٥) تاریخنده برحیات اولان (پوـتوـکن Pou-Tou-Ken) دورنده (سیه‌ن ـ پی) دولتی صوك درجه ضعیف دوشمش وتبعه‌سی طرفندن قتل ایدیلن بوپرنسك وفاتیله منقرض اولمشدر [م ٢٣٣] .

(سیه‌ن ـ پی) دولتنك مؤسسی اولان (تان ـ شه ـ هو آی)ك اردولری اوکنده

---

[١] چنلیلرك (یو ـ پان) دیدکلری اراضی شمدیکی (اوفا) حوالیسیله باشقیرد ایلندن عبارتدی . اسکی غربلی مؤرخلر ایسه بوحوالی‌یی (بویوك هونغری) نامیله یاد ایلمشلردر .

ایلی نهرینك غربنه چكیلن قویونلولر اسكی مؤرخلرك (آسیا سارماتیاسی) دیدكلری بو حوالیده اقوام تورانیه‌دن آلنلری بولمشلردی[۱]. آرقه‌دن تضییق ایدیلن قویونلولر اوكلرینه چیقان آلنلره چارپمش ، بونلری مغلوب و حكمدارلرینی قتل ایده‌رك چینلیلر طرفندن (ین ـ تسای Yen-Tçaï) دینیلن مملكتلرینی ضبط ایتمشلردر [۲] .

آلنلره خلف اولان قویونلولر بو منطقه‌ده دولاشان تورانیلرله دیكر قوملری تحت انقیاده آلمش ، آوروپا حدودی یقینلرنده اولدقجه قوتلی بر حكومت قورمشلردر. قویونلولرك حاكمیتنی قبول ایتمه‌ین قبیله‌لر ایسه یوردلرینی براقه‌رق روسیه ایچلرینه ، بالطیق دكزی طرفلرینه هجرت ایتمكه مجبور اولمشلردر. فقط ، بو وقوعاتك زمان جریانی و بو قوملرك تاریخ وصورت مهاجرتلری واضح وقطعی صورتده معلوم دكلدر. هرحالده بو وقوعاتك قویونلولرك باشقیرد ایلنده یرلشدكلری زماندن خیلی مدت صوكرا جریان ایتمش اولدیغی محققدر .

غربی قویونلولرك آلنلر یوردیكنی استیلا ایتدكلری هنكامده ، وقتیله (اسقاندیناویا)ده اقامت ایدن (غوتلر)ده روسیه‌یه اینه‌رك بحر سیاه ساحللرینه قدر یایلمش ، (ویزیغوتلر Visigothes) و (اوستروغوتلر Ostrogothes)ناملریله ایكی‌یه آیرلمشلردر . بونلرك شمالنده‌كی منطقه‌ده و (ویستول) نهری منصبنه قدر امتداد ایدن ساحه‌ده ایسه اسلاو عرقندن (وینید Vinides)لر اوطورییورلردی. (وولغا) نهری بویلرنده‌ده (فین)لر ، (استونیلر)، (مه‌لانشلانلر)، (آغازیرلر Agazires)دینیلن بر طاقم قوملر طولاشیورلردی[۳]. جنوبده آزاق دكزی بویلرنده‌ده (جاقساماتلر Jaxamates) ، (مه‌ردقتلر Merectes) ، (جازیغلر Jazyges) ، (روكسولانلر Roxolans) ، (كه‌لونلر Gelons)، (آغاتیرسلر Agathyrses) قونوب كوچیورلردی [٤] .

شمالی قویونلولرك انقاضی غربده یكی برحكومت قوراركن جنوبی قویونلولرده سرعتله

---

[۱] چینلیلر (آلن) اسمنی (آـ لا ـ نی A-La-Ni) صورتنده قید ایتمشلردر .

[۲] چین مؤرخلرینك خبر ویردیكی بو وقوعات قدیم آوروپالی مؤرخلرك قیوداتیله تأیید ایتمكده‌در. فی الحقیقه اسكی روما مؤرخلری آلنلرك میلادی (۷۸) تاریخنده قفقاسیاده ظهور ایده‌رك مدیه‌یه دخول و (پارتلر)له تماس ایتدكلرینی خبر ویرمش اولدقلری كبی (مارق ـ اوره‌ل) دورنده ومیلادك (۱۶۸) تاریخنده‌ده رومالیلرله تماسه كلدكلرینی قید ایتمشلردر .

[۳] مورخین قدیمه‌نك (آغازیر) ویا (آغاجیر) دیدكلری بو قومك تورك بویلرندن (آغاجریلر) یعنی (آغاج أرلری) اولمسی احتمالدن بعید دكلدر .

[٤] Migrations des peuples Touraniens, p. 77-80

انقراضه سوروكله‌نيورلردى . جنوب تانژولرى چينليلرك النده على‌العاده بر آلت اولمق دركه‌سنه دوشمشلردى. فقط چينك بوحاكميتى‌ده چوق‌سورمه‌مش، ميلادى[۲۰٦]تاريخنده (وسط چيچكى ايمپراطورلغى)ده اوچ قراللغه بولونمشدى : شمالده (وه‌ى Weï) يعنى (غوئه‌ى Gœï)لر ، جنوبده (وو Wou)لر غربده ايسه (هانلر) ايمپراطورلق انقاضى اوزرنده برر حكومت قورمشلردى . فقط ، چين‌ده وقوعه‌كلن بو انقلاب جنوب قويونلولرى ايچون بر فلاكت اولديغى حالده غربى قويونلولر تانژولغنك بالعكس قوتلنمه‌سنى انتاج ايلدى : فى‌الحقيقه چين ايمپراطورلغنك شمالنده قوتلى برحكومت قوران (وه‌ى)لر ايلك حمله‌ده مجاور قبيله‌لره وبالخاصه طوغولولردن (ووهوانلر)ه هجوم ايده‌رك بونلرى تحت انقياده آلدقدن صوكرا جنوبى قويونلولر اوزرينه يوكلندكلرندن نهايت بو دولت منقرض اولدى . جنوبى قويونلولردن بر قسمى (قانصو) و (شنسى) حواليسنه طاغيلدقلرى كبى برقسمى‌ده غربه چكيله‌رك شمالى قويونلولردن اولجه بورالره هجرتله غرب تانژولغنى تأسيس ايتمش اولان قارداشلرينه التحاق ايديلديلر. بوصورتله غربى قويونلولرك نفوس وقوتلرى خيلى آرتمش اولدى .

فقط، بوحادثه‌لردن بر مدت صوكرا اورته آسياده وقوعبولان يكى بر انقلاب غربى قويونلولرى‌ده شدتله صارصدى. بوانقلاب نتيجه‌سنده (سيه‌ن ـ پى)لرك انقاضى اوزرنده واسكى قويونلو يوردنده يكى وقوتلى برحكومت وجوده كلدى[۱] . يكى حكومتى تشكيل ايدن قوم (سوته‌ئو So-Teau)لر ايدى. (آمور) نهرى شمالنده‌كى ساحه‌دن كله‌ن (سو ته‌ئو)لرده (سيه‌ن ـ پى)لره منسوب اولوب اونلر كبى اسكى طوغولولردن ايمشلردى . بونلر (ليه ـ وى Lie-Vi) اسمنده‌كى رئيسلرينك تحت قيادتنده (شانسى) حواليسنه كله‌رك (توبا)لر ايمپراطورلغى ناميله برحكومت قورديلر [م۲٦۱]. آززمان ظرفنده شرقده بيوك موفقيتلر قازانان (توبا)لر غربده‌ده پارلاق فتوحاته مظهر اوله‌رق (ايلى) نهرى بويلرينه قدر امتداد ايدن حوالى‌يى استيلا وقديم (وو‌ـسونلر) اولكه‌سنى ضبط ايتديلر. بوصورتله غربى قويونلولرى‌ده تضييق ايتمكه باشلاديلر [م ۳۱۸] .

غربى قويونلو تانژولرى (يو ـ پان)ده اقامت ايتمكله برابر بحرخزر بويلرينه، ماوراء النهر حواليسنه وايلى نهرى منطقه‌سنه قدر توسيع نفوذ ايتمش بولونيورلردى. حتى (ايلى) بويلرندن وقت وقت (هامى) طرفلرينه آقينلر بيله ياپيورلردى. فقط، (سيه‌ن ـ پى) لرك

[۱] (سيه‌ن ـ پى) اسمى (سيبير Sibir) و (سيبريا Siberie) اسمنده ياشامقده‌در .

(ایلی) نهری شرقنده یرلشه‌لری قویونلوله شرق قاپولرینی قاپامش ، اونلری (ایلی) نهری غربنده‌کی اراضیده محصور قالمغه مجبور ایتمشدی .

توپالر سیه‌ن ـ پی‌لره خلف اولنجه یوقاری آسیانك بعض قبیله‌لرینی قویونلولر اوزرینه یوکلنمکه مجبور ایتدیلر . فقط قویونلولرك آوروپایه دوغرو وقوعبولان بو ایلك استیلا حرکتلری بدایتده اوقدر شدید ودواملی اولمامشدی. چونکه اورته آسیاده ظهورایدن یکی برانقلاب توپالری غربدن زیاده شرقله مشغول ایتمکه مجبورایتمشدی. فی الحقیقه میلادی(۳۶۰) تاریخنه دوغرو شمال شرقیدن کلن و قدیم طوغولولردن اینن جوجنلر ، توپالری مغلوب وحکومتلرینی محو ایدرك بوتون اورته آسیایه حاکم اولمشلردی [۳۹۰]. غربی قویونلولردن آوروپایه کچنلر طونه بویلرنده روماليلر ایچون قورقونچ برقوت حالنده تمرکزه باشلادقلری هنکامده (قره قوروم)ی مرکز اتخاذایدن جوجنلرده یوقاری آسیانك بویوك برقسمنی استیلا ایده‌رك(ایلی) نهری بویلرینه طیانمشلردی . بوحوالیده جوجنلر ایچون غربی قویونلولرـ باشقیردلر یوردنده‌کی(یوـپان) تانژولغی فتح ایتمکدن باشقه برایش قالمامشدی. بواثناده غربی قویونلولرك باشنده (پاـیه‌ـکی Pa-Ye-Ki) اسمنده برتانژو بولونیوردی. جوجنلرك تهوردن وبویوك حکمداری (تولون Tou-Loun) قویونلولر اوزرینه یورودی . اونلری بویوك بر انهزامه اوغراته‌رق تحت انقیاده آلدی [م ۴۰۲] . (تولون)، غربی قویونلولره قارشی احراز ایتدیکی بوپارلاق مظفریتدن و اونلری تحت اطاعته آلدقدن صوکرادر او وقته قدر طاشیدیغی(تانژو) اسمی ترك ایده‌رك (خاقان) عنوانیله پادیشاهلغنی اعلان ایتدی [۱].

میلادی (۴۲۴) تاریخلرینه دوغرو شمالی قویونلولر، تورکستانده حاکم مطلق کسیلن جوجنلرك تضییقی ایله یکیدن قاریشدیلر . قویونلولردن روسیه ایچلرینه ایننلر روماليلرله چارپیشیرکن (اوفا) حوالیسنده قالانلرده جوجنلرله اوغراشمغه مجبور اولدیلر . غرب تانژوسی، جوجنلرله مصالحه واتفاق عقد ایتمك امیدیله مهمجه برقوتله شرقه کیتدی . فقط، ایلك دفعه قارشوسنه چیقان جوجنلرك پیسلیکی کندیسنده بونلره قارشو بویوك بر حس استکراه تولیدایتدی. تانژو حسیاتنی اظهار ایتدکندن جوجن خاقانی بونی بر حقارت عد ایده‌رك قویونلولره اعلان حرب ایلدی . اوزمانلرده آسیا خلقی قویونلولرك آفسونلر وسائرسحری واسطه‌لرله قوای طبیعیه‌یه حاکم اولدقلرینه اعتقاد ایدیور، بونلرك مملکتلرینی دشمن استیلاسندن قورتارمق ایچون یاغمور ، قار، طولو یاغدیرمق، روزکارلر، قاصیرغه‌لر

[۱] چین مؤرخلری (خاقان) عنوانی (خو ـ هان Kho Han) شکلنده قید ایدرلر .

چیقارمق وسائط خفیه‌سنه مالك اولدقلرینه ایناینورلردی . چین مؤرخلری وقوعبولان محاربه‌لرده قویونلولرك جوجنلره قارشی کوستردکلری شدیدمقاومتی بوعقیده‌یه‌عطف‌ایدییورلر .

شرقدن جوجنلرك تضییقی ، جنوبده ایرانیلرك قوتلی بر حالده بولونماسی قویونلولری روسیه طریقیله اوروپایه کیرمکه اجبار ایده‌ن مهم بر عامل اولدی. غربی قویونلولرك قسم کلیسی وولغا ودون نهرلرینی کچه‌رك آوروپایه کیردیلر . باشقیر دایلنده قالان قویونلولر بومهاجرت اوزرینه آرتق‌مهم برقوت حالنده‌قاله‌مدیلر. مع‌مافیه مستقل‌باشبوغلراداره‌سنده موجودیتلرینی محافظه ایلدیلر. بونلردن بعضی قبیله‌لر وقت وقت مهاجرت عمومیه طریقنی تعقیب ایده‌رك آوروپایه کیرن قارداشلرینه التحاق ایتدکلری کبی بعضیلری‌ده سیحون بویلرینه اینه‌رك آق قویونلولر دینیلن اقتالیتلرله برلشدیلر . ارکنه قوندن چیقان کوك تورکلر (توکیولر) جوجن ایمپراطورلغی اسقاط ایده‌رك معظم بر تورك خاقانلغی تشکیل ایدنجه [م ٥٤٥] باشقیر دایلنده قالمش اولان قویونلولر انقاضی‌ده بونلره التحاق وغربی کوك تورکلرله برلشوب قایناشدیلروآرتق بواسطه‌یادایدیلدیلر .

شیمدی آوروپایه کچن قویونلولری تعقیب ایده‌لم :

آوروپاده قویونلولر

بالامیر و آتیلا قویونلولری

توركستانك (ایلی) نهری غربنه چكلمكه مجبور اولان شمالی قویونلولرك ایكنجی عصر میلادیدن اعتباراً تدریجاً غربه طوغرو یاییلەرق آزاق دكزی وبحرخزرله ، اورال (یاییق) نهری آراسندەكی حوالی‌یی اشغال و (غربی قویونلو تانژولغی) نامیله بر دولت تأسیس ایتمش اولدقلرینی كورمشدك. شمدیكی (اوفا) حوالیسنی مركز اتخاذ ایدن غربی قویونلولر، اوچونجی عصر میلادی اواسطنده (تانائیس Tanaïs) یعنی (دون) نهرینی كچەرك روسیه داخلنه كیرمش وروماليلرجه طانتمشلردر [م ۳۷۵] .

آوروپایی استیلا ومعظم روما ایمپراطورلغنی تدهیش ایدن وغرب مؤرخلری طرفندن (هونلر) نامی ویریلن قوم، ایشته بوغربی قویونلولردر. فقط، قهرمان باشبوغلر ادارەسنده روما ایمپراطورلغنی صارصان هونلرك منحصراً قویونلو بویلرندن مركب اولدقلری ادعا ایدیلەمز. غربی قویونلولر آسیانك اوروپا حدودینه یرلشدكلری زمان بوحوالی‌دە ساكن اولان تورانیلر وسائر قوملر بونلره التحاق ایتمش اولدقلری كبی (دون) نهرینی كچدكدن صوكرەدە روسیه داخلنده یاشایان قوملری بیرلكده سوروكلەمشلردی. بناءً علیه (هونلر) ؛ حاكم عنصرقویونلولر اولمق‌اوزره ؛ بوكون‌صورت‌قطعیەدە تعیین ایدیلەمەین برچوق‌قوملردن مركب بر متحده حالندەبولونیورلردی. فی‌الحقیقه ، قویونلولر (ایرتیش) و (ایلی) نهرلری غربنه چكلدكلری زمان بوحوالی‌دە طولاشان اسكی تورانیلردن (وو ـ سونلر) ایله (قانغ ـ كیو Kang-Kiu) لر ویا (قانغیلیلر) ، (یوئه ـ چیلر) ، (سولر) ، (آلنلر) و مختلف (اویغور) بویلری بونلره قاریشمش اولدقلری كبی (دون) نهرینی كچدكدن صوكرەدە ینه (آلنلر)، (غوتلر) ، (اوستروغوتلر)، (ویزیغوتلر)، (سكیرلر Scires) و داها برچوق قوملر كندیلرینه التحاق ایدەرك آوروپا استیلاسنه اشتراك ایتمشلردی. بو خلیطه ایچنده (آغازیرلر) ، (جاكساماتلر)، (مەرەقتلر) ، (جازیغلر) ، (روكسولانلر) ،

(كەلونلر) ، (آغاتيرسلر) و (ملانشلانلر) كبی وقتيله آزاق دكزی بويلرنده طولاشان قوملرك انقاضندنده بولونماسی احتمالدن بعيد دكلدر.

قويونلولرك ايلك دفعه (دون) نهری غربنه كچدكلری تاريخ ، روما ايمپراطورلرندن (والانس Valans) دورينه مصادفدر [۱] . ايمپراطور (والانس) ، (ايزور Isaures) لرك ليسيا وپامفيلياپه آقينلرينی كسەرك ايران كسراسی (شاپور) اوزرينه يورومكه حاضرلانديغی اثنالرده قويونلولر (بالامبر Balamber) ويا (بالامير) اسمنده بر باشبوغ ادارەسنده آوروپايه كيرمشلردر [۲] . مؤرخ (جوردانيس Jordanis) ، بالامير ادارەسی آلتنده بولونان قبيلەلردن (آليپاجورلر Alipazures) ، (آلسيدجورلر Alcidzures) ، (ايتامارلر Itamares) ، (تونقاسلر Tuncase) و (بوئيسكلر Boïsques)ك اسملرينی ضبط ايلمشدر .

دون نهرينی كچن قويونلولر ايلك مرحلەده بوحواليده ساكن اولان (تانائيس آلانلری) ايلەقارشولاشديلر[۳]. آلانلری مدهش صورتده مغلوب ايتديلر. بونلردن قيلجدن قورتولابيلنلر قويونلولره التحاقه مجبور اولديلر. بو صورتله داها زياده قوت قازانان (بالامير)، بی امان بر

---

[۱] ايمپراطور (والانس) پانونياده تولد وميلادك (۳٦٤)تاريخنده ايمپراطورلغه كچمشدر . دور حكومتی ، داخلی اختلالر ، مذهب مجادلەلری وهونلردن قاچرق روما ممالكنه آقن قوملرك هجوملريله كچمشدر. (والانس) ميلادی (۳٦۷)ده طونەيی كچەرك وزيغوتلر اوزرينه يورومش ، حكمدارلری (آتاناريق Athanarice)ی عقد صلحه مجبور ايتمشدر. بو تاريخدن ايكی سنه صوكرا شرق آناطولی‌يی استيلا ايدن ايران شاهی (شاپور) اوزرينه يورومك مقصديله آناطولی‌يه كچمش ، و(۳۷۱) تاريخنه قدر آناطولی‌ده قلمشدر . (والانس)دورندەدركه هونلردن قاچان وزيغوتلر طونەيی كچەرك (مەسيا Misie) حواليسنه ياييلمش ، (والانس)ده بونلری بوحواليده اسكانه مجبور اولمشدر. (والانس) ، ميلادی (۳۷۸) تاريخنده (ادرنه) اوكنده وزيغوتلر عليهنه اجرا ايتديكی بر محاربەده مغلوب اولمش وقتل ايديلمشدر.

[۲] ايزورلر آناطولی‌ده وقتيله (ايزوريا Isaurie) دينيلن يوكرنكی (ارمناك) و(سافكه) حواليسنك طاغلق مناطقنده ساكن محارب برقوم ايدی. بونلر طوروس طاغلرنده حايدودلقله كچينيور ، هجوملريله مجاور مملكتلری تدهيش ايديور ، روماليلری خيلی اوغراشديريورلردی.

[۳] آلانلر وقتيله شرق روسيەده بحرخزرك شمال وشرق طرفلرنده اوطوريورلردی. بالآخره قويونلولر طرفندن بوحواليدن طرد ايديلدكلرندن (دون) نهرينك غربنه كچمش وبورالرده (تانائيس آلانلری) نامنی آلمشلردر. آلانلرك ورودندن صوكرا بو حواليده ساكن اولان قوملر بو نامله ياد ايديلمشلردر .

صولتله (اوستروغوتلر) اوزرینه آتیلدی. شجاعت ومحاربلکله مشهور اولان اوستروغوت قرالی (أرمنریق Ermenrich) قویونلوله قارشی قویه‌میه‌رق یأسندن انتحار ایتدی. خلفی (ویتیمیر Vitimir) ویا (وینیته‌ر Vinithaire) برایکی سنه قدر مقاومت کوستره‌بیلدیسه‌ده (أراق Erac) صویی جوارنده وقوعبولان صوك برمحاربه‌ده اوستروغوتلر پریشان اولدی. کندیسی‌ده مقتول دوشدی. اوغلی وخلفی (ویده‌ریق Widerich) پك کنج اولدیغندن امور اداره‌یی (آلاته Alathé) و (سافراکس Saphrax) اسملرنده‌کی وصیلرینه براقمق مجبوریتنده قالدی. بونلر، قویونلولرك هجومنه قارشی کنج پرنسی (نیه‌پر) ایله (طونه) نهرلری آراسنده‌کی (دانافاست Danafaste) بویینه‌کوتوردیلر. (تروینکه Thervinges) دینیلن غوتلرك رئیسی (آتاناریق Athanarich) قویونلولری توقیف ایچون بو نهر بویلرینی طوتدی. فقط قویونلولر (آتاناریق) طرفندن کوندریلن جاسوسلری اغفال ایده‌رك کندیسنی بغتةً باصدیردیلر. (آتاناریق) فرار ایتمکه مجبور اولدی. قویونلولرك اوکنده قوتلی برمانع قالمدیغندن ایلریلمکه و متصل اراضی قازانمغه باشلادیلر. بووضعیت قارشوسنده (اوستروغوتلر) عرض انقیاده مجبور اولدیلر. (ویزیغوتلر)ده طونه بویلرینه اینه‌رك تراکیایه کچمك ایچون ایمپراطور (والانس)دن مساعده استرحام ایتمکدن باشقه چاره بولامادیلر. بو صورتله طونه‌نك شمالنده یوز اللی سنه‌دنبری غوتلر طرفندن اشغال ایدیلمکده اولان مملکتلر قویونلولره کچمش اولدی. غوتلردن طونه‌نك شمالنده‌کی اراضی‌ده قالمش اولانلرده بالآخره هجرت ایده‌رك قارداشلرینه التحاقه مجبور اولدیلر. غوتلرك شو مهاجرتی، دیگر قوملرده مهاجرتلرینی انتاج ایده‌رك آوروپاده عمومی برهرج مرجه سبب اولدی.

قویونلولرك (بالامیر) اداره‌سنده باشلایان بو ایلك استیلا حرکتی شرقده دربندن غربده طونه‌یه قدر امتداد ایدن اراضیٔ واسعه‌یی حاکمیتلری آلتنه صوقمشدی. فقط، چوق کچمه‌دن بوقدر کنیش اراضی‌ده قویونلو آقینجیلرینه طار کلمکه باشلامش اولدیغندن وقت وقت طونه‌یی کچه‌رك روماليلره عائد اولکه‌لره کیرییورلردی. بعضاًده روماليلرله اتفاق عقد ایده‌رك دوست اولیورلردی [م ۳۸۸]. حتی، بویوك (ته‌ئودوس Théodos) قویونلو آقینلرینك اوکنی آلمق امیدیله بونلردن اوردوسنه قوهٔ معاونه آلمق بیله ایسته‌مشدی.

فقط قویونلولر فتوحات آرقه‌سنده قوشدقلرندن، روما ایمپراطورینك جمله‌لرینه پك

زیاده اهمیت ویرمیورلردی. چونکه حرب کندیلرینه صلحدن داها فائده‌لی ایدی . مظفر اولدقلری صورتده پك چوق قازانیورلردی. مغلوب اولدقلری تقدیرده ایسه هیچ برشی غائب ایتمیورلردی. بونك ایچوندرکه غوتلر وسائر قوملرله برابر بونلرده تراکیایه کیردیلر. اکر (ته‌ئودوس)، (روفین Rufin)ك سوزینی دیکله‌یه‌رك سریعاً بونلرله مصالحه عقد ایتمه‌مش اولسه یدی (ستیلیقون Stilicon) قطعی برانهزامه اوغراتیله‌رق محو ایدیله‌جکدی [م ۳۹۱] [۱].

فقط، بالآخره قویونلولر بالذات (روفین) طرفندن روما ممالکنك استیلاسنه دعوت ایدیلدیلر. (روفین) ، (آرقادیوس Arcadius) ك کریمه‌سیله ازدواجدن امتناع ایتمه‌سنه و (ستیلیقون) ایله (اوتروپ Eutrope) ك کندیسنه دشمن اولملرینه جانی صیقیله‌رق بویله برتشبثده بولونمشدی [۲] . فرصتی غنیمت بیله‌ن قویونلولر شرقدن یعنی کورجستان اوزرندن

[۱] بویوك ته‌ئودوس روما ایمپراطورلرندن اولوب ۳٤٦ تاریخنده اسپانیاده تولد و (۳۹۵) تاریخنده (میلان) جوارنده وفات ایتمشدر. (غراتیه‌ن Gratien)ك حمایه‌سیله طانیلان (ته‌ئودوس) ممالك شرقیه اداره‌سنه مأمور اوله‌رق ایمپراطورلغه اشتراك ایتمشدر . (ته‌ئودوس) اولا غوتلرله و (۳۸۰) تاریخنده‌ده (ویزیغوتلر)له حرب ایتمش فقط بو صوکنجیلره غلبه ایده‌مدیکندن اونلره واسع اراضی ویرمکه مجبور اولمشدر. (۳۸۳) تاریخنده (غراتیه‌ن) عاصی (ماکسیم Maxime) طرفندن اسقاط وقتل ایدیلدیکندن (ته‌ئودرس) بوعاصی‌یه عرض انقیاد ایلمشدر. یالکز کندیسندن ایتالیا ایله آفریقانك (غراتیه‌نك) برادری ایکنجی (والانتینیه‌ن)ه ترك ایدیلمه‌سنی رجا و استانبولده عودتنده (والانتینیه‌ن)ك همشیره‌سیله ازدواج ایتمشدر[۳۸٦]. فقطماکسیم، بالآخره (والانتینیه‌ن)ك حکومتنی رفع ایتدیکندن ته‌ئودوس علیهنه قیامه مجبور اولمش ومغلوب ایده‌رك باشنی کسدیرمشدر [۳۹۱]. برایکی سنه صوکرا، کندیسی شرقده ایکن (والانتینیه‌ن)ك قتل ایدیلدیکنی خبر آله‌رق شرق وغرب ایمپراطورلغنی عهده‌سنده جمع ایلمشدر. فقط ایرتسی سنه حکومتی، هنوز چوجوق اولان (آرقادیوس Arcadius) و (هونوریوس Honorius) اسملرنده‌کی اوغوللرینه وصیت ایده‌رك وفات ایتمشدر .

[۲] روفین، اولا (ته‌ئودوس)ك صوکره‌ده اوغلی (آرقادیوس)ك وزیریدر. (ته‌ئودوس) اولدیکی زمان غرب طرفنی اوغلی (هونوریوس)ه توجیه، وصایتنه‌ده (ستیلیقون Stilicon)ی تعیین ایلمشدی. روما ممالکنك شرق حوالیسنی دیکر اوغلی (آرقادیوس)ه ویرمش بونك وصایتنه‌ده (روفین)ی تعیین ایلمشدی. روفین مستقبل ایمپراطوری داماد ایتمك ایسته‌مشسه‌ده (آرقادیوس) اودوکس اسمنده یتیم برقیزله أولنمش اولدیغندن بوکا موفق اوله‌مامشدر. فقط آرقادیوسه درین بر کین باغلامش ، پرنسی مشکلاته دوشورمك ایچون منفور حرکتلر یاپمشدر . صوك زمانلرده فعلاً ایمپراطورلغه اشتراك حرصنه دوشمش، فقط رقیبی (ستیلیقون)ك تشویقیله ایمپراطورلغه اشتراك مراسمنك اجراسندن برقاچ دقیقه اول وجودی پارچلانمشدر [۳۹۵] .

یورویه‌رك ولایات شرقیه‌یی اسـتیلا و (رها Edesse) یی محاصره ایتدیلر . بر قسم آقینجیلرده (انطاکیه Antioche)یه قدر ایـنـدیلر . فقط (ته‌ئودوس)ك جنراللرندن (ریشیمه‌ر Richimer) نهایت بونلری مغلوب ایتدی .

آسـیاده بووقعه‌لر جریان ایدرکن آوروپاده‌ده قویونلولرك رومالیلرله مناسـبتلرینی آرتیره‌جق یکی حادثه‌لر باش کوسـتریپوردی. اصلاً غوتلردن اولان (غایناس Gaïnas) اسمنده بر قوماندان روما اردوسنده اوزون مدت خدمت ایتدکدن صوکرا اعلان عصیان ایده‌رك استانبولی فتح ایتمك هوسنه دوشمشدی [م٤٠٠]. فقط (فراجوتوس Frajutus) طرفندن مغلوب ایدیلدیکندن (طونه)نك آرقه‌سنده یرلشمك اوزره اوطرفه چکلمکه مجبور اولمشدی. بواثناده قویونلولرك باشبوغلغنده بولونان (اولده‌س Uldès) رومالیلرطرفنی التزام ایده‌رك عاصی (غایناس)ك حرکتنی توقیف ایتدی . آره‌لرنده وقوعه کلن قانلی محاربه‌لر (غایناس)ك انهزام و قتلی ایله نهایتلندی . (اولده‌س) بوعاصی جنرالك باشنی ایمپراطور (آرقادیوس)ه کوندردی . بو مهم خدمت رومالیلرجه پك زیاده تقدیر ایدیلدیکندن ایمپراطور (اولده‌س)ه بر چوق هدیه‌لر ارسال ایلدی . قویونلولرله رومالیلر آره‌سنده بر معاهده عقد اولوندی . قویونلولر روما اردوسنده استخدام ایدیلمکه باشـلاندی . فقط ، رومالیلرله تأسس ایدن بو مناسبته رغماً قویونلولر تراکیایه آقین ایتمکدن واز کچمدیلر . حتی (ایللریا Illyrie)نك برقسمنی بیله ضبط ایتدیلر [م ٤٠٤] .

قویونلولر طونه بویلرینه قدر اوزانه‌رق رومالیلرله چارپیشدیغی بوهنکامده آسیاده‌ده یکی برانقلاب ظهور ایتمشدی: اسکی طوغولولردن اینن (جوجنلر) اسیای علیانك بویوك برقسمنی ضبط ایتمش، معظم برایمپراطورلق قورمشـلردی . جوجنلر ایچون قویونلولرك غربده باشقیر اولکه‌سی داخلنده‌کی (یوپان) تانژولغنی فتح ایتمکدن باشقه برایش قالمامشدی. بو اثنـاده جوجنلرك باشـنده بولونان بویوك (تولون Tou-Loun) ، غربی قویونلولردن (یوپان)ده یعنی باشـقیرد ایلنده قالمش اولان بویلرك اوزرینـه یوروییه‌رك حکمدارلری (پا یه کی Pa-Ye-Ki)یی مغلوب وعرض انقیاده مجبور ایتمشدی [م ٤٠٢] . (تولون) غربی قویونلولره حاکم اولنجه (خاقان) عنواننی آلمشدی .

جنوبی روسیه‌یه‌کیرمش اولان قویونلولر ایسه بواثناده ینه (اولده‌س)ك تحت قیادتنده بولونیورلردی. بونلرك رومالیلرله عقد ایتدکلری صلح ائتلافی برمعتاد چوق دوام ایده‌مدی. (اولده‌س)، آلنلردن برقسم اولوب (بوریسته‌ن Borysthène) یعنی(دینیه‌پەر Dnieper)

نهری بویلرنده اوطوران ورومالیلرله دوست اولان (سیکیرلر Scires) اوزرینه یورودی. (قاندا کس Candax) اسمنده بر قرال اداره‌سنده بولنان سیکیرلر مدهش بر انهزامه دوچار اولدیلر. برقسمی فرار ایده‌رك آشاغی (مه‌سیا Mesie)ده یرلشدیلر. بر قسمی‌ده قویونلولره التحاقه مجبور اولدیلر [م ٤١٠]. (اولده‌س)، التحاق ایدن سیکیرلرله برابر تراکیایه کیردی. تدهش ایدن رومالیلر مصالحه تکلفنده بولوندیلر. فقط (اولده‌س) ، اوردوسنك قوتنه وپارلاق موفقیتلرینه اغتراراً عقد صلح ایچون پك آغیر و رومالیلرجه غیر قابل قبول تکلیفلر سرد ایتدی. (اولده‌س) معیتنده‌کی اوردو ایله رومالیلری مغلوب ایده‌جکنی امید ایدییوردی . فقط ، بوامیدی تحقق ایتمدی. معیتنده‌کی اوردو طاغیلمغه باشلادی. بقیه‌سی‌ده وقوعبولان محاربه‌ده مغلوب اولدیغندن پریشان برحالده طونه آرقه‌سنه رجعته مجبور اولدی. کندیسنی تعقیب ایده‌مه‌ین (سیکیرلر) یا اسیر ویا اعدام ایدیلدکلرندن همان کاملاً محو اولدیلر .

(وولغا) نهری و (اوفا) حوالیسندن طونه نهری بویلرینه قدر طاغیلمش اولان غربی قویونلولر بواثناده اوچ باشبوغ اداره بولونیورلردی : باشقیرد ایلنده وولغا بویلرنده قالمش اولان قویونلولر (پایه‌کی) اسمنده برتانژویه ، (یالوس‌مه‌ئوتید) یعنی آزاق دکزی جوارنده‌کی قویونلولر (دونات Donat) نامنده برباشبوغه تابع بولونیورلردی . طونه بویلرینه قدر ایلریله‌ین ووقت وقت تراکیایه کیره‌رك رومالیلرله چارپیشان قویونلولر ایسه (اولده‌س) ك تحت قیادتنده حرکت ایدییورلردی .

رومالیلر (اولده‌س) ه قارشی (دونات) ی أله ایتمك ایستدیلر . (اولیمپودور Olympodore) نامنده برینی سفارتله آزاق حوالیسنده‌کی قرارکاهنه کوندردیلر . فقط (دونات) کندیلرینه آلت اولمق دنائتنی کوسترمدیکی ایچون رومالیلرك قربان اهاتی اولدی . بو حوالیده‌کی قویونلولرك الك مقتدر باشبوغلرندن اولان (قراتون Craton) ، رومالیلردن (دونات) ك انتقامنی آلمغه قیام ایتدی ، ایمپراطور کندیسنی تسکین ایچون پك چوق هدیه‌لر ویرمکه مجبور اولدی .

قویونلولر هر وسیله‌دن استفاده ایده‌رك رومالیلرك ایشلرینه مداخله ایدییورلردی . احتراص آرقه‌سنده‌قوشان رومارجالی‌ده مجادله‌لرنده موفق‌اولمق ایچون قویونلولردن‌استمداد ایدییور ، مداخله‌لرینه وسیله ویرییورلردی . (هونوریوس Honorius) ك وفاتندن

صوكرا [۱] باش كاتب (ژان) كنديسنی غرب ايمپراطوری اعلان ايتديردی [م ٤٢٤]. ژان كی عينی أمل پيشنده قوشان (آئه‌سيوس Aétius) ده أملنه نائل اولمق ايچون ايجاب ايدن معاونتی استرحام ايتمك اوزره قويونلولر نزدينه كيتدی وبو معاونتی تأمينه موفق اولدی . فقط ، كنديسی بوسياحتده ايكن رقيبی (ژان) طالعك نكبتنه اوغرايه‌رق اعدام اولونمشدی.(آئه‌سيوس) له كلن آلتمش بيك قدر قويونلو سواريلری، وضعيتك تبدليله اميد ايتدكلری اغتنامه نائل اوله‌ميه‌جقلرينی كورنجه روماليلره قارشی صبزيلتی‌يه باشلاديلر . حتی سلاح شاقيرديلری‌بيله ايشيديلير اولدی . (آئه‌سيوس) ، برلكده كتيرديكی قويونلولری تسكين خصوصنده پك بويوك مشكلاته معروض قالدی . بونلری نه تأديبه نه‌ده كيری چويرمكه موفق اوله‌مديغندن رئيسلری بولونان (آسپار Aspar) ه مهم برمبلغ ويرمكه وبوصورتله عودت ايتديرمكه مجبور اولدی .

فقط، زنكين رومانك جاذبهٔ ثروتی قويونلولری بردرلو راحت براقميوردی . بودفعه‌ده (روئيلاس Roïlas) اسمنده برباشبوغ اداره‌سنده طونه‌يی كچه‌رك تراكيايی باشدن باشه استيلا ايتديلر . بالآخره توركلر ايچون اولديغی كبی قويونلولر ايچونده استانبول فتحی بر مفكوره اولديغندن (روئيلاس) دوغرودن دوغرويه استانبول اوزرينه يورودی. فقط اثنای راهده مدهش ياغمورلر وييلديرملر دوشه‌رك اوردونك برقسمنی قوماندانلريله برابر تلف ايتدی. متعاقباً ظهور ايدن وبا نتيجه‌سندده برچوق تلفات وقوعه كلدی.(روئيلاس) هيچ برشيئه موفق اوله‌ميه‌رق اردوسنك بقيه‌سيله مملكتنه عودته مجبور اولدی [م ٤٢٥] .

ميلادی ۳۳۲ تاريخنه دوغرو ، (آئه‌سيوس) روما سراينه مغبر اوله‌رق پانونياده بولنان قويونلو رؤساسندن (روآ Roua) نك نزدينه چكلدی [۲] . (روآ) دن آلديغی

---

[۱] روما ايمپراطوری (ته‌ئودوس) ك وفاتی اوزرينه ايمپراطورلق برداها بيرلشمه‌مك اوزره شرق وغرب ناميله ايكی‌يه آيرلمشدی. شرق ايمپراطورلغنه (ته‌ئودوس) ك (آرقديوس) اسمنده‌كی اوغلی كچمش غرب ايمپراطورلغی‌ده هنوز اون برياشنده اولان ديكر اوغلی (هونوريوس) ه انتقال ايلمشدر . (هونوريوس) ك اوائل حكومتنده امور اداره وصيسی (ستيليقون) طرفندن تدوير ايديلمشدی . فقط سرای انتريقه‌لری نتيجه‌سی اوله‌رق (ستيليقون) عائله‌سيله برابر امحا ايديلنجه ، غرب ايمپراطورلغی هرج ومرج ايچنده قلمش، ويزيغوتلر رئيسی (آلاريق) رومايی استيلا ايده‌رك (آتتال Attale) ه ايمپراطور عنوانی ويرمشدر. بوحادثه‌لر جريان ايدركن (هونوريوس)، چكلديكی (راوه‌ن Ravenne) شهرنده برتماشاكر وضعيتی آلمش وميلادی ٤٢٣ تاريخنده بوراده ئولمشدر.

[۲] (روكو Rugula) ناميه‌ده ياد ايديلن (رولا) ينه قويونلو باشبوغلرندن اولان(روئيلاس) دن آيری برشخصيتدر .

برمقدار عسکر سایه‌سنده متبوعی اولان اوچنجی (والانتینیه‌ن) ایله نافع برمصالحه عقد ایلدی [م ۴۳۲] . روماليلر سنوی اوچ یوزاللی لیوره آلتون ویرکی ویرمك صورتیله (روآ) ایله بر مدت خوش کچیندیلر . فقط ، بر مدت صوکره (ایستر) نهری جوارنده ساکن اولان (آمیلزوریلر Amilzou iens) ، (ایتیمارلر Itimares)، (تونوزوریلر Tonosouriens) ، (بوئیسکلر Boïsques) کبی قوملرك رومالیلرله اتفاق ایتدکلرینی و ایکنجی (تەئودوس) لده بونلری حمایه‌سی آلتنه قبول ایلدیکنی خبر آلنجه شرق ایمپراطورینك بونلراوزرندن حمایه‌سنی رفع وکندیلرینی اسکی یرلرینه اعاده ایتمدیکی تقدیرده معاهده‌یی فسخ ایده‌جکنی بیلدیردی .

فقط بوتهدید هیچ بر تأثیر حاصل ایتمدی . ایکنجی (تەئودوس) بواختلافی حل ایتمك اوزره[۱] سفیرلر اعزامنه‌حاضرلاندیغی‌اثناده (روآ Roua) وفات‌ایتدی[م۴۳۳]. کندیسنه (آتیلا Attila) و (بلەدا Bleda) اسملرنده‌کی یکنلری خلف اولدیلر [۲] . بوایکی‌قارداش، قویونلوتانژولری سلاله‌سندن (موندیوخ Moundioukh) ویا (موندجوق Moundxouk) لك اوغلی ایدیلر. عموجه‌لری اولان (روآ Rouâ) ویا (هروآ Hroua) وفات ایتدیکی زمان اوغوللری (اوقتار Octar) ایله (عوئه بارسیوس Oébarsios) کوچوك اولدقلرندن باشبوغلق کندیلرینه توجه ایتمش ، ایکی برادرده مشترکاً آوروپا قویونلولرینك اداره‌سنی ألّرینه‌آلمشلردر. بشنجی عصر میلادی نصف‌اولنده وقوعه کلن بو حادثه ایله یعنی آتیلانك باشبوغلغه کچمه‌سیله‌درکه قویونلولرك آوروپایه ایکنجی وبویوك آقینلری باشلامش اولدی . بو معظم استیلا جوجنلر حکمداری (تولون) خاقانك

[۱] ایکنجی (تەئودوس) ، کنج (تەئودوس) نامیله مشهوردر . شرق ایمپراطوری (آرقادیوس) لك اوغلی وخلفی اولوب (۴۰۱-۴۵۰) تاریخلرنده حکمران اولمشدر .

[۲] آوروپالیلرك قویونلوفاتحنه ویردکلری (آتیلا Attila) اسمی، (آتلی) لفظنك برشکل محرفی اولدیغی ادعا ایدیلمکده‌در. فی‌الحقیقه اسکی مجار مورخلرندن (Thwroez) قویونلولرك آتیلایه کندی لسانلرنده (أتل Ethele) نامنی ویردکلرینی قید ایلمشدرکه بونك (آتلی) دیمك اولدیغی شبهه‌سزدر . اساساً (اسقاندیناویا) دستانلرنده بواسم دوغرودن دوغرویه (آتلی Atli) شکلنده محافظه ایدیلمشدر. بحث ایتدیکمز مجارمورخی آتیلانك سلسلهٔ اجدادی اونه‌رق برچوق اسملریازمش، بوآوروپا فاتحنك سانجاغی اوزرنده (آستور Astur) اسمنده باشی تاجلی برقوش بولوندیغنی خبر ویرمشدر . بوقوشك تورك بویلرندن مهم بر قسمنك (اونغون) ی اولدیغنی بیلدیکمز (سنقور) اولماسی احتمالدن بعید دکلدر . بومورخك روایتنه‌کوره (آتیلا) ، (عنایت آلهیه ایله قویونلولرك، مدیالیلرك ، غوتلرك ودانوالرك حکمداری) عنوانی طاشیوردی.

فتوحاتی نتیجه‌سنده آسیای علیاده وقوعه کلن حرکت عظیمه ایله علاقه‌داردی . آتیلا قویونلولری آوروپایی صارصدقلری هنکامه‌ده جوجنلر طرفندن یوردلرندن طرد ایدیلمش اولان بعض قویونلو قبیله‌لری‌ده آسیانك جنوبنه طاغیلمشلردر . فی‌الحقیقه بو دورده‌درکه افتالیتلرك (هونا Hunas) نامی آلتنده هندستان حدودلرینه قدر انتشار ایتمش‌اولدقلرینی کوریيورز. ینه بو دورده‌درکه (اورال) ی کچن قویونلولردن بر قسمی (وولغا) نهری و (خزر دکزی) بویلرنده یرلشه‌رك (قیدارلر Kidarites) یعنی (خزر) لر نامنی آلمشلردر[١] . قسم متباقی ایسه اولجه آوروپایه کچه‌رك رومالیلرله چارپیشمش اولان

[١] مورخ (پریسکوس) ك (وولغا) بویلریله خزر دکزی امتدادنجه یرلشدکلرینی خبر ویردیکی (قیدارلر) حقنده‌کی افاده‌سی پك مبهمدر . (سن مارتین Saint Martin) مورخ (پریسکوس) ك پك شمولّی اوله‌رق قوللاندیغی (قیداریت Kidarite) اسمنك قافقاسیه‌ده ساکن اولان قویونلولردن (تراکسیت Traxites) لره عائد اولدیغنی ادعا ایتمشدر . (نولده‌ك) ایسه (پریسکوس) ك شمولّی اطلاقنه آلدانه‌رق قیداریتلرك افتالیتلر اولمسنه ذاهب اولمشدر. (کومنینغام Cumningham) ده بو صوك فکره اشتراك ایتمش (قیداریت) ك (هیدالیت Hidalite) دن محرف اولدیغنی بونك‌ده افتالیتلرك آدی اولان (هیاطله) دن آلندیغنی ایلری سورمشدر. (قیدار) لفظنك اشتقاقی مناسبتیله شمالی هندستانده‌کی یوئه‌چیلرك‌ده (قیدار) نامنده بر باشبوغلری اولدیغنی خاطرلایه‌بیلیرز . هند تاریخلرنده بو باشبوغه (قیتولو Ki - to - lo) دینیلمکده‌در . بر قاچ عصر (پشاوه‌ر) و(پنجاب) ده‌حکمران اولان سلاله‌اسمی‌ده‌بوباشبوغك آدی‌اولان(قیدار) لفظندن آلنمشدر. هندستانده‌اوزمانه عائداوله‌رق کشف اولونان کوشانلرمسکوکاتنده‌ده(قیدارا Kidara)اسمنه‌تصادف ایدیلمکده‌در . فقط بو لفظه باقه‌رق خزر دکزی بویلرنده‌کی (قیدار) لر ایله شمالی هندستانك یوئه‌چیلری آره‌سنده بر مناسبت آرامق معناسزدر . (قیدار) لفظنك بو اشتراکی بزه بو اسمك اسکی تورك و تاتارلرده مشترك اولدیغنی کوسترمکده‌در . نصل‌که دور اسلامی‌ده تورکستانده تأسس ایدن (دولت خاقانیه) حکمدارلرندن بعضیلرنده‌ده بواسمی (قدر) شکلنده کوریيورز . (دیوا . لغات ترك) ده‌ده (قدر) قدرتلی و قوتلی معناسنه تورکجه‌ده اسم علم اولدیغی تصریح ایدیلمشدر .

مورخ (پریسکوس) میلادی(٤٧٢) تاریخنده وایمپراطور (له‌ئون) دورنده قیدار قویونلولرینك بر مغلوبیتنی و بونلره عائد اولان (بالعام Balaam) شهرینك ضبط ایدیلدیکنی خبر ویرمکده‌در . بوشهرك ارمنی مورخلری‌طرفندن قافقاسیه بلادندن اوله‌رق ذکر ایتدکلری (واراچعام Varatcham) بلده‌سی اولمق احتمالدن بعید دکلدر. میلادی (٥٠٢) تاریخنده (ویراپاهاق Virapahak) قلعه‌سی مناسبتیله روما مورخلرینك قافقاسیه قیدارلرندن بر داها بحث ایتمش اولدقلرینی کوریيورز. بو اثناده قیدارلرك باشبوغلغنده بولونان (آمبازوق Ambazouk) بو مستحکم قلعه‌یی رومالیلره صاتمق ایسته‌مش ، فقط (آناستاس) بو اوزاق یرده عسکر بولوندورمق مشکل اوله‌جغندن بحثله بو تکلیفی قبول ایتمه‌مشدر . اون ایکنجی عصر میلادی‌ده یهودی سیاحی (به‌تاخیا Bethakhia) آزاق دکزی بویلرنده بر (قیدار) قبیله‌سنه تصادف ایتدیکنی خبر ویرمکده‌در .

قارداشلریله بیرلشمش ، او اثناده بونلرك باشنه کچن (آتیلا) نك ادارەسنه کیرمشلردر. ایشته میلادی (٤٣٠) تاریخنده آلتی یدی یوز بیك کیشی ایله روما ایمپراطورلغی اوزرینه یوکلەنن وآتیلا خاندانی طرفندن اداره ایدیلن هونلر (قویونلولر) بو صورتله تشکل ایتمشلردر .

بدایتده شرق روما ایمپراطوری ایکنجی (تەئودوس) آتیلانك ریاسته اعتلاسیله حصوله کلن تبدله رغماً قویونلولرله اوزلاشمق سیاستندن واز کچمەدی . بو وظیفه ایله قویونلولر نزدینه (پلینتاس Plinthas) و (ئەپیژەن Epigene) نامنده ایکی سفیر اعزام ایتدی . بونلر (مەسیا) ده (بلغراد) جوارنده (مارغوس Margus) دینیلن محلده قویونلو ایلچیلریله برلشەرك بر مصالحه عقد ایلدیلر . روما ایمپراطورلغی ایچون مجاب آور اولان بو مصالحەیه کوره (تەئودوس) بوتون ملتجیلری اعاده ایدەجك ، قویونلولرك ألندەکی هر اسیر ایچون سکز آلتون فدیهٔ نجات ویرەجك ، قویونلولره دشمن اولان قوملرله اتفاق ایدەمیەجك وهر سنه یدی یوز آلتون ویرکی ویرەجکدی [م ٤٣٣] .

بومعاهدەنك عقدی رومالیلری عادتا قویونلولرك بر تابعی درکەسنه ایندیردیکی کبی (آتیلا) ایله (بلەدا)نك مورخین قدیمه طرفندن اسکیتلر نامی آلتنده جمع ایدیلن اقوامی تحت اطاعته آلمق یولندەکی تصورلرینی مشکلاتە معروض قالمقسزین موقع تطبیقه قویەبیلمەلرینه مساعد بر وضعیتده تأمین ایتمش اولدی. فقط بوتشبثده موفق اولەبیلمك ایچون شرق جهتنیده تحت امنیته آلمق ایجاب ایدیوردی. چونکه شرقده وولغا بویلرینه قدر ایلریلەین جوجنلر وقت وقت قویونلولر اوزرینه آتیلیور ، اونلری بیحضور ایدیورلردی . بونك ایچون قویونلو پرنسلری چین ایمپراطورینه سفیرلر اعزام ایدەرك جوجنلره قارشی اتفاق تکلیفنده بولوندیلر [١]. کیفیتدن خبردار اولان جوجنلر، تلاشه دوشەرك چین ایمپراطورینك بالمقابله قویونلولر نزدینه اعزام ایتدیکی ایلچیلری توقیف ایتدیلر. بویوزدن آسیاده بر حرب ظهور ایدەرك (آتیلا) ایله قارداشنك تأمین ایتمك ایستەدکلری وضعیت حاصل اولدی. بومحاربه

[١] آتیلانك چین ایمپراطورینه ایلچیلر کوندردیکنی قید ایدن (دەکینی) در . فقط (درووین Drouin) بو ادعایی مستبعد کورمکدەدر. حالبوکه (دەکینی) ادعاسنی چین وقیعنامەلرنده جوجنلره قارشی اتفاق تکلیف ایتمك اوزره غربدەکی قویونلولردن ایلچیلر کلمش اولدیغنه دائر اولان قیودە استناد ایتدیرمکدەدر. شو حالده بوسفیرلر دوغرودن دوغرویه (آتیلا) طرفندن کوندریلمش دکلسەلر، آتیلانك تشویقیله باشقیرد ایالندەکی قویونلولرجه اعزام ایدلمش اولملری ایجاب ایتمکدەدر.

ایله مشغول اولان جوجنلر (آتیلا) نك ساحهٔ فعالیتنه تجاوز ایتمکه وقت بوله‌مدیلر . شرق حدودلرینده‌ده بوصورتله تحت امنیته آلان (آتیلا) ایله (بله‌دا) اقوام شمالیه‌دن اکثریسنی کندیلرینه اطاعت ایتدیرمکه موفق اولدیلر . (روآ) وفاتندن اول، غرب ایمپراطوری اوچونجی (والانتینیه‌ن Valentinien) ایله برمصالحه عقد ایتمشدی . (والانتینیه‌ن) ك هنوز اون آلتی اون یدی یاشنده اولان همشیره‌سی (هونوریا Honoria) ، قارداشنك کندیسنی أولندیرمدیکندن متأثر اوله‌رق خفیاً (آتیلا) یی ایتالیانك فتحنه دعوت ایتمش ، قویونلولرك قهرمان باشبوغه قارشی پرورده ایتدیکی عشق ومحبته نشانه وعهدنده ثابت اوله‌جغنه علامت اولمق اوزره یوزوکنی کوندرمشدی . فقط (آتیلا) هرنه ملاحظه‌یه مبنی ایسه بو تکلیفه اوزمان اوقدر اهمیت ویرمه‌مشدر . چونکه برمدت روماليلرله صلح وسکون دائره‌سنده یاشامش، (ره‌ین) نهری بویلرنده ساکن اولان بورغونیالیلر اوزرینه یوروملکه اکتفا ایلمشدر . بورغونیالیلر، (آئه‌سیوس) له‌یاپدقلری برمحاربه‌ده مغلوب اولدقلرندن حکمدارلری اولان (غوندیکه‌ر Gondicaire) عد صلحه مجبور قالمشدی (م ٤٣٧) . فقط ، بورغونیالیلر بو معاهده‌دن استفاده ایده‌مدیلر . قویونلولرك هجومنه اوغرادیلر . چوق کچمه‌دن بورغونیالیلرك اخذ انتقام مقصدیله سلاحه صاریلدقلری آکلاشیلمقده‌در . بوحربده قویونلولرك باشبوغی (اوپتار Uptar) ویا (سوبتار Subthar اسمنده بری ایدی . اوپتار فضله أت یه‌رك برکیجه تلف اولدیغندن ، قویونلولر انهزامه اوغرادیلر . بورغونیالیلرك اوچ بیك مقتولنه قارشی اون بیك مقتول ویردیلر [١].

(آتیلا) نك قارداشی (بله‌دا) ایله مشترکاً برقاچ سنه اجرا ایتمش اولدقلری سفرلر

[١] قویونلولر آوروپایه کچدکدن صوکره‌ده آسیاده‌کی سیاسی تشکیلاتلرینی محافظه ایتمشلردی . بوتشکیلاته کوره بویوك متحده‌یی تشکیل ایدن بویلر ، بربرندن مستقل رؤسا اداره‌سنده یاشیور و بو رئیسلر منفعتلرینك ایجاباتنه کوره حرکت ایدییورلردی . فقط خارجی دشمنلره قارشی ویاخود عمومی وبویوك براستیلا وفتوحاته کیریشدکاری زمان، هیئت مجموعه‌سی برمتحده حالنده بویوك باشبوغك تحت قیادتنده تك براوردوحالنی آلیورلردی . اووقت ، یالکز باش باشبوغك اداره‌سی حاکم اولیور، ایکنجی درجه‌ده باشبوغلر فرقه قوماندانلری موقعنده قالیورلردی . روما مورخلرینك عینی زمانده قویونلر حکمداری اوله‌رق متعدد شخصیتلردن بحث ایتمش اولملرینك سببی بودر . بناءً علیه ، (اوپتار) ك ده بونوع باشبوغلردن بری اولمسی محتملدر . مع مافیه‌رومامورخلرندن (قالانوس دالماتا Calanus Daln ata) (سوبتار) نامیله قید ایتدیکی (اوپتار) ك بوتون قویونلولرك حکمداری اولدیغنی قید ایتمکده‌در . بومورخه‌کوره (آتیلا) سوبتارك خلفیدر وآنجق (سوبتار) ك وفاتندن صوکره بوتون قویونلولرجه بویوك باشبوغ طانیلمشدر .

حقنده تاریخ تمامیله ساکتدر . بوخصوصده‌کی معلومات ، ایکی برادرك مشترکاً ؛ قومیتلری بزم ایچون مجهول قالان ؛ (سوروسکه Sorosques) لری اوردقدن صوکره بویوك براوردو ایله (ایللیریا) اوزرینه یورومش اوللرندن عبارتدر [م ٤٤١] . ایکی پرنس بوسفرلرله مشغول ایکن ، قویونلولرك اقسام متباقیه‌سی بوحربله علاقه‌دار اولمیه‌رق ایمپراطورلق اراضیسنده تجارت ایدییورلردی .

فقط ، تجارت کیفیتی‌ده اوزون مدت دوام‌ایده‌مدی. بر پنایر اثناسنده قویونلولرله روماليلر آره‌سنده قانلی برماجرا حادث اولدی . قویونلولر ، برچوق رومالی اتلاف ایتدکدن باشقه جوارده‌کی برقلعه‌یی‌ده ضبط ایلدیلر . روماليلر قویونلولرك بوتجاوزلرندن، قویونلولرده (مارغوس) پسقپوسنك کندیلرینه عائد خزینه‌یی غضب ایتمش اولدیغی ایلری سوره‌رك متقابل اتهاماتده بولونیورلردی . قویونلولر، بوپسقپوسله روما اولکه‌سنه قاچمش اولان ملتجیلرك کندیلرینه تسلیمنی ایسته‌دیلر . روماليلرك امتناعی نائرهٔ حربك اشتعالنه سبب اولدی . قویونلولر طونه‌یی کچه‌رك برچوق شهرلری‌استیلا وبونهر بوینده‌کی‌شاتولری ضبط ایتدیلر . (آتیلا) بوتون برحوالی‌یی تحت حاکمیتنه آلدی . ألده ایتدیکی مواقعك الك مهمی (مه‌سیا) قطعه‌سنده‌کی (ویمیناق Viminac) قلعه‌سی ایدی .

روماليلر بوحربه سببیت ویرن (مارغوس) پسقپوسی علیهنده سویلنمکه باشلادیلر . حتی پسقپوسك (آتیلا) یه تسلیمنی ایسته‌ینلر بیله اولدی . پسقپوس ، بووضعیت قارشوسنده بالذات قویونلولره مراجعتله (مارغوس) شهرینی تسلیمدن باشقه چاره بوله‌مدی . (آتیلا) سهولتله قازاندیغی بوپارلاق موفقیته اغتراراً شرقی روما ایمپراطوری کنج (ته‌ئودوس) دن بوتون ملتجیلرك همان کندیسنه تسلیم ایدیلمسنی طلب ایتدی . (آتیلا) مطالبنی روماليلره بیلدیرمکله برابرویرکی خصوصنده قطعی‌برتکلیفده بولونمدی. بومسئله‌یی سفیرلریله مذاکره‌یه رضا کوستردی . فقط ، امرلری سرعتله اجرا ایدیلمزسه ظهور ایده‌جك وقوعاتك مسئولیتی روماليلرده عائد اوله‌جغنی اخطا ایتمکی‌ده اونوتمدی .

کنج (ته‌ئودوس) ویردیکی جوابده ملتجیلری اعاده ایده‌میه‌جکنی وهراحتماله‌قارشی حاضر اولدیغنی مع‌مافیه مسائل معلقه‌نك مذاکره‌سی‌ایچون مأمورلر کوندره‌جکنی عرض ایتدی . (آتیلا) بوجوابدن ممنون اولمیه‌رق همان روما اراضیسنه کیردی . روماليلر ، امیدلری خلافنه اوله‌رق محاربه‌نك تکرارباشلاماسندن تلاشه دوشدیلر . کنج(ته‌ئودوس) همان (جیزه‌ریق Giserich) ایله مصالحه ایده‌رك سجیلیاده‌کی دونماسنی کتیرتمکه مجبور

اولدی. بوكا مقابل قویونلولرده یوقاری (مه‌سیا) ده‌کی (ره‌تیه‌ر Retiaire)ایله پانیونیاده‌کی (سیرمیك Sirmick)ی ضبط ایتدیلر [م ٤٤٢].

سیرمیك پسقپوسی محاصره اثناسنده، شهر ضبط ایدیلدیکی تقدیرده کندیسیله دیگر اسرایه فدیهٔ نجات اولمق اوزره (آتیلا) ایله قارداشی (بله‌دا)نك کتابتنده بولونان (قونستانس Constance) اسمنده برغولوایه قیمتداربرچوق‌اوانیٔ مقدسه تسلیم ایتمشدی. فقط شهرك ضبطندن صوکرا (قونستانس) پسقپوسه ویردیکی وعدی طوتمدی. بوکیفیتدن کیمسه‌یی‌خبردار ایتمه‌رك‌اوانی‌یی‌کندینه مال‌ایدیندی. بونلری(سیلوه‌ن Sylvain)ه ویردی. اوده کلیسایه تسلیم ایتدی. (آتیلا) کیفیتدن خبردار اولنجه (قونستانس)ی اهانتله اتهام ایتدەرك اعدام ایتدیردی . قویونلولره عائد اولمسی ایجاب ایدن اوانی‌یی چالمش اولمقله اتهام ایتدیکی (سیلوه‌ن)ك کندیسنه تسلیمنی ایسته‌دی . بو وقعه‌ده قویونلولرله روماليلر آره‌سنده یکی بروسیلهٔ نزاع اولدی.

(آتیلا)نك قارداشی وحکومتده رفیقی اولان (بله‌دا)نك بومحاربه‌دن صوکرا وفات ایتدیکی آکلاشیلیور[م ٤٤٤]. بعض مؤرخلر (آتیلا)نك آوروپانك فتحی حقنده تصورینی مستقلاً موقع تطبیقه قویمق ایچون قارداشنی اتلاف ایتدیرمش اولدیغنی ادعا ایدرلر. هر حالده (بله‌دا)نك وفاتندن صوکرا کندیسنه تابع اولان بویلر کاملاً (آتیلا) یه عرض انقیاد ایتمش اولدقلرندن شوکت وسطوتی پك زیاده آرتمشدی .

آتیلا روما ایمپراطورلغنه هجوم ایتمه‌دن اول روسیه‌نك شمال وشرق حوالیسنده‌کی اقوامی تحت اطاعته آلمغه چالیشدی. اولا (آغاجیرلر) اوزرینه یورودی. (ایته‌مه‌ستیلر Itemesti) کبی آغاجیرلرده (وولغا) و (دون) نهرلری قیبلرنده طولاشیور وبوتاریخلرده (قوری طاش) اسمنده بررئیسك اداره‌سنده بولونیورلردی. (آتیلا) بونلری مغلوب ایده‌رك تحت انقیاده‌آلدی [١] . بویوك اوغلی (ئه‌للاق Ellac) ی اوزرلرینه باشبوغ تعیین ایتدی. (ئه‌للاق) میلادی ٤٤٦ تاریخنده بالفعل آقاجیرلرك باشنه کچدی .

[١] روما مؤرخلرینك (آقاجیر Akatzires) دیدکلری بوقومك غرب تورکلرندن (آغاجیرلر) اولمسی محتمل بولوندیغی سویله‌مشدك. مع مافیه، آقجیرلرك (خزرلر) اولدیغنی ادعا ایدنلرده واردر. بو ادعایه کوره (آقاجیر) اسمی (آق خزر)ك محرفیدر. آغاچیرلری بومغلوبیتدن بر مدت صوکرا یعنی میلادی (٤٨٨) تاریخنده ایرانیلر علیهنه (صاراغورلر Saragoures)له برلشمش کوریورز. روما مورخلرینك بوصوکنجی قومه ویردکلری (صاراغور) اسمنك‌ده(صاری اویغور)دن محرف اولمسی احتمالدن بعید دکلدی .

(آتيلا) ، آغاجيرلردن باشـقه (كپيدلر Gepides) ، (سوئەولر Sueves) ، (آلنلر Alains) ، (هەروللر Herules) ، (سارماتلر Sarmates) ، (سكيرلر Squires) (سەماندرلر Semendres) ، (ساتاغورلر Sattagores) ، (روژلر Ruges) وسائر بر چوق اقوام شماليه ايله (طونه) نهرينك اوتەسنه كچمش اولان (غوتلر Gothes) ى تحت اطاعته آلدى [م ٤٤٥] . بوتون بومختلف قوملردن معظم براردو تشكيل ايتدى. ركابنده بوتون بوقوملرك حكمدارلرندن مركب برموكب اولديغى حالده بواوردو ايله روما ايمپراطورلغى اراضيسنه كيردى [م ٤٤٧] . مەسيا ، داچيا ، تراكيا وايلليريا حواليسنى استيلا ايلدى [م ٤٤٨] . تراكياده قره دكز ساحللرينه وكليبولى بوغازينه قدر ايلريلەدى. (فلبه) ، (لوله برغوس) وسـائر مهم شهرلرى ضبط ايتدى . برچوق غنائم آلەرق (سيليورى) ايله استانبول آرەسندەكى (چكمجه) حصارينه قدر كلدى . بوصورتله يتمش قدر شهر قويونلولرك ألنه كچمش اولدى . يالكز (ادرنه) ايله (هراقله Heraclée) شهرلرى دوشمەمشدى .

غربى روماليلر طرفندن آتيلايه قارشى يالكز باشـنه براقيلان (تەئودوس) ، پك ضعيف برمقاومت كوسترەبيلدى ، يكيدن تعمير ايتديرمش اولديغى اسـتانبول سورلرينه كووەنەرك پايتختنه قپاندى . (آسپار Aspar) ، (آرقوبيد Arcobide) و (آركەليسەل Argalisele) اسمندەكى جنراللرينى مدافعەيه مأمور ايتدى. بونلردن صوككنجيسى، آشاغى داچياده آتيلايه هجوم ايتدى . فقط كوسترديكى قهرمانلغه ، ويرديكى تلفاته رغماً مغلوب اولدى . كنديسىده مقتول دوشـدى . روماليلر ، (كليبولى) جوارنده كيريشدكلرى ديكر برحربىده غالب ايتدكلرندن (تەئودوس) قويونلولرك بالجمله مطالبنى قبوله وروماليلر ايچون حجاب آور برصلح عقدينه مجبور اولدى [م ٤٤٨] .

(اناطوليوس Anatolius) لك وسـاطتيله عقد ايديلن بر مصالحەيه كوره ايمپراطور (تەئودوس) ملتجيلرى آتيلايه تسـليم ايتمكى ، تأديەسى تأخر ايدن ويركى مقابلنده التى بيك آلتون ويرمكى ، هرسـنه ويركى اولەرق قويونلولره بيك ويا ايكى بيك آلتون تأديه ايتمكى، فديەلرى ويريلمەدن ايمپراطورلق اراضيسنه كيرمش اولان روماللى اسيرلردن هر نفرايچون اون ايكى آلتون فديۀ نجات ويرمكى وبوپارەويريلديكى تقديردەبواسيرلرى قويونلولره اعاده ايتمكى ، قويونلولردن روما ايمپراطورلغنه التجـا ايدەجكلرى قبول ايتمەمكى تعهد ايديبوردى . مصالحه عقد ايديلير ايدلمز ايمپراطور (تەئودوس) معاهدەده تقرر ايدن

پاره ایله ملتجیلری کوندردی . ملتجیلرك اعاده‌سی خصوصنده یالکز (آتیلا) نك فتح ایده‌مه‌مش اولدیغی (آسمونت Asemonte) شهری خلقی آز چوق متانت کوستردیلر. (آتیلا) نك طلب ایتدیکی ملتجیلری اعاده ایتمدیلر . حتی ، ایکی حکومت آره‌سنده‌کی حدود قطعیاً تعین ایتمه‌دن اول مصالحه‌نك انعقادینه بیله مانع اولمق ایستدیلر : (آتیلا)، پانونیادن تراکیاده‌کی (نووه‌س Noves) ایله (نایسه Naïsse) یه قدر ضبط ایتمش اولدیغی ممالکی محافظه ایتمك ایستیوردی. فقط، بالآخره بو ادعادن فراغت ایتدی [م ٤٤٩].

آتیلا ، روماليلره قارشی عینیله اسکی قویونلو تانژولرینك چیلیلره یاپدقلری طرزده حرکت ایدییوردی . اسکی تانژولر کبی آتیلاده مختلف وسیله‌لرله (ته‌ئودوس) نزدینه سفیرلر اعزام ایدییوروبونلری امراسی آره‌سنده زنکینلشمه‌سنی آرزو ایتدیکی شخصیتلردن سچیوردی . چونکه روماليلر ، بو ایلچیلرك وبونلر واسطه‌سیله (آتیلا) نك توجهنی قازانمق و هجوملرندن مصون قالمق ایچون بول بول هدیه‌لر ویریورلردی . روماليلر برآرالق بو سفیرلردن دنائتکارانه برصورتده استفاده ایتمکی قوردیلر : (قریزافیوس Chrysaphius) آتیلانك کوندردیکی ایلچیلردن (أده‌قون Edecon) اسمنده برینی آتیلایی قتل ایتمکه اقناع ایتدی . بو جنیانه تشبثه بالذات ایمپراطور (ته‌ئودوس) ده اشتراك ایلدی. آتیلایی اولدیرتمك ایچون (أده‌قون) ك بوتون تکلیفلرینی قبول وکندیسنه پك چوق اکرام واحسان ایتدی. جنایتك موقع فعله قونولمه‌سنده معاونتده بولونمق اوزره (ویژیل Vigile) و (ماکسیمین Maximin) اسمنده ایکی آدمی سفارتله آتیلا نزدینه کوندردی . بونلردن سوء قصددن خبردار اولمیان (ماکسیمین) قویونلولرك معاهده خلافنه اوله‌رق ایمپراطورلق اراضیسنه وقوعبولان تجاوزلرینه فرنی ایمپراطور (ته‌ئودوس)ك پروتستو وشکایتی حاوی برنامه‌سنی (آتیلا) یه تقدیم ایدرکن سوء قصد ترتیباتنه واقف اولان (ویژیل) ده (أده‌قون) ایله برلکده (آتیلا) نك ایشنی بتیره‌جکلردی.

هیئت سفارت ، (ساردیك Sardique) و (نایسه Naïsse) شهرلری طریقیله (طونه) یی کچه‌رك (آتیلا) نك مساعده‌سنه انتظاراً بونلرك شمالنده‌کی اووه‌ده توقف ایتدی . (أده‌قون) شرقی روما ایلچیلرینك کلمکده اولدیغی، عرض ایتمك اوزره هیئتدن آیریله‌رق ایلریله‌دی. بو اثناده آتیلانك قرارکاهی ، (طونه) ایله (تیزا) نهرلری آره‌سنده ومجارستانك الیوم پایتختی اولان (پشته) جوارنده بولونیوردی . (أده‌قون) مساعدهٔ لازمه‌یی استحصال ایدنجه هیئت قرارکاهه متوجهاً حرکت ایتدی. ایلچیلر (آتیلا) نك

محتشم اوتاغی اوکنه کلدکلری زمان بر مأمور مخصوصله نچون کلدکلری سؤال ایدیلدی. هیئت رئیسی (ماکسیمین) بالذات (آتیلا) یه عرض ایده‌بیله‌جکلری برمأموریته‌اعزام اولوندقلرینی وحضوره چیقمق ایسته‌دکلرینی سویلدی .

فقط ، استانبولده ایکن تقرر ایدن ترتیبات خلافنه اوله‌رق (أده‌قون) بر داها کورونمدیکندن شبهه‌یه دوشن روماليلر، چوق کچمه‌دن بوتون سوءقصد ترتیباتنك آتیلایه اخبار ایدیلمش اولدیغنی آکلایه‌رق ، نه‌یاپاجقلرینی شاشیردیلر. آتیلا حیاتنه سوء قصدده بولونمق ایچون کلمش اولان بو آدملری طبیعی حضورینه قبول ایتمدی . شایان حیرت برعلو جناب کوستره‌رك جانیلری تجزیه بیله ایتمدی . اعاشه‌لری ایچون ایجاب ایدن ، بالیق وسائره ویریله‌رك همان استانبوله اعاده ایدیلدرینی امرایتمکله اکتفا ایلدی . آتیلانك بومعامله‌سندن جسارت آلان (ویژیل) ، کندیلرینك مرخص ایلچی اولدقلرینی سویله‌یه‌رك بهمه‌حال حضوره قبول ایدیلدرنده اصراره باشلادی : بوهیئته رفاقت ایدن وبوتون ماجرانی اخلافه نقل ایدن مورخ (پریسکوس Priscus) برترجمان واسطه‌سیله آتیلانك معیتی ارکانندن (سقوطا Scotta) اسمنده برضابط ایله کوروشه‌بیلدی . بوضابطی برچوق مواعد مقابلنده حضوره‌چیقمه‌لرینه‌مساعده استحصالنه اقناع ایتدی. (سقوطا) بووعدی ویردی وموفق‌ده اولدی. هیئت‌محتشم براوتاغده حضوره‌قبول‌ایدیلدی. آتیلابرکرسی‌اوزنده اوطوریبوردی. (ماکسیمین) مراسم معتاده ایله ایمپراطورك‌نامه‌سنی وهدیه‌لرینی تقدیم‌ایتدی. (آتیلا)ده رومالیلردن ایسته‌دیکی ملتجیدرك برلیسته‌سنی‌ویردی. صوکرا هیئت‌سفارت کندیلرینه‌تخصیص ایدیلن اوتاغه چکلدی [١] .

بوملاقاتدن صوکرا (آتیلا) داها شمالده برشهره کیتدیکندن (ته‌ئودوس)ك هیئت سفارتی‌ده کندیسنی تعقیبه مجبور اولدی . بو اثناده غربی روما ایمپراطوری طرفندن اعزام اولنان دیکر بر هیئت سفارت داها کلدی . ایکی ایمپراطورلق ایلچیلری (آتیلا) نك قرارکاهنده برلشدیلر. آتیلا بورایه داها اول کلمش ، شهرك قیزلری طرفندن کندی دیللرینه کوره بسته‌لنمش منظومه‌لرله استقبال ایدیلمشدی .

---

[١] (پریسکوس) ك افاده‌سنه کوره ؛ بواثناده میدانه چیقان (أده‌قون) ، (ویژیل) ی بکلایه‌رق سوءقصد ایچون کندیسنه وعد ونونان مبلغی توپلامق ایچون صیقیشدیرمغه باشلامش ، نتیجه‌ت حیدرندن شبهه‌یه دوشن (ویژیل) بونه، آلدیرماه‌ق ایسته‌مشدی. فقط، نهایت (أده‌قون) کندیسنی پاره‌لری کتیرمکه اجبار ایتمش، بواثناده‌آتیلاده تأهل ایچون داها شمالده‌برقصبه‌یه چکلمشدر.

آتیلا شرقی روم ایمپراطورلغی هیئت سفارتنی بوراده برداها حضورینه قبول ایتدی. هیئته بعض تبلیغاتده بولوندی. بومیانده ایمپراطورك كندیسنه، (نومینوس Nomins)ی ویا (آناطولیوس natolius)ی ویاخود سناتورلردن برینی سفارتله كوندرمسنی تبلیغ ایلدی. متعاقباً هیئته برضیافت ویردی. (پریسكوس) بو ضیافته دائر شو معلوماتی ویرمكده‌در : ضیافت باشلار باشلاماز مدعوین صونولان مشروباتی آتیلا نامنه ایچه‌رك اوتاغك كنارینه دیزیلن صندالیه‌لرده اخذ موقع ایتدیلر . آتیلا چوجوقلریله برابر اورته‌ده ، معیتی اركانی ایسه بونك اطرافنه موضوع ماصه‌لرده اوطورییورلردی . هر ماصه‌ده او چ ویا دورت ذات بولونیوردی. مدعوینه آلتون وكموش طباقلرله متنوع یمكلر ویریلدی. آتیلا، بو ضیافتده معیتی خلقندن آنجق تمیزلكی و اینجه‌لكی ایله آیریلان سیاه برلباس كیمش، لزومسز تجملاتدن متنفر اولدیغندن یمكی‌ده تخته قابلرده یمشدی . طعامدن صوكرا ایكی اسكیت آتیلانك ظفرلرینه دائر دستانلر اوقودیلر . دیگر براسكیت‌ده برنوع قومدیا اوینادی . آتیلا كرك ضیافت اثناسنده وكرك ضیافتدن صوكرا وقار وجدیتنی محافظه ایتدی . ضیافتك ختامنده شرقی روما ایلچیلرینه عودت ایچون مأذونیت ویردی . كندیسی‌ده (بریق Berick) نامنده برینی بونلرله برابر وظیفهٔ سفارتله ایمپراطور نزدینه كوندردی » .

آتیلا، (اورستس Orestes) و (اسلاو Eslaw) واسطه‌سیله حیاتنه قارشی ترتیب ایدیلن سؤقصدك مشوق ومرتبی (قریزافیوس Chrysaphius)ك تجزیه ایدیلمه‌سنی تهدیدكاربر لسانله طلب ایتدی. ایمپراطور(تئودوس)بوطلب اوزرینه‌قویونلو حكمدارینك مظهرتوجهی اولان امراسندن (نومینوس) ایله (آناطولیوس)ی كوندره‌رك صلحك اخلال ایدیلمه‌مسنی رجایه مجبور اولدی . آتیلا ، ایمپراطورك تقدیم ایتدیكی هدیه‌لر اوزرینه صلحی اخلال ایتمه‌مكه موافقت كوستردی. حتی (ایستر Ister) یعنی طونه نهرینك جنوبنه تصادف ایدن مملكتلری كاملاً روماليلره ترك ایتدی .

آتیلا روما هیئت سفارتنی اعاده ایتدیكی زمان بونلردن علیهنده‌كی سوءقصدك اجراسنی درعهده ایتمش اولان (ویژیل)ی توقیف وحبس ایتمشدی. بودفعه (ویژیل)ی یوز آلتون فدیهٔ نجات مقابلنده دیگر اسیرلری‌ده هیچ‌پاره ایسته‌مكسزین اعاده ایلدی. روما ایلچیلرینه آتلر وكورككلر اهدا ایتدی. ایمپراطورله معاهده‌نی تجدید ایچون‌ده قونسطانس Constance نامنده برینی بونلره ترفیق ایلدی .

(قونسطانس استانبوله مواصلتنده کندیسنه بك زنکین برقیز ویریلدیکی تقدیرده ایکی حکومت آره‌سنده صلحی ادامه‌یه چالیشه‌جغنی وعد ایتدی. ایمپراطورده اوزمان برقلعه‌ده موقوف بولونان (ساتورنین Saturnin)ك قیزینی کندیسنه تزویج ایتمکه سوز ویردی. فقط شرق اوردولری قوماندانی (زه‌نون Zenon) بوقیزی قاچیره‌رق دوستلرندن (روفوس Rufus) اسمنده برینه ویردی. (قونستانس) کیفیتی آتیلایه عرض ایده‌رك شکایت ایتدی. قویونلولر حکمداری، روما ایلچیسی (مقسیمین)ی توبیخ ایده‌رك استانبولده‌کی سفیرینه یا (ساتورنین)ك قیزینی ویا اونك قدر زنکین دیکر بر قیزك ویریلمه‌سنی اخطار و ایمپراطوری وعدینی ایفا و (زه‌نون)ی تجزیه ایتمه‌مکله اتهام وتقبیح ایتدی. ایمپراطور، تبعه‌سندن عاصی برجنرالی تأدیبدن عاجز ایسه کندیسنه مراجعت ایتدیکی تقدیرده لازمکلن معاونتی دریغ ایتمیه‌جکنی سویلدی.

شرقی وغربی روما ایلچیلرینك (آتیلا)نك قرارکاهنده بیرلشمش اولدقلرینی کورمشدك [م٤٤٩]. غرب ایمپراطوری (والانتینیه‌ن Valentinien) بوایلچیلری (سیلوه‌ن)ك آلمش اولدیغی اوانیٔ مقدسه حقنده مذاکره ایچون کوندرمشدی. چونکه (آتیلا) بونلرك کندیسنه عائد اولدیغنی ادعا ایدیوردی. غربی روما ایلچیلری بومسئله‌ده بیوك برجسارت کوستردیلر. بو تهلکه‌لی مذاکره‌یه مأمور اولان (پروموت Promote) ایله (رومول Romule)، نه (سیلوه‌ن) ی نه‌ده اوانیٔ مقدسه‌یی قویونلولره تسلیم ایده‌میه‌جکلرینی سویلدیلر. حالبوکه (آتیلا) یا اوانی‌نك ویاخود بونلری آلان آدمك کندیسنه تسلیم ایدیلمه‌سنده اصرار کوستریبور، ایلچیلره حسن معامله ایتمکله برابر اونلری مطالبی قبول ایدیلمدیکی تقدیرده اعلان حرب ایله تهدید ایدیوردی. غربی روما ایمپراطورلغی سفیرلریله بو مجادله‌لی مذاکره دوام ایدرکن شرقی روما ایمپراطوری (ته‌ئودوس)ك ئولدیکی خبری کلدی [م ٤٥٠]. آتیلا تکرار شرق ایشلریله اوغراشمغه مجبور اولدی. (ته‌ئودوس) ه خلف اولان (مارسیه‌ن Marcien). ایلچیلر کوندره‌رك سلفی زماننده مقرر اولان ویرکی‌نك کوندریلمه‌سنی طلب ایتدی. (مارسیه‌ن) قویونلو ایلچیلرینه؛ اکر (آتیلا) رومالیلرله دوست اولمق ایستیورسه هدیه‌لریمزی قبول ایتسون، دشمن اولمق ایستیورسه بزده مقاومته حاضرز؛ یولنده برجواب ویردی. بونك اوزرینه (آتیلا) تهدیدینی آرتیردی. کندیسنی تسکین ایچون (آپوللونیوس Apollonius) اسمنده برسفیر کوندریلدی. فقط، (مارسیه‌ن)ك بوسفیری قویونلولر سراینده حسن قبول کورمدی.

(آتيلا) برمدتدنبری ، سلاح ظفرینی غرب آفاقنده پارلاتمق أملنه دوشمشدی . شرقی روما ایمپراطورلغنده وقوعبولان تبدل وبوایمپراطورلغك وضعیت داخلیه‌سی کندیسنی آرقه‌دن تهدید ایدیلك احتمالندن وارسته براقمشدی . غرب ایمپراطورلغی علیهنه برحربه قیام ایچون برچوق سببلر واردی . غربی روما ایمپراطوری (والانتینیه‌ن) لك همشیره‌سی (هونوریا) کندیسیله تزوجنه نشانه اولمق اوزره وقتیله یوزوکنی (آتیلایه) یه‌کوندرمشدی (آتیلا) بونی ایلری سوره‌رك زوجه‌سی اولان (هونوریا) نك کندیسنه کونده‌ریلمه‌سنی وجهاز اوله‌رق‌ده غربی روما ایمپراطورلغی اولکه‌سنك برقسمنك ویریله‌سنی ایسته‌دی . ایمپراطور (والتینیه‌ن) ، همشیره‌سنك أولندیکنی وممکلت اوزرنده برحقی بولونمدیغنی سویله‌یه‌رك بویله بر طلبك نابمحل اولدیغی جوابنی ویردی . فقط ، (آتیلا) اولجه (هونوریا) طرفندن کونده‌ریلمش اولان یوزوکی میدانه چیقاره‌رق طلبنده اصرارایتدی . نهایت آباء خرستیانیه‌دن (قاسیودور Cassiodore) بواختلافی حل وآتیلایی تسکین ایچون سفارتله قویونلولر نزدینه کونده‌ریلدی اوده (آتیلا) یی بودعوادن واز کچیره‌رك حال صلحی تأمینه موفق اولدی .

آتیلا غربی روما ایمپراطورلغنی استیلا أملندن واز کچمه‌مش ، مقصدینی داها مناسب بر زمان ایچون تأخیر ایتمشدی . فی الحقیقه (آتیلا) برمدت صوکره (غوللر Gaules) اوزرینه یورودیکی زمان رومالیلرك متفق کبی کورونمش ، ایمپراطور (والانتینیه‌ن) ه غربی روما ایمپراطورلغی ایله تأسس ایدن صلحی اخلال نیتنده اولمدیغی ومقصدی (غوت) قرالی (ته‌ئودوریق Théodorick) ی تأدیبدن عبارت بولوندیغی یولنده تأمینات ویرمشدی . آتیلابوصورتله غوتلرله رومالیلری آییرمق ، برنجیلری مغلوب ایتدکدن صوکره (والانتینیه‌ن) ایله باش باشه قالمق ایسته‌مشدی . بوتصوریتی تحقق ایتدیرمکه موفق اولدی .

بواثناده فرانسه قرالی وفات ایتمش ، اوغوللری تخت مجادله‌سنه دوشمشلردی . آتیلا بوپرنسلردن بویوکنی التزام ایدییور ، غربی روما امراسندن (آئه‌سیوس Aetius) ایسه ایکنجیسنه طرفدار کورنیوردی . واندالار قرالی (کیزه‌ریق Giserick) ده بو اثناده آتیلایه طرفداردی . چونکه ، (کیزه‌ریق) اولجه غوت قرالی (ته‌ئودوریق)لك همشیره‌سیله ازدواج ایتمش وبرمدت صوکره بوقادین وفات ایتمشدی . (ته‌ئودوریق) همشیره‌سنك وفاتنی (کیزه‌ریق)لك سوءمعامله‌سنه اسناد ایده‌رك ، انتقام هوسی بسلیوردی . (کیزه‌ریق)ده سابق انیشته‌سنك بوانتقامندن قورقه‌رق (آتیلا) طرفنی التزام ایدییوردی . (آتیلا) غوت قرالنك

برطرفدن معاونت کورمسی احتمالنی رفع ایدن بووضعیتدن بالاستفاده (تهٔودوریق) ه اعلان حرب ایتدی. (روژ Ruges) لردن ، (که‌لون) لردن ، (سیکیر) لردن ، (بورکینیون Bourguignons) لردن ، (مارقومان) لردن ، (سوئه‌و) لردن ، (کوآد) لردن ، (هه‌رول) لردن وداها برچوق قبائل شمالیه‌دن مرکب بش ویا یدی یوز بیك کشیلك معظم براوردو ایله جرمانیایه کیردی [م ٤٥١] . معیتنده اوامرینه کوله کبی رام اولمغه‌مهیا برچوق قراللر، پرنسلر بولونیوردی. آتیلا بومعظم‌اوردو ایله (رن Rhin) نهری بویلرینه واصل‌اولدی . نهری کچمك ایچون برچوق کمیلر یاپدیرتدی . بوتون بوحاضرلقلر اثناسنده هدفی روماليلر دکل ویزیغوتلر اولدیغنی اشاعه ایدییوردی. نهایت نهری کچدی. وقوعبولان اشاعه‌دن امنیت کسب ایدن شهرلر ، کندیسنه قاپولرینی آچدیلر . فقط چوق کچمه‌دن (آتیلا) نك معظم برغایه آرقه‌سندن قوشدیغی آکلاشیلدی. قویونلولرك قهرمان‌باشبوغی (استرازبورغ) ، (وورمس Vormes) ، (مایانس) ، (به‌زانسون) ، (لاعون) ، (تول) ، (لانغره‌س) ، (مچ) و سائر بر چوق شهرلری ضبط ایده‌رك (پارس) حوالیسنه قدر دهشتلر صالدی . متعاقباً (اورله‌آن Orléans) ی تحت محاصره‌یه آلدی. (اورله‌آن) پسقپوسی (سنت آنیان Agnan) شهرسکنه‌سنی مقاومته تشویق و (آئه‌سیوس)دن استمداد ایتدی .

اوچنجی (والانتینیه‌ن)ك بوشهرتی جنرالی، آتیلایه قارشی چیته‌بیلمك ایچون ویزیغوتلرك معاونتنی الزم کورییوردی . ویزیغوتلر ایسه آتیلانك کندی مملکتلرینه هجوم‌دنی بکله‌مك قرارینی ویرمشلردی. (آئه‌سیوس) اعزام ایتدیکی آدملر واسطه‌سیله ویزیغوتلره بوقرارك کندیلری ایچون مضر اولدیغنی آکلاتدی. برچوق مشکلاتدن صوکره (تهٔودوریق)قویونلولره قارشی روما جنرالیله برلکده حرکت ایتمکه موافقت کوستردی. بواثناده جنرال (آئه‌سیوس) پك‌ده اخلاقی اولمیان ایکی یوزلی بر سیاست تعقیب ایدییوردی بر طرفدن غول مملکتنك یاریسنی(تهٔودوریق)ه وعدایده‌رك ویزیغوتلرحکمدارینی کندی طرفنه‌میل ایتدیرمکه‌چالیشیور، دیکر طرفدن‌ده عینی تکلیفی (آتیلا)یه یاپه‌رق قویونلولری غوتلر اوزرینه یورومکه تشویق ایدیوردی. (تهٔودوریق) ایله (آتیلا)یه قارشی بوسیاست‌اویونی اوینارکن کندیسی‌ده متصل عسکر طوپلایور، قوتنی آرتیرییوردی. نهایت (تهٔودوریق) معیتنده (توریسموند Thorismond) و(تهٔودوریق) اسملرنده‌کی اوغوللری اولدیغی حالده ویزیغوت عسکریله آئه‌سیوس)ه التحاق ایتدی. (آئه‌سیوس)ك اوردوسنده بونلردن باشقه ، قراللرینك

تحت ادارەسندە اولەرق فرانسزلر ، سارماتلر ، بورغونياليلر ، ساقسونلر ، (آرموريكلر Armorique) ، (ليزيەنلر Lisiens) ، (ريوەرەنلر Riverains) ، (ايبريونلر Ibérion) وداها بر چوق (سەلت) و (جرمانيا) اقوامی بولونيورلردی .

بو اثنادە (آتيلا)دە (اورلەآن) محاصرەسنی صيقيشديريور ، (آئەسيوس)ك مواصلتندن اول شهری دوشورمكە چاليشيوردی . نهايت (آتيلا) بوكا موفق اولدی . قويونلولر ، روماليلرك مواصلتندن اول شهرە كيرديلر . فقط ، اوزون مدت بورادە قالمق ممكن اولەمدی . (آئەسيوس)لە (تەئودوريق) اوردولری آتيلايی بورادە باصديرديلر . آتيلا ، (اورلەآن)ی تخليە ايدەرك (قامپانيا Champagne) دە (شان قاتالونيك) اووەسنە چكلمكە مجبور اولدی [م ٤٥١] .

آتيلا (شانقاتالونيك)دە بويوك بر ميدان محاربەسنە حاضرلاندی . ايكی اردونك تقابلی چوق سورمدی . اوكيجە (آئەسيوس) طرفندەكی فرانسزلرلە (آتيلا) اوردوسندەكی (كيد)لر آرەسندە قانلی برمصادمە اولدی . بو ايلك ونسبتاً كوچوك مصادمەدە ايكی طرفدن اون بش بيك كيشی تلف اولدی . آتيلا نتيجۀ حرب حقندە متردد و مضطرب اولديغندن اوتەدنبری قويونلولردە عادت اولديغی وجهلە فالجيلرە مراجعت ايتدی [۱] اونلردە دشمن قوماندانك تلف اولەجغنی وفقط قويونلولردندە پك چوق تلفات وقوعبولەجغنی خبر ويرديلر . آتيلا تلفات مقدارينی آزالتمق ايچون عمومی حربە آقشام اوستی باشلامەسنە قرار ويردی . عسكرينی محاربە نظامنە قويدی . كنديسی كزيدە عسكريلە مركزدە ، اوستروغوتلرك رئيسی اولان (والامير Valamir) ، (تەئودەمير Théodemir) و (ويدەمير Vidémir) ايلە كيدلر قرالی (آردەريق Arderich) وسائرەدە جناحلردە اخذ موقع ايتديلر . خصم طرفدەدە باشلرندە رئيسلری (سانكيبان Sanqiban) اولديغی حالدە آلانلر مركزدە ،

---

[۱] مهم ايشلر حقندە تفأل ايتمك اوتەدنبری قويونلولرجە مرعی بر عادت ايدی . موغوللر دورندەدە شاهد اولديغمز بو تفأل شو صورتلە اوليوردی : فالنە باقيلەجق ذاتە فالجی طرفندن اوچ قويون كورەكی ويريليردی . تفأل ايدەجك آدم نيتی دوشونەرك كورەك كميكلرينە دقتلە برمدت باقار فالجيلرە اعادە ايدردی . فالجيلر كميكلری آتشە آتارلر فرارەدقلرنی كی روتجە چيقارەرق فالصاحبنە ويررلردی . اودە آتش تأثيريلە كميكلرك نرەسی قيريلديغنە نە طرفە دوغرو ياريلديغنە دقتلە باقاردی . فالجی دە بو ياريقلردن تشبثك أيی ويا فنا نتيجەلنەجكنە دائر احكام چيقاريردی . فالجی آتيلانك بوصورتلە اقدامی ديمك قالندن خصم طرفك مغلوب وقوماندانلرينك تلف اولەجغنە فقط بوموفقيتك قويونلولرە چوق بهالی يە اوطورەجغنە استدلال ايلشمدی .

(تەئودوریق) معیتندەکی ویزیغوتلر صاغ جناحدە ، (آئەسیوس) ایلە روماليلردەصول جناحدە موقع آلمشلردی .

(آتیلا) نك اوفاق بر تپەیی آلدە ایتمك تشبثی اوزرینە او عصرك الك خونین والك مدهش بر حربی باشلادی . ایکی جبهە آرەسندە کوچوك بر ایرماق واردی . آقان قانلردن بو ایرماق عادتا قان کبی آقیوردی . غوتلر قرالی (تەئودوریق) صحنهٔ حربدە هر طرفە قوشیور ، عسکرلری تشجیع ایدییوردی . بر آرەلق ظهور ایدن قارغشەلق اثناسندە آتدن دوشدی . آیاق آلتندە قالەرق تلف اولدی [۱] . فقط قراللرینك وفاتی غوتلری صارصمادی . مقامنی درحال اوغلی (توریسموند) اشغال ایدەرك عینی شدت ووحشتلە حربەدوام ایتدی . (آتیلا) هرطرفدن شدتلەصیقیشدیریلدیغندن قرارکاهنەچکلمکە مجبور اولدی . بوقانلی حرب کیجەیە قدر دوام ایتمشدی . (توریسوند Thorismond) ؛ اوردوسنەالتحاق ایتمك اوزرە کیدرکن کیجە قاراکلغندە قویونلولرك آرابەلری ایچنە دوشدی . کندیسنی آنجق ظلمت لیل سایەسندە وبیك مشکلاتلە قورتارەبیلدی . مقاتلە بوتون کیجە دوام ایتدیکی حالدە حربك نتیجەسی تعین ایتمەمشدی . فقط ، صباح اولدیغی زمان ، رومالیلر وغوتلر صحنهٔ حربك جسدلرلە طولمش ، آتیلانك مواقع مستحکمەیە چکلمش اولدیغنی کوردیلر . آتیلا اوردونك بوتون آغیرلقلرینی صف حربك اوکنە ییغدیرمش ، بونلرك آرقەسندن حرب ایدەجك صورتدە یکی برترتیب آلمشدی . برحالدەکە مغلوب اولدیغی تقدیردە بوآغیرلقلرە آتش ویرەجك ودشمن اردوسی آلەولر آرەسندن چکەرك کندیسنی تعقیب ایدەمیەجکدی نتیجەدە آتیلانك تخمینی کبی اولدی . رومالیلر ، بووضعیتدە قویونلولرە هجوم ایتمکە جسارت ایدەمدیلر .

آوروپانك مقدراتنی بوس بوتون باشقە برشکلە صوقەسی محتمل اولان بوقانلی مجادلەدە طرفیندن تلف اولانلرك مقداری اوچ یوزبیك کشی‌یە بالغ اولیوردی . تلفاتك کثرتی ،

[۱] آتیلا فاجعلرك دشمن قوماندانك تلف اولەجغنە دائر اولان اخباراتنی او زمان مخاصم اوردونك الك قوتلی والك نفوذلی قوماندانی اولان روما جنرالی (آئەسیوس) حقندە یورمشدی . (تەئودوریق) ك تلف اولدیغی خبرینی آلدیغی زمان فاجعلرك مهارتنی تحسین ایتمش فقط بوقوماندانك (آئەسیوس) اولمدیغنە جانی صیقیلمشدی . فقط (آئەسیوس) بوحربدە تلف اولمامش ایسەدە بوحرب سبب اتلافی اولمشدر . فی الحقیقە ایمپراطور اوچونجی (والانتینیەن) ، آتیلانك رهکذار صفرینی قپایەرق ایمپراطورلغی قورتارمش اولان جنرالك نفوذندن قورقەرق بو محاربەدن صوکرە بدبخت آدمی کندی الیلە قتل ایلمشدر .

صحنهٔ حربك دهشتی ، هرایكی طرفده ییلدیرمشدی . هیچ برطرف دیكرینه هجوم ایتمكه جسارت ایده‌میوردی . نهایت یكی غوت قرالی (توریسموند) ویزیغوت قرالیتنك پایتختی اولان (تولوز Toulouse) ه چكلدی. آتیلا غوتلرك چكلمه‌سنی بدایتده برخدعهٔ حربیه عد ایتدیكندن یالكز قالمش اولان روما جنرالنه هجوم ایتمكه جسارت ایده‌مدی . بالآخره ویزیغوتلرك حقیقتاً مملكتلرینه دونمش اولدقلرینی اوكرنه‌رك استحكاملردن چیقدی . فقط رومالیلره هجوم ایده‌جكنه اوردوسنی (رن) نهرینه دوغرو چكدی . ضایعاتنی تلافی ایده‌رك یكیدن رومالیلره هجوم ایتمك اوزره پانونیایه عودت ایلدی [م ٤٥٢] .

آوروپالی مورخلر ، آتیلانك بومحاربه‌ده منهزم اولدیغنی ادعا ایدرلر . فقط بو ادعا مقارن حقیقت دكلدر. قویونلولر بومدهش مقاتله‌ده منهزم اولمامش، فقط موفقیتده قازانه‌مامشلردی. هرایكی طرف عینی نسبتده ضایعات ویرمش، عینی‌درجه بیتاب دوشمشدی. بونك ایچون هیچ بری دیكرینی تعقیب ایتمك جرأتنی كوستره‌مه‌مشدی . آتیلانك (شانقاتالونیك) ده منهزم اولمدیغی پانونیایه عودتندن پك آز زمان صوكرا مكمل ومعظم براوردوایله دوغرودن‌دوغرویه غربی روما ایمپراطورلغی‌اوزرینه یورومش اولمسیله‌ده ثابتدر. آتیلانك ایتالیا اوزرینه یورودیكی خبری رومالیلری شاشیرتمشدی. چونكه‌صوك محاربه‌دن صوكره قویونلولرك‌بویله برحركتده بولنه‌بیله‌جكلرینه احتمال ویرمیوردی. بونك ایچون‌مملكتده عسكرقالمامش اولدیغی كبی كچیدلرده‌ده آنی محافظه ایدیله‌مه‌مشدی. (آئه‌سیوس) ایله‌ایمپراطورایچون‌ایتالیادن قاچمقدن باشقه‌چاره قالمامشدی. فقط فراری عارصایه‌رق‌ایتالیا خارجنه چیقمادیلر. عاقبته‌انتظاراً رومامده قالدیلر. روماسرایندهٔفائده‌سز مناقشه‌ومجادله‌لرله اوغراشیلیركن آتیلامتصل‌ایلریله‌یوردی. نهایت(آكیله Aquileé) اوكنه‌قدر كلدی. بوراده رومالیلرك اهمیتلی برقوهٔ محافظه‌سی بولوندیغندن بكله‌مدیكی برمقاومت كوردی. محاصره‌نك اوزامه‌سندن‌قویونلولربیقمغه،چكیلوب كیتمك‌ایچون‌سویلنمكه‌باشلادیلر. فقط آتیلاظهورایدن بر تصادفدن بالاستفاده عسكرلرینی تسكینه موفق اولدی : قلعه دیوارلرنده یووه یاپمش اولان‌لیلكلرك بواثناده یاورولرینی یووالرندن چیقاره‌رك‌صحرایه نقل ایتدكلری كورولدی . آتیلا بونلری عسكرلرینه كوستردی و بو قوشلرك یاورولرینی آله‌رق چكلمه‌لری شهرك خراب وارزاقسز اولمسندندر ، بناءً علیه بر مدت دها محاصره وتضییقه دوام ایدیله‌جك اولورسه‌شهر بهمه‌حال سقوط ایده‌جكدر ؛ دیه‌رك عسكری اقناعه موفق اولدی . غیرته

كلن عسكرلر شدت وتضييقلريني آرتيره‌رق شهری ضبط ایتدیلر. بو مظفریت اوزرینه جوارده‌کی بوتون شهر وقصبه‌لرده استیلا ایدیلدیلر [١] .

آتیلا متعاقباً (میلانو) ، (پاوی) کبی ایتالیانك بللی باشلی بویوك شهرلرینی برر برر استیلا ایتدی. مقصدی (روما) اوزرینه یورومکدی. فقط ، اولجه رومانی ضبط ایتمك هوسنه‌دوشمش اولان (آلادریق Alarich) ك سرکذشتی ورومانی آلدقدن آز برمدت صوکره وفات ایتدیکی نقل ایدیله‌رك کندیسنده روماسفرینك اوغورسزلغی حقنده برذهاب اویاندیرمش اولدیغندن حرکتنی توقیف ایتدی . اساساً خسته‌لق وقحط اوردوسنك مقدارینی پك زیاده آزالتمشدی . بوده کندیسنی روما اوزرینه یورومکدن منع ایدن دیکر برسبب اولدی .

غربی روما جنراللرندن (آئه‌سیوس) ، شرق ایمپراطوری (مارسیه‌ن) طرفندن کوندریلن قوه‌معاونه ایله قویونلولردن برایکی فرقه‌یه غلبه ایتمشدی . فقط نه‌یولده‌حرکت ایده‌جکنه دائر هنوز متردد بولونیوردی . بواثناده مذاکرات صلحیه‌ده بولونمق اوزره ایمپراطور (والانتینیه‌ن) طرفندن کوندریلن پاپا (سن‌له‌ئون) واصل اولدی . ورومانی قورتاردی. آتیلا ایله برمتارکه عقدایدیلدی . بومتارکه‌یه کوره هرسنه قویونلولره‌برویرکی ویریله‌سی تعهد اولونیوردی . فقط متارکه‌یه رغماً آتیلا اکر ایمپراطورك همشیره‌سی (هونوریا) کندیسنه کونده‌ریلمز وبو پرنسسه عائد اولان شیلر ویریلمزسه تکرار ایتالیا اوزرینه یورویه‌جکنی سویلمکدن چکینمدی. معمافیه متارکه‌نك‌عقدی‌اوزرینه مجارستانده (پشته) شهری جوارنده‌کی پایتختنه عودت ایلدی [م ٤٥٣] .

آتیلا مجارستانه عودتندن صوکره ظاهراً شرق ایشلریله مشغول اولمغه باشلادی . استانبوله سفیرلر کوندردی . اولجه ایمپراطور (ته‌ئودوس) طرفندن تعهد ایدیلمش اولان ویرکی وقتیله کونده‌ریلمزسه شرق ایمپراطورلغنی استیلا ایده‌جکنی (مارسیه‌ن) ه بیلدیردی . فقط ، شرق سفرینه حاضرلاندیغنی اشاعه‌یه معطوف اولان بو تهدید ایله غرب حقنده تصور ایتدیکی پیلانی کیزله‌مك غایه‌سنی تعقیب ایدیوردی . اصل مقصدی ینه غول ممالکنه کتیره‌رك (والانتینوا Valentinois) طرفلرنده بولونان آلانلری تحت اطاعته آلمقدی . بومقصدله (داچیا) و (پانونیا) دن چیقدی . فقط آلانلرله برلشن

---

[١] ضبط ایدیلن بوشهروقصبه‌لرك اهالیسی فرار ایدرك شمدیکی (وندیك Venise) حوالیسنه چکلمش ، بوشهری تأسیس ایتمشلردر .

(توریسموند) کندیسنی قارشولیه‌رق مغلوب ورجعته مجبور ایتدی . آوروپانی تیتره‌ین قهرمان فاتحك ظفرطالعی آرتق دونمشدی !....

آتیلا حیاتنك صوك آیلرنی (پشته) جوارنده طونه ساحلنده‌کی اخشاب سرایده سلاح‌ظفرینك تأمین‌ایتدیکی ثروت‌واحتشام ایچنده‌گچیردی . صوك موفقیتسزلكك‌ویردیکی نشئه‌سزلکی ازاله ایچون ، دبدبه‌لی بردوکونله (ایلدیقو Jidico) ویا (ایدیلقو Jdilco) اسمنده یکی برزوجه آلدی . فقط دوکونده پك چوق شراب ایچدیکندن زفافی تعقیب ایدن کیجه ، آغزندن بورنندن قان بوشانه‌رق وفات ایلدی [م ٤٥٣ ـ ٤٥٤] .

آتیلانك ناکهانی وفاتی قویونلولری شـاشیرتمشدی . نه‌یاپدقلرینی بیله‌مه‌ین خلق ، صاچلرینی یولیور ، یوزلرینی پارچالیور ، قانلی یاشـلر دوکیورلردی . بهت انکیز ایلك تأثرات زائل اولدقدن صوکره قرارکاهك اورته‌ســنه ایپکدن محتشم براوتاغ قورولدی . آتیلانك جسدی ، برآلتون تابوته ، بوتابوتده برکوموش تابوته ، اوده دمیر برمحفظه‌یه قونوله‌رق بواوتاغه نقل ایدیلدی . ســوواریلر ، متوفینك مدایحنی ســویله‌یه‌رك اوتاغك اطرافنده دور ایتدیلر . صوکره بویوك برضیافت ویریلدی . خلق طاغیلدقدن صـوکره جسد ، کیجه‌له‌ین کیزلیجه دفن اولوندی . روما مورخلرینك افاده‌ســنه کوره آتیلانك حیاتنده قوللاندیغی سلاحلریله سائر اشیاسی برلکده دفن اولونمشلردی .

لاتین مورخلرندن (جوردانیس Jordanis) ك تصویرینه کوره (آتیلا) ، قیصـه کوودەلی ، کنیش کوکسلی ، اسمر تنلی ، صاغلام بنیه‌لی مهیب برذاتدی . بویوك باشی ، چوقور کوزلری ، سیره‌ك صقالی ، قیرصاچلری ، باصیق‌بورنی ، عظمتلی طوری، مهابتلی یورویشی ، کسکین ومتجسس نظرلریله اورته آسیا انموذج اجتماعیســنك خصوصیتلرینی تمثیل ایدییوردی . اجنبیلره قارشی مغرور ومتعظم برطور آلیر ، قویونلولر حقنده ایسه صوك درجه حلیم ومتواضع بولونوردی . دبدبه‌دن متنفر ، ثروت وســامانه قارشی لاقید ایدی . تبعه‌سنی اولادی کبی سه‌ومر ، شکایتلرینی صبورانه دیکلر ، حقلرنده حکم عدالتی اجرا ایدردی. معظم پروژه‌لرابداع ایدر وبونلری موقع فعله‌چیقارمق‌خصوصنده‌دائماموفق اولوردی. تبعه‌سندن زنیکین‌اولانلرك‌ثروتلرینه تجاوز ایدیلمه‌سنه، فقیر بولونانلرك ستم دیده اولمسنه‌اصلا مساعده ایتمزدی. جزالری اکثریا عفو ایدر، تبعه‌سنك آغیر ویرکیلرله بیتاب دوشمه‌سنه میدان ویرمزدی: دشمنلرینه کندیسنی قوتلی وسطوتلی کوسترمك ایستردی. حیاتنده‌بوکاموفق اولمش، (استانبول)ده و(روماده) برقهرمان کبی تبجیل ایدیلمش ،کندیسنی

برداهیهٔ حرب‌طانیان دشمنلری پیشکاه جلادلتنده دائما آ کیلمشلردر. الـٔ قورقونج محاربه‌لرده بیله جرأت‌وجسارتی غائب ایتمه‌مش، فقط ، تدبیر واحتیاطی‌ده هیچ برزمان الدن براقمه‌مشدر.

آتیلانك مظفر اوردولری اوکنده سرنکون اولان استانبول وروما ایمپراطورلقلری مورخلریله ، آوروپانك فتحی آجیسنی بردرلو اونوته‌میان غربلیلرك بو قهرمانه ویردکلری باربار اسمی براهانت تاریخیه‌در . کین وانتقام حرصنك حقایق تاریخیه‌یی ناصیل تحریف ایده‌بیلدیکنی آ کلامق ایچون یالکز بومثال کفایت ایدر. آتیلا ایله معاصر اولان برلاتین شاعرینك ، قویونلولر باشبوغنی تصویر ایدن منظومه‌سی ، بواسنادك ماهیت کذبیه‌سنی‌پك کوزل آ کلاتمقده‌در . آتیلا هردرلوانسانی مزیتلرك مفتونی ایدی . یاشادیغی عصرده‌کی حکمدارلرك هیچ برندن ، مزیت وفضیلتجه کیری دکلدی . روما ایمپراطور وجنراللرینك ارتکاب ایتدکلری ظلم وجنایتلری ، مقدس پاپالرك ترویج ایلدکلری اهانت وشناعتلری ، آتیلانك افعال وحرکاتیله مقایسه ایدرسه‌ك ، قویونلولر باشبوغنه برموقع فضیلت ویرمك مجبوریتنی حس ایده‌رز . آتیلا ، سفارتله دربارینه کله‌رك حیاتنه قصد ایتمك ایسته‌ین روما ایلچیلرینی عفو ایتمك کبی بویوکلکلر کوسترمش ، ایمپراطورلر نه زمان صلح طلبنده بولونمشلرسه دائما جواب موفقت ویرمش ، متفقلرینه ویردیکی وعدده اصلا خلف ایتمه‌مشدر.

آتیلانك کچدیکی یرلری تخریب ایلدیکی یولنده‌کی اتهامه کلنجه ، یکرمنجی عصرده شاهدی اولدیغمز حرب عمومی‌ده مدنی آوروپالیلرك ارتکاب ایتدکلری مظالم وتخریبات یاننده‌قویونلولرباشبوغنك حرکاتی ، ایجابات حربیه‌نك الـٔ مدنی برشکلی صورتنده تجلی ایتمکده‌در

آتیلادن صوکره قویونلولر

قویونلولرك روما ایمپراطورلغنه قارشی سطوت وقدرتلری آتیلانك حیاتیله قائمدی. آتیلانك تشکیل ایتدیکی معظم ایمپراطورلق عناصر مختلفه‌دن متشکلدی . دولتك اصل نوه‌سی‌اولان قویونلولرایسه ، مختلف بویلردن مرکبدی . آیری آیری باشبوغلرادارەسنده یاشان بویولری تك برسنجاق آلتنده طوپلایان‌قوت ، آتیلانك شخصیتی‌ایدی. بوشخصیت اورته‌دن قالقنجه ، شیرازه‌نك قوپمه‌سی وایمپراطورلغنك انحلال ایتمه‌سی پك طبیعی ایدی . متحده‌نك دوامی ایچون آتیلایه خلف اوله‌جق ذاتك‌ده اونك بوتون اوصافنی حائز اولماسی

لازمدی . حالبوکه آتیلایه خلف اوللری لازم کلن اوغوللری آره‌سنده بواوصافی جامع برکیمسه بولونمیوردی. آتیلانك متعددچوجوقلری واردی [١] . فقط بونلردن هیچ بری پدرلرینك قوردیغی مبنای معظمی یاشاته‌بیله‌جك لیاقتی حائز دکلدی . بوعجزلرینی درپیش ایده‌رك متفقاً یاشامالری لازم ایکن بونی‌ده یاپه‌مدیلر . توارث ایتدکلری ممالکی آره‌لرنده تقسیمه قالقشدیلروطبیعی‌اویوشه‌مدیلر. بویوزدن ظهور ایدن مجادله‌لرله بومعظم‌ایمپراطورلق پك آز برزمان ظرفنده انحلال ایلدی .

شویله‌که آتیلا وفاتندن اول بویوك اوغلی (ئه‌للاق) ی ولی عهد تعیین ایتمشدی . فقط پدرلرینك وفاتندن صوکرا برادرلرندن (دنکیزیك) ایله (هرناق) ولی‌عهد اولان (ئه‌للاق) ه انقیاد ایتمه‌یه‌رك ایمپراطورلق‌اراضیسنك آره‌لرنده تقسیمنی ایسته‌دیلر. بویوزدن اوچ قارداش آره‌سنده قانلی برمنازعه باش کوستردی. قویونلولرك بویوندیریغندن قورتولمق ایچون فرصت بکله‌ین (کپید) لر قرالی (آرده‌ریق Arderick) استقلالنی اعلان ایتدی. (روژ Ruges) لر ، (هه‌رول Hérules) لر ، (سارمات) لر ، (آلن) لر و (سوئه‌و)لر وداها سائر قوملرده کپیدلری تعقیباً قیام ایلدیلر [م ٤٥٤] . استقلال دعواسنه قالقان قوملرکپید قرالی (آرده‌ریق) له بیرله‌شه‌رك مهیب براوردو وجوده‌کتیردیلر. (ئه‌للاق) بونلرله پانونیاده (نه‌تاد Netad) نهرلری جوارنده چرپیشمغه مجبور اولدی . بومدهش محاربه‌ده قویونلر اوتوز بیك قدر ضایعاتك ویره‌رك مغلوب اولدیلر. (ئه‌للاق) ده اثنای حربده مقتول دوشـدی . آتیلانك دیکر اوغوللری ، مظفر (آرده‌ریق) ك اوکندن قاچه‌رق قره‌دکز بویلرینه چکلمکه مجبور اولدیلر . بوصورتله کپیدلر قویونلولر اولکه‌سنی یعنی (داچیا Dace) یی آلده ایتدیلر [م ٤٥٤] . سارماتلرله (سماندر Semandres) لرده

---

[١] آتیلانك متعدد اولادندن کندیسندن صوکره ایمپراطورلغنك مقدراتنه قاریشمش اولانلر (ئه‌للاق Ellac)، (دنکیزیق Denghisik) و (هرناق Hernack) اسملرنده‌کی اوغوللریدر. بونلردن (ئه‌للاق) پدری طرفندن ولی عهد تعیین اید‌لمشدی. مجارمورخلرندن (توروچ Thuroez) آتیلانك (هونوریوس Honorius) ك همشیره‌سندن (شابا Chaba) آدلی بر اوغلی ایله جرمانیا دوقه‌لرندن برینك قیزی اولان (قره‌مهه‌یلخ Kremheylch) دن (آلاده‌ر Aladaie) اسمنده دیکر براوغلی اولدیغنی قید ایلشدر . بومورخه کوره (شـابا) پدرینك وفاتندن صوکره اسکیتیایه کیده‌رك اوراده هنوز برحیات اولان بویوك باباسی (بنده‌کوچ Bendeguez) ی بولمش وبونك توصیه‌سیله خوارزمیلردن برقیزله ازدواج ایده‌رك (أده‌مه‌ن Edemen) و (أد Ed) اسملرنده ایکی اوغلی اولمشدر .

ایللیریاده (مارس Mars) حصاری جوارینه یرلشدیلر. (واله‌میر Valemir) ، (تەئودەمیر Théodemir) و (ویدەمیر Videmir) اسمنده اوچ قارداش طرفندن اداره ایدیلن غوتلر ، داها دوغروسی اوستروغوتلرده پانونیایی تملك ایتدیلر . (سیکیر Scires) لرله آلنلر ، (ساتاغار Satagares) لر (مەسیا) ده یورد طوتدیلر .

آتیلانك اك کوچوك اوغلی اولدیغی ظن ایدیلن (هرناق) ، روما ایمپراطورینه عرض انقیاد ایدەرك طونه آغزینی اشغال ایلدی . متعلقاتندن (أمنه‌دجار Emnedzar) ، (اوزیندور Uzindur) ، (اوتو Uto) و (ایسقالم Jscalm) اسملرنده‌کی دورت برادرده یکی داچیاده یرلشه‌رك (متحده) نامنی آلدیلر [١]

اوستروغوتلر ، ایمپراطور (مارسیەن Marcien) دن طونه بوینجه اقامت ایچون مساعده آلدقلرندن غربه دوغرو یاییلمغه باشلادیلر. قویونلولر طونه‌یی کچەرك اوستروغوتلر اوزرینه هجوم ایتدیلر [م ٤٥٤] . فقط مغلوب اولدقلرندن (هونیوار Hunnivar) نامنی ویردکلری طونه‌نك آرقه‌سنه چکلمکه مجبور قالدیلر .

آتیلانك اوغوللری پانونیایی تخلیه ایتمکله برابر قویونلولردن بعض قبیله‌لر ینه بورالرده قالمشلردی . میلادی (٤٦١) تاریخنده اوستروغوتلر ، پانونیاده قالمش اولان قویونلولردن (ساتاغاری Satagarii) لری تضییق ایتدکلرندن بونلر آتیلانك اوغلی (دنکیزیك Denghisick) دن استمداد ایتمکه مجبور اولدیلر . (دنکیزیك) مهمجه برقوتله پانونیایه کیرەرك (باسینا Bassina) شهرینی محاصره ایتدی . (ساتاغاری) لرله حرب ایتمکده اولان اوستروغوتلر ، بومحاربه‌یی بواقه‌رق (باسینا) نك تخلیصنه قوشدیلر. قویونلولری بودفعه‌ده مغلوب ایده‌رك طونه‌نك آرقه‌سنه آتمغه موفق اولدیلر [٢].

[١] متعاقب عصرلرده بوقویونلولرك احفادی (ساقروموتیسو Sacromontisu) و (فوساتیسو Fosatisu) اسملریله یاد ایدیلیورلردی . بواسملری، اقامت ایتدکلری مواقعدن آلمش اولملری محتملدر.

[٢] مورخ (جوردانیس Jordanis) آتیلانك اوغلی (دنکیزیك) اداره‌سنده بولونان وکندیسیله بوسفره اشتراك ایدن قبیله‌لرك (اوجیغور Ulzigoures) لر، (بیتوغور Bittugores) لر (آنکیسکیر Angiscires) لر، (بردور Bardores) لر ناملرینی طاشیدقلرینی قید ایلشدر. بودورت قبیله‌دن ایکی اولکی قبیله اسملرینك صوك حدلری (اویغور) اولمق اوزره مرکب بر لفظ اولدقلری وضحاً آکلاشیلمقده‌در. احتمالکه (اوجیغور) لر مملکتك غرباً اك ایلریسنده اوطوردقلری ایچون قویونلولرجه کندیلرینه (اوچ اویغورلر) دینمش وبواسم رومالیلر طرفندن تحریف ایدیله‌رك (اوجیغور) شکلنه صوقولمشدر . بوکا کوره (بیتوغور) لرده مملکتك اك کریسنده اوطوردقلری جهتله قویونلولرجه صوك اویغورلر معناسنه اوله‌رق (بیتواویغورلر) یعنی (بیتیك اویغورلر) اسمیله آڭیلمش

روما ايمپراطورلغى حدودلرى (دڭكيزيك) ادارەسندەكى قويونلولرك بوصوك هجوملرينه معروض قالديغى هنگامده ايدى كه شرقده يكى بر حادثهٔ مهمه وقوعبولدى: منشألرى تورك اولان (صاراغور Saragours)لريعنى صارى اويغورلر، (اوروغ Ouroges) لرله (اون ايغورلر Onogours) و(سابير Sabirs) لرطرفندن مملكتلرندن طرد و(وولغا) نهرينى كچەرك آوروپايه كيرمكه اجبار ايديلديلر[٤٦٢] [١]. آوروپايه كچن بو قبيلەلر اوولجه اورته آسياده اقامت ايدييوركن

اوللرى وبالآخره روماليلرك بو اسمى تحريف ايدەرك (بيتوغور) شكلنه صوقمش بولونمالرى مستبعد كلدر . هرحالده بو ايكى اسم، آوروپاليلرجه (هون) دينيلن خليطەده حاكم عنصرك تورك اولديغنه قطعى برر نشانەدرلر . مجارستانه ويريلن (هونغارى Hangari) اسمنكده (هون ـ اويغور) لفظ مركبندن محرف اولمەسى مستبعد دكلدر .

[١] (سابير Sabires) لر قويونلو اويغورلرندن ايديلر. ميلادى ٥١٥ سنەسندە قفقاس ماوراسندن كچەرك ارمنستان ، پونت ، قاپادوكيا ، وغالاتيايه قدر استيلا ايتديلر . شرق روماليلر بونلره قارشى مدافعەده بولونمديلر . فقط ارمنيلر مقابله ايتديلر . بونلرى دفعاتله منهزم ايدەرك قافقاسيه ماوراسنه چكيلمكه مجبور ايلديلر . ارمنى مورخلرى سابيرلرى (هون) ناميله ياد ايتمشلردر . مورخ (تەئوفان) ايسه بونلره سابيرهونلرى اسمنى ويرمكدەدر .

سابيرلر داها اولدن يعنى مورخ (پريسكوس) زماننده نهرى (دون) و(وولغا) اسبتلرنده بولونيورلردى. مورخ (جوردانيس) بونلره (سابيرى Sabiri) نامى ويرييور.. ميلادى ٥٢٢ ده سابيرلرك باشبوغى (جيليغدەس Ziligdès) ويا (جيلغيبى Zilgibis) نامنده برى ايدى . بو اسم ميلادى ٥٧٠ تاريخنده افتاليتلرك رياستنده بولونان (سيلزيبول Silziboul) ك اسمنى آكديرمقدەدر . (جيلغيدەس) هم شرق روما ايمپراطورى (ژوستين) ى همده ايران كسراسى (قباد)ى آلداتديغندن (قباد)طرفندن قتل ايديلمشدر .

ميلادى (٥٢٢) ده سابيرلرك رئيسى (بوآجر Boazer) ويا (بارەج Barez) اسمنده بر قادين يدى. بو قادين زوجى (بالاق Balak) ه خلف اولمشدى. (بوآجر) يوز بيك عسكرله (قباد)ه التحاق ايتمك اوزره كندى مملكتندن كچن ديكر ايكى قويونلو باشبوغى عليهنه يورودى. بو باشبوغلردن برى (ستيراكس Styrax) ويا (تيرانكس Tyranx) ديكرى (غلونەس Glones) ويا (غلون Glom) ايدى .

سابيرلر شرق روماليلرله خوش كچنديلر. بو تاريخلرده بوسفور وكرسونەز توريكدەكى قويونلولر (موآكر Mouager) ويا (موكل Mougel) ادارسنده عصيان ايتديلر و مملكتلرينى ترك ايدەرك شماله چكيلمكه مجبور اولديلر . (٥٣٠) ده روما اوردوسنده قويونلولردن بر فرقهٔ متحده بولونيوردى. قوماندانلرىده (سونيقا Sounika) ويا (آسخان Askhen) ايدى . پروقوپ بونلره ماساجت قويونلولرى نامنى ويرييور احتمالكه بونلر كوشانلردن ايديلر .

٥٥٠ ده سابيرلر ژوستينيەن ايله (خسروپرويز) آرەسندەكى حربه قاريشديلر . آلات حربيه اعمال ايلديلر (٥٥٤) ده ينه سابيرلردن بحث ايديلمشدر . فقط ٥٥٨ ده آوارلرك استيلاسى اوكنده منقرض اولارق بونلره قريشمشلردر . (Jordanis) قويونلولرك بعضى عائلەلرندن بحث ايدەركن بر قسمنك (ساويرى Saviri) برقسمنكده (كوجياغيرى Gutziagiri) تسميه ايديلدكلرينى قيد ايدييور. بوصوكنجيلر (قوتيغور Koutrigours) لردر . بونده كوستريبورزكه سابيرلر ، اويغور تورك لرندن ايديلر.

أوطرفلرده وقوعبولان سياسی تبدل نتيجه‌سنده (وولغا) بويلرينه چكلمكه مجبوراولمشلردی شويله‌كه ميلادی (٤٣٠) تاريخنه دوغرو بوحواليده (وو_غوئه‌ی You - Goui) اسمنده برپرنس فوق العاده نفوذ قازانه‌رق (تورفان) حواليسنی استيلا وچينده حكمران اولان (سونغ Sung) خاندانی ايمپراطورندن (خان) عنوانی آلمشدی . (وو_غوئه‌ی) ميلادی (٤٤٤) تاريخنده وفات ايده‌رك يرينه برادری (غان_چه‌ئو Gan-Tcheou) كچمشدی . (غان_چه‌ئو) برمدت صوكره جوجنلرك تعرضنه اوغرايه‌رق مغلوب واتلاف ايديلمش ، حكومتی (هان_په_چه‌ئو Han - Pe - Tcheou) اسمنده برينه ويريلمش بوده (اويغورخانی) عنوانی آلمشدی [م ٤٦٠] . غان_چه‌ئونك وفاتندن صوكره معيتنده‌كی اويغورلردن بر چوغی (ايرتيش) نهری بويلرينه چكيله‌رك اورالرده صامور آوی ايله كچنمكه باشلامشلردی. بونلرصوكره غربه طوغرو ايلريله‌يه‌رك (وولغا) نهری بوينجه امتداد ايدناووه‌ده يورد طوتمشلردی .روماليلرصامورتجارتی مناسبتيله بوقبيله‌لری وولغا بويلرنده طانيمش ، كنديلرينی اويغورلر واون اويغورلر ناملريله ياد ايتمشلردر . بوصوكنجيلر ، شمالی اويغورلردی .

ايشته (دنكيزيك) لـ روماليلرله چارپشديغی هنكامده وولغايی كچه‌رك آوروپايه كيرن قوملر بونلر ايدی . بونلرك روسيه‌يه كيرمه‌لری قويونلولر آره‌سنده يكيدن اغتشاشلر توليدينه سبب اولدی . قويونلولر، بولوندقلری مملكتلرده داها زياده صيقيشديلر.چونكه وولغايی كچن بوقوملراولا (آغاجير Akatzires) لرله (آوارلر) اوزرينه آتيلديلر[م٤٦٤]. بونلری مغلوب ايتدكدن صوكره روماليلرله اتفاق ايچون ايمپراطور (لئون Leon) ه ايلچی كوندرديلر. داها صوكره جنوبه دوغرو يوللرينه دوام ايتديلر. مغلوب وكنديلرينه التحاق ايتمكه مجبور ايتدكلری آغاجيرلرله برابر بحرخزر بوينجه ايلريله‌يه‌رك (دربند) دن ايرانه ايمك ايستديلر. فقط ، دربندی كچمكه موافق اوله‌مديلر. بالمجبوريه غربه صاپه‌رق كورجستاندن (تفليس) ه اينن ديكر بركچيددن آزربايجانه كيرديلر .

ايرانيلر بواثناده ماوراء النهر طرفلرنده‌ينه قويونلولردن اولان (قيدار Kidarites)لرله حالحربده اولدقلرندن روماليلره مراجعت ايده‌رك (جه‌رو آق Jerouack) ويا (جه‌روئی_پارق Jeroïparck) دينيلن حصارك مدافعه‌سی ايچون معاونت ايسته‌ديلر. فقط ، ايمپراطور (لئون) ، هرحكومت كندی مملكتنك محافظه‌سندن مسئولدر ، ديه‌رك بوطلبه قولاق آصمدی . روش حاله نظراً (قولكيدا) خلقی بوسفر اثناسنده اون اويغورلری مغلوب

ایتمش وبوموفقیتك حاطره‌سنی یاشاتمق ایچون جوارقلعه‌لردن برینه (اون‌اویغور Onogours) اسمنی ویرمشلردر .

قدیم قویونلو تانژولغی متحده‌سی انقاضندن اولان بوقبیله‌لر ایران کسرالغنی مشغول ایدرکن آتیلانك اوغوللریله روما ایمپراطوری (له‌ئون) آره‌سنده‌ده یکی نزاعلر باش کوستردی . صلح بوزولدی . قویونلو آقینجیلری ایمپراطورلق اراضیسنه آقینلر یاپمغه باشلادیلر [م ٤٦٦]. قویونلوامراسندن(هورمیداق Hormidac) طونه‌یی بوزلراوستندن کچه‌رك ایمپراطورلق داخلنه کیردی . روما جنراللرندن (آنتم Antheme) ، بونلری قارشولیه‌رق مغلوباً (ساردیق Sardique) ده چکلمکه مجبور ایتدی . بوراده خیلی مدت محاصره ایتدی . فقط بر شیئه موفق اوله‌مدی . صوك دفعه بر هجومده داها بولندیسه‌ده کندیسیله برابر روما اوردوسنه قوماندا ایدن جنراللردن برینك قویونلولر طرفنه کچمه‌سی موقتا موفقیتنه مانع اولدی. فقط بوجنرالله برابر عسکر کیتمه‌مش اولدیغندن روما اوردوسی جنرالك التحاقندن متأثر اوله‌مشدی . (آنتم) نهایت قویونلولری تسلیم اولمغه مجبورایتدی . بونك اوزرینه قویونلولر روما ایمپراطورینه ایلچی کونده‌ره‌رك مخاصماتك تعطیلنی و روماليلرله آلیش ویریش ایتمك ایچون طونه اوزرنده بر پنایر تأسیسنی تکلیف ایتدیلر .. فقط ایمپراطور (له‌ئون) ، بوکا موافقت ایتمدی . (دنکیزیك) ایمپراطوری اجبار ایتمك اوزره اوردوسیله طونه‌یی کچمکه حضرلاندی . بوجوارده بولونان روما جنرالنه ایمپراطور (له‌ئون)، کندیسنه تبعه‌سنی اسکان ایچون کافی درجه‌ده اراضی ایله اوردوسنك اعاشه‌سی ایچون اقتضا ایدن پاره‌یی ویرمزسه نهری کچه‌رك ایمپراطورلق اراضیسنه کیره‌جکنی بیلدیردی. (دنکیزیك) ك بوتکلیفندن خبردار اولان ایمپراطور، اراضی وپاره‌یی آنجق کندیسیله اتفاق ایده‌رك اطاعتده بولونه‌جقلره ویره‌بیله‌جکی جوابنی ویردی . (دنکیزیك) طبیعی برجوابدن ممنون اولمدی . روماليلره اعلان حرب ایتدی [م ٤٧٠] . فقط بومحاربه (دنکیزیك) اداره‌سنده‌کی قویونلولرك فلاکتی وروماليلر طرفندن قتل عام ایدیئه‌سی ایله نهایتلندی . (دنکیزیك) ده قتل ایدیله‌رك باشی إستانبوله کونده‌ریلدی .

بوفاجعه‌دن صوکره تاریخلرده قویونلولره عائد مسلسل معلومات کوروله‌میور . آکلاشیلدیغنه‌کوره قافقاسیه ، قره‌دکز وطونه شمالنده‌کی ساحه‌یه یاییلمش اولان‌قویونلولر میلادی (٤٧٠) تاریخندن صوکره آتیلا زماننده اولدیغی کبی بویولك مقیاسده حرکات

كشيلك بر قوتله روماليلره طرفدار اولمش، (ستيراكس Styrax) و (غالون Galones) عسكريه اجرا ايده‌بيله‌جك قوت وقدرتی آرتق غائب ايتمشلردی . بوتاريخدن صوكره قويونلولر روما تاريخنه آنجق آره‌صره قاريشه‌بيلمشلردر . ازجمله ، ايمپراطور (زه‌نون Zenon) زماننده برآرالق طونه‌يی كچه‌رك تراكيايه آقين ايتمش وروماليلری خيلی تلاشه دوشورمشلردر [م ٤٧٥] . داها صوكره يعنی ايمپراطور (آناستاس Anastase) دورنده‌ده قويونلولر رؤساسندن (آريبازوت Aribasut) ويا (آمبازوق Ambazouc) اسمنده بری مهمجه برمبلغ مقابلنده (دربند) ی روماليلره ويرمكی تكليف ايلشدر [م ٥٠٨] . فقط (آناستاس) ، بواوزاق يرده قوهٔ محافظه بولونديرمق ايمپراطورلغه بهالی‌يه مال اوله‌جغی ملاحظه‌سيله بوتكليفی قبول ايتمه‌مش، كوستر ديكی حسن نيتدن طولايی(آمبازوق)ه تشكر ايتمكله اكتفا ايلشدر [١] .

شرقی روما ايمپراطورلغی ايله ايران شهنشاهلغی آره‌سنده باشلايان رقابت سياسيه ومجادلات اثناسنده آزاق دكزی بويلرينه چكلمش اولان قويونلولر آره صره ينه جريان تاريخی‌يه قاريشمشلردر. (زوستين Justin) شرقی روما ايمپراطورلغنه ارتقا ايتديكی زمان (دربند) ك شمالنه حاكم اولان قويونلولرك (جيليغده‌س Jiligdes) اسمنده‌كی خانلرينه بر ايلچی كونده‌ره‌رك ايرانيلره قارشی معاونتی استرحام ايتمش اولديغی روما تاريخلرنده مقيددر [٢]. (جيليغده‌س) ايمپراطور (زوستين) ك بواسترحامنه جواب موافقت ويرمش ايسه‌ده بوخفی اتفاقدن خبردار اولان (قباد) بغتةً اوزرينه هجوم ايده‌رك كنديسنی قتل وقويونلولری تارومار ايتديكندن روماليلر بواتفاقدن اميد ايتدكلری فائده‌يی كوره‌مه‌مشلردر [م ٥٢١] . ايمپراطور (زوستينيه‌ن Justinien) دورنده‌ده قويونلولرك ايرانيلرله شرقی روماليلر آره‌سنده‌كی مجادله‌يه اشتراك ايده‌رك برقسمی ايرانيلر برقسمی‌ده روماليلر طرفنی التزام ايتمش اولدقلرينی كوريورز: قويونلولردن (سابير Sabirs) لر خانی (مالاق Malak)ه ويا (بالاق Balak) ه خلف اولان زوجه‌سی (باره‌ج Barez) خاتون معيتنده‌كی يوز بيك

---

[١] روماليلر بو تكليفی رد ايتدكلرينه بالآخره پشمان اولمشلردر . چونكه بر مدت صوكره آوارلر طرفندن طرد ايديلان (سابير Sabire) لر بودربندی كچه‌رك ارمنستانی ، قاپادوكيايی ، غالاتيايی، بونت حواليسنی استيلا وتخريب ايتمش، (ليقه‌ئونيا) حدودينه كلرك (ئوخايت Eukhait) شهرينه قدر ايلريله‌مشلردر [م ٥١٥] .

[٢] بوخانك اسمی ، مختلف روما تاريخلرنده بر قاچ شكلده ضبط ايديلشدر . بعضی مورخلر (جيليغده‌س Jiligdes) بعضيلری (جايوبه‌س Ziliobes)، بعضيلری (جيلغبی Zilgbi) بعضلری‌ده (جياغبير Ziaghir) شكلنده قيد ايلشلردر .

اسمرنده دیکر ایکی قویونلو باشبوغلری ایسه ایرانیلر طرفنی طوتمشلردر [م ۵۲۷] .

ملی برلکلرینی اونوته‌رق ایکی یابانجی ایمپراطورلق آره‌سنده‌کی منازعه‌یه قاریشان قویونلو رؤساسی جاهلانه برغیرتله کندی آره‌لرنده چارپیشمغه باشلادیلر: (باره‌ج)خاتون مهم برقوتله بوایکی باشبوغ اوزرینه یورویه‌رك آنسزین باصدیردی. یکرمی بیکه بالغ اولان قوتلرینی کاملاً قیلیجدن کچیردی. (غالون) میدان معرکه‌ده مقتول دوشدی. (ستیراکس)ده اسیر ایدیله‌رك نشانهٔ ظفر اولمق اوزره استانبوله کوندریلدی .

روما مورخلرینه کوره قریم حوالیسنده (بوسفور) یعنی (یکی قلعه) طرفلرنده اقامت ایدن (غوردا Gordas) اسمنده دیکر برقویونلو باشبوغی‌ده بو اثناده ایمپراطور (ژوستینیه‌ن) ایله برمعاهده عقد ایده‌رك استانبوله کلمش وخرستیان دینه کیرمش ، وافتیز مراسمنده بالذات ایمپراطورده بولونمشدر. (ژوستینیه‌ن) بوقویونلو باشبوغنی ایمپراطورلغك حدودلرینی مدافعه‌یه مأمور ایده‌رك برچوق هدیه‌لرله مملکتنه اعزام ایلدی. (غوردا) شرقدن وشمالدن کله‌جك آقینلره قارشی (یکی قلعه) طرفلرنده برمدافعه سدی تشکیل ایده‌جکدی. (ژوستینیه‌ن) ایله (غوردا) آره‌سنده عقد ایدیلن معاهدهٔ اتفاقیه اوزرینه قویونلولرله روماليلر آره‌سنده واسع نسبتده برمعاملهٔ تجاریه باشلادی. (بوسفور) یعنی یکی قلعه ایشلك برتجارت قاپوسی اولدی . فقط بوحال ، اوزون مدت دوام ایده‌مدی . قویونلولر چوق کچمه‌دن باشبوغلرینك روم حمایه‌سنه کیرمش ودینی تبدیل ایتمش اولدیغنی آکلادقلرندن بوحال عزت نفسلرینه کران کلدی. (غوردا) ملی معبودلری قالدیره‌رق تبعه‌سنی‌ده خرستیان یاپمغه تشبث ایده‌رك خلقك حدت ونفرتی بوس بوتون تهییج ایلدی. نهایت بر اختلال قوپدی . (غوردا) قتل ایدیله‌رك قارداشی (موآجر Moager) مقامنه کچیریلدی (بوسفور) ده‌کی روم محافظلری ایله متسلمی اولان (دالماتیوس Dalmatius) اتلاف اولوندی. اختلالدن وروماليلرك قتلندن خبردار اولان ایمپراطور، اسکیتلردن واقوام سائره‌دن مرکب بویوك براوردو احضار ایده‌رك (ژان Jean) اداره‌سنده (موآجر) اوزرینه کوندردی. قویونلولر بومعظم قوته قارشی قویه‌میه‌جقلرینی کوره‌رك چکلدیلر. روماليلرده (بوسفور) ی ضبط ایلدیلر. آتیلا ایله کلمش اولان قبیله‌لردن (قوت ـ اویغور Cutrigours) اسمنده برقبیله ، طونه‌نك شمالنده قالمشدی[۱]. بونلر (غوردا) حادثه‌سندن بر قاچ سنه

[۱] اولجه اشارت ایتدیکمز کبی شرق روما مورخلرینك (قوتریغور) دیدکلری بو قبیله‌نك اصل اسمی (قوروت ـ اویغور) اولمق احتمالی اولدیغی کبی (قوت اویغور) یعنی (قوتلو اویغور) اولمسی‌ده محتملدر . اویغور خانلرینك (ایدی قوت) عنواننی حائز اولدقلرینه دائر (جهانکشا) ده صراحت واردر .

صوکره جنوبه اینديلر (جامبه‌رغام Zambergam) اسمنده بر رئیسك قیادتیله بوزلراوزرندن طونه‌یی کچه‌رك روما ایمپراطورلغنه کیردیلر [٥٥٨ م] . (جامبه‌رغام) هیچ برممانعته معروض قالمقسزین تراکیایه قدر کلدی. بوراده، اوردوسندن برفرقه آییره‌رق (سلانیك) اوزرندن یونانستانك استیلاسنه کوندردی . کندیسی‌ده قسم متباقی ایله (کلیبولی) شبه جزیره‌سنی ضبط ایلدی.(جامبه‌رغام)لـ بومعظم حرکتی استانبول سراییی شاشیرتمش،قویونلوزلك استیلاسنه اوغرامقی خاطرلرینه بیله کتیرمه‌مش اولان یونانستان سکنه‌سنه دهشته‌ویرمشدی.

(جامبه‌رغام) کلیبولی شبه جزیره‌سنی الده ایتدکدن صوکره بورالرده بوله‌جغی کمیلرله آناطولی‌یه کچمك وبوصورتله استانبولی ایکی طرفدن محاصره ایده‌رك ضبط ایتمك پیلانتی تعقیب ایدییوردی. بومقصدله اوردوسنك برقسمنی کلیبولی سواحلنه کوندردی .کندیسی‌ده یدی بیك آتلی ایله استانبول اوزرینه یورودی . بلامشکلات استانبول جوارینه قدر کلدی [١]. شرقی روما ایمپراطورلغی پایتختنده آقینجیلری طوردوره‌جق برقوت یوقدی. اختیار (زوستینیه‌ن) ، امور اداره‌یی کوشه‌تمش صوك زمانلرده اوردویی اهمال ایتمشدی . جنراللر عسکرك علوفه‌سنی ییيور ، ذوق و سفاهتله دمکذار اولیورلردی . تورکلر ایچون داها اوزمانلرده بیله بر (قیزیل الما) اولان استانبول صوك کونلرینی یاشـیور کبی کورونیوردی . شرقی رومانك مشهور سرداری اختیار (بلیزه‌ر Belisaire) لـ خدعه‌سی اولمسیدی ، استانبولك دوشه‌جکی محققدی . وضعیتك وخامتنی کورن (زوستینیه‌ن) ، ایمپراطورلغك قورتاریمه‌سی وظیفه‌سنی بر دفعه داها (بلیزه‌ر) ه تودیع ایتدی . اختیار جنرال قرارکاهنی شهر خارجنه نقل ایده‌رك استانبولده وجوار کویلرده بولونان خلقی نفیرعام صورتیله طوپلامغه باشلادی . قرارکاهنك اطرافنی خندقلر قازدیره‌رق تحکیم ایتدی . کویلیلری اطرافه طاغیته‌رق عینی زمانده هرطرفده آتشلر یاقدیردی . بو صورتله (جامبه‌رغام) ده استانبولك معظم برقوت طرفندن مدافعه ایدیلدیکی فکرینی ویرمك ایسته‌یوردی . ایجـاب ایدن تدابیر احتیاطیه‌یی آلدقدن صوکرا اولکی محاربه‌لرنده کندیسـیله بولونه‌رق تجربه کورمش اولان کزیده و أیجه مجهز عسکرلردن ایکی یوز نفر آییردی . بونلری جوار اورمانلرده پوصویه یاتیرتدی . بو ترتیباتله برابر کویلولره باغیروب چاغیرمالرینی، صوپالرینی ییرلره اوزه‌رق کورولتو ایتمه‌لرینی امر ایتدکدن

[١] (جمبه‌رغام) آقینجیلری استانبوله ١٤٠ (ستاد Stad) برمسافه‌یه قدر کلمشلردی . (جبرغان Zalergom) شـکلنده‌ده قید اولونان (جمبه‌رغام) اسـمنك (جابرخز) دن محرف اولمسی مستبعد دکلدر . (زادلوف) بو صوك شکلك اویغورجه (چ‌ع برکان) یعنی (چ‌غ ویرن) محرفی اولا‌یغنی ادعا ایتمکده‌در .

صوکره اوزرینه یورومکده اولان ایکی بیك قدر قویونلو سواریسنه قارشی کیتدی . ایکی قوت چارپشمغه باشلار باشلامز ، پوصویه یاتیریلمش اولان ایکی یوز روما سواریسی آرقه‌دن قویونلولر اوزرینه هجوم ایتدیلر . قویونلر آقینجیلری هر طرفدن بویوك برقوتله محاصره ایدیلدکلرینه ذاهب اوله‌رق بردنبره تلاشه دوشدیلر . (بلیزه‌ر) ك ترتیبیله اوردوسنده‌کی کویلولر آغاچ داللرینی سوروییه‌رك اورته‌لغی توز دومانه بوغدقلرندن قویونلولر روما اوردوسنك مقدارینی تعیین ایده‌مدیلر . دشمن اوردوسنی قبلایان توز دومانی عسکرك چوقلغنه حمل ایده‌رك محاصره‌دن قورتولمق ایچون رجعته قالقیشدیلر . رومانك ماهر قوماندانی بووضعیتدن پك کوزل استفاده ایده‌رك رجعتی انهزامه چویرمکه موفق اولدی . (جامبه‌رغام) دورت یوز قدر ضایعات ویره‌رك مشکلاتله قوهٔ کلیه‌سنه التحاق ایده‌بیلدی . فراریلرك مبالغه‌لی افاده‌لری بورا‌ده‌ده برقارغشه‌لق تولید ایتدی . (جامبه‌رغام) ، عمومی رجعت امرینی ویرمکه مجبور اولدی . بووضعیتدن متأثر اولان قویونلولر یوزلرینی بشدرینی یوله‌رق رجعته باشدیلر . بوصورتله ، قوهٔ قریبه‌یه کلمش اولان استانبول فتحی عصرلرجه کیری‌یه قالمش اولدی !..

(جامبه‌رغام) قوهٔ کلیه‌سیله منهزماً رجعت ایدرکن اولجه کالیبولی شبه جزیره‌سنده (کرسونه‌س Quersonese) شهری اوزرینه کوندرمش اولدیغی فرقه بورانك محاصره‌سیله مشغول اولیوردی . بو موقعی محافظه‌یه مأمور اولان جنرال (جرمنوس Germanus) متوالی هجوملره قارشی شهری مدافعه ایده‌بیلمشدی .

قویونلولر ، بهمه‌حال بوشهری ضبط ایتمك ایستدکلرندن صوك برهجوم ترتیباتی آلدیلر . قامشلردن یوز اللی قدر صال یاپدیلر . بونلره آلتی یوز قدر محارب قویه‌رق شهرك ضعیف ظن ایتدکلری نقطه‌لرینه سوق ایتدیلر . فقط ، (جرمنوس) صاللر اوزرینه یکرمی کمی سوق ایده‌رك بونلری کاملاً باتیردی . متعاقباً‌ده عمومی برخروج حرکتی یاپه‌رق قویونلولره خیلی تلفات ویردیردی . فقط کندیسی‌ده بومحاربه‌ده مجروح دوشدی . هرایکی طرف حرباً برنتیجه الده ایده‌میه‌جکنه قناعت کتیردکلرندن محاصره‌نك رفعی ایچون (جرمنوس) قویونلولره برچوق پاره تکلیفنه مجبور اولدی . (کرسونه‌س) شهری‌ده آنجق بوصورتله محاصره‌دن قورتوله‌بیلدی [م ٥٥٩] .

(ژوستینیه‌ن) بومدهش بادره‌یی (بلیزه‌ر) ك خدعهٔ حربیه‌ده‌کی مهارتی سایه‌سنده آتلاته‌بیلدیسه‌ده قویونلولرك تکرار عودت ایتملرندن قورقیوردی . آره‌لرینه نفاق صوقه‌رق

قویونلو رؤساسنی بربرلریله چارپشدیرمق ایمپراطورلغی قورتاره‌جق الك موافق برتدبیر ایدی . (زوستینیه‌ن) بوییلانی تعقیب ایتمکه باشلادی: (جامبه‌رغام) لك ریاستی آلتنده‌کی متحده‌یه داخل اولان قویونلولردن (اوتیغور Outiqours) لرك باشبوغی (سالتیق Saldick) اوته‌دنبری کندیسیله مناسبتده بولونیوردی [١] . ایمپراطور قویونلولری بربرلرینه دوشوره‌رك تراکیایه تکرار عودت ایتملرینه امکان براقمامق ایچون (سالتیق)له برائتلاف عقدینه تشبث ایتدی . (زوستینیه‌ن) لك تکلیف ایتدیکی شرائط ائتلافه کوره (سالتیق) ، (جامبه‌رغام) ه اعلان حرب ایده‌جك بوکا مقابل ایمپراطورده (جامبه‌رغام) ه ویرمکده اولدیغی ویرکی‌یی کندیسنه ویره‌جکدی . فقط ، (سالتیق) ملتنك خرابیسنی انتاج ایده‌جك اولان بویله براهاتی قبول ایتمدی . ایمپراطورك بوتشبثی عقیم قالدی .

فقط جریان وقایعه نظراً (سالتیق) لك برمدت صوکره تبدیل فکر ایتمش اولدیغی آکلاشیلیور . چونکه (قورت ـ اویغورلر Cutriqours) لر طونه‌یی کچرکن (سالتیق) اوزرلرینه آتیله‌رق اغتنام ایتمش اولدقلری شیلری کاملاً آلرندن آلمشدر . (سالتیق) لك بو مناسبتسز حرکتی ایمپراطورك وقوعنی آرزو ایتدیکی نتیجه‌یی حاصل ایلدی: قویونلولر آره‌سنده بو یوزدن داخلی بر مجادله باش کوستردی . ایکی پارتی‌یه آیریلن قویونلولر دورت طرفدن انتقام حرصیله یانان قوملرله محاط اولدقلرینی اونوته‌رق بربرلرینی ییمکه باشلادیلر . نتیجه‌ده نفوذ وقدرتلری تماماً غائب اولدی . بر زمانلر آزاق دکزی شمالندن اینه‌رك، روسیه ، اوقرانیا ، رومانیا، مجارستان و تراکیایی استیلا ایتدکدن صوکرا استانبول قاپولرینه قدر کلمش اولان بوقوم ، داخلی مجادلات ایله پیرانه پیرانه نهایت طونه ماوراسنده‌ده اوطوره‌میه‌جق برحاله کلدیلر . بر قسمی تکرار اسکیتیایه دوندیلر . طونه ماوراسنده قالانلرده مجاور قوملر طرفندن بلع ایدیلدیلر، آدلری صانلری غائب اولدی کیتدی !..

قویونلولردن پانونیاده‌ده عددلری اوچ بیکه بالغ اولان برقبیله قالمشدی . بونلر مجارستانده (غزیغلامجه‌و Gzyglamezew) دینیلن محلده یرلشمشلردی . فقط ، مجاور

---

[١] اوتیغورلرباشبوغنك اسمی بعض تاریخلردده (سوندیقل Sondikle) ویا (ساندیقل) شکلنده مقیددر. بوقبیله‌یه‌ویریلن (اوتیغور) اسمنك‌ده (اوت ـ اوغوز) ویا (اود ـ اویغوز) دن محرف اولمسی محتمل کوروله‌بیلیر . اوتیغورلرك آسیاده ایران حدو لرینه مجاورساحه‌لرده بولوندقلری اثناده آتش پرستلك دینی قبول ایده‌رك بونامی آلمش اولملری مستبعد دکلدر . (رادلوف) ساندیقل اسمنك تورکجه چوق دیللی دیمك اولان (سان‌تیلیك) دن محرف اولدیغی ادعا ایتمکده‌در .

قوملرك آتیلا دورندن قالان حرص انتقامی کندیلرندن آله‌جقلرندن قورقه‌رق بالآخره ینه مجارستانده کائن (اردەوەلو Erdewelwe) نام محله چکلمش وبورادە (چکل Zekel) ویا (سیکول Sicules) اسمنی آلمشلردر [۱] . مجارمورخلرینه‌کوره چکلر اوزون‌مدت اسکی‌عادتلرینی محافظه ایتمش، حتی‌یازی مقامنده‌چتله‌قوللانمغه دوام ایتمشلردر. صوکره‌لری بونلرده مجارلرله قاریشه‌رق هویت قومیه‌لرینی غائب ایتمشلردر .

اسکیتیایه دونمش اولان قویونلولره کلنجه بونلرکده بوحوالی‌ده برچوق زمانلر متفرق برحالده آز چوق برموجودیت‌کوسترمش اولدقلری آکلاشیله‌قده‌در. حتی، باشبوغلرندن بری میلادی (٦١٨) تاریخنده عرض تعظیمات ایتمك اوزره استانبوله‌قدر کلمش وایمپراطور (هراقلیوس Heraclius) ك مظهر التفاتی اولمشدر . شرقی روما مورخلرینه کوره استانبوله کلن بوباشبوغ خرستیانلغی قبول ایده‌رك وافتیز اولمش و (هراقلیوس) طرفندن کندیسنه (پاتریق Patrice) عنوانی توجیه اولونمشدر . میلادی (۵۸۰) تاریخنده والانتن) سفارتله کوك تورکلر نزدینه کیتدیکی‌زمان اوتیغورلراولکه‌سندن‌کچمش‌اولدیغی تاریخاً مضبوطدر .

اسکی یوردلرینه چکیلن قویونلولرده اعصار متعاقبه‌ده اورته آسیا اعماقندن قوپه‌رق غربه آقمش اولان دیکر قوملرله قاریشدقلرندن غربی قویونلولر اسمی بوس بوتون اونوتیلمش وبوقبیله‌لر اختلاط ایتدکلری قوملرك نامنی آلمشلردر .

خلاصه غربی قویونلولردن (وولغا) و (دون) نهرلرینی کچه‌رك آوروپایه کیرمش اولان متفرق قبیله‌لر (آتیلا) نك مظفر سانجاغی آلتنده برلشدکلری زمان معظم روما ایمپراطورلغنی صارصه‌جق برقدرت کوسترمش ، قویونلو آقینجیلرینك چالاك آتلری (پارس) اوکلرنده، (روما) قاپیلرنده، آلمانیا ایچریلرنده طولاشمش، بوتون آوروپانی استپ قهرماننه سجده ایتمشلردر. فقط ، آتیلانك وفاتندن‌صوکرا ملی وحدت بوزولمش، محترص فقط عزم ولیاقتدن محروم رئیسلر داخلی مجادله‌لره آتیله‌رق قویونلولری بربرلرینه قیردیرمش ، بو قهرمان قومی کندی اللریله انقراضه سوروکله‌مشلردر !.....

---

[۱] دیوان لغات‌الترکده مختلف‌تورك بویلری آره‌سنده برده (چکل) بویندن بحث‌ایدلمکده‌در.

اورته آسیا و آوروپاده طوغوللر

جوجنلر ـ آوارلر

قویونلو خاقانلغی منقرض اولدقدن صوکره بوکونکی موغولستانله یوقاری آسیاده بونلره عائد اولکه‌لره طوغوللرك وارث اولدقلرینی کورمشدك. طوغوللو بویلری (ووـهوان)لر، (سیه‌ن ـ پی) لر، (تویا) لر نامریله بومنطقه‌لرده تأسیس حکمته چالیشمش ایسه‌لرده وارث اولدقلری قویونلولرك نفوذ وسطوتنی احراز ایده‌مه‌دن تاریخه انتقال ایتمشلردر . تویالردن اینن (وه‌یی) لر کرچه قدرتلی بر ایمپراطورلق تشکیلنه موفق اولمشلردر . فقط بونلرده غربه و شماله دوغرو یاییله‌جقلرینه جنوبه ایتمش ، جینك شمالنده یرلشه‌رك چینلیلشمشلردر . (وه‌یی) لر شمالی چین‌ده هرخصوصده چینلشمش بر دولتی ادامه‌یه چالیشدقلری اثناده طوغوللردن (قورد) و (له‌آئوتونغ) شمالنده ساکن اولان (سیه‌ن ـ پی) لردن (جوجنلر) نامیله یاد اولنان بعضی قبیله‌لر باشلرنده بولونان (یه‌ئوـکیه‌ئوـ لیو Yeou - Kieou - Liu) خاندانی پرنسلرینك قیادتیه صحنهٔ تاریخه آتیلمش، بوپرنسلردن (تولون Tou-Lun) دورنده معظم بر خاقانلق تشکیلنه موفق اولمشلردر [١] .

[١] بو ایمپراطورلقده هکمونیالغی حائز اولان قبیله‌لرك طاشیدقلری (جوجن) نامی ، بونلری تك بر بایراق آلتنده طوپلامغه موفق اولان (یه‌ئوـکیه‌ئوـلیو) خاندانك ایکنجی باشبوغی (شه ـ لو ـ هوئه‌ی Cheou - Lou - Hoei) طرفندن ویرلمشدر . بوقبیله‌لر اوته‌دنبری (قورد) و (له‌آئوتونغ) شمالنده ساکن اولیورلردی . تویا ایمپراطورلرندن (لیه ـ وی Lieou-Yi) زماننده آردلرنده حرکت اختلالیه باشلادیغندن ایمپراطور بولری تأدیب ایچون براوردو کوندرمشدی . پك شدتلی طوزانان بواوردو ، حرکت اختلالیه‌یی تسکین و برچوق اسیرلر ایله عودت ایلدی . بومیانده بر سوارینك اسیر آلدیغی برکنجده بولونیوردی . سوزی اسیرینه (طزلاق) معناسنه ولارق (موـقوـلیو Mo - Ko - Liu) نامنی ویردی . صوك درجه جسور بر قهرمان اولا (موقولیو) محاربه‌لرده خارق‌العاده یرارلقلر کوستردیکندن سوارى کندیسنی آزاد ایدرك ولاد ایدیندی . حریتنی قزانان (موقولیو) ، اواثناده تویا ایمپراطوری اولان (عوـلیو O - Liu) نك اوردوسنه

شویله‌که : دردنجی عصر میلادی اوائلنده (توپا) لره تابع اولان بو قبیله‌لر (مو-قو-لیو) اسمنده سرکذشتجو بر قهرمانك اوغلی (شه-لو-هوئه‌ی) ك غیرتیله برلشه‌رك (جوجن) نامی آلتنده بر متحده تشکیل ایتمشلردی . بو متحده اوزمان موغولستانه اسکی قویونلولر اولمه‌سنه حاکم اولان (توپا) ایمپراطورلرینی متبوع طانییورلردی . فقط توپا ایمپراطورلری بونلره نظر حقارتله باقیور ، حشرات مقوله‌سی عد ایدییورلردی . (تولون) ك ده‌ده‌سی (تی - سو - یوئن Ti-So-yuen) دورینه قدر جوجنلر وحدتلرینی محافظه ایتدیلر . فقط ، بو باشبوغك وفاتی متعاقب (وه‌ی) ایمپراطوری (تاعو - وو - تی Tao-Vou-Ti) دوزنده ایکی‌یه آیریلدیلر . برقسمی (تی - سو - یوئن) ك بویوك اوغلی (پی - هه‌ئو - پو Pi-Heou-Po) اداره‌سنده شرقه دوغرو چكلدیلر . متباقی جوجنلرده دیکر اوغلی (یون - که - تی Yun-Ke-Ti) ایله غربه کیتدیلر .

(یون - که - تی) اوا‌ثناده چینك بر قسمنه حاکم اولان (وه‌ی) لره قارشی اعلان حرب ایتمك کبی مجنونانه بر حرکتده بولوندی . محاربه کندیسنه تابع اولان بوتون جوجنلرك ایمپراطور (تاعو-وو-تی) اوردولرینه اسیر اولملریله نتیجه‌لندی . (پی-هه‌ئو-پو) ده عینی طالعه اوغرادی . (یون - که - تی) نك (تولون) و (هو - لیو Ho-Liu) اسملرنده‌کی اوغوللری‌ده داخل اولمق اوزره جوجنلرك بوتون باشبوغلری اسارته دوشدیلر . ایمپراطور (تاعو - وو - تی) جوجنلرله برابر (قاعو - چه Kao-Tche) لری‌ده تحت اطاعته آله‌رق تاتارستانك بوتون بوقسمنه حاکم اولدی . جوجنلرك برقسمنی چین حدودلرینه کتیره‌رك اورالرده اسکان ایتدی [م ۳۹۱] .

کیردی [م ۳۱۰]. فقط بردفعه تعیین ایدیلن زمانده وظیفهٔ عسکریه‌سی باشنده بولونه‌مدیغندن توپالرك پك شدید اولان قانونلرینه کوره اعدامله مجازات کورمکدن قورقارق قاچدی . چوله چکلدی . بوراده آز بر مدت ظرفنده باشنه یوزقدر فراری طوپلاندی . موقولیو بونلرك باشنه کچه‌رك اطرافه آقینلر اجراسنه باشلادی . وفتنده کندیسنه خلف اولان اوغلی (شه - لو - هوئه‌ی Che-Lou-Hoei) ویا (شه - لوئن Che-Luen) پدری کبی جسور وفضله اوله‌رق‌ده درایتلی ومدبر برآدم اولدیغندن منسوب اولدیغی (سیه‌ن - پی) قبیله‌لرینی بایراغی آلتنه طوپلایه‌رق باشلرینه کچدی . بونلره (جوجن) نامنی ویردی . بو تاریخدن اعتبارا جوجنلر نامیله یاد ایدیلن بو قبیله‌لر (موقولیو) نك اولادی اداره‌سنده کیتدکجه قوتلنمکه باشلادیلر . چینلیلر (مو-قو-لیو) اسمنی تحریف ایده‌رك (یه‌ئو-کیه‌ئو-لیو Yeou-kieou-Liu) شکلنه صوقدقلرندن بوخاندان تاریخده بو نامله یاد ایدیلمکه باشلاندی . جوجنلر ، (موقولیو) نك یدنجی خانی (طولون) دورینه قدر تاریخده اوقدر درین وشموللی ایز براقمقسزین یاشادیلر .

فقط ، جوجنلرك محکومیت دوره‌سی چوق سورمدی . بوتون معناسیله برآقجن اولان (تولون) برقولاینی بوله‌رق محبسدن فرار ایتدی . صوك فلاکتدن صوکره غربه چکلمش اولان برقسم جوجنلرك یانلرینه کیتدی. برچوق سرکذشتلردن صوکره جوجنلردن باشنه برخیلی آدم طوپلایه‌بیلدی . بونلرله عمجه‌سی (پی ـ هه‌ئو ـ پو) اوزرینه آتیله‌رق مغلوب ایتدی ؛ بو صورتله ، تاتارستانده بویوك بر نفوذ قازاندی [م ٣٩٤] . مجاور قوملر رئیسلری کندیسنه برحکمدارکبی معامله ایتمکه باشلادیلر. حتی اواثناده (وه‌یی) لرله چارپشمقده اولان چینك (هه‌ئو ـ تسین Heou-Tsin) خاندانه منسوب قرال (هینغ Hing) کندیسنه براتفاق تکلیفنده بولوندی. بوکوچوك قرالك مقدراتنه اشتراك تهلکه‌لی برتشبث اوله‌جقدی . فقط ، سرکذشت آرقه‌سنده قوشان (تولون) تهلکه‌دن قورقمدی. جوجنلره پك بویوك فلاکتلر چکدیرمش اولان (وه‌یی) لر علیهنه متفقیله برابر حربه آتیلدی. فقط ، مغلوب اولدیغندن غوبی چولنك شمالنه چکلمکه مجبور اولدی .

بو هزیمت (تولون) ك جسارتنی قیرمق شویله طورسون بالعکس جرأت وعزمنك آرتمه‌سنه وسیله اولدی . حیرتبخش برفعالیتله قوتنی تنسیق وغوبی چولی شمالنده‌کی بوتون قبیله‌لری تحت انقیاده آلدی . نفوذ وحاکمیتنی بوتون بوقبیله‌لره طانتمغه موفق اوله‌رق تاتارستانك الك قدرتلی برباشبوغی اولدی . (اونون) و (سیلنغا) نهرلری بویلرینی مرکز اتخاذ ایلدی . بورادن شرقه ، غربه سوق ایتدیکی اوردولر سایه‌سنده حدود حاکمیتنی شرقده (قوره) دن غربده (ایلی) بویلرینه ، شمالده سیبیریا ایچلرندن جنوبده (شامو) چولنه قدر توسیعه موفق اولدی [م ٤٠٢] . غربه سوق ایتدیکی اوردو ، (ایلی) نهرینی‌ده کچه‌رك چینلیلرك (یو ـ پان Yu-Pan) دیدکلری باشقیرد ایلنده‌کی غربی قویونلو اولکه‌سنی آلدی . بونلری ایلری دوغرو ایته‌رك آوروپا حدودینه طیاندی . منحصراً کندی عزم وجسارتنه استناد ایدن (تولون) ایکی اوچ سنه قدر آز بر مدت ظرفنده اسکی قویونلو تانژولغنك ادوار شوکتنده‌کی واسع خاقانلغه وارث اولمشدی. طوغولولردن اینن‌سیه‌ن ـ پی و سائر قبیله‌لردن باشقه قویونلو متحده‌سنی تشکیل ایدن بوتون بویلر کندیسنی متبوع طانیمغه باشلادیلر . بونلر آره‌سنده (اوتوکن) ده ساکن اولان کوك تورکلردن باشقه چینلیلرك (هووه‌ی ـ هو) دیدیکی دوقوز اوغوزلر ته‌له‌لر ، سیه‌ین‌تولر ، اویغورلر ، تاردوشلر . . . . کبی قوتلی تورك بویلری‌ده بولونیورلردی . بوتون بوقوملره کندیسنی متبوع طانیمغه موفق اولان (تولون) ، باشقیرد ایلنده‌کی غربی قویونلولر

اولكەسنەدە حاكم اولنجە طاشيديغى(تانژو) عنوانى كنديسنە كوچوك كورمكە باشلادى. تحت تابعيتندەكى اقواملك باشبوغلرندن متشكل بويوك برقورولتاى‌دە (خاقان)عنوانى آلدى.

(تولون) بو معظم خاقانلغى قوردقدن صوكرە يالكز برفاتح دكل عينى زماندە بويوك برشارع اولديغنى‌دە اثبات ايلدى . خاقانلغك ادارەسى ، اوردونك سطوت وانتظامنك محافظەسى ايچون بر چوق اساسلى تورەلر ، ياسالر قوردى . نظام وانتظامى تأمين ايچون اوردويى اونر ، يوزر وبيكر كشيلك اولمق اوزرە برطاقم قسملرە آييردى. اوزرلرينە اون باشى ، يوز باشى وبيكباشى ناملريلە ضابطلر تعيين ايتدى . محاربەلردە پارلاق كوسترنلرە لياقتلرينە كورە ترفيع وترقى منصبلرى احداث ايتدى . جبانت كوسترنلرلە حربدن فرار ايدنلر حقندەدە قفالرينك ديبكدە ازيلەسى كبى مدهش جزالر تعيين ايتدى .

خاقانلغك هكەمونيالغنى حائز اولان جوجنلر ، پك ابتدائى برحالدە بولونيور ، يازى، حساب كبى شيلرى بيلە بيلميورلردى . حالبوكە جوجنلرك تبعەسى اولان توركلر، جنوبدە چينليلر ، غربدە يوئەچيلرلە تماس نتيجەسى اولەرق تمدن اعتباريلە حاكملرينك پك چوق فوقندە بولونيورلردى . حتى كوك توركلرك كنديلرينە مخصوص يازيلرى بيلە واردى . (تولون) چينليلرلە صيقى مناسباتدە بولونديغى ، القاب وعنوان خصوصندە اونلرى تقليد ايتديكى حالدە جوجنلرى تمدين ايچون برشى آلمامش، يالكز حسابات ايچون چتلە اصولنى قبول ايتمكلە اكتفا ايتمشدر .

(تولون)ك دور حكومتى ، غربە دوغرو آوروپا حدودلرينە قدر توسيع فتوحاتە موفقيتى ، تاريخى نتايجى اعتباريلە فوق العادە مهمدر . چونكە (وولغا) و (دون) نهرلرى بويلرندن آوروپا ايچلرينە قدر وقوعبولان بويوك مهاجرتلر تولونك غرب فتوحاتيلە علاقەدار اولديغى شبهەسزدر. فقط ، بوسركذشتجوفاتحك دورينە عائدمعلوماتمز مع التأسف ، مهاجرتلرك اسبابنى تماميلە تنوير ايدەجك قدر واضح وشموللى دكلدر . (تولون) فتوحاتنى اكمال ايتدكدن صوكرە چينك (شنسى) ايالتنك منتهاى غربندە اسكى يوئەچيلر يوردى اولان (قان ـ چەئو) يى مركز اتخاذ ايتدى . كنديسى‌دە (كيەئو ـ تەئو ـ فا Kieou-Teou-Fa) يعنى (كردونۀ دولتى ماهرانە ادارە ايدن خاقان) كبى مطنطن برعنوان آلدى .

(تولون) ، پارلاق موفقيتلرينە رغماً كندى خاندانى آرەسندە بر چوق عليهدارلر قازانمشدى. بونلر، جوجنلر قهرمانك حيرت انكيز برجسارت ومهارتلە وجودە كتيرديكى

معظم خاقانلغك باشنه قولایجه کچمك أملنی بسلیورلردی . بو مقصدله (تولون) علیهنه بر سؤقصد ترتیب ایتدیلر . فقط طالعك برلطف مخصوصی اولمق اوزره سؤ قصددن وقت وزمانیله خبردار اولدی . سوء قصد مرتبلری شمالی چینده حکمران اولان طوغولولردن (وەیی Vei) لره التجا ایتمکه مجبور اولدیلر [م ۴۰۹] . (تولون) ، جنایتله متهم اولان ملتجیلرك تسلیمنی ایستەدی . فقط (وەیی) لر بو طلبی رد ایتدکلرندن تولون بونلره قارشی اعلان حرب ایتدی. محاربه ایکی سنەسوردی . نهایت (تولون) ألیم بر انهزامه اوغرادی . صحنهٔ معرکەدن فرار ایدرکن اثنای راهده تلف اولدی [م ۴۱۰] .

تولون ، هیچ برشیدن ییلمز، تهلکەیه آتیلمقدن قورقمز ، جسارتی نسبتنده عزمکار برقهرمان ایدی. حیاتی سرگذشتجولقله باشلامش واویلەجه نهایتلنمشدر . منحصراً عزم وجسارتی سایەسنده (وولغا) بویلرندن قوره حدودلرینه قدر امتداد ایدن ساحەده کندیسنی متبوع طانیتمش ، آنی وقطعی ظفرلریله یالکز آسیانك دکل آوروپانكده مقدرات تاریخیەسی اوزرنده بویوك برعامل اولمشدر. فقط ، برحکمدار ایچون سرگردەلك فوقنده ضروری اولان اوصافی حائز اولەمدیغندن بوواسع خطەنك ادارەسنده هیچ بر موفقیت کوسترەمەمش، نیموحشی برحالده بولونان جوجنلری تمدین ایچون هیچ برتشبثده بولونمامشدر. بالعکس بصیرتسزلکی نتیجەسی اولەرق جوجنلرله همعرق اولان فقط ، چین مدنیت وعرفانی تمامیله آلەرق معظم ومدنی بردولت قوران (وەیی) لره قارشی اهمیتسز برمسئلەدن اوزون برحرب آچمش ، بوصورتله کندی فلاکتنی ألیله احضار ایتمشدر .

(تولون) وفات ایتدیکی زمان (تو ـ چی Tou-Tchi) یعنی (توغجی) اسمنده بر اوغلی قالمشدی . فقط بوپرنس هنوز چوجوق اولدیغندن جوجنلر (تولون) ك (هو ـ لیو Ho-Liu) اسمندەکی قارداشنی حکمدار انتخاب ایتدیلر. یکی حکمدار (غنای ـ تەئو ـ قای Gai-Teou-Kai) یعنی (توقای) خان عنوانیله تخته چیقدی [م ۴۱۰] . توقای خان، چین مدنیتنی عیناً آلمق ، جوجنلری چینلیلشدیرمك هوسنه دوشمشدی . ملتك تمایلات روحیەسنی نظراعتباره آلمیەرق چینده حکمران اولان سلالەلردن شمالی (ین Yen) خاندانی حکمداری (پینغ ـ پو Ping-Po) ایله بر اتفاق عقدینه قالقشدی . بو مقصدله چین پرنسنه بر چوق کوزل آتلر کوندردی . کوچوك بر حکمدار اولان (پینغ ـ پو) (توقای خان) ك آرزوسنه توفیقاً چین قانون ونظاملرینی، چین عادت وتورەلرینی جوجنلره

قبول ایتدیرمکه وجوجن اوردولرینی چین اصولنه توفیقاً تنسیق ایمکه قیام ایتدی . فقط جوجنلر ، چین عادتلرینی آلمق کندی منفعتلرینه مضر اولدیغی قناعتنی بسلیورلردی . بوندن باشقه چین نظام وتورهلرینی آلدقلری تقدیرده استپ حیاتنك تأمین ایتدیکی حریت وسربستی‌یی غائب ایدهجکلرندن قورقیورلردی . متوفی (تولون) خانك (پو ـ لو ـ چین Pou-Lo-Tchin) اسمندهکی اوغلی ، خلقك بوحسیاتندن استفاده ایدهرك خان علیهنه پروپاغاندایه باشلادی . (توقای خان) ی جوجنلره تهلکهلی برحکمدار طانتدی . جوجنلر اختلال و (توقای خان) ی خلع ایدهرك زوجهسیله برابر متفق‌اولان (ین Yen) قرالنه کوندردیلر . اورادە قتل اولوندی [م ٤١٤] .

اختلالدن بالاستفاده (پو ـ لو ـ چین) تخته چکدی . فقط ، عائلهٔ حکمداریدن (تالان Ta-Lan) ك خلق نظرنده مظهر حرمت اولمسی ، یکی خانی بی حضور ایتمکه باشلادی . (تالان) ك خانلغی‌آلده ایتمك ایچون برفرقه تشکیل ایتدیکنه دائر وقوعبولان اخبارات حضوروسکونتی‌بوس بوتون قاچیردی . (پولوچین) ، رقیب کوردیکی(تالان)دن قورتلمق ایچون سلاحه صاریلدی . فقط نتیجهده اوردوسی مغلوب اولدی . کندیسی‌ده مقتول دوشدی . بونك اوزرینه (تالان) کندیسنی جوجنلر خانی اعلان و (شیمقای خان) عنوانی آلدی [١] . (تالان) ، یوقاری‌آسیا قبیلهلری آرەسنده نفوذینی آرتیرمق مقصدیله همان (وەیی) لره اعلان‌حرب ایدهرك شمال حدودلرینه آقینلر یاپمغه قالقشدی . فقط ، بوآقینلرامید ایتدیکی‌صورتده موفقیتهاقتران ایدەمدی . بالعکس انهزامله‌نتیجهلندی . وەییلر کندیسنی طرد وممکلتنه قدر تعقیب ایتدیلر . آنجق قیشك شدتی وحرکاته مانعه تشکیل ایدن قارك کثرتی سایهسنده قورتولهبیلدی .

فقط سرکذشتجو بر روحه مالك اولان (تالان) بوکبی موفقیتسزلکلرله عزم وارادهسی قیریلهجق شخصیتلردن دکلدی . بر مدت صوکره (وەیی) لره عائد مملکتلره ینه آقینلراجراسنه باشلادی (م ٤٢٣) . صوکرەده قویونلو تورکلری طرفندن تأسیس ایدیلن (پهـلهآنغ) یعنی (شمالی لهآنغ) خانلغی ایله بوزوشدی . (تالان) لك شمالی لهآنغلره اعلان حرب ایتمسی سببسز دکلدی . بوحکومتك (هامی) والیسی (تالان) ه عرض انقیاد ایتمش وبونك طرفندن هامی خانی تعیین اولونمشدی . بویوزدن لهآنغ خانی (مومسون) ایله آرەسی آچیلمشدی . (مومسون)لك تحت حاکمیتنده بولونان‌چین ایالتلرندن

---

[١] (مەئو ـ هان ـ که ـ شیم ـ قای Meou- Han- Ke - Chim- Kai) خان

(هوانغ ـ هو) نهرينك غربنده‌كی اولكه‌یی اسـتیلا و تخریب ایتدی . (مومسون) جوجنلرك آقینلرینی طوردیرمق اوزره اوغلی (چیمته) اداره‌سـنده بر سواری قطعه‌سی كوندردی . فقط جوجنلر بوقطعهٔ عسـكریه‌یی بوزدقلری كبی (چیمته) یی‌ده اتلاف ایلدیلر [م ٤٢٤] . ایرتسی سنه‌ده (وه‌یی) ایمپراطوری (تای ـ تسونغ) وفات ایتدی . (تالان) بونی فرصت اتخاذ ایده‌رك آلتمش بیك كشیلك براوردو ایله (شانسی) ایالتنه كیردی . (تاتونغ‌فو) جوارینی اسـتیلا ایلدی . فقط ، بودفعه‌ده موفق اوله‌مدی. جنراللرندن برچوغیله اوردوسنك قسم كلیسنی ضایع ایده‌رك منهزماً چكلمكه مجبور اولدی [م ٤٢٥] . وه‌یی ایمپراطوری كندیسـنی قوم چولنك شمالنه قدر تعقیب ایتدی . اثنای راهده‌ده برچوق ضایعاته اوغراتدی .

فقط ، بوتون بوموفقیتسزلكلر (تالان) ك حرصنی تسكین ایده‌مدی . فرصت‌بولدقجه وه‌یی ایمپراطورلغی اراضیسنه صیق‌صیق آقینلر اجراسنه دوام ایلدی . وه‌یی ایمپراطوری مملكتنك متمادیاً تخریب ایدیلمه‌سندن بیزار قاله‌رق (تالان) ی بالذات تأدیب ایتمكه قرار ویردی [م ٤٢٧]. وكلاسنك ممانعتلرینه رغماً یوزبیك‌كشیلك‌براوردو ایله شماله‌یوریدی. بوتون آغیرلقلری بویوك چولك جنوبنده ترك‌ایده‌رك اوردوسیله چوله كیردی . جوجنلر اولكه‌سنه قدر كیتدی . مملكتی استیلایه باشلادی . جوجنلر خاقانی بویله برهجومه اصلا احتمال ویرمدیكندن بوتون چادیرلری ، اوبه‌لری یاقدیردی . اوردوسـیله غربه دوغرو چكلدی . تبعه‌سی‌ده كندیسنی تعقیب ایلدیلر [م ٤٢٩] . وه‌یی ایمپراطوری ، (تالان)ك حكومتنه نهـایت ویرمك املنی بسـلدیكندن اردوسنی برچوق قطعاته آییره‌رق بونلری تاتارستان ایچنه صالدیردی . بو قطعه‌لر ، بویدن بویه قدیم قویونلولر اولكه‌سنه یاییلدیلر . برچوق اسرا آلدیلر . جوجنلرك بوفلاكتنی كورن (قاعوچه Kao- Tche) اولوسلری‌ده اوزرلرینه آتیلدیلر . برچوقلرینی تلف و مملكتلرینی باشدن باشه یغما ایتدیلر. وه‌یلر ، ألده ایتدكلری اسرادن باشـقه برمیلیوندن زیاده‌ده آت اغتنام ایتمش اولدیلر . بومدهش ضربه تأثیریله (تالان) كدرندن وفات ایتدی [م ٤٣١] . اوغلی (اوتی Ou-Ti) یرینه كچه‌رك (صولیه‌ن So- Lien) خان عنواننی آلدی .

جوجنلرك یكی حكمداری ، بوفلاكتك انتقامنی آلمقدن باشقه برشی دوشونمیوردی. بو مقصدله چین حدودینه برقاچ جاسـوس كوندره‌رك وه‌یلرك وضـعیتنی تحقیقه مأمور ایتدی. فقط بوآدملر كشف ایدیله‌رك توقیف اولوندیلر. وه‌یی ایمپراطوری خلاف‌انتظار

کندیلرینه صوك درجه‌حسن‌معامله‌ده بولوندی . حتی آرقه‌لرینه البیسه ، جیبلرینه خرجلق ویره‌رك مطیباً جوجن خانه کوندردی . (صولیه‌ن خان) بو عالیجنابلغه قارشو انتقام حرصندن‌واز کچدی. وه‌یلرله عقد مصالحه تشبثنه کیریشدی. برسفارت هیئتی کوندردی. هیئت ، توغولولردن ایتن‌بوایکی قوم آره‌سنده صلح‌ومسالمتی تأمینه موفق اولدی [٤٣٤]. صولیه‌ن ، وه‌ی ایمپراطورینك قیزیله ، وه‌ی ایمپراطوری‌ده جوجنلر خانك همشیره‌سیله ازدواج ایلدیلر !..

وه‌ی ایمپراطوری (تای‌ووتی) بواثناده چینك بوتون حوالی‌شمالیه‌سنه مالك واورته آسیاده بویوك برنفوذی حائزبولونیوردی . اویغورلر، هاراشار، آق‌صو ، کاشغراهالیسی، ووسونلر ، قپچاقلر ، غربی قویونلولر کندیسنی یا متبوع طـانیه‌رق جزیه ویرییور ویا کندیسیله مناسبات دوستانه‌ده بولونیورلردی . (تای‌ـووتی) ، بوتون بواوزاق قوملره برایلچی کوندرمکه‌قالقشدی. فقط، جوجنلر حکمداری (صولیه‌ن‌خان) ، وه‌یلرله‌بوقوملر آره‌سنده دوستانه مناسبات تأسسنی تهلکه‌لی کورویوردی . بوتون بونلرك برکون وه‌ی ایمپراطورینك برامریله جوجنلر علیهنه اتحـاد ایتملری اندیشـه‌سیله بحضور اولیوردی . بوتأثیرات آلتنده (تای‌ـووتی) نك غربه کوندردیکی ایلچیلری توقیف ایلدی . بویوزدن جوجنلرله وه‌یلر آره‌سنده برحرب باشـلادیغی کبی چینله غرب آره‌سنده‌کی مناسـبات تجاریه‌ده برقاچ‌سنه طوردی.برقاچ‌قولدن تاتارستانه کیره‌ن وه‌یلر خیلی‌ایلریلدیلر [م٤٣٨]. فقط ، جوجن اوردوسـنی بردرلو بوله‌مدیلر . هیچ برایش کورمکسزین عودته مجبور اولدیلر [م٤٣٩]. بونك اوزرینه جوجنلر خانی مملکتنی قاصوب قاووران قحطه رغماً وه‌یلره عائدمنطقه‌لره آقینلر اجراسنه قیام‌ایتدی . فقط بوآقینلر وه‌یلر طرفندن بویوك تلفاتله طرد ودفع ایدیلدی [م٤٤٢].

جوجن‌خانی صوك برتدبیر اولمق اوزره ، چینك اقسام جنوبیه‌سنده حکمران اولان سونغ ایمپراطوری (وه‌ن‌ـتی) ایله وه‌یلرعلیهنه برمعاهده عقدایلدی . فقط بومعاهده‌ده وه‌ی جنراللرینك جوجنلره عائد ایالتلره کیره‌رك کندیسـنی اوزاقلره قاچیرملرینـه مانع اوله‌مدی [م ٤٤٤]. جوجن‌خانی بو حادثه‌دن بر سنه صوکرا وفات ایلدیکندن کندیسنه اوغلی (توهوچین Tou - Ho - tchin) خلف اولدی و (چولوخان) عنوانی آلدی .

وه‌ی ایمپراطوری (تای ـ ووتی) ، مملکتنك شمال حوالیسنی جوجنلرك آقینلرندن قورتارمق ایچون حدود بویلرینه بش بیك خانه یرلشدیریرکن (باشقرد) ایلنده‌کی غربی

قویونلولر کندیسنه برایلچی کوندره‌رك جوجنلر علیهنه براتفاق‌تکلیف ایندیلر [م ٤٤٨]. بوتکلیفه کوره قویونلولر غربدن‌وه‌ییلرده شرقدن‌هجوم‌ایده‌رك‌جوجنلری‌امحا ایده‌جکلردی. میلادی ٤٤٩ تاریخنده وه‌ییلر ، (آقصو) دن جوجنلراوزرینه یوکلندیلر . (چولوخان) مغلوب اولدی . اوردوسی بویوك برانهزام ایچنده چکلدی . وه‌ییلر جوجن اوردوسنك بوتون آغیرلقلرینی اغتنام ایتدیلر . جوجنلر اولکه‌سندن برملیونی متجاوز اسیر آلدیلر. بوضربه جوجنلری اساسلی برصورتده صارصمش اولدی . برمدت آرتق قیمیلدایه‌جق ، وه‌ییلر حدودینه آقینلر یاپه‌جق قدرتلری قالمدی [م ٤٥٤] .

وه‌یی ایمپراطوری (تای‌ـ‌ووتی) ده تجاوزی قدرتدرینی غائب ایدن جوجنلره قارشی یکی برحرکتده بولونمغه لزوم کورمدی . بو حکمدارك وفاتنه قدر [م ٤٥٨] عینی عرقه منسوب‌اولان بوایکی قوم آره‌سنده صلح‌وسکون دوام‌ایتدی . فقط خلفی (وه‌ن‌ـ چنغ‌ـ‌تی) وه‌یی تختنه کچنجه تاتارستانده یکی فتوحات املنه دوشدی . معظم براردو ایله جوجنلر اولکه‌سنه کیردی . فقط (این‌ـ‌شان) طاغلرینه کلدیکی زمان مدهش قارباغدی. اوردو حرکت‌ایده‌میه‌جك برحاله‌کلدی.فقط‌جنراللرندن برینك‌تشویق‌وابرامیله‌عودت‌ایتمدی. قارقیش ایچنده بویوك چولی کچه‌رك جوجنلر خانه هجوم وپریشان ایده‌رك عودت‌ایلدی. جوجن خانی چولو بوهزیمت یوزندن غائب اولان نفوذینی اعاده مقصدیله برمدت صوکره اویغورلر اوزرینه هجوم ایتدی . (غان‌ـ‌چه‌ئو) اسمنده‌کی باشبوغلرینی اتلاف وخاندانی محو ایتدی . دیگر برآدمی اوزرلرینه باشبوغ تعیین‌ایلدی [م ٤٦٠] . بوفلاکت‌اوزرینه اویغورلردن برقسمی یوردلرینی ترك ایده‌رك (ایرتیش) نهری بویلرینه بورادن‌ده وولغانك غربنه ، آوروپا حدودلرینه چکلدیلر [١] .

بو وقعه‌دن صوکره چولوخانك تاریخ وفاتنه قدر [م ٤٦٤] جوجنلره عائد تاریخی معلومات‌مفقوددر. یالکز کندیسندن صوکره جوجنلر تختنه‌اوغلی (یوـ‌چنغ Yu-Tching)

[١] غربی قویونلولر بحثنده کوردیکمز (سابیر) لر ، (قوتریغور) لر ، (اوتیغور) لر ایله (اولتیجور Aultizoures) لرو (بورغوندی Bouraugoundi) لرك (چولوخان) طرفندن غربه سورولمش اولان بو اویغورلر اولدقلری محققدر . مورخ (جوردانیس) قوتریغورلری (کوچیاغیری Cutziagri) نامیله قید و (سابیر) لردن بر قسم اولدقلرینی تصریح ایتمشدر . . (قوتریغور) اسمنك (قورت اویغور) ویا (قوتلی ـ اویغور) محرفی اولمسی احتمالنی سویله‌مشدك . (رادلوف)، شرق روما تاریخلرنده بونلرله برابر اسملری کچن (اونوغور Onogoures) لرك اون اویغورلر اولدقلرینه باقه‌رق (قوتری Kutri) لفظنك(توقز Tucz) محرفی اولدیغنی و (قوتریغور) لرك‌ده (دوقوز اویغور)لر اولدقلرینی ادعا ایلمکده‌در . (رادلوف) ه کوره (اوتیغور) لرده (اوتوز اویغور) لردر .

گچدیکنی بیلیورز . (شه‌ئو-لو-پو-چین Cheou-lo-pou-Tchin) خان عنوانی[۱] آلان یکی حکمدار وه‌یه‌ره قارشی اوزون بر انتقام حربی آچدی [م ٤۷۰]. وه‌ی امپراطوری (هیاعو-وه‌ن-تی) ، جوجنلرك متمادی آقینلرینی طوردیرمق اوزره بویوك براوردونك باشنه گچه‌رك بالذات تاتارستانه یورومکه مجبور اولدی . بونلری بالآخره (ظفر نهری) نامنی ویردیکی (نیو-شوئی) نهری بویلرنده فاحش بر هزیمته دوچار ایتدی . بو وقعه‌دن صوکره جوجنلر چین حدودلرینه آرتق یاناشه‌مه‌دیلر . سلاحلرینی (کاشغر) ، (ختن) پرنسلکلری علیهنه چویردیلر ، بورالری نفوذلری آلتنه آلدیلر . فقط جوجن خانی دیکر طرفدن وه‌یلره قارشی اولا جنوبی چینده حکمران اولان (سونغ) لر صوکراده بونلره خلف اولان (تسی) لر ایله بر اتفاق عقدینه چالیشدی [م ٤۸۰]. فقط هیچ بر نتیجه تأمین ایده‌مکسزین وفات ایلدی . کندیسنه اوغلی (تولون Teou-lun) خلف اولدی و (فو-مین-تون Fou-Min-Tun) خان عنوانی آلدی[۲]. عصیان ایدن (تیه-له) لری قانلی بر صورتده تنکیل ایده‌رك غربه دوغرو چکلمکه مجبور ایتدی . صوکراده وه‌یلر اوزرینه آتیلدی . حدودلری یغما ایتدی . فقط وه‌یلر طرفندن موفقیتله طرد ایدیلدی .

تولون ، فطرتاً غدار بر آدمدی . حرکات اعتسافکارانه‌سیله تبعه‌سنك کین ونفرتنی قازانمشدی . وه‌یلره قارشی محاربه ایله مشغول ایکن قویونلرندن (فعو-جه) تورکلری بونی فرصت اتخاذ ایده‌رك عصیان ایتدیلر . (آصو-جیو A-Sou-Tchi-Io) اسمنده‌کی باشبوغلك اداره‌سنده یوزبیك کشی سلاحه صاریلدیلر . تولون خان ، بو عصیان اوزرینه چین حدودلرینه اجرا ایتدیکی آقین حرکتنی براقه‌رق عودته مجبور اولدی . (آصو-جیو) ده معیتنده‌کی قوتی آله‌رق ایرتیش نهری بویلرینه چکلدی . اوراده کندیسنی خان اعلان ایده‌رك جوجنلر اوزرینه آقینلر اجراسنه باشلادی . تولونه قارشی بر قاچ‌ده موفقیت قزاندی . تولونك اعتسافندن بیزار اولان هامی خلق‌ده جوجنلری ترك ایده‌رك وه‌یلره التجا ایلدیلر . دیکر بر چوق قبیله‌لرده بونلری تعقیب ایتدیلر . جوجنلرك دوچار ضعف اولدیغنی کورن وه‌ی امپراطوری ، (آصو-جیلو) ایله اتفاق ایده‌رك یوز بیك کشیلك بر قوتله تاتارستانه گیردی [م ٤۹۲] . تولون خانی فاحش بر هزیمته دوچار ایتدی . جوجنلر ، بو هزیمت اوزرینه مظلمندن بیزار

[۲] ده‌کینی بو عنوانك جوجنلر لساننده (جومرد ولطفکار خان) معناسنه اولدیغنی سویلیور.
[۱] ده‌کینی بو عنوانك جوجنلر لساننده (حلیم وسویملی خان) معناسنه اولدیغنی سویلیور .

اولدقلری (تولون) ی قتل ایده‌رك (نوقی No-Kai) اسمنده برینی حکمدار انتخاب ایندیلر [م ٤٩٢] . یکی حکمدار (قوچ Heou - Ki - Sou - Tai - Koutche) خان عنوانی آلدی .

جوجنلرك اولجه اویغورلره ایندیرمش اولدقلری ضربه‌یه رغماً بونلردن مهم برقسم ینه اسکی یوردلرنده قاله‌رق اولدقجه مهم برحکومت تشکیل ایتمشلردی . (قوچ خان) موقع اقتداره کچدیکی زمن اویغورلرك باشنده (مجو Ma-Jou) اسمنده بر بشبوغ بولونیوردی . (مجو) جوجنلرك متمادی تضییق وآقینلرندن بیزار قالدیغندن (وه‌ی) ایمپراطورینه مراجعت ایده‌رك تبعه‌سینه چکلمك اوزره بریوردلمه ایسته‌دی . وه‌ی ایمپراطوری ده (هامی) حوالیسنی تخصیص ایتدی . فقط یوردلرینه پك مربوط اولان اویغورلر ، وطنلرینی براقه‌رق کیتمکه راضی اولمدیلر . (مجو) نی خلع ایده‌رك (قوتیق Kou-Kia) اسمنده برینی کندیلرینه خان نصب ایتدیلر . چینلیلر حال حربده اولان جوجن خاننك تحت حمایه‌سنه کیردیلر . وه‌ی ایمپراطوری ، بوصورتله قوتلانان جوجنلرك آتیده‌کی قرشی مملکتنك شمال حدودلرنده برچوق قلعه‌لر انشا ایتمکه مجبور اولدی [م ٥٠٤] .

میلادی (٥٠٦) تاریخنده (قوچ خان) وفات ایده‌رك جوجنلر تختنی اوغلی (فوتو Fo Tou) یه براقدی . بوپرنس ده کندیسنی (توهان Hun ...) خان عنوانیله جوجنلر ایمپراطوری اعلان ایتدی . جوجنلرك یکی حکمداری (وه‌ی) لرله عقد صلح تشبثنده بولوندی . وه‌ی ایمپراطوری ، بوطلبی مغرورانه رد ایلدی . فقط ... تاتارستانك ... طرفلرنده بویوك برحرکت باش کوستردی [١] . ... جنوبه دوغرو برسیلابه استیلا

[١] وه‌یلری تدهیش ایدن بوحرکت ، سبیریاده (اوبی) و (آنغاره) نهرلری بویلرنده‌کی بوز قیرلرده ... کن اولان واسکی قویونلردن اولان (جون جوئی Jou i-Joui) لرله دیکر قبیله‌لر آره‌سنده باشلامشدی . (وه‌ی) لرله حدادینی تشکیل ایدن (توبا) لر (اونون) چاپی نهرلنده یاقلکو ... ایدن یوردلرینی براقه‌رق جنوبه ایندکلری زمان (جوئی جوئی) لرله مختلف ... لرده‌کی دیکر ... قبیله‌لری یورالری استیلا ایتمشلردی . بونلر واسع استپلرده سوزولرله کوچبه برحیات ... لردی . ... اولدیغندن ، صوغوق زملرده‌ده معره‌لرده اقامت ایدیه‌رلردی . جنوبی چینده ... اولان (سونغ) خاندانی ایمپراطورلری ، وه‌یلرك شمالی چینی استیلا ایتدکلری زمندن ... (جوئی جوئی) لرله تأسیس مناسباته باشلامش وبونلری وه‌یلر علیهنه تیشقیقه چالیشمشلردی . (سونغ) خاندانه خلف اولان (تسی Tsi) لرده عینی سیاستی تعقیب ایتمشلردی . ... اولا ... تسیلرك بودائمی تشویق وتشجیعی نتیجه‌سی اوله‌رق عددلری اوچ یوز بیك ... اولان (جوئی جوئی) لر شمالدن وه‌ی ایمپراطورلغی حدودلری اوزرینه یتمکه باشلادیلر . وه‌ی ... خصمك قوت وکثرتی کورنجه طاغی تهلکه‌یه آتمدی . میدان محاربه‌سنه یاناشمدی . ... زمهارتله چکیدلری . بوعزلری طوتمقه اکتفا ایلدی . بونك اوزرینه (جوئی جوئی) لر ... یلری

قورقوسنی ویردن بو حرکت بوتون جنوبی قومری تلاش ودهشت ایچنده براقدی. وه‌ییره بوقورقو آلتنده جوجنلری آرتق راحتسز ایتمکه جسارت ایده‌مدیلر . حتی عقد صلحه بیله موافقت کوستردیلر . جوجن خانی وه‌ی امپراطورینک معاونتیله (فاعوجه) ی اوزرینه یورودی [م ۵۰۸] . فقط ، (فاعوجه) ایله ایتدیکی محاربه‌ده اردوسی منهزم اولدی . کندیسی‌ده مقتول دوشدی .

جوجنلر تخته اوغلی (چونو Tcheou-nou) کچه‌رك (تولو ـ فوپو ـ تو ـ سا خان Teou-lo-Feou-po-teou-sa) عنوانی آلدی [م۵۱۰] . یکی‌خان وه‌ییرله عقد صلح ایتدی [م ۵۱۵] . (چونو) جسور ، عزمکار برحکمدار ایدی . داخلی تشکیلاتی تنظیم واوردوسنی تنسیق ایتدکدن صوکره پدرینک انتقامنی آلمغه عزم ایتدی ، قوتلی براوردو ایله (فاعوجه) ی اوزرینه یوریدی. بونلری مدهش برهزیمته دوچار ایتدی . (میغنوتو Mi Cno-to) اسمنده‌کی قراللرینك باشنی کسه‌رك قفا طاسنی بردارق یاپدی[۱]. بومظفریت اوزرینه اوته‌دنبری حال عصیانده بولونان برچوق قبیله‌لر جوجنلره عرض انقیاد ایتدیلر بوسایه‌ده جوجن خانلغی پك زیاده قوت و نفوذ قازاندی . بومدت ظرفنده جوجنلرله وه‌ییلر آره‌سنده صلح ومسالمت دوام ایتمشدی .

فقط، میلادی ۵۱۷ تاریخنه دوغرو جوجن خاندانته منسوب پرنسلر آره‌سنده ظهور ایدن تفرقه مملکتی بحران ایچنده براقدی . جوجن خانلغی خارجی مغلوبیتلردن چوق صارصیلدی. نه‌غریبدرکه بوقدر وخیم نتایج تولید ایدان حادثه‌نك منشأی [illegible] برقادین ایدی. شویله‌که (توهان خان) موقع اقتداره کچدیکی زمان (نومه‌تو ن خان) ك طول قالان خاتونی (هه‌ئو ـ لیو ـ لینغ Heou-liu-ling) ی تزوج ایتمش و بونده‌ن آلتی اركك اولادی اولمشدی . بوقارداشلرك الببویوکی موقع اقتدارده بولونان ([illegible]) [illegible] کوچوکلری ده (عوناهوئه‌ی [illegible]) ایله (تسو ـ هوئه‌ی [illegible]) ایدی . چونو تخته کچدکدن

کیده‌مدیلر. [illegible] دوندیلر. فقط بودفعه کندیلرینه مه‌روض [illegible] ([illegible]) و (ایرتیش) بویلرنده و ([illegible] بوتسوق) طرفلرنده اوطوران ([illegible]) لر کندیلرینی [illegible] دیلر . مغلوباً رحمته [illegible] . فقط [illegible] جوئی حوئیلر [illegible] بولونه‌رق یته [illegible] ([illegible]) لری [illegible] یوردلرینی ضبط ایلدیلر [م ۵۰۷] .

[۱] منهزم ولان (فاعوجه) لر غربه دوغرو [illegible] بکادشلردی . اوراده خانلرینك اتلاف ایدیلدیکنی خبر آلدقلرندن برمدت صوکره مملکتلرینه دونه‌رك مقتول خانلرینك قارداشی ([illegible]) یی خان اعلان ایتمشلردر .

صوكره الك كوچوك قارداشی اولان (تسوـهوئه‌ی) بردنبره اورتادن غائب اولمشدی . (تیوان Ti-Van) اســمنده بر فالجی قادین (تسوهوئه‌ی) لك كوكه قالديريلمش اولديغنی وكنديسنك بونی يره ايندیره‌بیله‌جكنی اشاعه ايتمكه باشلادی . بوسوز ، جوجنلر آره‌سنده شايع اولدی . هركس بوكا ايناندی . حتی بو قارداشنی پك زياده ســه‌ون (چونوخان) بيله قاندی. فالجی قادينه، قارداشنی كوكدن ايندیرديكی تقديرده ايسته‌ديكنی ويره‌جكنی وعد ايلدی . بونك اوزينه فالجی قادين ، تعيين ايتديكی بر كول كنارينه بويوك برچادير قوردوردی. بوراده كوك ارواحنه نذرلر تقديم ايتدی . برشيلر اوقودی . ديركن غائب اولان پرنس (تســوهوئه‌ی) بردنبره چاديرك ايچنده كوروندی [م ٥٢٠] . بووقعه‌يی خارق‌العـاده كورن (چونوخان) فالجی قادينه قارشی درين بر حس حرمت بســلمكه باشلادی . حتی بوقادينی تحت ازدواجنه آلدی و (بويوك خاتون) اعلان ايلدی . هر شــيئه مقتدر عد ايتديكی بوقادينك امرونهيیله حركت ايتمكه باشلادی. فقط (تسوهوئه‌ی) برمدت صوكره ايشك حقيقتنی وفالجی (تيوان) لك حيله‌كارلغنی والده‌سنه آكلاتدی . بوقادينك كنديسنی كوكلرده اولديغنی ادعا ايتمكه اجبار ايتمش اولديغنی سويلدی . هم (تسوهوئه‌ی) هم‌ده چونوخانك والده‌سی اولان (هه‌ئوليوليـنغ) كيفيتی اولديغی كی چونوخانه نقل ايتـدی . فقط (فالجی تيوان) فويه‌ســنك ميدانه چيقاجغندن قورقه‌رق (تسوهوئه‌ی) ی قتل ايتديردی . والده‌سی (هه‌ئوليوليـنغ) خاتونده فالجيلقله خاتونلغه قدر چيقان (تيوان) ی ئولدورتدی . چونوخان ، والده‌سی خاتونك امريله سوكيلی زوجه‌سنی ئولدورنلری اعدام ايتديرمك ايسته‌دی . والده خاتونده ايری كلنلرله برلشــه‌رك اوغی (چونو) يی خلع واتلاف ويرينــه ديكر اوغی (عوناهوئه O-an-Hoei) ی اجلاس ايلدی . فقط ، اون كون صوكره متوفی (جونو) نك طرفدارلرندن (شيفا Chi-fa) اسمنده بری بر اختلال چيقاره‌رق والده خاتون (هه‌ئوليوليـنغ) ی اتلاف و (عوناهوئه‌ی خنی مغلوب ايتدی . (عوناهوئه‌ی) چينه فرارايده‌رك (وه‌ی) ايمپراطورينه التجايه مجبور اولدی . وه‌ی ايمپراطوری (هيـاعو مينغ‌تی) كنديســنی لطفكارانه قبول ايتدی . عهده‌ســنه (اورتوس كومی) عنوانی توجيه ايلدی . معيتنه اون بش بيك كشيلك براوردو ويره‌رك تختنی آلمق اوزره تاتارستانه كوندردی .

(عوناهوئه‌ی) چينده بولونديغی اثنـاده عائله خانيدن (پولوموئن Po-lo-muen) اسمنده‌بری (شيفا) يی ازاله ايده‌رك كنديسنی (می‌ـغنه‌ئوـقوـشه‌كيو Mi-gneou-Ko-che-Kiu) خان عنوانيـله جوجنلر ايمپراطوری اعلان ايتمشـدی [م ٥٢١] . وه‌ی

ایمپراطوری ، (پولوموئن) ە (عوناهوئەی) لك استقبالنه چیقماسی لزومنی بیلدیردی . (پولوموئن) بوتکلیفی رد ایتدیکی کبی تاتارستانه کلمکده اولان (عونایهوئەی) خانی یکرمی بیك کشیلك برقوتله قارشولایەرق پریشان و (وەیی)لرك پایتختی اولان (لویانغ) ە فراره مجبور ایتدی . فقط ، (پولوموئن) بوظفرك نشئەسیله سرمست ایکن (قاعوچه)لرك باشبوغی (ییفو Y-fou) نك هجومنه اوغرادی. منهزماً (لهآنغـچەئو) یه چکلمکه مجبور اولدی . بورادن (وەیی) ایمپراطورینه مراجعت ایدەرك معاونتنی استرحام ایلدی . (وەیی) ایمپراطوری اولا جوجنلر اولکەسنك (عوناهوئەی) ایله کندی آرەسنده تقسیمی لزومنی ایلری سوردی . (پولوموئن) ده بالمجبوریه قبول ایتدی . (عوناهوئەی) ، (توجوکی تسیوئن Tou-Jo :-Ki-Tciuen) دینیلن محلی مرکز اتخاذ ایدەرك شرق خانی ، (پولوموئن ده پایتختی (سوپونورکولی) جوارینه نقل ایدەرك غرب خانی اولدی . فقط ، (پولوموئن) یکی مرکزنده یرلشیر یرلشمز (وەیی) لره قارشی اعلان عصیان ایتدی . ماوراءالنهر طرفلرینه کچمك ایستەدی. فقط توقیف ایدیلەرك (لویانغ)ە کتیریلدی [م ٥٢٢] . برمدت صوکره بوراده وفات ایتدی . (پولوموئن) لك عاقبتندن صوکرا اسکی جوجن ایمپراطورلغی کاملاً (عوناهوئەی) لك تحت حکمنه کیرمش اولدی . فقط ایکی سنه صوکره [م ٥٢٣] ظهور ایدن بویوك برقحط کندیسنه کوز آچدیرمدی . بوفلاکتی آنجق (وەیی) ایمپراطورینك کوندردیکی ارزاق سایەسنده آتلاتەبیلدی .

وەییلرك بوقدر لطفنه مظهر اولان (عوناهوئەی)لك برمدت صوکره بوتون بوایلکلری اونوتەرق وەیی ایمپراطورلرینك ایلجیلرینی توقیف ایتدیکنی کوریيورز . خانك بوحرکتی طبیعتیله وەییلرله جوجنلر آرەسنده تأسس ایدن صلحی اخلال ایتدی . وەیی ایمپراطورینك سوق ایتدیکی اوردولر تاتارستان ایچریلرینه قدر کیردیلر [م ٥٢٥] . فقط ، بوحادثەیه رغماً (عوناهوئەی) یوقاری آسیاده بویوك برنفوذ قازانمشدی . جوجنلر (عوناهوئەی)ی خلاصکار کبی طانیدقلرندن کندیسنه (مملکتی قورتاران وقوتله طوتان خان) عنوانی ویردیلر [۱] [م ٥٢٧] .

(عوناهوئەی) بوصولك وقعەدن صوکره ینەوەییلرله باریشدی [م ٥٢٨] . برمدت هرسنه اونلره برچوق هدیەلره کورمکه دوام ایتدی. بواثنالرده (وەیی) ایمپراطورلغی ده شرقی وغربیناملریله ایکی‌یه آیریلمشدی . (عوناهوئەی) شرقی وەیی پرنسسلرندن بریله

---

[۱] خانك بو معنایی افاده ایدن عنوانی (سوـ لیەنـ تەئوـ پیم ـ تەئوـ فا So-lien-teou-pim-teou-fa) خاندر .

ازدواج ایتمه‌رک [م ٥٣٥] بو مناسبتی تأیید ایلدی . فقط ، وه‌ییه‌ر ایکی‌یه بولوندرک حکومتلرینی ضایع ایتدکدن صوکرا (عوناهوئه‌ی) ده آرتق ادامهٔ صلحه لزوم کورمدی . قولانمرق وه‌ییره اعلان حرب ایده‌رک حدودلرینی استیلا و یغما ایتدی [م ٥٣٨] . بو حرکتنه مکافات اولمرق غربی وه‌ی ایمپراطوری (وه‌ن ـ تی) قیزینی (عوناهوئه‌ی) ه تزویج ایلدی . بر مدت صوکراده اولمرق وه‌ییلرله اویوشه‌رق غربی وه‌ییه‌ر علیهنه یورودی .

(عوناهوئه‌ی) بو سیاستسز حرکتنه دوام ایدرکن سنه‌لردنبری ژوجنلرک تحکمی آلتنده یاشایان تورکلرده اویانمغه باشلامشلردی . اسکی قویونلردن ایری بو تورکلر آلتای صغرلرنده ژوجن ایمپراطورینه دمیر استحراج و سلاح اعمال ایدییورلردی . آلتای تورکلری ، باشبوغلری اولان (تومن) اداره‌سنده (عوناهوئه‌ی) نک حرکات عسکریه‌سنه اشتراك ایدییور و برچوق موفقیتلر کوستریبورلردی . حتی ژوجنلره قارشی عصیان ایدن (تیه‌له) تورکلرینک بو عصیانی‌ده (تومن) باصدیرمشدی . تومن بو خدمتنه مکافاتاً (عوناهوئه‌ی) لک قیزیله ازدواج آرزوسنی اظهار ایتدی . فقط ، بالآخره تفصیل ایده‌جکمز وجهله [١] (تومن) ک بو طلبی حقارتله رد اولوندیغندن اوده معیتنده‌کی کوك تورکلرله سلاح عصیان چکدی [م ٥٤٥] . (عوناهوئه‌ی) ی مدهش بر انهزامه دوچار ایتدی . حتی خانی بو انهزامک تولید ایتدیکی یأس و حجابله انتحار ایلدی .

(عوناهوئه‌ی) نک اوغلی (غان‌ـلوـشین) عائله‌سی پرنسلرندن (ته‌م‌ـچوـهه‌ئوـلی) و (قوـتی) ایله برابر برقسم کیمسه آله‌رق شمالی چین‌ده (وه‌ی) یه خلف اولان (تسی) ایمپراطوری (وه‌ن‌ـسیوئن‌ـتی) یه التجا ایلدی . ژوجنلر بوراده (ته‌م‌ـچوـهه‌ئوـلی) نک اوغلی (تیه‌ـــ Tie-fa) یه خان عنوانی ویردیلر [م ٥٥٢] . (تسی) ایمپراطوری ده معیتنه بر قوت ویره‌رك تاتارستانه کوندردی . فقط ، ژوجنلرك یکی خانی تاتارستانه کیرر کیرمز ، بو حوالیده واسع مقیاسده آتیلا اجراسنه باشلامش اولان (ختان) لر طرفندن قتل ایدیلدی [م ٥٥٣] . ژوجنلر بو دفعه (ته‌م‌ـچوـهه‌ئوـتی)ی خان اعلان ایتدیلر . فقط بوده موقع اقتداره کچرکچمز (عوقوتی [illegible]) نامنده بر قبیله رئیسی طرفندن قتل ایدیلدی . نهایت (قوـتی) ژوجن خانی اولدی . بو دفعه‌ده تورکلر بو یکی خان اوزرینه آتیلدیلر . (قوـتی) مقاومت ایده‌میه‌رك تکرار (تسی) یه التجایه مجبور اولدی . (تسی) لر ، بو دفعه (عوناهوئه‌ی) نک اوغلی (غان‌ـلوـشین) ی

[١] مفصل تورك تاریخی دردنجی کتاب .

جوجن خانی اعلان ایتدیلر . کندیسنی معیتنده‌کی جوجنلرله (۵۰۰ بیك) حوالیسنده اسکان ایدەرك محتاج اولدیغی شیلری‌ده ویردیلر . صوكره‌ده توركلرله عقد صلح ایتدیلر .

فقط ، چوق كچمه‌دن (غان‌لوشین) كفران نعمتله تسیلره عصیان ایتدی [م ٥٥٤] . تسیلره عائد اولكه‌نك بعض اقسامی یغما وتخریب ایلدی . تسی ایمپراطوری (وه‌ن ـ سیوئن ـ تی) بلادات اوزرینه یورودی . كندیسنی فجیع بر هزیمته اوغراتدی . بونك اوزرینه جوجنلر (غان‌لوشین) ی خلع ایده‌رك (نوهو آن No-Hoan) اسمنده برینی كندیلرینه خان یاپدیلر . فقط بو پرنس‌ده جوجنلر اولكه‌سنده بویوك بر خانلق قوران توركلرك هجومنه معروض قالدی . كوك توركلر خانی (موهان) ، جوجنلری پریشان ایتدی . (نوهو آن) تبعه‌سنی آله‌رق غربی (وه‌ی) لره التجادن باشقه چاره‌ٔ خلاص كوره‌مدی . فقط موهان خان ، توركلری سنه‌لردنبری أزن جوجنلری بورادەده راحت براقمدی . وه‌ی ایمپراطورندن التجا ایدن بوتون جوجنلرك خانلریله برابر تسلیم ایدلمسنی ایسته‌دی . موهان خانك سطوتندن ییلان غربی وه‌ی ایمپراطوری نهایت بونلری تسلیمه مجبور اولدی . موهان خان ، عددلری اوچ بیكه بالغ اولان بو جوجنلری خانلری اولان (نوهو آن) له برابر كاملاً بوغازلاتدی . بو صورتله اورته آسیاده معظم بر دولت تورمش اولان وچینی سنه‌لرجه تهدید ایدن جوجن ایمپراطورلغی منقرض اولدی . بونلره خلف اولان توركلر اورته آسیاده توركستان‌ده داخل اولمق اوزره معظم بر خاقانلق قوردیلر .

جوجنلر ، آسیا تاریخنده مهم بر رول اویناممشلردی. (آتیلا) اوردوسی (رن Rhin) نهرینه‌قدر امتداد ایدن ساحه‌ده حکمران ایكن جوجنلرده بحر خزر بویلرندن (قوره)یه قدر اوزانان منطقه‌ده فرمانفرما اولیورلردی. بری قویونورده دیكری طوغولولره عائد اولان بو ایكی معظم ایمپراطورلق قارشوسنده (روما) ایله (لویانغ) ه خلف اولان (استانبول) ایله (نانكین) وضیع بر حاله دوشمشلردی .

موهان خان ، جوجنلردن چینه التجا ایتمش اولان اوچ بیك كشی‌یی امحا ایتمشدی. بو قومك قسم كلیسی تاتارستانده (نوهو آن) ك حركتنه اشتراك ایتمه‌مش ، جوجن ایمپراطورلغنك كوك توركلره انتقالی اوزرینه غربه دوغرو چكلمشلردی [م ٥٦٠]. بونلر تدریجاً ایلریله‌یه‌رك آوروپایه كیرمش و بورالرده غرب مورخلرنجه (آبار Abares) ویا (آوار Awares) نامی آلتنده طانیمشلردر [١] .

---

[١] شرق روما مورخلری آسیادن آوروپایه كلن بو قومه نسلاً بربرده آیری اولان ایكی

جوجنلر وولغايي كچدكدن صوكره (آلنلر) له قارشولاشديلر. آلنلرك رئيسي اولان (ساراغوسيوس Saragosius) ه مراجعتله روماليلرله براتفاق عقد ايده‌بيلملرينه توسط ايتمسني استرحام ايلديلر . آلنلر رئيسي بو مراجعتي (لاز Lazes) لر اولكه‌سنده‌كي روما اوردوسي قوماندانى (ژوستين Justin) ه بيلديردى . اوده كيفيتي شرقي روما ايمپراطورى بيوك (ژوستينيه‌ن) ه عرض ايلدى . ايمپراطور ، آوار ايلچيلرينك استانبوله كلملرينه مساعده ايتدى [٥٥٨ م] . استانبولده ايلك دفعه كورولن آوارلر ، خلقه دهشت وخشيت ويرمشدى. بيزانس مورخلرندن (ته‌ئوفن) بو ايلچيلره دائر شو معلوماتي ويرمكده‌در: «٥٥٨ سنه‌سنده استانبوله اووقته قدر مجهول اولان برقومك ايلچيلرى كلدى. البيسه‌لرى باشقه، بويلرى چته‌لرى قورقونج، سيمالرى هيبتلي ايدى. صاچلرى آرقه‌لرينه صالينمشدى. بونلر طبقى آتيلا هونلرينى آكديريورلردى. رئيسلرى ده (خاقان) عنوانى طاشيورمش ...».

هيئت سفارتك رياستنده بولونان (قنديق Candikh) ايمپراطوره، آوارلرك جسور وغلبه‌لك وناقابل غلبه برقوم اولدقلرينى، كنديلريله براتفاق عقدى شرقي روما ايمپراطورلغى ايچون فائده‌سز اولميه‌جغنى عرض ايتدى . ايمپراطوردن كنديلرينه منبت بريورد تخصيصنى ومحتاج اولدقلرى بعض شيلرك ويريلمه‌سنى رجا ايلدى . ياشى خيليدن خيلي‌يه ايلريله‌مش اولان (ژوستينيه‌ن) بشنه يكى برغائله چيقارمق ايسته‌مديكيندن آوارلرك بو طلبنه موافقت كوستردى . اتفاقك عقد و امضاسى ايچونده (والانتين Valentin) ى كوندردى . (والانتين) بونلرى اسكان ايده‌جك وشرقي روماليلره قارشى قيام ايده‌جك اولان ديكر قبيله‌لرك تأديبي ايچون موافقتلرينى آله‌جقدى .

آوارلر برمدت صوكره قفقاسيه‌نك شمالنه داغيلمش اولان بارسيليه‌لر، اون اويغورلر، سابيرلر كبى تورك قبيله‌لرى اوزرينه آتيلديلر. بونلرده آوارلرله برمقاوله عقد ايتمك اوزره

قومى (آبار) ويا (آوار) ناميله ياد ايتمشلردر. آوروپاليلرك اصل آوارلر ديدكلرى قوم، جوجنلردر. بونلر جسور ، محارب ويك غلبه‌لك ايديلر . توركلر طرفندن مغلوب ايديلدكدن صوكره برقسمى چينه ، قسم كليسى دز غربه چكلمشلردر . غربلى مؤلفلرك (آبار) ويا (آوار) ديدكلرى ايكنجى قوم ايسه (اوغوز Ozores) ويا (سوغوز Sogores) ديدكلرى قومدر . اوغورلر (وار) و (خونى) اسمنده ايكى باشبوغ اداره‌سنده بولونيورلر واوخه اورته آسياده اقامت ايدييورلردى. توركلر بونلرى ده مغلوب ايتمش اولديغندن برقسمى آوروپايه دوغرو چكلمشلردى. بو اثنالرده (وولغ) ايله (دون) نهرلرى آره‌سنده ساكن اولان اويغورلر ، سابيرلر وديكر قبيله‌لر ، بونلرى اورته آسيايي تدهيش ايدن جوجنلر ظن ايده‌رك پك چوق تلاشه دوشمشلردى . بالآخره جوجنلرله اوغورلرى بربرلرندن آييرمق ايچون صوكنجيلره (ساخته آوارلر) دنيلمشدر .

(مزامیر Mezamir) اسمنده بری سفارتله آوارلر خانته کوندردیلر. فقط بو آدم خانله ملاقاتنده اوقدر یوکسکدن آتوب طوتدی که نهایت خانك صبری توکندی . ایلچینك مصونیتی عنعنه‌سنه رغماً (مزامیر) ی اعدام ایلدی . بووقعه‌دن صوکره آوارلر متمادی آقینلرله مجاور اقوامی ازعاج ایتمکدن خالی قالمادیلر .

آوارلر آوروپایه کیردکلری تاریخدن اعتباراً ایمپراطور (زوستینیه‌ن) دن بریورد طلب ایدییورلردی. (ژوستینیه‌ن)ده بونلری پانونیاده اسکان ایتمك ایستیوردی. فقط بونلر اسکیتیایی ترك ایتمك ارزو ایتمیورلردی . ایمپراطور ، (لازیك Lazique) قوماندانی (زوستین) لك توصیه‌سیله آوارلرك استانبوله کوندرمش اولدقلری ایلچیلری توقیف ایتدیکندن بواثناده ریاستلرنده بولونان (بایان خان) روماليره قارشی اعلان خصومت ایتدی.

دیکر طرفدن‌ده کوك تورك خانی استانبوله کوندردیکی سفیرلرله ایمپراطوردن آوارلره قارشی لطفکارانه حرکت ایتمه‌مسنی طلب ایلدی . آوارلر ، شرقی روما ایمپراطورینك کندیلرینه اهمیت ویرمدکلرینی ، تورکلرك‌ده تدریجاً غربه دوغرو توسع ایلدکلرینی کورنجه ایکی‌یه آیریلدیلر . برقسمی قافقاسیه‌ده قالدی . دیکر قسمی‌ده طونه‌یه دوغرو ایلریله‌یه‌رك پانونیایه کیردیلر . قافقاسیه‌ده قالان آوارلر بوحوالی‌یه طاغیله‌رق یرلشدیلر . بونلرك انسالی الآن قافقاسیه‌ده یاشامقده‌در .

آوارلرك ایکنجی قسمنه کلنجه بونلرده تانائیس نهرینی کچه‌رك پانونیایه کیردیلر . بورادن‌ده غول حوالیسنه قدر کیتدیلر . فقط فرانق قرالی برنجی (قلوته‌ر Clotaire) لك ممالکنی آرالرنده تقسیم ایدن دورت اوغلندن (سیژه‌به‌ر Sigebert) آوارلری (البه) نهری کنارنده مغلوب ایده‌رك خانلرینی عقد صلحه مجبور ایلدی . آوارلر بو حرکتلری اثناسنده استانبوله‌ده ایلچیلر کونده‌ره‌رك (ژوستینیه‌ن) ه خلف اولان (ژوستین) ی تبریك ایتمش ، یکی ایمپراطوردن معین اولان عطیه‌لرینك کوندریله‌سنی ایسته‌دکاری کبی شمال باربارلریله اولان محاربه‌لرینه مکافاتاً بوعطیه‌لرك تزییدینی طلب ایتمشلردی . فقط ، (ژوستین) آوارلرك ایلچیلرینی آتلاتمش ، هیچ برنتیجه آلمقسزین عودته مجبورایتمشدر.

آورلرك (اوسترازیا Austrasie) قرالی (سیژه‌به‌ر)لك مملکتنه ایکنجی دفعه کیردکلری زمانه قدر [م ٥٧٢] نه یاپدقلری تاریخ ایچون مجهول قالمشدر . (سیژه‌به‌ر) آوارلرك بوایکنجی استیلالرینه قارشی قویمق ایسته‌مش ایسه‌ده نتیجه‌ده صلح اولمشلردر . بواثناده (لومبارد) لر قرالی آلبوان (Alboin) بایان خانه مراجعت ایده‌رك روماليلرك دوستی

و(لومبارد) لرله آوارلرك مشترك دشمنی اولان (کپید Gepides) لر علیهنه برمعاهده عقدینی تکلیف ایتدی. بایان‌خان برچوق منافع تأمین ایده‌رك بوتکلیفه موافقت کوستردی. لومباردلرك کپیدلری صورت قطعیه‌ده مضمحل ایتمه‌سنه یاردیم ایتدی [٥٧٣م]. برلکده طونه‌یه یاقین مملکتلری یغما ایلدیلر. (بایان) بونکله‌ده اکتفا ایتمدی (سیرمیق Sirmicks) ی محاصره وایمپراطور (ژوستین) طرفندن معاهده‌یی نقض ایتدیکی ایچون کندیسنی توبیخ ایتمك اوزره کوندریلمش اولان (ویتالیه‌ن Vitalien) و (قومیتاس Komita) ی زنجیره اوردی . (قوتریغور Coutrigour) دینیلن قویونوردن اون بیك سواری‌یی‌ده دالماچیه‌یی یغما ایتمکه مأمور ایلدی. کندیسی‌ده اوردوسنك بقیه‌سیله طونه‌یه دوغرو ایلریه‌یه‌رك (کپید) لر حدودنده موقع آلدی. بورادن متعدد ایلچیلر کوندردی . بوایلچیلردن (آپسیخ Apsich) اسمنده بری روم اوردوسنه قوماندا ایدن (تیبه‌ر Tibere) ایله بولوشه‌بیلدی. ایمپراطور طرفندن آوارلره بریورد ویریلك بوکا مقابل آوارلرده رهینه اوله‌رق رؤسا چوجوقلرینی استانبوله کوندرمك شرطیله برمعاهده قرارلاشدیردیلر. فقط ایمپراطور ، بومعاهده‌یی رومالیلر ایچون فائده‌سز کوردیکندن قبول وتصدیق ایتمدی . سلاحه صاریلدی . (سیرمیق) قلعه‌سی محافظی (بون Bon) ه نهرك کچیدلرینی مدافعه ایتمك امرینی ویردی [۱]. بونده اوزرینه آوارلر طونه‌یه مجاور ایالتلره طاغیلدیلر و (تیبه‌ر) ه قارشی بویوك برظفر قزاندیلر [٥٧٤م] . بومظفریت اوزرینه ایمپراطور مصالحه‌یه یاناشدی. بعضی شرائط دائره‌سنده عقد صلح ایدیلدی . هرایکی طرف معاهده‌یه رعایت کوستردی [٥٧٨م] . (تیبه‌ر) تخته کچدیکی زمان معاهده تجدید اولوندی [٥٧٩م]. فقط (تیبه‌ر) ك آوارلر معاهده‌سنی تجدید ایتمسی کوك تورك خانه پك فنا تأثیر ایتدی . تورك (ترخان) لرندن بری ، (تیبه‌ر) ك خان نزدینه کوندردیکی ایلچی‌یی بوحرکتدن ناشی شدتله توبیخ ایلدی. کیدوب بوسفوری ضبط وتخریب ایده‌جکنی سویلدی. وبوسوزینی حقیقتاً یاپدی .

بواثناده آوارلر خانی یه (بایان) اسمنده بری ایدی [٥٨٠م]. سفیر (تارکیتیوس Targitius)

---

[۱] (سیرمیق) ویا (سیرمیوم Sirmium) دینیلن شهر ، (ساوا) نهری قربنده برآزالق یونونیانك مرکزی ایدی . سیرمیق بالآخره آوارلرك الینه کچمش وصوکره کاملاً خراب اولمشدر. الیوم خرابه‌سی مترویچه جوارنده‌در . (سینژیدون) ویا (سینژیدونوم Singidunum) ده بوکونکی (بلغراد) بلده‌سیدر .

واسعه‌سیله ایمپراطورڭ متعدد هدیه‌لرینی آلمش اولمسنه رغماً، ظاهرده هیچ برسبب اولمدیغی حالده بردنبره اوردوسیله (سیرمیق Sirmichs) و (سینغیدون Singidun) حوالیسنه کلدرك برچوق کمیلر طوپلادی . طونه قوللرندن (ساوا La Save) نهرینه یاقلاشدی. جوارده‌کی روماليلری تلاشه دوشوردی. روماليلرڭ (بلغراد) قوماندانی (ست Seth) ، بایانخاندن صلحی اخلال ایتمه‌سنك سببنی صوردی . اوده هرسنه ویرمکده اولدقلری ویركی‌یی کوندرمه‌مش اولان اسلاولر اوزرینه یورومك ایچون برکوپری یاپمق ایستدیکی جوابنی ویردی . عینی زمانده‌ده بومقصد ایچون ایجاب ایدن کمیلری ایسته‌مکه مأمور ایلچیلرینی استانبوله کیرمه‌سنی طلب ایتدیکی کبی ایمپراطوره قارشی خصمانه بروضعیت آلمیه‌جغنه دائرده تأمينات ویردی . خانك تأمیناتنه بردرلو امنیت ایده‌مه‌ین (ست) ، عسکرینی طوپلایه‌رق بشلرینه کچدی . آوارلرخانی تلاشه دوشدی. کندیسنك صلح معاهده‌سنه رعایتکار اولدیغنی ، هم کندیسنك همده روماليلرڭ مشترك دشمنی اولان اسلاولر اوزرینه یورومك ایستدیکنی بیلدیره‌رك (ست) ڭ حاضرلغنی پروتستو ایتدی . فقط ، عینی زمانده ، کوپریده چالیشه‌جقلره روماليلردن برینك اوفق برتجاوزینی معاهده‌یه برضربه تلقی ایده‌جکنی اخطار ایتمکی‌ده اونوتمدی . آوارلر خانی بوکوپری‌یی ، حامی یاپمق اوزره ایمپراطور (تیبر) ڭ کوندرمش اولدیغی روماليلره یاپدیریوردی . (ست)، خانك تأمیناتنه اعتماد ایتمدیکندن روماليلر علیهنه حرکتده بولونمیه‌جغنه دائر یمین ایتمه‌جك اولورسه ایلچیلری استانبوله کوندرمیه‌جکنی اخطار ایتدی . خاندن یمینه تعهد آلدی . معمافیه ، آوارلر ایمپراطور (تیبر)ه معلومات کیتمه‌دن اول کوپری‌یی اکمال ایچون کیجه کوندوز چالیشیورلردی .

خانك استانبوله واصل اولان ایلچیلری ایمپراطور (تیبر) دن اسلاولری تأدیب ایتمك اوزره (ایستر) نهرندن کچمك ایچون برچوق کمی ایستدیلر . فقط (تیبر)، خانك اصل مقصدی (سیرمیق) ه کیدن بوتون کچیدلری قپایه‌رق شهری آچ براقمق صورتیله ضبط ایتمك اولدیغنی کشف ایتدی . (تیبر) اووقته قدر آوارلردن امین اولدیغی ایچون (سیرمیق) ه ارزاق ومهمات ادخار ایتمه‌مشدی . آوارلره قارشی کوندره‌جکی اوردوده شرقده ایرانیلره قارشی مه‌زوپوتامیا ایله ارمنستان مدافعه‌سیله مشغول بولونیوردی . ایمپراطور بووضعیت قارشوسنده پك زیاده صقیلدی. ایلچیلره ، کندیسنك‌ده اسلاولر اوزرینه یورومك نیتی اولدیغنی فقط ، تورك خاقان کبیرینك براوردوسی (کرسونز) شهرینی محاصره ایتدیکندن کرك کندیسنك وکرك خانك اسلاولر علیهنه اجرا ایده‌جکلری حرکت

ایچون مساعد برزمانه انتظار ایتمك موافق اوله‌جغنی بیلدیردی . تورك خاقاننك حقیقی مقصد وغایه‌سنه دائر آله‌جغی معلوماتدن آوارلری‌ده خبردار ایده‌جکنی‌ده علاوه ایتمکی اونوتمدی . آوارلر خانیله رومالیلر ایمپراطوری بوصورتله حقیقی مقصدلرینی کیزلیه‌رك بربرلرینی آلداتمق ایستیورلردی . خانك ایلچیسی ایمپراطورك بیاناتنی تصدیق ایتدی . ایمپراطورك تکلیفی وجهله حرکتله خانی‌ده اقناعه چالیشه‌جغنی وعدایده‌رك عودت ایلدی . فقط یولده اسلاو چته‌لری طرفندن قتل ایدیلدی .

برمدت صوکره استانبوله آوارلر خاننك (صولاق Solach) اسمنده ایکنجی برایلچیسی کلدی . صولاق آوارلرك (ساوا) نهری اوزرنده انشا ایلدکلری کوپری‌یی اکمال ایتدکلرینی و (سیرمیق) ی ضبط ایچون کندیلرینه مانع اوله‌بیله‌جك بر قوت بولونمدیغنی ، ایمپراطور یکی برحرب ظهورینی ایسته‌میورسه محافظ عسکرلرله اهالی‌یی تخلیه ایده‌رك بوشهری کندیلرینه ترك ایتمه‌سی ایجاب ایتدیکنی سویلدی . ایمپراطور بوکا پك زیاده قیزدی . ایلچی‌یی اعاده ایتدی . (سیرمیق) استحکاملرینی تحکیمه قرارویردی . (ته‌اوغنیس Theognis) ی ایللیریا عسکریله بوموقعك مدافعه‌سنه مأمورایتدی . آوارلر خانی (سیرمیق) ی ضبط ایتمك مقصدیله دکل ، اورایه التجا ایدن فراریلری آلمق ایچون محاصره ایتدیکنی وبناءً علیه شهرك تسلیمی لزومنی بیلدیردی . (ته‌اوغنیس) ده اولا شهرك محاصره‌سی رفع ایدلمدکجه هیچ برصورتله مذاکره‌یه یناشمیه‌جغی جوابنی ویردی . روما جنرالی معیتنده‌کی عسکر آز اولدیغندن ایمپراطور (تیبر) ك رأینی آلمه‌دن نتیجه‌سی مجهول برحربه آتیلمق ایسته‌میوردی . تورکلرك آزاق‌کزی وکرسونه‌ز حوالیسنی استیلا ایتملرندن تلاشه دوشن (تیبر) ، برده آوارلرله یکی برماجرا چیقارمغی تهلکه‌لی کوردی . (سیرمیق) ك تسلیمی امرینی ویرمکه مجبور اولدی . اهالی اخراج ایدیله‌رك شهر تسلیم اولوندیغی کبی آوارلره سنوی دوقوز یوز بیك فرانق کبی بویوك برمبلغ تأدیه‌سی‌ده قبول ایدیلدی . فقط شرقی روما ایچون موجب حجاب اولان بو اویوشمه آوارلرك جرأتنی آرتیرمقدن باشقه برنتیجه‌ویرمدی . (موریس) ایمپراطورلغه کچنجه آوارلر اولجه با معاهده تعهد اولونان سکسان بیك لیرایه یکرمی بیك لیرا دها علاوه ایدلمسنی طلب ایتدیلر . آوار خانی ، یکیدن حرب آچیلماسی ایچون رومالیلری تحریکدن باشقه برشی دوشونمیوردی . فقط صلح وسکونك ادامه‌سنی ایسته‌ین (موریس) ، یکی برحربه میدان ویرمدی . خانك بوتون مطالبنی قبول ایتدی . حتی (موریس) ك پارقنده‌کی نادر حیوانلره کوزدیکن خانك

یو آرزوسی بیله تطمین ایدیلدی. الك بویوك والك قیمتدار فیللردن برقاچی خانه کوندریلدی . فقط خان بونکله ده تطمین ایدیله مدی . ایمپراطورك هدیه نامی آلتنده سنوی ویرمکده اولدیغی ویرکینك تزییدی ایستهنیلدی . صبری توکه‌نن ایمپراطور بوطلبی رد ایتدی . بونك اوزرینه آوارلر ایمپراطورلق اراضیسنه کیردیلر . داچیاده سینژیدون ، یعنی (بلغراد)ی(اوکوستا) ، (ویمیناق)شهرلرینی ضبط وجوارلرینی استیلا ایلدیلر [م ٥٨٢] .

ایرتسی سنه(ئه‌لپیدییوس Elpidius) آوارلر خاننك نزدینه کیده‌رك اسکی معاهده‌یی تجدید ایتدی [م ٥٨٣]. خانده(تارکیتیوس) ی سفارتله استانبوله کوندردی. ایمپراطورك هرسنه خانه کوندرمکده اولدیغی مبلغك آرتیریلماسی شرطیله صلح تقرر ایتدی . فقط بودفعه آوارلر اسلاولری رومالیلر علیهنه تحریکه باشلادیلر [م ٥٨٦] . آرقه‌دن ده کندیلری ظاهری هیچ برسبب اولمدیغی حالده اعلان حرب ایتدیلر [٥٨٧م]. بو اثناده ظهور ایدن بر حادثه رومالیلرله آوارلر آره‌سنی بوس بوتون آچدی . شویله‌که آوارلرك (بوقولابرا Boco-labras) دیدکلری باش شامن، خانك زوجه‌لرندن بریله انتریقه‌لی ایشلرده بولونمش اولدیغندن دوچار مجازات اولمقدن قورقه‌رق ایرانه مجاور اولان تورکلر نزدینه التجا ایتمك اوزره (لیبیدین Libidin) شهرندن (ایستر) نهرینی کچه‌رك روما اولکه‌سنه التجا ایتدی. رومالیلر کندیسنی توقیف ایده‌رك استانبوله کوندردیلر . آوارلر خانی بونی وسیله اتخاذ ایده‌رك (میسیا) و (اسکیتیا) یه کیردی. برچوق شهرلری ضبط ایلدی. رومالیلر بدایتده آوارلری خیلی صارصدیلر . فقط صوکره مغلوب اولدیلر . آوارخانی عسکرینی تراکیایه داغیته‌رق (فلبه) و (ادرنه) اوکلرینه قدر کلدی . فقط نتیجه‌ده روما جنراللرندن (پریسکوس Priscus) لك ترتیب ایتدیکی برحیله‌دن تلاشه دوشه‌رك عقد صلحه راضی اولدی . جنرالدن برمقدار هدیه آلمقله اکتفا ایده‌رك کیری دوندی [م ٥٩٣] . فقط بودفعه‌کی مصالحه‌ده چوق دوام ایتمدی . آوارخانی بردنبره (بلغراد) اوزرینه هجوم ایده‌رك شهری ضبط واهالیسنی اسیر ایتدی و مملکتنه کوتوردی . خانك عودتندن صوکره (پریسکوس) کله‌رك (بلغراد) ی استرداد ایلدی . بو دفعه‌ده خان دالماچیایه کیردی . برچوق شهرلری یغما ایتدی [م ٥٩٤] . ایرتسی سنه‌ده (میسیا) یه کیردی . صوکره تراکیایه یورودی . استانبوله قدر بوتون بوحوالی‌یی دهشت ایچنده براقدی. حتی استانبولده‌کیلر شهری ترك ایده‌رك آناطولی‌یه کچمکی مذاکره ایتمکه باشلادیلر. شرقی روما ایمپراطورلغی پایتختی آنجق خانك اوردوسنده ظهور ایده‌رك یدی اوغلنی

ئولدورن وبا سایەسندە قورتولەبیلدی . خان ، اسرادن ہر نفر ایچون برایرا فدیۂ نجات طلب ایتدی . فقط ایمپراطور (موریس) بوپارەیی ویرمکدن امتناع ایتدی . بونك اوزرینە آوارلر اسرانی قتل عام ایدەرك عودت ایلدیلر [م ۵۹۵] .

بو اثنادە ایتالیادە لومباردلر حاکمدی. ایتالیا اووقتەقدر آوارلرك تجاوزندن مصون قالمشدی. آوارخانی بردنبرە (وەنەسیا Venetie) یەیعنی ایتالیانك شمال شرقی حوالیسنە کیرەرك اورتالغە دهشت ویردی. (فرەژوس Frezus) شهرینەقدر ایلەریلەدی [م۵۹۹]. لومباردلر قرالی (آگیلولف Agilulphe) اوردوسنك باشندەایدی . قرالك زوجەسی (رومیلد Romilde) آوارلرك زوجنی مغلوب وکندیسنی اسیر ایدەجکلرندن قورقەرق آوارلرلە اویوشمق ایستدی . آوارلرقدینك مطالبنی اسعاف ایدەجکلرینی وعدایتدیلر. بونك اوزرینە (رومیلد) (فرەژوس) شهرینك قاپولرینی آچدی .

ایمپراطور (موریس) خانك قوتلرینی ایکییە بولەرك ایتالیانی قورتارمق مقصدیلە جنرال (پریسکوس) ایلە (قومانتیول) ی حرکات عسکریە اجراسنە مأمور ایتدی . کیفیتدن خبردار اولان خان ، گچیدلری محافظە ایتمك اوزرە اوغوللرینی (ایستر) نهری بویلرینە مامور ایلدی . فقط (قومانتیول) خستە ایدی . (پریسکوس) دە یالکز بویلە برماجرایە آتیلق ایستەمیوردی . فقط بوکا مجبور اولدی . بش دفعە چارپشدی . وآز چوق موفق دەاولدی. حربك دوامنەرغماً (موریس) اسرانی صالیویردیردی [م۶۰۱] .

آوار خانی ایرتسی سنە تراکیایە کیردی . کندیسی دوغروجە استانبول اوزرینە یورومکە باشلادی . (آپسیخ Apsech) اسمندەکی جنرالیدە عسکر جمعنە مأمور ایتدی. ایمپراطور ، آوارلری طرد ایتمك اوزرە قارداشی (پیەر) ی تراکیایە کوندردی [م۶۰۳] . ایمپراطور (موریس) ە خلف اولان (فوقاس) ، شرقدە ایلەریلەمکە باشلایان ایرانیلری طرد ایلە مشغول ایکن آوارلردە تراکیانی یغما وروم قطعەتنی پریشان ایتدیلر [م۶۰۴].

شرقی روم ایمپراطورلغنە گچن (هراقلیوس) آوارلر خانیلە بر مصالحە عقد ایتمك ایستدی . بو مقصدلە خانە برهیئت سفارت و بر چوق هدیەلر کوندردی . کندیسی دە آرقەدن تراکیایە گیتدی . نهایت آوارلرخانیلە برمعاهدە عقدینە موفق اولدی [م۶۲۶]. فقط بوصلح دە اوزون مدت دوام ایتمدی . آوارلر برقاچ سنە صوکرە ینە تراکیایە کیردیلر. حتی استانبول سورلری اوکنەقدر کلەرك جواردەکی برچوق مؤسسەلری یاقدیلر. معمافیە بودفعەدە ینە تراکیادن اخراج ایدیلدیلر . بو وقعەدن صوکرەدە آوارلرینە وقت وقت شرقی

روم ایمپراطورلغنه عائد اولدقلری حالده بالخصوص حاکم اولدقلری ا [illegible] ونیایه جوار مملکتلرله طونه بویلرینه آتینلر اجراسندن واز کچدیلر [م ۷۹۱] . (شارلمان) زماننه قدر بو حالده دوام ایلدیلر .

آوارلرك قومشولغندن ممنون اولمیان (شارلمان) بونلری تحت انقیاده آلمغه قرار ویردی . (أنس L,Ens) ی کچەرك طونه و(راب Rab) نهری تیلرینه قدر استیلا ایلدی . بو اثناده آوارلر داخلی مجادلەلرله أليم بر حالده بولونیورلردی . احتراصکار امرا ملتی پارچالامش ، بربرلرینه دشمن فرقەلره آییرمشلردی . شرقی روم ایمپراطورلغی جزیەکیدلرایدن بوجسو ونیان قوم ، قانی فرقه مجادلەلریله بی تاب وتوان دوشمشدی . مترقب فرصت دشمنلری بو وضعیتدن پك کوزل استفاده ایتدیلر . (فریول Frioul) دوقەسی (هانری) بونلرك باشلیجه مراکزندن برینی تشکیل ایدن (رینغه Ringue) یی قولایجه ضبط ایلدی . بوراده بی پایان ثروت اغتنام ایلدی . آوار رؤساسندن (تودون) اسمنده بری خرستیانلغی قبول وشارلمانه دخالت ایلدی . شارلمان کندیسنی (راب) نهری بوینده کی مملکتنه اعاده ایلدی . فقط (تودون) مملکتنه عودت صوکره تکرار اسکی دیننه عودت ایتدی . و فرانقلر طرفندن قتل ایدیلدی .

یکی برخان انتخاب ایدن دیکر آوارلرده کنجه بونلرده (پاپین Pepin) طرفندن مغلوب ایدیلدیلر . فرانقلر (راب) دن (دراو [illegible]) [illegible] رادنده طونەیه قدر اولان مملکتلری استیلا ایلدیلر . آوارلرك نسەکلیسی قتل [illegible] ایلدی . بقیه (تیس Taisse) ماوراسنه سورولدی . بونلر ، اسکی یوردلرینی [illegible] اجون [illegible] حوق چارپشدیلر . فقط بوتون بو حرکتلری بوسبوتون محو اولمالرینی باشقه [illegible] ویرمدی [م ۷۹۹] . آوار رؤساسی کاملاً بو محاربەلرده تلف اولدی . خزینەلری فرانسەیه کوتوریلدی . بو [illegible] ده امحا ایدیلدی . آوارلرك تاریخاً معلوم اولان صوك [illegible] ارلری (تودون) ایله (قیام [illegible]) در . بونلرك صوك انقاضنه ریاست ایدن باشبوغ [illegible] ایدیلرك خرستیانلغی قبول ایتدی . (آبراهام) نامنی آلدی .

شرقی آسیاده (آمور) نهری بویلرندن [illegible] ن [illegible] بر کذشتجو قوم ، [illegible] آسیان [illegible] یا ایتمش ، بوآسکی اولکەنك شمال حوالیسنی آتینالرله تیزتمشدی . ([illegible]) و (اوبی) نهرلری بویلرندن طرد ایدیلدکدن صوکره ده غربا هجرتا (وولغا) [illegible] نك شرقنه چکلمش

بورادنده پانونیایه یعنی مجارستانه قدر کیتمشلردی. آوروپایه کچدکدن صوکره آوارنامنی آلان جوجنلرك بو خلفلری مجارستانده شرقی روما ایمپراطورلغك اك مدهش خصمی اولمش ، ایمپراطورلغك شمالی ولایتلرینی متمادیاً تحت تهدیدده بولوندیرمشلردی . بوندن باشقه (غول) و (ایتالیا) یی باشدن باشه تترتمشلردی . نهایت فرانقلرك وشارلمانك قطعی و بی امان ضربه‌لری ۸۹٤ سنه‌دوام ایدن بوقومی امحالیده‌رك خریطهٔ عالمدن چیقارمشدر. آورلر مدنیتندن همان هیچ برشی قالمامش کبیدر . یالکز مجارستانده سا کن اولدقلری حوالیده اجرا اولونان حفریاتده بعضی اسلحه‌طاقملری، مجوهرات ایله کوموش وازولری سلاحلر، وشرقی روما ایمپراطوری ژوستین) و ستینیه‌ن)ه ـ ـالیه‌لر بولونمشدر.

ماوراء النهر وشمالی هندستانده
قويونلولر

آق قویونلولر ویا هفتالیتلر

ویاخود

هیاطله

م ٤٢٥ — م ٥٦٧

بشنجی عصر میلادی اوائلنده اورته آسیایی تحت حاکمیتنه آلان جوجنلرك اسکی قویونلو متحده‌سی انقاضندن اولان بر چوق قبیله‌لری غربه دوغرو چکلمکه مجبور ایتمش اولدقلرینی کورمشدك . بو صورتله مرکزی وشمالی آسیایی ترك ایدن قویونلو قبیله‌لری (آرال کولی) منطقه‌سنه کلدکدن صوکره ایکی‌یه آیریلمشلردی . بر قسمی استپی کچه‌رك حزر دکزی ساحلنه واورال طاغلری ساحه‌سنه کیرمش ، بحرحزرك سواحل غربیه‌سنی تعقیب ایده‌رك قافقاسیه‌یه داخل اولمشلردر . ایکنجی قسم ایسه جنوبه دوغرو دونه‌رك (سیحون) نهرینی کچمش وماوراءالنهر حوالیسنه کیرمشلردر . ایشته تاریخده (هفتالیتلر) ویا (افتالیتلر) دنیلن قوم بو صوکنجیلردر [۱] .

افتالیتلر شرقده اسکی یوردلرنده بولوندقلری اثناده چین مورخلری کندیلرندن

[۱] شرق روما مورخلرندن (پریسکوس Pricus) اثرینی قلمه آلدیغی تاریخده (م ٤٦٤) قافقاسیه‌دن و شرقدن ایرانه هجوم ایدن قویونلولری عمومیتله (قیدارلر Kidar tes) نامیله یاد ایلشدر . آکلاشیلدیغنه کوره (پریکوس) ، جوجنلر طرفندن غربه دوغرو طرد ایدیلن قویونلولرك هپسنه (قیدارلر) اسمنی ویرمش وبو سمه‌یه هم قافقاسیه‌دکی هم ده تورکستان وماوراءالنهرده‌کی قویونلولری قصد ایلشدر . فقط ، بو اطلاق تاریخا دوغرو دکلدر . چونکه بو قوملر ، اورته آسیادن برابرکده عجرت ایتمکله برابر عینی بویدن اولمدقلری محققدر . ماوراءالنهر وتورکستانه یاییلان قویونلولرك عائله اسملری تاریخاً معلوم اولدیغنه کوره (قیدار) اسمنی یالکز قافقاسیه‌یه اینن قویونلولره حصر ایتمك دها موافقدر .

(هوآ Hoa)نامیله بحث ایتمشلردر. (ویی Wei)لرشانسی‌نك شمالنده(سانغقن Sang-kan)ده اقامت ایتدکلری زمانلرده یعنی میلادی ٣٨٦ تاریخندن صوکره ، هوآلر جوجنلرك نفوذی آلتنده بولونیورلردی. چینیلرك بعضاً (هوآتون Hoatun) نامیله‌ده یاد ایتدکلری (هوآ) لره حاکم اولان خاندانك اسمی (یه‌تا Ye-Ta) اولدیغی ایچون ماوراءالنهره کلدکلری زمان حاکم خاندانك اسمیله طانمشلردر . . . ایرانیلرله عربلر (یه ـ تا) ویا (هه‌ی‌ـتا) اسمنی (هیتل) و(هیطل) شکلنده ، شرقی روماليلر ابسه (هفتال Hephthal) و (هتایلیت Hetailite) صورتنده تحریف ایتمشلردر [١] . بوصوکنجی اسمده بالآخره (افتالیت) شکلنه قونولمشدر. شرقی روما مورخلری، افتالیلردن بعضاً ده (آق‌هونلر) یعنی (آق قویونلولر) نامیله بحث ایلمشلردر .

غربی تورکستانله ماوراءالنهر حوالیسی ازمنهٔ اولیه‌ده اقوام تورانیه‌دن ووسونلر ، ساقالر، یوئه‌چیلر کبی متعدد قوملر طرفندن اشغال ایدیلمش اولدیغندن افتالیتلر بوحوالی‌یه کلدکلری زمان بوقوملرك انقاضنی بولمش واونلری تمثیل ایتمشلردر. یوئه‌ـ جیلر وقتیله بو

[١] ده کینیي واوکا استناد ایدن مؤلفلر ، افتالیلرك چینلیلر طرفندن (ته ـ له Te-Le) ویا (تیه ـ له Tie - Le) دنیلن تورکلردن اولدقلرینی ادعا ایدییورلر . بومؤلفلره کوره بوقومه ویریلن افبالیت اسمی‌ده (آب ـ تله)دن محرفدر . کویا جیحون نهری بویلرینه ایني (ته‌ـله)لر دیکرلرندن آیریلمق ایچون (صو ـ ته‌له‌لری) معناسنه اوله‌رق (آب ـ ته‌له) اسمنی آلمشلر وبو اسم بالآخره روماليلر ه افتالیتلر ویا هفتالیتلر شکلنه صوقولمشدر . فقط بو ادعا مقارن حقیقت دکلدر . چونکه افتالیتلر ماوراءالنهرده قوتلی برحکومت قوردقلری تاریخلرده برچوق قبیله‌دن مرکب اولان (ته ـ له) لر اورته آسیاده بولونیورلردی . بو قومه ویریلن (افتالیتلر) ویا (هفتالیتلر) اسمی ، سلچوقیلر ، عثمانلیلر ... کی رئیسلرینك منسوب اولدیغی خاندانك اسمندن آلنمشدر . چینك (له‌آنغ Leang) وقایعنامه‌سنده میلادی (٥١٦) تاریخنده ماوراء النهرده‌کی (هوآ Hoa) لرك (یه ـ تای ـ لی ـ تو Ye-Ta-I-Li-To) اسمنده‌کی حکمدارلرینك چینه برسفیر اعزام ایتدیکنه دائر برقید کورولمکده‌در . چین وتابعنامه‌لرندن (تانغ ـ شو Tang - chou) ده ایسه (یه‌ـ تا Ye-Ta)نك (هوآ)لر خاننك منسوب اولدیغی خاندانك اسمی اولدیغی و(یه‌ـتاـی‌ـلی‌ـتو) نك اخلافی حکومتلرینك اسمنی بو پرنسك اسمندن آلدقلری تصریح ایدیلمشدر . بیزانس مورخلرندن (ته‌ئوفن Théophane)ده افتالیت حکمدارلرندن غرب و یران مورخرینك (آخشونوز Akhschounwar) دیدکلری خانك اسمنی (افتالانوس Ephthalanos) شکلنده قید ایتدیکی بوقومه‌ده (فتالانوس) ه نسبتله (هفتالیت) دنیلدیکنی تصریح ایتمکده‌در . شو اوچ وثیقهٔ تاریخیه بزه (هفتالیت) ویا (هیطل) اسملرینك منشائنی وبونلرك (هوآ) خانلرندن (یه ـ تا ـ ی‌ـ لی‌ـ تو) نك اسمندن آلنمش اولدقلرینی واضحاً کوسترمکده‌در .

حوالی‌ده اولدقجه مهم برمدنیت یاشاتمش اولدقلرندن (هوآ) لرله یوئه‌چیلرك اختلاطی، اولکیلرك تمدننه خادم اولمشدر .

ماوراءالنهره کلن افتالیتلر ، میلادی ٤٢٥ تاریخندن صوکره فعال بر رول اوینامغه باشلامش، بوصورتله ایران وشرقی روما ایمپراطورلقلری تاریخنه قاریشمشلردر . فی‌الحقیقه میلادك (٤٢٧) تاریخنده‌درکه افتالیتلرك ایلك دفعه ایران اوزرینه یورومش اولدقلرینی کوریپورز. بواثناده ایران تختنی (ساسانیان) طبقه‌سنك اون‌بشنجی کسراسی اولان (بهرام کور بن‌یزد جردالاثیم) اشغال ایدییوردی . بهرامك وساترابلرینك مظالمندن خلقك بیزار اولدقلرینی خبرآلان واحتمالکه بوحکمداره معارض بعض امرا طرفندنده تشویق کورن افتالیلر میلادی (٤٢٧) تاریخنده جیحون نهرینی کچه‌رك ساسانیلره عائداراضی‌یه کیرمشلردر. ایرانلی مورخلر بواثناده افتالیتلرك قوتنی ایکی‌یوز اللی‌بیك مقدارنده کوستریپورلرسه‌ده، اوزمانه کوره بو عددده فضله مبالغه ایدیلمش اولدیغی شبهه‌سزدر .

(بهرام‌کور) مهاجملره قارشی قویه‌میه‌جغنی آکلایه‌رق قارداشنی برمقدار قوتله شرق حدودلرینه کوندردی . کندیسی‌ده آذربایجانه چکلدی . ایرانیلر، حکمدارلرینك چکلدیکنی کورنجه افتالیت خانه برایلچی کونده‌ره‌رك بر چوق هدایا تقدیم وعرض اطاعت ایلدیلر . افتالیتلر حربسز ایرانه کیره‌رك هرطرفه طاغیلدیلر . (بهرام کور)ك چکلمه‌سی برخدعهٔ حربیه ایدی . حتی بوحرکتنی بر فرار شکلندداشاعه ایتدیرمش، مستولیلره قارشولرنده برقوت اولمدیغی فکرینی ویرمشدی . افتالیتلر ایران ایچنه یاییلدقدن صوکره (بهرام) کزیده‌برقوتله آذربایجاندن عودت‌ایتدی. مستولیلره حس ایتدیرمکسزین (مرو)جوارینه قدر کلدی . افتالیت خانی عسکرینی طاغیتمش ، کندیسی‌ده (مرو) قربنده (کوشمهان Koushmihan) ده‌کی قرارکاهنده ذوق وصفایه طالمشدی . بهرام ، آنسزین افته‌ نیتلری بو موقعده دورت طرفدن محاصره ایتدی . افتالیتلر بردنبره شاشیره‌رق طاغیلدیلر . خانلریده غفلتنك جزاسی اوله‌رق خیمه‌سنده ویااثنای فرارنده ایرانیلر طرفندن قتل ایدیلدی. وقعه‌یی پك مبالغه‌لی برصورتده تصویر ایدن (فردوسی) یه کوره افتالیتلرك خزینه‌لری ، مهمات حربیه‌لری کاملاً ایرانیلر الّنه کچدی. بهرام، فراریلری تعقیب ایده‌رك مبوراءالنهر حدودلرینه قدر کیتدی . هیچده امید ایتمدیکی بو پارلاق ظفرك خاطره‌سی اوله‌رق جیحون بویلرنده برآبده رکزوبونهر حدوداولمق اوزره افتالیتلرله برمصالحه عقدایده‌رك عودت ایلدی .

(بهرام کور)ك مظفریتنه رغماً جیحون نهری حدود اولمق اوزره عقد صلحه رضا کوسترمسی ، افتالیتلرك دوچار اولدقلری مغلوبیتك ؛ باشده (فردوسی) اولمق اوزره ؛ ایرانی مورخلر طرفندن تصویر ایدلدیکی درجه‌ده قطعی اولمدیغنی کوسترمکده‌در [١] . مع مافیه، بومظفریت ایرانیلری خیلی مدت افتالیتلرك هجومندن آزاده براقشدر . فی‌الحقیقه (بهرام کور) ك خلف اولان اوغلی (یزدجرد) زماننده ایرانیلرله افتالیتلر آره‌سنده برحادثهٔ حربیه ظهور ایتدیکنه دائر تاریخلرده برقید یوقدر [٢].

هندستانه عائد وثائقدن آکلاشلدیغنه کوره افتالیتلر بو تاریخلرده جنوبه دوغرو توسعه باشلامش ، هندستانی فتح ایتمك املنه دوشمشلردر . فی‌الحقیقه میلادی (٤٥٢) تاریخنه دوغرو افتالیتلرهندوکوش کچیدینی زورلایه‌رق هندستان ایمپراطوری (سقانداغوپتا Skandagoupta) زماننده (پنجاب)ه ایالت آقینلرینی یاپمشلردر. ایمپراطور (سقانداغوپتا)، بدایتده بو آقینلری طوردوره بیلمشدر . فقط وفاتندن صوکره (٤٩٥)دن (٥٢٥) تاریخنه قدر افتالیتلر پنجاب اراضیسنی محافظه ایتمشلردر.

آکلاشیلدیغنه کوره بوتاریخلرده افتالیتلرك بری غربده دیکری جنوبده اولمق اوزره ایکی خانلری بولونیوردی . غربده‌کی هیاطله خانی ایرانیلر (آخشونوار) اسمیله قید ایتمشلردر. جنوبده‌کی افتالیت خانی ایسه (توراماان Toraman) نامنی طاشیوردی. (تورامان) برچوق تشبثلردن صوکره (مالوا Malwa)نك مرکزنده یرلشدی. مملکتك پارچه‌لانماسنه مانع اولامایان (غوپتا Gouptas) ایمپراطورلری بو استیلایه‌ده قارشی طوره‌جق برقوتی حائز بولونیورلردی . بونلر ایچوندرکه غوپتا ایمپراطورلرندن (پوراغوپتا Pouragoupta) [٤٨٠-٤٨٥] ایله (نارازینا بالادیتیا Narasinha Baladitya) [٤٨٥-٥٣٥] غائز وادیسنه طیقیلدیلر. معاصری (آتیلا)بوتون آوروپاده‌اولدیغی کبی حاکم هندستانده‌ده کندی اراده‌لری نافذ اولان (تورامان) میلادی (٤٩٥) تاریخنده (بالادیتیا)یی خلع ایتدی . فقط (٥١٠) تاریخنده هند پرنسلرندن (باتارقا Bhatarka) افتالیتلره قارشی پارلاق بر موفقیت احراز

---

[١] ایران قدیم تاریخنه دائر مهم تدقیقاتده بولونان (نولدکه Noeldeche)ده ایرانلی مؤلفلرك (بهرام کور)ك غالبه‌سی حقنده‌کی روایتلرینك شایان اعتماد اولمدیغنه خصة اشارت ایتمکده‌در . [نولدکه، ایران قدیم تاریخنه عائد تتبعلر ، ص. ، ١٦١]

[٢] بهرام کور میلادك (٤٣٨) ویا(٤٣٩) تاریخنده ئولمشدر . اوغلی ایکنجی (یزدجرد)ك وفاتی ایسه میلادی (٤٥٧) تاریخنه مصادفدر .

ایدەرك (بالادیتیا) یی تکرار تخته اجلاس ایتدی . کشمیرە چکیلن (توراماں) بورادە قوتلرینی تنسیق ایتدیکندن هندستانی یکیدن تهدید ایتمکه باشلادی . سطوت ونفوذلری غائب اولان (غوپتا) خاندانی بوتهدید قارشیسندە (بهار)ە چکیلمکه مجبور اولدیلر. بورادە سکزنجی عصرەقدر سونوك برحیات یاشایەبیلدیلر . میلادی (۵۱۰) تاریخندەکی مظفریت برمدت ایچون افتالیت استیلاسنی طوردیرمشدی . فقط هیاطله چوق کچمەدن ینه فعالیته آتیلدیلر . (کشمیر)ە چکیلن (توراماں) آز برزمان ظرفندە قوتلرینی تنسیق ایتمشدی. خلفی (میهیرا کولا Mihirakula) [۵۱۵—۵۳۰] هندستانه قارشی صیق صیق تجاوز ایتمکه باشلادی [۱] . (۵۱۰) تاریخندە (توراماں)ی رجعت ایتدیرمکه موفق اولان (والابی Valabhi) راجاسی (باتارقا) بواستیلانیدە طوردیرمغه چالیشـدی . فقط ، بودفعه آقین سیلابەلری اوکندە ازیلدی . بوتاریخدن صوکرە هیاطله استیلاسنی توقیف ایدەجك هیچ برمانعه قالمادی . قویونلولرك برقسمی چیندە برقسمی آوروپادەحاکم اولدقلری کبی بوقسمیدە هندستاندە فرمان فرما اولمغه باشلادیلر. (آتیلا) آوروپادە، (لیەئویوئن) چیندە ناصیل برشهرت وسلطنت احراز ایتمشلرسه (میهیرا کولا)دە هندستاندە اویله اولدی .

(یزدجرد)دن صوکرە ساسانیلر تخته حیاتندە ولیعهد تعیین ایتمش اولدیغی کوچوك اوغلی (هرمز) کچدی. فقط بویوك اوغلی (فیروز) کندیسنی تختك مشروع وارثی عد ایتدیکندن کوچوك قارداشنك کسرالغنی قبول ایتمدی . ایراندن فرار ایدەرك افتالیتلرە التجا ایلەدی . سغد وادیسندە افتالیت خانی (آخشونوار)ە ملاقی اولەرق حق‌مشروعی اولان ایران تختنی آلدە ایتمك ایچون معاونتنی استرحام ایتدی [۲] . کندیسنه لازم کلن قوۂ معاونه ویریلەجك اولورسه، کسرالغنی احراز ایدر ایتمز همشیرەسنی (آخشونوار)ە تزویج ایدەجکنی وایران ایله افتالیتلر آرەسـندە روابط صمیمه تأسیسی ایچون جیحون بویندەکی (ترمذ) ایله جوارندەکی بلدەلردن واز کچەجکنی تعهد ایلدی . بونك اوزرینه (آخشونوار) کندیسنه اوتوز بیك کشـیلك برقوۂ معاونه ویردی . (فیروز) بوقوتله

---

[۱] Druin, j. A. 1890, II, 363

[۲] هیاطله خانك اسمی عرب وایران تاریخلرندە مختلف شکلردە قیدایدلمشدر : (روضة‌الصفا) بواسمی تمامیله ایرانیلاشدیرەرك (خوشنواز) شکلنه صوقمشدر. حالبوکه (محمدجریر)ك (تاریخ‌الامم والملوك)ی ایله (ابن‌الاثیر) ك (تاریخ‌الکامل)ندە متندە کوستردیکمز کبی یعنی (آخشنوار)شکلندە مقیددر . (مسعودی) ایسه (مروج‌الذهب)دەعینی‌اسمی (احسران) و(احسوان) صورتندە یازییور . مروج‌الذهب‌دە کورولن صوك شکل (دینوری) نك (اخبارالطوال)ندەکی (اخشوان)ك عینیدر .

خراسانه کیردی . (ری) شهری اوکنده کندیسنی قارشولایان قارداشی (هرمز) ی مغلوب واسیر ایده‌رك ایران تختنه کچدی [م ٤٦٠] .

(فیروز) ك افتالیتلرك معاونتیله کسرالغه ارتقاسی ایرانی طبیعتیله هیاطله‌نك نفوذی آلتنه صوقمش ، خراسان قطعه‌سنك ایرانله اولان رابطه‌سنك آزالماسنی انتاج ایلمشدی . (فیروز) ك اوائل سلطنتی بوصورتله کچدی . کسرا بو آغیر بویوندوریغی حس ایتمیور دکلدی . فقط ایرانده ظهور ایدن بویوك بر قحط ، مجملره کوز آچدیرمیور ، باشقه برشی دوشونمکه میدان ویرمیوردی . برقاچ سنه دوام ایدن بو مصیبت زائل اولدقدن صوکره فیروز ، (اردبیل) و (باذان فیروزی) شهرلرینی انشا ایتدیره‌رك مملکتده نفوذینی تحکیم ایتدی . خاقانه تزویج ایتمکی وعد ایلدیکی همشیره‌سی یرینه دیکر بر قیزی همشیره‌سی دیه معظم بر موکبله ماوراالنهره کوندردی [١] . فقط ، افتالیت خانی اغفال ایدیلدیکنی آکلادیغندن ایرانیلرله هیاطله آره‌سنده تأسس ایتمش اولان مناسبات دوستانه بوزولدی . افتالیتلرك یاردیمیله ایران تختنه چیقان (فیروز) ، کفران نعمتله عهدینی نقض وافتالیتلره اعلان حرب ایلدی [٤٦٥] . طرفیندن هیچ برینه قطعی بر غلبه تأمین ایتمه‌ین بو حرب ، حدودلرك تصحیحی ایله نهایتلندی [٢] .

بو وقعه‌دن اون سنه صوکره (فیروز) ی تکرار هیاطله علیهنه سلاحه صاریلمش کوریورز [م ٤٧٥] . ایکی اوردو قارشولاشدیغی زمان افتالیتلر بدایتا حربدن اورکمش

[١] فیروز ، هیاطله خانه التجا ایتدیکی زمان ایران تختنه اجلاس ایدیلدیکی تقدیرده همشیره‌سنی خانه تزویج وعدنده بولونمشدی . فقط کسرالغه ارتقاسندن صوکره همشیره‌سنی تزویج یولنده‌کی وعدینك اجراسنده تعلل ایتمکه باشلادی . فقط ، عقد ایدیلن معاهدهٔ صلحیه‌نك خلدار اولماسندن ده قورقیوردی . بونك ایچون ایران سراینده‌کی دلبر قیزلردن برینی پرنسس واری کیدیروب قوشاته‌رق معظم بر آلایله همشیره‌سی دیه افتالیت خانه کوندردی . بو قیزه اصلنی نسلنی صاقلایه‌رق کندیسنی ایران پرنسسی کبی طانتمغی صیقی صیقی یه امر وتنبیه ایتدی . فقط قیز ساخته‌کارلغك بالآخره آکلاشیلمه‌سندن قورقه‌رق ، هویتنی و (فیروز) ك انتریقه‌سنی خانه بالذات آکلاتدی . خان ده قیزك صفوتنه مکافاتاً کندیسنی حقیقی پرنسس کبی قبول و (خاتون) اعلان ایتدی . فقط ، (فیروز) ك اغفالنه‌ده پك چوق جانی صیقیلدی . ایرانلی بعض ضابطلری مقابلتاً تجزیه ایتدی . بو حال هیاطله ایله ایرانیلر آره‌سنده بر حرب ظهورینی انتاج ایلدی .

[٢] ایران تاریخلرنده بو اثناده (هیطله) خاننك ینه (آخوشنواز) اولدیغی تصریح ایدیلمکده‌در حالبوکه ، شرقی روما مورخلرندن (پریسکوس Priscus) بو خانك اسمنی (قونخا Konkhas) صورتنده قید ایتمشدر . مع‌مافیه ایران تاریخلرنده (آخشونواز) اسمنك متعدد خانلره ویرلمش بر عنوان اولمسی تخمین ایدیله‌بیلیر .

کورونه‌رك اطرافی یوکسك طاغلرله محاط براورمانه چکلدیلر. بر سواری فرقه‌سی چکیلن قسم کلی‌یی محافظه ایتمك اوزره دمدار وضعیتی آله‌رق مدافعه‌یه باشلادی. بو اثناده برقسم افتالیت سواریلری‌ده ایرانیلرك آرقه‌سنه‌دوشدیلر. فیروزك خط رجعتی کسیلدکدن صوکره چکیلن قسم کلی هرطرفدن ایرانیلری صارمغه باشلادیلر. وضعیتك وخامتنی کورن ایران ضابطلری (فیروز) ك موکبنده ساحهٔ حربه کلمش اولان ایمپراطور (زه‌نون) ك سفیری (اوسه‌ب Eusebe) ه مراجعت ایده‌رك کیفیتك کمرایه عرضنی رجا ایتدیلر. (فیروز) درحال امراسنی طوپلایه‌رق مذاکره ایتدی. فقط، آرتق تسلیم اولمقدن باشقه چاره قالمامشدی. شرائط تسلیمه‌یی آکلامق اوزره هیاطله خاننه مراجعتنه قرار ویریلدی. خان، فیروزی بوکستاخلغندن طولایی توبیخ ایتدکدن صوکره، کندیسی وبوتون اوردوسی حضورنده دیز چوکه‌رك عفو دیله‌مك وبرداها افتالیتلره قارشی حربه قالقشمه‌یه‌جغنه یمین ایتمك شرطیله تسلیم اوله‌بیله‌جکارینی تبلیغ ایتدی. (فیروز) بوتکلیفی (موبد) لره بیلدیردی. موبدلر یمین ایچون برشی دیمدیلر. فقط، زردشت دیننجه آنجق کونشه سجده ایدیله‌بیله‌جکندن تکلیفك بوشقنی قبول ایتمکی دینه مخالف کوردیلر. فقط، قوت قارشوسنده بوکاده درحال برحیلهٔ شرعیه بولدیلر: افتالیت خاننك حضورینه صباحلین کونش طوغارکن کیدیله‌جك ویوزلر کونشه متوجه اوله‌جق صورتده بروضعیت آلنه‌رق ظاهراً افتالیت خانه حقیقتده ایسه کونشه سجده ایدیله‌جکدی. (فیروز) مؤبدلرك توصیه‌لری وجهله حرکت ایتدی. افتالیتلرده بوکا قانه‌رق کندیسنی واوردوسنی صالدیلر.

فقط، (فیروز) یرانه دوزر دوزمز، ایچدیکی آندی اونوتدی. انتقام آلمق ایچون یکی‌دن سلاحه صاریلدی (موبذموبذان) وسائر عقلای ایرانك ممانعتلرینه رغماً افتالیتلره تکرار اعلان حرب ایتدی. (بلاش) اسمنده‌کی اوغلی ویاقارداشی ایله سجستان والیسی (سوخرا) یی پایتختله اموال و خزائننك محافظه‌سنه مأمور ایده‌رك بوتون سرای خلق معیتنده اولدیغی حالده افتالیتلر اوزرینه یورودی [١].

افتالیتلر، (فیروز) ك بوحرکتی کورنجه کوسترمش اولدقلری لطفکارلغه ندامت ایتدیلر. دشمنی قارشولامق ایچون ایجاب ایدن ترتیباتی آلدیلر. خان اوردوسنك اوکنده کنیش ودرین برخندق قازدیردی. اوزرینی قامش وطوپراقلرله اورتدوردی. یالکز کندی

---

[١] (سوخرا Sòchrâ) نك اسمی بعض تاریخلرده (زورمهر Zormihr) ، اخبارالطوالده ایسه (شوخر) شکلنده مقیددر.

عسكرلرينك بيله جكى بركچيد يرى براقدى. بورادە ايرانيلرك ورودينه انتظار ايتدى. (فيروز) مواصلت ايدنجه عهدنامه‌يى برميزراق اوجنه تعليق ايده‌رك ايرانيلره قارشى كوندردى. نقض عهدك فنالغنى آكلاتدى. عينى زمانده كچيد يرندن كچملك اوزره ايرانيلره قارشى برمقدار سوارى سوق ايتدى. (فيروز) عهدنامه‌نك بوصورتله اوردوسنه قارشى كوندريله‌سندن قوشقوللاندى. اوردوده برحدثه چيقارقورقوسيله همان عمومى هجوم امرينى ويردى. ايرانيلر، برطرفدن ايلرى سوق ايديلمش اولان افتاليت سواريلرى اوزرينه آتيلديلر. ديكر طرفدن‌ده قوۀ كليه‌يه قارشى اوق ياغديرمغه باشلاديلر. سواريلر برمدت مقابله ايتدكدن صوكره رجعته باشلاديلر. سواريلرك رجعتى اوزرينه، خانك امريله افتاليتلرك قوۀ كليه‌سى‌ده رجعته باشلادى. ايرانيلره بورجعتى فرار ماهيتنده كوسترمك ايچون، برچوق آغرليق و آرابه‌لرى صحنۀ حربده براقديلر. (فيروز)، عمومى تعقيب امرينى ويردى. افتاليت سواريلرى اولجه بيلدكلرى كچيد يرندن كچه‌رك قورتولديلر. فقط ايران سواريلرى خندق اوزرينه كلير كلمز، قامشلر قيريله‌رق ايچنه كومولديلر. آرقه‌دن طولو ديزكين كانلرده بونلرك اوزرينه دوشديلر. بربرلرينى أزديلر بوصورتله ايرانيلرك سوارى قطعه‌سى كاملاً محو اولدى. ايرانيلر تلاشده ايكن آرقه‌دن طولاشان افتاليت سواريلرى خط رجعتى كسه‌رك متبقى قسمى‌ده كاملاً اسير ايتديلر. (فيروز)ده نقض عهد ايتمه‌نك جزاسنى بولدى [م٤٨٤] [١].

كسرانك بو عاقبتى اوزرينه ايران قاپولرى افتاليت آقينجيلرى ايچون آچيق قالمش اولدى. شرق ايالتلرينى كاملاً استيلا ايتديلر. (سوخرا)، فيروزك اوغلى ويا قرداشى (بلاش) ى حكمدار اعلان ايده‌رك عقد صلح ايچون هياطله خانته مراجعت ايتدى. سنوى معين بر ويركى ويرمك شرطيله اونلرده ايرانى تخليه ايتديره‌بيلدى [٢].

[١] مورخلردن بعضيلرى (فيروز) ك‌ده معيتيله برابر، خندقه دوشه‌رك تلف اولدقلرينى قيد ايديورلر. فقط (مسعودى)، فيروزك هياطله حكمدارى (احسران) ه اسير دوشديكنى و (احسران)ك امريله خراسانك (مروالروز) شهرنده نقض عهد ايتدكندن ناشى اعدام ايديلديكنى ادعا ايتمكده‌در. (ابن الاثير) فيروزك زوجه‌لرينك‌ده بو محاربه‌ده اسير دوشدكلرينى يازيور. (ميرخواند) ده، فيروزك اوعصرك اك منور عقلاسندن اولان كريمه‌سنك‌ده اسرا ميانندە اولديغنى آيريجه قيد ايتمكده‌در. (فيروزدخت) دينيلن بوقيزى افتاليت خانى تحت ازدواجنه آلمش وبوندن بركريمه‌سى اولمشدركه بونى‌ده بالآخره افتاليتلره التجا ايدن داييسى (قباد) تزوج ايلمشدر. [معمومدركه (زردشت) دينته كوره برآدم كندى قيزيله بيله ازدواج ايده‌بيليردى!..].

[٢] ايران مورخلرينك (سوخرا) نك افتاليتلرى مغلوب وفيروزك خزائنى استرداد ايتديكنه دائر اولان روايتلرينى (نولدەك) ده مقارن حقيقت كورەميور.

بلاش ایکی اوچ سنه افتالیتلرك محبسی اوله‌رق قالدی . (سوخرا) نك یاپدیغی معاهده ایله تقرر ایدن ویرکی‌یی منتظماً ویردی. فقط (سوخرا) داخلی آسایشی تأمین واوردونی تنسیق ایتدکدن صوکره ، بومعاهده‌نك آغیر احکامندن ایرانی قورتارمق اوزره سلاحه صاریلدی . ایرانی مورخلره اعتماد ایدیلیرسه یوزبیك کشیلك برقوتله ماوراءالنهره کیره‌رك افتالیتلری (بیکند) اوکنده مغلوب ایتدی. بوتون آغیرلقلری اغتنام ایلدی . بونك اوزرینه افتالیتلر ، ضبط ایدیلن اشیالری اعاده ایدیلدیکی تقدیرده کندیلرینك‌ده (فیروزله) برابر اسیر دوشه‌رك رهینه اوله‌رق صاقلادقلری شهزاده (قباد)له دیکر اسیرلری ویره‌جکلرینی بیلدیردیلر . بو شرائط دائره‌سنده صلح تکلیفنده بولوندیلر . ایرانیلرده بوکا موافقت ایتدکلرندن مصالحه عقد ایدیلدی [م ٤٨٨ ویا ٤٨٩]

بلاش ایرانیلرك نفرتنی قازانمش اولدیغندن احتمالکه (سوخرا) نك‌ده تنسیبی ایله کوزلرینه میل چکیله‌رك حکومتدن اسقاط ویرینه (فیروز)ك اوغلی(قباد) اجلاس ایدیلدکدن صوکره [م٤٨٨ویا٤٨٩]، ایران‌ده‌باش کوسترن احوال، افتالیتلرك تکرارایران تاریخنه‌قاریشمه‌لرینی انتاج ایتدی . شویله‌که، (قباد)ی موقع اقتداره‌کتیرن (موبد)لرایله (زادکان) بوخدمتلرینه اغتراراً امور حکومتی اللرینه آلمش ، (قباد) ده تحکمه باشلامشلردی . قباد بو تحکمدن قورتولمق ایچون اواثناده برنوع اشتراکیه دینی نشر ایدن (مزدك)ی التزام ایده‌رك خلقی زادکان ومؤبدلر علیهنه قیشقیرتدی . فقط ، معارضلری بو مجادله‌ده دها ماهر چیقه‌رق کندیسنی موقع حکومتدن‌اسقاط ایده‌رك زنجیره اوردیلر [م٤٩٦]. ایران تختنه‌ده برادری (جاماسب)ی کچیردیلر . فقط (قباد) محبسدن فرار ایده‌رك افتالیت خانه التجا ایتدی . افتالیت خانی کندیسنه قریمه‌سنی تزویج ایتدکدن باشقه معیتنه مهم برقوت ویره‌رك ایرانه عودتنی تأمین ایلدی [١] . قباد بو سایه‌ده تکرار ایران تختنی ألده ایتدی [م ٤٩٩].

تفصیلات سابقه‌دن آکلاشیله‌جغی برجهله هیاطله بشنجی عصر میلادی اواسطنه دوغرو ماوراءالنهرده بویوك بر قدرت و نفوذ اکتساب ایتمش ، ایران شهنشاهلغنی عادتا برحمی ، بر تابع موقعنه ایندیرمشلردر . ایران ضررینه کیتدکجه حدودلرینی توسیع ایدن افتالیتلر آلتنجی عصرك بدایتنده یعنی میلادی (٥٠٠) تاریخنده بویوك بر خانلق تشکیل

---

[١] افتالیت خاننك قباده تزویج ایتدیکی بوقیز ، اوجه بحث ایدیلن (فیروز دخت) دن تولد ایتمشدی . یعنی (قباد)ك قیزقارداشنك قیزی‌اولیوردی. (قباد) ك اوغلی (نوشیروان) بوقیزدن اولمشدر .

ایتمش بولونیورلردی . خانلغك غرب حدودی شمالده بحرحزرك جنوب شرقی زاویه‌سنده‌كی (كوركان) شهرینه، جنوبده (مروالروز)ك شرقنده و(بلخ)ك اللی بش فرسخ غربنده‌كائن (تالقان) بلده‌سنه قدر امتداد ایدییوردی [٢] .

(میرخواند)ه كوره بوتاریخده طخارستان ، كابلستان وچغانیان افتالیتلرك حاكمیتنی طانیورلردی [١] . (مه‌ناندر) ده سغد خطه‌سنك كوك توركلر حاكمیتنه كیرمه‌دن اول ، هفتالیتلره تابع اولدیغنی تصریح ایتمكده‌در [٢] . (محمد جریر طبری) ایسه هیاطله‌نك حكمران اولدقلری بلاد آره‌سنده بلخ و غرجستان حوالیسنك ده بولوندیغنی خبر ویرمكده‌در[٣]. بوخصوصده دها چوق صاحب صلاحیت اولان(اخبارالطوال) مؤلفی(دینوری)ده، زابلستانی یعنی غزنه حوالیسنی، (نوشروان)ك هیاطله‌دن آلدیغی مملكتلر صره‌سنده تعداد ایتمكده‌در.

هیاطله خانلغنك پایتختی (بادغیس) حوالیسنده (هرات) جوارنده‌كی (بامیان) شهری ایدی[٤] . بعض وثائقدن (هرات)ك ده بونلرك ایكنجی پایتختلری اولدیغی آكلاشیلمقده‌در.

---

[٢] بوراده‌كی (تالقان) ی (بلخ) ك شرقنده بولنان بواسمده‌كی شهر ایله قاریشدیرمه‌مالیدر. بوراده‌كی (تالقان) ، (مروالروز) دن یكرمی وچ فرسخ شرقده ، (بلخ) دنده (٥٥) فرسخ غربده بولونان بلده‌در (میرخوند) ودیكر مورخلر، هیاطله ایله ایران حدودینك (ترمذ) اولدیغی ادعا ایتمشلرسه‌ده بونك برخطا اولدیغی شبهه‌سزدر • ناصیل كه ایران قدیم حقنده عمیق تتبعاتده بولونان (نولدهك) ده بوخطایه اشارت ایتمكده‌در .

[١] روضة الصفاده میرخواند شوفقره‌یی قید ایدییور : « نوشروان مملكتنك غربنده روملرله صلحی تأسیس ایتدكدن صوكره اردولرینی طخارستان ، كابلستان وچغانیان طرفلرینه سوق ایده‌رك هیاطله مملكتلرینی ضبط ایلدی . »

[٢] Ménandre, Fragm Hist IV و p و 225

[٣] طبری شوفقره‌یی یازییور « هیاطله حكمدارلری بلخ ، طخارستان وغرجستان طرفلریله حاكمیتلری آلتنده‌كی دیكر خطه‌لرده ساكن اهالی‌یه پك بیوك تضییقاتده بولونیورلردی »

[٤] ده‌كینی افتالیتلرك پایتختی (كوركانج) شهری اولدیغنی ادعا ایدییورسه‌ده بوخصوصده‌كی وثائق ادعاسنك مقارن حقیقت اولمدیغنی اثبات ایتمكده‌در . (بوالفدا) و (یاقوت حموی) هیاطله پایتختنك (بادغیس) حوالیسنده و (هرات) جوارنده‌كی (بامیان) شهری اولدیغنی تصریح ایتمشلردر. چین وقعه نویسلری ده (هوآ) لرك یعنی افتالیتلرك مركز حكومتلری (پاتی‌ین Pa-Ti-Yen) شهری اولدیغنی قید ایتمشلردر . حتی (پاتی‌ین) ده قمتكه حكمدارلری اولان شهر دینیلدیكی‌ده ینه چین تاریخلرنده مقیددر ، حالبوكه چینلیلرك (پاتی‌ین) دیدكلری تورك و عرب مؤلفلرنده‌كی (بادغیس) بلده‌سی اولدیغی اثبات ایدیلمشدر . [(پاتی‌ین)ك (بادغیس) اولدیغی ایلك اول ادعا واثبات ایدن (سپقت Specht) بوخصوصده‌كی تدقیقاتنی ژورنال آزیاتیكك (١٨٨٣) سنه‌سنه‌عائد جلدینك ٣٤٠نجی صحیفه‌سنده (Etudes sus l, Asie centrale) عنوانلی مقاله‌سنده تشریح ایلشدر] .

افتالیتلرك شرق وجنوبه دوغرو توسعلرینه دائر معلوماتی‌ده چین وقایعنامه‌لرینه مدیونز . میلادی (۵۰۲) تاریخندن (۵۵٦) تاریخنه قدر اولان وقوعاتی محتوی (له‌آنغ Leang) وقایعنامه‌سی (هوآ) یعنی افتالیت اوردولرینك یالکز ایرانك شرق منطقه‌سنه دکل، عینی زمانده (کی‌ـپین Ki-Pin)ه یعنی(قاپیسا Kapiça)یه (ین‌ـکی Yen-Ki)یه یعنی (قاراشار)ه، (کیه‌ئو‌ـچه Kieou-Tse) یه یعنی (خوچه Koutcha) یه ، (سو‌ـله Sou-Le) یه یعنی (کاشغر) ه ، (قو‌ـمو Kou-Mo) یه یعنی (یارقاآریق)ه ، و (یورتیه‌ن yn-tien)ه یعنی (ختن)ه ده حاکم اولدقلرینی قید ایتمشدر [۱] .

چین ، ایران وعرب تاریخلرینك تدقیق ومقایسه‌سی آلتنجی عصر میلادی بدایتنده هیاطله خانلغی حدودلرینك شرقده (کاشغر) ، (قاراشار) و(خوجه) موراسندن غربده (کورکان) و (تالقان)ه ، جنوبده ایسه (قاپیسا)یه قدر امتداد ایتدیکنی شمال حدودینك ایسه قبچاغه قدر طایاندیغنی کوسترمکده‌در .

افتالیتلر غربده ایرانله مشغول اولورکن شرقده کندیلرینه قوتلی بر متفق بولمش ، اواثناده اورته آسیایه حاکم اولان جوجنلرله برائتلاف عقد ایتمشلردی . فقط آلتنجی عصر میلادینك اورته‌لرینه دوغرو شرقده کوك تورك خاقانلغی تأسس و افتالیتلرك متفق اولان جوجن خانلغنی امحا ایده‌رك غربه دوغرو توسعه باشلاماسی ، بو وضعیتی آلت اوست ایتدی . کوك تورکلر ، افتالیتلرك قوتلی متفقلرینی اورتادن قالدیردقلری کبی دشمنلری اولان ایرانیلرله‌ده برائتلاف عقد ایلدیلر . میلادی (۵۳۱) تاریخنده ایران تختنه

[۱] (له‌آنغ) تاریخنی یازان (په‌ئی‌ـشه Peï-ché) بومعلوماتی میلادی (۵۱۹) تاریخنده (سونغ‌ـیون Song-yun) ك زوقتنده غربه کیتمش اولان هیئتك روایتنه استناد ایدیرمکده‌دیر . عینی اثرده غرب حوالیسنده‌کی (قانغ‌ـکیو Kang-Kiu) یعنی (سغد) ، (نغان‌ـسی Ngan-Si) یعنی (بخارا) ایله عددلری اوتوزی تجاوز ایدن داها برچوق کوچه حکومتلرك قتایتلره تابع اولدقلری قید ایدیلدیکی کبی (جو‌ـکیو Tchou-kiu) یعنی (قوکیـر kougiar) . (قو‌ـپن‌ـتو Ko-Pan-To) یعنی (طاش قورغان) ، (پو‌ـهو Po-Ho) یعنی (واخان) ، (پو‌ـچه Po-Tche) یعنی (جبق Zébak) ، (شه‌ـمی che-mi) یعنی (چیترال) و (قن‌ـتو Kan-To) یعنی (قندهار) اندولرینك‌ده هیاطله حاکمیتی آلتنده بولوندقلری تصریح اولونمقده‌در . چین مؤرخلری (قندهار) حکومتنك اولجه (شه‌ـپو‌ـلو Che-Po-Lo) نامنی طاشیدیغنی وافتالیتلر طرفندن ضبط ایدیلدکدن صوکره بواسمی ترك ایدیله‌رك مملکت برتکین اداره‌سنه ویریلدیکنی آیریجه قید ایتمشلردر . (سونغ‌ـیون) ك قندهاری زیارتی میلادی(۵۲۰) تاریخنه مصادف اولدیغنه کوره بوراسنك افتالیتلر طرفندن ضبطی داهااول یعنی بشنجی عصرك نصف اخیرنده اولمسی ایجاب ایتمکده‌در .

لكن (نوشروان)، داخلی آنارشی‌ی رفع وایرانك قوت وسطوتی اعاده ایتدكدن صوكره افتالیتلردن جدی (فیروز) ك انتقامنی آلمق هوسنه دوشمشدی . شرقده بویوك بر قوهٔ زنده‌كی ایله تأسس ایدن كوك تورك خاقانلغی ایسه شرقی روماليلر و ایرانیلرله مناسبات سیاسیه وتجاریه تأسیس املی ایله غربه دوغرو توسع سیاستنی تعقیب ایدییوردی . میلادی (٥٥٠) تاریخلرنده بوایكی بویوك وقوتلی حكومت آره‌سنده قالان افتالیت خانلغنك وضعیتی جداً تهلكه‌یه دوشمشدی .

توركستانی واسكی ووسونلر اولكه‌سنی استیلا ایده‌رك ماوراءالنهر حدودلرینه یاناشان كوك تورك خانلغنك غرب یابغوسی (ایسته‌می) خان ، بویوك خاقان (موهان) ك امریله براتفاق عقد ایتمك اوزره كسرا (نوشروان)ه ایلچیلر كوندردی . افتالیتلر ، بواتفاقك كندیلرینك امحاسنی انتاج ایده‌جكنی آكلایه‌رق بومناسبتك تأسسنه بوتون غیرتلریله ممانعت ایتمك ایستدیلر . حتی ایسته‌می خانك ایرانه كوندردیكی برایلچی‌یی توقیف واعدام ایلدیلر. فقط بوحركتلری ، حكومتلرینك انهدامنی تسریع ایتمش اولدی .

اسلام مورخلرینك (سینجیبو) ویا (سینجیبور) ، شرقی روما مورخلرینك‌ده (سیلزیبول) ویا (دیزابول) دیدكلری غرب یابغوسی ـ كه اورخون كتابه‌لرینه كوره (ایسته‌می یابغو) ایدی ـ میلادی (٥٦٣) ویا (٥٦٧) تاریخلرنده افتالیتلر اوزرینه یورودی[١]. (نخشب) جوارنده وقوعه كلن محاربه‌ده هیاطله خانی مقتول واوردوسی پریشان اولدی.

افتالیتلر (فاغانیش Phaganisch) اسمنده برینی خانلغه كچیره‌رك مقاومته دوام وایران شاهی (نوشروان)دن استمداد ایتدیلر . بوتون اورته آسیایه حاكم اولان كوك تورك خانلغنك كندی حدودلرینه قدر توسعنی ایران منفعته موافق كورمیان (نوشروان) ،

---

[١] بوحادثه‌نك زمان وقوعنه دائر ایران وعرب تاریخلرنده صریح برقید یوقدر . یالكز شرق روما مورخلرندن (مه‌ناندر Menandre) ك قید ایتدیكی ایكی وقعه‌یی قرشولاشدیرمق صورتیله افتالیت خانلغنك انقراضنی انتاج ایدن بو حربك زمان وقوعنی تقریباً تعیین ایده‌بیلیرز . فی‌الحقیقه (مه‌ناندر) ، میلادی (٥٦٢) تاریخنده خاقان (سیلزیبول Silzibo ul) ك شرق روما ایمپراطورینه كوندردیكی مكتوبده : « افتالیتلرله حربی بیتیردكدن صوكره اوزرلر اوزرینه یورویه‌جكنی » اشعار ایتمش اولدیغنی قید ایتدیكی كبی دیكر یرده خاقان (دیزابول Dizaboul) طرفندن ٥٦٨ تاریخنده كونده‌ریلن سفیرلرك افتالیتلرك مغلوب ایدیلش ولدنلرینی خبر ویردكلرینی علاوه ایتمكده‌در . بوایكی قیده كوره افتالیتلرك میلادی (٥٦٣ـ٥٦٧) سنه‌لری آره‌سنده مغلوب ایدیلمش اولمسی ایجاب ایتمكده‌در.

بویوك برقوتله جیحون بویلرینه کیتدی . بواثناده (ایستەمی خان) سمرقند طرفلرنده بولونیوردی .

فقط (نوشروان) ك بومداخلەسی افتالیت خانلغنی قورتارمقدن زیاده کوك تورکلرله اویوشمق ودوستلقلرینی تأمین ایتمك شرطیله هیاطله خانلغنك انقاضنه حصەدار اولمق مقصدینه معطوفدی. کسری، ایستەمی یابغوایله بر معاهده عقد ایدەرك بو مقصدینی تأمین ایتدی. ایستەمی یابغونك قیزیله تزوج ایدەرك کوك تورکلرك مملکتنه تجاوز ایتملرینك اوکنی آلدیغی کبی هیاطله انقاضندن‌ده استفادەسنی تحت تأمینه آلمغه موفق اولدی [۱] . بونك اوزرینه مقاومتك امکانسزلغنی کورن افالیتلرده هم عرقلری اولان کوك تورکره التحاق ایلدیلر .

آق‌قویونلو، هفتالیت ویاهیاطله اسمی تاریخه انتقال ایدەرك بوتون بوقوملر اخلاق وعاداتجه متحد اولدقلری کوك تورکلره تابع اولمشلردر [۲] . فقط چین وقایعنامەلرندن (سوئەی-شو)یه نظراً افتالیتلر بالاخره استقلال هوسنه دوشەرك اغتشاش چیقاردقلرندن (تونغ شاد چکی Tong-chad-tse-ki) اسمنده برتکین بواغتشاشلری باصدیرمش کندیلرینی کوك تورك خاقانلغنه انقیاد ایتدیرەمشدر. فقط غربی کوك تورك خاقانلغی صارصلدقدن صوکرا افتالیتلرك ینه

---

[۱] ایرانلی مورخلره کوره هیاطله خانلغنك تقسیمنده الك بویوك حصه ایرانیلره دوشمشدر . (دینوری) و (میرخواند) کبی مورخلرك آزچوق فرقلی افادەلرینه کوره بوتقسیمده (شاش) یعنی (طاشکند) ایله (فرغانه) ، (سمرقند) ، (بخارا) ، (کش) و (نسف) کوك تورکلر یابغوسی (سینجیبو) یه دوشمش ، ایران کسراسی (نوشروان) ایسه طخارستان) ، (زابلستان) ، (کابلستان) و (چغانیان) حوالیسنی آلمشدر . حتی (ابن خردادبه) یه نظراً (نوشیروان) فرغانه حوالیسنی بیله آلمش و (فرغانه) شهرینی تأسیس ایلمشدر . فقط ، بوروایتلر حقیقت تاریخیەیه توافق ایتمەمکدەدر . میلادی (۵٦۳) و (۵٦۷) سنەلری آرەسنده هیاطله خانلغی محو ایدیلدیکی زمان ، (جیحون) نهری کوك تورکلرله ایرانیلرك حدودینی آییرمش ، بونهرك شمالنده دەمیرقاپی دربندی ایکی حکومت آرەسنده سینوراولمشدر . بوخصوص اورخون کتابەلرنده تصریح ایدیلمشدر . کوك تورکلر ، (نوشروان) دن صوکره بوحدودی‌ده چکمشلر ، ساسانیلرك تدریجی انقراضلرندن استفاده ایدەرك جنوبده (قاپیسا) یه قدر ایتمش ، هیاطله خانلغنك بوتون اراضیسنی ضبط ایتمشلردر .

[۲] اون‌سکزنجی عصرده افغانستانده ، دولت ابدالیەیی تشکیل ایدن قومك قدیم افتالیتلردن ایتمش اولملری محتملدر .

کوچوك بر حکومت تشکیل ایتمش اولدقلری آکلاشیلمقده‌در . فی الحقیقه چین وقایعنامه‌لرنده میلادی ۷۴۲ ـ ۷۵۵ تاریخلری آراسنده هیاطله خاننك چین سراینه ایلچیلر کوندره‌رك تأسیس مناسباته چالیشدقلرینه دائر برقیدوار‌در. بو تاریخدن وبالخاصه اسلامیت ماوراءالنهرده یرلشدکدن صوکره افتالیتلر آرتق طوپلو بر موجودیت کوسترمه‌مش ، اسلام تورکلره قاریشمشلردر.

اوچونجی کتابك ختامی

معارف وكالت جلیله‌سی حسابنه مطبعهٔ عامره‌ده

دردست طبع بولنان آثار

كوچك آسیا ـ ایكنجی جلد	شارل تكسیه ـ علی سعاد بك
اجتماعی تقسیم عمل	مدحت بك
قونت فلسفه‌سی	محمد امین بك
هندسهٔ تحلیلیه	شكری بك
لطفی پاشا تاریخی	لطفی پاشا
تورك تاریخی	رضا نور بك
تاریخ عمومی ـ برنجی جلد	دارالفنون ادبیات مدرسه‌سی مدرس ومعلملرندن بر هیئت طرفندن ترجمه ایدلمشدر
موغول تاریخی ـ برنجی وایكنجی جلدلر	مصطفی رحمی بك
عثمانلی مؤلفلری (۳ جلد)	طاهر بك
روح القوانین ـ ایكنجی جلد	حسین ناظم بك
اورخون آبده‌لری	نجیب عاصم بك
دول اسلامیه	خلیل بك
مكتب وجمعیت	عونی بك
یازی رهبری	اسماعیل حقی بك
جوجوق رهبری	ابراهیم علاءالدین بك
قاموس ریاضیات	مرحوم صالح ذكی بك
تاریخ مصاحبه‌لری	عبدالرحمن شرف بك
الواح نقشیه	حلیل بك
تربیه مصاحبه‌لری	شكیب بك
استانبول تاریخی ـ ایكنجی جلد	ضیا بك
«ئه‌سمن» حقوق اساسیه ـ برنجی جلد	احمد رشید بك
«دوكی» حقوق اساسیه ـ ایكنجی جلد	ادهم بك
مفصل تورك تاریخی بشنجی جلد	شمس الدین بك
» ـ برنجی جلد	» »
كمیات موهومه ـ توركجه قسمی	شكری بك
» ـ فرانسزجه قسمی	» »
نوطلر وكتبخانه‌لره دائر اصول تصنیف	جلال اسعد بك

توركيا
بيوك ملت مجلسی حکومتی
معارف وکالتی نشریاتندن
عدد : ٥

مفصل
توران تاریخی

م. شمس الدین
دارالفنون مدرسلرندن

دردنجی کتاب

تألیف وترجمه هیئتنجه تدقیق وقبول ایدلمشدر

استانبول ـ مطبعهٔ عامره
١٣٣٩

كوك تورك خاقانلغی

توكیولر

چینلیلرك (هیونغ ـ نو Hiong - nou) دیدكلری بیوك قوینلو خاقانلغی منقرض اولدقدن صوكره، قوینلولر پریشان بر حالده اطرافه طاغیلمشلردی. بر قسمی، چینك شمالنده، اسكی یوردلرنده قالمش، بر قسمیده غربه دوغری چكلمشلردی [۱]. آلتنجی عصر میلادی‌اورته‌لرینه دوغری، اسكی قوینلو متحده‌سندن چین مؤرخلرینك (تو ـ كیوئه Tou-kioue) اسمنی ویردكلری بر قبیله تاتارستانه طاغیلمش اولان قدیم قوینلو متحده‌سی انقاضنی طوپلایه‌رق بیوك بر تورك دولتی تاسیس ایلمشلردر [۲].

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ن Documents historiques sur les tou-kioue ص: ۲ .
دكینی Histoire des Huns: ج: ۱ . قسم: ۲ ؛ ص: ۳٦۷

[۲] چینلیلرك (هیونغ ـ نو) واوروپالیلرك (هون) دیدكلری بوقومه عرب وعجم تارخلرنده (قون) اسمی ویریلیور. (W, Bang) ایله (J. Marquart)ك مشترك اثری اولان (Ost Turkiche dialekhtstudien) نامنده‌كی كتابك ۳۹ نجی صحیفه‌سنده (القانون المسعودی) دن آلنان آتیده‌كی عباره بوحقیقتی تأیید ایدر : (فقد یبتدیء من مساكن ترك المشرق من قانی وقون وخرخیز وكیماك والتغزغر وارض التركمانیه وفراب . . . الخ) . ینه مذكور كتابك ٤۰ نجی صحیفه‌سنده (جامع الحكایات ولامع الروایات) نامنده‌كی اثردن آلنان آتیده‌كی عباره‌ده بونی مؤیددر: [...واز ایشان صرقه اندكه ایشانرا (قون) می‌خوانند از زمین قتا بیرون آمدندومرا كزخودرا بكذشتند...) بو عباره‌لردن (هیونغ ـ نو) لرك قونلر اولدیغی اكلاشیلیور. بو كلمه هیونغ ـ نولرك مسكنی اولان (اورقون) اولكه‌سنك اسمنده وتوركلرك التجا كاهی اولوب (اركنه قون) یعنی (طاغ صیرتی قونلری) نامنی آلان مقبوی‌اولكه‌نك اسمنده ظاهراولەرق مندرجدر. (قون) كلمه‌سی (اسبیجاب) ایله (بلاساغون) آره‌سنده اوطوران (آرغو) توركلرینك لهجه‌سنده قویون معناسنه اولدیغنی محمود كاشغری خبر ویریور [دیوان لغات الترك ج: ۱. ص: ۳۲] . بوصورتله هیونغ ـ نولرك، آق قویونلی و قره قویونلی عشیرتلرینك اجدادی اولان قونلردن عبارت اولدیغی تظاهر ایدیور وقویون اسمنك بوراده (توتم) ماهیتنده اولدیغیده آكلاشیلیور .

[ملی تتبعلر مجموعه‌سی . صایی: ۳. ص: ۲۹۸-۲۹۹].

چین مؤرخلری (کین ـ شان Kin-chan) طاغنده[١] اوطوردقلرینی خبر ویردکلری (تو ـ کیو) لرك منشأنه دائر مختلف روایتلر نقل ایدییورلر .

برطاقمی بونلری (شنسی Chen-si) ایالتنده‌کی (پینغ ـ لیانغ ـ فو Ping-liang-fou) شهری جوارینه طاغیلمش اولان هونلرك احفادندن صاییور، عائله آدلرینك (آ ـ سه ـ نا A - sse - na) ویا (جنه Zena) اولدیغنی سویلیورلر [٢] . کویا (تو ـ پا To - pa) یعنی (غونه‌ی Goei) دینیلان شرق تاتارلری [٣] حکمدارلری (تای ـ وو ـ تی Tai - vou - ti) ، (پینغ ـ له آنغ Ping - leang) طرفلرینه حاکم اولان (تسیه کیو ـ شی Tcie - kiu - chi) [٤] اولوسنی محو ایتدیکی زمان ، بونلردن و (آسه ـ نا) عائله‌سندن بش یوز خانه ، شمال غربی طرفلرینه قاچه‌رق (جو ـ جن Geou - gen) تاتارلرینه تابع اولمشلر . جوجنلرده بونلری آلتای سلسله‌سندن (کین ـ شان) طاغنده یرلشدیرمشلر . (آسه‌نا) لر ، (کین ـ شان) ده (جوجن) لره دمیر آوادانلقلر اعمالیله مشغول اولمشلر . بو روایتی قید ایدن چین مؤرخلری ، اسکی قویونلولردن اولان (آسه‌نا) لرك (تو ـ کیو) اسمنی آلملرینك سببنی‌ده شویله ایضاح ایدییورلر : آسه‌نالرك اسکان ایدیلدیکی (کین ـ شان) طاغنده‌کی تپه‌لردن بری توبولغه یعنی (مغفر) شکلنده اولدیغندن بوزایه نسبتله کندیلرینه او معناده اوله‌رق (تو ـ کیو) اسمی ویرلمشدر [٥] .

چین مؤرخلرندن بعضیلری‌ده (تو ـ کیو) لرك منشأنی اساطیری بر منقبه‌یه ربط

---

[١] کین ـ شان Kin-chan چین دیلنده (آلتون طاغ) دیمکدر. ایلریده کوریله‌جکی اوزره شرقی روما مؤرخلرندن (Menander Protector)، استانبول ایمپراطوری طرفندن سفارتله (تو ـ کیو) خانه کوندریلن (زه‌مارق Zemarkh) ك (آق طاغ) ده خانك حضورینه قبول ایدلمش اولدیغنی خبر ویرمکده‌در. بو مورخ ، (آق طاغ) ك موقعنه دائر هیچ برشی سویلەمشدر. (آق طاغ) ك چینلیلرك (کین ـ شان) دیدکاری طاغ اولمسی احتمالی ایلری سورنلر واردر. فقط بو احتمال اوقدر قوتلی کورولەمز .

[٢] جنه، قورت معناسنه‌در .

[٣] (تو ـ پا) لر، (تسین Tcin) سلاله‌سنك انقراضندن صوکره چینك شمالنده (غونه‌ی) نامیله برحکومت تأسیس ایتمشلردر. ایستانیسلاس ژولیه‌ن، بونلره مؤخر (وه‌ی Wei) سلاله‌سی اسمنی ویرییور ومیلادك ٤٢٤ـ٤٥١ تاریخنه قدر حکمران اولدقلرینی بیان ایدییور. غونه‌ی سلاله‌سنه (تانغ Tang) خاندانی نهایت ویرمشدر. [ایستانیسلاس ژولیه‌ن ص : ٢٤]

[٤] (تسیه ـ کیو ـ شی) تورکاری (پینغ ـ له آنغ Ping - leang) ـ ایستانیسلاس ژولیه‌ن بو اسمی (پینغ ـ لیانغ P'ing,liang) شکلنده قید ایدییور ـ جوارنده (په ـ له آنغ Pe-leang) [په ـ لیانغ Pe-liang یعنی شمالی لیانغ] نامیله معلوم اولان حکومتی تأسیس ایتمشلردی.

[٥] ایستانیسلاس ژولیه‌ن. ص : ٢٤ـ٢٥ ، ده‌کینیی جلد ١، قسم ٢ . ص: ٣٧١

ایتمشلردر. (ایستانیسلاس ژولیه‌ن)، (سوئی Soui) خاندانی وقایعنامه‌سندن نقلاً، بو منقبه‌یی شو صورتله قید ایدییور: «توکیولرك آتالری، چینلیلرك (سی ـ های Si - Haï) دیدکلری (غرب دکزی) ساحللرنده یورد طوتمشلردی [١] قومشو حکمدارلردن بری یوردلرینی باصه‌رق قادین، ارکك، چولوق چوجوق اوکلرینه کلنی قلیجدن کچیردی. بونلردن یالکیز اون یاشنده بر چوجوق صاغ قاله‌بیلدی. بو بیچاره‌نك‌ده اللری، آیاقلری کسیلمش، جسدی بر باطاقلغه آتیلمشدی. چوجوق اوراده آجلقدن، یاره‌لرندن آقان قانك ضیاعندن اولمك اوزره ایکن؛ باصقینجیلر چکلدکدن صوکره؛ بر (دیشی قورت) ظهور ایده‌رك کندیسنه بر مقدار أت کتیردی. قورت هرکون بوصورتله دوام ایده‌رك، چوجوغی بسلمکه باشلادی. چوجوغك یاره‌لری أیی اولدی. یاشی ایلریله‌ینجه، قورتله معاشره‌ده بولوندی. نتیجه‌ده قورت حامله قالدی. آتالرینی ئولدیرن حکمدار، برمدت صوکره بو چوجوغك صاغ قالدیغنی خبر آلدی. چوجوغی ئولدیرمك اوزره بریسنی اورایه کوندردی. بو آدم، باطاقلغه کلدیکی زمان چوجوغك یاننده برقورت بولوندیغنی کوردی. متحیر اولدی. هر ایکیسی‌ده تلف ایتمك ایستدی. فقط برمعبود بونی صیانت ایتدی. قورت چوجوغی صیرتلایه‌رق غرب دکزینك شرق طرفنه کچدی. اوراده (قائو ـ چانغ Kao-tchang)لك [اویغورلر یوردینك] شمال غربیسنه تصادف ایدن طاغلردن برنده‌کی مغاره‌یه چکلدی. مغاره‌نك آرقه‌سنده ایکی یوز (لی li) یعنی یکرمی فرسخ محیطده منبت براووه بولونیوردی. اووه‌نك هرطرفی یالچین قیالرله قپانمش ایدی. قورت، بوراده سقط اوغلاندن اون چوجوق طوغوردی. بونلردن بری، عائله اسمی اولان (آسه‌نا) یعنی (قورت) نامنی آلدی. بو چوجوقلر بویودکلری زمان مغاره‌دن چیقه‌رق جوارده‌کی اوبه‌قلردن برر قیز قاچیردیلر. بونلری مغاره‌لرینه کوتوردیلر. هربری برینی آله‌رق أولندیلر. برقاچ بطن کچدکدن صوکره بونلرك عددلری پك زیاده آرتدی. ایچلرندن (آ ـ هیه‌ن ـ سه A-Hien-che) آدلی بریسی باشلرینه کچه‌رك اونلری مغاره‌دن چیقاردی. کین ـ شان طاغلرینه کیده‌رك یورد طوتدیلر. (جو ـ جن) تاتارلرینه تابع اولدیلر. بونلره دمیر ایشلمکه باشلادیلر. بولندقلری محلده‌کی (تپه)لردن بری (تاکیه) شکلنده اولدیغندن کندیلرینه بو معناده اوله‌رق (تو ـ کیو) آدینی ویردیلر و اصللرینه دلالت ایتمك اوزره بایراقلی میزراقلرك اوجنه بر قورت باشی طاقمه‌یی عادت ایدینمدیلر [٢].»

---

[١] چینلیلرك (سی ـ های) یعنی (غرب دکزی) تعبیریله اورتا آسیاده‌کی بویوك کوللردن برینی ویاخود (بحر خزر)ی قصد ایتمش اوللری محتملدر.

[٢] ده‌کینی، بو مماثل ایله، روما تاریخنده‌کی (رومولوس Romulus) منقبه‌سی آره‌سنده پك زیاده مشابهت بولوندیغنی نظر اعتباره آله‌رق بو روایتك، غربدن آلتای طرفلرینه عودت ایدن

چین وقعه نویسلرندن بری‌ده [١]، (توکیو) خاقانلغنك مؤسسی اسکی قویونلولر اولکه‌سنك شمال غربیسنده یورد طوتان (سو So) اولوسندن اولدیغنی روایت ایتمکده‌در. بوتون بو روایتلرده تو - کیولرك، دائما اسکی قویونلولردن اولدیغی تصریح ایدیلمکده‌در. چین مورخی بو منقبه‌یی شویله نقل ایدییور: (سو) قومنك (آ - پانغ - پو A-Pang-pou) اسمنده‌کی خانلرینك اون یدی قارداشی واردی [٢]. بونلردن (ئی - چی - نی - سه - تو Y-tchi-ni-sse-tou) اسمنده‌کی قارداشی خارق العاده بر صورتده یعنی (قورت) دن طوغمشدی. (آپانغ - پو) و قارداشلرینك حماقتی یوزندن چوق کچمه‌دن حکومتلری منقرض و کندیلری تلف اولدیلر. فقط، منقبه‌یه کوره بونلردن یالکز؛ براعجوبهٔ خلقت اولان (ئی - چی - نی - سه - تو) برحیات قالیور. روزکارلر، یاغمورلر، کندیسنه مسخر اولیور. بوقورت زاده، یاز و قیش پریلرینك قیزلری اولمق اوزره ایکی قادین آلیور. بونلردن بریسی دورت چوجوق طوغورییور. چوجوقلردن بری (قوغوقوشی) شکلنه استحاله ایدییور. دیکری (کی - قو Ki - Ko) اسمنده برحکومت قورییور [٣]. اوچونجیسی‌ده (چو - چه Tchou - tche) نهری بویلرنده بر حکومت تأسیسنه موفق اولیور. قارداشلرك دوردنجیسی وهپسنك کوچوکی اولان (نو - تو - لو شه No-Tou-Lou-Che) یسه پدرینك یعنی (آ - پانغ - پو) نك منسوب اولدقلری اویماقلردن برینك اردوکاهی اولان (تسیه‌ن - سه - چو - چه - شی Tsien-Sse-Tchou-Tche-Chi) طاغنه چکیلیور. (نو - تو - لو - شه) بو طاغه کلدیکی زمان اوراده‌کی خاتی صوغوقدن

قویونلولردن انتقال ایتمش اولمسی احتمالی سرد ایدییور و دییورکه هونلر، اوروپاده منهزم اولدقلری زمان، چینیلرك (غرب دکزی) دیدکلری (بحر خزر) ایله (وولغا) نهری بویلرینه چکلمشلردی. احتمالکه بونلردن برقسمی تکرار اورته آسیایه دونرك، آلتای طاغلرینه قدر کیتمش، اوراده بر حکومت تأسیس ایلمشلردر. ایشته بونلرك اوروپاده بولندقلری زمان، رومانك مؤسسی اولان (روءولوس) ك برقورت طرفندن بسلندیکی وآرقداشلریله (سابین Sabines) قیزلرنی قاچیردیغی حقنده‌کی ماصالی ایشیده‌رك، اوراده کندیلرینه مال ایدتمش اولملری مستبعد دکلدر [ده‌کینی جلد: ١. قسم: ٢؛ ص: ٣٧٢]. فقط، ده‌کینی‌نك بو تعلیلی حقیقت تاریخیه‌یه پك‌ده اویغون کورولمیور.

(١) ودن - هیه‌ن - تونغ - قائو Ven - Hein - Tunng - Kao

(٢) ایستانیسلاس ژولیه‌نك (آ - پانغ - پو) شکلنده یازدیغی بو اسمی (ده‌کینی)، (قو - پام - پو Ko - Pam - Pou) صورتنده قید ایدییور.

(٣) ایستانیسلاس ژولیه‌نك افاده‌سنه کوره، بوکوچوك حکومت (آ - پو - شوئی A - pou - choui) و (کیه‌ن - شوئی Kien - choui) نهرلری آره‌سنده ایمش.

طونه‌جق برحالده بولیور . (نو ـ تو ـ لو ـ شه) ، آتش یاقه‌رق بوزواللیلری ایصیتیور، ارزاق تدارك ایده‌رك قادینلرینی طویوریور وکندیلرینی ئولومدن قورتاریور . اویماق خلقی (نو ـ تو ـ لو ـ شه) یی پك زیاده سه‌وه‌رك رئیس انتخاب ایدییور و کندیسنه (تو ـ کیو) اسمنی ویرییورلر .

(تو ـ کیو) اون قادینله ازدواج ایدییور. بونلردن طوغان چوجوقلر ، آنالرینك عائله‌اسملرینی آلیورلر . (آ ـ سه ـ نا) عائله‌سندن اولان قادینك چوجوغی‌ده بواسمله یاد ایدیلیور. (نو ـ تو ـ لو ـ شه) ئولوكدن صوكره اوغوللری ایچلرندن برینی پدرلرینك یرینه حکمدار انتخاب ایتمك اوزره برآغاج آلتنه طوپلانیورلر. آغاجه اك چوق صیچرایه بیلنی پدرلرینه خلف یاپمغی قرارلاشدیرییورلر . اك كوچوكلری اولان (آ ـ سه ـ نا) هپسندن زیاده صیچرادیغندن اتفاق آرا ایله حکمدار انتخاب ایدیلیور و کندیسنه (آ ـ هیه‌ن ـ شه A - Hien - Che) عنوانی ویریلیور. بو روایته کوره (تو ـ کیو) خانلغنی (آ ـ هیه‌ن ـ شه) تأسیس ایتمش وکندیسنه (تو ـ من Tou - men) خلف اولمشدر[١]

چین تاریخلرنده (تو ـ کیو) لرك منشائنه دائر روایت ایدیلن ماصاللرك هپسنده ، بونلرك شانه(آ ـ سه ـ نا = جنه) دن یعنی (قورت)دن تشعب ایتدکلری کوستریلمشدر. ابتدائی قوملرده هر(سمیه Clan) نك ، برحیوان‌ویا برنبات اسمنی آلدقلری نظر اعتباره آلینیرسه (جنه = آ ـ سه ـ نا) نك یعنی قوردك‌ده تو ـ کیولرجه (توته‌م) اتخاذ ایدیلمش اولدیغنه حکم ایتمك اقتضا ایدر .

ده‌کینی ، و قایعنامه‌لرده توکیولر حقنده‌کی منقبه‌لرك تعددی اسبابنی بونلرك متعدد اولوسلردن ترکب ایتمش اولملریله ایضاح ایدییور . فی الحقیقه ، آلتنجی عصر میلادیده تاتارستانده اك قدرتلی بر حکومت تأسیس ایدن تو ـ کیولر ، اطرافه طاغیلمش اولان قویونلو اویماقلرندن تشکل ایتمشلردی . بواویماقلردن هر برینك کندیسنه مخصوص بر منقبه‌سی بولونه‌جغی شبهه‌سزدر . بونلر برلشه‌رك بر دولت

---

(١) ده‌کینی بواسمی (او ـ هیه‌ن ـ شه O - Hien - Che) شکلنده قید ایدییور .
چین وقایعنامه‌لرندن (تانغ ـ شو Tang - chou) توکیو خانلرینك جدی اولان (نو ـ تو ـ لو ـ شه No - Tou - Lou - Che) اسمنی (نا ـ تو ـ لو Na - lou - tou) شکلنده یازدیغی کبی بونك اوغلی وخلفی بولنان (آ ـ هیه‌ن ـ شه) نك اسمی‌ده (تو ـ ئو Tou - Ou) اولدیغنی وبونك (تو ـ من Tou - Men) و(شه ـ تیه ـ می Che - Tie - Mi) نامنده ایکی اوغلی بولوندیغنی بیان ایدییور . [Tang - chou, Chap. CCXVD, p. 2 V et Suiv.]

تشکیل ایتدکدن صوکره ، منقبه‌لرینکده بالضروره بربرلرینه قاریشمش اولمسی پك محتملدر[١]. بوراده الك زیاده نظردقتی جاب ایدن شیٔ چین مورخلرینك قید ایتدکلری بو ماصاللرله ملی منقبه آره‌سنده پك زیاده مشابهت بولونماسی کیفیتیدر. ایکنجی کتابك باش طرفنده نقل ایتدیکمز ملی منقبه‌یی قید ایدن ایرانلی مورخلرك (آلنجه) خانك ایکیز طوغمش (موغول) و (تاتار) سملرنده‌کی ایکی اوغلانك بدرلرینك وفاتندن صوکره مملکتی ایکی‌یه بولدکلری حقنده‌کی روایتلری، تماميله (قویونلو) حکومتنك شمالی وجنوبی ناملریله ایکی‌یه بولوندیکی حقنده‌چین تاریخلرینك ویردکلری معلوماته توافق ایتمکده‌در. بوقاریده ایضاح ایدیلدیکی وجهله، تاریخده هیچ براهمیتی حائز اولمیان وچینلیلر طرفندن (شی ـ وه‌ی Shi - Weï) نامیله یاد ایدیلن موغوللره بر اهمیت ویرمك، جنکیز خان سلاله‌سنی اوغوز خانلرینه نسبتله جلب توجهه چالیشمق ایسته‌ین ایرانك ریاکار مورخلری، جنکیز خان سلاله‌سی دورنده یازدقلری تاریخلرده تورکلرك ملی منقبه‌لرینی پك چوق تحریف ایتمشلردر. (موغول) و (تاتار) اسملرینك ایجادی، جنکیز خانك منسوب اولدیغی (بورجیغ Bordshig) عائله‌سنك ـ که (موغو ـ شی ـ وه‌ی) لردن ایدی ـ اوغوز خان سلاله‌سنه ربطی، هپ بوجلب توجه غیرتنك محصولی اولدیغنده شبهه یوقدر. (هونلر تاریخی Histoire genérale des Huns) مؤلف شهیری (ده‌کینی Deguignes) ایرانلی مورخلرك، آلنجه خانی متعاقب، حکومتك (موغول) و (تاتار) نامیله ایکی‌یه آیرلمسی روایتنك، (هیونغ ـ نو) حکومتنك (شمالی) و (جنوبی) ناملریله ایکی‌یه بولونمه‌سندن محرف اولدیغنی تصریح ایتمکده‌در[٢]. موسیو ده‌کینی، (اوشال شجرهٔ ترکیه) مؤلفی (ابو الغازی بهادر خان) ك ـ که جنکیز خان احفادندر ـ موغوللرك تاتارلر طرفندن امحاسندن صوکره تکرار جانلاندقلری روایتنده شمالی قویونلولرك انقراضندن صوکره، قتل عامدن قورتولانلرك خیلی زمان صوکره، (تو ـ کیو) حکومتنی تأسیس ایتملرندن محرف اولدیغنی بیان ایدیور. فی‌الحقیقه ابوالغازینك آشاغیده ذکر ایده‌جکمز (ارکنه‌قون) منقبه‌سیله، توکیولرك منشائنه دائر چینلی مورخلرك روایتلری آره‌سنده پك زیاده برمشابهت موجوددر.

---

[١] اوغوزلره عائد ولدیغی آ کلاشیلان (ارکنه‌قون) منقبه‌سیله کوك تورکره اسناد ایدیلن منقبه‌لر آره‌سنده‌کی مشابهته مختلف بویلرك کوك تورك خاقانلغی نامی آلتنده تشکیل ایلدکلری متحده دورینك برخاطره‌سی نظریله باقه‌بیلیرز.

[٢] ده‌کینی هونلر تاریخی. جلد: ١. قسم: ٢. ص: ٣٦٨

شجرهٔ ترکیه‌ده بو منقبه شو صورتله تصویر ایدیلیور: «آلنجه خانك (موغول) اسمنده‌کی اوغلنك احفادندن [ایل خان] زماننده (تاتار خان) سلاله‌سندن [سونج خان]، بونلرك اوزرینه هجوم ایده‌رك انلرینه کچن خلقك بویوکلرینی قتل و کوچوکلرینی اسیر ایلدیلر. بوقانلی فاجعه‌دن (ایل خان) ك کوچوك اوغلی (قیان Cayan) ایله برادرینك اوغلی (نکوز Negos)، زوجه‌لریله برابر قاچه‌رق قورتولمغه موفق اولدیلر. بونلر، یوردلرینه کله‌رك برچوق آت، دوه، طاوار وقویون آلدیلر. اطرافده‌کی خلق کندیلرینه دشمن اولدیغندن آدم‌یولی اوغرامز برایزبه یره چکلمکه قرار ویردیلر. مالل‌رنی سوره‌رك برصیرت طاغه چکلدیلر. طاغك تپه‌سنه چیقدقلری زمان، کندیلرینك کلدیکی یولدن باشقه بریولی اولمدیغنی کوردیلر. کلدکلری یول ایسه، غایت طار، ویورونیلمه‌سی پك مشکل ایدی. بونك اوزرینه، اوراده امین اوله‌جقلرنی آکلادیلر. طاغك ایچی کنیش، آقار صوی و آغاجی مبذول ایدی. بوراده قیشین حیوانلرینك اتی، یازین‌ده سودینی یه‌رك کچیندیلر. دریلرندن‌ده البیسه یاپدیلر. اومحله (طاغ بوغازی) و (طاغ کمری) معناسنه اوله‌رق (ارکنه قون) آدینی ویردیلر [١]. زمان کچدکجه، بونلرك اولاد واحفادی چوغالدیلر. (قیان) اولادی (قیات) (نکوز) اولادی‌ده (دورلکان) نامنی آلدیلر.

قیان [٢] ایله (نکوز) ك اولاد و انسالی دورت یوز ییلدن زیاده بوراده قاله‌رق چوغالدیلر. برچوق اویماقلره آیریلدیلر. نهایت ارکنه قونه صیغمز اولدیلر. طوپلانوب

(١) جنکیزخانك حفیدی (هلاکو) نك آلتنجی خفی اولان (محمود غزان خان) زماننده تألیف اولنان (جامع التواریخ) ده (ارکنه قون) موضعی، ابوالغازینك روایتنه موافق اوله‌رق تصویر ایدلشدر. مؤلف (خواجه رشیدالدین ابوالفضل) تورك وموغوللر حقنده معلومات واسعه صاحبی اولان مشهور فولاتو (فولاد) یه استناداً عینا شو عباره‌یی یازیور: (آن دوخانه از بیم خصم کریخته بموضعی صعب رفتندکه پیرامن آن کوهها وبیشه بود. وازهمه جوانب جزیك راه باریك صعب که بدشواری ومشقت تمام درآنجا توان رفت نبوده ودرمیان آن کوهها صحرای پرعلف بوده نام آن موضع ارکنه قون. معنیٔ قون کمرکوه باشد وارکنه سدّ یعنی کمرتند و آن دوکس نکوز وقیان بوده). [بریزین طرفندن پترسبورغده طبع ایدیلن برنجی جلدك ١٧٧ نجی صحیفه‌سندن]

[٢] ابوالغازی (قیان) ك طاغدن شدتله آقان سیل صویی معناسنه اولدیغنی سویلیور. (ایل خان) ك کوچوك اوغلی غایتله کوجلی وقوتلی اولدیغندن کندیسنه (قیان) آدی ویرلمش ایمش. (قیات) كده (قیان) ك جمعی اولدیغنی ینه ابوالغازی تصریح ایتمکده‌در.

مشاوره ایتدیلر . بویوکلر : ارکنه قون طیشاریسنده کنیش یرلر ، کوزل اوبه‌لر اولدیغنی آتالریمزدن ایشتمشزدر . اوله بزم یوردیمز اویرلر ایمش. دشمنلر صوییمزی قیروب یوردیمزی آلمشلر . تنکری‌یه شکر ، شمدی دشمندن قورقه‌رق طاغه قاپانوب قاله‌جق برحالده دکلز. طاغ آره‌سندن یول بوله‌رق طیشاری چیقه‌لم . هرکیم بزه دوست اولورسه اونکله خوشجه کچینه‌لم ، دیدیلر .

هپسی بوقراری معقول کوردی . چیقمغه یول آرادیلرسه‌ده ، آتالرینك کلدیکی ایز غائب اولدیغندن بوله‌مدیلر . ایچلرندن بر دمیرجی ، اطرافده‌کی طاغلردن برنده دمیر معدنی حاوی برقیا بولوندیغنی ، ده‌میری اریتیله‌جك اولورسه بورادن بر یول آچیله‌جغنی خبر ویردی . اوراسنی کیدوب کوردیلر . خلق اودون ، کومور طاشیمغه صالدیردیلر. قیانك آلتنه اوستنه ، یانلرینه بر قات اودون بر قات کومور قویدیلر . یتمش طولومدن کوروك یاپدیلر . آتشی کوروکله‌دیلر . قیا اریمکه باشلادی . بوکلر ده‌وه چیقه‌جق قدر بریول آچیلدی . کون ، ساعت و زمانی بلله‌یه‌رك اورادن چیقدیلر . اوندن صوکره هرسنه اوکون واوساعتده بایرام یاپمغی عادت ایدینديلر [١] .

بونلر (ارکنه قون) دن چیقدقلری زمان رئیسلری (قیان) نسلندن (برته‌جنه) ایدی[٢]. برته‌جنه، ارکنه‌قوندن چیقوب اتالرینك یوردینه کلدکلرنی اطراف خلقه بیلدیردی. تاتارلر بوخبری یامان کوروب آیاقلاندیلر . آره‌ده قانلی برحرب وقوعه کلدی . تاتارلر مغلوب وپریشان اولدیلر . بو صورتله برته‌جنه آتالرینك هم انتقامنی ، هم‌ده یوردینی آلدی [٣] .

ابوالغازینك منقبه‌سی ایله چین وقعه نویسلرینك روایتلری آره‌سنده بك واضح برمشابهت کورولمکده‌در . هر ایکیسنده‌ده (آ ـ سه ـ نا) ، (جنه) یعنی (قورت) اسمی کورلدیکی کبی ، صرب طاغ. چکیلمك خصوصنده‌کی روایتلری‌ده بربرلرینه توافق

[١] ابو لغزیدن آ کلاشیلدیغنه کوره ، بوزماندن صوکره تورکلر (ارکنه‌قون) دن چیقدیغی کون کنجه برمسیره‌یه طوپلانیر ، مراسم مخصوصه ایله بر دمیرپارچه‌سنی آتشده قیزدیریرلرمش . ده‌میر أیجه قیزنجه ، خان بالذات آتشدن چیقاریر ، براورس اوزرینه قویه‌رق چکیجله دوکرمش. متعاقباً بویوکلرده دوکرلرمش . بوکونی عایت مقدس طانیان خلقده شنلك وبایرام یاپارمش .

[٢] برته جنه ، بوز قورت دیمکدر .

[٣] ابوالغازی بهادر خان : اوشال شجرهٔ ترکیه . پترسبورغ طبعی .

ایدییور . (شجرۀ ترکیه) دن ، (ایل خان) ك مغلوبیتندن وقومنك محوندن ٤٥٠ سنه صوکره ، (قیان) اولادینك (برته‌جنه) ایله برابر ، ارکنه قوندن چیقمش اولدقلری آکلاشیلیور .

موسیوده‌کینی، ابوالغازینك روایتنی ، چین تاریخلرنده اسکی قویونلودو تنك انقراضی حقنده ویریلن معلومات موثوقه‌ایله مقایسه ایده‌رك ، ایرانلی مورخلر طرفندن موغوللره نسبت ایدیلن (ارکنه قون) منقبه‌سنك تمامیله (تو ـ کیو) لره یعنی تورکلره عائده اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در . دیمك اولیورکه (موغول) اسمی صوکره‌دن اویدورلمشدر [١] .

فی‌الحقیقه ، چین تاریخلری (هیونغ ـ نو) لرك قطعی انقراضدن صوکره میلادك ٥٤٥ تاریخنده بونلرك نسلندن اولان تورکلرك تکرار میدانه چیقمش اولدقلرینی کوستریورلر . عینی تاریخلرده هیونغ ـ نولرك انقراضی ، میلادك [٩٣] تاریخنده اولدیغنی بیان ایدیلیور . توکیولرك ظهوری میلادك ٥٤٥ سنه‌سنده اولدیغی وابوالغازینك (ارکنه قون) ده ٤٥٠ سنه قالدیغی حقنده‌کی تصریحی نظر اعتباره آلنه‌رق ٥٤٥ دن (ارکنه قون) ده اقامت مدتی اولان ٤٥٠سنه چیقاریلیرسه میلادك (٩٥) نجی‌سنه‌سنه چیقیلیرکه ، بوتاریخده (هیونغ ـنو) لرك انقراضندن‌ایکی‌سنه صوکره‌یی یعنی (ارکنه‌قونه) کیریلدیکی زمانی کوستریور دیمکدر .

شو حالده ایرانلی مورخلرك (موغول خان) اولادندن اولدقلرینی خبر ویردکلری (ارکنه قون) ملتجیلرینك اسکی (قویونلو) لر احفادندن اولان (تو ـ کیو) لر یعنی تورکلر اولدیغی حقیقتی بوصورتله‌ده تأیید ایتمکده‌در .

موسیو (قلاپروت) ، چین وقایعنامه‌لرینه استناداً ، ایرانلی مورخلرك قید ایتدکلری (ارکنه قون) ملتجیلرینك (تو ـ کیو) تورکلرینك آتالری اولدیغنی تصریح و چین تاریخلرنده‌کی (قائو ـ چانغ Kao-tchang) ك (ارکنه قون) دن باشقه برمحل اولمدیغنی بیان ایدییور [٢] .

(تو ـ کیو) لرك منشأی حقنده‌کی افسانه‌لر هرنه اولورسه اولسون ، میدانده بر

[١] (حسن بن محمود بیاتی) نك هجرتك ٨٨٦ تاریخنده (اوغوزنامه) یه استناداً ، تورك خانلرینك سلسله‌سندن باحث اوله‌رق (جم سلطان) نامنه تألیف ایلدیکی (جام جم آیین) ده ، موغول وتاتار اسملرینك کورولمه‌سی‌ده بوادعایی تأیید ایتمکده‌اولدیغی مدخلده ایضاح ایدلمشدی.
[٢] ژورنال آزیاتیك Journal asiatique

حقیقت تاریخیه واردرکه اوده آلتنجی عصر میلادی اورتهلرینـه دوغری ، (آلتای) شعباتندن اولوب چینلیلرك (کین ـ شـان Kin-chan) دیدکلری طاغدن ظهور ایدن بوقومك ، اسکی قویونلولرك نسلندن اولملری کیفیتیدر .

چین وقایعنامهری ، (کین ـ شان) تو ـ کیولرینك ایلك دفعه (آ ـ سه ـ نا) ویا (جنه) اسمنده‌کی رئیسلرینك تحت ادارهسنده اولهرق صحنهٔ تاریخه چیقمش اولدقلرینی خبرویرییورلر.

چین وقعهنویسلرندن (تانغ ـ شو Tang-chou) ایسه توکیو خانلرینك (نان ـ تو ـ لو Nan-tou-lou) نك کوچوك اوغلی (تو ـ ئو Tou-ou) دن تشعب ایتدکلرینی قیدایدییور . بو مورخه کوره توکیو خاقانلغنی تأسیس ایدن (تا ـ شه ـ خو Ta-Che-hou) یعنی (بویوك یابغو) عنوانی طاشیان (تو ـ ئو) نك اوغوللریدر . (توئو) نك بویوك اوغلی (تو ـ من ـ ایلی Tou-men-i-li) نك احفادی ، شرقی توکیو خاقانلغنی ، ایکنجی اوغلی (شه ـ تیه ـ می Che-tie-mi) ویا (شه ـ تی ـ می Che-ti-mi) نك سلالهسیده غربی توکیو خانلغنی اشغال ایلمشلردر [١] .

(آ ـ سه ـ نا) بالآخره (آ ـ هیهن ـ شـه A-hien-che) لقبنی آلمشـدر [٢] . (آ ـ هیهن ـ شه) ، اوانده تاتارستانك الك نفوذلی برقومی اولان (جوجن) لره عرض انقیاد ایلدی . پك آز زمان صوکره آسیا تاریخنده انقلابات عظیمه آچمغه نامزد اولان بوقوم ، برمدت (جوجن) لره دمیر اخراجی ، ودمیردن اسلحه اعمالیله مشغول اولدیلر.

تو ـ کیولر ، بالآخره چینی ، ایرانی ، حتی شرقی روما ایمپراطورلغنی عرض حرمته مجبور ایده‌جك درجه‌لرده نفوذ وشوکت قازاندقلری حالده اسکی صنعتلرینه اولان حرمت ومربوطیتی برتورلو اونوتهمهمشلردر . تو ـ کیولرك سنهده برکون بایرام یاپهرق ، باشده خان اولمق اوزره بوتون امرا و طرخانلرك اورس اوزرنده بر دمیر پارچهسنی دوکمهنی عادت ایدینمشلری بوحس حرمت ومربوطیتك پایدار بر خاطرهسندن باشقه برشی دکل ایدی [٣] . تو ـ کیولر ، (آ ـ هیهن ـ شه) نك خلفی اولان (تو ـ من Tou-men) زماننده اعتباراً چین تاریخنده پك مهم برموقع اشغاله باشلامشلر ، آسیانك ذی شوکت برعنصری اولمشلردر .

[١] ادوارد شاوان ؛ ص : ٢ و ٧ ؛
[٢] ایستانیسلاس ، ژولیهن ، توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص : ٤
[٣] دهکینی . هونلر تاریخی . ج : ١ . قسم : ٢ . ص : ٣٧٣

تومن ایلی یابغو

ویا

بومین خان

٥٥٢ — ٥٤٥

چین وقایعنامه‌لرنده (تا ـ شه ـ هو Ta-che-hou) یعنی (بویوك یابغو) نامیله‌ده یاد ایدیلان، (تومن)[١] خان ، (تو ـ کیو) یعنی تورك دولتنك حقیقی موسسی‌در.[٢]

تومن خان ، قارداشی (شه ـ تیه ـ می Che-tie-mi) خانله برابر اوفاق واهمیتسز براولوسك باشنه کچه‌رك ، ضاغنیق برحالده بولنان تورکلری طوپلامش ، بویوك بردولتك تملنی قورمشدر . خانك ایلك ایشی ، جوارده بولنان اویماقلری برر برر تحت اطاعته آله‌رق قوت و شوکتنی آرتیرمق اولدی [م ٥٤٥] . بو سایه‌ده ، تاتارستانده نفوذی خیلیدن خیلی‌یه توسع ایتدی . اوته‌یه بری‌یه طاغلمش اولان قویوملولر ملی بر حکومت قورولدیغنی، باشنده (تومن خان) کبی قهرمان بررئیس بولوندیغنی کوره‌رك (تو ـ کیو) لره تمایل کوسترمکه باشلادیلر . خان ، باشنه طوپلانان بوبکی قوتلرله اطرافه آقینلر یاپمغه کیریشدی. آقینلرك اجراسی هنکامه‌سنده کوستردیکی غیرت وشجاعت اورته آسیاخلقی آره‌سنده شهرتنی پك زیاده آرتیردیغندن ، چینك شمالنده اجرای حکومت ایدن (غوئه‌ی) ایمپراطورلرینه عائد اولکه‌یه تعرض ایده‌جك قدر جسارتی آرتدی. تومن خانك تاتارستانك شرق حدودنده‌کی آقینلری الك زیاده (غوئه‌ی) لری متضرر ایدییوردی [٣] .

[١] استانیسلاس ژولیه‌نك (تو ـ من Tou-men) شکلنده قید ایتدیکی بو اسمی ده‌کینی (تو ـ موئن Tou-muen) صورتنده ضبط ایلمشدر .

[٢] تو کولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٢٦

[٣] ده‌کینی‌نك (غوئه‌ی Goei) شکلنده یازدیغی بواسمی (استانیسلاس ژولیه‌ن) ایکنجی (ئوئه‌ی Ouei) و (وه‌ی Vei)صورتنده یازییور، ایکنجی‌وه‌ی(غوئه‌ی) لر تولموزلردن ایدیلر . بونلر ، آسیانك شمال شرقیسندن کله‌رك (تسین Tsin) سلاله‌سنك انقراضنی متعاقب چینك شمالنده

غوئه‌ی ایمپراطوری ، تورك آقینلرینك اوکنی آلمق ، توکیولرله صلح و مسالمت دائره‌سنده یاشامق ایستیوردی . بونی تأمین ایتمك ایچون ، تومن خانك قرارکاهی اولان (تو ـ کین Tou-Kin) [١] ه برایلچی کوندردی [٢] [م ٥٤٥] .

شمالی چین ایمپراطورینك ، تومن خانه بر ایلچی کوندرمسی ، خانك تاتارستانده‌کی اولوسلر آره‌سنده نفوذ وشوکتنی پك زیاده آرتیره‌جقدی . بونی حقیله تقدیر ایدن توکیولر، سفیرك مواصلتنده ، شنلکلر یاپدیلر . ایمپراطور نظرنده بودرجه براهمیتی حائز اولدقلرینی کوره‌رك بربرلرینی تبریکه مسارعت ایلدیلر [٣] .

تومن خان ، آرتق کندیسنی دنیانك اك بویوك حکمدارلرندن ظن ایدییوردی . فی‌الحقیقه درایت وجسارتی سایه‌سنده ؛ چوق کچمه‌دن ؛ اویله بر حکمدار اولدی [٤] . ایمپر طورك طلبنی اسعاف ایتمك ، تومن خانك‌ده ایشنه کلیوردی . چونکه ایمپراطوره استناداله تاتارستانده پك بویوك ومهم ایشلر کوره‌بیله‌جك ، عینی زمانده تبعه‌سی اولان

سانغ ـ قان Sang-Kan نهری مجراسنك قسم علیاسنده شانسی Chan-si ایالتنده‌کی (تا ـ تونغ ـ فو Ta-Tong-Fou) نك شرقنده کائن (تائی Tai) ده برحکومت تأسیس ایتمش، برعصرقدر بوراده قالمشلردر . بونلر ، بومدت ظرفنده (تو ـ پا To-Pa) نامنی طاشیورلردی .

وه‌ی‌لر ، میلادك ٤٩٤ تاریخنده پایتختلرینی (لو ـ یانغ Lo-Yang) یعنی (هو ـ نان ـ فو Ho - nan - fou) یه نقل ایتدکدن صوکره چین مدنیتنك تحت تأثیرنده قالمشلر ، میلادك ٤٩٦ تاریخنده عائله اسمی اوله‌رق (یوئن Yuen) نامنی طاشیمغه باشلامشلردر . (یوئن) ، (ابتدائی واصلی) دیمکدر . چین‌مورخلرینك ویردکلری معلوماته نظراً (وه‌ی) لر ، اسکی اسملری اولان (تو ـ پا) نك کندی دیللرنده (طوپراق) معناسنه اولدیغی ، وطوپراغك‌ده عناصراصلیه‌دن بولوندیغی مناسبتیله (یوئن) نامنی آلمشلرمش .

(غوئه‌ی) لرمیلادك ٣٨٦ـ٥٣٤) تاریخنه قدردوام ایتمشلردر.(٥٣٤) تاریخنده بونلر، شرقی و غربیناملریله ایکی‌یه آیریلمشلر ، مشهور (تانغ Tang) سلاسه‌نك ظهورینه قدر پایدار اولمشلردر. [ده‌کینی: هونلر تاریخی : ج: ٣ . ص: ٣١ و له‌ئو ته‌هون: آسیا تاریخنه مدخل. ص: ١٠٣ نوط .] ، ادوارشاوان ، ٢٢٢)

[١] شرقی توکیوخانلرینك قرارکاهی اولان (تو ـ کین Tou-Kin) طاغنك آلتای سلسله‌سنك شرق شعباتندن بری اولمسی محتملدر . (توکین)ك اورخون کتابه‌لرنده کوزولن (اوتوکن)ك محرفی اولدیغی قبول ایدیله‌بیلیر. [تومسن : اورخون کتابه‌لری. ص : ٦٠]

[٢] ایمپراطور (تای‌ـتسو Thai-tosu) طرفندن کوندریلن بوایلچی عن‌اصل (تسه‌ئو ـ تسیوئن Thsi-au-thsiouen) ایلندن ایدی . چین وقایعنامه‌لری بو ایلچینك (هونغان ـ نو ـ پان ـ تو Hungan-nou-pan-thou) اسمنده اولدیغنی قید ایدیورلر.

[٣] ایستانیسلاس ژولیه‌ن : توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص : ٥

[٤] ده‌کینی : هونلر تاریخی : جلد : ١ . قسم : ٢ . ص : ٣٧٤

توركرده ، چين حدودلرنده سربستجه ايپك تجارتى يابه‌بيله‌جك ايدى . خانك تبعه‌سنك حائز اولدقلرى سربستيى كورن ، برچوق قبيله‌لرده كنديلكلرندن توكيولره الحاق ايده‌جكلردى .

فى الحقيقه، تومن خانك ايمپراطورله تأسيس مناسبت ايتمسى بونتيجه‌لرى تأمين ايتدى. يكى‌يكى اويماقلرك انضماميله‌عدد ونفوذلرى كوندن كونه آرتان توركلر ، چين حدودلرنده ايپك تجارتنه باشلاديلر . چينليلرله مناسبات تجاريه‌يه كيريشديلر [١] .

تومن خان ، مناسبات خارجيه‌سنى توسيع ايتمكله برابر ، اوهنكامده تاتارستانك الك قوتلى بر قومى اولان (جوجن) لرك تابعيتنده‌ده دوام ايديوردى . فقط ميلادك (٥٥١) تاريخنده ظهور ايدن بر حادثه، توكيولرله جوجنلرك آره‌سنى آچمش، اولكيلرك انهزامنى وتوكيولرك استقلال قازانمه‌لرينى انتاج ايلمشدر .

شويله‌كه : اووقته قدر ، توكيولر كبى (جوجن Geou - gen) خانلرينه تابع اولان (تيه ـ له Tie - le) توركلرى[٢] ميلادك (٥٥١) نجى‌تاريخنده متبوعلرى عليهنه سلاحلرينه صارلديلر . تومن خان ، كندى عسكريله عاصيلر اوزرينه يوريه‌رك بونلرى قطعى برهزيمته دوچار ايتدى . اللى بيك قدر (تيه ـ له) عائله‌سنى تحت انقياده آلدى .

تومن ، متبوعنه قارشى ، ايفا ايتديكى بوپارلاق خدمتك مكافاتى اوله‌رق (جوجن) خانك قيزيله ازدواج آرزوسنى اظهار ايلدى . او اثناده بوتون تاتارستانه حاكم اولان

[١] Jaur. as. III, p, 326 - 329, IV, p 201

[٢] ده‌كينى (قائو ـ جـه Kao - Tche) اسميله‌ده ياد ايديلن (تيـه ـ له) لرك اسكى قوبونلومتحده‌سى بقاياسندن اولوب (تانژو) لر حكومتنك انقراضندن صوكره، تاتارستانه وبالخاصه (تولا Toula) و (ايرتيش Irtiche) نهرلرى بويلرينه طاغيلمش اولدقلرينى بيان ايديور . [هونلر تاريخى . ج : ١ . قسم : ٢ . ص : ٣٧٤] . موسيو (تومسن Thomsen) ده (تيه‌ـله) لردن بحث ايدركن شو معلوماتى قيد ايديور : چين وقايعنامه‌لرنده (تيه ـ له Thie - le) شكلنده يازيلان بواسم ، تورك ديلنه كوره (توليس Tölis) ويا (تولاس Tolás) اولمق لازم كلير . برچوق قبيله‌لردن مركب اولان (تولس Teulés) لر ، چينليلرك (تيه ـ له) ديدكلرى قوم اولمليدر. چين وقايعنامه‌لرنده برچوق اويماق اسملرى كوروليوركه بونلر بعضاً (تيه ـ له)لرك بعضاًده (هوئى‌ـهو Houi-Ho) لرك يعنى (اويغور Ouigours) لرك اقسامندن عد ايدلمشلردر . هرحالده (تيه ـ له) ويا (تولس Teulés) اسمنك شرق توركارينك اوطوردقلرى اراضينك شرق جهتلرنده بر موقعك آدى اولمسى پك محتملدر . موسيو (رادلوف Radloff) ، (تولوس Tölös) لفظك آلتاى قبيله‌لرى آره‌سنده اليوم برعائله اسمى اولديغنى خبر ويريور . [تومسن: اورخون كتابه‌لرى . ص : ١٤٦ . نوط]

جوجن خانی (آ ـ نا ـ قوآی A - na - Kouaï) خان [١] ، (تومن) ك ایلچیسنی « دەمیر اوجاقلرندە چالیشان بو کولە، نە جسارتلە قیزیمی ایستیور؟» دییەرك، طرد ایلدی. جوجن ایمپراطوری، اووقتە قدر بك آشاغی کوردیکی توکیولرك، قیزینی ایستەمکە جرأت کوسترملرینی شخصنە قارشی بویوك بر حقارت تلقی ایلمشدی.

تومن ، مأمولی خلافنە اولەرق طلبنك رد ایدیلدیکنە فوق العادە قیزدی . جوجن خاننك کوندردیکی آدملری اولدیردی . آرتق تابعلە متبوع آرەسی تمامیلە آچیلمشدی. (تومن)، متبوعنە غالبە ایدەجکنە امین اولمقلە برابر، هر احتمالە قارشی، چیندەکی (غوئەی) ایمپراطوریلە بر اتفاق عقدینی احتیاطە داها موافق کوردی . غوئەی ایمپراطورینە مراجعت ایتدی .

ایمپراطور (تای ـ تسو) ، جوجنلرك مغلوبیتنی منافعنە موافق کوردیکی کبی، (تومن) خانی ألدە ایتمکی دە آرزو ایدییوردی. درحال، توکیولرك بو تکلیفنە موافقت کوستردی . حتی کندی عائلەسندن بر پرنسس (چانغ ـ لو Tchang-Lo) یی تومن خانە وردی (م٥٥١).

تومن ، بو اتفاقلە ، موقعنی و تاتارستاندەکی نفوذینی تحکیم ایتدکدن صوکرە ، دوچار اولدیغی حقارتك انتقامنی آلمغە قیام ایتدی. قوتلی بر اردوایلە جوجنلر اوزرینە یورودی. (هوآی ـ هوآنغ Hoaî-Houang) نهری اوزرندە آنسزین باصدیرەرق جوجنلری مدهش بر انهزامە اوغراتدی (م ٥٥٢) .

[١] شرق تاتارلرندن (سیەن ـ پی) لرە منسوب اولان بو قومك اسمی مختلف تاریخلردە (جو ـ جو Ju - Ju) ، (جوئن ـ جوئن)، (جەئو ـ جن Geou - Gen)، (جوـجوئن)، (جوجن) شکللرندە یازلمقدەدر . بوکونکی (ججنلر) ك قاننده متملدر . جوجنلر میلادك ٤٠٠ تاریخنە طوغری بك زیادە نفوذ قازانمشلردی . بونلرك (شە ـ لوئن Che - luen) اسمندەکی حکمدارلری ، اویغورلرك اجدادی اولان (قائو ـ کیو Kao - kiu) لرە غلبە ایتدکدن صوکرە ، حکم ونفوذینی غربدە (قاراشار) دن شرقدە ، شمالی قورەیە قدر طانتدیرمش اولدی. (شە ـ لوئن) ك دائمی قرارکاهی ، (توئن ـ هوآنغ Toen - Hoang) [شا ـ جەئو Cha - tcheou] حوارندە] و (چانغ ـ یە Tchang - Ye) [قان ـ سو ایالتندەکی قان ـ جەئو Kan - Tcheou] نك شمالندە بولونیوردی .

جوجنلر میلادك ٥١٩ تاریخندە تختە کچن (آ ـ نا ـ قوآی A - na - Koaï) اسمندەکی حکمدارلرینك زماننده غربدە افتالیتلرلە مناسبات صمیمانە تأسیس ایتمشلردی . افتالیت قرالی، (آـنا قوآی) ك پدرینك بویوك قارداشی (پو ـ لو ـ من Po-lo-men) ك اوچ قیزیلە ازدواج ایتمشدی. توركارك جوجنلرە عصیانی (آ ـ نا ـ قوآی) زماننده اولمشدر .

بومغلوبیت اوزرینه جوجن حکمداری (آـناـقوئهی A-na-kouei) یأسندن انتحار ایلدی. اوغلی (آن ـ لو ـ شین An-lo-chin) [۱] ده معاونت طلب ایتمك اوزره (تسی Thsi) قراللغی داخلنه قاچمغه مجبور اولدی [۲]. جوجنلرك بقیه‌سی ، خانلرینك فرار ایتدیکنی کورنجه، عموجه‌سی (تانغ ـ شو ـ تسو Tang-cho-tseu) یی کندیلرینه حکمدار انتخاب ایلدیلر .

(تومن) ك احراز ایلدیکی بو پارلاق ظفر تاتارستانده شان و شهرتنی پك زیاده آرتیردی . توکیولر ، آرتق تاماً استقلاللرینی قازانمشلردی . تومن ، قوردیغی حکومتی پایدار اساسلره استناد ایتدیرمك ایستیوردی . بو پارلاق ظفر اوزرینه بعض تشکیلات یاپه‌رق بو اساسلری قورمق لزومنی حس ایتدی .

(ایرتیش) نهری بویلرنده (توـکین)طاغنده‌یعنی(اوتوکن)ده تأسیس ایتدیکی قرارکاهنده بویوك شنلکلر یاپدیردی. کونشه حرمتاً قاپوسی‌دائما شرقه‌متوجه‌اولان(اوتاغ) ینك اوکنه آلتون قورت باشنی حامل بر سنجاق دیکدیردی [۳] . خاندانی افرادیله قوماندانلرندن مرکب بر (قورولتای)ده کندیسی (ایل خان) عنوانی آلدی[٤]. زوجه‌سنه‌ده (خاتون)

(۱) ایستانیسلاس ژولیه‌ن جوجن حکمداری (آ ـ نا ـ قوئه‌ی) ك بوهزیمت اوزرینه کندی الیله اوغلی (آن ـ لو ـ شین An - lo - Chin ی اولدیردکدن صوکره (تسی Thsi)قراللغی داخلنه قاچدیغنی قید یدیورسه‌ده (توکیولره دائر وثیقه‌لر ، ص : ٦) ، موسیو (ادوار شاوان) بونك بر ترجمه خطاسی اولدیغنی اخطار ومتنده کوستریلدیکی طرزده تصحیح ایتمکده‌در. [شاوان، ص : ۲۲۲ نوط] . موسیو ده‌کینیی تومن خانك مغلوب ایتدیکی جوجن حکمدارینك (تئوـپیم Teou - Pim) خان نامنده اولدیغنی قید ایدیورسه‌ده (هونلر تاریخی ، ج : ۱ ، ق : ۲ . ص : ۳۷٤) طوغریسی متنده کوستریلن شکلده‌در .

(۲) ادوارد شاوان . بو پرنسك اسمنی (آن ـ لو ـ جن An - Lo - Tchen) شکلنده قید ایدیور .

(۳) هونلر تاریخی : ج : ۱ . قسم : ۲ . ص : ۳۷٥

(٤) له‌ئون قاهون دییورکه : اسکی تورك حروفاتیله یازلمش بر اثر بولونمدیغی ایچون (ایلی‌خان Ili) ، (Roi des nations) ویا (Roi illustre) بولنده ایکی صورتله ترجمه اولنه‌بیلیر . (ینیسه‌ئی و (اورخون) وادیلرنده بولونان محکوكات قدیمه‌یه کوره بوکلمه‌یی (بودون Nation) معناسنه اوله‌رق (ایل ، Il ، él) صورتنده اوقومقدن ایسه مشهور ونامدار (illustre) معناسنه کلن (élé) شکلنده اوقومق داها مناسب کورولمکده‌در . [آسیاتاریخنه مدخل : ص: ۱۰٥] ایستانیسلاس ژولیه‌ن ایسه (یلی عونك اسکی (قویدنلو) نر طرفندن حکمدارلرینه ویریلن (شان ـ یو Chan - yu) عنوانك افاده ایتدیکی معناده اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در .

عنوانی توجیه ایلدی [۱] . خاندانه منسوب اولان پرنسلره (ته ـ له Te-le) لقبنی ویردی . مختلف اویماقلرك رئیسلرینی‌ده (شه Che) عنوانیله تلطیف ایتدی . بونلردن باشقه ، پك چوق امرا ووكلا منصبلری احداث ایلدی [۲] .

ینه بو (قورولتای) ده قارداشی (شه ـ تیه ـ می) یعنی (ایستمی) یابغوده غربده‌كی (اون بوی) تورکلری اوزرینه یابغو انتخاب اوندی . بو ایکی قارداشك حیرت انگیز مساعیلری سایه‌سنده آسیا تاریخنك برقاچ عصرلق زمانی اشغال ایتمش اولان (توکیو) خاقانلغی متین اساسلر اوزرینه قورولمش اولدی . صوك زمانلرده اورخون بویلرنده (قوشو ـ چایدام) ده کشف ایدیلن کتابه‌لرده توکیو خاقانلغنك ایلك مؤسسلرینك ظفرلری شو صورتله تصویر ایدیلیور : « اوستده ماوی كوك آلتده قره طوپراق یارادیلدقده ایکیسی آره‌سنده انسانلر یارادیلمش . انسانلر اوزرنده اجدادم (بومین) خان و (ایستمی) خان بولونمش [۳] تورك ایلنی وتوره‌لرینی محافظه وتنظیم ایدیورمش . درت جهت هپ

(۱) ایستانیسلاس ژولیه‌ن ، (خاتون) عنوانك تومن خانك كریمه‌سنه ویریلمش اولدیغنی سویلیورسه‌ده موسیو (تومسن) ، بو خطایی تصحیح ایده‌رك (ده‌گینی) نك قیدی وجهله ، خاتون عنوانك خانك زوجه‌سنه ویریلدیكنی اخطار ایدیور . خاتون عنوانی ، (هیونغ ـ نو) خانلرینك زوجهٔ مشروعه‌لرینه ویریلن (یه‌ن ـ شی Yen - Chi) عنوانینه مقابلدر .

(۲) ده‌گینی ، هونلر تاریخی : ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ۲۷۵

(۳) اورخون کتابه‌لرینی اوقومغه موفق اولان دانیمارقه دارالفنونی معلملرندن موسیو (تومسن) ، کتابه‌ده‌كی (بومین) و (ایستمی) لفظلرینك ایکی خان اسمی اولدیغنی بیان و ویریلن تفصیلاتك‌ده بونلره عائد بولوندیغنی ادعا ایدیور . موسیو (تومسن) کتابه‌ده اسملری کچن بو ایکی خاندن (بومین) ك چین وقایعنامه‌لرنده‌كی (تو ـ من) و (ایستمی) نك‌ده (موقان) خان اولمه‌لری لازم كلدیكنی سویلیور . (تومسن) . (موقان) ك خاقان مقامنی احراز ایتمه‌دن اول طاشیدیغی (سه ـ كین Sse-Kin) ویا (سه ـ ته‌ئو Sse - teou) اسملری ایله (ایستمی) اسمی آره‌سنده بر مناسبت كورمكده و بونی ادعاسنی مؤید بر دلیل عد ایتمكده‌در . [تومسن . اورخون کتابه‌لری ، ص . ۱۳۵] .

فقط ، تورك تاریخنه دائر پك عمیق تتبعاتده بولونان ، چین ، بیزانس ، ایران وعرب تاریخلرنده تورکلره دائر ویریلن معلوماتی درین بروقوف عالمانه ایله مقایسه ایدن (ادوار شاوان ، (تومسن) ك ادعاسی وجهله کتابه‌ده‌كی (بومین) ك (تومن) خان اولدیغنی قبول ایدیورسه‌ده ، (ایستمی) نك چین تاریخلرنده (تومن) خانك قارداشی و غرب طرفلرینك (یابغو) سی اولدیغی كوستریلن (شه ـ تیه ـ می Che - Tie - Mi) خان اولدیغنی اثبات و (تومسن) ك مطالعه‌سنی جرح ایتمكده‌در . [شاوان . غربی توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ۲] فی الحقیقه ایلری‌ده كوریله‌جكی وجهله شرق خاقانلرینك جدی (تومن) اولدیغی كبی غرب خانلرینك جدی‌ده (شه ـ تیه ـ می) در . شو حالده کتابه‌ده كوستریلن ایلك مؤسسلرك‌ده بونلر اولمسی ایجاب ایتمكده‌در .

دشمن ایتمش عسکر صالوب درت جهتده‌کی ملتلری هپ ضبط ایتمش. آسایشی تأمین ایلمش. باشی اولانلری أگدیرمش. دیزی اولانلری چوکدورمش. ایلری (یعنی شرقه دوغری) قادیرقان اورمانه [١] قدر، کیری (یعنی غربه دوغری) دمیر قاپویه [٢] قدر اونلری قوندورمش، اسکان ایتمش. ایکیسی آره‌سنده برچوق تورکلر، اویله‌جه اوطورپرلرمش.

(١) (رادلوف Radloff). (قادیرقان) لفظنک تورکجه (طاغلق صیق اورمانی) معناسنه على العاده بر صفت اولدیغنی ادعا ایتمش ایسه‌ده، (تومسن) ك بحق تنقیداتنه هدف اولمشدر. (تومسن) (قادیرقان) ك برمحل مخصوص اسمی اولدیغنی سویلیور. (تومسن) ه کوره، اورخون کتابه‌سنده قدیرقان اورمانی دینیلن محل توکیولرك، شرقده (قتای Kitai)ـ چینلیلرك (خیتان Khi-tan) دیدکاری قومه اورخون آبده‌لرنده تورکلر (قتای) نامنی ویریورلرـ و (تاتابی Tatabi) دیدکاری قوملرله هم‌حدود اولدقلری برده واقع برطاغك اسمیدر. اورخون کتابه‌لرنده دائما (قتای) آدیله برلکده ذکر ایدیلن (تاتابی) اسمی بزجه مجهول بر قومك آدیدر، چین وقایعنامه‌لرنده دائما (خیتان) لرله برابر (هی Hi) اسمنده برقوم ذکر ایدلدیکنه باقیلیرسه، کتابه‌ده تورکلرك (تاتابی) دیدکاری قومك چینلیلرك (هی) نامنی ویردکاری قوم اولدیغنه حکم ایتمك ایجاب ایدر.

(خیتان) لر وقتیله بوکونکی (مانچوریا) نك جنوب جهتلرنده اقامت ایدییورلردی. چین وقایعنامه‌لری، توکیولرك خیتانلری مغلوب ایده‌رك (خینغان Khingan) طاغلرینه قدر طیاندقلرینی قید ایتملرینه نظراً، اورخون کتابه‌لرنده ذکر ایدیلن (قدیرقان) لفظنك مانچوریاده‌کی (خینغان) طاغنك تورکلر آره‌سنده‌کی اسمی اولماسی لازم کلیر.

(٢) بوراده‌کی دمیر قاپو، (کش Keeh) بلده‌سنك تقریباً (٩٠) کیلو مترو جنوبنده‌واقع (١٢ـ٢٠) مترو عرضنده و (٣) کیلو مترو طولنده بر (دربند) ك اسمیدر. بوراسی وقتیله پك زیاده اهمیتی حائز اولدیغی کبی، غرائب عالمدن‌ده معدود بولونیوردی. (بلخ) دن (سمرقند) ه کیدن یول بورادن کچدیکی جهتله، تاریخ قدیمده پك زیاده مشهور ایدی. چین سیاحلرندن (هیوئن ـ تسانغ Hiouen - Thsang) تقریباً میلادك (٦٣٠) تاریخنه دوغری (کیه ـ شونغ ـ نا kie - Choung - Na یعنی (قاشانا Kaçanna = کاش Kach) بلده‌سندن (تو ـ هو ـ لو Tou - Ho - Lo) یعنی (طخارستان Tokharestan) ه کیدرکن بورادن کچمش و موقع حقنده خیلی معلومات ویرمشدر. چینلی سیاح دییورکه: «غایتله یوکسك ودمیر رنکنده ایکی طاغ آره‌سنده اولان بوبوغازده‌ایکی قناتلی دمیر قاپولر موجوددر. قناتلره برچوق دمیر چینغراقلر تعلیق ایدلمشدر. فوق‌العاده مستحکم اولان بوبوغازدن کچمك پك مشکل اولدیغندن یرلیلر طرفندن دمیر قاپو نامی ویریلمشدر. قرون وسطی عرب و عجم آثارنده بوموقعك (درآهن) اسمی آلتنده یاد ایدیلمش اولدیغی کوریلیور. دمیر قاپودن ایلك دفعه کچن اوروپالی ذات اوچونجی (هانری دوقاستیل Hanri de Cast lle) طرفندن ١٤٠٤ تاریخنده سفارتله (تیمورلنك) نزدینه کوندریلن (قلاویخو Clavijo) اولمشدر. (قلاویخو) نك دمیر قپو حقنده ویردیکی معلومات چینلی سیاحك توصیفنه پك یاقیندر. قلاویخو، سمرقند ایله هندستان آره‌سنده‌کی تجارت یولنك بورادن کچمه‌سی مجبوری

عالم و یکیت خان ایمش . ضابطلری‌ده هپ عالم و جسور ایمش . بوتون امرا و ماتی‌ده طوغری‌ایمش . اونك‌ایچون اوقدر ممالکی ضبط ایتمش . توزوك (قانون) تنظیم‌ایلمش» [۱].

بوتون بواجراآت، تومن خانك بردولت تملی قورمق ایچـون ایجـاب ایدن دهای عسکری واداری‌یه واقف اولدیغنی پك کوزل اثبات ایدییور. وقوف سیاسیسنی ایسه، جوجنلر علیهنه یورومه‌دن اول غوئه‌ی (ومی) ایمپراطوریله بر اتفـاق عقد وصهریت رابطه‌سی تأسیس ایتمکله کوسترمشدر.

توکیو خانی، بو اتفاق و صمیمیتك ادامه‌سی ایچون هر فرصتدن استفاده ایلمشـدر. غوئه‌ی (ومی Veï) ایمپراطوری، (ومن ـ تی Ven-ti) وفات ایتدیکی زمان [م ۵۵۱]،

اولدیغندن (تیمورلنك) ك بوسایه‌ده پك چوق واردات آلدیغنی‌ده خبر ویرییور. میلادك ۱۸٦۵ تاریخنده روسیه حکومتی بورایه برهیئت فنیه کوندرمش، ۱۸۷۸ تاریخنده ایسه چارك افغان‌امیرینه کوندردیکی هیئت عسکریه‌بورادن کچمشدر.

[۱] بوتفصیلات (تومسن) طرفندن قرائت ایدیلن اورخون کتابه‌لرینی محتوی برنجی آبده‌ده وشرق‌جهتنده، عیناً شوصورتله مقیددر :

اُوْزَهْ کُوْكْ تَکْری آسْرَه یَغزْ یَرْقِیلْنْمِقْدَه اِیکِینْ آرَه کِشی اوغلی قِیلِنْمش . کشی اوغلنده اُوزَهْ آچُومْ آپاْمْ بُومِینْ قاْغان اِیسْتَمی قاغان اُوْلُزمِش ، اُوْلُزیپَنْ تورك بُودُنِیَنْ اِیلِینْ تورُوسِینْ تُوْتَه بِیرمِیش ، اِیتیْ بِیرمِش . تورْت بُولُنْ کُوپْ یَغِیْ اَزمِشْ ، سُوسُولَپَنْ تورْت‌بولُنْدا کِیْ بُودُونِغْ کُوپْ آلمِش ، کُوپْ بازْقِیلْمِش ، باشْلِغِغْ یُوکُنْدُرْمِش ، تیزْلیکِكْ سُوکُورمِشْ . اِیلـکَرُو قَدرِقاْنْ یِیشْقَهْ تَـکی ، کیرُو تمرْ قَپِغْقَه تَکی قُونْدُرْمِش ، اِنِکِین آرَهْ یِدیُوقْسِز [ایدی اوقسز] کُوكْ تورْكْ آنْچَه اُولُزْاَرمِش . بیلـکه قاغان اَرْمِش ، آلپ قاغان ارمش بُوْیُروقی یِمَه بیلـکه اَرْمش ، آرِنْچِ آلپ ارمش ، آرنْچِ بَکلری یِمَه ، بُودُونی یِمَه تُوزَ رْمش ، آنی اوْچُون اِیلكْ آنْچَه‌تونْمش ، آرنْچِ اِیلكْ تُوْتِیبْ توزُوكْ اِیتمش]

[تومسن . اورخون کتابه‌لری . ص : ۹۷ : ۹۸]

تومن خان خلفنه عرض تعزیت و تبریك ایچون همان برهیئت سفارت اعزام ایلمش، یکی ایمپراطوره ایکی یوز قدر توانا آت کوندرمشدی .

اورته آسیاده قوتلی برتورك خانلغی قوران تومن، شانلی ظفرلرینك ثمراتنی تمامیله اقتطاف ایده‌مه‌دن ، وفات ایلدی [م ٥٥٢] . فقط ، توکیولرك تخت اقبالنی پك متین اساسلره استناد ایتدیرمش اولدیغندن کندیسندن صوکره ، دولت داها زیاده انکشاف ایتمش، تورکلر برطرفدن چین، دیکرطرفدن ایران وشرق روما ایمپراطورلریله مناسبات سیاسیه‌یه کیریشمشلردر .

تومن خانك تورکلرك اجتماعی وسیاسی حیاتلرنده مهم انقلابلر یاپدیغی اکلاشیلیور . برطرفدن چینله مناسباتده بولنه‌رق حکومتنی چین تشکیلات اداریه‌سنه کوره تنظیم ایتدیکی کبی دیکر طرفدن عنعنات ملیه‌یه‌ده مهم بر موقع احترام ویرییوردی . اوتاغنك قاپوسنه رکز ایتدیردیکی سنجاغه، آلتوندن معمول بر قورت باشی آصدیرمه‌سی قدیم (آ ـ سه‌ ـ نا = سانه) یعنی (قورت) عنعنه‌سنك خاطره‌ نی ادامه ایچون اولدیغی شبهه‌سزدر .

قوتلو خان

م ٥٥٢ — م ٥٥٣

تومن خان میلادك [٥٥٢] تاریخنده وفات ایتدیکی زمان کوك تورکلر اوغلی (قو-لو Ko-lo) ني (ئی - سیه - کی Y-sie-ki) نامیله خان اعلان ایلدیلر [١] .

یکی خان، ایلك اجرا آتیله هر خصوصده پدرینك اوصافنه مالك اولدیغنی کوستردی. شویله که: جوجنلر، خانلرینك فرارندن صوکره عموجه‌سی (تانغ - شو - تسو Tang-cho-tseu) یی کندیلرینه خان انتخاب ایتمشلردی. بو ذات، تومن خانك وفاتندن استفاده ایده‌رك جوجنلرك تاتارستانده‌کی اسکی شوکتلرینی اعاده هوسنه دوشدی.

فقط، (قوتلو خان) داها اول طاورانه‌رق حوجن خانی (وو - یه Wo-Ye) نك شیالنده (مو - لای - شان Mo-laï-chan) طاغنده باصدیردی. مدهش بر انهزامه اوغراندی. توکیو خانی؛ بو ضربه ایله جوجنلره تومن خانك تولمه‌سیله هیچ بر شیئك دکیشمه‌مش اولدیغنی کوستردیکی کبی دیکر طرفدن‌ده پدری زماننده چینلیلرله باشلایان دوستلق رابطه‌لرینك تقویه‌سنه چالیشمغه باشلادی. غربی غوئه‌ی ایمپراطورینه بر ایلچی کوندردی. توکیو سفیری، خان طرفندن ایمپراطوره هدیه ایدیلن اللی بیك آتی تقدیمه مأمور ایدیلمشدی [٢] .

قوتلو خان، اورته آسیاده جوجنلرك نفوذینی قیرمق ایچون نه قدر غیرت کوسترمش ایسه (غوئه‌ی) لرله روابط صمیمیه تأسیسنه ده او درجه طرفدار کورونمش اولدیغی آکلاشیلیور. نه چاره که اجل، ملتی ایچون پك فائده‌لی اولان بو سیاستی تعقیبه مساعده ایتمدی. بر سنه خانلق ایتدکدن صوکره، وفات ایلدی (م ٥٥٣) [٣] .

---

[١] هونلر تاریخی: ج ١. قسم ٢. ص: ٣٧٧ . ایسته نیسلاس ژولیه‌ن ایله موسیو ترمسن تومن خانه خلف اولان اوغلنك اسمنی (خو-لو kuo-lo)، ادوار شاوان ایسه اسمنی (قو-لو ko-lo) عنوانیده (ئی - سی i-si) خان شکلنده قید ایدیبورلر.

[٢] بو ایلچی، ایمپراطور (فه‌ی - تی Feï-ti) دورنده کوندریلمشدی. [توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص: ٧]

[٣] ده‌کنیی: ج: ١. قسم: ٢ . ص: ٣٧٧ . تومسن. اورخون کتابه‌لری ص ٦١

قولو خانك (شه ـ تو Che-to) اسمنده براوغلى واردى [١] . فقط (قو ـ لو) خان، هكام وفاتنده ملتك سعادتى وهنوز انكشافه يوزطوتان مظفرياتى نقطهٔ نظرندن خانلغه كوچوك قارداشنى داها لايق كوريوردى . بونك ايچون، وفاتى اثناسنده كنديسنه قارداشنك خلف اولمسنى وصيت ايلدى .

---

[١] ايستانيسلاس ژوليه‌ن : توكيولره دائر وثيقه‌لر . ص : ٢٦

توکیو خاقانلغنك ادوار شوکتی

موهان خان

م ٥٥٣ — م ٥٧٢

(قولو) خانك کوچوك قارداشی (سه ـ کین Sse-kin) [١] ، برادر وپدرینك زمن حکومتلرنده اقتدار ودرایتیله هرکسك توجهنی جلب ایتمش محاربه‌لرده کوستردیکی شجاعت توکیولره برچوق موفقیتلر تأمین ایلمشدی . (قولو) خان ، مبتلا اولدیغی خسته‌لغك موتی انتاج ایلیه‌جکنی اکلایجه یرینه بو قارداشنك کچیریله‌سنی وصیت ایتمکله ملتك آمالنه ترجمان اولدی. (سه ـ کین) ، (مو ـ هان Mo-han) ویا (مو ـ قان Mo-kan) خان نامیله توکیو خانلغنه چیقاریلدی .

موقان خان عسکرلك واداره خصوصنده‌کی مهارتی ، حرب میدانلرنده‌کی جسارتی ایله مجاور قوملری تدهیش ایتمکه باشلادی . چین وقایع نویسلری کندیسنی خارق العاده برخلقتده وصوك درجه جسور ومحارب برقهرمان اوله‌رق تصویر ایدییورلر [٢] . عینی مؤرخلره کوره ، توکیو خانی تویو قرمزی سیماسی ، کنیش وعضوب چهره‌سی ، کسکین وماوی کوزلریله مهیب برمنظره‌یه مالکدی [٣] . حربدن اصلا بیلمزدی ، دشمنلرینه قارشی مرحمت نه‌در بیلمزدی . چهره‌سنده‌کی مهابته انضمام ایدن شدت طبعی ، هرکسی تیتره‌تیردی ، ایلك ایشی ، توکیولرك برقاچ دفعه مهلك ضربه‌لرینه معروض قالمقله برابر حالا ادامهٔ موجودیت ایدن جوجنلر اوزرینه هجوم ایتمك اولدی . موقان خان ، جوجنلری ، تاتارستانده توکیولرك هم رقیبی ، هم ده عصر دیده بردشمنی تلقی ایدییوردی . جمع ایتدیکی مهم برقوتله

( ) چین وقایعنامه‌لرنده ، (موهان) خانك اصل اسمی (سه ـ کین Sse-kin) ، (سه ـ تەتو Sse-teou) و (یەن ـ تو Yen-tou) کبی اوچ شکلده مقیددر . [تومسن : اورخون آبده‌لری . ص: ٦١]

(٢) تومسن : ص: ٦١

(٣) ایستانیسلاس ژولیەن . ص : ٧

بونلرك اوزرینه یورودی . جوجن حکمداری (تانغ ـ شـو ـ تسو Tang-cho tseu)
مقاومت ایده‌میه‌جکنی آکلایه‌رق تبعه‌سیله برلکده چینك بر قسمنده حکمران اولان
(تسی Tçy) ایمپراطوری (ون ـ سیو ئن ـ تی Ven-siuen-ti) یه التجایه مجبور اولدی .
ایمپراطور ، جوجنلری حسن صورتله قبول ایده‌رك تبعه‌سیله برلکده (ما ـ یه Ma-ye)
جوارینه یرلشدیردی [١] . کندیلرینه بوراده یرلشه‌بیلمك ایچون لازم اولان شیلری
ویرمك لطفنی‌ده دریغ ایتمدی .

(تسی) ایمپراطوری ، جوجنلری اورتادن قالدیره‌رق تاتارستانه حاکم اولان توکیولرك
آتیاً چینك باشنه بربلا کسیله‌جکلرینی تقدیر ایدیبوردی . موهان خان ، سربست براقیله‌جق
اولورسه آرتق اوکنه کچیله‌میه‌جکنی دوشونه‌رك بیوك بر اوردو ایله تورکلر اوزرینه
یورودی . موهان خانی ، صلح ایستمکه ، ویرکی ویرمکه مجبور ایتدی [٢] .

حالبوکه ، ایمپراطورك موهان خانی صلحه مجبور ایتمسی توکیولرك نفوذ و قوتلرینك
تزایدینی و چینلیلرك قورقدیغی تهلکه‌نك تحققنی انتاج ایلدی . فی‌الحقیقه ، موهان خان ،
چینلیلرله مصالحه عقد ایتدکدن صوکره غرب ، شرق و شمال جهتلرینه توجیه حرکات
ایلدی . بو جهتلرده ، کندیسنی صارصه‌جق قدر قوة عسکریه صاحبی قوتلی بر حکومت
بولونمدیغندن قولایجه برچوق قوملری تحت اطاعته آله‌بیلدی . بو سایه‌ده ورته سیانك
الك قوتلی برحکمداری اولدیغی کبی اردوسی‌ده چینی تهدید ایده‌جك بردرجه‌یی بولدی .
موهان خان ، ایلك اول غربه یورودی . بورالرده‌کی خلق کوچبه‌لکله یاشادقلرندن ،

(١) ده‌کینی ، بو وقعه‌یی قید ایدرکن دییورکه : « (تسی) ایمپراطوری جوجن تاتارلرینی
کورجه قبول ایتدیسه‌ده برجه قبول اولامق سببیله (قو ـ تی Ko-ti) اسمنده‌کی حاکملرینی ختم
ایده‌رك یرینه (ته‌ئو ـ پیم Teou_pim) خانك اوغلی (غان ـ لو ـ شین Gan_lo_chin) ی کچیردی . »
حالبوکه ده‌کینی‌نك ، بو روایتی ایله (یستانیسلاس ژولیه‌ن) ك ترجمه ایتدیکی وثیقه‌لر آره‌سنده بر
توافق کوروله‌میور . ایستانیسلاس ژولیه‌ن ، موهان خانله حرب ایده‌رك قطعی بر انهزامه اوغرایان
جوجن خانك (تانغ ـ شو ـ تسو) اولدیغنی قید ایلدیکی کبی [توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٧] ،
تومن خان زماننده جوجنلر خانی اولان (آـ نا ـ قوئه‌ی) ك [ده‌کینی بو اسمی‌ده (ته‌ئو ـ پیم)
شکلنده قید ایتمشدر] ، توکیو خانته مغلوب اولدیغی وقت ، اوغلی (آن ـ لو ـ شین) ی کندی الیله
قتل ایتمش اولدیغنی‌ده تصریح ایلمشدر [توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٦] دیمك اولیورکه ده‌کینی‌نك
(تسی) ایمپراطوری طرفندن جوجن خانی نصب ایدلدیکنی سویلدیکی (آن ـ غان ـ لو ـ شین)
ایستانیسلاس ژولیه‌نك افاده‌سنه نظراً ، تومن خان دورنده پدری طرفندن اتلاف ایدیلمشدی .

[٢] ده‌کینی : هونلر تاریخی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٣٧٨

خانك اردولرینه مقاومت ایده‌جك بر حالده دكللردی بویوك بر مانعه‌یه اوغرامقسزین ماوراءالنهره قدر ایلرله‌دیلر. اورالرده ساكن اولان (جه‌ـ تا Ge-ta) لری یعنی (جت Getes) لری تحت تابعیتنه آلدی [١] بوصورتله مملكتنك غرب حدودلری (بحر خزر)ه قدر توسع ایلدی.

متعاقباً شرقه دوندی : (خیتان Khi-tan) لره [٢] قارشی قازاندیغی موفقیت (قوره) نك شمال طرفلرینك اداره‌سی آلتنه كیرمسنی انتاج ایلدی. (لهآئو ـ تونغ Leao-tong) دكزینه قدر امتداد ایدن منطقه‌ده‌كی تاتارلرك كافه‌سی كندیسنه عرض انقیاد مجبور اولدیلر [٣].

[١] ده‌كینی، (جت) لرك قدیم (یوشی) لردن اولدیغنی ادعا وشو سطرلری علاوه ایدییور: « یوشیلر، تاتارستانی باشدن باشه قطع ایتدكدن صوكره، ماوراءالنهره كلدرك (جیحون Oxus) نهری بویلرنده یرلشمشلردی. بونلرا رالردن هندستانه طوغری یاییله‌رق (عاش) نهری بویلرینه قدر ایلرلمشلر، (جت) نامیله اورالرده قالمشلردر. هندستانه ایتن جتلر (بودا Fo) مذهبنی قبول ایتمشلردی. جتلر، برابرلرنده طاشیدقلری چادیرلرده اوطوریور، موسمه كوره تبدیل موقع ایده‌رك كوچبه حالنده یاشایورلردی. جتلرك قراللری ده همان هر آی اقامتكاهلرینی تبدیل ایدردی. بونلرك قادینلری پك آز اولدیغندن، برقاچ برادر ویا برقاچ دوست براشه‌رك مشتركاً بر قادینله ازدواج ایدرلردی. قادینلر، قوجه‌لرینك قاچ كشی اولدیغنی كوستره‌جك بر علامت طاشیر، اركككلرك اوطوردقلری محلدن یوز، ایكی یوز، حتی اوچیوز (لی Li) اوزاقده اوطوریرلردی. قادین، قوجه‌لرندن منفرداً برینه عائد اولدیغندن ونلرله برابر اوطورمزدی. بو سببدن جتلر آره‌سنده قادینلرك نفوذی پك زیاده ایدی. اركككلر، تامیله قادینلرك حاكمیت واسارتلری آلتنده بولونیورلردی. جتلر، صقاللرینی تراش ایدر، خرسزلر حقنده پك بی‌امان طاورانیرلردی. زنكینلر مزارلری اوزرینه طاشدن تربه‌لر یاپار، فقیرلر ایسه متوفانك صاغلغنده قوللاندیغی اشیانك كافه‌سنی جسدیله برابر طوپراغه كومكله اكتفا ایدرلردی. بونلر قپچاغك برقسمیله، (ختن)، (یاركند) و (كاشغر) جهتلرینی ضبط ایتمشلردی [ده‌كینی هونلر تاریخی. ج: ١. ص: ٣٧٩] ده‌كینی‌نك (Ge-ta) شكلنده قید ایتدیكی بو اسم چین تاریخلرنده (یه‌ـتا Ye-ta) صورتنده مقیددر. [ایدئه یسلای ژوایه‌ن. ص: ٧] موسیو (Schlegl) ایسه عینی لفظی (Yep-t'at) صورتنده ضبط ایده‌رك بونلرك بیزانس مورخلرینك (افتالیت Ephthalite) دیدكلری قوم اولدیغنی دعا ایدییور.

[٢] خیتانلر، الیوم (مانچوریا) دینیلن خطه‌نك جنوب جهتلرنده ساكن وطونغوز عرقنه منسوب ایدیلر. توركلر، بونلره (قطای Quitai) دیرلر. [قلاپروت: آسیانك تاریخی تابلولری. ص: ٨٧ ، ١٥٩].

[٣] ده‌كینی. هونلر تاریخی جلد: ١. قسم: ٢. ص ٧٢٩

شماله یورودیکی زمان ، (ایرقوتسق Irkuts-koi) لك غربنده‌کی (کی ـ قو Ki-kou) دنیلن قومی اطاعت ایتدیردی [١] . سیبریانك بر قسمنی‌ده استیلا ایلدی [٢] . هر طرفده پارلاق ظفرلره نائل اولان موقان خانك حکمران اولدیغی ساحه طولاً (لیائو Liao) ده کیزندن یعنی قوره کورفزندن (بحرخزر)ه ، عرضاً‌ده (غوبی) صحرالرندن بایقال کولی حذاسینه قدر امتداد ایدییوردی [٣] .

بو واسع اولکه‌یه حاکم اولان تورکلر ، جنوب قومشولری بولنان چینلیلری دائما تهدید ایده‌جك بر وضعیتده بولونیورلردی . اساساً بش حکومته بولونمش اولان چین ، آرتق شمالدن وقوعبوله‌جق آقینلری طوردیره بیله‌جك بر حالده دکلدی [٤] . موهان خان ، ایجابنده ، بو کوچوك ایمپراطورلقلری تهدیده کوچلك چکمیوردی . بوکا ایلك اول ، چینده (تسی) قرالی التجا ایتمش اولان جوجنلرك تسلیمی طلبیله باشلادی .

(تسی) حکمداری (تای ـ تسو Thaï-tsou) یه برابایچی کوندرەرك مملکتنه التجا ایتمش اولان جوجنلرك خانلری اولان (تانغ ـ شو ـ تسو) ایله برابر تسلیمنی تکلیف ایتدی. تسین قرالی ، کندیسنه التجا ایدن بر حکمداری تسلیم ایتمك نامردلکنی قبول ایده‌رك جوجن خانی برابرنده بولنان اوچ بیك کشی ایله موهان خانك ایلچیسنه تسلیم ایلدی[٥]. ایلچی بونلری شهرك (تسینغ ـ من Tsing-men) دینیلن قاپوسی خارجنده کاملاً اعدام ایتدیردی [م ٥٥٥] .

---

[١] موسیو (Schlegel) بو اسمی (Kit-Kout) شکلنده قید ایله‌مشدر .

[٢] چین وقایعنامه‌لری ، موهان خانك شمالده (په ـ های Pe-Hai) یعنی (شمال دکزی) نه قدر ایلریلدیکنی قید ایدییورلر. بو مسئله‌دن بحث ایدن موسیو (ده‌کینی) دییورکه : اکر چینجه شمال دکزی معناسنه اولان (په ـ های) دن مقصد ، بحر منجمد شمالی ایسه (سیبریا) قطعه‌سنك کاملاً موهان خان طرفندن ضبطی لازم کلیر . فقط ، اونوتمامیلدرکه چینلیلر ، بویوك نهر و کوللرده (دکز) اسمی ویرمکده‌لردر. بوکا کوره (په ـ های)دن مقصد (بایقال) کولی اولمق ایجاب ایدر. اساساً (په ـ های Pe-Hai) یله (بی ـ قال Pai-Kal) یعنی (بایقال) آره‌سنده بویوك بر یاقینلق کورولمکده‌در.

[٣] چین تاریخلری ، موهان خانك استیلا ایلدیکی ممالکك وسعتی طولاً اون بیك (لی Li) عرضاً‌ده آلتی بیك (لی Li) اولدیغنی سویلیورلر . مورخلرك بیان ایتدکاری (لی Li) اکر ، چینك الیوم طول ایچون مقیاس عد ایتدکاری (لی Li) نك عینی ایسه ، اون بیك (لی) تقریباً (٥٧٠٠) کیلومترو ، آلتی بیك (لی) ده اوچ بیك کیلومترو اولمق ایجاب ایتمکده‌در. فقط ، چینلیلرعهد دورده بعد اعتباریله (لی) یه مختلف قیمتلر ویرمشلردر.

[٤] لئون قاهون . آسیا تاریخنه مدخل ، هونلر و تورکلر . ص: ١٠٤

[٥] ده‌کینی بو وقعه‌دن بحث ایدرکن [هونلر تاریخی . ج : ١ . ص ٣٧٩] موهان خانك

موهان خان بووقعه‌دن بر سنه اول [م ٥٥٤] ، بغتةً (شنسی Chen-si)نك غربنده اقامت ایتمکده اولان (تو-قو-هوئن Tou-kou-hoen) تاتارلری اوزرینه هجوم ایده‌رك بر هزیمت فاحشه‌یه اوغراتمش، صیغینه‌قلری شهرلری یاقوب ییقمش ، متعاقباً قرارکاهنه عودت ایلمشدی [١] .

شمالی چینده حکمران اولان (وه‌ی Weï یعنی غوئه‌ی Goei) ایمپراطورلغی میلادك ٥٣٤ تاریخنه طوغری غربی و شرقی ناملریله ایکی‌یه آیریلمشدی . موهان خان، غربی غوئه‌یلرله برلشه‌رك شرقی غوئه‌یلر ممالکی اوزرینه یورودی . (شنسی Chen-si) ایالتنده‌کی (تای-یوئن Thaï-yuen) شهرینه قدر ایلریله‌دی [٢] .

بواثناده (چه‌ئو Tcheou) برنسلری طرفندن، سدچین جهتلرنده یکی بر ایمپراطورلق خاندانی تأسیس ایدلمشدی (م ٥٥٦). چه‌ئو ایمپراطورلری چین تختنده اییجه برلشمش ، شمالده بولنان تومنلرك بالخاصه توکیولرك نظر دقتلرینی جلب ایده‌جك قدر بر قدرت وشوکت قازانمشلردی (م ٥٥٨) [٣] .

موهان خان، چه‌ئو ایمپراطوری (مینغ - تی Ming-ti) یه برایاچی کوندره‌رك مناسبات

بو تکلیفی (غوئه‌ی Goei) ایمپراطوری (کوم - تی Kum-ti) یه یاپمش اولدیغی ، و ایمپراطورلکده بوتکلیفی قبول ایلدیکنی سویلیور حالبوکه عینی مورخ کتابنده بر صحیفه اول [هونلر تاریخی : ج: ١. ق: ٢ . ص : ٣٧٨) ، جوجن خاننك (تسی) ایمپراطورینك ممالکنه التجا ایتدیکنی قید ایتمش اولدیغی کوزولیور . ده‌کینی‌نك ، جوجنلرك (غوئه‌ی) ایمپراطوری (کوم - تی) طرفندن تسلیم ایدلمش اولدیغی حقنده‌کی روایتی شبهه‌سز بر خطا در . ایستانیسلاس ژولیه‌نك چین وقایعنامه‌لرندن استخراج ایتدیکی وجهله [توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص: ١١] جوجنلر، (تسی) قرالنه التجا ایتمش، موهان خان‌ده بونلری (تسی) حکمداری (تایی - تسو) دن طلب ایده‌رك اعدام ایتدیرمشدر .

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ١٢ . ده‌کینی [هونلر تاریخی . ج: ١ . ق . ٢. ص ٧٨٠] بو وقعه‌نك (٥٥٦) سنهٔ میلادیه‌سنده وقوعبولدیغنی وموهان خانك (غوئه‌ی) ایمپراطوریله متفقاً (تو-قو-هوئن) لر اوزرینه یورودیکنی قید ایدییور.

[٢] توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٢٧ . (تایی-یوئن Thaï-yuen) شهری چینك (شنسی Chen-si) ایالتنده مشهور بر بلده‌در . بو شهر میلادك ٢٦٥ تاریخندن ٤٢٠ تاریخنه قدر (تسین Tsin) لرك النده قالمشدر . بعده میلادك ٥٥٠ تاریخنده شمالی (تسی Thsi) لر اداره‌سنه کچه‌رك (٥٦٦) تاریخنه‌قدرده بونلرك حاکمیتی آلتنده بولنمشدر . [له‌ئون قاهون. آسیا تاریخنه مدخل: ص: ١٠٤ . نوط] .

[٣] ده‌کینی . هونلر تاریخی ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٣٨٠

صميميه تأسيسنه چاليشدی. چه‌ئولر ، توركستانده‌كی اقوام آره‌سنده كيتدكجه شهرت ونفوذ قازانيورلردی. حتی ماوراءالنهرده‌كی (جتلر Getes) بيله ايلری كلن رئيسلرندن برقاچنی (چه‌ئو) ايمپراطورينه كونده‌ره‌رك توكيولره قارشی معاونت وحمايه‌لرينی طلب ايتمشلردی [م ٥٥٨].

موهان خان، جتلرك بومراجعتنی خبر آلير آلماز وضعيتك وخامتنی تقدير ايده‌رك؛ بونلرك چه‌ئولرله‌اولان اتفاقلرينك نتايجنی‌الده‌ايتملرينه‌ميدان براقمه‌دن اوزرلرينه يورودی. جتلری پريشان ايتدی [م ٥٦١] . فقط ، چه‌ئولرله اولان مناسباتی كسمدی. بواثناده چه‌ئو ايمپراطوری (مينغ ـ تی Ming-ti) [١] وفات ايده‌رك يرينه (وو ـ تی Vou-ti) كچمشـدی [م ٥٦١] . اويغور توركلريله كاشغره قدر امتداد ايدن سـاحه‌ده ساكن اولان قوملر يكی ايمپراطوره ايلچيلر كوندردكلری كبی (موهان خان) ده بر سـفير اعزاميله عرض تعزيت و تبريك ايلدی .

موقان‌خان، چينك برقسمنده حكمران اولان (تسی) لره اعلان حرب ايتمك تصورنده اولديغندن (چه‌ئو) ايمپراطورلريله خوش‌كچينمك ايستيوردی. حتی بوفكره مبنی قيزلرندن برينی (چه‌ئو) ايمپراطورينه تزويج ايتمكی بيله وعد ايلمشدی .

توكيوخانی، (چه‌ئو) لرله براتفاق عقد ايتدكدن‌صوكره تورك اولوسلری رئيسلرندن (تيه ـ ته‌ئو Tie-teou) و (پو ـ لی Pou-li) ايله متفقاً ، يوز بيك سـواری آله‌رق (تسی Tsi) لر اوزرينه‌يورودی [٢] . تورك پرنسلری (يانغ ـ چونغ Yang-Tchong) ده برلشديلر [م ٥٦٣].

(تسی)لر، ساساً توركلرله (چه‌ئو)لر آره‌سنده‌كی مناسبات دوستانه‌دن قوشقولانيورلردی. آره‌ده رابطهٔ صميميت تأسيس ايلدكنی خبر آلنجه بوس‌بوتون تلاشه دوشديلر. موقان خانك حركات عسكريه‌سی ايسه كنديلرينی دهشته دوشوردی. توركلرله تأسيس صميميت ايده‌رك هجوملرندن آزاده قالمق اچون بونلرده ايمپراطورلرينه موهان خانك بر قيزينی

---

[١] ايستانيسلاس ژولين‌ه نامی (مينغ ـ تی Ming-ti) شكلنده، ده‌كينی ايسه (ميم ـ تی) صورتنده ضبط ايلمشدر. [توكيولره دائر وثيقه‌لر . ص : ١٢]

[٢] ادوارد شاوان . ص : ٢٢٦ ، ٢٢٧ . نوط : ٥

موسيو ده‌كينی [هونلر تاريخی، ج : ١ ، ق : ٢ ، ص : ٣٨٠ ـ ٣٨١] ، موهان خانك (تسی) لره قارشی اجرا ايتديكی بومحاربه‌ده، (تيه ـ ته‌ئو ـ پو ـ لی Tie-teou-pou-li) خان نامنده برتورك پرنسيله اتفاق ايتديكی قيدايده‌رك (تيه ـ ته‌ئو) و (پو ـ لی) اسمنده‌كی ايكی پرنسلری تك بر آدم كوسترمك خطاسنه دوشمشدر .

ایستدیلر. چینده حکمران اولان سلاله‌لردن هر بری، دیکرلری علیهنده، تورکلرله بر اتفاق عقدینه چالیشیورلردی. هر حکومت، تورکلری کندی طرفنه جلب ایتمك فکریله موهان خانه آغیر هدیه‌لر تقدیم ایدییور، آره‌ده بر مناسبت صهریه تأسیسنه غیرت کوستریبیوردی.

(تسی) ایمپراطوری طرفندن کوندریلن آغیر هدیه‌لرك چوقلغی بر آرالق موهان خانك کندی طرفلرینه دونمه‌سنی انتاج ایده‌بیله‌جك قدر بر تأثیر یاپدی. فقط، وقعه‌دن خبردار اولان (چه‌ئو) ایمپراطوری همان توکیولر نزدینه بر هیئت سفارت اعزامیله بو تأثرك ازاله‌سنه چالیشمغه شتاب ایتدی. چه‌ئو ایلچیلری موهان خانه ایمپراطورلرینك کندیسنك دوستی و متفقی اولدیغنی، بو محبت و مربوطیتنی‌ده هر وسیله‌ایله کوستردیکنی عرض و خانك عهده مخالف حرکاتده بولونماسی اجدادی نامنه ایتدیکی تعهداته موافق دوشمیه‌جکنی بیان ایده‌رك ایشك اوکنی آلمغه موفق اولدیلر [۱].

موهان خان، بر مدت تردد ایتدکدن صوکره نهایت چه‌ئولرله متفق اولدیغنی بیان ایده‌رك (تسی) لره اعلان حرب ایلدی. بر طرفدن (چه‌ئو) لر دیکر طرفدن تورکلر (تسی) لر اوزرینه یوکلندیلر. موهان خان یوز بیك سواریدن مرکب بر قوتله (هنغ ـ چه‌ئو Heng-tcheou) طرفلرندن ایلریله‌دی. چه‌ئو جنراللرندن بریده [۲] اون بیك عسکرله شمالدن تعرض ایلدی. دیکر بر جنرال‌ده اوتوز بیك کشی ایله (شانسی Chansi) ده‌کی (ینغ ـ یانغ) دن ایچری صوقولدی.

موسم قیش و هر طرف قار ایله اورتولمش ایدی. صوغوغك و قارك شدتنه آلیشقین اولان تورکلر ایلریلمکدن واز کچمدیلر. (تسی) ایمپراطوری (بو Po) شهرندن چیقه‌رق (تسین ـ یانغ Tsin-yang) ه چکلمکه مجبور اولدی [۳].

تورکلر و چه‌ئولر، کندیسنی بوراده محاصره ایتدیلر [م ۰ ٥٦٤]. تسی ایمپراطوری پك مشکل موقعده قالمشدی. (تسین ـ یانغ) دن چیقه‌رق شرقه چکلمك ایستدیسه‌ده

---

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ندن، (چه‌ئو) ایمپراطوری طرفندن کوندریلن سفارت هیئتنك (لیانغ ـ چه‌ئو Liang-tcheou) والیسی (یانغ ـ تسیه‌ن Yang-tsien) ایله (وو ـ په Vou-pe) و (وانغ ـ کینغ Vang-king) دن مرکب اولدیغی اکلاشیلیور. [توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص : ۱۳]

[۲] ایستانیسلاس ژولیه‌ن، بو جنرالك (سوئی Soui) پرنسی (یانغ ـ جونغ Yang-tchong) اولدیغنی قید ایدییور.

[۳] ایستانیسلاس ژولیه‌نك (تسین ـ یانغ) شکلده قید ایتدیکی بواسمی ده‌کینی (تسین ـ یام Tçin-yam) صورتنده یازییور.

معيق اركاني ثبات ومدافعه‌يي توصيه ايلدكلرندن مقاومته قرار ويردي. تسين قوماندانلري صوك برغيرتله عسكر طوپلايه‌رق شهرك اوكنده محاربه‌نظامنه قويديلر. ايمپراطور، سوردن عسكريني سير ايده‌رك انتظام وعددلريني اميدي خلافنده بولدي وتقدير ايلدي.

بو اثناده، مهاجملر يعني توركلرله چه‌ئولر آره‌سنده ظهور ايدن اختلافده طالع حربي (تسي) لر لهنه‌چ يردي. چه‌ئولر، اولجه توركلري حربه صوقمق ايچون (تسي) لرك قوتنك آزلغندن بحث ايتمش، اونلري قاندير مشدي. توركلر بودفعه (تسين ـ يانغ) اوكنده معظم ومنتظم براوردو كورونجه كنديلريني اغفال ايتدكلرندن بحثله (چه‌ئو) جنراللريني اتهامه باشلاديلر. ميدان حربي ترك ايده‌رك اوكلرينه كان يرلري يغما ايده‌ايده يوردلرينه چكلديلر [١]. (تسي) لر اولكه‌سني باشدن باشه يغما ايدن توركلر، ضايعات ويرمكسزين يوردلرينه دونديلرسه‌ده چه‌ئولر بو بختيارلغه نائل اوله‌مديلر. (تسي) لر، توركلرك چكلدكلريني كورونجه بوتون قوتلريله (چه‌ئو) لر اوزرينه يوكله‌نه‌رك منهزماً چكلمكه مجبور ايتديلر. مغلوبلر اردولرينك بوتون آغيرلقلريني (تسي) لره براقه‌رق قاچمقدن باشقه چاره بوله‌مديلر. [م ٥٦٤] [٢]

موهان خانك ميدان حربدن چكيلمه‌سي (چه‌ئو) قوماندانلريني پك زياده كوجنديرمشدي. چونكه، مهاجملر غالب وضعيتنده ايكن توكيولرك كيري دونملري مغلوبيتلريني انتاج ايلمش، مغلوبيت (چه‌ئو) لره چوغه مال اولمشدي. چه‌ئو قوماندانی ايمپراطوره يازديغي بر عريضه‌ده توركلر حقنده‌كي فكريني آچيقجه سويله‌يه‌رك چه‌ئولرله توركلرك آره‌لريني آچمق ايسته‌ديسه‌ده، وضعيت واحوالي داها زياده متبصرانه تدقيق ايدن ايمپراطور بو يولده‌كي تلقيناته قولاق آصمدي [٣].

---

[١] ده‌كيني هونلر تاريخي. ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٣٨٢

[٢] هونلر تاريخي. ج : ١ . ق : ٢ . ص : ١٢٨ وايستانيسلاس ژوليه‌ن : توكيولره دائر وثيقه‌لر . ص : ١٤

[٣] ايستانيسلاس ژوليه‌ن، بو وقعه‌يي قيد ايدركن ديبوركه : موهان خانك ميدان حربدن چكلمه‌سندن پك زياده متأثر اولان (چه‌ئو) اردوسي قوماندانی (يانغ ـ چونغ Yang-tchong)، ايمپراطور (قائو ـ تسو Kao-tsou) يه توركلر عليهنده شويله بر راپور تقديم ايتمشدي : « توكيو عسكرلري رتبه ومكافاته اهميت ويرميورلر. برچوغي قوماندانلرندن متنفر اولدقلرندن بونلرك اوامرينه اطاعت ايتدكلري كبي نظامنامه‌ده رعايت ايتميورلر. توركلري تحت انقياده آلمق واداره ايتمك كوجدر ديليه‌بيلير؟ شبهه يوقكه بونلر، صوك زمانلرده توكيولر نزدينه كوندريلن ايلچيلرمزك اونلرك قوت وكثرتلري حقنده ويردكلري ياكلش معلوماتدن طوغمشدر. چونكه، توكيولرك قوتلي اولدقلري

چه‌ئو ایمپراطوری، توکیولرله یوزوشمنی ایمپراطورلغنك منافعنه مغایر کوردیکی کبی موقان خان‌ده (تسی) لر اولکه‌سنه سربستجه هجوم ایده‌بیلمك ایچون ایمپراطوره جبهه‌لر ابرازندن کیری طورمیوردی .

موقان خان، (تسین - یانغ) اوکندن چکلمکله برابر (چه‌ئو) لری دشمنلرینه ترك ایتمك نیتنده دکلدی. وقوعاتده توکیولرك احتیاطکارلق نتیجه‌سی اوله‌رق موقت برزمان ایچون چکلمش اولدقلرینی کوسترمکده‌در. تورکلره (تسی) لرك قوتلری پك آزاولدیغی سویله‌نیلمشدی. موقان خانك (تسین - یانغ) اوکنده (تسی) لرك عظیم مقدارده ومنتظم اوردوسنی کورونجه بر مغلوبیته دوچار اوله‌رق او وقته قدر قازانمش اولدیغی شهرتی لکه‌لمك احتمالنی دوشونمش، یکیدن عسکر طوپلایه‌رق داها قوی بر اردو ایله تکرار اوزرلرینه یورومك ایچون، موقتاً حدودلره چکلمش اولدیغی آکلاشیلیور. فی‌الحقیقه موقان خان، تورکستاندن لزومی قدر عسکر جلب واوردولرینی تنظیم ایتدکدن صوکره عینی سنه ظرفنده [م ٥٦٤] چه‌ئو ایمپراطورینه بر چوق هدیه‌لری حامل بر ایلچی کوندره‌رك تکرار (تسی) لر اوزرینه یورومکی تکلیف ایلدی [١].

چه‌ئو ایمپراطوری، تورکلرك اولکی سفرلرده کندیلرینی براقه‌رق چکلمش اولدقلرندن مغبر بولونیوردی . عینی زمانده (چه‌ئو) جنرالی ده (تسی) لره قارشی مدیون شکران اولدیغندن تکرار حرب آچلمه‌سنی ایسته‌میوردی . چونکه (تسین - یانغ) محاربه‌سنده (تسی) لر بو جنرالك والده‌سنی اسیر ایتمش، فقط بالآخره معززاً کیری کوندرمشلردی . جنرال، (تسی) لرك کوستردیکی بو عالی جنابلغه قارشو تکرار باب مخاصمه‌نك آچلماسنی خوش کورمیوردی .

فقط، تورکلرله عقد ایدیلن معاهده اعلان حربی مجبوری قیلدیغی کبی موقان خانك تکلیفی رد ایدیلدیکی تقدیرده مملکتلرینك تورك آقینلرینه معروض قاله‌جغی شبهه‌سز

قناعتی حاصل اولنجه ایلچیلرینه مسامحه‌کارانه معامله ایده‌جکمزدن توکیولرده بمقابله بزم سفیرلره عودتلرنده بول بول مکافاتلر ویره‌جکدر. بومکافات امیدیدرکه ایلچیلریمزی حقیقتی کتم ایتمکه سوق ایلمشدر. حالبوکه ایمپراطور بویا کلش معلوماته اعتماد ایتدیکی کبی قوماندانلری ده عسکرلرده توکیولرك چوقلغی روایتندن خوفه دوشمشلردی . کندیلرینی پك قوتلی کوسترمکده ماهر اولان توکیولری [illegible] ، آنلق پك قولایدر . بکا قالیرسه توکیو خانی نزدینه کوندرلمش اولان ایلك وصولك ایلچیلریمز اعدامه مستحق درلر . [توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ١٣ ، ١٤]

[١] توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ١٤

کورولیوردی. بونك ایچون چه‌ئولر، ایستر ایسته‌مز، تورکلرله برلشه‌رك (تسی) لر اوزرینه یورومکه قرار ویردیلر. چه‌ئو جنرالی‌ده منافع ملیه مواجهه‌سنده شخصی منتدارلغنی اونوتمغه مجبور اولدی. ایکی اردو یعنی تورکلرله چه‌ئولر متفقاً (تسی) لر اولکه‌سنه کیردیلر. (هونان Honan) ایالتنك مرکزی اولان (لو-یانغ Lo-yang) شهرینه قدر ایلریله‌دیلر (م ٥٦٥). فقط بو دفعه‌کی سفرده عقیم قالدی. ایرتسی سنه چه‌ئولرله تورکلر تکرار آیریلدیلر [١].

موهان خان غرب طرفلرینه یورودیکی زمان قازانمش اولدیغی پارلاق ظفرلر نتیجه‌سنده او طرفلرده و الکاوزاقلرده بولونان قوملر توکیولرله حتی چینلیلرله مناسباتده بولونمغه باشلامشلردی. (وولغا) نهرینك غربنده وروما ایمپراطورلغی حدودنده بولونان (ته-لی Te-li) قومی بیله چه‌ئو ایمپراطورینه ایلچیلر کوندرمشدی [٢].

تورکلر، (چه‌ئولر) له کندی آره‌لرنده‌کی مناسباتی صمیمیلشدیرمکه تمایل کوستره‌کده دوام ایدییورلردی. بو مقصدی تأمین ایچون موهان خانك کریمه‌لرندن برینك چه‌ئو ایمپراطوری (قائو-تسو Kao-tsou) یه تزویجی قرارلاشمش، میلادك (٥٦٥) تاریخنده

[١] ده‌کینی. هونلر تاریخی. ج: ١. ق: ٢. ص: ٣٨٣. بو وقعه‌یی قید ایدن موسیو ده‌کینی دییورکه: «تورکلر بو دفعه‌ده چه‌ئولردن تکرار آیریلنجه چه‌ئو ایمپراطوری (وو-تی Vou-ti)، موهان خانك قیزی اولان ایمپراطوریچه‌یی، مملکتنده بولنان دیکر بوتون تورك قدینلری ایله برابر تاتارستانه کوندردی. موهان خان، ایمپراطورك بو محقرانه معامله‌سندن پك زیاده دلکیر اولدی. (تسی) لرله عقد صلح ایتدکدن باشقه اونلرله اتفاق ایتمك یوللرینی آرامغه باشلادی. برقاچ سنه بربری آردنجه (تسی) لره ایلچیلر کوندردی».

حالبوکه، برآز آشاغیده کوروله‌جکی وجهله، ایستانیسلاس ژولیه‌نك چین وقایعنامه‌لرندن طوپلادیغی وثیقه‌لره کوره موهان خانك، چه‌ئو ایمپراطورینه تزویج ایلدیکی قیزی چینه آنجق میلادك (٥٦٨) تاریخنده واصل اولمشدر. دیمك اولیورکه ده‌کینی‌نك ایمپراطوریچه‌نك اعاده‌سندن بحث ایتدیکی تاریخده (م ٥٦٥) هنوز ازدواج بیله وقوعه کلمه‌مشدی.

[٢] وقعه‌یی قید ایدن ده‌کینی دییورکه: (ته-لی) لر، وولغانك غربنده اقامت ایدییورلر ایدی. مملکتلرنده اولجه (آلن Alains) لر اوطورمش اولدیغندن بو حوالی (آللانا Allana) اسمیله‌ده یاد اولنوردی. بو قومه ویریلن (ته-لی Te-li) اسمی کورجستانك شمالنده (آلن) مملکتلرنده یراشن و یاقین وقتلره قدر (سوآن Souane) مملکتی دینیلن یرلرده ساکن اولان (تالی Thali) قومنك اسمندن محرف اولملیدر. (ته-لی) لر میلادك (٥٠٧) تاریخنده اختلال ایتدکارندن رومالیلر طرفندن مغلوب ایدیلمشلردی. بونك ایچون، (ته-لی) لر شرقده نوتلی بر حکومته استناد ایتمك ایستیورلردی. چه‌ئولر، تورکلرله متفق اولدقلرندن بونلره مراجعتی مناسب کورمشلردی. بو قومه (لی-ته Li-te) اسمی‌ده ویریلیور.

ایمپراطور تورك پرنسسنی کتیرمك اوزره (چین Tchin) پرنسی (شون Chun)ی ، توکیولر نزدینه کوندرمشدی . فقط برطرفدن (تسی Thsi) قرالنك آنتریقه‌لری ، دیکر طرفدن وقوعات حربیه‌نك تأثیراتی نتیجه‌سی اوله‌رق تورك پرنسسنك چینه کوندرلمسی اوچ سنه قدر تأخر ایلدی . نهایت میلادك (٥٦٨) تاریخنده موهان خانك (آ ـ سه ـ نا A-se-na) اسمنده‌کی قیزی (چه‌ئو) ایمپراطوری (وو ـ تی Wou-ti) یه تزویج ایدلمك اوزره مدبدب بر آلایله چینه کوندریلدی [١] .

بونك اوزرینه (چه‌ئو) ایمپراطوری هر سنه موهانه یوز بیك طوپ ایپك کوندرمکی تعهد ایلدی . چه‌ئولر تورکلره استناداً (٥٧٧) تاریخنده رقیبلری بولونان (تسی) لره غلبه ایتدیلر .

بو وقتدنبری متمادیاً ، شرق وجنوب ایشلریله مشغول اولان موهان خان ، دوره‌ٔ

---

[١] چه‌ئو ایمپراطوری ، موهان خانك کریمه‌سنی کتیرمك اوزره (چین) پرنسی (شون)ی توکیولر نزدینه کوندرمش ، پرنسس کلیرکن اثنای راهده تأمین استراحتی ایچون مدبدب سیاحت موکبلری احضار ایتمك خصوصنده (هیو Hiu) قرالی (یو ـ وان ـ قوئه‌ی Yu-wen-Kouei) ایله (شین ـ وو Chin-Wou) پرنسی (ته‌ئو ـ ئی Teou-i) و (نان ـ آن Nan-an) پرنسی (یانغ ـ تسیه‌ن Yang - tsien) ه حواله ایلمشدی . بونلر عینی زمانده تورك پرنسسنی استقبال ایتمك اوزره آلتی سرایدن ؛ بو آلتی سرای ایمپراطورك حرم دائره‌لرینی تشکیل ایدییوردی ؛ یوز یکرمی قادین انتخاب ایده‌رك پرنسسك معیتنه کوندرمکه و پرنسسه بر چوق قیمتدار هدیه‌لر حاضرلامغه مأمور ایدلمشلردی (م ٥٦٥) .

فقط ، چه‌ئولرله تورکلر آراسنده تأسس ایده‌جك رابطه‌ٔ صهریتی کندی ایمپراطورلغی ایچون بك تهلکه‌لی کورن (تسی) ایمپراطوری موهان خانه بك چوق قیمتدار هدیه‌لر تقدیم ایدرك قیزینك کندیسنه تزویجنی رجا ایتدی . چه‌ئولرله تورکلر آراسنده رابطه‌ٔ سببیه مانع اولمق ایسته‌دی . موهان خان ، (تسی) ایمپراطورینك بو تکلیفی اوزرینه قیزینی (چه‌ئو) لره کوندرمکدن فراغت ایلدی . ایمپراطور طرفندن پرنسسی کوتورمکه مأمور ایدیلن (شون) بك چوق اوغراشدیسه‌ده پرنسسك حرکتنه مساعده آلمغه موفق اوله‌مدی . فقط ، قیزی آلمقسزین چینه عودت ایتمك ایسته‌مدیکندن بر قاچ سنه توکیولر نزدنده قالمغه مجبور اولدی . نهایت میلادك (٥٦٧) نجی سنه‌سنده توکیولرك یوردنده دهشتلی بر فیرطنه چیقه‌رق اون کون دوام و بك چوق تخریبات ایقاع ایتدی . موهان خان بو حادثه‌یی چه‌ئو ایمپراطورینه ویرمش اولدیغی سوزی طوتمدیغنه قارشی بر جزای سماوی تلقی ایتدیکندن همان مدبدب بر موکب احضار ایتدیره‌رك کریمه‌سی (آ ـ سه ـ نا A-se-na) یی (شون Chun) ك ریاستنده‌کی هیئتله چینه کوندردی . ایمپراطور (وو ـ تی Wou-ti) پرنسسك حرکتنی خبر آلنجه ، بیوك بر آلایله قارشولایه‌رق سرایینه کوتوردی (م ٥٦٨) . (ایستانیسلاس ژولیه‌ن توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ١٥ ، ١٦ ، ١٧ ، ١٨) .

سلطنتك نهایتلرینه طوغری نظرینی غرب جهتلرینه چویردی . بوصورتله توکیولر تاریخی ایران وشرقی روما تاریخلریله‌ده قاریشدی .

موهان خان ، اورته آسیانك حاكم ذی‌شوكتی اولدیغی زمانلرده ایرانده (خسرو نوشیروان) [١] ، استانبولده‌ده (ژوستن) [٢] حكم سوروپوردی .

توكیو خانی ، غربه سفر ایتدیكی زمان (صغد) [٣] طرفلرینی استیلا ایتمش ، اورالرده‌كی قبیله‌لری تحت انقیاده آلمش ، عموجه‌سی و (تومن) خانك قارداشی اولان (شه ـ تیه ـ می Che-tie-mi) یعنی (ایستمی) خانی غربده‌كی اون قبیله‌نك باشنه خان تعیین ایلمشدی . (شه ـ تیه ـ می) میلادك (٥٦٢) و(٥٦٧) تاریخلری آره‌سنده ، پارلاق ظفرلرله غربده بیوك بر شهرت قازانمش ، ایران حكمداری (خسرونوشیروان) ایله اتفاق ایده‌رك (افتالیت) حكومتنی دەویرمش ، (٥٦٨) تاریخنده بیزانسه ایلك تورك سفیرینی كوندرمشدی [٤] .

---

(١) نوشیروان میلادك ٥٣١ تاریخندن ٥٧٩ تاریخنه قدر ایران تختنی اشغال ایتمشدر.

(٢) ژوستن Justin میلادك ٥٦٥ تاریخندن ٥٧٨ تاریخنه قدر حكمران اولمشدر.

(٣) جیحون نهرینك صاغ ساحلنه وقتیله (سغد = صغد) نامی ویریلیوردی . اصطخری سغد خطه‌سنك طولاً سكز اونلك مسافه‌سی اولدیغنی سویلیور . یاقوت حموی ، (بخارا) ایله ، (سمرقند) آره‌سنده‌كی ساحه‌نك (صغد) خطه‌سنده داخل و (سمرقند) ده خطه‌نك مركزی اولدیغنی بیان ایتدكدن صوكره مشهور اوله‌رق اون ایكی قصبه اسمی قید بحث ایلمكده‌در. بونلردن نهرك جنوبنده بولنان آلتیسی (بنجكث) ، (ورغسر) ، (مایمرغ) ، (ابغر) ، (درغم) (أوفر)اسملرنده، نهرك شمالنده‌كی آلتی شهرده (بارکث) ، (وریغد) ، (بورماجر) ، (كبوذ-نجكث) ، (وذار) ، (مرزبن) اسملرنده ایدیلر . بونلردن باشقه (كشانیه) ، (اشتیخن) (دبوسیه) ، (كرمینیه)شهرلری‌ده صغد خطه‌سنك مشهور بلادندن معدود ایدیلر [معجم البلدان ج : ٥ . ص : ٨٦]. صغد خطه‌سی (كیخسرو) زماننده‌ایرانه الحاق اولونمش، بعده(اسكندر) طرفندن استیلا ایدیلمشدی . بو تاریخدن صوكره یونان مورخلری بوراسنی (صغدیانه) اسمیله یاد ایلمشلردر. اسكندردن صوكره (سلفكیان)دولتلك‌ادره‌سنه انتقال ایتمش ، داها صوكره(باقتریان)ه الحاق ایدیلمشدر. اشكانیان دولتنك تأسسندن صوكره‌ده ایران حمایه‌سنه كیرمشدر. ساسانیان‌زماننده موهان خان بورالری استیلا ایلمش ، داها صوكره‌ده اسلاملرك اداره‌سنه كچمشدر . توكیولر زماننده بو منطقه‌ده‌كی خلقه (سوغداق) دیلدیكی ، اورخون كتابه‌لرندن آكلاشیلیور . فی‌الحقیقه بوكتابه‌لرده (سوغداق بودون اتمن‌تربن) یعنی (سوغداق ملتنی اوره‌لم دیدی) بولنده بر عباره كورولمكده‌در .

(٤) ادوار شاوان . ص : ٢٦٠ .

غربی قویونلولر اینی آق قویونلولردن جیحون [١] نهرینك غرب ساحانده ساكن اولانلر ایران كسرالرینك حمایه‌لری آلتنده بولونیورلردی. ماوراءالنهرده ساكن اولانلر ایسه (هیتل) ویا (هیاطله) نامنی طاشیورلردی. یونان مورخلری بو اسمی تحریف ایده‌رك (هفتالیت) ویا (افتالیت Ephtalite) شكلنه صوقمشلردر [٢].

صغد خطه‌سنده بولنان سوغداقلر غرب یابغوسی (ایستمی) خانه مراجعت ایده‌رك چیندن وتوركستاندن آلدقلری ایپكلری ترانسیت صورتیله (مدیه) و (شرقی روما) طرفلرینه نقل ایده‌بیلمه‌لری ایچون ایران شاهی نزدنده وساطتده بولنمسنی استرحام ایتمشلردی. بوتكلیف توكیولرك‌ده منافعنه توافق ایدییوردی. چونكه بونلر محاربه ویا هدایا

[١] اسكی توركلر، (جیحون) نهرینه بویوك نهر معناسنه اولەرق (اوكوز) اسمی ویریورلر ایدی. یونانلیلر بو اسمی تحریف ایده‌رك (اوقسوس Oxus) شكلنه صوقمشلردر. [لەئون قاهون آسیا تاریخنه مدخل. ص: ١٠٦] عرب و عجم تاریخلرنده جیحون نهری (آمو) و (آمودریا) شكلرنده مقیددر.

[٢] لەئون قاهون دییوركه: «ایلی خان (موهان خان)، ایرانیلره قارشی ماوراءالنهره یرلشمش اولان (تەله) لری اورالردن طرد ایتمه‌مشدی. بونلری بعضاً (ایچ ایل) دن بعضاده (طیش ایل) دن صایمقله برابر تورك اولدقلری ایچون اطاعت آلتنه آلمقله اكتفا ایتمشدی. (تەله) لردن توكیولره انقیاد ایتمینلر جیحون نهرینی كچه‌رك ساسانیان شاهنك اداره‌سی آلتنه كیرمش، یاریسی ایرانی و یاریسی توركجه اولمق اوزره (آب تەله) آدینی آلمشلردی. بونلر ایران حمایه‌سنه كیرمكله برابر دیل وقان قرابتی سببیله هم (تەله) لر وهم چین حدودلرنده‌كی توركلرله مناسبات دائمه‌ده بولونیورلردی [آسیا تاریخنه مدخل. ص: ١٠٦]. فقط، اوچونجی كتابده كوروله‌جكی اوزره (افتالیت) اسمنك منشائی (لەئون قاهون) ك ادعا ایتدیكی كبی (آب-تەله) دكلدر.

یونان مورخلرینك (افتالیت) دیدكاری آق قویونلو توركلری عرب تاریخلرنده (هیطل) نامیله یاد ایدلمكده‌در. روضة الصفا، توركلردن بر قوم اولان (هیطه) نك طخارستان و بدخشان جهتلرنده ساكن اولدقلرینی، ایران حكمداری (بهرام كور) ك حفیدی (فیروز) ك قارداشی علیهنه قیام ایتدیكی زمان هیاطله حكمداری (خوشنواز) ه التجا ایلدیكنی روایت ایدییور. برهان قاطعده‌ده هیاطله، بدخشان ولایتنده (ختلان) خطه‌سنك اسمی اولدیغی، بو خطه‌ده‌كی قومك رئیسلرینه (هیاتله) دنیلدیكی سویله‌نیلمكده‌در. مورخ (مسعودی) ایسه (هیطل) ك (صغد) منطقه‌سنه اطلاق ایدلدیكنی قید ایدییور. قاموسده (هیطل) ك ماوراءالنهره ویریلن بر اسم اولدیغی ذكر ایدیلدكدن صوكره بوراده ساكن اولان قومك‌ده عینی نامله یاد ایدلدیكی تصریح اولونمشدر. ابن الاثیر (هیاطله) اسمی (طخارستان) ك آدی اولدیغنی بیان ایدییور. طخارستانك (طورستان) دن محرف اولدیغنه دائر قاموسده بر قید واردر. یاقوت حموی‌نك تصریحی وجهله (معجم البلدان. ج: ٦. ص: ٣١)، طخارستان خراسان نواحیسندن اولوب وقتیله یوقاری طخارستان وآشاغی طخارستانناملریله ایكی‌یه آیرلمشدی. (تلفیق الاخبار و تنقیح الآثار. ج: ١. ص: ٩٤).

صورتیله چیندن آلدقلری ایپکلری ماوراءالنهر وخراسان خلقنه صاتییورلردی. بو حالده سوغداقلر ایچون ایراندن (ترانسیت) طریقلك آچیلمه‌سی ، کندی ایپکلرینك کسب قیمت ایتمسنی انتاج ایده‌جکدی . (ایستمی یابغو) ، بویوك خاقان (موهان) ك امریله میلادك (٥٦٨) سنه‌سندن اول بر تاریخده ایران شاهی (خسرونوشیروان) ه سوغداقلرك ایپك کاروانلریله برابر (مانیاخ Maniakh)اسمنده برسفیر کونده‌ره‌رك، ایپکلرك ترانسیت طریقیله مدیه وشرقی روما ایمپراطورلغی اولکه‌سنه کچیرلمه‌سنه‌مساعده طلب ایتدی. فقط ، کوك تورکلرله ایرانیلر آره‌سنده قالان افتالیتلر، ایکی حکومتك اتحادینی کندی منفعتلرینه موافق کورمیورلردی . بوندن طولانی غربی توکیولرك بوتشبثنه معارض بولونیورلردی.

عینی زمانده ، ایران حکمداری (نوشیروان) ده ایپك تجارتنك تورکلرك ید انحصارینه کیرمسنی ارزو ایتمیوردی . چونکه ، بصره کورفزی وهندد کزی ساحللرنده ساکن اولان ایرانیلر کندی گمیلریله چیندن دوغریدن دوغری‌یه ایپك کتیرییور ، اوسایه‌ده بك چوق پاره قازانیورلردی . غربی توکیو خانلغی تاریخده کوروله‌جکی اوزره بویوزدن بالآخره تورکلرله ایرانیلرك آره‌سی آچیلمش، تورکلر ساسانیلرك خصمی اولان شرقی روما ایمپراطورلغی ایله تأسیس مناسبات و عقد اتفاقه چالیشمش اولدقلری کبی (نوشیروان)ده چینده حکمران اولان(چه‌ئو) سلاله‌سی ایمپراطوری (وو ـ تی Vou-ti)یه مراجعتله تورکلر علیهنه معاونت طلبنده بولونمشدر [م ٥٦٧] .

موهان خان ، بوصورتله چین ایمپراطورلغی ، ایران شهنشاهلغی وشرقی روما ایمپراطورلغی کبی آلتنجی عصر میلادیده آسیا وآوروپانك المعظم دولتلری نظرنده بك بویوکسك برموقع طوتمش ، موازنهٔ جهانده مؤثر بر عامل اولمش ، اورته آسیانی باشدن باشه حاکمیتی آلتنه آلمشدی .

پارلاق موفقیات و اجرا آتیله خلفلرینك ابدی منت و حرمتنی قازانان (موهان خان) حیاتنك صوك زمانلرنده شانلی ظفرلرینك ثمره‌سنی اقتطاف ایچون بر طرفدن چین دیکر طرفدن شرقی‌روما دولتلری ایله تأیید مناسباته چالیشدی [١] . چینده‌کی (چه‌ئو)

---

[١] ده‌کینی ، موهان‌خان غربده اوغراشیرکن یعنی میلادك ٥٧١ تاریخنده آلتای طاغلرنده متمادیاً اون کون نوك کورله‌سی وقیرتنه حکم سوردیکنی ، خان بونی برچوق سنه‌لردنبری (چه‌ئو) ایلچیلرینی آلیقویه‌سنك برجزاسی کبی تلقی ایده‌رك اونلری ترخیص وقیزی (آ ـ سه ـ نا)یی ایمپراطور (وو ـ تی)یه کوندردیکنی بیان ایدییورسه‌ده [هونلر تاریخی . ج : ١ . ق : ٢ ص : ٣٩٢]

سلالەسی ایمپراطوری (ۋو ـ تی Vou-ti) ایلەعقد اتفاق ایتدیکی کبی (ایستمی) یابغو واسطەسیلەدە استانبولدەکی ایکنجی (ژوستن) ە ایلچیلر، هدیەلر کوندەرەرك دوستلغنی تأمین ایلدی.

تورکلرك مدنیت قدیمە نك بوایکی مرکزیلەصیق وصمیمی مناسباتدە بولونملری، ساحۀ تمدندە پك زیادە ایلریلەمەلرینی انتاج ایلدی. شرقی روما مورخلرینك غرب یابغوسنك قرارکاهنی زیارت ایدن استانبول ایلچیلرینە استناداً ویردکاری معلومات، اوعصردە تورکلرك ملکی وعسکری تشکیلات اعتباریلە منتظم بر دولت قورمش، حتی مدنیتك آلایشنە بیلە آلیشمش اولدقلرینی کوستریور. اسکی تورك تاریخنك اك شانلی دورلرینی یاشاتان موهان خان، یکرمی سنە ظفردن ظفرە قوشدقدن صوکرە نهایت میلادك (٥٧٢) تاریخندە وفات ایلدی [١].

موقان خانك (تا ـ لو پیەن ta-lo-pien) اسمندە بر اوغلی واردی! فقط، سلفنك یاپدیغی کبی کندیسی دە یرینە اوغلنك دکل کوچوك قارداشی (تو ـ پو To-po) نك تخمەسنی وصیت ایلدی.

ولو خانك وفاتی تورکلری صوك درجەدە متأثر ایتمش، جوارملتلر بیلە بو تأثرە اشتراك ایلمشدی. اورخون کتابەلرندە، بو تأثر عمومی شو صورتلە تصویر ایدیلیور: «صردسی کلەرك خان وفات ایدنجە اوکدن، کون طوغیشی طرفلرندن [یعنی شرقدن]، چولك قوتلی ملتلری [یعنی اجنبیلر] اغلایەرق صیزلیەرق کلمشلر. چینلیلر، تیبتلیلر، آپار آپور یم لر [٢]، قیرغیزلر [٣]

بوقاریدە تصریح ایدلدیکی اوزرە (استانیسلاس ژولیەن)، قیرتنەحادثەسنك میلادك (٥٦٧) تاریخندە وقوع بولدیغی و (آمنا) نك چنە مواصلتیدە (٥٦٨) تاریخنە مصادف اولدیغی وثائقە استناداً تصریح ایلمکدەدر.

[١] موهان خانك وفاتندە چین سفیری (وانغ ـ کینغ Vang-King) خاقانك قرارکاهندە بولونیوردی. (چەئو ـ شو Tch ou-chou): (وانغ کینغ) ك روایتنە استناداً، خاقانك تخته وفات ایتمش ولدیغی خبر ویریور. [ادوار شاوان، غربی توکیولرە دائر وثیقەلر. ص: ٤٨. نوط: ١]

[٢] کتابەدە کورلن (آپر آپوریم)، لفظی بزجە مجهول بر تومك اسمیدر. بونلرك آوروپادەکی (آوار = آبار) لردن آیری اولدقلری شبهەسزدر. [ژورنال آزیاتیك. طاقم ٦: ج: ٣. ص: ٤٩٩، ٥٢٩]

[٣] قیرغیزلر، اووتلر بوقاری (ینیسەئی) بویلرند. (قاموقامچق Kem et Kemtchik) دە اوطوریور، جنوبە دوغری (تانغنو Tangnou) طاغلرینە قدر اوزنیورلردی. چینلیلر، بونلرك اجدادینە (کیەن، Kien) و ـ (قام Kem) نهرینە نسبتلە ـ (کیەن ـ قوئن Kien-Kuen)، (کیە ـ خو Kie-Khou) ماخود (کی ـ قو Ki-Ko) ـ [موسیو (Schlegel) ە کورە (کیت ـ قوت Kit-Kout)] ـ، (هیا-

اوچ قوریقان [١]، اوتوز تاتارلر [٢] قیتای‌لر [٣]، تاتابی‌لر [٤]، بوتون بوملتلر صیزلامش، اغلامشلر . اوقدر مردخان ایمش . اوندن صوکره کوچوك برادری خان اولمش » [٥] .

کتابه‌ده‌کی شو تصویر موقان خانك یالکز تبعه‌سی آره‌سنده‌دکل ، اجنبی قوملر بیننده‌ده بویوك برشهرتی ، سایان حرمت برموقعی اولدیغنی کوسترمکده‌در .

کیا ـ سه (Hia-kie-sse) ـ هاقاس Hakas ـ یاخود (که ـ کیا ـ سه Kie-kia-sse) نامنی ویریورلردی . بالآخره موغوللر زماننده (کی ـ لی ـ کی ـ سه Ki-li-ki-sse) اسمنی ویرمشلردر . دها صوکره‌لری چینلیلرده شرقی روماییلر کبی (قیرغیز) نامنی ویرمکه باشلامشلردر . توکیو دورنده ، قیرغیزلر استقلاللرینی محافظه ایده‌بیلمشلردی . فقط آز زمان صوکره ، سکزنجی عصر میلادینك اورته‌لرینه دوغری اویغورلر طرفندن فاحش برهزیمته اوغراتیلمشلردر . قیرغیزلر ، برمدت صوکره اکتساب قوت ایده‌رك (٨٤٠) تاریخنده اویغور حکومتنی ده‌ویرمشلردر . [ویسده‌لو Visdelou ص : ٧٨ ، فلاپروت : تاریخی تابلولر . ص : ١٧٠ ، تومسن . اورخون آبده‌لری . ص : ١٤٠]

[١] اوچ قبیله‌دن مرکب اولدقلری کوستریلن (قوریقان) لر ، چینلیلرك (اویغورلر Houi-ho) دن (بایقال) ك شمالنده ساکن اوله‌رق کوستردکلری (قو ـ لی قن Kou-li-kan) لر اولملیدر . موسیو رادلوف بونلرك بوکونکی (یاقوت) لر اولدقلرینی ادعا ایدییور .

(٢) بحث ایدیلن اوتوز تاتارلرك ، غربه دوغری اوغوزویا اویغورلر ، شرقه دوغری‌ده (قیتای) لر ایله قومشو اولدقلری آکلاشیلیور . موسیو تومسن ، کتابه‌ده ذکر اولنان اوتوز تاتارلرك بایقال کولنك شرق وجنوب شرقیسنده (یبلونوئی Iablonnoï) طاغلری منطقه‌سنده ، (که‌رولون Keroulon) نهرینه و (خینغان Khingan) طاغلرینه قدر اوزایان ساحه‌ده اقامت ایدن موغوللر اولمسی احتمالی سرد ایدییور . چین وقایعنامه‌لرنده (تا ـ تا Ta-ta) اسمنك آنجق دوقوزنجی عصر میلادی اوائلندن اعتباراً ذکر ایدلمکه باشلاندیغی کوریلیور .

[٣] اولجه‌ده بیان ایدلدیکی اوزره تورکلرك (قیتای Kitai) دیدکلری بوقوم چینلیلرك (ختان) نامنی ویردکلری قوم‌در .

(٤) تاتابی‌لرك چینلیلرك (هی Hi) دیدکلری قوم اولملری احتمالی یوقاریده ذکر ایدیلمشدی .

(٥) موسیو (تومسن) ك (Inscriptions de l'Orkhon) عنوانلی اثرنده ، بوعبارەنك اصلی شو صورتله قید ایدیلمشدر :

« اوزنجه کَرکَكْ بولمش . بُوغچی سِیغتچِی اوکُرَه کُون توغوشـده بوکلی جولِكْ اِلِی تبغاچ [تورکلر ، چین حاکمیتی آلتنه دوشدکدن صوکره چینلیلره (تبغاچ) اسمنی ویرمشلردر . (تاپغق) مصدرندن مشتق اولان بو اسمك متبوع ، مقدس ، شانلی مقامنده قوللانیلمش اولدیغی آکلاشیلیور . توپوت [تیبت دیمکدر] آپار آپه‌ریم قیرغیز اوچ قوریقان اوتوز تاتار قِتای تاتابی بونجه بودون کلِبْ سِیغتامِش ، یوغلامِش . آنداغ کولِكْ قاغان اَرمِش . آندا کیسره اِنیسی قاغان بولمش ...) .

[تومسن . اورخون کتابه‌لری . ص : ٩٨]

توپوخان

٥٨١ — ٥٧٢

موهان خان اثنای وفاتنده، کندیسنه خلف اوله‌رق کوچوك قارداشی (توپو To-po) خانی کوسترمشـدی [١]. خانك وفاتی متعاقب ملت اولولری (توپو) یی خانلق مقامنه اصعاد ایلدیلر. یکی خان، موقع اقتداره کچدیکی اثناده توکیولرك قدرت وشوکتی قصوای کماله واصل اولمشدی. مؤسسلرك حیرت انکیز مساعیلری توکیولرك شوکت وثروتلرینی آرتدیرمش، اونلره چین وایرانی تهدید ایده‌بیله‌جك بر موقع قازاندیرمشدی.

توپوخان کندیسندن صکره توکیو دولتی انقسامه اوغراتان، خاندان افرادی آره‌سنده احتراص طویغولری اویاندیران بر یول آچامش اولسه‌یدی تورکلر چوق کچمه‌دن چین وایرانی استیلا ایده بیله‌جکلردی. نه‌چاره‌که توپوخان موقع اقتداره کچر کچمز مملکتی شرق قسمی کندیسنه تابع اولمق اوزره ایکی خانلغه تفریق ایتمك کبی بر خطاده بولوندی. اساساً غربك ایلی بویلرنده‌ده (ایستمی یابغو) حکمران بولونیوردی. کندی زماننده بو انقسام مضر بر نتیجه ویرمدیسـه‌ده تورکلر آره‌سنه نفاق صوقمق سیاستنی تعقیب ایدن چینلیلره بالآخره مثمر بر زمین فعالیت حاضرلامش اولدی.

توپوخان، مملکتی اداره‌ٔ داخلیه اعتباریله مستقل فقط، تشکیلات عسکریه‌جه کندیسنه تابع اولمق اوزره ایکی خانلغه آییردقدن صوکره شرق طرف خانلغنه (قولو) خانك اوغلی (شه ـ تو Che - thou) یی تعیین وکندیسنه (اولفو Eul-fo) خان عنوانی توجیه ایلدی [٢]. کوچوك قارداشی (جو ـ تان Jo-tan) خانك اوغلی‌ده (پو ـ لی Pou-li) خان عنوانیله غرب جهتی خدیوتنه تعیین ایتدی.

بو اثناده توپوخان، اسـیانك الك قدرتلی بر حکمداری بولونیوردی. معیتنده‌کی یوز بیك تیرانداز ایله چین ایمپراطورلغنه خوف و دهشت ویریوردی [٣].

(١) ایستانیسلاس ژولیه‌ن بو اسمی (تا ـ پو Tha-po) شکلنده یازییور. توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص: ٢٩

(٢) ده‌کینی بو اسمی (اولهی ـ فو Ulhi-fou) صورتنده قید ایدییور. هونلر تاریخی ج: ١. ق: ٢ ص ٣٩٢

(٣) ژورنال آزیاتیك. ٣. ص: ٣٥٣، توکیولره دائر وثیقه‌لر ص: ٢٩

چینده‌کی (چه‌ئو) ایمپراطوری ، خانك مهاجماتندن امین اولمق ایچون ، هر سنه کندیسنه یوزبیك طوپ ایپك کوندرمکه مجبور اولیور، تورکلره اولان مناسباتك بوزولمامسنه صوك درجه اعتنا ایدییوردی . چه‌ئولرك پای‌تختنده بولنان تورکلر ، پك زیاده حرمت کوریور ، تجارت ایچون چینه کیدوب کلنلر برامتیاز مخصوصه مالك بولونیورلردی. ایمپراطور (سی ــ غان فون Si-gan-fou) ده بولنان تورکلره مزین البسه و ارزاق ویرمکده سماحتکارانه حرکت ایدییوردی [١] .

ایمپراطورتوکیوتختنده‌وقوعبولان‌تبدلدن‌خبرداراولوراولماز، کندی نامنه عرض تبریکاتده بولونمق اوزره ایمپراطورلغك‌الك‌ایلری‌کلن پرنسلرندن برینی توپوخانك قرارکاهنه کوندردی (م٥٧٢). مناسبات دوستانه‌نك ادامه‌سنی رجا ایلدی [٢] . او اثناده انقراضه دوغرو سوروکله‌نن چینك دیکر قسمنده‌کی (تسی) خاندانی ایسه ممالکتلرینی تورکلرك استیلاسندن قورتارمق ایچون بتون ثروتلرینی تورکلره هدیه ایدییور ، دوستلقلرینی جلب ایتمك مقصدیله هیچ بر فداکارلقدن چکینمیورلردی .

توپوخان ، عادتا بوایکی ایمپراطورلغك حاکم مستقلی کبی حرکت ایدییوردی . ایمپراطورلرك کوستردیکی طور انقیادکارانه کندیلرینی توپوخان نظرنده او درجه کوچولتمش ایدی که‌ تبعه‌سنه بونلردن بحث ایدرکن چینده‌کی (مطیع چوجوقلر) تعبیرینی قوللانیوردی[٣].

توپوخان(تسی) ایمپراطوریله دها صیقی وصمیمی مناسباتده بولونمق ایچون خاندانندن بر قیزله ازدواج ارزوسنی کوسترمشدی (م ٥٧٢) [٤]. عینی زمانده(چه‌ئو) لرله تأسیس مناسباتدن‌ده کیری قالمیوردی [٥]. بواثناده ایدی‌که اورته آسیاده تورکلر آره‌سنده بیوك

---

(١) ایستانیسلاس‌ژولیه‌ن‌توکیولره‌دائروثیقه‌لر. ص:١٩و(ده‌کینی)هونلرتاریخی ج:١.ق.٢،ص:٣٩٢

(٢) ایمپراطور بووظیفه‌یی ایفا ایتمك اوزره توپوخان نزدینه سفارتله (چانغ Tchang) شهری پرنسی وایمپراطورلغك قوماندان عمومیسی اولان (سون‌ـ شین Sun-chin) ی کوندرمشدی . (ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ٢٠)

(٣)توپوخان ، امراسنه (چه‌ئو) و (تسی) ایمپراطورلرندن بحث ایدرکن : « اوغوللارم بکا قارشی صوك‌درجه‌اطاعت فرزندانه‌ده بولوندقلرندن اکرجنوبده (چین‌ده) اولسه‌یدم فقیرلکدن اصلا قورقمازدم.» دیه‌رك هم ایمپراطورلرك انقیادلرینی‌هم‌ده کندیسنه هدیه کوندرمك خصوصنده‌کی مسابقه‌کار حرکتلرینی آکلاتمق‌ایستیوردی . (ایستانیسلاس‌ژولیه‌ن .ص : ٢٩)

(٤) ده‌کینی : هونلر تاریخی ج : ق . ١ : ٢ ص : ٣٩٣

(٥) توپوخان‌بلادك(٥٧٣) تاریخنده‌چه‌ئو ایمپراطورینه‌هدیه‌اوله‌رق برچوق آت‌کوندرمشدی (توکیولره دائر وثیقه‌لر ص : ٢٠)

برانقلاب دینی وقوعه کلدی. توپوخان، احدادینك دینی اولان ناتوریزمی ترك ایده‌رك (بودی) مذهبنی قبول ایلدی. خانی، بودیلکی قبوله تشویق ایدن (هوئه‌ی ـ لین Hoeï-lin) نامنده بر برهمن ایدی.

(تسی) ایمپراطورینك تبعه‌سندن اولان (هوئه‌ی ـ لین)، بر محاربه‌ده یاقالانه‌رق توکیولر آره‌سنده قالمغه مجبور ایدیلمشدی. بو آدم، توپوخانه دائما (تسی) ایمپراطورلرینك شوکت وثروتی (بودا) قانونلرینـه توفیق حرکت ایتدکلرندن نشـأت ایلدیکی یولنده تلقیناتده بولونیور، خانی بو مذهبی قبول ایتمکه تشـویق ایدییوردی. توپو خان، (هوئه‌ـلین) ك تشویقاتنه قاپیله‌رق بودی مذهبنی قبول ایتدی. درحال بر (کیا ـ لان Kía-lan) یعنی بودیزمه مخصوص بر معبد (سانغهاراما Sanghârâma) انشا ایتدیردی. تسی ایمپراطورینه برسفیر اعزامیله بودی مذهبنه عائد کتب دینیه‌نك ارسالنی رجا ایلدی[۱].

چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره، توپوخان، بودیلکی قبول ایتدکدن صوکره بودینك الك متعصب بر سالکی اولدی: بودیلکك ایجاباتی اولان محرومیتلره قاتلانیور، اوروج طوتیور، دائما (پاغودا la pagode) نك زیارتنه کیدییور، (بودا) هیکلنك یعنی (پاراداقشینا Paradakchina (٦) نك) اطرافندن آیریلمیور، خلاصه چینده دوغمدیغنه تأسف ایده‌جك قدر ایلری کیدییوردی (۳)

توپوخان، مؤلفات اسلامیه‌ده (سمنیه) دینیلن بودیزمك اوقدر حرارتلی بر مدافعی، اوقدر آتشلی بر عابدی اولمشدی که هندستانك (بهار) ایالتنده حکمران اولان (ماغادا Magdha) خاندانك شـوریده اولادی (سـاکیا بودا Sâkya) نك تلقیناتی اوغرنده ملیتی،

(۱) ایستانیسلاس ژولیه‌ن چین وثائقنه استناداً توپوخان طرفندن ایسته‌نیلن کتب دینیه‌نك اسملرینی شو صورتله قید ایدییور:

۱ ـ (تسینغ ـ مینغ ـ کینغ Tsing-ming-king) یعنی (ویمالاکیرتی سوترا Vimalakirti soûtra)
۲ ـ (نیه ـ پان ـ کینغ Nie-pan-king) یعنی (نیروانا سوترا Nirvâna soûtra)
۳ ـ (هوآ ـ یه‌ن ـ کینغ Hoa-yen-king) یعنی (بوداواتامساقا ناما ماها وایپولیا ماهایانا سوترا (Bouddhâvatamsaka nâma mahâ vaipoulya mahâ yanâ soûtra
٤ ـ (شی ـ سونغ ـ لون Chi-song-lun) یعنی (سارواستیوادا ویناپا Sarvâstivâda Vinaya) [توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص: ۳۰]

(۲) ایستانیسلاس ژولیه‌ن (پاراداقشینا) یه چینجه (هینغ ـ تائو Hing-tao) دنیلدیکنی قید ایدییور.
(۳) توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص: ۳۰

فدا ایتمکدن چکینمیور ، ملیتنك بقاسی ایچون بر تهلکه اولان یوللره صاپمق خطاسنه دوشیور ، دینی کندینه مال ایده‌جکنه ، کندنی دینه مال ایدییور، چینده دوغمدیغنه ، چینلی اولمدیغنه تأسف ایده‌جك قدر بودیلکك آرقه‌سندن سوروکلنیوردی .

موسیو (ده‌کینی) توپوخانك قبول ومملکتنه ادخال ایتدیکی یکی دینك خرستیانلق اولمسی احتمالنی ایلری سورمکده‌در . فقط دلیلنه کندیسنك‌ده اودرجه اعتماد ایتمدیکی ینه کندی افاده‌سندن آکلاشیلیور (١). هرحالده پك‌قطعی اولان چین وثانقنك کوستردیکی کبی توپوخانك قبول ایتمش اولدیغی دینك بودیلك اولدیغنده شبهه یوقدر .

توپوخان ، (تسی)لره بکزه‌مك‌اوزره بودیلکی قبول ایتدیکی‌هنکامده‌بوخاندانده منقرض اولمق اوزره ایدی . مملکتلرنده اغتشاش چیقمشدی . توپوخان قارغشه‌لقدن استفاده ایتمك ایستیوردی . (تسی Thsi) حکومتنك سقوطندن صوکره [٢] بو خاندانه

---

(١) دکینی [هونلر تاریخی ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٣٩٣] ادعاسنه دلیل اوله‌رق توکیولرك استانبول ایمپراطورلریله مناسباتده بولونماسنی وخرستیانلردن بعضیلرینك تورکستانه قدر صوقولمش اولماسنی ایلری سورمکده، توپوخانك خرستیانلقدن خبردار اولماسی غیرممکن اولدیغنی درمیان ایتمکده‌در . فقط بر دینك وجودندن خبردار اولمق ، اونك قبول ایدلمه‌سنی ایجاب ایتمیه‌جکی بر امر بدیهیدر . ده‌کینی شرقی روما مورخلرندن (تئوفیلاقت) ه استنادا شویله بر دلیل سرد ایتمکده‌در: «توپوخاندن آز زمان صکره تاتارستانده خرستیانلغك ایزینی کوریورز. فی‌الحقیقه ایران کسراسی (هرمز) کندیسنه قارشی اعلان عصیان ایدن (بهرام)ی میلادك ٥٩١ تاریخنده مغلوب ایتدیکی زمان اسیر دوشن تورکلردن برقاچنی استانبول ایمپراطوری (موریس)ه کوندرمشدی . استانبولده‌کی تورك اسیرلرینك آلنلرنده خاچ اشارتی واردی . کندیلرندن بونك نه اولدیغی صورولدقده تورکستانده ظهور ایدن وباالخاصه اوراده‌کی خرستیانلرك تورك قادینلرینه خسته‌لغه طوتولمامق ایچون چوجقلرینك آلنلرینه خاچ شارتی یاپدیرتدقلرینی وبو اشارتلرك اوزماندن قالدیغنی سویلشلردر» . کرچه شرقه کیدن نسطوریلرك غیرتلریله بعض تورك قبیله‌لری آره‌سنه خرستیانلغك کیرمش اولدیغی محققدر . فقط ، توپو خانك قبول ونشر ایتدیکی دینك‌ده بودیزم اولدیغی ینه تاریخاً مثبتدر . ده‌کینی‌نك استناد ایتمك ایسته‌دیکی روایته کلنجه حالبوکه بوروایت تورکلرك خرستیانلغی قبول ایتدکلرینی دکل بلکه یالکز حیله‌کارلقلرینی کوسترمکده‌در . اووقت خرستیانلغك کرسیسی اولان استانبولده تورکلرك ـ اکر خرستیان ایدیسه‌لر ـ بونی اعتراف ایتمه‌لرینه هیچ بر سبب یوقدی . بالعکس حسن قبول کورملری ایچون اعتراف ایتمك منفعتلری اقتضاسندن بولونیوردی . کورولیورکه (ده‌کینی) بو ادعاسیله اکثری غربلی مؤلفلر کبی ، خرستیانلق غیرتیله تاریخی تحریف ایده‌جك‌قدر ایلری کیتمشدر .

[٢] شمالی تسی Thsi du nord سلاله‌سی میلادك ٥٥٠ تاریخندن ٥٧٥ تاریخنه قدر حکمران اولمشدر. بوسلاله منقرض اولدقدن صوکره چین قطعه‌سی (چه‌ئو Tchéou) ، (چین Tchin) و (هه‌ئو ـ له‌آنغ Heou-leang) نامنده‌کی سلاله‌لرك ألنده قالمشدر.

منسوب اولان واليلردن برى توپوخانه التجا ايتمش ، اوك طرفندن (قائو - شائو - ئى Kao-chao-i) عنوانى آلمش وايمپراطور اعلان ايدلمشدى [م ٥٧٧] [١]. قائو - شائو - ئى، بالخاصه (چه‌ئو) لر عليهنه قيام ايتمش اولديغندن ، كنديسنك توپوخانه التجاسى وحمايه كورمسى خانه چه‌ئولرك آره‌سنك آچيلمه‌سنى انتاج ايلدى .

توپوخان ، (چه‌ئو) لر عليهنه اعلان حرب ايده‌رك (يه - چه‌ئو Ye-tcheou) [٢] ويا (پكين Pe-kin) ايالتنه كيردى (م ٥٧٨). ايمپراطور (وو - تى Vou-ti)، بو ايالتلرك مدافعه‌سنه قوشديسه‌ده آنسزين خسته‌لنديغندن ، كنديسنى (سى - غان فو Si-gan-fou) يه كوتورمكه مجبور اولديلر . چوق كچمه‌دن هنوز اوتوز آلتى ياشنده اولديغى حالده بوراده وفات ايلدى .

(قائو - شائو - ئى) ، چه‌ئو ايمپراطورينك وفاتى كنديسنه برامداد معنوى كبى تلقى ايده‌رك توپوخاندن آلديغى اوردو ايله برقاچ موقع ضبط ايلدى . فقط بورالرده طوتونمغه مقتدر اوله‌مدى . كوردكى تضييق اوزرينه اوسنه‌نك قيش موسمنده (شنسى Chensi) يه آقين ايدن توركلرك يانه چكلمكه مجبور اولدى . محاربه بو صوك آقين ايله بيته‌جك كبى كورونيوردى . چونكه ، توپوخان چه‌ئو ايمپراطورى (سيوئن - تى Siuen-ti) دن برچينلى پرنسس ايسته‌مش اوده موافقت كوسترمشدى [٣] [م ٥٧٨] . بونك اوزرينه توپوخان حركات عسكريه‌يى طورديردى . چه‌ئو ايمپراطورى‌ده (چائو Tchao) قرالنك قيزينى توكيو خاننه نامزد اعلان و كنديسنه پرنسس (تسيه‌ن - كين Thsien-kin) عنوانى توجيه ايلدى [م ٥٧٩] [٤] .

چه‌ئو ايمپراطورى ، توپو خانه بو پرنسسى ويريركن يكانه مقصدى بو سايه‌ده

[١] بوذات (تسى) ايمپراطورلغنه عائد اولان (تينغ - چه‌ئو Ting-Tcheou) واليسى ايدى . تسى خاندانى منقرض اولدقدن صكره (ما - يه ma-i) شهرينى ترك ايده‌رك (توپوخان) نزدينه التجا ايتدى . وخان طرفندن (قائو - شائو - ئى) عنوانى آلدى . توپوخان (قائو - شائو - ئى) ى عينى زمانده (تسى) ايمپراطورى اعلان و (تسى) خاندانك انتقامنى آله‌جغنى وعد ايلدى . [ايستانيسلاس ژوليه‌ن ، ص : ٢٠]

[٢] ايستانيسلاس ژوليه‌ن بو ايالتك اسمنى بعضاً (يه‌ن - چه‌ئو Yen-tcheou) بعضاً‌ده (يوئن - چه‌ئو Yuen-tcheou) شكللرنده قيد ايتمكده‌در .

[٣] ده‌كينى . هونلر تاريخى . ج . ١ . ق : ٢ . ص : ٣٩٣ ، ٣٩٤

[٤] ايستانيسلاس ژوليه‌ن (چائو) قرالنك كريمه‌سنه ويريلن (تسيه‌ن - كين - قونغ - جو Thsien-Kin-Kong-tcho) عنوانك حرفياً « بيك اونس كوموش دكرنده اولان پرنسس » معناسنى افاده ايتديكنى قيد ايلمكده‌در . (توكيولره دائر وثيقه‌لر ص ، ٢٢)

توکیولر نزدنده بولونان و کندی ایمپراطورلغنك استقبالی ایچون دائمی بر تهلکه اولان عاصی (قائو ـ شائو ـ ئی) نی أله ایتمك ایدی . ائتلاف حاصل اولور اولمز توبو خاندن بوعاصینك کندیسنه تسلیمنی ایستدی . فقط ، توکیو خانی بوطلبی شدتله رد ایتدیکندن تکرار نائرهٔ حرب اشتعال ایلدی . تورکلر، بویوك بر قوتله (پینغ ـ چه ئو Ping-tcheou) طرفلرینی استیلا ایلدیلر. طبیعی پرنسسك دوکونی ده تأخر ایلدی .

توبوخان ایرتسی سنه (م ٥٨٠) چه ئو ایمپراطورینه بر چوق هدیه لرله بر ایلچی کوندره رك نشانلیسی اولان پرنسسك کوندریلمه سنی ایستدی . ایمپراطور، (قائو ـ شائو ـ ئی) نك تسلیمی شرطیله پرنسسی کوندردی . توبو خان، بو دفعه ده ملتجی نی ویرمه مك ایستدیسه ده ایمپراطورك اعزام ایلدیکی (هو ـ جو ـ ئی Ho-jo-i) نك اصراری اوزرینه نهایت موافقت کوستردی [١] .

فقط ، بر ملتجی یی کندی آدملرینه طوتدیروب دشمنه تسلیم ایتمکی بر تورلو مردلك شعارینه یاقیشدیره میوردی . نهایت (هو ـ جو ـ ئی)؛ خانی اقناع ایده بیله جك بر تدبیر بولدی: خان ، (قائو ـ شائو ـ ئی) نی ده معینته الدرق جنوب طرفه آوه چیقه جق ، چینلیلرك حدود بویلرنده بوصویه قویدقلری آدملر آنسزین عاصی جنرالی قاپه رق چینه قاچیره جقلردی.

بو تدبیر عیناً تطبیق ایدیلدی . (قائو ـ شائو ـ ئی) چینلیلر طرفندن طوتیله رق ایمپراطوره کوتورلدی . بوصورتله چه ئولرله تورکلر آره سنده منافرت وجدالی موجب اولان بو عامل ده بر طرف ایدیلمش اولدی . توبوخان ، ملتجی (قائو ـ شائو ـ ئی) نی دشمنلرینه بالذات تسلیم ایتمه مش ایسه ده پرنسسك خاطری ایچون حیله طریقنه رضا کوسترمش اولمسیله ینه مردلك ایجاباتنه موافق حرکت ایتمه مش ، تبعه سنك کوزندن دوشمشدی . چینلی پرنسسك فسونکار عشوه لری ، (هو ـ جو ـ ئی)لك خدعه کار تدبیرلری توبوخانك متانت اخلاقیه سی کبی موقعنی ده صارصمشدی .

توبوخان زماننده تورکلر بوصورتله چینلیلرله پك یاقیندن مناسباتده بولوندقلری، چینده حادث اولان وقوعات وتبدلاتك الکمهم عاملی اولدقلری کبی ـ شرقی روما مورخلرندن آکلاشیلدیغنه کوره ـ موهان خان دورنده استانبول ایله تأسس ایدن مناسباتده دوام ایتمشلردر . میلادك ٥٧٥ تاریخنده ، استانبول ایمپراطورینك (والانتیوس Valantios) نامنده برعسکری سفارتله تورکلر نزدینه کوندرمش اولدیغنی بیلیورز .

[١] ایستانیسلاس ژولیه ن . توکیولره دائر وثیقه لر . ص : ٢٣

توبو خان ، جنوبده چین ، غربده روما کبی معظم ایکی دولتی دربارینه متمادیا ایلچیلر کوندرمکه مجبور ایده‌جك قدرت وشوکتی محافظه ایده‌بیلدیسه‌ده عمری وفا ایتمدیکندن سلفی قدر پارلاق ظفرلر قازانمغه موفق اوله‌مدی . چینلی برنسسله ازدواج ایتدکدن بر ییل صوکره یعنی میلادك (٥٨١) تاریخنده بی‌امان بر خسته‌لغه یاقالانه‌رق سلطنتنك اوتنجی سنه‌سنده وفات ایلدی .

توبوخان دورنده تورکلر آسیانك سد چیندن (دون) نهری بویلرینه قدر امتداد ایدن قسم شمالیسنه تماميله حاکم بولونیورلردی . ایرانیلر ، (نان - لو) دینیلن وفرغانه وقافقاسدن کچن جنوب یولنی قاپامشلر ایدیسه‌ده تورکلر ، شمالده (په - لو) واستپلردن یعنی بوزقیرلردن کچن طریقدن بالاستفاده شرقی رومالیلر واستانبول ایله مناسبات تجاریه وسیاسیه‌لرینه دوام ایدییورلردی .

توبوخانك صوك زمانلرنده چینده مهم بر انقلاب وقوعبولمش ، میلادك ٥٥٧ تاریخندن ٥٨٠ تاریخنه قدر شمالی چینده حکمران اولان (چه‌ئو Tcheou) خاندانی منقرض اولمشدی . توکیو خانلریله ، پك چوق مناسباتده بولنان بو خاندانك انقراضی وبونك انتاج ایلدیکی اغتشاشلر، تورکلری یاقیندن علاقه‌دار ایده‌بیله‌جك برحالده ایدی . آشاغیده کوروله‌جکی اوزره بو یوزدن تورکلرله چینلیلر آره‌سنده بر چوق محاربه‌لر وقوعه کلمشدر.

داخلی مجادله‌لر و توکیو خاقانلغنك انقسامی

شاپولیو خان

٥٨٧ — ٥٨١

توپو خان ، مبتلا اولدیغی مدهش خسته‌لغك الیم بحرانلری ایچنده حیاتنك صوك مرحله‌سنه دایاندیغنی آکلاینجه اوغلی (غان ـ لو Gan - Lou) [١] نی یاننه چاغیره‌رق : « دنیاده الڭ صمیمی محبت ، بر پدرك اولادینه قارشی پرورده ایتدیکی محبت اولدیغنی پك چوق ایشیتمشمدر . بویله اولدیغی حالده بیوك قارداشم موهان خان ، کندی اوغلی حقنده بودرجه برمربوطیت کوسترمدی [٢] . وفات ایدرکن تختنی اوغلنه دکل بکا ویردی . بنمده شمدی موقعمی اونك اوغلی (تا ـ لو ـ پیه‌ن Ta - lo - pien) ه براقمقلغم حق و عدالت ایجاباتندندر [٣] .» دیمش ، یرینه موقان خانك اوغلنی ولیعهد تعیین ایله کندی اوغلنه‌ده اوکا اطاعت ایتمسنی اخطار ایلمشدی .

توپو خان وفات ایدرایتمز ، (غان ـ لو) ملته پدرینك آرزوسی و جهله خانلغی (تا ـ لو ـ پیه‌ن) ه ترك ایلدیکنی اعلان ایتدی . فقط ، قورولتای‌ده والده‌سی نجیب و معروف بر عائله‌دن اولمدیغی ایلری سوروله‌رك (تا ـ لو ـ پیه‌ن) ك خانلغه کچیریلمه‌سنه موافقت کوستریلمدی [٤] .

[١] بواسمی ده‌کینی (غان ـ لو Gan - lou) و ایستانیسلاس ژولیه‌ن (آن ـ لو An-lo شکلنده قید ایدییورلر .

[٢] ایستانیسلاس ژولیه‌ن ، توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص: ٣٠ ، تومسن . اورخون کتابه‌لری . ص : ٦٢

[٣] ده‌کینی . هونلر تاریخی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٣٩٤

[٤] اسکی تورکلرده خاقانلق مقامنه کچه‌جك شهزاده‌نك ، اصیل و معروف برآنه‌دن اولماسنه پك زیاده اعتنا ایدیلیردی . خاقان وفات ایتدیکی زمان (خاتون) دن یعنی اصیل و حر آنادن اولان شهزاده مقامنه کچیریلیردی . جاریه‌دن طوغان شهزاده‌لر ایسه خاقانلغه قدر ارتقا ایده‌مزلر ، (خاتون) دن اولان قارداشلرینك معیتنده قالیرلردی . چین وقایعنامه‌لرینه استناداً یازدیغمز بووقعه

مع مافیه ، امرادن بر قسمی (تالوپیه‌ن) ك خانلغنه طرفدار و آرزوی ملی‌یه معارض کوروندیلر . فقط ، (قولو) خانك اوغلی (شه ـ تو Che - thou) ، « اجدادینك تختنه (غان ـ لو) چیقاریلدیغی تقدیرده قارداشلریله برابر کندیسنك‌ده اطاعت ایده‌جکنی » فقط ، (تالوپیه‌ن) ، (غان‌لو) یه ترجیح ایدیله‌جك اولورسه قلیچ بلده ، مزراق الده مخالفتده بولونه‌جغنی » سویله‌دیکندن اونلرده سکوت ایتمکه مجبور اولدیلر . چونکه غایتله جثه‌لی و کوربوز اولان (قولو) ، جرأت وقوتیله هرکسی قورقوتمشدی [١] .

(سه ـ تو) نك تهدیدکار بیاناتی ومااتك آرزوسی اوزرینه آناسی اصیل ومعروف برعائله‌دن اولان (غان ـ لو) پدرینك یرینه کچیریلدی . مع‌مافیه، مسئله، بونکله قاپانمش اولمدی. (تا ـ لو ـ بیه‌ن) قهرمان پدرینك تختنی جبراً الده ایتمك اوزه سلاحه صاریلدی. (غان ـ لو)، سلطنت ادعاسیله اورتایه آتیلان (تا ـ لو ـ بیه‌ن) ه مقاومت ایده‌بیله‌جك قدرتی حائز دکلدی . عجزینی تقدیر ایده‌رك تختنی (قولو) خانك اوغلی (شه ـ تو) یه ترك ایتمکه مجبور اولدی . (شه ـ تو) ده کندیسنی (شا ـ بو ـ لیو Cha - po - lio) عنوانیله [٢] اولو خان اعلان و آلتای شعباتندن [تو ـ کین Tou - kin] ی قرارکاه اتخاذ ایلدی [٣] .

(غان ـ لو) ایکنجی خان عنوانته راضی اوله‌رق (اورخون) له برلکده (سه‌لینغا)

بزه ، بونك واضح بر مثالنی کوستریور . چین تاریخلرندن ؛ (غان ـ لو) یه نسبتله داها مقتدر وداها جسور اولدیغی آکلاشیلان (تا ـ لو ـ پیه‌ن) ك ؛ توپو خانك وصیتنه رغماً ملت طرفندن خانلغنك قبول ایدیلمه‌مسی ، تورکلرك بو عنعنه‌یه درجهٔ مربوطیتلرینی پك کوزل کوسترمکده‌در . ایرانده حکمران اولان وتورك عرقنه منسوب بولنان (قاچار) خاندانی ، الیوم بو عنعنه‌یه پك صیقی برصورتده رعایت ایتمکده‌در . وقتیله ایلك عثمانلیلرکده بو ملی توره‌یه رعایت ایلدکارینی ظن ایده‌بیلیرز . تاریخلریمزده بر قید اولمامقله برابر ، سلطان عثماندن صوکره یرینه بویوك اوغلی (علاءالدین) طوریرکن اورخان غازینك کچمشی اولسی احتمالکه بوملی عنعنه ایله علاقه‌داردر .

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن : توکیولره دائر وثیقه‌لر : ٣١

[٢] (شه ـ تو)یه ویریلن عنوان (ایلی ـ کیو ـ لیو ـ شه ـ مو ـ هو ـ شی ـ پو ـ لو I - li - kiu - liu - che - mo - ho - chi - po - lo) خان ایدی، اختصار ایدیله‌رك (شا ـ پو ـ لیو Cha - po - lio) شکلنه قونمشدر . [تومسن اورخون کتابه‌لری . ص : ٦٣]

[٣] ده‌کینیی هونلر تاریخی . ج : ١ . ق : ٢ . ص :   . تومسن ، ٦٣

نهرینی تشکیل ایدن (تولا) نهری بوینه چکلدی [١] . فقط ، (تالوپیەن) کندیسنک خانلقدن محروم قالمەسنە پك زیادە متأثر اولیوردی . (شاپولیو) یه مراجعت ایدەرك «سن وبن، شرایکیمزدە خان زادەیز وپدرلریمزە خلف اولمق حقنی حائز بولونیورز [٢]. حالبوکه بوگون سن ، شان وشوکتك قصواسنە نائل اولدیغکز حالدە بن هیچ بر موقع وعنوانم یوقدر . بونچون؟ » یولندە اشتکا آمیز بیاناتدە بولندی . شاپولیو خان بوندن متأثر اولەرق (تالوپیەن) ە [آ ـ پو A - po] خان عنوانی توجیه و بر قاچ اولوسك خانلغنه تعیین ایلدی .

شاپولیو خان ، خاندانه منسوب اولان پرنسلردن داها بر قاچنه بو کبی عنوانلر وردی . عموجەسی(تیەن ـ کیوئه Tien - kiue) نی دە (تا ـ تەئو) ویا (تاتو) خان عنوانیله غرب طرفی خانلغنه گوندردی . بزانس تاریخلری ، (آپو خان) نك اسمنی (بوخان Bo-khan) و (تاتەئو T.. - teou) خانك اسمنی (تاردو Tardou) خان شکلندە قید ایتمشلردر .

شاپولیوخانك ، جلوسی هنگامندە غرب وجنوبدەکی مملکتلر خیلی قاریشیق بر حالدە ایدی. چیندە حکمران اولان (چەئو Tcheou) خاندانی(سوئی Soui)سلالەسی طرفندن سوندورلمش ، سوئیلر چینك بر قسمندە بونلرك یرینه قائم اولمشدی .

چەئو خاندانه منسوب اولان پرنسس (تسیەن ـ کین Tcien - kin) ، شاپولیو خانی متصل(سوئی)لر علیهنە حربه تشویق ایدییور، خاندانك انتقامنی آلمغه سوروکلیوردی.

شاپولیو خان ، ملتنك بویوکلرینی دعوت ایتدی . (قورولتای) دە (سوئی) لرك تورکلرك متفقی اولان (چەئو) سلالەسنی اورتادن قالدیرەرق چین تختنی غصب ایتمش اولدقلرینی ، کندیسی چەئو پرنسسی ایله ازدواج ایتمش اولدیغندن غاصبلردن انتقام آلمق بورجی اولدیغنی وبو وظیفەنی ایفا ایتمدیکی تقدیردە (خاتون) ك ـ یعنی پرنسس (تسیەن ـ کین) ك ـ یاننه گیدەجك یوزی اولەمیەجغنی سویلدی [٣] .

---

[١] (تولا) نهرینك تورکلر آرەسندەکی اسمك (توغلا) اولدیغی اورخون کتابەلرندن آکلاشیلیور .

[٢] (شەئو) یعنی (شاپولیو) توکیو خانلرندن (قولو) خانك ، (تا ـ لو ـ پیەن) دە (موهان) خانك اوغلیدر .

[٣] بوافادە توپو خانك وفاتندن صوکرە زوجەسی اولان چینلی پرنسسك شاپولیو خان طرفندن آلنمش اولدیغنی گوسترییور . حالبوکه ابستانیسلاس ژولیەن اثرینك بریرندە ، (سوئی Soui)

خانك بو مطالعه‌سی قورولتایجه تصویب ایدیلدیکندن، تورك اردولری اولجه (تسی) لره منسوب اولان (قائو ـ پائو ـ نینغ Kao - pao - ning)ك اردولریله برلشه‌رك (سوئی) لر اولکه‌سنه داخل اولدیلر. (لین ـ یو Lin - yu) موقع مستحکمنی ضبط ایلدیلر [١].

او اثناده (سوئی) ایمپراطوری اولان [وه‌ن ـ تی Ven - ti] ، نتیجه‌نك وخامتنی تقدیر ایده‌رك على العجله بوتون مواقعی تحکیم و بورالره ایجاب ایدن عساکری اقامه ایلدی [م ٥٨١] .

موهان خانله (چه‌ئو) ایمپراطورلری آره‌سنده مناسبات صهریه تأسس ایتدکدن صوکره چینه‌یك چوق تورك کچمش، اوراده فضله بر امتیازه مالك اولدقلرندن عددلری کوندن کونه چوغالمشدی. یالکز (چانغ ـ آن Tchang - an) ده اقامت ایدن تورکلرك عددی اون بیکه بالغ اولیوردی. (سوئی) لر چین حاکمیتنی الده ایتدکدن صوکره چینده بولونان بوتون تورکلرك کافه‌سنی مملکتدن چیقارمشلردی [٢] سوئی‌لرك بو حرکتی‌ده توکیولری پك زیاده اغضاب ایتدیکندن اوچ یوز بیك کشیلك بر اردو ایله حدودی تجاوز ایدن شاپولیو خان چینلیلری دهشت ایچنده براقدی.

عظیم بر سیلابه حالنده شمالدن جنوبه آقان تورك اردولری چین ایمپراطورلغنی بحق قورقوتیور، چینك استقبالنی جداً تهدید ایدییوردی. بو سیلابه قارشوسنده ایمپراطورلغك بوس بوتون ییقیلمه‌سی بیله محتمل کورولیوردی. ایشته بو اثناده ایدی‌که، چین ایچون حقیقی بر خلاصکار، فقط، تورکلر ایچون‌ده بر داهیهٔ فلاکت اولان (چانغ ـ سون ـ چینغ Chang - sun - tching) اورتایه آتیله‌رق ایمپراطوره چینی قورتاره‌جق، توکیولری انقراضه سوروکله‌یه‌جك بر لایحه تقدیم ایلدی.

چانغ ـ سون ـ چینغ، چه‌ئولر زماننده چینلی پرنسس (تسیه‌ن ـ کین) ی توکیو

وقایعنامه‌سندن نقلاً بو وقعه‌یی شو صورتله قید ایدییور: شاپولیو خانك زوجه‌سی و (یو ـ وه‌ن Yu - Wén) ك قیزی برکون زوجنه: «پرنسس تسیه‌ن ـ کین» اجدادینك وخاندانك انقراضنه لاقید قالندیغندن پك زیاده متأثر بولونیور کیجه وکوندوز سوئی‌لردن انتقام آلنمه‌سندن باشقه برشی دوشونمیور» دیدی. بو خصوصده هرکون عینی شکایتی تکرار ایتدی. نهایت (شاپولیو) خانده، بوتون قوتی طوپلایه‌رق چین ایالتلرینه هجوم ایلدی. [توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص: ٧٨]

(١) ایسنانیسلاس ژولیه‌ن ص: ٣٣، ٣٤

(٢) ایسنانیسلاس ژولیه‌ن. ص: ٢٣، ٢٤

خانه کوتورمکه مأمور ایدلمش برچینلی یدی. بو آدم پرنسسی کوتوردکدن صوکره بر داها وطننه عودت ایتمه‌مش، تورکلرك یاننده قالمشدی. شاپولو خان موقع اقتداره کچدکدن صوکره، (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك اوق آتمقده‌کی مهارتنی تقدیر ایده‌رك کندیسنی خواص ندماسی میانه ادخال وتورکلره اوق تعلیمنه مأمور ایتمشدی !

بیوك خانك ترتیب ایتدیکی آو ا کلنجه‌لرنده ـ که اوزمانه کوره برنوع عسکری مانوره ماهیتنی حائزدی ـ دائما بوچینلی آدم ده بولونیور، خان زاده‌لرله یاقیندن کوروشیور، طرخانلرله مناسباته کیریشیور، تورکلرك عسکری قوتلرنی، خانلرك بربرلرینه قارشی وضعیت ودرجهٔ صمیمیتلرنی ایدن ایی‌یه تدقیق ایدییوردی.

شاپولیو خان، کندینك وخاندانننك فلاکتنی احضار ایتمکه حاضرلانان بوشخصی التفاتلره غرق ایدییور، بو یابانجی آدمی کندیسنه محرم اسرار اتخاذ ایتمکده بأس کورمیوردی. یابانجی سرسریلره دولتجه موقع ویرمك، اونلری دولتك قوتنی، حکومتك سرلرینی اکلایه بیله‌جك مقاملره چیقارمق نه‌قدر تهلکه‌لی ولدیغنی تقدیر ایده‌میوردی. حالبوکه، باشقه امللر، خفی مقصدلر آرقه‌سنده قوشان، هرحالده ملتك حیات واستقبالیله علاقه‌دار اولمایان بایاغی توره‌دیلره دولتجه بر موقع ویرمك، اونلری محرم اتخاذ ایتمك قدر مضر وتهلکه‌لی برحرکت یوقدی (١) بو تهلکه‌یی تقدیر ایده‌میه‌رك کمال صافیتله (چانغ ـ سون ـ چینغ) ه یاپیشان شاپولیو خان کندیسیله برابر تورك خاقانلغنی‌ده بو غفلتك قربانی ایتمشدر.

(١) شایان حیرتدرکه شمدی‌یه قدر کلوب کچن تورك دولتلرینك همان کافه‌سی بو غفلتك سیئه‌سنی کورمش اولدقلری حالده بزده الآن قطعی بر انتباه حاصل اوله‌مشدر. یابانجی سرسریلره، سرکذشتجو توره‌دیلره آغوش وطنی آچه‌رق اونلری یوکسك موقعلره کچیرمك. مقدرات ملتی اونلرك دست امانتنه تودیع ایتمك غفلتی بزدن بشقه هیچ بر ملتده کوروله‌میه‌جك غرائبدندر. نه اولدیغی، نه غایه تعقیب ایتدیکی مجهول، مملکته علاقه ورابطه‌سی مفقود اولان آدملره امنیت کوسترمك، صمیمیتلرینه ایناننمق قدر حماقت تصور ایدیله‌مز؛ نه‌چاره‌که دال قاووقافك یك‌رواجلی اولدیغی بر مملکتده وطنك استقبالنه قارشی لاقید اولان یابانجیلر، رؤسای اموره خوش کورونمك ایچون رواجلی اولان بو مسلکدن پك ایی استفاده ایده بیلیورلر. مملکته علاقه‌دار اولمدقلرندن ـ ایی کوتو ـ هر یاپیلان شیئی تقدیر ایتمك صورتیله کوزه کیردکدن صوکره اك یوکسك موقعلره، ملتك مقدراتیله اوینایه بیله‌جك اك عالی پایه‌لره نائل اولیورلر. بونك نتیجه‌سی اوله‌رق اکثریا ملت ومملکت فلاکتدن فلاکته سوروکلنیور. عثمانلی تاریخنده‌ده؛ حتی ایلك زمانلرندن اعتباراً؛ بوفجیع حالك، قورقونج صحنه‌لری بول بول تماشا ایدیله‌بیلیر.

فی‌الحقیقه (چانغ - سونغ چینغ) توركلرك یاننه كیتدیكی كوندن اعتباراً وطنی دائمی برخوف وخشیت ایچنده براقان بو قومی یاقیندن تدقیق ایتمش ، قوتنی تماميله اوكرنمش ، خانلرك اوردولری حقنده كافی معلومات ایدینمشدی .

بودفعه ، توركلرك چینه هجوملرینی كورونجه وطنی قورتارمق ایچون همن (سونی) ایمپراطورینه مراجعت ایتدی . تورك هجوملرینك نه صورتله دفع ایدیله‌جكنه، توركلرك نه یولده امحا اولنه‌جغنه دائر اوزون بر لایحه تقدیم ایلدی .

(چانغ - سون - چینغ) ، چه‌ئولره منسوب اولمق اعتباریله (سونی) لرك علمهداری اولمسی طبیعی ایدی . فقط وطن پرورلكده امثالسز اولان بو چینلی ، مملكتنك منافع عالیه‌سی قارشوسنده حسیات شخصیه‌سنی تماميله یكدی . درین بر صمیمیتله سونی ایمپراطورینه عرض خدمت ایلدی .

(چانغ - سونغ - چینغ) ، تاتارستانده‌كی تدقیقاتی نتیجه‌سنده خان عنواننی طاشیین (شابولیو) ، (تاتو) ، (آپو) و (تولی to-li) . . . الخ كبی خان زاده‌لردن هر برینك معیتنده بیوك بر اوردو اولدیغنی ، برینك شرقده ، دیكرینك غربده ، اوچونجیسنك جنوبده ، دردنجیسنك ده شمالده حكومت قوردیغنی كورمش ، آره‌لرنده‌كی محبتك صوڭیلكنی آكلامش ، هر برینك دیكرینه علمهدار اولدیغنك فرقنه وارمشدی . خانلر متفق قالدقلری تقدیرده توركلره غلبه ایتمه‌نك امكانسز فقط خانلر آره‌سنه نفاق صوقمه‌نك پك قولای اولدیغنی آكلامشدی .

ایشته چانغ - سون چینغ ، تدقیقاتنك تلقین ایلدیكی قناعته استناداً دركه ایمپراطور (ون تی) یه شو یولده بر لایحه تقدیم ایلدی : « كوریبورم كه یوز قراله خلف اولان معظم ایمپراطوریمز ، بیك سنه‌دنبری هیجانله انتظار ایدیلن بر دورده تخت سلطنته اعتلا ایلدی . سایهٔ شهامتپناهیلرنده چینده هر نه‌قدر آسایش تأمین ایدیلدیسه‌ده شمال قوملریله الآن مخاصماتمز دوام ایدیبور . بونلری تنكیل ایتمك ایچون اوردولر كوندریله‌جك اولورسه وقتی اولمادیغی ایچون بوندن هیچ بر موفقیت مأمول دكلدر . فقط توركلری كندی حاللرینه براقه‌جق اولورسه‌قده مملكتمزی استیلا ایده‌جكلرنده شبهه یوقدر . بو سببدن توركلری تدریجاً انقراضه و آثارشی‌یه سوروكله‌یه‌جك تدابیر خفیه‌یه مراجعت چین ایچون تعقیب ایدیله‌جك اك معقول بر یولدر . بو تدبیرلر ، موفقیتله نتیجه‌لنیرسه نسل

مستقبلك حضور و سعادتی تأمین ایدلمش اوله جقدر . ملتمزك سعادت و فلاكتیله علاقه دار اولان بو تدبیرلری حضور شهانه پناهیلرینه عرض ایتمكی بر وظیفهٔ وجدانیه بیلیرم .

(چه ئو) لرك صوك زمانلرنده ، سفارتله توركلر آره سنه كوندریلمك شرفنه مظهر اولمشیدم . تورك خانلرینك مناسبات متقابله لری نجه تمامیله معلومدر . (تاتو) خانك بیوك برادری وارسه ده رسماً (شابولیو) خانك معیتنده بولونیور . ظاهراً بونلر بربرلریله متحد كورونیورلرسه ده حقیقت حالده آره لرنده كیزلی بر اختلاف موجوددر . حتی بو اختلافك آثاری شدیدن كورولمكه باشلامشدر . بربرلریله چارپیشمق ایچون طاووك ایلك ضربه سنه انتظار ایدییورلر . بونلرك احتراصلری تحریك ایدیله جك اولورسه همان یكدیكرلری علیهنه حربه آتیله جقلرنده شبهه یوقدر .

شابولیو خانك كوچوك قرداشی (چو ـ لو ـ هه ئو Tchou-lo-heou) غایتله دساس بر آدم ایسه ده معیتنده كی عسكرك مقداری پك آزدر . معمافیه بیوك بر مهارتله خلقك محبتنی قازانمش ، ایلری كلن امرایی كندیسنه بند ایلمشدر . شابولیو خان ، قارداشنك بو حالندن پك زیاده قوشقولاندیغندن نیزلیدن كیزلی یه مضطربدر . ظاهراً حسیاتنی كوسترمیورسه ده حقیقت حالده درین بر خوف و كدر ایچنده یاشامقده در .

(آ ـ بو) خانه كلنجه ، بو پرنس غایتله متردد و قورقاقدر . شابولیو خاندن پك زیاده قورقدیغندن شمدیلك اونك آرقه سندن سوروكلنمكده در . فقط شابولیونك ضعیف دوشدیكنی كوردیكی كون كندیسندن آیریله جغنه شبهه یوقدر . شو حالده بو كون ، چین ایچون تعقیبی الك فائده لی اولان سیاست ، اوزاقدن بو خانلرله مناسباتده بولنمق ، یاقیندن اونلره هجوم ایتمك ، قوتلیلری آره سنه تخم نفاق صاچمق ، ضعیفلرینی ده بربرلریله برلشدیرمكه چالیشمقدن عبارتدر .

بو پروژه یی تطبیق ایتمك ایچون اولا (تاتو) خانه بر ایلچی كوندره رك (آبو خان) ایله اتحادینی تأمین ایتمك ایجاب ایدر . اووقت شابولیو خان صاغ قولی (یعنی مملكتك غرب طرفنی) تهلكه ده كوره جكندن بالذات سلاحه صارلمغه مجبور اوله جقدر .

شاید (چولوهه ئو) خانك ده (هی Hi) و (سی Si) (١) قبیله لریله اتفاقی تأمین

(١) پسته نیه لاس ژونیه لك (هی Hi) دیدیكی بو قبیله نك اسمی (ده كینی) (كیو ـ هی Kiou-Hi) شكلنده قید ایدییور . ده كینی دن اكلاشیلدیغنه كوره شرق تاتارلرینه منسوب اولان (هی) لر (ختان Khi-tan) لرله برلشدن بولونیور ، ده اول (قو ـ مو ـ كی Ko-mo-ki) اسمنی طاشیور ،

ایدیلیرسه شاپولیو خان صول قولی (یعنی مملکتك شرق طرفنی) ده مدافعه ایچون اوردولرینی ایکی یه بولمکه مضطر قاله جقدر . بو وضعیت خانلر آره سنده دائمی بر شبهه ، گیزلی بر کین تولید ایده جکندن شمدی متفق گوزوکن بو آدملر بربرلرینه ابدی دشمن اوله جق ، آره لرنده حرب و جدال باشلایه جقدر . بو صورتله ظهور ایده جك داخلی محاربه لر ، تورکلری او درجه ضعیف دوشوره جکدرکه ، اون سنه گچمه دن ، چینلیلر پك آز بر قوتله تورکلری محو وپریشان ایدرك مملکتلرینی بوم بوش براقه بیله جکلردر . »

بولایحه اوزرینه شمالدن آقان تورك سیلابه سنه قارشو قویه میه جغنی آکلایه رق درین بر یأس ونومیدی ایچنده بولنان ایمپراطور (وه ن ـ تی) کندیسنی تضییق ایدن الیم بر کابوسدن قورتولمش اولدیغنی حس ایتدی . همان (چانغ ـ سون ـ چینغ)ی دعوتله التفاتلره غرق ایلدی . بو دساس آدم ایمپراطوره خانلرك اداره سنده کی ممالکك طوپوغرافیاسنی چیزدیکی کبی شفاهاً ده تعقیب ایدیله جك سیاسته دائر خیلی ایضاحات ویردی . ایمپراطور کمال ممنونیتله (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك پلاننی قبول ایده رك همان تطبیقنه باشلادی .

باش میرآخورینی (١) سفارتله (هامی Hami) (٢) نك اوته طرفنه ، (تاتو) خان نزدینه گوندردی . ایلچی (تاتو) خانه (سوئی) ایمپراطوری طرفندن اهدا ایدیلن قورتباشلی بر سنجاغی گوتورمکله ، بونك ایمپراطورك کندیسنه قارشی پرورده ایتدیکی محبت ومربوطیتك نشانه سی اولدیغنی آکلاتمغه مأمور ایدیلمشدی .

(چانغ ـ سون ـ چینغ) ده سواری جنرالی عنوانی توجیه ایدیله رك ، شرق تاتارلری یعنی (خیتان Khi-tan)لر ، (کیو ـ هی Kiou-hi) لر ایله (سیه) تورکلری نزدینه گوندریلدی . چینلی جنرال برچوق ایپك قوماشلر هدیه ایده رك بو قبیله لری کندیسنه بند ایتدکدن صوکره

شرقده (له آئو ـ تونغ Leao-tong) ك شمالنده تموز نهرینه قدر امتداد ایدن منطقه ده اوطوریورلردی . [هونلر تاریخی . ج : ١ . ق ٢ ص : ٣٩٩] (هی) لرك اورخون کتابه لرنده کی (تاتابی) اولمسی احتماله بو قاریده کی حاشیه لرك برنده اشارت ایتمشدك .

(سی Si) یه گلنجه ـ که بو اسمی ده موسیو ده گینی (سیه Sie) شکلنده قید ایدیور ـ بونلر اسکی (هیونغ ـ نو) لردن ـ یعنی بر تورك قبیله سی ـ ونوب شمالنده اوطوریورو توکیو خانلرینه تابع بولونیورلردی .

(١) ایستانیسلاس ژولیه ن (تاتو) خان نزدینه گوندریلن باش میرآخورك (یوئن ـ هوئه ی Youen-hoeï) اسمنده اولدیغنی سویلیور .

(٢) اووقت چینلیلر ، (هامی)یه (ئی ـ ئو I-ou) نامنی ویریورلردی .

اونلرك رهبرلكيله دها ايلروده بولونان (چولوهه‌ئو) خانك قرارگاهنه كيتدى . انواع حيله و دسايسله (چولوهه‌ئو) خانك محبتنى جلب و خانى كنديسنه منقاد ايتمكه موفق اولدى [١] .

فقط ، چينليلرك تهييج ايتديكى فيرتنه‌نك اك بويوك قسمى ايلك اول كندى اوزرلرينه دوندى . بويوك خان (شاپوليو) ، معيتده ايكنجى خانلردن (تاتو) ، (آپو) ، (شه‌هو Che-Hou) و (تان‌هان Tan-han) خانلر [٢] بولونديغى حالده دورت يوز بيك كشيلك براردو ايله (يوم ـ پيم ـ فو Yum-pim-fou) طرفندن سدچينى كچه‌رك جوار ايالتلرى تخريبه باشلادى [م ٥٨٢] .

شاپوليو خان ، جنوبه دوغرى ايلريه‌يه‌رك چينك داها ايچريلرينه صوقولمق ايستيوردى . فقط ، اولجه ايمپراطور طرفندن بر سنجاغه نائل اولان (تاتو) خان كنديسنى تعقيبدن امتناع ايلدى . بونك اوزرينه ، (تاتو) دن ذاتاً شبهه‌لنمكه باشلايان (شاپوليو) خان‌ده داها ايلرى كيتمكه جسارت ايده‌مدى .

چين ايمپراطورى ، تورك سيلابه‌سنه قارشى قويمق اوزره ايكى اوردو كوندرمشدى . بونلردن وليعهد اداره‌سنده‌كى اوردونك برقسمى (هيه‌ن ـ هام Hien-Ham) ده ، ديگر برقسمى ده (هوم ـ هو آ Hum-hoa) ده طوپلانمشدى . (تا ـ هى ـ چانغ ـ جو Ta-hi-tchang-jou) اسمنده چينلى بر جنرال‌ده [٣] ترصده مأمور اوله‌رق ايكى بيك كشى ايله (چه‌ئو ـ پان Tcheou-pan) [٤] ده بولونيوردى .

شاپوليو خان ، يوز بيك كشيلك بر اردو ايله ، (چانغ ـ جو) يه بوراده بر باصقين ويردى . چينليلر ، دشمنك كثرتنى كوره‌رك خوف وتلاشه دوشديلر . فقط ، جنرال ، جسارت ومهارتيله عسكرلرينى تسكين ايده‌رك هزيمتك اوكنى آله‌بيلدى .

چين وقايعنامه‌لرينك ويرديكى تفصيلاته كوره ، چينليلر بوراده اوچ كون متمادياً قهرمانانه مقاومت ايتديلر . هر ايكى طرفك اوقلرى بيتدى . عسكرلر بوغاز بوغازه ، يومروق يومروغه كلديلر .

---

(١) ده‌كينى . ج .. ا ق .. ٢ . ص : ٣٩٨ ، ٣٩٩ . ايستانيسلاس ژوليه‌ن . ص : ٣٥ ، ٣٦ ، ٣٧ . تومسن . ص : ٦٣ ، ٦٤ ژورنال آزياتيك ٣ . ص .. ٣٥٨ ومتعاقب صحيفه‌لرى .

[٢] ايستانيسلاس ژوليه‌ن بو اسمى (پان ـ نا ـ خان P'an-na-khan) شكلنده قيد ايديور . [ص : ٣٨] .

(٣) ده‌كينى بو جنرالك اسمنى (چام ـ جو Tcham-jou) شكلنده يازييور .

(٤) هونلر تاريخنده بو شهرك اسمى (چه‌ئو ـ پوئون tcheau.puon) صورتنده مقيددر .

اللرينك كميكارى ميدانه چيقنجه‌يه قدر ديديشديلر . مجروح و مقتوللرينك مقدارى اون بيك كشى‌يه بالغ اولدى . نهايت توركلر ، مقتوللرينك جسدلرينى ميدان حربده براقه‌رق چكلمكه مجبور اولديلر [م ٥٨٢] [١] .

(چانغ - جو) توركلرك (تسين - چه‌ئو Thsin.tcheou)، و (لونغ - چه‌ئو Long.tcheou) ايالتلرينى يغما و تخريب ايتملرينه مانع اوله‌ميه‌رده ، ديكر چينى جنراللرى بو موفقيتى كوستره‌مديلر . توركلر ، باشقه يرلردن چين ايالتلرينه كيرديلر .

چانغ - سون - چينغ ، چين اوردولرينك هر طرفده مغلوب اولدقلرينى كورەرك تلاشه دوشدى . توركلرى كيرى دوندورمك ايچون يكى بر دسيسه دوزدى . شاپوليو خانك اوغلى (شين - قان Chin.kan) ه اويغورلر ايلك شمالنده و ساير يرلرده اوطوران (تيه - له Tie.le) لرك ، باباسنك قرارگاهنى آلمه ايتمك اوزره ، آياقلاندقلرينه دائر يالان بر خبر كوندردى . [٢] .

شاپوليوخان ده بو حوادثه اينامدى . مملكتنى قورتارمق وزره همن اوردوسنه رجعت امرينى ويردى . چانغ - سون - چينغ ، بو دفعه‌ده بر دسيسه ايله مملكتنى قورتارمه بيلدى . فقط ، ويريلان خبرك اصلسز اولديغى آكلاشلدقدن صوكره ، شاپوليو خان تكرار چين حدودلرينه دوندى .

شاپوليوخان بو دفعه اوردولرينى ايكى يولدن چينه سوق ايتدى . بونلر ، چينك برقاچ ايالتنى يغما و تخريب ايلديلر [٣] م ٥٨٣] . ايمپراطور (وەن - تى) چينك معروض قالديغى دائمى هجوملردن چوق درجه معذب اوليور ، تورك آقينلرينه قارشو قويه‌مديغنه بك زياده صيقيليوردى . بو دفعه‌كى تخريبات اوزرينه ، چينك حضورينى تأمين ايچون

[١] ايستانيسلاس ژوليه‌ن . ص : ٣٨ ، ٣٩ . ده‌كينى . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٣٩٩

[٢] موسيو ده‌كينى ، (چانغ - سون - چينغ)ك بو حيله‌ى بنات حانه‌ويرديكنى سويليورسه‌ده متنده اولديغى وجهله ايستانيسلاس ژوليه‌ن بو مطالعه‌يى مصيب كورمپور .

[٣] توركلر ، بو مجرى متعاقب ، چينك (وو - وه‌ى Wou-wei)، (تيه‌ن - شوئى Tien-cheou) (آن - تينغ An-ting) ، (كين - چينغ Kin-tching) ، (شانغ - كيون Chang-kiun) ، (هونغ - هوآ Hong-hoa) و (يه‌ن - آن Yen-nan) سنجقلرينى استيلا و تخريب ايلديلر . آتى نوع حيوانات اهليه‌يى يعنى (صيغير ، بيكير ، قويون ، كوپك ، دوموز ، طاووق) كاملاً اغتنام ايلديلر .

[ايستانيسلاس ژوليه‌ن . ص : ٤٤]

قطعی بر تشبثده بولونمغه قرار ویره‌رك بر فرمان نشر ایتدی [۱]. بو فرمان اوزرینه ، بوتون چین آیاقلاندی . ایمپراطورك قوماندانلر تعیین ایده‌رك بونلری بر قاچ قولدن توركلر اوزرینه کوندردی [۲].

---

[۱] ایمپراطور بو فرمانده شویله دییوردی : « وقتیله (وه‌ی Vei) یعنی (غوئه‌ی) خاندانی انقراضه دوشدیکی زمان ، فلاکت وضیاع بربرینی تعقیب ایتدی . (تسی) و (چه‌ئو) بربرلریله محاربه و چینی آره‌لرنده تقسیم ایتدیلر . توركلر ، بو ایکی خاندان ایله مناسباته کیریشدیلر . چه‌ئولر ، شرقدن قوشقولانیورلر ، (تسی) لرك توركلره قوتلی براتحاد یاپه‌جقلرندن قورقویورلردی . (تسی) لرده غربدن عین سبب اولیورلر . چه‌ئولرك توركلره مناسبات صمیمیه تأسیس ایده‌جکلرندن خوفه دوشیورلردی .

توركلره اولان مناسباتك أیی ویا فنا اولدیغنه کوره ، چین یا نعمت صلحدن فائده‌لنیور ویا بویوك بر تهلکه‌یه قوشیوردی . چینك مقدراتنه توركلر حاکم اولیوردی . بونده ، قوتلی بر دشمنك تهدیدی قارشوسنده معروض اولدیغم کبی ، آقینلرینه قارشی مملکتی مدافعه ، حدودلری محافظه ایتمك ایچون هر طرفه اوردولر کوندرمکده ، خزینهٔ دولتی چین ایله چول آره‌سنده دوکمکده مجبور اولیوردم . بو حالك تمدیدی یوزندن قوای مملکت توکنمکده ، منابع خزینه قورومغه محکوم بولونیور .

توکیولر ، استمداد قوله‌لرنده‌کی محافظلری ـ چینیلر ، توركلرك تقربنی اخبار ایچون حدودلردن داخل مملکته دوغری بر طاقم قوله‌لر انشا ایتمشلردی . توركلر آقین ایتمکه باشلادقلری زمان ، ایلك قوله‌دن آتش یاقیلیر ، بو آتشی کورن دیکر قوله‌لرده عین صورتله حرکت ایدرلردی . بو صورتله مملکتك هر طرفنده ، عینی زمانده آقیندن خبردار اولورلردی ـ خبرا قالدیریور . مأمورلری ، اهالی‌یی قتل ایدیورلر . توركلرك ، مملکتك فلاکتنی انتاج ایدن بو جنایتلری طولانمش و بوکون اجرا ایدلمش ترشی دکلدر . ... ، حق آی یوقدرکه ولر ، بونله بر آقین یاپمش اولسونلر . اون بیك اقلیمك نسالرینی کندی اولادلرم کبی بسلمك ، تبعه‌مك سفالتنی تخفیف ایتمك ، اسکی سوء استعماللری اورتادن قالدیرمق خصوصنده ... اوامرینی تبلیغ ایتدم . بونك ایچون ، شمدی حدودلریمزی توسیع ایتمکه ، امپراطورلغك سینورلرینی شدتله محافظه ایلمکه ، توکیولرك بردها جنوبی [یعنی چینی] استیلا ایتملرینی دوشونملرینه میدان بر اقامغه قرار ویردم . حرب طاووللرینك سسلرینه ، استمداد قوله‌لرینك آتشلرینه آرتق نهایت ویره‌جکم . بر مدتدنبری یورغون دوشن عسکرلر ، ابدیاً راحت ایده‌جکلردر . شمال و شرق باربارلرینی حاکمیتم آلتنه آله‌جق و یوزمی چیرمه ، مقصد عالیه‌می طانتدیره‌جکم . [توکیوله دائر وثیقه‌لر . ص: ٤٤ ، ٤٥]

[۲] ایمپراطور (وه‌ن ـ تی) ، توركلرك آقینلرینه قطعی بر نهایت ویرمك قصدیله (هو ـ کیه‌ن Ho-kien) قرلی (هو ـ نغ Hong) ی باش قوماندانلق عنوانی توجیه و عسکر اوزرینه مأمور ایتدی . (ته‌ئو ـ لیو ـ تسی Teou-liu-tsi) ایله (ته‌ئو ـ یونغ ـ تیده Teou-yung-tse) یی ده و کالته چیقاردی . (قائو ـ کیینغ Kao-king) ی صول قول ناظرلغنه ، (یو ـ کینغ ـ سه Yu-king-tse) یی ده صاغ قول نظارتنه تعیین ایلدی . بونلره ، چین حدودلرینی تجاوزه توکیولره هجوم امرینی ویردی . (ایمپراطورلر ژورنالی : ص : ٥٤ ، ٦٤ .)

تورك قوماندانلرندن (آپوخان) ، مهم برقوتله چین حدودینی آشمشدی . بوكاقارشی طورمق اوزره جنرال (یوم ـ تیم Yum-tim) اوتوز بیك عسكرله ، (له آم ـ چه ئو Leam-tcheou) دن ایلری كوندریلدی . آپوخانله جنرال برقاچ دفعه چارپشدیلر . چینلیلر ، غلبه ایدر كبی اولدیلر . بووضعیتدن بالاستفاده ، چین ضابطلرندن بری جنراله مراجعت ایده‌رك ، هیچ بر كناهی اولمیان بوقدر آدمی قیردیرمق طوغری وعادلانه بر حركت دكلدر . ایكی طرفدن برر محارب چیقاریله‌رق طالع ظفر ، بونلرك مبارزه‌لرینه تعلیق ایدلسون . هانكی طرفك مبارزی مغلوب اولورسه ، اوطرف مغلوبیته راضی اولسون یولنده برمطالعه عرض ایتدی .

جنرال طرفندن ده تصویب ایدیلن بوفكر ، آپوخانه بیلدیریلدی . اوده قبول ایتدی . بونك اوزرینه هرایكی طرفدن برر بهادر چیقاریلدی . بونلر ایكی اردونك اوكنده مبارزه‌یه كیریشدیلر . نتیجه‌ده تورك مبارز یكلدی . آپوخان ده ویردیكی سوز وزرینه مغلوبیته راضی اوله‌رق میدان حربدن چكلدی [١] .

(یه ئو ـ چه ئو Yeou-tcheou) یعنی (پكین Pe-kin) طرفندن چینه كیرن تورك قوللری ایسه اوچ بیك كشیلك برقوتله بوایالتك محافظه‌سنه مأمور ایدیلن (لی ـ تسونغ li-tçung) ك شایان حیرت جسارتنه رغماً اون كون محاربه‌دن صكره قطعی بر غلبه‌یه مظهر اولدیلر . چین جنرالی ده (قو ـ چینغ ko-tching) شهرینه قپانمغه مجبور اولدی . توركلر جنرالی بوراده صیقی بر محاصره آلتنه آلدیلر . شهرده ارزاق نامنه هیچ بر شی اولمدیغندن عسكرلر آجلق وسفالتدن متصل اولیورلردی . (لی ـ تسونغ) مقاومتك امكانسزلغنه رغماً تسلیم اولمه‌یه بر تورلو یاناشمادی فقط ، بو عاقبتك ضروری اولدیغنی كوره‌رك عسكرینه خطاباً : « بن ایمپراطور اوغرینه حیاتمی فدا ایتمكه قرار ویرده . شهرك تسلیمنی كورمه‌مك ایچون شانلی بر اولومه آتیلیورم . » یولنده برنطق ایراد وقیلیجنی چكه‌رك انتحار ایلدی (م ٥٨٣) (٢) .

اوانده برفرقه قوماندانلغنده بولونان (چانغ ـ سون ـ چینغ) ، توركلرك حرباً محا ایدیله‌میه‌جكی حقنده‌كی قناعتنی حادثه‌لرده تأیید ایتدیكنی كوره‌رك ینه سیاسی دسیسه‌لر ترتیبنه قویولدی . مقصدی خانلر آره‌سنه نفاق صوقه‌رق ، توركلری بربرینه قیردیرمق

[١] هونلر تاریخی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٠١ ؛
(٢) ده‌كینی ج : ١ . ق : ٢ ص : ٤٠١ ؛

اونلری، داخلی محاربه‌لرله بیتاب دوشوردکدن صکره اوزرلرینه هجوم ایتمکدی. آبوخانك چکلمه‌سنی مساعد برفرصت عد ایدرك قرارکاهنه کوندردیکی برآدم واسطه‌سیله شویولده تزویراتده بولوندی : « شاپولیو نه‌زمان حرباً چینه کیرمش ایسه دائما بویوك برمظفریت قازانمش، غالباً عودت ایلمشدر. حالبوکه سز ، هردفعه مغلوباً چکیلیورسکز. تورکلر ایچون بر ذل اولان بوحالك بتون خجالتی سزه تحمیل ایدیله‌جکدر . قوتلریکز مساوی اولدیغی حالده سزك مغلوب ، (شاپولیو) نك غالب موقعنده بولونماسی عسکریکز آره‌سنده سزك قدریکزی تنزیل ، شاپولیونك موقعنی‌ده اعلا ایلمکده‌در . شاپولیو ، تورك ملتنده حاصل اولان بو حالت روحیه‌دن بالاستفاده ، مغلوبیتك بوتون مسؤلیتنی سزه یوکله‌یه‌رك شمالده‌کی یوردیکزی ضبط ایتمك خصوصنده‌کی پلاننی موقع تطبیقه قویه‌جقدر . عجبا اوکا مقاومت ایده‌جك قدر قوتکز وارمی؟ ! . » [۲]

بو تبلیغات اوزرینه ذاتاً وهام وقرارسز اولان (آبوخان) ك وسوسه و اندیشه‌سی بوس بتون آرتدی فکرینی استکناه ایتمك اوزره کندیسی‌ده (چانغ ــ سون ــ چینغ) ه مقابلةً بر ایلچی کوندردی .

چینلی سیاسی ، بوکلن آدمه‌ده : « تاتو خان ، سوئی ایمپراطوریله بر اتفاق عقد ایتدیکندن شاپولیو آرتق کندیسنه قارشی قویه‌میه‌جقدر . نیچون (آبوخان) ده ابن سمانك (چین ایمپراطورینك) حمایه‌سنه کیره‌رك تاتو خانله اتحاد ایتمیور؟ سز، تاتو ایله برلشیرسه‌کز قوتکز آرته‌جق ، موقعکز یوکسله‌جکدر . ایشته سزك ایچون تعقیب ایدیله‌جك الك امین والك دوغرو یول ! بویول ، برجانی کبی شاپولیو خانه منقاد اولمقدن ، اونك حقارتلرینه معروض قالمقدن ، اوغورینه عسکریکزی قیردیرمقدن دها خیرلی دکلیدر ؟ » یولنده اغفالکار برچوق تلقیناتده بولوندقدن صکره آبوخانه اعاده ایتدی .

آبوخان ، تورکلرك بی‌امان دسمنی اولان (چانغ ــ سون ــ چینغ) ك تزویرکاراغفالاتنه قاپیله‌رق چینه یورومکدن وازکچدی . حدوده چکیله‌رك اورادن (چانغ ــ سون ــ چینغ) وساطتیله ایمپراطور (وه‌ن ــ تی) یه برایلچی کوندردی . ایلچی آبوخانك چین حمایه‌سنه قبولنی استرحامه مأمور ایدیلمشدی .

(چانغ ــ سون ــ چینغ) ك بوموفقیتی ، تورکلرك فلاکت مستقبله‌لرینك باشلانغیجی اولدی . آبوخاندن امین قالان چینلیلر دیکر قوللردن یوروین تورکلر اوزرینه یوکلندیلر.

(۲) هونلر تاریخی ج : ا. ق : ۲ . ص : ٤٠٢ و ایستانیسلاس ژولیه‌ن ٠ ص: ۲۳ ، ۲٤

بش بیك قدر سواری ایله چین وردوسندن آیریلان (وه‌ی Wei) قرالی (په ـ تائو Pe-tao) دینیلان موقعده شاپولیوخانه آنسزین بر باصقین ویردی . بویوك خان نه‌یه اوغرادیغنی بیله‌میه‌رك مدهش بر هزیمته اوغرادی. اوردونك ارزاق ومهماتنی براقه‌رق پریشان بر حالده فراره مجبور اولدی (۱).

تورکلر کندی سواریلرینك کثرت وسکبارلغنه کووه‌نه‌رك چین سواریسنه اهمیت ویرمه‌مش ، امنیت ترتیباتنه رعایته لزوم کورمه‌مشلردی . شاپولیوخانك بو هریمتی بصیرتسزلك مولودی اولان معناسز بر غرورك نتیجه‌سی ایدی . دشمنی حقیر کورمك ، میدان حربده بصیرتسز طاورانمق ، الکبیوك بر خطا اولدیغی کبی ، قوته مغرور اوله‌رق قره‌غول ترتیباتنه رعایتسزلك کوسترمکده عادتا بر جنتدی .

کورولیورکه ، تورکلر بو محاربه‌ده ، خطادن خطایه دوشمش ، خانلردن بری دشمنله غافلانه چارپیشیرکن دیکری عینی دشمنله اویوشمش ، ملتی فلاکتنی بو خانلر عادتا کندی اللریله احضار ایلمشدر . حالبوکه چینلیلر ، نظام و انتظامه صوك درجه رعایت ایتمك سایه‌سنده سواریجه اولان نقصانلرینی تلافی ایتمش ، ضابطان وافرادك عسکری دیسیپلینه رعایتلری ، وکلا وقوماندانلرك سیاسی ، مهارت وانتریقه‌لری کندیلرینه بر تفوق بیله تأمین ایلمشدی .

آپوخانك ، ایمپراطورله اویوشه‌رق محاربه‌یه سیرجی قالماسی ، شاپولیو خانك ده فاحش بر هزیمته اوغراماسی چینلیلرك جرأتلرینی آرتیردیغی کبی تورکلرك ده فلاکتدن فلاکته دوشمه‌لرینی انتاج ایلدی. بویوك خانك مغلوبیتنی متعاقب تورکلرك باشنه بر ده قحط بلاسی چوکدی . ارزاقسزلقدن اولو کمیکلرینی ئه‌زه‌رك یمکه مجبور اولدیلر . مصیبت اوستنه مصیبت اوله‌رق ، خانك قرارکاهنده برده وبا چیقدی . بو صالغین و مهلك خسته‌لق ده بك چوق ضایعاته سبب اولدی (م ٥٨٣) .

دیکر طرفدن خاقانك متفقی بولنان چینلی (قائو ـ پائو ـ نیم) ده (۲) مغلوب اوله‌رق معیتی طرفندن قتل ایدیلدیکندن بو فلاکت زماننده خانه معاونت ایده‌مدی . بالعکس جنرالك

(۱) ده‌کینی ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ٤٠٠ وایسنانیسلاس ژولیه‌ن ص : ٣٤

(۲) چینك تسی) خاندانی جنراللرندن اولان (قائو ـ پئو ـ نم Kao-Pao-nim) (سوئی) لره عصیان ایدرك تورکلرك یانه التجا ایتمشدی. شاپولیوخانی ، چین اوزرینه یورومکه و (سوئی) لره اعلان حرب ایتمکه تشویق ایدنلردن بریده بو جنرال ایدی .

فونی (پچلی Petcheli) نك شمالنده‌كی (هو ـ لونغ Ho-long) شهرینك چینلیلرك الینه دوشمه‌سنی انتاج ایلدی (م ٥٨٣) (١) .

شاپولیوخان ، آپوخانك چین امپراطوریله تأسیس مناسباته كیریشدیكنی و كندیسندن آیریلمق فكرنده اولدیغنی خبر آلیر آلماز حدتنه مغلوب اوله‌رق دولتنی تهلكه‌یه سوروكلیه‌جك اولان حركاته باشلادی. كرچه (په ـ تاتو) نهزامنه اوغرایان شاپولیوخانه آپو طرفندن ارتكاب ایدیلن بواهانتك یك آغیر كلمه‌سی و كندیسنی سرعتله انتقام آلمغه سوروكله‌مسی پك طبیعی ایدی . فقط ، بیوك خان اولمق اعتباریله شاپولیونك حدتنه دكل بصیرتله حركت ایتمسی ، چینلیلرك انتریقه‌لرینه رواج ویره‌جك داخلی محاربه‌لره یول آچمه‌مسی تورك خاقانلغنك منافعی اقتضاسندن ایدی .

تاتو خان اولجه كندیسندن آیریلمش ، غرب طرفلرنده مستقلاً حركته باشلامشدی . چینلیلره مغلوب اولدیغی بر زمانده ظاهراً كندیسنه منقاد كورونن آپو خانه‌ده اعلان مخاصمه ایتمسی ، دوغری بر سیاست دكلدی . خاقانلغك منافعی چینه متمایل اولان آپو خانك تدابیر صائبه ایله كوكانی آلمه‌یی ، كندیسنه اولان مربوطیتك ادامه‌سنه چالیشمه‌یی ، هرحالده داخلی محاربانه میدان ویرمه‌مه‌یی ایجاب ایدییوردی .

شایان تأسفدركه شاپولیو ، بو كیاستی كوستره‌میه‌رك خاقانلغك انقراضنی (چانغ ـ سون چینغ) پلاننك تحققنی انتاج ایده‌جك طرزده حركت ایلدی. اعتنده‌كی قوتله ، شمالده آپوخانك اداره‌سنه براقمش اولدیغی مملكتلره كیردی . آنی بر هجومله آپوخانك قرارگاهنی ضبط، عسكرلرینی اسیر و والده‌سنی قتل ایلدی . آپوخان بوناكهانی هجومه قارشوسنده نه یاپه‌جغنی شاشیره‌رق غربه دوغرو فرار و (تاتو) خان نزدینه التجا ایتمكه مجبور اولدی. شاپولیونی بو مناسبتسز تجاوزه سوق ایدن سببلردن بری‌ده چین سفرلرنده آپونك كوستردیكی شجاعت و عسكر آره‌سنده قازاندیغی شهرت اولمشدی. خاقانك حس استرقابی بو تجاوزی تسریع ایتمشدی (٢).

شاپولیو خانك بو مناسبتسز حركتی (تاتو) یی پك زیاده اغضاب ایلدیكندن (آپو) یه حسن قبول كوستردكدن باشقه معیتنه یوزبیك كیشیلك بر اوردوده ترفیق ایدرك شرقه اعزام و مملكتنك استردادینه مأمور ایلدی . (٣)

(١) ده‌كینی ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٠٠ ، ٤٠١

(٢) ادوار شاوان ، غربی توكیولره دائر وثیقه‌لر ، ص : ٤٩ نوط

(٣) ایستانیسلاس ژولیه‌ن ص : ٤٢ وده‌كینی ج : ١ . ق : ٢. ص : ٤٠٢

(چانغ ـ سون ـ چینغ) ایله بلانی آرتق تامیله تحقق ایتمش، تورك پرنسلری آره‌سنده داخلی مجادله‌لر باشلامشدی . بوصورتله ، (تاتو) خان ، او وقته قدر متبوع طانیدیغی خاقان (شاپولیو)یه‌عصیانله اعلان استقلال ایتمش اولیوردی[م ۵۸۲]. بوتاریخدن صوکره، تورکلر ، بری شرقی دیکری غربی اولمق اوزره ایکی خانلغه بولونمش اولدی [۱].

(آپو) و (شاپولیو) خانلر ، برقاچ‌دفعه‌چارپشدیلر . سیللر کبی قارداش‌قانی آقیتدیلر. نهایت ، شاپولیو مغلوباً چکلدی . (آپو) ده اسکی مملکتنی استرداد ایده‌رك تاتارستانك اك قوتلی پرنسلری صره‌سنه کچدی [م ۰ ۵۸۳] .

آپوخانه‌مربوطیتی اولان (تان‌هان Tan-han) خان‌ده (شاپولیو) طرفندن حکومتندن محروم براقیله‌رق (تاتو) خان نزدینه فراره اجبار ایدیلمشدی . بوده ، طبیعتیله بویوك‌خان (شاپولیو) نك مدهش بر دشـمنی اولدی . عینی زمانده شاپولیونك برادر زاده‌سی (تی ـ کین ـ چا Ti-kin-tcha) [۲] بوتون تبعه‌سیله برابر آپو خان طرفنی التزام ایده‌رك سلاحه صاریلدی [۳] .

شاپولیونك ، چین اینتریقه‌لرینه رواج ویرن اداره‌سزلکی وکوچوك خانلرك سفیل احتراصلری یوزندن ظهور ایدن بوألیم تفرقه، تورکستانك‌خرابیسی ، تورکلرك بربرلرینی قیره‌سی کبی فجیع برفلاکتی انتاج ایلدی .

تورك پرنسلری ، بربرلرینی محو ایتمك ایچون ، ملتك اك مدهش دشمنی اولان (سوئی)لردن استمداد ایده‌جك‌قدر آلچاقلق کوسترمکه‌باشلادیلر . حالبوکه ، آره‌لرنده‌کی نائرهٔ تفرقه چینلیلر طرفندن ایقـاد ایدیلمش اولدیغندن سوئی ایمپراطوری خانلردن هیچ برینك قطعی بر مظفریت قازانه‌رق بوتون تورکسـتانه حاکم اولمسنی ، تورکلرك وحدتی تأمین ایتمسنی ایسته‌میوردی .

ایمپراطور ، بو استمدادلره قارشی نفاق‌وجدالی داها زیاده آرتیره‌جق تلقیناتله اکتفا ایدییور ، بربرلرینی محو ایتمك خصوصنده تورکلری سربست براقیوردی . خانلر ایسه ملتك دشمن بی‌امانی اولان اجنبیلرك اغفالکار تلقیناتنه قانه‌رق فلاکت ملیه‌یی کندی اللریله احضارایدییورلردی .

---

(۱) ادوار شاوان ص : ٤٩ نوط
(۲) عجبا (تکین شاد) دن محرفی ؟
(۳) هونلر تاریخی. ج . ۱ . ق : ۲ . ص : ٤۰۲ و ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ٤٧.

جنبی تلقیناتنه قاپیله‌رق فرقه‌لره آیریلمق ، رابطهٔ اتحادی قیرمق ، برمانی نه‌مدهش عاقبتلره سوروکله‌یه‌جکنی کیمسه تقدیر ایده‌میوردی . تورك ملتنك تاریخنده ، دوست کورونن ، اجانبك تسویلاتی یوزندن برچوق تورك حکومتلرینك منقرض اولدیغنی کوردیکی حالده ؛ شایان تأسفدرکه ؛ تورکلر حالا صافدللکی بر قمه‌مش ، اجنبیلرك اغفالاتنه قاپیلمقدن قورتیله‌مامشلردر . [۱] .

بویوك خان شاپولیو ، بوتون خان زاده‌لرك کندی علیهنه دوندکلرینی وبونلرله باشه چیقه‌میه‌جغنی آکلایه‌رق سوئی ایمپراطورینه مراجعتله صلحه طالب اولدیغنی عرض واستمداد ایتمکه مجبور اولدی [م ٥٨٤] .عینی زمانده ، منقرض (چه‌ئو) ایمپراطورلری سلاله‌سندن اولان زوجه‌سی پرنسس (تسیه‌ن ـ کین Thsien-kin)ده ایمپراطوره برعریضه تقدیمیله کندیسنك (سوئی) عائله‌سی میانه و اولادلغه قبولنی استرحام ایلدی .

ایمپراطور ، شاپولیو خانه زوجه‌سنك استرحاماتی اوزرینه (سیو ـ پینغ ـ هو Siu-ping-ho) اسمنده برسفیر کوندره‌رك ، پرنسس (تسیه‌ن ـ کین) ك استرحاماتنی قبول وکندیسنه

[۱] اعصار اخیره‌ده اجنبیلرك تسویلاتی یوزندن محو اولان تورك حکومتلری آره‌سنده (خیوه) خانلغی ، (بخارا) امارتی برر مثال اوله‌رق کوستریله‌بیلیر . بوکون روس اولکه‌سی عد ایدیلن ممالکده‌کی قپچاق ، قازان ، اژدرهان ، نوغای وقریم خانلقلرینك عواقب فجیعه‌لری‌ده عینی حالك مولودیدر . روسیه چاری اوچونجی (ایوان) ، نوغای خانیله برلشه‌رك (١٤٨١) تاریخنده (قپچاق) خانلغنی اورته‌دن قالدیرمش اولدیغی کبی ، صوکره کلن چار وچاریچه‌لرده خانلر آره‌سنه تفرقه‌لر صوقه‌رق (١٥٥٢) تاریخنده (قازان) خانلغنی ایکی سنه صوکره‌ده (اژدرخان) خانلغنی یوتمشلردر . روسلر ، اسکی دوستلری اولان (نوغای) خانلغنی‌ده اون سکزنجی عصرده بوغمقدن چکینمه‌مشلردر . اك صوکه قالان بدبخت قریم خانلغی ایسه خان زاده‌لرك آره‌سنده‌کی نفاق و شقاقدن بالاستفاده (شاهین کرای)ی اغفال ایدن (قاترینه)نك تسویلاتیله ١٧٧٤ سنه‌سنده عثمانلی حکومتندن آیریلمش وطقوز سنه صوکره بوس‌بوتون روسیه‌یه الحاق ایدیلمشدر.

بو فجیعه‌لرك اك صوك واك‌ایکی صفحه‌لرینی‌ده تورکیا تاریخنده کورمك ممکندر. صوك دورلرده بر قسم بدبختلرك تورکلکك احساسنی قصد ایدن بعضی حکومتلرك سفارتخانه‌لرندن تلقی ایتدکلری تعلیماته توفیقاً قورقونج بر دورهٔ تفرقه آچه‌رق مملکتی نه‌مدهش بر ولاکته سوروکله‌مش اولدقلرینی خاطرلاتمغه بیلمم که لزوم وارمیدر ؟ (چانغ ـ سون ـ جیسغ) ك تزویراتی توکیو خاقانلغنك انقراضنی انتاج ایتمش اولدیغی کبی (اغناتیف) ك ترتیباتی تورك یوردنده بر بلغارستان طوغورمش . (فیسچ موریس) ك تلقیناتی‌ده روم ایلی قطعه‌سنك نهایت تورك حاکمیتندن چیقمه‌سنه سبب مستقل اولمش دکلمیدر؟! .

(تا ـ ى ـ قونغ ـ چو Ta-i-kong-tchou) [١] عنوانيله (سوئى) عائله‌سنك طاشيديغى (يام ـ شى Yam-Chi) نامنى توجيه ايلديكنى تبليغه مأمور ايتدى [م ٥٨٤] [٢].

بويوك خان شاپوليونك ، ايمپراطور (وەن ـ تى) نك بو توجهنه قرشى مقام شكرانده كوندرمش اولديغى مكتوبدن ؛ كندى شخصى حقنده پارلاق وصفلر قوللانمش اولمسنه رغماً ؛ چين حمايه‌سنه دوغرى يووارلانمقده اولديغى آكلاشيلمقده‌در [٣].

فى‌الحقيقه شاپوليو بو مكتوبنده سوئى ايمپراطورينى پدر طانيديغنى و كندى‌سى ايمپراطورك بر اولادى عد ايتديكنى اعتراف ايتمكده‌در . اوعصرده اورته آسيا وچينده قوللانيلان تعبيرات سياسيه‌يه كوره بر حكمدارك ديكرينى پدر طانيمه‌سى ، اونك اولادلغنه كيرمه‌سى ، اوحكمدارك بر (واسال Vassal) ى يعنى تابعى اولمسى ديمكدى . ايمپراطورك ، جواباً شاپوليو خانه كوندرديكى نامه‌ده بو جهتى تأييد ايده‌جك تعبيرات

---

[١] چينجه (تاى ـ قونغ ـ چو) ، (عدالت معظمه پرنسسى) معناسنه‌در .

[٢] پرنسك اولجه عائله اسمى (يانغ Yang) ايدى . ايستانيسلاس ژولين . ص : ١٢٥ و ده‌كينى . ج : ١ . ق : ٢ . ص . ٤٠٣ ؛

[٣] چين وقايعنامه‌لرنده مقيد اولان بومكتوبك صورتنى بروجه آتى قيد ايديورز :

بويوك تورك ايمپراطورلغنك ؛ كوك تكرينك كونرديكى عاقل حكمدارى (ايلى ـ كيو ـ ليو ـ شه ـ مو ـ هو ـ شى ـ پو ـ لو I-li-Kiu-liu-ch -mo-ho-chi-po-lo) خاندن معظم سوئى خاندانك حكمدارى مفخمنه .

معظم سوئى خاندانك حكمدار مفخمى طرفندن سفارتله كوندريلن (خاين ـ بو Khin-fou) عنوانى حائز ، (سيو ـ پينغ ـ هو Siu-ping-ho) نزدمزه مواصلتنده ايمپراطور نامنه بيان ايتديكى تبليغاتله بزى شرفياب ايلدى . لطفلرينه وتبليغاتنه تماميله مطلع اولدم . (سوئى) خاندانك مفخم ايمپراطورى زوجه‌مك پدرى وبناءً عليه بنم‌ده قائم پدرم اوليور . بن ، ايمپراطورك كريمه‌سنك زوجى اولمق اعتباريله كنديمى چين حكمدارينك بر اولادى كبى عد ايديورم . هرنه‌قدر آيرى آيرى اولكه‌لرده اقامت ايديورايسه‌كده بربرلريمزه حسيات دوستانه وعشق عائله ايله صيقى مربوط بولونيورز . بوكون بزم اتحاديمز اوقدر قويدركه اولادلريمز ، بكلريمز ايله ، بلا انقطاع اون بيك بطنه قدر تمادى ايده‌جكدر . عهدوپيمانه تكرى شاهددر . اونى ، هيچ برزمان اخلال ايتميه‌جكم . ملكمده بولنان قويونلر ، آتلر ، مفخم سوئى ايمپراطورينك مالى اولدقلرى كبى چينده بولنان ايكلرده عينى صورتله بنم مالم ديمكدر . آره‌مزده آيريلق ، غيريتى يوقدر . (ايستانيسلاس ژوليه‌ن . توكيولره دائر وثيقه‌لر . ص: ٤٨)

بولونديغى كبى [١]، چين ايلچيلرينك خانه قارشى آلدقلرى وضعيتده كنديلرينى (متبوع) برحكمدار سفيرى عد ايتدكلرينى كوسترمكده‌در ، ايمپراطورك نامهٔ جوابيسنى ايصاله مأمور اولان هيئت ، (يو ـ كينغ ـ تسه Yu-khing-tsse) [٢] ايله مشهور (چانغ ـ سون ـ چينغ) ك رياستلرى آلتنده بولونيوردى . هيئت ، عينى زمانده ، ايمپراطورطرفندن شاپوليويه كونديريلن خانلق مهرينى تودیعه‌ده مأمور ايديلمشدى . خانلغك ايمپراطورطرفندن تصديق ايديلديكنك برنشانه‌سى اولان بومهر ، شاپوليونى تماميله (سوئى) لرك حاكميتى آلتنه صوقيوردى .

ايلچيلر خانك قرارگاهنه واصل اولدقلرى زمان ، شاپوليو استقباله چيقه‌رق بوتون اردوسنى صف حرب نظامنه قويدى . كذركاهى برطرز احتشامكارانه‌ده قيمتدار اشيالرله تزيين ايلمشدى .

شاپوليو چين ايلچيلرينى قبول ايدركن ، تبعه‌سى مواجهه‌سنده كنديسنى حقير دوشوره‌جك وضعيتلردن توقى ايتمك ايستيوردى . بونك ايچون تشريفاتچيلق و ترجمانلق وظيفه‌سنى ايفا ايدن زوجه‌سى چينلى پرنسس (تسيه‌ن ـ كين) واسطه‌سيله راحتسز ودرمانسزلغنه‌بنى قيام ايده‌مديكنى ايلچيلره سويلتدى .

فقط چينليلر خانلرينك ايمپراطورك برتابعى اولديغنى تورگلره كوسترمك ايستيورلردى . (يو ـ كينغ ـ تسه) خانك قيام ايتمه‌سنده اصرار كوستردى . خان ، شمدى‌يه‌قدر اجدادندن هيچ برينك باشقه برحكمداره تعظيماً اياغه قالقمامش اولدقلرينى ايلرى سوردى . چينلى پرنسك ـ يعنى شاپوليونك زوجه‌سنك ـ سفيرده صورت خصوصيه‌ده « خانك قوت طبيعتى واردر ، بريسى كنديسيله مناقشه ايدرسه ايصيرمقده تأخر ايتمز » يولنده‌كى اخطارينه

[١] چين وقايعنامه‌لرى ايمپراطورك جوابى نامه‌سنى شو صورتله قيد ايديورلر :

معظم سوئى خاندانى ايمپراطورى طرفندن ، بويوك توكيولرك حكمدارى شاپوليو خانه نامه‌كزى آله‌رق حقمده بويوك برمحبت بسلديككزه واقف اولدم . بن ، شاپوليونك قائن پدرى اولمق اعتباريله ، بوكون ، شاپولوينى براولادم كبى تلقى ايديورم ، اونكله ديكر اولادلرم آره‌سنده هيچ برفرق كوزتميورم . اوته‌دنبرى آره‌مزده پايدار اولان مناسبات دوستانه وارتباط قوى‌يه مبنى ، كريمه‌مى زيارت ايتدوسزى سلاملامق اوزره بويوك ضابطلرمدن (يو ـ كينغ ـ تسه Yu-khing-tsse) يى تماميله برماهيت خصوصيه‌يى حائز اوله‌رق نوقالعاده مرخص وايلچى صفتيله سزه كونديريورم . [ايستانيسلاس ژوليه‌ن . ص : ٤٩] .

[٢] ده‌كينى بو ايلچينك اسمنى (يو ـ كيم ـ تسه Yu-kim-tçe) شكلنده قيد ايديور .

رغماً سفیرلر ادعالرنده اصرار کوستردیلر. خانك وضعیتنی پك ای بیلن، تورکلرك امحاسنی یکانه مقصد ایدینن ایکنجی سفیر (چانغ-سون-چنغ) شاپولیونی تهدیده باشلادی (١).

نهایت شاپولیو خان چینلیلرك تکلیفنی قبوله مجبور اولدی . قیام ایتدی. باشنی طوپراغه قدر اکدی. دیزچوکەرك ایمپراطورك نامەسنی وخانلق مهرینی آلدی . نشانهٔ حرمت اولەرق باشی اوزرینه قویدی. فقط بو حرکت کندیسنه اوقدر آغیر کلدی که تبعەسنه قارشی محجوبیتندن یوزی قیپ قرمزی اولدی . کوزلرندن بلااختیار یاش آقمغه باشلادی . او زمانه قدر هیچ کیمسەیه باش اکمەمش معظم خاقانلر ادارەسنده یاشایان تورکلره شاپولیونك ایفاسنه مجبور طوتیلدیغی حرکات تعظیمکارانه پك آغیر کلدی . خلق بر برینه قاریشدی . آرەلرنده ألیم بر واویلا باشلادی . مغرور چینلیلر ، حالا ممنون ایدیله‌مه‌مشلردی. (یو-کینغ-تسه) شاپولیویه کندیسنی (چین Tcn'in) اعلان ایتمسنی امر ایده‌جك قدر ایلری کیتدی. شاپولیو یاننده کیلره بو لفظك نه افاده ایتدیکنی صوردی. اونلرده «سونی ایمپراطورلغی داخلنده بریسنك کندیسنی (چین Tch'in) (٢) یعنی (تابع) اعلان ایتمسی بزده (نو Nou) یعنی (اسیر) اعلان ایتمسنه معادلدر » یولنده جواب ویردیلر .

آرتق استقلال وشرفنی غائب ایتمش اولان شاپولیو « کندیمی معظم سونی خاندانی ایمپراطورینك اسیری اعلان ایدیورسه‌م ، بونی (یو-کینغ-تسه) نك اجباریله یاپیورم ! » دیه‌رك ، بونی ده قبول ایلدی (٣)

---

(١) چین وقایعنامه‌لری (چانغ-سون-چینغ) ك ترجمهٔ حالنی قید ایدرکن شاپولیو خانی قیامه اجبار ایچون شو سوزلری سویله‌مش اولدیغنی یازیورلر : « سونی ایمپراطوریله توکیوخانك هر ایکیسی بیوك بر رایمپراطورلغك حکمدارلریدر. حالبوکه خان ایمپراطورك نامەسنی حامل اولان سفیرلره قیام ایتدی . عجبا نه‌جه‌ارتله بو مخالفتی کوستریور ؟ خاتون (یعنی خانك زوجه‌سی اولان چیلی پرسس) ایمپراطورك کریمه‌سی اولدیغندن خان‌ده سونی خاندانك رئیسی اولان معظم ایمپراطورك دامادیدر . مراسم نیچون اونوتیلیور ، وزوجه‌سنك باباسنه حرمتده نیچون قصور ایدیلیور؟» وقعه‌یی قید ایدن چینلی مورخلر (چانغ-سون-چینغ) ك بو سوزلری اوزرینه شاپولیو خانك ترجمان وتشریفاتجیلق وظیفه‌سنی کورن زوجه‌سنه دوبه‌رك منبسماً « مادامکه زوجه‌مك باباسنی سلاملامق ایجاب ایدیور، بنده موافقت ایدیورم » دیمش وقیام ایتمش اولدیغنی‌ده یازیورلر. (ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص: ٥١)

(٢) موسیو دەکینی ژولیه‌ن ك (چین Tch'in) شکلده یازدیغی بو عنوانی (چینغ Tching) صورتنده قید ایدیور .

(٣) ایستانیسلاس ژولیه‌ن. ص : ٤٦ ـ ٥١ ودەکینی ج : ١ . ق : ٢ ص : ٤٠١ ـ ٤٠٣ چین وقایعنامه‌لری شاپولیو خانك ، ایمپراطورك سفیری (یو-کینغ-تسه) یه بیك آت هدیه وآنا بر همشیره‌سنی تزوج ایتدیکنی خبر ویریورلر . عجبا بو جیاه‌لر بو آدمك کندینی ایمپراطورك تابعی اعلانه مجبور ایتمسنه قارشی بر مقابلهٔ شکر گذاری ایدی ؟ ! ...

بیوك خان شاپولیو، ایکنجی درجه ده کی خانلرك عصیانی سببیله ألیم بر وضعیتده بولنیوردی. هر طرفده علیهنه قیام ایدیلمش اولدیغندن چینك حمایه‌سنه قطعی احتیاجی واردی. ایشته بو وضعیتدرکه کندیسنی، ایمپراطورك تابعی تعبیریکرله اسیری کوسترن عنوانی قبوله مجبور ایدییوردی.

موقع اقتداره کچدیکی زمان کندیسنه بیوك بر مربوطیت، مطلق بر انقیاد کوسترمش اولان خان زاده‌لری حس اداره ایده بیلمش، زمینی چینلیلرك افسادینه مساعد بر حاله کتیرمه‌مش اولسه‌یدی؛ شبهه یوقکه؛ یابانجی بر دولتك اسیری عنوانتی قبوله مجبور اوله‌جق قدر وضیع بر موقعه دوشمش اولمیه‌جقدی. معروض قالدیغی بو حال اداره‌سزلکنك، چینلی پرنسه‌سه مربوطیتك بر نتیجه‌سی ایدی.

بیوك خانك چین حمایه‌سنه کیردیکنی، خان زاده‌لرك متصل بربرلریله چارپیشدقلرینی کورن تورکلردن (سوـنی Sou-ni) قبیله‌سی قادین ارکك اون بیك کشی اولمق اوزره چین ایمپراطورینه عرض انقیاد ایلدیلر (م ٥٨٤).

تورکلرك بوصورتله اوته‌یه بری‌یه طاغیلمه‌لری بویوك خان شاپولیونك نفوذ وقوتنك تناقصنی انتاج ایدییوردی. حالبوکه بو اثناده آپوخانك قدرت و شوکتی کوندن کونه آرتیور، تورکلر، رسماً چین تابعیتنی قبول و اعلان ایدن شاپولیو خاندن آیریله‌رق آپوخانه عرض انقیاد ایدییورلردی.

آپوخانك شوکت وسطوتی پك زیاده تزاید ایتدیکندن غرب تورکلرینك بویوك خانی عنوانی آلدی (م ٥٨٥). ضعیفلره قارشی نخوت و تجبر قویلره قارشی‌ده ذلت وتملق سیاستنی تعقیب ایدن چینلیلر شاپولیونی حیثیتشکن عنوانلر طاشیمغه مجبور ایدرکن، آپوخانه‌ده باش جنرال (یوئن‌ـکی Yuen-ki) یی اعزام ایدرك تأییدمناسباته چالیشیورلردی (م ٥٨٥).

شاپولیو چین ایمپراطوریله صمیمی بر رابطه تأسیس ایتمکله برابر ینه خانلرك تضییقندن قورتیله‌میوردی. (تاـته‌ئو) خانك اردولری کندیسنی پك زیاده صیقیشدیرمش، بیتاب براقشدی. بو اثناده شرق طرفنده بولنان (خیتان Khi-tian) لرده، شاپولیونك ضعفنی کوره‌رك علائم عصیان اظهارینه باشلامشلردی.

غربدن، شرقدن، شمالدن صیقشدیرلمقده اولان شاپولیو، (ته‌ـله te-le) عنوانی طاشیان اوغلی (قوـ لوـ چین Ko-lo tchin) ی سوئی ایمپراطورینه کوندره‌رك

بولوندیغی تهلکه‌لی وضعیتی عرض واوردوسیله بویوك چولك جنوبنه، چین حدودلرینك شمالنه اینه‌رك برمدت اورالرده (په-تائو Pe-tao) وادیلرنده اقامت ایتمه‌سنه مساعده ایسته‌دی (م ٥٨٥).

ایمپراطور (وەن - تی) طاب ایدیلن مساعده‌یی ویرمکله برابر (تسین Tsin) قرالی (قوآنغ Kouang)ە اردوسیله شاپولیونك معاونتنه شتاب و ایجاب ایدن ارزاق والبسه‌یی تدارك ایتمه‌سنی امر ایلدی. کندیسی‌ده خانه آیریجه برآرابه، برطاقم البسه، وبر طاقم‌ده موزیقه‌جی کوندردی (١)

چین حاکمیتنی قبول ایدن شاپولیو، ایمپراطورك کوندردیکی اجنبی عسکرله کندی عرقداشلرینی امحا ایتمکه‌عزم ایلدی. غربه یورویه‌رك آپوخانه هجوم ایتدی. فاحش بر هزیمته اوغراته‌رق مملکتنی تخریب، بوتون عائله‌سی اسیر ایلدی. شاپولیو بو غلبه‌نك نشئه‌سیله مست اوله‌رق سوئی ایمپراطورینه کوندردیکی عریضهٔ شکرانیه‌ده شرف وحیثیتنی اخلال ایدن برطاقم تعبیرات تذللکارانه استعمال وچینك دائمی برخراجکذاری اوله‌جغنی بیان ایده‌جك قدر ایلری کیتدی (٢).

---

(١) ایستانیسلاس ژولیان. ص: ٥١، ٥٢

(٢) شاپولیونك چین وقایعنامه‌لرنده مقید اولان عریضهٔ شکرانیه‌سنك ترجمه‌سنی بروجه آتی نقل ایدیورز:

«معظم تورك ملتنك حکمداری ایلی - کیو - لیو - شه - شی - پو - لو - مو - هوخان عنوانی حائز، تبعه‌کزدن شه - تو Che-thou نك معروضاتیدر».

(شانغ-شو Chang-chou) - بوتعبیر چینجه آلتی سرای عالیدن برینك رئیسی معناسنه‌در - و(پو-یه Po-ye) - بوده چینجه ناظر دیمکدر - عنوانلرینی حائز اولان سفیر کبیریکز (یو-کینغ-تسه Yu.king-tsse) نزدیمه واصل اولدی ذات حشمتپناهیلرینك خیرخواهانه برامرشکننده بکا کوندریلمش اولان نامه‌لرینی کمال تعظیم ایله الدم. والطفکزك تمادیسنی وموده‌تکزك کیتدکجه‌دهازیاده اشعه‌نثار اولدیغنی برحس حیرتکاری ایله مشاهده ایدیورم. کمال تبجیل ایله کوریورم که معظم سوئی خاندانك مفخم ایمپراطوری چینی قبضهٔ اداره‌سنه آلمش، یوقاریده سما ایله توفیق حرکت ایتمش، آشاغیده خلقك آمالنی تأمین ایلمش، ارضك طاشیدیغی، قبهٔ سمانك اورتدیکی، یدی سیاره‌نك تنویر ایلدیکی انسانلر ارەسنده کندیسنه صادق اولیان، عرض انقیاد ایتمه‌ین هیچ برفرد براقمامشدر. ماضی‌یه ارجاع نظر ایدنجه درت بیك بطندنبری انتظار ایدیلن مقدس ایمپراطور سز اولدیغکزه، دور سلطنتکزك عصرلر ایچنده مستثنا وممتاز بر زمان بولوندیغنه حکم ایدرم. اعصار قدیمه‌دنبری انسانلر بویله بر دور کورمه‌مشلردر. کوك تکرینك اللی سنه‌دنبری قوردیغی تورك خاننی، ایمپراطورك حدودلرندن اعتباراً بویوك چوله قدر حاکم بولونیور. مملکتنك وسعتی اون بیك (لی Li) در. پیاده وسواریلرینك مقداری

شاپوایونك ضعف واحتیاجندن واسع مقیاسده استفاده ایتمك ایستەین چینلیلر ، خانه چین حمایەسنی قبول ایتدیرمکله اکتفا ایتمیور ، تورکلرك عادتلرینی ، عنعنەلرینی حتی دیللرینی تبدیل تکلیفنه قدر ایلری کیدییورلردی .

ایمپراطور طرفندن سفارتله تورکلره کوندریلن (یو ـ کینغ ـ تسه) و (چان ـ سون ـ چینغ)، چینك بوایکی بویوك سیاسی آدمی؛ چین البیسەلرینی ، چین عادتلرینی ، چین یمکلرینی موده شکلنده تورکلر آرەسنه صوقمغه چالیشیور ، تورکلری کندی لسانلرینی ترك ایدەرك چینجەیی استعماله اجبار ایدییور ، موجودیت ملیەیی صارصمق ایچون هیچ بر فرصتی قاچیرمیورلردی .

یوزبیك قدردر. عینی زمانده شرق وغرب قوملرینه حکمران اولمقدەدر. چینلیلردن کوردیکم حرمتی اونلردن ده کوریورم. شمال اقوامی آرەسنده، بنم قدر قوتلی هیچ کیمسه یوقدر . چینده بویوك و مقدس بر حکمدار تخت سلطنتی اشغال ایتدیکندن شمدی موسملر مساعد کیدییور ، روزکارلر ، بولوطلر زماننده کلیورلر . بزده اونك انسانیت، عدالت وفضیلتنك تأثیراتنی دویدق. نزاکت و خاطرنوازلق اونك سراینده کلمش ، اردوکاهمزی طولدیرمشدر . فکریمه کوره ، سماده ایکی کونش اولمادیغی کبی یریوزندەده ایکی ایمپراطور اولمامالیدر . اویله قناعت ایدییورم که معظم سوئی خاندانك مفخم ایمپراطوری بوتون دنیانك حقیقی حکمداریدر. بن اوکا قارشی اوردوچیقارمغه، لایق اولمادیغم شانلی برعنوانی غصب ایتمك اوزره حکومتك حدودلرینی مداهمه ایتمکه نصل جسارت ایدەبیلیرم. شمدی چینك خصائل واخلاقنك صافیتنه قارشی درین بر حس حیرتکاری ایله مشبوع اولەرق ، طریق مستقیمی تعقیب ایدن حکمداره بوتون قلبمله منقاد بولونیور، حضورنده دیز چوکەرك ،باشمی یرلره قدر اکەرك علی الدوام خراجکذار اولەجغمی تعهد ایدییورم هرنەقدر جنوبه،(وەیی (Wei) سراینه دوغرو توجیه انظار ایدییورسەمده ، طاغلر نهرلر ، بنی اوندن اوزاقلاشدیرییورلر . هیچ بر زمان ، مراسم عبودیتکاری یی ترك ایتمیەجك ، چینه قارشی اولان تعهداتمی اونوتمیەجغم. اوغلم، عرض تعظیمات ایچون ، دربار همایونه متوجهاً حرکت ایتمشدر . هرسنه جزیه اولەرق ، قیمتدار، نادیده بر چوق آتلر تقدیم ایدەجك ، کیجه ، کوندوز امرلریکزك تلقیسنه مهیا بولونەجغم . البیسەلریمزك اوکنی کسمکه ، متموج صاچلریمزك اورکولرینی چوزمکه ، دیللرمزی تبدیل ایتمکه ، سزك قانونلریکزی قبول و تطبیق ایلمکه کلنجه ، بزم عادت وعنعنەلریمز پك اسکی اولدقلرندن ، شمدیلك اونلری تبدیله جسارت ایده‌یورم . مملکتم باشدن باشه عینی برقلبه مالکدر . سزه قارشی درین بر حس منتداری ، قوی بر مربوطیت انقیادکاری ، حقیقی بر محبت پرورده ایتمەین هیچ بر فرد یوقدر . بو استرحامنامەمی تقدیم ایتمك وعرض تعظیماتده بولنمق اوزره ، یدنجی اوغلوم (خو ـ هان ـ چین Kho-Han-tchin) ـ دەکینی بوپرنسك اسمنی (کیو ـ شه ـ چین Kiu-che-tchin) شکلنده قید ایدییور ـ کوله کزی دربار حشمتپناهیکزه اعزام ایدییورم.»

ایستانیسلاس ژولیەن . توکیولره دائر وثیقەلر : ص : ٤٣ ـ ٤٥ . و دەکینی: ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٠٤

خانك حرمنه كيرن چينلی پرنسسلرده ، بوخصوصده اجرای تأثيردن كيری قالميورلردی. بركت ويرسونكه ملتك عنعنات و لساننه اولان فرط مربوطيتی ، چينليلرك بوتون بو مساعيلرينی عقيم براقديرييور ، ايلچيلرك تضييقاتنه رغماً ، شاپوليو خانده جبراً تبديل تشبثنه جسارت كوسترهميوردی . فقط ، شاپوليونك چينليلرك حمايه‌سنه آتيلمه‌سی ملتی تدريجاً بو غايه‌يه دوغری سوروكليوردی . بالآخره بو تمايلك نه كبی نتائج توليد ايتمش اولديغنی ايلريده كوره‌جكز .

سوئی ايمپراطوری ، شاپوليونك عريضه‌سنه جواباً اصدار ايلديكی فرمان همايونده [١] توكيو خانی حقنده اغفالكار بعض سوزلر صرف ايتمكله برابر آرتق بربرندن آيری ايكی حكومت تصور ايديلمه‌سنی ، چينليلرله توركلر آره‌سنده‌كی مناسبتك حكمدارله تبعه آره‌سنده‌كی مناسباتك عينی اولديغنی تصريح ايدييوردی .

شاپوليوخان ، ايمپراطورك بوفرمانی بويوك مسرتله قارشولايه‌رق ، هرسنه چينه ويركی كوندرمكه باشلادی .

---

[١] سوئی ايمپراطوری صورت مترجمه‌سی آشاغی‌يه درج ايديلن فرمانی نشر ايلمشدی :

« خيلی زماندركه شاپوليو ، بويوك چولك شمالنده ياشايان خلقك رئيسی اوله‌رق طانيمشدر . اقوام شماليه آراسنده اوندن داها قوتلی كيمسه يوقدر . هرنه‌قدر اوته‌دنبری كنديسنه روابط دوستانه ايله مربوط بولونيور ايديسه‌كده ، حكومتلريمز بربرلرندن آيری ايدی . فقط ، بوكون آره‌مزده‌كی مناسبات ، حكمدار ايله تبعه آره‌سنده‌كی مناسبت شكلنی آلمشدر . آرتق بز ، برجسم تشكيل ايدييورز . وظائفمز عدالت اوزرينه مؤسسدر . بن ، بو حالدن صوك درجه محظوظ بولونيورم . اكر بن (سما) نك لطفنه مظهر اولمش ايسه‌م ، اكر چين حدودلری خارجنده‌كی ممالكده هرشی تنظيم ايديلمش ، چينك هجومه معروض قالمه‌سی تهلكه‌سی زائل اولمش ايسه ، بن بونلرك فضيلت عاجزانه‌م ثمره‌سی اولديغنی ظن ايتميورم . بو مسعود خبری ، معبد اجداده كمال احترامله اعلان ايتملرينی شمديدن واليلره امر ايلدم . هركسك خبردار اولمسی ايچون كيفيتك ، بوتون ايمپراطورلق داخلنده اعلان ايديلمسی پك مناسبدر . بو آندن اعتباراً ؛ هرنه خصوصده اولورسه اولسون ؛ توكيو خانه جواب ويرمك اوزره بيورلدی اصدار ايده‌جك اولورسه‌م ؛ آره‌ده آيريلق غيريلق اولديغنی ايما ايتمه‌مك ايچون ؛ اسمنی اصلا ذكر ايتميه‌جكم . خانك زوجه‌سی چه‌ئو سلاله‌سندن پرنسس (تسيه‌ن ـ كين) خاتونه (يانغ ـ شی Yang-chi) اسمنی توجيه ايده‌رك ، پرنسس (تا ـ يی Ta-i) عنوانيله كندی عائله‌م آره‌سنه قيدايلدم . خانك اوغلی (خو ـ هان ـ چين Kho-Han-tchin) ی ده وكلا صره‌سنه اعلا ايتدم . كنديسنه (آن An) قرالغی پرنسی عنوانی توجيه ايتدكدن صوكره ، ايچ سرايده ويرديكم برضيافته قبول وايمپراطوريچه‌يه تقديم ايتديكم كبی ، پك‌چوق هدايا ايله‌ده تلطيف ايلدم . »

[ايستانيسلاس ژوليه‌ن . ص : ٥٥ ، ٥٦]

توركاردن بر قسمنك بو صورتله ، مشكلاتسزجه اطاعت آلتنه آلنمه‌سی سوئی ایمپراطورینی تاتارستانك بو پارچه‌سنده ، چین حاکمیتنی تأییده سوق ایدییوردی : ایمپراطور (وه‌ن ـ تی) میلادك (٥٨٦) سنه‌سنده ، شاپولیونك اولکه‌سنده چین تقویمنی تأسیس ایلدی [١] .

ایرتسی‌سنه شاپولیو خان اوغانی معتاد ویرکینی تقدیم ایتمك اوزره چینه کوندردی. بو وسیله‌دن بالاستفاده ، ایمپراطوردن (هنغ ـ چه‌ئو Heng-tcheou) ایله (تای ـ چه‌ئو Taï-tcheou) آره‌سنده اوتلاغه مساعده‌استرحام ایلدی [م ٥٨٧] . ایمپراطور ، خانك استرحامنی اسعاف ایتمکله برابر کندیسنه شراب ، ارزاق کبی بعضی هدیه‌لرده کوندردی.

شاپولیو ، ایمپراطورك هدیه‌لرینی ؛ ایکی دفعه سلاملادقدن صوکره ، تعظیم ومنتداری ایله آلدی . اردوسیله برلکده صیدکاهه عزیمت ایتدی [٢].

بویوك خان بو ذلتی قبول ایده‌رك اجنبی بویوندوروغی آلتنه کیردکدن صوکره ؛ (تا ـ ته‌ئو) و (آ ـ بو) خانلرك تهدیداتندن آزاده قالمشدی . کندیسنی رقیبلرینك تجاوزندن قورتاران چینلیلره قارشی نه یولده عرض شکرانده بولونه‌جغنی بیله‌میور ، ایمپراطورك هرتکلیفنه کور کورینه انقیاد ایدییوردی . عینی سنه ظرفنده [م ٥٨٧] وفات ایتمه‌مش اولسه‌یدی احتمال ایمپراطورك لسان وعنعنات ملیه‌نك چین دیلی وچین عادت وعنعنه‌لریله تبدیلی حقنده‌کی تکلیفنی‌ده الی‌نهایت قبول ایده‌جکدی .

سوئی ایمپراطوری ، کندیسنه بودرجه مربوطیت و صداقت کوسترن شاپولیونك وفاتندن پك زیاده متأثر اولدی . سرایك قبول مراسمنی اوچ کون تعطیل ایلدی . نشانهٔ ماتم اوله‌رق شاپولیو نامنه قربان کسیلمه‌سنی تشریفات مأمورینه امر ایلدی . عائله‌سنه بش بیك طوپ ایپك کوندردی [٣] .

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ٥٢ ده‌کینی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٠٤

[٢] موسیو ده‌کینی ، شاپولیوخانك، ایمپراطوردن مساعده آلش ایسه‌ده ؛ نتیجهٔ اجل کندیسنی داها اول یاقالادیغندن ؛ صیدکاهه کیده‌مه‌مش اولدیغنی سویلیور . حالبوکه ایستانیسلاس ژولیه‌ن، خانك اردوسی باشنده صیدکاهه عزیمتله اولاندیغنی ، بر کون اون کیك اوره‌رق ، بونلرك دیللریله قوبروقلرینی ایمپراطوره کوندردیکنی قید ایدییور . ایستانیسلاسه کوره ، شاپولیو ، آودن عودتله (تسه ـ هو Tse-Ho) قرارکاهنه کلدکی زمان اوتاغی یانمش . بوندن صوك درجه متأثر اولمش . حادثه‌دن برآی صوکره وفات ایلشدر . [توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٥٧]

[٣] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ٥٧ .

شاپولیو خان ، توکیو تختنه اعتلا ایتدیکی زمان تورکلر یك وجود بر کتله حالنده بویوك خانلغك اطرافنده طوپلانمشلر ، شرقده ، غربده ، شمالده بویوك ظفرلر قازانمشلر ، تورك حاکمیتنی ، (وولغا) و (تن) بویلریله ایران حدودلرندن بچیلی کورفزینه ، چینك ایچلرندن سیبریانك بوزلق منطقه‌سنه قدر طانتمشلردی .

شاپولیو ، ایلك اجرا آتیله وحدت ملیه‌یی ضربه‌لیه‌جك بر یول آچدی . واسع تورك اولکه‌سنی برطاقم خانلقلره آییردی . هر برینه تماميله مستقل بر رخان تعیین ایتدی. بو ، برخطا ایدی. فقط ، حسن اداره ایدیله‌بیلمش اولسیدی ، بلکه بو تقسیم ، دولتی صارصه‌جق برنتیجه ویرمزدی . حالبوکه ، بویوك خان شاپولیو ، بونی یاپه‌مدی . تعیین ایتدیکی خانلرله آره‌سنه نفاق کیردی . حقنده پك چوق حرمت کوستردیکی چینلی (چانغ ـ سون ـ چینغ) ده ، بوحالدن استفاده ایده‌رك موجود نفاقی بوس بوتون کوروکله‌دی .

شاپولیو ، بونك اوکنی آله جغنه ، بالعکس کندیسی ، آپوخانك اردوکاهنی باصه‌رق والده‌سنی قتل ایلدی . بوصورتله ، ایکنجی درجه‌ده‌کی خانلرله کندی آره‌سنده درین بر بوشلق حاصل اولدی . تورکلرك بی‌امان بردشمنی اولان چینلیلر بو فرصتدن پك کوزل استفاده ایتدیلر . بروقتلر چینی تیتره‌تن ، ایمپراطورلری کندیسنه فرمان برایدن موهان خانك بوایکنجی خلفی نهایت چین حمایه‌سنی قبوله مجبور اولدی .

٥٨٨ - ٥٨٧

بیوك خان شابولیونك كندیسنه خاف اوله‌جق (یونغ ـ یو ـ لیو Yong-yu-liu) [١] اسمنده كنج بر اوغلی واردی . فقط ، خان اوغلنك جبانی ، ومشكلات اداره‌یی اقتحام ایده‌بیله‌جك متانتدن محروم اولدیغنی كوره‌رك وفاتنه یاقین قارداشی (چو ـ لو ـ هه‌ئو Tchou-Lo-Heou) نك كندیسنه خلف اولمسنی وصیت ایلمشدی .

خان وفات ایدر ایتمز ، (یونغ ـ یو ـ لیو) عموجه‌سنه برقاچ ضابط كونده‌رەرك ، پدرینك وصیتنی بیلدیردی . فقط ، چو ـ لو ـ هه‌ئو ، خانلغی قبول ایتمك ایسته‌مدی . ایلچیلره : «شمدی‌یه قدر توركلر آره‌سنده قارداشك قارداشه خلف اولمسی عادت اولمش ایسه‌ده ، بن ، (یونغ ـ یو ـ لیو) یی خانلغه داها لایق كوریيورم . او ، خان اعلان ایدیلسون . بن‌ده كندیسنه اطاعت ایدرم . » یولنده بر جواب ویره‌رك اعاده ایلدی . حالبوكه ، (یونغ ـ یو ـ لیو) ده پدرینك وصیتی‌یرینه كلمك ایچون خانلغی قبولدن امتناع ایدییوردی . متقابل تكلیفلر ، ردلر ، توالی ایتدی طوردی . هر ایكی پرنس‌ده خانلغی قبول ایتمدیلر . نهایت (یونغ ـ یو ـ لیو) عموجه‌سنه : « پدرمله عموجه‌م آره‌سنده هیچ بر فرق یوقدر . هر ایكیسی‌ده شجرهٔ خاندانك كوكیدرلر . حالبوكه بن ، عینی آغاجك بر دالی ، باكده برياپراغی مثابه‌سنده‌یم . حكمدار اولمغه نصل متجاسر اولورم ؟ آغاجك كوكنی ، بدننی ، یاپراقلری داللری ایله بر طوتمق اولور ایشمیدر . اك نجیب اوصاف ولیاقتی حائز اولان عموجه‌مك ، بنم كبی بر آدمه باش اكمه‌سی روامیدر . باخصوص متوفی پدرمك صوك آرزوسنی ناصل اونوتابیلیرم ؟ توره‌مزه وپدرمك وصیتنه كوره ، عموجه‌مك خانلغی قبولدن امتناع ایتمه‌مسی ایجاب ایدر ، یولنده قطعی واسترحامكار مراجعتی اوزرینه ، اوده خانلغی قبول ایلدی [م ٥٨٧] . [١]

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ٥٧ ، ٥٨ وده‌كینی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٥٠٤

الك مدنی ملتلرك تاریخنده بیله امثالی پك نادر كورولن بو حادثه هرایكی پرنسك ، درعهده ایدیله‌جك مسئولیتك اهمیتنی اساسلی بر صورتده تقدیر ایتدكلرینی كوستریور . لیاقت و اقتداره قارشو سرفرو ایده‌رك بشری احتراصاتك اك آتشینه مقاومت ایتمك ، توجه ایدن الك یوكسك بر موقعی قبول ایتمیه‌رك ، الذزیاده اهلیت ولیاقتی حائز اولانك اومقامه كچمه‌سنی ایسته‌مك ، ملته قارشی پرورده ایدیلن حسیات نجیبه‌نك اك یوكسك تظاهراتندن اولدیغی شبهه‌سزدر .

(چو-لو-هه‌ئو) ، توكیو تختنه كچر كچمز ، (مو-هو Mo-Ho) [١] خان عنوانی آلدی . شاپولیونك اوغلی (یونغ-یو-لیو) یه‌ده ، (شه-هو Che-Hou) یعنی (یابغو) عنوانی توجیه ایلدی . سوئی ایمپراطورینه برایلچی كونده‌ره‌رك اجدادینك تختنه جلوس ایتدیكنی بیلدیردی . ایمپراطورده كندیسنه طبل وعلم وبرطاقم موزیقه‌جی كوندردی . بوصورتله ، موهونك خانلغنی تصدیق ایتمش اولیوردی .

موهو خانك شمائلنه دائر چین وقایعنامه‌لرنده ویریلان معلوماته كوره ، توكیو خانی ، چیقیق صیرتی ، اوزون چكه‌سی ، سیرك قاشلری ، پارلاق كوزلریله مهیب بر منظره‌یه مالك ایدی [٢] . جسارتی ، وبالخاصه امور سیاسیه‌ده‌كی مهارتی ایله بویوك (موهان) خانی آكدیریوردی . عمری وفا ایتمش اولسیدی ، بلكه اونك قدر موفقیات كوستره‌جك ، توركلرك شیرازهٔ وحدتنی یكیدن تنظیم ایده‌جك ، ماتی ضعیف دوشورن تفرقه‌یه نهایت ویره‌رك ، اجنبی بویوندیریغنی سیلكوب آته‌جقدی . فی الحقیقه ، موهونك آز مدت دوام ایدن خانلغی اثناسنده‌كی اجراآتی بوغایه‌یی تأمین مقصدینی تعقیب ایتدیكنی كوستریوردی .

موهو خان كندیسی ایچون اك بویوك تهلكه‌نك غربدن كله‌جكنی تقدیر ایتدیكندن ایلك ایشی چین ایمپراطورلغی ایله ، مناسبات دوستانه تأمین ایتمك ، غربله مشغول ایكن چین حدودلرندن تجاوزه اوغراماسنی انتاج ایده‌جك وضعیتك اوكنی آلمق اولدی .

بوكا موفق اولدقدن صوكره ، اوردولرینك باشنه كچه‌رك ، غربه ، اواثناده اورته آسیانك اك قوتلی پرنسلرندن اولان (آپوخان) اوزرینه یورودی . آپونك ، معیتنده پك چوق آدم اولدیغنی ، كندیسنه قولایلقله غلبه ایدیله‌میه‌جكنی بیلدیكندن ، دسایس حربیه‌یه مراجعت

---

[١] (مو-هو Mo Ho) لفظی ، (سانسقریت Sanscrit) لساننده بویوك معناسنی افاده ایدن (ماها Mahâ) كلمه‌سیله عینی معناده اولدیغندن موهو خان ، بویوك خان دیمك اولیور .

[٢] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ٥٨

ایلدی. چین ایمپراطورینك كوندردیكی طبل وعلمله، موزیقه‌جیلری اوردوسنك بشدارلریله ایلری كوندردی. آپو خانه تابع اولان قبیله‌لر بونلری كورنجه چین ایمپراطورینك موهو خانله متفق اولدیغنه ذاهب اولدیلر. (آپو)نك قوای متفقه‌یه مقاومت ایده‌میه‌جكنی حساب ایده‌رك برر برر موهو خانه عرض انقیاد واوردوسنه دخالت ایلدیلر. قوتك مفتونی اولان توركلر موهان خاقانك شانلی دورلرینی برتورلو اونوته‌میور، شاپولیو دورنده خانلر آره‌سنده ظهور ایدن تفرقه‌نك نتایجندن متنفر بولونیورلردی. اسكی پارلاق دورلری اعاده‌یه مستعد، جسور وسیاسی برخانك ظهورینی كورنجه؛ اطرافنه قوشمغه شتاب ایلدیلر. آپو خان یالكز قالدی. اسیر دوشدی.

موهو خان، آپو حقنده نه‌یاپمق ایجاب ایده‌جكنی سوئی ایمپراطوروندن سؤال ایلدی. خان، بوصورتله‌سوئی ایمپراطورینه مربوطیتنی كوسترمك، دشمنلغندن امین اولمق ایستیوردی. فقط كندی خاندانندن بر پرنسك عاقبتنی اجنبی برحكمدارك رأینه براقمق موافق دكلدی. ایمپراطور، (چانغ ـ سون ـ چینغ) ایله مذاكره ایتمه‌دن اول برقرار ویره‌مدی. مسئله‌یی اوكا طانشدی. (چانغ سون چینغ) ده بربرلرینی محو ایتمه‌لری ایچون تورك خانلرینی كندی حاللرینه براقمق مناسب اوله‌جغی مطالعه‌سنده بولوندی. بومطالعه ایمپراطورجه‌ده قبول ایدیله‌رك موهو خانه آرزو ایتدیكی طرزده حركتده مختار اولدیغی بیلدیریلدی.

موهو خان، آپویی برطرف ایتدكدن صوكره غربی تاتارستانده‌كی فتوحاتنده دوام ایلدی [م ٥٨٨]. فقط، بومحاربات اثناسنده براوق اصابت ایده‌رك وفاتنه سبب اولدی[م٥٨٨]. خانك، فتوحاتی نه‌لره قدر ایلریلتدیكی وهانكی مملكتده كندیسنه اوق اصابت ایده‌رك وفات ایلدیكی معلوم دكلدر. چین وقایعنامه‌لری بوكا دائر تفصیلات ویره‌مشلردر. موهو خانك، پك آز دوام ایدن مدت سلطنتی توركلر ایچون برشعلهٔ امید ایقاد ایلمش، اونلرده اسكی خاطره‌لری اویاندیرمشدی. خانك نابهنكام وفاتی، بوامیدی پك چابوق سوندیردی.

تولان خان

٦٠٠ - ٥٨٨

موهو خان، وفات ایدنجه ، قرارکاهده طوپلانان بکلر مانتکده موافقتیله شاپولیو خانك اوغلی (یونغ - یو - لیو) یی خانلغه انتخاب ایلدیلر [م ٥٨٨] . یکی خان (کیه - کیا - شی - تو - نا - تو - لان Kie - kia - chi - to - na - tou - lan) خان عنوانی آلدی [١] . سوئی ایمپراطوری، (موهو) نك وفاتی طویار طویماز، (یونغ - یو لیو) یه بیان تعزیت ایچون برهیئت وغایتله قیمتدار وازولر کوندرمشدی [٢] . بو اثناده، هیئت تاتارستانه واصل اوله‌رق هدیه‌لری تقدیم ، خانه عرض تعزیه وتبریك ایلدیلر . تورکلرده برچوق هدیه‌لرله مقابله‌ده بولندیلر [٣] .

تولان خانله، سوئی ایمپراطوری برقاچ سنه بو صورتله مناسبات دوستانه‌یه دوام ایلدیلرسه‌ده میلادك (٥٩٣) تاریخنده تاتارستانه کچه‌رك تورکلر آره‌سنه صوقولان چینلی برسرسری اویدوردیغی یالانلرله خانی اغفال ایتدیکندن بو حال ، آزدلرینك آچیلمه‌سنی انتاج ایلدی .

(یانغ - خین Yang.khin) اسمنی طاشیان بو سرسری چینده بر موقع قازانه‌میه‌جغنی آکلایه‌رق تورك ایلنه کچمش، تورکلرك مسافرپرورلکلرندن بالاستفاده اوته‌یه بری‌یه صوقولمغه باشلامش ، نهایت خانله مناسبت تأسیس ایده‌جك قدر ایلریله‌مشدی .

---

[١] ده‌کینی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٠٥

[٢] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ٦١

[٣] بوزمانده تورکلرله چینلیلر آره‌سنده سفرا وهدایا تعاطیسی همان هرسنه تکرر ایدییوردی. میلادك (٥٩١) تاریخنده تورکلرك سوئی ایمپراطورینه عاینله قیمتدار بدی وازو کوندرمش اولدقلرینی چین وقایعنامه‌لری قید ایدییورلر . چینلیلرك بوقیدی، او اثناده تورکلرك صنایعده‌کی درجهٔ ترقیلرینی کوسترمسی اعتباریله حائز اهمیت برکیفیتدر. چین تاریخلری، تورکلر طرفندن میلادك ٥٩٣ ه تاریخنده سوئی ایمپراطورینه ایلچیلر کونده‌ریله‌رك چینلیلرله تجارت ایتمك اوزره، حدود بویجه بازارلر تأسیسنه مساعده اعطاسی استرحامنده بولوندقلرینی، ایمپراطورکده نشر ایلدیکی برفرمانده بومساعده‌یی وردیکنی خبر ویرییورلر . عینی سنه طرفنده (م ٥٩٣) تورکلرك چین ایمپراطورینه الیاف نباتیه‌دن معمول بز قوماشلر ایله بالق توتقالی کوندردکلرینی ینه چین وقایعنامه‌لری قیدایدییورلر. [ایستانیسلاس ژولیه‌ن ص : ٦١ ، ٦٢]

سرسری یاانجیلره بلاقید وشرط اعتماد اتمك ، اونلری سیاست دولتەمداخله ایتدیرمك قدر مضر و تهلكەلی بر شی اولمادیغی حالده ؛ هر وقت حتی بو كون بیله توركلرك اهمیت ویرمدكلری بوحقیقت، او زماندەده نظر اعتباره آلنمامش ، (یانغ ـ خین) توركلر آرەسنده صاحب كلام و نفوذلی برآدم اولمشدی .

(یانغ ـ خین) ، چینده سوئی خاندانی علیهنه بر قیام حاضرلنمقده اولدیغنه وباشنده چینك الك ایلری كلن بر پرنسی بولوندیغنه دائر كوزل بر یالان اویدورەرق تولان خانی قاندیردی . كندیسنك بو مسئله حقنده كیزلیجه پرنس (تا ـ یی) ایله كوروشمكه مأمور ایدیلدیكنی سویلدی . تولان خان ، بر سرسرینك بو یولده كی یالانلرینه قاپیلەرق شاپولیو دورندنبری سوئی ایمپراطورینه ویرلمكده اولان ویركی‌یی كسدی .

ایمپراطور (ومن ـ تی) وضعیتی آكلایەرق ویركینك كوندەریلمەسی اسبابنی كیزلیجه تدقیق ایتمك اوزره ، (چانغ ـ سون ـ چینغ) ی سفارتله توركلر نزدینه كوندردی . بو حیلەكار آدم ، (یانغ ـ خین)ك أنتیریقەلرینی، پرنس (تا ـ یی) نك بونكله مناسبتده بولونەرق توركلر آرەسنده (سوئی) خاندانی علیهنه بر جریان آچمغه چالیشدیغنی كشف ایتدی . نتیجەیی ایمپراطوره عرض ایتدی وبرتقریب قانلی برحرب چیقارمغه سعی ایدن (یانغ ـ خین) ی یاقەلایەرق چینه كوندردی [١] .

[١] یانغ ـ خین ، (پونغ ـ چینغ Pong-tching) پرنسی (لیەئو ـ یونغ Lieou-yong) ك ـاپستانیسلاس ژولیەن بو اسمی دیكر بر یرده (ص : ٦١) لیەئو ـ چانغ Lieou-tchang شكلنده ضبط ایدییور ـ كندیسنی بومسئله حقنده پرنس (تا ـ یی) ایله خفیاً كورشمكه مأمور ایلدیكنه دائر بر یالان اویدوررەرق تولان‌خانی وپرنس (تا ـ یی) یی اقناعەموفق‌اولمشدی . (ایستانیسلاس ژولیەن . ص : ٦٤) .

[٢] چانغ ـ سون ـ چینغ ، خانك قرارگاهنه واصل اولور اولماز ، چینلی پرنس (تا ـ یی) ایله كورشمش ، فقط (یانغ ـ خین) حقنده پرنسدن هیچ برمعلومات آلەمامش ، كندیسنك اونكله مناسبتده بولوندیغنی صوك درجه كتمه چالیشدیغنی كورمشدی . ایمپراطور ، (یانغ ـ خین)ك یاقالانەرق چینه كوندریلمەسنی امر ایتمش‌اولدیغندن، چانغ سون ـ چینغ ، تولان‌خانله ملاقاتنده چینلیلك كندیلرینه تسلیمنی طلب ایتدی . فقط خان بو آدمی تسلیم ایتمك ایستەمیوردی . بونك ایچون سفیره اولكەسنده بویله برآدم بولونمادیغی یولنده برجواب ویردی . چانغ ـ سون ـ چینغ، (تا‌ـقوآن Ta-kouan) ی یعنی خانك اجانب تشریفاتجیسنی رشوتله ألده ایدەرك (یانغ ـ خین) ك یرینی اوكرندی ومعیتندەكی چینلیلره یاقالاتدی. تولان خان ، آرتق مقاومت ایدەمیەرك ، (یانغ ـ خین)ك چینه كوندریلمەسنه موافقت ایلدی . (چانغ ـ سون ـ چینغ) ، عینی زمانده پرنس(تا ـ یی) نك

ایمپراطور ، بو پارلاق خدمته مکافاتاً (چانغ ـ سون ـ چینغ) ه (خای ـ فو Khaï-fou) عنوانی توجیه ایلدیکی کبی تورکلر آره‌سنده قالدیغی مدتجه فساددن کیری قالمه‌جغنی استدلال ایلدیکی پرنسس (تا ـ یی) نك اتلافی ایچون‌ده تشبثاته کیریشدی[۱]. پرنسس متمادیاً (تولان) خانی چینه یورومکه تشویق ایتدیکی کبی او اثناده آپو خانك یرینه غربی

(آن ـ سوئی ـ کیا An-soui-kia) نامنده بر تورکله مناسبات خفیه‌ده بولوندیغنی‌ده اوکرنمشدی. بو رزالتی‌ده خانه آچدی. بونك اوزرینه تولان ، (آن ـ سوئی ـ کیا) ایله طرفدارلرینی‌ده (چانغ ـ سون ـ چینغ) ه تسلیم ایلدی . (توکیولره دائر وثیقه‌لر ص : ٦٥) .

[۱] اوزون مدتدنبری چینی انقسامه اوغراتان سلاله‌لردن یالکز (چین Tchin) و (سوئی Soui) سلاله‌لری قالمشدی . بو اثناده سوئی ایمپراطوری (وه‌ن ـ تی) چین سلاله‌سنی‌ده اورته‌دن قالدیره‌رق ، بوتون چینك حاکم مطلقی اولمشدی .

ایمپراطور (وه‌ن ـ تی) صوك چین ایمپراطورینك عموجه‌سنه عائد اولوب اغتنام اولونان قیمتدار بر پاراوانه‌یی ، شاپولیو خانك طول خاتونی پرنسس (تا ـ یی) یه کوندرمش ایدی (م ٥٩٣) .

پرنسس (تا ـ یی) منسوب اولدیغی (چه‌ئو) سلاله‌سنك عاقبت فجیعه‌سنی اونوته‌میور ، بو خاطره ایله دائما اضطرابلی بر حیات کچیریبوردی . بو دفعه ، چین سلاله‌سنك‌ده انقراضی خبرینی آلنجه ، یاره‌لری بوس بوتون تازه‌لندی . آلام قلبیه‌سنی تسکین ایچون ، کوندریلن پاراوانه اوزرینه منسوب اولدیغی خاندانك (چین) سلاله‌سی الندە نه صورتله محو و منقرض اولدیغنه دائر شو شعری یازدی . عائله‌سنك امحاسندنبری چکدیکی اضطراباتی تصویر ایلدی :

« کوریبورم که برچوق ایمپراطورلقلر ، اعتلا ایدیبور؛ و برکون ایچنده محو اولیورلر . شؤن جهان ، متلاطم موجه‌لره نه قدرده بکزیبور! ظفر و سعادت محافظه‌لری جداً مشکل اولان شیلردر . حوض باشنده یوکسه‌لن قوله‌ده نهایت خاك ایله یکسان اولدی .[(سیه Sic) نك اونده وصو باشنده چی ـ تای Tch'i-thai یعنی حرض قوله‌سی نامنده بر قوله وارادی Diction. p'ei-wen-yun-fou-liv 7 .LV, fol] هیهات که اولکی اقبال و سعادتم ابدیاً الدن چیقدی؛ عجبا شمدی نره‌ده‌لر؟ افول ایدن خیاللریمی ، بو پاراونه اوزرینه ترسیم ایدیبورم . اك نفیس شرابلر ، بکا آرتق بر نشئه ویره‌بیورلر . کیتاره‌مك سرورینه نصل اشتراك ایده‌بیلیرم . بر عائلهٔ حکمداری‌یه منسوب اولدیغم حالده ، طالعك قهار ضربه‌سیله ، یابانجی اولکه‌لره آتیلمشم . بر صباحده هم ظفری ، هم هزیمتی کوردم . روحم بردنبره ، هر جهتدن پارچه پارچه ایدیلدی . اسکی زمانلردنبری برچوق قادینلرده عینی طالعه معروض قالدیلر . بو خصوصده اسمی ذکر ایدیله‌جك یالکز بن دکلم . پرنسس (مینغ ـ کیو Ming-kiu) نك اوزاق بر مملکته کوندریلمش اولمسندن متولد آلامنی مصور شرقیلری ، هنوز سامعه‌لری اوخشایورلر »

ایمپراطور ، پرنسسك دائماً منقرض (چه‌ئو) لری دوشونه‌رك بویله شعرلر یازمه‌سنی تهلکه‌لی کورمکه باشلادی . تورکلری ، چینه هجومه تشویق ایتمه‌سندن قورقدی . او وقته قدر حقنده اظهار ایلدیکی توجه و عاطفه‌لری کسدی . پرنسسك ازاله‌سی تشبثه بو شعری‌ده بر سبب اولمشدر .

(توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٦٢ ، ٦٣)

توكيو خانلغنه كچن (نی ـ لی Ni-li) خان ايله‌ده مناسباتده بولونمغه ، اونی‌ده چين عليهنه تحريكه باشلامشدی. بو خبرلردن ايمپراطور بوس‌بوتون تلاشه دوشدی. پرنسسك ازاله‌سی ايچون تولان خانی تضييقه باشلادی . فقط ، خان انسانيت و عدالتله قابل توفيق اولميان بو تشويقه قاپيلمادی . حالبوكه ايمپراطور ، پرنسسك تولان خانله اولمه‌سی احتمالنی درپيش ايده‌رك برآن اول ازاله‌سنی دوشونيور ، بوخصوصده موجب عار ، تشبثاته بيله كيريشمكدن چكنميوردی. تولان خانك پرنسسك فنوتكار كوزلرينه مفتون اوله‌جغندن قورقه‌رق (خی ـ چانغ Khi-tchang) پرنسسی (نيه‌ئو ـ هونغ Nieou-hong) ه كنديسنی اكانديرمك ، پرنسسه كوكل ويرمه‌سنه مانع اولمق اوزره (تولان) ه درت دلبر قيز كوتورمه‌سنی امر ايتمك كبی شرفيله غيرمتناسب برتدبيره بيله مراجعت ايلدی. احتمال بوخصوصده دها باشقه تدبيرلرده باش اوره‌جقدی. فقط بواثناده ظهور ايدن ايكی حادثه باشقه يوللر آرامغه لزوم براقدی: بو بولنخان (تولان) ايله ساپوليونك اوغلی (تولی)[١] خانلردن هر ايكيسی‌ده ايمپراطوره مراجعتله ازدواج ايتمك اوزره بر پرنسس ايستديلر .

(چانغ ـ سون ـ چينغ) ، هم پرنسس (تا ـ يی) نك ازاله‌سی، هم‌ده تورك خانلغنك امحاسی ايچون ، خانلرك بو مراجعتلرندن يك كوزل استفاده ايديله‌بيله‌جكنی دوشونه‌رك ايمپراطوره بر راپور تقديم ايتدی. راپورنده خانلر آره‌سنه رقابت صوقمق ايچون (تولان)ك طلبنك رديله پرنسسك (تولی) يه ويريلمسی مناسب اوله‌جغنی عرض ايلدی [٢] . ايمپراطور؛(چينغ)ك توصيه‌سنی قبول ايله(تولان)ه جواب رد ويردی و(تولی)يه‌ده پرنسس (تا ـ يی) يی اتلاف ايتديرمكه موفق اولديغی تقديرده مطلوبنك اسعاف ايديله‌جكی يولنده بر بيوك كوندردی . چانغ ـ سون ـ چينغ ، عينی زمانده پرنسس (تا ـ يی) نك (آن ـ سوئی ـ تيا) اسمنده بر توركله مناسبات غير مشروعه‌ده بولونديغی يولنده‌كی

[١] (تو ـ لی) خان اواثناده شمالده اقامت ايديور و(تولان)ه تابع بولونيوردی. ده‌كينی؛ (تو ـ لی Tou-li) عنوانی طاشيان بو خانك اسمنی (چين ـ خان Tchin-khan) و(ايستانيسلاس) (جن ـ قان Jen-kan) شكلنده قيد ايديورلر . ايستانيسلاس ژوليه‌ن كتابنك بر يرنده (ص:٦٣) تولی خانك (شاپوليو) نك اوغلی ديكر بر يرنده‌ده (ص : ٦٦)،(چو ـ لو ـ هئو Tchou-lo-heou)نك اوغلی اولدیغنی خبر ويريور . آتيده‌كی صحيفه‌لرده كوريله‌جكی اوزره ، (تو ـ لی)خان ، چين حمايه‌سنه كيردكدن صوكره ، (كی ـ مين Ki-min) خان نامنی آلمشدر .

[٢] چانغ ـ سون ـ چينغ ، ايمپراطورك (تولان خان) ك طلبنه موافقتله كنديسنه چينلی بر پرنسس ويرمكه مقابل بولنديغنی خبر آلمه‌سی اوزرينه بو راپوری تقديم ايتمشدی. (چينغ) ، تورك

شایعه‌ی‌ده آله‌ولندیردی. تولی ، بوندن استفاده ایده‌رك، بویوك خان (تولان) ی پرنسس علیهنه تحریك ایلدی. نهایت شاپولیونك زوجه‌سی‌اولان (تا ـ بی) اتلاف ایدیلدی.[۱]

(تو ـ لی) کندیسنه ویریلان پرنسسی کتیرمك‌اوزره چینه برهیئت‌سفارت کوندردی. تشریفات عمومیه ناظری طرفندن تورك ایلچیلرینه چین تشریفات ومراسمنك آلتی نوعی اوکره‌تیلدی . تولی خانه زوجه اوله‌جق پرنسس (آن ـ ئی An-i) ترفیق وبر چوق‌ده قیمتدار هدیه‌لر اعطا ایدیله‌رك ایلچیلر تاتارستانه اعاده اولندیلر [۲] .

تو ـ لی خان ، او وقته قدر شمالده اقامت ایدییوردی . چینلی پرنسسله اولندکدن صوکره جنوبه اینه‌رك (تو ـ کین Tou-kin) طرفلرنده یرلشدی (م ۵۹۷). ایمپراطور کندیسنه برچوق هدایا ایله لوازمات سائره کوندردی [۳] .

خانڭك امحاسی ایچون نه کبی پیلانلر دوشوندیکنی کوسترن بومهم راپورنده شوصورتده معروضانده بولونشدی : « آکلادیغمه کوره تولان خان، کندیسنه اعتماد ایدیله‌میه‌جك درجه متلون وثباتسز بر آدمدر . شمدی ایمپراطوره متمایل کورونمه‌سی وبر چینلی پرنسس ایله ازدواج ارزوسنده بولنمه‌سی کندیسنه دشمن اولان (تا ـ ته‌ئو) و (تو ـ لی) خانلری محو ایده‌بیلمك ایچون بو سایه‌ده ایجاب ایدن قوت و نفوذی قازانمق مقصدینه مبنی‌در . شاید ذات حشمتپناهیلری استرحاماتنه موافقت بویوریرلرسه ، درحال اونلر علیهنه قیام ایده‌جك ، مظفر اولدقدن صوکره‌ده چین اوزرینه یورویه‌جکدر . قورقارم که ، اوزمان ، احتراصاتنی تسکین‌ایچون مشکل برموقعده قلمش اولیه‌م . حالبوکه (تو ـ لی خان) ؛ شمدی‌یه قدر بزه صمیمیت کوسترمشدر . بوکونده ایمپراطوردن بر پرنسس ایستیور . طلبنه موافقت ایده‌رك ، کندیسنی جنوبه کچیرمك ، تولان خانه قارشی چین حدودلرینی محافظه‌یه مأمور ایتمك الك موافق بر تدبیردر . (تو ـ لی) خانك عسکری ، دیکرلرینه نسبتله آز اولدیغندن؛ امریکزدن طیشاری چیقمیه‌جغی شبهه‌سزدر». (توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص : ٦٥ ، ٦٦)

[۱] موسیو ده‌کینی [ج: ۱ . ق : ۲ . ص : ٤٠٦] پرنسس (تا ـ بی) نك بالذات بویوك خان (تولان) طرفندن قتل ایدیلمش اولدیغنی قید ایدییورسه‌ده ، چین وقایعنامه‌لرینی تلخیص ایدن ایستانیسلاس ژولیه‌ن [ص: ٦٥] ، پرنسسك مناسبات غیرمشروعه‌ده بولوندیغندن بحث اونه‌رق خانك حدتی تحریك ایدیلمش اولدیغی بر زمانده ، فرصتدن بالاستفاده ؛ ایمپراطور طرفندن بو ایشه مأموراً کوندریلن آدملر طرفندن اتلاف ایدیلدیکنی سویلیور.

[۲] موسیو ده‌کینی ، (تو ـ لی) خانك زوجه‌سی اوله‌جق پرنسس (آن ـ ئی An-i) ـ ده‌کینی بواسمی (غان ـ ئی Gan-y) شکلنده قید ایدییور ـ آلتی اوزره بلدت چینه کیتدیکنی ، اوراده کندیسنه چین‌عادات ومراسمی‌اوکره‌تیلدیکنی‌سویلیورسه‌ده [ص:٤٠٧]، وقعه؛ ایستانیسلاس ژولیه‌نه استناداً یوقاریده یازدیغمز طرزده جریان ایتمشدر .

[۳] ایستانیسلاس‌ژولیه‌ن [ص : ٦١ـ٦٩ . ده‌کینی . ج : ۱ . ق:۲ . ص:٤٠٥ـ٤٠٧]

فقط بووقوعات، بویوك خان (تولان)ك حس استرقابنى تحريك ايدەرك چينله توركلر آرەسندە بويوك بر حربك ظهورينه سبب اولدى. تولان خان، كوچوك برخانك كنديسنه ترجيح اولونديغنه قيزدى. ايمپراطورە كوندرمكدە اولديغى ويركى‌يى كسدى. چينك شمال ايالتلرينه آقينلر اجراسنه باشلادى (م ٥٩٧) . تو ـ لى ، كوندرديكى جاسوسلر واسطەسيله خانك زەلردن هجوم ايدەجكنى اوكرەنەرك چينليلره اخبار ايتديكندن بو آقينلره قارشو قونيلبوردى .

اووقته قدر بربرلرينه معارض اولان بويوك خان (تولان) ايله (تا ـ تەئو) خان ، (تولى) نك چينليلرله اويوشديغنى كورنجه آرەلرندە مصالحه عقد ايدەرك متفقاً ، چين اوزرينه يورومكه قرار ويرديلر. (تولان)ك مقصدى، (تا ـ توم ـ چينغ Ta-tum-tching)ى محاصره ايدەرك ضبط ايتدكدن صوكره جنوبه طوغرى آقينلر ياپمقدى .

تولى ، جاسوسلرى واسطەسيله خانك بو فكرندن خبردار اولور اولمز كيفيتى چين ايمپراطورينه عرض ايلدى . ايمپراطور هان (هان Han) قرالى(ليانغ Liang) [١] ايله (صولك ناظرى) [٢] عنوانى حائز اولان (قائو ـ كينغ Kao-king) ى (سو ـ چەئو Sou-tcheou) طرفندن (صاغك ناظرى)[٣] عنوانى طاشيان (يانغ ـ سو Yang-sou)يى (شنسى Chensi) ايالتندەكى (لينغ ـ چەئو Ling-tcheou) جهتندن ، باش ناظر (يەن ـ يونغ Yen-yong) ى دە (يەئو ـ چەئو Yeou-tcheou) طرفندن برر اوردو ايله توركلره قارشى كوندردى [م ٥٩٩] .

حالبوكه ، (تولان) و (تا ـ تەئو) خانلر چين اوردولرينه قارشو كيدەجكلرينه (تولى) اوزرينه يوروديلر . كنديسنى غافل آولايەرق سدچين اوكندە مدهش انهزامه اوغراتديلر . تولى‌نك عسكرى پريشان اولدى . قارداشلرى ، اوغوللرى ، يكنلرى ، كاملاً قتل ايديلديلر . بو مظفريتى متعاقب ، متفقلر نهر اصفرى كچەرك (وەى ـ چەئو Wei-tcheou) ايالتنه كيرديلر [٤] .

---

[١] دەكينى بواسمى (لەآم Leam) شكلندە قيد ايدييور .

[٢] بو عنوانك چينجەسى (تسو ـ پو ـ يە Tso-po-ye) دركه عيناً صولك ناظرى معناسنى افادە ايدييور .

[٣] چينجەسى (يەئو ـ پو ـ يە Yeou-po-ye) در .

[٤] توكيولره دائر وثيقەلر. ص: ٦٨-٧١ و هونلر تاريخى. ج: ١ .ق: ٢ . ص: ٤٠٧.

تولی خان ایله اوائناده یاننده بولنان (چانغ ـ سون ـ چینغ) ، بش آتلی ایله کیجه قارا کلغندن بالاستفاده کوج بلا جانلرینی قورتاره‌بیلدیلر . صوڭ سرعتله جنوبه دوغری فرار ایده‌رك چینه التجا ایلدیلر [۱] . چینه کیردکدن صوکره ، (چانغ ـ سون ـ چینغ) ، تولی‌نك ترخانلرندن (چی ـ شی Tchi-chi) [۲] نی تبه‌ه‌سیله برابر توقیف ایتدی . خانی‌ده تحت‌الحفظ (سی ـ غان ـ فو Si-gan-fou) ده ایمپراطور نزدینه کوندردی .

بو اثناده چین اردولری هر طرفدن متصل تورکلر اوزرینه یورویورلردی . چانغ ـ سون ـ چینغ ، چینه تابع اولان تورکلردن برقاچ کشی‌یی جاسوسلقله (تولان) خانك قرارکاهنه کونده‌ره‌رك وضعیتی تجسس ایتدیرییور ، اونلردن آلدیغی معلوماته کوره لازم کلن تدبیرلری اتخاذ ایدییوردی .

جاسوسلر ، کندیسنه ، بویوك خان (تولان) ك چادیرنده اکثریا نا کهانی فلاکتلره معروض قالدیغنی ، بوحاللردن تشأم ایده‌رك ، پك زیاده مضطرب وچین اردولرینك هجوم ایده‌جكلری خوفیله بی‌حضور اولدیغنی خبر ویرمشلردی [۳] .

---

[۱] تولی خان ، برقاچ یوز « لی Li » جنوبه چکلدکدن صوکره ، کندی کبی فراره موفق اولان عسکرلرندن برقاچ یوز کشی‌یه تصادف ایلدی . اونلرله مذاکره ایده‌رك : «بوکون اردوم کاملاً منهزم اولمشدر . بوحالده چین سراینه کیدرسه‌م ، بکا مغلوب برآدم معامله‌سی یاپه‌جقلردر . معظم سوئی ایمپراطوری ، بکا ارتق احترامکارانه معامله‌یه تنزل ایدرمی ؟ تا ـ ته‌ئو خانه ، اسکیدن بردشمنلغم یوقدر . شاید ، بوکون کندیسنه التجا ایدرسه‌م ، بنی حمایه ایده‌رك معاونت کوستره‌جکنی امید ایدییورم . » دیدی . اونلرك‌ده تنسیبیله تا ـ ته‌ئو خان نزدینه چکلمکه قرار ویرلدی فقط ، تصوردن خبردار اولان (چانغ ـ سون ـ چینغ) ، « تولی » یی ده الدن چیقاریرسه ، چینلیلرك تورکلرله باشه چیقه‌میه‌جغنی دوشونه‌رك خانك چکلمه‌سنه مانع اوله‌جق تدبیرلر قوردی . مناسب یرلره پوصولر قوردیره‌رق ، خانی کوردکاری کبی آتش یاقه‌لرینی تنبیه ایلدی . تولی ، چکیلیرکن بردنبره هرطرفده آتشلر یانمغه باشلادیغنی کوره‌رك حیرته دوشدی . چونکه چانغ ـ سون ـ چینغ ، چینده دشمن کورونديکی زمان آتش یاقیله‌رق اخبار ایتمك عادت اولدیغنی ؛ آتشك تعددی ، دشمنك کثرتنه دلالت ایتدیکنی سویله‌مش ، تولی‌یی قاندیرمشدی . بو دفعه آتشلری کورنجه ، (تولان) خان اردولرینك کندیسنی تعقیب ایتدیکنه ذاهب اولدی . دشمنلر ، بزه پك زیاده یاقلاشمش ، شهره دونمکدن باشقه چاره یوقدر دیه‌رك عودت ایلدی . (ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۷۱ ، ۷۲ وده کینی ص : ۴۰۷ ، ۴۰۸) . بوتدبیر سایه‌سنده چانغ ـ سون ـ چینغ‌ده آونی قاچیرمامش اولدی ! .

[۲] چی ـ شی ، تولی‌خانك (تا ـ قوآن Ta-Kouan) ی یعنی اجنبی تشریفاتجیسی ایدی . (ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۷۲)

[۳] جاسوسلر ؛ تولان خانك برکیجه سماده یوزلرجه (لی Li) مسافه‌یی تنویر ایدن قرمزی

چانغ ـ سـون ـ چینغ ایمپراطوره بر راپور تقدیمیله خانك وضعیتی عرض ایدەرك تورکلری تأدیب ایچون مساعده ایستەدی [۱] . بوزمانده ایدی‌کی جنرال (قائو ـ کینغ) اردوسنك پیشداری اولان اوچ‌بیك کشی‌لك برچین قطعه‌سی، تورکلرله قارشولاشدیلر. چینلیلر ایلك اول موفق اولدیلر ، فقط ، متعاقباً تورکلر قوتلرینی طوپلایەرق چینلیلر اوزرینه شدتله آتیلدیلر . پیشدار قوماندانی ، پریشان اولەجغنی حس ایدەرك عسکرینی قلعه نظامنه قویدی . بو وضعیتده دورت طرفدن بردن هجوم ایدن تورکلره ، بش کون مقاومت ایلدی . مغلوب اولمق اوزره ایکن جنرال (قائو ـ کینغ) یتشدی. چینلیلر بودفعه پك فائق قوتلرله هجوم ایتدکلرندن تورکلر ، منهزماً چکلدیلر . چینلیلر ، کندیلرینی یدی یوز (لی Li) مسافه‌یه قدر تعقیب ایلدیلر [۲] .

دیکر طرفدن جنرال (یانغ ـ سو Yang-sou) [۳] ده (تا ـ ته‌ئو) خانك اردوسنی بوزمشدی . (تولان) و (تا ـ ته‌ئو) خانلر هرنەقدر مغلوب اولمشلرسەده ینه حریت واستقلاللرینی محافظـه ایدییورلردی . حالبوکه ، چینده پارلاق عنوانلره مظهر اولان تولی خان حقیقت حالده استقلالنی غائب ایتمش ، اسارت بویوندریغی آلتنه کیرمشدی.

ایمپراطور کندیسنه (ئی ـ لی ـ چین ـ ته‌ئو ـ کی ـ مین I-li-tchin-teou-ki-min) خان عنوانی ویرمش [٤] ، (وو ـ آن ـ تیه‌ن Wou-an-tien) سراینده اوق آتەرق اکلنمه‌سنه مساعده ایتمش ، برچوق قیمتدار هدیه‌لر احسـان ایتمش ، زوجه‌سی پرنسس (آن ـ ئی An-i) نك وفاتی اوزرینه خاندانه منسـوب اولان پرنسس (چینغ ـ ئی Tching-i) یی تحت نکاحنه ویرمشدی [٥] .

فقط ، بوتون بو احسان والتفاتلره رغماً تولی خان ایمپراطورك امری اولمقسزین

رنکلی علائم سما کورمش اولـدینی ، بو انـناده (آرغو Argo) برجندن قن یاغموری یاغدیغی واوچ کون ، اردوکاهنه رعد کورولتیسی ایله متمادیا شهابلر دوشدیکی، خانك کیجه‌لری مضطرب برحالده کچیرەرك چین اوردولری شمدی هجوم ایده‌جکلر دیه متصل صاییقلادیغی یولده اخبارانده بولونمشلردی.(توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص : ۷۲ ، ۷۳)

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ن : ص : ۷۳

[۲] ده‌کینی . هونلر تاریخی . ج : ۱. ق: ۲ . ص: ٤۰۸

[۳] ده‌کینی بواسمی (یام ـ سی Yam-si) شکلده ضبط ایتمشدر.

[٤] بوعنوان (روحی وعقل وتدبیری متین اولان خان) معناسنی افاده ایدییور .

[٥] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص . ۷٤ و ده‌کینی : ج : ۱ . ق : ۲. ص ٤۰۸

برشی یاپه‌میور ، (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك رضاسی خارجنه چیقه‌میوردی . طبیعی بویله بر وضعیت ، کندیسنی بیلن بر پرنس ایچون تحملسوز بر عذابدی . (تولان) و (تا ـ ته‌ئو) خانلرك انهزامندن صوکره ، تورکلردن برچوغی جنوبه اینه‌رك تولی خانه عرض انقیاد ایلدیلر . (تولان) خانك کوچوك قارداشی (تو ـ سو ـ لی Tou-so-lou) خان‌ده بونلرله برابر بولونیوردی .

چینه کچه‌رك (تولی) نك تابعیتنه کیرن تورکلرك مقداری اون بیك کشی‌یه بالغ اولمش ، بونلر سدکبیرك چین جهتنده یرلشدیریلمشدی . فقط ، (تولی خان) بوراده دائما (تولان) و (تا ـ ته‌ئو) خانلر طرفندن ازعاج ایدیلیور ، کندیسنه راحت وحضور ویریلمیوردی . چانغ ـ سون ـ چینغ ، ایمپراطوره ، کی ـ مین (یعنی تولی) نك (هوآنغ ـ هو Hoang-ho) یعنی نهر اصفرك آرقه‌سنه ، (او ـ یوئن Ou-youen) طرفلرینه یرلشمه‌سی مناسب اوله‌جغنی عرض ایلدی . نهر ، طبیعی بر استحکام وظیفه‌سنی کوره‌جکندن (کی مین) بوصورتله خانلرك وقتلی وقتسز آقینلرندن قورتولمش اوله‌جقدی . ایمپراطور ، بومطالعه‌یی تصویب ایتدی . کی ـ مین (تولی) خان تبعه‌سیله برلکده ، (و ـ یوئن) ه یرلشدیرلدی . (هیا ـ چه‌ئو Hia-tcheou) و (شینغ ـ چه‌ئو Ching-tcheou) آره‌سنده ؛ شرقدن غربه دوغری ؛ نهرك اصفرك جنوبدن شماله دونه‌یکی دیرسکه قدر امتداد ایدن ساحه‌ده دورت یوز (لی Li) طولنده بر قنال آچیلدی . بوسایه‌ده قنال ایله نهر آره‌سنده‌کی منطقه ، (کین ـ مین) خانك سوریلری ایچون مساعد وزنکین بر مرعا اولیوردی . قنال ، عینی زمانده خانلرك ناکهانی آقینلرینه قارشی‌ده بر مانعه تشکیل ایدییوردی [١] . چینلیلر (کی ـ مین) خانی بوراده یرلشدیرمکله برابر ، ایجابنده کندیسنی (تا ـ ته‌ئو) خانه قارشی مدافعه ایتمك ، داها دوغریسی حرکاتنی دائمی بر ترصد آلتنده بولندیرمق ایچون ، یکرمی بیك قدرده عسکر کوندردیلر [٢] . (کی ـ مین) خان ، آرتق استقلالنی تماميله غائب ایتمش ، چینلیلرك آماله خادم بر قوقله درکه‌سنه اینمشدی .

بو اثناده ، توکیولر ، چین حدودلرینه آقینلر اجراسنه قالقشدقلرندن ایمپراطور ، مختلف جنراللر اداره‌سنده ، تورکلر اوزرینه دورت قولدن اوردولر کوندرمکه مجبور اولدی [م ٦٠٠] [٣]

---

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ٧٤

[٢] دەکینی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٠٨

[٣] چین ایمپراطوری ، (یوئه Youe) قرالیقی پرنسی (یانغ ـ سو Yang-sou) یی ، (لینغ ـ چه‌ئو Ling-tcheou) ایالتندن ، فعال اوردوقوماندانی وەمیسی (هان ـ سنغ ـ چه‌ئو Han-seng.tcheou) یی

فقط ، چین اردولری ، هنوز حدودلری تجاوز ایتمەدن (تولان خان) ك تبعەسندن برینك سوء قصدیله تلف اولدیغی و (تا ـ تەئو خان) ك (پو ـ کیا Pou-kia) خان عنوانیله ، بویوك خان اعلان ایدیلدیکی خبری کلدی [م ٦٠٠] [١].

بویوك خان (تولان) ك دوری ، داخلی اغتشاشلرله کچمش ، خانلر آرەسندەکی نفاق وجدال ، تورکاری بردرجەداها چین بویوندریغی آلتنەسوروکلەمش ، تورك نفوذوقوتنی برقات داها آزالتمشدر . اولا ، (تولان) و (تا ـ تەئو) خانلر آرەسندە باشلایان قانلی مجادلەلر ، صرف خانلرك منفور احتراصاتی یوزندن ، هرایکی طرفدە تورك ارلمق اوزرە ، بیکارجە عائلەلرك سونمەسیلە نتیجەلنمشدر .

متعاقباً ، تورك اولکەسی ، چینلیلرك افسادات وتزویراتنە مشهر اولمش ، سرسری برپابانجی چینلیلرلە تولان خانك آرەسنی آچمش ، (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك ، (تورکاری ینەتورکلرلە افنا ایتملیدر) بولندەکی دستورینك تطبیقی ایچون مساعد برزمین حاضرلامشدر . تورك پرنسلرینك بربرلریلە چارپیشمەلرندە ، چینلی پرنسلرك تاریخی پارمقلری‌دە مؤثر بررول چویرمشلردر .

(چانغ ـ سون ـ چینغ) ك دهای شیطنتکاریسی ، تورك آقینلری قارشوسندە عاجز قالان چینلیلرە شرفسز فقط ، مثمر برچارە بولمشدی : چین پرنسلرینك فسونکار کوزلریلە تورك خانلرینی مانیاتیزە ایدەرك آولامق ! بوواسطەیە (تولان) خان دوروندەدە ، بویوك برموفقیتلە مراجعت ایدیلمش اولدیغنی کوریپورز .

تاریخدە تورك امراسندن بعضیلری ایچون اك بویوك سبب ضعف اولەرق کورولن قادین مجلوبیتی ، توکیو خانلرندە باشقە برشکلە استحالە ایتمش ، چینلی برپرنسسە نائل اولمق هرخان

(کینغ ـ چەئو King-tcheou) ولایتدن ، (تاپی ـ پینغ Thai-ping) پرنسی (لی ـ وان ـ سوئی Li-wan-souï)ی (یەن ـ چەئو Yen-tcheou) ایالتدن ، باش قوماندان (یائو ـ پیەن Yao-pieu)ی‌دە (هو ـ چەئو Ho-tcheou) ولایتدن تورکلرە قارشی کوندرمش ، (تولان خان) ە هجوم ایتمکە مأمور ایتمشدی . [ایستانیسلاس ژولیەن . ص : ٧٥]

[١] موسیو (دەکینیی) نك هونلر تاریخندن (ج: ١ ، ق: ٢ . ص: ٤٠٩) تولان خانك وفاتی میلادك (٥٩٩) تاریخندەوقوع بولدیغی آکلاشیلیورسەدە چینك (سوئی Soui) وقایعنامەسندە وایمپراطور (قائو ـ تسو Kao-tsou) نك ترجمهٔ حالندە چینلیلر تولان خانك خبروفاتنی یکرمنجی سنەنك دوردنجی آیدە یعنی میلادك (٦٠٠)نجی تاریخنە تصادف ایدن سنەنك دوردنجی آینده آلمش اولدقلری تصریح ایدیلمشدر . [توکیولرە دائر وثیقەلر : ص : ٧٥ ، ٧٦]

ایچون برایده آل اولمشدی. بر پرنسسی ألده ایتمك ایچون، كوچوك خانلر، بویوك خانه قارشی، اهانتده بولونیور ، عصیان ایدییور ، بویوك خانده ، اونلری امحـا ایده جك شـدتی كوسترمكدن كری قالمیوردی .

(تولی) خان، چینلی پرنسسك خیالی اوغرنده استقلالنی فدا ایتمش، اجنبی بویوندیریغنی قبول ایلمشدی . بویوك خان (تولان) ایسه ، كندیسنه بر پرنسس ویریلدیکی ایچون ، ملتك بیهوده یره محو وفلاکتنی انتاج ایدن مدهش بر حربه آتیلمه یه جواز ویرمشدی.

خانلرك بوضعف وحرصندن استفاده ایدن (چانغ - سون - چینغ) ایسه بواثناده تورکلرك احاسنه معطوف اولان پلاننك تطبیقنه بوتون غیرتیله چالیشیوردی . بو مساعینك داها صوكره ؛ تورکلر ایچون نه ألیم فلاکتلر احضار ایتمش اولدیغنی صحایف آتیه ده كوریله جکدر .

بوکیا خان
٦٠٠ - ٦٠٣

تولان خان ، برسوءقصد نتیجه‌سنده وفات ایتدیکی زمان ، توکیو اولکه‌سی بویوك برقارغشه‌لق ایچنده بولونیوردی. شرقی توکیو خانلغنده‌قانلی اختلالار ایچنده برتبدل اولدیغی کبی اوائناده بوس‌بوتون استقلال قازانمش اولان غربی تورك خانلغنده‌ده؛ (نی ـ لی Ni-li) خانه اوغلی (چو ـ لو Tchou-lo) خان خلف اولمشدی (م ٦٠٠). چولوخانك ، سوء اداره‌سی یوزندن تبعه‌سندن برقسمی علیهنه قیام ایتمش ، مملکت قان دریاسنه دونمشدی .

سوئی ایمپراطورینك حمایه‌سنه صیغینه‌رق جنوب وجنوب شرقی جهتلرنده یوردطوتان (کی ـ مین) خان ، چینلیلرك معاونتیله ، شرقی توکیولراوزرینه هجوم ایتمکه حاضرلانیور ، انواع دسایسله قاندیره‌بیلدیکی تورك قبیله‌لرینی چین بویوندیریغی آلتنه صوقمغه چالیشیوردی

تولان‌خان زماننده تورکلر اوزرینه‌سوق ایدیلن چین اوردولری خانك وفاتی خبرینی آلدقدن‌صکره حرکتلرینه‌داها زیاده‌برشدت‌ویرمشلردی. بیوك‌خان (تولان)ك اولکه‌سی ایسه‌فجیع اغتشاشلره صحنه اولمشدی. خان‌زاده‌لر، بویوك قبیله رئیسلری، بربرلرینه‌دوشمش مملکت باشدن باشه آنارشی ایچنده یوزمکه باشلامشدی .

ایشـته بویله‌بر هنکامده (تا ـ ته‌ئو) ، بیـوك (تولان) ك بوش قالان تختنی ضبط ایدرك (بوکیا خان) عنوانیله کندیسنی توکیوخان کبیری اعلان ایلدی (م ٦٠٠)

تورکلرك انقراضنه چالیشمقدن باشقه‌برغایه‌سی‌اولمیان (چانغ ـ سون ـ چینغ)؛ ایمپراطوره ویردیکی راپورده وضعیتی بتون آچیقلغیله تصـویر ایدرك ، خانلغی محو ایتمك، تورکلری چین حاکمیتنه صوقمق ایچون بوندن مساعد بر فرصت اوله‌میه‌جغنی عرض ایلدی [۱].

ایمپراطور قارغشه‌لقدن بالاستفاده‌تورکلره قطعی برضربه‌ایندیرملك اوزره (تای ـ پینغ Thaï-ping) برنسی (لی ـ وان ـ سوئی Li-wan-soui) یه (سـو ـ چه‌ئو Sou-tcheou) ایالتندن ایلریله‌یه‌رك (تا ـ ته‌ئو) خان اوزرینه هجوم ایتمك امرینی ویردی .

لی ـ وان‌سوئی، (تا ـ کین ـ شان Ta-kin-chan) طاغنده(بو ـ کیا)خانله‌قارشولاشدی.

(۱) ده‌کینیی هونلر تاریخی . ج : ۱ . ق : ۲ ص : ٤٠٩ .

فقط خان ، چینلیلرك كثرتنی كوره‌رك حربه كیریشمكه جسارت ایده‌مدی . عسكرینی آله‌رق رجعت ایتدی : چینلیلر تعقیبانه كیریشه‌رك بوكیا خان اوردوسندن ایكی بیك قدر اسیر آلدیلر .

(تسین Tsin) قرالی (قوآنغ Kouang) ده (لینغ ـ چه‌ئو Ling-tcheou) دن ایلریله‌دیكندن (بوكیاخان) آرتق حدودلرده طوره‌مدی . تاتارستانك ایچریلرینه ، شماله دوغرو چكلدی (۱) (م ٦٠٠) .

چانغ ـ سون ـ چینغ ، توركلرك بوبی امان دشمنی ، تاتارستانده ظهور ایدن اغتشاشلرك وخامتنی ، بوكیا خانك چین اوردولری او كندن فراره مجبور اولیشنی درین بر مسرتله كوربیوردی . توركلره قارشی تعقیب ایدیله‌جك سیاستی عرض ایتمك اوزره ایمپراطوره شو یولده بر راپور تقدیم ایلدی :

«بوكونلرده ، ایمپراطورلق اوردولری حدودلرده دشمنله برقاچ دفعه چارپیشه‌رق پارلاق موفقیتلر احراز ایلدیلر . دشمنلرمز ؛ آره‌لرنده ظهور ایدن نفاق وتفرقه یوزندن پك فجیع قارغشه‌لقلر ایچنده یوزبیورلر . اغتشاش اثناسنده كندی خانلرینی (تولان خانی) ده قتل ایلدیلر . شاید بووضعیتدن استفاده ایدیله‌رك توركلرك چین حاكمیتی آلتنه جلبلری لازم ایسه اوفاق بر تشبثله بونك تأمین ایدیله‌جكی شبهه‌سزدر . بناءً علیه توكیولری طاتلی دیللرله بزم طرفه جلبه چالیشمق ایچون (جن ـ قان Jen-kan) ده یعنی (كی ـ مین خانه) تابع اولان توركلرك برقاچ یولدن تاتارستانه كوندرلملرینی ذات حشمتپناهیلرندن استرحام ایلرم) (۲)

سوئی سراینده ، چین اردولرینی غوبی چوللری ماوراسنده بیهوده یره اتلاف ایتمكدن ایسه توركلری ینه توركلره قیردیرمق سیاستی تعقیب ایدیلدیكندن (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك عرض ایتدیكی تدبیر شایان قبول كورولدی . تطبیقاتنه باشلاندی . برچوق تورك قبیله‌لری بوكیاخانی ترك ایدرك (كی ـ مین) خانه یعنی طولایسیله چینه عرض انقیاد ایلدیلر .

بوكیاخان ، تبعه‌سنك طاقم طاقم كندیسندن ایریله‌رق (كی ـ مین) خان طرفنه كچدكلرینی كورنجه تلاشه دوشدی . چین حدودلرینه آقین ایتمك اوزره عسكر طوپلامغه باشلادی .

(۱) توكیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ۷۵

(۲) ایستانیسلاس ژولیه‌ن ص : ۷۷

یکنی (سه‌ـلی‌ـفا Sse-li-fa)(١) یی غوبی صحراسنی کچه‌رك (کی‌ـمین‌خان) اوزرینه هجوم ایتمکه مأمور ایلدی . مقصدی (کی‌ـمین)خانی برهزیمته اوغراته‌رق اوکامتوجه کورونن تبعه‌سنك هجرتلرینه مانع اولمقدی . فقط ، چینلیلر ، (کی‌ـمین)ه مهمجه بر قوهٔ معاونه کوندردکارندن کچیدلری محافظه ایده‌رك (سه‌ـلی‌ـفا)نك ایلریله‌مه‌سنه‌مانع اولدقدن باشقه اونی غوبی‌چولنه‌چکلمکه‌مجبور ایتدیلر. کی‌ـمین‌خان چینلیلرك بومعاونتنه‌قارشی‌ایمپراطوری کوکلره چیقاران شو عریضه‌یی تقدیم ایلدی :

« معظم سونی خاندانك شوکت وقدرتی پایانسزمقدس حکمداری ، بتون انسانلری جود وعاطفتیله بسلیور ، هرکسه شفقت ومرحمتنی ابذال ایدییور . سما کبی اونك سـایه انداز اولمدیغی هیچ برشی ، ارض کبی اوکا استناد ایتمه‌ین‌هیچ برموجود یوقدر. عواطفنه مستغرق اولان بتون عائله‌لر، قدرت وشوکتنه‌استناد ایدرك‌صمیمی برقلبله کندیسنه‌عرض انقیاده قوشیورلر. بتون رؤسا اوردولریله برابرچینك مقدس ایمپراطورینك حمایه‌سنه‌التجا ایدییورلر. بعضیلری‌جنوبه، سدکبیرك‌قاپولری‌جهتنه‌کیدییور، بعضلری‌ده (په‌تائو Pe-tao) وادیسنده توقف ایدییورلر . قویونلر ، آتلر ، انسانلر طاغلری وادیلری طولدیرییور !

جن ـ قان Jen-Kan (٢) کندیسنی، قورویه‌رق قوهٔ حیاتیه‌سنی غائب ایتمشکن ، تکرار فلیزلنمکه ، دال بوداق صالمغه، چیچك ویاپراق آچمغه باشلایان براغاجه، چورومشکن اتو دری ایله اورتیله‌رك یکیدن حیات بولان کمیکه بکزه‌ته بیلیر. یکانه ارزوسی ، بیك، اون بیك بطنه قدر ، برآت، ویابر قویون کبی ؛ معظم سونیلرك تحت اطاعتنده قالمقدر » (٣)

---

(١) ایستانیسلاس ژولیه‌نك (سه‌ـلی‌ـفا) شکلنده یازدیغی‌بواسمی‌موسیو ده‌کینیی کی‌ـلی‌ـفا Ki-li-fa) صورتنده ضبط ایلمشدر .

(٢) ایمپراطوره بوعریضه‌یی تقدیم ایدن (کی‌ـمین) خانك اسمیدر .

(٣) ایستانیسلاس ژولیه‌ن : ص : ٧٦ . وده‌کینیی ج : ١ .ق:٢.ص : ٤١٠ بوصوك جمله‌ده اسکی‌انسانلرك اعتقاد ایتدکاری تناسخ ارواح اساسنه برایما واردر. خان ، سونیلره فرط تجلوبیتنی آکلاتیق اوزره ، دیمك ایستیورکه ، بن اولدکدن صوکرا ، روحم تکرار بر قالبه کیره‌رك دنیایه کلدیکی زمان ، آرزو ایده‌رم‌که سونیلره منقاد بر قویون ویا بر آت اولایم ! تورکلره بو عقیده‌نك چینلیلردن انتقال ایتمش اولدیغی شبهه‌سزدر . ایستانیسلاس ژولیه‌ن Documents historiques) sur les Tou-Kioux) عنوانلی اثرنده [ص : ٧٦ نوط] ، بر چینلینك کندیسنه ایبالك ایدن بر آدمه مقام شکرانده « حیات ثانیه‌م اثناسنده سزه برکوپك ویا برآت کبی منقاد وخادم اولمه‌یی تمنی ایلرم » دیدیکنی قید ایدییور .

کی-مین خان بو عریضه‌سنده هم ایمپراطوره قارشی حس ایتدیکی منتدارلغی بیان ایدییور، هم ده (پو-کیا) خان اداره‌سنده‌کی تورکلرك طاقم طاقم کندیسنه التحاق ایلدکلرینی بیلدیرییوردی. اساساً ایمپراطور تورك خانلغنی یاشاتمغه چالیشان (پوکیاخان) ه مهلك بر ضربه ایندیره‌رك، بتون تورکلری چین بویوندیریغی آلتنه صوقمق ایستیوردی. برچوق تورك قبیله‌لرینك کی-مین خانك یانته چکلدکلرینی خبر آلنجه (همان چانغ-سون-چینغ)، چینه عرض انقیاد ایدن بوقبیله‌لرك باشنه‌ چکه‌رك (تسین Tsin) قرالی (قوآنغ Kouang) (۱)، ایله برلکده (پوکیاخان) اوزرینه یورومکی امر ایلدی.

پوکیاخان، چینلیلرك بودفعه نه‌یامان بر مقصدله اوزرینه یورودکلرینی تقدیر ایدرك بتون قوتیله مهاجملره قارشو چیقدی. برقاچ دفعه چارپیشدیلر. چانغ-سون- چینغ، پوکیا خانك قوتله مغلوب ایدیله‌میه‌جکنی آکلایه‌رق آلچاقجه برحیله‌یه مراجعت ایلدی. پوکیا خانك عسکر و آتلرینك صو ایچدکلری منبع و کوللری کاملاً زهرله‌دی. بویله بر دنائته احتمال ویرمه‌ین تورکلر زهرلی صولری ایچدیلر، حیوانلرینی صولادیلر. بونك اوزرینه پوکیا خان اردوسنده بردنبره مدهش صورتده تلفات باشلادی. صو ایچن بیکلرجه عسکر وحیوان خاك هلاکه سریلدیلر.

(چانغ - سون - چینغ) ك، بودنائتنی برتورلو خاطرینه کتیره‌مه‌ین (پوکیاخان)، بونك بر آفت سماویه اوله‌جغنه حکم ایلدی. کندیسنی مدهش بر خشیت استیلا ایتدی. « کوك تنکری اوزریمزه اولوم یاغموری سرپیور. دیمك که محویمز مقدرمش! » دیه‌رك کیجه‌له‌ین، متباقی عسکریله میدان حربدن فرار ایلدی [۲].

چانغ - سون - چینغ، اردولریله فراریلری تعقیب ایده‌رك بیکدن زیاده آدم اولدیردی. برچوق اسیر آلدی. بیکلرجه حیوان اغتنام ایلدی. حیله‌کار چینلی بودفعه حقیقتاً قاهر بر مظفریت قازانمشدی. چینه عودتنده ایمپراطورك اکراملرینه، التفاتلرینه مظهر اولدی. حتی حکمدار کندیسنی سفره‌سنه قبول ایده‌رك برلکده یمك ییدی. متعاقباً، چین حمایه‌سنه کیرن تورکلرك اداره‌سنه مأمور ایلدی [م ٦٠٠].

(چانغ - سون - چینغ) ك قوتله دکل، اهانت و دنائتله قازاندیغی بو موفقیت،

---

(۱) ده‌کینی بو اسمی (قوام Kuam) شکلنده قید ایدییور. (هونلر تاریخی، ج: ۱. ق: ۲. ص: ۴۰۹.

[۲] ایستانیسلاس ژولیه‌ن. ص: ۷۷ و هونلر تاریخی. ج: ۱ ق: ۲. ص: ۴۰۹

بوکیا خانه تابع اولان قبیله‌لردن بر چوغنك (کی ـ مین) خانه التحاقلرینی یعنی چین حمایه‌سنه کیره‌لرینی انتاج ایلدی. بوکیاخانك (تا ـ قوآن Ta-kouan) [۱] عنوانی حائز بویوك مأمورلرندن بریسی چین سراینه دخالت ایتدیکی کبی قادین ، ارکك طقسان بیك قدر تورکده بویوك خاندن آیریله‌رق (کی ـ مین) خانله برلشـدیریلر ، چین تابعیته کیردیلر [م ۶۰۱] .

بوتون بواحواله رغماً ، بوکیاخان ، بیتاب دوشمه‌مشدی. فرصت بولدقجه حدودلره هجوم ایدییور، برچوق ضایعاته‌سببیت ویریبوردی . میلادك (۶۰۱) تاریخنده حدودلری کچه‌رك چینك (تای ـ چه‌ئو Taï-tcheou) والیسی (هان ـ هونغ Han-Hong) ی (هنغ ـ آن Heng-an) طرفلرنده فاحش بر هزیمته اوغراتدی . پك چوق اشیا اغتنام ایلدی [۲] .

بواثناده چانغ ـ سون ـ چینغ ، ایمپراطوره بر راپور تقدیم ایده‌رك توکیو خانلغنك انقراضه محکوم اولدیغنه دائر علائم جویه کورمش اولدیغنی وایجاب ایدن تدابیره همان باشلامق لازم کلدیکنی عرض ایلدی . بودساس آدم ، راپورنده دییوردی‌که : « کیجه، شهرك قاپوسی اوزرنده‌کی پاویونه چیقمشـدم . اوزاقده ، چولك شمالنده ، تقریباً یوز (لی Li) طولنده قرمزی رنکده بر بوس بیغینی کوردم . یاغمور منظره‌سی عرض ایدن بوبوسك آشاغی قسملری انحطاط ایده‌رك طوپراغی اورتیوردی . حادثه‌نك نه‌یه دلالت ایتدیکنی آکلامق اوزره کتابلره مراجعت ایتدم. بوکا قان‌یاغموری دینلدیکنی، هانکی اولکه‌نك اوزرنده ظهور ایدرسه اوراده‌کی حکومتك بهمه‌حال انقراضه محکوم اولدیغنی کوردم . اکر ذات حشمتپناهیلرنجه هیونغ ـ نولرك(تورکلرك) محوی مطلوب ایسه ، همان شمدیدن ایشه باشلامق لازمدر » [۳] .

بونك اوزرینه ایمپراطور جنرال (یانغ ـ سو Yang-sou) معیتنده شماله قوتلی بر اوردو کونده‌ره‌رك (کی ـ مین) خانله برلکده (بوکیاخان) اوزرینه یورومکه مأمور ایتدی . اولجه ، (کی ـ مین) خانه عرض انقیاد ایتمش اولان (هی Hi) و (سیه Sie)

---

[۱] تا ـ قوآن Ta-kouan سفرا واجانب تشریفاتجیسی معناسنده برعنواندر .

[۲] چین‌وقعه‌نویسلری ، ایمپراطورك ، بومغلوبیت اوزرینه (هان ـ هونغ) ك رتبه‌سنی رفع ایده‌رك ، کندیسنی عوام ناس صره‌سنه ایندیرمش اولدیغنی قید ایدییورلر .

[۳] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۸۰

قبیله‌لری [١] بودفعه برعصیان چیقارمشلردی . (یانغ - سو) اردولری ، نهر اصفرك (هوانغ - هو) [٢] شماله چکدکاری اثناده تورك جنراللرندن (سه - کین Sse-kin) عنوانی حائز اولان (سه - لی Sse-li) [٣] دیکر تورك جنرالریله برلکده (کی - مین) خانه تابع اولان تورکلر اوزرینه باصقین ویره‌رك قادین ارکك آلتی بیك کشی اسیر وایکی یوز بیك حیوان اغتنام ایلدیلر . متعاقباً سرعتله کیری چکلدیلر . (یانغ - سو) ، خفیف چین سواری آلایلرینی بونلرك تعقیبنه کوندردی . وقوعه مصادمه‌ده (سه - کین) قطعی بر مغلوبیته دوچار اوله‌رق اسیر و اغتنام ایتدیکی انسان وحیوانلری براقه‌رق شماله دوغری قاچمغه مجبور اولدی [م ٦٠٢] . چینلیلر ، کندیسنی آلتمش (لی) مسافه‌یه قدر تعقیب ایتدیلر .

چانغ - سون - چینغ ، (کی - مین) خانی مختلف یوللردن شمالده بولنان (تیه - له Tie-le) وسائر قبیله‌لره ایلچیلر کونده‌ره‌رك ، اونلری کندی طرفنه آلمه‌یه تشویق ایدییوردی . چونکه شمالده‌کی قبیله‌لر بر کره ألده ایدیله‌جك اولورلرسه آرتق (پوکیا خان) مقاومت کوستره‌میه‌جك ، بلکه اونلرك عصیانلری یوزندن محو اوله‌جقدی .

چینلی سیاسینك بوتدبیری پك‌مثمر نتیجه‌لر ویردی . پوکیاخانه تابع اولان (تیه-له) (سه - کیه Sse-kie) ، (فو - لی Fo-li) ، (کیو - هوئن Kiu-Hoen) ، (سیه - سا Sie-sa) ، (آ - پا A-pa) ، (پو - قو Po-ko) .... الخ قبیله‌لری کندیسنی ترك ایده‌رك (کی - مین) خانله برلشدیلر . چین حمایه‌سنه کیردیلر . [م ٦٠٣] [٤] .

پوکیا خان ، عسکرلرینك کاملاً طاغلدیغنی و چینلیلرك تعقیبندن قورتوله‌میه‌جغنی کوره‌رك غربه دوغرو فراره مجبور اولدی . (تو - قو - هوئن Tou-Kou-Hoen) لره التجا ایلدی [م ٦٠٣] . چانغ - سون - چینغ ، ده (کی - مین) خانی ، غوبی صحراسنك مدخلنه یرلشدیردی [٥] .

---

[١] بوقبیله‌لر ، تاتارستانك شمال شرقی طرفلرنده اقامت ایدییورلردی .

[٢] ده‌کینی ، بونلرك اسمنی (هوآم - هو Hoam-Ho) شکلنده قید ایدییور .

[٣] موسیو ده‌کینی بواسمی (سو - لیه Su-Lie) شکلنده ضبط ایدییور .

(٤) ادوارد شاوان : غربی توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٥٠ نوط

(٥) ایسنانیسلاس ژولیه‌ن: توکیولره‌دائر وثیقه‌لر . ص: ٧٧ - ٨٢ و هونلر تاریخی. ج: ١ . ق : ٢ . ص : ٤٠٩ ، ٤١٠

تا_ته‌ئو خانك، (پو - کیا) خان عنوانیله بویوك خانلغی اوچ سنه قدرسورمشدی. بو مدت ظرفنده چینلی (چانغ - سون - چینغ) ك دسـایسی کندیسنی بر کون راحت براقه‌مش ، تورك وحدتنی اساسندن صارصمش ، بویلردن بر چوغنك چین حمایه‌سـنه کیرمه‌لرینی انتاج ایلمشـدی . چینلیلرك بو اهـانتکار پولتیقه‌لری تورکلرك دواملی بر ایمپراطورلق قورمالرینه مانع اولمشـدر . بو سیاست اولماسـه تورك پرنسلری آره‌سنده نفاق چیقماسه ایدی ، تورك خاقانلغی برقاچ عصر صوکره موغول ایمپراطورلغنك‌واصل اولدیغی شوکت وحشمتی قازانمش اولاجقدی .

وحدت ملیه‌یی قیرمق، تورك خانلغنك استقلال وشوکتنی محو ایتمك ایچون چالیشان (چانغ - سون - چینغ) ك اطاعتکار برآلتی اولان (کی - مین) خان ، (پوکیا) نك فراری اوزرینه ، شرقی توکیو اولکه‌سنده مستقل قالمشـدی . پوکیا خان اداره‌سـنده‌کی تورکلرك قسم اعظمی کندیسنه انقیاد ایلدکارندن شرقی توکیولرك بویوك خانی طانندی . [م ٦٠٣] .

کیمین خان
٦٠٣ — ٦٠٩

ملتنك استقلالی بهاسنه چین ایمپراطوروندن (کی ـ مین) عنوانی قازانان (جن ـ قان)، حریص فقط اراده‌سز بر آدم ایدی . (تو ـ لی) خان عنوانیله شمالده تورك اولکه‌سنده بولونورکن بو ایکی خصلتی چینلی (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك نظر دقتنی جلب ایتمشدی . بو مدهش سیاسی ، (تو ـ لی) خانده مفکوره‌سنك حصولنه خادم اوله‌جق بر استعداد کورمش، کندیسنی؛ تورك خاقانلغنك محوی ایچون؛ مطیع وادراکسز بر آلت کبی قوللانه‌بیله‌جکنی تقدیر ایتمشدی .

ایمپراطوره ویردیکی راپورده ، چینلی پرنسسك ترجیحاً (تو ـ لی) یه ویریله‌رك چینك شمالنه جلب ایله حدود بویلرنده اقامه‌سی بولنده‌کی توصیه‌یی ، صرف بو قناعتله اجرا ایلمشدی . وقوعات ، (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك یانیلمامش اولدیغنی کوستردی .

(تو ـ لی) چینلی پرنسسك سودای زلفنه باغلانه‌رق چین حدودلرینه ایندکدن صوکره چینلیلرك اطاعتکار بر بنده‌سی اولدی . (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك تورك ملتنك محوینه مصروف اولان مساعیسنه بیله‌رك ، بیلمیه‌رك اطاعت واشتراك ایتدی .

موهان خانك معظم تخت استقلالی چینلیلرك انتریقه‌لری ، (تو ـ لی) وامثالی خان زاده‌لرك احتراصلری یوزندن چوکدکدن صوکره ، (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك دست اهانتی (کی ـ مین) خانك اسارت قفسنی بو تختك انقاضنی اوستنه اوطورتدی .

چینك بر والیسی قدر اولسون حکم و نفوذدن محروم بولنان (کی ـ مین) خانه قارشی شرقی توکیولر اولکه‌سنده خان زاده‌لردن هیچ بر رقیب یوقدی . غربی توکیو خانلغنده بولنان (چولو) ایسه بوانناده سوء اداره‌سندن متولد اغتشاشلرله اوغراشیوردی . (تو ـ قو ـ هوئن) لره التجا ایدن (یوکیا خان) دن ایسه عسکر و اهالی کاملاً یوز چویرمشلردی . کندیسنك بر داها صحنهٔ شئونه چیقمه‌سی احتمالی یوقدی . شرقی توکیو اولکه‌سنده (کی ـ مین) خانه انقیاد ایتمه‌مش اولان داها برقاچ قبیله قالمش ایدیسه‌ده بونلرکده کندیسنه رقیب اوله‌بیله‌جك قدر قوتلری بولونمیوردی .

وضعیت بودرجه مساعد اولمغله برابر (کی ـ مین) ینه او وقته قدر کچن تورك خانلرینك الك بدبختی ایدی . چونکه تماميله استقلالنی غائب ایتمش ؛ سونی ایمپراطورینك بر تابعی ، (چانغ ـ سون ـ چینغ) لك منقاد بر اوبوتجاغی منزلەسنه سقوط ایلمشدی .

چانغ ـ سون ـ چینغ ، (کی ـ مین)خانی غوبی صحراسی مدخلنه یرلشدیردی. خانه انقیاد ایدن تورکلر چین اوردولرنده استخدام اولنمغه باشلادیلر کرچه ایمپراطور ، کی ـ مین خانه قارشی اغفالکار جمله‌لر اظهارنده امساك کوسترمیوردی . فقط ، حقیقت حالده تورك خانی ، چینك عادتا بر جنرالی منزلەسنه ایتمشدی . بلکه‌ده برچوق خصوصده چین جنراللری قدر حکم ونفوذدن‌ده محروم بولونیوردی. چونکه، باشنه مأمور ایدیلن چانغ ـ سون ـ چینغ لك امرندن طیشاری چیقه‌میور ، اکثریا کندی آرزوسی خلافنده حرکته اجبار ایدیلیوردی .

چینلیلر ، (ختان) لر ایله (قوره) لیلر آره‌سنده بر مقارنت وقوعبولمه‌سی احتمالنی نظر اعتباره آله‌رق بونی چین ایچون تهلکه‌لی کوریور ، وقتیله ختانلری ازمك ایستیورلردی . چین جنرالی ، قوره‌لیلرله برلشه‌جکلرینی بهانه ایده‌رك (کی ـ مین)خانی ختانلر علیهنه سوق ایتدی . حالبوکه ، ختانلر ؛ اوزون مدتدنبری توکیو خانلرینه تابع بولونیورلردی واو وقته قدر تورکلرله خوشجه کچینوب ، آره‌لرنده هیچ بر اختلاف چیقمه‌مش ایدی .

تورکلر، مجردچینك منفعتی اوغورنده کندی تابعلری علیهنه حربه سوق ایدیلیورلردی. کی ـ مین خان ، بومحاربه ایچون یکرمی بیك عسکر ویرمشدی . چینلیلر بو عسکرله (اینغ ـ چه‌ئو Yng - tcheou)ده ختانلری بویوك برمغلوبیته دوچار ایتدیلر [م٦٠٥]. اینغ ـ چه‌ئو مظفریتی ، تورکلرك غیرت وشجاعتیله قازانیلمشدی . چین جنرالی کندی اوردولرینك نظام وانتظامنی تماميله تورکلره‌ده تطبیق ایتمش، یکرمی بیك تورك عسکرینی آره‌لرنده‌برر (لیLi)مسافه‌اولمق اوزره یکرمی قوله آییرمشدی. ترتیبات اوصورتله یاپیلمشدی که برطرفه حرکتی اخطار ایدن طاوولك سسی ایله توقفی آکلاتان ترامپت صداسی ، عینی زمانده هرطرفدن ایشیدیله‌بیلیوردی .

اطاعتسزلك کوسترنلرك باشی کسیلیور . عسکری دیسیپلین ، بوتون شدتیله تطبیق ایدیلیوردی. بویله صیقی برنظام آلتنه آلنان تورکلر، شجاعتریله مشهور اولان ختانلری تارومار ایتدکلری حالده ینه چینلیلرك نظر حقارتندن قورتیله‌میورلردی . محاربه‌یی

قازانان توركلر اولدیغی حالده ، مغرور و متکبر چینلیلر ، اونلرك چین اوردوسنه قبولنی بر لطف مخصوص کبی کوستریبورلر ، هروسیله ایله تورکلری تحقیر ایدییورلردی .

حتی ، تورك ضابطلرینك ؛ چین جنرالنك حضورینه قبول ایدلدکلری زمان ؛ دیز اوستی چوکه‌لرینی، کوزلرینی قالدیرمیه‌رق امر آملرینی ایستیورلردی[۱]. قورو عنوانلره مجلوب اولان (کی ـ مین) بوحقارتلره بویون اکیور دیسه‌ده، اووقته قدر، هیچ برمانه منقاد اولمیان ، اجنبی حاکمیتی و اونك نتیجهٔ طبیعه‌سی اولان ذلت و مسکنته الفت ایتمه‌ین ملت ، ایچین ایچین قیورانیور ، بوتون بونلرك انتقامنی آلمق ایچون باشلرینه غیرت ملیه‌یی شخصنده تجلی ایتدیره‌جك اوصافی حائز قهرمان برباشبوغ کچمه‌سنی بکلیوردی. بوانتقامجو انتظارك نه نتیجه ویردیکی (کی ـ مین) ك خلفی دورنده کوروله‌جکدر .

ملت ، چینلیلرك استبداد وحیثیت‌شکن معامله‌لری آلتنده قیورانیرکن، (کی ـ مین) خان‌ده ایمپراطوره عرض‌تعظمات ایتمك اوزره ؛ (ته ـ له Te - le) عنوانی حائزاولان اوغلی (تو Tho) یی ، سوئی سراینه کوندریبوردی [م ٦٠٧] . کی ـ مین ، اجنبی پرستلکده بوقدرله‌ده اکتفا ایتمدی. متعاقباً اعزام ایلدیکی ایلچیلر واسطه‌سیله، ایمپراطوره بالذات عرض تعظیماتده بولونمق ، سلطنت آرابه‌سنك اوکنده یایان یورومك شرفنه نائل اولمق ایچون مساعده استرحام ایلدی .

او اثناده (یو ـ لین Yu - lin) [۳] ده بولنان ایمپراطور (یانغ ـ تی Yang - ti)[٤] مساعده ویردیکندن (کی ـ مین) خان زوجه‌سی چینلی پرنسسی (ئی ـ چینغ I-tching) ایله برابر چینه کیتدی. موکب خانك ایکی طرفنده، ایمپراطوره تقدیم ایدیلك اوزره اوچ بیك آت کوتوریلیوردی.موکب،بوصورتله‌شهره کیردی[م ٦٠٧].ایمپراطورخانله‌زوجه‌سی حقنده التفاتده بولوندی . کندیسنه اون اوچ بیك طوپ ایپك احسان ایتدی [٥] .

ایمپراطورك ، اغفالکار التفاتلریله مسحوراولان(کی ـ مین) خان ، تماميله چینلیلاشمك هوسنه دوشمش ، ایمپراطورك توجه والتفاتنه مظهر اولمق ایچون هرشیئی فدا ایتمکه قرارویرمشدی.

---

[۱] ده‌کینی . هونلر تاریخی . ج : ۱ ق : ۲ ، ص : ٤١١

[۲] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۸۳

[۳] یو ـ لین ، سوئی ایمپراطورینك اقامتکاهلرندن برینك اسمیدر .

[٤] موسیو ده‌کینی بو اسمی (یام ـ Yam - ti) شکلنده قید ایدییور .

[٥] توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ۸٤

ملتنك عادات و عنعناتی، حتی ملی لباسلرینی براقه‌رق، چین عادتلرینی آلمق، چینلیلر كبی كیینمك ایستیوردی. (تومن) و (موقان) خانلر كبی حكمدارلر یتشدیرن بر خاندانك بولیاقتسز اولادی، چین ایمپراطورینه تقدیم ایتدیكی بر عریضه‌ده ـ كه كندیسنك روحاً نقدر آلچالمش، اصلندن نه‌قدر اوزاقلاشمش اولدیغنی كوسترن تاریخی بر وثیقه‌در ـ حسیات و آمالنی شو یولده تصویر ایدییوردی:

«متقدما، متوفی مقدس ایمپراطور، پایانسز بر قدرت صاحبی اولان بو معظم خان[۱] حیاتنده حقمده ابراز مرحمتله بنی بی پایان لطفلره مستغرق ایلدی. پرنسس (آن ـ ئی An-i) نی تحت ازدواجمه ویردی. بو، سزك عاجز تابعكز؛ هیچ بر لیاقتی اولمادیغی حالده؛ سلف حشمتپناهیلری مقدس ایمپراطورك عواطف مرحمتكاریسیله بسلندی. تابعكزك قارداشلری، كین و حسد حسنه قاپیله‌رق كندیسنی اولدیرمك ایچون اتفاق ایتمشلردی. بو اثناده بن نره‌یه التجا ایده‌جكمی بیله‌میوردم. كوزلریمی یوقاری قالدیردیغم زمان قبهٔ سمادن، یره چویردیكم وقتده طوپراقدن باشقه بر شی كورمیوردم. متوفی مقدس ایمپراطورك سوزلرینی حالا تخطر ایدییورم. كندیسنه عرض تابعیت ایتدیكم زمان، بنی كوره‌رك، بو مقدس ایمپراطور، اولوم تهلكه‌سنه معروض بولنان بو تابعكزه آجیدی. حیاتمی قورتاردی. بنی اولكندن داها زیاده لطفكارانه حمایه ایلدی[۲]. تابعكزه بویوك خان عنوانی ویره‌رك تخته چیقاردی. اولان توركلر مستثنا اولمق اوزره، بو كون اهالیسی تشكیل ایدن برچوق آدملری طوپلایه بیلدم. شمدیكی معظم ایمپراطورده، مقدس حكمدار سابق كبی، اریكهٔ شوكتی اوزرندن، باشدن باشه بوتون ایمپراطورلقده عاطفت و عدالتله حكمران اولیور. او ده كندی عاجز تابعنی (كی ـ مین كندیسنی قصد ایدییور) و تورك ملتنی؛ بسلیور، هیچ بر شیلرینی نقصان براقمیور. بو كون، متوفی مقدس ایمپراطورله ذات حشمتپناهیلری طرفندن مظهر بویوردیغم عواطفی دوشونه‌رك، بونلرك هپسینك بو عریضه‌ده تعدادینه موفق اوله‌میه‌جغمی آكلایورم.

[۱] (كی ـ مین)ك عریضه‌سنده بو مألده اوله‌رق (مو ـ یوئن ـ خان Mou-youen-khan) تعبیری استعمال ایدلمشدر.

[۲] (كی ـ مین) بو فقره‌لرله (تولان) و (تاتئو) خانلرك تضییقنه اوغرایه‌رق منهزماً چینه التجا ایتدیكی زمانی اونوتمدیغنی سویلمك ایسته‌مشدر.

بن ، سزك عاجز تابعكز ، آرتق وقتيله حدودلريكزى تخريب ايتمكده اولان توروك خانى دكلم . بن ، ذات حشمتپناهيلرينك عاجز بر تابعييم . كنديمى تحت حكمرانيسنده بولنان افراد ناسدن بری عد ايديورم . ذات حشمتپناهيلرى ، حقمده ابراز لطف بيوردقلرى زمان ، معظم ايمپراطورلغكزداخلندهكى خلق كبى اليسهلر كيمك وبوصورتله نجيب چين قومنى تماميله تقليد ايلك آرزوسنى اظهار ايتمشدم . بوكون ، عاجز تابعكز ، كندى قوميله بر بر عتبهكزده ، عينى استرحاماتى كمال حرمتله تكرار عرض ايتمكه جسارت ولطفكار حشمتپناه طرفندن استرحاماتمك رد ايديلمهمسنى نياز ايديور » [١] .

كندى عائلهسندن اولان (تولان خان) لك حاكميتنه تحمل ايدهمهين (كى ـ مين) خان ، اجنبى بويوندريغى آلتنه قبول ايديلمهسنى متداوانه ياد ايدركن ؛ چينليلرك يابديغى كبى ؛ كر طاقوب بورك كيمكه مساعده ايستيور ، كنديسيله برابر قوحه بر ماتىده اجنبى اسارتنه سوروكليوردى .

ايمپراطور (يانغ ـ تى) ، خانك بو عريضهسنى مجلس وكلايه ويردى . پرنسلر ، ناظرلر ، خانك طلبنه مساعده ايديلمهسنى موافق كورديلر . فقط ، هر نهدنسه ايمپراطور بونلرك فكرينه اشتراك ايتمدى . خانك طلبنى رد ايلدى [٢]

---

[١] توكيولره دائر وثيقهلر . ص : ٨٥ ، ٨٦ .

[٢] مجلس وكلانك موافقت قرارينه قارشى ايمپراطور (يانغ ـ تى) شويله بر اراده اصدار ايلمشدى : « اسكى ايمپراطورلر ، حكومتلرينى تأسيس ايتدكلرى زمان ، باربارلر بك مختلف عادتلره تابع بولونيورلردى . حكيم ، ناسه عادتلرينى تبديل ايتمهمكى تعليم ايديور . اكر توركلر ، صاچلرينى كسيور ، وجودلرينى سوسليورلرسه ، بويله يانقله ذوق طبيعيلرينى تعقيب ايتمش اوليورلر . حيوانات پوستلرى ، ياخود نباتاتدن اورولمش بزلر كييورلرسه هر برى كندى خوشنه كيدن شيئى ياپيور ديمكدر . توركلرك قيصه اليسهلرينى دكيشديرمكدن ، ونلره اوزون غيطانلر (قوردونلر) باغلاتمقدن نه چيقار ؟ ! هركسك كندى ذوق و طبيعته انقياد ايلمهسنى ايستهين يوكسك بر نسيبه بويلهمى توفيق حركت ايدلمير ؟ اوزاق قوملره ، لطفكارانه معامله ايديلمك ايستهنيلديكنى كوسترمك ايچون مراجعت اولنهجق واسطه بو دكلدر . اليسهلرينك آيرى اولمسى حدود خارجندهكى قوملرى طانيديرمق كبى بر فائدهيى محتويدر . عروق بشريهدهكى اختلاف بزه سما وارضك حيثيتى كوستركدهدر . » ايمپراطورك بو ارادهسندهكى صوك جملهده (ارض) و (سما) برر (شخص) كبى كوستريلمشدر . چونكه چينليلر ، ارضله سمانى ، بوتون مخلوقاتك مبدع وفاعلى كبى تلقى ايدرلر .

کندی مغربله مختوم اوله‌رق (کی ـ مین) خانه کوندردیکی جوابده غوبی صحراسنك شمالنده‌کی تورکلرك هنوز تماميله تحت انقياده آلنه‌مامش اولدیغندن بحثله اوردوسی باشنه کچه‌رك اوزرلرینه یورومه‌سنی امر ایتدی . وکلاسنك شیطنتکار تلقیناتندن زیاده فیلسوفلرك انسانی ویوکسك فکرلرینه متمایل کورونن ایمپراطور (یانغ ـ تی)، مکتوبنك نهایتنده (کی ـ مین) ه‌ أی بر درس ویرییوردی : « شماله‌یورو ! فقط اجراآت وحرکاتکله خلقك ایبالکنی وصداقتنی تأمینه چالیش که‌ سکا قارشی فرزندانه بر محبت بسله‌سینلر و امرلریکه اطاعتکار قالسینلر ! الیمه‌لری ده کیشه‌دیرمکدن بر شی چیقماز ! » [١] . ایمپراطور خانه بو اخطارله برابرالتفاتده‌ده بولوندی . تیمار وزعامت صاحبی بر انسانك فوقنده بر رتبه توجیه ایلدی .

ایمپراطور (یانغ ـ تی)، حدود خارجنده‌کی قوملره وبالخاصه تورکلره چینك حشمت ودارائنی کوسترمك ، بو صورتله قوته مجلوب اولان تورکلری چین حمایه‌سنه جاب ایتمك مقصدیله مملکتنك شمال حدودلرینه قدر بر سیاحت اجراسنی قرارلاشدیرمشدی .

عینی‌سنه ظرفنده [م٦٠٧] معیتنده بویوك براوردو اولدیغی حالده (یو ـ لین Yu-lin)دن حرکت ایتدی . (تسو ـ کیون Tso-kiun) ه کلدیکی زمان، مهم بر قوتله شماله حرکتنك (کی ـ مین) خانی تلاشه دوشوره‌جکنی تأمین ایده‌رك کندیسنه تأمینات ویرمك اوزره (چاغ ـ سون ـ چینغ) ی قرارکاهنه کوندردی .

کی ـ مین خان ، چینغله کوروشدکدن صوکره کندیسنه تابع اولان (هی ـ سی Hi-si)، (شی ـ وه‌ی Chi-wei) ... الخ [٢] کبی اون قبیله‌نك رئیسلرینی یانینه دعوت ایتدی ، ایمپراطوری استقبال ایتمك ایچون تدارکاته باشلادی .

هر فرصتدن استفاده ایده‌رك خانی کندی آدملری نظرنده کوچوك دوشورمکه ، اونلره کندیسنك قوت وشوکتنی بی پایان کوسترمکه چالیشان چینغ ؛ بو دفعه‌ده تبعه‌سنك کوزی اوکنده (کی ـ مین) خانه، اوطوردیغی چادیری بالذات تمیزله‌مکی تکلیف ایتدی [٣] . عزت نفسنی ایاقلری آلتنه آلمغه آلیشان کی ـ مین ، بوذلتی‌ده قبول ایلدی !..

---

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ٨٧

[٢] موسیو ده‌کینی بو قبیله‌لردن (هی Hi) قبیله‌سنی (کی Ki)، (سی Si) قبیله‌سنی (سیه Sié)، (شی ـ وه‌ی Chi-wei) قبیله‌سنی‌ده (شه ـ غوئه‌ی Che-goei) شکللرنده‌قیدایدییور.

[٣] چاغ ـ سون ـ چینغ ؛ خان طرفندن اقامتنه تخصیص ایدیلن چادرك اوتلرله مستور اولدیغنی کورنجه کندی قبیله و اوردولری‌مواجهه‌سنده بوراسی بالذات (کی ـ مین) ه تمیزلتمك هوسنه

متعاقباً کی - مین خان بر جم غفیر ایله ایمپراطورك استقبالنه چیقدی . ایمپراطور ؛ توکیو خانیله قبائل مختلفه رؤساسنه واوچ بیك بش یوز مقدارینه بالغ اولان معیتی خلقنه ، بویوك ومدبدب بر ضیافت ویردی . خانه قارشی پك زیاده التفاتده بولوندی . کندیسنه ایکی یوز بیك طوپ ایپك هدیه ایلدی . معیتی خلقندن هر بری ده درجه‌سنه کوره ، مختلف هدیه‌لرله تلطیف ایدیلدیلر .

ایمپراطور ، شمالده‌کی قوملرك ، کندیسنه بو درجه حرمت کوستردکلرندن پك زیاده محظوظ اولمشدی . قان دوکمکسزین تدبیر وکیاستله آسایشی تأمین ، حدودلری توسیع ایتمك ایمپراطور (یانغ - تی) نك الك چوق آرزو ایتدیکی برشی ایدی . شمال قوملرینك فوج فوج ، عرض تعظیماته کلملری بو آرزونك حصولنی کوسترییوردی . بونك اوزرینه نشر ایلدیکی بر فرمانده کی - مین خانك صداقتندن ، تورك بکلرینك اطاعتندن بر لسان ستایشله بحث ایدییوردی. ایمپراطور، خط‌همایوننده، سما ایله ارضك اثرینه توفیق حرکت ایتدیکندن هیچ بر مزیت ولیاقتی ، هیچ بر خدمت وفداکارلیغی اونوتمادیغنی ، بوسایه‌ده چین خارجنده‌کی قوملری کندیسنه جلبه موفق اولدیغنی بر لسان شکرانله یاد ایتدکدن صوکره شویله دییوردی : « اجنبی قوملر ؛ اصل کندی تبعه‌م کبی تقویم ایمپراطوری‌یی

دوشدی . اصل مقصدی ، تورکاره کندی نفوذ و قوتنی ، خانلرینك عجز وذلتنی کوسترمکدی. فقط ، خانه دوغریدن دوغرویه بویله برتکلیفده بولونمایه‌رق ، بونك ایچونده خدعه‌کارلغه مراجعت ایتدی . چادیرك اوکنده‌کی اوتلری خانه کوستره‌رك « بونلرده نه قدر کسکین قوقیورلر! » دیدی. بونك اوزرینه کی - مین خان ، اوتلری قوقلایه‌رق ، « خایر ؛ بونلردن هیچ بری قوقمیور ! » یولنده مقابله‌ده بولوندی .

کینغ ، بکله‌دیکی بو جوابی آلنجه خانه توجیه خطابله : « ایمپراطور تیمار و زعامت صاحبی پرنسلری اقامتکاهلرنده زیارت ایتدیکی زمان ، پرنسلر ؛ حسیات تعظیمکارلرینی کوسترمك اوزره بالذات کذرکاهنی صولار ، سوپورورواوتلرینی یولارلر. بوکون نه‌ده چادیرم ، اوتلرله قاپلانمشدر. سزده بونلرك فنا قوقولرینی سویلیورسکز!» دیدی؛ کی - مین بوسوزلردن درحال حیله‌بازچینلی‌نك مقصدینی آکلادی . مقابلةً : « کوله‌کز مجرمدر . کیکارینی ؛ اتی حشمتپناهه مدیوندر (یعنی حیاتی ایمپراطورك لطفنه مدیوندر) . ارزو ایتدیکم شی ، بوتون مساعیمی سزه خدمتکزه حصر ایتمکدر . خدمتدن امتناع ایتمکه نصل جرأت ایده‌بیلیرم . اکر تردد کوسترمه‌مه بونك یکانه سببی حدود خارجنده اوطوران آداملرك ، قانونلری بیلمه‌مه‌لریدر . جنرال جینغك پك بویوك ایلکارینی کوردم . اطاعتنی تعلیم و اداره ایتدی . بویوك جنرالك عواطفی کوله‌سنك سعادتنی تأمین ایلدی.» دیدکدن صوکره قیلنجنی چکه‌رك اوتلری کسدی . بویوك ضابطلر ، و تبعه‌سی‌ده کندیسنی تعقیب ایتدیلر . (توکیولره دائر وثیقه‌لر ـــ ص : ۹۰ ، ۹۱)

استعماله، بورك كيمكه، اوركلى صاچلرينى صارقيتمغه مساعده استرحامى ايچون طاغلرى آشيور، دەكيزلرى كچيور بكا كليورلر [۱]. داها شمديدن (وانغ ـ هوئەى Wang-Hoeï) [۲] ويركيسنى تقديم ايتدى. (هو ـ هان ـ يه Hou-Han-ye) [۳] قانونلريمزى قبول ايچون نزدمزه كلدى وفوق‌العاده حرمتله استقبال ايديلدى.

توكيولر، قيمتدارشيلره پك حريصدرلر. (كى ـ مين) متين وعاليجناب برقابەمالكدر. هرسنه ويركيسنى ويرمكده دوام ايديور. حكمدار سابق، خانك صميميتنى برلسان ستايشله ياد ايدەرك كنديسنه شرفلى برعنوان توجيه ايلدى، عسكرلرينه ياردم ايتدى. دشمن طرفندن پك چوق تلفاته اوغراتيلان تبعەسنك بقاياسنى طوپلادى. محافظه ايدەمديكى اراضيده كنديسنى تكرار يراشديردى. بن ده بويله‌جه؛ تبعهٔ اصليەم حقنده اولديغى كبى؛ اجنبى قوملرەده عواطف واحساناتمى ابذال ايديورم. مزيت شخصيەمك نقصانلغنه رغماً سمانك امرلرينه كمال حرمتله انقياد ايدەرك تصوراتمى داها ايلرى كوتورمكى دوشونيور ودورهٔ حكومتمى شانلاندرمق ايستيورم. بونك ايچوندركه، بالذات شمال قطعەسنى زيارت ايديور، حدود خارجنده‌كى قوملره صلح وآسايش تأمينه چالشيورم. بكا قلبى بر صداقت ومربوطيت پرورده ايدن (كى ـ مين)، تبعەسنك باشنده اولديغى حالده عرض تعظيماته كلمشدر. حضورمه كيرديكى زمان پك صميمى اولان حسيات تجيلكاريسنى كوسترمك اوزره يرلره قاپاندى. هرحالده (كى ـ مين) الك بويوك ستايشلره لايقدر. مظهر اكرام اولمغه؛ آتلر، آرابەلر، موزيقه‌جيلر، تامبورجيلر وسنجاقلر ايله تلطيف، عهده‌سنه تيمار وزعامت صاحبى برنسلرك فوقنده بررتبه توجيه ايدلمكه استحقاق قازانمشدر.» [٤]

خط حكمدارنده، بوقدر ستايشه مظهر اولان (كى ـ مين) بر آزصوكره ايمپراطورك اوتاغنه قدوميله‌ده شرفياب اولدى. يانغ ـ نى، (يون ـ نوئى Yun-Nouï) مملكتنى

[۱] ايمپراطور بو جمله ايله، اجنبى قوملر؛ عادتلريمزى آلەرق تبعه‌مز صره‌سنه كيرمك، آره‌ده هيچ برفرق قالمه‌مق اوزره چينليلرله قاريشمق آرزوسنى اظهار ايديورلر ديمك ايستيور.

[۲] (وانغ ـ هوئەى Wang-hoeï) ك، شمال توركلرندن برقبيله رئيسى اولديغى آكلاشيليور ايدى.

[۳] هيونغ ـ نو يعنى تورك پرنسلرندن برينك اسمى.

[٤] توكيولره دائر وثيقەلر. ص: ۸۷، ۸۸، ۸۹.

طولاشەرق (كين ـ هو Kin-Ho) نهرینی كچدكدن صوكره، شمال شرقی‌یه توجه حركت ایلدی . مقصدی (كی ـ مین) ك قرارگاهنی زیارت ایتمكدی .

چانغ ـ سون ـ چینغ، (كی ـ مین) خانی ایمپراطورك بو مقصددن خبردار ایدەرك كردونه حكمداریسنك كچمەسی ایچون یول آچیلمەسی لزومنی اخطار ایتدی. كی ـ مین بوتون تبعەسنی طوپلایەرق، شرقدن، (كی ـ چانغ Ki-Tchang) ە قدر اون ویچ بیك (لی Li) طولنده و یوز آدیم عرضنده بر یول آچدیردی. كندیسنك وزوجەسنك وتاغلرینی تزیین ایلدی .

ایمپراطور؛ (كی ـ مین) خانك، ایمپراطوریچەده؛ خانك زوجەسی پرنسس (نی ـ چینغ) خاتونك اوتاغنه قوندیلر . (كی ـ مین) ایمپراطوره بر قدح شراب صونەرق دوام عمر وعافیتی تمنیاتی تكرار ایلدی. ایمپراطور خانك صداقت وفرط تقیدندن پك زیاده ممنون اولەرق حقنده پك چوق التفاتلرده بولوندی.

او اثناده قوره ایمپراطوری طرفندن (كی ـ مین) خانه كوندریلمش اولان سفیرلر قرارگاهده بولونیورلردی . خان، ایمپراطوری، سفیرلرك وروددن خبردار ایلدی [١] . ایمپراطور، قوره ایلچیلرینی حضورینه جلب ایدەرك (كی ـ مین)، بوتون صمیمیت قلبیەسیله ایمپراطورلغه منقاد اولدیغندن كندیسنی اوتاغنده زیارته گلدم. كەچن سنه (تسو ـ كیون Tso-Kiun) شهرینه كنده حكم . حكمدارلكزك یانه دوندیككز زمان كندیسنه، همان بكا عرض تعظیماته گلمەسی لزومنی آكلاتیككز. موجب ترددوخوف هیچ برشی یوقدر. اونك حقنده (كی ـ مین) خانه كوستردیكم لطف وعاطفتی ابذال ایدەجكم . فقط، سید وظیفهٔ تعظیمی ایفا ایتمك ایچون گلمەجك اولورسه (كی ـ مین) له برابر كیدوب مملكتنده بر جولان یاپەجق، تبعەسنه خوف وخشیت صالەجغم . » یولنده قطعی اخطاراتده بولوندی .

ایمپراطورك عودتنده (كی ـ مین) كندیسنی حدود ایچرلرینه قدر تشییع ایلدی . (تینغ ـ سیانغ Ting-siang) ە واصل ولدقلری زمان ایمپراطور، (كی ـ مین) ك یوردینه دونمەسنه دائر بر خط اصدار ایلدی [٢] .

---

[١] قوره قرالی : چین ایمپراطورلغنك معلومی ولمسەزین توركلرله كیزیجه مناسبت تأسیس ایتمك ایستیوردی . بو ایلچیلریده خفیاً كوندرمشدی . فقط، (كی ـ مین)، استقلالنی كاملاً چیلیلره ویرمش، ایمپراطوره حقیقةً صداقت كوسترمكه عزم ایتمش اولدیغندن دیكر حكومتله مناسبتده بولوندیغنی ایمپراطوردن صاقلامق ایستەمەمش، بلكەده بوكا جسارت ایدەمەمشدی.

[٢] ایستانیسلاس ژولین . ص : ٨٣ ـ ٩١ .

ایمپراطور (یانغ ـ تی) قرال نامیله خلقك باشنه قهار بر مستبد ، مدهش بر بلا كسیلمش اولان كوچوك پرنسلری اورتەدن قالدیرەرق چینك وحدت وشوكتنی تأمین ایتدكدن صوكره شمال حدودلرینی دوشونمش ، اورادە ساكن اولان قوملری‌ده چینه بند ایدەرك مملكتنك رفاه وحضورینی تأمین ایتمكی غایه ایدینمشدی .

بودفعەكی سیاحت؛ بوغایەیی ایمپراطورك آرزوسی وجهله تأمین ایلدی : قوتە مغلوب اولان تورکلر ؛ ایمپراطورك حشمت وشوكتی،(كی ـ مین) خانك اوكا قارشی كوستردیكی تذلل اطاعتكاریینی كورەرك چینه قارشی بویوك بر حرمت بسلەمكه باشلادیلر . غرب طرفنده بولونان مملكتلرده چینه صیقی بر رابطه تأسیسنه پاتندیلر . (هامی) ، (تورفان) و (ختن) طرفلرنده ساكن اولان قوملر ، تجارت ایتمك اوزره چینه ، (شنسی) طرفلرینه قوشدیلر . ایمپراطور ، تجارتك امنیت وآسایش داخلنده اجراسنی تأمین ایچون (پوئەی ـ كیو Poei-Kiu) نامنده بر ضابط تعیین ایلدی .

یانغ ـ تی ، اطاعتكار بر بندەسی اولان (كی ـ مین) خان واسطەسیله چینك شمال وشمال شرق طرفلرنده ساكن اولان قوملری كندیسنه ربطه موفق اولمشدی . بودفعەده غرب طرفلرندەكی تورکلری اداره ایتمك ایستیوردی . ایمپراطورك چینك شمالنه ، حدودلرینه قدر كلدیكی سیاحت؛ غرب طرفلرندەكی قوملر آرەسنده‌ده نفوذوشهرتنی آرتیرمشدی .

چین حكمدارینه، تورکلرك شهرلرینه تحت نفوذه آلنمی دوشونیلیه‌دی . بر آنده كندیسنه (شنسی Chensi) دن حزر دكزینه‌قدر امتداد ایدن تورك‌خاقانلقنك برخریطەسی تقدیم اولوندی . بوخریطەده غربه كیدن اوچ بویوك یول كمال اهتمامله كوسترلمشدی . بو یوللردن بری (هامی Hami) دن كچن شمال یولی ، ایكنجیسی (تورفان Turphan)دن كچن اورته یول و اوچونجیسی‌ده بویوك جولدن كچەرك (ختن)ه كیدن جنوبی یول ایدی .

تورکلر، تجارت مقصدیله بواوچ یولدن چینه، شنسی جهتلرینه قوشیورلردی . فقط (هامی Hami) طرفلرینه طاغیلمش اولان (تیه ـ له Tie-le) تورک ، آرلق، غرب تورکلرینه عصیان ایدەرك چین حدودلرینه آقینلر یاپمه ، تجارت یوللرینی تهدید ایتمكه باشلادیلر . اوزرلرینه بر اوردو كوندەریلدی . فقط بوعسكر هیچ برشی یاپه‌مدی . نهایت آسایشه مأمور اولان (پوئەی ـ كیو) ؛ بونلری تسكین ایدەرك چیندن اوزاقلاشدیرمغه موفق اولدی .

ایمپراطور یانغ ـ تی حسن تدبیر ایله تورکستان خلقنك قسم اعظمنی الده ایتمشدی. فقط ، چین حدودلرینك تأمین آسایشی نقطهٔ نظرندن تورکلری چین نفوذی آلتنه آلمق کافی دکلدی. الـٰمهم مسئله، چینه متمایل کورونن بوقومی تحت انقیادده طوته‌بیلمك، عصیانلرینه میدان ویرمه‌مك ایدی .

یانغ ـ تی ؛ بو نتیجه‌یی ألده ایتمك ایچون تورکلرك تمایلات حربجویانه‌لرینی تعدیل ایده‌جك بر طاقم تدابیر اتخاذینه قالقشـدی : تورکلری شهرلره یرلشـدیره‌رك عادتلرینی ده کیشدیرمك، چینلی اهالینك حیاتنه آلیشدیرمق ایسته‌دی .

میلادك ٦٠٨ تاریخنده نشر ایدیلن خط ایمپراطوریده (وان ـ چه‌ئو Wan-tcheou) حدودنده (کی ـ مین) خانك اسکانی ایچون برشهر انشاسی امر ایدیلدی [١] .

تورکلر بوشهره یرلشدیریلدیلر. چینلیلر ، انلرك ملی عادتلرینی تبدیل ایتدیرمك ایچون اوغراشمغه باشلادیلر . فقط ، بو حال ، نه (کی ـ مین) خانك ، نه‌ده تبعه‌سنك خوشنه کیتمدی. (کی ـ مین)؛ اولجه چین یورکی کیمك،چین‌واری غیطان‌طاشیمق ایچون اوقدر خواهشکر کورونديكی حالده شمدی سربستیسنی ترك ایده‌رك دورت دیوار ایچنه قاپانمق کندیسنه پك آغیر کلیوردی . تورکلر ایسه بووضعیتدن اساساً هیچده ممنون دکللردی .

حالبوکه چینلیلر ؛ کندی عادتلرینك هپسنی قبول ایتدیرمك ایچون خانی تضییق ایدییورلردی . اوده بوتضییقدن متأثر اولویوردی . (کی ـ مین) خان، بوتأثرله (هامی) طرفلرینه کونده‌ریلن چین اردولرینه رفاقت ایتمدی . مع‌مافیه چینلیلر ، چولی کچه‌رك (هامی) اهالیسنی تسلیمه مجبورایتدیلر وسدی تعمیر ایتدکدن صوکره اوراده یرلشدیلر. بوممکتلر ، وقتیله کاملاً تورك خانلرینه عائد بولونیوردی . فقط ، (کی ـ مین) خان چین تابعیته کیرنجه بورالرده‌کی خلقده استقلاللرینی قازانمشلردی .

---

[١] ایمپراطورك بوحطنده شویله دنیلیوردی: « توکیولر قیمتدار شیلره پك‌زیاده حریصدرلر. (کی ـ مین) خان اوردولرینك باشنه‌کچه‌رك حدودلریمزی مدافعه ایتمکه کلدی. ایمپراطورلق‌قانونلرینه کمال تواضعله منقاد اولدیغندن ، شمال قوملرینك‌عادتلرینی براقه‌رق بزم عادتلریمزی آلمق ایسته‌دی . بوخصوص ایچون برقاچ دفعه سرایه کله‌رك بندن مساعده استرحام ایلدی . کی ـ مین ، کچه چادیر یرینه بزم أولریمز کبی بر خانه آرزو ایدییور . خانك قلبی صمیمی وطلبی مستعجل اولدیغندن هر خصوصده محترمت و امتثاله لایقدر. (وانغ ـ چه‌ئو) حدودنده کندیسنه برشهرتأسیس ایدیله‌ی و افمتی ایچون خانه‌لر یاپیلمالیدر . هیچ بر شی اسیرکنمه‌مك شرطیله یاتاق ، یورغان وحاس کبی لوازماتك‌ده احضاری ایجاب ایدر . امرینه تمایله توفیق حرکت اولنمالدر !..»

(ایستیسلاس ژولیه‌ن ، ص : ٩٢) .

بودفعه ایمپراطور (یانغ ـ تی) ؛ (هامی) و (تورفان) قراللرینی [۱] تحت حمایه‌سنه آله‌رق چین حاکمیتنی اوراره قدر تشمیل ایلدی [۲] .

(کی ـ مین)؛ ظاهراً شرقی تورکستان خانی صاییلیوردی. فقط، مملکتك بویوك برقسمی چین تابعیته کیرمشدی . توکیو خاقانلغی تأسس ایده‌لیدنبری ، چین حکمدارلرندن هیچ برینك مظهر اوله‌مدیغی بوموفقیت، چانغ ـ سون ـ چینغك دهای شیطنتکاریی، کی ـ مین وامثالی خان زاده‌لرك احتراص و عجزی یوزندن قولایلقله قازانیلمشدی .

شرقی توکیولرك بویوك خانی صاییلان (کی ـ مین)، ذلته، اجنبی بویوندریغنه آلیشمشدی. فقط ملت بوکا برتورلو تحمل ایده‌میور ، ایچین ایچین قیورانیوردی . چینلیلر ، عادات ملیه‌یی ضربه‌له‌مکه باشلادقدن صوکره ممنونیتسزلك بوس بوتون بارز برحال آلدی . تورکلر، آرتق اولکی کبی چینلیلره امین اوله‌میورلردی . هامی سفرینه عدم اشتراکلری تبارز ایدن بوممنونیتسزلکك برنتیجه‌سی ایدی .

حالبوکه (کی ـ مین) خان بالعکس ایمپراطوره خلوصکارلق کوسترمك ایچون هیچ برفرصتی قاچیرمیوردی. دائماایاچیلر کونده‌رییور، مساعده استحصال ایده‌بیلدیکی تقدیرده ایمپراطورك بارکاه حشمتنه یوز سورمکه قوشیوردی .

(یانغ ـ تی) نك شمال سیاحتندن عودتنك ایرتسی سنه‌سی (کی ـ مین) خان ینه عرض تعظیمات مقصدیله چینه کیتدی . فقط بودفعه‌کی زیارتی صوکنجی اولدی . اوراده خسته‌لنه‌رق وفات ایلدی [م ۶۰۹]. بوصادق واطاعتکار بنده‌سنك وفاتی (یانغ ـ تی)نی جداً متأثر ایلدی . کدرندن اوچ کون حضورینه هیچ کیمسه‌یی قبول ایتمدی [۳] . ماتم طوتدی . (کی ـ مین) خانك (تو ـ کی ـ شی To-ki-cki) اسمنده براوغلی واردی. ایمپراطور ، بونی ، (شی ـ پی ـ خان Chi-pi-khan) عنوانیله پدرینك یرینه کچیردی [م ۶۰۹] [٤] .

(کی ـ مین) خان ؛ تاریخده کورولن او سیالردن ایدی که احتراصاتنك تطمینی ،

[۱] بو شاده (هامی Hami) قراللغنده بولنان دات (تو ـ تون ـ شه Tou-tun-che) و(تورفان Turphan) قراللغنده بولنان آدمده (کیو ـ په ـ پا Kio-pe-pa) اسمنده ایدیلر .

[۲] ده‌کینی . هونلر تاریخی . ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ٤۱۱ ـ ٤۱۳ .

[۳] هونلر تاریخی . ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ٤۱۳ .

[٤] ایسنانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۹۱ ، ۹۲ .

شخصنه شرفلی شرفسز بر موقع تامینی ایچون هیچ بر شیئی فدا ایتمکدن چکینمزلر. چینلی برقیزه نائل اولمق ایچون منسوب اولدیغی خاندانه اهانتی تجویز ایتمش، ایمپراطورك ویردیکی اغفالکار عنوانلره قاپیله‌رق ملتنك محو و اسارتنه آلت اولمشدر. پدری شاپولیونك اثرینه تبعاً اجنبی حمایه‌سنه آتیلمش، کندی خاندانك حکومتنه یاباجی بر دولتك بویوندیریغنی ترجیح ایلمشدر.

آرزوی عمومی خلافنه ملتك عنعنات و عاداتی تبدیله قالقشمه‌سی، چین عادتلرینی آلمغه بویوك بر هوس کوسترمه‌سی، ملتنه قارشی ارتکاب ایتدیکی جنایتلرك بویوکیدر. (چانغ - سون - جینغ) ك مضیع بر بدبه‌سی اولدیغی تبعه‌سی مواجهه‌سنده اعتراف ایده‌جك قدر ذلیل بر درکه‌یه سقوط ایدن بو شرفسز خان زاده کرچه ملتك ازلی دشمنلرینه بالاتفاق احدادینك خانلغی بیتیردقدن صوکره ملتنك خونابهٔ فلاکتی اوزرندن کچه‌رك، خانلغه قدر یوکسلمشدر. فقط چین حنزادیلك حضورنده دیز چوکمك، باش اکمك حقارتندن کندینی قورتاره‌مه‌مشدر.

توکیو خاقانلغنك یکیدن اعتلاسی

شی پی خان

٦٠٩ — ٦١٩

(شی ـ پی) شرقی توکیو خاقانلغنه کچدیکی اثناده متمادی و الیم اختلاللری متعاقب جنبی بویوندیریغی آلتنه سوروکلنمش اولان تورکلرده اساسلی بر انتباه اویانمغه باشلامشدی. ملت، موهان خانك شانلی دورینی بر تورلو اونوته‌میوردی. چینلیلرك عاجز و ذلیل بر حالده خانلرینك مرحمتنی دیلندکلری زمانلر، تورکلرك کوزی اوکندن کیتمیوردی.

اولا (سابولیو)، مؤخراً (کی مین) خانلر، کندیلرینی او وقته قدر آلیشمه‌مش اولدقلری بر حیاته سوروکله‌مش، چینلیلرك اسارتی آلتنه صوقمشلردی. فقط، زمان کچدکجه، بالخصوص چینلیلر دست تعدیلرینی اك مقدس عنعناته قدر اوزاتمغه باشلادقجه، تورکلرده اسکی خاطره‌لر اویانیور، اسارت زنجیرلرینی قیرمق غیرتی آرتیوردی. کی مین خانك صوك زمانلرنده دوغری بوزیر شکل آلان بو حس ملینك فعلی تجلیلرده انقلابی ایچون آتشین مشرب و قهرمان بر باشبوغك باشه کچمه‌سنه احتیاج واردی. بویله بر باشبوغك ظهوری ایتدیکی تقدیرده تورکلر حریتلرینی قازانه‌جقلر، حتی بوینلرینه اسارت زنجیری اوران چینلیلری ینه مدهش قبضه‌لریله تیتره‌ته‌بیله‌جکلردی. چونکه، (چانغ ـ سون ـ چینغ) ك ابلیس پسند تدبیرلرینه رغماً تورکلرده شهامت ملیه قیریلمه‌مش، عشق حریت سونمه‌مشدی.

استقلاللرینی غائب ایدن تورکلر چین تحکمی آلتنده قیوراندیرکن صبرسزلقله بویله بر باشبوغك ظهورینه انتظار ایدییورلردی. بناءً علیه (کی ـ مین) خانك وفاتی کندیلرنده طاتلی امیدلر اویاندیردی. چونکه اوغلی (تو ـ کی ـ شی) ده تورك قاننك آتشین غلیانی کورییور، کندیسندن پك چوق شیلر بکلیورلردی.

تو ـ کی ـ شی؛ (شی ـ پی) خان عنوانیله بدرینك مقامنه کچر کچمز؛ ملتنی تنظیم ایدنجه‌یه قدر چینلیلرك امنیت و عتمادندن استفاده ایتمك اوزره؛ ایمپراطوره بر پرنسسه

ازدواج ارزوسنده بولونديغنى بيلديردى. ايمپراطور طرفندن‌ده مطلوبنه موافقت ايديلديكى بولنده بر اراده صادر اولدى [۱] . شى ـ بى ، بوصورتله ايمپراطوره صادق قاله‌جغنى كوستره‌رك چينايلرك نابعوسم مداخله‌لرندن امين قالدقدن صوكره اوردوسنك تنسيقنه ، خارجده قالان اويماقلرى كندى بايراغى آلتنه جمع ايتمكه چاليشمغه باشلادى .

(شى ـ بى) ؛ سسز ، تدريجى فقط متمادى بر غيرتله نفوذينى شرقه ، شماله و غربه دوغرو توسيعه چاليشيوردى . شرقى توكيو خانى ، بو ايشلرله اوغراشيركن ، چينده برطاقم اغتشاشلر باش كوستردى . ايمپراطور (يانغ ـ تى) علهنه قياملرچوغالدى داخلى قارغشه‌لقلرله اوغراشان ايمپراطور؛ خانك حركاتنى آرتق ترصد ايده‌ميوردى. (شى‌ـبى) اجدادينك اسكى قوت و شوكتنى اعاده ايتمك ايچون بوفرصتدن بك كوزل استفاده ايلدى . آززمان ظرفنده جنوبى تاتارستانى كاملاً تحت انقيادينه آلديغى كبى ، (اويغور igours) لر ايلنى ، (شنسى chensi) نك غربندن (يتبت) ه قدر امتداد ايدن (تو ـ قو ـ هوئن tou - ko - Hoen) لر مملكتنى‌ده ضبط ايلدى . بوندن باشقه ، (كه‌رلون kerlon) ك جنوبنده‌كى (ختيان) لر اولكه‌سيله ، (آمور) نهرينك شمالنده (له‌نا Lena) بويلرينه دوغرى اوزاين ، (شى ـ وه‌ى Chi - weii) ويا (شه ـ غوئه‌ى Che-goei) لر مملكتنى‌ده تحت‌استيلايه آلدى [م ٦١٥] [۱] .

آلتى‌سنه قدر آزبرمدت ظرفنده (شى ـ بى) خانك حاكميتى آلتنه كيرن مملكتلرك حدودى (ايرتيش) دن (ژابون) دكزينه قدر طيانمش ، بوتون شرقى تاتارستان اداره‌سى آلتنه كيرمشدى .

حيات وحكومتنى چين ايمپراطورينك لطفنه مديون اولديغنى هر وسيله ايله اعلان ذلتنى قبول ايدن (كى ـ مين) خانك اوغلى ؛ آلتى سنه ظرفنده بر مليون عسكر چيقاره‌بيله‌جك برقوت وشوكت قازانمش ، چينى تيترتمكه باشلامشدى [۱] .

چونكه(كى ـ مين) ؛ ملتنك روحنى آكلامامش، هرحركتيله اوروحى سوندورمكه چاليشمش ، نتيجه‌ده كندى شوكت وقدرتى‌ده سونمشدى . (شى ـ بى) خان ايسه اسارت بويوندريغى آلتنده اجدادينك داستان‌حماسه‌لرينى ترنم‌ايدن‌ملتنك روحنى آكلامش

---

[۱] ايستانيسلاس ژوليه‌ن .

[۱] ده‌كينى . هونلرتاريخى. ج : ۱ ق : ۲ . ص : ٤١٤

کیزلی حسلرینی طویمش، اجنبی تحکمنه قارشی بسله‌دکلری نفرتدن استفاده ایتمکی دوشونمش، حیرت انکیز برشهامتله اورتایه آتیلمشدی.

تورکلر؛ باشلرنده ماضینك هرکونی آیری براکلیل ظفر طاشیان شانلی دورلرینی احیایه نامزد ملی بر قهرمان کورنجه کندیلرینی قاپلایان ستره‌ٔ مذلتی پارچالایه‌رق، موهان خان دورنده‌کی زنده وپرهیجان روحلریله ینه میدان ظفره چیقمشلردی.

شی - پی خانك، شهرتی غوبی چوللرینك ماوراسنه دوغری یاییلیور، بروقتدنبری وحدت ملیه‌لرینی غائب ایتمك یوزندن فلاکتدن فلاکته سوروکله‌نن اویماقلر، اولوسلر، بربر کندیسنه التحاق ایدییورلردی. سونی سرایی، ایمپراطورلق حدودلرنده، کوندن کونه آرتان بوقوتك بر کون کلوب مدهش بر سیلابه حالنده سدکیری آشه‌رق چینی استیلا ایده‌جکی احتمالنی دوشونمکه باشلادیلر.

تورك آقینلرندن پك بیلغین اولان چینلیلر، (چانغ - سون - چینغ) طرفندن قورولن سیاستی، خانزاده‌لر آره‌سنه نفاق ورقابت دوشورمك اصولنی بو دفعه‌ده تطبیق ایتمك ایسته‌دیلر. خانزاده‌لر آره‌سنه بر دفعه نفاق صوقوله‌جق اولورلرسه تورکلر بربرلرینی قیرمغه باشلایه‌جق، وحدت ملیه شیرازه‌سی چوزوله‌جك، طاغیلان بوکوچوك قوتلر رقیبلرینه قارشی چینك حمایه‌سنه کیره‌جکلر، معاونتنه مراجعت ایده‌جکلردی. اوزمان چینلیلر، شاپولیو و کی‌مین خانلر دورلرنده اولدیغی کبی تورکلری تکرار بویوندریق آلتنه صوقه‌بیله‌جکلردی. چین امراسندن (فه‌یی - کیو Fei-Kiu) [۱]، بو اسکی یالانك تطبیق لزومنه دائر ایمپراطوره برراپور تقدیم ایتدی. بوآدم، تورکلر آره‌سنده داخلی محاربه‌لر چیقاریله‌جق اولورسه کوندن کونه قوت و نفوذی مدهش صورتده تزاید ایدن (شی - پی) خانك چینی ضبط وسونی خاندانی تهلکه‌یه قویه‌جغنی عرض وچینك بویله بر عاقبتدن صیانتی ایچون، (شی - پی) خانك کوچوك قارداشی (چی - کی - شه Tchi - Ki - Che) یه خاندان ایمپراطوری‌یه منسوب بر پرنسسله جنوب خانی عنوانك ویریله‌سنی توصیه ایدییوردی.

بوتوصیه چین سرایجه قبول ایدیلدیسه‌ده موقع فعله قونوله‌مادی. چونکه، چینلیلر (تولان) خان زماننده اولدیغی کبی تورك پرنسلری آره‌سنده مقصدلرینك حصولنه

[۱] موسیو ده‌کینی بواسمی (پوئه‌ی - کیو Poei-kiu) شکلنده قید ایدییور.

یاردیم ایده‌جك خائنلر بوله‌مدیلر. خانك قارداشی (چی - کی - شه) هم پرنسسی همده توجیه ایدیلن عنوانی نفرتله رد ایلدی [۱].

دور سابقده (چانغ - سون - چینغ) طرفندن اوبنانیلان فاجعه، تورکلره یك بهالی‌یه مال اولمشدی. (چی - کی - شه) ، پارلاق عنوانلره، چینلی پرنسسلره قاپیلان پدرینك نه الیم برموقعه سوروکلنمش ، نه‌مدهش بر بوبوندیریق آلتنه صوقولمش اولدیغنی کورمشدی. پدرینك حالی کوزی اوکنده ایکن طبیعی کندیسی‌ده عینی ورطه‌یه آتیله‌مزدی. آتیلمش اولسه بیله چینلیلرك تضییقیله متنبه اولان ملت آره‌سنده کندیسنه اویاجق کیمسه بوله‌میه‌جقدی.

شی - بی خان چینلیلرك قارداشنی اغفال ایچون وقوعبولان تشبثلرندن خبردار اولمش، بواهانتکار ماتمدن انتقام آلمه‌یی مناسب برفرصت ظهورینه تعلیق ایتمشدی. (فه‌یی-کیو) ایلك تدبیرك عقیم قالدیغنی کورنجه ایمپراطوره برایکنجی معروضاتده بولنه‌رق، (شی - بی) خانك ایلری کان وچینلیلره قارشی‌الك زیاده امنیتسزلك کوسترن ضابطلرندن (شی - شو - هو - سی) بی حیله ایله جاب ایده‌رك ، اولدیرمك ایچون مساعده‌ایسته‌دی. ایمپراطورده موافقت کوستردی [۲].

فه‌یی - کیو ، برحیله ایله (هو - سی) بی چینه جاب ایده‌رك یقالادی . زواللی آدمك باشی کسیلدی [۳] . چینلیلرله تورکلر آره‌سنده‌کی معاهده هنوز پایدار ایدی . شی - بی خان ، پدری زمانندنبری ایمپراطوره ویریلمکده اولان ویرکی‌یی، هرسنه منتظماً

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۹٤

[۲] فه‌یی -کیو ایمپراطوره ایکنجی مراجعتنده عیناً شو معروضاتده بولنمشدی : « توکیولر صافدل آدملردر . بونلرك آره‌سنه تفرقه صوقمق پك قولایدر . یالکز ایچلرنده غایتله دساس وغدار برچوق ذاتلر بولوندیغندن مقصده وصول ایچون اونلره لازم کلن تعلیم وتربیه‌یی ویرمك ایجاب ایدر . توکیولر آره‌سنده الك زیاده صدق وخلوصدن عاری اولان آدمك (شی - شو - هو - سی) (Chi-cho-Hou-si) اولدیغی سویله‌نیلیور . بکا مساعده ایدیکزکه سز (شی - بی) خانی زیارت ایده‌جککز زمان حیله ایله بو آدمی جلب ایده‌رك اولدیره‌یم . » ایمپراطور فه‌یی - کیونك بو مراجعتنه (پك اعلا !) جوابیله مقابله ایتمشدر .

[توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ۹۵]

[۳] موسیو ده‌کینی ، (پوئه‌ی - کیو) نك تجربت وسیله‌سیله (هو - سی) یه برطوزاق قوره‌رق یقالادیغنی سویلیورسه‌ده ایستانیسلاس ژولیه‌ن ، چین وقایعنامه‌لرنده‌کی کیونك ترجمهٔ حالنه تخصیص ایدیلن صحیفه‌لره استناداً وقعه‌یی شو صورتله تصویر ایدییور :

تأديه ايديورردی . چينليلرك بو حركتی دوستلق اساسلرينه تماميله مخالفدی . ايمپراطور، بو رالری دوشونه‌رك (شی ـ پی) خانی اغفال ايچون وقعه‌نی تحريف ايتمك ايستدی. خانه بر مكتوب كوندردی . (هو ـ سی) كنديسنه مراجعتله (شی ـ پی) عليهنه قيام ايچون معاونت طلب ايتديكندن تحت تابعيتنده اولان توكيو خانلغنك منافعنی صيانةً بو آدمی اعدام ايتديرمش اولديغنی بيلديردی .

فقط (شی ـ پی) خان چينليلرك مقصدلرينی تماميله كشف ايتمش ، (هو ـ سی) نك اهانتاً بالاغفال قتل ايديلديكنی آكلامشدی . ايمپراطورك اغفالكار مكتوبنه اينانمادی . (هو ـ سی) نك قتلنی اعلان مخاصمه تلقی ايده‌رك چينليلرله قطع مناسبت ايلدی . ويركی‌يی كسدی . هجوم ايچون حاضرلق كورمكه باشلادی .

(فه‌يی كيو) نك ، توركلری ضعيف دوشورمك ايچون تدبير ديه دوشونديكی بو تدبيرسزلك بالعكس چينك باشنه بويوك فلاكتلر آچيلمه‌سنی انتاج ايلدی :

او اثناده ايمپراطور؛(كی ـ مين) خان زماننده‌ده ياپديغی كبی؛ حدودخارجنده‌كی قوملره خوف ودهشت القا ايده‌رك انقيادلرينی تأمين ايتمك مقصديله چينك شمال ايالتلرينی دوره چيقمشدی . (شی ـ پی) خان ، فرصتدن بالاستفاده، ايمپراطوری آنی بر هجوم قارشيسنده بولوندوره‌رق اسير ايتمك ايسته‌دی. يوزبيك سواری ايله ايمپراطورك كچه‌جكی يولی احاطه ايلدی . (يانغ ـ تی) نك اسارتی محققدی. نه‌چاره‌كه قرارگاهده بولونان متوفی(كی‌ـمين) خانك زوجه‌سی چينلی پرنسس (ئی ـ چينغ) خانداننه فرط مربوطيتی نتيجه‌سی اوله‌رق كيزليجه برآدم كونده‌روب ايمپراطوری كيفيتدن خبردار ايتديكندن ، (شی ـ پی) نك بو پلانی عقيم قالدی.

« فه‌يی ـ كيو ، ايمپراطوردن مساعده استحصال ايتديكدن صوكره ، (هو ـ سی) يه بر ضابط كونده‌ره‌رك ، (ايمپراطوريك چوق مقدارده قيمتدار اشيا چيقاردی. شمدی كنديسی (ما ـ يی Ma-i) شهرنده بولونيور . نيتی بو اشيايی اجنبی قوملره توزيع ايده‌رك ، اونلردن برچوغيله مناسبت تأسيس ايتمكدر. ايلك كله‌جكلره اك اعلالری ويريله‌جكدر.) يولنده اخباراتده بولوندی. هو ـ سی طمعكار برآدم اولديغندن بو سوزه اينانمدی. (شی ـ پی) خانه برشی سويله‌مكسزين كندی آدملريله برلكده ، سوريلرينی‌ده آله‌رق ، هركسدن اول كيتمك ايچون سرعتله (مايی) شهرينه قوشدی. فوئه‌ی كيو ، مايی شهرينك آلتنده عسكرينی بوصويه ياتيره‌رق يوللری بكليوردی . كلير كلمز ، بغتةً اوزرلرينه هجوم ايده‌رك هپسنی ياقالاديلر. برر برر بويونلرينی اورديلر . »

[ايستانيسلاس ژولیه‌ن ص : ۹۵]

ایمپراطور باشقه بر یولدن(یه‌ن ـ من yen-men) شهرینه فرار ایده‌رك اوراده تحصن ایتمكه مجبور اولدی . [۱] توركلرك ایلریله‌سنه مانع اولمق اوزره ایجاب ایدن یرلره عسكر اقامه ایلدی . فقط چین عسكرلری توركلرك بی امان هجوملرینه مقاومت ایده‌مدیلر . (شی ـ بی) خان ، مواقع مستحكمه‌یی برر برر ضبط ایتدكدن صكره ، (یه‌ن ـ من) اوكنه كله‌رك شهری قوشاندی [م٦١٥] . شهرده عسكر و اهالی یوز اللی بیك نفوس واردی . حالبوكه ارزاق انبارلری بوم بوش اولدیغندن بر ایكی كون ظرفنده مدهش بر قحط باشلادی . بر طرفدن آجلق ، دیكر طرفدن توركلرك متمادی هجوملری محصورینی ألیم بر یأسه دوشوردی . ایمپراطور (یانغ ـ تی) كندیسنك وایمپراطورلغنك عاقبت ومقدراتنی دوشونه‌رك كوز یاشلری دوكیور ، صولتلرینی متمادیاً آرتیران توركلره قارشی صوك برغیرتده دها بولونملری ایچون ایلری كلن ضابطلری قوجاقلایوردی [۲] .

(یانغ ـ تی) نك محروص بولوندیغی تهلكه ، قدیم (قویونلولر) حكمدار اعظمی (مه ـ ته Me-te) تانژو طرفندن (پینغ ـ چینغ Ping-tching) جوارنده (تا-توم ـ فو Ta-tum-fou) ده محاصره ایدیلان (هان) ایمپراطوری (قائو ـ تی Kao-ti) دن داها وخیم ایدی [۳] .

خارجله مناسبت بوس‌بوتون قطع‌ایدیلمش اولدیغندن ایمپراطور پایتختی بولوندیغی مشكل ووخیم وضعیتدن خبردار ایده‌میوردی .

[۱] (یه‌ن ـ من Yen-men) شهری (شنسی Chensi) ایالتی داخلنده (تای ـ یوئن ـ فو Tai-yuen-fou) جوارنده الیوم (تای ـ یوئن Tai-yuen) دینیلان شهردی . (یه‌ن ـ من اسمنی موسیو (ده‌كینی) ، (یه‌ن ـ موئن Yen-muen) شكلنده قید ایدییور .

[۲] ده‌كینی . ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ٤١٥

[۳] اسكی قویونلولرك اك بویوك حكمدارلرندن اولان (مه ـ ته Me-té) تانژو ـ ایمتانیسلاس ژولیه‌ن بواسمی (مائو ـ تون Mao-tun) شكلنده قید ایدییور . ص : ۹۹ نوط ـ چینده (هان Han) سلاله‌سنی تأسیس ایدن ایمپراطور (قائو ـ تی Kao-ti) یی قدیم (پینغ ـ چینغ Ping-tching) شهرینك ـ ده‌كینی بوشهرك اسمنی (پیم ـ چیم Pim-tchim) شكلنده قیدایدییور ـ بش (لی Li) شرقنده كائن (تا ـ توم ـ فو) شهری جوارنده برقلعه‌ده محاصره ایلمشدی . ایمپراطور (قائو ـ تی) مقاومتدن عاجز قاله‌رق تسلیم اولق اوزره ایكن (مه ـ ته) تانژونك حرمی زوجی اغفال ایله محاصره‌یی رفع ایتدیرمش ، ایمپراطوری قورتارمشدی .

امیدسز بر تدبیر اولمق اوزره بولوندیغی مدهش وضعیتی بر تحته پارچه‌سی اوسـتنه یازه‌رق (فن Fen) نهرینه آتدیردی. بونك‌اله کچه‌رك پایتختنك بولوندیغی تهلکه‌دن خبردار اوله‌جغنی ، امدادینه عسکر کونده‌ریله‌جکنی مأمول ایدییوردی . حالبوکه تورکلر متمادیاً صیقیشدیردقلری کبی آجلق‌ده صوك درجه‌یی بولمشدی. اوزون‌مدت مقاومت وانتظاره امکان یوقدی . امرادن بعضلری ؛ ایمپراطورده برابراولدیغی حالده‌اك کزبده عسکرله بر خروج‌حرکتی یاپیله‌رق؛ محاصره اوردوسنی‌یارمق، ایمپراطوری‌قورتارمق‌فکرینی اورته‌یه سوردیلر. فقط عدم موفقیت تقدیرنده بوتشبثك غایت وخیم نتایج تولید ایده‌جکی، حتی ایمپراطورك حیاتنی بیله تهلکه‌یه قویه‌جغی احتمالی دوشونیله‌رك بو وبوکا مماثل تکلیفلردن هیچ بری شایان قبول کورولمه‌دی .

ایمپراطور آرتق چاره‌سز قالمشدی . تورکلره تسلیم اولمق ایچون حاضرلانیوردی . ایشته بو‌اثناده ایدی‌که بویوك خانك زوجه‌سی چینلی پرنسس (نی ـ چینغ) ایمپراطورك امدادینه یتشدی .

سوئی خاندانته منسوب اولان بوقادین اولجه‌ده ایمپراطوری خانك پلانندن خبردار ایده‌رك اسارته دوشمکدن قورتارمش ، (یه‌ن ـ من) شهرینه قاچمه‌سنه سبب اولمشدی . بودفعه‌ده ایمپراطورك اسیر دوشه‌جکنی کوره‌رك مملکتك شمال ایالتلری ؛ عایه‌نه سلاحه صاریلمش اولدقلرینه دائر بریالان شایعه چیقاره‌رق (شی ـ پی) خانی اغفال ایلدی.

بو حوادث اوزرینـه (شی ـ پی) خان محاصره‌یی رفع ایده‌رك ظهور ایتدیکی خبر ویریلن اختلالی باصدیرمق اوزره اوردوسنی آله‌رق شماله طوغرو چکلدی . چینلیلر ، کندیلری ایچـون پك مدهش فلاکتلره ، تورکلره اسـیر اولمغه حاضرلانیرکن خانك رجعتنی کوره‌رك جسارتلندیلر. شهردن چیقه‌رق رجعت ایدن اوردویی تعقیبه باشلادیلر . اوردودن کیری قالان خسته و اختیارلردن ایکی بیك تورك یاقه‌لایه‌رق اسـیر ایلدیلر [م ٦١٥] . [۱]

تورکلر، بودفعه‌ده ، خانلرك حرمکاهنه اجنبی قادینلرصوقه‌لرینك جزاسنی‌چکدیلر. فقط، شایان تأسفدرکه ، بووقعه‌ده صوکنجی‌درس اولمادی. اجانبك اغفالکارصمیمیتلرینه

[۱] ده‌کینی . هونلر تاریخی . ج : ۱ . ق : ۲ . ص ٤١٥

اعتماد واجنبی قادینلره مجلوبیت میلی اوزماندنبری بویوزدن ظهور ایدن برچوق فلا کتلره رغماً تورك عالمنده حالا ترك ایدیله‌مدی [۱] .

(شی-پی) خان شانلی برظفرله تتوج ایده‌جکی هنگامده پرنسسك اهانتی یوزندنایکی بیك عجزه‌بی اسیر ویره‌رك شماله چکلمش ایسه‌ده آلدیغی خبرك یالان اولدیغنی آکلامه‌سی اوزرینه ایرتسی سنه تکرار چین حدودلرنده کورونمکده تأخر ایتمدی [م ٦١٦] .

(تا ـ ین Ta-i) شهری اوزرینه یورودی [۲] .

ایمپراطور ، (یه‌ن ـ من) محصوریتندن قورتولدقدن صوکره شرق پایتختی اولان (تونغ ـ تو Tong-tou) شهرینه چکلمشدی [۳] .

اورادن، هرکون داها بویوك برجرأتله چینه هجوم ایدن تورکلره قارشی (تاـیوئن ـ

[۱] برملتك باشنده بولنان وسیاستنی اداره ایدن ذواتك باشقه برملته منسوب قادینلری دائرهٔ ازدواجلرینه آلمالری ، ملی وسیاسی پك بویوك ضررلری انتاج ایده‌بیلیر. اجنبی برقادین ؛ زوجنه صوك درجه مربوط اولسه‌بیله ؛ مسائل عمومیه وسیاسیه‌ده کندی ملتنك منافعنی زوجنك منسوب اولدیغی ملتك منافعنه ترجیح ایتمسی شبهه‌سزدر . هله اوقادین ، بوکونکی آوروپا نسوانی درجه‌سنده حس ملیت وعلم وعرفانله متحلی اولورسه !.. سیاست دولتله علاقه‌دار بر ذاتك تحت ازدواجنده بولونان اجنبی قادینك کندیسی امور سیاسیه‌یه لاقید قالمق ایسته‌سه بیله سیاستله اوغراشان ملتداشلرینك تلقینات وتشویقاتی اونی ایجاب ایدن مسائله وقوف پیدا ایتمکه اجبار ایده‌جکی محققدر. شوحالده اجنبی برقادین ، بیله‌رك بیلمیه‌رك ، زوجنك منسوب اولدیغی ملتك علهنه وکندی ملتنك لهنه وقوعبوله‌جق جاسوسلمه آلت اوله‌بیله‌جك دیمکدر .

کمال اسفله کورولیورکه بزده هرشیده اولدیغی کبی بومسئله‌ده‌دخی تامیله‌یا کلش بربوله صاپیلمش، دیپلوماسی مسلکنه کیرنلرك اجنبی قادینلرله ازدواجلری عادتا بر ضرورت تلقی ایدیلمشدر . بویوزدن ملت چوق دفعه عسکری مغلوبیتلر قدر ضرردیده اولدیغی حالده ؛ شایان حیرتدرکه ؛ الآن عمومی برانتباه حاصل اولمامشدر . بالعکس ، صوك زمانلرده صنوف منورهیه منسوب کنجلرك ، آوروپالی قیزلرله ازدواجی کندیلرینه عادتا برمفکوره ایدینمش اولدقلری کورولیور . وجدان ملی لایقیله انکشاف ایتمه‌مش اولان مملکتمزده اجنبی ودینلرك مضر تأثیراتی بونلرك واسطه‌سیله وطنی صارصان (لوانتن) روحنك نسل آتی‌یی نه‌قدر مخوف برجریانه سوروکلیه‌جکی، خلاصه ملتك اجتماعی ، سیاسی ، اخلاقی وحیاتی منافعی دوشونیله‌رك وقت وزمانیله بو مودایی سوندورمکه چالیشمق ایجاب ایدر .

[۲] ایستانیسلاس ژولیه‌ن ص : ۹۸

[۳] سوئی‌لرك شرق پایتختی اولان (تونغ ـ تو) بلده‌سی الیوم (هو ـ نان ـ فو Ho-nan-fou) دینیلن شهر ایدی. مشهور (کیانغ ـ تو kiang-tou) سرایی بوراده ایدی .

فو Ta-yuen-fou) والیسی (لی ـ یوئن Li-yuen) [۱] ایله (ما ـ یه Ma-ye) [۲] والیسی (وانغ ـ جین ـ قونغ Wang-jin-kong) ی حدودلرك محافظه‌سنه مأمور ایتدی .

برطرفدن چینك وضعیت داخلیه‌سی ، دیکر طرفدن تورکلرك آقینلری ایمپراطوری تدهیش ایدییوردی . اواثناده نزدینه طوپلانمش اولان سوئی خاندانی منسوبلرینه تورکلری الده ایتمدکجه مملکتده حضور وسکون تأمینی قابل اوله‌میه‌جغندن بالذات امور سفریه ایله اشتغال نیتنده اولدیغنی سویلدی [۳] .

(جین ـ قونغ) ك اوچ بیڭ مقدارنده‌کی سواری وپیاده‌لریله محافظه ایتمکده اولدیغی (ما ـ یه) شهرینه کیتدی . جین ـ قونغ بوقدر آز برقوتله ، تورکلره چیقمقده تردد ایدییوردی . فقط ایمپراطور کندیسنه تورکلرك تفوقنی تأمین ایدن شی‌ء واریلریله تیراندازلریدر . کندیلرنی استفاده ایده‌بیله‌جك بر وضعیتده کورونجه شدت وسرعتله ایلری آتیلیرلر . فقط بر تهلکه قارشوسنده قالنجه انتظامه باقمقسزین روزکار سرعتیله چکیلیر . شمشك قدر چابوق کوزدن غائب اولورلر . اوق ویای طیرناقلری ، دیشلری ؛ زره ومغفر علی العاده الیسه‌لریدر . اوردولری برصره اوزرنده یورومز . قرارکاهلری معین بر موقعده قورولماز . نرده صو و اوت بولورلرسه اورایه قونارلر . عسکرلرینك ارزاقی ، برابر طاشیدقلری قویونلولرله آتلریدر .

[۱] (لی ـ یوئن Li-yuen) بو وقعه‌دن بك آز زمان صوکره سوئی خاندانی محوایده‌رك (قائو ـ تسو kao-tsou) نامیله چینده مشهور (تانغ Tang) سلاله‌سنی تأسیس ایدن ذاتدر . ده‌کینی ، (تانغ) سلاله‌سنی (تام Tam) سلاله‌سی نامیله قید ایدییور .

[۲] ایستانیسلاس ژولیه‌ن (ما ـ یه) شهرینك اسمنی بر یرده (ص : ۹۶) (ما ـ یی Ma-i) دیکر بریرده‌ده (ص : ۹۹) (ما ـ هی Ma-hi) شکلنده ضبط ایدییور .

[۳] ایمپراطور (یانغ ـ تی) عیناً شونطقی ایراد ایتمشدی : « اسکی زمانلردنبری هیونغ نولر دائما چینه بك چوق فنالق یاپمشلردر . (جه‌تو) ، (هان) و (وه‌یی) سلاله‌لرینك هیچ بر زمان دفعنه‌مقتدر اوله‌مدقلری قوتلی دشمن بونلردر . بوکون ایمپراطوریکمز ، آره‌ده‌کی مسافه‌نك وسعتنه رغماً تورکلرك (کیانغ kiang) ساحللرینه قدر ایته‌لرندن قورقویور . بزی ترك ایدنلرك مقداری پك چوقدر . هرطرفدن آری سوریلری کبی متمادیاً عاصیلر ، حایدودلر چیقیورلر . بناءً علیه بن ، ایمپراطورلغك سلامتی ایچون تورکلره قطعی برضربه ایندیرمك ایستیورم . اونلری اغفال ایچون ماهرانه بر خدعه ترتیب ایده‌جکم . اونلرله مناسبت صهریه تأسیس ایده‌رك حاکمیتم آلتنه صوقه‌جغم . بوصورتله اونلر بنم قوت و شوکتمدن خوف ایده‌رك الطاف و عنایاتمه منتدار قاله‌جقلردر . »

مظفر اولورلرسه توقف ایدرلر . دشمنك ثروتنی آراشدیریر ، غنائمی طوپلارلر . مغلوب دوشرلرسه حس حجاب طویمقسزین همان فرار ایدرلر .

کیجه‌لری نوبت بکلمك ، کوندوزلری حلقه تشکیل ایتمك ، قره‌غول کزدیرمك زحمتنه قاتلانمزلر . طابیه واستحکام کبی شیلر یاپمق ، عسکره ارزاق وسائره تدارك ایتمك ایچون هیچ برمصرف اختیار ایتمزلر . حالبوکه چین عسکرلری . حربه کیتدکلری زمان بوس‌بوتون باشقه صورتله حرکت ایدرلر . تورکلرله حربه کیردکلری زمان احراز ظفر ایتدکلری پك نادردر .

اکر بزده شمدی تورکلری تقلید ایدر ، حرب اصوللرینی عیناً کندیلرینه قارشی قوللانیرسه‌ق آرتق بز ، قارشی هیچ برموفقیت قازانه‌میه‌جقلر ونهایت چکیلوب کیده‌جکلر ، شبهه یوقکه ؛ برداها چینه کلمیه‌جکلردر . حال حاضرده مقدس ایمپراطور مدافعلردن محروم اولدیغی حالده اوزاق ومنفرد بر شهره قاپانمشدر . شاید تورکلرله حربه قرار ویرلمزسه کندیسنی قورتارمق مشکل اوله‌جقدر . »[۱] یولنده اوزون برنطق ایراد ایده‌رك اقناعه موفق اولدی .

ایمپراطورك توصیه‌سی وجهله الك ای تیراندازلردن ایکی بیك سواری سچیلدی . کندیلرینه هرخصوصده تورکلری تقلید ایتملری یولنده تعلیمات ویریله‌رك ایلری کونده‌ریلدی . تورکلر ، چینلیلرك کندیلرینی تقلیداً تطبیق ایتدکلری بو یکی اصول حربه قارشی عاجز قالدیلر . بر ایکی دفعه چارپشدیلر . موفق اوله‌مدیلر .

نهایت صوك بر محاربه وقوعه کلدی . تورکلرك (ته ـ له Te - le) عنوانی حائز اولان رئیسلرینك آتی چینلیلرك الینه دوشدی . تورکلر ایکی بیك قدر مقتول براقه‌رق چکلمکه مجبور اولدیلر [م ۵۱۷] .

شمالده بوکوچوك موفقیت قازانلقله برابر (سوئی) خاندانك انقراضه سوروکلمه‌سنك اوکی آلنه‌مامش ، (شی ـ پی) خانك نفوذی قیریله‌مامشدی . بالعکس ، چینده داخلی قارغشه‌لقلر بوس‌بوتون آله‌ولنمش ، هرطرفده عصیان بایراقلری یوکسلمش ، هرایالت کندنده بر قدرت تغلب کورنك النده قالمشدی .

معظم سوئی ایمپراطورلغی آرتق صوك کونلرینی یاشایوردی . (شی ـ پی) خان ایسه اجدادینك شوکتنی محو ایدن بو خاندانك سقوطی نسبتنده یوکسه‌لیور ، چین

---

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۱۰۰ ، ۱۰۱ .

ایمپراطورلغی داخلنده متزاید بر صورتده نفوذ قازانیوردی. شاپولیو خانك صوك زمانلرینه دوغرو وبالخاصه (پوکیا) خانك انهزامیله (کی ــ مین)ك بویوك خان اعلانی هنگامنده توکیو خاقانلغی ناصیل طاغیلمش ، تورك رؤساسی فوج فوج ناصیل چین حمایه‌سنه قوشمشلرسه بو دفعه‌ده چین والیلری عین صورتله (سوئی) ایمپراطورلغندن آیریله‌رق (شی ــ پی) خانك حمایه‌سنه آتیلمغه باشلامشلردی .

(شی ــ پی) خان آز زمان ظرفنده فوق‌العاده بر نفوذ وشوکت قازاندی . سوئی ایمپراطورلغنك پارلاق عنوانلرینی طاشیان والیلر بویوك بر تهالکله (شی ــ پی) خانك حمایه‌سنه آتیلیور ، چیندن خانك قرارکاهنه کیدن اوزون یولده ، آدیم باشنده ، کیدوب گلن ایلچیلر قارشیلاشیورلردی [۱] .

ایمپراطورلغك ایلری گلن امراسندن (لیه‌ئو ــ وو ــ چه‌ئو Lieou-vou-toheou) ایله (له‌آنغ ــ سو ــ تو Leang - su - tou) ایمپراطورلقدن آیریله‌رق (شی ــ پی) خانك حمایه‌سنه کیرن والیلردن ایدیلر .

بونلر سوئی ایمپراطورینه قارشی سلاحه صاریله‌رق (ما ــ یه) شهرینك شمالنه چکلمشلر ، اوراده خانك معاونتنه نائل اولمشلردی . (لیه‌ئو ــ وو ــ چه‌ئو) ؛ چینك (له‌ئو ــ فان Leou - fan) ایالتنی ضبط ایتدکدن صوکره (فوئن ــ یام Fuen - yam) . قدر کیده‌رك ایمپراطورك اوراده‌کی سراینی یغما ایتدی [م ۶۱۷] . اغتنام ایتدیکی قیمتدار اشیالری (شی ــ پی) خانه تقدیم ایلدی . بو حرکتی خانك ممنونیتنی جلب ایده‌رك کندیسنه برچوق آت قازاندیردی [۲]

سوئی خاندانی توکیو خانلغنی محو ایتمك ایچون نه کبی بر سیاست تعقیب ایتمشلرسه شمدی‌ده (شی ــ پی) خان عینی سیاستی بونلره قارشی تطبیق ایدییوردی . سوئی ایمپراطورلری ؛ کوچوك خانلره عنوانلر توجیه ایده‌رك ، استقلال سنجاقلری کونده‌ره‌رك بویوك خان علیهنه قیام ایتدیرییور ، تورکلری بربرلرینه قیردییور ، ضعیف طرفه معاونتله قویلری ازدیرییورلردی .

بو دفعه (شی ــ پی) خانده صوك موفقیتی اوزرینه (لیه‌ئو ــ وو ــ چه‌ئو) یه (تیم ــ یانغ Tim - yang) خان عنوانی توجیه وقورت باشلی برسنجاق احسان ایتدی. بونك اوزرینه (لیه‌ئو ــ وو ــ چه‌ئو) ، ایمپراطوراعلان اولوندی [م ۶۱۷] .

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۹۸ .

[۲] ده‌کینی . هونلر تاریخی . ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ۴۱۵ .

دیکر طرفدن، سوئی خاندانه قارشی قیام ایتمش اولان (له آنغ ـ سو ـ تو Leang-su-tou) ده بر قاچ ایالت الده ایتمشدی . (شی ـ بی) خان بوکا ده بر سنجاق ایله (تا ـ تو ـ بی ـ کیا Ta - tou - pi - kia) خان عنوانی ویردی . سو ـ تو ؛ بویوك خاندن بو عنوانه مظهر اولدقدن صوکره داها زیاده نفوذ قازانه رق (اورتوس Ortous) طرفلرنده اقامت ایدن تورکلرله برابر چینه آقینلر اجراسنه باشلادی [م ۶۱۷] .

ایمپراطوره عصیان ایده رك بویوك خانه دخالت ایدن دیکر بر قاچ قوماندان ده عینی صورتله خانك معاونتنی کوریورلردی . آرتق چینده هیچ کیمسه ، (سوئی) سلاله سنك یاشه یه بیله جکنه احتمال ویرمیوردی . هرکس بو معظم خاندانك سقوط الیمی قارشوسنده ، کندی منافعنی دوشونیور ، قارغشه لقدن بالاستفاده برشی قاپمق آرزوسنی بسلیوردی .

او وقته قدر (سوئی) خاندانه صادق قالان ، حتی (شی ـ بی) خانك صوك هجومی اثناسنده ایمپراطورلغك حدودلرنی مدافعه ایدن (تانغ) پرنسی (لی ـ یوئن Li - yuen) بیله کندی منافعنی دوشونمکه باشلامشدی . بو اثناده (لیه ئو ـ وان ـ چینغ Lieou - van - tching) اسمنده بر ضابط ، سوئیلرك عاصیلره قارشی قویه میه جقلرندن بحثله کندیسنك ده تورکلرله عقد اتفاق ایتمه سنی ، بو هرج و مرج هنکامنده خانك معاونتندن استفاده ایتمه سنی (لی ـ یوئن) ه توصیه ایلدی [۲] .

بونك اوزرینه (لی ـ یوئن) ده (شی ـ بی) خانه مراجعتله حمایه و معاونتنی استرحام ایتدی . (تانغ Thang) پرنسی اولان (لی ـ یوئن) اووقته قدر ایمپراطوره عصیانله خانك حمایه سنه کیرنلرك اك نفوذلیسی اولدیغندن (شی ـ بی ـ خان) بونك تکلیفنه آنجق سوئی خاندانك انقراضنی موجب اوله جق شرطلرله موافقت ایلدی . چونکه ، تو کیو خانی ؛ سوئی ایمپراطورینك چینده آسایشی اعاده ایدر ایتمز ایلك اول (لی ـ یوئن) ، بعده تورکلر اوزرینه یوکله نه جکنه قانعدی .

شی ـ بی خان ؛ (لی ـ یوئن) ك ایلریده (سوئی) ایمپراطوریله ائتلاف ایده مه مسی ایچون ایمپراطورلغنی اعلان ایتمه سنی تکلیف ایتدیکی کبی (سی ـ غان ـ فو Si-gan-fou) یه کیردیکی تقدیرده اموال غنائمك کاملاً تورکلره عائد اوله جغنی شرط قوشدی .

(لی ـ یوئن) ؛ خانك ایلری سوردیکی شرطلری کاملاً قبول ایتدیکندن، مقاوله

---

[۲] ده کینی . هونلر تاریخی . ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ۴۱۶ .

امضا ایدیلدی. تورك اوردولری (لی ـ یوئن) له برلشەرك بر چوق مواقع مستحکمەیی ضبط ایلدیلر. متعاقباً (لی ـ یوئن)؛ (سی ـ غان ـ فو)یی وعینی زمانده ایمپراطورلمی ألده ایتدی .

بوصورتله، برمدت چینده کمال شان وشوکتله حکمران اولەرق، سایۀ حمایتنی غوبی چوللرینك ماوراسنه قدر تشمیل وتورك خاقانلغنك امحاسی ایچون هردرلو دسیسەلری تجویز ایدن (سوئی) خاندانی محو ومنقرض اولدی . چین تختی (لی ـ یوئن)طرفندن تأسیس ایدیلان (تانغ Thang) سلالەسنه انتقال ایلدی [م ٦١٨] [١] .

(قائو ـ تسو Kao - tsou) عنوانیله چین تختنه اعتلا ایدن (لی ـ یوئن) ، بوموقعی مجرد تورکلرك معاونتی سایەسنده احراز ایتمشدی . تورکلر ؛ لطف دیدەلری اولان یکی ایمپراطوردن اولجه قبول ایتدیکی شرائطك ایفاسنی ایستەمکه باشلادیلر. حتی، بوخصوصده بر آزداها ایلری کیدەرك، مطالبەلرینی بوس بوتون آرتیردیلر.

(لی ـ یوئن)ك (قائو ـ تسو) عنوانیله چین ایمپراطوری اعلان ایدیلمەسنی متعاقب (شی ـ بی ـ خان) کندیسنه هم بیان تبریك ، همده تعهداتنك ایفاسنی اخطار ایچون (ته ـ له Te - le) عنوانی حائز (قو ـ تو ـ لو Ko - to - lo) اسمنده بر ایلچی کوندرمشدی [م ٦١٨] .

ایلچی ؛ (قائو ـ تسو) دن بویوك خان نامنه برچوق مطالباتده بولوندی. ایمپراطور؛ ایلچینك کوزینی بویامق ایچون کندیسنی (تای ـ کی ـ تیەن Thai - ki - tien) تسمیه اولونان سراینه دعوت ایتدی . برلکده ، عینی سفرەده ، طعام ایلدی . متعاقباً ألندن طوتەرق تختنه قدر کوتوردی . یاننه اوطورتدی اوراده کندیسنه دوقوز پارچه موزیقه دیکلتدی[٢]. فقط (شی ـ بی) نك ایلچیسی، بوکبی اغفالکار جیلەلره قانمیەجق قدر، یوکسك بر آدم ایدی . مطالباتنده ینه اصرار ایتدی . ایمپراطور (قائو ـ تسو) ده تورکلرك ایستدکلرینی ویرمك ایستەمدی. بوصورتله (شی ـ بی)خان؛ بویکی ایمپراطورلەده بوزوشدی، چینلیلرله تورکلر آرەسنده یکیدن حرب باشلادی [م ٦١٩] .

---

[١] دەکینی . هونلر تاریخی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤١٦

[٢] ایستانیسلاس ژولیەن . ص : ١٠٥ و دەکینی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤١٦ .

(شی ـ پی ـ خان) عظیم برقوتله (اورتوس Ortous) مملکتنده (هوانغ ـ هو) یعنی (نهر اصفر) ی کچه‌رك (هیا ـ چه‌ئو Hia - tcheou) یه واصل اولدی . اوراده عسکرلریله برابر کندیسنه برقاچ عاصی التحاق ایتدی .

بونلر میاننده (قائو ـ تسـو) نك ایمپراطورلغنی طانیمـان (لیانغ ـ سه ـ تو Liang - sse - tou) ده بولونیوردی . بوسایه‌ده (شی ـ پی ـ خان)ك قوتی ایمپراطوری بحق تدهیش ایده‌جك برمقداره بالغ اولدی .

توکیوخانی ، اولجه کندی یاردیمیله (سوئی) لره قارشی ایمپراطورلغنی اعلان ایتمش ایتمش اولان (لیه‌ئو ـ وو ـ چه‌ئو Lieou - vou - tcheou)یه برقوهٔ معاونه کوندره‌رك (تانغ) ایمپراطوری علیهنه حربه کوندردی. (لیه‌ئو ـ وو ـ چه‌ئو) ؛ بش یوز بیك سواری ایله (قه‌ئو ـ چو Keou - tchou) یه کیردی . اوراده (تائی ـ یوئن Thai - yuen) اوزرینه یورومك ایچون حاضرلغه باشـلادی . فقط بو اثناده (شی ـ پی ـ خان) اردوکاهده خسته‌لنه‌رك آز مدت ظرفنده افول ایلدی [م ٦١٩] [١] . تورکلریکی خاقان نصبیله مشغول اولمغه باشـلادقلرندن ، آرتق چین سـفرینه دوام ایتمکی دوشونمدیلر . بویوك عایشلرله ابتدار ایدیلن بوسفرده عقیم قالدی .

(شی ـ پی ـ خان) ك (شی ـ بو ـ پی Chi - po - pi) [٢] اسمنده بر اوغلی واردی . فقط خاقانلغی اداره ایده‌میه‌جك قدر کوچوك اولدیغندن ملتك آق صقاللیلری (شی ـ پی) نك کوچوك برادری (سه ـ لی ـ فو ـ شه Sse - li - fo - che)ی (چولو Tchou-lo)خان عنوانیله شرقی توکیو خاقانی اعلان ایلدیلر [٣] .

(شی ـ پی) خان شرق تورکلری خاقانی اعلان ایدیلدیکی زمان مات چینك کابوس نفوذی آلتنده والیم بر وضعیتده بولونیوردی. تورکلره ملی عنعنه‌لرینی ، ملی عادتلرینی، حتی بقای قومیلرینك تملی اولان ملی لسـانلرینی ترك ایتدیرمك ایچون اوغراشیلیور ، حماست قومیه‌یی سوندیرمك، روح ملی‌یی ئولدیرمك ایچون بویوك برغیرتله چالیشیلیوردی. چینلیلر؛ تورکلر ده بر داها مملکتلرینی تهدید ایده‌بیله‌جك وضعیت وقوتی ألده ایده‌مه‌ملری

---

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٠٥ و ده‌کینی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤١٦

[٢] موسیو ده‌کینی (شی ـ پی) نك بو اوغلنك اسمنی (شه ـ پو ـ پی Che po.pi) شکلنده قید ایدییور .

[٣] موسیو ده‌کینی‌یه کوره (کی ـ لی ـ فو ـ شه Ki-li.fo.che) .

ایجون ایجاب ایدن هرشیئی یاپمشلر، اولجه توکیو خاقانلغنه تابع اولان (هامی) و (تورفان) حکومتلرینی اداره‌لری آلتنه آلمشلر، شرقی تورك اولکه‌سنك قسم کلیسنه وضع‌ید ایتمشلردی. خانه تابع اولان تورکلرك غرور ملیسنی بوغمق، چین ایمپراطورلغی نظرلرنده سماوی بر سلطنت طانیتمق ایجون تورك ضابطلری عسکرلری بواجهه‌سنده چینلی قوماندانلره سجده ایتمکه مجبور طوتولپوردی. حتی (چانغ ـ سون ـ چینغ) بردفعه بالذات بویوك خان (کی ـ مین) ه تبعه‌سنك کوزی اوکنده چادیرینی سوپورتدیره‌جك قدر حقارت کوسترمشدی.

حالبوکه چینلیلرك بو کبی معامله‌لری تورکلرده درین بر انتباه اویاندیرمش، شانلی دورلری یاده سبب اولمش، استقلال ذوقنی تهییج ایتمشدی. وجدان ملینك بوتون تهیجاتی روحنده حس ایدن (شی ـ پی) خان، خانلغی الده ایدر ایتمز، ملتده مهیای انکشاف اولان حماسی شخصنده تمثل ایتدیرمش، تورکلرك باشنه کچه‌رك حدودلرینی ایرتیشدن ژاپون دکزلرینه قدر توسیع ایتمش، طاغنیق و پریشان تورکلری سریر حشمتی اطرافنه طوپلامش، نهایت برملیون قوتله چینی تهدیده باشلامشدر.

(شی ـ پی) خان؛ چینلیلرك تورك خانلغنی امحا ایجون تعقیب ایتمش اولدقلری سیاستی، عیناً سوئیلره تطبیق ایتمش، ایمپراطورلغك معروض قالدیغی تشتتدن بالاستفاده قطعی و مهلك ضربه‌لر ایندیرمش، نهایت انتقام ملی‌یی آلمغه موفق اولمشدر.

(کی ـ مین) دورنده چین قوماندانلرینه سجده ایتمکه مجبور طوتیلان تورکلر، (شی ـ پی) خانك مساعیسی سایه‌سنده بر قاچ سنه صوکره معظم چین ایمپراطورینی (یه‌ن ـ من) ده صیقیشدیره‌رق قانلی یاشلر دوکدیره‌جك قدر یوکسلمشلردر.

(شی ـ پی) خان؛ شجاعت عسکریه‌سی قدر مهارت سیاسیه ایله‌ده متحلی بولونیوردی سوئی خاندانه قارشی عصیان ایدن جنراللری تحت حمایه‌سنه آلمه‌سی، (تانغ) پرنسی (لی یوئن) ه تورکلرك نفعنه برطاقم شرطلر قبول ایتدیردکدن صوکره بر قوهٔ معاونه ویره‌رك سوئی ایمپراطورلغنك اوزرینه مسلط ایتمه‌سی، حائز اولدیغی کیاست سیاسیه‌یی کوسترن تدابیردندر.

چین تاریخلرینك ویردیکی معلوماته استناد ایدیله‌رك (موهان خان)، غزنه تورکلرنده (سلطان محمود) ه، سلجوق تورکلرنده (آلب آرسلان) ه، غوریلرده (جهانسوز) ه، مصر کوله‌منلرنده ایبك (آی بك) ه، عثمانلیلرده (اورخان) و (سلیم) اوله بیلزه تیلیرسه (شی ـ پی) خانده (چلبی سلطان محمد) له مقایسه ایدیله‌بیلیر.

چولو خان

٦١٩ - ٦٢١

توركلری چین اسارتندن قورتارمغه موفق اولان (شی - پی) خان خلفنه قوتلی بر اوردو ، شوكتلی برخانلق ترك ایتمشدی . (چولو) خان بووضعیتدن لایقیله استفاده بیلمك ایچون ایجاب ایدن اوصافی حائز بولنیوردی . خاقانلغه کچر کچمز ایلك ایشی تبعه‌سنك انضباط وانقیادینی تأمین ایتمك، موقعنی صارصه‌جق مانعه‌لری تمیزله‌مك اولدی. (شی-پی) خانك اوغلی (شی-پو-پی Chi-po-pi) یه (نی - پو - شه Ni-po-che) عنوانی توجیه ایدرك مملكتك شرق طرفلرینه كوندردی [١] .

چینلیلر تورك خاقانلغنده وقوعبولان تبدلدن امیده دوشمشلردی . (تانغ Thang) ایمپراطوری؛ (شی-پی) خانك وفاتندن بك آز زمان اول ضابطلرندن بریله كندیسنه هدایای عظیمه كوندرمشدی . بوضابط ، یولده (شی-پی) خانك وفاتی خبر الهرق دها ایلری كیتمك ایسته‌مه‌مش ، خانك ارتحالیله توركلرك تشتته دوشه‌جكلری امیدینه قاپیلمشدی .

چولوخان؛ سلفنه كوندریلن بوهدیه‌لر كندیسنه تسلیم ایدیلمدیكی تقدیرده اعلان حربله چین حدودلرینی تخریب ایده‌جكنی ایمپراطوره بیلدیردی . چینلیلر بوقطعی تهدیدقارشیسنده (شی - پی) خانك وفاتیله هیچ بر شیئك ده‌كیشمه‌مش اولدیغنه قناعت كتیردیلر . ایمپراطور چولوخانه هدیه‌لرله برابر برده تعزیتنامه كوندرمكه مجبور اولدی (م ٦١٩).

چولوخانك عزمكار تهدیدلری ، چینلیلری جداً اوركوتمشدی. ایمپراطور (قائو-تسو Kao-Tsou)؛ توركلرله ایی كچینمكدن باشقه چاره اولمادیغنی كوره‌رك خاقانه پك چوق هدیه‌لر كوندرمكه باشلادی . بوصورتله توركلری اغفال ایتمك ، (تانغ) خاندانننك دشمنلریله برلشمه‌لرینه مانع اولمق ایستیوردی . فقط بوكا برتورلو موفق اوله‌مدی .

چولوخان ایمپراطورك بوتون بو غیرتلرینه رغماً ینه (تانغ) لرك دشمنلریله تأسیس مناسبت و (تانغ) لر طرفندن محوایدیلن (سوئی) خاندانی پرنسلرندن (نی - چینغ

[١] ده‌كینی . هونلر تاریخی . ج : ا، ق : ٢ . ص : ٤١٦

I-Tching) ایله ازدواج ایلدی[۱] . بو آندن اعتباراً خاقان(سوئی) لرك انقراضنه سبب اولانلرك الك بویوك بر دشمنی کسیلدی . ایمپراطوره عصیان ایدن قوماندانلری حمایه و تشجیع ایتمكه باشلادی . عاصیلردن مشهور(لیه‌ئو-وو-چه‌ئو Lieu-Wou-Teheou)یه قوۀ معاونه ویره‌رك چین اوزرینه مسلط ایلدی . بو جنرالده ، چینك مستحکم برچوق شهرلرینی تخریب ایتدی .

چولوخان چینلیلرك اوته‌دنبری تورکلره قارشی تطبیق ایتدکلری پلانی عیناً کندیلرینی حقنده تعقیبه باشلامشدی. چینلیلر آره‌سنه تفرقه صوقمق ایچون هر فرصتدن استفاده ایدییور، (تانغ) ایمپراطورینك نفوذینی قیره‌جق هر تدبیره باش اوریوردی .

ایمپراطوره قارشی عصیان ایدن (لیه‌ئو-وو-چه‌ئو) یه معاونت ایتدیکی کبی (له آنغ-سو-تو Lang-su-tou) اسمنده دیکر برعاصی‌یی ده حمایه‌سی آلتنه آلدی . بوکاده برقوۀ معاونه ویره‌رك چین اوزرینه کوندردی. ایمپراطور (قائو-تسو) تورکلرله باشه‌چیقه‌جق برحالده اولمادیغندن خالك بتون بوفعالیتنه قارشی سکوت ایدییور ، ایتدکلرینه کوز قاپامغه مجبور اولیور ، اعلان مخاصمه جرئتنی کوسترەمیوردی . بك آز زمان اول تورك خاقانلرینی سفیرلرینك حضورنده باش اکمكه مجبور طوتان مغرورچینلیلر ، شمدی ایمپراطورلرینك اونلره اویونجاق اولدیغنی کوریورلردی [۲].

چولوخان برطرفدن (تانغ)لره قارشی قوتلی مخالفلر چیقاریور ، دیکر طرفدن‌ده ایمپراطورك نفوذ وشهرتنی صارصه‌جق معامله‌لرده بولونیوردی. بواثناده منقرض (سوئی) ایمپراطوریچه‌سی (سیائو Siao) ایله بینه اوخاندان افرادندن برنس(چینغ-تاعو Tehing-tao)

---

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . تورکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ۱۰٦

[۲] ایمپراطور (یانغ - تی Yang-ti) نك زمان حکومتنده غرب تورکلری خانلرندن (هو-سو-نا Ho.su.na) اسمنده بریسی چینه دخالت ایتمش وایمپراطور طرفندن توقیف اولنمشدی. بودفعه چولو خان بو آدمك کندیسی ایچون تهلکه‌لی اولدیغندن بحثله ایمپراطور(قائو-تسو) دن ازاله ایدلمه‌سنی طلب ایتدی . قائو-تسو ؛ التجا ایدن بر آدمی اولدیرمك ویا دشمننه تسلیم ایتمك صورتیله شرفنی لکه‌دار ایتمك ایسته‌میوردی . ایمپراطورك اوغلی اولان (تسین Tein)قرالی ده عینی فکرده بولونیوردی . فقط هیئت وکلا برآدم ایچون مملکتی تورك استیلاسنه معروض براقمق دوغرو اولمیه‌جغنی ایلری سوردکلرندن ایمپراطورده مجبوراً چولوخانك تکلیفنه موافقت ایلدی . (هو-سو-نا) یی چولوخانك مأمورلرینه تسلیم ایده‌رك اولدورتدی(ده کینیی ج:۱. ق:۲ ص:۲۱۷). بووقعه معظم چین ایمپراطورلغنك تورکلردن نه‌قدر ییلمش، ابن‌السمانك نه‌ألیم بر درکه‌یه دوشمش اولدیغنی پك کوزل کوسترمکده‌در .

تورك خاقانىنه التجا ايلديلر. چولوخان پرنسس (ئى چينغ) ايله ازدواج ايده‌ليدنبرى (سوئى) لره قارشى درين بر مجلوبيت حس ايديبور، بوخاندانك عاقبت فجيعه‌سندن پك متأثر اوليوردى. بو حسيات سوقيله ملتجيلره صوك درجه حسن قبول كوستردى. (تانغ) لرك ضررينه اوله‌رق (سوئى) لرك احياسنه قالقشدى.

(چينغ ـ تائو) نى (سوئى قرالى) عنوانيله (شانسى chansi) ايالتنده (تا ـ تونغ ـ فو Ta.tung.fou) جوارنده‌كى (تينغ ـ سيانغ Ting-siang) [۱] حكمدارلغنه نصب ايلدى (م ٦۲۰).

ايمپراطوره عصيان ايتمش اولان (ليه‌ئو ـ وو ـ چو) ده بو ايالته يرلشمشدى. بوده توركلردن كوره‌جكى معاونته استناد ايديوردى او اثناده چينليلرك هجومنه اوغرامش وجنراللرينك فداكارانه مقاومتلرينه رغماً (پينغ ـ چه‌ئو ping.tcheou) [۲] نى تركه مجبور قالمش اولديغندن (اورتوس) ده بولونان توركلرك يانىنه قاچدى. چوق كچمه‌دن جنراللرندن (سونغ ـ كين ـ قانغ Song.Kin.kang) ده كنديسنه التحاق ايلدى.

چولوخان، (سوئى) خاندانىنك احياسى املنه دوشه‌ليدنبرى (ليه‌ئو ـ وو ـ چه‌ئو) نك حمايه‌سندن واز كچمشدى. بو آدمك قوتلنمه‌سنى سوئى قرالى اعلان ايتديكى (چينغ ـ تائو) ايچون تهلكه‌لى كوربيور، ازاله‌سنى دوشونيوردى. هم بوغايه‌سنى تأمين ايتمك، هم ده (تانغ) ايمپراطورينه عاصيلرله متحد اولماديغنى كوسترمك ايچون (ليه‌ئو ـ وو ـ چه‌ئو) ايله جنرالى (سونغ ـ كين ـ قانغ) ك هر ايكيسنى‌ده اعدام ايتديردى [۳]

تورك خاقانى (سوئى) لرك وقتيله اجدادينه قارشى كوستردكلرى معاونتك شكرانه‌سى اوله‌رق بو خاندانى احيا ايتمكى قطعياً قرارلاشديرمش اولديغندن (پينغ ـ چه‌ئو Ping.Tcheou) نى ضبط ايده‌رك سوئى قرالى اعلان ايتديكى (چينغ ـ تائو) نى اورايه يرلشديرمك ايستيوردى.

بو مقصدله بويوك براوردو ترتيب ايده‌رك يوله چيقدى. وضعيتك مساعد اولماديغى يولنده امراسى طرفندن وقوعبولان معروضاتى‌ده شايان قبول كورمدى [٤] خاقان منسوب

[۱] ده‌كينى بواسمى (تيم ـ سيام Tim-siam) شكلنده قيد ايديبور.

[۲] ده‌كينى بواسمى‌ده (پيم ـ چه‌ئو Pim.tcheou) صورتنده ضبط ايديبور.

[۳] هونلر تاريخى. ج : ۱. ق : ۲. ص : ٤۱۸

[٤] چين وقعه نويسلرى بو وقعه‌دن بحث ايدركن ديبورلركه: چولوخان حركات عسكريه‌يه باشلاديغى هنگامده اوچ كون قان رنكنده ياغمور ياغدى. كيجه‌لرى‌ده كوكلر آجى آجى ولومغه باشلاديلر.

اولدیغی خاندانه بروقتلر معاونتده بولنمش اولان (سوئی) لری بوصورتله احیا تشبثنده ایکن زوجه‌سی پرنسس (ئی-چینغ) ك خیانتنه قربان اولدی. بوچینلی قادین منسوب اولدیغی عائله‌سنی احیایه قوشان تورك خانی زهرلیه‌رك اولدیردیکندن حرکات عسکریه طبیعتیله طوردی [۱].

بو قادینك، منسوب بولوندیغی خاندانی احیاتشبثنده اولان زوجنی نه‌کبی برحسه تبعاً زهرلتمش اولدیغی مجهولدر. مورخ ده‌کینی پرنسس (ئی-چینغ) ی بوجنایته سوق ایدن سببی وطن محبتك عائله سوکیسنه غلبه‌سی احتمالیله ایضاح ایتمکده‌در. احتمالکه بو سبب خانك پرنسست قارداشی اولان و سوئیلرك انقراضندن صوکره تورکلر نزدینه التجا ایدن (شن-کینغ Chen-King) لهنه برحکومت تأسیسنه طرفدار اولمایه‌رق (چینغ-تائو) یی ایمپراطور یاپمق ایسته‌مسندن عبارتدی.

سبب هر نه اولورسه اولسون، تورکلر بو وقعه ایله اجنبیلری مجله‌لرینه قدر صوقدقلرینك جزای الیمنی بردها کورمش اولدیلر. چولوخانك پك آز دوام ایدن خاقانلغی زمانی سلفی (شی‌پی) خان دورینك شانلی بر تمادیسی صاییله‌بیلیر. شی‌پی خانك تورکلری برلشدیرمکه معطوف اولان مساعیسندن چولو خان حقیله استفاده ایتمکی بیلمش وموفق اولمشدر.

خاق بوحالدن تشأم ایدرك بر بلا کت ظهور ایده‌جکنه حکم ایتدیلر. بوسود دن واز کچمه‌سنی خاندن رجا ایلدیلر. فقط چولوخان حرکات عسکریه علیهنده بیان مطالعه ایدنلره: «جدم حکومتنی غائب ایتمك تهلکه‌سنه معروض قالدیغی زمان (سوئی)لر امدادنه یتیشدیلر. مقعنی تحکیم ایتدیلر. اونلرك معاونتی سایه‌سنده حکومتنی محافظه ایده‌بیلدی. بن سوئیلرك خاندانیزداولان نعمتی اونوتورسه‌م برفلاکته اوغرارم. احوال ووضعیت مساعد کورونمیورسه تکری مقصدمی بیلمیورمی؟ بوخصوصده‌کی قرارم ویرلمشدر.» یولنده مقابله ایده‌رك اوردوسیله ایلریلمکه باشلادی. (ایستانیسلاس ژولیه‌ن. ص: ۱۰۷)

(۱) پرنسس (ئی-چینغ)ك، زوجی جولوخانه (ئو-شی-سان Ou-chi-san) دینیلن برتوز ویرمش اولدیغنی چین وقایع نویسلری خبر ویریورلر. (توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص: ۱۰۷)

كوك تورك خاقانلغنك تكرار انحطاطی

كيه‌لی خان

٦٢١ — ٦٣٠

چولو خان وفات ايتديكی زمان (آعو ـ شه ـ شه Ao - che - che) اسمنده براوغلی قالمشدی [١] . فقط امرا بونك بدناً جيلېز ، فكراً محدود اولديغنی كوره‌رك كنديسنی پدرينك مقامنه كچيرمكدن احتراز ايلديلر . خاقانلغی ، چولونك كوچوك قارداشی (تو ـ پی To - pi) خانه توجيه ايلديلر . اوده (كيه‌لی Kie - li) خان عنوانيـله ادارۀ حكومته باشلادی [م ٦٢١] .

كيه‌لی خان موقع اقتداره كچديكی هنكامده شرقی توكيولر آسيانك اك قوتلی واك نفوذلی بر حكومتی حالنده بولونيورلردی اورته آسيانك متفرق قوملری اداره‌لری آلتنده طوپلانمش اولديغی كبی نفوذ حكمرانيلری شمالده سيبيريا ايچلرينه ، شرقده قوره جهتلرينه قدر صوقولمش ايدی . جنوبده معظم چين ايمپراطورلغی بيله تورك خاقانلرينه ويركی ويرمكده ايدی. كيه‌لی خان بو وضعيتدن استفاده ايده‌بيله‌جك بر درايته مالك اولسه‌يدی هيچ شبهه يوق كه قورت باشلی سنجاق ؛ آز زمان صوكره چينك اك يوكسك برجلری اوزرنده ده تموج ايده‌جكدی . فقط شايان تأسفدر كه كيه‌لی خان ، وضعيتدن لايقيله استفاده ايده‌رك ، توركلره شانلی بر استقبال تأمين ايده‌بيلمك شويله طورسون ، سلفلرينك قازاندقلرينی ده الدن چيقارمش ، ملتنی أليم بر انقراضه سوروكله‌مشدر .

(كيه‌لی) خاقان اعلان ايديله‌دن اول ، يعنی (وو ـ يوئن Wou - yuen) [٢] لك شمالنده (مو ـ هو ـ تو ـ شه Mo - Ho - to - che) رتبه‌سنده كوچوك بر خان ايكن ، (سيه ـ كيو Sie - Kiu) نامنده چينلی بر عاصی ايله دوست اولمشدی. بويوك خانلق موقعنی

[١] موسيو ده‌كينی چولو خانك بو اوغلنك اسمنی (يوئه ـ شه ـ شه Yue-che-che) شكلنده قيد ايديور .

[٢] موسيو ده‌كينی بواسمی (او ـ يوئن Ou-yuen) صورتنده ضبط ايديور .

ابراز ایدر ایتمز چینه آقینلر یاپمق اوزره بو عاصی ایله برلشدی [١]. چین امپراطوری بونی خبر آلیر آلمز پك زیاده تدهش ایلدی . همان کیه‌لی خانه برچوق هدیه‌لرله برایلچی کوندردی [٢]. ایلچی حرکاته باشلانیلمه‌دن اول خاقانك (سیه ـ کیو) ایله اولان مناسباتی قطع ایتدیرمکه موفق اولدی .

امپراطورك سفیری ، تورکلرله چین آره‌سنده برمحاربه ظهورینی منعه موفق اولمغله برابر هرایکی طرف ینه یکدیکرینه قارشی قوشقولی طاورانمقده دوام ایدییورلردی . چینلیلر هروقت مراجعت ایتدکلری خدعه‌کارلقده دوام ایدییور ، تورکلره تابع اولان بعضی والیلری ال آلتندن کندی طرفلرینه آلمغه چالیشیور وموفق اولیورلردی .

بوکا مقابل(کیه‌لی) خان‌ده امپراطوره عصیان ایدن جنراللرله مناسبات خفیه تأسیسنه غیرت ایدییوردی. فقط، دساسلغك بری اولان چینلیلر‌ه عینی سلاحله مقابله ایده‌مدیکنی کوردیکندن، حرب حاضرلغنه باشلامغه مجبور اولدی . امپراطور نهایت صلحك خللدار اوله‌جغنی آکلادی . چینك شمال حدودلرینه ، خاقانك حرکاتنی ترصد ایتمك اوزره برچوق عسکر اقامه ایلدی [م ٦٢١] .

(کیه‌لی) خان ؛ بواثناده ایکی سلفندن آرده قالان پرنسس (ئی ـ چینغ) ایله ازدواج ایلدی [٣] . پرنسسك قارداشی (شن ـ کینغ chen - King) [٤] ده سوئیلرك انقراضندن صوکره تورکلرك نزدینه التجا ایتمشدی. (کیه‌لی) خان ، قیزقارداشیله ازدواج ایتدکدن صوکره ، (شن ـ کینغ) ك سرایده نفوذی پك زیاده آرتمغه باشلادی .(کیه‌لی)نك درایتسزلکندن بالاستفاده رولار چویرمکه ، خاقانی، (سوئی)خاندانی تکرار تأسیس ایچون

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٠٨

[٢] امپراطورك کوندردیکی بوایلچی(لو ـ قوآنغ ـ چینغ Lo.Kouang tching) عنوانی حائز و (یو ـ وه‌ن ـ هین Yu-Wen-Hin) اسمنده ایدی .

[٣] پرنسس (ئی ـ چینغ I-tching) چینك منقرض (سوئی Soui)خاندانه منسوب اولان (یانغ ـ هیائی Yang-Hiai) ـ موسیو ده‌کینی‌یه کوره (یام ـ کیائی Yam-Kiai) ـ نك کریمه‌سی ایدی. بوقادینك (شی ـ پی) و (چولو)خانلرزماننده تورکلره قارشی اهانی‌وصوك خانك زهرلنمه‌سنده علاقه‌دار اولدیغی تحقق ایتمش ایکن ، کیه‌لی خانك کندیسنی اعدام ایده‌جکی یرده بالعکس بو مدهش بیلانی آغوشنه آلمسی آکلاشیلماز غفلتلردندر . ایلریده کوروله‌جکی اوزره بو قادین ، کیه‌لی خانك‌ده سبب فلاکتی اولمشدر .

[٤] موسیو ده‌کینی بوپرنسك اسمنی (شن ـ کیم Chen-kim) شکلنده ضبط ایدییور .

عربه سوروکلکه کیریشدی . اوانناده ، (لو ـ یانغ Lo - yang) ده چین ایمپراطورینه قارشی اعلان عصیان ایتمش اولان (وانغ ـ شی ـ چونغ Vang - chi - tchong) ، کیه‌لی خانه برایلچی [۱] کونده‌ره‌رك ، چین‌اوزرینه یورومك ایچون معاونتی طلب ایلدی .

پرنس (شن ـ کینغ) ، منسوب اولدیغی (سوئی) خاندانننك احیاسی ایچون بو فرصتدن استفاده ایتمك ایستدی . (وانغ ـ شی ـ چونغ) لك ایلچیسیله برلشه‌رك کیه‌لی خانی (تانغ) لر علیهنه تحریکه باشلادی .

(سوئی) لرك وقتیله تورکلره بك‌چوق ایلك ایتمش‌اولدقلرینی ، جدی (کی ـ مین) خانك تختی الندن کیتمش ایکن اونلرك معاونتی سایه‌سنده تکرار خان اعلان ایدلدیکینی صایوب دوکدی . کیه‌لی خانی وظیفهٔ شکر کذارینك ایفاسنه دعوت ایلدی .

سوئی ایمپراطوری (وه‌ن ـ تی Ven - ti) نك تختنی ، غاصب (تانغ) سلاله‌سندن قورتاره‌رق احفادندن (چینغ ـ تاءو Tching - Tao) یه ویرمك تورك خاقاننك بورجی اولدیغنی عرض ایتدی [۲] . تورکلرك أیلکی اونوتماق عنعنه‌سنه مربوط‌اولان خاقان ؛ بونك اوزرینه چین ایمپراطورینه حرب آچمغی تصمیم ایده‌رك حاضرلق کورمکه ، چین حدودلرینی تهدید ایتمکه باشلادی [م ۶۲۱] .

تانغ ایمپراطوری ؛ اردونك تنسیقی ، امور اداره‌نك تنظیمی ایله مشغول اولدیغندن خارجی برغائله ، تنسیقاتی کیری‌قویه‌جق برحرب چیقمه‌سنی ایسته‌میوردی . (کیه‌لی) خانی اعلان‌حرب سوداسندن واز کچیرمك ایچون بویوك هدیه‌لر تقدیمنه مسارعت ایلدی [۲] .

حالبوکه کیه‌لی درایتسز و عین زمانده مغرور بر آدم اولدیغندن ایمپراطورك بو مراجعتنی عجزینه حمل ایلدی . اساساً پدر وبویوك قارداشلرندن انتقال ایدن ثروتك بویوکلکی ، عسکرلرینك شجاعتی ، آتلرینك چوقلغی ، (کیه‌لی) خانك کبرونخوتنی پك زیاده آرتیرمشدی . خاقان ، چین‌ایمپراطورینی کندیسندن پك کوچوك کوریور ، مخابراتنده محقرانه افاده‌لر قوللانیور ، مطالباتنده پك زیاده افراط کوستریور ، معظم جنوب ایمپراطورلغنی عادتا هیچه صاییوردی . کیه‌لینك بو وضعیتنه قارشی حیله‌کار چینك دساس ایمپراطوری‌ده اغفالکار نمایشلرینه دوامدن کیری قالمیور ، کندیسنه بول بول هدیه‌لر کونده‌ریور ، حقارتنه آلدیرمیوردی . خاقانی قاندیرمق ، چین اوزرینه یورومه‌سنه مانع

---

[۱] بوایلچی (وانغ ـ وه‌ن ـ سو Wang-wen-sou) اسمنده ایدی .
[۲] ده‌کینی . ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ۴۱۹

اولمق ایچون هرذاتی قبوب بدیبوردی . مع مافیه ، کیه‌لی خانك کوزلرینی قاپایان غفلت مغرورانه‌دن استفاده ایتمکی‌ده اونوتمیور ، کیزلی‌دن کیزلی‌یه اوکا تابع اولان قوملرله تأسیس مناسباته چالیشیوردی .

ایمپراطور بو صورتله ایلك اول خاقانك تبعه‌سی ایچنده جسارتیله مشهور اولان (ختان Khitan) لری الده ایتمکه موفق اولدی . ختانلر ، چین سراینه ایلچی کوندره‌جك قدر ایلری واردیلر . بو حادثه ، چینلیلردن سپه‌لنمکه باشلامش اولان (کیه‌لی) خانی برس بوتون قوشقولاندیردی . ایمپراطور طرفندن نزدینه کوندریلن ایلچیلری توقیف ایتدیردی [١] . بو توقیفه سبب اوله‌رق‌ده ایلچیلردن برینك (چولو) خانك زهرلنمه‌سنده علاقه‌دار اولماسنی دیکرلرینك ده کندیسنه قارشی حرمتسزلکده بولونمالرینی یلری سوردی [٢] . ایمپراطور ، مقابله بالمثل قاعده‌سنه تبعیتله کندیسی‌ده چین سراینده بولونان تورك ایلچیلرینی توقیف ایله حبسخانه‌یه صوقمغه قالقیشدی . حالبوکه بو وقعه خاقانله ایمپراطور آره‌سنده‌کی خفی منافرتك تظاهرینه سبب اولدی . (کیه‌لی) خان حدودلری تجاوزله (تای ـ چه‌ئو Tai-tcheou) جوارینی تخریبه باشلادی . تورك وچین اوردولری بر قاچ دفعه چارپشدیلر . تورك اوردولری نهر اصفرك شرقنده‌کی مملکتلری یغما ایده‌رك (یه‌ن ـ چه‌ئو yen - tcheou) حدودلرینه قدر صوقولدیلر . ایمپراطور تورك سیلابه‌سنه قارشی قویه‌میه‌جغنی آکلایه‌رق خاقانه برچوق هدایا تقدیمیله صلح طلبنده بولوندی . ایکی طرف بربرلرینه ایلچیلر کونده‌ره‌رك مصالحه ایلدیلر [م ٦٢٢] [٣] .

ایکی ملت آره‌سنده قوتلی ودواملی بر صلح تأسس ایتمش کبی کورولدیکی بر هنکامده یکی بر حادثه ، نائره‌حربك تکرار اشتعالنه سبب اولدی : چینلی طرفلرنده (قوان ـ پینغ ـ فو Kouan - ping - fou) ده چین جنراللرندن (لیه‌ئو ـ هه ـ تا Lieou - He - ta) اسمنده بریسی ایمپراطوره قارشی عصیان ایتمشدی .

---

[١] کیه‌لی خانك توقیف ایتدیکی چین ایلچیلرندن بریسی (هان ـ یانغ Han-yang) پرنسی (هوآی Hai) ، ایکنجیسی تشریفات دائره‌سی رئیسی (چینغ ـ یون ـ شه‌ئو Tching-yun-cheou) واوچونجیسی‌ده صولك سواری باش قوماندانی (چانغ ـ سون ـ شون ـ ته Tchang-sun-chun-te) اولدینی چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلیور . [توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ١١٠] .

[٢] ده‌کینی . هونلر تاریخی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٢٠ .

[٣] ایستانسلاس ژولیه‌ن . ص : ١١٠ وده‌کینی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٢٠

بو جنرال اوآنده ایمپراطورك اوغلی و (تسین thsin) قرالی ولان (لی ـ سه ـ مین Liche - min) طرفندن (مینغ ming) شهری بوینده فاحش بر مغلوبیته دوچار ایدیلدی. عاصی ومغلوب جنرال ، میدان معرکه‌دن فرار ایده‌رك توركلرك نزدینه التجا ایلدی . تورك آقینجیلرینه رهبرلك ایده‌رك (تینغ ـ چه‌ئو ting - tcheou) جهتلرینی یغما ایتدیردی.

صلح معاهده‌سنك بوزولمه‌سنه بو صورتله قسماً توركلر سببیت ویرمش اولدقلری کبی، قسماً ده چینلیلر باعث اولمشلردی . شویله که : بر آرالق خاقانك قرارکاهنه کوندریلمش اولان چین ایلچیلرندن (لی ـ تا ـ ئن Li - ta - en) [۱] ، توركلر آره‌سنده قحط وغلا ظهور ایتدیکندن اوزون مدت چین اوردولرینه مقاومت ایده‌میه‌جکلرینی ، بو فرصتدن بالاستفاده (ما ـ یی ma - i) شهرینی ضبط ایتمك ممکن اوله‌جغنی ایمپراطوره عرض ایتمش واقناعه موفق اولمشدی .

ایمپراطور ، بر ضابط ایله (لی ـ تا ـ ئن) ی بو تشبثك اجراسنه مأمور ایلدی . بو ده توركلرله چینلیلر آره‌سنده تکرار حرب ظهورینه سبب اولدی . (کیه‌لی) خان چینلیلرك تشبثندن خبردار اولنجه قوتلی بر اوردو ایله چینلیلره قارشی یورودی . سابق ایلچی‌یه ایمپراطور طرفندن امداد کوندریلدیکندن ایلریلمکه جسارت ایده‌مدی . (سین ـ چینغ Sin - tching) شهرینه قپانمغه مجبور اولدی. (کیه‌لی) خان اون بیك سواری ایله بو شهر اوزرینه یورودی . عاصی (لیه‌ئو ـ هه ـ تا) ایله برلکده صیقی بر محاصره آلتنه آلدی . چینلیلر بك چوق تلفات ویردیلر. ایمپراطوری بو حربه سوروکله‌ین وچین اوردوسنی اداره ایدن (لی ـ تا ـ ئن) الیم بر هزیمته اوغرامقدن باشقه بر ایش کوره‌مدی.

(کیه‌لی) خان؛ چینلیلره قطعی بر ضربه ایندیرمك ایچون (لی ـ تا ـ ئن) ك هزیمتندن استفاده ایتمك ایسته‌دی . یوز اللی بیك سواری ایله (شانسی) ایالتنه کیردی . (پینغ ـ چوئو ping - tcheou) ، (فن ـ چه‌ئو fen - tcheou) [۲]، (لو ـ چه‌ئو Lou - tcheou) شهرلرینی استیلا ایلدی بورالردن بش بیك قدر اسیر آلدقدن صوکره، (یوئن ـ چه‌ئو yuen - tcheou) و (لینغ ـ چه‌ئو ling - tcheou) آره‌سنده‌کی مملکتلری ده یغما ایتدی [۳].

---

[۱] موسیو ده‌کینی بو ایلچینك اسمنی (تا ـ غنغ Ta-gueng) اوله‌رق قید ایدییور .

[۲] موسیو ده‌کینی‌یه کوره (فوئن ـ چه‌ئو Fuen-tcheou) .

[۳] توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ۱۱۲ و ده‌کینی . ج : ۱ ، ق : ۲ . ص : ۴۲۱

تورکلرك مدهش بر سیلابه حالنده (شانسی) دن آشاغی دوغری آقدقلری خبری ، چین سراینی پك زیاده تلاشه دوشوردیکندن ایمپراطورك ریاستی آلتنده بویوك بر مجلس عقد اولندی . مصالحه طالب اولمق ویا محاربه‌یه دوام ایتمك شقلری اوزون اوزادی‌یه مذاکره ایدیله‌رك نهایت صوك برغیرت کوسترلمه‌سی تقرر ایتدی .

ایمپراطور ولیعهدی (کیه‌ن ـ چینغ Kien_tching) ایله دیکر اوغلی تسین قرالی (شه ـ مین che_min) ی تورك آقینلرینی طوردیرمغه مأمور ایلدی . پك بویوك قابلیتلرله ایلریله‌ین پرنسلر پارلاق وقطعی برظفره نائل اوله‌مدیلر . چین ایچون عظیم فداکارلقلره مال اولان بو مهم سفر تورکلره بش بیك قدر تلفات ویردیرمکدن باشقه برنتیجه ویرمدی (م٦٢٢).

تکرر صلح مذاکره‌سنه باشلانیلدی . چینلیلر بو مذاکره‌لرده محاربه‌دن زیاده متانت کوستردیلر. ایمپراطورك ایلچیسی اولا (کیه‌لی) خانی خیانت وثباتسزلقله اتهام ایده‌جك قدر جرأت کوستردی . چینی ضبط ایتسه بیله اوراده یرلشه‌میه‌جکندن بیهوده یره قان دوکمه‌دن باشقه برشی یاپمامش اوله‌جغنی سویلدی . بو تهدیدکار جمله‌لردن صکره اغفال بولنه‌مایدی. پك چوق هدیه‌لر وعدایتمکه باشلادی . نهایت خاقانی محاربه‌دن واز کچیره‌رك مملکتنه دوندیرمکه موفق اولدی .

چین ایلچیسی، تورکلری خیانت وثباتسزلقله اتهام ایتمش ایسه‌ده وقوعات تاریخیه بوایکی صفتك تورکلردن زیاده چینلیلره عائد اولدیغنی پك کوزل کوستریور . فی‌الحقیقه چینلیلر خاقانله مصالحه عقد ایتدکدن صوکره تورکلرك اداره‌سی آلتنده‌کی (ما ـ یی) شهری اهالیسی آره‌سنده ظهور ایدن خوشنودسزلقدن استفاده ایدرك بو کوزل شهری ضبط ایتمك تشبثنده بولونمقده تردد ایتمدیلر .

تورکلره اسناد ایتدکلری خیانت و ثباتسزلغك کندیلره عائد اولدیغنی کوسترمك ایسته‌یورلرمش کبی هنوز مرکبی بیله قورومامش اولان مصالحه‌نامه‌یی کلیاً اونوته‌رق بو کوزل شهری ضبط ایتمك ایستدیلر . ایمپراطور شهرك محافظی اولان (کیون ـ چانغ kiun_tehang) ه مملکتك کندیسنه تسلیم ایدیلمه‌سنی تکلیف ایتدیردی. (م٦٢٣) طبیعی بوتکلیف رد اولوندی .

فقط (قائو ـ موعون ـ چینغ kao_muon_tching) نامنده برضابط اهالینك خوشنودسزلغندن استفاده ایدرك (ما ـ یی) خلقنی تورکلر علیهنه اختلاله تشویق ایلدی . اهالی برکیجه بغتةً شهرك محافظی اولان تورك عسکری اوزرینه هجوم ایدەرك جمله‌سنی قیلیچدن کچیردیلر وشهری چینلیلره تسلیم ایلدیلر (م ٦٢٣) .

یالکز (کیون-چانغ) قتل عامدن قاچه‌رق تورکستانه چکیله‌بیلدی. چینلیلرك معاهده‌نامه‌یی بوصورتله پارچالامالری یکی برحرب ظهورینه سبب اولدی. (کیون-چانغ) تورکستاندن طوپلادیغی عسکرله (ما-یی) جوارینه اقینلر اجراسنه باشلادی. کبه‌لی خان ده مهم بر قوتله (تینغ-چه‌ئو Ting-tcheou)، (یوئن-چه‌ئو Youen-teheou)، (تسو-چه‌ئو Tsu-teheou) طرفلرینی کاملاً استیلا ایلدی [۱].

ایمپراطور ولیعهدی (کیه‌ن-چینغ) ایله اوغلی (شه-مین) ی تورك آقینلرینی طوردیرمغه مأمور ایتدی. (لی-قائو-تسیه‌ن Li-kao-tcien) اسمنده بر جنرالی ده تورکلر طرفندن محاصره ایدیلمش اولان (ما-یی) شهرینك امدادینه کوندردی.

بو قوماندانلر هیچ برشیئه موفق اوله‌مدیلر. ما-یی محاصره‌سنی رفعه مأمور ایدیلن (لی-قائو-تسیه‌ن) تورکلره یاناشمغه بیله جسارت ایده‌مدی. یالکز قوای محصوره قوماندانی (قائو-موئون-چینغ) یاپدیغی خروج حرکتلرنده اهمیتسز برایکی موفقیت قازانه‌بیلدی.

(کبه‌لی) خانك 'دارمه‌سزلکی و بالخاصه قادین مجلوبیتی 'اولماسه ایدی چینلیلر بودفعه‌ده معاهده‌یه خیانتلرینك جزاسنی پك آغیر برصورتده چکمش اوله‌جقلردی، نه‌چاره‌که تورك سلطنتنك کراتله سبب انقراضی اولان برهوس خانك عزم و اراده‌سنی صارصمغه باشلادی. (کبه‌لی)، محاصره‌نك الك قیزغین برزمانده ایمپراطوره برایلچی کوندره‌رك کندیسنه نکاحله چینلی بر پرنسس ایستدی. (مایی) شهرینی تخلیص و شمال حدودلرینی مدافعه‌دن عاجز قالان ایمپراطور خاقانك بو مراجعتنی دوستدیکی مشکلاتدن قورتولمق ایچون مساعد بر فرصت عد ایدرك (مایی) محاصره‌سی رفع ایدیلدکدن صوکره بوکا برقرار ویره‌بیله‌جکنی بیلدیردی.

ملتك منافع عالیه‌سنی احتراصات سفیله‌سنه فدا ایتمکدن چکینمه‌ین (کبه‌لی) خان ایمپراطورك بوتکلیفنه موافقت کوسترمك ایستدی. فقط، زوجه‌سی پرنسس (ئی-چینغ) - حس رقابتله اولملی - محاصره‌یه دوام ایدیلمه‌سنی التزام ایلدیکندن بودفعه‌ده اونك دیدیکی یاپیلدی [۲].

معظم چین ایمپراطورلغی دهشتلر ایچنده براقان قهرمان برملتك مقدراتی بر قادینه مالك 'اولمق ایچون برشهری فدا ایدن، دیکر بر قادینك آرزوسنی یرینه کتیرمك ایچون بیکلرجه آدمك اولمه‌سنده، یأس کوره‌مه‌ین عاجز و اراده‌سز (کبه‌لی) نك ألنده بازیچه اولمشدی.

(۱) ده‌کینی. ج: ۱. ق: ۲. ص: ۴۲۲ و ایستانیسلاس ژولیه‌ن: ص: ۱۱۴.
(۲) ده‌کینی. هونلر تاریخی. ج: ۱. ق: ۲. ص: ۴۲۲

سلطنتنك ایلك سنه‌سنده معین بر سیاست تعقیب ایدییور کبی کوروننن بو خاقان، صوکره‌لری، مقصدسز، غایه‌سز حربلرله قوهٔ ملیه‌یی أزمك کبی غریبه‌لر کوستریوردی. بو کون چینلیلرله بر معاهده عقد ایدییور، ایرتسی کون بلا سبب صلحی بوزه‌رق حربه کیریشیور، بیکارجه قهرمانك قانی بهاسنه ظفر نهائی الده ایدیله‌جکی زمان بو هوسدن واز کچیور، محاربه‌نك ثمره‌سنی اقتطاف ایتمکسزین تورکستانه رجعت ایدییوردی.

بو دفعه پرنسس (ئی ـ چینغ) ك ابرامیله (ما ـ یی) محاصره‌سنه دوام ایتدیکندن شهرده ارزاق توکنمشدی. شدتلی بر قحط محصورینی قاصوب قاووریوردی خارجدن امداد آلمق احتمالنك اولماماسی ایسه قوهٔ مقاومه‌لرینی قیرمشدی. (قائو ـ موعون ـ چینغ)، تسلیم اولمق اوزره ایکن برضابط طرفندن اتلاف ایدیلدی. بو حال آحلقله قیوراننان شهر خلقی آره‌سنده برده نارشی ظهورینه سبب اولدی. کیه‌لی، (ما ـ یی) قاپوسنی کندیسنه آچیله‌جغی برصره‌ده، ایمپراطوردن بر داها پرنسس یستمکه یوز بوله‌یامك ایچون محاصره‌یی رفع ایده‌رك چکلدی کیتدی. دوکولن قانلر نوصورتله سفیل بر هوس اوغورنده هدر اولدی [م ٦٢٣]. مع مافیه، مخاصمه منقطع اولمامشدی. (ما یی) محاصره‌سنی یاری براقه‌رق چکیلن خاقان؛ ایرتسی سنه چین اوزرینه برداها آتیلدی. (یوئن ـ چه‌ئو Youen - tcheou) و (سو ـ چه‌ئو Sou - tcheou) طرفلرینه تعرض ایده‌رك (تائی Taï) مملکتنه قدر صوقولدی. فقط اوراده مغلوب اولدی [م ٦٢٤].

متعاقباً (کیون ـ چانغ) ایله برلشه‌رك، (لونغ ـ چه‌ئو Long-tcheou) یاتنه و (این پان In-pan) شهری اوزرینه هجوم ایتدیلر. بعده قوتلرینی برچوق طرفه بردن یایه‌رق (سی ـ غان ـ فو) نك شمال غربیسنده واقع (پینغ ـ چه‌ئو) یه قدر طایاندیلر.

چینلیلر بو نا کهانی هجوم ایله پایتخت اولان (سی ـ غان ـ فو) نك تحت تهدیدده قالدیغنی کوره‌رك تلاشه دوشدیلر. وکلادن بعضیلری، تورکلرك متمادیاً بو طرفلره آقین ایتملرینه سبب (سی ـ غان ـ فو) ده‌کی ثروت اولدیغنی عرض ایده‌رك، امیدلرینی کسمك ایچون بو پایتختك تخریب ایدیلمه‌سنی ایمپراطوره تکلیف ایلدیلر.

داخلی، خارجی مجادلات دائمه ایله ییپرانان ایمپراطور؛ بر طرفدنده اختیارلغك ضعفی آلتنده بیتاب قالمش اولدیغندن بو غریب تکلیفی قبول ایلدی. فقط ایمپراطورك اوغلی

(شه ـ مین) بوکا شدتله مخالفت ایلدی . معیتنده‌کی قوتله تورکلره قارشی چیقدی . او آرالق (تو ـ لی) خان [١] ده عسکریله خاقانه التحاق ایتمش ، ایکیسی برلکده جنوبه دوغری ایلریلمکه باشلامشلردی [٢] .

او اثناده ، چینده پك چوق یاغمور یاغدیغندن طاغ کچیدلری صولرله طولمش ، مواقعه ارزاق ومهمات نقلی امکان خارجنه چیقمش ، مرکز حکومتی حیرت ودهشت قاپلامشدی . چینده ، ایمپراطورك اوغلی (شه ـ مین) دن باشقه هرکسك متانتی صارصیلمش ، تورك استیلاسی هر فردی خشیت ایچنده براقمشدی . شه ـ مین ، تورکلرك کثرتندن قورقمیه‌رق ، ایلریله‌دی . (یه ئو ـ چه ئو Yeou-tcheou) ده اوردو قوردی . حالبوکه ایمپراطورك دیگر اوغلی (یوئن ـ کی Yuen-ki) معیتنده‌کی اوردو ایله بولوندیغی شهره قاپانه‌رق طیشاری چیقمغه جسارت ایده‌میوردی .

کیه‌لی خان ؛ اوردوسندن آیردیغی اون بیك قدر سواری ایله (شه ـ مین) اوزرینه یوروییه‌رك چیلیلرك (ئو ـ لونغ ـ پان Ou-long-pan) یعنی (یدی‌اژدرهاتپه‌سی) دیدکلری محلده موقع طوتدی . چین عسکرلری تورکلردن اودرجه قورقیورلردی که خاقانك استکشاف ایچون کوندرمش اولدیغی یوز کشیلك بر سواری قطعه‌سی ، چین اوردوسنده بیوك بر تلاش اویاندیرمغه کافی کلدی .

تسین قرالی اولان (شه ـ مین) اوردوسنده‌کی حالت روحیه‌یی کوره‌رك قوهٔ معنویه‌یی یوکسلتمك ایچون فوق العاده برجلادت کوسترمك لازم اولدیغنه حکم ایتدی . معیتنه یوز

---

[١] کیه‌لی خان ، خاقان اعلان ایدلدیکی زمان سلفی چولو خانك اوغلی (آشو ـ شه ـ شه Ao - che - che) یی (تو ـ لی Tou - li) خان عنوانیله شرق طرفلرینه مأمور ایلمشدی . تولی ایکنجی درجه خانلقله قاله‌رق کوندن کونه کسب قوت ایتمش ، فقط کیه‌لی خانك تابعیتندن آیرلمه‌مشدی .

[٢] (شه ـ مین) ؛ (سی ـ غان ـ فو) نك تخریبیله پایتختك باشقه محله نقلی حقنده‌کی تکلیفه مخالفت ایتدیکی زمان شو یولده بیان مطالعه ایتمشدی : « پك اسکی زمانلردنبری ، تورکلر دائما چینه آقینلر اجرا ایتمشلردر . حالبوکه ، نه (چه ئو t. heou) لرك ، نه ده (هان Hon) لرك بونك ایچون پایتختلرینی تبدیل ایتمك فکرنده بولنمش اولدقلرینه دائر هیچ بر شی بیلمیورم . بکا بر قاچ سنه مساعده ویریکز . کوره‌جکسکز که خاقانی‌بزه اطاعت ایتدیره‌جك و تابعیتکزه صوقه‌جغم . » فی الحقیقه بر قاچ سنه صوکره (شه ـ مین) دیدیکنی حتی دها فضله‌سیله یاپمش ، تورك خاقانلغی منقرض ایلمشدر .

آتلی آنه‌رق خاقانك اوردوسنه یاقلاشدی . قارشودن یوکسك سسله « چینده حکمران اولان سلاله‌نك تورکلره بر بورجی یوقدر . نه ایچون مملکتنی استیلا ایدییورسکز ؟ بن تسین قرالی‌یم . خاقانله باش باشه مبارزه‌یه کلدم . هانکیمز آلت اولورسه‌ق اوطرف مغلوب اولور . کوریبورسکزکه سزه قارشی یوز کشی ایله کلدم . محاربه ایدرسه‌ك بو آدملر اوله‌جکدر . بیهوده یره برطاقم بی‌کناه آدملرك قانی دوکمه‌ده نه فائده واردر ؟ » دیدی .

(کیه‌لی) خان بومیدان اوقویشه خفیف بر تبسمله مقابله ایتدی . (شه ـ مین) کیه‌لی خانك جواب ویرمدیکنی کورنجه آنی (تو ـ لی Tho-li) خانك بولوندیغی جهته سوره‌رك « سز ، وقتیله بنمله بر تفاق عقد ایتمشدیکز . بن ده تهلکه‌ده اولدیغکز بر زمانده سزك معاونتکزه قوشمشدم . اووقت ایتمش اولدیغکز یمینی ، تعهدلری بوکون اونوتدکزمی ؟ بنمله باش باشه مبارزه‌یه چیقه‌رق ، مظفریته قرار ویردیرمك ایسترمیسکز ؟ » دیدی . (تولی) باشنی اوکنه اکدی و جواب ویرمه‌دی . فقط عسکرینه تعرض ایتمه‌مك امرینی ویردیکندن بو حادثه مناسبتیله خانلر آره‌سنه نفاق دوشدی .

کیه‌لی خان (سه ـ مین) ك (تولی) یه سویلدیکی سوزلردن قوشقولانمغه باشلادی . آره‌لرنده علیهنه کیزلی بر اتفاق اولمسندن قورقدی . یاننده عسکری آز اولدیغندن بویله بر وضعیت قارشوسنده قالدیغی تقدیرده مدهش بر فلاکته اوغرایه‌جغنی دوشونه‌رك (شه مین) ه بر ایلچی کوندردی و صلحه راضی اولدیغنی بیلدیردی [م ٦٢٤] . اساساً بو اثناده دوشن یاغمورلر یای کیریشلرینی کوشه‌ته‌رك قوللانیلاماز بر حاله صوقمش اولدیغندن خاقان عودتدن باشقه چاره کورمه‌دی . مصالحه‌نك عقدی ایچون (تولی) خانی مأموراً چین سراینه کوندردی [١] .

(شه ـ مین) ك یأس ونومیدی سائقه‌سیله مراجعت ایتمش اولدیغی بو جلادتکار پلان ؛ چین ایچون امیدینك قات قات فوقنده ایی نتیجه‌لر ویرمش ، تورکلرك‌ده مبدأ فلاکتی اولمشدر . فی الحقیقه بو حادثه‌دن اعتباراً درکه خاقان (کیه‌لی) ایله (تولی) خان آره‌سنه امنیتسزلك حسی دوشمش ، چینلیلر بوندن استفاده ایده‌رك تورك خاقانلغی انقراضه سوروکلمکه چالیشمشلر وموفق اولمشلردر .

چینلی پرنس (شه ـ مین) ایله (تولی) خان آره‌سنده‌کی دوستلق بحث ایدیلن

(١) ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١١٦ .

حادثه‌دن صوكره بوس بوتون آرتمشدی . تولی خان خاقان طرفندن عقد صلحه مأمور ایدیه‌رك چین سراینه كوندریلدیكی زمان (تـه ـ مین) ك توصیه‌سیله ایمپراطور ؛ حقنده پك زیاده توجه ابراز ایتمشدی .

ایمپراطورك بو توجهی ابراز ایدركن تورك خانلری آره‌سنه نفاق صوقمغی ده اونوتمه‌مش ، (تولی) یی تختی اوزرینه ویانی باشنه اوطورته‌رق كندیسیله خاقان (كیه‌لی) آره‌سنده هیچ برفرق كوزتمدیكنی سویلمشدی . ایمپراطورك بو جمیله‌كار جمله ایله (تولی) ده خاقانلق احتراصاتی اویاندیرمق ایسته‌دیكی شبهه‌سزدر .

توركلرك ایلری سوردیكی شرائط صلحیه‌دن بری شمالی چینده سربستجه اجرای تجارت ایده‌بیلمه‌لرینه مساعده اعطاسی ایدی . چینك بو منطقه‌سنده هیچ بر وقت اكسیك اولمیان محاربات زراعتی بوس بوتون محو ایتمش اولدیغندن چینلیلر بو تكلیفی بلا مناقشه قبول ایتدیلر .

ایمپراطور ، (سنسی) نك غربنده اقامت ایدن (تو ـ قو ـ هون Tou-ko-hoen) لره ده عینی مساعده‌یی ویردی . بو سایه‌ده توركلر اوراده چیفتچیلكه یارایان برچوق حیوانات كتیروب صاتدیلر [م ٦٢٥] . مع مافیه ایمپراطور شمال حدودلرندن بر تورلو امین اوله‌میور ، توركلرك ناكهانی آقینلرندن قورقیوردی . وكلاسندن (سو ی كاتبی) عنوانی حائز ولان (ودن ـ یه‌ن ـ پو Wen-Yen-po) نك اخطاریله (ودی Weï) سلاله‌سی زماننده توركلرك آنی آقینلرینه منع اولمق اوزره (نهر اصفر) دن آچیلمش اولان قنااللری طولدیرتدی . نهر اصفرده بر طاقم كمیلر انشا ایتدیردی [١] .

ایمپراطورك احتیاطكارلغی بیهوده دكلدی . چونكه آز مدت صوكره (كیه‌لی) خان ینه حدودلری تجاوزله (لینغ ـ چه‌ئو Ling-tcheou) و (سو ـ چه‌ئو Sou-tcheou) طرفلرینی استیلا ایلدی . حدود بویلرنده بولنان چین جنكلرینی طاغیتدی [م ٦٢٥] .

چینده‌كی داخلی قارغشه‌لقلر ، سبتیله ایمپراطور و وقته قدر توركلره مدارا ایلیور ، كبر وعظمتی آیاقلری آلتنه آله‌رق نامه‌لرنده خاقانه قرال معامله‌سی یاپیوردی . حالبوكه بو آنده چینده آسایش وانضباط اعاده ایدلمش ، ایمپراطورلغك موقعی تحكیم ولونمشدی . آرتق توركلره قارشی یوزومك ایچون هیچ بر مانع قالمامشدی .

---

(١) ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١١٨

ایمپراطور خاقانك حدودلری آسدیغنی خبر آلدیغی زمان ـ اولجه بك زیاده علائم خوف وتلاش کوسترزکن ـ بو دفعه بالعکس آتشلر پوسکورمکه باشلامشدی . وکلاسنه « اولجه ایمپراطورلقده آسایش و سکونك هنوز تأمین ایدیلمه‌مش اولدیغنی کوره‌رك شمانده‌کی تبعه‌مك حیاتی صیانت ایچون تورکلره بول بول هدیه‌لر ویریبوردم. حالبوکه بوتون بو ایلکلره رغماً تورکلرك، بوکون بلا سبب معاهده‌یی نقض ایتمش اولدقلرینی کوریبورم. آرتق اوزرلرینه یورویه‌رك موجودیتلرینه ختام ویرملی‌یم . عفو زمانلری کچدی . » دییه‌رك سفر حاضرلغنه باشلادی [۱] .

(کیه‌لی) خانك وقتلی، وقتسز ، حتی بعضاً هیچ بر سبب اولمقسزین حربه آتیلمه‌سی جنابلری نه قدر ازعاج ایدییور ایدیسه تورکلرکده او درجه بلکه داها زیاده ضررلرینی مؤدی اولیوردی. صانکه، بو بیقوش خلقتلی بدبخت خاقان ماتنی قیردیرمقدن، اولکه‌سنی خرابه‌زاره چویرمکدن برذوق آلیوردی .

(کیه‌لی) خان، بودفعه‌کی آقینلرینی یالکز (شنسی Chensi) یالتنه دکل (شانسی Chansi) صرفلرینه، حتی(پچیلی) جهتلرینه قدرتوسیع ایتمشدی. وقط (پچیلی)ده چین جنرالی(تاغو تسونغ Tao-tçong) ه مغلوب اولدی. تورکلردن (ته ـ له Te-le) عنوانی حائز برذات ایله اوچ جنرال وبیك قدرده اسیر دوشمشدی . بونك اوزرینه خاقانده صلحه طالب اولدی[۲] (کیه‌لی) خان، بومصالحه‌یی مغلوبیتدن متولد برمجبوریت اوزرینه عقدایلمشدی. بك آززمان صوکره چین خاندانی برنسلری آره‌سنده برتفرقه‌چیقدی. ایمپراطور(قائو- تسو Kao-tsu)؛ موقعنی(تائی ـ تسونغ Thai-tsong) عنوانیله چین تختنه اعتلا ایدن اوغلی (شه ـ مین) ه ترکه مجبوراولدی [۳] . کیه‌لی‌خان‌ده بوحالدن استفاده ایده‌رك مصالحه‌یی نقض ایلدی ـ م ٦۲٦ .

(۱) ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۱۱۹

(۲) ده‌کینی، هونلر تاریخی . ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ٤۲٥ و ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۱۲

[۳] ایمپراطور (قائو ـ تسو) نك اوغلی و (تسن Thsin) قرالی (شه‌ـمین) ك ایمپراطورلغه ایتدیکی خدمتلر ، تورکلره قارشی قازاندیغی بویوك ظفرلر ، خلاصه پدرینك موقعنی تحکیم ایچون صرف ایتدیکی غیرتلر ولی عهد اولان بویوك قرداشی (کیه‌ن ـ چینغ Kien-tching) ایله دیکر برادری (یوئن ـ کیه Yuen-kie) نك حس رقابت و حسدلرینی اویاندیرمشدی . حتی ایمپراطور بیله

(سنسى) ايالتندەكى (يوئن ـ چەئو Yuen-tcheou) و (لينغ ـ چەئو Ling-tcheou) طرفلرينى تخريبە باشلادى . چين جنراللرندن (لى ـ تسينغ Li-tsing) توركلرى (لينغ ـ چەئو) اوكندە قارشولايەرق مغلوباً چكلمكە مجبور ايتدى . خاقان (سى ـ هوئەى ـ چەئو Si-hoei-tcheou) اوزرينە آتيلدى . بعدە (وو ـ چنيغ Wou-tching) ى محاصرە ايلدى . چين جنرالى (چائى ـ شاءو Tchai - chao) خاقانى (تسين ـ چەئو thsin - tcheou) اوكندە برهزيمتە اوغرانەرق توركلردن بر (تەـلە te-le) ، اوچ جنرال و بيك نفردە اسير آلدى (م ٦٢٦)

(كيەلى) خان ، بو مغلوبيت اوزرينە صلح طلبندە بولوندى . حرب و صلحى عادتا بر اويونجاق تلقى ايدن (كيەلى) بودفعەكى مراجعتندەدە صميمى دكلدى . مقصدى رحمتنى تامين ايتمك ، يكى قوتلر طوپلامق ايچون وقت قازانمق ، مساعد بر زماندە تكرار چين اوزرينە آتيلمقدى . فى الحقيقە چوق كچمەدن خاقانك بو مقصدى تظاهر ايتدى . بوزبيك كشيلك بر تورك اوردوسنك تكرار چينە دوغرى يورودييكى كورولدى [١] .

بودفعە توركلرى حربە سوروكلەين ، (لەآنغ ـ سو ـ تو Leang-su-tou) اسمندە چينلى عاصى برجنرال ايدى . بو آدم (تانغ) لرە قارشى عصيان ايتمش ، باشنە بر خيلى

اوغلنك عوام آرەسندەكى شهرتنى استرقاب ايديور ، فقط كنديسنە اولان احتياج ازالەسنە مانع اوليوردى . ايكى قارداش كينلرينى اوزون مدت صاقلايەمديلر . (شە ـ مين) ى تسميم ايتديلر . فقط ويردكلرى زهر كنديسندن بكلەنيلن تأثيرى حاصل ايتمدى . باشقە چارە آرامە باشلاديلر . (شە ـ مين) بوندەدە كنديسنى بورومغە موفق اولدى . پدرى ايمپراطورە معصوميتنى آكلاندى . قارداشلرى (كيەن ـ چينغ) ايلە (يوئن ـ كيەن) نك سراى قادينلريلە انتريقەلر چويردكلرينى ، عاصيلرلە مناسبتدە بولوندقلرينى اخبار ايلدى . ايمپراطور ، اوغللرى آرەسندەكى منافرتى ازالە ايچون اوچنك بردن حضورينە كلمەلرينى امر ايتدى .

هراوچيدە كندى طرفدارلرينە ، محافظلرينە ، عسكرلرينە كووەنەرك سراى محاربە ميدانينە چويرمكە قرار ويرمشدى . (شە ـ مين) سرايە كيركن قارداشى (كيەن ـ چينغ) ە راست كلدى . بر اوقلە تلف ايتدى . متعاقباً ديكر قارداشى (يوئن ـ كيە) يىدە عينى صورتلە اولديردى . ايكى اوغلنك باشى او زمانە قدر وقعەيى طويمامش اولان ايمپراطورە كوتورولدى . ايمپراطور مقتول اوغوللرينك قباحتلرينى آكلادقندن (شە ـ مين) ى درآغوش ايدەرك عفو ايلدى . آز زمان صوكرەدە ايمپراطورلغى كنديسنە ترك ايتدى . كيەلى خان ايشتە چين پرنسلرى آرەسندەكى بو بحراندن استفادە ايتمك فكريلە ايدى كە تكرار چين حدودلرينى آشدى .

[١] دەكينى . ج : ١ ، ق : ٢ . ص : ٤٢٦ و ايستانيسلاس ژوليەن . ص : ١٢٠

آدم طوپلامشدی . صوك زمانلرده طرافنده کیلر کندیسنی ترك ایتدکلرندن تورکستانه چکلمش ، خاقان ایله (تولی) خانی ، چینه آقینلر اجراسنه قاندیرمشدی.

برحکمدارك حرب وصلحه قرار ویررکن هرشیدن اول ملتنك منافعنی نظر اعتباره آلمسی ایجاب ایدرکن (کیه‌لی) خان بالعکس سرکذشت جو یاپانجیلرك تلقیناتیله حرکت ایدییور ، سیاستنی ملتك منافعنه دکل بوکبی یاپانجیلرك تلقیناتنه استناد ایتدیرییوردی . بوحالك ؛ بیهوده یره هدر ایدیلن زنده عنصرلرك سینهٔ ملتده درین بر بوشلق براقمه‌سی، هرکسـده حکمداره قارشی امنیتسزلك بیلیرمه‌سی ، وطنك مدافعه‌سی ایجـاب ایتدیکی زمانده حدودلره قوشه‌جق کیمسه‌نك قالمامسی کبی فجیع نتایج ویرمه‌سی شبهه‌سزدر. ایلریده کوروله‌جکی اوزره (کیه‌لی) خان‌ده بو عاقبته اوغرامشدر .

(له نغ ـ سو ـ تو) نك سـوقیله حرکت ایدن (کیه‌لی) و (تولی) خانلر (کینغ ـ چه‌ئو King-tcheou) طرفلرندن چینه صـوقوله‌رق ایمپراطورك پایتختی اولان (سی ـ غان ـ فو) قاپولرینه قدر ایلرله‌دیلر . اوردن (کیه‌لی) نك مشـاورلرندن (چی ـ سه ـ لی tchi-sse-li) نی ظـاهراً ایلچی اوله‌رق حقیقت حالده ایسـه پایتختك احوالنی اکلامق اوزره ایمپراطوره کوندردیلر .

ایلچی ، ایمپراطوری قورقوتمق فکریله خانلرك ستایشنده‌پك ایلری کیتدی. برملیون عسکرله اوزرینه یورودکلرینی سویلدی . حالبوکه اووقت (تای ـ تسونغ Thai-tsong) عنوانیله ایمپراطورلق مقامنی اشغال ایدن (شه ـ مین) پرنسلکنده (کیه‌لی) و (تولی) خانلرله پك چوق منا‌ـسباتده بولونمش ، هر ایکیسنك‌ده اخلاق ودرایتنی یقیندن تدقیق ایتمشدی . تورك سفیرینه جواباً : « بن خانلریکزك هر ایکیسـیله‌ده باریشـه‌رق براتفاق عقد ایتدم . کندیلرینه هدیه اوله‌رق پك چوق جده طاشی(Jade) و ایپك‌ویردم . حالبوکه شمدی اونلر اتفاقی نقض ایده‌رك متحداً اوزریمه هجوم ایدییورلر. ایمپراطورلق اراضیسنه کیرمکه، حضورمده نقض عهد ایدن بوخانلری مدح ایتمکه ناصل جسارت ایدییورسکز؟ بن‌ده ایلك اول سزی اولدیرمکله ایشه باشلامقلغم ایجاب ایدییور . » دیدی.

(چی ـ سه ـ لی) ایمپراطورك بو سوزلرندن پك زیاده تلاشـه دوشـه‌رك حیاتنی باغشلامه‌سنی رجا ایتدی . وکلاده بو آدمه یوز ویریلمه‌سنی استرحام ایتدیلرسه‌ده مظهر قبول اولمادی. ایلچی زنجیره اوریله‌رق پایتختده حبس ایدیلدی .

ایمپراطور (تای ـ تسونغ) ؛ کیه‌لی خانك قرارسزلغنی ، تولی خانه قارشی پرورده

ایتدیكی حسیاتی ، اوردوسنك شخصنه اولان مربوطیتی پك كوزل بیلدیكندن پایتخت قاپولرینه طایانه‌سندن اصلا تلاشه دوشمه‌مشدی . پرنسلككنده یاپدیغی كبی بر جلادت اظهاریله تورك اوردوسنی كندیسنه بند وخاقانی رجعته مجبور ایده‌جكنی بیلیوردی .

معیتنه آلتی قدر سواری آله‌رق وكلاسندن بعضیلریله پایتختدن چیقدی . ایكی اردو آره‌سنده بولونان (ویی Wei) ایرماغی كنارینه یاقلاشدی . ایرماغك مقابل ساحلنده بولونان (كیه‌لی) خانی ، معاهده‌یی نقض ایتدیكندن دولایی لومه باشلادی . خاقانك اوردوسنده‌كی اركان وامرا ایمپراطوری كورور كورمز ، خوف وتلاشه دوشه‌رك آتلرندن ایندیلر كندیسنی حرمتكارانه سلاملادیلر . او اثناده چین اوردولری ده كوروندی . ایمپراطور وضعیتك حاكمی اولمشدی . محاربه نظامنده بولونان اوردولرك بر آز كری چكلمه‌سنی امر ایتدی . آتنی كیه‌لی خانك بولوندیغی محله دوغری سورمكه باشلادی . (تای - تسونغ) ك بو حركتی دها ایجه‌سنه كوزلیوردی . فقط او ، (كیه‌لی) نك اخلاقنی پك ای بیلدیكندن ، تهلكه‌یه آتیلمق صورتیله كوستردیكی جلادتك حربك اوكنی آله‌جغنی تخمین ایدیوردی . حقیقت حالده ده اویله اولدی . (كیه‌لی) خان او كون مصالحه‌یه طالب اولدی [١] .

ایمپراطور خاقانك صلح تكلیفنه موافقت كوستردی . بیاض بر آت قربان ایتدكدن صوكره (Wei) ایرماغی اوزرنده‌كی كوپریده خاقانله عقد صلح ایلدی [٢] . كیه‌لی

---

[١] ایمپراطورك یالكز باشنه تورك اوردوسنه دوغرو آت سوردیكنی كورن (سیئو - یو Siao-yu) اسمنده بر چینلی ضابط آیاقلرینه قپانه‌رق تهلكه‌نك وخامتنی عرض و بو حركتدن فراغتنی رجا ایلمشدی . ایمپراطور بوكا جواباً : « بو یاپدیغم حركتی ایجه دوشوندم . بونی آكلایه‌مزسكز . توركلرك مملكتمی استیلایه قوشمه‌لری بر وقتدنبری داخلی مجادله‌لرله مشغول اولدیغمدن كندیلرینه قارشی قویه‌میه‌جغمی ظن ایتملرندن ایلری كلمشدر . بر تخته قاپانه‌جق اولورسه‌م كندیلرندن قورقدیغمه ذاهب اوله‌رق هر طرفه یاییلیر ، مملكتی دهشت ایچنده براقیرلر . ایشته یالكز وه‌رق قارشولرینه چیقیشم ، كندیلرندن قورقمدیغمی كوسترمك ایچوندر . آرقه‌مزده‌كی اوردوده كندیلریله حربه حاضر اولدیغمی آكلایه‌جقدر . توركلر ، چین داخلنده پك ایلری صوقولمش اولدقلرندن ، حربه كیریشدكلری تقدیرده عودت ایده‌مه‌مه‌لری احتمالندن خوف ایده‌رك صلحه یاناشه‌جقلردر . چونكه خاقان بویله بر مقاومته تصادف ایده‌جكنی حساب ایتمه‌مشدی . توركلر ، حربه كیریشیرلرسه ، كندیلرینی مغلوب ایده‌جكم . صلحه طالب اولورلرسه بو كوكی یاپدیغم حركت جلادتكارانه تفوقی تأمین ایده‌جكدر » دیمشدی .

[٢] چین وقایعنامه‌لرنده (پیه‌ن - كیه‌عو Pien-kiao) نامیله مشهور اولان بو تاریخی كوپری میلاددن ١٤١ سنه اول (هان Han) سلاله‌سی ایمپراطورلرندن مشهور (وو - تی Wou-ti) طرفندن انشا ایدیلمشدی.

خان ایمپراطوره اوچ بیك آت ، اون بیك قویون تقدیم ایتدی . فقط ، (تای - تسونغ) بونلری قبول ایتمدی . یالکز آلدیغی اسیرلرك اعادهسنی ایستهدی . کندیسی خاقانه برچوق هدیهلر ویردی [م ٦٢٦] .

توركلره غلبه امیدی قطعی کبی کورونورکن ایمپراطورك صلحه یناشمهسی ، فضله اولهرق ده مغلوب موقعنده بولونیورمش کبی خاقانه برچوق هدیهلر ویرمهسی وکلاسندن پك چوغنك حیرتنی موجب اولمشدی . برحالدهکه ایمپراطور بوخصوصده تعقیب ایتدیکی پلانی ایضاحه مجبور اولدی [١] .

توركلری غروره دوشورمك صورتیله آرهلرندهکی اتحادی کوشتمکه معطوف اولان

[١] چین جنراللری ، خاقانی مغلوب ایتمك ایچون وضعیتك پك مساعد اولدیغنی عرض ایتدکلری حالده ایمپراطور بو فکره یاناشمامش ، صلح تکلیفنه همان موافقت ایلمشدی . معیتی ارکانندن (سیائو - یو) ؛ ایمپراطوره بو حرکت قارشوسنده حیرتده قالدیغنی عرض ایتمك جسارتنی کوستردی . بونك اوزرینه ایمپراطورده تعقیب ایتدیکی سیاستی ایضاح ایدهرك دیدیکه : « خاقانك عسکری عدداً پك چوقدر ؛ فقط اوردوسنده نظام و انتظام خللدار اولمشدر . پرنسلر و رؤسا شخصی منفعتلرندن باشقه برشی دوشونمیورلر . خاقان ایرماغك غرب ساحلندهایکن بوتون رؤسا ، جنراللر بنی سلاملامغه کلدیلر . ایستهسهیدم بونلری قولایجه سرخوش ایدر و هپسنی زنجیره اورووردم . بوندن باشقه جنراللردن (چانغ - سون - وو - کی Tchang-sun-wo-ki) ایله (لی - تسینغ Li-tsing) ه (یهئو - چهئو Yeou-tcheou) ده پوصو قورهرق رجعت ایدرکن خاقانك اوکنی کسمهلرینی امر ایتمشدم . بن اوردوم ایله توركلر اوزرینه یوکلنمش اولسهیدم تورکلر پوصوده بولونان عسکرلریمزك اوکنه دوشهجکلردی . اونلرکده تضییقیله ، خاقانك بوتون اوردوسنی اسیر ایتمك ایشدن بیله دکلدی . فقط بن تخته کچهلی پك آز بر زمان اولمشدر . ظن ایدییورم که برحکمدارك الك برنجی وظیفهسی تبعهسنه صلح و سکون تأمین ایتمکدر . برکره توركلرله حربه کیریشیرسهك بالضروره برچوق آدمك قانینه کیرمش اولهجغز . توركلری مغلوب ایدر فقط امللرینه موفق اولهمزسهم طبیعی قورقولرندن فضلت یوانه کیرهجکلر فقط بکاده قورقونچ بر دشمن اولهجقلردر . او زمان اونلره قفا طوتهبیلهجکمی یم ؟ بوکون سلاحه صارلمقسزین ، یالکز هدیهلرله توركلری مغلوب ایتدم . طبیعی بوندن کبر و غرورلری آرتهجقدر . حالبوکه بو کبر و غرور یاقینده محو اولهجقلرینك برنشانهسیدر . بن (آلمق ایستهنیلن برشیء ویرمك لازمدر) دستورینه اتباع ایتدم . (برکیمسهیی الده ایتمك ایستهرسهکز اوکا بول بول هدیهلر ویریکز) حکمتنه توفیق حرکت ایلدم » ایمپراطورك بو نطقی اوزرینه (سیائو - یو) ایکی دفعه یره قاپانهرق حکمداری سلاملادقدن صوکره بو عالی فکرلر عاجز تبعهکزك دائرۀ ادراکنك قات قات فوقندهدر یولنده مقابله ایلدی . فی الحقیقه بالآخره ظهور ایدن وقوعات ، ایمپراطورك بو سوزلرینی تماماً اثبات ایلمشدر .

بولان (كیه‌لی) خانك درایتسزلکی نتیجه‌سی اوله‌رق مطلوب نتیجه‌یی ویردی . داها بدبخت حکمدارك ایام سلطنتنده خاقانلغی تشکیل ایدن قوملر آراسنه بر نفاق دوشدی . خانلر بربریله چارپشمغه باشلادیلر . ملت ایچه‌ ازیلدکدن صوکرده چینلیلر هجوم ایده‌رك مراملرینه نائل اولدیلر .

(کیه‌لی) خان سوء اداره‌سی ، کبرونخوتی یوزندن تبعه‌سنك محبتنی غائب ایتمشدی . موقعنی آنجق قوت سایه‌سنده محافظه ایدیبوردی . حالبوکه بوقوتی تشکیل ایدن قبیله‌لر کندیسندن آیریلغه حاضرلانیوردی . بواثناده تورکستانه فوق‌العاده قار دوشه‌رك برچوق قویون وآتك تلفنه سبب اولماسی ، مدهش بر قحط ظهورینی انتاج ایلدی [م ٦٢٧] . غیر ممنونلر خوشنودسزلقلرینی علناً اظهار ایتمکه باشلادیلر : (سیه‌ـین‌ـتو Sie-yen-to)، (هوئه‌ی‌ـهه Hoei-he) ، و (پاـ یه ـ قو Pa-ye-kou) اولوسلری خاقانه قارشی اعلان عصیان ایلدیلر [م ٦٢٧] .

خاقانلغك اك قوتلی استنادکاهی اولان بو اوچ اولوسك عصیانی تورك دولتی ایچون چین ایمپراطورینك تخمین ایتدیکی عاقبتك باشلانغیجی ایدی . (کیه‌لی) خان ادارہ‌سزلکی یوزندن ظهور ایدن بو اختلالی باصدیرمق ایسترکن داها بویوك ونتیجه اعتباریله داها مشئوم بر خطا ارتکاب ایلدی : (تولی) خانك معیتنه بویوك بر اوردو ویره‌رك بو عصیانی باصدیرمغه مأمور ایتدی . وقوعبولان محاربه‌ده (تولی) خان مدهش برهزیمته اوغرادی . آنه بینه‌رك قاچمق‌صورتیله جانی قورتاره‌بیلدی [م ٦٢٧] . بونك اوزرینه خاقان (کیه‌لی) کندیسنی زنجیره اوره‌رق حبس ایتمك کبی نتیجه‌سی پك مشئوم بر خطایه دوشدی . چونکه بو حقارتی بر تورلو هضم ایده‌مه‌ین (تولی) خان ، بالآخره خاقانك باشنه مدهش بر بلا کسیلمش چین ایمپراطورینك بکله‌دیکی عاقبتك تحققنه سبب اولمشدر .

بواثناده تورکستانده قحط واغتشاش دورتمه‌لی قاصوب قاووربیور ، عصیانلر توالی ایدیبوردی . وقتیله ، تورکستانه التجا ایتمش اولان چین عصاتی ، مملکتك بو حالنی کوره‌رك تورکلردن آیریلدیلر . چین ایمپراطورینه مراجعتله عفولرینی ایستدیلر . وچینه چکلدیلر .

خاقان کیه‌لی چینلیلرك ؛ مملکتنده حکم سورن سفالت و اغتشاشدن استفاده ایتمك ایسته‌جکلرندن قورقه‌رق بویوك برآو بهانه‌سیله (اوزتوس) طرفلرنده‌کی (سو - چه‌ئو So-tcheou) [١] اوزرینه عسکر کوندردی . خاقانك مقصدی چینلیلرك حرکاتنی ترصد ایتدیرمك ایدی . حالبوکه داخلاً ضعیف بولوندیغی برزمانده، برده خارجی غائله چیقارمق بك تهلکه‌لی برایشدی . ایمپراطورك وضعیتنی تجسس ایچون کندیسنی تحریك ایده‌جك براوردو کوندرمکدن باشقه چاره‌لرده بولونه‌بیلیردی .

چین هیئت وکلاسی موفقیت قازانیله‌جغنی تأمین ایده‌رك ایمپراطوری اعلان حربه تحریض ایتدیلر . فقط موافقتنی آله‌مادیلر . ایمپراطور حرکات عسکریه اجراسنه مساعده ایتمش اولسه ایدی ، تورکلرك مدهش بر هزیمته اوغرایه‌جقلری شبهه‌سز ایدی [٢] . چونکه بو اثناده (تولی) خان حبسدن چیقمش ، معروض قالدیغی حقارتی بر درلو هضم ایده‌مدیکندن خاقانه قارشی اعلان عصیان ایلمشدی [م ٦٢٨] .

(تو-لی) خان ، (یه‌ئو- چه‌ئو Yeou-tcheou) یعنی (پکین Pekin) ك شمالنده برلشمش ، بوتون شرق تاتارلرینی اداره‌سی آلتنه آلمشدی . کیه‌لی خانه قطعی بر ضربه ایندیره بیلمك ایچون برچوق زماندنبری آره‌لرنده دوستلق مناسباتی بولنان ایمپراطورك معاونتنی ایسته‌دی .

فقط ایمپراطور (تای - تسونغ) (کیه‌لی) خانك سوء اداره‌سی یوزندن تورك خاقانلغنك کندی کندینه منقرض اوله‌جغنه قانع بولوندیغندن بو مجادله‌یه قاریشمق ، عسکرلرینی بیهوده یره تلف ایتدیرمك آرزو ایتمیوردی . (تولی)نك مراجعتنه خاقان ایله

---

[١] موسیو ده‌گینی بو اسمی (تسو - چه‌ئو Tço.tchou) شکلنده ضبط ایدییور . [ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٢٩]

[٢] وکلاسی ایمپراطور (تای - تسونغ) ی حربه تشویق ایتدکاری زمان بو حکیم حکمدارك اونلره قارشی شویولده مقابله ایتمش اولدیغنی چین وقعه‌نویسلری خبرویرییورلر : « علی العاده آدملرك بیله ویردکاری سوزه صادق قالمه‌لری ایجاب ایدرکن بوحال حکمدارلر ایچون داها زیاده ضروری اولمازمی؟ باغلانان معاهده‌یه مخالفت ایتمك نقض عهددر . دیکرلرینك بلالرندن استفاده‌یه قالقشمق آلچاقلقدر . کندیسنی مدافعه‌دن عاجز اولانلره هجوم ایتمك ایسه جسارتسزلك دیمکدر . تورك ایمپراطورلغی بوکون داخلی اختلاللر ایچنده قیورانیور . خلق قحط وغلا آلتنده اریلیور . خاقانله آره‌مزده معاهده اولدیغی حالده تورکلرك بوبلالرندن استفاده ایده‌رك اوزرلرینه یورومکلکم انسانی برحرکت اولماز . خاقان معاهده‌یی نقض ایدرسه اووقت اوزرینه یورویه‌جکم . » [ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٢٥ و ده‌گینی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٣٠]

معاهده‌سی اولدیغندن حربه قاریشه‌میه‌جغی یولنده برجواب ویردی . خاقانك هجوملرینه قارشی شمال حدودلرینه عسکر کوندریلمه‌سی ، سدکبیرك تعمیر ایدیلمه‌سی حقنده وکلادن بری طرفندن وقوعبولان معروضاتك اجراسنی‌ده لزومسز کوردی [١] . چونکه طاغیلمغه یوز طوتان تورك خاقانلغنك اوزون مدت پایدار اوله‌میه‌جغنی حساب ایدیبوردی . سقوطنی تسریع ایچون خاقانه قارشی عصیان ایدرك ، کندیسنی خان اعلان ایتمش اولان (سیه ـ ین ـ تو) لر رئیسی (ئی ـ نان Y-nan) لك خانلغنی تصدیق ایلدی . ایمپراطورك بوحرکتی خاقانه تابع بولونان دیکرقوملری‌ده عصیانه تشویق ایلدی . او وقته قدر (کیه‌لی) خانك ، چینلیلره تماسده بولونمارینه مانع اولدیغی (ختیانلر kitan) ؛

---

(١) ایمپراطور خاقانه اعلان حرب ایدیله‌رك خانلر آره‌سنده‌کی مجادله‌دن استفاده ایدیلمه‌سنی توصیه‌ایدنلره قارشی شو صورتله جواب ویریبوردی : تاتارستانده یاز اورته‌سنده بش کون غاز قیش کبی ورته‌لق دوندی . عینی زمانده سیده بر آنده اوچ آی کورولدی . بوتون صحرالری قرمزی بربخار قاپلادی . دهشتلی برقحط ، هرکسی حیرت ونومیدی‌یه القا ایلدی . بو هنکامده خاقان (کیه‌لی) فضیلت اکتسابنه چالیشمقسزین بو حاللری سیر ایدیبور ، بو صورتله کندیسنده تنکری قورقوسی قالمدیغنی کوستریبور . هرکون بر یردن قالقوب دیکر یره کوچیور فقط ینه هرکون حیوانلرندن بر چوغی تلف اولیور . خاقان آرتق مملکتك اسکی عادتلرینی کاملاً ترك ایتمشدر . وقتیله تورکلرده اولولری یاقق عادتی واردی . شمدی مولاینی طوپراغه دفن ایدیبور ، اوزرینه تربه یاپیورلر . کیه‌لی ، بوصورتله احدادینك امرلرینی پامال ایدیبور . شیطانلره ، جانلره حقارت کوستریبور . (تولی) ایله حان اختلافده بولونیور ، ازنه‌سی چاره‌سی آراشدیرمیور . دیمك که کندی عائله‌سیله مخاصمه ایدیبور . ایشته بو درت شی خاقانك محو اوله‌جغنه علامتدر . شوحالده حدودلری تقویه ایتمکه لزوم وارمی ؟ وقتیله تورکلر ، غل و غشدن آزاده بر آخلاقه معتدل برسجیه‌یه مالك بولونیورلردی . کیه‌لی خان ، (حو ـ ته ـ یه‌ن Tchao-te-yen) اسمنده چینلی بر عالمك سوزینه قپیلدی . بونی دکرلی برآدم تلقی ایدرك حقنده صوك درجه اعتماد کوستردی . حکومتك بوتون امورینی اوزرینه براقدی . عائله‌سندن وملتندن اولان کیمسه‌لری ایش باشندن اوزاقلاشدیردی . آجیغه چیقاردی . یرلرینی ثباتسزلقلری ، آج کوزلیلکلری ، ادبسزلکلری ایله خلقك نفرتی‌قزانان اجنبیره ویردی . هرسنه اوردونی طوپلیور . حدودلریمزی کچه‌رك حربه آتیلیور . بوصورتله تبعه‌سنی دائمی محاربه‌لرله بیتاب براقیور . انقراضه سوروکلیور . خاقانده کور کورینه برجرأت واردر . فقط ، ثبات و عتقاد یوقدر . قرارلرینی ، امرلرینی متصل‌ده کیشدیریر طوریر . بویوك برقحط تبعه‌سنی قاوورورکن ، او ویرکیلری تضعیف ایدیبور . بو سببلردن اویماقلر ، اولوسلر تدریجاً کندیسندن آیریلیورلر . تورك خاقانلغنك زوالنی انتاج ایدن بوحاللر طوریرکن بزم مداخله‌مزه لزوم وارمی ؟

[ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٢٧ ، ١٢٨ و ده‌کیلی . ج : ١ . ق ٢ . ص : ٤٣٠]

سیه ـ ین ـ تو) لری تقلیداً ایمپراطوره ایلچی کوندره‌رك حمایه‌سنی ایسته‌دیلر. (آمور Amour) نهری بویلرنده اوطوران (مو ـ قو Mo-ko) لر یعنی مانچولر ایله (هوئی ـ هو Hoei-ho) لر یعنی (دوقوزاوغوز) لرده عینی صورتله حرکت ایته‌دیلر. چینه ایلچیلر کوندردیلر [م ٦٢٩].

بوأثناده ایمپراطور کیه‌لی خان اوزرینه کوندرمك ایچون براوردو حاضرلامقده ایکن هم (سیه ـ ین ـ تو) لردن، هم‌ده خاقان (کیه‌لی) دن بر ایلچی کلدی. ایمپراطور؛ خاقانك ایلچیسنی حضورینه قبول ایتمدیکی حالده (سیه ـ ین ـ تو) خانی (ئی ـ نان) ك سفیرینی بویوك مراسم احترامکاری ایله قبول ایلدی [م ٦٢٩].

عینی زمانده (تولی) خان‌ده ایمپراطوره عرض تعظیمات ایچون (تانغ) لرك پایتختی اولان (سی ـ غان ـ فو) یه کلمشدی. چینلیلر، خاقانك سوء اداره‌سی، ایمپراطورلرینك درایتی سایه‌سنده تدریجاً بوتون تاتارستانك حاکمی اولیورلردی. چین عسکرینك صیتی تاتارستان ایچریلرینه قدر صوقولمش، چین جنرالی (لی ـ تسینغ Li-tsing) تورکلر طرفندن ضبط ایدلمش اولان (ما ـ ئی Ma-i) شهرینك استردادینه مأمور ایدیلمشدی جنرال (لی ـ تسینغ)، (ما ـ ئی) شهرینه یاقلاشیر یاقلاشماز کیه‌لی خان فرار ایتدی. تورکلردن دوقوز قبیله؛ باشلرنده (سه ـ کین Sse-kin) لری یعنی رئیسلری اولدیغی حالده؛ چینلیلره عرض تابعیت ایلدیلر.

خاقان (کیه‌لی) نك نجم اقبالی آرتق افوله یوز طوتمشدی. اداره‌سزلکندن بیزار اولان تبعه‌سی متصل کندیسنی ترك ایدییورلردی. جنرال (لی ـ تسینغ) ك اوکندن قرارینی کورن شرق تاتارلرندن (پا ـ یه ـ قو Pa-y-kou) لر، (پو ـ قو Po-ko) لر (تونغ ـ لو Thong-lo) لر [١]، (سیه Sie) لر، (هی Hi) [٢] لر، (کیو ـ چانغ Kiu-tchang) لر خاقاندن آیریله‌رق چینلیلره تابع اولدیلر [٣].

چین ایمپراطوری (تای ـ تسونغ)، کیه‌لی خانك (ما ـ ئی) اوکندن منهزماً فرارندن استفاده ایتمك ایسته‌دی. (لی ـ تسینغ) ك قومانداسی آلتنه یوز بیك کشیلك بر اوردو ویره‌رك خاقانی تعقیبه مأمور ایتدی. (لی ـ تسینغ)؛ بو قوتی آلتی جنرالك اداره‌سنده آلتی طرفدن تورکلرك اوزرینه صالدیردی.

[١] موسیو ده‌کینی بو اولوسك اسمنی (توم ـ لو Tum-lo) شکلنده قید ایدییور.
[٢] موسیو ده‌کینی بو اولوسك اسمنی (کی Ki) شکلنده ضبط ایدییور.
[٣] ایستانیسلاس ژولیه‌ن. ص: ١٢٨ و ده‌کینی. ج: ١. ق: ٢. ص: ٤٣١، ٤٣٢

بو قوتلردن برینه قوماندا ایدن جنرال(تاعو- تسونغ tao-tsong)، تورکلری(ینغ- چەئو Ling-tcheou) دە باصدیرەرق بوزدی . اون بیك اسیر آلدی . بك چوق حیوان اغتنام ایلدی . بو وقعه اوزرینه (تولی) خان ایله تورك بكلرندن (تە - لە Te-le) بوتی خانز (یەئو - شە - شە yeou-che-che) و (این - نای In-nai) ، بوتون قبیله‌لریله برلکده چین ایمپراطورینه عرض تابعیت ایلدیلر [م ٦٢٩].

جنرال (لی - تسینغ) ؛ ایمپراطوره کوندردیکی راپورلرده هر کون یکی بر موفقیت ، یکی بر ظفر خبر ویریبوردی . چینلیلر شنلکلر یاپدقلری اثناده ایمپراطورده تدارست بر حمایەسی اثری تلقی ایتدیکی بو موفقیتلره قارشی علناً شکرانهٔ منتده بولونیوردی [١].

باشده ایمپراطور اولدیغی حالده چینلیلرك ، بو صورتله اظهار شادمانی ایتمکه حقلری واردی . چونکه (تانغ) خاندانی حکمران اولمغه باشلادیغی زماندنبری، چین اغتشاشدن قورتیله‌مامش ، خارجه قارشی بوکبی پارلاق بر موفقیت كوروله‌مه‌مشدی. حتی ایمپراطورك پدری تورکاره قارشی جزیه کذارلغی بیله قبوله مجبور اولمشدی .

درایت و عرفانیله معروف اولان (تای - تسونغ) پدرینك موقعنه کچدکدن صوکره خاندانی ایچون عار اولان بو حاله کوجلکله تحمل ایتمش ، بو ذلتدن قورتولمق ایچون وسیله آرامقدن کیری طورمه‌مش ایدی . کیه‌لی خانك ادارەسزلکی کندیسنه آرادیغی فرصتلری بول بول تأمین ایتمش اولدیغندن ، حیرت انکیز بر مهارتله تعقیب ایتدیکی سیاست سایەسنده ، نهایت ارزو ایتدیکی نتیجەیه واصل اولمشدی .

(ما - یی) فرارندن صوکره (کیه‌لی) خان بوس بوتون شاشیرمش. تدابیر احتیاطیه‌یی الدن براقمشدی . چینلیلرك کندیسنی تعقیب ایدەجکلرینه احتمال ویرمیوردی . حالبوکه جنرال (لی - تسینغ) ، بیوك بر قوتله کندیسنی تعقیب ایدییوردی . چین جنرالی ؛ نهایت بر کیجه کندیسنی (وو - یانغ wou-yang) طاغنده بغتةً باصدیردی. خاقان علی العجله

---

[١] چین وقایعنامه‌لری ایمپراطور (تای - تسونغ) ك بو ظفر خبرلرینی آلدیغی زمان سجدهٔ شکرانه قاپانەرق عیناً شو سوزلری سویلمش اولدیغنی قید ایدییورلر : « وقتیله ، خاندانمز هنوز تأسس ایتمکدەاولدیغی زمانلرده ، پدرم ایمپراطور ؛ تبعه‌سنك منافعنی نظر اعتباره آلەرق تورکلرك اهانتلرینه کوز یومغه مجبور اولمش ، خاقانك تابعی اولمه تحمل ایتمشدی . بن بو حالدن فوق العاده متألم اولیور ، بو بار حجابی چینلیلرك اوزرندن قالدیرمق ایستیوردم . شمدی (سما) جنرالرینه رهبرلك ایدەرك اونلره هر طرفده ظفرلر تأمین ایتدی . بن بوتون بو موفقیتلریمی (سما) یه مدیونم » . (ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٢٩)

فرار ایده‌رك بویوك چولك مدخلنه قدر چکیلمکه موفق اولدیسه‌ده تورك امراسندن (قانغ ـ سو ـ می Kang-sou-mi) و داها برچوق جنراللر اسیر دوشدیلر .

وقتیله تورکلره التجا ایتمش اولان سابق (سوئی) ایمپراطوریچه‌سی (سیائو ـ هه‌ئو siao-Heou) ایله اوغلی (یانغ ـ چینغ ـ تاءو yang-tching-tao) خاقانك فراری‌اوزرینه جنرال (لی ـ تسینغ) ه تسلیم اولدیلر [١] .

کیه‌لی خان ؛ منهزماً فرارندن صوکره (تیه ـ شان thie-chan) طاغنه چکیلمشدی. باشنده دها پك چوق قوتی واردی. بوقوتی تنسیق ایده‌رك عزمکارانه‌مقاومته حاضرلانسه ایدی باشنه کله‌جك فلاکتك اوکنی آله‌بیلیردی. حالبوکه صوك زمانلرده‌کی وقوعات ، عزم و اراده‌سی نقصان‌اولان خاقانی پك زیاده صارصمش، بوس‌بوتون شاشیرتمشدی . اوردوسنك تنظیمله مشغول اوله‌جغنه قرارکاه اتخاذایتدیکی (تیه ـ شان) طاغندن چین پایتختنه (چی ـ شی ـ سه ـ لی tchi-chi-sse-li) نامنده بر ایلچی کوندردی [٢] .

ایلچی ؛ خاقانك بوتون قصورلرینی اعترافه ، آغلایوب صیزلایه‌رق ایمپراطورك عفو ومرحمتنی جلبه ، نهایت تحت تابعیته قبولنی رجایه مأمور ایدیلمشدی . کیه‌لی خان ، دونه قدر ، خاقانلغه ویرکی ویرن بر خاندانك تابعیتنه کیره‌بیلمك ایچون بوقدر ذلتی قبوله‌مجبور اولمشدی . بومراجعته قارشی ایمپراطور « تشریفات ناظری » عنوانی حائز جنرال (چانغ ـ

---

[١] پرنس (یانغ ـ چینغ ـ تاءو Yang-tching-tao) ؛ منسوب اولدیغی خاندان ایمپراطوری (تانغ) لر طرفندن محو ایدیلدکدن صوکره والده‌سیله تورك خاقانه التجا ایده‌رك مظهر صحابت اولمش ، (سوئی) ایمپراطوری نامنی طاشیمغه باشلامشدی . بو دفعه ، (تانغ) لره تسلیم اونجه ، بعضیلری بونك چینده بر طاقم آدملرله مناسبتده بولوندیغنی ، حکومتی استرداد ایچون تشبثاتی اولدیغنی اخبار ایتدیلر. مابین کاتبی عنوانی حائز (یانغ ـ وه‌ن ـ قوآن Yang-wen-kouan) پرنسك محاکمه ایدیله‌رك جزایه چارپیلمه‌سنی طلب ایتدی. فقط ایمپراطور (اولجه سوئیلره طرفدار بر طاقم آدملر واردی . پرنس‌ده بونلره کووه‌نه‌رك خاندانك احیاسنی دوشونیوردی . حالبوکه شمدی عاصیلر اورته‌دن قالقمش، خاندانمزك سلطنتی ایجه تأسس ایتمشدر. شمدی بوپرنسی تجزیه‌دن نه چیقار) دیه‌رك بو طلبی رد ایلدی . ایمپراطورك سوئی پرنسنی سربست براقه‌سی ، او وقته قدر (تانغ) لردن ممنون اولمایانلری‌ده کندی طرفنه چوبرمك کبی نافع بر نتیجه ویردی .

[٢] موسیو ده‌کینی بو ایلچینك اسمنی (چی ـ شه ـ سیه ـ لیه Tchi-che-sie-lie) شکلنده قید ایدییور .

کیه‌ن Thang-Kien) ی کیه‌لی‌خانه تسلیت ویرمك اوزره (تیه‌ـشان) طاغنه کوندردی. ایمپراطورك بو حرکتی ظاهراً فوق‌العاده بر اثر انسانی کبی کوروله‌بیلیرسه‌ده حقیقت حالده خاقانی غافل آولامق ایچون دوشونیلمش برطوزاقدن باشقه برشی دکلدی. چونکه عینی زمانده باش قوماندان (لی ـ تسینغ) ه‌ده تورکلره هجوم ایتمه‌ی امری ویریلمشدی. بو پلانه کوره (چانغ ـ کیه‌ن) ایمپراطورك رجاسنی قبول ایده‌رك قصورلرندن صرف نظر ایلدیکنی خاقانه عرض ایده‌جك، خاقان؛ چینلیلرك آرتق هجوم ایتمه‌یه‌جکلری قناعتنی حاصل ایده‌رك مدافعه ترتیباتنی مهمل براقه‌جق واوزمان (لی ـ تسینغ) نا کهانی بر هجوم ایله تورکلری تارومار ایده‌جکدی.

پلان کمال موفقیتله تطبیق ایدلدی. (کیه‌لی خان) چینلی ایلچینك سوزلرینه قانه‌رق محاربه ترتیباتنی‌اهمال‌ایتدی. فقط او اثناده (لی ـ تسینغ) ك هجومنه‌اوغرایه‌رق نه‌ اولدیغنی شاشیردی. چینلیلرله صلح ایدیلدیکی ظننده دوشن عسکرلری‌ده‌بوغیرمنتظرهجوم قارشیسنده حیرتده قالدیلر. لازم کلدیکی قدر مدافعه‌ده بولونه‌مدیلر. چینلیلر، اون‌بیك قدر تورك قیردیلر. اوردونك متباقیسنی‌ده کاملاً اسیر ایتدیلر. اسیر دوشن تورکلرك مقداری یوز بیك کشی‌یه بالغ اولیوردی.

کیه‌لی خان، او آرلق، کونده بیك (لی li) یعنی یوز فرسخ مسافه قطع ایدن مشهور آتنه بینه‌رك یالکزباشنه میدان‌معرکه‌دن قاچدی. کوچوك خانلردن (سا ـ پولو Cha-po-lo) نك یاننه‌کیتدی. مقصدی اورادن (تیبت) ه دوغری‌کیده‌رك(تو ـ قو ـ هون Tou-Ko-Hoen) لر مملکتنه التجا ایتمکدی. فقط چینلیلرك شدتلی تعقیبنه اوغرادیغندن بوکا موفق‌اوله‌مدی.چین جنرالرندن (چانغ ـ پاءو ـ سیانغ Tchang-pao-Siang) کندیسنی (شا ـ پو ـ لو) نك نزدنده دردست ایده‌رك اسیر ایلدی [م ٦٣٠].

سنه‌لرجه جنوب ایمپراطورلغنی تدهیش‌ایدن خاقان، محفوظاً، (سی ـ غان ـ فو) یه ایمپراطورك پایتختنه کونده‌ریلدی[١]. تورك خاقانلغی‌ده بوصورتله‌چینلیلر طرفندن‌ییقلمش اولدی!..

---

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن. ص: ١٣٠ ـ ١٣١ و ده‌کینی. ج: ١. ق: ٢. ص: ٤٣٢ ـ ٤٣٣. کیه‌لی خان، چین پایتختنه کوندریلدیکی زمان، بویوك مراسمله معبد اجدادده اسارتی اعلان اولوندی. ایمپراطور، معبدله برابر (شون ـ تیه‌ن ـ له‌ئو Chun-tien-leou) دینیلن پاویونه چیقدی. پایتختك بوتون خواص و عوامی مواجهه‌سنده، بر حاکم کیه‌لی خانی یاقالایه‌رق

کیه‌لی خانك اسارتی ، تورك ملتی ایچون ؛ برسلسلهٔ فلاکت مبدأی اولدی. خاقانلق تختی اطرافنده طوپلانان اولوسلر طاغیلدیلر . کیمیسی چینلیلرك بویوندیردیغی آلتنه دوشدیلر . بر قسمی تاتارستان ایچریلرینه چکیلن خان زاده‌لرك اطرافنه قوشدیلر . فقط بونلرك ایچنده، منقرض خاقانلغی احیا ایده‌بیله‌جك اقتدارده بر پرنس بولونمادیغندن، آز زمان صوکره باشلرینه طوپلانان اولوسلر طاغیلمغه مجبور اولدیلر. بونلرکده برچوغی چین حمایه‌سنه صیغندیلر . ایمپراطور ؛ چین حمایه‌سنه کیرن تورك پرنسلرینه ، بر طاقم عنوانلر توجیه ایده‌رك ، صداقتلرینی تأمینه چالیشدی .

کیه‌لی خانه صداقتدن آیریلمایان و برلکده اسیر اولان (شا ـ پو ـ لو) یه ایمپراطور طرفندن (هوآی ـ ته ـ وانغ Hoai-te-wang) عنوانیله خاصه قوماندانلغی توجیه اولوندی، تورك نسلرندن (سه ـ کین Sse-kin) عنوانی حائز (سه ـ کیه Sse-kie) ؛ قرق بیك کشی‌یه بالغ اولان تبعه‌سیله برابر چینلیلره عرض انقیاد ایلدی .

تولی خانده صداقت وتعظیماتنی عرض ایچون چین پایتختنه کلدی . عهده‌سنه صاغ قول خاصه عسکری قوماندانلغی ویلدی یوز بیك نفوسی محتوی (په ـ پینغ Pe-ping)

ایمپراطورك قارشوسنه کوتوردی . ایمپراطور (تای ـ تسونغ) کیه‌لی‌یه خطاباً : نظرمده اتهامکری موجب بش جنایتکز واردر : حکومتکز انحا ایدیلدیکی زمان ، (سوئی) لرك معاونتی سایه‌سنده تکرار موقعکزی الده ایتدیکز. حالبوکه اونلر ، منقرض اولدقری وقت ، سزدن هیچ بر معاونت کورمدیلر . ایشته سزك برنجی جنایتکز ! بزم قومشومز اولدیغکز وقتده ، ویردیککز سوزده طورمدیکز . معاهده‌یه رغماً دائما حدودلریمزی تخریب ایلدیکز . بوده ایکنجی جنایتکز ! اوردولریکزك بوتنه کووه‌نه‌رك ، خدعه خشونت وشدت کوستردیکز . عائله کزه منسوب پرنسلر آره‌سنده‌کی نفاقی قالدیرمدیکز بوصورتله بوتون تبعه‌کزك کین و نفرتنی اوزریکزه جلب ایتدیکز. ایشته بوده اوچنجی جنایتکز ! مملکتمك تمام ایالاتلرینی برچوق دفعه‌لر استیلا ایده‌رك تمامی قیردیکز. محصوللرینی تخریب ایتدیکز . بوده دردنجی جنایتکز ! بکا ، آره‌مزده برابطهٔ صمیمیت تأسیسنی وعد ایتدیکز . صوکره سوزیکزی طوتمایوب نماله اکلندیکز . بوده بشنجی جنایتکز! بوجنایتلردن هر برینك جزاسی اعدامدر . سزی قتل ایتدیرمه‌مدم مشروع بر سببه استناد ایتمش اوله‌جغم . فقط بن وقتیله سزکله (وه‌ی Wei) ایرماغی کوپریسی اوزرنده ایتدیککز عهد و پیمانی اصلا اونوتمیورم . ایشته بونك ایچوندرکه سزی عفو ایدییور و بوتون عائله کزی سزه باغشلایورم . » دیدی . خانی ، عائله‌سی و معیتی خلقیله برابر ، (تایی ـ پو Thai-po) ملك‌یعنی خزینه‌رئیسنك قوناغنده اسکان ایلدی. معیشتی ایچون لازم اولان هرشیئك ویرلمه‌سنی امر ایلدی.(ایستانیسلاس ژولیه‌ن. ص : ١٣٢ . ده‌کینیی ج : ١ ٠ ق : ٢ . ص : ٤٣٤)

شهرینك قراللغی عنوانی توجیه ، وبو شهرك ویركیسی ده كندیسنه ایراد تخصیص اولندی. فقط ایمپراطورله آره‌لرنده‌كی قدیم دوستلغه اعتزاراً خانلغه اعلا ایدیله‌جكی حقنده بسله‌دیكی امید بوشه چیقدی [۱]. حقنده كوستریلان لطف بوندن عبارت قالدی . آز زمان صوكره ، دكل خاقانلق ، اسكی خانلغندن‌ده مهجور اوله‌رق تأثرندن وفات ایلدی [م ۶۳۰] . ایمپراطور؛ تولی‌نك یرینه‌اوغلی (هو ـ لو ـ قو Ho-lo-kou) نی (په ـ ینغ) شهری قراللغنه كچیردی .

كیه‌لی خانك اقرباسندن (آسنا ـ سیه ـ مو Asena-sie-mo) نی‌ده بر طاقم عنوانلرله (اورتوس Ortous) خطه‌سنه مأمور ایلدی . خاقانك كوچوك برادری (یو ـ قو ـ شه Yo-kou-che) قارداشنك اسارتنی متعاقب (قاو ـ چانغ Kao-tchang) یعنی (تورفان) مملكتنه فرار ایتمشدی . اوراده بارینه‌میه‌جغنی كوره‌رك برمدت صوكره ، اوده چینلیلره دخالته مجبور اولدی .

تورك پرنسلرینك ، بربرلرینی متعاقب ، ایمپراطوره عرض انقیاد ایتملری خاقانلغك احیاسی امیدلرینی محو ایلمشدی . اوجه خاقانه تابع اولان (ئی ـ غو I-gou) یعنی

---

[۱] ایمپراطور (تی ـ تسونغ) ك پرنسلكی زماننده‌بری ، (تولی) ایله آره‌لرنده صمیمی بر دوستلق وار ایدی . تولی؛ كیه‌لی‌نك اسارتندن صوكره، خانلغك كندیسنه توجیهی امیدیله پایتخته كلمش ایدی . ایمپراطور كندیسنی فوق‌العاده بر احترامله قبول ایتدی . سفره‌سنه آله‌رق برلكده طعام ایلدی . فقط خانلغه اعلا ایتمدی. كندیسنه خطاباً : « جدكز (كی ـ مین Ki-min) ك تختی الندن آلندیغی زمان (سـ ئی) لر كندیسنی حمایه ایده‌رك حكومتی اعاده ایتدیلر . فقط او ؛ موقعنی تحكیم ایتدكدن صوكره طریق نضیلتی براقدی (سوئی)لره قارشی اصلا اثر منتداری كوسترمدی . پدریكز (تی ـ پی) خان ایسه عصیان ایده‌رك سوئیلرك مدهش بر دشمنی اولدی . بوكون حكومتكز منقرض اولدیغی ایچون بزده ایمپراطورلغه عرض انقیاد ایدییورسكز . اسلافكزك حركتنی سزكده سبب اتقیادكزی بیلدیكم ایچوندركه سزی خانلق موقعنه اعاده ایتمیورم . والكی عزیمتلریكزی كوزلك بوكسه طوتییور . ایستیورمكه ، جنوب ایمپراطورلغی یعنی (چین) راحت وحضور ایچنده یاشاسون . عائله‌كز منسوبلرینی اونادیعدن بزه (تو ـ تو Tou-to یعنی باش قوماندان) عنوانی توجیه ایدییورم . برادرلریكزله ایی كچینكز ومملكتك شمال حدودلرنی محافظه ایدیكز » دیدی . تولی‌خان برلره ندر قپانه‌رق ایمپراطورك بو ارادەسنی تلقی ایتدكدن صوكره ایرتسی كون (پینغ ـ چه‌ئو Ping-tcheou) یه متوجهاً حركت ایلدی . فقط اثنای راهده هنوز یكرمی طقوز یشنده اولدیغی حالده وفات ایتدی. چین مورخلرینك بیاننه كوره ایمپراطور بو اسكی دوستنك وفاتندن فوق‌العاده متأثر اولمش . (ودن ـ پەن Wen-pen) ده قبرینه بر ستون ركز ایده‌رك ازینه صركشتنی حك ایلمسنی امر ایلمسنی ایمش . (ایستانیدلاس ژولیه‌ن . ص : ۱۴۲)

(هامی Hami) اهالیسی ایمپراطوره مراجعتله یدی شهرك تابعیتنی عرض ایتدیلر. خاقانلغی محوه موفق اولدیغندن کندیسنی تبریك ایلدیلر .

آمور نهرینك شمالنده بولنان (شه ــ غوئه‌ی Che-goei) لر یعنی (طونغوز) لرده ایمپراطوره هدیه‌لر ویره‌رك عرض مطاوعت ایلدیلر . وقتیله تورکلر طرفندن اسیر ایدیله‌رك تاتارستانه کوتورلمش اولان سکسان بیك چینلی ، اورالردن جلب ایدیله‌رك چینك آسوده منطقه‌لرنده اسکان ایدیلدیلر [م ٦٣١] .

تورکلر ، (یجیلی) ایالتندن تا (شنسی) ده‌کی (لینغ ــ چه‌ئو Ling - tcheou) یه قدر اولان یرلرده‌سد چینك شمالنه طاغیلدیلر. تولی خانك اولکه‌سی درت، خاقانك مملکتی آلتی ایالته تقسیم اولوندی . هر برینه ، تورکلره نظارت ایتمك ایچون بر چینلی ضابط نصب اولوندی.

چینلیلر ، تورکلرك بر داها باشلرینی طوغریلتمغه موفق اولمالری ایچون بونلری پریشان بر صورتده اوبه‌به بری‌یه طاغیتیور ، بر داها برلشه‌مه‌لری ایچون ایجاب ایدن هر تدبیره مراجعت ایدییوردی . طاغیدیلان تورکلر کیتدکلری یرلرده سفیل و پریشان محو اولیورلردی . بیکلرجه طائفه‌لردن مرکب ، بر طاقم تورکلر ، (هامی) طرفلرینه سورولمشلردی . مهاجرین ، اوراده مدهش بر طاعونه یاقالاندیلر . کافه‌سی محو اولدی . چین وقایعنامه‌لری ، سد کبیرك جنوبنده تلف اولان تورکلرك کمیکلرندن ، تپه‌لر کبی یغینلر تشکل ایتدیکنی قیدایدییورلر [١] .

تورك ماتی آجلقدن، سفالتدن ، ظلمدن متصل قیریلیورلردی . اون بیك قدر تورك عائله‌سی ده (سی ــ نان ــ فو) طرفنه نقل اولونمشدی . بوزوالیلر ، چین ایمپراطورینی (تیه‌ن Tien) خان یعنی تکری (خان) عنوانیله یاد ایتمکه مجبور طوتولدیلر . ماتك بو ملاکتنی کورن تورکلردن برقسمی شماله ، (سیه ــ ین ــ تو) لر نزدینه ، برقسمی‌ده غرب تورکلرینك یاننه چکلمکه مجبور اولدیلر [٢] .

شرق تورکیو خاقانلغنك اداره‌سی آلتنده‌کی واسع اولکه‌نك ، جنوب جهتلری خراب وپریشان برحاله کلمش ، اهالیسی اوته‌یه بری‌یه طاغیلمشدی. شمال وشرق جهتلری ایسه

---

[١] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٣٣ .

[٢] ده‌کینی . ج : ١ . ق . ٢ . ص : ٤٣٤

(سیه ـ ین ـ تو) لرك الینه کچمشدی. بونلر، (تولا Toula) نهرینك شمالنده یرلشمش، غرب حدودلریده (ایرتیش) نهری بویلرینه طیانمشدی.

کیه‌لی خانك (تیه ـ لو ـ چی Tie-lo-tchi) اسمنده‌کی اوغلیده کندیسیله برابر اسیر دوشمشدی. فضائل خلقیه‌سیله دشمنلرینك بیله حرمت و تقدیرینی جلب ایدن بو پرنس [۱] تاتارستانده قالمش اولسه‌یدی خاقانلغی تکرار احیا ایده‌بیلمه‌سی مأمول ایدی. توکیو پرنسلرندن تاتارستانده یالکز (چو ـ لو Tchou-lo) خانك (آسنا ـ شه ـ ئول Asena-che-ulh) اسمنده براوغلی قالمش، باشنه پك چوق تورك طوپلانمشدی. بوذات، لازم‌کلن اوصاف ودرایتی حائز اولسه‌ایدی، ملتده‌کی غلیان حسیاتدن بالاستفاده، منقرض خاقانلغی احیا ایده‌بیلیردی. حالبوکه، (آ ـ شه ـ نا ـ شو ـ ئول) تورکستانده یرلشه‌بیلمك ایچون خیلی اوغراشمش، فقط موفق اوله‌مامشدی. بر چوق سرکذشتلر کچیردکدن صوکره غرب تورکلرینك تضییقنه طایانه‌میه‌رق اویغورلر اولکه‌سنه کچمکه مجبور اولدی. فقط اورادده اورینه مدیغندن نهایت اوده چینلیلره تسلیم اولدی [۲].

---

۱ چین مورخلری دییورلرکه (کیه‌لی) خانك کندیسیله برابر اسیردوشن زوجه واولادلرینه ایمپراطور طرفندن معیشتلرینه کافی ارزاق تعیین ایدیلمشدی. حالبوکه (تیه ـ لوچی) ملك ولداه‌سی بالآخره کلدیکندن کندیسی بو تقسیمدن خارج قالمشدی. تیه ـ لو ـ چی، کندی تعیینانی کاملاً والده‌سنه ترك ایلدی. کندیسی آج قالدی. بونی خبر آلان ایمپراطور، (سما، نوع بشره حس انسانیت و شفقت فرزندانه ویردیکی زمان چ نیلر باربارلری تفریق ایتمه‌مش!) دییه‌رك تیه‌لوچی‌یه برچوق هدیه‌لر ویردی. والده‌سنده، دیکر خاتونره ایتدیکی اکرامی بذل ایلدی.

[۲] شرق توکو پرنسلرندن اولدیی حالده شرق تورکلرندن زیاده غرب تورکلری تاریخنده مهم رولار اوینامش اولان (آ ـ شه ـ نا ـ شو ـ ئول A.che.na.cho.eul) مستثنا برشخصیتدر. (آ ـ شه ـ نا ـ شو ـ ئول)، شرق تورك خانلرندن ایکن ۶۲۰ تاریخنده وفات ایتمش اولان (چو ـ لو) خانك اوغلی ایدی. هنوز داها اون اون بر یاشنده ایکن فطانت و جسارتیله اشتهار ایتمش، (چه‌شاد Tchechad) عنوانی قازانمش، (هیه ـ لی Hie-li) یعنی (کیه‌لی) خانك (یو ـ قو Yu-Kou شاد) اسمنده‌کی اوغلیله، تیه ـ له (تولس)، هوئه‌ی ـ هو (دوقوزاوغوز)، پو ـ قو Pou-kou و تونغ ـ لو Tong-lo قبیله‌لرینك اداره‌سنه مأمور ایدیلمشدی. بوقبیله‌لرك برقسمنی (شو ـ ئول)، برقسمنی‌ده (یو ـ قو) اداره ایدییوردی. فقط، چو ـ لو خان ملاك ۶۲۰ تاریخنده وفات ایدنجه شو ـ ئول؛ پدرینك ضیاعندن صوك درجه کدرلندی. زهد وریاضته باشلادی. اون سنه تبعه‌سندن ورکی نامنه برشی آلمادی. کندیسنی، دیکر پرنسلر کبی حرکته سوق ایدنلره «قبیله‌لرم رفاه ایچنده یشایورلریا، بونم ایچون کافیدر!» یولنده جواب ویرییور، انسانی وشفقتکار مسلکندن انحراف ایتمیوردی.

شرقی تورکستانده خاقانلغی اعاده ایده‌بیله‌جك کیمسه قالمه‌مشدی . اسارتله چینده بولونان خاان ایسه ، عمرینی آه وفغان ایله کچیرییور ، معروض قالدیغی بوالیم فلاکت

(شو ـ ئول) ك علوجنابی ، رحم وشفقتی ، حسن اداره‌سی ، کندیسنی تبعه‌سنه صوك درجه سودیربیوردی . حالبوکه پدرینك برینه تورك خاقانلغنه اعتلا ایدن (هیه ـ لی) تبعه‌سنه قارشی بی‌رحمانه معامله ایدییور ، ویرکی خصوصنده افراطکار طاورانیور ، مجادله‌دن کیری طورمیوردی . شو ـ ئول ، (هیه ـ لی) نی افراطکار حرکاتدن توقی ایتدیرمك اچون اوغراشدیغی حالده سوزلرینی دیکله‌میور ، متأثر اولیوردی . نهایت ، میلادك ٦٢٧ تاریخنده تیه ـ له (تولس) ، اویغور ، سیه ـ ین ـ تو (سیرتاردوش) لر بو تضییقکار اداره‌یه قارشی اعلان عصیان ایدرك هیه ـ لی خانك اوغلی (یو ـ قو) نی (ما ـ لیه Ma-lie) طاغنده مغلوب و پریشان ایلدیلر . (شو ـ ئول) خاقانلغی انحلالدن قورتارمق فکریله (یو ـ قوشاد) ه معاونت ایتمك ایسته‌دیسه‌ده برشیئه موفق اوله‌مدی . ایرتسی سنه (م ٦٢٨) کندیسنه مطیع قالان خلقله غربه ، (قاغان ـ ستوبا) طرفلرینه یعنی (بیش بالغه) چکلدی . بواثناده غربی تورك اولکه‌سی بویوك اغتشاشلر اچنده بولونیوردی . هیه ـ لی خانك ایندیردیکی ضربه ایسه بو قارغشه‌لقلری آرتیرمشدی . میلادك ٦٣٠ تاریخنده غرب خانی (تونغ ـ شه ـ هو Tong-che-Hou) خان وفات ایدنجه پرنسلردن (هی ـ لی ـ پی ـ تو ـ لو Hi-li-pi-tou-lou) خانله (سه ـ شه ـ هو Se-che-Hou) خاندن هربری خانلق تختنی یاقالامق عزمنه دوشدی . بالضروره چارپیشمغه باشلادیلر . (آ ـ شه ـ نا ـ شو ـ ئول) بو وضعیتدن بالاستفاده بغتةً بونلرك اوزرینه هجوم ایلدی . غرب خانلغنه عائد اولان ممالکك مهم برقسمنی ضبط ایتدی . معیتنده‌کی قوت کوندن کونه چوغالدی . یوز بیکی تجاوز ایتمکه باشلادی . بونك اوزرینه کندیسنی (تو ـ پو Tou-pou) عنوانیله خان اعلان ایلدی .

شرقده هیه ـ لی خانده اسیر دوشمش اولدیغندن ، بواثناده (شو ـ ئول) تورك عالمك الك قوتلی پرنسی بولونیوردی . اولدیغی مسلکی دائره‌سنده حرکت ایتمش اولسه‌یدی ، غرب خاقانلغك دیکر اقسامنی ده قولایجه الده ایده‌بیله‌جك ، بالآخره ده چین اسارتنده انکله‌مکده اولان شرقی تورکلری قورتاره‌جقدی . فقط ، شو ـ ئول ، حرص انتقامله استقبالی کورمز برحاله کلمشدی . وقتیله (یو ـ قو) یه وبالنتیجه کندیسنه اختلال چیقاره‌رق ، قوتی صارصمش اولان یه‌ن ـ تو yen-to (تاردوش) لردن انتقام آلمقدن باشقه‌برشی دوشونمیوردی . امرالرنده‌کی امرا ایسه ، غرب خالمی الده ایدیلمك اوزره ایکن ، بورالی براقوب اوزاقلره سفر ایتمکی تهلکه‌لی کورییور ، ین ـ تو لر اوزرینه کیدیلدیکی تقدیرده غرب پرنسلرینك ضبط ایتمش اولدقلری ممالکی استیلا ایده‌جکلرینی ایلری سوره‌رك خانی بوفکردن واز کچیرمك ایستیورلردی .

فقط شو ـ ئول ، بومعقول مطالعاتی نظر اعتباره بیله آلمدی . التی بیك سواری ایله ، دشمن عد ایتدیکی ین ـ تو (تاردوش) لر اوزرینه یورودی . حالوکه بواثناده [م ٦٣٤ ویا ٦٣٥] ، غربی تو کیو پرنسلرندن (تونغ ـ نغو Tong-ngo شاد) چینلیلرك یاردیمیله (تیه ـ لی ـ شه Tie-li-che) خان عنوانیله غرب خانلغنه کچیریلمشدی . تیه ـ لی ـ شه‌ده اولجه (شو ـ ئول) ك عزیمتندن بالاستفاده

آلتنده کوندن کونه أرییوردی . حریت مطلقه ایچنده یاشایان خاقانه برسرایده محبوس قالمق پك آغیر کلیوردی . شانلی زمانلرینك خاطره‌سنی احیا ایچون اوتاغنی سرایك

غربده‌کی ممالکنی ضبط ایلدی . شو - ئول ایسه ، (ین - نو) لرله تمامیوز کون متمادیاً حرب ایتدیکی حالده هیچ برشیئه موفق اوله‌مدی . عسکرلری حربك تمادیسندن اوصانه‌رق قاچمغه باشلادیلر . (ین - تو) لر مناسب برزمانده بغتةً (شو - ئول) اوردوسنه هجوم ایتدیلر . قلان عسکر ، مقدارجه پك آز اولدیغندن مقاومت ایده‌مدیلر . (شو - ئول) مدهش بر انهزامه دوچار اولدی . کوچ بلا میدان معرکه‌دن قاچه‌رق(قاثو - چانغ Kao-tchang) (تورفان) حکومتنه التجایه مجبور اولدی . بو اثناده هیئده آنجق بیك کشی قدر برشی قالمشدی . غربی توکیولرك کندیسنی بوراده راحت براقمایه‌جقلرینی بیلدیکندن (تورفان) دنده قاچه‌رق چین سراینه التجا ایلدی [م٦٣٦] .

چین امپراطوری ، (شو - ئول) ه پك زیاده حسن قبول کوستردی . عهد سنه صول قول سواری جنرالی رتبه‌سی توجیه ایتدکدن باشقه خاندان امپراطوری‌یه منسوب پرنسسلردن برینی‌ده کندیسنه تزویج ایلدی . تبعه‌سنی‌ده (لینغ Ling) ایالتنه یرلشدیردی . بوتاریخدن اعتباراً بو تورك پرنسی چین امپراطورلغنك فداکار بربنده‌سی اولمش ، ملیتنی اونوتمش ، سجایاسندن صویولمش ، چین حسابنه متمادیاً ملتداشلرینه قارشی قیلیج چکمش طورمشدر .

میلادك ٦٤٠ تاریخنده چین امپراطوری (تای - تسونغ) کندیسنی ، قاثو - چانغ (تورفان) قرالنك تأدیبنه مأمور ایلدی . شو - ئول بو وظیفه‌یی بحق ایفا ایتدی . خدمتنه مکافاة (تورفان) حکمدارینك مجوهراتیله مزین قلنجنی کندیسنه اهدا ایلدی .

امپراطورك ٦٤٥ تاریخنده‌کی (لهآثو - تونغ Leao-tong) سفرنده شو - ئول‌ده معیتنده بولوندی . اثنای حربده اوقله اورولدیغی حالده ، اوقی وجودندن چکوب آتدقدن صوکره ، ینه محاربه‌یه دوام ایتمك کبی قهرمانلقلر کوستردی . حربك ظفرله نتیجه‌لنمه‌سنی تأمین ایلدی . بوقهرمانلغنه مکافاتاً عنوانه (هونغ - لو Hong-lou) رتبه‌سی علاوه اولوندی . ٦٤٧ سنهٔ میلادیه‌سنده ، اون ودرت تیه - له (توس) ، یوزبیك سواری تورك قومانداننی و شمشیرلی جنرالك رفاقتیله ، (کیه‌ئو - تسه Kieou-tse) (قوچه Koutcha) اوزرینه مأمورایدیلدی .

شو - ئول ، بواوردو ایله غربی توکیولر والکه‌سندن کچه‌رك تورکلردن (چو - می Tchou-mi) و (چو - یوئه Tchou-yue) قبیله‌لرینی تارومار ایتدی . [چو - یوئلر (غوچن Goutchen) جوارنده ، چو - میلر ایسه ماناس Manas نهری ساحللرنده اقامت ایدیورلردی] . شو - ئول ، بونکی قبیله‌یی پریشان ایتدکدن صوکره (اوروپچی Ourroumtsi) ایله کوچك ، بویوك (یولدوز) دن کچن طریقی تعقیب ایدرك بغتةً ین - کی yen-ki (قارشار) اوکنده ظهور ایلدی (م ٦٤٨) . قاراشار حکمداری (سیه - پو آ - نا - چه Sie-Po-a-na-tche) بردنبره‌نه‌یه وغرادیغنی بیله‌میه‌رك مملکتنی بر قوب کیه‌ئو - تسه Kieou-tse (قوچه) قرالنه قاچمغه مجبور اولدی . وطن شو - ئول طرفندن تعقیبه مأمور ایدیلن عسکرلر بوزوللی حکمداری یقالایه‌رق بوینی اوردیلر . شو - ئول ، قارشار قرالغنه بو مقتول حکمدارك پدرینك یکنی (سیه‌ن - نا - چوئن Sie-na-tchoun) ی تعیین ایلدی .

اورته‌سنه قوردیردرق ، عائله‌سی خلقیله برابر ، قانلی کوز یاشلری دوکیوردی . کدردن سیماسی صرارمش ، چهره‌سی طانیلماز برحاله کلمشدی [۱] .

متعاقباً (قوچه) یی‌ده استیلا ایتدی . (قوچه) حکمداری (په ـ هو ـ لی ـ پو ـ شه ـ پی Pe-Ho-li-pou-che-Pi) معیتنده‌کی خفیف سوروارله فراره مجبور اولدی . فقط ، شو ـ ئول پشنی برقمدی . حکمدار هرطرفی طبیعی استحکاملرله محصور اولان پو ـ هوآن Po-Hoan (بقا ـ آرق) ه چکلدیسه‌ده ، (شو ـ ئول) قرق کون متمادیاً هجوم ایتمك صورتیله شهری ضبط وقرلی سیر ایلدی . (قاراشار) و (قوچه) حکمدارلرینك عاقبتلریله مملکتلرینك معروض قالدیغی فلاکت غرب طرفلرینه دهشت ویردیکندن یتمش شهر خلقی چین امپراطورلغنه عرض انقیاده مجبور اولدیلر .

یو ـ تیه‌ن yu-tien (ختن) قرالی‌ده (شو ـ ئول) ك تهدیدی اوزرینه اوردونك اعاشه‌سی ایچون سوریلرله قویون واوچ یوز قدرده آت تقدیم ایلدی . غربی توکیولر ، (قاراشار) ك یکی حکمداری ، حتی داها غربده‌کی بخارا (Ngan) خانی ؛ (شو ـ ئول) ك اوردوسی ایچون اقتضا ایدن ارزاقی یتشدیرمکه مجبور طوتولدیلر .

(آ ـ شه ـ نا شو ـ ئول) بو سفرنده محترص چینلی جنراللره نسبتله عفتنی محافظه ایتمش ، معیتنك یغما کرلکلرینه اشتراك ایتمه‌مشدر . فقط ، بونلرك برنجیسی ، شایان تقدیر اولان بوکبی مزایاسنه رغماً ؛ تاریخده ملتلرینه اهانت ایدن منفور سیما آره‌سنده صایلمقدن قورتولامه‌مشدر .

(آ ـ شه ـ نا شو ـ ئول) اجدادینك تخت شوکتنی بیقان ، منسوب اولدیغی ملتی اسارت آلتنه صوقان (تانغ) امپراطوریسه برچینلی جنرالدن زیاده صداقت کوسترمش ، امپراطور (تائی ـ تسونغ) ك توركلرك امحاسی ایچون اراده‌سنز ، فقط کسکین برقیلیجی اولمشدر . (شو ـ ئول) ك امپراطور (تائی ـ تسونغ) ه مربوطیتی اودرجه‌ده ایدی که میلادك (۶۴۹) تاریخنده بو حکمدار وفات ایدنجه جنازه‌سیله برابر تربه‌سنه کیدرك بقیهٔ حیاتنی مزاری باشنده کچیرمك ایسته‌مش ، فقط بو آرزوسنه یکی امپراطور (قائو ـ تسونغ kao-tsoug) طرفندن موافقت کوستریلمه‌مشدر .

معافیه شو ـ ئول ، امپراطور (تائی ـ تسونغ) دن صوکره چوق یاشامدی . میلادك ۶۵۵ تاریخنده وفات ایلدی . جنازه‌سی برمقبره‌کی یولندیغی (تائی ـ تسونغ) ك شان ـ سی Chan-si ایالتنده کی (کیه‌ئو ـ تسونغ Kieou-tsong) طاغنده (چئو Tchao) نامیله مشهور اولان مقبری جوارنده دفن اولوندی .

(شو ـ ئول) ك (تائو ـ چن Tao-tchen) نامنده براوغلی قالمشدی . پدرینك وفاتندن صوکره امپراطور بوکا صول قول جنرالغنی توجیه ایلدی . فقط ، (تائو ـ چن) بر محاربه‌ده تیبتیلره مغلوب اولدیغندن رتبه‌سی رفع ایدیله‌رك سفالته آتیلدی . (شو ـ ئول) ك منسوب اولدیغی ملت وخاندان علیهنه اولاق اوزره چین امپراطورلغنه ایتمش اولدیغی خدمتك مکافاتی (!) بوصورتله اوغلی کورمش اولدی !... [(تانغ ـ شو) (تسه ـ چه ـ تونغ ـ کیه‌ن) و (کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو) دن نقلاً شاوان، ص: ۱۷۴ ـ ۱۷۸ وده‌کینیی، ج: ۱ . ق: ۲ . ص: ۴۳۶، ۴۳۷]

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۱۳۳

چین مورخلرینك افادەسنە كورە ایمپراطورە خاقانك بو حالنە آجیدیغندن آولانەرق اكلنمەسی ایچون ، (فو ـ شان Fou-chan) طاغنە كیتمەسنە مساعدە ایتمش ، فقط كیەلی خان ایمپراطورك بو لطفنە تشكرلە برابر آودن آرتق برذوق آلەمیەجغنی بیلدیرەرك ، اورایە كیتمكدن امتناع ایلمشدر !

بدبخت (كیەلی) هیچ بر شیدن ذوق آلەمیور ، هرشیء آلام و اضطرابنی آرتیرییوردی . ایمپراطور ؛ زواللینك حالنە مرحمت ایدەرك كندیسنە برچوق اراضی ایلە برطاقم عنوانلر ویردی . حالبوكە ابراز ایدیلن بوكبی التفاتلر ؛ خاقانك عزت نفسنی جریحەدار ایدییور ، اضطرابنی آرتیرمقدن باشقە بر نتیجە ویرمیوردی . چونكە كندیسنە توجیە ایدیلن عنوانك الك بویوكی خاصە اوردوسی سردارلغی پایەسی ایدی . عینی زماندە بو توجیهات توركلرك كفران نعمت ایتدكلری باشە قاقیلەرق احسان اولونیور . تورك حكومتنك انقراضنە خاقانلرینك سوء اخلاق و ادارەسزلكی سبب كوستریلیوردی [١] .

كیەلی خان بو حقارت و آلامە اوزون مدت تحمل ایدەمدی . اسارتنك دوردنجی سنەسندە چینك پایتختی اولان (سی ـ غان ـ فو) دە كدرندن وفات ایلدی [م ٦٣٤] .

ایمپراطور جنازەسنە چینجە (عدالت پرنسیپلرینە رجوع ایدن قرال) معناسنە اولەرق (كوئەی ـ ئی ـ وانغ Kuei-i wang) عنوانیلە (هوآنغ Hoang) [٢] نامنی ویردی . توركلرەدە جنازە حقندە مملكتلرندەكی مراسمك كافەسنی اجرا ایتمەلرینی امر ایلدی . جنازە یاقیلدی . كولی (سی ـ غان ـ فو) خارجندە (پا Pa) ایرماغنك شرقنە دفن ایدیلدی . اوزرینە بر تربە یاپیلدی .

---

[١] ایمپراطور (تای ـ تسونغ) ، كیەلی خانە خاصەاوردوسی سردارلغی پایەسنی توجیە ایتدكی زمان شو صورتدە سرزنشدە بولونمشدی : « كی ـ مین ki-min حكومتی الدن چیقاردیغی وقت سوئی سلالەسی ایمپراطورلرندن (وەن ـ تی Wen-ti) ؛ حقندە پك چوق اثر عاطفت كوسترمش ، كندیسنە كلینلر پرنچ و ایپك ویرمش ، اقامتنە مخصوص برشهر انشا ایتدیرمش ، دشمنلرینك تجاوزینە قارشی كندیسنی حمایەسی آلتنە آلمشدی . حالبوكە (شی ـ پی Chi-pi) خان بر آز قوت وقدرت اكتساب ایدنجە ایمپراطوری (یەن ـ من Yen-men) دە محاصرە ایتمكدە تردد ایتمدی . تورك خاقانلغی شمدی سقوط ایتمش ایسە ، بو ؛ شبهەسزكە خاقانلرك فضیلتی براقالرندن ، عدالتی ترك ایتمەلرندن ایلری كلمشدر . (ایستانیسلاس زولیەن . ص ؛ ١٣٤)

[٢] امور داخلیەدە وخارجیەدە كندیسنی انتظامسزلغە براقیویرن كیمسەیە چینلیلر (هوآنغ) تسمیە ایدرلر . Dictionnaire Pin-tseu-tsien) .

خانك وفات فجيعى كنديسيله برباز كابوس اسارت آلتنه دوشمش اولان تبعه‌سى اوزرنده درين بر تأثير حاصل ايلدى . (تو ـ قو ـ هوئن ـ يه Tou-kou-hoen-ye) اسمنده بر تورك شدت تأثرندن انتحار ايلدى [١] .

چين ايمپراطورى ؛ بو صادق آدمك كيه‌لى خانك يانبنه دفن ايديلمه‌سنى امر ايلدى . بعده (چونغ ـ شو ـ چى ـ لانغ Tchong-chou-chi-lang) [٢] عنوانى حائز اولان (تسين ـ وه‌ن ـ پن Thsin-ven-pen) ى (كيه ـ لى) خانله (تو ـ قو ـ هوئن ـ يه) نك مزارلرى آره‌سنه برمرمر ستون ركزايده‌رك بو وقعه‌يى اوزرينه حك ايتمه‌يه مأمور ايلدى.

هنوز بو وقعه‌نك تأثيرى زائل اولمامشكن فرط صداقتك ايكنجى فجيع بر مثالى داها كورولدى . خاندان خاقانى پرنسلرندن (سو ـ نى ـ شى Sou-ni-chi)؛ خاقانك اليم بر ولا كتله نتيجه‌لنن سركذشت فجيعنه، ملتك يأس وپريشانيسنه تحمل ايده‌ميه‌رك آرقه‌لرندن اوده انتحار ايلدى [٣] .

---

[١] او ـ لو ـ تا ـ قوان ou-lo-ta-kouan (اولو طرخان) عنوانى حائز اولان (تو ـ قو هوئن ـ يه) ؛ كيه‌لى خانك والده‌سى (پو ـ چى Po - Tchi) نك خدمه‌سندن ايدى . كيه‌لى خان دوغديغى زمان كنديسنه لالا تعيين ايدلمشدى . (كيه‌لى) نك وفاتى طويار طويمز فرط تأثرندن حياتنه خاتمه چكه‌رك چينليلرى حيرتده براقدى .

[٢] چونغ ـ شو Tchong-chou ، چينجه ، داخليه كاتبى معناسنه‌در. بو عنوانى حائز اولان ذات، ايمپراطورك اراده‌لرينى مجلس وكلايه وفرمانلرينى، اجرايه مأمور اولان حاكم ووالىلره تبليغ ايله موظفدى .

[٣] (سو ـ نى ـ شى)؛ (كى ـ مين) خانك كوچوك برادرى ، كيه‌لى خانك‌ده عموجه‌سى ايدى. (شى ـ پى) خان پدرى (كى ـ مين) خانك برينه خاقان اعلان ايديلديكى زمن قارداشى (سو ـ نى ـ شى) يى بر قبيله‌نك رياستنه تعيين ايلمش، اوده اللى بيك كشى‌يه بالغ اولان تبعه‌سيله (لينغ ـ چه‌ئو Ling-tcheou) نك شمال غربيسنده يرلشمشدى . سو ـ نى ـ شى ؛ كورل، جسور، چويك بر آدم ايدى . تبعه‌سنه قارشى لطف و شفقتله معامله ايتديكندن آز زمان ظرفنده ، باشنه بك چوق آدم طوپلانمشدى. كيه‌لى خانك نفوذ و حكومتى طارصيلدقى ، هر طرفده عليهنه عصيانلر باش كوستردیكى هنكامده (سو ـ نى ـ شى) صدقتدن آير يلمامش ، كندى قدرتى توسيع مقصديله خاقانه ضربه ايندیرمك ايسته‌ين ديكر پرنسلره اويمامشدى .

شرقی کوك تورك خاقانلغنده فترت دوره‌سی

(۶۳۰ م – ۶۸۱ م)

میلادك یدنجی عصری اورته‌لرینه دوغری تورك عالمی باشدن باشه فجیع و قانلی ماجراله مشهور اولمشدی . اورته آسیانك تورکلرله مسکون اولان مناطقنك کافه‌سنده بر سیلابهٔ خون آقیور ، خلق ئولدیریجی بر سفالت آلتنده قیورانیوردی .

غربده ، تورك خانلغنی اشغال ایدن (تونغ ـ شه ـ هو tung-che-Hou) خانك بر اختلال نتیجه‌سنده اعدام ایدیلمه‌سی یوزندن تورکستانده الیم اغتشاشلر ظهور ایتمشدی . غرب خاقانلغنی یاقالامق حرصنی بسله‌ین پرنسلر ؛ مملکتی بر مذبحه‌یه چویرمش، تورکلری بربرلرینه قیردیرمغه باشلامشلردی. شرقده ، کبه‌لی خانك اولکه‌سنده اولدیغی کبی غربده (سه ـ شه ـ هو Se-che-Hou) خانه تابع اولان خطه‌لرده‌ده فجیع بر سفالت باش کوسترمش ، خلق درین بر یأسه دوشمشدی .

بو حالدن بیزار قالان اهالی؛ هرطرفدن چینه مراجعت ایدییور، (تانغ) ایمپراطوری (تای ـ تسونغ) ك حمایه‌سنه جان آتیورلردی . (هوئه‌ی ـ هو) لرباشبوغی (و ـ ن ـ تای Ven-tai) عرض عبودیت ایچون چینه قوشیوردی. غرب خاندانلغنه تابع دیکر کوچك حکمدارلرده عینی حرکتی اجرایه حاضرلانیورلردی. (آق صو) شهری اهالیسی تانغ ایمپراطورینه ویرکی کونده‌ریور ، غربی توکیو خانلغندن آیریله‌رق ایمپراطوره عرض تابعیت ایدییوردی .

غرب خانلرینك سوء اداره‌لری یوزندن خوشنودسزلق مملکتك هرطرفنه سرایت ایتمشدی . ماوراءالنهر طرفلرنده بیله چینه قارشی بر میل اویانمش ، سمرقند اهالیسی تابعیته قبوللری ایچون ایمپراطوره ایلچیلر کوندرمشدی . او وقته قدر غرب خاقانلغنه تابع اولان (ختن) بکی (اوعو ـ می Ouo-mi) ایمپراطوره تابعیت هدیه‌لری تقدیم ایدییور ، (هاراشار) بکی (تو ـ کی ـ چی tou-Ki-tchi) ده بونك اثرینی تعقیبدن آیریلمیوردی .

خلاصه خاقانلرك اداره‌سزلکی ، پرنسلرك احتراصلری یوزندن غرب خاقانلغی چینك منفعتنه اولارق متصل پارچه‌لانیور ، تورك ملتی اجنبی اسارتی آلتنه سوروکله‌نیوردی .

شمالده ایسه ، اسکی (قویونلولر) بقایاسندن اولان (سـیه ـ ین ـ تو) لرله (تیه ـ له) لر اختلال چیقارمشلر ، (اینان Y-nan) آدلی رئیسلرینی خان اعلان ایتمشلرایدی. اولا غرب تورکلری خاقانی (تونغ ـ شه ـ هو Tung-che-Hou) یه قارشی عصیان ایدن (سـیه ـ ین ـ تو) لر، شرق تورکلری خاقانی (کیه ـ لی) یه عرض تابعیت ایتمشـلر، اوکا کووه‌نه‌رك غرب تورکلریله قانلی محاربه‌لره کیریشمشلردی . بالآخره (کیه ـ لی) خانه قارشی‌ده بر اختلال چیقاره‌رق ، شرق خاقانلغی انقراضه سـوروکله‌دکدن صوکره کندیلری‌ده چین حاکمیتنه کیرمشلردی .

شرق وجنوب جهتلرنده ، یعنی بوراده اصل موضوعمزی تشکیل ایدن شرقی توکیو خانلغی اولکه‌سنده ، ایسه کیه ـ لی خانك اسارتیله نتیجه‌لەنن فجیع محـاربه‌لری متعاقب ، آجیقلی بر صحنهٔ سفالت باشلامشدی .

کیه‌لی خان الیم بر سرکذشت اسـارت کچیردکدن صوکره ، چینده وفات ایتمش ، عائلهٔ خاقانی‌یه منسوب پرنسـلردن کیمیسی قانلی معرکه‌لرده اولمش ، کیمیسی معروض قالدقلری ذلته طیانه‌میه‌رق حیاتنه خاتمه چکمش ، کیمیسی‌ده اسارت بویوندریغی آلتنده ایکله‌مکده بولنمشدی . تاتارستانده عائله خاقانیه‌دن خاقانلی احیا ایده بیله‌جك ، کیمسه قالمامشدی . چینلیلرایسه، شرق‌خاقانلغنك زوالنی کندیلری ایچون بر نشانهٔ سعادت تلقی ایدییور، احیاسنی خاطرلرندن بیله کچیرمیورلردی . ایمپراطور (تای ـ تسونغ) ، بلکه خاقانلغك احیاسنه‌تشبث ایدر قورقوسیله ، پرنسلکی زماندنبری کندیسنك صمیمی‌بردوستی اولان(تولی)یه‌خانلق عنوانی توجیهدن چکینمش ، باش قوماندان وقبیله رئیسی معناسنه اولان (تو ـ تو tou-to) عنوانی ویرمکله اکتفا ایلمشدی .

تورکلرك پریشان برحالده اوته‌یه بری‌یه طاغیدلمه‌لری‌ده هپ بو مقصده مبنی ایدی . چینلیلر پك کوزل تقدیر ایدییورلرکه عزمکار و جسور بر پرنسك ظهوری تورکلرك تکرار صحنهٔ ظفره چیقمه‌لری ایچون کافی ایدی . اووقته قدر قازانیلان بوتون موفقیتلری اساسندن صارصه‌جق اولان بو احتمال (سی ـ غان ـ فو) سراینی پك زیاده تدهیش ایدییوردی .

اساساً تورك تاريخنده بونك برچوق امثالی خاطرلانيوردی. (كيمين) خان دورنده پريشان واسير ايديلن توركلر؛ (شی - پی) كبی برقهرمانك قياديتيله وحدتلرينی تأمين ايتمش، اسارت زنجيرلرينی قيرمش، برمدت اول كنديلرينه تحكم ايدن چينليلری كتيبهٔ ظفرلری قارشوسنده تيترتمشلردی. عينی حالك تكرری پك محتملدی. كيه‌لی خانك تبعه‌سندن برقسمی (سيه - ين - تو) لرك، و برقسمی (غرب توركی) لرينك نزدينه چكلمش، برقسمی محاربه‌لرده تلف اولمش، برطاقمی‌ده سفالت وطاعوندن كيتمش اولمسنه رغماً، چين ايمپراطورلغی داخلنده ينه يوزبيكدن زياده تورك قالمشدی. بونلر حقنده‌نه معامله ياپيله‌جغی چين ايچون اك مهم برمسئلهٔ داخليه شكلنی آلمشدی.

(كيه‌لی) خانك وفاتی متعاقب ظهور ايدن وقوعاتی نظر اعتباره آلان (نيغ - چه‌ئو Ning-tcheou) قوماندانی، چينده بولونان توركلر حقنده بر قرار ويريلمه‌سنك شورايه حواله‌سنی مصراً ايمپراطوردن رجايه باشلامشدی. نهايت مسئله‌نك مذاكره‌سی هيئته حواله اولوندی. هيئت مشاوره اركانی، توركلرك ايمپراطوره انقيادينی خاقانلغك انقراضندن متولد برضرورت كبی تلقی ايتديكندن مناسب بر فرصت ظهورنده بونلرك تكرار چينك باشنه بر بلا كسيله‌جكلرندن قورقيور، وضعيتدن بالاستفاده توركلری چينليلاشديرمك مطالعه‌سنده بولونوردی.

بوغايه‌يی تأمين ايچونده اك مناسب تدبير اوله‌رق توركلره ملیتلرينی اونوتديرمق، اونلرك سجيه وعادتلرينی ده كيشديرمك خصوصی كوستريليوردی. شوری اركانی اوزون مناقشه‌لردن صوكره ايمپراطور (تای - تسونغ) ه تقديم ايتدكلری مضبطه‌ده بو مقصدی احضار ايده‌جك يوللر كوستردیلر. توركلرك (ين - چه‌ئو Yen-tcheou) و (يو - چه‌ئو Yn-tcheou) ايالتلرينك خالی محللرنده يرلشديريله‌رك زراعت وقوماش طوقويجلقله اشتغاله اجبار ايديلمه‌لری توصيه‌سنده بولونديلر[١].

[١] مضبطه‌ده‌كی معروضات عيناً شويله ايدی: «توركلر بر چوق زمانلر چين اولكه‌سنی استيلا وتخريب ايلديلر. بوكون (سما) اونلرك انقراضنی ايستدی. شمدی كاوب چينه عرض انقياد ايديشلری عدالت پرستلك كبی بر سائقه اولمامشدر. ايمپراطوره عرض تابعيت ايدن ويا اسير دوشه‌رك چينه نقل ايديلمش اولان توركلرك سربست براقيلميه‌رق (ين - چه‌ئو) و (يو - چه‌ئو) ايالتلرينك غير مسكون مناطقنده اسكان ايديلمه‌لرينی ذات حشمتپناهيلرندن نياز ايلرز. توركلر بورده قوماش طوقويجيلق و زراعت ايله اشتغال ايتديريله‌جك اولورلرسه آز زمان صوكره بر ميليون

بواثناده (سی ـ غان ـ فو) ده تورکلرك مقدراتی حقنده مخالف ایکی جریان حاصل اولمشدی . هرایکی جریانه طرفدار اولانلرده طبیعی هرشیدن اول چینك منفعتی کوزه‌تیورلردی. فقط فرقه‌نك بری بومنفعتی تورکلری چینده براقه‌رق چینلیلشدیرمك‌ده، دیکری ایسه بالعکس تکرارتاتارستانه کوندرمکده بولویوردی. تورکلرحقنده اعتدالکارانه، حتی برآز رحیمانه برسیاست تعقیبنه طرفدار اولان برنجی فرقه‌نك ممثلی (وه‌ن ـ ین ـ پو Ven-yen-po) [١] ؛ (هان Han) سـلاله‌سی ایمپراطورلرندن (قوآنغ ـ وو ـ تی Kouang-vou-ti) نك اثرینه توفیق حرکت ایدیله‌سنی مناسـب کوریور ودییوردیکه : «قوآنغ ـ وو ـ تی وقتیله هیونغ ـ نولرك قوتلرینی طاغیتمیه‌رق کافه‌سنی ، (وو ـ یوئن Wou-youen) حدودلرینه یرلشدیرمش ، چینلیلر اونلردن‌طبیعی براستحکام وجوده کتیرمش، عادت وسجیه‌لرینی ده‌کیشدیرمکه قالقیشمه‌مش ، حقلرنده عاطفتکارانه حرکت ایلمشدی . هان ایمپراطورلری بوصورتله غیرمسکون بر منطقه‌یی اعمار ایتدیرمش اولدیغی کبی، هیونغ ـ نولرك صداقتندن شبهه ایتمدیکنی‌ده کوسترمشدی . شاید شمدی تورکلر (ین ـ چه‌ئو) و (یو ـ چه‌ئو) ایالتلرینه یرلشدیریله‌جك اولورلرسه اونلرك طبیعتلرینه مخالف حرکت ایدیلمش اوله‌جقدر . حالبوکه اجنبی قوملره کوستریله‌جك حس شفقت وعاطفت بودکلدر . »

بو فکره معارض اولان طرف تورکلره امنیت کوسـترمکی موافق کورمیور ، چینده براقیلمه‌لرینی ایمپراطورلق ایچون بویوك برتهلکه عد ایدییور ، حقلرنده امانسز حکملرویرییورلری. بوفرقه‌نك‌حسیاتنه ترجمان‌اولان (وه‌ی ـ چینغ Wei-tching) [٢] ، عاطفت طرافداری اولان (وه‌ن ـ ین ـ پو) نك مطالعه‌سنه قارشی ایمپراطوره شـو صورتله تلقیناتده بولونیوردی :

خلقك محاربلك تمایلاتی اونوته‌رق سـاکن بر قوم حالنه کلش اولدقلری کوروله‌جکدر. بو صورتله جنوب ایمپراطورلغنك (چینك) تبعه‌سی کوندن کونه آرته‌جق و بویوك چولك شمالی چوق‌کچمه‌دن بوشالمش اوله‌جقدر . » (ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٣٦

[١] وه‌ن ـ ین ـ پو ، (چونغ ـ شو ـ لینغ Tchong-chou-ling) یعنی داخلیه کاتب ومدیری عنوانی حائز بولونیوردی .

[٢] وه‌ی ـ چینغ (پی ـ شو ـ کیه‌ن Pi-chou-Kien) یعنی خزینهٔ اوراق محافظی عنوانی طاشیوردی .

« توركار ، هرزمان جنوب ايمپراطورلغنك مدهش بر دشمنی اولمشلردر . بوكون بر مجبوریت سائقه‌سیله ایمپراطورلغه عرض انقیاد ایدییورلر . اكر توركلرك كوكنی همان قازیمایه‌جق ایسه‌كز هیچ اولمازسه اونلری نهر اصفرك شمالنه طرد ایدیكز . چونكه جنسمزدن اولمایان بوقومك قوشلر وحیوانلر قدر وحشیانه اعتیادلری واردر . كندیلرینی ضعیف كوردیلرسه همان عرض انقیاد ایدرلر . قوتلندكاری زمانده اعلان عصیانده تأخر ایتمزلر . اونلرك سیادن آلدقلری سجیه بویله‌در . (تسین Thsin) و (هان Han) سلاله‌لرینك ، جسور عسكرلر وبی‌پروا جنراللرله نهر اصفرك جنوب طرفلرینی ضبط ایده‌رك اورالرده برطاقم ایالتلر تشكیل ایتمه‌لرینه سبب‌هیونغ ـ نولرك چین ایمپراطورلغیله هم حدود اولمالرینه ممانعت مقصدندن باشقه برشی اولمادیغنه شبهه یوقدر . بو مثال میدانده ایكن ذات حشمتپناهیلرینك توركلری نهر اصفرك جنوبنده اسكانه موافقت ایتمه‌سی نصل اولور ؟ بوكون ، ایمپراطورلغه عرض اطاعت ایدن توركلرك عددی یوز بیكی متجاوزدر . تكثرلرینه مساعده ایده‌جك اولورسه‌كز بر قاچ سنه ظرفنده عددلری فوق‌العاده تزاید ایده‌جكدر . متمادیاً تكثره مستعد اولان بر ملتی ایمپراطورلق جوارنده بولوندیرمق ؛ وخامتی تبین ایدن بر مرضی مملكتك قاب و باغیرصاقلرنده صاقلامقدن باشقه برشی اولماز . »

مملكتك منافعنی ، حسیات نجیبه فوقنده طوتان وطن پرور ؛ فقط جلاد روحلی (وه‌ی ـ چینغ) توركارك امحاسنی غایه ایدینمشدی . ایستیوردی‌كه چینده‌بولونان توركار یا برآنده قلیجدن كچیریلسون ، یاخود نهر اصفرك شمالنه طرد ایدیله‌رك آجاق وسفالتله اولومه محكوم ایدلسون !..

فقط داها زیاده انسانی بر سیاست تعقیبنه طرفدار اولان (وه‌ن ـ ین ـ پو) ، (وه‌ی ـ چینغ) ك توصیه ایتدیكی بی آمان پولیتیقه‌یی چوروتمكه غیرت ایدییوردی ، ایمپراطوره كندی فكرینی قبول ایتدیرمك ایچون دیدینیوردی . بو دفعه حكمدارك علوجنابندن ، حس نخوتندن استفاده ایتمك ایسته‌یه‌رك دیدی‌كه : « ایمپراطور ، بوتون اجنبی ملتلره ، قارشی ، بالجمله موجوداتی حمایه ایدن ، بسله‌ین ، بویوتن (سما) و (ارض) ه بكزر [١] . كورییورز كه بوكون توركلر كاملاً منهزم اولمش ، ازیلمشلردر . قالانلرده معظم ایمپرطوره عرض انقیاد ایدییور ، مرحمتنی دیله‌نیورلر ـ

[١] چینلیلر ، (سما) ایله (ارض) ی برر معبود كبی تلقی ایدرلردی .

اكر ، بونلر حقنده لطفكارانه حركت ايتمز ، كنديلريني سزدن اوزاقلاشديريرسه كز بوتون انسانلري على السويه حمايه ايدن ارض و سمانك اثريني تعقيب ايتمش اولمزسكز اساساً أجنبي ملتلرك كين ونفرتنه بو يولده سد چكيلهمز .ذات حشمتپناهيلري، توركلري نهر اصغرك جنوبنده اسكان ايدهجك اولورسه ؛ ظن ايدييورمكه ؛ بو صورتله ئولولره حيات بخش ايدهجك ، محو وهلاكه محكوم بر قسم انسانلري قورتامش اولهجقدر . توركلرك بو عاطفتك خاطرهٔ متداوهسني ابدياً محافظه ايدهجكلرنده شبهه اولمديغي كبي بالاخره اختلال چيقارملرينهده سبب يوقدر » .

(وهن ـ ين ـ يو) نك معروضاتي ، ايمپراطور اوزرنده بر تأثير براقمقله برابر ، (وهي ـ چنغ) ي اسكانه كافي كلهمشدي . بو آدم توركلره قارشي امحا پولتيقهسنك تطبيقنده اصرار كوستريور ، معارضنك انساني مطالعهلريني جرح ايچون شو صورتله تاريخدن مثاللر ايراد ايدييوردي: « وقتيله (وهي Wei) سلالهسي زماننده چين شهرلرندن بعضيلرينك جوارينه بر چوق تورك قبيلهلري يرلشديريلمشدي . (تسين Tsin) لر (او Ou)، (قوعو ـ خين Kouo-khin) و (كيانغ ـ تونغ Kiang-tong) مملكتلرنده صلح وآسايشي تأمين ايتدكلري زمان ايمپراطور (وو ـ تي Wou-ti) يي توركلري بو محللردن چيقارمغه تشويق ايتديلر . فقط ، تكليفلري اووقت اصغا وتطبيق ايديلدي. حالبوكه (ليه ئو ـ چي Lieno-tchi) طرفندن ايقاع ايديلان اغتشاش اثناسنده (تسين)لرك بويله بر تكليفده بولونمقده نه قدر حقلي اولدقلري پك چابوق آكلاشيلدي . چونكه مملكتده براقيلمش اولان بو توركلر ، درحال چيني آلت اوست ايتمكه باشلاديلر . ذات حشمتپناهيلري حقيقتاً توركلري نهر اصغرك جنوبنده اسكان ايتمك آرزوسنده بولونيورسه، بويله بر آرزو ، (فلاكت احداثي ايچون قاپيلان بويوتمك دن باشقه بر تعبير ايله توصيف ايديلهمز ظنندهيم . »

چين وقايعنامهلري ايمپراطور (تاي ـ تسونغ) ك حضورنده ايلري كلن بو ايكي رجل دولت آرهسنده جريان ايدن حرارتلي مناقشهيي بوتون تفصيلاتيله قيد ايتمشلردر .

بو تفصيلاتدن آكلاشيلديغنه نظراً (وهن ـ ين ـ يو) ، صوك دفعه اولهرق سوز آلديغي زمان :

« مقدس انسانلر » (يعني ايمپراطورلر) هركسله مناسبتده بولونمق كبي يوكسك بر پرنسيب

تعقیب ایدرلر. بونك ایچوندرکه ایمپراطوریمز، بزمله هم جنس اولمیان انسانلری ده بسلیور، عاطفتنی هر قومه تشمیل ایدییور. بوکون ایمپراطورلغك حمایه سنه التجا ایده ن تورکلر، منقرض اولان بر ملتك قیرینتیلریدر. ضرورت وسفالتك صوك درجه سنه کلدکلرینی کوره رك تابعیتمزه آتیلمشلردر. کندیلرینه معاونت کوستریر، حمایه مز آلتنه آله رق اونلری چین داخلنده اسکان ایدرسه ك مذهبمزی، قانونمزی اوکره نیر. اراضیمزی اعمار ایدرلر. بوندن باشقه آره لرندن ممتاز ومناسبلرینی کندیلرینه رئیس انتخاب وبونلری ایمپراطورلغك خاصه اردوسنه ادخال ایده رز. بوصورتله ایمپراطورلغه مربوطیتلری ده تأمین ایدیلمش، حرکتلری دائما ترصد آلتنده بولوندیریلمش اولور. تورکلره قارشی بر مرحمت صمیمانه کوسترمکده نه فنالق واردر؟ هان سلاله سی ایمپراطورلرندن (قوآنغ ـ وو ـ تی Kouang-wou-ti) جنوب (هیونغ ـ نو) لرینی (وو ـ یوئن Mou-youen) ه یرلشدیردیکی زمان، بونلرك، (شن ـ یو Chen-yu) [١] لری، نه عصیان ایتمش، نه ده بر قارغشه لغه میدان ویرمشدی. بولنده برنطق ایراد ایتمش ایمپراطورزده داخل اولدیغی حالده، ارکان دولتك اکثریتی کندی فکرینه تمایل ایتدیرمکه موفق اولمشدر.

بو آرالق، رجال دولتدن اوچ کشی [٢] اورتایه بر فکر آتمشلرسه ده اکثریتی قازانه مامشلردر. بونلر، تورکلرك نهر اصفرك شمالنده اسکان ایدیلملرینی، اتحاد ایتملرینه مانع اولمق ایچون ده اوفاق اوفاق قسملره بولونه رك هر قسمه آیری بر رئیس تعیین اولونماسنی ایلری سورمشلردی. بوتدبیر تطبیق اولوندیغی تقدیرده کوچوك کوچوك خانلقلره بولونه جك اولان تورکلرك متمادیاً بربرلریله چاریشه جقلرندن اتحاد ایده رك چین ایچون بر تهلکه تشکیل ایتملری احتمالی قالمیه جقدی. فقط بومطالعه ده مظهر تصویب اولمدی.

ایمپراطور؛ (وه ن ـ ین ـ یو) نك رأینی شایان قبول کورمش اولدیغندن اونك توصیه سی وجهله حرکت اولونماسنی امر ایلدی. بونك اوزرینه چینك شمالنده (یه ئو ـ چه ئو yeou-tcheou) دن اعتباراً درت سنجاق تأسیس [٣] اولنه رق، تورکلر بورالره یرلشد-

---

[١] موسیو (ده کینی) نك (تان ـ ژو tan-jou) شکلنده قید ایتدیکی (شن ـ یو chen-yu) لفظی اسکی (هیونغ ـ نو) لرك یعنی (قون) دینیلن تورکلرك خانلرینه ویریلن عنوان اولدیغی سویله مشدك.

[٢] چین وقعه نویسلری بونلردن برینك (ین ـ سه ـ قو yen-sse-kou) ایکنجیسنك (تو ـ تسو ـ خه tou-thsou-khe) واوچنجیسنك ده (لی ـ په ـ لو li-pe-lo) اسملرنده اولدقلرینی قیداریورلر.

[٣] تأسیس ایدیلن بوسنجاقلرك اسملری بروجه آتی ایدی. (١) شون ـ چه ئو chun-tcheou [٢] یه ئو ـ چه ئو Yeou-tcheou، (٣) هو آ ـ چه ئو Hoa-tcheou، (٤) چانغ ـ چه ئو Tchang-tcheou.

ویریلدی. هرسنجاغه، آیری بر (تو ـ تو tou-to) یعنی (تودون) باشبوغ تعیین اولوندی[١].

چینلیلر بو تدبیر ایله تورکلری ابدیاً کندیلرینه ربط ایتمش اوله جقلرینی، چینده یرلشن تورکلرك تدریجاً عادت و لسانلرینی براقه‌رق چینلیلشه‌جکلرینی امید ایدییورلردی. فقط چوق کچمه‌دن بو امیدلرینك پك واهی اولدیغنی آکلادیلر.

چین ایمپراطورلغی داخلنه یایلمش اولان تورکلردن بر چوغی آز زمان ظرفنده اوراده یوکسك موقعلر طوتمشلر، کندیلرینی دوشونه‌بیله‌جك بر حاله کلمشلردی. اجنبی اسارتی آلتنده یاشامغه آلیشقین اولمیان بو قومه، بولوندقلری وضعیت پك آغیر کلیور، استقلاللرینی اصلا اونوته‌میورلردی.

برزمانلر بوتون اورته آسیایه حاکم اولدقلرینی، حتی بوکون اسارتی آلتنده بولوندقلری چینی بیله تیتره‌تدکلرینی بردرلو اونوته‌میور، اوشانلی خاطره‌لری یاد ایده‌رك‌درین هیجانلر طوییورلردی. عائلهٔ خاقانی‌یه منسوب اولان پرنسلر؛ بو هیجاندن الك چوق متحسس اولیورلر، اسکی حکومتلرینی اعاده ایچون هرچاره‌یه باش اورییورلردی. نهایت چینده خاصه قوماندانلغنده بولونان متوفی (کیه‌لی) خانك کوچوك برادری (کیه ـ شه ـ سو Kie-che-so)، [٢] (تو ـ لی) خانك اوغلی (هو ـ لو ـ قو Ho-lo-Kou) یی قالدیره‌رق تاتارستانه کوتورمك، اوراده کندیسنی خان علان ایلمك ایچون بر قسم تورکلرله گیزلی بر اختلال جمعیتی تشکیل ایلدی [م ٦٣٩].

متمادیاً معروض قالدقلری معاملات محقرانه تورکلری موفقیت امیدی پك آز اولان بو جرأتکارانه سوق ایتمشدی. مقصده وصول ایچون اولا ایمپراطوری ازاله ایتمك ضروری کوریلیوردی. ایمپراطور هرکیجه معینه عسکر آلمقسزین طیشاری چیقمه‌یی اعتیاد ایدینمش اولدیغندن بو اثناده توقیفی وبو ممکن اولماز، برتهلکه کورولورسه، قتلی قرارلاشدیریلدی.

فقط، اختلال چیقارمق ایچون تعیین ایدیلان کیجه‌ده، مدهش بر روزکار چیقدی. اورته‌لغی کثیف بر ظلمت قاپلادی. ایمپراطورده خلاف معتاد اوله‌رق او کیجه دائره‌سندن طیشاری چیقمادی. (کیه ـ شه ـ سو) آشبث تأخر ایدرسه سوء قصد

[١] ایدتیدیلاس ژولیه‌ن. ص: ١٣٧، ١٣٨، ١٣٩، ١٤٠.

[٢] موسیو ده‌کینی بوپرنسك اسمنی (کیه ـ شه ـ شوآی kie-che-choai) شکلنده قید ایتدیکی کبی (تولی) خانك‌ده قارداشی اولدیغنی سویلیور.

تصورینك میدانه چیقمه‌سندن قورقه‌رق برابرنده ارباب اختلالدن قرق قدر تورك اولدیغی حالده ایمپراطورك دائره‌سنی بکله‌ینلرك اوزرینه صالدیرمق کبی مجنونانه برحرکتده بولوندی. ایکی طرف جسورانه چارپیشدیلر ، بوغوشدیلر . سرای محافظلرندن برچوغی (کیه ـ شه ـ سو) نك اوقجیلقده‌کی مهارتنك قربانی اولدیلر . فقط او اثناده معیت ایمپراطوری‌یه مأمور قوهٔ عسکریه یتشدیکندن تورکلر فراره مجبور اولدیلر. ایمپراطورك اصطبلنه هجوم وسایسلری اتلاف ایده‌رك آتلره بینوب قاچدیلرسه‌ده (وه‌ی Wei) ایرماغنی کچه‌جکلری اثناده یاقالاندیلر . (کیه ـ شه ـ سو) نك باشی کسیله‌رك ایمپراطوره کوتورلدی [١]. ایمپراطور ؛ وقعه‌ده بالفعل مدخلدار اولمیان (هو ـ لو ـ قو) یی عفو ایده‌رك جنوب ایالتلرندن برینه نفی ایلدی [م ٦٣٩] .

خاقانلغك اعاده‌سی ایچون یاپیلان بو اختلال ؛ مجنونانه بر تشبثدن باشقه بر شی دکل ایدی . چونکه ، چین پایتختنده قرق قدر اختلالجینك ایمپراطوری توقیف ایده‌رك حکومتی صارصمه‌سی، صوکره‌ده (هو ـ لو ـ قو) یی آله‌رق تاتارستانه کچمه‌سی امکان خارجنده بر شیدی . فقط مرارت اسارته آلیشمامش اولان تورکلرده شانلی بر ماضینك یاد پر احتشامی ، قراکلق براستقبالك هیولای مدهشی وبالخاصه هرکون معروض قالدقلری حقارت و ذلتك مهیج تأثیراتی احتیاطکارلق حسنی اویوشدیرمش ، فرط جرأته اوزته‌یه آتیلمه‌لرینه سبب اولمشدی .

چینلیلر اختلالی قانلی برصورتده اصدیرمغه موفق اولدیلر فقط حادثه ایمپرطورده داخل اولدیغی حالده ارکان حکومتك کوزینی آچدی . وکلا چین داخلنده بولونان تورکلرك تبعیدی ایدلمه‌سی لزومنی عرض ایتمکه باشلادیلر . اختلال، ایمپراطوری‌ده قورقوتمش اولدیغندن، اوده بو مطالعه‌یی تصویب ایلدی . تورکلرك باشنه بر رئیس کچیریله‌رك نهر اصفرك شمالنه ، اسکی یوردلرینه سوروله‌لری قرارلاشدیریلدی .

منقرض عائلهٔ خاقانی‌یه منسوب برنسلردن (آسنا ـ سه ـ مو Assena-sse-mo) یه (ئی ـ لی ـ نی ـ شو ـ سه ـ لی ـ پی ـ I-mi-ni-cho-sse-li-pi) خان عنوانی توجیه ایدیله‌رك چینده‌کی تورکلرك باشنه کچیریلدی . [٢] چینده نه‌قدر تورك وار ایسه ، معیتنه ویریله‌رك تاتارستانه کوندریلدی [م ٦٣٩].

---

[١] (قانغ ـ مو kang-mo)، (لیه ـ تای ـ کیه ـ سو lie-tai-Kie-su) و(تام ـ شو Tam-chou) نقلاً ده‌کینی ج: ١ . ق : ٢ . ص: ٤٣٧ ، ٤٣٨ وایستانیسلاس ژولیه‌ن. ص : ١٤٢ـ١٤٣

[٢] آسنا ـ سه ـ مو ، عائلهٔ خاقانیدن وکیه‌لی خانك اقرباسندن (تو ـ لو ـ شه Tou-lou-che)ملك

(سه ـ مو) نك (سه ـ لی ـ بی) عنوانیله تورکلره خان تعیین ایدیله‌رك تاتارستانه اعزامی ظاهراً خاقانلغك احیاسی غایه‌سنه معطوف بر تشبث کبی کورونیوردی . فقط ، حقیقت حالده بویله دکلدی . چونکه چینلیلرك اك چوق قورقدقلری شی ، خاقانلغك تکرارقوتلی برصورتده تأسسی مسئله‌سی اولدیغندن، تورکلری اسکی یوردلرینه کوندرمکله برابر ، چین بویوندریغندن چیقه‌مامه‌لری ایچون لازم کلن هرتدبیری اتخاذ ایلشلردی . وکلادن بعضیلری ، « تاتارستانه کونده‌ریلن تورکلره اویله بر اداره ویرملی که هیچ بر زمان دیکر متداشلریله براشه‌مسون، چین حاکمیت ونفوذندن قورتیله‌ماسونلر. تورکلرك یولارلرینی اوزاتملی ــ یعنی اونلری چیندن چیقارملی ــ فقط ، هیچ بر وقت اوجنی ألدن براقاملیدر ! » دییورلردی . [١]

چینلیلر بو سوزلری کندیلری ایچون بر دستور اتخاذ ایتمشلر ، تورکلرك باشنه خان زاده‌لر طورورکن (آسنا) خاندانندن اولدیغی شبهه‌لی کورولن (سه ـ مو) نی کچیرمشلر ، بوصورتله اتحاد ملی تهلکه‌سنك اوکنی آلمق ایسته‌مشلردی .

اوغلی ایدی . چینده حکمران اولان (سوئی Soui) خاندانی زماننده (کی ـ مین) خان چینه التجایه مجبور اولدیغی وقت غوبی چولنك شمالنده‌کی تورك اولوسلری (سه ـ مو) یه عرض تابعیتله کندیسنی خان اعلان ایتمشلردی . فقط (کی ـ مین) ، سوئیلرك یاردیمیله تکرار حکومتی ألده ایدنجه ، (سه ـ مو) نك خانلق عنوانی رفع ایتمشدی . (کی ـ مین) دن صوکره خانلق مقامنه کچن (شی ـ پی) و (چو ـ لو) خانلر ؛ کندیسنه قارشی صمیمی برمحبت کوسترمشلردی. فقط بو ایکی خان؛ چهره‌سی قورقونج، سیماسی پك‌وحشی اولان (سه ـ مو) نك منسوب اولدقلری (آسنا) عائله‌سندن اولدیغنده شبهه ایدییورلردی. بونك ایچون کرك (شی ـ پی) وکرك (چو ـ لو) خانلر ، (سه ـ مو) یه آنجق (کیا ـ پی ته ـ له Kia-pi-te-le) عنوانی ویرمکله اکتفا ایتمش ، (آسنا) یعنی خاندان خاقانی پرنسلرینه اعطا ایدیلن (شه Che) عنوانی توجیهدن چکینمشلردی. (سه ـ مو) اولجه حیرت انکیز ذکا و درایتیله تاتارستانده پك زیاده اشتهار ایلمشدی . کندیسنه عرض اولنان بوتون مشکللری بویوك برمهارتله حل ایدر ، سؤاللره قطعی ومقنع جوابلر ویریردی. (سه ـ مو) نك (تانغ) ایمپراطورلریله مناسبتی پك قدیم ایدی . بو خاندانك مؤسسی اولان (قاعو ـ تسو Kao-tsou) زماننده « م ٦١٨ » ، چینه بر قاچ دفعه ایلچی کوندرمش ، صداقت وصمیمیتندن ناشی ایمپراطور کندیسنی تبرك ایده‌رك عهده‌سنه (هو ـ شون Ho-chun) شهری پرنسی عنوانی توجیه ایلمشدی . ایمپراطور (تای ـ تسونغ) ؛ (سه ـ مو) نك کندی خاندانه اولان بو مناسبت ومربوطیتی نظر اعتباره آله‌رق (آسنا) سلاله‌سندن اولدقلری شبهه‌سز اولان تورك پرنسلرینه ترجیحاً بونی خانلغه چیقارمشدی .

[١] چین وقایعنامه‌لرندن نقلاً ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٤٠ .

چونکه (کیه ـ لی) نك اسارتندن صوکره (سیه ـ ین ـ تو) لرله غرب تورکلری نزدینه التجا ایتمش اولان اولوسلرك وبالخاصه خان زاده‌لرك (سه ـ مو) نك اطرافنه طوپلانمه‌لرینه پك آز احتمال ویریورلر ، تورکلرك پك طبیعی اوله‌رق غروبلره آیریله ـ جقلرینی ، بربرلریله چارپیشمقدن چیندن انتقام آلمغه وقت بوله‌میه‌جقلرینی ظن ایدییورلر ایدی .

(سه ـ مو) ، چینی تهدید ایدن (شی ـ پی) و (چو ـ لو) کبی بیوك خاقانلر زماننده بیله چینلیلرله دوست کچینمش ، (تانغ) سلاله‌سنه صمیمی بر مربوطیت کوسترمش،صداقتدن آیرلمامشدی. بودفعه ، تورکلرك باشنه کچیریله‌نك سبیلرندن بریده بو ایدی .

ایمپراطور (تای ـ تسونغ) هر احتماله قارشی بو رابطه‌یی تقویه ایتمك فکریله (سه ـ مو) یی کندی خاندانی میانه قبول ایتمك تصورنده بولونیوردی . حرکتندن اول سرایه دعوت ایده‌رك بر ضیافت ویردی . اثنای ضیافتده (سه ـ مو) یی کندی خاندانی میانه قبول و بونك نشانه‌سی اوله‌رق (تانغ Thang) سلاله‌سنك طاشیدیغی (لی Li) لقبنی تورك پرنسنك عائله اسمی اوله‌رق طاشیمه‌سنه مساعده ایتدیکنی اعلان ایلدی .

(سه ـ مو) یه خطاباً :«انسان کندی الیله دیدیکی بر آغاجك بویوب چیچکلندیکنی کوردیکی زمان درین بر مسرت طویار . بنم ، اوزریکزده پك چوق حقم واردر . قبیله‌لریکزی بسله‌دم . تبعه‌کزه ذوق حضور و سکونی طاتدیردم . بو سایه‌ده آتلریکزه قویونلریکنز تلف اولمقدن قورتولدیلر . وقتیله باباکریکزك مزارلری نهر اصفرك شمالنده بولونیوردی . بو کون سزی بو اسکی یوردیکزه کوندرییورم. امید ایده‌رم‌که شرفکزه ویریلن بو ضیافت سیاحت یورغونلغنه مقاومتکزی تزییده مدار اوله‌جقدر .» یولنده بر نطق ایراد ایتدی .

(سه ـ مو) نشانهٔ شکران اولان کوز یاشلری آره‌سنده ایمپراطورك بو نطقنه جواباً: « ملتمز محو و منقرض اولدقدن صوکره اوته‌ده بریده قالانلریمزی طوپلادیکز . کمیکلریمزی اجدادیمزك یوردینه براقه‌مزه مساعده ایتدیکز . ایسترم‌که اولادلریمزه یکنلریمز سزه وسزك عواطف بی پایانکزه قارشی وجیبهٔ شکرانی ایفا ایچون ؛ عصراً

بعد عصر (تانغ)لرك خدمتكاری اولسونلر! » یولنده ذلتکارانه بر مقابلهده بولوندی . تورکلرك باشنه کچیریلان بو آدم ؛ چینلی تانغ خاندانننك بر فردی ، ایمپراطورك صادق و اطاعتکار بر بندهسی اولهرق تاتارستانه کیتدی .

ایمپراطور ؛ تورك پرنسلری آرهسنده بر حس استرقاب اویاندیرمق فکریله خان زادهلردن (آسنا ـ چونغ Assena-tchong) ه (تسو ـ هیهن ـ وانغ Tso-hien-wang)[١] و (آسنا ـ نی ـ شو Assena-ni-cho) یهده (یهئو ـ هیهن ـ وانغ Yeou-hien-wang)[٢] عنوانلرینی توجیه ایدهرك (سه ـ مو) نك معیتنه ویردی .

سه ـ مو ایمپراطوردن خانلق علامتی اولان طبل وعلمیده آلدقدن صوکره بوتون قبیلهلریله تاتارستانه کیتمك ایچون یوله چیقدی . فقط ، او اثناده نهراصفرك شمالی وبوتون تاتارستان (ته ـ له) تورکلرندن (سیه ـ ین ـ تو) لر طرفندن استیلا ایدیلمشدی . (سیه ـ ین ـ تو) خانی چیندهکی تورکلرك تکرار تاتارستانه کلدکلرینی استخبار ایدنجه اوردوسیله غوبی صحراسنی کچهرك اونلره قارشی کیتدی . مقصدی کانلری تاتارستانه صوقامق ایدی .

(سه ـ مو) ، بونلرله حرب ایدهجك بر حالده اولمادیغندن ، چین سینورلرندن چیقمغه جسارت ایدهمدی . حدود بویلرنده قالدی . فقط چین ایمپراطوری ؛ هر نه صورتله اولورسه اولسون تورکلری باشندن دفع ایتمك ایستیوردی . (سیه ـ ین ـ تو) خانه کیدن تورکلرله ایی کچنمهسنی آمر بر اخطارنامه کوندردی [٣] .

---

[١] (تسو ـ هیهن ـ وانغ) چینجه (صولك عاقل پرنسی) معناسنهدر .

[٢] یهئو ـ هیهن ـ وانغ)ده چینجهده (صاغك عاقل پرنسی) دیمکدر . (آسنا ـ نی ـ شو) عائلهٔ خاقانی پرنسلرندن (سو ـ نی ـ شی sou-ni-chi) نك اوغلی ایدی . ایمپراطور ؛ حرکتندن اول کندیسنه چینلی بر پرنس ویرمش و(چونغ tchong) یعنی طوغری وصادق اسمنی توجیه ایلمشدی .

[٣] ایمپراطور؛ سیه ـ ین ـ تو خانه کوندردیکی مکتوبده شویله یازمشدی : « جنوب ایمپراطورلغی (چین) عدالته رعایت ایدر ، حکومتلری محو ایتمك ایستهمز . فقط کیهلی خان ؛ ظلمکار وشدید بر آدم اولدیغندن تأدیبی ایجاب ایتدی واوزرینه هجوم ایدیلهرك اسیر ایدیلدی . بوقسه مقصد مملکتنی ضبط ایتمك ، تاتارستانی اشغال ایتمك دکلدی . نصلکه خانك اسارتندن صوکره چینلیلره عرض اطاعت ایدن تورکلرك نهر اصفرك جنوبنه یرلشدیریلمهسی بونك بر دلیلیدر . تورکلر بوراده مبذول چایرلر ، بول صولر بولدیلر . خاوارلری آرتدی . کندیلریده کوندن کونه چوغالدیلر . شمدی (سه ـ مو) یی اوزرلرینه خان نصب ایدرك قدیم یوردلرینه کوندریورم . سیه ـ ین ـ تولر ،

(سیه ـ ین ـ تو) خانی (چین ـ چو) ؛ ایمپراطورك اوامرینه اطاعت ایده‌رك چكلدی ایسه‌ده توكیولرك فنالغنه دائر چین ایلچیلرینه شكایت ایتمكی‌ده اونوتمادی [۱] . بونك اوزرینه (سه ـ مو) تاتارستانه كیردی . نهرك اصفرك شمالنده قرارگاه قوردی [م ۶۳۹] . مع‌مافیه ، بوكا شرقی توكیو خانانغك احیاسی نظریله باقیله‌مازدی . چونكه (سه ـ مو) تانغ؛ ایمپراطورینك اطاعتكار برمأموروندن باشقه برشی دكلدی . اساساً تورك خاقانلغی (كیه ـ لی) خانك اسارتیله سقوط ایتدكدن صوكره بوتون توركستان باشدن باشه چینلیلرك نفوذی آلتنه دوشمش ، ایمپراطورك صیت ظفری سیبیریا ایچلرینه قدر صوقولمشدی . اورالرده ساكن اولوب اولجه توركلره تابع بولونان قبیله‌لر ، ویركیلرینی چین ایمپراطورینه كوندرمكه باشلامشلردی. بو دفعه دها اوزاقلردن ، تا (لیوئو ـ كوئه‌ی lieou-Kuei) [۲] طرفلرندن ایلچیلر كلمش ، ایمپراطوره ویركی كتیرمشلردی [م ۶۴۰]. بو آره‌لق سه ـ لی ـ پی (سه ـ مو) نهر اصفرك شمالنده‌كی قدیم (تینغ ـ سیانغ ting-siang) ی قرارگاه اتخاذ ایتمش ، خاقانلغك احیا ایدیلمكده اولدیغی امیدینه دوشن توركلر سلالهٔ خاقانیدن اولدیغی حقنده‌كی شبهه‌یه رغماً اطرافنه طوپلانمغه باشلامشلردی. بر حالده‌كه آز بر مدت ظرفنده تبعه‌سی یوز بیك ، اوردوسی قرق بیك كشی‌یه بالغ

اولجه او امری تبلیغ ایتمشلردی . اونلر توكیولره فاتقدرلر. سز بویوك چولك شمالنده اوطوریركز . توكیولرده جنوب طرفلرنده ساكن اولسونلر . حدودلریكزی محافظه ایدیكز . توركلره هجوم ایده‌رك مملكتلرینی استیلا ایتمك هوسنه قاپیلمه‌یكز. هانكی طرف اوامریمه مخالف حركتده بولونور ایسه اوردولرمك باشنه كچه‌رك بالذات اوزرینه یورویه‌جك و شدتله تأدیب ایده‌جكم ! » (لیه ـ تای كی ـ سو) دن نقلاً دهكینیی . ج : ۱ . ق : ۲ . ص ـ ۴۳۸ و ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۱۴۴ ، ۱۴۵ .

[۱] چین ـ چونك ، چین سفیرلرینه : « ایمپراطور ، امرنامه‌سیله بزی توكیولرله حرب ایتمكدن منع ایدییور . برلره قپانه‌رق بو امره اطاعت ایدرم . فقط ، توكیولر ، صورت دائمه‌ده اغتشاش ایچنده بولونورلر . خانلقلری سقوط ایتمه‌دن اول ، چینلیلری ، كنوبر ییجر كبی طوغرییورلر ایدی . حشمتپناه ایمپراطور ، خانلقلرینی یپقارق جزالرینی ویردی . فقط اسكیدنبری متمادیاً عصیان ایتمه‌لرینه رغماً شمدی خانلقلرینی تكرار قورمغی آرزو ایدییور . مع مافیه ، توكیولر ایلریده بنه بر اختلال چیقاره‌جق اولورلرسه صورت قطعیه‌ده تنكیللری ایچون حشمتپناه ایمپراطوردن مساعده استرحام ایده‌جكم. » دیمش اولدیغنی چین وقایع نویسلری قید ایدییورلر . [ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۱۴۷

[۲] چینلیلر (قامچاتقا) شبه جزیره‌سنه (لیه‌ئو ـ كوئه‌ی) نامنی ویرییورلردی [ده‌كینیی ج : ۱ . ق : ۲ . ص : ۴۳۹].

اولمش ، سوریلری آرتمش ، آتلرینك مقداری طقسان بیکی بولمشـدی . ساحهٔ نفوذی جنوبده نهر اصفره ، شمالده (پهـ ـ تاعو Pe-tao) وادیسنه قدر طایانمش ، بو ایکی منطقه آرەسندەکی منبت خطه کاملاً تورکلرك النه کچمشدی [۱] [م۶۴۱] .

(سه ـ مو) بو مظهریتی چین ایمپراطورینك ثمرهٔ لطف و حمایه‌سی عد ایدییور ، هر وسیله ایله شکرانهٔ امتنانی عرضه چالیشیوردی [۲] . فقط (سه ـ مو) نك ادارەسزلکی ، بالخاصه چینلیلره‌قارشی کوستردیکی ذلت و انقیاد ؛ باشنه طوپلانان‌تورکلرده درین بر انکساری موجب اولویور ، اطرافه طاغیلانلرك مقداری کوندن کونه آرتیور ایدی . (سه ـ مو) نك نهر اصفرك شمالنده یرلشدیکنك اوچنجی سنه‌سنده باشلایان بو حرکت ؛ آز مدت ظرفنده قوتندن قسم کلیسنك طاغیلمه‌سنی انتاج ایده‌جك قدر سریع اولدی .

(سه ـ مو) یی ترك ایدن تورکلر ؛ نهر اصفری کچه‌رك چینه التجا ایدییور ، (اورتوس) خطه‌سنده‌کی (شینغ ـ شه‌ئو Ching-cheou) و (هیا ـ شه‌ئو Hia-cheou) سنجاقلرینه چکیلیورلردی [م ۶۴۴] .

(سه ـ مو) کوندن کونه تضییقی آرتیران (سیه ـ ین ـ تو) لرك تهاجمنه قارشی [۳] آرتق تاتارستانده طوره‌مایه‌جغنی آ کلایه‌رق ایمپراطوره مراجعتله ، کیجه‌ری سرای قاپوسنی بکله‌مك اوزره ، پایتخته عودتنه مساعده استرحام ایلدی . و رجاسی اسعاف اولندی . [۴]

---

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۱۴۷

[۲] سه ـ مو ؛ ایمپراطوره کوندردیکی ایلچی واسطه‌سیله حسیات منتدارانه‌سنی شو یولده عرض ایتمشدی : « حشمپناه ، سز بنی لطف و عاطفتکزه مستغرق ایده‌رك تورکلرك باشنه کچیردیکز . عصراً بعد عصر امپراطورلغکزك صادق بر کوپکی اولق ، (بو سوزده تناسخ عقیده‌سنه برایما کورونیور) دائما ابن سمانك شمال قاپوسنی (یعنی سرای امپراطورینك قاپوسنی) هاولایه‌رق بکله‌مك ایسترم . شاید (سیه ـ ین ـ تو) لر حدودلریکزی استیلا تشبثنده بولنه‌جق اولورلرسه ، چینه کیره‌رك سدکبیری مدافعه ایتمه‌مه مساعده بویورمکزی نیاز ایده‌رم . » ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص ۱۴۷-۱۴۸

[۳] سیه ـ ین ـ تو خانی (چین ـ چو) ، تیمه‌سنك (سه ـ مو) یی ترك ایتدکلرینی ، قوره‌لیلره قارشی حرب آچان چینك‌ده کندیسنی حمایه ایده‌میه‌جکنی نظر اعتباره آله‌رق اوغلی (تا ـ تو ـ شه Ta-tou-che) یی ایکی یوز بیك عسکرله (سه ـ مو) اوزرینه کوندرمشدی . سه ـ مو (سه ـ لی ـ پ) ، بو مهم قوته قارشی طوره‌میه‌جغنی آ کلایه‌رق ، سد چینك ایچریسنه چکلمکه ، اورادن ایمپراطوره مراجعته مجبور اولمشدی . [ده‌کینی . ج : ۱ ، ق : ۲ ، ص :

[۴] ایمپراطور بودفعه (سه ـ مو) یه (وو ـ وه‌ئی ـ تسیانغ ـ کیون Wou-wei-tsiang-

ایمپراطور طرفندن (لیاعو iao) یه یعنی قوره‌لیلره قارشی آچیلان حربه اشتراك ایده‌رك اوقله یارالاندی [۱]. چین پایتخته عودتندن بر مدت صوکره وفات ایلدی [م ٦٤٥] .

(سه ـ مو) نك وفاتیله توکیو خاقانلغی ـ احیاسی امیدلری ینه محو اولدی. توکیو خاقانلغنك انقاضی اوزرنده تأسیس حکومته چالیشان (سیه ـ ین ـ تو) لر ایسه پرنسلری آره‌سنده ظهورایدن نفاق یوزندن کوندن کونه قوتدن دوشیورلردی[۲]. اولجه خاقانلغه تابع ایکن بالآخره (سیه ـ ین ـ تو) لره انقیاد ایدن شرق تاتارلری کندیلرینی ترك ایلمش ، اونلرکده آره‌لرینه نفاق دوشمشدی [۳] .

بو اثناده اسکی (هیونغ ـ نو) نسلندن اولوب (توغلا) و (سلنیغا Selinga)

Kiun) یعنی (خاصه صاغ قول اوردوسی قوماندانی) عنوانی توجیه ایلمشدی . [ایدنیسلاس ژولیه‌ن . ص : ۱٤۸] .

[۱] (سه ـ مو) ایمپراطورك معیتنده قوره سفرینه اشتراك ایلمشدی . اثنای حربده براوقله یارالاندی . ایمپراطور کندیسنه فرط محبتنی کوسترمك ایچون یاره‌سنی امدی . فقط مجروح چین تختنه عودتنده وفات ایلدی . ایمپراطور جنازه‌سنه (حرب باشبوغ) ی و (هیا ـ چه‌ئو) قوماندانی عنوانلرینی توجیه و (چاعو ـ لینغ Tchao-ling) ه دفن ایدیلمه‌سنی اراده ایتدی . (سه ـ مو)یه ، (په ـ تاعو Pe-tao) طاغنه‌مشابه بر تربه یاپیلدی. (هوئا ـ چه‌ئو Hoa-tcheou) ایالتنده‌ده بر ستون رکز ایدیله‌رك اوزرینه سرکذشتی و محاربه‌لری یازیلدی . [ایسنانید لاس ژولیه‌ن : ص : ۱٤۸]

[۲] میلادك ٦٤٥ تاریخنده (سیه ـ ین ـ تو) خانی (ابنان) وفات ایتمش ، ایکی اولاد براقشدی بونلردن (یامان Ye-man) اسمنده‌کی بویوك اوغلی (تو ـ لی ـ شه Tou-li-che) خان عنوانیله شرقده ، (با شو Pa-cho) اسمنده‌کی کوچوك اوغلی‌ده (سو ـ شه ـ هو Su-che-Hou) خان عنوانیله غربده بولونیورلردی. پدرلرینك وفاتی متعاقب ، ایکی قردش بربرلریله چارپشمغه ، تورك عالی قانلی محاربه‌لرله صارصمغه باشلادیلر . نهایت (با شو) قارداشنی قتل ایده‌رك (شا ـ تو ـ می Cha-to-mi) خان عنوانیله کندیسنی (سیه ـ ین ـ تو) خانی اعلان ایلدی.

[۳] شرق تاتارلری توکیو خاقانلغنك انقراضندن اول تورکاره تابع بولونیورلردی. فقط (کیه‌لی) خانك اسارتندن صوکره (سیه ـ ین ـ تو) لرك اداره‌سی آلتنه کچدیلر. چین ایمپراطوری طرفندن (قوره‌لیلره) اعلان حرب ایدیلدیکی زمان شرق تاتارلری‌ده ایکی‌یه آیرلدیلر . بر قسمی چین ، دیکر قسمی‌ده قوره طرفنی التزام ایلدی . (خیتان Kitan) تاتارلریله (له‌آئو ـ تونغ Leao - tong) ك شمالنده‌کی (کی Ki) ویا (هی Hi) لر چین اوردوسنه التحاق ایتدیلر . آمور نهری بویلرنده و (نیو ـ شه Niu-che) نك شمالنده ساکن اولان (مو ـ قو Mo-ko) لرده قوره‌لیلر طرفنی طوتدیلر [م ٦٤٥]. [لیه ـ تای ـ کی ـ سو Lie-tai-ki-su]

تهرلری بویلرنده ساکن اولان (هونه‌ی ـ که) ویا (هونه‌ی ـ هو) لر یعنی (دوقوز اوغوز) [۱] لرده (سیه ـ ین ـ تو)لره قارشی عصیان چیقاودیلر. شرقی تورك عالمی ینه قانلی جداللره صحنه اولدی .

شرق تاتارلری ؛ بر مدت صوکره چین حدودلرندن بحرخزر ساحللرینه‌قدر امتداد ایدن ساحه‌ده و شرق و غرب تورك خاقانلقلری انقاضی اوزرنده بویوك بر تورك حکومتی تأسیسنه نامزد اولان ، (هونه‌ی ـ که) لره عرض انقیاد ایلدی [م ٦٤٦].

(تو ـ می ـ تو Tou-mi-tou) اسمنده‌کی رئیسلرینك قیادتی آلتنده صحنه‌یه آتیلان (هونه‌ی ـ که) لر، (سیه ـ ین ـ تو) لر علیهنه بر اختلال چیقاره‌رق خانلرینی اولدیردیلر. کندیلرینی آلتای طاغلرینه التجایه مجبور ایلدیلر. (سیه ـ ین ـ تو) لر آلتای طرفلرنده باشلرینه برخان کچیره‌رك یکیدن تأسیس قوته چالیشدیلرسه‌ده بو دفعه‌ده چینلیلرك هجومنه اوغرادیلر؛ قطعی مغلوبیته دوشدیلر. بش بیك مقتول ، خانلری‌ده داخل اولدیغی حالده اوتوز بیك اسیر ویره‌رك، صحنه‌دن چکلمکه مجبور اولدیلر [م ٦٤٦] .

(سیه ـ ین ـ تو) خانلغنك انقراضی اوزرینه تورك عالمی تکرار چینلیلرك ربقهٔ اسارتنه دوشدی. صحنه‌یه یکی چیقان (هونه‌ی ـ هو) لر، شرق تاتارلریله برابر، کندیلرینی چین ایمپراطورینك واســالی اعلان ایتدیلر. دها زیاده جنوبه چکیله‌رك (اورتوس) خطه‌سی جوارنده (عو ـ لان ـ سان O-lan.chan) طاغنه قدر ایلریله‌دیلر .

فقط بوتون بو فلا کتلره رغماً تورکلر؛ ینه خاقانلغك احیاسی عزمندن واز کچمیور، ملتی اجنبی بویوندیریغندن قورتارمق دعواسیله اورتایه آتیلانلرك اطرافنه قوشیورلردی. چونکه حر ومستقل یاشـامغه ، باشـلرنده ملتك بنلکنی تمثیل ایدن بر خاقان کورمکه آلیشمشلردی .

بو دفعه لوای استقلال آلتای طـاغلرنده آچیلدی [م ٦٤٦] . خاندان خاقانینك منسوب اولدیغی (آسنا = جنه) عائله‌سندن (چه ـ پی Tche-pi) اسمنده برتورك‌پرنسی (سیه ـ ین ـ تو) لرك انقراضنی متعاقب خاقانلغی تکرار قالدیرمق عزمیله میدان شهامته چیقدی [۲] .

---

[۱] دوقوزاوغوزلره‌چینلیلر طرفندن‌ویریلن اسمی‌موسیو ده‌کینی(هونه‌ی ـ که)وایستانیسلاس ژولیه‌ن ایسه (هونه‌ی ـ هو) شکلنده ضبط ایدییورلر .

[۲] چین تاریخلرنده (هو ـ پو Ho-po) اسمیله‌ده یاد ایدیلن (چه ـ پی) ؛ آسنا عائله‌سندن

(چه ـ پی) خان، ایلك زمانلرده حقنده بسله‌نیلن امیدی تقویه ایتدیره‌جك موفقیتلر قازاندیسه‌ده بالآخره یاکلش برسیاست تعقیبنه باشلادی . اوغلی (شا ـ پو ـ لو Cha-po lo) بی بر چوق هدیه‌لرله چین ایمپراطورینه کوندره‌رك بالذات عرض تعضیمات ایچون پایتخته کیتمه‌سنه مساعده رجاسنه قالقیشدی [م ٦٤٧] . (چه ـ پی) نك بو مراجعتی صمیمی دکلدی . کندیسی چینه کیتمك عزمنده اولمادیغی کبی ایمپراطورك طلبنی اسعاف ایده‌جکنه‌ده احتمال ویرمیوردی. مراجعتی صرف ایمپراطورله برمناسبت تأسیس ایتمك، بو سایه‌ده چینك حمایه‌سنی قازانمق مقصدینه مبتنی ایدی. حالبوکه نتیجه کندی تخمینی کبی چیقمادی . ایمپراطور رجاسنی اسعاف ایتدی . کندیسنی چینه کوتورمك اوزره‌ده ایکی مأمور کوندردی . (چه ـ پی) دعوتی قبول ایتمدیکی کبی کلن آدملری قتل ایتمك کبی برده خطا ارتکاب ایلدی [١] .

و (تو ـ لی) خانه تابع اولان پرنسلردن اولوب اولجه (کوچوك خان) نامیله یاد ایدیلیوردی . (کیه‌لی) خانك اسارتی متعاقب برچوق اویماقلر بونك اطرافنه طوپلانه‌رق کندیسنی خاقان اعلان ایتمك ایسته‌مشلردی . فقط بو آرالق (سیه ـ ین ـ تو) لرك رئیسی (اینان) بویوك بر نفوذ قازانمش وهر طرفده خان طانمش اولدیغندن (چه ـ پی) ده بالمجبوریه کندیسنه اطاعت ایلمشدی . (چه ـ پی)نك جسور ودرایتلی برپرنس اولماسی، عینی زمانده برچوق اوروقلر طرفندن تقدیر ایدیلمه‌سی، (اینان) ك خوف و استرقابنی موجب اولیوردی . (سیه ـ ین ـ تو) لر بونك ایلریده بر غائله چیقارمه‌سندن قورق ازاله‌سنی قرارلاشدیردیلر . لکن (چه ـ پی)؛ علیهنده‌کی سوء قصدی حس ایتدیکندن معیتیله برابر فرار ایده‌رك (آلتای) طاغلرینك شمالنه چکلدی ، تبعه‌سیله برابر اوراده هرطرفی قیالرله مستور ویالکز برجهتدن صارب بریولی بولونان برطاغك اوزرنده‌کی وادی‌یه یرلشه‌رك (ئی ـ چو ـ چه ـ پی I-tchou-tche-pi) خان عنوانتی آلدی . اوته‌ده بریده تجوزه اوغرایان تورکلر یاواش یاواش باشنه طوپلانمغه باشلادیلر . آز مدت صوکره اوتوز بیك عسکر چیقاره بیله‌جك برقوت قازاندی. بوقوتله متمادیاً، (سیه ـ ین ـ تو) لر اوزرینه هجوم کوستریبور ، سوریلرینی ضبط ایدییور ایدی . (سیه ـ ین ـ تو) لرك انقراضنه قدر بوصورتله دوام ایلدی . انقراضلرندن صوکره چین حمایه‌سندن قاچان بر چوق تورك اویماقلری‌ده کندیسنه التحاق ایلدیلر. قرارکاهنك غربنده بولونان (قو ـ لو ـ لو Ko ـ lo ـ lo) لر (قارلوق) لر ایله شمالده کی (کیه ـ قو) لرده کندیسیله براشدیلر . تاتارستانده بویوك بر نفوذ قزاندی . خاقانیغك احیاسی تشبثنه قالقیشدی . [ده‌کینی. ج : ١ . ق : ٢ . ص: ٤٤٥ و ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص :١٥٠]

[١] (چه‌ـپی) خانك مراجعتی اوزرینه چین امپراطوری ، کندیسنی دعوت ایتمك اوزره‌بریسی (آن ـ تیاعو ـ چه An ـ tiao ـ tche) دیکری (هان ـ هوآ Han ـ Hoa) اسمنده ایکی ایلچی کوندرمشدی. بونلر (چه ـ پی)نك چینه کیتمکدن امتناع ایلدیکنی کورنجه کندیسنی جبراً کالدیروب کوتورمك ایچون (قو ـ لو ـ لو) یعنی (قارلوق) تورکلریله خفی ترتیبات قورمغه ، بو خصوص

(چه ـ پی) نك بو یاكلش حركتی بوتون امیدلری تار ومار ایتدی. تورك عالمنك یكی باشدن بر داها مدهش صورتده صارصیلمه‌سنه سبب اولدی. اساساً (چه ـ پی) نك سوء اداره ومناسبتسز حركاتی كورن اویماقلر كندیسندن صوغومش ، یاواش یاواش اطرافندن طاغیلمغه باشلامشلردی .

بو اثناده چین سراینده‌ده قتل ایدیلن ایلچیلرك انتقامنی آلمق ایچون ترتیبات قورولیور، توركلری ینه كندیلرینه قیردیرمق سیاستی حاضرلانیوردی. ایمپراطور؛ (قاءو خان Kao-khan) ی، اویغورلرله پوقولری آله‌رق (چه ـ پی) خانی تدمیر ایتمكه مأمور ایلدی. (چه ـ پی) نك معیتنده‌كی باشلیجه رؤسا [١]؛ قاءو خان طرفنه كچدكلری كبی (كیه ـ قو Kie-kou) دینیلن قومده چین تابعیتنه كیردیلر [٢]. (چه ـ پی) فرار ایتدیسه‌ده نهایت اسیر ایدیله‌رك چینه كوتورلدی [٣] [م ٦٤٩] .

ایچون اونلرك معاونتلرینی تأمین اتمكه چالیشدیلر . فقط ، چین سفیرلرینك سوء قصد تصوری حس اولوندی . (چه ـ پی) خانك (ته ـ له Te - le) عنوانی حائز (چی ـ پی Tchi - pi) اسمده‌كی اوغلی ایلچیلردن (هان ـ هوا) بله چارپیشه‌رق اولدیردی. دیكر ایلچی (تیاثو ـ چه) ده اعدام اولوندی . سفیرلرك قتلی خبری چین سراینده بویوك بر حدت اویاندیردیغندن (چه ـ پی) نك تدمیری ، توركلرك اعاسی تحت قراره آلندی . توركاری ینه توركاره قیردیرمق ایچون (قاءو Kao) خان ، (هوئه‌ی ـ هه) یعنی اویغورلرله (پو ـ قو Po - ko) لری آله‌رق ،(چه ـ پی) خان اوزینه یورومكه مأمور ایدیلدی . [ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٥١]

[١] چه ـ پی خاندن آیریله‌رق ، چین ایمپراطوری طرفندن تاتارستانده اجرای حركاته مأمور ایدیلن قاثو خانه التحاق ایدن رؤسا میانده (قو ـ لو ـ لو) نرك رئیسی ایله (سه ـ لی ـ فا Sse - li - fa) عنوانی حائز (نی ـ شو ـ كیوئه Ni - cho - kiue) ، و (سه ـ كین Sse - kin) عنوانی طاشیان (مو ـ هو ـ تو Mo - Ho - to) كبی مهم شخصیتلر بولوندیغنی چین وقایعنامه‌لری قید ایدییورلر . [ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٥١]

[٢] كیان ـ كوئن Kien - Kuen نامیله‌ده یاد ایدیلن (كیه ـ قو kie - Kou)لر (سه‌لینغا) نهری منبعی شمالنده (اوبی) طرفلرنده اقامت ایدییورلردی . اولجه سیه ـ ین ـ تو لره تابع اولان بوقوم بالآخره چه ـ پی خانه عرض انقیاد ایلمشلردی .

موسیو ده‌كینی چین وقعه نویسی (لیه ـ تای ـ كی ـ سو) دن نقلاً بوقوم افرادینك بویلری اوزون ، كوزلری ماوی ، صاچلری قرمزی ایله صاری آره‌سنده قولا رنكنده اولدیغنی خبر ویرییور. [ده‌كینی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٤٥]

[٣] قاءو خان، چه ـ پی یی (آ ـ سی ـ نا ـ شان A - si - na - chan) طاغنده باصدیرمشدی. فقط چاپی ، ندیمه‌سی وبوز قدرده سوری ایله میدان معركه‌دن فرار ایلدی. قاءوخان كندیسنی آلتای طاغلرینه قدر تعقیب ایده‌رك اوراده یاقالادی . چینه كوندردی . اواثناده چین ایمپراطوری

(چه ـ بی) نك اسارتیله ، توركلر ایچون ، مدید بر دورهٔ نكبت باشلادی . آرتق شرق توركلری كاملاً چین ایمپراطورلغنك حاكمیتی آلتنه دوشمش ، استقلال امللرینی اونوتمغه محكوم ایدیلمشلردی .

چینلیلر ، شمال حدودلرینی دائما تهدید آلتنده بولوندیران توركلرك احساسی ایچون عصرلردنبری تعقیب ایتدكلری سیاستده موفق اولمشلردی . شرقی تورك خاقانلرینك اولكسی برطاقم ایالتلره آیریلهرق چینلی ضابطلرك ادارهسنه ویرلدی . بو قهرمان ملت ؛ قهار بردهمیر چنبر ایچنه آلندی .

توركلرك اوزرینه مسلط ایدیلن چین ضابطلری آرتق ایستدكلری كبی حركت ایدییور ، مقهور قومك انقاضندهكی استقلال حسلرینیده اولدیرمكه چالیشیورلردی .

چه بی خانك اسارتندن یعنی میلادك ٦٤٩ تاریخندن ٦٧٩ تاریخنه قدر كچن اوتوز سنه ظرفنده توركلر آرهسنده چینلیلری جدی صورتده دوشوندیرهجك ، خاقانلغك احیاسی امیدلرینی اویاندیرهجق مهم سیمالر ظهور ایتمدی . بر آرالق چینك (تا ـ تونغ ـ فو Ta-tong-fou) حوارینه یرلشدیرلمش اولان توركلر ؛ بر اختلال چیقارمش ، خاندان خاقانی‌یه منسوب برنسلردن (آسنا ـ نی ـ شو ـ فو Assena-ni-chou-fou) نامنده برینی خان اعلان ایلمشلرسهده [م ٦٧٩] چینلیلر بو اختلالیده باصدیرمغه ، همده پك قانلی بر صورتده باصدیرمغه موفق اولدیلر [١] .

بولونان (قاءو ـ تسونغ Kao - tsong) ، چهبی‌یه ، خطاباً : « كیهلی خان مغلوب اولدیغی زمان كندیسنه معاونت ایتمدك . بوصورتله عائله عبتندن محروم اولدیغكی كوسترددك . سیه ـ ین ـ تو لر امحا ایدیلدكلری وقتده قاچدك . برطرفه چكلدك . بو حركتكلهده صادق برآدم اولدیغكی اثبات ایتدك . بو ایكی مسئله اعدامكی انتاج ایدهجك جنایتلرندر . فقط ، سلفم اولان ایمپراطور ، اسیر ایدیلن تورك رؤساسنه قارشی دائما عفو ایله معامله ایتمش اولدیغندن اونك اثرینه توفیق حركتله حیاتكزی باغشلایورم » دیدی . چهبی‌نك بوینندهكی زنجیرلری چیقارتدیردی . تبعهسنی چینه تابع اولمق اوزره (یو ـ تو ـ كیون ـ شان Yo - to - Kiun - chan) طاغنه یرلشدیردی . [ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٥١ ، ١٥٢]

[١] كیهلی‌خانك اسارتنی‌متعاقب چین جنرالی (لی ـ تسینغ Li - tsing) منهزم اوردوانقاضندن اوچیوز قدر تورك عائلهسنی (تا ـ تونغ ـ فو) جوارینه یرلشدیرمش ، اوزرلرینه (آ ـ سه ـ ته A - sse - te) اسمنده بر بك تعیین ایلمشدی . بونلر مرور زمانله اوراده اورهمش ، مقدارلری آرتمش اولدیغندن ، ایمپراطوردن اوزرلرینه برخان نصبنی رجا ایتمكه باشلادیلر . [م ٦٦٤] . چین ایمپراطوری بو مراجعت اوزرینه باشبوغلرینه (خان) یرینه قدیم هیونغ ـ نو لرك رؤساسنه

چینلیلر، حرکت مایه‌نی تولدورمك ایچون نه‌قدر شدت کوستریپورلرسه تورکارده‌کی آرزوی استقلال‌ده او نسبتده آرتیپوردی . (آسنا ـ نی ـ شو ـ فو) چین اوردولری قارشوسنده مغلوب اولدیغی زمان کندی آدملرینك سوء قصدینه اوغرامش ، تبعه‌سندن برقسمی محاربه‌ده مقتول، برقسمی‌ده اسیر دوشمش اولمسنه رغماً قالان تورکار؛ رؤسادن (ون ـ پو) معیتنده (لانغ ـ شان) طاغنه چکیله‌بیلمشلردی .

بونلر اوراده کیه‌لی‌خانك اقرباسندن (آسنا ـ فو ـ نیه‌ن) نامنده برپرنسی کندیلرینه خان نصب ایده‌رك چینه آقینلر اجراسنه قالقیشدیلر [م ٦٨٠ ـ ٦٨١] . (یوئن ـ چه‌ئو Youen tcheou) و (کینغ ـ چه‌ئو King-tcheou) طرفلرینی یغما ایلدیلر. فقط چینلیلر؛

ویریلان (شن ـ یو Chen-yu) یعنی (تانژو Tanjou) عنوانی توجیه ایلدی . فقط بو یکی تانژو آز بر مدت صوکره ایکی بویوك اوغوق رئیسلری اولان (ون ـ پو Wen-po) و (فونغ ـ چی Fong-chi) ایله متحداً چینه قارشی عصیان ومنقرض سلالهٔ خاقانی پرنسلرندن (آسنا ـ نی ـ شو ـ فو) یی خان اعلان ایلدیلر [م ٦٧٩] .

دیگر قبیله‌لرده عصیانه اشتراك ایلدکارندن یکی خانك عسکری یوز بیك کشی‌یه بالغ اولدی . ایمپراطور اختلال چیقاران تورکاری همان محو ایتمك اوزره قوتلی بر اوردو کوندردی . فقط اوردو هیچ بر شیئه موفق اوله‌مدی . بالعکس مدهش بر انهزامه اوغرادی . تورکلر (شنـی) ایالتندن چینه گیره‌رك (پچیلی) یه قدر ایلریلدیلر . برچینلی‌لك یاردیمیله پچیلی‌یی‌ده ضبط ایتدیلر . ایمپراطور بوسیلابه‌یه قارشو طوروق اوزره ، (هینغ ـ کیه‌ن Hing-Kien) ك قوماندامی آلتنده اوچیوز بیك کشیلك براوردو سوقنه مجبور اولدی [م ٦٨٠] . بواوردو (اورتوس) خطه‌سنده طوپلاندیغی صیره‌ده تورکار صیق صیق ارزاق قافله‌لرینی اورمه‌ه باشلادقلرندن آچ قالمق تهلکه‌سی باش کوستردی . بوکاقارشی (هینغ ـ کیه‌ن) ، اوچیوزقدر ارزاق آرابه‌سنه برطاقم جنکاورلر کیزله‌دی. قافله‌یی بوله چیقاردی . آرقه‌سندن‌ده کیزیده برقطعهٔ عسکریه کوندردی . تورکار، بوحیله‌نك فرقنه وارامدیلر . ارزاق آرابه‌لری ظن ایده‌رك قافله اوزرینه آتیلدیلر . محافظلر ، آلدقلری تعلیماته توفیقاً ، آرابه‌لری براقه‌رق قاچدیلر . بونی کورن تورکار ، کمال امنیتله آتلرندن اینه‌رك آرابه‌لره قوشدیلر . فقط اوراده کیزله‌نن عسکرلر طرفندن آنی برهجومه اوغرادیلر . بونلرله چارپیشیرکن ، آرقه‌دن کلن قطعه‌ده یتشدی . آتلرینه بینمکه وقت بوله‌میان تورکار کاملاً قیلیجدن کچیرلدی . بووقعه ، تورکارك قوهٔ معنویه‌سنی پك فنا برصورتده صارصدیغندن (هه ـ شان He-chan) یعنی (قاره طاغ) ده چینلیلرله ایتدکاری قانلی محاربه‌ده منهزم اولدیلر . پك چوق تلفات ویردیلر . ایلری کلن رؤسادن (فونغ ـ چی) ، برچوق تورکله برابر اسیر دوشدی. (آسنا ـ نی ـ شو ـ فو) خانده فرارایدن عسکرلری طرفندن قتل ایدلدی. تورك اوردوسنك بقیةالسیوفی رؤسادن (ون ـ پو) معیتنده (لانغ ـ شان Lang-chan) طاغنه فرار ایده‌رك سلالهٔ خاقانیدن (آسنا ـ فو ـ نیه‌ن Assena-fou-nein) اسمنده برپرنسی خان اعلان ایلدیلر . [دوکینی ، ج : ١ ، ق : ٢ ، ص: ٤٤٦، ٤٤٧ و ایستانیسلاس ژولین ص : ١٥٤، ١٥٥، ١٥٦]

انواع دسيسه‌لر، (فو ـ نيه‌ن) و (وه‌ن ـ يو) آره‌سنه نفاق صوقه‌رق هر ايكيسنى ده اسير ايلديلر [١] . ويردكلرى سوزه رغماً سياست ميداننده باشلرينى كسديلر [م ٦٨١] .

بو شديد جزا ؛ توركلرك كوزينى ييلديرمق ، ملتده اويانان فكر استقلالى انكشاف ايتمه‌دن سوندورمك مقصديله اجرا ايديلمشدى . فقط بو آغير و قانلى جزادن توركلرك جسارتى قيريلق شويله طورسون بالعكس چينه قارشى حس ايتدكلرى نفرت بوس بوتون آرتدى .

ملت محكومه اوله‌رق ياشامغه آليشماميش اولان توركلره اجنبى حاكميتى پك كران كليوردى . چينليلر يسه حر و مستقل ياشامغه آليشمش ، مفاخر ظفرله مالى شانلى ماضيلرينى اونوته‌مامش اولان بو قومى رفق ايله اداره ايده‌جكلرينه ، ايمپراطور (تاى ـ تسونغ) ك وفاتندن صوكره شدت پولتيقه‌سنه رواج ويرمشلردى . ذاتاً آليشمش ، محكوميتله الفت ايتمش

---

[١] (وه‌ن ـ يو) محاربه‌دن قورتوله‌بيلن توركلرى (لانغ ـ شان) طاغنه يرلشديردكدن صوكره (كيه‌لى) خان عائله‌سندن (آسنا ـ فو ـ نيه‌ن) ى (هيا ـ چه‌ئو Hia ـ tcheou) دن جلب ايده‌رك خان اعلان ايلمشدى . ايرتسى سنه يكى خان (فو ـ نيه‌ن) ؛ وه‌ن ـ يو ايله برابر چينه هجوم ايده‌رك (يوئن ـ چه‌ئو) و (كينغ ـ چه‌ئو) طرفلرينى استيلا و تخريب ايلديلر . ايمپراطور بونلره قارشى بودفعه‌ده (هينغ ـ كيه‌ن) ى مأمور ايتمشدى . ايكى اوردو (تاى ـ چه‌ئو Tai ـ cheou) طاغنك دربندنده قارشولاشديلر . هينغ ـ كيه‌ن تورك قهرمانلغنى عسكرله اعما ايده‌يه‌جكنى آكلايه‌رق حيله طريقنه توسل ايلدى . تورك اوردوكاهنه كيزلى مأمورلر كوندردى . بونلر واسطه‌سيله (فو ـ نيه‌ن) خان ايله (وه‌ن ـ يو) آره‌سنه تخم نفاق صاچمغه موفق اولدى . او زمانه قدر متفقاً حركت ايدن توركلر ايكى‌يه بولوندیلر . چينليلر ، بو فرصتدن بالاستفاده (فو ـ نيه‌ن) اوزرينه هجوم ايده‌رك اوردوسنى پريشان ، كنديسنى فراره اجبار ايتديلر . فو ـ نيه‌ن ، زوجه‌لرى و چوجوقلريله بوتون آغيرلقلرينى اوكجه (كين ـ يا ـ شان Kin ـ ya ـ chan) طاغنه براقمشدى . هينغ ـ كيه‌ن اورايه هجوم ايده‌رك بونلرك كافه‌سنى ضبط ايلدى . چين جنرالى طرفندن (فو ـ نيه‌ن) خانله (وه‌ن ـ يو) ـ موسو ده‌كيني بو اسمى (آسته ـ وه‌ن ـ شوئن Assete ـ ven ـ chuen) شكلنده ضبط ايديور ـ آره‌سنه القا ايدیلن نفاق و امنيتسزلك ، بو آرالق ، اشتداد ايلمشدى . وه‌ن ـ يو يرليجه ، چين جنراله مراجعتله ، حياتى باغشلاديغى تقديرده دخالت ايده‌جكنى بيلديردى . عينى زمانده (فو ـ نيه‌ن) ده ، كنديسى عفو ايديليرسه ، (وه‌ن ـ يو) يى زنجيربند اوله‌رق تسليم ايده‌جكنه دائر خبر كوندردى . هينغ ـ كيه‌ن هر ايكيسنه‌ده مساعد جوابلر ويردى . بو مدت اوزرينه فو ـ نيه‌ن ، وه‌ن ـ يو يى زنجيره اوره‌رق جنراله كوتوردى . فقط هر ايكيسى ده توقيف اولونه‌رق اسير اعلان ايديلدى . چينليلر ، ناموسلرى اوزينه ويردكلرى تأميناته رغماً ، (سى ـ غان ـ فو) ده سياست ميداننده هر ايكيسنك ده باشلرى كسديلر [م ٦٨١][ايستانيسلاس ژولين . ص : ١٥ ـ ١٦٢ وده‌كيني ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٤٤٧]

بر ملت ایچون بلکه شدت پولتیقه‌سی مثمر بر نتیجه ویریر؛ بو بوندورقدن قورتولق هوسنی قیره‌بیلیردی. فقط، آقینده بر سلسلهٔ شان وظفر طاشییان بر قوم ایچون بویله بر سیاست استبداد زنجیرلرینی قیرمق حرصنی آرتیرمقدن باشقه بر نتیجه ویره‌مزدی.

چینلیلر، استرداد حریت داعیه‌سیله اورتایه آتیلان تورك کزبده‌لرینی سیاست یدالمرینه کوندرمکله سینهٔ ملتده‌کی نائرهٔ نفرتی کوروکلیور، شوق حریتی آرتیرییور، آقینلان قانلر ایسه داها آتشین، داها عزمکار سیالرك یتشمه‌سنه خدمت ایدییوردی.

بر وقتلر چین امپراطورلغی، شرقده قورمدن، غربده دمیر قاپویه قدر امتداد ایدن کنیش خط اوزرنده موجه‌لنن سنجاقلری اوکنده أکلمکه مجبور ایدن شانلی استقلال دورلرینك خیالی محکومیت آلتنده ایکه‌ین تورکلرك کوزی اوکندن یتمیور، او دورلرك اعاده‌سی حرصیله یورکلری یانییوردی. خصوصیله چینلیلرك تورك ملتنی محو ایتمك عزمنده اولدقلرینك فرقنه وارمق کندیلرینی تدهیش ایدییور، بو فجیع عاقبتك تحققنه میدان براقامق ایچون هر چاره‌یه باش اوربیورلردی. بو ایکی تشبثك قانلی ماجرالرله عقیم قالماسی ایسه عزملرینی قیره‌جغنه، بالعکس جرأت وغیرتلرینی آرتیرییور، عزملرینی شدتلندیرییوردی. تورکلر، عزت نفسلرینك پایمال ایدیلمه‌سنه، کزبده‌لرینك کوله، پاکیزه قیزلرینك جاریه اولمسنه تحمل ایده‌مییورلردی. ذات اسارت، خلقده عمومی بر انتباهه سبب اولمش، فلاکتك تمادیسی، استخلاص حرصنی تهییج ایلمشدی. هر تورك، هرکون بر صورتله جریحه‌دار اولان عزت نفسنی قورتارمقدن، ملتنك شانلی دورلرینی احیا ایتمکدن باشقه بر شی دوشونمیوردی. تمادئ فلاکت وجدان ملیده عمومی بر انتباه طوغورمش، یکی نسل باشقه بر روحله یتشمشدی. ملت خاقانلغنی صوریور، آرتق اجنبیلر حسابنه چالیشمق ایسته‌میوردی [١].

[١] میلادك ٧٣٢ تاریخنده بر تورك پرنسی بو قاره کنلرك الملی خاطره‌لرینی شویله ترنم ایتمشدی: [تورك بُودُنْ اِیلْلَدُقْ اِیلِینْ اِیچْغِنُو اِیدمش. قاغانْلادُقْ قاغانِنْ بِیتُرُو اِیدمِش. تَبْغَچْ بُودُنْغَه بَکْلِكْ اُوْرِیْ اوغلین قول بولدی. سِیلِكْ قیز اوغلین کُولْك بولدی. تورك بکلر تورك آتین اِیتِی تَبْغَچِی بکلر تَبْغَچْ آتِینْ تُوتِیَنْ تَبْغَچ قاغانْغَه کُوزْمِشْ. اَلِكْ یِیل اِیشِك کوجِك بِرْمِش. اِیلْکَرُو کُونْطوغشِقدَه

بوتون بو حاللر ، فترت دوره‌سنك نهایت بولدیغنی ، اتحاد قوت تولید ایدر قناعتنك هر تورکك دماغنده یرلشدیکنی کوسترن خیرلی امازه‌لر ایدی .

ایشته وجدان ملی‌نك بو انتباهی ، اجنبی بویوندریغك تضییق نتیجه‌سیدر که ایلریده کوره‌جکمز وجهله ملی قهرمان (قوتلوغ) ، میلادك ٦٨١ تاریخنده [١] ،

بُوکْلِی قاغانغه تَکِیْ سُولَیُو بِیرْمِش . قُورِغَرُو تَمِرْ قَاپِغَه تَکِی سُولَیُو بیرمش . تَبْغَچْ قاغانغه ایلین تُورُوسِینْ آلِی بِیرْمِشْ . تورك قَرَه قَمغ بُودُنْ آنچه تیمِشْ . اِیلِكْ بُودُنْ اَرْتِمْ ، اِیلِمْ آمَاتِی قانی ؟ کَنْکه اِیلِكْ قَزْغَنُورْ مَنْ تیِرْ اَرْمِش . قاغانلغ بودن اَرْتِمْ . قاغانم قانی ؟ نه قاغانغه اِیشِلِكْ کوجِكْ بِیرُورْمَنْ تیِرْ اَرْمِش . آنچه تیپْ تَبْغَچْ قاغانغه یاغِی بولمش . یاغی بُولِپْ اِیتِنُو یَرَتُونُومَدُقْ یانا اِیچِکْمِش . بونچه ایشِكْ کوجِكْ بِیرْتِكْ کَرُو سَقِنْمَتِی تورك بودُنْ اُولُورَ یِینْ اُورُوغْسِرَ تَیِنْ تیرْ اَرْمِش . یُوقَدُو بَرِیرْ اَرْمِش . [تومسن اورخون کتابه‌لری . ص : ٦٩ ، ١٠٠]

یعنی : تورك ملتی ، حکومت قوردیغی مملکتی الدن چیقارمش ، خاقانه اعلان ایتدیکی خاقانی غائب ایتمشدی . تورکلرك بك زاده‌لری چین قومنه کوله ، پاکیزه قیزلری جاریه اولدی . تورك بکلری ، کندیلرینك ملی اسملرینی براقه‌رق چین بکلرینك چینجه عنوانلرینی آلدیلر . چین ایمپراطورینه تابع اولدیلر . اللی سنه [کتابه‌لرده ذکر ایدیلن بو اللی سنه که ایلی خانك اسیر دوشدیکی (٦٣٠) تاریخندن (کول تکین) ك پدری (قوتلوغ) خانك خاقانلغی احیا ایلدیکی ٦٨١ تاریخنه قدر تمادی ایدن فترت دورینه توافق ایتمکده‌در] اونك حسابنه چالیشدیلر . ایلری‌ده شرقده ، غربده قوتلی خاقانلر اولدیغی حالده (چینه) کیریده غرب جهتلرنده دمیر قاپویه قدر عسکر سوق ایتمش ، اورالری ضبط ایتمشلردی . فقط خاقانلقلرینی ، اولکه‌لرینی چین ایمپراطورینه قاپدیردیلر . تورك قومی ، اوکوملری یدیکدن بدهرك دولت مالك برقوم ایدم . شمدی شوکت ودولتم هانی ؟ کیمه دولت قازانیورم . باشلو باشمه بر خاقانم واردی . شمدی او خاقانم نره‌ده ؟ هانکی خاقانك یولنده چالیشه‌جغم دیمکه باشلادی . بویله دیه‌رك چین ایمپراطورینك دشمنی اولدی . دشمن اولدقدن صوکره‌ده یکیدن دولتی قوروق امیدیله دوشدی . چینلیلر ، تورکلرك آرتق کندی حسابلرینه چالیشمدقلرینی کورنجه تورك قومنی اولدیرملی ، نسلی قوروتملی دیمکه باشلادیلر . تورکلرك اتحادینه کیریشدیلر .

[١] قوتلوق خان طرفندن شرقی تورك خانلغنك احیاسی تاریخی میلادك ٦٨١-٦٨٣ سنه‌لری آره‌سنده تردید ایدیلمکده‌در . موسیو (Schlegel) ، قوتلوغك میلادك ٦٨١ تاریخنده خان اعلان

میدان شهامته آتیلدیغی زمان ؛ آز بر مدت ظرفنده ؛ بویوك بر قوت قازانمغه ، طاغیلیق ویریشن بر حالده یاشایان تورکلری طوپلایه‌رق شرق خاقانلغنی احیا ایتمکه موفق اولمشدر. بو سایه‌ده تورکلر الی سنه دوام ایدن مدید بر دورهٔ فلاکتدن صوکره تکرار استقلال ملیلرینی قازانمشلردر .

ایدیلمش اولدیغی سویلیور . حالبوکه (ده‌گینی) ، بو حادثه‌یی میلادك ۶۸۲ تاریخنه عائد وقوعات میاننده کوسترمکده‌در (ایسناید - لاس‌ژه ایه‌ن) ایسه ، چین وقایعنامه‌لرینه استناداً (قو - تو - لو) یعنی (قوتلوغ) خانك (یونغ - شون yong-chun) دورینك برنجی سنه‌سنك آلتنجی آینده چین حدودلرینه هجوم ایتمش اولدیغنه دائر بر وقعه نقل ایدیور . چین تقویملرینه نظراً (یونغ - شون) دورینك برنجی سنه‌سی میلادك ۶۸۲ تاریخنه مصادف ایسه‌ده قوتلوغ خانك ، چین حدودلرینه تجاوز ایده‌جك قدر باشنه بر قوت طوپلامسی ایچون بو تاریخدن هیچ اولمسه بر سنه اول میدانه آتیلمش وخان انتخاب ایدیلمش اولمسی ایجاب ایدر . موسیو (تومسن) ك ۶۸۱ تاریخنی ترجیحه متمایل کورونمسی ده بو ملاحظه‌یه مستند اولملیدر .

کول تکین آبده‌سنده ، تورك تکینك الی سنه کوسترلمسی ، کیلی خنك اسارتنکده میلادك ۶۳۰ تاریخنه مصادف اولدیغی محقق بولونمامسی نظر اعتباره آلنه‌رق موسیو (Schlegel) ادعاسی وجهله خانلغك احیاسی تشبثنه ۶۸۱ تاریخنده باشلانیلمش اولدیغی بر جهده قبول اولونمشدر .

شرقی کوك تورك خاقانلغنك فترتی دورنده (تولس) لر

٦٢٧ م - ٦٤٦ م

تورك تاریخنده ، مهم برعنصر اختلال اولمق اوزره طانیلان (سیرتار ـ دوشلر) لر، قدیم هیونغ ـ نولرك انقاضندن اولان (تیه ـ له) لرك ، الڭ مهم والڭ قوتلی قبیله‌لرندن بری ایدیلر .

چینلیلرك (تیه ـ له) دیدکلری قبیله‌لراورخون کتابه‌لرنده‌کی (تولس Tölös) لردر. (تاردوش) لرله برابرکوك تورك خاقانلغی متحده‌سنی تشکیل ایدن (تولس) لر ، قویونلولر دورندنبری اورته آسیاده الڭ نفوذلی والڭ قوتلی قبیله‌لردن مرکبدی . طوغولوتوبالرندن شمالی چینده بر ایمپراطورلق قوران (ودی Yuen-veï) لر دورنده چینلیلر بونلره (یوکسك آرابالیلر) معناسنه‌اوله‌رق (قاعو ـ کیو Kao-Kiu) نامنی ویرمیورلردی [١] . داها صوکره یعنی چین خاندانلرینك الڭ سطوتلیلرندن اولان (تانغ) سلاله‌سی دورنده ایسه (چه ـ له Tche-le) اسمیله یاد ایتمشلردر . بو اسم بالآخره تحریف ایدیله‌رك (تیه ـ له Tie-Le) و (ته ـ له Te-Le) شکللرینه صوقولمشدر .

چین وقایعنامه‌لرندن (تانغ ـ شو Tang-Chou) یه کوره کوك‌تورك خاقانلغی‌دورنده (تیه ـ له) لر باشلیجه شو اون بش (اولوس) دن مرکب بولونیورلردی :

١ — (هوئه‌ی ـ هو Hoei-Ho) لر

٢ — (سیه ـ ین ـ تو Sie-Yen-To) لر

٣ — (کی ـ پی ـ یو Ki-Pi-Yu) لر [٢]

---

[١] (تولس) لر یوکسك تکرلکلی آرابالر قوللاندقلرندن چینلیلر کندیلرینه (قاعو ـ کیو) یعنی (یوکسك آرابالیلر) اسمنی ویرمشلردی .

[٢] (کی ـ پی ـ یو) لر ، چین وقایعنامه‌لرنده بعضاً یالکز (کی ـ پی Ki-Pi) اسمیله قید ایدیلمشلردر . بونلر (قاراشار) ك شمال غربیسنده (یولدوز) وادیسنده اوطوریورلردی . کیه‌لی (هیه‌لی) خانك اسارتندن صوکره یعنی میلادك (٦٣٢) تاریخنده بونلرك (کی ـ بی ـ هو ـ لی Ki-Pi-Ho-Li) نامنده برباشبوغ اداره‌سنده بولوندقلرینی کوریورز . بو باشبوغ، چین ایمپراطورینه

٤ — (تو - پو Tou-Pou) لر [١]

٥ — (قو - لی - قان Kou-Li-Kan) لر [٢]

٦ — (تو - لان - قو To-Lan-Ko) لر [٣]

٧ — (پو - قو Pou-Kou) لر [٤]

٨ — (پا - یه - قو Pa-Ye-Kou) لر [٥]

٩ — (تونغ - لو Tong-Lo) لر [٦]

عرض انقیاد ایدەرك قبیلەلریلە برابر (قان - چەئو) و (لەانغ - چەئو) آرەسندە اسكان ایدیلمشلردر (م ٦٣٢) . میلادك (٦٥٢) تاریخندە چینلیلر طرفندن غربی كوك تورك خاقانی (آشنا هولو) علیهنە آچیلان محاربەدە (كی - بی - هو - لی) ، معیتندەكی (كی - بی - یو) لرلە بیوك مهم رول اوینامشدر . میلادك (٦٥٣) تاریخندە (كی - بی - یو) لرك اشغال ایتدكلری حوالیدە چینلیلر طرفندن (هو - لان Hou-Lan) نامیلە بر ایالت تأسیس اولونمشدر . بو ایالتە ویریلن (هو - لان) اسمی ، (نینغ - هیا Ning-Hia) جوارندە بولونان و اوزرندەكی یشیل و بیاض چیچكلرە اوزاقدن بنكلی آت منظرەسی عرض ایتدیكی ایچون شمال قوامی طرفندن (هو - لان Ho-Lan) نامی ویریلن طاغدن آلنمشدر .

[١] چین وقایعنامەلرینك تصویرینە كورە (تو - پو) لر ، كوچوك بركولك جنوبندە اوطورییورلردی . ساكن اولدقلری ساحە (كیەن - قوئن Kien-Koen) لرك یعنی (قیرغیز) لرك شرقندە ، (هوئەی - هو Hoei-Ho) لرك یعنی (دوقوز اوغوز) لرك شمالنە مصادف بولونیوردی . كوك تورك خاقانلغی دورندە (هوئەی - هو) لر ، موغولستانك شمالندە (سلنغا) و (توغلا) نهرلری آرەسندە یاشادقلرینە كورە (توپو) لرك یوردلری آرچوق تعین ایتمكدەدر .

[٢] چینلیلرك (قو - لی - قان) دیدكلری بوقوم اورخون آبدەلرندەكی (قوریقان) لردر . بونلر (هان - های Han-Hai) نك شمالنە و بركولك جنوبنە تصادف ایدن حوالیدە اوطورییورلردی . (نیە - لە) لردن چین پایتختنە الك اوزاق اولانلر قوریقانلر ایدی .

[٣] (تو - لان - قو) لر ، چین مؤلفاتندە بعضاً (تو - لان) اسمیلەدە یاد ایدیلمشلردر . بونلر سیرتار - دوش (سیە - ین - تو) لرك شرقندە (تونغ - لو Tong-Lo) [توغلا؟] نهری بویلرندە ساكن اولیورلردی .

[٤] (پو - قو) لر (تو - لان - قو) لرك شرقندە اقامت ایدییورلردی .

[٥] (پا - یە - قو) لر (كول تكین) و (بیلكە خان) آبدەلرندە (بایرقو) دینلن قومدر . بونلر غربی چولك شمالندە ، (پو - قو) لرك شرقندە بیك (لی) وسعتندە بر ساحەدە اوطورییورلردی .

[٦] (تونغ - لو) لر ، سیرتار - دوش (سیە - ین - تو) لرك شمالندە و (تو - لان - قو) لرك شرقندە اقامت ایدییورلردی . بونلر ، اورخون آبدەلرندە ذكر ایدیلن (توغرا) لردر .

١٠ — (هوئن Hoen) لر [١]

١١ — (سه - كيه Se-Kie) لر

١٢ — (هو - سيه Hou-Sie) لر [٢]

١٣ — (هى - كيه Hi-Kie) لر

١٤ — (آ - تيه A-Tie) لر [٣]

١٥ — (په - سى Pe-Si) لر

اسكى قويونلولردن اينى تيه - له (تولس) لر ، كوك تورك خاقانلغنك تشكلندن اول اورته آسيانك بوتون ماجرالرينه قاريشمش ، بر آزالق (وهى) لرك وداها صوكرهده

[١] (هوئن) لر ، تيه - له قبيله‌لرى آره‌سنده يوردلرى اك زياده جنوبده اولان برقو مدى. چينليلرك بونومه ويردكارى (هوئن) اسمى شرقى روما تاريخلرنده‌كى (خونيت) اسمنى تخر ايتديرمكده‌در . (ته‌ئوفيلاقت سيمو قاتتا) يه كوره (خونيلر) اويغورلردن برقبيله ايديلير . آوارلرله برلشه‌رك (اووارخونيت) لرى تشكيل ايلمشلردر . آلتنجى عصرميلادى اواسطنه طوغرى شرقى روما ايمپراطورلغى اولكه‌سنه التجا ايتمش اولان (اووارخونيت) لر ياكلش اوله‌رق شرقى روماليلر طرفندن (آوار) نامله ياد ايديلمشلردر . فقط (ته‌ئوفيلاقت) ك بلك طوغرو اوله‌رق قيد ايتديكى وجهله بونلر حقيقى آوارلر دكللردى . بونلره آنجق (دزرمه آوارلر) دينيله بيلير .

[٢] چين وقايعنامه‌لرنده وازجمله (تانغ - شو) ده (سه - كيه) ، (هو - سيه) و (هى - كيه)لر برابر ذكر ايديلمشلردر بونلردن (سه - كيه) لر (ين - تو Yen-To) برك يعنى (تاردوش) لرك اسكى يوردلرينى اشغال ايدييورلردى . (هو - سيه)لر(تو - لان - قو)لرك شمالنده ، (هى - كيه)لر ايسه (تونغ - لو) لرك يعنى (تونغرا) لرك شمالنده اوطوريورلردى .

[٣] (آ - تيه)لره چين تاريخلرنده بعضاً (هو - تيه Ho-Tio) و(هيه - تيه Hi -Tie) اسملرى ده ويريلمكده‌در . (تانغ - شو) ده بونلرك نره‌لرده اوطوردقلرى تصريح ايدلمه‌مشدر . فقط ميلادك (٦٤٧) تاريخنده ، چين ايمپراطورينك بونلرك اوطوردقلرى محللرده (كى - تيه‌ن Ki-Tien) نامنده برسنجاق تشكيل ايتديكى معلومدر . (لى - چاءو - لو Li-Tchao Lo) نك جغرافيا لغتنده (كى - تيه‌ن) سنجاغى (قان - سو) ايالتى داخلنده (نينغ - هيا Ning-Hia) حواليسنده كوسترلمش اولمسنه نظراً (آ - تيه) لرك يوردلرينك بورا ى اولديغى اكلاشلمقده‌در .

(آ - تيه)لرك كول تكين آبده‌سنده‌كى (آديز) لر اولمسى محتملدر . حالبوكه (آ - تيه) اسمى (ما - توآن - لين) و(يوئن - كيه‌ن - له‌ى - هان) آنسيقلوپديسنده (آ - پو A-Po) شكلنده يازيلمشدر . بوشكلى نظر اعتباره آلان (طومسن) (آ - پو)لرك آوروپايه كچن (آوار)لر اولمسى احتمالنى ايلرى سورمشدر . فقط بو احتمال حقيقتدن پك اوزاقدر . چونكه (آوار) لرك طوغولولردن اينى حوجه‌لردن اولدقلرى محققدر . (آ - پو) لر ايسه قويونلولردن اينى (تولس) لردن ايديلر . معمافيه كول تكين آبده‌سنده‌كى (آباز) لر ايله (آ - پو) لر آره‌سنده‌ده برمناسبت آرايانلر واردر .

(جوجنلر) ك نفوذلری آلتنده قالمشلردر . (آسنا) خاندانی جوجنلرك تحكمنه قارشی اعلان عصیان ایتدكلری زمان تیه‌له‌لری كندیلرینه الك بويوك بر مظاهر بولمش ، خاقانلغك تشكل و اكتساب سطوت ایتمه‌سنده بونلرك پك چوق یارارلقلرینی كورمشلردر . فی الحقیقه كوك توركلر ، توكیو خاقانلغنی تأسیس وشرق وغربده حكومتلرینی تأیید ایتدكلری زمان شمال طرفلرنده‌كی منطقه‌لرده حاكم اولمق ایجون (تولس) لرك قوت و سطوتلرینه مراجعت ایتمشلردر . بونلر (سه ـ كین Se-Kin) عنوانی طاشیان رئیسلری اداره‌سنده كوك توركلرك قوت ونفوذلرینك تزییدینه چالیشمشلردر .

فقط ، میلادك (٦٠٠) تاریخنده چینده حكمران اولان (تسین Tsin) قرالی (قوانغ Koang) كوك توركلر علیهنه آچدیغی محاربه‌ده (پوكیا) یعنی (تاته‌ئو) خان فاحش بر هزیمته اوغرادیغی زمان ، (تولس) لرده طاغیلمشلردر . كوك توركلرك شرق وغرب خانلقلری آره‌سنده رقابت و منافرت باشلاینجه (تولس) لرده طبیعتیله بو مجادله‌یه قاریشدیلر . غربی توكیولر خانی (چولو) ، میلادك (٦٠٥) تاریخنده مختلف (تولس) قبیله‌لری اوزرینه هجوم ایده‌رك مماللرینك بويوك بر قسمنی غصب ایلدی [١] . بوتجاوزدن متأثر اولان (تولس) لر ، كوك تورك خاقانی ایچون بر عامل اختلال اولدیلر . آسنا خاندانك سجیه‌سز پرنسیپلرینك اداره‌لرینه قارشی هر فرصتده اختلال چیقارمغه باشلادیلر .

تولس (تیه ـ له) قبیله‌لری آره‌سنده الك مهملری (هوئه‌ی ـ هو) لرله (سیه ـ ین ـ تو) لردر . بونلردن اولكیلر اورخون آبده‌لرنده (دوقوز اوغوزلر) دینیلان قبیله‌لر ، ایكنجیلرده (سیرتار دوشلر) در . برچوق مؤلفلر (هوئه‌ی ـ هو) لری (اویغور) لرله قاریشدیرمشلرسه‌ده ایلك دفعه (آبل ره‌موزا) بونك بر خطا اولدیغنی ایلری سورمش ، (هوئه‌ی ـ هو) لرك اورخون آبده‌لرنده‌كی (دوقوز اوغوزلر) اولدقلرینی ادعا ایلمشدر . بوادعا (طومسن) ودیكر توركیات عالملری طرفندن‌ده قبول ایدیلمكده‌در .

[١] بوروایت (كیه ـ ئو ـ تانغ ـ شو) نكدر . (سوئه‌ی ـ شو) ده ایسه بوكا (چولو) خانك تیه ـ له (تولس) لر طرفندن مغلوب ایدیلدیكی علاوه اولنمقده‌در . تیه ـ له لر بوظفر سایه‌سنده بويوك برنفوذ قازانمش ، (هامی) ، (تورفان) و (قاراشار) طرفلری كندیلرینه عرض انقیاد ایلمشلردر . چولو خان ، قوتنك قیریلدیغنی كوره‌رك میلادك (٦١١) تاریخنده چینه التجا ایتمكه مجبور اولنجه ، تولسلرك نفوذ وسطوتلری برقات داها آرتمشدر .

شرقی كوك تورك خاقانلغنك فترتی دورنده سیرتار دوشلر

قدیم قویونلولردن ایمش اولان وچین تاریخلرنده (سیه ـ ین ـ تو) لر نامیله یاد ایدیلان اولوسلر اورخون آبده‌لرنده‌کی (سیرتار دوش) لردر [١] .

چین مورخلری بونلرك منشألری حقنده شو معلوماتی ویریورلر . وقتیله چینك شمالنده بر حکومت تأسیس ایدن (تسیه‌ن ـ یه‌ن Tsien.yen) سلاله‌سندن (مو ـ یونغ ـ تسیو Mou.yung.tciun) زماننده، هیونغ ـ نو تاتارلرندن (هو ـ لای ـ ته Ho.lai.teou) اوتوز بش بیکه بالغ اولان تبعه‌سیله غوبی چولنك شمالنده (سایغا) نهری بویلرنده (تو To) دینیلن محله هجرتله اوراده یرلشمشدی . ینه قویونلولر اخلافندن (تیله ـ له) لرك بر قبیله‌سی اولان (سیه Sie) لرده بوجوارده اقامت ایدییورلردی . بونلر، اورالرده بر برلریله امتزاج واختلاط ایده‌رك (سیه ـ ین ـ تو Sie.yen.to) اسمنی آلدیلر [٢] عائله اسملری (ایلی تیه I-Li-Tie) ایدی .

عرقاً تورك اولدقلرندن شبهه اولمیان (سیه ـ ین ـ تو) لر، مدت مدیده، (هونه‌ی ـ هو) و ، (پا ـ یه ـ قو Pa.ye.ko) ودها دیکر (تیه ـ له) قبیله‌لریله برلکده ، توکیولردن اول، تاتارستانك حاکمی اولان (جو ـ جن Geou-gen) لره تابع اولمشلردی .

توکیو خاقانلغی تأسس وجوجنلری محو ومنقرض ایده‌رك تورك وحدت ملیه‌سنی تأمین ایتدکاری زمان ، (تیه ـ له) لرك دیکر اون دوزت قبیله‌سی کبی (سیه ـ ین ـ تو) لرده ملی (قونفه ده راسیون) ه داخل اولمش ، تورك خاقانلغنك اداره‌سی آلتنه کیرمشلردی .

(موهان) خان دورنده قازانیلان پارلاق ظفرلرده بر حصهٔ مفخرتلری اولان (سیه ـ ین ـ تو)لر، خاقانلغك شرق وغربناملریله ایکی یه انقسامنی متعاقب ایکی‌یه آیریلمشلردی . (یو ـ تو ـ کیون ـ شان You.tou.kiun.chan) طاغنك شرقنده بولنان قسمی شرق

---

[١] چین وقایعنامه‌لرنده (سیه ـ ین ـ تو) دینیلن قبیله‌لرك اورخون آبده‌لرنده بحث ایدیلن سیرتاردوشلر اولدیغنی ایلك دفعه (هیرت Hirth) طرفندن ایلری سورولمشدر .

[٢] چین وقایع نویسلرندن (لیه ـ تای ـ هی ـ سو) ، (قام ـ مو) و (ودن ـ هیه‌ن ـ توم ـ قائو) دن نقلاً دهکینی . ج : ١ ق : ٢ . ص : ٤٢٨ .

تورکلرینه ، (اویغور) ایلنك شمالنده (تان ـ هان ـ شان Tan-han-chan) طاغنده ساکن اولانلرده غرب تورکلرینه التحاق ایتمشلردی .

شرق وغرب خاناقلرینی عزمکار وجسور خانلر اشغال ایتدیکی مدتجه ، (سیه ـ ین ـ تو) لر ، هرایکی خاناق ایچونده ، فائده‌لی برعنصر وظیفه‌سنی کورمشلردی . فقط ، دورهٔ انحطاط باشلادقدن صوکره ، بالعکس مدهش بربلا کسیلمشلر ، خاقانلغك سقوطنده مهم برعامل اولمشلردر . شویله‌که : غربی کوك تورکلر خانی (چولو) ، (سیه ـ ین ـ تو) لرك برعصیان چیقارمالرندن قورقه‌رق بغتةً اوزرلرینه هجوم و رئیسلرینی اعدام ایتمك کبی بر خطاده بولوندیغندن بونلر اطرافه طاغیلمغه مجبور اولدیلر .

(ئی ـ شه‌یو) اسمنده برینه (یه ـ تیه Ye-Tie) خان عنوانی ویره‌رك توکیولره اعلان عصیانله (ین ـ مو Yen-Mo) طاغنه چکلدیلر . بالآخره غربی توکیو خانی (شه‌قوئه‌ی) دورنده خاناق عنواندن واز کچه‌رك تکرار توکیولرله برلشدیلر . فقط غرب خانی (تونغ یابغو) نك وفاتندن صوکره غرب حوالیسنده قاریشقلقلر ظهور ایدنجه ، (ئی ـ شه ـ یو) نك حفیدی (اینان Y-nan) لك ریاستی آلتنده اوله‌رق ، براختلال چیقاردیلر . (اینان) یتمش بیك عائله‌یه تابع اولان تبعه‌سیله (تونغ ـ شه ـ هو) خانی ترك ایده‌رك شرق خاقانی (کیه‌لی) خانه عرض انقیاد ایلدی .

(اینان) ده سودای استقلال اولمغله برابر ، اووقت هنوز تاتارستانده قدرت وشوکتنی غائب ایتمه‌مش اولان (کیه‌لی) خانه قارشی قویه‌میه‌جغنی آکلامش ، بالمجبوریه اوکا اطاعت ایتمشدی . فقط کیه‌لی خانك سوء اداره‌سی یوزندن تبعه‌سندن اکثریسنك کندیسندن یوز چویرمکه باشلادقلرینی کورنجه فرصتدن استفاده ایتمك ایسته‌دی . او اثناده ، خاقانك اعتسافندن الك زیاده بیزار اولان (تیه ـ له) لر ایدی (سیه ـ ین ـ تو) لرده داخل اولدیغی حالده اون‌بش بویوك اولوسدن مرکب اولان (تیه ـ له) لر ، بویوك چولك شمالنده اقامت وتاتارستانك الك قوتلی قبیله‌لرینی تشکیل ایدییورلردی . (سیه ـ ین ـ تو) لر یوردینك شمالنده و (سلینغا) نهری بویلرنده اقامت ایدن (هوئه‌ی ـ هو) لر یعنی (دوقوزاوغوز) لرده غیر ممنونلر میاننده بولونیورلردی .

(اینان) وضعیتدن استفاده ایده‌رك ، بوتون بوغیر ممنون اولوسلرك باشنه کچدی . کیه‌لی خانه اعلان عصیان ایلدی . کیه‌لی خانك اداره‌سزلکی وخصوصیله چینه قارشی کوستردیکی ضعف ، نفوذینی پك زیاده قیرمشدی . (اینان) لك عصیانی ایسه کندیسیله

برابر خاقانلغك‌ده سقوطنی انتاج ایدن بربادزه اولدی . بو عصیانده الك بیوك حصه مسئولیت کیه‌لی خانه عائد اولمقله برابر (اینان) ك احتراصاتنه‌ده مهمجه بر پای ویرمك ایجاب ایدر .

کیه‌لی‌خان ، عصیانی باصدیرمق اوزره ، (تولی‌خان) ی بیوك برقوتله (سالینغا) بریلرینه کوندردی . فقط ، تیه‌ـ له‌لر ، هم عددجه ، هم‌ده محاربلك خصوصنده‌بوقوته فائق‌بولونیورلردی . باشبوغلری اولان (اینان) ك احتراص وجرأتکارلغی ایسه غلبه‌یی کندیلرینه تأمین ایده‌جك آیری برعاملدی . محاربه باشلار باشلامز ، (اینان) ك مهارتی قارشوسنده ، تولی‌خان عاجز قالدی . نهایت مدهش برهزیمته اوغرایه‌رق چکلمکه مجبور اولدی [م ٦٢٧] . بو پارلاق ظفر ، عاصیلر ایچون امیدبخش بر ساحه آچدیغی کبی خاقانلغك سقوطی خصوصنده‌ده پك مهم برعامل اولدی . کیه‌لی‌خان ، (تولی) یی زنجیره اوره‌رق حبس ایتمك کبی برده خطای سیاسی ارتکاب ایتدی . بوصورتله عاصیلره میدانی بوش براقدیغی کبی خاندان خاقانی پرنسلری آره‌سنه‌ده درین تفرقه دوشوردی .

برطرفدن چین ، دیگر طرفدن (اینان) کبی ایکی مدهش وبی‌امان دشمن قارشو‌سنده بولونان (کیه‌لی) نك بوصورتله داخلده‌ده منفور برنفاق ظهورینه میدان ویرمسی ، ارتکاب ایتدیکی خطالرك الك بیوکی ایدی . بونك نتیجه‌سی ، خاقانلغك الك قوتلی برمسندی اولان (تولی) نك عصیانی ، توکیولردن برچوق عائله‌نك‌ده (سیه ـ ین ـ تو) زه التحاقی صورتنده تجلی ایلدی .

(اینان) ، کوك تورك خاقانلغنك ضررینه اوله‌رق کیتدکجه تاتارستانده دائرهٔ نفوذینی توسیع ایدییور ، تبعه‌سنك مقدارینی آرتیرییوردی . نهایت قوتنك کافی درجه‌یه بالغ اولدیغنی کورنجه کندیسنی (خان) اعلان ایلدی . چینلیلر ، توکیولره قارشی تشکل ایتمکه باشلایان بویکی خانلغك انکشافنی نظر مسرتله تعقیب ایدییور ، خاقان (کیه ـ لی) نك شوکت ونفوذینی قیرمق ایچون بو قوتدن استفاده ایتمك سیاستنی کودییورلردی . چین امپراطورینك ، (اینان) ك خانلغنی درحال تصدیقی ایده‌رك کندیسنه طبل و علم [۱] کوندرمسی و (چن ـ چو ـ پی ـ کیا Tchen-tchou-pi-kia) خان عنوانی توجیه ایتمسی ، کیه‌لی خانه قارشی قوتلی بر رقیب حاضرلامق مقصدندن باشقه برشیئه معطوف دکلدی [م٦٢٨] ،

[۱] کوندریلن سنجاغك اینك قویروغنی حامل برنوع (توغ) اولدیغنی چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلیور .

ایمپراطور بوصورتله (سیه ـ ین ـ تو) خانه تاتارستانی استیلا ایتمك ایچون صلاحیت ومساعده ویرییور ، کندیسنی توکیو خاقانلغنی دهویرمکه تشویق ایدییوردی .

(ایتان) ، جنوب ایمپراطورلغنك بو سیاستندن لایقیله استفاده ایتمك ایچون ، ایمپراطوره انقیاد وشکرانی عرض ایتدکدن باشقه همان تابعیت ویرکیسنیده کوندردی . تاتارستانده موقعنی تحکیمه باشلادی . (اورخون) نهری جوارنده وچین پایتختنك آلتی بیك (لی Li) شمالنده واقع (یو ـ تو ـ کیون ـ شان You-tou-kiun-chan) طاغنی قرارکاه اتخاذ ایتدی (کیه ـ لی) خانك سوءادارهسندن بیزار قالان قبیله‌لری کندی طرفنه جلب ایتمکه باشلادی . آز مدت ظرفنده تاتارستانك اك مهم واك قوتلی قبیله‌لری اولان (هوئه‌ی ـ هو)لر ، (پا ـ یه ـ قو Pa-ye-kou) لر ، (او ـ تیه O-ti)لر ، (تونغ ـ لو Tung-lo)لر ، (پو ـ قو Pou-kou) لر ، (سیه Sie) لر کاملاً کندیسنه انقیاد ایلدیلر .

کیه ـ لی خانك چین ایمپراطورلغیله مابیننده بولونملرینه بردرلو مساعده ویرمدیکی (ختان K.tan) تاتارلریله (آمور) نهری بویلرنده ساکن اولان (موـقو Mo-ko)لر بیله کندیسنه ایلچیلر کوندره‌رك تابعیتنه کیردکلری بیلدیردیلر . بوصورتله (ایتان) تاتارستانك اك قوتلی برحکمداری اولدی [م ٦٢٨] . ایکی سنه قدر آز مدت ظرفنده مملکتنك حدودی ، شرقده (آمور) نهری بوینجه (موـقو Mo.co) لر یعنی (مانچو)لر اولکه‌سنه ، غرب جهتنده غربی تورك خاقانلغی مملکتنه ، جنوبده (غوبی) چولنه ، شمالده ایسه (کیو ـ لون kiu-lon) نهرینه قدر توسع ایلدی [١].

چین ایمپراطوری ، تاتارستانده تشکل ایدن بویکی قوتلی نفوذی آلتنده بولوندیرمغه غیرت ایدییور ، تورك وحدت ملیه‌سنی صارصمق ایچون (ایتان) ك احتراصاتندن استفادهیه چالیشیوردی . اوانناده ، چین ایمپراطورلغی ایله شرقی توکیو خاقانلغی آره‌سی بك زیاده آچیلمشدی . ایمپراطور ، بر محاربه ظهورنده (سیه ـ ین ـ تو)لرك معاونتنی تأمین ایچون ، (ایتان) ه بر چوق هدیه‌لرله بر سفیر کوندردی [م ٦٢٩] . هدایا میاننده برقلیجله برده قامچی بولونیوردی . قلیچ ، (ایتان) ه تبعه‌سندن آغیر برجنایت ارتکاب ایدنلری ، قامچیده کوچوك قباحتلیلری تجزیه وتأدیب ایتمه‌سی ایچون کوندرلمشدی .

تورك ملتی آره‌سنه وخیم تفرقه‌لر دوشوره‌رك خاقانلغی انقراضه سوروکله‌مك ایچون

[١] (تانغ ـ شو tang-chou) ، (ون ـ سنغ ـ تونغ ـ پو Ven-sing-tung-po) و (قانغ ـ مو Kang-mo) .

(چین) سراینده ترتیب ایدیلن بیلان مطلوب نتیجه‌یی ویرمکه باشلامشدی : شمالده (اینان)، کیه‌لی خانی تهدید ایده‌جك بر حاله کلمش، خاقانلق داخلنده‌ده مدهش بر تفرقه قورتنه‌سی قوپمش ، محبسدن قورتیلان (تولی) ، خاقان (کیه‌لی) یه اعلان عصیان ایده‌رك ایمپراطورك حمایه‌سی آلتنه آتیلمشدی. ایمپراطور، وضعیتك چین ایچون پك مساعد اولدیغنی کوره‌رك ، کیه‌لی خان علیهنه براردو کوندرمکه حاضرلاندیغی اثناده ، هم کیه‌لی خاندن ، هم ده (اینان) دن برایلچی کلدی [م ٦۲۹] . (اینان)ك ایلچیسی کوچوك قارداشی (تونغ تکین) ایدی . عین زمانده ایمپراطوره عرض تعظیمات ایچون ، (تولی) خان‌ده بالذات (سی ـ غان ـ فو) یه کلمش ، پك چوق التفاته مظهر اولمشدی .

ایمپراطور ، خاقان (کیه‌لی) نك سفیرینی حضورینه قبول ایتمدیکی حالده (اینان) ك ایلچیسنه نمایشکارانه التفاتلرده بولوندی . (اینان) ، ایمپراطوردن بر چینلی پرنسس ایسته‌یور ، جذبه کذارلغی قبول ایلدیکنی بیلدیریيوردی [١]

چینلیلر ، خاقان (کیه‌لی) ایله محاربه‌یه کیریشمش اولدقلرندن ، بو اثناده (سیه ـ ین ـ تو) لرك معاونتنی تأمین ایچون (اینان) ی مهارتکارانه آوو تیورلردی . نهایت (تولی) خان ایله (اینان) ك اهانتکار لاقیدیلری سایه‌سنده چینلیلر خاقان (کیه‌لی) یی اسیر و تورك ملتنی پریشان ایتمکه موفق اولدیلر [م ٦۳۰] .

شرقی توکیو خانلغی سقوط ایتدکدن صوکره تاتارستان کاملاً (سیه ـ ین ـ تو) لرك اداره‌سنه کچدی . چینلیلرك قیلنجدن قورتوله‌بیلن تورکلرك بر قسمی‌ده بونلره التجا ایلدیلر . (اینان) ، یواش یواش شرق حدودینی توسیع ایتمکه باشلادی . نهایت ، شرقی توکیو خاقانلغنك خالی قالان اولکه‌سنی کاملاً استیلا ایده‌رك قرارکاهنی داها جنوبه چین پایتختنه اوچ بیك (لی Li) مسافه‌ده و (توغلا Tola) نهری شمالنده بر محله نقل ایتدی[م ٦۳۳] . مملکتنك غرب حدودی ایسه، آلتای طاغلرینه و (ایرتش) نهری بویلرینه طایانیورردی [۲] . بوصورتله (اینان) ، اورته آسیانك الك قوتلی بر خانی اولمقله برابر ، تورکلری کاملاً اطرافنه طوپلامغه موفق اوله‌مامشدی . چونکه تورکلر، دوں کندی حاکمیتلری آلتنده بولونان (سیه ـ ین ـ تو) لره تابع اولمق ایسته‌میور، منقرض خاقانلغی احیا ایتمك داعیه‌سیله اورتایه آتیلان (آسنا) سلاله‌سنه منسوب پرنسلرك اطرافنه

[١] (لیه ـ تی ـ کی ـ سو) ، (تانغ ـ شو) و (تانغ ـ سو)
[۲] (لیه ـ تای ـ کی ـ سو) ، (ون ـ هیان ـ تونغ ـ قاو)

قوشیورلردی. بونر نسلر ایسه ، جدلرینك یوردینی قورتارمق ایچون ، (ایشان) اوزرینه هجوم ایتمکدن خالی قالمیورلردی . بو حالده اورته آسیاده‌کی آثارشی‌یی تمدید ایدییور، الیم بردور فترتك تمادیسنه سبب اولیوردی . (ایشان)، اولا غرب تورکلریله مجادله‌یه باشلادی . پارلاق برقاچ مظفریت قازاندی . کیه‌لی خانك اسارتندن صوکره ، غرب طرفلرینه چکیله‌رك مهمجه برقوت طوپلامش اولان (چو ـ لو) خانك اوغلی (آسنا ـ شه ـ ئول Assena che-ulh) بو اثناده (تا ـ پو Ta-pou) خان عنوانیله خاقانلغی احیایه چالیشیوردی [م ٦٣٦]. اجدادینك اولکه‌سنی استرداد ایتمك اوزره یوز بیك کشیلك برقوتله (ایشان) اوزرینه یورودی . فقط ، وقوع بولان محاربه‌ده منهزماً فراره مجبور اولدی [م ٦٣٦] . بوغلبه (ایشان)ك قوت ونفوذینك برقات داها آرتمه‌سنی تأمین ایتدی . حالبوکه اولجه توکیو خاقانلغنی ییقمق ایچون (سیه ـ ین ـ تو) لره قارشی توجهکار جمیله‌لر کوسترن چینلیلر ، کیه‌لی خانك اسارتدن وتورکلرك پریشانیسندن صوکره بوسیاستی تعقیبه سبب کورمیورلردی . بالعکس (ایشان) ك کیتدکجه کسب قوت ایتمه‌سندن تلاش ایتمکه باشلامشلردی . ایمپراطور (تای ـ تسونغ) برکون بونلرك‌ده توکیولرکبی چینه تجاوز ایتملری احتمالنی نظر اعتباره آله‌رق شمدیدن آره‌لرینه نفاق صوقمق، قوتلرینی صارصمق، انکشافلرینه مانع اولمق ایچون تدبیرلر دوشونیوردی . نهایت ، چینك تورکلر حقنده بیکلرجه دفعه موفقیتله تعقیب ایتدیکی ازلی سیاستی یعنی برنسلر آره‌سنه نفاق صوقمق پلانی ، بودفعه‌ده سیه ـ تن ـ تولره تطبیق ایتمکه قراروبردی. (ایشان) ك بری جنوب ، دیکری شمال قبیله‌لرینه حکم ایدن ایکی اوغلی واردی ایمپراطور، ظاهرده بونلری تلطیف ایتمك ، حقیقت حالده ایسه آره‌لرینه تفرقه صوقمق اوزره هر ایکیسنه‌ده خان عنوانی توجیه ایتدی . علامت استقلال اوله‌رقده برر طبل و علم کوندردی [م ٦٣٧] [١].

ایمپراطور برطرفدن (سیه ـ ین ـ تو) پرنسلری آره‌سنه نفاق صوقمق پلانی تعقیب ایتمکله برابر دیکر طرفدن‌ده بونلرك شمالی چین ایله هم حدود اولملرینه مانع اولمق ایچون منقرض توکیو خاقانلغنك چین‌ده بولنان انقاضنی تاتارستانه کچیردی . یوقاریده کورولدیکی وجهله (سه ـ مو) نك اداره‌سنه ویردیکی تورکلری نهراصفرك شمالنه، اسکی یوردلرینه کوندردی . چینلیلر ، بوصورتله هم مملکتلرنده دائمی بر اختلال اوجاغی تشکیل ایدن

---

[١] ایلریده کوروله‌جکی اوزره چینك بو پلانی مطلوب نتیجه‌یی ویرمش ، (ایشان) ك وفاتندن صوکره ایکی قارداش بربرلریله چارپشمغه باشلامشلردر .

تورکاردن قورتولیور ، هم‌ده (سیه ـ ین ـ تو) لرك جنوبه دوغرو توسعنه قارشی بر استحکام قورمش اولیورلردی .

(اینان) چین‌ده‌کی تورکلرك تکرار اسکی یوردلرینه کلەلرینی خوش کورمدیکندن بویوك بر قوتله اوزرلرینه یورومك ایستدیسه‌ده ـ بحث سابق‌ده کورولدیکی اوزره ـ امپراطورك بر تهدیدنامه‌سی کندیسنی تکرار قرارکاهنه عودته مجبور ایتدی [م٦٤٠] . مع‌مافیه ، (اینان) ، تورکلرك عودتندن هیچ‌ده ممنون دکلدی . اوزرلرینه هجوم ایتمك ایچون ، چینك مشغول بولوندیغی بر زمانی بکلیوردی . ایرتسی سنه ، امپراطورك قوره‌ایلره قارشی بویوك بر سفر آچەرق شمال حدودینی بوش براقدیغنی خبر آلدی . تورکلری یوردلرندن چیقارمق ایچون شو فرصتدن استفاده ایتمك ایسته‌دی . اوغلی (تا ـ تو ـ شه Ta - tou - che) یی ایکی یوز بیك کشی‌لك بر قوتله تورکلر اوزرینه کوندردی . چین امپراطوری طرفندن (سه لی ـ بی‌خان) عنوانیله بو تورکلر اوزرینه باشبوغ نصب ایدیلمش اولان (سه ـ مو) ، بوقدر عسکره قارشی قویه‌میه‌جغنی آکلایەرق تبعه‌سیله برابر چینه چکلدی . کیفیتی امپراطوره عرض ایلدی . امپراطور ، (سیه ـ ین ـ تو)لرك آقینلرینه قارشی قویمق اوزره برقاچ جنرالی مختلف قولاردن اجرای حرکاته مأمور ایلدیسه‌ده جنراللر ایلریلەمکه جسارت ایده‌مدیلر . چونکه (تا ـ تو ـ شه) اردولری اوروتالغه دهشت ویرمش ، هرکسك قوهٔ معنویه‌سنی قیرمشدی .

(سیه ـ ین ـ تو) لر ، هیچ بر مقاومته معروض قالمقسزین (نو ـ چین No-tchin) نهرینه قدر ایلریله‌دیلر . فقط وراده چین جنراللرندن (لی ـ شی ـ چه Li-chi-tche) کندیلرینی قارشولادی . وقوع بولان قانلی محاربه مأمولك خلافنه اولەرق (سیه‌ـین‌ـتو)لرك قطعی انهزامیله نتیجه‌لندی . (تا ـ تو ـ شه) اوچ بیك مقتول اللی بیك قدرده اسیر ویردی . بقیةالسیوف‌ده قاردن وصوغوقدن تلف اولدیلر . (تا‌ـتو‌ـشه)نك کندیسی‌ده کوچ بلا میدان حربدن فرار ایده بیلدی [م ٦٤١] .

بو موفقیتسزلك (اینان) ك جرأتنی تبردیدیکی کبی چینه قارشی تعقیب ایتمکده اولدیغی سیاستك‌ده ده‌کیشمه‌سنی انتاج ایلدی . استعفای قصور ایچون همان امپراطوره بر ایلچی ایله برقاچ آت هدیه کوندردی . کندیسنه بر پرنسس ویرلمسنی رجا ایلدی . (اینان) چین امپراطوریله بر صهریت تأسیس ایده‌رك صولك مغلوبیت اوزرینه غائب ایتدیکی نفوذی تکرار قازانمق ایستیوردی . چین سراینده ، ایلك اول بو رجایه موافقت کوستریلدی .

فقط (اینان) ، تکرار هدیه‌لر تقدیم ورجاسنده اصرار ایلدی . (سیه ـ ین ـ تو) لر مغلوب اولمقله برابر ینه تاتارستانده خیلی قوتلری واردی . کندیلریله بر اختلاف چیقاریلدیغی تقدیرده تکرار مدهش بر محاربه‌یی کوزه آلمق ، یاخود شمال حدودلرینی بکله‌مك اوزره اورالره قوتلی براردو کوندرمك ایجاب ایده‌جکدی . حالبوکه (ینان)ك رجاسنه موافقت ایدیلدیکی تقدیرده بوکبی مشکلاته محل قالمیه‌جقدی . وکلادن بعضیلرینك تنسیبیله ایمپراطور نهایت (اینان)ك طلبنه موافقتله پرنسس (سین ـ هینغ Sin-hing) ی کندیسنه ویرمکه راضی اولدی [م ٦٤٢] .

فقط ، چین‌ده بولنان (تیه ـ له Tie-le) لردن برقاچ قبیله رئیسی (سیه ـ ین ـ تو)لر باشبوغنك ایمپراطوره داماد اولمسنی چکه‌مدیلر . (اینان) ك بوسایه‌ده اکتساب شهرته قوتی آرتیره‌جغنی وبالآخره چینك باشنه بر بلا اوله‌جغنی ایلری سوره‌رك یشی بوزمق ایستدیلر . ایمپراطور ، کندیسی سوزندن دونمش کورونمه‌مك شرطیله یشك بوزولمه‌سنه راضی اولدی . بونك اوزرینه رؤسا (اینا) لر پرنسسله ازدواجنك عقدی ایچون چینه دعوت ایدیلمسنی عرض ایلدیلر . بونلر (سیه ـ ین ـ تو) باشبوغنك دعوته اجابت ایتمیه‌جکنی تخمین ایتدکلرندن بوصورتله ازدواج قرارینی بوزمغی دوشونیورلردی .

فقط ، (اینان) وکلاسنك اصرارینه رغماً ، مأمولك خلافنده اوله‌رق دعوته اجابت ایتدی . دوکون هدیه‌لرینی آله‌رق یوله چیقدیسه‌ده چولی کچرکن کوتوردیکی هدیه‌لرك قسم کلیسی ضایعه اوغرادی . چینلیلر ، بو دفعه‌ده هدیه‌لرك آزلغنی بهانه ایتدیلر . ازدواجه رضا کوسترمدیلر . زواللی (اینان) خائباً قرارکاهنه دونمکه مجبور اولدی [١] . فقط ، چینلیلر طرفندن بو صورتله اغفال ایدیله‌رك طلبنك رد ایدیلمه‌سی

[١] چین وقعه‌نویسلری بو حادثه‌دن بحث ایدرکن دیبورلرکه : ایمپراطور (تای ـ تسونغ) او وقته قدر مردانه حرکاتیله اشتهار ایلمشدی . بو دفعه . ویردیکی سوزی طوتمیه‌رق (ینان) ی اغفال ایتمسی وکلاسندن بعضیلرینك حیرتنی موجب اولدی . حتی ، بو حرکتك مناسب ونتیجه‌سنی ایما بیله ایتدیلر . ایمپراطور بونلره جواباً : « وقتیله (هان) لرك قوبولولره چینلی پرنسس ویرمه‌لری قوتسزلکلرندن نشأت ایتمشدی . حالبوکه بوکون بز (سیه ـ ین ـ تو) لره غالب برموقعده بولونیورز . متفوق و قوی بولوندیغمز حالده اونلره قیز ویردرك ایمپراطورلغك شرف وحیثیتنی قیرمه‌مز ایچون هیچ برسبب یوقدر . (سیه ـ ین ـ تو)لره برپرنسس ویرمکله ، تاتارستانده‌کی قوتلرینی آرتیرمش ، شمال حدودلریمزی تهلکه‌یه صوقمش اوله‌جغز . چینك منفعتی (سیه ـ ین ـ تو)لرك نفوذینی آرتیرمقده دکل بالعکس قیرمقده‌در . بونك ایچون‌ده اك مناسب چاره (اینان) ی خائباً کیری کوندرمکدر » دیه‌رك تعقیب ایتدیکی سیاستی تشریح ایلدی .

تاتارستانده‌كی نفوذینی پك زیاده صارصدی . برچوق قبیله‌لر كندیسنی ترك ایده‌رك طاغیلدیلر . چینلیلرك آرزوسی وجهله (سیه ـ ین ـ تو) لرك قوت وشوكتلری قیریلمغه باشلادی [م ٦٤٣] . برحالده‌كه چین ایمپراطوری (قوره‌یی) ضبط ایتمش اولان عاصی (قو ـ سو ـ وه‌ن Kou-sou-ven) اوزرینه یورودیكی زمان راحت طورمه‌سی ایچون (اینا) ده بر اخطارنامه كوندرمكله اكتفا ایتمش ، اولجه اولدیغی كبی شمال حدودلرینه عسكر اقامه‌سنه لزوم كورمه‌مشدی . حتی ، (قو ـ سو ـ وه‌ن) ، (مو ـ قو Mo-ko) تاتارلرندن بریسنی قرارگاهنه اعزام ایده‌رك چینه قارشی بر اتفاق تكلیف ایتدیكی حالده ، (اینان) قورقوسندن بوكا جسارت ایده‌مه‌مشدی [م ٦٤٥] .

سابقاً معروض قالدیغی حقارت و اونی متعاقب تبعه‌سی آره‌سنده ظهور ایدن اختلال ، (اینان) ی پك زیاده صارصمشدی . اوزون مدت یاشایه‌مدی . چینلیلر قوره سفریله مشغول ایكن كندیسی‌ده وفات ایلدی [م ٦٤٥] [١] .

(اینان) ك وفاتیله تورك عالمنده‌كی فترت بوس بوتون آله‌ولندی . حكومتنه وارث اولان ایكی اوغلی آره‌سنده مدهش بر مجادله باش كوستردی . نهایت (پاشو Pa-cho) اسمنده كوچوك اوغلی بویوك قارداشنی ازاله ایده‌رك كندیسنی (كیه ـ لی ـ كیو ـ می ـ سیه ـ شا ـ تو ـ می Kie-li-kiu-mi-sie-cha-to-mi) عنوانیله خان اعلان ایلدی [٢] .

سیرتاردوشلرك (اینان) له باشلایان شوكت واقبال دوره‌سی كندیسنی متعاقب افول ایتمكده تأخر ایتمدی . كرچه (پاشو) چین ایمپراطورینك (له‌آئو ـ تونغ Leao-Toug) ده بولونماسندن بالاستفاده (اورتوس) خطه‌سنه تجاوزله (شنسی) ، (هیا ـ چه‌ئو) و (نینغ ـ هیا Ning-Hia) طرفلرینی غارت ایلدیسه‌ده بوجهتلرك محافظه‌سنه مأمور

---

[١] (قانغ ـ مو ـ لیه ـ تای ـ كی ـ سو) ، (وه‌ن ـ هیه‌ن ـ تونغ ـ قائو) و (تانغ ـ شو)

[٢] (اینان) ك (یامان Ye-man) اسمنده‌كی بویوك اوغلی (تو ـ لی ـ شه ـ خان Tou-li-che) عنوانیله شرق ایالتلرینك (شاد) لغنی كوچوك اوغلی (پا ـ شو ـ Pa-cho) ده (سو ـ یابغو Su-che-Ho) عنوانیله غرب ایالتلرینك (شاد) لغنی اشغال ایدیبورردی . (یامان) كندیسنی اداره‌سنده‌كی خلقه سودیره‌مه‌مشدی . پدرینك وفاتی متعاقب قبیله‌لریله برطرفه چكلمك ایستدی . فقط ، قارداشی (پ ـ شو) آرقه‌سندن یتیشه‌رك اوزرینه هجوم ایتدی . وقوعبولان محاربه‌ده (یامان) تلف اولدی . (پاشو) ده باباسنك اولكه‌سنده رقیبسز قالدی .

اولان (شى ـ شه ـ سيه ـ لى Chi-che-sie-li) اسمندهكى چينلى ضابط توركلرك معاونتلريله كنديسنى مغلوباً آلتى يوز(لى) مسافهيه قدر چكلمكه مجبور ايتدى . چينليلر چونك شمالنه قدر تعقيبه دوام ايلديلر . تاتارستاندهكى قبيلهلردن برچوغى (سيه ـ ين ـ تو) لردن آيريلديلر . (پاشو) چين اردولرى طرفندن ايچه صيقيشديرلديغى اثناده ، (توغلا Tougla) و (سلينغا Slinga) نهرلرى بويلرنده ساكن اولان (هوئهى ـ هو) لر كنديسنه قارشى عصيان ايلديلر . تبعهسندن برچوغى بونلره التحاق ايتدى [م٦٤٦] .

(پاشو) ده هرطرفدن بليرن فلاكتلره كوكس كره بيلهجك قدرت وقوت قالمامشدى . (هوئهى ـ هو) لرك اختلالى ايسه كنديسنى بوس بوتون شاشيرتدى . بالذات اوزرلرينه يوروديسهده وقوعبولان محاربهده مقتول دوشدى . (سيه ـ ين ـ تو) لره عائد اولان اولكه (هوئهى ـ هو) لره كچدى . سيه ـ ين ـ تولرك بقيهسىده داهاغربه چكلمكه مجبور اولديلر . آلتاى طاغلرينه كيدهرك اوراده مقتول (پاشو) نك يكنلرندن (تو ـ مى ـ چى Tou-mi-tchi) يى كنديلرينه خان نصب ايتديلر . يكى خان ، هزيمتدن هزيمته دوغرايه اوغرايه بيتاب دوشن تبعهسيله آلتاى طرفلرندهده آسوده ياشايهميهجقلرينى آكلايهرق چينه مراجعت ايلدى . (اورخون Orkhon) جوارنده و (يو ـ تو ـ كيون ـ شان Yo-tou-kiun-chan) طاغنك [١] شمالندهيورد طوتمق ايچون ايمپراطوردن مساعده ايستدى . (تاى تسونغ) ، قوت ونوكتلرينى غائب ايدن سيه ـ ين ـ تولردن آرتق قورقوسى قالمهمشدى . طلبلرينه موافقت ايتدى . كنديلرينى يرلشديرمك اوزره برضابط كوندردى . فقط ، ايمپراطور (تاى تسونغ) لك توجهنى قزانمش اولان (هوئهى ـ هو) لر دشمنلرى اولان سيه ـ ين ـ تولرك مملكتلرينك شمالنده يرلشديريلهرندن تلاشه دوشهرك اعتراضه قالقشديلر . ايمپراطور تاتارستانده آسايشى تأمين ايچون بالذات (لينغ ـ چهئو Ling-tcheou) يه كيتمكه مجبوراولدى . اورادن جنراللرندن برينى قوتلى براردو ايله (يو ـ تو ـ كيون ـ شان) طاغنه كوندردى . (تو ـ مى ـ چى) كنديسنه تابع اولان قبيلهلرله برابر جنراله تسليم اولدى . سيه ـ ين تولردن عرض انقياد ايتمينلر شدتله تعقيب اولونديلر . بش بيكى اتلاف اون بيكىده اسير ايديلدى . تو ـ مى ـ چى ، چينه كتيريلهرك ، خاصه قوماندانلغنه تعيين اولوندى [م ٦٤٦] .

---

[١] (او ـ ته ـ كيون Ou-te-kiun) يعنى (اوتوكن) اسميلهده ياد ايديلن بو طاغ ، (اردنى ـ چاڭو Erdeni-tchao) طاغيدر .

(سیه ین تو) لردن تاتارستانده قالانلر، (آپو) آدلی بر (طرخان)ك باشنه طوپلانمشلردی. چین جنراللرندن (تاعو - تسونغ Tao-Tsong) برقول اوردو ایله بونلرك اوزرینه سوق اولوندی. چینلیلر بویوك چولی کچەرك (آپو طرخان) ی مغلوب وتبعه سنی پریشان ایلدیلر [م ٦٤٦] .

میلادك (٦٢٧) تاریخنده صحنهٔ شئونه آتیلان (سیه - ین - تو)لر اون طقوز سنه دوام ایدن بر سلسلهٔ گیروداردن صوکره تجمیع بر صورتده صحنهٔ تاریخدن چکلمش اولدیلر . (اینان) لكاحتراصاتی غربی تورك خانلغنك پریشان اولمسی، شرق خاقانلغنك ده انقراضنی ونهایت منسوب اولدیغی (سیه - ین - تو) لرك ده فلاکتی انتاج ایتدکدن باشقه تورك وحدت واستقلالنی احیا تشبثلرینك ده عقیم قالماسنه سبب اولدی . بو یوزدن اورته آسیاده‌کی فترت میلادك (٦٨١) تاریخنه قدر سوروکلندی گیتدی : (توکیو)لر پریشان، (سیه - ین - تو) لر بوس بوتون منقرض اولدیلر . تورکلرله مسکون ولکلر چینلیلرك حاکمیتی آلتنه کچدی . فقط بوألیم دورهٔ نکبت ، پرنسلرك وامرانك احتراص وحماقتنه قربان اولان تورکلرده حریت واستقلال عشقنی ایقاض ایتدیکی کبی ملی اتحاده دوغروده قوتلی بر انتباه اویاندیرمش اولدی .

شرقی کوك تورك خاقانلغنك فترتی دورنده دوقوز اوغوزلر

چینلیلرك (هوئه‌ی ـ هو Hœi-Ho) دیدکلری (دوقوز اوغوزلر) قدیم قویونلولردن ایمشلردی. اسکی جدلری قویونلر متحده‌سنده پك مهم بر موقع اشغال ایدییورلردی. چینلیلر (هوئه‌ی ـ هو) لری اولجه (او ـ هو ou-Hou) و (یوئن ـ Yven-Hou) نامله‌ریله یاد ایدییورلردی.

(هوئه‌ی ـ هو) لر اوته‌دنبری موغولستانك شمالنده (توغلا) و (سلینغا) نهرلری آره‌سنده یاشییورلردی. چینده حکمران اولان (سوئه‌ی Sœi) خاندانینه عائدوقایعنامه‌لرده بونلرك (وه‌ی ـ هو Wei-Hou) اسمیله یاد ایدیلمش اولدقلرینی کوریورز. طوغولو توپالرندن ایبنی و میلادك (۳۸٦) تاریخنده شمالی چینده قوتلی بر ایمپراطورلق قوران (وه‌ی Vei) لر زماننده ایسه (تیه ـ له) لر یعنی (تولس) لر میاننده تعداد اولونمشلردر.

قویونلو متحده‌سنك انقراضندن صوکره (هوئه‌ی ـ هو) لر چینلیلرك، سیه‌ن ـ پیلرك، توپالرك، وه‌ییلرك و الك صوکره‌ده حوجنلرك نفوذلری آلتنده قالمشلردی. (آسنا) خاندانی طرفندن کوك تورك خاقانلغی تشکیل ایدیلدیکی زمان دیکر تورك اولوسلریله برابر (هوئه‌ی ـ هو) لرده متحده‌یه التحاق ایتمش، خاقانلغك تأسس و اعتلاسنده پك مهم خدمتلر ایفا ایتمشلردی. فقط شرقی کوك تورك خاقانلغنی اهلیتسز خانلرك ألنده انحطاطه یوز طوتنجه باشلایجه دیکر (تولس) قبیله‌لری کبی دوقوز اوغوزلرده مدهش بر عنصر شورش اولمشلردر.

(هوئه‌ی ـ هو) لری تشکیل ایدن دوقوز اولوسك اسملری چین وقایعنامه‌لرنده شو صورتله ضبط ایدلمشدر:

۱. ـ (یولوقولر Yo-Lo-Ko)

۲. ـ (هوتوقولر Ho-To-Ko)

۳. ـ (تولوئولر Tou-Lou-ou)

٤. ـ (مه‌قوسیکیلر Me-Ko-Si-Ki)

۵ . — (آئوتسولر A-ou-Tos)

٦ . — (قوسالر Ko-Sa)

۷ . — (هووەن‌سولر Hou-Wen-Sou)

۸ . — (یەئوقولر Ye-ou-Ko)

۹ . — (کی‌یەئولر Ki-Ye-ou)

بو دوقوز قبیله‌دن هر برینك باشنده (سه‌کین Se-Kin) عنوانیله برقوماندان بولونیور و بونلرك هپسی (خان) عنوانی حائز اولان (بوقولو) اولوسنك باشبوغنی متبوع طانیورلردی [۱] . چین وقایعنامه‌لری ، (هوئه‌ی ـ هو) لر حقنده شو معلوماتی ویرییور : « هوئه‌ی ـ هو لر ، صو ومرعی بوله‌بیلمك ایچون کوچبه حیاتی یاشیورلردی. طبعاً شدید وبی امان ایدیلر . آته بینمك ، اوق آتمق باشلیجه ودائمی مشغله‌لرینی تشکیل ایدییوردی . سرعت وچالاکی اعتباریله دیگر بوتون قوملره فائق بولونیورلردی . دائما مجاورلرنده‌کی قوملره هجوم ایدر ، اغتنام ایتدکلری شیلرله یاشارلردی . نفوسلری یوز بیك قدردی . ایسته‌دکلری زمان اللی بیك کزیده سواری چیقاره‌بیلیرلردی [۳]

(هوئه‌ی ـ هو) لر کوك تورك متحده‌سنده بولوندقلری زمانلرده‌یعنی میلادك(٦۰۰) تاریخلرینه طوغرو (تکین‌سه‌کین Te-Kien-Se-Kin) اسمنده بر باشبوغ اداره‌سنده بولونیورلردی . وفاتنده قورولتای اوغلی (بوسا Pou-Sa) یی مقامنه کچیرمشدر. میلادك (٦۲۷) تاریخندن آز بر مدت صوکره یعنی کیه‌لی (هیه‌لی) خانك اسارتندن اول (بوسا) ، سیرتاردوشلر (سیه ـ ین ـ تولر)له برابر شرقی کوك تورکلرك شمال حدودلرینی استیلا ایلدیلر . شرقی کوك تورك خاقانی کیه‌لی (هیه‌لی) خان اوغلی (یوقوشادی ـ Yu-Kou) یوز بیك کزیده سواری ایله بونلرك اوزرینه سوق ایتدی . فقط (بوسا) بش بیك سواری کبی جزئی بر قوتله بو بویوك‌اوردونی (مالیه Ma-Lie) طاغی جوارنده

[۱] چین وقایعنامه‌لرنده (هوئه‌ی ـ هو لرك اقسامی اوله‌رق کوستریلان‌بوقبیله‌لردن هیچ برینك اسمی (جامع‌التواریخ) و (دیوان‌لغات‌الترك) وامثالی مؤلفاتده اوغوز بویلری اوله‌رق صاییلان قبیله‌لرك اسملریله توفیق ایدیله‌مه‌مشدر .

[۲] (هوئه‌ی ـ هو) لرك خانلری (بولوتو) برینده ایندکلرندن بوقبیله‌نك اسمی خاندانك اسمندن آلنمشدر .

[۳] کیه‌ـ‌ئو‌ـ‌تانغ‌ـ‌شودن نقلاً شاوان ، غربی توکیوله دائر وثیقه‌لر

مغلوب ایتمکه موفق اولدی . حتی فراریلری (تیەن شان) طاغنه قدر تعقیب ایتدی .
بوراده (یوقوشاد) ی ایکنجی دفعه بوزدی . پك چوق اسیر آلدی . بو فوق العاده ظفر
(هوئەی ـ هو) لره پك بویوك بر نفوذ تأمین و (سیرتادوش) لرله بیرلشـمەلرینی انتاج
ایلدی . ظفرك اك بویوك عاملی (پوسا) ایدی . (هوئەی ـ هو) لر شانلی باشبوغلرینه
(هوعو ـ سه ـ لی ـ فا Houo-Se-Li-Ea) عنوانی ویردیلر . (پوسا)،قرارکاهنی (توغلا)
نهری بویلرینه نقل ایدەرك چین ایمپراطورلغی ایله تأسیس مناسـباته باشـلادی . چین
سراینه ایلچیلر ، هدیەلر کوندردی .

(هوئەی ـ هو) لره موغولسـتان شمالنده بویوك بر نفوذ قازاندیران (پوسـا) نی
چین وقایعنامەلری شو صورتله تصویر ایدییورلر: « پوسا، جسور اولدیغی قدرده جرشکار
بر قهرماندی . حرب پیلانی ترتیبنده بویوك بر مهارتی حائزدی . دشمنه قارشی کیتدیکی
زمانده ، حربه کیریشدیکی زمانده دائما اوردوسنك اوکنده بولونوردی . یاننـده پك
آز آدم اولدیغی حالده ایلری یه آتیلیر ، دشمنك کثرت وقوتندن اصلا ییلمزدی. وقتنی
دائما عسکرینك تعلیم وتربیهـسیله امرار ایدر ، بوش زمانلرینی ده اوق آتمق و تولانمقله
کچیریردی [۱] .

(پوسا) امور عسکریه ایله مشغول اولدیغندن اداره ایشلرینی تمامیله والدهسی (اولو
خاتون ou-Lo-Hœn)ه براقشدی. فوق العاده درایتلی اولان بوقادین، خلقك شکایتلرینی
دیکلر ، دعوالرینی حل و فصل ایدر ، قانونه مخالف حرکتده بولونانلری شدت وعدالتله
جزالاندیریردی . اولو خاتونك اداره ودرایتی سایەسـنده (هوئەی ـ هو) قبیلەلری
آرەسنده حضور وانتظام تمامیله تأسس ایدەبیلمشـدی . خلاصه (پوسا) ایله والدەسی
(هوئەی ـ هو) لره مسعود کونلر یاشاتمشلردی .

کیەلی (هیەلی) خانك اسارتی وشرقی تورك خاقانلغنك سقوطندن صوکره وبالخاصه
(٦٢٧ ـ ٦٤٩) تاریخلری آرەسنده اقوام شمالیه آرەسنده قوتلی ونفوذلی اولەرق یکنز
(هوئەی ـ هو) لر یعنی (دوقوز اوغوز) لر ایله (سیەـین ـ تو) لر یعنی (سیرتاردوش)لر
قالمشـلردی . چین ایمپراطوری (تای ـ تسـونغ) ، شرقی کوك تورك خاقانلغی خاندانی
پرنسلرندن (باغاتور Mo-Ho-Tou)ه خان عنوانی توجیه ایدەرك کندیسنی(تولس) لردن
(هوئەی ـ هو)، (پو ـ قو) ، (تونغرا)، (سه ـ کیه) ، (آتیه)... الخ قبیلەلرینك

[۱] کیەتو ـ تانغ ـ شو دن نقلاشاواز

باشنه کوندردیکی زمان (پوسا) مستقل بر حکمدار کبی یاشیوردی . (پوسا) نك وفاتندن صوکره (هونهی ـ هو) لرك رياستنه (هولوسه‌لیفاتومیتو Hou-Lou-Se-Li-Fa-Tou-Mi-Tou) اسمنده بری کچدی . بکی رئیس مختلف قبیله‌لرك یاردیمیله (سیر تاردوش) لری مغلوب ایده‌رك تحت انقیاده آلدی .

میلادك (٦٤٦) تاریخنده (هونهی ـ هو) لرك (هولان) طاغنك جنوبینه اینه‌رك (هوانغ ـ هو) نهری بویلرینه یاقلاشدقلرینی کوربیورز [١] . بونلر اورادن چین ایمپراطورینه ایلچیلر ، هدیه‌لر کونده‌رك عرض تعظیمات ایلدیلر . (سیرتاردوش) لره قارشی احراز ایتدکلری مظفریت مناسبتیله ایمپراطور بو ایلچیلری التفاتلره غرق ایتدی . کندیلرینه سرایك بویوك صالوننده مکلف بر ضیافت ویردی . ایرتسی سنه ایمپراطور (تایی ـ تسونغ) شماله ، شانسی ایالتنه بر سیاحت اجرا ایده‌رك بوراده (لینغ ـ ئو) ده (هونهی ـ هو) رؤساسنی حضورینه قبول ایلدی . بونلر چینله مناسبات تجاریه‌ده بولونمق اوزره شماله دوغرو بر یول یاپیلماسنی ایمپراطوردن استرحام ایتدیلر . (تایی ـ تسونغ) بو رجایی قبول ایتدی . بو یوله « خاقان سماوی‌یه (چین ایمپراطورینه) عرض تعظیمات ایچون کیدیله‌جك یول » اسمی ویریلدی .

بو ملاقات اثناسنده‌درکه ایمپراطور (تایی ـ تسونغ) چین اداره‌سنی شمال مناطقنه قدر توسیع ایده‌بیلمك ایچون (هونهی ـ هو) لرك موافقتلرینی استحصال ایلدی . (تانغ) ایمپراطورلغی بو صورتله شرقی توکیو خاقانلغی اراضیسنده یاشایان بوتون قبیله‌لری نفوذی آلتنه آلمش اولدی . (تایی ـ تسونغ) بو اراضی‌ده آلتی ولایت ویدی سنجاق تشکیل ایده‌رك هر ولایته بر قوماندان ، هر سنجاغه‌ده بر متصرف تعیین ایلدی . بو ولایتلرله سنجاقلرك اداره‌سنه نظارت ایتمك اوزره (جانغ ـ سه Thang-se) و (سیه ـ ما Sie-ma) اسملرنده ایکی بویوك مأمور تعیین ایلدی . بو تشکیلاته کوره (هونهی ـ هو) لرك یعنی (دوقوز اوغوز) لرك یوردلرینه (هان ـ های) ولایتی نامی ویریلدی . (هونهی ـ هو) لرك باشبوغلری اولان (سه‌لیفاتومیتو) یه (تکاملی سه‌ون بویوك جنرال) عنوانی توجیه ونه‌رق بو ولایتك قوماندانلغنه تعیین اولوندی .

---

[١] بوراده بحث ایدیلن (هو ـ لان Ho-lan) طاغی اولجه‌اسمی کچن و (نینغ ـ هیا Ning-Hia) جوارنده بولونان طاغ دکلدر . بوراده‌کی (هو ـ لان) طاغی (شانسی) ایالتنك شمالنده (ما ـ یی Ma-i) شهری جوارنده‌کی طاغدر .

(تومیتو) اولجه کندیسنی خان اعلان ایتمش ، سرای و مأمور قادرولرینی کوك تورك خاقانلی تشکیلاتنه کوره تنظیم ایلمشدی . چین حاکمیتنی قبول ایتدکدن صوکره بو تشکیلاتی یکی اداره‌یه کوره تعدیل ایتمکه مجبور اولدی .

چین ایمپراطورلغی حمایه‌سی آلتنده (هوئه‌ی - هو) لرك باشبوغلغنده بولونان(تومیتو) میلادك (٦٤٨) تاریخنده یکنی (اوهو Au-Ho) طرفندن ترتیب ایدیلان سوء قصدده قربان کیتدی [١] . ایمپراطور مقامنه اوغلی (پو - چوئن Po-Juen) ی اصعادوعهده‌سنه (بویوك سه‌لیفا) عنوانی توجیه ایلدی . (تومیتو) نك قتلی اوزرینه (هوئه‌ی - هو)لر آره‌سنده ظهور ایدن اغتشاشلری تسکین ایچون‌ده چین حربیه ناظرینی کوندردی . چین حربیه ناظری (تومیتو) نك استراحت روحی ایچون برچوق تصدقلرده بولونه‌رق خلقك توجهنی قازاندی . ایمپراطور(تابی - تسونغ ، غربی کوك تورکلرخانی(آسناهولو)نك تولو)و (نوشه‌پی) لرله دیکر برچوق قبیله‌لر اوزرنده حکمران اولمسنی تصدیق ایدنجه ، هولو قرارکاهنی (قره ایرتیش) نهری بویلرینه نقل ایلمشدی . (هولو) تورفانه اون‌بش کونلك مسافه‌ده بولونان یکی قرارکاهندن (هوئه‌ی - هو) لرده تحکم ایتمکه باشلادی . حتی میلادك (٦٥١) تاریخنده (غوچن) جوارینی تخریب ایتدی . ایمپراطور کوك تورکلرك تکراراورته آسیا هکه‌مونیالغنی الده ایده‌جکلرندن قورقه‌رق ایکی جنرال اداره‌سنده یکرمی بیك کشیلك بر قوت کوندردی . بونلر (هوئه‌ی - هو) لرك چیقاردیغی اللی بیك

[١] تومیتویی قتل ایدن یکنی (اوهو) بو سوء قصدی ، قائم پدرلری (کیو-لوباغا) یی موقع اقتداره کچیرمك ایچون باجناغی (کیو-لو-پو) ترخانله برلکده ترتیب ایتمشلردی . بونك اوزرینه (اوهو) کیجه بر مقدار سواری ایله (تومیتو) نك قرارکاهنه هجوم و کندیسنی توقیف ایده‌رك قتل ایلدی . فقط بوحادثه‌نك (هو ئه‌ی - هو) لر آره‌سنده‌قانلی اختلافلره سبب اوله‌جغنی وبوصورتله ایمپراطورلغك اورته آسیاده‌کی نفوذینك صارصیله‌جغنی آکلایان چینلیلر ، انواع حیله وخدعه‌ایله ایشه‌قاریشدیلر (بز-جان) متصرفی چینلی (یوئن-لی-چن) ، (اوهو) یه برطاقم ادملر کوندره‌رك (تومیتو) نك یرینه کندیسنك تعیینی ایچون ایمپراطوره برلایحه‌ ویردیکنی بیلدیردی . چینلی سیاسی‌نك بوأنتریقه‌سنه آلدانان (اوهو) عرض تشکر ایچون برقاچ آدمله (یوئن-لی-چن)ك قرارکاهنه کیتدی . بوزینی کوزینی آیاقلرینه سوره‌رك تشکرلر ایتدی . فقط چینلی سیاسی ، درحال کندیسنی معیتنده‌کی آدملرله برابر توقیف ایتدیره‌رك بویونلرینی اوردوردی . نتیجه‌یی‌ده ایمپراطوره بیلدیردی . سوء قصده‌ده ایکنجی درجه‌ده مدخلدار اولان (کیو - لو - پوترخان) ده چینه جلب ایدیله‌رك وطننه عودت ایتمه‌سنه برده‌ا مساعده ایدیلمدی .

سـواری ایله برلشـه‌رك (عولو) یی مدهش بر هزیمته دوچار و (غوچن) حوالیسنی استرداد ایلدیلر .

(هونه‌ی ـ هو) لر ناصیل متعدد عصیانلریله شرقی کوك تورك خاقانلغنك سقوطنی احضار ایتمشلرسه شمدی‌ده ینه چین ایمپراطورلرنی حسابنه غربی خانلغك انهدامنی حاضرلایورلردی. فی‌الحقیقه میلادك (٦٥٦) تاریخنده (هونه‌ی ـ هو) لر، چین جنرالریله برابر (هولو) یی (ینYen)طاغنده‌باصدیره‌رق پریشان ایتدیلر. متعاقباً (کین ـ یا Kin-Ya) طاغنده ایکنجی بر هزیمته دها دوچار ایلدیلر. (هولو) حکمران اولدیغی اراضی‌یی بونلره ترك ایده‌رك (طاشکند) ه طوغرو فرار ایتمکه مجبوراولدی. بو اثناده (هونه‌ی ـ هو)لرك ریاستنده‌بولونان(پو ـ جون‌Pou-juen) ایله چین جنرالی(سوتینغ ـ فانغSou-Ting-Fang) هولویی (سو ـ تو Sou-Tou) شهرینه یعنی (اسروشنه) بلده‌سنه قدرتعقیب ایلدیلر[۱] . اشروشنه والیسی (ئی ـ نیه I-Nie) ترخان،(هولو) یی توقیف ایده‌رك محفوظاً (لویانغ Lo-Yang) ه کوندردی .

(هونه ـ هو) لر باشبوغلغنده بولونان (پو ـ جون) ك میلادك (٦٦١ ـ ٦٦٣) تاریخلری آره‌سنده وفات ایتدیکی آکلاشیلیور . کندیسنه کوچوك همشیره‌سی (پی‌سوتو Pi-Sou-Tou) خاتون خلف‌اولدی. بو قادین دوقوز اوغوزلردن باشقه (تولس) لردن (تونغرا) لرله (پوقو) لرده حاکم بولونیوردی .

(پی سوتو خاتون) ك چین‌ایمپراطورلغنك تحکمنه تحمل‌ایده‌مه‌مش‌اولدیغی آکلاشیلیور فی‌الحقیقه ایمپراطور (قاعو ـ تسـونغ Kao-Tsong) دورنده دوقوز اوغوزلرك تونغرا و پوقولرله برابر چین حدودلرینه آقینلر اجراسنه باشلامش‌اولدقلرینی کوریبورز . فقط، ایمپراطور (قاعو ـ تسونغ) ك معروف‌قوماندانلرندن (چینغ ـ جن ـ تای) اداره‌سنده سوق ایتدیکی اوردو (پوسوتو) یی مغلوباً چکلمکه مجبور ایتدی [۲] .

میلادك (٦٨٠) تاریخنده (هونه‌ی‌ـهو) لرك ریاستنده ، (تورکجه Tou-Kie-tche)

---

[۱] چینلیلرك (سو‌ـتو Sou-Tou) دیدکلری بلده‌نك (سوتروشانا Soutrouchana) یعنی (اسروشنه) شهری اولدیغی‌قوتلی‌براحتمال داخلنده‌در. فقط (کیه‌ثو‌ـتانغ‌ـشو) ده (سو‌ـتو)بلده‌سی (طاشکندChe) ك شمال غربیسنده کوستریلمشدر . حالبوکه (اسروشنه) طاشکندك شمال غربیسنده دکل جنوب شرقیسنده‌در .

[۲] بو‌اثناده‌درکه (قاعو‌ـتسونغ) اصل (تیه‌له) قبیله‌سی یوردنده (نیان ـ شان) نامنده و چین حمایه‌سنده برقضا تشکیل ایلمشدر .

و (٦٨٤ ـ ٧٠٤) تاریخلری آره‌سنده (فوتیفو Fou-Ti-Fou) داها صوكراللری‌ده یعنی (٧١٣ ـ ٧٤١) تاریخلری آره‌سنده‌ده (چینغ ـ تسـونغ Tcheng-Tsong) و (فوتینان Fou-Ti-Nan) اسملرنده‌كی پرنسـلرك بربرینی متعاقب بولونمش اولدقلری چین وقایع‌نامه‌لرندن آكلاشیلمقده‌در . بونلردن (فوتیفو) نك باشبوغلغی زماننده (هوئه‌ی‌ـهو)لر شرقی كوك خاقانلغنی احیا ایدن (قوتلوغ ایلترس) خانك تشكیل ایتدیكی متحده‌یه داخل اوله‌رق مختلف قبیله‌لری (صول) و (صاغ) شادلری عنوانیله تعیین ایلدكلری رئیسلر ایله اداره ایلمشلردر .

(هوئه‌ی ـ هو) لرك (٧١٣ ـ ٧٤١) تاریخلری آره‌سنده بیوك برقوت كسب ایتمش اولدقلری آكلاشیلمقده‌در . بو تاریخلرده (هوئه‌ی ـ هو) لر چینك (له‌آنغ ـ چه‌ئو) قومانداننی مغلوب و ائتلاف ایده‌رك مختلف قوملرك (چانغ ـ نغان) ه كوندردكلری سفیرلرك كچدیكی مشهور (نغان ـ سی) یولنی قپامشلردر . او اثناده چین ایمپراطورلغنده بولونان (هوئن ـ تسـونغ) ، بونلری تأدیب ایچون بویوله بر اردو كوندرمكه مجبور اولمش وبو اوردو (هوئه‌ی‌ـهو) لری (اوتوكن Ou-Te-Kien) طاغنه التجا ایتدیرمشدر .

(هوئه‌ی‌ـهو) لر اولا (بسمل Pa-Si-Mi) لری متعاقباً (قارلوق Ko-Lo-Lo) لری مغلوب ایده‌رك كندیلرینه التحاقه مجبور ایتمشـلردر . بو ایكی قبیله‌نك التحاقندن صوكره بونلر (اون بر اولوس) نامیله یاد اولونمغه باشلامشلردر [١] .

شرقی كوك تورك خاقانی (بیلكه خان) ك وفاتندن صوكره تورك متحده‌سنده‌وقوعه كلن انحلال اوزرینه (هوئه‌ی ـ هو) لرك مستقلاً حركته باشلادقلری آكلاشیلمقده‌در . فی‌الحقیقه میلادك (٧٤٢) تاریخنده (یابغوهیه‌لی‌توفا Che-Hou-Hie-Li-Tou-Fa) اسمنده‌كی باشبوغلرینك عرض تعظیمات ایچون چین سراینه ایلچیلر اعزام ایتدیكنی كورییورز . (هوئه‌ی ـ هو) لرك بو مراجعتی چین سراینده حسن‌صورتله تلقی ایدلمش ، ایمپراطور طرفندن (یابغو هیه‌لی توفا) یه (عدالتی قبول ایدن خان) عنوانی ویرلمشدر .

(یابغو هیه‌لی توفا) ، میلادك (٧٤٤) تاریخنده (بسمل) لره قارشی پارلاق بر مظفریت قازندیغندن (قوتلوغ بیلكه كول خان Kou-Tou-Lou-Pi-Kia-Kiue-kagan) عنوانی آلمشدر .

---

[١] (هوئه‌ی‌ـهو) لرحركات عسكریه‌ده بولوندقلری زمانلرده دائما بسمللرله قارلوقلری بلری سورر ، بونلری پیشداركبی قوللانیرلردی .

هوئه‌ی ـ هو (دوقوز اوغوز) لر ، كوك تورك خاقانلغنك ایكنجی دفعه احیاسندن صوكره وبالخاصه اورخون آبده‌لرینك یازیلدیغی دورلرده دفعاته عصیان ایتمش، حتی كوك تورك خاقانی (بیلكه خان) ك قهرمان قارداشی (كول تكین) دوقوز اوغوزلرله وقوعبولان محاربه‌لرك برنده تلف اولمشدر . (اورخون) كتابه‌لرنده بحث ایدیلن (باز قاغان Baz-kagan) لك بواثناده دوقوز اوغوزلرك باشنده‌بولونان خان اولمسی احتمالی پك قوتلی‌در .

دوقوز اوغوزلر ، میلادك (۷٤۵) تاریخنده كوك تورك خاقانلغنی صورت قطعیه‌ده ده‌ویرمش، موغولستان واورته آسیاده تورك هكه‌مونیالغنی اللرینه آلمشلردر . ادوار متعاقبه‌ده اورته آسیاده باش كوسترن وقایع عظیمه نتیجه‌سنده بونلرك بر قسمی غربه چكلمش ، (سیحون) نهری بویلرنده (فاراب) و (اسپیجاب) حوالیسنه كوچمش، اسلام عالمیله همحدود اولمشلردر. (بیزانس) منابعنده كورولن (اوز) لرله اسكی اسلام تاریخلرنده بحث ایدیلن (طقرغز) لرك (سلینغا) بویلرندن غربه كلن بودوقوز اوغوز (هوئه‌ی ـ هو) لر اولدیغنی شبهه‌سز كوره‌بیلیرز .

(سیحون) نهری جوارنده‌كی (یكی كند) قصبه‌سنی مركز اتخاذ ایدن دوقوزاوغوز (طقرغز) لر میلادك ۸۲۰ (ه ۲۰۵) تاریخنده (اسروشنه) یی استیلا ایتمش ، دها صوكره‌لری بحرخزرله بحر سیاه آره‌سنده‌كی ساحه‌ایله ماوراءالنهره دوغرو یاییلمشلردر. دردنجی عصر هجری‌دن اعتباراً اوغوزلر اسلام عالمنه كیرمشلردر.

هوئه‌ی ـ هو (دوقوز اوغوز) لر غربه‌طوغرو چكلدكدن‌صوكره بونلرك (توغلا) و (سلینغا) بویلرنده‌كی یوردلری كوك توركلردن اینن دیكر تورك بویلری طرفندن اشغال ایدیلمش ، مستولیلر احتمالكه دوقوز اوغوزلردن بو حوالی‌ده قالمش اولانلری‌ده اداره‌لری آلتنه آله‌رق (اویغور) نامیله یكی بر تورك قونفه‌ده‌راسیونی وجوده كتیرمشلردر. برچوق تورك قبیله‌لرینك برلشمه‌سیله وجوده كلن بو یكی‌متحده‌نك اشغال ایتدیكی‌ساحه، او زماندن صوكره (اویغورلر یوردی) نامنی آلمشدر [۱] .

[۱] (توغلا) و (سلینغا) نهرلری بویلرنده ساكن اولان توركلره‌چین وقایعنامه‌لرنده ادوار متعاقبه‌ده وریلمش‌اولان اسملر، بو نظریه‌یی تأیید ایده‌جك ماهیتده‌در. فی‌الحقیقه بوحوالیده ساكن اولان تورك قبیله‌لرك (سوئه‌ی Souei) سلاله‌سی‌زماننده (وه‌ی ـ هو Wei-ho) ، (تانغ Tang) سلاله‌سی دورنده (هوئی ـ هو Houi-ho) ویا (هوئه‌ی ـ هو Houei-ho) ، میلادك (۷۸۸) تاریخندن صوكره (هوئی ـ هو Houi-hou) ، موغوللر دورینه یاقین زمانلرده ایسه (وه‌ی ـ وو

كوك تورك خاقانلغنك فترتی دورنده اوته

آسياده چينليلر

شمالی چينده (وه‌يی) ايمپراطورلغنه خلف اولان (سوئه‌ی Souei)خاندانك چين (اكسرسيس)ی صايیلان بی آمان ايمپراطوری (يانغ ـ تی Yang-Ti) داخلی اختلالر نتيجه سنده پايتختنی عاصيلره براقه‌رق اليوم (يانغ ـ چه‌ئو) دينيلن (كيانغ ـ تو) شهرينه چكيلديكی زمان (م ٦١٦) شانسی قطعه‌سنده (تانغ Tang) دوقه‌لغنده بولونان (لی ـ يوئن Li-Yuen) فرصتدن بالاستفاده استقلالنی اعلان ايتمش ، ميلادك (٦١٨) تاريخنده كنديسنی (قاءو ـ تسو kao-Tsou) عنوانيله چين ايمپراطوری اعلان ايتمشدی .

چينده بو بويوك انقلاب وقوعه كليركن اوته آسياده (شی پی) خان ، سلفی (كيه‌مين)ك ذليل بر موقعه ايندیرديكی كوك تورك خاقانلغنك اعلاسنه چاليشيور يدی . فقط چينده يكی تأسس ايدن (تانغ) خاندانننك يكی قورولان تختنه نامزد بولونان (لی ـ شه ـ مين Li-Che-Min)ايله (آسنا) خاندانننك غيجيردامغه يوز طوتان بيراتمش اريكه‌سنه تجه‌حك اولان (كيه‌لی) نك سجيه و مزيتلری آره‌سنده‌كی فرقلر ، بو ايكی حكومتك مقدرات مستقبلارينك ناصيل اوله‌جغنی پك كوزل كوستريبوردی. آسيا فاتحی (موهان) خانك تختنه وارث اولان متردد ، جبين عزم و اراده‌دن محروم ، بصيرتسز (كيه‌لی) نك قارشوسنده (تانغ) ايمپراطورلغنك ولی عهدی (لی ـ شه ـ مين) درايتی، حسن تدبيری ، عزم و اراده‌سی و بوتون بونلرك فوقنده خارق العاده جرأت وجسارتی

ـ ر Wei-Wou-rh) و يا (اوئی ـ نغو ـ ر Oui-ngou-rh) اسملريله ياد ايدلمش اولدقلرينی كوريبورز. بوصوك اسمك (اويغور) كلمه‌سنك چينجه تلفظندن باشقه برشی اولمدينی واضحدر. ساساً آثار اسلاميه‌ده (اويغور) اسمنه موغوللر دورينه دائر يازيلان تاريخلرده تصادف ايدلمكه باشلانمشدر . كرك (علاءالدين جوينی) وكرك (ابوالفضل رشيدالدين) سينفا وتوغلا نهرلری بويلرنده‌كی توركلره (اويغور) نامنی ويرمشلردر. يالكز رشيدالدين طقوز اويغورلری سلينغه نهرنده اون اويغورلری اسه داها جنوبده كوسترمكده‌در . فقط ، (آتيلا) ايله آوروپايه كچن قبيله‌لر آره‌سنده ده (اويغور) اسمنه تصادف ايدلمكده اولمسی نظراً بو مسئله‌نك داها بر چوق تدقيقه محتاج اولديغنی قبول ايتمك ضروريدر .

ایله بلك ممتاز برموقع اشغال ایدیوردی . (لی ـ شه ـ مین) داها علی العاده برمتصرف ایکن پدرینی چین ایمپراطورلغنه اعلا ایچون بیقیلان (سوئه‌ی) خاندانتك صوك کونلرنده تورك سواریلرندن بویوك برآلای وجوده کتیرمش ، کوك تورك خاقانلرینك منسوب اولدیغی (آسنا) خاندانی پرنسلرندن (آسنا تاناتی Assena Tanaï) و امثالی باشبوغلرك معاونتلرینی تأمین ایتمش ، بونلرك سایه‌سنده پدرینی چین ایمپراطوری اعلان ایلمشدی . اختلالده کوستردیکی متانتله آتیاً ناصیل برحکمدار اوله‌جغنی فعلاً اثبات ایلمشدی . میلادك (٦٢٧) تاریخنده (تای ـ تسونغ) عنوانیله پدرینه خلف اوله‌رق تانغ خاندانی تختنه جلوس ایدنجه بر ایکی اجرا آتله نه یامان بر خارقه اولدیغنی کوستردی. چین تاریخنك ظفرله مالامال معظم بر فصلنی یاراتان (تای ـ تسونغ) حیاتی آت اوستنده عسکری تجربه‌لرله کچیرمش ، بوصورتله فطری مزیتلرینی انکشاف ایتدیرمشدی .

ایمپراطولغه کچنجه ، ایلك حرکتی چینی دائمی تهدید آلتنده بولوندوران شرقی و غربی کوك تورك خاناقلرینی اورتادن قالدیرمغی دوشونمك اولدی . شرق خاقانی (کیه‌لی) نك بصیرتسزلکی ، (آسنا) پرنسلرینك سفیل احتراصلری بوتصورینی قوه‌دن فعله چیقارمغه یاردیم ایتدی . تفصیلاتنی کوردیکمز برچوق ماجرالردن صوکره شرقی کوك تورك خاقانلغنی ییقمغه موفق اولدی [م ٦٣٠] . (موهان) خانك لیاقتسز خلفلری طرفندن محافظه ایدیله‌مه‌ین اولکه‌سی چین حاکمیتی آلتنه کچدی .

(تای ـ تسونغ) شرق خاقانلغنی ییقدقدن صوکره ؛ تفصیلاتنی ایلری‌ده کوره‌جکمز وجهله ؛ نظر احتراصنی غرب خاقانلغی اوزرینه توجیه ایتدی . بو اثناده اوج اقبالده بولونان غرب خانی (تاردغاتای) ، (ماناس)، (ایلی) و (ماوراءالنهر) حوالیسنه حاکم بولونیور ، (قوچا) و (طاشکند) شمالنده‌کی (آق طاغ) ده اقامت ایدیور ایدی . بدنجی عصر میلادینك ربع اولنده جیحونی کچمش ، ایران کسراسی (خسروپرویز) زماننده باقتریان خطه‌سنی بو خانلغه الحاق ایلمشدی .

(تای ـ تسونغ)، « یاقینده‌کیلری أزمك ایچون اوزاقده‌کیلرله برلشملیدر » قاعده‌سنی دستور حرکت اتخاذ ایتمش اولدیغندن (کیه‌لی) خانی أزمك ایچون غرب خانیله برلشمش، بو محترص و بصیرتسز خانده قارداشلرینك امحاسی ایچون چینلیلره یاردیم ایتمشدی. فقط اوزخون بویلرنده‌کی شرق خانلغی محوایدیلدکدن صوکره چین سیاستی ایچون تورکستان خانیله خوش کچینمکه لزوم قالمامشدی. غرب تورکلرینك میلادك(٦٤١) تاریخنده چینلیلرك

(هامی) ده‌کی قوهٔ محافظه‌لرینه هجوم ایتملری (تابی ـ تسونغ) ، بکله‌دیکی وسیله‌یی ویرمش اولدی . ایمپراطور بونی وسیله ایده‌رك تورکستانه بر اوردو کوندردی . بو اوردو غرب تورکلرینی (اوروبجی Ouroumtsi) نك جنوب غربیسنده (قانون بوغدو) ده مدهش برانهزامه دوچار ایتدی . (تابی ـ تسونغ) ك (٦٣٠) تاریخنده (کیه‌لی) خانه قارشی احراز ایتمش اولدیغی ظفر شرقی کوك تورك خاقانلغنه ناصیل نهایت ویرمش ایسه اون بر سنه صوکره احراز ایتدیکی بو ظفرده غربی کوك تورك خانلغنه اویله خاتمه ویردی . بو ایکی ظفر تانغ خاندانئك بویوك ایمپراطوری طرفندن تعقیب ایدیلن سیاستك تحققی نتایجی ایتمش اولدی . (تولس) لردن سیه ـ ین ـ تو (سیر تاردوش) لرله هوئه‌ی ـ هو (دوقوز اوغوز) لرك عصیانلری‌ده بو سیاستی صارصامدی . بونلرده الك نهایت چینك حمایه‌سنی قبول ایتمکه مجبور اولدیلر . (ایلی) و ماوراءالنهر بویلرنده‌کی غرب تورکلری‌ده ایستر ایسته‌مز بونلرك اثرینی تعقیب ایلدیلر .

هر ایکی تورك خانلغنك انقراضی چینلیلره (بارکول) ، (یولدوز) و (تاریم) واحه‌لرنده ، توخاریلرك (بوئه‌چیلرك) بو اسکی یوردلرنده اداره‌لرینی تأسیسه خدم اولدی . اولا (تولس) لرله مسکون اولان شمالی موغولستانده آلتی ایالت و یدی سنجاق تشکیل اولوندی . (تولس) لردن هر بویوك اولوسنك یوردی بر ایالت عدایدیلدی . اولوس باشبوغی بو ایالت قوماندانلغنه تعیین اولوندی . سنجاقلرده بر رمتصرف اداره‌سنه ویریلدی . بوتون بونلر مناظرت ایتمك اوزره‌بری عسکری دیکری ملکی ایکی چینلی بویوك مأمور تعیین یدیلدی . بونلردن بری قوماندان عمومی ، دیکری‌ده مفتش عمومی ماهیتنده‌ایدی . یکی تشکیلاته کوره (تولس) لری تشکیل یدن بویوك اولوسلردن (هوئه‌ی ـ هو) لرك یوردنده (هان هایی) ، (تلنقوت) لرك یوردنده (ین ـ جان) ، (ین قو) لر اولکه‌سنده (کین ـ قوئه‌ی) ، (بایرقو) لر یوردنده (یه‌ئو ـ لینغ) ، (تونغرا) لراراضیسنده (قوئه‌ی ـ لین) ، (سه ـ کیه) لریوردنده (لوشان) ایالتلری تشکیل اولوندی .

ایکنجی درجه‌ده حائز اهمیت اولان قبیله‌لرك یوردلری‌ده بر رسنجاق اعتبار ایدیلدی . (هوئن) قبیله‌سی یوردنده (قاعو ـ لان) ، (هو ـ سا) لر یوردنده (قاعو ـ کیوئه) ، (آتیه) لر اراضیسنده (کی ـ تیه‌ن) ، (کی ـ بی) لر اولکه‌سنده (یوکی) ، (هی کیه) لر یور نده (کی ـ لو) ، (به ـ سی) لر مملکتنده‌ده (چن ـ ین) سنجاقلری تشکیل ایدیلدی . بوندن باشقه (هوئه‌ی ـ هو) لرك شمال غربیسنده ساکن اولان (کیه ـ قو) لرك یعنی

(قیرغیز)لرك مملکتنده (کیەن ـ قوئن) ولایتی ، (هوئەس ـ هو لرك شمالنده اوطوران (قو ـ لی ـ قان)لرك یعنی (قوریقان)لرك یوردندەده (هیوئن ـ کیونه) سنجاغی تشکیل ولوندی. شمال شرقیده اقامت ایدن (کیو ـ لو ـ بو)لر اولکەسنده ایسه (چو ـ ئونغ) سنجاغی تأسیس ایدیلدی.

بوتون بوولایت وسنجاقلره نظارته مأمور اولان چینلی قوماندان ومفتش عمومیلر ایچون‌ده اسکی (شان ـ یو ـ تایی) موقعنده (ین ـ جان) نامنده بر دائرهٔ حمایه تشکیل اولوندی . چینلی قوماندانله مفتش بوراده اقامتله ولایت وسنجاقلره نظارتده بولونیور، ویرگیلری آلیور ، زیارته گلن امرایی قبول ایدییورلردی .

(تولس) لردن باشقه کوك تورك خاقانلغنه تابع اولان دها برچوق بویوك کوچوك مملکتلرده (تانغ) خاندانننك بویوك ایمپراطورینه عرض انقیاد ایلدیلر . ایلك اول (تورفان) مملکتی عرض تابعیت ایلدی . بو اثناده (تورفان)، (قاعو چانغ) خانلغی نامیله یاد ایدیلیوردی . مرکز حکومتی‌ده (یارخوتو) (Yarkhoto) شهری ایدی . فقط تورفان خانی . برمدت صوکره مسائل تجاریەدن ناشی چینلیلره عصیان ایتدیکندن ایمپراطور (تایی ـ تسونغ) خانی اسقاط ایدرك مملکتنی چین ایمپراطورلغنه الحاق ایلدی [م ٦٤٠]تورفان، چینه الحاقدن اول‌ده جنوب ایمپراطورلغی دائرهٔ مدنیەسنده بولونیوردی . حالبوکه (قوچا) و (قاراشار) طرفلری حالا (توخاریلر) دینیلان (بونه جیلرك ایکی مرکز تمدنی اولمق وصفنی محافظه ایدییورلردی .

یدنجی عصر میلادی اوائلنده یعنی (تایی ـ تسونغ)ك بوتون اورته آسیایی چین دائرهٔ نفوذی آلتنده ادخال ایتدیکی تاریخلرده (قوچا) توخارلردن قدیم و کوچوك بر خاندانك ادارەسنده بولونیوردی . بوخاندان پرنسلری بودیلکك صداقتکار مؤمنلرندن اولمق اعتباریله هندستانله چین آرەسنده تأمین مواصلەیه اهمیت ویرییورلردی . (قوچا) خانی (سوقاتیه Sou-ka - tié) میلادك (٦٣٠) تاریخنده، (قاراشار) خانی‌ده (٦٣٢) تاریخنده کندیلرینی چین ایمپراطورینك تابعی اعلان ایلدیلر . فقط برقاچ سنه صوکره هر ایکی پرنس‌ده چینلیلر علیهنه تورك عالمنده باشلایان عصیان حرکتنه اشتراك ایدەرك چین بویوندیریغنی آتدیلر . ایمپراطور (تایی ـ تسونغ)ك سوق ایتدیکی اوردو ، هرایکی خانی‌ده اسیر ، حکومتلرینی الغا ایتدی، مملکتلرینی‌ده چین ایمپراطورلغنه الحاق ایلدی.(قوچا) یه برچین والیسی یرلشدی وبوتون مملکت چینك علی العاده برسنجاغی حالنی آلدی [م ٦٤٨].

کاشغر خطه‌سی (تانی ـ تسونغ) لك آرزولرینه داها منقاد کوروندی . (ختن) خانی میلادك (۶۳۲) تاریخنده، (کاشغر) و (یارکند) خانلری ده (۶۳۵) تاریخنده ایمپراطوره عرض انقیاد و جزیه گذارلغی قبول ایلدیلر . ایمپراطور (تانی ـ تسـونغ) لك نفوذی (تیه‌ن ـ شان) طاغلرینی ایله آشـه‌رق ماوراءالنهر وافغانسـتانه قدر یاییلدی . میلادك (۶۳۱) تاریخنده (بخارا) و (سمرقند) خانلری ، (۶۴۲) تاریخنده‌ده (قندهار) خانی (تانی ـ تسونغ) ی متبوع طانیدقلرینی اعلان ایلدیلر .

ایمپراطور (توقوهوشـلر) و (تیبتلیلر) اوزرینه سوق ایتدیکی اوردولرله اورتا آسیانك فتحنی اکمال ایلدی . تونغوزلردن اولان توقوهوشلر (قوقونور) کولی جوارنده اوطوریورو، وقت وقت چین حدودلرینه آقینلر یاپیورلردی (تانی ـ تسونغ) لك سوق ایتدیکی اوردو بونلری شـدتله تأدیب ایتدی . اوزمانه‌قدر نیم وحشی برحالده قالمش اولان تیبتلیلره کلنجه ، بواثناده عزمکار برخاندان بونلرك متفرق بویلرینی برلشدیره‌رك تمدین ایتمکه چالیشـیوردی . بوخاندانك ایکنجی حکمداری اولان (استرونغ ـ ـ بتسان ـ سغامپو (Strong - btsan - sgampo) [۶۳۰ ـ ۶۵۰] بودا دینی مملکتنه ادخال ایلدی . فقط ، چینلیلره قارشی مغلوب اولدیغندن (تانی ـ تسونغ) لك متبوعیتنی طانیمغه مجبور اولدی. چینلیلر (تیبت) طریقیله هندستانله‌ده تأسیس مناسبت ایتمش اولدیلر. شمالی هندستان ایمپراطوری (سیلادیتیا Siladitya) میلادك (۶۴۳) تاریخنده ایکی چین سفیرینی قبول ایتدی. (لی ـ ئی ـ پاءو Li-i - Pao) و (وانغ ـ هیوئن ـ تسه Wang - Hiuen - Tse). اسملرنده‌کی بوایلچیلر هند ایمپراطوریله برائتلاف عقد ایلدیلر .

(وانغ ـ هیه‌ن ـ تسه) بو ائتلافی تأیید ایچون (۶۴۶) تاریخنده تکرار هندستانه کلدی . فقط (غانژ) نهری بویلرینه مواصلات ایتدیکی زمن (سیلادیتیا) نك وفات ایده‌رك تختنی (آرجونا Ardjouna) اسمنده برینك غصب ایلدیککنی اوکرندی. (آرجونا) اولجه تقرر ایدن ائتلافی بوزه‌رق (وانغ ـ هیه‌ن ـ تسه) هیئتی اوزرینه هجوم واشیالرینی یغما ایلدی . (وانغ ـ هیه‌ن ـ تسه) فرار وچین ایمپراطورلغنك محمیلرندن اولان تیبت و (نه‌پال) حکمدارلرندن آلدیغی قوهٔ معاونه ایله تکرار هندستانه کلدی . (غانژ Gange) و (غاندق Gandak) نهرلرینك ملتقاسنده هندلیلری فاحش برهزیمته دوچار ایتدی . (راجا آرجونا) یی اسیر وزنجیر بند ایده‌رك چینك پایتختی اولان (سی نغان فو) یه کتیردی [م ۶۴۸] .

(تابی ـ تسونغ) اواخر حیاتنه طوغری بوتون آسیانك حاكم مطلق اولمشدی . بر كون ، : « (تسین هوانغ ـ تی) ایله (هان وو ـ تی) یالكز اقوام شمالیه‌یی تحت اطاعته آلمشلردی حالبوكه بن اوچ قدم طولنده‌كی قیلیجیمی الیمه آلنجه ایكی یوز قراللغی كندیمه منقاد ایتدم . دورت دكزه حضور وسكون تأمین ایلدم . الكاوزاق قوملر بیله بر برلرینك آرقه‌سندن عرض اطاعت ایچون عتبه‌مه قوشمغه مجبور اولدیلر » دیه‌رك بو حقیقتی اعلان ایلمشدی .

(تانغ) سلاله‌سنك بو بویوك شخصیتی بالخاصه توركلر اوزرنده واسع بر نفوذ قازانمشدی . تورك رؤساسنی پك صیقی رابطه‌لرله شخصنه باغلایه‌بیلمش ، نفوذی آلتنه آلمشدی . تورك عالمنده (تابی ـ تسونغ)ك (یاسالری) حكمران اولیوردی . منقرض كوك تورك خاندانی پرنسلرندن (آسناشه‌ئول Assénachéhul) كبی ملتك عزت نفسنی آیاقلری آلتنه آلان حریص وسجیه‌سز رؤسا ، تورك عالمنك چین بویوندوروغی آلتنه كیرمسی ایچون بالذات چالیشیور ، (تابی تسونغ) ك یولنده جانلرینی فدا ایتمكه آماده بولونیورلردی . فقط ، تورك ملتی اجنبیلره آلت اولان ، كندیلرینی اجنبیلرك بویوندروغی آلتنه سوروكله‌ین بو كبی رئیسلردن نفرت ایدییور ، ملی استقلالی قورتارمق ایچون روح ملی‌یی تمثیل ایده‌جك عزمكار باشبوغلرك ظهورینی بكله‌یورلردی . میلادك « ٦٤٩ » تاریخنده « تابی ـ تسونغ » وفات ایتدیكی زمان بوتون تورك عالمی اسارت وذلت زنجیرلرینی قیرمق حرصیله قیوزانیور ، صارصیلمز بر عزم وامید ایله استخلاص كونلرینی بكلیوردی .

شرقی کوك تورك (توکیو) خاقانلغنك
ایکنجی دورهسی

اورخون

ویا

قره قوروم تورکلری

موهان خان ايله اوج كماله اعتلا ايدن تورك شوكتى داها (شاپوليو) خان زماننده انحطاطه دوغرو ميل ايتمكه باشلامشدى . موهان خانك خلفلرى (قادرقان) اورماندن (دەمير قاپو) ماوراسنه قدر امتداد ايدن واسع اولكه‌يى اداره وتورك وحدتنى محافظه ايده‌بيله‌جك بر اقتدارده اولمدقلرندن مملكت آز زمان صوكره چينلى سياسيلرك منفور وبيقيجى انتريقه‌لرينه كنيش برساحه اولمشدى .

موهان خانك ظفر بيرلانطه‌لريله مرصع شانلى تختى قورقاق و بيلگيسز خانلره قالمش، بونلرك اطرافنه‌ده كنديلرى كبى ادراك وحميت زوكوردى برطاقم جبين سرسريلر طوپلانمش ، بو حالدن استفاده ايدن ياباڭجيلر ايسه خان زاده‌لرك مشاورلكنى ياقالامشلردى [١] .

خاقانلرك لطف وعاطفتلرينه مستغرق اولان چينلى مشهور (چانغ - سون - چينغ) ايشته بوصورتله توركلر آره‌سنه صوقوله‌رق حاللرينى اينجه تدقيق ايتمش، ضعيف نقطه‌لرينى آرامش، ضمحلاللرينى انتاج ايده‌جك تدبيرلرى قورمش، خان زاده‌لر آره‌سنه تولديرجى نفاق تخملرى صاچمغه موفق اولمشدى. توركلرك مقدارات مليه‌لرينى ياباڭجى اللره براقش اولماللرينك

---

[١] كول تكين آبده‌سنده بواحوال شو صورتله تصوير ايديليور: [آندا كيسرا اِينيسى قاغان بولمش . آرينچ، اوغلى آتى قاغان بولمش . آرينچ، آندا كيسرا اِينيسى آچيسين تَكْ قيلِنمَدوقْ آرِينچ، اوغلى آقانينْ تَكْ قيلمدوق آرِينچ، بِيلِيكسِزْ قاغان اولْمش آرينچ، يابلاقْ قاغان اولْمش . آرينچ، بويوزوقِ يمه بِيلِيكسِزْ آرينچ، يابلاق اَرمِش

اوندن صوكره كوچوك برادرلرى خان اولمش . فقط، كوچوك برادرلر بويوك قارداشلر كبى، اوغوللر بدلر كبى ياراتيلامامش اولدقلرندن ، بيلگيسز خانلر ، قورقاق خانلر موقع اقتداره كچمشلر. بونلرك ضابطلرى ده هپ بيلگيسز وقورقاق ايمشلر ....] تومسن. اورخون كتابه‌لرى. ص٩٨، ٩٩

أليم فقط پك طبيعی نتيجه‌سی اوله‌رق خان زاده‌لر آره‌سنده مدهش بر حرب باشلامش ، خاقانلق تختی غيجيرداماغه يوز طوتمش ، چينليلر خان زاده‌لر آره‌سنه صوقدقلری نفاقدن واسع مقياسده استفاده ايتمكه باشلامشلردی . نهايت تعقيب ايتدكاری سياستده موفق اوله‌رق ميلادك ٦٣٠ تاريخنده تورك خاقانی (كيه ـ لی) ويا (هيه ـ لی) خانی اسير ، خاقانلرك سرير استقلالنی آلت اوست ايتديلر .

اون سنه قدر دوام ايدن دور نكبتی متعاقب ، (سه ـ مو) نك (سه ـ لی ـ پی) خان عنوانيله تاتارستانده توكيوخانلغنی احيا ايدييوركبی گورونمه‌سی بر آز اميد ويرديسه‌ده چوق كچمه‌دن بو ذاتك علی‌العاده بر چين واليسی اولديغی آكلاشيلدی . متعاقباً محنه‌يه آتيلان (چه ـ پی) و (نی ـ شو ـ فو) خانلرده هيچ برشيئه موفق اوله‌مدقلری كبی چين ايمپراطورينك اطاعتكار برر واسالی اولمقدن‌ده قورتوله‌مديلر .

بر آرالق (سيه ـ ين ـ تو) لر توركستانده خاطری صايبلير بر قدرت قازانديلرسه‌ده چوق كچمه‌دن بونلرده انقراض چوقورينه يوارلانديلر . نتيجه‌ده توركلر ، استقلاللرينی غائب ايده‌رك كاملاً چين ايمپراطورلغنك آغير بويوندريغی آلتنه دوشمش اولديلر .

فقط ، ملت محكومه حالنده ياشامغه آليشقين اولميان توركلره اجنبی بويوندريغی تحملسوز وپك گران گليوردی . توركلر بر درلو ماضينك شانلی دورلرينی ، استقلالك طاتلی خاطره‌لرينی اونوته‌ميور ، فرصت بولدقجه چينليلره قارشی اختلال بايراغنی آچيوردی .

نه چاره‌كه بو كبی ملی حركتلر دائما چينليلرك قانلی پنجه‌لريله طورديريليور ، عصيان چيقاران خان زاده‌لر سياست ميدانلرنده بوغازلانيور ، اختلالر ، انكشاف ايتمه‌دن باصديريليوردی . چينليلر ، حر ياشامغه آليشمش ، مفاخر ظفرله مالی شانلی ماضيلرينی اونوته‌مامش اولان بو قوی رفق ايله اداره ايده‌جكلرينه ايمپراطور (تای ـ تسونغ) ك وفاتندن صوكره شدت پولتيقه‌سنه رواج ويرمشلردی .

ذاتاً آليشمش ، محكوميتله الفت ايتمش بر ملت ايچون بلكه شدت پولتيقه‌سی مثمر بر نتيجه ويرير ، بويوندوروقدن قورتولمق هوسنی قيره‌بيليردی . فقط آرقه‌سنده بر سلسله شان وظفر گورن بر قوم ايچون بويله بر سياست استبداد زنجيرلرينی قيرمق حرصنی تهييجدن باشقه بر نتيجه ويره‌مزدی . وفی‌الحقيقه اويله اولدی :

چينليلر ، استرداد حريت داعيه‌سيله اورتايه آتيلان تورك پرنسلرينی سياست ميدانلرينه

کوندرمکله سینهٔ ملتده‌کی نائرهٔ نفرتی کوروکله‌مکدن باشقه بر شی یاپمش اولمدیلر . آقیدیلان بو قانلر، یکیدن داها آتشین سیللر یتشدیرمکه یارادی .

بر وقتلر معظم چین ایمپراطورلغنی ، شرقده قوره‌دن غربده دمیرقاپویه قدر امتداد ایدن کنیش خطه اوزرنده موجدله‌نن سنجاقلری اوکنده اکیلمکه مجبور ایدن خاقانلرك خیالی تورکلرك کوزی اوکندن کیتمیور ، اولکی دورلرك اعاده‌سی حرصی قلبلرینی یاقوب قاوورییوردی .

تورکلر، چینلیلرك کندیلرینی بوس بوتون محو ایتمك عزمنده اولدقلرینی کوریبور، بویله فجیع بر عاقبته اوغرامامق ایچون هر چاره‌یه باش اوریبورلردی . اعادهٔ استقلال تشبثلرینك قانلی ماجرالرله عقیم قالمسی ایسه عزملرینی قیره‌جغنه بالعکس جرأتلرینی آرتیرییور، کینلرینی کوروکلیوردی .

تورکلر، عزت نفسلرینك پایمال ایدلمسنه، خان زاده‌لرینك کوله اولمسنه، قیزلرینك چین اکابرینك سرایلرینی طولدورمسنه تحمل ایده‌میورلردی . ذلت اسارت روح ملتده اساسلی بر انتباهه سبب اولیور ، فلاکتك تمادیسی ایسه استخلاص املارینی تهییج ایدییوردی . هر تورك، هرکون بر صورتله جریحه‌دار اولان عزت نفس ملیی‌ی قورتارمقدن، ملتك شانلی دورلرینی احیا ایتمکدن باشقه بر شی دوشونمیوردی .

چونکه تمادی ایدن فلاکت دوره‌سی، وجدان ملیی‌ی تربیه ایتمش، یکی نسل ، اسارت آلتنده باشقه بر روح ایله یتشمشدی : ملت خاقانی آرییور ، خاقانلغی صورییور ، آرتق اجنبیلر حسابنه چالیشمق ایسته‌میوردی . بوتون بو حالات، فترت دوره‌سنك نهایت بولدیغنی ، اسارتدن قورتولمق ایچون اتحاددن باشقه چاره اولمدیغی حقیقتنك هر تورکك دماغنده یرلشدیکنی کوسترن خیرلی اماره‌لر ایدی . خلق ، ملتك بوتون بو طویغولری شخصنده تکاثف ایتمش بر قهرمانك اورتایه آتیلمه‌سنه انتظار ایدییوردی .

چینلیلر، بی رحمانه اجرا ایتدکلری تضییق واعتساف ایله ؛ بیلمه‌یه‌رك؛ تورکلرده شعور ملینك طوغمه‌سنه، فکر اتحادك تنمیه‌سنه خدمت ایتمشلردی . آرتق یکی نسل، اجدادینك شانلی دورلرینی یاد ایده‌رك، دولت وشوکتنی آرییور، کیمه دولت قازاندیره‌جغنی صورییور ، استقلالنی اوزله‌یوب طورییوردی .

چینلیلر، اعادهٔ استقلال عشقیله اورته‌یه آتیلان خانزاده‌لرك باشلرینی سیاست میدانلرنده

كمدكجه ، توركلرك حس ايتدكارى نفرت وعداوتده اشتداد ايديور ، ملى بر دولت قورمق خصوصنده‌كى عزملرى ، متصل قوتلنيوردى [١] .

[١] تورك خاقانلغنى احيا ايدن (قوتلوغ) خانك بر اوغلى ، ميلادك ٧٣٢ تاريخنده بو قره كونلرك آلى خاطره‌لرينى شو صورتله تصوير ايديور : [بكلرى بودنى توزسزاوچون
تبغچ بودن تبليكين كوزلك اوچون ، آرامقچيسين اوچون ، اينيلى آچيلى
كيكشور توكين اوچون ، بكلى بودنليغ يونشور توكين اوچون ، تورك بودن
ايللدق ايلين ايچغنو ايدمش . قاغانلادك قاغانن يتروايدمش . تبغچ بودنغه بكك
اورى اوغلين قول بولدى . سيلك قيز اوغلين كوك بولدى . تورك بكلر تورك
آتين ييتى تبغچى بكلر تبغچ آتين توتين تبغچ قاغانغه كورمش ، الك ييل ايشك
كوجك بيرمش . ايلكرو كونطوغشقده بوكلى قاغانغه تكى سوليو بيرمش .
قورغرو تمر قابغه تكى سوليو بيرمش . تبغچ قاغانغه ايلين توروسين آلى
بيرمش . تورك قره قمغ بودن آنچه تيمش . ايلك بودن ارتم ، ايليم اماتى قانى ؟
كمكه ايلك قزغنور من تير ارمش . قاغانلغ بودن ارتم . قاغانم قانى ؟ نه قاغانغه
ايشك كوجك بيرورمن تير رمش . آنچه تيپ تبغچ قاغانغه يانى بولمش . يانى
بولپ ايتنو يرتونو اومدق يانا ايچكمش . بونچه ايشك كوجك بيرتك كرو
سقنمتى تورك بودن اولور يين اوزوغشر تين تير آرمش . يوقدو بريو ارمش .
{ تومسن . اورخون كتابه‌لرى . ص : ٩٩ ، ١٠٠] .
توركبكلرى ، توركماتى طوغرى كيتمدكارى وچينليلره امنيت ايده‌رك اتفاقلرينى طلب وكوچوك قرداشلر بويوك قارداشلر بر برلرى عليهنه اونلرله مشاوره ايتدكارى ، بكلرله ملت آره‌سنده منازعه قويديغى ايچون ، تورك قومى حكومت قورديغى مالكنى الدن چيقارمش ، خانلغه اعلا ايتديكى خاقانى غائب ايتمشدى . توركلرك بك زاده‌لرى چين قومنه كوله ، پاكيزه قيزلرى جاريه اولدى . تورك

هر تأثیر، کندیسنه معادل بر عکس تأثیر تولید ایدر یولنده‌کی قانون ازلی، نهایت بورا‌ده‌ده تجلی ایتدی. وجدان ملی‌نك انتباهی، آغیرلغی هرکون بر قات داها زیاده حس ایدیلن اجنبی بویوندوروغنك تضییق، منقرض سلالهٔ خاقانی‌یه منسوب پرنسلردن (قوتلوغ) ك میلادك ٦٨١ تاریخنده صحنه‌یه آتیلمه‌سنه سبب اولدی. ظلمدن، اجنبی اسارتندن قورتولمق حرصیله تیتره‌ین تورك کنجلری باشنه اوشوشدیلر. تورکلر، التی سنه دوام ایدن مدید بر دورهٔ فلاکتدن صوکره؛ آتالرینك یوردینی، وجدانلرینك حریتنی، ملتلرینك استقلالنی استرداد ایچون تکرار صحنهٔ تاریخه آتیلدیلر.

بکاری ملی اسملرینی براقدیلر. چین بکلرینك چینجه عنوانلرینی آلدیلر. چین ایمپراطورینه تابع اولدیلر. الّی سنه اونك حسابنه چالیشدیلر. شرقده قوتلی خان اولکه‌سنه (چینه)، غربده دمیر قاپویه قدر عسکر سوق ایتمش، اورالری ضبط ایتمشلردی. فقط خاقانلر، اولکه‌لرینی چین ایمپراطورینه ویریردیلر. تورك قومی اوکونلری یاد ایدرك دولته مالك برقوم ایدم، شمدی شوکت ودولتم هانی؟ کیمه دولت قازاندیره‌یم. باشلی باشنه برخاقانم واردی. شمدی‌ارخاقانم نره‌ده؟ هانکی خاقانك یولنده چالیشه‌جغم؟ دیمکه باشلادی. بویله دییه‌رك چینك دشمنی اولدی. دشمن اولدقدن صوکره‌ده یکیدن دولتنی قورمق امیدینه دوشدی. چینلیلر، تورکلرك آرتق کندی حسابلرینه چالیشمدقلرینی کورنجه، تورك قومنی اولدیرملی، نسلنی قورومالی دیمکه باشلادیلر. تورکلرك امحاسنه کیریشدیلر...

—•—

ایلترس قوتلوخان [*]

م ٦٨١ — م ٦٩١

خاقانلغی ییقان چینلیلر ، ایلك زمانلرده تورك ملتی تمثیل ایده بیله‌جكلری امیدینه دوشمش، ملحمه‌لردن آرده قالان تورکلری چین داخلنه یرلشدیرمشلردی. فقط، زمان كچدكجه بویله بر امیده قاپیلمقده یانیلدقلرینی پك چابوق آكلادیلر . تورکلرك حریت واستقلاللرینی اعاده مقصدیله ایكیده بر اختلال چیقارملری چینلیلرك کوزینی آچدی . بو دفعه تورکلره قارشی یكی وبی امان بر پولتیقه تعقیبنه باشلادیلر.

چین ایچون دائمی بر عنصر اختلال وجدال تلقی ایتدكلری تورکلك امحاسنی غایه ایدینن بو سیاست، اونلر حقنده بالعكس پك أیی بر نتیجه ویردی . چین عادتلریله الفت ایدن، چینلیلرله قاریشمغه باشلایان تورکلرده بو یكی سیاست اساسلی بر انتباهه سبب اولدی . هر تورکك قلبنده چینلیلره قارشی درین بر نفرت، انتقامجو بر دشمنلق اویاندی. حریت واستقلاللرینی اعاده ، خاقانلقلرینی احیا امللری اك مقدس بر مفكورهٔ ملیه حالنی آلدی .

بو حسیات، اكزیاده منقرض سلالهٔ خاقانی پرنسلرنده تكاثف ایتدیككندن، اختلاللره بونلر اولك آیاق اولیورلردی . چینلیلر حسیات ملیه‌یی ئولدورمك ایچون خاقانلغی اعاده مقصدیله اورتایه آتیلان تورك پرنسلرینه اك آغیر جزالری تطبیق ایتدكلری حالده، سینهٔ ملتده اویانان نائرهٔ عشقی سوندوره‌میور ، بالعكس داها زیاده آله‌ولندیرییورلردی .

---

[*] ده‌کینی ، (کیه ـ لی) خان نسلندن اولدیغنی تصریح ایتدیكی بو پرنسك اسمنی (آسنا ـ قو ـ تو ـ لو Assena-kou-to-Lo) شكلنده، (شله كل Schlegel)، (Stele funerair. p. 23)
قوت ـ تو ـ لوق Kout-thou-louk) طرزنده و (ایستانیسلاس ژولیه‌ن) ده (ص : ١٦٢) ،
(قو ـ تو ـ لو To-to-lo) صورتنده استنساخ ایلمشلردر . بونك اسكی تورکجه‌ده بختیار معناسنه
اولان (قوتلغ) لفظندن محرف اولدیغی شبهه‌سزدر . بوقوتلوغ ، پرنسك اصل اسمی اولیوب
موفقیاتنی متعاقب کندیسنه ویرلمش بر لقب اولمسی محتملدر . اورخون کتابه‌لرنده قوتلوغ خان ،
(عرش‌ولایت) ویا (محیی ملت) معناسنه اوله‌رق (ایلترس خان) عنوانیله یاد ایدلمکده‌در.

هر دفعه‌کی تشبثلرك فجیع صورتده عقیم قالمه‌سنه رغماً تورك بڭلری ینه قطع امید ایتمیور ، فرصت بولدقجه استقلال بایراغنی آچیورلردی . عزم و جسارت ، ایمان ومتانتله نهایت بر کون موفق اوله‌جقلرینه قانع بولونیورلردی .

ایشته بو قناعتله ایدی‌که صوك تورك خاقانی (کیه ـ لی) خان سلاله‌سندن (قوتلو) خان، تورك بکلرندن (آسه‌ته ـ یوئن ـ چین Asete-yuen-tchin) له برابر یکرمی یدی کشیدن عبارت فقط فداکار بر آووج قهرمانله تورك خاقانلغنی احیا ایتمك ایچون صحنه‌یه آتیلدی وموفق اولدی .

قوتلو خانك چینه قارشی اعلان عصیانله طاغه چیقدیغی خبری شایع اولور اولمز ، اطرافده‌کی تورك کنجلری یانینه قوشه‌رق قوتی یتمش کشی‌یه ابلاغ ایلدیلر [١] . بر آووج قهرمانله چین کبی قوی ومعظم بر دولته قارشی تورك خاقانلغنی احیایه تشبث ایدن قوتلو خان بویتمش کشیلك مفرزه‌سیله اطرافه هجوملره باشلادی . وقوعبولان عربده‌لرده جسارت ودرایتیله هرکسی کندیسنه مفتون براقدی . استقلال وحریت عشقیله یانان تورك دلاورلری ، باشنه طوپلانمقده دوام ایلدیلر . بو صورتله قوتی یدی یوز کشی‌یه بالغ اولدی . آز زمان صوکره ؛ یعنی معیتی بش بیکی بولور بولمز ، کندیسنی تورك خانی اعلان ایلدی [م ٦٨١] [٢] .

[١] ده‌کینی، هونلر تاریخ عمومیسی ، ح : ا . ق : ٢ . ص : ٤٤٧ . تومسن، اورخون کتابه‌لری . ص : ١٠١ . ویسده‌لو ، ص : ٤٦

[٢] قوتلوخانك کندیسنی تورك خاقانی اعلان ایده‌رك صحنه‌یه آتیلدیغی تاریخ، چین منابعنه استناداً یازیلان مؤلفات غربیه‌ده میلادك ٦٨١ ـ ٦٨٣ سنه‌لری آره‌سنده تردید ایدلمکده‌در : (شله‌کل G. Schlegel) بو زمانی ، میلادك ٦٨١ نجی سنه‌سی اوله‌رق قبول ایدییور . حالبوکه ده‌کینی قوتلو خانك استقلالندن میلادك ٦٨٢ سنه‌سی وقوعاتی میاننده بحث ایتمکده‌در . چین وقایعنامه‌لرنده شرق تورکیولره دائر موجود اولان وثائق جمع ایدن (ایستانیسلاس ژولیه‌ن) ایسه (قو ـ تو ـ لو) نك یعنی قوتلونك، (یونغ ـ شون Yung-chun) دورینك برنجی سنه‌سنك آلتنجی آینده چین حدودینه هجوم ایتمش اولدیغی حقنده بر وقعهٔ حربیه نقل ایدییور . چین تقویملرینه نظراً ، (یونغ ـ شون) دورینك برنجی سنه‌سی میلادك ٦٨٢ تاریخنه مصادف ایسه‌ده قوتلو خانك چین حدودلرینه تجاوز ایده‌بیله‌جك قدر باشنه قوت طوپلایه‌بیلمسی ایچون بوتاریخدن هیچ اولمزسه بر سنه اول خان علان ایدلمش اولمسی ایجاب ایدر . اورحون کتابه‌لرینی حل ایدن (تومسن Thomsen) ك تاریخ استقلال اوله‌رق میلادك ٦٨١ نجی سنه‌سنی ترجیحه متمایل کورونمسی‌ده ا تومسن ، اورخون کتابه‌لری . ص : ٦٥] بو ملاحظه‌یه مستند اولملیدر .

قوتلو خانك ایلك ایشی اجدادینك (توره) لرینی احیا ، اردوسنی اسکی تورك تشکیلاتنه کوره تنظیم ایتمك اولدی . بو خصوصده کوستردیکی درایت هر کسك حیرت وحرمتنی جلب ایتدیکندن کندیسنه التحاق ایدنلرك مقداری کوندن کونه چوغالدی . اردوکاهنده‌کی انتظام وتوره‌پرستلك ، عسکری دیسیپلینه مفتون اولان تاتارستان خلقی آره‌سنده شان وشهرتنی پك زیاده یوکسلتدی . بوسایه‌ده مشکلات چکمکسزین قبائل مجاوره‌یی تحت انقیاده آله‌بیلدی . ملکی توسع، تبعه‌سی تکثر ایتدی . مملکتی تورکلرك قدیم تشکیلاتنه کوزه تولیس [١] یعنی شرق جهتی وتاردوش [٢] یعنی غرب جهتی نامرینه

کول تکین آبده‌سنده تورك دورنکبتندن بحث ایدیلیرکن، (اَلِكْ یِیل ایشِكْ کُوچِكْ بیرمش) دینیله‌رك بو مدتك التی سنه کوستریلمه‌سنه و (کیه‌ی ـ لی) خانك اسارتنكده میلادك ٦٣٠ تاریخنه مصادف اولدیغی محقق بولونمه‌سنه کوره موسیو (Schlegel) لك رأیی ترجیح ایدیلمشدر .

[١] کول تکین کتابه‌سنده کورولن و (تولیس Tolis ، تولس Teulès ، تولوس Tölös) شکللرنده اوقونان بو کلمه‌نك شرقی تورك خاقانلغنك شرق جهتلرینه اطلاق ایدیلن بر اسم اولدیغی آکلاشیلیور . کتابه‌ده (تولیس بودنغ) یعنی تولیس قومی دینیلن خلقك ، چین وقایعنامه‌لرینك (تیه ـ له Thie-le) نامی ویردکلری تورکلر اولدیغی شبهه‌سزدر . چین تاریخلری ، شرقی توکیو خاقانلغی اولکه‌سنك شرق جهتنده ساکن اولان قبیله‌لری آیری آیری اسملرله یاد ایتمکله برابر هیئت مجموعه‌سنی ، بعضاً (تیه ـ له) بعضاً ده (هوئه‌ی ـ هه Hoei-He) ویا (هوئی ـ هو Hoi-Ho) لردن صایمشلردر. آکلاشیلدیغنه کوره، (هوئه‌ی ـ هو) اسمی ، اولجه (تیه ـ له) لردن بر قسم تورکلرك اسمی اولدیغی حالده بالآخره بوتون (تیه ـ له) لره تشمیل ایدیلمش، (تیه ـ له) یرینه (هوئه‌ی ـ هو) دو للانیلمشدر . هر حالده ، اورخون کتابه‌لرینك (تولیس) ی ، چین وقایعنامه‌لرینك (تیه ـ له) سی ، تورکلردن بر قسم خلقك اسمی دکل ، بلکه شرقی توکیو خاقانلغی اولکه‌سنك شرق طرفنده‌کی قطعهٔ ارضیه‌نك وبوقطعه اوزرنده ساکن اولان قوملرك اسمیدر .

موسیو رادلوف ، (تولوس Tolos) لفظنك آلتای قبیله‌لری آره‌سنده عائله اسمی اوله‌رق الیوم موجود اولدیغنی خبر ویریور [Radloff - Au - S biri n. I, p 126. 179. 216] . (ادوار شاوان) ده (تولوس tolos) ویا (تولاس tolas) اسمنك (تولا) نهرندن اعتباراً غربه دوغرو یاییلان بوتون قوملره اطلاق ایدلدیکنی ادعا ایدییور (تولیس) لره دائر (هیرت) پك مهم تدقیقاتده بولونمشدر . کول تکین آبده‌سنده (تولیس بودنغ) وچین وقایعنامه‌لرنده (تیه ـ له) و (هوئه‌ی ـ هو) دینیلن تورکلرك دوقوز اوغوزلر اولدیغی اولجه ایضاح ایدیلمشدی .

[٢] برنجی اورخون آبده‌سنی رکز ایتدیرن بیلکه خان ـ که قوتلو خانك اوغلیدر ـ ، آبده اوزرینه یازدیردیغی کتابه‌ده « ٢٤ » یشنده ایکن (یعنی میلادك ٧٠٧ ، ٧٠٦ تاریخنده)

ایکی‌یه آییره‌رق هر برینه بر خدیو یعنی (یابغو) و (شاد) نصب ایلدی [۱]. قوتلو خانك اوغلی طرفندن پدرینك قهرمانلغنه دائر اورخون کتابه‌لرنده ویریلمش اولان معلومات[۲]،

تاردوش قومی اوزرینه شاد اولدم. دیمش ولسنه و چین وقایعنامه‌لرنده (مه‌چو خان) ك میلادك ۷۰۶ سنه‌سنده غرب جهتی قوماندانلغنی قوتلونك اوغلی (مه ـ کی ـ لی‌ین me-ki-lien) ه یعنی (بیلکه خان) ه توجیه ایتمش اولدیغی مصرح بولنمسنه نظراً ، (تاردوش) لفظنك شرقی تورك خاقانلغنك غرب طرفلرینك اسمی اولمسی لازم کلمکده‌در. بو جهتلرده اوطوران قوملرده (تاردوش بودنغ) یعنی تاردوش قومی دیلدیکی اورخون کتابه‌لرندن آکلاشیلمقده‌در.

[۱] (یابغو) و (شاد) اسکی تورکلرده وزارت وقوماندانلق ، داها دوغروسی خدیویت کبی ایکی بیوك مسند ایدی . فقط بالآخره غرب خانلرندن بعضیلری‌ده بو عنوانله یاد ایدلمشلردر . توکیو خاقانلغنك تشکیلاتنه کوره بریسی غربده ، دیکری شرقده اولمق اوزره ایکی (شاد) واردی [Jour . ae . 1864 . p, 472] . چین وقایعنامه‌لرندن نقلاً توکیولرك تشکیلاتندن بحث ایدن اسکی مولفلرك (شه ـ هو Che - Hou) وبعض مولفلرکده (یه ـ پو Ye - Pou) [Schlegel. La Stele funeraire du Teghin Giogh. p. 6] دیه بر رتبه ذکر ایتدکاری کورولیور. (شه ـ هو) ویا (یه ـ پو) لفظلرینك اورخون کتابه‌سنده کورولن (یابغو) نك محرف شکلری اولدیغی محققدر . چین وقایعنامه‌لرنده تورکلره مخصوص بر عنوان اوله‌رق ذکر ایدیلن (شه Che) ویا (شات Chat) لفظلرده اورخون کتابه‌لرنده‌کی (شاد) دن محرف اولدیغی شبهه‌سزدر . (ایستانیسلاس ژولی‌ین) ده [توکیولره دائر وثیقه‌لر ، ص : ۲۷] ، ینه تورکلره عائد عنوانلردن (شه ـ ته ـ له Che-te-le) دیه بر رتبه ذکر ایتمکده‌درکه بوده (شادتیکین) دیمك اوله‌جقدر.

[۲] قوتلوغ خانك ایلك اجراآتنی اوغلی شو صورتله تصویر ایدیور : [اُوزَه تورك تَڭریسی تورك اِیذق یِیری سوبی آنچه ایتمش . تورك بودُن یوق بولمَزون تَیینْ، بوذن بولچونْ تَیینْ، آتم اِیلْتَرِس قاغانِغْ اوکُمْ ایل بیلکه قاتونِغْ تَڭری توپَسِنْده توتِبْ یوقَرُو کوتورمش آرینچ. اتم قاغان. یکرمی اَرِنْ تَشِقْمِش طَشْره یورِ یورْ تینْ قواشیدِپْ بَاِلکْداکی تَغِقْمِشْ، تاغداقی اینمش ، تیریلِبْ یَتمِش اَر بولمش. تڭری کوچ بیرْتِكْ وچون آتم قاغانسوسی بورِتَكْ اَرمش، یَغیسی قُوییَكْ اَرمش . اِیلْگَرُو قوریغرو سُولَپْ تیرمش قوبارْتمِش . قِمِی یِتی یوز اَر بولمش . یِتی یوز اَر بولِبْ اِیلْسِرَمِش ، قاغان سِرَمِش . بودُنِغ

خاقانی احیا ایتمك عزمیله اورتایه آتیلن بو ذاتك درعهده ایتدیکی آغیر وظیفه‌نك بحق اهلی اولدیغنی پك کوزل کوسترمکده‌در . قوتلوغ خانك بالخاصه قدیم تشکیلات ملیه‌یی احیا ایتمه‌سی، عدالتکار برادارہ تأسیسنه چالیشمه‌سی ، ملی توره‌لره صوك درجه حرمت ورعایت کوسترمه‌سی، عنعناتنه مربوط، توره‌سنه اطاعتکار، عدالته مفتون برملتك روحنی قزانمق ایچون اك أبی واسطه‌لر ایدی. قوتلوغ خان بوواسطه‌لردن حقیله وتمامیله استفاده ایتمك یولنی بیلمش اولدیغی ایچوندرکه ملت کندیسنه (ایلترس خان) یعنی دولت وملت حامیسی زوجه‌سنه‌ده (ایل بیلکه خاتون) یعنی دولتی طانیان خاتون عنواننی ویرمشدر [١].

کوك ایتمش ، قول ایتمش. بودنغ تورك تورووسون ایچغنمش ، بودنغ آچوم آپام توروسینجه یاراتمش، بوشغورمش تولیس تاردوش بودنغ آندا ایتمش ، یابغوغ شادغ آندا بیرمش . [تومن، ص، ١٠٠، ١٠١، ١٠٢]

بوقاری تورك تکریسی ، تورکارك مقدس ارضی وصوبی [بوتاریخده تورکلر یری ، کوکی، صوبی وسائر عناصری برر معبود تلقی ایدرلردی] تورك قومی محو اولمسون ، تکرار دیریلسون دییه پدرم ایلترس خانی والدهم ایل بیلکه خاتونی یوکسلتمشلر . بونك اوزرینه پدرم خان یکرمی یدی کشی ایله طیشاری چیقمش ، بونلرك چیقدیغنی طویان شهرده‌کیلر طاغه چیقمش، طاغده‌کیلر آشاغی اینمش ، طوپلانوب یتمش کشی اولمشلر . تکری قوت ویردیکی ایچون پدرم خانك عسکری قورت کبی دشمنی‌ده قویون کبی اولمش. ایلری‌یه کیری‌یه عسکرسوق ایتمش، برچوق آدم طوپلامش. بوصورتله یدی‌یوز کشی اولمشلر . یدی‌یوز کشی اولدقدن صوکره، خانلری اولمیه‌نلری خانسز براقمش . اقوامی قول ، جاریه ایتمش. ملتلری تورك توره‌سی ایله حیرتده براقمش . کندیلرینه اجدادمك قانونلرینه کوره تشکیلات قورمش. اونلری هیجانه کتیرمش . تولیس وتاردوش قوملرینی اوراده برلشدیرمش . بونلره (یابغو) و (شاد) ویرمش .

[١] موسیو لئون قاهونك (Introduction a l'histoire de l'Asie, les Turcs et les Mongoles آسیا تاریخنه مدخل، تورکلر وموغوللر) عنوانلی اثرنده [ص : ٧٣] ؛ (ایلترس) کلمه‌سنی (خلقی احیا ایدن) و (ایل بیلکه) لفظی‌ده (خلقی طانیان) طرزنده ترجمه ایتمش اولدیغنی کورولیور . اسلام تاریخلرنده (یلترس) لفظنه تصادف ایدیلمه‌مش ایسه‌ده ، ابوالفضل رشیدالدینك (جامع التواریخ) عنوانلی کتاب مشهوریله ابوالغازی بهادر خانك (اوشل شجره ترکیه)سنده ، بو لفظه قریب اوله‌رق (ایل ایلتریر) کلمه‌سی موجوددر . ابوالفضل رشید ، اویغورلردن بحث ایدرکن ، (ایشکل) اوتاغنك رئیسی (منکوتای) ك (ایل ایلتریر) و(اورقندر) اوتاغنك رئیسی‌ده (کول ایرکین) عنوانلریله اویغور خاناعلان ایدلمش اولدقلرینی خبر ویرمکده‌در. [جامع التواریخ . ج : ١ . برزین طبعی] .

قوتلو خان صحنهٔ جداله آتیلدیغی زمان قارشوسنده چین کبی بویوك بر دولتله طقوز اوغوزلر [۱] ، قیرغیزلر [۲] ، قوریقانلر ، اوتوز تاتارلر ، قتای تاتارلری وتاتابیلر کبی قوتلی ومدهش مخالفلر بولمشدی .

ابولغازی بهادر خان ایسه ، ینه اویغورلردن بحث ایدر کن ، « اون اویغورغه هر کیم تورا بولسه (ایل یلتر) تیدیلار . توقوز اویغورغه هر کیم تورا بولسه (کون برکین) تیدیلار » دییور . [اوشاك شجره ترکیه ، ص : ۲۵ . روسیه طبعی] . فقط ، (دیوان لغات الترك)ده (ایل) لفظی ولایت معناسنه کلدیکی و (بث ایلی) : (ولایة الامیر) دیمك اولدیغی [ص ، ۴۹] بیان ایدلدیکی کبی (ترس) کلمه سی ده (سقف البیت) ایله ترجمه اولونمشدر [ص ، ۳۰۵] . بوکا کوره (ایلترس) ترکیبی (عرش ولایت) و (عرش دولت) معناسنده بر عنوان اولمسی داها دوغرو کوروله بیلیر.

بیلکه لفظنه ، چینلیلرك بو کلمه یی تحریف ایده رك (پی - کیه Pi-Kie) شکلنه صوقمش اولدقلرنی کوریورز . (Deverna) ، اویغور خانلرینه اشانلانان چین پرنسسلرینك (قونغ - جو Kong-tchou) عنوانلرینه (پی - کیه Pi-Kie) علاوه ایدیله رك (پی - کیه - قونغ - جو) دینلدیکی ، ازدواجدن صوکره ایسه یالکز (پی - کیه - خاتون) عنوانیله یاد ایدلدکلرینی ادعا ایتمکده در . [تومسن ، اورخون کتابه لری ، ص : ۱۰۵ نوط] فقط بو ادعانك حقیقت اولسه بیله ، بیلکه خاتون عنوانك اویغور خانلرینك زوجه لرینه وچینلی پرنسسلره منحصر اولدیغی شبهه سزدر . نصل که قوتلو خانك چینلی اولمیان زوجه سنه (ایل بیلکه خاتون) عنوانی ویریلمش اولدیغی اورخون کتابه لرنده کوروله بیلمکده در.

[۱] اورخون کتابه لرنده طقوز وغوزلرك تولیو خاقانلغنك شمال شرقینده یعنی (تولا tola) و (سلنغا Selenga) نهرلری بویلرنده صاکن اولدقلری آکلاشیلمقده در . حالبوکه چین وقایعنامه لری ، اورخون کتابه لرینك یزیلدیغی زمانده بورالرده (هوئه ی - هو Hoei-Ho) لرك اقامت ایتدکلرینی قید ایدییورلر . اولجه سویله دیکمز وجهله چین تاریخلرنده (تیه - له) اورخون کتابه لرنده (تولیس) دینیلن و چینلیلرك دها صوکره (هوئه ی - هو) نامنی ویردکلری بو رکلرك طقوز اوغوزلر واورخون کتابه لرنده (بارقاتن Baz) دینیلن خانلرده بولنمرك باشبوغی اولمسی ایجاب ایتمکده در . (تاریخ جهان کشا) صاحبی (اتابك علاء الدین جوینی) ایله (جامع التواریخ) مؤلفی (ابوالفضل رشیدالدین)لك طقوز اویغورلرك یوردینی (سلنغا) و (تولا) بویلرنده کوسترملری ده اولجه ایضاح ایتدیکمز وجهله بو احتماله مخالف دکلدر .

آکلاشیلدیغنه کوره ، بو قوم اولجه اوغوز اسمنی طاشیمقده ایکن بالاخره اویغور آدیله یاد ایدلمکه باشلامش ایدی . بو صوکرکی اسم ، بر چوق قبیله لرك اتحادندن طوغان هیئت سیاسیه نك اسمی اولمشدر . بو سببدن بونلرك اسمی زمانرده چینلیلر طرفندن ویغورلره ویریلن [Wou-Hou ، Wou-Ho] اسملرینك (اویغور ouigour) لفظندن زیاده (اوغوز Ogouz) لفظنه یقینلغنی وضعی بر ثابت ایدییور .

[۲] هوئه ی - هو زماننده قیرغیزلر ، یوقاری ینیسه ئی نهری (یعنی کم Kem) حوضه سی Kemtchik (Kemtchik) بویلرنده اقامت ایدییورلردی . اشغال ایتدکلری اراضینك جنوب حدودی (تانغنو Tangnou) طاغلرینه قدر اوزانییوردی . قیرغیزلر ، ترکیو خانلغی زماننده مستقلیتلرینی محافظه ایتمشلر ، ده بالاخره یعنی میلادك سکزنجی عصری اورته لرنده اویغورلرك نفوذی آلتنه دوشمشلردر . فقط ، بو قوم صوکره لری قوت واستقلاللرینی قازانمش اولدقلری کبی میلادك ۸۴۰ تاریخنده اویغور خانلغینی ده ییقمغه موفق اولمشلردر .

بوتون بو قوی دشمنلرك مخالفتلرینه رغماً ، تورك خاقانلغنی احیایه موفق اولیشی نه‌درجه‌لرده شایان‌حیرت برعزم وشهامتله متصف‌اولدیغنی کوسترن باهر دلیلدر. فی‌الحقیقه قیرغیزلر، اووقته‌قدر استقلاللرینی محافظه‌ایتمش‌اولدقلری کبی دوقوز اوغوزلر، قوریقانلر[١] اوتوز تاتارلر [٢] ، قتای [٣] وتاتابی [٤] لرده شهامت وحربجولقله اشتهار ایتمشلردی .

قیرغیزلرك چین تاریخلرنده ، مختلف زمانلرده [کیه‌ن ـ قوئن Kien-Kouen] ـ بو اسمك کیه‌ن Kien و قام Kam نهرلرینك اسملرینه نسبتله‌ویرلمش اولدیغی شبهه‌سزدر ـ کیه ـ قو Kie-kou، کی ـ قو ـ Ki-Ko ـ (موسیو Schlegel بوصوك‌اسمی خیت ـ قوت Khit-Kout شکلنده استنساخ ایدییور .) ـ هیا ـ کیا ـ چه Hia-Kia-sze (هاقاس Hakas) ، کیه ـ کیا ـ چه Kie-Kia-sze نام‌لرینی آلمش اولدقلری کورولیور . موغوللر دورنده ایسه قیرغیزلره (کی ـ لی ـ کی ـ چه Ki-Li-Ki-sze)لر دینیلیوردی .

[١] اورخون کتابه‌لرنده (قوریقان Korikan) دنیلن قومك چین تاریخلرنده (قو ـ لی قان Kou - Li - Kan) ویا (قو ـ لی ـ هان Kou - Li - Han) نامی ویریلن قوم اولدیغنده شبهه یوقدر . آ کلاشیلدیغنه کوره قوریقانلر ، (هوئه‌ی ـ هو)لردن بر قسم اولوب اووقت بایقال کولنك شمالنده‌اقامت ایدییورلردی . [تومسن ؛ اورخون کتابه‌لری ، ص : ١٤٠ نوط]. موسیو رادلوف Radlof بوکون (یاقوت) نامنی طاشیان تورکلرك بو اسکی (قوریقان) لرك نسلندن اولدقلرینی ادعا ایتمکده‌در . [Radloff, Aus-Sibp. 133 et suiv.]

[٢] چین مؤلفاتندن آ کلاشیلدیغنه کوره قوتلو خان زماننده (اوتوز تاتار) لر دنیلن قوم بایقال کولنك و(خینغان Khingan) سلسله‌سنه طوغری (یابلونوئی Yablonnoi) طاغنك جنوب وجنوب شرقسنده ، (که‌رولون Kerolon) نهری منطقه‌سنده اولدقجه محدود بر اراضی اشغال ایدییورلردی . بونلر غربده طقوز اوغوزلر ، شرقده‌ده (قیتای) لر ایله قومشو بولونیورلردی . چین مؤلفاتنده (تاـتا Ta-Ta) اسمی انجق طقوزنجی عصر میلادی بدایتنده ذکر ایدلمکه باشلانیلمش و بالخلاصه موغوللره اطلاق ایدیلمشدر . موسیو (قلاپروت)لك پك‌دوغرو اوله‌رق ادعا ایتدیکی وجهله ، چنیلیلر هیچ بر هیچ بر وقت تورکلری (تاتا) اسمیله یاد ایتمه‌مشلردر . [Klaproth , Asia polyglatta , p . 202 et suiv .] مستشرق شهیر (شوت . Schott) [Alteste nachrichten von Mongolen und tataren p. 445, 468] ایله اورخون کتابه‌لرینی حل ایدن موسیو تومسن [Thomsen, p. 140 note] لرده بوخصوصده قلاپروت ایله هم فکر اولدقلری کوروئیور.

[٣] اورخون کتابه‌لرنده (قیتای Qytai) دینیلان قوم ، چین مؤلفاتنده (خیتان Khi-tan) نامیله اشتهار ایلمشدر . خیتانلر ، تونغوز ویا موغول عرقندن اولوب بوکونکی (مانچوریا) نك جنوب طرفلرنده اقامت ایدییورلردی . [قلاپروت ، آسیانك تاریخی تابلولری. ص : ٨٧، ١٥٩ تومسن ، اورخون کتابلری . ص : ٦١ نوط] .

[٤] اورخون کتابه‌لرنده دائما (قیتای)لرله برابر ذکر ایدیلن (تاتابی Tataby)لرك چین تاریخلرنده (هی Hi) نامی ویریلن قوم اولمسی محتملدر. فی‌الحقیقه، کتابه‌ده تاتابی‌لر دائما قیتایلرله برلکده ذکر ایدلدیکی کبی چین وقایعنامه‌لرنده‌ده (هی)لرك اسمی هرزمان (خیتان) لرك یاننده کورولمکده‌در.

بوتون بو مدهش مخالفتلره قارشی چیقمق ایچون، حربی بخش بر شجاعت، یلماز بر عزمه لازمدی. ایشته قوتلو خان بو عزمی کوسترمش، قرقیدی دفعه سفره چیقمش، یکرمی کره دشمنلریله چارپشمش وهپسنده موفق اولمشدر [١].

قوتلو خانك چین سفرلری بویوك بر حرص انتقامله اجرا ایدیلمش اولدیغی آکلاشیلیور. آسنا خاندانك بو قهرمان اولادی موقعنی تحکیم ایتدکدن صوکره اجدادینك انتقامنی آلمق ایچون، (هه ـ شا ـ چینغ He-cha-tching) شهرینی ضبط ایدەرك کندیسنه قرارکاه اتخاذ ایتمش، اورادن چینك (پینغ ـ چەئو Ping-tcheou) سنجاغنه آقنلر اجراسنه باشلامشدر [م ٦٨٢] [٢]. ایرتسی سنه حرکاتنی داها زیاده توسیع ایدەرك (تینغ ـ چەئو Ting-tcheou) [٣]، (هوئەی ـ چەئو Hoei-tcheou) سنجاقلرینه

---

[١] قوتلو خانك اوغلی، اورخون کتابەلرنده پدرینك دشمنلرینی وبونلرله اولان ماجراسی شو صورتله نقل ایدییور: [بیریە تبغچ بودن یاغی ارمش. بیریە باز قاغان تقوز اوغز بودن یاغی ارمش. قرقز، قوریقان، اوتز تاتار، قیتای، تاتابی قوپ یاغی ارمش. اقانم قاغان بونجه... (کتابەنك بوپارچەسی سیلنمشدر) ... قرق ارتوقی یتی تولی سولمش یکرمی سونوش سونشمش تکری یارلقادوق اوچون ایللیکك ایلسرتمش قاغانلغغ قاغانسرتمش. یاغیغ بازقیلمش تیزلیکك سوکورمش باشلیغغ یوکونتورمش...] (تومسن. اورخون کتابەلری. ص: ١٠٢)

بری ده چین قومی دشمن ایمش. وزقده بزحن طقوز اوغوز قومی دشمن ایمش. قیرغیز، قوریقان، اوتوز تاتار، قیتای، تاتابی هپ دشمن ایمش. پدرم خان بوقدر .... قرق یدی دفعه سفر ایتمش، یکرمی محاربه ایتمش. تنکری یاردم ایتدیکی ایچون ایلکەسی اولانلری ولکەسز براقمش، خاقانی اولانلری خانسز براقمش، دشمنلری صلحه یاتمش. دیزلیلری یعنی قوتلیلری چوکدورمش، مغلوب ایتمش، باشلیلره یعنی اولولره باش أکدیرمش، اطاعت ایتدیرمش.

[٢] قانغ ـ مو، کیه ـ تای .. کی ـ سو، تانغ ـ شودن نقلاً ده کینی. ح: ١ . ن: ٢ . ص: ٤٧ ؛

[٣] ایستانیسلاس ژولیەنك (تینغ ـ چەئو) شکلنده ضبط ایتدیکی بو اسمی، موسیو ده کینی (تیم ـ چەئو Tim-tcheou) صورتنده استنساخ ایدییور.

و (شانسی Chansi) ایالتنك دیكر طرفلرینه كیردی [م ٦٨٣] چینلیلر ، بو آقینلری طوردیرمق ایچون برقاچ جنرال كوندردیلرسه‌ده بو آدملر هیچ برشیئه موفق اوله‌مدیلر. حتی بعضیلری محاربه‌لرده مقتول دوشدی . توركلر ، چین اردولرینه اهمیت ویرمیه‌رك ایلریله‌دیلر . (كوئه‌ی ـ هو ـ چینغ Koei-hoa-tching) والیسنی اسیر ایتدیلر . شمالی چینك استیلاسنه قویولدیلر [م ٦٨٤] .

امپراطور ، تورك آقینلرینی طوردیرمق اوزره (كوئه‌ی ـ هو ـ چینغ) شهرینی تخریب ایتدیرمك كبی مجنونانه برتشبثه قلقشدی . فقط وكلاسی (كوئه‌ی ـ هوا ـ چینغ) تخریب ایدیلدیكی تقدیرده (لینغ ـ چه‌ئو Ling-tcheou) و (هیا ـ چه‌ئو Hia-tcheou) طرفلرینك تورك آقینلرینه قارشی آچیق قاله‌جغنی و او زمان قوتلو خان اردولرینی توقیف ممكن اوله‌میه‌جغنی كندیسنه آكلاته‌رق بوتصور مجنونانه‌دن واز كچیردیلر. مع‌مافیه، قوتلو خان ، چینك شمالندن آیریلمیوردی . ایرتسی سنه [م ٦٨٥] بهارنده تكرار هجوملره باشلادی. (نینغ ـ هیا Ning-hia) شهرینی ضبط ایتدكدن صوكره (تای ـ چه‌ئو Taï-tcheou) جوارینه قدر ایلریله‌دی [١]. چین جنراللرندن (چو ـ پینغ Tcho-ping) [٢] كندیسنی (هین ـ چه‌ئو Hin-tcheou) ایالتنده قارشولادی. بوراده مدهش بر محاربه اولدی. نتیجه‌ده چینلیلر، بش بیك قدر تلفات ویره‌رك چكلمكه مجبور اولدیلر [٣] .

توركلر، بوپارلاق موفقیتی متعاقب ، آقینلرینه دوام ایده‌رك (اورتوس) طرفلرینی وچینك دیكر شمال ایالتلرینی استیلا ایلدیلر. چینلیلر، آنجق (مو ـ قو Mo-ko) تاتارلرینك معاونتلری سایه‌سنده میلادك ٦٨٦ تاریخنده آقینلری طوردیرمغه، توركلری شمالی چیندن چیقاره‌رق غوبی صحراسی ماوراسنه آتمغه موفق اوله‌بیلدیلر .

چینلیلر، بوصوك موفقیتلرینه رغماً، توركلرك تكرار هجوم ایتملری احتمالنی دوشونه‌رك دهشتلی برخوف وخشیت ایچنده یاشیور، توركلرك اسكی شوكت وقدرتلرینی قازانه‌جقلرندن پك زیاده تلاش ایدییورلردی. چونكه یكرمی‌یدی كیشی ایله صحنه‌یه چیقان قوتلو خانك ، دورت بش سنه ظرفنده تاتارستانده‌كی اقوامی كاملاً كندیسنه بند ومعظم چین اردولرینی تارومار ایده‌جك بر قدرت قازانمه‌سی ، نه‌یامان بر اقتداره مالك اولدیغنی ، ایلری‌ده نه‌لر یاپه‌بیله‌جكنی پك كوزل كوستریوردی .

[١] نینغ ـ هیا شهرینه (هیا ـ چه‌ئو Hia-tchou) نامی‌ده ویریلیوردی.
[٢] ده‌كینی بو جنرالك اسمنی (چو ـ پیم Tcho-pim) طرزنده استنساخ ایدییور .
[٣] ایستانیسلاس ژولیه‌ن . ص : ١٠٤ ، ١٠٥ ، ده‌كینی ، ح : ١ ق : ٢ ، ص: ٤٤٨ .

بو اثناده چینك مقدراتنی اداره ایدن ایمپراطوربچه (وو ـ هه ئو Vou-heou) مملکتنك معروض قالدیغی تهلکه‌یی کوره‌رك کوزده‌لرندن جنرال (هوآی ـ ئی Hoay-y) نی ایکی یوز بیك کشیلك براردو ایله تورکلره قارشی کوندرمکه قرار ویردی.

ایمپراطوربچه، بو اردونك تورکلری محو ایده‌بیله‌جکنی امید ایدیوردی. حالبوکه (هوآی ـ ئی) نك ایمپراطوربچه‌نك کوزده‌سی اولمقدن باشقه برمزیتی یوقدی. بونی بیلن چین وکلاسی، بوصالون آدمنك قوتلوغ کبی بر داهیهٔ حربه قارشی کوندریلمه‌سندن هیچ برنتیجه چیقمیه‌جغنی تقدیر ایدیورلردی. حقیقت حالده‌ده بویله اولدی. جنرال، قوتلوغ خانك قارشوسنده، چینك تورك اوردوسنه مقابله‌دن عاجز اولدیغنی کوسترمکدن باشقه برشی یاپه‌مدی.

قوتلوغ خان ایسه، چین ایمپراطورلرینك تظاهر ایدن عجزندن بالاستفاده، تورکستانده هنوز کندیسنه عرض انقیاد ایتمه‌مش اولان اولوسلری بربربر تحت اطاعته آلمغه باشلادی. تورك وحدت مایه‌سنی تأمین ایچون، متعاقباً، غرب تورکلری اوزرینه یورودی. بونلره عائد اولکه‌لرك مهم برقسمنی ضبط ایلدی [م ٦٩٠] [١].

قوتلو خانك شرقده، غربده، شمالده جنوبده دائما پارلاق ظفرلرله تتوج ایدن سفرلری، تورکلره موهان خن دورینك احیا ایدیلمکده اولدیغی قناعتنی ویریوردی. بوقناعتله حربه آتیلان تورکلر، چین اردولرینی هیچه صاییور، کندیلرینی آرتق اورته آسیانك حاکمی طانیورلردی. چونکه قوتلو خن، سکز، طقوز سنه ظرفنده، چین حاکمیتنك مقهور اسیری اولان تورکلری، بودرجه‌یه اعلایه موفق اولمش، نه‌یامان بر داهیهٔ حرب اولدیغنی کوسترمشدی.

منقرض اولمش بردولتی احیا ایتمك، یکیدن بردولت تأسیسی قدر کوچ، حتی بعض خصوصده برنجیسی ایکنجیسندن داها مشکل ولدیغی حالده، قوتلو خان بوتون بو مشکلاتی اقتحام ایتمش، حیاتنی طاغ باشنده، آت صیرتنده، حرب میداننده کچیرمش، نهایت، چین حاکمیتنك مدهش زنجیرلرینی قیره‌رق تورك ملتنی قورتاره‌بیلمشدی.

قوتلو خان، اون سنه اول تورك اولکه‌سنده بلاپروا جولان ایدن چین اردولرینك شمدی سطوتی قارشوسنده تیتره‌دیکنی، اللی سنه پریشان بردورهٔ اسارت کچیرن تورکلرك تخت شوکتی اطرافنده برلشدیکنی، خلاصه بوتون ملی املارك تحقق ایتدیکنی کورمك سعادتنی

---

[١] ژورنال آزیاتیك، ج: ٤، ص: ٤١٠. ده‌کینی، ج. ١، ق: ٢، ص: ٤٤٨

طویدقدن صوکره؛ بریسی سکز، دیکری یدی یاشلرنده ایکی ارکك اولاد براقەرق [۱] میلادك ۶۹۱ تاریخنده ارتحال ایلدی [۲]. بو ملی قهرمانك وفاتی، اورته آسیا اقوامی اوزرنده پك درین بر تأثیر براقدی. (یوغ) یعنی ماتم مراسمنه اشتراك ایتمك اوزره هر طرفدن، هیئتلر کوندریلدی. دوقوز اوغوزلرك باشبوغی اولدیغی ظن ایدیلن (بازخن) مراسم ریاستنه تعیین ایدیلدی [۳]. قبری اوکنه بر آبده دیکیلوب اونده‌رق اوزرینه وقوعات حیاتیه‌سی یازدیریلدی [٤]. خاقانك اوغوللری هنوز کوچوك اولدقلرندن (قورولتای) ك قراریله مقامنه کوچوك قارداشی (مەچو خان) کچیریلدی.

---

[۱] ایکنجی اورخون آبده‌سنك شرق جبهه‌سنك ۱٤ نجی سطرنده [آقاکم قاغان اوچدوقدا اوزم سکز یاشدا قالتم] یعنی «پدرم خان وفات ایتدیکی زمان بن (یعنی بیلکه خن) سکز یاشمده ایدم» دینمش اولدیغی کبی برنجی آبده‌نك شرق جبهه‌سنك ۳۰ نجی سطرنده‌ده [آقاکم قاغان اوچدوقدا اینم کول تیکین یتی یاشدا قالتی] یعنی «پدرم خان اولدیکی زمان کوچوك قارداشم کول تکین یدی یاشنده قالدی» عباره‌سی قید ایدلمشدر.

[۲] چین وقیعه‌نامه‌لرنده صریح بر قید کورونمه‌سندن غرب مؤلفلری، قوتلو خانك تاریخ وفاتی تعیینده اختلافه دوشمشلردر: موسیو (ده‌کینی) ایله موسیو (شاله‌کن) خانك میلادك ۶۹۳ نجی سنه‌سنده وفات ایتدیکنی ادعا ایدیورلر. موسیو (ویسدلو Visdelou) ایسه بو تاریخی، ۶۹۰ سنه‌سی اوله‌رق کوستریور. (ایستانیسلاس ژولیه‌ن) ه کلنجه، بو ذات قوتلونك وفاتی تاریخنه دائر هیچ بر شی یازمه‌مشدر. موسیو تومسن، اورخون کتابه‌لرنده، قوتلوغ خانك هنکام وفاتنده اوغوللرندن (بیلکه) خان ایله (کول تکین) ك سنلرینه دائر ویریلن معلوماتی و بو ایکی برنك یاشلرینه نظراً کوستریلن وقوعات حربیه‌یی چین منابعنك قیوداتیله مقایسه ایدرك خاقانك ۶۹۱ سنه‌ٔ میلادیه‌سنده وفات ایتمش اولدیغی نتیجه‌سنی چیقارمشدر. بزجه‌ده بو تاریخ حقیقته داها زیاده مقارن کورونیور.

[۳] اورخون کتابه‌سنده قوتلو خانك وفاتی و مراسم تدفینیه‌سی حقنده شو عباره کورولیور:

[آقاکم قاغان توزولك قزغنب اوچه برمش آقاکم قاغانغه باشلیو بازقاغان ابال یتکمش] یعنی «پدرم خان، خاقانلغی احیا و (توره) یی قزاندقدن صوکره وفات ایتمش، پدرم خانك ماتم مراسمنه ریاست ایتمکه بازخان نصب ایدیلمش.»

[٤] قوتلو خانك مزار طاشی. شمدی‌یه قدر بیلنان اك اسکی تورك دینی و تورك یازیسنی محتوی اولوب میلادك ۶۹۱ ـ ۶۹۲ سنه‌سنده یازیلمش، صوك زمانلرده (اورخون) نهری کنارنده و قدیم (قره‌بالغاسون) شهری خرابه‌لری اوزرنده بولونمشدر. بو یازی یوقاریدن آشاغی و صولدن صاغه دوغری اوقونمقده‌در.

مه چو « قاپاغان » خان [١]

٦٩١—٧١٦

قوتلوغ خان وفات ایتدیکی زمان، متمادی و عزمکارانه بر چاریشمه محصولی اوله‌رق قارداشنه متحد بر ملت ، قوتلی بر حکومت براقشدی . مه چو خانه داخلده خاقانلغـك موقعنی تحکیم ایتمك ، اوزاقلرده هنوز وادیٔ مخالفتده طولاشـان قبیله‌لری انقیاد آلتنه آلمق، نهایت تورك استقلال وشـوکتنی جنوب ایمپراطورلغنه طـانتدیرمق کبی بر وظیفه توجه ایدییوردی .

قوتلو خانك خلفی، کندیسنه توجه ایدن وظائفی حقیله ایفا ایتدکدن باشـقه پارلاق ظفرلرله نتیجه‌لنن بر چوق سفرلرده بولونمش ، حتی چینك سیاست داخلیه‌سنی کندی آرزوسی وجهله تدویر ایتدیره‌جك قدر بر قدرت قازانمشدر .

مه چو خان، میلادك ٦٩١ تاریخنده خاقانلق مقـامنه کچمش اولدیغی حالده چین وقایعنامه‌لری کندیسندن آنجق (ین ـ تسای Yen-tsaï) دورینك برنجی سنه‌سنك اون یکنجی آیی یعنی میلادك ٦٩٤ سنه‌ـی وقوعاتی میـاننده بحث ایتمش اولملری خانك بو مدت ظرفنده داخلی ایشلرله اوغراشمش اولدیغنی کوسـتریبور . بو خصوص اسـا. اورخون کتابه‌لرندن ده آکلاشیلمقده‌در .

فی‌الحقیقه‌ده کتابه‌ده : اُولْ تُورُوده اُوزَه‌أچیمِ قاغان اُولُرتی. أچیم قاغان اُوُلُرِپْ تورك بودنغ یچا ایتدی. ایکِتی چیقاییغ بای قیلدی. آزِغْ اُوکُشْ قیلدی = توره

[١] اورخون کتابه‌لرنده (مه‌چو خان) دن یالکیز (أچیم قاغان) یعنی عمو‌جه‌م (خان) بولنده بحث ایدیلمش ، اسمی سویلنمه‌مشدر . قوتلو خانك خلفنك اسمنی چین وقایعنامه‌لرندن اوکرنیورز . فقط ، آوروپالی سینولوغلر. بو اسمی اولدقجه فرقلی شـکللرده استنساخ ایتمشلردر : ایستانیسلاس ژولیه‌ن (مه ـ چوئه me-tchoue) ، ده‌کینی ایسـه (مه‌ـچو me-tcho) شکللرنده قید ایتمشلردر . حالبوکه موسیو (Schlegel) هر ایکیسـنه مخالف اوله‌رق (میق ـ چوآت mik-tchoat) کبی بوس بوتون باشقه بر شکلده استنساخ ایتمکده‌در . موسیو (ادوار شاوان) ایسه بو لفظی (مه ـ چوعو me-tchouo) صورتنده قید و خانك ملی اسمنك (قاپاغان قاغان) اولدیغنی بیان ایدییور .

اوزره عموجه‌م خان تخته اوطوردی. عموجه خان تخته چیقدقدن صوکره تورك قومنه أیی بر اداره ویردی. اونلری تنظیم ایده‌رك ایلرولتدی. یوكسلتدی. فقیری زنكین ایتدی. آزی چوق ایتدی یعنی تورکلرك تكثیرینه چالیشدی» [۱] دینیله‌رك مه‌چوك جلوسنی متعاقب داخلده اصلاحات ایله مشغول اولدیغی تصریح ایدیلمكده‌در.

تورکلر، قوتلو خانك عزم و شهامتی سایه‌سنده چین بویوندیریغنی قیرمش اولمقله برابر چینلیلر ینه اونلری رسماً كندی تابعلری عد ایدییورلردی. حالبوكه قوتلو خان برنجی توكیو خاقانلغنك انحطاط دوره‌سی خاطره‌سندن اولان بویله بر تابعیته اصلا اهمیت ویرمه‌مش، فرصت بولدقجه چینی شدید صولتلری قارشیسنده تیترتمشدی.

مه چو خان‌ده اردوسنی تنسیق، مملكتنك اداره‌سنی تنظیم، متحده خارجنده قالمش اولان قبیله‌لری تحت انقیاده آلدرق قوتی تكثیر ایتدكدن صوكره سلفنك سیاستنی تعقیب وچین حدودلرینه آقینلر اجرا ایتمكه باشلادی. میلادك ۶۹۴ تاریخنده قوتلی بر اردو ایله حدودی گچدی. هوانغ ـ هو یعنی نهر اصفر اوزرنده‌كی (لینغ ـ چه‌ئو Ling-tcheou) یه هجوم ایده‌رك شهری تخریب، مدافعلرینی قتل واهالی‌ٔنی اسیر ایلدی [۲]. او اثناده چینی اداره ایدن ایمپراطوریچه (وو ـ هه‌ئو Wou-heou)، چین‌ده بولنان تورکلرله چینلیلردن مركب عظیم بر اردویی اون سكز جنرالك اداره‌سنه تودیع ایده‌رك مه چو خانه قارشی كوندردی.

فقط چین اردولری مواصلت ایتمه‌دن اول مه چو خان الده ایتدیكی غنائمله تاتارستانه دونمكه موفق اولدی. خانك بو آقینی چینلیلری پك زیاده تدهیش ایلمشدی. بر حالده كه ایمپراطوریچه تورکلرك تكرار هجوم ایتملری احتمالنه قارشی تدابیر لازمه اتخاذینه و (هیاءو كیه Hiao-kie) یی شیل قوماندانلغنه تعیین ایده‌رك بویوك بر قوتله حدود محافظه‌سنه كوندرمكه مجبور اولدی [۳].

مه چو خانك (لینغ ـ چه‌ئو) ظفری چینك ضررینه اوله‌رق تاتارستانده‌كی نفوذینك پك زیاده آرتمه‌سنه سبب اولدی. جنوب ایمپراطورلغنك حشمت وسطوتندن قورقمقده اولان قبیله‌لر حقیقتی آكلادیلر. چینه قارشی عصیان چیقارمغه باشلادیلر. عصیان ایدن

[۱] تومسن، اورخون كتابه‌لری. ص: ۱۹۲، ۱۳

[۲] ژورنال آزیاتیك، ج: ٤، ص: ٤١٤

[۳] ایسانیسلاس ژولیه‌ن، ص: ۱۶۷

قبیله‌لرك باشنده، آموز نهرینك شمالنده ساكن اولان (شه ـ غوئه‌ی Che-goei) تركلری (تونغوز) لر بولونیوردی . بو حادثه، (تانغ) سلاله‌سنك تاتارستانده‌كی نفوذینك قیریلمه باشلادیغنی كوستریوردی [۱] . مه چو خان ایسه، شمال حدودلرینك محافظه‌سنه مأمور ایدیلن چین اردولرینه رغماً وقت وقت آقینلر اجراسندن كیری قالمیور، چینی خشیت ایچنده براقیوردی . امپراطوریچه‌نك عهده‌لرینه بیوك و پارلاق عنوانلر توجیه ایدرك توركلره قارشی كوندردیكی قوماندانلر ایسه هیچ بر شیئه موفق اوله‌میورلردی .

مه چو خان، بر آرالق چینه قارشی تعقیب ایتمكده اولدیغی سیاستی تبدیل ایلدی : (سی ـ غان ـ فو) سراینه برایلچی كوندررك، مصالحه تكلیفنده بولوندی . احتمال بو تبدل، تصور ایتدیكی یكی بر پیلانی داها امین بر صورتده موقع تطبیقه قویمق ایچون اختیار ایدیلمشدی. چینلیلر حربدن اوصانمش، تورك آقینلرندن پك زیاده ییلمش اولدقلرندن خانك تكلیفنی بیوك بر مسرتله قبول ایلدیلر [۲] . امپراطوریچه مه چویه خان عنوانی توجیه و بو صورتله تورك خاقانلغنی تصدیق ایلدی . فقط، بو اثناده (خیتان) لر بر اختلال چیقاره‌رق چینلیلری تالانه دوشوردیلر . مه چو خان، (كیه ـ لی) خانك اسارتندن صوكره چینه نقل ایدیلمش اولان توركلری قورتارمق ایچون (سی ـ غان ـ فو) سراینك بو تلاشندن استفاده ایتمك ایستدی. بیوك بر اردو ایله (له آنغ ـ چه‌ئو Leange-tcheou) طرفلرندن (شنسی Chensi) ایالتنه كیردی. بوراده‌كی چین جنرالی اسیر ایلدی. متعاقباً امپراطوریچه‌یه بر سفیر اعزام ایدرك چینده یرلشدیرلمش اولان توركلرك اعاده‌سنی ایستدی . تكلیفی قبول ایدیلدیكی تقدیرده مخاصمه‌یه نهایت ویره‌جكدن باشقه چینه قارشی عصیان ایتمش اولان خیتانلری ده بالذات تأدیبه كیده‌جكنی بیلدیردی .

مه چو خان بو صورتله هم خاقانلق خارجنده قالمش اولان توركلری قورتاره‌رق وحدت ملیه‌یی تأمین و قوتنی تكثیر ایتمك، هم ده خیتانلری اوره‌رق تاتارستانده‌كی نفوذینی آرتیرمق، و نهایت عصیانی تسكین ایتمش اولمق اعتباریله چینلیلری كندیسنه منتدار براقمق ایستیوردی .

---

[۱] دوكینی ، ج : ۱ ، ق . ۲ ، ص : ۴۴۸ ، ۴۴۹ .

[۲] تومسن ، ص ۶۶ ، ۶۷ .

چینلیلر، خیتانلرك عصیانندن بك زیاده تلاشه دوشمش اولدقلرندن خانك بوتکلیفنی قبول ایلدیلر . ایمپراطوریچه بو معاونت وعدندن ناشی فضله اولەرق خانه برده تشکر ایتدی. بونك اوزرینه تورك خاقانی اردوسنی آلەرق بویوك قوم چولنی کچدی . خیتانلر اوزرینه آتیلدی . اونلرله قانلی ومدهش برحربه طوتشدی : خیتان قبائلی رؤساسندن بر قسمی مقتول، برقسمیده اسیر دوشدیلر . نتیجەده اردولری پریشان اولدی [۱] . رؤسانك ماللری، آرابەلری، چولوق وچوجقلری کاملاً مهاجملرك الینه کچدی [۲] .

مەچورخلك بوپارلاق ظفری، سیغانفوسراینده، بویوك آلقشلرله قارشولاندی. ایمپراطوریچه، نشانۀ شکران اولەرق کندیسنه (کیه ـ تیه ـ لی ـ شی ـ تا ـ شن ـ یو Kie-thie-li-chi-ta-chen-yu) [۳] نامیله (قونغ ـ پاعو ـ قوئه ـ خو ـ هان Kong-pao-koue-kho-han) عنوانی توجیه ایلدی [٤] .

خیتانلر اختلالنك بوصورتله باصدیریلمەسی چینلیلری وقدرشنون ایتدی که ایمپراطوریچه عروریی یینەرك مەچو خانه برپرنسس ویرەجکنه دائر خبر بیله کوندردی [٥] . فقط مەچو خان خیتان سفرینی چینلیلره خدمت ایتمك، ایمپراطوریچەدن قوری عنوانلر آلمق فکریله دکل تاتارستانده نفوذینی آرتیرمق، ایمپراطوریچەیه کندی قوتنی طانیتەرق حینده قالمش اولان تورکلری قورتارمق مقصدیله اجرا ایتمشدی . خیتانلره قارشی قازاندیغی ظفرله برنجی مقصدی تأمین ایتمش اولدی . ایکنجی مقصدیده الده ایتمك ایچون هن چینك (لینغ ـ چەئو Ling-tcheou) و (شینغ ـ چەئو Ching tcheou) ایالتلرینه هجومه باشلادی . متعاقباً (سی ـ غن ـ ڤو) یه برایلچی کوندەردرك مطالب آتیەده بولوندی:

---

[۱] دەکینی، ج : ۱، ق : ۱، ص ٤٤٩ . ایستانیسلاس ژولیەن، ص ۱٦۹ .

[۲] مەچو خان، برمدت صوکره، خیتانلردن بر قسمیله مجاورلرندەکی (هی Hi) لری کندیسنه عرض انقیاده مجبور ایتمشدر . [ژورنال آزیاتیك، ج : ۷، ص : ٤٥٥ ـ ٤٥٧، ویسدلو، ص : ٤٧] .

[۳] (ta-chen-yu)، چینجه تورکلرك بویوك حکمداری معناسنەدر . دەکینی، (ایستانیسلاس ژولیەن) ە مخالف اولەرق برعنوان اونق اوزره کوستردیکی بواسمی (کیه ـ پی ـ لی ـ شی ـ تا ـ تن ـ ژو kie-pi-li-chi-ta-tan-jou) شکلنده قید ایدیور .

[٤] چینجه اولان بوعنوان، (حسن خدمتله ایمپراطوریچه ممنونیتی کوسترن خان) معناسنەدر .

[٥] دەکینی، ج : ۱، ق : ۱، ص : ٤٤٩ .

۱ — چینك آلتی سنجاغنده یرلشدیرلمش اولان تورکلرك تاتارستانه اعادهسی [۱].
۲ — بر میلیون کیلو تخماق داری ایله اوچ بیك صاپان ، عظیم مقدارده دمیر ، بیکلرجه طوپ ایپك کوندریلمسی .
۳ — (قوئهی - هوآ - چینغ Koei-hoa-tching) مملکتنك خاقانلغه ترکی .

مهچو خان، ایمپراطوریجهیی مطالبنك اسعافنه اجبار ایچون اوثناده تاتارستانه واصل اولان چین ایلچیلرینی توقیف ایتدیردی . بونك اوزرینه ایمپراطوریچه خانك مطالبنی مذاکره ایتمك ایچون هیئت وکلاینی جمع ایلدی . سیغانفو سراینده اجتماع ایدن وکلادن بر قسمی خانك مطالبنك اسعافیله صلحك عقدینه ، بر قسمیده ردیله حربك ادامهسنه طرفدار کورونديلر . اوزون مناقشهلردن صوکره نهایت صلح طرفدارلرینك رأیی غلبه چالدی . چینده بولنان ومقدارلری بیکلرجه عائلهیه بالغ اولان تورکلر تاتارستانه کوندریلدیلر [۲] . خانك دیکر مطالبیده کاملاً اسعاف اولوندی . بونك اوزرینه مهچو خانده چین ایلچیلرینی اطلاق ایلدی .

بوموفقیت، تورك خاننك تاتارستانده‌كی شهرت ونفوذینی پك زیاده آرتیردی . اردوسنه یکیدن بیکلرجه افرادك انضمامنه سبب اولدی . مهچو خان، بو قوتله تکرار ختائلر اوزرینه یوریدی . بو اثناده ختائلر چینلیلرله حربه طوتشمش اولدقلرندن، عائلهرینی، سوریلرینی، سورولرینی (پکین Pe-kin) ك شمالنده (لیهئو - چینغ Lieou-tching) طرفلرنده براقمشلردی . تورك خانی بغتةً بونلرك اوزرینه هجوم ایدهرك اوچ کون محاصرهدن صوکره کافهسنی الده ایتدی . چینلیلرله چارپشمقده اولان ختائلر اردولریده بو آرالق مغلوب اولدیلر . بو ایکی مغلوبیتله پریشان بر حاله کلمش اولان بو قومك برقسمی مهچو خانه، بر قسمیده چین ایمپراطوریجهسنه عرض تابعیت ایلدیلر (م ۶۹۷) .

[۱] کیه - لی خانك اسارتندن صوکره چین ایمپراطورلرینه عرض انقیاد ایتمش اولان بو تورکلر، نهر صفرك تشکیل ایتدیکی دیرسهك داخلنده یعنی (اوردوس) خطهسنده‌كی (تونغ - چهئو Tong-tcheou) ، (شینغ - چهئو chin_-tcheou) ، (لینغ - چهئو Ling-tcheou) ، (هیا - چهئو Hia-tcheou) ، (سو - چهو Sou-tcheou) و (تای - چهئو Tai-tcheou) سنجاقلرینه یرلشدیرلمشلردی .

[۲] چینلیلر ، بو تورکلردن تشکیل ایتدکلری اردولرله تجاوزات خارجیهیه قارشو قویمقده اولدقلرندن بونلری تاتارستانه کوندرمك ایستهمیورلردی . فقط ، مهچو خانك تضییقنه مقاومت ایدهمدکلرندن نهایت موافقت ایتمکه مجبور اولمشلردر .

مه چو خان بو شانلی ظفرلرله بوقعنی تحکیم ایدرکن سیغانفو سراینده بر طاقم أنتریقه‌لر چویریلیوردی : کوچوك بولونان اوغلنه وصایتاً زمام اداره‌یی ألینه آلمش اولان ایمپراطوریچه برمدت صوکره اوغلنی نفی ایتمش ، ایمپراطورلغی (تانغ) سلاله‌سندن نزع ایده‌رك کندی عائله‌سنه ویرمك ، یعنی تاج سلطنتی کوزده‌لرندن یکنی (وو - ین - سیه‌ئو Vou-yen-sieou) نك باشنه کچیرمك هوسنه دوشمشدی [١] .

فقط ، بوتشبثی باشاره‌بیلمك ایچون خاقانك اساسی برصورتده معاونتنه احتیاج حس ایدییوردی . ایمپراطوریچه ، موقع اقتداره کچیرمك ایستدیکی یکننی مه چو خانه داماد یاپه‌رق تورك خاقانی‌ده دوغریدن دوغری‌یه بو مسئله ایله علاقه‌دار ایتمکی و بو صورتله معاونتنی قازانمغی دوشوندی . بو فکرله (وو - ین - سیه‌ئو) ی خاندن قیزینی ایستمك اوزره قیمتدار هدیه‌لرله تاتارستانه کوندردی [٢] .

ایمپراطوریچه ، آغیر هدیه‌لرله مه چو خانی قاندیره‌جغنی امید ایدییوردی . فقط ، تورکلرك ولو پك جزئی اولسون أیپلك کوزده‌کاری بر خاندانه قارشی اهانت ذلتنی قبول ایتمیه‌جکلرینی نظر اعتباره آلمدیغندن بو امدده یاڭیلیوردی . کرچه تورکلر (تانغ) لرله مدید محاربه‌لرده بولونمشلردی . فقط ، بو سلاله ایمپراطورلرندن بعضیلری طرفندن حقلرنده کوستریلمش اولان فضلکارلغی‌ده برتورلو اونوته‌میورلردی . تورك نجابت اخلاقیه‌سی حرب تخته‌لرنده بعضاً قهرلرینی بعضاً‌ده لطفلرینی کوردکاری بر سلاله‌یی هاتنکارانه برصورتده محو ایتمکی تجویز ایده‌میوردی .

ایشته بونك ایچون ، مه چو خان ، ایمپراطوریچه‌نك تکلیفنی سرتاً رد و (وو - ین -

[١] بو قادین ، اوغلی (چونغ - تسونغ Tchong-tsong) ه وصایتاً اداره‌ٔ دولتی دست زمینه آلدقدن صوکره غریب احتراصلره دوشمشدی . اوّلا اطرافنه برچوق کوزده‌لر طوپلادی . بعده مشروع ایمپراطور اولان اوغلی (چونغ - تسونغ) ی خلع ونفی ایده‌رك چینك حاکمهٔ یکانه‌سی اولدی . دها صوکره ، تاج سلطنتی سوکیلیلرندن یکنی (وو - ین - سیه‌ئو) نك باشنه کچیرمك . بو صورتله (تانغ) سلاله‌سنی اسقاط ایده‌رك ، ایمپراطورلغی کندی عائله‌سنه تخصیص ایتمك هوسی تعقیبه باشلادی . تانغ سلاله‌سنه منسوب برانسلری - ایکیسی مستثنا اولمق اوزره - کاملاً ازاله ایلدی . برحیات قالان بو ایکی برنسیده - که برنسی کندی اوغلی ومشروع ایمپراطور اولان چونغ تسونغ ایدی - پایتختدن تبعید ایده‌رك حبس ایتدیردی .

[٢] ژورنال آزیاتیك ، ح : ٤ ، ص : ٤١٨ . تومسن ، ص : ٦٨

سیه‌ئو) ینی رفیقلریله برلکده توقیف ایتدی [۱] . ایمپراطوریچه‌یه‌ده قیزلرینی آنجق (تانغ Thang) خاندانی پرنسلرینه ویره‌بیله‌جکنی، بو سلاله افرادندن ایکی پرنسدن ماعداسنك ازاله وقالان ایکی پرنسك‌ده نفی ایدیلمش اولدیغنی کمال تأثرله خبر آلدیغنی، تورکلرك مقتدر بولوندقلری بر خاندانك حقوقنی صیانت ایچون بویوك بر اردوایله چین‌اوزرینه یورومك مجبوریتنی حس ایتدیکنی اشعار ایلدی .

تورك خاقانی، تهدیدینی ایقاع ایده‌بیله‌جك عزم وقوتی حائز اولدیغندن ایمپراطوریچه پك زیاده تلاشه‌دوشدی. اوجه ولی‌عهدلکدن خلع ایدەرك (فنغ ـ لینغ Fang-ling) • نفی ایتمش.اولدیغی اوغلنی سرایه جلبه مجبور اولدی . فقط ، ایمپراطوریچه‌نك بو ترضیه‌سی‌ده مه‌چو خانی چینه یورومکدن آلیقویه‌مادی . یوز بیك کشیلك برقوتله حدودی کچه‌رك چین اردولرینی‌تار ومار [۲] و (تان ـ چه‌ئو Tan-tcheou) ، (وه‌ئی ـ چه‌ئو Veï-tcheou) طرفلرینی یغما ایتدی [۳] بوتون شمالی چینی دهشت ایچنده براقدی .

ایمپراطوریچه متعدد جنراللر معیتنده اولرق مه‌چو خانه قارشی اوچ یوز آلتی بیك کشیلك برقوت گوندردی. حالبوکه بو اثناده تورك خانی حیرت انکیز برسرعتله (وه‌ئی چه‌ئو) ینی ضبط و (تینغ ـ چه‌ئو Ting-tcheou) ینی یغما ایتمش، (ساءو ـ چه‌ئو Chao tcheou) نك محاصره‌سنه قوشمشدی .

[۱] ایمپراطوریچه بکننك تورك خانك قزیله اولنمه‌سنه پك زیاده اهمیت ویردیکندن بیری کان رجال دولتدن (جی ـ وه‌ئی Tchi-Wei) ینی مذاهب ناظری صفتیله (یانغ ـ لوئن ـ چوآنغ Yang-louen-tchoang) ی‌ده خانه کوندردیکی نامه‌یی تقدیم ایتمك اوزره (وو ـ ین ـ سیه‌ئو) یه ترفیق ایتمشدی ایمپراطوریچه، بو صورتله خانك غرورینی اوقشایه‌رق قیزینی ویرمکه ارضا ایده‌بیله‌جکی ظن ایدییوردی. حالبوکه مه‌چو خان کندیسنه داماد اولمق ایچون کلن (وو ـ ین ـ سیه‌ئو) ایله (یانغ ـ لوئن ـ چوآنغ) ی حبس ایتمك، (چی ـ وه‌ئی) یه‌ده خانلق رتبه‌سی ویرمك صورتیله ایمپراطوریچه‌نك امیدلرینی اساسندن ییقدی (ایستانیسلاس ژولیه‌ن ، ص : ۱۷۱) .

[۲] چینلیلر، تورك آقینلرینه قارشی شمال حدودلرنده اوچ اردو بولوندیرییورلردی. بونلردن برنجیسی (تسینغ ـ نان ـ کیون Thsing-nan-kiun) ینی (مشکلاتی اقتحام ایدن‌اوردو)، ایکنجیسی (پینغ ـ تی ـ کیون Ping-ti-kiun) ینی (شمال تورکلرینی‌طوردوران اوردو) ؛ اوچنجیسی‌ده (تسینغ ـ ئی ـ کیون Thsing-i-kiun) ینی (غرب تورکلرینی طوردوران اوردو) نامنی‌طاشیوردی (ایستانیسلاس ژولیه‌ن، ص : ۱۷۱ نوط) .

[۳] موسیو ده‌گینی بو اسمی (غوئه‌ی ـ چه‌ئو Goei-tchéou) شکلنده استنساخ ایدییور.

ایمپراطوریچه، اردولرینك حركتنه رغماً، تورك آقینلرینك بر سیلابه حالنده شمالدن جنوبه دوغرو مدهش بر سرعتله ایلریله‌دیكندن تلاشه دوشه‌رك قوتنه قارشی طوره‌مدیغی تورك خانی اهانتله افنا ایتمك ایستدی . مه چو خانك باشنی كتیرنه قراللق ویره‌جكنی و(چان ـ چوئه Tchan-tchoue) عنوانی [۱] توجیه ایده‌جكنی اعلان ایلدی [۲] .

فقط، بو تدبیرده هیچ بر فائده تأمین ایده‌مدی . توركلر آره‌سنده بر خائن، چینلیلر میاننده‌ده خانك باشنی كتیره‌جك كبی تهلكه‌لی بر تشبثه آتیلا بیله‌جك بر قهرمان ظهور ایتمدی. خانك اردولری ایسه ایلریله‌مكده دوام ایده‌رك (سیانغ ـ چه‌ئو Siang-tcheou) وزرینه هجوم ایتدیلر. وضعیت چین ایچون پك وخیم بر شكل آلدی. چونكه جنراللردن هیچ بری مه چو خانه قارشی طورمق جسارتنی كوستره‌میوردی . بو حال قارشوسنده ایمپراطوریچه نهایت كوزده‌لرینی براقه‌رق منفادن جلب ایتدیكی اوغلی (چونغ ـ تسونغ)ی باش قوماندان تعیین ومعیتنه‌ده مقتدر جنراللر ترفیق ایده‌رك چینك تخلیصنه مأمور ایتمكه مجبور اولدی .

فقط ، پرنسك اردوسی حركت ایتمه‌دن اول مه چو خان كیفیتدن خبردار اولدی . عسكرینی آله‌رق (وو ـ هوئه‌ی Vou-houei) طریقیله چكلمكه باشلادی. كذركاهده‌كی شهرلری یغما، سورولری ضبط ایلدی. بیكلرجه كوله، جاریه، آلتون وایپك كبی بی‌پایان غنائمله تاتارستانه عودت ایتدی (م ٦۹۸) .

غریبدر كه توركلر اطرافه دهشت صاچه‌رق عودت ایدركن جوارده بولنان چین اردولری سیرجی وضعیتندن چیقه‌مامش، خاقانی تعقیب ایتمك جسارتنده بولونه‌مامشلردی [۳]. بو حال، تورك صولتلری قارشوسنده بیراتان چین اردولرنده قوهٔ معنویه‌نك نه قدر صارصیلمش اولدیغنی كوسترن حالاتندر .

مه چو خان، پارلاق بر ظفرله نتیجه‌لنن صولتلریله مقصدینی تأمینه موفق اولمشدی. فی الحقیقه، خاقان بو سفرله چینه قوت وشوكتنی طاتمش، (تانغ) خاندانك ایمپراطورلغندن وزاقلاشدیرلمه‌سنه میدان براقامش، تاتارستانده آرزو ایتدیكی نفوذ عظیمی قزانمشدی. محاربه‌یه دوام ایچون آرتق بر سبب قالمامش اولدیغندن، مصالحه تكلیفنده بولوندی .

[۱] چان ـ چوئه Tchan - tchoue چینجه‌ده (باش كسن) معناسنی افاده ایتمكده‌در (پیدانسلاس زولیه‌ن، ص: ۱۷۲ نوط) .

[۲] ژورنال آزیاتیك، ج ـ ٤، ص ـ ۱۸، ٤۱۵ . بوسن، ص ـ ٦۸ .

[۳] دغینی، ج ـ ۱، ق ـ ۲، ص ـ ٤٥۰، ٤٥۱ . ایستانیسلاس زولیه‌ن، ص ـ ۱۷۳

چینلیلر، خاقانک کندیلرندن عودتنی بر نعمت تلقی ایدەرك کنیش بر نفس آلمشلردی. بو دفعه صلح تکلیفنده بولونماسی ایسه‌نی‌پایان بر سوء نیتله قارشولادیلر. چونکه دوام ایدن محاربەلردن کوزلری ییلمش، تورك آقینلرندن دهشته دوشمشلردی.

ایمپراطوریچه، مه‌چو خانه اوچ یوز بیك کیله داری، مختلف رنکده اولمق اوزره اللی بیك طوب ایپك، اوچ بیك عدد زراعت آلتی هدیه ایدەرك مصالحه عقد اولوندی. خانه بر چینلی پرنسس ویریله‌جکنه دائر اولان وعده تکرار تأیید ایدیلدی [۱]. فقط، بو دفعه‌کی مصالحه‌ده اوزون مدت دوام ایدەمەدی. و بوده اساساً ضروری ایدی. چونکه هر ایکی طرفده بربرلرینه تمامیله امنیت ایدەمیورلردی. چینلیلر، انتریقەلرله ینه تورکلری حاکمیتلری آلتنه صوقمق ایستیور، تورکلر ایسه چینی کندیلرینه خراجکذار یاپمق سوداسنده قوشیورلردی.

چینلیلر عقد صلحدن بر آز صوکره عدلیه ناظری (چانغ - فونغ - ئی Tchang-fong-i)ی تورکلره قارشی قویمق اوزره (تیەن - پینغ Thien-ping) ایالتی قوماندانلغنه تعیین ایلدیلر (م ۷۰۰). ایرتسی سنه‌ده (وەی - یوئن - چونغ Veï-yuen-tchong) ی عینی وظیفه ایله (لینغ - وو Ling-vou) ایالتنه کوندردیلر (م ۷۰۱). تورکلر، حدودلرده چین عسکرلرینك تکثرندن قوشقولانمغه باشلادیلر. میلادك ۷۰۲ تاریخنده بر تورك فرقه‌سی حدودی تجاوز ایدەرك (ین - چەئو Yen-tcheou) ایالتنه آقین ایتدی. متعاقباً، (پینغ - چەئو Ping-tcheou)، (یونغ - چەئو Yong-tcheou) و (تای - چەئو Tai-tcheou) طرفلری تورکلرك استیلاسنه اوغرادی [۲].

فقط، بو آقینلر دوام ایتمدی. بر ایکی منفرد حادثه‌یی متعاقب، تورك خاقانی ایله جنوب ایمپراطورلغی آره‌سنده تکرار مناسبت دوستانه باشلادی. مه‌چو خان، چین سراینه (مو - هو - تا - قان Mo-ho-ta-kan) نامنده بر ایلچی کوندەرەرك قیزلرندن برینی ایمپراطوریچەنك اوغلی (چونغ - تسونغ) ە تزوج ایتمك نیتنده اولدیغنی بیلدیردی. ایمپراطوریچه ایلچی‌یه فوق‌العاده احترام کوسترەرك مهمانداراغنه ایکی پرنس [۳] تعیین و خانك آرزوسنه موافقت ایتمکه مجبور اولدی.

[۱] ایستانیسلاس ژولیەن، توکیولره دائر وثیقەلر. ص - ۱۷۴، ۱۷۵.

[۲] ژورنال آزیاتیك. ج - ٤، ص - ۱۵ : ۲۰ :

[۳] مهماندارلغه تعیین ایدیلن پرنسلردن بری (پینغ - ئن - کیون Ping-en-kiun) پرنسی (چونغ - سون Tchong-sun) دیکری ده (ئی - هینغ - کیون I-hing-kiun) پرنسی (چونغ مینغ Tchong-ming) ایدی.

مه چو خان، ایمپراطوریچه‌نك موافقتندن، ایلچیسنه کوستردیکی احترامدن پك زیاده ممنون اوله‌رق ایلری کلن تورك رئیسلرندن (ایلی ـ تان ـ هان I-li-tan-han) ی هدیه ایتدیکی بیك قدر آتله عرض تشکر ایچون چین سراینه کوندردی. چینلیلر، بو یکی سفیری‌ده پارلاق برصورتده استقبال وحقنده پك زیاده حرمت کوستردیلر.

تورکلری ضعیف کوردکلری وقت حقارت ایتمکدن چکینمه‌ین چینلیلر اونلردن تدهش ایتدکلری زمانلرده سفیلانه تبصبصلردن حیا ایتمیورلردی. چینلیلرك بو عنعنوی اخلاقلرینی نظر اعتباره آله‌رق ایمپراطوریچه‌نك کوستردیکی حرمت والتفاتلردن او اثناده تورکلرك قوت وقدرتلری حقنده برفکر ایدینه‌بیلیرز.

تورکلرله چینلیلر آره‌سنده بو صورتله تأسس ایدن حال صلح، (چونغ ـ تسونغ Tchong-tsong) لك جنوب ایمپراطورانی تخته چیقمه‌سنه قدر دوام ایلدی. فقط، چونغ تسونغ، زمام اداره‌یی والده‌سنك الندن آلدقدن صوکره تورکلره قارشی خصمانه برپولتیقه تعقیبنه باشلادی. بونك اوزرینه تورکلر میلادك ٧٠٦ تاریخنده تکرار چین حدودلرنده کوروندیلر. چین جنراللرندن (شا ـ چا ـ چونغ ـ ئی Cha-tcha-tchong-i)[١]، تورکلرك ایلریله‌مسنه منع اولمق ایستدیسه‌ده فاحش برانهزامه اوغرادی، اون بیك قدر تلفات ویره‌رك چکلمکه مجبور اولدی. بونك اوزرینه تورکلر (یوئن ـ چه‌ئو Yuen-tcheou) ‌یی استیلا ایده‌رك بیکلرجه حیوان اغتنام ایلدیلر.

ایمپراطور (چونغ ـ تسونغ) قوتله تورك آقینلرینی طوردوره‌میه‌جغنی کوره‌رك اولجه والده‌سنكده مراجعت ایتمش اولدیغی برتدبیره، تشویقاتله مه چو خانی اولدیرتمك چاره‌سنه باش اوردی. اعلانلرله برچوق تشویقاتده، خانك باشنی کتیره‌جکلره پك چوق وعدلرده

[١] موسیو (رادلوف Radloff) اورخون کتابه‌لرینه دائر یازدیغی اثرده (رادلوف، ص : ١٧٤) چین وقایعنامه‌لرنده (تسیانغ ـ کیون Tsiang-kiun) نامیله‌ده یادایدیلن (شا ـ چا ـ چونغ ـ ئی) نك اورخون کتابه‌لرنده (چاچاشانون) ویا (چاچاشانونقا) دینیلن جنرال اولدیغنی ادعا ایدییور. فقط، کتابه‌ده بو اسمك (کول تکین) ك میلادك ٧١٥ تاریخنده وقوعبولن برمحاربه‌سی مناسبتیله ذکر ایدیلدیکی وچین وقایعنامه‌لرنده ٧٠٧ تاریخندن صوکره بو جنرالك تورکلرله حرب ایتمش اولدیغنه دائر هیچ برشی کوروله‌مدیکی نظر اعتباره آلندیغی تقدیرده رادلوفك ادعاسنی احتیاطله تلقی ایتمك ایجاب ایتمکده‌در.

بولوندی [١] . فقط ، بوتون بو پارلاق وعدلره رغماً ، بو جنایته جرأت ایده‌جك هیچ بر فرد چیقمدی . حالبوکه بوانثناده مه‌چو خان ، کوندن کونه داها زیاده قوت ونفوذ قازانیوردی . فی‌الحقیقه چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره ، قوتلوخانك احیا ایتدیکی خاقانلق مه‌چوخانك عزم وجرأتله متتوج مساعیسی سایه‌سنده بوانثناده اسکی شوکت وسطوتنی قازانمش ، شمال غربی طرفلرنده ساکن اولان تورکلرده کاملاً خاقانلغه التحاق ایتمش ، چینك اسارتی آلتنده قالمش اولان عرقداشلر قورتاریلمش ، تورك ساطتی (کیه ـ لی) خانك ایلك زمانلرنده‌کی حالی بولمشدی . مه‌چوخانك برارادهسی ، دورت یوزبیك سواریسنك درحال حدود بویلرینه یاییلمه‌سی ایچون کافی کلیوردی . آرتق تورك خانی ، چینلیلره مدارا ایتمکه لزوم کورمیور ، بالعکس جنوب ایمپراطورلغنی عادتا هیچه صاییوردی . چونکه حیرت‌بخش برعزم وهمت سایه‌سنده خاقانلق بایراغنك تموج ایتدیکی ساحه ، طولاً وعرضاً اون بیك (لی) برمسافه‌یه قدر امتداد ایدییوردی [٢] .

مه‌چو خان ، قدیم تورك تشکیلاتنه نظراً تولیس (شرق) وتاردوش (غرب) نامليه ایکی‌یه آییردیغی بوواسع خطه‌نك شرق طرفنی قارداشی (تو ـ سی ـ فو To-si-fou) یه [٣] ، غرب جهتی‌ده قوتلو خانك اوغلی (مه ـ کی ـ لیه‌ن Me-ki-lien) ه توجیه ایلدی [٤] . بونلردن هربری ایجابنده یکرمی بیك کشیلك برقوت چیقاره‌بیلیوردی .

مه‌چو خانك (این‌خان) یعنی کوچوك خان عنوانی طاشیان اوغلی (فو ـ کیو Fou-kiu)

[١] ایستانیسلاس زولیه‌دن ، ص : ١٧٩

[٢] تومسن ، ٦٩ ، ده‌کینی ، ص : ٤٥١ . ایستانیسلاس زولیه‌ن ، ص : ١٧٧

[٣] چین وقایعنامه‌لرندن (ایستانیسلاس زولیه‌ن) ك (تو ـ سی ـ فو Tosi-fou) و (ده‌کینی) نك (تو ـ سیه ـ فو Tou-Sie-fou) شکللرنده نقل ایتدکاری بواسمی ، موسیو (Schlegel) ، (توسق بك Tousik beg) طارزنده استنساخ ایدییور .

[٤] چین تاریخلرنده (مه ـ کی ـ لیه‌ن) دینیلن بو پرنس ، مه‌چو خانه خلف اولان مشهور (بیلکه) خاندر . اورخون کتابه‌لرنده بیلکه خانك کندیسندن بحث ایدرکن : [تورت یکرمی یاشمقا تاردوش بودنی اوزا شاد اولرتم] یعنی « یکرمی دورت یاشنده تاردوش خلقنه (غرب طرفنه) شاد اولدم . » دیمش اولمسنه نظراً ، بوذاتك میلادك (٧٠٦ ـ ٧٠٧) تاریخنده شرقی تورکیه خاقانلغنك غرب جهتلرینه (خدیو) اولدیغی آکلاشیلمقده‌در .

خان [١] ده شرق وغربه حاكم اولان بوايكى خانه قوماندا ايدييوردى. بونكده معيتنده بيك كشيلك بر اردو بولونيوردى . توركلر ، سنه‌لرجه اوزله‌دكلرى سطوت ماضيه‌نك تكرار قازانيلديغنى كورمكدن متولد برغرور ايله همن هرسنه چين حدودلرينى آشيور ، (اورتوس) ، (شانسى) و (شنسى) ايالتلرينى دهشت ايچنده براقيور ، بى‌پايان غنائمه عودت ايديپورلردى [٢] . چين مورخلرينك ويردكلرى معلوماته نظراً توركلر ، بو آقينلره باشلامادن اول دائما (هوانغ - هو) نك يعنى نهر اصفرك شمال ساحلنده واقع (فو - يون - سه Fou.yun.sse) دينيلن بر معبده طوپلانيور ، احراز ظفر ايچون اوراده عبادت ودعا ايتدكدن صوكره حربه آتيليورلردى [٣] . معنويانه پك زياده مربوط اولان توركلر او زمانلرده‌ده مظفر اولمق ايچون دائما تكرينك ياردميمنه صيغينيورلردى .

مه‌چو خانك چينه قارشى اجرا ايتديكى يوسفرلر، آز چوق فاصله ايله ميلادك ٧٠٨ تاريخنه قدر دوام ايلمشدر . تاريخ مذكورده خاقان غرب طرفلرنده ساكن اولان (تو - كى - شى Tou-ki-chi) توركلرى يعنى توركشلر اوزرينه يورودكندن چينلير بر آز نفس آلمغه وقت بوله‌بيلمشلردر [٤] .

---

[١] مه‌چو خانك برادرزاده (تو - سى خان Tho-si-khan) ده ديلمشيوردى .

[٢] ژورنال آزياتيك، ج: ٤ ، ص: ٤٢٨ . ويسده‌لو، ص : ٥٥ . ده‌كينى، ص : ٤٥١

[٣] ايستانيسلاس ژوليه‌ن ص : ١٨٠

[٤] چين وقايعنامه‌لرنده ، (تو - كى - شى) ناميله ياد ايديلن بوقومك اورخون كتابه‌سنده‌كى (توركش) لر اولديغى شبهه‌سزدر. موسيو تومسن، مشهور توركولوغلردن رادلوفك ويرديكى معلوماته استناداً (Radloff. Au - Sibirien . I . p . 364) حالا آلتاى طرفلرنده (توركش) اسمنى خاطرلاتەجق آدلر بولونديغنى خبرويريور. فى حقيقه، آلتاى توركلرندن (قوماندين Koumandine) لرك بيوم (توره‌كش Turagesch) اسمنده بر قريه‌لرى اولديغى رادلوفدن آكلاشيلمقده‌در . عينى مؤلف قاره اورمان تاتارلرندن برقبيله‌نك‌ده (تيركش Tirgesch) نامنى طاشيدقلرينى خبر ويريور. بو اسملرله اورخون كتابه‌لرنده‌كى (توركش Turgas . Turghes) و چين وقايعنامه‌لرنده‌كى (تو - كى - شى Tou-ki-chi) لفظلرى آره‌سنده شايان تدقيق برقرابت كورولمكده‌در . ايلريده كوروله‌جكى اوزره (تو - كى - شى) لر غرب توركلرندن غيرتلى بر اولوس ايديلر . غربى تورك خانلغنك قوتلى زمانلرنده اونلره تابع بولونيورلردى . فقط ، شرقى تورك خاقانلغنك انقراضى هنگامندن [م ٦٣٠] آز زمان صوكره غرب خانلغى‌ده انحطاطه وچينك نفوذى آلتنه دوشمكه باشلايجه ، (تو - كى - شى) لرده يواش ياواش استقلاله طوغرى يورومكه قويولمشلردر . غرب

مەچو خان ، میلادك ٧١٠ تاریخندە اولا تانغوتلر ، متعاقبا سوغداقلر ، التی چوبلر اوزرینە یوریمش اولدیغندن چینلیلر برقاچ سنە شمال حدودلرینی آسودە كورمك بختیارلغنە نائل اولدیلر . مەچو خانك بو تاریخدە برادر زادەلری (مە ـ كی ـ لیەن) و (كول تكین) ادارەسندە (تانغوت Tangouta)لر [١] اوزرینە كوندردیكی اردو بونلری الیم بر انهزامە اوغراتەرقماللرینی یغما ، عسكرلرینی اسیر ، چوجوقلرینی كولە ، اولككەلرینی ضبط ایتدكدن صوكرە عودت ایتمش ، صوكرەدە غرب طرفلرینە یوریمشدر [٢] .

مەچو خان ، خانغنك سطوت وشوكتنی ، متشتت بر حالدە بولونان تورك قوتلرینی

تورکلرینك اك فلاكتلی بر زماندە یعنی میلادك ٧٠٢ تاریخندە خاقانلق شرقدن چین ، غربدن ایران طرفدن تضییق ایدیلدیكی هنكامدە داخلدە دە مدهش بر اختلال قوپمش ، نتیجەدە غرب خانی سقوط ایدەرك موقعنی (تو ـ كی ـ شی) لرك جسور و عزمكار باشبوغی (او ـ چە ـ لە Ou-tche-le) یە ترك ایتمكە مجبور اولمشدر . ایشتە اوزمانە قدر غرب خانلرینە تابع اولان (تو ـ كی ـ شی) لر بو حادثەدن صوكرە مستقلاً صحنۀ تاریخە چیقمشلردر .

چین وقایعنامەلرینە نظراً (او ـ چە ـ لە) . (ایسیغ كول) ك غربندە و (ایلی) نهری جوارندە (سوئی ـ شە soui-che) (تجبا چو Tchou می ؟) ایرماغنك شمال غربیسندە اقامت ایدییوردی . بر بیوك قرارگاهی (قونغ ـ یوئە koung-yue) شهرندە ، كوچوك قرارگاهیدە (ایلی) نهری ساحلندە بولونیوردی . او ـ چە ـ لە نك وفاتی متعاقب اوغلی (سو ـ قو So-ko) یاخود (سو ـ خا Sou-khal) كندیسنە خلف اولمشدر [م ٧٠٦] . مەچو خانك بو دفعەكی سفری ایشتە بو (سو ـ قو) خانەقارشی اولدیغی كبی آشاغیدە كورولەجك ایكنجی سفریدە ینە بو كا قارشی وقوعبولمشدر . (تو ـ كی شی) لرك حكومتی میلادك ٧٦٦ تاریخنە قدر دوام ایتمش ، تاریخمذ كوردە هوئەی ـ هو لرك هجومیلە منقرض اولمشدر .
[ویسدەلو ، ص : ٥٤ . قلاپروت ، تاریخی تابلولر ، ص : ١١٩ . دەكینی ، ص : ٤٩٣]

[١] تانغوتلر ، (قوقونور koukounor) كولنك شمالندە و (شەنسی Chensi) ایالتك غرب وشمال غربیسندە (هوانغ ـ هو) نهرینك دیرسككە قدر امتداد ایدن طاغلق منطقەدە اقامت ایدییورلردی . مەچو خان زمانندە ، بو منطقەدە ساكن اولان وتانغوت دنیلن بو ملتك تورك عرقندنمی ویاخود صوكرەلری اولدیغی كبی ؛ تبت عرقندنمی اولدقلرینی تعیین ایتمك ممكن اولەمیور . ویریلن معلوماتە نظراً ، اوزماندە بونلرك تورك ویا تبت عرقندن اولدقلرینك هر ایكیسیدە محتمل كورونمككدەدر . فقط ، بالآخرە بو منطقەنك تبتلیلرلە مسكون اولدیغی شبهەسزدر . [Klaproth, Asia polyglotta, P. 215] .

[٢] ایكنجی اورخون كتابەسینك ٢٥ نجی سطرندە (تانغوت) سفری شو صورتلە تصویر ایدیلیور : یدی یكرمی یَشمَا تَـنكُوت (تانغوت) تَیَا سُولَدِمْ . تَـنكُوت بُودُنِغ بُوزْدِمْ اوغْلِنْ ، یُوتَزِنْ ، یِلقیسِین بَرِیمِنْ آنْدا آلْتِمْ . سكز یكرمی یَشمَا آلتی چُوبْ سُوغْداقْ تَیَا سُولَدِمْ ، بُودُنِغ آنْدا بُوزْدِمْ

قورت باشلی سنجاق آلتنده طوپلامق سایه‌سنده تأمین ایده‌بیله‌جکنه قانع اولدیغندن چینلیلرله برحرب غائله‌سی اولمدیغی بوزماندن استفاده ایتمك ایستیوردی. بونك ایچوندرکه (تانغوت) سفرندن عودت ایدو ایتمز، غربده‌کی آلتی چوپلر [١] و (سوغداقلر) و [٢] اوزرینه یوریمش، دمیر قاپو ماوراسنه قدر ایلریله‌یه‌رك بوقوملری تحت انقیاده آلمشدر. مه‌چو خانك خانی (بیلکه خان)، برنجی اورخون کتابه‌سنده: «قارداشم کول‌تکین یکرمی آلتی [٣] یاشنده ایکن عموجه‌م خانك (یعنی مه‌چو) خانك دولتنی، قانونلرینی

[١] اورخون کتابه‌لرینی حل ایدن موسیو تومسن، (آلتی چوب) ك الیوم (چو Tchou) دینیلن ایرماغك اسمی اولدیغنی وتوکیو خانلری زماننده، چو ایرماغنك (ایسیغ کول) ه دوغرو امتداد ایدن قسم علیاسنی محتوی اراضی‌یه وبوراده ساکن اولان خلقه بو نام ویریلدیکنی ادعا ایتمکده‌در. (تومسن) ك بوادعاسندن اووقت تورکشلرله مسکون اولان اراضینك (ایسیغ کول) ه دوغرو اولان قسم جنوبیسی آلتی چوب یوردی اولدیغی ومه‌چو خانك (صغد) خطه‌سنه کیتمك ایچون بورادن کچدیکی آکلاشیلیور. تومسن چین مؤلفاتنده کوروان (سوئی ـ شه Soui-che) ویا (سوئی ـ یه Soui-ye) نهرینك‌ده (چو) ایرماغی اولمسی احتمالی درمیان ایتمکده‌در.

[٢] ماوراءالنهرده یونان مورخلرینك (سغدیان SOgdiane) واسلام مؤلفلرینك (صغد) ویا (سغد) دیدکاری منطقه‌ده ساکن اولان قومه اورخون کتابه‌لرنده (سوغداق) نامی ویریلمکده‌در. صغد خطه‌سی، موقان خان دورنده توکیو خاقاننه الحاق ایدیلمش، خاقانلغك انقسامندن صوکره غربی توکیولره انتقال ایلمشدر.

[٣] موسیو تومسن، بوسفرك (کول‌تکین) یکرمی آلتی یاشنده ایکن یعنی میلادك ٧١٠ تاریخنده وقوعبولدیغنی یازمش ایسه‌ده (ادوار شاوان) ك بیاننه کوره موسیو (بانغ Bang) تدقیقاتنه استناداً بوسفرك کول تکینك (اون آلتی) یاشنده ایکن یعنی میلادك (٧٠٠) ویا (٧٠١) تاریخنده وقوع اولدیغی ادعا ایلمکده‌در [شاوان، ص: ٢٨٨، نوط: ٢]. شاوانده بو ادعایی قبول ایتمکده‌در.

اورخون کتابه‌لرنده (کول‌تکین) ك سوغداقلر اوزرینه دیکر برسفرندن داها بحث ایدیلمش ایسه‌ده بونك برنسك قاچ یاشنده ایکن وقوعبولدیغی تصریح ایدیلمه‌مشدر. فی‌الحقیقه اورخون کتابه‌سنده دینیلیورکه: [سُوغْداقْ بُودُنْ اِیتَیِنْ تِیِنْ یِنْچُو اُوکُوزِ غْچَا تَمِرْ قَپِغْقَا تَسِکِی سُولَدِمِزْ. سوغداق قومنی تشکیل وتنظیم ایچون انجواوکوز (زرافشان نهرینی) کچه‌رك دمیر قاپوبه قدر سفر ایتدم] [تومسن، اورخون کتابه‌لری، ص: ١١٠]. ادوار شاوان بوایکنجی سفرك میلادك ٧١٠ ویا ٧١١ ویا برآز داها صوکره وقوع بولمش اولمسنی تخمین ایتمکده‌در.

تنظيمِ ایچون پك چوق چالیشدی . آلتی چوب وسوغداقلره قارشی عسکر سوق ایدرك اونلری مغلوب ایتدك » یولنده بوسفردن بحث ایتمکده‌در [١] .

چینلیلر، مه‌چوخانك غربده‌مشغول اولمسنی فرصت عدایده‌رك ایمپراطورلق حدودینك تقویه‌سنه چالیشمغه‌باشلادیلر. جنرال (چین ـ یوئن Tchin-yuen)تورك خانلغنه عائد اولان غوبی چولنك جنوب طرفلرینی، یعنی (اورتوس) خطه‌سنی لده ایتدی . بورادہ بربرلرندن دردر یوز (لی Li) یعنی قرقرفرسخ بعدنده اوچ قلعه انشا ایتدیردی [٢] .بوندن باشقه، خاقانك عودتنی متعاقب وقوعی محقق کورولن آقینلری اخباره مأمور قره‌غوللرك اقامتی ایچون‌ده (نیه‌ئو ـ ته‌ئو ـ شاعو ـ نا ـ شان Nieou-theou-chao-na-chan) طاغنك شمالنده بیك اوچیوز قدر قوله یاپدیرتدی [٣] .

چینلیلرك بوتدبیرلری ایلك زمانلرده کندیلری ایچون ای برنتیجه ویردی . تورکلر خیلی زمان بو قلعه‌لری زورلایه‌رق چینه هجوم ایتمك تشبثنده بولونمادیلر . مه‌چوخان بیله غرب سفرندن عودتنده [٤] یکی وضعیتی قبول وایمپراطوردن ، کندیسنه بر پرنسس ویرلمسنی طلبله اکتفا ایلدی [م ٧١١] .

[١] اورخون کتابه‌سنده قوتلو خانك کوچوکاوغلی (کول تکین)ك موفقیاتندن ستایشکارانه بحث اولنورکن، آلتی چوبلرله سوغداقلر محاربه‌سی شوصورتله تصویر ایدیلیور : [اِنیمْ کول تیکین آلْتی یاشِینقا اَچِیم قغان اِیلینْ تورو سِینْ آنْجا قازْغَنْدی آلتی چوبْ سُوغْداق تِپا سُولَدِمِزْ، بُوزْدِمِزْ .] [اورخون کتابه‌لری برنجی آبده . سطر : ٣١] .

[٢] چینلیلر بواوچ قلعه‌یه (شه‌ئو ـ کیانغ ـ چینغ Cheou-Kiang-tching) نامی ویریورلردی. چینلی مورخلرك روایتلرینه کوره جنرال (چین ـ یوئن)، موچو خانك غرب سفرندن عودتندن اول بوقلعه‌لرك اکمالی ایچون، ایمپراطور (چونغ ـ تسونغ) ك موافقتیله عمله ایله برابر عسکرده استخدام ایتمش، انشاآتی تسریع مقصدیله جانیانه شدت کوسترمش، حتی بردفعه خدمتدن قاچان یکی یوز عسکری قلعه دیوارلری اوکنده کاملاً بوغازلامق کبی وحشتلردن بیله چکینمه‌مشدر . جنرالك بو شدتی سایه‌سنده قلعه‌لر، مه‌چو خانك عودتندن اول یعنی آلتمش کون ظرفنده اکمال ایدیلمشدر. [ایستانیسلاس ژولیه‌ن، ص : ١٨١ ، ١٨٢] .

[٣] اشارت قوله‌لری دینیلن بوقره‌غوللرده صورت دائمه‌ده اقامه ایدیلن عسکرلر ، تورکلرك حرکاتنی ترصد ایتمکه‌مأمور ایدیلمشلردی. بو محافظلر تورکلرك حرکاتندن آقینلره باشلایه‌جقلرینی حس ایدرایتمز،قوله‌لرده آتش یاقار ، بوصورتله هم بربرلرینی ، هم‌ده حدود محافظه‌سنه مأمور اولان اردولرله اهالی‌یی وقعه‌دن خبردار ایدرلردی .

[٤] برنجی اورخون کتابه‌سنك ٣١ ، ٣٢ نجی سطرلرنده، آلتی چوب وسوغداقلرله‌اولان اولان محاربه‌لری متعاقب : «تابغاچ اُوکْتوتوق (اونغ‌تو توق) بِش تُومَن سُوکْلَتی

ایمپراطور بر وسیلهٔ نزاع چیقارمامق اوزره خانڭ تکلیفنه موافقت کوستردی. (سونغ Song) قرالی (چینغ ـ خی Tching-khi) نڭ کریمه‌سنی ویرمکی وعدو بو پرنسه (کین ـ شان) یعنی (آلتون‌طاغی پرنسی) عنوانی توجیه ایلدی.

چینلیلر قوتله تحت انقیاده آله‌مدقلری تورك‌خانی پرنسڭ فنونکارزلغیله ایمپراطورلغه بند ایتمك هوسنه دوشمشلردی. دها دوغروسی پرنسس ویره‌جکنز وعدیله‌خانی آوو تمق، حدودلره آقین ایتمسنه مانع اولمق ایسته‌مشلردی. ایمپراطور بر مقصدله تامارستانه فتان بر ایلچی کوندردی. بو خدعه‌کار آدم متصور ازدواجڭ نتایجنه دائر سرد ایتدیکی اغفالکار مواعدایله مه‌چوخانی تسخیر ایتدی [۱]. بر حالده‌که تورك‌خانی بقای سطوتی بو ازدواجڭ وقوعنه منوط کبی تلقی ایتمکه باشلادی. بر آن اول پرنسڭ دست ازدواجنه نائل اوله

سُوکُشدِمز. کول تیکین یَدَغِنْ اوُپلیو تَـکدِی. اُوکتوتوق یُورِچِینْ یَرَقْلـغْ اَلِکنْ توتدی. یَرَقِمْدی قاغانقه آنچ اولدِی. اول سُوْلکْ آنْده یوق قیشْدِمز.

چینلی اونغ ـ توتوق اللی بیڭ عسکرله کلدی. محاربه ایتدك، کول تیکین یایا اوله‌رق هجوم ایدوب باصدی. (اونغ توتوق) دن اسیرلر آلدی. مسلح اویله‌جه خاته ملاقی اولدی او عسکری اوراده محو ایتدك » دینیله‌سنه و ایکنجی آبده‌نڭ ۲۵ نجی سطرنده ایسه عینی مأ « تابغاچ اوکتوتوق بش تومن سُوکاتِی. ایدوق باشدا سُوکشْدِم. اول سُوْلکْ آنده یوق قیشْدِمْ » عباره‌سنڭ کورولمسنه نظراً، تورکلرڭ غرب سفرینی متعاقب اونغ توتوق ایله حرب ایتمش اولدقلری آکلاشیلیور. موسیو تومسن، دییورکه اکر اونغ توتوق بر شخص اسمی ایسه کتابه‌ده‌کی عباره (چینلی اونغ توتوق اللی بیڭ عسکرله کلدی) دیمك اوله‌جقدر. حالبوکه چین وقایعنامه‌لری بو تاریخده، نه اسمی (اونغ توتوق) ه بکزر بر قوماندان، نه‌ده تورکلرله بویله بر محاربه وقوعندن اصلا بحث ایتمه‌مشلردر. بونڭ ایچوندرکه موسیو تومسن، (اونغ توتوق) لفظنڭ تورکجه ویا چینجه اولدیغنده تردد ایتدیکی کبی بر شخص اسمی اولمسنی ده قطعیتله ادعا ایده‌مه‌مکده‌در. چینلیلرڭ قارلوق تورکلری باشبوغلرینه ویردکلری Tou-tou عنوانی بر آز (توتوق) ه بکزه‌دیکی کبی اونغ لفظی‌ده چینجه قرال معناسنه کلن Wang ه مشابهت عرض ایتمکده‌در. (اونغ توتوق) ڭ تورکجه اولمسی احتماله کلنجه، کرچه اسکی تورکجه‌ده (اوك) صاغ معناسنه کلیورسه‌ده (توتوق) ڭ نه دیمك اولدیغنی تعیین ممکن دکلدر.

[۱] چین سفیری، بو ازدواج شایع اولور اولمز، سیبریاده (اوبی) نهری بویلرنده ساکن اولان (چومی Tchu-mi) لرله (کیه‌ن ـ قوئن kien-kuen) لرڭ یعنی قیرغیز قبیله‌لرینڭ چین کندیسنه انقیاد ایده‌جکلرینه دائر تأمینات ویره‌رك خانی قاندیرمشدی.

بیلمك ایچون ؛ ایلچینك تلقیناتیله ، کندیسنی چین ایمپراطورینك تابعی اعلان ایده‌جك قدر خفیفلك کوستردی .

چینلیلر تورکلره قارشی اوته‌دن بری معین بر سیاست تعقیب ایدییورلردی . یعنی تورك خانلرینه چینلی پرنسس وعد ایده‌رك ونلری آوودییور ، چینه آقین اجرا ایتملرینه مانع اولیورلردی . بو تدبیر کافی کلمدیکی زمانلرده ده یا خان زاده‌لر آره‌سنه نفاق وتفرقه صوقیور یاخود خاقانلرك دائره‌سنه ادخال ایتدکلری چینلی پرنسسلر واسطه‌سیله اونلرك اخلاقنی افساد، حرکاتنی تجسس ایتدیرییور ، بو سایه‌ده ضعیف زمانلرنده امحالری تدبیرلرینی قورییورلردی. شاید پرنسس ویریلدیکی تقدیرده خاقانك نفوذی آرته‌جغنی حس ایدرلرسه ، یالان وعدلرله کندیسنی اویالیور ، پرنسسی بر تورلو کوندرمیورلردی .

ایمپراطور بو دفعه مه‌چو خانه قارشی صوك طرزی تعقیب ایدییوردی . یعنی پرنسسی ویره‌جکنی وعد ایدییور ، فقط وعد ایتدیکی پرنسسی نامزدتانه کوندرمکه یاناشمیور ، خانی آووتمقله وقت کچیرییوردی . حالبوکه مه‌چو خانده نفوذ وشوکتنك آرتمه‌سنه سبب اولور امیدیله پرنسسك دست ازدواجنی طلبده اصرار کوستریوردی. بونك ایچوندر که صوك دفعه ایمپراطورك موافقتی خبرینی آلیر آلماز تشکرات وتعظیماتنی عرض ایتمك اوزره اوغلی (یانغ ـ عو ـ چی yang-o-tchi) نی (سی ـ غان ـ فو) یه کوندردی [م ٧١١] .

اوته‌دنبری خاقانلغه مربوط اولان (باسمیل) یعنی (پا ـ سی ـ می) تورکلری[١] صوك

[١] اورخون کتابه‌لرنده « باسمیل Basmil » ویا « بسیمیل Basymil » دینیلن تورکلرك چین وقایعنامه‌لرنده‌کی « پا ـ سی ـ می Pa-si-mi » لر اولدقلرنده شبهه یوقدر . موسیو قلاپروت ، « Tableaux Historiques » عنوانلی قیمتدار اثرنده، « پ ـ سی ـ می » پرنسلرینك توکیو خانلری کبی « آسنا Assena » خانداندن اولدقلرینی ادعا ایدییور. ایکنجی اورخون کتابه‌سنده مه‌چو خانك خلقی بیلکه خانك ، « باسمیل » لردن بحث ایدرکن بونلری « اوغیشم » دیه‌رك کندی عرقندن عد ایتمه‌سی ؛ قلاپروتك ادعاسنی تأیید ایتمکده‌در .

میلادك ٧٢٠ نجی سنه‌سنك اون برنجی آینده یازلمش اولان « تسه ـ چه ـ تونغ ـ کیه‌ن Tse-tche-Tong-kien » ك بر نوطنده‌ده (پا ـ سی ـ می) قبیله‌سی رئیسلرینك عائله اسمی « آ ـ شه ـ نا A-che-na » اولدیغی وتوکیو عرقندن بولوندقلری تصریح وقرارکاهلری « پ‌ه‌ی ـ تینغ Pei-ting » یعنی « بش بالیق » اولدیغی ذکر ایدلمکده‌در . حالبوکه چین مؤلفاتندن « سی ـ یو ـ تونغ ـ وه‌ن ـ چه Si-yu-tong Wen-tche » [Chap- I. p. 14 r°] ده ایسه « پا ـ سی ـ می » لرك « نارین ـ هو پونغ Narin hopong » ده ساکن اولدقلری ذکر اولونیور. بو ایکی قیدی تدقیق ایدن « موسیو شاوان »، « نارین ـ هو پونغ » دینیلن محلك « هو پونغ hopong

زمانلرده معتاد اولان ویرکی‌یی کوندرمکه باشلامشلردی . مه‌چوخان ، بونلرك تأدیبی ایچون خارجی غوائلدن آزاده مناسب برزمان بکلیوردی . چینلیلرله مناسبات دوستانه باشلایه‌رق اوطرفلرده حرب تهلکه‌سی قالمایجه ، تاردوش شادی (مه‌ـکی‌ـلیه‌ن)ی بونلرك تأدیبنه مأمورایلدی . مه‌ـکی‌ـلیه‌ن (بیلکه‌خان) میلادك ٧١٢تاریخنده باسمیللر اوزرینه یورویه‌رك اطاعتلرینی تأمینه موفق اولدی [١] .

کوك‌توركلر بوحربله مشغول ایکن (خیتانkitan) لرك غربنده ساکن اولان (هیHi) ویا (کی Ki) لر چینه قارشی اعلان‌عصیان‌ایلدیلر [م ٧١٢]. (هی)لرك عصیانی‌توركلرله چینلیلرله آره‌سنه یکیدن برودت کیرمه‌سنه سبب اولدی . چونکه (هی)لر محاربه‌ده اسیر ایتدکاری چین جنراللرینی مه‌چه‌خانه کوندرمشلردی [٧١٣] . مه‌چو خان‌ایسه ظاهرده هیچ بر سبب مشروع یوق ایکن بو جنراللری اعدام ایتدیرمك کبی بر سیاستسزلك کوستردی [٢]. خاقانك بوحرکتی (سی ــ غان ــ فو) سراینده پك فنا تأثیر براقدیغی کبی شمدی‌یه قدر تعقیب ایتدیکی سیاست عاقلانه ایله‌ده قابل توفیق دکلدی . چونکه ایمپراطورله عقد صلح ایدرك دامادلغه نامزد اولدیغی بر زمانده بلا سبب جنراللری اعدام ایتدیرمسی شایان تقبیح اولدیغی کبی آمال شخصیه‌سنه‌ده مغایر ایدی . حالبوکه خاقان بونکله‌ده اکتفا ایتمیه‌رك برادر زاده‌سی (مه‌ـکی‌ـلیه‌ن) اداره‌سنده (به ــ تینغ) دینیلان (بش بالیق) اوزرینه بر اردو کوندردی . بو اردو بش بالیق اهالیسیله

نهری ساحللرنده اولسی احتمالی سرد ، و « یا ــ سی ــ می » لرك اولجه بورالرده ساکن ایکن سکزنجی عصر میلادی اوائلنده « بش بالیق » حوالیسنه ایندکارینی بیان ایدیور . « شاوان . غربی توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٣٠٥ » .

[١] ایکنجی اورخون کتابه‌سنك ٢٥ نجی سطرنده (باسمیل) سفرینه دائر شو عباره کورولیور: [طقوز یکرمی یشِمَا بَسْمِیلْ اِیدُوقْ آتْ اُوغیشِمْ بُودُنْ آرْتی . آرْقِشْ یِیدْمَزْ تِینْ سُولدِم . . . . . اِیچْکِرْتِمْ قَالِكْ . . . . . آبْرُوْ قَالُورْتِمْ .] (تومسن ، اورخون کتابه‌لری . ص : ١٢٣) .

[٢] ده‌کینی ، ج : ١ ، ق : ٢ ، ص : ٤٥٢ . ایستانیسلاس زولیه‌ن ، ص : ١٨٢

آلتی دفعه محاربه‌یه کیریشه‌رك اونلری مغلوب و پریشان ایتدکدن صکره عودت ایلدی [م۷۱۳][۱]. بو اثناده چینلیلر داخلده بك زیاده مشغول اولدقلرندن مه‌چو خانك بو حرکتلرینه قارشی قوتله مقابله‌ده بولونه‌مدیلر، کوزیومغه مجبور اولدیلر. یالکز بو آرالق ایمپراطورلغه ارتقا ایدن (یوئن ـ تسونغ youen-Tsong) [۲] سلفی زماننده قرارلاشدیرلمش اولان ازدواجی فسخ ایتدیکنی اعلان ایدرك خاندن هیچ اولمزسه بو صورتله انتقام آلمق ایسته‌دی. باقیلیرسه ایمپراطورك بو قراری، مه‌چو خان حقنده اعلان حربدن دها مؤثر بر مقابله ایدی. فی الحقیقه بویله اولدیغی پك جابوق آکلاشیلدی. بو اعلان اوزرینه مه‌چو خان همان (ته ـ له te-leal) عنوانی حائز اولان اوغلی (یانغ ـ عو ـ جی yang-o-tchi) نی [۳] ایمپراطورك خاصه اوردوسنه کیرمك و پرنسسك ویریلمسنی رجا ایتمك اوزره سی ـ غان ـ فو یه کوندردی.

یکی ایمپراطور تورك خانه چینلی پرنسس ویرمك ایسته‌میوردی فقط مه‌چونك صوك ترضیه‌سنه قارشی آچیقدن آچیغه فکرینی اظهار ایتمکی‌ده موافق کورمدی. چونکه او اثناده تورکلرله حربه طوتشمق ایشنه کلمیوردی. الک موافق بر تدبیر اوله‌رق خانی آووتمق یولی بولدی.

مه‌چو خانك چینلی جنراللری اعدام ایتمسی اوزرینه سالفی زماننده تقرر ایدن ازدواج فسخ ایدیلمش اولدیغندن بونك اعاده‌سی ممکن اوله‌میه‌جغنی اشعار فقط خان صوك ترضیه‌سیله ایمپراطورلقله مناسبات دوستانه تأسیسنه طرفدار کوروندیکندن اولکی پرنسسك یرینه

[۱] بیلکه خان کتابه‌سنك ۲۸ و ۲۹ نجی سطرلرنده بش بالق سفری شو صورتله تصویر ایدیلیور: [اُوتُزْ یَشِمَا یِش بَالِیقْ تِپَاسُولَدِمْ. آلتی یولی سُوکُشْدِمْ ...... سُوسِینْ قُوپْ اُولُرْتِمْ. آندا اِیچْرَه کِینَا کیشی تِیقِی ...... یوق بُولْداچی اَرْتِی ...... اُوقغِلِی کَلْتِی یِش بالیق آنی اوچون اُوزْدِی.].

[۲] موسیو ده‌کینی بو ایمپراطورك اسمنی (هیوئن ـ تسونغ Hiuen-tsung) شکلنده استنساخ ایدییور.

[۳] مه‌چو خانك بو اوغلنك اسمی موسیو ده‌کینی‌نك کتابنده (یانغ ـ نغو ـ جی Yang-ngo-tchi) شکلنده مقیددر.

کندیسنه (نان-هو-هیەن nan-Ho-Hien) پرنسسی ویرەجکنی وعد ایلدی[۱]. انجاذنی اصلادوشونمدیکی بو وعدنی غایت التفاتکارانه یازلمش بر مکتوبله مەچو خانه بیلدیردی[م ۷۱۳].

مەچوخان معین بر پرنسسه طالب اولمدیغندن بکی. ایمپراطورك بو قرارینی‌ده کمال تشکرله قبول ایلدی. فقط ایمپراطورك بوتون بو پارلاق وعدلری مەچوخانی آووتمق ایچون مراجعت ایدیلمش بر صنیعەدن باشـقه برشی دکلدی. فی الحقیقه خانك اصرارینه رغماً پرنسس اوسنەده کوندەریلمدی. حالبوکه مەچوخان پرنسسی الدە ایتمك ایچون پك زیاده صبرسزلانیوردی. رجالرینك تأثیرسز قالدیغنی کورنجه اجبار سیاستنی تعقیبه قرار ویردی. اوغلی (اینی خان i-ni-Hhan)ی تورك پرنسلرندن (چونغ ـ عو Tehong-o) [۲]، (هو-پا Ho-pa)[۳] و (شی-پی Ch-pi)یه ترفیق ایدەرك کزیده بر سواری فرقه‌سی ایله (پە-تینغ pe-ting) شهرینك ضبطنه مأمور ایلدی [٤] . فقط ، بو اردو چین جنراللرندن (قوعو ـ کیەن ـ قوآن Kouo-kien-kouan) طرفندن مدهش بر انهزامه اوغراتیلدی [م ۷۱٤] .

[۱] (کین ـ شان) پرنسسی دینیلن اولکی پرنسس (سونغ Song) قرالی (چینغ ـ خی Tching-khi)نك قیزی، بونك یرینه وعد ایدیلن (نان ـ هو ـ هیەن) پرنسسی ایسه (شو cho) قرالنك کریمه‌سی ایدی .

[۲] پستانیلای ژولیەنك (جونغ ـ عو Tchong-o) شکلده استنساخ ایتدیکی بو اسمی، دەکینی (ص : ٤٥۲) . (توم ـ غنو Tum-gno) صورتنده قیدایدییور. تومسن، بو پرنسك (تیکین) وایستانیلاس ژولیەن ایسه (ته ـ له) عنواننی حائز اولدیغنی سویلیورلر. فقط اولجه‌ده سویلندیکی اوزره (تیکین) ایله (ته ـ له) عینی برشیدر .

[۳] هو ـ پا Ho-pa ، (کیه ـ لی ـ فا Kie-li-fa) عنوانینی حائز ایدی. موسیو Schlegel غرب مؤلفلری طرفندن بو صورتله استنساخ ایدیلن بو عنوانی (کیه ـ لی ـ پت Kieh-li-pat) شکلنده تصحیح ایتمکدەدر . (Schlegel, p-59-note, 1)

[٤] اسکی چین مورخلرینك (پە ـ تینغ Pe-ting) دیدکلری بلده ، الیوم (اورومجی Ouroumtchi) دینیلن شهردر . تورکلر ، بو شهره (بش بالیق) نامنی ویریورلردی . یدنجی عصر میلادی‌ده بش بالیق توکیولرك قرارکاهلرندن بری ایدی. توکیولر چینه تابع اولدقدن صکره (پە ـ تینغ) ده (تو ـ هو Tou-Hu) نت یعنی چین والئ عمومیسنك مقری اولدی . بش بالق داها صوکره اویغورلرك ألینه کچمشدر . Klaproth, mémoires relatifs à l'Asie. II, 1826, p. 355 . اورخون کتابەلرنده مذکور اولان (بش بالیق) سفریله ، چین مورخلرینك خبر ویردکلری بو سفری بربرلرینه قاریشدیرمامیدر . اولکی سفر ، ۷۰۳ تاریخنده و بیلکه خان ادارەسنده وقوعبولمش ، ایکنجی سفر ایسه برنسی سنه یعنی ۷۱٤ تاریخنده و (اینی خان) ادارەسنده یاپیلمشدر .

(تونغ-عو Thong-o) تكين ، چينليلرك النه اسير دوشدی وجنرالك امريله شهرك ديواری دبنده بوغازلاندی. (هو-پا Ho-pa) ايسه ، منهزماً خانك حضورينه دونمكی تهلكه‌لی كورديكندن تاتارستانه عودت ايتمه‌يه‌رك زوجه‌سی و چوجوقلريله برابر چينليلره دخالت ايلدی. بوتون بو احواله رغماً مه‌چوخان پرنسسی ايسته‌مكدن بر تورلو واز كچه‌ميوردی. حتی بوقانلی حادثه‌دن صوكره بيله ايمپراطوره بر ايلچی كونده‌ره‌رك طلبنی تكرار ايلدی فقط ، بودفعه كونردديكی نامه‌ده كنديسنی چينك برواسالی كبی دكل ، آسيانك معظم بر حكمداری كبی كوسترمكی‌ده اونوتمدی [١] . خاقان ، چينليلری بويونا كمكله دكل آنجق قوت وشدتله آماله رام ايده‌جكنه آرتق قناعت كتيرمشدی .

ايمپراطور خاقانك غروركار وشديد براسانله يازيلمش اولان مكتوبنه قارشی پرنسسی ايرتسی‌سنه كونده‌ره‌جكنی وعده مجبور اولدی [٢]. مه‌چوخان ايمپراطورك موافقت جوابی اوزرينه چينه قارشی حركات خصمانه‌دن وازكچدی. فرصتدن بالاستفاده اوته‌دنبری تصميم ايتديكی بر حربه ، قارلوقلرك تأديبنه حاضرلانمغه باشلادی .

خيلی زماندنبری مستقلاً ياشامقده اولان قارلوقلر صوك زمانلرده مه‌چو خانی دوشونديره‌جك درجه‌لرده بويوك بر نفوذ قازانمشلر ، خانه قارشی خصمانه بر وضعيت آلمشلردی . مه‌چو خان ، باشقه‌طرفده برحربله مشغول اولديغی هنكامده قارلوقلرك‌نا كهانی هجومنه اوغرامق احتمالنی دوشونه‌رك شو مساعد زمانده قوتلرينی قيرمغی موافق كوزيوردی. ميلادك ٧١٤ تاريخنده تاردوش شادی (مه - كی - ليه‌ن) ايله برادری (كول تكين)ی بوجسور قومك تأديبنه مأمور ايتدی . ايكی اردو متحداً قارلوقلر اوزرينه يوروييه‌رك

[١] مه‌چوخان ايمپراطوره كونردديكی بومكتوبده كندی حقنده (توركلرك محتشم حكمداری ، جهانك مصلحی ، ايمپراطورك دامادی اولان قوتلوغ خان) عنوانی قوللانمشدی . (ده‌كينی ، ح : ١ ، ق : ٢ ، ص : ٤٥٣) .

[٢] آشاغيده كوروله‌جكی اوزره صوكره‌لری مه‌چوخانك قوت وشوكتی تدريجاً سونمكه باشلاديغندن ايمپراطور توركلردن آرتق قورقه‌جق برشی قالديغنه حكم ايده‌رك وعدينی ينه انجاز ايتمه‌مشدر .

مقدس (تاماغ Tamag) [١] باشنده اونلرله حربه کیریشدیلر . کول تکینك شایان حیرت شهامتی سایه‌سنده محاربلکه مشهور اولان قارلوقلر آغیر انهزامه اوغرادیلر ، برچوغی میدان معرکه‌ده مقتول دوشدی . قسم متباقی‌ده عرض انقیاده مجبور اولدی [م ٧١٤] [٢] .

بو اثناده ، خاقانلغك غرب حدودلرنده قارغشه‌لقلر باش کوسترمش ، (تو-کی-شی)لر خانی (سو-قو So-Ko) علیهنه قیام ایدن قارداشی (چه - نو Tche-nou)، مه‌چوخان نزدینه فرار ایده‌رك خانی قارداشنه اعلان حربه تشویق ایتمکه باشلامشدی [٣]

[١] اورخون کتابه‌لرنده، قارلوقلرله اولان محاربه‌نك محل وقوعی اولدیغی کوستریلن (تاماغ)ك نره‌سی اولدیغنی تعیین ایده‌بیلمك ایچون الزده هیچ بروثیقه یوقدر . برنجی وایکنجی کتابه‌لرك هرایکیسندن‌ده (تاماغ ایدوق باشده) یعنی مقصدس تاماغ باشنده دیدیلمش اولمسنه نظراً ، باش قرینه‌سیله (تاماغ)ك برنهر ویا برطاغ اسمی اولمسی احتمالی قوتلی کوروله‌بیلیر .

[٢] برنجی اورخون آبده‌سنك شمال جبهه‌سنك کول تکینك مناقبندن باحث اولان برنجی وایکنجی سطرلرنده، قارلوقلرله وقوعبولان بومحاربه‌یه دائر شو عباره کوروله‌کده‌در : [قارلوق بودن

آرُزْ بارُزْ آرکلی یاغی بولدی . تماغ ایدوق باشده سُوکُشدمز . کول تیکن اول سُوکُشده اُوتُز یشیُوز ارتی . آلپ سَلْجی آق آتین بینیپ اُونْلیو تَـکدی ایکی اَرِكْ اُودشرُوسَنجدی . قارلوق اولُرتمز آلتمز .] ایکنجی آبده‌نك شرق جهتنك ٢٨ و ٢٩ نجی سطرلرنده ایسه عینی وقعه بیلکه خان لساندن شو صورتله نقل ایدیلیور :

[اُوتُز آرتوقی بیر یشمَا قارلوق بودن بُوکُسِز آرُزْ بارُزْ آرکلی یاغی بولدی . تاماغ ایدوق باشده سُوکُشدِمْ . قارلوق بودنغ اُولرتمْ آنده آلتمْ . . . . یشما . . . . بود . . . قارلوق بودن تیز . . . . . اولرتمْ . (تومسن ، اورخون کتابه‌لری ، ص : ١٢٤)

[٣] (تو - کی - شی)لری صحنهٔ تاریخه چیقاران قهرمان باشبوغاری (او - چه - له) وفات ایتدکدن صوکره ، کندیسنه اوغلی (سو-قو) خلف اولمش ، عربی توکیو خاقانلی اولکه‌سنی اداره‌سی آلتنه آلمشدی . سوقو ، عالیجناب برذات اولدیغندن حاکم اولدیغی مملکتك بر قسمی

بونك اوزرینه مه‌چوخان ، یکرمی بیك سواری ایله ، (تو-کی-شی) لر اوزرینه یوریه‌رك (سوقو) خانی مغلوب واسیر ایلدی [م ٧١٤] .

برنجی اورخون کتابه‌سنده ، مه‌چو خانك (تو-کی-شی) لر اوزرینه اجرا ایتدیکی بو سفردن بحث ایدیلیرکن : « تورکش خانی تورکلریمزدن ، قومزدن ایدی . جهالتی سببیله بزه قارشی قصور ایتدیکی ایچون کندیسی ضابطلری و امراسی کاملاً تلف اولدیلر. سوکیلی تبعه‌سی زحمت چکدی . اجدادمزك ضبط ایتمش اولدیغی [١] طوپراقلر ، صولر صاحبسز قالمسون ایچون، عموجه‌م خان (مه‌چوخان) عددلری آز اولان بوقومی تنظیم ایدوب یولنه قویدی . (اولکه‌لرینی ینه کندیلرینه ویردك) [٢]. بارس بك نامنده بری

کرچوك قارداشی (چه - نو Tche-nou) یه ترك ایلدی . حالبوکه ، چه - نو ، بالعکس عایله معترض وفسادکار بر روحده اولدیغندن قارداشنی ازاله ایده‌رك بوتون غرب طرفلرینه کندیسی حاکم اولمق ایستیوردی . بومقصدینی تأمین ایچون داخلده بر چوق أنتریقه‌لر چویرمکه باشلادی. فقط، مملکتك حضور و سکونی اخلالدن باشقه برشیئه موفق اوله‌مدی . کندی باشنه قارداشنه غلبه ایده‌میه‌جکنی آکلاینجه مه‌چوخانك نزدینه فرار ایتدی . خانی قارداشی اوزرینه یورومکه تشویق واردولرینه رهبرلك ایده‌جکنی وعد ایتمکه باشلادی . مه‌چوخان ، بو اخلاقسز و معترض آدمی توقیف ایتدیردی . کندیسی یکرمی بیك آتلی ایله (سوقو) خان اوزرینه یورویه‌رك مغلوب واسیر ایتدی. سفردن عودتنده (سوقو) ایله (چه-نو) یی حضورینه کتیرتدی چه - نونك قارداشنه قارشی کوستردیکی اهانتی یوزینه اوردرق شدتله توبیخ ایتدی : «قارداش اولدیغکز حالده بربریکزله اویوشه‌رق خوشجه کچینه‌مدیکز . مملکتکزك خرابیسنی ، بربریکزك محوینی آرادیکز . بن مملکتنك و اوز قارداشنك محوینه چالیشان آدملردن تصل صداقت بکلیه‌بیلیرم ،» دییه‌رك همان هرایکیسنی‌ده اعدام ایتدیردی . (ویسده‌لو ، ص : ٥٤ . ده‌کینی ، ص : ٤٩٦) .

[١] تورکشلرك ساکن اولدقلری اولکه ، توکیو خاقانلرینك مؤسسلری اولان (بومین) و (ایستمی) خانلر طرفندن ضبط ایدیلمش اولدیغی یوقاریده کورولمشدی .

[٢] پارانته‌ز ایچنه آلدیغمز بو جمله ، کتابه‌نك شرق جبهه‌سنك اون دوقوزنجی سطرنده سیلنمش اولان محلده موسیو (تومسن) طرفندن تخمین ایدیلن (ایلین یانا بیرتمز) جمله‌سنك معنالیدر.

کتابه‌نك روش افاده‌سندن مه‌چو خانك ، (سوقو) نك اعدامندن صکره (بارس بك) نامنده برینی (تورکش) لره خان یاپدیغی آکلاشیلمقده‌در . فقط ، کتابه‌ده بارس بکك بالآخره عصیان ایده‌رك کندیسنك تلف وقومنك کاملاً کوله و جاریه اولدیغی حقنده ویریلن تفصیلاته باقه‌رق بووقعه‌دن صوکره تورکشلرك ابدیا استقلاللرینی غائب ایتمش اولدقلرینه ذاهب اولمامالیدر . چونکه بوحادثه‌دن ایکی سنه صوکره (م ٧١٦) یعنی مه‌چوخانك وفاتی متعاقب (تو - کی - شی) بر تکرار

واردی . بودفعه‌ده کندیسنه خان عنوانی توجیه ایتدك . کوچوك همشیره‌می‌ده زوجه‌لکنه ویردك . فقط ، اوده خطایه دوشدی . تاف اولدی . قومی ، جاریه ، اولدی» [۱] دنیلمش اولمسنه باقیلیرسه خاقانك بودفعه غربی توکیو خانلغنه عائد اولان اولکه‌یی کاملاً استیلا ایتمش اولمسی لازم کلمکده‌در .

اورخون کتابه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره مه‌چوخان غرب سفرندن عودتی متعاقب برادرزاده‌لری (مه‌ـکی‌ـلیه‌ن) و (کول‌تکین) قیادتنده چینه‌قارشی براردو کوندرمش‌در . احتمالکه بوتشبث ایمپراطورك وعد ایتدیکی حالده پرنسسی کوندرمه‌مسنه قارشی دوشونیلن برمقابلهٔ ترهیبیه ایدی . بوسفرده مه‌چوخان اردولرینك ، چین جنرالی (چاچا سنغون) (Tchatcha sengun) [۲] اداره‌سنده‌کی سکسان بیك کشیلك اردویی تارومار

استقلاللرینی قازانه‌وق (سو ـ لو So-lo) اسمنده‌کی باشبوغلرینی خان اعلان ایلمشلر ، حکومتلرینی میلادك ۷٦٦ تاریخنه یعنی هوئه‌ی هولرك غرب جهتلرینی استیلالری هنکامه‌سنه قدر ادامه‌یه موفق اولمشلاردر .

[۱] تورکش قاغان تورکمز ، بودنمز ارتی . بیلمدوکین اوچون بیزکا یکلدوکین یزندوکین اوچون قاغانی اولتی ، بویروقی بکلاری یمه اولتی ، اونوق بودن امکك کورتی اچومز آبامز توتمش ییرسوب ایدیسز بولمزون تین آز بودنغ ایتیب یرتیب (کتابه‌ده بو سطرك صوك جمله‌سی سیلنمشدر . موسیو تومسن سیاق وسباقه نظراً بو جمله‌نك [ایلین یانا بیزیمز] کبی برشی اولمسی ایجاب ایتدیکنی بیان ایدییور .) بارس بك ارتی قاغان آت بوندا بیز بیزیمز ، سیکلم قونچیوغ بیزیمز اوزی یکلتی قاغانی اولتی بودنی کوك قول بولتی . (تومسن ، اورخون کتابه‌لری ، ص : ۱۰٤) .

[۲] موسیو رادلوف وموسیو تومسن ، بو محاربه مناسبتیله هرایکی کتابه‌ده‌ده ذکر ایدیلن ، (چاچا ـ سنغون Tchacha-sengun) ك ، چین جنراللرندن (تسیانغ ـ کیون Tsiang- kiun) اولمسی احتمالنده اتفاق ایدیورلر . چونکه ، بوجنرال چین مؤلفاتنده اکثریا (شا ـ چا ـ جونغ ـ ئی Cha-tcha-tchong-i) نامیله یاد ایدیلمکده‌در . کتابه‌ده‌کی (چاچا ـ سنغون) اسمنك ، (شا ـ چا ـ جونغ ـ ئی) نك شکل محرفی اولدیغی ایسه واضحاً اکلاشیلمقده‌در . فقط . بوقارکی نوطلرك برنده‌ده سویلنیلدیکی وجهله چین‌وقعه‌نویسلری (شا ـ چا ـ جونغ ـ ئی) نك میلادك ۷۰۷ تاریخندن صوکره تورکلرله محاربه ایتمش اولدیغنه دائر هیچ برشی ذکر ایتمه‌مشلردر .

ایتمش اولدیغی هر ایکی کتابه‌ده تصویر ایدیلمکده ، کول تکینك میدان معرکه‌ده اوچ دفعه آتی اورولمسنه رغماً ؛ ینه خارقه‌نما شجاعت کوسترەرك تورکلرك مظفریتنی تأمین ایلدیکی ستایشکار بر لسانله روایت اولونمقده‌در [م ۷۱۵] [۱] .

بو صورتله مه‌چو خان، میلادك ۶۹۱ تاریخندن ۷۱٤ تاریخنه قدر کچن یکرمی اوچ سنه ظرفنده بیلماز برجرأت، اوصانماز برعزم، حیرت‌بخش بر چالاکی ایله چارپیشه‌رق، دیدینه‌رك، تورك خاقانلغنی شانلی دورلرنده‌کی حدودلرینه ایصاله موفق اولمشدر. قارداشی قوتلو خانك ایکی قهرمان اوغلی ، (مه ـ کی ـ لیەن) ایله (کول تکین) بو شهراه ظفرده کندیسندن آیریلمامش، وحدت ملیه‌یی تأمین ایچون هر تهلکه‌یه برابر آتیلمشلردی.

بیلکه خان اورخون کتابه‌لرنده عموجه‌سنك شرق و غربه دوغری اجرا ایتدیکی ظفر سفرلرینی شو صورتله آکلاتمقده‌در : « عموجه‌م خانله برابر ایلری‌ده (شرقده)،

[۱] برنجی اورخون کتابه‌سنك ۳۱ ، ۳۲ و ۳۰ نجی سطرلرنده بو محاربه حقنده شو عباره کورولیور . [کول تیکن بر اوتز یشیکا چاچا سکو نقا سو کشدمز . اکلکی تدقك چورك بوز آتغ بنیب تکدی. اول آت انده اولتی. اکینتی یشبز یمتز بوز آتغ بنب تکدی . اول آت آندا اولتی . اوچنج یکنسیلك بکاك کدملك تورغ آت بنب تکدی. اول آت آنده اولتی. یراقینذ یلمسینده یوز ارتوق اوقون اورتی یوز که بشکا بیرت . . . . . تکدوکین تورك بکلر قوپ بیلیرسز . اول آنده یوق قیشدمز .] [تومسن، اورخون کتابه‌لری، ص : ۱۰۹] .
ایکنجی کتابه‌نك شرق جهتك ۲۶ نجی سطرنده ایسه بیلکه خان لساندن وقعه شو صورتله نقل ایدیلیور : [ایکی اوتز یشمه تابغاچ تپا سولدم . چاچا سکون سکز تومن سو برله سو کشدم . سوسین آنده اولرتم] [تومسن، اورخون کتابه‌لری . ص:۱۲۳]

یاشیل اوکوزه (یشیل ایرماغه) [١]، شـاندون اوواسنه [٢] قدر عسکر سوق ایتدك. ایری‌ده (غربده) دەمیر قاپویه قدر سفر ایتدك. کوکمن طاغنی [٣] آشه‌رق قیرغیزلرك مملکتنه قدر یوریدك. جمعاً اوتوز بش دفعه سفر ایتدك. یکرمی اوچ دفعه محاربه‌یه کیریشـدك. حکومتی اولانلری حکومتسز براقدق. خانی اولانلری خانسز براقدق. دیزلیلره دیز چوکدوردك، باشلیلره باش اکدیردك.» [٤]

ایشته بو مساعی سـایه‌سنده (تانغنو Tangnou) طاغلرینك ماوراسنده (ینیسه‌ئی) نهری بویلرنده، (قام ـ قامچیق Kem-kemtchik) طرفلرنده اوطوران قیرغیزلر تحت اطـاعته آلنمش، شرقده (قادیرقان) اورماننك یعنی (خینغان Khingan) طـاغلرینك

---

[١] اوزمانلرده، تورکلر چینده‌کی (هوانغ ـ هو Hoang-Ho) یه یعنی نهر اصفره (یاشیل اوکوز) نامی ویریورلردی. (یاشیل) بوکونکی لسانه کوره (یشیل)، (اوکوز) ده (ایرماق) و (نهر) دیمکدر. موغوللر ایسه، صوینك چامورلی اولمسندن کنایتاً، بو نهره بالآخره (قارا موران) یعنی (قاره ایرماق) دیمشلردر.

[٢] اورخون کتابه‌لرنده (شـاندون) اووه‌سی دینیلن سـاحه؛ چینلیلرك (شـان ـ تونغ Chan-toung) نامنی ویردکاری ایالت اولدیغنده شبهه یوقدر. بو ایالت؛ هوانغ ـ هو نهرینك؛ منصبنه قدر؛ دوز ایتدیکی کنیش اووه‌یی احتوا ایتمکده‌در.

[٣] (کوکمن) دینیلن بو طاغك، توکیولرله مسکون اولان اراضینك مقابل ورسانده قیرغیزلرك اوطوردقلری اورمانلی برطاغ اولدیغی کتابه‌لردن آکلاشیلمقده‌در. (کوکمن) ك (تانغنو Tangnou) ویا (سایان Sayans) طاغلرندن بریسی اولمسی محتمل اولدیغی کبی بو ایکی سلسله آره‌سنده‌کی طاغلی برمنطقه‌نك اسمی اولمسی احتمالی‌ده واردر. مع مافیه؛ چینلیلرك (تسینغ ـ شان Thsing-chan) یعنی (کوك طاغ) دیدکاری جبل ایله کتـابه‌ده‌کی (کوکمن) ك عینی بر طاغ اولمسی‌ده احتمال داخلنده‌در. چین مورخلرینك قیرغیزلر حکمدارینك (تسینغ ـ شان) طاغنده ساکن اولدیغی حقنده‌کی قیدلری؛ بو صوك احتمالی تقویه ایتمکده‌در. (ویسدلو؛ ص: ٧٩؛ شوت Schott؛ ص: ٤٣٤)

[٤] أچیم قاغان بیرزلَه اِلـکَرُو یاشیل اُوکُوزْ شانْدُونْ یازیقا تا کی سُولَدِمزْ. قُورِیغَرُو تَمِرْ قِپغَقَه تا کی سُولَدِمزْ. کُوکْمَنْ آشا قرقیز یِیرْکَه‌ تا کی سولدمز. قامِغی بش اوتوز سولدمز. اوچ یکرمی سُوکِشْدِمزْ. اِیللِیغْ اِلسِرَتْدِمزْ. قاغانْلِغغ قاغان سِرتْدِمز. تِیزْلِیغِغ سُوکْرْتمزْ. باشْلِغغ یُکُونْدُرْتمز. انومسن، اورخون کتابه‌لری؛ ص: ١٠٣؛ ١٠٤].

اوته‌سنه كچلمش ، اوراورده ساكن اولان خيتان (قيتاى) و هي (تاتابى) قوملری تنسيق ايديلمش ، غرب حدودلری‌ده (كنيش تارمان) ه قدر كوتورولمشدی [١] . بو واسع اولكه‌يه حاكم اولان توركلر ايسه رفاه وسعادته غرق اولمشلردی . ملی توره‌لر احيا ايديلمش ، مملكت قديم تشكيلاته كوره تنظيم اولونمشدی . بيلكه خان ، اورخون كتابه‌لرنده عموجه‌سنك بو شانلی دورينی تصوير ايدركن : « كوكمن اولكه‌سی صاحبسز قالمسون ايچون ، عددلری آز اولان قيرغيز قومنی تنظيم ايتدك . اوزرلرينه عسكر سوق ايده‌رك تحت اطاعته آلدق . فقط ، ينه حريت واستقلاللرينی اعاده ايلدك . ايلری‌ده (يعنی شرقده) قاديرقان اورمانی آشه‌رق ، اهالی‌يی اوراورده يرلشديردك ، تنظيم ايتدك . كيرو‌ده (يعنی غربده) كنيش تارمانه قدر تورك قومنی اسكان ايتدك ، تنظيم ايتدك . او زمانده كوله ، كوله صاحبی اولمشدی . جاريه ، جاريه صاحبی اولمشدی . بويوك قارداش ، كوچوك قارداشنی ، پدر اوغلنی طانييوردی [٢] . او وقت ، اولكه‌مز بويله قازانيلمش ، قانونمز بويله تنظيم اولونمشدی [٣] . »

[١] اورخون كتابه‌لرنده ؛ مه‌چوخان دورنده غرب حدودلرينك (كنكو تارمان Kengu tarman-) ه قدر طيامش اولديغی ذكر ايدلمكده‌در . (كنكو) ؛ كنيش معناسنه ايسه‌ده (تارمان) ك هرحالده برمحل اسمی اولديغی شبهه‌سزدر . موسيو تومسن ؛ (تارمان) دينيلن محلك ؛ دمير قاپونك غرب طرفلرنده بر ير اولمسنی محتمل كوريور .

[٢] بواكی جمله مه‌چوخان زماننده توركلرك قازاندقلری ظفرلرك اهميتنی ؛ اورته آسيانك اصل برهرج ومرج درياسنه دونديكنی پك كوزل آكلاتمقده‌در . موسيو رادلوف ؛ كتابه‌ده‌كی (اينيسی أچيسين بيلمزارتی ؛ اوغلی آقانين بيلمز ارتی) يعنی (بيوك قارداش كوچوك قارداشنی ؛ پدر اوغلنی طانييوردی) عباره‌سی مناسبتيله اليوم اورتا آسيا توركلرينك عشر كونی تصوير ايدركن ؛ (اوكونده آبابلارين تانيباس) ديدكلرينی نقل و كتابه‌ده‌كی عباره‌نك او هنكامده آسيانك بر قسمنده وقوعبولان هرج ومرج عمومی‌يی تصوير ايچون قونولمش اولديغنی بيان ايدييور .

[٣] كوكمن يرسوب ايديسز قالمزون تين . آزقيرقز بودنغ ياراتيب كلتمز ، سوكشدمز . ايلن ياباپيرتمز . ايلكرو قدرقان ييشيغ آشا بودنغ آنچه قوندورتمز . آنچه ايتدمز . قوريغرو كنكو تارمانه تاكی تورك بودنغ آنچه قوندورتمز . آنچه ايتدمز . اول اوذكه قول قولغ بولمش ارتی ، كولك

شايان تأسفدركه، بو قدر خارقەلر كوسترن مەجو خان، حياتنك صوك زمانلرينه دوغرى اخلاقجه بويوك بر تبدله معروض قالمش، اولكى عزم ومتانتى يرينه قرارسزلق قائم اولمشدر.

ميلادك ٧١٥ تاريخندن اعتباراً بارز برشكل آلان بو تبدل، اختيارلق باصدقجه، خونين تظاهراته سبب اولمغه باشلادى. اختيار مەجو، قادرقان اورمانندن دەمير قاپويه، يكى جاى (يايسەئى) بويلرندن يشيل اوكوز (هوانغ ـ هو) ساحللرينه قوشان جسور وعزمكار مەجو خان دكلدى. اختيارلق جرأت وجسارتنى كيرمش، كنديسنى تبعەسنه سوديرن مزيتلرينى بيتيرمش ايدى. اختيار مەجو، بالعكس تيتيز، ظالمكار ومستبد اولمشدى.

ايشته بونك ايچوندركه ميلادك ٧١٥ تاريخندن اعتباراً تبعەسى متصل اختلال چيقارمغه باشلامشلر، برچوغى كنديسنى تركايدەرك چينه چكلمكه حاضرلانمشلردر. توركلردن ايلك، اول خاقاندن آيريلەرق چينه تابع اولانلر آلتون طاغنك غربنده و (بش بالق) ك شمال غربيسنده ساكن اولان (قولولو) لر يعنى قارلوقلر اولمشدر [١].

كُوكلِكْ بولمش ارتى . اينيسى أچيسين بيلمز ارتى ، اوغلى آقانين بيلمز ارتى ، آنچه قازْغَنْمِش ايتمش ، ايلمزْ تورُومِزْ ارتى . [تومسن: اورخون كتابەلرى . ص : ١٠٤ ؛ ١٠٥] .

[١] چين تاريخلرنده (قولولو Ko - lo - lo) دينيلن قوم ؛ آثار مليەمزده (قارلوق) ناميله ياد ايديلن توركلردر . موسيو ويسدەلو ؛ چينك (تانغ Thang) سلالەسى وقايعنامەسندن يعنى (تانغ ـ شو) دن نقلاً قولولولر حقنده معلومات آتيەيى ويريور : « قولولولر ؛ اصلا توكيولردن برقسم اولوب (غوچن Goutchen) جوارندەكى (په ـ تينغ)ك يعنى (بش باليق) ك شمال غربيسنده (كين ـ شان) يعنى آلتون طاغنك غربندەاقامت ايديورلردى. بونلر اوچ(بوى)ه آيريلمشلردى . ميلادك ٦٥٠ تاريخنده ويا بوندن آز زمان صوكره قولولولرك ؛ هراوچ بويىده چينك حمايەسنه كيرديلر . اووقت باشبوغلرينه (تو ـ تو Tou-tou) عنوانى ويريلدى. قولولولر؛ شرق وغرب جهتلرندن دائما توكيولرك تعرضنه معروض قاليورلردى. بونك ايچون توكيولرضعيف دوشدكجه قولولولر اختلال چيقاريورلردى . توكيولرك قوتلى زمانلرنده ايسه اونلره عرض انقياد ايديورلردى. قولولولر ؛ بالآخره ؛ ياواش ياواش جنوبه دوغرى ايتمكه باشلاديلر. اووقت باشبوغلرى (شه ـ هو Che - hou) عنوانى آلدى . قولولولر، غايتله جسور و محاربەيى پك زياده سەون بر قوم ايديلر . ميلادك ٧١٣ تاريخندن بر آز صوكره بونلر ايمپراطوره عرض تعظيمات ايچون ايكى دفعه چينه كيتديلر . ميلادك ٧٤٢ تاريخندن صوكره ايسه (هوئى ـ هو Houi-ho) لره يعنى دوقوز اوغوزلره عرض تابعيتله (او ـ ته ـ كيەن Ou - te - kien)

چین ایمپراطوری، کندیسنه التجا ایدن (قو ـ لو ـ لو) لرك (مه‌چو) خانك تجاوزینه قارشی قوتله‌مدافعه ایدیلملرینی شمال والیلرینه امر ایلدی. بو امر، خاقاندن آیریلمق نیتنده اولان فقط قورقولرندن حرکته کله‌مه‌ین قبیله‌لر ایچون جسارت بخش بر عامل تشویق اولدی. چینلیلر طرفندن ملتجیلرك حسن قبول و حمایه کوردکاری شایع اولنجه مه‌چو خانك دامادی (وه‌ن ـ کیه‌ن Wen-Kien) و هوئه‌ی ـ هولردن (هیه ـ تیه Hie-Thie) [۱] قبیله‌سنك باشبوغی (سه ـ تای Sse-Thaï) تبعه‌لریله برلکده چین ایمپراطورینه التجا ایلدیلر. بونلری کورن دیکر قبیله‌لرده بر بر چین حمایه‌سنه آلینمغه باشلادیلر. بونلر میاننده (مو ـ یونغ ـ تاءو ـ نو Mou-yong-tao-nou) نك اداره‌سنده‌کی قوتلی و کثرتلی (تو ـ قو ـ هوئن Tou-Kou-Hoen) لر ایله (قو ـ کیو ـ کیه ـ کین Ko-Kio-Kie-Kin)

(اوتوکن ؟) طاغلرینه چکلدیلر و اوراده یرلشدیلر. آلتون طاغیله (په ـ تینغ) ده اوطورانلر هرسنه چین ایمپراطورینه عرض تعظیماته کیدییورلردی. » [Visdelou, p-76]

(تانغ ـ شو) نك قارلوقلرك « په ـ تینغ » ك شمال غربیسنده و « کین ـ شان » طاغلرینك غربنده ساکن اولدقلری حقنده‌کی تصریحنه نظراً میلادك ۶۵۰ تاریخلرینه طوغرو، قارلوقلرك «چو ـ یوئه» و « چو ـ می » قبیله‌لری کبی « تورفان » ك شمال طرفنده اقامت ایتدکلری آکلاشیلمقده‌در. فی الحقیقه، چینك « تانغ » سلاله‌سی زماننده یاپیلمش اولان قطعات غربیه خریطه‌لرنده « قو ـ لو ـ لو » لر یعنی « قارلوق » لر، (اوروُنغو Ouroungou) ایرماغیله « پو ـ قو ـ چن Pou-kou-tchen » یعنی « قاره ایرتیش » نهری آره‌سنده کوستریلمشدر. [شاوان، غربی توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص : ۳۳ . نوط : ٤] بو ایکی وثیقه، قارشولاشدیریلدیغی تقدیرده توکیو خاقانلغی زماننده قارلوقلرك « قیزیل باش » کوله‌آقان « اوروُنغو Ouroungou » ایرماغی بویلرنده ساکن اولدقلرینه صورت قطعیه‌ده قناعت ایدیله‌بیلیر.

[۱] هوئه‌ی ـ هولردن برقبیله اولان (هیه ـ تیه)لر چین وقایعنامه‌لرنده عینی زمانده (آ ـ تیه A-thie) و (ها ـ تیه Ha-thie) نامله‌ریله‌ده یاد ایدیلمکده‌در. موسیو تومسن؛ چین مورخلرینك بو نامله یاد ایتدکاری قومك اورخون کتابه‌سنده‌کی (آدیز Adiz) لر اولدیغنی ادعا ایدییور. فی الحقیقه؛ تورکلرك (آدیز) ینی چینلیلرك تحریف ایده‌رك (آ ـ تیه) شکلنه صوقه‌لری پك محتملدر. موسیو (تومسن) ك تحقیقنه نظراً (آدیز) لر ؛ اوغوزلردن برقبیله ایدیلر. (تومسن. ص: ۱۹۰ نوط ٥٤). چینلیلرك (هوئه‌ی ـ هو) لردن بر قبیله اوله‌رق کوستردکاری (آتیه) لرك (آدیز) لر اولمسی احتمالی ده هوئه‌ی ـ هولرك دوقوز اوغوزلر اولدیغی حقنده‌کی ادعایی تأیید ایتمکده‌در.

و (پی - سی - کیه - لی Pi-si-Kie-ii)نك تحت ریاستلرندهکی (یو-شه-شی Yo-che-chi) قبیلهلری بولونیورلردی . بونلری متعاقبده (قوره) ایلرك رئیسی (قاعو - قونغ - ئی Kao-Kong-i)بوتون تبعهسیله چینلیلر طرفنه کچدی. بو صورتله مهچو خاندن آیریلهرق چینه تابع اولان خلقك مقداری اون بیك چادیر خلقنه بالغ اولدی [۱] .

مهچو خاندن آیریلان بوتون بو قوملر چین حدودلرینه چکلدیلر. ایمپراطور ماتچیلرك نهری اصفرك جنوبنده (اورتوس) ایالتنده اسکان ایدیلملرینه دائر برامرنامه نشر ایتدی [۲] . کلنلری تلطیف ، کلهجکلری‌ده تشویق ایچون رؤسایه مختلف عنوانلر ، یوکسك و پارلاق رتبهلر توجیه ایلدی [۳] . مهچو خان ایسه ، چینه التجا یوزندن تبعهسندن مهم برقسمنی غائب ایتمش اولدی. خاقانلغك قوت و شوکتی جداً صارصیلدی[٤].

[۱] ایستانیسلاس زولین ؛ ص . ۱۸۵ ؛ ۱۸٦ ؛ ۱۸۷

[۲] دهکینی ؛ ح . ۱ ؛ ص . ۵۳ ؛

[۳] ایمپراطور ، ملتجی قبائل رؤساسندن خاقانك دامادی (وهن - کیهن) ه صول قول اردوسی باش قوماندانلی و (لیاعو - سی - کیون Liao-si-kiun) قراللی عنوانی توجیه ایتدیکی کبی دیکرلرینهده درجهلرینه کوره مختلف عنوانلر ویردی : نشر ایدیلن برارادهٔ ایمپراطوری ایله (سه - تایی) یه صاغ باش قول اردوسی قوماندانلغی ایله (هیه - تیه) لر باشبوغلغی و (لهئو - فان- کیون Leau-fan-Kiun) پرنسلکی ؛ (تاعو - نو)یه (تسو - وو - وهیی Tso-Wou-Wei) یعنی (صولك جنکاور محافظی ' دیدیلن اردونك جنراللی ایله (یون - چونغ - کیون Yun-tchong-kiun) پرنسلکی ؛ (قو - کیو - کیه - ین) ه (تسو - کیعو - وهیی Tso-kiao-Wei) یعنی (صولك جسور محافظی)نامنی طاشیان اردونك جنراللیایله (شان - این - کیون Chan-in-Kium) پرنسلکی ؛ (پی - سی - کیه - لی) یهده (تسو - وو - وهیی) اردوسی جنراللی و (یهن - مهن - کیون Yen-men-Kiun) پرنسلکی ؛ (قونغ - ئی) یه ایسه (تسو - لینغ - کیون - وهیی Tso-ling-kiun-Wei) اسمی طاشیان اردونك جنراللی ایله (پینغ - چینغ - کیون Ping-tching-kiun) پرنسلکی منصب و عنوانلری توجیه اولوندی. (ایستانیسلاس زولیهن ، ص:۱۸۷)

[٤] ایکنجی اورخون آبدهسنده مهچو خانك خلقی بیلکه خان ، بومهاجرتی شو صورتله آکلاتیور : [اُوتُزْ آرتوقی اوچ یِلْشِمَا . . . . . اوق آرتی اودسك اُوتولُك كُوجْ اِیکِدِمِشْ قاغان یکلادی. . . . وزاتکری ایدوُقْ یِرْسُوبْ أچیم قاغان قُوتِی تابلامَدی آرینچ توقُزْ اوغُزْ بودُنْ یِرینْ سُوبِینْ ا یدِپْ تابغاچ غَ وُ باردِی .

وضعیتدن پك كوزل استفاده ایدن چینلیلر ، كیزلی ، عانی ، تشویقلر ، اهانتكار أنتریقه‌لرله تورك خاقانلغنی انحلاله اوغراتمغه ، تورك متحده‌سنی تكرار طاغیتمغه چالیشـیورلردی . ضعف پیری ایله موازنه‌سنی غائب ایدن خاقان ایسه ، صوك زمانلرده داها زیاده بر شدتله تعقیب ایتدیكی ظلم و اعتساف پولتیقه‌سیله چینلیلرك مساعیلرینه یاردم ایدییوردی .

بو اثناده ؛ یعنی خاقانلغك جنوبنده بو الیم حالات دوام ایدركن ؛ بویوك چولك شمالنده‌ده مدهش بر اختلال چیقدی . (تولا Tola) نهری بویلرنده اوطوران (پا ـ یه قو Pa-ye-Kou) قبیله‌سی خاقانه قارشی اعلان عصیان ایلدیلر . تبعه‌سندن بر قسمنك چینه چكلمه‌سندن متأثر اولان مه‌چو خانی پایه قولرك عصیانی بوس بوتون اغضاب ایلدیكی جهتله ، مهم بر قوتله بونلرك اوزرینـه یوریدی . قوتلرنی تارومار ایتـدی . عقورانه بر حرص و شـدتله الینه كچنلری كاملاً بوغازلاتدی . پایه‌قولرك طقوز اویماغی بو محـاربه نتیجه‌سنده كاملاً محو اولدیلر[۱] . مه‌چو خان ، پایه‌قولركماللرینی ، حیوانلرینی اغتنام ایده‌رك عودت ایلدی .

تابغاچ . . . . بو یِیرْدا كَلْتی اِیكداییِنْ تَیِنْ سَاقِنیپْ . . . . . بودن . . . . . .

یازولا . . . . بیریا تابغا چدا آنی كوسی یوق بولدی . بو یِیردا مڭا قول

بولدی : اوتوز اوچ یاشمده ... قوت ... یوكسامش اولان خاقان یاتیلدی . نه‌یوقاری تكری نه یرصو ، نه‌ده عموجه‌م خانك طـالعی كنـدیـنه یار اولمدی . طقوز اوغوز قومی پیرینی ، صوینی براقه‌رق چینه كیتدی . چنلیلر بویره كلدیلر .... اونلری یوكسلته‌یم دییه .... قوم . . . یازیق اولدی . جنوبده ، چین‌ده آدلری صانلری باندی . بو یرده بكا كوله اولدیلر . (تومسن ، اورخون كتابه‌لری . ص : ۱۲٦) .

[۱] چین وقایعنامه‌لرندن آكلاشیلدیغنه كوره (پا ـ یه قو) لر ، تیه ـ له Thie-le) لردن ویا(هوئی ـ هوHoui-HO)لردن یعنی‌دوقوز اوغوزلردن برقبیله ایدیلر. موسیو Schlegel بوقبیله‌نك اسمنی (پوآت ـ ئی ـ قو Po-At-i-Kou) ـكلنده استنساخ ایدییور . موسیو (تومسن) ه كوره (پا ـ یه ـ قو) لر ، اورخون كتابه‌سنده ذكر ایدیلن (بایبرقو Bayirkou) لردر . فی الحقیقه اورخون كتابه‌سنده (كول تكین) ك اوتوز بر یاشنده بولوندیغی هنگامده عموجه‌سی مه‌چوخانك معیتنده ایتدیكی محاربه‌لردن بحث اولنوركن : آندا كِیسْرا یِیر بایِیرقو اولُغ اِیْركَنْ یاغی بولدی . آنی یَیِپْ توركی یازْغونْ كولْتَه بُوزْدِمِزْ . اولْغ ایركَن آزْ قِیا ارْنِ

فقط اثنای عودتده ، قازاندیغی پارلاق ظفرك غرور و نشئه‌سیله ایجاب ایدن تدابیر احتیاطیه‌یی اونوتدی . دشمن نه قدر ضعیف اولورسه اولسون تزم و احتیاطی الدن براقامق ایجاب ایدرکن باشنده‌کی قوتی طاغیتمق خطاسنده بولوندی . آز برقوتله عودته باشلادی . حالبوکه خاقانك قلیجندن قورتیله‌بیلن بایه‌قولردن برقاچ کشی جوار اورمانه قاچه‌رق گیزلنمشلردی . بونلر خاقانك بر ایکی کشی ایله اورماندن کچدیکنی کورنجه بغتاً اوزرینه هجوم ایده‌رك باشنی کسدیلر [م ۲۲ تموز م ۷۱٦] . سر مقطوعنی چین سفیری (هو ـ لینغ ـ تسیوئن Ho-ling-thsiouen) . کوتوردیلر . اوده نشانهٔ ظفر اوله‌رق چین سراینه کوندردی [۱] .

مه‌چو خانك هیچ بکله‌نیلمه‌ین فجیعهٔ قتلی ذاتاً انحلاله یوز طوتمش

تَرْبْ بارْدِی : اوندن صکره (برنابیرقو) لر ، (اولوغ ایرکن) لر بزه دشمن اولدیلر . اونلری (تورکی یاراغون) کولی حوارنده پریشان ایدوب بوزدق . اولوغ ایرکنلر پك آز آدمله قاچدیلر .... تومسن ، ص : ۱۰۹) بولنده بر عباره کورولیور .

قوتلو خان ، میلادك ٦۹۱ تاریخنده وفات ایتدیکی زمن (کول تکین) ك یدی یاشنده قالدیغی کتابه‌ده مصرح اولمسنه نظراً اوتوز بر یاشنده ایکن (مه‌چوخان) معیتنده ایتدیکی بو غاربه‌نك میلادك ۷۱۵ تاریخنه مصادف اولمسی ایجاب ایدر. حالبوکه چین وقایعنامه‌لرنده مه‌چوخانك عینی تاریخده بایه‌قولر اوزرینه کیتدیکی کوسترلمکده‌در . ایشته بو تاریخچه اولان بوتوفقله اسملر آره‌سنده‌کی مقارنتی نظر اعتباره آله‌رق ، (بایه‌قو) لرله (بایبرقو) لرك عینی بر قوم اولملری احتمالنی قوتلی کوربیورز . چین وقعه نویسلرینك بایه‌قولری (هوئه‌ی ـ هو) اردن ، اورخون کتابه‌سنده‌ده (بایبرقو) لری (تولیس قرمی) دیدیلن طقوز اغوزلردن عد ایتدکاری نظراعتباره آلینیرسه ، هوئه‌ی‌هوارك دوقوز اوغوزلر اولدیغی ادعاسنه قوت ویرمك لازم کله‌جکدر . اساساً بواحتمالی تقویه ایده‌جك باشقه سببلرده واردر : فی الحقیقه ، جامع التواریخ مؤلفی ابوالفضل رشید ، اوغوزلرك وقیله (تولا) و (سینغا) نهرلری بویلرنده ساکن اولدقلرینی تصریح ایتمکده اولدیغی کبی ، چین مورخلری (بایه‌قو) لری ، تاریخ جهان کشا مؤلفی علاءالدین جوینی‌ده اسکی اویغورلری (تولا) نهری بویلرنده کوسترمکده‌در . بوندن باشقه اورخون کتابه‌لرنده ، چینه وقوعبولان التجا ایله مه‌چو خانك قتلندن ناشی بالخاصه اوغوزلره عتاب ایدلمکده‌در . بوده کوستریورکه (هاتیه) لر و (بایه‌قو) لر دوقوز اوغوزلردن ایدیلر . چونکه عکس تقدیرده عتابك اوغوزلره توجیهی ایچون هیچ برسبب یوقدر .

[۱] ژورنال آزیاتیك، ج : ٤ ، ص ٤٥٥ ـ ٤٥٨. ویسده‌لو ، ص : ٤٧ . ایستانیسلاس ژولیه‌ن ، ص . ۱۸۷ ، ۱۸۸ .

اولان تورك متحده‌سی ایچون مدهش بر ضربه اولدی . (سه‌لینغا Selinga) و (تولا Tola) نهرلری بویلرنده ساکن اولان (پایه‌قو) لر ، (هوئی ـ هو) لر ، (تونغ ـ لو Tung-lo) لر ، (سیه Sie) لر ، (پو ـ قو Pou-Kou) لر کاملاً چینه عرض تابعیت ایلدیلر [۱] .

بو تأثیر تحتنده غرب طرفلری‌ده اختلالدن آزاده قالمه‌دی . اورا ده‌ده (تو ـ کی ـ شی) لر عصیان و اعلان استقلال ایتدیلر [۲] . شایان حیرتدرکه ، تورك متحده‌سنك تشکلی ایچون فلاکتلی سنه‌لرك توالیسنه ، پولاد عزملی قهرمانلرك مساعیسنه احتیاج مس ایتمش اولدیغی حالده طاغیلمه‌سی ایچون مه‌چو خانك اختیارلایه‌رق اسکی جرأت وجسارتنی غائب ایتمسی ، تورەلره رعایت کوسترمه‌سی ، داها فجیعی ظلم و استبداد یولنه صاپمه‌سی کافی کلمشدر. تورك اخلاق وسجیه‌سنك بو تظاهری تاریخ ملیمزك بوتون صفحاتنده نظره چارپمقده‌در: قوت ونجابت اخلاقیه‌نك مفتونی اولان تورکلر نه زمانده‌اوکارنده عزمکار ، جسور ، عینی زمانده فداکار و عادل بر باشبوغ کورمشلرسه درحال اونك اطرافنده بر دمیر چنبر تشکیل ایتمشلردر . فقط ، باشبوغك بو اوصافی غائب ایتدیکنی آکلار آکلامزده کندیسنی ترك ایتمکده تردد کوسترمه‌مشلردر. آشاغیده کوروله‌جکدرکه مه‌چو خانی ترك ایده‌رك چینه چکیلان قبیله‌لر بیلکه خانك عدل و شهامتنی طویلر طویماز تکرار تاتارستانه کچمش ، خاقانلغك الك قوی مسندلرندن اولمشلردر .

خاقانلغك انحلاله یوز طوتمه‌سی ونتیجه‌ده مه‌چو خانك قتل ایدیلمه‌سی (آسـنا) خاندانه پك زیاده تأثیر ایتمشدی . مه‌چو خانك خلفی وتورك اتحادینك فداکار بر قهرمانی اولان (بیلکه خان) ، اورخون کتابه‌سنده بو تأثری اوغوزلره وتورك ملتنه توجیه ایتدیکی عتاب آمیز سرزنشلریله شو صورتله تصویر ایتمکده‌در : « اوغوز بکلری ، تورك ملتی ، دیکله‌ییکز ! ، یوقاریدن تکری ازمدیکی ، آشاغیدن یرچوکمدیکی حالده ، ای تورك قومی ، اولکه‌کی ، قانونکی کیم بوزدی . ای تورك قومی ندامت ایت ! اطاعت وانقیادك سببیله‌سنی اصلاح ایتمش اولان عقللی خانکه ، کوزل یوردیکه قارشی اهانت ایتدك ! خطالرك وکوتولکلرك ایله ، حر یاشادیغك کوزل مملکتکی برباد ایتدك ! سزی طاغیتوب کوتورملك ایچون مسلح آدملر نره‌دن کلدیلر؟ سنی سوره‌رك کوتوملك ایچون میزراقلر نره‌دن کلدیلر؟ ای مقدس

[۱] ده‌کینی ، ص ، ٤٥٣

[۲] تومسن ، ص ، ٧٤

(اوتوكن) اورمانـنك قومى ! ايلرى (يعنى شرقه دوغرى) كيتديكز واراتلريكز واردى ، وارديغكز يرده قانك صوكبى آقدى . كميكلرك طاغ كبى ييغلدى . بك زاده واصيل اولادك كوله اولدى. پاكيزه قيزك جاريه اولدى. جهالت وجبانتكدن ناشى عموجهم خان ئولدى كيتدى [١] .

توركلره وبالخاصه اوغوزلره توجيه ايديلن بوعتابكار شرزنشلر ، مهچو خانك صوك زمانلرنده يعنى ميلادك ٧١٥ تاريخنده چينه وقوع بولان مهاجرت وخاقانك نجيمهٔ قتلنى انتاج ايدن عصيانى تقبيح صددندن ايراد اولنمشدر . كتابهده مهچو خانك صوك زمانلرنده حادث اولان فلاكتلرك سببى ، توركلرك سوكيلى وطنى ، مقدس (اوتوكن)ى [٢] ترك

[١] اوغزْ بكلرى بُودُنْ اَشِدِكْ اوزا تكرى باصْماسازْ آسره ييرْ تَلِنْماسازْ . توركْ بودنْ ايلِنْ تورُوكُكْ كَمْ آرْتاتِى ؟ اوْدْچِيِى توركْ بودن اَرْتِزْ اوكُونْ كُورْ كُوكُكْ اوچون اِيكِدْمِش بيلـكه قاغان اَرْمِش بارمش اَدگو اِيلكهكَ كَنْدُو يَكْلْدِغْ يابْلاق كِيكورْتِكْ ياراقْلِغ قَنْدَنْ كَلِبْ يايه اِلْتدى . سُوكُكْالِكْ قَنْدن كَلِيْنْ سُوَرِه اِلتدى . ايدوق اوتوكن ييش بودُن باردِغ ايلكرو باردغ قورِيغرُو بارِغما باردغ ، بارْدُقْ ييرده اَدكُوكْ اول آرينچ قانك سُونجه يُوكُزْتِى . سُوكُورِكْ تاغچه ياتْدى . بكلك اُورى اوغلِكْ قول بولدى . سِيلِكْ قيز اوغلك كوك بولدى . بيلمدكْ اوچون يابْلاقكِن اوچون ، أچم قاغان اوچه باردى .

(تومسن ، اورخون كتابهلرى ، ص . ١٠٥ ، ١٠٦) .

[٢] اورخون كتابهلرنده برچوق يرده ذكرايديلن (اوتوكن) ، توركلرك آتابوردى وخاقانلرك قراركاهى اولان موقعك اسمى اولديغى آكلاشيليور . آلتنجى عصر ميلاديده يازيلمش اولان چين تاريخلرنده ، توكيو خانلرينك مقرى اولهرق كوستريلان (تو ـ كين Tou-kin) طاغى ايله ميلادك يدنجى عصرينه عائد وقايعنامهلرده مذكور اولان (وو ـ ته ـ كيهن Wou-te-Kien) ويا (او ـ ته ـ كيهن Ou-te-Kien طاغنك كتابهدهكى (اوتوكن) طاغنك عينى اولمسى احتمالى بك قوتليدر. بو طاغك موقعنك تعيينه كلنجه ، موسيو پهدلو چين وقايعنامهلرندن نقلاً هونهى هولرك ميلادك ٧٤٥ تاريخنده توكيو خانلغى منقرض ايتدكلرى زمان ، قراركاهلرينى (وو ـ ته ـ كيهن) طاغيله

ایده‌رك قانلرینك صولر كبی آقدیغی ، كمیكلرینك طاغلر كبی ییغیلدیغی ، اصیل اوغوللرینك كوله ، عفیفه قیزلرینك جاریه اولدیغی بر مملكته یعنی چینه چكلمه‌لرینه اسناد ایدیلمكده‌در . بعضی تورك قبیله‌لرینك ملتلرینك ازلی دشمنی اولان چینلیلره عرض انقیاد ایتملری ، بیلكه خانك توبخاتی محق كوسترن بر حركت اولمقله برابر مه‌چو خانك صوك زمانلرده‌كی سیاستك وبالخاصه ظلم واعتسافده پك ایلری كیتمسنك‌ده اونلری بو حركته اجبار ایدن عواملدن اولدیغی شبهه‌سزدر .

مه‌چو خانك سلفی قوتلو خان ، بر دولت تأسیسندن داها مشكل اولان بر وظیفه‌یی یعنی بیكلرجه موانع قارشوسنده ومعظم بر حكومتك آرزوسی خلافنده ییقیلمش بر دولتی یكیدن احیا ایتمكی كمال موفقیتله باشه چیقارمش ؛ خلفنه متحد و انكشافه مستعد بر ملت ، قازاندیغی ظفرلرله مغرور ، یكی ظفرلره خواهشكر قوتلی بر اردو براقمشدی . مه‌چو خان ایسه ، بوقوتدن حقاله استفاده ایتمك یولنی ، ملتی مستعد بولوندیغی درجه‌یه چیقارمق مهارتنی بولوب كوستردی . طورمدی ، دیكلنمدی ، هیچ بر مشكلدن ییلمدی ، متصل چارپشدی . نهایت خاقانلغنی كیه‌لی خانك شانلی زمانلرنده‌كی درجه‌سنه اعلایه موفق اولدی . تورك بایراغنك موجه‌دار اولدیغی ساحه‌یی ، اسكی حدودلرینه ارجاع ایلدی . تبعه‌سنی زنكینلتدی ، رفاه وسعادتنی آرتیردی .

(قون Koun) یعنی (اورخون Orkhon) حوضه‌سنده تأسیس ایتمش اولدقلرینی بیان ایدییور (ویدلو ، ص: ٧٥) . هوئه‌ی‌هولرك پایتختی اورخون نهرینك غربنده الیوم خرابه‌سی پایدار اولان (قاره بالغاسون) شهری اولدیغی معلوم بولنمسنه نظراً ، (وو ـ ته ـ كیه‌ن) طاغنك یعنی (اوتوكن)ك او حوارده‌كی (هانغایی Hangai) طاغی یاخود جنوبی آلتای سلسله‌سنك شرق قوللرندن بریسی اولمسی ایجاب ایدر . اساساً ، (تانغ) سلاله‌سی وقایعنامه‌سنده ، قارلوقلرك ، هوئه‌ی‌هولره عرض انقیاد ایتدكاری زمان (او ـ ته ـ كیه‌ن) طاغنده اسكان ایدیلدكاری حقنده ویریلن معلوماتدن‌ده بوطاغك اومنطقه داخلنده بولوندیغی آكلاشیلمقده‌در . موسیو تومسن‌ده : (تو ـ كین) طاغنك آلتای سلسله‌سنك شرق قوللرندن بری اولدیغی ادعا ایتمكده یعنی اوده : (تو ـ كین) طاغی بو منطقه داخلنده داخلنده كوسترمكده‌در .

جامع التواریخ مؤلفی (ابوالفضل رشید) وقیله اویغورلرك اقامت ایتمكده اولدقلری محلده‌كی اون ایرماقدن برینك آدی (اوتیكان) اولدیغی خبر ویرمكده‌در . تاریخ جهانكشا مؤلفی اتابك علاءالدین جوینی ایسه : « ابتداء توالد وتناسب ایغور دركنار رودخانهٔ ارقون بودست » دییه‌رك اویغورلرك بوقدیم یوردینك اورخون نهری منطقه‌سنده ، تولا وسلنغا نهری حوضه‌سنده اولدیغنی تصریح ایتمكده‌در . بو ایكی اسلام مورخنك ویردكاری معلومات قارشیلاشدیریلدیغی تقدیرده‌ده اورخون كتابه‌سنده‌كی (اوتوكن) ك (هانغایی) طاغی ویاجنوبی آلتای سلسله‌سنك شرق قوللرندن بری اولدیغنی تعیین ایتمكده‌در .

فقط حیاتنك صوك سنه‌لرینه دوغری، روحاً بویوك بر تبدله معروض قالدی. اختیارلقله اولکی جرأت و جسارتنی غائب ایتدی. تبعه‌سنی کندیسندن نفرت ایتدیره‌جك حرکاته باشلادی. بونك نتیجه‌سی اوله‌رق تورك متحده‌سی داها حال حیاتنده طاغیلمغه یوز طوتدی. بر حالده‌که کندیسنه خلف اولان بیلکه‌خان قهرمان قارداشی (کول‌تکین) ك فداکارانه معاونتنه رغماً؛ اسکی حالك اعاده‌سی ایچون؛ پك چوق دیدینمکه، پك چوق چارپشمغه مجبور اولدی.

مه‌چو خان، بایه‌قولر طرفندن بر اورمان ایچنده قتل ایدیلمش، باشی کسیله‌رك آلنمش، جسدی اورایه براقیلمش ایدی. یکی بیلکه خان، بو جسدی؛ اورماندن کتیرته‌رك پك بویوك مراسمله دفن ایتدیرمشدر [١].

هر حالده مه‌چو خانك یکرمی بش سنه‌لك دورهٔ حکومتی تورك تاریخنده مهم بر صفحهٔ کیرودار تشکیل ایتمکده‌در. بر حالده‌که، خلفی بیلکه خانك دور سلطنتنده بو کیرودارك تمادیسی عد ایدرسه‌ك یا کلمش اولمه‌یز. مه‌چو خانك، بر چینلی پرنسسنه نائل اولمق ایچون کندیسنی چین ایمپراطورینك و اسالی اعلان ایتمه‌سی تاریخ ملینك عفو ایده‌میه‌جکی بر حرکتدر. تبعه‌سنك کندیسندن صوغومه‌سنه احتمالکه بو حرکتنك‌ده بویوك بر تأثیری اولمشدر. مع‌مافیه، بوتون بو قصورلرینه رغماً مه‌چو خانك شرقی تورکو خاقانلری آره‌سنده مستثنا بر سیما اولدیغنی‌ده اعتراف ایتمك ضروریدر.

---

[١] بیلکه خان؛ اورخون کتابه‌سنده مه‌چونك مراسم دفینه‌سندن بحث ایدرکن: باشْلاْنیو قیرقز قاغانغ بلبل تیکلدم یعنی مراسم دفینه‌یه ریاست ایتمکه قیرغیز خانی مأمور ایتدم) دییور.

بیلکه خان

٧١٦ — ٧٣٤

تورك خاقانلغنی صارصمقده اولان حرکت اغتشاشیه‌یه مه‌چو خانك فاجعهٔ قتلی یکی عامللر صوقمش اولدی . چونکه خاقانلغه نامزد اوله‌جق باشلیجه اوچ مهم سیما واردی . بونلرك ایکیسی قوتلو خانك اوغوللری (مه‌ـکی‌ـلیه‌ن) ایله (کول تکین) ، دیکریده مه‌چو خانك (اینی I'ni) خان یعنی (کوچوك خان) عنوانیله‌اشتهار ایدن مخدومی(تو-سی Tho'si) ایدی .

قوتلو خان وفات ایتدیکی زمان بو ایکی اوغلندن برنجیسی سکز، ایکنجیسی‌ده یدی یاشنده براقمش اولدیغندن او وقت بالضروره کندیسنه کوچوك قارداشی مه‌چو خلف اولمشدی . فقط ، مه‌چو خانك وفاتی هنکامنده بونلر سن کمالده بولونیورلر، پك حقلی اوله‌رق پدرلرینك تختنی ایستیورلردی . (تو ـ سی) ایسه باباسنك حیاتنده (کوچوك خان) نامنی آلمش ، شرق و غرب شادلرینه ـ که بریسی (مه ـ کی ـ لیه‌ن) ایدی ـ آمر اولمش ، داها مه‌چو خانك حیاتنده خانلغه نامزد طانمشدی. بونك ایچون اوده پدرینه خلف اولمق آرزوسنی بسلیوردی .

مه‌چو خان وفات ایدر ایتمز ، بو اوغلی ایله قوتلو خانك ایکی اوغلی آره‌سنده مدهش بر حرب باشلادی . اساساً مه‌چو خانك اختیارلغی وبالخاصه وفاتی ، حاکمیتی آلتنده موقت بر صورتده طوپلانمش اولان اولوسلرك تشتتنه بر اشارت اولمش ، ظهور ایدن اغتشاشلر تورك متحده‌سنی شدتله ضربه‌له‌مشدی . بو حال ، بوتون اقوام راعیه‌ده اولدیغی کبی پدر شاهی عائله تشکیلاتنك بر نتیجهٔ ضروریه‌سی ایدی . چونکه او وقته قدر بو تشکیلات ایجاباتی اوله‌رق هر قبیله ، هر اولوس ، کوچوك بر جمعیت حالنده یاشیور، ایری برباسبوغ ادارسنده بولونیوردی. چین اسارتی آلتنده ازیلمك کبی برضرورت‌مبرمه قوتلو و مه‌چو خانلرده مشهود اولان ممتازیت ، بواوفاق جمعیتلری طوپلامش ، تورك متحده‌سنك میدانه کلمه‌سنه سبب اولمشدی .

وقتاکه مەچو خان اختیارلایەرق شخصیت ممتازەسندن پك چوق شی غائب ایتدی او وقت ، بو اوفاق جمعیتلری برمرکزده طوپلایان قوتده صارصیلمغه باشلادی. مرور زمان ایسه اجنبی بوبوندیریغنك آجیلرینی اونوتدیردی . بو حالك نتیجهٔ ضروریەسی اولەرقده تشتت و افتراق یوز کوسترمش اولدی . بر طرفدن پرنسلر آرەسنده قانلی بر حرب باشلادی . دیکر طرفدنده فرصتدن استفاده ایتمك ایستەین (تو-کی-شی)لر (سولو So-lou) نامندەکی رئیسلرینی غرب خانی اعلان ایلدیلر . (سلینغا) و (تولا) نهرلری بویلرنده اوطوران (هوئەی-هو)،(سیه) ، (پو-قو Pou-Kou)، (تونغ-لو Tung-loi) ..... قبیلەلریده چین حمایەسنه آتیلدیلر.

خاقانلغه تابع اولان اولوسلرك مهم بر قسمی چینه التجا ایدرکن عائلهٔ خاقانیەیه منسوب پرنسلرده بو صورتله بربرلریله چارپیشیور ، صارصینتی‌یی تشدید ایدییورلردی . تشتتك اوکنی آلەرق کوچوك جمعیتلری بر مرکز اطرافنه طوپلایەبیلمك ایچون ینه ممتاز شخصیتلره احتیاج واردی. قوتلو خانك ایکی اوغلی (مه-کی-لیەن) ایله (کول تکین)، اووقته‌قدر کوستردکلری یارارلقلرله مستثنا بررسیما اولدقلرینی هرکسه اعتراف ایتدیرمش، توجه عمومی‌یی قازانمش ایدیلر. بو سببدن پرنسلر مجادلەسی باشلار باشلامز تورکلرك اکثریت عظیمەسی بونلرك طرفنی التزام ایتمشلردی (مه - کی - لیەن) ایله (کول تکین) متحداً حرکت ایتدکلرندن نهایت (مەچو خان)ك اوغلی (تو-سی) نك اردوسنی مغلوب ایتدیلر. کندیسیده اثنای حربده مقتول دوشدی .

غربده (تو-کی-شی) لر خانی (سولو) ، جنوبنده چین ایمپراطوری ، پرنسلر مجادلەسنی دورت کوزله تعقیب ایدییور ، خاقانلغه قطعی و مهلك بر ضربه ایندیرمك ایچون فرصت کوزەتیورلردی. داخلده‌کی اولوسلره کلنجه اونلرده اغتشاشلردن اوصانمش بر قسمی چینه ، بر قسمیده (تو-کی-شی) خانه عرض اطاعته حاضرلانمشلردی .

داخلی قارغشه‌لقلر ، خلقك یکانه مدار معیشتی اولان سوریلرك ضیاعنی انتاج ایتمش، آقینلرك طورمەسی اکتساب ثروت یوللرینی قپامش ، مجادلات داخلیه هرکسی فقیر و بیتاب برقمشدی هجوم جریانلرینی طوردیرمق ، فقیر خلقی زنکینلتمك ، وحدت ملیەیی تأمین ایدەرك خارجك احتراصاتنه سد چکمك ، خلاصه خاقانلغی انقراض جریاننه قاپدیرماق ایچون فداکار باشلره ، عزمکار قوللره احتیاج واردی .

(توسی) خانی ازاله ایدن قوتلو زاده‌لر ایشته بو اوصافی حائز بولونیور، او لیاقتی کوستریورلردی. فی‌الحقیقه، بو ایکی قارداش شخصلرندن زیاده باباله‌رینك قوردیغی خاقانلغی دوشدیکی کردابدن قورتارمغی دوشونیورلردی. (مه‌ـکی‌ـلیه‌ن)، بو قایغو ایله خاقانلغی مه‌چو خان زماننده‌کی محاربانده حیرت بخش یارالقلر کوسترن صوکره‌ده (توسی) خانی ازاله ایتمکه موفق اولان کوچوك قارداشی قهرمان (کول‌تکین) ه تکلیف ایتدی. فقط، قهرمانلق کبی فدا کارلقده‌ده امثالسز اولان (کول‌تکین) بر تورلو موافقت کوسترمدی. چونکه اوده کوکلنده عینی قایغویی طاشیور، خاقانلغی قورتاره‌بیلمك لیاقتنی حائز کوردیکی (مه‌ـکی‌ـلیه‌ن) ك خان اولمسنی آرزو ایدیوردی [١]. تاریخده امثالی پك نادر کوریلان بو متقابل امتناع استغنا کارانه اُیجه اوزادی. ایکی قارداش خانلغی بربرینه تکلیف ایدوب طوردیلر. نهایت کول تکین غلبه چاله‌رق بویوك قارداشنی ارضا ایتمکه موفق اولدی (مه‌ـکی‌ـلیه‌ن) [٢]، (پی ـ کیا Pi - Kia) یعنی (بیلکه خان) عنوانیله تورك خانی اعلان اولوندی [٣].

Jour- Asia- IV, p, 458 et suiv. Schlegel, Stele funer. p 23 et suiv. [١]

[٢] ایستانیسلاس ژولیه‌ن و ده‌کینی‌نك (مه ـ کی لیه‌ن) و (مه ـ کیو) شکلنده، اسکی تلفظی نظر اعتباره آلان شله‌کل (Schlgel) ك ده (میك ـ کیك ـ لیه‌ن Mik'-kik'-lien) صورتنده استنساخ ایتدکلری بو لفظك بیلکه خانك تورکلر آره‌سنده‌کی اصل اسمنك شکل محرفی اولدیغی شبهه‌سزدر. فقط، چینلیلر بونی پك زیاده تحریف ایتمش اولدقلرندن اصلی تعیین ایتمك ممکن اوله‌مامقده‌در. اورخون کتابه‌لرنده، بوذاتدن (بیلکه خان) نامی آلتنده بحث ایدلمش؛ اصل اسمنه دائر هیچ برشی سویله‌نیلمه‌مشدر.

[٣] چین مورخلرینك (پی ـ کیا Pi-Kia) شکلنه صوقدقلری (بیلکه): اورخون کتابه‌لرنده (مه ـ کی ـ لیه‌ن) ك عنوانی اوله‌رق کوروله‌کده‌در. فقط، کرك بو کتابه‌لردن و کرك محمود کاشغریدن (بیلکه) عنوانك بوتون تورك خانلرینه ویریلمکده اولان برلقب اولدیغی آکلاشیلیور. مه ـ کی ـ لیه‌ن؛ عموجه‌سنك زماننده (سیاعو ـ شاد Siao-chad) یعنی کوچون شاد عنوانی طاشیوردی. خاقان اعلان ایدیلدکدن صوکره کندیسنه (تکری تاغ تکری‌ده بولمش تورك بیلکه قاغان) یعنی (تکری‌یه بکزه‌ین وتکری طرفندن کوندریلن بیلکه تورك خاقانی) عنوانی ویریلمشدی. بیلکه: عالم وعاقل معناسنه‌در. محمود کاشغری بوکلمه حقنده شو معلوماتی ویریور: بیلکا: الحکیم العالم العاقل. قال:

بیلکا اَرِكْ اَذْ کُو تَنْبْ سُوزِنْ اِشِتْ. اَرْذَمِنِی اُو کْرَنِبَنْ اِشْقَانْسِرا

یقول: احسن الی الرجل العالم العاقل الحکیم واستمع کلامه وتعلم ماله من الادب واتقه واستعمل بما تعلمت منه. وبه سمی الرجل (بلکابك) ای امیر عالم، عاقل حکیم وکان خان ایغر یسمی (کول بلکا خان) ومعناه عقله کالغدیر. وانما شبه بمناقع الماء کثرة ویقال (یُـکو بلـکا) ای عاقل.
(محمود کاشغری؛ دیوان لغات ترك ج ١؛ ص: ٣٥٨).

مع مافيه ايلك زمانلرده داخلده حضور وسكونك تأسيسى پك مشكل اولدى. چونكه مه‌چوخانك منسوبينى اوغوللرينك اطرافنه طوپلانمش، برعصيان چيقارمغه حاضرلانمشاردى. كول تكين [١] خاقانلغى تشتتدن قورتارمق ايچون، بونلرك كافه‌سنك وجودينى اورته‌دن قالديردى .

---

[١] چينليلر ؛ كول تكين اسمنى (كيوئه ـ ته ـ كين Kioue-te-Kin) شكلنده صوقمشلردر . موسيو تومسن ؛ خان زادنك كتابه‌ده‌كى اسمنك ايلك كلمه‌سى چيچك معناسنه اولديغنى و (كل تكين gul-tegin) شكلنده اوقونيله‌جغنى ادعا ايتمش ايسه‌ده اخيراً طبع ايديلن محمد كاشغرينك (ديوان لغات الترك) اثرنده ؛ تورك خانلرينه (كول بيلكا) دينلديكى مصرح اولمسنه نظراً اسمك ايلك كلمه‌سنك (چيچك) معناسنه اولان (كل) دكل بلكه (غدير) معناسنه كلن (كول) اولديغى تحقق ايتمشدر . [محمود كاشغرى : ج : ١ . ص : ٣٥٨] .

تكين لفظنه كلنجه؛ غربلى مؤلفلرك چين وقايعنامه‌لرندن اولجه (ته ـ له Te-le) وصوكره‌لرى (تيك ـ كين Tik-Kin) و(ته ـ كين The-Kin) شكللرنده استنساخ ايتدكلرى بو كلمه‌يى، توركلرك (تيكين) شكلنده و « كوله » معناسنده قوللاندقلرى آثار مليه‌دن آكلاشيلمقده‌در .

بالآخره بو اسم خانزاده‌لره ويريلمشدر. محمود كاشغرى خان زاده‌لرك پدرلرينه خطاب ايتدكلرى ويا برشى يازدقلرى زمان كنديلرندن بحث ايتمك ايجاب ايتديكى تقديرده « كونه » كز معناسنده « تكين » لفظنى قوللاندقلرندن بو كلمه‌نك بالآخره اونلره مخصوص برعنوان شكلى آلمش اولديغنى بيان ايتمكده‌در .

خان زاده‌لره ويريلن « تيكين » اسمنك « جغرى تكين » و « كج تكين » ده اولديغى كبى جوارح طيوردن براسمله تركيب ايديلديكى ديوان لغات تركدن آكلاشيلمقده‌در . خان زاده‌لرك بابالرينه فرط تعظيملرندن كنديلرينى « تيكين » ناميله ياد ايتمرى توركلرده حاكميت پدرانه‌يه قارشى بسله‌نيلن حرمتك درجه‌سنى پك كوزل كوسترمكده‌در . عينى حسياتك هون پرنسلرنده‌ده موجود اولديغى تاريخدن آكلاشلمقده‌در . فى الحقيقه ميلادك ٤٤٠ تاريخنده كنج « تئودوس » طرفندن « آتيلا » يه كوندريلن هيئت سفارتك نقل ايتديكى حادثه‌لر بونى تأييد ايتمكده‌در . « پريسكوس » ، « آتيلا » طرفندن سفرايه ويريلن ضيافت اثناسنده سردار شهيرك « الاق » نامنده‌كى اوغلى باباسنك سريرى اوزرنده فقط آشاغى بر محلده اخذ موقع ايتمش ، سفره‌ده‌ده پدرينك قارشوسنده اوطوره‌رق كوزلرينى حرمتكارانه اوكنه توجيه وضيافت دوام ايتديكى مدتجه كمال توضع و احترامله بو وضعيتى محافظه ايلمش اولديغنى خبر ويرمكده‌در . ينه « پريسكوس » ك اورخون روايتنه نظراً ، « آتيلا » بيله عموجه‌سى « اوبار » ه قارشى بويوك بر حرمت ور عايت كوسترمشدر . كتابه‌لرنده‌ده « بيلكه » و « كول تكين » ك عموجه‌لرى « مه‌چو » يه قارشى پرورده ايتدكلرى حرمت و بيتك نه‌قدر درين اولديغى پك كوزل آكلاشيلمقده‌در. اسكى توركلرك « تكين » ى كوله معناسنده قوللاندقلرى زمان ، خان زاده عنوانندن تميز ايچون اولنه « آلپ » وه « كوموش » كبى بر كلمه علاوه ايتدكلرى بنه محمود كاشغرينك افادهٔ آتيه‌سندن آكلاشيلمقده‌در :

« تكين ـ العبد فى اصل اللغة . يقال منه « كمشتكين » اى عبدنقى اللون كالفضة . « آلب تكين » ،

مەچو خانەمنسوب اولان امرادن یالکز بیلکەخانك زوجەسی (پوفو Pou-fou)نك پدری (تون ـ یو ـ قو Tun-yo-Ko) قورتولەبیلدی . دیکرلری کاملاً قتل اولوندی. مع مافیه (تون یو قو) دە قرارکاهدە قالەمدی. غربە ، کندی قبیلەسی آرەسنە چکیلمکە مجبور اولدی. حالبوکە بو اثنادە (تو-کی-ش)لرك باشبوغی (سولو Sou-lo)، (سوقو) و (چەنو) قارداشلرك اردولری بقایاسنی طوپلامش ، مەچو خانك وفاتندن بالاستفادە کندیسنی غرب خانی اعلان ایلمشدی . بوتون تورکلر آرەسندە پك محترم ودرایتلی برذات اولەرق طانمش اولان (تون یوقو) نك[١] ، بو تمثالك اختیارکدە غربە طوغری چکلمەسی وضعیتی (تو-کی-شی) لر لهنە چویرمکە باشلادی . حتی صوك عربدەلردە (بیلکەخان)ە صادق قالمش اولان تورکلرك قسم اعظمی (تو-کی-شی) لرە التحاق ایلدیلر . بو اثنادە (ایزغیل izghil) [٢] قومی‌دە یکی خانە قارشی عصیان بایراغنی آچدیلر . بیلکە خان ، عموجەسنك قتلیلە داها زیادە بر شدت کسب ایدن عصیان وافتراق جریانی سرعتلە طوردیریلەمدیکنی تقدیردە خاقانلغی انقراض جریانە دوشمکدن قورتارمق ممکن اولەمیەجغنی کورییوردی . عصیان تمایللرینی صیندیرمق ایچون همان معیتندە بولونان قوتلە

ی عبد حلد . « قتلغ تکین » ، ای عبد مبارك ، ثم جعل هذا الاسم لابناء الخاقانیة سمة محضة. ویکون مرکباً ، مقیداً باسماء جوارح الطیور نحو قولهم « جغری تکین » ، ای تکین فی بطشه کالبزی. « کچ تکین » ، ای تکین قوی . وانما نقل هذا الاسم من لوالی الی ابناء افراسیاب لانهم کانو یعظمون آباءهم وکلما خاطبوهم اوکاتبوهم کانوایکنون ویخاطبون بان العبد فعل کذا . تواضعاً لانفسهم وتوقیراً لآباءهم . فخصوا بعد ذالك بهذا الاسم ، وبقی اسم المولی مقیداً بشیء مما یکون به ممیزاً عنهم علی الظاهر . [محمود کاشغری . ج : ١ ، ص : ٣٤٦ ، ٣٤٧] .

[١] بیلکە خان کتابەسنك جنوب جهتنك ١٤ نجی سطرندە ، ایلری کلن تورك امراسی اسملری میانندە بردە (تون یوقوق Tunyoukouk) نامندە برذاتدن بحث اولونیورکە بونك ، بیلکە خانك قائن پدری اولان وچین تاریخلرندە (تون ـ یو ـ قو) دینیلان ذات اولمسی پك محتملدر.

[٢] اورخون کتابەسندە کورولن (ایزغیل) مجهول برقومك اسمیدر. موسیو (تومسن)، جامع التواریخ مؤلفی ابو الفضل رشید الدینك اویغورلرك قدیم یوردلرندەکی اون نهردن برینك اسمی اولەرق کوسترلن (ایشکیل) لفظیلە (ایزغیل) آرەسندە برمناسبت کورمکدە ، ایزغیل، اسمنك بونهر کنارندە اوطوران قومە عائد اولمسنە احتمال ویرمکدەدر. محمود کاشغرینك (دیوان لغات الترك) عوالی اثرندە ، تورك قبائلی آرەسندە (ایزغیل) اسمنە یاقین اولەرق (جکل) نامندە بر قبیلە کورولمکدەدر .

ایزغیللر اوزرینه آتیلدی . کول تکینك داستان عالم اولان جرأتی قارشوسنده ایزغیللر مقاومت ایده‌مدیلر ، منهزم اولدیلر [١]. کول تکینك بوپارلاق موفقیتی اولجه (توسی) خانه قارشی قازانیلمش اولان ظفری تتویج ایده‌رك یکی خانك نفوذینی اولدقجه آرتیرمش اولدی . فقط ، کول تکین ایله بیلکه ، متوفی عموجه‌لرینك اوغوللریله طرفدارلرینی و عاصی ایزغیللری برطرف ایده‌رك وضعیتی کندی لهلرینه چویردکلری بر زمانده (تو ـ کی ـ شی) لرك اعلان استقلالی وتورکلرك او طرفه تمایل کوسترملری کندیلرینی شاشیرته‌جق یکی بر وضعیت قارشوسنده بولوندیردی .

بیلکه خان ، بو وخیم احوال قارشوسنده تجربه و درایتیله بوتون تورکلرك اعتماد و حرمتنی قازانمش اولان قاآن پدری (تون‌یوقو) نی دعوت ایده‌رك مستشارلغه اعلا ایتمکدن باشقه چاره بوله‌مدی . خانك بو تدبیری امیدك قات قات فوقنده ایی نتیجه‌لر ویردی . توکی‌شی‌لره التحاق ایدن قبیله‌لر ، (تون‌یوقو) نك آرقه‌سندن تکرار بیلکه خان طرفنه کچدیلر . حتی مه‌چو خانك صوك زمانلرنده چینه التجا ایده‌رك (اورتوس) خطه‌سنده اسکان ایدیلمش اولان تورکلر بیله (تون‌یوقو) نك یکی خانه مشاور اولدیغنی طویار طویماز باشده (هیه‌تیه Hié ـ thié) قبیله‌سنك باشبوغی (سه‌تای Sse ـ thai) اولدیغی حالده چینه اعلان عصیانله نهر اصفرك شمالنه چکلدیلر . اورادن بیلکه خانه عرض تابعیت ایلدیلر . خاقانلغی ضعیف دوشورملك پلاننی تعقیب ایدن چینلیلر اولجه بو تورکلری قبول ایده‌رك اورتوس خطه‌سنه یرلشدیرمش ایسه‌لرده بر تورلو کندیلره امنیت واعتماد کوستره‌مه‌مشلردی . او وقت چینده حربیه ناظری وباش قوماندان بولونان (وانغ ـ تسون Wang tsun) ایمپراطوره ویردیکی بر لایحه‌ده التجا ایدن تورکلری طوپلوجه

---

[١] برنجی آبده‌نك شمال جبهه‌سنك ٣ و ٤ نجی سطرلرنده ، (ایزغیل) لرله اولان محاربه حقنده شو معلومات کورولیور : [أچیم قاغان ایلی قَمَشیغ بولتقِندا بودُن اِیلکِنیکِکی بولتقِندا ازغِیل بودن برله سوگشدمز . کول تیکین ، آلپ شَلچی أقِینْ بنیپ اونِلیو تسکدی . اول آت آنده تشدی . ایزغیل بودن اولتی . تومسن ، اورخون کتابه‌لری ، ص : ١١١ و ١١٢]

[٢] ژورنال آزیاتیك . خ ، ٢ . ص : ٤٥٨ .

حذود بویلرنده براقیه‌رق چین داخلنه طاغیتمه‌یی توصیه ایتمش، عکس تقدیرده بر مدت صوکره بونلرك عصیانه انتظار ایدیلمه‌سنی بیلدیرمشدی [١] . فقط جنرالك بو لایحه‌سی موقع تطبیقه

---

[١] چین وقعه نویسلرینك ضبط ایتمش اولدقلری بومشهور لایحه‌یی خلاصةً بروجه آتی نقل ایدییورز : « اسکی زمانلرده تورك رؤساسی خاقانلغك دوچار انحطاط اولدیغنی کورنجه تبعه‌لریله برابر حدودلریمزه کلیر ، صلح طلب ایدرلردی . فقط بودفعه کلنلر ، حدودك بو طرفنه نقل اولوندیلر . بو صورتله کندیلرینه حدودك ضعیف ومقاومتسز یرلرینی اوکرنمك ، فرصتی ویریلمش اولدی . بوندن آتیاً نتائج وخیمه تولد ایده‌جکی شبهه‌سزدر . صوك زمانلرده بو تورکلر آره‌ده‌کی ائتلافی نظر اعتباره آلیه‌رق بزه قارشی کلمکه باشلامشلر ، مساعده آلمقسزین اشارت قوله‌لری انشا ایلمشلر ، یوللری قاپامشلردر . برچوق دشمن قبائلی جنوب مرعالرینه کلمش اولدقلرندن کویا بزه اطاعت ایتمش اولان تورکلرکده اونلرله برلشه‌جکلرنده شبهه ایتمیورم . اووقت مملکت داخلاً وخارجاً دشمنك هجومنه معروض قاله‌جق ، اونلره غلبه ایتمك جداً پك مشکل اوله‌جقدر . زراعت ایشلری بیتر بیتمز ، لطفاً شمال اردوسی قوماندانلرینه امر ویریکزده عسکرلرینی اطرافه یایسونلر ، تورك رؤساسنی دوبلاسونلر ، اونلری آلتونله ، ایپکله ؛ خلاصه هرنه صورتله اولورسه اولسون ؛ کندیلرینه بند ایتسونلر . جنوب طرفلرنده کیلك ، باق ویرنچك پك چوق اولدیغنی سویلسونلر ، کندیلرینی قاندیره‌رق (هوآی Hoai) نهرینك صاغنده ونهر اصفرك جنوبنده‌کی کویلره کچمکه ارضایه چالیشسونلر . تورکلرك بورالره مهاجرتی برمدت بزم ایچون مشکلاتی موجب اولورسه‌ده امینم که یکرمی سنه کچمه‌دن بوتون بونلری کاملاً کندیمزه بند ایتمش اوله‌جق ، اردومزی دینچ وتوانا عسکرلرله طولدیره‌جغز . تورکلرك جنوب طرفلرنده و قصبه‌لرده اوطوره‌جقلری مطالعه‌سنه کلنجه بونك چوروکلکی ، قوره‌لی اسرا حقنده تطبیق ایدیلن سکان معامله‌سنك موفقیت پذیر اولمسیله اثبات ایدیله‌بیلیر . فی الحقیقه ، بو اسیرلر بویوك چولك غربنده‌کی شهرلرده اسکان ایدیلمش ، اونلرده ممنوناً اوحیاته آلیشمشلردر . هرقوم شهر حیاتنه آلیشدیغی حالده تورکلرك بوندن مستثنا اولمسی ایچون برسبب یوقدر . علاوةً عرض ایده‌یم که تورکلرك برقسمی بزه نقیاد ایتمکله خاقانلق هنوز محو اولمه‌مشدر . بوکون بزه عرض اطاعت ایدن تورکلر ، وطنلرنده قالمش اولانلرله صیقی بررابطه‌یه مالکدرلر . بوکونکی برودت زائل اولور اولمز ینه برلشه‌بیلیرلر . مساعدهٔ حشمتپناهیلرینه اغتراراً چینه عرض انقیاد ایدن بو تورکلر حقنده اوچ پلان تعقیب ایدیله‌بیله‌جکنی عرضه جرأت ایدییورم .

برنجی شکل ، بوتون بو تورکلری داخل مملکته داغیته‌رق کویلره ، قصبه‌لره یرلشدیرمکدر . بو شکل تطبیق ایدیلدیکی تقدیرده چین اردوسی ایچون دینچ وجنکاور افراد احضار ایدیلمش اوله‌جغی کبی آتیاً خانلرك بونلری علیهمزه تشویق ایتملرینه‌ده محل براقلمامش اوله‌جقدر . ایکنجی شکل ، بو تورکلری ، چینلیلرله قاریشیق اوله‌رق حدود بویلرینه یرلشدیرمکدر . بو شکل تطبیقاتجه پك چوق مشکلاتی داعی اوله‌جغی کبی حدودلرك مدافعه‌سی نقطهٔ نظرندن‌ده ظن اولندیغی قدر مفید اوله‌مز . اوچونجی شکل ایسه ، تورکلری کندی باشلرینه اوله‌رق شمدیکی کبی حدود بویلرنده براقمقدر . بونك تهلکه‌سی پك آشکار اولدیغندن مناقشه‌یه محل کورمیورم . عرض ایتدیکم بو اوچ شکلدن

قونیلمه‌دن اول تورك خاقانلغنده بحث ایدیلن تبدل وقوعبولمش، (وانغ-تسون)ك دیدیکی کبی بو تورکلر چینه قارشی عصیان ایده‌رك بیلکه خانك بایراغی آلتنه قوشمشلردر. بیلکه خان بو صورتله اکتساب شوکت و قدرت ایدنجه هر طرفدن جلوسنی تبریك ایچون هیئتلر کلمکه باشلامشدی. غربدن باشلرنده (کول چور) اولدیغی حالده تاردوش بکلری، بونلرك آرقه‌سندن شادابیت بکلری، شرقدن باشلرنده (آپاطرخان) اولدیغی حالده تولس بکلری، آرقه‌سندن شادابیت بکلری، تامان طرخان، (تون بوقوق) [۱] بویلا باغا طرخان، کلمشلردی. (سه‌بك کول ایرکین) ده برچوق امرا ایله برابر کله‌رك عرض تعظیمات ایلمشدی [۲].

انضمام ایدن بو قوتلر طبیعی بیلکه خانك شوکتنی آرتیریور، اردوسنی تقویه ایدییور ایدی. بوندن جسارت آله‌رق چینه اعلان حرب ایتمك ایستدی. اساساً چین قوماندانی (وانغ - تسون) ده ایمپراطوره عصیانله خاقان طرفنه کچن تورکلری تعقیب ایده‌رك اوچ بیك قدر اسیر آلمش، بیلکه خانه میدان اوقومغه باشلامشدی [۳].

وفقط، (تون یو قو) اوزون مدمتدبری صلح و سکون حالنده یاشایان چینده

چین ایچون اك فائده‌لی اولان برنجیسی همان قبول و تطبیق ایدیلدیکی تقدیرده هوانغ هو نهری دونمادن اول، تورکلرك قطعی برعصیانلرینه انتظار ایتملی‌یز!.] . (ایستانیسلاس ژولیه‌ن، تورکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ۱۹۲ - ۱۹٤)

[۱] اورخون کتابه‌سنده (تون بوقوق) دینیلن بو ذاتك چین منابعنك (تون - یو - قو Tun-you-kou) دیدکلری ذات، یعنی بیلکه خانك قاین پدری و شاور خاصی اولیدر .

[۲] بیلکه خانك اوغلی وخلفی پدری نامنه دکز ایتدیکی آبده‌ده بو وقعه‌یی شو صورتله قید ایتدیرمشدر : [تنکری تاغ تنکری یاراتمش تورك بیلکه‌قغان سابم. آقاکم تورك بیلکه قغان اولز توقینْدا تورك آماتی بکلر کیشرا تاردوش بکلر کول چور باشلیو اولیو شادابیت بکلراوکراتولس بکلر آپاتارخان بشلیو اولیو شادا پیت بکلر [. . . . .] تامان تارخان تون یوقوق نویلا باغا تارخان اولیو بویروق [. . . .] ایچ بویروق سبك کول ایرکیز بشلیو اولیو بویروق بونچه آماتی بکلر آقا کم قاغان آرتَکو] (تومسن . ص : ۱۳۰، ۱۳۱ . اورخون کتابه‌سی . سطر : ۱۳، ۱٤)

[۳] ایستانیسلاس ژولیه‌ن، ص : ۱۹۵

محصولات مبذول ، عسكر بول ، اردو قوتلی ، ایمپراطور جسور و محارب اولدیغی ، بوكا مقابل داخلی محاربه‌لرله پیرانان تورك ایلنده خلق پریشان ، عسكر یورغون ، قحط وسفالت مدهش ، یكی التحاق ایدن قوتلر ایسه ممارسات حربیه‌دن محروم بولوندیغی ایلری سوره‌رك برمحاربه ظهورینه میدان ویرمدی .

تون‌یوقو ، هر شیدن اول داخلی تنظیم ایتمك ، التحاق ایدن قبیله‌لری خاقانلغه ایصیندیرمق ، مجادلات متمادیه ایله پیرانه پیرانه بیتاب و فقیر دوشن ملتی دیكلندیرمك ، یوكسلتمك وسفالتدن قورتارمق ایستیوردی. بوتون غیرتیله (بیلكه) و (كول‌تكین)ی بو جهته سوق ایتمكه چالیشدی و موفق اولدی . كول تكین (تسو - هیه‌ن - وانغ Tso-Hien-Wang) یعنی (صولك بیلكه تكینی) عنوانیله شرق طرفلرینك اداره‌سنه و اردونك قوماندانلغنه تعیین اولوندی [۱]. هر ایكی قارداش ، ال برلكیله كیجه و كوندوز چالیشمغه باشلادیلر . بیلكه خان ، كول تكین نامنه ركز ایتدیردیكی آبده‌ده بواثناده توركلرك بولوندیغی احوالی وبرادریله برابر صرف ایتمش اولدیغی مساعیی شو صورتله نقل ایدییور :

«تورك ملتنك نام و شهرتی محو اولمسون دیه پدرم خانی، والده‌م خاتونی خاقانلغه یوكسلتمش، اونلره دولت ویرمش اولان تكری ، تورك قومنك آدی شانی محو اولمسون ایچون بنی‌ده خان نصب ایلدی . زنكین و پارلاق بر قومه خان اولمدم . قارنی آچ ، صیرتی چیپلاق؛ فقیر و پریشان بر قوم اوزرینه خان اولدم . كوچوك قارداشم كول‌تكین و ایكی شاد ایله سوزلشدك . بابامزك ، عموجه‌مزك چالیشمش اولدقلری قومك آدی شانی سیلنمسون دییه تورك قومی ایچون كیجه اویومادم، كوندوز اوطورمدم : كوچوك قارداشم كول تكین وایكی شادله برابر اوله‌جك ، بیته‌جك درجه‌ده چالیشدم. او قدر چالیشه‌رق ملت آره‌سنده‌كی تفرقه‌یی قالدیردم . كرك بربرلرینه وكرك بكا قارشی آتشله صو كبی اولملرینه مانع اولدم. بن خاقان اولنجه ، اوزكه دیارلره كیتمش اولان توركلر [۲] یالین

[۱] تومسن ، اورخون كتابه‌لری ، ص : ۷۴ - ده‌گینی ، هونلر تاریخی . ج : ۱ ، ق : ۲ ، ص : ۴۵۳

[۲] بوسوك جمله ایله مه‌چوخانك اواخر حكومتنده چینه هجرت ایتمش اولان توركلرك، بیلكه خانك جلوسنی و (تون‌یوقو) نك مشاور اولدیغنی استخبار ایدر ایتمز وطنلرینه عودت ایتدكلرینه اشارت ایدیلمكده ، عینی زمانده وطنلرینی ایلالرینی ترك ایتدكلرینك جزاسی اوله‌رق یالین آیاق، چیریل چیپلاق قالمش، بررجانلی جنازه حالنه كلمش اولدقلری كوستریله‌رك اخلافه بردرس عبرت ویریلمكده‌در.

آياق، اُولو وبیتکین بر حالده عودت ایلدیلر [٢]» .

بیلکه خان بو صورتله بر طرفدن خاقانلغه صادق قالمش اولان تورکلرك ترفیهنه، دیکر طرفدن‌ده چیندن عودت ایدن قبیله‌لرك اسکاننه چالیشمغه باشلادی. بونی تأمین ایتدکدن صوکره، چین‌ده اولدیغی کبی قرارکاهنك اطرافنه قلعه یاپمق، (فو fo) یعنی (بودا Bouddha) و (لائو ـ تسو Lao-tseu) نامل‌رینه معبدلر انشا ایتمك هوسنه دوشدی. چینك (بودا) و (لائوتسو) دینلری تورکلر آره‌سنده انتشار ایتمش اولمقله برابر، چین‌ده اولدیغی قدر یرلشه‌مه‌مشلردی . بیلکه خان، تبعه‌سنی شهر حیاتنه آلیشدیرمق، بودا دیننك آینلریله الفت ایتدیرمك ایچون شهر ومعبد انشا ایتمك کبی بر فکره دوشمشدی. فقط، بو فکری (تون‌یو قو) نك شدتلی مخالفتنه اوغرادی .

(تون‌یوقو)، استپ حیاتنه آلیشمقین اولان تورکلرك او محیط داخلنده، باشقه بر حیاته کیرمکه اجبار ایدیلملری، فلا کتلرینی انتاج ایده‌جکی قناعتنی بسلیوردی .

[٢] تورك بُودُنیغ آتی کوسی یوق بولمَزُونْ تِیینْ آقاکَمْ قاغانیغ اوکمْ قاتونیغ کُوترمِشْ تکری ، ایل بیرکَمه تکری تورك بُوذن آتی کوسی یوق بولمزون تیین اوزمِنْ اول تکری قاغانْ اوُلْرتْدی . اَرْنِجْ نالكْ یِلْسِغْ بُودُنْقا اُولْرُمَدمْ . ایچره آشْسِزْ طشره تونْسِزْ یَبِزْ یابْلاقْ بودنقا اوزه اولْرتمْ . اینمْ کول تیکین برله ایکی شاد برله سوزلَشْدِمزْ . آقالَمزه، اَچِیمزه قزْغَنْمِشْ بُودُنْ آتی کوسی یوق بُولْمَزُونْ تیین تورك بودن اوچون تونْ اُودمَدمْ، کونْدُوزْ اُولْرْمَدمْ . اِنیمْ کول تیکین برله ایکی شاد برله اُولُو یِتْیو قَزْغَنْدمْ . آنْچه قزْغَنِبْ بِیرِکی بُودِنیغْ اوُتْ سُوبْ قِیلْمَدِمْ . مَنْ اوزمِ قاغانْ اولْرْتکمه بیرْساُیو بَرْمِشْ بُودُن اُولو یِتْیو یَدِغِنْ یَلْسِکِنْ یَنْا کلْتِی . [اورخون کتابه‌لری. ص: ١٠٦ ، ١٠٧]

بيـلكه خانی بو تصـوردن واز كچيرمك ایچون ديدی كه : « چينليلره نسـبتله توركلرك عـددی پك آزدر . توركلرك شمـدی‌یه قدر چينك معظم اردولرينك اسـتيلاسندن آزاده قالملری، حتی آزلقلرينه رغماً چينليلری قورقوتملری، صحرانشين كوچبه حالنده ياشـامالرندن، كچنمك ايچون، سوريلرينك محصولاتی، ويا آو وغنائم حربيـه ايله اكتفا ايده‌بيلمه‌لرندن نشـأت ايتمكده‌در. چونكه بو حياتك تأمين ايتديكی سهولت سببيله‌دركه توركلر كنديلرينی قوتلی كورنجه چينه هجوم ايدييور، ضعيف اولدقلرينی حس ايدر ايتمز صحرايه چكيله‌بيليورلر. شهر حياتنه آليشقين اولان چينليلر ايسه، صحرايه چكيلن قوتسز دشمنلرينی تعقيبه جسـارت ايده‌ميورلر. بو سـايه‌ده‌دركه توركلر دائما چينه قارشی غالب موقعنده قاليورلر. چينليلر، كثرت وحشمتلرينه رغماً توركلری محو ايده‌ميورلر .

فقط ، بر كره توركلرك بو عنعنه واعتياداتی ده‌كيشـديريله‌رك شهرلرده اوطورمغـه آليشديريله‌جق اولورلرسه غائب ايده‌جكلری ايلك حربی‌متعاقب محوو پريشان اوله‌جقلردر. چونكه آرتق ياشـايه‌ميه‌جقلری صحرايه چكيله‌ميه‌جكلرندن عددجه فائق اولان چينليلر ، كوكلرينی سيلوب سوپوره‌جكلردر . (بودا) و (لائو ـ تسو) نامنه معبدلر انشا وخلق بو مذهبلری قبوله تشويق مسـئله‌سنه كلنجه، بو ايكی ذات انسـانلره مرحمت وتواضع وعظ ايتمش اولدقلرندن تلقين ايتـدكلری دينـلرك انتشـاری افراد ملتك حرأت وجسارتلرينی تدريجاً محو ايده‌رك اونلری مسكين و وضيع بر حاله سوروكله‌يه‌جكدر . او حالده بو مذهبلرده توركلركبی حياتی حرب وجـدال صحنه‌لرنده كچيرمك مجبوريتنده اولان برقومه تلقين ايديله‌جك شـيلر دكلـدر . » [١]. بيلكه خان ، (تون‌يوقو) نك بو مطالعه‌سنی تصويب ايده‌رك تصـوراتندن واز كچديكی كبی [٢] ئولنجه‌يه قدرده بونی

[١] تومسن ، اورخون كتابه‌لری ، ص ، ٧٥ .

[٢] موسو ده‌كينی بيلكه خانك اورخون نهری جوارنده بالاخره (هو ـ لين He-lin) نامی‌ويريلن برشهر انشا ايتمكلها كتفا ايتمش اولديغنی قيد ايتمكده‌در . (هونلر تاريخی، ج: ١ ، ق : ٢ ، ص : ٤٥٤] . فقط چينليلرك (هو ـ لين) ويا (ها ـ لا ـ هو ـ لين Ha-la-ho-lin) ديدكلری شهر ، جنكيز خاندن صوكره موغوللرك پايتختی اولان مشهور (قره قوروم) بلده‌سيدركه اليوم (اردنی ـ چاثو Erdeni-tchao) ديلن شهرت شعار مناستره‌بونك خرابه‌سی اوزرنده بولونمقده‌در. (قره قوروم) شهرينك ميلادك ١٢٣٥ تاريخنده جنكيزك اوغلی وخاقی (اوقتای قاآن) طرفندن انشا ايديلمش اولديغی شبهه‌سز اولديغندن موسيو ده‌غينی‌نك شهر مذكورك (بيلكه خان) طرفندن

خاقانلغك سیاستنه اساس اتخاذ ایتدی . کول تکین نامنه رکیز ایتدیکی آبده‌ده اخلافنه وبوتون تورك ملتنه مقدس (اوتوکن) ك ترك ایدیلمه‌مسی ، چینه کیدیلمه‌مسی یولنده‌کی نصایحنك بو قناعتك برنتیجه‌سی اولدیغنده شبهه یوقدر . تون‌یوقو ، خاقانلغك تأمین شوکتی ایچون هر شیدن اول تورك وحدتنك تأمینی ، بیلکه خانه قارشی عاصی اولان اولوسلرك تأدیبی لزومنه قانع بولونیوردی. خاقانی‌ده بو لزومه اقناع ایتدیکندن او اثناده حال عصیانده بولنان (چیق Tchik) [١] قومی‌ایله قیرغیزلر اوزرینه عسکر سوقنه قرار ویریلدی . خاقانك اردوسی (قام Kem) یعنی (ینیسه‌ئی) نهرینی کچه‌رك (چیق) لر اوزرینه هجوم ایلدی . (اورپن Eurpen) دینیلن محلده مدهش برحربه طوتوشدیلر . [م ٧١٩] . (چیق) لر منهزم اولدیلر . اولکه‌لری‌ده خاقانلغه الحاق ایدیلدی [٢] .

بیلکه خان ، داخلی اصلاحات‌ایله مشغول اولدیغی بو هنکامده اوغوزلره تورکلره تابع

بنا بدیلدیکی یولنده‌کی مطالعه‌یی طبیعی دوغرو دکلدر . فی‌الحقیقه (اوقتای‌قا آن) زماننده‌ابر حیات اولان وقره قورومی زیارت ایدن مورخ (اتابك علاءالدین جوینی) ، اورخون نهری جوارنده‌کی قرا قوروم شهرینك اوقتای قا آنك زماننده قورولمش اولدیغنی « رودخانهٔ (ارقون) بودستکه منبع آن از کوهی استکه آنرا (قرا قوروم) خوانند وشهری‌که درین عهد قا آن بنافرمودست هم بدان کوه نازی خوانند.. »[تاریخ جهانشا : لیدن طبعی . ج : ١ ، ص : ٤٠] عباره‌سیله تصریح ایتمکده‌در. شوحالده موسیو ده‌کینی‌ده‌نك ادعاسی جمله شاید بیلکه خان طرفندن برشهر انشا اولونمش ایسه بوشهرك اورخون نهرینك غربنده و (اردهنی ـ چاتو) نك ٣٥ ، ٤٠ کیلو مترو شمال غربیسنده الیوم خرابه‌سی کوریلن (قره بالغاسون Kara Balgasson) شهری اولمق ایجاب ایدر . اساساً ، اکثر مؤلفلر ، بوایکی شهری یعنی (قره قوروم) ایله (قره بالغاسون)ی بربرلرینه قاریشدیرمشلردر . بوایکی شهرك موقعلری حقنده الك دوغری معلومات ویرن اورخون آبده‌لرینك کاشفی‌مشهور (هه‌ی‌کل Heikel)اولمشدر[Heikel, inscri. de l'orkhon,p-XXIII] بوتاریخلرده توکیو خانلرینك قرارکاهی قره بالغاسون طرفلرنده اولدیغی محقق بولندیغنه نظراً ، بیلکه خان طرفندن انشا ایدلدیکی خبر ویریلن شهرك بویلده اولمسی ایجاب ایدر .

[١] کتابه‌لردن (چیق) دینیلن قومك قرغیزلره مجاور بر اولوس ویا قیرغیزلردن برقبیله اولدیغی آکلاشیلیور .

[٢] آلتی اوتز یَشِمه چیك بُودُنْ قیرقز برله یاغی بولدی . کَمْ کچَه چیكْ تیاسُولدم اُورْیَنْتَه سُوکُشْدِمز . سُوسِینْ سَنْجِدمْ . آز بُودُنغ آلدم . (تو.ن.ص: ١٢٣ . ایکنجی آبده جهتی . سطر ٢٦ ، ٢٧)

ایکن صوك زمانلرده استقلاللرینی اعلان ایتمش اولان (خیتان Kitan) و (هی Hi) قبیله‌لری چین ایمپراطوریته عرض تابعیت ایلدیلر .

تون‌یوقو ، بیلکه خانك نفوذ وحاکمیتی ایجه تقرر ایدنجه‌یه قدر خارجی برمحاربه‌دن چکیندیکی جهتله بو حادثه‌یه قارشی لاقید قالدقدن باشقه چینله عقد مصالحه تشبثنه بیله کیریشدی . بیلکه خان بو مقصدله چین پایتختنه بر سفیر کوندردی [م٧١٩] . فقط ، ایمپراطور صلحه یناشمق ایسته‌مه‌دی . چونکه تورکلرك صلح ایسته‌مسی ، بالآخره چینك داهاأیی خبرپالایه بیلمك ایچون وقت وقوت قازانمق مقصدینه مبتنی اولدیغنی بیلیوردی . اساساً تورکلرله عقد صلح ایتمك ، خاقانه بر چوق هدیه‌لر ویرمکه متوقف بولونیور ، یعنی برحرب نتایجنه یاقین مصارفی موجب اولیوردی . ایمپراطور صلح تکلیفنی رد ایتمکله برابر (وانغ ـ تسون Wang-tsun) ی اوچیوز بیك کشیلك بر قوتله تورکلر اوزرینه یوریمکه مأمور ایتدی [م ٧٢٠] . چین اردولری حدوده طوپلاندی . جنرال (وانغ ـ تسون) ، چینلیلری محاربه‌ده ازمك ایسته‌مدیکندن (تورفان) ك شمالنده (په ـ تینغ Pe-ting) طرفلرنده ساکن اولان واولجه بیلکه خانك ضربه‌سنه اوغرادقلرندن حقنده درین و کیزلی بر خصومت بسله‌ین (پاسی‌می Pa-si-mi) [١] لر ایله (خیتان) و (هی) قبیله‌لرینی ده تورکلر علیهنه قیام ایتدیردی . چین جنرالنك ترتیب ایتدیکی پیلان موجبنجه ، بو اوچ قبیله متحداً بیلکه خانك قرارکاهنی احاطه وکندیسی معیتیله برابر حیاً میتاً الده ایده‌جکلردی . چینلیلرله ، بواوچ بویوك وقوتلی قومك علیهنه اتفاقلری بیلکه خانی تدهیش ایتمشدی . فقط ، اك مشکل احوال قارشوسنده بیله متانت و محاکمه‌سنی محافظه ایدن (تون‌یوقو) ، (په‌تینغ) طرفلرنده اوطوران (پاسی‌می) لرله ، (خیتان) و (هی) لرك بربرلرندن پك اوزاق وبرلشمه‌لری غیر ممکن اولدیغنی وچین اردولری باش قوماندانی (وانغ ـ تسون) ایله جنراللردن (چانغ ـ کیا ـ چینغ Tchang-Kia-thing) آره‌سنده اختلاف ظهور ایتدیکندن بونلرك‌ده آیریلمه‌لری پك یاقین بولوندیغنی وشوحالده اورته‌ده تلاشه دوشه‌جك برشی اولمدیغنی بو تخمینك خلافنده اوله‌رق بوتون بوقوتلر اوزرلرینه یوریه‌جك اولسه‌لر بیله اونلر کله‌دن اوچ‌ اون اول شماله‌چکیله بیله‌جکلرینی ، حالبوکه دشمن اردولرینك ارزاقسزلقدن تعقیبه دوام ایده‌میه‌رك رجعته مجبور اوله‌جقلرینی ایلری سوره‌رك خانی تسکینه موفق اولدی .

شایان حیرتدر که نتیجه‌ده (تون‌یو-قو) نك تخمینی کبی چیقدی. (باسی‌می) لرله (خیتان) و (هی) لرله برلشه‌مدیلر. یالکز باشلرینه تورك حدودلرینه قدر کلدیلر. برمدت اوراده بکلدیلر. فقط نه (خیتان) و (هی) لرك نه‌ده چین جنراللرینك ظهور ایتمدکلرینی کورنجه ایلری آتیلمغه جسارت ایده‌میه‌رك چکلدیلر.

بیلکه خان، یالکز قالان باسی‌می لر اوزرینه یورومك ایستدیسه‌ده (تون‌یوقو) مانع اولدی. یوردلرندن پك اوزاق دوشن باسی‌می‌لرك عودتده آجاق و یورغونلقدن قسماً تلف اوله‌جقلرندن برمدت تعقیب وانتظار ایدرك قوتلری آزالدقدن صکره هجوم ایتمك مناسب اوله‌جغی مطالعه‌سنده بولوندی. بیلکه‌خان‌ده بو مطالعه‌یی تصویب ایده‌رك سیزدیرمکسزین صاپه وقیصه بریولدن طوغریجه (به‌تینغ) اوزرینه یوریدی. یورغون آرغین برحالده یوردلرینه دونن وتدابیر احتیاطیه‌یه لزوم کورمه‌ین (باسی‌می) لره بغتةً هجوم ایدرك جمله‌سنی اسیر ایلدی [م ۷۲۰] [۱].

بیلکه‌خان، صرف (تون‌یوقو) نك تدابیر درایتکارانه‌سیله قازانیلان بوپارلاق ظفری متعاقب چینك (لیانغ-چه‌ئو Liang tchieou) شهرینه هجوم ویغما ایلدی. چینلیلر خانه‌قارشی برقاچ جنرال معیتنده قوتلی اردولر چیقاردیلر. فقط تورکلر، براوردولرك کافه‌سنی تارومار ایده‌رك بو حربك حقیقی مسببلرندن انتقاملرینی آلمش اولدیلر. بیلکه خانك، اولا (باسی‌می) لره وبالآخره چینلیلره قارشی قازاندیغی بوپارلاق ظفرلر، اورته آسیاده نفوذینی پك زیاده آرتیردی. اووقته قدر، کندیسنه انقیاد ایتمه‌مش اولان قبیله‌لر پیدرپی عرض اطاعت ایلدیلر. برحالده‌که آزمدت ظرفنده دائرهٔ نفوذی سلفی مه‌چوخانك شانلی دورنده‌کی درجه‌سنی بولمش اولدی خاقانلغنك آرتق شرق وجنوبدن تجاوزه اوغرامسی قورقوسی قالمدی. بیلکه خان شمال وغرب حدودلرینی‌ده تحت امنیته آلمق ایچون قهرمان قارداشی (کول تکین) ایله برابر (تاغنو Tagnou) ویا (سایان Sayan) طاغلری منطقه‌سنده ساکن اولان واستقلالرینی محافظه ایدن قیر قیزلرله غرب جهتنده‌کی تورکش (توکی‌شی) لر اوزرینه یورومکه قرار ویردی.

---

[۱] ایستاتیسلاس زولیه‌ن، ص: ۱۹۵، ۱۹۶. ده‌کینی. ح. ۱، ق. ۲. ص: ۴۵۵. تومسن، ص: ۷۶. ویده‌لو، ص: ۴۷.

توركك وحدتنك تأمینی ایچون بوایكی بویوك قومك تحت انقیاده آلنمسی ایجاب ایدییوردی.
چین سفرندن عودت ایدر ایتمز یعنی میلادك **۷۲۰** تاریخنده [۱] قاریخیلرینك مزراق
بوینه چیقمسنه رغماً كوكمن [۲] طاغنی آشه‌رق قیرقیزلر اوزرینه آتیلدیلر. (كول تكین) ك
حیرت انكیز قهرمانلغی سایه‌سنده محاربلكله مشتهر اولان بوقومی مغلوب ایتدیلر. خانلری
مقتول دوشدی. كندیلری‌ده عرض انقیاده مجبور اولدیلر [۳]

---

[۱] برنجی اورخون آبده‌سنده قیرغیزلرله توركشلر اوزرینه وقوعبولان بومحاربه‌لر اثناسنده (كول تكین) ك اوتوز آلتی یاشنده اولدیغی تصریح ایدیلمش اولمسنه نظرا حادثه‌نك میلادك ۷۲۰ تاریخنه مصادف اولمسی ایجاب ایدییور. چونكه (كول تكین) میلادی ٦٨٤ سنه‌سنده تولد ایتمشدر.

[۲] توركلرك (كوكمن) دیدكلری طاغك (تاغنو) ویا « سایان » طاغلرندن بریسی اولمسی احتمالی یوقاریده نوطلردن برنده مناقشه ایدیلمشدی.

[۳] بیلكه خان ، قارداشی نامه‌ركز ایندیكی آبده‌ده قیرغیزلر سفرینی شو صورتله آكلاتییور:

كُول تِیكِن آلتی اوتوز یَشِكه قِرْقِزْ تَیَاسُولَدِمِزْ . سُوكُوكْ یَتمی قَرِغْ سُوكِپْنْ
كُوكْمَنْ یِیشِیغْ توغَه یُورِیبْ قِرْقِزْ بُوذُنِغْ اُودا بَشْدِمِزْ قَاغَانِینْ بِرله سُوكَا یِیشْده
سُوكُشْدِمِزْ . كُول تِیكِن بَیِرقُونِكْ آقْ آذْغِرِغْ بِنِپْ اُونْلِیُو تَكْدِی . بِیرْ
اِرِكْ اُوقُونْ اُورْتِی ایكی اِرِكْ اُودِشْرُو سَنجْدِی . اُول تَكْدُكْدَه یَیرْقُونِكْ آق
آدْغِرِغْ اُوذْلِقِینْ سِیُو اُورْتِی قِرْقِیز قَاغَانِینْ اُولْرْتِمِزْ اِیلِینْ آلْتِمِزْ .

[تومسن . اورخون كتابه‌لری؛ ص ۱۰۹ ، ۱۱۰ برنجی آبده شرق جبهه‌سی ، سطر ۳۵ ، ۱٤۰]

كول تكین اوتوز آلتی یاشنده ایكن قیرغیزلره قرشی عسكر سوق ایتدك . مزراق بوینده قاری سوكوب كوكمن اورماننه چیقه‌رق قیرغیز قومی اوزرینه باصدق خالریله كیریده‌كی اورمانده محاربه ایتدك . كول تكین « بایرقون » ك بیاض آیغرینه بینوب قیرلایه‌رق هجوم ایتدی . برآدمی مصادمه‌ده مزراقله دلدی . بوهجومده بایرقونك بیاض آیغیرینك بلنی قیردی . قیرغیزلرك خاننی اولدیردك . اولكه‌سنی ضبط ایتدك. «عینی محاربه‌لر ، بیلكه خان نامه‌ركز ایدیلن ایكنجی آبده‌ده

شو صورتله نقل ایدیلیو : [یَتی اُوتُزْ یَشِمَه قِرْقِزْ تَیَاسُولَدِمْ . سُوكُوكْ یَتمی قَارِغْ
سُوكِپَنْ كُوكْمَنْ یِیشِیغْ تُوغَه یُورِپْ قیرقز بودنغ اودا بَشْدِمْ . قَاغَانِینْ بِرله
سُوكَا یِیشْدا سُوكُشْدِمْ . قَاغَانِینْ اُولُرْتِمْ ، اِیلِینْ آنده اَلِتِمْ . اول یِیلقا توركش

متعاقباً غالبانه (توركش) لر اوزرينه يوروديلر. آلتون داغى (آلتاىى) واىرتيش نهرينى كچه‌رك توركشلر اوزرينه آتيلديلر. آسيانك الك محارب بر قومى اولان توركشلر ايسه بيلكه خانك تعبيرى وجهله آتش كبى، بورا كبى كله‌رك (بولچو Boltehou) ده مهاجملرى قارشولاديلر [١]. خانلرى، يابغولرى، شادلرى ده ميدان معركه‌ده مقتول دوشدى [٢].

تپا آلتون ييشيغ آشا اَرتِشْ اُوكُزِغْ كچه يُورِيدِمْ. توركش بودنغ اُودا بَسْدِمْ. توركش قاغان سُوسى اُوتْچه بُورَچه كَلْتِى. بُولْچُوده سوكشدمز قاغانين. يَبْغُوسين، شادين آنده اُولُرتِمْ ايلن آنده آلْتِمْ] (تومسن . ص ص ١٢٣، ١٢٤، ايكنجى آبده شرق جهتى . سطر ٢٧ ، ٢٨]

[١] كتابه‌ده موقع حرب اوله‌رق كوريلن « بولچونك » يرينى خريطه اوزرنده تعين ايتمك ممكن دكلدر . هرحالده بورانك توركشلرك ساكن اولديغى منطقه‌ده ودمير قاپى جوارنده بر محل اولمسى لازم كلير .

[٢] مه‌چو خان زماننده توركش (توكشى) لر مغلوب و خانلرى (سو-قو) قارداشيله برابر اعدام ايدلمش ايسه‌ده ، مه‌چو خانك قلمى متعاقب بونلر (سولو Sou-lo) نامنده برينى كنديلرينه خان نصب ايده‌رك اعلان عصيان ايتمشلردى. بيلكه خانك بوسفرى ايشته بوعصيان مناسبتيله توركشلرى تأديب ايچون اجرا ايدلمشدر . فقط اورخون كتابه‌سنده بو سفر اثناسنده توركش خانك قتل ايدلديكى كوستريلديكنه باقيليرسه ، بحث ايديلن بو خانك (سولو) دن باشقه اولمسى ايجاب ايدييور. احتمالكه كتابه‌ده ذكر اولنان خان ، چينليلرجه مجهول اولان وتوركشلرك برقسمنى اداره‌سى آلتنه طوپلامش اولان ديكر برخان ايدى. اساساً اورخون كتابه‌سنده برده (قره‌توركش) لردن بحث اولونمقده‌در . موسيو رادلوف آيريجه بر قبيله اولان قره توركشلرك اصل توركشلرك جنوب غربينده ساكن اولدقلرينى سويليور ، فقط ادعاسنى هيچ براساسه استناد ايتديرميور . حالبوكه چين وقايعنامه‌لرى اولجه « سو-لو » يه عرض انقياد ايدن توركشلردن برقسمنك بالاخره كنديسندن آيريله‌رق اسكى خانلرى (سوقو) سلاله‌سندن برينى اوزولرينه خان نصب ايتدكلرينى و بونلرك (صارى توركشلر) نامنى آلديغنى قيد ايدييورلر . بوكا مقابل (سولو) ايله قالانلره‌ده « قره توركشلر » دنيلديكى ينه چين تاريخلرندن آكلاشيليور . شوحالده قره‌توركشلر ، موسيو رادلوفك ظن ايتديكى كبى آيرى بر قوم دكل ، بلكه توركشلرك بر قسمى‌در . كرچه چين وقايعنامه‌لرى ، توركشلرك بو صورتله « صارى » و « قره » نامليله ايكى‌يه بولوندكلرينى « سولو » خانك صوك زمانلرينه يعنى ميلادك ٧٣٨ سنه‌سنه ياقين وقوعات ميانده كوستريورلرسه‌ده ، بو ايكى وصفك اوته‌دنبرى توركش اولوسلرينه ويريلمش اولديغنى قبول ايتمكده هيچ محذور يوقدر . بالعكس اورخون كتابه‌سنده ميلادك ٧٢٠ تاريخنه عائد حادثات صره‌سنده ذكر ايدلمش اولملرى بونى قبول ايتديرمك ايچون قوتلى بر سبب تشكيل ايدييور .

بعده قره تورکشلر اوزرینه آتیلدیلر . اونلری‌ده منهزم ایده‌رك (تابار) نام محله یرلشدیلر [١] . تورکشلر بوصورتله تحت اطاعته آلندقدن صکره اینجی (یعنی زرافشان) نهرینی [٢] کچه‌رك صغد خطه‌سنه کیردیلر . (سوغداق) لری یعنی صغدلیلری‌ده تحت اطاعته آله‌رق دمیر قاپویه طیاندیلر . بواثناده کندیلرینی طوپلایان قره تورکشلر پك زیاده ایلریلامش اولان بیلکه خان اردوسنی شدتله تضییق ایتمکه باشلادیلر . اردو وخیم برتهلکه‌یه دوشدی . چونکه اردو ، ارزاقسزلقدن پك زیاده صیقیلیوردی . دشمن شدتله صالدیرمشدی . منهزم اولمق راده‌سنده ایکن آنجق (کول تکین) ك شجاعتی سایه‌سنده مظفر اوله بیلدی [٣] .

---

[١] اورخون آبده‌سنده « تابار » دینیلان محلك نره‌سی اولدیغی مجهولدر . بحر حزرك جنوب طرفلرنده « طبرستان » و « طبر » اسملرنده موقعلر وارسه‌ده بحث ایدیلن محاربه‌لرك محل وقوعی بو موقعلره پك اوزاقدر . چونکه (بیلکه خان) طبرستانه قدر کیتمش دکلدر. هرحالده بوراده‌کی « تابار » داها شرقده بر موقعك اسمی اولمق ایجاب ایتمکده‌در .

[٢] کول تکین آبده‌سنده (ینچو اوکوز) دینیلان نهرك صغد خطه‌سنی صفا ایدن . ایو « زرافشان » دینیلن نهر اولدیغی شبهه‌سزدر . قدیم یونان جغرافیی « استرابون Str bon ، ص: ٥١٨ » بونهره « پولی تیمه س Po'ytimetos » نامنی ویریبوردی .

[٣] کول تکین آبده‌سنده بو محاربه‌لر شو صورتله تصویر اولونیور: اول ییلقه تورکش تپا آلتون ییشغ توغه ارتیشن اوکزك کچه یوریدمزه . تورکش بودنغ اوده باسدمز . تورکش قاغان سوسی بولچوده اوتچه بوره چه کلتی سوکشدمز . کول تیکین (باشقو) بوز آت بنیب تکدی . باشقو بوزکه . . . . . توتزتی . اکیسین اوزی آلتزدی . آنده ینا کیرپ تورگش قاغان بویرقی آز توتوقوغ الکن توتدی قاغانین آنده اولرتمز . ایلین آلتمز . قره تورکش بودنغ قوپ ایچکدی . اول بودنغ تابارده قوندرتمز . سوغداق بودن ایتین تین ینچو اوکزك کچه تمر قیغقه تکی سولدمز . آنده کیره قره تورکش بودن یاغی

بیلکه خان برچوق مشکلات و مهالکه رغماً نهایت ظفرله تتوج ایدن غرب سفرندن عودتنده چین ایمپراطورینه بر سفیر کوندەرك موفقیتلرینی اعلام و کندیسنه چینلی بر پرنسس ویرلمەسنی استرحام ایلدی [۷۲۱۲] (۱). فقط ایمپراطور (بیلکه خان)ك دە سلفلرینك سیاستنی تعقیب ایتمکده اولدیغنی ایلری سورەرك بو طلبی رد ایلدی. چین ایمپراطوری (مەچو) و (بیلکه) خانلری بر طرفدن صلح تکلیفنده بولونەرق ایمپراطورله بر رابطهٔ صهریت تأسیسنه چالیشدقلری حالده دیکر طرفدن ایمپراطورلق اراضیسنه آقینلر اجرا ایتمك کبی متخالف بر سیاست تعقیبی ایله اتهام ایدییوردی. ایمپراطور تورك ایلچیسنه، بیلکه خان سلفلرینك بو قرارسز سیاستنی براقمادقجه کندیسیله صهریت تأسیسی ممکن اوله میه جغنی آکلاندی.

بُولْمِشْ کَکَرَسْ تپابَرْدی. بِبزِكْ سُو آتی تورق آزوق یوق اَرْتی. یابلاقْ کِشی اَرْتی. آلپ اَرْ بِیزِکَه تَکمِش اَرْتی. آنْداغ اوذْکه اوکِنْب کول تِکینكْ آز اَرنْ ایرْ تورُو یِمزْ اولوغ سوکِش سُوکِشمِش. الپ شَلْچی آق اتین بِنیپْ تکمش قره تورکش بُوذنغ نده اولْرمش. یِنْابوریپْ.... [تومسن، ص: ۱۱۰، ۱۱۱].

او سنه (یعنی کول تکینك قرق آلتی یاشنده اولدیغی سنه که میلادك ۷۲۰ تاریخنه مصادفدر) آلتون طاغی ایرتیش ایرماغنی کچەرك تورکشلر اوزرینه یورودك. تورکش خان، عسکریله آتش وبورا کبی (بولچو) نام موقعه کلدی. محاربه ایتدك. کول تکین (باشقو) اسمندەکی قیر آته بینوب هجومه چیقدی. باشقو نامندەکی قیر آت [... کتابەنك بوراسی سیلنمشدر.] منع ایتدی. ایکیسنی بالذات آلت ایتدی. کندی الیله تورکش خانی ضابطلردن برقاچنی اسیر ایتدی. خانلرینی اوراده اولدیردك. مملکتسنی ضبط ایتدك. قره تورکشلر ایچری چکلدیلر. بونلری (تابار) نام محلده یرلشدیردك. صغد خلقنی تحت انقیاده آلمق ایچون، اینجو اوکوزی یعنی (زرافشان) نهرینی کچەرك دمیر قاپویه قدر عسکر سوق ایتدك. بو وقعەدن صوکره قره تورکشلر اظهار مخاصمه ایله

کَنْـکَرَسْ (Kenghérès) ه کیتدیلر. بزم عسکریمزك و آتلریمزك نه منزلی نەده یه‌جکی وار ایدی. قورقاق آدملر ایدیلر. حالبوکه بزه جسور آدملر هجوم ایتمشلردی. جسارتمز قیریلدیغی بویله بر زمانده، کول تکینی جزئی بر قوتله ورایه کوندردك. بویوك محاربه ایتمش. آلپ (شالجی) نك آق آتنه بینەرك هجوم ایتمش. قره تورکشلری اوراده اتلاف ایدەرك تحت اطاعته آلمش.

[۱] بیلکه خان طرفندن کوندریلن (Mémoi. sur Le chin) عنوانلی اثرده (XVI. p 15) نامەیی ایمپراطورك میلادی ۷۲۱ سنەسی مارسنك ۱۴ نده آلمش اولدیغی تصریح ایدلمکدەدر.

شاید بیلکه خان مخاصماتی ترك ایده‌رك دوستانه برسیاست تعقیب ایده‌جك اولورسه چینك ماضی‌یی اونوته‌جغنی و پرنسس مسئله‌سی‌ده آنجق او زمان مذاکره ایده‌بیله‌جکنی سویلدی.

ایمپراطورلقله بو مذاکره دوام ایدرکن بیلکه خان چنلیلرك تشویقی ایله اولجه (باسی‌می) لر یعنی (بسمل) لرله برابر علیهنه اتفاق ایتمش اولان ختان (قیتان) و (هی)لری یعنی (تاتابی) لری تأدیب ایتمکی قرارلاشدیردی. (بسمل)لر اولجه تأدیب ایدلمشاردی. شمدی‌ده صره (قیتای) لرله (تاتابی) لره کلمشدی. بیلکه خان میلادك (۷۲۱-۷۲۲) سنه‌سی قیش موسمنده قیتایلر اوزرینه یورودی، پریشان ایتدی. بهار موسمنده‌ده (تاتابی) لری تارومار ایتدی [۱]. سورولرینی، آتلرینی،ماللرینی کاملاً اغتنام ایلدی. هر ایکی قبیله افرادندن برچوغی‌ده اسیر دوشدی. قیتایلرله تاتابیلردن هر ایکیسی‌ده محاربلکلر مشهور ایکی بویوك اولوس ایدیلر. بو محاربه‌لرده‌ده حیرت انکیز حماست کوستردیلر. (بیلکه خان) حرب میدانده شجاعتله چارپیشه‌رق مقتول دوشن دشمنلرینه پارلاق برجنازه آلایی ترتیب ایتمك عالیجنابلغنی کوستردی، متعاقباً عودت ایتدی.

بوتون شرقی کوك تورك خاقانلری کبی (بیلکه‌خان) ده چینلی بر پرنسسله ازدواج ایتمکی غایهٔ امل ایدینمشدی. ایمپراطورك امتناعنه رغماً بو آرزوسندن بردرلو وازکچه‌میور، طلبنده اصرار کوستریوردی. میلادك (۷۲۱) تاریخنده برپرنسسك دست ازدواجنی طلب مقصدیله چین سراینه کوندردیکی سفیرینك جواب ردآلمش اولماسنه باقمقسزین برطرفدن یکی ایلچیلر کوندرمکه دیکر طرفدن‌ده ایمپراطوری اجبار ایچون آقینلره دوام ایتمکه باشلادی.

---

[۱] بیلکه خان، (۳۸) یاشنده ایکن یعنی میلادك (۷۲۱) تاریخنده قیتای و تاتابی‌لرله وقوعبولان بومحاربه ایکنجی‌اورخون آبده‌سنده شوصورتله تصویر ایدیلیور: «اوتز آرتوقی سکز یشِمَه قیشین قیتای تیا سُولدِم [---] اوتز آرتوقی توقز یشِمَه یازین تاتابی تیا سُولَدمْ [---] مَنْ [--] اولرتمْ. اوغلِن یوتازینْ، یلقیسینْ بارِمینْ [---] یوتارینْ یوق قیلدم [.....] سُوکشْدِمْ. آلپْ اَرینْ اُولِربْ بابل قیلو بیرتِمْ.» [طومسن، ص، ۱۲۹، ایکنجی آبده جنوب جبهه‌سی، سطر ۲۰-۷].

(بیلکه‌خان)ڭ بو مثادی اقینلری شمالی چینی خراب و پریشان ایدییوردی. ایمپراطور بوحال دوام ایتدیکی تقدیرده شمال ایالتلرینڭ بوس بوتون خراب اوله‌جغنی آ کلایه‌رق تورکلره قارشی اعلان حرب ایتمك ایسته‌دی. فقط، وکلاسندن بعضیلری و بالخاصه حربیه ناظری اعلان حربه مخالفت ایلدیلر. برچوق مناقشاتدن صوکره ایمپراطورده بیلکه خانله اویوشمق رأینه اشتراکه مجبور اولدی. (یوئن ـ چینغ Yonen-Tching) اسمنده بر دیپلوماتی عقد صلحه مأموراً خانڭ قرارکاهنه کوندردی (م ٧٢٥).
(یوئن چینغ) تورك قرارکاهنه واصل اولدیغی زمان (بیلکه خان) طرفندن شرفنه بر ضیافت ویریلدی. ضیافتده خانڭ زوجه‌سی خاتونله (کول تکین) و (تون یوقو)ده حاضر بولونیورلردی بیلکه‌خان اثنای طعامده شکایتکار برلسانله چینلیلرڭ کوپك جنسندن عدایتدکاری (تبت)لیلرڭ قرالنه، تورکلرڭ کوله‌سی اولان (قیتای)لرله (تاتابی)لرڭ رئیسلرینه برر پرنسس ویردکاری حالده کندیسنه قارشی بوقدر امتناعتکارانه طاورانمه‌لرینڭ سببنی اکلایه‌مدیغنی سویلدی. خیلی سرزنشده بولوندی. (یوئن چینغ) بوسرزنشلره قارشی ایمپراطورڭ کندیسنی اولاد ایدینمش اولدیغندن بالضروره قیزلرندن بریله ازدواجی ممکن اوله‌میه‌جغی یولنده برجواب ویرمك ایسته‌دی. فقط، بیلکه‌خان کندیسی کبی ایمپراطوری باباطانیان دیکر خاندانلره منسوب قراللره پرنسلر ویرلمکده اولدیغی اساساً کندیسی ایمپراطورڭ اوز قیزینی ایسته‌مدیکنی ایلری سوره‌رك بویله براعتذارڭ دوغرو اوله‌میه‌جغنی سرد ایتدی. (یوئن ـ چینغ)، سکوته مجبور اولدی. حتی خانڭ طلبنڭ اسعافی ایچون ایمپراطور نزدنده تشبثده بولونمغی وعدایلدی. فقط بالکز کندی تشبثی کافی کله‌میه‌جکندن مناسب هدیه‌لرله تورك امراسندن برینڭده عینی وظیفه ایله چینه کوندریلمه‌سی مناسب اوله‌جغی مطالعه‌سنده بولوندی. بونڭ اوزرینه بیلکه‌خانده ایلری کلن امراسندن (کیه ـ لی ـ فا Kie-Li-Fa) پایه‌سنی حائز (آسه‌ته A-Sse-Te) یی برچوق هدیه‌لرله چینه کوندردی.

(آسه‌ته) چینه کیردیکی اثناده ایمپراطور بویوك مراسم دینیه‌دن برینڭ ایفاسی ایچون (شان ـ تونغ) ایالتنده‌کی (تای ـ شان Tai-Chan) طاغنه کلمشدی. تورك سفیری کندیسنه بوراده ملاقی اولدی. ایمپراطورڭ امریله مراسمده اشتراك ایتدی. ایمپراطور مراسمڭ اجراسندن صوکره (آسه‌ته) یی حضورینه قبول ایده‌رك برچوق التفاتلرده بولوندی. فقط، بیلکه خانڭ برپرنسسله ازدواج خصوصنده‌کی طلبنه بر درلو موافقت

کوسترمدی . (آسه‌نه) ایمپراطورك آغزندن قطعی بر وعده آلمدقجه دونمك ایسته‌مدی .
فقط کوستردیکی اصراره رغماً بول بول التفاتلر دن باشقه بر جواب آله‌مدی. نهایت وطننه
دونمکه مجبور اولدی . سفرا تعاطیسی چینلیلرك خاقانی آووتمق صورتیله شمال حدودلرینی
بر مدت ایچون آقینلردن قورتارمش اولمقدن باشقه بر نتیجه ویرمدی [١] .

(بیلکه خان) ایمپراطوری کندیسنه بر پرنسس ویرمکه ارضا ایله مشغول اولدیغی
اثناده (توفان Tou-Fan) یعنی (تبت) حکمدارینك بر سفیری کلدی [م ٧٢٧] . بو
تاریخده تبتلیلر مملکتلرینی هندستانه قدر توسیع ایتمش ، چینك غرب حدودلرینی تهدید
آلتنه آلمش ، خیلی قدرت ونفوذ قازانمشاردی .

تبت قرالنك نامه‌سنی حامل اولان بو سفیر ، چینه قارشی تورکلرله بر اتفاق عقدینه
مأمور ایدیلمشدی . تبت ایلچیسی بیلکه خانی بو اتفاقه موافقت ایتدیرمك وتبتلیلر غربدن
هجوم ایدرکن تورکلرك‌ده شمالدن حرکات عسکریه‌یه کیریشمه‌لرینی تحت تأمینه آلمق ایچون
پك چوق چالیشدی. فقط ، بیلکه خان بو اثناده ایمپراطورله صهریت تأسیسندن باشقه برشی
دوشونمدیکندن سفیرك تکلیفنی رد ایتدی . حتی (تسان ـ پو Tsan-Po) [٢] طرفندن
کوندریلن نامه‌یی‌ده عیناً ایمپراطور (هیوئن ـ تسونغ) ه ارسال ایتمك کبی بر مرایلك‌ده
بولوندی [٣] .

تبتلیلر ، تورکلرك یاردیمنی تأمین ایده‌مه‌مکله برابر چین حقنده‌کی تصورلرندن وار
کچمدیلر . (تسان ـ پو) اوردولری چینك (شنسی) ایالتنك غربنده‌کی (کوآ ـ چه‌ئو
Kua-Tcheou) شهرینی محاصره‌یه باشلادیلر. بو اثناده تورکلرده کندیلرینه معاونت ایتمش
اولسیدی ایکی اوردونك آز بر مدت ظرفنده چینی استیلا ایده‌جکلری محققدی .
ایمپراطور ، بو تهلکه‌لی زمانده بیلکه خانك کوستردیکی صداقتدن پك چوق ممنون اولدی.

---

[1] Journ-Asia. IV pr. 468 et suivs. visdelou, p. 47 est Iscript . de l'orkh p. XIv et Memoi sur le chin, XvI p. 18

[٢] بو تاریخده تبت قراللرینه (حکمدار مطلق) معناسنه اولەرق (تسان ـ پو) ویا (غیانغ ـ پو Ghiang-pou) عنوانی ویریلیوردی .

[٣] بیلکه خان ، تبت حکمدارینك چین علیهنه بر اتفاق عقدی ایچون کوندرمش اولدیغی نامه‌یی ایمپراطور (هیوئن ـ تسونغ) ه (مه‌یی ـ لو ـ چوئه Mei-lou-Tchoue) اسمنده بر ایلچی ایله ارسال ایلمشدی . ایمپراطور ، تورك ایلچیسنی پارلاق بر صورتده قبول ایده‌رك شرفنه بر ضیافت ویردی .

مقابلهٔ شكرانه اوله‌رق توركلرك اورتوس خطه‌سنك شمالنده‌كى (شه‌ئو ـ كيانغ ـ چينغ Cheou-Kiang-Tching) شهرنده سربستجه تجارت ايتمارينه مساعده ويردى . بوندن باشقه بيلكه خانه هرسنه اون بيك طوپ ايپك كوندرمكى تعهد ايلدى . [١]

(بيلكه خان) ك تبيتليلرله اتفاق ايتمه‌يه‌رك ايمپراطوردن شمالى چينده سربستى تجارت مساعده‌سنى قوپارمسى ، توركلر ايچون پك چوق فائده تأمين ايتديكى كبى چينليلر ايچونده استفاده‌لى اولدى. توركلر فضله قويونلرينى، آتلرينى بورايه كوتوره‌رك صاتمغه باشلاديلر. كليتلى پاره قازانديلر. چينليلرده هرنوعدن برچوق قوماشلرينى توركلره صاته‌رق صناعتلرينك انكشافنى تأمين ايتديلر .

فقط ، كوك تورك خاقانلغى ايله تانغ ايمپراطورلغى آره‌سنده باشلايان مناسبات دوستانه اوزون مدت دوام ايده‌مدى . ميلادك (٧٣٠-٧٣٢) تاريخنه دوغرو خيتانلر اولكه‌سنده باش كوسترن قارغشه‌لقلر ايكى حكومت آره‌سنده بر حرب ظهورينه سبب اولدى . شويله كه : خيتانلر (لى ـ شاعو ـ قو Li-chao-ko) اسمنده‌كى قراللرندن ممنون اولمدقلرندن بر اختلال چيقاره‌رق بو آدمى ائتلاف ايلمشلردى. اغتشاش أثناسنده مقتول قرالك وكلاسندن (قولوقان Ko-lo-gan) طرفدارلريله بيلكه خان نزدينه قاچدى . مقتول قرالك چين پرنسسلرندن اولان زوجه‌سى‌ده كندى طرفدارلريله چين ايمپراطورينه التجا ايلدى . بيلكه خان (قولوقان) ك رجاسى اوزرينه خيتانلرله تاتابيلر اوزرينه عسكر سوق ايتدى. چينليلرده خيتانلر طرفنى طوتديلر بوصورتله آره‌ده قانلى برحرب باشلامش اولدى [١]

(قوسنكون) اداره‌سنده بيلكه خانه قارشى چيقان قرق بيك كشيلك بر خيتان اوردوسى (تونكش Teunkes) طاغنده مدهش برانهزامه اوغرادى [٣]. بو اوردونك

[١] Journ. Asiat. lv, p, 470 et Thomsen, p, 77 et Stanislas Juliens p. 197

[٢] Memoi . sur Les chin. XVI, 24,26. et Thomsen, p. 78.

[٣] ايكنجى اورخون آبده‌سنده اسمى كچن (قو ـ سنكون) ك چين جنراللرندنمى يوقسه قيناى و تاتابى رؤساسندنمى اولديغنى تعيين ايتمك ممكن اوله‌مامقده‌در . بو آبده‌نك جنوب جهتنده و ٩ نجى سطرده بيلكه خانك [أولغ اوغلم آغريب يوق بولجه قوغ سنكون بلبل تيكه بيرتيم = بويوك اوغلم خسته‌لقدن اولديكندن قوسنكونى مراسم تدفينيه‌سنه رياست ايتمكه مأمور ايتدم] ديلمه‌سنه باقيليرسه بو ذاتك مهم شخص اولسى ايجاب ايتمكده‌در . چونكه عائلهٔ خاقانى افرادينك مراسم تدفينيه‌لرينه مأمور اولانلرك رؤسادن اولدقلرى ينه آبده‌لردن آكلاشيلمقده‌در .

اونوز بیکی میدان حربده مقتول دوشدی . اون بیکی ده فرار ایده‌رك جانلرینی قورتاره‌بیلدیلر [۱] . بو حربك نتایجی حقنده نه چین منابعنده نه ده اورخون آبده‌لرنده هیچ برشی کوروله‌مه‌مکده‌در . یالکز دوقوز اوغوزلرك بو ثناده (بیلکه) خانك مشغولیتندن بالاستفاده عصیان ایتمش اولدقلری آکلاشیلیور . بیلکه خان کتابه‌سنده بو وقعه‌دن بحث ایدیلیرکن « دوقوز اوغوزلر کندی قومم ایدی . یرده کوکده قارغشه‌لق اولدیغندن سائقه‌سی استرقابله عاصی اولدیلر » دنیلمه‌سنه نظراً [۲] وغوزلرك اولجه مستقل ایکن صوکره کوك تورکلرك اداره‌سنه کچمش و بودفعه فرصت بوله‌رق عصیان ایتمش اولدقلری تبین ایتمکده‌در .

هر نه قدر چین وقایعنامه‌لری بو تاریخده (Hou ng 'Ho 'Hou 'Ko 'Kou) کبی اسمده بر جنرالدن بحث ایتمه‌مشلر سه‌ده کتابه‌لك طرز افاده‌سندن بو آدمك چینلی بر جنرال اولمسی احتمالی قوتلی کورونمکده‌در . بو تاریخلرده خیتان رؤساسندن (قولوقان Ko-Lo-Kan) [ده‌کینی ، ص ، ٤٥٨] و (قوتوقان Ko-To-kan [Memai-sunleschunXVI.21] اسمنده بر ذات کوره‌لیورسه‌ده بو آدمك خیتان قرالنك قتلندن صوکره طرفدارلریله بیلکه خان نزدینه التجا ایتدیکی معلومدر . شو حالده بو آدمك بیلکه خانك دشمنلری باشنه کچمش اولمسی احتمالی یوقدر .

[۱] چین وقایعنامه‌لرینك میلادك (۷۳۰ ـ ۷۳۲) تاریخلری آره‌سنده (خیتان) لرله (هی) لر آره‌سنده ظهور ایدن اختلالك چینلیلرله تورکلر آره‌سنده بر حربی انتاج ایتمش اولدیغنه دائر ویردکلری معلومات اورخون آبده‌لریله ده تأیید ایتمکده‌در . فی الحقیقه ایکنجی آبده‌نك جنوب جهتنده‌کی کتابه‌سنك یدنجی و سکزنجی سطرلرنده « آلتی یکرمیه یاشیمه تاتابی نوذوز قیتای دا آد [ـ ـ ـ] یکر تغقا [ـ ـ ـ] قوسکون باشادو تورت تومن سو کلتی . توکوش تاغدا تکب توقیدم . و اوچ تومن سو لك اولتیم بر تومن [ـ ـ ـ] رسان [ـ ـ ـ] اوکتیم تاتابی [ـ ـ ـ] رتی » بولنده بر عبره کورولمکده‌در . بو سطرلر بیلکه خانك اللی یاشنده ایکن یعنی میلادك (۷۳۲ ـ ۷۳۳) تاریخلری آره‌سنده قیتای و تاتابیلراوزرینه عسکر سوق ایتمش اولدیغنی ، اردوسنك (قوسنکون) لك اداره‌سنده بولونان قیتایلری (توکوش) طاغنده فاحش بر انهزامه اوغراته‌رق اونوزبیك مقتول ویردیردیکنی واضحاً ده ده ایتمکده‌در . فقط کتابه‌نك اکثر یرلری سیلنمش اولدیغندن محاربه نتیجه‌سی حقنده معلوماتمز مفقوددر . چین تاریخلری ده بو نتایج حقنده ساکت بولونیورلر .

[۲] توقز اوغز کنتو بودنم ارتی . تکری یر بولغقین اوچون یاغی بولدی » [اورخون آبده‌سی] .

اورخون آبده‌لرنده دوقوز اوغوزلر دینیلن (هونه‌ی ـ هو) لر ، تولس (تیه ـ له) قبیله‌لری آره‌سنده الك قوتلی والك محارب بر عنصر اولدقلرندن عصیانلری بیلکه خانی جداً تلاشه دوشورمشدی . چین وقعه‌نویسلری پك آز علاقه‌دار ایدن (کوك تورك ـ اوغوز) مجادلاتی حقنده‌کی تفصیلاتی اورخون آبده‌لرینه مدیونز . بو کتابه‌لردن آکلاشیلدیغنه کوره (کول تکین) ایچون بر قهرمانلق دستانه وسیله اولان (کوك تورك ـ اوغوز) مجادله‌سی بر سنه سورمش ، بو مدت ظرفنده کوك تورکلرله دوقوز اوغوزلر بش دفعه قانلی و سورکلی محاربه یاپمش ، بو محاربه‌لر (کول تکین) لك فاجعهٔ قتلی ایله نهایتلنمشدر . ایلك چارپیشمه (توغو بالیق) دینیلن شهر جوارنده وقوعه کلمشدر : کول تکین اداره‌سنده بولنان کوك تورك اوردوسی (توغلا) نهرینی یوزه‌رك قارشویه کچمش ، (توغوبالیق Togou) شهری جوارنده دوقوز اوغوزلرله قارشولاشمشدر[١]

[١] برنجی اورخون آبده‌سنك شمال جبهه‌سنده‌کی کتابه‌لك دردنجی سطرندن اوتجی سطرینه قدر اولان قسمی ، دوقوز اوغوزلرله اولان محاربه‌لری مصوردر . ایلك محاربه شو صورتله نقل ایدیلمکده‌در. تُوقُزْ اُوغُزْ بُودُنْ كَنْتُو بُودُنِمْ اَرْتِی . تَـكْرِی يِيرْ بُولْغَقِينْ اوچون يَاغِی بُولْدِی . بِيرْ يِيلْقَا بِيشْ يُولِی سُوكُشْدِمِزْ . اَ كِيلِكْ تُوغُو بَالِيقْدَا سُوكُشْدِمِزْ . كُول تكن آزمانْ آقِيغْ بِنِبْ اُونْلِيو تَـكْدِی . آلتی آرِيكْ سَنْجْدِی . سُو تَـكِشِينْدِه يَتِينْجْ ديب قِيلِنْجْلَدِی = دوقوز اوغوز قومی کندی قومم ایدی . کوکده یر یوزنده شورشلر اولدیغی ایچون دشمنز اولدی . بر سنه‌ده بش کره صاواشدق . اولا (توغو) شهری جوارنده چارپشدق . کول تکین بیاض آزمان آتنه بینوب مبدانه آتیلدی . آلتی آدمی تپه‌له‌دی . صاواشنده یدنجی بر آدمی قلیجدن کچیردی . » برنجی آبده‌لك شمال جبهه‌سنك دردنجی سطرندن اعتباراً نقل و تصویر ایدیلن دوقوز اوغوزلر محاربه‌سنك بو پارچه‌ده بر سنه‌ده بش دفعه وقوعه کلدیکی تصریح ایدیلمشدر . ایکنجی آبده‌نك شرق جبهه‌سنده‌کی کتابه‌سنك اوتوزنجی سطرندن اعتباراً اولان قسمینه بو محاربه‌لردن باحثدر. فقط ایکنجی آبده‌ده بو محاربه‌لرك بر سنه‌ده درت دفعه وقوعبولدیغی سویله‌نیلمش ، برنجی آبده‌ده (آدیز) لرله وقوعبولدیغی ذکر ایدیلن محاربه‌دن ایکنجی آبده‌ده بحث ایدیلمه‌مشدر . هر ایکی آبده‌ده (توغو بالیق) یعنی توغو شهری عیناً مذکوردر . ایکنجی کتابه‌ده فضله اوله‌رق (توغلا) نهرینی یوزه‌رك کچیلدیکندن بحث ایدیلمشدر . ایکنجی آبده‌ده (توغلا و کوز) دینیلن بو چایك اورخون نهرینك قوللرندن بری اولان (تولا Tola) نهری اولدیغی شبهه‌سزدر . شو حالده (توغو) شهری‌ده بو جوارده اولمق ایجاب ایتمکده‌در .

كول تكين (آزمان) اسمندەكى بياض آتيله ميدان معركەيه آتيلەرق حيرت انكيز يارارلق كوسترمش، نتيجهٔ حربى بيلكه خان اوردوسنه قازاندرمغه موفق اولمشدر .

ايكنجى محاربه دوقوز اوغوزلردن (أديز)لرله قوعه كلمشدر. كول تكين بودفعه آزياغير آتنه بينەرك (أديز) لرى (قوشـليغاق) ده تارومار ايتمش و محاربەيىده بيلـكه خانه قازاندرمشدر [١] . دوقوز اوغوزلرله كولى توزكلرك اوچنجى حربى (اورغو Ourgou) ويا (آندارغو Andargou) جوارنده وقوعه كلمشدر . بودفعەده ينه (كول تكين) ك فداكارانه قهرمانلغى سايەسنده ظفر بيلكه خان اوردوسنده قالمشدر [٢] .

---

[١] برنجى آبدەده (أديز) لرله اولان محاربه شو فقرەلرله نقل ايديليور: « اِيكِنْتى قوشليغقدا اَدِزْ بيرْلەسُوكُشْدِمزْ. كول تيكين آزياغيزين بِنِيبْ اَوْپلَيو تَـكْدِى . بير اَرِنكْ سَنْجْدِى . توقِزْ اريك اَغِيرا توقيدِىْ. أدِزْ بُودُنْ آندەاولتى

ايكنجى دفعه (قوشليغ ق) ده (أديز بره قارشى حرب ابتداكه. كول تكين آز ياغيز آتنه بنوب ميدانه اتيلدى. برآدم تپەلەدى. دوقوز آدمى غوعاده تلف اتدى. (أديز) قومى اوراده، ئولدى.

كتابەدن (أديز) دينلن قومك دوقوز اوغوزلردن اولديغى آكلاشيلمقدەدر. (تومسن) كتابەدەكى (أديز) لرله چين وقايعنامەلرنده (تيه ـ له) لر اقسامندن كوستريلن و (هوئەى ـ هو) لردن بر قسم اولان (آ ـ تيه) لر آرەسنده بر مناسبت كورمكدەدر. (آ ـ تيه A-Tie) اسمى چين مؤلفاتنده (ها ـ تيه Ha-Tie) و (هيه ـ تيه Hie-Thie) شكللرندەده ضبط اولونمشدر .

[٢] بو اوچونجى حرب آبدەلرده شو صورتله تصوير ايديلمشدر : « اوچنج بو [ـ ـ] دا اوغوز بيرْله سُوكُشْدِمزْ . كول تيكين آزمان آقيغ بِنِيبْ تَـكْدِى . سَنْجْدِى . سُوسِينْ سَنْجْدِمزْ . اِلِينْ آلْتِمزْ . ـــ اوچونجى دفعه . بو [ـ ـ ـ] ده اوغوزلرله چارپشدق . كول تكين آق آزمان آتنه بنوب آتيلدى ، تپەلەدى . اوردولرينى تپەلەدك. ايللرينى آلدق. ». وك تاين آبدەسنده به حربك محل وقوعى ده كورلكلمدر . بيلكه خان آبدەسنده حربك محل وقوعى ذكر ايديلمش ايسەده به اسمك ايلك حرفى سرور زمانله سيلنمش اولديغندن اوقونەممەدەدر. (تومسن) موجود حرفلره نظرا بوموقعك اسمى (اورغو) ويا (آندارغو) اولمسنه احتمال ويرمكدەدر . (اورخون) نهرينه (ارقون) و (ارغو) ده دينلديكنه كوره اكر كتابەدەكى موقعك اسمى (ارغو) ايسه بو محلك اورخون نهرى بويلرى اولمسى قبول ايدلەبيلير . مع مافيه (توغلا) نهرى كنارنده‌ده ايوم (اورغا Ourga) اسمنده بر شهر وارددركه بوشهرله (اورغو) آرەسندەده برمناسبت كورولەبيلير .

کول تکین اوغوزلرك یوردینی اشغال ایلمش ایسه‌ده بو مغلوبیتك خصم طرف ایچون بر انهزام قطعی اولمدیغی آکلاشیلمقده‌در . چونکه کول تکین ، دردنجی دفعه اوله‌رق اوغوزلرله بر داها چالیشمغه مجبور اولمشدر . پك قانلی اولان بو مجادله (چوشی Tchouchi) باشی دینیلن محلده وقوعه کلمشدر . بیلکه خانك اردوسی متمادی محاربه‌لردن بیتاب دوشمش ، اوغوزلرك شدت صولتندن بیلمش اولدیغندن کول تکین نتیجه‌ده دوقوز اوغوزلرك راحتجه چکلمه‌لرینه کوز یومغه مجبور اولمشدر . فقط ، اوغوزلردن بر قسمی تکرار کوك تورکلره هجوم ایچون طوپلاندقلرندن (تونغ تکین) ك یوغی یعنی مراسم تدفینیه‌سی اجرا ایدیلیرکن اوغوزلرله ینه چارپشمق مجبوریتنده قالمشدر [۱] . کول تکین معرکه میدانینه آتیله‌رق (تونغرا Tongra) سلاله‌سندن (آلپاغو) نامنده بر قهرمانله بربرینی متعاقب اون کیشی اتلاف ایلدیکندن اوغوزلر دفعه‌ده منهزماً فرار ایتمشلردر [۲] .

---

[۲] اورخون آبده‌سنده بو دردنجی حربدن شو صورتله بحث ایدیلمکده‌در : « تُورْتُنجْ

چوشْ باشنده سُوکُشدِمزْ . تورك بودُن آداق قَاشْتدی . یابلاق بولدَجی اَرْتی .

اُوزا کَلْمِش سُوسِینْ کول تیکین آغِتبْ تُوکُرا بِرْ اُوغیشْ اَلپغُو اُونْ أریكْ تُوکَا

تیکِینْ یوغِینْدا أ کرِبْ اُولُرْتمزْ = دردنجی دفعه (چوش باشنده) صاواشدق . تورك ملتی یورولمش . صارصیلمشدی : (کول تکین) اونلرك بردن اول کلمش ولان ورددوبرینك صیویشمه‌سنه میدان وردی . فقط ، (تونغا تکین) ك جنازه آلاینده (تونغرا) صویندن (آلپاغو) نی واون آدمی ئولدوردك . »

«رادلوف» کتابه‌نك بو پرچه‌سنده‌کی «اوغیش» کلمه‌سنك « عائلی آدم » معناسنه کلدیکی دع یتمش ایسه‌ده « تومسن » بوادعایی چوروتمکده‌در . « تومسن » ه کوره « اوغش » اسکی آلتای لهجه‌سنده عرق ، عائله معناسنه کلن « اوغ » ویا « اوق » کلمه‌سنك مشتقاتندندر . بو کلمه‌نك عین همان عینی اولان « اوغوش » لفظنك جغتایجه‌ده « طوروق » معناسنه اولدیغی دوشونیلیرسه « تومسن » ی حقلی کورمك ایجاب ایدر . کتابه‌ده‌کی « آلپاغو » نك اوغوزلردن بر شخصیت . « تونغرا » خاندانکده مشهور برعائله اولدیغی آکلاشیلمقده‌در . چین وقایعنامه‌لرنده « تیه‌له » لردن بر براوغك « تونغلو Tong-Lo » اسمیله یاد ایدیلدیکنی کورمش وبوندك « تونغرا » اولدیغنی سویله‌مشدك . کول تکین آبده‌سنده‌کی « آلپاغو » ایله بینکه‌جن آبده‌سنده‌کی « بیلغو » نك عینی برشخصك اسمی اولدقلری هرایکی کتابه‌ده‌کی وقعه‌لرك تطابقیله تأیید ایتمکده‌در .

بیلکه خانك اوغوزلرله یاپدیغی محاربه‌لرك الك شدتلیسی (از کنتی قاداز) ده وقوعه کلن بشنجی حربدر . بو محاربه‌ده کول تکین آز یاغیزینه بینه‌رك اوغوزلره هجوم ایتمش ومحاربه‌یی آچمشدر . کتابه‌یه کوره کول تکین ایلك حمله‌ده ایکی کشی ئولدوردیکندن اوغوزلرك قوهٔ معنویه‌لری صارصیله‌رق مقاومت ایده‌مه‌مش ، منهزماً چکلمشلردر . بو اثناده قیش باصمشدی . بیلکه خان ، ایلك بهارده حربه دوام ایتمك اوزره قیشی (آمغا قورغان) ده چکیرمکه قرار ویردی . فقط ، قیش خلاف معتاد پك شدتلی ودواملی اولدیغندن اردو مدهش بر فلاکته اوغرادی . هر طرف دوندیغندن صورولر ، آتلر تلف اولدی . اوردوده قحط باش کوستردی . آجلقدن وصوغوقدن عسکرك بر قسمی ئولدی . قالانلرده پك ضعیف دوشدی . بوحاله رغماً ایلك بهار کلیر کلمز بیلکه خان ینه حرکات حربیه‌یه کیریشدی . ضعفانی بر قسم عسکرك محافظه‌سنده اوله‌رق قرارکاهده براقدی . ایشه‌یارایان عسکرینی‌ده کول تکینك قومانداسی آلتنده وغوزلراوزرینه‌سوق ایلدی .

دوقوز اوغوزلرده عسکرلرینی اوچ قوله آییردیلر . برقول کول تکینه قارشی یورودی . ایکنجی قول ، اوکلرینه کلن صورولری ، خانه‌لری یغما ایده‌رك اورته‌لغی تدهیشه مأمور اولدی . اوچنجی قولده طوغرودن طوغرویه بیلکه خانك قرارکاهنی باصمق اوزره حرکت ایتدی . اوغوزلر ، قیتلق ودوندن کوك تورکلرك آتلری تلف اولدیغنی کندیلرینك‌ده پك ضعیف دوشدکلرینی خبر آلمش اولدقلرندن بو حرکاته بویوك بر امید و جسارتله آتیلمشلردی . کول تکین ، اوغوزلراوزرینه یورورکن بونلردن قرارکاهی باصمغه مأمور اولان قطعه هدفنه واصل اولدی . قرارکاهه باصقین ویردی . ایلك حمله‌ده موفق‌ده اولدی . فقط ، کول تکین کیفیتدن خبردار اوله‌رق (اوکسوز) آتیله یلدیریم کبی خانك امدادینه یتشدی . مهاجملر اوزرینه آتیله‌رق ایلك حمله‌ده دوقوز کشی‌یی یره سردی . اوغوزلر ، بو سرعت وجرأتدن یلدیلر . بیلکه خان عسکری ایسه جسارت آلدیلر . تکرار قانلی برمحاربه اولدی . اوغوزلر برچوق مقتول براقه‌رق فراره مجبور اولدیلر . خانك قرارکاهی قورتوله‌بیلدی . فقط ، کوك تورکلرك ضایعاتی‌ده اوغوزلردن آشاغی دکلدی . (مه‌چو) و (بیلکه) دورلرینك بوتون خبر کلملرینی باشنده طاشیان قهرمان کول تکین‌ده بوحربك صوننه دوغرو مقتول دوشدی [١] .

[١] برنجی آبده‌ده بو بشنجی محاربه‌دن شو صورتله بحث ایدییور : « بیشنج آز کنتی

برنجی اورخون آبده‌سنده (کول تکین) لك وفاتندن بحث ایدیلیرکن « کول تکین قویون ییلنده یکرمی یدنجی کون اولدی. دوقوزنجی آیك اوتوز یدنجی کوننده یوغ

قادرزدا اوغز بیرله سوکشدمز. کول تیکین آز یاغیزین بنیب تسکدی. ایکی ارت سنجدی. ب [---] آب [---] دی. اول سو آنده اولتی. امغا قورغان قیشلپ یزیکا اوغز غرو سوتشقدمز. کول تیکین بك بشلیو کیتمز. اوغز یاغی اردوغ باصدی. کول تیکین اوکسز آتن بنیب توقز اریك سنجدی. اوردوغ بیرمدی. اوکم قاتون ولیو اوکه لریم، اکه لریم کلکونم، قونچیلرم بونچه یمه تیرکی کوك بولدچی ارتی. اولکی یورتدا یولتا یتو قالداچی ارتکز. کول تیکین یوق ارسر قوپ اولتچی ارتکز. انیم کول تیکین کارکالك بولدی » بشنجی دفعه « ازکیتی قداز (Ergheunti-Kadaz) ده اوغوزلرله صاوشدق. کول‌تکین آزیاغیز آتنه بینوب آتیلدی. ایکی آدم تپه‌لدی. ب[...] و اوردو اورتده اولدی. « آمغا قورغان » ده قیشلایوب ایلك بهارده وزدونی اوعوزلره قارشی یوروتدك کول تکین بك باشبوغنی آلتنده کیتدك. دشمن اوغوز اردونی « قرارکاهی » باصدی. کول تکین آق ویکسوز آتنه بینوب دوقوز آدم تپه‌لدی. اردونی « قرارکاهی » ویرمدی. اکر کول تکین وسزك آرا کزدن برچوغی اولمامش وسیدیلر، آنام خاتون، اوکه‌ی انالرم، قیز قارداشلرم، کلینلرم، زوجه‌لریم، بونلرك ایچندن یاشایانلرك هپسی اسیر اوله‌جقلردی. سزك ایچکزدن اولنلرده یورتده ویا یول وزرنده جان چکیشه‌جکلردی. فقط، کوجوك قرداشم کول تکین تلف اولدی ».

دوقوز اوغوزلرله کوك تورکلر آره‌سنده‌کی محاربه‌لردن ایکنجی آبده‌ده بحث ایدیلمشدر. بو آبده‌نك شرق جبهه‌سنده‌کی کتابه‌نك ۳۰ نجی سطرندن ۳۲ نجی سطرینه قدر اولان قسم، اوغوز محاربه‌لرینه عائددر. بوقسمی بروجه‌آتی نقل ایدیورز: « توقز اوغز منك بودنم ارتی. تکری یر بولغقین اوچون اودیکا کونی تسکدك اوچون یاغی بولدی. بیر ییلقا تورت یولی سوکشدم. اکینکی توغو بالیقدا سوکشدم. توغلا اوکزغ یوزتی کچیب سوسی [.....] ا کندی اورغوندا سوکشدم، سوسین

یابدق . تربه‌سنی ، هیکلنی ، کتابه‌سنی ؛ چوقلق اولدیغمز حالده ؛ مایمون ییلنده یدنجی آیك اوتوز یدنجی کوننده تأسیس ایتدك . کول تکین ئولدیکی زمان قرق یدی یاشنده

سنجدم [- - - -] اوچنج چوش باشینده سوکشدم . تورك بودن آداق قمشتی یابلاق بولتجی ارتی اوزایایا کلکما سوسین اغتم اوکز اولتجی آندا تیرلتی آندا توکرا ییلپاغو آتی بیز اوغشغ توکا تیکین یوغینده اکرا توقیدم . تورتنج آزغندی قدازدا سوکشدم سوسین آندا سنجدم بیزیتدم . [.....] ینزیت [.......] امغی قورغان قیشلدوقده بوت بولدی . یزکا اوغز تپا سولدم اینلکی سو تشیقمش ارتی . اکین سو آندا ارتی . اوچ اوغز سوسی یاسا کلتی . یدغ یابز بولدی تیپ آلغلی کاتی . سیکار سوسی ابیك بارقغ یولغلی باردی . سیکار سوسی سوکشکلی کاتی . بیز آز ارتمز یابز ارتمز اوغز [. . . .] ت یاغی [. . . . . تکری] کوچ بیزتوك اوچون ندا سنجدم . یایدم . تکری یارلقادوق اوچون من قازغندوق اوچون تورك بودن قازغن [. . . . .] نچ . من اینلکو بونچه باشلیو قازغنمن تورك بودن اولنجی ارتی یوق بولداچی ارتی تورك بکلر بودن آنچه ساقنك آنچه بیلن . اوغز بودن [. . . . .] یرمین تین سولدم ، ابیز بارقین بوزدم . اوغز بودن توقز تاتار بیرله تیرلپ کلتی . آغودا ایکی اولوغ سوکش سوکشدم ، سوسین بوزدم . ایلن آندا آتیمز :

دوقوز اوغوز کندی ملتم ایدی . کوکده بر بوزنده شورش اولدیغی ایچون ، حسد کندیلرینی قیزدیردیغی ایچون دشمن اولدیلر . بر سنه‌ده دورت دفعه صاواشدم ایلکین « توغو » شهرنده صاواشدم . « توغلا » نهرینی یوزه‌رك کچدکدن صوکره اوردوبی [. . .] . ایکنجی دفعه

ایدی ..... (تویغون) لرله (آلپ‌ار) لر برچوق هیکلتراشلر کتیردیلر [١] » دینلمش اولمسنه نظراً ، بو شانلی قهرمانك میلادی (٧٣١) سنه‌سی مایسنك اوتوزنجی کونی (٤٧) یاشنده اولدیغی حالده مقتول دوشدیکی آکلاشیلمقده‌در .

« اورغو » جوارنده صاواش ایتدم . اوردولرینی تپه‌ده‌م . [. . .] اوچنجی دفعه « چوشی » باشنده صاواشدم . تورك ملتی یورغون دوشمش وصارصیلمشدی. بونك ایچون بزدن اول کلمش اولان اوردوبرینی آلەرق صووشمەلرینه میدان ویردم. فقط اونلردن برچوغی ئولومی بولمق ایچون تکرار طوپلاندیلر. « تونرا تکین » ك جنازه آلاینده چارپیشەرق « تونرا » صویندن « بیباغو » اسمنده بری بوراده یندم . دردنجی دفعه « ارکنتی قاداز » ده حرب ایتدم . بوراده اوغوزلر اوردوسنی یندم ، هزیمته دوچار ایتدم [. . .] « آمنی قورغان » ده قیشلانجه، اورته‌لق طوندی. آرقه‌سندن‌ده قحط اولدی . ایلك بهارده اوغوزلره قارشی حربه کیلدم . برنجی اوردو حرکت ایتدی . ایکنجی اوردو برنده قالدی . اوچ اوغوز اوردوسی بزه هجوم ایتمکه کلدی . « آتسز قالمشلر ، قوتسز دوشمشلر » دیەرك بزی یاقالامغه کلدی . مسئولی اردولردن بری اولری یغما ایدەرك کیتدی . بردیکری حربیشەرق کلدی . بز آزلق وضعیف ایدك . فقط ، دشمن اوغوز تاکری قوت ویردیکی ایچون ونلری مغلوب ایتدم ، طاغیتدم . تاکری یردیم ایتدیکی ایچون بن قازاندم . تورك ملتی‌ده قازاندی [. . .] بن ، بدایتده کوچوك قرداشمله برابر اوقدر قازانمش اولمسیدم . تورك ملتی ئوله‌جك ، محو اوله‌جقدی . تورك ملتی بویله صانکز وبویله بیلیکز . اوغوز ملتی [. . .] ویرمه‌مك ایچون حرب ایتدم . اونی برقنی ییقوب بوزدم . اوغوزمتی تاتارله برابر دیریلوب کلدی . « آغودا » جوارنده بیوك محاربه ایتدم . اوردوسنی بوزدم ایلرینی آلدم .»

[١] کول تیکین قوی ییلقا ییتی ییکرمکه اوچدی . توقزنج آی ییتی اوتوزقا یوغ آرتورتمز . بارقین بادزین بتیك تاشین بیچین ییلقا یدنج آی ییتی اوتز قاقوپ آلقادمز . کول تیکین ولیپ قرق آرتوقی یتی یاشیك بولتی . تاش ؟

[- - -] بونجه بادز چیغ تویغن التبر کلورتی - کول تکین ، قویون ییلنده یکرمی یدنجی کون اوچدی . دوقوزنجی آیده ، یکرمی یدنجی کون یوغ « جنازه آلایی » یاپدق . معبدی بیلنده ، یدنجی آیده اوتوز یدنجی کونی کیدەرك ترفنث . هیکلنك . کتابه طاشنك رسم کشادینی یاپدق . ئولدیکنده کول تکین ، قرق یدی یاشنده‌ایدی . طاش [- - -] « تویغون » لر « آلپ‌ار » لر اوقدر هیکلتراش کتیردیلر » . بوپارچه‌ده کول تکینك تاریخ وفاتی قویون ییلنك ٢٧ نجی کونی ولدیغی مصرحدر . کتابه‌نك چینجه قسمنده‌کی تاریخ ایله چین وقایعنامه‌لرنده بیلکه‌خان دوری حقنده ویریلن معلومات وکول تکینك قتلنی انتاج ایدن حربك ایلك بهارده وقوعبولدیغی حقنده کتابه‌نك صراحتی نظر اعتباره آلنەرق

(كول تكين)ك اوغوزلرله وقوعبولان محاربه‌لرده كوستردیكی قهرمانلق، فداكارلق؛ قدرشناس قارداشی (بیلكه) خان باشده اولمق اوزره؛ بوتون كوك توركلرجه تقدیر ایدیلمش اولدیغندن وفاتی هركسك قلبنده ألیم برياره آچدی. صوك حربده قرارگاه دوقوز اوغوزلرك الینه كچمش اولسه‌یدی ، كوك توركلر ایچون تلافیسی غیر قابل بر فلاكت اوله‌جقدی . كول تكين كندینی فدا ایده‌رك قرارگاهی یعنی كوك تورك خاقانلغنك حیات و استقبالنی قورتارمش اولدی . بیلكه خان ، قهرمان قارداشنك سابق خدمتلرینی ، فجیع عاقبتنی یاد ایدركن آلام و اضطرابنی سو صوزله آكلاتیور : « كوچوك قارداشم كول تكين ئولدی. بن ده ألیم بر یأسه دوشدم . كورور كوزم كورمز اولدی. بیلیر بیلكم ، بیلمز اولدی. درین بر یأسه كرفتار اولدم . تاكری ایسته‌دیكی كبی تصرف ایدییور . آدم اوغوللری ده هپ كیدییور . بویله متأثرمه كه كوزمدن یاشلر ، كوكلمدن فغانلر آقیور . كدرم دمبدم آرتییور . ایكی (شاد)ك ، كوچوكلرمك ، یكنلرمك ، اوغوللرمك ، بكلرمك بوتون ماتملی كوزلری ، كیرپیكلری چوروییه‌جك صاندم . كدرلنده‌م ، آغلاییوب صیزلایه‌رق (قیتای) و (تاتابی) ماتملرندن (اودارسنكون) كلدی. چین خاقانی طرفندن (ایسی‌ی لیقانغ) كلدی [١]. بر تومنلك اشیا ایله صاییسز آلتون وكوموش كتیردی . تبت خانی طرفندن (بوله‌ن Beulen) كلدی. كیری‌ده كون باطیسنده‌كی سوغداقلر ، فرسیلر ، بخار اولوسلری طرفندن (نانغ ـ سنكون) و (اوغول ترخان) كلدیلر . سوكیلی اوغلم (توركش قاغانی) طرفندن (مافاراچ تمغاجی) و (اوغوز بیلكه تمغاجی) كلدیلر .

یاپیلان حسابه كوره تاریخ وفاتك میلادك ٧٣١ سنه‌سی مایسنك اوتوزنجی كونی اولمق ایجاب ایتمكده‌در. « یوغ »ك یعنی مراسم تدفینیه‌نك دوقوزنجی آیك ٣٧ نجی كوننده یعنی میلادك ٧٣١ سنه‌سی تشرین اولنك دوقوزنده اولمسنه نظراً وفات تاریخیله یوغ مراسمی آره‌سنده آلتی آیدن زیاده بر مدت كچمش دیمكدر . چین مورخلرینك « توكیولر ایلك بهار ویا یازده ئولن برآدمی دفن ایتمك ایچون یاپراقلرك صاراروب دوشمه‌سنی بكلرلر ایدی » یولنده‌كی قیدلری‌ده وفاتله یوغ آره‌سنده آلتی آی كچدیكنی تأیید وایضاح ایتمكده‌در . آبده ، مایمون ییلنك یدنجی آینك اوتوزیدنجی كونی ركز ایدیلدیكنه كوره بوده میلادك «٧٣٢» سنه‌سنده انشا ایدیلمش دیمكدر .

[١] چین ایمپراطوری طرفندن كوندریلدیكی خبر ویریلن « ایكاك » یعنی « لیقانه Liu-eng »لك چین تاریخلرنده ، كول تكینك « فتی » متعاقب ایمپراطور طرفندن تعزیه ایچون بیلكه خان نزدینه اعزام ایدیلدیكی كورولن « لیو ـ هیانغ Liu-Hiang » اولدیغی شبهه‌سزدر . بو اسمك یرنده‌كی « ایسی‌ی Isiy » كلمه‌سنه كلنجه‌بونك « ایقانغ » اسمنه مربوط بر لفظمی یوقسه آیری برآدمك اسمی‌می اولدیغی تعیین ایدیله‌مه‌مكده‌در .

قیرغیز خاقانی طرفندن (تاردوش) و (اینانچوچور) کلدیلر . بارق (تربه) یاپمق و اویمالرله مزین یازیلی طاشی (کتابه آبده‌سنی) ایشله‌مك ایچون چین خاقانك (چیقان)ی (چانغ ـ سنکون) کلدی ... »[١].

کول تکین ، مفکوره‌سی اوغورنده هرفدا کارلغه قاتلانان ، هرتهلکه‌یه آتیلان مستثنا شخصیتلردن ایدی . باباسنك قوردیغی خاقانلغی اوجه عموجه‌سنك صوکره‌ده قارداشنك

[١] اِنیمْ کول تیکین کارْکَكْ بولدی . اُوزِمْ سَقِنْدِمْ . کُورُو کُوزُمْ کُورْ مَزْ تگْ، بیلیر بیلکم بیلمز تگْ بولدی . اَوزِمْ سَقِنْدِمْ . اَوذْتَکْری یاشارْ کیشی اوغلی قوپ اُولْغلی تورمیش . آنجه سَقِنْدِمْ کوزده یاشْ کَلْسر . آتیدا کوکلْته سیغِتْ کَلْسَرْ یانْذرو سقِنْدِمْ . قاتِغْدی سقِنْدِمْ . ایکی شاداوَلیو اِنی یکونِمْ، وغلَنِمْ، بکلرم، بوذنم کوزی قاشی یابْلاقْ بولْدا چیتیپْ سقِنْدِمْ . یوغجی سیغتچی قیتای تاتابی بوذن باشلیو اودر سکون کلتی . تبغچ قاغاندا یسِی لیسکاكْ کلتی . بیرتومن اَغی آلتون کومش کرکا کسیز کلورتی . تُپتْ قاغاندا بولن کلتی . کوریا کون باتسِنْدقی سوغدبار جاکار بوقارق اولیس بوذندا ناكْ سکون وغل ترقان کلتی . اونوكْ اوغلم تورکش قاغاندا مقرچ تمغاچی اوغز بیلکه تمغاچی کلتی . قِرغِز قاغاندا تارذوش اینانچو چور کلتی . بارق یتکوجی بادیز یرتمما بیتیكْ تاشْ یتکوجی تبغچ قاغان چیقانی چاكْ سکون کلتی . کتابه‌نك بو پارچه‌سنده بحث ایدیلن « چانغ سنکون » ك چین مورخلرینك خبر ویردکلری چین سفیری (چانغ کیو ـ ئی « Tchang-kiu-i » اولدیغنده شبهه یوقدر . بو سفیرك عنوانی « کین ـ او ـ تسیانغ ـ کیون « Kin-ou-Tsiang-kiun » ایدی . چینجه ولدیغی آکلاشیلان « چیقان » لفظنه گلنجه بونکده چینجه « شی ـ قوآن « Chi-kouan » دن محرف اولدیغی واضحاً آکلاشیلمقده‌در . بو عنوان ، چین سراینك « مورخ ـ سانسور » لرینه ویریلیوردی .

ریاستی آلتنده محافظه و اعلا ایچون بوتون حیاتی جنك میدانلرنده كچیرمش اولان بو قهرمان یالكز بر غایه تعقیب ایدییوردی : تورك استقلال ووحدتی محافظه!... شخصنه قارشی درین بر محبت بسله‌ین بویوك قارداشی خاقانلغی كمال صمیمیتله كندیسنه تكلیف وقبولی ایچون اصرار ایتدیكی حالده مفكوره‌جی كول تكین خانلغی قبولدن امتناع ایتمش، غریب شادلغی ایله اكتفا ایده‌رك حیاتی قارداشنك و تورك خاقانلغنك اعلای شوكتی اوغورنده حرب میدانلرنده كچیرمش وبو یولده تلف اولمشدر .

كول تكین ، شهامتی ، مردلكی وعالیجنابلغی ایله اورته آسیا اقوامی آراسنده حرمتله مشبوع بر شهرت قازانمشدی . وفاتی خاقانلق داخلنده اولدیغی قدر خارجنده‌ده تأثرله قارشولانمشدی . حتی خصمی فقط مردلكنده مفتونی اولان دوقوز اوغوزلر بیله بو تأثره اشتراك ایتمشلردی . یوغ آلاینده بولونمق ایچون هر مملكتدن هیئتلر كلدیكی كبی چین ایمپراطوری طرفندن‌ده ایمپراطورلق رجالندن (جنغ - كیو - ئی Tehang-Kui-i) ایله (لیو - هیانغ Liu-Hiang) كوندریلمشلردی . ایمپراطور بو ایلچیلرله بیلكه خانه كندی مهریله مختوم ایدلمش بر تعزیت نامه ایله برچوق‌ده قیمتدار هدیه‌لر كوندرمشدی .

بیلكه خان ، قهرمانلغی نسبتنده فدا كار اولان مفكوره‌جی قارداشنك افول ایدیشندن پك چوق متأثر اولمشدی. خاطره‌سنك ابقاسی ایچون چین ایمپراطورینه مراجعتله برطاقم صنعتكار آدملر ایسته‌مشدی . ایمپراطورده كندی نامنه ایفای تعزیتده بولونمق و مراسم تدفینیه‌یه اشتراك ایتمك اوزره كوندردیكی هیئت سفارتله آتی صنعتكار اعزام ایلدی . بیلكه خان ، سوكیلی قارداشنك قبری اوزرینه بر بارق (تربه) یاپدیرتدی . تربه‌نك اوكنه بر آبده ركز ایتدیرتدی . چیندن كلن صنعتكارلر كول تكینك محاربه‌لرینی (بارق) ك دیوارلرینه ترسیم ایتدیلر (١) . آبده‌نك كتابه‌سنی یازمق اوزره یكنی (یولغ تكین) ی

---

(١) بیلكه خان، قارداشی نامنه ركز ایتدیردیكی كتابه‌لی آبده‌یه «بارق» ك انشاسنی شو صورتله آڭلاتیور: تڭریچ قاغاندا بادزجی كلورتمز ، بادزتمز . مڭك سابیمن سیمدی . تڭریچ قاغانك ایچره‌كی بادزجلك ییی . آكار ادنچیغ بارق یراتورتمز ، ایچین تشین ادنچیغ بادز اور تورتمز ، تاش توقیدم ، كوكلتكی سابیمن [- - - - - - اونوق

(بارق)ك انشا ایدیلدیکی (قوشـو ـ چایدام) ه کوندردی . یولغ تکین یکرمی کون اوراده قالەرق کتابەیی ترتیب ایلدی . چینلی صنعتکارلرده هم چینجه هم ده اورخون حرفلریله کتابەیی آبده اوزرینه حك ایلدیلر [١] .

کول تکینك وفاتی مناسبتیله چین ایمپراطوری طرفندن کوستریلن جمیله ، کوك تورکلرله چینلیلر آره‌سنده بر مدتدنبری تقرر ایتمش اولان مناسبات دوستانەیی بر قات داها تأییده خادم اولدی . حتی بیلکه خان ، بو دوستلقدن بالاستفاده چینلی بر پرنسسله ازدواج آرزوسنی تکرار اظهار ایلدی [م ٧٣٤] . چین ایمپراطوری ، تیتلیلرك آلدیغی تجاوزکار وضعیته قارشی ، اورته آسیاده موقعنی تحکیم ایتمش اولان بیلکه خانك صهریتندن مستفید

اَوغلِنکا تاتیکا تاکِ بونی کوز بیلِكْ : باڭکو تاشْ توقیتْدِمْ . بوآریكْ آرْسارْ [. . . .] قاآریكْ یِرْتا اِزْسارْ آنْچه رَیكْ یِرْتا باڭکو تاشْ توقیتْدِمْ بِتیدِمْ ، آنی کوروپْ آنْچه بیلینْ اول تاشْ [- - -] دِمْ . بوبِتیكْ بِتیکِما آتیسی یولِغْ تیگین = تابغاچ خاقاندن (چین ایمپراطوروندن) ونه‌جیلر، هیکلتراشلر کتیرتدم، ایشلتدم. آرزومی رد ایدیلمه‌دی تابغاچ خاقانك خصوصی هیکلتراشلری ، صنعتکارلری کوندرلدی. بونلره آیریجه برده بارق انشا ایتدیردم. ایچنه طیشنه تصویرلر یاپدیردم؛ طاش ایشلتدم. کوکلمده‌کی آرزولری بو طاشه یازدیردم [- - -] سوکیلی اوغوللری بتون صوکره کلنلر بونی کورك، بویله بیلك! ابدی آبده‌یی ایشلتدم. بو برخالی اویغندن و [- - -] صارپ برده اولدیغندن بو آبده‌یی صارپ برده ایشلتدم. اوزرینه کتابه یازدیردم . بونی کورك، بویله بیلك! بو طاش . ن [- - -] بو کتابه‌یی یازان یکنی یولیغ تکین‌در».

[١] کول تکین نامنه رکز ایدیلن آبده‌نك کتابه‌سنی یازان « یولغ تکین » ده کندی لساندن بوخصوصی شویله آکلاتیور :

بونجه بِتیكْ بِتیکِما کول تیگین آتیسی یولِغ تیگین بِتیدِیْ . یکرمی کون اولِرِپ بوتاشقا بوتامغا قوپ یولِغ تیگین بِتیدِمْ . یِغازْ اوغلانکزدا تاتیغونکزدا یِیکدی اِیکْدور اَرْتیکز اوچاباردِغزْ . تکری [- - -] اِترِکدا کیچا = بوتون بوکتابەلری یازان بن کول تکینك یکنی یولیغ تکینم . بوراده یکرمی کون اوطوره‌رق بن . یولیغ تکین بوطاش اوزرینه بوقدر چوق یازدم . . . » .

اوله‌جغنی کوره‌رك بو دفعه‌کی طلبه موافقت جوابی ویردی . بیلکه خان ، بو لطفندن ناشی ایمپراطوره عرض تشکر ایتمك و دوکونك اجراسی زمانی تعیین ایتدیرمك اوزره چین پایتختی اولان (سیغانفو) یه بر ایلچی کوندردی [۱] . فقط بو اثناده شخصی بر اغبرارله حرکت ایدن (مه‌ی ـ لو ـ چوئه Meï-Lo-Tchoue) اسمنده بر ضابط [۲] کندیسنی زهرله‌دیکندن جلوسندنبری اوزله‌دیکی چینلی پرنسسدن ابدیاً مهجور قالدی ! . . .

بیلکه خان بو خائن آدمی بوتون افراد عائله‌سیله برابر امحا ایتدیسه‌ده ، کندیسی ده زهرك تأثیرندن قورتوله‌مدی . حرب و جدال صحنه‌لرنده چلیك اولان وجودی ، قاتل زهرك تأثیرینه مقاومت ایده‌میه‌رك میلادی (۷۳٤) تاریخنده ، یعنی چینه کوندردیکی سفیرك عودتندن اول وفات ایلدی [۳] .

(بیلکه خان)ك وفاتی تورکلر قدر مجاور قوملری‌ده متأثر ایتمشدی . کوك تورکلر

[۱] (ایستانیسلاس ژولیه‌ن) ، چین وقایعنامه‌لرینه استناداً بیلکه خان طرفندن کوندریلن بو ایلچی‌نك (کیائی ـ لی ـ پی Kiai-Li-Pi) اسمنده‌کی کوچوك قارداشی اولدیغی یازییور . فقط بونك بر خطا اولدیغی شبهه‌سزدر . چونکه (بیلکه خانك)ك (کول تکین) دن باشقا کوچوك قارداشی اولدیغی محققدر . (شله‌کل Schlegel) چین وقایعنامه‌لرندن بو ایلچی‌نك اسمنی (اوق آیلیق پت Okailikpit) شکلنده استنساخ ایتمکده‌در .

[۲] (ایستانیسلاس ژولیه‌ن) ایله (تومسن) بو ضابطك اسمنی (مه‌ی ـ لو ـ چوئه) شکلنده (شله‌کل) ، (مه‌لوق توآت Meïlouk Toat) صورتنده (ده‌کینیی) ایسه (مه‌ی ـ لو ـ چو) شکلنده قید ایدییورلر .

[۳] (Mémoi.sur les chin XVI, p. 26) ده (بیلکه خان) ك وفاتی میلادك (۷۳٤) نجی سنه‌سی سکزنجی آینده وقوعبولدیغی تصریح ایدلمش اولمسنه نظراً ، خانك (۷۳٤) نجی سنه‌سی ایلولنده وفات ایتمش اولمسی ایجاب ایتمکده‌در . حالبوکه (بیلکه خان)ك اوغلی وخلفی طرفندن پدری نامنه ذکر ایدیلن ایکنجی اورخون آبده‌سنده بو خصوصه دائر شو سطرلر کورولمکده‌در :
« بونچه قزغنیپ آقاکم قاغان یت ییل اونچ ای آلتی اوتزقا اوچه باردی .
آلغازین ییل بیشینچ ای یتی اوتزقا یوغ ارتوتم = پدرم خاقان بونجه شیمر قازاندقدن صوکره (ایت) ییلنده اوتنجی آی واوتوز آلتنجی کونده ئولدی . تونغور ییلنده بشنجی آیده اوتوز یدنجی کون یوغ بیدق » . بو سطرلره نظراً ، (بیلکه خان)ك تاریخ وفاتنك میلادی (۷۳٤) نجی سنه‌سی تشرین ثانی‌سنك اون برنجی ویا اون سکزنجی کوننه مصادف اولمسی ، جنازه مراسمنك‌ده ، (۷۳٥) نجی سنه‌سی تموزینك اون ، یا اون یدنجی کونی اجرا ایدلمش بولونمسی ایجاب ایتمکده‌در .

خانی ، شهامتی ، حمیتی ، شفقتی ، عالیجنابلغی ایله کندیسنی یالکز تبعه‌سنه دکل اجنبیلره‌ده سودیرمش ، چین ایمپراطورلغی داخلنده بیله حرمت عامه‌یه مظهر اولمشدی . چین وقایعنامه‌لری ، بیلکه خانک وفاتندن ایمپراطورک پك زیاده متأثر اولدیغنی قید ایتمکی اونوتمامشلردر [۱] . خاقانک اوغلی و خلفی (ایجن خان) باباسنک وفاتندن متحصل آلامنی قید ایدرکن : « تورکلر اوزرینه حکم ایدن پدرم (بیلکه خان) ك وفاتی بنی درین بر یأسه دوچار ایتدی . یاز کلدکجه ، یوقاریده قبهٔ سما پایدار اولدقجه ، کیکلر طاغلرده‌قاچدقجه دوام ایلدکجه اوکا آغلایه‌جغم » یولنده تأثراتنی اظهار ایتمکده‌در [۲] .

(بیلکه خان) ك وفاتی آسیا خلقی اوزرنده پك درین تأثیرات براقمشدی . مجاور قوملر ، اوغلی و خلفی (ایجن I-Jen) ه عرض تعزیت ایچون هیئتلر کوندردیلر . چین ایمپراطوری ، کندی نامنه بیان تعزیت ایتمك و یوغ مراسمنده حاضر بولونمق اوزره مراییده مهم بر موقع صاحبی اولان (لی ـ تسیوئن Li-Thsiouen) ك ریاستی آلتنده بر هیئت مخصوصه اعزام ایلدی . هیئت ایمپراطور طرفندن (ایجن خان) ه کوندریلن آلتون کوموش وسائر هدیه‌لردن باشقه (بیلکه خان) ك یوغ مراسمنده استعمال ایدیلمك اوزره مسك ، صاندال آغاجی کبی بر چوق شیلرده کتیرمشدی [۳] .

[۱] ایستانیسلاس ژولیه‌ن ، توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص ، ۲۹

[۲] تومسن ، اورخون کتابه‌لری ، ص ، ۱۳۳

[۳] ایکنجی آبده‌نك جنوب جبهه‌سنده اون بر واون ایکنجی سطرلرده یوغ مراسمنده بولونمق اوزره چیندن کان هیئتدن شو صورتله بحث ایدییور : لیسونْ تایْ سنکونْ باشادُو بش یوز ارین کلتی . قوقلق [- - - -] آلتون ، کومش کرککسیز کلوردی یوغ یپاریغ کلوریپ تیقابیزی . چیندان بیغاچ کلوریپ اوزیز [- - -] بونچه بودُنْ ساچینْ قولقاقینْ [- - -] بیچدی آدکو اوزلیك آتین قرا کیسین کوك تیا کین سانسز کلوریپ قوپ قوتی — باشده (لیسون تای سنکون) اونق وزره چیندن بش یوز کشی کلدی . پك چوق قوقو ، آلتون وکوموش کتیردیلر . یوغ ایچون مسك کتیردیلر . صاندال آغاجی کتیردیلر . . . بوتون بو خلق صاچلرینی کسدیلر . قولاقلرینی چیزدیلر . ایی آتلرینی ، سیاه سموزرینی . کوك سنجابلرینی صاییسز کتیروب ویردیلر . »

بیلکه خانك بوغ مراسمی پك مطنطن اولمشـدی . چینلی (لیسون تای سنکون) باشده اولمق اوزره بویوك کوچوك برچوق قوملردن کلن هیئتلر ، مراسمه اشتراك ایتدیلر . بو هیئتلر متوفی‌یه حرمتاً ، تورکلره توفیقاً صاچلرینی کسـدیلر . قولاقلرینی چیزدیلر . کتیردکلری قوقولری آثنای آیین‌ده استعمال ایتدیلر .

(ایجن) خان پدرینك قبری اوزرینه (بارق) یاپمق وبر آبده رکز ایتمك اوزره چین ایمپراطوردن برطاقم صنعتکار ایستدی . ایمپراطورده دورینك وقعه‌نویسی اولان (لی ـ هیونغ Li-Hiong) ی ایسته‌نیلن صنعتکارلرله برابر تورکلر نزدینه اعزام ایلدی . (ایجن) خان طرفندن کتابه‌نك تحریرینه مأمور ایدیلن (یولغ) تکین بونلرله برابر ، برآیدن زیده چالیشـه‌رق قبرك اوزرینـه محتشم برتربه (بارق) انشا وبر آبده رکز ایلدیلر . (یولغ تکین) طرفـندن ترتیب ایدیلن کتابه بو آبده اوزرینه حك ایدیلدی . بارقك خارجی وداخلی دیوارلری بیلکه خانك محاربه‌لرینی مصور شکللرله طولدیریلدی [١] .

کتابه‌ده بحث ایدیلن (لسون ـ تی ـ سـنکون) ك چین وقایعنامه‌لرینك ایمپراطور طرفندن بر هیئت ریاستنده اعزام ایدیلدیکی خبر ویریلن واسمی (ایستانیسلاس ژولیه‌ن) طرفندن (لی ـ تسیوئن Li-Thsiouen) ، (شاه‌کل) طرفندن‌ده (لی ـ تسوآن Li-Tsoan) صورتنده استنساخ ایدیلن آدم اولدیغی شبهه‌سزدر . بو آدم (سیفانغو) سرابنده (تسونغ ـ چینغ ـ کینغ Tsong-tching-king) یعنی (خاندان ایمپراطوری ناظر عمومیسی) عنوانینی حائز بولونیوردی . کتابه‌ده‌کی (لیسون Lisun) ایله چین وقایعنامه‌لرنده‌کی (لی ـ تسـوآن) ویا (لی ـ تسیوئن) آره‌سنده‌کی قرابت لفظیه‌ده بو عینیتی مؤیددر . بو چینجه اسمك تورکلر طرفندن جزئجه تحریف ایدیله‌ك (لسون) شکلنه صوقولمش اولدیغی شبهه‌سزدر . کتابه‌ده (لیسون) لفظندن صوکره کلن (تی ـ سنکون Tai-sengun) ه کلنجه بونك‌ده (لسون) ك رتبه وعنوانی اولمسی محتملدر . سینولوغلرده چین‌ده (تای ـ سنکون) ه یقین اولمق اوزره (تا ـ تسیانغ ـ کیون Ta-tsiang-kiun) یعنی (بویوك جنرال) معناسنه بر عنوان بولندیغنی خبر ویریورلر . کرچه چین وقایعنامه‌لرنده (لی ـ تسیوئن) ك عنوانی (تسونغ ـ چینغ ـ کینغ) اولدیغی تصریح ایدیلمشدر . فقط . عینی وقایعنامه‌لر بر ذاتك متعدد عنوانلرینی‌ده ثبت ایتمشلردر . شو حالده (لی ـ تسیوئن) ك دیکر بر عنواننك‌ده (تا ـ تسیانغ ـ کیون) اولمسی مستبعد دکلدر . بو احتماله کوره (تا ـ تسیانغ ـ کیون) ـ تورکلر طرفندن تحریف ایدیله‌رك (تی ـ سنکون) شکلنه صوقولمش اولمسی قبول اولونه بیلیر .

[١] ایجن خان ، پدری نامنه بر آبده رکز واوزرینه بر کتابه حك ایتدیرمك ایچون چیندن صنعتکارلر کتیرتمش اولدیغنی بالذات شوصورتله آکلاتیور : کِیشرا تابغاچ قغاندا بادیزچی قوپ کلورتم . منینْ ساعنْ سیمدی . ایچرکی بادیزچیك ییتی . آکارْ ادنچیغ

بیلکه خان ، خاطره‌سنی تبجیل ایچون یاپیلان بوتون بو مراسمه ، حیاتنده‌کی افعال وحرکاتیله بحق کسب استحقاق ایتمشدی . اسمنك حقیقی بر مسماسی اولان کوك تورك خانی ، فطرتك نادر یتشدیردیکی او سیمالردن ایدی‌که حیات و راحتلرینی ملتلرینك رفاه و سعادتی یولنده فدا ایتمکدن درین بر ذوق آلیر ، شانی و شوکتی آنجق وظیفه‌لرینك حسن ایفاسنده بولورلر .

بیلکه خان ، (اوتوکن) ی ، کوك تورکلرك بو مقدس یوردینی درین بر عشق ایله سوییور ، تورکلرك هر سعادتی وطنلرنده بوله‌جقلرینه قانع بولونیوردی . اورخون آبده‌لرنده ، چینك ثروت و رفاهنه ، چینلیلرك دعوت و تشویقنه قاپیلانلری شدید بر لسانله تقبیح ایتدیکنی کوریورز : « ای تورك ملتی! ، سزدن چینلیلرك طاتلی سوزلرینه جاذب آلتونلرینه قاپیله‌رق (اوتوکن) ی ، بومقدس یوردی ترك ایدنلر ئولومه ، هلاکه قوشمشلردر » فقره‌سی ، کتابه‌ده دفعاتله تکرار ایدیلمشدر .

بیلکه‌خان ، تورکلرك وطنلرینه لایزال بر محبت بسلمه‌لرینی، اوتوکنی ترك ایتمه‌ملرینی توصیه ایتمکده ، شان وشرفی ، رفاه و سعادتی آنجق وطنلرنده بوله‌بیله‌جکلرینی مؤثر بر لسانله آکلاتمقده‌دز: « ای تورك ملتی ، اکر مقدس اوتوکنی‌ترك ایده‌رك چینه کیدرسه‌ك ئوله‌جکسك ! فقط ، اوتوکن‌ده اوطوره‌ق ، ورایه قافله‌لر ، کاربانلر کوندریرسه‌ك قازانیر

بارق ئرتدم . ایحین تشین ادنجغ بادیز اورتم قاش قوقیدم . . . = صوکرا . چینلیلرك خاقانندن بر جوق بادیزجی یعنی هیکلتراش کتیرتدم . چین فغفوری طلبمی رد ایتمدی ، کندی سراینك هیکلتراشلرینی کوندردی . اونلرك یاردیمیله آیریجه (بارق) ی قوردم . آیریجه داخلده خارجده طاشلری ایشلتدم ....» . (ایحین خان) طرفندن آبده‌یی رکز ایتمك وزره چیندن کلن صنعتکارلره ترفیق وکتابه‌یی یزمغه مأمورایدیلن (یولغ تکین) ده کندی سانندن شوفقره‌یی علاوه ایدییور : بیلکه قاغان بتیکین یولیغ تیکین بتیدم . بونچه بارقیغ بادیزغ اوزغ [---] قالغان آتیسی یولیغ تیکین من آی آرتوق تورت کون اولوپ بتیدم بادزتم . . . = بیلکه‌خاقان کتابه‌سنی بن ، یولیغ تکین یازدم . بونجه بارق . بادیز کتابه‌ر ، تصویرلر [---] بن ، خاقانك یکنی یولیغ تکین ، بور ده بر آی دورت کون‌اوطوره‌رق یازدم وحك ایتدم . . . . » .

و بختيار اولورسك ! كرچه اوتوكن‌ده ثروت و احتشام يوقدر. فقط ، عيني زمانده آلام و اكدارده يوقدر. آنجق يوردكي بكله‌مك و محافظه ايتمك صورتيله‌دركه حكومتكك ابديتني تأمين ايتمش اولورسون ! »

بيلكه خان ، تورك برلكني الك أبي تقدير ايتمش بر باشبوغدي. بوتون توركلره اولاد نظريله باقيور ، متحده‌دن آيريلان ، عصيان و اختلال چيقاران قبيله‌لر حقنده بر بابانك اطاعتدن انحراف ايدن اولادي حقنده‌كي حسياتدن باشقه بر شي بسلميوردي . سوكيلي قارداشي (كول تكين) لك صياغي انتساج ايدن دوقوز اوغوزلر عصيانندن بحث ايدن سطرلرده كين و خصومتدن زياده تأثر و تأسف كورولمكده‌در. اون سكز سنه سورن مدت حكومتنده الك زياده تورك بيرلكني تأمنه چاليشمش ، هدفنه واصل اولمق ايچون هيچ بر فدا كارلقدن چكينمه‌مشدر. اورخون كتابه‌سنده تواضعكار بر لسانله بوتون بو مساعيسني بالذات شو صورتله نقل ايتمكده‌در : « تورك ملتني اصلاح ايتمك ايچون ، كيري‌ده اوغوزلره ، ايلري‌ده قتاي و تاتابي‌لره ، بري‌ده چينه قارشي بويوك اوزدولرله يكرمي ايكي دفعه سفر ايده‌رك محاربه ايتدك . طالع آچيق اولديغي ايچون ، تاكريننك ياردميله ، ئوله‌جك تورك قومي يكيدن ديريلتدم ، اصلاح ايتدم. چيبلاق ملتي اثوابلي ، فقير خلقي زنكين ، آز ملتي چوق ايتدم (يعني نفوس ملتي آرتيردم) . خانلغم داخلنده‌كي مطيع اهاليني نعمته غرق و دورت طرفده‌كي قوملري صلح پرور اولمغه مجبور يلدم . هپسي بكا عرض اطاعت ايده‌رك سعي و غيرتلرينك ثمره‌سني ويريورلر !....

ایجن خان

[م ٧٣٤ — ٧٤١]

بیلکه‌خان وزیرینك زهرینك تأثیریله وفات ایدنجه . قورولتای اوغلی (ایجن I-Jen)ی کوك تورك خاقانی اعلان ایلدی [۱] . یکی خان ، مساعد شرائط ایچنده حکمدارلغه ارتقا ایتمشدی . پدریله ، عمجه‌سنك عزم و شهامتلریله خاقانلغك امور اداره‌سی تنظیم ایدلمش ، عصیانکار اولوسلر تحت اطاعته آلنمش ، چین امپراطورلغی ایله صمیمی دوستلق اساسلری قورولمش ، تورك ملتنك وحدت و سطوتی تأمین ایدلمشدی . بو سایه‌ده (ایجن) ، اسلافی کبی اوائل حکومتنده عصیان و تجاوزلردن مصون قالدی . باباسنك بر قدیمی قوتلی اوردولر سایه‌سنده خاقانلغك نفوذ و موقعی اسکی یوکسکلکنی محافظه ایلدی .

چین وقایعنامه‌لرندن ، (ایجن خان)ك سکز سنه دوام ایدن مدت حکومتنده پدری دورنده چین امپراطورلغی ایله تقرر ایدن معاهدهٔ صلحیه‌یی محافظه ایتمش اولدیغی آکلاشیلیور . حتی بو مناسباتك ادامه‌سی ایچون (سیغانفو) یه بر قاچ دفعه ایلچیلر کوندرمش ، ایکی حکومت آره‌سنده‌کی صلح و مسالمتك ادامه‌سنه چالیشمشدر . داخلده تورك وحدتنی محافظه خصوصنده بیوك بر اهمیت ویرمش ، خاقانلغك شرق و غربی دور ایده‌رك دعوای استقلال آرقه‌سنده قوشان اولوسلرك نفوذلرینی تأیید ایتمشدر . چینلیلرله اولجه عقد ایدلمش اولان تجارت معاهده‌سندن واسع مقیاسده استفاده ایده‌رك ملتك ثروت و رفاهنی تزییده غیرت ایتمش ، خلاصه پدرینك تأمین ایتدیکی نفوذ وسطوتی محافظه ایتمك شرطیله ، صلح و مسالمت ایچنده ترقیات داخلیه‌یه حصر مساعی ایلمشدر . پدری (بیلکه خان) نامنه رکز ایتدیردیکی آبده‌ده داخلی و خارجی تعقیب ایتدیکی سیاستی بالذات شو صورتله آکلاتمقده‌در : « پدرم خاقان ، عمجه‌م خاقان تخته

[۱] بو خانك اسمنی (ژولیه‌ن) ، (I-Jen) ؛ ده‌گینی ایسه (Y-tien) شکلنده استنساخ ایتمشلردر . اورخون کتابه‌لرنده بو خانك اسمی مذکور دکلدر . کندیسندن (تاکری طاغ تاکری یاراتمش تورك بیلکه‌قاغان) عنوانیله بحث ایدلمشدر .

چیقدقدن صوکوره جهانك دورت کوشه‌سنده اوقدر اقوامی تنظیم ایتدکلری کبی بن‌ده جلوسمدن صوکره تاکرینك یاردیمیله جهانك دورت کوشه‌سنده‌کی اوقدر اقوامی تنظیم ایدوب بیرلشدیردم. تورکشلر خانه بویوك دوکونله قیزیمی ویردم. تورکش خانك قیزینی‌ده بویوك دوکونله کندی اوغله ویردم[۱]. اونلره باش اکدیردم. دیز چوکدوردم. یوقاریده تاکری، آشاغیده یر یارلیقادیغی ایچون ماتمی کوزلریله کورمدیکی، قولاقلریله ایشیتمدیکی یرلره کوتوردم. ایلری‌یه (کون طوغوسنه)، صاغه (جنوبه)، آرقه‌یه (کون باطیسنه)، صوله (شماله) کوتوردم. تورکلرمه، تبعه‌مه چینلیلردن قرمزی آلتون، بیاض کوموش، ایپك طوپ و حبوباتدن ایسیقتی آلدم. اونلرك خصوصی آتلرندن، آیغیرلرندن، سیاه سمورلرندن، کوك سنجابلرندن قزاندم. ماتمی تنظیم ایتدم. اونلرده هیچ بر اندیشه براقمدم » [۲].

[۱] اچین خانك، کندی قیزینی تورکش خانه ترویج ایتدیکنه دائر کتابه‌ده ویریلن معلومات چین وقایعنامه‌لرینك قیوداتنه توافق ایتمکده‌در. (ویسدلو) چین وقایعنامه‌لرندن نقلاً (تو - کی - شی) لرك یعنی (تورکش) لر حکمداری صولو Sou-Lou نك اوچ زوجه‌سی اولدیغنی، خاتون عنوانی طاشیان بواوچ قادیندن برنجیسی چین پرنسسی، ایکنجیسی (تبت) قرالنك، اوچنجیسی‌ده شرقی کوك تورك خاندانك قیزی اولدقلری تصریح ایتمکده‌در.

[۲] اَقا کُم قاغان اِچیم قاغان اُولُر تِکینْدا تُورت بولُکْداقی بُودُنغ اِتمِش [- - -] تِکْرِی یارلِقاذُق اُوچُون اُوزُم اُولُرتُوقِما تُورت بُولُکْداقی بُودُنغ اِیشْدِم یِرتِدِم [- - -] قیلْدِم. [- - -] تُورکِش قاغانقا قیزِیمین [- - -] آرتَکُو اُولُوغ تُوزُون آلی بیرْتِم. تُورکِش قاغان قیزین آرتَکُو اولوغ تُوزُون اُوغْلِما آلی بیرْتِم باشْلِغِغ یُوکُنْدِرْتِم. تِیزْلِیکِك سُوکُرْتِم. اُوزا تَکْری آسرا ییز یارْلِقاذُق اُوچُون کُوزِین کُورْمَدُق قُولْقاقِین اِیشِیدْمَدُك بُودُنِمِن اِیلْگَرُو کُون طوغْشِیقِیقا بیرْگَرُو [- - -] قُورِغَرُو کُون باتِیشْقِیقا یِیرْغَرُو تُون [- - - - - -] آلتُونِین اُورْلُك کُومِش قِرْغِغْلِغ قُوتَین اَکِیلْلِك اِیسِیکْتِی سِین

چین وقایعنامه‌لرینك (ایجن خان) دورینه عائد هیچ بر حادثهٔ حربیه‌دن بحث ایتمه‌مش اولملرندن بو پرنسك مدت حکومتنك صلح و مسالمت ایچنده گچمش اولدیغنی استدلال ایده بیلیرز. اساساً، (ایجن خان) ده کتابه‌ده کندی اجرا آتندن بحث ایدرکن وقایع حربیه‌یه دائر هیچ بر شی سویله‌مه‌مکده‌در. گرك چین وقایعنامه‌لرندن وگرك اورخون کتابه‌لرندن (ایجن خان) ك جنوب قومشوسی چین امپراطورلغی ایله دوست گچندیکی کبی غرب قومشوسی اولان تورگش خانیله‌ده رابطهٔ صهریت تأسیس ایده‌رك ملتنه صلح و آسایش داخلنده مسعود بر حیات یاشاتدیغی آکلاشیلمقده‌در.

فقط، مع التأسف، تورکلرك بو دورهٔ حضور و سعادتی چوق دوام ایده‌مه‌مشدر. مدبر، بصیرتکار و صلح پرور بر حکمدار اولان (ایجن خان)، جلوسنك سکزنجی سنه‌سنده وفات ایدنجه، خاقانلغك شیرازه‌سی بوزولمش، کندیسنه خلف اولان کوچوك قارداشی (بیلگه قوتلو PiKia-Ko-To-Lo) خان دورنده کوك تورك اولکه‌سی اوله‌یرنجی بر اغتشاشه صحنه اولمشدر.

أُوزْلِكْ آتِنْ آدْغرِنْ قَرا كِيشِينْ كُولْكْ تِپا كِرْ تُورْ كَما بُودُنْما قَزْ غَنُو بيرْتمْ..»

ایجن خانك چینلیلردن آلدیغی خبر ویردیکی بو شیلری، آقینلرله اغتنام ایتمش اولمسی احتمالی اولدیغی کبی چین امپراطوریله میلادك (٧٢٧) تاریخنده عقد ایدیلن تجارت معاهده‌سی موجبنجه قازانمش اولمسی‌ده محتملدر. فقط، چین وقایعنامه‌لرنده (ایجن خان) دورنده تورکلرله محاربه اولدیغنه دائر هیچ بر قید بولونمامسی ایکنجی احتمالی تأیید ایتمکده‌در. هرحالده کتابه‌ده‌کی طرز افاده، خاقانك بوشیلرك آلینماسنی کندیسی ایچون بر موفقیت عد ایتدیکنی آکلاتمقده‌در.

داخلی اغتشاشلر وخاقانلغك انقراضی

[٧٤٢ م — ٧٤٥ م]

کوك تورك خاقانلغی ، هر بری داخلی اداره‌لرنده مستقل ، برطاقم غروبلردن متشکل بر متحده ایدی . هر بوی بر رئیسك اداره‌سنده بولونیور ، خاقانده بوتون بویلرك بویوك باشبوغلغی مقامنی اشغال ایدییوردی . خاقان ، مقتدر ، شجیع ، عزم و اراده‌سی متین بر ذات اولورسه عمومك مظهر تقدیر وتجبلی اولویور ، طبعاً عسکری براطاعت وشجاعتله مألوف اولان تورکلر بو عزمکار باشبوغك اداره‌سنده حیرتبخش خارقه‌لر کوستریبور ، ظفردن ظفره قوشیورلردی .

فقط متحده‌نك باشنه راده‌سز ، ذوق و سفاهته دوشکون ، جبین خاقانلر کچنجه ، وضعیت تمامیله ده‌کیشیور ، متحده‌یی باغلایان رابطه‌لر کدوشه‌یور ، کندیلرنده جرأت و قوت کورن رئیسلر عصیان بایراغنی آچیور ، خاقانلق کوندن کونه نفوذ و شوکتنی غائب ایده‌رك نهایت چوکیور ، فرصته مترقب اولان چینلیلرده درحال اورته آسیانك استیلاسنه قالقیشیورلردی .

(ایجن خان) لك وفاتندن صوکره‌ده (قوتلو) ، (مه‌چو) و (بیلکه) خانلرك عزمکارأللریله یکیدن حیات بولمش اولان خاقانلقده عینی حالك ظهور ایتمش اولدیغنی کوریبورز کرچه (ایجن خان) ده سلفلری کبی پارلاق ظفرلر آرقه‌سندن قوشمه‌مش ، بو ساحه‌ده بویوك موفقیتلر کوستره‌مه‌مشدی . فقط ، اجدادینك قوردیغی بنایی صارصینتی‌یه معروض براقمقسزین محافظه ایتمش ، بویوك فتوحاته مظهر اوله‌مامش ایسه‌ده صلح و آسایش دائره‌سنده تبعه‌سنی ترفیهه موفق اولمش ، متحده‌یی تفرقه‌یه اوغراتمامق اقتدار ومهارتنی کوسترمشدی .

فقط ، (ایجن خان) لك وفاتندن صوکره یرینه کوچوك قارداشی (بیلکه قوتلو Pi-Kia-Kou-To-Lo) کچنجه احوال ده‌کیشدی (تاکری Teng-Li) [١] خان عنوانیله

[١] چین مورخلری (بیلکه قوتلو) نك (تانغ ـ لی) عنوانیله تخته کچدیکنی یازییورلر . اورخون آبده‌لرنده ایسه کوك تورك خانلرینك (تاکری) عنوانیله یاد ایدیلمش اولدقلرینی کوریبورز . بوکا کوره چینلیلرك (تاکری) یی تحریف ایده‌رك (تانغ ـ لی) شکلنه صوقمش اولدقلرینه حکم ایده‌بیلیرز .

تخته اجلاس ایدیلن بو پرنس ، نه اجدادینك شجاعتنه ، نه ده پدرینك درایتنه مالك دکلدی . اساساً یاشیده ، کندیسنه تحمیل ایدیلن وظائفی حسن صورتله تدویره مساعد دکلدی . بو سببدن ادارهٔ حکومت والده‌سی (پوفو Po-Fou) خاتونك ألینه کچدی . خاقانلغك اداره‌سز بر کنجله درایتسز بر قادینك ألنده بازیچه‌سی اولمسی ، عاقبتنی پك کوزل کوستریوردی . (پوفو) خاتون نه قدر درایتسز ، نه قدر اقتدارسز ایسه او نسبتده ده محترص وأنتریقه دوشکونی ایدی . فضله اوله‌رق اخلاقاً ده پك ضعیف یعنی خاقانك قرارکاهنه مأمور ضابطلردن (یوسه ترخان Yu-Sse-Ta-Kan) اسمنده برینه مجلوب ایدی . هیچ بر اهمیت وموقعی حائز اولمیان بو آدم مجرد (پوفو) خاتونك کوزده‌سی اولمق اعتباریله امور حکومتده هر شیئه مداخله ایتمکه ، خان زاده‌لره ، بوی باشبوغلرینه بیله اهمیت ویرممکه باشلادی .

خان زاده‌لر وبوی بکلری بویله عادی بر آدمك تحکمنه تحمل ایده‌مدکلرندن روابط وحدت که‌وشه‌مکه ، خانك ووالده‌سنك نفوذی قیریلغه یوز طوتدی . (بیلکه قوتلو) نك عمجه‌لری (پوفو) خاتونك حیثیت شکن اطوارندن ، بو ضابطه قارشی کوستردیکی مجلوبیتدن وبو آدمك امور حکومتده تحکمندن متأثر اوله‌رق آچیقدن آچیغه انتقاده باشلادیلر . بونلردن بری غرب ، دیکری شرق (یابغو Che-Hau) سی اولدقلرندن اوردو اوزرنده‌کی نفوذلری پك بویوکدی »

پوفو خاتون ، بو نفوذلی دشمنلرندن قورتولمق ایچون (یوسه ترخان) ك القاآتیله اوغلنی عمجه‌لری علیهنه تحریکه باشلادی : تجربه‌سز (بیلکه قوتلو) یی عمجه‌لرینك خاقانلغنه کوز دیکمش اولدقلرینه اقناع و وجودلرینك ازاله‌سنه تشویق ایلدی . احمق (بیلکه قوتلو) بو تزویراته ایناندی . غرب یابغوسی اولان عمجه‌سنك بوینی اوردیردی [م ٧٤٢] . شرق یابغوسی (پان ـ کیوئه Pan-Kiue) تکین کندیسنك ده عینی عاقبته اوغرایه‌جغنه حکم ایده‌رك آدملریله برابر فرار ایلدی . اداره‌سنده‌کی شرق اولکه‌سنه چکیله‌رك اورادن (بیلکه قوتلو) خانه اعلان عصیان ایتدی .

(یوسه ترخان) کبی عادی بر آدمك تلقیناتیله حرکت ایدن اراده‌سز بر خانله درایتسز بر قادینك امور حکومتده تولید ایتدکلری تشوش ، هرکسده درین بر نفرت وخوشنودسزلق اویاندیرمشدی . شرق یابغوسنك اعلان عصیان ایتمسی ناخوشنودلرکده اختلال چیقارملرینی تشویق ایتمش اولدی . (پان ـ کیوئه) تکینی تعقیباً بوتون بوی بکلری ده

عصیان بایراغنه صاریلدیلر. عصیانلری تسکیندن عاجز اولدیغنی حس ایدن (بیلکه قوتلو) موقعنی محافظه ایچون چین ایمپراطورینك حمایه‌سنی استرحام ایتمك دنائتنی ارتکاب ایلدی. مه‌چو خانك حفیدی ملتك آرزوسی خلافنده موقعنده اوچ كون داها اوتوره‌بیلمك ایچون خاقانلغك استقلالنی فدا ایتمش ، بر تابع ، بر محمی درکه‌سنه اینمکه راضی اولمشدی . سنه باشنده ایمپراطور (هیوئن - تسونغ Hiauen-Tsong) ه بر چوق هدیه‌لرله بر ایلچی کوندردی . خاقانك چین حمایه‌سنه قبولنی استرحام ایتمکه مأمور اولان بو ایلچی عینی زمانده ایمپراطوره بر عریضه تقدیم ایتمکله موظفدی . بیلکه قوتلو خان بو عریضه‌ده «سمایی تقدیس ایتدیکم کبی كوك خانی‌ده تبجیل و تقدیس ایدییوردم [۱] . یکی سنه مناسبتیله ایلك آی هدیه‌سنی تقدیم ایدرکن ذات خشمتپناهلرینك اون بیك سنه‌لك مدید بر عمره نائلیتلری دعاسنی تکرار ایدرم . » یولنده تذللکارانه عرض انقیاد ایدییوردی .

فقط ، بوتون بو ذلتلر بو بدبخت خانی معروض قالدیغی تهلکه‌دن قورتاره‌مدی . بالعکس چین حمایه‌سنی قبولی علیهنده‌کی جریانی بوس بوتون آرتیردی. (پوفو) خاتونك مناسبتسز و حیثیت شکن احوال و حرکاتندن متأثر اولانلر (بیلکه قوتلو) نك چین حمایه‌سنی طلب ایتمه‌سندن بوتون بوتون نفرت ایده‌رك شرق یابغوسی (پان کیوئه) تکینك یاننه چکلدیلر . خاقانك قرارکاهنده قالان امرا وضابطان ایسه نفاق و منافسه ایچنده بر برلریله بوغوشیورلردی. وضعیتی یاقیندن تعقیب ایدن (پان کیوئه تکین) اطرافه طوپلانان ناخوشنودلردن متشکل بویوك بر قوتله خاقانك قرارکاهی اوزرینه یوریدی . (بیلکه قوتلو) خان مقابله‌ده بولونمق ایستدی . فقط وقوعبولان محاربه‌ده اطرافنده‌کی سجیه‌سز طالقاووق کروهی طاغیلدی . کندیسی‌ده مقتول دوشدی [م ۷٤۲] . بر سنه بیله خاقانلقده قاله‌میان بو طالعسز کنج والده‌سنك اخلاقسزلغی و احتراصی یوزندن تجمیع بر صورتده محو اولدیغی کبی خاقانلق‌ده منفور بر آنارشی‌یه سوروکلندی . خانزاده‌لر آره‌سنده پك سفیلانه بر احتراص مجادله‌سی باشلادی . مملکت باشدن باشه اغتشاش ایچنده قالدی :

(پان کیوئه تکین) خانك قتانی معاقب متوفی (بیلکه خان) ك اوغللرندن

[۱] توکیولره دائر وثیقه‌لر. ص. ۲۰۲ . چین ایمپراطورلرینك رسمی عنوانلری (تیه‌ن-تسو Thien-Tseu) یعنی (ابن سما) اولدیغی حالده (بیلکه قوتلو) خان ایمپراطورك تاکرینك اوغلی اولمسنی کوچك کورمش، فرط تبجیل مقصدیله دوغرودن دوغرویه (تاکری) عنوانیله خطاب ایلمشدر .

برنى قورقولق مقامنده تخته اوطورتەرق بوتون حكم و نفوذى أللنه آلدى . (بيلكه خان) لـ (قوتو يابغو Kou-Tou) اسمنده ديكر براوغلى بو حاله قارشى عصيان ايتدى. تخته اجلاس ايديلن بدبخت برنسى خلع و قتل ايدەرك خاقانلغه كوچوك قارداشنى كچيردى. (قوتو يابغو) نك تخته كنديسى كچمەيەرك كوچوك قارداشنى اجلاسى بر مقصد مخصوصه مستند ايدى : بدايتده كنديسنى استغناكار كوسترەرك ديكر خان زادەلرك دەاحتراصلرينه سد چكمك ايستەيوردى. بالآخره قوت و نفوذينى تزييد ايدنجه رقيبلرينى بر وسيله ايله ازاله ايدەرك خاقانلغى ألده ايدەبيلەجكنى اميد ايديوردى .

فى الحقيقه ، برمدت صوكره (قوتويابغو) تصورينى موقع فعله قويمغه باشلادى . كنديسنه رقيب اولەبيلەجك برنسلرى ، يا مركزدن اوزاقلاشديردى وياخود وجودلرينى عالمدن قالديردى . صوكرەده تخته احلاس ايتديكى زواللى قارداشنى خلع وقتل ايتدى. كنديسنى (يابغو خان Che-Hou) عنوانيله كوك توركلر خاقانى اعلان ايلدى .

قوتلوغ خانك تأسيس ، مەچو و بيلكه خانلرك تحكيم ايلدكلرى كوك تورك خاقانلغى (يوفو) كبى بر قادينك شهوانى احتراصلرى يوزندن بو فجيع حاله دوشمش اولدى . خان زادەلر ايسه ال برلكيله دولتى يووارلانمقده اولديغى انقراضدن قورتارمغه چاليشاجقلرينه بربرلريله پوست غاوغاسنه دوشەرك حركت انقراضيەيى تسريع ايديورلردى . قارداشلرينك قانلى نعشلرينه باصەرق تخت سلطنته چيقان (يابغو خان) ده بو موقع ده اوزون مدت اوتورەمدى . انقراض حركتنى برآز داها تسريع ايتدكدن صوكره عينى سنه ايچنده قارداشلرينك عاقبتنه اوغرادى [م ٧٤٢] .

شويلەكه أنتريقه و جنايتلرله بيلكه خانك تختنه اوطوران يابغوخانه قارشى ملت بردرلو صميمى برمربوطيت و انقياد كوسترەمەمشدى . هر طرف اغتشاش ايچنده يوزبيور ، هيچ بر بوى بكى قدسيتنى غائب ايدن خاقانلق مقامنه قارشى اسكى مربوطيتى كوسترميور ، بالعكس هركس استقلال آرقەسندن قوشيوردى . (يابغو خان) ده ايسه بو اغتشاشلرى باصديرەجق قدر نه عزم و اداره نەده نفوذ و قوت بولونميوردى . خاقانلغك ابدى خصمى اولان چين ايمپراطورلغى ، تورك ايانده باش كوسترن نائرۀ اغتشاشى متصل كوروكليور ، توركلرى بربرلرينه بوغدورەرق ميراثلرينه قونمق سياستنى تعقيب ايديوردى. چين ايمپراطورى ، بو مقصدله جنراللرندن برينى تورك ايانه كوندرى عينى زمانده (هوئەى ـ هو Hoei-Ho) لرى يعنى دوقوز اوغوزلرى (قو ـ لو ـ لو

(Ko-Lo-Lou) لری یعنی قارلوقلری و (پا-سی-می Pa-Si-Mi) لری یعنی بسمللری ألده ایده‌رك كندی جنرالی حركت عسكریه‌یه باشلار باشلامز بونلرکده اختلال چیقارمالرینی تأمین ایلدی. كوك تورك خاقانلغی متحده‌سنك الك قوتلی اركاننداولان دوقوز اوغوزلرله قارلوقلر و بسمللر بو ترتیباته توفیقاً اعلان عصیان ایده‌رك متفقاً (یابغو خان) ك اوزرینه یورودیلر یابغو خانك أنتریقه‌و جنایتلرندن متنفر اولان كوك توركلر ، كندیسنی مدافعه ایتمه‌دكلرندن وقوع بولان محاربه‌ده (یابغو خان) تلف اولدی [م ٧٤٢] . غالبلر (بسمل) لرك باشبوغنی (كیه ـ تیه-ایشی Kie - Thie-i - chi) عنوانیله تورك خاقانی اعلان ایلدیلر . بوصورتله میلادك (٥٤٥) تاریخندن بری تورك متحده‌سنك باشنده بولونان (آسنا) خاندانی اسقاط ایدیلمش اولدی [م ٧٤٢] .

آسنا خاندانی موقع اقتدارده ایكن شرق و غرب خدیویتلرینه كندی خاندانلری پرنسلرندن برینی مأمور ایدرلردی . بو دفعه خاندان اسقاط ایدیلنجه دوقوز اوغوزلرك (هوئه ـ هو) لرك باشبوغلری شرق یابغوسی ، قارلوقلرك (قو ـ لو ـ لو) لرك باشبوغلری‌ده غرب یابغوسی تعیین اولوندیلر . فقط ، كوك توركلر اوزمانه قدر برتابع نظریله باقدقلری (بسمل) لرك هكه مونیالغنه تحمل ایده‌مدیلر . بونلر (یابغوخان) ك جنایتلرندن متنفر اولدقلرندن كندیسنی مدافعه ایتمه‌مشلردی . فقط ، كندی بیلرینك حاكم موقعندن دوشمه‌سنه وكندیلرینك‌ده اولكی تابعلرینی متبوع طانیق وضعیتنده قالمه‌سنه طبیعی راضی اوله‌میورلردی . آسنا خاندانی تكرار موقع اقتداره كتیرمك ایچون كوك توركلرله اسكی متحده‌یه داخل اولان وبسمللرك هكه مونیالغنی چكه‌مه‌ین بویلر آره‌سنده كیزلی وعمومی برحركت باشلادی. نهایت بوتون رؤسا عقد اجتماع ایده‌رك آسنا خاداننذن (پان كیوئه تكین) ك اوغلنی كوك توركلر خاقانی اعلان ایلدیلر [م ٧٤٢] .

یکی خان ، (اوصلی میشی Ou - Sou - Mi - chi) عنوانی آلدیغی كبی اوغلی (قو لا چه Ko-La-Tche) یه‌ده غرب یابغوسی عنوانی ویردی. یعنی به پرنس ولی عهد اعلان ایدیلدی . چین ایمپراطوری آسنا خاندانك تكرار موقع اقتداره كلمه‌سیله توركلر آره‌سنده‌كی نفاق و شقاقك قالقاجغندن تلاشه دوشه‌رك درحال بر ایلچی كوندردی . بو آدم یکی خانه چین تابعیتی قبول ایتمه‌كی تكلیفه مأمور ایدیلمشدی. چین سرایی ، یکی خانك خصملرینه قارشی ایمپراطورك حمایه‌سنی قبوله مجبور اوله‌جغنی امید ایدییوردی . فقط ،

(اوصلی میشی) چینك بو تكلیفنی قبول ایتدیكی تقدیرده ملی استقلاللرینی هر شیئك فوقنده طوتان توركلرك كندیسنه عصیان ایده جكلرینی بیلدیكندن چین ایلچیسنه رد جوابی ویردی . بونك اوزرینه ایمپراطور دوقوز اوغوزلرله قارلوق و بسمللری دائرهٔ اتفاقنه آلمق تشبثنه باشلادی. بونلری كوك توركلر علیهنه حركته اقناعه موفق اولدی . چین اوردولری جنوبدن حركت ایدركن بونلرده شرق و غربدن (اوصلی میشی) خانی احاطه ایده جكلردی . چین اركان حربیه سنك تنظیم ایتدیكی پلان دائره سنده حركات عسكریه یه باشلانیلدی. (اوصلی میشی) متفق قوتلره قارشو قویه میه جغنی كوره رك فرار ایلدی . غرب یابغوسی (قولاچه) ده بش بیك چادر خلقی ایله چینلیلره تسلیم اولمغه مجبور قالدی . ایمپراطور عرض تابعیت ایدن غرب یابغوسی (قولاچه) یه (هوآنی ـ آن ـ وانغ Hoaï en - Vang) یعنی (نعمت شناس خان) عنوانینی توجیه ایلدی . بسمللرله دوقوز اوغوزلر و قارلوقلر ایسه فرار ایدن (اوصلی میشی) نی تعقیبه دوام ایتدیلر . نهایت بسمللر كندیسنی یاقالامغه موفق اولدیلر. باشنی كسه رك نشانهٔ اتفاق اولمق اوزره چین ایمپراطورینه كوندردیلر [م ٧٤٤] .

(اوصلی میشی) نك بو فجیع عاقبتنه رغماً كوك توركلر نومید اولمه مشلردی . مقتول خانك كوچوك قارداشی (كین ـ قو ـ لونغ فو Kin-Ko - Long - Fou) تكینی (بك مه یی Pe - Meï) خان عنوانیله كوك تورك خاقانی اعلان ایلدیلر [م ٧٤٤] . فقط ، یكی حكمدار نفوذ وقدرتدن محروم بولونیوردی. اغتشاشلر ، تغلبلر توركلری تماميله صارصمش ، تمادی ایدن محاربه لر احتیاج و سفالتی آرتیرمش ، نفاق وشقاق قوصدورمشدی . تورك متحده سنك الك قوتلی عناصرندن اولان دوقوز اوغوزلر ، قارلوقلر ، بسمللر خاقانلغه قارشی دشمن وضعیتنه كچمشلردی. حتی بو اوچ بوی ، بسمللرك باشبوغنی بویوك خان اعلان ایتمشلردی. بوصورتله توركلر بربرلرینه خصم ایكی خانلغه بولونمشلردی.

چین ایمپراطوری ، تورك ایلنی استیلا ایچون توركلر آره سنده كی بو نفاق وشقاقدن استفاده ایتمك ایسته دی . جنرال (وانغ ـ جونغ ـ سه Yang- Tchung-çse) اداره سنده بویوك بر اردو كوندردی . تورك ایلنی استیلایه مأمور اولان بو اوردو خیلی ایلریله یه رك اون بر قبیله ریاستنده بولونان (آپوـ تا A-Po-Ta) خانی ، (ساـ هو Sa-Ho) نهری غربنده كی طاغده بویوك بر انهزامه دوچار ایتدی [م ٧٤٥] .

دیكر طرفدن دوقوز اوغوزلر وقارلوقلرله بسمللر آره سنده كی اتفاق ده بو اثناده بوزولدی . ایكی اولكیلر ، بسمللر اوزرینه هجوم ایده رك مغلوب ایتدیلر . بویوك خان

اعلان ایدیلن باشبوغلرینی قتل ایلدیلر. دوقوز اوغوزلرك باشبوغی (قولی پكلو Ko-Li-peï-lo) نی (قوتلو بیلکه کیونه Ko-To-Lo-Pi-Kia-Kioue) خان عنوانیله تورك خاقانی اعلان ایلدیلر . بو صورتله اورته آسیاده تورك هکه‌مونیالنی دوقوز اوغوز (هونه‌ی- هه) لره کچمش اولدی .

دوقوز اوغوزلر خانی ، کوك تورکلره عائد ممالکی کاملاً تحت انقیاده آلدی. ایرتسی سنه‌ده آسنا خاندانتك صوك بدبخت پرنسی (بك‌مه‌ی Pe-Meï) خان یاقالانه‌رق قتل ایدیلدی. سر مقطوعی چین ایمپراطورینه کونده‌ریلدی [م ٧٤٥] . تورك هکه‌مونیالغنك دوقوزاوغوزلره انتقالی اوزرینه متوفی (بیلکه‌خان)ك زوجه‌سی (قوتلوپوفو Ko-To-Lo Po-Fou) خاتون [١] معیتی خلقیله چین ایمپراطورینه تسلیم اولدی . ایمپراطورده کندیسنی چین‌ده اسکان ایده‌رك معیتنده‌كی امرا وضابطانه مطنطن برضیافت ویردی .

میلادك (٥٤٥) تاریخنده چینلیلرك (آسنا) دیدکلری (شانه) یعنی (بوز قورت) خاندانی طرفندن تأسیس ایدیلن کوك تورك (توکیونه) خاقانلغی پك چوق شانلی دورلر ، پك تجمیع والیم سرکذشتلر کچیردکدن صوکره خاندانك صوك بدبخت پرنسی (بك‌مه‌ی)نك قتلی اوزرینه میلادك (٧٤٥) تاریخنده منقرض اولدی . ایکی دفعه احیا ایدیلمش اولان بوخاقانلق (٢٠٠) سنه دوام ایتمشدی .

آسنا خاندانتك انقراضی اوزرینه کوك تورکلرك برقسمی چین ایمپراطورلغنه عرض انقیاد ایلدیلر . فقط ، دوقوز اوغوزلرك اسکی کوك تورك خاقانلغی اوزرنده تأسیس ایتدکلری تورك حکومتی تقرر ایتدکدن صوکره بونلرده یکی متحدیه داخل اولدیلر . میلادك (٧٤٥) تاریخندن (٩٢٦) تاریخنه قدر امتداد ایدن یوز سکسان برسنه‌لك اوزون برمدت ظرفنده چین وقعه‌نویسلری کوك تورکلردن و آسنا خاندانندن اصلا بحث ایتمه‌مشلردر. بوندن آکلاشیلیورکه کوك‌تورکلر بومدت ظرفنده (هونه‌ی-هو)لرك هکه‌مونیالغنی قبول ایتمش ، متحدیه صادق قالمشلردر . فقط ، چینك (مؤخر تانغ) سلاله‌سی دورنده‌ومیلادك (٧٦٩) تاریخنه‌عائدوقوعات‌میاننده کوك‌تورکلرك (توکیونه‌لرك)

---

[١] ده‌کینیی بوخاتونی (په-مه‌ی) خانك زوجه‌سی اوله‌رق کوسترمکده‌در. فقط، (ایستانیسلاس ژولیه‌ن) ك چین وقایعنامه‌لرندن نقل ایتدیکی وثیقه‌لرده (قوتلو پوفو) نك (پی - کیا pia-kia) خانك یعنی (بیلکه‌خان) ك خاتونی اولدیغی تصریح ایدیلمشدر . (پوفو خاتون)ك چینه التجاسنه وکوك تورك خاقانلغنك انقراضنه دائر بواثناده بر چوق داستانلر ترتیب ایدیلمش اولدیغی چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلیور .

اسمنی تکرار چین وقایعنامه‌لرنده کوریپورز . فی‌الحقیقه بو تاریخده توکیونه‌لرك باشبوغی
(قوئن ـ کیائی ـ له‌ئو Koen-Kiaï-Leou) نك چینه بر ایلچی کوندرمش اولدیغنه دائر
تانغ وقایعنامه‌سنده بر قید واردر . میلادك ۹۲۸ تاریخنده ایسه توکیولرك باشبوغی
(چانغ ـ مو ـ تسیه‌ن Tchang-MauTsien)، چین ایمپراطوری (مینغ ـ تسونغ Ming-Tsong)ه
عرض تعظیمات ایچون چینه کیتمشدر . میلادك (۹۳۱) نجی سنه‌سنه عائد وقایع
صره‌سنده‌ده توکیولرك (تو ـ آ ـ جه Thou-A-Je) اسمنده برینی ایلچیلکله چینه کوندردکلری
کورولمکده‌در . چینك مؤخر (تسین Tsin) سلاله‌سی دورنده یعنی میلادك (۹٤۱)
تاریخلرینه دوغرو ده توکیولرك چینه برقاچ دفعه ایلچی کوندرمش اولدقلری آکلاشیلیور.[۱]
فقط ، میلادك (۷٤٥) تاریخندن صوکره کوك تورکلر (توکیولر) اهمیتلی برموجودیت
کوسترەمەمش، (هوئه‌ی ـ هو) لرك هکه‌مونیالغی آلتنده بر قبیله حیاتی کچیرمشلردر .
میلادی (۹٤۱) تاریخندن صوکره ایسه توکیولر، صحنهٔ شئوندن بوس بوتون چکلمش چین
وقایعنامه‌لرنده آرتق کندیلرندن هیچ بحث ایدیلمه‌مشدر. آکلاشلدیغنه کوره توکیولر بو تاریخدن
صوکره غربه طوغرو چکیله‌رك چین مورخلرینك دائرهٔ اطلاعلرندن چیقمش ، یکی
محیطلرده قاریشدقلری تورك بویلری آره‌سنده یکی نامله آله‌رق بو دفعه‌ده تورکلرك غربده
واسلام عالمنده آتیلدقلری یکی سرکذشتلره قاتیلمشلردر !...

دردنجی کتابك ختامی

---

[۱] توکیولرك بو ایلچیلرینك اسملری چین وقایعنامه‌لرنده (تیه‌ن ـ ئو Thien-Eou) و (سیه جونغ ـ هایی Sie-Tchong-Haï) شکللرنده مضبوطدر.

معارف وكالت جليله‌سی حسابنه مطبعهٔ عامره‌ده

دردست طبع بولنان آثار

كوچك آسيا ـ ايكنجی جلد	شارل‌تكسيه ـ علی سعاد بك
اجتماعی تقسيم عمل	مدحت بك
تورك تاريخی ـ اوچنجی كتاب	شمس‌الدين بك
تورك تاريخی ـ بشنجی كتاب	» »
كميات موهومه ـ فرانسزجه قسمی	شكری بك
قانت فلسفه‌سی	محمد امين بك
هندسهٔ تحليليه	شكری بك
لطفی پاشا تاريخی	لطفی پاشا
فروبه‌ل اصولی تربيه	كاظم نامی بك
تورك تاريخی	رضا نور بك
نوطلر وكتبخانه‌لره دائر اصول تصنيف	جلال اسعد بك
تاريخ عمومی ـ برنجی جلد	دارالفنون ادبيات مدرسه‌سی مدرس ومعلملرندن بر هيئت طرفندن ترجمه ايدلمشدر
موغول تاريخی ـ برنجی وايكنجی جلدلر	مصطفی رحمی بك
تورك بيوكلری وآدلری	بسيم آتالای بك
آلتون ايشيق	مصطفی رحمی بك
حقوق اساسيه	ادهم بك
مرعش تاريخی	بسيم آتالای بك
عثمانلی مؤلفلری (٣ جلد)	طاهر بك

توركيه جمهوريتى
معارف وكالتى نشرياتندن
عدد : ٥

مفصل
تورك تاريخى

م . شمس الدين
دارالفنون مدرسلرندن

بشنجى كتاب

تاليف وترجمه انجمننجه قبول ايدلمشدر

استانبول ـ مطبعهٔ عامره
١٣٤٠

مقدمه

روس آرکه ئولوغلرینك (اورخون) و(ینیسه‌ئی) نهرلری بویلرنده کشف ایتدکلری کتابه‌لر، (رادلوف Radloff) و (تومسن Thomsen) کبی ایکی مشهور فیلولوغ طرفندن قرائت ایدیلدکدن صوکره جهان مدنیته یکی بر ساحهٔ تتبع آچیلمش ، صوك زمانلره قدر نظر اهمیته آلینمیان اسکی تورك تاریخنك شایان تدقیق برموضوع اولدیغی آکلاشلمشدر .

(قوشو ـ چایدام Koscho - Tsaïdam) آبده‌لری قدیم تورك یازیسنه عائد اسرار آمیز آناختارك أله کچمه‌سنه خادم اولدقلری کبی بر وقتلر جیجون نهرینك شمالندن و ده‌میر قاپو طرفلرندن مانچوریایه قدر امتداد ایدن کنیش ساحه‌ده حکم سورمش اولان تورك خاقانلرینك شانلی ظفرلری‌ده بو سایه‌ده صفحهٔ تاریخه کچه‌بیلمشدر . مع مافیه ، کتابه‌لرده حیرت بخش ظفرلری ترنم ایدیلن اورخون تورکلری ـ که شرقی توکیولر نامی آلتنده کورمشدك ـ اصل تورك ملتنك برقسمی ایدیلر . بوعصرده، تورکلرك ایکنجی برقسم مهمی‌ده غرب طرفلرنده اقامت ایدیوردلردی . چین مورخلری اوللکیلره شرقی توکیولر نامنی ویردکلری کبی ایکنجیلری‌ده غربی توکیولر اسمیله یاد ایتمشلردر[١] .

کرچه اورخون کتابه‌لرنده غربی توکیولره دائر هیچ برشی ذکر ایدیلمه‌مشدر. فقط (ایسیغ کول) ینك شمال حوزه‌سنده امتداد ایدن طاغلرك شمالنده و (وییه‌رنوئی Viernoïe) جوارنده کشف ایدیلن بعضی مسکوکاتك [٢] غربی توکیولره عائد اولدقلری

[١] (کیه‌یو ـ تانغ ـ شو Kieou-tang-chou) ، اورخون تورکلرینه شمالی (تو ـ کیو)لر اسمنی ویرمشدر . حالبوکه چینلی دیکر وقعه نویسلر وبالخاصه (تانغ ـ شو Tang - chou) بونلری شرقی (تو ـ کیو) لر نامیله یاد ایتمکده‌در .

[٢] برقسمی یالکز تورك ودیکر قسمی (تورك ـ چین) حروفاتنی احتوا ایدن بو سکه‌لر ، الیوم (ارمتیاز Ermitage) موزه‌سنده محفوظ بولونیورلر. بونلردن غربی توکیولره عائد اولدقلری ظن ایدیلنلرك اوزرلرنده (آرامی ـ قوشان Araméo - Kouchan) الفباسنك حرفلرینه مشابه حروفتله برطاقم افسانوی اسملر یازیلمشدر. بوحرفلرك (سو ـ لی Sou - li) ممکتنده یعنی (صغد) خطه‌سنده قوللانیلدیغی چینلی سیاح شهیر (هیوئن ـ تسانغ Hiouen - tsang) طرفندن خبر ویریلن قدیم الفبایه عائد اولدقلری تخمین ایدیلمکده‌در . [ادوار شادان ص : ٢١٧ . نوط : ١]

موسیو (دروین Drouin) طرفندن ادعا ایدیلمکده‌در[۳]. بوندن باشقه . بیکنتی (دان Deane) طرفندن(سوآت Svât) وادیسنده کشف و(سنار Senart) ایله (شتاین Stein) و (راپسون Rapson) لرك همتلریله نشر ایدیلن کتابه‌لرده تورکجه یازیلمش اولدقلری وغربی توکیولره عائد بولوندقلری آکلاشیلمشدر .

(جورج هوت georg Huth) سوآت کتابه‌لرینی اوقویه‌بیلمك ایچون پك چوق اوغراشمش ونهایت موفق اولمشدر [۱] . فقط ، معالتأسف بوکتابه‌لرده تورك تاریخی تنویر ایده‌بیله‌جك معلومات مهمه کوریله‌مه‌مشدر .

هرنه قدر غربی توکیولر ؛ اورخون تورکلری کبی ؛ ملی تاریخی تنویره خادم کتابه‌لر براقامشلرسه‌ده اورته آسیانك غربنده ساکن اولان بو قومك تاریخی چین، بیزانس ، عرب ، ارمنی ، کورجی وعجم مورخلرینك آثارندن چیقارمق تحت امکانده‌در .

بیزانس مورخلری ، غرب تورکلریله استانبول ایمپراطورلری آره‌سنده تأسس ایدن مناسبات سیاسیه‌یه عائد پك مهم معلومات ویرمشلردر . عرب ، ارمنی ، عجم و کورجی مورخلری ایسه ایرانده ساسانیان خاندانك انقراضیله اسلامك شرقه طوغری توسعی هنگامنه عائد وقوعاتی قید ایدرکن بالمناسبه ، غرب تورکلرندن‌ده بحث ایتمشلردر. کرچه منحصراً بومنبعلره مراجعتله غرب تورکلرینك تاریخی یازمق امکانسز ایسه‌ده بونلردن استخراج ایدیله‌جك معلومات چین وقایعنامه‌لرینه استناداً یازیله‌جق برتاریخ کتابنی تنویر و اکمال ایده‌بیله‌جك قدر متنوع و اساسلی‌در .

غرب تورکلرینك تاریخی ایچون الڭ مهم منبع، چین وقایعنامه‌لریدر. چین مورخلرینك غربی توکیولر حقنده ویرمش اولدقلری معلومات مشهور (دربلو D'Herbelot) نك (کتبخانهٔ شرقی Bilioteque orientale) سنه موسیو (ویسدلو Visdelou) طرفندن یازیلان ذیلده اجمال ایدیلمش اولدیغی کبی (ده کینی) ده هونلر وتورکلر عنوانلی تاریخنه چین تاریخلرینك بر خلاصه‌سنی درج ایتمشدر . بونلردن باشقه روس علماسندن (هیاسینت Hiacinth) بو موضوعه دائر اولان چین وقایعنامه‌لرینی اجمال و ترجمه ایتمشدر . صوڭ

[3] Drouin, sur quelques monnaies Turco-chinoise des VIe, VIIe, VIIIe siecles (Revue Numismatique, IX, 1891, p. 454) .

[1] georg Huth, Neun Mahaban inschriften, Entzifferung; uebersetzung; Erklarung. (Veröffentlichungen ausdem Kön. Museum für VölkerKunde; Supplementleft. Berlin, 1901) .

زمانلرده غرب تورکلرینك تاریخنی تنویره چالیشان الڭ مشهوری ، مسیو ادوار شاوان‌در.

موجود منابعدن آکلاشیلدیغنه کوره ، غربی توکیولر تاریخنی همان بربرینه مساوی ایکی دوره آییرمق ممکن‌در . آلتنجی عصر میلادی اواسطندن یدنجی عصر اواسطنه قدر امتداد ایدن برنجی دورده غرب توکیولری استقلاللرینی محافظه ایتمشلردر. یدنجی عصر اواسطندن سکزنجی عصر اواسطنه قدر اوزایان ایکنجی دورده ایسه چینلیلرك ، تبتلرك ، عربلرك و تورك عرقندن دیکر بیوك قبیله‌لرك نفوذلری آلتنه دوشمشلردر .

برنجی دورده شه ـ تیه ـ می (ایستمی) و تا ـ ته‌ئو (تاردو) خانلر کبی بوتون قبیله‌لری تحت حاکمیتلرنده طوته‌بیله‌جك عزمکار وذی نفوذ باشبوغلر کلمشدر. حالبوکه ایکنجی دورده بو اوصافی حائز حکمدارلر ظهور ایتمه‌مش ، بو حالك نتیجه‌سی اوله‌رق تورکلر اجنبی بویوندیریغی آلتنه دوشمشلردر . مع‌مافیه ، تشکیلات سیاسیه ایجاباتی اوله‌رق ، برنجی دورده بیله وحدت ملیه آره‌صره صارصینتی‌یه اوغرامش ، اوبرسوری اولوسلری برلشدیرن رابطه‌لر بر قاچ دفعه کوشه‌مش ، بعضاً ده قوپمشدر . حتی دیه‌بیلیرز که غربی توکیولر حاکمیتلری آلتنده‌کی اولکه‌لرده ، هیچ بر زمان غایت قوتلی بر مرکزیت تأسیس ایده‌مه‌مشلردر. چونکه غربی تورك متحده‌سنه داخل اولان قبیله‌لر ؛ تشکیلات ایجاباتی اوله‌رق ؛ بر مرکزه دکل ، خانلرك شخصلرینه مربوط اولدقلرندن خانلر اورته‌دن قالقار قالقمز ، سلاح عصیانه صاریلیور ، مرکزدن آییریلمق هوسنه دوشیورلردی. غربی توکیو خانلغنی تشکیل ایدن قبیله‌لر ، (تاکری) و (آلکساندر) طاغلرینك شمالنده بر چوق غروبلره آیریلمشلردی . غروبلردن هر بری ، بر نوع مختاریتی حائز بولونیوردی. هیئت مجموعه‌لری ایسه ، تك بر قرالیت دکل بلکه آیری غروبلردن متشکل بر (متحده fédération) تشکیل ایدیورلردی .

متحده‌نك باشنده بولنان خان حکم و نفوذی دوشکون ، عاجز بر آدم اولور و یا معیتنده‌کی رؤسادن کندیسنه رقیبلر چیقارسه اولوسلر آره‌سنده‌کی قدیم رقابت درحال اویانیوردی. بو سببدندر که ، غربی کوك تورك خانلغی تاریخی تعقیب ایدیلدیکی زمان (چونغاریا Dzoungarie) ده اوطوران و (تو ـ لو Tou - lou) دینیلن بش قبیله ایله (توقاق) و (تالاس) یعنی (طراز) طرفلرنده ساکن اولان و(نوـشه‌ـپی mou-che-pi)دینیلن دیکر بش قبیله‌نك دائمی مجادله‌لری کورولور .

غرب تورکلرینك قوتلی برحکومت تأسیس ایده‌مه‌مش اولملرینك دیکر بر سببی‌ده، ضبط ایتدکلری مملکتلرك استقلاللرینه خاتمه ویرمه‌مش اولملری‌در. فی‌الحقیقه، ایلری‌ده کوریله‌جکی وجهله، غرب‌خانلری استیلا ایتدکلری مملکت رؤساسنی یرلرنده ابقاایدییور، مرکزه ظاهری بر مربوطیت تأمیننی کافی کوریپورلردی.

ایشته بو صورتله‌درکه، (صغد) و (طخارستان) خطه‌لری غرب تورکلری‌طرفندن استیلا ایدلدکدن صوکره‌ده، آز چوق استقلاللرینی محافظه ایتمشلردی. حالبوکه، بو وضعیت قوتلی بر حکومت تأسسنه مانع اولدیغی کبی خانلغك صارصیلمه‌سنی‌ده انتاج ایتمشدر.

ایلریده کوریله‌جکی وجهله، چینلیلر میلادی ٦٥٧ـ٦٥٩ تاریخلرنده غربی توکیولره بر ایکی ضربه ایندیره‌رك خانلرك نفوذ و قوتلرینی قیردقلری زمان صغد وطخارستان خطه‌لری وضعیتدن بالاستفاده غرب خانلغندن آیریلمش وبر داها برلشمه‌مشلردر.

توکیوخاقانلغنده قوتلی دواملی بر حکومت تأسس ایده‌مه‌مش اولمسی سببلرندن بری‌ده بونلرده وراثت سلطنت حقنده لایتغیر وعنعنوی برقانون بولنمامسی کیفیتی‌در. فی‌الحقیقه، توکیولرده خانلق‌دائما پدردن اولاده انتقال ایتمیوردی. مقام اقتدارده بولنان خان اولدیکی زمان اوغوللرندن وقارداشلرندن هربری کندیسنده خانلغه اعتلا ایچون برحق وراثت کوریپور، نتیجه‌ده خان زاده‌لر آره‌سنده منفور بر مجادله باش کوستریپوردی. حالبوکه بو صورتله ظهور ایدن محاربات داخلیه ملتك پاچالانماسیله نتیجه‌له‌نیور، خانلغك قدرت وشوکتنی صارصیور، خارجی دشمنلرك احتراصلرینی اویاندیرییوردی.

عزمکار مؤسسلرك قوردقلری تورك سلطنتلرینك اوزون مدت پایدار اولمامسی عواملندن اك مهمی، عرض ایتدیکمز کبی تشکیلات سیاسیه‌ده‌کی بو بوزوقلق اولدیغی شبهه‌سزدر. تورکلر، مهارتکاروجسور برباشبوغك اداره‌سی آلتنده نا قابل‌مقاومت‌برقوت اولیور، اوکلرینه کلن هرمانعه‌یی ده‌ویرییور، قارشولرینه چیقان هرحکومتی باش اکمکه مجبور ایدییورلردی. فقط، وقتاکه باشبوغ محاربه‌میدانلرینه آتیلمقده تردد کوستریر، وبالضروره آقینلر طوریرسه، درحال داخلی قارغشه‌لقلر ظهور ایدییوردی. هرحالده تورکلرك باشنده عزمکار باشبوغلری بولونمادیغی تقدیرده صلح ومسالمته رغماً حکومتلرینك شوکت ووحدتنی‌محافظه قدرتی کوستره‌میورلردی.

غرب تورکلرینك دواملی وقوی بر حکومت تأسیس ایده‌مه‌ملری، ساحهٔ سیاسیاتده

دائما خاطری صایلیر برقوت تشکیل ایتمدرینه مانع اولدیغی کبی، ادبیات، صنایع وخصوصات سائره‌ده ترقیلرینه‌ده بر حائل اولمشدر .

چونکه غرب تورکلری ، چین وایران کبی ایکی مدنیت قدیمه آره‌سنده بولونیورلردی. بوکا نظراً ، بونلرك اخلافه ؛ شرق تورکلری قدر اولسـون ؛ آبده‌لر ، کتـابه‌لر براقش اوللری لازمدی . فقط تشکیلات سیاسیه ایجاباتی اوله‌رق دواملی بر حکومت تأسـیس ایده‌مه‌مش ، خارجی محارباتدن آزاده قالدقلری زمانلرده داخلی اغتشاشلرله اوغراشمش اولدقلرندن آبده‌لر رکزینه وقت بوله‌مامشلردر .

مع‌مافیه سیبریانك جنوب طرفلرنده بولنان آلتون مزینات ایله بیزانس مورخلرینك ویردکلری معلومات ، غربی کوك‌تورکلرك معدنلری ایشـلتمك صنعتنده پك ایلری کیتمش اولدقلرینی کوسـترمکده‌در . بونلردن آکلاشیلیورکه ، اکر غرب تورکلری تشـکیلات سیاسیه‌لری ایجاباتی اولارق حیاتلرینی صورت دائمه‌ده محاربه ایله کچیرمش اولمسـه‌لردی ، کندیلرنده پك بول اولدیغی آکلاشیلان بواستعداد تمامیله انکشاف ایده‌بیله‌جك؛ بلکه‌ده تاریخلرینی تنویره خادم بر چوق آثار و کتابه‌لر ألمزه کچه‌جکدی . بونکله برابر ، ایسیغ کولی شمالنده و (ویه‌رنوئی Viernoïe)ده کشف ایدیلن یازیلی مسکوکات غرب‌تورکلرینه عائد داها بعضی کتابه‌لر بولونه‌بیله‌جکی امیدینی ویرمکده‌در .هرحالده غربی توکیولر ،آسیا تاریخنده هیـچ بر صورتله اهمال ایدیله‌میه‌جك روللر ایفا ایتمش ، قزاندقلری ظفرلرله ، مجاور ملتلرك تاریخلرینه قاریشمشلردر .

غربی کوك‌تورك‌خانلری، شرقده آلتایلردن غربده وولغا نهرینه ، شمالده (تاربغاتای Tarbagatai) دن جنوبده (سند indus) نهرینه قـدر امتداد ایدن کنیش خطه‌ده‌کی قبیله‌لری اداره‌لری آلتنده طوپلایه‌رق برعصردن زیاده مدت ظرفنده اوواسع منطقه‌لرده آسایشی تأمین ایتمشلر ، اولجه آنارشی ایچنده بولنان بو قطعه‌لری بیزانس ، ایران ، چین وهند آره‌سنده تجارت کذرکاهی یاپمغه موفق اولمشلردر .

تاریخ‌قدیمك بودورت مرکز مدنیتی، تورکلرك وساطتیله بربرلریله‌مناسباته کیریشمش اولدقلری کبی‌ینه اونلرك توسطیله آسیا و آوروپامدنیتلری یکدیکریله تماسده بولونمشلردر.

فی‌الحقیقه ، آشـاغیده کوریله‌جکی اوزره ، چین ایپکلرینك قره‌دن ، ایران ، هنـد وبیزانسه نقلی‌غرب تورکلرینك تحت‌انحصارنده بولونیوردی . بر آرالق ایرانیلر بوانحصاری قالدیرمق ، ایپك تجارتی تورکلرك ألندن آلمق سوداسیله ایراندن کچن ترانسیت یوللرینی

قپاتمق ایسته‌دکلرندن تورکلر نقل ایده‌جکلری ایکلره بر مخرج بولمق ایچون برطرفدن بیزانس ایمپراطورلریله تأسیس مناسبات ومذاکراته کیریشمشلر، دیکر طرفدن‌ده ایرانیلره هجوم ایده‌رك قوتلرینی کسره وترانسیت یوللرینی آچدیرمغه چالیشمشلردر.

تورکلرك ملل مختلفه مدنیتلرینی یکدیکرلریله تماس ایتدیرمك خصوصنده‌کی مساعئ توسطکاریلری سایه‌سنده‌درکه بوکون ژاپونیانك قدیم (هوریوجی Horiuji) معبدنده ایرانك ساسانیان دورینه عائد بعضی اوانی بولونمقده‌در. بونلر، ادوار متقدمه‌ده تورکلرك آسیا حرکات تجاریه‌سنه نه قدر رواج و سهولت ویرمش اولدقلرینك پایدار نشانه‌لریدر.

غربی توکیولر، آسیاده یالکز مناقلات تجاریه‌یه خدمت ایتمکله قالمه‌مشلر، عینی زمانده فکرلرك‌ده انتشارینه توسط ایتمشلردر. آسیاده مختلف دینلرله فلسفی مسلکلرك طرز انتشارلری تدقیق ایدیلدیکی زمان مواد تجاریه کبی فکرلرك‌ده غربدن شرقه کیدن کاروان یوللرینی تعقیب ایتمك صورتیله یاییلمش اولدقلری کورولیور.

فی الحقیقه مشهور چینلی سیاح (هیوئن ـ تسانغ Hiuen-tsang)، بودیزمك ارض مقدسنده‌چین‌عقیده‌سنی تصفیه وچنلاندیره‌جق‌معلوماتی بوله‌بیلمك ایچون تورك اولکه‌سنی شمالدن جنوبه‌قدر قطع ایتمش، غرب خانی(شه ـ هو che-Hou) نك‌معاونتی سایه‌سنده؛ مشکلاته اوغرامقسزین؛ سند indus بویلرینه واصل اوله‌بیلمشدر. بو وقعه‌دن دورت

[١] میلادك ١٩٠٠ تاریخنده (پارس) ده کشاد ایدیلن سرکی‌یه ژاپونیا طرفندن اشتراکه مأمور ایدیلن هیئت (ژاپون صنایعی تاریخی Histoire de l'art du japon) عنوانلی بر اثر نشر ایتمشدی. بو اثرده قدیم (هوریوجی Horluji) معبدنده محفوظ اولان اشیادن بحث ایدیلیرکن، بر کوموش ابریق ایله بر نوع سنجاق حقنده اوزون اوزادی تفصیلات ویریلمشدر. اثرك ویردیکی معلوماته کوره، کوموش ابریغك اوزرنده قندلی ودورت آیاقلی بر حیوان محکوك بولونیورمش. سنجاغه ایسه هربری بر آرسلانله چرپشمغه مهیا دورت آتلی آدم ترسیم ایدلمش ایمش. بالآخره بونلری تدقیق ایدن آوروپلی متخصصلر ابریغك ساسانیلر دورنده ایرانده یاپیلمش اولدیغنه حکم ایتمشلردر. سنجاغه کلنجه، بونك اوزرنده چینجه بعضی حرفلرك بولنمه‌سنه نظراً، قوماشنك ساسانیلر دورینه عائد بر مودنه توفیقاً چین‌ده‌ طوقونمش اولدیغی آکلاشلمشدر. بو ایکی قدیم اثر، تورکلرك اوزمانلرده ایرانله آسیانك اقصای شرقیسی آره‌سنده بك مهم خدمات توسطیه‌ده بولندقلرینی انکار قبول ایتمز بر صورتده اثبات ایتمکده‌در. اساساً بو خصوصی، موسیو (دیولا فووای Dieula foy) لك ژاپونیاده محفوظ بولنان آثار صنعیه‌دن میلادی ٦٥٠ ـ ٧٢٠ تاریخلرینه عائد اولانلرینك تورکلر طرفندن ایران ویا هندن کتوریلمش اولدقلری حقنده‌کی تدقیقاتیه‌ده ثابت اولمشدر. [Dieulafoy, Comptes rendusdes séances de l'Acad. des inscriptions. 1901, .]

سنه اول ؛ یعنی میلادی ٦٢٦ تاریخنده (شه ـ هو خان) هندستانك الك مشهور دین عالملرندن(پرابها قاراماتیرا Prabha Karamatira) ایله رفیقلرینی حسن صورتله قبول ایتمش ، چینه قدر کیده بیلملرینه معاونت ایتمشدر . ینه میلادك ٦٢١ سنه سنده (چانغ ـ نغان Tchang - ngan) ده ایلك دفعه اوله رق بر آتشکده یاپیلمش ، ٦٣١ تاریخنده ایسه ، (هو ـ لو Ho-lou) اسمنده کی (موبد) ، زردشت مذهبنی نشر ایتمك اوزره تورك اولکه سندن کچه رك چینه کیتمشدر [١] .

میلادی ٦٣٥ تاریخنده ده (آ ـ لو ـ پن A - lo - pen) اسمنده کی نسطوری راهبی، خرستیانلغی چینده نشر ایتمك اوزره سوریه دن حرکتله غربی تورك اولکه سنی غربدن شرقه قدر قطع ایده رك (وه یی Vei) نهری بویلرینه قدر کیده بیلمشدر [٢] .

تاریخده مقید اولان بوکبی برچوق وقعه لر ، مختلف مذهبلری نشره چالیشان آدملرك تورك خانلرینك معاونت وحمایه لری سایه سنده او زمانلرده آسیانك براوجندن دیکراوجنه قدر کمال امنیتله کیدوب کله بیلدکلرینی کوسترمکده در . ینه تورکلرك مساعدکارلغی سایه سنده درکه (مازده ئیزم Mazdeisme) ، خرستیانلق ، و (بودیلك Boudisme) کبی اوچ بویوك دیندن اولکیلری چینه صوقولمش ، اوچونجیسی ده یاشایه بیلمشدر . یدنجی عصرده ظهور ایدن دوردونجی بر بویوك دین یعنی اسلامیتده ، ینه تورکلرك یاردیمیله هندوچین ایچریلرینه قدر صوقولمغه موفق اولمشدر .

غرب توکیولرینك سیاست خارجیه لرینه کلنجه ؛ ایلریده کوریله جکی اوزره ؛ بونلر ، افتالیتلری ازمك ایچون اولا ایرانیلرله اتفاق ایتمش بو سایه ده حدودلرینی جیحون نهری بویلرینه قدر توسیعه موفق اولمشلردر . فقط ، برمدت صوکره ، ایران شاهلرینك بو اتفاقه استناداً کندی لهلرینه فیریلداقلری چویردکلرینی آکلامش ، او تاریخدن صوکره ده ایرانیلرك مدهش بردشمنی اولمشلردر . بو انتباه سوقیله درکه ، تورك خانلری بیزانس ایمپراطورلغی ایله ایرانیلر آره سنده کی قدیم منافرتی کوروکلمکه باشلامش ، ایران علیهنده اولمق اوزره استانبول ایمپراطورلریله عقد اتفاق تشبثنه کیریشمشلردر .

غرب توکیولری ، ساسانیلرله بیزانسلیلر آره سنده ظهور ایدن دواملی مجادله دن بالاستفاده ، (جیحون oxus)ایله(سند indus) نهرلری آره سنده کی ایالتلری استیلا ایتمشلردر.

[١] Journal Aiiatique, janv-fev, 1897, p-61-62

[٢] ادوارد شاوان ، ص : ٣٠١

بوصورتله غربدن شرقدن تضيق كورن ايران قوتدن دوشمش، نتيجه‌ده اسلاميت قطعی برضربه ايله‌قولايجه بومعظم‌ايمپراطورلغی ييقه‌رق آسياده سرعت‌وسهولتله‌انتشارايده‌بيلمشدر.

فقط ، آشاغيده كوريله‌جكی وجهله ، ايرانك سقوطندن صوكره غرب توكيولری‌ده شوكت وسطوتلرينی غائب ايتمكه باشلامشلردر . ساسانيان خاندانك صوك حكمداری اولان (يزدجرد) ك وفاتندن [يزدجردميلادی ٦٥١ ويا ٦٥٢ تاريخنده ئولمشدر] آز بر مدت صوكره ، يعنی ميلادی ٦٥٧ ـ ٦٥٩ سنه‌لری آره‌سنده چينليلرك احراز ايلدكلری قطعی برغلبه غربی كوك توركلرك نفوذ وقدرتلرينی ، بر داها عودت ايتمه‌مك اوزره مؤبداً ييقمشدر .

غربی‌توكيو خانلغی چينليلر طرفندن ييقيلدقدن صوكره‌دركه، عربلر بويوك برمقاومت كورمكسزين قولايلقله شرقه دوغرو ايلريله‌يه‌بيلمشلردر . چينليلر ، غرب خانلغنی ده‌ويردكدن صوكره بونلره عائد اولان اولكه‌لری نفوذلری آلتنده طوتمغه پك زياده چاليشمشلرسه‌ده بو اولكه‌لرك چين پايتختنه اولان بعديتی ، و بالخاصه او هنكامده پك زياده‌قوت قازانان تيبت‌حكومتنك مداخله‌سی نتيجه‌سی‌اوله‌رق، بوكا موفق اولهمامشلردر. بو وضعيتدن استفاده ايدن عربلر ايسه ، خليفه‌لرك حاكميتی سيحون بويلرينه قدر توسيع ايده‌رك غربی توكيو خانلغنك وارثی اولمشلردر . مع‌مافيه ، اسلاملرك ماوراءالنهر و طخارستان‌ده تماميله تأسيس حاكميت ايده‌بيلملری ايچون بر عصرلق مدته احتياج مس ايتمشدر . بومدت ظرفنده غرب توركلری عربلره قارشی چينك معاونتی ايسته‌مشلر فقط تأمين ايده‌مه‌مشلردر .

يزدجردك اوغلی (فيروز) ده پدرينك تختنی الده ايده‌بيلمك ايچون چينك مقر حكومتی اولان (چانغ‌ـنغان) ه التجا ايتمش، چينليلری عربلره قارشی تحريكه باشلامش، فقط مثبت بر نتيجه ألده ايده‌مه‌مشدر .

ميلادی٧١٩تاريخنده‌طخارستان (بابغو) سی،(مانيشه‌يزم Manicheisme) راهبلرندن برينی‌سفارتله چينه اعزام وعربلره قارشی معاونتلرينی استرحام ايتمش‌ايسه‌ده بومراجعت‌ده بر فائده ويرمه‌مش ، اسلاميت غرب توركلری آره‌سنده بوتون قوتيله انتشار ايتمشدر .

غربی توكيولر تاريخی ، تورك تاريخنك آنجق بر بحثی اولديغی كبی تاريخ جهانك‌ده بر فصل مخصوصيدر . فی‌الحقيقه ، غربی توكيولر تاريخی ، بيزانس ايمپراطورلرينك شرق مالكانه‌لرينی محافظه ايچون صرف ايلدكلری مساعی‌يی تنوير ايتديكی كبی ايرانله توران

آره‌سنده‌کی عصردیده مجادلاتك‌ده صوك صفحه‌سنی تشکیل ایتمکده عربلرك شرقه دوغری سرعتله ایلریله‌ملری اسپانی و چین سیاسیلرینك مهارت و حیله‌کارلقلرینی کوسترمکده‌در . مشهور ادوار شاوانك دیدیکی کبی « غربی توکیولر تاریخی ، بربرلرندن بوس بوتون آیریلمش ظن اولنان بیوك ملتلر تاریخلرینك تقارب و تلاقی ایتدکلری کمر آناختارینه مشابه » و بو نقطهٔ نظردن پك زیاده حائز اهمیتدر .

غربی کوك تورکلر

b - 1 - ...

غربی كوك تورك خانلغنك تشكلی

چین وقایعنامه‌لرنده شرقی ویا شمالی توکیو خانلغی‌نامی ویریلن حکومتك اوزون مدت وحدتی محافظه ایده‌میه‌رك ایکی‌یه آیریلمش اولدیغنی کورمشدك [١] . بو انقسام، خاقانلغك مربوط قالدیغی تشکیلات سیاسیه‌نك بر نتیجهٔ ضروریه‌سی ایدی . چونکه خاقانلغك مؤسسلری استیلا ایتدکاری مملکتلرله تحت انقیاده آلدقلری قبیله‌لره حاکمیتلرینی طانتدیرمقله اکتفا ایدییور، اسکی رئیسلری اورته‌دن قالدیرمیور، اسکی تشکیلاتی اصلا بوزمیورلردی . یالکز ، باشلرینه مختلف عنوانلرله خاندان افرادندن بر پرنس تعیین ایدییور ، بونلری‌ده ادارهٔ داخلیه‌جه تماميله مستقل براقیورلردی .

خاقانلرك کندیلری (تو ـ کین) طاغنده اقامت ایدییور ، تحت حاکمیتلرنده بولونان اولکه‌نك شرق وغرب منطقه‌لرینه (شاد) و یا (یابغو) عنوانتی حائز بر ایکیشر پرنس کونده‌ریيورلردی . بو پرنسلرك اداره‌سنه ویریلن قبیله‌لردن هربرینك باشنده ، واسع صلاحیت و امتیازی حائز بر رئیس بولنیوردی . رئیسلر ، باشلرنده‌کی (شاد) و(یابغو)لری متبوع طانیمقله برابر حکمران اولدقلری قبیله اوزرنده مستقلاً فرمان فرما اولیورلردی . (یابغو) و (شاد) لر ایسه خاقانی متبوع اعظم طانییور ، فقط کندی منطقه‌لری داخلنده عادتا مستقل بر خان کبی حرکت‌ایدییورلردی .حتی، کندی قوتلرینه کووندکلری زمان خاقانه مراجعتله استحصال مأذونیته لزوم کورمکسزین ایجابنده جوار قوملره اعلان حرب بیله ایدییورلردی . داها غریبی ، یابغوو شادلرك تحت تابعیتلرنده بولنان رؤساده عینی صلاحیتی حائز بولونیور ، بعضاً دوغرودن دوغرویه دشمن عد ایتدکلری دیکر قبیله‌لرله حربه طوتیشه‌بیلیورلردی .

---

[١] مفصل تورك تاریخی : دردنجی کتاب

خلاصه‌خاقانلغك تشکیلات سیاسیه‌سی مرکزیت اساسنه‌مستند برحکومت ایمپراطوریه طرزنده قورولمه‌مشدی . بالعکس چین کبی معظم بر ایمپراطورلغی تهدید ایدن بو خقانلق برهیئت متحده حالنده بولونیوردی . باشده جسور وعزمکار خاقانر بولوندیغی زمان متحده الك قوتلی دشمنلری تیتره‌ته‌جك بر وحدت وقوت کوستریپوردی . خاقان بر حکومته اعلان حرب ایدنجه ، یابغو وشادلر معیتلریله برابر کندیسنه التحاق ایدیپور ، شوکت وسطوتنی آرتیرییورلردی .

فقط ، باشده‌کی خاقان عاجز بر آدام اولدیغی زمانلرده متحده‌ینی ربط ایدن باغلر کوشیور ، هرپرنس کندیسنی خاقانلغه نامزد کوریپور ، افتراق وعصیان اماره‌لری یوز کوستریپوردی .خاقانلق متحده‌سنك وحدت‌وشوکتی آنجق بویوك خاقانلر ، بویوك‌حربلر زماننده‌تجلی‌ایدیپوردی. فقط ، عاجز وادار‌ه‌سز خاقانلر زماننده متحده‌یی باغلایان رابطه‌لر صارصیلدیغندن ملتك ازلی دشمنی اولان چینلیلر خان زاده‌لر آره‌سته نفاق تخملری صاچیور ، بو صورتله (یابغو) و (شاد) لردن هربری خاقانلق مقامنه کوز دیکمکه باشلیور ، نتیجه‌ده قانلی مجادله‌لر ظهور ایدیپوردی .

ایشته؛ شرقی‌کوك‌تورکلر تاریخنده کورولدیکی وجهله ، خاقان کبیر (شاپولیو)ایله‌یکنی (تا ـ لو ـ پیه‌ن) آره‌سنده بوصورتله‌ظهورایدن اختلاف ومنافرت نتیجه‌سنده ایدی‌که (تالوپیه‌ن) غرب یابغوسی (تا ـ ته‌ئو خان) نزدینه التجا ایتمش ، بووقعه اوزرینه (تا ـ ته‌ئو) ده خاقان (شا ـ پو ـ لیو) دن آیریله‌رق غرب خانلغنی تشکیل ایتمشدر .

تا ـ ته‌ئو خان ، توکیو خاقانلغنك مؤسسی تومن (بومین) خانك کوچوك قارداشی وغرب یابغوسی اولان (شه ـ تیه ـ می che-tie-mi) نك اوغلی ایدی . بو سببدندرکه شه ـ تیه ـ می خان غرب خانلرینك بویوك جدی عد ایدیلمشدر .

(آ ـ پو خان) استثنا ایدیلك اوزره غربده حکمران اولان توکیو پرنسلرندینك کافه‌سی، (شه ـ تیه ـ می) خانك نسلندن کلمشلردر. چین وقایعنامه‌لرینه استناداً بوپرنسلرك اسم ونسبلرینی بروجه آتی قید ایدییورز :

I شه ـ تیه ـ می che - tie - mi : جد اکبر

١. — شه‌ـتیه‌ـمی یابغویه اورخون کتابه‌لرنده (ایستمی قاغاخان) دنیلمشدر [١].

[١] چین وقایعنامه‌لرنده شرق توکیو خانلرینك‌جدی (تومن) وغربی توکیو خانلرینك جدی‌ده

II شه تیه می نك اوغلی :

٢ . — تا تو Ta-te ou خن. اصل اسمی (تیه‌ن کیو Tien - Kiue) در. تاریخده (پو کیا Pou-Kia) خان نامیله‌ده یاد ایدیلمکده‌در .

III تا تو خانك اوغوللری :

٣ . — باغتور هه‌ئو کیولی لی سه‌پی mo - ho - tou heau kiu - li - se - pi خن

٤ . — تولو Tou - leou . (بوپرنس یانغ سو تکین yang - sou tegin)اسمیله‌ده آنیلمقده‌در .

IV تو لو نك اوغوللری :

٥ . — نیلی Ni - li خان

٦ . — پو شه Po - che تکین

٧ . — شه قوئه‌ی che - Koei خان [١]

٨ . — تونغ یابغو tong - che - Hau

٩ . — مو هو mo - Ho شاد

(شه تیه می) خانلر اولدقلری کوستریلمش اولمسنه نظراً (قوشـو ـ چایدام) کتابه‌سنده تورك خاننت مؤسسلری‌اوله‌رق ذکر ایدیلن (بومین) و (ایستمی) خانلردن برنجیسنك چین تاریخلرنده‌کی (تومن) و ایکنجیسنك‌ده (شه تیه می) اولدجغی شبهه‌سزدر . حالبوکه اورخون کتابه‌لرینی قرائت ایدن موسیو (تومسن)، کتابه‌ده‌کی (بومین) لـ (تومن) خان و (ایستمی) نك‌ده بونك ایکنجی خلفی بولنان (موهان خان) اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در .

فقط ، مشهور (مارقوارت Marquart) ، (تومسن) ك بو ادعاسنی بحق جرح ایده‌رك (ایستمی) نك چین و قایمنامه‌لرنده غرب خانلرینك جدی اولدیغی کوستریلن شه تیه می خاندن باشقه بریسی اولمدیغنی ایلری سورمکده‌در . [Marquart, Historische glassen zuden altu-rkichen inscripten, p. 183]

(تومسن) و (شه تیه می) خانلردن برینك شرق و دیکرینك‌ده غرب خانلرینك جدی اولدقری وقوشو ـ چیدام کتابه‌سنده‌ده تورك خانلرینك مؤسسلرندن بحث ایدیلدیکی نظر اعتباره آلینیرسه (مارقوارت) ك ادعاسنده حقلی اولدیغنه حکم ایتمك ایجاب ایدر . غرب توزکاری حقنده‌کی تدقیقات عالمانه‌سیله اشتهار ایدن (ادوار شاوان) ده ، (مارقوارت) ك ادعاسنی موافق حقیقت کورمکده‌در [ادوار شاوان ، ص : ٢ ، ٣]

[١] شه ـ قوئه‌ی خان [٧] ، تولو (٤) نك اوغلی ، تا تو (٢) نك حفیدی ، هو سا نا [١٠] Ho-sa-na نك پدرینك‌ده کوچوك قارداشیدر . هو سه نا نك پدری نیلی ni - li [٥] خاندر .

V نیلی ni - li خانك اوغوللری

١٠ . — چو لو Tchou - lo خان . بو ذات (تا مان Ta - man) و (هو سا نا Ho - sa - na) نامل‌ریله‌ده یاد ایدیلیر .

١١ . — کیوئه تا تو Kiue ta - tou شاد . بو ذاته کیوئه Kiue خان و یا (تو و قوعو پا کیوئه Tou - ou - Kouo - pa - Kiue خان) نامل‌ری‌ده ویریلمکده‌در .

١٢ . — تا تو Ta - tou شاد [١]

١٣ . — ایپی پو لو سه یابغو i-pi - po - lo se - che - Hou . بو ذات تیه لی Tie - li تکین اسمیله‌ده یاد ایدیلمکده‌در .

مو هو mo - Ho شادك اوغوللری [٢]

١٤ . — توئن آله‌ئو پا هیلیی تو لو Toen-a leau - pa - Hi-li - pi - tou - lou خان . بو ذات نیشو ni - chou اسمیله‌ده آنیلمقده‌در .

١٥ . — شا پو لو تیه لی شاد cha - po - lo tie - li - che . بو ذاته (تونغ نغو tong - ngo) شاد اسمی‌ده ویریلمکده‌در .

١٦ . — کیه نا Kie - na شاد [٣]

١٧ . — پو لی Pou - li شاد . [چین وقایعنامه‌لرنده ایپو لی شاد شه قوئه‌ی تکین کیه یوئه i.pou - li-chad che - Kœi tegin Kie-yue دینیلن پرنسك‌ده (پو لی شاد) اولدیغی آکلاشیلیور .] .

١٨ . — یو لی yu - Kou شاد . بو پرنسه (ایپی‌تو لو I- pi - tou - lou خان) ده دنیلمکده‌در .

[١] هیوئه تسانغ Hiuen - tsang ه کوره

[٢] مو هو شاد ، تونغ شه هو [٨] خانك خدمتنده ایدی . (شاد) عنوانی خاقانك اوغوللرینه یاخود کوچوك قارداشلرینه مخصوص بر عنوان اولدیغنه و (مو هو شاد) ك اوغلی (پو لی pou - li شاد) ك (تونغ شه هو) خانك منسوب اولدیغی خاندانڭ بولوندیغنه نظراً (مو هو شاد) ك تونغ شه هو نك قارداشی اولمسی لازم کلیور .

[٣] تانغ ـ شو tang - chau دن (کیه نا شاد) ایله نیشو ni - chau (١٤) نك عینی آدام اولدقلری آکلاشیلیورسه‌ده (کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو Kieou tang - chau) بو ... آیری آیری ایکی پرنس اولدقلرینی تصریح ایتمکده‌در .

VI تیه لی شادك اوغلی :

۱۹ . — ئی کیو لی شه ایپی i - Kiu - li che - i - pi خان . بو ذات (باغتور تو ایپی mo - ho - tou i - pi) خان نامیله‌ده یاد اولونمقده‌در .

کیا نا شاد [۱٦] ك اوغلی :

۲۰ . — پیهو تو یابغو pi - ho - tou che - hou . چین وقایعنامه‌لرنده بو پرنسه (ایپی شا پو لو یابغو i - pi - cha - po - lo che - hou) ده دنیلدیکی کورونیور .

ایپو لی شاد شه قوئه‌ی تکین کیه یوئه‌نك اوغلی :

۲۱ . — آشه نا هو لو A - che - na ho - lou . بو پرنس (شا پو لیو cha - po lio) خان نامیله‌ده یاد ایدیلمکده‌در .

VII ایپی تو لو خانك اوغوللری :

۲۲ . — هیه پی تا تو Hie - pi - ta - tou شاد . چین تاریخلرنده بو ذاته (چن چو یابغو tchen - tchou che - hou) اسمی‌ده ویریلدیکی کورولیور .

۲۳ . — آشه نا می شه A - che - na mi - che

۲٤ . — آشه نا پو چین A - che - na - pou - tchen

ایپی (۱۹) خانك اوغلی :

۲٥ . — ایپی شه قوئه‌ی i - pi che - kœi خان

هو لو [۲۱] نك اوغلی :

۲٦ . — تیه یون tie - yum . بو پرنس (باغاتور یابغو mo - ho - tou che - hou) نامیله‌ده یاد اولنور .

آشه نا می شه (۲۳) نك اوغلی :

۲۷ . — یوئن کینغ yuen - king

آشه نا پو چن (۲٤) نك اوغلی :

۲۸ . — هو شه لو Hou - che - lo . بو پرنس پو لی pau - li نامیله‌ده یاد اولونمقده‌در .

VII یوئن ـ کینغ ك اوغلی

٢٩ . — آ شه نا هیه‌ن A - che - na Hien [آ شه نا توئه‌ی چه A-che- na toei - tse]

هو شه لو (٢٨) نك اوغلی :

٣٠ . — آ شه نا هوآی تائو A - che - na Hoei - tao

VII هوآی تائو (٣٠) نك اوغلی

٣١ . — آ شه نا هین A - che - na - Hin

غرب خانلغنك مؤسسى

ايستمى يابغو

كوك تورك خاقانلغنك مؤسسى اولان بومين (تومن) خان ، جوجن ايمپراطورلغى انقراضى اوزرنده تورك دولتنى تأسيس ايتدكدن صوكره مملكتنى توسيع ايتمك اوزره غربه دوغرو يورييمش ، اقتاليتلر حدودينه قدر اولان اراضى‌يى‌ده كندى اولكه‌سنه الحاق ايتمشدى .

بو سفر اثناسنده كوچوك قارداشى ايستمى (شه‌ـتيه‌ـمى) يابغوده معيتنده بولونيوردى. ايستمى يابغو ، هر برى باشلى باشنه بر رئيس اداره‌سنده بولونان اون قبيله‌نك يعنى (تو ـ لو) و (نو ـ شه ـ پى) قبيله‌لرينك قوماندانلغيله بو حربده پك چوق يارارلقلر كوسترمش ، حرب و ادارهٔ قبائل خصوصنده‌كى لياقتنى قارداشنه طانتمشدى . بومين (تومن) خان لياقت و درايتنى فعلاً كوسترن ايستمى‌يى بو اون قبيله‌نك بشبوغلغنه تعيين ايلديكى كبى غربده فتح ايديلن اولكه‌لرك اداره‌سنى‌ده عهده‌سنه توديع و (يابغو) عنوانيله تلطيف ايلدى [م ٥٥٢] . ايشته بو تاريخدن اعتباراً ايستمى خان غربده قومش ، اوغلى (تا تو) زماننده استقلال قازانان اولاد واحفادى غربى توكيو خانلرى ناميله بو منطقه‌ده سنه‌لرجه حكمران اولمشلردر .

ايستمى نك اداره‌سنه ويريلن منطقه ، قديم (و سون ou - suen) لر اولكه‌سيله (ايلى نهرى) بويلرينى احتوا ايديوردى . بو منطقه‌نك شرق حدودى ، دوغرودن دوغرويه خاقانك اداره‌سى آلتنده بولونان اراضى‌يه يعنى شرقى كوك تورك خانلغنه ،

غرب حدودی آرال کولنه، جنوب حدودی (سو له‌ئی Sou - lei) یعنی کاشغر حوالیسنه، شمال حدودی ایسه (هان هائی Han - Hai) طرفلرینه قدر امتداد ایدیور [۱] ، ایسیغ کولینک شمال حوالیسیله (چو Tchou) نهری بویلری مناطق مهمه‌سندن معدود بولونیوردی .

ایستمی و اخلافنک شمال قرارکاهلری (ئه‌بی نور Ebi - nor) کولی جوارنده، جنوب قرارکاهلری ایسه (یه‌ن کی yen - ki) قرالیتنک یعنی (هاراشار Harachar) ک شمال غربیسنده وهاراشاردن یدی کونلک برمسافه‌ده بوکونکی (قولجه Kouldja) شهرینک شمالنده بولونیوردی. تحت تابعیتنده‌کی قوملرک الک مهملری تیه‌له Tie - le (تولس) لر، (تو لو Tou-lou) لر، (نو شه پی Nou - che - pi) لر، (قولولو Ko - lo - lou) لر (یعنی قرلوقلر) ، (چو یوئه Tchou - yue) لر، (چو می Tchou - mi) لر ایله (کیه‌ئو چه Kieou - tche) یعنی (خوچه Koutcha) و (ئی ـ او i - ou) یعنی (هامی Hami) طرفلری سکنه‌سی ایدی . بونلردن (تو لو) لرله (نو شه پی) لردن هر بری بش قبیله‌دن مرکب بولونیورلردی . بو سببدن بونلره (اون بوی تورکلری) ویا (یابغو تورکلری) نامی ویریلیوردی .

یشته میلادی آلتنجی عصرده تأسس ایدن توکیو خاقانلغنک ایلک مؤسسلری تومن (بومین) خانله شه تیه می (ایستمی) خان اولدیغی و بونلردن برنجیسی شرق خانلرینک وایکنجیسی‌ده غرب خانلرینک جدی بولوندیغی ایچوندرکه (قوشو ـ چایدام) کتابه‌لرنده خاقانلغک تأسسندن بحث ایدیلیرکن : « اوزه کوك تنکری آسره یغز یر قیلندقده ایکین آره کشی اوغلی قیلنمش . کشی اوغلنده اوزه آچوم آپام بومین قغن ایستمی قاغان اولرمش ، اولرپن تورك بود نین ایلین توروسین توته بیرمش ، ایتی بیرمش . تورت بولن کوپ یغی ارمش ، سوسو لپن تورت بولنداکی بو دنغ کوب آلمش ، کوپ باز قیلمش ، باشلغغ یوکندرمش ، تیزلکك سوکورمش . ایلکرو قدرون یشقه تاکی ، کیرو تمر قپغقه تاکی قوندرمش ، ایکین آره ایدیوقسز کوك تورك آنچه اولر ارمش . بیلکه قاغان ارمش ، آلپ قاغان ارمش ، بویروقی ییه

[۱] ادوارد شاوان ، ص : ۲۰ ، ۲۱ ، ۴۷

بیلکه زمش ، آرنچ آلپ ارمش، آرنچ بکلری یمه بودنی یمه ، توز ارمش. آنی‌اوچون ایلك آنچه توتمش ، آرنچ ایلك توتیب توزوك ایتمش [۱ : اوستده ماوی کوك، آلتده قره طوپراق یارادلدقده ایکیسی آره‌سنده انسانلر یارادلمش . انسانلر اوزرنده اجدادم (بومین‌خن)، (ایستمی‌خان) بویومش، تورك ایلنی وتوره‌لرینی محافظه وتنظیم ایدییورمش. دورت جهت هپ دشمن ایمش . عسکر صالوپ دورت جهتده‌کی ملتلری ضبط ایتمش ، آسایشی تأمین ایتمش . باشی اولانلری اکدیرمش ، دیزی اولانلری چوکدیرمش، ایلری (شرقه دوغرو) قادیرقان اورمانه ، کیری (غربه دوغرو) دمیر قاپویه قدر اونلری قوندرمش ، اسکان ایتمش ، ایکیسی آره‌سنده بر چوق تورکلر اویله‌جه اوطوریرلرمش . عالم ویکیت‌خان ایمش . ضابطلری هپ عالم ، جسور ایمش. بوتون امرا وملتی‌ده دوغرو ایمش . ونك ایچون اوقدر ممالکی ضبط ایتمش . توزوك تنظیم ایتمش » دنیلمش اولدیغی کوریبورز. (کیه‌ئو تانغ شو Kıeau - tang - chou نك[۲] روایتنه‌کوره (شه تیه می) نك معیتنده یوز بیك کشیلك بر اردو بولونیور ، کندیسنه (مو هو تو شه هو -mo Ho - tou che - Hou یعنی (باغاتور یابغو) عنوانی ویریلیوردی [۳] .

شه تیه می یابغو اداره‌سنه ترك ایدیلن غرب منطقه‌سنده مستقلاً اجرای حکومت ایتمکله برابر بویوك قارداشی و بوتون تورکلرك بویوك خاقانی اولان بومین (تو من) خانی متبوع طنییوردی . شه تیه می ، قارداشنك وفاتندن صوکره‌ده [٤] خلفلرینی متبوع طانیمقده دوام ایتمش ، تورك وحدتنك صارصیلمه‌سنه میدان ویرمه‌مشدر .

توکیو خاقانلغنك تأسس ایتدیکی ساحه‌نك شرق و وسط طرفلرنده (جوجن) ایمپراطورلغی ، غرب جهتلرنده‌ده آق هونلر بولونیوردی . بونلر عربلرك (هیاطه) ، بیزانس مورخلرینك (هفتالیت) و آوروپالیلرك (افتالیت) دیدکلری قومدر

جوجنلر ، چینلیلرك ، افتالیتلرده ایرانلیلرك تهدیدینه معروض بولوندقلرندن بو ایکی

[۱] تومسن ، اورخون کتابه‌لری ، س : ۹۷ ، ۹۸

[۲] کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو دن نقلاً شاوان ، ص : ۳۸

[۳] کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو دن نقلاً شاوان . ص : ۳۸

[٤] تومن خن ، میلادك ۵۵۲ تاریخنده وفات ایتمشدر .

قوته قارشی بربرلریله اتفاق ایدەرك او وقته قدر موجودیتلرینی محافظه ایدەبیلمشلردی.

فقط، (تومن) و (شه تیه می) خانلری، (جوجن) ایمپراطورلغنی یقدقدن صوکره غربده‌کی افتالیتلر بوقوی متفقلرینی غائب ایتمش اولدیلر. او اثناده ایرانده حکمران اولان (خسرو نوشیروان) بو وضعیتدن استفاده ایدەرك افتالیتلردن بیوك پدری (فیروز) ك انتقامنی آلمق ایستەدی، افتالیتلرك بو دفعەده جوجنلره خلف اولان تورکلرله اتفاقلرینه میدان ویرمەمك اوزره غرب یابغوسی (ایستمی) ایله تأسیس مناسباته گیریشدی. ایستمی خانك قیزیله ازدواج ایدەرك اونکله افتالیتلر علیهنه بر اتفاق عقد ایتمکه موفق اولدی[١].

[١] نوشیروانك آلدیغی تورك پرنسسنك کیمك قیزی اولدیغنه دائر مختلف روایتلر گوزوییوره. (پتقانیان Patkanian) اسکی ارمنی مورخلرینه استناداً ساسانیلر تاریخنه عائد زوزنال آزیتیكده یازدیغی مقالەلرده (قیەن Kayan) اسمنده اولان بو پرنسسك سغد (ته نه) لری حکمدارینك یعنی افتالیتلر خاننك قیزی اولدیغی ادعا ایتمکدەدر. [Jou. .a. As.. VIe serie. 7^e Volume] (نەئون قهون) نشده بو ادعایی عیناً قبول ایتمش اولدیغی گوریورز [Leo. Cahun. p. 110]

فقط، بوتون مورخلرك متفقاً بیان ایتدکلرینه نظراً اواثناده (نوشیروان) ایله افتالیتلر آرەسنده درین بر برودت واردی. کسرا، افتالیتلرك امحاسنه چالیشیور، اونلرله حال حربده بولونیوردی. حتی افتالیتلرك امحاسی ایچون تورکلرله اتفاق بیله ایتمشدی. پتقانیانك ادعاسی قبول ایدیلدیکی تقدیرده نوشیروانك دشمنی اولان افتالیت حکمدارینك قیزیله اولنمش اولمسی لازم گلەجکدرکه بوده هیچ بر وجهله دوغرو برشی اولەمز. اوحالده بو ترك پرنسسی کیمك قیزی ایدی؟

عرب وعجم تاریخلرینك مقایسەسندن، پرنسسك (ایستمی یابغو) نك کریمەسی اولمسی لازم گلیور. فی‌الحقیقه مورخ مسعودی ساسانیان حکمداری (نوشیروان) دن بحث ایدرکن، تورك حکمداری خاقانك کندی قیزینی ویا قارداشنك قیزینی (نوشیروان) ه تزویج ایتمش اولدیغنی [وزوجه خاقان ملك الترك بابنته او ابنة اخیه. مسعودی، مروج الذهب. ج: ١. ص: ١١٥] ونوشیروانك اوغلی وخلفی اولان (هرمز) ك ده (فقم) اسمندەکی بو قیزدن دوغدیغنی تصریح ایتمکدەدر. [هرمز، وامه فقم بنت خاقان ملك الترك. مسعودی، مروج الذهب، ج: ١. ص: ١١٧]. گرك مسعودینك بو تصریحی وگرك (تاریخ الامم والملوك) مؤلفنك هرمزك والدەسنی خاقان اکبرك قیزی اولەرق گوسترمسی [هرمز بن کسری انوشروان وکانت امه ابنة خاقان اکبر. ابوجعفر بن جریر طبری تاریخ الملوك والامم. ج: ٢. ص: ١٣٤] نوشیروانك آلدیغی قیزك اواثناده غرب طرفلرندەکی تورکلرك اك بیوك خاننك کریمەسی اولدیغنده تردده محل براقمەمقدەدر. او تاریخده غربده‌کی اك بیوك تورك خانی ایسه (ایستمی یابغو) ایدی.

نوشیروانك آلدیغی (قیەن) ویا (فقم) اسمندەکی بو قیزك افتالیت حکمدارینك کریمەسی

بونك اوزرینه او اثناده تورك خاقان كبیری بولنـان (مو هان Mo - Han) خانك موافقتیله (ایسـتمی یابغو) میلادی ٥٦٣ ـ ٥٦٧ تاریخلری آره‌سنده افتالیتلر اوزرینه یورویه‌رك اونلری (نخشب) شهری جوارنده فاحش بر هزیمته دوچار و خانلرینی قتل ایلدی . بو صورتله تورکلر افتالیتلر حکومتنه نهایت ویره‌رك ماوراءالنهرده ایرانیلرله هم حدود اولدیلر [١] . فقط ، بو یکی وضعیت ، ایستمی خانله کسری آره‌سنده‌کی مناسبت

اولمدیغی مورخ شهیر (دینوری) نك (المعارف) عنوانلی کتابنده‌کی [ان کسری صاهر الخاقان واخذ بثارجده فیروز من الهیاطلة باستعانته] بولنده‌کی تصریحیله بوس بوتون تحقق ایتمکده‌در . ایرانلی مورخ (میرخواند) ك (هرمز) ك وقوعات تاریخیه‌سندن بحث ایدرکن ، والده‌سی (ترك زاد) ك (خاقان صین) ك قیزی اولدیغی وهرمزك دایسی و تورك ملکی (ساوه) نك اوچیوز ویا دورت یوز بیك کشیلك براردو ایله اوزرینه یوریدیکی بولنده‌کی قیدی‌ده برنسسك افتالیت حکمدارینك قیزی اولمدیغنی اثبات ایتمکده‌در . چونکه ایران و عرب مورخلری (خاقان صین) عنوانی هیاطله خانلری حقنده دکل ، تورك خانلری حقنده قوللانمش اولدقلری آکلاشیلمقده در . آشاغیده‌کی نوطده (سیجبور) دینیلن خانك غرب تورکلری (یابغو) سی (ایستمی خان) اولدیغی اثبات ایدلمش اولمسنه نظراً ، نوشیروانك آلدیغی برنسسك‌ده (ایستمی) نك قیزی اولمسی شبهه قبول ایتمز بر صورتده تحقق ایتمکده‌در . شو حالده ، (میرخواند) ك میلادی ٥٧٩ تاریخنده نوشیروانه خلف اولان (هرمز) اوزرینه اوچیوز ویا دورت یوز بیك کیشیلك براردوایله یوریمش اولدیغندن بحث ایتدیکی دایسی (ساوه) نك ایستمی خانك اوغلی (تاتو) خان دورنده غربی تورکیولر اولکه‌سنك اداره‌سنه مأمور ایدیلن سکز تورك برنسندن بری اولمق ایجاب ایدر .

[١] تاریخ الامم والملوك‌ده بو محاربه‌دن بحث ایدیلیرکن بریرده [ثم سار انوشروان بعد ذالك الی الهیاطلة مطالباً بوتر فیروز جده وقدکان انوشروان صاهر خقان قبل ذالك فکتب الیه قبل شخوصه یعلمه ماعزم علیه ویأمره بالمسیر الی الهیاطلة فاتاهم فقتل ملکهم و استأصل اهل بیته . ابو جعفر محمد بن جریر . تاریخ الامم والملوك . ج : ٢ . ص : ٩٤] عبارەسی دیکر بر یرده‌ده (ان سنجبو خقان، کان امنع الترك واشجعهم واعزهم واکثرهم جنودا وهو الذی قتل وزر ملك الهیاطلة غیر خائف کثرة الهیاطلة ومنعتهم فقتل وزر ملکها و عامة جنوده و غنم اموالهم و احتوی علی بلادهم . تاریخ الامم والملوك . ح : ٢ . ص : ٩٢] عباره‌سی قید ایدلمش اولدیغی کورولیور . بری دیکرینك متممی اولان بو عباره‌لر افتالیتلره (هیاطله‌یه) غلبه ایدن تورك خانك (سنجبو) اسمنده ونوشیروانك قائن پدری اولدیغنی واضحاً کوسترمکده در .

ابن الاثیرده افتالیلره غلبه ایدن بو خانك اسمی (سیجبور) شکلنده مقید در . بو اختلافك استنساخ خطاسی اولدیغنده شبهه یوقدر . بیزانس تاریخلرنده عینی وقعه‌یه عائد قیدلر کورولمکده‌در . بو میردن مورخ (مه‌ناندر) ، خقان (سیلزیبول Silziboul) ك افتالیتلره حربی بتیردکدن صوکره آوارلر اوزرینه یوریمش اولدیغنه دائر بر وقعه قید ایتمکده‌در . عرب و بیزانس مورخلرینك افتالیتلرك (هیاطله) مغلوبیتی حقنده‌کی روایتلری آره‌سنده کورولن شو توافق ، عربلرك (سینجبو) دیدکلری خانله (مه‌ناندر) ك (سیلزیبول) دیدیکی خانك عینی آدم اولدیغنی واضحاً

دوستانه‌نك صارصیلمه‌سنی انتاج ایلدی. مورخین اسلامیه‌نك روایتلرینه نظراً ایستمی یابغو (سینجبو)، ابخز (آبازه‌می؟)، بنجر و بلنجر طرفلرینی ضبط ایتدکدن صوکره ایران

کوسترمکده‌در. بیزانسلی (مه‌ناندر) استانبول ایمپراطورلریله مناسبات سیاسیه‌ده بولونمش اولان (دیزابول Dizaboul) و (دیلزیبول dilziboul) اسملرنده داها ایکی تورك خاننده‌ن بحث ایلمشدر. موسیو (ادوار شاوان)، (مه‌ناندر) ده کورولن (سیلزیبول)، (دیزابول) و (دیلزیبول) اسملرینك عینی برشخصه عائد اولدقلرینه نظر دقتی جلب ایتمکده‌در. دیمك اولیورکه تواریخ اسلامیه‌ده‌کی (سینجبو) و (سیجبور) اسملری کبی بیزانس تاریخلرنده‌کی (سیلزیبول)، (دیلزیبول) و (دیزابول) اسملری‌ده تك برخانه عائددر. عجبا بو خان کیمدر؟

موسیو ده‌کینی بو مسئله‌دن بحث ایدرکن دییورکه: بیزانس تاریخلرنده کورولن (دیزابول) یا چین وقایعنامه‌لرنده (موهان) ویا (موقان) خان دینیلان شرقی توکیولر خانی در و یاخود عینی وقایعنامه‌لرده میلادك (٥٦٣) تاریخنده (موهان) خانله برابر شمالی (تسی Tsi) لر اوزرینه یورودیکی کوستریلمش اولان (تیه ته‌ئو پولی Tie-teou-pou-li) اسمنده‌کی تورك پرنسی‌در. [ده‌کینی هونلر تاریخی. ح: ١. قسم: ٢. ص: ٣٨٠ ـ ٣٨١].

فقط، (ده‌کینی) نك سرد ایلدیکی هر ایکی احتمالده موافق حقیقت دکلدر. (له‌ئوز قهون) و (تومسن) کبی بر چوق ذوات طرفندن قبول ایدیلمش اولان برنجی احتمالك مناقشه‌سندن اول، ایکنجی احتمالك بطلانتی تدقیق ایده‌لم. چین وقایعنامه‌لرینی تتبع ایدن (ادوار شاوان) آثار مذکوره‌ده (تیه ته‌ئو پولی) اسمنده بر تورك پرنس موجود اولمدیغنی تصریح ایتمکده‌در. بوکا کوره ده‌کینی‌نك (تیه ته‌ئو پولی) دیدیکی پرنسی تمامیله مخیل بر شخص اولمق لازم کلیور. آکلاشیلدیغنه کوره موسیو (ده‌کینی) چین وقعه‌نویسلرندن (سه ـ ما قوآنغ Se-ma-Kouang) ك (تسه ـ چه ـ تونغ ـ کیه‌ن Tse-tche-tong-Kien) عنوانلی اثرنده مقید اولان ایکی تورك پرنسنك اسملرینی بربرینه قاریشدیره‌رق بونلری برشخص ظن ایتمش اولمسندن بو خطایه دوشمشدر. فی الحقیقه مذکور وقایعنامه‌ده میلادك ٥٦٣ تاریخنده تورکلر طرفندن (تسی Tsi) لر اوزرینه وقوعبولان سفردن بحث ایدیلیرکن (تو ـ کین Tou-kin) طاغنده اوطوران بویوك خان (مو ـ هان) ایله شرقده اقامت ایدن (تیه ته‌ئو tie-teou) وغربده ساکن اولان (پو ـ لی Pou-li) خانلرك یوز بیك سواری ایله (یانغ ـ چونغ yang - tchong) ده براشدکلرینه دائر بروقعه قید ایدیلمش اولدیغی کورولمکده‌در. بوندن آکلاشیلیورکه موسیو (ده‌کینی)، شرقی توکیو خاقانلغنك بری شرقنده دیکری غربنده اوطوران وموهان خانه تابع اولان (تیه ته‌ئو) و (پو لی) خانلرك اسملرینی براشدیره‌رك بر شخص یاپمش وبو شخص موهومك بیزانس تاریخلرنده‌کی (دیزابول) اولدیغنی ادعا ایلمشدر.

تورك تاریخیله توغل ایدن غرب علماسندن مشهور (ره‌موزا) ده بیزانس تاریخلرنده‌کی (دیزابول)ك (تان نه‌ئو پو لی Tan-neou pou-li) اسمنده برخان اولدیغی یولنده برمطالعه درمیان ایتمکده‌در. [Aleb Remusat, Recherches sur les langues Tartar. t. I.p.320,n.2.]

فقط (ره‌موزا) نك بو مطالعه‌سی‌ده (ده‌کینی) نك ادعاسی کبی خطا آلوددر. بومشهور عالمك‌ده چین وقایعنامه‌لرندن (ما ـ توآن ـ این ma-toan-lin) ده؛ برخطا نتیجه‌سی اوله‌رق؛ (جو ـ تن

اوزرینه یورومکه حاضرلاندی . کسرادن خراج ویرمسنی طلب ایلدی . فقط ، نوشیروان بو طلبه قارشی ایران حدودلرینی تقویه ایتمکله مقابله ایتدی . بونك اوزرینه ایستمی یابغو

(Jou-tan) اوشی انجاب ایدن بر اسمك (تان نه‌ئو ـ Tan - neou) شکلنده یازیلمش اولمسندن یاڭلیدیغی آڭلاشیلیور . بوندن باشقه (ره‌موزا) عینی زمانده (پو ـ لی pou-li) عنوانڭ (جو ـ تان) ڭ کندیسنك دکل اوغلانك عنوانی اولدیغنك فرقنه‌ده وارمه‌مش ، خطا اندر خطا اوله‌رق ، (دیزابول) ڭ (تان ـ نه‌ئو ـ پو ـ لی) اسمنده‌کی بو شخص موهوم اولدیغنی ایلری سوزمشدر . حالبوکه ، چین وقایعنامه‌لرندن (سوئه‌ی ـ شو Soei-chou) نك متننده‌کی تصریحات ، (ره‌موزا) ڭ نه‌قدر آلدانمش اولدیغنی پك کوزل کوسترمکده‌در . فی‌الحقیقه بو اثرده دینیلیورکه : «تو ـ پو to-po خان ، (شه تو che-tou) یه (ئول ـ فو Eul-fou) خان عنوانتی توجیه ایدرك ممالکنك جهت شرقیه‌سنك ادارەسنه مأمور ایلدی . کوچوك قرداشی (جو ـ تان) ڭ اوغلانه‌ده (پو ـ لی pou-li) خان عنوانتی ویره‌رك غرب طرفلرینه کوندردی» . کورولیورکه (ره‌موزا) نك (دیزابول) اولدیغنی ادعا ایدیکی (تان ـ نه‌ئو ـ پو ـ لی) خان عینیله (ده‌کینی) نك (تیه ـ تەئو ـ پو ـ لی) خان کبی برشخص موهومدر . چونکه (تان ـ نه‌ئو) اسمنده برتورك پرنسی یوقدر . (ما ـ توان ـ لین) ده (جو ـ تـ jou-tan) اسمی یاڭلش اوله‌رق (تان ـ نه‌ئو) یازیلمشدر . ثانیاً (پو ـ لی) عنوانی ، (جو ـ تان) ڭ کندیسنك دکل ، اوغلنك عنوانیدر . [ادوارد شاوان ، ص: ٢٢٦ ، ٢٢٧ ، نوطه]

(دیزابول) ڭ (مو ـ هان) خان اولدیغی یولنده ده‌کینی طرفندن سرد ایدیلان برنجی احتماله کلنجه ، صوڭ زمانلره قدر عموم طرفندن قبول ایدیلمش اولمسنه رغماً ، بو احتمالده مقارن حقیقت دکلدر . کرچه بیزانس مورخلرینك (سیلزیبول) و (دیزابول) ومورخین اسلامیه‌نك (سینجبو) و (سیجبور) اسملرینی ویردکلری خانلره دائر نقل ایتدکلری وقوعات (مو ـ هان) خانك زمان سلطنتنه تصادف ایدیورسه‌ده ـ موهان خان میلادك ٥٥٣ تاریخندن ٥٧٢ تاریخنه قدر حکمران اولمشدر ـ تاریخچه اولان بو مطابقت ، (دیزابول) ڭ (مو ـ هان) خان اولمسنی قبول ایتدیره‌جك قدر قوتلی دکلدر . چونکه شرق توکیولرڭ خانی وبوتون تورکلرڭ خاقانی اولان (مو ـ هان) خان شرق طرفلرنده و اسکی (هیونغ ـ نو) لر اولکه‌سنده واقع (تو ـ کین) طاغنده قمت ایدیوردی . حالبوکه بیزانس واسلام مورخلرینك بحث ایتدکلری (دیزابول) و (سینجبو) نك غرب طرفنده بولوندیغی آڭلاشیلمقده‌در . چین وقایعنامه‌لرنده موهان خان دورنده ، تورك اولکه‌سنك بری شرقنده ودیکری غربنده اولمق اوزره ایکی مرکزه تابع ایکی خان بولوندیغی و غربده‌کی خانك (شه تیه می شه هو) یعنی (ایستمی یابغو) اسمنده اولدیغی نظر اعتباره آلندیغی تقدیرده بیزانس مورخلرینك (سیلزیبول) ، (دیزابول) و (دیلزیبول) ومورخین اسلامیه‌نك (سینجیبو) و (سیجبور) دیدکلری تورك خانك بوذات اولدیغنه بلا تردد حکم ایتمك اقتضا ایتمکده‌در . بیزانس واسلام تاریخلرنده بحث ایدیلن بو تورك خانك ایستمی یابغو اولدیغی قناعتنی تأیید ایده‌جك داها باشقه دلیللرده مفقود دکلدر . فی الحقیقه ، بیزانس مورخلری میلادی ٥٧٦ تاریخنده استانبول امپراطوری طرفندن سفارتله تورکلر نزدینه کوندریلمش اولان مشهور (والانتن Valantin) ڭ تورك حدودینه کیردیکی زمان اینت دفعه (تورکسانت Tourxanth) اسمنده بر تورك پرنسی طرفندن قبول ایدیلدیکنی وبو پرنسك پدری اولان (دیزابول) ڭ هنوز وفات ایتمش اولدیغی اورادە اوکرندیکنی قید ایتمشدر .

ایران اوزرینه یوریدیسه‌ده حدودلرك فوق‌العاده مستحکم اولمسندن برموفقیت قزانه‌مدی.
عودته مجبور اولدی .

بیزانس مورخلرینك بو قیدی ، (دیزابول) ، (سیلزیبول) ، (دیلز یبول) ، (سینجیبو)
و (سیجبور) دینیلن خانك (موهان) خان اولمسی احتمالنی سلب وبالعکس (ایستمی خن) اولمسی
احتمالنی تأیید ایتمکده در . چونکه (موهان) خان چین وقایعنامه‌لرینك تصریح ایتدکلری کبی
میلادی (٥٧٢) تاریخنده یعنی (والانتین) ك سفارتندن دورت سنه اول وفات ایتمشدر .
(ایستمی یابغو) ایسه سفارتك وقوعی سنه‌سنده یعنی میلادك ٥٧٥ سنه‌سی اواخرنده ویا ٥٧٦
سنه‌سی اوائلنده وفات ایتمشدر . وفات تاریخنك توافقی (دیزابول) ك (ایستمی یابغو) اولدیغنی
کوستردیکی کبی بیزانس و چین وقایعنامه‌لرینك مقایسه‌سی‌ده بوادعانی تقویه ایتمکده در . فی‌الحقیقه ،
بیزانس تاریخلرنده (دیزابول) ك اوغلی اولدیغی تصریح ایدیلن (تورکسانت) ایله ینه بیزانس
مورخلرینك (تاردو) دیدکلری خانك ـ که چین وقایعنامه‌لرنده (تا تو) اسمیه یاد ایدیلن
خندرـ بابا بر قارداش اولدقلری محققدر. حالبوکه چین وقایعنامه‌لرنده مصرح اولدیغی اوزره(تاتوخن)
(شه‌ـتیه‌ـمی) نك یعنی (ایستمی یابغو) نك اوغلیدر . بونکله ثابت اولیورکه (تاردو) نك قرداشی
اولان (تورکسانت) ده (ایستمی یابغو) نك اوغلی وبناءً علیه (دیزابول) ، (سیلزیبول) ،
(دیلزیبول) (سینجبو) و (سیجبور) دینیلن تورك خانی‌ده غرب یابغوسی اولان (ایستمی) خندر.
شمدی ، (سیلزیبول) ، (دیلزیبول) ، (دیزابول)، (سینجبو) و(سیجبور) اسملرینك
نره‌دن آلنمش اولملرینی اراشدیره‌لم . موسیو (مارقوارت) ایله موسیو (ادروار شاوان) بواسملرك
(ایستمی) نك عنوانی اولان (یابغو) لفظ تورکیسندن محرف اولدیغی احتمالنی ایلری سورمشلردر.
فی‌الحقیقه ایستمی خانك ، تومن (بومین) خان دوروندن اعتباراً میلادك ٥٧٦ تاریخنه قدر (یابغو)
عنوانیله غرب تورکلرینك رئیسی اولدیغی دوشونیلیرسه بیزانس وعرب مورخلرینك کندیسنی بو
عنوانله طانیمش واو صورتله قید ایتمش اولملری پك طبیعی کوریله‌بیلیر .
(سیلزیبول) و (سینجیبو) لفظلری نصف اوللری (سیل) و (سین) نصف اخیرلری‌ده
(زیبول) و (جیبو) اولمق اوزره ایکیشر پارچه‌دن مرکبدرلر . حالبوکه بونلرك نصف اخیرلری
اولان (زیبول) و(جیبو) نك (یابغو)دن محرف اوللری احتمالی مشابهت تلفظیه تأیید ایتمکده‌در.
نصف اولله‌ره کلنجه ، موسیو (ادوار شاوان) ؛ بونلرك بر اسم شخصی‌نك شکل محرفی اوللری احتمالی
ایلری سورمکده‌در . شو حالده (سیلزیبول) و(سینجیبو) لفظلرینك (سیل یابغو) و(سین یابغو)
کبی براسم شخصی ایله برعنواندن مرکب اولدقلری تظاهرایدیور دیمکدر. اساساً چین وقایعنامه‌لرنده‌ده
بونك بر نظیری کورولمکده‌در. فی‌الحقیقه چین وقعه‌نویسلری ایستمی خن احفادندن وغرب خانلرندن
(تونغ ـ شه ـ هو Tong-che-Hou) یعنی (تونغ ـ یابغو) اسمیله برخاندن بحث ایتمشلردر. بومثال
کوستریورکه بیزانس مورخلرینك (سیل)ی ایله مورخین اسلامیه‌نك (سین)ی چین وقایعنامه‌لرنده‌کی
(تونغ Tong) ك بر نظیری ، یعنی بونلرده (تونغ) لفظی کبی بر اسم شخصی‌نك محرفیدرلر .
ملل مختلفه مورخلرینك تورکلرك (یابغو) عنوانی تحریف ایده‌رك (زیه‌بل ziebel) ،
(جه‌بو Djebou) و (جیبغو Djibghou) شکللرینه صوقمش اولدقلری داها باشقه مثاللرندن‌ده
آکلاشیلمقده‌در . فی‌الحقیقه میلادی ٦٢٧ تاریخنده بیزانس امپراطوری (هراقلیوس Heraclius)

ایستمی یابغونك افتالیتلر حکومتنه نهایت ویره‌رك ماوراءالنهر طرفلرینی تحت حاکمیتنه آلمسی، تورکلرك بحر خزر شمالندن کچن طریقدن شرقی روما ایمپراطورلغی ایله تأسیس مناسبات یتمرینه مساعد بر وضعیت آچمش اولدی. او عصرده آسیانك الك مهم مسائلندن برینی تشکیل ایدن ایپك تجارتی مسئله‌سی ایسه بو مناسبتك قولایجه تأسسنه یاردیم ایتدی. او وقته قدر چینده چیقان ایپکلرك غربه نقلی باشلیجه ایکی طریقله اجرا ایدیلیوردی[1].

---

[1] ایله اتفاق ایتمش اولان خزر تورکلری خاننك اسمی بیزانسلی مورخ (تەئوفان) طرفندن (زیەبل [Théophane, chronographie, éd. de Bon, I, p. 482, éd. de Bor, p. 316] (Ziebel وارمنی مورخلرندن (موئیز دوقاغانقایتوق Moise de Caghankaïtuk) طرفندن (جەبو Djebou قاغان) [Patkanian, Histoire de la dynastie des Sassanides, jour - as, 1866, p. 206] و کورجی وقایعنامەلرنده ایسه (جیبغو Djibghou) شکللرنده قید ایدلمشدر [Brosset, Histoire de la géorgie, t. I, p. 226 et 228] ایدلمشدر .

بیزانس تاریخلرنده‌کی (سیلزیبول)ك (ایستمی یابغو) اولدیغنی ایلك دفعه ایلری سورن موسیو (مارقوارت) بو لفظی (سیر یابغو) نك محرفی کبی کوسترمش ، وبونك سیر قومنك یابغوسی دیمك اولدیغنی ادعا ایلمشدر [Marquart, Erânsähâr, p. 216]. فقط ، (ادوار شاوان) کده بیان ایتدیکی وجهله (سیر) قومی (تاردوش) لرله براشه‌رك (سیر تاردوش) لری یعنی چینلیلرك (سیه ـ ین ـ تو) دیدکلری قومی تشکیل ایتمش اولدقلری محققدر . حالبوکه (سیر تاردوش) لر یعنی (سیه ـ ین ـ تو) لر توکیولردن دکل (تولس) لردن بر قسم اولدقلرندن غرب توکیولرینك خانی اولان (ایستمی یبغو) نك (سیر) لر یابغوسی اسمنی طاشیماسی احتمالی شایان قبول بر ادعا اولەمز .

موسیو (پارکه Parker) ده ، (دیزابول) لفظنك چینلیلرك (بویوك یابغو) معنسنده قوللاندقلری (تا ـ شه ـ هو Ta-che-Hou) نك محرفی اولمسی یولنده بر احتمال سرد ایتمش ایسەده [E. H. Parker, china Review. vol. XXIV, p. 168] موسیو ادوار شاوان بیزانس مورخلرینك چینلیلرك (تا ta) عنوانی آلمش اولملرینه احتمال ویرەمکده‌در .

یوقاریدەکی سرد ایدیلن مطالعات نظر اعتباره آلندیغی تقدیرده روسیه‌نك (اورنبورغ)شهرنده طبع ایدلمش اولان (تلفیق الاخبار و تلقیح الآثار فی وقایع قزان وبلغار و ملوك التتار) عنوانلی کتابده کوریلن [ذکر خاقان توکیو (الترك) الاعظم المشهور عند الترك علی ماقیل ببومین قغان وعندالصین بموقان خان و عندالروم والافرنج بدیزابول ودیصابول وفی ابن الاثیر سیجبور] عباره‌سنك نه قدر خطا آلود اولدیغی کندیلکندن تظاهر ایدر . چونکه بو عبارەده عینی شخص اولدقلری ادعا ایدیلن (بومین) ، (موقان)، (دیزابول) آیری آیری خانلردر . بومین قغان توکیو خاقانلغنك مؤسسی اولان وچینلیلر طرفندن (تومن) نامی ویریلن خاندر. (موهان) خان ایسه بونك ایکنجی خانیدر . بیزانسلیلرك (دیزابول) وابن اثیرك (سیجبور) دیدیکی پرنس ایسه غرب یابغوسی اولان وچینلیلر طرفندن (شەتیه‌می) دینیلن (ایستمی یابغو) در .

بونلردن بریسی (سغد) خطه‌سندن کچن قره طریقی ، دیکری‌ده هند تیمارینه منتهی اولان دکز یولی ایدی . قره یولیله اجرا ایدیلن تجارتك باشلیجه مرکزینی (سغد) خطه‌سی تشکیل ایتدیکی کبی دکز طریقیله یاپیلان تجارتك مرکزی‌ده (باریغازا Barygaza) اسکله‌سنده بولونیوردی [١]. ایران وبیزانس اولکه‌لرنده چین ایپکی پك قیمتلی اولدیغندن اورته آسیا قبیله‌لریله بحر محیط هندی کمیجیلری چیندن ایپکلری آلیر ، ایران اولکه‌سنه ویا شرقی روما ایمپراطورلغی داخلنه کوتوره‌رك اورالرده صاتارلردی .

ایرانلیلر ، ایپك تجارتندن پك زیاده استفاده ایتدکلرندن چین ایپکلرینك دوغرودن دوغرویه بیزانس اولکه‌سنه کچمه‌سنه ممانعت کوستریورلردی . بونك ایچوندی که بیزانس ایمپراطوری (زوستینیه‌ن justinien) ایران اولکه‌سندن کچمکسزین دوغرودن دوغرویه‌هندستان لیمانلریله تأسیس مناسبت ایتمك یوللرینی آرامش، میلادی ٥٣١ تاریخنده (یمن) خطه‌سنده‌کی (حمیریلر) له مناسباته کیریشمش ، هند لیمانلرندن کتیریلن ایپکلری استانبوله نقل ایتمك اوزره یمن ساحللرینه تجارت کمیلری کوندرمشدی . بونك اوزرینه ایرانلیلر بر طرفدن حمیریلری بیزانس ایمپراطورلرینه ایپك طاشیمقدن منع ایتمش ، دیکر طرفدن‌ده قره یوللرینی قپاتمغه ، سغد خطه‌سندن کچن تجارت طریقنی طوتمغه چالشمشلردر[٢]. حالبوکه اوته‌دنبری ایپك تجارتنك دپولری سغد خطه‌سنده بولونیوردی.

---

[١] باریغازا ، (قمبای Cambay) کورفزنده (ناربادا Marbada) ایرماغی منصبنده بوم (بروآش Broache) دینیلن اسکله‌در .

[٢] ایرانلیلر ، ایپکلی قماشلره پك‌زیاده رغبت‌ایدییورلردی. ایمپراطور (زوستینیه‌ن justinien) زماننده استانبولده بو جکخانه‌لر تأسیس ایدیلمك اوزره ایپك تخمی کتیریلمش اولدیغی بیزانس مورخلری طرفندن‌خبر ویریلمکده‌در. ایمپراطور ایکنجی (زوستین justin) ك میلادی ٥٦٨ تاریخنده تورك ایلچیلرینه ایپك بوجکلری کوسترمش وحیرتلرینی جلب ایتمش اولدیغی یولنده‌کی قید‌ده بوروایتی تأیید ایتمکده‌در . فقط ، آکلاشیلدیغنه کوره ، بیزانسلیلر او وقت بوجکلری اوره‌تمك واپکجیلکی ترقی ایتدیرمکه موفق اوله‌مامشلردر . استانبوله ایپك بوجکی تخمنك ایلك دفعه نصل وکیملر طرفندن کوتوریلمش اولدیغنه دائر ایکی روایت نقل ایدیلمکده در . روایتك برینه کوره تخملر ایلك دفعه هندستاندن بر قاچ بودیست طرفندن کتیریلمش ایمش . کویا بو هندلی بودیستلر ایمپراطور (زوستینیه‌ن justinien) ك ایپك تدارکی خصوصنده ایرانلیلرك وساطتندن قورتیلمق ایستدیکنی کوزدرك هندستانه عودتله تخم کتیرمش ، بیزانسلیلره بوجکلری بسله‌مك وقوزه‌لری آییرمق صونی وکرتمشلر ایمش [Procope. de bello gothico. IV, 17].

تجارت یوللرینك قپانمه‌سندن سغدلیلر پك زیاده متضرر اولمغه باشلامشلردی. بونك ایچون سغدلیلر یکی متبوعلرینه مراجعت ایده‌رك ایپكلرینی ایران اولكه‌سندن (مدیه) و(شرقی روما) یه کچیرملری ایچون کسرادن مساعده استحصالنه توسط ایتمسنی رجا ایلدیلر .

بو تکلیف توکیولرك‌ده منافعنه توافق ایدییوردی . چونكه بونلر محاربه ویا هدایا صورتیله چیندن آلدقلری ایپکلری [١] کندیلرینك متفق و خارجی شعبه‌لری اولان ماوراءالنهر وخراسان (ته‌له) لرینه صاتیورلردی . شو حالده (ته‌له)لر ایچون ایراندن ترانسیت طریقنك آچیلماسی ، کندی ایپکلرینك کسب قیمت ایتمسنی انتاج ایده‌جکدی .

بو مراجعت اوزرینه (ایستمی یابغو) میلادی ٥٦٨ سنه‌سندن اول بر تاریخده [٢] ایران شاهی (خسرو نوشیروان) ه (ته ـ له) لرك ایپك کاروانلریله برابر (مانیاخ Maniakg) اسمنده سغدلی برسفیر کوندردی. ایپکلرك ترانسیت‌طریقیله (مدیه) و(شرقی روم) ایمپراطورلغی اولكه‌سنه کچیریله‌سنه مساعده ایدلمسنی التماس ایلدی .

فقط ، جیحونك غربنده ساکن اولان وتوکیولره انقیاد ایتمه‌ین (افتالیت) لر، سغد ته‌له لرینك بوتشبثنه‌معارض بولونیورلردی[٣]. عینی‌زمانده ایران‌حکمداری(نوشیروان)ده ایپك تجارتنك تورکلرك تحت‌انحصارینه کیرمسنی ارزو ایتمیوردی. چونكه بصره کورفزی و هند دکزی ساحللرنده ساکن اولان ایرانیلر ، کندی کمیلریله چیندن دوغرودن دوغرویه ایپك کتیرییور ، اوسایه‌ده پك چوق پاره قازانیورلردی .

حالبوکه تورکلره ترانسیت طریقی آچیلدیغی تقدیرده ، تبعه‌سنك قازانجندن مهم بر قسمی یابانجیلره کچمش اوله‌جقدی . کرك بو مطالعه‌لره وکرك افتالیتلرك تزویراتنه قپیلان (نوشیروان) ، ایستمی یابغونك تکلیفنی رد ایلدی . حکومتلرینی ییقمش ، مملکتلرینی ضبط ایتمش اولان توکیولره دشمن اولان افتالیتلردن (قاتولفوس Katoulfos) اسمنده

ایکنجی روایتی‌قید ایدن بیزانسلی (ته‌ئوفان) ایسه تخمك ینه ایمپراطور (زوستینیه‌ن) دورنده کتیریلدیکنی فقط، کتیرن ذاتك برایرانلی اولدیغنی وبو آدمك تخملری برباستونك ایچریسنه‌طولدیره‌رق کتیردیکنی خبر ویرییور [Théoohane. fragm, hist. graec. IV. p. 270] .

[١] چه‌ئو ایمپراطوری توکیولره هرسنه یوز بیك‌طوپ ایپك وسواحی‌ویرییوردی. [ایستانیسلاس ژولیه‌ن ، توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ١٩]

[٢] ادوار شوان ، غربی توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٢٣٤

[٣] له‌ئون قهون ، آسیا تاریخنه مدخل . ص : ١٠٩

بریسی [١] ایران سراینده مهم برموقع قزانمش، نوشیروانك مشاورلکی درجه‌سنه اعتلا
ایتمشـدی . بو آدم ، کسرایه ، ایرانیلر نظرنده ایپکك اهمیتی اولمدیغنی ایلچیلره آکلاتمق
ایچون کتیردکلری ایپکلرك صاتون آلنه‌رق کوزلری اوکنده یاقیلماسنی توصیه ایلدی[٢].
توصیه‌سی نوشیروان طرفندن درحال اجرا ایدیلدی[٣]. بوتدبیر، ایران وغرب جهتلرنده
ایپکك قیمتسز اولدیغنه دائر تورکلرده بر قناعت تولید ایتمك بو صورتله اونلری ایپك
تجارتی هوسندن واز کچیرمك مقصدیله دوشونیلمشدی . بونك اوزرینه ایستمی یابغونك
ایلچیلری هیچ برشیئه موفق اولمقسزین متأثراً عودت ایلدیلر . مع مافیه ایستمی یابغو ،
تشبثنك نتیجه‌لنمه‌سیله برابر ینه فکرندن وازکچمدی. (نوشیروان)ه تکرار برهیئت‌سفارت
اعزام ایلدی. محاربه‌یه میدان ویرمکسزین مسئله‌نی صلحاً تسویه ایتمك نیتنده اولدیغندن
شاهدن بومسئله حقنده مصلحانه برسیاست تعقیب ایتمسنی طلب ایتدی. فقط، نوشیروان،
تورکلری هیچ سومیور ، ایپك تجارتنك اللرینه کچمه‌سنی ایستمیوردی . تورکلرك بو
مسئله حقنده برداها ایرانه ایلچی کوندرمه‌ملری ایچون بودفعه کلن سفیرلری زهرلتدی .
صوکره‌ده قارلی و صوغوق اقلیمله آلیشمش اولان تورکلرك ایرانك قوری و صیجاق

[١] ده‌کینی بو اسمی (قاتولف Katulph) شـکلنده قید ایتمشدر . [ده‌کینی ، هونلر تاریخی ح : ١ ، ق : ٢ ، ص ، ٣٨٤] . لەئون قاهون دییورکه بیزانس مورخلری‌شاهه تلقیناتده بولونان (افتالیت)لك اسمنی (قاتولفوس Κάτουλφος) شکلنده قید ایتمشلردر . حالبوکه شرق لسانلرینك هیچ برینده بویله بر اسم بولنه‌مز . یازمه نسخه‌لرك پك فنا ومحرف اولملری احتماله مبنی بو اسمك تورکلرك اسکی اسملرندن اولان (قوتلوق) اولمسی تخمین ایدیله‌بیلیر. [لەئون قاهون. ص: ١٠٩. نوط : ١]

[٢] موسیو ده‌کینی، افتالیتلرك (هیاطله‌نك) نوشیروانله موهان خانك اویوشمه‌لرینه مانع اولملرینك سببنی ایضاح ایدرکن دییورکه : بووقعه حقنده ایران تاریخلرنده کوروان قیدلره‌نظراً افتالیتلرك موهان خانك ایستدیکی معاهده‌نك عقدینه تمامت کوسترملری هرایکی طرفدن قورقدقلرندن ایلری کلمشدر . چونکه افتالیتلر ایران شاهنك اقتدار وشوکتنك کوندن کونه تزاید ایتمکده اولدیغنی مشاهده‌ایدییور ، بو حالی کندیلری ایچون تهلکه‌دن خالی کورمیورلردی . افتالیتلر ، دیکر طرفدن تورکلردنده قورقیورلردی . بونك ایچوندرکه بو ایکی بویوك دولت آره‌سنه نفاق صوقمغه چالیشیور، کندی منفعتلرینی بو نفاقك ادامه‌سنده بولیورلردی . [ده‌کینی ، هونلر تاریخی ح : ١ ، ق : ٢ ، ص : ٣٨٤]

[٣] ادوار شوان ، غربی توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص : ٢٣٤

هواسنه تحمل ایده‌میه‌رك وفات ایده‌كلرینی اشاعه ایده‌رك بو حركت جبانه‌یی ستر ایتمك ایستدی. فقط (منیخ) ایله رفقاسندن ایكی ویا اوچ تورك زهرك تأثیرندن قورتوله بیلدكلرندن بر فرصت بوله‌رق كیزلیجه مملكتلرینه قاچدیلر. كیفیتی اولدیغی كبی ایستمی یابغویه آكلاتدیلر. بو حادثه، توركلر ایله ایرانیلر آره‌سنده درین بر اوچوروم آچمش اولدی[۱].

ایستمی یابغو، نوشیروانك حقوق بین‌المله مخالف وعینی زمانده محقرانه وجبنانه اولان بو حركتنه علنی حرب ایله مقابله ایتدی. نوشیروان، ایرانك تورك سواریلرینك آیاقلری آلتنده قاله‌جغنه قانع اولدیغندن بویوك بر تلاشه دوشدی. چونكه خاقان كبیر (موهان) خاقانك‌ده ایستمی یابغویه معاونت ایده‌جكنی بیلیوردی. موهان خانك ایستمی یابغویه قوهٔ معاونه كوندرمسنه مانع اولمق ایچون چین‌ده‌كی (جه‌ئو) ایمپراطوری (وو ـ تی) یه مراجعت ایده‌رك شرقده توركلر علیهنه بر غائله چیقارمسنی رجا ایتدی [م ۵۶۷] [۲]. حالبوكه عینی زمانده ایستمی یابغو (دیزابول) ده استانبول ایمپراطوری ایكنجی (ژوستین justin) ه بر هیئت سفارت كوندره‌رك ایرانیلر علیهنه بر اتفاق تكلیفنده بولونمش، بو هیئتك ریاستی‌ده ایرانیلر طرفندن حیاتنه قصد ایدیلن سغدلی مشهور (مانیاخ) ه توجیه ایلمشدی.

اساساً استانبول ایمپراطورلغی ایله ایران حكومتلری آره‌سی اوته‌دنبری آچیقدی. بو ایكی حكومتدن هانكیسی فرصت بولورسه دیكری اوزرینه هجوم ایدیور، آره‌لرنده‌كی حرب و جدال سنه‌لرجه سوریيوردی. ایستمی یابغو ایرانله بیزانسك بو وضعیتندن استفاده ایتمك ایسته‌مش، سفیر اعزامنه تشبث ایلمشدی. توركلرك بو تشبثی غایه اعتباریله پك مهم وپك مفید ایدی. چونكه بو سایه‌ده آسیانك الك بیوك حكومتی اولان چین ایله شرقی روم آره‌سنده مناسبات تجاریه وسیاسیه تأسس ایده‌جك، بونك الك قوتلی واك چوق مستفید اولان عاملی‌ده توركلر اوله‌جقدی. بو تشبثده موفق اولمق ونتیجه‌ده حقیله استفاده ایده‌بیلمك ایچون آسیانك احوال و وضعیتی توركلره پك مساعد ایدی. چونكه خاقان كبیر (موهان) خان توتور

[۱] ادوار شاوان، ص : ۲۳۴

[۲] ده‌گینی، هونلر تاریخی ج : ۱، ق : ۲، ص : ۳۸۵

تاتارلری تحت اطاعته آلهرق عاصیلری (بایقال) گولنه قدر شرقه دوغرو طرد ایتمش ، مملکتك شرق جهتلرینی تحت امنیته آلمشدی . (تان - لو) و (یه - لو) دن یعنی چین حدودیله جیحون نهری ساحللرندن قیپچاق تورکلرینك منتهی حدودی اولان قفقاسیانك شمالنه ، وولغا نهری بویلرینه قدر امتداد ایدن کنیش خطهده کی بوتون تورکلر کاملاً خاقانلغه مربوط بولونیورلردی . غوبی صحراسنك جنوبندهکی (ژوئن ژوئن) لردن ده قورقو یوقدی . موقان خانك شوکت و سطوتی چینلیلری بیله صیندیرمش . اونلری ده تورکلرله خوش گچینمکه مجبور ایتمشدی [۱] .

غرب یابغوسی ایستمی (دیزابول) شرقی روماليلرله اویوشدیغی تقدیرده آسیا ایله آوروپا آرهسندهکی مناقلات تجاریه تورکلر الیله انحصار ایده جکدی . ایران بردن بره چنبر ایچنده صیقیشدیریلمش اوله جقدی . بوغایه تأمین ایدیلدیکی تقدیرده هم مملکتك غرب حدودلری امنیت آلتنده بولونه جق ، هم ده اهانتکار ایرانیلردن انتقام آلنه جقدی .

ایشته بویله برمقصد سیاسی ایله یوله چیقاریلان (مانیاخ) ؛ بیزانس مورخلرینك تصویر ایتدکلری کبی : برچوق مملکتلری ، بیکسز طاغلری ، کثیف قار یغینلرینی ، کنیش اوودلری ، صیق اورمانلری ، قورقونج باتاقلقلری و نهایت قافقاس طاغلرینی آشهرق استانبوله مواصلت ایلدی [م ۵۶۷] .

مانیاخ ، ایستمی یابغو (دیزابول) طرفندن ایمپراطور ایکنجی (ژوستین justin) ه خطاباً (سیت) حرفلریله یازیلمش براعتمادنامه ایله خصوصی برمکتوبی ، کلیتلی مقدارده ایپکله دها بر چوق هدایایی حامل بولونیوردی [۲] . تورك ایلچیلرینك استانبوله مواصلتنی قید ایدن بیزانسلی مورخ (مهناندر Menander) دیبور که : (ایمپراطور ژوستین) ك تخت سلطنته جلوسنك دردنجی سنهسنده تورك خانی دیزابول (ایستمی یابغو) طرفندن (مانیاخ) اسمنده برذاتك ریاستی آلتنده گوندریلمش اولان سفارت هیئتی استانبوله مواصلت ایلدی [۳] . ارکان هیئت ، مملکتلرنده برچوق

[۱] لهئون قاهون ، آسیا تاریخنه مدخل ، ص : ۱۰۹ ، ۱۱۰

[۲] دهگینی ، هونلر تاریخی . ج : ۱ ، ق : ۲ ، ص : ۳۸۵ . لهئون قاهون ، آسیا تاریخنه مدخل ، ص : ۱۱۲ . ادوار شاوان ، غربی توکیولره دائر وثیقهلر . ص : ۲۳۵

[۳] لهئون قاهون ، هیئتك استانبوله مواصلتی میلادی ۵۶۸ نجی سنهسنه مصادف اولدیغنی قید ایتمش ایسهده ادوار شاوان بوتاریخی میلادی ۵۶۷ نجی سنهسی اولهرق گوسترمکدهدر .

معدن بولونديغنى كوسترمك اوزره برابرنده بر مقدار دمير كتيرمشلردى [۱] . ايكنجى ژوستين توركك ايلچيلرينى حسن صورتله قبول ايلدى . اونلردن مملكتلرينه و ملتلرينه دائر بر چوق معلومات آلدى . ديزابولك (ايستمى يابغونك) ادارهسنده بولونان واسع قطعهنك شرق طرفنده واقع (آق طاغ)ده اقامت ايتديكينى ، قپچاق ، قل آج ، فنقى و قارلوقلرى تحت اطاعته آلمش اولديغنى ، تهـ له لرك ده حمايهسنده بولوندقلرينى اوكرندى .

مانياخ ، اعتمادنامهسنى تقديم ايتدكدن صوكره ، تدافعى و تجاوزى بر اتفاق عقدينى تكليف ايلدى . بويله بر اتفاقك عقدى هر ايكى طرف ايچون صوك درجه فائدهلى اولهجغنه وبو سايهده ايرانيلرله آوارلرك تأديب ايديلهبيلهجكنه ، چين ايله استانبول آرهسندهكى تجارت يولنك آچيلهجغنه دائر ايمپراطورى اقناع ايتمكه چاليشدى .

نه چاره كه آلتنجى عصر ميلادىده بر برينى متعاقب چينده ظهور ايدن اختلاللر ايله بيزانسليلرك ضعفلرى و بويله تصورك قوهدن فعله چيقمهسنه مانع اولدى [۲] . شرقى روماليلر ، توركلرك بو تكليفندن برشى آكلامديلر يا خود آكلامق ايستهمديلر . چونكه توركلرك قوتى بيلمهديكلرندن اونلرله عهد اتفاق ايدهرك آوارلرله ايرانيلرك دشمنلكنى جلب ايتمكه جسارت ايدهميورلردى . معمافيه ، توركلرك بو تكليفنى ده بردنبره رد ايتمك ايستهميورلردى . چونكه ايلريده ايرانلره قارشى توركلرك معونتنى كورهبيلهجكلرينى اميد ايديورلردى . بويله بر تردد ايچنده بولنان ايمپراطور (ژوستين) ، ايستمى يابغونك ايلچيلرينه تكليفى موافقتله قبول ايتديكنى مشعر بر جواب ويرهمدى . مانياخى التفاتله غرق ايدهرك اعاده ايلديكى صيرهلرده سفيرلرندن (زهمارق zemark) نامنده برينى توركستانه اعزام ايلدى [م ٥٦٨] . زمارق ، معيتندهكى آدملرله استانبولدن حركتله اوزون بر سياحتدن صوكره (سغد) خطهسنه كيردى . اورادهتوركلر طرفندن مراسم مخصوصه ايله استقبال ايديلدى [۳] . متعاقبا سياحتنه دوامله خاقانك قرارگاهى اولان (آق طاغ) ه

[۱] مهناندر ، ص : ۲۹۵

[۲] لهئون قاهون ، آسيا تاريخنه مدخل ، ص : ۱۱۰

[۳] مورخ دهكينى ، (زهمارق) ايله معيتى خاقانك سغد خطهسنده تابع طوتولدقلرى مراسمه دائر بيزانس وقايعنامهلرندن نقلاً آتيدهكى معلوماتى ويرمكدهدر : «زهمارق آتدن اينر اينمز بر قاچ توركك يانمه كلرك كنديسنه بر پارچه دمير تقديم ايلديلر ؛ بعده ايلچىيى معيتيله برابر آتش اوزرندن كچيرديلر . بو مراسم ايلچيلرى تطهير ايچون ياپيلمشدى . متعاقبا بعض شيلر يقديلر . بر قاپ ايچنده قورقو نشر ايدن بعضى مواد ياقديلر . زهمارق و معيتى خشيت ساكتانه ايچنده بر

مواصلات ایدی [١] . اوراده ایستمی یابغونك (دیزابول) حضورینه چیقدی .

قاچ دفعه بونك اطرافنده طولاشدیردیلر . تورکلر بو مراسمی ایلچیلره کلجك بلالرك اوکنی آلمق ایچون یاپدقلرینی سویلیورلردی . تورکلرك ممکتلرینه کلن یبانجیلری آتشدن کچیرمك حقنده‌کی مراسملری بالآخره یعنی جنکیز خان زماننده موغوللر طرفندن‌ده عیناً تقلید و تطبیق ایدلمش اولدیغی کوریلیور . [دوغینی . عمومی تاریخی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٣١٣]

[١] یونانلی مورخ (مه‌ناندر) بو وقعه‌یی نقل ایدرکن (زه‌مارق) ک تورك خانی دیزابول (ایستمی یابغو) ایله (آق طاغ) ده ملاقات ایتدیکنی خبر ویردیکی حالده بو تاریخدن یدی سنه صوکره یعنی میلادك ٥٧٦ سنه‌سنده وقوعبولان (والانتن) ك سفارتندن بحث ایدرکن او اثناده غربی تورك خاقاننده بولنان تاردو (تا ـ ته‌ئو) نك قرارکاهی (اقتل Ektel) اوله‌رق کوسترمکده‌در.

هر نه‌قدر موسیو (قلاپروت) ، (اقتل) ك (آلتای) دن محرف اولمسنه احتمال ویرمش ایسه‌ده [Klaproth, tableaux historiques de l'Asie p. 117] دوز شوان بونك (آق طاغ) دن باشقه بریر اولدیغی ادعا ایتمکده‌در . (مه‌ناندر)ك (دیزابول) اسمی بعضاً (سیلزیبول) بعضاً‌ده (دیزیبول) شکلنده یازدیغنه نظراً بو شوان مطالعه‌سنی قبول ایتمك قتصی یوقدر . نه (اقتل) یعنی (آق طاغ) دینیلان بو موقع نره‌سی ایدی ؟ (مه‌ناندر)ك کندیسی (آق طاغ)ك (آلتون طاغ) معناسنه اولدیغی تصریح ایتمش اولدیغندن بوکا استناد ایدن آوروپالی مؤلفلردن برچوغی‌ده بو طاغی آلتای یعنی قیزیل ـ طاغ کتله‌سنده آلتون یش (...) آلتون طاغ سلسله‌سی شعباتندن عد ایتمشلردر .

فقط تورکجه‌ده (آق طاغ) ك آلتون طاغی دیمك اولمدیغنه نظراً بو توجیه شایان قبول دکلدر . بو خصوصده (مه‌ناندر)ك یا یکلدیغی‌ده شبهه‌سزدر . اساساً غرب یابغولری اولان (ایستمی) و (تا ـ ته‌ئو) خانلرك آلتای حوزه‌سنده اوطوردقلرینی فرض ایتمك‌ده ممکن دکلدر . کرچه غرب توکیولری قوتلی زمانلرنده یعنی (قره ایزلیش) نهایه آلتای حوزه‌سنده کی ولان (قرغیزلر) ... آلتاینده‌کی (سیر تاردوش) لری ده زه‌رلری آلتنده بولوندردقلری وقت شرق حدودلرینی آلتایه قدر وزانقه موفق اولمشلرسه‌ده غرب خانلری هیچ بر زمان بومنطقه‌ده اوطورمامشلردر . شوحالده (اقتل) ویا (آق طاغ) ك داها غربده اولدیغی محققدر . آق طاغك موقعنی تعیین ایچون چین وقایعنامه‌لری ایله یونان تاریخلرینی مقایسه ایدن (دوز شوان) دیبورکه : « میلادی ٦٠٥ تاریخنه دوغرو غربی توکیو خاقانلغی اشغال ایدن (چو ـ لو Tchou - lo) خانك ثابت بر قرارکاهی اولمادیغی فقط اکثریا قدیم (او ـ سون ou-suen) اراضیسنده یعنی (ایلی) نهری حوزه‌سنده اوطوردیغی چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلیور . ینه عینی وقایعنامه‌لرك ویردکلری معلوماته نظراً چو ـ لو خانك اداره‌سی آلتنده ایکی کوچوك خان بولونیوردی . بونلردن برینك قرارکاهی (...) ـ تمامنده دیکرینك (قوچا koutcha) نك شمالنه تصادف ایدن (یولدوز) ـ وادی قسمنده بولونیوردی .

بوندن باشقه (کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو Kieou-tang-chou) ده (قراشار) دن حرکتله شمال غربی‌یه دوغرو کیدیلیرسه یعنی یولدوز وادیسی قوچاك شمالنه قدر چیقیلیرسه یدی کون یوریدکدن صوکره غرب تورکلرینك جنوب قرارکاهلرینه مواصلات ایدیلیر . یولنده بر قید کوریلیور . ینه بیلیورزکه میلادی ٦١١ تاریخنه دوغرو تاردو (تا ـ ته‌ئو) خانك حفیدی (شه ـ قوئه‌ی che-koei)

دیزابول (ایستمی یابغو) یلچیلری . زنکارنك ایپك منسوجاتله مزین بر اوتاغ
چادره بر آلتون صاندالیه اوزرنده اوطوردیغی حالده قبول ایلدی . زمرق خانه عرض
تعظیماتله ایمپراطورك هدیه‌لرینی تقدیم ایتدکدن صوکره مختصر بر نطق ایراد ایلدی .
ایمپراطورك خانه قارشی پرورده ایتدیکی محبتی یاد ایتدکدن صوکره خانك دشمنلرینه غلبه
ایتمسی تمنیاتنی تکرار ایلدی . متعاقباً ، شرقی روماليلرك تورکلری واونلره تابع اولان
ملتلری دوست طانیه‌جقلرینی بیان وخان طرفندن‌ده ایمپراطورك تبعه‌سی حقنده عینی
حسیاتك پرورده ایدیله‌جکنی نیاز ایتدی [١] .

ایستمی یابغو ، ایلچی‌یه ویردیکی جوابده عینی تمنیاتده بولوندی . زمرق ، بوتون
کون خانك زنکارنك خالیلرله مزین اولان اوتاغنده قالدیرق انواع التفات واکرامه مظهر
اولدی . خان ، کندیسنه ایچدیکی شرابدن اکرام ایتدی [٢] . ایرتسی کون زمرق

خان ، قرارکاهی (قوچ) ك شمالنده‌کی (سـ ـ می Si-mi) طاغنده تأسیس ایتمشدی . حالبوکه
چین تاریخلرنده (قوچا) یه دائر معلومات ویریلیرکن بو مملکتك شمالده (آ ـ کیه A-kie) ویا
(آ ـ کیه ـ تیه‌ن A-kie-tien) نامنده بر طاغه [illegible] ذکر ایدیلمکده‌در . هیچ شبهه
یوق‌که بو طاغ (پـه ـ شان pe-chan) یعنی (آق طاغ) دن باشقه بر شی دکلدر . اغلب احتمال
(آ ـ کیه) ، تورکجه (آق) کلمه‌سنك ، (تیه‌ن) ده (طاغ) کلمه‌سنك چین حرفلریله وچین تلفظنه کوره
یازیلمش برشکلیدر . یعنی تورکلرك (آق طاغ) ینی چینلیلر تحریف ایدرك (آ ـ کیه ـ تیه‌ن) شکلنه
سوقمشلردر . مادامکه (قوچا Koutcha) نك شمالندن (یولدوز) وادیسنك شمال غربیسی سمتنده حقیقیدیغی
تقدیرده بو (آق طاغ) ده مواصلت اولونیورمش . اوحالده چین وقایعنامه‌لرنده (چو ـ لو) خانه
تابع اولان ایکی کوچوك خاندن برینك (قوچ) نك شمالنه تصادف ایدن (یولدوز) ك وادی قسمنده
اولدیغی خبر ویریلن قرارکاهی ، بوطاغك شمال ورسانده اولمسی ایجاب ایدر .

(کیه‌نو ـ تانغ ـ شو) طرفندن غرب تورکلرینك جنوب قرارکاهی اولدیغی خبر ویریلن محلده
بو طاغ اولمق لازمدر . ([illegible]) حالت قرارکاهی اولان (قوچ) نك شمالنده‌کی (سـ ـ می)
طاغنك‌ده بوطاغك جوارنده بولونمسی قطعیدر . [illegible] سفیرینك [illegible] دیزابول (ایستمی
یابغو) [illegible] (آق طاغ) ده بو (آ ـ
کیه ـ تیه‌ن) طاغندن باشقه بر یر اولمز .

حالبوکه چین وقایعنامه‌لرینك ویردکلری معلوماتده [illegible] (قوچا Koutcha) نك
شمالنده‌کی طاغلر [illegible] (ته‌کش Tékés) نهری وادیسنده اقامت ایتدکلری [illegible]
[illegible] مورخلرینك (آق طاغ) [illegible] (آ ـ کیه ـ تیه‌ن) [illegible] اولدیغی شبهه‌سزدر .

[١] دوکینی . هونلر تاریخی . ج : ١ . ق : ٢ . ص : ٣١٦

[٢] شرقی روما مورخلرینك‌ده قید ایتدکلری وجهله خانك بولوندیغی آق طاغ جهتلرنده
شراب یوقدی . شو حالده (مه‌ناندر) طرفندن بحث ایدیلن شراب ، تورکلرك ملی مشروباتلرندن
اولان وعادی شرابدن داها لذتلی بولونان (قومیز) اولملیدر .

داها مزین دیکر بر (اوتاغ) ده قبول ایدیلدی . بو ایکنجی اوتاغ ، مزین آلتون وازولر و اوزرلرینه غایتله کوزل رسملر ایشلنمش ایپك خالیلر ایله تزیین ایدیلمشدی . (ایستمی یابغو) ده اوتاغنده زرین بر سریر اوزرنده اوطوریوردی زدمارق . دیزابول (ایستمی یابغو) طرفندن قبول ایدیلدکدن صوکره اتصالنده بولنان دیکر بر اوتاغه کیریلدی . بو ایکنجی اوتاغك دیرکلری آلتون طلالی ایدی . ایچنده دورت طاووس قوشی اوزرینه موضوع بر سریر بولونیوردی . اطرافنده‌ده ، آلتون اوانیلر ، قیمتلی دوشمه‌لری ، کوموش ایشلمه‌لی حیوانات تصویرلرینی حاوی برچوق اوتاغلر داها کورونیوردی [۱] .

(ژوستین) ك ایلچیلری ، استانبول سرایلرنده‌کی احتشام و دبدبه‌دن هیچ ده کری قالمیان بو اوتاغلرده پك چوق حرمت و اکرام کوردیلر [۲] . دیزابول (ایستمی یابغو) او اثناده ایران اوزرینه یورومکه حاضرلانمش اولدیغندن (زدمارق) ده معیتنده‌کی یکرمی کشی ایله برابر بو سفره اشتراك ایتمسی آرزوسنی اظهار ایتدی . حالبوکه تورك خاقانی بو وسیله ایله امپراطورك یابانجیلره قدرت عسکریه‌سنی کوسترمك ، بیزانسلیلرك ترددلرینی ازاله ایتمك ایسته‌مشدی . دیکر بیزانسلیلر ، (خاقان) ك نزدینه کیدمزلر اوراده (زدمارق) ی بکله‌یه‌جکلردی . دیزابول استانبول ایلچیسنك معیتی خاقانك کفه‌سنی آغیر هدیه‌لر ایله تلطیف ایتدی . خصوصی اولەرق (زدمارق) ده (بر قیرغیز) جاریه ویردی . متعاقباً ایران اوزرینه یورودی .

[۱] دوکینی ، هونلر تاریخی ، ج : ۱ ، ق : ۲ ، ص : ۳۸۷ .

[۲] بیزانس مورخلرندن مه‌ناندر [Menander, fragm. hist, t. IV, graec, p. 228] یه (تاغوبازغت سیمه‌غا) به متعلق [illegible] (ایستمی یابغو) نك [illegible] و اوردوده‌کی مرئیات حقنده ویردکلری تفصیلاتی نقل ایدن (ادوار شاوان) دییورکه : حقیق باربارلردن عد ایتمك اعتیادنده [illegible] . قیمتدار معدنلری ایشلتمك خصوصنده پك زیاده مهارتکار بولونیورلردی . فقط ، آثار صناعیه‌لرینی [illegible] تورکلرینك بیزانس مورخلری طرفندن تصدیق ایدیلن آثارصناعیه‌لرندن بزه قدر هیچ برشی انتقال ایدمه‌مسنك باشلیجه سببلرندن بری بوحال اولدیغنده شبهه یوقدر . مع مافیه ، سیبریانك جنوبنده کشف اولنان و [illegible] (Irmitag) موزه‌سنده محفوظ بولونان [illegible] تورکلرینك صنایع تزیینیه‌سنه عائد بعض اثرلر بولمق احتمالی واردر .

[illegible] (طراز taras) ه [۱] کلدیکی زمان ایران ایلچیلرینك بوراده ورودینه منتظر اولدقلرینی کوردی .

ایرانلیلر دزابولك (ایستمی یابغو) مقصدندن خبردار اولمش . محاربه‌نك اوکنی آلمق ایچون ایلچیلر کوندرمشلردی . خان ، استانبول و ایران سفیرلرینه (طراز) ده مکلف بر ضیافت ویردی . اثنای ضیافتده استانبول ایلچیلرینه پك زیاده اکرام کوستردی . فقط ([illegible]) [illegible] ایران ایلچیلرینه [illegible] صدور ایتمدی . بالعکس شاهك بو حرکتنی شدتله تقبیح ایلدی .

ایران [illegible] ([illegible]) ه کلشدی . بورادن خان طرفندن تکلیف ایدیلن شرائط صلحیه‌یی قبول ایتدیکنه دائر تکرار سفیرلر کوندردیکندن دیزابول (ایسمی یابغو) ده ایران اوزرینه یورومکدن صرف نظرله (کاشغر) طرفلرینه چکلدی [۲] . خان ، کاشغره دوغرکن معیتنده بولونان (زه‌مارق) ه‌ده استانبوله عودت ایچون مساعده ویردی . (زه‌ماق) ده قانقلی ویا (قپچاق) ایلنده کندیسنی بکله‌ین رفیقلرینك یانه کیتدی .

دیزابوله (ایستمی یابغویه) تابع بولونان قانقلیلرك رئیسی (زه‌ماق) ه ترفیقاً استانبوله ایلچیلر [illegible] . زه‌مارق [illegible] ([illegible]) [illegible] [۳] .

---

[۱] اسلام جغرافیونك (طراز) دیدکلری بو شهر ، غربلیلر طرفندن (تالاس Talsa) نامی ویریلن [illegible] مشهور [illegible] .

[۲] ده‌کینی ، هونلر تاریخی ، ج : ۱ ، ق : ۲ ، ص : ۳۸۹ .

[۳] ده‌کینی ، شرق روما مورخلرینه استناد ، (زه‌آمارق) ایله (تاغما) سفارت هیئتلرینك استانبوله عودتلرینی شو صورتله تصویر ایدییور : هیئتلر ، قانقلی ویا قپچاق ایلندن حرکت وبرچوق یول یورودکدن صوکره بویوك وکنیش برباطاقلغه یعنی خزر دکزی ساحلنه واصل اولدیلر . اوراده اوچ کون توقفله استراحت ایتدیلر . (زه‌مارق) ، معیتنده بولونان (جورج Georges) اسمنده برینی اون تورکه ترفیق ایده‌رك بورادن کسدیرمه طریقله استانبوله کوندردی . هیئتك قسم متباقیسی (خزری) طولاشدی . (یایبق) نهرینی و پك چوق باطاقلقلری آشدی . ایتل (وولغا) نهرینی

(تاغمـا) و رفیقلری ایمپراطور طرفندن حسن قبول کوردیلر . ایمپراطور ایکنجی (ژوستین Justin) تورکستاندن کلن وکندی طرفندن اورایه کوندریلن سفارت هیئتلری سایه‌سنده دشمنی اولان ایرانیلری تهدید و ازعاج ایدن تورکلرله دائماً صلحده یاشادی.

تورکلرله بیزانسلیلر آراسـنده‌کی مناسبات سیاسیه بو قدرله قلمدی . (زه‌مرق) ك سفارتندن صوکره تورکلر طرفندن استانبوله (آنانقاسته‌س Anankastes) اسـمنده‌کی دیکر برایلچی داهـا کونده‌ریلدی . بوکا مقابل بیزانسـلیلر طرفندنده تورکلر نزدینه (اوتیکیوس Utychios) اسمنده برسفیر اعزام اولوندی. ایلریده کوروله‌جکی اوزره داها صوکره یعنی میلادی ٥٧٦ تاریخنده بیزانسلیلر (والانتن Valantin) ك ریاستی آلتنده تورکلر نزدینه دیکر برهیئت سفارت داها کوندردیلر . (هه‌رودیه‌ن Herodien) و(پول Paul) نامنده‌کی ایلچیلر بربرینی متعاقب تورکستانه کیتدیلر .

تورکلر ، بیزانسلیلری متصل ایرانیلر علیهنه تحریك ایدیپورردی. ایلك زمانلرده بو مساعی بر نتیجه ویرمدیسه‌ده بر مدت صوکره نهایت ایرانله بیزانس آراسنك آچیلدیغی

کچدی . (ایغور Igours) لر یوردینه کیردی . — (یغورلر وقتیله تورکستانده (طرخن) طرفرنده اقامت ایدییورلردی . بالآخره اورادن غربه هجرتله وولغا نهرینك غرب جهتلرنده یرلشمشلر ایدی . (نوغای Nogai) دینیلن قبیله‌لر ، بونلرك نسلندندر) — غربی تورکیولره منقاد اولان ایغورلر زه‌مارقه کندرکاهلری اولان اورمانلرده دورت بیك تجمك پوصو قوردقلرینی خبر ویردکلرندن هیئت سفارت چول یولنی تعقیبه قرار ویردی . ایغورلردن برچوق رزق وبرچوق طولوم صو آلدقدن صوکره یوله قویولدی . طرفقلری کچه‌رك (آلن Alain) لر مملکـتنه کیردی . زه‌مارق ، تورکلره بربر (آلن) لرك رئیسی ولان (سارودیوس Sarodius) ك زیارتنه کیتدی . سارودیوس بیزانسلیلری کوزلجه قبول ایتدی . فقط ، تورکلرك شغل ایتدکلری مملکتلر یت یاقین اولدیغندن کندیسنی یقلامری حمالته مبنی تورکلری سلاحلی اولدقلری حالده قبولدن امتناع ایلدی. اوچ کون مذاکره ایله کچدی. نهایت تورکلر ، (سارودیوس)ك آرزوسنه موافقته مجبور اولدیلر .

سارودیوس ، زمارقه (سوآنیه Suannie) ده پوصو قورمش برچوق عسکر اولدیغندن (میمدیمیان Mimdimiane) ایلندن کچمه‌سنی و (داریه‌ه‌س Darines) دن کیتمه‌سنی توصیه ایدی. زه‌مارقده میمدیمیان اولکه‌سنی صولده براقه‌رق (رهتوریوم Rhetorium) طریقیله (پونت وکسین Poant. Euxin) ده یعنی (قره دکیزده) وصل اولدی . ورده دن (Phase) دن کمی‌یه بینه‌رك (طربزون) ه کچدی . طربزوندن‌ده قره طریقیله استانبوله کلدی . [دکینی ، هونلر تاریخی ، ج : ١ ، ق : ٢ ، ص : ٣٨٩ ، ٣٩٠] .

کورولدی . بزانسیه ایران آره‌سنده میلادی ٥٧١ـ٥٩٠ تاریخنه قدر دوام ایدن یکرمی سنه‌لك محاربه بومساعینك اثری اولمشدر .

بیزانسیلر . ایرانی متفقلری تورك (حمیری) لره هجوم و (آلن Alain) لری پاره قونیه قزانه‌رق تورکلر طرفندن استانبوله کوندریلن ایلچیلری یولده اتلاف ایتمکه تشویق واقناع ایتمش اولمقله اتهام ایدییورلردی [١] .

(خسرو نوشیروان) ایسه ایمپراطور (ژوستین Justin) ی ارمنی اختلالنی تشجیع ایتمکله متهم طوتیور . استانبولدن سنوی یوز بیك آلتون ویرگی ایستیوردی [٢] . ایکی طرفك بوسیاسی مجادله‌لری درکه نهایت اوبیوك حربی انتاج ایلمشدر [٣] .

غرب تورکلری یابغوسی (ایستمی) بویرلاق مسئله‌سی ایله مشغول ایکن بوتون تورکلرك بیوك خاقانی وکندیسنك‌ده متبوعی تورك (موهان) خان میلادی ٥٧٢ تاریخنده شرقده . قره‌رکاهی تورك (توکین) ده وفات ایلدی . وصیتی اوزرینه کوچوك قرداشی (توـپو To-po) خان کندیسنه خلف اولدی. وحدت ملیه‌نك صارصیلمامسنه وسیله ویرمك ایستمه‌ین (ایستمی یابغو) سعه‌دربه اولدیغی کبی درحال بو یکی خانه‌ده عرض انقیاد ایلدی . مع مافیه ، (موهان) خانك وفاتندن صوکره (ایستمی یابغو)ده اوزون مدت یاشامدی . میلادك ٥٧٥ سنه‌سی نهایتنده ویا ٥٧٦ سنه‌سی اوائلنده وفات ایلدی . اوغلو (تاردو) خان آق طاغده پدرینك مقامنه کچه‌رك غربده‌کی تورك قبیله‌لرینك دائره‌سنی الینه آلدی [٤].

[١] ژان دهـفانی (Jean l'epiphanie) نك ویردیکی معلوماته کوره بزانسیلر زدمارق هیئت سفارتیه رفاقتنده بولونان تورکلری عودتلرنده قتل ایتدیرمك ایچون (آلن) لره مراجعت ایتمش ، برچوق پاره‌لر ویرمشلردی [fragem. Hist-graec., IV, p 274] .

[٢] ادوار شاوان ، غربی توکیولره دائر وثیقه‌لر ص : ٢٣٩ .

[٣] ایرانله بیزانس آراسنده‌کی محاربات میلادی ٥٢٧ ده تاریخنده برنجی (ژوستین Justin) ه خلف اولان برنجی (ژوستینین Justinien) زماننده باشلامشدر . برنجی (ژوستینین) استانبولی هرج ومرج ایدن (ماویلر) و (یشیللر) عربده‌لرینی تسکین و (بلیزه Bélisaire) ایله طواشی (نارسه‌س Narses)ك مساعیلری سایه‌سنده ایتالیا (غوتلری goths) یه آفریقا (وندالری Vandales) تأدیب ایتدکدن صوکره ایران شاهی (انوشیروان) اوزرینه یورومش ، بیرلاق بر مظفریت قزانمشدر .

[٤] بیزانس مورخلرینك (تاردوخان) نامیله قید ایتدکلری بوپرنسك اسمی چین وقایعنامه‌لرنده (تاـته‌ئو Ta-teou) شکلنده مضبوطدر. ادوار شاوان ، بو ایکی اسمك عینی برذاته عائد اولدیغنی اخطار ایتمکده‌در . (تاته‌ئو) ده‌کی (تا ta) لفظی چینلیلر اسکیدن (تات tat) دیه تلفظ

شه ـ تیه ـ می (ایستمی) یابغو : تومن (بومین) ، قولو ، موهن ، و (تو ـ پو) کبی دورت خاقان زماننده ؛ توکیو خاقانلغنک تشکیلات سیاسیه‌سی ایجابنی اوله‌رق : بو خاقانلره اولان تابعیتنی محافظه ایتمکله برابر داخلاً تمامیله مستقل قالمش ، ایرانله اتفاق ایتمش ، (موهان) خانک‌ده معاونتیله افتالیتلری مغلوب ایدرک مملکتلرینک قسم مهمنی آلمش ، داها صوکره‌ده بیزانس ایمپراطورلغیله تأسیس مناسباته کیریشمشدی .

ایستمی یابغونک افتالیت حکومتنک سقوطندن صوکره ایران سیاستنک تحولنی پك چابوق آکلایه‌رق کسرالغك ازلی دشمنی اولان بیزانس ایمپراطورلغیله تأسیس مناسباته کیریشمسی ، (نوشیروان) کبی ساسانیان خاندانک اك بیوك کسرایسنه قارشی تورکلرك نفوذ و سطوتنی ادامه‌یه موفق اولمسی ، کندیسنه تورك تاریخنده یوکسك و محترم بر موقع قازاندیرمشدر .

ایستمی یابغونك ایران و بیزانسه ایلچیلر کوندرمسی و اورالردن کلن سفرایه قارشی معامله‌سی ، او اثناده غربده‌کی بو ایکی معظم دولتك وضعیت سیاسیه و مناسباتلرینی پك کوزل تقدیر ایله تورکلرك چین ایله بیزانس یعنی آسیا ایله آوروپا آره‌سنده نه‌قدر مهم بر رول ایفا ایده‌بیله‌جکلرینی حقیله احاطه ایتمش اولدیغنی کوسترمکده‌در .

ایدییورلردی . موسیو (هیرت Hirth) ك ایضاحنه کوره چینجه یازیلان اجنبی اسملرك آخرنده‌کی (t) حرفنی دائما (r) کبی اوقومق ایجاب ایتدیکندن بوکا نظراً (تاته‌ئو) نك اصلك (تارته‌ئو) اولمسی اقتضا ایدر . مثلا بوکا (تارته‌ئو) یه (تاردو) تعیین ایدرز . چونکه بو ینه چینلیلرك کوسترییورکه چینلیلرك (ta-ma) و (ta - kan) شکلنده قید ایتدکلری اسملرك اصللری ، (دارما dharma) و (تارخان) در .

تاردوخان دوری

م ۵۷٦ ـ م ۶۰۳

چین مورخلرینك (تا ـ ته ئو Ta-teou) خان نامیله یاد ایتدکلری تاردو خان ، عرب یعقوبنه ارتقا ایتدیکی اثناده ایرانده (خسرونوشیروان) [۱] استانبولده ایکنجی (ژوستین) [۲] شرقی تورکیه خاقانلغنده (تو ـ پو) خان کی حکمدارلر ، چین خطه‌سنده ده (چه‌ئو) ، (چین) (شه‌ئوله آیم) سلاله‌لری حکم سوریوردی . تاردونك متبوعی اولان (تو ـ پو) خان خارج براقیلدیغی قدرده بر حکمدارلر قوتلیسی (خسرو نوشیروان) ایدی . ایکنجی ژوستین اموردولتی زوجه‌سی اولان (صوفیه Sophie) یه براقمش . کندیسی ظلم و سفاهته دالمش اولدیغندن بو وضعیتدن (خسرونوشیروان) بحق استفاده ایده‌رك ساسانیان سلطنتنك قوت وسطوتنی تزییده موفق اولمشدی .

ایستمی یابغو ، ایران ایله محاربه ایدرکن قوت التمسی اوزره ایچون تهدیدی کوردرك (ژوستین) ایله ایران علیهنه بر اتفاق عقدینه تشبث ایتمش ایسه‌ده بیزانسلیلرك تعصب وترددی یوزندن قطعی بر نتیجه الده ایده‌مه‌مشدی . حالبوکه ژوستین صوك زمانلرده امور دولتی زوجه‌سی (صوفیه) یه براقمش سفاهت عمرینی سورمش ویوزدن نهایت عقلنی‌ده غائب ایدرك ۵۷٤ تاریخنده وفات ایتمش اولدیغندن ایران بوندن قوتلنمشدی .

تاردو خان ، ساسانیلرك احتراصاتنه قرشی قویه بیلمك ایچون بر طرفدن خاقان (توپو) یه اولان رابطهٔ انقیادی تقویه ایتمش ، دیکر طرفدن‌ده داخلده قوت وقدرتنی تأییده چالیشمشدر . بو فکر ایله تورکیه ایالاتی خاقان عائله‌سی اساسی بر تشکیلات یاپمغه قرار ویردی : مملکتی سکز ایالته آییره‌رق هر برینی عائله‌سی افرادندن بر پرنسك

[۱] خسرونوشیروان میلادك ۵۳۱ تاریخنده پدری (قباد)ده خلف اوله‌رق ایران تختنه چیقمش ومیلادی ۵۷۹ تاریخنه‌قدر حکمران اولمشدر .

[۲] بیزانس تاریخلرنده (کنج ژوستین Justin le jeune) نامیله اشتهار ایدن ایکنجی (ژوستین) ، بیوك (ژوستینیه‌ن fustinien) ك یکنی‌ایدی . میلادی ۵٦۵ تاریخنده کندیسنه خلف اولمش و ۵۷٤ تاریخنه قدر حکم سورمشدر .

ادارەسنه توديع ايلدى . تشكيلاتدن بحث ايدن چين وقايع نويسلرى بو پرنسلرك اسملرينى تصريح ايتمەمشلر ايســەده بيزانس مورخلرى بونلردن اڭ زياده غربده بولونان پرنســك (تورقانتوس) ويا (توركسانت Tourxanth) و اڭ زياده شرقده بولونانك ده (آرسيلاس Arsilas) اسمنده اولدقلرينى قيد ايتمشلردر [١].

تاردونك عسكرى برغايەيه توفيقاً ياپمش اولديغى بو تشكيلات بالآخره موغوللر طرفندن ده همان عيناً تطبيق ايديلمش اولديغى كوروليور . بو تشكيلاته كوره هر ايالت پرنسى ادارەسندەكى حوالى‌ده مستقلاً اجراى حكومت ايدييور وبر اوردويه مالك بولونيوردى . خاقان كبير طرفندن برحرب اعلان ايديلديكى زمان بو پرنسلر اوردولريله خانه التحاق ايدييورلردى . خانده ، كندى قوتنه انضمام ايدن بو اوردولرى آله‌رق خاقان كبير ايله برلشيوردى .

ايســتمى يابغونك وفاتى ســنەسنده (م ٥٧٦) ايدى‌كه بيزانس ايمپراطورى ايكنجى (تيبر Tibere) طرفندن توركســتانه (والانتيوس Valentios) اســمنده بر ســفير كوندەريلدى [٢]. بوايلچى غرب خانلغى اولكەسنه كيرديكى زمن توركلر ايستمى يابغونك جنازه آلاينك ترتيباتيله مشغول بولونيورلردى .

ايستمى يابغو (ديزابول) زماننده ايمپراطور ژوستين ايله تأسيس ايديلن مناسبت صميميه اوزرينه برچوق تورك وبالخاصــه ماوراءالنهر تەلەرى (ســوغداقلر) ايپك تجارتى ياپمق وبول پاره قازانمق ايچون مختلف ســفارت هيئتلريله (تا ـ تســين Ta-thsin) ه يعنى استانبوله كلمشلردى. بونلردن يوز آلتى قدرى بو دفعه والانتين ايله مملكتلرينه دونمشلردى [٣].

بيزانس مورخلرى طرفندن بو هيئتك تورك اولكەسنه كيتمك ايچون تعقيب ايتديكى طريق حقنده ويريلن معلومات شــايان اهميتدر . بو معلوماته كوره والانتين قدمانك (كەرسونەزتوريك) ديدكلرى [٤] قريم شبه جزيرەسى ، آزاق دكزى و جنوبى روسيه

[١] ادواد شــاوان ، بيزانس مورخلرينك (آرسيلاس Arsilas) شكلنده ضبط ايتدكلرى اسمك توركلرجه پك شايع اولان (آرسلان) لفظندن محرف اولديغنى سويليور .

[٢] شرق روما ايمپراطورلرندن اولان ايكنجى (تيبريوس سەزار Tiberius Cesar).

[٣] لەئون قاهون ، آسيا تاريخنه مدخل . ص ، ١١٤ . دەگينى ، هونلر تاريخى . ج ، ١ . ق ، م . ص ، ٣٩٥

[٤] كەرسونەز (Chersonèse) اسمى اسكى يونانليرجه دورت شبه جزيرەيه اطلاق ونونيوردى : (١) كەرسونەزدوتراك (Cher-de Trace) يعنى بوكونكى كليبولى شبه جزيرەسى . (٢) كەرسونەزتوريك (Chers-Tourique) يعنى قريم شبه جزيرەسى . (٣) كەرسونەزسيمبريك (Chers. Cimbrique) يعنى ژوتلاند يارم آطەسى . (٤) كەرسونەزدور (Chers.-d'or) يعنى هندچينى شبه جزيرەسى .

طریقیله [١] متعب بر سیاحتدن صوکره (تورقنتوس) ویا (تورکسانت) نامنده بر تورك پرنسنك اداره‌سنده‌کی مملکته کیرمشدر [٢]. بیزانس مورخلرینه کوره (تورقنتوس) غربدن تاتارستانه کیدیبرکن تورك اولکه‌سنی اداره ایدن سکز پرنسدن ایلك تصادف ایدیلن ایدی.

والانتن ، تورقنتوسه ایمپراطور (تیبرك) ك تخته جلوسنی بویوك خانه اخباره مأمور اولدیغنی ویکی ایمپراطورلقده اوجه دیزابول (ایستمی یابغو) ایله ایمپراطور (ژوستین)

---

[١] موسیو دەکینی ، بیزانس مورخلرندن اقتباساً (والانتین) ك ریاستی آلتنده‌کی سفارت هیئتنك تعقیب ایتدیکی طریقی تفصیل ایدرکن شو معلوماتی ویریبور : والانتین ، اولا (که رسونه زتوریت)ه یعنی قریم شبه جزیره‌سنه داخل اولدی. جزیره‌نك جنوب حدودلرینی تعقیباً باطاقلق برحوالی‌یی‌ده چکدکدن صوکره (آقغاس Accagas) ك مملکتنه کیردی . آقغاس ، سیتلره قوماندا ایدن بر قادین ایدی . آقغاس بومملکتی (اوتیغور Outigours)لرك قرالی (آنانقایوس Anankaïus)دن آلمشدی . والانتن ، اوزون ومستقل بر سیاحتدن صوکره نهایت (تورکسانت) اسمنده برتورك پرنسنك دشمنلرندن اغتنام ایتدیکی اموال ایله مالامال اولان اوردوکاهنه کیردی . [دەکینی ، هونلر تاریخی . ج ، ١ ق ، م ص ، ٤٩٥] .

ادورا شاوان ، دەکینی‌نك (آنانقایوس) شکلنده ضبط ایتدیکی اسمی (آناغای anagai) شکلنده قید ایتدیکی کبی بو اسمله جوجنلر خانی اولوب میلادك (٥٥٢) تاریخنده تومن خان طرفندن قتل ایدیلن (آنا قوآی A-na-koai) اسمی آره‌سنده‌ده برمشابهت کوره‌رك دیورکه : احتمالکه جوجن خانلغنك سقوطندن صوکره بر قسم جوجنلر (آناقوآی) ی کندینك تحت اداره‌سنده بوطرفلره هجوم ایتمش وبورالرده استقلال قزانمشلردر . [شاوان ، ص ، ٢٤٠ ، نوط ، ٢]

[٢] لەئون قهون ، بیزانس مورخی (مەناندر) دن نقلاً والانتینوسك ایلك تصادف ایتدیکی تورك پرنسنك آدی (تورقنتوس Τούρξανθος) اولدیغنی سویلیور . حالبوکه (دەکینی) ، عینی اسمی تورکسانت Tourxanth) شکلنده قید ایتمشدر. لەئون قهون ، بو اسمك اسکی تورکجه‌ده فرد وقوم اسمی وەرق قوللانیلان (تورکش Turkech) لفظندن محرف اولدیغنی ادعا ایدییور . [آسیا تاریخنه مدخل . ص، ١١٥]. موسیو (مارکوارت Marquart) ده تورکسانتك تورکشلر شادی دیمك اولان (تورکش شاد)ـ محرفی اولمسی احتمالی قوتلی کوریبور [Marq., historische glassen p. 186]. فقط (مەناندر) ك افاده‌سندن آکلاشیلدیغنه کوره (تورکسانت) تورك پرنسلرینك اڭ زیاده غربده بولونانی ایدی . حالبوکه چین وقایعنامه‌لرنده بش (تولو Tou-lou) قبیله‌لرندن بری اولان تورکشلرك غربی تورکیه اولکه‌سنك شرق طرفنده اوطوردقلری صراحةً کوسترلمشدر. دیمك‌که بوتاریخده تورکشلر غربده دکل شرقده‌وایلی نهری حوزه‌سنده اقامت ایدییورلردی. اوحالده (تورکسانت)ك بویرك زئیسلری اولمسی احتمالی یوقدر. (مەناندر) ك بواسمی (تورقنتوس) شکلنده ضبطنه نظراً ، بونك تورك ایمپراطورلغنده بویوك قوماندانلره ویریلن (طرخان) اسمنك محرفی اولمسی محتمل کورونه‌بیلیر .

آرەسندە تأسس ایدن مناسبات دوستانەنك ادامەسی آرزوسندە بولندیغی عرض وایت فرصتدە ایرانیلرە اعلان حرب ایدیلەسنی تكلیف ایلدی .

حالبوكە تورك پرنسی ، رومەلرك ایستمی یالغوز زمانندە ویرمش اولدقلری سوزە صادق قالمدقلرندن متهیج و اغفال سیاستلرندن متنفر بولونیوردی . بوندن باشقە بیزانسلیلری ، توكیولرك اسیری اولان (آوارخونیت Ouarchonites) لر یعنی ساختە آوارلە بر اتفاق عقد ایتمش اولمقلە متهم طوتیوردی [١] . بو تأثرات آلتندە بولنان تورقسانتوس بیزانس سفیرینی خیلی خیرپالادی . حتی تحقیر ایتدی .

بیزانس مورخلری (والانتین) لە تورك پرنسی بەینندەكی ملاقاتی شو صورتلە قید ایدییورلر :« (والانتیوس) لطفنی اكمال ایدر ایتمز ، تورقسانتوس كندیسنە خطاباً سز . انسانی ایچە اغفال ایدەبیلمك ایچون اون دیل قوللانمقدن چكنمەین رومەلر دكلمیسكز ؟.. بعدە اون پارمغنی آغزینە توپەرق ـ پارمقلرینی ناصل قولایجە آغزیمە توپوب چكدم ایسە سزدە بزی قاندیرمق ایچون بوقدر سهولتلە اون دیل قوللانیورسكز . حیلە وخدعە ایلە بوتون ملتلری آلداتمق ایستیور ، ثروتلرینە قونمق ، ضعیف دوشمەلرندن استفادە ایتمك ایچون اونلری اوچورملك بشنە قدر سوركیور ، اورادە كندیلرینی ترك ایدیورسكز . سز وسزی كوندەرن ، بزی آلداتمقدن باشقە بر مقصد كوزتمیورسكز . سزە قارشی حسیاتمی كیزلەمیەجكم . چونكە یالان سویلەمك توركلرك عادتی دكلدر : حكمداریكزدن انتقام آلەجغم . او ، بزە دائما صلحدن ، دوستلقدن بحث ایتدیكی حالدە كولەلریمز اولان وبزە عصیان ایدن (آوآرخونیت) لر ایلە بر اتفاق عقدندن چكنمەدی . فقط ، ایچەبیلمەلیسكز كە سواری آلایلریمی اوزریكزە كوندریرسەم یالكز قامچیلرینك سسی سزی تارومار ایتمك ایچون كافی كلەجكدر . اكر ، مقاومت كوسترمك ایسترسەكز ، قارنجەلر كبی سواریلریمك آیاقلری آلتندە ازیلەجك ، محو اولەجقسكز . حربی مملكتكزە كوتورمەمزە مانع اولمق ایچون قفقاسیەدن باشقە یول اولمدیغی حقندە بیهودە یرە بنی قاندیرمق ایستیورسكز . فقط بن ، (دینیەپر) ، (ایستر Ister) و (اُبر Eber) یوللرینی بیلمیورسەمدە كولەلریمز (آوارخونیت) لرك روم ایمپراطورلغنە كیرمك ایچون تعقیب ایتدكلری طریقی پك اعلا بیلیورم . سزك قوتكز حقندەدە كافی درجەدە معلومات ایدیندم .

[١] شاوان ، ص ، ٢٤٠

اقصای شرقدن اقصای غربه قدر بوتون مملکتلر تورکلره عرض انقیاد ایتمشلردر . آلنلر (Les alains)، (اوتیغور Outigours) لر : نه قدر جسور اولورلرسه اولسونلر ؛ ینه تورکلرك مغلوب اولمز اوردولرینه مقاومت ایده‌مزلر» [١] .

بیزانس مورخلرینك (والانتن) دن ضبط ایتدکلری شو وثیقهٔ تاریخیه او اثناده تورکلرك قوت وسطوتلرینی ، غربه نه‌یه قدر ایلریله‌مش اولدقلرینی ، مجور ملتلرك اخلاق وسیاستلری حقنده‌کی وقوفلرینی پك گوزل گوستریور . بیزانس ایلچیسنه قارشی ایراد اولنان بوخطبه، علی العاده بر گوچبه رئیسنك سویله‌یه‌بیله‌جکی سوزلرك پك فوقنده‌در.

مه‌ناندر ، روایتنه دوام ایدرك دیورکه : «والانتیوس ، پرنسك حدتنی تسکین ایچون خیلی اوغراشدی . سفیرلك شخصی تعرضدن مصون اولدیغندن بحث ایتدی . اسکی معاهده‌نی تجدید وایکی ملت آره‌سنده‌کی صلح و مسالمتی محافظه ایتمکدن باشقه برمقصدله گلمه‌مش اولدیغنی تأمینه چالیشدی . (والانتیوس) لك بو سوزلری اوزرینه تورك پرنسی بر آز سکونت بولدی . فقط ، رومه‌لرك مناسبتسز حرکتنه قارشی بردرس تأدیب اولمق اوزره قریمده‌کی (بوسفوروس s…horus) شهرینی محاصره ایتدیره‌جکنی ده آچیقدن آچیغه سویلمکدن چکینمدی . تورکلر ، چوق گچمه‌دن بو تهدیدلرینی اجرا ایتدیلر . (بوخان Bokhan) [٢] اسمنده بر تورك پرنسی قوتلی براوردو ایله غربه یورویه‌رك (اوتیغور) لر حکمداری (آناقای) قریمی استیلا و (بوسفور) شهرینی محاصره‌یه سوق ایلدی [٣]. والانتین استانبوله دوندیکی زمان قریمك استیلاسی و بوسفور شهرینك ضبط ایدیلدیکنی اوگرندی .

بیزانس مورخلرینه نظراً ، هیئت سفارتك مواصلتنده تورکلر ایستمی یابغونك وفاتی ماتمنی طوتیورلردی . تورکسنتوس ، (دیزابول) ك متعدد رومه‌لیلرده اشتراك ایتمه‌لرینی تکلیف ایتدی : والانتین ورفیقلری بو امره امتثالاً ماتم مراسمنده حاضر بولوندیلر [٤] .

---

[١] دوگینی . هونلر تاریخی . ج ، ١ . ق ، ٢ . ص ، ٢٩٦ و ٢٩٧

[٢] بیزانس مورخلرینك (بوخانوس Βοχανος) یعنی (بوخان) نامنی ویردکاری بو پرنس چین وقایعنامه‌لرنده (بوخان) دینیلن پرنسدر .

[٣] بزانس مورخلرینك (بوسفوروس Bosphorus) دیدکاری بوسفور شهری ، قریمك اك زیاده شرقنده وبوگونکی (کرج Kertch) شهرینك جوارنده ایدی . [شاوان، ص، ٢٤١]

[٤] بیزانس مورخلرندن آگاتیاسك‌دیدیگنه گوره هیئت سفارت ماتمه اشتراك ایچون تورکلر کبی صقاللرینی تراش ایتمکه اجبار ایدیلمشلردی . عینی مورخلر مراسمی متعاقب متوفینك صاغلغنده بیندیکی آتلردن قربانلر کسیلدیکنی‌ده خبر ویریورلر .

مراسمی متعاقب هیئت سفارت (تورقسنتوس)ك قرداشی و دیزابول (ایستمی یابغو)نك خلفی اولان (تاردو Tardou) خانك (اقتل Ektel) ده یعنی (آق طاغ) ده بولونان قرارکاهنه اعزام ایدیلدیلر [١] .

(والانتیوس)ك عقیمه قالان بوصوك سفارتندن صوکره توکیولرله استانبول آره‌سنده رسمی مناسبات کسیلمشدر . بونك بشلیجه مسئولیتی استانبول ایمپراطورلرینه عائداولمایوب (تورقسنتوس)ك بیزانس ایلچیسنه وقوعبولان بیاناتندن آکلاشیلیور . بیزانس ایمپراطورلری تورکلره قارشی اصلا صمیمی طاورانمامش . بر طرفدن ایلچیلرله تأیید موالات ایدرکن دیکر طرفدن توکیولرك معارضی اولان قوملرله مناسبات دوستانه تأسیس ایده‌رك اونلری توکیولر علیهنه عصیانه تشویق ایتمك کبی غیر اخلاقی یوللره صاپمشلردر . لەئون قاهونك دیدیکی کبی احتمالکه استانبولده حکمران اولان تعصب دینی وبالخاصه بطریقلرك خرستیان ایمپراطورلرك جناب یسوعه پرستش ایتمه‌ین قوملرله بر اتفاق عقدینی دینه مغایر کورمه‌لری بو نتیجه‌یی ویرمشدر [٢] .

تاردو ، ایستمی یابغویه خلف اوله‌رق غرب خانلغنه کچدیکی زمان تورکلرك بیوك خاقانلغنده (توپوخان) بولوندیغنی سویله‌مشدك . تاردوده پدری کبی توپوخانه ، بیوك خان صفتیله عرض انقیاد ایتمشدی . فقط ، توپوخان میلادی ٥٨١ تاریخنده وفات ایدنجه‌ شرق خانلغنده وضعیت پك زیاده قاریشدی . متوفی اوچ خاقانك یعنی (قولو) ، (موهان) و (توپو) خانلرك اوغوللرندن هربری بیوك خاقان اولمق احتراصنه دوشدیلر . پك چوق مناقشه‌لردن صوکره نهایت خاقان (اقولو)نك اوغلی (شه‌تو chc-tou) ، (شاپولیو) عنوانیله تورك خاقانلغنی الده ایتدی . دیکر خاقان زاده‌لرده کوچوك خانلق عنوانی توجیه اولوندی . فقط (موهان) خانك اوغلی (آپوخان) ، حقوقندن محروم ایدیلدیکی دعواسیله اعلان عصیان ایچون مساعد زمانه مترقب بولونیوردی .

بواثناده چینلیلرده خان زاده‌لر آره‌سنده‌کی بوکیزلی نفاقدن استفاده ایده‌رك خاقانلغی

[١] شاوان ، ص ، ٤١ . (مه‌تاندر)ك (اقتل) دیدیکی بوطاغ ، (زه‌ماق)ك سفارتندن بحث ایدرکن (دیزابول)ك قرارکاهی اولدیغنی سویلدیکی (آق طاغ)ك عینیدر . وجهه‌ده سویله‌نیلدیکی وجهله ، (آق طاغ)ك (خوچه Koutcha)نك شمالنده‌کی (یولدوز) وادیسنك شمال غربیسی استقامتندن چیقیلدیغی صورتده تصادف ایدیلن طاغ اولمسی پك محتملدر .

[٢] لەئون قاهون ، آسیا تاریخنه مدخل . ص ، ١١٨ .

يقمق ايچون انتريقه‌لرينه كرمى‌ويرمك باشلامشلردى. چينك‌مشهور ديپلوماتلرندن (چانغ‌ـ سون‌ـچينغ) بوخصوصده برطاقم روللر اوينامغه قويولدى . سلفنه يايديغى كبى (سوئه‌ى Soéi) خاندانك ايلك ايمپراطورينه‌ده « توركلره حاكم اولمق ايستيورسه‌كز آره‌لرينه‌نفاق صوقيكز ! » يولنده تلقيناتده بولونمغه باشلادى . ايمپراطورى اقناعه موفق اولدى. چين سرايى توركلره قارشى (چانغ ـ سون ـ چينغ) ك تعليماتى دائره‌سنده بر سياست تعقيبنى تنسيب ايلدى .

تورك پرنسلرى آره‌سنده‌خاقان‌شاپولیويه رقيب اوله‌بيله‌جك نفوذ و قدرته‌مالك‌باشليجه اوچ ذات واردى. بونلردن‌برنجيسى‌غرب‌خانى (تاردو) ، ايكنجيسى (آپو)،اوچونجيسى‌ده شاپوليونك قارداشى (چولوهه‌ئو) ايدى . تاردو ، پدرينك اثرينه توفيقاً شرق خاقانلرينى متبوع طانيمش، او وقته قدر اطاعتدن انحراف‌ايتمه‌مشدى. شاپوليو خاقان اعلان‌ايديلديكى زمانده اعتراض ايتمه‌مش ، اوكاده عرض انقياد ايتمشدى . چينليلر ، ايلك اول الك قوتلى كوردكلرى تاردو ايله شاپوليو آره‌سنه نفاق صوقمغه چاليشديلر . (چانغ‌ـسون‌ـچينغ) ك توصيه‌سيله (تاردو) نزدينه (يوئن‌ـهوئه‌ى Yuen-Hoei) اسمنده بر سفير كوندرديلر . سفير ، چين ايمپراطورى طرفندن كونده‌ريلن قورت باشلى برسنجاغى تقديم و تاردونك احتراصاتنى تهييج ايده‌رك خاقانه قارشى عصيانه تشويق ايتمكه مأمور ايديلمشدى. بناءً عليه كونده‌ريلن سنجاق چين ايمپراطورلغنجه (تاردو) نك استقلالى طانيمش اولديغنك بر نشانه‌سى ايدى .

چينليلر بونكله اكتفا ايتمديلر : تاردونك عرض شكران ايچون چينه كوندرديكى ايلچى‌سرايده خاقان شاپوليونك سفيرينه تقديم ايديلدى. چين‌سرايى بوحركتله هم‌تاردونك احتراصاتنى تهييج هم‌ده خاقان شاپوليونك استرقاب حسلرينى اويانديرمق سياستنى تعقيب ايديوردى . بوسياستك نتيجه‌سنى كورمك ايچون چوق‌بكله‌مك ايجاب ايتمدى . ميلادى ٥٨٢ تاريخنده شاپوليو چين‌اراضيسنه آقينلر ياپمق‌ايچون حركت ايتديكى زمان ؛ خلاف معتاد اوله‌رق : تاردو اشتراك دعوتنه اجابت‌وكنديسنى تعقيب ايتمدى . بو صورتله كيزلى نفاق ميدانه چيقدى .

شاپوليونك‌درايتسزلكى يوزندن ظهور ايدن‌ديكر برحادثه ايسه نفاقك جداله انقلابنى انتاج‌ايلدى. شويله‌كه ، چينليلر ، شاپوليونك تاردو ايله آره‌سنى آچدقلرى بى (آپو) نك ده

مهیای عصیان اولدیغنه دائر دائمی تلقیناتده بولونیورلردی . وهمنه مغلوب وفكرسبستدن محروم اولان شاپولیو بو یولده‌كی افساداته پك جاهوف ایناندی . آپونك قرارگاهنه هجوم ایده‌رك والده‌سنی . صورت فجیعه‌ده قتل وكندیسنی‌ده تاردو خان نزدینه فراره مجبور ایتدی . بوصورتله آپو ایله تاردو خاقان علیهنه برلشمش اولدیلر. شاپولیونك درایتسزلكی تورك خاقانلغنك بربرلرینه خصم ایكی خانلغه آیریله‌سنی انتاج ایلدی .

چین وقایعنامه‌لرینه كوره توكیولرك شرقی (ویاشمالی) وغربی نامیله صورت قطعیه‌ده ایكی‌یه آیریله‌لری میلادی ٥٨٢ تاریخنده وقوعبولمشدر [١] . فقط توكیولرك تشكیلات وتاریخی تدقیق ایدیلنجه انقسام تملنك داها خاقانلغك تشكلی كوننده قورولمش اولدیغی آكلاشیلیور . كرچه (ایستمی) و (تاردو) خانلر ٥٨٢ تاریخنه قدر شرق خاقانلری متبوع طانیمشلردی . فقط ، مربوطیت ، یكدیكره قارشی اعلان حرب ایتمه‌كه منحصر ایتمشدر . بوقسه غرب خانلری كندی‌اولكه‌لرنده دائماً مستقلاً حركت ایتمش ، حتی مجاور دولتلرله باشلی‌باشلرینه‌مناسبات سیاسیه‌ده‌بیله‌بولونمشلردر. میلادی ٥٨٢ تاریخندن‌اعتباراً‌ده شرقله غرب آره‌سنده‌كی متبوعیت وتابعیت رابطه‌سی بوس بوتون قویمش ، آره‌لرنده قانلی ودواملی محاربه‌لر باش كوسترمشدر .

تاردو ، غرب حوالیسنی كاملاً نفوذی آلتنه آلمش ، قوتلی بر خانلق قورمشدی. چین وقایعنامه‌لرینه نظراً (یوتین yu-tin) یعنی (ختن) و (ئیتا i-ta) یعنی (افتالیت) قراللری كندیسنه تابع بولوندقلری كبی (پوسه po se) یعنی ایرانده نفوذی آلتنه دوشمشدی. تاردو،كندیسنه التجا ایدن (آپو) یه قوتلی براردو توفیق ایده‌رك‌خاقان شاپولیو اوزرینه كوندردی . آپو كندی سواریلرینه انضمام ایدن بو اوردو ایله شاپولیوی مغلوب ایتدی . بو سایه‌ده اسكی نفوذ وسطوتنی قازاندی [م٥٨٣] . قدیم (اوسیون ou siun) اولكه‌سنده یعنی ایلی نهری بویلرنده بر خانلق تأسیس ایلدی. آپو ایله تاردو آره‌سنده‌كی اتفاق اولكیسنك وفاتنه قدر دوام ایلمشدر [٢] .

---

[١] شاوان . ص ، ٣٨ و٢١٩

[٢] چین تاریخلرینه‌نظرا آپوخان‌قیش‌موسملرنده(یه‌نچی Yen - tchi)و(هراشار Harascnar)ك شمال غربیسنده وهاراشاردن یدی كونلك مسافه‌ده بر محلده اوطوریوردی . آپونك قیشلاغنه (نان تینغ Man-ting) یعنی (جنوب اردوكاهی) دینیلیوردی . یاز موسملرنده‌ایسه (توزفن) ك شمالنده سكز كونلك مسافه‌ده واقع بر محلده اقامت ایدییوردی . بو یایلاغه‌ده (په‌تینغ Pe-ting)

میلادی ٥٨٧ تاریخندن یعنی خاقان (شاپولیو) ایله حلفی (چولوهه‌ئو) نك وفتندن صوکره شرق توکیولری خاقانلق داعیه‌سیله اورتایه آتیلان ایکی پرنس آره‌سنده انقسامه اوغرامشلردی. بونلردن بر (جولوهه‌ئو) نك اوغلی (جن‌قان Gien - Kan) یعنی (تولی touli) خان ، دیکری‌ده شاپولیونك اوغلی (یونغ‌یولو Yng - yu - lu) یعنی (تولان) خان ایدیلر . هرایکی پرنس خاقانلغی الده ایتمك ایچون حایشوب طوریورلردی .

بو اثناده آرتق خاقانلقله علاقه‌سی قالمامش اولان غرب حوالیسی تاردونك روحی سایه‌سنده هردرلو صارصینتی‌دن آزاده بولونیوردی . معمافیه تورك اولکه‌سنك غرب حوالیسی‌ده تماميله مرکزه مربوط بر خانلق منظره‌سی عرض ایتمیوردی . تورکلرك قبول یعنی (شمال اردوکاهی) نامی ویریلیوردی. آپونك اداره‌سنده‌کی‌ووسرتلر ، شایجه‌لری (تولینغ Tou-ling)لر ، (نوشه‌پی Nou-che-pi) لر ، (قولولو Ko-lo-lo)لر یعنی دولوقلر ، (جویوئه Tchou-yue) لر ایله (ایغور Igour) لردن عبارتدی . معمافیه آپونك طالعی اوزون مدت مساعده ایتمه‌مشدر . میلادی ٥٨٧ تاریخنده خاقان شاپولیو کندیسنی مغلوب واسیر ایتمشدر . آپویه تابع قبیله‌لر ، تاردو خانك (یانغ صوتکین Yang-sou-tegin) اسمنده‌کی ادعاسنك مخدومی (نی‌لی ni-li) نك اطرافنه طوپلانمشلردر ده‌کیننی واوکا پیرو اولانلر آپو خانی غرب خانلرینك جدی وخانلغك مؤسسی عد ایتمشلردر . حالبوکه بو بر خطادر . غربده حکمران اولان خانلرك کافه‌سنك (ایستمی) و (تاردو) سلاله‌سندن کلمش اولدقلری چین وقایعنامه‌لرینك تدقیقندن آکلاشیلمقده‌در . کرچه آپوخان تاردونك معاونتیله شاپولیوی مغلوب ایتدکدن صوکره ایلی‌نهری بویلرنده خانلق قورمش ایسه‌ده آز بر زمان صوکره شاپولیو ایله یاپدیغی ایکنجی بر حربده مغلوب واسیر دوشدیکندن اداره‌سنده‌کی ممالك تاردونك حفیدی (نیلی خان) ه انتقال ایلمشدر .

چین وقایعنامه‌لری ترکیو خانلغنك انقسامی دوره‌سی اولان بو زمانك وقوعاتنی قاریشیق بر شکلده تصویر ایتمش اولملرینه رغماً مختلف وقایعنامه‌لر کی قیود اتك مقایسه‌سندن آپونك قوتلی زمانلرنده بیله غرب خانلغنك ینه تاردویه عائد اولدیغی اکلاشیلیور . فی‌الحقیقه (تانغ ـ شو Tang-chou)ده غربی توکیولردن بحث ایدیلیرکن عیناً شو عباره که‌رولیور . : « غرب تورکلرینك جدی ناتولو na-tou-lou) نك حفیدی (توعو Tou-ou) در . بونك عنوانی (تا ـ شه ـ هو Ta che hou) یعنی (بویوك یابغو) ایدی. توعونك بویوك اوغلی (تومن Tou-men ایلخان)ایکنجی اوغلی‌ده (شه ـ تیه ـ می Che-tie-mi) نامنده ایدی . بو پرنسه (شه‌ـتی‌ـمی che-ti-mi) ده دینیلیوردی . شه‌تیه‌می‌نك اوغلی‌ده (تاـته‌ـئو Ta-teou) نامنی طاشیوردی . تاته‌ئویه (بوکیا Pu-kia) خان نامی‌ده ویریلیوردی . قدیم (دوسونلر اولکه‌سنی شرق توکیولردن الدرق غربی توکیو خانلغنی تأسیس ایدن (تاته‌ئو) در . » [. et suiv
. تا . [Chap CCXVd, p. 2 v°

(تانغ شو) نك بو عباره‌سی غرب خانلغنك مؤسسلری (شه‌ـتیه‌ـمی) یعنی (ایستمی) ایله اوغلی (تاـته‌ئو) یعنی (تاردو) خانلر اولدیغنی که‌ستردیکی کبی غرب خانلغنك صورت قطعیه‌ده شرق خاقانلغندن

ایتدکلری تشکیلات اعتباریله خانلق برچوق پرنسلکره آیریلمشدی . تاردونک عائله‌سنه منسوب سکز پرنسدن هربری بر ایالتده بولونیور ، ادارهٔ داخلیه‌جه مستقلاً اجرای حکومت ایدییوردی . (آپوخان) میلادی ٥٨٧ تاریخنده اسیر دوشنجه بونک مملکتی‌ده تاردونک حفیدی (نیلی خان)ه ویریلمشدی . عرب و ایران مورخلرینه نظراً (سغد) حوالسنده‌ده (سابه) ویا (شاوه) اسمنده برخان بولونیوردی[١]. سغد پرنسلری‌ده اولکلری داخلنده

ایریله‌رق مستقل اولمسی‌ده (تاردو) دورینه مصادف بولوندیغنی تصریح ایتمکده‌در . غرب خانلرینک (تاردو) خانه‌ئه عائد اولدیغی (تانغ ـ شو) ده‌کی دیکر برقیددن دها وضوحلی برصورتده اکلاشیلمقده‌در . فی الحقیقه (تانغ ـ شو) ده آپونک تاردو خانه التجاسندن بحث ایدیلیرکن : « بو اثناده (تاتهٔ‌ئو) غرب‌ده ایلسنک خانی ایدی . تاته‌ئو کندیسنه التجا ایدن آپویه یوزبیک عسکر ویردی شرقی ترکلرله محاربه‌یه کوندردی » دینیلیور . بو افاده غرب ترکلرینک حقیقی خانی تاته‌ئو اولدیغی و آپونک بونک معیتنده بولوندیغی دها واضح بر صورتده کوسترمکده‌در .

چین وقایعنامه‌لرندن (کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو) ده ایسه شویله بر عباره کورولیور : « شه‌تیه‌می خان شن ـ یو نام Chen-yu ایله بربر ـ » شن‌یو قدیم هیونغ نو حکمدارلرینه چینلیلرجه ویریلن عنواندر ـ بوراده شن‌یودن مقصد شه ـ تیه ـ می‌نک بویوک قارداشی تومن یعنی بومین خان در ـ اون بویوک قبیله ریاست ایتمشدی . یوزبیک عسکری واردی . غرب طرفلرنده بولنان برچوق قوملری تحت انقیاده آلدی . اولاد واحفادی نسلاً بعدنسل بوقوملره حکمران اولدیلر . بونلر ، ترکلر آره‌سنده (مو ـ هو ـ تو ـ شه هو) یعنی (باغاتوریابغو) عنوانیله یاد ایدیلیوردی ».

بوشیقه‌لر ده‌کینییونک (آپو) خانی غرب خانلرینک ایلک جدی وخانلغک مؤسسی عد ایتمه‌سنک نه‌قدر یاکلش اولدیغنی پک کوزل کوستریورلر .

[١] عجم وعرب مورخلری بواسملری مختلف شکللرده یازمشلردر . مورخ شهیر (میرخوند) ک روضة الصفاسی ایله (حمدالله المستوفی) نک تاریخ کزیده‌سنده (ص . ١٢٠ . لیدن طبعی) (ساوه) شکلنده کورونیور . (محمد جریر) ک تاریخ الامم ایله (ابن الاثیر) ک تاریخ الکاملنده (ج ٢ ا ص ١٩٠) بالعکس (شابه) صورتنده مقید بولونیور . حالبوکه عینی اسم مورخ شهیر (المسعودی) نک مروج الذهبنده (ج ، ا . ص ٢١١) (یا) ایله (شایه‌بن شب) شکلنده‌در . (دینوری) معارفنده اسم ذکر ایتمه‌یرك (خاقان الترك) عنوانیله اکتفا ایدییور .

مورخین اسلامیه (شبه) ویا (سابه) یی ترك خاقانی کبی کوستریورلرسه‌ده بو خصوصده یاڭیلدقلری شبهه‌سزدر . تاریخده ایران شاهی (هرمز) له حرب ایتدیکی تید ایدیلن بو پرنسلك ماوراءالنهر وسغد حوالیسنده حکومت ایدن برخانه منسوب بولونماسی وبو سلكده وخندنك مر اولمسی احتمالی واردر . حتی (آبه‌ل رموزا Abel Remusat) ، چینك (خان) سلاله‌سی وقایعنامه‌لرنده کورولن (شاءو ـ ئو Tchao-ou) سمیله (شابه) و (ساوه) اسملری آره‌سنده بر مناسبت کورمکده‌در . (ادوار شاوان) ، رموزانك بو ادعاسنی حقیقته یقین کوردیکی کبی بونك سغد خطه‌سنده ترك خاقانه تابع اولان کوچوك سلاله‌لردن برینك عنوانی اولدیغی احتمالده قبول ایدییور .
[شاوان . ص ، ٢٤٣]

مستقلاً حركت ايدييورلردى . كوچوك خانلر، مجاور قوملرله ايستدكلرى كبى مناسباتده بولونيور، حرب ايدييور و مصالحه ياپه بيليورلردى . فقط ، بوتون بو استقلاله رغماً (تاردو) يى ينه (متبوع مفخم) طانيورلردى .

اسلام تاريخلرنده كورولديكى اوزره بو پرنسلردن (ساوه) ايران شاهى دردنجى (هرمز) ك [١] دور حكومتنك اونجى سنه سنده يعنى ميلادى (٥٨٨-٥٨٩) تاريخلرنده اوچيوز بيك كيشيلك بر اوردو ايله ايران اوزرينه يورويه رك (بادغيس) و (هرات) طرفلرينى استيلا ايلدى [٢] . ايران بواثناده شرقدن توركلرك، غربدن شرقى روماليلرك،

ديكر ماتلره منسوب تاويخلرده ده بو نقطه يى تنوير ايده جك بعض قيدلر كوروليور . ازجمله ارمنى مورخى (سه بەئوس Sébéos) بهرامك مظفريتندن بحث ايدركن شوسطرى يازييور : « بهرام مازقوتلر (m : kouths) حكمدارينه قرشى قازانديغى پرلاق بر مظفريت نتيجه سنده حكمدارى قتل و برچوق غنائم الده ايتدى . [Pat kanian-journ-Asi-fev-mars, 1866 و p. 187] . ارمنى مورخنك شو قيدى ، سياق وسباقه نظراً ، بهرامك (ساوه) ايله اولان محاربه سنه عائد اولديغى آ كلاشيلمقده دره موسيو (مارقوارت Marquart) ، مازقوت لفظنك (مسساژەت Massagètes) لرك ويا (مساغيت) لرك اسكى اسمى اولديغى اخطار و (سه بەئوس) ك (مازقوت)لرله توركلرى قصد ايتمش اولديغى تصريح ايدييور . [Marquart.Eransahr p-64] . مارقوارتك شو تصريحى ده كوستربيوركه او اثناده ماوراءالنهر تورك خانلغنه عائد بولونيوردى . بو مؤلف ، سه‌وەت چين وقايعنامه‌لرنده (جولوهه‌ئو) دينيلن شرق خقانى اولمسى احتمالندن بحث ايتمكده و بو احتمالى چين وقايعنامه‌لرنده (جولوهه‌ئو) نك غربده اجرا ايتديكى بر سفر اثناسنده اوقله اورلدرق ٥٨٨ تاريخنده وفات ايتمش اولديغى حقنده كى قيدلره ابتنا ايتديرمكده در . (Marq. historische glassen, p. 188). فقط ، مارقوارتك بو صوك ادعاسى دوغرو دكلدر . چونكه (جولوهه‌ئو) ، شرق توركلرى خانى اولديغندن پايتختنك ماوراءالنهرده كى (بيكند) شهرى اولمسى احتمالى يوقدر . حالبوكه ايران وعرب مورخلرى (ساوه) نك ماوراءالنهر خانلرندن اولديغى تصريح ايتمشلردر . خواندميرك ، (حبيب‌السير) ده شابه نك خقانك اوغلى اولديغى قيد ايتمه سنه نظراً بونك تاردوخنك برادرلرندن ويا اوغوللرندن برى اولمسى احتمالى ده مستبعد دكلدر . بزجه شابه اسمنك تورك خانلرينك (خديو) مقامنده كى كوچوك پرنسلره ويردكلرى (شاد) عنوانندن محرف اولمسى احتمالى داها قوتلى كورونمكده در .

[١] دردنجى هرمز ، مشهور خسرو نوشيروانك اوغلى در . پدرينك ٥٧٩ سنهٔ ميلاديه سنده وفاتى متعاقب ايران تختنه چكمش ، (٥٩٠) تاريخنه قدر حكمران اولمشدر . نوشيروان ، فتاليلر عليهنه (ايستمى خان) له بر تفاق عقد ايتديكى زمان خانك قيزيله اولنمشدى . هرمز ، بو تورك پرنسسندن طوغمش اولديغندن ايرانيلر كنديسنى (تورك زاد) عنوانيله ياد ايدييورلردى .

[٢] وخرج عليه شابه ملك الترك فى ثلثمائة الف مقاتل فى سنة ست عشرة من ملكه . فوصل هرات وبادغيس وارسل الى هرمز والفرس يأمرهم باصلاح الطرق ليجوز الى بلادالروم [ابن الاثير ، تاريخ الكامل . ج ، ١ . ص ، ١٩٠] .

شمالدنده خزرلرك هجومنه معروض قالمش، تهلكه‌لی بر وضعیته‌دوشمشدی. تورکلر خراسانه کیرمش، شرقی روماليلر سوريه‌دن ايريه‌يه‌رك (نصيبين) طرفلرينه کلمش ، خزرلر ايسه (باب‌الابواب) وقافقاسيا دربندلرندن آذربايجانه ايتمشلردی .

بيزانس ايمپراطورلری، نوشيروان زماننده ايرانه‌انتقال ايدن مملکتلرينی ايستيورلردی. تورکلر . بلاد رومه کچمك ايچون ايران يوللرينك اصلاح ايديلمه‌سنی طلب ايديورلردی. خزرلر ايسه آذربايجانك ثروتنه کوز ديکمشلردی . ايرانلی مورخلره کوره ساسانيان سلطنتنی بومشکل وضعيته القا ايدن اسباب نوشيروان عادل کبی بر حکمدارك تختنی اشغال ايدن (هرمز) لك ظلمکارلغی ، ارکان دولتی افناء و خلقه آغير ويرکيلر طرح ايتمه‌سی ايدی . حکمدارك نفرت عامه‌يی جلب ايدن بو حرکاتی فرصته مترقب اولان مجاور ملتلرك احتراص واميدلرينی اويانديرمش ، بوهجوملری انتاج ايتمشدی . ايرانی بو مشکل وضعيتدن. هرمزی قورقونج برعاقبتدن (موبد موبدان) لك تدبيری ايله (بهرامچوبين)ك شمشيری قورتاردی [١] . موبد موبدان ، ارکان دولتيده اقناع ايدرك نوشيروان زماننده ضبط‌ايديلن مملکتلری استانبول ايمپراطورينه اعاده ايتديردی. خزرلر آغيرهديه‌لرله اقناع ايديله‌رك کيری‌يه چوريلدی [٢] . حالبوکه شرقدن ايلريه‌ين تورکلرك مقصدی ايرانی استيلا ايتمکدی. بونلری هدايا ايله اقناع ايتمك ممکن دکلدی. ارکان‌دولتدن برينك توصيه‌سيله اوانده آذربايجان واليلکنده بولونان (بهرام چوبين) ايران اوردولرينك باشنه کچيريله‌رك

[١] موبد بابك کسری ويا فتحيله مروی‌در . مجوسيلرك دانشمندلرينه ، کنديلرينه مسائل مشکله‌لرك حلی ايچون مراجعت ايديلن علملرينه دينيلير [برهان قطع . ج ، ٢ . ص ، ٢٢٣] . موبد موبدان ايسه موبدلرك رئيسی‌در . مجوسی ايران‌ده (موبد موبدان) نه ايسه مسلمان ايرانده‌ده (رئيس‌المجتهدين) اودر . ايرانلی مورخلره کوره بهرام، قزديغيری اوزون بويلی ، قورو صورتی برآدم اولديغندن کنديسنه (چوبين) لقبی ويريلمشدی .

[٢] (قزوين) لی حمدالله‌المستوفی ، بووقوعات حقنده شو سطرلری يازييور : (هرمز بعداز پدر پادشاه شد . ظالم و ستمکاربود . ارکان دولت کسرارا هريك به بهانهای ناواجب بر انداخت . بعضی ر بکشت وبعضی بمصادرات عنيف بزبان کردانيد و زمين چيود وخراج زياده کرد . بدين سبب ارکان دولت ورعيت از و متنفر شدند . چون آواز باطراف رسيد . پادشاهان يکانه هوس ايران کردند . ساوه شاه از ترکستان بالشکری بی‌قياس بطرف خراسان آمد . پادشاه خزر با قيصر روم وقوم عرب بر آهنك ايران لشکر کشيدند . هرمز متحير شد . موبد موبدان ، تدبير کرد وپادشاه خزر وقيصر روم وقوم عرب بهدايا وتحف خوشنود کرد تاباز کشتند ...) [تاريخ کزيده ، ص ١١٩ و ١٢٠ ادوارد براونك ليدنده طبع ايتديکی نسخه] .

توركلرده ده ری كوندریلدی. وقوعبولان ایلك مصادمه‌ده بهرام براوقله (ساوه) یی قتل ایلدی. توركلر ، باشبوغلرینك اولدیكنی كورونجه منهزم اولدیلر. كرچه (ساوه)نك اوغلی (یل‌تكین) منهزم عسكری طوپلایه‌رق تكرار حربه كیریشدی[١]. فقط، برشیئه موفق اوله‌مدی . نهایت (بیكند) قلعه‌سنه چكیله‌رك اوراده تحصن ایتمكه مجبور اولدی [٢] . بهرام قلعه‌یی محاصره ایتدی. برمدت صوكره (یل‌تكین) تسلیمده مضطر قالدی. قلعه‌ده مدخر حزائن ، بهرام طرفندن اغتنام ایدیلدی [٣] . مع مافیه ، بو مظفریت بالآخره

[١] ساوه‌یه خلف اولان اوغلنك اسمی اسلام تاریخلرنده (برموده) شكلنده كورولیور . یالكز مورخ (دینوری) ساوه‌یه خلف ونهایت بهرام چوبینه اسیر اولان بوپرنسك اسمنی (یرتكین) ویا (یل‌تكین) شكلنده یازمشدر . برموده‌نك توركجه‌یه بكزر بركلمه اولماسنه نظراً دینورینك روایتی شایان ترجیح كورولمشدر .

[٢] ابن‌الاثیر ومسعودی برموده‌نك‌یعنی (یل‌تكین)ك برقلعه‌یه تحصن ایتدیكنی سویلیورلر ده قلعه‌نك اسمندن بحث ایتمیورلر . یالكز (ابن جریر) برموده‌نك التجا وتحصن ایتدیكی بو قلعه‌نك (بیكند) قلعه‌سی اولدیغی خبر ویریور . ابوالفدا ، جغرافیاسنده (بیكند) ك ماراءالنهرده اولدیغی و(بخارا)یه بركونلك مسافه‌ده بولوندیغی خبر ویریور. (یاقوت‌حموی) ده ایسه شوعباره كورولیور : [بیكند : بالكسر وفتح الكاف وسكون النون بلدة بین بخارا و جیحون علی مرحلة من بخارا لها ذكر فی الفتوح . [معجم‌البلدان . ج ، ٢ . ص ، ٣٣٩] . موسیو (مارقوارت Marquart) برموده‌نك تحصن ایتدیكی و تورك خزائنك مدخر بولوندیغی قلعه‌نك فردوسی‌نك (آوازه) دیدیكی قلعه اولدیغی فكرنده‌در [Marquart, Erânsahr, p, 82-84] .

[٣] مورخلر ، بیكند قلعه‌سنده اغتنام ولنان خزائنك كثرتی وجنسی حقنده بك مبالغه‌لی شیلر نقل ایدییورلر . حتی آلنان اشیا آره‌سنده اساطیری اشخاصه عائد مواد بولوندیغی بیله سویلیورلر. مثلا مورخ (ثعالبی) : « بهرام بو قلعه‌یه كیرنجه خزینه‌لری آچدی . اوراده بی نهایه كوموش ، غایتله قیمتدار جواهر ، اسلحه واشیا بولدی . (افراسیاب) و (ارجاسب) ك خزینه‌لری (سیاوش)ك تاجی ، كمری . كوپه‌لری‌ده بوراده ایدی. هپسنی اغتنام ایده‌رك بیكرجه دوه‌لره یوكلدی و(هرمز)ه كوندردی . » عباره‌سنی یازمقده‌در. آغیر باشلی (مسعودی) بیله بوغنائمه دائر شوتفصیلاتی ویرییور: [وحمل بهرام حملاً من الغنائم وماكان اخذه من شابة مما كان معه من تركات الملوك مثل ما فی خزائن افراسیاب من الاموال و جواهر التی كان اخذها من (سیاوخش) وماكان بایدی الترك من تركات (هوحاسف) ملك الترك مما اخذه من خزائن یسنأنف من مدینة (بلخ) وغیرها من ذخائر ملوك الترك السالفة ...». [مروج الذهب ج ، ١ . ص ، ١١٧] . مبالغه‌دن قطع نظر مورخلرك ویردكلری معلومات او اثناده (بیكند) ــ یعنی الحالده بر بلده اولمیوب (ساوه) نك خزائن و اموالنی ادخار ایلدیكی مستحكم بر قلعه اولدیغی قناعتنی ویرمكده‌در .

(بهرام چوبین) ك سبب نكبتی اولمشدر. عرب[١]، ایران [٢] وارمنی[٣] مورخلرینك متفقاً بیان ایتدكلرینه كوره هرمز بهرامی اموال غنائمی كتم ایتمكله اتهام ایتمش، حكمدارله جنرالی آره‌سنده آچیلان مجادله میلادی (٥٩٠) تاریخنده (هرمز) ك كوزلرینه میل چكیله‌رك خلعنی واوغلی (خسروپرویز) ك ایران تختنه جلوسنی انتاج ایتمشدر.

خسرو پرویز تخت ایرانی ألندن قاچیرمامق ایچون پدری هرمزی بوغدیردیسه‌ده (بهرام چوبین) ك صولتی قارشوسنده ینه تخت وتاجنی براقوب بیزانس ایمپراطورینه التجایه مجبور اولدی. ایران تختی‌ده بهرامچوبینه انتقال ایتدی. اواثناده استانبول ایمپراطورلغنده بولنان (موریس Maurice) خسروپرویزه (نارسه‌س narsès) نامنده ارمنی الاصل برقوماندان اداره‌سنده براوردو ویره‌رك تختنی استرداد ایتمك اوزره تكرار ایرانه كوندردی. [م ٥٩١] . بوكا قارشی بهرام چوبین‌ده بخارا و ملحقاتنده حكمران اولان تورك خاندن ـ كه هرمز زماننده بر اوقله تلف ایتدیكی ساوه‌نك اوغلی ایدی ـ استمداد ایلدی. طرفین (زاب) ایرماغی كنارنده قارشولاشدیلر [٤] . ایرانیلر . مغلوباً فرار ایتدیلر . خسرو پرویز اله كچیردیكی ایرانلی اسیرلری فیللرینه چیكنتمك صورتیله كاملاً اتلاف ایلدی. ماوراءالنهر خانی طرفندن كوندریلمش اولان توركلردن اسیر دوشنلری‌ده ایمپراطور (موریس) ه كوندردی [٥].

میدان حربدن فرار ایدن بهرام ، تورك خانته التجا ایلدی . پك زیاده حسن قبول

[١] ثعالبی . مسعودی . ابن جریر . ابن الاثیر

[٢] خواندمیر ، حبیب السیر ، ج ، ١ ، جزء ، ٢ . ص ، ٣٢ . بومبای طبعی . میرخواند، روضة الصفا

[٣] پاتقانیان ، ژورنال آزیاتیك ، ص ، ١٨٨ [١٨٨٦ سنه‌سی شباط ـ مارت نسخه‌سی]

[٤] Noldeke. études historiques sur la Perse anciennes, p. 188 موسیو ادوار شاوان، (ته‌ئوفیلاقت سیموقتا) دن نقلاً بو محاربه‌نك دجله نهری جوارنده (بالارات Balarath) ایرماغی كنارنده وقوعه كلدیكنی قید ایدییور .

[٥] ادوار شاوان ، بیزانس مورخی (ته‌ئوفیلاقت سیموقتا).و (ته‌ئوفان) دن نقلاً بهرامك مغلوبیتی وتورك اسیرلری حقنده شو معلوماتی ویرییور: «بهرامچوبین اوردوسندن اسیر دوشن توركلردن بعضیلرینك آلنلرنده خاچ رسمی بولونیوردی . خسروپرویز بونلری فیللرینك آیاقلری آلتنده اتلاف ایتمه‌یه‌رك ایمپراطور (موریس) ه كوندردی . بو صورتله لطفنی كوردیكی ایمپراطورك دیننه قارشی بر حس تكریم كوسترمك ایسته‌دی . ایمپراطور موریس اسیرلره آلنلرنده‌كی رسملرك نه اولدیغنی صوردیردی . اونلرده مملكتلرنده مستولی بر خسته‌لق شدتنه حكم سوردیكی اثناده اورالره كیدن

کوردی . بهرامك التجا ایتدیکی تورك خانك (سغد) حکمداری (ین تکین) لك یعنی (بر موده) نك خلفی اولمسی محتملدر [۱] .

غربی تورك خانلغنك غربنده بو ماجرالر جریان ایدرکن شرقنده‌ده تورکلر برندیکی ازمکه‌اوغراشیورلردی. خاقان زاده‌لر آره‌سنده‌کی منازعاته (تاردوخان)ده قاریشمش،تولان (یونغ – یو – لیو) خانله مخاصماته باشلامشدی . بونلر آره‌سنده‌کی محاربه‌لر ٥٩٢ – ٥٩٧ سنه‌سنه قدر دوام ایتمشدر . نهایت چین ایمپراطورینك مداخله‌سیله بو ایکی تورك پرنسی اره‌لرنده‌کی مخاصماته نهایت ویرمشلردر .

تاردوخان ، شرقده‌کی محاربادن قورتیلدقدن صوکره نظرینی ینه غربه چویردی . میلادی ٥٩٨ تاریخنده بیزانس ایمپراطوری (موریس) ه بر هیئت سفارت کوندردی . هیئت ، خان طرفندن ایمپراطوره خطاباً یازیلمش بر نامه‌یی حامل بولونیوردی [۲] .

بعض آدملر چوجوقلرك خسته‌لغه طوتولمامه‌لری ایچون آلنلرینه بو اشارتلری یاپیلمه‌سنی توصیه ایتدکلری ووالده‌لرینك‌ده بو توصیه‌یه توفیقاً آلنلرینه بو رسمی یاپمش اولدقلرینی سویلدیلر ... »

تورك چوجوقلرینك آلنلرینه تمغا کبی خاچ یاپدیرتان بو آدملرك خرستیانلغی نشر ایله اوغراشان نسطوری راهبلری اولدیغنده شبهه یوقدر. بوندن آکلاشیلیورکه میلادی ٥٩١ تاریخندن یکرمی اوتوز سنه‌اول نسطوری راهبلری سغدخطه‌سنه قدرصوقولمشلردی. مشهور (سی ـ نغان ـ فو si-ngan-fou) کتابه‌سنده(٥٣٥)تاریخنده چینه کیتدیکی مقید اولان (آ ـ لو ـ پن A-lo-pen) لك ده تورکلرك تاجمله ادیان اریابنه‌قارشی کوستردکلری حمایه‌والطفکارلق‌سایه‌سنده، اورته‌آسیایی کچه‌بیلمش‌اولدیغی‌شبهه‌سزدر.

[۱] ارمنی‌مورخی (سه‌به‌ئوس Sebeos) بهرامك (بلخ) شهرینه قاچدیغنی و خسروپرویزك انتریقه‌سیله آز زمان صوکرا اوراده قتل ایدیلمش اولدیغنی خبر ویریور [Patkanian, jour.As fev-mars, 1866, p. 193-194

[۲] میلادی ٥٩٨ تاریخنده ایمپراطور موریسه بو مکتوبی کوندرمش اولان تورك خاننك تعیننده مورخلر تردده دوشمشلردر . فقط او اثناده اورته آسیاده‌کی وضعیت سیاسیه‌یی غایت دقته آلینورسه بو خانك چین مورخلرینك (تا ـ ته‌ئو) و بیزانسلیلرك (تاردو) دیدکلری خاندن باشقه‌سی اوله‌میه‌جغنه حکم ایتمك‌ایجاب ایدر . تورك‌خانی‌بومکتوبده ، کندیسندن (یدی قالیم ویدی ملت حکمداری) دیه بحث ایدییور . شرق تاریخلرنده دائما کورولن بو تعبیرك الك زیاده قدرت وسطوت صاحبی حکمدارلر حقنده استعمال ایدیلدیکی معلومدر . دیمك‌که مکتوبی کوندرن خانده علی‌العاده برتورك پرنسی دکلدی . چین وقیعنامه‌لرینك کوستردیکی اوزره میلادك (٥٩٨) تاریخنده کرك شرق توکیو خانلغنده وکرك غربی توکیو خانلغنده (تاردو) قدر قدرت وسطوت صاحبی بر تورك پرنسی یوقدی. کندیسنی یدی اقلیم ویدی ملت حکمداری عد ایده‌بیله‌جك پرنس یالکز تاردو خان ایدی . بو تاریخدن بر سنه صوکره (م ٥٩٩) تاردونك (بیاکه خان pi-kia) عنوانیله شرق وغرب تورکلرینك بویوك خاقانی اعلان ایدلمسی‌ده مطالعه‌مزی مؤیددر . اساساً تاردو ، اوجه‌ده بیزانسله مناسبات‌سیاسیه‌ده بولونمش و ٥٧٦ تاریخنده استانبول سفیری (والانتین)ی قبول ایتمشدی .

بومكتوبك محتوياتى، بيزانس مورخلرندن (تەئوفيلاقت) طرفندن قيد ايدلمشدر . تورك تاريخى نقطهٔ نظرندن پك مهم اولان بو مكتوبك بعضى نقاطنك هنوز لايقيله تنور ايدەمەمش اولمسى شايان تأسفدر .

تەئوفيلاقته نظراً بو مكتوب (يدى اقليم ويدى ملتك بويوك حكمدارى خاقندن روماليلر ايمپراطورينه) القابيله باشليوردى . تورك خانى عظمتكارانه بر لسانله ظفرلرينى آكلاتيور ، (آبدل Abdel) لرك [١] حكمدارينى مغلوب واونكسنى ضبط ايلديكنى ، حربرفيق (ستەمبى Stembis) خانلەبرابر آوارلرى تحتانقياده آلديغنى بيلديرييوردى . داها صوكره شرقده ، قوى ومحارب (اوغور ogor) لرى نەيولده مغلوب ايتديكنى [٢]

[١] Théophylacte, livre, VII, 7-9 تەئوفيلاقت ، (آبدل Abdel) ديديكى قومك افتاليلر اولديغنه آيريجه اشارت ايتمشدر. [ed. De Boor, p. 257, lignes 10-12]. فقط، مكتوبده توركلرك آوارلره هجوم ايتمەدن اول (آبدل) لرى ازمش اولدقلرينك تصريح ايدلمش اولمسنه نظراً ، تەئوفيلاقتك بوتفسيرى دوغرى اولمق ايحتمالى ايتديرييور . چونكه مكتوبده بحث ايدلن (آوار) لر (جوجنلر) ايسه بونلرك ، توكيو خاقانلغنك مؤسسى اولان (تومن خان) طرفندن (٥٥٢) تاريخنده مغلوب و (٥٥٥) تاريخنده محو ايدلمش اولدقلرى محققدر . حالبوكه توركلرك افتاليتلر اوزرينه هجوملرى بوندن صوكرەيه يعنى ميلادى (٥٦٣) و (٥٦٧) تاريخلرينه مصادفدر . كورلييوركه تەئوفيلاقتك تفسيرى دوغرو فرض ايديلەجك اولورسه مكتوب مندرجاتيله وقوعات تاريخيه بربرلرينه توافق ايدەميەجكدر . ديمككه (آبدل) لرك افتاليتلر اولمسى ادعاسى پك شبهەليدر . شوحالده آبدللر كيملردر ؟ ادوار شاوان ، سوريه يعقوبيلرندن برمؤلفك اخيراً أله كچمش بر مجموعەسنده افتاليتلردن آيرى اولمق اوزره برده (آبدل) قومندن بحث ايدلمش اولديغنى خبرويرييور . بوقيد كوستەرييوركه آبدللر ، افتاليتلردن آيرى برقوم ايديلر . بومجموعه ميلادى (٥٦٩) تاريخندن اول يعنى افتاليتلرك شوكتلى زمانلرنده يازلمش اولديغندن سوريەلى يعقوبينك (آبدللر) له (افتاليتلر) ى آيرى آيرى برر قوم كوسترمكده خطايه دوشمش اولديغنه حكم ويرەمەز . آبدللرك چين وقيعەنامەلرنده (تيه ـ له) واورخون كتابەلرنده (تولس) ديلان قوم اولمسى ـ اسملرينكده ايمائنجه (آب ـ تله)دن محرف بولنمسى پك محتملدر . بواحتمال ، وقوعات تاريخيه ايلەده توفق ايدييور . چونكه توكيولر اولجه تيه ـ لەلره غلبه ايتمشلردر . تومن خان بو غلبەيى قزاندقدن صوكرەدركه كنديسنده جوجن خاننك قيزينى آلمق لياقتنى كورمش ومراجعت ايلمشدر . جوجن خانى بو مراجعتى حقارتكارانه بر صورتده رد ايدنجه اعلان عصيان ايتمش وجوجن خاقانلغنى ييقمشدر. كوزولييوركه بومكتوب، آنجق (آبدل) لرك (تيه ـ له) لر، (آوارلر) كده جوجنلر اولدقلرى قبول ايدلديكى تقديرده وقوعات تاريخيه ايله توافق ايدەبيلمكدەدر.

[٢] تەئوفيلاقت ، (اوغور ogor) لرك شرقده و توكيولرك (قزه) ديدكلرى (تيل Til) نهرى بويلرنده اوطوردقلرينى وراييسلرينك پك اسكى زمانلرده (اوآر Oar) و (خونى Khouni) اسملريله ياد ايدلديكنى وبو قومدن بر قسمنك (اوار خونى) نامنى آلنرىدە بوندن ايلرى كلديكنى سويلييور . تەئوفيلاقتك (اوغور) ديديكى بوقومك (اويغور ouigour) لر اولديغى شبهەسزدر .

متعاقباً (قوخ Kolkh) قومی اوزرینه یورویه‌رك باشبوغلرینی قیلیجله ایکی‌یه بولدیکنی‌وبو محاربه‌ده دشمن مقتوللرینك اوچ یوز بیك کشیدن آز اولمدقلرینی بوتون تفصیلاتیله نقل ایدییوردی. کندیسی بومحاربه ایله مشغول‌ایکن اقرباسندن (توروم Touroum) نامنده بر پرنسك اعلان عصیانله براختلال چیقاردیغنی‌و (سپارزوغون Sparzeugoun)،(قوناکسولا Konaxola) و (تولدیخ Touldikh) اسملرنده‌کی اوچ بویوك خانك یاردیمیله عاصی‌یی (ایقار ikar) [١] حوالیسنده مغلوب ایتدیکنی و (توروم)ك حربده کوستردیکی قهرمانلغه رغماً مقتول دوشه‌رك عسکرلرینك پریشان و اسیر اولدقلرینی بیلدیرییور ، بوسایه‌ده تورك اولکه‌سنده سکون و آسایشك تأسس ایتدیکنی و (توغاست Tougast) لرله بر معاهده عقد ایلدیکنی خبر ویرییوردی [٢] .

ته‌ئوفیلاقتك درج ایتدیکی مکتوبده بو ظفرلر کاملاً برخانه یعنی (تاردو) یه اسناد ایدیلیورسه حقیقت مالك بویله اولمادیغی چین وقایعنامه‌لرندن پك کوزل آکلاشیلمقده‌در.

اویغورلر (تولس) لردن برقبیله ایدیلر . بوقبیله تدریجاً اکتساب قوت ایتمش و (اویغور) آدی (تولس) اسمی یرینه قائم اولمشدر . (مارقوارت) . یرانس مورخنك (نهر) معناسنه کلن (آتیل atil) ویا (ایتیل itil) دن مشتق اولان (تیل til) نامیله یاد ایتدیکی نهرك ویغورلرك آلتنجی عصر میلادی اواخرینه بدخی عصر اوائلنده اقامت ایتدکلری حوالیده‌کی (تولا Tola) نهری اولمسی پك محتمل کورینمکده‌در [Marquart , Die chronologie der altturkischen inschriften. p. 95] .

[١] ته‌ئوفیلاقت ، (ایقار ikar) دینیلن محلك (آلتون طاغ) نامی ویریلن حوالی جوارنده اولدیغنی تعیین ایتمکده‌در . یرانس مورخلرینك (آق طاغ)ه (آلتون طاغی) معناسنی ویردکلرینی نظر اعتباره آلان شاوان ، (ایقار) اوواسنك (ته‌کش Tékès) نهری وادیسی اوله‌جغنه احتمال ویرمکده‌در . ته‌ئوفیلاقت ، آلتون صغنه تورکلرك بونامی ویرمه‌سی اسبابنی شو صورتله نقل ایدییور : بوصعده دیودر ، معدنی محصوللر بولنه سوزیلر چوق اولدیغی کبی بت اسکی زمانلردنبری بوحوالیده امراض ساریه وحرکات ارضیه کبی فلاکتلرده کورولمدیکندن تورکلر بورایه (آلتون) نامنی ویرییورلردی . حالبوکه (اون ویغور oummougours) لرك برشهر تأسیس ایتمش اولدقلری (بکث Bakhath) حوالیسی حرکات ارضیه ایله محو اولمشدی . سغد خطه‌سی‌ده دائما امراض ساریه وزلزله‌لرده معروض بولونیوردی . آلتون طاغی ال بویوك خانلره برافق تورکلر آره‌سنده اوته‌دنبری رعایت ایدیلن بر توره‌در . [ته‌ئوفیلاقتدن نقلاً شاوان ، ص ٢٤٨] .

[٢] ادوار شاوان ، مکتوبده (توغاست) نامی ویریلن قومك چینلیلر اولدیغنی ادعا ایدییور . [غربی تورکیوره دائر وثیقه‌لر ، ص ، ٢٤٩ ، نوط ، ١] تورکلرك چینلیلره (تابغاج) نامی ویردکلری اورخون کتابه‌لرندن آکلاشیلیور . (تابغاج) ك کوچوك بر تحریف ایله (توغاست) شکلنی آله‌جغی دوشونیلیرسه شوانی محق کورمك ایجاب ایدر .

بو خطا ، خانك مكتوبنك بيزانس‌ده أيجه ترجمه ایدیله‌مه‌مش اولمسندن ویا بزجه مجهول باشقه سببلردن نشأت ایتمش اولملی‌در . چونکه مکتوبده بحث ایدیلن ایلك خفرلر تاردونك سلفلرینه عائددر . حقیقی آوارلرك (جوان‌ـ جوان Joan-joan)لر یعنی جوجنلر اولدقلری تحقق ایتمش بر کیفیتدر . جوجنلری مغلوب وامحا ایدن تورك خاقانی ایسه (تومن) خاندر . اساساً بو خصوص مکتوبدن‌ده آکلاشیلمقده‌در . فی‌الحقیقه مکتوبده آوارلرك (سته‌م‌بی Stembis) خانله برابر مغلوب ایدیلمش اولدیغی تصریح ایدیلمکده‌در . حالبوکه مشابهت لفظیه‌ده پك کوزل کوستریبورکه (سته‌م‌بی) اسمی، اسکی تومن خانك حرب رفیقی وبرادری اولان (ایسته‌می) یه عائددر . بیزانس مورخلری (ایسته‌می) لفظنی تحرف ایده‌رك (سته‌م‌بی) شکلنه صوقمشلردر .

تاردونك پدری اولان (ایستمی) نك ، بویوك قارداشی (تومن خانك) یاپدیغی محاربه‌لرك کافه‌سنه اشتراك ایتمش اولدیغی بیلیورز. احتمالکه بیزانس ایمپراطورینه بومکتوبی کوندرن (تاردو) بو تفصیلاتله تورك خاقانلغنك تأسسنده پدرینك بویوك بر حصه‌سی اولدیغنی آکلاتمق ایسته‌مشدر .

بومکتوبد تاریخك هنوز تنویرایده‌مدیکی نقطه‌لر آز دکلدر . مثلا (قولخ) لرکیمدی؟ خانه عصیان ایدن (توروم) اسمنده‌کی پرنسله بونك عصیانی باصدیرمق ایچون خانك استمداد ایتدیکی (سپارزوغون) ، (قونا کسولا) و (تولدیخ) اسملرنده‌کی خانلر کیملردی ؟ بوسؤاللره جواب بولمق وبو شخصیتلری تعیین ایتمك وثائق موجوده‌یه نظراً ؛ مع‌التأسف ؛ ممکن دکلدر .

چین ، بیزانس ، ایران و ارمنی تاریخلرینك مقایسه‌سندن آکلاشیلدیغنه کوره ، تاردو خان شرقده (تولان) خانله اولان محاربته نهایت ویردکدن صوکره نظرینی غربه چویرمش ، بر طرفدن بیزانس ایمپراطوری (موریس) ه ایلچیلر اعزام ایلدیکی کبی دیکر طرفدن‌ده تحت حمایه‌سنده بولونان ماوراءالنهر افتالیت وقوشانلرینی ایران هجومنه قارشی مدافعه ایچون بر اوردو کوندرمشدر . خانك بیزانسه ایلچی کوندرمسی‌ده ایرانله بیزانس آراسنی بوزه‌رق ایرانیلرك ماوراءالنهرده سربستیء حرکاتنی تقیید ایتمك مقصدینه معطوف ایدی . ارمنی مورخی (سه‌به‌ئوس Sébéos) نك ویردیکی معلوماته کوره میلادی ٥٩٧ ـ ٥٩٨ تاریخنده خسرو پرویز (سمبات باغراتونی Smbat Bagratouni)

اسننده برجنرال مهم بر قوتله ماوراءالنهرده کی افتالیت وقوشانلر اوزرینه کوندرمشدی . اووقت غرب خانلغنه تابع اولان بو قوملر تاردودن استمداد ایتدکلرندن اوچ یوز بیك کشیلك برقوۀامدادیه کوندریلدی . بوقوت،(جیحون) نهرینی کچەرك ایران اوردوسنی مغلوب ایتدی . فقط ، مظفریتك ثمرەسنی اقتطاف ایتمەدن اول خاندن عودت امری کلدی . واوردولر مملکتلرینه دوندیلر .

قوۀ معاونه چکلدکدن صوکره سمبات تجاوزه کچەرك (قوشـان) لرك پایتختی اولان (بلخ) ە قدر ایلریلەدی . بوتون مملکتی یغما و تخریب ایتدی . هرات و بادغیس ایله بوتون طخارستان و تالقان طرفلرینی استیلا ایلدی . تصادف ایتدیکی قلعەلری ییقدی . برچوق اموال غنائمله (مروالروذ) ە چکلدی [١] .

ارمنی مورخنك ویردیکی تفصیلاتدن آکلاشیلدیغنه کوره (سمبات)ك بوسفری ظفرله نتیجەلنمش حقیقی برحرکت عسکریه دکل ، بلکه علی العاده برآقینجیلق ایدی . بواعتبارله اوقدر حائز اهمیت دکلدر . یالکز بو تفصیلات بزه اوتاریخده ایرانك شرق حدودلری نرەلرده اولدیغنی آکلاتمقدەدر . مکتوبدن آکلاشیلیورکەمیلادی ٥٩٨ تاریخندن اعتباراً طخارستان، بلخ، بادغیس ، هرات وحتی تالقان حوالیسی آرتق ایرانیلره عائدبولونمیوردی . بوتون بوحوالی ، توکیو خانی متبوع طانیان قوشانلرك النده بولونیوردی . ایرانك شرق حدودلری ایسه (مرو) و (مروالروذ) ە قدر ایچری چکلمشدی .

تورك حاکمیتی غربدەبوقدر توسع ایتدیکی هنکامده شرق وجنوب شرقیده بالعکس موقعنی چین ایمپراطورلرلغنه براقیوردی. خاقان شاپولیونك اوغلی (جن خان jen-Kan)کەبالآخره(تولی Tou-li)خان نامنی آلمشدر، ـ میلادك ٥٩٩ تاریخندەچین ایمپراطوریلەاتفاق ایتمش داهادوغروسی چین حمایەسی آلتنه کیرمشـدی . مقصدی چینلیلرك یاردیمیله رقیبلری (تولان) و(تاردو) خانلری امحا ایتمکدی. فقط بو حرکتی بالعکس کندیسنی تماميله چین نفوذی آلتنەصوقمش اولدی. تولان وتاردو خانلرده بو اعانته قارشی آرەلرنده عقداتفاق ایدەرك توحیدمساعی یه قرار ویردیلر. بو اتفاقدن کندی حسابلرینه‌ده قورقولانان چینلیلر ظاهرده محیلرینی قورتارمق حقیقتده ایسـه تورك پرنسـلکرینی امحا ایتمك مقصدیله تاردو خان اوزرینه بر اوردو کوندردیلر . (تولان خان) ده وضعیتدن بالاستفاده چینك متفقی اولان تولی خانه هجوم

[١] Patkanian, journ. As. fév-mars, 1866, p. 195 et Marquart, Eranschahr p. 65 - 66

ایلدی. تولی مدهش بر انهزامه اوغرایه‌رق چینه فرار و ایمپراطوره التجایه مجبور اولدی. فقط بواثناده تولان (یونغ - یو - لیو) خانده کندی آدملری طرفندن اهانتاً قتل ایدیلدی [م ٥٩٩].

کندیلرینی خاقانلق تختنك وارثی عدایدن اوچ پرنسدن بریسنك چینه التجاسی، دیکرینك‌ده قتل ایدیلمه‌سی اوزرینه تاردو خان شرقدن غربه قدر بوتون تورك اولکه‌سنده رقیبسز قالدی. بوتون قدرت ونفوذی الینه آله‌رق کندیسنی (پوکیا Pou-Kia) خان یعنی (بیلکه خان) عنوانیله شرق وغرب خاقانی اعلان ایلدی. بر مدتدنبری پرچه‌لانمش اولان تورك خاقانلغی بو صورتله موقت بر زمان ایچون ینه وحدتی قازانمش اولدی.

فقط، چینده اوته‌دنبری تعقیب ایدیلن بر سیاستك افلاسنه لاقید قالنه‌میه‌جغی طبیعی ایدی. باخصوص تورکلرك تکرار بویوك بر خانلق حالنده طوپلانمه‌لری چینلیلرجه بویوك بر تهلکه عد اولونیوردی. چین سیاسیونی بو وحدتی صارصمق، تورکلری ینه بر برلریله بوغوشدیرمق ایچون، همان فعالیته باشلادیلر. چینه التجا ایتمش اولان (تولی خان) بو خصوصده کندیلرینه أیی بر آلت اولمق استعدادنده ایدی. ایمپراطور، بو پرنسه (کی‌مین خان) عنوانی توجیه و بونك اجدادینك تختنه اجلاس کندیسنجه ملتزم اولدیغنی اعلان ایلدی. میلادی ٦٠٠ تاریخنده؛ بومقصدله؛ تاردو خان اوزرینه قوتلی براوردو کوندریلدی. بو اوردو تاردو خانله (تاکین Ta-Kin) طاغنده تلاقی ایلدی. فقط، تاردونك اوردوسی حربه کیریشمه‌دن چکلدی. چینلیلر؛ تورکلرك رجعتی أثناسنده؛ کریده قالان خسته واختیارلری یاقالایه‌رق قیلیجدن کچیردیلر.

تورکلرك حربه طوتشمه‌دن رجعت ایتملری اسبابنه دائر چین وقایعنامه‌لرنده بر شی کوروله‌میور. فقط تورکلرك بوتون بوتون رجعت ایتمه‌یه‌رك یکی برموضعده دشمنلرینه انتظار ایتمش اوللرینه باقیلورسه رجعتی موقعك حربه مساعد کوروله‌مش اولمسنه عطف ایتمك ایجاب ایدییور.

تاردو خان چکلدیکی موقعده کندیسه مساعد بر وضعیت آلمشدی. چینلیلر، تورکلری مغلوب ایده‌میه‌جکلرینی کورنجه دنائتکارانه بر حرکتده بولوندیلر. تورکلرك ایچدکلری وآتلرینی صولادقلری صولری برکیجه کاملاً زهرله‌دیلر. ایرتسی کون بو صودن ایچن عسکرلر، آتلر تلف اولدیلر. تلفاتك کثرتی ایشك فرقنه وارمیان تورکلری تدهیش ایتدی. بوحالی برآفت سماویه تلقی ایده‌رك میدان حربدن تلاشله ومنهزماً فرار ایتدیلر [م ٦٠٠].

کرچه ایرتسی سنه تاردو خان (چانغ - نغان Tchag-ngan) یعنی (سی - نغان - فو

(Si-ngan-fou) جوارنده چین جنراللرندن (هن ـ هونغ Han-Hong) ی مغلوب ایدرك انتقامنی آله‌بیلدیسه‌ده بو ظفرك نتایجندن اوزون مدت استفاده ایده‌مدی .

میلادی (٦٠٣) تاریخنده اوندن زیاده قبیله اعلان عصیان ایلدیلر . عاصی قبائل آره‌سنده (تیه‌له) ، (سه‌کیه Se-Kie)، (فوی کیو fou-li-Kiu)، (هوئن Hoen) ، (پوقو pou-Kou)، (سیه‌سا Sie-Sa ، (آپو a-po) کبی اولا (تولس) بالآخره (اویغور) نامنی آلان مهم قبیله‌لر بولونیورلردی. عاصیلر . کاملاً چین ایمپراطورینه عرض انقیاد ایلدیلر.

خاقانلغك الك مهم استنادینی تشکیل ایدن بو قبیله‌لرك عصیانی تاردو خانك موقعنی پك زیاده صارصدی. عاصیلری تأدیب ایچون اوزرلرینه یوریدیسه‌ده وقوعبولان محاربه‌ده مغلوب و (توقوهوئن Tou-kou-Hoen) لر نزدینه فرار والتجایه مجبور اولدی [م٦٠٣] [١] .

تاردو خانك بو وقعه‌دن صوكره آرتق صحنهٔ تاریخدن بوس بوتون چکلمش اولدیغنی کوریورز. توقوهوئنلره التجاسندن صوکرا نه اولدیغنه‌دائر چین وقایعنامه‌لرنده هیچ برقید یوقدر . بو قدر شرفلی بر حیات سورن بو پرسك فجیع بر عاقبته اوغرامش و توقوهوئنلره التجاسندن صوکره اوزون مدت یاشامامش اولمسی محتملدر .

بیلکه خان عنوانیله بویوك خاقان اعلان ایدلدکدن صوکره شرقی توکیولر تاریخنه‌ده قاریشمش اولان (تاردو) ، تورك تاریخنده پك مهم موقع اشغال ایدر . زماننده تورکلر ایران، شرقی روما وچین کبی تاریخ قدیمك اوچ بویوك ایمپراطورلغیله مناسباتده بولونمش ، قدرت وسطوترینی هر اوچنه‌ده طانتدیرمغه موفق اولمشلردی. تاردونك ماوراءالنهر وشرقی ایرانده تورکلکك یرلشمه‌سنه پك بویوك خدمتی اولمشدر .

چولو خانه دوری

م٦٠٣ — م٦١١

موقت برزمان ایچون شرق وغرب خانلقلرینی برلشدیره‌رك بویوك خاقانلغی تکرار تأسیس ایدن تاردو خانك (توقوهوئن) لر آره‌سنه فراره مجبور اولمسی تورك اولکه‌سنی آنارشی وبحران ایچنده براقشدی. آنارشی‌یی تسکین وخانلغی یاشاته بیله‌جك بر وضعیتده

[١] (توقو هوئن Tou-KouHoen) لر؛ قدیم (سیه‌ن ـ پی Sien-pin) لرك نسلندن ایدیلر. بو تاریخده (قوقونور Koukounor) کولی جوارنده اقامت ایدییورلردی . [شاوان ، ص، ١٧ . نوط ١ .]

اولان حفیدی (نیلی) خانك‌ده‌عینی تاریخده وفات ایتمسی بحرانی بوسبوتون آرتیرمشدی[۱].
(آسه‌نا) خاندانی تختنه نامزد اوله‌جق ایکی پرنس قالمشـدی . بونلردن بری خاقان
(شاپولیو)نك اوغلی اوغلی (تولی) دیکری‌ده (تاته‌ئو) نك حفید زاده‌سی و (نیلی) نك
مخدومی (تامان Taman) ایدی .

تولی اولجه چینه التجا ایتمش ، ایمپراطور طرفندن کندیسـنه (کیمین) عنوانی
ویریله‌رك شرق تورکلری خانی اعلان اولونمشدی . فقط ، کیمین چین نفوذی آلتنده
استقلالنی کاملاً غائب ایتمش، عادتا ایمپراطورك بروالیسی منزله‌سنه ایتمشدی. (کیمین) ك
بو ذللی شرق تورکلرینی‌ده چین بویوندوریغی آلتنه صوقشدی .

اولجه (تاته‌ئو) یه عصیان ایتمش اولان قبیله‌لرده چین حمایه‌سنه کیرمشلردی . غربده
وبالخاصه ماوراءالنهرده‌کی اقالیت وقوشانلر بیله تاته‌ئونك فرارینی متعاقب ؛ چینه قارشی
بویوك بر میلان کوسـترمکه باشـلامشلردی . بویوك تورك خاقانلغنه عائد کنیش اولکه‌نك
کاملاً چین نفوذی آلتنه کیرمك تهلکه‌سی باش کوسـتردیکی بوبحرانلی زمانده (نیلی)
خانك اداره‌سی آلتنده‌کی اولوسلر هیچ اولمزسه غرب خانلغنی قورتارمق فکریله اتحاد

[۱] موسیو ده‌کینی) نیلی خانك آپونك اوغلی سویلیور . فقط ، بو ادعا دوغرو دکلدر .
نیلی خان ، (تاته‌ئو) نك اوغلی (یانغ یوتکین Yang-yu-tegin) نك مخدومیدر. میلادی (۵۸۸)
تاریخنده (آپوخان) ، خاقان (شاپولیو) طرفندن اسیر ایدیلدیکی زمان بوکا تابع اولان قبیله‌لر
نیلی‌یی خان اعلان ایتمشلردر . احتمالکه ده‌کینی (نیلی) نك (آپو) یه خلف اولدیغی کوردرك ،
اوغلی اولمسی ظننه دوشمش واویله‌جه قید ایلمشدر . ده‌کینی ، (نیلی) نك باباسنه عائد اولان (یانغ
یوتکین) اسمنی (نیلی) نك آدی اوله‌رق قید ایتمك صورتیله ایکنجی بر خطایه ده‌ا دوشمشدر .
نیلی‌خان ، میلادی ۵۸۷ تاریخندن ۶۰۲ تاریخنه قدر (ته‌کش Tekes) نهری میلرنده
حکومت سورمشدر . چین وقایعنامه‌لرنده بو پرنسه دائر تفصیلات ویریلمه‌مش اولمسی ، نیلی‌نك بویوك
پدری تاردویه انقیاددن انحراف ایتمه‌مش اولدیغی آکلاتیور . نیلی ، بویوك پدرینك توتوهوئلر
نزدینه التجاسنی متعاقب وعینی سنه ظرفنده یعنی ۶۰۳ تاریخنده وفات ایتمشدر .

ده‌کینی عینی زمانده چه‌لو خانك‌ده میلادی ۶۰۰ تاریخنده پدرینه خلف اولدیغی قید ایتمکده‌در. کا
کوره نیلی‌نك وفاتی‌ده میلادی ۶۰۰ تاریخنده اولمسی ایجاب ایدیور. حالبوکه (تانغ ـ شو) ده :«تاته‌ئونك
فرارندن صوکره نیلی‌خان‌ده مغلوب اوله‌رق وفات ایلدی . » یولنده بر عباره کورولمکده‌در. [تانغ ـ
شودن نقلا شاوان ، ص ، ۵۱]. (تانغ ـ شو) نك بوقیدی ، (نیلی) نك (تاته‌ئو) یه تابع بر
پرنس اولدیغی کوستردیکی کبی وفاتنك‌ده تاته‌ئونك فرارینی متعاقب وقوعبولدیغنی تصریح ایدییور .
(تاته‌ئو) نك میلادی (۶۰۳) تاریخنده توقوهوئلر نزدینه فرار ایتمش اولمسنه وچین وقایعنامه‌لرنده
چه‌لو خاندن (۶۰۵) تاریخی وقوعاتی صره‌سنده بحث ایدیلمه‌سنه نظرا (نیلی)نك تاریخ وفاتی (۶۰۳)
ویا (۶۰۴) سنه‌لرنده اولمق ایجاب ایدییور . فقط (سوئه‌ی ـ شو Souei-chou) ده ، نیلی‌نك
وفاتی، تاته‌ئونك (توقوهوئ)لر نزدینه التجا ایلدیکی دورده کوستریله‌رك ۶۰۳ تاریخی تأیید اولونمشدر.

ایدەوك .(نیلی)نك اوغلی (تامان) ی (نی كیوئه جولو Ni-kiue-Tchou-lo) عنوانیله غرب خانی اعلان أیلەدیلر . چولو خان ، بوصورتله هم (آپو) نك اولكەسنی هم ده تاتەئونك غرب خانلغنی توارث ایتمش اولویوردی . [م ٦٠٣] .

یكی خان . جلوسنك ایلك ایكی سنەسنده خارجه قارشی صوك درجه ساح پروانه بر سیاست تعقیب ایتدی . چین وقایعنامەلرینی علاقەدار ایدەجك سرگذشتلر دكیریشمەدی . بوتون غیرتی . توارث ایتدیكی اولكەلرده اساسلی بر تشكیلات یاپمغه . خانلغه رابطەلری كوشەین اولوسلرك انقیادلرینی تأمین ایتمكه حصر أیلەدی . قدیم (ووسوئن You-suen)لر اولكەسنی یعنی (ایلی) نهری حوالیسنی كندیسنه قرارگاه اتخاذ ایتدی . واسع مملكتینی ده ایكی قسمه آییردی . هر قسمك ادارەسنی (كوچوك خان) عنوانلی بر بر خدیوه تودیع ایلەدی [١] . كوچوك خانلردن بری (شه che) قراللغنك یعنی شمدیكی (طاشكند) حوالیسنك شمالنده دیكری ده (كیەئوچه kieou-tse نك یعنی (قوچه Kutcha) نك شمالنده اقامت ایدییوردی . [٢]

دولتك بوتون امور ادارەسنه نظارت وظیفەسنی كورمك اوزرەده (سەلیف Se-li-fa) و (یەنهونغ تا Yen-Hong-ta) عنوانلریله ایكی بویوك وزیر تعیین ایلەدی . بو ایكی وزیر ، امور حكومتله برابر كوچوك خانلرك امور ادارەلرینه نظارتلەده مكلف بولونیورلردی امور عسكریه وسائر خصوصلرده ایسه شرق توركلرینك تشكیلاتی عیناً قبول ایدیلدی [٣] چولو خانك یاپمش اولدیغی بو تشكیلاتی ، آز چوق فرقلرله ، چوق زمان صوكره ایرانده تشكل ایتمش اولان ایلخانیلر ساحتنده كورییورز .

چولو خان : بو تشكیلاتله تعقیب ایتدیكی سیاست وایلك زمانلرده امور ادارەده كوستردیكی رویت ایله آنارشی یی تسكین وخلقی كندیسنه بند ایتمش ، بویوك اولوسلرك خانلغه مربوطیتلرینی قوتلندیرمشدی . فقط بو حال ، اوزون مدت دوام ایدەمدی . چولو . جلوسندن بر ایكی سنه صوكره . نفوذ و تساعتنك ویردیكی غرور ایله اولكی احتیاط و رویتی غائب ایتمكه باشلادی . بویوك اولوسلره و نفوذلی رؤسایه قارشی تحكم و تجبر یولنی طوتدی .

---

[١] شاوان ، ص ، ١٤ . دەكینی ، ج ، ١ . ق ، ٢ . ص ، ٤٦٤
[٢] « ، ص ، ١٤
[٣] « ، ص ، ١٥

دیرچه تورکلرك رویت وشهامت صاحبی اولان خانلره مطلق بر اطاعت کوسترمه‌لری
ملی سجیه‌لری اقتضاسی ایدی . فقط ، بو شهامت تحکم وتجبر شکلنی آلیر ، ظلم و استبداد
کسوه‌سنه بورونورسه بوکا هیچ برزمان تحمل ایده‌میورلردی . تورکلر ، خانك شهامتنی
حرب میدانلرنده ، جلادت واستبدادینی اوردولرك سوق واداره‌سنده کورمك ایستیورلردی .
اداره داخلیه‌لرنده ایسه ، خان هر فردك شفقتکار پدری . تاکرینك عادل بر تمثالی تلقی
ایدیلیوردی . حالبوکه ، چولو بونك عکسنه حرکت ایده‌رك تبعه‌سنه قارشی جبار بر
حکمدار طورینی طاقینمغه باشلامش . قدرت و نفوذینی سوء استعماله میل ایله‌مشدی .
تورکلرك سجیه‌سنه کوره ، خانك بو حرکتی ایرکیج بر اختلال و عصیانی انتاج ایده‌جکی
طبیعی ایدی . فی‌الحقیقه بویله اولدی . چوق کچمه‌دن بویوك اولوسلر آره‌سنده خانلغه
قارشی بر عصیان ظهور ایله‌دی . بو عصیانه ، اولوسلرك اك نفوذلی و اك غلبه‌لکلیسی
اولان (تیه‌له) لر اوك آیاق اولدیلر [۱] [م ٦٠٥ - ٦٠٦] .

چولو خان ، تیه‌لر اوزرینه عسکر سوق ایده‌رك عصیانلرینی باصدیردی . بر داها
باش قالدیرمالرینه میدان ویرمه‌مك ، ودیکر اولوسلری تدهیش ایتمك مطالعه‌سیله تأدیبلرنده
بی امان طاوراندی . اوزرلرینه آغیر ویرکیلر طرح ایتدی . بوندن باشقه اختلالك سرایت
و توسعندن پك زیاده قورقدیغندن ، عصیانه اشتراك ایتمه‌مش اولان اولوسلری‌ده ازمکه
قالقیشمق کبی یاکلیش بریول طوتدی . خانك اك زیاده چکیندیکی قوم ، (تاردوش)لردن
برقسم اولان و چینلیلر طرفندن (سیه‌ین تو) دینیلن (سیرتار دوش) لر ایدی [۲] .
چولو ، بونلری‌ده ازمك و عصیانلرینه میدان ویرمه‌مك کبی خطالی بر مطالعه ایله
اوزرلرینه پك آغیر ویرکیلر تحمیل ایتدی . بونکله اکتفا ایتمه‌یه‌رك مقداری یوزه
واران باشبوغلرینی قرارکاهنه جلب ایتدی . هپسنی برصورت غدارانه‌ده اعدام ایله‌دی .

---

[۱] تیه‌لر ، چولونك اداره‌سنده‌کی اولوسلرك اك مهمی ایدی . بونلر قدیم هیونغ‌نولردن برقسم
اولوب توکیو خانلغنك هرطرفنه طاغیلمشلر ، کثرت وجسارتلریله بویوك بر نفوذ وشهرت قازانمشلردی .
(سه‌کین Se-Kin) ویا (کی‌کین Ki-Kin) عنوانلی طاشیان متعدد باشبوغلرك اداره‌سنده
بولونیورلردی . بونلرك اخلاق ولسان اعتباریله توکیولردن هیچ برفرقلری یوقدی . یعنی تورك ایدیلر .
برقسمی شرقی توکیولره برقسمی‌ده غربی توکیولره تابع بولونیور ، بوایکی خانلغك اك جانلی اوردولرینی
تشکیل ایدییورلردی . [ده‌کینی ، ص : ٤٦٥] .

Hirth, Nachworte zur inschrift des Toyukuk, p. 129 [۲]

چولونك بو جنونانه حركتی بالعكس قورقدینی نتیجه‌نك انفلاقنه سبب اولدی . سیه‌ین تولر . (تورفن) ك شمالنده‌كی (تان‌هان Tan - han - chan) طاغنه چكیله‌رك اعلان عصیان ایتدیلر . (كی‌پی Ki-pi) قبیله‌سندن (قولنغ Ko - leng) نامنده برقهرمانی كندیلرینه رئیس انتخاب ایده‌رك (موهو Ho - mo - I - ou - tchen) یعنی (باغاقاغان) عنوانیله خان اعلان ایلدیلر . برقسم سیه‌ین تولرده (یه‌ن‌مو yen - mo) طاغنه چكیله‌رك (شه‌پو che - po) اسمنده بر رئیسه (یه‌تیه Ye-Tie) خان عنوانی ویردیلر [۱] .

باغاقاغان . جسور بر باشبوغ ایدی . حسن اداره و جسارتیله كندیسنی سیه‌ین تولره سه‌ودیردی . مجاور قبیله‌لرك‌ده حرمتنی قزاندی . عادتا چولو خانك مدهش بر رقیبی اولدی . حتی بر قاچ دفعه چولونك اوردولرینی بوزه‌رق (هامی) ، (اویغور) و (هاراشار) طرفلرینی الده ایتدی . چینی بیله تهدید ایده‌جك بر قدرت قزاندی . [م ٦٠٧] [۲]

چولونك كندی سوء حركتیله احداث ایتدیكی بو غائله نفوذ و موقعنی پك زیاده صارصمشدی . حالبوكه شرق خانلغنی یقارق (كی‌مین) ی كندیلرینك اطاعتكار بر والیسی منزله‌سنه ایندیرن چینلیلر غرب خانلغنی ایچون‌ده بویله برعاقبت احضارینه مترقب بولونیور ، چولونك حركاتنی یاقیندن ترصد ایدییورلردی . ایمپراطورك (قان سو Kan - sou) ایالتنه مأمور ایتدیكی امرادن (په‌ی كیو pei - Kiu) عینی زمانده چولونك حركاتنی‌ده ترصده مأمور ایدلمشدی [۳] .

په‌ی‌كیو ، تیه‌له و سیه‌ین تولرك عصیاننی ، چولونك نفوذینك كوندن كونه آزالدیغنی منتظماً (سی‌غان‌فو) سراینه بیلدیرییوردی . صوك راپورنده . چولونك متوالی اختلاللری تسكیندن عاجز قالدیغنی و غرب خانلغنی‌ده (ابن سما) نك حمایه‌سی آلتنه آلمق زماننك

[۱] تانغ ـ شو دن نقلاً شاوان .
[۲] ده‌كینی
[۳] په‌ی‌كیو pei - kiu ، چینك مقتدر امراسندن ایدی . موسیو (هیرت Hirth) بو آدمك غرب حوالیسنه دائر قیمتدار بر اثر یازمش اولدیغنی و بو اثرك چین وقایع نامه‌لری آره‌سنده مهم منابعدن صایلدیغنی خبر ویرییور .

کیمی اولدیغنی عرض ایلمه‌دی . یه‌نی کیو . بوراپورده . چولونك اولجه چینه کیتمش اولان والده‌سنی پك زیاده سوه‌مکده اولدیغنی [۱] . بوکونکی عجز و ضعفندن و والده‌سنه اولان محبت و اشتیاقندن بالاستفاده کندیسنی تحت اطاعته آلمق ممکن اوله‌بیله‌جکنی . بونك ایچون مقتدر بر سیاسی‌نك خان نزدینه کوندریلمه‌سنی ده توصیه ایدییوردی .

بو راپور اوزرینه ایمپراطور (یانغ‌تی yang-Ti) ظاهرده چولویه والده‌سنك عافیتنی بیلدیرمك . حقیقت حالده ایسه وضعیتی یاقیندن تدقیق ایده‌رك غرب خانلغنی‌ده چین حمایه‌سنه سوقه‌جق تشبثاتده بولنمق وظیفه‌سیله (کیون سو Kiun sou) اسمنده بر ایلچی کوندردی . کیون سو . خانه‌ویریله‌ك اوزره ایمپراطورك برنامه‌سنی حامل بولونییوردی . چولو خان ، چینك کندیسنه عصیان ایدن اولوسلره قارشی کوستردیکی طرفدارلقدن مغبر اولدیغندن ایمپراطورك سفیرینه قارشی خلاف معتاد ، فوق‌العاده متعظمانه طاوراندی . سفیرك اصرارینه رغماً ؛ ایمپراطورك نامه‌سنی آلمق ایچون قیام ایتمك ایسته‌مدی . فقط ، کیون سو ، خانك وضعیتی وچین‌ده بولونان والده‌سنه اولان محبت واشتیاقنی بیلدیکندن . اصرارندن واز کچمه‌دی . هم تهدید ماهیتنده وهم ده امید ویریجی بر نطق ایله خانك حرکتنی شدتله پروتستو ایتدی .

اووقت چین‌ده حکمران اولان (سوئه‌ی) خاندانینك رسمی وقایعنامه‌سنه یعنی (سوئه‌ی ـ شو) یه درج ایدیلان بونطقنده کیون‌سو عیناً شوسوزلری سویله‌مشدی : « محترم خان . وقتیله توکیولر متحد بر خاقانلق حالنده بولونییورلردی . فقط ؛ جنوب ایمپراطورلغنك (یعنی چینك) تأثیر ونفوذیله ایکی‌یه بولوندیلر . بربرلرینه دشمن ایکی حکومته آیریلدیلر . بوایکی تورك حکومتی سنه‌لردنبری بربرلریله چارپیشیور . فقط ، هیچ بری دیکرینی محو ایده‌مدی . بو رقابت ومخاصمه . (کی‌مین) [۲] ایله چولو حکومتلری آره‌سنده‌ده بر دوامدر . بولونکی مین ، بر میلیونه بالغ اولان عسکریله چینه التجا ایتمش ، این سهانك تابعیتنی قبول ایتمه‌مشدر شبهه یوقکه (کی‌مین) لك بوحرکتی ، مقصدسز دکلدر . عجبا بومقصد نه‌در :

[۱] چولونك والده‌سی (هیانغ Hiang) اصلاً چینلی ایدی . نیلی خانك وفاتندن صوکره نیلی‌نك (پوشه‌تکین po-che-tegin) یعنی شاد تکین اسمنده‌کی قارداشنه وارمش ، بکی زوجیله چینه کیتمشدی . چولو خان والده‌سنی پك زیاده سودیکندن اوزنه‌بوب طورییوردی . [سوئه‌ی ـ شو دن نقلاً شاوان ، ص ، ۱٤]

[۲] کی‌مین ، بوآننده شرق خانی عنوانی طاشییور وچین حمایه‌سنده بولونییوردی .

محترم خان ، کیمین سزه قارشی درین برکین وخصومت بسلییور ، فقط یالکز باشنه سزه غلبه ایده‌میه‌جکنی ده بیلییور . بونك ایچوندرکه غروریی ینه‌رك چین ایمپراطورینه عرض انقیاد ایتمشدر . مقصدی، چیندن قوۀ معاونه آله‌رق اوزریکزه یورومك، حکومتکزی محو ایتمکدر . محترم خان ، سز بوایکی مدهش اوردویه قارشی قویه‌بیله‌جکمیسکز ؟

چین‌ده امرا، ضابطان واهالی (کیمین) ك تکلیفنه موافقت ایدیلمه‌سنی تصویب ایتدیلر . ابن‌سیماده بوکا مخالف بولونمادی . اوزریکزه کله‌جك اوردولرك یوم حرکتی شیمدیدن تعیین ایدیلمشدر . فقط ، محترم خان ، اصلا چینلی اولان والده‌کز *(هیانغ Hiang) خاتون اولجه مملکتنه دونمش ، کندیسنه پایتختده بر اقامتگاه تخصیص اولونمشدی . بودفعه، ابن‌سیمانك علیهکزه بر اوردو سوقنه دائر اولان اراده‌سی نشر ایدیلنجه ، والده‌کز محو اوله‌جغکز احتمالنی دوشونه‌رك سرایه قوشدی . صباحدن آقشامه قدر سرایده آجیقلی بر صورتده آغلادی، صیزلادی . ابن‌سیما ، والده‌کزه مرحمتاً سفر حاضرلغنی طوردیردی .

هیانغ خاتون ، ابن‌سیمانك آیاقلرینه قپاندی . یوزینی کوزینی یرلره سوردی . اعلان حربدن اول کیفیتك سزه اخبار ایدیلمه‌سنی وعرض اطاعته دعوت ایچون بر سفیر کوندریلمه‌سنی کمال سوزشله استرحام ایتدی . (کیمین) ك حقنده کوستریلان لطف وعاطفتك سزه‌ده تشمیلی نیازنده بولوندی .

والده‌کزك بو نیاز واسترحامی اوزرینه‌درکه ابن‌سیما ، بنی سفارتله نزدیکزه کوندردی . خان ! اکر چین ایمپراطورینی متبوع منتخب طانیه ، امرنامه‌سی اوکنده چین سانی تعظیم اولورسه‌کز ، حکومتکز ابدیاً صلح وسلامت ایچنده پایدار قاله‌جق . والده‌کزده اختیارلق زمانی اوزایه‌جقدر . عکسی تقدیرده : هیانغ خاتون ابن‌سیمایی اغفال ایتمش نام ایدیله‌جکندن اعدامه محکوم اوله‌جق . سر مقطوعی سزه کوندریله‌جکدر . والده‌کزك سر مقطوعی آرقه‌سندن‌ده سونه‌ی خاندانك معظم اوردولری ، شمال اولوسلریله برلکده صاغدن (شرقدن) وصولدن (غربدن) قوای معاونه آله‌رق اوزریکزه هجوم ایده‌جکلردر .

خان ! ایی بیلیکز که اوزمان محو وهلاککز برکونلك ایشدر . بو وضعیت قارشیسنده تأصیل اولییورده ابن‌سیمانك نامه‌سنه قارشی مراسم تعظیمیه‌دن چکینیور ، سوکیلی والده‌کزك حیاتنی تهلکه‌یه آتیورسه‌کز ؟ تأصیل اولییورده ، (ابن‌سیمانك تابعی یم) دیمکدن عبارت

اولان برجمله‌یی تلفظدن اجتناب ایده‌رك هیونغ‌نو خاقانلغنك محو واندراسی اسبابنی الکزله حاضرلایورسکز؟ [١] » .

(کیون سو) نك بوتهدیدلی نطقی ، مطلوب تأثیری حاصل ایتدی . چولو درحال قیام ایده‌رك کوزلرندن یاشلر آقدیغی حالده ، ایکی دفعه یرلره قاپاندی . بعده دیز اوستنه کله‌رك کمال تعظیم ایله ایمپراطورك نامه‌سنی آلدی .

چین سیاسیلرینه خاص فتانلقده پك ماهر اولان (کیون سو) بوموفقیتله اکتفا ایتمه‌دی . برچوق وعد و وعیدلرله چولویی قاندیره‌رق کندیسنه سوئه‌ی ایمپراطورینك تابعیتی قبول ایتدیردی . حتی ، ایمپراطوره تابعیت وانقیادینی کوسترمش اولمق اوزره چینه قارشی اظهار خصومت ایدن (توقوهوئن) لره اعلان حرب ایتدیرمکه بیله موفق اولدی .

چین وقایعنامه‌لری ، کیون سوایله چولو خان آره‌سنده واقع اولان وخانك توقوهوئن‌لر اوزرینه یورومه‌سنی انتاج ایدن بومحاوره‌یی شو صورتله قید ایدییورلر :

« کیون سو . — محترم خان ، بیلیورسکزکه (کی مین) چینه عرض اطاعت ایله‌دی . ایمپراطورك فوق‌العاده مظهر توجه وعاطفتی اولدی . کندیسنه حسابسز عطیه‌لر ، هدیه‌لر ویریلدی . بوسایه‌ده‌درکه (کی مین) ك اوردوسی قوتلندی . تبعه‌سی مسعود اولدی . شمدی سزده ایمپراطوره عرض انقیاد ایتدیککزدن ابن‌سمانك توجهنی قازانمق خصوصنده (کی مین) له رقابته کیریشمش اولدیکز . سزك اطاعتکز (کی مین) دن صوکره اولدیغندن ابن‌سمایه پرورده ایده‌جککز مربوطیت پك قوتلی اولمق ایجاب ایدر . بونك ایچون صمیمیتکزی بالذات کوسترمه‌لیسکز . معمافیه مسافه‌نك بعدیتی سبیله ایمپراطوره عرض تعظیمات ایچون چین سراینه کیتمکزه لزوم یوقدر . وظائف تابعیتی ایفایه خواهشکر اولدیغکزی ومربوطیتکزك صمیمیتنی کوسترمك ایچون ده‌کرلی برایش کورمك کافیدر .

چولو خان . — بوخدمت نه اوله‌بیلیر ؟

کیون سو . — (کی مین) ك کوچوك اوغلی (باغاتورشاد (mo-Ho-tou-chad ك والده‌سی نسلاً توقوهوئن‌لر عائله‌ٔ حکمدارینه منسوبدی . شمدی ده ایمپراطور (کی مین) ه چین پرنسسلرندن (ئی ـ چانغ I-tchang) ی تزویج ایله‌دی . حالبوکه کی مین ابن‌سمانك

---

[١] سوئه‌ی ـ شودن نقلاً شاوان ، ص ، ٥ ، ١٦

توجهنی غائب ایتمك خوفیله توقوهوئنلر ایله قطع مناسبت ایتدی . توقوهوئنلر ایسه بوقطع مناسبتی چینك تشویقنه عطف ایده‌رك ایمپراطورلغه ویمكده اولدقلری ویركیلری كسدیلر . سز ، توقوهوئنلری تنكیله یورویه‌جك اولورسه‌كز ، شبهه یوقكه : ابن‌سمانك رضاسنه موافق برایش كورمش اوله‌جقسكز . چین اوردوسی برطرفدن ، سزده دیكر طرفدن هجوم ایتدیكز تقدیرده توقوهوئنلرك محو اولماسی محققدر . بوموفقیتی متعاقب چینه كیده‌جك اولورسه‌كز ، یولده هیچ برمانعه كورمیه‌جك ، سرایده صوك درجه‌حسن قبوله مظهر اوله‌جق واختیار والده‌كزله ملاقات ایده‌بیله‌جكسكز .

كیون‌سونك شو اغفالكار افاده‌سی چولوئی قاندیرمق ایچون ایجاب ایدن تأثیری یاپدی . خان ، درحال چینه برسفیر مخصوص كوندره‌رك انقیادینی عرضه مأمور ایله‌دی . برچوقده هدیه‌لر كوندردی . [١]

چینلیلر ، اولجه شرق توركلرینی حمایه‌لرینه آلمش اولدقلری كبی (تیه‌له) لرله‌ده برصلح عقد ایلمشلردی . شمدی‌ده غرب توركلریله اویوشمش اولدیلر . فقط ، چین سیاستی دسیسه وخودكاملق اساسنه مستند ایدی . خانلقلرله حال صلحده ایكن اونلره تابع بعضی قبیله ویارچه‌لرله اویوشمق منفعتلرینه اویغون كلیرسه ، هیچ تردد ایتمز ، همان اویوشورلردی . توركلری أزه‌بیله‌جك بر فرصت ظهور ایتدیكی زمانلرده‌ده ، معاهده صحیفه‌سنی ییرتارق یمینلرینی اونوتور ، همان اعلان حرب ایدرلردی .

چولو خانی ضعیف دوشورمك ایچون اولجه (تیه‌له) لرله اویوشمش ، برمصالحه عقد ایتمشلردی . بودفعه چولوئی الده ایدنجه خانله تیه‌لر آراسنده‌كی برودتدن استفاده ایتمك ایسته‌دیلر . تیه‌له‌لرله اولان معاهده‌لرینه رغماً ، بونلره قارشی اعلان مخاصمه ایتدیلر . چین وقایعنامه‌لرندن اوكرنلدیكنه كوره تیه‌له‌لره عائد اولدیغی آكلاشیلان (هامی) حوالیسی استیلا ایده‌رك بوراده برعسكری مركز تأسیس ولزومی قدر محافظ اقامه ایله‌دیلر .

---

[١] شاوان ، ص ، ١٧ . ده‌كینی ، ٤٦٦ . موسیو ده‌كینی چولونك كوندردیكی هدیه‌لر آره‌سنده .(تا ـ ئوآن Ta - ouan) دینیلن حوالیده یتیشن ده‌ن ترلی آتلردن‌ده بولندیغنی چین وقایعنامه‌لرینه عطفاً قید ایدییور .

بوتون بوفعالیتلر ، غرب تورکلری آره‌سنده چینك نفوذینی پك زیاده آرتیریوردی
ایمپراطور (یانغ - تی) ، بوفعالیته کرمی ویرمك ، غربده‌کی رؤسانی أیجه‌آولامق ایچون ،
ایمپراطورلغك حوالیٔ غربیه‌سنی طولاشمغه چیقدی . ایمپراطورك غرب حدودلرنده
سیاحته چیقدیغی خبری مجاور تورك اولکه‌لرنده شایع اولونجه عرض تعظیمات ایچون
هرطرفدن هیئتلر کوندرلمکه باشلاندی . (هامی) قرالی (تودون شاد Tou - tun - che)
ایله‌اویغور حکمداری (کیوپه‌یا Kio - pe - ya) باشده‌اولمق اوزره چینك غرب حدودلرینه
مجاور قوملرك رؤساسندن یکرمی یدی پرنس (یه‌ن‌چی yen - tchi - char) طاغنده
ایمپراطورله ملاقات وعرض تعظیمات أیله‌دیلر [١] . بو صورتله بویکرمی یدی پرنسلکك
ایمپراطورلغه مربوطیتی تأیید ایدیلمش اولدی .

ایمپراطور اولجه عرض تابعیت ایتمش اولان چولوخانه‌ده برایلچی کوندره‌رك معیت
وموکبیله عرض تعظیماته کله‌سنی وکندیسنی (شنسی) حدودنده تاشنغ‌پا (Ta - cheng- pa)
وادیسنده قبول ایده‌جکنی بیلدیردی [٢] ، (م ٦١٠)

چولو خان ایمپراطورك بوتکلیفنی قورولتایه عرض أیله‌دی . امرا . خانك کیتمه‌سنه‌راضی
اولمادیلر . چولوده ، اسباب صحیه‌سندن بحثله بیان معذرت ایتدی . فقط ، چولوخانك اعتذاری ،
چینك مغرور ایمپراطورینی پك زیاده قیزدیردی . تورك خانی تأدیب ایچون مساعد برفرصت
کوزتمکه باشلادی . بواثناده ، چولونك معیتنده‌کی پرنسلردن (شه‌قوئه‌ی che-koei)ك برسفیری
کلدی . ایلچی ، (شه‌قوئه‌ی) ك حرمت وانقیادینی وچین پرنسسلرندن بریله ازدواج آرزوسنده
بولوندیغنی عرضه مأمور ایدیلمشدی . ایمپراطور ، چولوخانی ازملك ایچون (شه‌قوئه‌ی)ك
أنی بر آلات اوله‌جغنی دوشونه‌رك غرب حوالیسنك ایشلرینی وپرنسلرك احوالنی أذیجان
امراسندن (په‌ی - کیو pei - kiu) نامنده برینی (شه‌قوئه‌ی) ك قوتی وچولویه رقیب
اولوب اولامایه‌جغنی تحقیقه مأمور ایتدی . [م ٦١١]

شیطنت وتورك دشمنلغنده مشهور (چانغ - سون - چینغ) ك امثالسز برنظیری اولان

---

[١] ده‌کینی ، ص ، ٤٦٨ .

[٢] موسیو ده‌کینی بووادینك اسمنی (تاته‌ئوپو ta - teau - po) شکلنده ضبط ایتمش ایسه‌ده
شاوانك ترجمه‌سنه نظراً ، ذی غربی (تاشنغ - پا) در .

(یه‌ڨی ـ کیو) ، اساساً ، غرب خانلغنی ییقمق ایستییوردی. ایمپراطورك بوامرینی فرصت عد ایدرك تحقیقاتنی اوكا كوره یاپدی. ایمپراطوره شویله بر راپور تقدیم ایتدی: « چولونك، عرض تعظیمات ایچون دربارکزه کله‌مسی قوت، وسطوتنه فضله کووه‌نمه‌سندندر . بنده‌کزه قالیرسه سیاسی برمهارتله قوتنی قیرمق ایجاب ایدر. بونك ایچونده غرب خانلغنی ایکی‌یه بولمك اك سالم طریقدر . او وقت چولو قوتسز قاله‌جق وكندیسنی تحت انقیاده صوقمق قولایلاشمش اوله‌جقدر . برچین پرنسسی ایله ازدواج طلبنده بولونان (شه‌قوئه‌ی) ، (توله‌ئو Tou - leou)نك اوغلی.(تاته‌ئو) خانك‌ده حفیدیدر . اوته‌دنبری خان عنوانی طاشییان آباءواجدادی غرب حوالیسنده‌حکمران اولمشلردر. تحقیقاته کوره (شه‌قوئه‌ی)ك چولو خانه انقیادی ، قوت ونفوذنی غائب ایتمش اولماسندندر . چینه ایلچی کوندرمه‌سی‌ده ایمپراطورك توجهنی قازانمق، وبزم‌یاردیممزله اکتساب قوت ایتمك کبی برمقصده معطوفدر. ایلچیسنه فضله‌جه‌حرمت کوستریله‌سنی وكندیسنه بویوك خان‌عنوانك‌توجیه‌ایدیله‌سنی‌استرحام ایده‌رم . چونکه بوسایه‌ده چولوخانك قوتی انقسام‌ایده‌جك وهر ایکی پارتی‌ده‌ایمپراطورلغه عرض اطاعته مجبور اولاجقدر . [۱] .

ایمپراطور یانغ ـ تی ، راپورمفادینی عیناًقبول ایده‌رك (شه‌قوئه‌ی) ه بویوك خان‌عنوانی توجیه ایتدی . چولو خانه عصیان وكندیسنی مغلوب ایتدیکی تقدیرده طالب اولدیغی پرنسسك ویریله‌جکنی‌ده‌وعدایله‌دی. بوتوجیه‌ووعددن صوك‌درجه ممنون‌اولان (شه‌قوئه‌ی) معیتنده‌کی قوتله بغتةً چولوخانك قرارکاهنی باصـدی. چولو ، عموجه زاده‌سنك دشمن تاقیناتنه قاپیلارق بویله براهانتده بولوناجغنه احتمال‌ویرمدیکندن احتیاط‌کارلغه لزوم‌کورمه‌مشدی. آ نسزین باصقینه اوغرایجه زوجه‌لرینی ، چوجوقلرینی وبوتون مالملکنی براقرق شرق طرفلرینه فراره مجبوراولدی.(قائو-چانغ Kao - tchang) یعنی (قاراخوجو) جوارنده‌کی (شه‌لومان che - lo - man)طاغنه‌چکیله‌رك‌اوراده‌اختفا ایله‌دی [۲] (م۶۱۱).

[۱] سوئه‌ی ـ شودن نقلاً شاوان ، ص ، ۱۷ ، ۱۸

[۲] شاوان ، ص ، ۱۷ ، ۱۸ . ده‌کینینی ، ص ، ۴۶۷ ، ۴۶۸ . چین مورخلرینك (شه‌لومان) ویا(چه‌لومان Tche-lo-man) دیدکاری بوطاغك (تیه‌ن‌شان) سلسله‌سنك منتهای شرقیسنده (هامی) جوارنده‌کی (آق طاغ) اولماسی محتمل‌در .

فقط ، خانك بوطاغده كيزلنديكنى خبر آلان (قاراخوچو) پرنسى كيفيتى چين ايمپراطورينه اخبار ايتدى . ايمپراطور ، اولجه عرض تعظيمات ايچون حدود بوينه كلمكه تنزل ايتمه‌مش اولان چولوبى صاقلانديغى يردن آله‌رق چينه كوتورمك اوزره (په‌يى كيو) ايله (هيانغ خاتون) رفاقتنده برقوۂ عسكريه اعزام ايله‌دى .

پيلانك آز زمان ايچنده بوقدر پارلاق برنتيجه ويرمه‌سندن سرمست غرور اولان (په‌يى-كيو) (شه‌لومان) طاغنده تورك خاننه‌ملاقى اولدى . اوردو وتبعه‌سندن اوزاق دوشمش اولان چولو ايستر ايسته‌مز ، ايمپراطورك اوامرينه عرض انقياده مجبور اولدى. كوچوك قارداشلرى (تاتو كيو‌نه‌شاد)و (تانايى تكين) ايله برابر چينه كيتمكه موافقت ايله‌دى . [م ٦١١].

سونه‌ى ايمپراطورى (يانغ - تى) كنديسنى (لين شو lin-chou) سراينده قبول ايتدى . [٢] چين وقايعنامه‌لرينه نظراً ، چولو ، ايمپراطورك حضورينه كيرديكى زمان شو قيصه نطقى ايراد ايتمشدى . « ابن سمايى متبوع طانيان چولو ، غربده برچوق قوملره حكمران بولونيوردى . اولجه عرض تعظيماتده بولونمق وخاكپايه يوز سورمك ايچون كله‌مدى . بوكون ، برآز تأخير ايتمش اولمقله برابر بووظيفه‌يى ايفا ايديور . خطالرم ومستحق بولونديغم لوم وعتاب بى پاياندر . قلبمى برخشيت استيلا ايتديكندن ديه‌جكلرمى تماماً اونوتدم . »

ايمپراطور . عاقبتك نه اوله‌جغنى بيله‌مه‌مكدن متولد أليم برانديشه ايچنده بولونان خانى تسكينه چاليشدى . نطقنه جواباً شو صورتله تسليتكار بياناتده بولوندى : « وقتيله ، توكيولرله آره‌مزده دائمى خاصمه ومتقابل استيلا حركتلرندن باشقه برشى كورولميوردى . صلح ومسالمت دائره‌سنده قاله‌ميوردق . فقط بوكون دورت دكزك آره‌سنده‌كى اولكه تطهير ايديلمش اولديغندن آرتق هپمز برعائله كبى اولدق . هركسك ياشاماسى ، حمايه كورمه‌سى هرفردك فكراً بدناً انكشاف ايتمه‌سى احض آماللمدر . كوكده تك بركونش بولونيور . وضياسى هريرى تنوير ايديور . بو سايه‌ده نظام كائنات خللدار اولميور . فقط ، كونش برقاچ دانه اولسه‌يدى طبيعى حال بويله اولمازدى . اولجه بيليوردم كه ، چولونك برچوق ايشلرى اولديغندن بنمله ملاقات ايچون ؛ اوزمان چينه كله‌مه‌مشدى . بوكون چولويى حضورمده كوريور وكنديسنى سويورم . بوملاقاتدن قلباً پك زياده محفوظ بولونيورم .

[٢] شاوان ، ص ، ١٩

چولوده قلاً مستریح اولمالی، قورقونج دوشونجه‌لر آلتنده معذب اولمامغه غیرت ایتملیدر.»

ایمپراطور (یانغ - تی)، تاج وتختنی غایب ایدن وطن جداخانه کدرینی اونوتدیرمق ایچون فوق العاده التفاتده بولوندی: فقط، چولوخان، هیچ بکله‌مدیکی وتصور ایتمه‌دیکی بو عاقبتدن صوك درجه مأیوس اولدیغندن ایمپراطورك التفاتلرینی طالعك بر استهزاسی تلقی ایدییور، یأس وکدری بوس بوتون آرتییوردی.

چولوخانك، چینه‌کیتمه‌سی اوزرینه، تبعه‌سندن برچوقلری ده‌کندیسنی تعقیب ایتمشلردی. ایمپراطور بو تورکلری اوچ قسمه آییردی. اون بیك نفوسه بالغ اولان برنجی قسمی، چولوخانك قارداشی (تاتو کیوئه ta-tou-kiue) شادك اداره‌سنه تودیع ایله بونلری (شنسی) ایالتی داخلنده (قونغ - چانغ - فو kong-tchang-fou) حوالیسنده اسکان ایله‌دی. برنده‌ده (کیوئه kioue) خان عنوانی توجیه ایتدی.

ایکنجی قسم تورکلری ده (تانایی ta-nai) تکین اداره‌سنه ویردی. بونلرده (له‌ئوفان leou-fan) ده‌یرلشدیریلدی. چولوخانی ایسه، معیتنده براقدیغی بش تورك سواریسی ایله پایتختده آلیقویدی وکندی معیتنه آلدی. حتی ایمپراطور میلادك ٦١٢ تاریخنده (قوره) ده‌کی (قائولی kao-li) اوزرینه عسکر سوق ایتدیکی زمان چولوده ایمپراطورك معیتنده بولوندی [١]. حربده پك چوق یارالقلر کوستردیکندن کندیسنه (هوسانا - ho-sa-na) خان عنوانی ییله توجیه اولوندی. وبرچوق هدیه‌لر ویریلدی.

چولوخان، سنه باشی اجتماعنده ایمپراطورك بو لطف والتفاتنه عرض تشکر ایده‌رك «کوکك آلتنده یرك اوستنده، شمس وقمرك تنویر ایتدیکی هر یرده یالکز بر حکمدار مقدس واردر. نیاز ایده‌رمکه بو مقدس حکمدار؛ بیکارجه سنه معمر وبو کونکی کبی اولسون!» یولنده قیصه برنطق ایله حسیاتنی بیان ایله‌دی. [٢]

ایمپراطور، معروض قالدیغی فلاکته رغماً، کندیسنه بویوك بر صداقت وحرمت کوسترن چولویه؛ (سین‌نی sin-ni) اسمنده بر پرنسس تزویج ودوکون هدیه‌سی

---

[١] ایمپراطور یانغك، میلادك ٦١٢ سنه‌سنده قوره‌یه آچدیغی بو حرب برسنه قدر بلاموفقیت دوام ایتمشدر. سوئه‌ی خاندانك انقراضنه بومه‌فقیتسزلکك بویوك تأثیری اولمشدر.

[٢] شاوان، ص، ١٩؛ ده‌کینی، ص، ٤٦٨

اولەرقدە ایپك چیچكلرلە مزین بیك كوملك واون بیك طوپ ایپك احسان أیلەدی [م ٦١٤] . حتی چولو‌یی معززاً تكراراولەكسنە كوندرمك وغرب خاقانلغنە اصعاداتمك ارزوسنە بیلە دوشدی. فقط بوانناده (لەآئو - تونغ Leao-tong سفری ظهورایدەرك بوآرزونك موقع فعلە چیقماسنە مانع اولدی .

ایمپراطور (یانغ) ، دوره چیقدیغی زمانلردە بیلە چولو‌یی یانندن آییرمایور ، دائما برلكدە كوتوریپوردی . بوسایەدە تورك خانی . چیندە بویوك برنفوذ قزانمشدی . بالآخره حادث اولان وقوعاتدە مهم روللر اوینادی . شویلەكە : ایمپراطور (یانغ) ، میلادی ٦١٦ تاریخندە پایتختی (لو - یانغ lo-yang) دن (كیانغ - سو kiang-sou) ایالتی داخلندەكی (كیانغ - تو kiang-tou) شهرینە نقل أیلەمشدی .

قوره سفرینك هزیمتلە نتیجەلنمەسی وپایتختك تبدیلی داخلدە خوشنودسزلغی إنتاج أیلەدی. نهایت براختلال چیقدی. رؤسای اختلالدن (یووەن-هوآ-كی yu-wen-hoa-ki) میلادی ٦١٨ تاریخندە ایمپراطور (یانغ) ی قتل ایدەرك كندیسنی چین ایمپراطوری اعلان أیلەدی .

چولو خان ، (هوآ - كی) نك ایمپراطورلغنی قبول اتمەیەرك (قائو - تسو) نامندە بررئیسك طرفنی التزام ایتدی . (هوآ - كی) علیهنە سوق ایدیلن اوردویە قوماندا ایدەرك شانلی برغلبە قزاندی. بوسایەدە (قائو - تسو) چین ایمپراطوری اعلان اولوندی. بوصورتلە چیندە (سوئەی) خاندانی منقرض اولارق یرینە (تانغ) خاندانی قائم اولدی.

چولو ، مظفریتی متعاقب ، (تانغ) لرك پایتختی اولان (چانغ - نغان Tchang-ngan)ە عودت ایتدیكی زمان ، یكی ایمپراطور كندیسنی مراسم مخصوصە ایلە قبول ایتدی . سریر حشمتندن اینەرك چولو‌یی قارشولادی. تختی اوزرندە یانندە اوطورتدی. كندیسنە (قوئەی - نی Koei-i) عنوانی توجیه أیلەدی . [١]

چولو ، ایمپراطورك بوتوجه فوق العادەسنە قارشی نشانۀ شكران اولەرق بویوك وقیمتدار برجوهرهدیە اتمك ایستدیسەدە ایمپراطور (قائو - تسو) « مجوهرات وصداقت انسانلری ممنون ایدن شیلردر . فقط بنم الك زیادە سودیكم وایستەدیكم صمیمی محبت قلبیەدر . مجوهراتی نەیاپەجغمی بیلمیورم . » دیەرك ینە كندیسنە اعادە أیلەدی.

[١] شاوان ، ص، ٢١ : (قوئەی-نی) چینجە (دوغرو وانقەعودت ایدن) معناسنی افادە ایتمكدەدر .

بو اثناده . شرقی توکیو خاقانلغنی احیا ایتمکه باشلایان (کی‌مین) خانك اوغلی (شه‌پی che-pi) خان . چولوبی کندیسنك رقیبی عد ایدییوردی . یکی ایمپراطورك نزدنده بوقدر مظهر حرمت اولماسنی آتی ایچون تهلکه‌لی کوریبوردی . (قائو - تسو) یه بر ایلچی کوندره‌رك (چولو) نك اعدامنی ایسته‌دی . قائو - تسو . ایمپراطورلغی الده ایتمه‌سنده پك بیوك خدمتی کوریلان و صداقتدن انحراف ایتمه‌ین چولوبی الجاتجاسنه فدا ایتمکه راضی اولمادی . فقط ، وکلاسی ایمپراطورلغك هنوز تأسس ایتمکده اولدیغی برزمانده پك‌زیاده قوت و سطوت صاحبی اولان (شه‌پی) یه قارشی مخالفتی تصویب ایتمه‌دیلر . تکلیفك ردی برحربی انتاج و یکی ایمپراطورلغی امحا ایده‌جکنی ایلری سوره‌رك چولونك رقیبنه تسلیمنده اصرار ایتدیلر . نهایت ایمپراطورده موافقته مجبور اولدی . چولوبی سراینه دعوت ایده‌رك ایچه سرخوش ایتدکدن صوکره (شه‌پی) خانك آدملرینه تسلیم ایتدی . اونلرده بدبخت خانی درحال اعدام ایتدیلر [م ٦١٩] .

چولونك برادری (تاتوکیوئه‌شاد) ك معیتنده اون بیکدن زیاده تورك سواریسی بولوندیغندن قارداشنك انتقامنی آلمق عزمنه دوشمه‌سندن قورقیله‌رق اوزرینه (لی - قوئی Li-koei) اسمنده برقوماندان اداره‌سنده برقوهٔ عسکریه کوندریلدی . (لی - قوئه‌ی) پرنسك قرارکاهنی آنسزین باصارق کندیسنی یاقالادی . وهمان اعدام ایله‌دی [م ٦١٩] . بو مدهش عاقبتدن ، یالکز چولونك (تانایی تکین Ta-nai) اسمندکی قارداشی قورتیلابیلدی . تانایی تکین ، ده (تانغ) ایمپراطورلغنك تأسسنده فداکارانه خدمتده بولونمشدی . معیتنده‌کی تورك عسکرینك آزلغی ، حیاتنك قورتولماسنه سبب اولدی [۱] .

غرب خانلغی تختنه حین جلوسنده ، آنارشی ایچنده بولونان تورك عالمنده بویوك بویوك امیدلر اویاندیران و سلطنتنك ایلك ایکی سنه‌سنده ، اجرآتیله بو امیدلری قوتلاندیرمش اولان چولو خان ، بالآخره قوتك ویردیکی غرور ایله یولی شاشیرمش . هم کندینك هم‌ده ملتنك فلاکتنه سببیت ویرن خطالره دوشمشدر .

---

[۱] تانایی تکین ، ایمپراطور (قائو - تسو) یه اولدیغی کبی خلفی (تای تسونغ Tai-tsung) ه‌ده صداقتدن آیریلمامش برچوق سفرلرده برابر بولونارق جانسپارانه خدمت ایتمش ، چین باش‌قوماندانلغنه قدر یوکسلمشدر . تاریخ وفاتی اولان (م ٦٣٨) تاریخنه‌قدر تانغ سلاله‌سنك خدمتنده قالمشدر . (شاوان ، ص ، ۲۱)

بوخطالر ، يالكز شخصى فلاكتنى دكل غرب توركارينكده چين نفوذى آلتنه كيرمه‌سى كبى فجيع برعاقبت احضار ايلمشدر. چين وقايعنامه‌لرى ، چولوخان زماننده اجرا ايديلمكده اولان بعضى آيين ومراسم دينيه‌دن بحث ايديورلر . توركلرك قبل‌الاسلام دينى حياتلرينى تنويره خادم اولان بوفقره‌لر اوزمانلر اورته آسياده (آنيميزم) عقيده‌سنك پك منتشر اولديغنى آكلاتييور . بوفقره‌لره كوره چولو خان زماننده، دائما بشنجى آيك سكزنجى كوننده بوتون امرا وضابطان اجتماع ايدييور ، (ارواح) نامنه قربانلر كسييور، بومناسبتله برطاقم آيينلر ياپييورلردى . بوندن باشقه هرسنه باشنده آتالرك مدفون اولديغى مقابره ، بويوك رتبه‌ده مأمورلر كونده‌ريليور ، اوراده قربانلر كسديريلييوردى [١] بوايكنجى فقره توركلرده عبادت اجداد عقيده‌سنك ده بولونديغنى آكلاتييور . اساساً عبادات اجداد عقيده‌سى آنيميزمك برشكل مخصوصى‌در .

شه‌قوئه‌ى (che-Koei) خان

م ٦١١ - ٦١٩

چولو خان ، چينه التجايه مجبور اولونجه ذاتاً كنديسندن صوغومش اولان غرب توركارى مزايا وقهرمانلغنه مفتون اولدقلرى (شه‌قوئه‌ى) ى غرب خانى اعلان أيله‌ديلر . (شه‌قوئه‌ى) ده‌تاته‌ئوخانك حفيدى اولديغندن موقع اقتداره كچيريلمه‌سنه هيچ برطرفدن اعتراض ايديلمه‌دى . حتى چولونك صوك زمانلرده يولسزحركاتندن بيزار اولان خلق كنديسنى برخلاصكار كبى قبول أيله‌ديلر . بوصورتله (شه‌قوئه‌ى) بيعت عامه‌ايله جديتك تختنه كچمش اولويوردى .

شه‌قوئه‌ى ، (سانمى san-mi) طاغنى قرارگاه اتخاذ ايده‌رك چيغيرندن چيقمش اولان امور اداره‌يى تنظيم ، اولوسلرك روابطنى تأييد ايده‌جك تدابيرك تطبيقنه باشلادى [٢]. داها پرنس ايكن معيتنه‌قارشى كوستردیكى حسن معامله‌ايله اشتهار ايتمش اولان (شه‌قوئه‌ى)

[١] ده‌كينى ، ج، ١ . ق ، ٢ ، ص ٤٦٤ . شاوان ص، ١٥

[٢] موسيو ده‌كينى ، شه‌قوئه‌ى خانك پايتختنى (سان‌مى) طاغنده و (آق‌صو) نك شمالنده‌كى (يوموئن yo-muen) ديديلن دربندده اولديغنى قيدايدييور . (ص، ٤٦٩) . ادوارد شاوان‌ده، چين وقايعنامه‌لرنده (سان‌مى) طاغنك (كيه‌ئوچه kieou-tse) نك يعنى (قوچه koutcha) نك شمالنده اولديغنى خبرويرييور . بوقيدلردن ، شه‌قوئه‌ى قرارگاهنك (ته‌كش tékés) نهرى واديسنده اولديغى آكلاشيليور . اولجه‌ده سويله‌نيلمش اولديغى اوزره بيزانس مورخلرينك ايلك غرب خانلرينك قرارگاهى اولارق كوستردكلرى (آق‌طاغ) ده بورارده ايدى .

چوق کچمه‌دن بوکبی اجراآتیله پرنسلکنده اولدیغی کبی خانلغنده‌ده عادل ، درایتلی ، تبعه پرور وعینی زمانده جسور برحکمدار اولدیغنی کوستردی. جلوسی عادتا غرب تورکلری ایچون یکی بردور اعتلا آچمش اولدی . چولوبی اورتادن قالدیره‌رق غرب خانلغنی تحت حمایه‌لرینه آلمق سیاستنی تعقیب ایدن چینلیلر (شه‌قوئه‌ی) ی اقدار وتشویق ایتمکله‌بك بویوك برخطا یاپمش اولدقلرینی آکلادیلر .

چولونك اسقاطندن قزاندقلری کار (اویغور) لر باشبوغنه چینلی بر پرنسس ویره‌رك غرب خانلغندن آییرمغه انحصار ایتدی [١] . حالبوکه غرب‌خانلغی اویغورلرك آیریلمه‌سیله اوقدر صارصیلمش اولمادی . جسارت ودرایتیله کندیسنی تورکلره پك چابوق سودیره‌ن (شه‌قوئه‌ی) ؛ اویغورلرك آیریلماسنه مقابل ؛ باشقه طرفلرده دائرهٔ نفوذینی توسیع وبرچوق قبیله‌لری کندیسنه جلب ایتمکه موفق اولدی. خانلغك شرق حدودلری (کین‌شان) طاغلرینه قدر دایاندی . اورالرده‌کی (سیرتاردوش) لر کندیسنه عرض انقیاد أیله‌دیلر [٢] . خانلغنك غرب حدودلری ایسه خزر دکزینه قدر امتداد ایدییوردی [٣] . بوحدوده نظراً ، (یو-من Yu-men) ك یعنی (قوآن Koan) ك غربنده بولونان کوچوك پرنسلکلرده کاملاً (شه‌قوئه‌ی) خانك اداره‌سی آلتنه کیرمش اولییورلردی . فقط بوصورتله داخلده اکتساب قوت ایدن غرب‌خانلغی ، سیاست خارجیه اعتباریله اوقدر امنیتده دکلدی . (شه‌پی) خانك عزم وشهامتیله جانلانان شرق تورکیولری . شه‌قوئه‌ی خانی شرقدن تهدید ایتدکلری کبی ، جنوب شرقیده‌ده ، چینده یکی تأسس ایدن ونفوذینی خارجی ظفرلرله تأییده چالیشان (تانغ) لر توسع احتراصلری کوستریورلردی . غرب حدودینه کانجه ، بورادهده کندیلرینی طوپلایان ایرانیلر تجاوزه‌مهیا بروضعیتده بولونیورلردی [٤] .

[١] اویغورلر ، بوتاریخدن صوکره برداها غرب‌خانلرینه تابع اولمه‌مشلردر . (ده‌کینی ، ج ، ١ ، ق ، ٢ ، ص ٤٦٩٠)

[٢] شاوان ، ص ٢٦٣

[٣] ده‌کینی ، ص ٤٦٩٠

[٤] ایکنجی (خسرو) نامیله معروف اولان (خسروپرویز) ایران تختنی بیزانس ایمپراطوری (موریس)ك معاونتیله تختنی آلده ایتمش اولدیغندن بوحکمداره قرشی کندیسنی منندار عد ایدییوردی . بیزانسده (فوقاس Phocas) اسمنده بر سرکرده اعلان عصیانله ایمپراطور موریسی قتل ایده‌رك تخت سلطنتی ضبط ایدنجه خسروپرویز اطلفدیده‌سی اولدیغی (موریس) ك اخذ ثاری بهانه‌سیله بیزانسه اعلان

اولجه احتلال ایچنده یوزن ایران ، (هرمز) ك خلفی (خسروپرویز) ك غیرتیله جانلانمش ، اواثناده بیزانسده چیقان احتلالدن استفاده ایدوك سطوت اولیه‌سنی قزانمشدی . حتی ، خسروپرویزك بیزانس اولکه‌سنه سوق ایتدیکی اوردولر آناطولی ایچریلرینه قدر ایلریله‌مش ، جنراللرندن بری (قدس) ی ضبط ایتمش ، حقیقی صلیبی آلارق ایرانه کوتورمشدی [م ٦١٤] [١] .

بوظفرلر ، خسروپرویزك نفوذ وسطوتنی پك‌زیاده آرتیرمش اولدیغندن شه‌قوئه‌ی خان غربدن بر هجومه معروض قالمامق ایچون کندیسنه هر سنه معین بر ویرکی کوندرییوردی [٢]. مع‌مافیه، خانك ایرانه ویرکی ویرمه‌سی شوکت ونفوذینك انکشاف وتوسعنه مانع اولمه‌دی. بلکه بوسایه‌ده غرب حوالیسنده‌کی قبیله‌لری کاملاً مرکزه ربط ایده‌رك قوتلی برحکومت قوره‌بیلمش اولدی .

چین وقایعنامه‌لری ، شه‌قوئه‌ی دورنده غرب تورکلریله چینلیلر آره‌سنده حرب وقوعنه دائر هیچ برشی قید ایتمه‌مش اولملرینه نظراً خانك ابن سماء ایمپراطورلغیله صلح ومسالمت دائره‌سنده یاشامش اولدیغی آکلاشیلیور .

اساساً (شه‌قوئه‌ی) ك ایرانله اوزلاشمه‌سی‌ده کوستریور‌که بودرایتلی خان سنه‌لردنبری حرب وجدال ایله یپرانان تبعه‌سنه نفس آلدیرمق ایسته‌مش ، حسن اداره‌سیله‌بو که موفق‌دها اولمشدر . سکز سنه قدر صلح ومسالمت دائره‌سنده حکومت سورن وداخلاً قوتلنمك پولتیقه‌سنی تعقیب ایدن (شه‌قوئه‌ی) ، میلادی (٦١٩) تاریخنده وفات ایدنجه ، قورولتای کوچوك قارداشی (تونغ‌یابغو Tong-Che-hou) ینی مقامنه اصعاده قرار ویرمشدر .

حرب ایلدی . آناطولیی استیلا وتخریب ، بیزانس اوردولرینی برقچ یرده تارومار ایتدی فقط (پرویز) ك بوظفرلری اوزون‌مدت دوام ایده‌مدی . بیزانس تختی چوق کچمه‌دن مشهور (هراقلیوس) ه انتقال ایلدی . هراقلیوس ایله اولان بر محاربه‌ده پرویز ایرانه چکلمکه مجبور اولدی . پرویزك عاقبتی پك فجیع اولمشدر . میلادی ٦٢٨ تاریخنده اوغلی عصیان ایده‌رك کندیسنی خلع وحبس ایتمش ، طیفندینی محبس‌ده آجلقدن اولدیرمشدر .

[١] E. gerland, Die Persischen feldzüge des Kaisers Herakleiss (Byzantinische zeitschrift, III 1894 p. 4330-373)

[٢] دەكيني ، ص ٤٦٩

تونغ يابغو دورى
م ٦١٩ – م ٦٣٠

غرب توكيولرينك أك بويوك خانلرندن برى اولان تونغ يابغو اجدادينك تختنى توارث ايتديكى زمان خانلقله هم جوار اولان حكومتلر قوت وسطوت اعتباريله دولتنى تهديد ايده بيله جك برحالده بولونميورلردى [١]. شه پى خانك خداپسند عزميله چين اسارتندن قورتوله رق يوكسه لن شرق خاقانلغى ، اوته دن برى استرقاب ايتديكى غرب خانلغى تخت حاكميتنه آله بيله جك برقدرت وسطوت قازانمشدى .

چينده (تانغ) سلاله سنى تأسيس ايدن (قائو-تسو) ابن سماايمپراطورلغى داخلنده كى اختلاللرى تسكين ايتمش ، چينك اولكى شوكت ومكنتنى اعاده يه موفق اولمش ، توركلرى آره لرينه اولانفاق صوقه رق ضعيف دوشورمك وصوكره اطاعت آلتنه آلمقدن عبارت اولان چينك معهود پولتيقه سنى تعقيبه باشلامشدى .

خانلغك غربنده ، ايران اولكه سنده ايسه (خسرو پرويز) بولونيوردى . پارلاق وشانلى ظفرلريله (پرويز) لقبنى آلان (خسرو) استانبول ايمپراطورلغنى مغلوب ايده رك سوريه ايله فلسطينى استيلا ايتمش ، شمدى ده ماوراءالنهر طرفلرينه كوزديكمشدى . حتى شه قوئه ى خانى ده هرسنه ويركى ويرمكه مجبور ايلمشدى .

داخل وخارجه قارشى بويوك برسطوت صاحبى اولان بواوچ دولتدن هيچ برى غربى تورك خانلغنك اعتلاسنه طرفدار دكلدى ، بالخاصه ايران ايله شرقى توكيولر ، غرب خانلغنك قوتلنمه سى كندى ضررلرينه اوله جغنى تقدير ايديورلر . بوكا ميدان ويرمه مكه چاليشيورلردى .

چين ايسه اوته دنبرى اورته آسياده قوتلى ومعظم برتورك حكومتنك تأسيسنى هيچ ايسته ميوردى . يالكز بودفعه چينى تهديد ايتمكده اولان شرق خانلغنه معارض ورقيب اوله جق قوتلى برغرب خانلغنك بولونماسنى منفعتلرينه موافق كوريورلردى : فقط ، شرق خانلغنى ازدكدن صوكره غرب خانلغنى ده امحا ايتمك غايه سنى هيچ اونوتميورلردى .

---

[١] چين وقايعنامه لرنده ، بويرنك اسمى (تونغ - شه - هو Tong - che - hou) اولديغى تصريح ايديليور بوملفاتدن آكلاشيلديغنه كوره ، (تونغ) خانك اسمى ، (شه هو) ده توركجه (يابغو) دن محرف عنوانيدر .

ایشته تونغ یابغو، بویله بر وضعیتده غرب خانلغنه گچمشدی. بناءً علیه وظیفه‌سی پك مشكل وپك تهلكه‌لی ایدی. فقط؛ چین مورخلرینك ده اعتراف ایتدكلری كبی؛ تونغ یابغو هم جسور، هم ده درایتلی بر حكمدار ایدی. بویله بر زمانده غرب خانلغنك باشنده بولونه‌جق بر پرنسك متصف اولماسی ایجاب ایدن بالجمله اوصافی حائز بولونیوردی. تخته چیقار چیقمز بر طرفدن مجاور دولتلرله حسن مناسبت تأسیسنه دیگر طرفدن ده داخلده‌كی عصیانكار قبیله‌لرك خانلغه اولان مربوطیتلرینك تقویه‌سنه چالیشمغه باشلادی. ایلك اول یوز بیك كشیلك بر قوتله شماله دوغرو یوریدی. سیبیریاده (ایرتیش) نهری بویلرینه یایلمش اولان (تیه‌له) لری تحت اطاعته آلدی [۱]. خانلغك جنوب حدودلرینی ده (كی‌پین Ki-pin) ه یعنی (قاپیسا Kapiça) یه قدر ایلریله‌تدی [۲]. اوردوسنی تنسیق و تزیید ایتدی. چین مورخلرینك اعترافلرینه گوره، اوردوسنده‌كی تیراندازلرك مقدارینی یوزلرجه بیكه چیقاردی. بوسایه‌ده توجه ایتدیكی هر جهتده دائما غلبه ایتمكه موفق اولدی.

تونغ یابغونك اسلافی زماننده خانلغك غربده‌كی پرنسلكلر اوزرنده نفوذی پك آز ایدی. تونغ یابغو بوكوچوك حكومتلری تماميله خانلغه ربط أیله‌دی. حكمدارلرینه (هیه‌لیفا Hié-li-fa) عنوانی توجیه ایده‌رك اونلری عادتا بروالی منزله‌سنه ایندیردی. خانلغك قانون ویاسالرینی اوورالرده‌ده تطبیق ایتدیردی. بو پرنسلرك حركاتنی صورت دائمه‌ده ترصد آلتنده طوتمق، اداره‌لرینی قونترول ایتمك، ویركیلرك صورت جبایتنه نظارتده بولونمق اوزره، (تودون Tou-toen) عنوانلی بویوك بر رمأمور گوندردی.

قدیم (ووسون Ou-suen) لر اولكه‌سی یعنی ایلی نهری وادیسی تونغ یابغونك تحت حاكمیتنده بولونیوردی. شمالده وغربده‌ده توسیع ملك ایدنجه قرارگاهنی

---

[۱] ده گینی، ص، ۴۷۰

[۲] شاوان، ص، ۲۴، ۵۲. موسیو (سیلوه‌ن‌له‌وی Silvain Lévi) نك تحقیقاتنه نظراً، چینلیلر (كی‌بین Ki-pin) اسمنی هانلر دورنده (كشمیر) ه تانغلر زماننده‌ایسه (قپیسا) یه اطلاق ایدیورلردی. تونغ یابغونك دور حكومتی (تانغ) سلاله‌سیله معاصر اولدیغندن (كی‌بین) لك قاپیسا اولماسی ایجاب ایدر.

(شه ché) يعنی (طاشكند) قرالغنك شمالنده (تسی ین - تسی یوئن tsien-tsiuen) نقل ايلدی [١] .

غرب خانلغی ، هيچ بر زمان بوقدر قوتلی اولمامش ، حدودلری بودرجه توسع ايتمه‌مشدی . داخلده‌کی بويوك اولوسلرك كافه‌سی ، انقياد آلتنه آلنمش : آنارشی وانتظامسزلغی انتاج ايدن احوال كاملاً اورتادن قالديريلمشدی . اوردو تنسيق ايديلمش ، مقداری پك چوق آرتيريلمشدی . طبيعی ، بووضعيته سلفنك حسن اداره ودرايتنكده پك بويوك تأثيری اولمشدی .

تونغ يابغو ، ايران شاهی (خسروپرويز) ك غربده روملرله مشغول اولماسنی فرصت عد ايده‌رك ايرانی ازمك وسلفی زماننده ويريلن ويركی‌دن قورتيلمق ايستيوردی . بو مقصدله ايران اوزرينه يورودی . حالبوكه بواثناده ايران غربدن (هراقليوس) ، شمالدنده (خزر) لر طرفندن تضييق ايديليوردی [٢] . توركلرك‌ده شرقدن هجوملری ايرانی پك تهلكه‌لی بروضعيته صوقمشدی . تورك اوردولری سرعتله ايلريله‌يه‌رك ايران قوتلرينی تارومار ايتديلر [٣] . ايران بوتهلكه‌لر آلتنده قيوورانيركن داخلده (خسرو پرويز) عليهنه بر دەاختلال چيقدی . اختلالجيلرك باشنده خسرو پرويزك اوغلی (شيرويه) بولونيوردی . اختلال نتيجه‌سنده خسرو پرويز قتل اولوندی . تخت كسراده اختلالجيلر رئيسی واوغلی (شيرويه) يه انتقال أيله‌دی . (شيرويه) نك آلتی آی امتداد ايدن مدت سلطنتی ايرانك الك قاريشيق بر زمانی‌در . تونغ يابغو بوقاريشيقلقدن استفاده ايده‌رك ايرانك شرق حواليسنی ضبط أيله‌دی . اورالره كندی طرفندن واليلر كوندردی . بوواليلری عينی زمانده (شيرويه) نك حركاتنی ترصد ايتمكده مأمور ايلدی .

---

[١] چينجه (تسی ین - تسی یوئن) ، (بيك قاينناق) معناسنه‌در . چين وقايعنامه‌لرينك (تسی ین - تسی یوئن) ديدكلری بوموقع ، مشهور تالاس (طراز) شهرينك شرقنده وبوشهردن يوز اللی (لی) كيلومترو مسافه‌ده بولونيوردی .

[٢] Theophane, chro nographie , éd . De Baor , p . 315-316

[٣] شاوان ، (تانغ - شو) نك ايران حقنده‌كی نوطلری . ص ، ١٧١

شیرویه‌نك خلفی واوغلی (اردشیر) دورندەدە تونغ یابغو ایران اوزرندەکی نفوذینی غائب ایتمەدی [١] . خان ، غربدە توسیع ملك ونفوذ ایلە مشغول‌ایکن دیگر بر غائلە چیقماسنە میدان ویرمەمك ایچون چین ایمپراطورلری ایلە مناسبات دوستانە تأسیسنی اونوتمامشدی . میلادی (٦٢٠) تاریخندە (تانغ) لر سراینە کوندردیکی هیئت سفارت بومقصدلە اعزام‌اولونمشدی [٢] . (شەقونەی) و (تونغ یابغو)کبی ممتازایکی شخصیتك عزم وارادەلریلە غرب خانلغی پك‌زیادە قوتلنمش، چینی تهدید ایدەجك برسطوت قزانمشدی. چین سرایی غرب خانلغنك بوقدر توسع وکسب قوت ایتمەسنی لاقیدانە کورمیور ، تونغ یابغویی ازمك ایچون فرصت کوزەتیوردی .

ایمپراطور (قئو ـ تسو) ، خانك چینلە تأسیس مناسبات ایتمك اوزرە کوندرمش اولدیغی هیئت سفارتدن چین لهنە استفادە ایتمك ایستیوردی . چینك تورکلری ینە تورکلرە ازدیرمکدن عبارت اولان قدیم سیاستنی تعقیبە باشلادی . تونغ یابغویە ، شرقی توکیو خانلغی علیهنە تجاوزی بر اتفاق تکلیف ایتدی . خان بو تکلیفە موافقت کوستردی . شرائط اتفاقیەیە کورە چینلیلر جنوبدن ، تونغ یابغودە غربدن عینی زماندە شرقی توکیو خانی (هیە ـ لی) اوزرینە هجوم ایدەجکلردی .

ایمپراطور (قئو ـ تسو) ، میلادك ٦٢٢ نجی سنەسی قیشندە ، بویوك بر اوردو

---

[١] موسیو دە کینیی ، شاهنامەدە ایرانلە حرب ایتدیکندن بحث ایدیلن تورك خانی (شائوشاە chaou chah)ك چینلیلرك (شەـهو)دیدکاری تونغ یابغو اولماسنی محتمل کوریور (دە کینیی ، ص ، ٤٧٠) .

[٢] چین‌وقیعنامەلری ،تونغ یابغونك بوهیئتلە ایمپراطورەهدیەاولەرق (تیئوـچە Tiao-tche) مملکتنە مخصوص بر چوق قوش کوندرمش اولدیغنی خبر ویریورلر [شاوان ، ص ٢٤] . عجبا، چینلیلرك (تیائوـچە)دیدکلری بو مملکت نرەسی ایدی ؟ موسیو (هیرت Hirth)چین مورخلرینك (تیائوـچە) دیدکاری مملکتك (بابل Babylon) اولدیغنی ادعا ایتمکدەدر . [Hirth ‎[china and the romano:ient, p 144 . ادوارد شاوانك‌دە بو ادعایە طرفدار اولدیغنی آکلاشیلیور . تونغ یابغونك ایراندەکی ظفرلری دوشونیلورسە ، هیرتك ادعاسنی استبعاد ایتمەمك ایجاب ایدر . چونکە(بابل) حوالیسنە مخصوص اولان بوقوشلرك اورادن ایرانە کوتورلش اولماسی وتونغ‌یابغونك‌دە ایراندەکی ظفرلری اثناسندە بونلری الدە‌ایدەرك بالآخرە چین‌ایمپراطورینەهدیە ایتمەسی قوتلی احتمال داخلندەدر .

احضارینه باشلادی . فقط ، (هیه ـ لی) خان چینك تدارکات عسکریه‌سنی وکیزلی اینتریقه‌لرینی اوکرنمشدی . تونغ یابغویه مراجعتله برمعاهده‌عقدینه مسارعت کوستردی[۱]. بو صورتله چین ایمپراطورینك پلانی : موقت بر زمان ایچون ؛ عقیم قالمش اولدی .

تونغ یابغو ، شرق خانیله بر اتفاق عقد ایتمکله برابر چینی قوشقولاندیرمقدن‌ده حذر ایدییوردی . ایمپراطوره صمیمیتی عرض ایتمك ، مناسبات دوستانه‌یی رابطهٔ صهریته تقویه آرزوسنده بولوندیغنی بیلدیرمك اوزره بر سفیر کوندردی . ایمپراطور قئو ـ تسو . خانك بو تکلیفنی وکلاسنه حواله و (غرب تورکاری بزدن پك اوزاق بولونییورلر . تهلکه زماننده قوتلرینی بزمکیلرله برلشدیرمدیلر . هیه ـ لی خانله اویوشدیلر . حالبوکه شمدی چیندن بر پرنسس ایستییورلر . بناءً علیه بو تکلیفه نه‌جواب ویرلمك لازم کلدیکنی ایجه مذاکره ایدیکز) یولنده برده اراده‌اصدار أیله‌دی .

وکلادن (فونغ ـ ته ـ یی fong-t-i) نك (حال حاضرده چین ایچون فئده‌لی اولان سیاست ، اوزاقده‌کیلرله (غرب تورکاریله) اتفاق ایده‌رك یاقینده‌کیلره (شرق تورکارینه) هجوم ایتمکدر . بکا قالیرسه ، شمال دشمنلریمزی (شرق تورکارینی) تدهیش ایچون تونغ ـ یابغونك بو طلبنه موافقت ایدیله‌لیدر . باشمزده‌کی غائله‌لر زائل اوله‌رق چین ایمپراطورلغی لایقیله اکتساب قوت ایتدکدن صوکره نه‌کبی بر سیاست تعقیبی ایجاب ایده‌جکنی او وقت تعیین ایده‌رز .) یولنده‌کی مطالعه‌سی دیکر وکلاجه‌ده تنسیب ایدیلدیکندن عرض ایتدکاری مضبطه اوزرینه ایمپراطور ، تونغ یابغویه بر پرنسس تزویجنه موافقت ایله‌دی[۲] . (قئو ـ پینغ Kao-ping) قرالی (تاعو ـ لی Tao-li) ، ایمپراطورك موافقتنی بیلدیرمك اوزره سفارتله تونغ یابغو نزدینه کوندریلدی . تونغ یابغو . ابن سمانك بو لطفنه قارشی شکران وتعظیمنی عرض أیله‌مك و پرنسسك عقدینی‌اجرا ایده‌رك برلکده تورکستانه کتیرمك اوزره ایلری کلن امراسندن (تونغ سه‌کین chen-tchou-tong-se-kin) ی چین سراینه اعزام أیله‌دی . چین وقعه نویسلری تونغ‌یابغونك بومأمور ایله ایمپراطوره تقدیم ایدیلمك اوزره کوندردیکی هدایا آره‌سنده غایت اینجه ایشلنمش

---

[۱] (کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو) دن نقلاً شاوان ، ص ، ۲٤

[۲] (کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو) و (تانغ ـ شو) دن نقلاً شاوان : ص ، ۲٥ و ٥۳

و اوزرنده چیوی شکانده اون بیك قدر مجوهرات بولونان بر آلتون کمرایله بش بیك قدرده کحیلان آت بولونديغنی اهمیتله قید ايدييورلر [١] .

فقط ، بو حادثه ، شرق و غرب خانلقلری آره‌سنده‌کی رقابتك تکرار اویانماسنه سبب اولدی . هیه‌لی خان ، چینلیلرك غرب خانلغی ایله صهریت تأسیسنی کندیسی ایچون پك تهلکه‌لی کوریيوردی . تونغ یابغونك زوجه‌سی اوله‌جق چینلی پرنسس طرفندن اغفال ایدیله‌رك عقد ایدیلن ائتلافی بوزمه‌سی و ایمپراطورله متفقاً شرق خانلغنك محاصره‌نه قالقیشمه‌سی پك محتملدی . بناءً علیه ، هیه‌لی خان بوتون قوتیله بو ازدواجك وقوعنه مانع اولمغه چالیشدی : (بش بالق) حوالیسنه بر قوهٔ عسکریه کونده‌ره‌رك غرب خانلغی ایله چین آره‌سنده‌کی یوللری کسدیردی . تونغ یابغویه‌ده پرنسسك کندی اولکه‌سندن کچمه‌سنه مساعده ایتمه‌یه‌جکنی بیلدیردی . بو صورتله ، تونغ یابغونك بر چینلی پرنسسله ازدواجی مسئله‌سی عقیم قالمش اولدی .

تونغ یابغو ، صوك زمانلرده سطوت وظفرك ویردیکی غرور ایله اولکی رویتکار مسلکی براقش تبعه‌سنه قارشی ظلمکارانه عد اولنه‌جق معامله‌لره باشلامشدی . حالبوکه تورکلری باشبوغ اطرافنده طوپلایان عامل ، قورقو دکل محبت و حرمتدی . هرهانکی بر خان ، افعال و اجرآآتیله بو حرمت ومحبتی قالدیریرسه ، عصیان و اختلال حاضردی . نصلکه بو دفعه‌ده اویله اولدی . تونغ یابغونك حرکتنه قارشی خلق آره‌سنده خوشنودسزلق باش کوستردی . نهایت اولا قارلوقلر (قو ـ لو ـ لولر) متعاقباًده سیرتاردوشلر (سیه ـ ین ـ تولر) عصیان أیله‌دیلر [٢] .

سیرتاردوشلردن عصیان ایدنلر يتمش بیك چادیر خلقی ایدی . بونلر ، رئیسلری (اینان i-nan) لك ریاستی آلتنده شرق تورکلری خاقانی (هیه‌ـلی) خانه التحاق ایله‌دیلر (م٦٢٨) [٣] .سیرتاردوشلرك غرب خانلغندن آیریلمه‌لری تونغ یابغونك قوت وسطوتنی پك زیاده صارصدی. غرب خانلغی اوتاریخدن اعتباراً برداها اولکی نفوذ وشوکتنی قزانامدی .

---

[١] تانغ ـ شو دن نقلاً شاوان . ص ، ٥٣

[٢] (کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو) دن و (تانغ‌ـشو) نقلاً شاوان ، ص ، ٢٥ ، ٥٣

[٣] ده‌کینی ، ج ، ١ . ق ، ٢ . ص ، ٤٧١ . شاوان ـ ص ، ٩٥ .

كرچه سيرتاردوشلر ، شرق خاقانلغنه التحاق ايتمكله (هيه‌لى) خانك اوردوسنى تقويه ايتمش اولديلر . فقط چوق كچمه‌دن اونكده باشنه بربلا كسيلديلر . حتى شرق خاقانلغنك سقوطنه باشليجه سبب اولديلر .

سيرتاردوشلرك آيرلمه‌سى، قارلوقلرك عصيان ايتمه‌سى تونغ يابغونك سطوت عسكريه‌سنى پك زياده تزلزله اوغراتديغندن او وقته قدر غرب خانيله خوش كچينمكه و چين استيلاسنه قارشو اونكله بر اتفاق عقد ايتمكه چاليشان شرقى توكيولر خانى (هيه‌لى) آرتق مماشات سياستنه برنهايت ويره‌رك وضعيتدن استفاده ايتمكه قالقيشدى . احوالى آكلامق و ايجابنده تونغ يابغو اوزرينه هجوم ايتمك اوزره غربه دوغرو آقينجيلر كوندردى [۱] .

(هيه‌لى) خانك بو حركتى اولجه (تونغ يابغو) ايله عقد ايتديكى ائتلافه مغايردى. فقط هيه‌لى ائتلافك چين ايمپراطوريله صميميت تأسيسنه چاليشمش اولان غرب خانى طرفندن داها اول بوزولمش اولديغنى ادعا ايديور، كندى حركتنى ده بونك بر مقابله‌سى كبى كوستريوردى. هيه‌لى خانك آقينجيلرى تونغ يابغوني پك زياده تضييق ايتدكلرى كبى تبعه‌سى نظرنده نفوذينك قيريلمه‌سنه ده سبب اولديلر .

تونغ يابغو ، ملتنه ظلم ايدن بر حكمدارك تختنى ده محافظه ايده‌مه‌جكى حقيقتى اونوتمش اولماسنك جزاسنى كوره‌كه محكومدى . ناصلكه اويله اولدى . هيه‌لى خانك آقينجيلرينه قارشو تونغ يابغونك عجزينى كورن قبيله‌لر آرتق كنديسنى ديكله‌مه‌مكه باشلاديلر . هر طرفده اختلاللر ، قياملر باش كوستردى . حتى او زمانه قدر چينله مناسبات سياسيه‌يه كيريشمه‌مش اولان ماوراءالنهر پرنسلرى بيله چين ايمپراطورينه ايلچيلر، هديه‌لر كوندرمكه باشلاديلر . سمرقند حاكمى ، آچيقدن آچيغه چين حمايه‌سنه طالب اولدى. ايرانده وضعيتدن استفاديه قالقيشدى [۲] .

تونغ يابغو ، بو عصيانلرى تسكين ايده‌ميه‌رك دها مدهش بر اختلال قوپدى . بو دفعه‌كى اختلالك باشنده عموجه‌سى (باغاتور سه‌پى) بولونيوردى [۳]. تونغ يابغودن يوز

[۱] شاوان . ص ، ۲۵

(۲) ده‌كينى ، ص ، ٤۷۰

(۳) چين وقايعنامه‌لرى بو پرانسك عنوانى (مو - هو - تو - هه‌ئو - كيو - لى سه - پى mo-Ho-tou-heou-Kiu-li-se-pi) شكلنده ضبط ايلمشلردر. چينيلر (يابغو)يى (شه‌هو) شكلنه صوقدقلرى كبى (باغاتور)ى ده (مو-هو-تو) طرزنده تحريف ايتمشلردر . (باغاتور سه‌پى)، (تى‌ئو) خانك اوغلى و (تونغ يابغو)نك پدرى اولان (توله‌ئو)نك برادرى ايدى.

چویرمش اولان تورکلرك برقسمی (باغاتورسەپی) نك اطرافنه طوپلاندقلرندن بو پرنسك قوت وجرئتی بوس بوتون آرتدی . (تونغ یابغو) ایسه بو یکی اختلال قارشوسنده بیله بر آز انتباه کوستردرك ایجاب ایدن تدابیره تشبث ایتمدی . حالبوکه ، باغاتورسەپی خانك عطالت ولاقیدیسندن بالاستفاده برکون بغتةً قرارکاهنی باصدی . قراره بیله موافق اولەمیان (تونغ یابغو) همان اعدام ایدیلدی (م٦٣٠) [١] .

غرب خانلغنك اعلاسنه اوقدر خدمت ایتمش وغرب خانلرینك الك بویوكاری صره سنه چیقمش اولان (تونغ یابغو) نك فجیعهٔ فلاکتی صوك زمانلرده کی غرور وظلمکارلغنك سوروکلەمش اولدیغی برعاقبت منتظره ایدی . فقط تورکلر تونغ یابغونك صوك سنەلرنده کی افعال وحرکاتندن بیزار اولمقله برابر خانلغك اعلاسی خصوصنده کی مساعیسنی اونوتمامشلردی . خلق کرچه کندیسندن صوغومشدی . فقط ، هیچ بر وقت بویله برعاقبت فجیعەیه معروض قالماسی ایستەنیلمیوردی . قتلی خبری افکار عمومیەده پك بویوك غلیانی موجب اولدی . بونك نتایجی (باغاتورسەپی) دورنده کوروله جکدر .

میلادك (٦٣٠) تاریخی شرق وغرب تورکلری ایچون مشئوم بردوردر . بو تاریخده شرق خاقانی (هیەلی) خان چینلیلره اسیر اولمش ، اولکەسی ضبط ایدلمش ، شرقی تورکلك عالمنده مدید بردورهٔ فترت ونکبت باشلامشدی . غربده ایسه ؛ (تونغ یابغو)نك قتلی بو کایاقین برهنکامهٔ اغتشاش باشلانغیجی اولدی . غرب خانلغی اساساً متجانس بر هیئت حالنده دکلدی . خانلغك استناد ایتدیکی اون قبیله بیله ایکی غروبه آیریلمشلردی . بونلردن (نوشەپی Nou-che-pi) نامنی طاشیان بش قبیله (ایسیغ کول)ك غربنده اوطوریورلردی . (تولو Tou-lou) اسمنده کی ایکینجی بش قبیله غروبنده بوکولك شرقنده اقامت ایدیورلردی . بوایکی غروب ، تونغ یابغونك قتلی تاریخنه قدر خاقانلغك اك اساسلی استنادکاهنی تشکیل وسریرخاقانی اطرافنده برلشەرك وحدت ملیەیی تأمین ایدیورلردی . فقط تونغ یابغونك فجیعهٔ قتلی اوزرینه بوایکی غروب قطعیاً آیریلدیلر . هر بری آیری برخانه عرض

(١) موسیوده کینی ، (تانغ - شو)یه استناداً تونغ یابغونك میلادك (٦٢٨) تاریخنده قتل ایدلمش اولدیغنی قید ایدییور . فقط بو عصرده غربی تورکیو اولکەسنی زیارت ایدن مشهور چینلی سیاح (هیوئن - تسانغ Hiuen - tsang) تونغ یابغونك قتلی ، شرق خاقانی (هیەلی)نك اسارتی سنەسنده اولدیغنی تصریح ایتمشدر . هیەلینك اسارتی میلادك (٦٣٠) تاریخنده اولدیغی محقق بولوندیغندن ، تونغ یابغونك قتلیده بوسنەده اولمق ایجاب ایدر .

انقیاد ایتدیلر . بو صورتله غرب خانلغنده‌ده تدریجی فقط مهلك بر جریان انقراض باشلامش اولدی .

چین مورخلرینه نظراً ایمپراطور (تای - تسونغ) ، تونغ یابغونك قتلی خبرینی آلیر آلماز استراحت روحی ایچون یاقیلمق اوزره‌جده (jade) طاشی ایله تصدق ایدلمك اوزره برچوق ایپك طوپلری کوندرمش ایسه‌ده اوآثناده غربی توکیولر اولکه‌سی باشدن باشه قارغشه‌لق ایچنده بولوندیغندن بوهدیه‌لرك محلنه ایصالی ممکن اوله‌مامشدر . تونغ یابغونك استراحت روحیه‌سندن زیاده غرب خانلغنك وضعیتیله علاقه‌دار اولان چین ایمپراطورینك بووسیله ایله غرب حقنده معلومات آلمق سیاستنی تعقیب ایتمش اوله‌سی محتملدر . (تای - تسونغ) ك بالآخره توضح ایدن سیاستی بو احتمالی قوتلندیرمکده‌در .

باغاتور سپی خان

٦٣٠ - ٦٣١ م

غربی توکیو خانلنی بویوك بر غلیان وهیجان ایچنده چیرپیندیغی اثناده تونغ یابغونك قاتلی قانلره بولادیغی تختنه چیقمق ایچون استعجال ایتمشدی . سلفنك نعشی هنوز اورته‌ده ایکن خلقك حیرت و تلاشندن بالاستفاده کندیسنی (کیو - لی - سه - پی Kiu-li-se-pi) عنوانیله غرب خانی اعلان ایله‌دی [١] .

باغاتور ، اولجه تورکاردن بر غروبك باشبوغلغنده بولونیور و کوچوك خان عنوانی طاشییوردی . پرنسلکنده ملتك نظر تقدیر وحرمتنی جلب ایده‌جك افعال و اجراآتی کورولمه‌مش اولان باغاتورك کونك برنده احتلالدن استفاده ایده‌رك خانی قتل و تختنی غصب ایتمه‌سی طبیعی هیچده خوش کورولمه‌مشدی . تورکار ، صوك زمانلرده‌کی حرکاتنه معارض اولمقله برابر خانلغك توسع و اعتلاسنده پك بویوك خدمتی سبق ایدن تونغ یابغونك قاتلنی خانلق موقعنده کورمك ایسته‌میورلردی . باغاتور ، کندیسنی خان اعلان ایدر ایتمز او وقته قدر خانلغك برنجی استنادکاهی اولان اون قبیله درحال مخالف ایکی غروبه آیریلدیلر . (نوشه‌پی) لر متفقاً (نی شوباغا Ni-chou-mo-ho) شادی خانلغه چیقارمغه قرار ویردیلر . فقط (نی شو) خانلغی قبول ایتمه‌دی . بو موقعه

---

(١) شاوان ؛ ص ، ٢٦ و ٥٣

تونغ یابغونك اوغلی (تیه‌لی تكین Tie-li) ك چكیریله‌سی داها موافق اوله‌جغنی سویلك كبی بر عالیجنابلقده بیله بولوندی .

تیه‌لی تكین ، باغاتورسه‌پی طرفندن پدری قتل ایدیلدیكی زمان كندیسنك ده عینی عاقبته اوغرایه‌جغنی تخمین ایده‌رك ماوراءالنهرده سغد حوالیسنه قاچمشدی. (نی شو باغا)، بالذات ماوراءالنهره كیده‌رك تیه‌لی تكینی نوشه‌پیلر قرارگاهنه كتیردی و (ئی - پی - پولو - سه یابغو i-pi-po-lo-se-che-hou) عنوانیله غرب خانی اعلان أیله‌دی .

حالبوكه اون قبیله‌نك دیگر بشنی تشكیل ایدن (تولو) لر (سه‌پی باغاتور) ك اطرافنه طوپلانمش واونی غرب‌خانی طانیشلردی. خانلغك نوه‌سنی تشكیل ایدن اون قبیله‌نك ایكی‌یه بولونمه‌سی وتخت‌سلطنته وارث اوله‌رق ایكی ذاتك اورته‌یه آتیلمه‌سی خانلغی بر برینه مخاصم ایكی غروبه آییرمش اولدی . غروبلر آره‌سنده‌كی مخاصمه چوق چكمه‌دن قانلی بر حربی انتاج أیله‌دی . هر ایكی خان خصمنی ازمك ایچون خارجدن قوت ومعاونت آرامغه باشلادی . چینه سفیرلر كوندره‌رك ایمپراطورله رابطهٔ صهریت تأسیسنه چالیشدیلر . مقصد بو سایه‌ده قوت و نفوذ قازانه‌رق خصمه غلبه چالمقدی .

فقط ، ایمپراطور (تای-تسونغ) هرایكی خانك ایلچیسنه « حكومتلریكز آنارشی واغتشاش ایچنده یووارلانیور . كیمك متبوع وكیمك تابع اوله‌جغی هنوز تعین ایتمه‌دی. مجادلات دوام ایدوب كیدییور . بووضعیت داخلنده خانلریكزك ازدواج آرزولرندن نه یوزله بحث ایدییورسكز » دیه‌رك هر ایكی ایلچی‌نك طلبی ده رد ایلدی [١] . ایلچیلر، او اثناده وفات ایدن تورك پرنسی (هوسانا) نك جنازه مراسمنه اشتراكدن باشقه برایش كوره‌میه‌رك عودته مجبور اولدیلر [٢].چین ایمپراطورینك دیدیكی كبی غرب خانلغی بو اثناده داخلی اغتشاش وقتاللر ایچنده یووارلانیوردی . باغتورسه‌پی‌نك خاقانی تعین ایتمشدی . توركلر ، بویوك خانلری تونغ یابغونك قاتلندن نفرت ایدییور ، اوغلی

[١] (كیه‌ئوتانغ‌شو) و (تانغ‌شو) دن نقلاً شاوان ، ص ، ٢٦ ، ٥٤

[٢] ده‌كینی ، (هوسانا) نك وقتیله چولو خانله برابر چینه كیدن تورك پرنسلرندن اولدیغنی وخانك قتلندن صوكرده چینده قاله‌رق وفاته قدر ایمپراطوره صداقتدن آیریلدیغنی قید ایدییور .

(سـه‌یابغو) اطرافنده طوپلانیورلردی . باغاتورسه‌پی ایسه ، عاقبت وخیمه‌سنی بوقیف ایچون مجنونانه‌اجرآتده‌بولونیور، بوصورتله‌اطرافنده‌کیلری‌ده‌کندیسندن صوغوتیوردی.

خانلغك غرب حوالیسنده بویوك بر نفوذی حائز اولان (نی‌شـو) نك (سه‌یابغو)یه عرض انقیادی دیگر قبیله وئیسلرینی ده عینی طرزده حرکته سوق ایتمشـدی . چوق کچمه‌دن (باغاتورسه‌پی) نك اطرافنده‌کی اولوسلرك جسور باشبوغلری ده سـه‌یابغویه عرض تابعیتله باغاتوره قارشی عصیان ایتدیلر . سـه‌یابغو بونلرك اختلالندن بالاستفاده (باغاتورسه‌پی) اوزرینه یوریدی. بویوك بر هزیمته اوغرایان باغاتورسه‌پی فرار ایده‌رك (کین‌شان) طاغنه التجا ایلدی . فقط ، کندیسنی تعقیب ایدن نی‌شو ـ کدتولو نامیله‌ده یاد اولونیوردی ـ اوراده باصدیره‌رق یاقالادی . تونغ یابغو اوزرینه آنسزین هجومله کندیسنی قتل ایدن باغاتورسه‌پی بوصورتله عینی عاقبته اوغرادی . قصاصاً نی‌شو طرفندن اعدام ایدیلدی [۱] . باغاتورسه‌پی‌نك قتلی‌اوزرینه غرب حوالیسی کاملاً تونغ یابغونك اوغلی (سه‌یابغو)یه انتقال ایتمش اولدی .

سـه‌یابغو دائره

م ۶۳۰ — م ۶۳۳

غرب خانلغی خارجی انتریقه‌لر، داخلی نفاق وتفرقه‌لرله انحلاله‌طوغری‌یووارلاندیغی بر زمانده (سـه‌یابغو) غیجیردامغه یوز طوتان تخته اوطورمشدی [م ۶۳۰] .

چین مورخلرینك (سه ـ شه ـ هو) دیدکلری بو پرنس پدرینك وکندیسنك مدهش بر رقیبی اولان (باغاتورسه‌پی) یی اورتادن قالدیردقدن صوکره ظاهراً بویوك برنفوذ وشوکت قزانمش اولدی . (باغاتور) ك تبعه‌سندن برقسمی کندیسنه التحاق أیله‌دیلر . فقط ، قسم اعظمی کندیسنی طانیمادی . (هامی) طرفلرینه چکیله‌رك چین حمایه‌سنه کیردیلر . ایمپراطورده بونلرك اداره وحرکتلرینه نظارت ایتمك اوزره هامی‌یه برمأمور مخصوص کوندردی .

[۱] شاوان ، ص ، ۲۶ ، ۵٤

سه‌يابغو ، خانلغك انحلاله سوروكلنديكنى وچين نفوذينك توركلر آره‌سنده كوندن كونه آرتمقده اولديغنى پك كوزل كوريوردى . يكى ظفرلرله بو جريانك اوكنه كچمك ، خانلقدن آيريلان قبيله‌لرى تحت اطاعته آله‌رق تورك شوكت وبرلكنى تأمين ايتمك ايسته‌دى . فقط بوغايه‌يى اقناع واطماع ايله تأمينه چاليشه‌جقدى . حرب يولى طوتدى اولا شمالده (تيه‌له) لر يعنى (تولس) لر اوزرينه يوريدى . بونلرى تحت انقياده آلدقدن صوكره سيه‌ين‌تولر (سيرتار دوشلر) اوزرينه آتيلدى . بونلرى ده مغلوب ايده‌جكنى اميد ايديوردى. فقط نتيجه تخمينى كبى چيقمدى . سيه‌ين‌تولر پارلاق برظفر قازانديلر .

اساساً پك زياده يپرانمش اولان خانلق بوهزيمت اوزرينه بوس بوتون صارصيلدى . سه‌يابغو ، رقيبندن قورتيله‌رق تأمين موقع ايتدكدن صوكره هر حركتيله دوربين بصيرتكار برحكمدار اوله‌ميه‌جغنى كوسترمشدى . سيه‌ين‌تولره اعلان حرب ايتمه‌سى ونتيجه‌ده مغلوب اولماسى برحكمدار ايچون ايجاب ايدن رويت و اقتداردن محروميتنى تماميله اثبات أيله‌دى .

سه‌يابغو ، طبعاً ظالم وغدار ايدى . فضله اوله‌رق اينتريقه‌لره ، افترالره پك زياده قولاق ويريوردى. صوك محاربه‌ده ايسه ايى برحكمدار اوله‌مديغى كبى ايى برقوماندانده اوله‌مديغنى تظاهر ايتمشدى . بواحوال تأثيريله اولجه برآز الق پاريلدامش اولان نجم اقبالى افوله يوز طوتمغه باشلادى .

امور اداره‌ده‌كى تجزينه انضمام ايدن صوك مغلوبيت ، كنديسنى بوس بوتون قودور- تمش ، وهم واحتراصنى تهييج ايتمشدى . آرتق هركسدن قورقيور ، كنديسنه قوة الظهر اولان امرايى بيله حيات وموقعنك دشمنى كبى كوريوردى . سائقۀ وهم ايله بلاسبب برچوق دكرلى امرايى اتلاف ايتمكه باشلادى . حتى كنديسنه وخانلغه پك مهم خدمتلرده بولونارق (كوچوك خان) عنوانى احراز ايدن (ايلى i-li) خانى بيله اساسسز بر مسئله‌دن طولايى بوتون افراد عائله‌سيله برابر محو أيله‌دى. امرادن هيچ‌برى آرتق حياتنى امين كوره‌ميوردى . ملتك توجه ايتديكى خانلغى كنديسنه ترك وحكومتنك تأييدى خصوصنده فدا كارانه چاليشان نى‌شو (تولو) خان بيله حياتندن امين اولمامغه باشلادى . چونكه (سه‌يابغو) بونى‌ده اولديرمك ايچون ترتيبات خفيه‌ده بولونيوردى .

نی ـ شو ، علیهنده کی بو سوء قصدی وقت وزمانیله حس ایده رك (یه ن ـ کی yen-Ki) یه یعنی (هاراشار Harachar) ه فرار ایلدی . نظر بصیرتی ظلم قانی قاپلایان (سه یابغو) نك حکومتنه صادق قالان تبعه سنه قارشی ظلم وقهرده دوام ایتمه سی اولجه غرب خانلغنه تابع اولان برچوق قوملرك چین حمایه سنه کیرمه لرینی انتاج ایله دی . اویغور حکمداری (ودن ـ تای Yen-tai) ، عرض عبودیت ایچون چین سراینه کیتدی . کوچوك حکمدارلردن برچوغی ده کندیسنه پیرو اولمق ایستدیلر . خوشنودسزلق ماوراءالنهر طرفلرینه قدر سرایت ایتمش اولدیغندن فرغان خطه سنده ، سیحون بویلرنده ساکن اولان خلقده ایمپراطوردن تابعیته قبوللرینی استرحام ایتمکه باشلادیلر . چینه آغیر وقیمتدار هدیه لر کوندردیلر .

چین ایمپراطوری (تایی ـ تسونغ) ماوراءالنهر خلقنك حمایه سنی درعهده ایتدیکی تقدیرده ایجابنده بونلرك مدافعه سی ایچون عسکر سوقنه مجبور اوله جغنی دوشونه رك قطعی صورتده تعهداتده بولونمادی [۱] . فقط ، بوتون بو مراجعتلر غرب خانلغنه تابع اولان اولکه لرده (سه یابغو) یه وتوکیو خانلغنه اولان مربوطیتك چوزولمش اولدیغنی کوستریوردی . خانلغك اساسلی عنصری اولان اون قبیله ده ده سه یابغونك مظالمنه صبر وتحمل قدرتی قالمامشدی . هرکس احوال واجراآتدن بیزار بولونیوردی . خانك (سیه ـ ین ـ تو) لره قارشی مغلوب دوشمه سی ده اساساً نفوذینی تماميله قیرمشدی . محیط

[۱] غرب وماوراءالنهر حوالیسنده کی اقوامك ایمپراطورك حمایه سنی استرحام ایچون اعزام ایتدکاری ایلچیلر چینه کلدکاری زمان هیئت وکلا بو تکلیفی غیرمنتظر برنعمت تلقی ایتمش ، همان قبول ایدیلمه سنه طرفدار اولمشدی . فقط ایمپراطور (تایی ـ تسونغ) « برحکومتی اداره ایدنلر برخسته نك تداویسنه مأمور اطبا کبی حرکت ایتمه لیدرلر . خسته لق کچمش کبی کورونسه بیله ، طبیب نکس ایتمه مسی ایچون بوتون غیرت و حذاقتنی صرفه مجبوردر . چونکه خسته لق نکس ایتدکدن صوکره بوتون مساعی فائده سز قالور . بوکون ایمپراطورلق مدید وشدتلی اختلاجاتدن صوکره حال سکونده بولونیور . نعمت صلح وآسایشدن مستفید اولیور . بوتون مال مجاوره بزه عرض انقیاد ایدیورلر . شو حالده یکی برحربی ایقاده وسیله ویره جك تهلکه لی ایشلردن توقی ایتمك ایجاب ایدر . » دیه رك وکلاسنك رأیلرینه اشتراك ایتمه مش ، هدیه لری قبول ایتمکله اکتفا ایده رك قطعی تعهداتده بولونمغه یاناشمامشدر . چین مورخلری ، بونی ایمپراطورك رویت وبصیرتکارلغنه عطف وستایشنده اطرا ایدیورلر بالآخره وقوعبولان موفقیاتده ده ایمپراطورك بورویت ودرایتنك برنتیجه سی کبی کوستریورلر .

خوشنودسزلق واختلال هواسیله مشبوع برحاله کلش ، خانك قوته استناد ایدن نفوذیده قیریلشدی. (سه‌یابغو) یی دەویرمك ایچون غیرممنون کتله‌نك باشنه کچه‌جك عزمکار برذاتك موفقیتی قطعی ایدی . امرادن (موپی Mo-pi) طرخان بو وظیفه‌یی درعهده أیله‌دی . (نوشه‌پی) قبیله‌لرینك ایلری کلن باشبوغلریله اویوشدی . خفیاً خانك ازاله‌سی قراولاشدیره‌رق بغتاً قراوکاهنی باصدی . فقط ، سه‌یابغو خفیف سواریلریله فراره موفق اوله‌رق ماوراءالنهر طرفلرینه چکیله بیلدی. بوحوالی‌ده یکی برپایتخت ایدینه‌رك طوتونه بیلمك ایچون خیلی اوغراشدی . بومقصدله (بلخ) شهرینی محاصره ایتدی. فقط شهری ضبطنه موفق اوله‌مدن تاج وتختندن جدا دوشمك کبی ألیم برکدر آلتنده وفات أیله‌دی [١].

تولوخانه دوری

م ٦٣٣ – م ٦٣٤

سه‌یابغو، ظهور ایدن اختلال اوزرینه فراره مجبور اولنجه مملکت برآرالق خانسز قالدی . قورولتای اولجه سه‌یابغونك سؤ قصدندن حیاتنی قورتارمق اوزره (هاراشار) ه فرار ایتمش اولان (نی ـ شو) یی دعوت ایده‌رك غرب خانلغنه اصعاد ایلدی [م ٦٣٣] نی ـ شو ، (آسنا) خاندانی پرنسلرندن اولدیغی ایچون قورولتاینك بوقراری هرکس طرفندن حسن تلقی ایدیلدی . یکی خانك پدری باغاشاد (Mo-ho) وقتیله تونغ یابغونك خدمتنده بولوندیغی هنگامده (نی ـ شو) بروظیفه ایله چینه کیتمشدی . اواثناده هنوز (تسین Tsin) قراللغنده بولونان ایمپراطور (تایی ـ تسونغ) ؛ تورکلرله مناسبات دوستانه تأسیسنه طرفدار اولدیغندن (نی ـ شو) ایله کوروشمش ، آرەلرنده برصمیمیت متقابله تأسس ایتمشدی. حتی بوصمیمیتی، قان قارداشلغیله‌ده تأیید ایتمش وبویولده بر مقاوله بیله عقد ایتمشلردی .

نی ـ شو ، بودفعه غرب خانلغنه ارتقا ایدنجه درحال چینه برایلچی کوندردی . سفیره ایمپراطور (تایی ـ تسونغ) ه خانك اولکی صمیمیتی پایدار اولدیغنی وچین حمایه‌سنه کیرمك آرزوسنده بولوندیغنی تبلیغه مأمور ایدلمشدی . نی ـ شو ، سفیری عینی زمانده قورولتای طرفندن خانلغه انتخاب ایدیلدیکه برابر ایمپراطور طرفندن توجیه ایدیلدکجه

(١) شاوان ، ص ، ٢٧ و ٥٤

بوعنوانی طاشیمغه جسارت ایدهمیهجکیده عرضه مأمور ایتمشدی. نی ـ شونك بوذلتكار حركتی اووقته قدر غرب خانلرندن هیچ برینك تنزل ایتمهمش اولدیغی برسقوط ایدی. بوتون غرب حوالیسی نی ـ شونك بو حركتیله چین نفوذی آلتنه كیرییوردی. مادی هیچ برفداكارلغه قاتلانمقسزین بوپارلاق نتیجهیی الده ایتمك (تایی ـ تسونغ) ایچون بویوك برشرفدی. اولجه حركات عسكریهیی انتاج ایدر ملاحظهسیله؛ وكلاسنك رأیی خلافنه، ماوراءالنهر پرنسلرینك حمایه تكلیفنه موافقت ایتمهین (تایی ـ تسونغ) ایچون بونتیجه پارلاق برموفقیتدی. چونكه حركات عسكریه اجراسنه مجبور اولمقسزین هم ماوراءالنهر حوالیسی همده غرب خانلغی كاملاً نفوذ واداره‌سی آلتنه كیرییوردی.

نی ـ شونك خلوصكارلغی وعرض انقیاد تكلیفی طبیعی چین سراینده بویوك برممنونیتله قارشولاندی. ایمپراطور، (نی ـ شو) یه (توئن ـ آ ـ لهئو ـ پا ـ هی ـ لی ـ پی ـ تو ـ لو Toen-a-leou-pa-hi-li-pi-tou-lou) خان عنوانی توجیه ایلدی. خانلغنك تصدیق ایدیلدیكنه علامت اولهرقده برچوق هدایا ایله برده طبل وعلم كوندردی. (م ٦٣٣) [١].

بوتاریخدن اعتباراً (تولو Tou-lou) خان عنوانیله طانیلان (نی ـ شو)، كندیسنی آرتق چین ایمپراطورینك صادق بر بنده‌سی عد ایدییوردی. توجیه ایدیلن عنوانی، كوندهریلن هدایا وطبل وعلمی، پك بویوك بر نشانهٔ توجه صاییوردی. حتی، تابعیته قبول ایدلدیكندن طولایی عرض تشكر ایچون ایمپراطوره بر هیئت سفارت بیله كوندردی [٢]. شرقی تورك خانلغنی تارومار ایدن چینلیلر بوصورتله غرب خانلغنده‌ده حاكم اولمشلر، بوتون توركلری نفوذلری آلتنه آلمشلردی. خانلق خارجنده بولونان بویوك اولوسلرده برربرر چین حمایه‌سنه كیرمشلردی. تولونك جلوسی

(١) (كیه‌ئو ـ تانغ ـ شو) و (تانغ ـ شو) دن نقلاً شاوان، ص، ٢٧، ٥٥. دهكینی ص، ٤٧٤ سلجوقی سلطاننك عثمان غازی‌یه طبل وعلم كوندرمسیده بواسكی عنعه‌نك تمادیسیدر.

(٢) ایمپراطور طرفندن (تو ـ لو) خان عنوانی توجیه ایدیلن نی ـ شو، (كیه‌ئو ـ تانغ ـ شو) نك تصریحنه كوره (تا ـ تو Ta-tou) خان عنوانیله‌ده یاد ایدیلییوردی. (تانغ ـ شو) ده ایسه (نی ـ شو) نك (كیاناشاد Kia-na-chad) نامیله آكیلدیغنه دائر برقید كورولمكده‌در. فقط، (تانغ ـ شو) نك بو قیدینك یا كلش اولماسی پك محتملدر. چونكه (كیه‌ئو ـ تانغ ـ شو) ده، (نی ـ شو) نك (تیه ـ لی ـ شو Tie,li-che) خانك بویوك برادری، (كیاناشاد) كده (تیه ـ لی ـ شه) خانك كوچوك برادری اولدیغی تصریح ایدلمكده‌در. دیمك كه (نی ـ شو) ایله (كیاناشاد) عینی برذاتك اسملری دكل، آیری آیری ایكی پرنسك آدلریدر.

هنكامنده (هاراشار) ك شمال غربيسندە ساكن اولان (تيه‌له) لردن (كى-پى Ki-pi) لر بيله باشبوغلرى (تاكين‌ليفا Ta-kin-li-fa) نك سوقيله چينه عرض انقياد ايتمش، شنسى ايالتنده (قان-چه‌ئو Kan-tcheou) و (له‌آنغ-چه‌ئو Leang-tcheou) آراسنده اسكان ايدلمشلردى [١].

چوق كچمه‌دن غرب خانلغنك كندى حوضهٔ حكمرانيسى داخلنده وايلى نهرى بويلرنده ساكن اولان (چو-يوئه Tchou-yue) و (چو-مى Tchou-mi) قبيله‌لرى ده عينى يولى تعقيب و چين حمايه‌سنه التجا ايتديلر. ايمپراطور (تاى-تسونغ) بونلرى ده (لوب) كولنك شرقنده (شا-تو Cha-to) دينيلن حوالى‌ده اسكان أيله‌دى (م ٦٣٣) [٢].

بو ايكى مهم قبيله‌نك خانلقدن آيريله‌سى، تولونك درايتسزلكى نتيجه‌سى ايدى. بونلر (مى-شه Mi-che) اسمنده بر باشبوغك رياستى آلتنده بولونييورلردى. حالبوكه (تولو) خانك اقرباسندن برى (مى-شه) يه غرض باغلامش واونى باشبوغلقدن آتديرمق سوداسنه دوشمشدى. (مى-شه) بو آدمك تلقيناتنك (تولو) خانى بويله بر حركته سوق ايده‌جكنى حس ايتديكندن كنديسنى پك زياده سون بو ايكى قبيله‌يى آله‌رق چينه التجايه مجبور اولدى.

بو وقعه‌لرده كوستريوركه شرقى توكيو خانلغنى محو ايدن نفاق و تفرقه، ادارەسزلك غرب خانلغنى ده ايچين ايچين كيرمكه باشلامشدى. ايلك مرحله اوله‌رق چين حمايه‌سنى قبول ايدن بو خانلق ده سرعتله انقراضه دوغرى يوورلانييوردى. تولو خانده ايسه بو

(١) ميلادك ٦٠٥ تاريخنده (تيه-له) لردن برقسمى توكيو خانلغنه قارشى اعلان عصيان ايده‌رك كنديلرينه (كى-پى Ki-pi) قبيله‌سندن (يه-وو-چين-باغا ye-vou-tchin-mo-ho) نامنده برينى خان نصب ايتمش، هاراشارك شمال غربيسنده (تو-لين-قو To-lin-ko) قبيله‌سنك جنوبنده يورد طوتمشلردى. كرك بو پرنس وكرك قرداشى (باغاتور Mo-ho-tou) جسور ومحارب شخصيتلر اولدقلرندن قبيله‌لرك توجهنى قازانمش، خيلى قوت اكتساب ايتمشلردى. معمافيه، توكيو خانلغنى ييقمق خصوصنده‌كى مساعيلرى نتيجه‌لنمه‌مشدى. (باغا Mo-Ho) نك وفاتندن صكره قرداشى (باغاتور Mo-ho-tou) ك (هو-ليه Ho-lie) اسمنده‌كى اوغلى خانلق مقامنه كچمشدى. ايشته (تاكين‌ليفا Ta-kin-li-fa) منوالى طاشيان (هو-ليه) دركه (تاى-تسونغ) ك حمايه‌سنه كيرمش، تبعه‌سيله برابر چينه كيره‌رك (شنسى) ايالتى داخلنده (قان‌چه‌ئو) و (له‌آنغ چه‌ئو) آره‌سنده‌كى حوالى‌ده اسكان ايدلمشدر. (م ٦٣٢)
(ده‌كينى. ج ١، ق ٢، ص: ٢٧٤، ٢٧٥)

[٢] ده‌كينى. ص ٤٧٥. بو قبيله‌لر، يرلشديكلرى بو حوالى‌ده (شا-تو) نامنى آلمش بالآخره اكتساب قوتله چينى ضبط ايده‌رك (شاتو) ايمپراطورلغنى تأسيس ايتمشلردر.

جریانی طوردیره‌جق، فلاکتلی عواقبك اوکنی آله‌بیله‌جك براقتدار مفقود ایدی. اساساً کندیسی‌ده اوزون مدت یاشایه‌مدی. جلوسنك ایرته‌سی سنه‌سی، بردنبره خسته‌لنه‌رق وفات أیله‌دی (م ٦٣٤) [١] .

قورولتای خانك کوچوك قرداشی (تونغ ـ نغو ـ شاد Tong-ngo-chad) ی (شاپولوتیه‌لی شاد Cha-op-lo-tie-li-che) عنوانیله غرب خانی اعلان أیله‌دیلر .

شاپولوتیه‌لی شاد دوری

م ٦٣٤ — م ٦٣٩

سابق خانلر دورنده غرب اولکه‌سنده داخلی منافرتلر قیزیشمش، احتراصلر اویانمش، بونك نتیجه‌سی اوله‌رق خانلق تختنك غیجیردامغه باشلامش اولدیغی کورمشدك. شاپولوتیه‌لی، موقع اقتداره کچدیکی زمان، وضعیت حاد بر دوره‌یه کیرمشدی. یکی خان، صارصینتی‌نك اوکنی آلمق ایچون مملکتده اساسلی بر تشکیلات یاپمق ایسته‌دی. تبعه‌سی اون قبیله‌یه آییره‌رق هر برینك ریاستنه (شاد) عنوانیله برر باشبوغ نصب ایلدی. شادلردن هر برینه ریاست علامتی اوله‌رق برر اوق توزیع ایتدی. بو مناسبتله بو قبیله‌لر (اون اوقلر) ویا (اون چوبلر) نامنی آلدیلر. اون اوقلردن بشی (صول)، بشی‌ده (صاغ) طرفی تشکیل ایدییورلردی. صاغ طرفی تشکیل ایدن بش قبیله (تولو Tou-lou) دینیلن اولوسلر ایدی. بونلرك اوزرینه بش بویوك (جوعو Tchouo) یعنی (جور Tchour) تعیین اولندی. هرچور، بر اوقه قوماندا ایدییوردی.

صاغ طرفی تشکیل ایدن بش قبیله‌ده (نوشه‌پی Nou-che-pi) لر ایدی. بونلرك باشنه‌ده بش بویوك (سه‌کین Se-Kin) نصب اولوندی. بونلرده‌ده هر سه‌کین، براوقه قوماندا ایدییوردی. اوجله (اون اوق) بو قبیله‌لرك اسم عمومیسی ایدی. فقط، بالآخره هر قبیله‌یه بر اوق دینلدیکی کبی بویوك باشبوغلرینه‌ده بویوك قوماندان نامی ویریلدی.

(تولو) قبیله‌لری (سوئه‌ی ـ شه soei-che) نك یعنی (توقماق Tokmak) ك جنوبنده‌کی (سوزآب Suj-ab) ك شرقنده (نوشه‌پی) لرده غربنده اوطورییورلردی [١] . تولولرك اشغال ایتدکلری ساحه، (ایسیغ کول) حوضه‌سندن (ایلی) نهری بویرینه

(١) ادوار شاوان، غربی توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص ، ٢٧

[١] شاوان . ص ، ٢٧ ، ٢٨ ، ٥٥ ، ٥٦ . ده‌کینی . ص ، ٤٧٥

و (قولجه koukdja) حواليسنه قدر امتداد ايدييوردى . غربده‌كى (نوشه‌بى) لرك ساكن اولدقلرى منطقه ايسه (تالاس Talas) يعنى (طراز) طرفلرينه قدر اوزانييوردى.

تولولرى تشكيل ايدن بش قبيله : چوموقوئن‌لر [ب] ، هولوكيولر [ح] . شه‌شوتيلر [د] ، توكيشه‌لر [ه] ، شونيشه‌لر [و] نامليله ياد اولونيورلردى. (نوشه‌بى)لرى تشكيل ايدن بش قبيله ايسه : آسى كيه كيوئه‌لر [ز] ، قوشوكيوئه‌لر [ح] ، پاسائى قانلر [ط] ، آسى كيه نيشولر [ى] ، قوشو چوپانلر [ك] اسمنى طاشيورلردى .

[ب] تانغلر زمانه‌عائد قطعات غربيه‌خريطه‌سنده [Si yu tou tche chap.III,p.8]، چوموقوئن‌لر (Tchou-mou-Koen) لر (قورلوق) لرك شرقنده كوسترلمشلردر . بوقبيله‌نك (چور) ى(چو-مو-قوئن-لو-چور Tchou-meu-Koen-lu-chouo)عنوانيله‌ياد اولونوردى.

[ح] عينى خريطه‌يه نظراً بوقبيله‌ده (آجارنور- Ajar nor) كولى جوارنده اوطورييورلردى. (تانغ - شو) ده (هو - لو - كيو) قبيله‌سنك اسمى ، (چو - لو - ئو Tchou-lou-ou) شكلنده ضبط ايدلمشدر . فقط (كيه‌ئو - تانغ - شو) ده (هو - لو - كيو) در . ادوارد شاوان، بو صوك شكلى ترجيح ايدييور . بو قبيله‌نك (چور) ينه‌ده (هو - لو - كيو - كيوئه - چور Hou-lou-Kiu-Kiue-tchouo) دينيليوردى .

[د] شه‌شوتى قبيله‌سى (ئه‌بى نور ébinor) كولى جوارنده اقامت ايدييورلردى . (چور) لرينه‌ده (شه - شو - تى - توئن - چور che che-ti-toen- tchouo) نامى ويريليوردى .

[ه] چين وقعه‌نويسلرينك (تو - كى - شه Tou-Ki-che) ديدكلرى بو قبيله ، قوشو چايدام كتابه‌لرنده (توركش) لر دينيلن اولوس‌در . بونلر يوقريده اسمى كچن چين خريطه‌سنه نظرا، اولجه (بوروتالا Borotala) ساحللرنده اوطورييورلردى. فقط بالآخره (ايسيغ كول)ك شرقنده‌كى حواليه كچمشلردر. باشبوغلرى(توكيشه هولوشه چور Tou-ki-che-ho-lo-che-tchouo عنوانيله ياد اولونيوردى .

[و] شونيشه (chou-ni-che) لر ، (يولدوز) واديسنده اوطورييورلردى . (چور)لرى (شونيشه چوپان چور chou-ni-che-schuo-pan-tchouo) نامنى طاشيوردى .

[ز] نوشه‌بى (Nou-che-pi) لرى تشكيل ايدن بش قبيله غرب جهتلرنده ساكن اولدقلرندن چينليلر بونلرك اوطوردقلرى حواليه دائر واضح معلومات ويره‌مه‌مشلردر . بو بش قبيله‌دن (آسى كيه كيوئه) لرك سه‌كينى (آسى كيه كيوئه سه‌كين A-si-Kie-Kiue-se--Kin عنوانيله ياد ايديليوردى . بش قبيله‌دن الك قوتليسى بونلر ايديلر .

[ح] بوقبيله‌نك سه‌كينى (قوشوكيوئه سه‌كى Kou-chou-Kiue-se-Kin) اسميله ياد اولونيوردى .

[ط] بونلرك سه‌كينلرينه(پاساى‌قان توئن شاپوسه‌كين pa-sai-Kan-toen-cha-po-se-Kin) دينيليوردى .

[ى] سه‌كينلرى (آسى كيه نيشوسه‌كين A-si-kie-ni-chou-se-kin) عنوانيله ياد ايديليوردى .

[ك] سه‌كينلرينه (قوشو چوپان سه‌كين ko-chou-tchou-pan-se-kin) اسمى ويريليوردى .

(تیه‌لی شاد) ، بو تشکیلاتی تورکلر آره‌سنده ظهور ایدن منافرت و تفرقه‌لری طوردیرمق مقصدیله یاپمشدی . حالبوکه یکی تشکیلات کندیسندن منتظر فوائدی تأمین ایده‌مدیکی کبی کاشغر [۱] ، و (ختن) اهالیسیله (چویوئه Tchou-yue) و(چونی Tchouni) قبیله‌لرینك نشانهٔ انقیاد اوله‌رق چین ایمپراطورینه هدیه‌لر تقدیم ایتملرینه‌ده مانع اوله‌مدی [م ٦٣٥] .

غرب طرفلرنده‌کی کوچوك حکومتلر بیله چینه قارشی درین بر حس مجلوبیت کوسترمکه باشلادیلر . حتی بو حس خانلغك تملی اولان اون قبیله آره‌سنده بیله تعمم ایتمکده کیچ قالمدی . ماوراءالنهر پرنسلرینك چینله تأسیس مناسبته چالیشمه‌لری احتمالکه غربدن ظهور ایدن تهلکه‌یه قارشی بر ظهیر بولمق مقصدینه معطوف ایدی . فی‌الحقیقه بو زمانلرده ، تورکلرك غرب قومشوسی اولان ایرانده پك مهم بر تبدل اولمش ، اوچونجی (اردشیر) [۲] وفات ایده‌رك ساسانیان تختنه مشهور (یزد جرد) کچمشدی . یزدجرد ، ایرانی ضعیف دوشورن اغتشاشلری آز زمان ظرفنده برطرف ایده‌رك تورکلری غربدن تهدیده باشلامش [۳] ، حتی ، تورکلری امحا ایچون چین سرایله بیله تأسیس مناسباته کیریشمشدی . [٤] فقط ایران شاهنك بو تشبثنه هیچ ده لزوم یوقدی . چونکه آنارشی

---

[۱] بو اثناده (کاشغر) ده حکمران اولان پرنس ، (آموچی Amo-schi) عنوانی طاشیور و (کیاچینغ Kia-tching) شهرنده اقامت ایدییوردی . آموچی انجابنده ایکی یوز بیك سواری چیقاره‌بیله‌جك برقدرتی حائز بولونیوردی .

[۲] اوچنجی (اردشیر) ، (شیرویه) نك اوغلی وخلفی ایدی . (تانغ ـ شو) اردشیر اسمنی (ئی ـ تا ـ شه i-ta-che) شکلنده تحریف ایتمشدر . (کیه ئو ـ تانغ ـ شو)ده ایسه عینی پرنس، (ین ـ هنغ ـ چه yn-heng-tche) نامیله قیداولنمشدر . [شاوان ص ۱۷۱]

[۳] ساسانیان خاندانك صوك حکمداری اولان (یزدجرد) میلادی ٦۳۲ تاریخنده ایران تختنه اوطورمشدر. چین وقایعنامه‌رندن (تانغ ـ شو) یزدجرد اسمنی (ئی ـ سه ـ سه i-se-se) (کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو) ایسه (ئی ـ سه ـ هه‌ئو i-se-Heou) شکلنده قید ایتمشلردر . [شاوان ، ص ، ۱۷۱ ، نوط ، ٥] . یزدجرد ، میلادی ٦٤۱ تاریخنده(نهاوند)ده اسلاملره قارشی صوك وقطعی بر هزیمته دها اوغرایجه ایران اولکه‌سنی عربلره براقه‌رق شرقه طوغرو قاچمشدر. باتقانیان ، ساسانیان سلاله‌سی تاریخی، ص ، ۲۲۸] . تاریخ وفاتی میلادی (٦٥۱) ویا (٦٥۲) نجی سنه‌سنه مصادفدر. [Nöldhek, op cit;p.۳۳۳]

[٤] یزدجردك میلادی ٦۳۸ تاریخنده چین ایمپراطورینه (موسه‌یان Mo-se-pan) اسمنده برایلچی کوندرمش اولدیغنی چین وقایعنامه‌لری تصریح ایدییورلر. [شاوان.ص،۱۷۲،۱۷۲)

وتفرقه ایچنده چیرپینان تورکلر ؛ خارجی هجوملره حاجت براقمسزین : کندی اللریله دولتلرینی ییقمغه چالیشیورلردی [١] .

تیه‌لی شادك موقعنی تحکیم وکوندن کونه سقوط ایدن نفوذینی اعاده مقصدیله چین ایمپراطوریله رابطهٔ طهریت تأسیسی حقنده‌کی تشبثی‌ده مثبت بر نتیجه‌یه منجر اوله‌مدی . چونکه چینلیلر ، خانك وضعیتی ، عجز وضعفنی پك کوزل بیلیورلردی .

پرنسسلرینی ، کندیلرینی تهدید ایده‌بیله‌جك یاقین قومشولر رؤساسنك کوکلنی آولامق ایچون صاقلامه‌یی داهافائده‌لی کوردکلرندن تیه‌لی شادك هدیه‌لرینی آلدیلرسه‌ده‌طلبنه موافقت ایتمدیلر [٢] . تورك سفیرینی بول بول اکرامله ، التفاتلرله اعاده ایلدیلر [م٦٣٥] .

قوت ابره‌سنك حرکاتنی یاقیندن ترصد ایدن چینلیلر ، سیاست خارجیه‌لرنده ایکی پرنسیب تعقیب ایدییورلردی : قوتلی قومشولرله مدارا ، قوتسز قومشولره قارشی نخوت ! . . . . سلطوتلرندن تیتره‌دکلری تورك خانلرینه نه ویره‌جکلرینی بیلمه‌ین ، الك سوکیلی پرنسسلرینی تقدیم ده تردد ایتمه‌ین چینلیلر ، عاجز خانلرك استرحام ونیازلرینی دیکله‌مکه بیله تنزل ایتمزلردی . بودفعه‌ده ، شوکت ونفوذی کوندن کونه آزالان (تیه‌لی شاد) ك مراجعتنه قارشی عینی وضعیتی آلمشلردی . تیه‌لی شاد ، بو تشبثنده‌ده موفق اوله‌مینجه ، وضعیت داخلیه ، داها زیاده وخامت کسب ایتمکه باشلادی .

تورکلرك متصف اولدقلری شدید وسرت سجیه ، اونلری دائما حرب میدانلرینه سوروکلیوردی . فقط ، خانلرك عجز وضعفی یوزندن فتوحات واستیلا محاربه‌لری طورنجه ،

[١] دهکینی . ص ، ٧٧ ؛

[٢] تیه‌لی‌شاد ، چینلی برپرنسس ایستمکه مأمور ایتدیکی ایلچی ایله ایمپراطور (تای ـ تسونغ Tai-tsong) ه بش یوز خیلان آت کوندرمشدی . [شاوان ، ص ، ٢٧] . بو ایلچینك عودتندن آز زمان صوکره یعنی میلادی (٦٣٥) نجی سنه‌سنك ٢٥ حزیراننده‌درکه ، تانغ سلاله‌سنك مؤسسی اولان (قعو ـ تسو kao-tsou) وفات ایلمشدر . قعو ـ تسو ، میلادك ٦٢٦ نجی سنه‌سی ایلولنك دردنجی کونی ، رضاسیله سلطنتی اوغلی (تای ـ تسونغ) ه ترك ایده‌رك انزوایه چکلمشدی . قعو ـ تسو ، حال انزواده ایکن (تای ـ شانغ هوآنغ Tai-chang-hoang) عنوانیله یاد ایدیلیوردی .

[Gaubil, abrégé del,histoire de la grande dynastie Tang.v. XV,p-435. et 445]

بوسببه داخلی اغتشاش ومجادله صورتنده تظاهر ایدییوردی . بو دفعه‌ده اویله اولدی . وحدت ملیه‌یه قطعی برضربه اولمق اوزره ، داخلده قانلی بر اختلال چیقدی . اختلالك هدفی‌ده طبیعی (تیه‌لی شاد) ایدی . بو بدبخت پرنس ، بر تورلو تبعه‌سنك حرمت ومحبتنی قازانه‌مه‌مشدی . وحدت ملیه‌یی قوتلندیرمك ایچون یاپدیغی تشکیلات ایسه ، بالعکس افتراق و تفرد حرصنی بسله‌ین باشبوغلره پك مساعد بر زمین حاضرلامشدی . خانك اداره‌سندن ممنون اولمیان امرادن (تونغ تودون Tong-tou-toen) ، معیتده‌کی قبیله ایله اعلان عصیان ایده‌رك بغتةً خانك قرارکاهنه هجوم ایتدی [۱] . تیه‌لی شاد ، اطرافنده‌کی آدملریله قهرمانانه مقاومت کوستردیسه‌ده ، خصمنه غلبه چالمغه موفق اوله‌مدی . کوچوك قارداشی (پولی‌شاد Pou-li) شادله برابر ، (یه‌ن‌کی yen-ki) یه یعنی (هاراشار)ه فرار والتجایه مجبور اولدی [م ۶۳۸] .

بونك اوزرینه (نوشه‌پی) قبیله‌لرینك الك قوتلیسی اولان برنجی اوقلك باشبوغی (آسی‌کیه کیونه‌سه‌کین A-si-kie-kiue-se-kin) ایله (تونغ تودون) ، رؤسایی دعوت‌ایده‌رك‌وضعیت‌تعیین ویکی بر خانك انتخاب ایدلمسی ایچون برقوروولتای تشکیل ایتدیلر . قوروولتای ، عائلهٔ خاقانی پرنسلرندن (یوقو yu-kou) شادی بویوك خانلغه انتخاب وفراری (تیه‌لی شاد) ی‌ده کوچوك خانلغه تنزیله قرار ویردی [۲] .

فقط ، بوقوروولتای خانلغك بوتون امرا وطرخانلرندن متشکل دکلدی . (کیونه‌سه‌کین) ایله (تونغ تودون) . قوروولتایه یالکز کندی طرفدارلرینی طوپلامشلردی . طبیعی بویله بر (قوروولتای) ك قراری بوتون ملتجه مطاع اوله‌مزدی . و بویله اولدی . قوروولتای قرارینه مخالفت ایدنلر . ایکنجی بر اختلال چیقاردیلر . نتیجه‌ده (تونغ تودون) قتل ایدلدی . عصیانی بصدیرمق اوزره (یوقوشاد) ك کوندردیکی عسکرده (سه‌کین) لردن بری طرفندن طاغیدیلدی . مقابل اختلال غلبه ایدنجه اولجه (هاراشار) ه التجا

---

(۱) (تونغ Tong) لفظی (تونغ بایغو) خانك اسمنده اولدیغی کبی بورادهده شخصی نام اوسیدر .

(۲) یوقوشاد ، تونغ بایغو زماننده مهم خدمتلرده بولنان (موهو Mou-ho) شادك اوغلی و (تیه‌لی شاد) لكده وردالی ایدی . بو پرنسله ، حرق خانلرندن (هیه‌لی) خانك (یوقو Yu-kou) ؛ اسمنده‌کی اوغلنی قاریشدیرمامالیدر .

ایتمش اولان (تیه‌لی‌شاد) تکرار بویوك خان‌اعلان اولوندی. (نوشه‌پی) لرله (چومی)لره کاملاً اسکی خانلرینه التحاق ایلدیلر.

ایکنجی اختلال، (تیه‌لی شاد) لك لهنه دکل، قورولتای قرارینك علیهنه ایدی. چونکه قورولتای، عنعنه‌یه کوره جمع ایدیله‌مش، مجلسه آنجق (نوشه‌پی)و(چومی) رؤساسی اشتراك ایتمشلردی. حالبوکه بو قبیله‌لر، خانلغی تشکیل ایدن اولوسلرك نصفی بیله دکللردی. قورولتای قرارینه عصیان ایدنلر بالضروره (تیه‌لی شاد) لك اطرافنده طوپلاندیلر. بوقرای تصویب ایدنلرده علیهداری اولمغه باشلادیلر. بو صورتله تورکلر ایکی‌یه آیریلمش اولدی. قورولتای قرارینی تصویب ایدنلر (یوقوشاد) ی (ایپی تولو i-pi-tou-lou) عنوانیله بویوك خان اعلان ایتدیلر [م ٦٣٨]. تولوخان، (ایلی) نهرینك شرق طرفلرینی آلدی. نهرك غربنده‌کی اراضی‌ده (تیه‌لی شاد) ه قالدی. [١]

فقط، هر ایکی طرفده خصمنی امحا ایتمك عزمنده اولدیغندن پك طبیعی اوله‌رق آره‌لرنده قانلی بر محاربه باشلادی. هر ایکی طرفدن‌ده بیکارجه قهرمانلر اولدی. بر چوق خانمانلر سوندی. فقط هیچ بر طرف قطعی بر غلبه قازانه‌مدی. او وقته قدر

(١) ده‌کینیی‌ده (ایلی) نهرینك غربنده‌کی‌اراضی (تولو)یه وشرقنده‌کی اراضی‌ده (تیه‌لی‌شاد)ه عائد اولمق اوزره اویوشولمش اولدیغی ذکر اولونیورسه‌ده (هونلر تاریخی. ج. ١، ص، ٢، ص، ٤٧٧) بونك بر خطا اولدیغی شبهه‌سزدر. جونکه چین وقایعنامه‌لرنده (تولو) نك قرارکاهنه (شمالی سرای)، (تیه‌لی شاد) لك خلفی اولان (شاپولو بایغو) نك قرارکاهنه‌ده (جنوبی سرای) دینلدیکنی کوریورز. ایلی نهرینك شرقنده‌کی اراضی، غربی تورکیو خانلغنك شمال شرقی جهتلرینی، غربنده‌کی اراضی‌ده جنوب غربی طرفلرینی احتوا ایتدیکی جهتله، (شمالی سرای)ده اوطوران (تولو) نك اولکه‌سی ایلی نهرینك شرقنده‌کی اراضی، (جنوبی سرای) ده اقامت ایدن (تیه‌لی شاد) لك اداره‌سنده قالان حوالی‌ده ایلی‌نك غربنده‌کی منطقه‌لر اولمق پك طبیعی‌در. ثانیاً تولوخانه تابع اولان قبیله‌لرك (باسمیل)، (پوعوما pouo-ma)، (قیرغیز) و(چوموقوئ) لر اولدقلرینی بیلیورز. حالبوکه بو قبیله‌لر، غربی تورکیو خانلغنك شرق شمالی حوالیسنده اوطورییورلردی. ثالثاً، چین تاریخلری (تیه‌لی شاد) لك خلفی (شاپولو بایغو) نك اداره‌سنده‌کی ممالکك شرق حدودی (ایلی) نهری اولدیغنی تصریح ایدییورلر. بو صراحت، (تیه‌لی شاد) اولکه‌سنك ایلی نهرینك غرب حوالیسی اولدیغنی مثبتدر. رابعاً کرك (تیه‌لی شاد) وکرك خلفی (شاپولو بایغو)، (نوشه‌پی) قبیله‌لرینه‌حاکم بولونیورلردی بوقبیله‌لر ایسه، غرب تورکلرینك غربی اقسامنی تشکیل ایدییورلردی.

متحداً غرب خانلغنك اعلاسنه چالیشان اون اوقلك بربرلرینی بوغمقله اوغراشمەلری نك فجیع بر منظرەایدی . وحدت ملیەنك بو قدر صارصیلمش اولمسی قطعی بر انقراضه کیدلدیکنی کوستریپوردی . ایکی طرف آرەسنده دوام ایدن مجادلەیی هیچ بر شی طوردیرەمیوردی . حل حرب ، هر ایکی طرفده بیتاب دوشنجەیه قدر دوام ایلدی . هیچ برطرفده قیمیلدامق قدرتی قالمنجه نهایت اویوشمغه قرار ویردیلر . (ایلی) نهرینی حدود اولەرق قبول ایلدیلر .

فقط ، بو اویوشمه . ظاهری بر شی ایدی . دها طوغریسی . هر ایکی طرفدەده حرب ایتمك مجالی قالمامش اولدیغی ایچون منازعه طبیعتیله توقف ایتمشدی . هر ایکی طرف ، کندینی طوپلامق و یکیدن قوت قزانمق ایچون ، اویوشمەیی یکانه چاره کورمشدی . (تولو) ، خصمنی امحا ایتمك ایچون مساعد برزمانك ورودینه انتظارا ، فصلهٔ جدالدن بالاستفاده . تشکیلات اداریه و عسکریەسنك تنظیمنه قویولدی . (تسوهو Tsau-ho) طاغنك غرب حوالیسی قرارکاه اتخاذ ایتدی . یکی قرارکاهه (شمالی سرای) نامنی ویردی .

تولونك الکبیوك املی ، اطرافدەکی کوچوك برنسلکلرله طاغینیق قبیلەلری طوپلامق . بوسایەده قازانەجغی یکی قوتلرله خصمنی ازمکدی . بومقصدله پك چوق چالیشدی . نهایت ، (کیوئەیوئەشه) لر ، (پاسیمی) یعنی (باسمیل) لر [۱] (پوعوما) [۲] یعنی (هولان) لر

(۱) (کیوئه ـ یوئه ـ شه) تورکلردن بر قبیله اسمیدر . چینلیلرك (پاسیمی) دیدکلری اولوس ده بیلکەخان کتابەسنده (باسمیل) دینیلن تورکلردر . میلادی (۷۲۰) تاریخنده (بش بالیق)ده ساکن اولان (پاسیمی) لرك بوزمانده یعنی (۷۲۰) تاریخندن بر عصر اول بش بالیقده اولدقلری محققدر . چونکه بوتاریخده (بش بالیق) ده (چویوئه Tchou-yue) لر اوطوریپورلردی . چین وقایعنامەلرندن بو اثناده (پاسیمی) لرکده (هوپوغ hopog) نهری کنارنده و (چوغوچاق Tchougoutchak)ك شرقنده (نارن‌هوپوغ Narin-Hopog) دینیلن محلده اقامت ایتدکلری آکلاشیلیور . .

(۲) چین مؤلفلری ، کندیلرینك (پوعوما pouo-ma) دیدکلری طاغه ، اقوام شمالیەنك [تورکلرك] ، (هولان Ho-lan) نامنی ویردکلرینی قیدایدیپورلر . چینجه (ما) آت ، (پوعو) ده بنکلی دیمك اولمسنه نظراً (پوعوما) ، بنکلی آت معناسنی افاده ایتمکدەدر . چینلی مؤلفلر ، (هولان) لکده بنکلی آت معناسنده ولدیغنی خبر ویریپور . بوردده بحث ایدیلن (پوعوما) قبیلەسی ، اسمنی ساکن اولدقلری بوطاغدن آلمشلردر . موسیو (شاوان) ، چین وقایعنامەلرندن نقلاً (هولان‌طاغی) حقنده شو معلوماتی ویریپور : (هولان طاغی ، ... Ning-hia)

(کیه‌قو) لر [١] ، (هوسین) [٢] لر (چوموقوئن) لر و [٣] کبی بویوك اولوسلری کاملاً کندی طرفنه جلب ایتمکه موفق اولدی. بوسایه‌ده نفوذی پك زیاده آرتدیغی کبی اوردوسنك مقداری‌ده (تیه‌لی شاد) ك قوتنی کچدی . تولو بر طرفدن بو صورتله قوتلنمکه چالیشدیغی کبی دیکر طرفدن‌ده خصمنی ضعیف دوشورمك یوللرینی آرییوردی. نهایت (تیه‌لی شاد) ه تابع اولان قبائلدن بعضلرینك (تودون) و (سه‌لیفا) لریله کیزلیدن کیزلی‌یه تأسیس مناسباته باشلایه بیلدی . برچوق وعدلرله بواهانتکار امرایی متبوعلری علیهنه قیامه اقناع ایلدی .

موقع مستحکمنك آلتمش (لی) غربنده‌در . بوطاغده بیاض ، یشیل پك چوق اوتلر بولوندیغندن اوزاقدن باقیلدیغی زمان بنکلی آت سوریلری منظره‌سنده کوروندیکی ایچون یرلیلر طرفندن (هولان) اسمی ویرلمشدر . چونکه اقوام شمالیه بنکلی آتلره (هولان) اسمنی ویریرلر . بالآخره بو طاغ جوارنده ساکن اولان بر قبیله‌ده بو اسمله یاد ایدلمشدر .

شاوان ، پوعومار حقنده‌ده (تانغ - شو) دن شو معلوماتی نقل ایدییور : [پوعومار ه ، (پی‌تسه pi-tse) ویا (نغولوچه ngo-lo-tche) اسمی ویریلمکده‌در . پوعومار ، (توکیو) لرك شمالنده‌وچین پایتختندن (١٤٠٠) لی بعدنده بر اراضی‌ده اوطورییور ، دائما صو کنارلرنده ، مرعالق محللرده طولاشیورلر . مع‌مافیه طاغلق منطقه‌لرده‌ده اقامتی پك زیاده سه‌ویورلر . پوعومار ، اوتوز بیك قدر کزیده عسکر چیقاره‌جق برقوتده‌در . یوردری اولان اراضی سنه‌لك قسم اعظمنده قارلرله مستوردر . فقط ، بورالرده‌کی آغاجلر (چام) دائما یشیلدر . چیفت سورمك ایچون آتلرینی قوللانیورلر . آتلری بنکلی اولدیغندن کندیلری‌ده (پوعوما) یعنی (بنکلی آتلر) نامنی آلمشلردر . پوعومار ، پك چوق آت یتشدیریرلر‌سه‌ده اونلره بینمزلر . قصراقلرینك تخمیر ایتمش سودلریله (قمز) تعیش ایدر ، (کیه‌قو Kie-Ko) لرله یعنی (قیرغیز) لرله محاربه‌دن پك زیاده خوشلانیرلر . شکل وسیمالری قیرغیزلره پك زیاده بکزرسه‌ده لسانلری فرقلیدر . بربرلرینك دیلنی قولایجه آکلایه‌مزلر . صاچلرینی کاملاً کسر و (قره‌آغاج) قبوقلرندن معمول برنوع کلاه کییه‌رلر . خانه‌لری پك ابتدائیدر . آغاجلری بربری اوزرینه بیغار ، طوانلرینی‌ده قره آغاج قابوقلریله قپاتیر ، بو صورتله بر او یاپمش اولورلر . پوعوماری تشکیل ایدن بویلردن هر برینك باشنده بر باشبوغ بولنور . شاوان . ص ، ٢٩ . نوط ، ٤] .

[١] (کیه‌قو Kie-Kou) . چینیلرك قیرغیزلره ویردکلری اسملردن بری‌در . بو تاریخده قیرغیزلر ، سیبیریاده (آنغارا) و (بایقال) دن (اوبی) و (ایرتیش) بویلرینه قدر امتداد ایدن ساحه‌ده اوطوریورلردی .

[٢] (هوسین Ho-sin) لرده تورکاردن براولوس اوملیدر .

[٣] چوموقوئن Tchou-mou-Koen لر ، (تولو Tou-lou) دینیلن بش قبیله‌دن بری‌در .

بونلر . كونك برنده بغتةً قيام ايدەرك خانك قرارگاهنی باصدیلر . فقط (تیه‌لی شاد) ، تدبیرلی طاورانه‌رق . یاقاسنی أله ویرمدی . فرغانه طرفلرینه فراره موفق اولدی . آز زمان صوکره اوراده وفات ایلدی . [م ٦٣٩] .

(تیه‌لی‌شاد)ك فرغانه‌یه فرار واوراده وفات ایتمسی ، غربی کوك تورك خانلغنی ألیم بحران ایچنده براقمشـدی . خانلق داخلاً وخارجاً تهدید ایدلمکده‌ایدی . غرب خانلغنه کوز دیکن (تولو) کیتدکجه قوت وسطوتنی آرتیرییور ، غربی کوك تورك خانلغنی ألده ایتمکه حاضرلانیوردی . هنوز (نهاوند) هزیمتنه اوغرامامش اولان ایران حکمداری (یزدجرد) تورکلر آره‌سنده‌کی اغتشاشلردن استفاده أملنه دوشمش . خانلغك غرب حدودلرینی تهدیده باشلامشدی . حتی بو مقصدله میلادی (٦٣٨) تاریخنده برچوق هدیه‌لرله چین‌ده حکمران اولان (تانغ) خاندانی پایتختنه برایلچی کوندرمش . تورکلر علیهنه باشلادیغی حرکاتدن ناشی ایمپراطوری تبریك وتشجیع ایتمش ، مشترك دشمنه قرشو بر ائتلاف تأمینه چالیشمشدی . بو اثناده چینلیلرده (هامی) طرفلرینه آقینلر یاپان دوقوز اوغوزلرله (چو - یه‌ئو Tchou-yue) و (چو-می Tchou-mi)لرك تأدیبی ایچون تورکستانه کیرمکه حاضرلانمشلردی [١].

وضعیتك وخامتنی تقدیر ایدن غرب تورکلری، تیه‌لی شادك اوغلی (شاداپی)عنوانیله حکمدار اعلان ایتدیلر [٢] . فقط ، یکی خان بوقدر مدهش بربحران قارشوسنده بولونان خانلغی قورتاره‌بیلمك ایچون لازم کلن اوصاف ومزیتلری حائز دکلدی . اساساً چوق‌ده یاشامادی . برسنه قدر داخلی اغتشاشلر ایچنده یووارلاندقدن صوکره وفات ایلدی (م ٦٤٠) .

[١] بو حادثه‌نك سببی شودر : چینلیلر صوك زمانلرده غوبی‌چولی طریقیله (قاراشار) حوالیسیله مناسبات تجاریه‌یه کیریشمشلردی . حالبوکه چینلیلرك تجارت زمانلرنده (چو-یوئه) و (چو-می) قبیله‌لری دوقوز اوغوزلرله برلشه‌رك (قاراشار) حوالیسنه آقین ایتمکه باشلادیلر . چین حمایه‌سنده بولونان بش شهری یغما وتخریب ایتدیلر . صوکره‌ده چینه عائد اولان (هامی) موقع مستحکمنه هجومه قیام ایده‌رك بورالیده تهدیده باشلادیلر [م . ٦٣٩] . چین ایمپراطوری دوقوزاوغوزلرك بو جرئتکارلغی شدتله قیرمق ایچون براوردو کوندردی . سیر تاردوشلر (سیه-ین-تو) ده کندی عرقداشلری علیهنه یورودن بواوردویه رهبرلك ایتمك دنائتنی کوستردیلر .

[٢] چین تاریخلرنده شاپینك عنوانی (ئی-کیو-لی - شه - ئی - پی I-Kiu-li-che-i-pi) خان شکلنده مقیددر . بوپرنسه عینی زمانده (مو-هو-تو-ئی-پی Mo-Ho-Tou-i-pi) یعنی (باغاتور ایپی) عنوانی ویریلدیکی چین منابعندن آکلاشیلیور .

میلادی ٦٤٠ تاریخندن صوکره غربی

کوك تورکلر

غرب خانلغنی صارصان صوك ماجرالر نتیجه‌سنده بوحکومتك استنادگاهی اولان قبیله‌لردن یالکز (نوشه‌پیلر) انقیادلرینی محافظه ایده‌بیلمش ،(تولو) لر ایسه(یوقوشاد) یعنی (تولوخان) طرفنه کچمشلردی . بوحال خانلغك حکم ونفوذینك پك زیاده قیریلمه‌سنه سبب اولدیغندن دیکر بر چوق قبیله‌لرله شهرلرده باشلی باشلرینه حرکته باشلامشلردی . (شاداپی) وفات ایتدیکی زمان ، غرب خانلغی حقیقی بر آنارشی ایچنه دوشمشدی .

اطاعتلرینی محافظه ایدن نوشه‌پیلر ، خانلغی آنارشیدن قورتارمق اوزره (کیانا Kia-na) شادك اوغلی (پیهوتو یابغو) یی خان اعلان ایلدیلر [۱] . یکی خان (ایپی شاپولو یابغو) عنوانینی آلدی [۲] . (سوئه‌ی‌ـهو) ایرماغنك شمالنده‌مستحکم بر موقعی قرارگاه اتخاذ ایده‌رك بورایه (جنوبی سرای) نامنی ویردی .

شاپولو یابغو خانلق مقامنه‌کچر کچمز کوستردیکی عزمکارانه فعالیتیله حکومتك سطوت ونفوذینی آز چوق تأمینه موفق اولدیغندن (قوچا) [۳] (شانشان) ، (تسیه‌مو) ، (طخارستان) ، (هاراشار) ، (طاشکند) ، (هو) ، (مو) و (سمرقند) کبی مستقلاً یاشامغه باشلامش اولان کوچوك حکومتلر کندیسنه عرض انقیاد ایلدیلر [٤] . مملکتنك شرق حدودلرینی‌ده (ایلی) نهرینه قدر تمدیده موفق اولدی .

---

[۱] اولجه‌ده سویله‌مش اولدیغمز وجهله چین وقایعنامه‌لرندن (تانغ ـ شو) یه‌کوره (کیانا شاد) ك آسنا خاندانی پرنسلرندن (نی‌ـشو Ni-chou) نك عینی اولماسی ایجاب ایتمکده‌در. حالبوکه (کیه‌ئوـتانغ‌ـشو) دن کیاناشادك (نی‌ـشو)نك کندیسی دکل کوچوك قرداشی اولدیغنی آکلاشیلیور.

[۲] چینلیلر بوپرنسك اسمنی (پی ـ هو ـ تو ـ شه ـ هو Pi-Ho-Tou-che-Hou) ، عنوانینی‌ده (ئی ـ پی ـ شا ـ پو ـ لو ـ شه ـ هو I-Pi-cha-po-lo che-Hou) شکلنده ضبط ایلمشلردر .

[۳] چین مؤلفلرندن بعضیلری (سوئه‌ی‌هو Soei-Hou) دینیلن ایرماغی (ایسیغ کول) ك شمالی شرقی طرفلرنده کوسترمشلردر . فقط ادوار شاوان بو تعیینه قطعی نظریله باقیور .

[٤] (قوچا) ویا (خوچه) یه چینلیلر (کیائوـتسه Kiaou-Tse) دیورلردی . (شانشان chan-chan) حکومتی (لوبنور) کولنك جنوبنده ، (تسیومو Tsiu-mou) پرنسلکی (حوتن) ك شرقنده ، (هو Ho) پرنسلکی زرافشان نهرینك جنوبنده ، (مو Mo) پرنسلکی‌ده جیحون نهرینك غربنده ایدی .

شاپولو یابغو ، ماوراءالنهر حوالیسنده تأسیس نفوذده مشکلاته معروض قالمه‌مشدی . اوته‌دنبری ماوراءالنهری بغسه‌مکده اولان ایران دولتی بو اثنالرده انقراضی انتاج ایده‌جك بر حربه طوتوشمشدی. اسلام مجاهدلرینك (قادسیه) ظفری (نهاوند) غلبهٔ قطعیه‌سیله تتوج ایدنجه ایرانك طالعی تعین ایتمشدی [م ٦٤١] . بو سایه‌ده شاداپچی دورنده خانلغی غربدن تهدید ایدن ایران آرتق موجود دکلدی . شاپولو یابغو ایچون قورقه‌جق یالکز شرقی کوك تورك خاقانلغنك شمال شرقیسنی اله کچیرمش اولان (تولوخان) له چین ایمپراطورلغی قالمشدی. جلوسنك ایکنجی سنه‌سی [م ٦٤١] چینه بر ایلچی و بر چوق هدیه‌لر کوندردی . ایمپراطورلقله مناسبات دوستانه تأسیسی آرزوسنده بولوندیغنی بیلدیردی .

چینلیلر شرقی کوك تورك خاقانلغنی محو ایتدکاری کبی غرب خانلغنی‌ده ییقمق ایستیورلردی . بو مقصدی تأمین ایچون یکدیکرینك رقیبی اولان (تولو) ایله (شاپولو یابغو)یی آیری آیری الده ایتمك و بونلری بربرلریله چارپشدیرمق چاره‌لرینی دوشونیورلردی . شاپولو یابغونك مراجعتی طبیعتیله چین سراینده ممنونیتله قارشیلاندی . ایمپراطور (تای‌ـ‌تسونغ) شاپولو یابغویه کندی مهریله تختیم ایدلمش برنامهٔ مخصوص و نشانهٔ استقلال اولاق اوزرده طبل و علم کوندره‌رك رقیبی علیهنه تحریك و تشجیع ایلدی [م ٦٤١] .

اجنبی سیاستنه کور کورینه آلت اولان شاپولو یابغو ، چین ایمپراطورینك بو التفاتنه شکرانه اوله‌رق (تولو) علیهنه اعلان حرب ایتدی . حرص جاهله هرشیئی اونوتان بو ایکی بدبخت پرنس تورکاری بربرلرینه قیردیرمغه باشلادیلر . هر ایکیسی‌ده تورکلرك امحاسندن باشقه بر غایه تعقیب ایتمه‌ین چین سراینك جلب توجهی ایچون عادتا مسابقه ایدییورلردی . حتی محاربه‌نك دوامی اثناسنده (تولو) ده چینه بر ایلچی کوندره‌رك عرض تعظیماتی اونوتمدی. ایمپراطور (تای ـ تسونغ) . شاپولو یابغونك سفیرینه یاپدیغی کبی تولونك ایلچیسنی‌ده التفاتلره غرق ایتدی. حربه شدتله دوام ایدیلیرك شاپولو یابغونك امحاسنی توصیه ایلدی . حالوکه اوحده شاپولو یابغونك ایلچیسنه‌عینی توصیه‌ده بولونمش ، (تولو) نك امحاسنی تکلیف ایلمشدی .

ایکی پرنس حرص جاهله تورکاری بربرلرینه قیردیره قیردیره پریشان بر حاله کتیرنجه چین اوردولری یاواش یواش تورکستان ایچرینه دوغرو صوقولمغه باشلادیلر . چینلیلر

میلادی (٦٤٠) تاریخنده بوتون غرب یوللرینه حاکم بر موقع مستحکم اولان (قعو-چنغ)ی یعنی (توروفان) ی ضبط ایلمشلردی .

اواثناده (هوئه‌ی - هو) لرك یعنی دوقوز اوغوزلرك ریاستنده بولونان (ودن - تای Ven-Tai) چین اوردولرینك ایلریله‌دكلرینی ایشیده‌رك كدرندن فجاةً وفات ایلمشدی . [م ٦٤٠].

چینلیلر تورك اولكه‌سنی یاواش یاواش استیلا ایدركن غرب خانلغنك انقاضی اوزرنده ایكی بایقوش كبی دیدیشن (تولو) و (شاپولو) خانلرده قانلی عربده‌لرینه دوام ایدییورلردی. صوك زمانلرده تولو) نك قوتی آرتمش ، شاپولو یابغویه تابع اولان غربده‌كی كوچوك پرنسلكاردن بعضیلری‌ده كندیسنه عرض انقیاد ایلمشدی . بونلردن (طاشكند) تودونی تولونك تشویقیله آرقه‌دن شاپولو یابغویه هجوم ایتدی . شاپولو مغلوب واسیر اولدی. تودون كندیسنی زنجیر بند اوله‌رق (تولویه) كوندردی . اوده اعدام ایتدیردی [م ٦٤٢] . بونك اوزرینه شاپولونك اداره‌سنده بولونان ممالك وقبیله‌لرده كاملاً (تولو) نك اداره‌سنه كچدی . بوقبیله‌لردن نوشه‌پیلر یكی اداره‌یی كرهاً قبول ایتمش ، دیكرلری صمیمیتله عرض انقیاد ایلمشلردی .

اولجه كورولدیكی وجهله غربی كوك تورك خانلغنی تشكیل ایدن حاكم عنصر باشلیجه اون بویوك قبیله‌دن مركبدی . فقط بو اون قبیله‌ده ، هر بری بشر قبیله‌دن مركب اولق اوزره (نو - شه - پی Nou-che-pi) و (تو - لو Tou-Lou) ناملریله ایكی غروبه آیریلمشلردی. بونلردن نوشه‌پیلر (ایسیغ كول)ك غربنده، تولولرده شرقنده اوطورییورلردی. (تونغ یابغو) نك وفاتندن یعنی میلادی (٦٣٠) تاریخندن اعتباراً بوایكی غروب بربرلرندن آیریله‌رق هربری باشلی باشنه برخان انتخاب ایتمشلردی . برآرالق (تیه-لی) شاد بونلرك توحیدینه چالیشمش ایسه‌ده موفق اوله‌مامشدی . (تولو) لر كندیسندن آیریله‌رق میلادی (٦٣٨) تاریخنده (یو-قو Yu-Kou) شادی (ایچ تولو) نامیله مستقل خان اعلان ایلمشلردی . ایشته طاشكند تودونی طرفندن اسیر ایدیلن (شاپولو یابغو) یی اعدام ایدرك كندیسنی مستقلاً غرب خانی اعلان ایدن (م ٦٤٢) تولو ، بو (یوقوشاد) در .

توه‌خان : تیه‌لی شاد ، شاداپی وشاپولو یابغو زمانلرنده پك چوق چارپشمش فقط ،

بوتون مشكلاته رغماً موقعنی محافظه ایتمش ، حتی صوك زمانلره دوغرو ترصینه بیله‌موفق اولمشدی. شاپولو یابغونك اعدامندن صوكره بوموفقیت صوك‌حدی بولدی. تولو كندیسنی بوتون غرب توركلرینك اولوخانی اعلان ایلدی . حاكمیتی غربه دوغری توسیع‌مقصدیله چنیلرك (تو ـ هو ـ لو Tou-Ho-lo) دیدكاری طخارستان‌اوزرینه یورودی. بوتون بو حوالی‌یی استیلا ایلدی . بو موفقیت جرأتنی آرتیردیغندن شرق حدودلرینده توسیع هوسنه قاپیلدی . (هامی) طرفلرینه آقینجیلر كوندردی . چین ایمپراطوری طرفندن (نغان‌ـسی) حوالیسینك محافظه‌سنه‌مأموراید‌لمش اولان (قوعوـهیاعوـقو Kouo-Hiao-Ko) ایكی بیك قدر سواری ایله تورك آقینجیلرینی مغلوباً رجعته مجبورایلدی [۱].

تولو خان عینی زمانده (چویوئه) و (چومی) لرله دها برقاچ قبیله‌یی (تیه‌ن ـ شان Tien-chan) شهرینك محاصره‌سنه مأمور ایتمشدی [۲]. (قوعوـهیاعوـقو) بونلری‌ده طرده موفق اولدی . هیاعو ـ قو بوایكی ظفردن جرأت آله‌رق رجعت ایدن توركلری

[۱] شاوان ، غربی توكیولره دائر وثیقه‌لر . ص ، ۳۰ ، ۳۱ ، ۵۷ . ده كینی قوعو ـ هیاعو ـ قونك بخارای صغیر والیسی اولدیغنی تصریح ایدییور .

[۲] چینلیلرك تیه‌ن ـ شان دیدكلری بو شهر (تورفان) ك جنوب غربیسنده و (بوقون Bou-kqun) ایله (توقسون Touksoum) آره‌سنده ایدی . بو تاریخده (چو ـ یوئه Tchou-Yue) قبیله‌سی (اوروموچی) نك شرقنده (كین ـ مان Kin-Man) سنجاغنی تشكیل ایدلدیكی منطقه‌ده اوطوریبورلردی . (غوچین) ایله هم حدود اولان (كین ـ مان) سنجاغی بودورده یعنی چینك تانغ سلاله‌سی زمانده (پەيی ـ تینغ Pei-Ting) دینلن (بش باق) حوالیسنك مركزی ایدی . (شله‌كل Schlegel) ، چویوئه قبیله‌سنك (تالاس) شهریله (لوب نور) كولی جوارنده اقامت ایتدكلرینی ادعا ایتمكده‌در (Schlegel, La Stele funéraire du Teghin Giogh p-32). فقط ، خریطه‌یه سطحی بر نظرله بو ادعانك موافق حقیقت اولدیغی آكلاشیله‌بیلیر . چونكه بوایكی موقع بربرینه اوقدر یاقین دكلدر . (شله‌كل) بو ادعاسیله ایكی خطایه دوشمشدر . اولا تالاس شهری بویلرنده اقامت ایدنلر غربی كوك توركلردن بعض پرنسلر اولدیغی حالده (شله‌كل) بونلری چویوئه‌لر ظن ایلمشدر . ثانیاً چین مورخلرینك چویوئه‌لره خلف اولان (شاتو Cha-To) توركلرینك قرارگاهی جوارنده اولدیغنی خبرویردكلری (پو ـ لەی Pou-Lei) كولی ، (لوب‌نور) دكل ، (بارکول)در . چویوئه‌لر (باركول) ك غربنده (شاتو) لرده شرقنده اقامت ایدییورلردی .

(چومی Tchou-Mi) قبیله‌سنه كلنجه بونلرده چویوئه‌لر یوردیله (اوروموچی) نك غربنده (ماناس Manas) ایرماغی بویلرنده اقامت ایدییورلردی .

تعقیبه باشلادی . (چویوئه) قبیله‌سنك باشبوغی اولان (سه‌-کین Se-Kin) ك قرارکاهنی ضبط ایتدکدن صوکره تورکاری (نغو-سوعو Ngo-Souo) طاغنده یاقالایه‌رق حربه مجبور ایتدی [١] . تورکلر بو دفعه‌ده مغلوب اولدیلر . هیاعو - قو اسیر دوشدکدن زیاده تورکی وحشیانه بر حرصله بوغازلاتدی. بوشدت اوزرینه (چویی) قبیله‌سی عرض انقیاده مجبور اولدی [م ٦٤٢] [٢] .

چین جنرالنك بو ظفرلری تولوخانه شرق قپولرینی قپادیغندن بالمجبوریه ینه غربده توسیع فتوحات أملنه دوشدی . چینلیلرك صوك ضربه‌سی کندیسنی صیندیرمامش اولدیغنی کوسترمك وصارصیلمغه باشلایان موقعنی تحکیم ایتمك اوزره (سغد) خطه‌سنه بر حرکت عسکریه اجراسنه قرار ویردی . خودبین ، متعظم وخشین بر خلقتده اولان (تولو) چین ایمپراطوری (تای-تسونغ) ك شجاعتندن بحث ایدیله‌جکنی ضویدقجه متأثر اولیوردی . کندیسنك داها شجیع اولدیغنی چینلیلره کوسترمك وبوصورتله غرورینی تطمین ایتمك ایچون قرارکاهنده بولونان چین سفیری (یوئن-هیاعویه‌ئو Yuen-Hiao-Yeou) ایله رفقاسنی‌ده بوسفره اشتراك ایتدیرمك ایستدی . سفیری جلب ایده‌رك « این سمانك محاربه میدانلرنده پك شجیع طاوراندیغنی ایشیدییورم. بن شمدی سغد خطه‌سی اوزرینه‌یورییورم سزی‌ده برابر کوتوره‌جکم . اوراده بنم محاربه‌لکده ایمپراطوریکز ه معادل اولوب اولمدیغمی کوره‌جکسکز !...» دیه‌رك سفارت هیئتنی ماوراءالنهره قدر سوروکله‌دی . یولده (می Mi) قراللغنی اوردی . برچوق اموال واسرا اغتنام ایلدی [م ٦٤٢] [٣] .

تولو زعمجه بوسفرده چین سفیرینه قهرمانلغنی کوسترمش اولدی . فقط حقیقت حالده سفیر باشقه شیلر اوکره‌نمشدی . (تای-تسونغ) ك بودساس ایلچیسی اوزون مدت تورك اوردوسنده بولونمق سایه‌سنده بالای یاشلی امرادن هر برینك احوال ومقاصدینی اوکرندی . تولوخانه تابع اولان قبیله‌لرك درجهٔ مربوطیتلرینی آکلادی . بالخاصه نوشه‌پیلرك مهیای

---

[١] چینلیلرك (نغو-سوعو) دیدکاری طاغ ، اوروبجی نك بربنده‌کی (قتون - بوغدو-اولا) طاغلرندن بری اولدیغی آکلاشیلمقده‌در .

[٢] (کیاعو - تانغ - شو) دن جنرال (هیاعوقو) نك بو سفری میلادی ٦٤١ تاریخنده وقوعبولدیغی آکلاشیلیورسه‌ده (تونغ - کیه‌ن - قانغ مو Tong-kien-kang-mo) بوحادثه‌دن آنجق (٦٤٢) سنه‌سنك یدنجی آیی وقایعندن صوکره بحث ایتمکده‌در

[٣] (می Mi) قراللغی سمرقندك یوز (لی) جنوبنده اوفاق برحکومت ایدی .

عصیان اولدقلرینی کشف ایلدی. عینی زمانده تولوخانك اداره‌سزلکنه و بویزدن اوردوده باش کوسترن عصیان حرکاتنه شاهد اولدی . اوته‌دنبری دوام ایده‌کلن توره‌یه کوره محاربه‌ده اغتنام اولونان اموال و اشیا حربه اشتراك ایدن قبیله‌لر آره‌سنده تقسیم ایدیلمکده ایدی . حالبوکه تولوخان بو محاربه‌ده الـه کچن اموال و اسرادن هیچ کیمسه‌یه برشی ویرمدی . بو یوزدن اوردوده هیجانلی بردیدی قودی باش کوستردی . (نیشی چور Ni-chi Tchour) اسمنده بر جنرال اوردونك حسابنه ترجمان اوله‌رق کندی حصه‌سنه اصابت ایدن غنائم و اسرانی جبراً آلدی . تولوخان ده، دیکر جرئتکارلره درس انتباه اولمق اوزره بو جنرالی درحال اعدام ایلدی. فقط جنرالك اعدامی، قو قدینی عصیان قصیرغه‌سی فوران ایتدیردی. جنرالك منسوب اولدیغی قبیله باشبوغی (هولوکیو Hou-lou-kiu) بوندن متأثر اوله‌رق بردنبره قبیله‌سی جنکاورلریله خانك قرارکاهنی باصدی [١]. محافظلردن برچوغی اولدوردی . قرارکاه آلت اوست اولدی. تولوخان عادتا فرار ایده‌رك طخارستانه چکلمکه مجبور اولدی . معیتنده‌کی امرا کندیسنی تورکستانه حکومتی باشنه کیتمکه تشویق ایتدیلرسه‌ده بردرلو موافقت ایتدیره‌مدیلر . عسکرینی آله‌رق (شه che) شهرینی کچدی [٢]. (طاشکند) طرفلرینه کیتدی. بونك اوزرینه معیتنده‌کی عسکر و امرادن برچوغی کندیسنی ترك ایتدیلر. قوتی آزالان (تولو) خان (قو - هو - توئن ko-ho-toen) یعنی خاتون koton شهرینه التجا ایتمکه مجبور اولدی. بورادن اطرافه قوای سفریه چیقاره‌رق فراریلری، طوپلامغه چالیشدی. فقط تولوخانه بالضروره عرض انقیاد ایتمش اولان (نوشه‌پی) قبیله‌لرندن برنجیسنك رئیسی (آ - سی - کی - کیوئه سه‌کین A-si-ki kiue) برخروج حرکتی اثناسنده کندی قبیله‌لریله بغتةً هجوم ایده‌رك تولوخانی مغلوب ایلدی . خان بر آرالق (په - شوئی pe-choui) شهرینی ضبط ایده‌رك اوراده تحصن ایتمکه مجبور اولدی [٣].

---

[١] (تانغ - شو) ده بو رئیسك اسمی (هولوئو Hou-lou-ou) شکلنده مقیددر . ایری‌ده کوروله‌جکی اوزره (هو - لو - ئو) بش قبیله‌دن مرکب اولان (تو - لو Tou-lou) قبیله‌لرندن ایکنجیسنك اسمیدر .

[٢] (تانغ - شو) ده بر شهر اسمی اوله‌رق ذکر ایدیلن (شه che) لفظی اکر (سوئه‌ی - شه Soui-che) مخففی ایسه بونك (جو Tchou) شهری اولمسی ایجاب ایدر .

[٣] چینلی غرب سیاحی (هیوئن - تسانغ Hiuen-Ttang) ه کوره (په - شوئی) شهری (تالاس) بلده‌سنك ایکی یوز (لی) جنوب غربیسنده مستحکم بر بلده ایدی .

تولو خانك غربده آتيلديغي ماجرايي ياقيندن تعقيب ايدن چينليلر صوك وقعه‌لر اوزرينه توركستانه دوغرو صوقولمق جتننده‌كي تصورلريني موقع فعله قويمغه باشلاديلر . اوليجه يعني ميلادي (٦٤٠) تاريخنده بوتون غرب يوللرينه حاكم اولان (تورفن) موقع مستحكمني آلده ايتمشلردي . چينليلرك حركتندن خبردار اولان (هوئه‌ي هو) لر باشبوغي (وه‌ن - تاي Ven - Tai) ده يأس وكدورتدن فجاءة اولمشدي . يرينه كچن اوغلي شي - چينغ (chi-ching چينليلرك ايلرلمه‌لرينه مانع اولمق ايستديسه‌ده موفق اوله‌مدي . چينليلردن عفو ديلمكه مجبور اولدي . فقط ايمپراطور (تايي - تسونغ)ك مغرور ومظفر قوماندانى عفو طلبنك اسعافي ايچون (شي - چينغ)ك اللري باغلي اوله‌رق اوردوكاهه كلمه‌سني شرط قوشدي . (هوئه‌ي - هو) باشبوغي بوذاتي قبول ايتمدي . تكرار حربه كيريشدي . فقط بودفعه‌ده مغلوب اوله‌رق اسير دوشدي . تولو خان (شي - چينغ)ك امدادينه (يابغو) قوماندا‌سنده برقوة معاونه كوندرمشدي . فقط يابغونك مواصلتندن اول (شي - چينغ) اسير دوشمش اولديغندن بوقوت هيچ برايش كوره‌مكسزين غربه چكلمكه مجبور اولدي . بونك اوزرينه چينليلر خانك متفق اولان (يه‌ن - كي Yenki) يعني (قاراشار) حواليسني ده تماميله ضبط ايلديلر .

غرب خانلغنك اساس عنصرلرندن اولان نوشه‌بي قبيله‌لري ، اوته‌دنبري (تولو) خانه معارض بولونيورلردي . شاپولو يابغونك عاقبت اليه‌سندن صوكره كنديسنه كرهاً اطاعت كوسترمشلردي . عصيان ايچون مساعد برفرصته مترقب بولونيورلردي . صوك وقعه‌لر اوزرينه تولوخان ضعيف دوشنجه عصيان ايتديلر . چين ايمپراطورينه مراجعت ايدرك كنديلرينه آيري برخان تعيين ايتمسني استرحام ايلديلر . تولوخانك اولا عصياني صوكره‌ده اداره‌سزلكي يوزندن غرب توركلري ده‌ازلي دشمنك آغوشنه آتيلمش اولديلر . ايمپراطور (تايي - تسونغ) بومراجعت اوزرينه خاناق فرماني حاملاً برمأمور مخصوص كوندردي [١] . بومأمور نوشه‌بي رؤساسيله مذاكره و آسنا سلاله‌سندن بريسني خانلغه انتخاب ايدرك ايمپراطور فرماني تسليم ايتمكله موظفدي . برچوق مذاكره ومناقشه‌دن صوكره (ئي - كيو - لي شه - ايچي [٢] خانك اوغلي (ايچي - شه - قوئه‌ي) غربي كوك تورك خانلغنه انتخاب اولوندي (م ٦٤٥)

[١] تانغ - شو) يه كوره بو مأمورك اسمي (تونغ - شه - شو - جن - وه‌ن - ئو - ين Tong-che-chou-jen-Wen-ou-Yn) ايدي .

[٢] (تيه - لي) شادك اوغلي اولان بوپرنس چين وقيعنامه‌لرنده عيني زمانده (مو - هو - تو - ايچي Mo-Ho-Tou) اسميله‌ده ياد ايديلمشدر .

غربی كوك تورك خانلغنده احتراص مجادله‌لری

غرب توركلرینك مدهش برقارغشه‌لق ایچنده یوزدكلری هنكامده نوشه‌پیلر طرفندن خان اعلان ایدیلن (شه‌قوئه‌ی) ، برطرفدن چینله خوش كچنمك، دیكر طرفدن تولوخانی اورته‌دن قالدیره‌رق ملی برلكی تأمین ایتمك كبی ایكی مهم وظیفه قارشوسنده بولونیوردی. موقع اقتداره كچر كچمز اولجه (تولو) طرفندن توقیف ایدیلمش اولان چین ایلچیلرینه مكلف براقامتكاه احضار ایتدیردی . متعاقباً معززاً چینه كوندردی .

غرب تورك خانلغی ایچون برداهیهٔ شورش اولان (تولو) خان (تالاس) ك جنوب غربیسنده كائن اولوب چینلیلرك (په - شوئه‌ی Pe-choei) دیدكلری شهرده تحصن ایتمشدی . (شه‌قوئه‌ی) استناد ایتدیكی نوشه‌پیلردن براوردو تشكیل ایده‌رك اوزرینه كوندردی . (تولو) یكی خان طرفندن بویله برهجومه معروض قاله‌جغنی اولدن تخمین ایتمش اولدیغندن معیتنده‌كی عسكرك تعلیم وتربیه‌سنه اعتنا ایلمشدی. بومعلم عسكرلرله (شه‌قوئه‌ی) ك كوندردیكی قوتی قارشـولادی . ایكی قوت تقابل ایدنجه تولو اولجه ترتیب ایتدیكی پلان موجبنجه طاوولر زورنالر چالدیره‌رق مخوف بركورولتی ایله نوشه‌پیلر اوزرینه آتیلدی ، (شه‌قوئه‌ی) ك ماهر قوماندانلر اداره‌سنده اولیان اوردوسی بومأیوسانه هجومه اوزون‌مدت مقاومت ایده‌میه‌رك منهزم اولدیلر . برچوغی مقتول واسـیر دوشـدی . (تولو) بوغلبه‌دن استفاده ایده‌رك اسكی تبعه‌سنی تكرار كندیسنه جلب ایتمكه چالیشدی . فقط كندیسنه التحاق ایدن اولمدی . بونك اوزرینه مأیوسـاً (طخارستان Tou-Ho-lo) طرفلرینه چكلمكه مجبور اولدی .

بوحادثه شه‌قوئه‌ی‌خانه رقیبنك برداها توركلری باشنه طوپلایه‌میه‌جغی قناعتنی ویرمش اولدیغندن تكرار بر حركت عسكریه اجراسـنه لزوم كورمدی . توركسـتان قبیله‌لری آره‌سنده نفوذ وسطوتنی تزیید ایتمكه چالیشدی . اعتبارینك آرتماسنه سبب اولور امیدیله چین ایمپراطوریله صهری برمناسبت تأسیس ایتمك هوسنه قپیلدی . چینه قیمتدار هدیه‌لرله برایلچی كونده‌ره‌رك ایمپراطوردن برپرنسـس ایسته‌دی [م ٦٤٦] .

ایمپراطور (تایی - تسونغ) بوائناده (هوئه‌ی - هو) لری یعنی دوقوز اوغوزلری

تحت اطاعته آلمش ، نظر احتراصنی تورکستان چینی‌یه دیکمشدی [١] . بو خطه‌یی ألده ایتمك ایچون (شه‌قونه‌ی) لك مراجعتندن استفاده ایتمك ایسته‌دی. چینلی پرنسسی ویرمك ایچون (قوچا Kieou-Tse)، (خوتن Yu-Tien)، (کاشغر Sou - Lei)،(صاری کول Tsoug-Ling)، (چوکیوپو Tchou-Kiu-Po) مملکتلرینك چینه‌ترکایدیلمه‌سنی تکلیف ایتدی [٢]. شه‌قونه‌ی خان طبیعی بو آغیرتکلیفی قبول‌ایده‌مدی . پره‌نسس چینده، بواولکه‌لرده خانده قالدی . بواثناده‌ده (تانغ) سلاله‌سنك محتشم ایمپراطوری (تای‌تسه‌ونغ) وفات ایلدی [م ٦٤٩] .

شه‌قونه‌ی خان ، اوزله‌دیکی چینلی پرنسسله ازدواج ایده‌مه‌مکدن متحصل بر حزن ایچنده بولوندیغی اثناده تورك‌پرنسلرندن (آشناهولو A-che-Na-Hou-Lou) کندیسنه قارشی قانلی برعصیان چیقاردی [٣]. تورك‌عالمی یکیدن مدهش برهرج‌ومرج ایچنده‌قالدی. (شه‌قونه‌ی) خانه تابع اولان قبیله‌لردن برچوغی (هولو) یه التحاق ایلدیلر . بوصورتله غرب تورك اولکه‌سنده بربرلرینه خصم جان اوله‌رق اوچ خان میدانه چیقمش اولدی . (هولو) یوزبیکه بالغ اولان اوردوسیله (شه‌قونه‌ی) اوزرینه یورودی . وقوعه کلن قانلی

[١] هونه‌ی ـ هولر (پوسا Pou-Sa) اسمنده‌کی باشبوغلرینك وفاتی اوزرینه (تو‌ـمی‌ـتو Tou-Mi-Tou) اسمنده برینی کندیلرینه خان نصب ایتمشلردی. (تومی‌تو)، سیرتاردوشلر (سیه‌ـیں‌ـتولر) اوزرینه هجوم ایده‌رك اوردولرینی پریشان وکندیلرینه عرض انقیاد ایتدیرمشدی .

[٢] چینلیلرك (چو‌ـکیو‌ـپو) دیدکلری شهر (یارکند) لك جنوبنده ایدی. ابن‌سماوقیعنامه‌لرنده‌کی بوقیدلردن‌اوتاریخده شرقی‌تورکستانك کاملاً غرب‌خانلرینك‌تحت‌حاکمیتلرنده بولوندیغی آکلاشیلمقده‌در.

[٣] (آشناهولو) غربی‌تورك خانلرینك جدی اولان شه‌ـتیه‌ـمی (ایستمی) خانك بشنجی بطنده حفیدی و (ایپولی‌شادشه‌قونه‌ی‌تکین) لك ده اوغلی ایدی . وقتیله (آشناپوچن Pou-Tchen) چینه التجا ایتدیکی زمان (تولوخان) کندیسنی یابغو عنوانیله بونك یرینه تعیین ایتمشدی. آشناهولو، (تورفان) لك شمالنده قره‌ایرتیش (To-Lo-se) وادیسنده اقامت ایدیور، (چومی)، (چوبونه)، (قوسو Kou-Sou) وقرلوق (قولولو) قبیله‌لریله (تولو) لرك بش قبیله‌سی کندیسنه تابع بولونیورلردی . تولو خان طخارستانه فرار ایتدکدن صوکره شه‌قونه‌ی خان اوکا طرفدار اولان (هولو) یی تعجیز ایتمکه باشلادی . بو تضییق نتیجه‌سنده هولونك اطرافنده‌کی قبیله‌لر طاغیلدیلر . کندیسی‌ده معیتنده قلان برمقدار قوتله پریشان برحالده طولاشمغه مجبور اولدی . هولویه طرفدار اولان قبائلدن (چه‌شوئی Tche-Cho-i) قبیله‌سی‌ایله‌ـکه تولولری تشکیل‌ایدن‌بش‌قبیله‌دن(شه‌قوئی Che-cho-i) قبیله‌سی اولمسی محتملدر ـ (چوموقوئ TchouMou -Koen) و (پوپی Po-Pi) قبیله‌لری شه‌قونه‌ی خانه مراجعت ایده‌رك هولونك معصومیتندن بحث وعفوینی استرحام

مجادلهده (شهقونهی) مغلوب اولهرق اتلاف ایدیلدی [م ٦٥١] . غرب خانلغنك تملنی تشکیل ایدن (نوشهپی) و (تولو) قبیلهلری کاملاً (هولو) یه عرض بیعت ایدهرك کندیسنی (شاپولو) عنوانیله خان اعلان ایلدیلر [م ٦٥١] .

غرب تورکارینی بوألیم قارغشهلغه سوروکلهینلردن بری اولان (تولوخان) حالا طخارستارستان طرفلرنده بولونیوردی . (ایپی شهقونهی) تلف اولدقدن صوکره یکی خان (هولوشاپولو) یه رقیب اولهرق یالکز بوقلمشدی . فقط ، بوتون تورکار کندیسندن یوز چویرمش اولدقلرندن (شاپولو) یه قارشی قویهجق قوتی یوقدی . بش تولو وبش نوشهپیلرك عرض انقیاد ایتملری اوزرینه بویوك برقوت اکتساب ایدن (هولو) موقعنی تحکیم ایدهجك تدابیری موقع فعلهقویمغه باشلادی . قبیلهلری کندیسنه صمیمی برصورتده باغلامق ایچون تولولردن برقبیلهنك باشبوغی اولان (هولوکولچور) ه کریمهلرندن برینی تزویج ایلدی . موقعنی ایجه تحکیم ایتدکدن صوکره یوزبیك نفری متجاوز بر اوردو ایله (تولوخان) اوزرینه یورودی . اختیار خصمنی مدهش برهزیمته دوچار ایتدی. غرب

ایلدیلر . شهقونهی خان ، بر حرص جاهلانه ایله بو قبیلهلرك شفاعتلرندن حدته کلهرك تنکیللرینه باشلادی. بوقبیلهلرده هولوایله برابر چینه التجا وایمپراطوره عرض انقیاد ایلدیلر [م ٦٤٨] . قوچا حوالیسنی استیلا ایتمکه حاضرلانان ایمپراطور بونلری حسن صورتله قبول ایتدی. هولو ، بوسفرده چین اوردولرینه پیشدارلق ایتمك استرحامنده بولوندی . هولونك بوصورتله عرض خدمت ایدیشی صداقتنك نشانهسی عد ایدیلهرك کندیسنه پارلاق عنوانلر وریلدی . اونکله برابر کلن اوچ قبیلهده (غوچن) جوارنده (تینغ Ting) ایالتنده اسکان ایدلدیلر . هولو برلشدکدن صوکره اوجه کندیسنه تابع ایکن صوکرهدن طاغیلان قبیلهلرله کیزلیدن کیزلی‌یه تأسیس مناسباته کیریشدی . بونلردن برقسمنی ألده ایتدیکندن قوت وسطوتی خیلی آرتدی . بو آرالق چینك بویوك ایمپراطوری (تای-تسونغ) وفات ایتدیکندن [م ٦٤٩] هولو فرصتدن استفاده ایدهرك چین ادارهسنه کچمش اولان (تورفان) و (غوچن) حوالیسنی ضبط ایتمکه قالقمشدی . فقط چین ارکان حکومتندن بری بوتشبثك عاقبت وخیمهسنی تشریح ایدهرك کندیسنی بوفکردن واز کچیردی. هولو، چین ایمپراطورلرندن (تاعو-تسونغ Kao-Tsong) دورنده ومیلادك (٦٥١) تاریخنده اوغلی (تیه-یون Tie-Yun) تشویقیله تبعهسنی آلهرق غربه چکلدی. اولجه (تولوخان) ك ادارهسنده بولونان اولکهیی ضبط ایدهرك (تالاس) ك شرقنده وبوکون (آلکساندر) نامی ویریلن طاغك شمال ورسانی اتکنده (تسی‌ین - تسی‌یون Tsien-Tsiun) نهرینی یعنی (فاراب) بلدهسنی قرارکاه اتخاذ ایلدی . ایشته (هولو) بورایه برلشدکدن صوکرهدرکه (نوشهپی) و (تولو) قبیلهلرینی تحت انقیاده آلهرق کندیسنی (شاپولو Cha-Po-Lo) عنوانیله غرب خانی اعلان ایلمشدر [م ٦٥١] .

حواليسنده وبالخاصه ماوراءالنهرده‌کی کوچوك پرنسلکلری تحت انقياده آلدی [م ٦٥٢].

تورکلرك غرب قومشوسی اولان ایران بو اثناده درین بر بحران کچیریوردی. اسلام مجاهدلری (قادسیه) و (نهاوند) ظفرلرینی متعاقب (ساسانیان) طبقه‌سنك صوك حکمداری اولان (یزجرد) ی مملکتنك شرق حدودنده‌کی (مروالشاهجان) ه قاچمغه مجبور ایتمشلردی. هولو شاپولو، تولو خانی تنکیل ایتمك اوزره غربه یورودیکی اثنالرده (یزدجرد) ده (مروالشاهجان) ده قتل ایدیلمش [م ٦٥١ ویا ٦٥٢]، ایران خطه‌سی کاملاً رایت اسلام آلتنه کیرمشدی. (یزدجرد) ك اوغلی (فیروز) ده آنجق طخارستان طرفلرینه فرار ایده‌رك حیاتنی قورتاره‌بیلمشدی [۱].

تورکلر ساسانیان دولتنك بو وخیم وضعیندن استفاده ایده‌رك ایرانك شرق ایالتلرینی استیلا هوسنه دوشدیلر. بالذات (هولوشاپولوخان) ویا اونك امریله حرکت ایدن بر (ترخان)، بو ایالتلری استیلا ایلدی. هولوخان بو موفقیتدن سرمست اوله‌رق امراسنی رتبه‌لر، عنوانلرله تلطیف ایتدی. بو میانده اوغلی (تیه-یون Tie- Yun) ه ده (باغاتوریابغو Mo-HoTou Che- Hou) عنوانی ویردی.

(هولوشاپولو) خان، غربده نفوذ وسلطه‌سنی تأسیس ایدنجه حسابسز براحتراصله شرقده‌ده فتوحات سوداسنه دوشدی. (چویونه)، (چومی)، (قوسو Kou-Sou) و (قولولو) یعنی (قارلق) و (پیشه Pei-che) قبیله‌لریله برلکده بتتاً چینلیلره عائد اولان (غوچن) ایالتنده‌کی (تینغ Ting) بلده‌سنی یغما و (پوله‌ی Pou-Lei) یعنی (بارکول) حوالیسنی استیلا ایلدی [م٦٥٢]. بر ایکی کوچوك موفقیتلرله سرمست اولان (هولوشاپولو) نك بو مناسبتسز حرکتی تورکستانی استیلا وغرب خانلغی انقاضی ده تارومار ایتمك غایه‌سنی تعقیب ایدن چین سیاسیلری ایچون أبی بر وسیلهٔ تجاوز اولدی. آتیده کوروله‌جکی وجهله

---

[۱] چین وقیعنامه‌لرینه کوره (طخارستان) ه التجا ایدن (فیروز) بورادن چین ایمپراطورینه سفیرلر اعزام ایده‌رك دوشدیکی وضعیت وخیمه‌یی عرض ومملکتنی عربلردن استرداد ایچون معاونت طلب ایلمشدی. فقط بو اثناده چین ایمپراطورلغنی اشغال ایدن (تاعو-تسونغ) مسافه‌نك اوزاقلغنی بهانه ایده‌رك معاونت عسکریه‌ده بولونمدی. (فیروز) ك ایلچیلرینی مأیوساً اعاده ایلدی. بو اثناده مجاهدین اسلامیه‌ده حرکتلرینی توقیف ایتمشلردی. طخارستان ترخانی ایرانی استرداد ایده‌رك (فیروز) ی تخته اجلاس ایچون پك چوق اوغراشمش ایسه‌ده هیچ برشیئه موفق اوله‌مامشدر.

چینك فاتح جنرالی (سوتینغ فانغ) غرب خانلغی انقاضی‌ده ییقه‌رق بوتون تورکستانی استیلا وماوراءالنهرده‌کی کوچوك امارتلری بیله چین حاکمیتنی قبوله مجبور ایلدی .

غربی تورکستانده چین حاکمیتی

و

جنرالی (سوتینغ فانغ)ك فتوحاتی

کوك تورك خانلغنك تشکلی تاریخندن اعتباراً چینلیلرله تورکلر آره‌سنده دواملی بر رقابت باشلامشدی . هرایکی طرفدن برینك سطوتی دیکرینك انحطاطنی انتاج ایدییوردی . فی‌الحقیقه تورکلرك میلادی (٥٤٦) تاریخندن (٥٨١) تاریخنه یعنی شرقی وغربیناملریله صورت قطعیه‌ده ایکی‌یه انقسام ایتدکلری زمانه قدر کچن ایلك دور شوکتلری چینك شمالی وجنوبی ناملریله ایکی‌یه انقسام ایتدیکی زمانك نهایتلرینه مصادفدر. میلادی (٥٠٢) تاریخنده (کیه‌ن - قانغ Kien-Kang)ده یعنی (نانکینغ Nan-King)ده تأسس ایدن (له آنغ Leang) حکومتی صوك ایمپراطورلرینك سفاهتی یوزندن میلادی (٥٥٦) تاریخنده منقرض اولمش ، بوسلاله‌یه خلف اولان (چن Tchen) خاندانی ایمپراطورلری‌ده عینی یولی تعقیب ایتدکلرندن یکرمی دورت سنه صوکره (م ٥٥٧ - م ٥٨١) عینی کریوه‌یه یووارلانمشلردی . چینده حاکم اولان بوایکی سلاله‌نك صوك حکمدارلری سفاهت کردابلرینه کومولورکن (تونغ‌هو)لردن اینن (توبا) پرنسلری‌ده شمالی چینده بربرلریله بوغوشیورلردی . (وه‌یی Vei) سلاله‌سنك‌ده نفاق وتفرقه ایله سقوطندن صوکره (چه‌ئو Tcheou) خاندانی (م ٥٥٧ - م ٥٨١) شانسی ایالتنده‌کی (سی - نغان فو)ده غربی وه‌یلره خلف اولمشدی). (تسی Tsi) سلاله‌سی ایسه (م ٥٥٠ - م ٥٧٧) هونان ایالتنده‌کی (چانغ - ته - فو)ده شرقی وه‌یلرك یرینی طوتمشدی .

ایلك تورك خاقانلری شمالی چینده‌کی بو قارغشه‌لقدن استفاده ایتمك یولنی بیلمش ، چینلیلری شوکت وسطوتلری حضورنده اکیلمکه مجبور ایتمشلردی . (چانغ - نغان)ده حکمران اولان غربی وه‌یی ایمپراطورینك کوك تورك خاقانی (تومن Tou-Men) خانه یعنی (بومین) خانه بر پرنسس تزویج ایتمسی معاونتنی قازانمق مقصدینه معطوف ایدی . [م ٥٥١] .

فقط میلادك (٥٨١) تاریخندن (٦١١) تاریخنه قدر چینده یکی بر دور باشلامشدی . (سوئه‌ی Soei) خاندانی بو دورده اوچ عصردنبری چینی آل قانلره بویایان تفرقه‌لره نهایت ویرمش ، چینك وحدت وسطوتنی تأمین ایده‌رك ایمپراطورانی قصوای شوکته اعلایه موفق اولمشدی . سوئه‌ی خاندانك مؤسسی تخته جلوسی زماننده (م ٥٨١) اعتباراً تورکلر آره‌سنه نفاق وتفرقه صوقمق خصوصنده کندیسنه وقوع بولان تلقینات ونصایحی دیکله‌مش ، برچوق تزویر وانتریقه‌لرله نهایت کوك تورك خاقانلغنی تفرقه ایچنه صوقمشدی . بو خاندانك دساس سیاسیلری کوك تورك خاقانلغنك غربنده حکمران اولان (تاتو) خانی بویوك خاقانلقدن آییرمشلر ، تورکلری شرقی وغربی نامله ایکی‌یه بولمشلردی .

چینده (سوئه‌ی) لره خلف اولان (تانغ) سلاله‌سی ایمپراطورلری ده عینی یولی تعقیب ایتمشلردی . بو سلاله‌نك وبلکه‌ده چینك اك بویوك ایمپراطورلرندن اولان (تایی ـ تسونغ) شرق خاقانلغنی ییقدقدن صوکره نظر احتراصنی غرب خانلغنه دیکمشدی . خلفی (قاعو ـ تسونغ) ، شه‌قوئه‌ی ، تولو وهولو کبی اوچ پرنسك احتراص مجادله‌لریله بیتاب دوشن غرب تورکلرینی‌ده شرقلی عرقداشلری حالنه صوقمق ایچون کندی کندیلرینی بیتیرمه‌لرینه انتظار ایتمکی مناسب کورمشدی .

فقط هولو شاپولو خان برایکی کوچوك موفقیتدن سرمست اوله‌رق چین ایمپراطورلغنه عائد غوچن وبارکول حوالیسنه هجوم ایدنجه انتظار سیاستنه نهایت ویرمکه مجبور اولدی . چینلیلر شرق خاقانلغنی ییقمش ، غرب خانلغنی‌ده تفرقه‌لرله عینی عاقبته سوق ایتمش اولدقلرندن بویله بر تجاوزه اصلا احتمال ویرمیورلردی . هولونك بارکول حوالیسنی ضبط ایتمسی کندیلرینی ایقاظ ایتدی . آلدیغی اسرانك چوقلغی ایسه سریع بر قرار ویرمك لازم کلدیکی قناعتنی ویردی . ایمپراطورك سراینده انعقاد ایدن بر مجلسده بو خصوصه دائر اوزون بر مذاکره باشلادی . وکلادن (لو ـ هونغ ـ ئی Lo-Hon-I) کوندن کونه قوت ونفوذی آرتان وقیشك شدتی مناسبتیله چینلیلرك هجومنه احتمال ویرمه‌ین (هولو)نك بغتةً باصدیریله‌رق عسکریله برابر امحا ایدلمسی تکلیف ایتدی [١] . بو

---

[١] وکلادن (لوهونغ ئی) نك (هولوخان) اوزرینه یورومك لزومنه دائر اولان نطقی چین وقیعنامه‌لری بروجه آتی قید ایتمشلردر : « چین ایمپراطورلغنك صلح وآسایشی أبدی بر قناعته تأمین اولونیور . تورکلر حقنده وقت وحاله کوره حرکت ایدلمسی مناسب کورولیور . بو یرو غرامك

تكليف ايمپراطور طرفندن‌ده قبول ايديلديكندن جنرال (له آنغ - كيه‌ن - فانغ Leang-Kien-Fang) اداره‌سنده سكسان بيك كشيلك بر چين اوردوسى همان حركت ايتديرلدى . (هوئه‌ى - هو) لردن يعنى دوقوزاوغوزلردن‌ده اللى بيك كشيلك براوردو تدارك ايديله‌رك رئيسلرى اولان (كى پى هولى Ki-Pi-Ho-li) اداره‌سنده سوق اولوندى [١] . چينليلر بودفعه‌ده پارساى كنديلرى طوپلامق اوزره ينه توركلرى توركلره

تعديل وايجابات احواله توفيق ايدلك قابليق واردر . (هولو) اليوم عسكريله برابر اطرافى سورله محصور بر شهرده بولونيور . قيشك شدتندن چين اوردولرينك اوزرينه كيده‌ميه‌جكنه قانعدر . قطعى و آنى بر ضربه ايله (هولو) نى محو ايتمك ايچون بو وضعيتدن استفاده ايتمليز . حركت عسكريه اجراسى بهاره تعليق ايديليرسه بو مساعد وضعيت قچيريلمش اولور . هولو اوزمان كنديسنه داها بر چوق قبيله‌لرى ياردمه چاغيره‌بيلير . بونى ياپامازسه فرار ايده‌رك ايچرولره چكيلير . فقط همان شمدى حركت ايديله‌رك تورك خانى غافل آولانير واعدام ايديليرسه (چومى) و (چوموقوئ)... وسائر قبيله‌لرده چينه عرض انقياده مجبور اولورلر . لكن عطالت كوستريليرسه بوقبيله‌لر هولو ايله برلشيرلر . شمدى قيشدن ، فورطنه‌دن قورقوليور ، عسكرك معروض قاله‌جنى مشاق ومزاحمدن اوركوليورسه‌ده اوزون مدت عاطل طورمه‌مز ممكن دكلدر . وقتيله حركت ايده‌رك حدوداوزرنده‌كى ارزاق دپولرينى بيهوده هدر ايتمه‌مك ، حايودلرك كسب قوت ايتملرينه ميدان ويرمه‌مك ، خلاصه اهالى‌ى زمانى تأخير ايتمه‌مك ايجاب ايدر . نجه (چويوئه)و(چومى)لر له‌ديكر قبيله‌لرك قباحتلرى‌عفو و(هولو) ايله طرفدارلرى تدمير ايدلمك الك دوغرو برسياستدر . برفلاكتى ازاله ايتمك ايچون دال وبوداقله اوغراشمق بيهوده‌در . ايشه كوتوكدن‌باشلامق لازمدر . (شه‌يى) ، (چويوئه)و(كى پى) قبيله‌لرى برآياق ارزاقله همان يوله چيقاريلمليدر . اوردونك قوهٔ اصليه‌سى (لو) ايرماغى بويلرنده بكله‌يه‌رك بونلره قوى برمظاهراوله‌بيلير . هرحالده بوقبيله‌لرك سواريلرى سوق ايديلير آرقه‌لرندن‌ده چين اوردولرى كيده‌جك اولورسه (هولو)نك عاقبتى تعين ايتمش ديمكدر . »

[١] چين وقيعنامه‌لرى [Kieou-Tang-chou-CIV Taug-chou-cX] كى - پى هولى‌نك اصلا تيه‌له توركلرندن اولديغنى قيد ايتمشلردر . شو حالده باشبوغك اسمنك منسوب اولديغى (كى - پى Ki-Pi) قبيله‌سنك اسمندن آلنديغنى قبول ايده‌بيليرز . چونكه (كى - پى) لر تيه‌له لرى يعنى (تواس) لرى تشكيل ايدن‌قبائل‌ميانده تعداد ايديلمكده‌در (تواس) لرك‌بالآخره(هوئه‌ى‌هو) نامنى آلدقلرينى‌ده بيليورز . چين مورخلرينك (كى - پى هولو) نك اللى بيك قدر (هوئه‌ى‌هو) سواريسنك باشنده اوله‌رق چين لهنه هولوخان اوزرينه يورومش اولديغى حقنده‌كى قيدلرى‌ده بو خصوصى تأييد ايتمكده‌در . هرحالده كى - پى هولونك قوماندا ايتديكى توركلرك باشبوغ بولونديغى دوقوز اوغوزلرك (هوئه‌ى - هو) لرك كزيده فردلرى اولديغى شبهه‌سزدر . تورك تاريخنده قبيله اسملرينك اكثريا او قبيله‌لرك رياستنده بولنان عائله اسميله متحد اولديغى كورولمكده‌در . مثلا توركى - شى (توركش) لرك رئيسى اولان (قو - شو - خان Kou chou - Han) ك اسميله منسوب اولديغى قبيله‌نك (Kou - chou) اسمى متحددر . ناصيل كه بحث ايتديكمز (كى - پى‌هولى) نك اسمى‌ده ينه منسوب اولديغى (كى - پى) قبيله‌سنك اسمندن آلنمشدر .

قیردیرمق سیاستنی تعقیب ایدییورلردی . (هولو) خانه طرفدار اولان (چویوئه) قبیله‌سی خانه معاونت ایتمك‌اوزره (قوچو Kou-Tchou) اسمنده‌كی باشبوغلری‌اداره‌سنده ایلریله‌مشلردی . چین جنرالی (لوهونغ‌تی) نك توصیه‌سی وجهله بونلری ألده ایتمك ایسته‌دی . (تان - تاعو - قوئه‌ی Tan-Tao-Koei) اسمنده امرادن برینی (چویوئه) لر نزدینه كوندره‌رك برچوق وعد ووعیدلر تبلیغ ایتدی . فقط ، (چویوئه) باشبوغی (قوچو) بو وعد ووعیدلره قاپیله‌جغنه بو آدامی همان اعدام ایتدیره‌رك مدافعه‌یه حاضرلاندی . جنرال (له آنغ - كیه‌ن - فانغ) بووضعیت قارشوسنده هوئه‌ی - هولر (دوقوز اوغوزلر) باشبوغی (كی - پی هولی) ایله بالمذاكره هولوخاندن اول (چویوئه) قبیله‌سنی تنكیل ایتمكی قرارلاشدیردی . چین قوتلریله دوقوز اوغوزلر بر طاقم قوللره آیریله‌رق (لاعو) طاغنی هرطرفدن صاردیلر . قیالره طیرمانمق ، آغاجلره صاریلمق صورتیله ایلریله‌دیلر (چویوئه) لر اوزرینه آتیلدیلر . چویوئه‌لر ، مدهش بر هزیمته اوغرادیلر . باشبوغلری اولان (قوچو) كیجه قرا كلغندن بالاستفاده معیتیله برابر فرار ایلدی . فقط متفق قوتلر كندیسنی تعقیب ایده‌رك یولده تكرار محاربه‌یه اجبار ایتدیلر . اثنای جدالده (قوچو) مقتول دوشدی . معیتی‌ده پریشان ایلدی [م ٦٥٢] . چینلیلر ، چویوئه‌لردن دوقوز بیكدن زیاده آدم اولدوردیلر . اون بیك قدرده اسیر آلدیلر . اسرا میانده (چومی) لرك رئیسی (شه - كیه‌ن سه‌كین Che-Kien-Se-Kin) له برابر آلتمش قدر رؤسا بولونیوردی . غنائم اوله‌رقده متفقلرك ألینه یتمش بیكدن زیاده اوكوز ، آت وطوار كچمشدی .

چویوئه‌لرك بو هزیمتی اوزرینه یوردلری چینه الحاق ایدیله‌رك بوراده (كیه - من Kie-Man) ایالتی تشكیل اولوندی [م ٦٥٣] . بو پارلاق ظفر چینلیلرك حرص وغیرتلرینی تحریك ایتدیكندن توركستانی فتح ایتمك‌اوزره متعدداوردولر ترتیب وبونلرك اداره‌سنه جنرال (چانغ - شه - تسیه Tchng-che-Tsie) یی مأمور ایتدیلر . بو جنرال یاواش‌یاواش توركستان اوزرینه یورومكه باشلادیغی هنكامده ایدیكه (هولوخان)نك رقیبی اولان اختیار (تولوخان) وفات ایلدی [م ٦٥٣] .

ایله حیاتی توركلر ایچون بردورهٔ اغتشاش اولان تولوخانك وفتی‌ده یكی غارغشه‌لقلره

سبب اولدی . اوتەدنبری بر برینە رقیب اولان اون قبیلەدن بشنی تشکیل ایدن نوشەپیلر هولوخاندن آیریلەرق تولوخانك اوغلی (چنچو یابغو Tchen-Tchou-che-Hou) یی خان اعلان ایلدیلر [م ٦٥٣] [١] . وارلقلرینە خصم اولان مدهش بر دشـمن مملکتە صوقولورکن تورکلرك داخلدە یکیدن یکی یە وسیلۀ نفاق چیقارملری فلاکتلرینك تسریعنە سبب اولدی : (چنچو) هولوخانی قالدیرەرق یرینە کچمك هوسنە دوشدیکندن بو مقصدینی موقع فعلە قویەبیلمك ایچون چین ایمپراطوروندن معاونت استرحامندە بولوندی . صوکرەدە کلەجك جوابە انتظار ایتمکسزین آلندەکی قوتلە (هولوخان) اوزرینە یورودی . فقط بیك قدر تورك اولدورمکدن باشـقە بر شـیئە موفق اولەمدی . بالعکس بو موفقیتسزلك یوزندن کندی طرفدارلری آرەسندە بیلە نفوذینی غائب ایتدیکی کبی چینلیلرکدە کوزندن دوشدی [٢] . چونکە چینلیلر غربدە آز چوق قوتلی کوردکلری (هولو) یی ضعیف دوشورمکدن ، اوکا تابع اولان قبیلەلری بر بر آرادن چیقارمقدن باشقە بر غایە تعقیب ایتمیورلردی . جنرال (چانغ ـ شە ـ تسیە) بو مقصدلە اولجە تشکیل ایدیلن (چویوئە)لرك بقیةالسیوفی ایلە قولولو (قارلق) لر اوزرینە هجوم ایتدی . بیك قدر آدم اولدوردی . بیکلرجە مواشی اغتنام ایلدی .

فرقە قوماندانلرندن (چەئو ـ چە ـ تو Tcheou-Tche-Tou) دە (چوموقوئن) شهری اوزرینە هجوم ایدەرك ضبط ایلدی . اوتوز بیك قولاق کسدی . اوردو قوماندانی

---

[١] ایپی تولوخانك بو اوغلی (هیەپی تاتو Hie-Pi-Ta-Tou) اسمندە ایدی . خان اعلان ایدیلنجە کندیسنە (چنچو یابغو) عنوانی ویریلمشدر .

[٢] تورکلر آرەسندەکی نفاق کوروکلەمك چین ایمپراطورلرینك مقتضای سیاسی اولدیغندن (چنچو یابغو) نك معاونت استرحامی ممنونیتلە قرشولانمشدی . حتی ایمپراطور (چنچو) یە خانلق عنوانی توجیە ایدوب وفرمانی آیین دینی مأمورلرندن بریلە تورکستانە کوندرمشدی . بو مأمور تورکستاندە (سوئەی ـ شە) یعنی (توقماق) شهرینە قدر کیتدی . فقط اورادە (هولوخان) ك آدملری طرفندن کیری یە چوریلدی [م ٦٥٥] . بو اثنادە (چنچو) دە (هولوخان) ە قرشی آچدیغی محاربەدە هیچ بر شیئە موفق اولەمیەرق طرفدارلرینك کوزندن دوشمش ، اطرافندەکیلر طاغیلمغە باشلامشـدی . (چنچو) نك تورکلر آرەسـندە نفوذینی غائب ایتدیکنی خبر آلان چین ایمپراطوری کندیسنە آرتق براهمیت ویرمکە لزوم کورمدی . هولوخان طرفندن اعادە ایدیلن مأمورینك عودتی لاقیدانە قرشولادی . تکرار (چنچو) یە کوندرمك لزومنی حس ایتمدی . چونکە (چنچو) دە (هولوخان) ە رقیب اولەبیلەجك بر لیاقت بولونمدیغنی آکلامشلردی .

(چانغ ـ چه ـ تسیه) ایله فرقه قوماندانلرندن (سو ـ هایی ـ چانغ) ده ایلری حرکاته باشلادیلر . (ینغ ـ سو Yng-Sou) وادیسنده تورکلرله بویوك برحربه طوتشدیلر [١].
فقط بواثناده (هولوخان) ه تابع اولان قبائلدن (شونیشه‌لر) لر یکرمی بیك آتلی ایله امداده کلدکلرندن چینلیلر تهلکه‌لی بروضعیته دوشدیلر . جنرال (سوتینغ فانغ) ك مهارتی اولماسیدی مدهش برانهزامه اوغرایه‌جقلردی . فقط بوماهر جنرال بش یوز قدر سواری ایله بردنبره (شونیشه) لرك آرقه‌سندن هجوم ایده‌رك اونلری شاشیرتدی . (شونیشه)لر چین قوماندانلرینك بوحرکتنی بویوك برباصقین ظن ایده‌رك پریشان اولدیلر . زرهلرینی ، سلاحلرینی آته‌رق فرار ایلدیلر . مغلوب اولمق اوزره بولونان چینلیلر بوسایه‌ده غالب اولدیلر . فراریلری تعقیب ایده‌رك برچوغنی تولدوردیلر . برخیلیسنی‌ده اسیر ایلدیلر ، بیکلرجه آت ومواشی اغتنام ایتدیلر .

چینلیلر مغلوب اولمق اوزره ایکن (سوتینغ فانغ) ك مهارت وجرأتی سایه‌سنده بو پارلاق مظفریتی قازانمشلردی . فقط (وانغ ـ وه‌ن ـ تو Vang-Wen-Tou) اسمنده دیکر برجنرال (سوتینغ فانغ) ك موفقیتنی چکه‌مدیکندن آرەلرنده آلتدن آلته برنفاق واسترقاب باش کوستردی . چین اوردوسی (هنغ ـ تو ـ تو Heng-Tou-Tou) شهری [٢] اوکنه مواصلت ایلدیکی زمان بونفاق تظاهر ایتدی . شهر عرض تسلیمیت وانقیاد ایتدیکی حالده (وانغ وه‌ن تو) اهالینك قتل عام ؛ شهرك یغما ایدیلمه‌سنی امرایلدی . (سوتینغ فانغ) ایسه تسلیم اولان بربلده اهالیسنك قتل عام ایدیلمه‌سی حایدودلقدن باشقه برشی اوله‌میه‌جغنی سویلیه‌رك مخالفت کوستردی . فقط ، دیکر جنراللر بوفکره اشتراك

---

[١] چین مورخلرینك (ینغ ـ سو Yng-Sou) دیدکلری وادی (قوچا) نك شمالنده‌کی (یولدوز وادیسی) در . (یولدوز) ده (هاراشار) جوارنده (باغراچ) کولنه آقن (خایدو کول) ك مجرای علیاسنك اسمیدر . بوتاریخلرده (هولوخان) ه تابع اولان (تولو) قبیله‌لرندن (شو ـ نی ـ شه) لر بووادیده اقامت ایدییورلردی . هولوخانك میلادی ٦٥٧ سنه‌سنده وقوع بولان هزیمتندن صوکره چینلیلر (شو ـ نی ـ شه)لرك بوبوردلرنده (ینغ ـ سو) ایالتنی تشکیل ایلمشلردر. هوئه‌ی ـ هو (دوقوز اوغوز) لردن برقبیله اولان (کی ـ پی) لرده (یولدوز)وادیسنده اوطورییورلردی .

[٢] چین وقایعنامه‌لرندن (تانغ ـ شو) ده (هنغ ـ تو) شهرینك اسمی (تان ـ تو Tan-Tou) شکلنده مقیددر .

ایتمدکلرندن (وانغ‌وه‌ن‌تو) نك دیدیکی اولدی . قلبنی یاقان نائرهٔ حسدی بدبخت معصوملرك قانلریله تسکین ایتمك ایسته‌ین بو سفیل آدمك امری وجهله اهالی کاملاً قلیجدن کچیرلدی . شهر یغما وتالان ایدیلدی . (سوتینغ فانغ) کندی عسکرینی برطرفه چکه‌رك نه قتل عامه نه‌ده یغمایه اشتراك ایتدیرمدی. جنراللرك‌ اختلافندن وتسلیم اولان شهر خلقنك قتل‌عامندن خبردار اولان چین ایمپراطوری (وانغ‌وه‌ن‌تو) یی تکدیر و (سوتینغ فانع) ی تقدیر ایتدی . نشانهٔ تقدیر اوله‌رق‌ده عهده‌سنه (ایلی) حوزه‌سی قوماندانلغنی توجیه ایلدی . کندینی باش قوماندان صفتیله تورکستان فتحنك اکمالنه مأمور ایلدی [م ٦٥٧] .

(سوتینغ فانغ) ك معیتنده چین اوردوسندن باشقه تورکلردن‌ده (هوئه‌ی ـ هو) لرك برقبیله‌سی اولان (پو ـ جوئن Po-Juen) لر بولونیوردی . چینلیلر تورکلری تورکلره قیردیرمق سیاستنی بودفعه‌ده اهمال ایتمه‌مشلردی برطرفدن (هوئه‌ی ـ هو) لری (هولوخان) اوزرینه سوق ایتدکلری کبی دیکر طرفدن‌ده متوفی (ایچی‌تولوخان) ك (آشنامی ـ شه A-che-na-Mi-che) و (آشـنا پوچن Pou-Tchen) اسـمنده‌کی اوغوللرینی (هولوخان) علیهنه حربه سوروکله‌مکی اونوتمدیلر [م ٦٥٧] . بوایکی تورك پرنسی (کین ـ شان) طریقیله حرکت و (لیه‌ئو ـ شا Lieou-cha) سنجاغنی تسکین واداره‌یه مأمور ایدیلمشلردی . اثنای راهده تورك امراسندن (نه‌ئو ـ تولو NeouTou-Lou) اسمنده بر (سه‌کین) اون بیکی متجاوز عائله ایله چینلیلری قارشولایه‌رق عرض تابعیت وخدمت ایلدی . احتراصلر ، تورك امراسنك بصیرت کوزلرینی قپایه‌رق اونلری کندی أللریله ملتلرینك امحاسنه سوروکله‌یوردی [١] .

[١] (آی بك تولو خان) ك بوایکی اوغلی (ایستمی یابغو) نك بشنجی بطنده احفادی‌ایدیلر . (آشنامی ـ شه) صاغ قول قوماندانلغی منصبنی و باغاتور یابغو Mo-Ho-Tou-Che-Hou عنوانی، (آشنا پوچن) ده صول‌قول قوماندانلغی منصبنی حائز بولونیورلردی . چین ایمپراطوری (تایی تسونغ) شرقی کوك تورکلر آره‌سنه تفرقه دوشوره‌رك خاقانلغی محو ایتدیکی کبی عینی‌سیاستی غربی کوك تورکلرده‌ده تطبیق ایتمك ایستدیککندن میلادی (٦٣٢) تاریخنده (میشه) نزدینه برایلچی کوندرمش ، کندیسنه (هیلی بك تولو Hi-Li-Bi-Tou-lou خان عنوانی توجیه ایلمشدی . ایمپراطور ، بوسیاستك ظفری ، استقلال بشنده‌قوشان تورك پرنسلرینك چوغالماسیله تحقق‌ایده‌جکنی دوشونه‌رك میشه) یه عینی‌زمانده علامت استقلال اولان اوزره طبل وعلم کوندرمکی‌ده اونوتمامشدی. آیریجه‌ده اون بیك طوپ ایپك هدیه ایتمشدی. فقط چین ایمپراطوریك بکله‌دیکی وجهله (آی بك تولو) نك

چین باش قوماندانی (سوتینغ فانغ) بومساعد شرائط داخلنده (یه‌تیه Ye-Tie) نهرینك غرب ساحلنه قدر ایلریله‌دی [۱] . بوراده (چوموقوئن) لر اوزرینه هجوم ایده‌رك جمعیتلرینی تارومار ایتدی [۲] .

هولوخان چین جنرالنك برقسم محترص تورك پرنسلرینك دلالت ومعاونتلریله ایلریله‌دیکنی کورنجه (هولوئو Hou-lou-ou) قبیله‌سنك (کول چور)یله کندیسنی قارشولامغه

دیکر اوغلی (آشنا پوچن) قارداشنی قیصقاندی ، (میشه) یی اورتادن قالدیرمق عزمنه‌دوشدی. (میشه) مقابله ایده‌میه‌جکنی آکلادیغندن میلادی (٦۳۹) تاریخنده کندیسنه منقاد اولان (چویوئه) و (چومی) قبیله‌لریله برلکده چین ایمپراطورینه التجا ایلدی . ایمپراطور کندیسنی چین خدمتنه قبول ایدره‌ك (صاغ قول قوماندانی) عنوانی ویردی . میشه‌ده چینك صادق بر بنده‌سی اولدی . میلادی (٦٤٥) تاریخنده ایمپراطور (تایی ـ تسونغ) ك اجرا ایتدیکی (قاعولی Kao-Li) سفرنده بویوك خدمتلرده بولوندی . بوکبی خدمتلرینه مکافاةً عهده‌سنه (قان سو) ایالتنده (پینغ سیانغ) سنجاغی خانلنی توجیه اولوندی . ایلریده کوروله‌جکی اوزره (هولوخان) ك انهزامندن (م ٦٥۸) صوکره‌ده (پتیردیکنی بولان خان Hing-Si-Wang) عنوانی ایله بش (تولو) قبیله‌لرینه خان نصب ایدیلدی . فقط چینك صادق بربنده‌سی کبی یاشامغه دوام ایدرکن رقیبی (پوچن) ك اهانتیله برچین جنرالی طرافندن حقسز یره غدارانه قتل ایدیلدی (م ٦٦۲) .

(آشنا پوچن) ه کلنجه ، بو پرنس‌ده (میشه) یی چینه‌التجایه مجبور ایتدیکی زمان کندیسنی (تولو یابغو) عنوانیله خان اعلان ایلمشدی . فقط تورکلردن برقسم قبیله‌لر خانلغنی قبول ایتمه‌مش ، کندیسنی صیقیشدیرمغه باشلامشلردی . (پوچن) بووضعیت داخلنده باربنه‌میه‌جغنی آکلایه‌رق رقیبی (میشه) کبی چینه التجایه مجبور اولدی . امپراطور عهده‌سنه (صول قول قوماندانی) عنوانی توجیه ایده‌رك چین خدمتنه آلدی . (هولوخان) ك قلاکتیله نتیجه‌لنن ظفر اوزرینه ایمپراطور طرفندن (کی ـ وانغ ـ تسیوئه Ki-Wang-Tsiue) عنوانیله (نوشه‌پی) لر اوزرینه خان نصب اولوندی .

[۱] دەکینی (ص، ٤۸٦) چینلیلرك (یه ـ تیه) دیدکلری نهرك (ایرتیش) نهری اولمسی احتمالنی بیان ایدییورسه‌ده بوخصوصده خطایه دوشدیکی شبهه‌سزدر . چونکه (ایرتیش) نهرینك بحث ایدیلن حربك ووعه کلدیکی ساحه‌دن پك اوزاقده وشمال شرقی‌ده قالدیغی خریطه‌نك تدقیقیله‌ده آکلاشیله‌بیلیر . (یه‌تیه) دینیلن نهرك (ایلی) نك شرقنده برچای اولدیغی ینه‌چین وقایعنامه‌لرندن مستبان اولمقده‌در .

[۲] (چومو قوئن Tchou-mo-Koen) لر مغلوب اولنجه باشبوغلری اولان (لایی تولوسه کین Lai-Tou-Lou) اون بیك چادیره بالغ اولان قبیله‌سیله (سویتنغ فانغ) ه عرض انقیاد ایلمشدر .

مجبور اولدی [١] . فقط وقوعبولان قانلی برحرب نتیجه‌سنده معیتنده‌کی عسکر ، ینه توركلر طرفندن بویوك برانهزامه دوچار ایدیلدی [م ٦٥٨] . (هولوخان) ایله (كول‌جور) مشكلاتله میدان حربدن قورتوله‌رق (ایلی) نهرینك آرقه‌سنه چكلدیلر . فقط دشمن پك یاقیندن تعقیباتده بولوندیغندن اوردوسنك برچوغی اسیر دوشدی . برقسمی‌ده عجله ایله نهره آتیله‌رق آتلریله برابر بوغولدیلر . یالكز (هولوخان) ك دكل غربی كوك تورك خانلغنك‌ده مقدراتی اوزرنده بویوك برتأثیر براقان بوهزیمت اثناسنده ایلری كلن تورك امراسندن برچوغی‌ده تلف اولدیلر . بونلر میاننده چین مورخلرینك اسمنی اهمیتله قید ایتدكلری (توتاترخان Tou-Ta)ده بولونیوردی [٢] .

هولو خانك بومغلوبیتی اوزرینه (نوشه‌پی) قبیله‌لری چینلیلره عرض انقیاد ایتدیلر . هولوده معیتنده‌كی یوز قدر سواری ایله غربه دوغرو فرار ایلدی . خانك انهزام وفرارینی خبر آلان (تولو) قبیله‌لری ایسه چین حمایه‌سنده بولونان وچینلیلر حسابنه تورك خانلغنی محوه چالیشان عائلهٔ خاقانیه منسوب سجیه‌سز تكینلردن (آشناپوچن) ه عرض تابعیت ایلدیلر .

چولوخانك هزیمتی غرب توركلرینك مقدراتنی تعیین ایتمش ، اونلری چین بویوندوروغی آلتنه سوروكله‌مشدی . مع‌مافیه هولو خانله اوغلی (تیه‌یون) هنوز برحیات بولونیورلردی .

---

[١] هولوخانله برابر چین اوردولرینه قرشی‌چیقان (كول جور) ك هولونك اوغلی (تیه‌یون Tie-Yun) اولمسی محتملدر . ناصیلكه (كیه‌ئو تانغ شو) ده (Chap,IV,P.٦) چین باش قوماندانی (سوتینغ‌فانغ) ك غربی كوك توركلر خانی (شاپولو هولو) ایله (كول جور تیه‌یون) اوزرینه هجوم واونلری مغلوب ایلدیكی یولنده برقید كورولمكده‌در .

[٢] (تانغ شو) ده بومحاربه بویوك برحس طرفكیری ایله تصویر ایدیلمشدر . فی‌الحقیقه (تانغ‌شو) ده چینلیلرك قهرمانلغی مبالغه قدر چیقاریلمش ، هولو خانك معیتنده‌كی عسكر یوزبیك چین جنرالنك اوردوسی‌ده اون بیك نفر اوله‌رق كوستریلمشدر . كویا بواون بیك كشی یوزبیك عسكری بوزمش ، اوتوز بیك اسیر آلمش ایمش . فقط (كیه‌ئو تانغ شو) ده حقیقته یاقین رقملر كوستریلمش ، (هولوخان) له (كول‌جور) ك عسكرلرینك مجموعی یكرمی بش بیك اولدیغی تصریح ایدیلمشدر. (تانغ‌شو)ده امرا مقداری اوتوزبیك نفرله ایكی‌یوز قدر امرایه بالغ اولدیغی ادعا ایدیلمكده ایسه‌ده (كیه‌ئوتانغ‌شو) بوایكنجی‌فقره‌یی‌ده‌تصحیح ایلمش ، (سوتینغ‌فانغ)ك بومظفریتی (هوئه‌ی‌هو)لرك یعنی ینه توركلردن دوقوز اوغوزلرك یاردیمیله‌اولدیغی حقیقتنی میدانه قویمش ، مجموع امرا مقدارینك آنجق ایكی یوز كیشی‌چیقدیغنی‌سویلمشدر .

چینلیلر بونلری أله گچیره‌مه‌مشلردی . (سوتینغ فانغ) ، چین امراسندن (سیاعوسه‌یه - Siao-Se-Ye) ایله خائن تکینلردن (پوچوئن) ی هولوخانی تعقیب ایتمك اوزره تالاس وادیسنه دوغرو حرکات عسکریه اجراسنه مأمور ایتدی . بو اثناده پك چوق قار یاغمشدی . امرادن بعضیلری قار قیش اثناسنده حرکات عسکریه مناسب اوله‌میه‌جغی مطالعه‌سنده بولوندیلرسه‌ده (سوتینغ فانغ) بو مطالعه‌یی تصویب ایتمدی . بالعکس قیش مناسبتیله تعقیب ایدیله‌میه‌جکی ملاحظه‌سیله احتیاطی ألده براقمش اولمسی محتمل اولان هولویی باصدیره‌رق محو ایتمك ایچون بو موسمك اك مساعد بر زمان اولدیغنی ایلری سوره‌رك تعقیب اوردوسنی همان یوله چیقاردی . چین جنرالی هولو خانك کندینی طوپلایه‌رق یکیدن بر اوردو تشکیل ایتمه‌سنه وقت براقامق ایستیوردی .

چینلیلر ، سوتینغ فانغك تعلیماتی وجهله کیجه‌یی کوندوزه قاته‌رق غربه دوغرو یورودیلر . اثنای راهده قاچامیان تورکلری اسیر ، قاچیریله‌میان سورولری اغتنام ایده‌رك (شوآنغ‌هو)یه واصل اولدیلر [۱] . بوراده ، آیری بر یولدن کیتمش اولان و چین خدمتنده بولونان خائن تکینلردن (آشنامی‌شه) و (آشناپوچن) ایله برلشدیلر . چین اوردوسنده ارزاق بول ایدی . عسکرك قوهٔ معنویه‌سی‌ده صارصیلمامشدی . حالبوکه (هولو خان) آلدیغی بر هزیمتك ویردیکی پریشانیدن هنوز قورتوله‌مامشدی . ایکی طرف بو وضعیتده ایکن معقبلر (شوانغ‌هو) جوارنده‌کی (کین‌یا Kin-Ya) طاغنده هولوخانی باصدیردیلر .

هولو خان ، چین جنرالنك تخمینی وجهله قار قیش مناسبتیله تعقیب ایدیله‌میه‌جکنه حکم ایده‌رك اطرافنده‌کی جزئی عسکری‌ده سربست براقمش ، اونلرده آولانمق اوزره اطرافه طاغیلمشلردی . چینلیلر ناکهانی بر هجومله کیجه‌این هولونك قرارکاهنی باصدیلر . هولو ، کیجه قرانلغندن بالاستفاده اوغلی (تیه‌یون) له برابر بو دفعه‌ده فراره موفق اولدی . فقط ، قرارکاهنده‌کی اشیا ، اموال و اسلحه کاملاً چینلیلرك أله کچدی . قاچامیان چوجوقلرله قادینلر و اختیارلر اسیر دوشدی . مهمات حربیه ایله خانلغه مخصوص طبل و علملر اغتنام ایدیلدی .

هولوخان ، بو دفعه فرار ایدرکن شمال طریقنی تعقیب ایده‌رك (ایلی) نهرینی شمالدن

---

[۱] چینلیلرك (شوآنغ - هو Choang-Ho) دیدکلری بو موقعك (ئه‌بی‌نور) کوله آقان کوچوك (بوروتالا Borotala) ایرماغنك وادیسی اولمسی محتملدر .

جنوبه قطع ایتمشدی . تعقیب قوماندانی (سیاعوسه‌یه) ، چین اوردوسیله جنوب یولنی تعقیب ایده‌رك (تسی‌ین تسی‌یوئن) ی طوتدی [۱] . خائن تکینلردن (آشنامی‌شه) نی‌ده شمال طریقنی تعقیبه مأمور ایلدی . تورك پرنسی یولده (چویونه) و (چونی) قبیله‌لری بقایاسنی تحت انقیاده آلدی .

هولو خان ، فرار ایدرکن امراسندن (پوشه Pou-Che) ترخانی اطرافه طاغیلان عسکرلری طوپلایه‌رق تعقیب قوللرینی توقیفه مأمور ایتمشدی . فقط (آشنامی‌شه) ، پوشه‌ترخانك قوتنی تارومار ایده‌رك یولی آچدی . چین باش قوماندانی (سوتینغ فانغ) بو یولدن سرعتله تعقیبه قویوله‌رق هولو خانی (چو) نهری جوارنده یاقلادی . هولو ، بوراده صوك دفعه قطعی بر محاربه‌یه مجبور اولدی . فقط متوالی هزیمتلر اوزرینه اطرافده‌کی قوت طاغیلمش ، قالان قسم‌ده آچلقدن ، یورومکدن بیتاب قالمشلردی . هولو خان ، بو وضعیت ایجابی اوله‌رق صوك بر مغلوبیته داها دوچار اولدی . فقط بو دفعه‌ده اوغلی (تیه‌یون) و اون قدر سواری ایله میدان معرکه‌دن فرار ایده‌بیلدی . بربرینی تعقیب ایدن هزیمتلر نتیجه‌سنده هولونك اوردولری تارومار اولمش ، خزینه‌لری دشمن ألنه کچمش ، سورولری ، آتلری ، سلاحلری یوللرده قالمشدی . دشمنك تعقیباتنه قارشی مقاومت ایده‌جك قوت وقدرتی توکنمشدی . بو قورقونج وضعیت قارشوسنده (طاشکند) پرنسی (شونه‌ئو Chou-Neou) شاده التجا ایتمکدن باشقه چاره بوله‌مدی [۲] . (طاشکند) ه دوغرو قاچدی . فقط ، (سوتو Sou-tou) شهری [۳] اوکنه کلدکلری زمان آتلری آچلقدن ویورغونلقدن یورویه‌مز بر حاله کلدیلر . کندیلری‌ده یورغونلقدن وآچلقدن بیتاب قالمشلردی . (سوتو) شهرینه کیرمك ایچون محافظندن مساعده ایستدیلر . محافظ (اینی I-Ni) ترخان ، هولونك ویردیکی قیمتدار مجوهرات مقابلنده

---

[۱] چینلیلرك (تسی‌ین‌تسی‌یوئن Tsien-Tsiuen) دیدکاری محل (آولی‌آتا Aouli-Ata) نك شرقنده بر موقعدی .

[۲] چین وقایعنامه‌لرنده (طاشکند) شهری (شه Che) اسمیله یاد ایدیلمشدر . بو اسمك طاشکندك نام قدیمی اولان (شاش) دن آلنمش اولدیغی شبهه‌سزدر .

[۳] چین مورخلرینك (سوتو) دیدکاری شهر ، طاشکندك شمال غربیسنده ایدی . (ابن خردادبه) طرفندن (شاش) ك یعنی (طاشکند) ك بش فرسخ بعدنده کوستریلن (شوتورقت) شهرینك چینلیلرك (سوتو) دیدکلری بلده اولمسی محتملدر .

ارزاق و آت ویرمکه موافقت ایتدیکی کبی شهره کیرملرینه‌ده مساعده ویردی . فقط ، هولو و معیتی شهره کیرو کیرمز سوزنده طورمیه‌رق بونلری توقیف ایلدی . محفوظاً (طاشکند) ه کوندردی . آرقه‌سندن‌ده (آشنامی‌شه) نك اوغلی (یوئن چوآنغ Yuen-Tchoang) چین جنرالی (سیاعوسه‌یه) نك عسکریله طاشکند اوکلرینه یتیشدی . طاشکند پرنسی (شونه‌ثوشاد) ی هولو خانله اوغلنی و معیتلرنده‌کی آدملری کندیسنه تسلیم ایتمکه اجبار ایتدی [م ٦٥٨] . چینلیلر ، هولو خانی اسیر ایدنجه بوتون غربی تورك خانلغی اولکه‌سنده‌ده حاکم اولدیلر . شرق تورکلری کبی غرب تورکلرینی‌ده اسارتلری آلتنه آلدیلر . تورکستاندن غربه کیدن تجارت یوللرینی آچدیلر[١] .

هولوخان، موقوفاً چین قوماندانی (سیاعوسه‌یه) نك حضورینه کوتورولدی. بدبخت خان ، غالب دشمن قوماندانه صوك دیلکی اوله‌رق شومعروضاتده بولوندی: «بن‌بوکون مغلوب وهردرلو استنادکاهدن محروم براسیرم . متوفی ایمپراطور [چین ایمپراطوری تای-تسونغ] نی نعمت والتفاتلرینه مستغرق ایتمش اولدیغی حالده کندیسنه عصیان ایتدم . بوحرکتم تا کرینك غضبنی جلب ایتدیکی ایچوندرکه بوکون مغلوب واسیر بولونیورم . طبیعی شکایته حقم یوقدر . چینلیلرك کندیلرینه عصیان ایدنلری پایتختلری میدانلرنده آصدقلرینی‌ایشیدییورم. فقط بن (چاعو) تربه‌سنه کیده‌رك عفو دیله‌دکدن‌صوکره جزامی کورمك ، متوفی ایمپراطورك مزاری اوکنده جان ویرمك ایستیورم . صوك دیلکم بودر ! .... » .

چین‌جنرالی هولوخانی محبوساً چین سراینه کوندردیکی کبی صوك دیلکنی‌ده‌ایمپراطور (قاعو-تسونغ) ه یازدی. فقط ، چین عنعنه‌سنه کوره ، مملکتنی مدافعه ایچون بیله اولسه

---

[١] (کیه‌ئو تانغ شو) و (تانغ شو) دن نقلاً شاوان . ص ، ٣٥ _ ٣٧ و ٦٤ _ ٦٦

[٢] (چاعو Tchao) تربه‌سی میلادی ٦٤٩ تاریخنده وفات ایتمش اولان تانغ سلاله‌سنك بویوك ایمپراطوری (تای-تسونغ Taï T-song) ك مدفنی ایدی چاعو،شانسی ایالتنده (سینغان) سنجاغی داخلنده (کیه‌ئو ـ تسونغ) طاغی اوزرنده انشا ایدیلمشدی. تربه، صوك درجه‌صنعتکرانه انشا ایدیلمش ، اطرافنه ایمپراطور (تای-تسونغ) ك مغلوب ایتمش اولدیغی حکمدارلری کوسترمك اوزره اون بش مرمرستون دکز اولونمشدی .

ایمپراطور اوردوسنه قارشی کلن بر آدم (چاعو) یه کیره‌مزدی . فقط ، (قاعوتسونغ) ، کوچوك برایلیکی اونوتمیان هولونك صمیمی استرحامنه مساعده ایتمکه تمایل کوسترديکندن برقرار ویریلمك اوزره کیفیتی مجلس وکلایه حواله ایلدی [١] . چین وقایع نویسلرینك اهمیتله قید ایتدکلرینه باقیلیرسه ، عنعنه‌یه نظراً اهمیتلی بر حادثه حالنی آلان خانك بورجاسی - کندیسنه مخصوص اولمق اوزره اسعاف ایدیلدی . هولو ، چاعو تربه‌سنه کونده‌ریلدی . زیارتدن صوکره‌ده حقنده‌کی حکم اعدام عفو اولوندی . فقط کندیسی اوزون مدت ذات اسارته تحمل ایده‌مدی . ایرته‌سی سنه (٦٥٩) أجلی ایله وفات ایلدی . جنازه‌سی ؛ کندیسی کبی اسیراً چینه کوتوریلن واوراده وفات ایدن شرقی کوك تورکلر خانی (هیه‌لی) خانك تربه‌سنه دفن ایدیلدی . سرکذشتی بر طاش اوزرینه یازیله‌رق قبری جوارینه رکز اولوندی .

چین حاکمیتی آلتنده غرب خانلغی

میلادی ٦٥٣ تاریخنده (ایپی تولوخان) وفات ایتدیکی زمان (نوشه‌پی) لردن برقسمی اوغلی (هیه‌پی‌شاپوشاد) ی (چین‌چوپابغو) عنوانیله خان اعلان ایلمش اولدقلرینی [م ٦٥٣]

---

[١] (تانغ‌شو) و (کیه ثوتانغ‌شو) کبی اوزمانه عائد چین وقیعنامه‌لرندن یابانجی بر آدمك (چاعو) یه کیره‌بیلمه‌سی اولدقجه اهمیتلی بر حادثه‌اولدیغی حتی ایمپراطورك بیله بر یابانجی‌نك چاعویی زیارت ایتمه‌سنه کندی کندینه مساعده ایده‌مدیکی آکلاشیلمقده‌در . هولوخان ، چاعویی زیارتله استعفای قصور ایتدکدن صوکره اعدام ایدیلمه‌سنی رجا ایتدیکی زمان ایمپراطور (تاعوتسونغ) کندی کندینه بومساعده‌یی ویرمیه‌رك « سابق ایمپراطور هولویی ایکی بیك چادیرخلقی اوزرینه قوماندان تعیین ایلمشدی . بوجنایتکار آدم شمدی اسیر و موقوف بولونیور . استرحامی وجهله (چاعو) تربه‌سنه کیده‌رك نذرده بولونماسنه مساعده ایدیله‌بیلیرمی ؟ . . » یولنده بر استیضاحله کیفیتی هیئت وکلایه حواله ایلمشدر . مجلسده وکلا نامنه سوز آلان (هیو - کینغ - تسونغ (Hiu-King-Tsong) « اسکی زمانلرده بر حربدن مظفراً عودت ایدیلدیکی زمان بوعودتی تسعید ایچون معبد اجداده کیدیلیر ، آیین مخصوصلر اجرا ایدیلیردی . قوماندانلر واکابرده بوزیارت اثناسنده ایسمایه کسیلمش دشمن قولاقلری تقدیم ایدرلردی . فقط ، بوشکلده بر نذرك تربه‌لرده یاپیلدیغنه دائر بر شی طویمدم . ذات حشمتپناهکز معبد اجداد قدر ایمپراطورلرك مرقدلرینه‌ده تعظیمات فائقه‌ده بولونیورسکز . شوحالده ایستدیککزی یاپه‌بیلمه کزه هیچ بر مانع یوقدر » یولنده مقابله‌ده بولوندی . بونك اوزرینه هولوخانك ایمپراطور (تای‌تسونغ) ك مزاری اوکنده استعفای قصور ایتمسی ایچون چاعویه کوتورولمه‌سنه استثناءً مساعده ایدیلمش ، صوکره‌ده حیاتی باغشلانمشدر .

کورمشدك. (هیه‌بی‌شاپوشاد) پدرینك حیاتنده چین سراینك اغفالکار التفاتلرینه قولاق آصمامش، تفرقه جویانه سیاستلرینه آلت اولمامشدی. فقط پدری وفات ایده‌رك کندیسی (چن‌چو‌یابغو) عنوانیله‌خان اعلان ایدیلنجه رقیب کوردیکی (هولوخان) ی أزمك ایچون چینلیلرله تأسیس مناسباته کرمی ویردی، بومقصدله ایمپراطوردن قوۀ معاونه ایسته‌یه‌جك قدر ایلری کیتدی. ایمپراطور، اووقته قدر پدری کبی چینه قارشی استغنا کار برطور آلمش اولان (چن‌چو) نك بومراجعتنی ممنونیتله قارشولادی. چونکه تورك دولتنی محو ایتمك وتورکلری تحت اسارته آلمق ایچون قورولمش اولان چین آغنه یکی برپرنس داها دوشمش اولیوردی. ایمپراطور درحال (چن‌چو) یه خانلق براتی کوندردی. فقط براتی کوتورمکه مأمور اولان آدم یولده (توقماق) شهرنده هولوخانك آدملری طرفندن کری چوریلدی [م ٦٥٥].

بواثناده (چن‌چو) ده چیندن ایسته‌دیکی قوۀ معاونه‌نك ورودینه انتظار ایتمکسزین (هولوخان) اوزرینه یورومشدی. فقط بوجرأتی کندیسنه هیچ بر موفقیت تأمین ایتمش اولمدی. بالعکس عدم موفقیتی تبعه‌سی نظرنده‌کی موقعی صارصدی. باشنه طوپلانمش اولان قوتك قسم کلیسی طاغیلدی، کندیسی‌ده بووضعیت قارشوسنده غربه چکلمکه مجبور اولدی.

چینلیلر هولوخانی ازدیرمك، تورکلری تفرقه‌یه صوقمق وبالنتیجه تورك‌خانلغنی‌انقراضه سوق‌ایتمك ایچون کندیلرینه آلت اوله‌بیله‌جك قوتلی‌ونفوذلی برتورك‌پرنسی آرادقلرندن (چن‌چو) نك مراجعتنی حسن صورتله تلقی ایتمشلر وبویوك بر امیده دوشمشلردی. فقط (چن‌چو) نك (هولوخان) ه مغلوب‌اولدیغنی واطرافنده‌کیلردن بویوك‌برقسمنك طاغیله‌رق قوت‌ونفوذینك صارصیلدیغنی خبرآلنجه، کندیسنی آرایوب صورمغه بیله لزوم‌کورمدیلر [١]. هرطرفدن ترك ایدیلن (چن‌چو) ده رقیبی (هولوخان) ك اسارتنه قدر ساحۀ سیاسته چیقه‌مدی. فقط میلادی ٦٥٨ تاریخنده هولوخان چینلیلره اسیر دوشنجه (چن‌چو) ده تکرار صحنه‌یه چیقدی. غربی کوك تورکلر اولکه‌سنده کندیسندن‌باشقه بللی باشلی بر (تکین) بولونمدیغندن کندیسنی همان غرب‌خانی اعلان‌ایلدی. فقط بو هنکامده غربی تورك عالمی ألیم بر هرج ومرج ایچنه دوشمش، چینلیلر هرطرفی

[١] L'Encyclopedie Tche fou-yuen- Koei, chap 964. p.8.

حکم ونفوذلری آلتنه آلمشدی . ایمپراطور کندیسنه منقاد اولان و (هولوخان) ك وبالنتیجه تورکدولتنك امحاسنده حسن خدمتلری کوروان ایکی خانی یعنی (آشنامی شه) ایله (آشناپوچن) ی تلطیفه لزوم کورمش ، اولکیسنی تولو قبیله‌لرینك ایکنجیسی‌ده نوشه‌پی قبیله‌لرینك اوزولرینه خان تعیین ایلمشدی . (چن‌چو) ده خانلق دعواسیله اورتایه چیقنجه چین نفوذی آلتنه دوشن تورك اولکه‌سنده اوچ خان ظهور ایتمش اولدی . بونلردن ایکی اولکیسی حقیقت حالده برخان دکل ، بوعنوان آلتنده چین ایمپراطورینك برر مأموری ، داها دوغروسی اطاعتکار وذلیل برر کوله‌سی ایدیلر . (چن‌چو) ایسه شهرت وقوتنی غائب ایتمشدی ، چین نفوذی آلتنه دوشن غرب خانلغی انقاضی اوزرنده یکی بردولت قورمق اقتدارندن محروم بولونیوردی. فقط چینلیلر هراحتماله قارشی بونی‌ده اورتادن قالدیرمق ایسته‌یورلردی . بومقصدله مطیع بربنده‌لری اولان (آشنامی‌شه) یی اوزرینه سوق ایتدیلر . (می‌شه) میلادی (٦٥٩) تاریخنده مهم برقوتله (چن‌چو) یه قارشی کیتدی . (بوروتالا) ده مدهش برهزیمته اوغراتدی . اوردوسی پریشان‌وکندیسی مقتول اولدی .

(هولوخان) ه طرفدار اولان رؤسادن (تومن‌سه‌کین) بوآرالق چین حدودلرینه برآقین یاپمق جرأتنده بولوندی [١]. فقط چین قوماندانلرندن (سوتینغ فنغ) کندیسنی مغلوب واسیر ایلدی [م٦٦٠] . بوتاریخدن اعتباراً غربی تورکخانلغنه عائد اولکه‌لر کاملاً چین ایمپراطورلغنك تحت اداره وحمایه‌سنه کیرمش اولدی . چینلیلر میلادی ٦٥٨-٦٥٩ سنه‌سی ظفرلرینك تأمین ایتدیکی بووضعیتدن بالاستفاده غربی تورك خانلغی اولکه‌سنده برطاقم تشکیلات اداریه وسیاسیه قوردیلر . بوتشکیلات تاریخاً بویوك برقیمتی حائزدر . چونکه چین مورخلرینك بوتشکیلاته دائر ویردکلری معلومات سایه‌سنده غرب خانلغنه عائد اولکه‌نك ؛ ولو قسماً اولسون ؛ سیاسی جغرافیاسنی اوکره‌نه‌بیلمك تحت امکانه کیرمشدر . حتی بو معلومات سایه‌سنده بوکون غربی کوك تورك خانلغنك حدودلرینی صورت قطعیه‌ده تعیین ایده‌بیلمك بیله ممکن کوروئمکده‌در [٢] .

[١] آسیه کیه کیوئه سه‌کین تومان A-Sie-Kie-Kiue-Se - KinTou-man ، نوشه‌پیلر دینیلان بش قبیله‌دن برنجیسنك سه‌کینی یعنی باشبوغی ایدی .

[٢] بوحدود شمالده (تیه‌ن شان) یعنی تاکری‌طاغلری شرقده (بارکول) وغربده (آلکساندر) طاغلریله محدود بولونیوردی .

غرب خانلنی متحده‌سنده حاکم عنصری تشکیل ایدن اون قبیله‌دن (تولو) دینیلن بشی شرقده ، (نوشه‌پی) نامی ویریلن دیگر بشی‌ده غربده اقامت ایدییورلردی . غرب جهتلرنده بوخانلغه تابع اولان اولکه‌لره گانجه بونلرده ایکی قسمه آیریلیوردی . (هیو- کینغ - تسونغ Hiu- king -Tsong) ک راپورینه نظراً برنجی قسم میلادی ٦٥٩ تاریخنده چین اداره‌سنه گچن ماوراءالنهر طرفلرینی احتوا ایدییوردی [١]. ایکنجی قسم ایسه (دمیر قاپو) دربندینک جنوبندن (جیحون) و (سند Indus) نهری وادیلرینه قدر امتداد ایدییوردی .

---

[١] چین ایمپراطوری هولوخانک اسارتنی متعاقب غرب طرفلرنده بولونان اقوامک اخلاق وعادتلرینی، وضعیتلرینی ، بورالرده یتیشن محصولاتک نوعلرینی تدقیق ایتمک اوزره علمی هیئتلر گوندرمشدی . بوهیئتلر تدقیقات لازمه‌ده بولونه‌رق نتیجهٔ تتبعلرینی مفصل راپورلرله ایمپراطوره تقدیم ایتمشلردی . بونلرک اوزرینه ایمپراطور، (هیو - کینغ - تسونغ) ی بوراپورلره استناداً غربی تورک خانلغنک حوالیٔ غربیه‌سنک احوال و وضعیتنه عائد بر اثر تألیف وایجاب ایدن خریطه‌لری تنظیم ایتمکه مأمور ایتدی. (هیو - کینغ - تسونغ) ؛ معیتنده رسمی آرتیستلر اولدیغی حالده آلتمش بابدن مرکب معظم بر اثر تألیف ایده‌رک ایمپراطوره تقدیم ایتدی. [Tang-chou, chap-LV III, P-14] . میلادی ٦٧٢ تاریخنده وفات ایتمش اولان (هیو - کینغ - تسونغ) ک بو مهم اثری مع التأسف ضایع اولمشدر . فقط شایان شکراندرکه بو اثرک مهم قسملری چین مورخلرندن بعضیلری طرفندن اقتطاف ایدیلمش اولدیغندن بو سایه‌ده تاریخک مظلم قلان برچوق جهتلرینی آزچوق تنویر ایتمک امکانی حاصل اولمشدر .

ایمپراطور ، (هیو - کینغ - تسونغ) ک اثرینی مطالعه ایتدکدن صوکره بو اثره گوره غرب حوالیسنده ملکی واداری تشکیلات یاپلمه‌سنه دائر بر اراده اصدار ایتمشدی . [Tse - Tche - Tang - Kieu . chap . CC, p - 9] . میلادی ٦٥٩ تاریخنده اصدار ایدیلن بواراده اوزرینه (طاشکند Che) ، (مایمرغه Mi) ، (کش Che) ، (بخارا Ta-ngan) ، (کاشغر Siao - ngan) ، (قوکیار Tchou - Kiu -pan) ، حوالیسنده ملکی واداری تشکیلات تأسیس اولوندی. (تسه - چه - تانغ - کیه‌ن) ک ویردیکی شو معلوماتدن ، کاشغر) و (یارکند) حوالیسنده‌ده آنجق بوتاریخده ماوراءالنهرله برابر رسماً چین ایمپراطورلغنه الحاق ایدیلمش اولدیغی آکلاشیلمقده‌در . حالبوکه دیگر چین وقیعنامه‌لرنده تورکستان شرقینک بویوک بر قسمنک یعنی (ختن و (قوچه) حوالیسنک میلادی ٦٤٨ تاریخندنبری چین ایمپراطورلغنک نفوذی آلتنه گیرمش اولدیغی آکلاشیلمقده‌در . اساساً شرقی تورکستانک، گوک تورک خانلغنک حاکمیتی طانیمقله برابر کوچوک کوچوک خانلرک تحت اداره‌لرنده بولوندقلرینی بیلیورز . بو اعتبارله شرقی تورکستان تماميله غربی گوک خانلغی اولکه‌سندن عد ایدیلمه‌من .

طخارستان حوالیسنی احتوا ایدن بو قسمده (وانغ-مینغ-یوئن Vang-ming-yuen)ك توصیه‌سیله میلادی ۶۶۱ تاریخنده چین ایمپراطورلغنه الحاق ایدیله‌رك بورالرده‌ده ملکی واداری تشکیلات یاپیلمشدر [۱] .

غربی کوك تورکلرك اصل کندیلرینه عائد اولان اراضیده میلادی ۶۵۷ تاریخندن اعتباراً ایکی دائرهٔ نفوذه آیریلمشدر . بونلردن (چو Soei-che) نهری وادیسنك غربنده (نوشه‌پی) لرله مسکون اولان قسمه چینلیلر طرفندن (مونغ- چه Mong-tche) ایالتی نامی ویریلمشدر . عینی نهر وادیسنك شرقنده (تولو) لرك ساکن اولدقلری اراضی ایسه ایکنجی قسم عد ایدیلمش بوکاده (قوئن - لینغ Koen-ling) ایالتی دینیلمشدر. بو ایکی دائرهٔ حمایه عینی زمانده (بش بالیق Pei-Ting) دائرهٔ نفوذینه ربط ایدیلمشلردر [۲]. غرب حوالیسنده‌کی دیگر مملکتلر ایسه (نغان-سی Ngan-Si) دائرهٔ حمایه‌سنه ربط اولونمشلردر. بو دائره‌نك مرکزی اولا (تورفان) ك غربنده‌کی (کیاعو-هو- چانغ Kiao-Ho-tchang) بلده‌سی ایکن بالآخره یعنی ۶۵۸ تاریخنده (قوچه) یه نقل ایدیلمشدر .

چین ایمپراطورلغی، غربی کوك تورك خانلغنی‌ده ییقدقدن صوکره (قوره) دن ایران حدودلرینه، سیحون نهری ماوراسنه قدر امتداد ایدن اسکی کوك تورك خاقانلغی اولکه‌سنه

(۱) چینلیلر ، هولوخانی اسیر ایتدکلری حالده (م ۶۵۸) بو منطقه‌ده تشکیلات تأسیسنه آنجق ۶۶۱ تاریخنده یعنی ایکی سنه قدر برمدت صوکره باشلامشلردر . بو تأخرك (چن‌چو) خانك برمدت بورالری مدافعه ایده‌جك برقوت حالنده بولونمسندن نشأت ایتمش اولمسی محتملدر . چین ایمپراطوری میلادی ۶۶۱ تاریخنده (شانسی) ایالتنه ملحق اولان (لونغ) سنجاغنك (۱۲۰ لی) جنوب غربیسنده‌کی (نان - یه‌ئو Nan-yeou) متصرفی (وانغ-مینغ-یوئن)ی طخارستان حوالیسنده تشکیلات قورمغه مأمور ایلمشدی . (وانغ - مینغ - یوئن) ، بوتون بو حوالیی دور ایتدکدن صوکره ایمپراطوره بو جهتلرك خریطه‌لرینی محتوی مفصل برلایحه تقدیم ایلدی . (خاطره) نامنی ویردیکی بو لایحه‌ده (ختن Yu-tien) ك غربندن ایران اولکه‌سنك شرقنه قدر امتداد ایدن اراضیده مستقل اون آلتی برنسلك احداثنی و ۸۰ ایالتله ۱۸۰ سنجاق تأسیسنی، بو حوالینك صورت ضبطنی، ایمپراطورك خاطرهٔ فضائلنی محتوی کتابه‌یی حاوی برآبده‌نك‌ده (طخارستان Tou-Ho-lo) قراللنی داخلنده مناسب برمحله دکزینی توصیه ایتمشدی . ایمپراطور ، بو توصیه‌یی شایان قبول کوردیکندن بو حوالیده اون آلتی قدر کوچوك حکومت تشکیل اولونمشدر. بونلردن (طخارستان یابغو) سنك اداره‌سنده‌کی حکومتك دیگرلرینه قارشی برنوع هکه مونیالی حائز اولدیغی آکلاشیلمقده‌در .

[۲] (بش بالیق Pei-ting)دائرهٔ حمایه‌سنك مرکزی (غوچن) ك طلسان (لی) جنوب غربیسنده بولونان والیوم (تسی موسا Tsi-mou-sa) دینلین محل جوارنده ایدی .

تماماً وارث اولمشدی . چینلیلر اولجه حاکم اولدقلری شرق خانلغنه عائد اولکه‌ده یاپدقلری تشـکیلاتی غرب خانلغی اولکه‌سنده‌ده تطبیق ایتدیلر . بوتشکیلاتده غایه تورك متحده‌سنی تشکیل ایدن بویرلری چین ایمپراطورلغنك تحت تابعیتنده اولمق اوزره کوچوك کوچوك حکومتلره آییرمق ، منقرض خانلغه عائد اراضی‌یی‌ده بو حکومتلره کوره تقسیم ایتمکدی . بوصورتله تورکلرك برداها برلشه‌مه‌لری تأمین ایدیلمش اولاجقدی .

چین ایمپراطورلغنك بومقصدله غربی کوك تورك خانلغی اولکه‌سـنده تشکیل ایتدیکی حکومتلرله سـنجاقلره دائر چین وقایعنـامه‌لرنده خیلی معلومات ویریلمشدر . بومعلوماتدن آ کلاشیلدیغنه کوره (چو) نهری وادیسنك شرقنده و (توقماق) ك جنوب شرقیسـنده (جونغاریه Dzongarie) حوالیسـنده سـاکن اولان (تولو) لرله ینه (چو) نهری وادیسـنك غربنده اقامت ایدن (نوشه‌پی) لرده هربویك سـاکن اولدیغی منطقه ، بوی بکنك ریاستی آلتنده کوچوك برحکومت عدوبوتون بوحکومتلر (بش بالیق) ده‌کی چین والی عمومیلکنه ربط ایدیلمشلردر [١] ، تولولرله مسکون اولان اراضی‌ده آلتی حکومت تشـکیل اولونمشـدی . چین وقایعنامه‌لرنده بوحکومتلر (فو - ین Fou-Yen) [٢] :

---

[١] Tang - chou و chap. XLIII b. چینلیلر غرب خانلغنه عائد اراضیده تشکیل ایتدکلری حکومتلره (تونوفو TouTou-Fou)، ایالتلره‌ده (چه‌ئو Tcheou) نامنی ویرمشلردی. (تانغ شو) ده مندرج لیسته‌ده کرك (تولو) لره عائد یوردلرده وکرك بونلره تابع اولان قبیله‌لرك اشغال ایلدکلری ساحه‌لرده تأسیس اولونان حکومتلرله سنجاقلر حقنده خیلی معلومات ویریلدیکی کبی (جیحون) نهرینك جنوبنده‌کی مناطقده‌تطبیق اولونان‌تشکیلاته دائرده ایضاحات درج اولونمشدر. فقط بزجه مجهول برسببدن ناشی (نوشه‌پی) لرك یوردلریله ماوراءالنهرده تطبیق ایدیلن تشـکیلاتدن بحث ایدیلمه‌مشدر. ماوراءالنهرده‌کی تشکیلاته‌دائر دیکر منابعده آزچوق معلوماته دسترس اولونه‌بیلیورسه‌ده (نوشه‌پی) لرله مسکون‌اراضی‌ده تطبیق ایدیلن تشکیلات‌حقنده بوکونه‌قدر هیچ‌بروثیقه بولونه‌مامشدر.

[٢] فوین حکومتی تولولرك برنجی قبیله‌سی اولان (چوموقوئ Tchou-mou-koen) لرك ساکن اولدقلری (تارباغاتای) حوالیسنده تأسیس ایدیلمشدی . (سی - یو - تونغ - وه‌ن - چه Si-Yu-tong-wen-tche) ، تانغ سلاله‌سی دورنده (چوموقوئ) لرك (أمیل) شهرنده‌ساکن اولدقلرینی تصریح ایتمکده‌در . [chap. I. p. 14]. موسیو(شنایدرك Bret Schneider) ك تحقیقنه کوره میلادی (١١٢٢) تاریخنده قره‌ختایلره عائد اولدیغی بیلینن (أمیل) شهری عینی اسمده‌کی نهر کنارنده و (چوغوچاق) ك جنوبنده (تارباغاتای) حوالیسنده ایدی بوتاریخلرده قرلوقلرك‌ده آلتایلردن تارباغاتایه قدر اوزاندقلرینه کوره چوموقوئ‌لرله بوحوالی‌ده قومشو اولدقلری

(ین-په Yen-Pe) [۱] ، (شوآنغ-هو Choang-Ho) [۲] ، (اولو Ou-lou) [۳] ، (هیه-شان Hie-chan) [٤] ، (ینغ-سوعو Yng-souo) [٥] اسملریله یاد

آکلاشیلمقده‌در . چینلیلرك (چوموقوئ) دیدیکی بوقبیله‌نك آثار ملیه‌مزده‌کی (جل) لر اولمسی محتملدر . بونلرك باشبوغلری (چوموقوئ لوچور Tchou-mou-koen-lu-tchoue) عنوانیله یاد ایدیلیوردی . چوموقوئ‌لرك اك مشهور شهری (ین Yen) بلده‌سی ایدی . (تسه-چه- تونغ - کیه‌ن Tse-tche-tang-Kien) میلادی ٦٥٦ تاریخنده چین جنراللرندن (چه-ثو-چه‌تو)نك (ین) شهرنده تورکشلرله چوموقوئلره هجوم وبوشهری ضبط ایلدیکی مصرحدر. [chap.CCp.2v].

(سین - تانغ - شو Sin-tang-chou) ده ایسه (ین) شهری چوموقوئ‌لر قرارکاهی اوله‌رق کوستریلمشدر .

[۱] (یه‌ن-په) حکومتی تولولردن ایکنجی قبیله‌اولان (هو-لو-ئو Hou-lou-ou) لریوردنده تأسیس ایدیلمشدی . (سی - یو - تونغ - چه Si-yu-tong-tche)، هولوئولر یوردینی (آیارنور) کولی جنوبنده کوسترمش اولمسنه نظراً ، بومحلك (ماناس) جواری اولمامی ایجاب ایتمکده‌در . بوتاریخلرده (ماناس)ك تورك قبیله‌لرندن (چومی)ره عائد اولدیغنی بیلدیکمز جهتله هولوئو یوردینك (ماناس) لك بر آز غربنده و (آیارنور) کولنك جنوبنده‌کی (قارا اوسو) حوالیسی اولدیغی آکلاشیلمقده‌در. هولوئوقبیله‌سنك باشبوغی (هولوئوکول‌چور Hou-lou-ou-kiue-tchouo) عنوانی حائزدی .

[۲] (شوآنغ‌هو) حکومتی تولولردن (شه-شو-تی Che-cho-ti) قبیله‌سی یوردنده تشکیل ایدیلمشدی . (شه-شوتی) لر (بوروتالا) ایرماغنك صاغ وصول ساحللرنده ساکن اولیورلردی . چنزار براراضیده آقدیغی ایچون (یشیل اووه) معناسنه اوله‌رق (بوروتالا Borotala) نامنی آلان بوایرماق (أبی‌نور) کولنه آقمقده‌در . مجراسنده ایکی قوله آیریلان بوایرماغك قوللرنده برینه (نان-هو Nan-Ho) یعنی جنوب ایرماغی‌دیکرینه‌ده (په-هو Pei-Ho) یعنی شمال ایرماغی‌دینلمکده‌در. چینلیلر ، بوایرماق بویلرنده تأسیس ایتدکاری حکومته ایرماغك ایکی قولنه نسبتله (شوآنغ - هو) یعنی ایکی ایرماق اسمنی ویرمشلردر . شه-شو-تی‌لر باشبوغی‌ده (شه - شو - تی - توئ-چور) عنوانی طاشیوردی .

[۳] (اولو) حکومتی تورکشلردن (سوعو- قو-مو- هو Souo-Ko-mo-Ho) لرك (ایلی) نهری وادیسنده‌کی یوردلرنده تأسیس اولونمشدی. برچینلی مورخ ایلی‌نهرینك غربنده و(ایسیغ کول) ك شرقنده بولونان (قوماشار - Kouma-char) یعنی اسکی شهر دینیلن بلده‌نك تورکشلر خاقی (اوچه‌له) نك قرارکاهی اولدیغنی تصریح ایلمشدر.[Si-yu-tong-wen-Tche,chap,I,p.30]. تورکش خانلرندن (سوقو So-Ko) ویا (سوعوقو Souo-Ko) نك اسمی ، بوقبیله‌یه منسوب اولدیغنی کوسترمکده‌در .

[٤] (هیه - شان) حکومتی تورکشلردن (عالیشه) قبیله‌سنك ایلی نهری غربنده (سمیرچی)

ایدلمشلردر . چین مورخلری (تولو) لره تابع اولان مختلف قبیله‌لرك اشغال ایتدکلری اراضی‌ده‌ده اون یدی حکومت تشکیل ایدیلمش اولدیغنی قیداتمشلردر [۱]. بو اون یدی حکومتدن دوردی (قارلوق) لردن اوچ قبیله یوردنده تأسیس اولونمشدی . بو تاریخلرده قارلوقلر غربده (تاربغاتای) شرقده ایسه آلتایلر ایله محدود ساحه‌ده (قره ایرتیش) و (اورونغو) بویلرنده اوطوریورلردی .

حوالیسنده‌کی یوردلرنده تأسیس ایدیلمشدی. تورکشلر باشبوغی (تورکش هولوشه - چور) عنوانی طاشیوردی . تورکشلردن (عالیشه) قبیله‌سیله (سوهوقوموهو) لر عینی بر رئیس اداره‌سنده بولونیورلردی .

[٥] (بینغ سو) حکومتی (شو-نی-شه chou-ni-che) قبیله‌سنك ساکن اولدیغی (یولدوز) حوالیسنده تأسیس اولونمشدی. بو وادینك هرطرفی منبعلرله مالی اولدیغندن تورکلر بو منطقه‌یه (یولدوز = بیلدیز) اسمنی ویرمشلردر . یولدوز وادیسی قوهٔ انباتیه‌سیله مشهور اولدیغی قدر وقایع تاریخیه‌یه صحنه اولمق اعتباریله‌ده معروفدر . مشهور (تیمورلنك) میلادی ۱۳۸۹ تاریخنده بو وادیده اوردوسنه رسم گچید یاپدیرمش اولدیغی تاریخلرده مقیددر . حفیدی (شاهرخ) ك ده ۱٤۲۰ تاریخنده چین سراینه گوندردیکی هیئت سفارت بو وادیدن گچمشدر . یولدوز وادیسنده (شو-نی-شه) لردن باشقه (کی-پی Ki-Pi) دینیلن قومدن (اویغور) قبیله‌سی ده اقامت ایدیورلردی. چین وقایعنامه‌لری (شو-نی-شه) لر باشبوغنی (شو-نی-شه-چو-پان-چور- Chau-ni-che-tchou-pan-tchouo) عنوانیله یاد ایتمشلردر .

[۱] بو اون یدی حکومتدن بری (ین-شان Yn-chan) حکومتیدرکه قرلوقلردن (مه-اولو- Me-oulo) قبیله‌سنك (جابسانغ) کولی ایله (اورونغو) آره کولی آراسنده‌کی یوردلرنده تأسیس اولونمشدی. (تامو Ta-mo) دینیلن ایکنجی حکومتده ینه قرلوقلردن (چه-سه Tche-se) قبیله‌سی اراضیسنده تأسیس اولونمشدی . اوچنجی (هیوئن-چه Hiuen-tche) حکومتی ده قرلوقلردن (تاشه‌لی - Ta - che - li) قبیله‌سی یوردنده قورولمشدی . بو قبیله او اثناده (تاربغاتای) حوالیسنده اقامت ایدییوردی . (کین-فو Kin-fou) دینیلن دردنجی حکومت قرلوقلردن(تامو) قبیله‌سندن برقسمنه عائد اراضی‌ده تشکیل ایدیلمشدی . (لون-تای Lun-tai) اسمنده‌کی بشنجی حکومت (اوروبجی) نك غربنده تأسیس اولونمشدی. (کین-مان Kin-man) نامنده‌کی آلتنجی حکومت (چو-یوئه) قبیله‌سنك ساکن اولدیغی (غوچن) غربنده‌کی (تسی-موسا) حوالیسنده تشکیل ایدیلمشدی. چینلیلرك (کین-مان) دیدکلری بلده اولجه (بش بالیق) نامنده اولدیغنه گوره بو بلده‌نك بیلکه خان آبده‌سنده مذکور اولان (بش بالیق) اولمسی ایجاب ایدر. اساساً چین مؤلفلرندن (سیو سونغ Siu-Song) ، چینلیلرك (ابغو-هوئه‌ی-هیه‌ن) دیدکلری (تسی-موسا) حوالیسنك تورکلر طرفندن بش بالیق نامیله یاد ایدیلن شهر و جواری اولدیغنی تصریح ایلمشدر . (ین-مین Yen-mien) دینیلن یدنجی حکومتده (تیه-له) ویا (تولاس) لردن (ین-مین)لرله (سو-لو-کیه

بش قبیله‌دن مرکب اولان وچو نهری وادیسنك غربنده اوطوران (نوشه‌بی) لر یوردنده‌کی تشکیلاته دائر چین منابعنده شمدی‌یه قدر هیچ بر معلومات بولونه‌مامشدر . یالکز بو قبیله‌لرك ساکن اولدقلری حوالی‌ده‌کی (سوئه‌ی ـ شه) یعنی (توقماق) و (تالاس) شهرلرینك غرب تورکلری تاریخنده حائز اولدقلری اهمیت نظر اعتباره آلینیرسه بو ایکی شهرك نوشه‌بی‌لره عائد منطقه‌نك اهمیتلی ایکی مرکزی اولدیغی استنتاج ایدیله‌بیلیر .

ماوراءالنهرده چینلیلر . ـ کوك تورك خاقانلغنه وارث اولان چین ایمپراطورلغی اولجه بو خانلغه تابع اولان ماوراءالنهر حوالیسنی‌ده دائرهٔ نفوذینه آلمش، تورکستانده اولدیغی کبی بورا‌ده‌ده سیاسی وملکی بر طاقم تشکیلات قورمشدر . مختلف چین منابعندن آکلاشیلدیغنه کوره بو تشکیلاته ماوراءالنهر یدی کوچوك حکومته تقسیم ایدیلمشدر . بونلردن چینلیلرك (شه Che) واسلام جغرافیونك (شاش) دیدکلری بوکونکی (طاشکند) حوالیسنده تأسیس ایدیلن حکومته (تا ـ یوآن Ta-Yuan) نامی ویریلمشدر . بو حکومتك مرکزی (قان ـ هیه Kan-Hie) بلده‌سی ایدی [۱] .

(Sou-lou-Kie) و (تسو ـ لونغ ـ هو Tsou-long-hou) قبیله‌لرینك (آلاتاموچونغار) ك شمالنده و (بالقاش) له (آلاکول) آره‌سنده‌کی یوردلرنده تشکیل اولونمشدی. بو حکومتك جنوبنده‌ده (فونغ ـ بوئه) شهری بولونیوردی . بو حکومتلردن متباقی قالانلرده (ین ـ لو) ، (قو ـ می) ، (قو ـ شو)، (سی ـ ین) ، (تونغ ـ ین) ، (چه ـ له) ، (کیا ـ شه ، (فونغ ـ لو) ، (شا ـ تو) و (تا ـ لان) حکومتلریدر.

بو صوك اون حکومتدن یالکز (فونغ ـ لو) و (شا ـ تو) حکومتلرینك موقعلری تعیین ایدیله‌بیلمکده‌در . دیکرلرینك ایسه نه موقعلری و نه‌ده هانکی قبیله‌یه عائد اولدقلری معلوم دکلدر . (فونغ ـ لو) حکومتی (غوچن) ایله (اوروومچی) آره‌سنده‌کی ساحه‌نك تام وسطنده بولونیوردی (شا ـ تو) حکومتی ایسه (بارکول) ك شرقنده اقامت ایدن (شاتو) قبیله‌سی یوردنده تأسیس ایدیلمشدی؛ شاتولر، ادوار متعاقبه‌ده وبالخاصه چین‌ده‌کی (تانغ) سلاله‌سنك انقراضنی انتاج ایدن قارغشه‌لقلر اثناسنده اهمیت قازانمغه باشلامش، چین‌ده اوچ سلالهٔ سلطنت تأسیس ایلمشلردر. بونلردن مؤخر تانغلر ۹۲۳ـ۹۳۶ یه قدر، مؤخر تسینلر (۹۳۶ ـ ۹۴۷) یه قدر، موخر هانلر ایسه (۹۴۷ ـ ۹۵۱) ه قدر حکمران اولمشلردر.

[۱] چینلیلر میلادی ۶۵۹ تاریخنده (طاشکند)ده (تا ـ یوآن) حکومتنی تأسیس ایتدکلری زمان اداره‌سنی (هولوخان) زماننده‌ده بو حوالی پرنسلکنده بولونان (قن ـ تو ـ توش شه‌شونی کیوئه ـ چاعو ـ مو) یه تودیع ایتمشلردر. بو پرنسك چین وقایعنامه‌لرندن نقل ایتدیکمز اوزون اسمنده‌کی (تو ـ توش) لفظی کوك تورکلرجه بر عنوان اولان (تودون) محرفیدر . (شه ـ شو ـ نی) لفظی‌ده تولولرك بش قبیله‌سندن برینك اسمیدر. ایلریده کوروله‌جکی اوزره میلادی ۷۳۹ تاریخنده طاشکند حکومتنك ریاستنده بولونان (باغاتور تودون Mo-ho-tou-tou-toen) تورکشلر خانی (سولو) خانك اوغلی (توهوسیه‌ن Tou-ho-sien)علیهنه چینلیلرله اتفاق ایتمش واحراز ایتدیکی موفقیته مکافاةً چین ایمپراطوری کندیسنه (حق وعدله اویان خان) عنواننی ویرمشدر .

(قانغ - کیو Kang-Kiu) نامی ویریلن ایکنجی حکومتده (قانغ) یعنی (سمرقند) حوالیسنده تأسیس اولونمشدی. ایمپراطور (قاعو - تسونغ) کوك خانلر دورنده بورانك پرنسلکنده بولونان (فوهومان Fou-Hou-man) ی والیلکه تعیین [۱] و (می Mi) یعنی (مایمرغه) حوالیسنده تشکیل ایدیلن (نان - می Nan-mi) ایالتیده بو حکومته الحاق ایلمشدر [۲]. آثاراسلامیه‌ده (کش) نامی ویریلن بوکونکی (شهرسبز) حوالیسنده‌ده (کیو - شان Kiu-chan) حکومتی تشکیل وبوورانك اسکی پرنسی اولان (چاعواوشه آهو Tchao-uo-che-a-Ho) ینه مقامنده ابقا ایدیلمشدر .

(هو Ho) یعنی (کوشانیه) حوالیسنده‌ده (قوئه‌ی - شوانغ Koei-Choang) نامنده بشنجی بر حکومت تأسیس ایدیله‌رك بورانك اسکی پرنسی (چاعو اوپوتاتی Tchao-ou-po-ta-ti) چین متصرفی عنوانیله مقامنده ابقا اولونمشدر . چینلیلرك (پاهان‌نا Pa-Han-na) دیدکاری(فرغانه) منطقه‌سنده‌ده (هیه‌ئو-سیون Hieou-siun) حکومتی تأسیس ایدیلمشدر . بو حکومتك مرکزی (قوسای Ko-sai) یعنی (کاشان) بلده‌سی ایدی [۳] .

(نغان Ngan) نامی ویریلن (بخارا) خطه‌سی‌ده ایکی ایالته آیریلمشدی . بونلردن (نغان - سی) دینیلن (بخارای کبیر) ك مرکزی (آلان A-lan) ویا (آلان می A-lan-mi) شهری ایدی[٤]. میلادی ٦٥٦ - ٦٦٠ ده تأسیس اولونان بو حکومتك

[۱] ادوار شاوان ،(فو - هو-مان)اسمیله (بهمن) لفظی آره‌سنده برمقارنت کورمکده‌در . (بهمن) اسمنك، اسکی شکلی اولان(واهومان Wahouman) ایله (فوهومان) آره‌سنده‌کی قرابت پك واضحدر . بوتاریخلرده ماوراءالنهر ایله ایران آره‌سنده‌کی مناسبت دوشونولورسه تورك پرنسنك ایرانی براسم آلمش اولمسی مستبعد کورولمز .

[۲] چین‌مؤلفلرنده(می Mi)دینیلن شهرك‌اسلام جغرافیون طرفندن (مایمرغه Maïmargh) نامیله‌یاداولنان بلده اولدیغی ایلك دفعه (آبه‌ل ره‌موزا) طرفندن ایلری سورولمشدر . چین‌مؤلفلری (می) شهرینی (سمرقند) ك یوز (لی) جنوبنده کوسترمش اولمالرینه نظراً (آبه‌ل ره‌موزا) نك ادعاسی‌مقارن حقیقتدر (می) شهریله حوالیسنك‌ده سمرقنده الحاق ایدیلمش اولدیغی اسلام استیلاسی هنکامنده یعنی میلادی ۷۳۱ تاریخند سمرقند حکمداری اولان (غوره‌ك Ghourek) ك چین ایمپرطورینه‌مراجعتله اوغللرندن برینه(می)خانی‌عنوانی‌ویربله‌سنی‌ایسته‌مش اولدیغنه‌دائرچین‌وقایعنامه‌لرنده کورولن برقیددن آکلاشیلمقده‌در .

[۳] ابوالفدا ، (کاشان) ك فرغانه‌نك مرکزی اولدیغنی تصریح ایتمکده‌در .

[٤] عجبا (آمول Amol) می ؟

خانلغنه متصرف عنوانیله (چاعو اوشا Tcho.ou.cha) کچیریلشدی . (مولو Mou.lou) دینیلن (بخارای صغیر) ویا (بخارای شرقی) نك مرکزیده (هوهان Ho.Han) یعنی (خرغان Kharghan) بلده‌سی ایدی . متصرفلغنه‌ده بو حوالینك اسکی پرنسی اولان (چاعو اوپی سی Tchao.ou.pi.si) تعیین اولونمشدی .

جیحون وسند نهرلری آره‌سنده‌کی ساحه‌ده چینلیلر . — غربی کوك تورك خانلغنك سقوطندن صکره چینلیلر میلادی ٦٦١ تاریخنده (جیحون Oxus) و (سند Indus) نهرلری آره‌سنده‌کی خطه‌یی‌ده نفوذ وحمایه‌لری آلتنه آلمشلر، بوحوالیده‌ده ملکی وعسکری تشکیلات یاپمشلردر . تورك خانلری دورنده (ختن Yn-Ten) ك غربندن ایرانك (پرس Po- Se) شرقنه‌قدر امتداد ایدن اراضی‌ده‌اون آلتی قدر کوچوك حکومت بولونیوردی. چینلیلر بواون آلتی حکومتی ابقا ایتمش اولدقلری کبی بو حکومتلره عائد اراضی‌ده‌ده تشکیلات ملکیه اعتباریله سکسان ولایت، یوزاون سنجاق ویوزیکرمی آلتی ادارهٔ عسکریه تأسیس ایلمشلردر .

(طخارستان Tou ho lo) حکومتی اوته‌دنبری بواون آلتی حکومتك هکه‌مونیالغنی حائز بولونیوردی [۱] . (تانغ شو) ده بو منطقه‌ده‌کی تشکیلات وحکومتلره عائد مکمل برلیسته مندرجدر . بو لیسته تدقیق ایدلدیکی زمان چینلیلرك بوحوالی‌ده تشکیل ایتدکلری حکومتلرله ولایت وسنجاقلره ویردکلری اسملرك اساطیری وتاریخی خاطره‌لرله مناسبتدار اولدیغی کورولمکده‌در . (تانغ ـ شو) دن آکلاشیلدیغنه کوره چینلیلرك جیحون وسند نهرلری آره‌سنده تشکیل ایتدکلری حکومتلر شونلردر :

(یوئه شه Yue che) حکومتی . ایندوسیت نامیله‌ده یاد ایدیلن بو حکومت طخارستان حوالیسنی احتوا ایدییوردی . مرکز حکومتی (قوندوز) شهری ایدی. بو

[۱] چینلیلر بو حوالی‌یی ضبط ایدرك تشکیلات یاپدقلری زمان خاطرهٔ ظفر اولاق اوزره (طخارستان) ده برآبده رکز ایتمشلردی. آبده‌نك ترجیحاً طخارستانده رکزی بورانك هکه‌مونیالنی حائز بولوندیغنی تأیید ایتمکده‌در. بو حکومته ویریلن (یوشه) اسمی . میلاددن برعصر اول جیحونی کچه‌رك بو حوالی‌یه‌ اینن بویوك یوشیلرك (تا-یوئه -چه Ta-yue-tche) لرك اسملرینی خاطرلاتمقده‌در .

شهر آثاراسلامیه‌ده‌کی (واروالیز) بلده‌سیدر [١] . چینلیلر بو حکومت اراضیسنی یکرمی بش سنجاغه آییرمشلردی [٢] . بونلردن بوکون موقعی تعیین ایدیله بیلن یالکز بش شهردر [٢]. دیکرلرینك الیوم موجود اولان ویا تواریخ اسلامیه‌ده کورولن شهرلردن هانکیلری اولدقلری آ کلاشیله‌مامقده‌در. تعیین ایدیله‌بیلن سنجاق مرکزلرندن اولکیسی (لان Lan) شهریدر . بوشهرك (قوندوز) ك جنوبنده وقوندوز ایرماغنك صاغ ساحلی اوزرنده بولونان (باغلان) بلده‌سی اولدیغی محققدر .

---

[١] چین وقایعنامه‌لرنده (قوندوز) شهری مختلف اسملرله یاد ایدیلمشدر. هیوئن‌ـتسانغده بو بلده (هوهو Houo) (تانغ‌ـشو)ده (آـهوآن A-Hoan) ، (کیه‌ئو‌ـتانغ‌ـشو) ده ایسه (عوهوآن O-Hoan) اسملریله مقیددر . چین‌سیاحی (هیوئن‌ـتسانغ Hiuen-Tasng) هندستانه‌کیتدیکی وهندستاندن عودت ایلدیکی اثنالرده (قوندوز) شهرنده غربی کوك تورك خانلرندن (تونغ‌ـیابغو) نك اوغلی وحفیدی ایله ملاقات ایتمش اولدیغنی خبر ویرمشدر .

[٢] تانغ‌ـشوده بویکرمی بش سنجاق بروجه آتی قید ایدیلمشدر :

١ . — لان‌ـشه Lan-che : بواداره (بوپو Po-pou) شهرنده تأسیس اولونمشدی. بوشهر اولجه(تا‌ـهیا) لرك صوکره‌ده بویوك یوئه‌چیلرك پایتختی ایدی .

ب . — تا‌ـهیا : Ta-Hia مرکزی(فوچه Fo-Tche) شهری ایدی.
ج . — هان‌ـله‌ئو : Han-Leou » (کیو‌ـلو‌ـکیه‌ن Kiu-lou-Kien »
د . — فو‌ـتی : Fou-ti » (اولوچان Ou-lo-tchan »
ه . — شا‌ـلو : Cha-lu » (تو Tou »
و . — وه‌یی‌ـشوئه‌ی : Wei-choei » (کیه Kie »
ز . — پان‌ـیوئه : Pan-Yue » (هوپو Hou-po »
ح . — نیه‌ئو‌ـمی : Nieou-mi » (اولوهوئن Ou-lou-Hoen »
ط . — کیا‌ـپه‌یی : kia-Pei » (موین Mo-yen »
ی . — سو‌ـتو : Sou-to » (آ نالا A-na-la »
ك . — پو‌ـلو : Po-lo » (لان Lan »
ل . — شوآنغ‌ـتسیوئن :Choang-tsiuen » (سیکیمیسیتی Si-ki-mi-si-ti »
م . — کی‌ـوه‌یی : Ki-wei » (هوئن‌مو Hoen-mo »
ن . — چه‌ـسان : Tche-san » (سیمی‌ین Si-mi-yen »
س . — فو‌ـله‌ئو : Fou-leou » کیشه‌ین Ki-che-yen »
ع . — تینغ‌ـلینغ : Ting-ling » (نیشه Ni-che »

تاهان Ta-Han حکومتی . — چین وقایعنامه‌لرینه نظراً بو حکومت (افتالیتلر) اولکه‌سنده تأسیس ایدیلمشدی . مرکز حکومت (هوعولو Hoпo-lo) یعنی (غور Ghour) بلده‌سی اولدیغنه کوره (هرات) و (بادغیس) حوالیسنده تأسیس ایدیلمش اولدیغی آکلاشیلمقده‌در . فقط (تانغ - شو) ده بو حکومته عائد اوله‌رق

ف. — پو-چه	: Po-tche	مرکزی	(سیمی‌ین Si-mien)	»
ث . — تاعو-قوئه‌ی	: Tao-koei	»	(آلا A-la)	»
وه. — تا-تان	: Ta-tan	»	(کیه-کیوئه-یی Kie-kiue-I)	»
س. — فو-لو	: Fou-lou	»	(پوسا Po-sa)	»
سه. — شن-تو	: Chen-tou	»	(کی-شه-چه Ki-che-tche)	»
ت . — سی-جونغ	: Si-jong	»	(تو . کیوئه‌شه-تا - کیو tou-kiue (che-ta-kiu	»
ص. — می‌یه-هی‌یه	: Mie-hie	»	(کی-شه-تی Ki-che-ti)	»
غ . — تیه-چانغ	: Tie-tchaug	»	(فا fa) قبیله‌سنك یوردنده‌کی	»
ف . — یوآن-تانغ	: Yuan-tang	»	(پا-تو-شان Pa-to-chan)	:

بویکرمی بش سنجاقدن (پو-چه) سنجاغنك (بلخ) حوالیسنده اولدیغی بیلیورز . بو سنجاقلرك مرکزلری اوله‌رق ذکر ایدیلن شهرلردن بوکون موقعی تعیین ایدیله‌بیلن یالکز بش شهر واردر . دیکرلرینك الیوم موجود اولان ویا اسکی اسلام تاریخ وجغرافیالرنده کورولن بلده‌لردن هانکیلری اولدقلری واضحاً آکلاشیله‌مامقده‌در . (اصطخری) ، طخارستانك باشلیجه شهرلری (خولم) ، (سیمینجان) ، (باغلات) ، (سقالقاند) ، (واروالیز) ، (آرهان) ، (راوان) ، (تالقان) ، (سیمیکیشت) ، (روب) ، (سراج عاصم) ، (خوست آنداراب) ، (مادر) ، (قح) بلده‌لری اولدیغنی تصریح ایتمکده‌در . چین واسلام مؤلفاتنك مقایسه‌سیله آزچوق تعیین ایدیله‌بیلن مرکزلردن اولکیسی (شو آنغ-تسیوث) یعنی (ایکی هاییاناق) نامنده‌کی سنجاغك مرکزی اولان (لان) شهریدر . بوشهرك (قوندوز) ك جنوبنده وقوندوز ایرماغنك صاغ ساحلی اوزرنده بولنان (باغلان) بلده‌سی اولدیغی آکلاشیلمقده‌در . ایکنجیسی (سکیمیستی) شهریدرکه بوده مؤلفین اسلامیه‌نك (سیکمیشت) دیدکاری بلده‌در . بوبلده (باغلان) ك شرقنده اولوب بوکونکی خریطه‌لرده (ایشقامیش Ischkamysch) اسمیله قید ایدیلمکده‌در . [La Carte tran und Turan de L'Atlas-de-Stieler] : اوچونجیسی (هوث-مو) شهریدرکه بونكده (خولم) بلده‌سی اولمسی ایجاب ایتمکده‌در . دردنجیسی (سیمی‌ین) شهریدرکه بوده (خولم) ایرماغی کنارنده اولوب آثار اسلامیه‌ده (سیمینجان) والیوم (هایناق Hainak) نامیله یاد اولونان بلده‌در . بشنجیسی (پاتوشان) بلده‌سیدرکه بونكده آثار اسلامیه‌ده‌کی (بدخشان) شهری اولدیغی آکلاشیلمقده‌در . بدخشان بوکونکی (فیض آباد) شهرندن داها زیاده شرقده بولونیوردی .

.[Yul, op.cit; '09-113]

خبر ویریلن اون بش شهردن هیچ بریننك اسمی ذکر ایدیلن منطقه‌ده‌کی شهر اسملریله تطبیق ایدیله‌مه‌مکده‌در [١] .

تیاعو-چه Tiao-tche حکومتی : بوحکومت یونانیلرك (آرا کوزیا Arachosie) ، اسلام مؤلفلرینك (زابلستان) ، چینلیلرك‌ده (هوتالوچه Ho-ta-lo-tche) دیدکلری (آروخاچ Arokhadj) حکومتنك یرنده تأسیس ایدیلمشـدی . مرکزی‌ده بوکونکی (غزنه) حوالیسنده (فوپا عوشه‌تیه‌ن Fo-pao-che-tien) شهری ایدی . بو حکومته عائد اراضی دوقوز سنجاغه آیریلمشدی [٢].

[١] چینلیلر (نا-هان) حکومتنه عائد اراضی‌یی بروجه آتی اون‌بش سنجاغه تقسیم ایلمشلردی:

ا — فو-مو fou-mou سنجاغی : مرکزی (نو-نا Nou-na) بلده‌سی ایدی .

ب — ین-تسای Yen-tsai [آ لن alins آرك اسکی اسمی] سنجاغی: مرکزی (هو-لو Hou-lou) ایدی.

ج — ثی-نای سنجاغی: مرکزی «پو-تو-له آنغ-سا-نا-کیه‌ن Po-to-leng-Ta-sa-kien» ایدی.

د — لی li ایالتی بوسنجاق «شائو-کیو Chao-kiu» قبیله‌سی اراضیسنده تأسیس اولنمشدی.

ه — یو-لینغ Yu-ling « مرکزی «او-مو-ین Ou-mou-yen » شهری ایدی .

و — نقان-او Ngan-ou » . » «چه-شه-تو Tche-che-to » »

ز — کی-لینغ Ki-ling » : » «شو-شه Chou-che » » »

ح — کیه-شه Kieche » : » «کیا-شا-فن-چه Kia-cha-fen-Tche » »

ط — پو-چه potche » : » کیه-لائو-چه Kie lo-tche » »

ی — او-تان ou tan » : » او-نا-سه Ou-na-se » »

ك — نو-سو Mo so » : » سو-لی Sou-li » »

ل — می-می mi mi » : » شوئن-ون Choen-wen » »

م — هی-توئن Hi-Toen » : » چا Tcha » »

ن — سو-لی Suli : » بوسنجاق سونغ-شه-تو Song-che-kou قبیله‌سی یوردنده تأسیس ایدلمشدی .

س — هو-نا Ho-na : « بوسنجاق چه-یائو Tche-yao قبیله‌سی یوردنده تأسیس ایدیلمشدی .

[٢] تیائو-چه حکومتنه عائد اراضی‌ده تشکیل اولنان دوقوز سنجاغك اسملرینی « تانغ-شو » بروجه آتی قید ایدییور :

ا — سی-له‌ئو Si-leou سنجاغی : مرکزی «هو-ون Hou-wen» شهری ایدی.

ب — یو-تسیوئن Yu-tsiuen » : » «تسان-هه‌ئو-شه-تیه‌ن Tsan-heou-che-tien »

تیه‌ن ـ ما tien-ma حکومتی .— بو حکومتك مرکز اداره‌سی (کیه‌ـسو kie-sou) قراللغنك پایتختی اولان شوـمان chou-man شهری ایدی [١]. چینلی (هیوئن‌ـتسانغ) هندستانه سیاحتی اثناسنده (شوـمان) شهرینه اوغرامش، حکمداری‌نك (هی‌ـسو Hi-sou) قبیله‌سندن بر تورك اولدیغنی بیان ایلمشدر [٢]. ادوار شاون [ص: ٢٧٦] (مارقوارت) ه استناداً (کیه ـ سو) قراللغنك اسمی بو (هی ـ سو) قبیله‌سنك اسمندن آلنمش اولدیغنی بیان ایدییور .

چینلیلر ، تیه‌ن‌ـما حکومتنی ایکی سنجاغه آیرمشـلردی . بونلردن بری (هوـلوئن Hou-luen) شهرنده تأسیس ایدیلان (لوـنا lo-na) دیگری ده (تاـلیـپوـهو Ta-li-po-Ho)

ح — لیـکی Li-ki سنجاغی : بوسنجاق «کیوـشه Kiu-che» قبیله‌سی اراضیسنده تشکیل ایدیلمشدی

هـ — ین‌ـتسه Yen-tse » : بوسنجاق «نغوـهو Ngo-hou» قبیله‌سی یورد‌نده «

و — کیوـتسیو Kiu-tsio » : مرکزی «اوـلیـنان Ou-li-nan» شهری ایدی

ز — «ئی I» » : بوسنجاق «ئیـلان I-lan» قبیله‌سنه عائد اراضیده «

ح — «سیـهای Si-hai» » : مرکزی «هوـساـتا Ho-sa-ta» شهری ایدی

ط — چن‌ـسی Tchen-si » : بوسنجاق «هوتوـهه‌ن Houo-hen» قبیله‌ـعائد اراضیده تشکیل ایدیلمشدی

ی — قن‌ـتو Kan-to » : » «فوـلانغ Fo-lang» قبیله‌سنه عائد اراضیده تشکیل ایدیلمشدی

بودوقوز سنجاقدن برنجیسنك مرکزی اولان «هووه‌ن» بلده‌سنك چین‌سیاحی (هیوئن‌ـتسانغ) ك «هوپینا Hou-pi-na» دیدیکی بلده اولدیغنی ادعا ایدنلر واردر .Marquart, Eransahr,p 80]. فقط موسیو بول [Hiuen tsang,Memoires. ایله‌سین‌مارتن Lyul,op cit.p104] (هوپینا) نك بوکونکی (شاریقار Charikar) جوارنده‌کی «هوپیان Houpiân» [t.II,P.113-16, بلده‌سنك یرنده اولدیغنه ذاهب اولمشلردر. مستر کوننغام ایسه [Gunningham The ancient Géography of India,p.33.34] (هوپینا) نك (کابل) اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در. بوکا کوره (هووه‌ن) ك (غزنه) یرنده ویاجوارنده بوکون منقرض بر بلده اولماسی قبول ایدیله‌بیلیر .

[١] چینلیلرك (شوـمان chou-man) دیدکاری بو شهر آثار اسلامیه‌ده جیحون نهرینك شمالنده و (قافرناغان kafir nagân) ایرماغینك مجرای علیاسنده کوستریلن (شومان) بلده‌سی اولدیغی شبهه‌سزدر .

[٢] Tomaschek, Sogdiana, p. 42; Marquart, Frânsahr, p. 299

شهرنده تأسيس اولنان (شو-لى chou-li) سنجاغى ايدى. بوايكى سنجاقدن اولكيسنك مركزى اولان (هو-لوڭ Hou-luen) شهرى، (شومان Schaumân) ك جوارنده وجنوب جهتنده اولوب مؤلفين اسلاميه طرفندن (آخرون Akhroun) ويا (خرون kharoun) دينيلان بلده اولديغى محققدر .

قاعو-فو kao-fou حكومتى . — بو حكومت قو-تو-شه kou-tou-che (ختل) قراللغنك مركزى اولان (او - شا ou-cha) شهرنده تأسيس ايديلمشدى [٣]. چين وقايعنامه‌لرينه نظراً غرب تشكيلاتى ياپيلديغى زمان (قاعو-فو) حكومتى ايكى سنجاغه آيريلمشدى . بريسى (قو-لو-كيه‌ن ko-lo-kien) شهرنده تأسيس ايديلان (او-لينغ ou-ling) ايكنجيسى‌ده او-شا ou-cha (وحش) شهرنده تأسيس‌اولونان [٤] (هيه‌ئو-مى Hieou-mi) سنجاقلرى ايدى .

موسيومارقوارت (Transalır p 299) ، (وخش) بلده‌سنك بوكونكى (كوركان kourghan-tjube) ، بر كونلك مسافه‌ده و (وخشب Wakhschâb) ويا (سرخاب Sourkhâb) اوزرنده بولنان (لاوكند Lawakand) شهرينك عينى اولديغنى ادعا ايلمكده‌در .

---

(٣) تانغ - شو (Tang-chou,chap. CCXXI p 6) ، مؤلفين اسلاميه‌نك (ختل) ديدكلرى شهرى (قو-تو kou-tou) طرزنده قيدايلمش اولمسنه نظراً اولجه بوراده بولنان‌حكومته ويريلن «قو-تو-شه» اسمنك نهايتنده‌كى « شه che » يعنى «شاد» لفظنك بو پرەنسنك عنوانى اولديغى محققدر .

(٤) «او-شا» ، هيوئن-تسانغك « Hiuen-tsang ménoires,trad.Julien',t.1.p. 26-27 » هو-شا Hou-cha ، مؤلفين اسلاميه‌نك‌ده « وخش Wakhsch » ديدكلرى بلده ايدى . مؤلفين اسلاميه (وخش » ى بعضاً « ختل » بلادى ميانده بعضاً ده اونكله سياسةً متحد برسنجاق كبي كوسترمشلردر . فى‌الحقيقه « ابوالفدا » ده شوعباره كورولبور : « وخش ، ختلان‌ده «بلخ» جوارنده هواسى جيد بر بلده‌در . تورك حكمدارلر بوراده اوطوريرلردى . بو شهرده هرشى مبذولدر . » ابن‌حوقل ايسه بريرده : « ختل و « وخش » بربرلرندن مستقل ايكى سنجاقدر . فقط بونلرك برلشمه‌سى، برحكومت تشكيل ايديور. سيلابه زمانلرنده «ختل» واديسنده آلتون‌طوپلانيلير.» ديكر بريرده ايسه «ختل» ك پايتختى « هالاوار Halav vard » و « لاوكند Lavakand » بلده‌لريدر . بوايكى بلده عينى زمانده «وخش» ك ده پايتختى‌درلر . » ديبور .

سیه‌ئو - سیه‌ن Sieou-sien حکومتی . — بو حکومت (کی-پین Ki-pin) یعنی (قاپیسا) قراللغی داخلنده تأسیس اولونمش ، اون سنجاغه آیریلمشدی [۱] . مرکز اداره‌سی (نغو - هو Ngo-ho) شهری ایدی . سیه‌ئو - سیه‌ن حکومتنك منقسم اولدیغی اون سنجاقدن برینك مرکزی اولدیغی بیلدیریلن (سای - پان - نی-لو - سه) بلده‌سنك ، سیاح (هیوئن - تسانغ) ك (قاپیسا Kapiça) نك مرکز اداره‌سندن (٤٠ لی) بعدنده کوستردیکی (سی - پی - تو - فا - لا - سه Si-pi-to-fa-la-se) شهری اولدیغی آکلاشیلمقده‌در . سنجاقلردن برینك مرکزی اولدیغی خبر ویریلن (لان - کیه‌ن Lan-Kien) شهرینه کلنجه بو بلده‌نك‌ده (لامغـان Lamghan) شهری اولدیغی شبهه‌سزدر [۲] . تان-تو Tan-to سنجاغنك مرکزی اولان (پان - چه pan-tche) شهری الیوم (پنجشیر panjshir) دینیلن وبونامده‌کی ایرماق کنارنده‌بولونان قصبه‌اولدیغی محقق کورولەبیلیر [۳] .

سیه - فونغ Sie-fong حکومتی . — بو حکومت (هندوکوش) طاغنك شمال ورسانده و (قوندوز) نهرینك منبعی جوارنده (فن - ین fan-yen) یعنی (بامیان Bamyan) حکومتنك (لو-لان lo-lan) شهرنده تأسیس اولنمشدی [٤] .

[۱] سیه‌ئو-سیه‌ن حکومتنی تشکیل ایدن (اون ایالات) (تانغ-شو) ده بروجه آتی مقیددر :

ا — پی-شو	pi-cho	ایالتی	لو-مان	Lo-man	شهرنده تأسیس اولونمشدی
ب — یین-می	yn-mi	»	تسیه‌ن-نا	Tsien-na	» » »
ج — پو-لو	po-lou	»	هو-لان	Ho-lan	» » »
د — لونغ-چه	Long-tche	»	ئی-هه‌ن	i-Hen	» » »
هـ — او-ئی	ou i	»	سای-پان-نی-لو-سه	sai-pen-ni-lo-se	»
و — لو-لو	Lo-lo	»	لان-کیه‌ن	lan-kien	» » »
ز — تان-تو	Tan-to	»	پان-چه	pan tche	» » »
ح — او-لی	ou-li	»	پو-پینغ	pou-ping	» » »
ط — مو	Mo	»	هو-هوآن	Hou-Hoan	» » »
ی — هیوئن-تو	Hiuen-tu	»	پو-لو-کیه‌ن	pou-lou-kien	» » »

[۲] Hiuen-tsang : Mémoires trad. Julien, T, p 46 I. 2 p. 299-300

[۳] Marquart

[٤] (کیه‌ئو-تانغ-سو) ایسه ، (سیه-فونغ) حکومتنك (شه-یو آن-ین che-yuan-yen) قراللغك پایتختی اولان (فو-لی fou-li) شهرنده تأسیس ایدیلمش اولدیغنی قید ایدییور . [شاوان ، ص: ۷۰ . نوط]

(سیه‌ـقونغ) حکومتی دورت سنجاغه آیریلمشدی [١]. بو دورت سنجاقدن برنجیسی تشکیل ایدن (هیه‌ـقو Hie-Kou) نك اسمی مشهور (Hie) نهری وادیسندن آلنمش اولدیغی کورولیور. چینلیلرك ویردکاری معلوماته نظراً، (لینغ‌ـلوئن ling-luen) اون ایکی صدار بوریسنی اعمال ایتدیکی (هندقامشی bambou) بو وادیده بولمش، بو سایه‌ده چینلیلری (فیثاغورث Pythagore) غاملرینك نسبت ریاضیه‌سندن خبردار ایلمشدر [٢].

اوته‌دنبری ملتلرینه منسوب اعاظمك اسملرینی تأییده چالیشمق عادتنده بولونان چینلیلر، چین موسیقیسنك اك بویوك عالم وموجدلرندن اولان (لینغ ـ لوئن ling-luen) ك هندقامشی بولدیغی (هیه) وادیسی جوارنده تشکیل ایتدکاری ایالتلردن برینه (لینغ‌ـلوئن ling-luen) اسمنی ویرمشلردر.

یوئه‌ـپان yue-pan حکومتی. — بو حکومت (شه‌ـهان‌ـنا che-han-na) قرال‌لغنه [٣] عائد (یه‌ن‌ـ yen) شهرنده تأسیس اولونمشدی [٤].

کی‌ـشا Ki-cha ایالتی حکومتی. — بو حکومت (بلخ) ایله (مروالروذ) آره‌سنده اولوب چینلیلرك (هوـشه‌ـکیه‌ن Hou-che-kien) ومؤلفین اسلامیه‌نك (جزجان douzdjan) دیدکاری قرالیت داخلنده و (انغوـمی ngo-mi) شهرنده تأسیس اولونمشدی

---

[١] (سیه‌قونغ) حکومتنك آیریلدیغی درت سنجاغك اسمی (تانغ‌ـشو) ده شو صورتله مقیددر:

ا — هیه‌ـقو Hie-Kou سنجاغی : مرکزی (کیه‌ن‌ـنا Kien-na) شهری ایدی
ب — لینغ‌ـلوئن Ling-luen » : » (سه‌ـلین Se-lin) » »
ج — سی‌ـوان Si-Wan » : » (فوـشه‌ـفو Fou-che-fou) » »
د — کیه‌ن‌ـتوئن Kien-toen » : » (وه‌ی‌ـلاـساـتان Weilasatan) »

[٢] Des rapports de la musique grecque avec la musique chinoise. dans le tome III de la traduction française de Se-ma Tsien. p. 642-644

[٣] شه‌ـهان‌ـنا che-han-na قرالیتی (چه‌ـهان‌ـنا Tche-han-na) یعنی (صغانیان) قرالنی ایله قاریشدیرمامالیدر.

[٤] یوئه‌ـپان حکومتنك یالکز (شوآنغ‌ـمی cheang-mi) اسمنده برسنجاغی وار ایدی که (کیوـلان Kiu-lan) یعنی (کوکچه Kokcha) نهرینك مجرای علیاسی اوزرنده‌کی (قوران Kourân) شهرنده تأسیس ایدیلمشدی.

(ماقوارت) کی‌-شا حکومتنه [١] ملحق اولان (جوه‌ی-می Joei-mi) ایالتنك مؤلفین اسلامیه‌دن (ابن‌خردادبه) نك (جزجان) ك شرقنده اوله‌رق کوستردیکی (جوماتان Joumathan) بلده‌سی اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در [٢] .

قو-مو Koumo حکومتی . — بو حکومت (تا - مو Ta-mo) قرالیتنه عائد (تا-مو) شهرنده تشکیل و (نو-کیه Nou-kie) شهرنده تأسیس ایدیلن (سو-ئی Sou-i) ایالتی‌ده بوکا ربط اولونمشدی. (قو - مو) حکومتنك احتوا ایتدیکی اراضی جیحون نهری اوزرنده‌کی (ترمذ) حوالیسی اولدیغی مارقوارت طرفندن ایلری سورولمکده‌در [٣] .

لون-نغاءو Lun-ngao حکومتی . — بو حکومت(او-لا-هو ou-la-ho) قرالیتنه عائد (مو-هو Mo-ho) شهرنده تأسیس ایدیلمشدی . (مارقوارت) ، بو حکومتك تشکل ایتدیکی اراضی‌یی (جیحون نهرینك غربنده (مو Mou) یعنی (آمول Amol) ك تعبیر دیکرله بوکونکی (چارجوی Tchardjoui) ك ٢٠٠لی جنوب غربیسنده کوسترمکده‌در [٤].

تو-له-کیه‌ن To-le-kien حکومتی : بو حکومت طخارستان علیاده (قوندوز) ك شرقنه تصادف ایدن منطقه‌ده‌کی (تالقان) شهرنده تشکیل اولونمشدی .

چه - پا Tche-pa حکومتی . — بو حکومت (کیو-می kiu-mi) قرالیتنه عائد (چو-شه Tchu che) بلده‌سنده تأسیس ایدیلمشدی . چینلیلرك (کیو-می Kiu mi) دیدکلری قرالیت (باطلمیوس Pétolémée) ك (قومدی Comedi) ، اسلام جغرافیاجیلرینك (القومد) دیدکلری بوکونکی (قاره‌تکین) شهرنده اولدیغی ظن اولونمقده‌در [٥] .

نیاءو-فه‌ی Niao fei حکومتی . — بو حکومت ، (هو-می - تو Hou-mi-to) یعنی (واخان wakhan) حکومتنه عائد (مو-قوئه‌ی Mo koei) شهرنده تأسیس اولونمشدی . بو حکومت (پنج pandj) نهری ساحلنده‌کی (سو - له -سو-هو So -le -so-ho) شهرنده - که الیوم (سرحد Sarhad) دینیلن بلده اولماسی محتملدر - تشکیل اولونان (پو-هو po-ho) اسمنده بر سنجاغی احتوا ایدییوردی [٦] .

[١] کی-شا حکومتی بروجه آتی ایکی سنجاغی احتوا ایدییوردی :

ا - (په‌ی-لی pei-li) سنجاغی که (مان-شان man-chan) شهرنده تأسیس اولونمشدی .

ب - (تا-تسیه‌ن Ta-tsien) « « (جوئه‌ی-می joei-mi) « « «

[٢] Maquart, Éranchahr, p. 227

[٣] Tomaschek و Sogdiana,ip. 37

[٤] Marquart Eransahr, p. 310—311

[٥] Tômaschek, Sogdiana, p 57, Marquart Eransahr, p. 233

[٦] شاوان ، ص : ٢٧٩

وانغ - تینغ wang-ting حکومتی . — بو حکومت (کیه‌ئو - یوئه - تو - کیه‌ن Kieou-yue-to-kien) قرالیتی داخلنده (پو-شه‌ pou-che) شهرنده تأسیس اولونمشدی (شـاوان) و (مارقوارت) ، بو حکومتك تأسس ایتدیکی منطقه (جیجون) لك شمالنده (کافیر ناغان Kafirnagan) ایرماغنك مجرای علیـاسی اوزرنده‌کی (قوادیجـان Kawâdhijàn) ساحه‌سی اولدیغنی ادعا ایتمکده‌درلر [۱] .

پو-سه‌ po-se (perse) حکومتی . بو حکومت (پرس = ایران) قرالینه عائد (تسی-لینغ Tsi-ling) [۲] شهرنده تأسیس اولونمشدی [۳] .

چینلیلر غرب خانلغنی امحا واونلره عائد اولان اراضی‌ی بوصورتله ضبط ایدنجه چین ایمپراطورلنی اووقته قدر هیچ برزمان واصـل اوله‌مدیغی بر نفوذ وشوکت قزانمش اولدی. شرقده (قوره) دن غربده (ایران) ه قدر امتداد ایدن قطعهٔ وسیعه‌ده‌کی اولکه‌لر کاملاً (ابن‌سما) یی حکمدار اعظم طـانیورلردی. میلادی ٦٦١ تاریخنده‌اوچونجی دفعه اوله‌رق سفارتله هندستانه‌کوندریلن (وانغ-هیوئن-تسه‌ wang-Hiuen-tse) نك‌برچین ایالتی حالنی آلمش اولان (قاپیسا) طریقیله وطننه دونمش اولدیغنی بیلیورز .

فقط ، چینك بوحشـمتی حقیقی اولمقدن زیاده ظـاهری ایدی . بونك ایچوندرکه بو حال اوزون مدت دوام ایده‌مدی. غرب اولکه‌لری، تدریجاً چین حاکمیتنی اوزرلرندن

[۱] شاوان ؛ ص : ۲۷۹

[۲] تسی - لینغ دینیلن بو شهرك ، مجاهدین اسـلامیه طرفندن ایران دولتی محو ایدیلدکدن صوکره (یزدجرد) لك اوغلی (فیروزك) برحکومت تأسیسنه‌چالشدیغی بلده‌اولدیغی ظن ایدیلمکده‌در . موسیو[یول yule, Cathay, p:LXXXVI] ایله موسیوتوماشه‌ق [Sogdiana,p.88]ده (تسی - لینغ) لك ، (سیجستان) لك مرکزی اولان و ر زار zar) یعنی بوکوننکی (هامون Hamoun) نهری اوزرنده بولنان (زرنك zereng) شهری اولدیغنی ادعا ایدیورلر .

[۳] تانغ-شونك چینلیلر طرفندن غرب طرفلرنده تشکیل ایدیلن اون آلتی حکومته دائر اولان شولیسته‌سی تدقیق ایدیلدیکی زمان بونك اوزون بر لیسته‌نك برقسمی اولدیغی آکلاشیلیور . فی‌الحقیقه بو لیسته یالکز (طخارستان) ایله جنوبده اوکامنحق بولنان منطقه‌یی احتوا ایتمکده‌در. حالبوکه چینلیلر ، (٦٥٦-٦٦٠) تاریخنده ، (سغد) و (فرغانه) طرفلرینی‌ده چینه الحاق ایتمش ، اورالرده‌ده‌تشکیلات یاپمشلردی . چین وقایعنامه‌لرنده (سغد) و (فرغانه) تشکیلاتنه دائر اولان معلومات ، طاغنیق برحالده براقیلمش اولدیغی کورولیور .

آتمغه موفق اولدیلر. چین ایمپراطوری ضبط ایتدیکی بویکی اولکه‌لرده حاکمیت ونفوذینی برتورلو تأسیس ایده‌مدیکندن صوك غرب تورك خاقانی اسیر ایتدکدن صوکره، (نوشه‌پی) و (تولو) قبیله‌لرینی ایمپراطورلغك صادق ایکی بنده‌سی اولان (می - شه Mi-che) و(پو-چن Pou-chen) لر واسطه‌سیله اداره ایتمك ایسته‌دی. فقط، بوایکی پرنس آره‌سنده‌کی رقابت آز زمان صوکره (تولو) لرك ایمپراطورلغه عصیانی انتاج ایلدی.

تورك پرنسلری چینلیلرك میلادی ٦٦٢ تاریخنده (قوچا) خانی تأدیب ایچون کوندردکاری جنرالك معیتنده بولوندقلری اثناده آره‌لرنده‌کی رقابت سببیله بربرلرینه دوشدیلر، (پوچین) ترتیب ایتدیکی برافترا ایله جنرالی اغفال ایده‌رك رقیبی (می‌شه) یی قتل ایتدیردی [١]. بوفاجعه (می‌شه) یه طرفدار اولان قبیله‌لردن بعضیلرینك عصیانه سبب اولدی. کرچه چین جنرالی (پوچین) ك معاونتیله بونلری تأدیب ایده‌رك تحت اطاعته آله‌بیلدی. فقط خوشنودسزلقلرینی ازاله‌یه موفق اوله‌مدی. چین اردوسی

[١] (آسنامی‌شه) ایله (آشنا پوچن، هولوخانك اسارتنی ومنسوب اولدقلری خانلغك انقراضنی انتاج ایدن حرکاتده چینلیلره فوق‌العاده خدمتلرده بولونمشلردی. ایمپراطور، خیانتلرینه مکافات اولاق اوزره (می‌شه) یه (هینغ - سی - والنغ) یعنی (آلندن قاچیردیغی دولتی قازانان خان) عنوانیله (تولو) قبیله‌لرینك باشبوغلغنی، (بوچین)ه ده (کی - والنغ - تسیوشه) یعنی فاصله‌یه اوغرایان دولتی دوامه باشلایان خان) عنوانیله (نوشه‌پی) قبیله‌لرینك ریاستنی توجیه ایتمش، هربرینه آیریجه یوزریك طوب ایپك هدیه ایلمشدی. (می‌شه) تولولرك باشنه کچنجه غربی تورك خانلغی پرنسلرندن اولوب چینلیلره قرشی اوزمانه‌قدر استقلالنی محافظه ایتمش اولان (چن‌چوبابغو) یی قتل ایلدی [م ٦٥٩]. بوندن باشقه خانلغی تکرار احیا ایده‌بیله‌جك قدرت ولیاقتی کوسترن‌ایکی (کول چور) یده افنا ایده‌رك اهانتی تتویج ایتدی. فقط نه (می‌شه)ده نه‌ده (پوچن) ده باشبوغ تعیین ایدیلدکاری قبیله‌لری اداره ایده‌بیله‌جك برافتدار یوقدی. بوکا مقابل آره‌لرنده‌مدهش بررقابت ونفرت واردی. چینلیلره قارشی ذلیلانه حرکتلری منسوب اولدقلری ملته اهانتلری بو قبیله‌لری کندیلرندن صوغوتمشدی. بوکبی احوال نتیجه‌سنده اداره‌لرینه ویریلن قبائلدن بعضلری علیهلرینه قیام ایتدیلر، (نوشه‌پی) لرك برنجی قبیله‌سی باشبوغی (آمی-کیه-کیوشه سه‌کین - تومن)ه التحاق ایلدیلر. (سه‌کین تومن)، کاشغر، صاری کول ویارکند جنوبنده اقامت ایدن (چو - کیو - پو) لرله برلشه‌رك چینلیلره قرشی اعلان عصیان و (ختن) ی ضبط ایلدی. ایمپراطور جنرال (سوینغ - قانغ) ی بوعصیانی تسکینه مأمور ایتدی. اوده ٦٦٠ تاریخنده سه‌کین تومن) ی مغلوب وعرض انقیاده مجبورایتدی. میلادی ٦٦٢ تاریخنده (قوچا) اهالیسی عصیان ایتدکلرندن ایمپراطور (می‌شه) و (پوچن) خائنلری جنرال (سوهای جینغ) معیتنده بوعصیانی باصدیرمغه

(كاشغر) اوكنه كلديكى زمان (ايرەن‌شايرغان) طاغلرينك جنوب ورساننده اوطوران (قونغ-يونغ) قبيله‌لرى سلاحه صاريلديلر . بونلر شمالده (يەن-ميەن) لر جنوبده تيبتليلر (Tou-po) له اتفاق ايده‌رك (قوچا) اوزرينه يورومكده اولان‌چين اردوسنى تهديده باشلاديلر . جنرال ، يولنه دوام ايده‌بيلمك مساعده‌سنى قوپارمق ايچون اردوسنك بوتون ارزاق ومهماتنى تيبتليلره ترك مجبور اولدى .

چينليلر ، بوحادثه‌لردن وبالخاصه (پوچين) خانك وفاتندن [م ٦٦٦-٦٦٧] صوكرا غرب حواليسنده‌كى تورك قبيله‌لرى اوزرنده‌كى اسكى نفوذلرينى غائب ايكه باشلاديلر . بوآناده قوت ونفوذلرى كيتدكجه تزايد ايدن تيبتليلر . چين ايمپراطورلغى عليهنه توركارله برلشمكه چاليشيورلردى (پوچين) ك وفاتندن صوكره بوس بوتون باشسبوغسز قالان توركلر (آسناتوچه) و (لى‌چه‌فو) نك معيتنده تيبتليلره عرض انقياد ايتديلر . تيبتليلر ميلادى ٦٦٣ تاريخنده (قوقونور كولى) جوارنده ساكن اولان تونغوزلردن (تويوقون Tou - You -Koen) لرى امحا وباشبوغلرينى (له‌آنغ‌چه‌نو) يه قاچمغه اجبار ايتدكلرى كوندن اعتبارا بويوك برنفوذ وشهرت قازانمشلر ، وسطجيچكى ايمپراطورلغنه عادتا رقيب اولمشلردى . چين ايمپراطورى ميلادى ٦٧٠ تاريخنده (تويوقون) لر باشبوغنى تكرار اسكى يورديه كوندرمك ايستديسه‌ده اردوسى (تافه‌ى) واديسنده مدهش برهزيمته اوغرادى

مأمور ايتدى . (يوچن) ، استرقت ابتديكى (مى‌شه) يى اورته‌دن قلديره‌رق اوكا تابع اولان قبيله‌لرى‌ده كندى اداره‌سنه آلمق اوزره (مى‌شه) نك احتلاله حاضرلانديغنه دائر براقترا ترتيب وجنرال (سوهاى‌چينغ) ى اغفال ابتدى . جنرال كندى ملت وخاندانته اهانت ايدن برآدمك چين ايمپراطورلغنه قرشى‌ده بويله برحركتده بولونماسنى پك طبيعى كورديكندن ويريلن‌خبرك‌ده‌غرو اولوب اولمديغنى تحقيقه بيله لزوم كورمدى . (مى‌شه) نك قرارگاهنده بر مأمور كونده‌ره‌رك ايمپراطور بالذات كنديسنه تسليم ايديلمك اوزره بر نامه الله قيمتدار هديه‌ر كوندرمش اولديغنى وبونلرى كلوب آلمسنى بيلديردى . (مى‌شه) طاتلى اميدلر ايچنده اركان حرب رئيسنى آله‌رق جنرالك اوتاغنه كيتدى . كلير كلمز ، اولجه قرارلاشان ترتيب دائره‌سنده توقيف ايديله‌رك باشى كسيلدى . مقتول (مى‌شه) يه طرافدار اولان تولولردن (شو - نى - شه) ر ايله نوشه‌بيلردن (يا - ساى - فن) لر عصيان‌ايده‌رك اوردودن آيريلديلر . فقط‌جنرال (سوهاى چينغ)كنديلرينى تعقيب ايده‌رك تكرار عرض انقياده مجبور ايتدى . (يوچن) بواساسسز افترا الله اهانت رفيقنى ازاله ايده‌بيلديسه‌ده بوفاجعه‌دن بكله‌ديكى شيئه نائل اوله‌مدى وچوق كچمه‌دن كنديسى‌ده وفات ايلدى [م ٦٦٦ — ٦٦٧] .

تیتلیلر بویارلاق ظفرلری اوزرینه (کاشغر) حوالیسنی استیلا ایلدیلر. بوصورتله تورکلرله داها یاقیندن قومشو اولدیلر. بونلری چین علیهنه تحریکه باشلادیلر [١].

چین ایمپراطوری اورته آسیادن ایران بویلرینه قدر امتداد ایدن منطقه‌ده‌کی نفوذینی ادامه ایتمك، (تولو) و (یه‌ن - میه‌ن) قبیله‌لرینی اطاعت آلتنه آلمق ایچون غربی تورك قبیله‌لرینك برینك رئیسی اولان واولجه تیتلیلرله اویوشان (آسناتوجه)یه برطاقم عنوانلرله (فوین) والیلکی توجیه ایده‌رك [٢] کندی طرفنه جلب وتورکلر اوزرینه مأمور ایلدی. فقط بوتدبیر معکوس برنتیجه ویردی. (توچه) کندیسنی تولولر ونوشه‌پیلر خانی اعلان وچین علیهنه تیتلیلرله عقد اتفاق ایده‌رك (قوچا Ngan-si) یی تخریب ایلدی. بو حادثه اوزرینه انعقاد ایدن چین هیئت وکلاسی، (توچه) ایله رفیقی (له‌چه‌قو) نك تأدیبلری ایچون حرکات عسکریه اجراسنه قرار ویردیلر. فقط وکلادن (په‌پی - هینغ - کیه‌ن)، تیتلیلرك چینی تهدید ایتدکلری برهنگامده غرب تورکلریله برحربه کیریشمه‌سنی تنسیب ایتمدی.

بونك اوزرینه ظاهراً اوآثناده مجاهدین اسلامیه طرفندن استیلا ایدیلن ایرانك منقرض خاندانی پرنسلرندن اولوب چینه التجا واستمداد ایدن کسرازاده‌یی اجدادی تختنه اجلاس وعربلری تأدیب ایتمك، حقیقتده ایسه (توچه) ایله رفیقنی غافل آولایه‌رق امحا ایله‌مك اوزره (هینغ-کیه‌ن) قوماندا سنده براوردو اعزام ایدیلدی [٣]. (توچه) بواوردونك حقیقتاً ایرانه کیده‌جکنه اینانه‌رق تدابیر لازمه‌ده بولونمادی. چین اوردوسی کندی حدودینه یعنی (توقماق) شهری جوارینه یاقلاشنجه اوغوللرینی وقارداشلرینی آله‌رق استقباله چیقدی. فقط (هینـ-کیه‌ن) کندیسنی وبوتون معیتی توقیف ایلدی. بونك اوزرینه (لی - شه - قو) ودیکر رؤساده عرض انقیاد ایلدیلر. ایران پرنسی تخته چیقارمق مقصدی (توچه) یی

[١] تا-فه‌ی Ta - Fei ایرماغی قوتونور کوانـت غرب قوللرندن اولان و (بوخاین ئول) Bouhhaïn) دینیلن ایرماقدر.

[٢] فوـین Fou-Yen ویا (فو - تینغ Fou-Ting) دینیلن بوحکومت، (جوموقوئن) قبیله‌سنه عائد اراضیده تشکیل اولونمشدی.

[٣] (نهاوند) ظفریله ایران سلطنتی ییقدقدن صوکرا ساسانیان سلاله‌سنك صوك حکمداری اولان (یزدجرد)-که چین وقایعنامه‌لرنده (یی‌سه‌سه i - se - se) نامیله یاد ایدیلمشدر- میلادی ٦٥١ ویا ٦٥٢ تاریخنده (مروشاهجان) ده قتل ایدیلمش، چینلیلرك (پیلوزه Pj-lou-se) دیدکاری اوغلی (فیروز) طخارستان (Tou-Ho-lo) طرفلرینه فرار ایتمشدی.

غافل اولامق ایچون اعلان ایدیلمش برخدعهٔ حربیه اولدیغندن (توجه) توقیف ایدیلدکدن صوکرا جنرال اسیرلری آله‌رق چینه عودت ایلدی [م ٦٧٩] [١] .

چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره (Tang-chou chap. CCXXI, p.6] طخارستانه چکیلن (فیروز) بورادن چین سراینه برایلچی کوندره‌رك بولندیغی وضعیت وخیمه‌یی عرض واجدادینك تختنی قورتارمق ایچون ایمپراطوردن استمدادایلدی . فقط ایمپراطور (تاءو - تسونغ) مسافه‌نك بعدیتی مناسبتیله معاونت عسکریه‌ده بولونمق ممکن اوله‌میه‌جغی جوابیله (فیروز) ك ایلچیسنی اعاده ایلدی . بوأثناده (تاچه Ta-tche)لر یعنی (عربلر) [چین وقایعنامه‌لرنده عربلردن (تاچه ، اسمیله بحث ایدیلمشدر . بواسمك ایرانیلر طرفندن عربلره ویریلن (تازی) لفظندن محرف اولدیغی آشکاردر .] مجوسلرینی کسمش ، کری چکمشلردی . طخارستان پرنسی بوفرصتدن استفاده ایده‌رك کندی قوتیله (فیروز) ی تکرار ایران تختنه اعلا اتمك ایسته‌دی . [چین وقایعنامه‌لرنده کورولن شوقید اسلام تاریخلریله توافق ایتمکده‌در . حضرت عثمان زماننده ظهور ایدن داخلی فتنه یوزندن ایرانده باشلایان حرکات عسکریه‌نك طورمش اولدیغنی بیلیورز .]

(لونغ - شو Long chou) دوروننده یعنی میلادی ٦٦١-٦٦٣ تاریخنده (فیروز) تکرار ایمپراطوره برایلچی کونده‌رەرك معاونت نیازینی تکرار ایتدی . بوأثناده ایمپراطور غرب حوالیسنده ملکی وعسکری تشکیلات یاپمق مقصدیله برقومیسر کوندرمك اوزره ایدی . بوقومیسر (تسی - لینغ Tsi - ling) شهرینی (پرس Po-se)نك یعنی ایران حکومتنك مرکزی اتخاذ و(فیروز) ی بورایه‌والی تعیین ایلدی . فقط عربلر برمدت‌صوکره بوراسنی‌ده (فیروز) ك ألندن آلدیلر . فیروزك بوحوالیده آرتق بارینه‌جق برری قالدیغندن (هیەن - هانغ Hien-Hang) دوره‌سنده یعنی میلادی ٦٧٠ - ٦٧٣ تاریخلری آره‌سنده ایمپراطوره عرض تعظیمات ایچون چینه کیتدی . مظهر حرمت اولدی . عهده‌سنه صاغ قول جنراللغی عنوانی توجیه ایدیلدی . [فیروز ، وفاتنه قدر چینده قالمش وایمپراطوره مراجعتی اوزرینه میلادی ٦٧٧ تاریخنده (چانغ - نغ ن)ده مازده‌ئیزمه مخصوص بر آتشکده یاپیلمشدر .] Journal. Asia. 1887 . و 66 [فیروزك چینده وفات ایتدیکی ظن ایدیلمکده‌در . وفاتنده چینلیلرك (نی - نی - شه Ni - ni - che) نامنی ویردکلری براوغلی قالمشدی . ایمپراطور میلادی ٦٧٩ تاریخنده [خلیفهٔ اموی یزیدبن معاویه‌زماننده] ، ایران پرنسی (نی - نی - شه) یی چین جنراللرندن (پەی - هینغ - کیەن Pei-Hing-Kien) قوماندا سنده براوردو ایله اجدادینك تختنی استردادە کوندردی . فقط متنده کورولدیکی اوزره بوترتیب (توجه) یی غافل اولامق ایچون دوشونولمشدی . فی‌الحقیقه بواوردو ایرانه کیده‌جکنه (توقماق) دن عودت ایتدی . (نی - نی - شه) بونك اوزرینه طخارستانه کیتدی . یکرمی سنه بوراده قالدی فقط بدایتده اطرافنه طوپلانان ایرانیلر تدریجاً طاغیلدقلرندن میلادی ٧٠٧ - ٧٠٩ تاریخلری آره‌سنده تکرار چینه دوندی . عهده‌سنه صول‌قول اوردوسی قوماندانلغی توجیه اولوندی برمدت صوکره‌ده خسته‌لنه‌رك چینده وفات ایلدی .

[١] چین وقایعنامه‌لرینك ویردکلری معلوماته کوره (هینغ - کیەن)ك محاربه ایتمکسزین (توجه)ایله امراسنی اسیرایتمسی چینده آلقشلرله قرشولانمش ، اوردو جنرال وضابطلری بوموفقیتك خاطره‌سنی تأییدایچون (هینغ - کیەن) نامنه (توقماق Lei-che) شهرنده برآبده‌رکز ایتمشلردر .

بو تاریخدن اعتباراً تورکستان غربی‌ده‌کی تورك قبیله‌لری کوندن کونه ضعیفلمکه باشلادیلر. ایکی غروب تشکیل ایدن تولولرله نوشه‌پیلرك افرادی اطرافه طاغیلدی. میلادی ۶۸۲ تاریخنده تورك پرنسلرندن (آسنا کیوپوجور) اسمنده بری اون قبیله‌یی برلشدیره‌رك چینه اعلان عصیان ایتدی. ایمپراطور طرفندن تأدیبنه مأمور ایدیلن جنرال (وانغ-فانغ-ئی) کندیسنی (ایلی) نهری بویلرنده مغلوب ایلدی. جنرال، بو ظفری متعاقب (آسناکیوپوجور) ك متفق اولان (یه‌ن - میه‌ن) لراوزرینه هجوم ایده‌رك بونلری ده (ایسیغ کول) کنارنده تارومار ایتدی.

چین سرایی، تورکلر کندی حاللرنده براقیلدقلری تقدیرده باشلرینه کچه‌جك عزمکار، اراده‌لی برباشبوغك سوقیله استقلاللرینی قورتاره‌جقلرینی، ایمپراطورلق ایچون تهدیدکار بروضعیت آله‌جقلرینی بوکبی اختلاللردن پك کوزل آکلامشدی. بونك ایچون هم تورکلرك اتحادلرینه مانع اولمق، همده ایمپراطورلغه مربوطیتلرینی ادامه ایلمك مقصدیله بعض تدابیر اتخاذینه مجبور اولدی. بو اثناده چین تختنده برتبدل وقوع بولدی. (تو ن) خاندانه منسوب اولان ایمپراطوریچه (تسو-تیه‌ن Tso-tien) امور اداره‌یی ألینه آلدی [م ۶۸۴]: غرب ایشلرینی یولنه قویمق ایچون چین ایمپراطورلغنه مهم خدمتلرده بولونمش اولان (می-شه) نك اوغلی (یون-کینغ Yuen-King)ی جنراللق رتبه‌سیله (تولو) قبیله‌لری باشبوغلغنه نصب و پدرینك یرینه کچمك اوزره تورکستانه اعزام ایلدی [م ۶۸۵]. ایرتسی سنه‌ده (پوچین) ك اوغلی (هوشه‌لو Hou-che lo) یی نوشه‌پیلر اوزرینه باشبوغ تعیین ایلدی [م ۶۸۶].

ایمپراطوریچه بو ایکی پرنس واسطه‌سیله تورکلری چین حمایه‌سنده طوته‌بیله‌جکنی ظن ایدییوردی. بو تدبیر سایه‌سنده کرچه چینلیلر برقاچ سنه غربدن امین قاله‌بیلدیلر. فقط، بو حال دوام ایده‌مدی. برمدت صوکرا غربده‌کی چین نفوذی سوکمکه یوز طوتدی. (هوشه‌لو) شرقی کوك تورك خانلغنی احیا ایدن (قوتلو خان) ك هجوملرینه مقاومت ایده‌میه‌رك (چانغ-نغان) ه چکیله‌رك چینه التجایه مجبور اولدی [۶۹۰]، (یون-کینغ) ایسه تورك وحدتنی تأمین غایه‌سنی تعقیب ایدن (قوتلو خان) ك تضییقینه تحمل ایده‌میه‌رك داها اول بورایه قاچمشدی. بو ایکی پرنس چکلدکدن صوکره غرب حوالیسنده چین نفوذ و حمایه‌سنی تمثیل ایدن برقوت قالمادی. بالعکس کبی ملتلری علیهنه چینله برلشن بو پرنسلر ایمپراطورلغك شرق تورکلرینه قارشی اجرا ایتدیکی حرکات عسکریه‌یه اشتراك ایتدیلرسه‌ده غرب

توركلرى اوزرنده اجراى حكومته برداها موفق اوله‌مدیلر . بالعكس (يوئن-كينغ) چين ولىعهدى ايله مناسبتده بولونمقله اتهام ايديله‌رك وجودى ايكى‌يه بولونمك صورتيله اتلاف ايديلدى [م ٦٩٢] [١] . اوغلى (هيه‌ن Hien) (هاينان) آطه‌سنه نفى اولوندى . چين سراينك بو جانيانه حركتى اوزرينه (يوئن-كينغ) ك ايكنجى اوغلى (آسناتوئه‌ى‌تسه A che-na-toei-tse) فرار ايده‌رك غرب توركلرى نزدينه كيتدى . بوراده كنديني غرب خانى اعلان ايلدى. تيبت‌قرالى (پولوئن‌تسان Pou-luen-tsan) ايله اتفاق‌ايده‌رك چينه اعلان حرب ايتدى . چينك (او-وه‌ى ou-Wei) سنجاغنى يغما ايلدى. فقط چين جنراللرندن (وانغ-هياعو-كيه) منفقلرى (لينغ-تسيوئن) بوغازنده بويوك‌براﻧﻬزامه‌اوغراتدى. [م ٦٩٤] . چينك (توقـاق) واليلكنده بولونان (هـان-سه-جونغ) ده تورك امراسندن (نى‌شوسه‌كين) ايله (هولو) يى مغلوب ايتديكى كبى تيبتليلره عائد برشهرى‌ده ضبط ايلدى [٢] . بونك اوزرينه تيبتليلر اتفاقه اهانتله غربى تورك خانلغنه عائد اراضى‌يى آره‌لرنده تقسيم ايتمك شرطيله چينليلرله اويوشمق ايسته‌ديلر [م ٦٩٦] . بوتكليفه كوره، چينليلر (كاشـغر) حواليسنى تخليه وايسـيغ كول ايله (چو) و (تالاس) نهرلرى حوزه‌لرينى يعنى نوشه‌پيلره عائداراضى‌يى تيبتليلره ترك ايده‌جك كنديلرى‌ده (ايلى) نهرى واديسى يعنى تولو قبيله‌لرى اراضيسى ايله تيه‌ن شان طاغنك شمال منطقه‌سنى آله‌جقلردى. چينليلر بوتكليفه‌موافقت ايدركبى كورونديلرسه‌ده مسئله تماميله حل اولونه‌مدى. ايمپراطور (هوشه‌لو) يى غرب توركلرينى تسكين ايتمك و (توقاق) ى ضبط ايده‌رك نوشـه‌پيلردن برنجى قبيله‌نك باشبوغى و چينليلره دشمن اولان (آسـى كيه‌پولو A-si-kie-po-lou) نك قتلنه مأمور ايتدى [م ٦٩٩—٧٠٠] . فقط بوأثناده توركشلر (اوچه‌له) اسمنده‌كى

---

[١] ايمپراطوريچه (تانغ) سلاله‌سنى قالديره‌رق چين ايمپراطورلغى‌منسوب بولونديني (ئو ou) خاندانه كچيرمك ايسته‌يوردى . بومقصدى تأمين ايچون پايتختدن تبعيدايتديكى اوغلى يعنى‌ولى عهد ايله كوروشنلرى اعدا ايدييوردى .

[٢] (نى- شوسوكين Ni-chou-se-kin نوشه پيلردن‌دردنجى قبيله باشبوغى‌ايدى. اولجه ذكر ايدلديكى اوزره بوريسك عنوانى(آسى كيه‌نى‌شوسه‌كين A-si-Kie-ni-chou-se-Kin) ايدى . چين مورخلرى (توقاق) واليسنك عينى زمانده (تو - كيوئه - شه - چه - هان Tou-Kie-che-tche-Han) نرى‌ده مغلوب‌ايتديكنى قيدايتمشلردر . بواسمده‌كى (تو-كيوئه) چينليلرجه (كوك تورك) ديمكدر .

قهرمان باشبوغلرينك اداره‌سی آلتنده طوپلانه‌رق غربی توركستانده يكی برخانلق قورمغه باشلامش اولدقلرندن (هوشه‌لو) ايلريله‌مكه جسارت ايده‌مدی . معيتنده‌كی يتمش بيك كشی ايله چين طوپراغنه چكلدی . نهايت چينده (چانغ - نغان) شهرنده وفات ايلدی . اوغلی (هوآی - تاءو Hoai-tao) يه ايمپراطور طرفندن صاغ قول قوماندانلغی رتبه‌سی توجيه اولوندی .

(هوشه‌لو) چينه چكلدكدن صوكرا غرب توركاری اوزرنده‌كی چين حاكميت ونفوذی زائل اولمش ، هرقبيله باشلی باشنه حركته باشلامشدی . بو يوزدن‌ده اختلافلر ، نفاقلر يوز كوسترمشدی . غرب توركاری بوصورتله بعضاً چين نفوذی آلتنده بعضاً‌ده آنارشی ايچنده چيرپينيركن شرق توركاری‌ده اللی سنه‌دنبری طاشيدقلری چين بويوندروغنی پارچالامش ، (قوتلوخان) لك باشبوغلغی آلتنده اتحاد ايده‌رك استقلاللرينی قازانمشلردی . قوتلوايلترس خان) حيرتبخش بردرايت ، صارصيلمز برعزم ايله ميلادی ٦٨٢ تاريخندن ٦٩١ تاريخنه قدر دوام ايدن مدت ظرفنده اورخون بويلری توركارينی قوت باشلی سنجاق آلتنه طوپلامغه موفق اولمشدی . كنديسنه خلف اولان (مه‌چوق‌باغان خان) ايسه ماوراءالنهر حواليسنه‌قدر طاغيلمش اولان غرب توركارينی‌ده ملی‌وحدته ادخال ايتمكی غايه‌ايدينمشدی . مه‌چوخان ميلادی ٦٩٩ تاريخنده غرب حواليسنده‌كی تولولرله نوشه‌پيلری ملی وحدته ادخال ايتمك اوزره (كوچوك‌خان) ناميله ياد اولونان اوغلی (فوكيو Fou-Kiu) خانی ايلی بويلرينه كوندردی وبونلرك اوزرينه خان تعيين ايلدی [١] . تولو ونوشه‌پيلرله برابر توركش (تو - كی - شی) لری‌ده فوكيو خان اداره‌سنه ويردی .

---

[١] مه‌چوخانك غرب توركارينی وبالخاصه تولولرله نوشه‌پيلری رسماً تحت حاكميتنه آلماسی زمانلك ميلادی ٦٩٩ تاريخنه مصادف اولديغی محققدر . بوخصوصه دائر (تسه - چه - تونغ - كيه‌ن Tse - tche - tong-kien) ده ، [Chap. CCVI ص . 11] شوسطورلری كوريورز : « بوسنه‌ده يعنی ميلادی ٦٩٩ ده مه‌چوقباغان خان كوچوك قرداشی (توسيفو Tou-Si-fou) يی صول قول شادلغنه ، سنفی قوتلوخانك اوغلی (مه‌كيو Me-kiu) يی [يعنی بيلكه خانی] ده صاغ قول شادلغنه تعيين ايلدی . بونلردن هربرينك اداره‌لری آلتنده يكرمی بيكی متجاوز برراوردو بولونيوردی . اوغلی [فوكيو] يی‌ده (كوچوك خان) نصب ايتدی . بونك موقعی ديكر ايكی شادك فوقنده ايدی . فوكيو خان (چومو قوئن Tchou-mou-Koen) يله تولو ونوشه‌پيلره حكم ايديور ، معيتنده قرق بيكدن زياده براوردو بولونيور و (غربده نظام وسكونی تأمين ايدن خان) عنوانيله ياد ايديليوردی . . »

اورته آسیاده جریان ایدن انقلابلری یاقیندن تعقیب ایدن چینلیلر کیتدکجه کسب سطوت ایدن (مه‌چوخان) ه قارشی غرب تورکلری اوزرنده‌کی نفوذلرینك ادامه‌سنی حیاتی برمسئله عد ایتمکه باشلامشلردی. غرب تورکلرینی تکرار نفوذلری آلتنه آلمق وبونلری ایجابنده شرق تورکلری علیهنه تحریك ایتمك مقصدیله اولجه (هاینان Hai-nan) آطه‌سنه نفی ایتمش اولدقلری (آسناهیه‌ن) ی منفاسندن کتیره‌رك عهده‌سنه صاغ قول جنرالغی رتبه‌سنی توجیه ایله بویوك باباسی (آسنامی‌شه) نك یرینه (تولو) لر باشبوغلغنه تعیین ایلدیلر [م ٧٠٣] . عینی مقصدله ایرتسی سنه‌ده ینه غرب خانلغی پرنسلرندن (آسناهوآی‌تاعو) یی ده پدری (هوشه‌لو) نك وفتیله ریاست ایتدیکی نوشه‌پی‌لر اوزرینه باشبوغ نصب ایتدیلر [م ٧٠٤] [١]. فقط برمدت صوکره تولولرله نوشه‌پیلر رؤساسندن (توتان Tou-tan) اسمنده بری بوقبیله‌لردن برقسمنه استناداً (آسناهیه‌ن) علیهنه برعصیان چیقاردی . فقط (توقماق) ده وقوعه کلن قانلی برمجادله‌ده (توتان) مغلوب واسیر اولدی . (آسناهیه‌ن) باشنی کسدیره‌رك چین سراینه کوندردی. بومظفریت اوزرینه (توقماق) ك غرب حوالیسنده ساکن اولان قارلوقلرله تولولردن (هولونو Hou-lou-ou) و (شو-نی-شه Chou-ni-che) لر - که مجموعی اوتوز بیك چادیر خلقنه بالغ اولیورلردی - چین حاکمیتنی قبول ایلدیلر [م ٧١٤ - ٧١٥] .

مه‌چوخان ، چین حمایه‌سنه کیرن بوقبیله‌لری تأدیبه قرار ویردی [م ٧١٥] . چین سرایی‌ده (هیه‌ن) ایله دیکر ایکی جنرالی بوقبیله‌لری مدافعه‌یه مأمور ایلدی . فقط برمدت صوکره (مه‌چوخان) وفات ایتدیکندن [م ٧١٦] تورك عالمی تکرار قاریشدی . چینلیلرده درین برنفس آلدیلر. تولولردن مهم‌وقوتلی برکتله اولان تورکشلر (تو-کی-شی) وضعیتدن استفاده ایده‌رك غرب تورکلرینی کندی هکه‌مونیالقلری آلتنه آلمغه تشبث

[١] هیرت ، (آسنا هوآی تاعو A-che-na-Hoai-tao) ملك چین وقایعنامه‌لرنده کورولن (آسنا تاعو چن A-che-na-taotchen) اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در . [Hirth, Nachwart. p. ٦ I و N. 2] فقط بوادعانك ذاتاً حقیقت دکلدر . چونکه (هوآی تاعو) غرب خانزاده‌لرندن اولوب (هوشه‌لو) نك اوغلی و (آسنا پوچن) لهده قرداشیدر . (آسنا تاعو چن) ایسه شرق خانزاده‌لرندن (آسنا شوئول A-che-na-cho-eul) ك اوغلی و (چولو Tchou-lo) خانلده حفیدیدر .

ایلدیلر. نفوذ وقوتلرینی کوندن کونه آرتیره‌رق (هیه‌ن) ی تهدیده باشلادیلر. آسناهیه‌ن، بر طرفدن شرق تورکلرینک دیکر طرفدن‌ده تورکشلرك هجوملرینه معروض قاله‌رق چینه چکلمکه مجبور اولدی. چین ایمپراطوری غربده‌کی نفوذینک صارصیلماسنی آتی ایچون تهلکه‌لی کوردیکندن اوطرفلره ایکی جنرال کوندردیکی کبی تورکشلردن (کیو-پی-شه kiu-pi-che) لرك (چور) ی اولوب بوتون تورکشلری نفوذی آلتنه آلمش اولان (صولو Soulou) یه‌ده پارلاق عنوانلر توجیه ایده‌رك کندیسنه جلبه چالیشدی. فقط بو تشبث بر فائده تأمین ایتمدی. بو اثناده تورکشلر (باقاآریق Po-Hoan) ایله (آق‌صو Ta-che) یی محاصره ایتمش، (قوچا)، (کاشغر)، (ختن) و (قاراشار) کبی دورت مستحکم بلده‌یی ضبطه حاضرلانمشلردی. بونك اوزرینه چین سراینده (هیه‌ن) له چینلی بر جنرال اداره‌سنده اوله‌رق قارلوقلری تورکشلر اوزرینه سوق ایتمك خصوصی تقرر ایتدی. ایمپراطور بر آرالق (هیه‌ن) ه معاونت ایتمك اوزره آرقه‌دن بر چین اوردوسی سوق ایتمك ایسته‌دی. فقط مشاور خاصلرندن (یینغ ing) و (تینغ Ting) اسمنده ایکی وزیر، « تورکشلر قارلوقلره اعلان مخاصمه ایتمشلردر. شمدی تورکلر بربرلرینی قیریورلر. بو مسئله سرای ایمپراطورینك مداخله‌سنی ایجاب ایدن برشی دکلدر. چونکه بو حربك نتیجه‌سنده محاربلردن الك قوتلی اولان طرف ضعیف دوشه‌جك، ضعیف طرف ایسه محو اوله‌جقدر. بو ایکی نتیجه‌ده بزم ایستدیکمز شیدر. » دیه‌رك ایمپراطوری بو فکردن وازکچیردیلر. هیه‌ن، تورکشلر خانی (صوعوقو Souo-ko) نك قوت ومهارتنه قارشی برشیئه موفق اوله‌میه‌رق چینه چکلمجه مجبور اولدی و (چانغ-نغان) ده وفات ایلدی [١].

[١] دردنجی کتابده کوروله‌جکی اوزره مه‌چو قپغان خان میلادی ٦٩٢ تاریخندن ٧١٦ تاریخنه قدر حکمران اوله‌رق شرق وغرب تورکلرنجه بویوك خان طانیلمشدی. کندیسنه خلف اولان برادر زاده‌سی (بیلکه‌خان) ده میلادی ٧١٦ تاریخندن ٧٣٤ تاریخنه قدرعینی صفتله حکمران اولمشدر. بناءً علیه چینلیلر طرفندن غرب خانلغنه نصب ایدیلان (آسناهیه‌ن) غرب تورکلری اوزرنده هیچ بروقت حقیقی برحاکمیت کوسترمه‌مش، وفاتنه قدر حیاتنك چوغنی چینده کچیرمکه مجبور اولمشدر. بیلکه‌خان وکول تکین نام‌لرینه (قوشو چایدام) ده رکز ایدیلمش اولان آبده‌لرده (هیه‌ن) دن هیچ بحث ایدیلمه‌مش اولمسی بوکا حل ایده‌بیلیرز.

(آسناهیه‌ن)ك وفاتندن برمدت صوكره توركشلردن (تو-هو-سیه Tou-Ho-sien) نك ضعیف دوشمه‌سی اوزرینه چینلیلر ینه غربده تأسیس نفوذ امیدینه دوشدیلر . غرب خانزاده‌لرندن وكندیلرینك مطیع بنده‌لرندن (آسناهو آی تاعو) نك اوغلی (هین Hin)ی تولولر و نوشه‌پیلر خانی عنوانیله توركستانه كوندردیلر . فقط (هین) توقماقك غربنده و (تالاس) ك شرقنده‌كی (كیو - لان Kiu-lan) شهرینه واصل اولور اولماز توركشلردن (باغاترخان Mou-Ho tarhan) طرفندن قتل ایدلدی . (هین) ك قتلی ایله (ایسته‌می یابغو) زماندنبری غرب توركاری اوزرنده حاكم اولان (آسنا) خاندانی منقرض اولدی . غرب توركاری هكمونیالنی‌ده توركشلره انتقال ایلدی .

تورکشلر

غربی تورك خانلغی ئولدوریجی اغتشاشلرله انقراضه سورو کلندیکی هنگامده (تولو) لردن چینلیلرك (تو-کی-شی) دیدکلری تورکشلر طاغیلمقده اولان قبیله‌لری کندی اطرافلرینه طوپلایورلردی . غرب تورکلری خانلرندن (هولو) میلادی ٦٥٨ تاریخنده مغلوب وامحا ایدیلدیکی زمان متحده‌نك نوه‌سنی تشکیل ایدن اون قبیله تولولر ونوشه‌پیلر نامله ایکی‌یه آیریلمشلردی. چینلیلر بیك درلو حیل وخدعه ایله بو تفرقه‌یی تشدید وادامه‌یه چالیشیور، کندیلرینه مطلق برانقیاد اسیرانه کوستره‌جك تکینلره خان عنوانی توجیه ایده‌رك اوزولرینه باشبوغ کوندره‌یورلردی . بوصورتله کونده‌ریلن پرنسلردن (هوشه‌لو) زماننده (اوچه‌له ou-tche-le) یعنی (اوجلی)اسمنده‌کی باشبوغلری تفرد ایتمکه باشلامش ، (باغاترخان) عنوانیله شهرت بولمشدی .

(هوشه‌لو) نك ظالمانه حرکتی یاواش یاواش ملتی کندیسندن سوغوتمغه باشلاینجه (اوجلی باغاترخان) خلقك بو نفرتندن استفاده ایتمك ایسته‌دی . کندیسی جسور ، مدبر وتبعه‌سی حقنده شفیق بر ذات ایدی . بو سایه‌ده تورکشلره کندینی سودیرمش ، حسن اداره‌سیله هر طرفده کوزل بر شهرت قازانمشدی. خلقك شخصنه قارشی پرورده ایتمکده اولدیغی حسیاتدن استفاده ایتمك خصوصنده بویوك بر مهارت کوستردی . هرکسك (هوشه‌لو) دن نفرت ایتدکلرینی کورنجه ناخوشنودلری اطرافنه طوپلامغه چالیشدی. بوصورتله قوت وسطوتی تزاید ایده‌رك وضعیته حاکم اولمغه باشلادی . (هوشه‌لو) مظالم وسوء حرکاتیله نفرتی جلب ایتدیکی تورکلرك باشنده طوره‌میه‌جغنی کوره‌رك چینه چکلدکدن صوکره (اوجلی) کندیسنی خان اعلان ایلدی .

اوجلی باغاترخان ، غربی تورك خانلغی تجمیع انقلابلرله چوکرکن انقاضی اوزرنده بر حکومت قورمق عزمیله اورتایه آتیلمشدی. بو آغیر وظیفه‌یی موفقیتله ایفا ایده‌بیله‌جك اوصاف ومزایایی حائز بولونیوردی . جسارت وعدالتنك پرستشکاری اولان تورکلری

اطرافنه طوپلایه‌جق قدر قهرمان وعدالتکار ایدی . اغتشاشلردن بیزار اولان خلق ، آسایش وانتظامی تأمین و کندیلرینه مشفقانه معامله ایدن (اوجلی) نك باشنه طوپلاندیلر.

فقط تورکشلر خاننك وهکذار عزمنده اقتحامی مشکل مانعه‌لر یوق دکلدی. (آشنا) خاندانی پرنسلرندن چین ایمپراطورلغنك خدمتنه کیرنلر تورکاری کندی طرفلرینه جلبه چالیشیور ، اغتشاشك ادامه‌سنه سببیت ویریورلردی . (اوجلی) مشکلاته قارشی قویه‌بیله‌جك قوت وسطوتی تأمین ایچون اولا کندی اداره‌سنده‌کی تورکشلری تنظیم ورقیبلرینه قوتلی بر تشکیلاتله غلبه ایتمکه قرار ویردی . تورکشلردن وکندیسنه طرفدار اولان بویلردن یکرمی فرقه‌لك منتظم براوردو تشکیل ایلدی . هرفرقه‌نك باشنه بك‌عنوانیله برباشبوغ تعیین ایتدی . بری توقماق(سوئه‌ی - شه) ك شمال غربیسنده (چو) نهری وادیسنده‌کی نوشه‌پیلراولکه‌سنده دیکری‌ده (ایلی) نهری شمالنده‌کی (قونغ - یونه) شهرنده یعنی تولولر اولکه‌سنده اولمق اوزره ایکی قرارکاه تأسیس ایتدی . برنجیسنه (بویوك قرارکاه) ایکنجیسنه‌ده (کوچوك قرارکاه) نامنی ویردی .

(هوشه‌لو) تورکلر آره‌سنده نفوذینك قالدیغنی کوره‌رك ایمپراطوریچه (تسوتیه‌ن Tso-tien) زماننده‌چینه چکلمش ، کندیسنده توکستانه عودت‌جرأتی قالمامشدی. اوجلی بو حالدن استفاده ایده‌رك (هوشه‌لو) یه عائد حوالی‌یی کاملاً استیلا ایلدی . بو صورتله کنیش بر خطه اوزرنده قوتلی بر حکومت تأسیس ایتمش اولدی . بو حکومتی قوواوکن چین ایمپراطورلغنك بر تجاوزینه اوغرامامق اوزره اوغلی (چه‌نو Tche - nou)یی ابن سمایه عرض تعظیمات ایتمك اوزره چین پایتختنه کوندردی [م ٦٩٩] .

چینلیلر ، تورکشلرك کوندن کونه کسب قوت ایتدکارینی کورنجه ، اورخون بویلرنده بلیرمکه باشلایان شرقی کوك تورك خانلغنه قارشی (اوجلی) یی آلده ایتمك ایستدیلر . ایمپراطوریچه کندیسنه (هوآی - ته Hoai - te) منطقه‌سی قرالی عنوانی توجیه ایلدی [م ٧٠٥ - ٧٠٦] . فقط عینی سنه ظرفنده (اوجلی) وفات ایتدیکندن بو توجیه‌دن هیچ بر استفاده ایدیله‌مدی ! . . .

تورکشلر بر حکومت تأسیس ایدرکن آسیا قطعه‌سی معظم بر انقلاب گچیریوردی . بو انقلابك صدمه‌لری کنج حکومتی شرقدن ، غربدن و حتی جنوبدن تهدید ایده‌جك بر وضعیت آلمقده کیج قالمدی . اورخون بویلرنده منقرض کوك تورك خانلغنی احیا ایدن

قوتلو خانك خلفی (مه‌چوخان) غرب توکلرنده متحده‌یه الحاق سیاستنی تعقیب ایدییوردی. آسیایه یکی بر مجرای تاریخی آچان اسلامیت‌ده بی امان بر ضربه‌ایله ایران کسرالغنی ییقمش، جیحون بویلرینه کلشدی. امیر (قتیبة بن مسلم الباهلی) ماوراءالنهرده بیله فتوحاته باشلامشدی [م ٧٠٥]. جنوب جهتندن‌ده چینلیلرله رقیبلری اولان تبتلیلر بر برلری علیهنده اوله‌رق تورکستانه حاکم اولمق ایستیورلردی. تبتلیلر، میلادی ٦٧٠ تاریخنده کاشغر حوالیسنی ضبط ایده‌رك چینك قورقونج بر رقیبی کسیلمشلردی!.. (اوچلی) غرب خانلغی انقاضی اوزرنده قورمش اولدیغی حکومتك اوچ طرفدن قوتلی بر صورتده تهدید ایدیلدیکی هنکامده وفات ایتمش. کندیسنه اوغلی (صوعوقو Souo - ko) خلف اولمشدر. [م ٧٠٦]

صوعوقو [م ٧٠٦ - ٧١١] تورکشلر خانلغنه چیقار چیقمز کندیسنی بر چوق مشکلات قارشوسنده بولدی. منقرض آسنا خاندانی تکینلرندن (آسناهیدن) و (آسناهو - آی - تاعو)، غرب تورکلرنی کندی اداره‌لری آلتنه آلمق ایچون چالیشیورلردی. چینلیلر (هوشه‌لو) خانك وقتندن صوکره (می‌شه)نك حفیدی و (یوئن کینغ)ك اوغلی (آسناهیدن) ی تولولر خانلغنه، (هوشه‌لو) نك اوغلی (هو آی تاعو) یی‌ده نوشه‌پیلر خانلغنه تعیین ایتمشلردی [م ٧٠٣ - ٧٠٤]. بو ایکی تکین خانلقلرینه تعیین ایدیلدکلری قبیله‌لرك باشنه فعلاً کچه‌مه‌مش اولمقله برابر کندیلرینی تورکشلر خاننك رقیبی عد ایدییورلردی. فقط، بو قبیله‌لر حقیقت حالده میلادی ٦٩٩ تاریخندنبری شرقی کوك تورکلر متحده‌سنه کیرمش، مه‌چوخانك اداره‌سنه کچمش بولونیورلردی. حتی تورکشلر خانی (اوچلی) ایله خلفی (صوعوقو) بیله مه‌چویی بویوك خان طانیورلردی.

فقط، تورکشلر مه‌چویی بویوك خان طانیمقله برابر. (اوچلی) نك حیرتبخش عزم وغیرتی سایه‌سنده غربده خاطری صاییلیر بر نفوذ قزانمشلردی. صوعوقو الیکنده اوچ یوزبیك کشیلك کزیده بر اوردو چیقاره‌بیله‌جك قدر حائز سطوت بولونیوردی [١].

چین سرایی شرق تورکلرینه قارشی تورکشلرك بو مهم قوتندن استفاده ایتمك ایستییوردی. (صوعوقو) یه بر جمله کوسترمك و کندیسنی الده ایتمك ایچون ایمپراطوروارق نامنه جلوس مراسمنه اشتراك ایتمك اوزره عهده‌سنه غربده‌کی اون قبیله خانلغی عنوانی

[١] تانغ - شو دن نقلاً شاوان، ص ٧٩

توجیه ایدیلمش اولان (آسـناهو آی تاعو) توکسـتانه اعزام اولوندی . عینی زمانده (صوعوقو) یه قوماندانلق فرمانیله سرای ایمپراطوریدن دورت‌ده قیزده کوندریلدی [۲] (صوعوقو) چین ایمپراطورینك بو جمیله‌سنه مقابله اوله‌رق بر هیئت سفارت اعزام ایلدی [م ۷۰۷] . هیئت چین سراینده فوق‌العاده بر حسن قبول کوردی . بر چوق هدیه‌لرله عودت ایتدی . فقط چینلیلر شرقی کوك تورکلر علیهنه سوق ایتمك ایسته‌دکلری (صوعوقو) دن منتظر خدمتی کوره‌مدیلر . چونکه یکی بر حادثهٔ عصیان قوشوسنده قالان (صوعوقو) خارجی بر سرکذشته آتیله‌جق بر حالده دکلدی . فی‌الحقیقه آسنا خانداننه منسوب (چونغ تسیه Tchong - Tsie) اسمنده بر کول چور (صوعوقو) یه قارشی عصیان بایراغنی آچمش ، قانلی بر مجادله‌یه آتیلمشدی . [م ۷۰۸] . صوعوقو ، بونکله خیلی چارپشدی . فقط صورت قطعیه‌ده تنکیله موفق اوله‌مدی . چینك (غان سی) والیسی (یوئن چین) آره‌یه کیره‌رك مجادله‌یی طوردیردی . کول چوری چینه کیتمکه ارضا ایلدی . کول چورك چینه کیتمکدن اصل مقصدی سرایده‌کی نفوذلی امرائی رشوتله اله ایده‌رك ایمپراطوردن بر قوهٔ معاونه آلمق و بو قوتله تیبتلیلرك ویرمکی تعهد ایتدکلری قوتی برلشدیره‌رك تکرار (صوعوقو) اوزرینه یورومکدی . حتی خصمندن انتقام آله‌بیلمك ایچون ایجاب ایدرسه هم چین و هم تیبت سرایلرنده مظهر حمایه اولان (آسنا هیه‌ن) ی موقع اقتداره کتیرمکی کوزه آلمشدی .

کول چور ، بو پلاننده موفق اولدی ؛ چین سراینك الك نفوذلی ارکانندن بویوك مشاور (تسونغ چوقو Tsong-tchou - Ko) یی بیك آلتون رشوتله کندیسنه طرفدار ایده‌بیلدی . فقط امرادن (یوئن چین) ك ایمپراطوره تقدیم ایتدیکی راپور بو پلانی صارصه‌جق کیبیدی . بو آدم راپورنده کول چورك مقصدی (آسناهیه‌ن) ی غرب خانلغنه اعلادن زیاده (صوعوقو) یی ازاله ایده‌رك کندیسـنی غرب خانی اعلان ایتمك اولدیغنی و بو غایه‌یه وصول ایچون کاشغر حوالیسنی تیبتلیلره ترکه بیله موافقت ایلدیکنی ، مقصدینی تأمین ایدر ایتمز ایلك ایشی ایمپراطورلق اراضیسنه هجوم ایتمك اولاجغنی بر تفصیل ایله آکلاتمشدی . فقط ، (تسونغ چوقو) نك نفوذ و تأثیریله بو راپوره اهمیت ویرن بیله اولمدی . ایمپراطور ، تیبتلیلرله متحداً (صوعوقو) نك اوزرینه یورومك ایچون ایکی فرقه

[۲] تانغ ـ شو دن نقلاً شاوان ، ص ; ۷۹

ویردی . (صوعوقو) فرغانه ، هاراشار و آق صو حوالیسندن بش بیك قدر سواری طوپلایه‌رق متحد اوردولره قارشی یورودی . (فونغ کیاپین) ك قوماندا سنده بولونان چین اوردوسنی تارومار ایتدی . (فونغ کیا ـ پین) ده مقتول دوشدی .

صوعوقو بو پارلاق ظفردن صوکرا چین ایمپراطوریچه بر نامه کوندوره‌رك وكلاسنك حرکتندن و بالخاصه باش مشاور (تسونغ چوقو) نك انتریقه‌لرندن شکایتله حربك مسببی اولان بو آدمك باشنی ایستەدی . ایمپراطوری مطالبی ایفایه اجبار ایچون کوچوك قارداشی (چه‌نو) یی چین حدودلرینه آقینلر اجراسنه مأمور ایلەدی . (چه‌نو) ، چین جنرالرندن (نیه‌ئو ـ شه ـ تسیانغ Nieou - che - tsiang) ه قارشی پارلاق بر ظفر قازانه‌رق (اغان ـ سی) یی تخریب و بو جنرالی قتل ایتدی [م ۷۰۸] .

چینلیلر ، شرقی کوك تورك خانلغنك کسب قوت ایتمەسندن تلاشده ایکن برده غرب تورکلریله اوغراشمق ایستەمیورلردی . فقط ایمپراطوری بو بادره‌یه سوروکله‌مش اولان (تسونغ چوقو) بو دفعه‌ده تورك پرنسلرندن (آسنا هیا) اداره‌سنده بر اوردو احضار ایدیله‌رك (صوعوقو) یه قارشی کوندریلمەسنی تکلیفه باشلادی . ایمپراطورلغك یکی بر حربه سوروکلنمه‌سندن تلاشه دوشن امرادن (قوعویوئن چین) اسمنده بری صوعوقونك چینلیلره خوش کچینمك طرفداری اولدیغی فقط (تسونغ چوقو) نك حرکاتی کندیسنی ایمپراطورلق علیهنه حرکات تجاوزکارانه‌یه سوق ایلدیکنی ، عفو ایدیلدیکی تقدیرده بو حرکاتدن توقی ایده‌جکنی مبین بر لایحه ویره‌رك ایمپراطوری ایقاظ ایتدی . ایمپراطور کیفیتی مجلس وکلایه حواله ایلدی . وکلادن بر قسمی (تونغ چوقو) نك طرفنی دیکر قسمی ده بو لایحه‌نی التزام ایلدیلر . فقط نهایت (تونغ چوقو) نك انتریقه‌لری آکلاشیلدی . (قوعویوئن چین) ك لایحه‌سی وجهله (صوعوقو) یه (قوه‌ئی ـ هوآ Koei-Hoa) خان عنوانی توجیه ایدیله‌رك مخاصماتك اوکی آلندی . بو سنه‌ده چین غربدن کله‌جك بر تهدیددن قورتولمش اولدی . [م ۷۰۹] .

تورکستان غربی‌نك شرق و جنوب جهتلرنده موقت بر سکون تأسس ایتمکله برابر غرب طرفلری مهم حادثه‌لر قارشوسنده بولونیوردی . امیر (قتیبه) اداره‌سنده‌کی اسلام اوردولری متصل ماوراءالنهره دوغرو ایلریلیورلردی [م ۷۰۹] . (صوعوقو) نك بو آرالق چین ایمپراطورلی حمایه‌سنه کیرمکه چالیشدیغنی کوره‌یورز . تورکشلر خانی بو حرکته

اجبار ایدن عاملك شرقدن كوك توركلر خانی (مەجو) نك عربدن‌ده امیر (قتیبه) نك تضییقی اولمسی محتملدر . بوایكی تضییق آره‌سنده أزیله‌جكنی حس ایدن (صوعوقو) نك چین ایمپرا ورلغنك معاونت عسكریه‌سنی تأمین ایچون بویله برحركتده بولونمش اولمسی مستبعد كورولەمز . فقط توركشلر خاننك بو حركتی ، بالعكس سبب فلاكتی اولدی . اولكی متبوعی (مەجوخان) بوتشبثدن خبردار اولەرق اوزرینه یورودی . اواثناده ظهور ایدن بر حادثەده مەجوخانك بو حركتنی تعجیله سبب اولدی . شویله‌كه : (صوعوقو) برمدتبری مملكتنی ایكی آییرمش ، برقسمنی كوچوك قرداشی (چەنو)نك اداره‌سنه ترك ایله‌مشدی . حالبوكه (چەنو) قارداشنی استرقاب ایدییور ، حكومتی ألده ایده‌رك كندیسی خان اعلان ایتمك غایه‌سنی كوده‌یوردی . (چەنو) بو آراق قارداشنه عصیان ایتدی ، مەجو خان نزدینه التجا ایتدی . قارداشنك چین ایمپراطورلغیله مناسبات خفیه‌ده بولوندیغنی سویله‌دی . (مەجو)یی قارداشی علیهنه تحریك واوردوسنه قلاغوزلق ایتمكی تعهد ایله‌دی .

مەجو خان ، تورك وحدتنی تأمین ایچون توركستانی قطعی صورتده ألده ایتمك ایجاب ایتدیكنی تقدیر ایدییوردی . صوعوقونك چین حمایه‌سنه كیرمه‌سی بو قناعتك دوغرولغنی كوستردی . (چەنو) یی توقیف ایتدیردی . یكرمی بیك كشیلك بر قوتله (صوعوقو) اوزرینه یورودی . توركشلر خانی اسیر ومملكتی بویدن بویه استیلا ایلدی [م ٧١١] [١] . مەجوخان ، بوقهرمانه غلبه‌دن صوكره اسیر ایتدیكی (صوعوقو)یی آله‌رق اورخون بویلرینه دوندی . بوراده (چەنو) ایله (صوعوقو)یی محاكمه ایتدی . قرداش اولدیغكز حالده بربریكزه بوقدر اهانت ایتدیكز . بن سزه ناصیل امنیت ایده‌بیلیرم دیه‌رك هر ایكیسنی ده اعدام ایتدیردی .

مەجوخانك عودتندن صكره توركستانینه بویوك برقارغشه‌لق ایچنده قالدی . چینلیلر بو اغتشاشلردن استفاده ایتمك ایچون خیلی چالیشدیلرسه‌ده قرلوقلرله دها ایكی قبیله‌یی ألده ایتمكدن باشقه برموفقیت تأمین ایده‌مدیلر [٢] . (ایلی) و (جو) نهرلری بویلرنده

[١] توركشلرك بو مغلوبیتی و(صوعوقو)نك اساری میلادی (٧١١) تاریخنه مصادف اولدیغنی قوشو چایدام كتابه‌لرندن‌ده آكلاشلمقده‌در .

[٢] دردنجی كتابده كورولدیكی اوزره (مەجو خان) ٤ میلادی ٥٩٠ تاریخنده غربده‌كی اون قبیله‌یی یعنی (تولو) ایله (نوشه‌پی) یی شرقی كوك تورك خانلی متحده‌سنه ادخال ایتمش ، (سند Indus) نهرینه قدر اوزنسه بیله (جیحون) و (سیحون) نهرلری آره‌سنده‌كی ساحه‌ده تأسیس نفوذ ایچون بر قاچ دفعه تشبثده بولونمشدی . اورخون كتابه‌لرنده بحث ایدیلن (آق‌چوب) و (سوغداق) سفرلری بومقصدله اجرا اولونمش ، (كول‌تكین) دمیرقپویه قدر كیتمشدی .

بوهنگامه‌لر دوام ایدرکن امیر (قتیبه) ده غربه‌دوغری حرکاته‌شدت ویریوردی، (خوارزم)ی استیلا ایتدکدن صوکره ماوراءالنهرده (سمرقند) اوزرینه‌یورویوردی. بووضعیت قارشوسنده قالان تورکشلر (توتان)ه عرض انقیاد ایتمه کاری کبی چینك حمیسی اولان (آسناهیه‌ن) یی‌ده طانیمدیلر. مه‌چو خانی خاقان طانیق اوزره (صـولو) اسمنده برباشبوغی کندیلرینه خان اعلان ایلدیلر.

امیر(قتیبه) نك میلادی (٧٠٥ — ٧١٥) تاریخنه‌قدر دوام‌ایدن حرکات عسکریه‌سی، تورکشلر کبی‌غرب طرفلرنده‌کی کوچوك پرنسلکاری‌ده خارجی براستنادگاه آرامغه‌مجبور ایتمشدی. فقط بو پرنسلکلر استنادگاهی چین‌ده دکل کندی ملتلرندن اولان شرقی کوك تورکلرده آرامش و (صـولو) نك بایدینی کبی مه‌چو خانی خاقان طانیمش وحمایه‌سـنه کیرمشلردر [١]. فقط مه‌چو خان وفات ایده‌رك [م ٧١٦] شرقی کوك تورك پرنسلری آره‌سـنده تخت غوغاسی باش کوستر‌نجه تورکشلرده کندیلرینی خاقانلغه باغلایان رابطه‌یی کوشتدیلر. (صولو) یی مستقل خان اعلان ایلدیلر [م ٧١٦].

(صوعوقو) ایله قارداشی (چه‌نو) نك اعداملری تورکشلر ایچون آغیر بر ضربه ایدی. فقط غربده‌کی اون‌قبیله‌نك‌اك قوتلیسی اولان تورکشلر بوضربه ایله ییقیلمامشلردی. صوعوقونك امراسندن (صولو) کوك تورکلرك ضربه‌سیله طاغیلمش اولان تورکشلری طوپلایه‌رق پریشانلغك اوکنی آلمشـدی [م ٧١٥]. تورکشلر تاریخنده اهمیتلی برسیما اولان (صولو)، تورکشلردن (کیو ـ پی ـ شه Kiu-pi-che)لرك (چور Tchouo)ی یعنی باشبوغی ایدی. جسور، أبی‌قلبلی وفدا کار بر آدم اولدیغندن اوته‌دنبری تورکشلرك

[١] اوجه بحث ایدیلدیکی اوزره (صوعوقو) نك قتلنی متعاقب غربده‌کی‌قبیله‌لر آره‌سنده ظهور ایدن اغتشاشلردن استفاده ایتمك ایسته‌ین اون‌قبیله رؤساسندن (توتان) صحنه‌یه آتیلمش، صوعوقویه خلف‌اولمق آرزوسنه دوشمشدی. حالبوکه چین‌امپراطوری‌ده غربده‌کی بووضعیتی تکرار اورالرده تأسیس نفوذ ایده‌بیلمك ایچون أبی بروسیله عد ایتمش، کندیسنه صوك درجه منقاد اولان آسنا خاندانی تکینلرندن (آسناهیه‌ن) ی مهم برقوتله (توتان) اوزرینه کوندرمشدی. (هیه‌ن)، توقاقده (توتان) ه غلبه ایده‌رك باشنی کسدیرمش، تبعه‌سندن یکرمی‌بیك چادیر حلقی کندینه عرض انقیاده مجبور ایتمشدی [م ٧١١]. ایشته (آسناهیه‌ن) لك چین اوردوسنه استناداً احراز ایتدیکی بو ظفر اوزرینه‌درکه (قرلوقلر)، (سوئیشه) بر، (هولوعو) بر چین امپراطورلغنك حاکمیتنی قبول ایلمشلردر [م ٧١١]. مه‌چوخان چینه عرض تبعیت ایدن بوقبیله‌لر اوزرینه یوروددیکی زمان چینیلر (آسنا هیه‌ن) له برابر بونلری مدافعه ایتمشلردر.

حرمت و محبتلرینی قزانمشدی. صوك پریشانلق اثناسنده كوستردیكی رویت ودرایت بو محبت ومربوطیتی برقات داها آرتیرمش اولدیغندن همان بوتون توركشلر اطرافنه طوپلانمشلردی. مه‌چو خانك وفاتندن صوكره (تولو) و (نوشه‌پی) لردن بر قسمی‌ده كندیسنه التحاق ایتمش ، مستقل خان اعلان ایدیلدیكی زمان اوچ یوز بیك سواری چیقاره‌بیله‌جك قدر برقوت قزانمشدی .

صولو خان توركلر آره‌سنده‌كی نفوذینك تزییدی ایچون همان چین ایمپراطورانی ایله تأسیس مناسباته تشبث ایلدی . چین پایتختنه كیتمكه قرار ویردی . شرق توركلریله غرب توركلرینك برلشمه‌لرینه ممانعت ایتمكی سیاستلرینه اساس اتخاذ ایدن چینلیلر صولویی پارلاق صورتده استقبال ایتدیلر . ایمپراطور ، توركشلرك خانه بویوك جنراللق پایه‌سیله برطاقم عنوانلر توجیه ایلدی [م ٦١٧] . برچوقده هدیه‌لر ویردی . بو هدایا آره‌سنده چیچكلی برایپك كوملكله مزین بركمر برده بالیق شكلنده بركیسه بولوندیغی چین وقایعنامه‌لرنده تصریح ایدیلمشدر .

صولو خان ، چینلیلرك حقیقی مقصدلرینی پك كوزل مدرك اولدیغندن اونلره قارشی عینی سیاست اغفالكارانه‌یی تعقیب ایدییور ، ایمپراطورلغه صمیمی مربوطیت وانقیادینی هر وسیله ایله تكرار ایلیوردی . ظاهراً كندیسنی چین ایمپراطورلغنك صادق بر تابعی كبی كوستریور ، حقیقت حالده ایسه كندی موقع ونفوذینی تقویه‌دن بشقه برشی دوشونمیوردی . (ابن سما) توركش خاننك بو انقیادینی تأییدایچون كندیسنه (چونغ - شوئن Tchong-choen) خان یعنی (صادق واطاعتكار خان) عنوانی توجیه ایلدی . صولو ، شرقی كوك تورکلر خانی (بیلكه) نك تجاوزینه قارشی چینك حمایه‌سنه مفتقر بولوندیغندن آز چوق محترانه اولان بو عنوانی قبول ایتدی . حتی شكرانهٔ امتنان اوله‌رق جنوب سراینه قیمتدار هدیه‌لر كوندردی .

فقط بو متقابل اغفال سیاستی اوزون مدت دوام ایده‌مدی . (صولو) ، برطرفدن ماوراءالنهره صوقولان اسلاملر ، دیكر طرفدن ده تبتلیلر ایله بر ر ائتلاف عقد ایده‌رك بونلر طرفندن آرقه‌دن اورولمق تهلكه‌سنی برطرف ایتدكدن صوكره بو سیاسته دوامه لزوم كورمدی . مهم برقوتله (كاشغر) اوزرینه یوریدی . متفقلریله ده برلكده (پو - هوآن Po Hoan) یعنی (یاقا آریق) و (تا - شه Ta-che) یعنی

(آقصو) شهرلرینی محاصره ایلدی [۱] . چینك (نغان‌سی) [۲] یعنی (قوچا) والیسی (کیا هوئه‌ی Kia - Hoei) تورکشلرله متفقلرینی دفع ایتمك ایچون قارلوقلردن اوچ بیك عسکر جمع ایلدی . ایمپراطورك امریله حرکت ایدن تورك پرنسلرندن (آسناهیهن) ده همان چین والیسنك معاونتنه قوشدی . امرادن بعضیلری ایمپراطوره (قوچا) والیسنی تقویه ایچون چیندن‌ده براردو کوندریله‌سی لزومنی عرض ایتدیلر . فقط هیئت وکلادن بعضیلری بوتکلیفی موافق کورمدیلر . قارلوقلرله تورکشلرك بربرلرینی قیرمه‌لرینه میدان ویرملك وبوعربده‌لره قارشی سیرجی وضعیتنده قالمق ایمپراطورلغك منافعنه‌داها اویغون اوله‌جغنی ایلری سوردیلر . بو مجادله‌ده تورکشلرله قارلوقلر چارپیشه چارپیشه ازیله‌جکاری ، مغلوب اولان طرف پریشان غالب کلن طرف‌ده ضعیف دوشه‌جکی جهتله چینك بوتون تاتارستانی قولایجه استیلا ایده‌بیله‌جکی مطالعه‌سیله ادعالرینی تأیید‌ه چالیشدیلر . ایمپراطورده بو مطالعه‌یی تصویب ایتدی . چیندن آیریجه برقوهٔ معاونه کوندرمه‌دی . (آسناهیهن) اداره‌سنده‌کی قارلوقلرله (صولو) نك تحت قیادتنده‌کی تورکشلر بو قانلی مجادله‌یه دوام ایتدیلر . بو وضعیتدن استفاده ایدن اسلاملرده (فرغانه) ، (خجند)و(شاش) طرفلرینی قولایجه ضبط ایلدیلر . بونك اوزرینه (غان Gan) ، (قم kam) و (کیو - می kiu-mi) قراللقلری (قتیبه) نك مهاجماتندن بیزار قله‌رق (توقاق) حوالیسنی آرتق کندیلرینه ملحق ممالکدن عد ایتمه‌ین چین ایمپراطورلغندن استمداد ایلدیلر [م ۷۱۹] .

بوکا مقابل (کشمیر) جوارنده‌کی (اوچانغ Ou-Tchang) ، (قوتو K'-Tou)

[۱] ده‌کینی ، چین وقایعنامه‌لرنده‌کی (بو - هوآن)ك (فرغانه) ، (تا - شه)نك‌ده (شاش) بلده‌لری اولدیغنی ظن ایتمش‌سه‌ده بوخصوصده یاکیلمش اولدیغی شبهه‌سزدر . متنده کوستریلدیکی کبی بوراده‌کی (بو - هوان) شهری (یاك آریق Yaka - Arik) و (تا - شه) شهری‌ده (آقصو) بلده‌سیدر .

[۲ ده‌کینی‌نك (غان - سی Gan-si) شکلنده ضبط ایتدیکی (نغان - سی Ngan-si) ایالتنك مرکزی برقاچ دفعه ده‌کیشمش اولدیغی آکلاشلمقده‌در . (ادوار شاوان ك تحقیقنه کوره بو ایالتك مرکزی اولجه (تورفان) شهرینك یکرمی (لی) قدر شرقنده بولونیوردی . میلادی ٦٥٨ تاریخنده (قاغ - چانغ) اراضیسنه‌یعنی بوکونکی (قره خوجو) شهرینه نقل اولونمشدر . بو تاریخدن میلادی ۷۱۷ تاریخنه یعنی تبتیلرك بورالری ضبط ایلدکارینه زمانه قدر (نغان - سی) ایالتك مرکزی بوراده قالمشدر .

و (كيوغوئەى kiu-Coei) ؛ اقلری‌ده عربلره استناداً چينه قارشى عصيان ايتمكه حاضرلانديلر [م ٧٢٠] .

چين ايمپراطورى توركستان وغرب توركلرى اوزرنده تأسيس حاكميت خصوصنده كنديسنه رقيب اولان شرق توركلريله تبتليلرك يانده برده عربلرك ظهورينى كورنجه أزمكه موفق اولامدينى (صولو) يى ألده ايتمكه قرار ويردى . (آسناهو آى تاعو) نك كريمه‌سنه (كياعوهو Kiao-Ho) پرنسسى عنوانى توجيه‌ايده‌رك صولوخانه تزويج‌ايلدى [م ٧٢٢] . بوازدواج صولوخانى (آسنا) خاندانته ربط ايلديكندن غرب خانلغنى ادعا ايچون كنديسنه برنوع حق تأمين‌ايتمش اولديغى‌كبى توركلر اوزرنده‌كى نفوذينك آرتماسنده‌ده ياردیم ايلدى .

فقط صولوخان، مغرور چينليلرك بالجبوريه كوستردكلرى بوتون بوجيله‌لرك صميمتدن عارى اولديغنى بيلديكندن آلدانميور ، كنديسى فرصت بولدقجه چين حدودلرينه آقينلر اجراسندن كرى قالميوردى . (نغان — سى) يعنى (قوچا) واليسنك مناسبتسز برحركتى كنديسنى بو آقينلرى تشديد ايتمكه مجبور ايلدى . شويله‌كه : توركشلرله چينليلر آره‌سنده مناسبات دوستانه بولونديغى برزمانده توركشلر صاتيلمق اوزره (نغان-سى) يه برچوق آت كوندرمشلردى [م ٧٢٦] . آتلرى كوتورمكه مأمور اولان آدم (صولوخان) ك زوجه‌سى (كياعوهو خاتون) نامنه (نغان-سى) واليسى (توسيه‌ن Tou-Sien) ه بعضى تبليغاته مأمور ايديلمشدى . وظيفه‌سنى ايفا ايتدى . فقط مغرور چينلى ، « آسنا خاندانته منسوب برقادين معظم ايمپراطورك واليسنه ناصيل تبليغاتده بولونه‌بيلير ؟ » ديه‌رك زواللى آدمه أيچه برطاق آتديردقدن صكره توقيف ايتديردى . كوتورديكى آتلر صاحبسز قاله‌رق طاغيلديلر وقيش باصماسيله تلف اولديلر . واليك بومعامله‌سى صولوخانى قيزديرديغندن كيزليجه تبتليلرله عقد اتفاق ايده‌رك (تورفان) موقع مستحكمنه هجوم ايتدى . متعاقباً ده نغان-سى (قوچا) شهرينى محاصره ايتدى. مقصدى چينليلرك تحكيم ايتمش اولدقلرى دورت مستحكم بلده‌يى اشغال ايده‌رك شرق حدودينى امنيت آلتنه آلمقدى [١] .

[١] چين وقايعنامه‌لرنده دورت موقع مستحكم ديه پك چوق بحث ايديلان بو دورت شهر كيه‌ئوچه (kieou-t e) (قوچا) ، تيه‌ن شان Tien-Chan (ختن) ، سوله‌ئى Sou-lei (كاشغر) ويه‌ن‌كى Yen-ki (هاراشار) بلده‌لرى ايدى .

فقط ، صولو خان چین حدودنده حرکات عسکریه اجراسنه مجبون ایدن (توسیەن) بوآشناده چین پایتخته جلب ایدیلەرك نغان‌سی (قوچا) والیلکنه (چاعونی چانغ (Tchao-i-‌chang اسمنده بریسی‌کوندەرلمشدی. یکی والی صولوخانه قارشو طورەمدیغندن قوچا استحکاملری آرقەسنه چکلمکه مجبور اولدی . تورکشلرده دوورت موقع مستحکمەدەکی اشیا وارزاقی ، سورو ویلخیلری ضبطایلدیلر. حتی بر آرالق (قوچا) نك ضبطی بیله قوۀقریبەیه کلدی. فقط صولو خان (توسیەن) ك عزلی خبری اوزرینه محاربەیه دواماتمکی موافق بولمدی . عسکرینی یاواش یاواش کیری چکدی وچین سراینه بر مقدار هدیه ایله برایلچی کوندردی [١] . ایلچی میلادی ٧٣٠ تاریخنده چین پایتخته واصل اولدی . ایمپراطور (هیون تسونغ (Hiuen-Tsong تورکشلر ایلچیسنی‌پارلاق برصورتده‌استقبال ایتدیردی. شرفنه برده‌ضیافت ویردی. بوآشناده شرق‌تورکلری حکمداری (بیلکه‌خان) ك ایلچیلری‌ده پایتخته بولونیورلردی . ایمپراطور بونلری‌ده ضیافته‌دعوت ایتدی . فقط ایلچیلر ضیافتده برتشریفات مجادلەسی چیقاردیلر . شرق وغرب تورکلری ایلچیلرندن هربری‌موقع شرفی کندیسی اشغال‌اتمك ایستیوردی. چینلیلر بواختلافه نهایت ویرمك‌ایچون ایلچیلرك منسوب اولدقلری خانلقلرك جغرافی وضعیتلرینه کوره : یعنی بری شرقده ودیکری غربده اولمق اوزره ایکی اوتاغ احضار ایتدیلر . صولو خانك سفیرینه غربده‌کی اوتاغده ، بیلکه خانك‌ایلچیسنه‌ده شرقده‌کی‌اوتاغده‌ضیافت‌ویره‌رك مشکلاتله اختلافی‌برطرف ایده‌بیلدیلر[٢]. تورکلر ، چینلیلرله تأسیس مناسباته چالیشمقله برابر اونلری تحقیر واضرار ایچون

[١] (تانغ‌شو (Tang-chou بوایلچینك (شادچه‌آپوسه - Che-tche - a- pou - se) اسمنده اولدیغنی قید ایدییور .

[٢] (تانغ شو) و (کیەنو تانغ شو) ده ضیافت حادثەسی شو صورتله نقل ایدیلمکده‌در : « ایمپراطورك ضیافتنه هم (صولو)نك هم‌ده شرق خانی (بیلکه) نك ایلچیلری دعوت اولونمشدی. ایلچیلر کلیر کلمز تقدم مسئله‌سندن بر اختلاف چیقاردیلر . بیلکه خانك سفیری : « تورکش خانلغی کوچك بر بکلکدر . اساساً بونلر دونه قدر توکیولرك تبعه‌سندن معدود بولونیورلردی . بونلرك ایلچیسی بنم ناصل تقدم‌ایده‌بیلیر ؟ » یولنده بر ادعاده بولوندی . صولونك ایلچیسی‌ده : « بوضیافت بنم شرفمه ترتیب اولونمشدر . بنم آشاغی‌اوطورمقلغم جائز اولەماز . » دییەرك کورولتی چیقاردی . تشریفاتچیلر ایکی طرف آره‌سنده‌کی منازعه‌نك اوکنی آله‌مادقلرندن آیری آیری اوتاغ احضار ایدیله‌رك شرقده‌کنده بیلکه‌خان ایلچیسنه غربده‌کنده‌ده صولونك سفیرینه ضیافت ویریلدی. متعاقباً هرایکیسی بر چوق هدیه‌لرله مملکتلرینه اعاده اولوندی . »

هیچ برفرصتی قاچیرمیور ، سنه‌لردنبری بوخدعه‌کار قومدن چکدکلرینی اونوتمیور . مهیبانه دسیسه‌لرله کندیلرندن غصب ایدیلن حوالی‌یه آقینلر اجراسندن قورتولمیورلردی [م ٧٣٤-٧٣٦] . چینلیلر ، بو اثناده تورك آقینلرینی طوردوره‌جق برحالده اولمدقلرندن بوتون بوآقینلره قارشی کوزیومقدن باشقه برشی یاپه‌میورلردی .

فقط غرب تورکلری بوصورتله چینك رقبهٔ تحکمندن قورتولمقده ایکن تخت کسرانی زیر وزبر ایده‌رك شرقه دوغرو ایلریله‌ین یکی برسلطه‌نك تهدیدینه نامزد بولونیورلردی . فی‌الحقیقه بو اثناده ایدی‌که (اسد بن عبدالله القسری) قومانداسنده‌کی عرب مجاهدلری آتشین برصولتله ماوراءالنهر وطخارستانه دوغرو صوقولیورلردی [م ٧٣٧] .

صولو ، اوائل حکومتنده تبعه‌سنی شفقتکار برارادویه مظهر ایتمش ، عدالت واعتدالیله خلقك قلبنی قزانمش ، بوسایه‌ده طاغینیق برحالده بولونان غرب تورکلرینی قولایلقله اطرافنه طوپلایه‌بیلمشدی . صولو بو تاریخلرده عالیجناب و فعال برحکمدار کبی کورونیور . محاربه‌لرده اغتنام اولونان اموال و مواشی‌یی کاملاً حقانیت دائره‌سنده عسکرلرینه توزیع ایدییور ، کندیسنه هیچ برشی آییرمیوردی . بوحال عسکری هر فدا کارلغه قتلانمغه مجبور براقیوردی . بوطرز حرکتی سایه‌سنده معظم چین ایمپراطورلغنی تهدید ایده‌بیله‌جك بر قدرت قزانمش ، تبعه‌سنك قلبنه حاکم اولمشدی . هرکس امرلرینی شوق ومطاوعتله قارشیلایوردی .

فقط بر طرفدن تبت حکمداری ، دیکر طرفدن شرقی کوك تورکلر خانی ایله تأسیس مناسبات ایتدکدن صوکره اسکی تمیز اخلاقنی ، یوکسك جوانمردلکنی تدریجاً غائب ایتمکه باشلادی . چین ایمپراطوری طرفندن کندیسنه تزویج ایدیلن پرنسس (کیاعوهو) دن باشقه تبت حکمدارینك ، شرقی کوك تورکلر خانی (بیلکه) نك قیزلریله‌ده ازدواج ایلدی [١] . حکومتك الك مهم مقاملرینی عددی زیاده‌جه اولان کندی اوغوللرینه تخصیص ایتدی . هر برینی (یابغو) عنوانیله برر مأموریته تعیین ایلدی .

برر حکمدار قیزی اولان خاتونلری‌ده اسراف خصوصنده رقابته کیریشمشلردی . صولو اوته‌دنبری مال جمعنه اهمیت ویرمه‌مش اولدیغندن بومصرفلری قپامق ایچون اموال

[١] ایکنجی اورخون کتابه‌سنده بیلکه خانك شوسوزلری اوقونمقده‌در : « تورکش خانه قیزیمی بویوك بردوکونله تزویج ایلدم ... » [تومسن ، اورخون کتابه‌لری . ص . ١٢١ ، ١٣١ ، نوط . ٤٠]

غنائمی اسکیسی کبی کاملاً امرا و عسکره توزیع ایتمه‌مکه مجبور اولدی . سیاستنده وقوعبولان بو تبدل اوته‌دنبری خلق نظرنده حائز اولدیغی موقع تجیلی یاواش یاواش آلچالتمغه باشلادی . امرا و ضابطان آره‌سنده خوشنودسزلقلر یوز کوستردی . چینله اولان صوك ماجرانی متعاقب بعضی اویماق و اولوسلر کندیسنی ترك ایتمکه باشلادیلر .

صوك زمانلره دوغرو عمومیه‌تن بو خوشنودسزلق نهایت صولونك موقعنی صارصاجق برحاله آلدی . قهرمان صولو آرتق اختیارلامش ، اسکی تبعه پرورلك خصلتنی غائب ایتمشدی . بو آرالق صولویه برده فلج کلدی . بر طرفی طوتماز اولدی . عدالت وشجاعتك تمثالی طانیلان اسکی قهرمان شمدی منفور بر محترص ، غنائمی شخصنه حصر ایدن غدار بر مستبد ، مفلوج وخشین بر ظالم کسیلمشدی : بو احوالك تحت تأثیرنده ایکی بویوك اولوس رئیسلری ، باغا (موهو) ترخان ایله (توموچه Tou-mo-tche) ده اولوسلریله برابر متحده‌دن آیریلدیلر . بو صورتله تورکشلر ایکی‌یه انقسام ایتمش اولدی . بر قسمی صولونك اداره‌سنده قالدی . بونلره (قره‌تورکشلر) اسمی ویریلدی . باغا ترخانله توموچه اداره‌سنده آیریلان تورکشلر — که بونلر کندیلرینی سوعوقوخان احفادندن عد ایدییورلردی — (صاری تورکشلر) اسمنی آلدیلر . ایکی پارتی آره‌سنده قورقونچ بر مجادله باشلادی . میلادی (۷۳۸) تاریخنده باغاترخانله رفیقی برکیجه بغتةً صولونك سراینی باصه‌رق کندیسنی قتل ایلدیلر [۱] .

---

[۱] مستشرق (Von Gutschmid) ، اسلام تاریخلرنده میلادی ۷۱٦ تاریخنده خراسان والیسی مشهور (یزید بن مهلب بن ابی صفره) نك هجومنه معروض قالدیغی خبر ویریلن (جرجان) و (قهستان) خانی (صول) ك تورکشلر خانی (صولو) اولدیغنی ادعا ایلمکده‌در . فقط بو ادعابه مقارن حقیقت نظریله باقیله‌مز . چونکه مؤلفات اسلامیه‌دن آکلاشیلدیغنه کوره (صول) معین بر شخصك اسمی دکل ، جرجان پرنسلرینه مخصوص بر عنواندر . بو عنوانك (یزید بن مهلب) ایله حرب ایدن خانك اسمی ایکن بالاخره جرجان پرنسلرینه عنوان اولدیغنی فرض ایتمك ایچون‌ده هیچ بر دلیل یوقدر . چین وثیقه‌لرنده تورکشلر خانی (صولو) نك تالاس (طراز) ایله (توقماق) آره‌سنده‌کی ساحه‌ده حکمران اولدیغی قید ایدیلمش اولدیغندن اسلام مورخلرینك (جرجان) خانی دیه تصریح ایتدکاری (کور صول) بو ذات اوله‌میه‌جغی شبهه‌سزدر .

چین و قایغنویسلرینك ویردکاری معلوماتدن آکلاشیلدیغنه کوره صولوخان ، حقیقةً ممتاز یارادیلمش مستثنا برشخصیتدی . مه‌چوخانك قطعی و مهلك ضربه‌سیله پریشان اولان تورکشلری طوپلایه‌رق قوی‌الشکیمه بر دولت تأسیسنه موفق اولمه‌سی متصف بولوندیغی مزایانك باهر دلیلیدر . فضائل اخلاقیه‌سی ، تبعه پرورلکی ، دیکر کاملغی وبو وصفلره انضمام ایدن قهرمانلغی سایه‌سنده غرب خانلغنك انقاض تاروماری اوزرنده قوی وزنده‌بر حکومت‌قورمش،چین، تیبت وشرقی کوك توركلرك حرمتنی جلبه موفق‌اولمشدی.

فقط بو ممتاز شخصیت خانلق تختنه اعتلا ایتدکدن و بالخاصه چین سراینده یتیشن پرنسس (کیاءوهو) ایله تیبت حکمدارینك قیزیله ازدواج ایتدکدن صوکره اخلاقنده بویوك بر تبدل وقوعه کلمش، خاتونلرك سوقیله اسرافاته قویولمش ، یوکسك مأموریتلری اوغوللرینه، کوزده‌لرینه تخصیص‌ایتمش و بوصورتله‌باشده امرا اولمق‌اوزره بوتون تبعه‌سنی کوجندیرمش ، صوك زمانلرده هر کسك مبغوضی اوله‌رق کندی حرکتیله کندی فلاکتنی احضار ایلمشدر .

نه‌قدر شایان تأسفدرکه تورك تاریخی صولوخانك برچوق امثالنی انظار انتباهه عرض ایتدیکی حالده ، صوکره کانلر بوندن عبرت آلمغی بردرلو دوشونه‌مه‌مشلردر : شرقی‌کوك تورکلرخانی مه‌چوحان‌ده اوائل حکومتنده بوتون تورکلره کندیسنی سودیرمش اولدیغی حالده هنکام پیری‌ده بالعکس عمومك منفوری اولمش وبو یوزدن ظهور ایدن بر اختلالی باصدیرمقله مشغول ایکن مقتول دوشمشدر . چونکه تورکلر ، احتشام واسراف ایچنده یووارلانان ایران کسرالرینی، چین فغفورلرینی تقلیدایدن خانلردن نفرت ایدییور ، ملتك احیاسی اوغورنده دیدینن ، کندیسنی دکل ملتنی دوشونن ، ذوق وسفاهته بدل عمومه خدمتی غایه ایدینن بر (ایلترس) ایستیورلردی. (مه‌چو) و (صولو) اوائل‌حکومتلرنده بویولده حرکت ایتدکلری ایچون بوتون تورکلرك روحنه‌حاکم اولمشلردی. فقط، وقتاکه ملتی اونوته‌رق خودکامانه حرکاته باشلادیلر، بالکزذوق وصفالرینی دوشونمکه قویولدیلر. حرب ساحه‌لرینی اونوته‌رق سفاهت عالملرینه آتیلدیلر. او وقت تورکك بی‌امان صدمه‌سنه اوغرادیلر . فقط اونلرك بو حرکتی مع‌التأسف یالکز شخصلرینك نکبت و فلاکتنی انتاج ایتمکله قالمادی. عینی‌زمانده‌حاکم اولدقلری تورکلرك‌ده فلاکتدن فلاکته سوروکلنمه‌لرینه یول آچدی . ناصیلکه صولونك قتلندن صوکره تورکشلرك مقدراتی‌ده بویله اولدی .

صولو خاندن صوکره تورکشلر

م ۷۳۸ م ۷۵۹

صولو خانڭ قتلی تورکشلر هکه‌مونیالغنڭ سقوطنی انتاج ایدن برسبب اولمشدی . چونکه صولویی قتل ایدن باغا ترخانله رفیقی (توموچه) آره‌سنده‌کی اتحادڭ دوامی ممکن دکلدی . بونلر آنجق صولویی ازاله ایچون برلشمشلردی . حصم اورتادن قالقنجه اتحادڭ دوامنه سبب قالمامشدی . چوق کچمه‌دن آره‌لرنده باشلایان احتراس مجادله‌سی ایکی رفیقی یکدیکریله‌ك قاننه صوصامش ایکی رقیب حالنه کتیردی . (توموچه) رقیبنی أزمك ایچون قره تورکشلر طرفنه کچه‌رك صولو خانڭ اوغلی (قوچور kou-tchour) ی (توهوسیه‌ن Tou-Ho-sieu) عنوانیله تورکشلر خانی اعلان ایلدی [م ۷۳۸] .

فقط تورکشلرڭ (قره تورکشلر) و (صاری تورکشلر) دیه ایکیه آیریلدلری بونلرڭ غرب تورکلری اوزرنده حائز اولدقلری هکه‌مونیاق ایچون برضربه اولمشدی . صولو خانڭ تجاوزکارانه تهدیدلرندن قورتولامش اولان چین ایمپراطورلری غرب تورکلرینی تکرار ربقهٔ اسارته صوقمق ایچون بوفرصتی غنیمت بیلمشدی . قره تورکشلرڭ یکی خانیله صاری تورکشلرڭ باشنه کچن احتلال رئیسی باغا ترخانڭ وضعیت و مناسبتلرینی یاقیندن ترصده باشلامشدی .

یکی خان قوچور [توقماق] شهرینی مرکز اتخاذ ایلدی . النفوذلی مظاهری (تالاس) حوالیسنده‌کی قره تورکشلر رئیسی (ئول وه‌ی Eul-Wei) تکین ایدی . قوچور ، قره تورکشلرڭ کاملاً کندیسنه انقیادینی تأمین ایلدکدن صوکره صاری تورکشلرڭ باشنده بولونان بباسنی قتل باغاترخان اوزرینه یورودی . بغاترخان چینلیلردن استمداد ایتدی . چینلیلر ، بوحربده قوچور غلبه ایلدیکی تقدیرده بوتون غرب تورکلرینڭ اتحادینی تأمین ایده‌رك کندیلرینڭ غرب حوالیسنڭ استیلاسی حقنده‌کی پلانلرینی آلت اوست ایده‌جکنی دوشونه‌رك باغا ترخانه معاونت ایتمکه قرار ویردیلر ، (بیش بالیق) ده‌کی چین قوماندانی جنرال (قی‌کیایون kai-kia-yun) ی بوخصوصه مأمور ایتدیلر .

چین ایمپراطوری ، قوچور خانڭ اکتساب قوت ایتمه‌سنه میدان ویرمه‌مك ایچون جنراله غربده‌کی کوچوك خانلری‌ده قره تورکشلر علیهنه تحریك امرینی ویردی . جنرال (کیایون) باغا ترخان ایله برلشدکدن صوکره فرغانه‌ده‌کی کوچوك خانلری شاش

(طاشکند) خانی (باغاتور تودون) ی ، (کش) پرنسی (سه‌کین‌تی) یی‌ده دائرهٔ اتفاقلرینه آله‌رق (قوچور خان) اوزرینه یورودیلر .

قره تورکشلری (توقماق) شهری اوکنده فحش بر هزیمته اوغراتدیلر . قوچورخان بوتون مهمات وسنجاقلرینی میدان حربده براقه‌رق فراره چالیشدیسه‌ده بوکاده موفق اوله‌مدی . کوچوك قرداشی (آپویابغو) ایله برابر اسیر دوشدی [م ۷۳۹] [۱]

جنرال (کیا کیون) بوپارلاق ظفردن بالاستفاده قره تورکشلری تماميله ازمك ایچون کاشغر موقع مستحکمی قوماندانی (فومونغ لینغ چا Fou-moung-ling-tcha) یی فرغانه خانیله برلکده تالاس (طراز) ده‌کی قره‌تورکشلر اوزرینه کوندردی . بونلر بغتةً (تالاس) ی باصه‌رق قره تورکشلری پریشان ورئیسلری (ئولوه‌یی تکین) ایله کوچوك قرداشی (پوسه) یی اسیر ایلدیلر . متعاقباً صولوخانك زوجه‌سی پرنسس (کیاعوهو) ودیکر خاتونلریله (ئولی‌وه‌یی‌تکین) ك حرمنك بولوندقری (ئی ـ کیه‌ن I-kien) شهرینی ضبط وخاتونلری اسیرایلدیلر [۲] .

بوموفقیت غرب تورکلرینی چین نفوذی آلتنه صوقمش اولدی . باشده (چوموقوئن Tchou-mou-koen) لر رئیسی (کول چور kiué le-tchour) اولمق اوزره اولجه تورکشلره تابع اولان اولوسلر کاملاً چین ایمپراطورینه عرض تابعیت ایلدیلر [م۷۳۹] . بونلرك آره‌سنده (پاسای‌قان Pa-sai-kau) لر ، (شونیشه Chou-ni-che) لر ، (آسیکی A-si ki) لر ، (قونغ یوئه kong yue) لر ، (قوهی ko-Hi) لر کبی مهم اولوسلر بولونیورلردی . ایمپراطور ، بونلرك چین اداره‌سنده‌کی (قوچا) والئ عمومیلکنه ربطایدیلملرینی امر ایلدی . جنرال (کیایون) ده غربه دوغرو طاغیلمش اولان تورکلری : حسن خدمتنه

[۱] چین جنرالی (کیایون) قوچورخانی اسیرایتدکدن صوکره میلادی [۷٤۰] تاریخنده برابرنده چینه کوتوره‌رك (مقبرهٔ اجداد Tai-miao) اوکنده ایمپراطوره تقدیم ایلدی . ایمپراطور کندیسنی اعدامدن عفو ایده‌رك عهده‌سنه اوردو قوماندانلغی رتبه‌سیله (سیه ئوئی Sieou-i) قرالی (یعنی دوغروافه آلیشان قرال) عنوانی توجیه ایلدی . قوچور خانله برابراسیر دوشن کوچوك قرداشی آپویابغو ـ یی‌ده رتبه وعنوانلرله تلطیف ایتدی .

[۲] ده‌کینی بو شهرك اسمی (یوتای چینغ Yu-tai-tching) شکلنده قید ایدلمکده‌در .

مكافاتاً ؛ فرغانه حكمداری (اوسيه‌لان Ou-sie-lan) ترخانك[۱] اداره‌سنه ويردی [۲] . چينليلره طرفدارلق ايدن ديكر تورك پرنسلرينه‌ده رتبه‌لر ، عنوانلر توجيه اولوندی .

ايمپراطور ، آرتق توركشلرك حاكميتدن قورتولمش اولان غربده يكی اختلالر ظهورينه ميدان براقمامق ايچون بوحوالی‌يی كنديسنه منقاد اولمق اوزره اسكی (آسنا) خاندانندن برتكينك اداره‌سنه ويرمك ايستدی . بوخاندانندن آسنا (هوآی تاعو Hoai-tao)نك اوغلی آسنا(هين Hin)ی اون اولوس باشبوغلغنه تعيين ايلدی، [م ۷٤۰] . فقط ، بوتون بو قارغشه‌لقلرك مسببی اولان صاری توركشلر رئيسی (باغاترخان) بو تعيينی قبول ايتمدی . صولوخانك قتلی انتاج ايتمش اولان اختلالك مرتبی و (قوچور) خانك مغلوبيتنك باشليجه عاملی كنديسی اولديغی ايلری سوره‌رك غرب خانلغنه كوز ديكدی . چينه ويكی خانه قارشی عصيان تشبثنه قالقشدی .

چينليلر هنوز تسكين وتأسيس نفوذ ايتدكاری غرب جواليسنده يكی اختلاللره وسيله ويرمك ايسته‌ميورلردی . بونك ايچون ايمپراطور جنرال (كيايون)ی باغا ترخانله اويوشمغه مأمور ايتدی . (كيايون) باولاق وعدلرله باغاترخانی اقناع ايده‌رك امرا وافراد عائله‌سيله برابر چين سراينه كوندردی . ايمپراطور كنديسنه پك چوق التفاتده بولوندی . عهده‌سنه صاری توركشلر خانلغی توجيه ايده‌رك غرب توركاری اوزرينه كوندردی . (آسنا هين) كده چينده قالمه‌سنی امر ايده‌رك يكی بر هرج و مرجك اوكنی آلدی .

فقط بوتوجيه والتفاتلره رغماً ايمپراطور بردرلو باغاترخانه امنيت ايده‌ميوردی . غربده بلاقيد و شرط كندی امرينه رام اوله‌جق بر پرنس بولونديرمق ايستيوردی . ايكی سنه صوكره (آسياهين) ی تكرار غرب توركاری خانلغنه تعيين ايده‌رك بر اوردو ايله توركستانه اعزام ايلدی [م ۷٤۲] . فقط آشناهين (كيولان kiu-lan) شهرينه واصل اولور اولماز (باغاترخان)ك هجومنه معروض قالدی[۳] . محاربه‌ده آشناهين مقتول

[۱] (اوسيه لان) اسمنك تورکجه (آرسلان) لفظندن محرف اولمسی احتمالدن بعيد دكلدر .

[۲] بوميانده چوموقونه‌رك رئيسی (كول‌چور) ه ، صاغ‌قول خاصه اوردوسی قوماندانلغی رتبه‌سی وطاشكند خانه‌ده (شوئه‌ی ئی‌وانغ Choei-i - Vang) يعنی (عدالته‌توفيق حركت ايدن حكمدار) عنوانی توجه اولمنلق .

[۳] چين مؤلفاتنده (كيولان) ديلان شهرك مؤلفات اسلاميه‌ده كورولن (قولان) بلده‌سی اولمق محتملدر . چين جغرافيون (قولان) ی (آشه‌پولای A-che-poulai) شهرينك يقمش لی

دوشدیکندن باغاترخان کندیسنی مستقل عرب خانی اعلان ایلدی. اسکی رقیبی (تومو چه) آرتق تورکستانده بارینه‌میه‌جغنی آکلایه‌رق چینه التجا ایتمکه مجبور اولدی. عهدسنه اوچ قبیله یابغولغی توجیه اولوندی.

باغاترخانك بو حرکتی چین ایمپراطورلغنه بر ضربهٔ تحقیر اولمشدی. چینلیلر بو حقارتك جزاسنی ویرمکده تأخر ایتمدیلر. (قوچا) والیسی (فو - مونغ - لینغ - چا Fou-mong-ling-tcha) یی بویوك بر قوتله باغاترخانی تأدیبه مأمور ایتدیلر. اوده ترخانی یاقالایه‌رق باشنی کسدی [م ۷٤٤] [۱].

بعدند کوسترمشلردر. (بارتولد) چینلیلرك (آشه‌پولای) دیدکلری شهرك آثار اسلامیه‌ده کورولن (آشاپارا) نهری کنارنده‌کی (چالدی وار) بلده‌سی اولدیغنی بیان و(کیولان) ك ده (تالاس) ك آلتمش (لی) شرقنده‌کی (قولان) شهری اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در.

[۱] صولو خانك قتلیله تورکشلر هکه مهنیالغنك سقوطنده مشئوم بر عامل اولان (باغا ترخان) ایله چوقوموش) لرك باشبوغی کول چور (کیوئه‌لوچوعو kuie-la-Tchouo) ك عینی بر شخصیت اولماسی محتملدر. چین وقیعه‌نامه‌لرندن (تانغ - شو) ده بر یرده چین جنرالی (قی - کیا - یون) ك باغاترخانله برابر طاشکند وکش قراللرینی آله‌رق صولوخانك اوغلی وخلفی توجور (تو - هو - سیه‌ن) اوزرینه هجوم وکندیسنی اسیر ایتدکلری [تانغ - شودن نقلا شاوان، ص، ۸٤] بر باشقه یرده‌ده [شاوان، ص، ۸٤] بو خدمتلرینه مکافاتاً (چوموقوش) لر باشبوغی (کول چور) ایله طاشکند وکش خانلرینك رتبه وعنوانلرله تلطیف اولوندقلری قید ایدلمش اولماسی بو احتمالی تأیید ایتمکده‌در. (مارقوارت) چین وقیعه‌نامه‌لرنده مذکور اولان (کول چور) ك مؤلفات اسلامیه‌ده کورولن (کورصول اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در. (بارتولد) و (ادوار شاوان) طرفندن‌ده قبول ایدیلن بو ادعانی مقارن حقیقت کوره‌بیلیرز. اسلام مورخلرینك (کول صور) ، چین وقیعه نویسلرینك‌ده‌ده (کور چور) حقنده ویردکلری معلومات قرشو - لاشدیریلدیغی تقدیرده بونلرك عینی شخصه عائدیتی پك کوزل آکلاشیلمقده‌در. اسلام مورخلرندن (طبری) ده کورصول حقنده شو سطرلری کوریورز: « هجری ۱۱۹ نجی سنه‌سنده [م۷۳۷] نواکث [چو نهری اوزرنده] شهرنده اقامت ایدن خاقان براوردو ایله اسلاملر اوزرینه یورویه‌رك طخارستانه قدر ایلریله‌دی. فقط بوراده اسلاملر خاقانی بر هزیمته دوچار ایتدیلر. آز بر مدت صوکره خاقان تورکشلر رؤساسندن (کور صول) طرفندن قتل ایدیلدی». چین وقیعه نویسی (تسه - چه - تونغ - کیه‌ن Tse-tche-toung-kien) ده (کول چور) حقنده شو معلوماتی قید ایدیور: « بو سنه‌ده [م ۷۳۸] باغاترخان [کول چور] بر کیجه صولوخان اوزرینه هجوم ایده‌رك کندیسنی قتل ایلدی. » کورولیورکه هرایکی منبعده حادثهٔ قتلك کیجه وقوعه کلدیکی حقنده‌کی قیدلر توافق ایتمکده‌در. یالکز اسلام مورخی خانك قتلنی میلادی ۷۳۷ تاریخنده کوستردیکی حالده چین وقیعه نویسی حادثه‌یی میلادی (۷۳۸) سنه‌سی وقوعاتی میاننده قید ایلمشدر. بو بر سنه‌لك فرق، صولو خانك ۷۳۷ سنه‌سی نهایتلرینه دوغرو قتل ایدلدیکی و خبر قتلك چینه ۷۳۸ تاریخنده واصل اولدیغی وبو سببدن ۷۳۸ سنه‌سی وقوعاتی صره‌سنده قید اولوندیغی صورتیله ایضاح اولونه‌بیلیر.

بو تاریخ تورکلرك اك فلاکتلی سنه‌لرندن بریدر . چونکه چین اوردولرینك غربده (چو) نهری بویلرنده جولان ایده‌رك باغارتخانی محو ایتدکلری هنکامده اویغورلر ، قارلوقلر وبسمیللردن مرکب بر قوهٔ متحده‌ده ینه چینك تشویق وباردیمی ایله شرقی تورك خانلغنی محو ایدوب ، تورك عالمنی قورقونج برهرج ومرجه سوروکله‌مشلردر [م ٧٤٤] . غربده اولدیغی کبی شرقده‌ده تورك وحدتی صارصیلمش ، اولوسلر واویماقلر آره‌سنه نفاق دوشمش ، تورکلرك مقدراتی چینلیلرك ، تیبتلیلرك وعربلرك بازیچه‌سی اولمشدر . شرق خانلغنك اضمحلالی اوزرینه بوخانلق اداره‌سنده‌کی تورکلردن برقسمی چین حمایه‌سنه کیرمش ، بعضیلری اویغورلره التحاق ایتمش ، برقسمی‌ده تیبتلیلرله بیرلشه‌مشلردر . غربده‌کیلرك بعضیلری‌ده ملتداشلری علیهنه خراسانده‌کی عرب والیٔ عمومیلریله اتفاق ایتمش ، کوچوك کوچوك غروپلره آیریلمشلردر .

فقط چین ایمپراطورلغی غرب تورکلرینی کندی نفوذی آلتنده بولوندیرمق ایستیوردی . بونك ایچون‌ده غربه ایمپراطورلغه منقاد برخان نصبی موافق کورولمشدی . باغا ترخانی قتل ایدن جنرال (فوموغ لینغ چا)نك توصیه‌سیله قره تورکشلر رئیسی (ایلتمش قوتلغ بیلکه I - li - ti - mi - che - kou - tou - lou - pi - kia) ایمپراطور طرفندن غربده‌کی اون قبیله خانلغنه نصب اولوندی [م ٧٤٤] .

ایلتمش قوتلغ بیلکه‌نك (ئولو) و (نوشه‌بی) قبیله‌لری اوزرینه خان تعیینی ، غربی تورکستانله سند نهری بویلرنده چین نفوذینك تأسیس وادامه‌سی مقصدینه مبنی ایدی . فی‌الحقیقه بوتاریخده بحر محیط شرقیدن ماوراءالنهر مرکزینه قدر امتداد ایدن ساحه چین حاکمیتی آلتنه دوشمش بولونیوردی . هندستانك شمالنده‌کی ساحه‌لرده ساکن اولان قوملرله ماوراءالنهر حوضه‌سنده‌کی کوچوك حکومتلرده چینك قدرت وسطوتنی طانیمشلر ، نفوذی آلتنه دوشمشلردی . (شاش) خانی چینك حمایه‌سنی استدعا ایتمش ، قدیم یو شیلرك (یوئه‌جیلرك) اخلافی اولوب باقتریان ایله سند نهری حوزه‌سنده‌کی مملکتلرده یرلشمش اولان (جتلر Cete) بیله چین ایمپراطورینه ویرکی کوندرمکه مجبور اولمشلردی [م ٧٤٤] . قرغانه پرنسی (اوسیه‌لان) [آرسلان] ترخان ایمپراطورك کندی خانداننه الحاق ایله‌دیکی بر قیزله ازدواج ایتمش ، ابن سمانی متبوع اعظم طانیمشدی . چین جنراللرندن (وانغ - چینغ - کیه‌ن) ، توقماق حوالیسنه قدر ایلریله‌مش ، بوراده چین ایمپراطورلغنك آبدهٔ استیلاسی اوله‌رق (سحابهٔ مبجله) معبدینی انشا ایتدیرمشدی .

بو وضعیت قارشوسنده ایلتمش قوتلغ بیلکه‌نك خانلغی قورو بر عنواندن عبارت قالیور ، حکم‌ونفوذکاملاً توقماق ایالتی باشنده‌کی چین‌جنراللرینك ألنده بولونیوردی [١] . بونلردن (قاعو ـ سیه‌ن ـ چه) اسمنده بر جنرال بوتون غرب حوالیسنی شدت وقهریله تیتره‌تمش ، ایستدیکی کبی حرکت ایتمش ؛ طاشکندی یغما وخانی اسیر ایله‌مش، خانك اوغلی‌ده آنجق فرار ایتمك صورتیله قورتوله‌بیلمشدی . چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره بوجنرال میلادی ٧٥١تاریخنده ایمپراطوره برچوق‌اسیرلر تقدیم ایله‌مشدی. تورکشلر خانی ، تیبت امراسندن بری ، طاشکند و (کیه ـ شه) حکمدارلری‌ده‌بواسیرلر میاننده بولونیورلردی [٢] .

فقط طاشکند (شاش) خاننك فرار ایدن اوغلی تورکستانی باشدن باشه طولاشه‌رق تورکاری چینلیلر علیهنه تحریکه باشلامشدی . بو آدمك تحریکی ایله تورکلر آیاقلانه‌رق چین علیهنه عربلرله برلشدیلر . کاشغر حوالیسنه هجوم ایتدیلر [م ٧٥١] . چین جنرالنی مدهش بر هزیمته دوچار وبویوك ضایعات ایله طرد ایلدیلر [م ٧٥٢] .

تورکلرك چینه قارشی عربلرله اتحاد ایتدکلری بوتاریخده خلیفه اوردولری‌ده‌تورکستانه دوغرو ایلریله‌مکه چالیشیوردی . حتی ماوراءالنهرده‌کی (سی ـ تساعو Si-tsao)؛ و(غان Gan) حکمدارلری ایلریله‌ین عربلره قارشو چیندن استمداد ایله‌مشلردی . فقط چین ایمپرطورلغی بونلره یاردیم ایتمکه جسارت ایده‌مه‌مشدی .

تورکلر ایکی قصقاج آره‌سنده‌قالمش،جداً آجینه‌جق بر وضعیته دوشمشلردی.برطرفدن چین جنراللرینك تحکم و مظالمی دیکر طرفدن عرب اوردولرینك تضییقی کندیلرینی شاشیرتمشدی . داخلده ایسه (قره)لرله (صاریلر) مجادله‌سی بوتون شدتیله دوام ایدیور ، مختلف اولوسلر یکدیکرلرینك قانلرینه صوصامش کبی سونمز برحرص و کین ایله بربرلرینی قیروب کچیریورلردی .

جنرال (قاعو ـ سیه‌ن ـ چه) تورکشلرخانی اسیرصفتیله چینه کوندردکدن صوکره

---

[١] (تـه ـ چه ـ تونغ ـ کیه‌ن) میلادی ٧٤٩ تاریخنده غربده‌کی‌اون قبیله‌خانلغنك‌تورکشلردن (ایبو I-Po) نامنده بر باشبوغه توجیه ایدلمش اولدیغی خبر ورمش ایسه‌ده بوتمیینك ایلتمش‌قوتلغ بیلکه‌نك حیاتنده‌می بوقسه وفاتندن صوکره‌می وقوعه کلدیکنه دائر برشی ذکر ایتمه‌مشدر.

[٢] بوراده اسیر اولدیغی سویله‌نیلن تورکشلرخاننك ایلتمش قوتلغ بیلکه‌نك خلفی اولان (ایبو) خان اولمسی محتملدر .

اون قبیله باشبوغلغی آچیق قالمشدی. تورکشلر آنارشی‌یه نهایت‌ویرمك‌ایچون (تا کری‌ یی بولمش ang-li-i-lo-mi-che) عنوانیله کندیلرینه بر خان نصب ایلدیلر [م ۷۵۳] .

تورکشلرك یکی خانی موقع اقتداره گچدیکی اثناده میلادی ۷٤٤ تاریخندنبری شرقی تورك خاقانلغی انقاضی اوزرنده یکی بر متحده تشکیل ایدەن اویغورلر متصل غربه‌دوغرو توسیع نفوذ ایدیورلردی . بونلر (اورخون) نهرینك صول ساحلنده‌کی (قره بالغاسون) شهرینی مرکز حکومت اتخاذ ایتمشلر ، شرق خاقانلغنه تابع برچوق اولوسلری تشکیل ایتدکلری حکومت متحده‌سنه آلمشلردی . دیکر طرفدن اسلام فاتحلری غربدن تورکستان ایچلرینه صوقولمغه چالیشیورلری . چینلیلرك اهانتکار انتریقه‌لریله بربرلرینه دوشمش اولان غرب تورکلری ایسه بو ایکی قیصقاچ آره‌سنده برلشه‌جکلرینه متصل بربرلرینی بوغمغه اوغراشیورلر ، قره‌لر ـ ساریلر مجادله‌سی دوام ایتدیریورلردی .

تورکشلر یکی خانلرینك چین امپراطورلغنجه تصدیق ایدیله‌سنه بویوك بر اهمیت ویریورلردی . بوصورتله غربده‌کی اولوسلر اوزرنده‌نفوذلرینك آرتاجغنی امید ایدیورلردی . بو امید ایله چین سراینه کوندردکلری ایلچیلرله یکی برخان انتخاب ایتدکلرینی عرض وبونك تصدیقنی رجا ایلدیلر. امپراطورده بر فرمانله مسئوللرینی اسعاف ایتدی . تا کری‌ یی بولمش خان بو عظیم مشکلات ایچنده غرب تورکلرینی سنجاغی آلتنده‌طوپلایه‌بیلمك‌ایچون‌پك‌چوق اوغراشدی . ایلك سنه‌لرده بوکا موفق اوله‌جق کبی کوروندی . فقط انحطاطه محکوم ملتلری کمیرن خسته‌لق تورکشلری‌ده ییراندیرمشدی . نفاق و آنارشی‌نك اوکنی آلمق بر درلو قابل اولامیوردی . میلادی ۷۵۳ ـ ۷۵٦ تاریخنه قدر گیزلی بر صورتده توسع ایتمش اولان نائرهٔ احتراص و نفاق ۷۵٦ تاریخندن اعتباراً علو نثار اولمغه باشلادی . قره‌لر ـ ساریلر مجادله‌سی بو دفعه اولانجه شدتیله تکرار باش کوستردی. بونلر بربرندن صورت قطعیه‌ده آیریلدیلر . بو وضعیت منافرتی بوس بوتون آرتیردی . بربرلریله چارپیشه چارپیشه قیریلدیلر . صوك درجه ضعیف دوشدیلر .

بو اثناده چین‌ده قارغه‌شه‌لق ایچنده بولوندیغندن آرتیق غرب تورکلریله مشغول اوله‌میوردی . اساساً اویغورلر غربه دوغرو توسیع حدود ایده‌رك چینلیلرله غرب تورکلری آره‌سنه کیرمشلردی . بوحال غرب تورکلریله چین امپراطورلغی آراسنده‌کی مناسباتك انقطاعنه سبب اولدی. چین‌امپراطورلغی‌تورکستانده‌کی‌نفوذینی کلیاً غائب‌ایتدی[۱].

[۱] چین امپراطورلغی بو اثناده تهلکه‌لی آنلر کچیریوردی : (غار-لو-شان) اسمنده عاصی

چینك بو وضعیتی غرب آسیاده‌کی خلقك او زمانه قدر ابن سما ایمپراطورلرینك قوت و سطوتی حقنده‌کی خشیت انگیز تلقیلرینی اساسندن صارصمش ، چین قورقوسی آرتق زائل اولمشدی . تورکلر ، آره‌لرنده قاره‌لر ـ صاریلر مجادله‌سی اولماسه‌یدی خارجی مداخله و انتریقه‌لردن آزاده اوله‌رق آزچوق کندیلرینی طوپلایه‌بیله‌جکلردی . فقط مع التأسف قاره‌لر صاریلر مجادله‌سی بوس بوتون قیزیشه‌رق خونین صفحه‌لر عرض ایتمکه باشلادی . (تا کری یی بولمش خان) چوزولمش اولان رابطه‌لری تکرار باغلایه‌رق اغتشاشی تسکین و ملی اتحادی تأمین ایده‌بیله‌جك مزیتلری حائز دکلدی . غربده تورکلرله همحدود اولان اسلاملر بو فرصتدن استفاده ایده‌رك اوبجه بر (قاضی) تعیین ایتمش اولدقلری (قوانغ ـ جو) شهرینی محاصره ایتدیلر . بوتون دکان و مغازه‌لری یغما ایده‌رك چکلدیلر [م٧٥٨].

بو تاریخدن اعتباراً غرب تورکاری تاریخنك قارا کاقلر ایچنده قالمش اولدیغنی کوریورز . چینله غرب تورکاری آره‌سنده‌کی مناسبتك انقطاعی بوکا مقابل عرب مورخلرینك‌ده واضح معلومات ویرمه‌مش اولملری یوزندن قاره‌لر ـ صاریلر منازعه‌سنك قانلی صفحه‌لری ونتیجه‌سی بزم ایچون مجهول قالمشدر . یالکز (تانغ ـ شو) میلادی ٧٥٩ تاریخنده قاره تورکشلر خان (آتوبك A-To-pei-lo) [ویلا Boïla] نامنده برینك چینه برایلچی کوندرمش اولدیغنی قید ایلشدر . میلادی ٧٥٩ تاریخندن ٧٦٦ تاریخنه قدر کچن مدته عائد وقوعات تماميله ظلام مجهولیت ایچنده قالمشدر . بو اثناده غربی کوك تورکلرك تماميله قوتدن دوشدکاری ومیلادی ٧٥٦ تاریخندن اعتباراً قوت وشوکتلری آرتمغه باشلایان قارلوقلرك تدریجاً بونلره عائد اولکه‌لری استیلا ایتدکاری آکلاشیلمقده‌در .

فی الحقیقه قارلوقلرك میلادی ٧٦٦ تاریخنه دوغرو (چو Soei-che) نهری وادیسنه قدر ایلریله‌مش اولدقلرینی بیلیورز . ضعیف وپریشان برحالده بولونان (تولو) و (نوشه‌پی) قبیله‌لرینك‌ده قارلوقلره عرض انقیاد ایتمش اولدقلرینی تخمین ایده‌بیلیرز .

قارلوقلر ، اسکی غرب خانلرینك ایکی مهم مرکزی اولان توقماق (بلاساغون) [١] و

بر جنرال جمع ایتدیکی بویوك برقوتله ایمپراطورلغی هرج ومرج ایچنه صوقمش . ابن سما تختی صارصمغه باشلامشدی [م٧٥٦] . چینلیلر داخلی نزاعلرله مشغول اولدقلرندن اوبجه اولدیغی کبی آرتق تورك عالمنده‌کی مجادله‌لره قاریشه‌میور ، اینتریقه‌لرینه دوام ایده‌میورلردی . تورکستانده‌کی اوردولری طاغیلمش ، ختن خانلغنك بش بیك کشیلك قوتنه افتقار ایده‌جك بردرکه‌یه دوشمشلردی . فی الحقیقه ایمپراطور داخلی اغتشاشلری تسکین ایچون بو کوچوك قوتك معاونتنه عرض احتیاج ایلمشدی .

[١] مشهور بغراخان بلاساغون بلده‌سی قدیم (توقاق) شهرینك یرنده تأسیس ایلمشدر .

تالاس (طراز) شهرلرینی ضبط ایتدکدن صوکره کندیلرینی غربی کوك تورکلر اولکه‌سنك یعنی تورکستانك حاکم مطلقی اعلان ایتمشلردر [م ٧٦٦] . غرب تورکلرندن قارلوقلره عرض انقیاد ایتمه‌ینلر اوته‌یه بری‌یه طاغیلمشلر ، بو میانده (هوشه‌لو Hou-che-lo) قبیله‌لری ده (اویغور) لره التحاق ایلمشلردر .

ینه بو تاریخلرده (ته‌پانغ‌له Te-pang-le) اسمنده برباش‌بوغ‌ده معیتنده‌کی بویلرله هاراشار طرفلرینه چکیله‌رك اوراده (یابغو) عنوانني آلمشدر . کوك تورکلردن ایکی‌یوز بیك قدر خلق‌ده (کین‌سو kin-so) طاغی طرفلرینه کچمشلردر . بو صورتله غربی کوك تورك ایمپراطورلغی طاغیلمش ، انقاضی اوزرنده (قارلوق) لر یرلشمشلردر [٧٧٩] .

میلادی (٥٥٢) تاریخنده (ایستمی یابغو) نك اداره‌سی آلتنده طوپلانان غرب تورکلری برمدت شرق تورکلریله متحد یاشامشلر ، بالآخره اونلردن آیریلارق شرقده (آلتای) لردن غربده (وولغا) نهرینه ، شمالده (تارباغاتای) دن جنوبده (سند) نهرینه قدر امتداد ایدن کنیش خطه‌ده‌کی قبیله‌لری اداره‌لری آلتنه طوپلامشلر ، برعصردن زیاده برمدت ظرفنده بوواسع منطقه‌لرده حضور وسکونی تأمین ایتمشلردی .

اولجه آنارشی ایچنده بولونان بوخطه‌لری شرقی روما ، ایران ، هند وچین آره‌سنده تجارت کذرکاهی یاپمغه موفق اولان غربی کوك تورکلر اولمشدی . بو اعتبارله کوك تورکلر مدنیت تاریخنده مهم برموقع قازانمشلردر . فی‌الحقیقه غرب تورکلرینك ملل مختلفه مدنیتلرینی یکدیکرلرینه طانتدیرمق خصوصنده‌کی مساعیلری سایه‌سنده‌در که‌سامانیلره عائد بعضی اوانی بوکون ژاپونیانك (هوریوجی) معبدنده بولونمقده‌در . غربی کوك تورکلر آسیاده یالکز تجاری مناقلات ومناسباته واسطه اولمقله اکتفا ایتمه‌مشلر ؛ فکرلرك ، دینلرك انتشارینه‌ده وساطت ایتمشلردر .

نه‌چاره‌که تورکلرك یکانه واسطهٔ اضمحلالی اولان پوست غوغاسی ، غرب تورکلرینك‌ده سبب انقراضی اولمش ، داخلی نفاق واحتراس یوزندن بوقدرتلی تورك متحده‌سی آجیقلی ماجرالرله داغیلمشدر . غرب خاقانلغك سقوطی ، ایراندن شرقه دوغرو آقین مقدومتسوز عرب اوردولرینك تورکستانی نسبتاً قولای برصورتده استیلا ایتمه‌رینه مساعد زمین حاضرلامشدر .

*
* *

کوك تورکلرك تشکیلات وعادتلری

کوك تورکلرك سیاسی واداری تشکیلاتلرینه، اخلاق وعادتلرینه دائر چین وقایعنامه‌لرنده محدود فقط اهمیتلی معلومات ویریلمشدر. بو معلوماتدن آکلاشیلدیغنه کوره کرك شرق وکرك غرب توکیولری ، قدیم (هیونغ ـ نو) لرك احفادندن اولمق اعتباریله هم اداری وسیاسی تشکیلات ، هم‌ده اخلاق وعادات اعتباریله اونلره پك زیاده بکزرلر .

هیونغ ـ نولر یعنی قویونلولر قدیم مدنی قوملردن یالکز چینلیلرله مناسبتده بولونمش اولدقلری حالده توکیولر هم چینلیلر، هم‌ده ایرانلیلر، شرقی روماليلر وتبتلیلرله یاقیندن تماس ایتمشلردر. بو سببدن توکیولرك تشکیلاتی داها واسع وداها متکامل بر منظره عرض ایتمکده‌در.

قویونلولر کبی توکیولرده‌ده سیاسی بر هیئت متحده نظریله باقه‌بیلیرز . قویونلولرده متحده‌نك باشنده بولونان حکمداره (شن ـ یو Shen-yu) ویا (تانژو) دینیلدیکی کبی [١] توکیولرده‌ده (خاقان Kho-Han) عنوانی ویریلیوردی . خاقان متحده‌نك متبوع اعظمی ایدی . خاقاندن صوکره واسسال مقامنده اوله‌رق کوچوك خانلر وشادلر کلیردی .

متحده بری صول ، دیکری صاغ اولمق اوزره ایکی (ایل) دن مرکبدی . هر ایل ، (اوز) لردن یعنی عشیرتلردن ، اوزلرده (بوی) لردن یعنی قبیله‌لردن ، بویلرده (صوپ) لردن صوپلر ایسه (صوی) لردن یعنی عائله‌لردن ترکب ایتمشدی. بونلرك هیئت مجموعه‌لری‌ده (ایل) ی تشکیل ایدییوردی . هر (ایل) ده صویلرك باشنده آغالر، صوپلرك باشنده بکلر، بویلرك باشنده (تودون) لر ، بونلرك متحده‌سی اولان اوزلرك باشنده‌ده (یابغو)لر بولونیوردی .

خاقانك ولیعهدینه (تکین) ویا (کول تکین) دینیلیردی. تکین ، خاقاندن صوکره اك بویوك آمردی؛ اوردویه قوماندا ودولت امورینی اداره ایدردی . محاربه‌لرده خاقان صاغه قوماندا ایدرسه (تکین) ده صوله قوماندا ایدردی . خاقانك (ایل) دن اولان زوجه‌سنه (خاتو ، Kho-tun) دینیلیوردی. خاتون ، شریکهٔ دولتدی . رسمی مراسمه زوجیله برابر اشتراك ایدردی . یابغولری قونترول ایتمك اوزره هر ایلك باشنده خاقان سلاله‌سندن بر (شاد) بولونوردی . شادلر والیٔ عمومی وظیفه‌سنی ایفا ایدرلردی .

[١] شن ـ یو ویا تانژو جلالت وعظمت معناسنی افاده ایدییوردی . هیونغ ـ نولر حکمدارلرینی جلالت وقدرت اعتباریله (خانغ ـ هی Hang-Hi) یه یعنی تاکری‌یه بکزه‌تیورلردی .

توکیولرك اداری و سیاسی تشکیلاتی عسکری ماهیتده ایدی . خاقاندن صوکره باشلیجه یکرمی سکز صنف امرا بولونیوردی . چین وقایعنامه‌لرینه کوره خاقاندن صوکره اك بویوك امرای عسکریه اون بره بالغ اولیوردی . چینلیلر ، توکیو امرای عسکریه‌سنك تحریف ویا معنا اعتباریله ترجمه ایتدکاری عنوانلرینی شو صورتله ضبط ایتمشلردر :

۱ — ته‌له

۲ — شه

۳ — کیولیوچوئه

٤ — آپو

٥ — سه‌لیغا

٦ — توچونفا

۷ — سه کین

۸ — یه‌ن هونغتا

۹ — هیه‌لیفا

۱۰ — تاقان

۱۱ — هولین فونی

بونلردن (ته‌له Te-le) ، اورخون ابده‌لرنده کورولن (تکین) ك شکل محرفیدر. تکین عنوانی خاقانك اوغوللرینه وقارداشلرینه ویریلیردی . (شه - che) لفظی‌ده اورخون کتابه‌سنده‌کی (شاد) دن محرفدر . شاد عنوانی اوردو باشنده‌کی اك بویوك قوماندانه ویریلیردی . (کیو - لیو - چوئه kiu.liu.tchoue) ایسه اورخون کتابه‌سنده کورولن (کولچور) ك محرفیدر. (تاقان Ta-kan) ده (ترخان) دن تحریف اولونمشدر. (هو-لین - Hou-lin) برقوش اسمیدر. بوندن آلنان (هو-لین-فونی Hou-lin-founi) عنوانی ایسه (اوردولر قوماندانی) مقامنده اوله‌رق عسکری امرایه توجیه اولونوردی. چین مورخلری ، بونلردن باشقه آتیده‌کی عنوانلری‌ده ضبط ایتمشلردر :

۱۱ — مو

۱۲ — قوتلوت‌آسو آت

۱۳ — تورتون

۱٤ — سوکین

١٥ — يه‌ن‌هو نغتات
١٦ — شيپولو
١٧ — سانتالو
١٨ — تالوپيه‌ن
١٩ — قوليتا
٢٠ — قولوچونه (قره‌چور)
٢١ — سوقاوتون [ايالت واليسى ديمكدر]
٢٢ - شه‌هات
٢٣ — غانچين كيونى
٢٤ — فوليں
٢٥ - اونه‌ى
٢٦ - سوليپات
٢٧ — توتونپات
٢٨ — كيه‌ليپات [١]

بوتون بو عنوانلره مخصوص اولان ماموريتلر ارثى اولديغى كبى محدودده دكللردى . يالكز (تا ـ لو پيه‌ن) عنوانى آنجق خاندانه منسوب اولانلره بر شان و شرف عنوانى اوله‌رق ويريليردى .

كوك توركلرده شادلردن صوكره (پاد) لر ويا (پيد)لر كليردى . اورخون آبده‌سندن آكلاشيلمقده اولديغنه نظراً ، چينليلرك (آپو) ديدكلرى عنوانك (پاد) عنوانك شكل محرفى اولاسى محتملدر .

توكيولرده بويوك ديوان قورولديغى زمان (شاد) لرله (پيد) لر صاغده (ترخان)لرله (بويروق بكلرى) ده صولده اخذ موقع ايدرلردى .

خاقانلرك جلوس مراسمى پك مطنطن برصورتده اجرا ايديليردى . شويله‌كه : خاقان

[١] بو عنوانلر يا حيوان اسملرندن آلنمش و ياخود انسانلرده تخيل ايديلن جسامت وياجسارته دلالت ايدن افظلردن استعاره اولونمشدر . مثلا (شى ـ پو ـ لو) جسور بر آدم ، (ساز ـ تا ـ لو) جثه‌لى بر آدم ، تالوپيه‌ن بر نوع قاب ، (سو ـ قا) بر آت ، (پو ـ نى) شراب ، (غان ـ چين) أت ، (فو ـ اين) قورت ديمكدر . بو لفظ اسكى توركجه‌ده قورت معناسنه كلن (پورى) لفظنك شكل محرفيدر . خاقانك خاصه عسكرلرينه (فو ـ اين) يعنى قورت ديرلردى .

اعلان ایدیله‌جك پرنس ، بوتون امرا ، رؤسا و قوماندانلرك تشكیل ایتدكاری معظم بر اجتماع آراسنده معیت اركانی طرفندن كچه بر سربر اوزرینه اجلاس ایدیلیر ، طوپلانان خلق اورته‌سنده دوقوز دفعه بر دائره اطرافنده طولاشدیریلیردی . پرنس بو صورتله طولاشدیریلیركن اطرافنده‌كی خلق كندیسنی سلاملار و آلقیشلاردی . بو مراسم ختام بولنجه پرنس كوزل بر آته بیندیریلیر وبو اثناده برایپك قوماش پارچه‌سیله نفسی كسیله‌جك صورتده بوغازی صیم صیقی باغلانیردی . نفس كسیلمك صورتیله طبیعتیله پرنسه بایغینلق كلیردی . بو اثناده بوغازنده‌كی قوماش چوزولور ، یوكسك سسله كندیسنه « بزه قاچ سنه خاقانلق ایده‌جكسك ؟ » سؤالی ایراد ایدیلیردی . هنوز بایغین بر حالده بولونان پرنس كندیسنی طوپلایه‌رق جواب ویره‌جك حالده اولمادیغندن واضح جواب ویره‌مزدی . آنجق آغزندن مبهم بعضی سسلر چیقاردی . خلق ، پرنسك آغزندن ایلك دفعه چیقان سسلردن برطاقم تأویلاتله دور سلطنتنك قیصه ویااوزون اوله‌جغنه دائر برطاقم حكملر چیقاریرلردی .

توكیولر ، سورولرینك أت و سودلریله كچینیر ، البیسه‌لرینی حیوان پوستندن ویا سورولرینك یوكندن اعمال ایدرلردی . یاشلری اوتوزله قرق آره‌سنده بولونانلر ، هیئت اجتماعیه آراسنده پك معتبر و محترم طانیلیرلردی . صاچلرینی سربست و متموج بر حالده براقیرلر ، البیسه‌لرینك أتكنی صول اوموزلرینه آتارلردی . كچه‌دن چادیرلرده اوطورورلردی . سورولرینی بسله‌مك ایچون دائما صولاق وچایرلی یرلر آرادقلرندن موسمه كوره بریردن دیكر یره كوچ ایدرلردی . صلح زمانلرنده آولانمق ، سورولرینی بسله‌مكله اشتغال ایدرلردی . دینچ ، كوربوز دلیقانلیلره فضله اعتبار ایدرلردی . اختیار وقوتدن دوشمش اولانلرك هیئت اجتماعیه اوزرنده او قدر تأثیری اولمازدی .

آته بینمكده ، اوق آتمقده پك ماهر ایدیلر . حربده آمانسز داورانیرلردی . سلاحلری اوق ، یای ، میزراق ، قیلیج ، قالقان و زرهلردن عبارتدی . سانجاقلرینك صیریغی اوزرنده دائما آلتوندن برقورت باشی طاشیرلردی[١] . مقاوله‌لرینی اكثریا تحته‌دن لوحه‌لر اوزرینه یاپارلردی . محاربه ایچون كندیلرینه تابع (اوز) لردن و (بوی) لردن عسكر ، سلاح و آت ایسته‌یه‌جكاری ویا ویركی اوله‌رق قویون ، طاوار طلب ایده‌جكاری زمان اونلره

[ ] ابتدائی زمانلرده توكیولرك توته‌می (قورت) اولدیغندن نظرلرنده قورت ایلك جد اوله‌رق تبجیل ایدیلیردی . سانجاقلرینه آلتون قورت باشی آصارلری ، خاقانك محافظ عسكرینه (قورت) اسمی ویرمه‌ری بو اسكی عنعنه‌یی یاشاتمق مقصدینه مبتنیدر .

مثلث شكلنده بر آغاج كوندريلير ، اوزرينه ايستەنيلن مقداره دلالت ايدەجك بر طاقم چنتيكلر ياپيليردى . بو طلب بويوك شادلردن اولورسه اوزمان اوجى آلتون ميزراغى محتوى بر اوق كوندريلير ، ايستەنيلن مقدارى كوستره‌جك چنتيكلر بو اوق اوزرينه ياپيليردى .

توكيولر آقينلره باشلامق ايچون دائما آيك بدر حالنه كلمەسنى بكلرلردى . مجازاته عائد ياسالرى پك شدتلى ايدى . عاصيلر ، قاتللر ، عسكرلكدن قاچانلر بلا امان اعدام ايديليرلردى . قوجەلى بر قادينله زنا ايدن شخص ، اولا ايكديش ايديلير ، صوكره‌ده ايكى پارچەيه بولونمك صورتيله اعدام اولونوردى . ماكر بر قيزه تعرض ايدنلر ضمان بكر اولەرق جزاى نقدى‌يه محكوم ايديلدكدن باشقه اوقيزى آلمغەده اجبار ايديليرلردى . نزاع اثناسنده بر آدمى جرح ايدن جرحك درجەسنه كوره نقدى بر جزا ويرمكله برابر تضمينات اولەرق ده قيزلرندن برينى اوكا تزويجه مجبور طوتولوردى . قيزى يوقسه ، جرحك درجەسنه كوره ؛ زوجەسيله بوتون ثروتى مجروحه ويرمكه محكوم ايديليردى . برينك آلنى ويا قولنى قيران اوكا برآت ويرمكه مجبور ايدى . خرسزلردن چالدقلرى شيئك اون مثلى آلينيردى .

توكيولرده اركك‌لر نشان آتمق ، آته بينمك صورتيله قادينلر ايسه رقص ايتمكله اكلەنيرلردى . بوش زمانلرنده قوميز ايچر ، سرخوش اولنجه قارشو قارشويه اوطوره‌رق تغنى ايدر ، قارشولقلى بماعى سويلر ، صوكره‌ده رقص ايدرلردى .

بوتون ابتدائى قوملر كبى جنلره ، پريلره ايناتير ، بوكويه ، آفسونه ، فالجيلغه اعتقاد ايدرلردى . خستەلانەرق ياتاغنده اولمك براركك ايچون شرفسز اولوم صاييليردى . بالعكس محاربەده اولمك اك بويوك شرف عد اولنوردى . توكيولر ، كوچبه بر حيات كچيرمكله برابر ، يازلاق و قيشلق يوردلرده هركسك معين بر اراضيسى بولونوردى . خاقان صلح زمانلرنده (تو ـ كين ـ شان Tou-Kin-chan) طاغنده يعنى (اوتوكن) ده اقامت ايدردى . اوتاغنك قاپوسى دائما شرقه متوجه بولونوردى . بوعادت ، دنيايه حيات بخش ايدن كونشه قارشى درين برحرمتك افادەسيدى . خاقانك اوتاغنك قاپوسى اوكنده آلتون قورت باشنى حاوى بر سانجاق طالغالانيردى . خاقان ، سديرى اوزرنده اوطورديغى زمان يوزى دائما شرقه متوجه اولوردى .

توكيولرك كنديلرينه مخصوص بريازيلرى واردى . خاقانلرك ظفرلرينى ياشاتمق اوزره ركز ايتدكلرى آبدەلره بوحرفلرله برطاقم كتابەلر يازارلردى . قوشو ـ چايدام ده كشف

ایدیلن آبده‌لر، بونلردن زمانمزه قادار انتقال ایده‌بیلمش اولانلردر. توکیولرك کندیلرینه کوره برده تقویملری واردی. سنه‌لری آغاجلرك یشیللنمه‌سنه کوره حساب ایدرلردی.

توکیولر، اولولرینه بویوك (یوغ) یعنی ماتم آیینی یاپار، اونلری مراسمله دفن ایدرلردی: توکیولردن بری اولدیکی زمان، جسدی چادیرینه قونولوردی. اوغوللری، یکنلری، آنا و بابا جهتندن بوتون اقربالری، متوفی نامنه قویون، آت، صیغیر قوربان ایدر، قوربانلری بو چادیرك اوکنه صره‌لارلردی. متعاقباً اوکده یوغجیلر و سیغیتجیلر یعنی یاسجیلر و آغلایجیلر اولدیغی حالده آتلره بینه‌رك آغلایوب صیزلایارق چادیرك اطرافنده یدی دفعه دور ایدرلردی. بو دور اثناسنده چادیرك قاپوسی اوکنه هرکلیشلرنده بچاقلرله یوزلرینی چیزر، چیقان قانلر کوز یاشلرینه قاریشیر، بوصورتله قانلی یاش دوکمش اولورلردی. یدنجی دور بیتر بیتمز موکب طورور، هرکس آتندن اینردی.

اولولرك دفن مراسمی معین زمانلرده یاپیلیردی. بهار ویا یاز موسمنده اولن برآدمی دفن ایتمك ایچون، صوك بهارده آغاج یاپراقلرینك صاراروب دوکولدیکی زمانه انتظار ایدیلیردی. صوك بهار و قیش موسملرنده اولنلرده ایلك بهارده آغاجلرك یاپراق وچیچك آچمغه باشلادیغی زمان دفن اولونورلردی. چین مورخلرینك ویردیکی بو معلومات بزه، توکیولرك اولولری تحنیط ایتمك اصولنه واقف اولدقلرینی کوسترمکده‌در.

دفن اموات موسمی اولان ایلك بهار ویا صوك بهار کلنجه، متوفانك اقربا و احبابی صدقه‌لر، نذرلر ویریر، جسد قازیلان چوقوره ایندیریلیردی. متعاقباً اولدیکی کونده اولدیغی کبی آتلره بینه‌رك یوغجیلر وسیغیتجیلرله برابر؛ آغلایوب صیزلایارق قبرك اطرافنده دور ایدرلر، یوزلرینی بچاقلرله چیزرلر، کوزیاشلرینی قانه بولارلردی. بومراسم بیتدکدن صوکرا قبرك اوزرینه برطاقم طاشلر قونولور، مزارك باشنه دیکیلان اوزون برصیریغه‌ده برلوحه آصیلیردی. متوفی حیاتنده نه‌قدر دشمن اولدورمش ایسه، اوزرینه قونولان طاشلرده اوقدر اولوردی. متعاقبا برقویون و برآت قربان ایدیله‌رك باشلری مزارك باشنده‌کی صیریغه مربوط لوحه‌نك اوزرینه تعلیق ایدیلیردی.

وفات ایدن آدم امرادن اولورسه قبری اوزرینه بر تربه انشا ایدیلیر، تربه‌نك ایچ دیوارلرینه متوفانك تصویری یاپیلیر، مدت حیاتنده اشتراك ایتدیکی محاربه‌لر رسم ایدیلیردی.

تدفین مراسمی اکثریا یکی ازدواجلره وسیله اولوردی. چونکه مراسم تدفینیه کونی، قادین ارکك هرکس الك سوسلی، الك کوزل لباسلریله مراسمه اشتراك ایتدکلرندن بواثناده

دەلیقانلیلر قیزلری بکنیرلر ، عودتدە عائلەلرینە کوروجی کوندەرەرك ازدواجلرینە طالب اولورلردی . بوطلبلر اکثریا رد ایدلمز وازدواجلە نتیجەلەنیردی .

بر آدم وفات ایتدیکی زمان اوغلی ، پدرینك زوجەلرندن کندی آناسی اولمیانلرلە ازدواج ایدردی. اوغلی یوقسە کوچوك قارداشلری ویکنلری متوفانك زوجەلرینی آلیرلردی؛ فقط کفو مسئلەسنە اهمیت ویریلدیکندن موقع اجتماعیسی یوکسك اولان برقادین، عادی بر آدملە ازدواج ایدەمزدی .

توکیو اصیلزادەلری هرسنە جدلرینك مدفنلرنی زیارتلە روحلرینە قربان کسرلردی. بوندن باشقە هر سنە بشنجی آیك ایکنجی اوننده بوتون خلق بر یرە طوپلانیر ، بورادن هپ برابر (تو ـ کیە ـ شان) طاغنە کیدر ، اورادە تاکری‌نی تقدیس وبر چوق قربان ذبح ایدرلردی . بو طاغ تورکلرك کعبەسی مثابەسندە ایدی . بو طاغدن درت یوز (لی) بعددە غایتلە یوکسك،نباتات وآغاجدن عاری دیکر بر طاغ داها واردی‌کە اودە توکیولرك (طور مقدسی) ایدی . بو طاغە (پو ـ تانغ ـ ئی ـ لی ـ po - tang - i - li) یعنی تا کری ایلی دیرلردی [۱] .

کوك تورکلرك یازیلری

میلادی اون سکزنجی عصرك اوائلندە سیبیریانك جنوبندە و(ینیسەئی) نهری مجراسنك یوقاری طرفلرندە اووقتە قدار علم عالمنە معلوم اولمیان برطاقم حرفلرلە یازلمش بعضی کتابە ومحکوکات بولوندیغی آکلاشیلمشدی .

تقریباً ایکی یوز سنە اول کشف اولونان بو محکوکات ، اسکی قوملرك اووقتە قدر معلوم اولان الفبالرندن هیچ برینە بکزەمەین خصوصی ومجهول برالفبا ایلە یازلمش اولدقلرندن بونلرك هانکی قومە وهانکی لسانە عائد اولدقلری ونەصورتلە اوقونەبیلەجکلری آکلاشیلەمامشدی. بومجهولیت علم اربابنك نظردقتنی جلب ایتدیکندن تقریباً قرق بش سنە اول (فنلاندیا آرکەئولوژی جمعیتی) بوحوالی‌یە موسیو (آسپلین Aspelin) نامندە برعالمك ریاستی آلتندە بر علمی هیئت کوندردی . بو هیئت ینیسەئی بویلرندە یاپدیغی تحریات وتدقیقات محصولی اولەرق ۱۸۸۹ تاریخندە (هلسینغفورس)دە (ینیسەئی کتابەلری) نامی آلتندە مهم برائر

[۱] بوبحث تانغ سلالەسی وقایعنامەسیلە ، (سوئی) ، (وەیی) ، (شمالی وەیی) سلالەلری وقایعنامەلرندن اجمال ایدلمشدر .

نشر ایلدی [۱] . علم دنیاسنی اورته آسیاده اسکی برمدنیتك وجودندن خبردار ایدن بوکتاب ارباب علمك اهمیتله نظر دقتنی جلب ایتدیکندن پروفسور (دونه‌ر ـ Donner) میلادی ۱۸۹۲ تاریخنده بو اثری متمم اوله‌رق مهم برکتاب [۲] نشر ایتمك صورتیله مستشرقلرك نظر تدقیقنی بومهم کشف اوزرینه جلبه چالیشدی .

ینیسه‌ئی کتابه‌لرینك کرك فیلولوغلر وکرك آرکه‌ئولوغلر آره‌سنده‌اویاندیردیغی مراق ، بالآخره موغولستانك شمال طرفلرنده اورخون نهری اطرافنده قدیم (قاراقوروم) و(قارا بالغاسون) شهرلرینك خرابه‌لری جوارنده کشف ایدیلن یکی کتابه‌لرله بوس بوتون آرتمش اولدی . بو یکی کشفك محصولی ینیسه‌ئی مدنیتیله یاقیندن رابطه‌دار اولان بر مدنیته عائد معظم آبده‌لردی . بو آبده‌لر اوزرنده‌کی کتابه‌لرك ؛ بعضی جزئی فرقلردن صرف نظرایدیلیرسه ، ینیسه‌ئی کتابه‌لرینه پك زیاده بکزه‌دکاری تدقیق ومقایسه نتیجه‌سنده تحقق ایتدی .

فینوا عالملرندن موسیو (هایکل Heikel) ایله موسیو (رادلوف Radloff)ك قیمتدار تدقیقاتلری نتیجه‌سنده اسکی‌یکی بوایکی‌نوع کتابه‌لرده‌کی لهجه‌لرك بربرلرینك عینی‌دکاسه بیله تك بر اصلدن تشعب ایتمش اولدقلری تبین ایتدی [۳] .

موسیو هایکلك نتیجهٔ تدقیقاتی (فینو ـ اوغربه‌ن) جمعیتی طرفندن ۱۸۹۲ تاریخنده (اورخون کتابه‌لری) نامی آلتنده (هلسینغفورس) ده نشر ایدیلمش ، (رادلوف) ك پك قیمتدار فوطوتیپی‌قولکسیونی احتوا ایدن اثری‌ده (۱۸۹۲) تاریخنده پترسبورغ ده باصیلمشدر . اورخون آبده‌لرندن بری ایکنجی شرقی کوك تورك خاقانلرندن (بیلکه‌خان)ك کوچوك قارداشی (کول تکین) دیکری‌ده (بیلکه خان) نامنه رکز ایدیلمشدر [٤] .

[۱] Inscriptions de l Iénisséi recueill es et publiées par la société Finlandaisé d, archéologie.

[۲] WÖrterverzei chniss zu den inscriptions l' Iénisséi.

[۳] موسیو (هایکل) میلادی ۱۸۹۰ـ۱۸۹۱ سنه‌سنده موغولستانك اورخون بویلرینه اجرا ایتدیکی علمی سیاحت اثناسنده قوشوچایدام کتابه‌لرینی تدقیق ایتمش اولدیغی کبی (رادلوف) ده روسیه حکومتی طرفندن علمی تدقیقات یاپمق اوزره برقاچ دفعه اورخون بویلرینه اعزام اولنان علمی هیئتلرك ریاستنده بولنمشدی .

[٤] کول تکین آبده‌سنك میلادی (۷۳۱) تاریخنده وفات ایدن کول تکینك ارتحالندن ایکی سنه صوکره یعنی ۷۳۳ سنه‌سی کانون ثانیسنك یکرمی سکزنجی کونی رکز ایدیلمش اولدیغی آکلاشیلمقده‌دره . بوآبده‌یی ۷۳٤ تاریخنده وفات ایدن بیلکه خان رکز ایتدیرمشدر . بیلکه خانك کندی نامنه اولان ایکنجی آبده‌ده همان همان عینی تاریخده رکز اولونمشدر .

اورخون آبده‌لری قوپیه‌لری بو صورتله نشر ایدلدکدن صوکره (قوپنهاغ) دارالفنونی فیلولوژی معلمی موسیو (طومسن) میلادی ۱۸۹۳ تاریخنده بونلرك آناختارینی بوله‌رق اوقومغه موفق اولدی . ایرته‌سی سنه‌ده قوپنهاغ ده قیمتدار اثرینی نشر ایلدی [۱] .

آبده‌لر، آرالری تقریباً برکیلومترو اولمق اوزره اورخون ایرماغنك شرقنده (قوشو چایدام) کولی جوارنده رکز ایدلمشلردی . آبده‌لرك هرایکیسی‌ده یوقاری قسمی مدور یکپاره مربع شکلنده بر طاش اوزرینه قونولمش ایکی ستوندن عبارتدی . مرور زمانله ستونلر دەوریلمش اولدقلرندن ایکنجی آبده دورت پارچه‌یه بولونمش و یوزلری رخنه‌دار برحالده بولونمشلردر. آبده‌لرده بری تورکجه‌دیکری چینجه اوله‌رق ایکی کتابه‌واردر. تورکجه وچینجه کتابه‌لرك هر ایکیسنده‌ده حرفلر شاقولی اوله‌رق دیزلمشلردر. کتابه‌لره کوره‌تورك الفباسنك ۳۸ حرفدن عبارت اولدیغی آکلاشیلمقده‌در .

اسکی‌تورکلرك براقش اولدقلری آبده‌لر بونلره منحصردکلدر . (رادلوف) اطلاسنده بونلردن باشقه برقاچ کتابه داها کورولمکده‌در . بونلردن (اونکین Ongin) جوارنده کشف ایدلمش اولان کتابه دیکرلرینه نسبتله داها اوزوندر . رادلوف اطلاسنده اورخون آبده‌لرندن تقریباً اللی سنه صوکره اویغور خانلری طرفندن رکز ایدلمش اولان دیکر بر کتابه داها کورولمکده‌در . اوچونجی کتابه ایله اورخون کتابه‌لرینك حرفلری آره‌سنده آز چوق برفرق اولدیغی کبی اوچونجی کتابه اویغور ، اولکیلر ایسه اوغوز لهجه‌سیله یازلمش اولدقلرندن لسان اعتباریله‌ده آره‌لرنده مهم فرقلر واردر .

کتابه‌لرده کورولن بواسکی تورك الفباسنك منشأی ودیکر قدیم ملتلره عائد الفبالرله اولان مناسبتك تعیینی مسئله‌سی جداً حائز اهمیتدر . موسیو (دونه‌ر) وقتیله بوالفبایی تشکیل ایدن حرفلرك ؛ دلالت ایتدکاری صدالردن صرف نظرله ؛ شکللرینه کوره اسکی آوروپا الفبالریله مناسبتدار اولدیغی مطالعه‌سنده بولونمشدی . حتی داها ایلری کیده‌رك ینیسه‌ئی کتابه‌لرنده‌کی اشارتلرله آسیای‌صغرا‌ده‌کی یونان الفبامی آره‌سنده برمناسبت آرامغه قالقیشمشدی . فقط اورخون‌الفباسنك عائداولدیغی توکیولرله آسیای صغراده‌کی (لیسیه‌ن Lyciens) لر و (قاریه‌ن Cariens) لر آره‌سنده بیك سنه‌یه قریب بر فاصله اولدیغی

Th. Déchiffrement des iscriptions de l'Orkhon et de l. Iénisséi [۱]
طومسون بواثرنده کتابه‌ده‌کی اشارتلرك هانکی حرفلره دلالت ایتدکارینی نه‌یولده بولدیغنی مفصلاً ایضاح ایتمشدر .

دوشونولورسه (دونته‌ر) ك بوادعاسی كندیلكندن سقوط ایتمش اولور. اساساً تورك الفباسنی تشكیل ایدن اشارتلرك دلالت ایتدكلری سسلرله آسیای صغرا الفباسنك مشابه اشارتلرینه عائد سسلر آره‌سنده‌كی فرقلرده بوادعانك بطلاننی كوسترمكده‌در .

لسان عالملرندن بعضیلری‌ده اورخون الفباسنك اسكی اسقاندیناویالیلرك استعمال ایتدكلری (رون) الفباسندن آلنمش اولمسی احتمالنی ایلری سورمشلردر . رون الفباسنك سیبریا طریقیله توركلر آره‌سنه كیرمش اولدیغی یولنده ایلری سورولن بونظریه بر آرالق قوتلی كورولمش و بومناسبتله تورك الفباسی (ینیسه‌ئی رونلری) و (سیبریا رونلری) ناملریله یاد ایدیلمشدر .

فقط موسیو طومسن ، آوروپانك نه شمالنده نه‌ده جنوبنده تورك الفباسنه منشا اولدیغی احتمالنی قبول ایتدیره‌جك برالفبا بوله‌مدیغنی ایلری سوره‌رك بوادعانی‌ده چوروتمشدر .

طومسن دییوركه : (تورك حرفلرینی یاقیندن تدقیق ایده‌رك اونلری دیكر الفبالردن آییران خصوصیتلری نظر اعتباره آلیرسه‌ق بوحرفلره عائد اشارتلرك صرف تورك لساننك اصوات و آهنكیله علاقه‌دار اولدقلرینی قبول ایتمه‌مز ایجاب ایدر . فقط بواشارتلرك ایجادنده خارجی بر تأثیرك یاردیم ایتمش اولدیغی شبهه‌سز بولونماسنه نظراً ، بو تأثیری یعنی تورك الفباسنك ایجادینه سائق اولان اشكال اصلیه‌یی ایران طرفلرنده آرامق داها دوغرو اولور .

طومسنه كوره تورك الفباسنك ایجادنده مؤثر اولان اشكال اصلیه آرامیلره عائد الفبادر . آرامی الفباسیله تورك الفباسی آره‌سنده كرك اشكال و كرك بوشكللرك دلالت ایتدیكی اصوات اعتباریله پك زیاده برمشابهت واردر . تورك حرفلرینك صاغدن صوله یازیلماسی‌ده سامی الفبالره توافق ایتمكده‌در [۱] .

مع مافیه ، (طومسن) ك بوادعاسی‌ده هنوز قطعی برصورتده تحقق ایتمش دكلدر . هرحالده توركلر طرفندن قوللانیلان بویازیلر ، او تاریخلرده بلكه دها اسكی زمانلرده توركلرك مدنیت اعتباریله مهم برمرحله قطع ایتمش اولدقلرینك پایدار آبده‌لریدر .

---

[۱] طومسن ، اورخون كتابه‌لرنده سطرلر صاغدن صوله كیتمك اوزره فقط حرفلرك یوقاریدن آشاغی‌یه دوغرو یازیلمش اولمه‌سنك ، چینلیلری تقلید هوسندن نشأت ایتدیكی قناعتنده‌در .

چین ایمپراطورلغنده تورکلر

شاتو تورکلری

شرقی وغربی کوک تورك خانلقلرینك انقراضندن صوکرا بوخانلقلر متحده‌سنی تشکیل ایدن تورك بویلرینك طاغیله‌رق باشلی باشلرینه مقدرات تعقیبی ضرورتنده قالدقلرینی کورمشدك . ایشته بوصورتله طاغیلان تورکلردن شرقی تورکستان چیننده (لوپ کولی) حوالیسنه هجرت ایدنلر بوراده شاتو (cha-to) تورکلری نامنی آلمشلردی .

شاتولر ، کوك تورك متحده‌سنه داخل اولان دوقوز اوغوزلردن چینلیلرك (چو-یوئه Tchou-yue) دیدکلری بویوك برقبیله‌دن ایمشلردر. بوقبیله میلادی یدنجی عصرك نصف اولنده (لوپ کولی) حوالیسنده (غوچن) جوارنده اقامت ایدییوردی . بوکول جوارنده‌کی بویوك چوله چینلیلر و تورکلر (شاتو cha-to) اسمنی ویردکلرندن چویوئه‌لر، بالآخره بونامی آلمشلردر .

غوچن جوارنده ساکن اولان (چویوئه‌لر) مجاورلرنده (ماناس) حوالیسنده اقامت ایدن تورك بویلرندن (چومی Tchou-mi) لرله هم‌حدود بولونیورلر وغربی کوك تورك خانلرینی متبوع طانییورلردی .

چینلیلر شرقی کوك تورك خاقانی (کیه‌لی)یی مغلوب واسیر ایتدکلری زمان خاقانلغی تکرار احیا ایتمك اوزره صحنه‌یه چیقان چولی خانك اوغلی (آشناشه‌ئول) بو تشبثنده موفق اوله‌مینجه چین خدمتنه کیره‌رك غربی کوك تورك خانلرینه تابع اولان (چویوئه) و(چومی) قبیله‌لری اوزرینه یورومش ، بونلری پریشان ایتمشدی [م ٦٤٨].

غربی کوك تورکلر خانی (هولو)نك وفتندن صوکرا خانلق صارصیلمش اولدیغندن (چویوئه)لرك یعنی (شاتو)لرك ریاستنده بولونان (کین‌شان Kin - chan)،چین‌ایمپراطورینه عرض انقیاد ایتمشدر [م ٦٥٧]. ایشته بوصورتله چین‌ایمپراطورلغیله تأسیس مناسباته‌باشلایان شاتولر میلادی اونجی عصرده چین ایمپراطورلغنده ظهور ایدن آنارشیدن بالاستفاده آسیانك بومعظم خطه‌سنی استیلا ایده‌رك اوراده اولا (تسین) یعنی (طوسون) وبالآخره (هه‌ئوتانغ) یعنی ایکنجی (تانغ) نامیله اجرای سلطنت ایتمشلردر .

(كين شان) ك وفاتندن صوكره كنديسنه اوغلى (فوقوئه Fou ـ koue) يوكاده (قوتو Ko_tou) خلف اولمشدر . بو پرنسك اوغلى وخلفى (طوسون‌چونغ Tsin_tchong) زماننده تيبتليلر بوحوالى‌يه تجاوزه باشلادقلرندن شاتولر بورالرى ترك ايده‌رك اويغورايلنك شمالنده (پەتينغ) حواليسنه چكامكه مجبور اولمشلردر [م ۷۱۳] . فقط تيبتليلر بالآخره بورالرى‌ده استيلا ايتدكارندن طوسون‌چانغ بونلره عرض انقياده مجبور اولمش، تيبتليلرده شاتولرى (شنسى) ايالتى منتهاسنده‌كى (قان‌چه‌ئو) حواليسنه‌نقل واورادە اسكان ايتمشلردر [م ۷۸٦] . شاتولر داها صوكرا بورادن شرقه دوغرو چكيله‌رك (قاراقوروم) حواليسنه يرلشمشلردر .

طوسون چونغك وفاتندن‌صوكره شاتولر بو پرنسك (چى‌ئى Tchi ـ y) و(قوله‌ئوپك Ko ـ le ـ o ـ pe) اسمنده‌كى اوغوللرينك اداره‌لرنده ايكى‌يه آيريلديلر [م ۸۰۸] . فقط هر ايكى پرنس‌ده جنوبه اينه‌رك چين ايمپراطورينه عرض انقياد ايلديلر. بوصورتله چينك مقدراتنه اشتراك ايدن شاتولر ، ميلادى طقوزنجى عصرك ايكنجى نصفنده چينده ظهور ايدن عصيانلرى باصديره‌رق ايمپراطورلغى قورتاردقلرندن چينده بويوك نفوذ قازانديلر. بو اثناده رياستلرنده بولونان (لى كه يونغ li ـ ke ـ yong) عادتا چينك حاكم مطلقى اولدى . ايمپراطورى ايسته‌ديكى كبى قوللانمغه باشلادى . چين قوماندانلرى آراسنده دوام ايدن منافرت و استرقاب نتيجه‌سنده تانغ ايمپراطورينك ميلادى ۹۰٤ تاريخنده قتل ايديله‌سى وخلفنك‌ده ۹۰۷ تاريخنده استعفايه مجبور اولمسى اوزرينه تانغ سلاله‌سى منقرض اولدى . تانغ ايمپراطورينى قتل وخلفنى‌استعفا ايتديرن (تسيوئن‌چونغ) اسمنده‌كى قوماندان (له‌آنغ) لر ايمپراطورى ناميله چينك مقدراتنى ألينه آلدى.

تانغ ايمپراطورلغنك صوك زمانلرنده باش كوسترن قارغاشالقلردن استفاده ايده‌رك چينك شمال غربى ولايتلرينى ضبط وشانسى داخلنده‌كى (تاى‌يوئن)شهرينى‌مركز حكومت اتخاذ ايده‌ن شاتولر رئيسى (لى كه يونغ) تانغ سلاله‌سنك انقراضنى متعاقب وفات ايلدى. (لى كه يونغ) وفاتندن اول بوتون عائله‌سى افراديله تورك قوماندانلرينى طوپلايه‌رق كنديسنه خلف اولمق اوزره اوغلى (لى طوسون هيو Li ـ tsun_hiu)يى توصيه ايلدى. احتياطكار ، جسور ، عزمكار بركنج اولان (طوسون هيو) ، تانغ ايمپراطورلغنى‌يقان عاصى قوماندانه قارشى شاتولر اولكه‌سنى مدافعه وحتى چينى‌استيلا ايده‌بيله‌جك قابليتى حائز بولونديغنى اختيار (لى كه يونغ) پك ابى كشف ايتمشدى. (طوسون هيو) پدرينك وفاتى

متعاقب عمجه‌سيله بعض قوماندانلر طرفندن عليهنه ترتيب ايديلن سوء قصد تشبثنى برظرف و فاعللرى اعدام ايتدكدن صوكره (له آ نغ) ايمپراطورلغيله مجادله‌يه كيريشدى. برسيس‌دن استفاده ايده‌رك له آ نغ اوردوسنى بغتةً باصدى. عسكرلرينى پريشان و بوتون مهماتلرينى ضبط ايلدى . ميلادى ٩١٤ تاريخنده (پكين) شهرينى ضبط ايتدى. بالآخره بر چوق مجادلاتده بولوندى وشمالى چينده‌كى كوچوك پرنسلكلرى تشكيل ايتدى . الك نهايت له آ نغ ايمپراطورينك بويوك اوردوسنى‌ده پريشان وايمپراطورك يكانه استنادكاهى اولان قوماندانى‌ده اسير ايتدكدن صوكرا هيچ برمانعه‌يه اوغرامقسزين ايمپراطورى پايتختى اولان (سى غانفو) ىى محاصره آلتنه آلدى. پايتختى مدافعه ايده‌جك قوتى قالمايان ايمپراطور انتحاردن بشقه چاره بوله‌مدى . قوماندانلرندن برينه كنديسنى اولدورتدى. بالآخره قوماندان‌ده انتحار ايتدى . بوصورتله (له آ نغ) ايمپراطورلغنك پايتختى‌ده شاتو توركارينك الينه كچمش اولدى. اووقته قدر تسين قرالى عنوانى طاشيان (طوسون هيو) كنديسنى (غونه‌ى چه‌ئو) شهرنده (هه‌ئو تانغ) عنوانيله چين ايمپراطورى اعلان ايتدى [م ٩٢٣]. سابق خاندانك عرض انقياد ايدن والى وقوماندانلرينى مأموريتلرنده ابقا ايلدى . (سى غان فو) يه غرب پايتختى نامنى ويردى . كنديسى‌ده پايتختنى هونان ولايتى داخلنده‌كى (لويام) شهرينه نقل ايلدى .

طوسون هيو، چين ايمپراطورى اولدقدن صوكره اخلاقنده بويوك بر تبدل حصوله كلدى. ذوق وصفادن باشقه برشى دوشونمه‌مكه ، سرانى چالغيجيلر ، آفسونجيلرله طولدورمغه باشلادى . غروره قاپيلان طوسون هيو ، بوصورتله كنديسنى سفاهته آتدرق ادارهٔ دولتى اونوتمشدى. سراى مستفرشه‌لرله طولدى. سرايلرندن يالكز برنده اوچ بيك قيز بولنيوردى . امور ادارهٔنى حيله‌كار ، آفسونجى بر (بونز)ه تسليم ايتدى . حتى امرا وقوماندانلرى دائما يانندە بولونديرديغى بوحريفى سلاملامغه مجبور ايتمك صورتيله عمومى بر خوشنودسزلغه يول آچدى . دلبر جاريه‌لرله سرمست اولان طوسون هيو ، آرتق كنديسنى خادم آغالرينه تسليم ايتمشدى . خادم آغالر چكيندكلرى ناظر وقوماندانلر حقنده ايمپراطوره سعايتده بولنيور ، كنديلرينى حكمدارك كوزندن دوشوريور ، يرلرينه نا اهل داللقاووقلرى كتيرييورلردى . ايمپراطورك بوحركتى طبيعتيله خلقك عصيانى توليد ايده‌جكدى و اويله اولدى . بردنبره هر طرفده عصيانلر باش كوستردى . بوعصيانلر باصديريليركن سيللر كبى قانلر آقدى . برچوق شهرلر خراب اولدى . نهايت عهده‌سنه ايمپراطورلغك الك بويوك رتبه وقوماندانلغى توجيه ايتمش اولديغى برچالغيجى معيتنده‌كى عسكرله عصيان ايده‌رك

ایمپراطورك بو اثناده بولونديغی (لویانغ) شهرينك ويرانينی طوتدی . عاصيلر شهره كيرركن ایمپراطور سفرده ايدی . كوزولتويی ايشيتەرك بالقوه چيقدی . و اثناده راست كله آتيلان بر اوق كنديسنه اصابت ايدەرك تلف ايتدی . اختلاجيلر نعشنی آلەرق يانده كی موسيقی آلتلريله برابر ياقديلر . سرايده يغما ايتدكدن صوكره طوتشديرديلر .

ایمپراطورلغه چيقمەدن اول احتياطكارلغی ، حسن ادارەسی وعزم وجسارتيله بويوك بويوك موفقيتلر قازانان طوسون هيونی ایمپراطورلق معنا اولديرمشدی . اوجه درين او يقويه دالماق ايچون اويوركن بيله كوچوك بر چينغراق آصەحق قدر حزم واحتياط كوسترن بو آدمی ایمپراطورلق تاجی عطالت وسفاهته سوروكلەمش . مصاحبلر ، دانقاووقلر ، سرايلر طولوسی اوطەلقلر ، بيك بر جشيد خادم آغالری ايسه بو فجيع عاقبتی احضار ايتدن باشقه بر ايشه يارامامشلردر

مقتول ایمپراطورك پدری (لی كه يونغ) ك آخرت ولادلی اولان وصداقتدن آيريلمايان (لی سويوئن) بوفجيع عاقبتی خبر آلنجه لويانغه قوشدی ایمپراطورك كميكلرينی طوپلاتارق دفن ايتديردی . صوكره ایمپراطورلق سراينی اشغال ايتدی . وراده كنديسنه صداقت يمينی ايتديلر . سرايده كی اوطەلقلری ، خادم آغالرينی چيقارديردی . (طوسون هيو) نی سفاهته سوروكلەمكده عامل اولان ایمپراطوريچەيی اعدام ايتديردی . اختلال اثناسنده قورقولرندن اختفا ايدن مقتول ایمپراطورك اوغللرينك بولدورولماسنی امر ايتدی . فقط قوماندانلرندن بری بونلری قتل ايتديردی . خاندان وارث سلطنت قالماديغندن (لی سويوئن) كنديسنی (مينغ تسونغ) عنوانيله ایمپراطور اعلان ايتدی [م ٩٢٦] . (لی سی يوئن) اوقومق يازمق بيلمەين بر تورك اولديغی حالده فطری قابليتيله شيرازەسی بوزولان ایمپراطورلغی تنظيمه موفق اولدی . چينليلرك اساسلی كتابلرينی تختەلر اوزرينه باصديرەرق عمومك انظار استفادەسنه وضع ايتدی . برطرفدن ده شمالده كی تورك بويلريله تأسيس مناسبانه كيريشدی . بو صورتله ميلادی ٩٣٤ سنەسنه قدر اجرای حكومت ايلدی . اولوم دوشكنده ياتاركن بوتون اوردولرينك باش قوماندانلغنی توجيه ايتمش اولديغی اوغلنك عصيانه و اعدامنه شاهد اولمق بدبختلكی ايچنده آلتمش يدی ياشنده وفات ايلدی [م٩٣٤] .

(لی سويوئن) ایمپراطور اولدقدن صوكره هر آقشام سرايك برطرفنه چكيلەرك اوراده بخورلر ياقديرير شويولده دعا ايدردی : «بن علی العاده بر تورك اولديغم حالده اغتشاشلر سببيله

چين ايمپراطورلغنه چيقدم . اللهم ! سندن يارين بوممالكتي حسن اداره‌يه قادر برني خلق ايتمكي نياز ايده‌رم » .

(لی‌ـسو‌یونْ) ه اوغلی (تسونغ‌هه‌ئو Tsong-Heou)خلف اوله‌رق (مینغ‌ـتی ming-ti عنوانني آلدی . فقط متوفی ايمپراطورك اولادلي‌اولان (تسونغ‌قو) عصيان ايده‌رك بويوك بر قارغاشالغه سبب اولدی . امرا وقوماندانلردن برچوغی كنديسنه التحاق ايتديلر . تسونغ‌قو پايتخت اولان (لويام) ی ضبط ايتدی . عسكری‌داغيلان ايمپراطورده يالكزباشنه فرار ايتدی . فقط تعقيب ايديله‌رك‌توقيف‌واعدام اولندی. (تسونغ‌قو) كنديسنی ايمپراطور اعلان ايتدی [م٩٣٤] . فقط برطرفدن قوماندانلردن بعضيلرينك عصيانی ديكر طرفدن ختان تاتارلرينك متمادی آقينلری كنديسنه بركون بيله راحت يوزی كوسترمدی . نهايت اسكی ايمپراطورك قوماندانلرندن (شه‌قيم‌تانغ) ختانلرله برلشه‌رك ايمپراطورلق اوردولرينی تارومار وپايتختی محاصره ايلديلر . ايمپراطور هر طرفدن ترك ايديلديكنی كورنجه ايكی ايمپراطوريچه ايله قيزينی ، اوغوللرينی وايمپراطورلق مزيناتنی آله‌رق بر قلعه‌يه چكيلدی وبوراسنی‌طوتوشديردی . رفاقتنده‌كيلرله برابريانديكيتدی [١] . اون‌درت سنه تانغ‌ناميله چينده ايمپراطورلق ايتمش اولان بوعائله ، نهايت بوقدر فجيع بر عاقبتله منقرض اولدی . ايمپراطورلغك دوام ايتديكی اون‌درت سنه ظرفنده تخته چيقان دورت‌حكمداردن‌هيچ‌برينه راحت يوزی كورمك نصيب اولمادی .

ختانلرله‌برابر تانغ‌خاندانی ييقان‌بوخاندانك‌سابق قوماندانی‌شه‌قيم‌تانغ كنديسنی(قاءوتسو kao-tçou) ناميله ايمپراطور اعلان ايتدی . فقط چوق كچمه‌دن سابق متفقلريله‌بوزوشمغه مجبور اولدی . آنجق سكزسنه قدر حكمدارلق ايده‌بيلدی . كنديسنه خلف اولان (چوتی Tehou-ti) دورنده‌ختانلرچينی استيلا و(چوتی)يی توقيف وحبس ايلديلر[م٩٤٧]. بوصورتله چين ايمپراطورلغی توركاردن تاتارلره انتقال ايتمش اولدی .

---

[١] چين مورخلرينك افاده‌سنه كوره ايمپراطوريچه‌لردن بری بوفجيع صحنه‌نك سرايده اجراسنی تكليف ايتمش‌سه‌ده ايمپراطورك قيزی سرای‌ياقيلديغی تقديرده يكی ايمپراطور تكرار سرای يايديرمق اوزره فلاكتلرله ازيلمش اولان‌خلقی‌برقات داها پريشان ايده‌جكندن بحثله سرايله برابر يانمق تكليفنك اجراسنه مانع اولمشدر .

چین ایمپراطورلغنده تورکلر

هانلر و جاتولر

صوك ایمپراطور (شه‌قیم تانغ) ، ختانلرله مجادله‌یه گیریشدیکی زمان قوماندانلرندن (لیه‌ئوچی یوئن Lieou-chi-yuen) ، ختانلری برقاچ دفعه مغلوب ایده‌رك ، بویوك برشهرت قازانمشدی. خدماتنه مکافات اوله‌رق بالآخره (تای یوئن قرالی) عنوانی آلان (لیه‌ئوچی یوئن) ، شاتو تورکلرندن حریص ، جسور وعزمکار بر آدمدی . ختانلرك ، اجرا ایتدکاری وحشت ومظالم نتیجه‌سنده برچوق عصیانلره سبب اوله‌جقلرینی آکلادیغندن بونلرك حرکاتنی یاقیندن تعقیب ایدییوردی . نهایت (لیه‌ئوچی یوئن) ك بکله‌دیکی عاقبت ظهور ایتدی . خلق یریر عصیان ایده‌رك ظلملرندن بیقدقلری ختان قوماندانلرینی قتل ایتمکه باشلادیلر . (لیه‌ئوچی یوئن) ، وضعیتدن بالاستفاده کندیسنی (قاعوتسو Kao-tçou) عنوانیله ایمپراطور اعلان ایتدی. چینده‌کی ختانلری قتل عام ایتدیردی. ختانلر اداره‌سنده‌کی شهر وقلعه‌لری بر بر ضبط ایلدی . ختانلر ایمپراطوری تصادف ایتدیکی شهرلری قتل عام ایده ایده چین حدودندن چیقمغه مجبور اولدی . قاعوتسوده تانغ ایمپراطورلغنك پایتختنی ضبط وتأسیس ایتدیکی سلاله‌نك (هان) اسمیله یاد اولونماسنی اعلان ایلدی .

چینده تمادی ایدن عصیان ومقاتله‌لر نتیجه‌سنده هرطرفده شقاوت باش کوسترمشدی . بیکارجه افراددن مرکب اولان شقیلر حرب یوزندن خراب اولان اولکه‌لری برقات داها پریشان ایدییورلردی . (قاعوتسو) برطرفدن ختانلرله حرب ایدرکن دیکر طرفدن‌ده شقاوتك کوکنی قوروتمغه چالیشیوردی . نهایت هرایکی مساعیده‌ده موفق اولدی. ختانلر چینی تخلیه ایده‌رك یوردلرینه چکلدیلر. اشقیادن برقسمی ده‌عرض انقیاد ایتدی . شقاوتده تمرد ایدنلرده امحا ایدیلدی .

قاعوتسویه‌اوغلی (چینغ ـ یه‌ئو Tching-yeou) خلف اولدی . یکی حکمدار هنوز اون سکز یاشنده برکنجدی . امور اداره طبیعتیله‌ناظرلرك آلنده‌قالدی .. بوحال برچوق مناقشه واحتراصلره یول آچدی. ایمپراطورلغك باشلیجه قوماندانلرندن بری اولان (لی‌جه‌ئو) سرایده دونن نفاقلر یوزندن عصیان ایتدی .

سرایده هرکس نفوذ مجادله‌سنه کیریشمش ، بربرلرینی قیدیرمق ایچون تزویرلر رواج بولمشدی . بو آرالق (قوئوغوئه‌یی) اسمنده بری سرایده مظهر اولدیغی توجهه اغتراراً امور حکومته مداخله ایله اجرای نفوذه باشلادی . ایمپراطور پك زیاده اعتماد ایتدیکی (قوئوغوئه‌یی) یی اغتشاشلری باصدیرمق اوزره شنسی‌یه کوندردی. مدبر برذات اولان قوئوغوئه‌یی عاصیلری تنکیل ایده‌رك ، شنسی ولایتنی قورتاردی . مظفراً پایتخته دوندی . بوراده حائز اولدیغی نفوذ وحرمت برقات داها آرتدی .

عصیانلرك باصدیریلماسی ایمپراطورك سفاهته آتیلماسنی انتاج ایتدیکندن سرایده اینتریقه‌لر بوس بوتون انکشاف ایتمکه باشلادی . نفوذلی ناظرلردن برقاچی سعایته قربان کیتدی . صره (قوئوغوئه‌یی) یه کلمشدی . اونی‌ده قتل ایتدیرمك ایچون کیزلی تشبثلره قیام ایدیلمشدی . فقط (قوئوغوئه‌یی) سؤ قصددن وقتنده خبردار اولدی . کندیسی ایمپراطورلغك باش قوماندانی اولدیغی ایچون اوردو امرنده ایدی . قوماندانلرده کندیسنی پك زیاده سوییورلردی . برچوق تردددن صوکره، طرفدارلرینك تشویقیله‌نهایت عصیانه مجبور اولدی . ایمپراطورك تأدیب ایچون کوندردیکی عسکرده کندیسنه التحاق ایتدی . معیتی واوردوسی طرفندن ترك ایدیلن ایمپراطور ، اهالیدن برینك أونده صاقلانمغه مجبور اولدی . فقط عسکرلر بوراده کندیسنی یاقالایه‌رق اتلاف ایتدیلر . قوئوغوئه‌یی ، مقتول ایمپراطورك‌قارداشنی یرینه کتیرمك ایستدیسه‌ده‌اوردو بوکامانعت ایده‌رك‌کندیسنی آرزوسی خلافنه (قای‌تسو) اسمیله ایمپراطور اعلان ایلدیلر.اوده تأسیس‌ایلدیکی سلاله‌یه (چائو) عنوانی ویردی [م ٩٥١] .

فقط مقتول ایمپراطورك‌قارداشلری یر یر عصیان چیقاره‌رق‌کندیلرینی هان‌ایمپراطوری عنوانیله یاد ایتمکه باشلادقلرندن مملکت ینه قارغاشالقدن قورتوله‌مدی . ختانلرده هان پرنسلری لهنه بومجادله‌لره قاریشدیلر . نهایت (قوئوغوئه‌یی)مشکلاتله بوعصیانلری تنکیله موفق اولدی.ایرتسی سنه‌ده‌وفات‌ایتدی [م ٩٥٢] . کندیسنه (ثی‌ـتسونغ Chi-tçong) خلف اولدی . هان پرنسلرینك چیقاردقلری عصیان حرکاتی بولك زماننده‌شدتله دوام ایتدی . برچوق مشکلاتله باصدیریله‌بیلدی .

ایکی تورك خاندانه منسوب اولان هانلرله چائولر بوصورتله بربرلرینی بوغازلامقله مشغول ایکن چینلیلرده هرایکی سلاله‌یی محو ایده‌رك تورکلرك‌حاکمیتنه ختام‌ویرمك ایچون چالیشیورلردی . نالآخره تأسیس ایتدیکی (سونغ Song) سلاله‌سنك ایلك حکمداری

اولان (تای-تسونغ Tai_tsung) اولا چاؤلری صوکره هانلری امحا ایدەرك ملی چین ایمپراطورلغنی تکرار احیا ایلدی [م ۹٦۰] .

چینده یرلشدکدن صوکره ملی عادات وعنعنەلرینی ، ملی حرثلرینی تدریجاً غائب ایدەرك چینلیلشمکه باشلامش اولان تورکلر ، سیاسی وارلقلرینی غائب ایدەرك محکوم بر وضعیته دوشدکدن صوکره چینلیلرك دیللرینی ودینلرینده آلارق بوس بوتون اونلرله قاریشمش ، تاریخ صحنەسندن چکامشلردر .

اویغورلر

ایکنجی شرقی کوك تورك خانلغی میلادی ٧٤٥ تاریخنده منقرض اولنجه تورك متحده‌سی طاغیلمش ، خانلغی تشکیل ایدن بویلر مقدراتلرینی آرامق اوزره اطرافه یاییلمشلردی . بو آرالق موغولستانده اورخون بویلرنده (اویغور) نامیله یکی بر متحده تشکل ایتمش ، یوز سنه قدر بو حوالیده تورکلرك مقدراتنه حاکم اولمشدر .

اورخون کتابه‌لرنده دوقوز اوغوزلردن ودیکر تورك بویلرندن آیری اولارق (اویغور) اسمنك ده ذکر ایدیلمش اولمسی کوك تورك متحده‌سنی تشکیل ایدن تورك بویلری آره‌سنده برده اویغور قبیله‌سی بولوندیغنی تأیید ایتمکده‌در . فقط کتابه‌ده مختلف قبیله اسملری دفعاتله کچدیکی حالده اویغور اسمنك آنجق بر دفعه ذکر ایدیلدیکی کورولمکده‌در. احتمالکه اویغورلر متحده‌یی تشکیل ایدن دیکر بویلره نسبتله داها آز اهمیتلی اولدقلری ایچون اسملری آنجق بر دفعه ذکر ایدیلمشدر . ویاخود بونلر خانلغه صداقتدن آیریلادقلرندن اسملری ، عصیان وتنکیللری مناسبتلریله کندیلرندن صیق صیق بحث ایدیلن دیکر بویلر آره‌سنه کیرمه‌مشدر .

اورخون کتابه‌لرنده اویغورلر رئیسی (ایلته‌بیر Eltebir) عنوانیله یاد ایدیلمشدر . اویغورلره‌ده (ایلته‌برلك بودون) دینیلیوردی. تخمین ایدیلدیکنه کوره کوك تورك خانلغنك انقراضندن صوکره بو خانلغی تشکیل ایدن متحده ایچنده‌کی اویغورلر ، موغولستانده‌کی دیکر تورکلری کندی هکه‌مونیالقلری آلتنده طوپلامغه موفق اوله‌رق یکی بر دولت قورمشلردر . بو یکی دولتك قرارکاهی اورخون نهری اوزرنده ــ بالآخره موغوللر طرفندن انشا ایدیلن قره‌قوروم شهری جوارنده بولونیوردی .

اویغور خانلغی موغولستانده یوز سنه دوام ایتمش میلادی ٨٤٠ تاریخنده قیرغیزلرك اجدادی اولان هاقاسلر یوز بیك سواری ایله هجوم ایده‌رك اویغورلری مغلوب و(خایسا Khaisa) اسمنده‌کی خانلرینی قتل ایله‌مشلردر .

آل جنکیزدن (منکوقاآن) زماننده موغولستان واورخون بویلرینی زیارت ایدن مورخ جوینی ، اویغورلره دائر ویردیکی معلومات آره‌سنده اویغور کتابلرندن آلدیغی

تصریح ایتمك صورتیله بونلرك (ایدی قوت) عوائی ویردکلری خانلرینك نسبی حقنده بر منقبه نقل وشو معلوماتی اعطا ایتمکده‌در. «اویغورلر بدایتده منبعی قره قوروم طاغلرندن آلان (ارقون) یعنی اورخون نهری بویلرنده اقامت ایدییورلردی . بدایتده بونلر ایکی بویدن مرکب بولونیورلردی . فقط مرور زمانله چوغالنجه کندی آره‌لرندن برینی نصب ایده‌رك اوکا تابع اولدیلر . بوزماندن بوقو (بوغو) خانك ظهورینه قدر دوام ایدن بش یوز سنه ظرفنده بو صورتله یاشادیلر . بوغو خانك بارکاهی اورخون نهری کنارنده الیوم [یعنی جنکیز دورنده] ماوو بالغ دینیلن (اوردو بالغ) نهری ایدی .

جوینی بو معلوماتی ویردکدن صوکره اصل اویغور منقبه‌سنی شو صورتله نقل ایتمکده‌در . « اسکی اوردو بالغ شهرنده خانك بارکاهی اولان محل کنارنده اوزرلرنده بر طاقم کتابه‌لر بولونان برقاچ طاش بولونمقده‌در. بن بونلری بالذات کوردم. اوقتای قاآن زماننده بوستونلرك آلتی قازدیریلدی . برقویو بولوندی . بوقویودن اوزرینه بر طاقم یازیلر حك ایدلمش بویوك برطاش چیقدی . اوقتای قاآن بویازیلرك اوقونماسنی امر ایتدی . فقط هیچ کیمسه بونلری اوقویه‌مدی . ختایدن (قامان) دنیلن برآدم کتیریلدی . بوذات طاشلر اوزرنده‌کی یازیلری اوقودی. کتابه‌لرده شویله‌دینیلیوردی: « اویغورلر وقتیله موغولستانده قوملانجو دنیلن محلده اوطوریورلردی. بوراده منبعلرینی قره قورومدن آلان (توغلا) و(سلنکا) اسمنده ایکی ایرماق آقیوردی . بوایکی ایرماق آره‌سنده بربرلرینه یاقین ایکی آغاج واردی . آغاجلردن بری (فسوق) یعنی فیستیق دیکری‌ده (تور) یعنی قین آغاجی ایدی . هرایکی آغاج آره‌سنده کونك برنده یوکسك بر طاغ ظهور ایتدی . کوکدن‌ده بو طاغ اوزرینه بر نور ایندی . بونك اوزرینه طاغ کوندن کونه بویومکه ، شیشمکه باشلادی . اویغورلر بوحالی کورونجه حیرت ایتدیلر. حرمتکارانه بروضعیتله ، شیشمکده دوام ایدن بوطاغه ، یاقلاشدیلر . طاغدن موسیقی سسلرینی آکدیرر سسلر طویولمغه باشلادی . حامله قادینلرك وضع حمل زمانلری کلدیکی وقتده اولدیغی کبی طاغده بر منفذ آچیلدی. منفذدن باقیلنجه ایچریده بش کوچوك اوطه بولوندیغی کورولدی . هر اوطه‌ده برچوجوق یاتیوردی . چوجوقلردن هر برینك آغزنده أمزیکلر بولونیوردی . خلق بو غریب منظره قارشوسنده حیرتده قالدیلر . چوجوقلر هوایه چیقنجه جانلانه‌رق قیمیلدانمغه باشلادیلر . چوجوقلر سوز سویله‌جك یاشه کلنجه آنا وبابالرینك کیم اولدیغنی صورمغه باشلادیلر . کندیلرینه بو ایکی آغاج کوستریلدی . چوجوقلر بو آغاجلره بویوك حرمت

کوسترديلر حقيقى آنا بابايه ياپيلديغى كبى محبتلرينى عرض ايتديلر . اوزمان آغاجلر ديله كلەرك اوزون عمرلى اولملرينه دعا ايتديلر . خلق بوچوجوقلرك اسملرينى (سونغورتكين) (قوتورتكين)، (توكاك تكين)، (اورتكين) و(بوغوتكين) قويديلر. بونلر أيجه بويودكدن صوكره خلق طوپلانەرق ايچلرندن برينى خان ياپمق ايستەديلر . بوغو خانى ، كوزللكى ، روىتى ، رأينك متانتى ، بويك ديلنى واوبالرينك صابيسنى بيلمەسى اعتباريله ديكرلرينه فائق بولەرق خان اعلان ايلديلر . بوغو ، خان اولور اولمز ، مملكتى تنظيم ، مظالمى رفع ايلدى . خدم وحشمى چوغالدى. تا كرى كنديسنه اوچ قارغه كوندردى . بونلر هر يرده اولوب بيتنى كنديسنه خبر ويريورلردى . بوغو خان بركيجه اوتاغنده اويوركن بر دنبره پنجرەدن سماوى برقيز كيردى . بوغو اوياندى . فقط قورقوسندن كنديسنى اويانمامش كبى كوستردى . قيز پنجرەدن چيقوب كيتدى . ايرتسى كيجه قيز ينه كلدى . بوغو بودفعەده كنديسنى اويقوده كوستردى.قيز ينه كنديسنى اوياندىرمغه موفق اولمقسزين عودت ايتدى.صباح اولنجه بوغوخان ماجرايى وزيرينه آچارق بوقيزه ناصل معامله لازماولديغنى صوردى. اوده بوندەقورقەجق برشى يوقدر بلكەهيمزك سوينەجكى برفألخير واردر. برداها كليرسه كنديكزى اويقوده كوسترمەمك لازمدر. اوزمان نەايچون كلديكنى آكلارسكز ديدى . اوچونجى كيجه قيز ينه كلدى.فقط بودفعه بوغو كنديسنى احترامله قرشولادى. قيز بوغويه آرقەمدن كل ديدى.اوده كنديسنى تعقيب ايتدى . آقطاغه كيتديلر. اوراده صباحه قدر قونوشديلر . بوندن صوكرەهركيجه قيز كلەرك بوغوخانى آق طاغه كوتورور صباحه قدر اوراده كوروشورلردى . يدى سنه ، آلتى آى يكرمى ايكى كون هر كيجەبو بومنوال اوزرينه آقطاغه كيدەرك صباحه قدر قونوشديلر. صوك كيجه قيز وداع ايدركن ديديكه : شرقدن غربه قدر هر يرسنك فرمانك آلتنه كيرەجكدر . جهد وغيرت ايت وتدبيرلى اول !...

صباح اولنجه بوغوخان قارداشلرينى چاغيردى . هر برينى بر اوردويه قوماندان تعيين ايتدى . سونغورتكينى موغوللر وقيرغيزلر ، قوتور تكينى تنكوتلر ، توكاك تكينى تيبتليلر اوزرينه كوندردى . كنديسىدە ختاى اوزرينه يورودى . كورتكينىدە پايتخده براقدى . هپسى سفرلرنده موفق اولديلر . پاپانسز غنيمتلر ، برچوق اسيرلرله مقرر اولان زمانده بلا ساغون صحراسنده طوپلانديلر . اوردو باليغ شهرينك بناسنى قورديلر . بوتون شرق حواليسى حاكميتلرى آلتنه كيردى .

برزمان صوكره بوغوتكين رؤياسنده بياضلر كينمش بياض عصالى، آق صقاللى نورلى بر آدم كوردى. بواختيار كنديسنه صنوبر شكلنده بر (يشم) طاشى ويردى. بوطاشى محافظه ايتديككز مدتجه دورت بوجاقده بايراغكز كولكه‌له‌نه‌جك، فرمانكز يورويه‌جكدر، ديدى. وزيرده بوكا بكنزه‌ر بر رؤيا كوردى. صباحلين اوردولرك حاضرلانمه‌سنه امر ويردى. بودفعه‌ده غرب طرفلرينه يورودى. توركستان حدودنده صوبى بول، چايرلقلرى مبذول بريره كلدى. بوراسى خوشنه كتديكندن توقف ايده‌رك غرباليق دينيلن (بلاساغون) شهرينى تأسيس ايتدى. بورادن اوردولرينى اطرافه سوق ايلدى. هربرى پارلق ظفرلر قازانه‌رق حسابسز اسيرلرله عودت ايتديلر. بوغوتكين‌ده معظم ظفر آلايلريله اورخون بوينده‌كى اسكى يوردينه دوندى.

بوغو خاندن اوتوز كوبك صوكره طورونلرندن (يولون تكين) تخته چيقدى. يولون تكين، ختاى فغفورينك قيزينى اوغلى (غالى تكين) ه ايسته‌دى. فغفور قيزينى بر ايلچى ايله كوندردى. بوايلچى يولده توركلرك سطوت وشوكتننك يشم قاياسندن ايلرى كلديكنى اوكرندى. يولون تكينه ديدى‌كه حكمدارمز سزه اك قيمتلى مجوهر اولان قيزينى كوندردى. سزده قارشيلق اوله‌رق اوكا بر هديه كوندرمك ايسترسه‌كز بزجه مقبوله كچه‌جك اك أيى هديه يشم قاياسيدر. بو طاشك سزجه بر قيمتى يوقدر. هديه ايدرسه‌كز حكمدارمز نزدنده پك چوق مقبوله كچر. مليتسز برحكمدار اولان يولون تكين بو ملى تمثالى بر قيز بدلى اوله‌رق يابانجيلره ويردى. ايلچى يشم قاياسنى پارچالاته‌رق آرابالرله چينه كوندرى. يشم قاياسى كيدنجه قوملانجوده يشيللكلر صارارردى. ايرماقلرك، دره‌لرك صولرى كسيلدى. كوكك رنكى ده‌كيشه‌رك برقسوت باغلادى. قوشلر، ياباني واهلى حيوانلر، ممه‌ده‌كى چوجوقلر، (كوچ ! كوچ !) ديه باغريشمغه باشلاديلر بر طرفدن‌ده سالغين برخسته‌لق چيقدى. انسانلرى قيروب كچيردى. يدى كون صوكرا يولون تكين‌ده اولدى. (كوچ !) سسلرى دوام ايديوردى. خلق، بو اولكه‌ يه صولرينك آرتق كنديلرينك بورالرده قالمه‌سنى ايستمديكنى آكلادى. چاديرلرينى ييقديلر. اشيالرينى، چولوق چوجوقلرينى حيوانلره يوكله‌يه‌رك كوچ ايتمكه باشلاديلر. آقشام اولنجه كوچ سسلرى طوريور، صباحلرى ينه باشلايوردى. تورفانه كلنجه كوچ سسلرى طوردى. بونك اوزرينه تورفانده يرلشديلر. بر شهر قوره‌رق بوكا (بش باليق) اسمنى ويرديلر.

چين و ايران مورخلرينك مشتركاً قيد ايتدكلرى بو منقبه، تاريخى ماجرالرك

اسطوروی برشکلده تصویرندن باشقه‌برشی دکلدر. یولون‌تکین زماننده‌کی کوچ ماجراسی‌ده میلادی ٨٤٠ تاریخنده قیرغیزلرك استیلاسی اوزرینه، اویغورلرك غربه دوغرو وقوعبولان مهاجرتلرینك داستانی بر افاده‌سیدر. فی‌الحقیقه چین منابعندن آکلاشیلدیغنه کوره قیرغیزلرك هجومیله پریشان اولان اویغورلر، مملکتلرینی ترك ایده‌رك برقسمی جنوبه بویوك برقسمی‌ده غربه‌دوغرو چکلمشلردر. جنوبه دوغرو ایننلر چینك شانسی ایالتی حوالیسنده شمدیکی (غانچزاو) شهرینك بولوندیغی منطقه‌یه یرلشه‌رك (اوهی uhi) اسمنده‌کی رئیسلرینك اداره‌سی آلتنده چین ایمپراطورلغنه تابع کوچوك بر خانلق تاسیس ایتمشلردر. بو کوچوك خانلق میلادی اون برنجی عصره قدر موجودیتنی محافظه ایتمشدر. فقط اون برنجی عصرده تیبتلیلره منسوب اولان (تانکوت) لر، بو حوالی‌یی استیلا ایده‌رك کوچوك‌اویغور برنسلکنی اورتادن قالدیرمشلردر [م ١٠٢٠]. بوتاریخدن اعتباراً تانکوتلر یوردی نامنی آلان بو منطقه‌ده‌کی اویغورلر آرتق سیاسی بر موجودیت کوستره‌مه‌مش، زمانمزه‌قدر ملت‌محکومه اولارق یاشامشلردر. بونلرك الیوم قسماً لسانلرینی محافظه ایتمکده اولدقلری خبر ویریلکده‌در.

غربه دوغرو چکیلن اویغورلر ایسه دوقوزنجی عصرك ایکنجی نصفنده تورکستان چینی‌یه کیره‌رك بش‌بالیق شهرینك بولوندیغی منطقه‌ده یورد طوتمش، یاواش یاواش زراعت و شهر حیاتنه آلیشمشلردر.

اویغورلر کلمه‌دن اول تورکستان چینی‌ده (باسمیل) تورکلری اوطوریورلردی. باسمیللر رئیسلرینه (مقدس‌حشمتمآب) معناسنه‌اوله‌رق (ایدوق‌قوت) عنوانی‌ویریورلردی. بالآخره‌اویغورلرده کندی‌خانلرینه (ایدی‌قوت) شکلنه‌صوقه‌رق عینی‌عنوانی ویرمشلردر [١]. عرب مورخلری شرقی تورکستان چینی اویغورلرینك (ایدی‌قوت) لرینی (کول‌بیلکه) اسمیله‌ده یاد ایتدکارینی قید ایتمشلردر. تورکستان چینیده یکی دولت قوران اویغورلرك اشغال ایتدکاری ساحه (کاشغر) خطه‌سنك شرق حوالیسنی‌یعنی تیانشان طاغلریله‌ایسیغ کول منطقه‌لرینی احتوا ایدیبور، شرقده کرایتلر یعنی (قارا ایتلر)، غربده قارلوقلر اولکه‌سنه قدر تمادی ایدیبوردی. هجری ٤٦٦ تاریخنده برحیات اولان محمود کاشغری اویغور اسمنك بش‌بالیق، ینکی بالق، جان بالق، قوچو، سلمی اسمنده بش شهرده

---

[١] کرك مورخ علاءالدین جوینی و کرك ابوالفضل رشیدالدین اویغورلر طرفندن خانلرینه (ویریلن ایدی قوت) عنوانك (خداوند دولت) معناسنه اولدیغنی تصریح ایدیبورلر.

سـا كن اولان خلقه عائد اولديغنى و بونلرك هنوز اسـلاميتى قبول ايتمدكلرينى تصريح ايتمكده‌در . مسلمان توركلر او زمان بو اويغورلره (تات) ديبورلردى [۱] .

اويغورلر كلمه‌دن اول شرقى تورکستانده دوقوزاوغوزلر وباسميللر ياشيورلردى. بونلرك يرينه كچن اويغورلرك مهاجرتلرندن خبردار اوله‌ميان عرب مورخلرى اونجى عصرده بورالرك ينه دوقوز اوغوزلرله مسكون اولديغنى ظن ايتمش ، بو يوزدن فاحش تاريخى خطالرك تعممنه سبب اولمشلردر .

اويغورلر ، چينى توركستانه يرلشدكدن‌صوكره آره‌صره چين حكومتنى تهديده تشبث ايتمشلرسـه‌ده بوتهديد موغولسـتانده‌كى اويغور حكومتنك قوتلى زمانلرنده‌كى قدر مؤثر اوله‌مامشدر .

شرقى توركستان چينى اويغورلرى ، بو حواليده قوردقلرى حكومت مركزينه (ايدى‌قوت) شهرى اسمنى ويريبورلردى . بو شهر شمديكى (طورفان) قربنده بنا ايديلمشدى . بوندن باشقه (قوچو) شهرى‌ده اويغورلرك مهم بلده‌لرندن برى ايدى . اليوم (قاراخوجا) ديديلن بو (قوچو) بلده‌سى اويغور مملكتنك جنوب قسمنك مركزى ايدى .

توركستان چينى اويغورلرى ميلادى اونجى عصر اواسطندن اون برنجى عصر اوائلنه قدر چينده‌كى (هيا) سـلاله‌سى ايمپراطورلرينى حامى طانيمش ، اونلره قارشى واسـال وضعيتنى قبول ايتمشلردر . فقط بو وضعيت آنجق صورى بر ماهيتى حائزدى . اويغورلر داخلده مستقل اولدقلرى كبى مجاور دولتلرله‌ده مستقل برحكومت كبى مناسباتده بولونيورلردى.

---

[۱] محمود كاشغرى مسلمان توركلرك بوعصرده هنوز اهتدا ايتمه‌مش اولان اويغورلره ويردكلرى (تات) اسمنى (كافر) لفظيله ترجمه ايتمكده و كنديسنى تأييد ايچون شويله بربيت قيد ايلمكده‌در:

كلدى منكا تات   ايدم امدى يات
قتقا بلب ات   سنى تالار اى يرى

محمود كاشغرى بو بيتى « بكا بر اويغور كافرى كلدى . اونى اولدوردم . نعشنى قورتلره قوشلره يم ايتدم » صورتنده ترجمه ايلمشدر .

موسيو بارتولد ؛ (تات) اسمنك اليوم قافقاسياده ايران ـ تورك ديللرندن مركب بر لسانله قونوشان يهوديلره اطلاق ايديلديكنى اورته آسيا توركلرينك‌ده اوطوراق مدنى حيات كچيرن‌خيوه‌ليلره تات اسمنى ويردكلرينى سويلدكدن صوكره بولفظك ميلادى اون اوچنجى عصرده‌ده بو صوك معناده قوللانيلمش اولمسى لازم كلديكنى ادعا ايتمكده، عكس تقديرده بوعصرده مدنى اويغورلرله ايرانيلره (تات ديديلمه‌سنك ايضاح ايديله‌ميه‌جكنى سويله‌مكده‌در .

اسلام مورخلرینك اویغورلرله سامانیلر آره‌سنده‌کی مناسباته دائر ویردکلری معلومات بونی تأیید ایتمکده‌در . سامانی حکمدارینك سمرقنده‌کی مانیلره قارشی تعقیباتده بولوندیغی خبر آلان (ایدی‌قوت) ، سامانیلر حکمدارینه « آل‌سامان اولکه‌سنده‌کی مانیلره نسبتله بنم مملکتمده بولونان مسلمانلر داها چوقدر . اکر سامانیلر ، اولکه‌لرنده‌کی مانیلری تعقیبده دوام ایدرلرسه بن‌ده مملکتمده‌کی مسلمانلری تعقیب مجبوریتنده قاله‌جغم » یولنده بر مکتوب کوندرمشدر . بو تهدید اوزرینه سامانی حکمداری مانیلر حقنده تعقیباتده بولونمقدن صرف نظر ایتمشدر .

شرقی تورکستان اویغورلری غربده قومشو اولدقلری قارلوقلرله‌ده مناسباتده بولونمش اولدقلری کبی بونلردن اینن مسلمانلر قاراخانیلرله‌ده پك چوق مجادله ایتمشلردر .

اقصای شرق حاکمیتنی اللرینه آلمغه موفق اولان ختایلر ، شمالی چینی استیلا ایده‌رك اوراده (لیائو) سلاله‌سنی تشکیل و میلادی ٩٢٤ تاریخنده قیرغیزلری موغولستاندن اخراج ایدنجه شرقی تورکستان اویغورلری‌ده بالضروره ختایلره عرض انقیاد ایتمشلردر . بو اثناده ختایلر ، اویغورلری تکرار اسکی یوردلری اولان موغولستانه نقل ایتمك ایسته‌مشلرسه‌ده ، یکی اولکه‌لرنده زراعته وشهر حیاتنه آلیشان اویغورلر بو تکلیفی قبول ایتمه‌مشلردر .

میلادی ١١٢٢ ویا ١١٢٣ سنه‌سنده (نیوچی) دینیلن کین‌تاتارلری چینده‌کی (لیائو) سلاله‌سنی اورته‌دن قالدیرنجه اویغورلرك بو سلاله ایله مناسبتلری کسیلمش اولدی . فقط بوسلاله‌یه منسوب اولان (ایلی ـ تا ـ شه) ایکی بیك قدر قره ختایله غربه فرار ایده‌رك (ایتیل) نهری وادیسنده‌کی کوچبه تورکلردن یکی برمتحده تشکیل و قره خانیلر اوزرینه هجوم ایده‌رك اولا (بالاساغون) صوکرا (کاشغر) شهرلرینی ضبط ایدنجه اویغورلر بو سلاله ایله اولان مناسبتلرینی تکرار تأسیس ایتمش ، کورخان عنوانی آلان قره ختایلر حکمدارینه عرض تابعیت ایلمشلردر [م ١١٢٥] .

فقط کورخان طرفندن بش بالق اویغورلری اوزرینه مأمور ایدیلن شادلر ایدی قوتك نفوذینی هیچه ایندیرمکه چالیشدقلرندن اویغورلر قره ختایلره قارشی درین بر کین بسلمکه باشلامشلردر . ایشته بو کیندرکه جنکیز خانك ظهورنده اویغورلری کورخانه اعلان عصیانله موغول حاکمیتنی قبوله سائق اولمشدر . اویغور ایدی قوتی (باورجق تکین) کورخانك اویغورلر اوزرینه مأمور ایتدیکی شادی (قاراخوچه) ده اولدورته‌رك مظالمنه

خاتمه ویرمش ، میلادی ۱۲۱۱ تاریخنده جنکیزخانه (قتانلش قتا) ، (امراغول) و (تاربای)دن مرکب بر هیئت اعزامیله عرض تابعیت ایتمشدر . جنکیز خان ، ایدی قوتك بو تهلك وصداقتنی تقدیر ایده‌رك قیزلرندن (آلتون بیکی) نی (باورجوق) ه تزویج ایتمشدر . جنکیزك اوغلی وخلفی (اوقتای قاآن) زماننده اویغور ایدی قوتی (کشمین) اسمند ری ایدی . فقط کرك بولك وکرك کندیسنه خلف اولان (سالندی) نك حقیقت حالده هیچ بر نفوذلری قالمامش ، موغول حاکمیتی سارقوملرکی اویغورلرکده سیاسی وارلقرینه نهایت ویرمشدی .

ویغورلرك دین ومدنیتلری

اویغورلر موغولستانده اورخون بویلرنده ساکن اولدقلری زمان ، چینلیلرله اولان تماس ومناسبتلری ایجابی اوله‌رق چین مدنیتی تحت تأثیرنده قالمشدردی . بوتون اورته وشرقی آسیا سکنه‌سی کبی اویغورلرده دین اعتباریله شامانلکه مربوط بولنیورلردی . موغوللر دورنده اویغورلرله تماسده بولونان واسکی یوردلرنی زیارت ایدن مورخ جوینی بزه شو معلوماتی ویریور : « ایوه موغوللرده اولدیغی کبی وقتیله اویغورلرکده (قم) دینیلان برطاقم سحربازلری واردی . قاملر ، جنلرك کندیلرینه مسخر اولدقلرینی وجنلر واسطه‌سیله کندیلرینکده احوال مستقبله‌یه واقف اولوندقلرینی ادعا ایدرلردی . قاملر حقنده معلوماتلرینه مراجعت ایتدیکم بعضی آدملر ، قاملرك خرکاه پنجره‌لرندن جنلرله قونوشدقلری ایشتمش اولدقلریی ، قاملرك قدرت سحریه‌لرینی الکزیاده شهوت طبیعه‌نك اطفاسی هنکامنده کوستردکلرینی ، خسته‌لری تداوی خصوصنده دائما موفق اولدقرینی سویلدیلر . موغوللرده قاملره چوق اعتبار ایدییور ، سوزلرینه اینانیورلر . بوکون بیله [جوینی‌نك یاشادیغی دورده ومنکوقاآن زماننده] جنکیزخانك شهزاده‌لری قاملره قارشی بویوك بر اعتماد کوستریپور ، قاملره منجملرك سوزلری توافق ایتمدکجه مهم بر ایشه کیریشمیورلر » .

بعضی وثائقدن وبالخاصه موغوللر دورنده اویغورلره دائر معلومات ویرن ایرانلی مورخلرك افاده‌لرندن اویغورلر آره‌سنده شامانلکله برابر بودیزملکده آز چوق انتشار ایتمش اولدیغی آکلاشیلمقده‌در . جنکیز خانك اوغلی اوقتای قاآقان دورنده اویغورلرك ایلك خانلقلرینه مرکز اولان اورخون حوالیسنی زیارت ایدن (علاءالدین جوینی)

اویغورلرك (بوغوخان) زماننده (بودا) مذهبنی قبول ایتمش اولدقلرینی مؤید شویله بر منقبه نقل ایتمکده‌در : بوغو خان ختای (چین) ایمپراطورینه ایلچی کوندره‌رك (بودا) دینی حقنده معلومات آلمق اوزره برقاچ عالم کوندریلمه‌سنی رجا ایتدی . ایمپراطورده برقاچ (توئین Toin) یعنی بودیزم راهبی کوندردی . بونلر کلنجه بوغوخان قاملری‌ده دعوت ایده‌رك حضورنده بوایکی دین ممثللری آره‌سنده بر مناظره یاپدیری . (توئین) لر (نوم) دیدکلری دین کتابلرندن بر چوق شیلر اوقویه‌رق بعضی سؤاللر صوردیلر [١] . فقط قاملر بونلره مقابله ایده‌مدکلرندن غلبه توئینلرده قالدی . بونك اوزرینه (بوغوخان) ده پت پرستلکی یعنی (بودا) دینینی قبول ایتدی . » .

اویغور بودیستلرینك تورکلر آره‌سنده غربه دوغرو بومذهبی نشر ایتمش اولدقلری آکلاشیلمقده‌در . موغوللرك ایلك دورنده (م ١٢٥٣) سیاح روبروکیسی (ایلی) نهرینك شمالنده‌کی (قایالیق) شهرنده بودی دیننده اولان اویغورلره تصادف ایتمشدر . بو بودیست اویغورلرك بورالره قره‌ختایلر دورنده کلوب یرلشمش اوللری محتملدر .

فقط ، اویغورلر داها اورخون بویلرنده ایکن قدیم ایرانیلرك دینی اولان زردشتیلك ایله خریستیانلغك ممزوج برشکلی اولان مانیخه‌ئیزمی طانیمش وحتی قسماً قبول ایتمش اولدقلری بوحوالیده کشف ایدیلن اویغورلره عائد بعض کتابه‌لردن آکلاشیلمقده‌در .

فی الحقیقه ، صوك زمانلرده اورخون بویلرنده وقوعبولان تحریات نتیجه‌سنده اویغورلره عائد برقاچ تاریخی آبده کشف ایدیلمش ، بو سایه‌ده اویغورلر حقنده موثوق و اهمیتلی بعض معلومات ایدینمك امکانی حاصل اولمشدر .

اویغور آبده‌لری ایچنده اك اوزون واك زیاده شایان دقت اولانی چینجه یازیلمشدر .

---

[١] جوینی (نوم) حقنده شو معلوماتی ویریور : نوم ، صنم پرستلرك (بودیستلرك) دین کتابیدر . بو کتاب برطاقم منقبه‌لرله برابر اونلرك معقول حکمیاتی ، انسانلره ظلم ، حیوانلره اذا ایتمکی منع ، فناله ایلکله مقابله‌یی امر کبی هر پیغمبرك دین وشریعتنده موجود اولان کوزل موعظه‌لری احتوا ایتمکده‌در . بونلرك عقائد ومذهبلری مختلفدر . فقط اك زیاده شایع اولان عقیده‌لری حلول مذهبنه مشابهدر . بومذهبه کوره بوکونکی موجودات بیکلرجه سنه اول‌ده موجود ایدی . بو ایلك وجود زماننده مخلوقاتدن امور خیریه ایشله‌ین ، عبادتله مشغول اولانلرك روحلری فعللرینك درجه‌سنه کوره دنیوی حیاته حکمدار ، امیر ، رعیه ، فقیر صورتلرینه حلول ایده‌رك درجات مختلفه‌ده متنعم اولمشلردر . فسق وفجور ایله مشغول اولانلرك روحلری‌ده فسقلرینك درجه‌سنه کوره حشرات ، بهایم ، سباع صورتلرینه حلول ایده‌رك عذاب کورمشلردر . محمود کاشغری (نوم) کلمه‌سنك دینی هر کتابه واوجمله‌دن مسلمان دین کتابلرینه‌ده اطلاق ایدیلدیکنی سویلمکده‌در .

فقط بوچینجه یازیلمش آبده یانندهسغدجه یازیلمش کوچوك برکتابهداها بولونمشدر. بوکتابه تورك اوغوزلر کبی اویغورلرکده اسکی زمانلرده شامانی اولدقلرینی بالآخره آرهلرنده مانیخهئیزمکده انتشار ایتمش بولوندیغنی کوسترمکدهدر .

انکلیزجه (موغوللر تاریخی) نامی آلتنده مهم براثر یازان مستر (هاوارت) ، شرق سیاحلرینه استناداً اویغورلر آرهسنده نسطوری خرستیانلغنك خیلی انتشارایتمش اولدیغنی ونسطوری میسیونهرلرینك قونوشدقلری سریانی لسانی الفباسنه کوره اویغورلره بر الفبا ترتیب وتعلیم ایتدکارینی قبول ایدییورسهده ، کشفیات اخیره بو ادعایی جرح ایتمکدهدر . چونکه کشف ایدیلن اویغور آبدهلرندن برینك سغد الفباسیله یازیلمش ومانی مذهبندن باحث اولمسی اویغور یازیسنك منشأنی پك کوزل کوسترمکدهدر . خرستیانلغك اویغورلر آرهسنهده کیرمش اولدیغی شبههسزدر . بدی صوده بولونان خرستیان مزار طاشلرینك یازیلری بونی تأیید ایتمکدهدر . طورفنك شرقندهکی (بولاییق) قصبهسنده کشف ایدیلن یازمه کتابلرك کاملاً خرستیانلغه عائد اولمسیده اویغور خرستیانلرینك مرکزی بوقصبه اولدیغنی کوسترمکدهدر . فقط سریانی ، سغد و تورك لسانلرنده یازیلمش اولان بوکتابلردن اویغور خطنك منشائی آنجق سغد ألفباسی اولدیغی مقایسه نتیجهسنده ثابت اولمشدر . اساساً (بدی صو) خرستیانلرینك مزار طاشلرنده کورولن و تورکجه ایچون لازم بعضی علامتلر علاوهسیله وجوده کلدیکی آکلاشیلان سریانیالاصل یازینك اولجه سغدلیلردن آلنمش اولان اویغور یازیسندن بوسبوتون باشقه اولدیغی بونلری تدقیق ایدن روس عالملری طرفندن افاده ایدیلمکدهدر .

سغد الفباسیله یازیلمش اولان کتابه عینی زمانده بزه اویغورلرك مانیخهئیزمی میلادی سکزنجی عصرك ایکنجی نصفی اوائلنده سغد میسیونهرلرندن اوکرنمش اولدقلرینی آکلاتمقدهدر . فقط بو میسیونهرلر ، اویغورلر آرهسنه دوغرودن دوغرویه اورتا آسیانی قطع ایتمك صورتیله دکل چین طریقیله کلمشلردر .

شویلهکه سکزنجی عصرك اورتهلرندهاویغور خانلغنده بولونان (بوکوك خان) میلادی ۷۶۲ تاریخنده شمالی چینه یاپدیغی بر سفر اثناسنده سغد حوالیسندن کلمش تجارتله مشتغل فقط عینی زمانده مانی مذهبی میسیونهری اولان برطاقم آدملر بولمش ، بونلری برلکده پایتخته کتیرمشدر . سغد حوالیسنده اوزمانلر خرستیانلقله زردشتیلکك امتزاجندن حاصل اولان (مانیخهئیزم) ، یعنی مانی دینی پك زیاده منتشر بولونیوردی . اساساً تجاری بر قوم

اولان سوغداقلر ، کیتدکلری حوالیده بودینی‌ده نشر و تعمیم ایدییورلردی . بوکوك خان چیندن کتیردیکی سوغداق مانیستلرك تلقیناتلریله بو مذهبی قبول ایدنجه امرا وقوماندانلرله اهالیدن مهم برقسم‌ده کندیسنه پیرو اولمشلردی . اورخون بویلرنده کشف ایدیلن اویغور آبده‌لرنده سغدجه یازیلمش اولان کتابه‌ده «اولجه أت یین قوم بوندن صوکره پرنج ییه‌جك اولجه آدم اولدیرمك شایع اولان اولکه‌ده بوندن صوکرا خیر وحقانیت حکم سوره‌جکدر .» دنیله‌رك بو انقلابه اشارت ایدیلمشدر . چونکه مانی دیننده حیوان أتی ییمك و آدم اولدیرمك حرام اولدیغندن کتابه‌ده شامانیلکله اولان بوفرقلر تصریح ایدیلمشدر .

اویغورخانك چینجه یازیلان آبده‌سیله برلکده بولونمش اولان سغدجه کتابه‌نك یاننده اورخون حرفلریله یازیلمش تورکجه برکوچوك کتابه‌جك‌دها واردر . بوندن آکلاشیلیورکه میلادی سکزنجی عصرك نصف اخیرندن اعتباراً اویغور تورکلری آراسنده بری چینجه بری اورخونجه ، دیکری‌ده سغدجه اولمق اوزره اوچ نوع یازی قوللانیلیوردی . سغدجه کتابه ، بو تاریخلرده تورکلر آراسنده اورخونجه‌نك غیری اولان یکی بر الفبانك انتشار ایتمکه باشلادیغنی کوسترمك اعتباریله‌شایان اهمیتدر. بوالفبا بالآخره اویغور یازیسی اوله‌رق پایدار قالمشدر .

اویغورلرك اك مرفه و مدنیت اعتباریله اك یوکسك دورلری مانی مذهبنك قبولندن صوکرا باشلامش و یوز سنه دوام ایتمشدر . قیرغیزلرك تضییقیله موغولستاندن چیقاریلان اویغورلر تورکستان چینی‌یه کله‌رك (غانچزاو) ده یکی بر خانلق تأسیس ایتدکلری زمان مانی مذهبنی‌ده برابر کتیرمشلردی .

اویغورلرك مدنیت مرکزی صاییلان طورفان ـ قاراخوچو حوالیسنده صوك زمانلرده یاپیلان حفریات ، حیرتبخش نتایج ویرمشدر . الده ایدیلن کتابه‌لر ، هیکللر ، مینیاتورلر چینیلر ، قوماش پارچالری ، معبد دیوارلرنده‌کی نقشلر بوزالرده اهمیتلی برمدنیتك یاشامش اولدیغنی اثبات ایتمشدر . بوحوالیده‌کی حفریات وکشفیاتده بولونان (فونلوقوق) اسکی تورك تاریخنه قیمتدار وزنکین صحیفه‌لر علاوه‌سنه موفق اولمشدر . آلمان عالمنك شوسطرلری‌بزه بومدنیتك ماهیتنی پك کوزل تصویر ایتمکده‌در : «بوقوروقوم صحراسنده عصرلرجه کیزلی قالمش اولان معظم بنالر ، هیکللر ، آبده‌لر ، دیوار نقشلری وتصویرلر ، کتابلر بوراده یوکسك برمدنیتك یاشامش اولدیغنه قطعی شاهددرلر . آوروپاده بویله‌شیلر یوقکن آسیا اورته‌لرنده بویوك بر مدنیت قورمش اولان جدلریله تورکلر بحق افتخار ایده‌بیلیرلر. کشف

ایدیلن اویغور کتابلری کاغد ودری اوزرینه یازیلمشلردر . دریلر شمدی قوللانیلان کودری. الدیونلر قدر اینجه وظریفدر . صحیفه کنارلرینه اعتنا ایله کتابه‌لر چیزیلمش ، صحیفه باشلرینه تزیینات وتصویرلر یاپلمشدر . تحریرلرنده تورلو تورلو رنکلر قوللانلمشدر . رنکلرك دائما آهنکدار برامتزاجله استعمال ایدیلمش اولمسی اوزمان تورکلرده بدایع حسنك یوکسك بر درجه‌ده اولدیغنی کوسترمکده‌در . »

اویغورلرك پارا یرنده‌شیمدیکی اوراق نقدیه‌یه‌مشابه اوله‌رق قوماش پارچالری قوللاندقلری محمودکاشغریدن آکلاشیلمقده‌در. اوزمانلر بوپاره‌لره (قامدو) دینیلیوردی [١].

---

[١] محمودکاشغری (قامدو)یی ایضاح ایدرکن شومعلوماتی ویرییور: «قامدو ، بویی دورت ذراع أکی بر قاریش قدر اولان پاموق قوماش پارچه‌سیدر . بونك اوزرینه اویغور خانك مهری باصیلیر، وآلیش ویریش معامله‌لرنده مقیاس اوله‌رق قوللانیلیر . بوقوماش پارچالری هریدی سنه‌ده بردفعه ییقانیر یامانیر واوزرلرینه یکیدن خانك مهری باصیله‌رق استعمال اولنورلر . »

قیرغیزلر

میلادی طقوزنجی عصرك اورتالرینه دوغرو موغولستانده‌کی اویغور خانلغنی ییقه‌رق اورالری استیلا ایدن قیرغیزلر بویوك تورك عشیرتلرندن بری ایدی . بونلرچین تاریخلرنده مختلف زمانلرده (کیه‌ن-قوئن)، (کیه-قو) ، (کی-قو)، (هیا-کیا-چه)، (هاقاس)، (کیه-کیا-چه)، (کی-لی-کی-چه) کبی مختلف اسملرله یاد ایدیلمشلردر .

قیرغیزلر ، کوك تورك خاقانلغی دورنده بایقال کولنك شرقنده ، یوقاری ینیسه‌ئی یعنی (کم) و (کمجك) نهرلری بویلرنده اقامت ایدییورلردی . چینلیلرك بونلره ویردکاری (کیه‌ن- قوئن) اسمی‌ده بو نهرلرك اسملرندن تحریفاً آلنمشدر .

قیرغیزلر ، توکیو خاقانلغی زماننده استقلاللرینی محافظه ایتمشلرسه‌ده بالآخره یعنی میلادی سکزنجی عصر اورته‌لرنده ، موغولستانده بویوك بر حکومت قوران اویغورلرك نفوذی آلتنه دوشمشلردر . فقط ، مستقل یاشاماغه آلیشقین اولان قیرغیزلر ، اویغور تابعلکنه اوزون مدت تحمل ایده‌مه‌مش ، میلادی ۸٤٠ تاریخنده اعلان عصیانله اویغور خانلغنی ییقمشلردر . بوصورتله اسکی تورك خاقانلقلری اولکه‌سنده بویوك بر نفوذ قازانان قیرغیزلر ، سیاسی استقلاللرینی موغوللرك ظهورینه قدر محافظه ایتمشلردر . مورخ رشیدالدین ، قیرغیز خانلرینه (نایمان) عنوانی ویریلدیکنی خبر ویرمکده‌در .

جنکیز خانك زماننده (اوبی) و (ینیسه‌ئی) نهرلری حوضه‌سنده موغوللرله تایتوتلر آره‌سنده یاشایان قیرغیزلر ، (اورس اینال) اسمنده برخانك اداره‌سنده بولونیورلردی . الك مهم شهرلری‌ده (بیدی) و (بیدی اورن) اسمنده‌کی بلده‌لردی .

جنکیزخان ، قیرغیزلره (التان) و (بوقره) اسملرنده ایکی ایلچی کونده‌ره‌رك کندیلرینی اطاعته دعوت ایتمش ، اونلرده انقیاد وتعظیملرینی عرض ایتمك اوزره رئیسلرندن (اوروق ایجو) ، (الیك تیمور) و (ایقراق) اسملرنده اوچ ذاتی قره‌قورومه کوندرمشلردر. فقط قیرغیزلرله موغوللر آراسنده‌کی بودوستلق اوزون مدت دوام ایده‌مه‌مشدر . چونکه جنکیز خان طرفندن قومشولری اولان (تومات) لری تنکیله مأمور ایدیلان قیرغیزلر ، بوامری انفاذ ایتمدکلرندن جنکیز خانك حدتنی قازانمشلردر .

جنکیزخان امرلرینی ایفا ایتمه‌ین قیرغیزلری تنکیله، بیوك اوغلی جوجی خانی کوندردی. جوجی‌ده قیرغیزلر اولکه‌سنی استیلا ایده‌رك استقلاللرینه نهایت ویردی .

آلتنجی عصرده ینیسه‌ئی حوضه‌سنده کوردیکمز قیرغیزلر ، اون یدنجی عصرده بورالری ترك ایده‌رك جنوبده (سایسان) کولی جوارینه اینمشلردر .

موغوللرك آسیایه حاکمیتلری زماننده قیرغیزلرك (اولوغ یوز) ، (اورته یوز) و (کوجوك یوز) اسملریله اوچه آیریله‌رق واسع برساحه‌یه طاغیلمش اولدقلرینی کوریبورز: اولوغ یوزلر ، موغولستانده اورخون صویی ، ینیسه‌ئی نهری وبایقال کولی حوزه‌لرینه، اورته یوزلر اورتا آسیادن جیحون نهری، آرال کولی وخزردکزی ساحللرینه، کوچوك یوزلر ایسه اورال طاغلریله آستراغان و وولغا منطقه‌لرینه یاییلمشلردر . الیوم (سایسان کولی) منطقه‌سنده یاشایان (بوروتلر) ایله (قاره قیرغیزلر) ، اسکی قیرغیزلردن اینمشلردر .

قدیم قیرغیز یوردینك جنوبنده (اوبی) و (ینیسه‌ئی) نهرلرینك منبع قوللری آره‌سنده آلتای طاغلرندن چیقان (قمچیق) ایرماغی کنارنده ساکن اولان (قام قمچوتلر) او زمانلرده قیرغیزلرك دائمی متفق ایدیلر . بونلرك‌ده قیرغیزلر کبی تورك اولدقلری شبهه‌سزدر .

الیوم طاغینیق بر حالده یاشایان قیرغیزلرك بر قسمی روس و بر قسمی‌ده چین حاکمیتی آلتنده ازیلمکده‌در . اکثریسی بوکونه قدر ابتدائی حیاتلرینی محافظه ایتمشلردر . اسکی تورکلرك اخلاق ، سجیه وعادتلرینی یاقیندن تتبع ایتمك ایسته‌ینلر ایچون بوکونکی قیرغیزلر جالب بر موضوع اولابیلیرلر . تورکلر آراسنده باشقه عرقلرله ممکن مرتبه آز اختلاط ایده‌رك ملی کارتلرینی محافظه ایتمش اولانلر آنجق یاقوتلرله قیرغیزلردر . دیکر تورك بویلری بولوندقلری محیطك ، تماس ایتدکلری قوملرك عادتلرینی آلدقلری حالده قیرغیزلر ملی حیاتلرندن هیچ برینی غائب ایتمه‌مش، آثارینك ملی داستان ومثللرینی حفظ ایتمك خصوصنده فرط اعتنا ایله شهرت بولمشلردر. فقط صوك عصرده قیرغیزلر آره‌سنده‌ده معارف حزمه‌لرینك صوقولمغه باشلادیغی شکرانله کورولمکده‌در .

قارلوقلر

غربی کوك تورك خانلغنك انقراضندن صوکره کندی هکمونیالقلری آلتنده تورك بویلرندن بر قسمنی طوپلایه‌رق یکی بر متحده وجوده کتیرن قارلوقلر ، توکیولرله عینی اصلدن ایتمش بر زمره‌در . منشألری اوغوزخان دستانیله پك اسکی زمانلره قدر چیقاریلقده‌در . مورخ رشیدالدین ، قارلوق اسمنی (قار آدمی) دیه تفسیر ایتمکده‌در.

قارلوقلر اصیل اوغوزلردن اولمامقله برابر دیکر تورك اولوسلری کبی اسکی قویونلولر متحده‌سندن ایتمش اولدقلری قبول ایدیله‌بیلیر. چین مورخلری، (قو‌ـلو‌ـلو Ko-lo-lo) اسمنی ویردکاری قارلوقلره دائر خیلی معلومات ویرمشلردر . بو معلوماته کوره قارلوقلر اولجه (غوچن) جوارنده‌کی (بش‌بالغ) لك شمال غربیسنده (کین‌شان) یعنی (آلتون طاغ) لك غربنده‌کی ساحه‌لرده اوطوریبور ، (قیزیل‌باش) کولنه آقان (اوزونغو) ایرماغیله (قره ایرتیش) نهری بویلرنده کوچ ایدییورلردی .

توکیولر بوتون تورك اولوسلرینی طوپلایه‌رق بر متحده وجوده کتیردکاری زمان قارلوقلری‌ده تحت انقیاده آلمشلردر : اسلام مورخلرینك (خرلخ) و (خلخ) دیدکاری قارلوقلر چین تاریخلرینه کوره (مه‌ئولو Meou-lo) ، (چه‌سه Tche-se) و (تاشه‌لی Ta-che-li) ناملریله اوچ بیوك (اوز) ه آیریلمشلردی [۱] . اسلامی مؤلفاتده بواوچ (اوز) دن هر برینك اوچر (بوی) دن مرکب اولدقلری تصریح ایدیلمشدر . اوچی (چیکیل ، اوچی (هسکی) و دیکرلری‌ده (ندا) ، (کوالین) و تخسین ناملرنده اولدقلری‌خبر ویریلن بو بویلرك موضوع بحث اسملریله چین مورخلرینك‌ذکر ایلدکاری اسملری تطبیق مشکلدر . مع‌مافیه قارلوقلرك الك بویوك بویلری اولان (چیکیل) لرك چین منابعنده‌کی (چه‌سه) لر ، (تخسین) ویا (تخی) لرکده (تاشه‌لی) لر اولماسی مستبعد دکلدر .

قارلوقلر دیکر تورك بویلر آره‌سنده اوزون ومتناسب بویلری کوزل و جاذب

[۱] چین مورخلری (مه‌ئولو) لری (مه‌ئولا) و (تاشه‌لی) لری‌ده (پوفو Po-fou) شکللرنده قید ایلمشلردر .

چهره‌لریله‌تمایز ایتمشلردی [١] . کندیلرینه پك کوزل یاقیشدیردیلری بیوك البسه‌لر ایچنده شن وشوخ طولاشان کوزل قارلوق قیزلرینه مالکیت ، تورك ده‌لقانلیلری ایچون بررغایهٔ خیال ایدی . عرب وایران مؤلفاتنده چیکیل دلبرلرینك حسن وآنلرنی مصور بر چوق پارچه‌لره تصادف ایدیلمکده‌در .

اسلامیتدن اول‌قارلوقلرك توخودوطوزلی اتییدکلری ، قاره‌داریدن یاپدقلری‌شرابلرله دائما سرمست اولدقلری ، آره‌لرنده قوماروفحشك‌صالغین برحالده اولدیغی بعضی‌قیوداتدن آکلاشیلمقده‌در .

توکیو خاقانلغی دورنده شرق وغرب توکیولری آره‌سنده بولوندقلرندن حرکتلرنی بونلرك قوت وضعفنه کوره تنظیم ایدییورلردی . خاقانلغك قوتلی زمانده متحده‌به صادق بولونیور ، ضعیف دوشدیکی وقتلرده ایسه بعضاً باشلی باشلرینه بعضاً‌ده دیکر قبیله‌لرله مشترکاً عصیان سلاحنه صاریلیور ، ویا چین ایمپراطورلغنه عرض انقیاد ایدییورلردی.

قارلوقلر ، کوربوز وصوك درجه‌ده محارب بر قوم اولدقلرندن کرك توکیو خاقانلری وکرك چین ایمپراطورلری بونلری آلده ایتمکه بویوك اهمیت ویرییورلردی .

میلادی ٦٥٠ ـ ٦٥٥ تاریخنده چین جنرالی (قاعو ـ قان ـ چه kao-kan-tche) (کیوبی)لری مغلوب ایدنجه ، قارلوقلرك هراوچ‌اوزی‌ده‌چینلیلرك‌حمایه‌سنه کیرمشلردر [٢] . بونك اوزرینه چینلیلر ، قارلوقلر اولکه‌سنده ملکی تشکیلات یاپه‌رق هر عشیرت یوردنده برایالت یاپمش ، عشیرت‌باشبوغلرینه‌ده (Tou-tou) عنوانی ویرمشلردر .

بوتشکیلاته کوره قارلوقلردن (مه‌ولو) عشیرتی یوردی (یین شان yn-chan) ، (چه‌سه) عشیرتی یوردی (تامو Ta-mo) و (تاشه‌لی) عشیرتی یوردی‌ده (هیوئن‌چه Hiuen-tche) ایالتری نام‌لرینی آلمشلردر .

قارلوقلرك قومی اتحادلرنی، بوزمق وبرلکده حرکتلرینه‌مانع اولمق‌مقصدیله هررئیس، تشکیل اولونان ایالتلر والیلکارینه تعیین ایدلمشدر . بالآخره (چه‌سه) لر یوردنده تشکیل اولونان ایالتدن برقسمی آیریله‌رق (کین فو Kin – fou) سانجاغی تشکیل اولونمشدر .

---

[١] مسعودی ، مروج الذهب . ج ، ١ ص، ٢٢٨

[٢] چینك تانغ سلاله‌سی‌زماننده یاپیلمش اولان خریطه‌لرده قارلوق یوردی (اورونمو) ایرماغیله قره ایرتیش نهری آره‌سنده وکیوبی (k'u-pi) قبیله‌سی یوردیله همحدود اوله‌رق کوستریلمشدر . چینلیلرك (توتا Tu_ta) نامنی ویردکاری‌طاغ‌اولدقجه‌وسع برساحه اشغال ایدن قارلوق یوردی‌داخلنده بولونیوردی .

میلادی سکزنجی عصر اوائلنده قارلوقلر اسکی یوردلرینی ترك و (ایسیغ کول) ك غربندن کچه‌رك تدریجاً جنوبه دوغرو ایتمش ، اوچ عشیرت (یابغو Hou - che) عنوانی ویردکلری بر رئیس اداره‌سنده برلشملردر . قوتلی و محاربه‌دن ذوقیاب اولان قارلوقلر یکی یورتلرنده توکیو متحده‌سنه منسوب مجاور قبیله‌لرله دائمی مجادلاته باشلامشلردر. قارلوقلر بو مجادلات اثناسنده صیقیشدقلری زمان چینه ایلچیلر اعزامیله عرض تعظیمات ایدییور ، ایمپراطورلغك معنوی حمایه‌سنی حائز اولدقلرینی کوسترمك ایستیورلردی . میلادی ۷۱۳ تاریخندن برآز صوکره ایمپراطوره عرض تعظیمات ایچون قارلوق رؤساسندن ایکی هیئتك چینه کیتمش اولدیغنی بیلیورز .

قارلوقلر میلادی ۷٤۲-۷۵۵ تاریخلری آراسنده دوقوزاوغوز (هوئه‌ی‌هو) و باسمیل (پاسی‌می) لرله برلشه‌رك شمال توکیولری اوزرینه یورومش ، کندیلرینی مغلوب و خانلری (ئوسومیشه ou - sou - mi - che) یی قتل ایتمشلردر بو وقعه‌دن برمدت صوکرا دوقوز اوغوزلرله برلکده سابق متفقلری باسمیللرله مجادله‌یه آتیلمش ، رئیسلری (آشناشو A - che - na - cho)یی غوچن جوارنده مغلوب ایده‌رك چینه التجایه مجبور ایتمشلردر . بوصورتله دوقوز اوغوزلرله برلشن قارلوقلر اونلرك (قولیسیلو) اسمنده‌کی رئیسلرینی (هوآی جن Hoai - jen)عنوانیله مشترك خان اعلان ایلمشلردر .

بو مظفریتدن صوکره توکیولره عائد اولکه‌لری تماماً استیلا ایدن دوقور اوغوزلر خانی (هوآی جن) مرکز حکومتنی (اوتوکش طاغی Ou-te-kien-chan) ایله قوئن‌هو نهرلری آره‌سنده تأسیس ایتمش ، قارلوقلردن برقسمنی‌ده اوتوکش طاغنه نقل ایتمشدر . فقط برمدت صوکره ، قارلوقلردن اوتوکش طاغنده اوطورانلر دوقوز اوغوزلره صادق قالمشلرسه‌ده کین شان یعنی آلتای طاغیله بش بالغ حوالیسنده ساکن اولانلر اتفاقدن آیریله‌رق کندیلرینه آیریجه بر (یابغو) انتخاب وچینه هیئتلر اعزامیله ایمپراطوره عرض تابعیت ایتمشلردر . فقط بر مدت صوکره بونلرك ریاستنده بولونان (تودون بیلکه یابغو Tou-toen-pi-kia-che-hou) توکیولرله برلشه‌رك چینه عصیان ایتدیکندن ایمپراطور (آپوسه A-pou-se) اسمنده برینی آلتای حوالیسی خانلغنه تعیین ایلمشدر .

میلادی ۷۵٦ - ۷۵۷ تاریخندن صوکره قارلوقلر تدریجاً قوتلنه‌رك او حوالیده هکمونیالنی محافظه‌ایدن دوقوز اوغوزلرله چارپشمغه باشلامشلردر . غربی توکیولره خلف اولان تورکشلر بو اثناده هرج ومرج ایچنده بولونیورلردی . قارلوقلر : تورکشلرك بو

ضعفندن استفاده‌ایده‌رك اسكی غرب خانلرینك مهم ایكی مركزی اولان توقماق (بلاساغون) وتالاس (طراز) شهرلریله تورکشلرك پایتختنی ضبط ایتدیلر . بوظفرلر نتیجه‌سنده بردنبره پارلایان قارلوقلر ، كندیلرینی غربی تورك أولكه‌سنك حاكم مطلقی اعلان ایلدیلر [م٧٦٦] .

میلادی سكزنجی عصرك ایكنجی نصفنده بوصورتله اسكی توكیو وتورکش خانلقلری اولكه‌سندن (یدی صو) ولایتیله سیحون نهرینك شرق منطقه‌سنده برقارلوق دولتی تشكل ایتمش اولدی . بو اثناده دوقوز اوغوزلر ، چینلیلر وتیبتلیلرله حال مجادله‌ده اولدقلرندن قارلوقلر غربده‌كی بو استیلا حركتلرنده تماميله سربست بولونیورلردی . یالكز سیحون نهرینك آشاغی طرفلرنده اولدقچه قوتلی اوغوز بویلری طولاشیوردی [١] . فقط بونلر قارلوقلرك حركاتنه مانع اوله‌جق برقدرتی حائز بولونمیورلردی .

قارلوقلر بویكی اولكه‌لرنده غرباً اوغوزلر ، شمالاً كیماكلر ، شمال شرقیده قیرغیزلر ، شرقده ایسه دوقوز اوغوزلر وتیبتلیلرله محاط بولونیورلردی [٢] .

عربلر ماوراءالنهر حوالیسنه كیردكدن صوكره ، مجاور بولونان تورك بویلریله وبومیانده قارلوقلرله‌ده تماسه كیرمشلردر . مورخ (یعقوبی) نك افاده‌سنه كوره هجری (١٥٨-١٦٩) یعنی میلادی (٧٧٥ ـ ٧٨٥) تاریخنده عباسی خلیفه‌لرندن مهدی زماننده فرغانه‌یه آچیلان سفری متعاقب (سغد) و (اسروشنه) آخشیدلری كبی دوقوز اوغوزلر خاقانی ، تورك طرخانی ، وقارلوق جبغویه‌سی‌ده عرب هكه‌مونیالغنی طانیمشلردر [٣] .

---

[١] سیحون نهرینك آشاغی طرفلرینی اشغال ایدن اوغوزلرك تورکشلر حاكی (صولو) نك وفاتندن صوكره اطرافه داغیلان تورك بویلرندن اولدقلری قوتلی بر احتمال داخلنده‌در . بونلر ، (چو) و (تالاس) نهرلری حوالیسنك قارلوقلر طرفندن استیلا ایدیلمه‌سی اوزرینه شمال غربی‌یه رجعت ایده‌رك آرال كولیله سیحون آراسنده یاشایان بجنكلری طرد ایده‌رك یرلرینه قائم اولمشلردر .

[٢] میلادی اونجی عصرده یاشایان عرب جغرافیاجیلری بحر خزردن چین حدودینه قدر ممتداد ایدن اراضینك صره‌سیله غزلر (اوغوزلر) ، قارلوقلر ، تغزغزلر (دوقوز اوغوزلر) طرفندن اشغال ایدیلدیكنی قید ایلمشلردر . بونلرك ویردكاری تفصیلاتدن آكلاشیلدیغنه كوره بو اوچ تورك قومندن اوغوزلر بحر خزردن سیحون نهرینك اورتا مجراسنه قدر امتداد ایدن اراضیده ، قارلوقلر فرغانه‌دن شرقه دوغرو یكرمی كونلك مسافه‌ده‌كی حوالیده ، دوقوز اوغوزلر ایسه قارلوقلرك منتهای حدودندن چینه قدر امتداد ایدن منطقه‌ده اقامت ایدییورلردی .

[٣] عرب وعجم مؤلفاتنده كورولن (جبغویه) و (جیبو) اسملری چینلیلر طرفندن (شه‌هو che-hou) و (یه‌بو ye-pou) قیلیغنه صوقولان (یابغو)نك محرفیدر . قارلوق رؤساسنه (كول ایركین) ویا (كورتكین) عنوانی‌ده ویریلیوردی .

فقط استقلاللرینه مجلوب اولان قارلوقلر ، خلیفه هارون رشید زماننده [م٧٩٢-٧٣] عربلره اعلان عصیانله فرغانه‌یی استیلا ایتمشلردر . هارون رشید ، بونلری فرغانه‌دن اخراج ایچون بر اوردو سوقنه مجبور اولمشدر .

میلادی ٨٠٦ تاریخنده دوقوز اوغوزلر طرفندن عربلر علیهنه وقوعبولان عصیان حرکاتنه قارلوقلرده اشتراك ایتمشلردر . قارلوقلرك عربلره قارشی وقوعبولان بو عصیان وتجاوزلری (مأمون) ك خراسان والیلکنه قدر دوام ایتمشدر . بالآخره بغدادده عباسی خلافتنه ارتقا ایدن (مأمون) خراسان والیسی اولنجه ، تورکلرله أیی کچینمك سیاستنی تعقیب ایتدیکندن برطاقم مواعید وهدیه‌لرله دیکر تورك بویلری کبی قارلوقلرك‌ده عصیانلرینه مانع اولمشدر . مأمونك بو عاقلانه سیاستی نتیجه‌سی اوله‌رق تورکلر آره‌سنده اسلامیت تدریجاً انکشاف وتعممه باشلامشدر .

دور اسلامی‌ده (دولت خاقانیه) نامیله (بلاساغون) و (کاشغر) حوالیسنده معظم بر مسلمان تورك دولتی اوله‌رق کورولن متحده هکه‌مونیالغی اللرنده طوتان (ایلك خانلر) ك قارلوقلره منسوب اولملری قوتلی بر احتمال داخلنده‌در . آسیا تورکلرینك اسلاملاشماسنده سامانیلرله برابر اك بویوك رولی اوینایان ایلك خانلردر . مختلف تورك بویلرینك اتحادندن طوغان دولت خاقانیه‌ده هکه‌مونیالغك قارلوقلر ألنده بولوندیغنی مؤید وثائق و احتمالات ، اویغورلره نسبتله داها قوتلیدر . شو حالده اسلام تاریخلرنده بوتون تبعه‌سیله برابر ایلك دفعه اسلامیتی قبول ایتمش اولدیغی خبر ویریلن وحقنده برده منقبه نقل ایدیلن (ساتوق بغرا) خانك قارلوقلر یابغوسی اولدیغی قبول ایدیله‌بیلیر [١] .

مورخ (ابن الاثیر) ك (شاش) و (فاراب) آره‌سنده‌کی مستحکم سرحدك اوزرنده پاشادقلرینی و بردن اسلامیتی قبول ایتدکلرینی خبر ویردیکی ایکی‌یوزبیك چادیر خلقنك اوغوزلردن زیاده قارلوقلرك چکیل ودیکر بویلری اولماسی شایان قبول کوروله‌بیلیر .

ساتوق بغرا خان قارلوقلر اولکه‌سنده بولونان (توقماق) شهرینك یرنده بالآخره اورته آسیانك اك بویوك شهرلرندن برینی تشکیل ایدن (بلاساغون) بلده‌سنی تأسیس ایتمشدر .

دولت خاقانیه حکمدارلرندن ماوراءالنهری فتح ایدن وقویو بر مسلمان اوله‌رق تصویر

---

[١] ساتوق بغراخانك هجری ٣٤٤ تاریخنده (م ٩٦٥ - ٩٦٦) وفات ایتدیکی خبر ویریلمکده‌در. فقط بو تاریخ اوقدر موثوق کوروله‌میور . (کاشغر) ك شمالنده‌کی (ارتیش) ویا اسکی اسمیله (آرتوج) قصبه‌سنده بولونان برتربه و مزارك ساتوق بغرایه عائد اولدیغی یرلیلر آره‌سنده متواتردر.

ایدیلن (بغرا هارون بن موسی) خان ساتوق بغرا خاندانه منسوبدی . دیمك اولیورکه شهنامه داستانلرینی اوکرندکدن صوکره کندیلرینی (افراسیاب) نسلندن صایان ایلك خانلر ، حقیقتده قارلوق تورکلرینه منسوب بولونیورلردی. محمودکاشغری طرفندن برقسمی نقل ایدیلن افسانه‌نك قهرمانی اولان (آلپ ارتنکا) ده منسوب اولدقلری خاندانك اجدادندن ایدی .

جنکیز خانك غربی آسیایی استیلاسی زماننده کندیسنه اطاعت ایدن ایلك مسلمان حکمداری (آرسلان خان)، یدی صونك شمالی قسمنده‌کی قارلوقلرك حکمداری ایدی . مرکز حکومتی (قیالیق) شهری ایدی [۱] . جنکیزخان کندیسنه انقیاد ایدن آرسلان خانه (آرسلان صارتاق) عنوانی ویرمشدر [۲] .

بشنجی عصرهجریده کاشغر حوالیسنده قونوشولان تورکجه‌نك قیمتدار برآبده‌سی اولان (قواددغوبیلیك) ه قارلوق لهجه‌سنك اخلافه انتقال ایدن انموذجی نظریله باقه‌بیلیرز.

---

[۱] قیالیق شهرینك موقعی (روبرون) ك ویردیکی معلوماتله تقریبی بر صورتده تعیین ایدیله‌بیلمکده‌در . فی‌الحقیقه روبروق ، (آلا کول) کولنه کیدرکن (ایله) دن کچدکدن بر آز مدت صوکره (قیالق) شهرندن کچدیکنی ، بوآرالق اوزقدن (بالخاش) کولنی‌ده کوردوکنی خبرویرمکده بوصورتله (قیالق) شهرینك موقعنی تقریبی صورتده بیلدیرمکده‌در .

[۲] صارتاق کلمه‌سی اسکی تورکارده تجار مقامنده قوللانیلان (صارت) لفظندن آلنمشدر . موغوللر (صارتاق) لفظیله بالخاصه ایرانلی مسلمان تجارلری قصد ایدییورلردی . جنکیزك آرسلان خانه (صارتاق) اسمنی ویرمسی مسلمان اولمسندن نشأت ایتمشدی .

قره ختايلر

قره‌ختايلر، اورته آسياده بش‌باليق وبالاساغون‌حواليسنده اويغور وقارلوقلر طرفندن تأسيس ايديلن خانلقلرى تحت ادارەلرينه آله‌رق ميلادى اون‌ايكنجى عصرده بويوك بر دولت تشكيل ايتمشلردر. بودولتى تشكيل ايدن (يه‌ليوتاشى) ختانلره منسوب اولديغندن تشكيل ايتديكى خانلق قره‌ختان خانلغى نامنى آلمشدر.

ختانلر، ميلادى طقوزنجى عصر نهايتلرنده اسكى توركلرك قديم يوردى اولان موغولستانده ياشايورلردى. بوراده (بارين) شهرى خرابه‌سنك بولونديغى ساحه‌ده ياشايان (يه‌ليو yeliu) قبيله‌سنك قهرمان رئيسى (آپاءوكى)، حيرتبخش بر عزم واراده ايله بو حواليده‌كى مختلف قبيله‌لرى اداره‌سى آلتنه طوپلامش، منسوب اولديغى (يه‌ليو) قبيله‌سنك هكه‌مونيالغى آلتنده ختان ايمپراطورلغنى تاسيس ايتمشدى [م ٩١٦]. فقط بالآخره بالخاش كولندن بحر اصفره، بايقال كولندن، چين ايچريلرينه قدر توسع ايدن بو ايمپراطورلق ميلادى (١١٢٢ ـ ١١٢٣) تاريخنده كين تاتارلرى رئيسى (آغودا) طرفندن ييقيلديغى زمان (يه‌ليو) قبيله‌سنه منسوب اولان (يه‌ليو تاشى) ايكى‌بيك قدر سوارى ايله غربه دوغرو فرار ايده‌رك، ايميل بويلرنده قره‌ختاى‌خانلغى ناميله يكى‌بر متحده وجود كتيرمشدر.

(يه‌ليوتاشى yeliu-taşi)، صوك ختان ايمپراطورى (يان‌سى) نك وزيرى ايدى. چينده اكمال تحصيل ايتمش، (پكين) ده (لين‌يا) اسمنده بر آقاده‌مى تاسيسنه موفق اولمش، عالم وعين زمانده سياسى دهايه صاحب عزمكار بر شخصيتدى. يه‌لوتاشى‌نك يكانه املى اورته آسياده‌كى بوتون كوچوك خانلقلرى بر آرايه طوپلايه‌رق مه‌ته خان دورينى احيا ايتمكدى. (يان‌سى) نك خدمت وزارتنده بو هدفى تأمينه چاليشيركن مانچوريه‌نك شمالنده ساكن اولان نيوچى‌تاتارلرى (آغودا) اسمنده‌كى ييلماز رئيسلرينك قيادتيله ختان ايمپراطورلغنى استيلا و (يان‌سى) خانى اسير ايلديلر. بونك اوزرينه (يه‌ليوتاشى) ده ايكى بيك سوارى ايله غربه چكيله‌رك (ايميل) واديسنده يرلشدى [م ١١٢٥]. اوته‌دنبرى ختانلره صادق قالمش‌اولان برچوق‌تورك‌قبيله‌لرى كنديسنى احترامله قارشولاديلر. يه‌ليوتاشى، ايميل‌واديسنده بوكونكى (تاربوغاتاى) شهرى جوارنده‌بربلده‌تأسيس‌ايده‌رك‌مركز حكومت اتخاذايلدى [١].

[١] بو شهر بالآخره جنكيز خانك اوغلى (اوقتاى قاآن) ه بر آرالق پايتخت اولمشدر.

بوتون آلتای ساحه‌سنده‌کی تورك بویلرینك رئیسلرینی دعوت ایده‌رك بر قورولتای تشکیل ایتدی ؛ قورولتایده بو حوالی‌یه نیچون کلدیکنی ایضاح ایتدکدن صوکره سوزینی شو صورتله بیتیردی :

« بابالرمز هرتورلو فداکارلغی اختیار ایده‌رك قوتلی بر حکومت قوردیلر . ایکی‌یوز ییلدنبری دوام ایدوب کلن بو حکومتده دوقوز قاآن کلدی . فقط اسکیدنبری تابعیتمز آلتنده بولونان نیوچیلر (کین تاتارلری) بزه عصیان ایده‌رك اولکه‌مزی استیلا ، شهرلرمزی خراب و حکمدارمز یان‌سی خانی اسیر ایتدیلر . نیوچیلردن حاکمیتی استرداد ایچون سزدن یاردیم ایستمکه کلدم . »

یه‌لوتاشی‌نك بو طلبی قورولتایجه اسعاف ایدیلدی . بویوك خاقانلغك تأسیسی ایچون اتحاد ایدیلمه‌سی تقرر ایتدی . بونك اوزرینه یه‌لوتاشی‌نك خانلغی آلتنده بو حوالیده‌کی تورك بویلرندن متشکل بر خانلق تأسس ایتمش اولدی . بو اثناده ، کندیلرینی افسانوی (افراسیاب) احفادندن صایان، فقط حقیقت‌حالده قارلوقلردن ایندکاری قوتله محتمل اولان قره‌خانیلر (دولت خاقانیه) پرنسلر آره‌سنده‌کی احتراص ومناقشه‌یوزندن دوشکون بر حالده بولونیورلردی . بویوك دولت پارچالانمش اولدیغندن بر بر تشکل ایدن کوچوك خانلقلر بربرلریله مجادله‌یه کیریشمشلردی . بو میانده اویغور و قانقلی تورکاری‌ده بونلری تهدید ایدییورلردی . بالاساغون خانی ، بو تهدیدلره قارشی یه‌لوتاشی‌دن استمداد ایتدی . اوده دعوته اجابتله خانك دشمنلرینی تنکیل ایلدی . بر آزصوکره‌ده بالاساغونی اشغل وخانی خلع ایده‌رك عهده‌سنه (ایلك تورکان) عنواننی ویردی . بونی متعاقب قارلوقلر اوزرینه یورودی . کاشغر ، ختن و کوچوك بخارایه حاکم اولان قارلوقلر حکمداری (آرسلان) و (المالق) یعنی شیمدیکی (قولجا) خانلری عرض انقیاد ایتدی . (بش‌بالیق) ده‌کی اویغورلر ایدی‌قوتی‌ده بونلره پیرو اولدی . بو صورتله نفوذ و سطوتی آرتان یه‌لوتاشی قانقلیلرله قیرغیزلری‌ده مغلوب ایتدی . فرغانه‌یی ، جیحون ماوراسنی فتح و خوارزم طرفلرینی یغما ایتدی . کندیسی‌ده (کورخان) لقبنی آلدی . و (بالاساغون) شهرینی پایتخت اتخاذ ایتدی .

یه‌لوتاشی میلادی (۱۱۳۵) تاریخنده وفات ایتدیکی‌زمان بویوك بر حکومت براقشدی . یه‌لوتاشی هیچ شبهه‌سز پك‌مهم بر شخصیتدی . منحصراً کندی عزم واراده‌سیله پریشان

برحالده بولونان تورك اولوسلرینی برلشدیره‌رك كندیسندن صوكره كله‌جك بیوك فاتحه یعنی جنكیز خانه یول آچمشدی .

یه‌لوتاشی‌یه كور خان عنوانیله اوغلی خلف اولدی . بو ذات اویغور توركلرینی تحت اطاعته آلدقدن صوكره میلادی (١١٤١) تاریخنده ماوراءالنهرده سلجوقیلر حكمداری سلطان سنجره غلبه ایلدی .

فقط یه‌لوتاشی نك متعاقب خلفلری كندیسنی تعقیب ایده‌بیله‌جك مزیتلری حائز اوله‌مدقلرندن بو دولت كیتدكجه ضعیف دوشمكه باشلادی . كور خانلرك صوكنجیسی كندیسنه داماد ایدیندیكی نایمانلر خاننك اوغلی (كوشلك) یعنی (كوجلی) خانك علیهنه وقوعبولان قیامنه مقابله ایده‌مدی . كوشلك خان قائم پدرینی مغلوب و اسقاط ایده‌رك حكومتی غصب ایلدی . بونك اوزرینه ماوراءالنهر طرفلری خوارزمشاهلر طرفندن ضبط ایدیلدی . بر مدت صوكره‌ده جنكیز خانك استیلا اوردولری ، كور خانلر اولكه‌سنی‌ده ضبط ایلدی . جنكیز خانك خصم جانی اولان (كوشلك) ده یاقالانه‌رق امحا ایدیلدی .

شرقی آوروپایه تورك آقینلری

آوارلر

میلادی بشنجی عصر ایله آلتنجی عصرك برنجی نصفنده اورته آسیانك عموم شرق قسمنی حاکمیتلری آلتنه آلان وچینلیلر طرفندن (جوجنلر) نامی ویریلن (آوارلر) ایمپراطورلغنك کوك تورکلر طرفندن ناصیل ییقیلمش اولدیغنی کورمشدك . آوروپا وبیزانس تاریخلرنده (آوار) روس وقایعنامه‌لرنده (اوبری Obry) و (اوبر Ober) اسملرینی آلان بوقوم ؛ کوك تورکلر طرفندن طرد ایدیلنجه غربه چکیله‌رك جیحون نهری بویلرینه قدر کلمش ، بوحوالیده کندیلرندن اول بورالره کله‌رك یرلشمش اولان آق هونلر یعنی بیزانسلیلرك (افتالیتلر) دیدکلری آق قویونلولرله برلشه‌رك برحکومت قورمشلردر .

فقط ، بر مدت صوکره توکیولر خاقانی ایله ایران کسراسی نوشروان ، متفقاً بونلرك اوزرینه هجوم ایده‌رك کندیلرینی مغلوب وخانلرینی اتلاف ایلمشلردر. بونك اوزرینه متباقی قسم ، (اور) و (خونی) اسمنده‌کی رئیسلرینك تحت اداره‌سنده (آوارلر) نامیله غربه دوغروچکیله‌رك یولداوستنده‌کی فین‌قوملرینی ایته ایته (وولغا) و (دون) نهرلری بویلرینه کلمشلر، میلادی آلتنجی عصر بدایتلرنده طونه‌نك شمالنده کورونمشلردر .

آوارلر بوطرفلرده تصادف ایتدکلری اسکیت ، سارمات و هونلرك اخلافیله آلان، اوغرو وبلغارلری اداره‌لری آلتنه آله‌رق بویوك برقوت اکتساب ایتدکلرندن استانبول ایمپراطوری (یوستینیانوس) بوقوت قارشوسنده آوارلر سفیرینه قارشی خلوصکارلق کوسترمك مجبوریتنده قالمشدر .

میلادی آلتنجی عصراورته‌لرنده قارادکزك شمال ساحللرنده‌کی بولغارلرله داها شرقده‌کی خزرلر اسماً آوارلره ، اونلرده ینه اسماً توکیو خاقانلرینه تابعدیلر . فقط آوارلر داکیا (رومانیا) و پانونیا (مجارستان) جهتلرینی ضبط ایتدکدن صوکره توکیولرله یالکز اسماً اولان تابعیت رابطه‌سنی بوس بوتون آتمش ، مدهش برسیلابه کبی جرمانیا ، ایتالیا وفرانسه‌یه دوغرو آقینلره باشلامشلردر . بو آقینلردن برنده فرانسه قرالی (سیجبرت

Sigebert) ی مغلوب واسیر ایتمشلردر [١] . آوار دولتی میلادی ٥٩٠ تاریخندن ٦٣٠ تاریخنه قدر متمادیاً بویومشدر . میلادی ٥٦٨ تاریخنه دوغرو وولغا نهرندن جرمانیاده‌کی (البه) نهرینه قدر امتداد ایدن کنیش قطعه‌یه حاکم بولونیورلردی .

آوارلر خاقانی (بایان خان) میلادی ٦٢٦ سنه‌سنده ایران کسراسیله اتفاق ایده‌رك قارپاتلرده‌کی مستحکم موضعلرندن بالقانلری وبیزانس ایمپراطورلغنی تهدیده باشلادی . بیزانس ایمپراطوری ایرانیلرله آوارلرك اتحادینه قارشی اورتا آسیایه ایلچیلر گوندره‌رك توکیو خانلریله براتفاق عقد ایلدی [م ٥٦٨ ـ ٥٦٩] . فقط بیزانسك بو تشبثنه رغماً بایان خان اوردولری استانبول سورلرینه قدر طایاندی . ایمپراطور (هراقلیوس) بویوك براوردوایله بایان خانی‌سورخارجنده قارشولادی . وقوعه کلن قانلی محاربه اس‌الحرکه‌سندن پك چوق اوزاقلاشمش اولان بایان خانك مغلوبیتیله نتیجه‌لندی . بومغلوبیت آوارلرك شوکت وسطوتلرینك سقوطنه مبدأ اولدی . بیزانسلیلر برطرفدن خزرتورکارینك‌اتفاقنی قازانه‌رق بونلری آوارلرك متفقی‌اولان ایرانیلره‌تسلیط ایتدیلر . دیکرطرفدن‌ده بلغارلری ، لهلری ، چهلری آوارلر علیهنه قیامه تحریکه باشلادیلر . لهلر وچهلر قیام ایده‌رك آوارلر اولکه‌سنك غرب‌طرفلرینی ، خزرلرده شرق‌طرفلرینی ضبط ایلدیلر . ایمپراطور (شارلمان)ك متمادی هجوملری ایسه سقوطه باشلایان بودولتك انهدامنی تعجیل‌ایتدی . شارلمان میلادی ٧٩١ سنه‌سندن ٧٩٩ سنه‌سنه قدر امتداد ایدن محاربات نتیجه‌سنده آوارلرك آوروپاده‌کی ممالکنی کاملاً ضبط ایلدی . آوارلره‌ده جبراً خرستیانلغی قبول ایتدیردی . تنصر ایدن بو آوارلر طبیعتیله ملیت ولسانلرینی‌ده غائب ایده‌رك آوروپالیلره قاریشمشلردر .

الیوم داغستانده‌کی کوك صو نهرینك اطرافنده ساکن اولان و آوار نامنی طاشیان قومك بواسکی آوارلرك بقایاسی‌اولدقلرنده شبهه یوقدر . عددلری اوتوزبیکی کچن بو آوارلرك کافه‌سی مسلمان وسنی‌المذهبدرلر . نوغای دینیلن تاتارلرك‌ده اسکی آوارلردن ایتمش‌اولدقلرینی ادعا ایدنلر واردر .

---

[١] سیجبرت ، برنجی (فلوتر) ك اوغلی اولوب میلادی ٥٦١ تاریخنده (مج) قرالی اولمشدی . سیجبرت ، میلادی ٥٦٦ تاریخنده آوارلره مغلوب و اسیر اولمش ، فدیهٔ نجات ویرمك صورتیله قورتولمشدر .

خزر توركلری

قرەدكزله خزردكزی آرەسندەكی ساحەدە وقتیله مساژەت و آلان توركلرينك اقامت ایتمش اولدقلرینی كورمشدك . مختلف سببلرله غربه هجرت‌ایدن هونلردن برقسمی‌دە بورالردە قالمشلردی. بالآخره شمالدن‌اینن بلغار، اوغرو آوارلردە بو حوالی‌یه طاغیلمشلردر. شرقی روما مورخلرينك شرق توركلری اسمنی ویردكلری بوخليطه ، اسلام تاریخلرنده (خزر توركلری) اسمیله آنیلمقدەدر [١] .

آلتنجی عصر میلادی اواسطنده توكیو خاقانی طرفندن كوندەریلن (بوقاخان) بو جهتلری قریمه قدر استیلا ایلمشدی . فقط بوحال اوزون مدت دوام ایدەمەمش ، خزرلر میلادی یدنجی عصردە مستقل بر دولت قورمشلردر . بو دولتك حدودی (دينيستر) ساحللرندن خزر دكزينك شرق شمالیسندەكی كنيش صحرالرە قدر امتداد ایدییوردی. پایتخت اولان (سمندر) شهری‌دە قافقاسیه دربندی ایله (ایدیل نهری) آرەسندەكی ساحەدە و شمدیكی (تارخ) جوارندە بولونیوردی . بلنگر ، بارغش ، قتلو ، اتیل بلدەلری‌دە سمندردن صوكرە خزرلرك الك مشهور شهرلری ایدی .

ساسانیلرك شوكتلی زمانلرندە ایرانیلرلە خزرلر آرەسندە برچوق محاربەلر وقوعه كلمشدر . مورخ (ابن‌الاثیر) ك ویردیكی معلوماتە كورە حضرت محمدك دوغدیغی تاریخدە ایران تختنی اشغال ایدن (خسرو نوشروان) ، اشتراكجی (مزدك) ایلە طرفدارلرینی تنكیل ایتدكدن صوكرە ، قافقاسیەدن توركلرك ایران اوزرینە آقینلری باش كوسترمشدر. نوشروان آنجق بویوك قوتلر سوقیلە بو آقینلری طوردیرەبیلمشدر . بو اثنادە توركلرك الكبویوك خانی اولان (سیجبور) خزرلری تحت‌اطاعتە آلەرق ایرانی تهدیدە باشلامشدر.

---

[١] بو قومه خزر نامی ویریلەسنك سببی شو صورتلە ایضاح ایدیلیور : عربلر ، خزرلرلە تماس ایتدكلری زمان عربستان و ایران خلقنە نظراً كوزلرینی دار وقیسیق بولدقلرندن بونلرە قیسیق كوزلی معناسنە اولەرق (خزر) اسمنی‌ویرمشلردر . اولجە (كاسپی) و (هرقان) وداها صوكرە (خوالیص» اسملریلە یاد اولونان دكزدە بوندن صوكرە بو قومە نسبتلە « بحرخزر » نامنی آلمشدر .

مفصل تورك تاریخی : ٥ — ١٥

نهایت نوشروانله تورك خانی مصالحه عقد ایتمش و متقابل صهریت تاسیسیله بو مصالحه‌یی تأیید ایلمشلردر [۱] .

نوشروان، شمالدن وقوعبولان تورك آقینلرینه‌قارشی قافقاس‌طاغنك یکانه کچید محلنده بر سد انشـا ایتدیرمش ، بورایه دەمیر قاپولر قویدورمشدر . بوراسی او زماندن صوکره (باب‌الابواب) و یا (دەمیرقاپو) نامنی آلمشدر . نوشروان دەمیرقاپو جوارنده بر شهرده تأسیس ایده‌رك دربند محافظلرینی بوراده اسکان ایلمشدر. بومحافظلره اوزمان (سیاسجیین) دینیلیوردی[۲] .

(میرخواند) ك ویردیکی تفصیلاته کوره نوشروانك خلفی اولان (هرمز) ك سـوء اداره‌سنك ایرانیلری بیزارایتمه‌سندن جسارت آلان خزرتورکلری، استانبول ایمپراطورینك تشویقیله جوارلرنده‌کی تورکلرله‌ده برلشه‌رك دربندی‌کچمش و آذربایجانی استیلا ایتمشلردر.

میلادی یدنجی‌عصرده خزرخاقانی (قووارات) غربه دوغرو ایلریله‌یه‌رك آوارلردن روسـیه‌نك جنوب قسمنی ضبط ایتمشدر . بو صـورتله یدنجی عصرده خزر دولتنك حدودلری غرباً (دینیه‌پر) و شمالاً (اوقه) نهرلرینه قدر توسع ایلمشدر . خزرلرك قوت وسطوتلرینی کورن استانبول ایمپراطورلری ، عصردیده خصملری اولان ایرانیلره قارشی بونلرك اتفاقنی قازانمق ایچون هرواسطه‌لره مراجعت ایتمشلردر . خزر

[۱] ابن‌الاثیرك ایرانه آقین ایتدکلرندن بحث ایتدیکی تورکلرك خزرلر اولدیغی محققدر. عرب و ایران تاریخلرنده « نوشروان » ك قیزنی تورك خانه ، تورك خاننك‌ده قیزینی نوشروانه تزوج ایتدکلری قیدایدیلمکده ایسه موضوع‌بحث تورك‌خاننك کیم‌اولدیغی تصریح اولونمامشدر. «مسعودی» نوشروانك آلدیغی قیزك تورك خاننك ویا قارداشنك قیزی اولدیغنی بیان ایتدیکی کبی « نوشروانك » بو قیزدن اولان اوغلی « هرمز » دن بحث ایدرکن‌ده « وامه فاقم بنت خاقان ملك‌الترك وعلی قول ابنة واحد من ملوك‌الخزر بقرب باب‌الابواب » عباره‌سنی یازیيور . بوفقره‌دن نوشروانله صهریت تأسیس ایدن تورك حکمدارینك خزرلر خانی اولدیغی بولنده بر روایت بولوندیغی آکلاشیلمقده‌در . فقط « میرخوند » ك افاده‌سی بوقیزك توکیوخاننك کریمه‌سی اولدیغی روایتنی تأییدایتمکده‌در . « دینوری» « المعـارف » ده بوندن بحث ایدرکن «کسری نوشروان خاقانله صهریت تأسیس ایتدکدن صـوکره خاقانك‌یاردیمیله‌هیاطله‌دن‌جدی « فیروزك » انتقامنی‌آلدی دیمه‌سی‌ده « میرخواند » ی تأییدایتمکده‌در. « ابن‌الاثیر » ك نوشروانك اوغلی هرمزدن بحث ایدرکن « کانت‌امه‌بنت الخاقان الاکبر » بولنده‌کی شهادتی‌ده دینوری‌یه انضمام ایتمکده‌در . ابن‌الاثیرك « خاقان‌اکبر » دیدیکی « سیجبور » له یونان تاریخلرنده‌کی « دیزابول » ك عینی شخص اولدیغنی دها اول اثبات ایتمشدك.

[۲] تلفیق‌الاخبـار مؤلفی « سـیاسجیین » لفظنك تورکجه « قراغول » و محافظ معناسنه کلن « صاقجی » لفظندن تحریفاً آلنمش اولمسی احتمالنی سرد ایتمکده‌در .

خانیله استانبول ایمپراطوری آره‌سنده نهایت براتفاق عقد ایدیلمش و بواتفاق صهریت رابطه‌سیله‌ده تقویه اولونمشدر . خزرلرله شرقی روما ایمپراطورلغی آره‌سنده تأسس ایدن مناسبات ، خزرلردن بر قسمنك خرستیانلغی قبول ایتملرینی انتاج ایلمشدر .

هجرتك ١٦ نجی سنه‌سنده وحضرت عمرك‌دور خلافتنده عرب‌اوردولری آذربایجان وقافقاسیه حدودلرینه یاقلاشدقلرندن ، خزرلر مسلمانلرله‌ده تماسه باشلامشلردر. استانبول ایمپراطورلری خزرلری بودفعه‌ده عربلر علیهنه تحریك ایتمش ، اسلام اوردولریله خیلی چارپشدیرمشدر . هجرتك ١١٩ نجی سنه‌سنده خزرلرك پایتختی اولان (سمندر) شهری عربلرطرفندن‌ضبط ایدلدیکندن‌خزرخانی مرکزحکومتنی (اتیل) یعنی شیمدیکی (استرخان) شهرینه نقله مجبور اولمشدر . خزرلرله عربلر آره‌سنده‌کی بو مجادله هجری ١٨٣ تاریخنه یعنی عباس خلیفه‌لرندن (هارون الرشید) زماننه قدر دوام ایلمشدر . بوتاریخدن صوکره عربلر ، تورکستانده اولدیغی کبی قافقاسیه‌ده‌ده تجاوزی حرکاتنه خاتمه ویره‌رك مدافعه سیاستی تعقیبنه باشلامشلردر .

خلیفه هارون‌الرشید دورنده خزر خاقانی، دیارروم‌دن‌طرد ایدیلن یهودیلرك تلقیناتیله موسویتی قبول ایلمش ، تبعه‌سندن بر قسمی‌ده کندیسنه پیرو اولمشدر . مع‌مافیه ، خزر خانلرینك حریت وجدانیه‌یه صوك درجه رعایتکار قالدقلری آکلاشیلمقده‌در . خلیفه (المقتدی بالله) زماننده سفارتله شمال بلغارلری نزدینه کونده‌ریلن (احمد بن فضلان) سیاستنامه‌سنده خزر تورکلرینك برقسمی یهودی ، برقسمی خرستیان‌وبرقسمی‌ده مسلمان اولدقلرینی ، آره‌لرنده پوت پرستلر (شامانیست ویا بودیستلر) بیله موجود اولدیغنی خبر ویرمکده‌در [١] . (اتیل) شهرنده اون بیك مسلمان ، اوتوز مسجد ، برچوق مکتب ومدرسه اولدیغی عرب تاریخلرندن آکلاشیلمقده‌در. خزرخاقانلغنده مختلف‌ادیانه منسوب انسانلردن هیچ بری دیکرینك دیننه ، مقدساتنه تجاوز ایتمزدی . خاقانك معیتنده ایکی مسلمان ، ایکی یهودی ، ایکی خرستیان وبر پوت پرستدن مرکب یدی حاکم بولنور ، امور اداره‌یه نظارت ایدرلردی .

میلادی ٨٦٤ تاریخنده قافقاسیه‌ده‌کی مسلمان ولایتلرینه‌هجوم ایدن‌خزر عسکرلرینك

---

[١] مورخ مسعودی کندی زماننده خزرلرك‌مهم برقسمنك‌مسلمان اولدقلرینی‌خبر ویرمکده‌در. مسعودینك افاده‌سنه کوره کندی زماننده خزرلر خاقانی موسوی فقط وزیری (احمد بن کویه) مسلمان ایمش .

باشبوغی برخوارزملی مسلمان ایدی . فقط صوکره‌لری خزرلر خدمتنه کیرن خوارزم مسلمانلری خدمته کیررکن خزرلرك مسلمانلرله محاربه‌لرنده بی‌طرف قالمق حقوقنی معاهده ایله تأمین ایتمشلردر .

خوارزم تورکلرینه منسوب اسلام عالملری خزرلر آره‌سنده اسلامیتك نشرینه پك چوق چالیشمش اولدقلرندن میلادی اونجی عصر نهایتلرینه دوغرو خزر آره‌سنده‌کی مسلمانلر اکثریتی طوتیورلردی . مملکتك هر طرفنده و بالخاصه مرکز حکومت اولان (ایتیل) شهرنده کثیف مقدارده مسلمان تجارلر بولونیوردی .

فقط بعض اسلام مورخلرینك ادعاسی وجهله خزرلرك کاملاً اسلام دیننه کیرمش اولدقلری روایتی حقیقته مقارن دکلدر . خزر دولتنك انقراضنه قدر ، موسویت بودولتك رسمی دینی اولارق قالمشدر .

میلادی طقوزنجی عصر اواخرنده تورکلرك هجومنه معروض قالان خزرلر ، بجنکلرك ظهورینه قدر موجودیتلرینی محافظه ایتمش ، بو آرالق صحنه‌یه چیقان روسلرله چارپشمغه باشلامشدر . اسلاولردن بر قسمی طقوزنجی عصرك ایکنجی نصفنه قدر خزر قاغانلرینه ویرکی ویرییورلردی . خزرلرك نفوذی روسیه‌نك شمال منطقه‌لرینه قدر انتشار ایتمشدی . حتی (نووغورود) اطرافنده یاشایان روسلر ، خزرلری تقلید ایده‌رك (کناز) لرینه (قاغان) دیورلردی .

طقوزنجی عصرده بالطیق دکزندن قره‌دکزه قدر اولان ساحه‌ده برروس دولتنك تشکلی ، خزرلری خیلی صارصمش ، شوکت ونفوذلرینی قیرمشدر . روسلر ایدیل نهریله خزر دکزی بویلرینه دوغرو آقینلر اجراسنه باشلایجه ، خزرلرله مصادمه‌یه کیریشمشلردر . میلادی ۹۱۳ تاریخنده روسلر ایلك دفعه ایدیل حوزه‌سنه آقینلر اجراسنه باشلامشلردر . فقط ایتیل شهرینك مسلمان وخرستیان خلقی متفقاً بو آقینلره مقابله ایتمش ، روسلری تماماً تنکیل ایلمشلردر .

میلادی ۹۶۵ تاریخنده (کیف) روس کنازی (سواتوسلاف) خزرلر اولکه‌سنه هجوم ایده‌رك همان تماماً استیلا ایتمش ، قافقاسیاده اسلام حدودلرینه طایانمشدر . خزرلرده

[۱] روس تورکولوغلرندن بارتولد دیورکه : کناز (سواتوسلاف) ، اسلام حدود ومدنیتنه پك یاقین اولان وبرچوق اسلامی مؤسسه‌لری احتوا ایدن (ایتیل) شهرنده قالش اولسه‌یدی هنوز خرستیانلغی قبول ایتمه‌مش اولان روسلر هر حالده اسلام مدنیتنه تابع اولاجقلردی . بونك نتیجه‌سی اولارق‌ده جهان تاریخی باشقه برجریان آله‌جقدی .

فرار ایده‌رك مسلمانلرك ادارەسنده بولونان (باكو) شهرینه التجایه مجبور اولمشلردر .
فقط بواثناده طونه‌بلغارلری شرقی روما ایمپراطورلغنی تهدیده باشلادقلرندن استانبول ایمپراطوری بونلره قارشی (سواتوسلاف) دن استمداد ایتمش ، اوده پك چوق سودیکی (ایتیل) شهرنده قالمه‌رق عودت‌وخزرلر اولکه‌سنی تخلیه‌ایلشدر . بونك اوزرینه اطرافه قاچان خزر امراسی تکرار مملکتلرینه عودتله خزر خانلغنی یکیدن تأسیس ایتمشلردر .
فقط آرتق ایجه صارصیلمش اولان خزر خانلغی خارجی قوتلی بر هجومه قارشی موجودیتنی اوزون مدت محافظه ایده‌میه‌جك بر حاله کلمشدی . ناصیلکه بر مدت صوکره پەچەنەکلرك هجومی ، خزرلری ایجه خیرپالامش ، قریم شبه جزیره‌سنه چکلمکه مجبور ایتمشدر [۱] . میلادی اون برنجی عصر ابتداسنده صوك خزر خاقانی اولان (کیورکی) قریمده یاشـامش ، میلادی (۱۰۵۵) تاریخنده قریم حوالیسی‌ده پەچەنەکلر طرفندن استیلا ایدیلمشدر .

— پەچەنەکلر —

پەچەنەکلر ، میلادی سکزنجی عصر اواخرنده ترکستاندن چیقه‌رق غربه دوغرو حرکتله (یاییق) و (وولغا) بویلرینه طاغیلان اوغوز ترکمنلرندن (خانغار) لردن ایمشلردر . ملی ترك منقبه‌سی پەچەنەکلری اوغوزخان اوغوللرندن (کول خان) لك ایکنجی اوغلی (پەچەنە) خان احفادی اوله‌رق تصویر ایتمکده‌در .
پەچەنەکلرك ، موغولستان حوالیسنده‌کی دیکر اوغوز بویلرندن پك ایرکن آیریلمش اولدقلری آکلاشیلمقده‌در . چونکه دوقوزنجی عصر عرب جغرافیاجیلری بونلری اوغوزلردن آیری برقوم اوله‌رق کوسترمشلردر .
چین مورخلرنجه‌ده معلوم اولان پەچەنەکلر بالآخره ایرتیش بویلرندن غربه دوغرو ایلریله‌یه‌رك وولغا نهری بویلریله خزر دکزینك شمال غربی جهتلرینی اسـتیلا ایتمش ، غربدن خزرلرله قومشـو اولمشـلردر . میلادی ۹۲۲ تاریخنده بو حوالی‌یی زیارت ایدن (ابن‌فضلان) یاییق نهری بویلرنده پەچەنەکلره تصادف ایتدیکنی قیدایلمشدر . پەچەنەکلرك

[۱] الیوم قریم شبه جزیره‌سنده‌کی (قارایم) دینیلن ترك موسویلر ، یهودیلکده ثبات کوسترن خزر ترکلرندن ایمشلردر . قارایملر ، توراتی ترك لسانیله فقط عبرانی حرفلرله یازوب اوقومقده ایسه‌لرده ، یهودیلك ملی عادات وسجیه‌لرینی خیلی صارصمشدر .

مهم بر قسمی یا خزر حکمدارلرینك موافقتلریله ویا جبراً خزرلر اولکەسندن کچەرك جنوبی روسیەیە کیرمش و اوراردە یرلشمشلردر .

پەچەنەکلر ، دون نهرینی کچدکدن صوکره (اوغز) لرله قارشـولاشمش ، بونلری تحت اطاعتە آلمشلردر. میلادی طقوزنجی عصر اواخرینە تصادف ایدن بو استیلا نتیجەسندە خارکوف ، کیف حوالیسیله قریم ، بسارابیا ، بغدان ، افلاق واردل طرفلری پەچەنەکلرك تحت ادارەسنە کیرمشدر . روس وبیزانس تاریخلری میلادی اونجی عصردن اون ایکنجی عصرە قدر پەچەنەك دولتنی قدرتلی و شوکتلی بر حکومت اولەرق تصویر ایتمشلردر .

پەچەنەکلرك صیق صیق روس کنازلریله مجادلە ایتدکلرینی قید ایدن روس وقایعنامەلری بونلرك (سواتوسلاف) زماننده (کیف) ی تهدید ایتدکلرینیدە آیریجە قید ایتمشلردر .

خزر دولتنك سقوطندن صوکره یعنی میلادی اون برنجی عصرە دوغرو ، پەچەنەکلرك کلدکلری یولدن شرقی آوروپایە یکی بر اوغوز آقینی باشلامشدر . (ایدیل) یعنی وولغا بویلرندن کلن بو اوغوزلر ـ کە بیزانس منابعندە (اوزلر) اسمیله یاد ایدیلمشلردر ـ قارداشلری اولان پەچەنەکلرله برلشەجکلرینە اونلرله حربە کیریشمش ، بونلری بالقان یاریم آطەسنە چکلمکە مجبور ایتمشلردر . فقط اوغوزلردە بونلرك پیشندن بالقان شبه جزیرەسنە کیرمشلردر .

اوغوز تورکلرینك بالقان شبه جزیرەسندن استانبولی تهدیده باشلادقلری بو تاریخدە اوغوزلردن دیکر بر قسمیدە یعنی سلچوقی تورکلریدە آناطولی یی استیلایە کیریشمش ، کوزلرینی استانبوله دیکمشلردی . بوصورتله ایکی طرفدن تورك قیصقاجی آلتنە کیرەن استانبول ایمپراطورلغی تهلکەلی بر وضعیتە دوشمشدی . عینی اصلدن اولان بو ایکی تورك غروبی آرەسندە مواصله و اتحاد بولونمش اولسیدی ، استانبول داها او زمان تورکلرك الینە کچمش اولاجقدی .

اون ایکنجی عصر میلادی اوائلندە انهدامە یوزطوتان پەچەنەك ایمپراطورلغی قپچاق اوغوزلرینك مدهش صدمەلریله ییقیلەرق یرلرینی قپچاقلرە براقمش ، قپچاقـجا کمیتی آلتنە کیرمشلردر .

قاپچاقلر

قاپچاقلر ، پەچەنەکلردن صوکره یعنی میلادی اون برنجی عصردە وولغایی کچەرك آوروپا تاریخنە قاریشمشـلردر . اوغوز تورکلرندن اولان قاپچاقلر (ایرتیش) نهری بویلرندە

سا کن اولان (کیماك) لردن اورەمشلردر . قاپچاقلر بالآخره چوغالارق میلادی اون برنجی عصر بدایتنده کنیش ساحەلری اشغال ایتمشلردر .

میلادی اون برنجی عصرده اوغوزلرك برطرفدن غربه، دیکرطرفدن جنوبه دوغرو وقوعبولان وجهان تاریخی اوزرنده مهم تأثیرلر یاپان مهاجرتلری ، احتمالکه شمالدەکی قاپچاقلر طرفندن وقوعبولان برتضییق نتیجەسی ایدی . هرحالده بو اوغوزلر چکلدکدن صوکره میلادی اونجی عصردەده یاشایان عرب جغرافیاجیلرینك (غوز صحراسی) دیدکاری کنیش منطقه قاپچاقلر طرفندن اشغال ایدیلمش ، بو تاریخدن صوکره (دشت قاپچاق) نامنی آلمشدر .

غز (اوز) لری تعقیباً قاپچاقلرك آوروپاده ظهوری میلادی (١٠٥٥) تاریخنه مصادفدر . بو تاریخده ، غزلرك اولجه اشغال ایتدکلری (سیر دریا) حوزەسیله غزلرك اوکندن چکیلن پەچەنەکلرك جنوبی روسیەده قالان یرلری قاپچاقلره کچمش بولونیوردی . بو کنیش اولکەنك شمالندەکی بوتون استپ قسمیده قاپچاقلرك ادارەسنده بولوندیغندن ، آرتق شمالدن یکی قوملرك مهاجرتلری وقوعه کلەمەمشدر .

قاپچاقلر، واسع اولکەلرینك غرب حدودلرنده روسلر وآوروپالیلرله تماس ایتمشلردی . بو یکی قومشویه روسلر (پولووتس) آوروپالیلر ایسه (قومان) اسمنی ویرمشلردر .

قاپچاقلر بو واسع اولکەلرنده بوی بوی آیریلەرق ، هربوی، بررئیس ادارەسنده اولمق اوزره کوچوك خاناقلر حالنده یاشیورلردی . میلادی اون ایکنجی عصرده خوارزملیلرله مناسباتده بولونان بوکوچوك خانلردن برینك مرکزی (سوغناق) شهری اولدیغنی بیلیورز. فقط داخلاً بوی بوی آیریلان قاپچاقلر، بویوك محاربه وآقینلری متحداً اجرا ایدییورلردی. بوصورتله دفعاتله قافقاسیایه هجوم ایدەرك (دربند) شهریله جنوبندەکی ولایتی اسلاملردن ضبط ایتمشلردی . بوندن باشقه غربدەده اورال داغلرندن مجارستان حدودلرینه قدر اولان ساحەیی استیلا ایتمش، خزر ، بلغارتورکلریله غزلری ، پەچەنەکلری تحت اطاعته آلمشلردر.

قاپچاقلر میلادی اون برنجی عصر اورتالرندن اون اوچونجی عصر اورتالرینه قدر [م ١٠٥٥-١٢٢٧] شوکت وقدرتلرینی محافظه ایتمشلردر. بوزمانلرده قاپچاقلره (طوغرول خان) ، (کیتان خان) ، (کون طوغدی خان) ، (ییلدیز خان) ، (کونش ویردی خان) نامرندەکی خاقانلر حاکم اولمشلردر . بو خانلر زماننده روسلرله قاپچاقلر بعضاً دوستلق بعضاًده حرب صورتلریله برچوق مناسباتده بولونمشلردر .

قاپچاقلر ، جنکیز خانك ظهورینه قدر حکومت و اولکه‌لرینی محافظه ایتمشلردر .
موغول استیلاسی ، بوتون آسیایی قاپلادیغی زمان قاپچاقلر اولکه‌سنی‌ده آلمش ، قاپچاق حکومتنه خاتمه ویرمشدر .

جنکیزخان قاپچاق دولتنی ییقدقدن صوکره بونلره عائد اولکه‌یی بویوك اوغلی جوجی خانه احسان ایتمشدر . جوجی واخلافنك بو اولکه‌ده تأسیس ایتدکاری حکومت (دشت قاپچاق) اسمنی محافظه ایتمشدر . جوجی‌خان طرفندن تشکیل ایدیلوب (آلتون اوردو) نامنی آلان دشت‌قاپچاق حکومتی (قوبلای‌قاآن) دن صوکره استقلال قازانمش، میلادی اون‌بشنجی‌عصر اورتالرینه دوغروده جوجی‌خانك احفادی آره‌سنده تقسیمه اوغرامشدر. بو صورتله تشکل ایدن قاپچاق ، قازان ، اژدرهان ، نوغای و قریم خانلقلری روسلرك تحریکاتیله بربرلریله چارپشمغه باشلامش ، کندی کندیلرینی ییمشلردر . روسیه چاری اوچونجی (ایوان) نوغای خانیله برلشه‌رك میلادی ۱۴۸۱ تاریخنده دشت قاپچاق خانلغنی اورتادن قالدیرمش ، میلادی (۱۵۵۲) ه قازان‌خانلغی ، (۱۵۵٤) ده اژدر خان خانلغی بوکا پیرو اولمشلردر . روسلر میلادی اون سکزنجی عصرده‌ده اسکی دوست ومتفقلری اولان نوغای خانلغنی ضبط ایتمشلردر . بوبش خانلقدن اون سکزنجی عصره‌قدر دوام ایدن قریم خانلغی‌ده نهایت (۱۷۸٤) تاریخنده روسلر طرفندن استیلا ایدیلمشدر .

بلغار تورکلری

اورال طاغلرینك غربنده (ایتیل) و (قاما) نهرلری بویلرنده (بلغار) اسمیله طانیلمش اولان قوم ، قدیم هونلرك انقراضندن صوکره بوحوالیده قاله‌رق دیکر قوملرله تصالب ایدن تورکلرك خلفلری ایدی .

هونلرك انقراضندن صوکره بونلر میلادی بشنجی عصر نهایتنده طونه کنارلرینه اینمشلردر . شرقی آسیادن قالقارق بورالره قدر کلن آوارلر برآرالق بلغارلری‌حاکمیتلری آلتنه آلمشلرسه‌ده بو وضعیت اوزون مدت دوام ایتمه‌مشدر . میلادی ٦۳۰ تاریخنده بلغار حکمداری (قوبرات kubrat) خان تکرار قوتلی برحکومت‌تأسیسنه موفق‌اولمش، آوار خانلغنك انهدامنی تسریع ایلمشدر .

قوبرات خانك وفاتندن صوكره بش اوغلی بابالرینك اولكه‌سنی آره‌لرنده تقسیم ایتمشلر[۱]. بونلردن (ایسپه‌ریخ) معیتنده‌کی بویلرله (دینیه‌ستر) و (طونا) نهرلری آره‌سنده یرلشمش ، بالان (میسیا) ده‌کی اسلاولری تحت اطاعته آله‌رق یکی بر دولت قورمشدر. ایسپه‌ریخ بلغارلری حاکم اولدقلری اسلاولره نسبتله آزلق اولدقلرندن تدریجاً اسلاولاشمشلردر . بوکونکی بلغارلرك اجدادی اولان ایسپه‌ریخ بلغارلری خرستیانلغی قبول ومیلادی دوقوزنجی عصرده کاملاً اسلاولاشه‌رق حکمدارلرینه (خان) لقبی یرینه (چار) اسمنی ویرمشلردر .

(قوبرات) ك برنجی وایکنجی اوغللری ایسه قومشولری اولان خزرلرك قوتلنمه‌لری اوزرینه معیتلرنده‌کی قبیله‌لرله (دون) نهری حوالیسندن شمال شرقی‌یه چکیله‌رك بوحوالیده‌کی (اوغر) لرله برلشمش ویکی بر دولت قورمشلردر . اسلام تاریخلرنده کندیلرندن صیق صیق بحث ایدیلدیکنی کوردیکمز بلغارلر ایشته بوایدیل بلغارلریدر .

ظن ایدیلدیکنه کوره طونا بلغارلری کبی ایدیل بلغارلری‌ده تورك ـ چوواش خلقنك اسلاولرله اختلاطندن دوغمشلردر . شو فرقله‌که طونا بلغارلرنده اسلاو لسانی ایدیل بلغارلرنده ایسه تورك ـ چوواش لسانی غلبه ایتمشدر .

ایدیل بلغارلری میلادی اون برنجی عصردن اون اوچونجی عصره قدر (ویلیکی اوستیوك) دن (ساراتوف) ك جنوبنه ، (موروم) دن (اوفا) حدودینه قدر اولان کنیش اولکه‌یه حاکم بولونیورلردی . سیاسی تشکیلات اعتباریله کوچوك بکلکلره بولونمشلردی . بونلرك هپسی (بیلکوار) عنوانیله یاد ایدیلن خانه تابع بولونیورلردی .

ایدیل بلغارلری ، تجارت ومدنیت اعتباریله پك ایلری کیتمشلردی . (بلغار) ، (بیلار) (آلابوغا) و (سوار) شهرلری اوزمانلر اولدقچه بر تجارت مرکزی صاییلیوردی . میلادی اونجی عصرده بلغار شهری بالخاصه مال ودری اخراجاتیله شهرت بولمشدی . اسلام مملکتلرینه اخراج اولونان اشیا آره‌سنده بلغار شهرنده یاپیلمش آیاق قابلری و چیزمه‌لر پك مقبول صاییلیوردی . بلغارلرك دباغت صنعتنده‌کی ترقیلری ، هیچ بر مملکتله قابل قیاس دکلدی .

[۱] (قوارات) نامیله‌ده آنیلان (قوبرات) خانك بش اوغلندن (وات‌بای) و (قاتراغ) اسمنده‌کی اوغوللری دون نهری ساحه‌سنده قالمشلردر . (ایسپه‌ریخ) ویا (آسپاروخ) اسمنده‌کی شمدیکی بلغارستانه ایتمشدر. دردنجی اوغلی مجارستانده‌کی آوارلره التحاق ایتمش، بشنجی اوغلی ایسه روما‌یه کیتمشدر. (وات‌بای) له (قاتراغ) بالاخره شمال شرقی‌یه چکیله‌رك ایدیل بلغارلغی قورمشلردر .

بلغارلر ، خوارزم طریقیله مسـلمانلرله صیقی مناسـبات تجاریه‌ده بولوندقلرندن تدریجاً اسـلامیت بوحوالی‌یه کیرمکه باشلامشدی . اسلام‌تاریخلرندن آکلاشیلدیغنه کوره میلادی ٩٢١ (ﻫ ٣٠٩) تاریخنده بلغارلر حکمداری (الماس خان) اسلام دینی قبول ایتمش ، کندیلرینه اسلامیت حقنده ارشاداتده بولونمق اوزره بغداد خلیفه‌سندن بر هیئت علمیه ایسته‌مشدر .

بلغارلر حقنده اساسلی معلومات ویرن (ابن فضلان) بو هیئتله برابر بغداددن ایدیل بویلرینه کونده‌ریلمشـدر . ابن‌فضلان یازدیغی اثرنده بو هیئتك بغداددن بلغار اولکه‌سـنه وبورادن خزرلر اولکه‌سی اوزرندن بغداده قدر اولان سیاحتنی یازمشدر [١] .

روسلراویانمغه باشلادقدن‌صوکره طبیعتیله بلغارلرله چارپشمغه قویولمشلردر . بلغارلرله روسلرك محاربه‌لرنده غلبه بعضاً روسلرده بعضاًده بلغارلرده قالیوردی . هرحالده روسلرك وولغانهری اوزرندن آشاغی‌یه دوغرو وقوعبولان استیلا حرکتلری پك یاواش کیتمشدر .

مسلمانلغی ایلك دفعه قبول ایدن (الماس) خاندن صوکره صره‌سیله (احمد) (طالب) (مؤمن) ، (حیدر) ، (سعید) ، (یاراج) ، (ابراهیم) ، (سلیم) و (الهام) اسمنده‌کی ذاتلر بلغارلره ریاست ایتمشلردر . بونلردن (الهام خان) زماننده جنکیز خان اوردولری بلغارلر اولکه‌سـنی‌ده استیلا ایده‌رك بو دولته خاتمه ویرمشـلردر . جوجی خان ، بلغارلر اولکه‌سنی‌ده بوحوالیده تشکیل‌ایتدیکی (آلتون اوردو) دولتنه علاوه‌ایلمشدر . بوکونکی شمال تورکاری بو اسـکی بلغارلرله پك آز موغوللردن و موغوللرله برابر بوحوالی‌یه کلن دیکر تورك بویلرندن ایتمشلردر .

---

[١] ابن فضـلانك بو اثرندن صوك زمانلره قدر آنجق « یاقوت حموی » نك اقتطاف ایتدیکی پارچه معلوم ایدی . اخیراً اثرك کندیسی آخرندن برقاچ صحیفه نقصان اوله‌رق « مشهد » کتبخانه‌سنده بولونمشدر .

اسلامیتك ظهور واورتا آسیایه دوغرو توسعی هنكامنده ماوراءالنهر خطه‌سیله سند وجیحون نهرلری آره‌سنده‌كی ساحه‌لرك وضعیتی

میلادی یدنجی عصر اورته‌سنده یعنی ٦٥٩ تاریخنده غربی توكیو خانلغنه عائد اولكه‌نك كاملاً چین ایمپراطورلنی نفوذی آلتنه كیرمش اولدیغنی كورمشدك. بوتاریخدن قارلوق توركلرینك ظهور وتوسعلری زماننه قدر كچن برعصری متجاوز مدت ظرفنده جیحون و سند نهرلری آره‌سنده‌كی منقرض غرب خانلغنه عائد اولكه‌لرك تاریخنی آیریجه مطالعه ایتمك لازمدر .

چونكه میلادی ٦٩٥ تاریخندن‌صوكره ماوراءالنهرله جیحون‌وسندنهرلری آره‌سنده‌كی اولكه‌لری غربی تورك خانلنی اجزاسندن عد ایتمك ممكن دكلدر. فی‌الحقیقه ، كرك تیبتلیلرك حمایه‌سنه صیغینه‌رق ، كرك چینك معاونتنه استناد ایده‌رك (ایلی) نهری وادیسنده ویا (توقماق) و (تالاس) منطقه‌لرنده حكومت ایدن غرب خانلرینه منسوب پرنسلرك هیچ بری ، حاكمیتلرینی سیحون نهری ماوراسنه قدر اوزاته‌بیله‌جك برقدرت قازانامامشلردر. غرب خانلغنك میلادی ٦٥٩ تاریخنده قوپان حاكمیت رابطه‌لری بومنطقه‌لرده بر داها تأسس ایده‌مه‌مشدر .

حال بوكه بو حوالی ، اسلامیتك تورك عالمنه صوقولدیغی مدخل اولمق اعتباریله تورك تاریخنده اساسلی برصورتده تدقیقه شایان بر منطقه‌در . فقط اسكی اسلامی مؤلفاتده ایران سلطنتنك ییقیلدیغی هنكامده سیحون وسندنهرلری آره‌سنده‌كی منطقه‌نك احوال تاریخیه‌سنه دائر معالتأسف واضح معلومات ویریله‌مش اولدیغندن بوتدقیق جداً مشكلات عرض ایتمكده‌در .

مع‌مافیه ، اسلامیتك ظهوریله شرقه دوغرو انتشاری هنكامنده یعنی میلادی ٦٥٠ ــ ٧٥٠ تاریخنه قدر كچن مدت ظرفنده چین وقایعنامه‌لرنده بوحوالی‌حقنده موجود اولان معلوماتی، اسلام مؤلفلرینك قیوداتیله قارشولاشدیرمق صورتیله بومبهمیتی آزچوق ازاله ایتمك امكانی حاصل اولمقده‌در .

غربی تورك خانلنی تاریخنده كورولدیكی اوزره چینلیلر میلادی ٦٥٩ تاریخنده

بوخانلغی مهلك ضربه‌لرله خیرپالایه‌رق اولکه‌لرینی استیلا ایدر ایتمز کندی حاکمیتلرینی تأسیس ایتمشلردر . فقط چینك غربی توکیولر اولکه‌سنده تأسیس ایتدیکی بوحاکمیت حقیقتده آنجق میلادی ٦٦٥ تاریخنه قدر دوام ایده‌بیلمش ، بوتاریخدن صوکره تورکلر فعلاً بوحاکمیتدن قوتولمشلردر .

چونکه میلادی ٦٦٥ تاریخندن اعتباراً بویوك برقوتله سیاست صحنه‌سنه چیقان تیبتلیلر چینلیلری پك زیاده اوغراشدیردقلرندن چینلیلر تورك اولکه‌سنده‌کی نفوذوحاکمیتلرینی‌ادامه ایتمکه موفق اوله‌مامشلردر . چین منابعنه عائد بعض قیوداتدن میلادی (٦٥٥) تاریخدن (٧١٥) تاریخنه قدر سیحون وسند نهرلری آره‌سنده‌کی منطقه‌لرده چین نفوذینك هیچه اینمش اولدیغی آکلاشیلمقده‌در . فی‌الحقیقه (ئی ـ تسینغ) ك اعتراف ایتدیکی اوزره اسلاملر میلادی (٦٧٠) تاریخندن اعتباراً (قاپیسا) یولنی قپامشلردی [١] . بودیزملك مقامات مقدسه‌سنی زیارته کیدن چینلیلر ، اولجه (هیوئن ـ تسانغ) ك یاپدیغی کبی آرتق تورکستاندن کچمك صورتیله هندستانه کیده‌میورلردی .

کرچه چین وقایعنامه‌لرنده بوتاریخلرده آره‌صره غربدن کان بعض سفارت هیئتلرندن بحث ایدیلمش‌سه‌ده بوایلچیلرك سیاسی برماهیتی حائز اولدقلری مشکوك کورولمکده‌در . احتمالکه ایلچی دینیلن بو هیئتلر ، علی‌العاده تجارت کاروانلرندن باشقه برشی دکلردی . آلیش ویریشلرینی سهولتله یاپه‌بیلمك ایچون سرایه بعض هدیه‌لر تقدیم ایتمکی منفعتلری ایجابی عد ایدییورلردی .

کرچه چین وقایعنامه‌لری میلادی (٦٩٩) تاریخنده (توساپوتی Tou-sa-po-ti) اسمنده برینك (سمرقند) خانلغنه تعیین و (٧٠٥) تاریخنده (قاپیسا) بکنك اداره‌سنده‌کی اون‌بر ایالتك لوازمات‌عسکریه‌سنه نظارته مأمور ایدیلدیکی وینه عینی سنه ظرفنده طخارستان‌بکنك کوچوك قارداشی (ناتونیلی Na-tou-ni-li) نك (پولو Pou-lo) سراینه کلدیکی یولنده اوچ وقعه قید ایتمشلردر . فقط بو اوچ حادثه‌ده او تاریخلرده چینك غرب حوالیسنده حاکمیتی ادامه ایتدیکنی قبول ایتدیره‌جك ماهیتده دکلدر . اساساً چینلیلرك غرب خانلغنه عائد اولکه‌لری استیلا ایتدکلری تاریخدن [م ٦٥٩] برقاچ سنه اول یعنی هجرتك (٣١) نجی سنه‌سنه تقابل ایدن میلادی (٦٥١) سنه‌سنده صوك ایران کسراسی (یزدجرد) مقتول دوشمش ، ایران قطعه‌سی باشدن باشه خلیفه‌لرك حاکمیتی آلتنه کچمش ،

[١] I-Tsing, Les religieux eminents, tra. Française P- 25.

مظفر عربلر سیحونله سند نهرلری آره‌سنده‌کی منطقه‌یه کیرمك حاضرلغنه باشلامشلردی.

غربی تورك خانلغنك قدرتلی زمانلرنده ، ماوراءالنهرله جیحون و سند نهرلری آره‌سنده‌کی ساحه متعدد کوچوك پرنسلکره بولونمشدی . غرب خانی متبوع طانیان بو پرنسلر ، ادارهٔ داخلیه‌لرنده مستقل بولونیورلردی . چینلیلر میلادی ٦٥٩ تاریخنده غرب خانلغی اولکه‌سنی استیلا ایتدکلری زمان ماوراالنهرده آلتی ، (خوتن yu-ten)ك غربندن ایران حدودینه امتداد ایدن وجیحونله سند نهرلری آره‌سنده بولونان منطقه‌ده ایسه اون آلتی کوچوك پرنسلك بولمشلردی . چینلیلر ، بعض تشکیلات یاپدقدن صوکره بو پرنسلکلری ابقا ایتمشلردی . فقط اولجه‌ده سویلدیکمز وجهله چینك بو ساحه‌لرده‌کی حاکمیتی فعلاً آنجق (٦٦٥) تاریخنه قدر دوام ایده‌بیلمش ، بوتاریخدن صوکره کوچوك پرنسلکلر مستقلاً یاشامغه باشلامشلردر .

شمدی میلادی ٦٦٥ تاریخندن ٧٥٠ تاریخنه قدر صره‌سیله ماوراءالنهر و جیحونله سند نهرلری آراسنده‌کی خطه‌لرك احوال تاریخیه‌لرینی مطالعه ایده‌لم :

سغد خطه‌سی و سمرقند خانلغی

عرب و عجم مؤلفلرینك (صغد) و (سغد) ، فرنكلرك (سوغدیانه) دیدكلری خطه‌یه چین جغرافیاجیلری طرفندن (قانغ) اسمی ویریلمكده‌در . سغد خطه‌سنك اوته‌دنبری اك مهم بلده‌سی (سمرقند) شهریدر [۱] .

ایرانلی مورخلر سغد خطه‌سنده‌كی قومك اصلا آری عرقندن یعنی ایرانی‌اولدقلرینی ادعا ایتمكده ایسه‌لرده ، تدقیقاتلری علمی اساسلره داها زیاده استناد ایده‌ن و روایتلرینی مشاهده و سیاحتلره ابتنا ایتدیره‌ن چینلی مورخلر ، سغد سكنه‌سنك تورك‌عرقندن اینن (یو-ئه‌چی) لرك یعنی (یوشیلر) ك احفادی اولدقلرینی تصریح ایلمشلردر [۲] .

سغدخطه‌سنه كیرن یوشیلر ، سمرقند شهری مركز اولمق اوزره بورالرده متعدد كوچوك پرنسلكلر تشكیل ایتمشلردی. بوپرنسلكلرك اك‌مهملری بخارا، قابودخان، تساعو، طاشكند ، مایمارغه ، كوشانیه ، خوارزم ، واردان ، كش شهرلرنده تأسس ایده‌ن پرنسلكلردی .

---

[۱] چین وقایع‌نویسلرندن (تانغ ـ شو) نك ، (قانغ) اسمیله سغد خطه‌سنی دكل یالكز (سمرقند) شهرینی قصد ایتدیكی ویردیكی ایضاحاتدن آكلاشیلمقده‌در . حالبوكه (په‌بی ـ شه Pei-che) بو اسمی بوتون سغد خطه‌سنه تشمیل ایتمشدر . چینلیلر (یوئه‌ن ـ وه‌ی yuen-wei) سلاله‌سی زماننده سمرقندی (سی ـ وان ـ كیه‌ن Si-wan-kien) (تانغ) سلاله‌سی دورنده ایسه (سا ـ مو ـ كیه‌ن Sa-mo-kien) اسمیله یاد ایتدكاری هر ایكی سلاله وقایعنامه‌لرینك تدقیقندن آكلاشیلمقده‌در .

[۲] (یو ـ چه) ویا (یوئه ـ چی) لر پك اسكی زمانلرده چینك (قان ـ صو) ایالتی داخلنده‌كی (قان ـ چه‌ئو) شهرینك شمال غربیسنده و (نان ـ شان) طاغنك شمالنده كائن (شاءو ـ ئو Chao-ou) شهری جوارنده اقامت ایدییورلردی . میلاد عیسی‌دن (۱٤۰) سنه اول هیونغ ـ نو لر ، بونلرك اوزرینه هجوم ایده‌رك مملكتلرینی استیلا و كندیلرینی غربه دوغرو هجرته مجبور ایتمشلردر . بوصورتله عرقداشلری طرفندن مملكتلرندن اخراج‌ایدیلن (یوئه ـ چیلر) یعنی (یوشیلر) تدریجاً غربه دوغرو چكیلمش و نهایت سغد خطه‌سنه كله‌رك اورالرده یرلشمشلردر.

یوشیلر ایلك زمانلرده بورالرده مستقلاً یاشامش ، (ساپاعو) نهری کنارنده‌کی (آلوتی) بلده‌سنی مرکز حکومت اتخاذ ایتمشلردی. بویوك توکیو خاقانلغی تأسس ایتدکدن صوکره بوحوالی‌ده اونلرك حاکمیتلری آلتنه کیرمشدر . غربی تورك خانلرینك جدی اولان (ایستمی یابغو) نك اوغلی وخلفی (تاته‌توخان) سغد خطه‌سنك رابطه‌سنی تقویه ایچون قیزلرندن برینی سمرقند پرنسی (شه‌فوپی Che-fou-pi) یه یعنی (شادقوبك) ه تزویج ایلمشدر .

سغد یوشیلری غرب‌خانلرینی متبوع طانیمقله برابر داخلاً مستقل‌یاشیورلردی. غرب خانی متبوع طانیان سمرقند خانی (شه‌فوپی)، یوقاریده اسملری کچن سغد خطه‌سنده‌کی دیکر کوچوك خانلره قارشی عینی موقعده بولونیوردی .

غربی توکیو خانی (چولو) ایله (شه‌قوئه‌ی) آراسنده ظهور ایدن تخت مجادله‌لری توکیولرك قوتی صارصینجه ، چین ایمپراطورینك نفوذی تدریجاً غربه دوغرو یاییلمغه باشلامش ، سمرقند پرنسی (شه‌فوپی) ده بواثناده [م۶۰۵-۶۱۶] چین سراینه برسفارت هیئتی اعزام ایلمشدر . چینلیلرله سغدلیلر آراسنده بوهیئت واسطه‌سیله ایلك مناسبت باشلامش ، فقط مؤخراً برمدت ایچون انقطاعه اوغرامشدر .

شه‌فوپی ، عدالتکار ، سخی واخلاقی فضیلتلرله متحلی اولدیغندن بوتون تبعه‌سنك حرمت ومحبتنی قازانمشدی . بوپرنس وفات ایتدکدن صوکره غرب خانلغنده‌کی تشتت (تونغ یابغو) خانك مساعیسیله زائل اولمش ، سغد خطه‌سی تکرار غرب خانلغنك حاکمیتی آلتنه کیرمشدر. بواثناده سمرقند خانلغنده بولونان (کیوموچه Kiu-mou-tche) توکیو خانی (تونغ‌یابغو)نك قیزینی آلمش وکندیسنی متبوع طانیمشدر . فقط بوحکمدارك اواخر سلطنتنه دوغرو غربی تورك اولکه‌سنده تکرار اختلال وعصیان باش کوسترنجه سمرقندخانی (کیوموچه)ده چین ایمپراطورلغی‌ایله مناسبات تأسیسنه کیریشمش، میلادی ۶۲۷ تاریخنده چین سراینه برچوق هدیه‌لرله بر ایلچی کوندرمشدر .

تونغ یابغو میلادی ۶۳۰ تاریخنده موهوتو (باغاتور) طرفندن قتل ایدیلنجه غرب خانلغی ألیم اغتشاشلر ایچنده چالقانمغه باشلامش ، سمرقند خانی‌ده میلادی ۶۳۱ تاریخنده چینه بر ایلچی کوندره‌رك تابعیتنی قبول ایتملرینی استرحام ایلمشدر . فقط بو اثناده چین ایمپراطورلغنی اشغال ایدن (تای‌تسونغ) اوزاق مملکتلرك تابعیتنی قبول ایتمك ، ایجابنده اورالرك محافظه ومدافعه‌سی ایچون عسکر اعزامنی استلزام ایده‌جکی وبویله بر حالك چین

ایچون مضرتلی اوله‌جنی ملاحظه‌سیله بوتکلیفی قبول ایتمه‌مش ، ایلچیلری تلطیف ایله اکتفا ایلمشدر . مع‌مافیه ، سمرقند خانی چین ایمپراطورلغیله باشلایان مناسبتی ادامه ایتدیرمش ، میلادی ٦٣٥ تاریخندن ٦٤٧ تاریخنه قدر چین سراینه هدیه‌لر و ایلچیلر کوندرمکده دوام ایتمشدر [١] .

میلادی ٦٥٩ تاریخنده چینلیلر غرب خانلغی اولکه‌سنی ضبط ایتدکلری زمان ، ایمپراطور (قاعو ـ تسونغ) سمرقند خانلغی اولکه‌سنده (قانغ ـ کیو Kang-Kiu) ، ایالتنی تشکیل ، اوا‌ثناده سمرقند خانی بولونان (بهمن) ی‌ده والی تعیین ایلمشدر [٢] .

فقط ، چین ایمپراطورلغنك سغد خطه‌سی اوزرنده‌کی متبوعیتی آنجق میلادی ٦٦٥ تاریخنه قدردوام ایده‌بیلمشدر. بو اثناده ایرانه حاکم اولان عرب اوردولرینك شرقه متوجه آقینلری طورمش اولدیغندن سغدلیلر خارجی بر حمایه‌یه لزوم حس ایتمه‌مشلردر . بونك باشلیجه سببی عربلر طرفندن شرقه دوغرو باشلایان استیلا حرکتنك حضرت علی ایله معاویه آراسنده ظهور ایدن داخلی مجادله‌لر یوزندن انقطاعه اوغراماسی اولمشدر .

خلیفه عثمانك شهادتنی انتاج ایدن داخلی نفاق پیغمبرك دامادی علی‌نك مقام خلافته کچمه‌سیله بوس بوتون آرتمش اولدیغندن خلیفه عمر زماننده باشلایان شرق فتوحاتی طبیعتیله طورمش، میلادی ٦٥٧ تاریخندن ٦٦١ تاریخنه قدر عربلرك شرقده مهم حرکاتی کورولمه‌مشدر .

بوندن دولایی میلادی ٦٥٧ تاریخندن ٧٠٥ تاریخنه قدر سغد خطه‌سنده‌کی کوچوك بکلکلرله جیحون نهرینك جنوب حوالیسنده نسبی برسکونت حاکم اولمش ، عربلرك تضییقاتندن آزاده قالان پرنسلر چین ایمپراطورلغنك حمایه ومعاونتنی ایسته‌مك لزومنی حس ایتمه‌مشلردر. دیکر طرفدن چینلیلرده غربده اولکی نفوذلرینك ادامه‌سنه اهمیت ویرمه‌مشلردر. چونکه میلادی (٦٨٤) تاریخندن (٧٠٥) تاریخنه قدر چینك مقدراتنی ألنده طوتان ایمپراطوریجه (او ou) ، غصب ایتدیکی تختی محافظه ایچون داخلده قانلی ماجرالر ترتیبندن

[١] سمرقند خانك کوندردیکی هدیه‌لر آره‌سنده آرسلانلر وشفتالی آغاجلری بولوندیغی وبو آغاجلرك ایمپراطورك اراده‌سیله سرای پارقنه دیکیلدیکی (تانغ ـ شو) طرفندن قید ایدیلمشدر .

[٢] چین مؤلفلری سمرقندك بوخانك اسمنی (فوهومان Fou-houn-man) شکلنده قید ایتمشلردر. فرانسز سینولوغلرندن موسیو (شاوان) ، (فوهومان) ك (بهمن) دن محرف اولدیغنی ادعا ایتمکده‌در . (نولده‌که) نك (بهمن) اسمنك شکل قدیمی (واهومان Wahouman) اولدیغنی اثبات ایدن تدقیقاتی نظر اعتباره آلنه‌رق شاوانك بو ادعاسی قبول ایدیلمشدر .

خارجه باقغه وقت بولهميوردی . بووضعيتك اوچونجی سببیده بوعصرده بويوك برقوت ونفوذله صحنه‌يه چيقان تيبتليلرك ميلادی (٦٧٠) تاريخنده (كاشغر) جهتلرينی ضبط ايده‌رك (٦٩٢) تاريخنه قدر چين ايمپراطورلغنك غربله مناسبات تأسيس ايده‌بيله‌جكی يوللری طوتمش اولمالريدر .

كرچه هجرتك ٥٤ نجی سنه‌سنده [م ٦٧٤] ترمذی فتح ايدن عربلر ، خراسان واليسی (عبيدالله بن زياد) اداره‌سنده جيحونی كچه‌رك ماوراءالنهره تجاوزه باشلامش ، ايكی سنه صكره‌ده [ه ٥٦ ، م ٦٧٦] خراسان واليسی (سعد بن عثمان) سمرقنده قدر صوقولمش ايسه‌ده كچيجی برماهيتده بولونان بوحركات سغدخطه‌سنك كوچوك خانلرينی خارجدن معاونت آرامغه مجبور ايتمه‌مشدر .

فقط ، وقتاكه (قتيبه بن مسلم) ميلادی ٧٠٥ تاريخنده اون بش سنه دوام ايدن مشهور شرق سفرلرينه باشلادی . اورتا آسيا وماوراءالنهر پرنسلری او زمان بومدهش سيلابه‌يه قارشی خارجدن معاونت آرامغه مجبور اولديلر وايلك دفعه هم عرقلری اولان شرق توركلرينه مراجعت ايلديلر . بواثناده‌بويوك برقدرت‌عسكريه كوسترن‌شرق توركلرينك باشنده مشهور (مه‌چه‌ئو) يعنی قاپاغان خان بولونيوردی . .

قوشو — چايدام كتابه‌لرندن آكلاشيلديغنه كوره بوقهرمان خاقان ميلادی ٦٩٩ تاريخنده منقرض غرب خانلغی اولكه‌سنه كيره‌رك اون برقبيله‌يی تحت اطاعته آلمش ، نفوذوحاكميتنی‌سيحون وجيحون نهرلری آره‌سنده‌كی‌منطقه‌لره قدر تشميله‌حاضرلانمشدی . بوهنكامده سمرقند پرنسلكنده (توصوپوتی Tou-so-po-ti) اسمنده برخان‌بولونيوردی .

مه‌چو خان ، ماوراءالنهر پرنسلرينه تابعيتنی قبول ايتديرمك اوزره برادر زاده‌سی (كول تكين) قوماندا‌سنده براوردو كوندردی . بواوردو ميلادی ٧٠٠ ويا ٧٠١ تاريخنده سغد خطه‌سنه كيره‌رك (آلتی چوپلری) يعنی سغد خطه‌سنده‌كی آلتی كوچوك خانلغی تحت انقياده آلدی [٢] .

---

[١] (كيه‌ئو‌تانغ‌شو) سمرقندك بوخانك اسمنی (توپوپوتی -Tou-po-po-ti) شكلنده قيد ايتمشدر .

[١] مستشرق (مارقوارت) ، اورخون كتابه‌لرنده‌كی (آلتی چوب سوغداق) تعبيريله سغد خطه‌سنك آلتی حكومتی قصد ايدلديكنی ادعا ايتمكده‌در . چين وقايعنامه‌لرنده سغدخطه‌سنده‌كی آلتی كوچوك پرنسلكك باشلرنده بولونان خانلرك [چاءوئو Tchao-ou] خاندانندن اولدقلرينه دائر موجود اولان قيده نظراً مارقوارتك بوادعاسی شايان قبول كوروله‌بيلير . چونكه مارقوارتك آكلاتمق ايسته‌ديكی وجهله (چاءوئو) نك توركجه (چوب) دن محرف اولمسی احتمالی پك قوتليدر .
مفصل تورك تاريخی ٥ — ١٦

کول تکین ، میلادی (٧١٠-٧١١) ویا بوتاریخدن آز برمدت صوکره تکرار سغد خطه‌سنده‌کی سوغداقلری تنظیم ایتمشدر [١] . کول تکینك ایلك سفرنده مورواءالنهرك دیکر پرنسلری کبی سمرقند خانی (توصوپوتی) ده مه‌چوخانك تابعیتنی قبول ایتمش وفاتنده کندیسنه اوغلی (نی‌نیه‌شاد) خلف اولمشدر .

شرق تورکلری نفوذ و حاکمیتلری اورتا آسیانك شرقندن غربنه دوغرو بوصورتله توسیع ایدرلرکن عربلرده غربدن شرقه دوغرو اولان استیلا حرکتلرینی تشدید ایتمش، بویوك قوتلرله بر طرفدن (طخارستان) ، دیکر طرفدن ماوراءالنهر اوزرینه یورومکه باشلامشلردی .

میلادی (٧٠٦) تاریخنده ویاخود داها اول برزمانده (نی نیه شاد) وفات ایده‌رك سمرقند خانلغنه (طو هوڭ Tou - Hoen) خان چیقمشدر [٢] . اسلام تاریخلرنده سغد خانی اوله‌رق کورولن (طرخون)ك بوذات اولدیغی شبهه‌سزدر .

طرخون خان زماننده (امیر قتیبه) قارداشی (عبدالرحمن بن مسلم) ی سغدخطه‌سی اوزرینه‌کوندرمشدی [ھ ٩١ ، م ٧٠٩] . طرخون عربلره‌قارشی مقاومت‌ایده‌میه‌جکنی آکلایه‌رق سنوی بر جزیه ویرمکی قبوله مجبور اولمشدر . فقط اهالی جزیه‌کذارلق ذلتنه تحمل ایده‌میه‌رك طرخون علیهنه قیام‌وکندیسنی خلع ایتمشلردر . یرینه چین وقایعنامه‌لرنده اسمی (اوله کیا ou-le-kia) شکلنده قید ایدیلن (غورك خان) چیقمشدر [ھ٩١،م ٧٠٩].

سغدلیلر عربلرك متمادی تضییقی قارشوسنده خارجی برمعاونته محتاج بولونیورلردی . بو اثناده اسکی سطوت ونفوذینی غائب ایدن مه‌چوخان ، تبعه‌سنك کوزندن دوشمش اولدیغندن آرتق بوحوالی‌یی حمایه ایده‌میوردی . بو سببدندرکه سمرقند خاننك استمداد

---

[١] کول تکینك سغد خطه‌سنه اجرا ایتدیکی بوایکنجی سفردزده اورخون کتابه‌سنده بحث ایدیلمشدر . فقط کتابه‌ده بوسفرك زمان وقوعی تعیینه دلالت ایده‌جك باشقه برشی سویله‌نیله‌مشدر.

[٢] چین وقایعنامه‌لرنده سمرقند خانی (نی ـ نیه ـ شه ـ شه Ni - nie - che - che) نك یعنی (نی‌نیه‌شاد)ك نه‌جلوسی نه‌ده وفاتی‌تاریخلرندن بحث ایدله‌مش اولدیغی‌کبی سلفی ویه‌ری (توصوپی) خانك وفاتی‌وخانی (توهوڭ)ك یعنی(طرخون)خانك جلوسی‌تاریخلرینه دائرده هیچ‌برقید بولونه‌مامشدر.

فقط عرب تاریخلرنده هجرتك ٨٨نجی سنه‌سی [م ٧٠٦] وقوعاتی میاننده سغد خانی اوله‌رق (طرخون) اسمنده برذاتدن بحث ایدیلدیکی کورولمکده‌در . بوذاتك تاریخ مذکورده ویا آزاول بر زمانده سمرقند خانلغنه چیقمش اولدیغنی قبول ایده‌بیلیرز . واضحاً آکلاشیلدیغنه کوره چینلیلر بوذاتك (طرخون) اسمنی تحریف ایده‌رك (طوهوڭ Tou ـ Hoen) شکلنه صوقمشلردر .

ایچون تورك خاقاننه دكل چین ایمپراطورینه مراجعت ایتدیكنی و میلادی ٧١٣ تاریخنده بر چوق قیمتدار هدیه‌لرله چین پایتختنه بر سفیر كوندردیكنی كوریورز [١] . فقط ، غورك خانك چین ایمپراطورلغیله تأسیس مناسباته چالیشمه‌سی كندیسنی عربلرك هجومندن قورتاراماشدر . حرب داهیسی قتیبه میلادی ٧١١ [= ٩٣] تاریخنده سمرقنده هجوم وشهری محاصره ایلمشدر . غورك خان ، حیرتبخش بر قهرمانلقله مدافعاتده بولونمش ایسه‌ده نهایت كثرت قارشوسنده شهری عربلره تسلیمه مجبور اولمشدر [٢] .

قهرمان غورك سمرقندی تخلیه ایتدكدن صوكره سغد خطه‌سنده دیكر بر شهره چكلمش، امیر قتیبه‌ده سمرقند والیلكنی قارداشی (عبدالله بن مسلم) ه توجیه ایتمشدر [٣] .

چین وقایعنامه‌لرندن (غورك) ك بو یكی شهرده حكومتی ادامه ایلدیكی آكلاشیلمقده‌در. فی الحقیقه چین تاریخلرنده (غورك خان) ك سمرقندك سقوطندن بر مدت صوكره چین ایمپراطورینه برایلچی كوندره‌رك اوغوللرندن (توهو Tou - Hou) یه (تساعو Tsao)، (مه‌چوتو Me - chouo) یه‌ده (مایمارغا) خانی عنوانلرینك توجیهنی رجا ایلدیكی وبو رجا

---

[١] چین وقایعنامه‌لری سمرقند خانك كوندردیكی هدیه‌لر آره‌سنده برچوق زرهلی كوملكلر قریستال دوروش قدحلر ، عقیق شیشه‌لرله دوه قوشی یومورطه‌لری وبر چوق رقاصه‌لرله جوجه‌لر بولوندیغنی قید ایلمشلردر .

[٢] اسلام مورخلری (قتیبه) نك بو هجومی اوزرینه (غورك خان) ك فرغانه وشاش (طاشكند) پرنسلریله تورك خاقانندن استمداد ایتدیكنی ، خاقانكده خاله‌زاده‌لرندن برینك تحت اداره‌سنده كزیده بر قوه معاونه كوندردیكنی ، فقط بو قوتك عربلرله وقوعبولان محاربه نتیجه‌سنده مغلوباً رجعت ایتدیكنی قید ایتمشلردر . عرب مورخلرینك خبر ویردیكی بو وقعه ایله اورخون كتابه‌سنده (كول تكین) ك سغد خطه‌سنه اولان ایكنجی سفری زماناً تطابق ایدیور كبی كوروندكلرینه نظراً عرب مورخلرینك تورك خاقانی دیدكلری ذاتك او اثناده شرقی تورك خاقانلغنده بولونان ونفوذینی ماوراء النهر خلقنه‌ده طانیتدیرمش اولان (مه‌چوتو خان ، خان زاده‌لكده قوتلوغ خانك اوغلی (كول تكین) اولمسی احتمالی خاطره كله‌بیلیر . فقط (بارتولد) بو احتمالی قبول ایتمه‌مكده‌در .

[٣] چین وقایعنامه‌لریله عرب تاریخلری آره‌سنده بو نقطه‌ده تام بر توافق كورولمكده‌در . فی الحقیقه بو حادثه‌دن بحث ایدن (تانغ ـ شو) ه عیناً شو عباره‌یی یازمشدر: « قانغ (سمرقند) قرالی (او ـ له ـ كیا ou _ le _ kia) ، (تا ـ شه Ta _ che) لره یعنی عربلره قارشی صوك حده‌قدر محاربه ایتدی. فقط غالبه چالامادیغندن نهایت چیندن استمداده مجبور اولدی. فقط ایمپراطور بو طلبه موافقت ایتمدی.»

چینلیلر، عربلرك اسمنی ایران طریقیله اوكرنمش اولدقلری وایرانیلرك اوزمانلر عربلری (تازی) اسمیله یاد ایتدكلری دوشونولورسه (تاشه) نك (تازی) محرفی اولدیغی پك كوزل آكلاشیلیر.

ایمپراطور طرفندن قبول و برفرمان اصدار ایدیلدیکی مفصلاً قید ایدیلمشدر [١] . بو وقعه چینلیلرك غرب طرفلرنده تکرار تأسیس نفوذه چالیشدقلرینی کوسترمکده‌در . چینك بویکی سیاستی ، حرب داهیسی (قتیبه) نك دواملی ، آمانسز صولتلرینك اورتا آسیا خلقنی چینه تقریب ایتمش اولمسنك نتیجه‌سیدر .

غورك خانك وفاتندن صوکره کندیسنه اوغلی (توهو Tou-ho) خلف اولمشدر[٢]. چین ایمپراطوری سغده بر ایلچی کونده‌ره‌رك (توهو) خانه و والده‌سنه توجه ایتدیکی عنوانلرك فرمانلرینی تبلیغ ایتدی .

چین وقایعنامه‌لرنده (توهو) دن صوکره سغد خانلری حقنده آرتق هیچ بر معلومات ویریلمه‌مشدر . بونك سببی ، توهودن صوکره سغد خطه‌سنك تماماً عربلرك حاکمیتلری آلتنه دوشمش اولماسیدر .

میلادی یدنجی عصر اواسطنده (سمرقند) ك جنوبنده مؤلفات اسلامیه‌ده (مایمارغه) دینیلن شهرك بولوندیغی ساحه‌ده چینلیلرك (می Mi) ویا (می ـ مو ـ کیا Mi-mo-Kia) نامنی ویردکلری کوچوك بر پرنسلك بولوندیغی ینه چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلمقده‌در . مرکز حکومتی (پوسیتو po-si-to) شهرنده اولان بو کوچوك پرنسلك میلادی (٦٥٠ـ ٦٥٥) سنه‌لری آره‌سنده عرب قوتلری طرفندن تهدید ایدیلمشدر . بونك اوزرینه مایمارغه پرنسی (جاعو ـ ئو ـ قایی ـ چوعو Tchao-ou-Kai-chouo) ، چینك حمایه‌سنی طلب ایتمش ، میلادی ٦٥٨ تاریخنده ایمپراطور طرفندن بو حوالی والیلکنه تعیین اولونمشدر . مایمارغه پرنسلکنك چینله اولان رابطه‌سی میلادی ٧٤٢ سنه‌سنه قدر دوام ایتدیکی و بو تاریخدن بر مدت صوکره بورالرك‌ده عرب استیلاسنه اوغرادیغی آکلاشیلمقده‌در [٣] . چینلیلر ، میلادی یدنجی عصرده بو حوالیده (کیو ـ شو آنغ ـ نی ـ کیا Kiu-choang-ni-Kia)

---

[١] تانغ ـ شودن نقلاً شاوان . ص ، ١٣٦ .

[٢] غورك (اوله‌کیا) خانك وفاتی میلادی (٧٥٠) تاریخندن اول اولدیغی ، بو تاریخده اوغلی (توهو) طرفندن چینه بر ایلچی کونده‌ریلمش اولدیغی حقنده‌کی چین قیوداتندن آکلاشیلمقده‌در.

[٣] چین وقایعنامه‌لری مایمارغه پرنسنك میلادی ٧٤١ تاریخنده چین ایمپراطورینه هدیه اوله‌رق آرسلانلر ، رقاصه قادینلر ، خالیلر ، قیمتدار بیله‌زیکلر کوندرمش اولدیغنی بوکا مقابل ایمپراطورك‌ده پرنسك والده‌سی خاتونه بر طاقم عنوانلر توجیه ایلدیکنی قید ایتمشلردر . بو تاریخدن صوکره چین مؤلفاتنده مایمارغه پرنسلکندن برداها بحث ایدیلمه‌مشدر .

اسمنده دیکر کوچوك برخانلقدن داها بحث ایتمشلردر. بوخانلغك مرکزی اسلام جغرافیاجیلرینك (کوشانیه) دیدکاری بلده ایدی. کوشانیه، اولجه سمرقند خانلغنه تابعدی. چینلیلر ماوراءالنهر حوالیسنده تأسیس نفوذ ایتدکاری زمن کوشانیه خانلغنده (شاءوئو پوتاتی Chao-ou.po-ta-ti) اسمنده بر پرنس بولونیوردی [١] بالآخره بو پرنسلکده دیکرلری کبی عربلر طرفندن استیلا ایدیلمشدر.

اسلامیتك ظهور وشرقه دوغرو انتشاری اثناسنده سغدیلرك اخلاق وعادتلری

بدنجی عصر میلادی اواسطندن سکزنجی عصر میلادی اورتالرینه قدر اولان زمان ظرفنده سوغداقلرك، دینی اعتیادلری، اخلاق وعادتلری حقنده چین منابعنده خیلی معلومات ویرلمشدر. چینك بویوك وقعه نویسلریدن (تانغ ـ شو) شو معلوماتی ویرمکده‌در: سغد اراضیسی غایتله منبت وحبوبات زرعنه پك مساعددر. بوراده غایت ایی آتلر یتیشمکده‌در. سوغداقلر، شایان حیرت درجه‌ده جسور ومحاربدرلر. شرابی پك زیاده سورلر، سوقاقلرده چاغیروب اوینامقدن ذوقیاب اولورلر.

سغد خانی، باشنه بوکدن معمول واوزری آلتون چیچکلرله مزین برتاج، آرقه‌سنه ایپك قوماشدن لباس کیر. سغد قادینلری باشلرینه طوپوز یاپار، آلتون چیچکلرله مزین سیاه برهوتوز طاشیرلر. برقادینك چوجوغی اولنجه، بویودیکی زمان طاتلی سوزلی وپاره طوتوملی اولمسی ایچون، نوزاده شکر قامیشی امزیریر، آووجینك ایچنه برمقدار ضمغ یاپیشدیریرلر.

سغدیلرك کندیلرینه مخصوص یازیلری واردر. بویازی افقی اوله‌رق یازیلیر. تجارتده ملکه‌لری پك زیاده‌در. قازانجی چوق سورلر. بر چوجوق یکرمی یاشنه کلنجه پاره قازانمق ایچون جوار مملکتلره کیدر. پاره قازانیله‌بیله‌جك هر یره کیتمکده اصلا تردد کوسترمز.

[١] چین مورخلری بدنجی عصر میلادی نصف اخیرنده (کوشانیه) ده بدایع آثاردن بر پاویوندن بحث ایتمشلردر. ویریلن معلوماته کوره بوپاویون شهرك شرقنده‌ایکی قاتلی محتشم برکوشکدی. کوشکك ایچ دیوارلرندن شماله متوجه اولانلره اسکی چین ایمپراطورلرینك، شرقه متوجه اولانلرده ده توکیو خاقانلرینك، هند پرنسلرینك تصویرلری نقش ایدیلمشدی. کوشانیه پرنسی هرصباح بو کوشکه کیده‌رك تصویرلر اوکنده سجده ایدرمش.

سوغداقلر ، (بودا) دينله اسانيرلر . كوك تا كريسنه قربان كسرلر [١] . صنايعده پك ايلرى كيتمشلردر . صنعتكارانه اعمال ايدلمش برطاقم ماكنه‌لرى واردر .

چين علماسندن (تو ـ يوئن Tou - yue ı)د. ميلادى (٨٠١) تاريخنده اكمال ايتديكى آنسيقلوپه‌ديده سوغداقلر حقنده شو معلوماتى ويرمكده‌در : سوغداقلر تجارى برقومدر. برسوغداق چوجوغى بش ياشنه كلنجه اونى طرفندن اوقومغه اجبار ايديلير . چوجوق كتابلرى اوقومغى اوكرندكدن صوكره تجارت ايشلرينه سوق اولنور . قازانمق ، بونلره اك طاتلى بر مشغله‌در . موسيقى‌يى ، رقص و اكلنجه‌يى پك زياده سه‌ورلر .

سغدليلر ، آلتنجى آيك برنجى كوننى سنه‌باشى اعتبار ايدرلر [٢] . بوكون كلنجه، باشده خانلرى اولمق اوزره بوتون خلق يكى البيسه‌لر كييه‌رك ، صاچ و صقاللرينى تراش ايدر ، پايتختك شرقنده بولونان بر قورويه كيده‌رك اوراده يدى كون بايرام ياپارلر . بو اثناده جريد اويناميق ، اوق آتمق كبى اكلنجه‌لر ترتيب ايدرلر . بايرامك يدنجى كوننده نشانكاهه ، اوزرينه بر آلتون سكه ياپشديريلمش بر لوحه قور ، اوكا اوق آتارلر . كيمك اوقى ايلك دفعه بو سكه‌يه اصابت ايدرسه او آدمى كونك خانى اعلان ايدرلر .

سوغداقلر كوك تاكريسنه عبادت و اونى صوك‌درجه تقديس ايدرلر . الٓهى معصومك يعنى (بودا) نك يدنجى آيده اولديكنه و جسدينك غائب اولديغنه اعتقاد ايتدكلرندن بو آى كلنجه بوتون خلق قيورمحلى سياه‌لباسلر كييه‌ر ، يالين آياق، باش آچيق ، كوكسلرينى دوكه‌رك آغلايوب صيزلارلر ، كوزلرندن آقان ياشلر ، آغيزلرينك كوپوكلرينه قاريشديغى حالده قادين اركك الٓهى معصومك جسدينى آرامق ايچون قيرلره ، اورمانلره طاغيليرلر . بومراسم يدى كون دوام ايدر .

سمرقندك خارجنده ، برطاقم اولر واردر . بو أولرده اولولرك تدفينى ايله مشغول ايكى يوزى متجاوز عائله اقامت ايدر . بو عائله‌لر ، اطرافى سورله محاط كنيش بر يرده برسورو كوپك بسلرلر. شهرده برآدم‌وفات ايدنجه، جنازه قلديرمغه مأموراولان بوعائله‌لر أولونك جسدينى أوندن آلير، كوپكلرك بسلنديكى آولويه وضع ايدرلر. جسدى يمك اوزره

[١] (تانغ ـ شو)نك ، سوغداقلرك كوك تاكريسنه قربان كسدكلرى افاده‌سى مازده‌ئيزم مذهبنى خاطره كتيرمكده‌در. بوافاده‌دن اسلاميتك نفوذندن اول (سمرقند)ده بوديزم‌ايله‌مازده‌ئيزمدن هرايكيسنك‌ده تعمم ايتمش اولديغى آكلاشيلمقده‌در .

[٢] آلتنجى آيك برنجى كوننى سنه باشى اعتبار ايتمك اصولنك ايراندن آلنمش اولماسى محتملدر. چونكه اسكى ايرانيلرده ده سنه‌باشى (فراوردين) آينك برنجى كونيدر .

کوپکلری آولویه صالارلر . اونلرده جسدی پارچالایه‌رق اتری یرلر . قالان کمیکلر بو جنازه‌جی عائله طرفندن طوپلانارق بر یره کومولور [١] . سوغداقلرده جسدلری دفن ایتمك عادتی یوقدر .

بخارا خانلغی

چین جغرافیاجیلری (بخارا) حوالیسنی (نغان Ngan) نامیله یادایتمشلردر . میلادی یدنجی عصرك نصف اخیرنده (نغان) دینیلن منطقه‌ده ایکی پرنسلك بولونیوردی . بونلردن بری (پوـهو Pou-Ho) یعنی بخارا خانلغی‌ایدی‌که اسلامی اثرلرده (بخارای کبیر) دینیلن وبوکونکی بخارا شهریله حوالیسنی احتوا ایدن قسمه حاکم بولونیوردی [٢] . دیکری‌ده چینلیلرك شرقی‌ویا کوچوك نغان‌دیدکلری پرنسلك‌ایدی.بوپرنسلك‌ده اسلامی‌مؤلفاتده بخارای صغیر دینیلن‌منطقه‌ده حکم سوریوردی . مرکز حکومتی (خارغان) شهری ایدی .

سمرقندلیلر کبی بخارا سکنه‌سی‌ده قدیم یوشیلردن ایمشلردی . خانلری‌ده سمرقند خانلرینك منسوب‌اولدقلری بویدن‌و (چاعوئو Tchao-ou)یعنی (آلتی چوپ) خانداننـدن ایدیلر . یوشیلر سغد خطه‌سنه یرلشـدکلری زماندنبری بخارا خانلغی بوخاندان النده بولونیوردی [٣] .

میلادی (٦٠٩) تاریخنده بخارا خانلغنده بو خانداندن (شولی Cho-li) اسمنده بر پرنسك حکمران اولدیغی وچینه ایلچی کوندردیکی چین وقایعنامه‌لرنده مقیددر .

بو تاریخلرده بخارا خانلغنك مرکز حکومتی‌ده چینلیلرك (آلانمی A-'an-mi)

---

[١] اولولری کوپکلره یدیرمك عادتنك بونلره ایرانیلردن کچمش اولمسی قوتله محتملدر . فی‌الحقیقه مورخ هرودوت اسکی ایرانیلردن بحث ایدرکن ، بر ایرانلینك جسدی اولجه کوپکلر ویا قوشلر طرفندن پارچالانمادقجه دفن ایدیلمدیکنی تصریح ایتمکده‌در .

[٢] چینك (هان) سلاله‌سی وقایعنامه‌لرنده بخارا حوالیسی (نغن ـ سی Ngan-si)، (یوئی‌ـ وه‌یی)ـسلاله‌سی‌وقایعنامه‌لرنده ایسه (نیه‌ـ ئوـمی Nieou-mi) نامریله‌یادایدیلمشدر. کول‌تکین‌کتابه‌سنده بخارا اسمنك (بوقاراق Bukarak) شکلنده یازیلمش اولمسنه نظراً اوته‌دنبری تورکلرك بوشهره (بوقاراق) دیدکلری وبونك بالآخره (بخارا) شکلنه صوقولدیغی آکلاشیلمقده‌در .

[٣] چین وقایعنامه‌لرنده میلادی (٦٢٧) تاریخنده ویا بوندن آزبرزمان اول چینه بر سفیر کوندرمش اولان بخارا حکمداری (هولینغ‌کیا) خانك ، کندیسندن اول منسوب اولدیغی (چاعوئو) یعنی (چوپ) خاندانندن بخاراده یکرمی ایکی پرنسك حکم سورمش اولدیغنی بیلدیردیکی یولنده برقید واردر .

دیدكاری (رامه‌تان) بلده‌سی ایدی [١] . خانلق داخلنده اطرافی سورلرله محاط قرق بویوك شهر وبیكی متجاوز ده ناحیه بولونیوردی .

غربی توكیو خانلغنده ظهور ایدن اغتشاشلر اثناسنده بخارا خانی‌ده چین ایمپراطورینه ایلچیلر كوندره‌رك [م ٦١٨ - ٦٢٦] حمایه‌لرینی ایستەمشدر [٢] . چینلیلر ، غربی تورك خانلغنی ییقه‌رق حاكمیتلرینی سیحون وجیحون بویلرینه قدر تشمیل ایتدكاری زمان بخارا خانلغی یرنده (نغان - سی) ایالتنی تشكیل واسكی خان (شاعواوشا Chao-oucha) یی‌ده والیٔ عمومی تعیین ایتمشلردر .

فقط چینك ماوراءالنهرده چوق‌دوام ایده‌مه‌ین‌بو حاكمیتی‌زوال بولنجه، بخارا خانلغی‌ده تكرار استقلالنی قازانمش ومتعاقباً شرقی توكیو خاقانی (مه‌چوٗو خان) لك خاقانلغنی طانیمشدر [م ٧٠٠] .

سمرقند وبخارا خانلرینك شرق خاقاننك واسسالی اولدقلری تاریخده ایدی‌كه امیر قتیبه میلادی ٧٠٥ تاریخنده باشلایان شرق استیلاسنه كیریشمشدر . عرب مورخلرینه كوره (قتیبه) هجری ٨٨ (م ٧٠٧) تاریخنده بخارا خانلغنك الك مهم بلادندن اولان (نومشكث) شهرینی محاصره وبرچوق مال مقابلنده شهر خلقنی استیمانه مجبور ایتمشدر .

سمرقند وبخارا خانلری عربلرك هجومنه قارشی شرقی توكیو خاقانندن استمداد ایتدكلرندن قتیبه (مروه) عودت ایدركن خاقانك یكنی (كوربغا نویین) ایكی یوز بیك كشیلك بر قوتله كله‌رك قتیبه‌نك برادری (عبدالرحمن بن‌مسلم) ی مدهش برچنبر آلتنه آلمشدر [٣] . عربلر منهزم اولمق اوزره ایكن (قتیبه) ییلدیریم سرعتیله میدان حربه یتیشه‌رك (كوربغانویین) ی مغلوباً رجعته مجبور ایتمشدر .

---

[١] مشهور مستشرق (مارقوارت) بدایتده چینلیلرك بخارا خانلغنك مركزی اولدیغنی خبر ویردكاری (آ - لان - می) شهرینك بخارانك جنوبنده و جیحون نهرینك صول ساحلی اوزرنده بوكونكی (چارجوبی) قصبه‌سنك یرنده‌كی قدیم (آمول) بلده‌سی اولدیغنی ادعا ایتمشدی . فقط بالاخره اجرا ایتدیكی تدقیقات نتیجه‌سنده بو ادعاسندن صرف نظر ایتمش (آلانمی) نك (رامه‌تان) بلده‌سی اولدیغنی قبول ایلمشدر .

[٢] میلادی ٦٢٧ تاریخنده بخارا خانی (هو - لینغ - كیا) طرفندن ایمپراطوره هدیه ایدیلن قیمتدار آتلری كوتورن ایلچی‌یه ایمپراطور (تایی - تسونغ) لك ، « توكیولر آرتق تحت انقیاده آلنمشدر . بناءً‌علیه بخارا كروانلری آرتق یوله چیقابیلیرلر » یولده‌كی افاده‌سی بونی مؤیددر .

[٣] اسلام تاریخلرنده (كورآنغابون) شكلنده‌ده یازیلان بو (كوربغانویین) عجبا كیمدی ؟ موسیو (بارتولد) بونك تورگش خانلرندن بری اولمسی احتمالنی ایلری سورمكده‌در . بو احتماله كوره

مرکزحکومتلری اورخون بویلرنده‌اولان وکرك‌هم‌حدود اولدقلری‌چین‌ایمپراطورلغیله وکرك شرق حوالیسنده‌کی دیکر مجاور قوملرله چارپشمقدن وارسته قاله‌میان شرقی‌توکیو خاقانلری ، سیحون ماوراسنه قدر متمادیاً بویوك اوردولر سوق ایده‌مدکلرندن عرب قوماندانی‌قتیبه ، بوتاریخدن صوکره ماوراءالنهرك کوچوك پرنسلرینی برر برر ازمکه موفق اولمش ، خلقك محاربلکنه رغماً سرعتله بوتون بوحوالی‌یی استیلا ایده‌بیلمشدر .

عربلرك استیلا حرکاتنه قارشی ماوراءالنهر پرنسلرندن بخارا خانی (توغشادا) وسمرقند خانی (غورك) ایله قره تکین خان مشترکاً صوك دفعه چین ایمپراطورینه ایلچیلر اعزام واستمداد ایتمشلردر [۱]. فقط چینلیلر بواستمداده قارشی‌ایلچیلره ظاهری

(کوربغانوبین) ك میلادی ۷۰٦ تاریخنده وفات ایدن تورکشلر خانی (اوجه‌له) یه خلف اولان (صوعوقو) خان اولمسی لازم کلیور . فقط اسلام تاریخلرنده، موضوع بحث (کوربغانوبین) حقیقةً چین‌ایمپراطورینك یکنی‌میدی ؟ چین‌وقایعنامه‌لرنده بو تاریخده غربه برقوۀ سفریه اعزام ایدلمش اولدیغی مؤید هیچ برقید یوقدر . اساساً بو تاریخدن بر سنه اول (م ۷۰٦) چین جنرالی (شا - چا - چونغ - ئی) شرق تورکاری طرفندن (قان - سو) ایالتنده‌کی (مینغ - شا) طاغی اوکنده قطعی بر مغلوبیته دوچار وچین‌اوردولری تارومار ایدلمش اولدیغنی بیلیورز . چینلیلرك بو مدهش هزیمتی‌متعاقب تا جیحون بویلرینه ایکی یوزبیك کشیلك بر وردو سوق ایتملری قطعیاً محتمل دکلدر . بوندن باشقه الك اهمیتسز وقوعاتی بیله قید ایتمکی اونوتمایان چین مورخلرینك قارشولرینه یکی چیقان بردشمنه یعنی عربلره قارشی کونده‌ریلن مهم برقوۀ سفریه‌دن بحث ایتمه‌ملری شایان‌قبول دکلدر .

اسلام تاریخ وجغرافیاجیلرینك شرق تورك خاقانلرینه دائما (خاقان چین) دیدکاری مؤلفات اسلامیه‌نك تدقیقندن آکلاشیلمقده‌در . شو حالده (کوربغانوبین) ك اواثناده شرق توکیو خانلغنده بولونان و حاکمیتنی ماوراءالنهر حوالیسنه قدر طانیدرمش اولان (مه‌چو) خانك یکنلرندن بری اولدیغنی قبول ایتمك حقیقته الك یاقین براحتمال اوله‌جقدر .

کرچه (قوشوچایدام) کتابه‌لرنده (مه‌چو) خانك یکنلرندن نه (سیلکه) نك نه‌ده (کول‌تکین)ك میلادی (۷۰۷) تاریخنده غربه دوغرو حرکات‌عسکریه‌ده بولونمش اولدقلرینه دائر بر قید یوقدر. فقط قوشو چایدام آبده‌لرینك بو ایکی پرنسك اعلای شانی ایچون رکز ایدیلمش‌اولدقلری، بناءً‌علیه یالکز پرنسلرك ظفرلرینی تصویر ایلدیکی دوشونولورسه بولرده هزیمتله نتیجه‌لنن بر سفردن بحث ایدلمه‌مسی مستبعد کورولمز . بزه کوره عرب‌مورخلرینك بحث‌ایتدیکی (کوربغانوبین) شرق توکیو خاقانی مه‌چوخانك یکنلرندن (کول‌تکین) ویا دیکر برشاددر. برنجی احتماله کوره (کوربغ‌نوبین) کول‌تکینك اصل اسمی اولمق ایجاب ایتمکده‌در .

[۱] چین مورخلری میلادی ۷۱۹ تاریخنده چین پایتختنه واصل اولان بو مشترك استمداد هیئتنی اعزام ایدن بخارا خاننك اسمی (تو - سا - پو - تی Tou-sa-po-ti) و سمرقند خاننك اسمی‌ده (او - له - کیا ou-le-kia) اولدیغی تصریح ایتمشلردر . مستشرق (مارقوارت) ، (توساپوتی) نك اسلام تاریخلرنده میلادی ۷۳۸ وقوعاتی صره‌سنده بخارا خانی اوله‌رق اسمی

التفات کوسترمکدن باشقه فعلی هیچ برمعاونت امیدی ویرمه‌مشلردر . هیچ برطرفدن معاونت کورمه‌ین بخارا خانلغی میلادی ٧٣٨ تاریخندن برمدت صوکره کاملاً عربلر طرفندن استیلا وامحا ایدیلمشدر [١] . مرکز حکومتی (خارغان) شهرنده اولان بخارای صغیر خانلغی‌ده ، میلادی ٦٦٠ تاریخنده بوپرنسلکك باشنده بولونان (چاعو اوپیسی cha - ou - pi - si) خاندن صوکره چوق دوام ایده‌مه‌مش ، عربلر طرفندن ییقیلمشدر .

(اسروشنه) و (اشتیخان) پرنسلکلری

چین جغرافیاجیلری طرفندن شرقی وغربی (تساعو)ناملریله یاد ایدیلن ایکی کوچوك پرنسلك‌دن شرقی تساعو (سروشنه) حوالیسنده ،غربی تساعو ایسه (اشتیخان) طرفلرنده تشکل ایتمشلردی [٢] . داخلاً مستقل اولان بو ایکی پرنسلکك سمرقند خانلغنه مربوط اولدقلری آکلاشیلمقده‌در .

لکن (توغشادا) ، (اوله‌کیا) نك‌ده سمرقند خانی اوله‌رق کورولن (غورث) اولدیغی پك دوغرو اوله‌رق تثبیت ایدلمشدر . توغشادا ، بو هیئتله چین ایمپراطورینه هدیه اوله‌رق ایکی ایران قاطری ، برسوریه خانیسی ، برچوق عطریاتله شکر قامشی ، زوجه‌سی خاتون ایسه ایکی بویوك خان ایله وزرینه غایت کوزل نقشلر ایشلنمش بر سجاده کوندرمش اولدیغی چین وقایعنامه‌لرنده مقیددر .

[١] بخارا خانی (توغشادا) نك میلادی (٧٢٦) تاریخنده‌ده کوچوك قارداشی (آ- سی - لان) [آرسلان محرفی اوله‌حق] ایله ایمپراطوره برچوق آتلرو پارسلر کوندرمش اولدیغی چین‌وقایعنامه‌لرنده مندرجدر . پرنس آرسلانك هیئتی ، عربلرك قطعی استیلاسندن اول بخارادن کوندریلن صوك هیئتدر . کرچه چین وقایعنامه‌لرنده‌میلادی (٧٤٥) سنه‌سی‌وقوعاتی میاننده بخارا امیری (کیو-تی-پو Kiu-ti-po) نك چینه کوندردیکی ایلچی ایله ایمپراطوره هدیه‌لر ارسال ایتدیکنه دائر بر قید واردر . فقط بوتاریخده‌بخارا تماماً عربلرك أله کچمش‌اولدیغندن (کیو-تی - پو)نك عرب امراسندن بری اولمسی لازم کلیر . (کیوتی‌پو) لفظی (قتیبه) اسمنه پك زیاده مشابه‌سه‌ده بو تاریخده (قتیبه) نك برحیات اولمدیغی دوشونولورسه بونك مرای اسلامیه‌دن باشقه بر ذات اولمسی ویا چینیلرك بوحوالیده‌کی عرب امراسنی ایلك مستولی قوماندان نامیله یاد ایتدکلری قبول ایدیله‌بیلیر .

[٢] چین مورخلری ؛ اسروشنه خانلغی داخلنده برلیلرجه مقدس طانیلان برمغاره‌دن بحث ایتمشلردر . آغزی قالین بردیوار و ده‌میر برقاپی ایله قپادیلان بومغاره‌سنه‌ده ایکی دفعه خلق طرفندن زیارت ایدیلیرمش . زیارت زمانی کلنجه بوتون ممکت خلق مغاره‌نك اوکنه دیزیلیر ومراسمله قاپو آچیلیرمش . قاپی آچیلیر آچیلمز ایچریدن شدتلی برغاز چیقار هرکیمه اصابت ایده‌رسه او آدم درحال اولورمش . خلق بو بدبخت آدمی قربان عد ایدرلرمش . چین مورخلرینك خبرویردیکی بو مغاره‌دن اسلام جغرافیاجیلرینك‌ده بحث ایتمش اولدقلری کورولیور . (یاقوت حموی) مشهور (معجم‌البلدان)نده

میلادی ٧٥٢ تاریخنده اسروشنه‌ده (شـو آهو cho - a - Ho) ، ٧٤٢ تاریخنده‌ده اشتیخانده (قولوپولو Ko - lo - po - lo) اسمنده‌کی پرنسلرك حکمران اولدقلری چین تاریخلرنده مندرجدر. هرایکی پرنس ده مختلف تاریخلرده سیاه البسه‌لی عربلره (خلفای عباسیه امراسنه) قارشی چینلیلردن استمداد ایتمش، فقط هیچ بر معاونت تأمین ایده‌میه‌رك بخارا وسمرقندك مقدراتنه محکوم اولمشلردر.

چین مورخلرینك (اشتیخان) پرنسلکی داخلنده (تو - سی To - si) معبودلری بولوندیغی حقنده‌کی قیدلری بودیزمك میلادی یدنجی عصرده بورالره قدر صوقولمش اولدیغنی کوسترمك اعتباریله حائز اهمیتدر [١].

اسروشنه واشتیخان حوالیسنك چینك هان سلاله‌سی دورنده قبل المیلاد ١٠٢ تاریخنده چین جنراللرندن (لی - قوآنغ - لی Li - Koang - li) طرفندن استیلا ایدیلدیکی وهان سلاله‌سی وقایعنامه‌لرنده بوحوالینك (اُول - شه Eul - che) اسمیله یاد ایدیلدیکی دوشونولورسه هان سلاله‌سنه عائد اوانینك بورالره نه‌صورتله کلدیکی آکلاشیلیر.

بو مغاره‌نك (بتم Büttem) اسمنده بر قلعه داخلنده اولدیغنی سویله‌کدن صوکره شـو معلوماتی ویرمکده‌در . بتم ماوراء نهر طاغلری آراسنه صیقیشمش کوچوك برحصاردر . بوراده ایچندن متمادیاً غاز فوران ایدن برمغاره واردر. بوغاز کوندوز بخار ، کیجه آله‌و منظره‌سنده‌در . بخارك تکاثفیله مغاره داخلنده نشادر ییغینلری تشکل ایتمکده‌در. فقط بو نشادری اورادن طوپلامق پك تهلکه‌لیدر، چونکه اعتنا ومهارتله حرکت ایتمینلرك نشادر طوپلارکن بردنبره اولدکاری واقعدر .

[1] چین مورخلرندن (تانغ - شو) ، (تو - سی) معبودلرندن بحث ایدرکن شو معلوماتی ویریور : «اشتیخان جوارنده‌کی کوچوك خانقلر اهالیسی دائما بومعبودلری زیارته کیدر، اوکارنده برطاقم آیینلر، وعبادتلر اجرا ایدرلر. بومعبودلر آره‌سنده‌کی (آلتوآدم) هیکلنه هرکون بش‌ده‌وه اون آت و یوز قویون قربان ایدیلیر . اطرافدن کلن بوزلرجه فقرا ، بو قربانلرك اتلریله کچینرلر . بوتون بورالرده‌کی اهالی ، بومعبودره آلتون وکوموش وسائر مجوهراتدن قیمتلی شیلر هدیه ایدرلر. هدیه ایدیلن اشـیا میاننده بولونان آلتون اوانیلر اوزرنده چینك هان سلاله‌سی حکمدارینه عائد اولدقلرینه دائر بر طاقم یازیلر واردر . »

شاش خانلغی

چین جغرافیاجیلرینك (چو-چه) و (چاچ) نامنی ویردكلری بو پرنسلك اسلامی مؤلفاتده (شاش) دینیلن بلده اطرافنده‌كی ساحه‌ده تأسس ایتمشدی . مركز حكومت (چو - چه) یعنی (شاش) شهری ایدی .

چینلیلر بوراده اجرای حكومت ایدن خاندانك عنوانی (شه) یعنی (طاش) اولدیغنی قید ایتمشلردر . (شاش) شهرینه بالآخره ویریلن (طاشكند) اسمنك بونكله علاقه‌دار اولدیغنی قبول ایدیله‌بیلیر .

میلادی آلتنجی عصرده بو حوالیده‌كی دیكر خانلقلر كبی شاش پرنسلكی‌ده توكیو خاقانلرینی متبوع طانییوردی . فقط یدنجی عصرك اوائلنده (م ٦٠٥) شاش خانی توكیولره عصیان ایتدیكندن خاقان (شه‌قوئه‌ی) اوزرینه یوروبه‌رك كندیسنی قتل ومملكتنی (تیه‌ن - چه‌تكین) اسمنده بر پرنسه توجیه ایلدی . غربی توكیو خانلغنده ظهور ایدن اغتشاشلر اثناسنده شاش پرنسی چینله تأسیس مناسباته كیریشمشدر . میلادی ٦٥٩ تاریخنده چینلیلر غربی توكیو خانی (هولو) یی مغلوب واولكه‌سنی استیلا ایتدكاری زمان شاش خانلغنده‌ده بر ایالت تأسیس واسكی حكمدار (خان تودون شه‌شوتی) یی‌ده والی تعیین ایتمشلردر [١] .

میلادی ٧١٣ تاریخندن صوكره (شاش) خانلغنده (باغاتورتودون) اسمنده بر پرنس بولوندیغنی كوریبورز . باغاتور تودون چینلیلرله اتفاق ایده‌رك توركشلر خانی (صولو) نك اوغلی (توهوسیه‌ن) ی مغلوب ایتدیكندن ایمپراطور طرفندن كندیسنه (شاش) قرالی عنوانی توجیه اولونمشدر [م ٧٣٩] . میلادی ٧٤١ تاریخنده شاش خانی (ایناى تودون) [٢] عربلرك مهاجماتنه قارشی چین ایمپراطورندن استمداد ایتمش‌سه‌ده چینلیلر عربلرله مجادله‌یه جسارت ایده‌مه‌مشلردر . میلادی ٧٤٢ تاریخنده بوكا خلف اولان اوغلی

---

[١] چینلیلر بو پرنسك اسمنی (Kan-to-toen-che-cho-ti-yu-kiu-tchao-mo) شكلنده قید ایتمشلردر . بواوزن اسمده توركارك (تودون) عنوانیله بش تولو قبیله‌لرندن برینك اسمی اولان (شه - شو - تی) نامی كورولمكده‌دركه .

[٢] چینلیلر بونك اسمنی (İ-nai-tou-toen-kin-le) شكلنده قید ایتمشلردر .

(نا کیوپیشه خان) [١] چینلیلرله اولان مناسباتك تقویه‌سنه چالیشمش و ٧٤٩ تاریخنده عرض تعظیمات ایچون اوغلنی چین‌سراینه کوندرمشدر . فقط ، چینلیلر بوتون بوتملقلرینه رغماً بو پرنسه قارشی امنیت ایده‌مه‌مش ، چینك (قوچا) والیسی (قاعوسیه‌ن‌چه)میلادی ٧٥٠ تاریخنده واسـاللق وظائفنی حسن ایفا ایده‌مه‌ین بو پرنسی تأدیبه مأمور اولمشدر. نا کیوپیشه خان، تابعیتی تأیید ایتمك اوزره چین والیسـنك قرارکاهنه قدر کیتمش‌سه‌ده بو حرکتی مظهر تقدیر اوله‌مامش ، والی کندیسـنی توقیف ایده‌رك محفوظاً چین پایتختنه کوندرمش ، اوراده اعدام ایدیلمشدر .

چینلیلرك پدرینه قارشی اولان بوغدارانه معامله‌لرندن دلگیر اولان اوغلی فرار ایده‌رك بوتون ماوراءالنهری طولاشمش ، پدرینه یاپیلان ظلمکارلغی آکلاته‌رق چین‌علیهنه عمومی بر عصیان اویاندیرمش ، عربلرك‌ده یاردیمیله (کاشغر) اوزرینه یورومکه تشبث ایتمشدر . چینك کاشغر والیسی (قاوسیه‌ن‌چه) بوتشبثدن خبردار اولنجه‌اوتوز بیك‌کیشیلك برقوتله حرکت وتالاس شهرینه قدر کلمشدر. فقط بوراده عربلرله قارشولاشمش ، بش‌کون‌دوام ایدن قانلی محاربه اثناسنده ، چینلیلرك متفق اولان (قارلوق) تورکارینك عربلره التحاقی وآرقه‌دن چین اردوسنه هجوملری اوزرینه مدهش برهزیمته اوغرامش ، اوردوسی محو اولمشدر . چین والیسی معیتنده قالان برایکی بیك‌کیشی‌ایله فرار ایتمش، بونلرك برقسمی‌ده اثنای فرارده طاغ یوللرنده محو اولمشلردر [م ٧٥١] . چینك بو هزیمتی اوزرینه عربلرك بوحوالیده‌کی نفوذی بوس‌بوتون آرتمش، مقتول شاش‌خانك بو انهزامه سبب اولان‌اوغلی‌ده عربلره عرض انقیاد ایتمشدر. بوصورتله شاش‌یعنی طاشکند طرفلری‌ده اسلاملرك‌حاکمیتی آلتنه کیرمشدر .

---

[١] چینلیلر بو پرنسك اسمنی Na-kiu-pi-che شکلنده قید ایتمشلردر .

کش خانلغی

چینلیلرك (کیوشا Kiu - cha) دیدکاری پرنسلك اسلام جغرافیاجیلرینك (کش) دیدکاری شهر حوالیسنده بولونیوردی. مشهور دەمیر قاپو دربندی کشك جنوبنده دورت کونلك مسافەده دەمیر رنکلی سرت قایالرله مستور ایکی طاغ آرەسندەدر .

چین مورخلری (کش) بلدەسنده حرب معبودینه مخصوص بر معبد اولدیغنی وکش خانلرینك محاربەیه کیدەجکلری زمان بو معبده کیدەرك بیك قربان کسدکلرینی وظفر نیازنده بولوندقلرینی قید ایدیورلر .

کش خانلغی بوحوالینك زنکین ومعمور بر خطەسی ایدی . بوراده اطرافی سورلرله محاط بش یوز قدر شهر واردی. بوخانلغك چینله مناسباتی (سوئەی) سلالەسی زماننده (م ٦٠٥ ـ ٦١٦) باشلامشدر . بو اثناده خانلغی اشغال ایدن (تیچو) چینه بر ایلچی کوندرمشدر . بو تاریخده کش خانلغی قوت وسطوت اعتباریله ماوراءالنهرك اك نفوذلی پرنسلکی اولدیغندن چینلیلر بوایلچی‌یی التفاتلره بوغمش ، پرنسلکی الده ایتمك ایچون ممکن اولان هرشیئی یاپمشلردر .

میلادی ٦٣٢ تاریخنده کش خانلغنده (شاشەپی) اسمنده بر پرنس کورییورز. بونك خلفی (چاعواوشه) دورنده چینلیلر بوراده نفوذلرینی تأسیس ایدەبیلمشلردر(م ٦٦٠) . بوپرنسه خلف اولان (هوپیتو) و (سەکینتی) زمانلرنده چینله اولان تابعیت مناسباتی آرتمش، سەکینتی شاش خانی (باغاتورتودون) ، فرغانه خانی (آرسلان طرخان) له برلکده چینلیلرله اتفاق ایدەرك تورکش خانی صولونك اوغلی (توهوسیەن) ی مغلوب ایتمشلردر .

دور اسلامیده بر مرکز علم اولەرق شهرت بولان (نسف) ویا (نخشب) دەکی کوچوك پرنسلك ، بو اثنالرده کش خانلغنه تابع بولونیوردی . کش خانلغنك نیم استقلالی میلادی ٧٥٥ تاریخنه قدر دوام ایتمش، بوزماندن صوکره عربلرك تحت حاکمیتلرینه دوشمشدر.

فرغانه خانلغی

ماوراءالنهرده اوته‌دنبری (فرغانه) اسمیله یاد ایدیلن حوالی ؛ چین مؤلفاتنده (پا ـ هان ـ نا) نامیله یاد ایدیلمشدر . فرغانه ، زنکین ، برچوق ناحیه‌لری‌ویدی بویوك‌شهری حاوی ایدی .

میلادی آلتنجی عصردن اعتباراً فرغانه پرنسلکی غربی توکیو خانرینی متبوع طانیوردی . مرکز حکومت (سیر دریا) کنارنده براووه‌ده مبنی اولان (اخشیکث) شهری ایدی[۱]. میلادی آلتنجی عصرده فرغانه خانلغنده‌بولونان ـ‌الاه، اوچیوزسنه‌دنبری بو حوالیده حکمراندی .

بر چین مورخی دییورکه : « چوق یاشامقله مشهور اولان فرغانه اهالیسی ، هر ییل باشی ، اوسنه‌نك ناصل کچه‌جکی حقنده تفأل ایتمك اوزره بر اوومیه طوپلانیرلر . بر طاقم أیی دیکر طاقم فنا اولمق اوزره ایکی‌یه آیریلیرلر . هرطرف کندی آره‌سندن بر پهلوان چیقارر . اوکا زرهلر کیدیرر ، بربرلریله حربه باشلاتیرلر . خلقده طاش وطوغلالرله بوایکی آدمك حربنه اشتراك ایدر . ایکی محاربدن بری اولنجه ، مجادله ماینا ایدیلیر . أولن محاربك منسوب اولدیغی طرفه کوره کیرن‌سنه‌نك أیی ویافنا اوله‌جغنه حکم ایدیلیر.»

میلادی ٦٢٧ ـ ٦٤٩ تاریخلری آره‌سنده فرغانه پرنسی ایله متبوعی اولان غربی توکیو خاننك آره‌سی آچیلدیغندن ، توکیو خانی عائله‌سی پرنسلرندن (قان باغاتور) ی تأدیبه مأمور ایتمش ، اوده فرغانه خانی (کیبی) نی قتل ایتمشدر. بوحادثه اوزرینه فرغانه خانلغی (آشناشونی) طرفندن ضبط ایدیلدی . فقط بوپرنسك اوغلی‌وخانی(نغوپوچه) زمانده مقتول (کیبی) نك کوچوك قارداشی باشنه طوپلادیغی آدملرله عصیان وفرغانه‌نك برقسمنی ضبط ایلدی . فرغانه میلادی ۷۰۰ تاریخرینه قدر بو صورتله اداره ایدیلدی . بو تاریخدن اون بش سنه صوکره تیبتلیلرله اسلاملر ، چینه طرفدار اولان فرغانه‌پرنسنی ابعاد ایچون اتفاق ایده‌رك اوزرینه عسکر سوق ایتدیلر . خان فرار ایده‌رك (قوچه)ده‌کی

[۱] چینلیلر (اخشیکث) ی (سی ـ کیه‌ن Si -Kien)نامیله قیدایتمشلردر. بوملك (اخشیکث)ك شکل محرفی اولدیغنده شبهه یوقدر .

چین قوماندانته التجا ایلدی. عربلرده (آله آعوتا) اسمنده برینی فرغانه خانلغنه چیقاردیلر. فقط قوله‌یه فرار ایدن سابق خان راحت طورمدی. چینلیلری تحریکه باشلادی. عربده‌کی نفوذینك صارصیلماسنی ایسته‌مین چین ایمپراطوری قوچه والیسی جنرال (چانغ - هیاعو - سونغ) ی ایکی‌یوز بیك کشیلك برقوتله فرغانه اوزرینه کوندردی. جنرال بورالری استیلا و (آله آعوتا) یی طرد ایده‌رك اسکی خانی مقامنه اجلاس ایلدی.

ایمپراطور (هیوئن - تسونغ) دورنده فرغانه حکمدارلغنده بولونان (آرسلان طرخان) کش وشاش خانلریله برلکده تورکشلر حکمداری (توهوسیه‌ن) ی مغلوب ایده‌رك ایمپراطورك مظهر تلطیفی اولدی [م ٧٣٩].

عربلرك برسیلابه کبی غربدن شرقه آقدقلرینی کورن چین ایمپراطوری، ماوراءالنهر وتورکستانده‌کی کوچوك تورك پرنسلکلرینی ألده ایتمك سیاستنی تعقیبه اهمیت ویردیکندن میلادی ٧٤٤ تاریخنده فرغانه خانته چینلی بر پرنسس تزویج ایله‌مشدر. فرغانه خانی (چونغ تسی Tchong-tsie) یه عرض شکران و تعظیمات ایچون ایرته‌سی سنه اوغلی (سیه‌یو Sie-yu) یی چین سراینه کوندردی [م ٧٥٤].

بوتاریخدن صوکره فرغانه پرنسلکی ایله چین‌ایمپراطورلغی آره‌سنده‌کی مناسبات منقطع اولدیغندن، چین وقایعنامه‌لرنده آرتق فرغانه‌دن بحث ایدیلمه‌مشدر. چونکه بو تاریخدن صوکره فرغانه بوس‌بوتون عربلرك نفوذی آلتنه کیرمش، مستقل وضعیتی نهایت بولمشدر.

بوحوالیده‌کی (ختل) شهری جوارنده تشکل ایتمش اولان کوچوك خانلغك‌ده میلادی سکزنجی عصرده چینله تأسیس مناسباته کیریشمش اولدیغنی کوریبورز. میلادی ٧٢٩ تاریخنده ختل خانلغنی‌اشغال ایدن (سه‌ بین)، اوغلی (ختل‌شاد) ی عرض تعظیمات ایچون چین سراینه کوندرمشدر. بوکا خلف اولان (هیه‌لی‌فا) ایسه ٧٣٣ تاریخنده امراسندن (توبوطرخان) له چین اینپراطورینه قادینلردن متشکل براورکستره هیئتی کوندرمشدر. میلادی ٧٥٢ تاریخنده ختل خانلغنده بولونان (لوکین تسیه Lo-kin-tsie) دن صوکره بو پرنسلك‌ده عربلرك حاکمیتلری آلتنه کچمشدر.

طخارستان خانلغى

اسلام جغرافياجيلرينك (طخارستان) ديدكلرى حوالى‌يه چينليلر (تو ـ هو ـ لو Tou - ho - lo) نامنى ويريپورلردى . ميلاددن اول بو خطه‌ده (تا ـ هيا Ta - Hia) لر بولونيورلردى . ميلاددن ۱۲۸ سنه اول چينلى (چانغ ـ هيه‌ن Tchang-hien) بورالره كلديكى زمان (تاهيا) حكومتى طخارستانله جيحونك جنوبنده‌كى حوالى‌يه حكم ايديپوردى .

ميلادى يدنجى عصرده طخارستان اهاليسى قديم تاهيالرك اخلافيله افتاليتلردن يعنى آق قويونلولردن مركبدى . خانلرى (شه ـ هو Che Hou) يعنى (يابغو) عنوانيله ياد ايديليوردى . يابغونك حاكم اولديغى اولكه‌نك شمال حدودى دربنده يعنى دمير قاپويه قدر امتداد ايديپوردى . مركز حكومتده جيحون نهرينك جنوب جهتنده چينليلرك (آ ـ هو آن A-hoan) و (هو ـ عو Hou-o) ديدكلرى شهردى . بو شهرك اسلام جغرافياجيلرينك (والواليج) ويا (وزوالين Vezvalin) ديدكلرى بلده اولديغى محققدر [۱] .

غربى كوك تورك خانلغنك شوكتلى دورنده طهارستان يابغولرى بو دولتى متبوع طانيورلردى . ميلادى (۶۳۰) تاريخنده هندستانه كيدركن طخارستاندن كچن چينلى سياح (هيوئن ـ تسانغ) بو كونكى (قوندوز) شهرى جوارنده اولديغى آكلاشيلان (هوعو) يعنى (آهو ـ آن) شهرنده، غربى كوك تورك خانى (تونغ يابغو) نك بويوك اوغلى (تاردو) ايله ملاقات ايتمشدى .

(هيوئن ـ تسانغ) بو ملاقاتدن بحث ايدركن ، طخارستان حواليسنك بو تاريخده غربى كوك توركلر خانى متبوع طانيدقلرينى خبر ويرمكده‌در .

فقط، غربى كوك تورك خانلغى اسكى سطوتنى غائب ايدنجه، ايرانى استيلا ايدن عرب

[۱] مشهور سينولوغلردن (شاوان)، چينليلرك طخارستان خانلغنك مركزى اولديغى خبر ويردكلرى (آهو ـ آن) شهرينك اسلام جغرافياجيلرينك (وارواليز Varoaliz) ديدكلرى شهر اولاجغنى ادعا ايتمكده‌در . فقط (شاوان) ك بحث ايتديكى (وارواليز) اسمك (والواليج) ويا (وزوالين) دن محرف اولمسى محتملدر . چونكه (ابوالفدا) ، طخارستانك پايتختك (والواليج) شهرى اولديغنى وقديم هياطله (افتاليت) حكمدارلرينك ده بوراده اقامت ايتدكلرينى خبر ويرمكده‌در . معجم البلدانده ايسه ، طخارستانده‌كى اهميتلى بلده‌لرك (سمنجان ، بغلان ، سكاكند ، وزوالين) شهرلرى اولديغى تصريح ايديلمشدر .

اوردولرينك يافلاشماسندن تلاشه دوشن طخارستان پرنسلری چين ايمپراطورلغيله مناسبت تأسيسنه چاليشمش ، مختلف تاريخلرده چين پايتخته سفيرلر كوندرمشلردر. بو سفيرلردن برينك ميلادی ٦٤٥ تاريخنده طخارستان يابغوسی اولان (شاپولو) طرفندن كونده‌ريلديكی چين‌وقايعنامه‌لرنده مصرحدر. ميلادی (٦٥٠) تاريخنده طخارستان خانك ايمپراطوره برچوق‌هدايا كوندرمش‌اولديغنی خبرويرن چينلی‌مورخلر، بو هديه‌لر آره‌سنده‌كی دەوه قوشلرينی ـ چينده بولونماديغنی ايچون اوله‌جق ـ كه اوزون‌اوزاديه تصويرايتمشلردر.

چين ايمپراطوری ميلادی ٦٥٧ ـ ٦٥٨ تاريخنده غربی كوك تورك خانی (هولو) يی مغلوب ايده‌رك بوتون غرب حواليسنه حاكم اولدقلری زمان طخارستانك مركز حكومتی اولان (هوعو) شهرنده (يونه ـ چه) يعنی (يوشی) ناميله بر حكومت تشكيل ايتمش [م ٦٦١] ، (خوتن) ك غربندن ايران حدودينه قدر تمادی ايدن ساحه‌ده‌كی اون آلتی كوچوك پرنسلكی بو حكومته ربط، بو اثناده طخارستان خانلغنده بولونان (آشه‌نائوشه‌پو) خانی‌ده والیٔ عمومی تعيين ايلمشدر [١] .

چين ايمپراطوری طرفندن بو تشكيلاتك اجراسنه مأمور ايديلن (وانغ ـ مينغ ـ يوئن) جيحونك جنوبنده‌كی حواليی طخارستانه ربط ايتدكدن صوكره چينليلرك بو فتوحاتی وايمپراطورك فضائلنی مصور برآبده ركز ايتديرمشدر. چين‌مورخلری طخارستانده ركز ايديلن بو آبده حقنده خيلی معلومات ويرمشلردر .

چينليلر طرفندن طخارستان وحواليسنه والیٔ عمومی تعيين ايديلن (آشه‌نائوشه‌پو) چين ايمپراطورلغنه صادق قالمش، ميلادی ٦٦٣ تاريخنده تعظيماتی وهديه‌لرينی تقديم ايتمك اوزره اوغلنی چين سراينه كوندرمشدر .

طخارستان پرنسلرينك چين‌ايمپراطورلغنه مربوطيتلری، ماوراءالنهر پرنسلرينه نسبتله داها دواملی وداها صداقتكارانه اولمشدر. ميلادی ٧٠٥ تاريخنده طخارستان خانلغنده بولونان (ناتونيلی Na-tou-ni-li) كوچوك‌قارداشی (پولولو Pou-lolo) يی مربوطيت وتعظيماتی عرض ايتمك اوزره چين‌سراينه كوندرمش، ايمپراطورده بو تورك پرنسنی خاصه عسكرلری ميانه‌نه قيد ايتديرمشدر .

ميلادی ٧١٩ تاريخنده طخارستان خانك چينه برايلچی داها كوندرديكنی قيد ايدن

[١] چينك‌استيلاسی زماننده طخارستان‌خانلغنده بولونان(آشه‌نائوشه‌پو A-che-na-ou-che-po) اسمی اولنده‌كی (آشه‌نا) بوپرنسك نسلاً توكيو خاقانلری سلاله‌سنه منسوب اولديغنی كوسترمكده‌در.

چینلی مورخلر، بو ایلچینك (جغانیان) خانیله عرب امیرینك ایلچیلریله برلکده کیتمش اولدیغنیده علاوه ایتمشلردر [١] . بو قید ایرانی استیلایدن اسلاملرك چین ایمپراطورلغیله داها او زمان مناسباته کیریشمش اولدقلرینی کوسترمك اعتباریله شایان اهمیتدر.

میلادی ٧٣٠ تاریخنده (نان ـ چه) ویا (نان ـ تو) اسمنده بر دین عالمنك سفارتله چینه کیتدیکی وبرابرنده برچوق اجزای طبیه واسپنچیاریه کوتوردیکی وسکزسنه صوکره‌ده امرادن (ایتانجو i-nan-jou) اسمنده دیکر بر ایلچینك کوندریلمش اولدیغی چین وقایع نامه‌لرنده مقیددر. بو تاریخدن صوکره میلادی ٧٥٩ تاریخنه قدر کچن زمان ظرفنده طخارستاندن چین سراینه سفارتله آلتی هیئت داها کوندریلمشدر. بو هیئتلرله کوندریلن هدیه‌لر آره‌سنده قیمتدار آتلر، قاطرلرله برابر ایکی یوزنوع اجزای اسپنچیاریه، عطریات، نادر عقیق طاشلری واوانیٔ زجاجیه بولوندیغی چین مورخلری طرفندن خبر ویریلمکده‌در. بو تاریخلرده طخارستان خانلغنده بولونان (قوتلوغ تودون تاتو Kou-tou-lou-toen-ta-tou) عربلرك متصل شرقه دوغرو یاییلدقلرینی کوره‌رك چین ایمپراطورلغنه قارشی صوك درجه مربوطیت وصداقت کوستردیکندن ایمپراطور طرفندن کندیسنه (طخارستان یابغوسی وهیاطله خانی) عنوانی توجیه اولونمشدر. عرب استیلاسندن قورتان طخارستان برمدت صوکره شرقدن تیبتلیلر طرفندن‌ده تهدید اولونمغه باشلانیلدیغندن بو اثناده بو حوالی خانلغنده بولونان (شه ـ لی ـ مانغ ـ کیا ـ لو Che-li-mang-kia-lo) یابغو چین ایمپراطورینه مراجعتله

[١] چین مورخلری بو ایلچیلردن بحث ایدرکن تاریخی تنویر ایده‌جك شو تفصیلاتی‌ده قید ایلمشلردر: (چه ـ هان ـ نا Tche-Han-na) یعنی (جغانیان) خانی (تیچه Ti-tche) ایلچی اوله‌رق علم نجومده فوق العاده ماهر (تاموچه Ta-mou-tche) اسمنده برذات کوندرمشدی . ایمپراطوره یازدیغی عریضه‌ده بو ذاتی شو صورتله تقدیم ایدییوردی. « تاموچه نفوذ نظر صاحبی بویوك برعالمدر. کندیسنه صوروله‌جق هیچ بر مسئله یوقدرکه حل وایضاح ایده‌مسون . تاموچه‌یی بالذات استجواب ایده‌رك دینلر حقنده‌کی مطالعه‌سنی دیکله‌مکزی خاصةً رجا ایده‌رم . بویله بر استجواب نتیجه‌سنده بو ذاتك عرفان ومعلوماتنك نه‌قدر واسع اولدیغی تظاهر ایده‌جکدر. کندیسنه مخصوص بر معبد یاپدیریلماسنی ومعیشتنك تأمین ایدیلمه‌سنی استرحام ایلرم» .

جغانیان پرنسنك بویوك بر دین عالمی اوله‌رق تقدیم ایتدیکی تاموچه عجبا هانکی دینه منسوبدی؟ آوروپالی مؤلفلردن برچوغی صوك زمانلره‌قدر بو ذاتك نسطوری راهبی اولدیغنی قبول وبونکله اوزمانلر خرستیانلغك شرقه وتورکلر آره‌سنه صوقولمش اولدیغنه استدلال ایدییورلردی. فقط بالآخره (قاره بالغاسسون) ده کشف ایدیلن کتابه بو عمومی ظنی جرح ایلمشدر . چونکه بو کتابه‌ده اسمی مذکور اولان (تاموچه) نك نسطوری دکل (مانی) مذهبی راهبلرندن اولدیغی آکلاشیلمشدر .

(قوچه) ده بولونان چین قطعاتنك امدادینه کوندریلمه‌سنی رجا ایلمشدر. ایمپراطور بو استرحامی اسعاف ایده‌رك ایسته‌نیلن قطعه‌لری کوندرمش، طخارستان عسکرلری بو قطعه‌لرله برلکده تیبتلیلری رجعته مجبور ایتمشلردر.

بو وقعه‌دن برمدت صوکره یعنی میلادی ۷۵٦ تاریخنده چین ایمپراطورلغنده مدهش برعصیان چیقمش، عاصیلرك باشنده بولونان (نغان ـ لوشان Ngan-lou-chan) اسمنده‌کی جنرال ایمپراطور (هیوئن ـ تسونغ Hiuen-tsong) ی پایتختی اولان (چانغ ـ نغان) دن فراره مجبور ایتمش اولدیغندن، ایمپراطور بو عاصی‌یه قارشی بیش بالیغ یعنی اویغور خانیله فرغانه وطخارستان خانلرندن استمداده مجبور اولمشدر. بو حکومتلر طرفندن کوندریلن امدادقوتلری یمپراطورك اوغلی وخلفی (سو ـ تسونغ Sou-tsong) ایله برلشه‌رك عاصی جنرالی مغلوب وچین پایتختی تخلیص ایلمشلردر [م ۷۵۷] .

طخارستان خانلغنك چینله اولان مناسباتنك میلادی (۷۵۹) تاریخندن صوکره منقطع اولدیغی کورولیور. بو تاریخدن صوکره چین وقایعنامه‌لری آرتق طخارستاندن هیچ بحث ایتمه‌مشلردر. بو حال، طخارستان حوالیسنك تاریخ مذکوردن صوکره تمامیله عربلر طرفندن استیلا ایدیلمش اولمسیله ایضاح اولونه‌بیلیر.

چینلی مورخلرك طخارستان سکنه‌سی حقنده ویردکلری معلوماتدن بونلرك قدیم (تاـهیا) لرله افتالیتلردن یعنی تاجیکارله آق قویونلولردن مرکب اولدقلری وتوکیو خاقانلغی دورنده تورك ـ اوغوزلردن بورالره بعض بویلرك کاوب یرلشدیکی آکلاشیلمقده‌در.

چینلی بر مورخ دییورکه : طخارستان سکنه‌سی کوچبه دکلدر. بونلر تأسیس ایتدکلری کویلرده، شهرلرده اقامت ایدرلر. قیزلری آز، اوغلانلری چوقدر. محاربه زمانلرنده یوز بیك قدر کزیده عسکر چیقاربیلیورلر. طخارستانك شمالنده (پولی Po-li) اسمنده برطاغ واردر. بو طاغك جنوبنده بر مغاره‌ده یرلیلرجه معبود طانیلان بر آت بولونمقده‌در. مملکت خلقی قیصراقلرینی بو مغاره جوارنده اوتلاتیرلر. بورالرده اوتلاتیلان قیصراقلرك طوغوردقلری طایلرك ترلری قان کبی اولور. طخارستانلیلر (بودا) یی تقدیس ایدرلر. عائله تشکیلاتنده غریب برعادتلری واردر برعائله‌ده‌کی متعدد قارداشلردن یالکز بویوك قارداش ازدواج ایدر. دیکر قارداشلر زوجه آلمازلر. بویوك قارداشك زوجه‌سیله مناسبتده بولونورلر. قارداشلردن هانکیسی بو قادینه مقارنت ایتمك ایسترسه،

البیسه‌سنی قاپونك اوکنه قور ، دیکر برادرلری بو البیسه‌یی کورنجه ایچری کیرمزلر . قادین‌دن طوغان چوجوق بویوك قارداشك صاییلیر [١] .

یونان مورخی (استرابون) ك وقتیله یمن عربلری آره‌سنده‌ده جاری اولدیغنی خبر ویردیکی بوعادتك طخارستانلیلره (تیبت) دن کچمش اولدیغی شبهه‌سزدر . تیبت طرفلرنده عائله‌نك بونموذجی حالا موجوددر [٢] .

---

[١] (سونه‌ی ـ شو) دن نقلاً شاوان : غربی توکیولر ، ص ١٥٥ ، نوط ، ١

[٢] اجتماعیات عالملرینك (قارداشلر آره‌سنده قوجالق اشتراکی Polyandrie fraternelle) دیدکلری بوشکل عائله ، اجداددن منتقل عائله اموال وثروتنك تقسیمله طاغیلمامسی اساسنه مستنددر. بوشکل عائله‌ده عائله ثروتی یالکز بویوك قارداشه انتقال ایدر . اولمك صلاحیتی‌ده آنجق بوقارداشه مخصوصدر . عائله ثروتنك تقسیمنه میدان ویریلمه‌مك ایچون دیکر قارداشلر ازدواج ایده‌مزلر . فقط بو قارداشلر بویوك قارداشه عائد اولان اموالدن استفاده ایتمك حقنی حائزدرلر . بویوك قارداشك مالندن استفاده ایده‌بیلدکلری کبی برنوع مال ماهیتنده تلقی ایدیلن زوجه‌لرندن‌ده انتفاع صلاحیتنی حائزدرلر . بوانتفاع بونوع عائله‌لرده عیب صاییلماز . چونکه بوعائله‌لرجه غیرمشروعیت وعصمتسزلك آنجق یابانجی برارککله تماسده‌در. یابانجی برارککله وقوعبوله‌جق مناسبت نتیجه‌سنده عائله دوغوش یولیله یابانجی برذریت عائله آره‌سنه کیره‌جکندن بوشکل مناسبت غیر مشروع صاییلمقده‌در. حالبوکه قارداشلرك بویوك قارداشك زوجه‌لریله مناسبتده بولونمالری عائله ایچنه یابانجی بر عنصر صوقمایه‌جغندن مشروعیت وعصمته مغایر کوروله‌مکده‌در.

هیطل خانلغی

غربی کوك تورك خاقانلغنك انقراضندن صوکره طخارستان خانلغیله عینی مقدراته تابع اولان کوچوك هیطل خانلغی ، بوکونکی بدخشان حوالیسنده بولونان (ختلان) خطه‌سنده بولونیوردی ، چین مورخلرینه کوره بو کوچوك خانلغك مرکز حکومتی‌ده (لان‌شه Lan-che) شهری ایدی .

چینلیلرك (ایتا I-ta) دیدکلری بو مملکت وقبیله، شرقدن کلن (تا ـ یوئه‌ـ چه) لر یعنی بویوك یوشیلرله مسکون بولونیوردی . بونلره خلف اولان آق قویونلولرك خان صوینك اسمی (هیتال) اولدیغندن بو اسم بالآخره بونلرله اشغال ایتدکلری حوالی‌یه وبو حوالیده ساکن اولانلرده‌ده تشمیل ایدیلمشدر . چینلیلر خان صوینك اسمی اولان (هیتال) ی کندی لسانلرینه کوره تحریف ایده‌رك (یه ـ تا ye-ta) شکلنه صوقمشلردر . عربلرك بوحوالی‌یه وبوحوالیده ساکن اولانلره ویردکلری (هیطل) و (هیاطله) اسمی‌ده (هیتال) دن آلنمشدر [١] .

---

[١] هیتال اسمنك میلادی (٥١٦) تاریخنده ماوراءالنهرده (هوآ) لرك یعنی آق قویونلولرك حکمداری اولدیغی چین وقایعنامه‌لرنده کورولن (یه ـ تا ـ لی ـ تو)یه عائد اولدیغنی قبول‌ایده‌بیلیرز. چینلیلرك بوشکله صوقدقلری هیتال‌عثمانلی، سلچوقی کبی بالآخره بوقومه ومملکتلرینه‌اطلاق ایدیلمشدر. عربلر ، بوقومه ویردکاری (هیطل) و (هیاطله) اسمنی چینلیلرك (یه ـ تا ـ لی‌ـ تو) شکلنه صوقدقلری بوآددن‌آلدقلری کبی بیزانسلیلرده ینه بوقومه ویردکاری (افتالیت) ویا (هفتالیت) اسمی بوندن آلمشلردر . موسیو (لئون قاهون) ، افتالیت اسمنك (آب ـ ته‌له) دن آلندیغنی ادعا ایتمکده‌در . کویا (ته‌له) لردن جیحون نهری بویلرنده اوطورانلره ایرانیلر طرفندن صوته‌له‌لری معناسنه اوله‌رق (آب ته‌له) اسمی ویریلمکده ایمش . عرب مؤلفلری (هیاطله) اسمنی ماوراءالنهر ایله طخارستان حوالیسنه تشمیل ایتمشلردر . (قاموس) ده هیطل ماوراءالنهره ویریلن بر اسم اولدیغنی وبوراده ساکن تورکلره‌ده بونام ویریلدیکنی سویلیور. مورخ مسعودی‌ایسه هیاطله‌نك صغدخطه‌سنه اطلاق ایدیلدیکنی قید ایدییور . ابن‌الاثیرده ایسه هیاطله مملکتی ایله طخارستان عینی اوله‌رق کوستریلمشدر . بوحال ، (هیاطله) لفظنك هم مملکت هم‌ده قوم معناسنه استعمال ایدیلمه‌سندن نشأت ایتمشدر . عربلرجه هیاطله نامی ویریلن افتالیتلر یعنی آق هونلر ، توکیو خاقانلغنك توسعندن اول ماوراءالنهر وطخارستان حوالیسنه حاکم اولدقلرندن بو اسم عربلرجه بوتون بو منطقه‌لره تشمیل ایدیلمشدر . فقط (برهان قاطع) ، هیطل وهیاطله‌نك مملکت اسمی اوله‌رق (بدخشان) اطرافنده‌کی (ختلان) خطه‌سنه اطلاق ایدیلدیکنی تصریح ایتمکده‌در . برهان قاطعه کوره (هیتال) لفظی بخارا لهجه‌سنه کوره صاغلام وجودلی معناسنه ایمش.

طخارستان کی ختلان حوالیسی‌ده بالآخره آق‌هون تورکلری طرفندن اشغال ایدیلمشدی . توکیو خاقانلری غربه دوغرو فتوحاته باشلادقلری زمان بو حوالی‌یه کوندردکلری (تونغ شاد) اسمنده‌کی قوماندانك همتیله ختلان خطه‌سنده‌ده متبوعیتلرینی قبول ایتدیرمشلردی.

میلادی یدنجی عصرده ختل خانلغی سکنه‌سی ، قدیم یوشیلر و آق‌هونلر احفادیله کوك تورکلرندن مرکب بولونیورلردی . میلادی ٧٤٢ - ٧٥٥ تاریخلری آره‌سنده هیطل خانلك چین سراینه برایلچی کوندرمش اولدیغنی خبر ویرن چین مورخی بوخانلغی تشکیل ایدن خلقك اخلاق وعاداتجه توکیو تورکلرینك عینی اولدقلرینی علاوه ایتمشدر [١] .

هیطل خانلغی میلادی سکزنجی عصرك ایکنجی نصفی اوائلنه قدر طخارستان خانلغیله برابر سیاسی موجودیتنی محافظه ایتمش وبالآخره بدخشان طرفلرینی ضبط ایدن عربلر بوخانلغی‌ده ییقمشلردر .

چین مورخلری طخارستانله هم حدود اوله‌رق برده (کیولان Kiu-lan) اسمنده کوچوك بر پرنسلکدن بحث ایتمشلردر . بو پرنسلك اسلامی مؤلفاتده (قوران) و(کوران) دینیلن بلده اطرافنده تشکل ایتمشدی . کوران پرنسلکنك جنوبی (هندو - کوش) طاغلریله محدود ایدی . چین مورخلری چوق مقدارده لاجورد طاشلری استحصال ایدیلن بوممکتده میلادی ٦٤٦ تاریخنده (هوتیپو Hou-ti-po) اسمنده بر پرنسك حکمران اولدیغنی وچین ایمپراطورینه کوندردیکی ایلچی واسطه‌سیله بر عریضه تقدیم ایلدیکنی قید ایتمشلردر [٢] . (تانغ - شو) بو مکتوبك اسلوب وافاده اعتباریله بودیستلرك طرز افاده‌لرینه مشابه اولدیغنی تصریح ایتمه‌سنه نظراً ، بونلرك (بودا) دیننده اولدقلرینی قبول ایده‌بیلیرز [٣] .

چینلیلر ، افتالیتلر مملکتنك جنوب شرقیسنده (کیه Kie) اسمنده دیکر برکوچوك پرنسلك داها بولوندیغنی قید ایتمشلردر . بو پرنسلك غرب وجنوبده (شه - می) یعنی

[١] (تانغ - شو) دن نقلاً شاوان : غربی توکیولره دائر وثیقه‌لر . ص ، ١٥٨

[٢] کوران ویا قوران بوکون‌ده (قوقشا Kokcha) ایرماغنك یوقاری قسملرنده برسنجاق اسمیدر . موسیو (Wood) بوراده مبذولاً موجود اولان لاجورد طاشی معدنلرینی زیارت ایتدیکنی خبر ویرمکده‌در . چین مورخلرینك (کیولان) حکومتی داخلنده قایالر یونتوله‌رق آلده ایدیلدیکندن بحث ایتدیکی (کین - تسینغ Kin-tsing) لك لاجورد طاشلری اولدیغی (Wood) لك ویردیکی معلوماتدن آکلاشیلمقده‌در .

[٣] (تانغ - شو) دن نقلاً شاوان . ص ، ١٥٩

آثار اسلامیه‌ده (چیترال) دینیلن مملکتله محدود ایدی [١] . چینلیلر که اقلیمنك دائما صیجاق اولدیغنی وبوراده پرنج ، بغدای ، داری وفاصولیه کبی مزروعاتك مبذولاً یتشدیکنی قویون وآت سورولرینك‌ده پك چوق اولدیغنی قید ایتمشلردر . بوراده ، اولولر دفن ایدیله‌یه‌رك قوشلر ، قورتلر طرفندن ینیلمك اوزره طاغه آتیلیرمش . (تانغ - شو) میلادك ٦١٩ تاریخنده که پرنسنك قیمتدار کمرلر ، زجاجی قوپه‌لرله قریستال دوروشلری محتوی قیمتدار هدیه‌لری حامل اوله‌رق چین امپراطورینه بر سفیر کوندردیکنی خبر ویرمکده‌در .

سند نهرینك شمالنده وچیترالك جنوب شرقیسنده چینلیلرك (یوئه - تی - یه‌ن yue-ti-yen) اسمنی ویردکاری کوچوك بر پرنسلك داها واردی . بو پرنسلکلرك اسلام جغرافیاجیلرینك (اوددی‌یانا oddiyana) دیدکلری بلده حوالیسنده تشکل ایتمش اولدیغی آکلاشیلمقده‌در [٢] .

تانغ - شو ، بومملکتده اعدام جزاسی اولمدیغنی ، برجنایت ارتکاب ایدنلرك مملکتدن اخراج صورتیله جزالاندیریلدقلرینی ، اهالیدن ویرکی آلینمادیغنی ، خلقك صاچلرینی کسدکلرینی ، زنکینلرك مزین قوماشلردن ، فقرانك‌ده بیاض قوماشدن معمول کوملکلر کیدکلرینی ، اقلیمك کوزل ، پرنج محصولنك بول اولدیغنی قید ایتمکده‌در .

---

[١] چینلیلرك (شه - می) دیدکلری مملکتك (کشمیر) اولدیغنی ادعا ایدنلر واردر . فقط هرایکی مملکتك موقع جغرافیلری دوشونولورسه بوادعانك حقیقته مقارن اولمادیغنی قبول مجبوریتی حاصل اولمقده‌در . جغرافی موقعلر حقنده ویریلن معلومات (شه - می) نك (چیترال) بلده‌سی اولدیغی احتمالنی پك زیاده قوتلندیرمکده‌در .

[٢] (اوددی‌یانا oddiyana) شهریله (اودیانا oudyna) شهرینی بربرلرینه قاریشدیرمامليدر .

جابلستان حکومتی

چینلیلرك (سیه ـ یو Sie-yu) دیدکلری جابلستان ، طخارستانك جنوب قسمنه تصادف ایتمکده ایدی [١] . بوخط شمال شرقیده (قاپیسا) ، شمال غربیده (بامیان) جنوبده هندستان وغربده ایسه ایرانله محاط بولونیوردی . مرکز حکومتی چینلیلرك (هو ـ سی ـ نا) دیدکلری (غزنه) شهری ایدی . جابلستانده ، تورکلر ، قاپیسالیلر ، وطخارستانلیلر قاریشیق اولهرق اوطوربیورلردی . اکثریتی توکیو (تورك) بویلری تشکیل ایدییوردی . اهالی جسارت ومحاربلکله مشهور اولدیغندن قاپیسا حکمدارلری عرب استیلاسنه قارشی مقاومت ایده‌بیله‌جك اوردولر تشکیلی ایچون جابلستان کنجلرینی آیلقله عسکره آلیرلردی .

جابلستان حوالیسنك اولجه توکیو خانلرینك نفوذلری آلتنه کیردیکی وبوراده اجرای حکومت ایدن خاندانك‌ده تورکلردن اولدیغی محققدر . توکیو خاقانلرینك سطوت ونفوذلری آزالدیغی زمان جابلستان پرنسلری‌ده چینله مناسبات تأسیسنه چالیشمش ومیلادی ٧١٠-٧١١ تاریخنده ایمپراطوره هدیه‌لر تقدیم وعرض تعظیمات ایتمك اوزره بر سفارت هیئتی کوندرمشلردر .

میلادی (٧٢٠) تاریخنه دوغرو جابلستان پرنسلکی خیلی قوتلنمش ، بو اثناده حکمدارلق مقامنده بولونان (چه‌کیوئول Tche-kiu-eul) قاپیسا حوالیسنی ضبط ایده‌رك برادری ویا اوغلی اولان (اوسان تکین) ی بورالرك اداره‌سنه مأمور ایتمشدر . قاپیسانك الحاقی چین ایمپراطورلغنجه‌ده تصدیق ایدلمشدر [٢] .

[١] چینلیلر جابلستانه اولجه (تساءوکیوچا Tsao-kiu-tcha) دییورلردی . بو اسم میلادی ٦٥٦ ـ ٦٦٠ تاریخلرنده (هوتالوچه Ho-ta-lo-tche) یه تحویل ایدلمش ، بالآخره چین ایمپراطوریچه‌سی (او ou) دورنده بوحوالی‌یه (سیه ـ یو) اسمی ویریلمه‌سی تقرر ایتمشدر .
چینلیلرك (تساءوکیوچا) سی عربلرك (آروخاج) ویونانیلرك (آراشوزیه Arachosie) دیدکلری (غزنه) حوالیسی اولدیغی محققدر .

[٢] چین ایمپراطوری قاپیسانك جابلستانه الحاقی تصدیق ایتدیکی زمان کوندردیکی فرمانده (هوتالوچه) یعنی آروخاج (میه‌لیا) سی (چه‌کیه‌ئول) ه جابلستان حکمداری واوغلی تکینه‌ده

میلادی ۷۳۸ تاریخنده (چەکیوتول) ە اوغلی (زوموفو Jou-mo-fou) خلف اولمشـدر . چینلیلرك (زوموفو) سنك اسلام تاریخلرنده جابلسـتان حکمداری اولەرق کوستریلن (زمبیل) اولمسی محتملدر [۱] .

جابلستان حوالیسـنده چینلیلرك (فان ـ یەن Fan-yen) دیدکلری (بامیـان) دەدە کوچوك بر حکومت بولونیوردی . بو حکومتك باشـنده بولونان پرنسی چین مورخلری (پە Pe) عنوانیله یاد ایتمشلردر. بولفظك تورکجه (بای) و (بك) کلەـسندن محرف اولدیغی شبهەسزدر .

چینلیلر (بامیان) ایله (جرجان) جوارنده برده (شەهانا Che-Han-na) اسمنده بر پرنسـلك بولوندیغنی قید ایتمشلردر . کرك (بامیان) و کرك (شـەهانا) حکومتلری میلادی سکزنجی عصر اورتەلرنده چینه برقاچ دفعه سفیرلر کوندرمش ، تأسیس مناسباته چالیشمشلردر .

(قاپیسا حکمداری) عنوانلرینك توجیه ایدیلدیکنی بیلدیرمشدی . بوفرمانده (هوتالوجه)نك اولکی عنوانی اولەرق کورولن (هیەلیفا Hie-li-fa) توکیو خاقانلری طرفندن کندیلری متبوع طانیان پرنسلره ویریلن برعنواندی . بوعنوان ، جابلستان پرنسـلرینك اولجه توکیو خانلرینه تابع اولدقلرینی تأیید ایتمکدەدر.

[۱] اسلام تاریخلرنده (زمبیل) لفظی جابلستان حکمدارلرینك عمومی اسمی کبی کورولمکده ایسەدەبونی شوصورتله ایضاح ایدەبیلیرز : عربلر جابلستان حکومتیله چینلیلرك (زوموفو) دیدکلری بوپرنس زماننده تأسیس مناسـبت ایتمش اولدقلرندن بوپرنسك اسـمنی اوکرنمشلر ، بالآخره بونون جابلستان حکمدارلرینه بواسمی ویرمشلردر .

قومد خانلغی

بو کوچوك حکومت، (سرخاب) وادیسنده (قره‌تکین) حوالیسنده تشکل ایتمشدی. چین مورخلری بو حکومتی (کیو-می-تو Kiu-mi-to) اسمیله یاد ایتمشلردر . بو اسمك اسلام جغرافیاجیلرینك سرخاب وادیسنده کوستردکلری (قومد) شهرینك اسمندن آلنمش اولدیغی محققدر . بووادی الیوم قره‌تکین نامیله یاد ایدیلمکده‌در .

قومد خانلغنك حکمدارلری (تاردوش) تورکلرینه منسوب بولونیورلردی . قومد پرنسلری میلادی یدنجی عصر اورته‌لرندن اعتباراً چینلیلرله مناسباته باشلامش، ایمپراطوره برقاچ دفعه رقاصه‌لر کوندرمش اولدیغی چین وقایعنامه‌لرندن آکلاشیلمقده‌در . قومد خانلغی میلادی سکزنجی عصر بدایتلرنده عربلرك نفوذی آلتنه کیرمش، اونلره هرسنه جزیه ویرمك مجبوریتنده قالمشدر . فقط ، عربلری بر درلو طویورمق قابل اولمدیغندن میلادی ۷۱۹ تاریخنده قومد خانلغنده بولونان (نالوپیه‌ن Na-lo-pien) عربلرك طرح ایتدیکی آغیر جزیه‌لرك تحملفرسا برشکل آلدیغندن بحثله چین ایمپراطورینك حمایه‌سنی ایسته‌مشدر. سکزنجی عصر اورته‌لرنده (قومد) خانلغنده (آرسلان سه‌کین) اسمنده بر پرنس بولونیوردی[۱]. آرسلان‌سه‌کین چین ایمپراطورینه هدیه اوله‌رق قیمتدار آتلر کوندرمشدر.

---

[۱] چینلی مورخلر بوپرنسك اسمنی (ایسیلان سه‌کین I-si-lan-se-kin) شکلنده قید ایتمشلردر. (ایسیلان) ك (آرسلان) دن محرف اولدیغی شبهه‌سزدر . (سه‌کین) لفظی ایسه توکیو خاقانلری طرفندن کندیلرینی متبوع طانیان امرایه ویریلن برعنواندر .

واخان خانلغی

شرقی توركستاندن طخارستانه كیدن طریق اوزرنده بولونان بو خانلق ، توركلرك كذركاهی اولمق اعتباریله اهمیتی حائزدی . چینلیلر ، مختلف سلاله وقایعنامه‌لرنده مختلف اسملر ویردكلری بومملكتی (یوئه‌ن ـ وه‌یی) سلاله‌سی دورنده (پو ـ هو Po-ho) نامیله یاد ایتمشلردركه تلفظ اعتباریله (واخان) ه یاقیندر [١] .

واخان خانلغنك مركز اداره‌سی پانج ایرماغنك صول ساحلی اوزرنده (ایشكشم) شهری ایدی . بوندن باشقه (قاندوت) شهری‌ده مشهور بلده‌لرندن ایدی . میلادی ٦٦٠ تاریخنده چینلیلر بوحوالی‌یی نفوذلری آلتنه آلدقلری‌زمان واخان خانلغنده (شاپولوهیه‌لیفا) اسمنده بر پرنس بولونیوردی . بو پرنسك توكیولره منسوب اولدیغی اسم و عنواندن آڭلاشیلمقده‌در .

تیبتلیلر قوتلندكلری زمان واخان خانلغی نفوذلری آلتنه كیرمشدر . فقط بالآخره واخان قرالی ، تیبتلیلرك نفوذندن قورتولمش ، چین ایمپراطورلرینی متبوع طانیمشدر . میلادی (٧٢٠) تاریخنده واخان خانلغنده بولونان (لولو ایتو قوتلوغ باغاتور) ه ایمپراطور طرفندن قرال عنوانی توجیه اولونمشدر . عینی خانك میلادی ٧٢٨ تاریخنده مایمارغاخانیله برلكده چین‌ایمپراطورینه هدیه‌لر وسفیرلر كوندرمش‌اولدیغی وقایعنامه‌لردن آڭلاشلمقده‌در . ایرتسی سنه‌ده امراسندن (اوهوطرخان) ی عرض تعظیماته مأمور ایتدیكی كورولیور .

(ایتو قوتلوغ باغاتور) ك ارتحالنده كندیسنه یكنی (هوچن‌تان Hou-tchen-tan) خلف اولمش ، میلادی ٧٤١ تاریخنده چینه كیده‌رك ایمپراطوره عرض تعظیمات ایلمشدر .

---

[١] چینلیلرك واخان مملكتنه (Han-mi) , (Ta-mo-si-tie-ti) , (Ho-Kan) اسملرینی ویرمش اولدقلری كورولیور . (مارقوارت) بورادن كچن چینلی سیاح (هیوئن‌ـتسانغ) ك قید ایتدیكی (تامو ـ سی تیه ـ تی) اسمنك فارسیجه ماسیتت قاپوسی معناسنه كلن (دارماسیتت) محرفی اولدیغنی ادعا ایتمكده‌در. یوقاری (چیترال) ده كائن (ماستوج) حوالیسنه كیدن یولك (واخان)دن كچمكده اولدیغی دوشونولورسه بورایه ماسیتت یعنی ماستوج قاپوسی معناسنه اوله‌رق (دارماسیتت) نامی ویریله‌سی و(هیوئن ـ تسانغ)ك بونی تحریف ایده‌رك (تاموسی تیه‌تی) شكلنه صوقمش‌اولمسی مستبعد كورولمز .

چین مورخلرینه کوره واخان خانی جینده پك چوق اکرام کورمش ، سرایده شرفنه ویریلن ضیافت اثناسنده ایمپراطور کندیسنه جزانلق عنوانی توجیه ، منکشـه رنکنده بر خلعتله بر آلتون کمر اهدا ایلمشدر .

چین سراینده بوالتفاته مظهر اولان واخان خانك اوغلی (هیپه کیفو) ایرتهسی سنه تیبتلیلرله مجادلهیه کیریشمش اولدیغندن ایمپراطور کندیسنی دهمیر اوزرینه منقوش بر براتله تلطیف ایلمشدر .

(هوچن‌تان) ی میلادی ۷٤۹ سنه‌سنده تکرار چین‌سراینده کوریبورز. ایمپراطوره عرض تعظیمات ایچون کیدن واخان خانی ، خاصـه اوردوسی قوماندانلغی ایله تلطیفنی رجا ایتدیکندن استرحامی اسعاف ایدیلهرك کندیسنه (صاغ قول اوردو قوماندانلغی) عنوانی توجیه ومملکتنه اعاده ایدیلمشدر .

میلادی ۷۵۸ تاریخنده واخان خانلغنده (هوشو Ho-cho-iu-ki-pi-che) اسمنده برینی کوریبورز. عرض‌تعظیمات ایچون جینه کیدن بوپرنسه ایمپراطور، عائله اسمی اولهرق (لی Li) عنوانی ویرمشدر .

(اودیانا) و (قاپیسا) حکومتلری

شرقاً جیلغیت وادیسی وغرباً قاپیسا حکومتی‌ایله هم حدود اولان اودیانا حکومتی، اولدقچه واسع بر ساحه‌یه حاکم بولونیوردی . چینلیلر بو حکومتی (اوچا Ou-tcha) و (اوچوآنغ‌نا Ou-tchoang-na) اسملریله یاد ایلشلردر . مرکز حکومت ، الیوم (مانغلاثور) دینیلن (سوات) وادیسنده بولونان قدیم (مانغالاپورا) شهری ایدی . بوندن باشقه داها بش مهم بلده‌سی واردی .

چین مورخلرینه کوره بو حکومت اراضیسی طاغلقلدی . وادیلری پك چوقدی . طاغلرنده آلتون وده‌میر معدنلری مبذولدی . اهالیسی جیلبز ، فقط حیله‌کار انسانلردی . سحربازلغه مراقلری پك چوقدی . مملکتده اعدام جزاسی یوقدی . اعداملرینه حکم ایدیلنلر ، طاغلره سورولورلردی . بر آدمك هرهانکی بر خصوصدن طولایی مجرمیتنده شبهه ایدیلیرسه ، کندیسنه بر نوع علاج ایچیریلیردی . علاجی ایچدکدن صوکره بولنی معاینه ایدرلردی . بونك براق ویا بولانیق اولدیغنه کوره کندیسنك معصومیتنه ویا جرمنه حکم ایدیلیر ، اوکا کوره جزالاندیریلیردی .

عرب فتوحاتنك غربه دوغرو انکشافی هنکامنده اودیانا حکمداری بولونان (تامویه‌ن‌تو) چین ایمپراطورینه ایلچیلر کونده‌رەرك تأسیس مناسباته چالیشمش اولدیغی کورولیور . عربلر میلادی (۷۲۰) تاریخنده (اودیانا) و (ختل) حکومتلرینی حمایه‌لری آلتنه آله‌رق بونلری چین علیهنه قیامه تحریك ایچون خیلی چالشمشلرسه‌ده موفق اوله‌مامشلردر . چین ایمپراطوری‌ده صداقتلرینی تقدیراً هرایکی حکمداری تلطیف ایلشدر .

اودیانا حکومتنك غربنده بولونان و چین تاریخلرنده (کی ـ پین) نامی ویریلن (قاپیسا) حکومتی ، غربی توکیو خانی (تونغ یابغو) طرفندن ضبط ایدیله‌رك اولکی تشکیلات داخلیه باقی قالمق اوزره توکیو خانلغنه الحاق ایدیلشدی . چینلی سیاح مشهور (هیوئن ـ تسانغ) هندستانه کیدرکن (تونغ یابغو) ایله ملاقات ایتمش (م ۶۳۰)، تورك خاندن کندیسنه بر قلاغوز ترفیق ایدیله‌سنی رجا ایلشدی . تونغ یابغو چینلی سیاحه حکمران اولدیغی مملکتك حدودی اولان (قاپیسا) یه قدر بر قلاغوز ویرمشدی .

قاپيسـا حكمدارلرينك توكيولرى متبوع طانيمادن اول چينله مناسـبتده بولوندقلرى آكلاشـيلمقده‌در . فى‌الحقيقه چينلى مورخلر ، ميلادى ٦١٩ تاريخنده قاپيسـا قرالنك ايمپراطوره مجوهراتله مزين بر كمر، آلتون بر آصمه كليد، شراب و برچوق اوانئ زجاجيه كوندرمش اولديغنى قيد ايتمشلردر .

چين ايمپراطورى (تاى ـ تسـونغ) دورنده قاپيسـا قراللغنك توكيو خانلغيله اولان رابطه‌سنك پك زياده كوشه‌مش اولديغى ، بوكا مقابل چين ايمپراطورلغيله قاپيسـا قراللغى آره‌سنده صيقى برمناسبت تأسس ايتديكى آكلاشيلمقده‌در. قاپيساقرالى (هوـهيه‌ـچه)نك كوندرديكى ايلچى‌يه مقابل ايمپراطور طرفندن اعزام اولونان سفيرك قاپيسايه مواصلتنده ، قرال بالذات استقباله چيقمش، ايلچى‌يى كورور كورمز آتندن اينه‌رك يوزى شرقه متوجه اولمق اوزره يرلره قاپانمش ، حشمتلى ابن سمانك سفيرنى ايكى دفعه سلاملامشدر .

قاپيسـا مملكتى ، وقتيله بويوك يوشيلرك اداره‌سنده بولونمش اولديغندن سـكنه‌سى يوشيلرله اسـكى تاهيالردن وتوركاردن مركبدى . اقليم صيجاق و راطبدى . خلق فيللره بينر ، (بودا) يه عبادت ايدرلردى .

ميلادى يدنجى عصرده قاپيساده (هينغ ـ يه Hing-ye) اسمنده برسلاله حكمراندى. ميلادى ٦٣٨ تاريخنده قاپيسـا حكمدارلغنده بولونان (هو ـ هيه) ايله منسوب اولديغى عائله‌نك جدى اولان (هينغ ـ يه) آره‌سـنده اون ايكى حكمدار كچمش اولديغى چين وقايعنـامه‌لرنده مصرحدر . فقط بو خاندان سـكزنجى عصر اوائلنده منقرض اولمش ، قاپيسا مملكتى جابلستان حكمدارى طرفندن اسـتيلا ومملكتنه الحاق ايديلمشدر (م ٧٢٠).

چين ايمپراطورى جابلستان پرنسلرندن (اوسان Ou-san) تكينك قاپيسـا قراللغنى تصـديق ايتمش و ٧٣٩ تاريخنده بو پرنسـه اوغلى (فواين كيپو Fou-lin-ki-po) خلف اولمشدر . قاپيسا ايله چين ايمپراطورلغى آره‌سـنده‌كى مناسبات ميلادى ٧٥٩ تاريخنه قدر دوام ايتمشدر .

هامی مملکتی

تورك تاریخنده مهم ماجرالره صحنه اولدیغی کورولن (هامی) حوالیسی میلادك برنجی عصری اورته‌لرنده چینلیلرطرفندن (ئی ـ او ـ لو i-ou-lou) نامیله آڭیلییوردی. چینك بویوك (هان) سلاله‌سی ایمپراطورلرندن (مینغ) میلادی (۷۳) تاریخنده بورالری استیلا ایده‌رك (ایهو i-hou) ایالتنی تأسیس ایتمش اولدیغندن بالآخره بواسمله یاد ایدیلمشدر.

هامی خطه‌سی اوته‌دنبری حبوبات یتشدیرمکله مشهور ایدی. وقتیله چینلیلر طرفندن (هو Hou) اسمی ویریلن اهالیسی تجارت و زراعتله اشتغال ایدییورلردی. بالآخره بورالری‌تورکلردن تولسلر یعنی اوغوزلر طرفندن اشغال ایدیلمشدر. میلادی ٦۰۸ تاریخنده هامیده حکمران اولان (تودون شاد) ، تورفان خانی (کیوپه‌یا) ایله برلکده چینك سوئه‌یی سلاله‌سی ایمپراطوری (یانغ)ه عرض تابعیت ایلمشلردر. فقط بوخاندانك سقوطندن صوکره هامی توکیو خاقانلغنه الحاق ایدیلمشـدر . میلادی ٦۳۰ تاریخنده توکیولر خاقانی (کیه‌لی خان) چینلیلره اسـیر اولنجه ، باشـلیجه یدی شهری احتوا ایدن هامی خطه‌سی تکرار چین حاکمیتنه کیرمشدر.

تورفان مملكتى

تورك تاريخنده (تورفان) ناميله آڭيلان منطقه‌ده ميلاددن اول چينليلر طرفندن (كيوشه) ويا (قوشه) ديڭيلان بر قراللق بولونيوردى . ميلاددن آلتمش سنه اول ، چين جنراللرندن (جنغ-كى) بو قراللغى ييقديغندن انقاضى اوزرنده سكز قدر كوچوك پرنسلك تشكل ايلمشدر [١]. فقط بو كوچوك پرنسلكلر چوق دوام ايتمه‌مش، اون ايكى سنه صوكره هيونغ - نولرك استيلاسنه اوغرامشلردر . چينليلر ، بورالرى هيونغ - نولردن آلمق ايچون (او - كى - مياو - وه‌يى) عنوانلى جنرال اداره‌سنده قوتلى بر اوردو سوقنه مجبور اولمشلردر [٢] .

چينڭ تانغ سلاله‌سى دورنده تورفان حواليسنه (قاعو چانغ) اسمى ويرلمش اولديغنى كوريیورز . بو تاريخده مركز حكومت (يارخوتو) شهرى ايدى .

ميلادى يدنجى عصرده بر چين مورخى تورفان حقنده شو معلوماتى ويرمكده‌در : تورفان حواليسى پك محصولداردر. وراده بغداى وسائر حبوباتدن سنه‌ده ايكى دفعه محصول آلنمقده‌در . بوندن باشقه بو حواليده (په - تيه Pe - tie) ديڭيلن بر آغاج يتشمكده‌در .

---

[١] كيوشه قراللغنڭ ايكى پايتختى واردى. برى بوكونكى تورفان شهرينڭ غربنده‌كى (يارخوتو) شهرى موقعنده ديكرى‌ده (غوچن) ڭ غربنده‌كى (تسى‌موسا) موقعى جوارنده بولونيوردى. بونلردن برنجيسنه اسكى پايتخت ديڭيليوردى. ميلادى اوننجى عصرده بورالرى اويغورلر طرفندن اشغال ايديلديكى زمانده بو اسكى و يڭى پايتخت تعبيرلرينڭ دوام ايتديكى آڭلاشيلمقده‌در . فى الحقيقه ميلادى (٩٨٢) تاريخنده سفارتله، اويغور خانى نزدينه كونده‌ريلان چين سفيرى (وانغ-يه‌ن-ته) نڭ اسكى پايتختدن يڭى پايتخته كيتديكى بولنده چين وقايعنامه‌لرنده بر قيد كورولمكده‌در . بو تاريخده اسكى پايتخت (قره خوجو) ده يڭى پايتختده ينه (تسى‌موسا) جوارنده بولونيوردى .

[٢] (سيو-سونغ Siu-Song) هيونغ نولرى طرده مأمور جنرله (Ou-ki-kiao-wei) عنوانڭ ويرلمه‌سى سببى، شوصورتله ايضاح ايتمكده‌در : بو جنرال هيونغ نولرى تورفاندن طردله غرب طرفلرنده سكونى تأسيسه مأمور ايدلمش اولديغندن بو وظيفه‌لره تلميحاً كنديسنه بو عنوان ويرلمشدر . چونكه (كيوشه) مملكتى غربده اولديغندن (معدن) ه ، هيونغ نولرده شمالده اولدقلرندن (صو) يه تقابل ايديیورلردى . (Ou) و(Ki) حرفلريله معدنى توليد وصويه غلبه ايدن (طوپراغه) رمز اولونديغندن بو جنراله ، هيونغ نولرى طرد و غربده سكون و آسايشى تأمين كبى ايكى وظيفه ايله مكلف اولديغنه ايماً ، بو عنوان ويرلمشدر .

يرليلر بو آغاجك چیچکلرینی طوپلایه‌رق تولبند یاپمقده قوللانیورلر [١]. اهالی صاچلرینی بوکرك باشلرنده آرقه‌لرینه دوغرو صارقه‌جق صورتده برنوع طوپوز یاپمقده‌درلر .

میلادی ٥٠٧ تاریخنده چینك (قان ـ سو) ایالتندن (کیو Kiu) اسمنده چینلی برعائله طورفان حوالیسنه کلمش، تورکلری تحت اداره‌لرینه آله‌رق برحکومت قورمشلردر. بوعائله‌دن حکومت مؤسسی (کیو ـ کیا Kiu - kia) در . کیوکیا ، تورفانده تورکلره حاکم اولدیغندن توکیو خانلریله مناسبت تأسیسی مجبوریتنی طویمش، توکیو خانك قیزلرندن بریله أولنمشدر . بوذاته اوغلی (کیوکیه‌ن kiu-kien) ، اوکاده (کیوپه‌یا Kiu-pe-ya) خلف اولمشلردر . بوچینلی پرنسلرك هپسی توکیولره ویرکی ویریيور ، اونلری متبوع طانیورلردی . فقط چینده‌کی (سوئه‌ی) سلاله‌سی قوت اکتساب ایدنجه میلادی ٦٠٨ تاریخنده (کیوپه‌یا) چینه بر ایلچی کوندره‌رك ایمپراطوره عرض تعظیمات ایتمش، ایرته‌سی سنه‌ده بالذات کندیسی کیتمش، ایمپراطورك معیتنده اوله‌رق قوره‌سفرینه اشتراك ایتمشدر.

ایمپراطور قوره سفرندن عودتنده ، بوخدمتنه مقابل کیوپه‌یا یه ایمپراطورلق خاندانته منسوب (هوآچونغ) اسمنده بر پرنسس تزویج ایلمشدر . پایتختنه عودت ایدن (کیوپه‌یا) همان برامرنامه نشر ایلدی. بوامرنامه‌ده حکومتی داخلنده اوکوندن اعتباراً تورك عادتلری ترك ایدیله‌رك چین عادتلرینك قبول ایدیله‌سی لزومنی اعلان ایلدی . اصلاً چینلی برعائله‌یه منسوب اولان (کیوپه‌یا) امرنامه‌سنده عیناً شو سوزلری سویلشدی: « وقتیله، حکومتمز چین حدودلرندن اوزاقده تشکل ایتمش اولدیغندن بزده بو منطقه خلقی کبی صاچلریمزی اورمیور ، طاغنیق برصورتده آرقه‌مزه براقیور ، البیسه‌لرمزی صول طرف اوزرینه دوکمه‌لیوردق . فقط شمدی چینده (سوئه‌ی) سلاله‌سی احرای سلطنت ایدییور ، امرلرینه هرطرفده انقیاد کوستریلیور . بن‌ده بوقدرتلی ایمپراطورلغه استناداً مملکتده برانقلاب یاپمق ایستیورم. سوئه‌یلری متبوع طانیان قوملرله حکومتلرك کافه‌سی صاچلرینی، البیسه‌لرینی چینلیلره بکزتمکه مجبور اولمشلردر . بنم مملکتمده‌ده آرتق تورك عادتلری آتیله‌جق یرلرینه چین عادتلری آلنه‌جقدر » .

بوصورتله مملکتنده‌کی تورکلری چینلیلشدیرمکه چالیشان کیوپه‌یا اووقته قدر توکیولره ویرمکده اولدیغی ویرکی‌یی‌ده سوئه‌ی ایمپراطورینه کوندرمکه باشلامشدر. بوپرنسك وفاتنده اوغلی (کیووه‌ن‌تای Kiu wen-tai) کندیسنه خلف اولمشدر [م ٦١٦] .

[١] چین مورخنك (په ـ تیه) دیدیکی بو آغاجلرك پاموق نباتی اولسی محتملدر.

بو أثناده چینده‌ده (سوئی) سلاله‌سی منقرض اوله‌رق ینه چینك الك بویوك ایمپراطورلرینی یتیشدیرن (تانغ) خاندانی قائم اولمشدی. تورفان پرنسی (کیووه‌ن‌تای) چینه برایلچی کونده‌ره‌ك پدرینك وفاتنی و کندیسنك جلوسنی عرض و انقیادینی تأمین ایتدی. بونك اوزرینه یکی خاندانك ایلك ایمپراطوری (قاءوتسونغ) حکمدارلغنی تصدیق و کندیسنی برفرمانله تلطیف ایلدی .

کیووه‌ن تای، چینلیلرك حمایه‌سنه کیرمکله برابر غربی توکیو خانلریله‌ده خوش کچینمك لزومنی حس ایتدیکندن قیزلرندن برینی، غربی توکیولر خانی (تونغ یابغو) نك بویوك اوغلی (تاتوشاد) ه تزویج ایده‌رك اونلرله‌ده صهری برمناسبت تأسیس ایلدی .

تانغ سلاله‌سنك بویوك ایمپراطوری (تای - تسونغ) تخته چیقدیغی زمان (م ٦٢٧) (کیووه‌ن‌تای)، تبریکات و صداقت و مربوطیتنی عرض ایتمك اوزره چینه برسفارت هیئتی کوندردی . هدیه اوله‌رق کندی نامنه چوق قیمتدار سیاه تلکی پوستلری ، منقرض سوئی‌یٔ خاندانه منسوب اولان زوجه‌سی پرنسس (هوا - چونغ) نامنه‌ده قیمتلی طاشلر تقدیم ایتدی . بوکا مقابل ایمپراطورده برچوق آلتون مزینات کوندردی .

(کیووه‌ن تای) اوچ سنه صوکره (م ٦٣٠) تأیید صداقت ایچون بالذات چینه کیتدی . ایمپراطور (تای - تسونغ) ، حقنده پك چوق التفات و اکراملرده بولوندی . زوجه‌سی پرنسس (هوا - چانغ) ی (تانغ) لرك منسوب اولدقلری (لی) عائله‌سنه قبول و کندیسنه (چانغ - لو) پرنسسی عنوانی توجیه ایلدی .

فقط، (کیووه‌ن‌تای) مرکز حکومتنه عودت ایتدکدن‌صوکره؛ چینده مظهراولدیغی التفاتلره رغماً، غربی توکیولرله اتفاق ایده‌رك کیه‌لی خانك وفاتندن صوکره چین حمایه‌سنه کیرمش اولان (هامی) پرنسلکی اوزرینه هجوم ایلدی . ایمپراطور ، (کیووه‌ن‌تای) ك بوحرکتنه قیزدی . هامی‌یه هجوم ایدن تورفان اوردوسی قوماندانی (آشه‌نا کیو Kiu) نك چینه کوندریلمه‌سنی ایسته‌دی [١]. کیووه‌ن تای ، بوطلبی اسعاف ایتمدی . عرض معذرت ایچون امراسندن دیکر برینی چین سراینه کوندردی .

[١] آشه‌نا اسمندنده آکلاشیلدیغنه‌کوره حکمدارعائله‌سنك چینلی اولمسنه‌رغماً تورفان حکومتنده تورکلر بویوك برنفوذی حائز بولونیورلردی . اداری و عسکری بوتون امرا تورکلردندی . اساساً تورفان خلقیده تماماً تورکدی .

تانغ سلالەسی موقع اقتدارە کلدیکی زمان (م ٦٠٥ ـ ٦١٦)، سابق سلالەیە طرفدار اولدقلرندن ناشی فرار ایدەرك شرقی توکیو خانلغنە التجا ایتمش اولان برچوق چین رجالی‌دە (کیەلی‌خان) ك اسارتی اوزرینە بو آرالق تورفان خانلغنە التجا ایلدیلر. ایمپراطور بونلرك‌دە کندیسنە تسلیم ایدیلەسنی ایستەدی . فقط ، (کیووەن تای) بوطلبی‌دە اسعاف ایتمدی . بالعکس غرب توکیولرندن (ایچی شاد) لە اتفاق ایدەرك چین حمایەسندە بولونان (قاراشار) حوالیسنی استیلا ، اوچ شهری تخریب واهالیسنی اسیر ایلدی .

قاراشار حکمداری ایمپراطورە شکایت ایتدی. ایمپراطور جنراللرندن ایکیسنی بوایشك تحقیقنە مأمور ایلدی. (کیووەن تای) وضعیتك وخامت کسب ایتدیکنی کورنجە ایمپراطورە برایلچی کوندەرەرك عرض اعتذار ایلدی . ایمپراطور، (کیووەن تای) ك برقاچ سنەدنبری تابعیتیلە قابل تألیف اولمیان حرکاتدە بولوندیغندن بحثلە ایلچی‌یی تکدیر ایتدی : « حکمدارکزك مناسبتسز حرکاتنە مقابلە اولمق اوزرە کلەجك سنە براوردو سوق ایدەرك مملکتکزی استیلا وحکمدارکزی تأدیب ایدەجکم. همان عودت ایدەرك کندیسنە بویلەجە سویلەییکز» دیەرك سفیری کیری‌یە کوندردی . ایرتسی سنەدە دیدیکنی یاپدی . تانغلرك مشهور جنرالی (هەئو ـ کیون ـ تسی) ادارەسندە تورکلرلە چینلیلردن مرکب قوتلی بر اوردویی تورفان اوزرینە کوندردی [م ٦٤٠]. بواوردونك تورفان حدودینە یاقلاشدیغنی خبر آلان (کیووەن تای) قورقوسندن خستەلنەرك أولدی . اوغلی (کیوچە شەنغ Kiu-tche-cheng) کندیسنە خلف اولدی . چین اوردوسنە مقاومت ایدەمیەجکنی کورەرك جنرالە تسلیم اولدی. بوصورتلە میلادی (٥٠٧) تاریخندن (٦٤٠) تاریخنە قدر تورفان تورکلری اوزرندە حکم سورمش اولان بوچینلی سلالە منقرض اولدی. چین جنرالی ، تورفانك ایمپراطورلغە الحاقنی اعلان ایلدی [م ٦٤٠] .

(کیووەن تای) چینلە بوزوشدیغی زمان هراحتماله قارشی برچوق پارە مقابلندە غرب توکیولرندن (یوقوشاد) ایلە تدافعی و تجاوزی براتفاق عقد ایتمشدی . یوقوشاد، چین اوردوسنك تورفان اوزرینە حرکتی خبرینی آلنجە یابغولردن برینك ادارەسی آلتندە (غوچن) ك غربندە بولونان (قاغان ستوپا) شهری اوزرینە برقوت سوق ایلدی [١]. بوقوت (قاغان ستوپا) یی ضبط ایتدی . فقط جنرال (هەئوکیون تسی) تورفانی ضبط

[١] توکیو خانلری زماننده (قاغان ستوپا Kagan-stoupa) دینیلن بوشهر بالآخره یعنی اویغورلر و موغوللر دورلرنده (بش بالیق) نامنی آلمشدر .

و استیلا ایدنجه (قاغان ستوبا) دەکی یابغو کندیسنه عرض انقیاده مجبور اولدی . قاغان ستوبا اسکی صاحبی اولان (قاراشار) خانه اعاده اولوندی .

چین جنرالی (هەئو-کیون-تسی) بو پارلاق ظفرلرینی اخلافه آکلاتمق اوزره تورفانده برآبده انشا ایتدیردی . آبده اوزرینه تورفانك استیلاسنی مصور برکتابه یازدیردی [١].

صوك تورفان حکمداری (کیوسچه-شەنغ) ایله وکلا و امراسنی، اوغوللرینی برابر آلەرق چینه عودت ایلدی .

چینلیلر تورفانی ایمپراطورلعه الحاق ایتدکدن صوکره بوراده (سی-چونغ Si-tchong) ایالتنی تشکیل ایلشلردر. بالآخره اصل چین حدودی خارجندەکی اولکەلر حمایه دائرەلرینه آیریلیرکن (تورفان) دەده (نغان - سی) دائرەسی تشکیل اولونمشدر. بو دائرەنك مرکزی بدایتده تورفانك غربنده ایکن ٦٥٠ تاریخنده تورفانك اسکی پایتختنه ، ٦٥٨ تاریخنده ایسه (قوچه) یه نقل اولونمشدر . اوزون مدت چین حمایەسی آلتنده قالان تورفان حوالیسی میلادی سکزنجی عصر اورتالرینه دوغرو اویغورلر طرفندن استیلا ایدیلمشدر.

---

[١] بوکتابه مع التأسف ضایع اولمشدر . بو آبده ایله میلادی ٦٤٠ تاریخنده جنرال (کیانغ-هینغ-یەن) ك مدایحی مصور اولەرق (بارکول) جوارینه رکز ایدیلدیکی چین تاریخلرنده مقید اولان آبدەیی بربرلرینه قاریشدیرمامليدر .

اسلامیتك ظهور و انتشاری هنگامنده

آسیانك وضعیتی

میلادی یدنجی عصر آسیا قطعه‌سنده اجتماعی ، دینی و سیاسی بویوك انقلابلره صحنه اولمشدی . بوعصرك ایلك‌یاریسنده قوره‌دن قره‌دکز ، آق دکز واستانبول بوغازینه قدر امتداد ایدن کنیش ساحه ، باشلیجه دورت بویوك ایمپراطورلغك حاکمیتلری آلتنده بولونیوردی . بو ایمپراطورلقلر ، بوسفور ساحللرندن قوره‌یه دوغرو ، بیزانس ، ایران ، تورك وچین ایمپراطورلقلری ایدی .

بونلردن ایکی اولکیسی ؛ استانبول ایمپراطورلغیله ایران کسرالغی ؛ ظاهراً محتشم وقوتلی کورونیورلردی . حقیقت حالده ایسه داخلاً چورومش ، تفسخ ایتمشلردی :

استانبولده ادارهٔ حکومت قادینلرك ، طواشیلرك أللرنده اویونجاق اولمش ، أزیجی بر استبداد بوتون ایمپراطورلغی کمیره کمیره قدیده چویرمشدی . مملکت خلقی باشدن باشه احتیاج و ظلم نجیعه‌لری آلتنده ایکلرکن ایمپراطورلر ، سلطان احمد میداننده‌کی (هیپودروم) ده اکلنجه‌لرله‌وقت‌کچیریورلردی . برقسمی یشیل ، برقسمی ماوی البیسه‌لرکین جانبازلر؛ سرای‌ده داخل اولمق اوزره ؛ بیزانسلیلری‌ماتیلر ، یشیللر اسملریله بربرلرینه دشمن ایکی فرقه‌یه آییرمغه سبب اولمشلردی . بوایکی فرقه‌نك چارپیشمه‌سی بعضاً ایمپراطورلق تختنی بیله غیجیرداته‌جق قدر قانلی اولیوردی . عرض و ناموسلری بدلنه جانبازخانه صحنه‌لرنده شهرت قازانان اویونجی قیزلر ، ایمپراطوریچه‌لکه قدر یوکسه‌لیور ، دولت ایشلرینی نارین فقط احتراصلی أللرینه آلیورلردی. داها اسکی زمانلرده بوصورتله ایمپراطوریچه‌لکه‌چیقان (ته‌ئودورا) ، قوجاسی (ژوستینیه‌ن) ی منسوب اولدیغی‌ماتیلر فرقه‌سنه طرفدار ایتمش، بویوزدن‌استانبولده قانلی اختلاللره سبب اولمشدی. ایمپراطورلر آره‌سنده بیله (هیپودروم) صحنه‌سنه چیقان جانبازلرله کوله‌شنلر کورولیوردی. بیزانس‌سراینده اهانتلری عصیانلر ، عصیانلری وحشت و جنایتلر تعقیب ایدییوردی .

بو صورتله ظهور ایدن عسکری بر عصیان ایمپراطور (موریس) ك بش اولادینك

کوزی اوکنده بوغازلاندقدن صوکره پارچالانماسیله نتیجه‌لنمش ، بیزانس تختی ، عاصی قوماندانلردن (فوقاس) ه کچمشدی .

بیزانسده پت پرستلك شکلنه کیرن خرستیانلق ، مذهب غوغالریله بر عامل شورش اولمش ، کلیسالرده‌کی تصویرلر مسئله‌سی اك بویوك بر عقیدهٔ دینیه ماهیتنی آلمش ، خلقی بربرلرینه خصم جان ایتمشدی . موقع و نفوذلرینی محافظه ایتمك ایستەین پاپاسلر ، خلقی خرافه‌لر ایچنده اویوشدورمش ، چوروتمشلردی. بو حال ، ایرانك ضعیف بر ضربه‌سی اوکنده (فوقاس) ك انهزامنی انتاج ایتمش ، یکی فاجعه‌لره یول آچمشدی .

آفریقادن کلن کنج (هراقلیوس) بو وضعیتده بولدیغی ایمپراطورلغی، بوتون مساعی و حسن نیتنه رغماً آنجق ظاهراً تنظیم ایده‌بیلمشدی. فقط تملری چوروین ایمپراطورلق، بو کبی فردی مساعی ایله قورتوله‌بیله‌جك وضعیتدن پك اوزاق بولونیوردی .

بیزانس ایمپراطورلغی بو تذبذب ایچنده یوزرکن ایران کسرالغی‌ده داها ایی بر حالده بولونمیوردی : (خسرونوشروان) ك اوغلی (هرمز) خلع ایدیلمش ، قانلی اختلاللر ایرانی صارصمغه باشلامشدی. (هرمز) ك اوغلی (خسروپرویز) فرار ایده‌رك استانبول ایمپراطوری (موریس) ه التجا ایتمش، داماد اولدیغی بو ایمپراطورك یاردیمیله تختنی استرداد ایده‌بیلمشدی.

سوریه و آناطولی‌یه تملك حرصیله اوته‌دنبری چارپیشان بیزانسلیلرله ایرانیلر بربرلرینه خصم جان اولمشلردی . (خسروپرویز) ی تخته اجلاس ایچون ایرانه کیرن بیزانس عسکری، بو عصرلشمش کین و خصومتك سوقیله مملکتی خرابه‌زاره چویرمشلردی . بالآخره استانبولده (موریس) علیهنه ظهور ایدن اختلال ، بو ایمپراطورك عائله‌سی افرادیله برلکده وحشیانه بر صورتده امحالریله نتیجه‌لننجه ، (خسروپرویز) ، قاین پدرینك انتقامنی آلمق اوزره آنادولویه کیرمش ، (فوقاس) ی مغلوب ایتمش ، بو دفعه‌ده ایران عسکرلری بیزانس اولکه‌سنی خرابه‌زاره چویرمشلردی .

دینی نفوذی استبداد وتحکمك مسندی عد ایدن (اردشیربابکیان) ك مساعیسیله ایرانده یرلشن (زاراتوستراسپاتا) دینی ، بالآخره شکل اصلیسنی غائب ایتمش، (موبدموبدان) لر خلقك باشنه بلاکسیلمشلردی. کسرالرك ظلم واستبدادندن موبدلره صیغینان خلق، اونلرك جهل و مسکنت تلقین ایدن سوزلریله اویوشمش ، ایچین ایچین چورومکه یوزطوتمشدی.

مشهور (مانی) نك خرستیانلقله مازده‌ئیزمی مزج ایده‌رك تأسیس ایتدیکی (مانیزم) ك ایرانیلری بربرلریله چارپیشدیرمسی یتشمیورمش کبی (قباد) دورنده ظهور ایدن (مزدك) ده

اورتایهماللرك ، قادینلرك اشتراکی اساسنی تلقین ایدن یکی بر مذهب چیقارمش، اجتماعی، دینی مدهش بر مجادله داها آچمشدی .

(خسرو پرویز) ك قیزلرندن (دخت زنان) ایله (آزر میدخت) ایران تختنه جلوس ایتدکلری زمان فترت واغتشاش صوك حدی بولمش ، تخت کسرا بودفعه جداً صارصیلمغه باشلامش ، ایرانك مقدراتی بربرلریله نفوذ و احتراص مجادله سنه کیریشن (فیروزان) له (رستم) ك بازیچه لری اولمشدی .

فقط ، ایکنجی خلیفه (عمرالفاروق) اوردولرینك عربستان چوللرینی آشه‌رق (حیره) و (فیروز شاپور) شهرلرینی ضبط وایرانه دوغرو آقمغه باشلاماسی ، (فیروزان) له (رستم) ی انتباهه کتیرمش ، کنج (یزدجرد) ك ایران تختنه صعودینی انتاج ایلمشدی. فقط نه کنج (هراقلیوس) ، نه ده کنج (یزدجرد) ، ایچندن تفسخ ایتمش اولان ایمپراطورلقلری خارجدن کله جك بر صدمه یه قارشی محافظه ایده بیلمك امکانی قالمامشدی .

بوایکی ایمپراطورلغه نسبتله چین داها بختیار کورونیوردی . کرچه میلادی بشنجی وآلتنجی ، عصرلرده اسکی دنیانك بومعظم قطعه سی چوق درین اغتشاشلر کچیرمش ، پك قانلی ماجرالره شاهد اولمشدی . بوماجرالر آره سنده جنوبده (لیانغ) سلاله سی منقرض اوله‌رق یرینه (تسین) سلاله سی قائم اولمش ، شمالده (وه‌ئی) سلاله سی موقعنی ایکنجی (جه‌ئو) سلاله سنه ترکه مجبور قالمشدی . بالآخره (تسین) سلاله سی دیکر سلاله لری محو ایده‌رك معظم ایمپراطورلغی کندی اداره لرنده طوپلار طوپلاماز بر طاقم کوچوك سلاله لر توره‌مش ، بیتمز توکنمز داخلی محاربه لر باشلامشدی . کیمینك منشأی چین، کیمینك‌ده تورك ایللری اولان بوکوچوك سلاله لرك مجادله لری شرقدن کلن تاتارلرك مداخله لریله داها قانلی منظره لر تولید ایتمش ، بو ماجرالر آره سنده نهایت تسینلرده سونوب کیتمشدی . تسینلرك انقراضندن صوکره بری شمالده توپالر طرفندن تأسیس ایدیلن ، دیکری جنوبده چینلیلر طرفندن قورولان ایکی ایمپراطورلق تأسس ایتمش سه‌ده جنوب ایمپراطورلغنده آز زمان ظرفنده بش سلاله کلوب کیتمش ، چین قطعه سی اوزمانه قدر کورمدیکی قورقونچ فلاکتلر کچیرمشدی .

فقط میلادی یدنجی عصرابتدالرنده مشهور (تانغ) سلاله سی چینی بومدهش آنارشیدن قورتارمش ، پارلاق ظفرلره نامزد معظم بر ایمپراطورلق قورمشدی [م ٦٠٥-٦١٦] . بواوچ بویوك ایمپراطورلق حدودلرینه قدر طاغیلان تورکلره کلنجه ، اونلرده شرقده

قوره‌دن، غرب جنوبی‌ده بدخشانه وخراسانه، غربده خزر دکز بله‌قره‌دکزك شمال بویلرندن طونه ساحللرینه قدر اوزایان پایانسز ساحه‌یی اشغال ایدییورلردی .

میلادی آلتنجی عصر اورته‌لرنده موغولستانده تشکل ایده‌رك آز بر مدت ظرفنده حاکمیتلرینی شرقی ایرانه ، شمالی (چینه) و (ایتیل) بویلرینه قدر توسیع ایتمش اولان توکیو خاقانلغی ، بالآخره شرقی وغربی نامریله ایکی‌یه بولونمش ، بربرلریله چارپشمغه باشلایان بو خانلقلردن اولکیسی میلادی ٦٤٠ ، ایکنجیسی‌ده ؛ ٦٥٩ تاریخنده داخلی اختلاللری تعقیب ایدن چین ایمپراطورلغنك قطعی ضربه‌لریله ییقلمش ؛ تورك دنیاسی درین بر آنارشی قارشیسنده قالمش ؛ وضعیتدن استفاده ایدن چینلیلر ، نفوذ وحاکمیتلرینی (سند) بویلرینه ، (ارتیش) قیبلرینه، خوارزم حوالیسنه‌قدر تمدیده موفق‌اولمشلردی .

گرچه (ایلترس قوتلو خان) ك میلادی ٦٨١ تاریخنده احیا ایتدیکی ایکنجی شرقی توکیو خانلغی نفوذینی سند وجیحون بویلرینه قدر توسیعه موفق اولمشسه‌ده، بوحکومت‌ده چوق دوام‌ایده‌مه‌مش ، داخلی اختلالر یوزندن میلادی ٧٤٥ تاریخنده منقرض اولمشدی.

ایکنجی کوك تورك خانلغنك انهدامی ، اورته آسیا تورکلکی ایچون فجیع بر آنارشی صفحه‌سی آچمشدی . وارلقلرینی آنجق برلکله کوسترن تورك قبیله‌لری بو آنارشی ایچنده بربرلریله بوغوشمغه باشلامش ، بر چوق بویلر یوردلرینی ترك ایده‌رك اطرافه یاییلمشلردی . بو وضعیتدن استفاده ایدن چینلیلر ایسه تورك عالمنی باشدن باشه نفوذلری آلتنه آلمش ، تورکلرك تکرار برلشه‌رك یکی بر متحده تشکیل ایده‌مه‌ملری ایچون بیك تورلو انتریقه‌لر چویرمکه قویولمشلردی . دیکر طرفدن ، ایران کسرالغنی ییقان عربلرده جیحون وسند حوضه‌لرندن آنارشی ایچنده یوزن تورك دنیاسنی تهدیده باشلامشلردی . بری جنوب شرقیدن ، دیکری جنوب غربیدن کلن بو ایکی مدهش قوت آراسنده صیقیشان تورکلر ایچون سیحون نهری واورال کولی اوزرندن (ایتیل) بویلرینه چیقان تك بر منفذ قالمشدی .

ایکنجی کوك تورك خاقانلغنك انقراضندن صوکره آنارشی‌یه دوشن تورك عالمنده‌کی وضعیتك شو شکلده انکشاف ایتدیکنی کوریيورز : شرقده (سه‌لینغا) نهری بویلرنده یاشایان (ووئه‌ی ـ هو) لر یعنی دوقوز اوغوزلر بر آرالق بو حوالیده بویوك بر نفوذ قازانیور،باشبوغلری اولان (قوتلوغ بیلکه کول خان) باسمیللری تحت انقیاده آلیور ،

بر مدت ایچون اهمیتلی بر وارلق کوستریورلر . فقط بالآخره یرلرینی اویغورلره براقه‌رق غربه دوغرو چکیلمك مجبوریتنده قالیورلر [۱] .

اورخون وسه‌لینغا بویلرنده کندی اسملری آلتنده ، احتمال که اورالرده قالان دوقوز اوغوزلرله دیکر بویلرینك‌ده انضمامیله یکی بر فده‌راسیون وجوده کتیرن اویغورلر بالآخره (بش بالیق) و (تورفان) حوالیسنده اولدقجه قوتلی بر حکومت قورییورلر . بونلرك غربنده (اورونغو) و (قره ایرتیش) نهرلری بویلرنده (قارلوق) لر ، دیکر بر حکومت تشکیل ایدییور ، بالآخره (آلمالق) و (کاشغر) حوالیسنه قدر یاییلیورلر. غربی توکیو خانلغی انقاضی اوزرنده (ایسیغ کول) ك غربنده (ایلی) و (چو) نهرلری بویلرنده‌ده تورکشلر آیری بر حکومت قورییورلر ، مقرض غرب خانلغنك اك مهم عناصرینی تشکیل ایدن (نوشه‌پی) و (تولو) قبیله‌لرینی‌ده تشکیل ایتدکلری متحده‌یه ادخال ایده‌رك حدودلرینی توسیع ایدییور ، ایراندن کلن عرب استیلاسنه آز چوق مقاومت ایده‌بیله‌جك بر قدرت قازانیورلر . فقط صوکره‌دن کندی آرالرنده ظهور ایدن نفاق ، چینلیلرك مداخله‌سیله بو خانلغك اهدامنی انتاج ایدییور. میلادی ۷۵۶ تاریخندن اعتباراً قوتلری آرتمغه باشلایان قارلوقلر ۷۷۶ تاریخنه دوغرو حدودلرینی (چو) نهری بویلرینه قدر توسیع واسکی غرب خانلرینك ایکی‌مهم مرکزی اولان توقماق (بلاساغون) و تالاس (طراز) شهرلرینی ضبط ایدییورلر . فقط ، بو توسیعه رغماً قارلوقلر بوتون بو حوالیده بویوك بر هکه‌مونیالق تأسیسنه موفق اوله‌میورلر .

توکیو خاقانلغی زماننده‌ده داخلاً مستقل کوچوك کوچوك تودونلقلره بولونمش اولان ماوراءالنهر وسند حوضه‌سنده‌کی وضعیت بو عصرده عینی شکلده دوام ایدییور . خاقانلغك سقوطندن صوکره بوکوچوك تودونلقلر اونلره خلف اولان چین ایمپراطورلرینی متبوع طانیورلر . تورکشلر ، غرب خانلغی انقاضی اوزرنده قوتلی بر وارلق کوستردکلری زمانده اونلره عرض خلوص ایدییورلر. بونلر کندی آره‌لرنده بر اتحادتأمین ایده‌مدکلری

[۱] غربه دوغرو چکیلن بو اوغوزلر ایرتیش بویلرندن کچه‌رك سیحون نهری جوارنده (یکی کند) حوالیسنی مرکز اتخاذ ایتمشلردر . بالآخره بوراده‌کی اوغوزلردن برقسمی غرب شمالی‌یه دیکر قسمی‌ده غرب جنوبی‌یه دوغرو مهاجرت ایتمشلردر . شمال غربی‌یه کیدنلر (اوز) نامیله جنوبی روسیه‌یه کیره‌رك طونه بویلرینه قدر کیتمش . اورادن بالقانلری تهدید ایتمشلردر . غرب جنوبی‌یه ایدنلر ایسه سلچوقیلر نامی آلتنده ایرانی استیلادن صوکره آناطولی‌یه سوریه وعراقه یاییلمشلردر .

کی، تورکشلر وقارلوقلرده بو کوچوك پرنسلکاری کندی حاکمیتلری آلتنده برلشدیرمك قدرتنی کوستره‌میورلر .

اسلامیتك ظهور وانتشاری هنکامنده آسیانك اجمال ایتدیکمز شو وضعیتی ، عربلرك اوقدر آز بر زمان ظرفنده مظهر اولدقلری پارلاق ظفر وفتوحاتك اسبابنی آز چوق ایضاح ایده‌بیلیر . مدنی حیاتك کوناکون سفاهتلریله یپرانمامش ، عصرلردنبری یغما کرلکله کچینمکه آلیشمش اولان عربلر ، یکی دینك ویردیکی شوق وهیجانله ایلك دفعه اوله‌رق بیرلشنجه ، زنکین فقط منفسخ ایمپراطورلقلری ییقمقده مشکلات چکمه‌مشلردی .

حالبوکه بویوك خانلقلرینك انقراضندن صوکره سوروکلندکلری تجمیع آثارشی ایچنده بربرلریله چارپیشیرکن عربلری قارشولرنده کورن تورکلر ، ملی سجیه‌لرینی ، حیرتبخش قهرمانلقلرینی غائب ایتمه‌مش اولدقلری ایچون ، یکی دینك بخش ایتدیکی فرط تهیج وفداکاری ایله ایلری آتیلان عربلری سنه‌لرجه اوغراشدیرمشلردر .

معظم ایران شهنشاهلغنی دویرمك ایچون آنجق ایکی اوچ دفعه چارپیشان عربلر ، بالکز ماوراءالنهری صورت قطعیه‌ده استیلا ایده‌بیلمك ایچون خلفای راشدیندن صوکره امویلر ، عباسیلر کبی ایکی بویوك خاندانك‌ده اك سطوتلی زمانلرنده سنه‌لرجه اوغراشمغه مجبور اولمشلردر . شمالده قافقاس ماوراسنده‌کی خزر تورکارینه ایسه هیچ برشی یاپامامش اولان امویلرك جسور حکمداری (هشام) داها صوکره‌ده عباسیلرك اك بویوك خلیفه‌سی (هارون‌الرشید) دورلرنده (موصل) ه قدر اینه‌رك (شام) ی و (بغداد) ی تهدید ایدن خزرلر خاقانه قارشی مملکتلرینی مشکلاتله مدافعه ایده‌بیلمشلردر .

ماوراءالنهر وسند حوزه‌سنك عربلر طرفندن استیلاسی

تورکلرك اسلامیتله تماسلری

ایکنجی خلیفه (عمرالفاروق) دورنده عراقه دوغرو ایلریله‌ین عرب سواریلری ایلك حمله‌ده (حیره) و (فیروزشاپور) شهرلرینی استیلا ایده‌رك کسرالرك مرکز سلطنتی اولان (مداین) ی تهدیده باشلایجه، ساسانیان تختنه ایکی قادین اوطورته‌رق ایرانك مقدراتیله اوینایان (فیروزان) ایله (رستم)، آره‌لرنده‌کی اختلافی برطرف ایده‌رك تهلکه قارشوسنده برلشمش، ساسانیلرك یگانه ارکك أولادی اولان (خسرو پرویز) ك طورونی (یزد جرد) ی ایران تختنه چیقارمشلردی.

(یزد جرد) ك جلوسی ایران ایچون موقت بر وسیلهٔ اتحاد اولدی. داخلده‌کی نفوذ واحتراص مجادله‌لری طوردی. مستولی عربلره قارشی بوتون ایران متحد بر کتله حالنی آلدی. گنج حکمدار، ایرانك مشهور قوماندانی (رستم) ی یوز بیك کشیلك بر قوتله عرب استیلاسنه قارشی غرب حدودلرینی مدافعه‌یه مأمور ایتدی.

(سعد بن ابی وقاص) اداره‌سنده‌کی عربلر عراقده (قادسیه) دینیلن محلده ایران اوردوسیله قارشولاشدیلر.

ایرانك موجودیتنی قورتارمق، اسلامك شرقه دوغرو انتشارینی منع ایتمك وظیفه‌سنی درعهده ایتمش اولان رستم، قادسیه‌ده بوکا موفق اوله‌جغنی ظن ایدییوردی. حالبوکه حقیقت حالده عراقك بوایصسز چوللنده، عصرلردنبری یاشایان کسرالغك مقدراتی حل اولونه‌جقدی. میلادی ٦٣٥ (ه ١٤) تاریخنده عربلرله ایرانیلر بوراده بربرینی متعاقب درت کون بر کیجه چارپشدیلر [١]. صوکنجی کون شدتلی برروزکار چیقه‌رق چولك قوملرینی ایرانیلر اوزرینه صاوورمغه باشلادی. فرار ایتمه‌ملری ایچون بربرلرینه باغلانمش اولان ایران کتله‌لری طبیعتیله صارصیلدیلر. (هلال بن علقمه) اسمنده بر عرب مجاهدی قارغاشالقدن استفاده

[١] عرب مورخلری قادسیه محاربه‌سنك دوام ایتدیکی دورت کوندن برنجیسنی (یوم ارماث) ایکنجیسی (یوم اغواث)، اوچونجیسنی (یوم عماس) دردنجیسنی (یوم القادسیه)، بوکونك کیجه‌سنی ده (لیلة الهریر) اسملریله آکیرمشلردر.

ایده‌رك ایران سرعسکری (رستم) ی أولدیردی. باش قوماندانلرینك أولومی ایرانیلری مدهش بر انهزامه اوغراتدی. بو پارلاق ظفر، یکی دینه شرق قپولرینی آچمش اولدی[١].

(سعد بن ابی وقاص) دجله‌یی کچه‌رك (یزد جرد) ك پایتختی اولان (مداین) ی تهدیده باشلادی. (یزد جرد) أولاد وعیالی آله‌رق (حلوان) ه قاچمغه مجبور اولدی. عربلر عینی سنه صفرنده (مدائن) شهرینه کیردیلر [م ٦٣٥]. ایرانك عصرلردنبری طوپلانان ثروت وخزینه‌لری، خسرو پرویزك تاجی، ایرانیلرجه مقدس صاییلان (درفش کاویانی) اسمنده‌کی میتولوژیك بایراق عربلرك أله کچدی.

ایرانك کنج فقط طالعسز حکمداری یزد جرد، هیچ بکله‌مدیکی بو فلاکت قارشوسنده متانتنی غائب ایتمدی. ایکنجی براوردو طوپلامغه تشبث ایتدی. فقط بواوردوده (جلولاء) موقعنده وقوع بولان ایکنجی بر محاربه‌ده منهزم اولدی [ﻫ ١٦ . م ٦٣٧]. (یزد جرد) بو دفعه‌ده اسکی کیانیان سلاله‌سنك پایتختی اولان (پرسه‌پولیس) یعنی (اصطخر) شهرینه قاچدی. بوراده صوك بر تجربه‌یه داها کیریشدی نفیرعام صورتیله بویوك براوردو طوپلادی. عرب سیلابه‌سنی (نهاوند) ده طوردورمغه تشبث ایتدی. فقط طالع بودفعه‌ده کندیسنه یار اولمدی. نهاوند میدان محاربه‌سی ایرانیلرك صوك مقاومت قوتلرینك‌ده تارومار اولمسیله نتیجه‌لندی [ﻫ ٢١ . م ٦٤١].

(نهاوند) ظفری، یالکز بوتون ایرانك عرب حاکمیتی آلتنه کیرمسنی دکل، شرق قاپولرینك‌ده عرب استیلاسنه قارشی آچیلماسنی تأمین ایلشدی. (یزد جرد) کندیسنی تعقیباً برر برر ایرانك بویوك شهرلرنی استیلا ایدن عرب سواریلری اوکنده مملکتنك شرق حدودی اولان (خراسان) ه قدر قاچمغه مجبور اولدی.

بوراده (مروشاهجان) قلعه‌سنه صیغیندی. فقط آرقه‌سندن عرب آقینجیلرینك یتیشدیکنی کورنجه (مروالروز) ه چکلدی. بورادن تورك خاقانی تولو خانه، صغد خانه، چین ایمپراطورینه فریادنامه‌لر کوندره‌رك استمداد ایلدی [٢]. فقط بو مراجعتلرینه جواب

---

[١] قادسیه محاربه‌سنك زمان وقوعی عرب تاریخلرنده مختلف صورتده کوستریلمشدر. (ابوالفدا)، وقعه‌نك هجرتك اون بشنجی سنه‌سنده، یاقوت حموی (١٦) نجی سنه‌سنده وقوعه کلدیکنی قیدایتمشلردر. مورخ (مسعودی) ایسه بوتاریخی هجری ١٤ نجی سنه‌نك محرمی اوله‌رق کوسترمشدر. اك صحیح کورونن بوروایت قبول ایدیلمشدر.

[٢] ابن دحلان: فتوحات الاسلامیه. ج ١. ص ٨٩. عرب مورخلری (یزدجرد) ك استمداد ایتدیکی تورك خاقانك اسمنی ذکر ایتمه‌مشلردر. بونی یالکز (خاقان الترك) صورتنده قید ایلشلردر.

آلمادن اول، آرقه‌سنی تعقیب ایدن (احنف بن قیس) سواریلری (مرو والروز) اوکلرنده کوروندی. بدبخت (یزد جرد) ، (بلخ) ه قاچدی. بو شهر اوکنده صوك دفعه عربلرله برداها چارپشـدی. بو دفعه‌ده مغلوب اولدی. فرار ایده‌رك (جیحون) ماوراسنه چکامکه مجبور قالدی . عربلر خراسانی‌ده اشغال ایلدیلر [م ٦٤٣ . ه ٢٣] .

جیحون ماوراسنه قاچان (یزد جرد) ، غربی توکیولر خانی (تولو) یه التجا وتختنی قورتارمق اوزره معاونتنی رجا ایلدی. تولو خان، فرغانه وصغد پرنسلرینك‌ده معاونتلرینی تأمین ایده‌رك (یزد جرد) له برابر خراسان اوزرینه یورودی. خلیفه (عمرالفاروق) دن نهری کچمه‌مك امرینی آلمش اولان (احنف بن قیس) ، بصره وکوفه عسکرلرندن مرکب یکرمی بیك کشیلك اوردوسیله (مرو والروز) ه چکلمشدی .

(یزدجرد) ك تورك خاقانی (تولو) ایله برلکده جیحونی کچدکارینی خبر آلنجه عسکرینی طاغه چکه‌رك مقاومته حاضرلاندی . تورکلر کوندوز هجوم ایدییور ، کیجه‌لری قرار کاهلرینه چکیلیورلردی . (احنف) بر کیجه معیتنه بر مقدار عسکر آله‌رق تورك اوردو کاهنه یاقین بریرده پوصو قوردی.تورکلردن اوچ عسکر یاقالایه‌رق اولدوردی. خاقان بو حادثه‌دن تشاؤم ایده‌رك اوردوسیله عودت ایلدی [١] .

بواثناده ایرانه اك یاقین برموقعده بولونان ونفوذینی ماوراءالنهره قدر تشمیل ایتمش اولان تورك حکمداری غربی توکیو پرنسلرندن (تولوخان) اولدیغنه نظراً عربلرك (خاقان الترك) دیدکاری ذاتك بو پرنس اولمسی ایجاب ایدر . اولجه (بوقوشاد) عنوانی طاشیان بو پرنس (تیه‌لی‌شاد) ك یرینه میلادی (٦٣٨) تاریخنده غرب خانی اعلان ایدیلمشدی . (یزدجرد) ك جیحونی کچه‌رك ، تورك خاقانندن استمداد ایتدیکی تاریخده (تولو) ده سغدخطه‌سنده سمرقندك جنوبنده اطاعتسزلك کوسترن برکوچوك پرنسی تأدیب ایتمك اوزره ماوراءالنهرده بولونیوردی. بواثناده غرب تورکلری آراسنده تولودرجه‌سنده قدرت ونفوذ صاحبی بر پرنس‌ده یوقدی .

[١] عرب مورخلری برمعتاد اسم ذکر ایتمکسزین (تورك خاقانی) عنوانیله یادایتدکاری تولوخانك آنی برصورتده عودتنه سبب عرب مورخلرینك سویلدکاری تشاؤم کیفیتی دکلدر واوله‌مز. چین وقایعنامه‌لرنده هرکون حرب میدانلرنده بیکلرجه مقتول براقدیغی حالده مجادله‌دن ییلمدیکنی کوردیکمز (تولوخان) ك اوچ کشینك أولومی اوزرینه صحنهٔ حربی براقمش اولمسی مستبعددر. بوعودتك حقیقی سببی چین وقایعنامه‌لرندن داها ایی آکلاشیلیور. فی الحقیقه چین تاریخلرنده (تولوخان) ك اوتاریخده مرکز حکومتی اولان تالاس (طراز) ك جنوبنده‌کی (پەشوته‌ی) شهرینك توکیو پرنسلرندن اولان و غرب خانلغنی آلده ایتمکه چالیشان (شه‌توته‌ی) طرفندن بواثناده تهدیدایدیلمش اولدیغی کورولمکده‌در. دیمك‌که (تولوخان) عربلرله حرب ایدرکن مرکز حکومتنك تهدیدی خبرینی آلمش وهمان میدان حربی ترك ایده‌رك مملکتنه دونمشدر .

خاقان مروالروزده عربلرله حرب ایدرکن (یزدجرد) ده ایرانیلری عربلره قارشی قیامه تحریك ایتمك و اوراده صاقلادیغی خزینه‌لری آلمق اوزره (مروالشاهجان) ه کیتمشدی . خزینه‌لری آله‌رق عودت ایتمك ایستدیسه‌ده ایرانیلر حرکتنه مساعده ایتمدیلر. خزینه‌لری عرب قوماندانه ویره‌رك مصالحه عقدینی تکلیف ایتدیلر . یزدجرد موافقت ایتمدی . بونك اوزرینه اهالی علیهنه قیام ایتدیکندن یزدجرد فراره مجبور اولدی . خراسانلیلر یزدجردك خزینه‌لرینی (احنف) ه تسلیم ایتدیلر .

یزدجرد خاقانه التحاق ایتمك اوزره جیحون نهرینی کچرکن اولجه استمداد ایچون چینه کوندرمش اولدیغی سفیری کلدی . ایمپراطور ، ویردیکی جوابده کندیسنه معاونت ایده‌مه‌یه‌جکنی بیلدیریبوردی .

اوردولری مغلوب ، مملکتی استیلا ایدیلن بو بدبخت آدم ، ارمدیغی معاونتلری‌ده کوره‌مینجه بوس بوتون مأیوس اولدی . اورادن اورایه قاچمق صورتیله بر مدت دها یاشایه‌بیلدی . نهایت اوچونجی خلیفه عثمان زماننده بر دکرمنجینك ضربهٔ طمعیله دنیایه ابدیاً کوزلرینی قاپادی .[م ٦٥١ ، ٣١] .

ایکنجی خلیفه (عمرالفاروق) ك وفاتی خبری ، عرب استیلاسنه یکی دوشن خراسانده بر امید استخلاص اویاندیرمش اولدیغندن خراسانلیلر بردنبره عصیان ایده‌رك مهم شهر و قلعه‌لرك محافظه‌سنه مأمور اولان عربلری طرد ایلدیلر [ﻫ ٢٤ م ٦٤٤] . بو عصیان سجستان وفارسه‌ده انتقال ایلدی . خلیفه عثمان طرفندن خراسانه مأمور ایدیلن (عمیر بن عثمان) عاصیلری تأدیب ایلدی . بو خصوصده فضله قان دوکدی.فقط تماميله عصیانی باتیشدیره‌مدی . خراسانك مهم مواقعنی الده طوتمقله اکتفا ایتدی .

خراسان بو حال تذبذبده ایکن خلیفه عثمانك سوت قارداشی (عبدالله بن عامر بن کریز) بو حوالی‌یه مأمور ایدیلدی. عبدالله درایتلی بر ذات اولدیغندن افکاری تسکین وخراسانده عرب حاکمیتنی تقویه ایده‌بیلدی . فقط ، ایرانك سقوطی اوزرینه تورکلر خراسانی بمسه‌مکه باشلامشلردی . یزدجرده معاونت ایتمك اوزره تولو خانله خراسانه کیدن تورکاره خراسان چوق جاذب کورونمشدی . (عبدالله بن عامر) ك حج ایتمك اوزره مکه‌یه عزیمتنی فرصت بیله‌رك خراسانه هجوم ایتدیلر [ﻫ ٣٣ م ٦٥٣] . خراسانه هجوم ایدن تورکلرك باشنده (قارن) اسمنده بر قوماندان بولنیوردی بوحوالیده‌کی (باذغیش)، (هرات) و (قهستان) شهرلرندن‌ده برچوق غیر ممنونلر تورکلره التحاق ایتدیلر . (ابن عامر) ه

وكالت ایدن (ابن حازم) مشکل بر وضعیتده قالدی . معمافیه قوتنی طوپلایه‌رق تورکلری قارشولادی . مهاجملرك کثرتلی اولدیغنی کورونجه برخدعه دوشوندی. عسکرینه برابرلرینه برچوق یاغ آلمالرینی امر ایلدی . ایکی اوردو تقابل ایدنجه عسکرینه مزراقلرینك اوجنه صاره‌جقلری پاموقلر اوزرینه بولجه یاغ دوکمه‌لری امرینی ویردی. کیجه اولنجه عسکرینی تورك اوردوکاهی اطرافنه داغیته‌رق هر طرفده بر آنده مزراقلر اوجنده‌کی پاموقلرك طوتوشدورولمه‌سنی وسرعتله هجوم ایدیلمه‌سنی امر ایلدی . عربلر بو امر موجبنجه حرکت ایتدیلر . تورکلر ، هر طرفدن مشعله‌لرله اوزرلرینه هجوم ایدیلدیکنی کورنجه بردنبره شاشیردیلر . ابن حازم ، آییردیغی کزیده بر قطعه ایله اوردوکاهه بر هجوم یاپدی . تورکلر شاشیردیلر وبوزولدیلر . بر چوقلری مقتول دوشدیکه (قارن) ده ایشته بو میانده بولونیوردی [١] .

بوماجرادن صوکره (مدینه) ده ظهور ایدن قانلی فاجعه ، عربلری بر مدت شرقه دوغرو کیتمکدن آلیقویدی . هجرتك ٣٤ نجی سنه‌سنده (م ٦٥٤) بصره ، کوفه ، مصر،مکه ومدینه‌ده اوچونجی خلیفه عثمانك اداره‌سنه‌قارشی باش کوسترن خوشنودسزلق نهایت اختلاله منجر اولمش ، خلیفه‌نك شهادتنی انتاج ایلمش ، بو حال بر مدت ایچون فتوحات فعالیتنی طوردورمشدی .

هجرتك ٣٤ نجی سنه‌سنده ظهور ایدن بو اختلال ، مختلف اشکال آلتنده قرق‌برنجی سنه‌سنه قدر دوام ایتمش ، نهایت امویلرك مقام خلافته چکمه‌لریله ختام بولمشدی . برنجی معاویه خلافتی الده ایتدکدن‌صوکره عسکری حرکات تکرار اویانمغه باشلادی .معاویه‌نك عراق والیلکنه تعیین ایتدیکی (زیاد بن ابیه)، کندیسنه نیابةً (حکم بن‌عمرالغفاری) یی خراسان والیلکنه تعیین وفتوحاته دوامنی امر ایلدی. (حکم بن عمرالغفاری) خراسانه مواصلتنده طخارستان طرفلرینه بر آقین یاپدی . بو اثناده طخارستان پرنسلکنده عربلرك (جبغویه) عنوان عمومیسیله یاد ایتدکلری (آشنا اوشه پویابغو) بولونیوردی . بوحادثه‌دن بر مدت اول (اوشه‌پویابغو) نك طرخانلرندن اولان (نیزك) برقسم عسکرله آیریله‌رق شرقه کیتمش ، افغانستانك شمال حوالیسنی ضبط ایده‌رك آیری بر حکومت

[١] عرب مورخلری تورك سرداری اوله‌رق کوستردکلری (قارن) ك کیم اولدیغنی تعیین ایتمه‌مشلردر . بونك غربده‌کی تورك رؤساسندن بری اولمسی احتمالی بولوندیغی کبی ماوراءالنهرده‌کی حکومتلردن برینك حکمداری اولمسی‌ده محتملدر .

قورمش اولدیغندن طخارستان ضعیف دوشمشدی . بوکا رغماً (حکم) ك آقینی وعلی بر نتیجه تأمین ایده‌مدی . عربلر آنجق برآز یاغما کرلك یاپمش اولدیلر .

(زیاد بن ابیه) ك وفاتندن صوکرا معاویه طرفندن خراسان والیلکنه تعیین اولونان (عبیدالله بن زیاد) ، میلادی ٦٧٤ تاریخنده (ه ٥٤) ، جیحونی کچه‌رك (بیکند) ، (رامین) و (نخشب) شهرلرینی یغما ایتدی .

ایکی سنه صوکره خلیفه عثمانك اوغلی (سعید) اداره‌سنده سوق ایدیلن اوردوبی هجری (٦١) تاریخنده (م ٦٨١) مسلم بن زیاد قوماندا‌سنده‌کی اوردو تعقیب ایتدی . فقط بونلرك هیچ بری جیحون ماوراسنده فعال بر رول اوینایامدیلر . فقط اموی خلیفه‌لرندن (عبدالملك) ، هجری ٧٩ (م ٦٩٨) تاریخنده (امیة بن عبدالله بن خالد بن اسید) ه خلف اوله‌رق مشهور (حجاج) ی خراسان والیلکنه تعیین ایتدکدن صوکره شرقده استیلا فعالیتی تکرار جانلاندی . حجاج کندی نامنه اداره امور ایتمك اوزره عربلرك مشهور سردارلرندن (مهلب) ی خراسانه ، (عبیدالله بن ابی‌بکره) یی‌ده سجستانه والی کوندردی .

(عبیدالله بن ابی‌بکره) هجری ٧٩ (م ٦٩٩) تاریخنده جابلستانده حکمران اولان تورك پرنسی (زمبیل) اوزرینه یورودی [١] . اوزمانلر نفوذینی سجستان حدودلرینه قدر تشمیل ایدن (زمبیل) اوحوالینك الك قدرتلی پرنسلرندن ایدی . عربلرده خوش کچینمك سیاستنی تعقیب ایدییوردی . فقط حجاج ، اغتنام حرصیله عبیداللهی تضییق ایتمکده اولدیغندن بالمجبوریه حرکته کچدی . فقط (زمبیل) ایله برتورلو تلاقی ایده‌مدی .

[١] اوزمانلر غزنه وکابل حوالیسندن سجستان حدودلرینه قدر امتداد ایدن ساحه (جابلستان اسمیله یاد ایدیلیوردی . عرب مورخلری جابلستان حکمدارینك اسمی (روبیل) ، (رتبیل) ، (رسل) (زنبیل) و (زمبیل) کبی مختلف شکللرده قید ایتمشلردر . فقط عرب تاریخلرنده مختلف شکللرده قید ایدیلن بو اسم ایله معین برشخص دکل علی الاطلاق جابلستان حکمدارلری قصد ایدیلدیکی آکلاشیلمقده‌دره. چین وقایعنامه‌لری بو تاریخدن آز برمدت صوکره جابلستانده حکمران اولدیغنی سویله‌دکلری پرنسك اسمنی (زوموفو) شکلنده قید ایتمشلردر. عربلرك مختلف شکللرده قیدایتدکلری اسمله چینلیلرك (زوموفو) سی عین براسمك محرف شکللری اولمسی محتملدر. (عبیدالله بن ابی‌بکره) نك حرب ایتدیکی جابلستان پرنسنك چین وقایعنامه‌لرنده اسمی مقید اولان (زوموفو) نك پدری (چه ـ کیو ـ ثول) ویابونك سلفی اولمسی ایجاب ایتمکده‌در. میلادی ٧٣٨ تاریخنده وفات ایتدیکی معلوم اولان (چه ـ کیو ـ ثول) ك ٧٢٠ تاریخنده جابلستان پرنسلکنده بولوندیغنی بیلیورز. فقط (٦٩٩) تاریخنده‌ده جابلستان پرنسنك بوذاتمی یوقسه بونك سلفیمی اولدیغنی تثبیت ایچون الده هیچ بر وثیقه یوقدر.

عربلر ایلریله‌دکجه ، تورکلر چکیلیورلردی. نهایت عبیدالله اون سکز ساعت قدر ایچری‌یه صوقولدقدن صوکره تورکلر بردنبره کیری دونه‌رك عربلرك اوزرینه آتیلدیلر . زمبیل ، خصمنی ایستدیکی موقعه کتیرمش ، آرقه‌سنده قالان بوغازی طوتمشدی . تام معناسیله قاپانه طوتولان (عبیدالله) ، بوتون اوردوسیله محو اوله‌جغنی کوره‌رك یدی یوز اللی بیك درهم ویرمك اوزره صلح تکلیفنده بولوندی . فقط اوردو قاضیسی صفتیله کندیسیله برابر بولونان مشهور (قاضی شریح) بوکا مخالفت ایتدی . یالڭز طوپلادیغی فدائیلرله - تورکلری یارمق تشبثنده بولوندی . فقط ، کندیسیله آرقداشلرینك قسم کلیسی تلف اولدی . متباقی قالانلرده طاغلره قاچه‌رق کوج بلا قورتوله بیلدی . (عبیدالله) ده پاره ویرمك صورتیله سجستانه دونه‌بیلدی . بو وقعه اوزرینه نفوذی آرتان (زمبیل) ، قپسا طرفلرینی استیلا ایده‌رك ملکنه ادخال ایلدی .

خراسان والیسی (مهلب) ده بو تاریخدن بر سنه صوکره (ه ۸۰) بلخ ایرمغنی کچه‌رك (کش) پرنسلکی اراضیسنه کیردی . او اثناده (ختل) پرنسنك عم زاده‌سی ، (مهلب) ه مراجعت ایده‌رك کندیسنی (ختل) ك ضبطنه تشویق ایتدی . مهلب اوغلی (یزید) ی (ختل) ك فتحنه کوندردی . (یزید) ختل قلعه‌سنی محاصره ایتدی . ختل پرنسی (شبل) ویا (سبل) برچوق اموال مقابلنده مصالحه تکلیفنده بولوندی[۱]. یزیدده عقد صلح ایده‌رك پدری نزدینه عودت ایلدی .

حجاج ، عبیدالله بن ابی بکره‌نك انهزامی انتقامنی آلمق اوزره (عبدالرحمن بن اشعث) ك قومانداسی آلتنده جابلستانه قوتلی بر اوردو کوندردی . زمبیل ، عبیدالله‌یه تطبیق ایتدیکی پلانی (عبدالرحمن) ه ده تطبیق ایتمك ایسته‌دی . فقط ماهر بر عسکر اولان عبدالرحمن طوزاغه دوشمدی .

فقط کندیسیده (زمبیل) ی مغلوب ایده‌مدی . بو اثناده (حجاج) ایله آره‌سی آچیلدیغندن عودته مجبور اولدی . برمدت صوکره‌ده (حجاج) ه قارشی عصیان ایتدی . فقط حجاجك قوتلری قارشوسنده مغلوب اوله‌رق اولجه حرب ایتدیکی (زمبیل) ه التجا ایتمکه مجبور اولدی . حجاج زمبیلدن عبدالرحمنك تسلیمنی ایسته‌دی . ویرمه‌دیکی تقدیرده

[۱] عرب مورخلری جیحونك شرق ساحلی اوزرنده کوستردکلری ختل شهری پرنسنك اسمنی (شبل) و (سبل) صورتلرنده یازمشلردر. بو پرنسك چین وقایعنامه‌لرنده (قو-تو-لو) یعنی ختل حکمداری اوله‌رق کوستریلن (سه-کین) اولمسی محتملدر .

مملكتنى استيلا ايدەرك جبراً آنه حفى بيلديردى . (زمستان) بر چوق تردددن صوكره نهايت عبدالرحمن ايله معيتندەكى قرق كيشى‌يى توقيف ايدەرك حجاجه كوندردى . عبدالرحمن خصم جانبك پنجەسنده حقارتله اولمكدن ايسه انتحار ايتمكى ترجيح ايدەرك يوكسك بر يردن آتارق اولدى .

حجاج — عبدالرحمن مجادله‌سى نتيجه‌سى اوله‌رق ماوراءالنهرده عربلرك حركات عسكريه‌سى وقفه ايتديكى بو صيقيشيقلقده شرق توركلرينك باشنده بولونان مه‌چو (قاپاغان) خانده منقرض غرب خانلغى اولكه‌سنى استيلا ايدەرك بو حواليك سكنهٔ اصليه‌سنى تشكيل ايدن (تولو) و (نوشه‌پى) لرى يعنى مشهور اون قبيله‌يى تحت اطاعته آلمشدى [۶۹۹۰] . مه‌چوخان سلطهٔ حاكميتنى سيحون ماوراسنه قدر توسيع ايچون ماوراءالنهرده برادر زاده‌سى (كول‌تكين) اداره‌سنده براوردو كوندرمشدى . كول‌تكين ميلادى ۷۰۰-۷۰۱ تاريخنده سغد خطه‌سنه كيرەرك آلتى چوپ‌ره يعنى بو خطه‌ده‌كى آلتى كوچوك خانلغه توكيو خاقانى متبوع طانيتديرمشدى [۱] . سغد خطه‌سنده‌كى بو كوچوك حكومتلرك آلتيسنده‌ده چينليلرك (چاعو - او) ديدكلرى (چوپ) صويندن بربر (تودون) حكم سوريه‌وردى . بو اثناده بو حكومتلرك اك بويوكى اولان سمرقند تودونى (توپوپونى) اسمنده برى ايدى [۲] .

حجاج ، قهرمان برقوم طرفندن مشغول اولديغى آكلاديغى تورك اولكه‌لرينى ضبط ايده‌بيلمك ايچون خراسان واليلكنه دائما جسور وعزمكار قوماندانلر انتخاب ايدييوردى . معمافيه ، توركلرك جسارت و محاربلكى قارشوسنده عرب قوماندانلرينك شخصى لياقتلرى تأمين مظفريته كافى دكلدى . بو قوماندانلر آنجق اوا‌ثنده تورك عالمنده وبالخاصه غرب منطقه‌سنده دوام ايدن آنارشى‌نك توليد ايتديكى مساعد وضعيتدن استفاده ايتمك صورتيله جيحونك جنوبنده‌كى اسكى عسكرى يولى تعقيب ايدەرك صغد وفرغانه ايچريلرينه‌صوقولمغه چاليشيورلردى .

---

[۱] تومسن ، اورخون كتابه‌لرى ، ص ۱۱۰ . اورخون كتابه‌لرنده كول‌تكينك بو سفرندن بحث ايديليركن (آلتى چوپ‌سوغداق) لر تعبيرى قوللانيلمش وبونلرك تحت اطاعته آليندقلرى ذكر ايديلمشدر .

[۲] (كيه‌تو - تانغ - شو) نك (تو-پو-پو-تى Tou-po-po-ti) شكلنده قيد ايتديكى بو اسمى (تانغ‌شو) (تو-سو-پو-تى Ton-so-po-ti) صورتنده ضبط ايتمشدر .

(یزیدبن مهلب) هجری ٨١ (م ٧٠٠) تاریخنده (بست) شهری [١] جوارنده تورکلرله برداها چارپشدی. ایرته‌سی سنه، وفات ایدن پدرینك یرینه خراسان والیء عمومیلکنه تعیین ایدیلنجه فتوحات ایشلرینه کرمی ویردی. هجری ٨٤ (م ٧٠٣) تاریخنده (باذغیس) ترخانی (نیزك) اوزرینه هجوم ایده‌رك بوقلعه‌یی ألندن آلدی[٢]. فقط اموی حکمداری نامنه تام بردیقتاتورلك یاپان حجاج ایرته‌سی سنه کندیسنی خراسان والیلکندن عزل ایتدیکندن فتوحاتنه دوام ایده‌مدی. فقط کندیسنه خلف اولان قارداشی (فضل بن مهلب) جیحونی کچه‌رك (شومان) ی ضبط ایلدی [٣]. هجری ٨٦ تاریخنده وفات ایدن (خلیفه عبدالملك)ه خلف اولان اوغلی (ولید) حجاجی اسکی مأموریتنده ابقا ایتمشدی. بوصورتله داها بویوك برنفوذ قازانان حجاج، (فضل بن مهلب) ی ده خراسان والیلکندن عزل ایده‌رك یرینه مشهور (قتیبه بن مسلم الباهلی) یی تعیین ایلدی [ﻫ ٨٦ م ٧٠٥] .

قتیبه‌نك خراسان والیلکندن صوکره‌درکه عربلر اساسلی برصورتده ماوراءالنهره صوقولمش، بوحوالیده‌کی تورکلری تحت انقیاده آله‌بیلمشلردر: قتیبه خراسانده‌کی مروالروزه واصل اولوراولماز قوتلی براردوایله (طالقان) اوزرینه یورودی [٤] . طالقانك سقوطنی خبر آلان بلخ اهالیسی استقباله چیقه‌رق شهری عربلره تسلیم ایتدیلر . بواثناده بوحوالی طخارستان جبغویه‌سنك یعنی (ناتونیلی یابغو) نك تحت اداره‌سنده بولونیوردی ناتونیلی یابغو قارداشی (پولو) یی چین سراینه کونده‌ره‌رك استمداد ایتدیسه‌ده چینلیلر برمعاونتده بولونه‌مدیلر. قتیبه بلخ صوینی کچدکدن صوکره صغانیان (چغانیان) پرنسی (نیش الاعور) برچوق هدیه‌لرله کندیسنی استقبال ایده‌رك عرض انقیاد ایلدی . قتیبه، خلیفه ولیدی متبوع طانیمق اوزره (نیش الاعور) ی مقامنده ابقا ایتدیکی کبی اوجه کندیسنه عائد ایکن بالآخره

[١] ابن دخلان ـ فتوحات الاسلامیه . ج ١، ص ١١ . (بست Bust) شهری سجستان ایله هرات آراسنده کابل ملحقاتندن بربلده ایدی .

[٢] یاقوت حموی (باذغیس Bazegis) ك هرات ومروالروز اعمالندن برناحیه اسمی اولدیغی کبی هیاطله مملکتنك پایتختنده بو اسم ویربلدیکنی قیدایدیور. بوراده موضوع بحث اولان باذغیس بوایکنجیسیدر .

[٣] یاقوت حموی، (شومان) ك جیحون ماوراسنده بربلده اولدیغی سویلر . معجم البلدان ج ٥، ص ٣١٠

[٤] اسطخری، (طالقان) ك طخارستانك اك بویوك بر شهری اولدیغنی سویلیور . یاقوت حموی ایسه طالقانی مروالروز ایله بلخ آراسنده ومروالرزدن اوچ کونلك مسافه‌ده اوله‌رق کوستریور.

(اخرون) و (شومن) طرخانلری طرفندن ضبط ایدیلمش اولان محللریده استرداد ایدهرك (نیش الاعور) ه تسلیم ایتدی. قتیبه (اخرون) و(شومان) طرخانلرینی ده بیوك برمبلغ مقابلنده وخلیفه ولیدی متبوع طانیمق شرطیله مقاملرنده ابقا ایتدکدن صوکره (مرور الروزه) ه دوندی. قارداشی (صالح بن مسلم) ی حرکات حربیه یه دوامه مأمور ایتدی. صالح ایلریله یه رك فرغانه ملحقاتندن (کاسان) ی ضبط ایتدکدن صوکره فرغانه نك مرکزی اولان (اخسیکث) شهرینی ده استیلا ایلدی [۱] .

فرغانه خانی (کبی) میلادی (٦٥٠) تاریخنده عربی توکیو پرنسلرندن (قان باغاتور) طرفندن قتل ایدیلدکدن صوکره بو مملکت ایکی یه بولونمش اولدیغندن فرغانه لیلر عربلره مقاومت ایده جك بر وضعیتده بولونمیورلردی . معمافیه عربلر بو حوالیده فتح ایتدکاری یرلری دوغرودن دوغرویه حاکمیتلری آلتنه آلمیورلردی . ضبط ایدیلن یرلری یغما ایتدکدن صوکره ، برچوق مال مقابلنده اسکی پرنسلرینه اعاده و بونلره (ولید) ك متبوعیتنی قبول ایتدیرمکله اکتفا ایدییورلردی .

هجری ۸۷ (م ۷۰٦) تاریخنده قتیبه ، (سلیم الناصح) اسمنده بریسی (باذغیس) طرخانی (نیزك) ه کوندره رك یانده کی اسلام اسیرلرینك اطلاقنی ایستدیکنه دائر عرب ریخلرنده بر قید کورولمکده در. بو قید ، (نیزك) ك بر آرالق عربلرله چارپشدیغنی کوسترمکده در. (نیزك) عرب امیرینك بو تکلیفنه قارشی طورمدیغندن اسیرلری اطلاق وسنوی معین بر ویرکی ویرمکی تعهد ایتمشدر .

قتیبه ، بو تاریخدن صوکره جیحون نهریله (بخارا) شهری آره سنده تجارت و ثروتیله مشهور اولان (بیکند) شهری اوزرینه یورودی . بیکند اهالیسی صغدلیلرله دیکر مجاور تورکلردن استمداد ایده رك قتیبه یه مقابله ایتمکه قرار ویردیلر. عربلر بیکنده اوکنه کلنجه ، مهارتکارانه برچویرمه حرکتیله آرقه لرنده کی بوغازی کسدیلر . قتیبه محصور بر وضعیتده قالدی . خراسان وعراقله مواصله سی کسیلدی . حجاجدن استمداد ایده مدیکی کبی برخبرده آله میوردی . ایکی آی قدر بو مشکل وضعیتده قالدقدن صوکره نهایت تا یوسانه برهجومه قرار ویردی . آقشامه قدر دوام ایدن حرب ، قتیبه نك عزم و مهارتی سایه سنده عربوه

[۱] یاقوت حموی (کاسان) ی سیحون ماوراسنده و (شاش) ك اوته طرفنده تورکستانك ایلك بلده سی اوله رق تصویر ایتدیکی کبی [ج ۷ ، ص ۲۰۷] ، (اخسیکث) ی ده فرغانه ده (شاش) نهری ساحلنده شیرین وصویی بول بر شهر اوله رق کوسترمکده در . [ج ۱ ، ص ۱۵۰]

دوغرو عربلرك ظفریله نتیجه‌لندی . مغلوب اولان تورکلر (بیکند) ه جکیله‌رك اوراده تحصن ایتدیلر . قتیبه قلعه دیوارلری آلتنده لغملر آچدیردی . بو وضعیت محصورلری عقد صلحه مجبور ایتدی . بو صورتله کوزل وزنکین بیکند شهری تخریبدن قورتولمش اولدی . فقط مؤخراً شهرده عربلر علیهنه براختلال چیقدی . قتیبه نفت آتشیله قلعه‌یی تخریب ایتدی . شهرده ألی‌سلاح طوته‌بیلن نه‌قدرانسان‌وارسه وحشیانه قتل‌عام ایتدیردی . قادینلری وچوجوقلری‌ده اسیر ایلدی . یاقالانان (بیکند) طرخانی برمیلیون آقچه‌مقابلنده اطلاقنی تکلیف ایتدیسه‌ده قتیبه قبول ایتمدی . قتل عام میانده اونك‌ده باشنی کسدیردی [ھ ٨٨ م ٧٠٦] [١] .

عرب مورخلری بیکند فاجعه‌سنی ظهور ایدن براختلالك نتیجه‌سی کبی کوستریورلر . سه‌ده قتیبه اوردوسنی تشکیل ایدن وعصرلرندنبری چاپولجیلقله کچنمك اعتیادنده بولونان عربلرك ، شهرك ثروت وزنکینلکنی کورنجه یغمایه‌وسیله چیقارمق‌اوزره بواختلالی تحریك ایتمش اولملری مستبعد دکلدر .

قتیبه ، بیکند فاجعه‌سنی اتمام ایتدکدن صوکره (نوحشکث) و (رامثنه) شهرلری اوزرینه یورودی . بیکندك عاقبتندن تدهش ایدن بوایکی شهر خلقی مامملکتلرینی عربلره تسلیم ایتمك صورتیله مملکتلرینی تخریبدن قورتاردیلر [ھ ٨٨ م ٧٠٦] .

قتیبه‌نك بو امانسز استیلا وتخریب حرکتی ماوراءالنهر تورکلرینی او اثناده اورخون بویلرنده یوکسلمکه باشلایان و چین اوردوسنی (مینغ ـ شا Ming-cha) طاغنده تارومار ایده‌رك تورك هکه‌مونیالغنی احرار ایدن مه‌چوخاندن استمداده مجبور ایتمشدی . مه‌چوخان ، یکنلرندن (کوربغا)یی عربلره قارشی ماوراءالنهر تورکلرینی مدافعه‌یه مأمور ایتدی [٢] .

[١] عرب مورخلری (بیکند) ده اغتنام ایدیلن اموال وغنائمك قیمت وکثرتی یازمقله بیتیره‌میورلر . ألده ایدیلن بی‌نهایه اموال ومرصع اسلحه‌ایله آلتون وکوموش اوانینك ضبطه وقیدینه محاسب وکاتبلرك یتیشه‌مدکلرینی سویلیورلر . محمد جریرطبری ، اموال غنائم آراسنده بولونان مجوهر برصنم پرچالاندیغی زمان ایچندن قرق‌بیك درهم آلتون چیقمش اولدیغی واوزرنده‌کی بویوك وشفاف ایکی اینجینك عربلری حیرتده براقدیغنی علاوه ایدیور .

[٢] اسلام مورخلری تورکستان حکمداری دیدکلری بوپرنسك اسمی (کورآغابون) و (کوربغانوبین شکللرنده قیدایتمشلردر . هرایکی شکلك خطالی اولدیغی محققدر . بوپرنسك اسمنك (کوربغانودون) اولدیغی حالده مؤخراً مستنسخلرك اوزمانلر (بغانوتن) شکلنده یزیلان (بغتودون) ی (آنغابون) و (بغانوبین) شکلنه صوقمش اولدقلری قوتلی براحتمال داخلنده‌در .

اسلام مورخلرینك بوپرنسك چین خاقاننك یکنی اولدیغی تصریح ایتمرینه‌واسکی اسلام مؤلفلرینك

قتیبه خراسانه عودت ایتدیکی هنکامده (کوربغا) نك فرغانه وسغد اهالیسنك ده انضمامیله ایکی یوز بیك کشیدن مرکب بر اوردو ایله اوزرینه یورودکلری خبرینی آلدی. کوربغا قتیبه نك قارداشی (عبدالرحمن بن مسلم) ی مغلوب ایتمك اوزره ایکن قتیبه یلدیریم سرعتیله میدان حربه واصل اولدی . بو اثناده (نیزك طرخان) ده واسال صفتیله (قتیبه) نك اوردوکاهنده بولونیوردی . (قتیبه) نك دهای عسکریسی بو دفعه ده عربلرك غلبه سنی تأمین ایتدی. (کوربغا تودون) مغلوباً تورکستانه چکلمکه مجبور اولدی. بو اثناده (حجاج) دن کلن بر مکتوبده (بخارا) خانلغنك استیلاسی امر ایدیلمش اولدیغندن قتیبه اوردوسیله عینی سنه ایچنده سغد خطه سنه کیردی . (سغد) ، (کش) و (نسف) اهالیسندن بویوك بر قوت کندیسنی قارشولادی. قتیبه بونلری مغلوب ایتدکدن صوکره دوغروجه (بخارا) اوزرینه یورودی . بخارا خانی (وردان خداه) ، بویوك بر قوت سوق ایدهرك عربلری (خرقان) اوکنده توقیفه چالیشدی . فقط بوراده ایکی کون ایکی کیجه دوام ایدن قانلی بوغوشمه ینه قتیبه نك ظفریله نتیجه لندی. (وردان خداه) بخارایه چکیله رك تحصن ایتدی. عربلر شهری محاصره ایتدیلر . فقط قتیبه نك عزم ودهاسنه رغماً شهر سقوط ایتمدی. عربلر بالمجبوریه مروالروزه دوندیلر .

حالبوکه حجاج بخارانك ضبطی لزومنی متصل تأکید ایدییوردی . قتیبه بو تضییق قارشوسنده هجری ۹۰ (م ۷۰۸) بویوك بر قوتله تکرار بخارا اوزرینه یورودی. (وردان خداه) صغدوجواری عساکریله عربلری قارشولادی. [۱] محاربه پك قانلی اولدی. تورکلر غلبه ایتدیلر. عربلر فراره باشلادیلر. فقط قتیبه نك اوردوکاهنده بولونان عرب قادینلرینك فریادلری ، فرار ایدنلری تهدید و تشجیعلری ، قاچمغه باشلایان عربلری تکرار غیرته

شرقی تورك خاقانلرینه (خاقان چین) دیدکلرینه نظراً اولجه (کوربغا تودون) ك او اثناده شرقی بوکیور خانی اولان ونفوذینی ماوراءالنهره قدر تشمیل بولونان (مه چوخان) ك یکنلرندن (بیلکه) و(کول تکین) دن بری ویادیکر بر پرنس اولمسی لازمکلدیکی سویلهمشدك . (ابن دخلان) اسکی منابعه استناداً (کور غا تودون) ك خاقانك قیز قارداشنك اوغلی اولدیغی تصریح ایتمکده اولدیغنه کوره بونك (مه چو) خانك ارکك قارداشنك اوغوللری اولان (بیلکه) و(کول تکین) دن آیری بر پرنس اولماسی احتمالی قوتلنمکده در .

[۱] بیرونی فتوحات اسلامیه زماننده بخارا حکمدارلرینه (بخارا خداه) نامی ویریلدیکنی یازییور . دیکر مؤلفاتنده (وردان خداه) کده (بخارا خداه) کبی بخارا خانلرینك عمومی عنوانی اولدیغی آکلاشیلیور .

کتیردی . عربلرك پارەیه اولان مجلوبیتلریی پك أیی بیلن قتیبه تورکلردن بر کله کتیره‌نه یوزدرهم ویره‌جکنی اعلان ایتدی . پاره حرصیله عربلر یکیدن جانلاندیلر . دشمنی مغلوب ایتدکاری قناعتیله استراحته چکیلن تورکلره آنی بر هجوم یاپدیلر . بخارا خانی (وردان خداه) ایله اوغلی مقتول دوشـدی . بونك اوزرینه قتیبه بخارایه کیره‌بیلدی [ه ۸۰ م ۷۰۸] .

بخارا خانك عاقبتی‌اواثناده سغد یعنی سمرقند حکمداری اولان وچین وقایعنامه‌لرنده (تو ـ هو ـ ئن) دینیلن (طرخون‌خان) ی قورقوتدی. (طرخون)، مملکتنی قورتارمق ایچون عربلرك واسـالّلغنی قبول ایتمك وبرچوق مال ویرمك صورتیله مصالحه‌عقد ایلدی.

ایکی سنه‌دنبری عربلرك متبوعیتنی طانیان و قتیبه‌نك معیتنده همان بوتون بو محاربه‌لره اشتراك ایدن (نیزك خان) ، بواثناده عربلردن قوشقولانمغه باشلامشدی . حقنده برسوء قصد وقوعندن قورقدیغندن قتیبه‌دن طخارستانه عودت ایچون مساعده ایسته‌دی . قتیبه اولا موافقت ایتدیسه‌ده (نیزك) ك حرکتندن صوکره پشیمان اولدی . (نو بهار) امیری (مغیره بن عبدالله) ه نیزکی توقیف و اعاده ایتمسنی بیلدیردی. نیزك بونی حس ایتدیکندن طخارستانده طورمه‌دی . ایچریلره دوغرو یعنی (خلم) دربندلری آرقه‌سنه چکلدی . غورك بوحوالیده کندیسنی‌طوپلادقدن صوکره امیرقتیبه‌نك کینی‌پك ایی بیلدیکندن‌عربلره قارشی عمومی بر عصیان چیقارمغه تشبث ایتدی . مجاور امرا و طرخانلرله اویوشـدی. شبهه‌لندیکی طخارسـتان جبغویه‌سنی‌ده توقیف ایتدی . (نیزك) ك بوتشبثی قتیبه‌یی جدی برتلاشه دوشوردی . بوتون ماوراءالنهرده عمومی بر اتحاد و عصیان احتمالی قارشوسنده سرعتله حرکته گچدی . قارداشی (عبدالرحمن) ك معیتنه اون ایکی بیك کشی ویره‌رك بلخ حوالیسنه کوندردی . کندیسی‌ده مهم برقوتله طالقان اوزرینه یورودی . نیزکله‌متفق اولان طالقان طرخانی ، قتیبه‌نك یاقلاشدیغنی خبر آلیر آلمز فرار ایتدی . قتیبه طالقانه کیردی . عسکرینه اهالینك قتل عام ایدیلمه‌سی امرینی ویردی . بیکسند قتل عامنك تویلر اورپرتن ایکنجی بر فاجعه‌سی‌ده طالقانده وقوعه کلدی . عربلر قیلجله انسان دوغرامقدن یورولنجه ، کیری قالان بدبختلری صره صره آغاجلره آصدیلر. طالقانه کیرن یولك‌درت فرسخ مسافه‌یه قدر اولان قسمی ایکی طرفه صره ایله آصیلان انسان نعشلریله قورقونج بر اوزمان منظره‌سی آلدی [۱] . قتیبه طالقان خلقنی تماماً محو ایتدکدن صوکره فریاب ،

[۱] ابن‌دحلان . فتوحات الاسلامیه . ج ۱ ، ص ۱۲۳

جزجان و بلخ حوالیسنی‌ده تدهیش ایتدی . بوماجرا اثناسنده (نیزك) ، (بغلان) دینیلن صارب بریره چکلمش ، عربلرك کچه‌بیله‌جکی بوتون دربندلری طوتدیرمشدی . قتیبه نیزکی یاقالامق ایچون دربندمحافظلریله کونلرجه حرب ایتدی. فقط برتورلو کچسکه موفق اوله‌مدی. نیزکی حرباً یاقالایه‌میه‌جغنی آکلایجه اغفال صورتیله الده ایتمك یولنی آرادی . (محمد بن سلیم‌الناصحی) اسمنده برآدم کوندره‌رك نیزکه امان ویردیکنی تبلیغ ایتدیردی . نیزك بوکا قانه‌رق قتیبه‌نك قرارکاهنه کیتدی. فقط عرب امیری بوتون‌خزائن وثروتی ألندن آلدقدن صوکره نقض عهد ایده‌رك معیتنده‌کی یوزلرجه آدملرله برابر قتل ایتدیردی [١] .

قتیبه بوقانلی ماجرالردن صوکره (شومان) ، (کش) و (نخشب) اوزرینه یورودی [٩١ هـ ٧٠٩ م] . اووقته قدر عربلره ویرکی ویرن (شومان) ترخانی (غاشاد) ، نیزك عصیانی اثناسنده خراج آلمق اوزره کیدن عربلری طرد ایتمش‌اولدیغندن تأدیبه مستحق کورولمشدی . (غلشاد) ، شومان قلعه‌سنك اوزون مدت مقاومت ایده‌میه‌جکنی کوره‌رك اموال وخزینه‌لرینی کیزلی‌برقویویه کومدکدن صوکره معیتنده‌کی عسکرله برخروج حرکتی یاپدی. فقط عربلری یارمغه موفق اوله‌مدی. کندیسیله برابر امرا وعسکرلرندن برچوغی تلف اولدی. عربلر زنکین و معمور (شومن) ی استیلا و یغما ایتدیلر . متعاقباً (کش) و (نخشب) اوزرینه یورودیلر . بورالری‌ده ضبط ایتدیلر . (فاریاب) شهری عربلره عرض انقیاد ایتدیکندن قتیبه بوکوزل شهری باشدن باشه یاقدیردی . قارداشی (عبدالرحمن) ك معیتنه مهم برقوت ویره‌رك صغد اوزرینه کوندردی. صغد حکمداری (طرخون خان)، عربلری متبوع طانیمق و سنوی معین برجزیه ویرمك شرطیله (عبدالرحمن)له برمصالحه عقد ایتدی . فقط صغدلیلر جزیه کذارلغی قبول ایتمدیلر . متفقاً طرخون خان علیهنه قیام و « سن جزیه ویرمك ذلتنی قبول ایتمکله حقوق ملیه‌یی مدافعه ایده‌میه‌جك قدر اختیار اولدیغکی کوستردك . آرتق خانلق مقامندن چکلملی‌سك » دیه‌رك کندیسنی خلع ایلدیلر . یرینه ، اسمی چین وقیعنامه‌لرنده (اوله‌کیا) شکلنده ضبط ایدیلن (غوزك) ی

[١] نیزکله برابر تسلیم اولان عسکری مرابت عددی بعض تاریخلرده یدی‌یوز بعضیلرنده ایسه اون‌ایکی‌بیك کشی اولارق کوستریلمشدر . نیزکله برابر تسلیم اولان امرا آره‌سنده طخارستان خانی جبغویه‌ایله (صول ترخان) (حبس ترخان) ونیزکك برادرزاده‌سی (شقران) کبی امراده بولونیوردی. قتیبه عصیانه اشتراك ایتمه‌ین ونیزك طرفندن توقیف ایدیلك صورتیله آرالرنده بولونان (جبغویه) دن ماعداسنی قتل‌ایتدیردی . جبغویه‌یی‌ده اسیر صفتیله شامه کوندردی . بوزواللی آدم اولنجه‌یه قدر شامده موقوف قالدی .

خان اعلان ایلدیلر [ﻫ ۹۱ م ۷۰۹] [۱]. طرخون خان طالعك بو نكبتنه تحمل ایده مدی. قیلیجینك قبضه سنی یره طایایه‌رق اوزرینه چوکمك صورتیله انتحار ایتدی .

جیحون ماوراسنده حکم سورن آشتت ، قتیبه نك جرئتکار هجوملرینی تسهیل ، موفقیاتی تتویج ایده جك برحالده ایدی . بربرلریله چارپیشان بوخلق، احتراصلرینی تطمین ایچون قتیبه نك استیلا امللرینی تحریك ایدییورلردی. بوجمله دن اوله‌رق خوارزم حکمداری (چیغان) تحکمندن بیزار اولدیغی کوچوك قارداشی (خوارزاد)ی تأدیب و تنکیل ایتمك اوزره عربلری مملکتنك استیلاسنه دعوت ایتمشدی . قتیبه صغد سفرینه کیده جکنی اشاعه ایده‌رك اوردوسیله بردنبره خوارزم اوکلرنده کوروندی . چیغان قتیبه نك اوردوسنه التجا وتعهدی وجهله مملکتینك اوچ مهم قلعه سنی عربلره تسلیم ایتدی قتیبه (خوارزاد) ایله طرفدارلرینی یاقالایه‌رق اعدام ایتدیردی .

(چیغان) ، منتدارلغنك اثر شکرانی اوله ق قتیبه یه بیك کوله ایله بیکلرجه طوپ ایپك هدیه ایتدی .

قتیبه، قارداشی (عبدالرحمن) ی خوارزم خانلغنی دائمی صورتده بیزار ایدن (خامجرد) پرنسی تأدیبه کوندردی . عبدالرحمن خام جردلیلری تنکیل و حکمدارلرینی قتل ایده‌رك برچوق غنائمله عودت ایتدی . اهالیدن دورت بیك کنجی ده اسیر اوله‌رق قارداشنه کتیردی . قتیبه بو اسیرلرك کافه سنی اولدورتدی شمدی صره عربلره جزیه ویرمکی قبول ایتدیکی ایچون خانلرینی خلع ایدن صغدلیلره کلشدی . خوارزم سفرینی اکمال ایتدکدن صوکره صغد خطه سنك ضبطنه قرار ویردی . اولا قارداشی (عبدالرحمن) ی یکرمی بیك کشی ایله پیشدار اوله‌رق کوندردی. کندیسی ده آرقه سندن حرکت ایتدی [ﻫ ۹۳ م ۷۱۱].

اورخون کتابه‌لرندن آکلاشیلدیغنه بو اثناده شرقی توکیولر خانی (مه‌چو) ، سوغداقلری یعنی صغدلیلری تنظیم ایتمك و اونلره کندی متبوعیتنی طانیتمق اوزره یکنی (کول تکین) ی غرب طرفلرینه اعزام ایتمشدی [م ۷۱۰-۷۱۱] . کول تکین ، چو ایرماغنك (ایسیغ کول) ه دوغرو امتدادی ایدن قسم علیاسنده‌کی اراضیده یعنی تورکشلرك جنوب قسمنده ساکن اولان (آلتی چوپ) لری تحت اطاعته آلندقدن صوکره بورادن ماوراءالنهره کیره‌رك ینجو (زرافشان) نهرینی کچمش ، دمیر قاپویه قدر ایلریله‌مشدی .

[۱] صحایف الاخبارده (طرخون) ه خلف اولان (غورك) ك اسمی (غور خان) شکلنده ر .

آکلاشیلدیغنه کوره (کول تکین) ك عودتنی متعاقب، قتیبه‌ده صغدك استیلاسی ایچون حرکت ایتمشدر. عرب تاریخلرینه کوره، قتیبه‌نك مملکتلرینی استیلا ایتمك اوزره حرکت ایتدیکنی خبر آلان صغدلیلر، بر طرفدن (فرغانه) و (شاش) خانلرندن دیکر طرفدن ـ کول تکین اولمسی قوتله محتمل اولان ـ (اخشاد خاقان)دن استمداد ایلدیلر[۱].

بونلرك کوندردکلری قوای معاونه ایله کندی عسکرلرندن کزیده برفرقه آییره‌رق اثنای راهده قتیبه اوردوسنه برکیجه بصقین یاپمغه مأمور ایتدیلر. فقط قتیبه جاسوسلری واسطه‌سیله بو پلاندن خبردار اولدی. کزلیجه بوفرقه‌نك کچه‌جکی یولده پوصولر قوردوردی. قتیبه‌نك بو ترتیبندن خبردار اولمیان تورکلر، احتیاطسزجه یورورکن بردنبره بو پوصویه دوشدیلر. عربلر، بونلرك کندیلرینی طوپلامالرینه میدان ویرمکسزین آنی و مدهش برهجومده بولوندیلر. تورکلر پریشان اولدیلر. برقسمی مقتول دوشدیکه ایچلرنده (اخشاد)ك اوغلی‌ده بولونیوردی. قورتوله‌بیلنلر فرار ایده‌رك سمرقنده کیتدیلر. ماجرایی خبر ویردیلر.

قتیبه بوظفری متعاقب دوغروجه سمرقنده کیده‌رك شهری محاصره ایتدی. مانجینیقلرله قلعه‌یی دوکه‌رك بعضی یرلرنده اهمیتلی رخنه‌لر آچدی [۲]. سمرقند خانی (غورك بن

[۱] عرب مورخلرینك (آخشادخاقان) دیدکلری تورك پرنسك (کول تکین) اولدیغنی قبول ایدییورز. بوتاریخده اورتا آسیاده ماوراءالنهره عسکر سوق ایده‌بیله‌جك قدرتده آنجق شرقده‌کی توکیولرله غربده‌کی تورکشلر واردی. حالبوکه قتیبه‌نك صغد وزرینه یورودیکی سنه‌ده شرق توکیولرك خانی (مه‌چو) یکرمی‌بیك کشیلك برقوتله تورکشلر خانی (صوعوقو) وزرینه یورومش، بوحکمداری اسیر و تورکشلری تشکیل ایتمشدی [م ۷۱۱]. دیمك‌که (اخشاد خاقان) ك تورکشلر خانی اولمسی احتمال داخلنده دکلدر. چونکه بواثناده تورکشلرك خانی اسیر ایدلمش، کندیلری‌ده پریشان اولمشلردی. (اخشاد) ك تورکشلر خانی اولمسی احتمالی برطرف اولنجه توکیولره منسوب اولمسی ضروری حصول اولمقده‌در. عینی سنه ایچنده توکیو پرنسلرندن (کول تکین) ك ماوراءالنهره کله‌رك دمیرقپویه‌قدر ایلریله‌دیکی اورخون آبده‌لرنده قید ایدلمش اولمسنه‌نظراً عرب تاریخلرنده‌کی (اخشاد)ك بوذات اولدیغنی قبول ایتمك ضروریدر. اساساً (اخشاد) لفظنك تورکجه (آق شاد) محرفی اولدیغی محققدر. (کول تکین) لکده عمجه‌سنك خانلغی زماننده (شاد) عنوانی طاشیدیغی معلومدر. دیمك‌که عربلر کول تکینك اسمی یرینه عنوانی اولان (آق شاد) ی آلمشلردر.

[۲] سمرقند فتحندن بحث ایدن عرب مورخلری شویله بروقعه نقل ایدرلر: سمرقند محاصره‌سی خیلی دوام ایتدیکی حالده قلعه برتورلو ضبط ایدیله‌میوردی. برکون سمرقندلیلردن برقاچ کشی قلعه بارولرینه چیقه‌رق: «ای عربلر! نه‌وقته‌قدر بیهوده اوغراشوب طوره‌جقسکز. دها ایچمییکز بوشهری ضبط ایده‌مزسکز. بزم کتابلرمزده سمرقندی آلاجق اسمی (دوه‌بالانی) اولان برآدم

اخشید) قلعه‌نك جبراً آلینه‌جغنی كوره‌رك سمرقندی تسلیم مجبوریتنده قلدی [١] . سنوی یوز بیك درهم جزیه ویرمك و صلحك عقدینی متعاقب‌ده بیك كوله تقدیم ایتمك، معبدلرده‌كی آلتون مجوهراتی كاملاً تسلیم ایلمك، سمرقند ایچنده برجامع انشا اولونمق وقتیبه شهره كیره‌رك بوجامعده نماز قیلمق شرطلریله برمصالحه عقدینه مجبور قالدی .

مصالحه‌نك عقدینی متعاقب عربلر سمرقنده كیردیلر [٢]. (غورك)ده صغد خطه‌سنده باشقه بر شهره كیده‌رك اورایی مركز اتخاذ ایتدی . قتیبه سمرقند عاملكنی قارداشی (عبدالله بن مسلم) ه توجیه ایتدی . قتیبه‌نك‌ده تنسیبیله خارجدن شهره كلوب كیدنلری صیقی برقونتروله تابع طوتدی . قونترول مأمورلری خارجدن شهره كان توركارك اللرینه بالچیق‌سوره‌رك اوزرلرینی مهرلیورلردی. بومهرلی چامور قورودقدن‌صوكره شهرداخلنده قالانلر همان اعدام ایدیلیوردی . اوزرلرنده بچاق ویا بر دمیر پارچه‌سی بولونانلر اونكله اتلاف اولونیورلردی .

سمرقندك استیلاسندن صوكره بو حوالیده هنوز عربلرك استیلاسنه اوغرامایان (شاش) و (فرغانه) ایله بونك جنوبنده‌كی (ختل) خانلقلری قالمشدی . قتیبه هجری ٩٤ (م ٧١٤) تاریخنده شاش و فرغانه‌یی استیلا ایتمك فكریله تكرار ماوراءالنهره كیردی . (كش) ، (نسف) و (خوارزم) طرفلرندن یكرمی بیك كشیلك برقوة معاونه

فتح ایده‌جكدر . » دیه باغیردیلر . قتیبه بوسوزلری ایشیدیر ایشیتمز (لله اكبر ، والله انا اكاف الجمل یعنی اوح نه‌اعلا . الله شاهد بنمده آدم دەوه پالانیدر . شوحالده كتابلریكزده یازیلان آدم بنم) یولنده مقابله ایتدی . و شهری تضییق ایدرك ضبط ایلدی .

[١] مورخ ابن جریر ، سمرقندك شرائط تسلیمه‌سنه دائر قتیبه ایله غورك آره‌سنده تقرر ایدن مقاوله‌نك شوصورتله باشلامش اولدیغنی یازییور : (هذا ما صالح علیه قتیبه بن مسلم الباهلی غورك بن اخشید بن بن اخشین السغدی صالحه و شرطله و جعل له بذالك عهدالله و میثاقه كذا و كذا ...) .

[٢] قتیبه سمرقنده كیردیكی زمان بوراده صوك ایران حكمداری (یزدجرد)ك ایكی حفیده‌سی بولوندیغنی خبر ویرمشلردی . روایته كوره (یزدجرد) خراسان و ماوراءالنهره چكلدیكی زمان بورالرده برقادینله مناسبتده بولونمش وبوقادین یزدجردك قتلندن‌صوكره برارككچوجوق‌طوغورمشدی. (مخدج Muhdec) نامی ویریلن بوچوجوق بویوكدن صوكره تأهل ایتمش و بوقیزلر دنیایه كلمشلردر. قتیبه بوقیزلری بولدوره‌رق اك كوزلنی حجاجه تقدیم ایدیلك اوزره عراقه كوندردی. حجاج‌ده كندی طرفندن شامه خلیفه (ولید) ه كوندردی . (ولید)ك اوغلی اولوب بالآخره مقام خلافته كچن و سیئات اخلاقیه‌سیله شهرت بولان (یزید) بوساسانی پرنسسندن دوغمشدر .

آلدی . بوقوتی دوغروجه (شاش) اوزرینه کوندردی. مقصدی شاش وفرغانه خانلرینك برلشملرینه میدان ویرمه‌مکدی . کندیسی‌ده (فرغانه) طرفلرینه کیتدی . فرغانه‌لیلر عربلری (خجند) اوکنده قارشولادیلر . دفعاتله قانلی مجادلاته کیریشدیلر . فقط هیچ برطرف قطعی غلبه‌یی قازانامدی. بونك اوزرینه (قتیبه) (کاشان) ه دونمکه مجبوراولدی. فرغانه خانی عربلرك بوتهدیدینه قارشی چین ایمپراطورینك حمایه‌سنه کیرمشدی . فقط چینلیلر فعلاً بونلره برمعاونتده بولونمامشلردر .

قتیبه‌نك مملکتنی استیلا ایتمك اوزره یکرمی بیك کشیلك بر قوت سوق ایتدیکنی خبر آلان شاش خانی (ایناى تودون)ده چین ایمپراطورینه علی‌العجله برایلچی کوندردی . غرب حوالیسی ایچون اك بویوك تهلکه عربلر اولدیغندن بونلرك تأدیبنی رجا ایتدیسه‌ده چنلیلر عربلره قارشی برحرکتده بولونمغه جسارت ایتمدیلر . قتیبه‌نك شاش اوزرینه کوندردیکی اوردو بوحوالی‌یی قیروب کچیردی . کویلری یاقوب ییقدی . کویلری قتل‌عام ایتدی . فقط قطعی برغلبه‌ایله (شاش) ی ضبط ایده‌مدی . آلدیغی غنائمله عودت‌ایتدی. (کاشان) ده قتیبه ایله برلشدی . قتیبه بونکله اکتفا ایده‌رك (مروالروز) ه دوندی .

ایرتسی سنه (ه ٩٥ م ٧١٥) حجاج فرغانه و(شاش)ك فتحنه معاونت ایتمك اوزره عراقدن مهم برقوت کوندردی. قتیبه بوقوتله اهمیتلی بریکونه بالغ‌اولان‌اوردوسنی آله‌رق فرغانه اوزرینه یورودی. چینلیلره طرفدار اولان فرغانه‌خانی اسقاط‌ایده‌رك برینه عربلرك هکه‌مونیالغنی قبول‌ایدن (آله آعوتا) یی کچیردی. متعاقباً (شاش) خانلغی اوزرینه‌یورودی. فقط (شاش) ویا (کشماهان) اوکنه کلدیکی‌زمان سنه‌لردنبری اسلام‌دنیاسنی قانلی برصحنه‌یه چویرمش اولان (حجاج)ك اولومی خبرینی آلدی .

بوخبر قتیبه‌نك معنویاتنی قیرمش،وارلغنی صارصمشدی. زنکین بر اغنام وچاپولجیلق منبعی اولان خراسان والیلکنی ألده ایتمك ایچون (شام)ده کونا کون اینتریقه چویرنلره قارشی یکانه حامیسی (حجاج) ایدی . حجاجك وفاتندن صوکره موقعنك صارصلماسی احتمالی پك زیاده آرتمشدی .

خراسان والیلکی ثروت واغتنام حرصیله چیرپینان عرب امراسنك غایهٔ املی ایدی . تورکستان سفرلرینك نشر دیندن زیاده جمع ثروت وسیله‌سی اولدیغی قناعتنده بولونان عرب‌زادکانی خراسانده یوکسك برمأموریت قاپمق ایچون‌فرصت بکلیور، چیرپینیورلردی.

حجاجك وفاتی خبری اوزرینه صارصیلان قتیبه (شاش) ك فتحندن واز کچه‌رك

خراسانه دوندی . بوراده حجاجك صحنه‌دن چكیلمه‌سنك كندی موقعنه نه‌كبی بر تأثیری اوله‌جغنه انتظار ایدركن خلیفه (ولید)ك بر مكتوبنی آلدی . [١] . ولید بو مكتوبنده قتیبه‌نك مجاهده‌لرینی تقدیر وفتوحاته‌دوام ایتمسنی توصیه ایدییوردی. قتیبه‌شام‌سراینده‌موقعنك صارصیلمامش اولدیغنی بیلدیره‌ن بو مكتوب اوزرینه سكونت بولدی. هجری ٩٦ سنه‌سنده (م ٧١٦) بلخ نهرینی كچه‌رك‌توركستان ایچریلرینه‌دوغرو یورومكه باشلادی . مقصدی اویغورلری تنكیل و (كاشغر) ی فتح ایتدكدن صوكره چین ایمپراطورلغنه كیرمكدی .

قتیبه‌تك بوسفرینی تصویر ایدن عرب مورخلری قتیبه‌نك (كاشغر) ه تقرب ایتدیكی هنكامده كندیسنی چین خاقانی طرفندن كونده‌ریلن بر هیئتك استقبال ایتدیكنی وبرچوق مال تقدیم یتمك صورتیله صلح عقدینی تكلیف ایلدكلرینی وقتیبه‌نك‌ده بو تكلیفی قبول ایتدیكنی سویلیورلرسه بحث ایتدكلری سفارت هیئتنك چین خاقانندن دكل او اثناده حاكمیتی كاشغر حدودلرینه قدر توسیع ایتمش اولان اویغورخانی طرفندن كونده‌ریلمش اولمسی داها زیاده مقارن حقیقت كوروله‌بیلیر .

قتیبه‌نی كاشغر اوكلرندن عودته مجبور ایدن كیفیت ، بو مصالحه‌دن زیاده او اثناده خلیفه (ولید) لك وفاتی ویرینه قارداشی (سلیمان بن عبدالملك) لك جلوسنی بیلدیره‌ن خبر اولمشدی . بوخبر ، عینی زمانده قتیبه‌نك دور اقبالنك نهایت بولدیغنی‌ده متضمندی . چونكه یكی خلیفه (سلیمان) كندیسنه قارشی درین بر انفعال بسلیوردی [٢] . سلیمانك

---

[١] عرب تاریخلرنده كورولن بو مكتوب صورتنی عیناً نقل ایدییورز : « قد عرف امیرالمؤمنین بلاءك وجدك واجتهادك فی اعداءالمسلمین ، وامیرالمؤمنین رافعك وصانع بك‌الذی یجب لك فائم مغازیك وانتظر ثواب ربك ولاتغب عن امیرالمؤمنین كتبك حتی كأنی انظرالی بلائك والثغرالذی انت فیه » .

[٢] (سلیمان) لك قتیبه‌یه منفعل اولمسنك سببی شودر : خلیفه ولید، حیاتنك صوك‌سنه‌سنده قارداشی سلیمانی ولی عهدلكدن چیقاره‌رق اوغلی (عبدالعزیز) ی ولی عهد یاپمق آرزوسنی اظهار وقارداشی سلیمانه برچوق مال وعد ایده‌رك حقندن واز كچمه‌سنی تكلیف ایتدی . فقط سلیمان بو تكلیفه موافقت ایتمدی. بونك اوزرینه ولید،هر ولایته امرنامه‌لر كونده‌ره‌رك خلقی اوغلی (عبدالعزیز)ه بیعته دعوت ایتدی . والیلردن (حجاج بن یوسف) ایله (قتیبه بن مسلم) دن باشقه بللی باشلی آدملردن هیچ بری بو تكلیفی قبول ایتمدی . ولید ، (عبادبن زیاد) لك توصیه‌سیله جبراً سلیمانه استعفا ایتدیرمك اوزره بر اوردو ایله حركت ایتدی . فقط یولده خسته‌لانه‌رق اولدی . أملنه نائل اوله‌مدی . بونك اوزرینه (سلیمان) كندیسنك خلعنه وعبدالعزیزك ولی‌عهد ایدیلمه‌سنه موافقت ایتدیكی ایچون قتیبه‌یه خصم اولمشدی .

کوزده‌لرندن اولان (یزید بن مهلب) ده خراسان والیلکنی یاقلامق ایچون چیرپینیوردی. بو وضعیت قارشوسنده چوق کچمه‌دن خراسان والیلکندن عزل ایدیله‌جکنی قطعی صورتده تخمین ایدن قتیبه ، بر چوق ترددن صوکرا نهایت (خلیفه سلیمان) ه عصیان ایتمکه قرار ویردی . برعتبه خراسانه عودت وقرارینی اعلان ایلدی . فقط معیتنده‌کی عربلر ، عصیانده کندیسنه اشتراك ایتمدیلر . بنی تمیم رؤساسندن (وکیع بن حسان)ك ریاستی آلتنده (قتیبه) یه عصیان ایتدیلر . خراسانی صارصان بو ماجرا قتیبه‌وقرداشلری عبدالرحمن ، عبدالله ، صالح ، حصین ، عبدالکریم ومسلم داخل اولمق اوزره ناهلی خاندانندن اون بر کیشینك قتلیله نهایتلندی . [ه ۹٦ ، م ۷۱۷] .

تورکلره قارشی ظالمانه حرکتنه وحقسز یره یوز بیکلرجه خانمان سوندورمش اوسنه رغماً عسکرلك نقطهٔ نظرندن ، امرای عرب آره‌سنده (خالد بن ولید) عیارنده بر قوماندان اولان قتیبه‌نك ؛ امویلره قازاندیردیغی غنائم وظفرلرك مکافاتی اوله‌رق ، حیاتی بو آلیم عاقبتله نتیجه‌لندی . عربلر برکون اول تقدیس ایتدکلری قوماندانلرینی بر کون صوکره پارچه پارچه ایده‌جك بر دهشت روحیه کوسترمشلردی .

قتیبه قتل ایدیلدیکی زمان ٤۷ یاشنده بولونیوردی . هجری ۸٦ تاریخندن اعتباراً اون اوچ سنه دوام ایدن خراسان والیلکی اثناسنده بر کون استراحت ایتمه‌مش ، حیاتی سفرلر ایچنده کچیرمش ، معصوم قانلر دوکه‌رك ناتکور امویلره شان و ظفر قزاندیرمغه چالیشمشدی . باشی بر نشانهٔ ظفر کبی شامده خلیفه سلیمانك آیاقلری آلتنه آتیلیرکن رقیبی (یزید بن مهلب) ده خراسان والیلکی خلعتنی کیمشدی .

(یزید بن مهلب) ك خراسانه مواصلتی اوراده‌کی عربلر ایچون قانلی بر صفحه آچمش اولدی . ایلك ضربه‌یه اوغرایان ، قتیبه‌یه قارشی عصیان ایدن (وکیع بن حسان) اولدی . بونی متعاقب استرقب ایدیلان امرا ، (قتیبه) ویا (وکیع) طرفدارلغیله اتهام ایدیله‌رك اعدام وحبس ایدیلدیلر .

(یزید بن مهلب) بو اجراآتدن صوکره فتوحاته باشلادی . (جرجان) و(طبرستان)ی فتحه حاضرلاندی . اولا (خوارزم) ایله (جرجان) آره‌سنده بولونان (دهستان) اوزرینه یورودی . دهستان طرخانی (صول) ، بوتون قوتنی طوپلایه‌رق شهر قلعه‌سنده تحصن ایتدی . عربلر دهستانی محاصره ایتدیلر . اوزون مدت دوام ایدن محاصره نهایت (صول طرخان)ی مصالحه تکلیفنه مجبور ایتدی . فقط یزید صلحاً شهره کیردکدن صوکره

يغما ايتديردی . شهر خلقندن اون بيك نوركيده اولدورتدی . متعاقباً (طبرستان) اوزرينه يورودی . . عربلر كرك طبرستانده وكرك جرجانده حقسز يره ، مجرد ياغما ايچون بيكلرجه آدم اولدورديلر . حسابسز غنائم آلديلر .

بو اثناده خليفه (سليمان) وفات ايتدی . يرينه امويلرك يگانه عادل وفضيلتلی اولادی اولان (عمر بن عبدالعزيز) گچدی [ه ٩٩ م ٧١٧] . عبدالعزيز فطرتاً عادل واينی بر انسان اولديغندن (يزيد بن مهلب) ك خلقی صويمق حرصيله خراسان وماوراءالنهرده اويناديغی قانلی ماجرالره نهايت ويرمك اوزره كنديسنی شامه جلب ايتدی . صويوب صوغانه چويرديگی ماوراءالنهر وخراسان خلقندن آلديغی اموالك تسليمنی ايستهدی . (يزيدبن‌مهلب)، هرشيئی انكار ايتدی. صاقلاديغی مالاری كوسترمدی. عمربن‌عبدالعزيزده كنديسنی حبس ايتديردی .

(عمر بن عبدالعزيز) ، ايكی ييل وايكی آی دوام ايدن مدت خلافتنده يغما وقتالدن ناشقه بر نتيجه تأمين ايتمديكنی آكلاديغی توركستان سفرلرينی طورديرمشدی . بو سايهده ماوراءالنهر خلقیده برآز حضور وسكون يوزی كورهبيلمشدی . قتيبهنك چينه طرفدار اولديغی ايچون فرغانه خانلغندن طرد ايتمش اولديغی پرنس اوزمان (قولجه)يه قاچمش ، فرصت بكلمكه باشلامشدی . قتيبهنك عصيانی متعاقب عربلرك كندی كنديلريله چارپيشمغه باشلاديغنی كورونجه تختنی استرداد ايتمك ايچون چين ايمپراطوريندن استمداد ايتمشدی . چين جنرالی (چانغ ـ هيائو ـ هونغ) ايكی يوزبيك كيشيلك بر قوتله فرغانهيه قدر كلدی . بو اثناده عربلر توركستان سفرلرينه نهايت ويرمش اولدقلرندن قولايجه فرغانه خانی (آلهعوتا) يی مغلوب ايدهرك سابق خانی مقامنه اعاده ايلدی . سمرقند ، طاشكند وقاپيسا پرنسلری چينليلرك غرب حواليسی ايله علاقهدار اولمغه اولمغه باشلادقلرينی كوسترهن بوحركتلرندن اميده دوشديلر. ايمپراطوره سفيرلر كوندرهرك عربلره قارشی معاونتنی رجا ايتديلر .

عمر بن عبدالعزيزه خلف اولان (يزيد بن عبدالملك) عراق و خراسانی بر مالكانه تلقی ايدن مهلب خاندانی تماماً امحا ايتدكدن صوكرا عراق امارتنی قارداشی (مسلمه) يه ويرمشدی . مسلمهده كندی نامنه خراسانی اداره ايتمك اوزره (سعيد بن عبدالعزيز بن حارث) ی كوندرمشدی . حالبوكه (سعيد) كوشك برآدمدی . وقتنی اكلنجه

واستراحتله کچیرمك ایستیور ، قادینلر کبی سوسله‌نیوردی . حتی بوندن‌دولانی کندیسنه (خدینه) یعنی أو خانمی لقبنی ویرمشلردی .

اورخون کتابه‌لرندن آکلاشیلدیغنه کوره بواثناده شرقی توکیو خاقانلغنی اشغال ایدن (بیلکه خان) غرب‌حوالیسنی خاقانلغه ربط ایتمك اوزره قارداشی (کول تکین) له برابر آلتون طاغلرینی ، ایرتیش ایرماغنی کچه‌رك تورکشلری تنکیل ایتدکدن صوکره سوغداقلر اوزرینه‌یورومش ، یَنجو (زرافشان) نهرنی‌کچمش ، دمیر قاپویه قدر ایلریله‌مشدی [١] . عربلرك تضییق ویغماکرلکندن بیزار اولان ماوراءالنهر پرنسلری‌ده بیلکه خانی متبوع طانیمشلردی . فقط بیلکه خان آرقه‌دن قره تورکشلرك عصیانی اوزرینه ماوراءالنهرده طوره‌میه‌رق همان عودت ایتمشدی .

برطرفدن خاقانك غرب حوالیسنده بولونماسندن دیکر طرفدن قتیبه کبی بر قهرمانك یرنی سعید کبی کوشك وجبین بر قوماندانك اشغال ایتمکده بولونماسندن جرأت آلان ماوراءالنهر خلقی عرب تحکمندن قورتولمق ایچون انتظار ایتدکاری زمانك کلدیکی‌قناعتیله سلاحه صارلدیلر . جیحونه‌قدر اولان ساحه‌دن عربلری طرد ایتدیلر . حتی جیحونی‌ده کچه‌رك خراسانی تهدیده باشلادیلر . (سعید بن عبدالعزیز) ، نهایت حرکته کلمکه مجبور اولدی . عربلری‌طوپلایه‌رق ماوراءالنهره کیردی. فرغانه خان (خیلج) ی تحت‌محاصره‌یه آلدی [٢] . فقط (خیلج) یوز بیك درهم پاره واللی جاریه ویرمك صورتیله سعیدی صلح عقدینه ارضا ایتدی . عربلر محاصره‌نی رفع ایتدیلر . فقط (خیلج) عربلرك غفلتندن استفاده ایده‌رك بغتةً برکیجه باصقینی یاپدی . سعیدك اوردوسنی تارومار ایتدی. سعید پریشان برحالده فرار صورتیله چکلمکه مجبور اولدی . (خیلج) ك بوموفقیتنی کورن سغدلیلرده کندیسنه التحاق ایتدکارندن حدودده‌کی عربلری کسه‌رك (سمرقند) ه قدر ایلریله‌دی [ه ١٠٢ م ٧٢٠] .

(قتیبه) و (مهلب) لر کبی جسور ، چالاك وعزمکار قوماندانلره آلیشمش اولان عربلر (سعید بن‌عبدالعزیز)ك کوشه‌کالکـلـندن هیچ‌ده ممنون اولمیور ، متصل حقنده عراق وشامه شکایتجیلر کوندرییورلردی . نهایت (عمر بن هبیرةالفزاری) ، خلیفه‌نك قارداشی

[١] تومسن ، اورخون کتابه‌لری . ص ١١١

[٢] عرب تاریخلرنده (خیلج) نامی ویریلن بو فرغانه اخشیدینك چین جنرالی (چانغ-هیائو-سونغ) طرفندن میلادی ٧١٥ تاریخنده (آلداعو) اخشیدك یرینه تکرار فرغانه خنانغنه کچیریلن پرنس اولمسی محتملدر .

مسلمه‌نك يرينه عراق وخراسان والیٔ عموميلكنه تعيين ايديلدى . (عمر بن هبيره) ده خراساندن (سعيد بن عبدالعزيز) ى عزل ايده‌رك يرينه (سعيد بن الحرش) ى كوندردى [ﻫ ١٠٣ م ٧٢١] .

فرغانه‌ليلرله برلشه‌رك عربلرى صغد خطه‌سندن طرد ايتمش اولان صغد خانى (غورك) يكى واليدن قورقه‌رق تابعيتنى تأييد ومصالحه عقدينى تكليف ايتدى. سعيدالحرشى بو تكليفى قبول ايده‌رك صلح ايتدى . فقط صغدليلره او قدر مظالم ياپيلدى ، او قدر آغير جزيه طرح اولوندى‌كه نهايت زواللیلر تحمل ايده‌ميه‌رك مأيوسانه تكرار عصيان ايتمكه مجبور اولديلر [ﻫ ١٠٤ م ٧٢٢] .

(سعيدالحرشى) عصيانى باصديرمق اوزره پك ظالمانه حركت ايتدى . ارتكاب ايتديكى ظلم وشناعت شاملك بيله نفرتنى جلب ايتديكندن مأموريتندن عزل ايديلدى [م ٧٢٢] . يرينه (مسلم بن سعيدالكلابى) تعيين اولوندى . يكى والى هجرى ١٠٥ (م ٧٢٢) تاريخنده ماوراءالنهره كيره‌رك سغد بلادندن (افشينيه) اوزرينه يورودى . افشينيه حكمدارى مقاومت ايده‌ميه‌جكنى آكلايه‌رق وكليتلى پاره ويرمكى درعهده ايده‌رك مصالحه عقدينه مجبور اولدى . فقط (مسلم بن سعيد) ك عجزينى آكلايان توركار عودت ايدركن كنديسنى تعقيب ايده‌رك جيحون كنارنده فنا حالده صيقيشديرديلر . مسلم آنجق دمدارلغنه تعيين ايتمش اولديغى (عبيدالله بن زهير) ك ياردیمی سايه‌سنده بو بادره‌دن قورتوله‌بيلدى .

مسلم بن سعيد ، بوجرأتك جزاسنى ويرمك اوزره ايرته‌سى سنه داها بويوك بر قوتله تكرار ماوراءالنهره كيردى . بخارا اوكلرينه قدر كيتدى . بوراده بولونديغى اثناده عراق وخراسان واليلكنه تعيين ايديلمش اولان (خالد بن عبيداللهالقسرى) نك بر مكتوبنى آلدى . يكى والى مكتوبنده مأموريتنى تبليغ وفتوحاته دوام ايتمه‌سنى امر ايديبوردى [ﻫ ١٠٦ م ٧٢٤] . مسلم بوامرى آلنجه فرغانه‌يه دوغرو حركاته باشلادى . فقط دها اول بوحوالى پرنسلرى خاقاندن استمداد ايتمشلردى . توركشلر خاقانى (صولوخان) اولمسى قوتله محتمل اولان خاقان بواستمداد اوزرينه ماوراءالنهره حركت ايتمشدى [١] . عربلر

[١] باشده (ابن جرير) اولمق اوزره عرب مورخلرى (مسلم بن سعيد) ه قارشى ماوراءالنهر خلقنك خاقاندن استمداد ايتدكلرينى وخاقانك بويوك بر قوتله ياردیمه كلديكنى ومحاربه‌يه عائد نقل ايتديكمز تفصيلاتى قيد ايتدكلرى حالده خاقانك اسمندن وكيم اولديغندن بحث ايتمه‌مشلردر . بواثناده

(بخارا) دن فرغانه اوزرینه یورورکن (صولو خان) ده سیحون بویلرینه کلشدی . بوراده شاش‌خانی (باغاتورتودون) له فرغانه‌خانی‌ده کندیسنه التحاق ایلدکلرندن‌دوغروجه (مسلم بن سعید) اوزرینه یورودی . سوق ایتدیکی پیشدار قطعاتی (خجند) ه دوغرو کیدرکن عربلره تصادف وهمان تعرض ایده‌رك ایچریلرینه قدر کیردیلر . عربلر مشکلاتله کندیلرینی طوپلایه‌رق بوتعرضی دفع وسرعتله خجنده‌دوغرو حرکت ایتدیلر . صولوخان ومعیتی برکونده اوچ‌کونلك یول آلمق صورتیله عربلری‌تعقیب‌ایتدی . تورك آقینجیلری‌ده متمادیاً تعرضه دوام ایلدیلر . عربلر بو متمادی تعقیب وهجوم یوزندن بیتاب برحالده خجنده التجا ایلدیلر . نقطهٔاستنادلرندن پك‌اوزاق دوشن عربلر ، (خجند)ده قیتلغه اوغرادیلر. صولوخان ، بیوك‌ضایعاته اوغراتدیغی‌عربلرك‌بوقیتلقله کندی‌کندیلرینه پریشان‌اوله‌جقلرینی کوردیکندن تعرضه نهایت ویره‌رك پایتختی اولان (چو) نهری اوزرنده‌کی (نواکث) شهرینه عودت ایلدی [م ٧٢٤] [١] .

موغولستاندن ، ماوراءالنهر وایرتیش بویلرینه قدر اولان ساحه‌ده بری شرقی توکیولره ، دیکری تورکشلره عائد اولمق اوزره آنجق ایکی بیوك خانلق بولونیوردی . شرقی توکیو خانلغنده (بیلکه خان) ، تورکشلر خانلغنده‌ده (صولو خان) بولونیوردی . کرچه بیلکه خانك میلادی ٧٢٠ تاریخنده قارداشی (کول تکین) له برابر ماوراءالنهره قدر کلمش اولدقلری اورخون کتابه‌لرنده مقیددر . فقط بیلکه‌خانله قارداشنك میلادی ٧٢٢ تاریخنده مرکز حکومت اولان اورخون بویلرینه یعنی موغولستانه عودت ایتمش‌اولدقلری چین‌وقایعنامه‌لرنده تصریح ایدیلمشدر . نه‌اورخون کتابه‌لرنده نه‌ده چین وقایعنامه‌لرنده بیلکه خانك ویا قارداشی کول تکینك میلادی ٧٢٠ تاریخندن صوکره تکرار ماوراءالنهره کیتمش اولدقلرینه دائر هیچ بر قید یوقدر . اساساً بو تاریخده بیلکه خانله قارداشنك شرقده قیتانلر یعنی ختایلرله تاتابیلرك تأدیبلریله مشغول اولدقلری اورخون کتابه‌لرنده ، بوندن صوکره‌ده چینلیلرله حربه طوتوشدیغی بو نومك تاریخلرنده مقیددر . عربلرك بحث ایتدکلری (خاقان) شرقی توکیو خانی اولمینجه بونك تورکشلر خانی‌اولمسی ایجاب ایتمکده‌در . بواثناده تورکشلر خانلغنده ایسه (صولوخان) بولوندیغنه نظراً عربلرك بحث ایتدکلری خاقانك بو ذات اولمسی ایجاب ایتمکده‌در . اورخون کتابه‌لرنده تورکش خانلرندن (تورکش قاغان) ی تعبیریله بحث ایدیلمسی اوزمانلر بونلره‌ده (خاقان) دینیلدیکنی کوسترمکده اولمسی وعرب مورخلرینك بوخاقانك قرارکاهنك (چو) نهری اوزرنده‌کی (نواکث) شهری اولدیغی‌بولنده‌کی تصریحلری بوادعامزی تأیید ایتمکده‌در .

[١] کرك (ابن جریر) وکرك (ابن‌الاثیر) خقانك عربلرله اولان محاربه‌لرندن بحث‌ایدرکن مختلف وسیله‌لرله مرکز حکومتنك (نواکث) شهری اولدیغنی قید ایتمشلردر . حتی (ابن‌الاثیر) خاقانك بودفعه عودتندن بحث ایدرکن قرارکاهی اولان (نواکث) ه دوندیکنی تصریح ایتمشدر . (نواکث) ك (چو) نهری اوزرنده بولونماسی و بو نهر حوالیسنك او زمانلر تورکشلرك یوردی اولماسی عرب مورخلرینك (خاقان) دیدکلری ذاتك (صولوخان) اولدیغنی تأیید ایتمکده‌در .

(مسلم بن سعید) ك لیاقتسزلکی تبین ایتمسی اوزرینه یرینه تعیین اولنان (اسد بن عبدالله القسری) مقتدر امرادن اولان (عبدالرحمن بن نعیم) ی بو پریشان اوردویی سمرقنده کوتورمکه مأمور ایلدی . تورکلر جانلانه‌رق سمرقنده چکیلان عربلره برده سمرقندده هجوم ایلدیلر . فقط کوردکلری مقاومت اوزرینه چکیلدیلر .

اسد بن عبدالله القسری هجری ۱۰۸ (م ۷۲۶) تاریخنده ختل اوزرینه یورودی . اهالی‌یی تنکیل وبوتون بو حوالی‌یی یغما ایتدی . صولوخان ، وقوعبولان استمداداوزرینه ییلدیریم سرعتیله ختله کلدی. اسد ، خاقانله قارشولاشمغه جسارت ایده‌مه‌یه‌رك اوردوسیله فرار ایتدی . بیك‌مشکلاتله بوتهلکه‌دن قورتوله‌رق خراسانه کیره‌بیلدی . اسد بن عبدالله خراسانه پك پریشان برحالده دوندیکندن یرلیلرك هدف استهزاسی اولمشدی [۱] .

خلیفه (هشام بن عبدالملك) ، اسد بن عبداللهك توالی ایدن مغلوبیتندن و (نصر بن سیار) کبی امرایی حبس‌ایتمه‌سندن منفعل‌اوله‌رق کندیسنی مأموریتدن عزل‌وخراسان عامللکنی (اشرس بن عبدالله‌السلمی) یه تفویض ایلدی [۲] .

اشرس هجرتك ۱۱۰نجی سنه‌سی (م ۷۲۸) سمرقندله ماوراءالنهرك عرب‌حکمونیالغنی طانیمش اولان اقوامنه مأمور کوندره‌رك اسلامیتی قبول‌ایدنلردن جزیه‌نك رفع‌ایدلدیکنی اعلان ایتدیردی . جزیه‌نك آغیرلغی آلتنده ازیلمکده‌اولان خلقدن مهم برقسمی اسلامیتی قبول ایتدی . فقط بوحال بردنبره واردانك مدهش صورتده تناقصنی موجب اولدی . یکانه مقصدلری پاره طوپلامقدن عبارت اولان انی امیه امراسی بو وضعیت قارشوسنده مسلمان اولانلردن‌ده حزیه تحصیلنه باشلادیلر . بوحال عمومی بر فورانه سبب اولدی .

ادریسی کندی زماننده قارلوقر اولکه‌سنك (نواکث) ه قدر دایاندیغنی قید و (نواکث) له (برساجان) آره‌سنده اون مرحله بولوندیغنی تصریح ایدییور . (بیرونی) ایسیغ کول یاقیننده اولدیغنی سویلدیکی (برساجان) ی (برسخان) صورتنده قید ایتمشدر . اورخون کتابه‌لرنده صولو خاندن‌اول (بارس‌بك) اسمنده برینه خالق توجیه‌ایدیله‌رك تورکشلر خانلغنه‌کچیرلدیکی بیلدیرلمکده‌در. بیرونی‌نك (برسخان) ینك اورخون آبده‌لرنده بحث ایدیلن بو تورکشلر خاننك مرکز حکومتی اولماسی واوندن صوکره خانك اسمیله یاد ایدیلمش بولونماسی محتملدر .

[۱] ابن جریر ، اسد بن عبداللهك پریشان اوردوسیله خراسانه کیررکن خلقك ،
« ازختلان آمدی . بروتباه آمدی . بیدل فراز آمدی »
دیه‌رك کندیسیله استهزا ایتمش اولدقلرینی قید ایتمکده‌در .

[۲] هجری (۱۰۵) تاریخنده (خلیفه یزید بن عبدالملك) وفات ایده‌رك یرینه قارداشی (هشام بن عبدالملك) کچمشدی .

یر یر عصیانلر باشلادی . اشرس ، اختلالی تسکین ایچون خراساندن حرکت ایتدی . فقط (آمل) ه کلدکدن صوکره بوراده توقفله اوچ آی آیاق سورچدی . وضعیتدن خبردار اولان خاقان (صولو) بوندن استفاده ایدرك فرغانه‌لیلرله برلکده ماوراءالنهره کیردی . حال عصیانده بولونان سغد وبخارا خلقی ده کندیسنه التحاق ایلدیکندن جیحونه قدر اولان ساحه‌یی کاملاً استیلا ایتدی . ایرانك صوك حکمداری اولان (یزدجرد)ك طورونی یعنی (خسرو) ك اوغلی اولجه صولویه التحاق ایتمشدی . صولوخان ، خراسان وایران خلقنك عربلره قارشی عصیان ایتملرینه واسطه اولور فکریله بو پرنسی‌ده برابرینه آلمشدی . اشرس ، بوتون ماوراءالنهرك ضبط واستیلا ایدیلدیکنی خبر آلنجه قتیبه‌نك اوغلی (قطن) ی اون بیك کشیلك برقوتله ماوراءالنهره کوندردی . کندیسی (آمل)دن آیریلمادی. صولوخان، قطن اوردوسنی جیحونك برآز ایلریسنده اطرافی خندقله چوریلمش اولان قرارکاهنده محاصره ایتدی . قوتلی بر آقینجی آلاینی‌ده (اشرس) ك کچه‌جکی کذرکاهی تخریب ویغما ایتمك اوزره آمله دوغرو کوندردی .

اشرس ، قطنك وضعیتندن خبردار اولنجه بالضروره عاملدن حرکت ایتدی . صولو خان ، (قطن) اوردوسنك محاصره‌سنه دوام ومواصلتنده اشرسی اشغال ایتمك اوزره قوتلی براوردو براقه‌رق کندیسی سریع آقینجی سواریلریله خراسانك استیلاسنه قوشدی.

اشرس جیحون نهری کچر کچمز ، قطن اوردوسنی محاصره ایدن تورکلر، محاصره‌یی رفع ایده‌رك اشرسه قارشو کیتدیلر . شدید صولتلرله اشرسك قرارکاهنه قدر صوقولدیلر. آرقه‌دن نهر ، اوکدن قیلیج آره‌سنده قالان عربلر نومیدانه هجوملرله تورکلری رجعت ایتدیردیلر . بونك اوزرینه اشرس اوردوسی محاصره‌دن قورتولان قطن اوردوسیله برلشه‌رك (بیکند) ه چکلدی . تورکلر بیکند شهرینه کیدن صویك منبعنی طوته‌رق شهره وجوارینه صو ویرمدیلر . عربلر صوسزلقدن قیریلیرکن مدهش هجوملره باشلادیلر . اشرس ، پك چوق ضایعات ویردی. نهایت عربلر صوك برغیرتله تورکلری رجعت ایتدیرمکه موفق اولدیلر.

خراسانی استیلا ایتمك اوزره حرکت ایتمش اولان (خاقان صولو) هر نه سببه مبنی ایسه ، خراسانه کیتمکدن واز کچه‌رك عودتله صغد خطه‌سنك الك مهم بلادندن اولان (کمرجه) یی محاصره ایتدی. محصورلر برقاچ دفعه وقوع بولان تسلیم تکلیفنی قبول ایتمدکلرندن شهری جبراً ضبط ایتمکه قرار ویردی . شهری دائراً احاطه ایدن خندکی طولدورمق ایچون بوتون اوردو یدی کون یاش اودون طاشیدی. بونلری خندکه طولدوردیلر.

فقط قلعه‌ده کیلر بو یاش اودونلرك اوزرینه قلعه‌دن قورو اودونلر آته‌رق بونلری آتشله‌دیلر. او اثناده ظهور ایدن روزکارك تأثیریله بو اودونلر بردنبره طوتوشه‌رق بر ساعت ایچنده تماماً یاندیلر. صولو خان، بو دفعه خندکی قویون طولوملری ایچنه طولدوردیغی طوپراقلرله املا ایتمکه تشبث ایتدی. فقط بودفعه‌ده مدهش بر یاغمور یاغه‌رق حصوله کتیردیکی سیللر خندکه طولدی. طولوملری سوروکله‌یه‌رك نهره کوتوردی. صولو خان، بو تشبثلرك عقامتی اوزرینه بر ایکی دفعه جبری هجومله قلعه‌یی آلمق ایسته‌دی. فقط بوکاده موفق اوله‌مادی.

بو اثناده صولوخان چینلیلرله ظهورایدن براختلاف اوزرینه سرعتله عودت مجبوریتنده قالدیغندن عودتندن صوکره عربلرك (کمرجه) یی تخلیه ایتملری یولنده محصورین ایله بر مقاوله عقد ایتدی. لزومی قدر عسکر براقه‌رق مملکتنه دوندی. محاصره اللی سکز کون سورمشدی. ایچریده‌کی ده‌وه‌لر اللی سکز کون صوسز قالمشلردی. خاقانك عودتندن صوکره محصور عربلر شهری تورکلره تسلیم ایتدیلر. اون بیك تورك سواری محصور عربلری تحت محافظه‌یه آله‌رق (دبوسیه) یه نقل ایلدیلر.

خاقانك پنجه‌سندن قورتولان اشرس عصیان ایتمش اولان بخارایی تکرار ضبط ایتمك اوزره کیتدیسه‌ده موفق اوله‌مقسزین خراسانه عودته مجبور اولدی (ﻫ ۱۱۰ م ۷۲۸).
اشرس ایرته‌سی سنه ماوراءالنهر عصیانی باصدیره‌رق بورالری تکرار عرب حاکمیتی آلتنه آلمق اوزره جیحونی کچدی [ﻫ ۱۱۱ م ۷۲۹]. بخارا وصغد خلقی کندوسنی قارشولایه‌رق حربه طوتوشدیلر. بو اثناده تورکلردن برفرقه اشرسك قرارکاهیله جیحون آره‌سنی طوته‌رق عربلرك خط رجعتنی کسدی.

اشرسك بردرلو ماوراءالنهر عصیانی باصدیراماديغنی کورن خلیفه‌نك خراسان عامللکنه تعیین ایتدیکی (جنید بن عبدالرحمن)، اشرس اداره‌سنده‌کی عرب اوردوسنك باشنه کچمك اوزره بو اثناده جزئی برقوتله جیحونی کچمشدی. بونی خبر آلان اشرس، تورکلر طرفندن اسیر ایدیلمك تهلکه‌سنه معروض قالان خلقنی قورتارمق ایچون برفرقهٔ عسکریه کوندردی. فقط بوفرقه یولده تورکلرك هجومنه معروض قالدی؛ مستحکم بریره التجایه مجبور اولدی. بوراده درله‌نوب طوپلاندقدن صوکره بر خروج حرکتی یاپه‌رق محاصرلری طاغیتمغه موفق اولدیلر. سرعتله حرکت ایده‌رك (بیکند) ه ایکی فرسخ مسافه‌ده (جنیدبن عبدالرحمن) ایله تلاقی ایتدیلر. فقط بو اثناده بردنبره ظهور ایدن برتورك فرقه‌سی (جنید) لك اوردوسنه

هجومه باشلادی. جنیدك معیتنده‌كی قوت محو اولمق اوزره ایكن، صوك برغیرتله كندیلرینی طوپلایه‌رق توركلری طرده موفق اولدیلر.

ماوراءالنهر خلقنك وضعیتندن خبرداراولان صولوخان سرعتله صغد خطه‌سنه‌قوشدی. سمرقند بلادندن (رزمان) ده عربلرك یكی قوماندانی (جنید) له قارشولاشدی. بوراده عربلرله توركلر، ماوراءالنهرك قطعی مقدراتنی تعیین ایده‌جك بر حربه كیریشدیلر. عرب مورخلرینك افاده‌لرینه كوره حربك قیزغین برزماننده عرب شجعانندن (واصل بن عمر) اسمنده بری صفلری یارارق خاقان صولونك اوزرینه آتیلدی. بو جرأت قارشوسنده بردنبره شاشیران (خاقان) آتی كیری چویره‌رك میدان حربی ترك ایتدی. خاقانك چكیلدیكنی كورن توركلرده كندیسنی تعقیب ایتدیلر. بو صورتله یوز سكسان بیك كشیلك تورك اوردوسی برتلاش یوزندن یانیكه اوغرادی [م ٧٢٩].

خاقان چكیلدكدن صوكره عربلرله باش باشه قالان صغدلیلر وبخارالیلر بالضروره عربلره تسلیم اولدیلر. (جنید) بو صورتله قولایجه ماوراءالنهری تكرار استرداد ایتمش اولدی. سمرقند وبخارایه عامللر تعیین ایلدی.

(صولو خان) آنی بر تلاش یوزندن اوغرادیغی مغلوبیتك انتقامنی آلمق اوزره ایرته‌سی سنه تكرار ماوراءالنهره كیردی [ه ١١٢ م ٧٣٠]. كندیسنه التحاق ایدن فرغانه‌وشاش خانلریله برلكده سمرقند اوزرینه یورودی. سمرقند محافظی (سورة بن حرالتمیمی) قلعه سورلرینك متانتسزلكندن بوراده اوزون مدت صولو خانه مقاومت ایده‌میه‌جكنی كوره‌رك خراسانه چكلمش اولان (جنید) دن استمداد ایتدی. جنید معیتنده‌كی قوتله نهری كچه‌رك (كش) شهرینه كیردی.

صولو خان بونی خبر آلنجه، كش‌دن سمرقنده كیدن ایكی طریق اوزرنده‌كی بوتون قویولری تخریب ایتدیردی. جنید بویوللردن (محترقه) دینیلن یولی تعقیب ایده‌جك‌اولورسه یول اطرافنده‌كی آغاجلری طوتوشدیره‌رق، (عقبه) دینیلن‌طریقی تعقیب ایده‌جك‌اولورسه سمرقنده درت فرسخ مسافه‌ده‌كی دربند ایچنده باصدیره‌رق محو ایتمك اوزره لازم كان ترتیباتی آلدی. جنید، عقبه یولنی طوتدی. فقط دربنده كیرركیرمز توركلر اطرافنی‌صارمغه باشلادیلر. عربلر بالضروره حرب نظامنه كیردیلر. توركلر صاغ جناحدن عربلر اوزرینه آتیلدیلر. مركز وصول جناحك یاردیملرینه رغماً عربلر مدهش بر فتوره اوغرادیلر. قوجاق قوجاغه، كوكس كوكسه دوام ایدن بو قانلی ملحمه‌ده پك چوق تلفات ویردیلر.

جنید کیجه‌نك حلولندن استفاده ایده‌رك صباحه قدر چالیشمق صورتیله اوردوکاهنك اطرافنه برخندك آچدیردی. بوراده تحصن ایده‌رك سمرقند محافظی (سوره) دن استمداد ایتدی. سوره‌نك اون ایکی بیك کشیلك برقوتله سمرقندن چیقدیغنی خبر آلان صولوخان، ایکی قوت آره‌سنده قالمامق وحرکت حالنده بولونان سوره اوردوسنی بغتةً وورمق اوزره کیجه‌لین موقعنی ترك ایده‌رك چکلدی. صباحلین موقع حربه برفرسخ مسافه‌یه قدر کلمش اولان (سوره) اوزرینه آتیلدی. صولو، عربلرك اطرافنده‌کی اوتلره آتش ویردیردی. قیزغین کونش آلتنده یانان عربلر، اطرافده طوتوشان اوتلرك حرارتیله بوس بوتون پیشمکه باشلادیلر. اوردوکاهده صو بولونمادیغندن مدهش بر صوسزلق باش کوستردی. یأس ایچنده قالان (سوره) اوردوکاهنده‌کی حیوانلری اتلاف، مالّلری احراق ایتدکدن صوکره نومیدانه بریارمه حرکتنه تشبث ایتدی. فقط، اطراف یانان اوتلردن دومانه بوغولمش اولدیغندن کوز کوزی کورمیوردی. برطرفدن‌ده تورکلر متصل هجوم ایدییورلردی. بو وضعیت ایچنده عربلر یاتمقده اولان ساحه‌یه دوشدیلر. (سوره) آتندن دوشه‌رك بل کمیکی قیریلدی. حرکته مقتدر اوله‌مدیغندن یانه‌رق أولدی. اوردوسی‌ده پریشان اولدی. اون ایکی بیك کشیدن پك آزی قاچه‌رق قورتوله‌بیلدی.

بو اثناده (جنید) ده دربندن چیقمش، سمرقند اوزرینه یورومکه باشلامشدی. (صولو خان) بو دفعه‌ده (جنید) اوردوسنه تعرض ایتدی. عربلر فنا بر وضعیته دوشدیلر. جنید؛ اوردوسنده عددلری پك چوق اولان کوله‌لری آزاد ایتمك وعدیله حربه صوقدی. کوله‌لر، شایان حیرت بر صورتده تورکلرله اوزرینه آتیله‌رق صولو خانی چکلمکه مجبور ایتدیلر وسمرقند یولنی آچمغه موفق اولدیلر. جنید سمرقنده کیره‌رك تحصن وشامدن استمداد ایتدی. صولو خان‌ده درت آی قدر صغد خطه‌سنده ترصداتده بولوندقدن صوکره بخارا اوزرینه‌یورودی ومحاصره‌ایتدی. جنید، بخارانك امدادینه‌قوشدی. صولومحاصره‌یی رفع و (طواویس) ده برفرقه ترك ایتدکدن صوکره (جنید) ه قارشی کیتدی. عربلری (کرمینیه) اوکنده یاقالادی. همان تعرض‌ایتدی. فقط جنید مستحکم‌اولان (کرمینیه) ده تحصن ایتدیکندن برشیئه موفق اوله‌مادی. عربلرك تکرار حرکت ایده‌بیلملرینه میدان براقق اوزره بورادن چکلدی. فقط عربلر تکرار یوله چیقنجه شدتلی هجوملره باشلادی. عرب مورخلرینه کوره حرب (جنید) ك علیهنه انکشاف ایتدیکی اثناده تورك امراسندن بری مقتول دوشدی. صولوخان بوندن تشأم ایده‌رك عربلرك پشنی براقدی.

(طواویس)ده ترك ایتمش اولدیغی فرقه‌یی‌ده آله‌رق مملکتنه‌دوندی[ه ١١٣ م٧٣١] [١] .

بو وقعه‌دن آلتی سنه صوکره خراسان والیسی (اسد بن عبدالله‌القسری) طخارستان و (جبویه) حوالیسنی استیلا ایتدکدن سوکره ختل اوزه‌رینه یورودیکندن ختل خانی (هبیه لپیقا)، صولو خاندن استمداده مجبور اولدی . صولو خانك سرعتله ماوراالنهره کیردیکنی خبر آلان (اسد بن عبدالله) همان رجعت ایتدی . فقط صولو خان ، ییلدیریم سرعتیله جیحون نهرینی کچرکن عربلره یتیشدی . اسدی مستحکم بر محله التجایه مجبور ایتدی .

صولو خان أله ایدیلن عرب اسیرلرندن (اسد بن عبدالله) ك طخارستان و ختل‌دن اغتنام ایتدیکی اموال ایله کندی اوردوسنك آغیرلغنی (ابراهیم بن عاصم‌العقیلی) اداره‌سنده بر فرقهٔ عسکریه‌نك محافظه‌سی آلتنده یوله چیقاردیغنی فقط ابراهیمك سرعتله حرکت ایده‌مدیکندن کیری قالدیغنی اوکره‌نه‌رك کیجه وقتی بونلری بولمق اوزره حرکت ایتدی. صباحلین تحصن ایتدکاری محلده یاقالایه‌رق چویرمه حرکتیله محافظلری تارومار و اکثریسنی اتلاف ایلدی. اسد بن عبداللهك بوتون غنائم و آغیرلغنی ضبط ایتدی. بونلری أله ایتدکدن صوکره آرتق عربلرله‌اوغراشمغه لزوم کورمدی. اسد بن عبداللهك اوکندن نمایشکارانه بر صورتده کچه‌رك قیشلامق اوزره طحارستانه کیتدی .

فقط کندیسنه التجا ایتمش اولان عرب امراسندن (حرث) ك تشویقیله قیش اورته‌سنده خراسانه کچدی . (جزجان) ی مرکز اتخاذ ایده‌رك اوردوسنی تالان ایتمك اوزره اطرافه صالدیردی . آقینجیلر (مرو) ه قدر طاغیله‌رق هر طرفی یغما ایتدیلر . بونی خبر آلان (اسد بن عبدالله) یدی بیك کشیلك بر قوتله (بلخ) دن حرکت ایتدی. یولده أله کچیردیکی تورك اسیرلرندن صولو خانك عسکرینی یغما ایچون اطرافه طاغیتدیغنی و معیتنده پك آز قوت قالدیغنی اوکره‌نه‌رك سرعتله (جزجان) اوزرینه یورودی .

(صولو خان) ك معیتنده آنجق دورت بیك کیشی قالمش ، بوتون اوردو اطرافه طاغیلمشدی. فقط اسد بن عبدالله کانجه بالمجبوریه بو جزئی قوتله عرب امیرنی قارشولامغه مجبور اولدی . وقوعبولان مصادمه‌ده صولونك معیتنده‌کی عسکر پریشان اولدی . تورکلر

[١] بر سنه‌دنبری ماوراءالنهرده چارپیشان (صولو خان) ك قطعی موفقیته دوغرو یورورکن بردنبره ساحهٔ حربی ترك ایده‌رك عودت ایتمسی ، امراسندن برینك ئولومندن تشأم ایتمش اولمقدن زیاده مملکتنده عودتی ایجاب ایتدیره‌جك برحادثه ظهورینه حمل ایتمك دها دوغرو اولسه‌کرکدر .

هیچ بر محاربه‌ده یاپمادقلری بر حرکتده بولوندیلر یعنی هر بری بر طرفه قاچدی. (صولو خان) ده؛ (حرث) ده داخل اولمق اوزره؛ یانده قالان بش اون سواری ایله طاغلره دوغرو فرار ایتدی. عربلر شدتله تعقیب ایتدیلر. صولو خانك آنی یولده بر باطاقلغه صاپلاندی. حرث تعقیب ایدن عرب عسکرلرینك خاقانی طانیمالرندن استفاده ایده‌رك باطاقلقدن چیقاردی و فرارینی تسهیل ایتدی. صولو خانك اولکی محاربه‌ده الده ایتدیکی بوتون غنائم و آغیرلقلری، کندی آغیرلغیله برابر عربلرك ألینه کچدی. کندیسنك فرارندن صوکره (اسد بن عبدالله)، خراسانه طاغیلمش اولان تورکاری تعقیب ایده‌رك محو ایتدی. صولو خانك اللی بیك کشیلك اوردوسندن پك آز کیمسه قورتوله‌بیلدی.

طخارستانه چکیلمش اولان (صولو خان) بوراده بر آز دیکلندکدن و عسکرینك قورتوله‌بیلنلرینی طوپلادقدن صوکره مملکتنه دوندی.

صولو خانك بو انهزامی تورکشلر آراسنده‌کی نفوذینك قیریلماسنی انتاج ایتدی. اخلاقنده صوك زمانلرده وقوعه کلن تبدله انضمام ایده‌ن بو موفقیتسزلك، امراسندن بر قسمنك کندیسندن آیریلماسنه سبب اولدی. بو میانده (کورصول باغا ترخان) له (توموچه) ده بولونیوردی. بو آیریلق تورکشلری قره تورکشلر وصاری تورکشلرناملریله ایکی‌یه انقسام ایتدیردی. قره تورکشلر صولو خانه صادق قالدیلر. صاری تورکشلر ایسه (کورصول باغا ترخان) ادارەسنه کچدیلر. کورصول برکیجه صولو خانك قرارکاهنه آنی بر باصقین یاپه‌رق کندیسنی قتل ایلدی [١].

صولو خانك وفاتندن صوکره تورکشلر آراسنده نفاق و مجادله باشلامش اولدیغندن ماوراءالنهر تورکاری عرب مستولیلرینه قارشی حامیسز قالمشلردی. فقط برمدت صوکره (کورصول) مخاصملرینی و صولو خانك وارثلرینی برطرف ایده‌رك کندیسنی خاقان علان ایلمشدر. عرب مورخلری (نصر بن سیار)ك خراسان والیلکی، زماننده (خاقان کورصول)ك اون بش بیك کشیلك بر قورتله شاش خانلغنی استیلایه کیدن (نصر بن سیار) ی سیحون

[١] عرب مورخلری (کورصول)ك خاقانه عصیانی سببنی بر کون بحث اوزرینه اویناد‌قلری شطرنجدن دولایی آرالرنده ظهور ایدن منازعه‌یه عطف ایدییور و خاقانك تاریخ قتلنی هجری ١١٩ سنه‌سی یعنی میلادی (٧٣٧) سنه‌سی اوله‌رق کوستریبورلر. چین وقایعنامه‌لرنده ایسه صولو خانك میلادی (٧٣٨) تاریخنده قتل ایدیلدیکی مصرحدر. کرك اسلام تاریخلرنده‌کی (کورصول)ك چین وقایعنامه‌لرنده‌کی باغاتر خان اولدیغنه وکرك صولو خانك تاریخ وفاتی حقنده هر ایکی منبعده‌کی فرقه دائر (١٧٦) نجی صحیفه‌ده‌کی [١] نومرولی نوطه مراجعت ایدلملیدر.

بویلرنده قارشولادیغنی و بالذات یاپدیغی بر کشف اثناسنده یاقالاندیغنی و تکلیف ایتدیکی فدیهٔ نجات قبول ایدیلمیه‌رك قتل و جسدینك سیحون ساحلنده تورکاره قارشی صلب ایدیلدیکنی قید ایدییورلر [١] [م ٧٤٠] .

صولو خانك وفاتندن صوکره حامیسز قالان ماوراءالنهرده‌کی تورك پرنسلکلری ایچون عرب حاکمیتنی قبولدن باشقه بر چاره قالمامشدی . شاش (طاشکند) حکمداری (باغا تورتودون)، فرغانه حکمداری (آرسلان ترخان) بر خیلی مجادله‌دن صوکره عربلرك متبوعیتنی طانیمغه مجبور اولمشلردر [ه ١٢١، م ٧٣٨] .

فقط بر قاچ سنه صوکره چین جنراللرندن (فو ـ مونغ ـ لینغ ـ چا) سیحون نهری حدودلرینه قدر اولان ساحه‌یی اشغال ایتدیکندن ماوراءالنهر تورکلری، چینلیلره استناداً عرب حاکمیتندن قورتولمق امیدینه دوشمشلردر . حتی میلادی (٧٤١) تاریخنده شاش خانلغنده بولونان (ایناى تودون)، غرب تورکلری ایچون اك مدهش بر مصیبت اوله‌رق تصویر ایتدیکی عربلرك تأدیبنی چین ایمپراطورندن استرحام ایلمشدر .

شرقده توکیو وغربده تورکش خانلقلرینی ییقان [م ٧٤٤] چینلیلرك سیحون بویلرینه قدر ایلریله‌ملری ماوراءالنهرده یکی بر وضعیت احداث ایتمشدی . باشده شاش تودونی (نا کیو پیشه)، فرغانه آخشیدی (آرسلان ترخان) اولمق اوزره ماوراءالنهرده وارلقلرینی محافظه ایده‌بیلن پرنسلر، وضعیته کوره بعضاً عرب خلیفه‌لرینی، بعضاً‌ده چین ایمپراطورلرینی متبوع طانیمق صورتیله موجودیتلرینی محافظه‌یه چالیشیورلردی بر آرالق چین‌ایمپراطوری، خانداننه منسوب بر پرنسسی فرغانه آخشیدی (آرسلان ترخان)ه تزویج ایلمشدی [م ٧٤٤].

ماوراءالنهر پرنسلرینك بعضاً عربلره بعضاً چینلیلره متوجه اولان بو سیاستی، هر ایکی طرفی‌ده قوشقولاندیرییوردی . (نصر بن سیار) چینلیلرله تأسیس مناسباتده بولوندیغی ایچون میلادی ٧٤٠ تاریخنده فرغانه خطه‌سنی اورمشدی. چینك (قوچا) والیسی (قاءو ـ سیه‌ن ـ چه) ده شاش تودونی (نا کیو پیشه) یی واساللق وظائفنی حقیله ایفا ایتمه‌مك صورتیله اتهام و قتل ایلمشدی [م ٧٥٠] .

فقط هجری ١٢٥ (م ٧٤٢) تاریخندن صوکره خراسانده عرب رؤساسی آره‌سنده ظهور ایده‌ن رقابت و احتراص مجادله‌لری (نصر بن سیار)ه تورکلرله اوغراشمغه وقت

---

[١] چین مورخلری ایسه (کورصول باغا ترخان)ك چینك (قوچا) والیسی (فو ـ مونغ ـ لینغ ـ چا) طرفندن قتل ایدیلدیکنی یازییورلر .

براقمامش ، داها صوكره امويلره قارشى عصيان بايراغنى آچان (ابا مسلم خرسانى) نك چيقارديغى اختلال ايسه عربلرى بربرلرينه دوشورمشدى .

خراسانده بربرلريله بوغوشان عربلر ، ماوراءالنهرله اسكيسى كبى علاقه‌دار اوله‌مينجه چينليلر تحكملرينى آرتيرمش ، عرض تعظيماته كيتديكى حالده شاش تودونى اعدام ايتديرمشلردى . چين جنرالنك بو حركتى بوتون ماوراءالنهر توركارينى چينليلردن صوغوتمش اولديغندن مقتول (تاكيو پيشه) نك اوغلى بوتون ماوراءالنهرى چين جنرالى عليهنه قيام ايتديرمش ، بواثناده خراسانده امويلرى امحا ايده‌رك حاكميتى آلان (ابامسلم) دن‌ده استمداد ايتمشدى .

چين جنرالى (قاعو ـ سيه‌ن ـ چه) بو عصيانى تنكيل ايتمك اوزره اوتوز بيك كشيلك بر اوردو ايله تالاس (طراز) ه قدر كلمش‌سه‌ده بوراده ابا مسلمك كونرديكى (زياد بن صالح) قومانداسنده‌كى عربلرله ماوراءالنهر توركلرندن مركب بويوك بر قوتله قارشيلاشمشدى . بش كون دوام ايدن قانلى محاربه اثناسنده قارلوق توركلرى‌ده ماوراءالنهر توركلريله اويوشارق آرقادن چين اوردولرينه هجوم ايتدكلرندن ايكى دشمن آره‌سنده قالان چينليلر تارومار اولمشلردى [م ٧٥١]. بوغلبه عربلرلهنه اوله‌رق ماوراءالنهرك قطعى مقدراتنى تعيين ايتمشدر .

چينليلر غرب ساحه‌سندن چكيلدكدن صوكره ابا مسلم رقيبسز قالمش ، خراسانده‌كى مجادلات اثناسنده سمرقند و بخارايى استرداد ايتمش اولان تورك رؤساسنى تنكيل ايده‌رك بورالرى عباسيلرك حاكميتلرينه ادخال ايلمشدر [ه ١٣٤ م ٧٥١] .

بنى اميه امراسى ماوراءالنهرده سيللر كبى قان دوكدكلرى ، اون بيكلرجه خانمان سوندوردكلرى حالده اسلاميتى بر تورلو بو حواليه قطعى صورتده صوقامامشلردى . خلق ، عربلره دين ناشرلرى كبى دكل ، بر سورو چاپولجى عاصيلر نظريله باقيورلردى . چونكه بنى اميه امراسى ظفر و فتوحاتلرنده يكى دينى نشر ايتمك مقصدينى دكل ، غارت و تالان هدفنى تعقيب ايديورلردى . بنى اميه خليفه‌لرى شام سرايلرينك اسراف واكلنجه‌سنه مقتضى پاره‌يى بوله‌مينجه خراسان واليلرينى شرقه دوغرو فتوحات اجراسنه يعنى يغما كرلكه مأمور ايديورلردى . بو امر ايله حركت ايده‌ن قوماندانلرده بالطبع استيلا ايتدكلرى مملكتلرى يغما ايتدكدن صوكره خلقدن اسلاميتى قبول ايتمكى دكل ، جزيه ويرمكى ايسته‌يورلردى .

شامدن و عراقدن ايسته‌نيلن پاره‌يى فتوحات اجراسيله يعنى يغما و غارت صورتيله تداركه وضعيت مساعد اولمديغى زمانلرده خراسان واليلرى بو پاره‌يى تأمين ايچون ماوراءالنهر

خلقنه طرح ایدیلمش جزیه‌یی تزیید ایدییورلردی. بو انصافسز معامله ایسه خلقی عربلردن واونلرك تمثیل ایتدیکی یکی دیندن اوزاقلاشدیرییوردی. (اشرس) ك خراسان والیلکی زماننده سمرقند عامللکنده بولونان و اسلامیتی نشر و تعمیم مقصدینی هر شیئك فوقنده طانیان تمیز بر مسلمانك تلقینیله بر آرالق اهتدا ایدنلردن جزیه آلینمایه‌جغنك اعلان ایدیلمه‌سی، تحملفرسا جزیه‌لر آلتنده أزیلن خلقدن بر چوغنك اسلامیتی قبول ایتمه‌سنی انتاج ایتمشدی. فقط، بو اهتدا نتیجه‌سنده جزیه ویرنلر آزالمش، واردات عمومیه یکونی بردنبره پك چوق دوشمشدی. وارداتك تناقصنی کورن بنی امیه رجالی درحال بو امری کیری آلدیرمش؛ احکام اسلامیه‌یه منافی اولمسنه رغماً؛ اهتدا ایدنلردن‌ده جزیه آلینماسنی امر ایتمشلردی. بو حال، مهتدیلرده عربلره قارشی درین بر نفرت اویاندیرمش، بر چوغنك اسکی دینلرینه عودت ایتملرینه سبب اولمشدر.

فقط امویلرك سقوطندن صوکره وضعیت تبدل ایتمشدر. عباسی خلیفه‌لرندن (مأمون)، خراسان والیلکنده بولندیغی زمان، اموی امراسندن بوس‌بوتون آیری بر سیاست تعقیب ایتمش و بو سیاست تورکاری اسلامیته تقریبه خادم اولمشدر. مأمونك مال جمعندن زیاده جلب قلوبه معطوف اولان بو سیاستی تورکاری اسلامیته ومسلمانلره ایصیندیرمش، تورك امراسندن برچوغنك مختلف صورتلرله تلطیفی، بعضیلرینك‌ده معیتنده استخدامی تورك عالمیله مسلمانلق دنیاسی آره‌سنده صمیمی برمناسبت تأسیسنه سبب اولمشدر. مأموندن صوکره بو سیاست خلیفه (معتصم) و (متوکل) زمانلرنده داها زیاده انکشاف ایتمش، بغدادله سیحون ماوراسی، کاشغر بویلری آره‌سنده دائمی برسیروسفر باشلامشدر [١]. اهتدا ایده‌رك بغداد ده یوکسك موقعلره چیقان تورکلر، وطنلرنده‌کی اقربا و قبیله‌لریله مناسبتلرینی ادامه ایدییور، بوحال اسلامیتك تورکلر آره‌سنده مصلحانه تعممنه خادم اولیوردی. ایشته بوسیاست نتیجه‌سی اوله‌رق ماوراءالنهرده یرلشن مسلمانلق شمالده شاش (طاشکند)، جنوبده طخارستان طریقلریله اورته آسیا تورکاری آره‌سنه نفوذه باشلامشدر.

ماوراءالنهرده عرب امراسنه خلف اولان آل سامان، بوسیاستی شعورلی برصورتده

---

[١] خلیفه معتصم تورك عسکری ایچون (سامرا) شهرینی تأسیس ایدنجه صغد، فرغانه، اسروشنه وشاش حوالیسنده یتیشن کنجلر خاصه اوردوسنه احضار ایچون جلب ایدیله‌رك بوشهره کونده‌ریلوردی. تورکارك عباسی خلیفه‌ری اوزرنده‌کی نفوذلرینك آرتماسی سیحون بویلرنده‌کی تورکلرك‌ده سرعتله اسلاملاشملرینه سبب اولمشدر.

ترویج ایتدکلرندن اسلامیتك توسعی داها زیاده انکشاف ایتمشدر. سامانیلردن ماوراءالنهر والیسی نصر (ه ٢٦١ م ٨٧٤) له قارداشی وخلفی (اسماعیل) دورنده ماوراءالنهر آرتق ایمانلی براسلام دیاری اولمش ، مسلمانلق سیحونك شمالندهکی (اسبیجاب) و (شاش) طریقیله ، (بالقاش) و (آرال) کوللری آرهسنده طولاشان تورکلر آرهسنه قدر صوقولمغه باشلامشدر .

سامانیلرك قوت وعدالته استناد ایدن شوکتلی زمانلرنده ایسه (ایسیغ کول) دن (ایرتیش) نهری بویلرینه قدر امتداد ایدن کنیش ساحهده طولاشان غرب تورکلریله قارلوق ، تورکش واوغوز بویلرینه منسوب قبیلهلر ؛ (شاش) و (فاراب) آراسندهکی منطقهدن سامانیلر ادارهسندهکی مسلمان تورکلرله تماس ایده ایده اسلامیته أیبدن أبی‌یه ایصنمشلردی. هجری ٣٤٩(م ٩٦٣) تاریخنده بونلردن ایکی یوز بیك چادر خلقنك هپ بردن اسلامیتی قبول ایتمش اولدقلرینی کوریورز .

آل سامان ادارهسندهکی مسلمان تورکلرك عرقداشلری آرهسنده دینلرینی نشر ایتمك خصوصندهکی فعالیتلری یالکز بوساحهیه انحصار ایتمهمش ، شرقه وجنوبی‌شرقه دوغرووده انکشاف ایلمشدر . بوایکنجی استقامته متوجه فعالیت سایهسندهدرکه قارلوقلردن کاشغر خطهسنك (آرتوج) حوالیسنده اوطوران کوچوك برقبیله ؛ رئیسلری (ساتیق بوغرا)نك غیرتیله مسلمانلغی قبول ایتدکدن باشقه بومنطقهده نشر وتعمیمنیده درعهده ایلمشدر[١].

اسلامیتك کاشغر طریقیله (ختن) وماوراسندهکی تورکلر آرهسنده انتشار وتعمیمی بالخاصه (ساتیق بوغرا) نك اخلافی طرفندن تشکیل ایدیلن (دولت خاقانیه) دورنده انکشاف ایتمشدر .

تاریخلرده میتولوژیك تورك قهرمانلرنه نسبتله (آل افراسیاب) و (ایلك خانلر) نام‌لریده ویریلن بوتورك حکومتی ، بالخاصه (ساتیق بوغرا) نك خلفلرندن (بوغراهارون) زماننده چین حدودندن سیحون نهری شماله قدر امتداد ایدن کنیش منطقهلردهکی تورك قبیلهلرینی تحت اطاعته آلمش ، آرهلرنده اسلامیتی نشر ایتمشلردر .

بو خانداندن (ایلك خان نصر بن علی) دورنده ماوراءالنهرده استیلا ایدیلهرك (ه ٣٨٩ م ٩٩٨) بوحوالیده‌ده نشرین دن فعالیتنه کرمی ویریلمشدر .

[١] (تذکرهٔ بوغراخان) ه کورهٔ ساتیق بوغرا هجری ٣٤٤ تاریخنده وفات ایتمشدر . معمافیه بوتاریخ موثوق عد ایدیلهمکدهدر .

بودولت، بالآخره (تیانشان) داغلرینك ایکی طرفنده اولق اوزره شرق وغرب ناملریله ایکی‌یه بولوندکدن صوکره‌ده تورکلری اهتدا ایتدیرمك خصوصنده‌کی مساعیلرینه نهایت ویرمه‌مشلردر . بالخاصه شرق خانلرندن (بلا ساغون) و (کاشغر) ده اجرای حکومت ایدن پرنسلر ، فعالیتلرینی تورکستان ایچریلرینه قدر توسیعه موفق اولمشلردر .

شرق تورکلری آره‌سنه بوصورتله نفوذ ایدن اسلامیت ، شمال تورکلری آره‌سنه‌ده (قافقاس) و (خوارزم) طریقیله صوقولمشدر .

داها ایکنجی خلیفه (عمرالفاروق) دورنده عربلر ایرانی ییقدقدن صوکره (قافقاس) طاغلرینه طایانمش، حاکمیتلرینی بوحوالی‌یه قدر تشمیل ایتمش اولان خزر تورکلریله تماسه کلمشلردی .

اسکی یونان تاریخلرنده (آغاتیرس) دینیلن وتورك نسبنامه‌لرنده‌کی (آغاجری)لر اولملری محتمل بولونان خزرلر ؛ میلادی اوچونجی عصردنبری ، خزر دکزیله قره دکز آره‌سنده‌کی شمدیکی (حاجی‌طرخان) ساحه‌سنده اوطوریور ، قافقاس‌دربندلرندن اینه‌رك متصل قدیم ایرانیلری ازعاج ایدییورلردی .

ولادت محمدیه اثناسنده ایرانده حکمران اولان (نوشروان) قافقاس دربندنده برچوق استحکاملر یاپمش اولمسنه رغماً بو جسور قومك آقینلرینی طوردوره‌مامشدی .

قافقاس ساحه‌سنده بوصورتله ایرانیلره عربلر خلف اولنجه عصرلردنبری ایرانیلرله دوام ایدن مجادله عربلره انتقال ایتمشدی . حتی (عمرالفاروق) زماننده قافقاسلره دایانان عربلردن برفرقه دربندلری کچه‌رك (بلنجر) و (بیضا) شهرلرینه قدر ایلریله‌مشلردی [ﻫ ٢٢ م ٦٤٢] .

فقط استقلال ووطن مدافعه‌سنده پك قیصقانچ اولان خزرلر ، عربلرك بوآنی تجاوزلرینه مقابله اوله‌رق ، کندیلرینی طوپلادقدن صوکره تعرضه کچمش ، بونلری‌پریشان برحالده قافقاس ماوراسنه آتمشلردر [ﻫ ٣٢ م ٦٥٢] .

عربلر بوساحه‌ده داها ایلك حمله‌ده معروض قالدقلری شدتلی وقوتلی مقاومت قارشوسنده تجاوزی حرکتدن واز کچمکه مجبور اولمشلردر . بوندن دولاییدرکه صوك حادثه‌دن صوکره ، ایکنجی عصر هجری بدایتلرینه قدر عربلرله خزرلر آره‌سنده برحادثه ظهور ایتمه‌مش اولدیغنی کورییورز .

ایکنجی عصر هجرینك ایلك سنه‌لرنده عربلر قافقاسیه‌دن خزرلر اوزرینه برداها هجوم

ایتمشلردر. فقط خزر خاقاننك اوغلی بویوك قوتله متجاوز عربلری مغلوب ایتدکدن باشقه قافقاسیا دربندندن کچەرك آزربایجان حوالیسنه کیرمشــدر [ﻫ ۱۰٤ م ۷۲۲] . عربلرله خزرلر آرەسنده بوصورتله باشلایان محاربه ، سنەلرجه دوام ایتمش ، هرایکی طرف حدودلری جوارندەکی خلقك پریشانلغندن باشقه برنتیجه ویرمەمشدر . بومحاربەلردن برنده (جراح بن عبدالله‌الحکمی) ، خزرلر اولکەسنه کیرەرك (بیضا) یه قدر کیتمش وبوشهری فتح ایتدکدن صوکره عودت ایدرکن خاقانك اوغلی کندیسنی تعقیب ایدەرك (اردبیل) ده یاقالامشــدر . بوراده وقوعه کلن قانلی محاربەده (جراح بن عبدالله) ومعیتندەکی اوردو تماماً محو اولمشــدر . خزرلر ؛ اوکلرنده برمانع قالمادیغنی کورونجه ، کچدکلری اولکەلری یغما وتخریب ایده ایده (موصل) ە قدر ایتمشلردر . بو بویوك تهلکه قارشوسنده تلاشه دوشن خلیفه (هشــام بن عبدالملك) ، ماوراءالنهرده تورکلرله محاربەیه آلیشمش اولان (سعیدالحرش) ی معظم بر قوتله خزرلره قارشی کوندرمش ، بوذات خزرلری قافقاسیه شمالنه چکلمکه مجبور ایتمشدر [ﻫ ۱۱۲ م ۷۳۰] .

ایرتەسی سنه خلیفه هشامك قارداشی (مسلمه) قافقاسیەیی آشارق خزر اوردوسنی پریشــان وقوماندانلری اولان خاقانك اوغلنی قتل ایتدیکندن بونك انتقامنی آلمق اوزره خزرلر یکیدن طوپلانمش ، مســلمەیی سرعتله دربندك جنوبنه ایتمکه مجبور ایتمشــلردر [ﻫ ۱۱۳ م ۷۳۱] .

خلیفه هشام ، خزرلری قطعی صورتده تنکیل ایتمك اوزره بالآخره بنی امیه تختنه کچن (مروان بن محمد) ی یوز یکرمی بیك کیشلك برقوتله قافقاسیایه کوندرمشدر .

مروان ، قافقاسیاده اهالی‌یی تأدیب واورالره یاییلمش اولان خزرلری تنکیل ایدەرك خط رجعتنی تأمین ایتدکدن صــوکره دربندی کچمش ، خزر خاقانی مغلوب ومرکز حکومتنی ترکله فراره مجبور ایتمشدر [ﻫ۱۱۹ م ۷۳۷] .

بووقعەدن صوکره بوحوالیده برمدت ایچون دوام ایدن ســکونت عباسی خلیفەسی (منصور) زماننده خزرلرك تجاوزیله بوزولمشــدر . خزرلر قافقاســیا دربندینی کچەرك آزربایجانه قدر اولان ساحەیی یغما وتخریب ایتمشلردر [ﻫ ۱٤٥ م ۷٦۲] . خزرلر ایکی سنه صوکره برداها قافقاسیایه کیرمش وبو دفعه (تفلیس) ی ضبط واهالیسنك برقسمنی اعدام ، دیکرلرینی‌ده طرد ایدەرك قافقاســیانك بوتون غرب جهتلرینی اســتیلا ایتمشلردر [ﻫ ۱٤۷ م ۷٦٤] .

خلیفه (هارون رشید) زماننده خزرلر خانی ، (موصل) ه قدر اینه‌رك هرطرفه دهشت ویرمش ، مرکز خلافت اولان (بغداد) بیله تهلکه‌یه دوشمشدر. خاقان عودتده بو حوالیدن آلدیغی یوز بیك اسیری‌ده برابرنده مملکتنه کوتورمشدر . عباسیلر قوت وشوکتلرینی غائب ایتدکدن صوکره اوزاق منطقه‌لرله مشغول اوله‌مدقلرندن باشقه طرفلرده اولدیغی کبی قافقاس منطقه‌سنده‌ده کوچوك امارتلر تشکل ایتمشدر . بری (شروان) ده دیکری (دربند) ده تشکل ایدن بو امارتلر ، برطرفدن خزرلر دیکر طرفدن مجاور قافقاس پرنسلکلریله دائمی صورتده چارپیشوب طورمش ونهایت هجری ۲۹۷ (م ۹۰۹) تاریخنده خزر خاقاننك ضربه‌سیله ییقیلمشلردر .

عربلر ، ایکنجی خلیفه زماننده اعتباراً خزرلرله تماسه کلمش اولدقلری حالده اسلامیت بونلرك آره‌سنده پك آز انتشار ایده‌بیلمشدر. بونك سببی، خزرلرك مسلمانلرله تماسلرینك حرب ساحه‌سنده اولماسنده وبوحربلرك عربلرك قطعی غلبه‌لریله نتیجه‌لنمه‌مسنده آرامق ایجاب ایدر. بوندن باشقه بزانسلیلر طرفندن طرد ایدیلن یهودیلرك خزرلر اولکه‌سنه التجا وکندی دینلرینی خزر خاقانه تلقین ایتمه‌لری‌ده اسلامیتك واسع نسبتده انتشارینه مانع اولمشدر.

قافقاس طریقندن قانلی مجادله‌لرله شمال تورکلری آره‌سنه صوقوله‌میان مسلمانلق، باشقه بریولدن مصلحانه پك کوزل نفوذ ایتمشدر : داخلی براختلال نتیجه‌سنده مملکتلرینی ترکه مجبور اولان مسلمان خوارزم تورکلری خزرلره التجا ایتمش محاربه‌لرده کوستردکلری یارارلقله خاقانك توجنه مظهر اولمشلردی . بومسلمان خوارزم تورکلری تدریجاً خزر دولتنده بویوك برنفوذ قازانه‌رق اك مهم مأموریتلر درعهده ایتمش ودینلرینك خزر تورکلری آره‌سنده انتشارینه چالیشمشلردر . خزر خانلغنك اواخرینه دوغرو اسلامیت خزرلر آره‌سنده مهم برکتله‌نك معنویاتنه حاکم اولمقله برابر بوتون خزرلری دائرهٔ نفوذینه آله‌مامشدی. چونکه دین خصوصنده غایت لیبه‌رال حرکت ایدن خزر خانلری ، یهودیلك، خریستیانلق ومسلمانلق‌دن باشقه اسکی پوت‌پرستلکله شامانیلکده‌ده واسع بر سربستی ویرمشلردی .

اسلامیت خزر تورکلری آره‌سنده واسع نسبتده تعمم ایتمدیکی حالده ، داها شمالده وولغا بویلرنده اوطوران بلغار تورکلری نزدنده بویوك بر موفقیت قازانمشدر . اوته‌دنبری خوارزمیلرله وولغا تورکلری آره‌سنده واسع مقیاسده تجاری مناسبات وارتباط بولونیوردی. خوارزمیلر ، خراسان وماوراءالنهردن آلدقلری اشیای تجاریه‌یی وولغا بویلرینه کوتوریور،

اورالردن آلدقلری کورکلری ودریلری‌ده ماوراءالنهره ، خراسانه وحتی طخارستانه نقل ایدییورلردی. ایشته بوصورتله صیق صیق وولغا بویلرینه کیدوب کلن خوارزمیلربورالرده مسلمانلغی نشر وتعمیمه چالیشمش وبویوك برموفقیت قازانمشلردر. بونك نتیجه‌سی اوله‌رق بلغار خانی (الماس سیلکی اوغلی) تبعه‌سیله برلکده اهتدا ایتمش ، میلادی ٩٢١ تاریخنده خلیفه (مقتدر بالله) ه مراجعتله دینك اساسنی تعلیم وجامعلر تأسیس ایتمك اوزره برهیئت کوندره‌ریلمه‌سنی رجا ایتمشدر. (احمد بن‌فضلان) ك کتابنده بولوندیغی بوهیئت بلغارشهرینه کلنجه الماس سیلکی خان اسمنی (جعفر بن عبدالله) ه تحویل ایتمشدر .

بشنجی جلدك ختامی

اخطار

تورك تاریخنك دور اسلامی‌یه قدر اولان صفحاتی بوجلد ایله ختام بولمشدر . ملی تاریخمزك شمدی‌یه قدر بزه مجهول قالان وتنویری چوق مشکل اولان صفحه‌لرینی‌یاشاتمق مقصدیله تألیف ایدیلن شو اثر ، بوکونکی ویارینکی تورك کنجلرینه ملی تاریخی تعمیق ایچون برواسطهٔ تشویق اولورسه مؤلف معنوی مکافاتنی کورمش اوله‌جقدر .

مفصل تورك تاریخی بشنجی جلد خطا وصواب جدولی

خطا	صواب	صحیفه	سطر
کیه‌مو ـ تانغ ـ شو	کیه‌ئو ـ تانغ ـ شو	٣	١٦
ادوار شاداں	ادوار شاوان	٣	٢٤
Horluji	Horiuji	٨	١٨
Aiiatıque	Asiatique	٩	٢٦
بایغو	بابغو	١٠	٢٢
پرنسلرندینك	پرنسلرینك	١٦	٢١
تومسن	تومین	١٧	٢٠
وقوعو	ثوتوعو	١٨	٤
یولی	یوقو	١٨	١٧
مسودی	مسعودی	٢٤	٢٢
aleb	Abel	٢٦	٣٢
ایددرك	ایده‌رك	٢٧	٩
ادرارد شاوان	ادوار شاوان	٢٧	١٥
ادرووار شاوان	ادوار شاوان	٢٨	١٧
نتیجه‌لنمسیله	نتیجه‌لنمه‌مسیله	٣٢	٨
(زه‌ماق)	(زمارق)	٣٩	٢١
(یه‌لیزه)	(به‌لیزه‌ر)	٤١	٢٣
٥٧٤ تاریخنده	٥٧٨ تاریخنده	٣٤	١٣
تعییب	تعقیب	٤٤	١٨
مستقلی	مشقتلی	٤٥	١١
(آنافوآی) ی کندینك	(آنا قوآی) لـ خلفك	٤٥	١٧
تورفانتوس	تورقنتوس	٤٧	١٩
قبیله	قبیله‌یه	٥٢	١٥
مالك	حالك	٥٩	١١
کاری	کلدی	٦١	٥
تیه‌لر	تیه‌لەلر	٦٦	١٢
یختی	پاختی	٧٨	٢١
تختی ألده ایتمش	ألده ایتمش	٧٩	٢٥
برانسك	پرنسك	٨١	٢٥

خطا	صواب	صحیفه	سطر
(تيه - لى - شو)	(تيه - لى شه)	٩٥	٢٥
(قوشوكيو ئەسەكى)	(قوشوكيو ئەسەكين)	٩٨	٢٨
انتخاب	انتخابه	١٠١	١٥
شااچى	شاد اچى	١٠٥	٢٦
(آسيەمو)	(آسيومو)	١٠٦	١١
Tèhour	Tehɔuo	١١٤	٢٧
(پيشه)	(پەئى شه)	١١٦	١٦
توركى - شى	تو - كى - شى	١١٩	٣١
(هنغ - تو)	(هنغ - تو - تو)	١٢٢	٢٦
تفره	تفرقه	١٢٣	٢٢
پتيرديكنى بولان خان	پتيرديكنى بولان خان	١٢٤	١٣
ووعه	وقوعه	١٢٤	٢٥
(تان - پەئو)	(نان - پەئو)	١٣٣	١٩
Tchoue	Tchouo	١٣٥	٤
(Pei - ho)	(Pe - Ho)	١٣٥	٢١
آره كولى آراسندەكى	آراسندەكى	١٣٦	١٩
تانظر	تانغلر	١٣٧	٢٢
ادارسنى	ادارەسنى	١٣٧	٢٥
Tchao - uo	Tchao - ou	١٣٨	٧
Wahonman	Wahouman	١٣٨	١٨
Yn-ten	Yu - Ten	١٣٩	٨
بوبو	پوپو	١٤٠	١٣
سيكيمشت	سيميكيشت	١٤١	٢٤
Alins	Alaıns	١٤٢	١٠
leng	Leang	١٤٢	١٧
تيائوچه	تياعوچه	١٤٢	٢٦
قبيلەسه	قبيلەسنه	١٤٣	١٥
pen	Pan	١٤٥	٢٠
Cheang	Choang	١٤٦	٢٥
ماقوارت	مارقوآرت	١٤٧	١
Maquart	Marquart	١٤٧	٢٦
فوچا	قوچا	١٤٩	٦
پوچين	پوچن	١٤٩	١٥
پوچين	پوچن	١٥٠	٦

خطا	صواب	صحیفه	سطر
پوچین	پوجن	١٥٠	٩
قوتونور	قوقونور	١٥١	٢٠
پوچین	پوجن	١٥٣	١٦
(نی ـ شوسوکین)	(نی ـ شو ـ سه‌کین)	١٥٤	٢٣
Tou - Kie	Tou _ Kiue	١٥٤	٢٦
ناعو	تاعو	١٥٥	٤
توسیفو	توسیفو	١٥٥	٢٢
(هوآی ناعو)	(هوآی تاعو)	١٥٦	٢٣
واز کچیردیکز	واز کچیردیلر	١٥٧	١٧
ثولی‌وه‌بی تکین	(ثول وه‌بی‌تکین)	١٧٤	١١
Pa- sai - Kou	Pa - Sai - Kan	١٧٤	١٦
آسیاهین	آسناهین	١٧٥	١٩
ثولو	تولو	١٧٧	١٦
ang -li	Tang - li	١٧٩	٢
آتو بك	آتوبه‌یی‌لو	١٨٠	١٤
مجولیت	مجهولیت	١٨٠	٢٥
Hang - Hi	Khang - Hi	١٨٢	٢٥
سه‌لیفا	سه‌لیفا	١٨٣	٩
تورتون	(تونون) یعنی (تودون)	١٨٣	٢٦
شه‌هات	شه‌هان	١٨٤	٨
(پاد)	(پات)	١٨٤	١٨
موغواستان	موغولستان	١٨٩	٢٣
(دونته‌ر)	(دونته‌ر)	١٩٠	١٩
(دونته‌ر)	(دونته‌ر)	١٩١	١
(لوپ کولی)	(بار کول)	١٩٢	٣
(لوپ کولی)	(بار کول)	١٩٢	٧
(می غانفو) یی	(سی‌غانفو) ده	١٩٤	٧
برنی	برنی باشبوغ	٢٠٠	٤
[یعنی جنکیز دورنده]	[یعنی آل جنکیز دورنده]	٢٠٠	٧
نهری	شهری	٢٠٠	٧
(ویریلن ایدی قوت)	ویریلن (ایدی قوت)	٢٠٤	٢٧
تصر	تصریح	٢٠٥	١
اسمند	اسمنده	٢٠٧	٤
روبروکیسی	روبروکیس	٢٠٨	١٠

خطا	صواب	صحیفه	سطر
اعباراً	اعتباراً	٢١٠	١
اوتوکش	اوتوکن	٢١٦	١٧
اوتوکش	اوتوکن	٢١٦	١٨
اوتوکش	اوتوکن	٢١٦	٢٠
شرقده ایسه دوقوز اوغوزلر	شرقده‌ایسه‌اولادوقوزاوغوزلر	٢١٧	١١
وتبیتلیلرله محاط	وتبیتلیلرله‌وصوکراده‌اویغورلرله‌محاط ٢١٧		١١
روبرون	روبروکیس	٢١٩	١٢
قره‌ختان	قره ختای	٢٢٠	٤
٥٩٠	٥٦٠	٢٢٤	١
هرواسطه‌لره	هرواسطه‌یه	٢٢٦	١٥
٦٩٥	٦٥٩	٢٣٥	٦
٦٥٥	٦٦٥	٢٣٦	٧
سروشنه	اسروشنه	٢٥٠	٨
Kien - le	Kiu le	٢٥٢	٢٤
زمانده	زمانده	٢٥٥	١٨
سه‌ین	سه‌کین	٢٥٦	١٩
Waroaliz	Warvaliz	٢٥٧	٢٠
عائله دوغوش یولیله	دوغوش‌یولیله	٢٦١	١٤
بوبرنسلکلرك	بوبرنسلکك	٢٦٤	٩
(هه‌لیا) سی	(هه‌لیفا) سی	٢٦٥	٢٤
ماسیتت	ماستیت	٢٩٨	٢٠
(دارماسیتت)	(دارماستیت)	٢٦٨	٢٠
ماسیتت	ماستیت	٢٦٨	٢٢
(دارماسیتت)	(دارماستیت)	٢٦٨	٢٢
(هییه‌کیفو)	(هییه‌کیفو)	٢٦٩	٤
(ou - Ki - Kiao- Wei)	(ou - Ki - Hiao - Wei)	٢٧٣	٢٠
ایماً ،	ایماء	٢٧٣	٢٦
(هوآ - چانغ)	(هوآ - چونغ)	٢٧٥	١٦
(کیوەن - تای)	(کیووەن - تای)	٢٧٥	٢٠
(ووئه‌ی - هولر) لر	(هوئه‌ی - هو) لر	٢٨١	٢٥
یاپامامش	یاپامامشلردر	٢٨٣	١٦
اولان	عربلر ،	٢٨٣	١٧
(توحشکث)	(تومشکث)	٢٩٤	١٣
ضبطه وقیدینه	ضبط وقیدینه	٢٩٤	٢١

سطر	صحیفه	صواب	خطا
١٣	٢٩٥	عربلر	عربلری
٢٤	٢٩٧	تسلیم اولان	تسلم اولان
٢٣	٢٩٨	ایرماغنك	غـلك
٢٥	٢٩٨	ماوراءالنهره	وراءالنهره
١١	٣٠١	کویلولری	کویلری
٣٦	٣٠٢	(عباد بن زیاد)	(عباد بن زیاد)
١٣	٢٠٣	بر وحشت روحیه	بر دهشت روحیه
١٢	٢٠٦	(م ٧٢٣)	(م ٧٢٢)
٢٦	٣٠٩	دائراً مادار احاطه	دائراً احاطه
٤	٣١٣	(هیبه‌لیفا)	(هیبه‌لیقا)

[٢٩١ نجی صحیفه‌ده (اسر وشنه واشتیخان حوالیسنك) عباره‌سیله باشلایوب صحیفه نهایتنه قدر دوام ایدن پارچه مذکور صحیفه‌ده‌کی [١] نومرولی نوطه عائد اولدیغی حالده سهواً متن اوله‌رق دیزیلمشدر . بوصورتله تصحیحی ایجاب ایدر]

عمومی فهرست

صحیفه

برنجی کتاب

٣ باشلانغیچ
٢٦ تورك تاریخنك چاغلره تقسیمی
٢٧ تورك تاریخنك منبعلری
٣٢ محیط ارضی
٤١ یوقاری آسیانك اسکی سکنه‌سی
٥٠ توران واسکی تورانیلر
٥٣ وو-سونلر
٥٥ ساقالر
٦٢ ماساجتلر
٦٥ آلنلر
٦٦ اسکیتلر
٧٠ سقولوتلر
٧٨ سارماتلر
٨٠ مدیه تورانیلری
٩٦ ألاملر - سومبرلر
٩٨ ألام حکومتی
١٠١ سومبرلر
١١٦ اورال - آلتای اقوامنك مهاجرتلری
١٢١ ساموئدلر ، فینوالر
١٢٤ لاپونلر
١٢٨ اوغورلر
١٢٩ مجارلر
١٣١ موغوللر - تونغوزلر
١٥٠ تاتارلر ، قاپچاقلر ، بجنکلر ، باشقیردلر ، بلغارلر

صحیفه

ایکنجی کتاب

٣ ملی دستان
٩ تورکلرك منشأی

قویونلو دولتی

٢١ تەئومان تانژو
٢٦ مەتە تانژو (اوغوزخان)
٤٣ کی‌یو تانژو
٥٣ کیون تانژو (کون خان)
٦٤ ییشی تانژو
٧٩ اوغو تانژو
٨٥ اوصلو تانژو
٩١ کیولی تانژو
٩٣ تسیەتی تانژو
١٠٠ هولو تانژو

قویونلو دولتنك انحطاطی

١١٠ هویەن تانژو
١٢٣ هیولی تانژو
١٣١ توشی تانژو

قویونلو دولتنده داخلی اختلاللر

١٣٤ هوهان تانژو
١٤٨ چولو تانژو

اورته آسیانك چینلیلر طرفندن استیلاسی و قویونلو دولتنك انحلالی

صحیفه

١٥٠ اوجولی تانژو
١٥٨ اولو تانژو
١٦٠ اولشی تانژو

قویونلو دولتنك انقسام وانقراضی

١٦٥ یونو تانژو

١٦٩ شمالی قویونلو دولتی وعاقبتی

١٨٠ جنوبی قویونلو دولتی وعاقبتی

١٨٠ ایکنجی هوهان
١٨٠ موتانژو
١٨٥ هن تانژو
١٨٥ تیەتانژو
١٨٥ سوتانژو
١٨٥ چانغ تانژو
١٨٧ ایتو تانژو
١٨٧ توهو تانژو
١٨٧ غانقو تانژو
١٨٨ سونسه تانژو
١٨٩ طاك تانژو
١٩٠ جی تانژو
١٩١ هیولی تانژو
١٩٢ تولو تانژو
١٩٢ قولی تانژو
١٩٣ مەئو تانژو
١٩٣ هوجینغ تانژو
١٩٣ کیانغ کیو تانژو
١٩٥ جنوبی قویونلو دولتنك انقراضی

اوچنجی کتاب

٣ چینده قویونلولر
هن ـ چاعو ـ هیا ـ شمالی لەآنغ خانلقلری

صحیفه

٥ اولوهان خانلغی

٥ اولو هان خانلغنك مؤسسی اولو تانژو یوئەی های
١٤ لیه ثوهو تانژو
١٤ لیه ثوتسونغ تانژو
٢٧ لیه ثوتان تانژو
٢٨ لیەثو یاثو تانژو

٣٤ چاعو خانلغی

٣٤ شەله (بویوك چاعونك كوك خانی)
٤٥ شەهو

٥٨ هیا خانلغی

٦١ مؤسس حکومت یویو خان
٦٥ چام خان
٦٨ تیم خان

٧١ شمالی لەآنغ خانلغی

٧١ موم سون خان
٧٦ موکیەن خان

٨١ طوغولولر

ووهوآنلر ـ سیەن‌پیلر ـ توپالر ـ وەییلر یوئەجیلر ـ جوجنلر

٨٢ طوغولولر

٧٢ بی‌یوئه

٨٤ ووهوآنلر

٨٧ سیەن پیلردن مویونغلر

٨٨ تانشه هوآی

٩٠ توپالر

صحیفه

٩١ ماءو
٩٢ اولیو
٩٢ یولیو
٩٤ چینده طوغولولر : وه‌یلر
٩٤ قوته‌ی
٩٦ سه
٩٦ تاءو
٩- هونغ
٩٦ قو
٩٧ هیا ثووه‌ن‌تی وامپراطورلغك ایکی‌یه انقسامی
٩٨ توپالر دورنده چینده بودیزم حرکاتی
١٠٢ ماوراءالنهر وشمالی هندستانده طوغولولر : یونه‌چیلر
١٠٧ قوچوقو
١١: ین ـ قاءو ـ چینغ ـ تای
١١١ هیا قاپیسا
١١١ قانیشقا
١١٨ هوویشقا
١١٨ واسوده‌وا
١١٩ یونه‌چیلر ومدنیت قدیمه
١٢٢ غربی قویونلیلر
١٢٢ غربی قویونلولر
١٣١ اوروپاده‌قویونلولر: بالامیرو آتیلا قویونلولری
١٣٢ بالامیر
١٣٨ آتیلا
١٥٦ آتیلادن صوکره قویونلولر

صحیفه

١٦٨ اورته آسیا واوروپاده‌طوغولولر: جوجنلر ، آوارلر
١٦٨ تولون
١٧٢ توقای خان
١٧٣ شیقای خن (تالان)
١٧٤ صولیه‌ن خان
١٧٥ چولو خان
١٧٧ شه‌تولوپوجین خان
١٧٧ قومین‌تون خان
١٧٨ قوچ خن
١٧٨ توهان خان
١٧٩ چونو حن واخلاف
١٨٣ آوارلر
١٨٥ بایان خان
١٩٣ ماوراءالنهر و شمالی هندستانده قویونلولر: آق‌قویونلولر [افتالیتلر، هیاطله]
١٩٨ توراماں
١٩٩ میهیرا کولا
١٩٦ آخشونوار

دردنجی کتاب

کوك تورك خاقانلغی

٣ توکیولر
١٣ تومن ایلی یابغو ـ بومین خان
٢٢ قولو خان

صحیفه

توکیو خانلغنك ادوار شوکتی
٢٤ موهان خان
٤٠ توبو خان
٤٧ داخلی مجادله‌لر و توکیو خاقانلغنك انقسامی
٤٧ شابولیو خان
٧٣ موهو خان
٧٦ تولان خان
٨٧ بوکیا خان
٩٤ کیمین خان
١٠٧ توکیو خاقانلغنك یکیدن اعتلاسی
١٠٧ شی‌پی خان
١٢٢ چولو خان
١٢٦ کوك تورك خاقانلغنك تکرار انحطاطی
١٢٦ که‌لی خان
١٥٨ شرقی کوك تورك خاقانلغنده فترت دوره‌سی
١٨٢ شرقی کوك تورك خاقانلغنك فترت دورنده تولس‌لر
١٨٦ شرقی کوك تورك خاقانلغنك فترت دورنده (سیرتاردوسون) لر
١٩٧ شرقی کوك تورك خاقانلغنك فترت دورنده (دوقوز اوغوز) لر

صحیفه

٢٠٥ شرقی کوك تورك خاقانلغنك فترت دورنده اورته آسیاده چینلیلر
٢١١ شرقی تورك خاقانلغنك ایکنجی دوره‌سی اورخون یاخود قره قوروم تورکلری
٢١٣ شرقی کوك تورك خاقانلغنك احیاسی
٢١٨ ایلترس قوتلو خان
٢٢٩ مه‌چو خان = قاپاغان خان
٢٦٤ بیلکه خان
٣٠٤ ایجن خان
٣٠٧ داخلی اغتشاشلر و خاقانلغنك انقراضی

بشنجی کتاب

٣ مقدمه
١٣ غربی کوك تورکلر
١٥ غربی کوك تورك خانلغنك تشکلی
٢١ غربی خانلغنك مؤسسی ایستمی یابغو
٤٣ تاردوخان
٦٣ جولوخان
٧٨ شه‌قوئه‌ی خان
٨١ تونغ یابغو

صحیفه

٨٩ باغاتور سه‌بی خان

٩١ سه‌یابغو خان

٩٤ تولوخان

٩٧ شابولوتیه‌لی شاد

١٠٦ میلادی ٦٤٠ تاریخندن صوکره غربی کوك تورکلر

١١٣ غربی کوك تورك خانلغنده احتراص مجادله‌لری

١١٧ غربی تورکستانده چین حاکمیتی وچین جنرالی سوتینغ فانغ ك فتوحاتی

١٢٩ چین حاکمیتی آلتنده غرب خانلغی

١٥٩ تورکشلر

١٧٣ صولو خاندن صوکره تورکشلر

١٨٢ کوك تورکلرك تشکیلات وعادتلری

١٨٨ کوك تورکلرك یازیلری

١٩٢ **چین ایمپراطورلغنده تورکلر**

شاتو تورکلری

١٩٧ هانلر وچائولر

٢٠٠ اویغورلر

٢٠٧ اویغورلرك دین ومدنیتلری

٢١٢ قیرغیزلر

٢١٤ قارلوقلر

٢٢٠ قره‌ختایلر

٢٢٣ **شرقی آوروپایه کوك تورك آقینلری:**

٢٢٣ آوارلر

٢٢٥ خزر تورکلری

٢٢٩ په‌چه‌نکلر

٢٣٠ قاپچاقلر

٢٣٢ بلغار تورکلری

٢٣٥ **اسلامیتك ظهور و اورتا آسیایه**

صحیفه

دوغری توسعی هنکامنده ماوراء النهر خطه‌سیله سند و جیحون نهرلری آره‌سنده‌کی ساحه‌لرك وضیعتی

٢٣٨ سغد خطه‌سی وسمرقند خانلغی

٢٤٥ اسلامیتك ظهور وشرقه طوغری انتشاری اثناسنده سغدیلرك اخلاق وعادتلری

٢٤٧ بخارا خانلغی

٢٥٠ اشروسنه و اشتیخان پرنسلکاری

٢٥٢ شاش خانلغی

٢٥٤ کش خانلغی

٢٥٥ فرغانه خانلغی

٢٥٧ طخارستان خانلغی

٢٦٢ هیطل خانلغی

١٦٥ جابلستان حکومتی

٢٦٧ قومد خانلغی

٢٦٨ واخان خانلغی

٢٧٠ اودییانا وقاپیسا حکومتری

٢٧٢ هامی مملکتی

٢٧٣ تورفان مملکتی

٢٧٨ **اسلامیتك ظهور و انتشاری اثناسنده آسیانك وضعیتی**

٢٨٤ **ماوراءالنهر و سند حوزه‌سنك عربلر طرفندن استیلاسی — تورکلرك اسلامیتله تماسلری**

خريطه‌لر

١ آسیانك جغرافیاسی - تورکلرك مهاجرت و استیلا وتجارت یوللری - مشهور یکیدلر - سد چین
٢ اورته آسیا
٣ قدمای جغرافیونه کوره آسیا
٤ چینلیلره کوره آسیا
٥ اسلام جغرافیونـه کوره آسیا
٦ تورك ایلینك اسکی اتنوغرافیاسی
٧ تورك اقوامنك مهاجرتی
٨ بو کونکی تورك ایلینك اتنوغرافیاسی
٩ قویونلو ایمپراطورلنی و قوشان قراللغی
١٠ قویونلولرك انقراضندن صوکره بشنجی عصر میلادی‌یه قدر آسیاده تورك حکومتلری: ووهوآنر - برنجی وایکنجی چاه‌و خانلغی - توبالر - غربی قویونلولر - یوئه‌چیلر - یه‌ن قراللغی .
١١ بشنجی عصر میلادیده آسیاده موجود تورك حکومتلری: جوجنر - وه‌ئی - له‌آنغ هیا خانقلری - قوشان قراللغی .
١٢ دردنجی عصر میلادی اواخرندن یدنجی عصر اوائلنه قدر اوزویاده تورك حکومتلری
١٣ توکیولر وافتالیتلر .
١٤ غربی کوك تورکلر ، تورکشلر ...
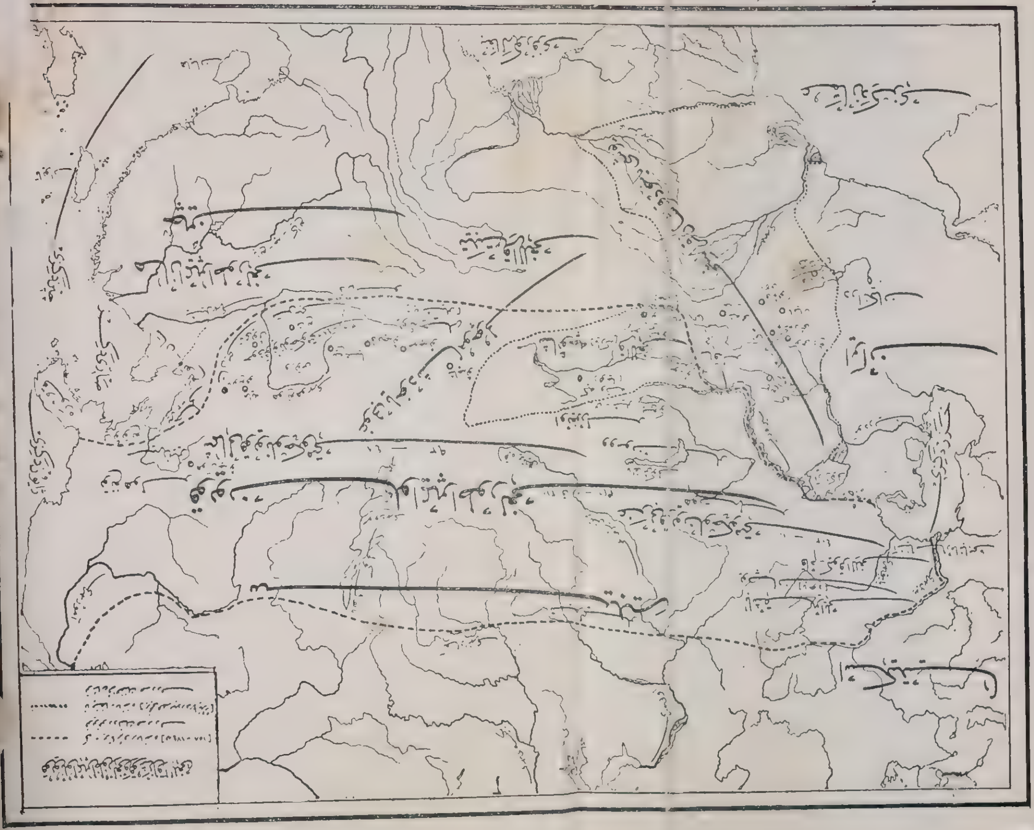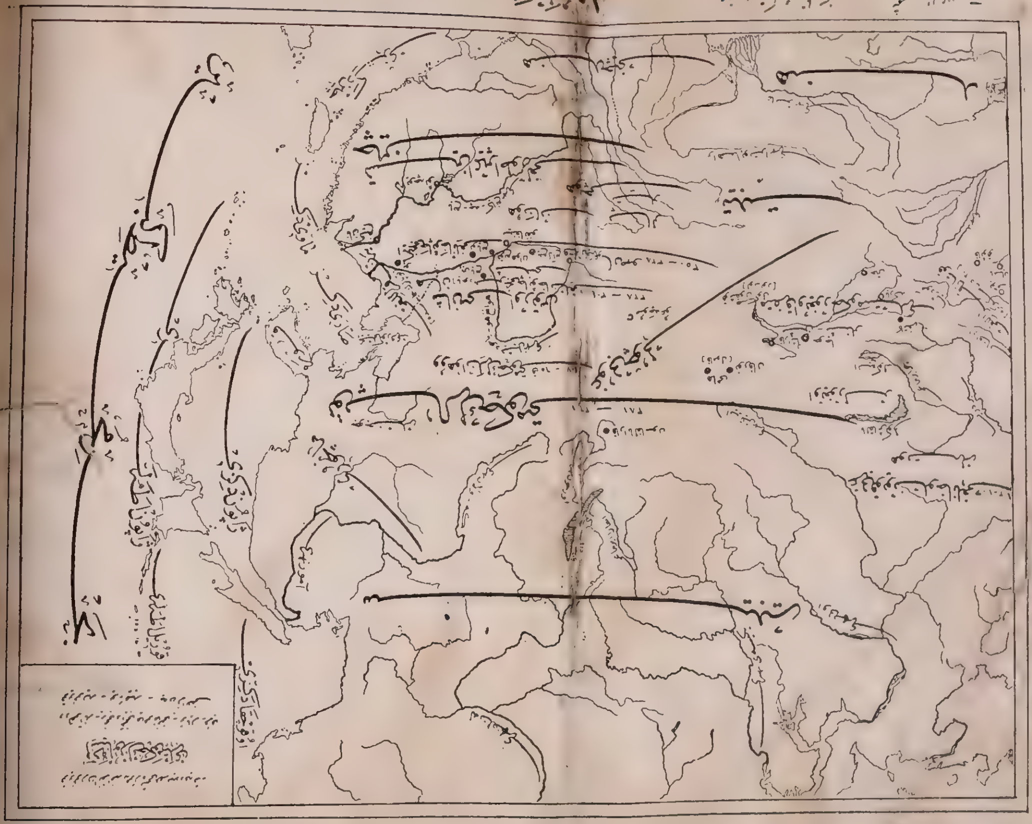
ژاپون دکزی